TÜRK
ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XII

ANKARA 1964 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ KURULU

ON İKİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLAYANLAR

Dr. Mehmet Ali AĞAKAY, Abdullah AKER, Ömer Asım AKSOY, İ. Galip ARCAN, Sevil ARMAY, Ahmet Muhtar ATAMAN, Orhan ATLIMAN, Yük. Müh. Veli AYTEKİN, Prof. Dr. Haydar BAĞDA, Fehmi BALDAŞ, Yük. Müh. Ömer BARUTOĞLU, Hikmet BAY'ER, Yük. Müh. Kıraç BEKİŞOĞLU, Prof. Dr. Emin BİLGİÇ, Mesut CEM'İL, Orhan ÇAPLI, Güven DİNÇER, Prof. Dr. Macit EKER, Mithat ENÇ, Refik EPİKMAN, Vet. Gnl. Nedim ERAY, Prof. Dr. Hasan EREN, Yük. Müh. Abdurrahman ERGİNSOY, Prof. Dr. Ali Nazima ERGUN, Emk. Gnl. Celâl ERİKAN, Prof. Dr. Sırrı ERİNÇ, Dr. Halis EROL, Kemal ERTUNÇ, Dr. İsmet ERYETİŞİR, Prof. Dr. Adnan ERZİ, Beşir GÖĞÜŞ, Doç. Dr. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Reşat GÖNDEM, Kemal GÜNDÜZ, Kemal GÜNGÖR, Prof. Nusret HIZIR, Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Doç. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Doç. Dr. Sevinç KAROL, Fahrettin KIRZIOĞLU, Doç. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Dr. Nuri Refet KORUR, Ergin KORUR, Cemal KÖPRÜLÜ, Yük. Müh. Muhittin KULİN, Selim KUNKUT, Yük. Zir. Müh. Kemal KURDOĞLU, Faruk KURTULUŞ, Dr. İbrahim KUTLUK, Afif OBAY, İbrahim OLGUN, Dr. Vedad ÖRS, Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ, Yüksel ÖZTAN, Cahit ÖZTELLİ, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Prof. Dr. Saim SARACOĞLU, Ahmet SEVİNÇ, Prof. Dr. Faruk SUMER, Ziya ŞANBEY, Muzaffer TEMİZ, Doç. Dr. Türkân TUNGA, Şerife ULUDAĞLI, Prof. İbrahim YARKIN, Kemal YILMAZ, Prof. Dr. Berki YURTSEVER, Mesut YÜKSEKIŞIK.

Ç

Çİ - FU (İng. **Chefoo; Yentai** da denir), Çin'in Şantunğ eyaletinde bir liman ve şehir. Nüfusu 227 000 (1947) dir. Şantunğ yarımadasının kuzeyinde olan Ç. işlek bir plâj şehri ve Mançurya'ya giden nüfusun göç etme limanıdır. İpek dokumacılığı, bitki yağları yapımı, sigara endüstrisi önemlidir. Bu limandan gönderilen mallar arasında *pongee* (meşe üzerinde yaşıyan bir ipek böceğinin ipeği), hasır örgüleri, kasaplık hayvan, yer fıstığı, elma ve üzüm başta gelir. Liman 1863 te dış ticarete açılmıştır.

Ç. antlaşması (1876): 13 eylül 1876 da İngiltere ile Çin arasında Ç. da yapılan bir antlaşma. Yünnan eyaletinde bir İngiliz memurunun öldürülmesi üzerine İngiltere tarafından Çine teklif edilen bu antlaşmaya göre, İngiltere Yünnan'da birtakım imtiyazlar (ticareti kontrol etmek üzere eyalete İngiliz memurları gönderme v. b.) elde etmiş, ayrıca Çinde İngiliz ticareti için yeni birtakım limanların açılmasını sağlamıştır. Bu antlaşmaya göre, Çin, Tibet'e İngilizlerin araştırma kurulları göndermesini kabul etmiş, İngiliz uyruklarının Çindeki haklarını da artırmıştır.

ÇİGİR ya da ÇEGİR, IX. yüzyıl İslâm coğrafyacısı İbn Hordadbeh'in *Kitabü'l - mesalik ve'l memalik*'inde anılan bir Türk boyu. *Cgr* şeklinde yazılan bu adın okunuşu şimdiye kadar kesin olarak tesbit edilmiş değildir. Kazakların Ulu Yüz birliğindeki Dulat boyunda bulunan Çegir oymağının, İbn Hordadbeh'in andığı boyun kalıntısı olabileceğini ileri sürenler vardır. N. A. Aristov, Çin kaynaklarında rastlanan ve Karlukların bir boyu olarak gösterilen Çi - ki yahut Çe - ki'lerin, İbn Hordadbeh'in andığı boy ile birleştirilebileceğini ileri sürmüştür.

ÇİGİRİN (Türk kaynaklarında **Çehrin** adiyle tanınmıştır), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Çerkassı bölge (oblast') sinde, Çerkassı şehrinin 62 km güneydoğusunda, Tyasmin ırmağı üzerinde bir şehir. Çevresinde buğday, arpa, çavdar gibi ürünler yetiştirilir. Et ve süt hayvanları beslenir. Sebze ve meyva bahçeleri vardır.

Ç. şehir olarak XVI. yüzyıldan beri tanınmıştır. Ukraynadaki Don Kazaklarının ataman (hetman) ı olan Bogdan Chmielnicki'nin merkezi olarak XVII. yüzyılda Ukrayna tarihinde büyük bir rol oynadığı gibi, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Türk - Rus harblerinde de önemli bir yer kazanmıştır. 1793 te Rusyaya bağlanmıştır. Bk. ÇEHRİN.

ÇİGORİN, Mihail İvanoviç (1850 - 1908), Rus satranç oyuncusu. Gatçina (Petersburg) da doğmuş, Lublin'de ölmüştür. Aş. yu. 1881 den başlıyarak yalnız satranç alanında çalışmıştır. Rusyada satranç yarışmalarını düzenlemiş ve 1899, 1900 - 1901 ve 1903 yıllarında Rus satranç şampiyonu olmuştur. 1881 de Berlin yarışmalarında başarı ile oynamış, 1889 da New York yarışmalarına katılmıştır. 1896 da Budapeşte'de ve 1903 te Viyana'da şampiyonluk kazanmıştır. 1895 te dünya satranç şampiyonu Emanuel Lasker (b. bk.) ile karşılaştığı gibi, 1889 ve 1892 de de dünya satranç şampiyonu Steinitz (b. bk.) ile oynamıştır. Steinitz'in kurduğu dogmatik «yeni okul»a karşı cephe alan Ç., Rus satranç okulunun kurucusu sayılır.

ÇİĞ, tasavvufta tarikattan olanlarca henüz gerçeğe ulaşmamış ve tarikatta olgunlaşmamış kişi anlamında kullanılan bir terim. *Ham* sözü de aynı anlamdadır. Halk arasında da olgun olmıyan adam için Ç. ve ham sözleri kullanılagelmiştir.

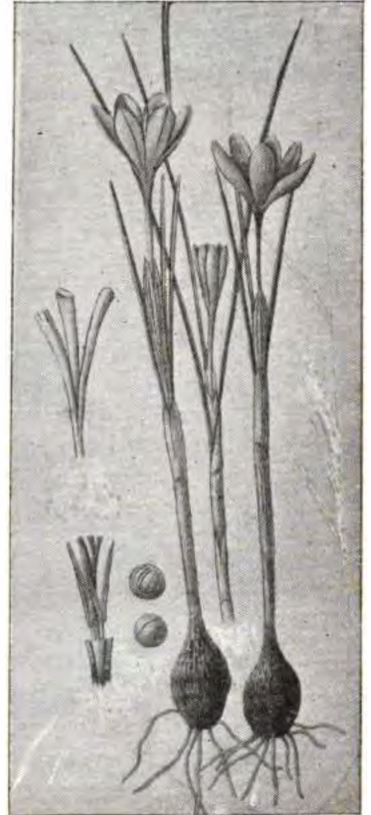
ÇİĞDEM (*Crocus*), Süsengiller (Iridaceae) familyasından bir bitki cinsi. Çoğunluğu Akdeniz çevresi ülkelerinde yetişmek üzere 70 e yakın türü vardır.

Bunlardan *Crocus ancyrensis* (Ankara Ç. i) Ankara çevresi ve İç Anadoluda, özellikle dağ eteklerinde çok yetişir. Parlak koyu sarı çiçekleri ve ince şerit gibi yeşil yaprakları ile şubat ve mart aylarında erkenden görünür. Soğan biçimindeki yer altı yumrusunun üzeri kahve rengi ağ şeklinde bir örtü ile kaplanmıştır. Yumruda çeşitli besin maddeleri yığılmış olduğundan, çocuklar tarafından çıkarılıp yenmekte, böylece Ankara Ç. inin soyu yıldan yıla azalmaktadır. Bk. ANKARA ÇİĞDEMİ.

Bu türden başka, yurdumuzun çeşitli bölgelerinde *C. aureus*, *C. balansae*, *C. biflorus*, *C. danfordiae*, *C. graveolens*, *C. micranthus*, *C. suterianus* ve *C. sativus* (Safran) gibi türler yetişmektedir.

C. sativus çiçeğinin dişi organı, nın tepeciğinden *safran* denilen sarı renkte bir madde elde edilir ki boya ve baharat olarak kullanılır. Bk. SAFRAN.

Ç. yabani olarak kırlarda yetiştiği gibi, güzel, parlak, sarı, eflâtun ve ak çiçeklerinden dolayı park ve bahçelerde de süs bitkisi olarak çok yetiştirilir.

ANKARA ÇİĞDEMİ (Crocus Ancyrensis) çiçekli Ç. bitkisi ile erkek ve dişi organ, polen tanesi

ÇİĞİL, Ortaçağda, Orta Asya'da yaşıyan Türk kavimlerinden biri. Karahanlı devletinin yönetimindeki Türk halkının en önemli kısmını bunlar meydana getiriyordu. Ç. lerin Türk Karluk kavminin bir kolu olduğu anlaşılıyor. Zamanla çoğalmışlar ve X - XII. yüzyıl yazarları tarafından ayrı bir kavim sayılmışlardır. X. yüzyılda yazılmış, yazarı bilinmiyen Farsça *Hududu'l - âlem* adlı coğrafya eserine göre, Ç. ler güneyde Tohsilere, kuzeyde Kırgızlara, batıda Karluklara komşu idiler. Ç. lerin bir kısmı göçebe, bir kısmı da yerleşik olup az sayıda fakat güzel kasaba ve şehirleri vardı. Başlıca zenginlikleri at, koyun, deve ve sığır sürüleri idi. Bazıları aya ve yıldızlara taparlardı; iyi huylu, hayırsever insanlardı ve hanları da kendilerinden idi. Bu bilgiler Ç. lerin tamamiyle Müslüman olmadıkları bir zamana aittir.

XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut, Ç. lerin üç kola ayrıldıklarını belirttikten sonra bu kollardan birinin göçebe olup Barshan'ın kuzeyindeki Kuyas kasabasında yaşadığını söylüyor. Yerleşik olan öbür iki koldan birisi, Tıraz (Talas) yakınlarında bir kasabada, öteki de Kâşgar bölgesindeki bazı köylerde oturuyordu. Kaşgârlı Mahmut, Oğuzlarla Ç. ler arasında eski çağlarda savaşlar olduğunu. bu yüzden aralarındaki düşmanlığın kendi zamanına kadar sürüp geldiğini de yazmaktadır. Yine aynı yazar, Oğuzların Ceyhun ırmağından yukarı Çine kadar olan yerlerdeki bütün Türklere yanlış olarak Ç. adını verdiklerini de söylemektedir. Ç. lerin XI. yüzyılın ikinci yarısında Maveraünnehr'e yayıldıkları anlaşılıyor. Nitekim Selçuklu sultanı Melikşah, Semerkant üzerine yaptığı bir seferde onlarla karşılaşmıştır. Hattâ bunlar, kendilerine bağışta bulunmadığı için, Melikşaha sitem etmişlerdir. Ç. ler İslâm ülkelerinde güzellikleri ve cesaretleri ile tanınmışlardır. Farsça sözlüklere giren Çiğil, Türkistanda güzellikleriyle tanınmış bir şehir olarak açıklanmıştır.

ÇİH: 1. 0,218 ve 0,706 m arasında bir Çin uzunluk ölçüsü; resmî olarak 1 Ç. = 10 tsun (çanğ) ya da pant (parmak) = 100 fen (fan, fhan) = 0,318 m.

2. Çin kab ölçeği; 1 Ç. = 10 tow = 100 şenğ (çinğ) = 103,1 l.

3. Çin ağırlık ölçüsü; 1 Ç. = 120 kin ya da katti = 72,575 kg.

ÇİHAÇEV, Pëtr Aleksandroviç (1808 - 1890), Rus coğrafyacısı, gezgini ve jeoloğu. Petersburg (Leningrad) yakınlarında Gatçina'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Özel öğrenim görmüş, Avrupada birçok tanınmış bilginlerin yanında çalışmıştır. Bir süre İstanbulda Rus elçiliğinde ataşelik yapmış, daha çok Avrupada kalarak kendini coğrafya ve jeoloji araştırmalarına vermiştir. Altay dağları çevresinde yaptığı gezide topladığı bilgi ve verileri Fransız bilginleriyle birlikte işlemiştir. 1847 - 1863 yılları arasında Anadoluda birçok araştırma gezileri yapmıştır. Bu geziler sonunda zengin bir jeoloji, botanik, zooloji, paleontoloji ve arkeoloji koleksiyonu meydana getiren Ç., birçok bilginin iş birliğini sağlıyarak Anadolu'nun fizik, istatistik ve arkeolojik durumu üzerine geniş bir tablo çizmiştir (1853 - 1863). 1877 - 1878 de Ç. İspanya, Cezayir ve Tunusta araştırmalar yapmıştır. 1845 te Rus Coğrafya Kurumu üyeliğine seçilmiş, 1890 da aynı kurumun onursal üyeliğini kazanmıştır. Belli başlı eserleri: *Voyage scientifique dans l'Altaï oriental et les parties adjacentes de la frontière de Chine* (Doğu Altayda ve Çin sınırı yakınındaki bölgelerde bilimsel gezi) [Paris, 1845]; *Sur le gisement de l'émeri dans l'Asie Mineure* (Küçük Asyada zımpara yatakları üzerine) [Comptes rendus, Paris, 1848, XXVI, 363 - 366]; *Notice of Researches in Asia Minor* (Küçük Asya araştırmaları üzerine not) [Quarterly Journal, Geological Society, London, 1849, V, 356 - 362]; *Voenno - statistiçeskie svedeniya o Turetskoy imperii* (Türk imparatorluğu üzerine askerî - istatistik bilgiler) [Voennıy jurnal No 1, 21, 1850]; *Sur les dépôts sédimentaires de l'Asie Mineure* (Küçük Asyanın tortul yatakları üzerine) [Bulletin de la Société Géologique de France, Paris, 1849-1850, VII]; *L'Asie Mineure et l'Empire Ottoman* (Küçük Asya ve Osmanlı İmparatorluğu) [Paris, 1850]; *L'état actuel et richesses naturelles de l'Asie Mineure* (Küçük Asyanın aktüel durumu ve tabiî servetleri) [Revue des Deux Mondes, 1850, 706 - 742]; *Situation politique, militaire et financière de la Turquie* (Türkiyenin siyasî, askerî ve malî durumu) [Revue des Deux Mondes, 1850]; *Note sur la météorologie de Constantinople* (İstanbul meteorolojisi üzerine not) [Compte rendus, Paris, 1851]; *Note sur la météorologie de Trébisonde et de la Kaisaria* (Trabzon ve Kayseri meteorolojisi üzerine not) [Comptes rendus, Paris, 1851]; *Asie Mineure. Description physique, statistique et archéologique de cette contrée.* (Küçük Asya. Bu bölgenin fizik, istatistik ve arkeolojik tasviri) [Paris, 1853 - 1869]; *Voennaya sila Turtsii* (Türkiyenin askerî gücü) [Kavkaz, 1853, No 45,46]; *Observations faites pendant un voyage dans l'Asie Mineure, durant l'été de 1853* (1853 yazında Küçük Asyada yapılan bir gezide elde edilen gözlemler) [Comptes rendus, 1853, XXXVII]; *Considération sur les terraines paléozoiques de l'Asie Mineure* (Küçük Asyanın paleozoik alanları üzerine düşünce) [Comptes rendus, 1854, XXXVIII]; *Dépôts miocènes de l'Asie Mineure* (Küçük Asyanın miyosen yatakları) [Comptes rendus, 1854, XXXVIII]; *Lettre sur les antiquités de l'Asie Mineure* (Küçük Asya eski eserleri üzerine mektup) [Journal Asiatique, Paris, 1854, IV, 49 - 143]; *Considérations sur les dépôts houillers du littoral méridional de la Mer Noire* (Karadeniz'in güney kıyısındaki maden kömürü yatakları üzerine düşünceler) [Comptes rendus, XLIV, 1857 478 - 482]; *Etudes sur la végétation des hautes montagnes de l'Asie Mineure et de l'Arménie* (Küçük Asya ve Ermenistan yüksek dağlarının bitkileri üzerine incelemeler) [Comptes rendus, 1857, XLV]; *Mestorojdenie kvastsov v okrestnostyah goroda Şabhana Karagissara v Maloy Azii* (Küçük Asyada Şabhane Karahisarı şehri çevresinde şap madeni damarları) [Gornıy jurnal, 1858]; *Sur l'orographie et la constitution géologique de quelques parties de l'Asie Mineure* (Küçük Asyanın bazı bölümlerinin orografisi ve jeolojik yapısı üzerine) [Comptes rendus, 1858, XLVII]; *Exploration de l'Asie Mineure* (Küçük Asyanın istikşafı) [Comptes rendus, 1858, XLVII]; *Le Bosphore et Constantinople* (Boğaziçi ve İstanbul) [Paris, 1864]; *Lettres sur la Turquie* (Türkiye üzerine mektuplar) [Bruxelles - Paris, 1859]; *Reisen und Forschungen in Klein - Asien, 1848 bis 1858* (1848 den 1858 e kadar

P. A. ÇİHAÇEV

Küçük Asyada geziler ve araştırmalar) [Petermanns Mitteilungen, 1860, 313 - 317]; *Reisen in Kleinasien und Armenien, 1847 - 1863* (Küçük Asya ve Ermenistanda geziler, 1847 - 1863) [Berlin, 1867]; *Puteşestvie po Maloy Azii v 1858 g.* (1858 yılında Küçük Asyada yapılan bir gezi) [Tiflis, 1876]; *Klein - Asien* (Küçük Asya) [Leipzig, 1887]; *Le Sahara* (Sahra) [Revue des Deux Mondes, Paris, 1889]; *Espagne, Algérie et Tunisie* (İspanya, Cezayir ve Tunus) [Paris, 1880]; *Etudes de géographie et d'histoire naturelle* (Coğrafya ve tabiî tarih incelemeleri) [Florence, 1890]; *Le Gobi* (Gobi) [Revue des Deux Mondes, Paris, 1890]; *Le Tibet* (Tibet)[Revue Britannique, 1890]; *La dépression Aralo - Caspienne* (Aral - Hazar çökmesi) [Revue Britannique, 1890]; *L'Oasis de Mérv* (Merv vâhası) [Revue Britannique, 1890].

Ç. Sırtı: Güneydoğu Altayda bir dağ sırtına verilen ad. Uzunluğu aş. yu. 100 km, yüksekliği ise 3 000 - 3 200 m dir. En yüksek yeri 4 029 m dir. Ob ırmağı ile Açit - Nur gölü arasında su bölümü çizgisini meydana getirir. Güney kısmı genel olarak kumlu taş, şist ve kireç taşından, kuzey kısmı ise daha çok şist, kuvars ve mermerden oluşmuştur. Güney kısmı kuvvetle bölünmüştür. Bu kısımda küçük buzullar da vardır. Kuzey kısmında pek çok buzul gölleri meydana gelmiştir. Etekleri bitki örtüsü bakımından fakirdir. 3 000 m yükseklikte dağ tundralarına rastlanmaktadır.

ÇİHAR ALÂMET (Bektaşî terimi), halifelik derecesine ulaşanların kazandıkları dört alâmet. Bektaşîlerde esas dereceler dörttür: Muhiplik, dervişlik, babalık, halifelik. *Muhip*, tarikata girmiş olan kişiye denilir. *Derviş*, bütün varlığiyle kendini tarikata veren muhiptir. Tekkede yatıp kalkar, bir süre hizmet ettikten sonra kendisine taç giydirilir. *Baba* «şeyh» demektir. Yetenek sahibi dervişlerden birine, halife tarafından icazet, yani şeyhlik diploması verilerek baba yapılır. Babalar, muhip ve derviş yetiştirebilirler. *Halife*, muhip ve derviş yetiştirmekle birlikte, yetenekli olanlara icazet verip baba yapmak yetkisine de sahiptir. Halifelik ancak bir halife tarafından verilir. Halifeye halifelik icazetiyle birlikte safra, çırağ, yani mum ve alem, yani bayrak verilir ve halife, siyah sarık sarmak hakkını kazanır. Safra, çırağ, alem ve siyah sarığa Ç. A. denilir. Bektaşîlikte bu dört dereceden başka bir de evlenmiyen dervişler ve babalar derecesi vardır ki, bu dereceye *mücerretlik* adı verilir.

ÇİHARDARP: bk. ÇARDARP.

ÇİHR - ÂZAD, İranın efsanelerle karışık olan Keyler tarihinde adı geçen ve Çihr - zâd da denilen bir kız. Bir söylentiye göre, İsfendiyâroğlu Behmenin kızı yahut kız kardeşidir. Asıl adı Humây olan bu kızla Behmen evlenmişti. Bir söylentiye göre de Humây, Mısır padişahı Hâris'in kızıdır. Behmenin ölümünden sonra İrana şah olmuş, adaletle ömür sürmüştü. Dârâb, bunun oğludur.

ÇİJAPKA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Tomsk bölge (oblast') sinde bir ırmak, Vasyugan ırmağının en büyük kolu. Uzunluğu 532 km dir. Vasyugane bataklıklarından çıkan bu ırmak daha çok kar sulariyle beslenir. Kasım ayında donar, nisan ayı sonunda ya da mayıs ayı başında buzları çözülür. Aşağı yatağı gemi işletmeye elverişlidir.

ÇİK, Orhon yazıtlarına göre, Kögmen dağında ya da Kögmen dağı çevresinde oturan bir kavim. Orhon yazıtlarında anılan bu kavim üzerine başka bir bilgi elde edilememiştir (W. Barthold: *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*. İstanbul, 1927. 31. s.). Yazıtlarda Az kavmi ile birlikte anılan bu kavmi Sibirya kavimleriyle birleştirmek istiyen bilginler vardır. G. J. Ramstedt Asan'ların Ç. kavmiyle ilgili oldukları düşüncesini ileri sürmüştür (K. Donner: *Beiträge zur Frage nach dem Ursprung der Jenissei - Ostjaken*, «Journal de la Société Finno - Ougrienne» XXXVII [1916-1920], 16 - 17).

ÇİKAKOL (İng. **Chicacole**) ya da **SİKAKOL** (İng. **Cicacole**), Hindistan Cumhuriyetinin Madras devletinde, Langulya ırmağı üzerinde, Kutak (İng. Cuttack) şehrinin 321 km güneybatısında, Ganjam yönetim bölümünde, ticaret merkezi olan bir şehir. Nüfusu aş. yu. 17 000 dir.

ÇİKLİ, Kazakların Küçük Yüz (*Kiçi Cüz*) birliğinde büyük bir boy. Aral denizinin kuzeyindeki geniş bozkırlarda göçüp konarlardı. 1890 yılında vergi alınmak üzere yapılan sayımda 1 500 aile (çadır) oldukları tesbit edilmişti. Bu boyun adı Orhon yazıtlarında anılan Çik (b. bk.) boyunun adını hatırlatmaktadır.

ÇİKOBAVA, Arnol'd Stepanoviç (doğ. 1898), Gürcü asıllı Rus dilcisi. Tiflis Üniversitesinde profesör olarak çalışan Ç., daha çok Kafkasya dilleri üzerinde durmuştur. *Gürcü dilinde basit cümle problemi* (1928), *Çan lehçesinin gramer bakımından analizi* (1936), *Kartvel dillerinde isim köklerinin en eski yapısı* (1942) gibi Gürcüce çalışmaları yanında, *Vvedenie v yazıkoznanie* (Dil bilgisine giriş) [1952] adlı Rusça bir eser yayınlamıştır. Bugün Gürcü dilinin büyük sözlüğü üzerinde çalışmaktadır.

ÇİKOLATA (Meksika yerlileri Aztek'lerin konuştukları Nahuatl dilinde: *Xocoatl* (*Xococ* [= acı] + *atl* [= su, içecek), İspanyolcada: *chocolate*), kakao çekirdeklerinin filizleriyle kabukları çıkarıldıktan sonra kavrulup öğütülmesiyle elde edilen tozla yapılan bir besin maddesi. Kakao çekirdekleri döner dolaplarda kavrularak tatları ve kokuları geliştirilir. Kavrulmuş çekirdekler kırma makinesinde ufalanıp kırıntı haline getirilir. Bu sırada çekirdeklerden ayrılan kabuklar bir cihazdan gelen yel tarafından sürüklenip götürülür ve kavurma makinelerinde yakıt olarak kullanılır. Kakao ve ondan da Ç. yapmak için yalnız «kırıntılar» dan faydalanılır. Kırıntılar çelikten yapılmış ağır değirmen taşları arasında öğütülerek yarı sıvı bir hamur haline getirilir. Öğütmedeki sürtünmeden meydana gelen ısı, kırıntılardaki bitki yağını eritir ve hidrolik cendereler kakao yağı denilen bu yağı hamurdan ayırır. Böylece yağı çıkarılan hamur özel kalıplarda soğutularak acı Ç. elde edilir. Bu maddenin bir kere kabaca, sonra da ince olarak öğütülmesiyle de evlerde kullanılan ve piyasada satılan Ç. ların yapılmasına yarıyan % 18 yağlı kakao elde edilir. Ç. ya genel olarak biraz şeker, süt ve kakao yağı katıldığı gibi, özel bir tat vermek için de vanilya, tarçın gibi maddeler de konulur. Bk. KAKAO.

ÇİKOY, Sibiryada, Selenga ırmağının sağ kollarından biri. Uzunluğu 681 km dir. Daur Sırtının eteklerinden çıkan bu ırmak, kar ve yağmur sulariyle beslenir. Kasım ayında donar; nisan ayı sonunda ya da mayıs ayı başında çözülür. Ç. ırmağının aşağı yatağında gemi işletilir. Ç. ırmağının suları sulama işlerinde kullanılır.

ÇİKUHO (İng. **Chikuho**), Japonyaya bağlı Kyuşu (İng. Kyushu) adasının kuzey bölümünde Japon kömür bölgesi. 40 km uzunluğunda ve 12 km genişliğinde olan bu

bölge Japonların Ruhr Bölgesi demek olan Jawata (Yawata, Yahata) ile Kokura'nın ağır sanayi bakımından temel kaynağını meydana getirir. Ç. da yılda 25 milyon ton kömür elde edilir.

ÇİL, deride görülen toplu iğne başı büyüklüğünden mercimek, hattâ küçük bir düğme büyüklüğüne kadar değişebilen çoğu açık kahve rengi lekecikler. En çok sırtta, yüzde ve boyunda görülür.

Ç. ırklar arasında ayırım yapar. Yahudilerde, İskoçlarda ve Anglosaksonlarda sıktır. Renkleri açık olan insanlarda Ç. lilere daha sık rastlanır. Özellikle renkleri kızıla çalan, kızıl saçlı insanlar belki de Ç. den şikâyet edecektir.

Deride melânosit denilen bir grup hücre vardır. Bunların içinde melânin adlı maddenin birikmesi bu lekelerin ortaya çıkmasına sebep olur. Tyrosine adı verilen renksiz bir maddenin bakırlı bir enzim (enzyme) aracılığı ile melânine çevrilmesi lekeleri yapar. Bazı insanlarda böyle bir olay olmamaktadır. Bunlar Ç. li olmıyan insanlardır. Bazılarında ise böyle bir olay kolaylıkla olur, Ç. ler ortaya çıkar. Burada kalıtımla geçen bir bozukluk söz konusudur. Ancak, bunun ne olduğu bilinmemektedir.

X ışınları, ültraviyole ışınları, sıcak, açlık ve arsenik, lekelerin artmasında rol oynar. Bu yüzden güneş ışını Ç leri çoğaltmaktadır. Ç. in kesin tedavisi yoktur. Ancak, bazı merhemler, güneş ışınından kaçınma, geçici olarak Ç. leri azaltabilir.

Tavuk, keklik v. b. hayvanların tüylerinde bulunan ben ve lekelere de Ç. adı verilir. Bunlar Ç. tavuk, Ç. keklik gibi, bu nitelikleri ile ötekilerden ayrılır. Dağ tavuğuna sadece Ç. denilmektedir.

Osmanlılar devrinde «parlak ve yeni» anlamında olarak parlak gümüş paralara da Ç. denilirdi: Ç. akçe; Ç. lira gibi

ÇİL ARDIÇ KUŞU ya da ÇİL ARDICI (*Acroce phalus arundinaceus*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üst familyasının Ötleğengiller (Sylviidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 20 cm dir. Sırtı pas sarısı, karnı daha açık renklidir. Kaş çizgisi bellidir. Göçücü bir kuş olup Palearktik bölgede ve Avustralyada su kenarlarında sazlıklarda yaşar. Memleketimizde de vardır. Böcek ve lârva yer, kamışlar üzerinde öter.

ÇİL ARDIÇ KUŞU

ÇİL KUŞU bk. TURAÇ.

ÇİLANVALA: bk. ÇİLİANVALLA.

ÇİLE (tasavvuf ve töre terimi; Far. = kırk gün), esmayı, yani tanrı adlarını anmak suretiyle Tanrıya ulaşma yolunu tutan dervişlerin, dar bir yerde yalnız olarak, gündüzleri oruç tutup geceleri pek az bir şeyle, çok kere zeytinle iftar etmek şartiyle kırk gün ibadet etmeleri. Ç. ye, dervişler tarafından, Arapça karşılığiyle *erbain* denilir. Kur'anda Musa Peygamberin, kırk gece Tanrıya ibadetten sonra kitap sahibi olduğu (Hûd sûresi, 51. âyet), İsrailoğullarının, savaştan çekindikleri için kırk yıl çölde kaldıkları (Mâide sûresi, 26. âyet), Musaya Tanrının otuz gece vait verdiği ve bu sûreyi on geceyle tamamladığı (Âraf sûresi, 141 ve 142. âyet), Tevrat'ta da Musanın kırk gün kırk gece Tur Dağında kaldığı (XXIV, 18) yazılıdır. Hıristiyanlarda Paskalyadan altı hafta önce kırk gün hayvanî şeyler yemezler.

Üç ve yedi gibi, kırk sayısının eskiden beri kutlu olduğu ve bunda Pythagorasçıların ve belki de eski Hind - İran inançlarının etkisi olduğu muhakkaktır. Dervişlerde, kırk gün pek az bir şey yiyerek ve yiyeceğini azaltarak hattâ ilk günü kırk, her gün bir tane eksiltmek şartiyle son gün bir zeytin ile yetinerek nefislerini eğitmek eskiden beri vardır.

Ç., tekkelerdeki dar ve bu işe mahsus odalarda yapılır. Şeyh, dervişini bu odaya götürüp bırakır; yiyecekleriyle içecekleri her gün kendisine götürülür. Gerekmedikçe dışarı çıkmaz ve kimse ile konuşmaz, uzanarak yatmaz. Başını dizine koymak yahut uzanmamak için bir ucu boynuna, öbür ucu dizlerine takılmak üzere boynuna bir kement takmak, yahut da ucu sivri, üstü yassı bir demir asayı (bk. MÜTTEKÂ ve MUÎN) yere saplayıp başını yassı yerine koymak şartiyle uyuklıyabilir. Kırkıncı günü akşamı şeyh gidip dervişi Ç. den çıkarır. Bir kurban kesilir ve Ç. çıkaran derviş kurbanın ciğerini yer; yahut da baş suyundan yapılmış bir çorbayı içer.

Mevlevîlerde Ç. hizmet etmekle olur ve bin bir gün sürer. Bin bir gün derviş, kendisine gösterilen dış ve iç hizmetleri görür, az konuşur, sema, eğer yeteneği varsa ney meşk eder, mesnevî okur. Bin bir günlük hizmet bitince meydancı, dervişi hücreye, yani kendisine ayrılan odaya götürür, pencerenin perdesini örter. Derviş, üç gün orada kalır. Üç gün sonra yine meydancı gelip perdeyi açar ve bu suretle derviş hücre sahibi olur ve *dede* sanını alır. Hücresinde, kendisine verilen yeni gelenleri eğitmek, onlara tarikat usulünü öğretmek, biliyorsa ney meşk etmek, sema öğretmek, mesnevî okutmak gibi hizmetlerle vakit geçirir, yeteneği varsa ve gerekirse, bir yere şeyh olarak gönderilir. Ç. yi tamamlamaya *çile çıkarmak*, tamamlamadan bırakmaya *çileyi kırmak* derler.

Eskilerce yaz ve kış diye ikiye ayrılan yılın, yüz seksen günü kasımdır. Kasım, kasım ayının haftasında girer. Kasımın kırk beşinci gününden başlıyan kırk güne *erbain*, Azerîler de *çile* derler. Bu günler, kışın en şiddetli mevsimi sayılır.

Halk dilinde *çeki* ve *taksirat* kelimeleri ile belirtilen maddî ve mânevî sıkıntılara da Ç. denilir.

Şîa - i İmâmiye mezhebinden olanlar, muharremin onuncu günü şehit edilen İmam Hüseyinin şehadetinin kırkıncı gününe rastlıyan seferin yirminci gününe de *erbaîn* derler. Halk, bu güne *imam kırkı* adını vermiştir.

ÇİLE - İ MERDAN, erlerin, erkeklerin çilesi. Dervişlerin, temiz ve dar bir yere çekilip az yiyerek, az içerek ve geceleri yatmadan uyuklıyarak kırk gün ibadet etmelerine *çile* ya da *erbaîn* denilir (bk. ÇİLE). *Hacı Bektaş Menakıbı* (bk. VİLÂYET, VİLÂYET - NÂME) nda, Hacı Bektaş'ın, Kilis yakınlarında Davud Peygamber makamında, oradaki şeyhlerin, kendisine çile çıkarma teklifine karşı «Çile - i zaman mı çekelim, Çile - i merdan mı?» dediği, bu çilelerin ne

olduğu sorulunca, Çile - i zamanın kırk gün bir şey yiyip içmeden ibadetle vakit geçirmek, Ç. M. ın ise, her gün bir sığır yiyip su içmeden ve abdest bozmadan ibadet etmek olduğunu söylediği ve orada bu suretle çile çıkardığı kayıtlıdır.

Bundan başka, dervişler arasında Ç. M., böyle özel bir törene bağlı olmaksızın hayatta çekilen maddî ve mânevî sıkıntılardır. Dervişlere göre, asıl çile, bu çeşit çiledir. Bektaşîler arasında «Mevlevînin çilesi biter, Bektaşîninki bitmez» sözü yaygındır.

ÇİLEK (*Fragaria*), Gülgiller (Rosaceae) familyasından bir bitki cinsi. Yabani ve kültür çeşitleri ile aş. yu. bütün dünyanın ılık bölgelerine yayılmıştır.

Koyu pembe renkli meyvasının özel bir kokusu ve tadı vardır. Bundan dolayı Ç. çok sevilen ve yetiştirilen önemli bir meyva çeşididir.

Ç. te meyvanın yenen etli ve sulu kısmı, gerçek meyva olmayıp, topuzumsu bir şekilde gelişen çiçek eksenidir. Gerçek meyva ise, bu geniş ve etli kısmın yüzeyinde bulunan çok sayıda nuks tipinde küçük meyvalardır. Bu tip meyvaya yalancı meyva denilir.

ÇİLEK: a. bitki ve köklü sürüngen gövdesi, b. iğit (çiçek ekseni etleşmiş bileşik meyva) meyvanın uzunluğuna kesiti

Ç. çok yıllık, sürünücü bir bitkidir. Toprağın üzerinde sürüngen gövdesinden her yıl küçük sürgünler çıkar ve üzerlerinde üçlü yapraklar ile çok sayıda çiçekler bulunur (bk. resim). Ç. bitkisinin önemli türleri: *Fragaria vesca* (Orman Ç. i), Avrupa ve Asyanın ılık bölgelerinde orman ve çalılıklarda, çayırlarda, orman açıklıklarında ve kıyılarında, nemli yerlerde yabani olarak yetişir. Meyvası küçük, fakat tadı ve kokusu çok hoştur. Bu tür Türkiye ormanlarında da, çoğunlukla Karadeniz kıyı ormanlarında yetişir. *Fragaria moschata* Avrupada yetişir. *Fragaria virginiana* ve *Fragaria chiloensis*'in yurdu Amerikadır. *Fragaria chiloensis* türü orta Şili'den kuzeye, Meksika dağlarına doğru çıkar. Bu türün yaprak, çiçek ve meyvaları ötekilerden çok daha büyüktür; fakat dona karşı dayanıksızdır. Kültür çeşitlerinin çoğu bu türün ıslahından elde edilmiştir. *Fragaria virginiana* ise Kuzey Amerikanın ortasında yetişir, bunun da meyvası büyüktür.

Ç. XIV. yüzyıldan beri Avrupada yetiştirilmektedir. Bugün bütün dünyada yetişme imkânlarının olduğu bölgelerde, kültürü yapılan 400 kadar çeşidi vardır. Çeşitlerin önemli bir kısmı yukarıda açıklanan Amerikan kökenli türlerin ıslahı ve melezleri ile elde edilmiştir. Bunlar birbirinden kromozomlarının sayısına göre ayrılır. Kromozomların sayısı arttıkça, meyvanın büyüklüğü de artar, fakat tat ve kokusu azalır.

Ç. çelikle üretilir. İyi toprak ve ılık bir iklim ile bol güneş ister. Özellikle killi, kumlu, kırmızı toprakları sever. Meyva yağmurdan çabuk bozulur.

Yurdumuzda Ç. kültürü oldukça önemlidir; yetiştirilen çeşitler tat ve koku yönünden iyidir. Ormanlarımızda yabani olarak yetişen Orman Ç. inden başka, Frenk Ç. i, Osmanlı Ç. i, Arnavutköy Ç. i, Karadeniz Ereğlisi Ç. i v. b. önemli çeşitlerdir. Osmanlı Ç. i ile Arnavutköy Ç. inin koku ve tadı iyidir. Frenk Ç. i ise daha iri meyvalı, fakat tadı ve kokusu azdır.

Ç. meyvası doğrudan doğruya yendiği gibi, bundan reçel ve marmelât da yapılmaktadır.

Meyvada çeşitli şeker, elma ve limon asidi vardır. Vitamin yönünden zengindir. A vitamini eksikliğinde Ç. kürü salık verilir. Ç C vitamini yönünden de zengindir. Bundan başka, meyvanın bileşiminde demir, sodyum, potasyum ve fosfor bol olarak bulunur. Yer altı gövdesinde büzücü maddeler, yemişinde de oksalât vardır. Ç. bazı organizmalarda alerji yapar.

ÇİLEK ÜZÜMÜ (Bot.): bk. ÜZÜM.

ÇİLİ (İng. **Chihli, Chi - li**): 1. Kuzey Çinde, Peyipinğ (Pekin) in kuzeyinde uzanan eski bir eyalet (1421 - 1928). 1928 den beri Hopeh, Hopey ya da Hope (Çince = nehrin kuzeyinde) [Hvanğ-ho] adını taşır. Kuzeyde Moğolistan (Cehol ve Lyaoninğ eyaletleri), doğuda Po Hay (eski adı: Chihli) körfezi, güneydoğuda Şantunğ eyaleti, güneyde Honan eyaleti, batıda Şansi eyaleti ve kuzeybatıda Çinav eyaleti ile çevrilmiştir. Şimdiki halde bu bölge eski Hopeh, Cehol ve Çahar eyaletlerinin birer kısmını içine alarak Gobi yüksek bölgesinden Pecili körfezine kadar uzanır. Başlıca şehirleri Peipinğ ve Tientsin'dir.

Batı ve kuzevdeki dağlar göz önüne alınmazsa, Hopeh eyaleti tam olarak Hvanğ-ho vâdisinde bulunur. Bu bölge düz ve verimli olup köklü bir şekilde işlenmektedir. Başlıca ürünleri kaoliang (darı), buğday, mısır, patates ve yer fıstığıdır. Kömür de elde edilir. Başlıca nehri Peyho olup bir kanalla Peypinğ'e bağlıdır. Iklim ve özellikle yağış miktarı çok değişik olup kuraklıklar ve taşmalar daima bir tehlike meydana getirir. İçinden birkaç demiryolu ve büyük yol geçen eyalet, Çinin en büyük şehirleri arasında bulunan Tientsin ve Peypinğ şehirlerini besler. Başkenti Paotinğ'dir. 1949 da Çin Halk Çumhuriyetinin Hopeh eyaletinde bazı küçük değismeler yapılmıştır. Şimdiki eyaletin yüzölçümü aş. yu. 88 000 km² dir (eski eyaletinki aş. yu. 86 000 km²). Şimdiki eyaletin nüfusu aş. yu. 29 790 000 (1950), eskisininki aş. yu. 28 644 00 (1935) dir.

2. Po Hay körfezinin eski adı.

ÇİLİANVALLA (İng. **Chilianwalla**) **ya da ÇİLLİANVALLA** (İng. **Chillianwalla**), Pakistanda, Batı Pencab bölgesinde, Lahor'un 193 km kadar kuzeybatısında, Celum (İng. Jhelum) ırmağı yakınlarında bir şehir. Burada 1849 yılı ocak ayında Lord Gough komutasındaki İngiliz ordusu (15 000 kişi kadar) ile Sih (Sikh) ler (23 000 kişi kadar) arasında savaşlar olmuştur. Bu savaşlarda 2 400 kayıp veren İngilizler teknik bakımından zaferi kazanmışlardır.

ÇİLİK: 1. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Batı Kazakistan bölge (oblast') sinde, Ural ırmağının sol kollarından İlek ırmağının sol yakasında, Saratov - İletsk demiryolu üzerinde bulunan Çingirlan istasyonundan 3 km uzaklıkta bir şehir. Tuğla ve un fabrikaları vardır. Çevresinde buğday, darı ve mısır ekilir; büyük baş hayvan ve koyun yetiştirilir.

2 Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Alma - Ata bölgesinde, Alma - Ata'nın 120 km kuzeydoğusunda bir şehir. Yağ fabrikası vardır. Çevresinde hayvancılık gelişmiştir; buğday, mısır, pirinç ve tütün ekilir.

ÇİLİNGİROV, Stiliyan (doğ. 1881), Bulgar yazarı. Şumnu (Bul. Şumen, bugünkü Kolarovgrad) da doğmuştur. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Sofya Millî Kütüphanesi ve daha sonra Sofya Millî Etnoğrafya Müzesi müdürlüğüne atanmıştır. Ç. un ilk yazısı 1898 de çıkmıştır. Başlangıçta Spartanski takma adını kullanmıştır. Şiir alanında birtakım eserler vermişse de, en çok roman yazarı olarak ün kazanmıştır. Başlıca yayınları: *Pĕsen za selyaka* (Köylü için türkü) [1914]; *Ne bil dostoen* (Lâyık değilmiş) [dram, 1918]; *Ravna Dobrudja* (Dobruca düzlüğü) [yol notları, 1920]; *Naşitĕ gradove* (Bizim şehirlerimiz) [soneler, 1920]; *Ḫlĕb naş nasuştniy* (Günlük ekmeğimiz) [roman, 1926]; *Şinel bez pagoni* (Apoletsiz kaput) [roman, 1928]; *Tĭy mi se stori* (Bana öyle geldi) [hikâyeler, 1929]; *Nevijdan vrag* (Görünmez düşman) [roman, 1936]. Ç. etnoğraf olarak da çalışmış ve birçok yazılar yayınlamıştır. Türk diyalektolojisi ve Türk folkloru alanlarında *Turski poslovitsi, pogovorki i ḫarakterni izrazi* (Türk atasözleri, deyimleri ve özel deyişleri) (*İzveztiya na Narodniya Etnografski Muzey v Sofiya*) [1922 - 1923] adlı yazısı ile tanınmıştır.

ÇİLİNGİRZADE AHMET AĞA (XVIII. yüzyıl sonu), Türk bestecisi. II. Mahmut'un saray musiki faslı okuyucularındandır. Besteleri alaturka fasılların değerli eserlerinden sayılır.

ÇİM OTU (*Festuca*), Buğdaygiller (Gramineae) familyasından bir bitki cinsi. Yurdumuzun bazı bölgelerinde, özellikle İç Anadoluda bu bitkiye *yumak otu* adı da verilmektedir. Otlak ve çayırların önemli bir bitkisi olan Ç. O. nun, ılık bölgelerde yetişen 150 kadar türü vardır. Çoğu kurak ve güneşli topraklarda, çayırlarda yetişir. Kurak zamanlarda yapraklarını katlar, böylece terlemeyi çok azaltır. Türlerinin çoğu yem değeri yüksek çimenlerdir.

Yurdumuz otlak ve çayırlarında çok rastlanan türler *Festuca ovina*, *Festuca pratensis*, *Festuca arundinacea* türleridir. Bu türlerden *Festuca ovina* ve alt türleri İç Anadolu stepinde, dağ çayırlarında çok yetişir.

ÇİM OTU (Festuca ovina)

ÇİM YAPRAĞI (Bot.): bk. ÇENEK.

ÇİMBAY, Karakalpak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Amuderya ırmağından çıkan Kegeyli kanalı üzerinde, Nukus şehrinin 60 km kuzeyinde bir şehir. Çevresinde pamuk, yonca ve mısır yetiştirilir; et ve süt hayvanları beslenir. İpekçilik de gelişmiştir.

ÇİMBİ, Osmanlı Türklerinin Rumelide ilk aldıkları kalenin adı. Eski kaynaklarda bu kalenin adı türlü şekillerde yazılmıştır. Bu yerin Türkler tarafından alınması sırasında Bizans tahtına egemen olan İoannes Kantakuzenos, İstanbul tarihine ait Rumca eserinde, bu adı Tzympe şeklinde kaydeder. Bizans kaynaklarına dayanan J. von Hammer, N. Jorga gibi Osmanlı tarihçileri de bu şekli kullanmışlardır. Türk kaynaklarında bu kalenin adı daha değişik şekillerde geçer. Türlü kroniklerde çeşitli yazılış şekillerine rastlandığı gibi, bir kroniğin türlü yazmalarında, hattâ bir yazmanın türlü yerlerinde başka başka şekiller göze çarpar. Örnek olarak, Aşık Paşazade tarihinin Âli Bey baskısında bu kale Çin hisarı diye yazılmıştır. Buna karşılık bu tarihin Friedrich Giese tarafından yayınlanmış olan yazmasında *Cimbi* şeklinde kaydedilir. Neşrî'nin *Tarih - i Cihannümâ'*sında ise harekeli olarak *Cembini* diye yazılmıştır. İdris - i Bitlisî'nin *Heşt Behişt* adlı eserinin türlü yazmalarında *Cimni, Cibni* şekilleri kullanılmıştır. Müneccimbaşı'nın *Sahaif-ü'l - ahbâr*'ında *Cimni* ve *Cimen* şekilleri, Hoca Sadeddin Efendinin *Tacü't - tevârih*'inde ise *Çimni* şekli tesbit edilmiştir. Giese'nin yayınlamış olduğu yazarı bilinmiyen *Tevârih - i âl - i Osman*'da da *Çimni* yazılışına rastlanmaktadır. Oruç b. Adil'in *Tevârih - i âl - i Osman*'ında ise *Çimnik* diye yazılmıştır. Başbakanlık Arşivindeki tahrir defterinde bu ad *Cimbi* diye tesbit edilmiştir. Ancak, hareke ile yazılmış bir yazma elde edilemediği için, bu adı türlü şekillerde okumak mümkündür. Bu bakımdan, eski kaynaklarımızda geçen yazılış şekillerini doğru olarak okumak için, Kantakuzenos'un Rumca metnindeki yazılışı göz önünde tutmak gerekir. Yukarıda belirtilen Rumca adı Bizans Rumcası ile *Çimbi* diye okumak gerekir. Bu bakımdan, Türk kaynaklarında geçen yazılış şekillerini de *Çimbi* diye okumak doğru olur.

Osmanlı Türklerinin Rumelide aldıkları ilk kale olan Ç. nin yeri bugün kesin olarak tesbit edilmiş değildir. Rumelinin alınmasında önemli bir hareket merkezi olan bu kalenin yeri, eski kroniklerimizde «Görece'den aşağı, Gelibolu'dan yukarı» diye tanımlanmıştır. Bu belirsiz bilgi, kalenin, Gelibolu'nun kuzeyinde bulunduğunu açık olarak belirtmektedir. Âşık Paşazade'ye göre, Rumeli yakasında olan Ç. kalesinin yeri, Anadolu yakasında bulunan Viranca Hisar'ın karşısındadır. Ancak, bu Viranca Hisar'ın nerede olduğu açıklanamamıştır. Oruç b. Adil'in *Tevârih - i âl - i Osman*'ında da Ç. nin yeri açık olarak belirtilmemiştir. Neşrî'nin *Târih - i Cihannümâ'*sında da bu kalenin yerini belirtmeye yarıyacak yeni bir bilgi yoktur. Bu üç eserden başka, *Heşt Behişt*, *Tacü't - tevârih* gibi eserlerde de Ç. ye ait yeni bir bilgi olmadığını biliyoruz. Yalnız Giese'nin yayınlamış olduğu *Tevârih - i âl - i Osman*'da, Kanunî devri vezirlerinden Lûtfi Paşa'nın *Tarih - i âl - i Osman*'ında ve Solakzade Mehmet Hemdemî Efendinin *Tarih*'inde Ç. nin, Gelibolu'nun kuzeyinde bulunduğu yazılmıştır. Özet olarak, Türk kaynaklarında, Rumelide ilk alınan kale olarak bilinen Ç. nin yeri açık bir şekilde belirtilmiş değildir. Ancak, bu kaynaklarda verilen bilgilere dayanılarak, bu kalenin Gelibolu'nun kuzeyinde ve Anadolu yakasındaki Viranca Hisar'ın karşısında bulunduğu ileri sürülebilir.

Yukarıda adlarını saydığımız Osmanlı vekayinamelerine dayanan yeni Osmanlı tarihlerinde de Ç. kalesinin yeri açık bırakılmış, yalnız, bu kalenin Rumeli yakasında bulunduğu belirtilmiştir. Osmanlıların Rumeliye geçmeleri bahsi üzerinde duran tarihçiler arasında bu kalenin adını anmıyanlar da vardır.

Londrada basılmış birtakım haritaları kullanan Mehmet Şakir Paşa ve Haydar Alpagut gibi bazı yazarlar da bu kalenin, Çanakkale'nin kuzeyinde ve Nağra burnu karşısındaki Sestos yıkıntıları yakınında bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Ç. nin Gelibolu'nun güneyinde bulun-

ması gerekirse de, vekayinamelere dayanılarak yukarıda verilen bilgiler, bu kalenin Gelibolu'nun kuzeyinde olduğunu kesin olarak göstermektedir.

ÇİMEN (*Lolium*), Buğdaygiller (Gramineae) familyasından bir bitki cinsi. Avrupa, Asya ve Afrikada yabani olarak yetişen 10 türü, kültür yoliyle hemen hemen bütün dünyaya yayılmıştır, park ve bahçelerde Ç. olarak yetiştirilmektedir. En çok yetiştirilen türler *Lolium perenne* (İngiliz ray Ç. i), *Lolium italicum* (İtalyan ray Ç. i), *Lolium strictum*, *Lolium temulentum* (bk. DELİCE) dur. Bu sonuncu tür, ekin tarlalarında biten, tohumu zehirli bir yabancı ottur.

İngiliz ray Ç. i (Lolium perenne)

ÇİMEN DAĞI (Çimen Tağ), güney Asyada, Kunlun sıradağlarının kuzey dağlarından biri. Lob Nor gölünün 200 km güneyine düşer. Yüksekliği 4 500 m dir.

ÇİMENTO, su ile karıştırıldıktan sonra taş gibi sertleşen kil ve kireç karışımı kül renkli toz. Yapıda taşı, tuğlayı tuttur maya, duvar ve tabanları kaplamaya yarar. Ç. hidrolik, yani su etkisi ile havada ya da suda sertleşen ve sonra suya dayanıklı duruma gelen bir maddedir. Ç. genel olarak kalsiyum oksit, silisyum dioksit, alüminyum oksit ve demir oksitlerin ısı ve katalizör etkileri altında meydana getirdikleri bir bileşimdir.

Ç. yapı için çok gerekli bir maddedir. Yapıların özelliklerine göre kullanılan Ç. çeşitleri vardır. Bu çeşitler normlarla belirtilmiştir. Her ülke, kendi yapı tarzına göre farklı özellikler istediğinden, normlar ülkeden ülkeye değişir.

Ç. lar bileşimlerine göre de çeşitli adlar alır. En çok kullanılan Ç. lar şunlardır: 1. Portland Ç. su, 2. Demir Portland Ç. su, 3. Yüksek fırın Ç. su, 4. Sulfat letye (laitier) Ç. su, 5. Tabiî puzolan (Pozzuoli tüfü) lı Ç. lar. Bunların dışında önemleri az olmamakla birlikte, az kullanılan pek çok Ç. çeşidi vardır.

Ç. lar arasında en tanınmış olanı Portland Ç. sudur. Hattâ Ç. denildiği zaman bu tip hatıra gelir. Bunun sebebini kalite üstünlüğünden çok, tarihsel gelişimde, kullanılan ham maddelerde ve öteki Ç. ların yapılmasında aramak gerekir.

Çimento yapımının gelişimi: XIX. yüzyıl başına kadar yapılarda hidrolik kireçlerden ve başka gereçlerden faydalanılırken, 1824 yılında J. Aspdin, özellikleri yönünden daha öncekilere üstün bir bağlayıcı madde ortaya koydu. Sertleşmiş halde renk ve dayanıklılık bakımından İngilteredeki Portland taşına benzediğini belirtmek için buna Portland Ç. su adını verdi. Ancak, kalite ve bileşim yönünden bugünkü anlamı ile Portland Ç. sunun, ilk defa 1843 yılında yapılmış olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir.

Portland Ç. sundan önce XVIII. yüzyıl ortalarına kadar, yapma bağlayıcı maddeler olarak, jips ve sâf kireç taşının pişirilmesi ile elde edilen pişmiş kireç kullanılıyordu. Ancak, bu madde su içinde sert kalmadığından, puzolan denilen, kendi başına hidrolik olmıyan fakat hidrolik bir madde ile karıştırılınca hidrolik özelliği gösteren (gizli hidrolik özelliği taşıyan) maddelerle karıştırılıyordu.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bilim ve teknikteki gelişmenin yardımı ile kireç taşının belli bir oranda kil ile pişirilince, suya dayanıklı bir madde elde olunabileceği sonucuna varıldı. Böylelikle yapma hidrolik maddeler üretimi yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Bunlar Portland Ç. sunun öncüleridir.

Portland Ç. su, başlangıçtan beri bütün dünyada büyük bir ilgi ile karşılandı. Çeşitli ülkelerde birçok fabrika kuruldu.

XX. yüzyıl başlarında büyük bir gelişme gösteren demir ve çelik sanayiine paralel olarak, ham demir elde edilmesinde çok büyük miktarlarda ortaya çıkan letye (yüksek fırın cürufu) ye kullanma alanları araştırılırken, bunun üstün derecede gizli hidrolikliği olduğu anlaşıldı. Bu maddenin Portland Ç. su klinker (İng. clinker = cüruf) iyle karıştırılmasiyle kalitece üstün yapma puzolanlı Ç. lar elde edildi. Klinker (cüruf) oranına göre bunlar demir Portland Ç su ve yüksek fırın Ç. su diye adlandırıldı. Bunlara, daha sonra, gelişimi oldukça uzun süren sulfat letye Ç. su da katıldı.

Öte yandan gene XX. yüzyılda, tabiî puzolan bulunan yerlerde bu madde, Portland Ç. klinkerine uygun oranlarda karıştırılarak yapılan Ç. lar da (tabiî puzolanlı Ç. lar) önem kazandı.

Portland Çimentosunun elde edilmesi: Bugün en çok kullanma alanı bulan Portland Ç. su sâf olmıyan kireç taşı ve kille yapılır. Bu maddelerin karıştırılmasındaki amaç aş. yu. % 75 i kalsiyum karbonat olan bir karışımın hazırlanmasıdır. Karışımın homojen olması için öğütülmesi gerekir. Öğütülen karışım pişirilmek için fırına verilir.

Kuru usul olarak adlandırılan bu yoldan başka, su bakımından zengin ham maddelerin belirli bir oranda kurutulup karıştırıldığı yaş usul de vardır.

Ç. lar çok zaman döner fırınlarda pişirilir. Döner fırında karışımın ilerleyişine paralel olarak reaksiyonların gidişi 5 evrede toplanabilir: 1. Mekanik olarak bağlı suyun ayrılması, 2. Kimyasal olarak bağlı suyun ayrılması ile kil minerallerinin ayrıştırılması, 3. Toprak alkali karbonatların ayrıştırılması, 4. Kil ve kireç arasındaki ana reaksiyon, 5. Yumuşamaya kadar pişirme (sinter derecesi) ile klinker minerallerinin oluşu. Bu evreler arasında kesin bir sınırlandırma olamaz.

Fırında, klinker minerallerinin en uygun şekilde oluşumunu sağlamak için, maddelerin yürüyüş hızları, fırın eğim ve dönüş hızına bağlı olarak ayarlanır. Sinter derecesi olarak 1400 - 1450° C kabul edilebilir.

Fırından çıkan klinkerin en kısa zamanda soğutulması gerekir. Bunun için çeşitli tiplerde soğutma araçları kullanılır.

Kuru usul ile Ç. elde edilmesi halinde pişirme düşey fırınlarda da yapılabilir. Bu fırınlar, son zamanlardaki gelişmeler sonunda, döner fırındakine eşit değerde klinker verebilmektedir.

Soğutulan klinker normlara göre ufaltılır. Öğütmede Ç. klinkerine, gene normlara uygun olarak jips katılır. Böylelikle Ç. nun su ile karıştırılmasında hızlı bağlanma (sertleşmek) nın önüne geçilmiş, bağlanma zamanı ayarlanmış olur.

Bir fabrikanın bölümleri: Aşağıda bir Ç. fabrikasının belli başlı bölümleri açıklanmıştır:

1. *Ön kırıcı*: Taş ocağından çıkmış 600 - 800 mm çapında taş parçalarını kıracak şekilde yapılmıştır. Tip bakımından çeşitlidir: a. Çekiçli kırıcılar: Bir ya da iki mil üzerine yerleştirilmiş, aşınmaya ve kırılmaya dayanıklı çekiçlerden ibaret bir düzendir. b. Pral kırıcılar: Çekiçli kırıcının bir başka tipi olarak kabul edilebilir. c. Konik kırıcılar: Bir konik parçanın taşları sıkıştırıp ezmesi ilkelerine göre yapılmış, son zamanların en yaygın tipidir.

2. *Değirmenler*: Eskiden beri öğütmede çeşitli araçlar kullanılmışsa da, son yıllarda bunların en yararlısı olan trommel - boru değirmenler kullanılmaya başlanmıştır. Bunlardan Harding'in silindirli konili tipi ile düz silindir borulu ve içlerinde çelik çubuklar bulunan değirmenler en iyileri sayılabilir. Fakat daha yaygın ve verimli olanı, çok bölmeli ve içlerinde bilya ile ezmeyi sağlıyan değirmenlerdir. Bu değirmenler bir ya da üç bölmelidir. Bölmeler arasında belirli derecede öğütülmüş parçacıkları geçiren ızgaralar vardır. Üç bölmelilerin, üçüncü bölmesinde ezme işi bilya yerine silindir ya da prizma şeklinde çelik parçacıklarla yapılır. Değirmenler dakikada 15 - 25 devir yapacak şekilde 1,5 - 4 m çapında ve 2 - 15 m boyunda olur. İç yüzleri çelik levhalarla kaplanmıştır. Öğütülen maddeye istenilen incelik derecesini verecek olan bu kısım, ham madde ile birlikte 100 tonun üstünde bir ağırlığı bulur.

3. *Fırın*: Genel olarak dik fırın ya da döner fırın şeklindedir. a. Dik fırın: Tabla ızgaralı, vals ızgaralı ve çekmece ızgaralı tipleri vardır. Dik fırınlar, dik bir silindirden ibaret olup içi özel ateş tuğlası ile kaplıdır. Bunlarda ham madde kurutulup öğütülerek fırına gelir ve pişirilir. Dik fırınlar artık az kullanılmaktadır; çünkü bunun için yakıt olarak antrasit, özel kok, gazı az yüksek kalorili kömürler şarttır. Ham madde ve kömür karıştırılarak fırına verilir. Yeni usullerde ham madde tanelenerek karışıma sokulmaktadır. Dik fırınlarda yakıt tüketimi 1000 - 1200 Kcal/Kg klinkerdir. Gerek tanelemek, gerek tozun karışımdan ayrılmaması için % 8 - 14 su püskürtülür. b. Döner fırın: En çok kullanılan tip budur. Bunlar % 3 - 5 akıntılı, 1,5 - 6 m çapında ve sistemine göre 30 - 200 m boyunda çelik borudan ibarettir. Ham madde karışımı kalsinasyon bölgesinde kalsine olur ve ateş - sinter bölgesinde klinker haline gelir. Bu bölgeler ısıya dayanıklı özel tuğlalarla kaplıdır. Kuru sistemde zincir bölgesi yoktur ve kalsinasyon bölgesi de daha kısadır.

4. *Yakıt bölümleri*: Fırında kullanılacak yakıta göre: kömür kurutma, kömür öğütme, kömür ve hava üfleme bölümlerinden oluşmuştur. Kömürden başka ağır yağla çalışan fabrikalar da vardır; bunlarda yakıt bölümleri, maddenin isterlerine göre yapılmıştır. Düşük kalorili kömür yakması gereken fabrikalar, ağır yağ kuruluşlariyle kuvvetlendirilebilir.

5. *Klinker soğutucusu*: Fırından çıkan klinker yüksek ısı taşır. Bu ısıyı alıp kullanmak ve klinkeri de soğutmak için iki tip alet kullanılır: a. Trommel soğutucu: Değirmen gibi bir boru ve içinde karıştırmayı sağlıyacak parçaları bulunan bir düzendir. % 5 akıntiyle dönerek akışı sağlar. Boyutları kapasiteye göre hesaplanır. b. Fuller ızgaralı soğutucu: Fullerin yaptığı eğik ızgaralı bir soğutucu olup soğutma havası alttan gelir.

Soğutuculardan çıkan sıcak hava, ikinci hava olarak fırına verilip ısı ekonomisi sağlanır.

6. *Çimento depolama ve paketleme*: Öğütülen Ç. bir pnömatik pompa ile boru içinden silolara iletilir. Bir süre (4 - 7 gün) dinlendikten sonra normlara uygunluk derecesi sürekli olarak lâboratuvarlarda kontrol edilir. En son otomatik tartıcısı olan özel bir torbalama makinesi ile 50 kg lık kâğıt torbalara doldurulur ve oradan araçlara yükletilir. Bazı kere özel araçlarla açık taşındığı da olur. Ne şekilde taşınırsa taşınsın, Ç. kullanılıncaya kadar nemsiz olarak saklanmalıdır.

Ç. ların, iyice kapalı olmıyan silolar dışında uzun süre bekletilmesi zararlıdır. Çok bekletilmesi dayanıklılığının düşmesine sebep olur. Genel olarak iyi saklanan torbalanmış Ç. ların bile 1 - 2 aydan çok bekletilmemesi gerekir. Bir süre bekletilen Ç. ların kullanılmadan önce tekrar kalite denetinden geçirilmesi uygun olur.

Portland Çimento klinkerindeki bileşikler: Portland Ç. klinkerinde aşağıdaki bileşikler bulunmaktadır:

Trikalsiyum silikat: $3\,CaO \cdot SiO_2$, β — Dikalsiyum silikat: β— $2\,CaO\ SiO_2$, Trikalsiyum alüminat: $3\,CaO \cdot Al_2O_3$, Tetrakalsiyum alümino - ferrit: $4\,CaO\ Al_2O_3 \cdot Fe_2O_3$.

Bunlardan başka, daha az nicelikte, başta serbest kireç olmak üzere aşağıdaki bileşikler de bulunur:

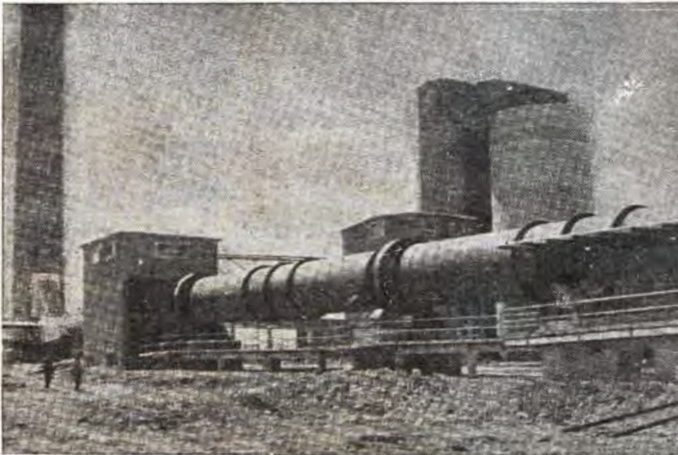
$12\,CaO \cdot 7\,Al_2O_3$	CaO (serbest)
$2\,CaO \cdot Fe_2O_3$	MgO (serbest)
$Na_2O \cdot 8\,CaO \cdot Al_2O_3$	TiO_2
$K_2O\ 23\,CaO \cdot 12\ SiO_2$	

Portland Ç. sunda oksitlerin dar sınırlar içinde değişmesine karşılık, ortaya çıkan bileşikler oran bakımından birbirinden çok ayrıdır. Bu fark, su emmede kendini gösterir. Bu bakımdan ham madde karışımının çok iyi bir şekilde yapılması gerekir. Su emme olayı ile ilgili birçok kuramlar varsa da, ana reaksiyon mekanizması tam olarak aydınlatılamamıştır.

Başka önemli Çimento tipleri: 1. *Ergitme Çimentoları*: Bu ad altında anılan demir Portland ve yüksek fırın Ç. ları, Portland Ç. klinkeri ve latent hidrolik bazik yüksek fırın cürufunun birlikte öğütülmesi ile elde edilir.

Yalnız camımsı bazik yüksek fırın cürufu, latent hidrolik özelliğine sahip olduğundan, yüksek fırından çıkan cürufun hızla soğutulması gerekir.

Yüksek fırın cürufunda kireç miktarı daima Portland Ç. sunkinden düşüktür. Bu sebeple, adı geçen her iki Ç. da da kireç oranı,

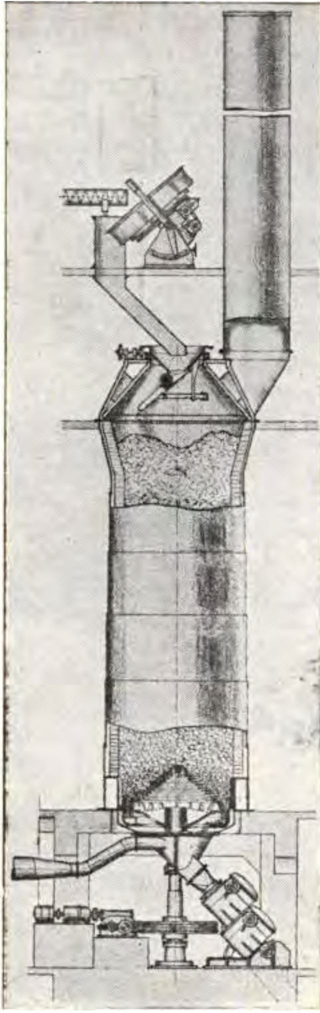

ÇİMENTO: Döner fırın

Portland Ç. suna göre azdır. Bu durum ergitme Ç. larında su emme ısısının düşük olmasını ve Ç. nun dış etkilere karşı dayanıklılığını sağlar.

Demir Portland Ç. su, ağırlık olarak en az % 70 Portland Ç. klinkerinin, en çok % 30 letye ile birlikte öğütülmesi yoliyle elde edilir. Bu Ç. Portland Ç. suna eşit değerdedir.

Yüksek fırın Ç. su da Demir Portland Ç. su gibi, birlikte öğütülmüş bir Portland Ç. su klinkeri ve hızlı soğutulmuş bazik letye karışımıdır. Ancak, burada letye payı daha yüksek olup ağırlık olarak karışımın % 31-85 idir. Bu Ç. genel olarak reaksiyon yeteneğini artırmak amacı ile Portland Ç. sundan daha ince öğütülür.

ÇİMENTO: dik fırın

2. *Sulfat - letye Çimentosu*(yüksek fırıncüruf Ç. su) : Letye ile yapılan denemeler, Portland Ç. su klinkeri ile sertleşmesinin jips ya da anhidritle de yapılabileceğini ve böylece iyi bir bağlayıcı madde elde edilebileceğini ortaya koymuştur.

Bu tip Ç. alüminyum oksitçe zengin letyelerin jips ya da anhidritle, az miktarda (% 5 kadar) Portland Ç. su klinkeri karıştırılarak birlikte öğütülmesiyle elde edilir. Letye miktarı, ağırlık olarak en az % 70 tir. Letyedeki alüminyum oksit miktarı % 13 ten aşağı olmamalıdır. Tahrip edici sulara karşı dayanıklıdır. Su emme ısısı düşüktür. Yığma beton için çok uygun olup başka Ç. larla karıştırılmaz. Sulfat - letye Ç. su uzun bir süreden beri özellikle Fransa ve Belçikada başarı ile kullanılmaktadır.

3. *Tabiî puzolanlı Çimentolar*: Bu Ç. lar, tabiî puzolanlar, Ç. klinkeri ile birlikte öğütülerek elde edilir. Karışım oranı, kullanılan puzolanik maddelerin yapılışları ile ilgilidir. İşlenme derecesi yüksek, su emme ısısı düşük olup özellikle kanal ve baraj yapımında kullanılmaktadır.

4. *Alümin Çimentosu*: Kireç taşı ve alüminyum oksitçe zengin bir mineral olan boksitin uygun oranda karıştırılması ve çoğu zaman ergimeye kadar ısıtılmaları ile elde edilir. Bu Ç. hızla ve büyük ısı vererek donar, kısa bir süre içinde büyük direnç kazanır. Bu sebeple, alümin Ç. su ile — 10° C ye kadar çalışılabilir. Sulfatlı sulara karşı direnci yüksektir. Sulfat - letye Ç. su gibi başka Ç. larla karıştırılmaz. Kusuru, işlenebilme süresinin çok kısa oluşudur. Kısa süre içinde büyük dayanıklılık elde edilmesi istenen yerlerde kullanılır.

5. *Beyaz Portland Çimentosu*: Beyaz Portland Ç. su, genel olarak dekorasyon işlerinde kullanılır. Yapımı Portland Ç. su gibi olmakla birlikte, Ç. da %o,2 den çok demir oksit bulunmaması gerekir. Dolayısiyle rengi de beyaz olur. Ham maddesine demir oksitin giderilmesi ve reaksiyonu daha iyi yürütmek için bazı katmalar yapılır.

6. *Demir cevher Çimentosu*: Portland Ç. sundaki alüminyum oksitin yerini az çok demir oksitin aldığı bir Ç. tipidir. Sulfatlı sulara ve deniz suyuna karşı direnci çoktur.

7. *Ferrari Çimentosu*: Alüminyum oksit ve demir oksiti eşit miktarlarda karıştırılmış, Portland ve demir cevher Ç. ları arasında bir Ç. tipidir. Cevher Ç. larına üstünlüğü, tahrip edici sıvılara daha dayanıklı oluşu ve daha ucuz elde edilebilmesidir. Buna karşılık, Portland Ç. sundan daha pahalıya mal olur.

Bunların dışında önemleri daha az birçok Ç. çeşitleri vardır.

Türkiyede Çimento sanayiinin gelişimi ve geleceği: Türkiyede ilk Ç. fabrikası, Portland Ç. su yapmak üzere 1912 yılında Darıca'da Arslan Osmanlı Ortaklığı tarafından 20 000 ton/yıl kapasiteli olarak kurulmuştur. Bunu birkaç yıl sonra Eskihisarda Eskihisar Çimento Ortaklığı tarafından kurulan aynı kapasitede bir Portland Ç. su fabrikası izlemiştir. Ankaranın başkent oluşu ve hızla gelişmesi, 1926 da Ankarada 15 000 ton/yıl kapasiteli yeni bir kuruluşa yol açmıştır.

Ancak modern fabrikaların meydana getirilmesi, 1932-1933 yıllarında her ikisinin de kapasitesi 120 000 ton/yıl olan Türk Çimentosu Su Kireci A. O. nın Zeytinburnu ve Anadolu Çimentoları T. A. O. nın Kartal fabrikalarının kurulmasiyle olmuştur.

Çok yüksek olan ulaştırma masrafları Doğuda da bir fabrika kurulmasını zorunlu kılmış ve Sıvas Ç. Fabrikası 1943 te 100 000 ton/yıl kapasite ile işletmeye açılmıştır. Sonradan eş kapasiteli bir döner fırın eklenmesi ile Sıvas'ın kapasitesi iki katına çıkarılmıştır.

Bunu 1951 de 150 000 ton/yıl kapasiteli İzmir Ç. Fabrikası izlemiş, Darıca Ç. Fabrikası 3 ünite ile yeniden kurularak kapasitesi 300 000 tona/yıl çıkarılmış, 1954 - 1956 da Kartal ve Zeytinburnu fabrikaları % 100 genişletilmiş, Ankara Ç. Fabrikası da yeniden kurularak önce 85 000 ton/yıl, daha sonra da 115 000 ton/yıl kapasiteli bir fabrika haline getirilmiştir.

Kapasitelerin hızla artışı, ihtiyacı karşılamak için dışarıdan gelen Ç. nın düşmesine sebep olmuştur. Bunların yanında 1954 yılında Ç. sanayii devlet teşebbüsü şeklinde geniş olarak ele alınmış ve Türkiye Emlâk ve Kredi Ban-

ANKARA ÇİMENTO FABRİKASI

kası, Sümerbank ve Türkiye İş Bankasının katılması ile 50 milyon TL sermayeli Türkiye Çimento Sanayii A. Ş. (bk. ÇİMENTO SANAYİİ) kurulmuş ve yeni fabrikaların yapılmasına geçilmiştir. Sermayelerine yurttaşların da katılması ile toplamı 1 milyon 150 bin ton/yıl kapasiteli 12 Ç. fabrikası kurulması plânlanmış, bugüne kadar 9 fabrika tamamlanarak çalışmaya başlamıştır.

1962 sonunda Türkiye'deki Ç. fabrikalarının kapasiteleri aşağıda gösterilmiştir:

Bölgeler	Ünite	Fabrika	Açılış yılı	Üretim kapasitesi ton/yıl
Trakya ve Marmara Bölgesi	1	Darıca	1954	100 000
	1	»	1954	100 000
	1	»	1956	100 000
	1	Kartal	1932	60 000
	1	»	1932	60 000
	1	»	1954	120 000
	1	Zeytinburnu	1932	100 000
	1	»	1952	120 000
	1	Pınarhisar	1958	85 000
Karadeniz Bölgesi	1	Bartın	1962	220 000
Ege Bölgesi	1	İzmir	1953	150 000
	1	Balıkesir	1958	85 000
	1	Söke	1962	85 000
Orta Anadolu B.	1	Ankara	1956	85 000
	1	Ankara	1957	30 000
	1	Eskişehir	1957	150 000
	1	Afyon	1957	85 000
	1	Çorum	1958	85 000
Güney Anadolu B.	1	Adana	1957	150 000
	1	Gaziantep	1961	85 000
	1	Tarsus	1957	7 500
Doğu Anadolu B.	1	Sıvas	1943	100 000
	1	»	1952	100 000
	1	Elâzığ	1959	85 000
			Toplam	2 347 500

Konya (85 000 ton/yıl) ve Söke (85 000 ton/yıl) Ç. fabrikaları da tamamlanmaktadır. Bunların dışında, doğu bölgesinde de yer etütleri yapılan 85 000 ton/yıl kapasiteli bir fabrika meydana getirilecektir.

Yukarıda adı gcçen fabrikalardan Adana ve Balıkesirdekiler kuru, ötekileri yaş usule göre çalışmaktadır.

Tarsus beyaz Ç., Bartın demir Portland ve öbürleri Portland Ç. su fabrikalarıdır.

Bu tabloda kurucu firmaların verdikleri garanti kapasiteler gösterilmiş olup fabrikalar % 20 ye yakın daha yüksek bir üretim yapabilir. Bununla ilgili olarak, aşağıda fabrikaların 1960 ve 1961 yıllarına ait üretim miktarları ve çalışma dereceleri (fabrikanın yaptığı üretimin kapasite garantisine oranı) verilmiştir:

Fabrika adı	1960 üretimi ton/yıl	Çalışma derecesi	1961 üretimi ton/yıl	Çalışma derecesi
Adana	178 500	1,24	171 564	1,14
Afyon	124 867	1,46	115 531	1,36
Ankara	157 161	1,30	148 698	1,24
Balıkesir	117 974	1,37	99 040	1,17
Çorum	111 246	1,29	109 179	1,28
Darıca	307 000	1,02	302 000	1,01
Elâzığ	109 945	1,26	103 308	1,22
Eskişehir	133 500	0,89	115 853	0,77
Gaziantep	—	—	37 117	—
İzmir	153 440	1,02	163 980	1,09
Kartal	199 986	0,83	244 249	1,02
Pınarhisar	98 738	1,15	86 100	1,01
Sıvas	164 207	0,82	151 842	0,76
Tarsus	4 318	0,58	3 883	0,52
Zeytinburnu	167 914	0,84	184 598	0,84

Gaziantep fabrikası ancak 1961 yılında işe başladığından bu fabrika için çalışma derecesi göstermek mümkün olmamıştır.

Türkiyenin 1950 - 1960 yılları arasındaki Ç. üretimi ise aşağıdaki tablo ile verilmiştir:

Yıllar	Kapasite ton/yıl	Üretim ton/yıl	Dışarıdan gelen ton/yıl	Dışarı giden ton/yıl	Tüketim ton/yıl
1950	395 000	395 630	134 914	—	530 544
1951	395 000	396 324	243 267	—	639 591
1952	495 000	459 073	384 462	—	848 535
1953	645 000	530 872	536 807	—	1 067 679
1954	1 010 000	703 291	628 687	—	1 331 978
1955	1 010 000	819 308	810 588	—	1 629 896
1956	1 195 000	970 051	293 204	—	1 263 255
1957	1 700 000	1 261 187	299 246	—	1 539 990
1958	1 877 500	1 516 513	19 831	—	1 513 878
1959	1 962 500	1 734 147	2 111	18 000	1 749 895
1960	1 962 500	2 037 796	4 231	69 309	1 949 318

Başbakanlık Devlet Plânlama Dairesi tarafından hazırlanan birinci 5 yıllık kalkınma plânına göre, 1963 - 1967 yılları arasında Ç. ihtiyacı, 1960 üretimi birim olarak alınırsa, aşağıdaki oranlar içinde artacaktır:

Yıllar	Çimento projeksiyonu	Projeksiyon değerlerinin 1960 üretimine oranı
1963	2 425 000	1,315
1964	2 775 000	1,495
1965	3 065 000	1,65
1966	3 325 000	1,80
1967	3 593 000	1,94

Demek ki Ç. ihtiyacı 1967 de 1960 üretiminin aşağı yukarı 2 katına çıkacaktır. Bu süre içinde, Ç. ihtiyacı doğu

bölgesinde bir fabrikanın kurulması, kuruluş halinde olan fabrikaların tamamlanması ve plânlanan bazı fabrikalarda yaş usulden kuru usule geçişle karşılanacaktır:

Y ı l l a r	Üretim ton/yıl	Tüketim ton/yıl	F a r k ton/yıl
1963	2 649 000	2 425 000	+ 224 000
1964	2 879 000	2 775 000	+ 104 000
1965	3 100 000	3 065 000	+ 35 000
1966	3 447 000	3 325 000	+ 122 000
1967	3 737 000	3 593 000	+ 144 000

Ç. üretim fazlasının dışarıya satılması tedbirleri de bu süre içinde alınacaktır.

Bu durumda, Ç. programına göre geçen iki yıl ile gelecek yıllarda nüfus başına düşecek tüketim seviyeleri şu şekli alacaktır;

Y ı l l a r	N ü f u s	Yekûn çimento tüketimi	Nüfus başına çimento tüketimi kg
1961	27 800 000	1 950 000	68,5
1962	28 600 000	2 120 000	74,0
1963	29 400 000	2 450 000	83,5
1964	30 300 000	2 930 000	96,5
1965	31 100 000	3 340 000	107,5
1966	32 000 000	3 700 000	115,5
1967	32 900 000	4 050 000	123,5

Bu rakamlar Türkiyede Ç. sanayiinin hızla gelişmekte olduğunu göstermektedir.

ÇİMENTO SANAYİİ, Türkiye (Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi), Türkiyede Ç. S. ni geliştirmek ve yönetmek amacı ile kurulmuş bir ortaklık. 1953 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile 99 yıl süre için kurulmuştur. Ortaklığın merkez örgütü Ankarada bulunmaktadır. Amacı yurdumuzda çimento konusunda etüt ve araştırmalar yapmak, çimento üretimi için gerekli kurumları meydana getirmek ve bu işlerle ilgili başka teşebbüslerde bulunmaktır. Kuruluşunda sermayesi 50 milyon TL sı idi. Ortaklık kurulduktan sonra Sümerbank'tan 7, Türkiye Emlâk ve Kredi Bankasından 3 yetkili temsilci ile bir Çimento Araştırma Kurulu meydana getirilmiştir. Bu kurul, Türkiyede Ç. S. ni yönetecek örgütün bir ortaklık şeklinde kurulmasına çalışmış, bunu yaptıktan sonra da dağılmıştır. Kurulan ortaklık, fabrika yerleri olarak Adana, Afyon, Balıkesir, Bartın, Çorum, Elâzığ, Gaziantep, Pınarhisar, Niğde (Kayseri), Söke, Batman ve Erzurum'u seçmiş ve buralarda birer yerli ortaklık kurulmasına karar vermiştir. Batman'dan başka, bu yerlerde ortaklıklar kurulmuştur. Fabrika gereçleri için birçok yabancı memleketlerden teklifler alınmış ve sonunda 7 Alman, 4 Fransız ve 1 İtalyan firmasiyle anlaşma yapılmıştır. Bunlardan Erzurum'da yapılmakta olan fabrika için İtalyan firması ile yapılan anlaşma yarım kalmış ve iş bırakılmıştır. Ötekiler 1955 yılından sonra gereçleri göndermeye başlamışlar ve fabrikalar kurulmaya başlanmıştır.

Türkiye Ç. S. Şirketinin kurduğu fabrikalardan Adana, Afyon, Balıkesir, Çorum, Elâzığ, Pınarhisar ve Gazianteptekiler bitirilip işletmeye açılmıştır. Bartın ve Sökedekilerin bitirilmesine çalışılmaktadır. Bazı bölümlerinin yapımı ve montajı bitmiş olan Niğde ile Batman fabrikaları 1965 yılında işletmeye açılacaktır.

Önceleri 12 fabrika kurulacak iken bunlara Eskişehir ve Konya fabrikaları da eklenerek fabrika sayısı 14 e çıkarılmışsa da, yerli ortaklıklar sonraları Türkiye Ç. S. Şirketinden ayrılarak kendi başlarına fabrika kurma yoluna gitmişlerdir. Bugün Türkiye Ç. S. Şirketinin sermayesi 100 000 000 TL sına çıkarılmış olup ortakları ekli cetvelde gösterilmiştir.

O r t a k l a r	Ödediği sermaye hissesi TL
Türkiye Emlâk ve Kredi Bankası . . .	44 900 000
Türkiye İş Bankası	10 000 000
Sümerbank	44 900 000
Ankara Çimento Fabrikası A. Ş.	100 000
Sıvas Çimento Fabrikası . . . . ,	100 000
Toplam:	100 000 000

Türkiye Ç. S. Şirketinin kurduğu fabrikalarla yerli ortaklıklar da aşağıda gösterilmiştir:

Fabrika ve yerli ortaklık	Sermayesi TL	F a b r i k a d u r u m u
ADANA Çukurova Çimento Sanayii T. A. Ş.	20 000 000	150 000 ton/yıl kapasiteli. Kuru usul. Humboldt (Almanya) kökenli. Fabrika 7 mayıs 1957 de işletmeye açılmıştır.
ÇORUM Çimento Sanayii T. A. Ş.	20 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Fives - Lille (Fransa) kökenli. Fabrika 23 ekim 1957 de işletmeye açılmıştır.
AFYON Çimento Sanayii T. A. Ş.	15 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Fives - Lille (Fransa) kökenli. Fabrika 23 mart 1958 de işletmeye açılmıştır.
BALIKESİR Çimento Sanayii T. A. Ş.	15 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Kuru usul. Humboldt (Almanya) kökenli. Fabrika 27 haziran 1958 de işletmeye açılmıştır.
PINARHİSAR Trakya Çimento Sanayii T. A. Ş.	16 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Krupp (Almanya) kökenli. Fabrika 7 kasım 1958'de işletmeye açılmıştır.

Fabrika ve yerli ortaklık	Sermayesi TL	Fabrika durumu
ELÂZIĞ Altınova Çimento Sanayii T. A. Ş.	22 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Krupp (Almanya) kökenli. Fabrika 21 şubat 1959 da işletmeye açılmıştır.
GAZİANTEP Çimento Sanayii T. A. Ş.	17 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Krupp (Almanya) kökenli. Fabrika 1 temmuz 1961 de işletmeye açılmıştır.
BARTIN Çimento Sanayii T. A. Ş.	5 000 000	150 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Fives - Lille (Fransa) kökenli. Fabrika 1962 ekimde işletmeye açılmıştır.
SÖKE Çimento Sanayii T. A. Ş.	5 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Fives - Lille (Fransa) kökenli. Fabrika 1962 eylülünde işletmeye açılmıştır.
NİĞDE Çimento Sanayii T. A. Ş.	5 000 000	85 000 ton/yıl kapasiteli. Yaş usul. Krupp (Almanya) kökenli. Fabrika 1965 yılı başında işe başlıyabilecektir (elektrik verilebilirse).
DOĞU Çimento Sanayii T. A. Ş.	—	170 000 ton/yıl kapasiteli. Daha önce Batmanda açılması kararlaştırılmış olan 85 000 ton/yıl kapasiteli çimento fabrikası açılmıyacak, bunun yerine Elâzığ Çimento fabrikası ile birleştirilerek 1965 te işe başlıyacaktır.

ÇİMGAN, Kazakistanın güney bölgesinde, Taşkent'in 90 km kuzeydoğusunda, Çaktal dağının kuzey eteklerinde, Çimgan ırmağı vâdisinde bir yazlık yer. Denizden yüksekliği 1 430 m dir. Yüksek dağ ikliminin hâkim olduğu bu yerde gece gündüz sıcaklıkları arasında (özellikle yazın) büyük fark vardır. Kışlar oldukça sıcaktır (ocak ayı ortalaması — 4,7° C), yazlar da genel olarak orta sıcaklıktadır (temmuz ayı ortalaması + 20,2° C). Üç yanı yüksek dağlar (3 115 m) la çevrili olan Ç. da yıllık yağış tutarı 900 mm dir. Ç. da veremliler için büyük sağlık yurtları vardır.

ÇİMKENT, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Güney Kazakistan Bölge(oblast') sinde, Sırderya havzasında, Badam ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 153 000 (1959) dir. Kazakistanın büyük bir endüstri ve kültür merkezi olan Ç. te tuğla, ayakkabı, çorap, yağ ve çırçır fabrikaları vardır. Ayrıca süt, meyva ve sebze kombinaları da kurulmuştur. Çevresindeki kurşun madenlerini işlemek üzere bir kurşun fabrikası da meydana getirilmiştir. Ç. ilâç ve kimya endüstrisi bakımından da gelişmiştir. Çevresinde yetişen *Artemisia cinae* bitkisinden santonin yapılmaktadır. Ç. teki santonin fabrikası ilâç endüstrisinde önemli bir yer tutar. Ç. demiryolu merkezi olarak da önemlidir. 121 km lik bir demiryolu ile Taşkente bağlı olduğu gibi, güneydeki Lenger kömür madenlerine de bir demiryolu ile bağlanmıştır.

Ç. 1864 te Rus generali M. G. Çernyaev (b. bk.) tarafından alınmıştır. O zaman Ç. te 34 cami ve mescit, 16 okul ve 1 medrese vardı.

Ç. adına eski kaynaklarda rastlanmamaktadır. Yalnız, çevresinde bulunan ve eski çağlara ait türbeleriyle tanınmış olan Sayram köyü, Arap coğrafyacılarının eserlerinde Asbîcâb ya da Asfîcâb adiyle geçmektedir. Farsça kaynaklarda ise bu ad yerine İsfîcâb ya da Sincâb adı kullanılmaktadır. Asbîcâb (Asfîcâb) da X. yüzyılda Karluk ve Oğuz Türkleri otururdu. Şerefü'd - din Yezdî, *Zafername*'sinde Ç. i Sayram çevresinde bir kasaba olarak anmışsa da, daha sonraki kaynaklarda, bu bölgede yalnız Sayram şehri geçmektedir.

ÇİN (Rus. = rütbe, sınıf). Rus sivil memurları ile subayları Deli Petro (Pëtr) nun 24 ocak 1722 günlü rütbeler kanunu ile 14 dereceye ayrılmışlardır. 1 - 8 arasındaki sivil ve askerî rütbeler babadan oğula geçmekte, 9 - 14 arasındakiler de kişinin kendisine verilmekteydi. 1917 devrimine kadar yürürlükte kalmış olan bu kanun, doğuştan olan soyluluğu kaldırmış, onun yerine devlete hizmet yolu ile soyluluk kurmuştur.

ÇİN (İng. **Chin**), Çin - Tibet dil ailesinin Tibet - Birman koluna giren Birman - Arakân dilleri (b. bk.) grupuna bağlı Kuki - Çin bölümünün alt bölümlerinden birine verilen ad. Kuki ve Ç. kabîleleri batı Birmanya ve doğu Hindistan (Assam ve Bengal) topraklarında yayılmışlardır. Bu kabîlelerin dilleri Kuki - Çin dilleri (b. bk.) adiyle anılır. Kuki - Çin dilleri Meithei (Manipuri) ve Ç. olmak üzere iki alt bölüme ayrılır. Ç. alt bölümünün: 1. Kuzey Ç., 2. Orta Ç., 3. Eski Kuki, 4. Güney Ç. gibi birtakım lehçeleri vardır. Ç. dili eskiden beri Birman dilinin etkisi altında kalmıştır. Bu sebeple, bu dil hızla Birmanlaşmaktadır. Meithei dili, Kuki - Çin bölümünde yer almakla birlikte, Ç. dilinden çok Birmanca, hattâ Tibetçe ile ortak özellikler gösterir. Bu dilin Manipur'da konuşulan küçük Ç. dilleri üzerinde derin bir etkisi vardır.

ÇİN, doğu Asyada bir devlet.

Adı: Çincesi *Çong*1 - *kuo*2 (= ortadaki devlet); 1912 den beri *Çong*1 - *hua*2 *min*2 - *kuo*2 (= ortada parlıyan halk devleti). Avrupalılar *China* (İng. *çaynî*, Alm. *ḫîna* ya da *kîna*, İta. *kîna*), *Chine* (Fr. *şîn*) derler. Bu adı Avrupaya XVI. yüzyılda Portekizliler getirmişlerdir. Onlar ise bu adı Hindistandan almışlardır.

Hintlilerin bu memlekete verdikleri *Çîna* adının kökü ise M. Ö. 225 - 206 yıllarında Ç. Seddini yapan ve bü-

LEVHA I

1

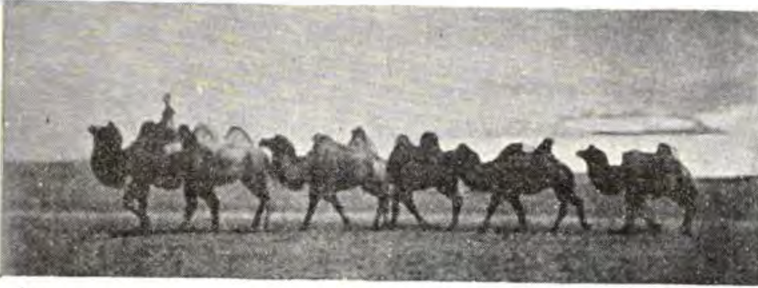
2

3

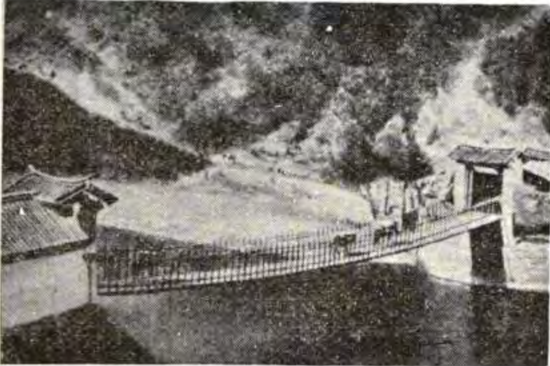
4

5

6

7

8

ÇİN: 1. Çin Seddi, 2. Pirinç tarlaları, 3. Kvanğçov Kanton) da şeref kapısı, 4. Bogdo - Ola tepesi (Tanrı Dağları), 5. İç Moğolistanda deve kervanı, 6. Limanda kuliler, 7. Yünnan'da asma köprü, 8. Honan'da hasat.

yük Ç. imparatorluğunu kuran Ç. sülâlesine dayanır. Eski Türkler Ç. e *Tabgaç* (budun), Araplar ise *Siyn* adlarını vermişlerdir. Ortaçağ tarihçileri *Çin* karşılığı olarak *Cathay* ve *Catay* adlarını kullanmışlardır. Bu ad *Kitay* şeklinde Rusçada (ve Bulgarcada [Pol. *Chiny*, Çek. *Čina*]) bugüne kadar kullanılmaktadır. Bu sonuncu adlar X - XI. yüzyıllarda kuzey Ç. i egemenlikleri altına almış olan Çi - dan'ların adına dayanmaktadır. Moğol asl ndan gelen Çi - dan'ların eski kuvvetlerini kaybetmeleri üzerine onların yerini birtakım yeni göçebe kabîleler almışsa da, kuzey Ç. bundan sonra da *Katay*, *Kitay* olarak kalmış, Moğol çağında bu yerlerde geziye çıkan Avrupalı gezginler de kuzey Ç. i bu adla tanımışlardır (*Cathay*, *Catay*). Arap ve Acem kaynaklarında ise bu ad *Hitay* şeklini almıştır. Yunanlılar Ç. i *Sērikē*, Lâtinler de *Sinae* adiyle tanımışlardır.

Sınırları, başlıca bölgeleri: Şimdi bir cumhuriyet olan Ç. in dış topraklariyle birlikte yüzölçümü 9 736 300 km², asıl Ç. ise 3 697 835 km² dir. Ç. toprak bakımından dünyanın ikinci, nüfus bakımından ise en kalabalık devletidir. Komünistlerin yönetimi altında bulunan kıta Ç. i, resmen Ç. Halk Cumhuriyeti (*Çong2 - hua2 jın2 - min2 kong4-khı2 kuo2*) adını taşır. 1912 de cumhuriyet olmuştur.

Ç. şu bölgelere ayrılır: 1. Asıl Ç. ; 2. Dış Ç. ki bu, Mançurya, İç Moğolistan, Tibet, Sinkyanğ ya da Ç. Türkistanı ile Tayvan (Formoza) adasından ibarettir. Bu ada, idarî bakımdan, Pescadores adalarını da içine alır. Dünya nüfusunun aş. yu. 1/4 ine sahip olan Ç., Amerika karasının yüzölçümünden aş. yu. 1/3 inden daha büyük bir toprak kaplamaktadır. Asıl Ç. kuzeyde Mançurya, Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Sibiryadaki topraklarının içine doğru uzanır. Mançuryanın batısında ve Ç. in kuzeyinde, Ç. ve Sibirya arasında ise Moğolistan Cumhuriyeti bulunmaktadır. Batıda, Sinkyanğ bölgesini kuzeydoğudan Moğolistan, kuzeybatıdan da Sovyetler Birliği çevreler. Ç. in güneyinde Kuzey Vietnam, Birmanya, Hindistan, Bhutan, Nepal ve Hindistanın Keşmir - Cammu (Keshmir - Jammu) bölümü ile Afganistanın küçük bir bölgesi vardır. Doğuda Türkistan, kuzeyde ise Sovyet Sibiryası ile sınırlanmıştır. Bu sınır, Vladivostok, Kore Cumhuriyeti, Sarı Deniz ve Doğu Ç. Denizine kadar uzanır. Ç. in güneyinde, ayrıca Güney Ç. Denizi ve bu denizin güneydoğusunda Filipin adaları bulunmaktadır. Ülkenin kuzeyden güneye uzunluğu 2 970, doğudan batıya eni ise 3 200 km yi geçer.

Asıl Ç., bu ülkenin verimli güneydoğu bölgesidir. Bu topraklar, Amerika Birleşik Devletlerinde Mississippi doğusunda bulunan bölgenin eşidir. Batıdaki dağlardan çıkan Yanğtse, Hvanğ-ho (Sarı Irmak) ve Sinkyanğ ırmakları, bütün bölgenin 4/5 ünün sularını toplar. Eski Ç. e ait dış topraklardan Dış Moğolistan, Moğolistan Cumhuriyeti adı altında bağımsız olmuş, Sinkyanğ ve Tibet (1952 den beri) Ç. e katılmıştır. Böylece Ç., Amur'dan Haynan adasının güney kıyısına kadar 36 enlem derecesi kaplar. Tarım Calu nehrinin 4 400 km lik alanında çok gelişmiştir. Ç. in başkenti, 21 yıllık bir aralıktan sonra, 1949 dan beri tekrar Pekin (Peypinğ) olmuştur.

Yapı, yer şekilleri: Asıl Ç., Ç. Hindistanı ile Sarı Denizin en fazla girinti yaptığı yer arasındadır. Fakat memleketin çekirdeği durumunda bulunan bu parçanın dışındaki topraklariyle Ç. bir yandan Asya içlerine kadar sokulmuş, batıda Pamir Dağlarına, kuzeyde Amur nehri boyuna uzanmış bulunmaktadır. Bu geniş ülkenin çok yeri dağlıktır. Ç. toprakları içine Orta Asya dağlarının doğu yönleri girer. Bu dağların esas cephesi Büyük Okyanusa dönüktür. Bir bütün olarak bu dağlık yerler, geniş ölçülü bir tabaka basamakları bölgesi olarak görülür ki Orta Asya yüksek dağlık bölgesinden (Minya Konğhar doruğunda 7 500 m ye yükselir) kuzeydeki dağlık bölgeye (yüksekliği 3 000 m ye varan dağ sıraları) kadar olan alanda doğuya doğru alçalır. Buradaki tabaka basamakları, iç bölgeye göre biraz daha yüksek bir durum gösterir ve yan yana dizilmiş yay biçimli dağlık yerleri meydana getirirler. Güney Ç. in dağları orta derecede bir yükseklik gösterir ve ancak bazı dorukları 1 500 m yi bulur. Batıdan doğuya doğru çok uzun bir sıradağ durumu gösteren ve yüksekliği 3 300 m yi bulan Tsin - linğ (b. bk.) dağları, güney ve kuzey Ç. arasında bir sınır gibi uzanır. Burada iç bölgelerin yüksek yerleri, basamaklar halinde uzanarak büyük Ç. ovalarına doğru alçalır. 500 000 km² lik yer tutan Ç. ovaları, Çili körfezinin iç taraflarından Yanğtse - kyanğ nehrinin aşağı kesiminin güneyine kadar uzanır. Bu geniş ve çukur ovalar ortasında Şantunğ dağlık bölgesi (1 540 m) yükselir ve bir yarımada şeklinde de Sarı Denize doğru sokulmuş bulunur.

Uzunluğu 7 000 km yi bulan deniz kıyıları, güneyden 30° kuzey enlemine kadar uzanan yerlerinde çok girintili çıkıntılı, dik ve yüksektir. Daha kuzeyde ise ana çizgileriyle alçak, düz ve az girintili çıkıntılıdır.

Bazı araştırıcılara göre (Richthofen, Volz v. b.) Ç. deki basamaklar sırası, doğu Asyada yükselen ve kubbeleşen kara kütlesi ile çöken okyanus alanı arasındaki kırılma yerlerine karşılık olup her biri faylar arasında kalmış basamaklı kütlelerdir. Buna karşılık, bazı jeologlarca (E. Suess, L. Kober v. b.) da burası, eski Ç. kümesi ile okyanusun sertleşmiş bulunan tabanı arasında geniş ölçülü ve ağır ağır çöken bir kuşağın, Pasifik jeosenklinalinin başlangıç evresini gösteren bir yerdir. Japon adaları boyunca uzanan ve 8 000 m yi geçen derin deniz hendekleri bunun bir delili olmak gerekir. Kuzey ve güney Ç. dağlık bölgelerinin üç ana bölümünde ve geniş kuzey Ç. çukurovasındaki yeryüzü şekilleri, arkaik bir temel üzerinde yükselmiş bulunmaktadır. Bu eski temel, Ordos, Şansi ve Şantunğ'da kuzey Ç. dağlarının tabanını meydana getirir. Bu temelin üstünü, içinde zengin maden kömürü yatakları bulunan ve aş. yu. 500 000 km² lik bir yer kaplıyan Karbon Devri tabakaları örtmüştür ki bu tabakaların bir kısmı, alûvyonlarla örtülü ovanın dibinde de uzanmaktadır.

Jeoloji: Topraklarının altında, bütün kıtanın da temeli olan Paleozoik Devrine ait billûrsal oluşumlar vardır. Bu oluşumlar pek az yerde yüzeye çıkar. Bu yerler arasında bulunan: 1. Tibette lös tortuları, kum, çakıl, ya da Mezozoik devrine ait tortular, eski kütleleri örterler; 2. doğu kıyılarındaki Kvantunğ, Fukyen, Çekyanğ ve Şantunğ illerinde çıplak granit dağları vardır; 3. İç Moğolistanda eski oluşumların bir kısmı Üçüncü Çağa ait tortularla kaplıdır. İkinci Çağa ait kireç taşı, kum taşı ve şistli kil tortuları, eski kıta kümeleri arasına, kıta ve özellikle deniz çökelekleri olarak, Paleozoik Devrinden başlamak üzere Jura Devrinde yerleşmiştir. Kuzeydoğu Ç. Karbon Devrinde yükselmiş, fakat asıl Ç. in geriye kalan kısmı Jura Devrine kadar tekrar denizin yayılmasına uğramıştır. Yanğtse - kyanğ'ın kuzeyindeki dağların çoğu Jura Devri sonunda ya da Kretase Devrinin başında meydana gelmiş hafif katlanmaların ve Kretase Devri sonundaki şiddetli itilmelerin sonucu gibi görünmektedir. Belki Yanğtse - kyanğ'ın güneyindeki dağlar da aynı etkilerin sonucu iseler de, buraların jeolojisi

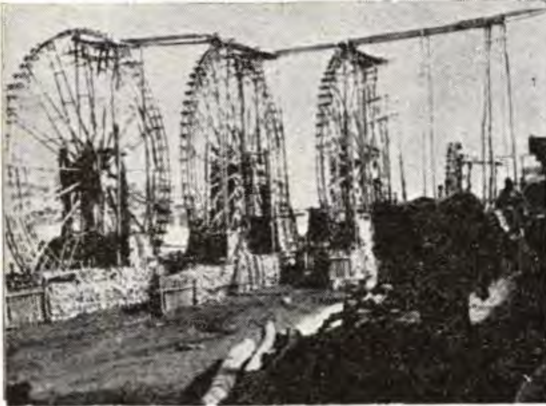
LEVHA II

1

2

3

4

5

o

7

8

ÇİN: 1. Pekin'de eski imparatorluk sarayı, 2. Şanğhay'dan bir görünüş, 3. Pekin'de modern semt, 4. Tayvan'da demiryolu köprüsü, 5. Lançov'da Sarı Irmak üzerinde su dolapları, 6. Tientsin ile Hanğçov arasındaki Büyük Kanal'da kayıklar, 7. Şanğhay'da dokuma fabrikası, 8. Pi ırmağı üzerinde baraj

kesin olarak bilinmemektedir. Batıda Altay Dağları taylanma sonucunda, Tiyen - şan, Kun-lun ve Himalaya sıradağları ise katlanmalar sonucunda meydana gelmiştir. Karbon ve Jura devirlerinde önemli kömür tortuları birikmiştir. Kuzeyin önemli bir özelliği lös denilen sarı topraklardır. Bu toprakların Eosen Devrinden başlıyarak rüzgârlar tarafından Moğolistandan ve Orta Asyadan taşınmış olduğu sanılıyor. Ç. in büyük nehirlerinin meydana getirdiği alûvyonlu büyük deltalar, özellikle güneydoğuda görülebilir bir halde olan kıyıların denize çökmesini karşılamaktadır.

Iklim: Ç. güneydeki çok sıcak yerlerden (Haynan), kuzeydeki ılık iklim bölgesine kadar uzanır. Ç. de kışın sıcaklık farkı çok büyük olur: En soğuk ayda Hongkongda 15° C, Haylar'da — 28° C. Yazın bu fark kaybolur. Hemen bütün memleket, muson rüzgârları alanında yer almıştır. Bu rüzgârlar kışın karaların içlerinden Pasifik'e doğru kuru ve soğuk olarak eser. Bunlar kuzeybatı muson rüzgârlarıdır. Yazın ise, ters yönde okyanustan karalara doğru nemli ve sıcak eser ki, bunlar yağmur getirir. Orografik şartlarla ilgili olarak, bu rüzgârlarla gelen yağmurların yıllık toplamı Ç. in kuzeybatısına ve kuzeyine doğru gittikçe azalır, yerine göre birkaç metrelik bir yağış farkı kendini gösterir: Güneydoğuda yıllık yağış tutarı 500 cm iken, kuzeybatıda 50 cm ye iner. Güneyde yağmur mevsimi 6 - 7 ay sürer ve şiddetli su baskınlarına sebebolur. Buna karşılık, Ç. in kuzeyinde ve iç bölgelerinde kuraklık hüküm sürer, bu yüzden zaman zaman büyük kıtlıklar başgösterir. Rüzgârların, dönen kasırgalar şeklinde belirmesi tayfunlar meydana getirir ve bunlar karada, denizde yıkıma sebebolur.

Ç. de başlıca 4 iklim bölgesi vardır: 1. Memleketin kuzeydoğusuna düşen yerlerinde bozkır iklimi. Burada yıllık yağış tutarı 25 - 50 cm, yıllık sıcaklık ortalaması 18° C dir. 2. Kuzeydoğuda kışları kurak ve soğuk geçen bir bölge vardır ki, Hvanğ - ho nehri boyuna ve batıdaki dağlara kadar uzanır. Burada yıllık yağış tutarı 100 cm den az ve yıllık sıcaklık 18° C dir. 3. Kışları kurak ve ılık geçen ve orta Ç. i içine alan iklim bölgesi ki, burası Ç. iklimi adiyle de anılır. Burada en soğuk ay — 3° C, yıllık sıcaklık ortalaması 18 C dir. Yıllık yağış tutarı 100 cm den fazladır. Yaz musonları buraya bol yağmur getirir. Sıcak mevsimde yağmurlar sağanak halinde yağar. 4. Orta ve güney Ç. in kıyı yakını yerlerinde nemli ve sıcak bir iklim hüküm sürer. Burada yıllık yağış tutarı 200 cm yi geçer.

Genel olarak, yağış tutarı her yıl çok değişir; öyle ki, orta ve kuzey Ç. de kuraklık ve sel felâketi hiç eksik olmaz. Yağış tutarı, güneyde 2 800 mm ye kadar çıktığı halde, Çin-linğ'in kuzeyinde 400 - 700 mm ye kadar düşer.

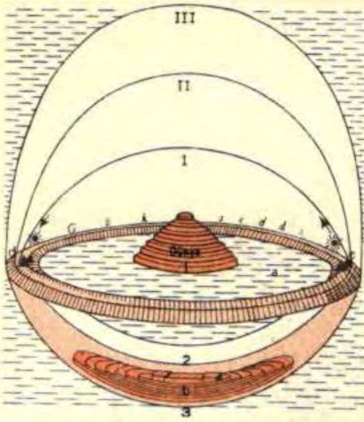
Sular: Ç. in iç bölgeleri ile doğu ve güney bölgelerinin su düzeni (hidrografi) çok farklıdır. Bu bölgelerde doğu Tibet'teki nehirlerden başkaları çöllerde, kumlar altında kaybolur ya da bataklıklar halinde kalır. Batı ve güneyde ise büyük küçük nehirler toprak üstünden akar. Bu bölgede küçük birer deniz gibi göller de vardır. Bu göllerin büyükleri, yazın büyük nehirlerin depo hizmetini görür.

Ç. i boydan boya geçen ve kaynaklarını Orta Asyadan alan iki büyük nehir vardır. Kuzeyde Hvanğ - ho (Sarı Irmak), bunun güneyinde olan ve orta Ç. den geçen Yanğtse - kyanğ (= Gök Irmak). Bunlardan birinci nehrin havzasının yüzölçümü 1 milyon km² yi, ikincisinin ise 1,8 milyon km² yi bulur. Güney Ç. in başlıca nehri ise, bunlardan çok daha küçük olan Si - kyanğ'dır ki, havzasının yüzölçümü 0,5 milyon km² dir. Bunlardan başka, birkaç ırmak daha vardır ki bunlar, Ç. in 5 000 km² yüzölçümündeki Poyanğ, Tonğ - tinğ göllerine girer ve çıkar. Bütün bu nehirlerde şiddetli kabarmalar, taşmalar, çekilmeler olur. Yazın bu akarsular kabarıktır, kış sonuna doğru ise çekilir. Taşkın zamanlarında yatakları boyuna çok balçık biriktirdikleri için, bu nehirlerde gemi işlemesi oldukça güçleşir. Nehir taşmalarını önlemek için pek eski zamanlardan beri Ç. liler setler yapmışlardır.

Tabiî bölgeler: Memleketin genişliği ve birçok iklim kuşaklarını içine almış bulunması, jeolojik gelişmesi, Ç. de insanın yerleşme ve yaşama alanı bakımından çok çeşitli tabiî bölgelerin doğmasına imkân vermiştir: 1. Ç. in kuzeybatı kesimi (batı Hopey ve kuzey Şansi), içine güç girilir ormanlar ve bozkırlar halindeki dağlık yerlerdir. Burada sadece löslerle kaplı havzalar ve vâdi düzlükleri yerleşmeye imkân vermiştir; 2. Kuzeydoğuda (Hopey), önceleri otluk stepler halinde olan Kuzey Ç. çukurovası, lös toprakları ve alûvial toprakları ile Ç. in en verimli kesimidir: Fakat burada Hvanğ - ho nehri, toprağın işlenmesinde güçlükler gösterir; 3. Şantunğ dağlık arazisi verimsiz kayalıklarla kaplı ve birçok tarafları tarıma az elverişli yerlerden ise de, zengin maden kömürü yataklarına sahip oluşu, burasının ileride bir endüstri bölgesi olacak duruma gelmesine imkân vermiştir; 4. Orta ve güney Ç. dağlık bölgesinin batı tarafları, içine girilmesi güç ormanlık yüksek dağlarla (Kansu, güney Şensi, Kveyçov) verimli ovaların (Sıçvan) yan yana bulunduğu bir yerdir. Doğuda ise bol yağmurlu Güney Ç. dağlık bölgesi gemi işlemesine elverişli nehirlerin bulunduğu, bitek tepelik ve düzlüklerin yan yana sıralandığı bir alandır.

Ç. de yerleşme bölgelerinin gelişmesi, yakın vakitlere kadar, toprağa yerleşmiş bulunan çiftçi halkla zaman zaman

	Isı durumu				Yağış			Bulutluluk			
	Ortalaması		En çok		Yılda m²ye	En çok		En az		En çok	
Şehirler	Aylar	C°	Aylar	C°	cm³	Aylar	cm³	Aylar	%	Aylar	%
Harbin	Ocak	19,4	Temmuz	22,6	55	Temmuz	8	Ocak	31	Temmuz	67
Pekin	Şubat	4,7	Temmuz	26,0	63	Temmuz	25	Şubat	29	Temmuz	55
Şanğhay	Şubat	3,2	Ağustos	26,8	113	Haziran	18	Aralık	50	Haziran	77
Çunğkinğ	Şubat	9,2	Temmuz	29,1	110	Haziran	18	Temmuz	56	Şubat	85
Honğkonğ	Şubat	15,0	Ağustos	27,8	223	Haziran	40	Ekim	51	Mart	82

BABİLLİLERİN DÜNYAYI TASAVVURLARI (W. Schwenzner'e göre)

I, II, III Üç kat gök   1, 2, 3 Üç kat yer   a = Dünya denizi

b = Ölüler dunyasının 7 duvarlı sarayı   c = Gündoğusunun 3 dağı

d = Günbatısının 3 dağı

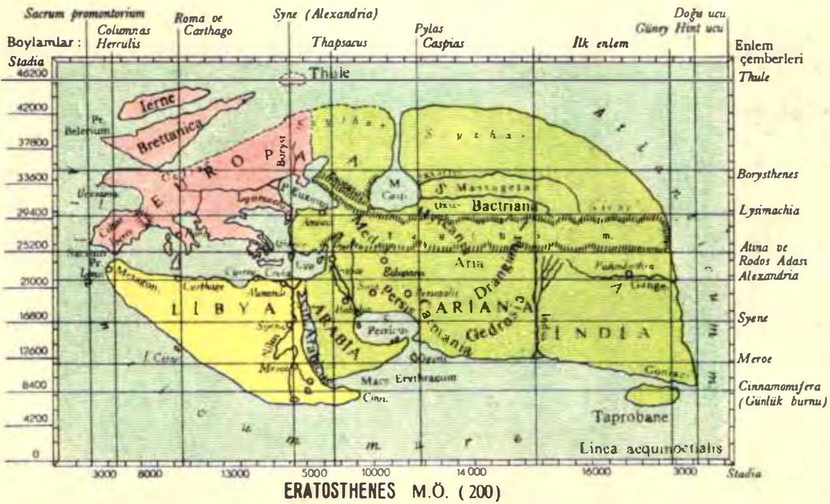
HOMEROS'un dünya haritası
(Hermann'a göre)

Bu harita yuvarlaktır ve Okyanusla çevrilidir.

ANAKSİMANDROS'a göre dünya haritası
(M.Ö. 550; Hermann'a göre)

ERATOSTHENES M.Ö. (200)

5

Kırmızı çizgiler gerçek coğrafya bölgesini gösterir.

PTOLEMAİOS'a göre harita (M.S.150)

Afrika-Çin arasında bir kara bağlantısı olduğu tasavvur edilmiştir.

6

7

ARAP DÜNYA HARİTASI

İSTAHRI'ye göre 950 sıraları

Güney yönü haritanın yukarısında gösterilmiştir. Buna göre haritayı ters döndürmek gerektir. Batının çizilmesi eski Yunan örneğine, özellikle Ptolemaios'a göredir.

İDRİSİ'ye göre 1154

Pirî Reis Atlantik Sahilleri Haritası

BATI ÜLKELERİ İNSANLARININ I

Öl

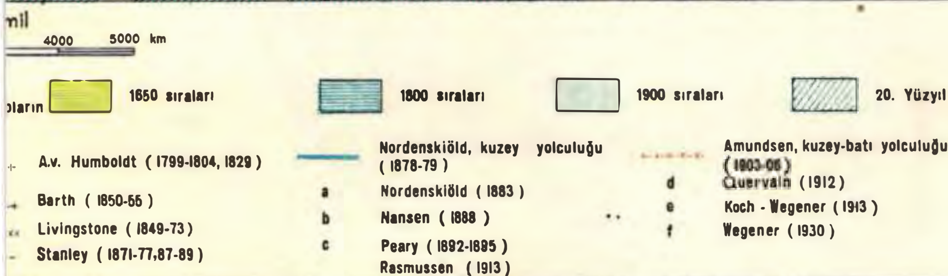
0 1000

- M. Ö. 5 Yüzyıl (Herodotos)
- M. S. 2 Yüzyıl (Ptolemaios)
- 1100 (Adam von Bremen)
- 15. Yüzyıl (Büyük Asya seyahat bildiği yerler)

- İskender'in seferl. (İ.Ö. 334-326)
- Normanlar (8. / 11. Yüzyıl)
- Rubruk (1253-55)
- Marco Polo (1271-95)
- Bartolomeu Diaz (1486-87)
- Columbus. 1. seyahat (1492-93)
- Vasco da Gama (1497-98)
- John Cabot (1497-98)
- Columbus. 3. seyahat (1498-1500)
- Columbus. 4. seyahat (1502-04)
- Magalhães (1519-22)
- Pizarro, Almagro (1532-37)
- Tasman (1642-44)
- Bering (1725-41)
- Cook (1768-79)

...YI TANIMALARINDAKİ GELİŞME

80° 120° 160° 160°
Greenwich'in doğusundaki boylamlar
Yakutsk
Ohotsk
Tobolsk
Karakurum
Hanbalık
Helan
Lantsu
Quinsay
Zaiton
Kalkuta
Mariana Adaları
PASİFİK OKYANUSU
Malindi
Ujidji
Bagomojo
HİNT OKYANUSU
Quelimane
Ambolna
60° 40° 20° 0° 20° 40° 60°

KARALAR YARIM KÜRESİ

DENİZLER YARIM KÜRESİ

XVI. yüzyıl duvar panosu. (Yavuz Sultan Selim Türbesi, İstanbul).

XVII. yüzyıl İznik işi duvar çinisi. (Çinili Köşk Müzesi, Topkapı Sarayı, İstanbul).

bunlara hücuma geçen bozkır halkının çarpışması şeklinde sürüp gelmiş, bu yüzden de tarihin en büyük yapılarından olan Çin Seddi (b. bk.) nin yapılmasına yol açmıştır. Bu topraklarda uygarlığın ilk gelişme yerlerinden biri Hvanğ - ho nehri boyu olmuş, bu büyük nehrin taşmasını önlemek için çok emek harcanmış, suların bastığı verimli düzlüklerin kurutulmasına ve işletilmesine çalışılmış, sanıldığına göre Milâttan 2 500 yıl önce, en eski Ç. in çekirdeğini meydana getiren bir Ç. boyu burada egemen durumda bulunmuştur.

Bu çağdan sonra bahçe ve tarla tarımının gittikçe ilerlediği ve genişlediği bir Ç. meydana gelmiştir.

Bitki ve hayvanlar: Iklim şartlarına bağlı olarak, önceleri Ç. in kuzeyinde savanlar, batısında bozkırlar uzanıyor, bunların dışında kalan çok geniş yerler ormanlarla kaplı bulunuyordu. Tsinlinğ dağları bu tabiî bölgeler arasında bir çeşit sınır durumunda bulunuyor, güneyden buraya doğru her zaman yeşil kalan bitkiler, kuzey taraflarına da ılık kuşağın karma ormanları sokulmuş bulunuyordu. Ç. in bu tabiî bitki bölgelerinin çoğu, yerini zamanla tarla ve bahçelere bırakmıştır. Ormanlar daha çok Kvanğsi, Kveyçov, Yünnan ve Sıçvan'ın sapa ve çıkılması güç yerlerinde çokça kalabilmiştir.

Bugün Çin tabiî bitki bölgelerini şöylece sınıflamak mümkündür: 1. Kuzey Çin - Mançurya karma orman bölgesi. Bu bölge güneyde Yanğçe'ye, batıda dağların eteklerine kadar uzanır; 2. Kuzeydoğu Ç. in lös bozkırları bölgesi. Burası, bundan önceki ormanlık bölgenin batısına düşer; 3. Batı Ç. in defne bölgesi. Burası aş. yu. 24° kuzey enlemine kadar uzanır, yazları yeşil duran geniş yapraklı ağaçlarla bunlar arasındaki iğne yapraklılar ve bambulardan oluşmuştur; 4. Güney Ç. de tropikal kuşağın yağmur ormanları uzanır. Ç. e mahsus tarım bitkilerinin başlıcaları portakal, mandalina, dut, pirinç, darı ve bambudur. Hayvan topluluğu bakımından Ç. Pasifik - Palearktik bölgenin doğu bölümüne bağlı olup geyik (maral, milu), misk keçisi, yaban keçisi, yak, çeşitli maymunlar, bir çeşit küçük Hint ayısı, sansar gibi hayvanlar yaşar. Memleketin orta bölümünde ve güneyinde ise doğu bölgesinin Çin Hindi kesimi hayvanları yaşar ki, bunlar arasında manda, tapir, panter, çeşitli cinsten tavuk, ördek ve sürüngenler vardır. Her iki bölgede de kaplana rastlanır.

Yönetim bölümleri: Ç. (Tayvan da içinde olarak) 22 il, 5 özerk milletler bölgesi (ki bunlar İç Moğolistan, Sinkyanğ Uygur, Kvanğsi - Çvanğ, Ninğsia - Huy, Tibet ve Çamdo bölgeleridir) ve doğrudan doğruya hükümetin yönetimi altında bulunan 2 belediyeye (Pekin, Şanğhay) ayrılır. Başkent Pekin'dir. Ocak 1960 ta, Birmanya ile Ç. sınırı boyunca bazı köylerin değiş tokuş edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ç. in Hindistan topraklarından bazı istekleri vardır (doğuda Assam bölgesinde, batıda da Keşmir - Cammu bölgesinde). Mançurya, artık bir yönetim birliği değildir. Şubat 1950 tarihli Ç. - Sovyet Antlaşması, Sovyetlere, Çanğçun demiryolunun idaresinde bir pay, Dayren limanında da bazı çıkarlar sağlamış ve Japonya ile bir barış antlaşması yapılır yapılmaz en geç 1952 de Luşun (Port Arthur) deniz üssünün Ç. e verilmesini karar altına almıştır. Demiryolu 1952 yılının sonunda Ç. e geri verilmiş, fakat Ç. liler, savunma amaciyle Sovyetlerden Luşun'u alıkoymasını «rica» etmişlerdir. 1955 te Sovyetler askerlerini geri çekmişler ve Ç. lilere Luşun deniz üssünün kuruluşlarını vermişlerdir.

İç Moğolistan, mayıs 1947 de özerk bölge olarak kurulmuştur. Ç. halk hükümeti tekrar tekrar sınırlarını değiştirmiştir. 1950 de kapsadığı topraklar eski Çahar ilinin bir bölümü ile eski batı Mançuryanın bazı bölümleri idi: Haziran 1954 te Suiyan ili, ağustos 1955 te de Cehol ilinin bir parçası İç Moğolistan Özerk Bölgesine katılmıştır. Şu topraklar da *menğ* (= aşiret birliği) lere ayrılmıştır: Bayin Çor, Ulan Çap, Hulunbir, Çerim, Çao Uda, Çahar ve Şilingol. Yüzölçümü 1 177 500 km² dir.

Tibet bugün Ç. in tamamlayıcı bir bölümü sayılmaktadır; İç Moğolistan, Sinkyanğ Uygur, Ninğsia - Huy ve Kvanğsi - Çvanğ gibi. Tibet dilinde *Pö* adını taşıyan bu topraklar, batıda Keşmir'den, doğuda Ç. e kadar uzanır ve kuzeyde Himalaya dağları ile kuzeyde Kunlun dağları arasında bir anklav (çevrilmiş bölge) meydana getirir. Yüzölçümü 1 221 600 km² dir.

1953 sayımından sonra, 1955 ten başlamak üzere, yönetim bölgelerinde bazı değişiklikler yapılmış, Cehol bölgesi Hopet ve Lyaoninğ bölgeleri ile İç Moğolistan bölgesi arasında paylaşılmıştır (1955). Kvanğsi bölgesi Kvanğsi - Çvanğ Özerk Bölgesi olmuş (1957), Lyaotunğ ve Lyaosi illerinin birleştirilmesinden de Liaoninğ bölgesi meydana gelmiştir. Sikyanğ ili Sıçvan iline katılmış (1955), Sikyanğ bölgesi de Sinkyanğ Uygur Özerk Bölgesi olmuştur.

Fakat 1961 yılı başında Ç., 1949 - 1955 yıllarında olduğu gibi, yine 6 büyük yönetim bölgesine ayrılmış ve buralara, anayasada gösterilmediği halde bazı valiler atanmıştır. 1961 durumuna göre, Ç. in büyük yönetim bölümleri, illeri, il nüfusları ve il merkezleri şunlardır:

Doğrudan doğruya hükümetin denetlemesi altında bulunan belediyeler ve bunların nüfusları:

Şanğhay: 6 900 000 (1957 sonu tahmini); Pekin: 5 420 000 (mart 1958 tahmini, 20 ekim 1958 den beri 8 770 km² lik bir bölge ile birlikte). Tientsin artık doğrudan doğruya merkeze bağlı belediyeler arasında değildir.

Başka büyük şehirlerin nüfuslarına ait en yeni (1957 sonu) rakamlar: Tientsin 3 200 000; Şenyanğ (eski adı: Mukden, 1956) 2 410 000; Vuhan 2 146 000; Çunğkinğ 2 121 000; Kvanğçov (eski adı: Kanton) 1 840 000; Harbin 1 552 000; Lü - ta (eski adı: Port Arthur - Dayren, sonra Luşun - Talien) 1 508 000; Nankinğ 1 419 000; Syan 1 310 000; Tsinğtao 1 121 000; Çenğtu 1 107 000; Tayyuan 1 020 000. Aralık 1957 de Ç. de 1 milyondan fazla nüfuslu 13 şehir vardı.

Nüfus: 1953 sayımına göre, Ç. in nüfusu 601 938 035 olarak gösterilir. Bu rakam şu bölümleri kapsar: Kıta Ç. de yapılan sayım sonucu (30 haziran 1953) 574 205 940; Tayvan 7 591 298; dış ülkelerde oturan ya da öğrenim gören 11 743 000; uzak sınır bölgelerindekiler 8 397 477. Şehir halkı: 77,3 milyon (% 13,3), köy halkı 505,3 milyon (% 86,7). Kıta Ç. in kasım 1961 de nüfusu aş. yu. 716 milyondu.

Asıl Ç. halkı daha çok Ç. lilerdir. Ahalisi sarı ırktan olmakla birlikte, bazılarında görülen beyaz ırk vasıfları eski Türk egemenliğinin antropolojik kalıntıları sayılır. Güneybatıda eski dağlık bölge halkı, batı ve kuzeydeki dış Ç. bölgelerinde ise Tibetliler, Türkler, Moğollar v. b. yaşar. Tabiî olaylara bağlı olarak, nüfus Ç. de çok farklı şekilde dağılmıştır: Geniş Ç. çukurovası, büyük nehirlerin çevresi, çukur düzlükler, güneydeki bir kısım deniz kıyısı bölgeleri çok kalabalıktır. Buralarda km² ye 200 - 300 kişi, hattâ 700 - 800 kişi düşer. Kanton deltasında ise bu sayı 1 200 ü bile bulur. Memleketin iç bölgelerinde bulunan bozkırlar ve yüksek dağlar ise çok tenha olup km² ye düşen nüfus

Bölge ve iller	Nüfus 1953 sayımı	Nüfus 1957 tahmini	İl merkezi
1. **Kuzeydoğu Bölgesi** (Şenyanğ)			
Heylunğkyanğ	11 897 000	14 860 000	Harbin
Kirin	11 290 000	12 550 000	Çanğçun
Lyaoninğ	18 545 000	24 090 000	Şenyanğ
İç Moğolistan (Özerk Bölge)	6 100 000	9 200 000	Huhehot (eski Kveysuy)
2. **Kuzey Bölgesi** (Pekin)			
Hopey	35 985 000	43 730 000	Tientsin
Pekin (Belediye)	2 768 000	4 010 000	—
Şansi	14 314 000	15 960 000	Tayyuan
3. **Doğu Bölgesi** (Şanğhay)			
Şantunğ	48 877 000	54 030 000	Tsinan
Kyanğsu	41 252 000	45 230 000	Nankinğ
Şanğhay (Belediye)	6 204 000	6 900 000	—
Anhvey	30 344 000	33 560 000	Hofey
Çekyanğ	22 866 000	25 280 000	Hanğcov
Fukyen	13 143 000	14 650 000	Fuçov
Tayvan.	7 591 000	9 680 000	Taypeh
(Tayvan [Formoza], Çin Halk Cumhuriyeti tarafından daima Ç. in bir bölümü olarak kabul edilmektedir.)			
4. **Orta Güney Bölgesi** (Vuhan)			
Honan	44 215 000	48 670 000	Çenğçov
Hupey	27 790 000	30 790 000	Vuhan
Hunan	33 227 000	36 220 000	Çanğşa
Kyanğsi	16 773 000	18 610 000	Nançanğ
Kvantunğ	34 770 000	37 960 000	Kvanğçov (eski Kanton)
Kvanğsi - Çvanğ (Özerk Bölge)	19 561 000	19 390 000	Nanninğ
5. **Güneybatı Bölgesi** (Çunğkinğ)			
Sıçvan (Szechwan)	62 304 000	72 160 000	Çenğtu
Kveyçov	15 037 000	16 890 000	Kveyyanğ
Yünnan	17 473 000	19 100 000	Kunminğ
Tibet (Özerk Bölge)	1 273 000	1 270 000	Lhasa
6. **Kuzeybatı Bölgesi** (Sian)			
Şensi	15 881 000	18 130 000	Syan
Kansu	—	12 800 000	Lançov
Ninğsia - Huy (Özerk Bölge)	12 928 000	1 810 000	Yinçvan
Çinğhay	1 677 000	2 050 000	Sininğ
Sinkyanğ Uygur (Özerk Bölge)	4 874 000	5 640 000	Urumçi (Çince adı: Ti-hva)

sayısı 20 den aşağıdır. Çok kalabalık bölgelerden tenha yerlere ya da Ç. dışına geniş ölçüde göç olur. Göçün önemli bir bölümü Mançuryaya gider. Ç. de bütün nüfusun 6/7 sı, memleketin bütün yüzölçümünün sadece % 30 kadar bir kısmında toplanmıştır.

Nüfusun % 6 kadarı şehirlerde (nüfusu 10 000 i geçen yerleşme yerleri) toplanmıştır; geri kalan büyük kısmı köylerde yerleşmiştir. Ç. de köylerin sayısı 1 milyonun çok üstündedir. Bu köylerden çoğu, köy yakınındaki toprağı yüzyıllardan beri ekip biçen ailelerin ya da akrabalarının bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Bu köylerin çoğu, birbirlerine sokulmuş, çok zaman bir duvarla çevrili, balçık ya da ahşap evlerden meydana gelmiş toplu yerleşme yerleridir. Ç. de büyük şehirler çoktur. Bu şehirlerin önemli bir kısmı eski yönetim ya da ticaret merkezleri olarak belirmiş ve gelişmiştir. Kuzey Ç. şehirlerinin bir kısmı satranç tahtası görünüşü gösterdiği halde, güney Ç. dekiler düzensiz ve eğri büğrü dar sokakları çok, karışık şehirlerdir. Ç. şehirlerinin bir kısmı-

nın nüfusu kesin olarak belli değildir. Ç. de tabiî afetlerin sık sık görülmesinden, halkın sağlığı ile ilgili örgütlerin yetersizliğinden ve geriliğinden ötürü ölenlerin sayısı önemli bir toplam tutarsa da, nüfus her yıl 3 - 4 milyonluk bir artış gösterir. Doğum ve ölüm sayıları rekolte sonuçları ve salgınlara göre çok değişir. Aş. yu. bu sayılar yıllara göre binde hesabı ile şöyle idi 1931 - 1932: doğumlar 48,3, ölümler 42,8; 1933 - 1934: doğumlar 40, ölümler 59 (1934-1935: ölümler 23,8).

Ç. nüfusunun % 75 inden çoğu tarım işlerinde çalışır. Çiftliklerin ortalama büyüklüğü 1,62 hektardır (Birleşik Amerika'da bu rakam 27 hektardır). Nüfusun son iki yüzyıl içinde dört kat artışı, şimdiki nüfus sıklığını meydana getirmiştir. Ç. köylüleri kira sisteminden ve bedellerin yüksek olmasından şikâyet ederler. Ç. in doğu ve orta kesimlerinde tarım topraklarının aş. yu. % 60 ı bu sisteme göre işletilmekte, bedeller de ortalama olarak verimin % 50 sini bulmaktadır. Milliyetçi hükümetin 1948 - 1949 da kıta Ç. de ve Formoza'da yaptığı ıslahat ile kira bedelleri % 37,5 inmiştir. 1949 dan beri uygulanan komünist ıslahatı, ancak kuzeyde düzenli bir toprak dağıtımını başarmıştır. Başka bölgelerde etkisi, kiracıların mal sahibi haklarına sahip olması ve kredi alabilmesi şeklinde görülmüştür. Sendikalar, harbden önceki dereceye ancak şimdi ermiş olan tarım verimini artırmak için çalışmaktadır. Bununla birlikte, devlete ait birkaç yüz çiftlik vardır. Bunların arasında, Mançuryada makinalaşmış 30 büyük işletme sayılabilir. Hvay ırmağı kıyısında su baskınlarına karşı yapılmakta olan koruma ve sulama işleri için köylüler, işsizler ve yeni meslek öğrenenler yığın halinde çalıştırılmaktadır.

Ç. endüstrisinde aş. yu. 2 milyon işçi çalışmaktadır. Köy zanaatlarında ise 50 milyon kişi çalışmaktadır.

1951 den beri genel bir sosyal sigorta kurulmaktadır. Bu kurum, 100 den fazla işçi çalışan bütün işletmeleri içine aldığı gibi, kaza, hastalık, doğum (analık) ve ihtiyarlık sigortalarını yapmaktadır. Sigorta masrafları sırf iş verenlere aittir. 8 saatlik iş günü, en az ücret, kadın ve gençlerin korunması, işlerinin düzenlenmesi konularında ileriki yıllarda karar alınması düşünülmektedir.

Çinde Türkler: Bugün Ç. sınırları içine giren topraklarda muhtelif Türk kollarının oturduğunu biliyoruz. Bu Türk kolları özellikle batı Ç. topraklarında, Doğu Türkistanda toplanmışlardır. Eski Türk tarihinde önemli bir yer tutan bu ülkeye Ç. liler 1877 den başlıyarak Sinkyanğ (Çince = Yeni eyalet) adını vermişlerdir. Sinkyanğ'ın yüzölçümü 1 707 200 km², nüfusu 4 874 000 (1953) dir. Sinkyanğ nüfusunun büyük çoğunluğu (% 75) Türktür. Bu Türkler kendilerine Türkî adını vermektedirler. Son yıllarda bu ad yerine Uygur (Yeni Uygur) adı da kullanılmağa başlanmıştır. Bu bölgede nüfusun çoğunluğunu meydana getiren Uygurların sayısı, 1953 sayımına göre, 3 600 000 den çoktur. Uygurlar daha çok Sinkyanğ'daki kuzey ve güney ana yolları boyundaki vâhalarda, Tanrı Dağları (Tiyen - şan) yakınlarında ve İli ırmağı havzasında oturmaktadır. Bunlardan başka, Doğu Türkistan topraklarında Kırgızlar (aş. yu. 75 000), Kazaklar (aş. yu. 350 000), Özbekler (aş. yu. 8 000) ve Tatarlar da yaşamaktadır. Bu sonuncular daha çok Doğu Türkistanın Ti - hva (eski adı: Urumçi), Manas, Kulca, Kâşgar, Yarkent gibi büyük merkezlerinde toplanmışlardır. Kazakların bir kısmı Doğu Türkistanın güneybatı bölümünde (Kun - lun dağlarının eteklerinde) yerleşmiştir.

Türkler yanında Doğu Türkistanda Moğollar (Oyratlar, Ölötler, Torgutlar, Hoşutlar v. b.), Sibolar, Solonlar, Dunganlar, Tacikler v. b. yaşamaktadır. Bk. DOĞU TÜRKİSTAN.

Doğu Türkistandan başka, Ç. Halk Cumhuriyetinde, Kansu eyaletinde, Kançov - Suçov ana yolunun güneyinde, Sarı Uygurlar oturmaktadır. Sarı Uygurlar kendilerine Sarığ Yuğur adını verirler. S. E. Malov'a göre (*Yazık jeltih uygurov*. Alma - Ata, 1957. 3. s.), Sarı Uygurların sayısı 10 000 i geçmemektedir. Hayvan (at, koyun, keçi, deve) yetiştirmekle geçinen bu Türkler Lamaist ve Şamanisttir. Sarı Uygurların çoğunluğu Türkçe yanında Çinceyi de kullanır. Bk. SARI UYGURLAR.

Yine Kansu eyaletinde, Lan - çov'un doğusunda, Hvanğho ırmağı vâdisinde, Salar Türkleri oturmaktadır. W. W. Rockhill (*Diary of a Journey through Mongolia and Tibet in 1891 and 1892*. City of Washington. 80 s.), 8 000-9 000 aileden meydana gelen Salarların 100 köyde toplandıklarını ileri sürmüşse de, G. N. Potanin (*Tangutsko - tibetskaya okraina Kitaya i tsentral'naya Mongoliya*. I - II. 1893) Salarların ancak 24 köyde yaşadıklarını tesbit etmiştir. Sarı Uygurlar gibi, yine hayvancılık yapan Salarlar Müslümandır. Bk. SALARLAR.

Din: Eski Ç. in ilkel dini (M. Ö. II. yüzyıl sonu) tek tanrıcılık (Şangti mezhebi, yani en ulu tanrı) yanında atalara tapma olarak görülür. Eski mitolojik tanrılara M. Ö. I. yüzyılda artık tapılmamaktadır. Bununla birlikte, tabiat kuvvetleri (gök, yer, dağlar, ırmaklar, ağaçlar v. b.) başlıca yerli mezheplerde görülmektedir. Şekilleri 1912 yılına kadar izlenebilen (yanlış olarak Konfuçyusçuluk diye tanınan) ve M. Ö. III ve II. yüzyıllardaki dinî temellerde rastlanan resmî dinde tapılanlar arasına Tanrılardan başka belirli tab.at olayları, imparatorun, ataların, Konfuçyus'un ve ilk müritlerinin, ilk ipek böceği yetiştiricisinin v. b. ruhları katılmaktadır. Başkentin belirli tapınaklarında tanrılara imparator tarafından büyük armağanlar sunulurdu. Bu resmî dinde özel papazlık yoktu.

Devlet dini, genel olarak yüksek tabakaya hitabettiği için halk tabakaları dinî ihtiyaçlarını karşılamak üzere Taoizme ve yabancı dinlere ilgi göstermiştir. Bu dinlerin en önemlisi, Orta Asyadan gelen Buddhizmdir. I. yüzyıldan başlıyarak Ç. e girmiş olduğunu bildiğimiz Buddhizm, IV. yüzyılda bütün Ç. e yayılmıştır. Bu din VIII ve IX. yüzyıllarda parladıktan sonra, yerini fikir hayatındaki baş rolünü oynamakta olan yeni Konfuçyusçuluk felsefesine kaptırmış, hattâ bu yüzden zaman zaman kovuşturmaya bile uğramıştır. Buddhizm felsefesi özellikle Mahayana'da belirli bir şekil alarak Ç. e girmiştir. Bu dinî felsefe, Ç. in parlak devrinde birçok kollara ayrılmış, halka hitabeden şekliyle (Bodhisattva = kurtarıcı, aydınlatıcı, cennet, cehennem, ölülerin ruhlarına okunan dua v. b.) kendine olan keşişlik karakterinin gerektirdiği sınırlar içinde kalarak, çekicilik kudretini korumuştur. Buddhizmin Taoizm üzerine olan etkisi açıktır. Bu din I. yüzyılda dünyayı bırakıp köşeye çekilerek keşişlik kurmuş ve bu keşişliğe ait âyin ve dinî törenleri meydana koymuştur. Uzun bir süre Buddhizm ile yarıştıktan sonra onunla birlikte ilgiyi kaybetmiştir. Daha sonraki halk dini, gerek resmî dinden, gerek Buddhizmden ve Taoizmden kurallar almıştır. Birtakım gizli mezhepler de vardır ki, bunlar temel inançlarında birleştirici olup dinî amaçlarla birlikte politik ve sosyal amaçlara da sahiptir.

Batı Asyanın kurtarıcı dinleri Buddhizme karşı koyamamıştı. Ç. de başlangıcı XII. yüzyıla kadar çıkan Yahudi

LEVHA III

1

2

3

4

5

6

7

ÇİN: 1. Küçük bir şehirde bakkal ve kitapçı dükkânı, 2. Bir cenaze alayı, 3. Esrar çeken bir Çinli, 4. Kuzey Çinde bir katır arabası, 5. Hoca ve çömezi, 6. Aile sofrası, 7. Pekin'de bir gezgin yemişçi

toplulukları, Kayfenğ'de hemen hemen zamanımıza kadar yaşamıştır. Mani dininin de Ç. de VII. yüzyıldan beri yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu dine ait birtakım izlere Taoistmezheplerle gizli mezheplerde rastlanmaktadır ki, Ortaçağda etkisini uzun süre devam ettirmiştir.

Ç. deki Hıristiyan mezheplerine gelince: Nasturilere ait Singan dikili taş (stèle) yazıtları (781) ndan öğrendiğimize göre, Ç. de VII ve VIII. yüzyıllarda Nasturi misyonerleri (Süryani keşişlerinden Alopon, 635) bulunuyordu. Bu mezhep hakkında başkaca bilgimiz olmamakla birlikte büyük Nasturi toplulukları kalıntılarının Ortaçağın son zamanlarına kadar Ç. de yaşamış olduğu düşünülebilir.

Katolik kilisesi de 1300 yılında dilenci (sadaka toplıyan) papazların Ç. e girmeleriyle başlar ve sonra yeniden Portekizlilerin teşebbüsü ve Jezuitlerle devam eder (1582 den beri). Matteo, Ricci, Schall gibi önemli bazı misyonerlerin adları bu dönemde geçer. Bunlar 1601 yılından başlıyarak imparator sarayına da girmiştir. XVII. yüzyılda aralarına Dominicusçu ve Franciscusçu papazları katıldıktan sonra dinî törenlere ve ibadet usullerine ait kavgalar başlar ki, bunun tepkisi ağır olmuştur.

Ç. de yeni misyonerlik hareketi ancak XIX. yüzyılda başarı gösterir. 1948 yıllında Ç de 2 700 Çinli ve 3 100 yabancı Katolik papazı ile aş. yu. 3 300 000 Katolik vardı. Bu sayı sonraları daha da artmıştır. Katolik kilisesinin 1951 de kendine bağlı 20 eyalet ile bir o kadar başpiskoposluk ve 92 piskoposluğu vardı. Bundan başka, Katolik topluluğun resmî işlerini gören ve papanın emrinde bulunan yönetici piskoposlar da bulunmakta idi. Bunlar arasında Harbin administratoru ile birlikte 34 kadar piskopos - müdür (prefektörlük) ile Bizans âyin usullerini kabul eden Rus Birliği topluluğu için bir eksarhlık ve Urga (Ulan Batur Hoto) da bir misyoner kurulu vardı. Pekin başpiskoposu Kardinal Tien Ken - sin gibi bazı büyük ruhanîlerle bazı ruhanî müdürler Ç. asıllı idiler. Katolik hiyerarşisine bağlı papazların büyük bir kısmı 1952 yılında memleket dışına sürüldü, kimi hapsedildi, kiminin de dinî çalışmaları yasak edildi.

Protestan misyonerlerinin çalışmaları XIX. yüzyılın başında büyük güçlüklerle başladı. 1864 ten bu yana Yanğtse ve kuzey bölgesinde Protestan misyonerlerinin çalışmaları görüldü. Topluluklar kurmak, misyoner okulları açmak, kadınlarla iş birliği yapmak, edebî çalışmalarda bulunmak, hekimlik kurulları kurmak gibi dinî ve kültürel işler yapıldı. Protestanlık 30 - 40 yıl içinde lâik akımların kuvvetli etkisi altında gelişti. Kiliselerin sayıları arttı. 1949 da, yani Mao Tse - tunğ'un Hıristiyan misyonerlere karşı baskısının başladığı yılda 1,4 milyon Ç. asıllı Protestan, 600 000 Kommunikan ya da tam inançlı Protestan, 12 000 den çok tapınak, 200 orta okul, 300 den çok misyoner bakım yurdu, 19 teoloji semineri, 17 İncil papaz okulu sayılabilir. 1950 yılına ait yarı resmî kaynaklardan verilen bilgiye göre de % 70 i köylerde olmak üzere 700 000 Evanjelist ve 1700 ü yabancı asıllı olan 10 000 papaz ve yardımcı eleman vardır.

Devletin misyonerlere karşı hoşgörürlüğü, son devirlerde gittikçe artan yabancı düşmanlığı ile büyük Hıristiyan devletlerin Ç. e baskı yapmaları yüzünden ortadan kalktı. 1842 Nankinğ Barışı, 1854 Tientsin ve 1860 barışları ile 1900 Boksör (Boxer) ayaklanmasını kovuşturan ceza ekiplerinin kurulması gibi tedbirler bu bakımdan çok etkili olmuştur. 1950 - 1952 de özellikle yabancı asıllı Hıristiyan misyonerler uzaklaştırıldı, kiliselerin birleştirilmesi gibi birtakım hareketlere başvuruldu. Öğretim kurulları, üniversitelerle komünistlerin yönetimi altına girdi. Bugün Ç. de din hayatı komünistlerin elinde zayıflamış bulunuyor.

Ç. de epeyce Müslüman da bulunmaktadır. Kantonda (yeni adı: Kvanğçov) VIII. yüzyıldan bu yana bir Arap Müslüman kolonisi yaşamakta idi; fakat Müslümanlık asıl XII. yüzyılda Ç. de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bugün Ç. de ve daha çok batı eyaletlerinde aş. yu. 50 milyon Müslüman vardır.

Çinde Müslümanların sık bulunduğu iller ve sayıları: Kansu (2 - 3,5 milyon): Müslümanlar burada dağınık olup batıda daha kalabalıktır. Önemli şehirlerin çoğunda birçok camiler vardır. Bazı kere Müslümanların şehir içine girmeleri yasak edildiği için (Ninğsia ve P'inğ - lyanğ'da olduğu gibi) camiler kıyı mahallelerde yapılmıştır.

Şensi (500 000 Müslüman): Ayaklanmalardan önce 1 milyon idi, göçler yüzünden azalmıştır. Syan'da 7, Han - çunğ - fu'da 3 cami vardır. Sıçvan (250 000), Honan (200 000), Hopey (250 000)de de Müslüman vardır. Pekinde 30 - 40 cami vardır. Yünnan (1 milyon), Şantunğ (200 000), Kianğsu (250 000), Nankinğ (10 000)de de Müslüman ve 25 cami vardır. Mançurya (200 000), Kvantunğ (25 000), Fukyen (1000), Kyanğsi (15 000 - 20 000), Hunan (20 000), Anhvey (40 000), Hupey (10 000) de de Müslüman vardır. Moğolistanın ancak güneyinde Müslümanlara rastlanır.

Eğitim: 1956 - 1957 öğretim yılında 510 000 ilk okul vardı ve bunlara 60,2 milyon öğrenci gidiyordu (1958 yılı sonunda bu sayının 86 milyona çıktığı ileri sürülmüştür). Orta öğretim kurumlarının sayısı 5 000 den çok olup buralara giden öğrenci sayısı ise 4 473 000 dir (1958 yılı sonunda öğrenci sayısının 99 milyon olduğu söylenmiştir). 227 yüksek öğrenim enstitüsünde 292 000 öğrenci, 4 000 de uzmanlık öğrencisi vardır. Bunun % 40 ı mühendislik öğrenimi yapmaktadır (İleri sürüldüğüne göre, 1958 yılı sonunda bu kurumlarda okuyanların sayısı 660 000 olmuştur).

15 ilde şubeleri olan Fen Akademisinin 1957 de 68 araştırma enstitüsü ve 5 500 bilim araştırıcısı vardı. 1958 yılı sonunda, bütün yurtta 840 özel araştırma enstitüsünde, fen ve teknoloji alanlarında 32 000 bilim araştırıcısının çalışmakta olduğu ileri sürülmüştür.

1957 de yüksek öğretim kurumlarının sayıları şöyle idi: 15 üniversite, 48 mühendislik koleji, 31 tarım ve ormancılık koleji, 5 iktisat okulu, 37 tıp okulu, 16 sanat okulu. Bu kolejlerden 6 sı azınlıklar içindir. 1950 - 1957 yılları arasında 10 100 öğrenci öğrenim için yabancı ülkelere gönderilmiştir. Bunların 9 400 ü Sovyetler Birliğine gitmiştir.

1956 şubatında 30 harfli bir Lâtin alfabesi kabul edilmiştir. Bu alfabe, 30 000 harfli Çin yazısının yerini tutmaya başlamış ve eğitimi kolaylaştırmıştır.

1951 yılında Ç. de 550 000 kişi alabilen 334 sinema vardı.

Basın: 1955 yılında günlük ve haftalık 265 gazete çıkıyordu; bunlardan yalnız 17 si Çince idi (baskı sayısı toplamı aş. yu. 9,4 milyon). Ç. in en büyük gazetesi «Yen Min Yih Pao» (halk gazetesi, baskı sayısı 700 000) dur. Radyo Bürosunun 53 yayın istasyonu (1956) vardır. Dış memleketlere de 13 dil üzerinden yayın yapılmaktadır.

Ulaşım: Bulunduğu yer ve eski bir uygarlık merkezi oluşu, Ç. in çok önceden işlek bir ulaşım merkezi olmasına imkân vermiş ve İpek Yolu önem kazanmıştır. En işlek ticaret yollarının başlangıcı önceleri Syanfu (Şensi) iken, daha sonra Pekin ve Kayfenğ olmuştur. En işlek yol,

Lançu üzerinden, Yumen geçidi adı verilen yerden geçiyor ve Ön Asya memleketlerine uzanıyordu. Bugün Ç. in çok yerinde hayvan sırtında (deve, eşek, katır v. b.), çift tekerlekli arabalarla ve insan sırtında yük taşındığı gibi, güney bölgelerinde ırmak ve kanallarda ve deniz kıyıları boyunca kayıklarla da geniş ölçüde ulaştırma yapılır. Gidiş geliş, güneyde ırmak ve göller üzerinden, kuzeydoğuda ise kara yolları üzerinden yapılmaktadır. Yanğ - tse üzerinde büyük gemiler işlediği gibi, Po - yanğ ve Tonğ - Tinğ gölleri ile bu göllere akan ırmak kolları üzerinde de gemilerle güney yoluna bağlantı vardır. Ç. in başka kesimlerindeki kısa yollar trafiğe hâkimdir. Şağhay - Kvan kıyı geçidini izliyen Pekin yolu; Nan - yanğ geçidini izliyen ve Ts'inlinğ üzerinden geçen Pekin - Yanğ - tse yolu; Kan - su ile Sinkyanğ ortasından geçen İpek Yolu ve Tibet kervan yolu önemli kara yollarıdır.

Bu eski yollara sonradan iki büyük modern kara yolu daha katılmıştır ki bunlar Lhasa'yı bir yandan Ts'inğ - hay'a (2 100 km), öte yandan da Si - k'anğ (2 255 km) a bağlamaktadır. XIX. yüzyıl sonunda yabancı sermayelere yaptırılan demiryolu şebekesi, sadece politik ve ekonomik şartlar göz önünde tutularak yapılmış olup dış satıma mal gönderecek limanlarla maden bölgelerini birbirine bağlamakta idi. 1949 dan bu yana yapılmış ve yapılmakta olan yollar ise iç bölgeler arasında bağlantı sağlar. Bu yeni yollar eskiden de var olan Pekin - Han - k'e - Kvanğçov (Kanton), Şanğhay - Tientsin, Şanğhay - Çanğşa, Pekin - Şenyanğ (Mukden), Lu - şun (Port - Arthur) - Şenyanğ - Harbin, Man - Çeu - li - Harbin - Vladivostok yollarını tamamlamaktadır.

İç hava yolları şebekesi sıktır. Bu şebekeden başka, uluslararası özelliği olan Pekin - Alma - Ata, Pekin - Ulan - Batur - İrkutsk, Kvanğçov - Hanoy - Kven - minğ - Kalkütta hava yolları da vardır.

Ekonomi (Tarım, Sanayi): Tabiat şartları ve dış memleketlere tam bir kapanıklık, zengin kaynaklara sahip bulunduğu halde, Ç. in eski usullerle çalışan bir tarım memleketi olarak kalmasına sebebolmuştur. Halkın % 80 den çoğu çiftçilikle geçinir. Ekilen toprak (tarla, bahçe) Ç. in bütün yüzölçümünün 1/5 ini tutar, bunun % 20 si sulanabilen topraklardır. Tarımın aş. yu. % 24 ü buğday, % 22 si pirinç, % 35 i de darıdır. Kuzeyden güneye doğru tabiî tarım bölgeleri şunlardır:

1. Buğday ve darı tarımının üstün bulunduğu bölge (toprağın % 40 ında buğday, % 35 inde darı ekilir); 2. Pirinç ve buğday ekilen bölge (% 35 i pirinç, % 40 ı buğday); 3. Pirinç ve çay bölgesi (bunun % 65 ini pirinç ekilen yerler tutar); 4. Pirinç ve şeker kamışı bölgesi (en güneyde uzanan bu bölgede ekilen yerlerin % 70 ini pirinç tarlaları kaplar); 5. Güneybatıda pirinç ve başka ürünlerin yetiştiği bölge (% 50 si pirinç). Kuzeyde ayrıca soya, susam, pamuk, kara buğday ve mısır ekilir. Güneyde ise çeşitli meyva ağaçları ile ipek endüstrisinin temeli olan dut ağacı yetiştirilir.

Ç. de küçük toprak sahipleri çoktur (1 - 2 hektar ve hattâ daha az toprakla). Yoğun bir bahçe tarımı hâkimdir. Ekilen yerlerin aş. yu. % 30 undan yılda 2 - 3 ürün alınır. Bununla birlikte, birçok ürünlerin hektar başına verimi, ileri bir tarım tekniğine sahip bulunan Japonyaya göre çok azdır.

Evcil hayvanlar arasında sığır ve domuza bütün Ç. de rastlanır. Ayrıca pirinç ekilen bölgelerde manda, güneyde zebu, dağlık yerlerde yak (Tibet öküzü), kuzeyde at, eşek, katır ve çift hörgüçlü deve vardır. Davarcılık genel olarak önemsizdir. Pirinç, darı ve buğday Ç. halkının başlıca besin maddeleridir.

Ç. kalkınma evresine girdikten sonra 1953 te başlıyan 1. beş yıllık plânı belirli süresinden önce gerçekleştirmiştir. 1957 de bir yıllık aradan sonra 2. beş yıllık plân (1958 - 1962) ve ona bağlı olarak da 12 yıllık (1958 - 1959 - 1960 - 1970) tarım gelişme plânı uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Ç. in ekonomik durumu düzelmemiştir (bk. Tarih). Bu plânlarla Ç. sanayileşecek, teknik alanda gelişmeler elde edilecek ve böylece halkın sosyal sınıflara ayrılması ile birlikte ekonomik gelişme sağlanacaktır. Ç. yöneticilerinin ekonomik alanda amaç edindikleri sosyalleşme, üretim araçlarının ortaklaşa halka bırakılması, fakat bunların önceki sahipleri tarafından devlet hesabına işletilmesine devam edilmesidir. Bu türlü resmî - özel işletmeler, sanayi işletmelerinin 1/3 ini kapsamakta (1958), geri kalan 2/3 si de ya büsbütün devletleştirilmiş ya da sendikalarca yönetilmiş bulunmaktadır. Köylü ailelerinin 9/10 u ortaklaşa tarım yapmakta, geri kalanı ise özel olarak çalışmaktadır. Tarımın yeni baştan düzenlenmesi, üretimin artmasına yardım etmemiştir. Öte yandan Ç. in nüfusu da her yıl 6 milyon kadar çoğalmakta olduğundan besin maddelerini tayınla dağıtmak yoluna gidilmiştir.

1954 te bir kısım maddelerin üretimi şöyle idi: 84,5 milyon ton çeltik; 27,8 milyon ton buğday; 8 - 9 milyon ton soya fasulyesi; 1 milyon ton kolza; 3,3 milyon ton yer fıstığı; 10,2 milyon ton şeker kamışı; 1,2 milyon ton pamuk; 160 000 ton Hint keneviri ve keten; 270 000 ton tütün v. b.

Büyük ve küçük baş hayvan sayısı (milyon olarak) 1955 te: at 7,3; eşek ve katır 14,5; domuz 101,7; koyun ve keçi 84,6. Orman işletmesinin dış memleketlere gönderdikleri arasında özellikle tung yağı ve Hint meşesi de denilen tik ağacı çok önemlidir.

Elde edilen madenler arasında daha çok iç ihtiyacı karşılıyacak değerde olan maden kömürü ve tuz önemli yer tutar. Ç. de pek çok değerli maden yatakları vardır; fakat bunların ücra yerlerde dağınık olarak bulunmaları ve ulaştırmanın da çok yetersiz olması sebebiyle memleket bunlardan faydalanıp zenginleşememektedir. Fakat Ç. in 236 milyar ton kadar olan pek büyük maden kömürü yedeği vardır. Fuşan'daki açık ocaklarda dünyanın en büyük bitüm yatağı işletilmektedir. Demir, memleketin her tarafında az çok bulunursa da, cevheri zengin değildir. Yedeği 1 300 000 000 ton sanılmaktaysa da, bunun çoğunun sınaî önemi yoktur. En iyi cins demir cevherlerini saklıyan en büyük yataklar Mançuryadaki Anşan'dadır. Japonlar burada Şova çelik fabrikalarını kurmuşlardır. Yabancı memleketlere gönderilen madenler arasında volfram ve antimuan başta gelir ki, bu madenler bakımından Ç. dünyada birincidir (dünyada elde edilen volframın % 40 ını ve antimuanın % 25 ini verir). Ayrıca dünyada elde edilen kalayın % 8 ini, arseniğin % 2 sini sağlar. Gümüş, kurşun, civa ve bakır dış satıma gönderilirse de, bunlar henüz önemli yer tutmaz. Ekonomi politikasının plânlanmasında en önemli amaç, temel ve ağır sanayiin yaratılmasıdır. Yen Min Piao yatırımına ait 1. beş yıllık plândan % 58 i başlıca ağır sanayi işlerine, % 19,2 si ulaşım işlerine, % 7 si tarıma ve kalanı da bütün ekonomik ve sosyal sektörlere düşmektedir.

Ç. de endüstri, geniş ölçüde eski el sanatlarına daya-

Çinde ipekçilik: koza toplıyan kız

nır ve özellikle pamuk ve ipek dokumalariyle porselen işleri başta gelir. Çeşitli maden ve enerji kaynaklarına sahip bulunduğu halde, Ç. de ancak son zamanlarda İngiliz, Amerikan ve Japonların etkisiyle daha çok Kvanğçov (Kanton) Şanğhay, Vuhan ve Tientsin'de büyük endüstri (maden endüstrisi, dokumacılık, besin maddeleri fabrikaları v. b.) de gelişme yoluna girmiştir. Sanayi üretimleri, 1952 üretimi göz önünde tutularak, 1957 ye kadar bir kat artırılmıştır; 1962 ye kadar da 2. beş yıllık plân gereğince bir kat daha artırılmak istenmektedir. Tarım işleri dışında çalışanların sayısı 1957 de 22,17 milyona çıkmıştır.

Ç. in ağır sanayi merkezi kuzeydoğu bölgeleri (Mançurya) dir. Demir ve çelik sanayii Anşan, Vuhan ve Paotov'da toplanmıştır, Mançurya ile birlikte Hopey'le doğu Ç. en önemli kömür işletme bölgeleridir. Zengin kömür madenleri başlıca Şansi ve Şensi'de bulunur ki, bu durum sanayiin bu bölgeye kaymasına sebebolmaktadır.

Zengin su kuvveti kaynakları başlıca büyük nehirlerin düzenlenmesiyle gittikçe önem kazanmaktadır. Ç. de elde edilen petrolün 2/3 si Yumen (Kansu) topraklarına düşmektedir. Bundan başka, Çinğhay'da ve özerk Sinkyanğ bölgesinde de petrol elde edilmektedir. Porselencilik Ç. in her yerinde gelişmiştir. Bu arada Kyanğsi porselen endüstrisinin merkezi olup tanınmış Kinğ - te - çen çinicilik şehri buradadır. Çok eski el sanatları halinde bulunan ipek üretimi ve dokumacılığı Ç. in her yanında yayılmış ve el sanatı halinde gelişmiştir. Ancak, ticaret merkezi olan şehirlerde yabancıların teşebbüsleriyle ipek dokuma fabrikaları da kurulmuştur. Bunlar arasında 2 milyon işçinin çalıştığı Şanğhay ve Kvanğçov (Kanton) endüstri merkezleri başta gelir. Kimya sanayii, özellikle yapma gübre ile karbon kimya ve eczacılık sanayii hızla gelişmektedir. Makine sanayii (özellikle taşıma araçları, alet yapma makineleri, endüstri donatımı) yeni doğmaktadır. Ç., 2. beş yıllık plânın gerçekleşmesi sonunda, ağır sanayi ile yatırım ve üretim araçları sanayii verimi alanında ihtiyacın en az 2/3 sini kendi kaynaklarından sağlıyabilecektir.

Ç. in hafif sanayiinin çok eskiden beri gelişmiş olan kolları arasında dokuma sanayii (1957: 180 000 tezgâh ve 6,8 milyon çıkrık), özellikle ipekçilik, besin maddeleri sanayii, dericilik ve porselen sanayii bulunmaktadır.

1952 - 1957 yılları (2. beş yıllık plân) arasında elektrik üretimi 7,26 milyar kw saatten 19,0 milyon kw saate, kömür üretimi 63,5 milyon tondan 120,4 milyon tona, petrol üretimi 0,44 milyon tondan 1,45 milyon tona, ham demir üretimi 1,9 milyon tondan 5,8 milyon tona, ham çelik üretimi 1,35 milyon tondan 5,24 milyon tona, çimento üretimi 2,86 milyon tondan 6,69 milyon tona, yapma gübre üretimi 194 000 tondan 529 000 tona, kâğıt yapımı 0,37 milyon tondan 0,85 milyon tona yükselmiştir.

Ticaret: Son yıllarda Ç. de iç ticaret alanında göze çarpan en önemli değişiklik, tek bir millî alım satım piyasasının ortaya çıkmasıdır. Devletin elinde bulunan ticaret kuruluşları fiyatları tesbit eder, aldığı malları mağazalarında satar, toptan ticareti yönetir. Bu kuruluşların düzenleyici rolü ve Ç. in iç kesimlerindeki ulaşımın gelişmesi sayesinde kuzeydoğu ve doğu sanayi bölgelerinde elde edilen ürünler (makineler, dokuma maddeleri, aletler v. b.) Sin - kyanğ'a, Tibete ve orta Ç. bölgelerine daha geniş ölçüde sevk edilmektedir. Bu ürünler gibi, besin maddelerinin bir yerden başka bir yere gönderilmesi de kolaylıkla sağlanmaktadır. Tıbette çay fiyatlarında kayda değer bir düşme göze çarpmaktadır. Bu durum karşısında, 1954 yılında bazı eyaletlerde hüküm süren kuraklık ve su taşkınları korkunç sonuçlar vermemiştir. Çünkü açlık tehlikesini önlemek üzere âfete uğramıyan eyaletlerden pirinç ve buğday yardımı imkânı bulunmuştur.

Dış ticaret alanında da köklü gelişmeler kaydedilmiştir. Dış ülkelere satılan maddeler arasında çay, tütün, ipek, soya fasulyesi, yer fıstığı, madenler, yağ bitkileri, domuz kılı, tüy, pirinç, koyun yünü ve domuz derisi gibi ilkel maddeler hâlâ başta gelmektedir. Bunlardan başka, dış ülkelere gönderilen mallar arasında yumurta ve bağırsak da vardır.

Buna karşılık, dış ülkelerden getirilen mallar, işlenmiş ürünler olmayıp ülkenin endüstrileşme çabalarına uygun olarak, makine, ilkel endüstri gereçleri, aletler, elektrik donatımı, kauçuk v. b. gibi donatım eşyasıdır. Dış ticaret alanında alıcı ve satıcıların dağılımı da değişmiştir: Batılı ülkeler kısmen ortadan çekilmiş ve onların yerine yeni Ç. in başlıca ticaret arkadaşları olarak bir yandan Sovyet Rusya ile Avrupa ve Asyadaki halk demokrasileri, bir yandan da Bandung grupu (Hindistan, İndonezya, Birmanya, Seylan, Mısır v. b.) ortaya çıkmıştır.

Para, banka ve maliye: Komünist Ç. de yeni para, Ç. Halk Bankasının çıkardığı Cen Min Piao denilen Halk Bankası dolarıdır. Eski adiyle *yuan* olarak bilinen bu para, 10 çiao'ya, bir çiao da 10 fen'e bölünmüştür. 1 mart 1955 te yeni banknotlar çıkarılmıştır. Eski 10 000 Halk Bankası doları, yeni 1 Halk Bankası doları haline getirilmiştir. Bu tarihten başlamak üzere 1 sterlin = 6,893; 1 Amerikan doları = 2,4 Halk Bankası doları olarak tesbit edilmiştir.

1 aralık 1957 de Halk Bankası tarafından 1, 2 ve 5 fen'lik (= 0.01, 0.02, 0.05 yuan) alüminyumdan küçük bozuk para ve 10 yuan'lık kâğıt para çıkarılmıştır.

10 eylül 1954 te hükümet Halk Yapı Bankasını kurmuştur. Bu banka, bellibaşlı yapı gereçleri konulariyle uğraşır ve devlete ait yapım teşebbüsleri için kısa vâdeli ödünç para verir.

Ç. Halk Cumhuriyeti, malî teşebbüslerin devlet tarafından sıkı kontrolden geçirileceğini ilân etmiştir. Özel malî teşebbüsler devletin denetlemesi ve yönetimi altındadır. 28 aralık 1950 de Amerikan hükümetinin ve Amerikalıların bütün malları Halk Cumhuriyeti hükümetinin denetlemesi altına alınmıştır.

Aşağıdaki sayılar Ç. maliyesinin son yıllardaki durumu üzerine fikir verebilir (milyar yeni yuan olarak):

	1955	1956	1957	1958	1959
Gelir	27,200	29,754	31,010	33,198	52,010
Gider	26,730	31,585	30,420	33,198	52,010

1959 bütçesinin geliri devlet teşekküllerinden 45.730 (genel bütçenin % 88); halktan 5,870 (genel bütçenin % 11,3) yeni yuandı. Gideri ise ekonomik kalkınma

yatırımları 31,700 (genel giderlerin % 61); sosyal, eğitim ve kültür işleri 5,730 (% 11); millî savunma 5,800 (% 11,2); yönetim 2,690 (% 5,2); ödenecek borç karşılığı 1,100; yabancı ülkelere yardım 600; yedek akçe 950 yuandı. 1956 ve 1957 de yıllık iç borçlar tutarı 600 milyon yuan'a yükselmişti. 1958 de çıkarılan millî iktisadî kalkınma bonolarından 630 milyon yuan'lık bir gelir sağlanmıştır. 1950 yılı şubat ayında yapılan Ç. - Sovyet anlaşması gereğince Sovyet Rusya, Ç. Halk Cumhuriyetine % 1 faizle 300 milyon Amerikan doları karşılığı gereç yardımı yapmıştır. Anlaşmada bu kredinin yıllık 5 eşit taksitle çekilmesi ve 10 yıl vâde ile (1954 - 1963) Rusyaya ödenmesi kabul edilmiştir.

12 ekim 1954 tarihinde Pekin'de imzalanan Ç. - Sovyet Anlaşması Ç. e uzun vâdeli 520 milyon rublelik bir kredi ve ayrıca sanayi donatımı için kullanılmak üzere 400 milyon rublelik katma bir yardım sağlamıştır.

Ölçüler: Ağırlık, ölçü ve uzunluk birimleri Ç. in başka başka yerlerinde değişiktir. Bununla birlikte, halk hükümeti bugün resmî olarak metre sistemini kabul etmiştir. İngiltere ile Ç. arasında yapılan anlaşmaya göre, 14 1/10 inçlik *Ç'ih* asıl ölçü olarak kabul edilmiş; *tael*, *catty* ve *picul* ise 1 1/3 ounce, 1 1/2 lb. ve 133 1/3 lb. *avoirdupois* olarak tesbit edilmiştir. 1 mow = 1/6 acre'dir. Buna göre: ç'ih = 34,545 cm; tael = 37,786 g; catty = 0,6795 kg; picul = 60,3 kg; mow = 675 m^2 dir.

Anayasa ve hukuk: 20 eylül 1954 tarihli anayasa, 29 eylül 1949 tarihli «Toplu Program» ın geliştirilmiş bir şeklidir. Buna göre, Halk Cumhuriyeti, işçiler sınıfı tarafından yönetilen ve işçilerle köylülerin birliğine dayanan halk demokrasisini benimsemiş bir devlettir. Aynı zamanda, Sovyet Rusya ve halk demokrasileri ile olan dostluk, anayasasının esasları arasındadır. Yurttaşlarla devlet arasındaki münasebetlerde, hak eşitliği ve esas haklar korunur; yabancı ülkelerde yaşıyan Çinlilerin korunması da güvence altına alınır. Malların miras yolu ile geçmesi ilkesi kabul edilir. Köylü ve zanaatçılar ile taşınmaz mallar için de bu ilke kabul edilmiştir. Bununla birlikte gerek toprak, gerek kırlarda ya da şehirlerde bulunan başka üretim araçları, kamu yararına zorla alınabilir ve kamulaştırılabilir. Üretim araçlarına ait mülk edinme hakları konusunda anayasa şöyle bir sınıflama yapar: Devlet malı, ayrı ayrı çalışan yurttaşlara ait sendika esasına dayanan mallar ile kapitalist esaslı mallar. Ticaret ve endüstrideki kapitalist esasına dayanan mallar için devlet tarafından «faydalanma, sınırlanma ve değiştirme», malların adım adım halk malı haline getirilmesi demektir.

En yüksek devlet organı Millî Halk Kongresi olup bu organ kanunları yürütür ve yılda bir kere toplanır. Üyeler, 4 yıl için ilcelerle özerkli bölgelerce dolaylı olarak ve şehirlerce doğrudan doğruya seçilir (1 mart 1953 tarihli seçim kanununa göre). Kongrenin 1954 ten beri 1226 üyesi vardır. Bu sayının 150 si millî azınlıklara, 60 ı savunma kuvvetlerine, 30 u yabancı ülkelerde yaşıyan Ç. lilere aittir. 18 yaşından başlıyarak seçme hakkı vardır. Mal sahipleri ve kapitalistler bunların dışındadır.

Kongrenin Daimî Komisyonu günlük harcama işleriyle uğraşır ve kanun yapma çalışmalariyle yönetime bakar. Seçimle gelen üyeler şunlardır: Başkan (Liu - şao - çi), 13 temsilci, genel sekreter Dalay Lama (Tibet); Seyf ud - Din (Sinkyanğ Uygur Bölgesi) ve 65 milletvekili.

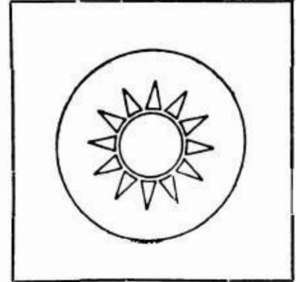
Yürütme kuvveti hükümetin elindedir (Devlet Şûrası). Devlet Şûrası 1958 den beri şu üyelerden meydana gelir: Başbakan, 12 temsilci, 32 bakan ya da bakan seviyesinde komisyon başkanları [bunlar arasında dışişleri bakanı da vardır. Bu bakan şubat 1958 e kadar Çu En - lay (b. bk.) idi; ondan beri mareşal Çen Ci'dir] ve genel sekreter.

Devlet başkanı, Halk Kongresi tarafından dört yıl için seçilir. 22 eylül 1954 ten beri Mao Tse - tunğ olup ikinci başkan, millî savunma kuvvetleri başkomutanı Mareşal Çute'dir.

Komünist Partisi Sovyet Rusyadaki gibi kurulmuş olup iktidara sahiptir. Eylül 1957 de Ç. Komünist Partisinin 12 712 000 üyesi vardı. Partinin eylül 1956 da toplanan 8. Millî Kongresi, parti için «Marxizm - Leninizm, bir inanç bağı değil, yapılacak işler için bir yol göstericidir» ilkesi ile yeni bir anayasa kabul etmiştir. Ocak 1960 ta Merkez Komitesi, 95 asıl ve 82 yedek üyeden, Politbüro ise 16 asıl ve 6 yedek üyeden meydana gelmiştir. Politbüronun ilk 7 üyesi, bunun daimî komitesini meydana getirir. Mao Tse - tunğ Merkez Komitesinin başkanı, onun vekili ise Liu Şao - çi'dir. Bu iki kişinin Politbüro ve Politbüro'nun daimî komisyonundaki mevkii birdir. Partinin genel sekreteri Tenğ Syao - pinğ'dir.

Bölgesel yönetim üç derecelidir. Bu dereceler şunlardır: 1. 22 ilçe, 3 özerkli bölge ve 3 doğrudan doğruya yönetilen şehir; 2. Kontluklar (Çou), özerkli kontluklar ve şehirler; 3. Bucaklar (syanğ). 1949 da kurulup merkezî ve mahallî yönetimler arası bir basamak olması düşünülen 6 bölge, 1954 te yeniden kaldırılmıştır. Halk kongreleri ve halk konseyleri sistemi son basamağına kadar yerine getirilmiştir. En yüksek mahkeme, Pekin'deki Yüce Halk Mahkemesidir.

Milliyetçi Çinin arması: Büyük bir dairenin ortasında güneşi temsil eden, daha küçük bir daire vardır. Güneşin çevresinde bunun ışınlarını temsil eden, uzunca, on iki eşitkenar üçgen sıralanır. Bunların tabanları, güneş dairesi dışında eş merkezli bir daire üzerinde bulunmaktadır; uçları ise dışarıya dönüktür. Güneş dairesi ve ışınları ak, zemin ise mavidir. Bayrak dört eşit dörtgene ayrılmış olup direk tarafının üst dörtgeni yukarıda anlatılan armayı taşır. Geri kalan bölüm ise yeri temsil eder ve kırmızıdır (bayrak için bk. BAYRAK, levha).

Milliyetçi Çinin arması

Milliyetçi Çin marşı (Çunğ - hua min - kuo): Metin

Milliyetçi Çin marşının başlangıcı

1910 da, Kuomintanğ partisinin marşı olarak bu partinin kurucusu Sun Yat - sen (1867 - 1925) tarafından yazılmıştır. Havaya gelince, bu Çenğ Mu - yün'ün eseri olup Kuomintanğ'ın tertibettiği bir müsabakada seçilmiştir.

Çin Halk Cumhuriyetinin arması: Kordelelerle bağlı başaklardan meydana gelmiş, çelengi andıran, yuvarlak bir çerçevedir; bunun içinde, alt kesimde, Pekin'deki göksel barış kapısı, üst kesimde dördü küçük, biri büyük beş

Çin Halk Cumhuriyetinin arması

uclu beş yıldız vardır. Dört küçük yıldız, küçük tabanı aşağıda, büyük tabanı yukarıda bir eşitkenar yamuk meydana getirir. Büyük yıldız ise büyük tabanın ortasında ve biraz üstündedir. Çelenk çerçevenin alt bölümü bir dişli çarka bağlanmış olup bunun sağında, solunda ve altında kumaş parçaları sarkmaktadır. Armanın renkleri kırmızı ve altın yaldızdır (bayrak için bk. BAYRAK, levha).

Çin Halk Cumhuriyetinin marşı (Çunğ - hua yen - min kunğho kuo): Tiyatro sanatçısı T'ien Han, Japonların Mançuryaya girdikleri sırada (1932) bu marşın sözlerini yazmış ve bunlar Japonyada sürgünde iken pek genç yaşta ölen

Çin Halk Cumhuriyeti marşının başlangıcı

Nie ör tarafından bestelenmiştir. Konusu, Japonlara karşı savaşa çağrıdır. Çianğ Kay - şek hükümeti çok geçmeden bu marşı yasak etmişse de, komünistler tarafından «Gönüllüler marşı» başlığı ile yeniden ortaya çıkarılmış ve 27 eylül 1949 da resmen millî marş olarak komünistlerce kabul edilmiştir.

Silâhlı kuvvetler: Zorunlu askerlik hizmeti şubat 1955 te kabul edilmiştir. Yüksek kumanda Millî Savunma Konseyinin elindedir. Bu konseye Mao Tse - tunğ başkanlık eder Konsey 15 temsilci ve 81 üyeden kurulur. Zorunlu askerlik 18 yaşından 40 yaşına kadardır. Sovyetler askerî donatımı sağladıkları gibi, ordunun yetişmesine de yardım ederler. Hizmet süresi kara kuvvetlerinde 5, hava kuvvetlerinde 4, donanmada 5 yıldır. Her yıl aş. yu. 450 000 asker toplanır. Eylül 1955 te, Sovyetlerde olduğu gibi, mareşal rütbesi ve birtakım askerî nişanlar konmuştur.

Ordu, 35 piyade tümeni, 10 zırhlı tümen, 3 havadan taşınabilen tümen ve birkaç uçaksavar tümeninden meydana gelmiştir; aş. yu. 3 milyonu bulur.

Milis örgütü, Ç. kaynaklarının bildirdiğine göre, erkek ve kadın 200 milyon kişiyi bulur. Donanma, 2 hafif kruvazör, 7 muhrip, 20 denizaltı, 32 firkateyn, 51 petrol gemisi, 6 monitör (topçeker), 55 mayın toplama gemisi, 60 denizaltı avcısı, 23 ırmak monitörü, 118 torpido, 64 çıkarma gemisi ve sandaldan meydana gelmiştir. Önemli deniz üsleri yoktur. Fakat Çuşan adalarında hava ve denizaltı üsleri yapılmaktadır. Gemi yapım yerleri şunlardır: Talien (Dayren), Fuçov, Taku, Kyanğnan (Şanğhay) ve Amoy (Fukyen).

Hava kuvveti: 1959 da hava kuvvetlerinin aş. yu. 2 500 cephe hattı uçağı olduğu sanılıyordu. Bunlar 40 - 50 tepkili avcı alayına ve 15 - 20 taktik bomba atan uçak alayına ayrılmış olup bunun dışında haber alma, taşıma ve helikopter birlikleri vardır. Her alay üç filoyu içine alır; üç alay ise bir tümeni meydana getirir. Donatım biçim bakımından tamamiyle Ruslarınki gibi olup Rus tiplerini de içine alır: MİG - 17 ve MİG - 15 avcı uçağı, 11 - 28 tepkili bombalama uçağı, Tuğ - 2 pistonlu motörlü hafif bombalama uçağı, 11 - 14 ve An - 2 pistonlu motörlü taşıt uçakları; Mi - 1 ve Mi - 4 helikopterler. MİG - 17 ve An - 2 Şenyanğ'da bulunan lisanslı bir millî fabrikada yapılır; öteki tipler de orada monte edilir.

Uluslararası münasebetler: Ç. in modern anlamda, yani hükümetler kanaliyle kurulmuş uluslararası münasebetleri ancak 1842 Nankinğ anlaşmasının imzalanmasından sonra başlamıştır. Bu tarihten önce Ç. ile anlaşma yapan ilk Avrupa devleti Rusya olmuştur. Nerçinsk (1789) ve Kyahta (1727) anlaşmalariyle Sibirya - Ç. sınırı ve sınır ticareti düzenlenmiş, fakat diplomatik ve fertler hukuku münasebetleri kurulmamıştı.

1842 den önce Ç. liler kendi ülkelerine «dünyanın göbeği» (orta kırallık), başka milletlere de «barbar» gözü ile bakmışlar, fakat XVIII. yüzyılın başlarına kadar Hıristiyan rahiplerin ve tüccarların Ç. e gelmesine müsaade etmişlerdi.

1724 te Hıristiyan propogandası yasak edildi; 1757 de de ticaret, yalnız Kanton'un güney kısmında sınırlandı. Bu değişiklik, Ç. lilerin yabancılara karşı öteden beri yalnız kötü duygular beslemesinden ileri gelmiyordu, yabancılarla yaptıkları ilk temasların fena sonuçları idi. Yabancı tüccarlar kısa bir ticaret mevsimi boyunca Kanton'a gelerek, önceleri Ç. hükümeti kanaliyle, sonraları müsaadeli Ç. tacirler loncası kanaliyle ticaret yaparlar, sonra XVI. yüzyıldan beri Portekizlilere ait olan Makao'ya çekilirlerdi.

Macartney misyonu 1793 te, Amherst misyonu da 1816 da Ç. ile İngiltere arasında diplomatik münasebetler kurmağa çalışmış, fakat başarı kazanamamışlardı. İngiliz Doğu Hindistan Ortaklığı (British East India Company) nın aldığı tekelin sona ermesi üzerine, 1. İngiltere hükümetinin bunun yerine geçmesi 2. Ç. hükümetinin de memlekette İngilizler tarafından yapılan afyon ticaretinin önüne geçmeye çalışması, İngiliz - Ç. Harbi (Afyon Harbi, 1839 - 1842) ne sebeboldu. Bu harb Nankinğ anlaşmasiyle sona ermiş, İngilizlere Ç. de ticaret bakımından bazı haklar tanınmıştır. Böylece, bir harb sonucunda Ç. piyasasının İngilizlere açıldığını gören başka Avrupa devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri de zora dayanan görüşmelerle kendileri için aynı hakları elde etmişlerdir. 1858 ve 1860 ta İngiltere ve Fransa yeniden zora başvurmuşlar, Ç. lilerden karşılıksız birtakım tavizler elde etmişlerdir. Sonradan bu tavizler başka devletlere de verilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ç. ile öteki devletler arasında anlaşmaların uygulanmasına dair birtakım anlaşmazlıklar çıkmış ve daima Ç. lilerin aleyhine sonuçlanmıştır. Böylece Ç. kendisine bağlı olduğunu iddia ettiği yukarı Birmanyayı İngiltereye, Ç. Hindini Fransaya ve kuzey sınırı boyunca uzanan bazı toprakları Rusyaya bırakmak zorunda kalmış, Kore üzerindeki egemenlik iddiaları da zayıflamıştır. Ç. hükümetinin, Kore ve Formoza gibi sınır topraklarında hem egemenlik iddia etmesi, hem de oradaki yabancıların güveni üzerinde sorumluluk kabul etmemesi, 1894 - 1895 Ç.-Japon Harbini doğurmuştur. Bu harbin sonundaki Şimonoseki Antlaşmasiyle Ç.: 1. Korenin bağımsızlığını tanımış; 2. Formozayı Japonyaya bırakmış; 3. 200 milyon tael'lik bir zarar ödeneği vermiş; 4. Güney Mançuryada Lyaotunğ Yarımadasının ucunu bırakmıştır. Bu son maddeye ilişen Rusya, Fransa ve Almanya ile birlikte, Japonyadan Liaotunğ toprağını Ç. e geri vermesini, bunun yerine 30 milyon tael daha zarar ödeneği kabul etmesini istemiştir. Bu harb Ç. in güçsüzlüğünü göstermiş ve paylaşılabileceği kanısını uyandırmıştır. 1897 - 1898 yıllarında imtiyaz kavgası en gergin evresine erişmiş, İngiltere ve Almanya malî güce

dayanarak, Rusya ve Fransanın ilerleyişini sınırlamaya çalışmışlardır. Fakat imtiyaz istiyen devletlere karşı, kendisini koruyan başka devletlerin yardımiyle birlikte yine de imtiyaz vermek zorunda kalan Ç., Amerika Birleşik Devletlerinin aracılığı ile kurulan «açık kapı» politikası sayesinde «çıkar alanları» na ayrılmakla az çok kurtulmuştur. Rusyanın alanı yalnız Kuzey Mançurya üzerinde kalmış, Güney Mançurya ise Japonyanın alanı olmuş, fakat Amerika, 1905 (Rus - Japon Harbi) ten sonra ve 1915 te, yani Birinci Dünya Harbi sırasında Japonyayı Ç. e baskı yapmaktan alıkoymuştur. Ç., Birinci Dünya Harbine katılmakla ve 1931 de kopan Mançurya krizinde Cemiyet - i Akvam'a ve Amerika Birleşik Devletlerine dayanmakla 1945 e kadar Japonyanın hegemonya isteklerine karşı Amerikanın yardımından faydalanmıştır.

Öte yandan Ç., XX. yüzyılda kurduğu uluslararası münasebetlerde gittikçe daha güclü ve kendine güvenir bir durum almıştır. İç politikasında da buna paralel olarak devrimc.lik gelişmiş ve 1912 de Mançu soyu tahttan indirilerek cumhuriyet ilân olunmuştur. Bu olayla sonuçlanan gelişmeler arasında Boksör(Boxer) Harbi önemli bir yer alır. 1895-1900 yıllarında Batılılara karşı olan bu milliyetçi ayaklanma, 1911 - 1912 yıllarında bir aralık bütün Ç. i sarmıştır.

Ç. Cumhuriyeti yenileşme yolunda reformlara girişmiş, aynı zamanda eşitsizliğe dayanan uluslararası anlaşmalarını değiştirmeye çalışmıştır. 1924 te Kuomintanğ'ın etkisiyle yeniden başlıyan ayaklanma şu istekleri öne sürmüştür:

1. Yabancılara «kiralanan» toprakların Ç. e geri verilmesi; 2. Toprak imtiyazı (extra territoriality) nın sona ermesi; 3. «Anlaşma liman» (treaty port) larında yabancılara verilen imtiyaz ve yerleşme alan (residential area) larının Ç. e geri verilmesi; 4. Ç. in gümrük bağımsızlığına kavuşması.

1943 te Amerika Birleşik Devletleriyle İngilterenin müttefiki olan Ç., kanunî eşitliği sağlamak, aynı zamanda Güvenlik Konseyine katılmakla uluslararası önemli bir yer almıştır. 1945 te Formoza ve Mançurya toprakları Ç. e geri verilmiştir.

1945 ten sonra Ç. in uluslararası münasebetleri birbiriyle ilgili iki problemin etkisi altında bulunuyordu: 1. Kuomintanğ (milliyetçi) hükümeti ile Ç. komünistleri arasındaki uğraşma; 2. Sovyetlerin Moğolistan, Sinkyanğ ve Mançuryadaki durumu.

İkinci Dünya Harbinin son evresinde Sovyetler Mançuryayı ele geçirmişti; Ruslar geri çekilirken bu toprağı Ç. komünistlerine bıraktılar. Kuomintanğ hükümetinin Ç. komünistleriyle savaşı 1947 nin ikinci yarısında kızıştı ve 1949 un sonunda, kıta Ç. topraklarının en büyük parçasının komünistlerin eline geçmesiyle ve Kuomintanğ hükümetinin Formoza (Tayvan) adasına sığınmasiyle bitti.

Bu durum uluslararası münasebetler alanında iki problem doğurdu: 21 eylül 1949 tarihinde ilân edilen Ç. Komünist Cumhuriyetinin tanınması ve bunun Birleşmiş Milletlere kabulü sorunları. Sovyetler 2 ekim 1949 da komünist Ç. i tanıdılar; bundan sonra Sovyet politikasını devamlı izliyen devletler ve sonra İngiltere, Hindistan ve birkaç devlet bu tanımaya katıldılar. Amerika Birleşik Devletleri ve birçok başka devletler ise Milliyetçi Ç. i tanımağa devam etti ve Komünist Ç. in Kore Harbinde Birleşmiş Milletlere karşı cephe alması da bu direnmeyi sağlamlaştırdı.

Komünist Ç. hükümeti 14 şubat 1950 de Amerikaya karşı Sovyetlerle bir anlaşma imzalıyarak sözde bağımsız Dış Moğolistan'ın bir Sovyet peyki olmasına ve Sovyet erkinin Sinkyanğ'da yayılmasına göz yumdu. Sovyetler de Ç. e Mançurya demiryoluna ait haklarını geri vermeyi kabul ettiler. Tibet de Ç. in yönetimine geçti. Komünist Ç. hükümeti Formozayı ele geçirmeye çalıştı, Milliyetçi Ç. de kıtaya uçakla sataştı ise de, Amerika Birleşik Devletleri iki Ç. arasında çatışmaya engel oldu. Amerika Birleşik Devletleri Formoza hükümetine yardıma devam etmektedir. Komünist Ç., Sovyet Rusya ile bazı anlaşmazlıkları olmakla birlikte, genel olarak onunkine paralel bir politika izliyerek bütün dünyada komünist davranışlarını desteklemektedir.

Çinli Sorunu (Chinese Exclusion Acts, Ç. lileri kabul etmeme kanunları) Amerika Birleşik Devletlerinde, Kongre tarafından 1882 - 1894 yıllarında kabul olunup Ç. lilerin memlekete girmesini sınırlıyan ve sonunda yasak eden bazı kanunlara verilen ad.

Bu kanunlara sebebolan hareket, Denis Kearney'in önderliği ile Ç. lilerin rekabetinden korkan Pasifik kıyısı işçileri arasında başlamıştır. Bu kanunların etkisi 1900 de Havaii'ye, 1902 de de Filipinlere yayılmış ve bu kanunlar, 1917 ve 1924 te kabul edilen Birleşik Amerikaya Göç Kanunları ile daha da şiddetlendirilmiştir. Bunlar Oriental Exclusion Acts (Doğuluları kabul etmeme kanunları) adiyle anılan kanun dizisinin bir parçasını meydana getirmektedir. Çünkü 1924 tarihli kanun Japonları da açıkça dışarıda bırakmaktadır. Ç. lilerle ilgili bu kanunlar 1943 te Kongrece yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, girişleri bir kontenjana bağlanmış ve Amerikan yurttaşlığına girme hakkı verilmiştir.

Çin araştırmaları: Ç. (Cathay) hakkında ilk temelli bilgi Avrupaya aş. yu. 1300 de Marco Palo ile gelmiştir. XVII - XVIII. yüzyıllarda bu kıtaya ait haberleri Jezuitler getirmişlerdir. Hıristiyan misyonerlerinin bu memleketten kovulmalarından sonra, XIX. yüzyılın birinci yarısında Ç. kapılarını yabancılara kapamış ve ancak Afyon Harbi (1840 - 1842) nden sonra gelen misyonerlerin girmesine müsaade etmiştir. Bunlar arasında Fransız Lazaristlerinden Huc (b. bk.) ve Gabet (1844 - 1846) iç eyaletlerden bilgiler getirmişlerdir. Bundan sonraki 20 - 30 yıl içinde Fransız başpapazı Armand David (1862 - 1874) in hayvanlar ve bitkiler coğrafyası, Amerikalı Pumpelly (1863 - 1864) ile Alman F. von Richthofen (1868 - 1872) ın bu memleketin jeolojisi hakkında topladığı bilgiler esaslı temellere dayanmaktadır. Bunun dışındaki bilim araştırmaları ile kartografik etüt ve bilgiler hep Batılılarca yapılmıştır. Ç. lilerin kendi yurtları üzerinde bilimsel çalışmaları (meselâ Pekin Jeoloji Enstitüsü, 1911) ancak devrimden sonra başlamıştır.

Tarih: İLK ÇAĞ. *Sülâlelerden önceki devir*: Ç. kültürü Doğu Asyanın türlü etnik elemanlarının karışmasından meydana gelmiştir. Arkeologların kullandığı bir deyimle söylemek gerekirse, kuzeybatı Ç. de boyalı seramik ve doğu Ç. de kara seramik (aş. yu. 2200 - 1600 yılları) devrinde, daha çok Şansi ve Şantunğ'da birtakım küçük devletler kurulmuştur. Yao, Şun ve Yü adlı imparatorlara ait Ç. hikâyelerinin bu devri aksettirdiği anlaşılıyor. Kültür yaratıcı, çok eski bilge imparatorlar (evlenme geleneğinin «bulucu» su Fu - hi, çiftçiliğin «bulucu» su Şen - nunğ, devlet örgütlerinin «bulucu» su Huanğ - ti v. b.) hakkındaki söylentiler tarihî bir temele dayanmamaktadır. Bu söylentiler, M. Ö. IV - III. yüzyıllarda önemli ailelere ve tanrı efsanelerine ait köken mitlerinin rasyonel ve birleştirici bir bütün içinde toplanması denemesinin ürünüdür.

İlk olarak *Hya* ve *Şanğ sülâleleri* tarihî sülâle sayıla-

bilir. Böyle olmakla birlikte, Hya sülâlesi hakkında kesin olarak hükümdar adlarından başka bir şey bilinmemektedir. Söylentilere göre, başkentleri güneybatı Şansi'de bulunuyordu. Sülâlenin başlangıç devrinde kültürleri «boyalı seramik» çevresine giriyordu. Bronz ve yazı ilk olarak Şanğ sülâlesi (aş. yu. M. Ö. 1450 - 1050) devrinde ortaya çıkmıştır. Şanğ'lar doğu Ç. ovasının büyük kısmına hâkimdiler. Şantunğ yarımadasiyle Vey vâdisindeki kabîleler onların kontrol ve koruyuculuğu altında bulunuyordu. Başkentleri birçok kereler değişmişti; bugünkü Anyanğ (kuzey Honan) yöresinde bulunan sonuncusu, 1899 dan ve daha çok 1927 den beri yapılan kazılarla meydana çıkarılmıştır. Üzeri yazıtlı yüz binlerce fal kemiğinde 23 hükümdarın adı verildiği gibi, kültürleri, dinleri ve devlet örgütleri hakkında da bilgiler geçmektedir. Hükümdarın yönetimi altında zengin bir memur hiyerarşisi bulunuyordu. Bu hiyerarşinin son zamanlarda az çok feodal bir özellik aldığı, hükümdarın erkini sınırlandıran bir papaz sınıfının kuvvetli bir erke sahip olduğu anlaşılmaktadır.

ESKİ ÇAĞ (Çov sülâlesi, aş. yu. M. Ö. 1050 - 220). *Feodalizm zamanı* (aş. yu. 1050 - 771): Eskiden Şanğ sülâlesinin kontrolu altında bulunan ve merkezi Vey ırmağı vâdisinde, bugünkü Syan çevresinde olan - daha çok Tibet ve Türk - Moğol kökeninden gelen - birtakım kabîleler, aş. yu. 1050 yılında, Çov sülâlesinin birinci hükümdarı Vu - vanğ'ın yönetimi altında Şanğ sülâlesini yok etmişlerdi. Artık hemen hemen bütün Kuzey Ç. i ve Yanğtse'ye kadar uzanan toprakların bir kısmını yönetimi altında bulunduran bu yeni devlet, Vu - vanğ'ın ölümünden sonra, imparator naibi Tan (Çov - kunğ Çov kontu) tarafından feodal bir devlet olarak yeniden örgütlendirilmiştir. Hükümdar ailesinin üyeleriyle onların klânları ve bağlaşık kabîlelerin liderleri, devletin küçük ve büyük kısımlarını fiyef olarak ele geçirmişler, bu topraklarda bulunan berkitilmiş şehirlere kendi soy soplariyle yerleşmişler ve Şanğ kabîlesini ya da yerli halkı yönetmeye başlamışlardı. Hükümdarın hassa emlâki, bugünkü Loyanğ yakınındaki imparatorluk başkentiyle doğu Şensi, kuzeybatı Honan ve bugünkü Syan yakınındaki yönetim merkezi ile güneybatı Şansi bölgelerini kapsıyordu. Loyanğ yakınındaki başkent daha çok dinî amaçları karşılıyordu. X. yüzyılda devlet güçlü hükümdarların yönetimi altında, Şantunğ Yarımadasının alınmasiyle doğuya ve Kyanğsu, Anhuy ve Hupey'in alınmasiyle güneybatıya doğru kuvvetle yayılmıştır. Batı Ç. (Şıçuan) e ve güney Ç. in bazı kesimlerine tacirler ve onları izliyen göçmenler aracılığı ile bir sızma başlamışsa da, bu bölgeler sürekli olarak Çov sülâlesinin politik egemenliği altına alınamamıştır. İlk zamanlarda feodaller saraya gelmek, daha çok bir resmî tören özelliğini taşıyan vergilerini teslim etmek ve askerlik ödevlerini yapmaktan ibaret olan yükümlerini yerine getirdikleri halde, aradan birkaç kuşak geçtikten sonra, bağlılık ve yakınlıkları azalmaya başlamıştır. Feodaller her şeyden önce kendi fiyef topraklarına ait işlerin yürütülmesi ve örgütlendirilmesiyle ilgileniyorlardı. Batıdan gelen soylu fatihlerle yerliler arasındaki kültürel farklar ortadan kalkmış ve feodal devletler, bulundukları yerlerin özelliklerine göre bağımsız devletler halinde gelişmeğe başlamışlardı. Bu durum bir yandan hükümdarın gücünün azalmasına yol açmış, bir yandan da feodal devletler arasında çok geçmeden çarpışmaların başlamasına sebep olmuştur. Türk - Moğol kavimleriyle kuzey ve kuzeybatı Şensi'de yapılan savaşlarda bunlar Çov hükümdarının yönetim merkezini almışlardı (771). Bu durum karşısında feodal beyler yardıma koşmuşlardı. Böylece, bu sülâle hassa topraklarının en büyük kısmını kaybederek Loyanğ yanındaki başkente sığınmıştır. Bundan sonra bu sülâle gücünü kaybetmiş, başkenti de devletin gelenek ve kültür merkezi olarak bir süre daha rol oynamıştır. Devletin batı milletleri eline düşmüş olan topraklarından büyük bir kısmını Ts'in (Ç'in) beyi geri almıştır. Böylelikle bu devlet, önemli feodal devletlerden biri olmuştu.

Hegemonyalar devri (M. Ö. 770 - 472): Bu devir, feodal beylerin kendi aralarında iç savaşlara giriştikleri bir devirdir. Sayıları bu devrede aş. yu. 1 000 den 7 ye kadar düşmüştür; en güçlü devletler şunlardır: Ts'in (bugünkü Şensi'de); Tsin (bugünkü Şansi'de); Ts'i (doğu Honan ve Şantunğ'da); Yen (Hopey'de); Vu (Kyanğsu ve Anhuy'da), Çu (güney Honan ve Hupey'de); biraz sonra Yüeh (güney Kyanğsu ve Çekyanğ'da). M. Ö. 704 te Ç'u ve daha sonra da ötekiler kıral sanını almışlar ve böylelikle kendilerini Çov hükümdar ailesine bağlı görmediklerini belirtmişlerdir. Feodal devletlerin yönetimi yerine yavaş yavaş askerî bir bürokrasi yönetimi geçmişti. Önce devlet sınırları dışında olup da sonradan alınan yeni topraklar, doğrudan doğruya feodalin güvenilir kimseleri, generaller ve saray memurları tarafından yönetilmiştir; bunların ikinci elden fiyef olarak dağıtılması yoluna gidilmemiştir. Yeni toprakların alınmasiyle özellikle Ç. in sınır boylarındaki feodal hükümdarlar kuvvetlenmiştir. Ticaretin gelişmesi ve denetlenmesi ve özellikle paranın ödeme aracı olarak ortaya çıkması üzerine Doğu Ç. ovasının ortasında bulunan Ts'i, Ç. in en çok nüfuslu ekonomi ve kültür merkezi olmuştur. Ç. in iç bölgelerindeki daha küçük devletler bağlaşmalar yaparak daha büyük devletlere katılmak zorunda kalmışlardı. Ts'i kontu Huan (685 - 652) ve onun seçkin bakanı Kvan Çunğ da bu arada anılabilir. Huan, Ç. kökeninden olmıyan Ti kavimlerinin akınlarını durdurmayı ve Ç'u'ların kuzeye yayılmalarını önlemeyi başarmıştır. Sonraki hegemonyalar arasındaki savaşlarda, Ç'u hükümdarı Syanğ (651 - 619), Ti'lerin bağlaşığı olan feodal beyler tarafından uzaklaştırılmışsa da, sonradan Tsin kontu Ven (636 - 628) in yardımiyle tekrar tahtına kavuşabilmişti. Bundan sonra Syanğ, devletler arasındaki politika oyunlarında bir oyuncak haline gelmiştir. VI. yüzyılda kudret üstünlüğü nöbet değiştirmiş, kimi zaman kuzeyde Tsin'de, kimi zaman da güneyde Çu'da kalmış, en sonunda ise 506 da Ç'u devleti genç Vu devleti tarafından kesin olarak yenilmiştir. Bununla birlikte, 473 te Vu, yeniden kuvvet kazanan Yüeh tarafından yenilmiş ve ortadan kaldırılmıştır.

Savaşan imparatorluklar devri(Çan-kuo, M. Ö. 472-221): Güçlü aileler arasındaki iç savaşlar sonunda 453 te Tsin'in 3 devlete bölünmesi üzerine Ts'i'de kuvvet dengesi bozulmuştur. Büyük ve sürekli bağlaşmaların yerini Doğu - Batı Birliği ve Kuzey - Güney Mihveri adlariyle tanınan birleşmeler almıştır. Bu bağlaşmalar sık sık ve kolaylıkla çözülebiliyordu. İlk zamanlarda savaşlar soylular ile adamları tarafından harb arabalariyle yapılıyordu. Sonradan halkın kurduğu yaya birliklerin ve özellikle örneği kuzey kavimlerinden alınan atlı orduların ortaya çıkması üzerine savaşlar bir kat daha çoğalmış, zulüm ve vahşet de artmıştır.

Bu savaşlardan Ç'u toprak bakımından en büyük, Ts'i ekonomi bakımından en ileri, Ts'in ise askerlik bakımından en güçlü çıkmıştır. Ts'in devleti feodal örgüt kalıntılarını ortadan kaldırarak yeni bir yönetim kurmuştur. Emlâk ve akar serbestçe alınır ve satılır olmuş, soylular ile halk ara-

sındaki sınıf farkları kaldırılmış, göçmenlerle askerlerin girip çıkmalarına izin verilmişti. «Hukuk Okulu» (Fa - kia) düşünürlerinin ve özellikle bakan Vey Yanğ (Şanğ prensi, ölm. M. Ö. 338) ın mutlakıyet ve merkezcilik fikirleri bütün bu konular için önemli bir temel olmuştu. Genç kıral Ç'enğ (sonradan «İlk ve şanlı imparator» [Çincesi: Şi - huanğ - ti] saniyle anılmıştır) kanlı ve sürekli birçok savaşlar yaptıktan ve Ç'u sülâlesinin elinde kalmış olan toprakları 256 ve 249 yıllarında kırallığa kattıktan sonra, arta kalan birçok devletleri (kuzeyde Çao [228], Han [230], Yen [226], Vey [225], güneyde Ç'u [222], doğuda Ts'i [221]) ortadan kaldırılmıştır. Böylece Ç. artık mutlak bir yönetim altında birleştirilmişti.

ORTA ÇAĞ (M. Ö. 221 - M. S. 1278). *Mutlakıyet devri* (Ts'in sülâlesi, M. Ö. 221 - 206): İmparator Ç'enğ, 1911 e kadar imparatorların kullandığı *Huanğ - ti* (şereflendirilmiş imparator) unvanını ortaya koymuş, çeşitli ölçü ve ağırlık birimleri düzenlemiş, yazı şekillerini tesbit ederek takvim ve kanun yapmış, arabaların iki tekerlek arası genişliğini de ilk defa standartlaştırıp bugünkü Syan'da bulunan başkente giden büyük caddeleri bu genişliğe göre yaptırmıştır. Bu imparator zamanında imparatorluk yeniden 36 bölge (*kün*) ye bölünerek, bunlara asker ocağında yetişmiş memurlar yerleştirilmiştir. Saray memurlukları da 20 dereceye ayrılmıştır. Yayılma savaşlarında imparatorluk güney yönünde ta Kanton (bugünkü Kvanğçov) a kadar genişlemiştir. Kavimler federasyonu halinde birleşen kuzey milletleri (bk. HYUNĞ - NULAR ve HUNLAR) karşısında bulunan kuzey sınırı, Ç. Seddi (b. bk.) nin ilk şekli olan toprak tabyalarla berkitilerek güven altına alınmıştır. İmparatorun zaman zaman memleket içinde yaptığı gezilerde vergilerin toplanması ve yönetim mekanizmasının işlemesi kontrol edilirdi. Onun ölümü (210) üzerine yerine geçen Hu - kay, yeterli olmadığından birçok ayaklanmalar olmuştu. Ayaklananlar, imtiyazlarını kaybetmeleri yüzünden hoşnutsuzluğa düşenlerle angarya ve ağır vergiler altında ezilen köylülerdi.

Soylular devletinin kuruluşu (Han sülâlesi, M. Ö. 206 - M. S. 220): Doğu Ç. köylerinden küçük rütbeli bir asker olan Liu Ki, ayaklananlarla yapılan uzun savaşlardan sonra egemenliğini sağlıyarak Han sülâlesini kurmuştur. Liu Ki (imparatorluk adı: Kao - tsu) her ne kadar bazı silâh arkadaşlarının direnmeleri üzerine fiyef sistemini, bir kısmı ile de olsa, kurmak zorunda kalmışsa da, bu sistem M. Ö. II. yüzyılda zorba beylerin sık sık çıkan ayaklanmalarının bastırılmasından sonra güdümlü bir sistem haline getirilmiştir. Bu suretle, başta hükümdar ailesi üyeleri olmak üzere birçok ailelere soyluluk sanları verilmiş ve bu sanlara da memleketin belirli bölgelerinden alınan vergiler bağlanmıştır. Ancak, bu topraklar san sahibine mülk olarak verilmemiştir. Bu sistem uzun yıllar böylece sürüp gi.miştir. Asıl yönetim ise, toprak sahipleri arasında çıkan bir bürokrasinin elinde kalmıştır. Yönetim makamlarına getirilecek olanlar için sınavlar açılırdı. Bu sınavlardan aslında Konfuçyusçu klâsiklere hâkim olanlar tercih edilirdi. Sınavlarda bilgi sahibi kimseler yerine belirli bir karakter sahibi kişiler seçilirdi. Böylelikle, askerler, sahne artistleri, müzik sanatçıları ve kölelerden başka, her namuslu yurttaş en yüksek makamlara yükselmek imkânını bulabilmişti. İşte bunun sonunda yeni bir soylular sınıfı ortaya çıkmış ve sadece bunlar iş başına gelmişlerdir. Bu sınıf, çoğu zaman eyaletlerde toprak kiralıyan, taşınmaz malları işleten aileler arasından çıkmakta, bir kısmı da eyalet merkezlerinde ya da imparatorluk başkentinde memur, bilgin ya da sanatçı olarak çalışmakta idi. Bu sosyal yapı, son derece sağlam bir kuruluş olarak, değişik şekillerle 1948 yılına kadar sürüp gelmiştir. Bu soylu aileler içinde bin yıldan fazla politik erke sahip olanlar bulunmuştur.

Dış politikaya gelince Kao - tsu zamanında Hyunğ - nularla ilk çarpışmalar olmuş ve bu çarpışmalarda Hyunğ - nu hükümdarı Mao - tun (210 - 174 ?) kesin bir zafer kazanmıştır (200). Her iki imparatorluk arasında o zamandan sonra zaman zaman bozulan birtakım sözleşmeler yapılmış, alım satım alanında münasebetler kurulmuştur (aş. yu. 140 a kadar).

Kao - tsu ölünce yönetim, karısı imparatoriçe Lü (180 e kadar) nün ailesine geçmiştir. Ven - ti (179 - 157) Han sülâlesinin erkini yeniden artırmış, uzun süren bir barış devresi ülkeyi kuvvetlendirmiştir. Vu - ti (140 - 87) bu sayede emperyalizm politikasını geliştirmiştir. İçeride tekrar bir despotluk gelişip dururken Ç. bu hükümdar devrinde, o güne kadar görülmemiş ölçüde genişleme imkânını bulmuştur. Girişilen akınlar sonunda Ç. in güney ve güneydoğu bölümleri ve Yünnan'ın bazı kısımları doğrudan doğruya Ç. egemenliği altına alınmıştır. Hyunğ - nu'larla kurulan bağlantılar bozulmuş, yeniden örgütlendirilen ve Hyunğ - nu taktiği ile savaşan Hyunğ - nu orduları 30 yıldan fazla süren savaşlarda eriyip gitmiştir. Çanğ K'ien'in Orta Asyaya yaptığı araştırma gezisinden sonra (138 - 126) Doğu Türkistan ile Batı Türkistanın bazı kısımları Ç. in dış topraklarına katılmıştır (101). Ön Asya ile Uzak Doğu arasındaki alım satım da artmıştır. Kore'nin bazı kesimleri de alınmıştır. Ancak, bu topraklar M. Ö. I. yüzyılın sonundan önce bağımsızlığını yeniden kazanmıştır.

Savaşlar, Hyunğ - nu'ların çökmesine sebep olduğu için bunlardan bir kısmı M. Ö. 54 yılında Ç. protektorası altına girmiştir. Ne var ki Ç. de aynı duruma düşmekten kurtulamamıştır. Vu - ti'nin ardılı sarayda güçlü soylulardan meydana gelmiş bir klik elinde oyuncak olmuştur (M. Ö. 8 yılına kadar). Daha sonra bu klik liderlerinden olan Vanğ Manğ tarafından bu Han imparatoru yerinden atılmış ve Vanğ Manğ, sosyal karakter taşımakla birlikte, kendi erkini berkitmeyi temel amaç edinen b.r devlet sistemi kurmuştur. Ancak, eski imparatorun ailesinden olanlarla birlikte ayaklanan halk, sonunda Han sülâlesini (25; bu sülâle «Sonraki» ya da «Doğu» Han sülâlesi adını almıştır) yeniden yerine oturtmuştur. Savaşlar ve güneye akan göçler sonunda (M. S. 2 yılında aş. yu. 50 milyon) azalan ahali memleketin küçük toprak sahipleri ile sosyal erk sahibi saray soylu kliklerinin eline düşmüştür. Önceleri iç politika alanında başlıyan savaşmalar, sonradan II. yüzyıldan bu yana, dış politika alanına da geçmiştir.

Minğ - ti (58 - 75) ve ondan sonraki hükümdarlar zamanında Güney Hyunğ - nu'lar yeniden Ç. e bağlanmışlardır. Türkistan da yeniden boyunduruk altına girmiştir. Bu memleket III. yüzyıl başına kadar yarı bağımsız Ç. valilerinin elinde kalmıştır. Hadımların yönettiği bir hükümet darbesi (168) üzerine 220 yılına kadar süren bir iç savaşlar devri başlamıştır. Büyük bir halk ayaklanması bastırıldıktan sonra, kazananlar arasından üç general sivrilmiştir.

Çinin ilk bölünüşü (220 - 580): Bu olaylar üçlü imparatorluk devrini açmıştır: Kuzeyde *Vey* (220 - 264), güneydoğuda *Vu* (229 - 280), güneybatıda *Şu* (221 - 263 yılları). Ç. geleneklerinde bu devir kahramanlık savaşları devri sayılır. Bu devirde Ç. in güney ve güneybatısına göçler bir kat daha artmıştır. Tsin sülâlesi (265 - 316) zamanında Ç.

in yeniden birleşmesi, soyluların sürüp giden savaşlarından dolayı bir huzur getirememiştir. Ücretle kullanılan deniz kıyısı milletleri bu savaşlarda o derece kuvvetlenmişlerdir ki Hyunğ - nu'lar 303 te yeni bir devlet (Han) kurmuşlardır. Hyunğ - nu'lar Ç. imparatorunu iki kere tutsak almışlar ve 317 den başlıyarak da bütün Kuzey Ç. de egemenlik kurmayı başarmışlardı. Politika alanında rol oynamış olan belli başlı aileler büsbütün ya da bir kısmı güney Ç. e göç ederek, orada Tsin ailelerinden birinin yönetimi altında Nankinğ'de bir *Doğu Tsin sülâlesi* (317 - 419) kurmuşlardır. Güney Ç. de 580 yılına kadar türlü sülâleler yönetiminde birçok Ç. devleti kurulmuştur. Göçmen yerleşmeleri toplumu belirtilerini taşıyan bu devirde Ç. asıllı olmıyan yerlilerden çoğu Ç. lileşmişler ve güney Ç., özellikle çeltikçilik ve ticaret sayesinde kuvvetli bir ekonomik bölge olarak gelişmiştir. Kuzey, 580 yılına kadar art arda birbirini kovalıyan Türk, Moğol ya da Tibet asıllı yabancı sülâlelerin eline düşmüştür («16 imparatorluk zamanı»). Bunların aristokrat sosyal kuruluşları, kuzeyin Ç. soyluları üzerine kuvvetli bir etki yapmıştır. Güneyin, kaybettiği kuzeyi yeniden ele geçirmek üzere çalışması, kuzeyin de bütün Ç. i birleştirmek için uğraşması bir fayda vermemiştir. Türk asıllı olduklarına innaılan T'opa (Tabğaç) lar (385 - 550) tarafından yönetilen «Sonraki» Vey zamanında ve onun mirasçısı olan Kuzey Çov (557 - 580) zamanında Ç. soyluları politik yönetimi yeniden eline geçirmiştir. Ç. generali Yanğ Kien, zor kullanarak Kuzey Ç. de iktidarı ele geçirdikten sonra güney sülâlesini ortadan kaldırdığı gibi, kurduğu Suy sülâlesi (581 - 618) altında Ç. i de birleştirmiştir.

Yüksek soylular devri (581 - 907): Memleketten çıkarılan yabancı milletlerin kalıntıları yeni kurulan birtakım Orta ve Güney Asya devletlerine sığınarak Ç. i tekrar ele geçirmeyi düşünüyorlardı. Bu yüzden Ç. birleştikten sonra da Türkler (*T'u kiüe*) ve başkaları ile birçok savaşlar olmuştur. Bk. KÖK TÜRKLER. Bu savaşlarda, 618 de Li - Şimin'in kurmuş olduğu *T'anğ sülâlesi* zamanında büyük amaçlar güdülmüştür. Bütün Türkistan ile Koreyi, güneyde de Annam ile Çampa'yı yeniden Ç. in egemenliği altına sokan bu savaşlar aş. yu. 660 ta sona ermiştir. İçeride Suy sülâlesi zamanında yönetim ve vergi sistemleri yeniden örgütlendirilmiştir; bunu T'anğ zamanında kısa bir zaman süren, toprak sahipliğinin yeni başarılı bölünmesi izlemiştir. 664 ten sonra Arapların yaptıkları akınlar sonunda Türkistan elden çıkmış, bağımsızlıklarını elde etmek üzere girişilen savaşlar sonunda da Kore ve batı Ç. in bazı kesimleri kaybedilmiştir. Bir yandan sarayda yeniden klikler iktidara gelirken, bir yandan da eyaletlerde valiler verasete bağlı yarı bağımsız duruma ulaşıyorlardı. Bu şartlar altında, Ç. de eyaletler arasında egemenlik kavgaları başlamıştır. 690 - 705 yılları arasında iktidardaki sülâle ortadan kaldırılarak, devlet yönetimi imparatoriçe Vu'ya bağlı bulunan bir birlik eline geçmiştir. 775 te vali An lu - şan, imparatoru tahtından atarak yerine kendi geçmiş ve orada Uygur - Türk yardımcı kuvvetleri gelinceye kadar kalmış ve sonunda bu kuvvetler tarafından o da uzaklaştırılmıştır. İmparatorluğun çökmesi, Huanğ Ç'ao'nun liderliği altında girişilen büyük halk ayaklanmasiyle (874 ten başlıyarak) başlamıştır. Bu ayaklanma Türk generallerinden Li K'o - yunğ tarafından kısmen bastırılmışsa da, Li bağımsız hükümdar olarak kuzey Ç. e iyice yerleşmiştir. Ayaklananların kalıntılarına gelince, bunlar Çu Ven'in komutası altında tekrar toplanarak imparatoru tutsak almışlar ve sonra da yerinden atmışlardır (906).

Çinin ikinci bölünüşü (907 - 1278): Bundan sonra gelen «5 sülâle» (907 - 860) zamanında Güney Ç. birçok yerli sülâlelerin egemenliği altında kalmıştır. Buna karşılık, kuzey Ç., Çu Ven sülâlesi, 923 te Li K'o - yunğ'un adamlarından 3 Türk hanedanı ve bir de Ç. sülâlesi elinde kalmıştır. Daha kuzeyde, aralarında Moğolların sayıca üstün bulunduğu bir federasyon yeni Çi - dan (K'i - tan; sonradan Lyav sülâlesi diye adlandırılmıştır; 907 - 1125) devletini kurmuş ve bu devlet 936 da Kuzey Ç. in bazı parçalarını ele geçirmiştir. Ç. in geri kalan kısmı ise, Sunğ sülâlesi (960 - 1278) ni kuran general Çao K'uanğ - yin (T'ay - tsu, 960 - 976) tarafından kısmen savaş sonucunda, kısmen de diplomasi oyunlariyle elde edilmiş ve birleştirilmiştir.

Ana yurt dışındaki topraklara gelince, Türkistan (Uygur sülâlelerinin elinde), Kore, Kuzey Tibet (Tangutların Hya sülâlesi yönetiminde) ve Annam ya eski bağımsızlıklarını korumuşlar ya da bu bağımsızlığı yeni kazanmışlardır.

Askerlik yönetiminin, silâhlarının kısılması ve yönetimde ıslahat yapılması, XI. yüzyılda yeni ekonomik ve kültürel gelişmelere yol açmıştı. Çi - danlarla barış para ile sağlanmış ve savaştan daha ucuza mal olmuştur.

Sunğ sülâlesi, ekonomik düşüncelere uzun boylu yer vermek, alım satım işlerini yoluna koymak ve orta sınıfı bir derece yükseltmeğe çalışmakla kendini göstermiştir. Kitap basımının bulunması, okur yazarlığın artmasına, halkın kültürel ve politik hayata geniş çapta katılmasına yardım etmiştir. Liderlik yapan soylu ailelerin sayıları azalmışsa da, erkleri artmıştır. Bunlara özellikle eyaletlerde bir çeşit küçük soylular grupu kuran aileler katılmıştır. Bakanlardan Vanğ An - şi (1069 - 1073) ile bir ardılı, ekonomik plânlama işini ele alarak, tarım borçlanması, fiyat tekeli, tarım işlerinin düzenlenmesi, vergi sisteminin yola konması ve milis kurulması gibi önemli konuları ele almışlardır. Ancak, bütün bu çalışmalara karşı koyan büyük soylular yüzünden bu reformlar geri kalmıştır.

Bu aralık Mançuryada Tunguz boylarının birleşmelerinden doğan Cürçen (Kin «altın» sülâlesi. 1115 - 1211) ler ortaya çıkarak, hemen Çi - dan (K'i - tan) ları yendikten sonra vakit kaybetmeden Ç. e saldırmışlar ve sülâleyi, 1126 da da başkent Kayfenğ'i alarak ortadan kaldırmışlardır. Sülâlenin kalıntıları güneye çekilmiş, Hanğ - çov'da Sunğ sülâlesinin güney kolunu kurmuşlardır. Bu tarihten başlıyarak bütün kuzey Ç. Nankinğ kapılarına kadar Kin'lerin egemenliği altına girmiştir. Bununla birlikte, Lyav ve Kin devletleri içinde Ç. uzmanları önemli rol oynamışlardır. Güney Sunğ, kuzey Ç. i yeniden ele geçirebilmek üzere boşuna uğraşmıştır. Başarısızlığın sebebi, yönetimin bozuk düzen olması ile ekonomik güçlüklerdi. Buna rağmen, Hanğçov kısa bir süre içinde zengin bir kültür merkezi haline gelmiştir.

YENİ ÇAĞ (1278 - 1911). *Moğollar devri* (Yüan sülâlesi, 1218 - 1368): Moğolistanda Moğol boyları daha Lyav zamanında birleşmişler, Temüçin (1206 dan sonra Çingiz Han adını almıştır) in yönetimine girince, ilk işleri birlik dışındaki Moğol boylarını birliğe sokmak olmuştur. Moğolların Türkistan akını 1207 de başlamıştır. Moğollar 1211 de Kin'lere karşı savaşmışlar, 1219 da da Koreyi almışlardır. Batı Türkistan alındıktan sonra (1219 - 1223) tekrar Kin'lerle Tangut asıllı Hya'lara karşı savaşlara başlamışlardır. Çingiz Han öldükten sonra (1227) Ögödey (1229 - 1241) bu savaşlara devam etmiş ve 1233 te Kin'leri ortadan kaldırmıştır. Moğolların ana ordusu Rusyada ve

doğu Avrupada savaşırken, öteki ordular da doğu Tibetten Yünnan'a kadar girmişlerdir. Daha sonra gelen Kubilay (1260 - 1294) Sunğ'a hücum ederek, uzun savaşlardan sonra, 1276 da başkenti almış ve Sunğ'un kalıntılarını da 1278 de ortadan kaldırmıştır. Böylece Ç. bütün topraklarını alan yabancı bir sülâle tarafından ilk defa olarak birleştirilmiş oldu. Pekin (Han - balığ) Moğol imparatorluğuna bağlanan Ç. in yeni başkenti olarak bugünkü şeklini almıştır. Moğollar 1274 ve 1281 de Japonları egemenlikleri altına almak istedilerse de, başaramamışlardı; fakat Çin Hindi, Siyam (Tayland), Birmanya ve kısa bir süre için Cava'yı almışlardı (1292). Moğollar ırkçılık politikası güderek Ç. üzerindeki egemenliklerini sürdürmeğe çalışmışlar, Moğol dilinin öğrenilmesini, ayrı ırktan kimseler arasında evlenmeyi, silâh ve at sahibi olmayı yasak etmişlerdi. Bunların yanında, ticaret, ekonomi ve hukuk alanlarında haksızlıklara göz yummuşlardır. Büyük ölçüde kâğıt para çıkarılması enflâsyon yaratmıştır. Başlangıçta Ç. liler ses çıkarmadıkları için Ç. e dağılan Moğol garnizonları yavaş yavaş bozularak o derece kudretlerini kaybetmişlerdi ki, orta Ç. de 1350 den sonra çıkan ve az çok dinî karakter taşıyan millî ayaklanmalara karşı duramamışlardı.

Minğ sülâlesi (1368 - 1644): Bir köylü çocuğu olup bir ara keşişlik etmiş olan Çu Yüan - çanğ (imparatorluk adı: T'ay - tsu, ölm. 1398) ayaklananların başına geçerek Moğolları Ç. den çıkarmıştı. Moğolların kalıntıları, Moğolistana dönerek orada bir süre örgütlenmişler ve XV. yüzyılda Ç. için yeni bir tehlike olmuşlardı. Minğ adını alan yeni sülâle, Sunğ devri örgütlerini ve kuruluşlarını geniş ölçüde canlandırmış, başlangıçta Nankinğ olan başkentlerini 1403 te Ç'enğ - tsu devrinde yeniden Pekin'e almıştır. Annam'ı da kısa bir zaman için geri almıştır. Fakat 1425 ten sonra talihi ters gitmeğe başlamıştı. Japon korsanları Ç. kıyılarını yağma etmişler; Korede Hideyoşi (Hideyoshi) zamanında (1592) bir Japon ordusiyle açık savaşlar bile olmuştu. Özellikle Moğollar da Ç. lileri birçok kereler yenmişler, imparatoru bile tutsak almışlardı (1449). Çok geçmeden sarayda erk büsbütün türlü soylu kliklerin ve hadımların eline geçmiş, bu durum ise yönetimin aksamasına ve yolsuzlukların artmasına sebep olmuştu. Aktif bir rol oynamaktan geri kalmıyan Moğolların yerine, XVI. yüzyılın sonunda düşman olarak Mançular geçmişlerdi. Nur - hatsi yönetimi altında (aş. yu. 1660) bir federasyon kuran Mançular, 1619 dan sonra kuzey Ç. e doğrudan doğruya saldırmaya başlamışlardı. Ayaklananların şeflerinden biri olan Li Tse - ç'enğ en sonunda 1644 te başkenti ele geçirmişti. İmparator da intihar etmişti. Bununla birlikte Li, düzenli bir yönetim sistemi kuramamıştır. Kuzeyin politikaya yön veren tabakası Pekin kapılarına kadar gelmiş olan Mançularla birlikte yürümeye çoktan hazırdı. Mançular, general Vu San - kuey'in kendi saflarına geçmesi üzerine Pekin'e girerek Li'yi uzaklaştırdıktan sonra Mançu sülâlesini kurmuşlardı.

Mançu sülâlesi (Ts'inğ sülâlesi, 1644 - 1911): Şun - çi saniyle anılan ilk imparatorun hüküm sürdüğü zaman (1644 - 1661) Minğ adına saltanat iddiasında bulunanların ortadan kaldırılmasiyle geçmiştir. Mançu sülâlesinin en parlak devri Şenğ - tsu (sanı: K'anğ - hi, 1662 - 1722) zamanına rastlar. Şenğ - tsu örnek bir yönetim sistemi kurmuş, bozuklukları ortadan kaldırmış, başlangıçta muhalif olmakta devam eden Ç. soylularını iş birliğine çekmiştir. 1500 yılında henüz 50 milyonun ötesine geçmemiş olan Ç. nüfusu, onun devrinde hızla artmaya başlamıştır. XVII. yüzyıl ortalarında 100 milyona, XVIII. yüzyıl sonunda 275 milyona, XIX. yüzyılın başında ise 400 milyona yaklaşmıştır. Bu artış göçmenlerin memleket içinde yerleşmeleri ve tarım ürünlerinin orta ve doğu Ç. de artmasiyle mümkün olmuştur. İmparatorun edebiyat, bilim ve sanata karşı ilgisi yüzünden Ç. özellikle bu alanlarda yeni gelişmelere ulaşmıştır. Mançular da kültür bakımından kısa bir süre içinde Ç. lileşmişlerdir. Zaten bunların birçokları daha XVII. yüzyılda kendi dillerini bile unutmuş bulunuyorlardı. K'anğ - hi'nin bütün imparatorluk zamanını kapsıyan savaşlardan Ç., Asyanın büyük bir devleti olarak çıkmıştır. Minğ sülâlesine bağlı kimselerin elinde bulunan Formoza, 1863 te alınmıştı. Bağımsızlık kazanmak istiyen Batı Ç. valisi Vu Sankueğ (ölm. 1678) yenilmişti. Batı Moğollariyle yapılan savaşlar sonunda Moğolistan, Türkistan ve Tibet alınmıştı (1796). Bu devirde Rusya ile bir çarpışma olmuş ve bu çarpışma sonunda Nerçinsk Antlaşması yapılmıştır (1689).

Ç. topraklarına ilk ayak basan Avrupalılar, Portekizliler olmuştur. 1514 te Güney Ç. e gelen bu Portekizliler misyonerlerdi. Bu misyonerler, Minğ zamanında Pekin sarayında erk kazanmışlardı. Misyonerlerin kültürleri ve bilgileri ile ilgilenmekte olan K'anğ - hi, kendilerini dostça karşılamıştı. Ancak, ondan sonra gelen Ç. hükümdarı (sanı: Yunğ - çenğ, 1723 - 1735), çeşitli din kollarına ayrılmış olan bu papazların kavgaya tutuşmaları yüzünden çalışmalarını yasak etmiştir. K'yen - lunğ (1736 - 1796) sanını taşıyan Kao - tsunğ'un zamanı Mançuların yükselmelerinin son sınırı olduğu gibi, çökmelerinin de başlangıcı olmuştur. Ç. Hindi alınarak protektora altına konulmuştu. Orta Asya ayaklanmaları bastırılmıştı. Bunların yanında, başka yayılma seferlerine de girişilmiş bulunuluyordu. Ancak, üretim merkezlerinden uzaklarda yapılan bu savaşlar, ulaşım güçlüklerinden dolayı memleketin ekonomisini hırpalıyordu. Öte yandan devlet emeklilerinin sayısı da durmadan artıyor, o devirler Avrupasında olduğu gibi, köylülerin hayat standartları düştükçe düşüyordu. Bu bozuk düzen yüzünden XVIII. yüzyılın sonlarında zaman zaman halk ayaklanmaları olmuştur. Dinî ve siyasî gizli bir dernek olan Ak Lotos, XIX. yüzyılın ilk 20 - 30 yılında ayaklanmıştı ki bu, ayaklanmaların en tehlikelisi olmuştur.

Bu zamanlarda Avrupa devletleri Ç. ile alım satım bağları kurmak istiyorlardı. Ç. ise bunu bir iki yabancı tacirin ve bazı korsanların dâvasından ibaret sanarak, pek aldırış etmiyordu. Bu yanlış anlayış Avrupa ile Ç. arasındaki XIX. yüzyılı dolduran gerginliğin temeli olmuştur.

İngiltere Ç. e gümrük resmi vermeden afyon sokmak istiyor, karşılık olarak da Ç. in dışarıya çıkarılacak mallarını ve özellikle çay ürününü ileri sürüyordu. İşte *Afyon Harbi* (1840 - 1842) bundan çıkmıştır. Ç. en sonunda Honğ - konğ'u İngiltereye bırakmak zorunda kalmış ve Nankinğ Barışı yapılmıştır (1842). Şanğhay ile başka bazı limanların ticarete açılması da bu barış şartları arasında idi. Ayrıca tacirlere ve misyonerlere de bazı imtiyazlar verilmişti. Böylelikle Avrupalıların Ç. de imtiyazlar sağlamaları ve yabancılar devri açılmış oldu. Bu dış başarısızlıklara iç bozukluklar da katılmıştı. Bu arada misyonerlerin erkleri altında kalmış olan Hunğ Siu-ts'üan adındaki bir güney Ç. linin başına geçtiği T'ay - p'inğ ayaklanması (1851 - 1864) patlak vermiştir. Avrupalıların başlangıçta dostça davrandıkları T'ay - pinğ'liler 1853 te Nankinğ'i almışlar, sülâlelerini kurduktan sonra 1854 te Pekin'in kapılarına kadar gelmişlerdi.

Mançu ordusunun başarısızlığı üzerine bunların yerlerini alan Li Hunğ - çanğ ile Tso Tsunğ - t'anğ komutalarındaki yeni Ç. orduları — bu ordulara Fransız ve İngiliz erleri de katılmışlardı — en sonunda, T'ay - pinğ'lileri, ağır kayıplarla yenmişlerdi. Ayaklanma Ç. in ekonomik ve malî yapısını felce uğratmıştı. Ç. in başında bulunan sülâle sonuna kadar bu yenilginin etkisinden kurtulamamıştı.

Artık Ç. milliyetçiliği ve muhalefeti de yabancı Mançulara karşı ayaklanmaya başlamıştı. Orta Ç. de Yünnan'da ve Türkistan'da ayaklanmalar 1877 tarihine kadar sürmüştü; bazı kere bu ayaklanmalar bastırıldıysa da, bu, büyük kayıplara mal oluyordu.

Avrupalılar bu durumdan faydalanarak Ç. de daha geniş imtiyazlar elde ediyorlardı. İngiltere ve Fransa ile yapılan Lorcha Savaşı (1856 - 1860) ndan sonra yeni limanlar yabancılara açılmıştı. Pekin'e elçiler gönderilmişti. Yanğ - tse üzerinde gemilerin serbestçe gidip gelmeleri sağlanmıştı. Rusya (1858 - 1860) Sibiryanın Amur ve Uzak Doğu eyaletini almıştı. Fransa Annam (1855) ı, İngiltere Birmanya (1886) yı, Japonya da Riu - kiu adaları (1879) nı almışlardı.

Avrupa devletleriyle Japonlar arasında Ç. topraklarını sömürmek ve ekonomisini paylaşmak için girişilen yarışmalar günden güne daha açık bir durum almıştı. Avrupa devletleri Ç. i geniş anlamiyle elde etmek için, ilk iş olarak, bu kıtayı menfaat bölgelerine ayırmışlardı. Pekin ise bütün bu çalışmaların amacını açıkca anlıyamıyarak kayıtsız kalmakta devam ediyordu. Ancak, Ç. in bu tutumu, Japonların 1894 - 1895 yıllarında Ç. i yenerek Şimonoseki Barışında Formoza ile Peskador (Pescadores) adalarını alması ve «bağımsız» ilân edilen Korede bazı imtiyazlar elde etmesi üzerine değişti. Ç. tarafından her zaman hor görülen bu Asya devleti, Batı devletleri gibi modernleşebileceğini göstermiş bulunuyordu. 1898 de Almanya Tsinğtav (Alm. Tsingtau) ile birlikte Kyavçov (Alm. Kiautschou) limanını, Rusya Port - Arthur (Rus. Port Artur) limanı ile birlikte Lyao - tunğ yarımadas nı, İngiltere Vey - hay - Vey (İng. Wei - hai - wei) limanını ve Fransa da Kuanğçu - van (Fr. Kouang - tcheou - wan) yarımadasını kiralık erk bölgeleri haline soktuktan sonra Ç. sarayındaki reformcuların erkleri artmaya başlamıştı. Bu reformcuların başı olan K'anğ Yu - vey (1858 - 1927) genç imparatoru her alanda köklü reformlar yapmaya özendirdi. Dul imparatoriçe Tse'hi de muhafazakâr akımı tutuyor, imparatoru kımıldıyamaz halde bırakıyor, reformcuları yok ediyor (1908) ve hükümeti kendisi yönetiyordu (1908 e kadar). Memleketi yöneten sülâleye karşı olan Boksörler (İng. Boxer, Çin. I Ho Ç'üan) Alayı adlı gizli derneğin ortaya atılması üzerine bu hareket, sarayın gayretiyle yabancı düşmanlığı haline çevrildiğinden, Boksörler Harbi diye anılan askerî hareketlere yol açmıştı. Bu savaşta Avrupanın büyük devletleri tarafından gönderilen bir ordu kuzey Ç. de savaşarak (1900 - 1901) Pekin'i almıştı. Yenilen Ç., bu kez toprak kaybetmediyse de, büyük bir savaş zararı ödentisi (450 milyon tael) vermeye zorlandığından devlet borçları artmıştı. Sonraları Amerikanın teşebbüsiyle bu paralar Ç. de kültürel amaçlar için kullanılmıştır. Ruslarla Japonlar arasında Mançurya ve Kore toprakları üzerinde imtiyaz almak yüzünden çıkan savaştan ve Portsmouth Barışı (1905) ndan sonra güney Mançurya Japonların, kuzey Mançurya da Rusların erki altına girmişti.

Modernleşmiş bir Asyalı devletin, Avrupanın büyük bir devletine karşı kazandığı bu ilk zafer, Ç. milliyetçileri üzerinde uyarıcı bir etki yapmıştı. Bunun sonucu olarak imparatoriçe Tse'hi bile, ölçülü de olsa, reform işlerine girişmek zorunda kalmıştı. Anayasa ve temsilciler meclisi kurulması düşünüldü ise de, hükümetin malî durumunun bozukluğu yüzünden bu reform hareketleri bütün olarak başarılamadı. Fikirce Amerikalı demokratların etkisi altında bulunan ve Ç. dışında yaşıyan Ç. li Sun Ven (Sun Yat - sen) in liderlık ettiği devrimciler, günden güne taraflı kazanıyorlardı; 1911 de yarı bağımsız bir hale gelmiş bulunan eyalet valileri de devrim hareketine katıldılar. Sonunda henüz erginlik çağına varmamış olan imparator P'u - i 1911 yılı şubat ayında çekilmek zorunda kalmıştı.

SON ÇAĞ. *Cumhuriyet* (1911 - 1948): Batı uygarlığının etkisi altında bulunan çevrelere bağlı üniversite öğrencilerine, tacirlere ve özellikle güney Ç. in küçük soylularına dayanan devrimciler, askerlik bakımından güçlü olmadıkları için eskiden beri kendi gücünü artırmaya çalışan mareşal Yüan Şi - k'ay'ın emrine girmişlerdi. Yüan Ç. in ilk cumhur başkanı olmuştu. Ancak, iktidara geçer geçmez, güney karşı koyduğu halde, imparator olmaya çalışmıştı. Anayasalı bir monarşi kurmak için yaptığı çabalar boşa çıktıktan sonra, 1916 da ölmüştür. O tarihten 1927 yılına kadar «cumhur başkanları» hızla değişmiş, asıl erk ise türlü dış memleketler tarafından desteklenerek karşılıklı iktidar savaşına tutulan generallerin ellerinde kalmıştır (askerî şefler devri). Sun Yat - sen'in ölümüne (1925) kadar en çok kendisi tarafından yönetilen ve yeniden örgütlenen cumhuriyetçi Halk Partisi (bk. KUOMİNTANĞ), 1920 den sonra gittikçe Rus komünistlerinin etkisi altına düştü. Sovyet danışmanları güney Ç. de bu partinin ordusunu ıslah etmişlerdi; bu ordunun başına da Çianğ Kay - şek (1925 ten başlıyarak) geçmişti.

Ç. Birinci Dünya Harbine (1917 den başlıyarak) katıldıysa da, bu katılış daha çok sembolik kalmıştır. Geri aldığı Kyavçov ile Amerika Birleşik Devletlerinin söz verdikleri kolaylıkları bir yana bırakırsak, bu harbe katılmakla Ç. in eline hemen hiçbir şey geçmemiştir. Devletlerin Uzak Doğudaki erk dengeleri, 1921 Washington donanma konferansında Ç. hesaba katılmadan düzenlenmiş ve bu arada Japonların Ç. üzerindeki erklerinin kısılmasına çalışılmıştır.

Ç. in büyük devlet olarak yeniden ortaya çıkması, 1927 de Halk Partisi ordularının Çianğ Kay - şek komutasında giriştiği Kuzey Seferi ile başlar. Fakat, Şanğhay'ın alınması (22 mart 1927) ile yönetim ikiye bölündü. Partinin eskiye bağlı olanları Sovyet danışmanlarını bırakmışlar ve otoriter bir yol tutmuşlardı. Çianğ Kay - şek'in yakınlariyle dostlarının çevresinden olan Şanğhay malî çevreleriyle soylular grupunun adamları çok geçmeden büyük erk kazanmışlardı. Partinin sol fikirli kısımları büsbütün ayrılmış, Kyanğsi eyaletinde bir komünist hükümet kurmuşlardı. Komutayı Mao Tse-tunğ ele almakta gecikmemişti. Pekin'in alınması (1928) ile Kuzey Seferi devresi sona ermiş oldu. Bununla birlikte, iç politikada generallerin kurdukları kliklerin kalıntıları ile komünistlere karşı savaşlar devam edip gitti. 1934 te komünistler Kyanğsi'yi boşaltmışlardı. Komünistlerin kalıntıları bir «uzun yürüyüş» yaparak, savaşa savaşa kendilerine yol açmak suretiyle batı Ç. den Şensi eyaletine geçmişler ve orada Yenan şehrini yeni başkent seçmişlerdi. 1934 ten 1937 ye kadar süren kısa bir barış devresinde birçok teşebbüslere ve özellikle askerî reform hareketlerine girişilmişse de, Japon - Ç. Harbi (1937 - 1945) nin çıkması üzerine bu reformlar geri kalmıştır. Daha önce (1931 - 1932) Japonya

ile Şanğhay'da ve Mançurya'da savaşlar olmuş, Mançuryanın kaybı ile Japonların peyki olan Mançukuo devleti kurulmuştu. Japonlar 1937 yılı sonunda Nankinği almışlardı. Japonlarla yapılan harbin başlamasından sonra Amerikalılar tarafından para ve silâhla desteklenen millî Ç. hükümeti, Çunkinğ'e çekilmek zorunda kalmıştı. Japonlar, Amerika ile harbe tutuşuncaya kadar, kendilerinin iş başına getirdikleri Ç. hükümetinin yardımiyle, batıdaki en uzak yolları saymıyacak olursak Ç. in bütün önemli trafik yollarını ellerinde tutmuşlardı. Bundan sonraki harb hareketleri cephede millî hükümet kuvvetleriyle kuzey Ç. de komunistlere karşı önemsiz birtakım çarpışmalardan ibaret kalmıştır. Japonlar yıkılınca Ç. Mançuryaya kadar uzanan bütün topraklarını kurtarmıştır. Mançurya ise Rusların elinde kalmış ve 1904 antlaşmasına uygun şartlar altında Ç. e geri verilmiştir.

Nankinğ'e çekilen Çianğ Kay - şek millî hükümeti, Ç. halkının gözünden düşmüştü. Yönetimde her gün biraz daha artan bozuklukların düzeltilmemesi, 20 yıldan beri vâdedildiği halde soyluların karşı koymaları yüzünden bir türlü gerçekleşemiyen toprak reformu ve demokrasiyi amaç edinen başka roformların geri kalması buna sebep olmuştu.

Öbür yandan komünistler Mançuryaya getirilerek orada Rusların aldıkları Japon ganimetleriyle donatılmışlardır. Bu konuda Amerikanın aracılığı (1946) bir sonuç vermemiştir. Komünistler ilkin Mançuryada, sonra da Şantunğ'da savaşa başladıkları zaman, millî hükümetin büyük ordu birlikleri henüz savaşa hazırlanmamış bulunuyordu; bu ordu bütün danatımiyle birlikte komünistler safına geçmişti. 22 ocak 1949 da Pekin komünistlerin eline geçmişti; 1949 sonuna kadar da bütün Ç. komünistlerin eline geçmişti. Milliyetçiler 6 aralık 1949 da başkentlerini, 1945 te Ç. e geri verilmiş olan Formoza adasında Taypeh'e taşımak zorunda kalmışlardı. Millî Ç. hükümeti bugün hâlâ Çianğ Kay-şek'-in yönetimi altında orada bulunmaktadır (1963). Bu hükümet Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler tafından tanınmıştır. Millî Ç. i tanıyan devletler arasında Türkiye de vardır. Millî Ç. hükümeti ordusunu yeniden örgütlendirmiş ve Formozada toprak reformunu yapmış bulunmaktadır.

Çin sülâleleri:

1. Hya (17 kıral), aş. yu. M. Ö. 1800 - 1500.
2. Şanğ (28 ya da 30 kıral, 19. kıraldan başlıyarak Yin adını almıştır), aş. yu. M. Ö. 1450 - 1050.
3. Çov (37 kıral), aş. yu. M. Ö. 1050 - 256. Batı Çov, 1050 - 771; Doğu Çov, 770 - 256.
4. Ts'in (3 imparator), M. Ö. 221 - 206.
5. Batı Han (11 imparator), M. Ö. 202 - M. S. 8. Sin (Vanğ - Manğ), 8 - 23.
6. Doğu Han (12 imparator), 25 - 220.
7. Üç imparatorluk (San - kuo): Han Şu (2 imparator), 221 - 263; Vey, 220 - 265; Vu, 229 - 280.
8. Batı Tsin (4 imparator), 265 - 316.
9. Doğu Tsin (11 imparator), 317 - 420.
10. Sunğ (8 imparator), 420 - 479.
11. Güney Ts'i (7 imparator), 479 - 502.
12. Lyanğ (4 imparator), 502 - 557. Daha sonraki Lyanğ, 555 - 587.
13. Ç'en (5 imparator), 557 - 589. 16 imparatorluk zamanı (yabancı sülâleler), ayrıca: Sonraki Vey (Toba), 385 - 550; Kuzey Çov 557 - 580
14. Suy (3 imparator), 590 (581) - 618. Kuzeyde 300 - 580 yılları arasında.
15. Tanğ (20 imparator), 618 - 907.
16. 20. «Beş Sülâle» (Vutay), 907 - 960.
17. Daha sonraki Lyanğ (2 imparator), 907 - 923.
18. Tanğ (907 - 923 Tsin, 5 imparator), 923 (907) - 936.
19. Daha sonraki Han (2 imparator), 947 - 950. Kuzey Han, 951 - 979.
20. Daha sonraki Çov (3 imparator), 951 - 960. 16 - 20. altındaki sülâlelerle aynı zamanda güneyde ve batıda: bağımsız yerli hükümdarlar.
21. Kuzey Sunğ (9 imparator), 961 - 1127. Aynı zamanda kuzeyde: Lyav (Ç'i - dan [K'itan], 9 imparator), 937 - 1125; Si Hya (Tangutlar, 12 imparator), 1032 (883) - 1227.
22. Güney Sunğ (9 imparator), 1127 - 1278. Aynı zamanda kuzeyde: Kin (Cürçenler, 9 imparator), 1115 - 1234.
23. Yüan (Moğollar, 10 imparator), 1278 - 1368.
24. Minğ (20 imparator), 1368 - 1644.
25. Ts'inğ (Mançular, 11 imparator), 1636 (1644) - 1912.

1. **Millî Ç. Cumhuriyeti:** Formoza (Tayvan) adasında kurulmuştur. Nüfusu 9,3 milyon Ç. li ve 190 000 yerli olmak üzere 11 milyon (1961) dur. Nüfus sıklığı 305,8 dir. Başkenti Taypeh (nüfusu 809 169) tir. Devlet şekli cumhuriyettir. Millî Ç. Cumhuriyetinin başkanı ve ordularının başkomutanı Mareşal Çianğ Kay - şek (b. bk.) olup 6 yıl için üçüncü defa (1960) seçilmiştir. Devlet dili Çince; Fukyen (Amoy) lehçesi de çok kullanılır. Cumhuriyetin tek meclisli parlâmentosu (Yüan'ı) vardır; millet vekillerinin sayısı 233 tür. Hükümet (yürütme Yüan'ı) buna karşı sorumludur. Hükümet başkanı Ç'en Ç'enğ'dir. İktidarda bulunan millî Kuomintanğ'dan başka Genç Ç. liler Partisi, Demokrat Sosyalist Partisi vardır. Komünist partileri yasak edilmiştir. Arma ve marş için yukarıya bk. Bayrak için de bk. BAYRAK, levha. Para birimi Tayvan doları (= 100 cent) dır. Taypeh'te resmî bir üniversite bulunmaktadır. 1950 de Amerikan yardımı ile kurulan ve askerlik süresi 6 yıl olan ordu, 1957 de aş. yu. 300 000 kişi idi. Bugün 600 000 ere (1961) yükselmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin yardımiyle kurulmuş kuvvetli bir hava filosu da vardır. Deniz gücü 7 muhrip, 23 firkateyn ve daha ufak donanma birliklerinden meydana gelmiştir. Devlet orduya çok para harcadığı için düzenli malî bir politika yürütememektedir. 503 milyon Tayvan dolarına kadar yükselen bütçe açığının (1955 e kadar) yarısını Amerika Birleşik Devletleri karşılamaktadır. Ç. ile karşılıklı savunma antlaşması kurmuş olan (1955) Amerika, Formoza'yı güneydoğu savunma sisteminin köşe direği olarak görmekte, orada hava ve donanma liman dayanak noktaları (7. Amerikan Filosu) kurmuş bulunmaktadır.

Millî Ç. Cumhuriyetinin başlıca şehirleri şunlardır: Kaohsyunğ 371 225, Taynan 287 797, Tayçunğ 210 000, Kilunğ 145 000. Önemli dış ticaret malı şeker (50 % den çok), pirinç, ananas, çay, tuz, çimento ve kâfurdur. En çok ticareti olan memleketler, Japonya ve Amerika Birleşik Devleteridir.

Millî Ç. Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler Teşkilâtı üyesidir.

Millî Ç. Cumhuriyeti bütün Ç. i temsil ettiği iddiasında olup bu yolda sürekli çalışmalar yapmaktadır. Bk. FORMOZA ve TAYVAN.

2. **Halk Cumhuriyeti** (1949 dan beri): Pekin, 1949 yılı başında Mao Tse - tunğ'un yönetimi altında bulunan Halk Cumhuriyetinin başkenti oldu. Memlekette toprak reformu yapıldı; hattâ Ç. in kuzey bölgelerinde kollektivizme kadar gidildi ve Sovyetler Birliği örnek alınarak Ç. Komünist Partisi (1920) nin komünizm diktatörlüğü kuruldu. Halk Cumhuriyeti, Sovyet Rusya ile Büyük Britanya tarafından tanındı. Sovyetler Birliği ve millî Ç. hükümeti ile yapılmış olan sözleşmenin Mançurya hakkındaki hükümleri değiştirildi. Rus danışmanlar askerlik ve kültür alanlarında çalışmalarını devam ettirdiler.

Komünist Ç. genişleme çabalarına devam ederek Tibete saldırdı (1950). Bu memleket bağımsız bölge olarak Ç. e katıldı. 1950 ekiminde Tibet alınıp, 1951 mayısında Halk Cumhuriyetine bağımsız bölge olarak katıldı. Kore Harbi yüzünden ekonomik kalkınma ancak Panmunjon ateş kes sözleşmesinden sonra başladı. Başlıca tarım ekonomisinin ihmali yüzünden doğan krizlerle birlikte önemli başarılar da kazanıldı. Nisan 1962 de 10 maddelik yeni bir kalkınma plânı kabul edildi. Sovyetler Birliği 1952 den beri elinde tuttuğu Port - Arthur (Çin. Luşum) ve Dayren (Çin. Talien) deniz üslerini Ç. Halk Cumhuriyetine bıraktı. Birçok batı devletleri ve bu arada Türkiye, Ç. Halk Cumhuriyetini bugün de tanımamaktadırlar. Bununla birlikte, özellikle Büyük Britanya Ç. Halk Cumhuriyetine karşı koymuş olduğu ambargoyu gevşetmiştir. 1955 ten beri Bandung devletleri ile Doğu Bloku içinde Ç. Halk Cumhuriyeti çok önemli bir rol oynamakta ve her iki devlet blokları içinde her önemli dâvada Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmaktadır (1958). Asya ve Yakın Doğu devletleriyle olan bağlantılarını genişletmekte devam etmektedir. Ç. Halk Cumhuriyeti bugüne kadar Birleşmiş Milletler arasına alınmamıştır.

Ç. Halk Cumhuriyetini tanımış olan devletler şunlardır: Afganistan, Arnavutluk, Beyaz Rusya, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Birleşik Kırallık (İngiltere), Birmanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Fas, Finlândiya, Ghana, Gine, Hindistan, Holânda, Irak, İndonezya, İsrail, İsveç, İsviçre, Kamboç, Kuba, Macaristan, Mali, Moğolistan, Nepal, Norveç, Pakistan, Polonya, Rumanya, Seylan, Somaliya, Sovyetler Birliği, Sudan, Suriye, Tanganyika, Ukrayna, Yemen, Yugoslavya.

ÇİN ÇİVİDİ: bk. ÇİVİT.

ÇİN DENİZİ, Batı Pasifik Okyanusunun, Asya'nın doğusunu saran bölümüne verilen ad. Bu denizin Malakka, Borneo, Filipinler ve Formoza adasiyle Çin Hindi ve Güney Çin arasında kalan bölümüne Güney Ç. D. (Çin. Nanhay; yüzölçümü 3,6 milyon km^2), Formoza ile Ryu Kyu adaları, Japonyanın Kiyu Şiyu adası ve Kore ile Çin arasındaki kısmına Doğu Ç. D. (Çin. Tunğhay) adı verilir. Güney Ç. D. nin doğu tarafları sığ (200 m derinlikte), batı bölümü ise 4 - 5 000 m derinliğindedir. Formoza Boğazı ile Doğu Ç. D. ne, Malakka Boğazı ile Hint Okyanusuna, Sibutu, Siğbloye ve Basilan boğazlariyle Selebes Denizine birleşir. Doğu Ç. D. nin çok yeri sığdır (ortalama derinliği 180 m). En derin yerleri doğu kenarındadır (2 000 m). Bu denizin, Şantunğ ile Kore arasındaki kuzey bölümüne Sarı Deniz adı verilir. Ç. D. adı bazan Güney Ç. D. için, bazan da Güney ve Doğu Ç. D. leriyle Sarı Deniz'in üçüne birden verilir (bk. GÜNEY ÇİN DENİZİ, DOĞU ÇİN DENİZİ, SARI DENİZ).

ÇİN DİLİ, Çin - Tibet dillerinin büyük kollarından biri. Çin'in resmî dili olan bu dil, Çin topraklarında konuşulan en yaygın dildir. Yalnız Tibet'te ve T͡Sinhay ilinde Ç. D. yerine Tibetçe, Sinkyanğda Uygurca ve İç Moğolistan bölgesinde ise Moğolca konuşulur. Çin topraklarında yaşıyan Çinlilerden başka, Çin Hindistanında, Malaya yarımadasında, İndonezyada, Büyük Okyanus adalarında ve Kuzey Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarındaki şehirlerinde eskiden beri oturan Çinliler de Çince konuşurlar. Böylelikle Çince konuşanların sayısı 480 milyon kişiden az değildir.

Çin kültürünün, komşu ulusları sürekli etki altında tutması sonunda Ç. D. Japon, Kore ve Viet - nam dillerine sözlük alanında pek çok kelime vermiştir. Bu kelimeler bugüne kadar bu dillerin kelime hazinesinde önemli bir yer tutar. Bundan başka, bu uluslar Çin yazısını da almışlardır.

Ç. D. nin en karakteristik özellikleri, tonun kelime yapımında bir öğe olarak kullanılması, kök kelimelerin bir heceli olması ve kelimelerin cümle içinde çekime uğramamasıdır.

Bu özellikler göz önünde tutularak, Ç. D. güneydoğu Asyanın Tibet, Birman, Tay, Viet - nam gibi dilleriyle bir aile içinde toplanmıştır. Ancak, bu aile içinde yer alan diller arasındaki bağlantılar köklü bir şekilde tesbit edilmemiştir. Ç. D. nin bu diller arasındaki yeri de daha köklü araştırmalara muhtaçtır.

Millî Ç. D. çok sayıdaki yerli lehçe ve ağızları şimdiye kadar büsbütün ortadan kardıramamıştır. Bu lehçe ve ağızlar arasında bazı kere önemli farklar vardır. Bu farklar daha çok fonetik alanda kalmakla birlikte, sözlük alanına da geçmektedir. Ç. D. nin lehçeleri arasındakı kesin ses kuralları, kelime hazinesindeki büyük benzerlik, gramer yapısındaki birlik ve bütün Çine şamil olan ortak edebî normlar bu lehçelerin ayrı dil sayılmasına imkân vermemektedir.

Çağdaş Ç. D. nin türlü yerli ağız grupları arasında ana merkezlerin (Pekin, Şanğhay v. b.) lehçeleri önemli bir yer tutar. Bu lehçeler ortak bölge dili (koine) olarak kullanılır.

Ç. D. nin lehçeleri kuzey ve güney lehçeleri olmak üzere iki grupa ayrılabilir. Yanğt͡sekyanğ ırmağının güney kesiminden Çent͡syan ve Çanşa şehirlerinden geçerek Yunnan ve Kvanğsi illerinin birleştiği noktaya kadar uzanan çizgi, bu iki lehçe grupunun sınırını belirtebilir. Birinci grupa verilen kuzey adı, ancak tarihî bakımdan doğrudur. Çünkü bugün bu grupun bütün güneybatı Çini de içine aldığını biliyoruz. Bu grup içinde Pekin lehçesi en önemli yeri tutar. Çünkü millî Ç. D. bu lehçeye dayanmaktadır. Kuzey grupundaki lehçeler birbirine oldukça yakındır. Ancak, fonetik bakımından bu lehçeler, üç kol (1. asıl kuzey kolu [Pekin lehçesi]; 2. güneybatı kolu [Çenğdu lehçesi]; 3. doğu kolu [Nankinğ lehçesi]) a ayrılabilir. Çinin büyük bir kısmını kaplıyan kuzey lehçelerini konuşanların sayısı aş. yu. 350 milyondur.

Hunan ilinin orta ve güney kesimleriyle Kyanğsi ilinin doğu kesiminde konuşulan Hunan lehçesi (aş. yu. 20 milyon) ve Anhoy ilinin güneyinde konuşulan Huyçov lehçesi (aş. yu. 7 milyon) de kuzey grupu lehçeleri arasında anılabilir.

Güney grupu lehçeleri arasındaki ayrılıklar daha derindir. Bu lehçelerde *p*, *t*, *k* sesleri kalmıştır. Bundan başka, bu lehçelerde bazı hecelerin sonunda *b* sesi de kullanılmaktadır. Fonetik, sözlük ve gramer alanlarındaki özel-

liklere göre, güney grupu aşağıdaki kollara ayrılabilir: 1. U lehçeleri (Kyanğsi ilinin güney kesimi ve Çekyanğ ili), Suçov, Şanğhay ve Ninğ-bo ağızlariyle birlikte bu lehçeleri konuşanların sayısı aş. yu. 40 milyondur. 2. Min lehçeleri (Fukyen ili, Kvanğtunğ ilinin doğu kesimi, Haynan adası ve aş. yu. bütün Formoza [Tayvan] adası); bu lehçeleri konuşanlar 20 milyondan çoktur. Min lehçeleri, kuzey (Fu-çov) ve güney (Amoy, Svatov ve adalar) bölümleri olmak üzere iki bölüme ayrılır. 3. Hakka lehçesi (Kvanğtunğ ilinin doğu kesimi, Kyanğsi ilinin güney kesimi ve Hunan ilinin bir kısmı, Formoza [Tayvan] adasının kuzeybatı ucu); aş. yu. 15 milyon kişi tarafından konuşulur. 4. Yüe lehçeleri (Kvanğtunğ ilinin orta ve güney kesimi ve Kvanğsi ilinin güney kesimi); konuşanların sayısı aş. yu. 30 milyondur. Yüe, Hakka ve Min lehçeleri İndonezya ve Malaya'da da konuşulur. Bundan başka, Büyük Okyanus adalarında ve hattâ Amerika kıyılarındaki adalarda da bu lehçeler konuşulmaktadır. Güney lehçeleri (Şanğhay, Fu-çov, Kvanğçov [Kanton]) ile zengin bir halk edebiyatı da yaratılmıştır. Ancak, bu ürünlere ortak Ç. D. ile meydana getirilmiş olan halk edebiyatı yanında büyük bir değer verilemez.

Ç. D. nin tarihi çok eski çağlara çıkar. Bu dilin, M. Ö. III. binyılın sonlarında ve II. binyılın başlarında Çinin Şantunğ, Şansi ve Şensi gibi illerinde oturan kabîleler tarafından kullanıldığını biliyoruz. Bize kadar gelen en eski yazılı kalıntılar M. Ö. XV-XII. yüzyıllara aittir. Kemiklere ve kaplumbağa bağa (kabuk) larına yazılmış olan bu yazıtlar, Ç. D. nin yüksek bir gelişmeye eriştiğini göstermektedir. Bu yazıtlarda bugüne kadar kullanılan bütün yazı işaretleri kullanılmıştır M. Ö. XII. yüzyılda bu hiyeroglif yazısı eski Çin topraklarında yaşıyan bütün kabîleler tarafından kabul edilmiştir. Bu duruma göre, eski Çin topraklarında yaşıyan bütün kabîlelerin dil bakımından akraba oldukları anlaşılıyor. Bu kabîleler eski ana dilin birçok kollara ayrılması sonunda meydana gelmiş bulunuyordu.

M. Ö. XII-VIII. yüzyıllarda eski Çin topraklarının bölünmesi ve Çin kabîlelerinin özellikle güneye doğru yayılması, yerli lehçeler arasında büyük farkların meydana gelmesine yol açmıştır. Anlaşıldığına göre, başlangıçta eski Ç. D. nin oluşumunda bugünkü Şantunğ topraklarında bulunan doğu prenslikleri (Çi, Lu v. b.) büyük bir rol oynamışlardır. M. Ö. XII-V. yüzyıllarda eski Çin yazı dili bu lehçelere dayanılarak işlenmiş, gelişmiştir. En eski kısımları M. Ö. XI. yüzyıldan kalan *Şintsin* adlı eserin dil bakımından hemen büsbütün doğu prensliklerine bağlandığını biliyoruz. Eski Çin klâsik edebiyatının altın çağı (M. Ö. VI-IV. yüzyıllar) da büsbütün bu prensliklerin diline dayanmaktadır. Bu edebiyat Çinde bugüne kadar kullanılan yazı dilinin temeli sayılır. Geçirdiği uzun gelişme sonunda bu yazı dili konuşma dilinin etkisi altında (meselâ VIII-X. yüzyıllarda) birçok köklü değişmelere uğramıştır. Bu sebeple, Çin yazı dilinin sözlük ve gramer normları bakımından sürekli ve değişmez bir durum gösterdiği ileri sürülemez. M. Ö. III. yüzyılda Çinin siyasî bakımdan birleştirilmesi eski Ç. D. nin yerli lehçelerinin birbirine yaklaşmasını sağlamıştır. Bu çağdan başlıyarak artık ortak bir Ç. D. nden bahsedilebilir. Bu çağda Ç. D. nin gelişmesinde en büyük rolü kuzeybatı lehçeleri oynamağa başlamıştır. Eski Ç. D. nin oluşumu bu esasa göre sona ermiştir.

Eski Ç. D. nin fonetiğinde büyük bir hece bolluğu (2 000 den çok muhtelif hece) göze çarpar. Özellikle *b, d, g, r, p, t, k* ve *m* sesleriyle sona eren heceler eski Çince için karakteristik bir özellik sayılır. Tek heceli kelimelerin fonolojik karakterini değiştiren ve anlamların ayırdedilmesine yarıyan musiki vurguları (ton) sistemi de eski Ç. D. nde oluşmuştur. Eski Ç. D. nin kelime hazinesi ana çizgileriyle tek hecelidir. Bu çağdan kalan kelimelerin büyük bir kısmı bugüne kadar Ç. D. nin ana kelime hazinesinde yer tutmuştur. Bu tek heceli kelimeler yanında, daha eski Ç. D. çağından başlıyarak birkaç heceli kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. Sonraki çağlarda tek heceli kelimelerin birleştirilmesiyle yapılan birleşik kelimelerin sayısı bir kat daha artmıştır. Bu yol Ç. D. nde yeni kelime yapımında bugüne kadar kullanılan en verimli bir yol sayılır.

Eski Ç. D. ndeki kelimeler değişmez. Söz bölükleri henüz oluşmamıştır. Kelimeler arasında gramatikal bağlantılar daha çok kelimelerin cümle içindeki yeri (sırası) ile belirtilir. Arasıra bu bağlantıları belirtmek üzere yardımcı birtakım kelimeler de kullanılır.

Han sülâlesinin kurduğu devletin dağılması (M. Ö. III. yüzyıl), Ç'anğan lehçesine dayanan Ç. D. nin birliğini sarsmış, siyasî birliğin zayıflaması üzerine yeni birtakım lehçeler ortaya çıkmıştır. Böylelikle, orta Ç. D. lehçeleri oluşmaya başlamıştır. Buna paralel olarak, eski yazı dili normlarının birleştirici rolü artmıştır. Bu çelişme, yazı dili normları ile ortak konuşma dili arasındaki farkların gittikçe derinleşmesine yol açmıştır. VI. yüzyılda Çinin Ç'anğan çevresinde birleştirilmesi, Ç'anğan lehçesinin orta Ç. D. nin gelişmesinde tekrar büyük bir rol oynamasını sağlamıştır. Eski yazı dili normları gelişmeye devam etmişse de, ortak konuşma dilinden ve biraz da bölge lehçelerinden birçok leksik öğeler de alınmıştır. VII. yüzyıldan sonra yazı dilinde ortak konuşma dili de yer kazanmaya başlamıştır. VII-VIII. yüzyıllardan kalan ve Buddhist rahiplerinin öğretilerini kapsıyan 5 metin, T'anğ çağında konuşulan Çince üzerine bize açık bir fikir verebilir. Yaşıyan ortak dile dayanan bir edebiyatın gelişmesi, yeni bir yazı dilinin meydana gelmesine imkân vermiştir.

Orta Ç. D. nin bir özelliği olarak hecelerin kısalması gösterilebilir. Bu çağda hecelerin fonem yapısının basitleştiği de göze çarpar. Hece sonlarındaki *b, d, g* ve *r* sesleri düşmüş ya da türlü değişikliklere uğramıştır. Yine bu çağda dört ton sistemi gelişmiş ve kesin olarak oluşmuştur. Sözlük alanında birleşik kelimelerin sayısı gittikçe çoğalmış, bütün yeni kavramlar yalnız birleşik kelimelerle belirtilmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, tek heceli eski kelimelerden büyük bir kısmı kelime hazinesinden çıkmıştır. Bu kelimeler ancak kök morfemler olarak birleşik kelimelerde kalmıştır. Bu çağda Çinde Buddhizmin yayılmasiyle ilgili olarak orta Ç. D. ne Sanskritten birtakım kelimeler girmiştir. Orta Ç. D. nde ek (suffixe) lerin çoğaldığı ve geliştiği de bilinmektedir. Bu ekler özellikle kelime yapımında kullanılmıştır. Söz bölüklerinin daha kesin olarak belirtilmesinde eklerin rolü bir kat daha artmıştır. Sintaks alanında eski isim cümlelerinin yerini fiil cümleleri almıştır.

X ve XII. yüzyıllarda Çin İmparatorluğunun çökmesi, orta Ç. D. nin yen lehçelere ayrılmasına yol açmıştır. Böylelikle Ç. D. nin yeni lehçeleri oluşmaya başlamıştır. XIV. yüzyıldan başlıyarak, Çin devletinin birliği artık bozulmamıştır. Bu çağdan sonra Pekin'in, Çinin sürekli başşehri ve en büyük kültür merkezi olarak rolü her bakımdan artmıştır. Bu çağda meydana gelen kuzey lehçeleri grupu ve özel-

likle Pekin lehçesi, ortak Ç. D. nin ve daha sonra millî Ç. D. nin oluşmasında ve gelişmesinde en önemli etken sayılabilir. Yeni Ç. D. edebî normlarını durmadan zenginleştirmiş, kökleri VII. yüzyıla kadar çıkan yeni lehçelere dayanarak sürekli bir gelişme göstermiştir. Yeni yazı dilinde özellikle Pekin lehçesinin büyük bir yer tuttuğunu biliyoruz. Bunun yanında egemen sınıflar arasında kullanılan eski yazı dilinin zengin imkânlarından da faydalanılmıştır. Çağdaş Ç. D. konuşma ve yazı normları bakımından kesin olarak XVI. yüzyılda oluşmuştur. Hece sonundaki *p*, *t*, *k* seslerinin düşmesi ve yine hece sonundaki *m* > *n* değişmesi bu çağda olmuştur. (Güney lehçelerinde *p*, *t*, *k* ve *m* sesleri bugüne kadar muhafaza edilmiştir.) Eski 4 ton da bu çağda kaybolmuş, buna karşılık yeni bir 4 tonlu sistem gelişmiştir.

Çağdaş Ç. D. nin belli başlı özelliklerini özet olarak belirtmeğe çalışalım:

Ç. D. nde kelimeler değişmez. Gramer kategorileri ve söz bölükleri (parties de discours) yoktur. Yani Çincede kuramsal olarak her kelime isim, fiil, sıfat v. b. olarak kullanılır. Bazı kere bütün kelime grupları da fiil ya da isim olarak kullanılabilir.

Avrupalı dilciler, her kelimeyi belirli bir bölüğe bağlarlar; meselâ isim, fiil, sıfat, edat gibi. Ç. D. üzerinde çalışan Avrupalı bilginler arasında Çincede de böyle bölüklerin bulunduğunu ileri sürenler vardır (Hans Conon von der Gabelentz gibi). Ona göre, Çince *ta* (= büyük) kelimesi sıfat grupuna, *cen* (= insan) kelimesi ise isim grupuna girer. Ancak, dil bilginlerinin bir kısmı bu iddiayı kesin olarak reddetmektedir (B. Karlgren gibi). Bu sonunculara göre, bu gruplar kesin değildir ve aralarında ancak psikolojik bir fark vardır. Bilginlerin bir kısmı (H. Maspero gibi) da kelimelerin cümlede kullanıldığı yerin Çincede ana kuralı meydana getirdiğini ve söz bölüklerinin bu şekilde oluştuğunu ileri sürmüştür. Onlara göre, kelimelerin cümle içindeki yerinin belirtilmesinde iki kural göz önünde tutulabilir: 1. *Belirtme ve vasıflandırma*: Bir kelime, belirttiği ve vasıflandırdığı kelimenin başına gelir; 2. *Doğrultu ve yön*: Bir kelime, yönünü belirttiği kelimenin sonuna gelir. O halde, Çincede zamirlerden, zarflardan, isimlerden bahsedildiği zaman, sırf pratik maksatlarla yapılmış bir sınıflama bahis konusu olabilir.

Çincedeki cümle düzeni batı dillerindeki cümle yapısına hiç benzemez. Çinliler Hint gramerini Buddhizm yoliyle öğrenmişlerse de, kendi dillerine uygulamamışlardır.

Çinlilerde eski çağlarda gramer yoktu. Sonradan kelimeleri «dolu» ve «boş», «canlı» ve «cansız» olarak ayırmağa başladılar. Bizim kavramlarımıza göre, «dolu» kelimeler daha çok fiiller, «boş» kelimeler edatlar, «cansız» kelimeler ise isimlerdir. Ancak, bu da batı ölçülerine büsbütün uymamaktadır.

Çağdaş Çinliler artık batı gramerini kabul etmiş bulunuyorlar. Ancak, batı gramerine göre doyurucu bir Ç. D. grameri henüz yazılmamıştır.

Ç. D. nin fonetik sistemi oldukça basittir. Klâsik Çincede (VI. yüzyıl) 8 ton vardı. Buna karşılık, bugünkü Çincede (Pekin dili) 4 ton kullanılır. Fakat güney Çin lehçelerinde 9 ve hattâ daha çok ton tesbit edilmiştir. Ç. D. nde kullanılan 4 ton şunlardır: 1. ton *ma* (= ana) kelimesinde olduğu gibi düz; 2. ton *ma* (= kendir) kelimesinde olduğu gibi yükselen; 3. ton *ma* (= at) kelimesinde olduğu gibi alçalıp yükselen ve 4. ton *ma* (= paylamak) kelimesinde olduğu gibi alçalan tondur. Bu tonlar arasında bölgelere göre büyük farklar göze çarpar. Çevriyazıda bu ton farkları, yazıya üs şeklinde eklenen 1, 2, 3, 4 rakamlariyle gösterilir: ma^1, ma^2, ma^3, ma^4 gibi.

Ç. D. nde bütün kelimeler bir (tek) hecelidir. Çağdaş Çincenin artık çok heceli kelimeler kullandığını ileri sürenler vardır. Bunlar, bugünkü Çincede kullanılan *huo - ç'ê* (= demiryolu) gibi örnekleri bu bakımdan kanıt olarak kullanmaktadırlar. Ancak, bu iddia doğru değildir. Çünkü *huo - ç'ê* kelimesini kullanan bütün Çinliler, *huo*'nun «ateş» ve *ç'ê*'nin «araba» anlamına geldiğini ve ikisinin birleşmesi sonunda «demiryolu» anlamına gelen bir kelimenin yapıldığını bilirler. Böyle kelimeleri istedikleri zaman ayırarak iki türlü kelime meydana getirirler ki, bu, bu kelimelerin çok heceli kelimeler olmadığına en açık bir kanıttır. Örnek olarak, *tso - yo* (= çevre, daha doğrusu «sağ sol») kelimesi gösterilebilir. Eğer *tso - yo* kelimesi birkaç heceli bir kelime olsaydı, Türkçe *demir* kelimesini ikiye ayıramadığımız gibi, bu kelimeyi de ikiye ayıramazdık. Buna karşılık, eski Çincede birkaç heceli kelimeler vardır. *Kou - tu* (= kaplan) kelimesi gibi. Bu kelimedeki *kou* ve *tu* kelimeleri ayrı ayrı hiçbir anlam taşımaz; ancak birleştikleri zaman anlamları vardır. Çincede böyle pek çok kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler yabancı dillerden alınmıştır ve bunlara dayanılarak, Çincenin artık çok heceli bir evreye eriştiği ileri sürülemez.

Çincede Avrupa dillerinde olduğundan daha az kelime vardır. Bunların da ancak bir kısmı kullanılmaktadır. Bir kelimenin bazı kere birçok anlamları vardır. Bu durumda dil, bir kelimenin muhtelif anlamlariyle ve birkaç kelimenin birleşmesiyle meydana gelen tamlamalarla zenginleşir. Bu tamlamaların çoğunlukla yalnız bir anlamı vardır. Bu tamlamaların anlamını bilmiyenler, onu meydana getiren kelimelerden anlamını bulamazlar. Bu tamlamaları kavrıyabilmek için Çin kültürünü iyi bilmek gerekir. Örnek olarak, *tunğ - hsi* kelimelerini ayrı ayrı alacak olursak, «doğu - batı» demektir. Oysa bu iki kelime bir arada kullanılınca «eşya» demek olur. Bu anlam, bu iki kelimeden ayrı ayrı hiçbir zaman anlaşılamaz. Üslûp bakımından bu tamlamaların ancak iki kelimeden meydana gelmesi gerektiğinden uzun tamlamaları kısaltmak gerekmektedir ki bu, birçok güçlüklere yol açmaktadır. Örnek olarak: *jih - pen - jen* (= Japonya adamı, yani Japon) yerine *jih - jen* (= güneş adamı) kelimesi, *pey - cinğ - tasüe* (= Pekin yüksek okul, yani Pekin Üniversitesi) yerine *pey - ta* (= kuzey büyük) tamlaması kullanılır. Birkaç heceli kelimelerin iki heceye kısaltılması özellikle yabancı kelimelerde daha çok uygulanmaktadır.

Lehçeler: Çin lehçeleri üzerindeki çalışmalar yeni başlamıştır. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonunda Çinin türlü bölgelerinde birçok lehçeler konuşulduğu anlaşılmıştır. Bu lehçelerin sınırları henüz kesin olarak çizilemediği gibi, birçok lehçelerin özellikleri de tesbit edilememiştir. Lehçe bakımından en zengin bölge doğu Çindir (Çekyanğ ve Fukyen illeri). Lehçelerle ortak Çince arasındaki farkların büyük bir kısmı kurallara bağlıdır. Lehçeler arasındaki ses ayrılıkları sözlük şeklinde B. Karlgren'in *Phonologie chinoise* adlı eserinde verilmiştir. Eski çağlarda konuşulan Çin lehçeleri üzerinde şimdiye kadar çalışılmamıştır.

Ç. D. nin lehçeleri arasında büyük farklar bulunduğu

halde, Çinin her yanında tek bir yazı sistemi kullanıldığı için bu lehçeler değişik diller sayılmaz. M. S. IX. yüzyıldan bu yana Çinin her yanında ayrı bir konuşma dili hâkim olmuştur. Günlük konuşma dilinde fonetik, gramer ve sözlük alanında yer yer ayrılıklar vardır. Buna karşılık, yazı dilinde bu türlü farklar yoktur. Yazı dili daha çok eski klâsiklerin diline dayanmaktadır ve Çinin her yanında ortak olarak kullanılmaktadır. Yazıdan çok ortak yazı dili (*Venli*) Çincenin gerçek birliğini sağlamıştır. *Venli*'nin söylenişi lehçelere göre değişirse de, gramer ve sözlük bakımlarından yerli değişikliklere rastlanmaz. 1917 edebî devriminden bu yana hiçbir yerde konuşulmıyan bu ortak yazı dilinin yerini yavaş yavaş standart Mandarin ya da «millî dil» almıştır. Bu millî dili öğrenmekle Çinli çocuklar hiçbir yerde konuşulmıyan bir dil yerine 300 milyonluk bir yığının kullandığı bir dili öğrenmiş olurlar.

Çinde Çincenin yanında *Pidgin English* adiyle anılan bir sömürge dili de kullanılır. Bilindiği gibi, Asyada sömürge dili olarak kullanılan birçok diller vardır. Hint yarımadasında kullanılan İngilizce, Çin Hindinde kullanılan Fransızca, Holânda İndonezyasında kullanılan Felemenkçe, Filipinlerde kullanılan İspanyolca gibi. Bu diller yer yer Asya dilleriyle karma diller meydana getirmişlerdir. Çinde iş hayatında kullanılan ve İngilizce ile Çinceye dayanan bir karma dile *Pidgin English* (< *Business English*) adı verilir. Bu dil yalnız Çin sınırları içinde kullanılmakla kalmamış, bütün Doğu Asyada yayılmıştır. Pidgin English Avrupalılarla yerli halk arasında kullanılan bir dildir. Bu dilin cümle yapısı Çince, kelime hazinesi ana çizgileriyle İngilizcedir. Yalnız, İngilizce kelimelerin söylenişinde yerlilerin etkisi göze çarpar (*l* yerine *r* v. b.). Bk. PIDGIN ENGLISH.

Çin dili ve komşu diller Ç. D. eski bir kültür ve yazı dili olarak bütün komşu dilleri etkisi altında bırakmıştır. Bu etki, bütün komşu dillerde göze çarpacak kadar büyüktür. Örnek olarak Tibetçeyi gösterebiliriz. Çince ile temas eden bütün komşu dillerde olduğu gibi, Tibetçede de pek çok Çince kelime kullanılır. İşte birkaç örnek: *bug - suğ* (= yonca); *tsi - tse, çi - tse, çi - tsʿe* (= darı); *ske - tsʿe* (= kara hardal); *bim - pa* (= elma, *Pyrus malus*): *çag sin* (= çag ağacı, *Scirpus tuberosus*); *ram - s, ram* (= çivit); *lâ - buk* (= turp); *guñ la - pʿuğ* (= havuç); *ca* (= çay); *don - tse* (= bakır para, para); *kim* (= kitara); *keu - le* (= damga); *li* (= li, Çinde kullanılan bir uzunluk ölçüsü); *çoğ - ts'e* (= masa); *yol* (= ay); *pir* (= yazı fırçası, kalem); *la* (= mum, şamalı kibrit, şamalı fitil); *hun - la* (= damga); *la - tse* (= kırmızı biber; *Capsicum annuum*); *u - su* (= kişniş); *t'au* (= kayısı, *Prunus persica*); *be - tse, pi - tsi* (= Çin lâhanası, *Brassica chinensis*); *li - tsi* (= erik, *Prunus domestica*); *p'an şu* (= patates, *Solanum tuberosum*); *yu şi* (= yeşim taşı); *k'am - pa* (= kaolin, porselen kili); *hai* (= ayakkabı); *çon* (= çan); *liñ - ts'e* (= kafes); *lan - gan, lan - kan* (= parmaklık, çit); *yā - tse* (= ördek); *man - tsi* (= bir çeşit ipek kumaş); *t'ean, t'ian* (= gök, Tanrı); *t'uñşi* (= dilmaç) (> Türkî *tuñgçi*) v. b.

Eski Türklerin de Çin ve Çinliler ile sık sık temas ettiklerini biliyoruz. Bu temaslar üzerine Orhon yazıtlarında dikkate değer bilgiler vardır. Çok eski bir geçmişe çıkan bu temaslar sonunda Çinceden Türkçeye de birçok kelimeler geçmiştir. Eski Türk titülâtüründe Çin etkisi çok açık olarak göze çarpar. Eski Türkler arasında kullanılan sanların büyük bir kısmı Çinceden alınmıştır. Bundan başka, eski Türk dillerinde Çinceden alınma kültür kelimeleri de vardır. Eski Türkler arasında kullanılan dinî terimlerin bir kısmı da Çinceden alınmıştır. Kök Türkçe ve Uygurca gibi eski Türk dillerinde kullanılan Çince kelimelere ait birkaç örnek: *bi* (= yazıt taşı). *bir* (= fırça; bu kelime Tibetçeye de geçmiştir); *biti-* (= yazmak); *bulaŋ* (= veranda); *burhan* (Buddha); *buşi* (= sadaka); *çan* (= bardak); *çık* (= kadem [uzunluk ölçüsü]); *hua* (= çiçek); *kun* (= harem dairesi); *küin* (= kitap), J. J. Mikkola ve M. Räsänen gibi Finlândiyalı Slâvist ve Türkologlara göre, Rusça *kniga* (= kitap) ve Macarca *könyv* (= kitap) kelimeleri Çinceden gelen bu Türkçe kelimeden alınmıştır; *la* (= katır); *likjir* (= takvim); *linhua* (= Lotos çiçeği); *luŋ, luu* (= ejder); *mir* (= bal); *oŋ* (= hükümdar); *kay* (= cadde); *kunçuy* (= prenses); *kuŋkiu* (= harp [çalgı]); *saŋ* (= rahip); *seŋün* (= general); *so* (= zincir); *su* (= sağlam); *taŋ* (= salon); *tıtsı, titsi* (= öğrenci); *toyın* (= rahip; bu kelime Yakutçada bugüne kadar kullanılmaktadır); *tsaŋ* (= ambar); *tuji* (= kasap); *tutuk* (= askerî vali); *tutuŋ* (= vali); *ujik, uzik, ujak, uzak* (= harf; bu kelime XI. yüzyılda *Divan - ü Lûgat - it - Türk* yazarı tarafından da tesbit edilmiştir); *wap* (= kanun, akide) v. b. Eski Türk dilleri ve Çince üzerindeki çalışmalar ilerledikçe bu husustaki bilgilerimizin artacağı tahmin edilebilir.

Çinceden eski Türkçeye geçen kelimelerin büyük bir kısmı bugün artık büsbütün unutulmuşsa da, Türkler arasında bugüne kadar kullanılan Çince kelimeler de vardır: Türkçe *inci, tepsi, tın* v. b. gibi. Doğu Türkistan topraklarında yaşıyan Türklerin dilinde de Çincenin etkisi büyüktür.

Eski ve yeni Türk dilleri gibi, Moğolca da Çincenin etkisine uğramıştır. Çin ile politika ve ticaret alanlarında bağlantı kuran Avrupalılar da Çinceden birçok kelimeler almışlardır.

Çinde Ç. D. üzerindeki alışmalar M. S. başlamıştır. Çin filologları, Çin yazı işaretleri, diyalektoloji (lehçelerin kelime hazinesi), fonetik ve leksikoloji (kelimelerin anlam ve görevleri) problemleri üzerinde durmuşlardır. Ç. D. nin gramerine ayrılan ilk eser 1898 de yayınlanmıştır. XX. yüzyılın başlarına kadar Çinli yazarların gramerle ilgili çalışmalarında Hint - Avrupa dilleri (Fransızca, İngilizce) nin gramer normları Ç. D. ne uygulanmıştır. Çinde Çinli yazarlar tarafından Ç. D. ne ait orijinal araştırmalar 1920 yılından sonra çıkmaya başlamıştır.

Batı Avrupada Ç. D. ne ait araştırmaların uzun bir geçmişi vardır. İlk Sinologlar Fransızdı. Daha sonra İngilizlerle Almanlar, Ruslar ve Amerikalılar bu çalışmalara katılmışlardır. Son zamanlarda Japonlar da bu bilim kolunda çalışmaya başlamışlardır. Sinoloji ile uğraşan ülkelere bakılacak olursa, bunların ya Çine egemen olmuş ya da hâlâ egemen olmakta bulunmuş ülkeler olduğu görülür: Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya ya da Rusya gibi. Bu ülkelerin Çin üzerine bilgi elde etmeye çalışmaları tabiîdir. Bu bilgilere dayanarak Çinle olan bağlantılarını sağlamlaştırmaya ya da geliştirmeye önem vermişlerdir. Buna karşılık, Holânda ve Amerika gibi, sömürgelerinde ya da kendi topraklarında çok sayıda Çinli bulunan devletler de Ç. D. ile uğraşmakta ve Sinolojiye çok önem vermektedir.

Fransada en eski Sinolog olarak Deguignes (b. bk.) anılabilir. Deguignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis J. Ch. jusqu'à présent* (İsa'dan önce ve sonra gü-

nümüze kadar Hunların, Türklerin, Moğolların ve öbür batı Tatarlarının genel tarihi) [Paris, 1756 - 1758] adlı büyük eserinde, eski Çin kaynaklarında, Orta Asyanın türlü göçebe kavimlerinin tarihi üzerine bulduğu bütün bilgileri ana çizgileriyle tanıtmıştır. Deguignes, yalnız Çin tarihçilerinin verdiği bilgi ve verileri ortaya koymakla kalmamış, Asya ve Avrupa topraklarında yaşıyan büyük göçebe kavimler arasında bir bağlantı kurmaya da çalışmıştır. Ona göre, Çinin kuzeyinde oturan ve özellikle M. S. III. yüzyıldan başlıyarak büyük bir politik önem kazanan Hyunğ - nu'lar Büyük Göçü meydana getiren Avrupa Hunlariyle birleştirilebilir. Daha sonra yine Çinin kuzeyinde uzanan topraklarda yaşıyan Juan - Juan'lar ise Avrupa Avarlarına bağlanabilir. Deguignes'in bilim çevrelerinde geniş bir ilgi uyandıran bu kuramları bugüne kadar sık sık tartışılmıştır. Fransada onun açtığı çığırda çalışan pek çok bilgin yetişmiştir (Stanislas Julien, Edouard Chavannes, Henri Cordier, Henri Maspero, Paul Pelliot, Louis Bazin v. b.).

Almanyada Georg von der Gabelentz; İngilterede A. Wylie; İsveçte Bernhard Karlgren; Holândada J. Mullie, Erwin von Zach; Amerikada Berthold Laufer, Peter Boodberg, W. Eberhard v. b. Ç. D., Çin tarihi ve kültürü üzerinde değerli çalışmalar yapmışlardır. Ç. D. tarihi bakımından özellikle Karlgren'in, Ç. D. nin tarihî fonetiğine ait çalışmaları önemlidir. Bu bilginler eski Çin grameri üzerinde de durmuşlardır. Bu bilginlerden bir kısmı da eski Çin kaynaklarını tarıyarak eski Türklere ve Türklerle akraba olan kavimlere ait bilgi ve verileri toplamışlardır. Bu alanda özellikle E. Chavannes'ın hizmetleri büyüktür. Onun bu alanda meydana getirdiği en önemli eseri, *Documents sur les T'ou - kiue (Turcs) occidentaux* (Batı Tu - kiüe'leri [Türkleri] üzerine belgeler) [Sbornik Trudov Orhonskoy Ěkspeditsii'de, Bilimler Akademisi, Petersburg, 1903] adı altında çıkmıştır. E. Chavannes'ın 1904 te çıkan *Notes additionnelles sur les T'oukiue (Turcs) occidentaux* (Batı Tu - kiüe'leri [Türkleri] üzerine bütünleyici notlar) [«T'oung Pao»da, 1904] adlı yazısı da anılmağa değer. E. Chavannes'ın bu eseri eski Türk tarihi bakımından bugüne kadar değerini kaybetmemiştir. Ç. D. ile yazılan kaynakların Türk dili ve Türk tarihi açısından değerlendirilmesi bakımından Fransada Paul Pelliot'nun çalışmaları da belirtilmeye değer. Çin kaynaklarında rastlanan verilerden Türk dili bakımından Finlândiyada G. J. Ramstedt, Macaristanda ise L. Ligeti başarı ile yararlanmışlardır.

Rusyada Ç. D. üzerindeki çalışmalar XVIII. yüzyılda başlamıştır. XIX. yüzyılda yetişen Rus Sinologlar Ç. D. nin yapısı üzerinde de çalışmışlardır. Rus Sinologları arasında N. Y. Biçurin özel bir yer tutar. Biçurin 1835 te ilk Rusça Ç. D. gramerini yayınladığı gibi, Çin kaynaklarında Orta Asya kavimlerine ve özellikle eski Türklere ait bilgileri de toplamıştır (1851). *Sobranie svedeniy o narodaḫ obitavşiḫ v Sredney Azii v drevneyşiya vremena* (En eski çağlarda Orta Asyada yaşamış olan kavimlere ait bilgiler dergisi) adını taşıyan bu eser, Türk dili ve Türk tarihi için önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Ç. D. nin yapısı ve Çin yazısı üzerinde S. M. Georgievskiy ve V. P. Vasilev çalışmışlardır. Palladiy Kafarov'un Çince - Rusça sözlüğü (1888) Ç. D. nin en zengin sözlüklerinden biri sayılır. XX. yüzyılda P. Şmidt, A. Rudakov ve Y. Brandt Çin grameriyle uğraşmışlardır. Son zamanlarda Rusyada N. İ. Konrad (Ç. D. grameri ve Ç. D. tarihi); İ. M. Oşanin (Ç. D. leksikolojisi, Ç. D. tarihi), A. A. Dragunov (Ç. D. grameri, lehçeler); N. N. Korotkov (Ç. D. sentaksı, Sinoloji tarihi); N. İ. Galtsev (Ç. D. fonetiği) bu alanda çalışmaktadırlar.

Ankarada Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kurulurken bir Sinoloji Enstitüsü de kurulmuştur. Bu enstitü kurulurken Sinolojinin Türkler ve Türk tarihi bakımından gösterdiği büyük önem göz önünde tutulmuştur.

Türkiye, yukarıda anılan ülkeler gibi, Çinle ne sınırdaştır ne de Çinde egemenlik kurmak istiyen bir devlettir. Bu enstitünün kurulmasında yalnız bilimsel ihtiyaçlar göz önünde tutulmuştur. Yunanca ve Lâtince nasıl Avrupa tarihi bakımından en önemli kaynak dili ise, Çince de Türkler ve Türk tarihi açısından en önemli kaynak dillerinden biridir. En eski Türklerde hayat şartları yazıyı gerekli kılmıyordu. Sonradan bu şartlar değişmiş ve yazı bilmiyen Türk kavimleri yanında yazı yazmasını bilen Türk kavimleri de yetişmiştir. Ancak, bunların meydana getirdiği yazılı anıtların, yazıtların çoğu günümüze kadar gelmemiştir. İşte bu durum karşısında, çok eski bir geçmişe çıkan Çin tarihleri eski Türk tarihi bakımından en önemli kaynaktır. Buna göre, Türkler için Sinoloji Fransızlar için Lâtince ve Yunanca kadar köklü bir bilimdir.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde kurulan Sinoloji Enstitüsünde başlangıçta A. von Gabain (b. bk.), W. Eberhard (b. bk.) gibi Türkolog ve Sinologlar da öğretim üyesi olarak görev almışlardır.

ÇİN EDEBİYATI, Çin dilinde yazılmış eserler. Ç. E. tarihi, bu ülke halkınca zaman zaman benimsenen iki ayrı hayat görüşünü yansıtmaktadır. Bunlardan biri, Konfuçyus (Kunğ Dzı) un ahlâkî, demokratik, çoğu zaman basit düşüncelere dayanan ve üslûpta sadeliği arıyan sistemine; öteki ise, Taoist yani hayal dünyasına yönelmiş bir esini ve öz şiiri temsil eden ve birincisine göre daha asîl ve daha estetik sayılabilecek bir anlayışa bağlanabilir. Ama bu iki temel eğilimin gerisinde daima, toprağa bağlı bir ırkın şu derin duygusu vardır: insan topluluğu ile tabiatın dayanışması.

M. Ö. III. yüzyıl öncesi: Çinliler, çağlar boyunca sayısı 5 ile 13 arasında değişen; önce Konfuçyus okulunda, Konfuçyus felsefesi resmî kuram halini alınca da, imparatorluk okullarında öğretime temel olan bir seri esere *kinğ* (klâsik ya da dinî) adını verirler. M. Ö. II. yüzyıldan sonra klâsikleri iyi bilen kişiler, yönetim görevlerine girmeğe başladılar; bunlar aydın kişiler sayılıyordu. Ezbere bilinen ve edebî imalarla tekrar tekrar süslenen güzel dinî metinler, herkese tarihten alınmış ahlâkî örnekler veriyordu. Çin klâsikleri yirmi yüzyıldan daha uzun bir süre, kafaları eskimiş bir kalıp içinde kapalı tuttu; ama Çin uygarlığının en yıkıcı fırtınalara bile karşı koyabilmesini sağladı. Başlıca Çin klâsiklerinin sayısı beştir, ama bunlara dört kitabı da katmak gerekir. Beş klâsik şunlardır: 1. Hükümdar ya da devletin büyük kişilerinin nutuklarından, iyi ve güzele yöneltici sözlerinden, buyruklarından meydana gelmiş *Şu kinğ*, tarih kitabı (M. Ö. XI. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar); 2. Konfuçyus tarafından seçildiği söylenen aşk şarkılariyle ilâhileri toplıyan klâsik şiir kitabı *Şi kinğ*; 3. Metodu bilinmiyen çağlara dayanan bir kehanet kitabı *İ kinğ*; 4. M. Ö. 722 den 481 e kadar giden bir çağın tarihini anlatan ve aşırı derecede veciz bir üslûpla yazılmış olan, Ç. E. nın belli ilk kitabı diyebileceğimiz *Ç'un ç'iu* (İlkbaharlar ve sonbaharlar); 5. Son olarak da, yasalara ya da dogmalara değil de, doğrudan doğruya dinî törenlere, âyinlere dayanan, bu bakımdan da Çin uygarlığı konusunda zengin

bir kaynak değerini taşıyan ve gerçekten sağlam bir dille yazılmış olan *Li ki* (Törenler ve âyinler üzerine muhtıra).

Öteki dört kitap ise şunlardır: 1. Tam zamanında toplanmış kısa özdeyişleri toplıyan *Lun yu* (Konuşmalar); 2. Üstün insanın dengeden meydana gelmiş erdeminden söz eden *Çonğ yonğ* (Değişmiyen çevre); 3. *Ta hio* (Büyük inceleme); 4. İleri sürdüğü görüşlerden çok, Konfuçyus felsefesini savunması bakımından önemli olan *Monğ - tse* (Mencius).

Ama, Sunğ sülâlesinden bu yana, yorumlamalariyle birlikte klâsiklerin tam serisi şu 13 eseri kapsamaktadır: 1. *İ kinğ*; 2. *Şu kinğ*; 3. *Şi kinğ*; 4. Her bakımdan akla uygun ideal bir hükümet şeklini ortaya koyan *Çu li* (Çu'ların tören kitabı); 5. *İ li* (Âyin kitabı); 6. Tso'nun, Konğ - yanğ'ın ve Ku - leanğ'ın yorumlamalariyle *Ç'un ç'iu Li ki*; 7. Aslında tatsız bir eser olan, ama Çinlilerin, bütün erdemlerin başında saydıkları ana baba sevgisine verdikleri değeri gösterdiği için büyük bir önem taşıyan *Hyao kinğ* (Ana baba sevgisi üzerine); 8. *Lun yu*; 9. *Monğ - tse*; 10. Bunlara M. Ö. II. yüzyılda hazırlandığı sanılan ve Çin dilinin en eski sözlüğü olan *Er ya*'yı da katmak gerekir; 11. Bu çağın öteki felsefî eserleri arasında edebiyat bakımından en çok değeri olan *Çuanğ - çe*'dir; Çin nesri bu kitaptan önce hiçbir kitapta bu derece bir rahatlık ve olgunlukla kullanılmamıştır. Yazar, bu kitapta, bir görüşü sistemli bir şekilde açıklamaktan çok, düşüncelerini bir sanatçı, bir edebiyatçı olarak ortaya koymak istemiştir.

Eski çağların Ç. E. bize bir de şiir antolojisi bırakmıştır: 12. *Ç'u ülkesinden şiirler.* Bu kitap, *Şi kinğ* gibi kutsal sayılmamışsa da, öteden beri zevkle okunduğu anlaşılmaktadır; 13. Eski Çinin en büyük şairi olan Ç'ü Yüan (M. Ö. 343 - 290) ın şiirleri de bu kitapta yer almıştır. Bu eserler arasında *Li sao* (Gurbet acısı ya da Bahtsız olmak) nun Çin şiirinde ayrı bir özelliği vardır: kelimeler öylesine kuvvetlidir ki tek başına her kelime şairin belirtmek istediği heyecanı ve hayali anlatabilir. *Li sao* ile aynı üslûpta yazılmış olan *Kieu çonğ*'lardaki dokuz şiirden çoğu, şairin acı hayatının çeşitli bölümlerini canlandırmaktadır. Yine Ç'ü Yüan'ın yazdığı sanılan *Kyu ko* (Dokuz şarkı) lara gelince, bunlar aslında Ç'u ülkesinin, şaman âyinlerinde söylendiği sanılan ilâhilerdir.

Han'dan Tanğ'a kadar (M. Ö. 206 - M. S. 618): Han çağındaki nesir, genel olarak, Çin yazı dilinin en olgun şekli sayılır. Bu nesir, sadeliği ve inceliği ile, estetik titizliğe hiç değer vermemiş olmakla kendini gösterir. Bu yazı şeklini özellikle filozof yazarlar kullanmıştır. Su - ma Ç'ien'in *Şi ki* (Tarihî anılar) adlı eseri, sadece Çin tarihinin değil, genel olarak bütün Uzak Doğu tarihinin, başlangıçtan İmparator Vu (M. Ö. 140 - 87) zamanına kadar başlıca kaynağıdır. Bu eser, çağlar boyunca yazılacak olan *Hükümdar aileleri tarihi*'ne giren yirmi dört kitabın, gerek üslûp bakımından, gerek plân bakımından başlıca örneği değerindedir.

Altı sülâle çağında, edebiyatın ilk kuramları ortaya çıkmıştır. Liu Hye *Ven sin tiao lonğ* adlı kitabında, zamanının züppe edebiyatına karşı tepki göstermiş ve edebiyatın amacının, gerçek duygularla gerçek durumları belirtmek olduğunu ileri sürmüştür. Zamanında yaşamış ve edebiyatın gelişmesinde dehanın temelli etkisine inanmış öteki edebiyat eleştirmecilerinin tersine Liu Hye, toplumun ve tarihin önemi üzerinde direnmiş ve bir eseri değerlendirmek için nesnel ölçüler ortaya atmıştır. Leanğ soyundan imparator Vu'nun oğlu olan Syao T'onğ (501 - 531), *Ven süan* adlı eserinde, salt edebiyat güzelliklerinden ötürü nazım ya da nesirle yazılmış parçaları bir araya getirmekle, edebiyata karşı sevgisini aynı şekilde belirtmiştir: O çağda, ahlâktan ve konformizmden ayrı bir edebiyat fikrini kesin ve açık bir şekilde ortaya atan Ko Honğ olmuştur. Ko Honğ aş. yu. 250 ile 330 yılları arasında yaşamış ve Taoist simyadan söz eden *Pao - p'u tse* adlı kitabı yazmıştır.

Konfuçyus'un ahlâk öğreticilerinin *Şi kinğ* (lirik şiir)i benimsemiş olmalarına karşılık, Han çağını en iyi niteliyen *Ç'u ts'e*'nin taklidi olan *fu* ya da *ts'e - fu*'dur. Burada söz konusu olan şey, duyguların belirtilmesinden çok tasvirine yarıyan az çok ahenkli bir nesirdir. Seu - ma Syanğ - çu'dan bugün elimizde altı *fu* vardır; bunlarda da konudan çok, şekle değer verildiğini görüyoruz. Çinliler Han çağının sonundan başlıyarak beş heceli, yani beş kelimeli mısraın çıkışını şiirlerinde büyük bir gelişme olarak görürler. İçindeki şiirlerin kimler tarafından yazıldığı bilinmiyen *On dokuz eski şiir* adlı bir antolojide devamlı olarak bu mısra şekline rastlamaktayız. *Güneydoğuya doğru bir tavus kuşu uçuyor* adlı tanınmış, ama kimin yazdığı bilinmiyen bir şiir, hiç şüphesiz bir halk hikâyesine dayanan bir faciayı anlatmaktadır. Savaş senyörü Ts'ao Ts'ao ile iki oğlu, Çinin en büyük şairleri arasında yer almaktadır. Onların da esin kaynakları aynıdır: halk masalları. III. yüzyılın ortasında «Bambu ormanlarının yedi usulü» adında bir şair topluluğu, esin kaynağını Taoizmde buluyor. T'ao Yüan - Minğ (T'ao Ts'ien) olsun, Altı sülâle (IV. yüzyıl) zamanında yaşamış tabiat şairleri olsun, hepsi esin kaynaklarını Taoizmde bulmuşlardır. Güneyde hüküm süren imparatorlar sanat için sanat ilkesini desteklemişlerdir.

Tanğ çağı (618 - 907): Bu büyüklük ve yayılma çağı, edebiyat ve sanat bakımından da en güzel çağlardan biri oldu. Buna karşılık orijinal düşünür sayısı çok azdı. Basımevinin meydana getirilmesiyle önce dinî metinler, arkasından da sülâlenin sonlarına doğru edebî metinler yayınlandı.

X. yüzyılda ilk defa olmak üzere klâsikler basıldı. Mantıkî deyişe elverişli olmıyan *P'ien - ven* (Kıyaslamalı nesir) üslûbuna karşı bir tepki olarak *Ku - ven* (Eski nesir) denilen yeni bir üslûp ortaya çıktı. Bu üslûbun yaratıcısı Han Yu (768 - 824) dur. Onun cümlesinde her kelime tam anlamiyle mantıkî olan heceler örgüsü içinde yer alır. Sırf Konfuçyus'un ahlâk ülküsünü daha iyi yazmak için yazı yazma sanatının öğrenilmesini ister.

Tanğ çağında yaşıyan şairlerin söyliyecekleri yeni bir şey pek yoktur. Üzerinde titizlikle durup çalıştıkları, olgunlaştırdıkları bir dille, herkesçe bilinen duyguları belirtmekte usta idiler. Han devri ile Altı Sülâle çağındaki şiir anlayışı iyice belirlenmiş kurallara uymadığı halde, bunlar şiiri kesin bir ölçü içinde veren yeni bir üslûp yaratmışlardır. Aş. yu. VII. yüzyılda bir geçiş çağından sonra, Tanğ şiirinin büyük çağı Hyen - tsuonğ'un hüküm sürdüğü devirde Li Po ya da Li T'ai - po (701 - 762), şarap, sarhoşluk, kadın ve müzik üzerine şiirler yazmıştır. Şiirlerinin bazılarında, Ç. E. nda çok az görülen bir destan havası vardır. Bu şairin arkadaşı Tu Fu (712 - 770), aynı soyun mutlu çağından sonra da yaşamıştır: yoksulluk içinde yaşadığı halde, büyük bir cesaretle savaşı ve toplumsal adaletsizliği yermiştir. T'ao Yüan - minğ'in tabiattan aldığı esini VIII. yüzyılda yeniden, hem şair hem ressam olan Vanğ Vey ile

Monğ Hao - can'da ve aynı çığırı benimsiyen şairlerde görüyoruz. Po Kyu - i (772- 846), Tu Fu'nun yolunda yürümekle kalmıyor, başkalarını da aynı yoldan yürümeğe çağırıyor. Yayınladığı bir mektupta *Şi king*'den bu yana Ç. E. nın asıl yolundan uzaklaştığını belirtiyor: «çünkü Ç. E. nın gerçek amacı, halkın düşüncelerini hükümete bildirmektir». Ahlâk ve gelenekleri şiirlerinde belirten üstün bir tasvirci olan bu şairin şiirleri halkın ağzından düşmezdi.

Sunğ çağı (960 - 1280): Eski çağlardan bu yana ilk defa olmak üzere gerçek bir felsefe akımı belir r. Yazarlar, geçmişte kalan düşünceler üzerine yeniden eğilmeye başlarlar. yeni siyasî sorular aydınların kafasını kurcalar. Vanğ Nganşi adındaki yenilikçi devlet adamının karşısında Seu - ma Kvanğ (1019 - 1086) adındaki şairin başkanlığında muhafazakâr aydınlar partisi yer alıyor; Seu - ma Kvanğ, yöneticilere yol gösterecek olan *Tsu çi t'unğ kien* (Ayna) adında bir tarih kitabı yazmıştır. Incelemeler salt edebîdir, ama eski yorumlamalar yavaş yavaş değerini yitirmiştir. Konfuçyus felsefesinin tam bir zaferini gösteren Sunğ çağı, aynı zamanda Ku - ven üslûbunun yapmacıklı üslûba karşı başarı kazandığı çağdır.

Çağın iki nesir ustası aynı zamanda en büyük iki şairidir de: Konfuçyus felsefesinin büyük ustalarından olan Ngeu - yanğ Syu (1007 - 1072) aynı zamanda tabiata tutkun bir Taoisttir; Su Şi (Su Tunğ - p'o) ise Sunğ çağını en iyi yansıtan yazar olarak gösterilebilir. Çok tanınmış *fu*'lar ve *ç'e*'ler yazmıştır. *Ç'e*, belli bir ahenkle, ezgiyle söylenmek için yazılmış bir şiirdir, güç bir tekniğe dayanır; çünkü içinde bütün tonlar vardır; birçok kimselerce ele alınan bu yeni tür, Sunğ çağındaki şiirin zenginliğini sağlar; gerçekten de Sunğ çağının şiiri, bir önceki çağda gelişen dehalardan yoksundur, ama buna karşılık daha çeşitli esin kaynakları, daha serbest bir dili vardır.

Yüan (Moğol) çağı (1280 - 1368): Edebiyat bakımından Yüan çağı sadece yeni bir türün birdenbire gelişmesiyle önem kazanır. Eski çağlarda da tiyatronun Çinde önemli bir yeri vardı. Kaynağını, sanatçıların tarihî ya da mitolojik kişileri canlandırdıkları dinî danslarda aramak gerekir. Sonra «şarkı ile anlatılan» hikâyeler, pandomimalar gelir. Pek kısa bir süre içinde Yüan çağının tiyatro kuralları yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Dramda geleneksel dokuz rol vardı: her oyuncu sahneye girerken hangi rolü oynadığını seyircilere bildirirdi. Bu çağın piyeslerinden biri, Tanğ çağından kalma bir aşk hikâyesini anlatır, öteki ise bir Hun beyi ile evlenen Çao - kyun adındaki bir Çin prensesinin başından geçenleri anlatır. Bu çağdaki bir başka piyesin konusu da, Tanğ sülâlesinden imparator Hyuan - tsonğ ile bunun ünlü gözdesi Yanğ Kuey - fey arasındaki aşk serüveninden alınmıştır.

Minğ çağı (1368 - 1644): Minğ çağı edebiyatı, eskiye düşkün Konfuçyusçu edebiyatçıların yavanlığını tiyatro ile ve özellikle romanla hafifletmektedir. *P'i - p'a ki* (Gitara), «güney tiyatrosu» nun şaheseridir. Romanesk türe, yani *syau şuo*'ya gelince, bu çağa kadar sadece hikâyeler yazıldığı halde, basımevinin gelişmesi, Taoistlerle Buddhistlerin kendi propagandaları için faydalandıkları roman türünün yayılmasını sağladı. Meddahların en çok sevdikleri tür, tarihî romanlardı. Sonradan birçok kere işlenip değiştirilmiş olan *San Kuo çi yen yi* (Üç ülkenin roman şekline sokulmuş tarihi) adlı eserin yardımiyle, aşağı halk sınıfları, Çin tarihinin Lyu Pey, Çu - ko Leanğ, Ts'ao Ts'ao gibi en ünlü kişilerini tanıyabilmiştir. Tarihî olmaktan çok hayal ürünü olan *Şui - hu çu-van* (Kıyı), Sunğ çağının sonuna doğru Şantunğ eyaletini kasıp kavuran bir haydut sürüsünün serüvenlerini anlatır. *Si yu ki* (Batıya yolculuk) adlı roman ise, okuyucuyu tarihî gerçekten çekip daha çok tabiat ötesi evrene götürür. *Kin - p'inğ - mey* büsbütün ayrı bir tür olan realist ahlâk ve gelenek romanı çığırını açmıştır. Bu eser, Ç. E. nin en güzel romanlarından biridir; o devirde bazı ahlâksız memurların davranışları üzerine çok gerçek sahneleri canlandırmaktadır.

Ts'inğ (Mançu) çağı (1644 - 1912): Bu çağda bilgi alanında gerçek bir rönesans beliriyor. XIX. yüzyılın son yıllarında Çinliler batı edebiyatını tanıyıncaya kadar, Minğ çağı devam etti. Yazarlar yaratma güclerini yalnız romanda gösterebildiler. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında olağanüstü bir başarı elde eden *Hunğ leu monğ* (Kırmızı pavyondaki rüya) adında bir şaheser çıktı. Uzun, karışık ve anlaşılması pek güç imalarla dolu olan bu roman, temiz bir dil, psikolojik bir görüş ve bir şiir ahengiyle yazılmıştır. *Hunğ leu monğ*'un ve onu örnek alan başka duygu romanlarının yanında, *Cu lin vay şi* gibi toplumsal yergi romanları da çıkmıştır. Küçük hikâye kitapları arasında en çok tutulan *Lyao çay çi yi* (Lyao stüdyosunun harika hikâyeleri) dir. Yazarı doğrudan doğruya halkın içine girmiş ve bütün konularını halktan almıştır. Parlak ve keskin üslûbundan, en ince görüşlü aydınlar bile hoşlanmaktadırlar. Ts'inğ çağında tiyatro, önceleri Minğ çağında olduğu gibi son derece güzel ve inceydi. Ama sonradan, bir halk tiyatrosu olan geleneksel Çin tiyatrosu gelişmiş ve bu türde üstün eserler yazılmıştır. Dansa sadece, iyice sınırlandırılmış birçok çeşidi bulunan askerî baletlerde yer verilmiştir. Hareketlerdeki sembolizm, aşırı derecede stilizasyon, hareketlere engel olmaktan başka bir işe yaramıyan aksesuarların topunu birden faydasız bir hale sokmuştur.

Edebiyatta yenilik (XX. yüzyıl): Çinliler, Avrupayı uzun zaman misyonerler, tüccarlar ve askerlerle tanımışlardır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında büyük yabancı yazarların eserlerini Çinceye çevirmeğe başladılar. İlk çevirmeler aşırı derecede ilgi gördü. Edebiyatta yeniliğin ilk önderlerinden biri, «Yeni gençlik» adlı dergisiyle 1916 da yeni bir akıma yol açan Ç'en Tu-syu olmuştur. Edebiyat ve bilim çevreleri, uzun yıllar geniş ölçüde tartışmalara sahne olmuştur. 1917 de Hu Şe ilk beyannamesini yayınladı: Buna göre, edebî yeniliğin birinci evresi, dili kurtarmaktı; yani, *pay - hua* denilen günlük konuşma dilini yeni Ç. E. nın tek anlatım yolu yapmaktı. İkinci bir beyanname ise, realizm dolu taptaze demokratik bir edebiyat yaratılmasını ve yalnız yaşıyanların eseri olan klâsik edebiyatın bırakılmasını istemekteydi. Aynı yıllarda (1918) Hu şi ile arkadaşlarının *pay - hua* diliyle yazdıkları ilk şiir denemeleri yayınlandı. Hepsi, konuşulan dil yanında, klâsik üslûbu başariyle kullanabildiklerini gösteriyordu. Yeni edebiyatın en büyük romancısı Lu Sün (1881 - 1936) idi. Onun *Bir delinin günlüğü* adlı hikâyesinin ana fikri, o korkunç Konfuçyus kuramı bir yana itilirse, geleceğin çok daha parlak olacağı inancıdır. *Ah Q nun gerçek hikâyesi* adındaki eserinin birçok çevirmeleri vardır; bu, Lu Sün'ün yazı tarzını gösteren örnek bir hikâyedir: keskin bir üslûp, derin bir acıma duygusunu gizliyen soğuk bir alay.

Edebî yeniliği izliyen yıllarda edebî topluluklar kurulmuş, sert, ama boş çatışmalar olmuştur. Bu çağın bütün

yazarlarında anarşist ya da komünist görüşlere doğru bir eğilim vardır. Romancılar, özellikle Rus yazarlarının etkisi altında kalmakta, okuyucular ise, sosyal soruları inceliyen eserlere ilgi duymaktadırlar. Yalnız şairler bu tek görüşten kurtulmuş, başka edebiyat akımlarına da değer vermiş görünmektedirler (Fransız sembolistleri, İngiliz romantikleri gibi). Lu Sün'den başka, XX. yüzyılın en büyük Çin yazarları şunlardır: değişik ve gürültücü bir dehası olan Kuo Mo-co (doğ. 1892); insanı bezginliğe sürükliyen hikâyelerin yazarı Yu Ta-fu (1896-1945); realist roman yazarı Mao Tun (doğ. 1896); 1931 de çıkan *Kya* (Aile) adlı bir romanın yazarı olan Pa Kin (doğ. 1905); yergi romanları yazan Lao Şi (doğ. 1898).

Bu arada birkaç kadın romanciyle kadın şairin de çok beğenildiğini belirtelim. Bunların en tanınmış olanları: Lu Yin, Pinğ-sin (doğ. 1902) ve Tinğ Linğ (doğ. 1907) dir. Son olarak, tiyatro alanında da bazı yazarlar batı tekniğine uygun oyunlar yazmaktadırlar. Bu alanda en çok başarı sağlıyanlar T'ien Han ile Ts'ao Yu (doğ. 1905) adlı yazarlardır. Deneme ve nesir alanında Lin Yutanğ (doğ. 1895) *Voti hua* (Konuşmalarım), *Tahuanğ Çi* (Denemeler ve türlü yazılar) adlı eserleriyle belirmiştir. *Yurdum ve yurttaşlarım*, *Yaşamanın önemi* adlı eserlerinin Avrupa dillerine çevrilmesiyle uluslararası bir ün sağlamıştır. Ayrıca Konfuçyus, Çin ve Hint dinleri üzerine de yazıları vardır.

ÇİN ENGİNARI (Bot.): bk. ENGİNAR.

ÇİN FELSEFESİ, M. Ö. I. yüzyılda, dinî ve mitolojik evrenden ayrılmağa başlamıştır. M. Ö. II. yüzyıla kadar derebeylik düzeninin yıkılmasından doğan krizin tepkisiyle zamanın problemlerini çözmeğe çalışan birtakım felsefe akımları meydana çıkmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: Konfuçyusçuluk, Taoculuk, Meh Ti'cilik, kanuncular felsefesi (fa-kya), sofistler felsefesi (mantıkçılık, minğ-kya). İncelenen problemler arasında: 1. insanın toplumdaki durumu; 2. en iyi yönetim şekli en başta geliyordu. Bunların dışında, evrendeki görünüş ve olayları kavramağa, bunları sistemli bir şekilde sınıflandırmağa çalışan bir tabiat felsefesi de doğmuştur.

O zamandan bugüne gelen Ç. F. nin özellikleri şunlardır: 1. Pratik amacın (yani etik [ahlâkçılık], hukuk ve devlet felsefesinin) kuramsal amaca üstünlüğü; 2. kategoriye bağlı düşünme yolu (sayı kategorileri, tipolojik şemaların hazırlanması); 3. birleştirici düşünce: Batı felsefesinde çok önemli bir rol oynıyan ayrıntılar, meselâ ruh-madde, beden-insan ruhu, özne-nesne Ç. F. nde ancak ikinci derecede bir rol oynamıştır; 4. anlatıcı, anekdotik metodun, mantıkî metottan daha çok kullanılması, yani mantığa dayanan delillerin yerine birçok hallerde tarihten alınmış örneklerin kullanılması; bu sebepten, Ç. F. ni batı felsefesinin kavramlariyle yorumlamak daima mümkün değildir.

Eski zamanlar Konfuçyusçularının etik'ine göre, ahlâkça asîl olan (kün-tse) kimseye erdemlerinden dolayı insanları yönetmek görevi düşer. Konfuçyusun erdeme dayanan öğretisi, onun öğrencileri ve özellikle Menğ-tse (Mencius) tarafından geliştirilmişti. Menğ-tse, insanlarda doğuştan iyi bir öz olduğuna inanıyordu. Bundan ayrı olarak, Sünts (M. Ö. III. yüzyıl), insanın, tabiatı bakımından kötü olup eğitime ihtiyacı olduğunu söyler. Konfuçyusçular, devleti yönetenlerin verdikleri dersler ve kişisel davranışlariyle insanlara etki yapması gerektiğine inanırlardı; halbuki kanuncular (hukuk okulu, düzen bilgisi), bütün sınıflara zorla kabul ettirilmesi gereken hukuk kurallarına önem verirlerdi. Çin devlet felsefesinin gelişmesinde büyük bir etki yapmış olan bu kanuncu okulun başlıca temsilcileri Han Fey, Kuey-ku-tse, Şanğ Yanğ ve teoricilerdir. Şanğ Yanğ'ın yazıları J. J. L. Duyvendak tarafından *The Book of Lord Shang* (Şanğ'ın kitabı) başlığı altında İngilizceye çevrilmiştir. Kuramcılara gelince, bunların yazıları Konfuçyus adı altında toplanmıştır. Tek anlamlı ve açık normlar kurmak lüzumu, düşünürleri kavramların meydana getirilmesi problemiyle uğraşmak zorunda bırakmıştır. Bu akım özellikle mantıkçılar (sofistler) okulu (Kunğ-sun Lunğ, Huy Şi, M. Ö. III. yüzyıl) tarafından temsil edilir. Bu filozoflarda mantık ve bilgi kuramının başlangıçlarına da rastlanır. Bunların eserlerinden bize ancak bazı parçalar kalmıştır. Konfuçyusçuların bazı kere mübalâğalı şekiller alan âyinciliği (ritualisme) ne ve derebeyci anlayışına karşı, Meh Ti ve öğrencileri, protesto eder bir durum almışlardır. Konfuçyusçuların erdeme dayanan aristokratik düzenine karşı, bütün yüksek sınıfları sarması gereken genel sevgi erdemini ileri sürmüşlerdir. Meh Ti okulunun başka özellikleri de vardır: Faydacılık (utilitarisme) ve teknik problemlerle uğraşır; yazılarında Çinlilerin tabiat hakkında en eski düşünceleriyle karşılaşırız. Taocular ise Qietist bir bireycilik tavsiye ederler (Tao-te-kinğ, Lao-tse, Çuanğ-tse, Huay-nan-tse, Lie-tse). Bu bireycilik, onlarca insanı, Tao adını taşıyan ve evrende görülen bütün değişmelerin değişmez temeli olan evren ilkesine varmaya ve onunla birleşmeye kadar götürmelidir. Onlara göre, kabul etmemiz gereken kural, *Vu-vey*, yani «hareketsizlik» tir. Buna göre, bu kişiliğin başkaları üzerindeki etkisi evrenle bir uyum kurmuş olan kişiliğin öyle oluşundan gelen tepkiden ibaret kalmalıdır. Tabiat felsefesinin kendisinde (bunun gerçek kurucusu M. Ö. IV. yüzyılda Tsov Yen'dir) elementler kuramı gelişmiştir. Bu elementlerin sayısı 5 olup (Vu hinğ) bunlar tabiat ile insanlık arasında düşünülen bir paralelliğe göre, gök yönleri, müzik tonları, yıldızlar, bitkiler, hayvanlar, bedenin bölümleri, özellikler, toplumsal ve politik kurumlar (uyruk devletler, yüksek soylar) la bağlantı halindedir. Bu elementler, evrendeki bütün olayların sınıflanmasına yarıyan düzenleme ilkeleridir. Birbirine bağlı ve birbirini yaratan iki ilkel güc olan *yin* ve *yanğ*'a dayanan dualistik *Yin-yanğ* kuramı da M. Ö. V-III. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Doğu felsefesi, gelişmesinin doruğuna Han sülâlesi devrinde erişmiştir. Kozmolojik düşünce, mikrokosmos ve makrokosmos'un bütün görünüş (fenomen) lerini kapalı bir sistemle açıklamaya çalışmıştır. Ön Asya (İran) ve Hindistandan gelen fikirlerin Çin tabiat felsefesine etki yapmış olmaları mümkündür.

Orta Çağ: Han devrinin felsefesi, genel olarak sinkretist ve sistemleyici bir karakter taşımakta olup başlıca temsilcisi Vanğ-ç'unğ (M. S. 27-97) dur. *Lunğhenğ* adını taşıyan eseri, geleneksel kuramları rasyonalist bir şekilde eleştirir ve kritik-ampirik bir düşünceye yol açar. Fakat bu filozofun yolunu kimse izlememiştir. Han devrinden sonraki yüzyılların felsefesine Çinde Taocu kuramlarının gelişmesi hâkimdir. Yani bu felsefede güçlü bir mistisizm damgasını taşıyan karakteristik bir bireycilik vardır. Bu akıma *Ts'inğ-t'an*, yani «sade konuşma» adı verilir; başlıca temsilcileri Vanğ Pi (226-249) ve Ho Yen (ölm. 249) dir. Bu akım, birçok hususlarda M. S. 200-600 yıllarında Çine kuvvetle giren Buddhist felsefesini andırır. Çine ilk giren Buddhizm, Taoculuk kavram sistemini benimsemiş olduğu gibi, bu devrede de Çin filozofları Buddhist fikirleri benimsemişlerdir.

Han devrinden sonraki yüzyıllara ait felsefenin büyük bir kısmı bağımsız felsefî yazılarla belirmemiş olup Konfuçyusçular ve Taocuların klâsik yazılarına katılmış yorumlarda görülür. Han devrinden T'anğ devrine kadar uzanan zamana ait fikir gelişmesinin araştırılması bakımından bu yorumlardan henüz pek az faydalanılmıştır.

Yeni çağlar: Sunğ zamanının Yeni Konfuçyusçuluğu asıl Çinli ve Buddhist fikirleri toplamıştır. Kozmoloji, Buddhist ruh bilimi ve metafiziği, Konfuçyusçu erdem kuramiyle organik bir şekilde kaynaşmıştır. Bu akımın kurucuları Çov Tun - i (1017 - 1073), Çanğ Tsay (1120 - 1177) ve iki kardeş olan Ç'enğ Hao (1032 - 1085) ile Çenğ I (1033 - 1107) olmuştur; fakat en parlak temsilcisi Çu Hi (1130 - 1200) dir. Konfuçyusçuluk klâsik yazıları yeni felsefeye göre yorumlanarak, devlet imtihan sisteminin temeli haline getirilmiştir. Başka yönden, Sunğ Okulunun tarihî yazıları da ahlâk ve devlet felsefesi düşüncelerinin hazinesi haline gelmiştir. Minğ zamanının felsefesi Yeni Konfuçyusçuların fikirlerine dayanarak başlar. Vanğ - Yanğ - minğ (asıl adı: Vanğ - Şov - Cen) (1472 - 1529) ruh bilimi bakımından derinleştirilmiş ahlâk kuramiyle Japonyaya büyük etki yapmıştır.

XVI. yüzyılda, Ç. F. nin batı dünyası felsefesiyle çatışması başlar.

XVII - XIX. yüzyıllara ait Ç. F. batıda henüz az incelenmiştir. Bu felsefenin bütün özelliği, eleştirmeci ruhudur. Bu eleştirmeci akımı her şeyden çok Sunğ skolâstiğine karşı cephe alır ve kaynakların incelenmesi yolu ile bunu sarsmaya çalışır. Sansürden korunma kaygısiyle filolojik metot birçok hallerde, heterodoks (kabul edilmiş resmî fikirlerden uzaklaşan) fikirleri bildirmek için bir maske görevini görür. Ts'inğ zamanı felsefesinin başlıca temsilcileri şunlardır: Ku Yen - vu (1613 - 1682) ve Tay Çen (1724 - 1777).

XIX - XX. yüzyıllarda batı felsefesi, özellikle pozitivizm şeklinde, Çine gittikçe çok etki yapmıştır. 1949 dan beri Çin Cumhuriyetinde Marxizm - Leninizm, hâkim bir ideoloji haline gelmiştir.

ÇİN GEYİĞİ (*Hydropotes inermis*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının Geviş getirenler (Ruminantia) alt takımının Geyikgiller (Cervidae) familyasından bir tür. Boyu küçük olup boynuzları yoktur. Erkeğin köpek dişleri büyük olur. 4 - 6 yavru doğurur. Geviş getiren hayvanlar arasında en çok yavru doğuran bir türdür. Doğu Çinde yaşar.

ÇİN GÜLÜ (Bot.): bk. GÜL.

ÇİN KABAĞI (Bot.): bk. KABAK.

ÇİN KARANFİLİ (Bot.): bk. KARANFİL.

ÇİN MAKAKI (*Macaca tcheliensis*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Maymunlar (Primates) takımının Uzun kuyruklu maymungiller (Cercopithecidae) familyasından bir tür. Kuyruğu pek uzun olmıyan bu tür Kuzey Çinde yaşar.

ÇİN MÜRVERİ (Bot.): bk. MÜRVER.

ÇİN RAMİSİ (Bot.): bk. RAMİ.

ÇİN RAVENDİ (Bot.): bk. RAVENT.

ÇİN SANATI: Tarihten önce: Çinde insan izleri, 1921 de Pekin'in 40 km güneybatısında, Çov - k'u - tyen (Chou - k'ou - tien) mağarasında bulunmuş olan ve ateş kullanmasını bilen, kaba bir şekilde yontulmuş taşlardan aletler yapan *Sinanthropus Pekinensis*, *homo faber*'in kalıntılarından anlaşıldığı gibi, çok eski çağlara çıkmaktadır. Bu insan topluluğunun, güney sınırı Cava'daki *Pithecanthropus* dalı olan topluluğun kuzey kolu olduğu anlaşılmaktadır.

Üst Yontma Taş (Paleolitik) çağında asıl Çinin gelişmesi üzerine çok az bilgimiz vardır. Kültürü belki batıdan gelen bir akımla yenilenen Sibirya bölgelerindeki kültürlere yakındır. Neolitik çağın başlangıcında kuzey Çin, Baykal bölgesinde başlayıp bütün doğu Sibiryaya ve Orta Asyanın doğu tarafına yayılan geniş ölçüde bir hareketin çevresi içine girmiştir. Bu çeşitli bölgeler III. binyıl süresince, aynı zamanda batıya ve doğuya doğru birbiri üstüne gelişen değişik kültürlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Kuzeyde bir orman kültürü (Mançurya ile Korede başlayıp Baykal gölü yoliyle Ob'a, Ural'a ve İskandinavya'ya uzanan bir kültür); sonra, Orta Asya'yı, Moğolistan'ı, Ordos'u ve batı Mançurya'yı içine alan kumlu bölgelerde görülen mikrolitik kültür; Çinin çamurlu yaylalarında tarım kültürü; en son Malezya'dan Sibirya kıyıları ve Japonya kıyılarına kadar uzanan bir kıyı kültürü. Çin kültürünün meydana gelmesinde bütün bu kültürlerin bir payı olması gerekir. Neolitik çağın sonunda kuzey Çinin çamurlu yaylalar bölgesinde Yanğ - şao (Yang - shao) denilen bir kültür ortaya çıkıyor (bu ad, 1920 de Prof. Andersson tarafından, bulunduğu yerin adına dayanılarak verilmiştir); bu kültürün karakteristik eseri, kökeni Orta Doğuda olup kum Cilâlı Taş (Neolitik) çağında yayılan ve Baykal Cilâlı Taş çağına uydurulan boyalı çömleklerdir. Bu kültür başlıca iki grupa ayrılır (Şan - si [Shan - si] ve Şen - si [Shen - si] ara merkezleri, kum Cilâlı Taş temeli üzerine az çok bunların etkisi altında kalmıştır): Ho - nan, dıştan beyaz bir sırla kaplı, içten siyah ve kırmızı çizgilerle süslü toprak çanaklar; bunun yanında dip tarafı sivri cilâlı taştan, kemikten yapılmış el işi çömlekler; M. Ö. I. binyılın ortalarına kadar sürdüğü anlaşılan bu kültür, Kansu'da dört evreye ayrılır:

1. *Pan - şan evresi*: Çıkrıkta işlenmiş, boyun kısmı uzun, geniş küpler. Üst tarafında karnın ortasına kadar, saat yelkovanının ters doğrultusunda birbirine girmiş helezoni şekillerin hâkim olduğu siyah kırmızı renkte geniş süsler vardır; çoğu zaman aynı renkte bir sırla kaplı olan pembemsi toprak incedir ve iyi işlenmiştir; bu kabların yanında, yeşim taşından bazı süs eşyası da bulunmuştur.

2. *Ma - ç'anğ evresi*: Armut biçiminde, boynu kısa, ağzı geniş küpler; bunda da yine damalı, kıvrımlı, kırmızı siyah süsler vardır.

3. *Sin - tyen evresi*: Uzun boyunlu, geniş ağızlı oldukça büyük küpler; sarı, kaba bir topraktan yapılmış olan bu küplerin üstünde koyu kahve rengi ya da siyah şekiller vardır. Üçgenler, çifte helezonlar gibi.

4. *Kya - tsinğ evresi*: Boyalı, fakat şekil bakımından bozulmuş çanaklar; yanında ise tunç eşya. Kuzey Ho - nan'da, Anyanğ yakınlarında Syao - t'uen'de boyalı çanağın yerini kıyı kültürünü temsil eden kara çanak almıştır; ilk defa bulunduğu bölge olan Şan - tunğ'a mal edilerek bu kültüre Lonğ - şan adı verilmiştir. Çarkta işlenmiş olup dış tarafı cilâlı olan bu çanakların şekilleri bazan tarihî Çin bronzlarının şekillerini andırır; bu şekillerin Ho - nan'da doğrudan doğruya çanaklara yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ho - nan'da, kara çanaklar gibi, boyalı çanakların yanı başında, eski Sibirya kültürleriyle ilgili olup tarihî çağ-

larda da devam edecek olan kül renginde çanaklar bulunmuştur. II. binyılın ortalarında Ho - nan'da tunçtan eşya yapıldığı görülmektedir; bu ise Çin uygarlığının başlangıcı sayılır; bu sıralarda kuzey çevresindeki bölgelerde (Çahar, Cehol) tarım aletleriyle göçebe çobanların aletlerinin birbirine karıştığı bir karma kültür doğmaktadır; kıyı boylarında ise aslında buna benzer bir kültürle birlikte Lao - tunğ'dan Çe - kyanğ'a kadar kara ve kül rengi bir çanak kültürü yayılmaktadır. II. binyılda Ho - nan'da Yanğ - şao kültürü ile Lonğ - şan kültürü birleşir; bundan da ilk Çin uygarlığı meydana gelir.

Ç. S. nın gelişmesi: *Şanğ sülâlesi*: Kuzey Ho - nan'da Şanğ sülâlesinin son başkenti olan Anyanğ'da gerek şekil bakımından, gerek süs bakımından olağanüstü birlik gösteren dinî bir sanat belirmektedir: tunçtan silâh ve vazolar, beyaz mermerden ve yeşim taşından heykeller, beyaz ve kül rengi çanaklar. Şen - si'den gelen Çov'ların akını Şanğ uygarlığına son vermiştir.

Çov sülâlesi: Daha az gelişmiş olan Çov sülâlesi, mağlûp milletlerin zanaatçılarını çalıştırıyorsa da, çok geçmeden teknik de, şekil de, süs de bozuluyor. Bununla birlikte, Çov ülkesi kuzeyde Moğolistanla Mançurya'ya doğru yayılıyor, güneyde ise Yanğ - tse'ye yaklaşıyor, hattâ onu da geçiyor. Çin uygarlığı bu geniş topraklarda zenginleşme imkânları buluyor. M. Ö. VII ve VI. yüzyıllarda «Dövüşen Kırallıklar» denilen sanatı işlenmeğe başlıyor; bu sanatta Şanğ çağından kalan şekillerle motiflerin, kuzey barbarlarından ve güney Çinden alınan şekil ve motiflerle birleştirildiğini görüyoruz. Dinî sanatın yerini süsleme sanatı alıyor. Yeni yeni teknikler meydana çıkıyor: altın ve gümüş kakmalar, cam ve Çin verniği. M. Ö. 221 de Çin (Şensi) prensi Çin İmparatorluğunu kuruyor. Kuzey sınırları boyunca, step göçebelerinin saldırmalarına karşı koymak için Çin Seddi (b. bk.) ni yaptırıyor.

Han çağı: Han sülâlesi (M. Ö. 206 - M. S. 220) birinci büyük imparatorun mirasına konuyor; bu çağdaki sanat, realizmiyle, mezar taşlarında insan şekillerinin çokluğuyla, yontma rölyeflerle, kalıplanmış tuğlalarla, resimlerle kendini göstermektedir. Ticaret yoliyle olsun, yayılma yoliyle olsun, bu sanat Çin sınırlarını aşıyor; Orta Asyada bulunan ipekli kumaşlar, Begram'da bir Kuşan kıralının hazineleri arasında bulunan Thank hoa mezarları bu söylediklerimizin gerçekliğini göstermektedir.

Han sülâlesinin düşmesi imparatorluğu anarşiye sürüklüyor; kuzey bölgesi Türk asıllı topluluklar tarafından ele geçiriliyor; Çin geleneklerine bağlı kalan güney bölgesinde ise Üç Kırallıkta büyük hattatlarla büyük ressamlar yetişiyor.

Altı sülâle (Lyu - ç'ao): Kuzeyle güneyin bu şekilde bölünmesi, Altı Sülâle (420 - 589) zamanında da devam ediyor. Nankin bölgesindeki mezar taşlarında görülen hayvan şekilleri heykelciliğin geliştiğini göstermektedir. Kuzeyde Tunguz asıllı Vey'lerin saltanatı, Buddha sanatının gelişmesini sağlıyor. Kayalar arasında inşa edilmiş olan büyük Yunkanğ ve Lonğ - men tapınaklarında, Orta Asya çöllerinden gelen Hint ikonografileriyle şekillerinin taklit edildiği görülmektedir. Çinli sanatçılar tarafından işlenen bu yabancı ögeler, yepyeni ve son derece zevkli bir şekil alıyor.

Tanğ çağı: Tanğ çağı (618 - 907) nda Buddha heykelciliğiyle resmi klâsik bir dengeye kavuşuyor; büyük bir mimari tarzı ile Çin resim sanatının temel kurallarını ortaya atan bir resim sanatı beliriyor. Tanğ imparatorluğu Hint ve İran imparatorluklariyle temasa geçtiği için, küçük sanatlar kozmopolit bir nitelik alıyor.

Sunğ çağı: Sunğ çağı (960 - 1280) nda parçalanmış olduğu halde Çin kültürünün sığınağı olan güneyde yeni yeni şekiller üzerinde çalışılıyor; bu şekiller, Buddhizmin çökmesi, geleneksel düşünce tarzının yenilenmesi, tekniğin gelişmesi sayesinde tam bir olgunluğa ulaşıyor. Tanğ çağındaki kozmopolit sanatın yerini arık bir Ç. S. alıyor (resim, seramik).

Yüan (Moğol) çağı (1280 - 1368): Yüan hükümdarları sanat eserlerini artırmaya çalışırken, baş gösteren Moğol yayılması gerilemeye sebebolmuş, bu yüzden de teknik bozulmuştur. Bununla birlikte, halıcılıkla önemli mine işleri Yüan çağında ortaya çıkmıştır.

Minğ çağı (1368 - 1644): Minğ sülâlesi gibi Çinli bir sülâlenin yeniden iktidara geçmesi, sanat eserlerinde yeni bir gelişme yaratmıştır. İmparator Honğ - vu (1368 - 1398) nun Kinğ - tö - çen (Kyanğ - si) de kurduğu imparatorluk seramik fabrikasının işleri, Çin porseleninin ününü bütün Avrupaya yaymıştır. Torunu Yonğ - lo (1403 - 1429), Yüan sülâlesinin hükümet merkezi yerine, dünyanın mimarlık bakımından en güzel yapılarının bulunduğu Pekin şehrini yapmıştır. Bununla birlikte, Minğ hükümdarlarının eskiye bağlı zevkleri yüzünden değerli sanatçılar saraydan uzaklaşıp taşrada ve Orta Çinde çalışmağa başlamışlardır. Minğ sülâlesinin düşmesi ise tekniğin bozulmasına sebebolmuştur.

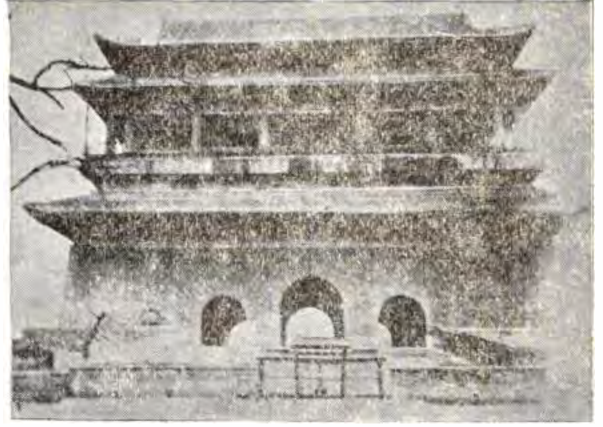
Çökme çağı: Mançu büyük imparatorlarının birincisi olan K'anğ - hi (1662 - 1722) zamanında yeni bir atılış göze çarpmaktadır. Ama, ondan sonraki imparatorlar Konfuçyus mezhebinin etkisi altında kalarak, sanat alanında yaratıcı ve hareketli olamamıştır. Gerçekten değerli ressamlar, yabancı sanat anlayışına ve tekniğe düşkün olan saraydan uzaklarda çalışmak zorunda kalmışlardır. XVIII. yüzyılda Avrupadan gelen bol ısmarlamalar, XIX. yüzyılda da Avrupanın gittikçe artan etkisi, uzun zamandan beri hep aynı formüller üzerinde işliyen bir sanatın iyice çökmesine sebebolmuştur.

Teknikler ve eserler: *Mimarlık*: Çin mimarlık tarzının başlıca niteliklerini, M. Ö. 1300 den 1028 yılına kadar Şanğ sülâlesinin hükümet merkezi olan Anyanğ (Ho - nan) daki kalıntılarda tarihî çağın başından beri görmek mümkündür. Bu nitelikler, gerek yapılarda kullanılan gereçlerde, gerek yapıların şeklinde ve yapılışında göze çarpar: basılmış topraktan dörtgen taraçalar üzerinde düzgün bir şekilde dizilmiş, taban görevini yapan taşlar; bunların üstünde de çatı bölümüne dayanak olacak tahta sütunlar. Bugün artık kalıntılarını bulamadığımız duvarlara gelince, bunlar basit dolgulardı. Sanat, daha çok sütunların dikine çizgileriyle yapının en önemli bölümü olan çatının yatay çizgilerinde kendini gösterirdi. M. Ö. VII ve VI. yüzyıllardan başlıyarak şehirlerin toprak duvarlarla çevrildiğini, ça-

İmparatorluk devrinde Çin parası

1 Pekin'de Yaz Sarayının gölü kenarında tahtadan yapılmış bir anıt kapısı (*P'ai - lou*); 2. Pekin'de Davul kulesi (1273) 2

tıların da pişirilmiş topraktan, bir çeşit kiremitle örtüldüğünü görüyoruz. Han çağı (M. Ö. III. yüzyıl - M. S. III. yüzyıl) mezarlarındaki eşya arasında mimariyle ilgili küçük modeller görmekteyiz: nöbetçi kulesi, eğlence pavyonları, çiftlikler. Mezarlarda görülen sütunlardaki şekiller bize,çatıyı aşan damların taban görevini yapan çıkıntılar vasıtasiyle tahta sütunlara dayandığını göstermektedir: bazı bölümlerde boyalı ya da işlemeli süsler vardır. Daha o zamanlarda yapıların cephesi güneye yönelmiştir; giriş kapısı, dik dörtgenin uzun kenarlarından birinin ortasında ve güney yönündedir. İmparatorluk sarayını tasvir eden metinlerden anlıyoruz ki, bir duvar!· çevrilmiş olan bu yapıların iki yanında iki kule bulunan · e yine güneye yönelmiş olan çok büyük bir giriş kapısı vardır. Bu kapıdan bir avluya girilir; avlunun sonunda tek katlı bir pavyon vardır; üstü örtülü koridorlar bu pavyonu başka pavyonlarla birleştirmektedir; resmî işlere ayrılmış olan bu pavyonun arkasında başka avlular vardır; bu avlularda da imparatorun evi olarak kullanılan başka pavyonlar bulunmaktadır. Yapı böylece derinlemesine uzar gider, aynı zamanda bahçeleri ve havuzları da içine alabilir. Resmî bir bina ya da bir zenginin evi olan *ya - men*'in böyle bir şeması bugün elimizde bulunmaktadır. Bazı kimseler iddialarını biraz ileri götürüp bunun, XV. yüzyıl başında imparator Yonğ - lo tarafından Pekinde yaptırılan yasak bölgenin şeması olduğunu söylemektedirler. Bu geleneksel şema yalnız ayrıntılar bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. Perspektive son derece dikkat edildiği, Tanğ çağına kadar da dirseklerle çatıya fazlasiyle önem verildiği görülmektedir. Klâsik Çin mimarisinin meydana geldiği çağ gibi görünen o zamanda dama tahtası şeklinde kurulmuş olan iki hükümet merkezi Ç'anğan ile Lo - yanğ'da, polikrom dekorlu lâkelerle kaplı tahtadan büyük yapılar görülmektedir; cilâlı kiremit kaplı damlar ise gittikçe genişlemektedir. Altı ya da sekiz köşeli, plânları değişik pavyonlar da ortaya çıkmağa başlamıştır; bahçe mimarisinde bu plânların uzun zaman uygulandığını görüyoruz.

Sunğ çağında dik çizgilere olan eğilim sonucu olarak hükümet merkezi Kay - fonğ'da kuleden başka bir şey yoktu. Damların saçaklarını gökyüzüne doğru çevirmeye olan eğilim, binanın dış görünüşüne önem verildiğini göstermektedir. Kabartma şekillerle resim gittikçe önem kazanmaktadır; pencereler alçak kemerlidir. Bu eğilim sonraki çağlarda daha da artacaktır; XV. yüzyılda yapılıp XVII ve XVIII. yüzyıllarda onarılan Pekin'deki yasak mahallenin polikromi ve süs bakımından zenginliği bunun en güzel örneği sayılır.

Çov'ların ilk dinî yapılarından *miao*ların plânlarını açıklıyan birçok metinler vardır; bu yapılar, gökyüzü ve yer tanrısının tapınaklarıdır. Pekinde, beyaz mermerden küçük sütunlar üstünde yuvarlak bir şekilde yükselen Gökyüzü tapınağı çok eski bir geleneğin kalıntısını taşır. Yabancı bir din olan Buddhizm, kendi tapınakları için önce imparatorluk saraylarının üslûbunu benimsediyse de, Hintlilerin *stūpa*'sından alınan yeni bir yapı şekli de Çinde belirmekte gecikmedi: tahtadan bir kule şeklindeki çok katlı pagoda'lar işte bu çağda yapıldı. Bu pagoda'ların tepesinde, Hinttekilerde olduğu gibi, parasol şeklinde madenden yapılmış sivri bir bölüm vardır. Aslında pagoda Çinlilerin gözetleme kulelerinden esin alınarak yapılmıştır. Bugün Çinde bunun eski bir örneğini bulmak imkânsızdır; yalnız, Çini ve Koreyi taklit eden Japonyada bu çeşit yapılara rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, en eskileri olarak Lo - yanğ yakınında Sonğ - şan'da 523 yılında yapılmış, tuğladan birkaç pagoda vardır; bunların duvar kavşakları düz bir yüzey halinde olan plânı, tahta yapılardan daha büyük bir doğrulukla Hint üslûbuna uymaktadır. Tanğ çağının son derece kaba bir şekilde yapılmış olan tuğla pagodaları dörtgen bir plân üzerine kurulmuştur; daha ince bir görünüşü olan Sunğ çağının pagodaları ise altı ya da sekiz köşelidir. Yüan çağında Tibetli lâmalar, kökeni Nepal olan şişe biçimindeki pagodaları Çine sokmuşlardır. Ondan sonra da Buddha mimari tarzı değişmez bir çerçeve içinde yerleşip kalmıştır.

Resim: Çin resim sanatının uzun süren gelişmesinde

Pekin yakınlarında iki pagoda

iki ayrı akım bulmak mümkündür. En eski akım, eşyayı ince ve eşit bir şekilde çevreliyen çizgiye büyük bir önem vermektedir. Bunun kökenini, Han sülâlesi saraylarını süsliyen ve ahlâkçı bir amaçla insana geniş yer veren ressamların sanat anlayışında aramak gerekir. Çoktan beri kaybolmuş olan bu süsleri, bazı mezarların duvarlarındaki resimlerle yontma taşların üstünde bulmak mümkündür. Bunlarda, hareket halindeki şekil Çin mürekkebiyle çizilmiş bir çemberle çevrilmiştir; boyalı bölüm bu çemberin içinde kalır. Kişilerin şekillerinde hacma ve harekete değer verilmemiştir. Tek plân üzerine çizilmiş olan bu şekillerde ya fon diye bir şey yoktur, ya da çok az bir şey vardır; bazı kere insan diye bir şey yoktur, ya da çok azdır; bazan şekillerin gerisinde dalga dalga dağlar görünür. Bu teknik, yüzyıllar boyunca pek az bir değişikliğe uğramıştır; kişiler daha büyük bir dikkatle gruplaştırılmış (Ku K'ay - çe, IV. yüzyıl), çizgi daha sert, daha sivri bir şekil almış (Yen Li - pen, VII. yüzyıl), kıvrak çizgili kumaşlar vasıtasiyle elbiseler daha ayrıntılı olarak işlenmiş (Li Lonğ - mien, IX. yüzyıl), yüzler daha realist bir anlama bürünmüştür (Minğ portreleri). Yabancı kökenli Buddhist sanatın etkisi çok kısa bir zaman renkli gölgeler yardımiyle harekete önem veren bir eğilimi Çine sokmuş (Hōryūci freski, VIII. yüzyıl), bütün bu değişikliklerle birlikte insan resimleri ilk ilkelerine bağlı kalmıştır; ayrıntı kaygısından yoksun oluşu, Ç. S. nın asıl niteliği sayılan o bileşim kolaylığının, genelleştirme kudretinin büsbütün meydana çıkmasını sağlamıştır. X. yüzyıldan başlıyarak Uzak Doğu resim sanatının en önemli bölümlerinden biri olan çiçek, kuş ve hayvan şekilleri de buna paralel bir gelişme kaydetmiştir. Çeşitli çağlarda, resmi çeviren çemberin kalınlığında, renklerin parlaklığında, kompozisyonlardaki süsleme eğiliminde olagelen değişiklikleri ayırdetmek hemen hemen imkânsız bir hal almıştır. Bu son eğilim Minğ çağından sonra saray resim sanatında gittikçe gelişecek ve ipekçilik, seramikçilik, lâkecilik gibi küçük sanatları da etkiliyecektir.

Bu geleneksel akıma paralel olarak, daha çok manzarada son derece ilerliyen ikinci bir akım gelişmekteydi. Han çağında kâğıdın yapılmasiyle fırçanın daha güzel bir şekle sokulmuş olması, aydın sınıfların imtiyazı durumunda olan güzel yazı sanatının meydana gelmesine sebebolmuştu. III. yüzyılda Han sülâlesinin çökmesinden sonra barbarlardan kaçan soylular Yanğ - tse bölgesine sığınmışlar ve orada, fırçanın yardımiyle şiir ve resimde belirtmek imkânını elde ettikleri tabiî güzellikleri bulmuşlardır. Güzel yazı ile çok sıkı bağları olan ve en kusursuz sanat olarak görülen ikinci resim akımının Çinde başlaması işte böyle olmuştur. Çok geçmeden de bu sanat yine aydın kişilerin duygularını belirtmek için elde ettikleri ikinci bir imtiyaz halini almıştır. Böylece manzara resmi de doğmuş oldu; elimizde ilk eserlerden kalma örnekler bulunmamakla birlikte, o çağlarda yazılmış eserler bize bu sanatın ilkelerini anlatmaktadır: Sye Ho (VI. yüzyıl). Tabiat karşısında insan evrenle birleşiyor ve hayal gücünü, kendisine tabiat üstü bir hayat veren mânevi bir işlemle yansıtıyor. Sanatçıların böyle bir anlayışı bir anda gerçekleştirdiklerini pek sanmıyoruz. Manzara resminin uzun zaman, bir hikâyenin çeşitli evrelerini belirten bir fondan, panorama şeklinde bir görünüşten (Dun - huanğ resimlerinde *cataka* [*jâtaka*] nın temsili), birbiri üzerine sıralanmış dağların renkli rüyaları andıran manzaralar görünüşünden başka bir şey olmadığı ileri sürülebilir (VIII. yüzyılda Li Sev - hyun ve Li Çao - tao). Teknik gelişmeler ise manzara resimlerine daha genişlik vermiştir. VIII. yüzyılın ortalarında Vu Tao - tse, resmin çevresine daha kıvrak bir şekil veriyor, çizgiyi daha canlı bir şekle sokuyordu; Çin mürekkebinin çeşitli şekillerde kullanılabileceğini bulan şair Vanğ Vey ise kendini tek renkli manzara resimlerine veriyordu. Artık IX. yüzyılı niteliyen ve büyük çapta manzara resimlerine yol açan gelişmenin kapısı açılmış demekti: gölge çizgilerin yerine az çok kalın çizgilerin belirdiği, yüksekliğine büyük kompozisyonlar; az çok su ile karıştırılmış mürekkebin ilkel bir perspektif vermeğe çalıştığı derinlemesine dağ manzaraları. Bu çeşit tablolar X ve XI. yüzyıllarda Li Çenğ, Fan - k'uan, Tonğ Yuan, Kyu - can ile öğrencileri Syu Tao - ninğ ve Kuo Hi tarafından daha da geliştirilecektir. XI. yüzyılın sonunda amatör ressamlar daha kişisel bir belirtme tarzı arıyacaklardır (Su Tonğ - p'o'nun bambularında, Mi Fey'in manzaralarında olduğu gibi). Bundan sonra da, titizlikle sıralanmış plânların bir bölümünü kaldırmak, belli belirsiz bir şekilde mürekkep lekeleriyle bir iç görünüşü hatırlatmak, daha çeşitli kompozisyonları ışıkla aydınlatmak suretiyle lirik manzara resimlerinin doğduğunu görüyoruz. Bu akım, daha sonra Çan mezhebinden olan din adamları tarafından en üstün bir tarza ulaştırılmıştır (Mou - k'i). XIII. yüzyılın sonunda bir tepki meydana gelmiş ve ışık içinde eriyen manzara resimleri yeniden ortaya çıkmıştır (Çao Monğ fu); Huanğ Konğ - Vanğ, Vu Çen, Vanğ Monğ'un ve kurşunilerin büyük üstadı olan Ni Tsan'ın manzaralarında lâkenin yerini boya almıştır. Minğ çağında Su - çeu bölgesi (Şen - ceu, Ven Çenğ - minğ) Vu okulu sayesinde Yüan çağının büyük manzara ressamlarının açtığı çığıra bağlı kalmış, buna karşılık Çe (Çe - kyanğ) okulu, Sunğ çağının lirik resim anlayışını tutmuştur.

XVI. yüzyılın sonunda Tonğ K'i - ç'ang ile Mo Şelonğ estetik hakkındaki yazılarında, renge ve çevreye bağlı olan kuzey okuliyle tuşa ve mürekkebe bağlı kalan güney okulu arasındaki farkı belirtmek suretiyle edebiyat okulunun ilkelerini tesbit ettiler. Bu sonuncu okula bağlı olan Tonğ K'i - ç'anğ XVII ve XVIII. yüzyıllarda Ts'inğ çağının dört klâsik manzarasına (Vanğ Şi - min, Vanğ Vu, Vanğ Huey ve Vanğ Yüan - k'i) örnek olmuştur. Geleneğe daha az bağlı olan kişiselciler (Şi - t'ao, Pa ta şan cen, Konğ Hyen, K'uen - ts'an) hem mürekkebi, hem tuşu, hem de lâkeyi üstün bir sanatla kullanmışlar ve yeni yeni şaheserler meydana getirmişlerdir. XIX. yüzyılın en tanınmış ressamı olarak Çao Çe - k'ien (1829 - 1884) gösterilmektedir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyen Vu Yu, geleneksel Çin estetiğine bağlı kalmakla birlikte, Avrupa resim tekniğini de benimsemiştir.

Halk cumhuriyetinin kuruluşundan beri Çinde sosyalist realizmi uygulıyan birçok ressamlar türemiştir.

Heykel: Çanğ'ların Anyanğ'taki hükümdarlık mezarlarında bulunan beyaz mermerden işlenmiş küçük heykeller, Çin plâstik sanatlarının özelliğini açığa vuracak niteliktedir; sanatçının kaygısı, şekli bir bütün halinde vermek, anlamı ayrıntıya kaçmadan bütün olarak belirtmektir. Eski çağlardan kalmış bunlardan başka heykel örneği bugün yoktur. Binalarda süs olarak kullanılan heykeller de her halde binalar gibi tahtadandı. Çanğşa (Hu nan, M. Ö. IV ve III. yüzyıllarda) mezarlarında bulunan lâke kaplı tahtadan insan ve hayvan şekilleri, insan heykellerinin hayvan heykellerine göre çok daha geri olduğunu göstermektedir. Han çağı (M. Ö. III. yüzyıl - M. S. III. yüzyıl) mezarlarında bol bol bulunan fırınlanmış toprak heykelcik (minğ

1. Oturan Buddha heykeli, Şan - si eyaletinde, Yun Kanğ'da (VI. yüzyıl); 2. Kanatlı Ejderha (559), Tyen Vu - ti'nin mezar anıtından; 3. Kuanyin Bodhisattva, tahta heykel (XIII. yü yıl); 4. Bronz üç - ayak (Tarih öncesi ve Etnografya Müzesi, Roma); 5. "Lolo halkı hayatından bir sahne» (tablo, G. Ros koleksiyonu, R. Società Geografica Italiana); 6. «Beş Arhat [Nirvana'ya ermiş Buddhist keşiş] ın sadaka verişi» (tablo, Lın T'inğ Kuey ile Çov Çi - ç'anğ'ın eseri, 1178); 7. Porselen üzerinde çalışan ressam; 8. Üç renkli Mey - P'inğ vazosu, Minğ çağı (1368 - 1644); 9. Bronz âyin vazosu (VII - VIII. yüzyıl)

k'i) lerden anlaşıldığına göre, bu sanat uzun zaman devam etmiştir. İnsan heykelcikleri uzun entarilere bürünmüş yassı şekillerdir, ama olağanüstü bir canlılık gösterirler (dansörler). O tarihte, taş üstünde heykel mezar taşlarında görülmeğe başlar. Şantunğ ve Ho - nan mezarlarının bulunduğu odacıkların yontulmuş ya da işlenmiş taşları üzerinde, mitoloji ile halk efsanelerine ve günlük hayata ait sahneler yer almaktadır. Bunlar birbiri üstüne sıralanmış, hareket halinde ve profil olarak görünen şekillerdir. Sı - çuan'da tümülüs'ün giriş yolundaki sütunlar dört yönün sembolü olan hayvan şekilleriyle süslüdür (Çen sütunundaki ünlü güney kırmızı kuşu). Geniş plânlar üzerinde işlenmiş yuvarlak çıkıntı halindeki hayvan şekilleri, mezar taşlariyle birliktedir: Huo K'iu - pinğ (M. Ö. 117) in mezarında bir barbarı ayaklariyle ezen at; Ho - nan ve Sı - çuan'daki çökmüş ya da yürüyen aslanlar (Paris'te Guimet Müzesi). V ve VI. yüzyıllarda güney sülâleleri için (Nankin yakınlarında) yapılmış olan aslanlarla büyük balık şekilleri, yontma taş işçiliğinin geliştiğini gösterir: sırtları kabarık duran hayvanların sanki sıçramağa hazır bir halleri vardır. Mezarlara giden yolları bu şekilde hayvanlarla süsleme geleneği, XVII. yüzyıla kadar sürmüşse de, zanaatçı elinden çıkmış olan Minğ çağı mezarlarının büyük şöhret kazandığı halde (Pekin yakınlarında), bir sanat değeri yoktur. Yalnız Tanğ sülâlesinden imparator T'ay-tsonğ (VII. yüzyıl) un adlarını gösteren kabartmaların plâstik değeri ve o çağın mezarlarındaki küçük heykellerde görülen bir realizmi vardır.

Buddhizmin yayılması sonunda Çinli zanaatçıların bilgisi de artmıştır. Orta Asya yoliyle Hindistandan gelen yeni şekillerin IV. yüzyıldan başlıyarak Çinde taklit edildiğini görüyoruz. V. yüzyılın ortalarında Vey hükümdarları tarafından Buddha dininin kabul edilmiş olması kuzey eyaletlerinde heykel sanatının gelişmesini sağlamıştır. Dinî kurullar, Orta Asyanın *minğ - oy* (kayalıklar içindeki tapınak) larından esin aldılar. Gobi çölünün sınırında bulunan Dunhuanğ'ın Ts'ien - fo tonğ, resim ve alçıdan kabartmalarla süslü mağaralara bağlı kalmasına karşılık, Yün - kanğ tapınağı (Şen - si) kayanın içine yontulmuş heykellerle süslenmiştir; bu bölgenin en eski mağaraları Kuşan - Gandhāra (Bamiyan) sanatını taklit eden eserlerle doludur; ama Çinliler tarafından işlenen bu yabancı şekiller çok geçmeden özel bir sanat çeşnisi almağa başlıyor: cepheden görünüş, düzgün kıvrımlı ağır kumaşlar altında çizgileri belli olmıyan vücutlar, Buddha ve Boddhisattva'ların yüzlerindeki ısrarlı durgunluk, bir iç rüya âlemine dalmış yarı kapalı gözler, dudaklara hayat veren bir gülümseme. V. yüzyılın sonunda Lonğ - men'de olduğu gibi, Yun - kenğ'de de (494 ten sonra) vücutlar biraz daha uzuyor, elbise ve eşarpların kıvrımları ise daha ince bir sanatla işleniyor. Aynı zarif ve ince sanatı yaldızlı birçok bronz eşyada da bulmak mümkündür.

VI. yüzyılın ortalarına doğru vücut biraz daha ağırlaşır, yüzler biraz daha yuvarlak bir şekil alır, elbiselerin üstünde çeşitli süsler belirir (T'ien - lonğ şan'da kuzey Çi'lerinin sanatı). Ağırlık konusundaki bu titizlik Suy çağında da devam eder (589 - 618). Tanğ çağında girinti çıkıntı sanatı da buna eklenir. Gupta üslûbundaki modeller T'yen - lonğ şan'da taklit edilir. Aynı zamanda geniş yanaklı, kalın boyunlu yüzler, soğuk ve mânasız bir hal alır; resmî din haline gelen Buddhacılık, tanrıların heykellerine bile standard bir şekil verir (Lonğ - men'deki büyük Buddha heykeli, 645). Ondan sonra da artık şekillerde hiçbir yenilik olmaz; yalnız resim modellerinin etkisi altında realizm, kabarıklık ve şişkinliğe doğru bir eğilim göze çarpar (Sunğ çağı). Çin heykelciliği artık bir zanaat halini alır.

Bronz işleri: Anyanğ (M. Ö. 1300 - 1028) da bulunan en eski bronz eşyada şekil ve teknik bakımından görülen olgunluk, uzun bir hazırlık ve çalışma devresinin varlığını göstermektedir. Bronz eşya tekniğinin güney Sibirya'dan alınmış olması mümkündür. Ancak. bu bölgede Çinlilerdeki bronz eşya zenginliğini gösterecek hiçbir belirtiye rastlanmamıştır. Az bulunur bir madde olup zenginlik belirtisi olarak görülen bronz, Anyanğ'da yalnız hükümdarla saray adamlarına vergi bir şeydi; onlar da bu maddeden yalnız dinî törenlerde kullanılacak kablarla silâh yaptırırlardı. Bronzdan yapılmış çeşitli şekillerde kablar vardı: bu kablar et, tahıl ve içki koymak için kullanılırdı. Bütün bu kablar az çok kabartma şekillerle süslüdür; fon olarak da sonradan Çinlilerin *leyven* ya da gök gürültüsü motifi adını verdikleri kare ya da yuvarlak şekilde helezonî bir motife sahiptir. Bu süs bütün kabın yüzünü kaplarsa da, çoğu zaman üst üste sıralanır ve kabın çeşitli bölümlerini belirtir. Süsler çoğu zaman hayvan şekillerinden esin alınarak yapılmıştır; başlıca şekil alt çenesi olmıyan patlak gözlü bir yüzdür; sonradan buna *t'ao - t'ie* adı verilmiştir. Bundan başka, balıklar, kuşlar, yılanlar ve filler de vardır. Bazı süsler bu hayvanların çeşitli tarafları alınarak meydana getirilmiş şekillerden de olabilir. Kabların da bir hayvan şeklinde yapıldığı olur: fil (Guimet Müzesi), sırt sırta koçlar (British Museum), küçük bir insanı pençesine almış dişi bir kaplan (Cernuschi Müzesi) gibi. Bu sembollerin anlamını henüz bilemiyoruz.

Bronz silâhlar da hem balta hem hançer hizmetini gören kesme âletleri, kargılar, kıvrık bıçaklardır; bazı tören silâhlarında ise firuze ve yeşim taşlarından süsler vardır. Kablarda olsun, silâhlarda olsun, kısa sunma yazıları bulunur. Çov sülâlesi bronz eserlerde Şanğ çağı sanatını devam ettirmiştir; bu sülâlenin X. yüzyıldaki kablarının önceki kablardan farkı, bazı şekillerin ortadan kalkmış olmasından ve daha az motif kullanılmış olmasından ibarettir. VIII ve IX. yüzyıllarda sunma yazıları biraz daha uzar ve bize eşyanın kim için ve ne zaman yapıldığını açıkça gösterir; dökme bozulur, *t'ao - t'ie* denilen çehre ya büsbütün yok olur, ya da iki patlak gözden ibaret kalır, acayip hayvan şekilleri ise büsbütün uzar. V ve VI. yüzyıllardan başlıyarak Savaşan Kırallıklar üslûbu, bronz sanatına bir yenilik getirir: Çin sömürgeciliği genişledikçe kuzey barbarlarının ya da güney Ç. S. nın esinlediği temalarla karışık Şanğ motifleri yeniden belirir. *T'ao - t'ie* küçük yuvarlak kabarıklar şeklinde başka hayvan şekilleriyle birleşir ve helezonî bir fon üstünde daha gösterişli bir şekilde ortaya çıkar. Çok ustaca işlenmiş eğri çizgiler sayesinde ahenkli bir gösterişi olan bütün bu süslerin içi gelişi güzel serpiştirilmiş noktalarla doludur. Bundan başka, yeşim taşı gibi değerli taşlar da bu süslere ayrı bir güzellik vermektedir. Atın binek hayvanı olarak kullanılması gibi, kuzeyden gelen kılıç, ayna ve kemer başlığı da bu çağda yapılmağa başlanmıştır. Bu eşyada görülen zengin süsler, bunları kullananların lükse ne dereceye kadar düşkün olduklarını gösterir.

Han çağı sanatı, bir önceki çağın teknik gelişmelerinden faydalanmıştır; gümüş, kırmızı bakır, malakit katmalı yaldızlı bronz eşya yapılmıştır. Bu çağın süsleme tarzında, bir yandan Savaşan Kırallıklar çağının kıvrak helezonlarında bir sertlik, öte yandan tabiattan alınmış motifler göze çarpmaktadır: gerçek hayvan şekillerinin hareketlendirdiği bulut,

dağ ve ağaç motifleri vardır. Orta çağda bronzun artık tören eşyası yapımında kullanılmadığını görüyoruz. Sunğ çağında, XII. yüzyılda arkeoloji alanındaki buluşlar eski vazoların yeniden moda halini almasına sebeboluyor; bugün bile bu eserleri taklit ediyorlarsa da, süsleri iyice okuyup anlıyamadıkları için, eski örneklerdeki olgunluğa ulaşmak imkânını bulamıyorlar.

Küçük sanatlar: Zanaatçıların eseri olan porselen, lâke eşya ile yeşim taşından eşya Çinde küçük sanatlar arasına girmez. Bin yıldan fazla bir zamandan beri bu maddeleri işlediği için Asyada olsun, Avrupada olsun Çin bu alanın rakîpsiz üstadı sayılmıştır. Bu eserlerin alçak gönüllü yaratıcıları, sabırlı ve usta olmakla birlikte tekniklerinde daha iyiyi ve güzeli bulmak için durmadan araştırırlardı. Yaptıkları eşyanın yüksek fiyatı, onları sanatlarında teşvik ederken, kullandıkları maddenin inceliği de sanatlarında başarılı kılardı.

Değerli bir madde olan yeşim taşı bu eğilimin tipik örneğidir. Tarihten önceki zamanlardan başlıyarak yabancı ülkelerden getirilen bu madde, gerek güzelliği, gerek dayanıklılığı bakımından kutsal eşya yapımına en uygun bir madde olarak kabul edilmiştir. Şanğ sülâlesi, gökyüzü (*i*, ortası delik bir disk), yeryüzü (*tsonğ*, içi boş bir silindiri çevreliyen kübik bir şekil) tanrılarını temsil etmek, rütbeleri belirten işaretleri göstermek ve muska niteliğinde taşımak için bu taşı kullanmıştır. Sonraki yüzyıllarda yeşim taşına daha birçok sembolik anlamlar verilmiştir: temizlik, hükümdarlık, ölümsüzlük alâmeti gibi. Yeşim taşından yapılmış bir ağustos böceği ölünün ağzına yerleştirilir, aynı maddeden yapılmış başka şeyler de ölünün vücudunun kokmaması için çeşitli deliklerine konurdu. Savaşan Kırallıklar çağı eski şekilleri saklamakla birlikte, bu şekilleri ince işlerle süslemiştir. Çin birliği kurulduğu sırada (M. Ö. III. yüzyıl) yeşim taşı imparatorun sembolü halini alıyor ve atelyeler yalnız imparator için bu taşı işliyordu. Han sülâlesi için yapılmış olan yeşim taşından eşya son derece zarifti. Sonraki çağlar hakkında fazla bilgimiz yoktur; yeşim taşlarının üstünde yazı bulunmadığından eşyanın tarihini tesbit etmek de imkânsızdır; üstelik bu geleneksel sanatta şekiller olsun, motifler olsun son derece ağır bir şekilde gelişmektedir. Sunğ çağında eski eserlerin meydana çıkışı bu işin yeniden ele alınmasına sebebolmuştur. XVIII. yüzyıldan başlıyarak küçük heykeller ve klâsik bronz vazoların şekillerini, mücevherleri taklit etmek için beyaz ve yeşil yeşim taşı kullanılmağa başlanmıştır. Çinliler bu zanaatta da usta olduklarını göstermişlerdir. Ama bol süslü şekiller yavaş yavaş eski zarifliğini kaybetmiş, zanaatçı kendisini yalnız yaratıcılık kaygısına kaptırmıştır. Yeşim taşından başka, bugün bile Avrupalı meraklıların zevkini okşıyan sert taşları da işlemeğe başlamıştır.

İpek işleri: Şanğ çağının bronz eşyası üzerinde parçaları kalan ipekli kumaşlar, ipek böceği yetiştirmekte olduğu gibi, ipeği dokumakta da Çinlilerin bir hayli ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Han sülâlesi zamanında Çin ipeklilerinin dış satıma çıkarılması memlekete büyük gelir sağlamaktadır; yabancılar elde edilen ipliklerin hep aynı uzunlukta olmasına şaşmaktadırlar. Bu başarının sırrını ise Çinliler uzun zaman büyük bir kıskançlıkla gizli tutmuşlardır. Çini çevreliyen bölgelerde (Kore, Moğolistan, Sinkyanğ ve hattâ Yakın Doğu) bulunan o çağa ait ipekli kumaş parçaları teknik bakımdan da değişiklikler göstermektedir; damaskolar, sadakorlar, ince tüller, Tanğ zamanında Sasani dekorların taklidi, Çin tekstil sanatına bir yenilik getiriyor. Nara Şôsôin'de bulunan bu çağa ait örnekler, çeşitli boyama usullerinin de Çinliler tarafından bilindiğini göstermektedir. Sunğ çağında altın ve gümüş işlemeli ağır ipekli kumaşlarla X. yüzyılda Uygurların getirdiği *k'o sı* (küçük ilmikli döşemelik kumaşlar) meydana çıkıyor. Yüan sülâlesi Çinde yapılmış değerli ipek kumaş alım satımına önem veriyor; bu da Avrupada bu çeşit kumaşların yapımına başlangıç oluyor (Pisa ile Lucques). Sonraki çağlarda teknik bakımından göze çarpacak bir yenilik olmuyor.

Lâkeler: İlk süslü lâkeler M. Ö. IV ve III. yüzyıllara aittir (Ho - nan'da Çanğşa mezarları). Han çağında bu sanatın büyük bir ilerleme kaydettiğini, imparatorluk atelyelerinin Sı - çuan'da kupalar, boya kutuları, adak masaları yaptığını görüyoruz; örneklerini Korede Lo - lanğ mezarlarında bulduğumuz bu esyanın üstünde yapıldığı tarihi gösteren yazılar da vardır.

Şôsôin'de Tanğ çağına ait birçok lâke eşya vardır; oyun masaları, müzik aletleri, boyalı ya da sedef işlemeli kablar ve çekmeceler. Sunğ sülâlesi altın ve gümüş lâkeler kullanıyor, oymalı ve kabartmalı lâkeler yaptırıyor. «Pekin lâkeleri» adı altında bu sanat zamanımıza kadar devam etmiştir. XVII. yüzyılda Coromandel denilen lâke paravanalar meydana çıkmıştır. Çinde değerli tahta eşya yapımında özellikle sert ve değerli ağaçlar kullanılırdı (gül ağacı, Hint meşesi, kâfur ağacı); çivi, tutkal gibi şeyler kullanılmaz, parçalar birbirine cıvatalarla tutturulurdu. Çizgiler sade idi ve uzun zaman yalnız eşyanın göreceği işe göre ayarlanırdı. Başlıca yapılanlar, alçak masalarla çekmecelerdir. Sandalye, VIII - IX. yüzyıllarda yabancıların etkisiyle görünmeğe başlamıştır. Bazı eşya çok renkli lâke ile kaplı ya da sedef işlemelidir. Oymalı ve kırmızı lâke kaplı olan eşya ise daha sonraki çağlara aittir.

Seramik: Çok eski çağlardan beri Çinlilerin özellikle iki şeye önem verdikleri sanılmaktadır: toprağın yüzünde beliren pürüzleri yok etmek ve toprağı yüksek ısı ile sert bir duruma getirmek. Bin yıldan uzun süren bir çalışma sonunda Şanğ çağında hafif bir su kullanılmağa başlanmıştı. Bu çağda porselen yapmayı başardılar. Hemen aynı zamanda Milâttan az önce, camla birlikte batıdan getirilen kurşun verniğini kullanmağa başladılar. Bunların parıltılı renkleri Tanğ sülâlesinin üç rengini canlandırır. Sunğ çağı Çin seramiğinin altın çağını yaşamıştır: deniz yeşili kab (*céladon temmoku*) ların, *tinğ*'lerin güzelliği şekillerdeki incelik, kakma ya da işleme süslerin sadeliği birbirine karışır; boya ile süsleme pek azdır. Yeni yeni usuller bu tarz süsleri en üstün noktasına çıkarır: XIII. yüzyılda ateş rengi mineler, XIV. yüzyılda ise bakır kırmızısı ile kobalt mavisi kullanılır.

Minğ çağının başında Kin - tö çen (Kyanğ - si) de kurulan bir imparatorluk fabrikası, seramik yapımına XIX. yüzyıla kadar süren büyük bir hız vermiştir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda yeşille pembe çeşitlerinin birbirini kovaladığını, her çeşit maddenin taklit edildiğini görüyoruz. Avrupadan yapılan ısmarlamalar dolayısiyle işin sanat tarafından çok zanaat tarafına önem verilmesi, bu çeşit yapımın dengesini yitirmesine sebeboluyor.

Çinli sanatçılar bölmeli mine işlerinde eski ustalıklarını hâlâ saklamaktadırlar; çalışma tarzlarında bir canlılık göze çarpmaktaysa da, seçtikleri modeller çok yeni çağlara aittir.

Nakışçılık, el işleri: Nakışçılık Çinde çok eski bir gelenektir. Bu konu üzerinde eski metinlerde bulunan kayıtların dışında elimize geçen ilk belgeler Han çağına aittir. Bunlar Moğolistanda Noin - ula'da bulunan bulut ve ejderlerle süslü ipekli kumaş parçalarıdır. Nakışlar çeşitli renklerde ipekten zincir iğnesi ile işlenmiştir. Tören elbiselerini süsliyen nakışlar Buddha dininin Çine girmesiyle birlikte bayraklara ve Buddha rahiplerinin elbiselerine de uygulanmıştır. Meselâ Tanğ sülâlesi zamanında Dun - huanğ manastırından çıkma bir bayrağın (British Museum) beyaz ipekten zemini üzerine kırmızı, sarı ve yeşil ipek iplikle çok sıkı zincir iğnesi işlendiğini görüyoruz. Yine Tanğ zamanında yeni bir teknik ortaya çıkmıştır: düz Çin işi; önce zincir iğnesiyle birlikte kullanılan bu iğne, sonradan zincir iğnesinin yerini alacak ve nakışçılıkta görülen bütün gelişmelerin temeli olacaktır. Dun - huanğ'dan çıkan ve üstünde Çin işi nakışlar bulunan bir ipekli kumaş parçası Guimet Müzesinde saklanmaktadır. Sırma ya da ipekle işlenmiş nakışlar batı usulü iğnelerin getirdiği yeni tekniklerle daha da zenginleşmiştir. XIV. yüzyıldan sonraki devirlerde bu sanat son derece gelişmiş, yüksek sosyeteden genç kızların eğitiminde yer almıştır; yatak örtülerine, perdelere varıncaya kadar yayılmış, bazı kere değerli taşlarla da süslenmiştir. Çiçekler, kuşlar, sahneler v. b. gibi motifler devrin ressamlarının tablolarından esin alınarak yapılmakta ya da kişilerin toplumundaki mevki ve görevlerini gösteren sembolleri belirtmektedir.

Cam işleri: Çinde cam yapımı M. Ö. III ya da IV. yüzyıla kadar çıkar; ilk saksı sırı ve Yakın Doğudan getirilmiş olduğu sanılan cam eşya yapımı tekniği de yine bu çağda görülmektedir. Bulunan en eski parçalar düz ve tek renkli şeylerdir; daha sonra yapılmış olan parçalarda çeşitli renklerde, kabartma ya da oyma süsler vardır. Han çağında cam eşya (çok renkli bilyalar, remizler) kalıplara dökülmüş ya da yontulmuştur; cama üfleme ile şekil verme ve şişe, bardak gibi eşya yapımı ancak Tanğ çağından sonra meydana çıkmıştır. Çin camı seyrek olarak şeffaftır. Daha çok, yeşim taşı, akik, mühresenk gibi sert taşları taklit etmek için buzlu, ya da yarı buzlu bir niteliktedir. XIII. yüzyılda cam yapımının en büyük merkezi Hanğ - çov (Çeo - kyanğ) du: Ts'inğ çağında ise Po - şan Hyen (Şantunğ) oldu. Şekilleri zamanımızdaki porselenleri hatırlatan büyük vazolar, o devirden kalmadır; bazı kere eglomize (iç yapısında yaldızlı süsler bulunan cam eşya) camdan tütün şişelerine de rastlanır.

Giyecekler: Çin tarihinin çeşitli çağlarına ait giyecekler hakkındaki başlıca belgeleri resimlerde, heykellerde, seramik eşyada, dokuma sanatında, dinî metinlerle başka metinlerde bulmaktayız. Çin erkek elbisesi öteden beri iki parçadır: ceketle entari. Tören entarisi uzun, iş entarisi kısadır. Bu iki parça ayrı olabileceği gibi, bir entari şelinde birleştirilmiş de olabilir. Uzun entari, memurların ve yüksek sosyeteden kişilerin tören elbisesiydi.

İşlemeli bir Çin elbisesi (Tarih - öncesi ve Etnografya Müzesi, Roma)

Kadın elbisesi erkeğinkinden farklı değildi, ama daha göz alıcı renkli kumaşlardan yapılırdı. Erkeklerin iç çamaşırı kısa bir donla kısa kollu bir mintandan ibaretti. Kadınlar oval şekilde biçilmiş bir kumaşı kordonlarla boyunlarına ve bellerine bağlarlar, bu suretle göğüslerini örterlerdi, ama sırtlariyle yan taraflarını açıkta bırakırlardı. Bundan başka, kadınlar da erkekler de yerine göre kısa ya da uzun birer pantolan giyerlerdi.

Resmî elbise, her zaman giyilen elbisenin üstüne giyilen uzun bir entariydi. Bu elbise, belden büzmeli olabileceği gibi, omuzlardan ayaklara kadar dümdüz de olabilirdi. Bazı kere astarlı, bazı kere de astarsızdı. Kolları geniş, fakat bileklerde büzmeliydi. Han çağından kalmış olup bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesinde bulunan bir tuğla üstündeki resimden anlıyoruz ki, o devrin kişileri entarinin üstüne yakaları göğüs üstünde kavuşan bir ceket ve ipek bir kemerle bele bağlanmış bir etek giyerlerdi.

Hali vakti olanlar, kışın içi kürklü bir manto giyerlerdi. Çağlar boyunca bu mantonun şeklinin değiştiğini görüyoruz; meselâ VI. yüzyılda İran modası Çine yayıldığı zaman uzun kaftan giymeye başlamışlardır.

İpek ya da pamuk astarlı kumaştan olan çorap, çoğu zaman dikilirdi; bazı kere de üst tarafı altın telle süslenirdi. Batıda olduğu gibi, Çinde de pabuç şekilleri değiştiyse de, erkekler genel olarak üstü beyaz kenarlı siyah bezden pabuçlar giyerlerdi; pabucun yalnız taban kısmı deridendi. Kadınlarla yüksek tabakadan kişilerin pabuçlarının üst kısmı işlemeli ya da boyalı ipek kumaşlardan yapılırdı.

Halk tabakasının elbisesi, az çok kısa bir pantolonla bol bir ceket ya da kazaktan ibaretti. Bununla birlikte, zengin ailelerin yanında yaşıyan uşaklarla hizmetçiler efendileri gibi uzun entariler giyerlerdi.

Çin tarihi boyunca saç tuvaleti de bir hayli değişmiştir. Öteden beri kadınlar saçlarına altın, gümüş ya da değerli taşlardan saç iğneleri takarlardı. Bir genç kız, on beş yaşına girdiği zaman başına törenle iğne takılırdı; bu, kızın çocukluktan genç kızlık çağına geçtiğini gösterirdi. Kadınlar, başlarına saç iğnelerinden başka taç giyerler, çiçek ve kuş şekilleriyle süslü altın çelenkler geçirirler ya da sadece havada dalgalanan kurdelâlar takarlardı. Erkeklerin, çoğu zaman ipekli bir kumaşla, kadifeyle ya da kürkle çevrili olan takkeleri kişinin bağlı olduğu sınıfa ya da yerine göre değişirdi. Meselâ bir memur baş sağlığına giderken, perhiz ederken ya da evine çekildiği zaman aynı takkeyi giyemezdi. Erkek giyeceğinin en önemli bölümlerinden biri olan takke, genç kızların saçlarına iğne takmasına benziyen bir törenle erkek çocukların başlarına giydirilirdi.

Görev ve sosyal mevki farkları, resmî elbiseye daima tesir etmiştir. Matem için beyaz renk elbise giyilirdi. Elbisenin biçimine göre, kişinin ölüyle olan yakınlığı belirtilirdi. Sarı renk daima imparatorlarla yakın akrabalarına mahsus bir renktir.

Elbiselerin süsleri de değişmiyen bir göreneğe uyardı. Meselâ imparatorla kişizadelerin tören elbiselerinde on iki tane sembollü süs bulunurdu. Yalnız imparatorun elbisesinde bu süslerin hepsi birden bulunabilirdi. Resmî törenlerde sivil mandarinler elbiselerinin göğsüne işlenmiş bir kuş, askerî mandarinler ise dört ayaklı bir hayvan resmi takarlardı. Dokuz sınıfa ayrılan mandarinlerin derecelerini bu

işlemeler, kemerlerindeki tokalar ve takkelerin tepesindeki düğmelere göre ayırdetmek mümkün olurdu; bu düğmeler mandarinin derecesine göre işlenmiş ya da sade mercandan, safirden, kristal ya da altından olurdu. British Museum'daki Ku K'ay - çe (IV. yüzyıl) motiflerinde Çin giyeceklerine ait zengin örnekler vardır; Tanğ çağından kalma küçük heykelleri de anmak gerekir (Guimet ve Cernuschi müzeleri). Guimet Müzesindeki Tun - huanğ bayrakları (VIII ve IX. yüzyıllar) ile Keşiş Castiglione'nin motifleri (XVIII. yüzyıl) bağışlayıcıları göstermektedir.

Müzik: Dünyada yazı ile kaydedilmiş musiki sanatının belki en eskisi olan Çin musikisi, uzun gelişmesi sırasında dünya musikisinin bildiği bütün teknikleri denemiştir. Bu musikinin yaratıcısı, inanıldığına göre Fu - hi (M. Ö. 2935) dir. Başka bir efsaneye göre, Çinde musiki şöyle başlamıştır: İmparator Huanğ - ti (aş. yu. M. Ö. 2697), Linğ - lun adındaki bakanını, Çindeki Kuntun dağlarına göndererek bir bambu türünden, tabiî bir ses veren bir kaval yapmasını emretmiştir. Bu seslerin notasına Huanğ - çunğ adı verilmiştir. Bu notadan, erkek ve dişi feniks kuşunun öterken çıkardığı seslere göre, on iki yarım tondan ibaret bir kromatik gam meydana getirilmiştir. Bu efsane, tabiatiyle, derece derece gerçek bir gelişmenin mitolojik açıklanmasından başka bir şey değildir. Yüzyıllar boyunca bu gelişmeye sayısız kişiler katılmış olmalıdır; fakat inanılır belgelerden öğrenildiğine göre, daha çok erken zamanlardan beri Çinde musiki aletleri yapılmıştır. Daha M. Ö. II. binyılda bile Çinliler yuvarlak flütler, taştan yapılmış müzik çan takımları, çanlar, davullar, uzun kitara gibi aletleri kullanıyorlardı. Bundan sonraki binyıl içinde flütler, utlar, birkaç çeşit vurma saz, nihayet bambu borularından meydana gelmiş bir ağız orgu kullanılmıştır. Bu org, sanatçının içine üflediği kantar kabağı şeklinde bir kabdan hava alırdı. M. Ö. III. yüzyılda «Bütün geleneklerin bozucusu» sanı verilen İmparator Çin Şi Huanğ, Çin belge ve kitaplarının pek çoğunu yakmışsa da, kurtulan el yazmalarından Konfuçyus (Kunğ Dzı) tan önce musikinin teorisi ve pratiğinin hatırı sayılır ilerlemeler kaydetmiş olduğu anlaşılmaktadır. O zaman musiki, kültürün bir kolu haline gelmiş ve bir gencin, on üç yaşında öğrenimine başlaması gereken bir konu olmuştu. Musikinin esası olan beş tonlu gamın kromatik gam ile olan çeşitli münasebetleri incelenirdi. Birçok tipte musiki aletleri icadedilmişti. Şan, aletli musikiden daha fazla rağbet görüyor ve Çinde her zaman olduğu gibi, musikiye sırf duyguları okşıyan bir sanattan çok, şairce ve felsefi fikirleri belirten bir sanat gözü ile bakılıyordu. Çinliler tabiatta, sekiz çeşit musiki sesi fark ederlerdi: madenî ses, taş, ipek, bambu, su kabağı, pişmiş toprak, deri ve tahta sesleri. Madenden *po çunğ* dedikleri büyük çanlar yaparlardı. Bir müzik icrasının başlangıcı bu çanlarla belirtilirdi. Ahenk veren ve *te çunğ* adını taşıyan küçük aletler de madenden yapılırdı. *Pien çunğ* denilen ve taş aletlerle birlikte çalınan on altı zarif çancıklar da madendendi. Taştan, *te - ç'inğ* denilen ve özel ses çıkaran kurs ya da levhalar yapılırdı. Bu taşlarla, musiki parçalarının başlangıcı ve sonu gösterilirdi. Yine taştan *pien - ç'inğ* denilen ve tam bir nota serisi veren on altı taşlık bir alet daha vardı. İpekten de şu aletler yapılırdı: *ç'in* denilen ve parmak basacak perdeleri olan bir çeşit uzun kitara, bunun beş ya da yedi ipek teli vardı; *sue*, *ç'in*'den daha büyük olup yeri değiştirilebilen bir köprüsü ve yirmi beş teli olan bir alet; yine *ç'in*'e benziyen, fakat parmak basacak perdesi olmıyan on dört telli bir kitara; bambu sesinden faydalanarak yapılmış *p'ay syao* denilen ve on iki borudan ibaret bir çalgı, bu boruların her biri kalın orta ve ince ses çıkaran üç kısma ayrılmıştı; yine bambu sesi çıkaran *ç'ih* adlı ve yandan üflenen bir çeşit flüt (croos flute) ile *yo* denilen, dikey ve ucundan üflenen bir flüt, su kabağı sesi veren *şenğ* adında bir küçük ağız orgu. Pişmiş topraktan *süen* adını taşıyan bir çalgı yapılırdı. Deri ve tahtadan da çeşitli davul ve vurma sazları yapılırdı, meselâ *muyü*. Muyü (= tahta balık) bir kutuya benzerdi. *Yü* de tahtadan olup uyuyan kaplan şeklinde idi, kaplanın omurga kemiği testereyi andıran bir şekil gösterirdi.

Çin kitarası (ç'in) için bestelenmiş bir parçanın başlangıcı

Çin musikisi gamın seslerini gösteren işaretlerle yazılır, bemol ve diyezler de diyakritik işaretlerle gösterilirdi. Çinlilerin musiki işaretleri tempo'nun gösterilmesi bakımından yetersizdi, şarkıların hiç olmazsa bir kısmının ezber öğrenilmesi gerekirdi. Bu musikide iyi ses, genizden gelen, sıkı ve baskılı, yüksek, çok ince erkek sesi idi.

Çin müziğinde armoni kavramı yoktur. Melodilerin bütün eşlikleri (accompagnement), ritmik zemin ve akışı engellemiyen ikinci derecede melodilerden ibarettir.

Çin şarkılarında anahtar değişmeleri de yoktur. Bununla birlikte, kör bir bilgin olan T'u Kunğ, 1544 te çıkan *Yo Tien* başlıklı eserle, imparator Kyao Ven Ti'ye 471 yılında kromatik gama dayanan bir matematik modülâsyonlar kuramı sunmuştur. T'u Kunğ ve ondan önce yaşamış olanlar, kromatik gamı 1/5 ler sırasından çıkarmış ve bunu yapmakla Avrupalıların ancak birkaç yüzyıl sonra ele aldıkları bir konuyu başarmıştır.

Bugün Çinde kullanılan aş. yu. 130 cins musiki aleti vardır. Bunların en sevilenleri şunlardır: 1. *P'i p'a* adını taşıyan bir çeşit 3, 4, 5 ya da 8 telli ut ki en çok kullanılan 4 telli tipidir; bu tellerin sesleri C, F, G ve C dir. 2. *Şan sien* adlı bir çeşit ut; 3. *Yüe ç'in*, yani ay kitarası; bu aletin yuvarlak yassı bir gövdesi olup çift çift dizilen telleri vardır. Bu teller arasındaki perde farkları daima 1/5 dir. 4. *Kin* denilen şişkince bir kitara; 5. *Er - hu* denilen keman, 1/5 perde farkı gösteren iki teli vardır. 6. *Hu kin* adlı bir borulu keman; 7. *Pa* adını taşıyan taş ya da madenden ziller; 8. *Syao*, yukarıda geçen *yo*'ya ve Japonların *şakuhaçi*'sine benziyen, uçtan üflenen bir flüt; önünde 5, arkasında da 1 parmak deliği vardır. 9. Pan flütü, yani çeşitli uzunlukta borulardan yapılmış bir nefesli alet; 10. *Ti* de bir flüt olup 6 deliği ile bir de ek deliği vardır; bu deliğin üstü bir zar ile kapalı olduğundan, bu zar sese karakteristik bir vızıltı katar. 11. *La - pa* denilen silindir şeklinde bir borazan. 12. *So - na* adını taşıyan bir obua. 13. *Lo*, tiyatro musikisinde kullanılan bir gong. 14. *Yüm lo*, bir şasiye bağlı olan on küçük gongdan meydana gelmiş bir alet. 15. *Şenğ*, bir nefesli org. 16. Kazan ve kapak şeklinde çeşitli gonglar. 17. *Panğ*, bugün batılı dans orkestralarında kullanılan bir tahta blok. 18. *Yanğ - ç'in*, bir cins santur. Bunlardan başka kullanılan çeşitli musiki aletleri de vardır.

Çin tiyatro musikisi oldukça yenidir. Çünkü asıl temsilciler ancak M. S. 720 de başlamıştır. Fakat Çinin iki bölgesi şimdi belirli karakteristik operalara sahiptir. Bunların arasında Kuzey Çininki en çok sevilenidir. Temsiller,

piyeslerin plânlarına göre standardize edilmiştir; bununla birlikte, aktörlerin isteklerine göre, olayların sırası temsilden temsile değişebilir. «Kuzey Çinde insanlar operayı dinlemeye, güney Çinde ise seyretmeye gelirler» diye bir söz vardır. Operalar bazı kere kırlarda temsil edilir. Bu temsillerde, geleneğe göre yerli şarkıcılar oynar ve piyes bölge türküleriyle süslenir. Çin operasında çoğu zaman erkek şarkıcılar kadın rolleri oynar; fakat gelenek, erkek ve kadınların aynı zamanda sahneye çıkmasını hoş görmediği için, bütün bir operanın yalnız kadınlar tarafından oynandığı da olur.

Çinde müziğin öteden beri sanatlar arasında yüksek bir yeri olduğu halde, boya ve çanak çömlek sanatları kadar takdir edilmiş olduğu söylenemez. Bu, biraz da müzisyenlerin üç dört yüz yıldan beri Çinde aşağı tabakalardan yetişmiş olmalarının sonucudur. Çin yerli müzisyenlerinin hakir görülmesinin başka bir sonucu olarak, şimdi musiki yüksek öğrenimi tamamiyle Avrupa musikisiyle uğraşmaktadır. Böyle olduğu halde, İkinci Dünya Harbi sırasında halk türküsü motiflerinde bir canlanma görülmüştür. Modern koro tekniğinin yayılması ve müttefiklerin mâneviyatı yükseltmek amaciyle bu hareketi teşvik etmeleri sonunda yeni bir Çin musikisi doğmuştur.

Milliyetçi Çinde «Klâsik Çin Musikisi Birliği» adında 160 üyeden meydana gelmiş bir birlik, bu musikiyi geliştirmek için çalışmaktadır.

Tiyatro: Çinliler tiyatroyu çok severlerdi. Klâsik tiyatroda oyuncular hep erkekti; kadın rollerini de erkekler oynarlardı. Mimik ve şan'dan başka, cambazlık da istiyen bu sanatın öğrenimi 9 - 14 yaşları arasında başlardı. Şimdi kadın oyuncular da yetişmiştir. Sahnenin ne perdesi, ne kulisleri, ne de suflörü vardır. Çoğu zaman orkestra sahnenin dibinde, dekorun önüne yerleştirilmiştir. Tiyatroya yiyecek götürülür ve akşama kadar kalınırdı. Eski zamanlarda loncalar, hükümet makamları ya da zenginler, gezgin tiyatro kumpanyasını hizmete alırlardı. Şimdi büyük şehirlerde daimî tiyatrolar vardır. Bunların donatımı ve piyes seçimi batı tiyatro ve sinemasının etkisindedir. Bugün tiyatro, özellikle kırlarda devlet propagandasının önemli bir aracı haline gelmiştir.

Çin tiyatro maskesi

ÇİN SEDDİ (Çince adı: **Vanli - çanğ - çenğ** [= 10 000 *li*'lik duvar]; Moğ. adı: **Çağan kerme** [= ak duvar]), Kuzey Çinde, Kansu eyaletinde, Suçov şehrinin güneybatısından başlıyarak kuzeydoğu doğrultusunda Lyaotunğ körfezi kıyısında Şanhay - kuan'a kadar uzanan savunma duvarına verilen ad. Eski Çin mimarisinin en görkemli yapısı sayılan bu duvarın uzunluğu 4 000 km dir. Ç. S. nin ilk kesimleri M. Ö. IV - III. yüzyıllarda yapılmıştır. M. Ö. 221 yılında Çinin birleşmesinden sonra, imparator Şi-huanğti (M. Ö. 221 - 210) nin, imparatorluğun, kuzeybatı sınırlarını göçebelerin akınlarına karşı savunmak ve batıya giden kervan yollarının güvenliğini sağlamak üzere, kuzeydeki Ts'in, Çao ve Yen devletleri topraklarında bulunan eski savunma çizgisinin birleştirilerek 10 000 li uzunluğunda bir savunma duvarı yapılmasını emretmesi üzerine kurulmuştur. Sonradan Ç. S. ne birçok ekler yapıldığı gibi, birkaç kere onarılması da gerekli görülmüştür. Bugünkü şeklini Minğ sülâlesi devrinde (XV. yüzyıl) almıştır. Ç. S. nin yüksekliği aş. yu. 10 m, eni aşağıda 8 m, yukarıda 5 m dir. Üzerinde arabaların ve askerî birliklerin geçmesine yarıyan yollar vardır. Birkaç yüz m lik aralıklarla nöbet kuleleri yapılmış, belli başlı dağ geçitlerinde ise kaleler meydana getirilmiştir. Ç. S. nin batı ve güney kesimlerinde yapı gereci olarak daha çok baskı yapılarak tesbit edilmiş toprak (lös), kuzey kesiminde, Pekin çevresinde ise taş kullanılmıştır. Pekin in savunması için Ç. S. iki kola ayrılmıştır.

Eski çağlardan beri Çin topraklarını kuzey göçebelerinin akınlarından koruyan ve böylece Çin tarihinde önemli bir rol oynıyan Ç. S. nin birçok kesimleri günümüze kadar kalmıştır. Resim için bk. ÇİN.

ÇİN SIRADAĞLARI, Birmanya'nın kuzeybatı kıyısında, Üçüncü jeolojik devirden kalma, 1 500 - 2 700 m yüksekliğinde dağ sıralarını kapsıyan, zengin ormanlı dağlık bir yer.

ÇİN TÜRKİSTANI (Sinkyanğ): bk. DOĞU TÜRKİSTAN.

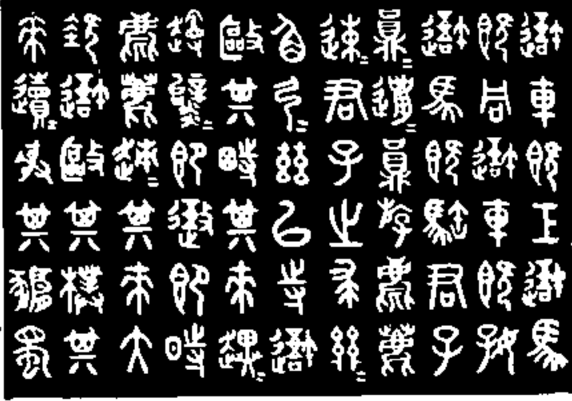
ÇİN YAĞI ya da ODUN YAĞI (İng. Chinawood oil, Tung oil; Alm. Holzöl, Tungöl; Fr. Huile de bois; Çin. Yu - tsinğ, tonğ - yu, pai - yu), boya sanayiinde kullanılan bir çeşit kuruyucu yağ. Kuruyuculuk bakımından bezirden sonra gelir. Avrupada kullanılması öğrenildikten sonra boya sanayiinde en çok aranılan bir madde haline gelmiştir. Ç. Y. yardımiyle her türlü dış etkilere dayanıklı vernik ve boya çok kolaylıkla yapılır.

Çin ve Japonyadan çok miktarda dış satıma gönderilen Ç. Y. bu ülkelerde yetişen Euphorbiaceae familyasından olan ağaçların (Aleurites cordata, Elaecocca vernica) elmaya benziyen ve yeşil renkli meyvalarının çekirdeklerinden elde edilir. Her mevvada 5 - 7 tane, ceviz şeklinde, tohumları yağlı, çok sert kabuklu çekirdek bulunur. Bu çekirdeklerin aş. yu. % 48 i kabuk, % 52 si iç olup bu çekirdek içlerinden damıtma yoliyle % 53, hidrolik preslerle sıkılmak yoliyle % 25 - 53 (çekirdek içi ağırlığı) yağ alınır. Elde edilen yağlar, gerek çıkarma şekline, gerek ağacın cinsine göre değişik vasıflarda olur. Çinde başlıca, Hankov ve Kantondan ihracedilir. Kanton yağı en iyi cinsidir. Japonyadan ise Hokkaido'dan dış ülkelere gönderilir.

Ç. Y. nın rengi açık ya da kahve rengiye çalan sarı, kokusu ekşidir. 1 litresi 0,936 - 0,944 gr gelir. Kırılma indeksi 1,503 - 1,510 dır. Isıtıldığı zaman kıvamı artar. 250 - 320° C arasında katılaşıp jelâtinleşir. Bunu önlemek üzere ya bezir yağı ya da sertleştirilmiş reçineler katılır. Asit sayısı 2,5 - 4,0 sabunlaşma sayısı 190 - 197; yod sayısı 160 - 175 tir. Zehirlidir. Cilt üzerinde yaralı yerlere sürüldüğü zaman egzama yapar. İnce bir tabaka halinde cam üzerine sürüldüğü zaman buz çiçekleri yahut buruşup kat yapar ve üç gün sonra bu şekilde sert bir tabaka halinde kurur. Vernik, vernikli boya, döşeme verniği, deniz boyaları gibi bileşiklerde bezir yağı ile karışık olarak kullanılır.

Odun yağı adını alması, Çinlilerin ağaç tekneleri ve bunların tahta kaplamalarını korumak için bu yağı sürmelerinden ileri gelmiştir.

ÇİN YAZISI, Ç. Y., genel olarak sesleri değil, kelimeleri gösteren bir yazıdır. Fakat ancak basit kelimeler bu şekilde yazılabilir; bileşik ve türetilmiş kelimelerde ise, ikinci kelime ya da ek ayrıca yazılır. İşaretlerin pek çoğunda, kelimenin söylenişi de belirtilir; fakat yazılışın tesbitin-

E s k i Ç i n y a z ı s ı

den sonra meydana gelen söyleniş değişmeleri dolayısiyle Ç. Y., söylenişleri iyi belirtemez olmuştur. Bugün yazı işaretleri sayısı aş. yu. 50 000 dir. Fakat bunların çoğu pek az kullanılır; 2 000 - 4 000 i günlük yazılar için yetişmektedir.

Yazıtlardan öğrenildiğine göre, Ç. Y., M. Ö. II. binyılın sonunda gelişmesini tamamlamış olup Çinin kendi malıdır. Bu yazının en eski geleneksel şekillerine Eski Yazı (Ku - ven), sonraki şekillerine ise Büyük Mühür Yazısı (Ta - çvan) adı verilir. Ç. Y. nın çok ve zengin şekilli bir yazı olması, belki Çov çağı sonunda meydana çıkan çeşitli büyük devletlerin kendilerine mahsus işaretler kabul etmesi sonucudur.

İmparatorluk yeniden birleşince M. Ö. III. yüzyılda, Çin kalem dairesince kullanılan yazı şekli, Küçük Mühür Yazısı (Syao - çvan) adı altında yayıldı. O zamandan beri Ç. Y. köklü bir gelişme göstermemiş, ancak ufak değişmelere uğramıştır. Bu değişmelerin en önemlisi M. Ö. 200 de olmuştur. O zaman meydana çıkmış olan yazı fırçasının yayılması ve bunun yazı yazma hareketlerine etki yapması, bu değişmelere sebebo'muştur. Bu etkilerle meydana çıkmış olan Yönetim Yazısı (Li - şu) nın yerine M. S. IV. yüzyılda, onun değişmesi ile daha zarif olan Normal Yazı (K'yay - şu) geçmiştir. *Normal yazı*, resmî yazışmada ve basımda kullanılmıştır; bu yazı günlük mektuplaşmalarda daha kısa şekiller alır; bütün bu şekillere genel bir adla *Hinğ - şu*, yani *Akıcı yazı* (Kursiv) denilir. Bunların en kısa şekline de *Ts'ao - şu*, yani *Not tutma yazısı* denilir. Genel olarak Mühür Yazısı temeli üzerinde çeşitli süslü yazılar meydana gelmiştir.

Yazı, eskiden tahta kalemle yazılırdı, sonradan kıldan yapılmış fırça kullanılmıştır. Çok eski çağlarda yazı bambu değnekçiklerle tahta levhacıklar üzerine yazılıyordu. Ancak, sonradan ve olağan dışı hallerde ipek üzerine, M. S. II. yüzyılda da kâğıda yazılmaya başlanmıştır.

Ç. Y. genel olarak yukarıdan aşağıya doğru yazılır, satırlar da soldan sağa sıralanır. Noktalama, ancak modern metinlerde kullanılmağa başlanmış ve hemen hemen genelleşmiştir.

Yapısı bakımından yazı işaretleri iki grupa ayrılır: Ana işaretler (*ven*) ve bunlardan türemiş işaretler (*tse*). Ana işaretler, çok eskiden eşya resimlerinden doğmuştur. Her iki grupun meydana getirdiği işaretler (ki bunların sayısı en eski zamanlarda aş. yu. 2 500 idi) ile fonetik bir yazı sistemi mümkün olmakta idi; yani birinci grup şekillerle eşya, ikinci grupla da bu kelimelerle eş sesli, fakat ayrı anlamda kavramlar yazılırdı. Çok geçmeden, sesi gösteren işarete bir de anlamı hatırlatan işaret (determinativ) katma geleneği doğdu (bunların da sayısı aş. yu. 625 tir). İlk önce, arasıra kullanılan bu usul M. Ö. I. binyılın ikinci yarısında genelleşti. O zamandan beri Ç. Y. işaretlerinin pek çoğu, sesi gösteren bir kısım ile anlamı gösteren bir kısımdan meydana gelmektedir.

Sözlüklerde sözler ya ansiklopedik bir şekilde, yani anlam bölümlerine göre, ya determinativlerine göre (bu kullanılışta determinativlere kök [radikal] denilir) ya da fonetik şekilde, perde vurgusu, sonses ve önsese göre sıralanır. En çok kullanılan yol ikincisidir. Son zamanlarda sırf işarete dayanan (meselâ ilk çizginin şekline göre) sıralama yollarından yalnız dört köşeli sistem, endeksler için kullanılmaktadır. Radikaller 1 den 214 e kadar sınıflandırılmış işaretlerdir. Bunlara *anahtar* ve *sınıf taşı* da denilir. Bir kalemden ya da fırça vuruşundan çıkan çizgi sayısına göre bu 214 anahtar 17 grupta toplanmıştır. Buna göre, 214 anahtarın 1. si bir vuruştan, 214. sü de 17 vuruştan çıkmış sayılır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Çin hükümeti, ideografik yazının güçlüğü karşısında, bunun sadeleştirilmesi ya da hiç değilse öğretiminin kolaylaştırılması problemiyle uğraşmağa başlamıştı. Aynı zamanda, Çin medeniyet birliğinin dayanağını teşkil eden ideografik yazının telâffuzunu tesbit ederek, konuşma dilinin de birleştirilmesi isteniyordu.

一丨丶丿乙亅
二亠人儿入八冂冖冫几凵刀力勹匕匚匸十卜卩厂厶又
口囗土士夂夊夕大女子宀寸小尢尸屮山巛工己巾干幺广廴廾弋弓彐彡彳
心戈戶手支攴文斗斤方无日曰月木欠止歹殳毋比毛氏气水火爪父爻爿片牙牛犬
玄玉瓜瓦甘生用田疋疒癶白皮皿目矛矢石示禸禾穴立
竹米糸缶网羊羽老而耒耳聿肉臣自至臼舌舛舟艮色艸虍虫血行衣襾
見角言谷豆豕豸貝赤走足身車辛辰辵邑酉釆里
金長門阜隶隹雨青非
面革韋韭音頁風飛食首香
馬骨高髟鬥鬯鬲鬼
魚鳥鹵鹿麥麻
黃黍黑黹
黽鼎鼓鼠
鼻齊
齒
龍龜
龠

Klâsik Çin yazısının 214 anahtarı

歲	歷	歸
岁	历	归

Sadeleştirilmiş Çin yazısı (yukarıda: klâsik şekil; altta: sadeleştirilmişi)

1	中	華	民	國
2	çong$_1$	hua$_2$	min$_2$	kuo$_2$
3	orta	parlaklık Çin	halk	devlet
4	ÇİN		CUMHURİYETİ	

ÇİN YAZISI: 1. Klâsik yazı ile yazılışı; 2. Okunuşu; 3. Her işaretin anlamı; 4. Toptan anlamı

Yazı öğretiminin kolaylaştırılması ve konuşma dilinin fonetik sembollerle birleştirilmesi yolunda, yüzyıllarca önce Çinin ideogramlarını benimsemiş fakat bunların Japonca olarak telâffuzlarını yine bu ideogramlara dayanan fonetik sembollerle ifade etmiş ve bu sembolleri ideogramların yanına katarak, ideogramların okunma ve öğretimini kolaylaştırmış olan Japonlar Çinlilere rehberlik edebilirdi. Bu yoldan gidilmiştir. Çin hükümeti, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış 39 fonetik işaret (sembol) ve tonları gösteren bazı işaretlerden mürekkep bir sistemi, Çin millî fonetik alfabesi adı altında, 1918 (Cumhuriyetin 7. yılı) de yayınlamıştır. 1920 de bu alfabeye bir sembol daha katılmıştır. Nisan 1930 da Çin hükümeti, önceden alfabe diye adlandırılan bu sistemin adını millî fonetik hece yazısına çevirerek, bütün okullarda ve öğretim kollarında öğretilmesini bildirmiştir. Bu zamandan beri bazı semboller atılarak ancak 37 ses sembolü ile 4 ton sembolü muhafaza edilmiştir. Tayvan (Formoza) adası 1945 te Japonya tarafından Çine bırakılınca, sistem orada da tatbik edilmiş ve bugün (1963) ancak orada kullanılmaktadır. Oradaki halkın 35 yaşından genç olanlarının dilleri bu suretle birleştirilmiş bulunmaktadır.

Son zamanlarda da Çin Halk Cumhuriyetinde, binlerce işaretten meydana gelmesi dolayısiyle öğrenilmesi zor olan Ç. Y. nı kolaylaştırmak için çalışmalar olmuştur. 1956 da, aş. yu. 800 işarete karşılık *el yazısı* (kursiv) için birer sadeleştirilmiş şekil tesbit edilmiştir. Ayrıca, yazının yukarıdan aşağıya doğru değil, yatay ve soldan sağa yazılması, satırların alt alta sıralanması da kabul edilmiştir. Bundan sonra, her ses için bir harfi esas alan yazının kabulü kararlaştırıldı. 1956 da 30 harfli bir Lâtin alfabesi tasarısı yayınlandı. Fonetik olan bu alfabe, Pekin lehçesine uydurulmuştu. Bu suretle, yerli lehçelerin yerine bir tek resmî dilin, Peypinğ (Pekin) lehçesinin, Putonğhua (genel dil) adı ile ve okullar yolu ile konuşma ve yazı dili olarak kullanılması mümkün olacaktır. Putonğhua bütün Çinde yayıldıktan sonra, anlaşmayı güçleştiren ve hattâ engelliyen eş sesli (homonim) leri birer birer dilden atılacağı anlaşılmaktadır. Bu evreye erişildikten sonra Lâtin yazısının kullanılması mümkün olacaktır. Bundan sonra, eski Ç. Y. Türkçenin Arap yazısı gibi, dilci ve tarihçilerin özel bir inceleme konusu haline gelebilir; belki de bu yazının, süslü ve önemli yazıtlar için kullanılmasına devam edilecektir. Bununla birlikte, bazı kere olağanüstü sade ve güzel olan Çin yazılarının Çin halkı üzerine yaptığı büyü o kadar kuvvetlidir ki, eski yazıların kullanılmakta devam etmesi de mümkündür. Bugün telgraflar Lâtin harfleri ile yazılmaktadır.

Ç. Y. işaretleri Japonya ve Korede de kullanılır. Tangut (Si - hya) lar ve Cürçi (Kin) ler ise Çin işaretlerine dayanan ulusal yazılar meydana getirmişlerdir.

ÇİNAB: bk. ÇENAB.

ÇİNABAD, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Andican bölge (oblast') sinde, Sırderya havzasında, Karaderya ırmağının sol yakasında, Üç Kurgan - Andican demiryolu üzerinde bulunan Hakulabad istasyonunun 17 km batısında, kışlak tipinde bir şehir. Çevresinde pamuk yetiştirilir; et ve süt hayvanları beslenir. Bağ ve bahçe kültürleri ve ipekçilik gelişmiştir.

ÇİNAKOP, balıkçılar arasında lüferin orta boylularına verilen ad. Bk. LÜFER.

ÇİNAZ, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, kışlak tipinde bir yerleşme yeri. Aynı addaki çevre (rayon) nin merkezi olan Ç. ın 2 km güneyinde, Ursat'evskaya - Taşkent demiryolu üzerinde bu adı taşıyan bir istasyon da kurulmuştur. Çırçır fabrikası vardır. Çevresinde pamuk ekilir; hayvan (koyun ve büyük baş hayvan) beslenir.

ÇİNÇİLYA (*Chinchilla laniger*), Peru, Bolivya ve Şili dağlarında yaşıyan, postu için avlanan ve bugün soyu hemen hemen tükenmiş bulunan, iri sincap büyüklüğünde, yumuşak ve gümüşi tüylü, Çincilyagiller(b. bk.) familyasından bir kemirici cinsi.

ÇİNÇİLYA

1	中	華	人	民	共	和	國
2	zhōng	huá	rén	mín	gōng	hé	guó
3	çong$_1$	hua$_2$	jın$_2$	min$_2$	kong$_4$	klıı$_2$	kuo$_2$
4	orta	parlaklık Çin	insan	halk	ortak	düşünce ve duygu birliği	devlet
5	ÇİN		HALK		CUMHURİYETİ		

ÇİN YAZISI: 1. Klâsik yazı ile yazılışı; 2. Lâtin esaslı Çin alfabesine göre yazılışı; 3. Okunuşu; 4. Her işaretin anlamı; 5. Toptan anlamı

ÇİNÇİLYA TAVŞANI, postu yabani çincilya

(Chinchilla laniger) nın postunu andıran bir evcil tavşan soyu. Açık ya da koyu gümüş renginde ve pek yumuşak olan postundan yapılan kürkler, en pahalı kürkler arasında yer alır. Bugün Amerika Birleşik Devletlerinde çiftliklerde üretilmektedir.

ÇİNÇİLYAGİLLER (*Chinchillidae*), Omurgalı hayvanlardan memeliler (Mammalia) sınıfının Kemiriciler (Rodentia) takımının Yalındişliler (Simplicidentata) alt takımının Oklu kirpimsiler (Hystricomorpha) bölümüne giren bir familyası. Bu familyaya giren türlerin art bacakları uzun, kuyrukları uzun ve püsküllü, tüyleri uzun ve çok yumuşak olur. Azı dişleri köksüz ve lâma biçimindedir. Ç. in Çinçilya (Fr. Chinchilla), Lagidium ve Logostomos cinsleri vardır.

ÇİNDVARA (İng. Chindwara ya da Chhindwara): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Madhya Pradesh eyaletinin Nagpur bölgesinde ve Nagpur şehrinin kuzeyinde bir yönetim bölümü. Kömür ve manganez madenleri vardır. Yüzölçümü 7 449 km², nüfusu 1 034 040 (1941) tır.

2. Aynı adı taşıyan yönetim bölümünün başkenti. Nagpur şehrinin aş. yu. 112 km kuzeyinde bulunan Ç. büyük bir ticaret merkezi ve yol kavşağıdır. Nüfusu aş. yu. 17 000 dir.

ÇİNDVİN (kuzey Birmanya'daki adı: **Tanai Hka**), kuzey Birmanya'da bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 1285 km dir. Kumon Bum dağlarından çıkan bu ırmak Hukavng vâdisinden akarak, güneye doğru yönelir ve Mandalay'ın 104 km kadar güneybatısında İrravaddi ile birleşir. Yağışsız mevsimde, yani kışın, ağızdan 442 km kadar uzakta bulunan Panta'ya kadar, yağışlı mevsimde de ağzından 659 km kadar uzakta bulunan Homalin'e kadar gemi işletilmesine elverişlidir. Dağlık ve kara yollarından yoksun bir bölgede akan Ç. önemli bir yoldur.

ÇİNE, Aydın iline bağlı bir ilce merkezi ve kasaba. Aydın - Muğla şosesi üzerinde bulunan bu kasabanın nüfusu 6 504 (1960), denizden yüksekliği 65 m dir. Ç. aynı adla anılan ve 50 - 100 m yüksekliği olan geniş bir ovadadır. Batısından Ç. Çayı geçer. Doğusunda yüksekliği 1 500 m yi geçen Madran Baba Dağı (Madran Dağı) vardır. Bu dağ, Ç. ovası ile Bozdoğan ovasını birbirinden ayırır. Kasabanın öteki yanları düzlük ve tepeliklerle çevrilidir.

Ç. düzgün şoselerle Aydına ve Yatağan - Muğla üzerinden Marmaris'e bağlı olduğu gibi, Milâs, Güllük iskelesi ve Bodrum limanına da bağlıdır. Bu yollarda otobüs ve kamyonlar işler. Belediye örgütü 1880 de kurulmuş, bayındırlık plânı 1947 de yapılmıştır. Aydın - Muğla şosesi, kasabanın ortasından geçer. Bu geniş yolun her iki yanında kasabanın başlıca yapıları ve çarşısı bulunur. Ç. nin bir meydanı ve 4 hektarlık bir parkı da vardır.

Su tesislerinin fennî projesi 1947 de yaptırılmış ve Madran Baba Dağından, Taşdelen suyuna benzer bir su getirilmiştir. Kasaba 1947 den beri elektirikle aydınlatılmaktadır.

Kasaba halkı çiftçilik ve hayvan yetiştirmekle geçinir. En çok tütün, zeytin, meyan kökü ve tahıl elde edilir; koyun, keçi ve sığır beslenir. Ç. de zeytin yağı fabrikası, Tarım Kredi Kooperatifi vardır. Her hafta perşembe günleri pazar kurulur.

Ç. nin Akçaova ve Karpuzlu bucaklariyle birlikte 84 köyü olup nüfusu 51 854 (1960) tür. Karpuzlu bucağının merkezi Demircidere'dir.

ÇİNE ÇAYI, Muğla ile Aydın arasında akan ve Büyük Menderes'e soldan karışan büyük bir kol. Uzunluğu 96 km dir. Ç. Ç. Muğla'nın güneyindeki Kertel Dağı eteklerinden çıkar, Yatağan ve Çine yakınlarından geçerek, Aydın doğrultusunda kuzeybatıya doğru akar, Büyük Menderes'e dökülür.

Ç Ç. Kayırlı ovasını geçtikten sonra, dar bir boğaza girer. Eski Çine köyü yakınlarında boğazdan çıkar, Çine ovasında akar, oldukça dar bir boğazdan daha geçtikten sonra Aydın ovasına girer.

Ç. Ç. sonbahar yağmurlariyle kabarır, nisan ayına kadar geçen süre içinde kabarma ve çekilmeler birbirini takibeder, nisanda kısa süren bir kabarma olur, eylüle kadar suları gittikçe azalır. Çayın en cılız zamanı eylül ayıdır.

ÇİNG VANG TAO (İng. **Chinwangtao),** Çinin kuzeydoğusunda, Hopeh (Hopey) eyaletinde, Pohay (Po ya da Çili körfezi) kıyısında, Tientsin şehrinin aş. yu. 208 km kuzeydoğusunda bir liman. Nüfusu aş. yu. 100 000 (1950) dir. Bu bölgenin buzdan serbest bir limanı olarak tanınmıştır. Taku limanı buzlarla kaplı olduğu zaman bu liman Tientsin ve Peypinğ (Pekin) için liman olarak kullanılır. Eskiden ilin kuzeyinden dış ülkelere kömür göndermek için kullanılmıştır.

ÇİNGENE DİLİ (yerli dilde: *Romanī*), kuzeybatı Yeni Hint lehçelerinden birine verilen ad. Orta Hintçenin *Paiśācī* lehçesinden çıkmıştır (bk. APABHRAṂŚA). Kuzeybatı Hindistandan batı Asya, batı Afrika, Avrupa ve hattâ Amerikaya göç etmiş olan Çingeneler tarafından konuşulan bu dilin Yeni Hint lehçeleriyle akraba olduğu 1777 yılından beri bilinmektedir.

Ç. D. Yeni Hint lehçelerinde rastlanan birçok değişikliklere uğramışsa da, birtakım arkaik şekil ve özellikleri de saklamıştır. Örnek olarak *st*, *ṣṭ* *ṣṭh* gruplarının, *-t-*, *-d-*, *-th-* ve *pr-*, *bhr-*, *tr*, *dr-* seslerinin saklanması gibi. Ç. D. bu gruptan M. S. V. yüzyılda ayrılmış ve Çingenelerin göçleri sonunda birkaç kola bölünmüştür. Belli başlı Çingene lehçeleri olarak Ermenistan, Suriye ve Avrupa lehçeleri anılabilir. Bu lehçelerin, konuşulduğu ülkelerin (Ermenistan, Rumanya, İngiltere v. b.) dillerinin kuvvetli etkisi altında kaldığı tesbit edilmiştir. Ç. D. yayıldığı ülkelerde birçok değişikliklere uğramış ve yer yer gizli bir dil halini almıştır. Bu gizli dilin grameri, konuşulduğu ülkenin dilinden alınmış, yalnız sözlüğü Çingenece kalmıştır (Ermeni Çingenecesi gibi). Bk. BOŞA.

Çingenelerin sosyal ve kültürel seviyeleri düşük olduğundan Çingenece bu ülkelerin yazı dillerine fazla bir şey vermemiştir. Yalnız at cambazlarının, hırsızların ve gezgin satıcıların dillerinde pek çok Çingenece kelimeye rastlanmaktadır.

Ç. D. nde kullanılan Ermenice ve Farsça alıntılar, Çingenelerin batıya göçleri sırasında geçtikleri yolları açıkça göstermektedir. Bu bakımdan Çingenecede Arapça kelimelere rastlanmaktadır. Türlü Avrupa ülkelerinde konuşulan Ç. D. nde Ermenice ve Farsça kelimeler yanında biraz da Türkçe kelimeler vardır. Bunlardan başka, Çingenecede pek çok Rumca ve Rumence kelime de kullanılmaktadır. Ç. D. nin kelime hazinesi bu kadar değişik olduğu halde, lehçelerdeki ortak özelliklerin yardımı ile Çingeneler her yerde birbirleriyle kolaylıkla anlaşabilirler.

Geniş bir alanda konuşulan bu dilde şimdiye kadar önemli bir edebî eser yazılmamıştır. Türkiye Çingenelerinin

dili için bk. A. Paspati, *Etudes sur les Tchingianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, İstanbul 1870.

ÇİNGENE PALAMUDU, 30 - 35 cm kadar olan torik yavrularına verilen özel ad. Bk. PALAMUT ve TORİK.

ÇİNGENE YENGECİ ya da ÇAĞANOZ (*Carcinus maenas*), Eklembacaklı hayvanlardan, Kabuklular (Crustacea) sınıfının On ayaklılar (Decapoda) takımının Sürünücüler (Reptantia) alt takımının Yengeçler (Brachyura) bölümünün Yüzücü yengeçgiller (Portunidae) familyasından bir tür. Uzunluğu aş. yu. 4 cm dir. Son toraks bacaklarının son parçaları mızrak şeklindedir. Karapaksın ön tarafı dişlidir. Denizlerde yaşamakla birlikte, az tuzlu sulara dayanıklı olduğu için dere ağızlarında da görülür. Çiftleşerek çoğalır; dişisi 400 - 600 yumurta yapar.

ÇİNGENE YENGECİ

ÇİNGENELER, güneydoğu Asyadan başka yeryüzünün her yerinde dağınık olarak bulunan, 2 - 5 milyon nüfuslu göçebe bir kavim. Eskiden Ç. lerin Mısır (Amgyptos) dan çıktığı sanıldığından, bazı dillerde (İng. *Gypsy*; İsp. *Gitano*; Rumca *Gyphtos*, Türkçe *Kıptî* gibi) çıktıkları sanılan bu yeri hatırlatan adlarla anılmışlardır. Alm. *Zigeuner*, Ma c. *Cigány*, Fr. *Tsiganes*, İta. *Zingari*, İsp. *Zincali*, Rumen. *Ţigani* ve Türk. *Çingene* adları ortak bir kökten gelişmiş olmalıdır. IX. yüzyılda Phrygia bölgesinde Ç. lere Yunanca olarak *Athinganoi* (tekili *Athingan*, *Atzingan*) denilirdi.

Ç. ler kendilerine *Rom* (< Sanskrit. *ḍoma* = çalgıcı) adını verirler. Onların konuştuğu dile ise *Romanī* denilir.

Bir Alman Çingene kadını

Ç. ler yayıldıkları yerlerde birçok yeni adlar almışlardır. Örnek olarak, Doğu Anadoluda Ç. ler *Karaçı* adiyle anılır. Bundan başka, Doğu Anadoluda Ç. lere *Boşa* (*Poşa*) adı da verilir. Bu sonuncu ad, esasen Kafkas Ç. lerine verilen bir addır. Bk. BOŞA ya da POŞA. Suriyede yaşıyan Ç. ler ise *Dom* adiyle tanınmıştır. Bk. DOM.

Ç. tipi, çıkış yeri olan Hint tipini meydana koyar. Ç. ler Dravid ve Mon - Hmerlerle akrabadırlar. Başka ırklarla karışmamış oldukları bölgelerde, Ç. tipi kara gözlü, kara saçlı, orta boyludur; tenleri koyu esmerden kumrala kadar değişebilir; burunları ince gaga şeklinde ya da yassıdır.

Kuzeybatı Hindistandan ilk göçün hangi tarihte olduğu belli değildir. Göçün M. S. IX. yüzyılda olduğu sanılıyor. Her halde, bir kerede değil, sürekli olarak dalga dalga Ön Asyaya gelmişler ve Küçük Asyada Hint - Avrupa ve Sâmi dillerini konuşan kavimlere rastlamışlardır. Ana yurtlarından ayrılan Ç. ler iki kola ayrılmış, bunlardan biri Ermenistan üzerinden Rusyaya ya da Boğazlardan güneydoğu ve orta Avrupaya yayılmış, öbürü ise Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika üzerinden İspanyaya ve Avrupaya gitmiştir. Her iki yoldan gelen dalgalar sonunda birleşmişlerdir. XIV - XV. yüzyıllarda Ç. ler büyük gruplar halinde çeşitli bölgelerde görünmüşlerdir. Girit'te (1322), Korfu'da (1347), Ru manya'da (1417), Macaristan, Almanya ve İsviçrede (1471).

XVI. yüzyıldan sonra Ç. ler kanun dışı sayılmışlardır. Aydınlanma devrinde, Maria Theresia, II. Joseph, II. Ekaterina, İspanya Kıralı III. Carlos ve başka prensler Ç. leri bir yere yerleştirmek ve uygarlığa sokmak için uğraşmışlardır.

Ç. ler çadırlarda yaşarlar. Fakat orta ve batı Avrupada konut olarak arabaları kullanırlar. kışın şehir dolaylarında toplanırlar. Ç. ler tek karılı, çok çocukludurlar. Kabîle ve soylara ayrılmışlardır. Bunların başında her soyun gideceği yeri gösteren bir önder vardır. Önderin yanında «kabîlenin anası» (*phuri dai*) bulunur.

Bir İspanyol Çingenesi

Ç. ler doğuşlarından ölümlerine kadar sert bir geleneğe uyarlar. Özel yargı erkleri vardır. Suçluyu en çok zarar ödeneği cezasına çarptırırlar. Bazı kere kabîleden kovulur ve böylece yalnız yaşamaya zorlanır. Bu, onlar için en büyük cezadır. Namus meselesi yüzünden çıkan kan dâvasının hesabı, çok kere güzün şehir dışında toplandıkları zaman görülür. Mahkeme cezaları onlar için saygın değildir.

Erkeklerin başlıca işi at cambazlığı, kadınlarınki fala bakmak ve musikiyle uğraşmaktır. Bunun yanında seyyar satıcılık yapmak, dilenmek ve hattâ çalmakla da geçimlerini sağlarlar. Güneydoğu Avrupada, Anadoluda ve Hindistanda Ç. ler demirci, kazancı, elekçi, kalaycı, sepetçi ve birçok eşya yapıcısı olarak hayatlarını kazanırlar.

Ç. musikisinin bağdaşık bir üslûbu yoktur. Macar Ç. lerinin musikisi çok yaygın ve karakteristiktir. Bu musiki Haydn'a, Brahms'a ve başka bestecilere kuvvetle etki yapmıştır. Başka yerlerde Ç. musikisi, yaşadığı yerin musikisine uymuştur. Balkanlara kadar hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde asıl Ç. musikisi devam etmektedir. Zurna ve davul çalarak oynıyan ikili çalgıcı oyununu, Ç. ler belki de Hindistandan getirmişlerdir.

İngiltere'de göçebe Çingenelerin arabaları

Rumanya'da ayı oynatan Çingene

Dinî görüşlerinde «O Del» ya da «O Devel» (tanrı) ve «O Beng», kötülük fikri, toprak ve hava varlıkları rol oynar. Bundan başka, Ç. ler Katolik, Protestan, Ortodoks ve İslâm dinlerine bağlanmağa çalışılmışsa da, bunlara sadece görünüşte bağlı kalmışlardır.

Masallarında, şarkılarında, ağıtlarında, sihirli formüllerinde duygu ve düşünüş yetenekleri beliriyorsa da, önem verilebilecek yazılı edebiyatları yoktur. Ancak, Ç. lerle ilgili konularda, çeşitli dillerde yazılmış eserler vardır.

Türkiyede Çingeneler: Yurdumuzda yaşıyan Ç. in hayatları pek düşüktür. Giyinişleri pek ilkeldir. Temizlikten haberleri yoktur. Kadınları başlarına alacalı başörtü örterler. Yine karmakarışık renkli basmalardan yapılmış mintan, entari, topuklara kadar inen bol, alacalı don giyerler. Bazıları önlerine peştamal bağlarlar. Erkekleri eskiden fes giyerlerken, şimdi kasket kullanmaktadır. Üstlerine koyu renkli mintan, geniş yün kuşak, pantolon ya da potur giyerler.

Yaşayışları bakımından yerleşik ve göçebe olarak ikiye ayrılırlar. Göçebeler, küçük topluluklar halinde yurdun her yanını dolaşırlar, şehir ve kasaba dışlarında çadırlarını kurarak birkaç gün otururlar. Bu sırada şehirlere inerek kadınları fal bakar, ördükleri sepetleri satar, çok kere de dilenerek evlerden ekmek, yiyecek artıkları toplarlar. Erkekleri ızgara, maşa, ateş küreği yaparak satarlar. Bazıları ayı, maymun ile dolaşarak tefle bunları oynatır, para toplarlar. Arasıra at, sığır çalıp başka yerlerde bunları satarlar. Bazı kere çocuk da çalarlar. Mahallelerde derme çatma ocaklar kurarak kab da kalaylarlar.

Yerleşik Ç. ler daha düzgün bir hayat sürerler. Bazı büyük şehirlerin, özellikle İstanbulun yakınlarında mahalleler kurmuşlardır. İstanbulda sur diplerinde, Sulukule, Ayvansaray, Lonca, Kasım Paşanın Karaman mahallesinde, Beyoğlu Yenişehr'nin Sazlıdere semtinde, Üsküdarda Selâmsız, Büyükdere Çayır semti gibi yerlerde yerleşmişlerdir. Derme çatma evlerde otururlar. Dilleri İstanbul ağzına yakındır. Fakat özel söyleyişleriyle tanınırlar. Erkekleri şehir kılığına uygun giyinmeye çalışırlar. Kadınları kara yeldirme, ak başörtüsü giyerler. Kadınları fal bakar, düğünlerde tef, keman, dümbelek çalarak çiftetelli, Kâğıthane havası, Ç. sirtosiyle göbek atar, türkü söylerler. Erkekleri zurnacılık, çifte naracılık, kemancılık, iskemle kuklacılığı, sandalye hasırı örmek, asılmağa mahkûm olanların ip'ni çekmek gibi işlerle uğraşırlar.

İstanbulda çergeleri önünde bir Çingene ailesi

İstanbulda Ç. ler arasından ünlü okuyucu ve kemancılar yetişmiştir. İmparatorluk zamanında İstanbulda Ç. oyun kolları vardı. Bunlar, yalnız oyunla kalmaz, gizli fuhuş yaptırır, halkın rahatını kaçırırlardı. Bu yüzden İstanbuldan atılmaları için fermanlar çıkarılmıştı. Fakat sürüldükleri Anadoluda göçebe olarak gezerken de yine erkek kılığına soktukları genç kadın ve kızları ile gizli fuhuş yaptırdıklarından hükümet tarafından kovuşturmaya uğramışlar, şiddetli cezalara çarptırılmışlardı.

Türkçede Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* (1939) adlı bir romanı vardır.

Türk folklorunda Ç. in karakter ve yaşayışlarından alınmış fıkra ve atasözleri yer bulmuştur. Yurdumuzdaki sayıları bilinememektedir. Fakat daha çok Trakya ile Marmara bölgesinde bulunurlar. 60 yıl önce, Türkiye ve Rumanyada 200 bin Ç. yaşadığı sanılıyor.

ÇİNGHAY (İng. **Chinghai**), Kukunor gölüne Çinlilerin verdikleri ad. Bk. KUKUNOR.

ÇİNGİZ HAN (Türkçe *tengiz* [= deniz] kelimesinden geldiği sanılıyor; 1155 - 1227), büyük Moğol İmparatorluğunun kurucusu. Asıl adı Temüçin idi. Ç. H. ın Çince adı: *Çêng - sze* = mükemmel cenkçidir. Onon ırmağının sağ kıyısında bulunan Doloan Boldah'ta doğmuştur. Babası, XII - XIII. yüzyıllarda Moğolistanda büyük ün ve kuvvet kazanan bir Tatar boyunun (Kıyat) başbuğu Yesügey Bahadur idi. Bu devirde Moğolistan, büyüklü küçüklü birçok derebeyliklere bölünmüştü. Bu beylikler birbirleriyle ardı arası kesilmiyen savaşlar yapıyorlar, birbirlerini yağma ediyorlardı. Bu devirdeki durumu Ç. H., hakan olduktan sonra şöyle anlatıyor: «Oğul babaya, küçük kardeş ağabeyine, gelin kaynanasına, memurlar büyüklerine itaat etmiyorlardı; büyükler de emirleri altında bulunanlara karşı olan ödevlerini yapmıyorlardı.»

Bu devirde Moğolistanda iki kuvvetli han vardı: Kereyit hanı Tuğrul ile Nayman hanı Buyruk. Moğolistanla komşu olan kuvvetli devletler kuzey Çinde egemen olan Kin devleti ile batıda Kara Hıtay devleti idi. Temüçin, babası Yesügey'in öldüğü 1167 yılında ancak 12 yaşında idi. Yesügeyin ölümünden sonra yönettiği ulus dağıldı, Yesügeyin karısı çocuklariyle ortada kaldı, çok sıkıntılı yıllar geçirdi. Çocukların en büyüğü Temücin idi. O yıllarda bu ailenin çektiği sıkıntıyı, Yesügeyin dul karısı Ho'elun Hatunun çocuklarını nasıl beslediğini, *Moğolların Gizli Tarihi* (*Mongolun ni'uça tobça'an*) şöyle anlatıyor: «Becerikli bir kadın olan Ho'elun Hatun küçük çocuklarını büyüttü. Takkesini sıkıca giyerek eteklerini beline bağlıyarak, Onon ırmağı boyunca bir aşağı bir yukarı koştu, yabani armut ve başka yabani meyvalar toplıyarak geceyi gündüze katıp yavrularını besledi. Cesur hatun ana sevgili çocuklarını böyle terbiye etti. Eline selvi ağacından

Tahtta oturan Çingiz Han ve çocukları (Çağatayca bir elyazmasından, British Museum, Londra)

bir değnek alıp yabani otların köklerini kazarak yavrularını besledi. Bu yavruları böylece han olmak için yetiştirdi... Artık onlar er oğlu er, alp oğlu alp oldular.» Böyle sıkıntı ve acılar içinde Temüçin ve kardeşleri er yiğit oldular, yavaş yavaş babalarının eski ulusunu toplamaya başladılar. Yesügey oğullarının derlenip toplanması eski düşmanları olan Merkit başbuğularının hoşuna gitmedi. Bir gece Merkitler Temüçinin karargâhını basıp anası ve karısını alıp götürdüler ve bütün mal ve mülkünü yağmaladılar. Temüçinin kendisi de zor kurtuldu. Moğolların kutlu saydıkları Burhan Haldun Dağına sığındı. Merkitlere karşı savaşmak için Kereyit hanı Tuğrul'dan yardım istedi. Tuğrul Han, Yesügeyin antlı dostu (*anda*) idi. Bu sebeple, önemli bir kuvvetle Temüçine yardım etti. Temüçinin eski dostu, küçüklük arkadaşı olan Cacirat boyu başbuğu Camuha (b. bk.) da Temüçinin yardımına yetişti. Böylece Temüçin, anasını, karısını, mal ve mülkünü Merkitlerden kurtardı, ulusunu büyüttü. Bu sıralarda Temüçin ile Kereyit hanı Tuğrul, kuzey Çindeki Kin devletine karşı ayaklanan Tatar boylarını bastırmakta Kin komutanına yardım ettiler. Kin komutanı vezir Ongging - çingsian bu yardıma çok sevindi ve Tuğrul Hana *vang* (Moğolca *ong*), yani kıral, prens sanını verdi. Bundan sonra Tuğrul Hana Onghan denildi.

Camuha bir süre sonra Temüçinden ayrıldı, onun düşmanları tarafına geçip kendini Gürhan saniyle han ilân etti; Temüçin için korkunç bir rakîb oldu: savaşta Temüçine yine Onghan Tuğrul yardım etti. Camuha ile kıyasıya savaş başladı. Camuhanın komuta ettiği ordu, üç tümen oldu. Bir savaşta Camuha yenildi, Nayman hanı İnanç Bilgenin oğlu Buyruk Hana sığındı. Naymanları, Tuğrul - Temüçin birliğine karşı kışkırttı. Naymanlarla savaş çok uzun sürdü. Camuha, Tuğrul Han ile Temüçinin arasını açmaya çalıştı. Tuğrul Han, Camuhanın bu entrikasına kapılıp Temüçine düşman oldu. Sonunda Tuğrul Han ile oğlu bir savaşta, *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre, bir Naymanlı tarafından öldürüldü, Kereyitlerin büyük kısmı Temüçin ulusuna katıldı. Bir savaşta Camuha da yenildi ve beş arkadaşı tarafından Temüçine teslim edilerek öldürüldü. Temüçin bu eski dostunun ölüsünü büyük bir törenle gömdürdü.

Böylece Temüçin iki büyük rakîbinden kurtulmuş, şimdi, ancak Nayman hanlığı kalmıştı. Nayman hanı İnan Bilge'nin ölümünden sonra uzak görüşlü olmıyan oğlu Torluk Tayang han olmuştu; bu h a n, Kereyitlerin yıkılışından sonra sıranın Naymanlara geldiğinin farkında olmadı. İnanç Bilge çağından kalmış büyük komutan ve vezir Köksev'in uyarmasına, gerek han gerek ana kıraliçe aldırış etmediler. Ana kıraliçe bu sözlere karşı şöyle demişti: «Moğollar pis pis kokar, kirli elbiseler giyerler; şimdi bizden uzaklarda bulunuyorlar, orada kalsınlar. Fakat soylu kızlarını gelin ederek ayaklarını temizledikten sonra ineklerimizi, koyunlarımızı sağdırırız». Bu sözlere karşı komutan: «Amma da büyük lâflar ediyorsunuz, susalım» diyordu.

Nayman sarayı bu gaflet içinde uyurken Temüçin büyük bir ordu kurmağa çalışıyordu. Eski düşmanları olan Tatar boylarının bir kısmını yok etmiş, bir kısmına da baş eğdirmişti. Bütün Moğolistana egemen olması için Nayman hanlığını da ortadan kaldırmak gerekiyordu. 1204 - 1205 yıllarında Temüçin Naymanlarla savaştı. Sonunda Naymanları da yenerek Nayman hanlığına egemen oldu. Han soyundan valnız Güçlük ile bazı askerleri batıya kaçıp Kara Hıtay hanı Gürhana sığındı ve onun kızıyle evlendi. Sonra Gürhanın ölümü üzerine onun yerine geçti. Önceleri Hıristiyan olan Güçlük, karısının teşvikiyle Buddhist oldu, Müslümanlara karşı çok şiddetli tedbirler aldı. 1206 yılında Onon ırmağı boyunda toplanan kurultayda Temüçin, dokuz tuğ (sancak) dikilerek Çingiz saniyle hakan ilân edildi. Böylece Ç. H. 50 yaşına kadar Moğolistanın bütün boyları ile

ÇİNGİZ HAN (Pekin Sarayındaki imparatorlar albümünden)

çarpıştı, bazı kere yendi, bazı kere de yenildi, çok tehlikeli günler geçirdi. Fakat hiç yılmadı ve hayal kırıklığına uğramadı.

Ç. H. Nayman hanlığını ele geçirdirten sonra bu devletin yönetim sistemini kabul etti. Nayman hanın mühürdarı ve veziri olan Uygur, Ç. H. ın hizmetine girdi ve Moğollara Uygur yazısını kabul ettirdi. Ç. H. Moğolistan yönetimini yoluna koyduktan sonra, kuzey Çindeki Kin devletine karşı sefere çıktı. 1211 yılında Pekini kuşattı. Birçok çarpışmalardan sonra Kin hükümdarı barış istemek zorunda kaldı. Ç. H. bir Çin prensesiyle evlendi. Fakat bu barış uzun sürmedi, birkaç ay sonra yeniden savaş başladı, bu kere çok uzun sürdü ve çok kanlı ol u. 1215 yılında Pekin alındı, Çin hükümdarı Ç. H. ın yüksek egemenliğini kabul etti. Böylece, yoksulluk içinde yabani ot kökleriyle büyümüş olan göçebelerin başbuğu, doğunun en kültürlü ve en güçlü devletine boyun eğdirmiş oldu ve haraca bağladı. Bundan önce Ç. H. Tangutlara karşı seferler yapmış, onlara da boyun eğdirmişti. Tangutlar, Hint kültürünün etkisi altında bulunan zengin bir ulustu. Moğollar bunlardan çok büyük ve zengin mal ele geçirdiler. Ç. H. ın Çini aldığını, Harezmşah Mehmet işittiği zaman büyük üzüntüye düştü. O da Çini almayı düşünüyordu.

Birkaç yıl önce Kara Hıtaylara karşı kazandığı zafer ve İslâm dünyasında elde ettiği otoriteden ötürü Harezmşah çok gururlu idi. Haberin gerçek olup olmadığını öğrenmek için Seyyid Bahau'd - din - i Razî'nin başkanlığında bir elçi kurulunu Çine gönderdi. Ç. H., Sultan Mehmedin elçilerini büyük bir ilgi ve saygı ile kabul etti. Gerçekte, Uzak Doğu ile Yakın Doğu ülkeleri arasındaki ticareti ellerinde bulunduran Müslüman ve Uygur tüccarlarından Harezmşah İmparatorluğu hakkında iyi bilgi almıştı. Harezmşah devletiyle ticaretin ve dostluğun Moğol devleti için faydalı olacağına inanıyordu. Ç. H., Harezmşah sultanının elçisi Bahau'd - din - i Razî ile görüşürken iki büyük devlet arasında kurulacak barış ve güvenliğin her iki taraf ticaret kervanlarının gidip gelmesini sağlıyacağını anlattı. Kendisi de Mahmut Yalvaç'ın başkanlığında Ali Hacı Buharî, Yusuf Otrarî adlı elçilerini Harezmşah Mehmedin elçilerivle birlikte Harezme yolladı. Sultan Mehmet, Ç. H. ın elçilerini Bağdat seferinden dönüşünde Maveraünnehirde kabul etti. Ç. H. ın barış, dostluk ve ticaret münasebetleri hakkındaki tekliflerini kabul etti. Bu anlaşmaya göre, Ç. H. büyük bir ticaret kervanı hazırlattı ve bu kervan Ahmed - i Hocendî, Emîr bin Hüseyin ve Ahmet Balçiç adlı Müslüman tüccarların yönetimi altında 1218 yılının ilk baharında yola çıktı. Kafilede 450 kişi vardı. Bunların içinde elçilik için giden 3 - 4 Moğoldan başka hepsi Müslüman idi. Bir süre sonra kervan Harezm ülkesindeki Otrar şehrine geldi. Otrar valisi Kayır Han İnaçık, kervanın malını alarak bütün adamlarını öldürttü, bunlardan ancak bir kişi kurtulabildi ve bu olayı Ç. H. a bildirdi. Bu olay tarihe Otrar faciası adiyle geçmiştir. İslâm dünyasının başına gelen bu felâket, ğol yayılmasının başlıca sebebi olmuştur.

Ç. H., Otrar valisi Kayır Hanın kendisine teslimini istiyerek Harezmşaha elçiler gönderdi. Sultan, Kayır Hanı teslim etmediği gibi, gelen elçileri de öldürdü. Ç. H. kendisine karşı gösterilen bu haksızlık ve yapılan cinayetlerin cezasını vermeye ve öcünü almaya karar vererek ordularını hazırladı. Harezm üzerine hareket edecek ordunun yolu üzerinde bulunan eski düşmanı Naymanlı Güçlük Hanı ortadan kaldırmak gerekiyordu. En değerli komutanlarından Cebe Noyanı Güçlük üzerine gönderdi. Cebe Noyan, Güçlük'ün egemenliği altında bulunan toprağa ayak basar basmaz, tam bir din ve vicdan özgürlüğü ilân etti. Karşı koymıyan halkın hiçbir zarar görmiyeceğini, mal ve mülklerine dokunulmıyacağını kesin olarak bildirdi. Ordusundaki sağlam disiplin sayesinde verdiği sözü tuttu. Güçlük'ün zulmünden bıkmış olan Müslümanlar, her yerde ayaklanıp Kara Hıtay ve Naymanları temizlediler. Güçlük kaçıp Kâşgar tarafına gitti. Fakat takibeden Moğol atlılarından kurtulamayıp Sarı Göl denilen yerde öldürüldü. Böylece bütün Yedisu ve Kâşgar Müslümanlarına din özgürlüğü sağlanmış oldu. Doğunun en büyük devletinin başında bulunan Sultan Mehmet Harezmşah, Halife ile savaşta bulunarak Müslüman uyruğunun din duygularını incitirken, Ç. H. orduları, Güçlük topraklarına Müslümanların ve İslâm dininin kurtarıcısı olarak giriyordu. Bu zafer, Ç. H. için yalnız askerî bir başarı değil, fakat büyük bir siyasî kazanç olmuştu. Zengin Müslüman tüccarları ve devlet adamları Ç. H. ın hizmetine girdiler. Mahmut Yalavaç Çin genel valiliğine getirildi, oğlu Mesuda Müslüman ülkelerinin yönetimi verildi. Bunlar Ç. H. ın ölümünden sonra da uzun yıllar bu mevkilerde kaldılar.

Harezmşah Mehmet doğudan ilerlemekte olan Ç. H. ordularının çokluğunu haber alınca büyük bir korku ve umutsuzluğa kapıldı, ne yapacağını şaşırdı. Büyük ordusu ile Ç. H. a karşı koyacağı yerde her şehir ve kalenin kendisini korumasını emretti; esas ordusunun dağlık bölgeye çekilip orada Ç. H. ı beklemesini uygun buldu. Halbuki Harezmşah ordusu Ç. H. ın ordusundan aşağı ve az değildi. Harezmşahın bu plânı Ç. H. ın işine yaradı, yani şehir ve kaleleri ayrı ayrı zaptetmeyi kolaylaştırdı. Ç. H., büyük cinayetin yapıldığı yer olan Otrar kalesine geldi. Bu şehrin komutanı ve bu ilin valisi yine Kayır Handı. Yanında 20 000 asker bulunuyordu; Harezmşah da ona yardım için 50 000 asker göndermişti. 1220 yılının başlarında Ç. H., Otrar'ı kuşattı. Otrar garnizonu iyi dayandı. Kayır Han Ç. H. ın eline geçmemek için bütün gücü ile savaşıyordu. Kuşatmanın uzıyacağını anlıyan Ç. H., oğulları Ögödey ile Çağatayı Otrarda bırakıp kendisi Buharaya hareket etti. Yol üzerindeki Zernuk kalesi kendi isteğiyle teslim oldu. Ç. H. bu şehre Gu Balık (= Kutlu Şehir) adını verdi, şehir halkına hiçbir zarar verdirmedi.

Ç. H. ordularını yelpaze şeklinde açıp harekete geçirerek Maveraünnehri kıskaç içine almıştı. Kızılkum çölü ile Buhara - Semerkant kültür bölgesi sınırında bulunan Nur şehri de karşı koymadan teslim olduğu için insanca zarar görmedi, fakat yağma edildi. Ç. H. çok berkitilmiş olan Semerkandı geride bırakıp Buhara üzerine yürüdü. Her taraftaki ordular teker teker gelerek 1220 şubatında Buhara çevresinde toplandı. Ç. H. şehri kuşattı. Üç gün üç gece aralıksız yapılan saldırılar ve karşı koymalar sonunda her iki taraftan o kadar çok kişi öldürüldü ki Buhara kan deryası içinde bir ada haline geldi. Buharanın 50 bin kişilik garnizonu, direnmenin faydasızlığını anlıyarak buradan uzaklaşıp Horasana çekilmeye karar verdi. Kuşatmanın üçüncü günü çıkış yapıp kuşatma çemberini yardılar ve Amuderyaya doğru yöneldiler. Buharada kalan askerler ve halk dayanmanın faydasızlığını anlayıp kuşatmanın 12. günü yanmakta olan şehri Ç. H. a teslim ettiler. Ç. H. atiyle girdiği Ulu Camide bir söylev verdi; sultanın Otrarda yaptırdığı cinayeti anlattı. Bundan sonra Otrar kalesi beş ay sonra teslim oldu, Kayır Han esir alınıp Ç. H. a getirildi. Ç. H., dünya malı için 450 silâhsız tüccarı, güvenlik ve barış elçilerini öldüren valinin gözüne, ağzına eritilmiş gümüş akıtıp öldürülmesini emretti.

Ç. H. Buharadan sonra Semerkandı kuşattı. Karargâhını şehir yanındaki Gök Sarayda kurdu. 30 000 kadar Harezmşah askeri yok edildikten sonra Semerkant şeyhülislâmı ve kadısının ricası ile şehir kapıları açıldı; Moğollar yağmaya ve kırmaya giriştiler. Bu kılıçtan geçirmede kadı ve şeyhülislâmın evine sığınanlar, akrabaları ve bütün komşuları Ç. H. ın emri üzerine dokunulmaz ilân edilmişlerdi. Otrarı alan oğlulları Çağatay ile Ögödey de Semerkantta Ç. H. a katıldılar. Aşağı Sırderya havzasındaki Sığnak, Cend, Barçınlığkend şehirleri de Moğol komutanları tarafından alındı. Bu sıralarda Ç. H. ın büyük oğlu Cuçi Han, Karakorum yaylalarında bulunuyordu. Bir söylentiye göre Cuçi Han, Harezm şehirlerinin yıkılmasını istemiyordu; çünkü bu bölgenin babası tarafından kendine verileceğini biliyordu. Ç. H. Semerkant alındıktan sonra 30 000 seçme atlı asker ile Cebe ve Sübüdey Noyanı Sultan Mehmedi takibe gönderdi. Bu ordu Horasanın berkitilmiş kalelerini ve şehirlerini birer birer alarak sultanın izinden Iraka kadar kasırga gibi geçti.

Harezmin merkezi olan Ürgenç şehrini almak için oğlu Çağatay komutasındaki ordularla birlikte kendi hassa muhafız ordusundan da bir kısmını yolladı. Büyük oğlu Cuçiye de Ürgenç üzerine yürümesini emretti. Böylece Ç. H. ın üç oğlu da Ürgençte birleştiler. Ürgenç şehri altı ay kuşatmadan sonra alındı. Bu büyük şehir büsbütün yıkıldı. Maveraünnehir, Harezm, Horasan ve genel olarak bütün doğu İslâm ülkelerini imparatorluğuna kattıktan sonra, Ç. H. 1225 yılında Moğolistana döndü, imparatorluğunu dört oğlu arasında taksim etti; 1227 yılında Tangut üzerine yaptığı seferde hastalanarak öldü.

Ç. H. ın stratejisinde şu noktalar önemli idi: Harekette sürat, düşmanı cephe arkasından çevirme, atlı bölüklerle düşmanın esas kuvvetlerini yıpratma, alınan yerlerin halkından milis kurarak düşmana karşı ön safta ileri sürme, karşı koyan şehirlere amansız, merhametsiz davranma.

Ç. H. tarihin az yetiştirdiği dâhi askerlerden biri idi. Ordusunu duruma göre ayarlıyarak ileri sürmekte olağanüstü ustalık gösteriyordu. Siyasî alanda da ileri bir yönetici idi. Yıktığı şehirlerin onarımı ve kalkınması için Müslüman devlet adamlarından faydalanmıştır. Kültür alanlarında bıraktığı garnizon komutanlarının tarım, maliye işlerine karışmalarını kesin olarak yasak etmiştir.

Ç. H., kendi zamanında yazılan tarihlerin anlattıklarına göre, uzun boylu, sağlam, geniş alınlı, mavi gözlü, sarışın, uzun sakallı bir kişi idi. Cenaze töreni eski Türk hakanlarının yasasına göre yapıldığı için gömüldüğü yer belli değildir.

ÇİNGİZ TAU, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Semipalatinsk bölge (oblast') sinde bir sıradağ. Uzunluğu 200 km, genişliği 15 - 20 km dir. En yüksek tepesi 1 301 m dir (Kosoba Dağı). Ortalama yüksekliği 500 - 600 m dir. Kumlu taş (gre), şist, kireç taşı ve porfiritlerden meydana gelmiştir. Etekleri bozkır bitkileriyle örtülüdür. Su boylarında çalılıklara ve ağaçlıklara da rastlanmaktadır.

ÇİNGİZ YASASI, Moğol İmparatorluğunun hukuk ve askerlik işlerini düzenliyen kuralları içine alan kanuna verilen ad. Buna kısaca *Yasa* da denilir. Bu yasanın bir kitap (*codex*) halinde toplanmış olduğuna dair bilgimiz yoktur. Moğol İmparatorluğu tarihçilerinin eserlerinde yeri geldikçe Yasa'dan bazı maddeler verilmiştir. Cüveynî ve başka tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, Temüçin 1206 yılında Çingiz saniyle hakan ilân edildikten sonra, Yasa 33 defter halinde toplanmıştır. Çingiz Han, yasasının yürütme görevini oğullarından Çağataya vermişti. Moğol soyundan gelen hanlar Müslüman olduktan sonra da Ç. Y. nı yürüttüler. İran Moğollarının tanınmış komutan ve beylerinden Çoban Noyan gerçek Müslüman ve çok dinsever olduğu halde öldürülünceye kadar yasaya bağlı kalmıştır. Timür devletinde Ç. Y. nın, şeriat ile yan yana yürürlükte olduğu, çağdaş tarihçiler tarafından yazılmıştır. İbn Arapşaha göre: «Timür için Ç. Y. İslâmlar için fıkıh gibi idi. Belki Timür, Ç. Y. nı şeriate üstün tutardı». Mısırlı tarihçi İbn Tenriberdi de şöyle diyor: «Öteki Türkler ve Çağataylılar gibi Tımür de bütün işlerinde Çingiz Hanın yasasına güvenirdi. Bu yasa ya töre derler. Töre ise Moğolca mezhep demektir. Timür bu töreyi bilmekte zamanında benzersizdi». Bu tarihçiye göre: «Mısır Türkleri arasında da bu töreyi ve yasayı çok iyi bilen kişiler vardı». Timürün torunu Uluğ Bey, *Tarih - i Reşidî*'ye göre, Doğu Türkistan beylerinden Emîr Hudaydad ve Doğlat'a Çingiz töresini, yani yasasını öğretmesini rica etmiştir. Emîr Hudaydad ise: «Biz Ç. Y. nı kötü bularak şeriate döndük. Siz şeriati bırakıp Ç. Y. nı kabul etmek isterseniz, öğreteyim» demiş; Uluğ Bey emîrin bu sözlerinden çok gücenmiş ve yasayı öğrenmemiştir (Haydar Mirza: *Tarih - i Reşidî*).

Ç. Y. nın, uygarlık hukuku bölümü ile ilgili kurallarına *Çingiz Kutadgu Biliği*, bazı kere de yalnız *Bilig* denilmiştir. İran Moğolları çağında Uluğ Yarguçı yasası ile birlikte bu *Bilig* de yürütülmüştür.

Ç. Y. Çingiz Hanın buluşu olmayıp eski Türk gelenek hukukunun kuşaktan kuşağa geçerek kurallarını toplamaktan ibaretti. Yasa terimi de sanıldığı gibi, Moğolca değil, eski Türkçe bir terimdir. VIII. yüzyılda egemenlik süren Uygur hakanı Bögü Han zamanında yazılmış bir yazıda *yasa* terimi bulunmaktadır.

ÇİNGİZNAME, Orta Asya Türkleri arasında çok yaygın bir destanî hikâyeye verilen ad. Ebülgazi Bahadır Hanın verdiği bilgiye göre, onun kitaplığında on yedi Ç. yazması bulunuyordu. Ç. nin şimdilik bilinen en eski yazması XVI. yüzyılda yazılmıştır. İlk defa Kazan Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi öğretmenlerinden Ḫalfin tarafından 1819 yılında yayınlanmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında yazıldığı sanılan bir yazması Paris Millî Kitaplığında (Suppl. turc N. 148) bulunmaktadır. Ç. nin Kazak diliyle yazılan bir yazması Orenburg Arkeoloji Kurumu tarafından Rusçaya çevrilerek yayınlanmıştır.

Ç., Çingiz Hanın ve atalarının efsanevi hayatlarını hikâye eder. XIII. yüzyılın en büyük olayı olan Moğol yayılması, Türk kavimleri arasında yüzyıllar boyunca söylenen destanların olaylarını değiştirmiş, kendi içine almıştır. Ç. nin kaynağı, Reşidüddin'in *Camiü'ttevarih*'i ya da *Moğolların Gizli Tarihi*, *Altan Topçi*, *Sanang Seçen* gibi eserler de değildir.

Ç. de Moğollar arasında bulunan çok eski Hun - Uygur ve Gök Türk - Oğuz hakanlarının sülâlelerine dair söylenen menkıbelerdeki motifleri ayırdetmek çok kolaydır. Meselâ Ç. ye göre, Çingiz'in atalarından biri olan Doyun - Bayan anası Ulamelik Körklü, bu oğlana güneş ışığından gebe olmuştu. Altın Han adlı bir hakanın Ulamelik adlı çok güzel bir kızı vardı. Hakan bu kızını aya ve güneşe göstermemek için «kırk kulaç taş saraya kapattı. Bir gün kız pencereyi açıp güneşe baktı ve derhal ışıktan gebe kaldı». Bu motife İslâm ve Moğol kaynaklarında rastlanmaz. Bu motif, Çin kaynaklarında tesbit edilen Hun - Uygur menkı-

besindeki çok eski bir motiftir. Çin kaynaklarına göre, Hun hakanının çok güzel bir kızı vardı. Bu kızını tanrıya bağışlıyarak bir kuleye kapattı. Bir gün bir bozkurt bu saraya girip kızla münasebette bulundu. Bir süre sonra kız bir oğlan doğurdu. İşte bu oğlan Uygur hanlarının atasıdır. Ç. ye göre, Çingizin anası Alangua, dul kaldıktan birkaç yıl sonra ışık olup giren bozkurttan gebe kalıyor ve Çingizi doğuruyor. Bu motif *Altan Topçi*'de de bulunmakla birlikte, kurt yerine «kırmızı köpek» geçiyor. Ç. ye göre, Çingiz Han kendisine tabi boylara alâmet (belgü) olarak ad, uran (parola), kuş, ağaç damga ve bir ad taşıyan zırh verdi. Bu motife Moğolca kaynaklarda rastlanmaz, ancak Oğuz destanında Oğuz Hanın damga, kuş ve ad verdiği görülür. Ağaç motifinin de eski bir Oğuz destanında bulunmuş olduğu Dede Korkut hikâyeleriyle Neşrî tarihindeki *kaba ağaç*'ın kutsal sayılmasından anlaşılmaktadır.

Ç., İslâm ve Moğol kaynaklarında bulunmıyan ve ancak çok eski Çin yıllıklarından öğrenebildiğimiz destan motiflerini ve genel olarak menkıbeleri kapsaması, halk söylentilerinin ve folklorun değerini göstermesi bakımından önemli bir kaynaktır.

ÇİNG - MİNG, genel olarak 5 nisana rastlıyan Çin bahar bayramı. O gün, ataları anmak üzere mezarları temizlenir, kurbanlar kesilir ve kâğıt para yakılır. Bu bayram aynı zamanda yurt ölçüsünde ağaç dikmek yoliyle de kutlanır.

ÇİNGOLO (İng. **Chingolo, Cingolo** ya da **Quingolo**), güneybatı Afrikada Bantuca konuşan ve Orta Angola'da yaşıyan 13 bağımsız krallıktan biri.

ÇİNİ, kil, feldispat, çakmak taşı ve kimi vakit talk karışımındaki hamurdan yapılmış, kalıplara dökülerek ya da sıkıştırılıp şekle sokularak pişirildikten sonra üzerine sır sürülüp tekrar fırınlanmış camsı seramik.

Porselen, kaolin, kuvars ve feldispat karışımından yapılmış, sert, yarı saydam, vurulunca ses veren ve su geçirmiyen iyi cins bir seramik olup tek bir fırınlamadan geçmiştir. Bu bakımdan Ç.'den ayrılır. Porselen başlıca sofra takımlarının, elektrik gereçlerinin yapılmasında ve dişçilikte kullanılır. Bk. PORSELEN.

Fayans, Ç. ye benzemekle birlikte, nitelik bakımından ondan aşağıdır. Az pişirilmiş kilden yapılmış, biraz su geçiren, tınlatılınca ses vermiyen, saydam olmıyan bir seramik olup üstü su geçirmiyen bir sırla kaplanmıştır. Ak ya da renkli olabilir. Kab kacak, çeşitli sağlık araçları ve süs eşyasının yapımında kullanılır Bk. FAYANS.

Yurdumuzda daha çok yassı, bir yüzü sırlı, çeşitli geometrik biçimlerde, çok kere dört köşe, üzeri desenlerle süslenmiş ve yapılarda özellikle duvarların kaplanmasında kullanılan levhalara Ç. denilir (İng. tile). Ayrıca bu tarzda yapılmış, çoğu zaman çarktan geçirilmiş, üzerleri sırlı ve desenlerle süslü çeşitli kablara (Ç. vazo, Ç. tabak gibi) ya da üzerleri Ç. ile kaplanmış eşyaya (Ç. soba gibi) bu ad verilir (İng. chinaware). Bu kablar için bk. FAYANS, PORSELEN. Pişmiş topraktan yapılmış, çarktan geçirilmiş, sırlı ya da sırsız öbür kablar için bk. ÇÖMLEKÇİLİK.

Çininin tarihçesi: *Duvar çinileri.* Mısırlılar pişmiş toprak levhalarla, Giritliler ise daha yaygın olarak kabartma fayans levhalarla duvarları süslüyorlardı. Mezopotamyada daha çok sırlı tuğla tekniği gelişmiş, Kalde, Babil, Geç Asur, Pers saraylarındaki hayvan frizleri, Sus'ta II. Artakserkses'in sarayındaki aslan ve okçu frizleri bu tarzda yapılmıştır.

Anadoluda, Lydia ve Phrykia'lılar devrinde, yapıların, özellikle duvarların pişmiş topraktan yapılmış levhalarla süslendiği Sardis ve Pazarlı kazılarından çıkan eserlerle anlaşılmıştır.

İlk duvar Ç. leri Suriye, Mezopotamya ve İran'da yapılmış olmalıdır. Samarra'da dört köşe ve sırlı Ç. ler bulunmuştur. Geleneğe göre, Kayrahan'daki Sidi Okba Camiinin madenî cilâlı Ç. leri 894 yılında Bağdat'tan getirilmiştir. XIII. yüzyılda yapıların içinde ve dışında kullanılmak üzere Ç. yapımı İran'da Rhages (Rai), Veramin, Kaşan gibi merkezlerde çok gelişmiştir. Manganez kahve renkli sırlı haç ya da yıldız şeklindeki duvar Ç. lerinin yanında daha büyük çapta kobalt mavisine boyanmış sırlı mihrap Ç. leri yapılmaktaydı. Bunların en güzel örneklerini Kaşan'daki Meydan Camii mihrabı (1226) ile Kum Camii mihrabı (1264) nın Ç. lerinde görmekteyiz. Bazı kere yaldız da kullanılmıştır. Moğollar zamanında çoğu Çin efsanelerinden alınma hayvan resimleriyle süslü ve sırlı kabartma Ç. ler yapılmıştır. Ortaçağın son devirlerinde Semerkant ve Buhara'da yapılan mavi ve yeşil sırlı duvar Ç. leri buralarda da çiniciliğin geliştiğini göstermektedir.

XV. yüzyıl İran çiniciliğinin en parlak devridir. Bütün Müslüman dünyası, ak ya da mavi taban üzerine mavi, yeşil, parlak kırmızı, gül rengi ve seyrek olarak sarı ile motiflerin işlendiği bu Ç. lerin etkisi altında kalmıştır.

Daha sonraki devirlerde İran Ç. lerinde insan ve hayvan figürleri yer almaya başlamış ve bunlar kabartma olarak işlenmiştir.

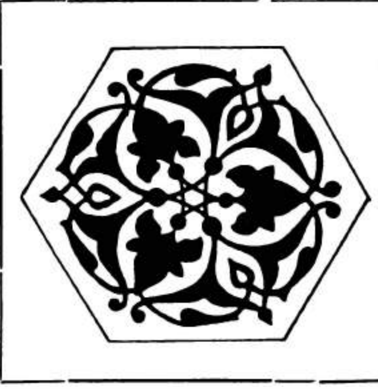
Avrupada çini: İspanya'da ve Kuzey Afrika'da Müslüman çömlekçiler İspanyol Azulejos'unun yaratılmasına yol açan yeni bir tür meydana getirmişlerdir. Granadadaki Elhamra sarayı (XIV. yüzyıl) bu tarzda süslenmiştir. Yaprak motifleri kullanıldığı halde çokluk geometrik desenler görülür. Birçokları madenî bir sırla kaplanmış olup başlıca renkler mavi, yeşil, kahve rengi ve aktır. Sonradan kara ile sarı da kullanılmaya başlanır. En erken örneklerde geometrik desenler her bir renk ayrı Ç. parçalariyle işlenmek üzere mozaik tarzında yapılmıştır. Bu cins Ç. ler XVI - XVII. yüzyıl boyunca çok yaygındır. Başlıca yapım merkezleri Málaga, Valencia, Granada ve Sevilla'da bulunmaktaydı.

Almanya'da en çok sobalarda kullanılan kabartmalarla süslü, yeşil, sarı ya da kahve rengi sırlı bir Ç. cinsi XIV. yüzyıldan başlıyarak gelişmiştir.

Kuzey Avrupa Ç. lerinin içinde en önemlileri XVII. yüzyıldan başlıyarak Delft'te yapılmıştır. Bunlar basit, kare biçiminde olup mavimsi - ak bir taban üzerine gri - mavi renkte çeşitli figürlerle ya da manzara resimleriyle süslenmiştir. Bazı geç örneklerde mavi yerine manganez moru kullanılmıştır.

Taban çinileri: Avrupada Ç. nin XII ve XIII. yüzyıllarda kiliselerin ve başka önemli yapıların tabanlarını süslemek için kullanıldığını görüyoruz. İngiltere'de kare şeklinde, koyu kahve rengi - kırmızı ile açık portakal - koyu sarı olmak üzere iki renkli, üzerlerinde daireler ya da yıldızlar arasında hanedan armalarındaki hayvanlar, dinî semboller işlenmiş bir cins Ç. yaygındı. Gotik Fransa'da da çinicilik buna benzer bir şekilde gelişmiştir. XII. yüzyılda çokluk mozaik tarzında kara, koyu yeşil, sarı renklerde yapılıyordu. Paris yakınlarındaki St. Denis kilisesi böyle süslenmiştir. XII. yüzyıl sonlarında mozaik, yerini kırmızı ve sarı olmak üzere iki renkli Ç. ye bırakmış, bu tarz XV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu arada desenler gittikçe daha özenle yapılma-

ya başlanmıştır. XVI. yüzyılda İtalya çiniciliğinin ön plâna geçmesiyle Fransa'da bu sanatın söndüğünü görüyoruz.

Konya Karatay Medresesindeki yaldızlı çinilerden bir örnek (1252)

XIX yüzyıl ortalarında Gotik tarzın yeniden canlanmasiyle İngilterede Ortaçağ tarzında Ç. ler yapılmaya başlanmıştır. Çokluk basit bir kurşun sırla kaplanmış olan bu cins Ç. Ortaçağda olduğu gibi balçığın kalıplanması usuliyle değil, fakat çelik kalıplarda toz balçığın sıkıştırılmasiyle yapılmıştır. Bu arada Magribî tarzındaki Ç. ler döşemelerde de kullanılmaya başlanmıştır. İtalya ve İspanyadaki erken Rönesans kiliseleri bu şekilde süslenmiştir. Aynı devirde İngiltere'ye de İtalya ve İspanyol Ç. lerinin getirtildiğini görüyoruz.

XVIII. yüzyılda basit, kare biçiminde kırmızı renkte süssüz Ç. ler kuzey ve batı Avrupada çok sayıda kullanılmaya başlanmış, Amerikadaki kolonilere kadar yayılmıştır.

Türklerde çini: Çinicilik Türk sanatının en önemli kollarından biridir. Ç. Selçuklular devrinde çeşitli yapıların süslenmesinde kullanılmıştır. Başlıca renkler mavi, lâcivert, kara ve ak olup bazı kere yaldız da katılırdı. Desen olarak geometrik şekiller, rumîler, yıldız ve örgü motifleriyle yer yer insan, hayvan ve kuş figürleri göze çarpar.

Selçuklulardan elimize geçen en eski örnek Konyada, II. Kılıç Arslan (1156 - 1192) ın sarayının bir köşkünde kullanılan Ç. lerdir. Yer katı ile birinci katın birleştiği yerdeki konsollar üzerinde geometrik bir düzen içinde koyu ile açık mavi ve kara tuğlalar konmuş, birinci katın ön cephesindeki geniş kenarı üstten ve iki yandan dikdörtgen şeklinde çevreliyen yazıt, koyu mavi taban üzerine ak renkli kabartma yazılardan meydana gelmiştir. Bu tarihten öncelerde Ç. nin Selçuklular tarafından kullanılmış olduğunu kabul etmek gerekir. Alâettin camii avlusunda Kılıç Arslan ve öteki Selçuklu sultanlarının gömülü olduğu kümbette (1210) bulunan sandukalar, koyu mavi taban üzerine kabartma ak yazılı Ç. lerle kaplanmıştır. Alâettin camii (1220) nin mihrap Ç. leri mozaik tekniğinde işlenmiş, motif olarak birbirine sarılmış iki renkli kıvrık dallar kullanılmıştır. Kubbe üçgenleri ise çeşitli geometrik desenlerle süslenmiştir. Konyadaki Sırçalı Medrese (1243) çinicilik sanatının en güzel örneklerinden birini vermektedir. Açık ve koyu mavi renkli dikdörtgen Ç. lerin arasına kare biçiminde kara renkli Ç. ler konmuş, bunların etrafı aynı renklerde mozaik Ç. lerle çevrilmiştir. Konyada Karatay Medresesi (1252) nin duvarları ve kubbenin içi Ç. ile kaplanmıştır. Kubbedeki mavi renkli iri yıldız motifleri çok değişik bir etki yaratmaktadır. Konyada bulunan başka bir önemli Ç. li anıt da 1258 tarihli bir cami, 1283 tarihli bir türbe ile bir dergâhtan meydana gelmiş Sahip Ata külliyesidir. Beyşehirde Eşrefoğlu camii (1298) nin iç kapısı, mihrabı ve mihrap önündeki kubbenin içi baştan aşağıya mozaik Ç. lerle kaplıdır.

XIII. yüzyılda Ç. nin yaygın kullanılışına karşılık, XIV. yüzyılda bir duraklama ve azalma görülür. Birgi Ulu Camii (1312) ile Karaman yakınlarında Gaferyat Ulu Camiinin (1312) mozaik Ç. li mihraplariyle yine Karamandaki Hatuniye medresesi (1382) nin kıble eyvanı Ç. leri bu devrin az bulunur örnekleridir.

Osmanlılarda çini: Çelebi Mehmet zamanında Bursada yapılan Yeşil Cami ve Yeşil Türbe (1420) şaşılacak bir olgunluk ve incelik gösteren Ç. lerle süslenmiştir. Bu Ç. lerle İranda Timurlular devri Ç. leri arasında yakın benzerlikler göze çarpmaktadır. Kütahyada Germiyanoğlu II. Yakup Beyin türbesi (1427) ndeki tek sıra halinde rumî ve palmet desenli, mavi, lâcivert, sarı, ak ve patlıcan moru olmak üzere beş renkli Ç.; Karamandaki İbrahim Bey imareti (1432) ile Edirnedeki Muradiye camii(1433) nin mihrap Ç. leri ilk devir eserlerindendir. Selçuklular ve beylikler devrindeki renk ve teknik devam etmekle birlikte, değişiklik olarak sarı renk ve küçük çiçek motifleri daha fazla kullanılmaktadır. Mavi - ak duvar Ç. lerinin en erken örnekleri Bursada Muradiye Türbesi (1433) nde görülür. Edirnedeki Muradiye camiinin duvarlarını kaplıyan altı köşe Ç. ler de aynı şekilde ak bir taban üzerine ufak mavi çiçeklerle süs-

Karaman'da İbrahim Bey İmaretinin mihrap çinileri (1432)

lenmiş olup kenar süsü olarak yaprak motifleri kullanılmıştır. Çinili Köşk (1473) Selçuklu sanatı tarzında mozaik Ç. lerle süslenmiştir. Sultan Selim türbesi (1520) ndeki renkleri ve desenleri birbirine eş iki panodaki geometrik motifler, Selçuklu devri mihraplarını hatırlatmaktaysa da, mozaik tarzında işlenmeyip çeşitli boyutlardaki levhalardan yapılmıştır. Bu arada yeşil ve kırmızı renkler de kullanılmaya başlanır. Haseki imareti (1539) ve Şehzade Mehmet türbesi (1543) Ç. leri de bu grupa girer.

Osmanlılarda ilk devir Ç. lerinin nerede yapıldığı bilinmiyorsa da, İznikte yapılmış olması mümkündür.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlıyarak çinicilik büyük bir gelişme gösterir. Desenler tabiata uygun olarak işlenmeye başlanır, şakayık, nar çiçeği, erik çiçeği, gül, lâle ve sümbül motifleri önem kazanır. Sırlar çok parlak olup başarı ile kullanılan parlak mercan kırmızısı, tatlı yeşil, ak ve mavi renkler Ç. ye ayrı bir güzellik vermektedir. Bu üslûpta hazırlanmış Ç. lerin ilk örneklerini Adana Ulu Camii (1541) nde ve İstanbulda Süleymaniye camii (1557) nin mihrabının iki tarafında bulmaktayız. Süleymaniye camiindeki Ç. ler ak taban üzerine lâcivert, açık mavi ve kırmızı çiçeklidir. Kenar süsleri lâcivert taban üzerine mavi - ak çiçekli olup yazılar ak taban üzerine lâcivert ve yeşil renktedir. Ç. ler çok temiz işlenmiş olup İznik'te yapılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman ile karısı Hürrem Sultanın türbelerindeki (1557) Ç. panolar lâle, gül ve karanfil çiçekleriyle süslüdür.

XVI. yüzyıla kadar Ç. lerde süsleme, renk ve teknik bakımından pek az değişmiş olmasına karşılık, aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra sürekli olarak değişmeler ve ye-

Topkapı Sarayında Altın Yolda bulunan bir çini panonun kenar süsü (XVI. yüzyıl)

nilikler göze çarpar. Rüstem Paşa cami ve türbesinde (1561) kuvvetli bir gelişme olduğu açıkça görülür. Ç. lerdeki 41 çeşit lâle deseni yanında mihraptaki vazolu panolar da ilk defa görülen bir yeniliktir.

Sokullu Mehmet Paşa camii (1572) ve Piyale Paşa camii (1574) Ç. leriyle gelişme devam ederek kırmızı renk kabarık bir şekilde uygulanan mercan kırmızısına döner. Bundan sonra 25 yıl kadar bütün Ç. lerde görülen bu kabartma mercan kırmızısı XVII. yüzyıl başlarında birdenbire ortadan kaybolur. Her halde, ustaların ölümiyle birlikte boyanın hazırlanış sırrı da unutulmuş olmalıdır. Bu yeni üslûbun en güzel örnekleri Topkapı Sarayı Harem Dairesinde Altın Yolda bulunan üç büyük panodur. 1574 tarihli panonun alt kısmı stilize edilmiş kırmızı bir buluttan fışkıran geniş ve üzeri çiçekli yapraklarla donatılmış olup bunların arasından erik dal ve çiçekleri, lâle, karanfil ve sümbüller çıkmaktadır. Bunun yanındaki ikinci panonun ortasında bulunan yaprak şeklindeki lâcivert kısım, ak, kırmızı ve yeşil renklerle lâle, sümbül, karanfil ve gül motifleriyle bezenmiş, ortaya bir de nar konmuştur. Etraf ak taban üzerine yeşil, mor ve kırmızı renklerde nar ve şakayık çiçeği ve yaprak motifleriyle çevrilmiş olup bunların üzeri ufak çiçeklerle bezenmiştir. Lâcivert kenar süsü kırmızı, yeşil ve ak çiçeklidir.

Hırka - i Saadet dairesindeki tavuslu panolar, Topkapı Sarayında III. Murat dairesinin kapısı önündeki panolarla odanın içini ve ocak kenarlarını kaplıyan Ç. ler, Üsküdardaki Eski Valide camii (1584) Ç. leri bu devrin en güzel eserleri arasındadır.

XVII. yüzyıl başlarında Çinicilikte sanat ve teknik bakımından bir duraklama görülür. Desenler fenalaşmaya, renkler birbirine vurmaya başlar. Damat İbrahim Paşanın türbe Ç. lerinde (1603) çoktan beri kullanılmıyan geometrik motifler ve yıldız şekilleri tekrar ortaya çıkar; lâle ve karanfillerin mercan kırmızısı kaybolmuş, yerine soluk bir kırmızı gelmiştir. Böylece üzerlerinde mercan kırmızısı bulunan Ç. lerin 1575 - 1600 yılları arasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. III. Mehmet türbesi (1608) ile Topkapı Sarayında I. Ahmet kitaplığı Ç. lerinde tatlı bir yeşil renk kullanılmakla birlikte mercan kırmızısı yoktur.

Rüstem Paşa ve Eski Valide camii dışında bu tarihe kadar yapılan panolarda ağaç ve çiçekler doğrudan doğruya yerden çıkmış olarak gösterildiği halde, artık vazoların içinden çıkarılmaya başlanmıştır.

Topkapı Sarayından sonra en zengin Ç. süsleme Sultan Ahmet camii (1617) nin üst mahfilinde bulunmaktadır. Tarihî kayıtlara göre, bu yapıda 20 143 parça Ç. kullanılmıştır. Bunlarda en çok mavi ve yeşil renk hâkim olup kırmızı ancak lâle ve karanfillerde görülmektedir.

Bağdat seferlerinin birer anıtı olarak yapılan Revan (1635) ve Bağdat (1639) köşklerinin dışları saçaklarına kadar, içleri de kubbe köşelerine kadar Ç. ile kaplıdır. Çokluk ak taban üzerine yeşil, açık ve koyu mavi, ufak çiçek süslemesi görülür. Kenar süsleri lâcivert taban üzerine yapılmıştır. Bağdat Köşkündeki vazolu panolarda yapraklar arasında duran kuşlar çizilmiştir. Sünnet Odası (1641) nda kuş ve geyik resimli panolar vardır. Üsküdar Kösem Sultan camii (1641) nin mihrap Ç. leri dışında öteki Ç. ler Bağdat Köşkünün bir kısım Ç. lerinin kopyasıdır.

Bir yangından sonra yeniden yapılan Topkapı Sarayının Harem Dairesi (1668), Yeni Cami (1669) ve yanındaki türbe Ç. lerle süslenmiştir.

Bu tarihlerde Mekke ve Medine tasvirleri gösteren Ç. panolar yapılmaya başlanmıştır. Bunlarda çokluk yapanın adı bulunur. Ayrıca yanlarından üzüm salkımları ve asma yaprakları sarkan selvilerle uzun saplı sümbül motifleri önem kazanır.

XVII. yüzyıl sonlarında yapı işlerinin durmasiyle çinicilik iyiden iyiye gerilemiştir. Kütahyada Ç. kablar yapan bir yapım yerinin bulunduğunu 1608 tarihli bir fermandan öğreniyoruz. Fakat 1710 dan önce buralarda duvar Ç. si yapılıp yapılmadığı bilinmiyor. Bu tarihte Kütahyaya III. Ahmet'in kızı için yapılan saraya konmak üzere Ç. ısmarlanmıştır. Üsküdardaki Yeni Vâlide camiinin büyük bir sanat değeri olmıyan Ç. leri Kütahyada yapılmış olmalıdır. Kullanılışlarını XIX. yüzyıl içlerine kadar izlediğimiz bu Ç. ler, İznik Ç. leriyle boy ölçüşemez.

Öte yandan İznikteki çinicilik merkezinin 1716 da dağılmış olduğunu görüyoruz. 1719 da Topkapı Sarayında yapılan III. Ahmet kitaplığına konacak Ç. bulunamayınca Boğaziçinde Kara Mustafa Paşanın yalısının Ç. leri sökülerek yeniden kullanılmıştır. Bu sıralarda güzel sanatlara karşı doğan yeni bir ilgi ile Nevşehirli İbrahim Paşa İznikten Ç. ustaları çağırtarak Tekfur Sarayı yakınlarında bir yapım yeri kurdurmuştur. Nitelik bakımından İznik Ç. lerinden aşağı olan bu Ç. ler III. Ahmet Çeşmesinin saçakları çev-

resinde, Hekimoğlu camii (1734) nde kullanılmıştır. Mavimsi taban üzerine yeşil, mavi, kırmızı ve sarı renklerde bulut ve çiçek (lâle) motifleri yapılmıştır. Renkler kirli, solgun, sırlar bozuktur.

Tekfur Sarayı yakınındaki Ç. yapım yeri bir süre sonra kapanmış, Kütahyadaki de ihtiyaca yetmediğinden 1756 yılında Viyanadan Ç. getirtilmiştir. Bu tarihten sonra, özellikle Topkapı Sarayında Viyana ve İtalyadan getirtilen Ç. ler kullanılmış, arasıra eski yapıların Ç. leri sökülerek konmuştur. Bütün bu olaylar Ç. sanatının büsbütün gerilemesine sebebolmuştur. Son yıllarda yalnız Kütahyada yapılan Ç. ler, süsleme, renk ve işçilik bakımından dikkati çeker bir özellik göstermez. V. Mehmet'in Eyüpteki türbesinde bulunan Ç. ler son devir Ç. leri olup Kütahyada yapılmıştır.

ÇİN - İ MÂÇİN, Sâmi dinlerdeki inançlara göre, Nuh tufanından sonra insanlığın ikinci kuşağında Nuh'un torunlarından ve Çinlilerin de atalarından olan baba oğul. Çin ve oğlu Mâçin, Nuh'un oğlu Yâfes'in oğul ve torunudur. Çin ve Mâçin doğu menkabelerinde bir arada anılır. Efsaneye göre, her ikisi de kumaşçılık, nakışçılık ve ressamlık sanatlarının pirlerinden sayılmaktadır.

Çin, Yâfes'in oğullarının en akıllısı, en marifetlisi, en becerikli̇si ve en bilgilisi olup babasının sevgisini kazanmış ve babası ona kendi adı ile anılan bir şehir yaparak Çin diyarının yönetimini vermişti. İlk defa nakkaşlık ve ressamlık Çin tarafından bulunmuş ve ipeği iplik haline getirip dokuyarak kumaş yapmıştır. Kendi buluşu olan nakış ve resimleri bu kumaşlara uygulıyarak renkli ve nakışlı ipekli kumaş endüstrisini kurmuştur. Oğlu Mâçin'e gelince, Çinlilerin asıl kökleri bu olup onun neslinden doğmuşlardır. Babası zamanında soyu sopu pek kalabalıklaşmış ve babasının izni ile Çin şehrinden başka Mâçin şehrini de kurarak burada hükümdarlık etmiştir. Mâçin de babası gibi buluşlara sahiptir. Mâçin'in ilk defa yünü eğirmek ve yünlü kumaş dokumak, misk kokusunu bulmak, şahin ve benzeri kuşlarla avlanmak, savaşlarda tuğ dikmek ve otağ kurmak, savaşları karşılıklı dövüşler halinden çıkarıp toplulukların çarpışması haline getirmek gibi buluşları vardır.

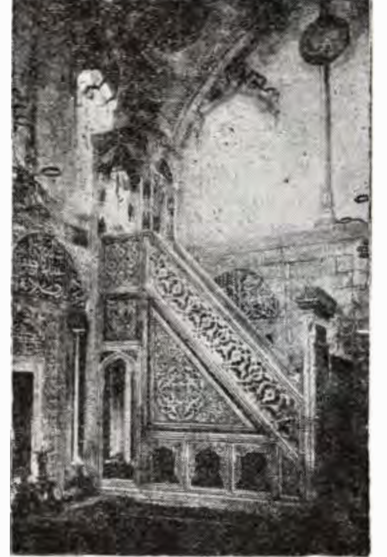
ÇİNİLİ CAMİ, XVII. yüzyıl Türk süsleme sanatları bakımından ve özellikle çinileriyle tanınmış bir cami. Osmanlı padişahlarından I. Ahmet'in eşi, IV. Murat ile Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. 1640 ta tamamlanan Ç. C. in mimarı Koca Mehmet Kasım Ağadır. Üsküdarda Toptaşı semtinde Atik Valide Sultan yakınında bulunan bu cami, sağır tek bir kubbe üzerine yapılmış ve dışta ağaç direklere bindirilmiş üç yanlı bir saçakla çevrili olup esas plânı kare biçimindedir. Her duvarın üst yarısında üç ve alt yarısında ise iki pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca hünkâr mahfeli olup mimber taş işlemeciliğinin en üstünlerinden sayılmaktadır. İstanbul camilerinden ayrı bir özelliği olarak, minaresinin külâhı da çini ile kaplı bulunmaktadır ki adının Ç. C. olarak yayılmasında bu özelliğinin etkisi vardır. Üst pencere sövelerine kadar bütün iç duvarları pek değerli çini panolarla kaplanmış olup pano üst kenar suları âyetlerle süslenmiştir. Pencere üstlükleri ise, âyetü'l - kürsî ile donatılmıştır.

Camiin büyük kapısında şair Himmet'in, avlu kapısı üzerinde ise Fevzi'nin yazmış oldukları tarih kıtaları yazıt olarak konulmuştur.

Ç. C. in çevresinde sıbyan mektebi, çeşme, sebil, darü'l - hadis ve yine Çinili Hamam adı ile tanınmış olan çifte hamamdan ibaret bir külliye vardır. Darü'l - hadis artık harabolmuş, Çinili Hamamın çinilerinden ise bir iz bile kalmamıştır. Bahçekapıdaki Büyük Valide Hanı bu camiin evkafındandır.

ÇİNİLİ CAMİ

Çinili Camiin mimberi

ÇİNİLİ KÖŞK, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbulda yaptırılan köşklerden biri. 1454 te yapılan Eski Saraydan sonra, Sultaniye suru içinde yaptırılmaya başlanan Yeni Saray eklentilerinden olup gerek İstanbuldaki sivil mimari eserlerinin en eskilerinden biri olması, gerek sahip bulunduğu değerli çinilerle Türk süsleme sanatının en güzel örneklerinden biri olması bakımından ayrı bir değer taşımaktadır. 1472 de bitirilen yapı, dış ve içini kaplıyan firuze renkli çiniler ve mozaiklerden ötürü Sırça Saray ya da Sırça Köşk adları ile de tanınmaktadır. Mimarı bilinmemektedir. Çinilerinin Timur devri eserlerini andırması dolayısiyle İranlı ve Horasanlı sanatçılara mal edilmek istenmişse de, son araştırmalar, kullanılan çinilerin Anadolu Selçuklu sanatının devamını gösteren İstanbuldaki pek az örneklerden biri olduğunu meydana koymuştur. Ç. K., on dört

ÇİNİLİ KOŞK

direğe dayatılmış bir galeri ile üstü kubbeli bir salon, sağ ve solda büyük pencereli iki dehliz, limana bakan yüzde üç yanı pencereli ve havuzlu bir oda ile salonun dört köşesinde kubbeli dört odadan ibaret ve yapıldığı tarihlerde kiremit çatı ile örtülü oldukça sade bir plânı vardır. Yapıyı içten ve dıştan kaplıyan çiniler zamanla bozulmuştur. Yeni Saray'ın bir parçası olan Ç. K., kuzeyindeki bugün ortada olmıyan III. Mehmet Köşkü ve çevresindeki Şehremini ve Hassa mimarları daireleri ile geniş bir meydana bakmakta idi. Bu meydan, Ağa Vekili bahçesi ya da Kalfa yeri adını taşımakta, kılıç alayları ile sürre alaylarının başlangıç yerini ve saraylılara spor gösterilerinin yapıldığı alanı kapsamakta idi. Ç. K., Cevdet Paşa, Abdüllâtif Suphi Paşa ve Münif Paşanın çabaları ile 1875 te Osmanlı İmparatorluğunda toplanan eski eserlerin gösterildiği bir müze haline getirilmiş, 1924 te Yeni Sarayın Topkapı Sarayı Müzesi adiyle açılması üzerine önemini kaybetmişti. 1939 dan sonra köşkün onarımını ele alan Millî Eğitim Bakanlığı burasını Fatihle ilgili her çeşit değerli hâtıraların sergilendiği bir müze haline getirmekle yapıya gerçek değerini kazandırmıştır.

ÇİN - JAPON HARBİ (1894 - 1895), Kore, Çin tarafından yüzyıllar boyunca bir vassal devlet olarak idare edilmişti. Burada 1894 yılında bir isyan çıktı ve Çinliler bu isyanı bastırmak için asker gönderdiler. Japonya da Koredeki çıkarlarını korumak için bir ordu gönderdi. İsyan bastırıldıktan sonra iki devlet de kuvvetlerini geri çekmediler. 1894 haziranında Çinlilerle Japonlar arasında çarpışma başladı. Harb 1 ağustos 1894 te ilân edildi. Japon kuvvetleri Çin donanmasını tahribedip birçok Çin şehirlerini aldılar. Harb 17 nisan 1895 te Şimonoseki (Shimonoseki) Antlaşmasiyle sonuçlandı. Bu antlaşmaya göre, Korenin bağımsızlığı tanınıyor ve Japonya Formoza adasiyle Lyaotunğ yarımadasını alıyordu. Çinliler aynı zamanda Japonyaya 150 000 000 dolar ödemeyi kabul ettiler. Fakat Rusya, Almanya ve Fransa, Japonyayı Lyaotunğ üzerindeki iddiasından vazgeçmeye zorladılar.

Bu harb Çinin zayıflamasına ve Avrupalı kuvvetlerin önemli ticarî imtiyazlar kazanmasına sebeboldu. Aynı zamanda Japonyanın kazanacağı 1904 Rus - Japon harbine yol açtı. 1910 yılında Kore Japonyaya bağlandı ve Çosen (Chosen) adını aldı.

ÇİN - JAPON HARBİ (1931 - 1945), 1926 yazında, Çianğ Kay-şek, Kuomintanğ ordularını Kantondan kuzeye doğru götürerek birkaç ay içinde güneyin en büyük kısmiyle, Yangtse ovasının alt kısmını eline geçirmişti. Bunun üzerine Kuomintanğ'da bulunan komünistler muhalefete geçince, Çianğ Kayşek tarafından kovuldular; Rus müşavirleri de kaçtı. Kuomintanğ hükümeti devlet başkenti olarak Nankinğ'i seçti. Çianğ Kay - şek 1930 da Sun Yat - sen'in programını uygulıyarak, bir süre güdümlü demokrasi (Kuomintanğ diktatörlüğü) den sonra gerçek demokrasi kurmağa hazırlanırken, Çin, Japon saldırısına uğradı. 1931 de Mançuryada harekete geçen Japon ordusu, birkaç gün içinde bütün bu bölgeyi eline geçirerek orada Mançukuo adı altında bir kukla devlet kurdu ve Mançu sülâlesinden P'u Yi'yi imparator ilân etti. Çin, Japonları boykot edince, 1932 de Şanğhay'da çarpışma başladı. Milletler Cemiyeti (Cemiyet - i Akvam) Japonyanın davranışını kınayınca, Japonya bu kuruldan ayrıldı ve ilerliyerek İç Moğolistan yoliyle asıl Çinin kuzeydoğu kısmına uzandı. Temmuz 1937 de Japon ordusu Peypinğ yakınlarına vardı. Çin direndi. Önceleri küçük bir olay gözü ile bakılan bu hareket, ilân edilmemiş bir harb haline geldi. Bu harbin en ağır evreleri Yanğtse ovasının alt kısmında, Şanğhay yakınlarında ve Şanğhay ile Nankinğ arasında geçti. Çinin hemen hemen bütün hava ordusu ile en iyi kara orduları yok edildi. Nankinğ düştü. Çin hükümeti batıya doğru çekilerek Çunğkinğ'i başkent seçti. Japonlar demiryollarının en çoğunu, kıyının en büyük kısmını ve ırmakların alt kısımlarını ele geçirdi. Japonlar yavaş yavaş Çin hükümetini ayırdılar. 1940 ta Fransa çökünce, Çin Hindini de aldılar. Pearl Harbor'da Amerika Birleşik Devletlerine saldıran Japonlar, az zaman sonra İngilizlerden Hong - Kong'u, Singapore'u ve Birmanyayı aldılar. Çin, artık ancak Hindistan (hava yolu ile) ve Sovyetler (az kullanılan kara yolu ile) ile münasebete devam edebiliyordu; Japonlar ise hemen hemen Çinin bütün üretimine ve ekonomisine hâkim idiler, fakat Çinin direnmesi onları yorarak zayıflattı. Sonunda Amerikalıların Çine her türlü yardımda bulunmaları ve doğrudan doğruya Japonyaya saldırmaları sonunda Japonya teslim oldu (ağustos 1945). Japon orduları Çinden çekildi, Çin hükümeti de başkentini tekrar Nankinğ'e taşıdı. Fakat Japon Harbi sırasında Çin komünistleri örgütlerini geliştirmiş ve kuvvet kazanmıştı. Kuomintanğ hükümetine karşı savaşları tekrar kızıştı ve Çin hükümetinin 8 aralık 1949 da Formozaya kaçmasiyle sona erdi.

ÇİNKO, kimyasal bir element. Sembolü Zn, atom sayısı 30, izotopları 64, 66, 68, 67, 70, atom ağırlığı 65,38, maviye çalan gri - beyaz, çok parlak, Mohs sistemine göre 2,5 sertlikte bir metal. Özgül ağırlığı (dökme ya da haddelenmiş olarak) 6,9 - 7,19, ergime noktası 419,5° C, kaynama noktası 907 C, elektriğe karşı iletkenliği bakırınkine göre % 28,5° Saf Ç. bayağı sıcaklıkta dövülüp işlenebilir ve çok ince tabakalar haline getirilebilir. İçine, az da olsa, yabancı madde karışınca sert ve kırılgan olur; o zaman 100 - 150 C da haddelenmesi gerekir. Bundan fazla ısıtılırsa, yeniden sertleşir, kırılganlaşır ve 250° C da toz haline gelir. Ç., teknikte kullanılan pek çok alaşımların karışımında önemli yer tutar (bk. aşağıda çinko alaşımları). Nemli havalarda üzerini sıkı sıkıya yapışan bir baz karbonat tabakası kaplar ve metalin daha fazla yenmesine engel olur. 500° C de Ç. tutuşur ve göz kamaştırıcı, karakteristik mavi - yeşil bir alevle yanarak gevşek, pamuk gibi Ç. oksit bırakır (Ç. çiçeği). Ç. buharları karbon dioksit ya da azot atmosferinde kondanse edilirse, Ç. tozu meydana gelir (Fr. poussière; Alm. Zinkstaub; İng. blue powder). Konpakt haldeki saf Ç. nun tersine, Ç. tozu suyu ayrıştırır ve hava temasiyle de kendiliğinden tutuşabilir. Bk. aşağıda çinko bileşikleri.

Tabiatta bulunuşu: Ç. tabiatta ancak oksijen ya da kükürt bileşimi şeklinde bulunur. İlkel şekliyle rastlanan en önemli, belki de tek Ç. madeni, Ç. blend dir. Oksijenli mineralleri: Ç. karbonat (Smithsonit): Zn CO_3 ve Ç. silikat cevherleri (Calamin): Zn_2 SiO_4 · H_2O ki bunlar çoğu zaman birbirine karıştırılır. Willemit Zn_2 SiO_4 ve Franklinit (Zn, Fe, Mn)O · (Fe_2, Mn_2) O_3 dır. Çoğu zaman bir arada meydana gelen oksitli cevherler kalamin adını alır. Ç. blend hemen daima kurşun - parlağı (Galen) ve pirit, hattâ bakır, kadmiyum ve mangan sülfürleri ile birlikte bulunur, içinde gümüş ve çoğunluk da altın ve az olarak daha birçok metaller vardır. Bu kompleks cevherler bu metalin elde edilmesinde ana kaynak olur. Bunun yanı sıra demir, bakır ve kurşun cevherlerinin ve metal döküntülerinin işlenmesiyle elde edilen Ç. oksitli ikinci derecedeki ürünler de önemlice bir rol oynar.

Ç. minerallerine her tarafta rastlanır. Avrupadaki en önemli yataklar, Yukarı Silezya, Harz, Aachen. Rheinland, Yugoslavya, Sardunya adası, İspanya ve İsveçtedir. Avrupa dışı memleketler arasında, dünyadaki üretimin % 25 ini sağlıyan Birleşik Amerikadan sonra Kanada, Newfoundland, Meksika, Peru, Avustalya, Sovyetler Birliği, Birmanya, Belçika Kongosu, Rhodesia ve Fas Ç. müstahsilleridir. Canlıların yapısında Ç. eser halinde bulunan elementlerdendir.

Üretimi: Ç. ya Ç. oksidin kaynama noktasi üstünde termik indirgenmesi (süblimasyon usulü) yoliyle, ya da elektroliz ile asit Ç. sülfat çözeltisinden ayrıştırılarak elde edilir. Sülfürlü cevherler kavrulurlar ve kavurma gazlarından sülfürik asit elde edilir. Ç. ca fakir ham maddeler (kalamin cevherleri, Ç. ca zengin cüruflar, baca tozları, Ç. lu piritler) özel metotlar (haddeleme, üfleme, klorlaştırıcı kavurma ve hemen ardından çözelti haline getirme ve çöktürme) ile metal, biraz da Ç. boyalarının ve Ç. tozlarının elde edilmesinde teknik Ç. okside dönüştürülür. Süblimleştirme usulünde, içinde Ç. oksit bulunan cevher % 30 - 40 oranında az gazlı indirgeme kömürü ile mufla (b. bk.) ocaklarında 1 100 - 1 300° C e kadar ısıtılır. Sonra buhar halindeki Ç. havaya karşı iyice izoleli muflalara bağlı kondansatörler içinde soğutularak sıvı haline getirilir. Sis halindeki metalin bir kısmı bu sırada % 92 metalik Ç. bulunan Ç. tozu haline gelir. Mufla artıkları çoğu zaman kurşun dökümhanelerinde yeniden işlenir. Süblimleştirme ile elde edilen Ç. ergitildikten sonra soğumaya bırakılarak (bu işlemle kurşunca zengin dip Ç. su ve katı demir Ç. kristalleri ayrılır ve % 98,5 - % 99 luk rafine Ç. elde edilir) ya da bir rektifiye kolonunda bir Ç. akımına karşı fraksiyonlu damıtma yoliyle (New Jersey metodu ile % 99,990 - % 99,998 lik ekstra Ç. elde edilir ve işlenmiş Ç. içindeki kadmiyum, % 40 kadmiyum bulunan bir toz haline gelir) rafine edilir. Elektrolizle üretimde oksitli ham maddelerin Ç. muhtevası asit çözücülerin yardımiyle nötr bir Ç. sülfat çözeltisi haline getirilir ve çözelti kimyasal çöktürmelerle ve çok dikkatle zararlı maddelerden temizlenir. Sonra çözelti, kolloitlerin eklenmesiyle içinde kurşun - gümüş alaşımından yapılmış delikli anotlar arasında alüminyum düz katot levhaları bulunan elektroliz hücrelerine akıtılır. Ç. levhaları birkaç milimetre kalınlığı bulunca periyodik olarak dışarıya alınır ve bir düşük frekans indiksiyon fırınında ergitilerek % 99,99 arılıkta ekstra Ç. haline getirilir.

Ç. nun kullanıldığı yerler çok çeşitlidir: demir tel ve demir levhaların galvanize edilmesinde; düz ya da preseli saç şeklinde damların örtülmesinde, yağmur olukları, kova, banyo küveti yapımında, buz dolaplarının kaplanmasında, kuru pillerde, ayrıca pirinç, yeni gümüş, bakır gibi alaşımların yapımında kullanılır. Ç. hidrojen elde edilmesinde ve diğer bazı indirgeme reaksiyonlarında indirgen madde olarak kullanılır. Bundan başka, askerlikte yalancı sis yapımında kullanılır. Ç. bileşimlerinin kullanma yerleri için bk. aşağıda çinko bileşikleri.

Ekonomide: Ç. elde edilmesi için yüksek enerjiye ihtiyaç olduğundan (her kg Ç. için = 3,5 - 5 kg kömür yahut 4 kw - saatlik elektrik akımı) Ç. haddehaneleri genel olarak kömür bakımından taşıma kolaylığı bulunan yerlerde ya da elektrik elde edilen bölgelerin yakınlarında kurulur. Bazı memleketlerde maden üretimiyle haddehane üretiminin gösterdiği büyük fark bu suretle açıklanabilir. Ç. blend sadece Ç. cevheri olarak değil, aynı zamanda kükürt ham maddesi olarak da ekonomik önem taşır, çünkü 1 ton blendden % 66 lık tam 1 ton sülfürik asit elde edilir. Pek çok piritler, kurşun ve bakır cevherleri önemli sayıda Ç. kapsarlar ve bu cevherlerin işlenmesi sırasında tabiatiyle kurşunlu yan ürünler meydana gelir ve bunlar Ç. piyasası

Dünyada Çinko Üretimi

Ocak üretimi Memleketler	1955 Ton	1938 Ton	Haddehane üretimi Memleketler	1955 Ton	1938 Ton
Amerika Birleşik Devletleri	457 000	469 000	Amerika Birleşik Devletleri	935 000	434 000
Kanada	389 000	240 000	Sovyetler Birliği [1]	265 000	75 000
Avustralya	276 000	223 000	Kanada	233 000	156 000
Meksika	269 000	172 000	Belçika	211 000	210 000
Sovyetler Birliği [1]	265 000	75 000	Federal Almanya Cumhuriyeti	186 000	194 000
Peru	173 000	25 000	Polonya	156 000 [2]	111 000
Polonya	140 000 [2]	70 000	Fransa	109 000	61 000
İtalya	121 000	92 000	Avustralya Birliği	101 000	71 000
Federal Almanya Cumhuriyeti	120 000	196 000	Büyük Britanya	83 000	56 000
Japonya	108 000	52 000	Japonya	73 000	56 000
Dünya	2 902 000	1 900 000	Dünya	2 724 000	1 597 000

[1] Tahminî. [2] Polonya idaresindeki Doğu Almanya ile birlikte.

üzerine etki yapar. Çoğunluk piyasaya sürülen Ç. talepten fazladır. Bu yüzden Ç. fiyatları hayli zamandır düşük ve üretim masrafları yüksek olan memleketler için yetersizdir. Bunun için de maden ocakları ile haddehaneler devletlerce yardım görür.

Çinko bileşikleri: Ç. oksit (Ç. külü, Flores zinci, Lana philosophica, Nihilum album): ZnO, mineral kırmızı Ç. cevheri olarak beyaz, ısı karşısında sarımtırak bir tozdur; metal Ç. nun yakılması yahut Ç. hidroksidin $Zn(OH_2)$ ya da başka Ç. bileşiklerinin kızdırılmasiyle elde edilir. Ç. oksit ve hidrojenli Ç. oksit suda çözülemez, fakat asitle kolayca çözülebilir. Ç. oksit resim boyası (Ç. beyazı) olarak, aynı zamanda merhem yapımında kullanılır. Kobalt oksidi ile birlikte yakılarak yağlı boya resimde kullanılan Rinmann yeşili meydana gelir. Ç. hidroksit alkali çözeltilerle işlem gördükte çözülebilen zinkatlar meydana gelir; meselâ: *sodyum zinkatı*: $NaZn(HO)_3$ ya da $Na_2Zn(OH)_4$. *Ç. klorür* (zincum chloratum): $ZnCl_2$ fazla nem çekici ve kolaylıkla çözülebilen beyaz bir tuzdur ve kristallenen hidratlar meydana getirebilir. Ç. klorür, metal Ç. dan ya da Ç. oksit ile tuz ruhundan yapılır ve metallerin, özellikle lehim işlerinde, temizlenmesinde kullanılır; organik kimyada suyun ayrıştırılmasında, odunun korunmasında, aktif kömür yapımında, klor - Ç. - iyot çözeltisi olarak da hücre zarlarının mikroskop altında incelenmesinde kullanılır. Ç. klorür Ç. oksitle birleşince sertleştirici ve çözülemiyen yığınlar meydana getirir. *Ç. sülfat* (*Ç. vitriol*, vitriolum album, zincum sulfuricum): $ZnSO_4 \cdot 7\,HO_2$ beyaz çözülebilen bir tuzdur; Ç. yahut Ç. oksit ile sülfürik asitten yahut da Ç. sülfürün kavrulması suretiyle meydana gelir ve teknikte önemli Ç. bileşiğidir. Galvanoteknikle dokuma endüstrisinde koruyucu madde olarak ve başka Ç. bileşikleriyle Ç. lu boyaların yapımında işe yarar. *Ç. sülfür* (Ç. kükürt): ZnS saf halde iken beyaz, mineral Ç. blend olarak ise koyu renklidir ve suda erimez; asitlerin etkisi altında kükürtlü hidrojen gazının çıkması sonucunda dağılır. Önemli olan beyaz lithopone boyasının bir elemanı ve fosforesan anorganik boyaların alaşımında da başta gelen elemanı meydana getirir. *Ç. karbonat*: $RnCO_3$, tabiatta mineral Ç. spat şeklinde bulunur, suda çözülmez. Ç. tuzu çözeltilerinin alkali karbonat ile çöktürülmesiyle elde edilir. *Ç. kromatlar*: Çözülemiyen, sarı renkli, resim boyası gereci olarak kullanılan Ç. bileşikleridir; kimyasal bileşimleri değişik olur, meselâ: $ZnCrO_4 \cdot ZnOH_2$. *Ç. fosfor*: Zn_3P_2, koyu kurşuni, çözülmiyen bir tuzdur, zararlı kemirgenlerle savaşta kullanılır. *Ç. stearat*: Stearin asidinin Ç. tuzu, beyaz, gevşek, çözülmiyen bir tuzdur. Yüz pudraları, cilt kremleri gibi kozmetik maddelerin, matbaa boyalarının ve plâstik kumaşların yapımında kullanır.

Çinko preparatları: Hekimlikte kullanılan Ç. tuzları; meselâ: Ç. sülfat (zincum sulfuricum), Ç. oksit (zincum oxydatum), işlenmemiş Ç. oksit (zincum oxydatum crudum). yakıcı etkili Ç. klorür (zincum chloratum) artık pek kullanılmamaktadır. Ç. sülfat % 1/2 lik sulandırılmış çözelti halinde diplo bakterilerin sebebolduğu konjonktivite karşı özel etkili bir ilâçtır. Ç. oksit pudra halinde, merhem halinde, macun ya da yağ halinde deri hastalıklarına karşı ve yaraların örtülmesinde kullanılır.

Çinko onetil: $Zn(CH_3)_2$, bir organik ve metal bileşiği; metil iyodürün Ç. ya etkisiyle meydana gelir. Ç. alkilleri hava ile temasa gelince kendiliğinden tutuşan sıvılardır ve kimyasal sentezlerde kullanılır.

Çinko tutkalı: Eczacılıkta «Gelatina zinci» adı altında kullanılan % 10 Ç. oksit, % 40 gliserin, % 15 beyaz jelâtin ve % 35 sudan ibaret beyaz bir pomattır. Ç. tutkalı, çeşitli deri hastalıklatının tedavisinde sıcak olarak uygulanır ve deri üstünde hava ile temasa engel olan bir tabaka meydana getirir.

Çinko alaşımları: Çoğunluk % 4 kadar ya da daha çok alüminyum ile buna katılan 0 dan % 1 ve daha fazlasına kadar bakır ve % 0,02 den % 0,05 e kadar magnezyumu kapsar. Çekişe dayanıklığı 17 ile 25 kg/mm^2 arasındadır. Özellikle dökümcülükte şeklini tam olarak saklaması gereken parçaların yapımında kullanılır.

Çinkolu boyalar: Beyaz Ç. lu boyalar, Lithopone, Ç. karbonat, Ç. sülfür (Sachtolith)gibi: Renkli Ç. lu boyalar arasında Ç. sarısı, Ç. kurşunisi, Ç. yeşili, kobalt yeşili (Rinmann yeşili) bulunur.

Çinko blend: Sfarlerit, kubusal - heksakistetraedrik mineral: ZnS; saydam sarıdan siyaha kadar değişik renklerde, sertlik derecesi 4, yoğunluğu 4,2 dir. Kristal yüzeylerinde eşkenar dörtgenlere ve rombik onikigenlere çok rastlanır; sık ikizleşme ve onikigen yüzeylerin tam paralel şekillerde ayrılabilmesi özelliklerindendir. Ç. blend özellikle hidrotermal kaynaklı, çoğunluk galen, pirit, kalkopirit ve başka cevherlerle bileşen en önemli ve en yaygın Ç. cevheridir. En büyük yataklara yukarı Silezyada ve Birleşik Amerikanın Joplin bölgesinde rastlanır. İzomorfları: Metacinnabarit, HgS, Tiemannit, HgSe ve Coloradoit, HgTe dir. Hepsi sağlam ve sıkı yapıda, siyahtır.

Çinko çiçeği: Hydrozinkit, belki monoklin sistemde kristallenmiş mineral: $Zn_5(CO_3)_2(OH)_6$, beyazdan sarımtırağa kadar değişik renklerde, toprak ya da yoğun kabuklu gibi görünüşlü Ç. cevherlerinin hava ya da zamanın etkisi altında aşınıp bozulmasından meydana gelir. Aurichalcit, pirinç çiçeği içinde bakır bulunan bir Ç. çiçeğidir.

Tarihçesi: Ç. metal olarak M. S. VI. yüzyılda biliniyordu; ancak o zamanki üretim tekniği ile ilgili bilgiler kaybolmuştur. 1617 de ilk olarak G. E. Löhneyss Ç. nun metal niteliğini yeniden meydana çıkardı ve bugün bütün Avrupa memleketlerinde kullanılan adı verdi. Belki de bu adı Paracelsus ile Basilius Valentinus'un kullandığı *Zincken* [tsinkĭn] teriminden türetmiştir; çünkü Ç. karbonat cevherleri çoğunluk dişli kesitler gösterir, içinde bolca Ç. bulunan Hartz kökenli kurşun cevherinin ergitilmesi sonucunda Ç. ya benzer bir çöküntü halinde ocakların dibinde kalır ve bakırın sarıya boyanmasında kullanılırdı. Meselâ pirinç eski çağlardan beri Ç. karbonat ile odun kömürü karışımı içinde bakırın ısıtılması suretiyle yapılırdı. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Ç. en çok Hindistandan getirilirdi ve bu yüzden de çok pahalıydı. Avrupada bu metalin yapımını ilk olarak 1721 de J. Fr. Henckel başardı. 1743 te J. Champion, Çinlileri örnek tutarak ilk Ç. ocağını Bristol'de kurdu. Fakat J. Chr. Ruhberg'in 1800 yıllarında yukarı Silezyada, D. Rony'nin de 1807 de Belçikada birbirinden ayrı olarak oksitli cevherlerin teknik ölçüde damıtılmasını sağlamaları üzerinedir ki 1802 den bu yana gerçek bir Ç. endüstrisinden söz edilmesi mümkün olmuştur.

ÇİNKOGRAFYA, taş basmacılığını andıran, fakat taş yerine çinko levha kullanılmasını gerektiren bir resim basma usulü. Bu usulün en ilkel şeklinde, basılması istenilen resim, asitlerden etkilenmiyen bir madde ile, meselâ ziftle, çinko levha üzerine çizilir; sonra levha nitrik ya da kloridrik asitle etkilendirilir; asit ziftin korumadığı yerleri yiyerek

alçaltır, resmin çizgileri yüksekte kalır, levha da zifti eriten bir madde ile yıkanarak çıkıntılı kalıp haline gelirdi. Daha sonraları kullanılan usulde, çinko levhanın üstü nitrik asitten etkilenmiyen vernik ya da balmumu gibi bir madde ile sıvanır, resim sivri uçlu bir kalemle levha üzerine çizilir, kalemin balmumunu sildiği yerlerin üstüne nitrik asit dökülür, asit buraları yiyip derinleştirince levha yıkanır, oyuk kalan yerler çelikten özel bir kalemle daha da derinleştirildikten sonra mürekkeple doldurularak resmin baskısı yapılır. Bu usule çizgi kalıbı çıkarma ve çizgi baskısı yapma usulü denilir.

Modern klişecilikte uygulanan usul ise, ototipi (Fr. autotypie), similigravür (Fr. similigravure) ya da yarım ton (İng. half - tone) denilenidir. Bunda, resmin negatifi hassas filim ya da cam üzerine alınır, oradan hassas çinko üzerine geçirilir, sonra levha nitrik asitle etkilendirilerek klişe elde edilir. Bk. KLİŞECİLİK.

ÇİNKYANĞ (İng. **Chinkiang**) **ya da ÇENKYANĞ** (İng. **Chenkiang**), doğu Çin'in Kyanğsu eyaletinde, Yangtsekyanğ ırmağının aşağı yatağında, Yangtsekyanğ ile Büyük Kanalın birleştiği yerde bir şehir. Nüfusu 207 600 (1948) dür. Eskiden bir anlaşma limanı (İng. treaty port) olan Ç. işlek bir ticaret merkezidir. Bu limandan dış ülkelere yer fıstığı, soya fasulyesi, buğday ve kibrit gönderilir. Dışarıdan alınan başlıca mallar ise pamuklu eşya, balmumu, makine, afyon ve kerestedir.

ÇİNLİLER, ulusların çoğu gibi Ç. in de kökeni karışıktır. Çin ulusunu meydana getiren ırkların hepsi bilinmiyor. Eldeki bilgilere göre, Çin uygarlığının ilk yuvası kuzeydoğuda Sarı Irmak (Huanğ ho) vâdisinin aşağı bölümünde, sonradan Şantunğ eyaleti halini alan bölge olmuştur. Çin ulusunun çekirdeği burada yaşamış olsa gerektir. Bu insanların nereden geldikleri bilinmemekle birlikte, tarihten hemen önceki çağlarda aynı bölgede bir bakır ve taş uygarlığı içinde yaşıyan insanlardan türemiş oldukları anlaşılıyor. Bu insanlar kendilerinden önce orada yaşamış olanlarla karışmışlardır, fakat onların da hangi ırktan oldukları bilinmiyor. Yüzyıllar boyunca Çin kuzeyden ve kuzeybatıdan Türklerin, Moğolların, Tunguzların, Mançuların ve başka ırktan kavimlerin salgınına uğramıştır. Çinde bulunmuş olan Tibet - Birmanya, Çin - Tay ve Mon - Ḫmer dil öğelerinin hepsi birer ırk etkisini temsil ederler. Tay kavmi eskiden güney Çine geniş ölçüde yayılmışa benzer.

Ç. şimdi dikkate değer derecede bağdaşık bir ulus halini almış bulunuyorlar. Genel olarak kara saçlı, seyrek sakallı, sarı tenli ve çekik gözlüdürler, fakat başka özellikte olanlar da yok değildir. Ayrıca asıl Çinde ve Çinli denilen kimseler arasında birçok tip değişiklikleri de görülür. Kuzeyliler genel olarak daha uzun boylu, daha iri, daha açık renkli ve güneylilere göre daha uyuşukturlar. Güneyde güneylilerden biraz farklı olan ve kuzeyden göç etmiş oldukları sanılan Hakka'lar vardır. Çinin güney ve güneybatı bölümlerinde Çinli olmadıkları belli kabîlelere rastlanır; bunlar dil, kültür ve belki de kan bakımından Ç. den farklıdırlar. Bunların arasında Myao, Lolo, Kaçin, Keh - lao, Mo - so ve Loi'lar bulunmaktadır.

Çinle sınırdaş olan bölgelerin çoğunda Ç. küçük azınlıklar halindedirler. Mançurya ve İç Moğolistanda Ç. çoktur. XIX ve XX. yüzyıllardaki göçler dolayısiyle Mançuryada ezici bir Çinli çoğunluğu ve Mançu, Koreli ve Moğol azınlıkları vardır; İç Moğolistanda ise Ç. le Moğollar atbaşı gitmektedirler. Tibette Tibetliler çoğunluktadır. Öteden beri Çin ile Orta Asya arasındaki yolu koruyan ve batıya giden eski kervan yollarının da geçtiği Sinkyanğ'da, çoğu Türk soyundan olan birçok kavimden küçük topluluklar vardır.

Asıl Ç., genel nüfusun % 95 inin üstündedir. Son zamanlarda, özellikle Mançurya (1923 te 9 mil.; 1934 te 33,3 mil.; 1945 te 47 mil.) ve Formozada çok kalabalık göçmen bölgeleri kurulmuştur. 11 743 milyondan fazla halk, millî sınırlar dışında, İndenozya, Singapur (Tayland [Siyam]), Çin Hindistanı, Birmanya, Filipinler, Amerika Birleşik Devletleri ve Kuba'da bulunmaktadır.

En eski zamanlardan beri toplumların temel taşı olan aile, Çinde M. Ö. I. yüzyılda daha da önemli bir rol oynamıştır. Çin milletinin yaşayışını düzenlemiş olan Konfuçyusçuluk, ailenin itibarını son derece yükseltmiştir. Bu mezhebin esas aldığı beş türlü münasebet (hükümdar ile nazır, koca ile karı, baba ile oğul, ağabeyle kardeş ve dostla dost arasındaki münasebetler) ten, üçü aile ile ilgilidir. XIX. yüzyılda yayınlanan resmî ahlâk kitabında, bir kimsenin ana ve babasına karşı olan ödevlerini yerine getirmesi ahlâkın temeli sayılmış, ana baba sevgisi başlıca erdem olmuştur. Uzaktan yakından akraba olanların da içine girdiği aile, sağlam bir birlik halini almıştır. Aile, kardeşlerden türeyen en uzak üyelerine varıncaya kadar yoksullara, işsizlere ve hastalara bakmış, yetenekli çocukların elinden tutmuştur. Aile sistemi ataerkine dayanmaktadır. Babanın oğulları üzerinde erki, oğullar evlendikten sonra da sürdüğü halde, başka aileye gelin giden kızı üzerinde bu erk artık kalmamaktadır. Ataların ve kökü yüzyıllarca önceye dayanan soy ağaçlarının şerefine düzenlenen törenler, aile üyeleri arasındaki bağların sürekliliğini sağlamıştır. Ailenin birliğini sağlıyan bir etken de atalardan kalan toprak üzerindeki mülkiyetle atalar için yapılan ve onlara ait yazıtların korunduğu tapınaklar olmuştur. Bu şartlar içinde evlenme bir aile sorunu olmuş, ailenin sürüp gitmesini sağlamak amaciyle ana baba, çocuklarını erken evlendirmeye çalışmışlar ve bunun için de çoğu zaman çocuklarının razı olup olmadığına bakmadan onları evlendirmişlerdir. Ailenin de-

ÇİNLİLER: (Soldan sağa) İç Moğolistanlı gelin tipi; yaşlı bir Çin erkeği; Hanyanğ'lı işçi kadın

vam etmesine pek büyük önem verildiği için hemen hemen herkes evlenirdi. Yalnız erkekli kadınlı Buddhist keşişler, Taoist rahipler ve son derece yoksul olan pek az kimse evlenmezdi. Aile, erkek üyeleri tarafından devam ettirildiği için erkek çocuklar kız çocuklardan daha değerli sayılmıştır. Kız çocuklarının ayakları, büyümesin diye uzun zaman sargılar içinde tutulurdu. Fakat XX. yüzyılda bu gelenek gevşemiştir. Çok kere, hali vakti yerinde aileler birçok birliklerden meydana gelen topluluklar halinde büyük bir avlunun çevresinde otururlar ve ihtiyarlarından biri, meselâ bir büyük baba ya da bir büyük ana tarafından yönetilirlerdi. Erkekler yalnız bir kadın alabilirler, fakat aileye odalıklar katabilirlerdi. Mao Tse - tunğ (b. bk.) bu konuda kesin reformlar yapmış, çok evlilik yasak edilmiştir.

Bugün hükümet, aile hukukunu düzenlerken bireylerin aile bağlarını gevşetmekte, çocukları ailenin ekonomisiyle ilgili suçlarını bildirmekle görevlendirmekte ve böylece aile başkanının erkini ve dıştaki itibarını kırmaktadır. Bugünkü ekonomide akrabalık ilgileri ve çıkarlarının, devletin ilgilerinden ve çıkarlarından sonra gelmesi gerektiği düşünülmektedir. Eski Çinde Konfuçyusçuluğun ruhuna dayanan ekonomi, kalabalık ailelerde beslenmenin tarla ürünleriyle yapılmasını emrederdi. Dışkı ve süprüntülerin lös toprağı ile ya da lâğım pislikleri ile bulamaç haline getirilmesi gibi, çok zaman alan gübre hazırlıkları, topraktan çok verim almanın amaç edinildiğini göstermektedir. Eski Ç. in kültür bitkisi yetiştirmekte ve çabuk meyva almakta ilerlettiği ince tarım tekniği de toprağa verilen önemi gösterir. Hayvancılıktan vazgeçmiş olmalarının nedenini de burada aramak gerektir. Ç. de hayvancılık, yük öküzü, manda, domuz, köpek yetiştirmekle yiyeceklerini kendi arayıp bulan tavuk ve ördek gibi hayvanlar yetiştirmekten ileri gitmez. Balıkçılık da yaparlar. Hayvanların verdikleri yiyecekler yerine beslenme fizyolojisi bakımından süt türevlerine eşit olan soya fasulyesinden faydalanılmıştır. Çin mutfak sanatı da çok gelişmiştir. Yemekleri lezzet bakımından dünyada ün salmıştır. Yemeklerde çatal yerine tahta ve kemik çöpler kullanılır. En önemli içkileri çaydır. Kuzeyde sadece sıcak su bile içilir. Alkollü içkileri ise darı ve pirinç şarabıdır ki sıcak içilir. Tütün, kadınlar ve erkekler tarafından kullanılır. Çocukluktan çıkan kızlarla erkekler birbiriyle ilgiyi keserlerdi. Erkeklerin kadınlarla münasebetleri ya yakın akrabalariyle ya da profesyonel zevk kadınlariyle olurdu.

Pek sık olan ziyafetler, yalnız şenliklerde değil, iş ve alışverişlerinde de verilirdi. Ç. tiyatroyu çok severlerdi. Kumar türlü türlü şekilleriyle çok yaygındı. Çayhaneler toplumsal hayatın merkeziydi; buralarda hikâyeciler müşterilere hikâye anlatırlardı. Afyon kullanılması hükümetçe önlenmeye çalışıldığı halde XIX ve XX. yüzyıllarda çok gelişmiştir.

Ç. in takviminde birçok bayramlar vardır. Bunların başlıcaları Yeni Yıl dolayısiyle yapılan şenlikler ve ibadetlerdir. İlkbaharda kutlanan Çing Ming (b. bk.) bayramı ile mayıs ayının 5. günü kutlanan Ejder Gemisi bayramı, Ürün Alma bayramı, Konfuçyus'un doğum yıldönümü ve Kış, Gün - Tün eşitliği bayramları da önemli kutlama günleridir.

Ç. de etiket daima karışık olmuştur. Uzun bir görgü ve gelenek yolu ile bu insanlar terbiyeli ve nazik bir millet olagelmişlerdir. Ç. son derece duygulu insanlardır; çok onurludurlar ve başkalarını kırmamaya da çok dikkat ederler. Kendilerine hâkim olmayı erdem, öfkelerini belli etmeyi kusur sayarlar, akla ve ölçülü davranışa değer verirler.

Ç. türlü türlü dernekler kurmuşlardır. Aile ile esnaf birlikleri ya da loncalardan başka, birçok gizli dernekleri vardı. Bunlardan bazıları yardımlaşma ve koruma için, bazıları politik nitelikte idi. Bazı dernekler de hayır işleri içindi.

Ç. arasında sınıf ayrılığı Hindistanda ya da Avrupanın bazı bölümlerinde olduğu kadar kesin olmamıştır. Bilginlere öteden beri büyük saygı gösterilmiş, cumhuriyet devrine kadar yüksek devlet memurları bilginler arasından seçilmiştir. Birçok aileler bilginlik, sosyal ve politik erk ve itibar geleneklerini devam ettirirler. Konfuçyus'un kanından olanlara özel bir saygı gösterilirdi. Aktörlük ve berberlik gibi bazı mesleklerden olanlar hor görülürdü. Çinde meslekten dilenciler vardı. Köle bulundurmak gelenek olmadığından köle sayısı pek azdı. Yüzyıllarca, Ç. babadan kalma soyluluk denilen şeyi pek bilmemişlerdir. Çin kültürü ile çok övünülür, fakat soya pek önem verilmezdi.

XX. yüzyılda Ç. in töre ve geleneklerinde önemli değişiklikler olmuştur. Genç kızlarla genç erkekler serbest olarak temasa başlamışlardır. Eğitim yaygın bir hal almıştır. Gitgide daha çok sayıda genç Çinli alacağı ya da varacağı eşi kendi bulmaktadır. Eski etiket şekilleri yavaş yavaş bırakılır olmuştur. Yeni bayramlar ve bu arada cumhuriyetin doğuşu sayılan 10 kasım 1911 ayaklanmasını kutlıyan Şuanğ Şih (= çifte onlar; 10. ayın 10. günü) bayramı yaratılmıştır. Yıllar, cumhuriyet yıllariyle hesaplanmakla birlikte, Gregorius takvimi kabul edilmiştir. Batı tarzında atletik sporlar, özellikle okullarda geliştirilmiştir. Eski bilginler sınıfı yok olmuş ve iktidar çoğunlukla askerlerin eline geçmiştir,

Ç. in birçok buluşları vardır: İpek böcekçiliği (M. Ö. II.), kâğıt (M. S. aş. yu. 100), el arabası (aş. yu. 200; Avrupada ancak Ortaçağda), taş kömürünün kullanılması (IV. yüzyıl), pusula (aş. yu. 500 den bu yana bilinmekte idi X. yüzyıldan beri de gemilerde kullanılmaktadır), uçurtma (VI. yüzyılda), kitap basımı (aş. yu. 600; elde bulunan en eski basılmış kitap 868), barut (XII ve XIII. yüzyıldan beri; top ve donanma fişekleri için ondan da önce). Dinî sebeplerle cerrahlık kabul edilmediği için özellikle iç hastalıkların tedavisi ve ilâç kodeksleri çok gelişmiştir. Hekimlikte ilk duyu uyuşturma III. yüzyılda, ilk ceset açma XI. yüzyılda yapılmıştır.

Halk çok kalabalık olduğu için, Çin köylüleri çok kere büyük ve bazı da balçık surlarla çevrili köylerde sıkışık bir halde, kuzey Çinde loş kovuklarla mağaralarda yaşarlar. Güney Çinde de kazık temelli yapılar konut olarak göze çarpmaktadır. İçinden ırmak geçen bazı şehirlerde de, bir kısım halk, sürekli olarak kayıklarda yaşarlar. Bir katlı ve tek odalı, dört köşeli balçık ya da tuğla evler de en çok görülen ev tiplerindendir. Daha büyük şehir konutları, dört duvar içinde yapılardan kurulu bir çiftlik halindedir. Özellikle kuzey Çin evlerinde bulunan *k'anğ*'lar en önemli iç düzenler arasındadır. Bunlar balçık ya da tuğla duvarlar içine oyulmuş olup ıçine oturacak, uzanacak sıralar konmuştur. Bir ocağa açılan delikten ısıtılmaktadır. Tahta çerçeveli pencereler kâğıtla kaplıdır. Çin evlerinde iskemle, masa ve dolap da bulunur ki, bunlar Kore ve Japon evlerinde yoktur.

Çinde köylüler çok sade giyinirler. Erkek ve kadın kılıkları hemen hemen birdir: Kısa bir ceket ile ayak bileklerinden bağlanan geniş bir pantolondan ibarettir. Zenginler bunun üstüne uzun bir setre de giyerler. Erkekler çok vakit aba, ipek, hasır kasket kullanırlar. Köylerde yağmurdan korunmak için ottan ve hasırdan palto giyilir. Kır-

mızı renk mutluluk, ak renk yaslılık belirtisi idi. Mançular Çini aldıktan sonra (1644), bunların zoriyle saç örgülü baş tuvaleti ortaya çıkmıştır; bugün bu tuvalet bırakılmıştır. Büyük şehirlerde artık yerli kılığın yerini Avrupa giyinişi almıştır. Kadın modaları da şehirlerde yandan yırtmaçlı eteklik gibi Avrupa modalarının etkisine kapılmıştır.

ÇİN - MOĞOL İMPARATORLUĞU: bk. ÇİN (Tarih).

ÇİNNAMPO (İng. **Chinnampo**) **ya da ÇİNAMFO** (İng. **Chinam - Pho**), Korenin batı kıyısında, Plyongan - namdo ilinde ve Seul'un aş. yu. 160 km kuzeybatısında bir liman. Bölgede demir ve kömür madenleri vardır. Başlıca ürünleri pirinç, ak darı ve buğdaydır. Nüfusu 61 457 (1938) dir.

ÇİNSİEN (İng. **Chinsien;** eski adı: **Çinçou,** İng. **Chinchow**), kuzeydoğu Çinde, Mançuryanın Lyaoninğ eyaletinde, Lyaotunğ körfezinin kuzeybatı ucunda, doğu Çin demiryolu üzerinde bir şehir. Ticaret ve demiryolu merkezidir. Birçok kömür madeni ocakları vardır. Nüfusu 142 606 (1940) dır.

ÇİNSURA [*çinsụra*] (İng. **Chinsura**), Hindistanda, batı Bengalde, Kalkuttanın aş. yu. 38 km kuzeyinde, Hooghly ırmağı üzerinde, Hooghly Kolejinin bulunduğu bir kasaba. 1656 da Holândalılar tarafından ele geçirilmiş, 1825 Hindistan - Sumatra sömürgeleri ticaret anlaşmaları uyarınca İngiltereye verilmiştir. Bugün Hooghly ile ortak belediye sınırları içindedir.

ÇİNTẠMANİ, Hint folklorunda, dilek, istek mücevheri, «düşünme mücevheri», sihirli bir güce sahip olan ve takanın düşüncelerine yön verdiği sanılan mücevher. Ç., bir zamanlar bu mücevheri takmış olduğu söylenen Brahmanın bir sanı olarak da kullanılır. Bu kelime Uygurlar ve Moğollar arasında da dinî bir terim olarak kullanılmıştır.

ÇİN - TAY DİLLERİ, Çin - Tibet dilleri (b. bk.) nin doğu koluna verilen ad. Bu diller Çin, Çin Hindi, Birmanya, Tayland, Annam ve Assam gibi yerlerde konuşulur.

Ç. - T. D. üç bölüme ayrılır: 1. Çince; 2. Tay (= Siam, yani Siyam) dilleri; 3. Myao dilleri. Bu diller arasında çok geniş bir alanda kullanılan Çince en eski ve en zengin bir dil olarak büyük bir yer tutar. Çincenin en eski yazılı kaynakları M. Ö. XIV. yüzyıla kadar çıkar. Buna karşılık Tay dillerinin en eski kaynakları ancak M. S. XIII. yüzyıldan başlar. Tay dilleri arasında Siyam, Şan, Lao, Yao, Nung, Dioi dilleri anılabilir. Bu diller Tayland, Çin Hindi, Birmanya ve güneydoğu Çinde konuşulur. Tay ya da Siam (Siyam) dilini konuşanların sayısı 20 000 000 dan çoktur. Siyam dilinin Hint kökünden gelen özel bir yazısı vardır. Tay dillerinden olan Kham - Ti dili, Birmanyanın doğu bölümünde, Kaçin ya da Sing - Phō dili bölgesi içinde dağınık adalar meydana getirir. Birmanya toprakları dışında kalan Phākial, Norā, Tai - rong dilleri bu dilin yakın akrabaları sayılır. Ahom ya da Aham dili de Tay dilleri arasında yer alırdı. Brahmaputra vâdisinde oturan ve hindulaşmış olan Ahomlar bugün Assamca konuştukları için eski dilleri ölmüştür. Ahom dilinin Hint kökünden gelen özel bir yazısı da vardı. Bk. AHOM. Güney Birmanya ve batı Tayland'da konuşulan Karen dili (b. bk.) Ç. - T. D. içinde ayrı bir grup sayılır. Bu dilin Sgau, Puo, Taungthu, Bue, Karenni ve Padaung gibi birtakım lehçeleri bilinmektedir. Karen dilinde Austroasyatik dillerden gelen pek çok alıntı vardır. Tay bölümüne giren Şan (Shān) dili, doğu Birmanyada, Şan devleti ve Sagaing ili topraklarında konuşulur. Bu dil de Kuzeybatı Şan, Kuzey Şan ve Güney Şan olmak üzere üçe ayrılır. Bk. SHĀN DİLİ. Çinin Yunnan bölgesinde Şan dilinin Çin Şancası ya da Tay Mau denilen şekli konuşulur Son olarak Tay dilleri arasında güneybatı Çinde ve kuzey Çin Hindinde konuşulan Myao dilleri de anılabilir. Ancak, bu dilleri Tay dillerine bağlamıyan ve bağımsız bir kol sayan bilginler de vardır. Bk. ÇİN - TİBET DİLLERİ.

ÇİN - TİBET DİLLERİ (HİNT - ÇİN DİLLERİ ya da TİBET - ÇİN DİLLERİ), doğu ve güney Asyada konuşulan dilleri kapsıyan dil ailesine verilen ad. Asyanın bu bölümünde konuşulan dillerin Ç. - T. D. içindeki yeri ve bu dillerin karşılıklı yakınlıkları henüz kesin olarak belirtilmiş değildir.

Bugünkü bilgilerimize göre, Ç. - T. D., biri Çin - Tay dilleri, öbürü ise Tibet - Birman dilleri olmak üzere iki kola ayrılır. Bu dillere üçüncü bir kol olarak, Yenisey ırmağı dolaylarında konuşulan Yenisey Ostyakçasını katan bilginler de vardır.

Ç. - T. D. nin Çin - Tay kolunda: 1. Çince; 2. Tay dilleri; 3. Myao dilleri yer alır. Tay (= Siam, yani Siyam) dilleri arasında, Siyam, Şan, Lao, Yao, Nung, Dioi (Tayland, Çin Hindi, Birmanya, güneybatı Çin), Ahom ya da Aham (Assam) gibi diller vardır. Çin - Tay kolunun Tay bölümünde Kham - ti dili de anılabilir. Annam dili de Tay dillerine yakındır. Ancak, bu dilde bir yandan Çincenin, bir yandan da Austroasyatik dillerin köklü bir etkisi göze çarpar. Fransız sinoloğu H. Maspero gibi birtakım bilginler Çince ile Tay dileri arasındaki kök akrabalığını kabul etmemektedirler. Onlara göre, bu diller arasındaki yakınlık eski alıntılara dayanmaktadır. Bunun gibi, Myao dilleri (güneybatı Çin, kuzey Çin Hindi) ni de bağımsız bir kol sayan bilginler vardır.

Ç. - T. D. nin Tibet - Birman kolunda ise: 1. Tibet - Himalaya dilleri (Tibet kolu: Tibetçe, Balti, Ladakhī, Pürik v. b.; Himalaya kolu: Lipçe (Lepça) ya da Rong [Sikkim], Nevari, Kiranti, Kyang [batı Çin, doğu Tibet], Si - hia); 2. Birman - Arakan dilleri; 3. Assam dilleri (Naga, Kaçin v. b.; Assam, Birmanya); 4. Lolo dilleri (Lolo, Moso, Minkia; güneybatı Çin, kuzey Çin Hindi, kuzey Birmanya dilleri) yer alır.

K. Donner ve G. J. Ramstedt gibi bilginlerin, eski Sibirya dillerinin bir kalıntısı sayılan Yenisey Ostyakçası ile Ç. - T. D. arasında bir yakınlık kurma denemeleri müsbet bir sonuç vermemiştir. Bunun gibi, Ç. - T. D. ile kuzey Amerika yerli dilleri arasında yakınlık görenler de vardır (E. Sapir 1915). A. Conrady, K. Wulf gibi dilciler ise Ç. - T. D. ni Austrik diller ailesine bağlamak istemişlerdir.

Ç. - T. D. arasındaki akrabalık fıkri ilk olarak 1808 de John Leyden tarafından ileri sürülmüştür. Bu fikrin doğru olduğu sonradan B. H. Hodgson ve özellikle E. Kuhn tarafından bilim yolu ile ispat edilmiştir.

ÇİN - TOLOGOY, Moğol Halk Cumhuriyetinde, Selenga oymağının güneyinde, Ḫadasan köyü yakınında bulunan eski bir şehir yıkıntısı. 1949 da Rus Bilimler Akademisinin gönderdiği bir kurul ile Moğol Halk Cumhuriyetinin kurduğu bir bilim komitesi tarafından yapılan kazılar sonunda, bu şehrin X - XII. yüzyıllarda büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılmıştır. Ç. - T. şehri ahalisinin VIII - IX. yüzyıllarda Uygur başşehri Kara Balgasun (b. bk.) da gelişen kültür çevresine bağlı olduğu tesbit edilmiştir.

ÇİNTSUN (İng. **Chintsun**), Orta Çinin doğusunda, Honan eyaletinde, Loyanğ'ın 21 km doğusunda bir köy. Son Çov (Chou) devrinin Han sülâlesi prenslerinin mezarlarının bulunduğu yer olarak tanınmıştır. Bu ad bugün altın, gümüş ve yeşim taşı, kakmalı bazı bronz heykellerin yapılış yolunu bildirmek için kullanılır. Buna benzer başka maddelerin 1930 başlarında adı geçen yerde bulunduğu söylenir. Bu eşyaların yapılışı M. Ö. 430 - 250 yıllarına kadar götürülebilir.

ÇİNTULOV, Dobri (1822 - 1886), Bulgar şairi. Sliven (İslimye) de doğmuştur. 1839 da Rusyaya giderek Odessada okumuştur. İlk şiirlerini Odessada yazmıştır. 1850 de Bulgaristana dönerek hayatının sonuna kadar Sliven'de öğretmenlik yapmıştır. 1871 de İstanbulda toplanan Bulgar Kongresine Sliven delegesi olarak katılmıştır. Şiirlerinde daha çok hürriyet ve ihtilâl konularını işlemiştir. Ç., Botev, Rakovski, Slaveykov, Karavelov gibi Bulgar şair ve yazarlarının öncüsü sayılır.

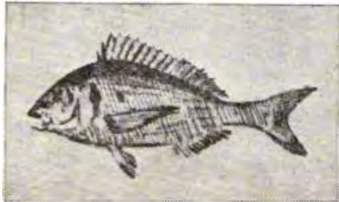
ÇİPİL, ağrılı göz ya da kirpiksiz göz. Sık sık sulanan, çapaklanan, donuk bakışlı gözlere bu ad denir. Zorlukla gördüğünden ya da ışığa karşı gözleri dayanıksız olduğundan, göz kapaklarını kısan kişiye de Ç. gözlü denilir.

Çipil kelimesi, halk dilinde «kirli, bulanık, bulaşık, çamurlu» anlamlarında da kullanılır.

ÇİPROVTSİ, kuzeybatı Bulgarstanda, Ferdinand (yeni adı: Mihaylovgrad) çevresinde bir kasaba. Nüfusu 2 827 dir. Eskiden beri önemli bir endüstri merkezi olarak tanınmıştır. Çevresinde toprak ürünleri yetiştirilir; hayvan beslenir. Kilim dokunur.

Ç. kasabası 1688 yılında çıkan bir ayaklanmaya sahne olmuştur. Osmanlı Türklerinin Viyana'da bozguna uğraması ve Belgrad'ın Avusturya, Lehistan ve Venedik birlikleri tarafından alınması üzerine Ç. çevresinde yaşıyan Bulgar Katolikleri Osmanlı Türklerine karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmanın elebaşıları İvan Stanislavov ile Mihail Stanislavov'du. Georgi Peyaçeviç ile Bogdan Marinov'un çeteleri Avusturyalılarla bağlantı kurmayı başarmışlar ve onlarla birleşmişlerdir. Ç. ayaklanması, Vidin, Pirot ve Niş çevrelerine de yayılmış, fakat Türk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır. Bu ayaklanma sırasında Ç. kasabası büyük hasar görmüştür. Ayaklanmanın Türkler tarafından kolaylıkla bastırılması, Bulgarlar arasında çoğalan Avusturya taraflıları için büyük bir vuruş olmuştur.

ÇİPURA (*Aurata aurata*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli Balıklar (Teleostei) familyasından bir tür. Pulları küçük dikdörtgenler biçimindedir. En az 30, en çok 50 ve çok az olarak da 60 cm uzunluğunda olup ağırlığı buna göre değişir. Rengi parlak, çizgileri zariftir, sırtı yeşile çalar, karnı gümüş gibi parlar, kulak kapakları dikine altın sarısı lekelerle kaplıdır. Her iki yanında aynı renkte 18 - 20 kadar uzun çubuk vardır; sırt yüzgeçleri yukarı kısımda mavimsi, dikenli uçlarına doğru uzunlamasına kahve rengi çizgili, art yüzgeçleri yine mavimsi, kuyruk yüzgeci ise menekşe rengindedir. Ön dişleri koni biçiminde, gerideki azı dişleri yuvarlaktır. Akdenizin bütün kıyılarında, Atlas Okyanusunun Afrika kıyılarında, Cebelitarık'tan Ümit Burnuna kadar çok bulunur, kuzeye gidildikçe seyrekleşir.

ÇİPURA

Ç. İzmir sularının ünlü bir balığıdır. Kış yaklaştıkça derinlere iner, kıyıdan pek ayrılmaz, sığlıklarda kuyruğu ile kumları karıştırarak baş yiyeceği olan midyeleri ve başka yumuşakçaları çıkarır. Kurtları ve küçük böcekleri de yer. Fransız kıyılarında her mevsim bulunur, ağlarla ve olta ile tutulur. Eti her türlü pişirime elverişlidir. Çok tatlı olduğundan pek sevilir. Bu deniz balığı özellikle karalara girmiş olan sıcak koylarda, küçük deniz girintilerinde ve denizle bağlantısı olan ırmak ağızlarında ve göllerde tutulur.

ÇİRÇİK: 1. Batı Tanrı Dağları (Tiyenşan), Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir ırmak. Uzunluğu 336 km dir. Pskem ve Çatkal ırmaklarının birleşmesinden meydana gelen bu ırmak, Sırderya nehrine dökülür. Daha çok kar sulariyle beslenir. Nisan ve eylül ayları arasında kabarır. Suyunun büyük bir kısmı sulama işlerinde kullanılır.

2. Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Taşkent bölge (oblast') sinde, Çirçik ırmağı vâdisinde, Taşkent'in 34 km kuzeydoğusunda, Taşkent - İskander demiryolu üzerinde bir şehir ve istasyon. Özbekistanın en büyük endüstri merkezi olan bu şehir, 1932 de büyük bir elektroşimi kombinasının meydana getirilmesi üzerine kurulmuştur. Şehirde bu kombinadan başka, Çirçik ve Taşkent fabrika ve işletmelerine enerji sağlıyan bir hidroelektrik santralı, ayakkabı ve dikiş makinesi fabrikaları vardır.

ÇİRİK RABAT, Kazakistanda, Kızılkum çölünde, Sırderya ırmağının eski kollarından Janaderya ırmağı üzerinde, Kızıl Orda şehrinin 200 km güneybatısında bir şehir yıkıntısı. 1946 ve 1948 - 1949 yıllarında Rus arkeoloğu S. P. Tolstov tarafından bulunmuş ve araştırılmıstır. Yapılan kazılardan anlaşıldığına göre, Ç. R. ın yerinde Milâttan önceki bin yılının ortalarında Massaget kavimlerinden birinin yerleşme yeri bulunuyordu. Bu yerleşme yeri sonraki çağlarda Hârezm usullerine göre berkitilmiş ve iki kat duvarla çevrilmiştir. Ç. R. ahalisinin hayatında hayvancılığın büyük bir yer tuttuğu anlaşılıyor.

ÇİRİKOV, Aleksey Il'iç (1703 - 1748), Rus denizcisi. 1725 - 1730 yıllarında birinci Kamçatka seferinde V. J. Bering'in yanında çalışmış, 1728 de Bering'in komutası altında Kamçatka ırmağı ağzından kalkarak Bering Boğazından geçmiş ve Kuzey Buz Denizine çıkmıştır. 1733 - 1743 yılları arasında ikinci Kamçatka seferinde Bering'in yardımcısı olarak çalışmış, 1741 de Amerika kıyılarına doğru açılmış ve birçok adalar bulmuştur. Bu araştırmaları sonunda yazdığı raporda, Amerikanın kuzeybatı kıyılarını ilk olarak tasvir etmiş ve Aleutlar üzerine bilgi vermiştir. Alaska körfezinde bulunan bir adaya Ç. un adı verilmiştir.

ÇİRİKOV, Evgeniy Nikolaeviç (1864 - 1936), Rus yazarı. Kazan'da doğmuş, Dejvice (Praha) de ölmüştür. Başlangıçta taşra gazetelerinde çalışmış, daha sonra M. Gorkiy'in etkisi altında kalarak «Znanie» dergisi çevresinde toplanan yazarlar arasına katılmıştır. 1917 devriminden sonra Rusyadan kaçmıştır. Yazar olarak asıl ününü *İnvalidı* (Malûller) [1897] ve *Çujestrantsı* (Yabancılar) [1899] adlı romanlarına borçludur. Tiyatro yazarı olarak *Evrei* (Yahudiler) [1904]; *İvan Mironiç* (ad) [1905] ve *Mujiki*

(Mujikler) [1906] adlı oyunları yazmıştır. *Jizñ Tarhanova* (Tarhanov'un hayatı) adlı otobiyografik trilojisi 1911-1914 yılları arasında çıkmıştır.

ÇİRİŞ OTU (*Asphodelus*), Zambakgiller (L liaceae) familyasından bir bitki cinsi. Akdeniz bölgesinde yetişir, 8 türü vardır. Bunlardan yurdumuzda Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde, *Asphodelus albus* (çiriş otu) ve *A. fistulosus* çok yetişir, özellikle maki vejetasyonu açıklıklarında büyük topluluklar halinde, 1,5 cm genişlikte, gövdesi dik, 1 m kadar boylu, tek ya da dallı, ak çiçekleri 15 - 25 cm uzunluğunda, salkım ya da bileşik salkım halinde toplanır. Bitkinin yer altında kalın rizomları (yer altı gövdesi) bulunur. Bu rizomlar kurutulup öğütülerek, kunduracılıkta kullanılan *çiriş* elde edilir.

Ç. O. nun çiçek durumu ve yaprakları

Ç. O. nun rizomları

ÇİRMEN (Yun. **Tsermen,** Sırp.-Hırv. **Cernomen,** Bulg. **Çirmen**), Yunanistanın Trakya (Trakia) bölümünün kuzeydoğu ucunda, Bulgar sınırında, Mustafa Paşa (Bulg. Svilengrad) nın güneyinde, Edirnenin kuzeybatısında, Meriç (Yun. Hebros [şimdiki okunuşu: Evros], Bulg. Maritsa) nehri üzerinde bir köy. Ortaçağda Bizanslılarca Tsernomianon denilen bu yer, Bizans imparatorluğunun son devirlerinde batı sınırı üstündeki kalelerden biriydi.

Osmanlı Türkleri Balkan yarımadasında ilk sancağı Ç. de kurmuşlardır. Burada bir sancak kurulmasının başlıca sebebi, kasabanın Meriç vâdisini göz altında tutacak bir yerde bulunması ve Edirneyi batıdan gelecek saldırılara karşı koruyacak durumda olmasıdır. Ç. kalesi I. Murat tarafından gönderilen kuvvetlere direnmeden teslim olmuş ve ilk önce bir dizdarlıkla idare edilmiştir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında bir sancak haline getirilen Ç. e ilk sancak beyi Saruca Sârımüddin Paşa atanmış, ondan sonra oğlu Umur Bey ve daha sonra da Pencikçi Sinan Bey sancak beyi olmuşlardır. Fatih zamanında üzengi ağalarından Mir - i Alemlere has (b. bk.) olarak verilmiş, bu arada Anadoluda Osmanlı egemenliğine giren feodal Türk beyleri de bu gözde sancağa atanmışlardır. Bunlar arasında 1428 de Canik beyi Alparslanoğlu Hüseyin Bey, 1472 de Karamanoğullarından Karaman Bey, 1473 te Şebin Karahisar beyi Dârâb Bey ve 1515 te Dulkadıroğlu Alâüddevle Bey sayılabilir. XVI. yüzyılda ise Ç., Rumeli beylerbeyi hasları arasına alınmış; sancak sınırları içinde bulunan Edirne şehri ise, sancak beylerinin yönetimine bağlanmamıştır. Ç., XVII. yüzyılda görevinden alınan Kırım hanlarına arpalık olarak ver lmiş, bu yüzyılın sonunda mukata'a hazinesine bağlanmış ve Ç. mukata'ası İstanbuldan mukata'acı - ı sâlis tarafından yönetilmiştir. XVIII. yüzyıldan başlıyarak düşman tehlikesi kendini gösterince Ç. mutasarrıfları Edirne muhafızlığı görevini de üzerlerine almışlardır. Böylece Edirnenin, sancak içindeki bağımsızlığı ortadan kalkmış oluyordu. 1829 dan sonra Ç. mutasarrıfları, Edirne valisi ya da mutasarrıfı unvanını da aldıklarından, mutasarrıflık merkezini Edirneye aktarmışlar, böylece Ç. sancağı, Edirne vilâyetinin en önemli bölümü olmuştur.

Ç., başlangıçta Yeni (Yenice) Zağra, Kızanlık (Akça), Hasköy, Ergene (Uzunköprü), Rodosçuk (Tekirdağı) ve Paşa (Edirne) kazalarından kurulmuştu. Edirne vilâyeti kurulduktan sonra ise, Ç. kasabası 19 köyü ile Cisr - i Mustafa Paşa kazasına bağlı bir nahiye merkezi olmuştu. Ç. sancak beyi, imparatorluğun yüzlerce sancağından en eskisi olarak, seferlerde padişahın tuğlarını taşımak görevi ile üstün tutulurdu. Sancağın özel kanunu Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmıştı. Sancak bölgesinin Türkleştirilmesi ise, daha alındığı günden başlıyarak dikkatle uygulanmış ve XVI. yüzyılda sancak merkezindeki üç mahalleden ikisine baştan başa Türk ve Müslümanlar ve sancağı çevreliyen köylere Türk obaları yerleştirilmiştir. Bundan başka, sancak bölgesinde konar göçer Aktav Tatarları ile Naldöken Yürükleri de yaşamakta idi.

1877 Berlin Kongresinde Osmanlı İmparatorluğunun ana toprakları arasında bırakılan Ç., 1912 - 1913 Balkan Harbi sonunda Bulgarların eline geçmiş, 30 mayıs 1913 Londra önbarışı ile Bulgaristana bırakılmıştır.

Çirmen Savaşı: Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu sırasında, I. Murat zamanında, 26 eylül 1371 de, Evrenos Beyin komutasındaki Türk ordusu, Ç. de Pirlepe (Sırp. Prilep) kıralı Vukaşin (Vukašin) in kardeşleri Sırp despotu Uglieş (Uglješa) ile Vojko komutasındaki Sırp ve Balkan Hıristiyanlarının sayıca çok üstün olan ordularını, bir gece baskınında bozguna uğratmış, her üç kardeş de bu savaşta öldürülmüş, böylece Ç. Türk egemenliğine girmiştir.

Türk kaynaklariyle bazı yabancı kaynaklarda, biraz da birbirlerine yakın yerler (Sırp Sındığı, şimdi Edirnenin kuzeyinde, Meriç ovasındadır) oldukları için Sırp Sındığı ile Ç. savaşları birbiriyle karıştırılmış, Vukaşin ile Uglieş'in Sırp Sındığında, Meriç nehrinde boğulduğu ileri sürülmüştür. Oysaki Sırp kaynakları her ikisinin de 1371 de Ç. de öldüklerini bildirmektedir. Buna göre, Sırp Sındığı ve Ç. Savaşı ayrı ayrı savaşlardır. Sırp Sındığı Savaşında Hıristiyan ordusunun Sırp kolu Ç. e kadar ilerlemiş, Ç. de savaş bölgesine girmiş, fakat asıl çarpışma Sırp Sındığında olmuş, burada Uroş ölmüş, oğulları prens Vukaşin ile prens Uglieş kurtulmuşlardır. Bunlar, kıral olduktan sonra Ç. savaşında ölmüşlerdir; Uglieş ile Vojko Meriçte boğulmuş, Vukaşin de kaçarken öldürülmüştür. Bk. SIRP SINDIĞI.

ÇİROZ, yumurtalarını bırakmış, zayıf düşmüş ya da kurutulmuş uskumru balığı. Kışın Karadenizden Marmaraya doğru sürüler halinde geçen uskumrular, yumurtalarını bıraktıktan sonra çok zayıf düşer. Bu durumda Ç. adını alan bu balıklar tatsız olduklarından taze olarak yenmez. Yaz aylarında geri dönerken, avlanmaları da kolay olduğundan balıkçılar çok sayıda Ç. yakalar. Ç. lar önce fıçılarda tuza yatırılır, 8 - 10 saat kaldıktan sonra kulak ve içleri çek lerek temizlenir, kuyruklarından sicimlere dizilerek, deniz suyunda 5 - 6 saat tutulur, daha sonra *sergi* adı verilen iskelelere asılarak kurutulur. Kurutma iyi havalarda 5 - 6 gün sürer. Kurutulmuş Ç. lar sirke ve zeytin yağı içinde ıslatılarak ve üzerine dere otu serpilerek yenilir (Ç. salatası).

ÇİRPAN, güney Bulgaristanda, Eski Zağra (Bulg. Stara Zagora) şehrinin 37 km güneybatısında, Filibe (Bulg. Plovdiv) - Burgas demiryolu üzerinde bir kasaba. Çevresinde üzüm, ipek böceği, tütün ve gül yetiştirilir. Un, sigara ve bitki yağı fabrikaları vardır. Nüfusu 13 231 (1946) dir. 1928 depreminde tamamiyle yıkılan Ç. yeniden kurulmuştur. Bulgar şairi P. K. Yavorov (b. bk.) un doğum yeridir.

ÇİRPANLI (XVI. yüzyıl sonu), Türk saz şairi. Hayatı üzerine bilgimiz yoktur. Cezayir Ocağına bağlı olduğu anlaşılan Ç. yı, Murat Reis'in gazaları ve kahramanlıkları üzerine söylemiş olduğu bir manzume ile tanıyoruz. Rodos'taki türbesi hâlâ halkın ziyaret yeri olan ünlü Türk denizcisi Murat Reis'in Hicrî 938 - 1018 yılları arasında yaşadığına göre, Ç. nın da XVI. yüzyıl sonlarında yaşamış olması gerekir. Bk. Ahmet Kudsi [Tecer] : *Cezayir Türk halk şairlerinin şiirleri* («Halk Bilgisi Mecmuası» c. I, 1928); M. Fuat Köprülü: *Türk saz şairleri* (c. II, İstanbul, 1940).

ÇİRU yada ORONGO (*Pantholops hodgsoni*), dağ keçilerinin saygalar cinsinden olup Tibet yaylasında küçük sürüler halinde yaşıyan uzun kıllı, kısa kulaklı bir hayvan.

ÇİSTOPOL', Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Volga'nın sol kollarından Kama ırmağının sol yakasında, Kazan şehrinin 142 km güneydoğusunda bir şehir ve iskele. XIX. yüzyıl sonunda ve XX. yüzyıl başında Ç. büyük bir alım satım merkezi olarak tanınmıştır. Özellikle buğday ticareti bakımından önemli bir merkezdir. 1901 de nüfusu aş. yu. 20 000 idi. Şehirde gemi onarma tesisleri vardı. Tatar Cumhuriyetinin kurulmasından (1920) sonra Ç. büyük bir endüstri ve kültür merkezi halini almıştır. Gemi onarma tesisleri yanında şehirde birçok fabrikalar (tuğla, mobilya, trikotaj) ve kombinalar (ekmek, et) kurulmuş, okullar açılmıştır. Çevresinde ekin (çavdar, buğday, darı, mısır) ekilir, ay çiçeği yetiştirilir, et ve süt hayvanları beslenir.

ÇİŞİMA, Kuril Adalarına Japonların verdiği ad. Bk. KURİL ADALARI.

ÇİŞMI, Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Ufa-Ul'yanovsk ve Kuybışev demiryolu üzerinde bir şehir ve istasyon. Çevresinde ekin (buğday) ekilir, süt ve et hayvanları beslenir.

ÇİT SARMAŞIĞI (*Calystegia*), Kahkaha çiçeğigiller (Convolvulaceae) familyasından bir bitki cinsi. Genel olarak orman ve çalılıklarda, bahçe kenarlarında, çitlerde yetişen, çok yıllık sarılıcı bitkilerdir. Yaprakları uzun saplı üçgen ya da böbrek şeklinde, çiçekleri çoğunlukla tek, çok az olarak ikisi bir aradadır; çanak yapraklarının altında iki yüksek örtü yaprağı vardır; taç yaprakları çan ya da huni

ÇİT SARMAŞIĞI (Calystegia sepium): a. Çiçekli sürgün; b. Çiçekli tomurcuk halinde sürgün; c. Meyva; d. Açılmış meyva; e. Tohum; f. Çiçek diyagramı

şeklinde, açmadan önce, tomurcuk halinde iken sağa sola burulmuş durumdadır. Meyvaları kapsül, yumurta şeklindedir. *Calystegia* 7 türü ile dünyanın ılık ve subtropik bölgelerine yayılmış kozmopolit bir bitkidir. Birçok memleketlerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Bunlardan Kafkasya kökenli açık pembe büyük çiçekli *Ç. dahurica* ile Avrupa, Asya ve kuzey Amerikada yetişen kokusuz büyük ak çiçekli *C. sepium* kış soğuklarına dayanabilen gerçekten güzel çok yıllık süs bitkisidir.

Yurdumuzda özellikle Trakya ve kuzey Anadoluda *C. sepium*, *C. soldanella* gibi türleri yabani olarak yetiştiği gibi, kültürü de yapılmaktadır.

ÇİT SERÇESİ (*Prunella modularis*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üst familyasına giren Şarkıcı kuşugiller (Prunellidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 15 cm dir. Sırtı kırmızı - kahve rengi ve bovuna çizgilidir. Karnı beyazımsı, gerdanı, boynu ve kursak bölgesi kül rengidir. Avrupa ve Ön Asyada orman ve bahçelerde yaşar. Bazı kere göç eder. Böcek ve tohum yer.

ÇİT ÖTLEĞENİ (*Sylvia curruca*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üst familyasına giren Ötleğengiller (Sylviidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 12,5 cm dir. Sırtı kül kahve rengi, başın üstü kül rengi, karnı beyaz, yanları hafifçe kül - kahve rengi olur. Gerdanı düz beyazdır. Avrupada, Kuzey ve Ön Asyada dağlık bölgelerdeki ormanlarda yaşar. Göçücüdür. Küçük ve tüysüz tırtılları yer.

ÇİTA (*Acinonyx jubatus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Kedigiller (Felidae) familyasından bir tür. Afrikada ve Hindistanda yaşar. Ç. nın öbür kedilerden farkı, tırnaklarını pek az geriye çekebilmesidir. Tüyleri sarıya çalan kahve rengi olup kara beneklidir. Bazı kere parsla karıştırılan Ç. nın benekleri onunkilerden daha belirlidir. Başı ile

birlikte gövde uzunluğu 125 cm, kuyruğununki 76 cm dir. Ç. kelimesi Hint dilinde «lekeli» demektir. Ç., Kedigiller (Felidae) familyasının köpeğe en çok benziyen üyesidir; kolayca evcilleştirilerek av için kullanılır. Birdenbire fırlamalara elverişli olan uzun bacakları, Ç. nın kısa uzaklıklarda uzun atlamalarla korkunç bir hızla koşmasını sağlar.

Ç İ T A

ÇİTA: 1. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Çita ırmağının İngoda nehrine döküldüğü yerde, büyük Sibirya demiryolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 162 000 (1956) dir.

Ç. yerleşme yeri olarak 1653 ten beri bilinmektedir. 1706 da Çitinsk adını almıştır. 1797 de Çitinsk'in nüfusu ancak 300 dü. 1851 de Baykal Ötesi Bölgesinin kurulması üzerine Ç. bölge merkezi olmuştur. Rusların Amur havzasına sokulmasından sonra Ç. önemli bir ticaret ve transit merkezi haline girmiş, 1899 da demiryolunun Ç. dan geçmesiyle ekonomik ve politik değeri bir kat daha artmıştır. XX. yüzyılda Ç. çevresinde gümüş ve kurşun madenleri bulunmuş, altın çıkarımı artmış, orman endüstrisi gelişmiştir.

Bugün Ç. güney Sibirya'dan geçen ve Baykal gölünün güney kıyılarını dolaşarak Vladivostok limanına uzanan ana demiryolu üzerinde işlek bir istasyon ve ticaret merkezidir. Şehirde demir eritme yerleri, yağ çıkarma yerleri, tütün, deri ve kürk işliyen fabrikalar vardır. Bunlardan başka, lokomotif ve vagon onarma atelyesi, likör ve içki fabrikası, ekmek kombinası, ayakkabı, mobilya ve makarna fabrikaları da bulunur. Kültür merkezi olarak teknik okul ve enstitüleri vardır.

2. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge. 26 eylül 1937 de kurulmuştur. Yüzölçümü 431 500 km², nüfusu 1 009 000 (1956) dir. Batıda Buryat Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kuzeyde İrkutsk bölgesi ve Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, doğuda Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Amur bölgesi, güneydoğu ve güneyde Çin Halk Cumhuriyeti ve Moğol Halk Cumhuriyeti ile çevrilmiştir. Agin Buryat Millî Çevre (okrug) si de Ç. bölgesine bağlıdır. Bölge 30 çevreye ayrılmıştır. Sınırları içinde 9 şehir ve şehir tipinde 32 yerleşme yeri vardır.

Baykal Ötesinde bulunan Ç. bölgesi batıda Yablonovoy Dağları ile doğuda Amur havzasına bağlı Argun ırmağı arasında uzanır. Akarsuları Baykal gölü ile Lena ve Amur ırmakları havzasına bağlıdır. Bölgedeki dağlar orta yükseklikteдir. Bölgenin denizden yüksekliği ortalama olarak 600 - 700 m dir. Dağ sıraları genel olarak güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Bölgenin kuzey kesimlerinde ve güneybatı bölümünde dağlar 2 000 m ye erişir. En yüksek tepesi 2 500 m dir. En büyük dağ sırasına Yablonovoy Dağları (b. bk.) adı verilir. Bu dağların doğusunda Çerskiy Dağları ile Dahur Dağları uzanır. Dağlar türlü çağlara ait granit, gnays ve şistlerden oluşmuştur.

Ç. bölgesi çeşitli madenler bakımından zengindir (altın, gümüş, kurşun, çinko, kasiterit, demir, kalay, volfram, molibden, kömür). Bölgede topaz, akuamarin, ametist, turmalin, beril gibi değerli taşlar da bulunur. Göllerinde mirabilit yataklarına rastlanmıştır. Ç. bölgesi maden suları bakımından da zengindir.

Kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede yazlar oldukça sıcak olup kısa sürer. En sıcak ay olan temmuzda sıcaklık ortalaması kuzeyde + 16°, + 18° C, güneydoğuda + 19°, + 21° C yi bulur (Nerçinsk + 20,7° C, Çita + 18,7° C). Buna karşılık kışlar uzun sürer. En soğuk ay olarak ocakta sıcaklık ortalaması + 33° ile — 26° C arasında değişir (Nerçinsk — 32,5° C, Çita — 27,4° C). Yazın sıcaklık + 35°, + 38° C ye kadar yükselir, kışın da arasıra — 55°, — 60° C ye düşer. Yıllık yağış tutarı güneyde 250 mm, kuzeyde ise 400 mm dir. Yazın yağmurlar genel olarak sağanak halinde yağar. Kışın kar yağışının azlığı dolayısiyle kar örtüsü 30 cm den 5 cm ye kadar azalabilir. Dağlar arasındaki vâdilerde ve güneydoğuda yeşerme süresi 150 - 160 gün tutar; dağlık bölgelerde ise 100 - 120 gün sürer.

Ç. bölgesi akarsular bakımından zengindir. Selenga ırmağının sağ kollarından Ḫilok ve Çikoy ırmakları Baykal havzasına bağlıdır. Ç. bölgesini Buryat Moğol Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinden ayıran Vitim ırmağı Lena nehrine dökülür. Vitim ırmağının Karenga, Kalakan ve Kalar gibi kolları Ç. bölgesinde uzanır. Olëkma ırmağı da Tungir ve Çara adlı kollariyle Lena havzasına bağlıdır. Amur nehri Ç. bölgesinde Şilka ve Argun ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelir. Şilka ise İngoda ve Onon ırmaklarından meydana gelir.

Ç. bölgesinde pek çok göl vardır. Ç. nın batısında, Ḫilok ırmağının kaynak bölgesinde birçok göllere rastlanmaktadır. Bu göller arasında Tasey, İvan, Araḫley, Büyük Undugun, İrgen gölleri anılabilir. Çita şehri yakınında Kenon gölü bulunur. Bölgenin Kalar çevre (rayon) sinde buzullardan meydana gelen birtakım göller de vardır. Bölgenin güney uclarında, Moğol Halk Cumhuriyeti sınırı yakınında, Torey bataklıkları uzanır (Zun - Torey ve Barun - Torey).

Şilka ırmağı Sretensk kasabasından başlıyarak gemi işletilmesine elverişlidir. İngoda, Onon ve Argun ırmaklarında ise son yıllarda küçük tonajlı tekneler işletilmektedir. Akarsulardan hidroenerji bakımından da faydalanılmaktadır.

Bitki örtüsü bakımından bölgenin yarısı ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda kara çam başta gelir. Bundan başka, sedir, kayın, ak diken, kavak, söğüt gibi ağaçlar yetişir.

Tayga ve steplerde birçok yabani hayvanlar (özellikle sincap, kakım, gelincik, vaşak, boz ayı, tilki ve samur gibi daha çok postu için avlanan hayvanlar) a rastlanmaktadır. Akarsuları ve gölleri balık bakımından zengindir.

Ç. bölgesinde nüfusun çoğunluğunu Ruslar meydana getirir. Kuzeyde Evenki'ler, Agin çevre (okrug) sinde Buryat'lar da vardır. Çita, Petrovsk, Sretensk, Nerçinsk gibi eski şehirler son yıllarda gelişmiştir. Bunlardan başka, son yıllarda birçok yeni şehirler (Baley, Borzya, Mogoça, Ḫilok, Şilka) de kurulmuştur.

ÇİTALDRUG (İng. **Chitaldroog**), **ÇİTRADURG** (İng. **Chitradurg**), **ÇİTTELDRUG** (İng. **Chitteldrug**), Hindistan Cumhuriyetinin Mysore bölgesinde, Mysore şehrinin aş. yu. 225 km kuzeyinde, Ç. yönetim bölümünün başkenti. Nüfusu aş. yu. 10 000 dir. Dikkate değer bir kayadan kalesi olan Ç. 1776 da Haydar Ali tarafından kuşatılarak 1779 da İngilizlerden alınmıştır.

ÇİTARI, bir teli ipek, iki teli pamuk ve nakışlı olmak üzere dokunan dayanıklı ve zarif bir kumaş. Genel olarak elbiselik, özellikle üçetek için kullanılırdı.

ÇİTLEMBİK (*Celtis australis*), Karaağaçgiller (Ulmaceae) familyasından bir ağaç. Yurdu güney Avrupa, kuzey Afrika ve batı Asya olan Ç. 25 m kadar yükselebilen, kalın gövdeli, kül renginde, pürüzsüz kabuklu, büyük bir ağaçtır. Dalları sık, yaprakları uzunca elips şeklinde, asimetrik, ucu sivri ve kenarları testere dişlidir; çiçekleri sarımsı, ak, tek ve uzun saplı, meyvası küçük, 1,5 cm çapında, yuvarlak, sert çekirdekli, olgunlaşmadan önce yeşil, sarı, daha sonra koyu kırmızı, tatlı olup yenir. Fakat Ç. meyvasından çok odunu için yetiştirilir. Odunu sert, beyaz, ağır ve dayanıklıdır. Temizlik ve güzellik bakımından çok beğenilir. Ç. in odununa güve dokunmaz. Hava değişiminden çok etkilenmez; eğilme ve bükülme yeteneği olduğundan ok, tekerlek, kasnak, tüfek kabzası v. b. yapılır. Ilık bölgelerde cadde kenarlarına çok dikilen, sevilen bir ağaçtır.

ÇİTLEMBİK (Celtis australis): Meyvalı bir dal

ÇİTLİ MADEN SUYU, Bursa ilinde, İnegölün 11 km güneydoğusunda, Çitli köyü yakınında çıkan bir maden suyu. Sıcaklığı 15° C dir. Ç. M. S., bikarbonatlı ekşi maden sularındandır. Denizden 500 m yükseklikteki ağaçlık bir vâdi içinden çıkar. Yeni alûvyonlarla örtülü olan İnegöl ovasının güneydoğusunda, Uludağın kuzeydoğu eteğine yakın bir yerde bulunan Ç. M. S. kristalin şistler arasından gelmektedir.

Bu su aş. yu. 100 yıldan beri tanınmaktadır. Mide, karaciğer ve idrar yolu hastalıklarını iyileştirmek ve safra, böbrek taşları, kum yapan hastalıkları önlemekle tanınmış bir su iken şimdi bunu yakın kasaba ve şehirlerde bile bulmak güçleşmiştir. Bu su, 1855 ten beri uluslararası yarışmalarda 9 madalya kazanmıştır. 1894 te yapılan düzenleme işleriyle suyun verimi 24 saatte 1 140 l den 5 000 l ye çıkarılmıştır. 1946 daki ölçmelere göre, asıl şifalı Ç. M. S. nun 24 saatteki verimi 700 l kadardır ki, bundan da suyun 50 - 60 yıl öncesine göre azaldığı anlaşılmaktadır.

ÇİTRAKA (Sanskrit), Hintlilerin alınlarındaki mezhep damgası. Bk. HİNT, **din.**

ÇİTRAKA. Tanrı Vişnu'nun damgasını taşıyan bir Hintli

ÇİTRAL (İng. **Chitral**): 1. Batı Pakistanın kuzeybatı ucunda, Kuzeybatı Sınır Eyaletinde küçük bir yerli devlet. Yüzölçümü aş. yu. 12 000 km², denizden yüksekliği 1 500 - 4 500 m, nüfusu 105 724 (1951) tür. Doğudan Keşmir, kuzey ve batıdan Afganistan ile çevrilmiştir. Sovyetler Birliği - Afganistan - Pakistan sınırında ve Hindukuş sıradağlarının güneyinde yer alan Ç., Hindukuş dağlarındaki belli başlı geçitlere hâkimdir ve böylece Hindistan yarımadasının savunmasında büyük bir stratejik yeri vardır. Kâbil ırmağının kollarından biri tarafından sulanan bu bölgede halk geçimini tarım, avcılık ve hayvancılıkla sağlar. Ev sanatları, özellikle halıcılık gelişmiştir. Yapılan halıların bir kısmı dış ülkelere satılır. Bölgede demir, bakır ve sarı zırnık cevherleri bulunursa da, yer altı servetleri henüz pek az değerlendirilmektedir.

XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Çinlilerin elinde kalan Ç. uzun bir süre İngilizlerle Afganlılar arasında anlaşmazlık konusu olmuş, 1947 de Pakistana katılmıştır.

Ç. in yerli ahalisine Ho adı verilir. Hoların sayısı toplu olarak aş. yu. 80 000 dir. Holar eskiden Ç. in kuzey bölümünde, Muliho (Aşağı Ho) ve Turiho (Yukarı Ho) vâdilerinde otururlardı. Sonradan bölgenin güney bölümüne göç eden Holar burada yaşıyan yerli ahaliyi de Ho'laştırmışlardır. Holar çiftçilik, hayvancılık ve avcılık yaparlar. Okuma yazma bilenler azdır ve genel hayat düzeyi düşüktür. Ç. ahalisi Müslümandır. Müslümanlığın yayılmasından önce Ç. bir Buddhist ülkesi idi. Bugün de bu dinin kalıntılarına rastlanmaktadır.

Ahalinin büyük çoğunluğu Arî ırktan olup ince yapılı, güzel yüzlü ve gür saçlıdır. Çekici ve hoş tavırlı olmakla birlikte hain ve kıyıcıdırlar. Kadınları güzellikleriyle ün kazanmışlardır. Bunlar son yıllara kadar cariye olarak satılırlardı. Ç. de kölelik kuruluşunun varlığını gösteren yeni bilgiler edinilmiştir. Halk birkaç sınıfa ayrılmıştır. Yüksek tabaka (*adamzada*) vergi vermekten bağışlanmışsa da, askerlik ödeviyle yükümlüdür. *Miktar* saniyle anılan başkanları türlü sanlar dağıtabildiği gibi, toprağa bağlı köylülerle birlikte toprak da bağışlıyabilir. Köylü (*fakir, miskin*) tabakası vergi verir ve birçok yükümlülükleri (askerlik v. b.) vardır. Holar atlı sporları çok severler.

Ç. de konuşulan dile Çitrali ya da Hovâr (Hovari) adı verilir. Bu dilden başka, Ç. de Şînâ dili de konuşulur. En son araştırmalara göre, Hovâr ve Şînâ dilleri kuzeybatı Hindistanda konuşulan Dard dilleri (b. bk.) grupuna bağlanmıştır.

2. Batı Pakistanda Ç. devletinin başşehri. Gilgit şehrinin aş. yu. 285 km batısında, Kumar ırmağı üzerinde bulunan bu şehir, sınır boyunda tanınmış bir alım satım merkezidir. Şehir yerlilerce Kâşkâr adiyle anılmaktadır.

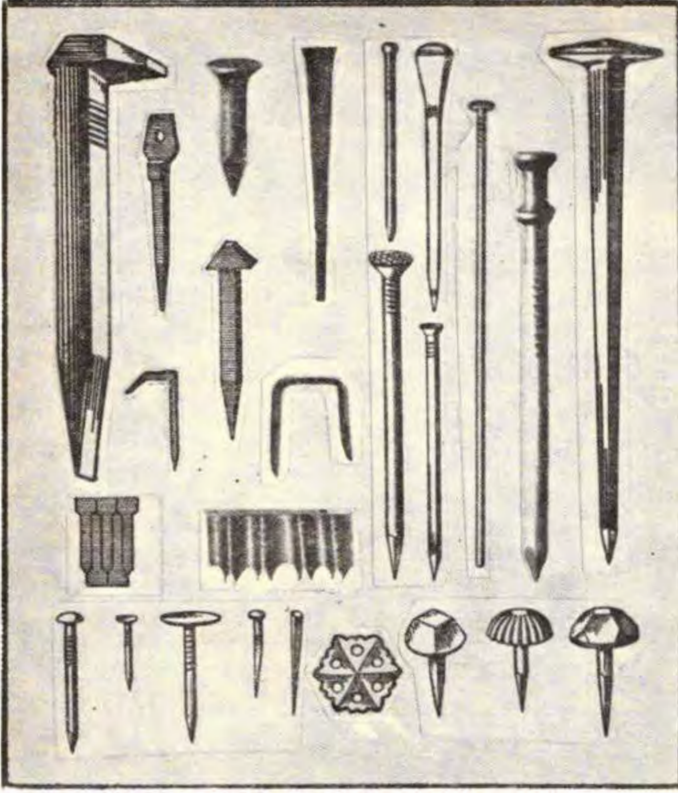
ÇİTTAGONG (İng. **Chittagong**): 1. Doğu Pakistanda, doğu Bengalde, Bengal körfezinin doğu kıyısında bir yönetim bölgesi (division). Yüzölçümü 20 000 km², nüfusu 8 477 809 (1941) dur. Ç. dünyanın en çok yağış alan yerlerinden biridir.

2. Aynı addaki yönetim bölgesinde, Sundarbans bölgesinin tam doğusunda yer alan bir yönetim bölümü (district). Yüzölçümü 412 km², nüfusu 2 153 296 (1941) dır.

3. Aynı adı taşıyan yönetim bölümünde, Karnafuli ırmağı ağzında, bu bölümün başşehri. Bir adı da İslâmabad olan bu şehir, çay ve jüt yetiştirilen bölgelere giden dar bir demiryolunun son durağıdır. İşlek bir ticaret merkezi olan bu limandan Assam'ın çayı, Birmanya'nın petrolü, jütü, pamuğu ve pirinci dış ülkelere gönderilir. Nüfusu 143 264 (1951) tür.

ÇİVİ, iki şeyi birbirine bitiştirmek için kullanılan bir gereç. Bu görevi yapabilmek için Ç. ler, maksada, bitiştirilecek parçaların türlerine, kısacası yerine göre, çeşitli maddelerden yapılır: Ağaç, bakır, alüminyum, çelik gibi ...

Çiviler, yapılışları ve kullanıldıkları yerler: *A. Ağaç çiviler*: Pencere, kapı, mobilya işlerinde bitiştirici ve birleştirici olarak ağaç Ç. ler kullanılır. Burgu ile açılmış delik-

ÇEŞİTLİ ÇİVİ ŞEKİLLERİ

lere, özel şekilde hazırlanmış ağaç çubuklar çakılarak birleştirme yapılır. Bunlar da Ç. sayılır. Ayakkabı yapımında iki kösele parçasına özel delik aracı (biz) ile deliği açıldıktan sonra uygun boyda Ç. ler bu deliklere çakılarak geçirilir ve böylece birleştirici görev sağlanmış olur.

Bu Ç. ler ilk zamanlarda elle yapılırken sonraları tekniğin ilerlemesiyle özel Ç. yapım makinelerinde boy boy hazırlanmaktadır.

B. Maden çiviler: Kullanıldıkları yerlere göre türlü boy ve biçimde ve yine göreceği işe uygun madenden yapılır. İlk zamanlar, madenlerin elle işlenmeye başlandığı günden sonra elle yapılıp hazırlanır ve kullanılırdı. Tekniğin ilerlemesi sayesinde bu işte makinelerden faydalanmaya başlandığından beri, kullanma yerlerine uygun olarak türlü madenlerden türlü boy ve biçimlerde Ç.ler yapılmaktadır.

Genel olarak bu Ç. ler iki sınıfa ayrılır: 1. Hadde makinesinden belli çap ve boyutta tel - çubuk halinde elde edilen Ç. ler: Bunların maksada göre elde ya da makinede baş ve uçları hazırlanır.

Bu tipte yapılanlar: a. Tel Ç. ler, b. Karfiçeler olarak ikiye ayrılırlar. a. Tel Ç. ler: Camcılık, kunduracılık ve marangozlukta kullanılan küçük boy Ç. lerdir. Çapları 2 m/m ve daha da kalın olur. Boyları, başları, uçları ve kesit formları (yuvarlak, dikdörtgen) kullanılacak yere göre sınıflandırılır, 2,5 kg lık özel mukavva kutularda satışa çıkarılır. b. Karfiçeler: Yapı işlerinde kullanılan bu Ç. ler, boy, kesit ve baş şekilleri (yassı, konik ve üzerleri kare tırtıllı) bakımından normlaştırılmış olarak piyasaya çıkarılır. Bunlar genel olarak 25 kg lık sandıklar içinde satılır.

2. Pres Ç. ler: Bunlar çap ya da kesitlerine yakın ölçüde madenî çubuklardan preste inceltilip fırınlandırılarak ve norma uygun boyda kesilip uç ve başları kullanma yerine göre hazırlandıktan sonra piyasaya çıkarılır.

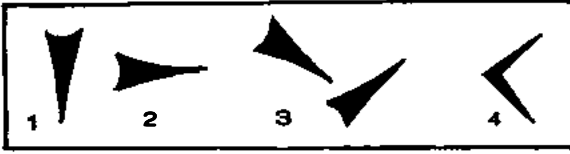
Çok çeşitlileri vardır: a. Piyasada bakır Ç. diye adlandırılan Ç. ler: Bunlar ayakkabıcı ve saraçlar tarafından kullanılır; bazı yerlerde *semence* adı verilir. Yumuşak olduklarından uçları eğrilir, ezilir ve perçinlenir. Gereci Thomas akma çeliğidir. Sandal Ç. leri de bu gruptandır. b. Oluklu Ç. ler: Döşemecilikte kullanılır. Bunlara güney bölgesinde *kepkep Ç. si* denilir. Gereci yukarıdakinin cinsindendir. c. Büyük başlı Ç. ler (Kabara Ç. si): Ayakkabı altına çakılır; mobilyalarda deri ve bezlerin tesbitinde kullanılır. d. Nal Ç. si, kancalı Ç. ler: Nal Ç. si at v. b. hayvanların ayaklarına nal tutturmak üzere kullanılan Ç. ler olup Thomas çeliğinden yapılır. Kancalı Ç. ler ise Rabitz kümes teli, korkuluk telleri ve kornişleri tutturmak üzere kullanılır. U biçimli olup elektrik kuruluşlarında kullanılan Ç. ler de bu gruptandır.

C. Ray çivisi: Rayları ağaç traverslere tutturmaya yarıyan Ç. lerdir.

Çivi yapımı: Ç. yapılacak tel ya da çubuklar haddeden çekildikten sonra önce dekape edilir, yani haddelemede ve bekletilmede hasıl olan paslar temizlenir. Yeniden bir normalizasyon haddesinden geçirilir. Bakır Ç. tipleri yapılacaksa, sertliği alınmak üzere tavlanır. Bundan sonra makinelerde kesilir, uç ve başları yapılır, gerekisse biçim verilir. Bundan sonra nemli hızar talaşı ile karışık tamburlarda çevrilerek temizleme ve parlatma işlemine uğratılır; gerekirse meneviş ya da madenî rengi için özel fırınlarda ısıtılır. Bu şekilde paslanmaması sağlanmış olur.

Tarihçesi: Çok eski çağlardan beri Ç. kullanılmaktadır. Yüz yıllarca önce yaşamış çeşitli milletlerin bıraktığı yapılarda Ç. örneklerine rastlanmaktadır. Bunlar çeşitli maddelerden yapılmıştır. Madenleri ısıtıp dövme ve işleme işi öğrenildiği günden beri maden Ç. ondan önce de ağaç parçacıklarını yontup yerine göre yerleştirip çakarak bitiştirme ve birleştirme işinde ağaç Ç. kullanılmıştır. XVII. yüzyıla kadar Ç. el ile ve ihtiyaca göre yapılırdı. İngiltereye Roma işgalinde Ç. sanatı yerleşmiş ve hattâ *Roman nail* (= Roma Ç. si) adı da oradan kalmıştır. Amerikada 1786 da Ezekiel Red, Bridgewater'de ilk patenti aldı. İngilterede 1790 yılında John Celifford yine ilk patenti almıştır. 1850 de Amerikada William Hersel, New York'ta ilk tel Ç. yi el yapısı olarak piyasaya sürmüştür. Bundan kısa bir süre sonra Fransada ilk Ç. makinesi yapılmıştır. Böylece XIX. yüzyılda makine ile Ç. yapımı başlamıştır. Makine ile son yıllarda dakikada 1000 adet, hattâ daha yüksek sayıda yapılmaktadır. Diğer memleketlerde çivilerin normları vardır. Birçok memleketlerde 300 ayrı tipte, değişik boyda 3000 çeşit Ç. yapılmaktadır. Yurdumuzda Ç. normu henüz yapılmamıştır. Genel olarak Ç. yapılmakta ise de, Avrupa normları kullanılmaktadır.

ÇİVİ YAZISI (eski terim: hatt - ı mıhî; Fr. écriture cunéiforme, Alm. Keilschrift), eski Mezopotamya kavimlerinin yazısına verilen ad. Soldan sağa doğru yazılan bu yazının adı şeklinden gelir. İlk yazıtların bulunduğu ve yeni çözüldüğü zamanlarda, işaretlerin çivi biçiminde birtakım şekillerden meydana geldiği görülmüş ve bu yazıya, Lâtince *cuneus* (= çivi) ve *forma* (= şekil) kelimelerinden meydana gelmek üzere *cuneiforma* (= çivi şeklinde [yazı])

Çivi yazısı şekilleri

adı verilmiştir. İlk olarak 1712 de Almanlardan E. Kämpfer tarafından ileri sürülen bu ad, bütün bilginlerce kabul edilmiştir. Kämpferden önce, Halep tüccarlarından S. Flower, 1667 de Avrupada tanınmıyan bu yazıyı İrandaki Gebirlerin gizli yazısı olarak kabul etmiş, T. Herbert ise 1634 te bu yazıyı «piramit», «üçgen» ve «delta» kelimeleriyle vasıflandırmıştır.

Ç. Y. adını, gerçekte bu yazının kullanılış devirlerinin, yani ömrünün büyük kısmına uygulamak mümkün ise de, ilk basamaklarının adlandırılmasına uygun düşmez.

Mezopotamya'da piktografik yazının bulunuşu: Güney Mezopotamya'daki arkeolojik kazılarda ele geçen eski çağlara ait tabletler, yani çömlekçi çamurundan belgeler üzerinde görülen işaretler, bilinen Ç. Y. şeklinde değildir. Bu ilk şekillerin daha çok Mısır, Hitit v. b. resim yazıları gibi, piktografik biçimde oldukları görülmektedir. Sonraki Ç. Y. nın ise resim şeklindeki bu ilk yazıdan geliştiği anlaşılmaktadır. Güney Mezopotamya'daki Uruk yıkıntısında devam etmekte olan kazılarda, yazının ilk şekillerini tanıtan ve bu bağlantıyı meydana koyan yüzlerce tablet elde edilmiştir. Bu belgelerin verdiği kanıya göre, piktografik Mezopotamya yazısı toplumun idarî ve iktisadî ihtiyaçlarının baskısı altında meydana getirilmiştir. Yani Sumer şehir-devletlerinin gittikçe büyüyüp gelişmeleri sonunda çevreden şehire ve şehirden çevreye gelen çeşitli malların kayıtları bir zorunluluk halini almış ve bu durum onları yazının bulunmasına götürmüştür. Nitekim Uruk'un IV. katında bulunan en eski piktografik belgeler genellikle günlük iktisadî işlere ve yönetime dair yazıları kapsamaktadır.

Son zamanlarda, Sumerlilerden önce Mezopotamya'da uzun süre yaşamış olan bir etnik grupun ya da bilinmiyen bir halkın, daha sonraları Sumer yazısı diye tanınan ilk piktografik yazıyı bulmuş olacakları düşüncesi de ortaya atılmış ise de, IV. Uruk katının başından beri arkeolojik kanıtlara göre güney Mezopotamya'da Sumerlerin bulundukları açıkça tesbit edildiğinden, bilgilerin ve buluntuların bugünkü durumunda Sumerlerin ilk yazının gerçek bulucuları olduğu kanısından vazgeçilemez.

Yazının gelişmesi ve karakteri: Son kronolojik tesbitlere göre, bulunuş ve başlangıcı M. Ö. 3 200 yıllariyle tarihlenen Mezopotamya piktografik yazısı, bulunuşundan sonra geçen süre içinde, maksadı daha kolay, sade ve çabuk anlatmak, daha açık ve renkli şekle sokmak gibi düşüncelerin ve kullanılan yazı gereçlerinin etkisi altında çeşitli gelişme evreleri geçirmiştir. Söz konusu edilen, ele geçen belgelerin yine de ilk örnekler olmıyacağı kabul edilen en eski Uruk yazısında kullanılan yazı işaretleri birer «kelime işareti»dir. Yazının bu ilk oluşumuna *logographie* (kelime yazısı) evresi demek gerekir. Yazının, sonraki ideo grafik dediğimiz niteliğinden büsbütün farklı olan bu ilkel döneminde de aslında tek heceli bir dil olan Sumercede soyut ve somut kavramları anlatmak güç olmamıştır. Koyun başı resmi ile «koyun» kavramı, güneş resmi ile «güneş» kavramı, ayak resmi ile «ayak» kavramı v. b. rahatça yazılabilmiştir. Fakat bu evrede, ilk adım olarak, çizilen resimlerin ait oldukları asıl eşyaları anlatmasından başka, bu eşya ile ilgili ikincil ve soyut kavramların anlatımı imkânı da zamanla meydana çıkmıştır. Böylece, güneş işareti aynı zamanda «parlak, ak, gün» kavramlarını, ayak işareti «gitmek, yürümek» kavramlarını da anlatmak üzere kullanılır olmuştur.

Yazıdaki ikinci gelişme evresi, resimler ile gösterilmesi kolay olmıyan kelimeleri ve sesleri belirtmek ihtiyacından doğan *phonétisation* (seslendirme) basamağıdır. Bunun yolu, yazıda belli bir işaretle gösterilmesi güç olan kelimeleri, içlerindeki, yazılması kolay ses ögelerine bölerek yazmaktan ibarettir. Meselâ, ay tanrısı Sin'in adının anlamca hiç ilgisi olmıyan *su* (cilt, deri) ve *en* (bey) işaretleri ile, Kuraka kişi adının *kur* (dağ), *a* (su), *ka* (ağız) işaretleri ile Kur-a-ka şeklinde yazılarak bunların aynı zamanda hece değeri kazanması gibi. Bu evrede kelime ve işaretlerin fonetik kompleman denilen tamamlayıcı sesler ya da ögeler ile de yazılmasına başlanmış ve böylece ideogramların okunuşundaki bir kısım karışıklıklar ortadan kaldırılmıştır.

Yazı işaretlerinin phonétisation'u, yani ses ve hece değeri kazanması ve bunun çabucak geniş ölçüde uygulama alanı bulması Mezopotamya yazısının kullanıldığı bütün çağlar boyunca korunan hem hece hem de kelime yazısı karakterini geliştirmiştir. Yazının yapısı ile ilgili bu gelişme döneminde phonétisation ile yazı sade ve çıplak kelimelerin karşılığı olan logographie şeklinden sıyrılmış, aynı

Orijinal piktograf	Sonraki çivi yazısı şeklinde piktograf	Arkaik çivi yazısı	Yeni Asur çivi yazısı	Aslî veya müştak mânâ
				Kuş
				Balık
				Eşek
				Öküz
				Güneş, Gün
				Hububat
				Bahçe
				Sabanla sürmek kazmak
				Bumerang atmak
				Durmak, gitmek

ÇİVİ YAZISI: Piktografik yazıdan Ç. Y. na geçişi ve gelişmeyi gösteren bazı işaretler

zamanda fonetik komplemanların gelişiminin belirtisi olan ve onların varlığını zorunlu kılan ideographie karakterini kazanmıştır.

Ç. Y. nın gelişmesindeki ve bir sistem kazanmasındaki diğer basamağı, determinatiflerin bulunması teşkil eder. Bu unsurların ekseriyetle kelimelerin başına, bazan da sonuna getirilmesi suretiyle kelime cins ve sınıfları belirtilmiş ve bunların anlaşılması kolaylaştırılmıştır.

Yazının, daha çok şekli ile ilgili başka bir gelişme evresini, düz duran resimler ya da resim çizgileri şeklinde olan işaretlerin 90° sola yatık şekiller halinde yazılmağa başlanması ile meydana getirir. Meselâ, *kuş* kelimesine karşılık olan işaretin (bk. tablo) önce yatay olarak yazılırken bir süre sonra dikey, yani 90° sola çevrik yazılması gibi. Bu değişikliğe, önce yazı gereçleri olarak daha çok ağacın kullanılması yerine, bir süre sonra, yazılması çok kolay olan çamur halindeki kil tabletlerin ve kalem olarak da, ucu ince üç köşeli kamışların kullanılmasının sebebolduğu söylenebilir. Nitekim bu gereçlerin kullanılmağa başlamasından sonra, yazı gittikçe şematik ve sivri şekiller halini almağa devam etmiş ve yazının yuvarlak çizgiler halindeki karakteri sivri ve düz çizgilere dönüşmüştür. Bu dönemin başlangıcında yazıcıların eski yuvarlak işaretlere karşılık olan çivi şekillerini az çok korudukları bir gerçektir. Fakat zamanla kalabalık çizgilerin ve çivi işaretlerinin hepsini kullanmaktan vazgeçtikleri ve işaretlerin ötekilerden seçilip tanınmasına yetecek sayısını kullanmayı uygun buldukları görülmektedir. Böylece işaretler daha IV. Uruk katını izliyen III ve II. Uruk dönemlerinde bir kısmı ve I. Uruk döneminden başlıyarak hemen hepsi eski piktografik niteliklerini kaybetmişlerdir. Bu sebeple, artık I. Uruk dönemine karşılık olan ve güney Mezopotamya'nın çeşitli buluntu yerlerinde çok sayıda ele geçmeğe başlıyan belgelerle bunu izliyen Arkaik Sumer Devri (aş. yu. M. Ö. 2600 - 2400) belgelerinde gerçek arkaik Ç. Y. şekilleri ile karşılaşılır.

Mezopotamya yazısının son gelişme evresinde, zaman içinde gelişen çivi şekillerinin ancak belirli doğrultuda yazılanları kullanılmış ve bütün Ç. Y. işaretleri, bu belli dört çivi işaretinden meydana getirilmiştir. Bunlar, yazı gereçlerine, yazı doğrultusuna uyarak, ele yatkın gelen ve bütün doğrultularda eli zorlamıyan şu işaretlerdir: dikey çivi (bk. şekil, 1); yatay çivi (şekil, 2); aşağı ve yukarı eğik çivi (şekil, 3) ve köşe çengeli (şekil, 4) dir.

İsanın doğumuna kadar çeşitli kavimler tarafından kullanılmakta ve sadeleşmekte devam eden, fakat ortadan kalkıncaya kadar «kelime - hece yazısı» şeklindeki ikili karakterini saklıyan Ç. Y. nda, orijinal işaret listelerine göre 2 000 kadar hece ve kelime işareti bulunmakla birlikte, bunların çok kullanılanları 1 000 den aşağıdır. Bunlar arasında yalnız hece ya da yalnız kelime değeri olanlar daha sınırlıdır. Çoğu işaretlerin bir ya da birkaç hece, bir ya da birkaç kelime değeri vardır. Birden çok işaretlerin birleşmesiyle yeni hece ya da yeni ideogramlar da meydana getirilmiş bulunmaktadır.

Çivi yazısının yayılışı: Güney Mezopotamya'da meydana getirilen piktografik yazı, yüzyıllar boyunca gelişerek bilinen Ç. Y. halini almış ve Sumerlerin bu yazısı Mezopotamya'ya gelip yerleşen başka kavimlerle Mezopotamya dışındaki bazı kavimler tarafından da benimsenip kullanılmıştır. Hattâ son zamanlardaki karşılaştırmalı yazı tarihi araştırmaları sonunda, Proto - Sumer piktografik yazısının, anlatılan şekilde Sumer Ç. Y. na başlangıç olduktan başka, belki de Mısır ve Ön Elâm piktografik yazılarının kökeni olduğu ve dünyanın bütün öteki yazılarının da dolayısiyle bu en eski yazıya dayandığı iddia ve kabul edilmektedir.

Sumer arkaik Ç. Y. daha sonraları, M. Ö. 2400 yılından başlıyarak Akkadlılar (ve Babilliler ile Asurlular), yine aş. yu. aynı tarihlerden başlıyarak Elâmlılar, 1700 yılından başlıyarak Hititler, 1400 yılından başlıyarak Hurriler ve Mitanniler ve 900 yılından başlıyarak Urartular tarafından alınarak az çok farklı şekillerde geliştirilmiş ve kendi dillerini yazmak üzere yüzyıllarca kullanılmıştır. Hattâ 1400 yıllarında Ç. Y. ve Akkadca, Ön Asya devletinin uluslararası yazı ve dili olmuştur. Lâkin bütün bu kavimlerde de «kelime ve hece yazısı» karakteri esas bakımından saklı kalmıştır.

Mezopotamya piktografik yazısiyle bağlı olabileceği sanılan Mısır piktografik yazısı ise, belki de bir yandan Girit pigtografik yazısına, öte yandan da Ön Lima, Ön Fenike ve Ön Filistin silâberlerine, Ön Fenike silâberi de Fenike silâberine ve ondan alınan eski İbranî, Eski Yunan ve Aramî alfabelerine ve dolayısiyle modern alfabelere kaynak olmuştur.

Çivi yazısının çözülüşü: M. Ö. 612 yılında Yeni Asur ve 539 yılında Yeni Babil devletlerinin tarihten silinmelerinden sonra, Mezopotamya'ya girmiye başlıyan Aramî ve biraz da İbranî dil ve yazıları daha çok yayılma imkânı elde etmiş, hele Aramcanın Fars devleti tarafından resmî dil olarak kabul edilmesi, onun Mezopotamya ve Anadoluda daha çok tutunmasına sebebolmuştur. Büyük İskender'in yayılmasından sonraki Hellenizm devrinde ise Yunanca bütün Ön Asyada ve bu arada Mezopotamyada yayılmağa başlamıştır. Bunların sonucu olarak, Asur ve Babil imparatorluklarının yıkılmasından sonra da halkın günlük hukukî ve iktisadî işlerinde ve yazışmalarında kullanılmağa devam eden Akkadca ile Ç. Y. yavaş yavaş sürümünü kaybetmiş ve artık İsa'nın doğumu sıralarında büsbütün kullanılmaz olmuştur.

Bundan sonra uzun yüzyıllar, Sumer, Babil, Asur, Hitit ve Mısırdaki Tell - el - Amarna yıkıntılarında ve başka yerlerde Ç. Y. tarihin derinliklerine gömülüp kalmıştır. Bundan sonraki yüzyıllarda yalnız Kur'an'da «Cehennemde pişirilmiş ve şeytanlar tarafından yapılmış tuğlalar» dan bahsedilir ki, bu kayıt bugünkü meslek âleminde, Cehennem'de pişirilmiş ve şeytanlar tarafından yazılmış oldukları hususu bir yana, Mezopotamya'nın eski çivi yazılı tablet ve çeşitli belgelerine ilk gerçek işaret sayılmaktadır.

Ancak bundan çok daha sonraları, İran'ın batı sınırındaki Bisutun geçidine Fars kıralı Dārayavahuş (Darius) tarafından kazdırılan yazıtlara, Ninova'da, Korsabat'ta ve başka yerlerde bulunan büyük statü ve skülptürler v. b. üzerinde görülen yazıların ve dağınık bir şekilde ele geçen tuğla ve tabletler üzerindeki işaretlerin eski ve unutulmuş bir yazıyı temsil ettikleri fark edilmiş, böylece bunlara ilgi uyanmaya başlamıştır. Sonunda hepsi de Ç. Y. nın çeşitli şekilleri ile yazılmış olan Eski Farsça, Yeni Babilce ve Yeni Elâmca olmak üzere üç dilde kaleme alınmış uzun Bisutun yazıtları (bk. BİSUTUN KİTABELERİ)nın yardımı ile 1802 tarihinde ilk defa Alman bilgini G. F. Grotefend, Eski Fars yazısını ve bunun yardımı ile Babil yazı ve dilini çözmüş, bundan sonra İngiliz H. C. Rawlinson yalnız başına yapmakta olduğu çözümlerle başarıyı daha ileri götürmüş ve 1835 ten başlıyarak Asiriyoloji alanı yeni bir bilim kolu olarak kurulmuştur. Bk. ASİRİYOLOJİ.

ÇİVİSİZ KALKAN BALIĞI (*Rhombus laevis*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yan yüzergiller (Pleuronectidae) familyasından bir tür. Asıl kalkan balığının vücut yapısı yuvarlakça olduğu halde, bununki söbü, düz, incedir ve ince pullarla kaplı olup çivi adı verilen kemik kabarcıkları bulunmaz; bunun yerine kestane renkli birtakım benekleri vardır. Gözleri asıl kalkanınkinden küçük, eti daha ak olup pek beğenilmez. Avrupa denizleriyle Akdeniz ve Karadenizde yaşar.

ÇİVİSİZ KALKAN BALIĞI

ÇİVİT, indigo ağacının yapraklarından çıkarılan ve maviye boyamağa yarıyan bir madde. Çok eski zamanlardan beri doğu ülkelerinde bilinen indigo XVI. yüzyılda Avrupaya getirilmiştir. XIX. yüyılın sonlarına kadar tabiî Ç. olarak kullanılır. Hindistan, Cava, Orta Amerika ve Çinde yetişen *Indigofera tinctoria* (Ç. ağacı), *Anil* gibi bitkilerden çıkarılırdı. Elde etmek için bitki su içinde ekşimeye bırakılır, ekşime sonunda içinde endoksil denilen madde bulunan bu su, hava temasını sağlamak için uzun kamışlarla dövülür, boyayıcı madde de mavi bir şurup halinde suyun dibine çöker. Tabiî indigoda menşeine göre % 90 boyayıcı madde vardır. Kırmızı, sarı, indigo karası denilen renkler de içinde bulunur. Mavi Ç. i bunlardan ayırmak mümkündür.

Bugün sentez yolu ile elde edilen Ç. piyasada tabiî Ç. in yerini almış bulunmaktadır. 1890 yılına doğru Heumann, potasla fenilglikokolu ya da fenilglikokol - ortokarbonik asidi eriterek sentez yolu ile Ç. elde etmiştir. Bu maddeler, ya anilini ya da antronilik asidi klorasetik asitle karıştırarak elde edilir. Çok geçmeden ikinci yolu birinci yola üstün buldular, çünkü erime ısısı düşük olduğundan, daha üstün nitelikte bir Ç. elde ediliyordu. Ancak sodyum amidür katarak ilk tepkinin ısısını azaltmak mümkün olunca birinci yol daha çok kullanılmaya başlandı.

Koyu mavi renkte olan tabiî Ç. hava ile temastan bozulmaz; suda erimez; kumaşları boyamak için çeşitli maddelerle karıştırmak gerekir. Beyaz çamaşırların sarılığının giderilmesi için, durulanmış çamaşırlar, yeteri kadar Ç. katılmış hafifçe sabunlu ılık sudan geçirilirler.

Çivit mavisi: kükürt, kaolin ve sodanın bileşmesi ile elde edilen mavi renkte yapma madenî bir toz boya. Yağlı boyada saydam, sulu boyada örtücü bir tabaka yapar. Işıkla solmaz. Kurşun, bakır ve civa bileşikleri olan toz boyalar ile karıştırıldığı zaman rengi bozulur. Alkalilerden etkilenmez. Asitlerde, boyanın yapısındaki kükürt asidin hidrojeni ile birleşip kükürtlü hidrojen gazı çıkarır ve boya çözünür. Boya ve çini sanayii ile çamaşır Ç. i yapılmasında kullanılır. Saklanması için hiçbir güçlük yoktur. Beyaz boyalarda yağın sarılığını gidermek ve siyah boyalarda tam siyah bir renk elde etmek için boyalara çok az katılır. Bk. BOYAR MADDELER.

ÇİVİT AĞACI (*Indigofera tinctoria*), Baklagiller (Papilionaceae) familyasından bir bitki türü. Tropik bölgelerin önemli bitkisi olan *Indigofera* cinsinin 350 kadar türü vardır. *Indigofera leptostachya, Indigofera tinctoria* ve öteki türlerinden, çok eskiden beri bilinen çivit adlı organik boya maddesi elde edilir. Bunlardan, yurdu doğu Hindistan olan ve buradan Babil ve Mısıra, oradan da Afrikanın tropik bölgelerine yayılan *Indigofera tinctoria* 1,5 m yüksekliğinde bodur bir ağaççıktır. Eskiden bu ağaççık özel olarak yetiştirilirdi, fakat bugün sentetik endüstride, sentetik boyalar karşısında önemini kaybetmiştir.

ÇİVİT AĞACI (Indigofera tinctoria): Çiçekli bir dal

ÇİVİT OTU (*Isatis tinctoria*), Turpgiller (Cruciferae) familyasından bir bitki türü. Yurdu Ön Asya ve Avrupadır. Bazı memleketlerde kültürü yapılmakta ve yapraklarından koyu mavi renkte (indigo mavisi) çivit boyası elde edilmektedir. Bitki Türkiyede, özellikle İç Anadoluda, tarla ve nadaslarda yabani ot olarak çok yetişmektedir.

ÇİVİT OTU (Isatis tinctoria): Çiçekli dal ve meyvaları

ÇİVİZADE DAMADI, Hamit Efendi: bk. HAMİT EFENDİ [Çivizade Damadı].

ÇİVİZADE MEHMET EFENDİ (1530/1531 - 1587), Osmanlı şeyhülislâmlarından. Çivizade Şeyh Muhiddin Efendi'nin oğludur. Uzun süre müderrislik yaptıktan sonra, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, 1575 te Anadolu kazaskerliğine, 1577 de Rumeli kazaskerliğine atanmış, fakat sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ile araları açık olduğundan çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak 1581 de yeniden Rumeli kazaskerliğine, 1582 de de şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Sadrazamların şeyhülislâmları ziyareti, onun zamanında Özdemiroğlu Osman Paşanın kendisini ziyareti ile başlamıştır.

Fetvalarının sağlamlığı ile bilginler arasında ün bulan Ç. M. E. aynı zamanda güzel sülüs ve nesih yazan bir hattat idi.

Ç. M. E. İstanbulda Zeyrekte bir cami ile medrese, Şehremini yakınında da bir mesçit yaptırmıştır.

ÇİVİZADE MUHİTTİN, Şeyh Mehmet Efendi (1476/1477 - 1547), Osmanlı şeyhülislâmlarından. Çivi İlyas Efendinin oğludur. Edirne, Bursa ve İstanbulda müderrislik etmiş, 1527 - 1528 de Mısır kadılığına, 1537 - 1538 de Anadolu kazaskerliğine, daha sonra şeyhülislâmlığa atan-

mıştır. Bir süre sonra azledilmiş, tekrar müderrisliğe dönmüş, daha sonra da atandığı Rumeli kazaskerliği sırasında İstanbulda ölmüştür.

Ç. M. doğruluktan ayrılmaz, tok sözlü, alçak gönüllü, günahtan sakınan bir bilgin olarak tanınmıştır. Tefsir, hadîs ve özellikle fıkıhta çağının başlıca bilginlerinden sayılmıştır.

ÇİVRİL, Denizli iline bağlı bir ilçe merkezi ve kasaba. Nüfusu 5 357 (1960) dir. Denizden yüksekliği 830 m dir. Alsancak - Ankara demiryolunun 359. kilometresinde (aş. yu. Dinarın 20 km kuzeybatısında) Sütlâç istasyonundan ayrılan bir kol Ç. kasabasına uzanır. Ç. Denizli, Uşak, Dinar, Nazilli ve Çal'a şoselerle de bağlıdır.

Ç. ve çevresinin halkı çiftçilikle geçinir. Yılda ortalama 500 ton buğday, 350 ton arpa, 2 500 kg afyon, 50 ton haşhaş, 25 ton susam, 1 500 ton kavun karpuz, 1 000 ton üzüm ve 300 ton pancar yetiştirilir. Ç. de bir un fabrikası, Toprak Mahsulleri Ofisine ait ve her biri 90 tonluk 12 çelik silo vardır. Her hafta perşembe günleri pazar kurulur. Ç. belediyesi 1892 de kurulmuş, bayındırlık plânı 1942 de yapılmıştır. İçme suyu 3 km uzaklıktaki Akpınar kaynağından sağlanmıştır. Kasaba elektrikle aydınlatılır. Çevresindeki güzel kaynak başları birer gezi yeridir.

Ç. ilçesinin yüzölçümü 1 472 km², nüfusu 47 579 (1960) dur. Merkez bucağından başka, Homa ve Işıklı adlı iki bucağı vardır. 41 i merkez bucağında, 9 u Homa'da, 19 u Işıklı'da olmak üzere 69 köyü bulunur. Tam örgütlü bir bucak olan Homa'da belediye örgütü de kurulmuştur.

ÇİY (Fr. Rosée), havanın açık bulunduğu gecelerde, hava nemliliğinin, üstü açık eşya ve çayır, çimen gibi bitkiler üzerinde ince su tanecikleri halinde yoğunlaşması. Ç.e eskiden *şebnem* (Far.) denirdi. Toprak ve onun üzerindeki şeyler gündüzün iyice ısınır (bk. GÜNEŞLENME), geceleri ise buraları ışıma (b. bk.) yüzünden sıcaklığından kaybeder. Bu sırada kendi sıcaklığı, çevresindeki havanın doyma sıcaklığından aşağı düşmüş bulunan toprağa yakın yerlerin (çayır, çimen, tarla, otluk gibi) üzerinde damla damla yoğunlaşma (b. bk.) olur ki Ç. budur. Ç. dediğimiz su, henüz donmadan (bk. DON) uzaktır. Sıcaklık, donma noktasının altına düşünce Ç. yerine *kırağı* (b. bk.) düşer.

Ç. bütün gece oluşabilirse de, daha çok gece yarısından sonra, sabaha karşı iyice belli olur. Ç. ilkbaharda ve güzün çok düşer. Yarı kurak ve kurak bölgelerde Ç. in önemi vardır. Çiftçiler arasında «iki çiy, bir yağmura karşılıktır» sözü çok geçer. Gerçekten, kuru bir çayırın üstüne konmuş bir süngerin, çiylenme sonunda ıslandığı, sıkılınca su çıktığı denenmiştir.

ÇİZGE, bir x değişkeninin $y = f(x)$ fonksiyonunu göz önüne alalım. Bu fonksiyonun tanım aralığında x in her değerine karşıt bir y değeri bulunur; bu sayı çiftleri, bağlı oldukları koordinat sisteminde birtakım noktalar gösterir. Bu noktaların geometrik yerine $y = f(x)$ fonksiyonunun Ç. si denir.

ÇİZGİLİ SİNEK (*Aedes aegypti*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının İki kanatlılar (Diptera) takımının bir türü. Koyu renklidir. İnce, uzun ve dar kanatlıdır. Sarı humma hastalığını taşır. Tropik ve subtropik bölgelerde yaşar.

ÇİZGİSEL (Fr. Linéaire), $e_1, e_2, \ldots, e_n$ bir E cümlesinin elementleri, $u_1, u_2, \ldots, u_n$ birer sayı olmak üzere:

$$u_1 e_1 + u_2 e_2 + \ldots + u_n e_n = \sum_{i=i}^{n} u_i e_i$$

gibi bir bağıntıya bu *n* elementin Ç. (linéaire) bir ifadesi denir. Bu Ç. ifade, hepsi ya da bir kısmı sıfırdan farklı bir u_i sayı takımı için sıfıra eşit olursa e_i elementlerine Ç. bağımlı, aksi halde Ç. bağımsız denir.

Çizgisel denklem sistemi:

$$\sum_{j=i}^{n} a_{ij} x_j = b_i \quad (i = 1, 2, \ldots, n)$$

sistemine Ç. deklem sistemi denir. Böyle bir sistemin çözülebilmesi için $|a_{ij}| = 0$ olmalıdır. $b_i = 0$ olursa, böyle bir sisteme homogen denklem sistemi denir.

Çizgisel dönüşüm:

$y_i = \sum_{j=i}^{n} a_{ij} x_j$ formlariyle n boyutlu uzayda $\vec{x}$ vektörüne $\vec{y}$ gibi bir vektör karşılık olabiliyorsa, buna Ç. dönüşüm denir.

Çizgisel diferensiyel denklem:

$$P_o(x) y^n + P_1(x) y^{n-1} + \ldots + P_n(x) y = Q(x)$$

şeklindeki bir eşitliğe Ç. diferensiyel denklem denir.

$$P_1 \frac{\delta z}{\delta x_1} + P_2 \frac{\delta z}{\delta x_2} + \ldots + P_n \frac{\delta z}{\delta x_n} = Q$$

şeklindeki bir eşitliğe de Ç. kısmî diferensiyel denklem denir. Burada P_i ler ve Q, x_i lerin fonksiyonları ya da sabitlerdir.

ÇİZME, uzun konçlu bir çeşit ayakkabı. Genel olarak ata binen kimselerle çok yağışlı ve bataklık yerlerde çalışmak zorunda olanlar tarafından giyilir. Konçları dize kadar gelir. Deriden yapılır. Böylelikle gerek at üzerinde bacakları örselenmekten, gerek yağış ve çamurdan korur.

Daha Asurlular devrinden beri kullanılan Ç. bütün binici, avcı ve savaşçı milletlerde gelişmiştir. Romalı avcılar ve köylüler *ocreae* denilen Ç. yi giyerlerdi. Genel olarak, harbler Ç. nin yayılmasına yardım etmiştir. Meselâ XIV. Louis zamanında Ç. sadece harblerde giyilirdi. Restorasyon devrinde erkekler yalnız sabahları Ç. giyerlerdi. Türklerde avcılık, atçılık ve askerlikte, özellikle köylerde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Bk. AYAKKABI.

ÇKALOV, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Ural ırmağının sağ yakasında bulunan Orenburg şehrine 1936 da verilen ad. 1958 e kadar kullanılan bu ad bugün bırakılmış, yeniden Orenburg adına dönülmüştür. Bk. ORENBURG.

ÇKALOV, Valeriy Pavloviç (1904 - 1938), Rus pilotu. Gorkiy bölgesinde Çkalovsk (eski adı: Vasilëvo) ta doğmuştur. Moskova Hava Akademisinde okumuş, bomba uçaklariyle ateş ve bombardıman usullerinin geliştirilmesi,yeni uçak tiplerinin bulunması ve denenmesi alanında çalışmıştır. 20 - 22 temmuz 1936 günlerinde G. F. Baydukov ve A. V. Belyakov'la birlikte Moskovadan kalka-

VALERİY ÇKALOV

rak Kamçatkada Petropavlosk'tan geçmek suretiyle Udd (bugünkü adı: Çkalov) adasına kadar inişsiz bir uçuş yapmıştır. Ç. bu uçuşta 56 saat 20 dakikada 9 374 km yol almıştır. Dönüşte Ç. un uçağı 48 saat 25 dakikada 7 670 km lik bir uçuş yapmıştır. 18 - 20 temmuz 1937 günlerinde ANT - 25 uçağı Ç. un komutası altında Moskovadan kalkarak kuzey kutbu yolu ile Vancouver (Washington) e uçmuştur. 63 saat 25 dakika süren bu uçuşta Ç. 12 000 km den çok yol almış ve böylelikle inişsiz uzun uçma dünya rekorunu kazanmıştır. 1938 yılı sonunda yeni tip bir bombardıman uçağının denenmesi sırasında ölmüştür.

ÇKALOVSK (eski adı: **Vasilëvo**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Gorkiy bölge (oblast') sinde, Çkalov çevre (rayon) sinde, Volga nehrinin sağ yakasında, Gorkiy şehrinin 70 km kuzeybatısında bir şehir. Gemi onarma atelyeleri vardır. V. P. Çkalov (b. bk.) un doğum yeri olarak Çkalovsk adını almıştır. Çevresinde keten ve başka tarla ürünleri (buğday, çavdar, yulaf) yetiştirilir; süt hayvanları beslenir.

ÇMİ, Kafkasya da, Terek ırmağının sol yakasında, Ordjonikidze şehrinin 22 km güneyinde küçük bir dağ köyü. Çevresinde pek çok arkeolojik kalıntılar (bronz devrinden kalma mağaralar, Ortaçağdan kalma kuleler ve XVI - XVIII. yüzyıla ait yer üstü mezarları) bulunmuştur. Burada bulunan büyük mezarlık (VI - IX. yüzyıl) arkeoloji ve tarih bakımından çok dikkate değer. Yapma mağaralar halindeki mezar çukurları arkeologlar tarafından araştırılmıştır. 1882 yılından başlıyarak bu çevrede kazılar yapan D. Y. Samokvasov, mezarlarda demir baltalar, bıçaklar, oklar, kılıçlar, kemer süsleri, bronz bilezikler, aynalar, altın ve gümüş süs eşyası, altın Bizans (VI - VII. yüzyıllar) ve gümüş Arap (VIII. yüzyıl) paraları bulmuştur. Bu buluntuların Alanlardan kaldığı anlaşılmıştır.

ÇO OYU (İng. **Cho Oyu**) Himalaya dağlarının yedinci en yüksek tepesi (8 153 m). Everest dağının 28 km kuzeybatısındadır. İlk olarak 19 ekim 1954 te H. Tichy, J. Jöchler ve Sherpa Pasang Dawa Lama bu tepeye tırmanmışlardır.

ÇOBAN, Hüsameddin (XI. yüzyıl), Anadolu Selçuklu beyi. Osmanlı tarihçilerinden Yazıcıoğlu Ali, Kayı kabîlesi başkanı olduğunu söylerse de, bu kesin olarak bilinemiyor. Gerçek olan, Ç. ın büyük bir boyun beyi olduğudur. Ç. bu sıfatla Kastamonu bölgesini almış ve bölgenin Türkleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple, Kastamonu bölgesindeki egemenliği Selçuklu sultanları tarafından yurtluk olarak tanınmış ve ölümünden sonra bu bölge oğul ve torunlarının yönetiminde kalmıştır.

Ç. ilk önce I. İzzeddin Keykâvus'un büyük komutanlarındandı. Bu hükümdar, küçük kardeşi Keykubat'a hayatına dokunmıyacağına dair söz verirken, beylerbeyi Ç. ile Seyfeddin Kızıl Bey'i tanık olarak göstermişti.

Keykubat hükümdar olduktan sonra Selçuklu devletinin ticaret politikası gereğince Kırımın fethine karar vermiş ve bu işi beylerbeyi Ç. a vermiştir. Ç., ordusu ile birlikte Sinop'tan gemilere binerek Kırım kıyılarına gelmiş ve büyük bir ticaret şehri olan Suğdak'ı kuşatmıştır. Suğdaklılar, Selçuklu ordusunun geldiğini öğrenince Kıpçak ve Ruslardan yardım istemişlerse de, Ç. yardıma gelen Kıpçakları bozguna uğratmış, bunu gören Ruslar da çekilip gitmişlerdir. Bundan sonra şehri kuşatan Ç. Suğdaklıları teslim olmak zorunda bırakmıştır. Alınan şehirde cami yaptıran ve beylerden birini subaşı olarak bırakan Ç. Anadoluya dönmüştür. Bu olay dışında Ç. hakkında bir bilgiye rastlanmıyor. Kendisinden sonra oğulları Kastamonu yöresinde beylik etmişlerdir.

ÇOBAN ALDATAN (*Caprimulgus europaeus*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Gök kuzgunumsular (Coraciiformes) takımının Çoban aldatanlar (Caprimulgi) alt takımının Çoban aldatangiller (Caprimulgida) familyasından bir tür. Uzunluğu 26 cm dir. Kanatları sivri, kuyruğu uzun olan bir gece kuşudur. Ağzının çevresinde güclü kıllar bulunur. Göçücü bir kuş olup palearktik bölgede ormanlarda yaşar. Böcek yer.

ÇOBAN ALDATAN

ÇOBAN ALDATANGİLLER (*Caprimulgidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Gök kuzgunumsular (Coraciiformes) takımının Çoban aldatanlar (Caprimulgi) alt takımına giren bir familya. Bu familyaya giren türlerin başları geniş ve yassıdır. Ayakları kısa ve zayıf olup ağaçlara tırmanmaya elverişli değildir. Kısa, geniş ve üç köşeli gagaları vardır. Ağaç kabuğu rengindedir. İki yumurta yumurtlayarak toprağa bırakır. Ormanlarda yaşıyan bu kuşlar bütün dünyaya yayılmıştır. Çoban aldatan (b. bk.; Caprimulgus europaeus) iyi bilinen bir türdür.

ÇOBAN ALDATANLAR (*Caprimulgi*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Gök kuzgunumsular (Coraciiformes) takımının bir alt takımı. Bu alt takıma giren kuşların tüyleri yumuşak, başları geniş ve yassıdır. Çoban aldatangiller (Caprimulgidae; b. bk.) adlı bir familyası vardır.

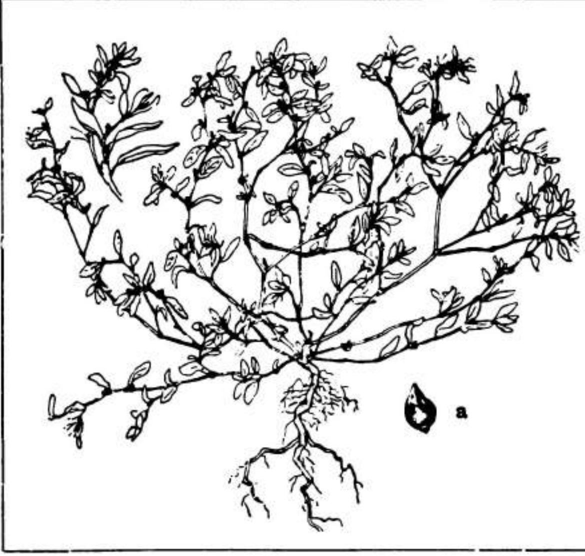
ÇOBAN ÇANTASI (*Capsella bursa pastoris* L.), Turpgiller (Cruciferae) familyasından bir bitki türü. Yurdu Akdeniz çevresi b ö l g e l e r i kabul edilmekle birlikte, kültür bitkileri ile bütün dünyaya yayılmış, büsbütün kozmopolit bir karakter almıştır. Özet olarak, nereye insan ayağı basmışsa, bu bitkiyi orada görebiliriz. Tarla ve yol kenarlarında, duvar diplerinde, çayırlıklarda çok yetişir. Yıllık, 20 - 50, bazı kere

ÇOBAN ÇANTASI (Capsella bursa pastoris): a. Çiçeğin uzunluğuna kesiti; b. Açılmış meyvası; c. Meyvanın enine kesiti; d. Tohumun uzunluğuna kesiti

100 cm boyunda, kazık köklü, dik sürgünlü, dallı ya da dalsız, genel olarak tüysüz, bazen daha çok alt kısımları seyrek tüylüdür. Çok sayıdaki dilimli dip yaprakları bir rozet meydana getirir. Sürgün üstündeki yapraklar ise, çokluk tam kenarlı ve sapsızdır. Bütün yaprakları basit ya da yıldız tüyleri ile örtülüdür. Çiçekleri küçük, ak ve salkım durumundadır. Meyvası 7 - 9 mm uzunluğunda, üç köşeli, ters yürek biçimindedir. Çok sayıda tohum meydana gelir. Gelişmesine engel olan soğuk, buzlu kışlar dışında bütün yıl boyunca çiçeklenip tohum bağlıyabilir. Tohumu küçük kuşlar için iyi bir yemdir. Hekimlikte sürgüne karşı kullanılır.

ÇOBAN DEĞNEĞİ (*Polygonum aviculare* L.), Kara buğdaygiller (Polygonaceae) familyasından bir bitki türü. Bu bitki de çoban çantası gibi kültür bitkileri ile birlikte

ÇOBAN DEĞNEĞİ (Polygonum aviculare L.) : a. Meyva

çok yayılmış, tropik Amerika, güney Afrika, Madagaskar ve Hindistandan başka, dünyanın hemen her yerinde yetişen kozmopolit bir karakter almıştır. Tarla ve yol kenarlarında çok yetişir. Yıllık, sürüngen, oldukça sık dallı, sapsız yaprakları söbü ya da mızrak biçiminde ve tam kenarlıdır. Çiçekleri küçük ve yeşilimsi ak renktedir. Ç. D. çok eskiden beri tanınan tıbbî bir bitkidir. Akciğer veremine, böbrek hastalıkları ile romatizmaya, mide ve bağırsak kanamalarına karşı kullanılmıştır.

ÇOBAN KUŞU

ÇOBAN KUŞU (*Chauna chavaria*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Kazsılar (Anseriformes) takımının Boynuzlu kuşlar (Palamedeae) alt takımının Boynuzlu kuşgiller (Palamedeidae) familyasına giren bir tür. Gagası kısa, parmakları uzun olur. Kaz ve tavuk sürülerini yırtıcı kuşlardan korur ve sürüye bir çeşit çobanlık eder. Evcilleştirilen bu kuş, güney Amerikada yaşar.

ÇOBAN NOYAN (ölm. 1327), İlhanlı komutanlarından. Devlet adamı olarak Gazan Han (1295 - 1304) ın sevgisini kazanmıştı. Ç. N. ın kabîlesi (Sulduz), Çingiz Hanın egemenlik için savaştığı yıllarda ona bağlılıkla hizmet etmişti. Ç. N., Ölceytü (1304 - 1316) nün ölümünden sonra 11 yaşında tahta çıkan Ebu Sait Han (1316 - 1335) ın saltanatı devrinde hükümdar naipliği yapmış ve melikü'l-ümera saniyle ölümüne kadar bir diktatör olarak İlhanlılar devletini yönetmiştir. Ç. N. ın ünü bütün Moğol İmparatorluğuna yayılmış, büyük hakan Esen Temür, ona «dört ulus (Çin, Çağatay, Kıpçak ve İran) un beylerbeyi» sanını vermişti. Ç. N. İlhanlılar devletinin en zengin illerine kendi oğulları ve torunlarını vali yapmıştı. Büyük oğlu Hasan, Horasan ve Mazandaran; ikinci oğlu Temür Taş, Rum (Anadolu); Hasanın oğlu Talış, İsfahan, Fars ve Kirman valisi idi. Dimeşk Hoca, saray muhafız askerleri komutanı idi; Vezir Alişan Hoca'nın ölümünden sonra, muhafızlar komutanlığı da kendisinde kalmak üzere, vezirliğe getirildi. Ebu Said'in çocukluğundan faydalanarak İlhanlılar devletinin birçok yerlerinde beyler, prensler bağımsızlık amaciyle ayaklandılar. Ç. N. ın öz oğlu Temür Taş bile 1318 yılında «ahir zaman mehdisi» saniyle bağımsızlığını ilân ederek kendi adına para bastırıp hutbe okuttu. Ç. N., bütün bu hareketleri bastırdığı gibi, Temür Taşı da yakalayıp zincire vurdurdu ve Ebu Said'in huzuruna getirdi. Ebu Sait onu, babasının hatırı için, affedip tekrar vali olarak Ruma gönderdi. Bu sıralarda Altın Ordu hanı Özbek, büyük bir ordu ile Derbent'ten geçerek İlhanlılar ülkesine saldırdı. Sınır şehirlerini yağma ederek ahaliyi esir etti. Sınır komutanları hiç karşı koymadan kaçıp Ebu Said'in karargâhına geldiler. Ç. N. derhal harekete geçti. 20 000 kişilik ordusu ile çok usta bir harekete girişip Özbek ordusunun arkasına inerek onu yok etti. Özbek Han zor kurtuldu. Kazandığı bu zaferle Sultaniyeye döndükten sonra, sınırdan kaçan komutanlara dayak attırdı. Bunlar arasında büyük ve ünlü kumandanlardan Kurumşı Noyan da vardı. Bunlar Ç. N. a karşı derin bir kin besliyorlardı. Ebu Said'in yanında bulunan birçok emîrler de Ç. N. a karşı kıskançlık ve düşmanlık duyuyorlardı. Ebu Said'in kendisi de bu diktatörden çekinmeye başlamıştı.

1324 - 1325 sıralarında Ebu Sait, Ç. N. ın kızı Celâyirli şeyhi Hasanın karısı olan Bağdad Hatun'a âşık olmuştu. Çingiz Yasasına göre, Şeyh Hasana karısını boşamasını emretti. Yasaya çok bağlı olan Ç. N. ın bu yarlığı hemen uygulıyacağı beklenirken o, kızı ile damadını Sultaniyeden uzaklaştırdı. Bu olay Ç. N. ın düşmanları için bir fırsat oldu. O sıralarda Çağatay ulusu hanı Tarmaşirin'in ordusu Horasana girmiş ve İrana yayılmaya başlamıştı. Ç. N., oğlu Hasanın yardımına giderken, düşmanları onun ve bütün soyunun öldürülmesi için Ebu Saitten yarlığ aldılar. Önce saray muhafızları komutanı ve vezir Dimeşk Hocayı öldürdüler. Bu olayı öğrenen Ç. N., hemen ordusundaki komutan ve emîrleri toplayıp kendine bağlılık yemini ettirdi ve Sultaniye üzerine yürümeye karar verdi. Fakat oğlu Hasan bu kararı doğru bulmıyarak: «Komutanlara güvenmek doğru değildir. Biz Horasanı elimizde tutalım. Tarmaşirin ile barış ve sözleşme yapalım. Ebu Sait ordu gönderirse, Horasan sınırında karşılıyalım, savaşalım» dedi. Ç. N. bu cevap üzerine: «İranda bana karşı gelecek kim var?» dedi ve hareket

emri verdi. 70 000 kişilik ordusuna güveniyordu. Semnan şehrine geldiğinde zamanının ünlü şeyhlerinden Rükneddin Alâiddevleyi tekkesinde ziyaret etti ve onu Ebu Saide elçi gönderip Dimeşk Hocayı öldürenlerin teslimini istedi. Kendisine itaat etmek için tek şartı bu idi. Ebu Sait razı olmıyarak Ç. N. ın üzerine asker gönderdi. Ç. N. ın ordusundaki emîrler hemen sultanın ordusuna katıldılar; Ç. N. ın ordusu çarpışmadan dağılıverdi. Hasan, oğlu Talış ile birlikte Altın Ordunun bir ili olan Hârezm'e kaçtı. Ç. N. küçük oğlu Çılav ile Herat meliki Gıyaseddin Kert'e sığındı. Görünüşte iyi karşılandı ise de, Gıyaseddin ihanet ederek Ebu Saide haber gönderip yönerge istedi. Ebu Sait kendisine çok şeyler vâdederek Ç. N. ı öldürmek için cellâdını yolladı. Ç. N. başına geleceği anlayınca Gıyaseddine üç vasiyette bulundu: 1. Kafasının kesilmiyerek, Ebu Saide herkesçe bilinen çatal parmağının gönderilmesi; 2. Oğlu Çılavın öldürülmiyerek dayısı Ebu Saide yollanması; 3. Ölüsünün Medinede yaptırdığı imaretine gömülmesi. Gıyaseddin, Çılav'ı öldürdü ise de, kalan iki vasiyeti yerine getirdi. Ç. N. hayatında şeriat ile Çingiz Yasası arasında bocalamıştı.

ÇOBAN PÜSKÜLÜ (*Ilex aquifolium* L.), Çoban püskülügiller (Aquifoliaceae) familyasından bir bitki türü. Yurdumuzun bazı bölgelerinde bu bitkiye, yapraklarının

ÇOBAN PÜSKÜLÜ (Ilex aquifolium L.): A. Çiçekli bir dal; 1. Erkek çiçek; 2. Erkek çiçeğin uzunluğuna kesiti; 3. Dişi çiçek; 4. Yumurtalığın uzunluğuna kesiti; 5. Meyva; 6. Meyvanın uzunluğuna kesiti; 7. Meyvanın enine kesiti; 8. Tohum

parlak renginden dolayı *ışılgan* ve *dikenli pirel* adları da verilir. Ç. P. genel olarak bir ağaççık ise de, bazı bölgelerde gelişerek 10 m kadar yükselebilen bir ağaç halini alabilir. Genç sürgünleri parlak yeşil, yaprakları yaz kış yeşil, sarmal dizilişli, kısa saplı, derimsi, kenarları dalgalı ve dikenli dişlidir. Çiçekleri küçük, kirli ak, bazen kırmızımsı renkte, demet halindedir. Kırmızı meyvaları 4 çekirdeklidir. Genel olarak orta Avrupa, Balkanlar, Türkiye, Kafkasya, kuzey İran ve Akdeniz ülkelerinde, orman ve çalılıklarda yetişir. Yurdumuzda ise, bütün Karadeniz kıyı ormanları ile güneyde Amanos dağları ormanlarında yetişir. Bu cinsin bir türü olan *Ilex paraguariensis*, güney Amerikada 18 ile 30. enlem daireleri arasında, özellikle Paraguay ve güney Brezilyada yetişir. Yapraklarında kafein bulunduğundan, bunlardan bu bölgede *maté* (Paraguay çayı) yapılır.

ÇOBAN PÜSKÜLÜGİLLER (*Aquifoliaceae*), 300 kadar türü olan bir bitki familyası. Bu familyadaki bitkilerin hepsi ağaç ya da ağaççıktır. Yaprakları sert ve yaz kış yeşildir. Çiçekleri küçük, çok kere tek cinsli ve bir evciklidir. Meyva yaprakları çok gözlü ve meyvası 4 - 5 çekirdekli ve etli olup yuvarlak bir üzümü andırır. Ormanlarımızda çok rastlanan ve kenarları diken gibi sert ve sivri yapraklı bir ağaççık olan çoban püskülü (b. bk.; Ilex aquifolium) bu familyadandır.

ÇOBAN SÜZGEÇİ (*Galium aparine*), Kök boyasıgiller (Rubiaceae) familyasından bir bitki türü. Hemen her yerde, tarla ve çalılıklarda, çit kenarlarında, nemli yerlerde sık rastlanan, sarılgan bir bitkidir. Boyu çok değişik olup yetiştiği çevreye göre 5 cm den 2 m ye kadar erişebilir. En çok yetiştiği yer azotça zengin olan tarlalar, özellikle keten tarlalarıdır. Ç. S. bitkisi, yıllık, yaprakları cetvelimsi mızrak şeklinde, bir damarlı, 6 - 8 i bir halka çevresinde dizilir. Küçük çiçekleri ak ya da yeşilimtırak renktedir. Meyvaları ikisi bir arada küre şeklinde ve bir çekirdeklidir.

ÇOBAN SÜZGEÇİ (Galium aparine): Çiçekli ve meyvalı bir bıtki

ÇOBAN ŞİİRİ: bk. BUKOLİK ŞİİR ve EKLOG (EGLOGA).

ÇOBAN TAKIMYILDIZI: bk. BOOTES.

ÇOBAN TARAĞI (*Dipsacus*), Tarak otugiller (Dipsaceae) familyasından bir bitki cinsi. Yurdumuzda yetişen bazı türlerinin dikenli kapitulumlarını, örücüler yün kumaşları kabartmak için kullandıklarından bu bitkiye *fesçi tarağı* adı da verilmektedir. Bu bitki cinsinin yurdumuzda doğal olarak, dere ve hendek kenarlarında, orman açıklıklarında yetişen *Dipsacus laciniatus* L., *D. pilosus* D., *D. strigosus* Willd., *D. silvestris* Mill. türleri vardır. Hemen hepsinin genel yayılma alanı Avrupa ve Ön Asyadır.

ÇOBAN TARAĞI: A. Çiçekli sapın ucu ve alt sap yaprağı; 1. Örtücü yaprakçığı ile birlikte çiçek; 2. Çiçeğin uzunluğuna kesiti. 3. Etaminler; 4. Dişi organ, olgun tepeciği ile birlikte; 5. Dış çanağında meyvecik; 6. Dış çanağındaki meyveciğin uzunluğuna kesiti

ÇOBAN YILDIZI: bk. ARKTURUS.

ÇOBANDEDE (eski adı: **Emrekom**), Erzurum ilinin Pasinler ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi Köprüköy (b. bk.) dür. Ç. bucağının nüfusu 11 495 (1955) tir. Bucağın 23 köyü vardır.

ÇOBANLAR, Afyon ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 2 437 (1955) dir. Belediye örgütü bulunan bu bucağa bağlı 11 köy vardır. Ç., aynı addaki bucağın merkezidir. Ç., Afyon ile Bolvadin arasında, Eber gölü düzlüğünün batıya doğru sokulduğu yerin kuzey ucundadır. Güneyinden Eber gölüne dökülen Akarçay geçer. Büyük Çobanlar demiryolu istasyonu bucağın 6 km batısındadır. Bu yolun 3 km güneyinden Afyon - Çay şosesi geçer. Ç. halkı hayvan yetiştirme ve tarım ile geçinir. Daha çok buğday, arpa ve afyon yetiştirilir. Çayırlıklarından ot elde edilir. Suları kuyulardan sağlanır. Evleri düz ve toprak damlıdır. Bucak sınırı içinde kükürtlü Heybeli (Kızılkilise) kaplıcası vardır.

ÇOBANZADE, Bekir (Çobanzad Bekir, Çobanoğlu Bekir Bavbek, Bekir Cavbek ya da **Yavbek, Kırımlı Çobanoğlu Bekir Sıtkı** adlarını da kullanmıştır; 1893-?), şair ve türkoloğ. Kırımda Karasubazar'da doğmuştur. Babası Abdülvahap adlı bir çobandı. Karasubazar'da ve Akmesçit (Simferopol') te okuduktan sonra 1909'da İstanbul Sultanîsi (Lise) ne yazılmıştır. 1915 te Sultanîyi bitirmiş ve aynı yıl içinde Macaristana giderek Budapeşte Üniversitesine girmiştir. Üniversitede Macar türkoloğu Jules (Mac. Gyula) Németh'in yanında çalışmıştır. 1919 da doktora sınavını vererek Türk filolojisi doktoru» sanını kazanmıştır. 1920 de Kırıma dönen Ç., Kırım Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde türkoloji profesörlüğüne atanmış, 1924 te Bakû Üniversitesi türkoloji profesörlüğüne çağrılmıştır. 1937 de Bakû Üniversitesindeki görevinden uzaklaştırılmıştır. Bakûdan alınıp götürülmesinden sonraki âkıbeti bilinmemektedir.

BEKIR ÇOBANZADE

Ç. türkolojinin türlü kollarında yayınlar yapmıştır. 1918 de Macaristanda *Az oroszorszägi tatárok kulturális törekvései* (Rusya Tatarlarının kültürel çalışmaları) [«Túrán» dergisinde, 1918, 216 - 230] adlı bir yazısı çıkmıştır. Başlıca çalışmaları: *Türk-Tatar lisaniyatına methal* (Bakû, 1924); *Kırım Tatar ilmî sarfı* (Akmesçit, 1925); *Türk dili ve edebiyatının tedris usulü* (Bakû, 1926); *Kumuk dili ve edebiyatı tetkikleri* (Bakû, 1926). Ç. türkoloji alanındaki çalışmaları yanında şiirler de yazmıştır. Yurt sevgisini dile getiren bu şiirleri toplu olarak yayınlanmamıştır. A. Battal Taymas, *Kırımlı filolog-şair Bekir Çobanzade'yi tanıtma tecrübesi* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1954, 233 - 263) ve *Kırımlı Bekir Çobanzade'nin şiirleri* (Türkiyat Mecmuası XII, 1955, 23 - 44) adlı yazılarında Ç. nin türkoloji ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarını tanıtmıştır.

ÇOCUK (Türkçe *çocuk* [= domuz yavrusu] kökünden; İng. Child, Fr. Enfent, Alm. Kind), doğuşla olgunluk çağı arasındaki insan. Genel olarak olgunluğun 18 yaşında başladığı kabul edildiğine göre bu terim, çocukluk (0 - 13) ve yeni yetmelik (14 - 18) çağlarındaki insanı kapsar. Eskiden yeni yetmelik çağı, çocukluk çağından ayrı düşünülmüşse de, şimdi bu çağ da gelişmenin bir devamı olarak görülmekte ve çocukluk çağları içinde incelenmektedir.

Çocuğun büyüme ve gelişmesi: Ç. un hayatı gerçekte gebe kalmak (conception) la başlar, yani spermanın dişi yumurta (ovum) hücresini döllemesi ile meydana gelen döllenmiş yumurtanın rahim (uterus) iç kenarına yapışarak yerleşmesi (plantation) ile Ç. un büyüme ve gelişmesi de başlamış olur. Bu döllenmiş yumurtada çoğalan her hücre, anne ve babadan geçen eşit sayıda kromozomları kapsar. Kromozomlarda bulunan ve *gen* ya da *jen* (gène) denilen küçük cisimler anne ve babanın birçok karakterlerini Ç. a geçirir. İşte böylelikle Ç. un büyümesi, ilk olarak bu karakterlerin çizdiği yolda gelişmeye başlar.

Ç. un büyümesinde rahim içi ve dışındaki çevre etkileriyle birçok normal ya da anormal değişiklikler olabilir. Bu etkileri kısaca beş grupta toplıyabiliriz: 1. Kalıtım (hérédité), 2. Rahim içi ve dışı çevre ve bu çevrede karşılaşılan fiziksel ve kimyasal çarpılıp örselenmeler (trauma), 3. Hastalıklar, 4. Beslenme (beslenmede, daha çok protein ve vitaminlerin önemli etkisi vardır), 5. İç salgı bezleri (système endocrine).

Ç., kız ve erkek olduğuna göre, büyüme ve gelişme bakımından çeşitli çağlara ayrılır. Bu çağlar, başka başka uzmanlarca farklı görüşlerle belirtilmişse de, genel olarak aşağıdaki şekil kabul edilmektedir:

Çağlar	Yaşlar
Doğumdan önce (prénatal)	0 dan 280. güne kadar
Yumurta (ovum)	0 dan 14. güne kadar
Embriyon (rüşeym)	14. günden 9. haftaya kadar
Cenin (foetus)	9. haftadan doğuma kadar
Prematüre(prématuré) çocuk	27. haftadan 37. haftaya kadar
Yeni doğmuş (nouveau - né)	Doğumdan 4. haftaya kadar
Bebeklik ya da süt çocukluğu (petite - enfance)	1 aylıktan 2 yaşına kadar
Okul öncesi, oyun çocukluğu (âge préscolaire)	2 yaşından 6 yaşına kadar
Okul çağı (âge scolaire)	6 yaşından 10 yaşına kadar
Yeni yetmelik (gençlik) çağı (adolescence)	Kız 10 yaşından 18 yaşına kadar, oğlan 12 yaşından 20 yaşına kadar
Bülûğ çağı (puberté)	Kızlarda 13, oğlanlarda 15 yaşında başlar

Her çağın büyüme ve gelişme bakımından kendine göre özellikleri vardır. *Yumurta* çağında, yumurta hiçbir yere bağlı değildir. Beslenmesi için *yumurta kesesi* (membrane vitelline) denilen kesede depo edilmiş besinden faydalanır ve anneye muhtaç olmadan bü.ür. *Embriyon* ise bütün besinini, ceninde olduğu gibi, anneden alır ve metabolizması anneye bağlı tam bir parazit olarak yaşar. Hemen bütün sistem ve organlar bu çağda oluşur.

Foetus çağında ise bu organlaşma ve fonksiyonel hareketler devam eder ve gelişme ilerler. Bu çağın en önemli özelliği, kitlenin süratle artmasıdır.

Amnios mayii denilen sıvı ile çevrili ve parazit bir hayat yaşıyan *cenin* (foetus) her türlü traumaya karşı korunmakta iken doğumla birlikte, anneden ilişiğini keserek hava ile sarılı ve her türlü etki ile karşı karşıya yeni bir çevreye girer. Artık doğmuş olan Ç., vücut ısısını çevreye göre ayarlamak, solunuma başlıyarak gerekli oksijeni almak ve dokularını beslemek için bağımsız bir kan dolaşımı yaratmak zorunda kalmaktadır. Aynı zamanda besinini de dış kaynaklardan sağlıyarak bunları sindirip metabolizma artıklarını kendi kendine atacak bir mekanizmayı işletecektir. *Yeni doğmuş Ç.* çağı, işte bu sebeplerden, yeni çevre ve hayata uymak için fonksiyonlarda gelişme çağıdır. Bu çağ, Ç. için çok tehlikelidir ve bu sebepten çocukluk çağlarında en çok ölüm, bu bir aylık kısa devrede olmaktadır.

Bebeklik çağında, büyüme ve olgunlaşma yine hızlıdır. Bu çağın en önemli özelliği ise sinir sistemindeki hızlı olgunlaşmadır. *Okul öncesi* ve *okul çağlarında* büyüme yavaşlar, fakat düzenli olarak sürüp gider. Bu çağlarda fonksiyonların, kabiliyet ve zekânın gelişmesi hızlıdır.

Ç. doğuş günlerinde su kaybından dolayı, normal kilolularda bir hafta, düşük kilolular (prematüre'ler) da 15 gün kadar, ağırlığından kaybeder; sonra doğum ağırlığını yeniden kazanır. Daha sonra düzenle kilo almaya başlar; öyle ki 5 aylıkken günde 30 gr alarak doğum kilosunun iki katını kazanır. Sonra artış hızı azalır, bir yaşında 3 katı ve ancak 2,5 yaşında 4 katı olur. Boy ise doğumda 50 - 51 cm iken, 3 aylıkta % 20 artarak 60, 1 yaşında % 50 artarak 75 cm olur. Ancak 4 yaşında iki katı, yani 100 cm olur. 3 yaşında süt dişleri tamamlanmış (normal Ç. ta 20 tane) olur. 2 yaşından 6 yaşına kadar yılda ortalama 2 - 2,5 kg alır. Kafatası çevresi ve büyüklüğü 6 yaşında hemen yetişkininkine eşit olur. Bu evrede özellikle diş çürükleri çok görülür ve dişler iyi bakım ister. 6 yaşından başlıyarak süt dişlerinin yerini asıl dişler almaya başlar. 6 - 12 yaşlar arasında ağırlık boya göre daha hızlı arttığından ince yapının yerini silindrik bir şekil alır. Bu evrede miyopluk (uzağı görememe) a sık rastlanacağından, Ç. ların görmeleri kontrol edilerek düzeltici gözlük kullanmaları sağlanmalıdır.

Gençlik çağında büyüme ilk zamanlarda ağırlık bakımından olup sonradan boylanma şeklinde görülür. Bu evrenin özelliği, cinsiyet organlarının gelişmesi, kız ve oğlan Ç. larının kadın ve erkek tipinde olgunlaşmalarıdır. Bülûğ çağında erkeklerde ses kalınlaşır; koltuk altı ve ane (pubis) kılları çıkar; cinsiyet organları gelişir. Kızlarda omuzlar yuvarlaklaşır, göğüs gelişir, koltuk altı ve pubis kılları meydana çıkar, âdet görme (menstruation) başlar. Bununla birlikte, kızlarda Ç. yapma (reproduction) yeteneği ancak iki yıl sonra başlar; çünkü bu yıllardaki âdet görmede çokluk yumurta oluşumu (ovulation) yoktur. Bülûğ, oğlanlarda kızlara göre iki yıl geç olur.

Gençlik çağında artık Ç. luktan genç kadınlık ve erkeklik çağına geçilmekte olduğu için en derin fizyoloji, fizik, zihin ve duygu hayatının gelişme ve olgunlaşması bu çağda olacaktır. K lo alma, boylanmaya göre daha hızlı olduğundan görünüş silindriktir ve çokluk, aşırı şişmanlıklar bu evreye rastlar. Normalden ayrılmalar daha çok bu çağda olup kız ve oğlanda kesin bir tip belirtmeye imkân bulunmaz.

Ç. un büyümesi her memleket ve ırk gruplarında başka başka olmakla birlikte genel olarak çeşitli yaşlarda, kız ve oğlan Ç., oldukça belli, ortalama bir boy ve ağırlık kazanır. Bu ortalamaların beslenmeye, iklime, ırka, aileye ve başka şartlara bağlı olarak çeşitli ölçüler göstermesi pek tabiîdir.

Bir boya göre Ç. un ağırlığının ya da yaşa göre boyunun ne olması gerektiğini bulmaya yardım eden bazı pratik formüller de vardır. 0 - 12 yaşlar arasında kullanılabilecek şu formüller örnek olarak verilebilir.:

$$\text{Boya göre ağırlık} = 48 + \left(\frac{\text{boy}}{2} - 23\right) \times \frac{\text{boy}}{10}$$

$$\text{Yaşa göre boy} = (2{,}5 \times \text{yaş}) + 3$$

Ç. un epifiz (epiphyse = uzun kemiklerin uç parçaları) mıntakasındaki kıkırdaklardan normal bir büyümede hangi yaşta hangi birinin kemikleşeceği bellidir; bu kıkırdaklar radyolojik usullerle incelenerek Ç. un gerçek yaşı (kronolojik yaş) ile kemik yaşı (büyüme ve gelişme yaşı) karşılaştırılıp ne kadar geri kalmış olduğu tesbit edilebilir; meselâ 3 yaşında bir Ç. un kemik yaşı, 2 yaş 4 aylık gösteriyorsa, bu Ç. un büyümesinde 8 aylık bir gerileme var demektir.

Bu fiziksel büyüme yanında bir de fonksiyonel gelişme vardır ki bu da belli bir yaştaki Ç. un ne gibi hareketleri yapmaya yetenekli olduğunu gösteren testlerle ölçülür. Bu türlü gelişme için bk. aşağıda Çocuk psikolojisi.

Ç. un normal büyüme ve gelişmesi sırasında bazı organlar daha hızlı, bazıları ise daha yavaş büyür ve gelişir. Meselâ son 3 aylık gebelik devresinde foetusta en hızlı büyüme boyda olduğu halde, hemen doğuma yakın en hızlı büyüme ağırlıktadır. Bu sebeple, çeşitli büyüme çağlarında vücut dış organları (gövde, baş, etraf) nın birbirine oranı

1

2

3

4

5

1. On bir aylık bir kız Ç. unda sevinç ve sevgı gösterisi.

2. Hayret gösterisi.

3. Güvenle kendi işini görme çabası.

4. Karşılama sevinci.

5. Bebeği ile uyuyan bir kız.

değişiktir ve büyüme sırasında düzenli bir karakter gösterir. Bu oran Yale Üniversitesinden Dr. W. J. Robbins'in 1928 de çizdiği ve hâlâ değerini kaybetmemiş olan tablo ile ifade edilmiştir.

Fiziksel büyüme, türlü ırklara, coğrafi bölgelere ve beslenme şartlarına bağlı olmakla birlikte, genellikle belli vücut tipleri halinde gelişimini bitirmiş bir yetişkinde aşağıdaki somatik yapıları alır.

I. Mesomorfik (mésomorphique; atletik) tip: Vücut yapısı oranlı, yağ dokusu az, kaslar belli.

II. Endomorfik (endomorphique; şişman) tip: Daha çok kalça ve karın geniş.

III. Lineer (linéaire) ya da ektomorfik (ectomorphique, asthénique) tip: Yağ dokusu çok fakir, kaslar ince, uzun boylu ve zayıf yapılı.

Çocuk bakımı: Ç. ları beslemek, temiz tutmak, hastalıktan korumak, beden ve ruhça gelişmelerini sağlamak için yapılan işler. Özellikle XX. yüzyılda Ç. ların özel bir bakımla yetiştirilmesi gerektiği konusunda bütün sağlık çevrelerince birleşilmektedir. Bu amaçla önemli çalışmalara ve denemelere girişilmiş ve çok değerli sonuçlara ulaşılmış, Ç. ölümleri çok azalmış, her Ç. un daha sağlıklı yaşaması sağlanmıştır. Ayrıca yalnız Ç. ların bakımlariyle yetinilemiyeceği, Ç. sağlığı başlangıcının ana baba sağlığiyle ilgili olduğu anlaşılmıştır.

Her şeyden önce, Ç. un dünyaya sağlam olarak gelmesi gerektir. Bunun için de, soyaçekimin önemli etkisini bir yana bırakırsak, ana olacak kadınların özel bir bakım görmeleri önemlidir.

Bir ulusun en büyük yatırımı olan Ç. ların sağlıklı olmasına çalışmak, ulusun geleceği için çalışmak demektir. Bu görüşle Ç. B. yeryüzünün her yanında özellikle ele alınan bir konu olmuştur.

XX. yüzyılda Ç. hekimliği hızla ilerlemiş, üniversitelerde bu konu ile uğraşan kollar kurulmuş, hattâ Ç. un gelişme çağları ayrı ayrı kürsülerin konusu olmuştur. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak artık, Ç. lara büyük analardan kalma metotlarla değil, denemelere dayanan metotlarla bakılmaktadır.

Ç. bakımı konusunda bütün bilimsel verilerden faydalanabilmek için, bugün aileye bir hekimin yardımcı olması gereklidir. Ancak hekim, Ç. un yapısına ve ihtiyacına uygun bir bakım tavsiye edebilir.

Beslenme: Beslenmede göz önünde tutulacak en önemli nokta, Ç. un ihtiyaçlarıdır. Bu bakımdan aşağıda verilen bilgiler daha çok genel niteliktedir.

Süt çocuklarının beslenmesi: Süt Ç. unun beslenmesinde ana sütünün yerini hiçbir besinin tutmadığı anlaşılmıştır. Her yaratığın sütü bileşim bakımından kendi cinsi için gerekli besin maddelerini kapsar. Ana sütüne en yakın olan inek sütü bile özellikle albümin ve şekerce önemli derecede farklıdır. Ayrıca, inek sütünün sindirim süresi de uzundur.

Ana sütünün önemli üstünlüklerinden biri de Ç. un yapısını hastalıklara karşı dayanıklı bir duruma getirebilmesidir. Ana sütü kalori bakımından da en zengin süttür.

Ancak, ana sütü verilemediği zaman süt Ç. unu başta inek sütü olmak üzere, başka sütlerle beslemek ya da ana sütünü bu sütle tamamlamak gerekli görülebilir.

Verilecek ana sütü ya da inek sütünün niceliği ve zamanı Ç. un yapısına göre değişir. Ancak, ortalama olarak Ç. un bir günlük kalori ihtiyacı kilo başına 100 cal üzerinden hesaplanıp bu, her 4 saatte bir kere verilmek üzere altıya bölünür; bu nicelik Ç. ağırlığının 1/6 - 1/8 i kadardır. Süt Ç. larına 3. aydan sonra ek olarak mama verilmeye başlanır. Meselâ, süt verme zamanlarının birinde bu sütle muhallebi yapılıp verilebilir. Daha sonra, çeşitli ezmeler, et ve kemik suyuna çorbalar, meyva ve sebze suları, kompostolar ve pelteler de verilir.

Mama çocuklarının beslenmesi: 1 - 3 yaşları arasında Ç. lara mama verilir. Bu çağda Ç. genel olarak memeden kesilir. Yukarıda sayılan besinlerin yanında özellikle süte, yoğurda önemli yer verilmelidir. Ayrıca yumurtaya, ete ve mamalara da azar azar başlanır. Bu çağın sonuna doğru Ç. lar aile sofrasının yemeklerini yiyecek duruma gelirler. Önemli olan, Ç. un yemeklerinin, ihtiyacı olan maddeleri kapsamasıdır. İyi beslenme her şeyden önce, bu konuda iyi alışkanlıklar edinilmiş olmasına bağlıdır. Özellikle daha başlangıcta Ç. un, gerekli nicelikteki sütü tam içmesine dikkat edilmelidir. Ç. gelişmesinde çok önemi olan vitaminlere (özellikle D ve C vitaminleri) bu çağın başından başlanabilir. Bu konuda da hekime danışılmalıdır.

Giyim: Ç. giyiminde esas, çamaşır ve giyeceklerin, cildi incitmiyecek yumuşaklıkta, kolay yıkanabilir kumaşlardan, Ç. un rahatça solunum yapıp hareket etmesine elverişli olacak kadar bolca dikilmiş olmasıdır. Ayakkabıları kalın tabanlı ve ökçesiz, yüzleri ise ayağın gelişmesine engel olmıyacak şekilde bol olmalıdır.

Uyku ve temizlik: Ç., 3 - 4 yaşına kadar gece 12 saat, gündüz de 2 saat uyumalıdır. Ç. u yatırmadan önce odayı havalandırmak gerekir. İki Ç. u bir yatağa yatırmamalıdır. Ç. odasındaki dolaplar keskin kenarlı ve köşeli olmamalıdır; çünkü bunlar Ç. ların çarpıp yaralanmasına sebebolabilir. Ç. u her gün banyoda ya da leğende yıkayıp her yerini, bu arada cinsel organlarını iyice temizlemelidir. Bütün yemeklerden önce ve sonra elleri ve ağzı yıkanmalıdır. Tırnaklarının temizliğine önem verilmelidir.

Jimnastik, spor: Ç. ların, yaşlarının gereği olan tabiî taşkınlıklariyle oyun oynamalarına müsaade edilmelidir. 9 yaşında düzenli jimnastik derslerine başlanabilir. Ancak, gelişmekte olan körpe yapılarının bir spora çok düşerek bozulmamasına dikkat edilmelidir.

Fizyolojik fonksiyonlar: Ç. lar büyüklerden daha sık solunum yaparlar (1 yaşında iken dakikada 40 - 50 kere; 2 yaşında 35. 2 - 6 yaşları arasında 23 - 25 kere). 12 - 15 yaşları arasında ise solunum normalleşir ve dakikada 18 - 20 kereye iner. Hastalandıkları zaman solunum dakikada 40 - 80 e çıkabilir. Nabızları da büyüklerden daha sık atar: 1 yaşında 110 - 130, 2 yaşında 100-110, 3 yaşında 90, 7 yaşında 80, 15 yaşına doğru 76 olur. Hastalıklarda nabız sayısı 120 - 160 a yükselebilir.

İlâçlar: İlâç dozları, ihtiyarlarda olduğu gibi Ç. larda ve özellikle küçük Ç. larda önemli ölçüde azdır. Ç. un ağırlığı da göz önünde tutulur. Genel olarak 1 yaşından küçük Ç. lara, büyüklere verilen dozun 1/20 si verilmeli; 2 yaşında 1/8 i; 7 yaşında 1/3 ü; 14 yaşında 1/2 si verilir. Bir hekime danışmadan Ç. a ilâç vermemek gerektir.

Çocuk hastalıkları: Daha çok çocukluk yaşlarında görülen hastalıklar. Hekimliğin, pediyatri (Fr. pédiatrie)

1

2

3

4

5

1. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Keçiören (Ankara) deki Atatürk Çocuk Yuvası.

2. Atatürk Çocuk Yuvasında Ç. lar ve bakıcıları.

3. Aynı yuvada yatakhane.

4. Aynı yuvada sağlık yoklaması.

5. Aynı yuvada oyun odası.

[Yun. *pais* = çocuk; *iatros* = hekim] de denilen bu özel kolunun gelişmesi, ancak XX. yüzyılın başında mümkün olmuştur. Ondan önce Ç. sağlığı problemleri üzerinde önemli bilgi sahibi olmadığımız gibi, bu konulara ilgi de gösterilmiyordu. Ç. lara ve gençlere «henüz yetişmemiş» insan gözü ile bakılır ve bunların fizik, akıl ve duygu düzensizliklerinin olgunlarınkinden farklı bir araştırmayı gerektirdiği düşünülmezdi. Bunun sonucu olarak ve hekimliğin de geriliği yüzünden, Ç. larda hastalık ve ölüm oranları korkunç ölçüde yüksekti. Doğan bütün Ç. ların %20 - 40 ı birinci yaş içinde ölürdü. Ölümlerin 3/4 ü, 12 yaşından küçük Ç. lar arasında olurdu. Fakat Ç. hekimliğinde sağlanan çok büyük ilerlemeler ve genel sağlık ilkelerinin titizlikle uygulanması sonucu olarak, XX. yüzyıl ortalarında dünyanın bazı ülkelerinde, Ç. ölümü, yukarıda gösterilen sayıların onda birine düşmüştür.

Ç. hekimliğindeki gelişmelerin en önemlilerinden biri, Ç. la yetişkinler arasındaki köklü ayrılıkların anlaşılmasıdır. Yeni doğan ve küçük Ç. lar, olgunlaşmış insanlardan fizyoloji, psikoloji, bağışıklık (immunité) ve anatomi bakımından ayrıdır. Büyüme ve gelişme sonucu olan değişmeler, küçük Ç. ların sağlık durumunda, beslenme, bakım gibi sağlıkla ilgili ihtiyaçlarda başka başka ölçüler kabul edilmesini gerektirir. Bugünün Ç. hekimi, hastalıklar konusunda koruyucu hekimlik (prophilaxie) e tedaviden daha çok önem verir. Beslenme, mikrobiyoloji, bağışıklık, salgın hastalıklar, sağlık koruma (hijyen) ve sağlık şartlarının sağlanması (sanitasyon) gibi, hekimliğin temeli olan bilimlerdeki ilerlemeler, tehlikeli hastalıkları geniş ölçüde yenmek imkânını sağlamıştır. Bir yandan lâboratuvar teşhis tekniklerinin, öbür yandan da kimyasal tedavi usulleri (chimiothérapie) ve Ç. cerrahisinin ilerlemesi ile çaresiz hastalıkların korkunç etkileri azaltılmış bulunmaktadır.

Küçük Ç. larda görülen hastalıklar, niteliklerine ya da hastalığın görüldüğü organlara ve bu iki temeli birleştiren bir görüşe göre sınıflandırılabilir. Ç. hekimliğinin amacı, Ç. un büyüme ve gelişmesi olduğuna göre, döllenmeden başlıyarak gençlik (adolescence) çağına kadar normal gelişmelere etki yapan bütün olaylar göz önünde tutulmalıdır. Meselâ bebek hastalıkları denilen gruptaki hastalıkların teşhisi için soydan geçme özellikler, doğumdan önceki etkiler (ananın hastalıkları da bunun içinde) ve doğum sırasında alınmış yara ve bereler dikkate alınmalıdır. Soydan geçme hastalıkların başlıcaları haemophilia, erythrobastosis foetalis, ailevi peryodik felç, bazı sinir ve ruh hastalıkları, egzama, bronş astımı gibi alerjik düzensizliklerdir. Ç. un doğmadan önce anasından aldığı hastalıklar arasında frengi, bazı anormallikler (meselâ doğuştan katarakt, belki de yürekteki yapı bozuklukları) ve toxoplasmose sayılabilir. Ç. ölümlerinin başlıca sebeplerinden biri olan erken doğum, çoğu zaman döllenmedeki anormalliklerden ya da ana sağlığının gebelik sırasında sarsılmış olmasından ileri gelir. Tıkanma (asphyxie), beyin kanaması, kırıklar ve kas felçleri gibi doğum kazaları, bazı kere Ç. un ölümiyle sonuçlanır; bazı kere de ruhî gelişmenin gecikmesi, sara (épilepsie) ve beyin felci gibi etkiler yaratır.

Ç. ların kazadan korunması (zehirlenme de bunun içindedir) mümkündür. Fakat, kayıtsızlık ve alınacak tedbirlerin bilinmemesi yüzünden, yakın zamanlara kadar kazalar, bulaşıcı hastalıklardan daha çok ölüm ve sakatlıklara sebep olmakta idi. Beslenme düzensizlikleri, beslenme ve bağırsak hastalıkları, bunların özel sebeplerinin anlaşılmasından önce, Ç. bakımında karşılaşılan problemlerin en önemlileri idi. Sonraları bunların çoğunun önü alındı, ya da tedavileri mümkün oldu.

Normal büyümeleri, gelişmeleri, çeşitli organ ve sistemlerinin normal çalışabilmesi için, Ç. ların beslenme ihtiyaçları, yetişkinlerden çok farklıdır. Büyümekte olan Ç. ların yaşlarına ve ağırlıklarına göre su, protein (esas aminoasitler), enerji veren besinler (yağlar ve hidrokarbonlar), vitaminler ve mineraller (kalsiyum, demir, iyot, magnezyum, potasyum, sodyum, fosfor, klorür, kükürt ve esas iz - elementler adını taşıyan maddeler) gibi besinlere ihtiyaçları vardır.

Beslenmede esaslı etkisi olan bu maddelerin uzun zaman eksikliği bazı hastalıkların belirmesine sebebolur; meselâ, yeteri kadar su içmiyen Ç. lar kuruma (sous - hydratation) belirtileri gösterir. Bu belirtiler şunlardır: deri ve mükoza kurudur, normal kan akımında ve ifrazatta aksaklık olur ve susuzluktan doğan bir ıstırap görülür. Ç. lar proteinden uzun zaman yoksun kalırlarsa, bir yandan bedenin canlı hücrelerinde yeni protoplâzmanın meydana gelmesi bozulur, öbür yandan da kandaki protein iyi oluşmaz. Vücudun enerji ihtiyacını karşılıyacak ölçüde yağ ve hidrokarbonlar verilmezse, büyüme durur. Mineraller arasında kalsiyum ve fosfor, kemiklerin olgunlaşması ve bazı hayatî hücre fonksiyonları için belirli nicelikte gerektir. Magnezyum, hücre fonksiyonunda kalsiyumunkini andıran bir rol oynar. Alınan besindeki bazı esaslı aminoasitler (méthionine ve cystine) den çıkan kükürt ve enzimler, insulin ve glutathione gibi çok önemli bazı maddelerin meydana gelmesinde özel rol oynar. İyot, kalkan bezi(*thyroïde*)nde thyroxine hormonunun sentezi için, bu hormon ise normal büyüme ve gelişme için pek önemlidir. Demir, ciğerlerden vücudun her yanına oksijen taşıyan kırmızı kan hücreleri pigmenti (= doku boyası) hemoglobinin çok önemli bir elementidir. Demir yetmezse, kansızlık belirir. Monovalent elementler, yani sodyum, potasyum ve klorür, bedenin sıvılardaki başlıca elektrolitlerini meydana getirdikleri gibi, fosfat ve bikarbonat iyonlariyle birlikte bütün canlı hücrelerin normal kimyasal çevresini ve normal asit - baz dengesini devam ettirmekte çok önemli roller oynar. Bazı iç salgı düzensizlikleri, böbrek hastalıkları, ishal, kusma ve çok terleme gibi olaylar sonucunda adı geçen elementlerin konsantrasyonunda meydana gelen değişmeler, önemli hastalıklara sebebolur.

Alınan besinlerdeki vitamin eksikliklerinden bazı hastalıklar doğabilir. A vitamininin eksikliği, xérophthalmie (göz kuruluğu) ve retina pigmentleri fonksiyonunun bozulmasından doğan «gece körlüğü» ne sebebolur. B vitamini topluluğundan bazılarının yokluğu, Ç. larda birtakım hastalıklar doğurur; bunlardan en çok tanınanları, thiamine yokluğundan doğan beriberi; niacine yokluğundan doğan pellagra; riboflavine yokluğundan doğan ariboflavinose; çok küçük Ç. larda rastlanan ve folik ya da folinik asit yokluğundan doğan megaloblâstik anemidir. İskorbüt, besinde askorbik asit (C vitamini) in yeter ölçüde bulunmamasının sonucudur. Raşitizm, D vitamini yetmezliğinden doğar ve bunun önüne ancak deriyı ültraviyole ışınlara açmakla geçilir. Yeni doğan Ç. larda görülen hemoraji hastalığı, K vitamininin gebelik zamanında ananın besininde yeter ölçüde bulunmamasından ileri gelir. Besinler arasında yeter ölçüde süt, et, yumurta sarısı, balık yağları, taze turunçgiller, yeşil sebze, tuz ve su gibi tabiî besin maddeleri bulundurulursa, bu hastalıklar pek az görülür. Vitamin eksikliğinden ileri

gelen hastalıklar konsantre ya da sentetik vitaminler verilerek çok çabuk bir şekilde önlenmektedir.

Ç. larda görülen birçok ağır hastalıkların sebebi patojen ya da parazitik canlı organizmalardır. Bu hastalıklar her birine sebebolan organizma tiplerine göre genel kategorilere ayrılır. Meselâ 1. bakteri hastalıkları (mikroskopta görülen küçük organizmalar eseridir); 2. virüs hastalıkları (mikroskoplarla görülemiyecek derecede küçük virüs'lerden doğar); 3. raşitizm ile ilgili hastalıklar (virüs ile bakteriler arası küçük organizmalar tarafından meydana getirilir); 4. mikotik hastalıklar (dokulara küf ya da küfe benzer bitkilerin girmesinden meydana gelir); 5. hayvanî parazit hastalıkları (bir hücreli hayvanî parazitlerin etkisiyle meydana gelir); 6. kurt şeklinde ve daha büyük hayvanların yaptığı hastalıklar.

Bu kategorilere giren bulaşçıcı hastalıklar o kadar çoktur ki hepsini burada ayrı ayrı açıklamak mümkün değildir. Genel olarak Ç. hastalıkları adiyle geçen bulaşıcı hastalıklar şunlardır: Kızamık, kabakulak, boğmaca, difteri (kuşpalazı), kızıl (skarlatin), rubella, Ç. felci, çiçek ve su çiçeği. Difteri (Corynebacterium diphtheriae), boğmaca ya da pertussis (Hemophilus pertussis) ve kızıl (hemolitik streptococcus) dan gayrı bütün bu hastalıklar özel virüs'lerin etkisiyle meydana gelir. Çiçek ve boğmacanın, tifo gibi, aşılama yolu ile önü alınabilir. Difteri ise, pek az değişmiş difteri toksini (toksoid) kana içitim yoliyle verilerek tedavi edilmektedir. Aynı hastalığın antitoksini bulunan serum ile tedavisi de mümkündür. Tetanos da, spesifik toksoidi yolu ile ya da tetanos antitoksini ile önlenebilir. Boğmaca ve kızıl antibiyotik ilâçlarla tedavi edilir. Kızamık, insani gamma globulini ya da nekahat serumu yolu ile bir zaman için önlenir. Ç. ların solunum yolları hastalıkları, küçük Ç. larda, daha büyük Ç. lara göre tehlikeli şekiller alır. Bu hastalıklar şunlardır: adi soğuk algınlıkları; Ç. larda görülen pneumonit virüs; influenza; atipik pneumonie (zatürree; etkeni spesifik virüs'ler); bakterilerden doğan pneumonie'ler (etkenleri çeşitli pneumococcus, streptococcus ve staphylococcus tipleri ve Hemophilus influenzae). XX. yüzyılın ortasına kadar, bu hastalıkları aşı ile önlemek için yapılan araştırmalar hiçbir sonuç vermemiştir. Ancak influenza için kısa zaman başarı elde edilebilmişti. Öte yandan, yukarıda sözü geçen hastalıkların bakterilerden ileri gelenlerinde sulfonamid ve antibiyotik ilâçlarla yapılan tedavi çok iyi sonuçlar vermiştir; fakat virüs'lerin yaptığı solunum yolları hastalıklarında etki göstermemiştir.

Antibiyotik ilâçlar, veremi ancak bir zaman için hafifletebiliyor. Zayıflatılmış verem basilleri (BCG [Bacillus Calmette - Guérin]) ile sağlanan bağışıklık da pek kesin sonuç vermiyor.

Doğuştan frengi, doğumdan önce, hastalıklı ananın antibiyotik ya da arsenikli ilâçlarla tedavisi ile önlenebilmektedir; küçük ya da daha büyük Ç. ta başlıyan frengi de bu ilâçlarla iyi edilebilir. Meningococcus, streptococcus, pneumococcus ve staphylococcus'larla Hemophilus influenzae ve başka bakterilerin etkisiyle meydana gelen menenjit, lymphadénite ve bactériémie hastalıkları, çoğu zaman sulfonamid ve antibiyotik ilâçlarla iyi edilebilir. Gonococcus'un doğurduğu hastalıkların da, tifo, lekeli humma (tifüs) ve sıtmada olduğu gibi, modern şimiyoterapi ile önü alınabilmektedir.

Yürek, damar, mide, bağırsak, sinir sistemi, el ve ayaklarda doğuştan kusurlu şekillenmeler cerrahi metotlarla düzeltilebiliyor.

Ateşli romatizma (fièvre rhumatismale)nın sebebi hâlâ bilinmemektedir. Fakat streptococcus'lu bulaşıcı hastalıkların, bunun belirtilerini artırdığı görülmüştür. Bu hastalıklara karşı ilâçla savaş iyi sonuç verir. A. C. T. H. (adreno - cortico - tropic hormone) ve kortizon, had ve ateşli romatizma tedavisinde henüz denenmektedir. Bu ilâçların, 5 - 19 yaşlarında en çok ölüme sebebolan bu hastalıkla savaşta büyük hizmetler yapması beklenmektedir.

Endokrinolojideki ilerlemeler birtakım hastalıkların hormonla tedavisine imkân vermiştir. Bunlar şeker (diabetes mellitus), spontan hypoglycémie, diabetes insipidus, tétanie parathyroide, adrenal yetersizliği, adrenal hyperaktivitesi, pituiter yetersizliği, hypothyroidizm ve cinsel bezlerde görülen bazı hastalıklardır.

Ç. larda görülen bazı ruhî ve sosyal uyumsuzlukların sağlıkla ilgili sebepleri pek geç anlaşılmıştır. Bunların etki bakımından tıpkı fiz k ve organik hastalıklara benzediği görülmüştür. Bir Ç. ta kendini gösteren hastalığın fonksiyonel ve organik elementleri bazı kere o derece birbirine karışmış olur ki bunların teşhis ve tedavisi için özel ruh hastalıkları tekniğine başvurmak gerekir. Bu sebeple, Ç. hekimliğinde İngilizcede psychosomatic pediatrics (bedensel - ruhsal Ç. hekimliği) denilen bir kol meydana gelmiştir. Devamlı bir ruhsal hijyen, bu cins düzensizliklerin önüne geçilebilmesi için önemli bir tedbir olabilir.

Çocuk psikolojisi: İnsanın döllenmeden erginlik yaşına kadar olan süre içinde zekâ, duygu ve toplum yönlerinden gösterdiği gelişme özelliklerini inceliyen bilim. Ç. psikolojisinin belli başlı çalışma yönlerini şöylece özetlemek mümkündür: A. Büyüme, olgunlaşma ve gelişme ile ilgili genel ilke ve kuralların araştırılması. B. Büyüme ve olgunlaşmanın çeşitli yaşlarda beliren normlarını araştırıp belirtmek. C. Büyüme ve olgunlaşmanın bu yaşlarda gösterdiği birey farklarını araştırmak. D. Büyüme ve olgunlaşmada kalıtım, çevre ve öğrenmenin etkilerini araştırmak.

Bu bilim kolunun ilk kuruluş yıllarında *çocuk psikolojisi* ve *yeni yetmelik psikolojisi* ayrı ayrı incelenirdi; fakat son yıllarda, gelişmenin sürekliliği ve konuyu bütünlüğü ile ele almanın özel önemi göz önünde tutularak her iki çağı da kapsıyan *gelişim psikolojisi* terimi tercih edilmektedir.

Ç. psikolojisinin sistemli bir araştırma alanı olarak gelişmeye başlaması, ancak XX. yüzyıl içinde mümkün olmuştur. Bununla birlikte, bilim öncesi gelişiminin, insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Ç. tabiatı ve gelişimi ile ilgili olarak, bilim öncesi süre içinde toplumların tavır, duygu, görgü ve hattâ ön yargıları bu konuda biriken sistemsiz bilgilerdir. Bu inanç ve tavırları ilk sistemleştirme teşebbüsü, din alanında olmuştur. Bütün kutsal kitaplarda Ç. la ilgili dinsel dogmalara rastlanmaktadır. Fakat Ç. psikolojisinin bilim olarak gelişmesi üzerinde asıl eğitim ve eğitim felsefesinin etkisi olmuştur. Temel amacı, yeni kuşakları en uygun ve en etkili yollardan yetiştirme çarelerini araştırmak olan örgün eğitim, her şeyden önce işliyeceği gereçlerin tabiatını ve gelişimini bilmek zorunluğunu duymuştur. Bu konuda uğraşanlar arasında Eflâtun, Komenský (Comenius), Rousseau, Pestalozzi, Froebel, Herbart, Montessori gibi eğitimcileri saymak mümkündür. J. Locke XVII. yüzyılın ikinci yarısında eğitimin dayanması gereken psikolojik temellerden bir kısmına işaret etmiş, ileri sürdüğü görüşler daha sonra Rousseau'ya önemli etkiler yapmıştır.

Pestalozzi yeni doğan oğlunun gelişimi ile ilgili bir hâtıra defteri tutarak hem bu konuda gözlemin önemine

işaret etmiş, hem de Ç. incelemekte gelişebilecek metotların ilk haberciliğini yapmıştır.

• Froebel ile Montessori ise okul öncesi Ç. unun özellikleri üzerine dikkatimizi çekmeye çalışmışlardır.

Bütün bu eğitimciler ve benzerlerini gerçek anlamda psikolog saymak ve görüşlerine bilimsel anlamda bir değer vermek mümkün değilse de, Ç. un gelişim özelliklerine, anlıyabildikleri oranda dikkati çekerek *jenetik* (génétique) görüşün şekillenmesine, Ç. eğitiminin daha rasyonel ilkelere bağlanmasına ve nihayet eğitimle psikoloji arasında sıkı bir bağlantı kurulmasına yardım etmişlerdir.

Ç. psikolojisinin kurucusu olarak her hangi bir kişinin adını vermek mümkün değildir. Bu alanda birçok uluslardan bilim adamlarının hizmetleri geçtiği gibi, bu bilim kolu bugün bile verilerinin önemli bir kısmını jenetik, fizyoloji, toplumsal antropoloji, antropometri gibi komşu bilim kolları yolu ile sağlamaktadır. Bununla birlikte 1882 de çıkan *Çocuk ruhu* adlı eserin yazarı Wilhelm Preyer (b. bk.) in fikirleri tarihî önemi bakımından özel bir yer alır.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle Birleşik Amerikada gelişen Ç. incelemelerinin öncülüğünü H. G. Hall yapmıştır. O çağın bu konudaki klâsikleri arasına girmiş olan *Yeni yetmelik psikolojisi* adlı eseri bu yöndeki çalışmaları hızlandırmıştır. Bunlardan başka, Fransada Bernard Perez ve J. G. Compeyere, İtalyada Lombroso ve İngilterede James Sully anılabilir.

Ç. psikolojisinin ilk kuruluş yıllarında daha çok basit gözlem metotları, tasvirî usuller kullanılıyordu. Fakat zamanla olay inceleme teknik ve metotlarının gelişmesi, öbür yandan istatistik metotlarının bilimsel araştırmalara geniş ölçüde uygulanmaya başlaması ile iki temel metot belirmeye başladı. Bunlardan birincisi dikey inceleme, öteki ise yatay inceleme metodudur. Birincisinde belirli bir Ç. grupu bir yaştan alınarak incelemenin sonuçlandırılacağı yıllara kadar çeşitli yönlerden derinliğine incelenir ve izlenir. Bu yolla yapılan araştırmaların sonuçlarını almak için uzun yıllar beklenmesi, bu süre içinde olaylardan bir kısmının izlerinin kaybolması bu metodun yetersiz yönleridir. Ayrıca bu gibi araştırmalarda bazı güçlüklerin, incelenecek Ç. sayısını sınırlandırmaya zorlaması da, varılan genellemelerin nicelikle ilgili dayanaklarını zayıflatmaktadır.

Yatay metotta ise incelenecek yaşlardaki Ç. lardan, istatistik yönünden gerekli örnekler alınarak istenilen her araştırma etraflı olarak yapılmaktadır. Bu yol hem daha pratik, hem de nicelik yönünden bilimsel metotların gereklerine daha uygun görülmektedir. Bununla birlikte, araştırma alanının özelliğine göre, bu metotlardan biri seçilebileceği gibi, birbirini destekleyici nicelikleri de gözden uzak tutulmamalıdır.

Ç. psikolojisinde günümüzün hızla gelişen araştırmaları bıkımından üç ayrı yönde ilerlemektedir: a. deneysel psikoloji, b. psikometri, c. psikobiyoloji.

a. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanyada Wundt tarafından kurulan deneysel psikoloji, daha çok yetişkin insanın psikolojik yapısı ile ilgileniyordu. Bu konuda çalışmalar ilerledikçe, yetişkinin gereği gibi anlaşılabilmesinin jenetik geçmişine bağlı olduğu anlaşılıp deney ve incelemeler çocukluk yaşlarına kadar indirilmeye başlandı. Ç. ların bu yönden incelenmesinde daha çok fizyoloji ile hayvan psikolojisinin metotları kullanılmaktadır. Bu arada hayvanlar üzerinde şartlı refleks denemeleri yapan Pavlov'un fizyoloji alanındaki çalışmaları, Watson tarafından kurulan Behaviorism okulu ile Ç. lar üzerine yönelmiştir. Ayrıca Gestalt psikolojisinin kurucuları da, özellikle algı psikolojisi ile ilişkin olarak, Ç. lar üzerinde araştırmalar yapmaya başlamıştır. Böylece birçok memleketlerin üniversitelerinde ana okulu ya da Ç. yuvası şeklinde Ç. inceleme merkezleri kurulmuştur. Filim ve diktafon gibi teknik gelişmeler de Ç. lar üzerindeki deney ve incelemelerin daha güvenilir yollardan yapılabilmesini kolaylaştırmaktadır.

b. Daha çok bireysel farklar psikolojisi ile ilgilenen psikometrik araştırmaların öncüleri İngilterede Francis Galton, Fransada Binet ve Birleşik Amerikada Catteli, Thorndike ve Terman olmuştur.

Binet'nin geliştirdiği zekâ testi tekniği, Birleşik Amerikada hızlı ve verimli bir ilerleme kaydetmiştir. Önce daha çok okul yaşında bulunan Ç. lar arasından öğrenim yetersizliği olanları ayırdetmek amacı ile tertiplenen bu araç, bugün bir yandan okul öncesi yaşlarına kadar uzatılırken, öbür yandan da yetişkinlere uygulanacak şekilde geliştirilmiştir. Testlerin bugün birtakım yetersizlikleri anlaşılmakla birlikte, çocukta zekâ gelişimi alanlarında bilimsel incelemeleri hızlandırmıştır. Ayrıca Ç. kılavuzluk klinikleri (aşağıya bk.) gibi bazı faydalı hizmet ve araştırma kurumlarının kuruluş ve çalışmalarını da kolaylaştırmıştır.

Testler, zekâ gücü basamaklarının daha iyi kavranılması imkânlarını kolaylaştırarak, normalin altında ya da üstünde olan Ç. ların psikolojik özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmış, bunlarla ilgili özel eğitim ve ruh sağlığı hizmetlerinin gelişmesine yardım etmiştir.

c. Psikobiyoloji alanında girişilen son çalışmalar ise, Ç. psikolojisine yeni bir yön getirmiştir. Psikolojinin baştan beri ruhu bedenden ayrı bir konu gibi ele alma yöntemi, son çeyrek yüzyıl içinde ruh ile beden arasındaki sıkı ilginin anlaşılması üzerine bir yana bırakılmaya başlanmıştır. Zekâ, heyecan, kişilik ve genel olarak davranışla biyolojik ve fizyolojik hayatımızın sıkı ilgisinin meydana çıkması, «insanın bütünlüğü» görüşünü değerlendirmiştir. Bu gelişmelerle, Ç. psikolojisi başlangıçtaki bağımsızlığını kaybederek biyoloji, fizyoloji, pediyatri, antropoloji ve antropometri gibi disiplinlerin birleştiği bir konu haline gelmeye başlamıştır. Ayrıca bu yeni tutum ruh - beden, çevre - kalıtım, normal - anormal gibi yapma karşıtlıkların bir yana bırakılarak. Ç. u tabiî bilimlerle sosyal bilimlerin ortak bir araştırma konusu haline getirmiştir.

Bu görüş ve tutum yalnız Ç. eğitiminde değil, ruh sağlığının korunması, Ç. koruma gibi çeşitli alanlardaki uygulamalar üzerinde de köklü etkiler meydana getirmiştir.

Çocuğun zihnî, duygusal ve toplumsal gelişimi: Aşağıda belirtilecek gelişmeler ve ölçülerle ilgili iki noktanın hatırda tutulması gerekir: Belirli yaş devreleri için ele alınan zihnî, duygusal ve davranışsal görüntüler, büyük bireysel farkları bulunan geniş Ç. gruplarından elde edilmiş ortalamalardır, belirli tek bir Ç. un durumuna uymıyabilir. Birçok Ç. lar hiçbir anormallikleri olmadan bu normlardan farklılık gösterebilir. İkinci nokta ise belirtilen görüntüler, o yaşın psikolojik bütünlüğünü yansıtmaktan çok, bunlar arasından seçilmiş ögelerdir.

Doğum öncesi gelişim: Ç. un psikolojik gelişimini gereği gibi anlıyabilmek için doğum öncesine kadar inmek zorunda bulunduğumuz anlaşılmıştır. Çünkü eskiden, ancak doğumla birlikte başladığına inanılan birçok olgunluk basamaklarının doğumdan önce başladığı ya da gerçekleştiği tesbit edilmiştir. Bunlar gebeliğin 6. ayında bile vakitsiz olarak doğan Ç. ların teknik birtakım tedbirlerle yaşatılabilmesi ile gözlenebilmektedir. Gebeliğin daha erken devrelerinde

de, bazı tıp araçları ile annenin vücudunu dinlemek ya da gözlemek yolu ile daha erken gelişim basamakları hakkında bilgi edinilmesi mümkün olmaktadır. Bundan başka, düşük Ç. lar üzerinde hayatları sona ermeden bazı denemeler yapılmıştır.

Bu araştırma ve incelemelerin sonuçlarına göre, döllenmeden sonraki 2. ayda ceninde kaba taslak emme hareketleri, 3. ay içinde elle tutma tepkisi, 4. ayda solunum hareketlerinin başlangıcı görülmekte ve 7. ayda göz bebeği ışığa tepki yapmaktadır. Daha 1. ay dolmadan kalb çarpmaya başlar ve 4. ayda da anne, ceninin hareket etmeye başladığını duyar.

Doğumdan önceki sürede bebeğin öğrenme gücü kazanmış olduğu ve basit birtakım şartlı tepkileri öğrendiği tesbit edilmiştir. Fakat bu basamaktaki öğrenme gücünün seviyesi ve sınırı yeteri kadar bilinmemektedir.

Kalıtım etmenleri bir yana, döllenme ile doğum arasındaki süre içinde birçok etmenlerin gelişim üzerinde çeşitli etkiler yapabildiği ve birçok bedenî ve psikolojik yetersizlik ve sakatlıkların ortaya çıkmasına sebebolması göstermiştir ki gebelik süresi önemli ve kritik bir gelişim süresidir.

Doğumdan sonra: Yeni doğan bebek, sanıldığı gibi, bir et ve tepke yığınından ibaret âciz bir yaratık değildir. Gerekli yardım ve koruma ile değişen, karmaşık dış çevresine başarı ile uyabilecek bir olgunluk seviyesine erişmiştir. Karnı acıktığı zaman ağlar. Avucu gıdıklanınca elini kapar. Bütün duygu organları uyarıcıya tepki yapabilecek, daha doğrusu bunları zaptedebilecek duruma gelmiştir. Bununla birlikte, çeşitli renk, koku ya da sesleri ayırdedebilecek yeterlikte değildir. Ayrıca acıya karşı olan duyarlığı da yetersiz durumdadır.

Bu süre içindeki gerçek psikolojik gelişimin özelliği henüz tartışma konusudur. Bazıları, koordine olmamış genel yığın hareketlerinin esas olduğunu ve özel tepke ve tepkilerin bu yığından gelişip yerleştiğini savunmaktadır. Başkaları ise bağımsız, yerel tepkilerin esas olduğunu, bunlar arasında kurulan bağlarla yığın hareketlerinin geliştiğini söylemektedir. Yeni doğan Ç. ta bu iki çeşit hareket de gözlenebilmektedir. Yerel emme ya da tutma hareketleri yanında yığın halinde kol, bacak ve gövde hareketleri de görülmektedir.

Yeni doğan Ç. açlık, susuzluk, sıcaklık, soğukluk ve acı gibi fizyolojik ihtiyaç ve uyarıcılara karşı tepki yapmaya güçlü olduğu gibi, şiddetli ışık, yüksek ses ve dengesinin bozulması gibi duygu ya da hareketle ilgili uyarıcılara karşı da tepki yapabilir. Bununla birlikte, korku, öfke, sevinç gibi heyecan tepkilerini yapmaya güçlü olup olmadığı tartışma konusudur. Önceleri bu üç temel heyecanın doğuştan var olduğuna inanılıyordu. Fakat araştırıcılar, bunların ihtisaslaşmış belirli heyecan tepkileri olmaktan çok, genel nitelikte bir rahatlık ya da rahatsızlık duygusu olarak kabulünün gerçeğe daha uygun olacağını ileri sürmektedir.

Yeni doğan Ç., doğumun ilk günlerinden başlıyarak, beslenme zamanı ile ilgili bazı şartlı uyarıcılara tepki yapabilmeyi öğrenmektedir. Bununla birlikte, yeni doğanın esas davranışları vejetatif hayatla ilgilidir. Fakat bu etkenlerin de gelişim yönünden duyusal ve duygusal etkilerinin özel bir önemi olduğu unutulmamalıdır.

Bir yaşına eriştiği zaman bebeğin hele hareketle ilgili yönden davranışları geniş ölçüde zenginleşir. Kendi başına yatarken oturur duruma geçebilir, başını her yöne kolaylıkla çevirebilir, emekler, tutunup kalkar ve tay tay durur. Bundan başka, küçük şeyleri parmakla, irilerini avuçlıyarak alıp ağzına götürür ya da bir kabın içine atıp geri almak gibi işleri başarabilir. Bununla birlikte, elindeki bir şeyi istemli olarak bir yere yerleştirmek ya da bırakmak için kaslarına henüz yeteri kadar hâkim değildir.

Bu yaşta çok zaman memeden kesilmiş olur. Katı yiyecekleri yemeye başlamıştır. Bunları eliyle alıp ağzına götürebilir. Fakat kaşık kullanacak yeterliğe henüz gelmemiştir. Bununla birlikte, iki eliyle tuttuğu bardaktan yardımsız su ya da süt içebilir. Artık meme ya da mama saatlerinin yerini evin normal üç övünlük yemek zamanı almıştır.

Toplumsal yönden de hayli ilerleme sağlamıştır. Yabancıları tanıdıklarından ayırdedebilir. Uygun görülmiyen bir hareketi karşısında, yetişkinin kaş çatması ya da beğenmediğini belirten bir ses çıkarması üzerine duraklar ve gözetim yakından devam ettiği sürece kendini tutabilir.

Ayrıca tanıdıklarını yabancılardan ayırdetmesi ve yabancılara karşı çekingenlik göstermesi de toplumsal gelişimin başka bir belirtisidir (konuşma için bk. aşağıda Ç. dili).

İki yaşına girince koşma, küçük yüksekliklerden atlama, tutunarak merdiven tırmanma gibi işleri başarır. Durmadan çevresini inceler. Tek kelimelik cümlelerle konuşur. Üç yaşına girince üç tekerlekli bisiklete binebilir. Sağ ya da sol elinden hangisini kullanmaya başladığı artık belli olur. Giyinirken kol ve bacaklarını kaldırarak yardım eder. Pabuç, çorap, eldiven gibi giyim eşyasını yardımsız çıkarabilir ve bu oyundan büyük zevk duyar. Yemeği küçük parçalara ayrıldığı takdirde kaşık kullanarak yiyebilir. Su ya da süt bardağını bir eliyle tutarak içebilir. Kutuların kapağını açıp kapıyabilmek gibi işleri becerebilmesi koordinasyonunun hayli geliştiğini gösterir. Kız ya da oğlan olduğunun farkındadır.

Tek iş bildiren açık bir emri yerine getirecek olgunluğa erişmiş olmakla birlikte, davranışlarını henüz sözle kontrol etmek mümkün değildir. «Yapma» denilen bir şeyden uzak durabilse de, komutayı veren yetişkin uzaklaşınca kendini tutabilecek duruma gelmemiştir. Dikkat süresi de çok kısadır.

Bu yaşta büyük abdest kontrolünü başaracak duruma gelmiş olursa da, küçük abdestini ancak uyanık olduğu saatlerde tutabilir; geceleri altını ıslatmaya, aralıklı olsa da devam eder. Uyku süresi de hayli azalır. Gece uykularından başka, öğleden sonra bir uyku ile yetinebilir ve on saatten fazla uyanık kalabilir. Bu bakımdan çevresini sürekli olarak inceleyip tanıma fırsatı bulur. Bu da gelişme ve olgunlaşmasının hızı üzerinde etkili olur.

Toplumsal yönden daha çok yetişkinlerle ilgilenir. Başka Ç. larla aynı yerde bulunsa bile tek başına oynar. Toplumsal temaslar ancak öteki Ç. ların oyun eşyasını kapmak ya da kaçırmak şeklinde gözükür.

Yetişkinler onun karşısında önemsiz sebeplerle korku göstermek yanılgısına düşmezlerse, korktuğu şeyler pek az olur. Bunlar daha çok hayvanlar, yabancılar, yabancı yerler ya da düşmekle ilgilidir. Kolayca ağlar ve istekleri önlendiği zaman kendini yere atarak tepinir ve haykırır. Henüz kızgınlığını ilgili kişi ya da nesneye yöneltmeyi beceremez. Acıma ya da sempati duygusu gösterebilecek durumda değildir.

Okul çağı ve erginlik öncesi: Okula başlama çağı sayılan bu yaşta Ç. gerek hareketle ilgili, gerek anlıksal ve toplumsal yönden önemli ilerlemeler göstermiştir. Koşma,

atlama, tırmanma, sekme gibi hareketleri başarı ile yapabilir. Giyinme, soyunma, temizlik, yemek yeme, odasını tertipleme gibi temel alışkanlıkları, fazla bir yardıma ihtiyaç görmeden kendi başına başarabilecek duruma gelmiştir. Kaşık, çatal, bıçak, kalem gibi eşyayı zorluk çekmeden parmak hareketleri ile tutup kullanır. Perspektif ve oran anlayışı henüz yeteri kadar gelişmemiş olmakla birlikte, yaptığı resimler, tahta ya da mukavvadan meydana getirmeye çalıştığı eşyalar asıllarına önemli benzerlikler göstermeye başlıyacak duruma gelmiştir. Renk seçiminde de gerçekçidir. Resimlerinde kendisi yönünden önemli bulduğu parça ya da özellikleri mübalâğalı olarak gös ermek eğilimindedir.

Belirli bir kalıba uygun olarak boncuk dizebilir. Bu yeterliği, sayı anlayışının da yeteri kadar geliştiğini gösterir. Gerçekte sayılarla basit toplama ve çıkarma işlemleri yapabilir.

En önemli gelişme belirtilerinden biri de okuma ve yazmayı öğrenebilme gücüne ulaşmış olmasıdır. Bu iki gücün gerektirdiği karmaşık hareket ve zihinle ilgili işlemleri becerebilecek olgunluğa ulaşmıştır. Bununla birlikte, okuma ve yazma işi daha çok işin tekniğine bağlıdır. Metinleri öğrenme amacı ile kullanabilecek duruma gelebilmesi daha zaman ister. Yazıda da durum aynıdır.

Toplumsal yönden gelişmesinin belirtilerini, oldukça karışık emirleri yerine getirebilişinde görmek mümkündür.

Başkaları ile yarışmak ve statüsünü korumak çabası gösterebilecek duruma gelmiştir. Bununla birlikte, kendine ait olan şeyleri kendiliğinden başkaları ile paylaşır.

Bu yaşın oyun ilgileri arasına giren evcilik, okulculuk, dükkâncılık, hırsız - polis gibi etkinlikler iş birliği yeterliğinin belirtileridir. Ayrıca yaltaklanma, tehdit, rüşvet verme, pazarlık etme yeterliği de toplumsal gelişmesinin öteki işaretleridir. Başka Ç. larla birleşerek onlara karşı cephe alır. Süreklilik göstermemekle birlikte, üstün tuttuğu bir iki arkadaşı bulunur. Henüz erkek - kız ayırması yapmaz, ama daha çok kendi cinsinden olanlarla oynar.

Toplumsal olgunluğunun başka bir belirtisi de, yetişkinlerin bulunmadığı durumlarda da kendini, öğrendiği iyiye ya da kötüye, bir dereceye kadar yöneltebilmesidir. Bununla birlikte, kontrol gücü daha çok duruma göredir, yani ilkelere bağlı değildir. Bir durumda özgeci ve doğru olabilmeyi başardığı halde, başka bir durumda yalan söylemekten ve bencillikten kaçınmaz.

Korkuları da, önceki yaşlara göre farklıdır. Daha çok karanlık, hayvan, yalnız kalmak ve hayalî şeylerden korkar. Bu yaşta gerçek tehlike ile hayalî tehlikeyi pek ayırdedemiyecek durumdadır. Masal kitapları, radyo ve sinemada anlatılan olayları ve kişileri gerçek sanır; heyecanları gerçek ve süreklicedir.

Okul gibi oldukça karmaşık yeni bir çevreye girmiş olması, hayata uymaya yeni bir yön verir. Bu çevrenin yarattığı heyecan ve zihin zorlukları yüzünden daha uyumsuz bir hal gösterebilir ve okulla ilgili zorluk ve gerginliklerini evde ana baba ve kardeşlerinden çıkarmaya kalkabilir. Başka önemli bir özellik de yeni sahneye giren öğretmenin kişiliği yönünden ana baba otoritesinin gözünde azalmaya başlamasıdır. Öğretmenin dedikleri daima ana babasınınkinden daha önemli ve doğru olarak kabul edilir.

Gelişim yönünden kızlarla erkekler arasındaki çeşitli farklar okul çağı ve özellikle erginlik öncesi yaşlarında daha belirgin hale gelir. Doğumdan sonra kızların beden, anlık ve toplumsal yönlerden gelişmesi, erkeklerden biraz daha hızlı gider ve on yaşlarına ulaştıkları zaman kızlar gelişimin hemen bütün yönlerinde erkeklerden ortalama olarak bir yıl kadar ileride bulunurlar. Erginliğe girişte de bu farklılık kendini gösterir.

Erginlik öncesi denilen ve erkeklere göre daha hızlı gelişen kızlar için ortalama olarak 11 yaşında, erkekler içinse 12 yaşında başlıyacak erginlik yaşına kadar süren devre içinde Ç. ların aileleri ile olan bağları zayıflamaya ve bu ilgi daha çok kendi yaş grupları çevresinde toplanmaya başlar. Erkekler ve kızlar, her türlü etkenlik konusunda, önceki yaşlarda olduğu gibi kolayca birbirleri ile kaynaşmazlar. Her iki cins de kendi aralarında küçük gruplar kurmaya önem verir. Bu yüzden bu çağa *çete yaşı* da denilir. Gruplarına özel adlar takmak, parola kullanmak, kendi aralarında özel diller uydurmak, çete için seçilen karargâhta toplanmak özel bir önem kazanır ve grup bağlılığı aile bağlılığını gölgede bırakmaya başlar. Bu yaşlarda kız ve erkeklerin teması daha çok birbirini rahatsız etmek amacını güder. İlgi ve etkinliklerde de cinselliğe göre duygulanma baş gösterir. Erkekler bisiklete binmek, futbol, güreş ve benzerlerine daha fazla vakit harcar, kızlarsa dikiş, radyo dinlemek gibi daha pasif şeylerle uğraşırlar. Bu ilgi ve etkenlik farklı iki cins arasındaki yapı ve fizyolojik farklarla, biraz da toplumun zorladığı ve öğrenme sonucu olan kız - erkek statüsünün toplumdaki değişkenliği ile ilgilidir. Bu çağlarda *Pekos Bill* ve benzeri resimli hikâyelere, polis ve kovboy hikâyelerine ya da benzeri filim ve radyo temsillerine karşı yaygın bir ilgi görülür.

Bu çağlarda grup bağlılıklarının artması üzerlerindeki yetişkin otoritesinin etkisini azaltır. Bu yüzden de, yeni yetmelik çağında daha önemli bir problem haline girecek olan antisosyal davranış ve çevreye uyma zorluklarının belirmeye başladığını görürüz.

Sayı kavramlariyle işlemler yapabilmek yönünden olan anlıksal yeterlikleri de dört temel işlem ve basit kesirleri öğrenip kullanmaya elverişli hale gelmiştir.

Bireysel farklar: Gelişimle ilgili olarak buraya kadar belirtilen açıklamalar, kuramsal olarak ortalama Ç. denilen bir grup için doğrudur. Bunlar aynı yaşta olan geniş bir Ç. grupundan gene ortalama olarak % 60 kadarı için doğru olabilir. Geriye kalan % 40 ın yarısı derece derece bu ortalamaların altında kalır. Öbür % 20 de gene derece derece ortalamanın üstündedir. Ayrıca ortalama denen Ç. lar da gelişim yönleri ile ilişkin olarak aynı özellikleri gösteremezler. Aynı yaştaki Ç. lar arasında bulunan bireysel farklar da eğitim ve gelişim yönünden benzerlikler kadar önemlidir.

Bu farkları kalıtım ve çevre ile ilgili olarak iki grupa ayırabiliriz: Boy, vücut yapısı, cilt, saç ve gözün renkleri, burun, el ve parmak şekilleri, zekâ ve karakter gibi özelliklerin genler yolu ile geçen kalıtım etmenleriyle ilgili olduğu kabul ediliyor.

Öte yandan bilgi, alışkanlık, davranış, inanç, değer yargıları ve benzeri konuların esas bakımından çevre ve öğrenmenin sonucu olduğuna inanılmaktadır.

Karakter ve kişilik gibi bireyin bütünlüğü ile ilişkin kavramlar ise kalıtımla çevrenin karşılıklı etkilerinin sonucu sayılabilir.

Gelişme ve bireysel farklarda bunların göreli etkileri, tek yumurta ikizleri ile ayrı kandan fakat aynı çevrede yetiştirilenlerin benzerlileri üzerindeki araştırmalarla ortaya çıkarılmaktadır.

Bireysel farkları yaratan çevre etmenleri arasında özellikle toplum ve her toplumdaki çeşitli sosyal - ekonomik tabakaların kültürel özellikleri, ana baba bağları, ana baba Ç. bağları, doğuş sırası, Ç. sayısı, ana baba ile Ç. lar ve kardeşler arasındaki yaş farkları gibi etmenler üzerinde durulmaktadır. Bu ve benzeri özellikler hattâ aynı aile içindeki Ç. lar için bile eşit olmıyacağından, kardeşler arasında da önemli bireysel farklar görülmektedir.

Ayrıca kalıtım, tabiat ya da çevre etmenleri yüzünden ortaya çıkabilen felç, kamburluk, görme ve işitme yetersizlikleri ile zekâ yönünden ortaya çıkan aksaklıklar da bireysel farkların belli başlı kaynaklarından sayılmalıdır.

Ekonomik ya da geleneksel sebeplerin yarattığı beslenme yetersizlikleri de gerek gelişim gizli gücünü körletmesi, gerek çeşitli hastalık ve aksaklıkların ortaya çıkmasını kolaylaştırması bakımından bireysel farkları yaratan etmenler arasında sayılmalıdır.

Çocuk dili: Konuşmayı öğrenmeye başlıyan Ç. un ilk dil belirtilerinin tümüne verilen ad. Bu belirtilerin ilk evresi haykırıp ağlamadır. Ç. bu ilk evrede hoşnutsuzluğunu, iç sıkıntısını, ağrı ve sancılarını çevresindekilere haykırışları ve ağlayışlariyle bildirir. 2. ayı tamamlanmak üzere iken bu evre kapanır, yerini seslenme evresi alır. İlk seslenmeler sesli harflerle çocuğun diline en yakın gelen ve bütün dillerde bir olan m, p gibi seslerin birleşmesinden doğan birtakım hecelerden meydana gelir.

Bu seslerin çıkarılışı gün geçtikçe hızlanır ve artar; sonra Ç. çevresindekileri taklide ve mırıldanmaya başlar. Ç. bu söylenme ve taklit evresinde (8. ay) birtakım işaretlerle kendisine anlatılmak istenen şeyleri anlamayı da öğrenir. Oyuncakla oynar gibi konuşma oyunu yaparken konuşmaya, sesine hâkim olmağa çalışır. Asıl konuşma evresinin başlangıcı ise dışta gördüklerini algıları ile birleştirerek söylemeye başladığı andır. İşittiği sözlerin en dikkati çeken parçalarını kulağı ile kavradıktan sonra dili ile söyler. Bu söyleyiş Ç. un cümleler dizmeğe hazırlandığı evredir. Ç. bir yaşına varınca ilk cümlesi de hazır gibidir. Bu cümle bir kelimelidir. Cümleler Ç. un o andaki durumuna göre türlü anlamlar alır; sevinç, keder, korku, öfke, ağrı ve sancı gibi duygularını belirtmek için bu cümleleri sentaks uygunluğu içinde dizerek belirtir. İlkin sözlerinden belirli bir anlam çıkmıyan Ç. un, zihnî olgunluğu arttıkça eşyaya vermiş olduğu anlam da şekillenmeye başlar ve her şeyin salt bir adı olduğu gerçeğini ancak bir buçuk yaşından sonra anlar. Bu anlayış aynı zamanda Ç. un diline hâkim olmasına doğru attığı ilk adımdır. Ç. 3 yaşına vardığı zaman, henüz zamir kullanacak durumda değildir, gerekince kendi adını söyler. Bu durum, Ç. ta henüz benlik kavramının kurulmadığını gösterir. Konuşmada doğru söyleme yetersizliği vardır; seslerin yerini değiştirir, bazı sesleri söyliyemez, kullandığı kelimelerin sayısı ortalama 1500 kadardır. Ç. un anlaşılmaz mırıldanışları, ki 18 aylık iken % 10 kadardır, 3 yaşında kaybolur. Ç. artık konuşma evresine girmiştir. Dil yapısı çok çabuk gelişir. İki, üç ve çok kelimeli cümleler hızla artmaya başlar. Ç. ilkin geçişli fiilleri kullanır. Şahıs zamirlerinde daha uzun bir süre yanılmakta devam eder. Bundan sonra sıfatları anlayıp kullanmağa başlar. Bu ara büyükleri taklit ederek onların kelimelerine, benzetme yolu ile birtakım uydurma kelimecikler yapar. Ç. 6 yaşına basıncaya kadar azar azar gelişmelerle kendinin olan bir dile kavuşur.

Kelime hazinesi 5 yaşında 2500 ü aşar. Dört beş kelimelik cümleler kurar. Şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek zaman ayrımı yapabilir; bu da Ç. ta zaman kavramının geliştiğini gösterir. Süt dişlerinin dökülüşü, söyleyiş güçlükleri çıkarırsa da, konuşması büyüklerinkine yaklaşmıştır denebilir.

Duygu ve istekleri engellenince, tepinip ağlamaz; sözlerini ilgili kişilere yöneltir. Başkaları konuşurken dinler, anlıyarak oyun ve iş konusunda başkaları ile iş birliği yapar.

Erginlik öncesi denen 10 - 12 yaşlarında, dil önemli bir ilerleme gösterir; kelime hazinesi ortalama 12 500 kadardır. Fiilin ve ismin çekim şekilleri ile ortalama 6 - 7 kelimelik cümleler kurar. Fakat yazıda henüz noktalama, büyük harf gibi ayırdedici imlâ özelliklerini kavrıyamaz. Sözlü deyişleriyle yazılı deyişleri arasında henüz önemli bir ayrılık vardır.

Çocuk eğitimi: Ç. lara yetişkinler yolu ile toplumun kültürünü verme ve çeşitli alışkanlıklar kazandırma işi. Genel eğitim, meslek eğitimi, yetişkinlerin eğitimi, müzik eğitimi gibi çeşitli eğitim alanları ve işleri vardır ve bunların her birinin ayrı ayrı amaçları bulunabilir. Ç. eğitiminin amacı, Ç. luk yaşındaki insanların topluma uyumunu sağlamaktır. Bu alanda önemli iki nokta vardır: Birincisi toplumun edindiği kültürdür. Bununla belirtilmek istenen, bir toplumun bütün geçmişi boyunca edindiği bilgi, tavır, inanç, alışkanlık, teknik ve başka bilgilerin tümüdür. O halde eğitim, yalnız yetişkin bireyin kendi edindiği ilgileri yetişmekte olana aktarması değil, yüzyıllar boyunca birçok kuşakların birikmiş olan bu yöndeki mirasının devredilmesidir. Bu fark yetişkin bir hayvanın yavrusunu çevresine alıştırması ile yetişkin insanın yavrusunu hayata hazırlaması arasındaki farktır. İnsanı çevresine her kuşakta daha hâkim duruma sokabilen fark da budur.

İkinci önemli nokta ise, kültür aktarma anlamındaki genişliktir. Bununla belirtilmek istenen, yalnız okul ve öğretmen yolu ile sağlanan eğitim değil, Ç. dünyaya geldiği andan başlıyarak yetişkinlerin, onun üzerindeki sistemli ve sistemsiz etkisidir. Bu anlamdaki Ç. eğitiminin çerçevesi içine, aile ve genel olarak geniş çevrenin sistemsiz eğitimi ile birlikte okul eğitimi de diyebileceğimiz örgün eğitim de girebilir.

Buna göre, Ç. eğitiminin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat ilkel toplumlarda eğitim işi daha çok yaygın eğitim olarak belirir. Başka bir deyişle Ç., çevresinin kültürünü, içinde yaşıyarak, görgü yolu ile elde eder. Bu noktayı aydınlatmak amacı ile şu örnek verilebilir: Ç. un ana dilini anlamayı ve konuşmayı öğrenmesi, böyle bir etkinliğin sonucudur. Giyim, besin konularındaki bilgi ve alışkanlıklarını da yetişkinlerde görmek, taklit ve oyun yolu ile kazanır.

Örgün eğitimin başlangıcını da kültür seviyesi yönünden bir basamak ilerlemiş ilkel topluluklarda görüyoruz: bir kuşaktan ötekine kültür mirası arttıkça, toplulukta ilkel ölçüde bir uzmanlaşma da baş gösterir. Özellikle din ve sağlık konularında bazı kişiler toplumun bu yönlerde edindiği bilgileri hayat ve uzmanlık konusu olarak benimseyip derinleşmek yoluna giderler. Böylece kabîlenin sihirbazı, şamanı, büyücüsü, hekimi, din adamı diye çeşitli adlarla anılan insanlar ortaya çıkmaya başlar. Dinî gelenekleri ve törenleri ya da hastalıklara karşı hangi ilâçların kullanılması gerektiğini gençlere öğretmek görevini bunlar üzerlerine almaya koyulur.

Örgün eğitim bütün yönleri ile gelişip genelleştikçe, yaygın eğitim de daha çok okul öncesi ya da aile eğitimi adları altında kesin ve belirli problem ve tedbirleri ile şekillenmeye başlamıştır.

Örgün eğitimin gelişmesi: Örgün eğitimin ne zaman ve hangi uygarlıkta başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat bunun, yazının ortaya çıkması ve böylece kültür mirasının artması ile ilgili olduğu sanılıyor. Kültür mirasının yazı diline geçmesi, bunun yeni kuşaklara aktarılması işini özel birtakım bilgi ve yeterlikleri bulunan kişiler yapabilir.

Okulların ilk olarak eski Mısırda kurulduğu ileri sürülmektedir. Daha doğrusu, elde bulunan en eski belgeler bu uygarlığa aittir. Eski firavunların saraylarına bağlı olan okullarda yalnız hükümdar Ç. ları değil, ileri gelen ailelerin Ç. ları da eğitim görürlerdi.

Bu konuda Çin de eski Mısırla birlikte sayılır. Çin okullarının başlangıcı M. Ö. 2300 yılına kadar çıkmaktadır. Fakat Çinde Ç. eğitimi ve okulculuk kesin şeklini M. Ö. VI. yüzyılda yaşıyan Konfuçyüs zamanında almıştır. Çin okul eğitimi bu hali ile XIX. yüzyıl sonlarına kadar süregelmiştir. Bu okullarda okuma, yazı gibi bilgiler kazandırılır ve dört ders kitabı okunurdu. Konfuçyüs'ün hazırladığı bir kitaptan Çin klâsik edebiyatı ezberlenerek öğrenilirdi. Bu edebî kalıplara son derece bağlı kalınır ve ancak bunlara uygun olan şeyler yazılırdı.

Çindeki Ç. eğitiminin başka bir özelliği de, bu öğrenimin sonunda her çeşit kamu görevlerinde çalışacak olanların bir sınav geçirerek seçilmesidir.

Çin eğitiminin en göze batan özelliği, yaratıcılık ve orijinallik yerine şekilciliğe ve bunlara kayıtsız şartsız bağlılığa önem verişidir. Aynı eğilime batıda da Ortaçağ ve daha sonralarında rastlanır.

Çinde eğitim ve kamu yönetiminin bilginler elinde olmasına karşılık, Hindistanda kanun yapan, yöneten ve eğiten takım, Brahman din adamları olmuştur. Brahman rahipleri M. Ö. aş. yu. VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Hint eğitimini kast sistemine göre düzenlemişlerdir. Bu eğitim, kast'ın yukarı sınıflarındaki Ç. ları için edebiyat ve felsefe öğretimi, aşağı sınıfları için daha pratik bilgiler üzerinde toplanırdı.

İbranîlerde örgün eğitim ancak İsa'nın doğuşu sırasında belirmiştir. Bundan önce Ç. un dinî eğitimi, ailenin başı olan babanın görevleri arasında idi. Sonra bu görev havralara geçmiş, sonunda da okullar kurulmuştur. Fakat her üç basamakta da Ç. eğitiminin ekseni dinî eğitim olmuştur.

Eski Yunan uygarlığının örgün eğitime hizmetleri çok büyüktür. Bu sistem, modern eğitimin belli başlı kaynağı olmuştur. Sparta ve Atina eğitimlerinde çağımızda bile süregelen iki anlayış görülür.

Sparta eğitimi, okuma yazma gibi zihnî çalışmalara ikinci derecede önem vermiş, daha çok yurttaşlık nitelikleri, disiplin ve beden yeterlikleri üzerinde durmuştur. Bu toplulukta Ç. ancak 7 yaşlarına kadar ailesinin elinde kalır ve bundan sonra devletin bakım ve eğitimine bırakılırdı.

Atinada Ç. un eğitimi ailenin sorumluluğu altındaydı. Ç. kişiliğinin geliştirilmesine özel bir önem verilir ve bunun dengeli bir liberal eğitimle sağlanmasına çalışılırdı. Ç. okuma yazma, müzik, raks, edebiyat, fen gibi konularda öğretim gördükten başka, Pallestrea denilen gymnasion'larda da beden yetenek ve yeterliklerini geliştirirdi. Sofistler zamanında Atina eğitiminde bireysellik - toplumculuk karşıtlığı şiddetlendi ve eğitimin ekseninin birey olması gerektiği inancı savunuldu.

Bu devrede yetişen Sokrat, düşünmeyi erdem saydı ve düşünme gücünü kendi soruşturma metodu ile geliştirmeyi eğitimin belli başlı amacı olarak kabul etti.

Eflâtun, «İdeal Devlet» (Yun. *Politeia*) inde, Yunan toplumunu yöneticiler, askerler, işçiler diye üç sınıfa ayırarak, devletin yönetici filozoflarının nasıl yetiştirileceğini belirtti ve zihin eğitimine özel bir önem verdi.

Aristo, zamanın bilgilerini bilim kolları halinde sınıflandırarak bunların öğretimini, eğitimin belli başlı amaçlarından saydı. Bu süre içinde Ç. eğitiminin fikirciliğini yapan Yunan filozoflarının görüşleri, ortada Eflâtun'un *Gymnasion* (Lât. Gymnasium) u ve Aristo'nun *Lykeion* (Lât. Lyceum) u olduğu halde, pek sınırlı, biraz da Büyük İskender zamanında bir uygulama ve yayılma alanı buldu. Bu fikirler ancak Rönesansla birlikte tekrar ışığa çıktı.

Daha çok pratik ve maddeci olan Roma toplumunun okul ve eğitime özel bir hizmeti olamamıştır.

Hıristiyanlıkla birlikte okul ve örgün eğitim, Hıristiyanlığın görüş ve inançlarını yayan bir kurum haline geldi. Ayrıca manastır ve kiliselere bağlı olarak din adamı yetiştiren okullar gelişerek eğitim esas bakımından kilisenin hükmü altına girdi.

İslâm kültüründe de eğitimin amacı bundan farklı olmadı. Ancak Ortaçağ sonlarında Luther ve Protestanlığın ortaya çıkması, eski Yunan düşünürlerinin eğitimle ilgili eser ve düşüncelerinin ortaya çıkarılması din eğitimine karşıt okulu yeniden güclendirdi.

Modern çağ ve endüstri devrimi: Rönesans ve din reformları ile modern çağ arasında geçen süre içinde, örgün eğitimde iki önemli gelişme olmuştur. Bunlardan birincisi, okul ve eğitim işlerinde devletin kesin sorumluluklar yüklenmeye yönelmesidir. Fransız devrimi ile, insan hakları ve demokrasi hareketlerinin hızlanmasına paralel olarak eğitimde devlet sorumluluğu genişlemiş ve her Ç. un iyi bir yurttaş olabilmek için örgün eğitimden geçmesi zorunluluğu benimsenmeye başlamıştır.

İkinci gelişme ise, Eski Yunan klâsiklerinden de faydalanan geniş bir düşünür bölüğünün eğitimde dikkat ve ilgiyi daha çok Ç. gelişimi ve ihtiyaçları üzerine çekmesidir.

Bu hareketin öncülerinden olan Johann Amos Comenius (Komenský) insanın bir bütün olarak geliştirilmesini savunmuştur ve doğuştan olgunluğa kadar olan gelişme süresini kapsıyan bir eğitim örgütü ileri sürmüştür. Disiplin konusunda ise Ç. lara karşı şefkat tavsiye ederek dinî eğitimin katı ve şekilci anlayışını çürütmeye uğraşmıştır. Ders kitaplarını daha çekici hale getirmek için harcadığı çabalar da önemli hizmetlerindendir.

John Locke ise, karakter ve kişilik eğitimi demek olan erdemi, gerçeği açıkça görebilme ve iyi alışkanlıkların geliştirilmesini kitapla öğretimden çok daha önemli bulmuştur. Eğitimin temel amacının ise dinî değil, dünyevî olması gerektiğini ileri sürmüş ve eğitimde asıl amacın «sağlam bir vücutta sağlam bir kafa» geliştirmek olduğunu savunmuştur. Eğitim ve öğretim metodunun başlıca dayanağı, Ç. un tabiî etkinlikleri olması gerektir, demiştir.

Locke'un yolunu izliyen J. J. Rousseau ise eğitim ve hayatta genel olarak hâkim olan yapmacılığa ve şekilciliğe şiddetle hücum etmiştir. Eğitim, aile hayatı, politika, din ve sanatta tabiata dönmeyi savunmuştur. Etkileri çok geniş ve uzun süreli olan *Émile* adlı eserinde, Ç. un yaradılıştan iyi olduğunu ve ancak toplumun kurumları tarafından kötü-

lüğe sürüklendiğini, Ç. un minyatür bir yetişkin olarak değil, Ç. olarak tanınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu ve başka eserlerinde devimsel ve duyusal etkinliklere, Ç. un tabiî ilgilerine, basit yollardan yargı gücünün geliştirilmesine önem veren bir eğitim kuramı geliştirmiştir. Metot olarak mantığın değil, psikolojinin esas alınması gerektiğini ileri sürmüştür.

Rousseau'nun etkisi altında kalan Pestalozzi de eğitimi, psikolojik temellere dayamaya çalışmış, Ç. un yetilerinin uyumlu geliştirilmesi olarak tanımlamıştır. Pestalozzi de sevgiye dayanan sağlam bir okul disiplinini savunmuştur. Pestalozzi'nin modern eğitim anlayışına en büyük hizmeti, eğitimi yığın yaşayışını geliştirme ve düzeltmenin belli başlı aracı olarak görmesidir.

Johann Friedrich Herbart, eğitimin başlıca amacının üstünlük ve erdemlerin geliştirilmesi olduğunu ileri sürmüştür. «Eğitimin etki sınırı Ç. un tabiatının sınırlarıdır» demiş, öğretimde ise amacın çok yönlü ilgilerin geliştirilmesi olduğunda ısrar etmiştir. Belli başlı hizmetlerinden biri de öğretimde kullanılacak etraflı bir metodoloji geliştirmiş olmasıdır.

Örgün eğitimin eski ve yeni çağlardaki bütün gelişimi boyunca eğitim, ortalama olarak 7 yaşına kadar aileye bırakılmış ve ancak o yaştan sonra Ç. un okulda toplumun amaçlarına uygun olarak yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Gerek örgün eğitimin uygulanmasını kolaylaştırmak, gerek aile eğitiminin yetersizliklerini gidermek amacı ile örgün eğitimi daha küçük yaşlara doğru uzatmak teşebbüsü Froebel'den gelmiştir. Almanya'da ilk ana okulunu kuran Froebel, en küçük yaşlardan başlıyarak alınacak tedbirlerle Ç. un sosyalleştirilmesine önem verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bundan başka, düşünme gücünü geliştirmek amacı ile duyuların işletilmesine yarıyacak araç ve metotlar da hazırlamıştır. Bk. aşağıda Ç. sınıfları.

Herbert Spencer, İngiliz eğitim ve okulculuğundaki şekilciliğe şiddetle hücum etmiş, bilimsel bilginin eğitimdeki önemine işaret ederek toplumun eğitsel ihtiyaçlarının etraflı bir çözümünü yapmıştır. Bu yöndeki düşünceleri, sonraki okul müfredat programcılarının çalışmalarına etki yapmıştır.

John Dewey, eğitimde iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma yolu ile yaşamanın öğrenmedeki önemini belirtmiştir. Eğitimin temel dayanağı olarak Ç. un ilgi ve içgüdüsel eğilimlerini almış ve okulun amacını endüstri etkinliklerine bağlamıştır. Eğitimin sürekli olarak bireyin yaşantılarını yeniden örgütlendirmeye uğraşıp toplum hayatına uyum sağlaması gerektiğini savunmuştur.

Dewey'in düşünceleri Birleşik Amerika ve Avrupa'da işlenip «ilerici (progressive) okul» adı altında eğitime yeni bir hız getirmiştir.

Bilimsel metot: Ç. eğitiminin geliştirilmesinde Pestalozzi, bilimsel metotların kullanılması gereği üzerinde durmuştu. Herbart ise, psikoloji çalışmalarının yanında eğitim problemlerinin çözümü amacı ile bilimsel metodun kullanılmasına özel bir önem vermiştir.

Bu görüşler her şeyden önce psikolojinin sistemli bir bilim haline gelmesine yardım etmiş ve Wilhelm Wundt, William James, Stanley Hall, İvan P. Pavlov, Ernst Meumann bu yönde önemli hizmetler görmüşlerdir.

Öte yandan Binet, Thorndike, Judd ve Zattell gibi eğitimciler, öğrenme, anlıksal yetilerin ölçülmesi, okul bilgilerinin objektif yollardan değerlendirilmesi konularında önemli gelişmelere yol açmışlardır.

Günümüzde okulculuğun ve örgün eğitimin yönetim ve öğretim metotları, okul programları, ders araçları gibi her yönü ile ilgili problemlerin bilim yollariyle teşhisi ve uygulama yollarının araştırılması büyük bir hız kazanmaktadır.

Doğumla okul yaşı arasındaki gelişme süresinin ve yaşantıların eğitim ve ruh sağlığı yönünden özel önemi üzerine ilk defa dikkati çekenler Sigmund Freud ve onun öğrencileri olmuştur. Bunlar doğumdan sonra bebeğin emzirilme, sütten kesilme, aptest kontrolünü öğrenme, ana babası ile olan bağlarının ve ilişkilerinin kişilik gelişimi yönünden büyük bir özelliği olduğu üzerinde durmuşlardır. Bu yaşlarda geçirilen yaşantıların sık sık tekrarlanması, zihnî olmaktan çok heyecanla ilgili oluşları ve yaş ilerledikçe bilinç altına itilerek oradan davranışımızı etkilendirmeye devam edişleri, kişiliğin gelişim yönünü belirliyen kuvvetler olarak gösterilmiştir. Böylece yetişkinlerin kişilik ve karakter özellikleri ile ruh hastalığı ve başka hayat uyumsuzluklarının köklerini bu erken yaşantılarda aramak gerektiği anlaşılmıştır.

Freud'un görüşlerinden bazı yönlerde ayrılan Alfred Adler de ilk Ç. luk yaşantılarının ve bilinçsiz belirlenmenin önemi üzerinde durmuştur.

Daha sonraki düşünürler ve araştırıcılar ise ana baba-Ç. ilişkileri, karı koca bağları ve genel olarak aile atmosferinin dolaylı etkilerine önem vermişlerdir. Bebekliğin ilk aylarındaki Ç. ların bile yetişkinlerin duygu ve ilgi yakınlığını sezdikleri ve bunun Ç. gelişim ve eğitimi yönünden besin kadar bir ihtiyaç olduğu savunulmuştur.

XX. yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletlerinde Cliffort Bere'in öncülüğü ile gelişen ruh sağlığı hareketi, ruh hastalıklarının, suç ve cürüm v. b. nı doğuran uyum zorluklarının ilk çocukluk yılları ve daha sonraki yaşantıların etkisi ile olan ilgilerine dikkati çekmiş ve Ç. ruh sağlığı ya da kılavuzluk klinik ve merkezleri gibi kuruluş ve hizmetlerin gelişmesini hızlandırmıştır.

Psikoloji ve psikiyatri alanlarındaki gelişmelerin hızlandırdığı başka bir hareket de okul - aile birlikleri olmuştur. Aile çevresinde nasıl annenin ve babanın ayrı bir eğitim yolu tutması Ç. un eğitiminde çeşitli zorluklara yol açıyorsa, okul ve ailenin ayrı tutumları da aynı tehlikeyi gösterir. Aile ile okul arasında Ç. un eğitimi yönünden ortak bir tutum geliştirmek amacı ile okul - aile birlikleri kurulmuştur. Bu hareket bizde de 1946 dan beri başlamış bulunmaktadır.

Hastalık ve uyumsuzluk halleri üzerindeki çalışmaların ortaya çıkardığı başka bir sorun ise Ç. un boş zamanlarının değerlendirilmesi zorunluluğudur. Okul çağından önce ve okul çağında Ç., vaktinin önemli bir kısmını örgün eğitimden uzakta geçirmektedir. Bu arada kurduğu arkadaşlıklar ve katıldığı gruplar, bunların birlikte yöneldikleri etkinlikler gerekli gözetimden uzak kalırsa, Ç. u tehlikeli birtakım yönlere sürükliyebilir. Onu arkadaşlarından yoksun bırakarak eve kapatmak da sosyalleşmesi yönünden zararlı bir yol olduğu için, okul içinde ve okul dışında gerekli tedbirleri ve örgütleri geliştirerek Ç. un boş zamanlarında gözetimli ve geliştirici bir eğitim havası içinde tutulması gerektir. Bu ihtiyaçla yavru kurt, izcilik, Ç. ve gençlik merkezleri, klüpler, yaz kampları v. b. kuruluşlar artmaya başlamıştır.

Son çeyrek yüzyıl içinde sinema, radyo, televizyon gibi teknik araçların gelişmesi de okul içi ve okul dışı Ç. eğitiminde yeni bir ufuk açmıştır. Henüz dar bir çerçeve içinde faydalanabildiğimiz bu teknik gelişmelerin eğitim ve öğretimde sağlıyacakları sonuçlar bazı ileri ülkelerde yapılan

çalışmalarla belli olmaya başlamıştır. Bk. HALK EĞİTİMİ, MESLEK EĞİTİMİ.

Özel eğitime muhtaç çocuklar: Beden, zihin, duygu ve sosyal durumlarındaki özür ve özellikleri yüzünden ayrı eğitim görmesi gereken Ç. lar. Okullarda normal Ç. lar için sağlanan eğitim ve öğretim imkânlarına ek olarak, bu türlü Ç. lara özel birtakım hizmet ve tedbirlerle öğretim ve eğitim yapılır. Bunlar genel olarak üç grupa ayrılır: 1. Bedence sakat ya da kusurlu olanlar: a. Ortopedik sakatlıkları olanlar (topallar, felçliler, eksik uzuvlular v. b.), b. İşitme kusurları olanlar (sağırlar ve ağır işitenler), c. Görme kusurları olanlar (körler ve az görenler), d. Konuşma kusurları olanlar (kekemeler, hımhımlar, pepemeler v. b.), e. Sürekli hastalıkları olanlar (şeker, verem, kalb bozuklukları v. b.). 2. Zihin gelişimi yönünden farklı olanlar: a. Geri zekâlılar ve ağır öğrenenler, b. Üstün zekâlılar ve üstün özel yetenekliler. 3. Ruhî ve sosyal bakımdan uymaz olanlar: a. Korunmaya muhtaç Ç. lar, b. Eğitimi zor Ç. lar, c. Suça yönelen ve suçlu Ç. lar.

İngiltere, Almanya ve Birleşik Amerika gibi ülkelerde yapılan çeşitli incelemeler ve örneklemelere dayanan sayımlar, bütün kusur ve aksaklık çeşitleri toplamının, genel nüfus içinde ortalama olarak % 15 - 20 olduğunu göstermektedir. Aksaklık gruplarının yurdumuzdaki sayılarını bulmak için genel nüfus sayımı ile ilgili bazı çabalar gösterilmişse de, açık bir sonuç alınamamıştır.

Tarih boyunca özel eğitime muhtaç insanlara karşı ilgi, değişik şekiller göstermiştir. Milâttan önceki çağlarda sakatlara yapılan işlemler iyi değildir, sakatlarını öldüren toplumlar bile vardır. Milâttan sonra daha çok dindar çevrelerdeki insanların sakatları korumak ve bakmak için çabalar sarf etmeye başladıkları gürülüyor. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Avrupada kilisenin koruyuculuğu altında sağırlara, geri zekâlılara ve başka sakatlara mahsus yetiştirme yurtları kurulmaya başlanmıştır. Amerikada sakatlara mahsus kurumların ilki, 1817 yılında Connecticut eyaletinde açılan yatılı sağırlar okuludur.

Özel eğitime muhtaç Ç. lara mahsus sınıfların normal okullar içinde açılmasına da XX. yüzyılın ilk yıllarında başlanmıştır. Önce Birinci Dünya Harbinden sonra ve İkinci Dünya Harbinin arkasından Amerikada özel eğitim alanındaki çalışmalar hızla gelişmiştir.

Yurdumuzda özel eğitime muhtaç Ç. ların eğitim ve öğretim işine son on beş yıldan beri önem verilmeğe başlanmışsa da, bu alandaki çalışmalar bugün ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Özel eğitim alanında çalışacak elemanları yetiştirmek üzere 1953 yılında Ankara'da Gazi Eğitim Ensitüsüne bağlı olarak bir Özel Eğitim Kolu açılmışsa da, bu kol kısa bir süre sonra kapanmıştır. Yeni ana yasamız ve 222 sayılı İlk Öğretim ve Eğitim Kanunu, özel eğitim ile ilgili sorumluluğu da Millî Eğitim Bakanlığına yükletmiştir. Bugün Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışmakta olan özel eğitim okulları şunlardır: Biri Ankara, öteki Gaziantep'te olmak üzere iki körler okulu; Adana, Ankara, Diyarbakır, İstanbul ve İzmir illerinde birer sağırlar okulu; Adana, Ankara, İstanbul ve İzmir il merkezlerindeki normal ilk okullardan bazılarının kuruluşu içinde geri zekâlılara, sağırlara ve körlere mahsus gündüzlü özel sınıflar. Bu kuruluşlar, sayıları bakımından zorunlu öğrenim çağında bulunan bu gibi Ç. ların pek azına hizmet edebilecek durumdadır.

Ortopedik sakatlıkları ve sürekli hastalıkları olanlarla terbiyesi zor v. b. aksaklık gruplarının eğitim ve öğretimleri ise henüz ele alınmamıştır. Bunun başlıca sebebi, bu alanda görev alabilecek yetişmiş uzmanların ve başka görevlilerin eksikliği ve yetersizliğidir. Millî Eğitim Bakanlığı 1961 şubatından beri devam eden plânlama çalışmaları sonunda özel eğitim için de on yıllık bir gelişme programı hazırlamış ve bu programın uygulanmasına geçilmiştir.

Aksaklık, sakatlık ya da özellikleri dikkate alınmıyacak olursa, özel eğitime muhtaç Ç. lar, temel ihtiyaçlar ve psikolojik özellikler yönünden normal Ç lardan farksızdır: başlıca fark, temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kusurların ya da özel durumlarının ortaya koyduğu güçlüklerdir. Özel eğitimin esas amacı, bu güçlükleri yenmek ve bu Ç. ların okul ve iş hayatına uyumlarını sağlamaktır.

Özel eğitime muhtaç Ç. lar, özel eğitim ihtiyaçları yönünden iki kümeye ayrılır: a. Eğitim ve öğretimleri, ihtiyaç ve özelliklerine uygun özel sınıf ya da kurumlarda sağlanabilecek olanlar. b. Özel ihtiyaçları normal sınıf ve okullar içinde özel tedbirler ve hizmetlerle karşılanması gerekenler.

Eğitimciler, özel eğitime muhtaç Ç. ların yetişkinlik çağlarında normallerle bir arada yaşamak zorunda olduklarını ileri sürerek, gerekli alışkanlıkları küçük yaşlardan kazanmaları için bunların mümkün olduğu kadar normal Ç. larla birlikte eğitim ve öğretim görmeleri gerektiğini savunmaktadırlar. Buna göre, özel eğitim okullarına, ancak çok zorunlu amaçlarla açılacak kurumlar göziyle bakılmaktadır. Bunların yerine özel eğitim sınıfları açılması ya da bu Ç. ların normal sınıflar içinde yetiştirilmeleri daha uygun bulunmaktadır. Aynı aksaklık grupuna giren kimselerin bir arada ve normal hayattan uzak yaşamaları, bu insanların kendilerini güvenlik içinde duymalarına yardım etmekte ve eğitim işlerini kolaylaştırmakta ise de, bu okullardan mezun olduktan sonra hayata atılan Ç. ların çevrelerine uymakta güçlüklerle karşılaştıkları görülmektedir.

Duyusal organlardaki ve ortopedik aksaklıklarla zihnî gerilikler ve sosyal uyumsuzlukların doğuştan ya da erken yıllarda baş gösteren birçok çeşitlerini eğitim, sağlık ve hukuk alanlarında vaktinde alınacak tedbirlerle ön emek mümkündür. Bu sebeple, özel ve resmî kurumların bu konuda aşağıda belirtilen yönlerde gayret göstermelerine ihtiyaç vardır:

1. Halk eğitimi: Ana babanın bu türlü Ç. lara yardım edebilmesi için önlenebilir hastalık ve aksaklıklar konusunda sistemli ve sürekli bir eğitim görmesi şarttır.

2. İlgili özel ve resmî sağlık kurumlarının teşviki ve desteği ile ihtiyaç duyulan alanlarda, önleyici ve koruyucu kanunların hazırlanıp titizlikle uygulanması gerekir.

3. Erken teşhis: Çeşitli aksaklık ve uyumsuzlukların yarattığı eğitim ve sosyal hizmetlerle ilgili problemler, çoğu zaman ilgilinin durumu vaktinde teşhis edilemediği ve gerekli tedbirler alınmadığı için artmaktadır. Bu bakımdan erken teşhis büyük önem taşır.

4. Bakım ve koruma kurumları: Özel eğitime muhtaç Ç. lar ne kadar erken eğitim ve öğretime bağlı tutulurlarsa, o kadar kolay sonuç alınır. Aile ile sıkı bir iş birliği yapmak suretiyle çalışan özel eğitim kurumları, bu Ç. ların yetiştirilmesinde çok etkili olmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan ve yürürlüğe konulan Özel Eğitime Muhtaç Ç. lar Yönetmeliği ve bu yönetmeliğe bağlı bir kılavuz 1962 de çıkmıştır.

Çocuğu tanıma yolları: Ç. ların vücut yapısı ve ruh bakımından özelliklerini tanımak için uygulanan yollar. Okullarda her öğrencinin gelişmesini gerçek bir şekilde gösteren bilgilerin toplanmasına ihtiyaç vardır. Toplanan bilgiler öğretmenlerin öğrencilerini daha iyi tanıyarak derslerini, onların ihtiyaç ve özelliklerine göre ayarlamalarına, okulun ve eğitim programlarının daha yararlı bir şekilde çalışmasına yardım eder. Ç. lar üzerine toplanan bilgiler sistemli olarak özetlenip bir dosyaya konur. Bunda:

a. Ç. ve ailesi ile ilgili bilgi (Ç. un cinsliği, yaşı, ailede Ç. sayısı ve yaş sırası, ana babanın durumu v. b. üzerine bilgiler), b. Öğrencinin okul içi durumu ve başarısı, c. Öğrencinin sağlık durumu, d. Öğrenciye uygulanmış zekâ, başarı, yetenek ve kişilik testlerinin sonuçları, e. Öğrencinin sınıf dışı çalışmalariyle ilgili durumu, f. Öğrencinin ilgileri ve geleceğe ait plânları, g. Öğretmen ve başka ilgililerin, öğrencinin tutum ve davranışlariyle ilgili olarak anekdot şeklinde tuttukları kayıtlar, h. Otobiyografiler (Ç. un kendi ağzından kendisini, ailesini anlatması ve geleceğe dair plânları) bulunur.

Bu dosyaların, Ç. un sürekli gelişmesini yansıtacak şekilde kronolojik olarak düzenlenmesine ve içlerinle inceliyene Ç. hakkında en kısa zamanda bilgi verebilecek şekilde şemalar bulunmasına dikkat edilmelidir.

Dosyalara geçecek olan bilgiler: a. Türlü testler (başarı testleri ve psikolojik testler), b. Gözlemler, otobiyografiler, istek listeleri, soru listeleri ile c. Sosyometri, olay incelemeleri ve Ç. la yapılan mülâkatlar yoliyle elde edilir.

Okullarda başarısızlık gösteren, disiplinsizliklerin çıkmasına sebebolan, uyumsuzluk gösteren öğrenciler hakkında düzeltici tedbirlerin alınabilmesi için her şeyden önce öğrencilerin yakından tanınması gerekir. Öğrenci hakkında ne kadar geniş ve objektif bilgilere sahibolunursa, davranışlarının sebepleri üzerinde de o derece yerinde kararlar verilebilir.

Çocuk kılavuzluk klinikleri: Ç. un çevresine uyumunda çıkacak problemleri çözmek, meslek seçiminde yol göstermek, Ç. luk yıllarında görülen davranış bozukluklarının sebebini teşhis ve tedavi etmek amaciyle kurulmuş kurumlar.

Ç. lardaki kişisel uyumsuzluklar çeşitli şekillerde belirir. Küçük Ç. larda daha çok parmak emme, tırnak yeme, altını ıslatma, tikler, yemek ayırdetme v. b. kötü alışkanlıklar şeklinde görülür; aşırı çekingenlik, oburluk, gündüz rüyaları, devamlı geçimsizlik, tembellik, aşırı duyarlık, huzursuzluk ve aşırı sinirlilik v. b. şeklindeki durumlar da vardır. Ayrıca yalancılık, hırsızlık, okul kaçaklığı, yıkıcılık, öfke nöbetleri, otoriteye karşı gelme, normal olmıyan cinsî ilgiler v. b. toplum dışı davranışlar şeklinde de olabilir.

Ç. kılavuzluk klinikleri bilimsel yollarla, yukarıda sayılan davranışların nedenlerini arayıp bularak Ç. ların tedavilerini ve çevrelerine başarılı bir şekilde uyumlarını sağlamağa çalışır.

Ç. lara mahsus ilk psikolojik klinik 1896 yılında Lightner Witmer tarafından Amerikanın Philadelphia eyaletindeki Pennsylvania Üniversitesine bağlı olarak kurulmuştur. 1909 yılında Chicago Ç. mahkemesine bağlı olarak Ç. lara mahsus bir psikoloji enstitüsü kuran Dr. William Healy ve arkadaşları, önce Chicago ve daha sonra Boston'daki çalışmaları ile bügünkü Ç. kılavuzluk klinikleri çalışmalarına önderlik etmişler ve ışık tutmuşlardır. Ç. kılavuzluk klinikleri fikrinin uygulanmasiyle ilgili hareketler Avrupada 1923 yılında başlamıştır.

Yurdumuzda okul içi kılavuzluk işleriyle ilgili çalışmalar son on yıldan beri büyük bir hızla gelişmektedir. Bu süre içinde Avrupa ve Amerikadan çağrılan uzmanlar ve ihtisas yapmış elemanlarımızın bakıcılığı altında öğretmen ve okul yöneticileri için kılavuzlukla ilgili birçok kurslar ve seminerler açılmıştır. Bu alanda örgütlenmiş çalışmalar 1958 yılından başlıyarak Adana, Ankara, İstanbul ve İzmir il merkezlerinde açılan kılavuzluk ve araştırma merkezleri ile başlamıştır. Batıdaki örnekleri esas alınarak hazırlanan bir yönetmeliğe göre çalışan Ç. kılavuzluk merkezlerimizin başlıca görevleri, yönetmeliğinde aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

a. Okullarda başarısızlığa uğrıyan Ç. ların durumlarını inceleyip başarısızlık sebeplerini tesbit ederek gereken tedbirleri almak ve bu Ç. lardan zekâca geri olanlar için il merkezlerinde özel sınıfların açılmasına yardımda bulunmak, b. Öğrenme güçlükleri gösteren Ç. ların kavrayış seviyelerini ve başarı durumlarını tesbit etmek ve bu Ç. ların okulda en iyi şekilde başarı kazanabilmelerini sağlamak amaciyle sınıf öğretmenlerine kılavuzlukta bulunmak, c. Psikolojik ve sosyal bakımdan uyumsuz olan Ç. ları inceliyerek düzeltici tedbirleri almak, d. Konuşma aksaklıkları bulunan Ç. ların aksaklık çeşitlerinin ve sebeplerinin tesbiti ile aksaklıklarının düzeltilmesi konusunda gerekli yardımlarda bulunmak, e. Okullarda görme ve işitme testleri uygulıyarak Ç. ların görme ve işitme durumlarını tesbit etmek ve sınıflarda gerekli özel tedbirlerin alınmasını sağlamak, f. Okul ve meslek seçiminde uygulanacak testler ve yapılacak konuşmalarla Ç. lara ve velilere yardımda bulunmak, g. Anket, test, inceleme ve deney yoliyle eğitim ve öğretim alanlarında araştırma ve incelemeler yapmak ve elde edilecek sonuçlara göre düzeltici tedbirlerin alınmasını sağlamak.

Ç. kılavuzluk kliniğinde teşhis ve tedavi işinin yan yana yürümesi sebebiyle ve olayların karmaşık olan ruhî ve sosyal sebeplerinin bilimsel olarak incelenip bulunabilmesi için, birçok uzmanların bir ekip halinde çalışmaları gerekmektedir. Bir kliniğin yeterliliği, sahibolduğu uzmanların çeşidine ve sayısına göre belirtilir. Bir klinikte en az üç uzmanın bulunması şarttır. Bunlar psikiyatrik sosyal yardımcı, klinik psikoloğu ve Ç. ruh hastalıkları uzmanıdır. Bunların dışında doktor, konuşma ve dil aksaklıkları uzmanı, psikolog, psikometrist ve meslekî kılavuzluk uzmanı gibi elemanlar da çalışır.

Kliniklerde görevli olan uzmanların her biri, problemli Ç. u kendi alanlarında inceler. İncelenen Ç. hakkında toplanan bilgiler ve varılan sonuçlar klinik elemanlarının yaptıkları «olay toplantısı» nda tartışılır. Bu toplantıda Ç. a, ailesine ve Ç. la ilgili başka kimselere yapılacak tavsiyeler ve tedavide tutulacak yol kararlaştırılır. Bazı kliniklerde bu toplantılara Ç. un öğretmenleri, okul müdürü, Ç. u tanıyan doktorlar ve başka kimseler de çağrılır. Böylece, yapılacak tavsiyelere ve tedaviye temel olacak bilgi kaynaklarının artırılması ve mümkün olduğu kadar eksiksiz bilgi alınması da sağlanmış olur.

Bir olayın incelenmesi işi, Ç. taki uyumsuzluk probleminin niteliğine göre, bazı kere iki üç yıllık zaman alacak kadar uzayabilir. Uzun ve karışık tarihçesi olan olayların teşhis ve tedavisi için bazı kere bu zaman bile yetmemektedir.

Ç. kılavuzluk klinikleri son zamanlarda Ç. ları tanıma, Ç. uyumsuzluklarını önleme ve bu konularda aileleri, okulları ve başka ilgilileri aydınlatıcı yayınlar, konferanslar gibi çalışmalarla görevlerini yeni bir alana daha yöneltmişlerdir.

Çocuk sınıfları (okul öncesi eğitim): 3 yaşından ilk okul çağına kadar olan Ç. ların bakım ve yetiştirilmelerine, her yönden gelişmelerine yardım eden ve ilk okula uyumlarını sağlıyacak yetenekleri kazandırmaya çalışan eğitim kurumları. Bu kurumlara duyulan ihtiyaç çok eskiden belirmiş ve Froebel gibi eğitimciler Ç. ları, okul çağından önce bir eğitim etkisi altına almak amacı ile bunların açılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bk. ÇOCUK EĞİTİMİ.

Okul öncesi çağındaki Ç. lar eğitim bakımından üç grupa ayrılırlar:

a. 0 - 2 yaş Ç. ları için «emzirme odaları ve kreşler» grupu, b. 3 - 4 yaş Ç. larını içine alan «Ç. yuvası» grupu, c. 5 - 6 yaş Ç. larını içine alan «Ç. bahçesi (kindergarden)» ya da «ana sınıfı» grupu.

Okul öncesi çağı, Ç. un sosyal bir varlık olmaya başladığı, insan ilişkileri ve çevreye uyum bakımından faydalı alışkanlıklar kazanması gereken bir çağdır. Bu çağdaki ihmaller ya da yanlış davranışların ilerideki yıllarda Ç. un hayatında giderilmesi güç birtakım zorlukların meydana çıkmasına sebebolabildiği görülmektedir. Bk. ÇOCUK PSİKOLOJİSİ.

Okul öncesi eğitim kurumları, Ç. un evindeki düzensiz, dengesiz hayatın etkilerini düzeltici, değiştirici imkânlar da sağlıyabilir. Öte yandan Ç. ların bilgi ve yeteneklerinin, ilgi ve ihtiyaçlarının daha çok küçük yaşlarda sezilmesi ve vaktinde geliştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması da okul öncesi eğitim kurumlarındaki çalışmalar ile gerçekleşebilir.

Okul öncesi eğitim kurumlarının bir faydası da vücut yapısı, ruh, kavrayış, sosyal durum ve özellikleri yönünden normallerden farklı Ç. ları erken teşhis ve tesbit edebilme imkânlarını vermesidir. Buralarda çok erken yaşlarda ayırdedilen bu Ç. ların eğitimi konusunda da erken tedbir alınması, onların vakit kaybedilmeden en iyi bir şekilde yetişmelerine yardım eder.

Okul öncesi eğitiminin önemini açık olarak ortaya atıp bu fikri ilk savunan Eflâtun'dur. Ancak, okul öncesi çağındaki Ç. lar için okullar açılması fikrinin babası Komenský (b. bk.) dir. Locke, Rousseau ve Pestalozzi gibi eğitimciler de, okul öncesi eğitiminin metotları ile ilgili fikirler ortaya atmışlardır.

Dünyadaki ilk ana okulu 1769 yılında Fransa'nın Walbach şehrinde Jean Frédéric Oberlin (b. bk.) tarafından açılmıştır.

Kindergarden (Alm. Kindergarten) denilen Ç. bahçelerinin ilk kurucusu İngiliz eğitimcilerinden Samuel Wilderspin (b. bk.) dir. Fakat bu kurumların eğitim amaçlarını ve metotlarını ilk defa belirten Froebel (b. bk.) olmuştur. Froebel bu okulları, öbür okulların öğretici programlarından farklı olarak, gezinti yapma, oyun oynama, masal anlatma, el işleri yapma yolu ile yetiştirme esasına göre kurmuştur.

Yurdumuzda Fatih devrinde kurulan «sıbyan mektepleri» ni bugünkü ana okullarına benzer bir kurum olarak kabul edebiliriz.

«Tedrisâtı - ı iptidaiye kanun - ı muvakkati» (1913) nin 3. maddesi ile «ana mektepleri ve sıbyan sınıfları, tedrisât - ı iptidaiyeye mahsus müessesât» arasında sayılmıştır.

1915 yılında Ana Mektepleri Nizamnamesi'nin çıkmasından sonra yurdumuzda özel idareler tarafından ana okullarının açıldığını görüyoruz. Bu tarihlerden sonra, ilk okulların sayısının her yıl artması ve özel idare masraflarının fazlalaşması üzerine, ana okullarının açılması ve açılanların korunmasında gerileme başlamıştır. 1961 yılında yeni bir Ana Okulları ve Sınıfları Yönetmeliği çıkarılmıştır. Bundan başka, ana okulları ve sınıflarının amaçları, günlük çalışma program örnekleriyle çeşitli çalışmaları, oyun araçları ve bina plânları hakkında geniş bilgileri kapsıyan «Ana Okulları Kılavuzu» Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1963 yılında yayınlanmış bulunmaktadır.

Bugün yurdumuzda okul öncesi kurumları daha çok özel kişiler, kurumlar ya da kuruluşlar tarafından açılmaktadır. Bunların yanında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından özel teşebbüslere örnek olmak üzere yurdun çeşitli yerlerinde ana sınıfları açılmıştır. Gerek özel teşebbüsler, gerek devlet tarafından açılan bu kurumlarda çalışan kimselerin yetiştirilmesi için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, UNICEF ve Millî Eğitim Bakanlığı ile iş birliği yaparak, her yıl uzun süreli seminerler açmaktadır. Okul öncesi kurumlarda çalışacak eğitici görevliyi yetiştirmek üzere yurdumuzda ayrıca özel bir okul yoktur. Bazı batı ülkelerinde ise ana okulları öğretmenlerini özel bir şekilde yetiştiren okullar vardır.

Çocuk yetiştirme yurtları: Kimsesiz Ç. ların toplanıp yetiştirildiği kurumlar. Korunmaya muhtaç Ç. larla ilgili 6972 sayılı kanunun 1. maddesine göre; vücut yapısı, ruh ve ahlâk gelişmeleri tehlikede olup da: a. Anasız babasız, b. Anası babası belli olmıyan, c. Anası babası tarafından bırakılan, d. Anası babası tarafından ihmal edilip fuhşa, dilenciliğe, alkollü içkiler ya da uyuşturucu maddeler kullanmaya ve serseriliğe sürüklenmek tehlikesi içinde bulunan Ç. lara, «korunmaya muhtaç Ç. lar» denilmektedir.

Yurdumuzda bu durumda olan Ç. lardan 0 - 6 yaş arasında olanların bakılıp yetiştirilmeleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına, 7 - 18 yaş arasındakilerin ise Millî Eğitim Bakanlığına verilmiştir.

0 - 6 yaş arasındaki korunmaya muhtaç Ç. ların bir kısmı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından açılan Ç. bakım yuvalarında, bir kısmı da masrafı yine bu bakanlıkça karşılanmak üzere Çocuk Esirgeme Kurumunun kreş ve yuvalarında barındırılmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığının yardım ve desteği ile bugün 60 tan çok yetiştirme yurdunda 7 000 den çok 7 - 18 yaş arasında Ç. barındırılmaktadır.

Kesin olarak bilinmemekle birlikte, tahmine dayanan istatistik hesaplarına göre, korunmaya muhtaç Ç. sayısı, genel Ç. nüfusunun % 10 - 15 i arasındadır. Bu duruma göre, yurdumuzda bir milyondan çok korunmaya muhtaç Ç. bulunduğu anlaşılıyor.

Bugün yurdumuzdaki yetiştirme yurtlarının hemen hepsi kışla biçimi binalarda çalışmaktadır. Mahkeme kararı ile korunmaya muhtaç olduğu tesbit edilen Ç. lar, nüfus kayıtlarının bulunduğu il merkezlerindeki yetiştirme yurtlarına verilir. Yetiştirme yurtları bu Ç. lar için ev durumundadır. Okula gidebilecek durumda olanlar, gündüzleri yurdun yakınındaki okullara devam eder ve akşamları da yurda dönerler. Bir iş ve meslek sahibi olacaklar da çevredeki iş yerlerine, yetenek ve özel durumları göz önüne alınarak yerleştirilir ve buralardaki çalışmaları yurt öğretmenleri tarafından devamlı olarak izlenir.

Korunmaya muhtaç Ç. un en çok eksikliğini duyduğu aile yuvası özlemini karşılamak, bakımı ve yetiştirilmesi sırasında bu atmosferi yaratabilmek için, batı ülkelerinde kışla tipi kurumlar yerine, daha küçük sayıda grupları barındıran kurumların meydana getirilmesi yoluna gidilmektedir. Bu Ç. lar için en ideal bakım ise *koruyucu aile* denilen, bir

ya da birkaç Ç. un bir aile içinde bakılmasını sağlıyan usuldür. Koruyucu aile kurumu yurdumuzda da uygulanmaya başlanmıştır.

Türklerin, Ç. ları koruma konusunda, öbür milletlerden çok önce örgütlenmiş olduğuna dair belgeler vardır. Eski belgelerden Türklerin Ç. himayesi ile uğraştıkları anlaşılmaktadır. İlhan prenslerinden Gazan Mahmut Han (1296-1304), çağdaşı Reşidüddin'in bildirdiğine göre, Ç. lara mahsus eğitim, ve ıslah evleri, öksüz yurtları açmış ve kimsesiz Ç. lara buralarda bakılmıştır.

Bizde Ç. dâvasının yazılı müeyyidelerle ele alınması ile ilgili ilk teşebbüs, Mithat Paşanın Tuna bölgesi genel valisi bulunduğu 1868 yılında Ç. lara mahsus ıslahhanelerin kurulması ile başlar.

Halil Rifat Paşanın sadrazam olduğu 1895 yılında İstanbulda Ok Meydanında açılan Darülâcezeyi; İsmail Mahir Efendinin çabaları ile Birinci Dünya Harbi sırasında şehit düşenlerin evlâtları ve kimsesiz Ç. lar için kurulan Darüleytam'ları da bu tip kurumlardan saymak gerekir. İstiklâl Harbi sırasında Anadoluda bulunan darüleytamlar, Millî Hükûmetçe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının yönetimine verilmişti. Bu bakanlık, işi bir koruma işi değil, bir eğitim dâvası saymış ve kurumları Millî Eğitim Bakanlığına devretmiştir. Millî Eğitim Bakanlığına geçtikten sonra şehir ve köy yatılı okulları durumuna sokulan bu kurumlar, daha sonraları özel idarelere devredilmiş ve daha sonra da kapatılmıştır.

1949 yılında kabul edilen 5387 sayılı kanunla, korunmaya muhtaç Ç. ların «korunma ve bakımları, ıslah ve terbiye edilerek okumuş, bir sanat ya da meslek sahibi olmuş mazbut ve müstahsil birer vatandaş halinde yetiştirilmeleri» sorusu yeniden ele alınmış ve 1950 yılından başlıyarak yurdun çeşitli yerlerinde korunmaya muhtaç Ç. lar için yetiştirme yurtları açılmıştır.

Çocuk sayımı: İlk öğrenim yaşında bulunan Ç. ların görevlilerce yazılması. Anayasamızın 50. maddesinde «ilk öğrenim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburîdir ve devlet okullarında parasızdır» hükmü bulunmaktadır. Bu hükmün uygulanabilmesi amaciyle 222 sayılı İlk Öğretim Kanununun 48. maddesi, ilk öğrenim yaşında (6-14 yaş) bulunan Ç. ların yazılmasını emretmektedir. Buna göre, her öğretim yılının başlamasından en az 15 gün önce muhtarlar, ilk okul müdürleri ile iş birliği yaparak köy ya da mahallelerindeki zorunlu öğrenim çağında bulunan Ç. ları yazarlar. Bu çizelgelerden birer nüshasını okula, birer nüshasını da ilk öğretim müdürlüğüne verirler.

Okul müdürleri belirli zaman içinde okula yazdırılmak için başvurulmamış olan Ç. ları kendine verilmiş olan sayım çizelgesine göre kendiliğinden okula yazar ve devamı için velisine gerekli uyarmalarda bulunur.

Çocuk bahçesi: Ç. ların oynamaları için salıncak, kaydırak, tahtıravalli v. b. gibi büyük, açık hava oyuncakları konmuş olan oyun yerleri. Bunlar Ç. ların açık havada ve tehlikesiz bir alanda oynamalarına yarar. Görünüşleri bir şehir parkı gibidir; çiçek ve ağaçlarla süslenmiştir. Bu bahçelere Ç. lar ana babaları ya da bakıcıları ile gelebilirler.

Ç. bahçelerinin çoğu, şehir belediyelerince düzenlenmektedir. *Kindergarten* karşılığı olarak bk. ÇOCUK SINIFLARI.

Çocuk oyunları: Ç. ların hareket ihtiyacı ile yaptıkları amaçsız etkenlikler. İçten gelen bir hareket gücü ve büyüklere benzemek için onları taklit yönsemesi Ç. ları oyuna yöneltir. Oyunun amacı, Ç. u hayata hazırlamaktır. Ç. ların önce oyun şeklinde amaçsız olarak beliren hareketleri gittikçe amaç kazanarak iş halini alır. Buna göre oyun, Ç.u işe hazırlayıcı etkenliklerin en önemlilerinden biridir; hele sosyalleştirmedeki etkisi pek büyüktür. Oyun ihtiyacı Ç. ta çok küçükten başlar; 2 yaşında özellikleri ile belirir. Bu yaştan başlıyarak Ç. eşyaya can verip onları kendisine arkadaş yapar ve onlarla oynar, böylece eşya, Ç. un oyun arkadaşı olur. Oyuncak da bu ihtiyaçtan doğar. Oyunlarda taklit büyük ölçüde yer alır.

Ç. luk ve gençlik çağlarında oynanan oyunlar, ruh ve beden gelişmesine paralel olarak özellikler göstermektedir. Ç. lar 6-10 yaş arasında hareket, 10-14 yaş arasında ustalık, 14-18 yaş arasında da savaş oyunlarından zevk alırlar. Ustalık çağında Ç. lar birinci gelmek, rekor kırmak isterler; savaş yaşında ise spora düşkün olurlar.

Ç. lar küçük yaşlarda, eşyaya can verdikleri için onları arkadaş yaparak tek başlarına da oynıyabilirler; büyüdükçe yarış isteği uyanır ve bunun sonucu olarak küme oyunlarından zevk alırlar.

Ç. lar oyuncaklı ya da oyuncaksız oynıyabilirler. El oyunları, koşarak ya da oturarak oynanan oyunlar, mevsimlere göre kapalı ve açık yer oyunları olduğu gibi, kızlar ve erkekler için de çeşitli oyunlar vardır.

Bugünün eğitimcileri, Ç. ların vücut yapısı ve ruh gelişmeleri bakımından faydalı olabilecek çeşitli el işleri, hareket oyunları bulmaktadırlar. Ç. oyunları üzerinde kılavuzluk edecek çeşitli kitaplar çıkarılmıştır.

Oyun Ç. ta neşe yaratır; onun vücutça gelişmesini sağlar; oyunun uyandırdığı yarış ve yenme isteği Ç. u vücut ve ruhça geliştirir. Ç. a küme içinde yer alma, başkaları ile birlikte hareket etme ve iş birliği yapma yeteneği kazandırır; dikkat etmeyi, çaba harcamayı, başkalarının hakkını ve üstünlüğünü kabul etmeyi öğretir. Ancak, oyunların zevkli ve faydalı olabilmesi için eğitimcilerin oyunda dürüstlüğe, inceliğe ve oyuncuların ilgisini sağlamaya dikkat etmeleri gerektir. Bu bakımdan da oyunların, Ç. larda hareket ve zihin seviyelerine uygun olarak seçilmesine dikkat olunmalıdır.

Eski Yunan ve Roma eğitiminde oyunun önemli bir yeri vardı. Ortaçağ, oyunu bir eğitim yolu saymamıştır. Oyun XVII. yüzyılda Froebel ile eğitim alanına yeniden girmiştir. Bugünün okulları Ç. lar için oyuncak ve oyun yerleri hazırlamaktadır. Bk. OYUN.

Çocuk oyuncakları: Bk. OYUNCAK.

Çocuk edebiyatı (İng. Children's literature): Ç. ların okuyup zevk almaları ve kavrayış bakımından yetişmeleri için yazılmış çeşitli eserler. Eskiden hemen bütün toplumlarda Ç. lar için hazırlanmış olan kitaplar bilgi vermek ve yetiştirmek amacını güderdi; bunlar arasında özellikle din kitapları çok yer tutardı. Ç. kitaplarının eğlendirici olması gerektiği inancı ve buna göre hazırlanmış kitaplar ancak XVIII. yüzyılda görülmeğe başladı. Bununla birlikte, Ç. edebiyatında eğitici amaç bugün de bırakılmamıştır.

XVII. yüzyılda John Locke (b. bk.), okumanın Ç. ları yetiştirmekle birlikte eğlendirmesi gerektiği düşüncesini savundu ve Aesopos masallarını bu nitelikte bularak Ç. lara tavsiye etti. John Newbery (1713-1767), eğitimde eğlendiriciliğin büyük kuvvetine ınanmış olarak, tertibi ve resimleri Ç. lara göre olan ilk kitabı yaydı; bu kitap Ç. edebiyatında yeni bir çağ açmış sayılmaktadır.

Ç. ların psikolojik özellikleri ve bilgi seviyeleri, yetişkinlerinkinden ayrı kitaplar okumalarını gerektirir. Meselâ 10 yaşına kadar Ç. lar, eşyayı canlandırdıkları için masaldan zevk alırlar. Anlaşılması bilgi ve kültür istiyen kitap ve yazıları da okuyamıyacakları tabiîdir. Ayrıca, Ç. lara zararlı telkinler yapacak, hele cinsel hayatlarının erken uyanmasına sebebolacak yayınların verilmemesi de gerekir. Yurdumuzda Ç. lara mahsus yayınların denetlenmesi amacı ile 1927 yılında Küçükleri Muzir Neşriyattan Koruma Kanunu adiyle 1117 sayılı bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunu Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlıkları yürütür.

Ç. edebiyatını yalnız Ç. lar için yazılmış kitaplar meydana getirmez; asıl edebiyat alanından Ç. ların psikolojik özelliklerine göre seçilmiş kitaplar da bu edebiyat içinde büyük bir yer tutar; hattâ sanat değeri taşıması bakımından Ç. lara yalnız böyle eserler okutmak gerektiğini savunanlar da vardır. Marcel Aymé: «Ç. lar için şehirde ayrı sokaklar açılmadığı gibi, ayrı kitaplar da yazılmaz. Büyükler nasıl Ç. ların ellerinden tutarak sokaklarda dolaşmayı öğretirlerse, kitap okumayı da öğretmelidirler» demiştir. D. Defoe'nun *The Adventures of Robinson Crusoe* (R. C. nun serüvenleri) [1719], J. Swift'in *Gulliver's Travels* (G. ın gezileri) [1726] ve L. Carroll'ın *Alice's Adventures in Wonderland* (A. in harikalar diyarındaki serüvenleri) [1865] gibi eserler aslında Ç. lar için yazılmış değildir. Ç. lara büyükler tarafından anlatılan halk masalları da Ç. lar için meydana getirilmemiştir. İngiltere, Almanya gibi batı ülkelerinde bazı önemli eserlerin, kısaltılarak, anlatımı basitleştirilerek ve resimlendirilerek Ç. lara mahsus baskıları yapılmıştır.

Ç. edebiyatına edebî türlerin hemen hepsi girer; hele masal, hikâye, serüven romanı, piyes, gezi notları, şiirler ve biyografiler bu edebiyat içinde önemli yer tutar. Ç. lar 10 yaşına kadar masaldan zevk alırlar. Onlara masal okutmanın zararlı olduğu, onları hayal yerine gerçekle uğraştırmanın daha doğru olacağı birçok eğitimciler tarafından ileri sürülmüşse de, Ç. ların animizm (animisme) çağında bulunduğu 10 yaşına kadar olan yaşlarda masalın onlara yardım edeceği genel olarak kabul edilmektedir. 10 yaşından sonra ilgileri gerçeğe yöneldiği için, bilim kitapları ve gerçek serüven kitapları, esrarlı olaylar anlatan kitaplar ararlar. Fakat her yaşta olağanüstü konular, anlatımda hareket ve açıklık Ç. lar tarafından sevilir. Manzumelerin vezinli ve kafiyeli olması onlar için çok önemlidir. Hele küçük yaşlarda anlamın hiç önemi yoktur. Bu sebeple, uydurma kelimelerden meydana gelen tekerlemelerden çok zevk alırlar(bk. aşağıda Çocuk şarkıları bölümü). Kız Ç. ların okuma bakımından gelişmelerinde de hemen hemen aynı zevkler görülmektedir; yalnız belli bir yaştan sonra ev ve kadın hayatına özel bir ilgi duyarlar. Ansiklopedilerin kültür hayatında gösterdiği önem, Ç. edebiyatı alanına da geçmiş ve son 25 - 30 yıl içinde pek çok Ç. ansiklopedisi yayınlanmıştır.

Bugün Ç. kitaplarının tertibine ve baskısına çekici olması amacı ile büyük önem verilmektedir. Ç. kitaplarının harfleri daha iri seçilmekte ve satırları seyrek dizilmektedir. Bu kitaplarda resim (çok zaman renkli), okumayı kolaylaştırması, hattâ okuyamıyanlara bile hitabetmesi yönünden önemli yer tutmaktadır. Hepsinin ciltli olarak satılmasına doğru bir akım vardır.

Dünya edebiyatında Ç. lar için yazılmış kitaplar arasında Charles Perrault'nun *Histoires ou Contes du temps passé* (Geçmiş günlerin masalları), La Fontaine'in *Fables* ve *Contes* [Hikâyeler]u, Fénelon'un *Télémaque* (ad)[Türkçeye ilk çevrilmesi *Tercüme - i Telemak*, 1862], Daniel Defoe'nun *The Adventures of Robinson Crusoe* (R. C. nun serüvenleri), Jonathan Swift'ın *Gulliver's Travels* (G. ın gezileri), Lewis Carroll'un *Alice's Adventures in Wonderland* (A. in harikalar diyarındaki serüvenleri) [1865] adlı eseri, Grimm kardeşlerin *Kinder- und Hausmärchen* (Ç. ve aile masalları) [1812 - 1815], H. Ch. Andersen'in *Eventyr, fortalte for Børn* (Ç. lara masalları) [1835], C. Collodi'nin *Pinocchio* (ad) [1882] su, Arapların *Bin bir gece masalları* çok tanınmıştır.

Charles Dickens, Charles Lamb, Christoph Schmid, Jules Verne, Rudvard Kipling, Comtesse de Ségur, Mark Twain, Louisa May Alcott, Marcel Aymé Ç. edebiyatı alanında çalışmış yazarlar olarak tanınırlar.

Türkçede, gerek halk edebiyatında, gerek divan edebiyatında toplumun çeşitli konulardaki anlayışlarını Ç. lara ve gençlere telkin edecek eserler ve sayısız halk masalları vardır. Karacaoğlan'ın «Dinle sana bir nasihat edeyim» diye başlıyan öğüt konulu bir koşması, Nabî'nin *Hayriye*'si, Vehbi'nin *Lûtfiye*'si bunlar arasında anılabilir. Ayrıca Arapça ve Farsçadan çevrilmiş bazı didaktik hikâye ya da fıkra kitapları uzun zaman okunmuştur; bunlardan *Tutiname*, *Kabusname*, Sadî'nin *Gülistan* ve *Bostan* adlı eserleri sayılabilir.

Tanzimattan sonra dünya Ç. edebiyatında tanınmış bazı eserlerin Türkçeye çevrildiği görülür. Bunlar arasında Şinasi'nin La Fontaine'den çevirdiği birkaç fabl, *Gulliver'ın gezileri*, Jules Verne'in eserleri vardır.

Telif Ç. edebiyatı çalışmaları Satı Beyin İkinci Meşrutiyet yıllarında Ç. ların özel bir edebiyata muhtaç bulundukları konusundaki uyarması ile başlar. Bundan sonraki yayınlar arasında Tevfik Fıkret'in *Şermin* [1914], İbrahim Alâettin Gövsa'nın *Çocuk şiirleri* [1922], Ali Ulvi Elöve ve Ziya Gökalp'ın Ç. lar için yazdığı manzumeler en önemlileridir. Cumhuriyetten sonra Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Numaralar* [1927] ve *Bir demette beş çiçek* [1933] adlı piyesleri, Hasan Ali Yücel'in *Sizin için* [1938], Yusuf Ziya Ortaç'ın *Kuş cıvıltıları* [1938] adlı şiir kitapları anılmaya değer.

Ç. lar için birçok dergiler çıkarılmıştır. Bunların Ç. ları devamlı okumaya alıştırmak ve aktüalite ile uğraştırmak bakımından önemleri vardır. Türkiyede çıkmış olan dergiler arasında *Arkadaş* [1927], *Çocuk Sesi*, *Yavru Türk*, *Doğan Kardeş* anılmaya değer.

Son yıllarda folklor çalışmalarından da faydalanılarak yazılmış halk masallarının Ç. lara okutulması faydalı bulunmuştur. Bu masalların aslındaki uyumlu ve şiirli anlatılışı ile tesbiti yolunda çalışmış olan Eflâtun Cem Güney özellikle dikkati çeker. Eserlerinden *Dertli kaval* [1947], *En güzel Türk masalları* [1948], *Bir varmış bir yokmuş* [1956], *Evvel zaman içinde* [1957] ve *Gökten üç elma düştü* [1960] önemlidir.

Ç. lara kitap okutmak ve üstün değerde kitap hazırlamak bütün dünyada üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu amaçla her yıl bütün dünyada kasım ayında Ç. kitapları haftası tertiplenir. En iyi Ç. kitaplarına verilmek üzere armağanlar da konulmuştur (İngilterede Newbery [1822 den beri], Amerikada Randolph Caldecott armağanları gibi). Büyük kitaplıklarda Ç. kitapları bölümü ve orta dereceli okullarda Ç. kitaplıkları kurulmaya başlanmıştır. Yurdumuzda Çocuk Esirgeme Kurumu, Doğan Kardeş, Varlık, Rafet Zaimler, Bir ve Arkın v. b. yayın evleri Ç. kitapları çıkarmaktadır.

Çocuk tiyatroları ve sinemaları: Ç. ların eğlenmeleri ve yetişmeleri için temsil veren tiyatrolar, sinemalar. Tiyatro, büyükler gibi küçükler için de çok eskiden beri bir eğitim ve eğlence aracı olmuştur. Eski çağlarda Türk toplumunda karagöz ve kukla Ç. lara da hitabederdi.

XX. yüzyılın başlarından beri batı ülkelerinde Ç. lara göre piyesler yazılmaya (bk. yukarıda Çocuk Edebiyatı bölümü), temsiller verilmeye başlandı. Bir deyiş yolu olması yönünden tiyatro Ç. kişiliğini geliştirmekte de kullanıldı; yani Ç. lar sahneye oyuncu olarak çıkmaya başladılar. Bu şekli ile Ç. ların tiyatro çalışmaları zamanımızın okullarında çok yaygın olarak görülmektedir. Yeni okullar için temsil sahnesi ve salonu, vazgeçilmez bir eğitim yeri sayılır.

Gerek büyükler, gerek küçükler tarafından oynanan Ç. temsilleri edebî değeri olan dram, komedi türlerinde ve müzikli, danslı, operet ya da revü özelliğinde temsiller olabilir. Çoğu, eğlence ve eğitimi birlikte yürütür. Temsillerin, sanat değeri taşıması aranan bir nitelik olduğu kadar, ilgi görmesi için de gerekli bir özelliktir.

Ankarada eski Halkevi sahnesinde Ç. piyesleri oynanırdı. Küçük Tiyatroda Devlet Tiyatroları çalışmaları içinde Ç. temsilleri de verilir ve yine bu şehirde özel bir Kukla Tiyatrosu da vardır. İstanbulda ise, Şehir Tiyatrosuna bağlı olarak 1935 ten beri Ç. temsilleri verilmektedir.

Ç. lar için filimler de yapılmaktadır. Sinema tekniğinin geniş imkânları Ç. ların faydası ve zevki için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu arada öğretici filimlerin hizmetini belirtmek gerekir. Sinemada bazı Ç. artistler dünyaca ün kazanmışlardır; J. Coogan, Sh. Temple, M. Rooney ve Türk filimlerinde Zeynep Değirmencioglu (Ayşecik) anılmaya değer. Bk. DRAMATİZASYON.

Çocuk şarkıları: Ç. un kolayca öğrenebileceği, seveceği sözlü melodiler. Genellikle bu melodiler kısa, güç aralıkları bulunmıyan, Ç. ses sınırları içinde iki ya da üç bölümlü olarak bestelenmiş eserlerdir ve sözü ile müziği arasında uygunluk bulunur (prosodie).

Ç. şarkıları şöyle bölümlenebilir: 1. Okul öncesi ve ilk okul çağında bir harekete ya da bir oyuna bağlanmış şarkılar: Şarkılı küçük masallar, şarkılı oyunlar, hareketli, jestli, taklitli, temsilî şarkılar, rontlar.

2. İlk okulun son iki sınıfından ilk gençlik çağına kadar sözün, melodinin hareket ve oyundan ayrılmasına yardım eden şarkılar. Tabiatı, hayvanları, iş hayatını, insanlığı, millî duyguları, iyi davranışları konu edinen şarkılar, marşlar, kanonlar, türküler.

3. İlk gençlik çağında ise duygu yönü belirgin, kişisel değerleri konu edinen şarkılar başta gelir. Bu çağa, «melodinin anlam kazandığı çağ» da diyebiliriz. Çünkü Ç., söz olmadan yalnız sesin (melodinin) duyguları belirtmeye yardımcı olduğunu bu çağda anlıyabilir. Son iki çağda çok sesli şarkılar, türküler de Ç. lar tarafından söylenebilir.

Erkek olsun, kız olsun Ç. sesleri sopranodur. Çünkü yeni yetmelik çağına ulaşmamışlardır. Bununla birlikte, ses durumu Ç. tan Ç. a fark gösterir. Genel olarak Ç. sesi hafif ve yumuşaktır. Kalın sesliler alto, ince sesliler soprano I, orta sesliler soprano II olarak düşünülebilir. Böylece, her Ç. grupu kendi ses sınırları içinde ayrı ayrı çalıştırılabileceği gibi, çok sesliliğe de bu yoldan girilebilir. Dünya çapında üne ulaşmış Ç. koroları vardır.

Yeni yetmelik çağında kız ve erkek Ç. ların sesleri değişir. Bu değişim erkeklerde daha belirlidir; sesleri bir oktav (sekiz ses) kalınlaşır. Kızlarda ses düşmesi olmaz, yalnız boğuk ve sallantılı bir durum alır. Buna Mue (= ses değiştirme) olayı deniyor. Bu olay başlayınca Ç. ların konuşma tonu boğuk, kısık, inceli kalınlı olur ve ayarlanması güçleşir. Mue çağında Ç. lara şarkı söyletmek zararlı olabilir. Onlara konuşurken, şarkı söylerken bağırmamaları telkin edilmelidir.

Ç. ların yarattığı şarkılar da vardır. Bunlara, *Ç. tekerlemeleri* denir. Ç., tekerlemeyi oyun içinde arkadaşlarından öğrenir; bir olay karşısında daha önce tasarlamadan söyler; hoşuna giden şeyi taklit için yaratır ya da duygularını, isteklerini belirtmek üzere uyduruverir. İlk çağ Ç. şarkılarında olduğu gibi, Ç. tekerlemelerinde de sözün, melodinin bir harekete ve oyuna bağlanmış olduğunu görüyoruz.

Ç. ana dilini tekerlemelerde uyumlu olarak belirtmek için kullanmaktadır. Bu yüzden kelimenin ve cümlenin anlamlı olmasına önem vermez. Kelimelerde, yaptığı harekete uygun uyumlu bir deyiş bulmağa bakar. Yalnız bir çevrede, bölgede kullanılan tekerlemeler olduğu gibi, uluslararası ortak Ç. tekerlemeleri de vardır. Ç., yabancı kelimeleri, tekerlemeleri ana dili fonetiğine göre değiştirerek söyler: *ön den tırva* (un, deux, trois) gibi.

Dünyada, yalnız Ç. şarkıları yazmış ünlü besteciler yoktur. Bununla birlikte her besteci Ç. lar için çeşitli şarkılar yazmayı denemiştir. Bazı bestecilerin ünlü eserlerinden parçalar, okul şarkı repertuvarlarına alınmaktadır. Bu seçim, daha çok Ç. lara sanat müziğini tanıtmak, sevdirmek düşüncesiyle yapılmaktadır. Alman, İngiliz, Fransız ve Amerikan Ç. şarkılarını hemen hemen her milletin Ç. şarkıları repertuvarında bulmak mümkündür. Bu milletlerin müzik dersini ve Ç. şarkılarını bir «eğitim aracı» olarak görmeleri ve müziklerindeki çok seslilik, şarkılarına uluslararası bir değer sağlamıştır.

Osmanlı devrinde Ç. lara ilâhiler öğretilirdi. 1848 de Darülmuallimin açıldıktan sonra, iptidaî okullarında görev alacak öğretmen adaylarına Ç. şarkıları öğretmek ihtiyacı duyuldu. Böylece, batıdan ilk adapte Ç. şarkıları yurdumuza girmeğe başladı. İlâhiler gibi Ç. şarkıları da kulaktan öğretiliyordu. Bu dersin adına *gınâ* (= şarkı söyleme) denirdi. Ç. şarkıları besteliyenler de oldu, ama bunlarda Ç. şarkıları niteliği yoktu. İlk Ç. şarkısı besteliyen İsmail Zühtü (1878 - 1924) sayılabilir. Ordudaki bando öğretmenleri, Türkiyede ilk müzik öğretmenleri olmuştur. Bu yüzden, eğitsel değeri az olan şarkılardan marş türüne daha çok önem verilmiştir.

Cumhuriyet devrinde eğitsel amaçlarla müzik dersi bütün okulların programlarına girmiştir. Bu gelişime paralel olarak Ç. şarkıları da gelişti. Okullarda korolar, enstrüman toplulukları kuruldu, çok sesliliğe önem verildi.

Bu dönemde Ç. şarkıları yazan bestecilerimiz Zeki Bey, Halil Bediî Yönetken, Fuat Koray ve Ziya Aydıntan'dır. Bu arada, halk türkülerinin çok sesli ve uygun sözlerle okullarda söylenmesini sağlıyan Türk bestecileri de vardır (Cemal Reşit Rey, Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, Necil Kâzım Akses gibi).

Yurdumuzda müzik eğitimiyle ilgili araştırmalar, çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar değerli Türk Ç. şarkılarının yaratılmasına da yol açacaktır.

Çocuk hakları (İng. Children's charter): Ç. ların vücut ve ruh bakımından gelişebilme, korunma ve geleceğe hazırlanma hakları. Ç., ileride yaşıyacağı hayatı hazırlıyabilmek için, büyüklerin koruyuculuğuna muhtaçtır; bu ko-

ruyuculuğun kendisi için bir hak olduğu J. J. Rousseau'dan beri savunulmuştur. Fakat hele geri toplumlarda, ana babanın sevgisinden ileri gelen ilgi dışında bir Ç. hakkı konusu tanınmamış, daha çok Ç. un zayıflığından faydalanmağa gidilmiştir. Ç., ancak büyüklerin bakımı ile büyür ve ilerideki hayatına onların ilgisi ile hazırlanabilir; bu sebeple, Ç. un sağlık bakımından korunması, yeteneklerinin geliştirilerek kendisi ve toplum için faydalı duruma getirilmesi büyüklerden istediği bir haktır.

1930 yılı Beyaz Saray'da Ç. ların sağlığı ve korunması konusunda toplanan bir konferans, bir Ç. Hakları Bildirisi yayınlamıştır. 19 maddeden meydana gelen bu bildirinin bütün maddeleri, toplumun Ç. a neler borçlu olduğu konusunda bugünün anlayışını belirtmesi bakımından özetlenerek aşağıya alınmıştır: «1. Her Ç. un sağlam bir karaktere sahibolabilmesi için ruhça yetiştirilmek; 2. Ayrı bir insan olmasını sağlıyan özellikleri bakımından tanınmak ve korunmak; 3. Ailesi ya da onun yerini tutacak bir kurum tarafından bakılmak; 4. Ana rahminde iken ve doğum sırasında hayatına son verici tehlikelerden uzak tutulmak; 5. Evinde, okulunda ve yaşadığı toplumda sağlık bakımından korunmak; 6. Sağlık eğitimi görmek ve sağlığa uygun şekilde yaşatılmak 7. Her Ç. un muhtaç olduğu ev mahremiyetine, özelliğine, güvenliğine ve oyun yerine sahip olmak; 8. Öğretim araçları tam ve rahat bir okula gitmek; 9. İçinde yaşadığı toplumca ihtiyaçları düşünülmek; 10. İleride ana babalığa ve vatandaşlığa hazırlıyacak bir eğitim görmek; 11. Ona birey olarak önem veren ve hem kazanmaya, hem yaşamaya hazırlıyan bir eğitimden geçmek; 12. Kendisi ve ana babası kazalardan korunmak; 13. Vücut yapısı ya da ruh bakımından kusurlu ise, kendi imkânlarına uygun bir eğitimle geliştirilmek; 14. Suçlu olarak tanınmış Ç. lar, anlayışlı karşılanmak ve insanca muamele görmek; 15. Ailenin fakirliğinden dolayı kendine gelebilecek zararlardan korunmak; 16. Ç. luk çağını doldurmadan ağır işlerde çalıştırılmamak; 17. Köy Ç. ları, sağlık bakımından korunmak, kültürel ve sosyal gelişme imkânları bulmak haklarına sahiptir; 18. Evlerin ve okulların Ç. luk ilgilerine cevap verecek, yetiştirici araçlarla donatılması ve kuruluşların çoğaltılması; 19. Bu bildiride belirtilen sağlık, gelişme ve refah haklarının gerçekleştirilebilmesi için köylerin, kasabaların motörlü araçlarla büyük merkezlere bağlanması gerekir.» denilmektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu da 20 ekim 1959 günü bir Ç. Hakları Bildirisi kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler üyesi olan her devletin uyması gereken bu bildiri aşağıya çıkarılmıştır:

«Genel Kurul, Ç. hakları konusunda kabul ettiği bu bildiride yer alan hak ve hürriyetlerin, Ç. un ve toplumun selâmeti için korunması amacı ile aile, birey, özel ve resmî kurumlar ve hükümetleri bu hakları kabule ve aşağıdaki ilkeler içinde alınacak karar ve konacak kanunlarla uygulanmasını denetlemeye çağırır:

1. Hiçbir Ç. ırk, renk, din, dil, politik ve başka inançları, kendisinin ya da ailesinin serveti, mezhebi dolayısiyle ayrı tutulamaz.

2. Her Ç. özel korunma ve ilgi görecek, hür ve haysiyet gözeten şartlar altında Ç. lara zihin, vücut yapısı ve moral bakımından gelişmeleri için imkân ve fırsatlar hazırlanacak, kanunla güvence altına alınacaktır. Bu amaç ile hazırlanacak kanunlarda Ç. un çıkarları önemle göz önünde tutulacaktır.

3. Her Ç. doğduğu andan başlıyarak ad ve milliyet sahibi olmağa hak kazanacaktır.

4. Her Ç., sosyal sigorta ve gerekli sağlık yardımından faydalanmaya, doğumundan başlıyarak hak kazanacaktır.

5. Kusurlu Ç. lar özel bakım ve eğitim göreceklerdir.

6. Her Ç. sevgi ve şefkate muhtaçtır. Toplum ve yönetim organı, ailesi olmıyan ya da muhtaç Ç. lara özel ilgi göstermekle yükümlüdür.

7. Her Ç. eğitim görmelidir. Eğitim (hiç olmazsa ilk öğretim derecesinde) ücretsiz ve zorunlu olmalıdır.

8. Sosyal yardım ve koruma konularında ilk düşünülen kimse, Ç. olmâlıdır.

9. Ç. ihmal, zulüm ve sömürülmekten korunmalıdır.

10. Ç. ırk, din ve insanlar arasında ayrılık yaratan başka baskılarla karşılaşmaktan uzak tutulmalıdır».

Yurdumuzda, 1957 yılında Ç. Haklarını Müdafaa Cemiyeti adlı bir dernek kurulmuştur. Derneğin merkezi Ankaradadır; amacı, tüzüğünde: «18 yaşına kadar olan Ç. ların: 1. Fizik yapıları; aile, okul ve sosyal çevreleri ile ilgilenmek; 2. Suç işlemelerini önlemek ve suç işliyenlerin ıslahı için tedbirler almak» şeklinde belirtilmektedir.

Çocuk bayramı ve haftası: 23 nisan günü ve bugünle başlıyan hafta. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankarada açılış tarihi olan 23 nisan 1920 yıl dönümleri Ç. bayramı ve haftası olarak her yıl kutlanır. 23 nisan bayramına Millî Egemenlik Bayramı da denir. 22 nisan günü öğleden sonra başlıyan bayram, 23 nisan günü sonuna kadar sürer; ilk ve orta dereceli okullar 24 nisanda da tatildir. Ç. lar için bir hafta süren bu bayram ilk okullarda değişik eğlenceler ve müsamerelerle geçer.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca ekim ayının birinci haftası, 1956 yılında «Dünya Ç. Haftası» olarak kabul edilmiştir. Bu hafta da yurdumuzda ayrıca kutlanır.

Çocuk suçları (İng. Juvenile delinquencies): Ç. luk ve yeni yetmelik çağlarında işlenen suçlar. Bir Ç. un bazı davranışlarının normal ya da anormal, uyuşmaz sayılması, Ç. un çevresindeki yetişkinlerin sahip oldukları ölçü ve görüşlere bağlıdır. Şehrin medenî semtinde büyümekte olan Ç. ların işledikleri suçlara karşı kendi çevresinin takındığı tavırla, gecekondu mahallelerinde yaşıyan Ç. ların nitelik bakımından aynı hareketlerine takınılan tavrın farklılığı buna örnek olarak gösterilebilir.

Ç. larda görülen antisosyal davranışlar ceza hukuku, eğitim ve toplum yönünden farklı şekillerde tanımlanır. Ceza kanunlarının yasak ettiği hareketleri bilerek yapan insanlar kanun önünde suçludur; fakat aynı konu eğitim yönünden ele alınırsa, değeri değişebilir. Bazı olaylar da toplumca hoş karşılanmaz, ama ceza kanununun suç tanımına da girmez.

Ç. uyuşmazlıklarının, eğitimle ilgili öğretmen, ana baba, psikolog ve ruh sağlığı uzmanları gibi kimseler tarafından farklı şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Ç. larla her gün ve doğrudan doğruya temasta bulunan ana babalar ya da öğretmenler yaramazlık, saldırganlık gibi davranışları birinci derecede uyuşmazlık problemi olarak görürler. Halbuki ruh sağlığı uzmanları, kişiliğin gelişmesinde çok ciddî etkileri bulunan çekingenlik ve utangaçlık gibi davranış bozukluklarını listelerinin başına alırlar. Ç. larda bazı anormal ya da uyuşmaz davranışlar vardır ki, bunlar gerçek uyuşmazlık tanımı içine girmiyebilir.

Gerçek uyuşmazlığın ne olduğunu tanımlamadan önce, normal Ç. larda görülen bazı anormal davranışların niteliği

1

2

3

4

1. Atatürk Çocuk Yuvasında bir grup
2. Ankara Güvenlik Parkında güneşlenen çocuk
3. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Ankara Çocuk Bahçesi
4. Ankara Güvenlik Parkında kumda oynıyan çocuklar

bilinmelidir. Aşağıda belirtilen sebepler yüzünden, Ç. ların bazı davranışları zaman zaman anormal gibi gözükebilir:

a. Ç. un gelişim ve büyümesinin tabiî gidişi ve bunun sonucu olan davranışlar (meselâ yeni yetmelik çağında görülen itaatsizlik).

b. Yetişkinlerin, Ç. un davranışlarını yorumlamada sahiboldukları farklı değer hükümleri.

c. Yetişkinlerin Ç. un davranışlarını, bulundukları psikolojik durumun etkisi altında değerlendirmeleri (iyi ve neşeli günlerde Ç. un davranışlarını hoş görmek; kötü ve sinirli günlerde en ufak bir davranışı mübalâğalandırmak ve Ç. u cezalandırmağa kalkışmak gibi).

d. Ç. ların, ana baba, öğretmen ve toplumun kendilerinden beklediklerini açık olarak bilmemeleri (bu hal Ç. larda şaşkınlığa, ne yapacaklarını bilmiyen insanlar haline gelmelerine sebebolur).

e. Ç. larda, gizli şeyleri araştırma ve merak sonucu meydana gelen suçlar (mürekkep şişesinin içindekini merak eden bir çocuğun mürekkebi dökmesi).

Eğitim, bu durumları Ç. suçları içine almaz. Tıpkı vücudumuzdaki gibi ruhî hayatımızda da gelip geçici sinir krizleri ve anormallikler olur. Ruhî soğuk algınlığı diye adlandırabileceğimiz bu türlü durumların en belli niteliği gelip geçici oluşudur. Ancak, gerekli tedbirler alınmadığı zaman ciddî hastalıklar haline geçebilen maddî soğuk algınlıkları gibi, ruhî anormallikler de ciddî davranış bozukluklarına sebebolabilir.

Gerçek suç işliyen Ç. lar, normal Ç. lara göre, çok şiddetli heyecan reaksiyonları gösterirler; heyecan bakımından durulmamış ve olgunlaşmamışlardır. İlgileri de normal değildir. Sevgi, sosyal durum, servet, haz bakımından gözleri hep aşırılıklardadır. Hayatlarına devamlı bir heyecan ve değişiklik isteği hâkimdir. Bu isteklerinin sağlanması onları suç işlemeğe götürür.

Gerçek bir uyuşmazlığın teşhisinde şu özellikler aranmalıdır: 1. Ç. un davranışları, öğrenme gücünü engellemek (öğrenmeyi engelliyen zekâ, görme işitme ve başka sağlık ve sosyal sebeplerde bir bozukluk ya da anormallik olmadığı kesin olarak anlaşılmalıdır.), 2. Başkaları ile ilişkilerinde güçlük yaratmak, 3. İçinde bulunulan yaşın davranışlarından ayrı davranışlarda bulunmak, 4. Durumda devamlılık, aşırılık ya da sürüp gitme gibi haller göstermek.

Bir Ç. un hoşa gitmiyen hareketlerinde bu şartlar görülürse, uzmanların yardımına ve karışmasına ihtiyaç var demektir.

Suç ve cürüm olayları üzerinde yapılan son araştırmalar, geri zekâlılık ve ruh hastalıklarının, suçu işlemede dolaylı olarak etkili olduğunu göstermiştir. Suçlu Ç. lar aşırı istekleri çok zaman ilk çevrelerinden alırlar; bu sebeple, Ç. ların suç işlemesinde çevre en önemli etmenlerden biri olarak belirir.

Sıkı aile hayatı, ağır programlı okullar, disiplin, sert toplum, Ç. taki suçluluk eğitiminin çabuk ve şiddetle meydana çıkmasına sebebolmaktadır. Ana babanın Ç. yetiştirme ve eğitimi konusu üzerindeki bilgisizlikleri, ihmalleri, aile münasebetlerindeki çöküntüler Ç. ların eğitimi üzerinde çok kötü etkiler yapmaktadır.

Bu konuda etkisi bulunan ikinci kurum da okuldur. Okullar eğitim ve öğretimin ayrılmaz bir bütün olduğunu, Ç. un eğitim ve normal gelişimi için aile ile sıkı bir iş birliği yapılması gerektiği inancını gerçekleştirdikleri ölçüde disiplin olaylarının azaldığı görülmüştür.

Ç. lardaki uyuşmaz davranışların ve suçluluğun sosyal etmenleri arasında aile ve okuldan sonra üzerinde durulacak başka bir sebep de boş zamanların faydalı bir şekilde doldurulmamasıdır. Boş zamanlarında yapacak bir şeyi, gidecek bir yeri, vakit geçirecek imkânları olmıyan her Ç. suça yönelmiş bir Ç. tur denilse mübalâğa edilmiş olmaz.

Uyuşmaz, suça yönelmiş ya da suç işlemiş bir Ç. un tekrar normal hayata dönebilmesine yardım edilebilmesi için önce hayat hikâyesinin bütün tarafları ile bilinmesi ve bu bilgilerin uzmanlar tarafından değerlendirilmesi gerektir (bk. ÇOCUK KILAVUZLUK KLİNİKLERİ). Her suçlu Ç. için ayrı tedbir düşünülmelidir. Suçlu Ç. lar için ayrı bir okul programı, ayrı ve değişik dinlenme saatleri uygulanması ve ayrı bir aile hayatı yaratılması gerekmektedir. Çevresini değiştirerek onu suç işlemiş olmanın utancından kurtarmak, kışkırtıcı sebeplerden uzaklaştırmak da başlıca çarelerdir.

Çocuk mahkemeleri: Ceza kanunlarınca «küçük» sayılan kişileri (Türk Ceza Kanununa göre 11 - 18 yaş arasında bulunanlar) işledikleri suç dolayısiyle yargılamak üzere kurulmuş olan özel mahkemeler. Bu mahkemelerin gerek kuruluş tarzı, gerek yetkileri memleketten memlekete değişmektedir. Genel olarak bir yargıçtan kurulur ve bu yargıca yargılama görevinde Ç. sorunlarında uzman kişiler (bazı kere mahkemede üye olarak) yardım eder. Ç. mahkemeleri, çoğu memleketlerde, suç işlemiş olmakla birlikte yardıma ve korunmaya muhtaç görülen küçüklerle de ilgilenmekte, bu konuda gerekli koruma tedbirlerini almaktadır.

Ç. mahkemelerinde yargılama, özel bir muhakeme usulü kanunu ve her türlü tören ve gösterişten uzak olarak uyarınca yapılmaktadır.

Yurdumuzda küçük sanıklara uygulanabilecek özel bir muhakeme usulü kanunu bulunmadığı gibi, bunları yargılıyacak ya da daha uygun bir deyimle bunlar konusunda gerekli tedbir kararını alacak özel bir başvurulacak yer, özel Ç. mahkemeleri de yoktur.

Bizde Ç. mahkemesi kurulması için ilk çalışmalar 1945 yılında başlamış; 1952 yılında bu konuda bir de ön-tasarı hazırlanmıştır. O günden bu yana Ç. mahkemeleri işinin yetkili çevrelerce zaman zaman ele alındığı ve bu konu üzerinde çalışmalarda bulunulduğu halde, henüz olumlu bir sonuca ulaşılmış değildir. 1961 tarihli Anayasamızın 135. maddesinin «Küçüklerin yargılanması hakkında kanunla özel hükümler konulur» diyen 2. fıkrası gelecek için önemli bir inancadır. Bugün için yurdumuzda küçük sanıklar, normal görevli ortak hukuk ceza mahkemeleri tarafından genel hükümler uyarınca yargılanmaktadır.

İlk Ç. mahkemeleri 1899 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde (Chicago'da) kurulmuştur.

Çocuk ıslah evleri (İng. Juvenile Reform Schools ya da Reformatories): Suç işlemiş Ç. ları «kapalı çevrede» yola getirme ve eğitme amacını güden kurumlar. Kapalı çevrede eğitim, suçlu Ç. un normal ve tabiî çevresinden alınarak bir kuruma kapatılması, eğitilmesinin ve yola getirilmesinin bu kurum içinde yapılması demektir.

Ç. ıslah evlerinde uygulanan eğitim metotları ne kadar çok ve değişik olursa olsun, hepsinin amacı Ç. un kişiliğinin gelişimine pedagojik bakımdan etki yapmak; Ç. u, toplumun yararlı bir üyesi olacak şekilde yetiştirmek; ona, faydalı bir kişi olmasını sağlıyacak meslek eğitimi vermektir. Çevreyi yadırgamış suçlu Ç. ları koruma, eğitme, yola getirme için kurulan bu kurumların yönetimini ve çalışmalarını düzenlemek amacı ile bugün devlet sektörü ve özel sektör tam bir iş birliği yapmış bulunmaktadır.

Ceza Kanunumuzun 54. maddesine göre, Ç. ıslah evleri (ıslahhane) 11 - 15 yaşları arasında bulunup işlediği bir suçtan ötürü kişisel hürriyeti bağlayıcı bir cezaya (hapis cezası) çarptırılan Ç. ların cezalarını çektikleri kurumlardır.

Yurdumuzda ilk Ç. ısılah evi 1 şubat 1938 günü Edirnede açılmış ve buraya gönderilen Ç. lar, büyüklere mahsus cezaevinin iş atelyelerinden faydalanarak kunduracılık, terzilik, marangozluk, berberlik gibi zanaatlarla tarım çalışmalarında yetiştirilmeğe başlanmıştır. Aynı zamanda Ç. lara okuma yazma da öğretilmiştir. Kurum, 27 temmuz 1939 günü, Kızılcahamama taşınmış, oradan da 25 ekim 1940 günü Ankara yakınındaki Kalaba köyüne alınmıştır. Bu kurum bugün 200 kişi alabilmektedir. Görevli olarak 1 temsilci, 1 müdür, 2 doktor, 4 öğretmen, 7 atelye şefi ve usta, 10 gardiyan, 4 odacı, 1 ahçı ve 1 çamaşırcı vardır. Kurum, Ç. suçlulara mahsus ceza ve ıslah evleri hakkında umumî talimatname hükümlerine uygun olarak yürütülmektedir.

Kalaba ıslah evinin iç disiplini 10 gardiyanla sağlanmaktadır. Kurum büsbütün «açık» vasıftadır. Hiçbir surette cezaevi olarak görünmez. Disiplin ve günlük hayat «kendi kendini yönetim» esasına dayanmaktadır. Çevresinde güvenlik tedbiri olarak kaçmaları önliyecek tel örgü, duvar v. b. yoktur; gardiyanların hiçbiri silâh taşımamaktadır. Kurumun bina ve eklentilerinde Ç. lar serbestçe dolaşabilmektedirler. Böylece Ç. lara kişisel sorumluluk duygusu verilmeğe çalışılmaktadır.

Kuruma, ilk kurulduğu zaman genel bütçeden 25 711 liralık bir döner sermaye verilmiş, türlü cezaevlerinden çeşitli tarihlerde 183 640 liralık sermaye nakli yapılmış ve elde edilen kârlarla bu sermaye 533 354 liraya yükselmiştir.

Islah evlerinin bulunduğu yerlerde işlenen suçların bir günden başlıyan cezaları bu kurumlarda uygulanmaktadır. Başka hallerde Ç. un bulunduğu yer ile kurum arasındaki uzaklık ve yolda geçecek süre göz önünde tutularak, Ç. un kuruma çağrılmasının uygun olup olmıyacağını kurumun bulunduğu yerdeki Cumhuriyet savcısı takdir etmektedir. Şimdilik ancak geri kalan cezaları 6 ay ya da daha çok olan Ç. lar ıslah evine gönderilebilmektedir.

Ç. ceza ve ıslah evlerinin amacı, yönetmeliğin 4. maddesinde gösterilmiştir. Bu madde gereğince amaç: «Suçlu Ç. ları yetiştirmiş ve hayata karşı hazırlanmış olarak topluma vermektir».

Ç. lar, kuruma kabul edilip gözlem evresini geçirdikten sonra istek ve yeteneklerine uygun bir işte çalıştırılmak üzere demircilik, marangozluk, terzilik ve kunduracılık atelyelerinden birine ayrılmaktadır. Ç. ların mânevi kalkınmasını sağlamak için de okuyup yazmadan başlanarak her türlü kültür ders ve çalışmaları düzenlenmektedir. Bütün hükümlüler için ilk okul programını izlemek zorunludur. Bu amaçlı sınıflar kurulmuştur.

Ankara Ç. Islah Evinden başka, 1962 yılının ilk aylarında İzmirde de 150 kişilik bir ıslah evi açılmış bulunmaktadır. Yakın bir tarihte Elâzığda da 150 kişilik bir kurumun açılması için çalışmalara başlanmıştır.

Ceza Kanunumuzun 55. maddesi gereğince 15 - 18 yaşları arasında bulunup suç işliyen ve hapis cezasına çarptırılan küçükler ise bu cezalarını özel ceza evlerinde çekeceklerdir. Bu ceza evlerine Ç. ceza evleri adı verilmektedir. Yönetimlerinde de yukarıda adı geçen umumî talimatname hükümleri uygulanmaktadır. Bununla birlikte, bu kurumlar rejimleri bakımından ıslah evlerinden farklı bir durumdadır. Bugün yurdumuzda bu çeşit dört ceza evi vardır (Eskişehir [110 kişilik], İzmir [80 kişilik], Konya [60 kişilik] ve Sinop [150 kişilik]).

Çocuklara iş gördürme: Ç. ların normal vücut yapısı ve ruh gelişmini sağlamak için yapacakları işlerin belirtilmesi ve iş hayatlarının düzenlenmesi. Bu amaçla kanun, iş gördürme bakımından Ç. lara koruyucu hükümler koymuştur.

Anayasamızın 45. maddesine göre «Ç. lar, gençler, çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar». 1930 tarih ve 1489 sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu gereğince, 12 yaşından aşağı bütün Ç. ların fabrika ve yapımevi gibi her türlü zanaat kurumlariyle, maden işlerinde işçi ve çırak olarak çalıştırılmaları yasaktır. 12 - 16 yaşları arasında bulunan kız ve erkek Ç. lar, günde en çok 8 saatten fazla çalıştırılamaz (mad. 173). 12 - 16 yaşları arasında bulunan Ç. ların gece saat 20 den sonra çalıştırılmaları yasaktır (mad. 174). Mahallî belediyelerce bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşından aşağı Ç. ların çalıştırılması da yasak edilmiştir (mad. 176).

Benzeri hükümleri içine alan 1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu da maden ocakları işleri, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel yapımı gibi yer ya da su altında çalışılacak işlerde, 18 yaşını doldurmamış Ç. ların çalıştırılmasını yasak etmektedir (mad. 49). Yine aynı kanunun 50. maddesi hükmünden olarak 18 yaşına kadar (18 dahil) Ç, ların çalıştırılması doğru olmıyan ağır ve tehlikeli işler 1948 tarih ve 3/7896 sayılı Ağır Tehlikeli İşler Tüzüğü tarafından tesbit edilmiştir. Bu tüzüğün 1. maddesine göre, 16 yaşını doldurmamış Ç. lar işçi olarak ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılamaz.

12 den 18 yaşına kadar Ç. ların her hangi bir işe alınmalarından önce kurum doktoruna, bunun bulunmadığı yerlerde hükümet ve belediye doktorlarına muayene ettirilerek, yapacakları işin niteliğine ve şartlarına göre yapılarının dayanıklı olduğunun raporla tesbit ettirilmesi gerektir (İş Kanunu, mad. 60).

Borçlar Kanununun 318 ve 330. maddeleri de çıraklığa yerleştirilen küçüklerin korunmasını amaç tutan hükümler koymuştur.

Çocukların bırakılması: Kendini tek başına koruyamıyacak durumda olan Ç. un, onu korumakla yükümlü bulunan kimse tarafından kendi başına bırakılması. Bu hal, doğurabileceği tehlikeli sonuçlar düşünülerek kanunlarca suç sayılıp cezası belirtilmiştir. Nitekim bu anlamda bir hüküm, Ceza Kanununun 473. maddesinde de yer almıştır. Ayrıca, Ceza Kanununa göre, bırakma işinden Ç. a büyük bir zarar gelmişse, ölüm olmuşsa, bırakılan yer insan bulunmıyan bölge ise, bırakma işi kanunun belirttiği yakın hısımlar tarafından ya da bunlara karşı işlenmişse, suçun cezası daha da ağır olacaktır.

Hukukumuzda bu korumadan faydalanan Ç. lar 12 ve daha küçük yaşta bulunanlardır (bk. Türk Ceza Kanunu, mad. 473 - 476. Çocuk Hakları).

Çocuk evlenmeleri: İki Ç. arasında ya da bir Ç. la bir yetişkin arasında törel bağıtlı evlenme. Bu Ç. evlenmelerinin amacı, aile bağlantılarını alabildiği kadar uzak bir gelecek için perçinlemektir. Ç. lar çok kere ergin olmadan, hattâ bazı kere dünyaya gelmeden önce nişanlanırlar ya da bir oğlan Ç. la yetişkin bir kız Ç. arasında bir bağlantı kurulduğu halde bile bir aralık başka bir erkek asıl kocanın yerini alır. Evlenmelerin Ç. lar yoliyle belirli aileler arasında sınırlandığı da olur. Bu yol, doğu ve güneybatı Avrupa, Asya ve özellikle Hindistanda çok yaygındır. Hindistanda Ç. evlenmeleri babanın yetişkin, fakat evlenmemiş olan kı-

1

2

3

4

5

1. Sanat araciyle iç benliğini anlatma; sekiz ile on dört yaş arasında bulunan Türk çocuklarında resim sanatı (sulu boya);
2. «Sevdiğim hayvan» (yaş 8);
3. «Geçit resmi» (yaş 13);
4. «Çiçek» (yaş 14);
5. «Pazar» (yaş 12),

zını evinde tutarak günaha girmek istememesinden ileri gelmekte idi. Gelinin mehrini ve haklarını kaybetmemek ve kocayı seçebilmek için erkenden ailenin bağlı olduğu kastın töre ve göreneklerine uygun olarak ve alabildiği kadar faydalı bir bağlantı kurmak yolu aranır. Ç. evlenmeleri ile Hindistanda uygarlık yolunda ileri görüşü benimsiyenler arasında savaşılmaktadır, hattâ Çinde yasak edilmiştir.

İlkel aile topluluklarında Ç. evlenmeleri önemli bir rol oynar; meselâ Yeni Gine'nin Kay'larında bir iki yaşındaki kız Ç. ları sözle bağlanır; Ç. 9 yaşına girdiği zaman, bazı armağanlar alındıktan sonra törel olarak ve belde göreneğince evli kadın olarak kabul edilir; bununla birlikte, bu durumu ile de ana babasının evinde kalmakta devam eder. Ancak ergin yaşa vardıktan sonra bu sıfatına büsbütün sahibolur ve kız kocasına verilir. Ç. nişanlanmaları Ortaçağda prens ailelerinde ve şimdi de Müslümanlarda, Yahudilerde, Sırplarda v. b. vardır. Asıl düğün ise cinsî olgunluk çağına ulaştığı zaman yapılır.

Çocuk düşürme: Gebeliğin vaktinden önce ortadan kaldırılması, dölütün normal doğum beklenilmeksizin ana rahminden çıkarılması.

Eski çağlarda cezayı gerektirir bir iş olarak görülmiyen Ç. düşürme, Hıristiyanlığın doğuşiyle Katolik kilisesi tarafından mahkûm edilmiştir. Çünkü Ç. düşürmesi, amacı insan soyunu sürdürme olan evliliğe aykırıdır; ana rahmine düşmekle hayata hak kazanan dölütü böylece öldürmek, adam öldürmekten farksızdır. Özellikle dölüt suçsuz ve kendini koruyamıyan bir varlıktır; yaşamadan öldürülmekle vaftizden de yoksun kılınmaktadır. Bu dinî düşüncelerin etkisi altındadır ki lâik hukuk, Ç. düşürme işini suç saymak zorunluğunu duymuştur. Nitekim V. Karl'ın Ceza Kararnamesiyle Fransa kıralı II. Henri'nin Fermanı (1556) bu anlamda hükümleri içine almaktadır.

İslâm hukukunda da Ç. düşürme «bir müsaade-i şer'iyyeye müstenid olmaksızın» bir cinayet sayılmıştır; Ç. düşürenler ise «cani» dir. Bu suçu işliyenler «ta'zir (= bahane)» cezasiyle birlikte gurre adını taşıyan bir zarar ödemeğe mahkûm olurlar.

Fransız Devrimiyle birlikte doğan ve hukuku lâikleştirme ve her türlü metafizik düşünceden sıyırma amacını güden akım, Ç. düşürme işinin meşruluğunu yeniden tartışma konusu yapmış, sonunda üç eğilim belirmiştir: 1. Bir eğilim, işin suç sayılmamasını savunmaktadır. Bu eğilim Ç. düşürme işinin sorumluluğunu, yapandan çok, onu bu suçu işlemek zorunda bırakan sebeplere yüklemektedir (Ekonomik zorunluklar, çağdaş toplumun ahlâk dışı anlayışları, kadının gebeliğin meyvası üzerinde sahibolduğu ileri sürülen hak gibi). Bu anlayış aynı zamanda malthus ve néo - malthusianisme doktorinine de dayanır; buna göre, Ç. düşürme işinin dölüt, aile ve toplum için zararlı olmadığı ileri sürülmüştür.

2. Başka bir eğilim ise bunun büsbütün tersinedir. İşin, kadını büyük tehlikelere atacağı, insanlığın temellerini kurutacağı gerekçesiyle salt suç sayılmasını istemektedir.

3. Bu eğilim de ancak kanunun izin verdiği haller dışında bazı kere sosyal, bazı kere sağlıkla ilgili zorunlar Ç. düşürmenin suç sayılmasını savunmaktadır.

Birinci görüş devrimin ilk yıllarında Sovyet hukuku tarafından benimsenmiş, İslâm hukuku ve günümüz kanunları ise, bazı ayrıntılarla genel olarak üçüncü görüşü kabul etmiştir.

Bugünkü hukukumuz da Ç. düşürmeyi çağdaş görüşe uygun olarak bir suç saymaktadır. Ç. düşürme suçunu Ceza Kanununun «Eşhasa karşı cürümler» başlığını taşıyan 9. babı içine yerleştirmekle. kanun koyucu, amacın, Ç. un hayatını korumak olduğunu üstü kapalı belirtmiş, aynı zamanda söz konusu suçu içine alan Dördüncü fasıl'a «Irkın tümlüğü ve sağlığı aleyhinde cürümler» başlığını vermekle de ırkın korunması gibi ileri bir düşünceyi, suçlamaya temel olarak koymuştur.

Ceza Kanunumuza göre, Ç. düşürme işinin suç olabilmesi için istiyerek işlenmesi gerekmektedir.

Kanunumuz, Ç. unu istiyerek düşüren gebe kadın gibi (mad. 469), gebe bir kadının Ç. unu isteği olmaksızın ya da isteği ile düşürten kimseyi de cezalandırmaktadır (mad. 468). Bu iki suç birbirinden ayrı olmakla birlikte birçok öğeleri ortaktır. Kanunumuz, Ç. düşürme suçunun cezalandırılabilmesi için, kadının ölümüne ya da bedenî bir zarara sebebolması şartını koymuştur (mad. 470).

Gebe kadının Ç. unu düşürten ya da Ç. unu düşürmesine yardım eden kimse «tababet ve şuabatı» adamı ise ceza artırılacak; eğer suç kendisinin ya da akrabasının şeref ve namusunu kurtarmak için işlenmiş ise indirilerek verilecektir (mad. 472).

Kanunumuz, bazı yabancı kanunlarda olduğu gibi, sağlıkla ilgili bir zorunluğa dayanan Ç. düşürmenin cezalandırılmıyacağını açıkça belirtmemiş ise de, bu sonuca dolaylı olarak varmak mümkündür. Nitekim bir meslek ya da sanatın usulüne uygun olarak yapılması, ceza kanununca suç sayılan bir iş konusunda olsa da, suçun «hukuka aykırılık» öğesini ortadan kaldırdığından suç meydana gelmiyecek, yani iş cezalandırılmıyacaktır. Sağlıkla ilgili bir zorunluk yüzünden Ç. düşürmeğe varan «tıbbî müdahaleler» de bu aradadır ve bu sebeple cezayı gerektirmez. Bununla birlikte, sağlıkla ilgili Ç. düşürmenin olağan bir operasyondan ayrı oluşu ve uygulanmasında bazı özellikler göstermesi (hakları Medenî Kanun tarafından korunan ikinci bir şahsın da - dölüt-varlığı gibi) bir kısım kanun koyucularını, ceza kanunlarında bu konuda açık hükümler bulunmasını istemeğe götürmüştür (meselâ, İsviçre Ceza Kanunu, mad. 120). Bu anlamda özel bir hükmün ceza kanununda bulunması halinde, bir Ç. düşürmenin yasak olup olmadığı artık tıp sanatında uygulanan kurallar yoliyle değil, fakat ceza kanununun özel maddesince hükme bağlanacaktır. Bu yol aynı zamanda Ç. düşürmeyi de gerçek bir denetlemeye bağlamış olacaktır.

ÇOCUK ANSİKLOPEDİSİ, 1927 de çıkan ilk çocuk ansiklopedisi. Yazarları Faik Sabri (Duran), M. Zekeriya (Sertel), Sabiha Zekeriya (Sertel) dır.

Millî Eğitim Bakanlığının koruculuğu altında çıkarılmıştır. Önce İngilterede meydana getirilip birçok dillere çevrilmiş olan ansiklopedi, ulusal istek ve duygularımıza uygun bir duruma konmuş, tarihimiz ve yurdumuzla ilgili bazı katmalar da yapılmıştır. Sekiz cilt olarak düzenlenmiş, yayınlanmaya başlanmışsa da, harf devrimi dolayısiyle eski harflerle bitirilmesine imkân kalmamıştır. Bunun üzerine 4 ciltte (1518) sayfa) kalmıştır.

Konular 12 bölümde toplanmıştır: 1. Dünya ve komşuları; 2. Ünlü adamların hikâyeleri; 3. Tabiat kitabı; 4. Masal ve hikâyeler; 5. Tarih; 6. Hayat bilgisi; 7. Kendimiz; 8. Memleketler; 9. Resimli atlas; 10. Sorular - cevaplar; 11. Oyuncaklar, eğlenceler; 12. Okul dersleri. Bu konular alfabe sırasiyle olmayıp yukarıda bildirilen çeşitlere her fasikülde yer verilmiştir. Bu ansiklopedi daha sonraları yeni Türk yazısiyle başkaları tarafından yeniden çıkarılmıştır. Bk. YENİ ÇOCUK ANSİKLOPEDİSİ

ÇOCUK BAHÇESİ: 1. Selânikte 1904 te yayınlanmaya başlanan haftalık bir çocuk dergisi. Çocukların iyi karakterli, aydın düşünceli yetişmelerine çalışan bu dergide Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Mehmet Emin (Yurdakul), Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi tanınmış şair ve yazarların şiir ve yazıları çıkmıştır. Ç. B. Türk çocuk edebiyatının gelişmesinde özel bir yer tutar. 43 sayı çıkmıştır.

2. 1914 te İstanbulda aynı adı taşıyan haftalık bir dergi daha çıkmıştır.

ÇOCUK ESİRGEME KURUMU (eski adı: **Himaye-i Etfal Cemiyeti**), Türk çocuklarının hayat ve hukukunu korumak dâvasını ele almış, yurt ölçüsünde çalışan bir kurum.

10 haziran 1921 de kurulmuştur. Kurucusu Atatürktür. 1 ekim 1921 de işe başlıyan Ç. E. K. Kurtuluş Savaşına katılan ana babaların çocuklarına kucağını açmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşına kendi dâvası çerçevesi içinde katılan çocuk, ordu ve halk arasında saygı kazanmakta gecikmemiştir. O günlerden sonra Ç. E. K. hızla genişlemiş, yurdu kapsıyan bir örgüt olmuş, günlük yaşayışta ailelere yardımcı bir kurum olarak yer almıştır. Kurum, Büyük Millet Meclisince de desteklenmiş, gelir kaynağı olacak bazı imtiyazlar elde etmiştir.

Çocuk Esirgeme Kurumunun amblemi

Tüzüğünün basıldığı 1922 yılında, çalışmalarına muayene ve tedavi çalışmalarını da katan kurum, 1923 ten 1925 e kadar çocuklara yiyecek, giyecek ve süt yardımlarını artırmış ve halkın yardımları ile kendisine gelir kaynağı olan vakıflar kurmaya başlamıştır.

Ç. E. K. nun 1922 de 6 000 liradan az olan bütçesi, daha sonraki yıllarda gelişerek bugün yalnız genel merkez bütçesi 4 000 000 lirayı bulmuştur.

Gelir kaynakları, halkın bağışları, devlet yardımları, üye ödentisi, şefkat pulları, yapı kiraları, bazı işletme imtiyazları (Ankarada Kavacık suyu, Bartın içme suyu), balo ve piyangolardır. Taşınmaz malları olan yapılar, Ankarada Anafartalarda merkez yapısından başlıyarak, iş yerleri ve apartmanları bir topluluk meydana getirir. En büyük geliri bu yapılar sağlar.

Ç. E. K. nun çalışmaları çocuk sağlığı ile ilgili yayınlar yapmak, çocuk bakımı kursları açmak, doğum evleri kurmak, doğum yapan kadınlara her türlü, yoksul aile çocuklariyle hasta çocuklara yardım, işe giden annelerin çocuklarına bakım, yoksul çocuklara okul gereçleri sağlamak, çocuk tiyatro ve sinemaları ile çocuk kitaplıkları açmak, çocuk haklarını koruyacak tedbirler almak, büyük çocuklara iş bulmak, çocuk mahkemeleri ve ceza evleri, ıslah evleri açmaktadır.

Ç. E. K. yurdun muhtelif yerlerinde 1945 yataklı 23 çocuk yuvası açmıştır (1959). Ayrıca «Çocuk ve Yuva» adlı bir dergi çıkarmaktadır. Bundan başka, «Türk Kadını» adlı haftalık bir dergi de çıkarmıştır. Kurum bugüne kadar 300 çocuk eseri bastırmıştır.

ÇOCUKLAR HAÇLI SEFERİ: bk. HAÇLI SEFERLERİ.

ÇOÇONA: BK. FULYA BALIĞI.

ÇOĞALTMA MAKİNESİ, bir yazının ya da çizimin çok sayıda kopyasını çıkaran makine. 1880 de Almanyada Alexander Shapiro (şapirograf kelimesi bu addandır) jelâtinli teknikle çalışan bir makine bulmuştur. Bunda kopyası alınacak yazı ya da çizim, zamk ve gliserinle kaplanmış bir silindirin üzerine konur, sonra kaldırılır, silindirin yüzeyinde mürekkepli bir iz kalırdı. Silindir beyaz yapraklar üzerinden geçirilince istenilen kopya elde edilmiş olurdu.

İlk kullanışlı Ç. M. olarak 1887 de İngilterede A. B. Dick'in bulduğu *mimeograph* kabul edilmektedir. Bu makinede bir şablon kullanılır ve baskıyı alacak yaprak, sabit bir çerçeveye konurdu. Kâğıdın üzerinde istenilen duruma getirilmiş şablona mürekkep sürülür, böylece kopya çıkarılmış olurdu. 1900 yılında mektupların kopyalarını çıkarmaya yarıyan *flat-bed* (yassı yataklı) denilen ve iki paralel levhadan yapılmış olan bir makine kullanılmıştır. Bu levhalar dört *rocker arm* (beşik kolu) ile birbirine bağlanır ve bir yay ile yerinde tutturulurdu. Sonradan bu makineyi Gamneter, kendi buluşu olan ve bugün de kullanılan rotatory (dönme) ilkesini uygulıyarak pek çok geliştirmiştir. Önceleri mürekkepli şerit, sonraları baskı mürekkebi kullanılmıştır.

Bugünkü makineler de aynı ilkeye dayanır. Bu arada pek çeşitli makineler bulunup kullanılmıştır. *Multigraph*, basım makinesinde olduğu gibi, değiştirilebilir harflerin kullanıldığı bir makinedir. Mürekkepli bir şeride yazı makinesi gibi yazar, sonra bu çoğaltılır. *Addressograph* makinesinde, harfler yerine, üzerine ad ve adres yazılmış madenden levhalar vardır. Ofset ya da litografik baskı tekniği ile baskı harflerinden ya da kazılmış çinko levhalarla çalışan özel bir Ç. M. de yapılmıştır. *Hectograph*, her keresinde gerekli ölçüde özel bir mürekkep sızdıran bir Ç. M. dir. Plân ve çizimlerden kopya çıkarmak için çok kullanılan çoğaltma yolu, açık mavi üzerine beyaz renkte kopya basan *blueprint* tekniğidir.

Fotoğraf da bir çeşit çoğaltma yoludur; çünkü bir negatif'ten birçok baskı yapılabilir. Gazete ve kitaplardaki fotoğraflar *half-tone-plate* tekniği ile, yani fotoğrafla baskının birleştirilmesi ile elde edilir. *Photostat* her çeşit yazı ve resmin fotoğrafını alan bir makinedir. *Mikrofilm* ise, az yer tutması ve gerektiğinde büyütülebilmesi bakımından başvurulan ve film alma tekniğine dayanan bir çoğaltma yoludur.

El yazısını çoğaltmak için başka makineler de bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi, bir kişinin bir düzineden çok mektubu bir kerede imzalamasına yarar. *Teleautograph*, bir yerde yazılan yazıyı başka bir yerden alıp çoğaltabilen bir makinedir. *Flexowriter* denilen makine ise, eski piyanolardaki şeritlerden çok küçüğüne benzer delikli şeritler kullanır. Bu şeritler makinenin, daktilo ile yazılmış bir yazıyı çoğaltmasını sağlar. *Xerography* elektrik yüklü parçacıklarla yönetilen bir çoğaltma yoludur.

Bugün, hem mürekkepli, hem de jelâtinli Ç. M. çeşitleri kullanılmaktadır. Bunlar yarı ya da tam otomatiktir. El ile çalıştırılanlar az sayıda kopya isteniyorsa, elverişlidir. Tam otomatik makineler elektrikle işler; saatte 5 000-10 000 temiz kopya çıkarabilr; belli sayıda kopya çıkardıktan sonra kendiliğinden durmak üzere ayarlanabilir. Bunların en son çıkanları küçük bir baskı makinesi sayılabilecek gibi temiz ve çabuk iş çıkarabilmektedir.

ÇOĞUL (Dil.; eski ter. Cemi; Fr. Pluriel; İng. Plural), kelimelerin aynı cinsten birçok varlıkları bildiren şekilleri. Türkçede Ç. eki *-lar*, *-ler* dir. Bir kelimeyi Ç. şekle koymaya *çoğullaştırma* denir. Yalnız isimler ve zamirler Ç. şekle sokulabilir: *kedi-ler*, *o-n-lar*; fiiller de, özneleri Ç. ise, çekim şekillerinde Ç. eki alırlar: *İnsan-lar düşünür ler*, *Çocuk-lar oyunu sever-ler* gibi. Sıfatlar, söz içinde isimleri

belirtici, zarflar ise sıfat ya da fiilin anlamını değiştirici görevde bulundukları için çoğullaştırılmaları gerekli görülmez; ünlemler ve kelimeler arasında anlam ilgileri kurmaya yarıyan bağlaçlarla edatlar ise çoğulluk kavramı ile ilgili değildir. Ancak, isim gibi kullanılan sıfatlar ve ünlemler de Ç. eki alır: *Güzel-ler*, *yüksek-ler*, *ah-lar*, *of-lar*.

Türkçede Ç. eki almadan kendi başına Ç. anlamı veren *biz*, *siz* zamirinden başka kelime yoktur (İng. *foot*: *feet*, *mouse*: *mice*, *man*: *men*, *woman-women*); bu: *bun-lar*, şu: *şun-lar*, o: *on-lar* (eski şekli ol: *o-lar*) zamirlerinde de çoğullaşınca değişiklikler olmaktadır. Ç. anlamı vermek için soyut ya da somut hemen her isme *-lar* ∾ *-ler* eki eklemek gerekir: *Masa-lar*, *ağaç-lar*, *güzellik-ler*, *iyilik-ler*. Ancak *duman* kelimesi gibi kütle birliği anlatan bazı isimlerle *akıllılık*, *aydınlık*, *sarılık*, *mavilik* gibi nitelik isimleri çok zaman tekil olarak kullanılır; Ç. şekilde ise ayrı anlam alırlar: *akıllılıklar* (= akıllıca [alay için *delice*] işler), *aydınlıklar* (= aydınlık yerler), *sarılıklar* (= sarı lekeler), *mavilikler* (= açık gök) anlamına gelir. Bazı kere tekil şekilde kullanılmış olan kelimeler de Ç. anlamı verebilir: *Çiçek yetiştirmek*, *balık tutmak*, *kitap sevmek* sözlerinde bir tek çiçek, balık ya da kitap kastedilmez.

Topluluk isimleri, anlam bakımından birçok bireyler hatıra getirirse de, bir birliğin soyut ismi olması bakımından aslında tekil sayılır; çünkü *ordu*, *sınıf*, *aile* bireylerin meydana getirdiği kuruluşun adıdır; bireylerin kendilerinin değil.

İsim tamlamalarında, belirten ve belirtilen isimlerin çoğullaşmaları, kendi anlamlarına göredir: *Çocuk-lar-ın bakıcısı*, *Çocuk-un bakıcı-lar-ı*, *Çocuk-ların bakıcı-lar-ı*. Fakat *eğrelti otları* gibi isim tamlamaları, bir varlığın cinsini gösterdiği zaman, birer birleşik kelime değerinde oldukları için, bunların yalnız belirtilenleri çoğullaştırılır. Sayı sıfatı ile belirtilen isimler, özel kullanışlar ve anlamlar dışında çoğullaştırılmaz: *iki insan-lar*, *üç kitap-lar* denmez; *yedi kardeşler*, *üç güzeller* gibi sıfat tamlamaları kaynaşmış kalıplardır. Belgisiz sıfatlarla yapılanlardan *birkaç insan* tamlamasında isim, Ç. eki almazsa da, *birçok insan-lar*'da alarak ayrılık gösterir.

Cümle kurmuş olan çekimli fiillerin, öznesi insansa Ç. şekilde çekilmesi Türkçede bir kuraldır: *Çocuk-lar koşuşuyor-lar*, *Anne-ler çocuklarına düşkün olur-lar* gibi. Türkçede: *Meyva-lar olgunlaştı-lar*, *Çiçek-ler açtı-lar* denmez; ancak, insandan başka olan bu özneler Ç. ise ve cümle içinde geçmemişse, fiillere Ç. şekilleri verilerek, öznelerin çoğulluğu belirtilmek yolu tutulur. Bir de hayvanları ve cansız eşyayı insanmış gibi konuşturan «teşhis ve intak» sanatında, hayvanların özne olarak bulunduğu cümlelerde fiillere Ç. eki getirilir: «Hayvanlar bir gün ormanda toplanmışlardı, aslanı kendilerine başkan seçmişlerdi» gibi.

Türkçede Ç. şekilde bulunan kelimeler yalnız çokluk anlatmaz. Saygı için de Ç. şekli ile kullanılan kelimeler vardır: *Sen* yerine *siz*, *ekselânsları*, *cenapları*, *hazretleri*; alçakgönüllülük göstermek için de *ben* yerine *biz* kullanılır. Özel isimlerde Ç. şekli yüceltme (*Mustafa Kemal'ler*, *Fatih'ler*), benzerlik (*Biz ne Kızılırmak'lar gördük*), aile (*Ahmet'ler*, *Hüseyin'ler*) anlamları verir. Rakamlardan sonra belgisizlik anlatır: *Şimdi 800lerde olmalıdırlar*. *Avrupa ile sıkı kültür temasımız 1900 sıralarında başlar*. *Saat beş sularında* gibi.

Türkçede bugün Ç. eki olarak kullanılan *-lar* ∾ *-ler* ekinin tarihi eski çağlara çıkar. Çuvaş Türkçesini saymıyacak olursak, bu ek bütün çağdaş Türk dil ve lehçelerinde kullanılır. Çağdaş Türkler arasında *-lar* ∾ *-ler* şekli yanında *-nar* ∾ *-ner*, *-tar* ∾ *-ter* gibi assimilâsyon sonunda meydana gelmiş ikincil şekiller de kullanılır. Bunun gibi, Yakut Türkçesinde *-lar* (*-ler*) eki yanında *-tar*, *-dar* ve *-nar* şekilleri de tesbit edilmiştir.

Çuvaş Türkçesinde *-lar*, *-ler* yerine *-sem* (Aşağı Çuvaşça) ya da *-sam* ∾ *-sem* (Yukarı Çuvaşça) ekleri kullanılır.

Bugün hemen bütün Türk dillerinde kullanılan *-lar*∾*-ler* ekinin kökünü kesin olarak bilmiyoruz. Bu hususta Macar Türkologlarından B. Munkácsi ile D. R. Fokos (Alm. Fuchs), Alman Türkologlarından W. Bang, Fin Türkologlarından M. Räsänen birtakım etimolojiler ileri sürmüşlerse de, bu ekin kökeni sorusu, henüz kesin olarak çözülememiştir. Bu ekin Türkçedeki görevi ve rolü üzerinde de birçok Türkologlar durmuşlardır. Bu bakımdan Polonyalı T. Kowalski'nin etüdü her yönden anılmaya değer.

Eski Türk dillerinde (özellikle Kök Türkçe ve Uygurcada) *-lar* ∾ *-ler* eki yanında Ç. eki olarak *-t* ve *-s* eklerinin kullanıldığını da biliyoruz. Örnekler: Kök Türkçe ve Uygurca *tigin* (= prens) kelimesinin Ç. u *tigit*, *tigitler*; Kâşgarlı Mahmut da *tigin* kelimesinin *tigit* ve *tigitler* olarak çoğullaştırıldığını belirtir. Türkler arasında eskiden beri kullanılan *alpağut* (= alp, soylu) kelimesi de Türkçe *alp* kelimesinin Ç. u olarak kabul edilir. Eski Türkçede «kadın» anlamında kullanılan *uragut* kelimesinin sonundaki *-t* eki de belki bir Ç. ekidir. Kök Türkçe ve Uygurcada Türkçe *tarkan* kelimesi yanında kullanılan *tarkat* kelimesindeki *-t* eki de bir Ç. ekidir. Bunun gibi, Kök Türkçede kullanıldığını bildiğimiz *şadapıt* kelimesi *şad* sanının Ç. şekli sayılır. Son olarak, Kök Türkçe ve Uygurca *işbaras* kelimesinin sonundaki *-s* eki de bir Ç. ekidir.

Bu kelimelerdeki *-t* ve *-s* eklerinin Moğolcadan geldiği anlaşılıyor. Bu eklerin kökeni üzerine Fransız sinoloğu Paul Pelliot'nun ileri sürdüğü iddia dikkate değer. Ona göre, Orhon yazıtlarında tesbit edilen bu Ç. ekleri, Moğolca konuştukları bilinen Juan - Juan'lardan kalmıştır. Bilindiği gibi, Türkler siyasal bağımsızlıklarını kazanmadan önce Juan-Juan'ların göçebe imparatorluğuna bağlı bulunuyorlardı. Juan - Juan egemenliğinin sona ermesi üzerine Türkler onların devlet örgütünü olduğu gibi alıkoymuşlardı. Bu sebeple, Türklerin dilinde kullanılan sanlarda birçok Moğol özellikleri kalmıştır. Ancak, bu özellikler sonradan Türkler arasında eski görevlerini kaybetmiştir. Bundan dolayı Türkler *tigin* (= prens) kelimesinin Ç. şekli olan *tigit* kelimesini *-ler* ile tekrar çoğullaştırmışlardır.

ÇOK AYAKLILAR ya da ÇOK BACAKLILAR (*Myriapoda*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Gerçek eklembacaklılar (Euarthropoda) alt kolunun bir sınıfı. Bu hayvanların vücutları, bir baş ile benzer bölütleri bulunan uzun bir gövdeden yapılmıştır. Başta bir çift duyarga, üç çift ağız parçaları vardır. Püskül ya da boru biçiminde olan trakelerle solunurlar. Her bir bölütte 1 - 2 çift ekstremite bulunur. Boşaltım organları Malpighi kanalcıklarıdır. Kara hayvanlarıdır. Rutubetli yerlerde, taşların, yaprakların altında yaşarlar. Kırk ayaklar (Diplopoda) ve Çıyanlar (Chilopoda) gibi takımları tanınmıştır.

ÇOK DİŞLİ MERSİN BALIĞIGİLLER (*Polyodontidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Mersin balıkları (Chondrostei) takımına giren bir familya. İlkel yapılı olup ağız bölgeleri uzun bir kaşık biçimindedir. Bıyıkları yok-

tur. Vücutları çıplak olur. Kuyrukları heteroserktir. Etleri yendiği gibi, yumurtalarından da havyar yapılır. Kuzey Amerikanın güney ırmaklarında ve Çinde yaşarlar. Kaşık ağızlı Mersin balığı (Polyodon spathula) iyi bilinen bir türüdür.

ÇOK DÜZLEMLİ AÇI (Fr. Angle polyèdre), birkaç düzlemin birbirini kesmesi ile meydana gelen açı. Bir D doğrusundan çıkan iki yarım düzlemin meydana getirdiği şekle *iki düzlemli açı* denilir. Bir S noktasından her hangi, üçü aynı düzlem içinde bulunmamak üzere, n ışınının ikişer ikişer birbirini izliyen ışınlarının aralarındaki düzlemler n kenarlı bir S köşesi belirtir. Bu şekle *çok düzlemli* ya da *çok düzlemli açı* denilir. Işınlara *ayrıt*, birbiri ardından gelen açılara da *yüz açıları* denilir. Bir çok düzlemli ayrıt sayısına göre ad alır; üç düzlemli, dört düzlemli gibi. Çok düzlemlilere ait şu kuramlar söylenebilir: 1. Bir üç düzlemlide, eşit yüz açıları karşısında eşit iki düzlemli açılar bulunur. 2. Bir üç düzlemlinin yüz açılarından büyük olanın karşısında büyük iki düzlemli açı bulunur. 3. Bir üç düzlemlide iki yüz açısının toplamı üçüncüden büyüktür. 4. Bir çok düzlemlinin yüz açıları toplamı 0° ile 360° arasındadır.

ÇOK EKSENLİLİK: bk. EKSEN.

ÇOK EMBRİYONLULUK: bk. EMBRİYON.

ÇOK HÜCRELİLER (*Metazoa*), Bir hücreliler (Protozoa) dışında bütün hayvanları içine alan bir alt âlem. Ergin halde doku ve organlar değişmiş olan çok sayıda hücrelerden yapılmıştır. Özel hücrelerle astarlanmış bir sindirim kanalları vardır. İlkel yapılı ve suda yaşıyan türler dışında üreme, başlıca eşeyli tipte olur. Her canlı birey daima bir tek hücrenin bölünüp çoğalması ve ayrıntı göstermesiyle meydana gelir ve bir embriyon evresi geçirir. Mesozoa, Parazoa ve Eumetazoa (Öz. çok hücreliler) olmak üzere üç büyük bölüme ayrılır.

ÇOK KILLILAR (*Polychaeta*), Omurgasız hayvanlardan Halkalı kurtlar (Annelida) kolunun Kıllı ayaklılar (Chaetopoda) sınıfına giren bir takım. Buraya giren türlerin çoğu yuvarlak ve uzun vücutlu olur. Ya serbest yaşıyanlarda olduğu gibi, birbirinin aynı yapılışta olan bölütlerden ya da borular içinde yaşıyanlarda olduğu gibi, birkaç farklı bölgeden yapılmıştır. Bölütlerden parapot denilen ve üzerinde kitin kıl demetleri bulunan çıkıntılar uzanır. Başlarında dokunaçları vardır. Çoğu ayrı eşeylidir. Gelişmelerinde trohofor lârvası görülür. Bazan döl değişimine rastlanır. Bazısının da ışık verme özelliği bulunur. Suda yaşar. 3500 kadar türü bilinmektedir. Palolo kurdu (Eunice viridis), nereyis (Nereis), arenikol (Arenicola), spirografis (Spirographis), serpula (Serpula) ve deniz faresi (Aphrodite aculeata) en iyi bilinen cinsin türleridir.

ÇOK ÖN DİŞLİLER (*Polyprotodontia*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Keseliler (Marsupialia) takımına giren bir alt takımı. Böcek ya da et yiyen türleri vardır. Özel köpek dişleriyle her yanda 4 - 5 üst kesici ve 2 - 3 alt kesici dişleri gelişmiştir. Azı dişleri keskin ve sivri uçludur. Keselidirler. Avustralyada olağanüstü gelişmiş bulunan bu hayvanların Keseli sıçangiller (Didelphydae), Keseli sansargiller (Dasyuridae), Keseli porsukgiller (Peramelidae), Keseli köstebekgiller (Notorycidae) gibi familyaları vardır.

ÇOK SAÇAKLI BALIK (*Polypterus bichir*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Saçak yüzgeçliler (Crossopterygii) takımının Çok saçaklıgiller (Polypteridae) familyasına giren bir tür. Vücudu 1 m den uzun olup mineli pullarla kaplıdır. Uzun olan sırt yüzgeci 8 - 10 parçadan meydana gelmiştir. Sırtı yeşil, karnı beyaz olur. Yüzme kesesi yardımcı bir solunum organı görevi görür. Yenir. Nil ırmağında yaşar.

ÇOK SAÇAKLIGİLLER (*Polypteridae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Saçak yüzgeçliler (Crossopterygii) takımına giren tek familyası. Üzerleri yuvarlak ve mineli pullarla örtülüdür. Sırt yüzgeçleri boydan boya uzanır. Tropik Afrikanın geniş ırmaklarında yaşar. Çok saçaklı balık (Polypterus bichir) ve Senegal çok saçaklı balığı (P. senegalus) türleri vardır.

ÇOK SPERMALILIK (Fr. Polyspermie, Yun. *polys* = çok, *sperma* = tohum), yumurta içine birden çok sperma girmesi hali. Bu spermalardan yalnız biri yumurtayı döller. Genel olarak normal olmıyan bir durumdur. Normal olarak vitellüsü bol olan eklembacaklılarda, kurbağalarda, sürüngenlerde ve köpek balıkları yumurtalarında görülür. Bir yumurtanın iki sperma ile döllenmesi (Fr. dispermie) Ç. S. ın özel bir halidir.

ÇOK TANRILILIK (Fr. Polythéisme), Tanrılar çokluğunun varlığını kabul etme ve bunlara tapma. Bu gibi Tanrılara tapmayı buyuran dinlere çok tanrılı (Fr. polythéiste) din denilir.

Karşıtı, bir tanrılılık (Fr. Monothéisme) tır. İnsanlığın, şimdikinden daha geri bir gelişme çağında Ç. T. ın meydana gelmesinin nedenleri çok olmakla birlikte, bunlar 3 grupta toplanabilir: 1. Doğa kuvvetlerinin, insanın üstünde korku ve dehşet etkisi yaratması ve insanın bu kuvvetler karşısında kendisini zavallı görmesi; 2. İnsanın, yaşadığı çevrede, kendisine baskın çıkan, iradesiyle onu yöneten, isterse onu öldürebilen, yok edebilen kimselerin bulunması; 3. Ölülerin rüyalara girip emirler vermeleri, isteklerde bulunmaları ve insanın gerçek istek, gerçek emir sayarak ölülerde, kendinde olmıyan kuvvetler görmesi.

Böylece 1. gök gürültüsü, yer sarsıntısı, fırtına gibi doğal olaylar, 2. kayser, despot, büyük rahip gibi insanlar ve 3. ölüler tanrılaştırılıyor ve öfkelerinden korunmak, iyiliklerini sağlamak için bunlara tapılıyor.

Çok tanrılı dinlerde tanrıların her biri, kökenine uygun olarak, belirli bir ya da birkaç alan üzerine egemendir. Örnek olarak, Roma dininde Mars savaşın, Mercurius para işleri ile hırsızların, Minerva bilgeliğin... tanrılarıdır. Ç. T. ın pek ilkel olmıyan çağında, tanrılar arasında bir tanesi baştanrı ya da tanrılar tanrısı oluyor ve insanlar tanrıların karşısında boyun eğdikleri gibi, öbür tanrılar da çok kere ona boyun eğiyorlar. Örnek olarak: Yunanlıların Zeus'u, Olympos'ta oturan tanrıların başıdır. Tanrılar onun sözünden çıkamazlar, çıkarlarsa öfkesine uğrarlar.

Ç. T.ta tanrılar, bahis konusu dinin az ya da çok gelişmiş olmasına göre, azçok anthropomorph'turlar. Yani, insanlarda bulunan yetiler, iyi ve kötü nitelikler, çok artırılmış olarak onlarda da vardır: Bu tanrılar, insanlar gibi kızarlar, öç alırlar, memnun olurlar, kıskanırlar . . . Ancak çok gelişmiş olan sistemlerde tanrılar yavaş yavaş somut kişiliklerinden kaybedip birer kavram olma yoluna girerler. Eflâtun'un idealara hâkim «En yüksek İyi» si kavram haline girmiş bir baştanrı olarak yorumlanabilir.

Ç. T.ın ilkel türleri arasında şöyle bir sınıflama da ya-

pılmaktadır: 1. *Puta taparlık* (eski ter. putperestlik; Fr. Idolâtrie): Kaba putlarla somutlaştırılmış birkaç tanrıya tapma; 2. *Sabeizm*: (Fr. Sabéisme): Ateşe, güneşe, aya, yıldızlara . . . tapma; 3. *Fetişizm* (Fr. Fétichisme): Zihni etkılıyen her türlü kuvvete tapma.

ÇOK TERİMLİ (Fr. Polynome): 1. Matematikte. Bir ya da birden Ç. T. bir anlatım.

2. Cebirde: Çarpanları sabit olan ya da değişkenlerinin kuvveti sıfır ya da pozitif tam sayı olan terimlerin toplamından meydana gelen bir ya da birden çok değişkenli cebirsel fonksiyon.

Ç. T., $a_0, a_1, a_2, \ldots, a_n$ bir H halkasının elemanları, x değişken olmak üzere:

$$P(x) = a_0 + a_1 x + a_2 x^2 + \ldots + a_n x^n$$

şeklindeki bir anlatıma x değişkeninin, katsayıları H halkası içinde olan Ç. T. leri denir. Bu Ç. T. yi meydana getirmek için kullanılan $a_i\ x_i$ işaretlerine bu Ç. T. nin terimleri denilir. n sayısına Ç. T. nin derecesi adı verilir.

$x_1, x_2, \ldots, x_n$ birer değişken ve $a_1, a_2, a_3, \ldots, a_n$ bir H halkasının elemanları olmak üzere:

$$A(x_1, x_2, \ldots, x_n) = a_\pi x_1^{m_1} x_2^{m_2} \ldots x^{\pi n} + a_y x_1^{v_1} x_2^{v_2} \ldots x_n^{v_n} + \ldots + a_a x_1^{a_1} x_2^{a_2} \ldots x_n^{a_n}$$

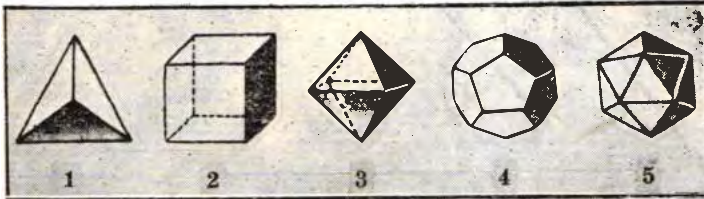
şeklindeki bir anlatıma n değişkenli bir Ç. T. denilir, ($\pi i_1\ V i_1 \ldots ai$) tam sayılardır. Ç. T. lerin toplamı, farkı, çarpımı yine bir Ç. T. dir. O halde, Ç. T. ler bir halka meydana getirir.

Bir değişkenli bir P (x) Ç. T. si en çok derecesi kadar çarpana ayrılır. İki Ç. T. nin çarpımının derecesi, bunların dereceleri toplamına eşittir. Bütün terimleri aynı dereceden olan Ç. T. lere homogen Ç. T. denilir.

ÇOK YÜZLÜ (Fr. Polyèdre), bütün yüzleri birer düzlem çokgen olan cisim. Üçgen piramit, beşgen prizma gibi. Her yüzün uzantısı Ç. Y. yü kesmiyorsa, bunlara konveks Ç. Y. denir. Konveks Ç. Y. ye ait şu özellikleri söyliyebiliriz: 1. Her doğru konveks Ç. Y. yü en çok iki noktada keser. 2. Bir düzlemle kesiti konveks çokgendir.

Düzgün Ç. Y.: Yüzleri birbirine eşit ve düzgün çokgen olan Ç. Y. lere düzgün Ç. Y. denilir. Yüzleri eşkenar üçgen olan piramitlere düzgün dört yüzlü (Ş. 1) denilir. Yüzleri kare olan altı yüzlülere küb (Ş. 2) denilir. Her yüzü eşkenar üçgen olan, sekiz yüzü bulunan cisimlere düzgün sekiz yüzlü (Ş. 3) denilir.

Yüzleri düzgün beşgen olan on iki yüzlü cisimlere düzgün on iki yüzlü (Ş. 4) denilir. Bütün yüzleri eşkenar üçgen olan yirmi yüzlü cisimlere düzgün yirmi yüzlü (Ş. 5) denilir. Düzgün Ç. Y. ler beş tanedir, fazla olamıyacağı ispat edilmiştir.

ÇOK YÜZLÜLER: 1. Düzgün dört yüzlü, 2. Küb, 3. Düzgün sekiz yüzlü, 4. Düzgün on iki yüzlü, 5. Düzgün yirmi yüzlü

ÇOKAK, Maraş ilinin Andırın ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 702 (1955) dir. Ç. Andırın'ın kuzeyinde dağlık bir yerdedir. Çevresiyle bağlantısı azdır. Ç. Andırın'a araba yolu ile bağlıdır. Çevresindeki dağlarda orman ve fundalıklar vardır. Halk çiftçilik yapar, hayvan yetiştirir. Kaynak ve dere sularından faydalanır.

Ç. bucağının nüfusu 3 417 (1955) dir. 6 köyü vardır.

ÇOKAL, ateşli silâhların bulunmasından önce kullanılan bir çeşit zırh. Genel olarak Ç., zırh ya da cevşen karşılığı olarak kabul edilirse de, onun zırh ve cevşenden ayrılan özelliği vardır. Ç., ince zincir şeklinde dokunmuş ya da örülmüş bir çeşit zırh olup gömlek olarak vücuda giyilirdi. Bk: CEVŞEN ve ZIRH.

ÇOKAN (1837 - 1865?), Kazak Türkoloğu. Kazakların son hanı olan Veli Hanın torunu ve Çingiz Türe'nin oğludur. Kökçedağ (Akmola) da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmet Hanife ise de, bütün Kazakistan'da Ç. adiyle tanınmıştır. Rus yayınlarında Çokan Velihanov adiyle tanınmaktadır. Ç., ilk öğrenimini özel olarak yaptıktan sonra Sibiryanın hükümet merkezi olan Omsk şehrindeki askerî okula girdi. Okula girdiği zaman Rusça bilmiyordu. Olağanüstü zekâsı ve yeteneği öğretmenlerinin dikkatini çekti. Burada Rusça ve Fransızca öğrendi. Ç., tatil aylarını, babasının evinde geçirir ve halk edebiyatı ile uğraşır, daha çok eski Türklerden kalan kahramanlık destanlarını toplamaya önem verirdi. Okulu bitirdikten sonra Rus ordusunda subay olarak çalışmaya başladı. Kırgızların *Manas* destanı bilim dünyasına ilk olarak Ç. tarafından tanıtılmış ve bir parçası Rusçaya çevrilmiştir. Bütün Rusya Türkleri arasında ün alan *Edige Bey ve Toktamış Han* destanını da ilk defa tesbit eden Ç. dır. Ç. ın Türkoloji alanındaki çalışmaları millî duygularının gelişmesine çok yardım etmiştir. Ç., din sorularında serbest düşünceli idi. «İkinci hâtıra» başlıklı yazısında Doğu ve İslâm kültürünü sert bir dille eleştirdi. Medrese ve tekkelere, Kazanlı ve Buharlı sofıalara karşı çok sert bir dil kullandı. Kazaklar arasında Hıristiyanlık propagandası yapan misyonerlere de saldırıyordu. Hıristiyanlığı kabul eden bir Kırgız aydınının kendi ulusuna faydası dokunmıyacağını, bu dönmelerin şahsî çıkarı ve yükselme yolunda koşan düşük kimseler olduğunu tekrarlamıştır. 1864 te Rusların Türkistanı ele geçirmek için harekete geçtikleri sırada Ç., general Çernyaev (b. bk.) e yaver atanmıştı. 1864 te bu görevden istifa ederek, Çin sınırındaki bir Kırgız beyinin kızıyle evlendi. G. Potanin istifa sebebini şöyle açıklıyor: «Pişpek ve Evliya Ata alınırken Rus askerlerinin, Ç. ın dindaşlarına ve ırktaşlarına yaptıkları zulüm ve vahşet onu çok üzdü, bu orduda kalamıyacağını bildirerek çekildi ve çadıra döndü» (Zapiski İmp. Russk. Geogr. Obşçestva, XXIX, 1904, 29 - 32). İstifasından bir yıl sonra kayın babasının çadırında öldü.

Ç. ın yazdığı araştırma, yazı ve raporlar Rus Coğrafya Kurumu tarafından toplanıp ölümünün 40. yıl dönümünde (1904) yayınlanmıştır. Bu kitapta 30 kadar yazı ve araştırma vardır. Arap harfleriyle tesbit ettiği *Edige ve Toktamış Han* destanı ise Rus Türkoloğu P. M. Melioranskiy tarafından 1905 te yayınlanmıştır.

ÇOKÇULUK (Fr. Pluralisme) [Fel., Man.] bir öğretinin, bir sistemin, bir kuramın v. b. temelinde ya da yapısında birden çok ilkenin bulunması hali. -Bu durumu savunan görüş.

1. *Varlıkbilim (Ontologie) de Ç.*: a. Varlığın bir tek ilkesi olmayıp birbirine indirgenemiyen birkaç ilkesi bulunduğunu savunan, b. Birden çok varlık türünün bulunduğunu ve bunların birbirinden büsbütün ayrı yapıda olduğunu öne süren öğreti (a ile b aslında birdir. Aralarında yalnız söyleyiş ayrılığı vardır).

2. *Bilgi kuramı metodolojide Ç.*: a. Bilginin yalnız bir tek yöntemle değil, ayrı ayrı birkaç yöntem yardımiyle elde edildiğini savunan, b. Bilimlerin, tabiat bilimi-mânevi bilim gibi, birbirinden öz bakımından ya da metot bakımından ayrı gruplar meydana getirdiğini savunan görüş.

3. *Mantıkta Ç.*: Bir sistemin temeline, birbirine indirgenemiyen, fakat birlikte bir bütün meydana getiren birden çok ana kavramı (örnek olarak aksiom'u) koyma hali.

1, 2 ve 3. te sözü geçen ilkelerin sayısı 2 olduğu vakit, bu Ç. a *ikicilik* (b. bk.; Fr. Dualisme) denilir.

Her türlü Ç. un karşıtı *tekçilik* (Fr. Monisme) tir. Bk. TEKÇİLİK.

ÇOKGEN (Fr. Polygone), doğru parçalarının uç uca birleşmesinden meydana gelen kapalı şekil. Bu doğru parçalarına Ç. in kenarları denilir. Kenarları aynı düzlem içinde bulunmıyan Ç. lere uzay Ç., aynı düzlem içinde bulunanlara düzlem Ç. denilir. Bir düzlem Ç. in her hangi bir kenarı uzatıldığında, şekil bu doğrunun bir tarafında kalıyorsa konveks, doğru tarafından ikiye bölünüyorsa, konkav Ç. denilir. Konveks Ç. in iç açıları toplamı 2 (n — 2) dik açıdır. Dış açıları toplamı dört dik açıdır.

Bir konveks Ç. in kenarları ve açıları birbirine eşitse, düzgün Ç. denilir. Bu Ç. lerin köşelerinden geçen çembere *çevrel çember*, kenarlarına teğet olan çembere *teğet çemberi* denilir.

ÇOKOSİ'LER, batı Afrikada, Ghana (eski Altın Kıyısı) da, Aşanti (b. bk.; İng. Ashantee) eyaletinde, Sansanne - Mangu yöresinde oturan bir Zenci kabîlesi. Aş. yu. 18 000 kişilik bir topluluk meydana getirirler.

ÇOKRAK, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kırım bölge (oblast') sinde, Kerç şehrinin aş. yu. 15 km kuzeybatısında bir göl. Azak Denizinden aş. yu. 350 m genişliğ ndeki bir toprak kuşakla ayrılmıştır. Yüzölçümü 8,5 km², derinliği 1,3 m dir.

ÇOKVE (Etnog.): bk. KİOKO.

ÇOLA, güney Hindistanda, bugünkü Madras devletinin bulunduğu yerde, eski bir Tamil kırallığı. Tarihi M. Ö. IV. yüzyıla kadar çıkarsa da, asıl büyük güç sahibi olduğu devir M. S. X. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar sürer. Bu devirde güney Hindistana hâkim olmuş, M. S. aş. yu. X. yüzyılında Seylan ve Dekkan'ın bazı yerlerini ele geçirerek, kıyıda 482 km lik bir toprak şeridi üzerinde genişlemiştir. 1310 yılında Melik Kafur yönetimindeki Müslüman ordularının güney Hindistanı alması sırasında, Ç. da istilâya uğramıştır. Bundan sonra eski önemini hiçbir zaman yeniden kazanamamıştır. Başşehri Tanjore idi.

ÇOLIM (Coğ.): bk. ÇULIM.

ÇOLPAN, Abdülhamid Süleyman (1898 - 1938), Özbek şairi. Ferganada Andican şehrinde doğmuştur. Önce medresede okumuş, daha sonra kendi kendini yetiştirerek genel kültürünü genişletmiş ve edebiyat alanında geniş bilgi edinmiştir. Özellikle Türkistan, Türkiye ve öteki Türk lehçeleriyle yazılmış edebî eserler konusunda derin bilgisi vardı. Türkiye Türkçesiyle de şiir yazmıştır. Rus ve batı klâsikleri ile modern doğu yazarlarının eserlerini incelemiştir. Rus yazarlarının bazı eserlerini, Hint şairi Rabindranath Tagore'un şiirlerini ve Shakespeare'in *Hamlet*'ini Özbek Türkçesine çevirmiştir. Ç. sade fakat büyüleyici üslûbu, şiirdeki ustalığı ve akıcılığı, ince edebî zevki ve deyişindeki sağlamlıkla çığır açıcı olarak önemli bir rol oynamıştır. Bugünkü Özbek yazı dilinin gelişme ve güzelleşmesinde onun etkisi büyüktür. Ç. ın asıl ünü, yüksek edebiyat yeteneğini, milletinin yabancı yönetim altında ezilmesini, aşağı görülmesini, yoksullaşmasını dile getirmek ve milletinin bağımsızlık ve kurtuluş isteklerini belirtmek yolunda kullanmasından doğmuştur. Ç. ulusal bilincin uyanması ve Türkistanın yabancı boyunduruğundan kurtulması için bütün güciyle çalışmıştır. Sovyet yöneticileri, kendisini birçok kereler hapsettikleri ve Moskovaya götürerek yurdundan uzakta tuttukları halde, ülküsünden hiç ayrılmamış, ölünceye kadar bütün varlığiyle ulusal amaçlarına bağlı kalmış, bu direnme öldürülünceye kadar sürüp gitmiştir. Sevilen şiirlerinin yardımiyle halk arasında düşünceleri çok yayılmıştı. Bazı şiirleri türkü olarak söylenmekte idi. Eserleri: Şiirleri *Uyganış* [1924], *Bulaklar* [1924] ve *Tan sırları* [1926] adlı kitaplarda yayınlanmıştır. Birçok şiirleri ise, elden ele dolaştırılarak okunmakta idi. *Yarkın Ay* ve *Halil Fereng* adlı iki piyesi de vardır. Yayınlanmış şiirlerinde, milleti ezenleri *Hoca, Böri* (= Kurt) ve esareti *Kişen* (= Zincir) gibi mecazî kelimelerle belirtmiştir.

ÇOLUTU (Coğ.): bk. ÇULUTIN - GÖL.

ÇOMAK: 1. Bir ucu yuvarlak değneğe verilen ad. Arapça *asâ* kelimesinin karşılığıdır. Ç. çok eski çağlardan beri yürümekte güçlük çeken ihtiyarlar tarafından taşınırdı. Ç. ın eski Türk dininde bir yeri olduğu hakkında bilgi yoktur. Yalnız Türk yargıçları ellerinde bir sopa taşımakta idiler. Fakat bu sopaya Ç. denildiğini bilmiyoruz. Bugün de Anadolunun birçok yerlerinde çobanların ellerinde bulunan değneklere de Ç. adı verilmektedir. Çocuklar tarafından oynanan çelik - çomak (b. bk.) oyununda ufak tahta parçasını çelmek için kullanılan sopaya da Ç. denilmektedir.

2. Eski savaş silâhlarından topuz (gürz) un ağaçtan yapılmış olanına verilen ad. Eski Türkler genel olarak savaşlarda ağaç topuzlar kullanırlardı. Türkler İslâm ülkelerini aldıktan sonra da uzun bir süre Ç. ı bir savaş silâhı olarak kullanmışlardır. Düşmanla göğüs göğüse yapılan savaşlarda kullanılan Ç., başka zamanlarda eyer kaşında asılı dururdu. Bu kelime, bu anlamda Farsçaya da geçmiştir. XIII. yüzyılda Arapça - Türkçe bir gramer kitabı yazan bir Arap yazarı, ed - debbûs (topuz, gürz) kelimesini Ç. ile karşılamıştır. Ç. ilk zamanlarda Osmanlı ordusunda da kullanılmıştır. Bu silâhı daha çok kumandanlar, kuvvetli ve cesur savaşçılar taşırlardı.

ÇOMAK, X - XI. yüzyıllarda Orta Asyada Uygurlar ile Müslüman olmamış başka Türklerce İslâmlara verilen ad. Her hangi bir Müslümana milliyeti ne olursa olsun, Ç. eri denilirdi ki «Müslüman adam» demektir. Müslüman olmıyan Türklerin İslâmlara bu adı niçin verdikleri henüz açıklanmamıştır. Ancak, İslâmların, Uygur ülkesi ile Müslüman olmıyan başka Türk kavimlerinin ülkelerinde ticaret işlerinin başlıca temsilcileri oldukları bu kelimeden anlaşılmaktadır. Bunun gibi, Ortaçağın son yüzyılları ile Yeni ve Yakın çağlarda güney Rusyada malını arabaya koyarak köylerde ticaret yapan küçük tacirlere de Ç. denilmekte idi. Bu kelimenin güney Rusyada kullanılmaya başlanılmasının Moğolların gelişi ile ilgili olduğu sanılıyor.

ÇOMBE, Moyşe (**Tshombe, Moishe**; doğ. 1918), Kongolu politika adamı ve Katanganın Kongodan ayrılması hareketinin kahramanı. Belçika Kongosundaki Metodist Misyon okulunda eğitim görmüş, 1951 de babasının Elizabethville'deki mağaza ve otel işlerini kendi üzerine almış, bu şehirdeki Afrikalılar ticaret odasının başkanlığında bulunmuş, 1956 da Lunda kabîle birliğinin başkanı olmuştur. Conakat partisinin lideri olan Ç., bağımsızlığa kavuşup cumhuriyet haline gelen Belçika Kongosunda Katanga bölgesi başbakanı olmuş, 11 temmuz 1960 ta bu bölgenin bağımsızlığını ilân etmiş ve cumhur başkanı seçilmiştir. Ç., daha çok Belçika Kongosunun bağımsızlığa kavuşmasından sonra hızlanan politik çalışmalariyle Leopoldville'deki merkezî Kongo hükümetini bir hayli uğraştırmış, bu arada siyasî rakîbi olan Leopoldville hükümeti başbakanı Lumumba(b.k.)yı öldürtmüş, Katanganın Kongodan ayrılmasına engel olmak istiyen merkezî Kongo hükümeti ve Birleşmiş Milletler kuvvetleriyle savaşmış, iki kere merkezî hükümetin eline geçmiş, Katangayı Kongodan ayırma politikasından vazgeçer gibi görünmüşse de, serbest bırakılınca gene eski politikasına dönmüştür. 1963 yılı ocak ayında Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin Katanga'da giriştikleri kesin harekât sonunda bu bölgenin başkenti Elizabethville'in ele geçmesi üzerine Ç., Katanga direnmesinin son kalesi sayılan Kolwezi şehrine sığınmıştır. Bu şehrin de düşmesi üzerine ülküsünden vazgeçmek zorunda kalmış, Katanga toprakları da Kongo'ya katılmıştır.

M. Çombe

ÇOMOLUNGMA (Tibet. = dağların ana Tanrıçası), Himalaya dağlarının ve dünyanın en yüksek doruğu olan Everest tepesine Tibetlilerce verilen ad (bk. EVEREST).

ÇONA, Rus Sovyet Federatif Cumhuriyetinin İrkutsk bölge (oblast') sinde ve Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir ırmak. Uzunluğu 581 km dir. Lena ve Aşağı Tunguska ırmaklarının su bölümü bölgesinden çıkarak Orta Sibirya yaylasından geçer, birçok çağlıyanlar meydana getirir. İlkbaharda karların erimesi üzerine kabarır, yazın suları çekilir. Mayıs ayı ortasında buzları çözülür, ekim ayı ortasında donar. Soğuk kışlarda suyu dibine kadar donar.

ÇONG - KUO [Çin. = ortadaki devlet], Çin devletinin Çince adı. Başlangıçta merkez bölgeleri, sonradan da bütün memleket için kullanılmıştır. 1911 de kurulmuş olan Çin Cumhuriyeti *Çong1 - hua2 - min2 kuo2* (= ortada parlıyan halk devleti) resmî adını taşımıştır. 1949 dan beri de *Çong1 - hua2 Jın - min kong - khı kuo2* (gelişmiş merkez halk cumhuriyeti) adını almış bulunmaktadır.

ÇONKADZE, Daniel (1830 - 1860), Gürcü şairi. Kvavali köyünde doğmuştur. Tbilisi (Tiflis) de okumuştur. Oset yazı dilinin kurucusu olarak tanınmıştır. Kutsal Kitab'ın bir kısmını Osetçeye çevirdiği gibi, ilk Oset dili sözlüğünü de yazmıştır. G. Eristhavi (b. bk.) nin çıkardığı «Tsiskari» dergisinde yayınlanan *Suramis tsihe* (Surami kalesi) [1859] adlı hikâyesi, Gürcü edebiyatında ilk realist sosyal eser sayılır. Ç. Oset halk edebiyatı ürünleri üzerinde de çalışmıştır.

ÇOPUR, yüzde ufak ufak birçok yara izi olan insana Ç. denir. Çiçek hastalığından kurtulan kişilerde Ç. yüz vardır. Zaten Ç. diye adlandırılan insanların % 90 ından çoğu çiçek hastalığı geçirmiştir. Bundan başka, iltihaplanmış ergenlik çıkaran gençlerin de yüzü Ç. olabilir.

ÇORA BATIR (ölm. 1546), Kazan hanlığının çökmesi ve Rus salgını sırasında çok önemli siyasî ve askerî rol oynıyan Kazan alplarından biri. Ç. B. destanında bildirildiğine göre, babası Narik, Kırım hanının yakın adamlarından biri idi. Bir gün hanın ahtacısı Ali Bey, kırk yiğidi ile Narik'in evini yağma edip kendisine ve oğlu Ç. B. a hakaret eder. Ahtacı Ali Bey gittikten sonra Narik, oğluna: «Sen yokken ben böyle hakaret görmemiştim; arslan gibi bir alp olduktan sonra mı hakaret göreceğim» diyerek oğlunu öc almıya teşvik eder. Ç. B. Ali Beyi düelloya çağırır, Ali Bey onun gençliğine acıyarak «düellodan vazgeç, zararlarınızı ödiyeyim» der. Ç. B. düelloda ısrar eder ve düelloda Ali Beyi öldürür.

Bundan sonra Ç. B.: «Kırımda bey değil, kara halktan birini öldüren bile yaşıyamaz» diye Kazan hanlığına kaçar.

O devirde Kazan, Rus entrikasının etkisi altında bulunan bir memleket olmuştu. Ç. B. ın bu zamana kadar destanlardan öğrenilen hayatını artık tarih içinde izlemek mümkün olmaktadır. Kazana gelişi 1526 - 1530 arasındaki yıllarda olsa gerektir. Bu yıllarda Kazanda iki büyük siyasî topluluk vardı: biri Rus çarına bağlanıp sürekli taht kavgasına ve Rus akınlarına son vermek istiyen yerli Kazan partisi, öteki ise bağımsızlığı korumak ve Ruslarla savaşmakta ısrar eden Kırım partisi idi. Ç. B. ın Kırımlı olduğu halde Kazan partisini tutmuş olduğu, Rus kaynaklarında yazılmaktadır.

1532 de Kırımlı Safa Giray Hanın Kazandan kovulmasına sebep olan ayaklanmada Ç. B. önemli rol oynamıştır. 1545 te Kazanın en erkli beylerinden Pulat Bey tarafından Ç. B. ile Kadiş Bey'in Moskovaya elçi olarak gönderildikleri ve bunların 29 temmuzda Moskovada bulundukları Rus kaynaklarında tesbit edilmiştir. Maksatları, ikinci defa han olan Safa Giray'ı Rus kuvvetiyle Kazandan attırmaktı. 1546 da Kazanda Kırım partisine karşı ayaklanma oldu; Safa Giray Han, Kazandan kaçmak zorunda kaldı. Ancak bir süre sonra tekrar ve üçüncü defa Kazan hanı oldu. Ç. B. 79 arkadaşiyle Moskovaya kaçarken yakalanıp Safa Giray Hanın emriyle 16 ağustos 1546 da, Kadiş Bey ile beraber öldürüldü.

Destanın Ç. B. ı tarihin Ç. B. ına hiç benzemiyor. Destan şairlerine göre, Ç. B. hain değildir. Bütün ömrünü Ruslarla savaşarak geçirmiştir. Kazan savaşında Moskovada iken evlendiği Rus kızından doğan oğlu tarafından öldürülmüştür. Başka bir söylentiye göre, 1555 te Kazan Ruslar tarafından alındıktan sonra, zırhı ve silâhlariyle kendini Kazan yakınındaki Kaban gölüne atıp öldürmüşlerdir. Üçüncü bir söylentiye göre de Ç. B. ölmemiş, «ölümsüz kırklar» a karışmıştır.

Kazan hanlığının son günlerinin tarihi ile ilgili olan Ç. B. destanı, Kırımdan Altaylara, İşim - İrtiş ırmaklarından Amuderyaya kadar çok geniş bir alana yayılmış olmakla birlikte esas tarihî çizgilerini saklamış; bilinmiyen bir sebeple bu serüvenci alp, çok ülküleştirilmiştir.

ÇORBA, genel olarak kaşıkla sıcak içilen sulu bir yemek. Her ulusta pek çok çeşitleri bulunan Ç. nın genel olarak pişirilmesi şöyledir: tencereye gereği kadar yağ konur, soğan kavrulur, yeteri kadar su katılarak kaynatılır, öteki gereç (mercimek, pirinç, bulgur, sebze v. b.) ler de katılarak kaynatılır. Su yerine et ya da tavuk suyu olursa, Ç. daha lezzetli olur. Ç. nın alaturka ve alafranga olmak üzere birçok çeşitleri vardır. Ç. lar genel olarak, un, sebze, pirinç, işkembe ve yoğurt Ç. larıdır. Bunlar içine katılanlara ve yapıldığı yere göre değişik adlar alır. Türklerin çok sevdikleri Ç. lar, tarhana (b. bk.) ve yoğurt Ç. larıdır. Anadolu köylerinde sabah kahvaltılarında çoğunlukla Ç. içilir.

ÇORBA KAPLUMBAĞASI: bk. KAPLUMBAĞA.

ÇORBACI, Osmanlı askerî örgütünde bölük komutanlığı derecesinde bir rütbe. Askerî sınıflara göre bölükbaşı, yayabaşı ve serpiyadegân karşılığı bir kelime olup daha çok acemi oğlanlar ile yeniçeri bölükleri komutanlarına verilen bir sandır. Bu anlamla Ç. genel olarak orta ya da bölük komutanı karşılığı bir terimdir. Zamanla orta ya da bölüklerin kazandıkları öneme göre, aralarında bir dereceleme olmuştur. Nitekim, sübaşı, bölükbaşı, yayabaşı, başbölükbaşı rütbeleri Ç. lar arasında bir derecelenmeyi gösterdiği kadar, ocak ağaları, ayân - i bektaşiyân ve sanâdid-i ocak adları ile anılan kul kethüdası, zağarcıbaşı, sansuncu (= *saysuncu*) başı, turnacıbaşı, dört haseki, muhzir ağa ve kethüda yeri ağaları Ç. lardan ayrı, daha yüksek ve yetkili rütbeler haline gelmiştir. Ç. lar, acemi oğlanları ortalarına ve yeniçeri ortalarına komuta ettiklerine göre, iki büyük grupta toplanırlar. Yetki ve erkleri de kumanda ettikleri ortanın durumuna göre değişir.

Acemi oğlanları Ç. ları arasında bu ocağın sonuncu bölüğü olan 31. odanın Ç. sı aynı zamanda acemi oğlanları ocağının kâtiplik hizmetini de görürdü. Törenlerde yeniçeri devecileri gibi balıkçıl tüyü takar ve fodula kâtibi altındaki yerinde bulunurdu. Acemi oğlanların ulûfelerini dağıtmak görevi de bu Ç. nın hizmetlerinden biri idi. Acemi oğlanları Ç. ları arasında en eskisi, başyayabaşı ya da başçorbacı adını taşır ve Gelibolu acemi oğlanları ocağı ağalığında bulunurdu. Bunlar yeniçeri keçesi gibi börk giyerler, üsküf yerine daltaç tasvir takarlar, taşraya çıktıklarında 20 000 akça ziâmet alırlardı. Yayabaşılar yükselince yeniçeri Ç. sı ya da 20 akça gündelik ile sipahi kâtibi olurlardı. Görevleri arasında kendi odaları neferlerini yoklamak, kaçakları tesbit ederek ocak kâtibine bildirmek, kalafat yerini bekletmek, hizmete konulan gemileri işletmek, resmî dairelerin odun ihtiyaçlarını karşılamak, Samakov (Bulg. Samokov) dan gemiler için çivi getirtmek, gemi yapımındaki acemileri denetlemek, odun kapısını bekletmek gibi işler vardı. Devşirmelerin toplanmasında bunlar sürücü (acemi oğlanlarını getiren) olarak hizmet görürler, ulûfe dağıtımında başlarında subaylık belirtisi olan keçeleri olduğu halde, acemi oğlanları meydanında toplu olarak bulunurlar ve ulûfe dağıtımına bakarlardı. Ölen ya da kaybolan acemi oğlanlarının eşyasını tesbit etmek üzere içlerinden biri beytülmalcı tâyin edilirdi.

Yeniçeri Ç. ları, subay sınıfının alt basamağı idiler. Bunlar bölük ya da orta komutanı olup cemaat ortalarında yayabaşı, ağa bölükleri ile sekbanlarda ise bölükbaşı adını da taşırlardı. Ç. , emri altındaki bölük ya da ortanın bütün sorumluluğunu ve disiplinini üzerine almış bulunurdu. Ç. nın yanında odabaşı, vekilharç, bayraktar ve baş eski adlarını taşıyan ikinci derecede subaylar bulunurdu. 1556 dan başlıyarak çuhadan yapılmış kaput giyme hakkını elde etmişler ve bu suretle elbiseleri, kırmızı çuha kaput, ince mintan, kırmızı şalvar ve sarı mest pabuç olarak tesbit edilmişti. Başlarına süpürge denilen tüy sorguçlu, kenarı sırmalı Ç. keçesi börk giyerlerdi. Başlıkları Yıldırım Bayezid devrinde tesbit edilmiş olup keçelerinin arkasından turna telleri sarkardı. Ç. lığa yükselen odabaşı ya da acemi oğlanı, yayabaşı yeniçeri ağasına 1 000; yeniçeri kethüdasına, yeniçeri kâtibine ve başçavuşa 100 er, ortaçavuşa 80, küçük çavuşa 60, kethüda yerine 100 akça olmak üzere 1540 akça, gedik akçası dağıtmak zorunda idi. Sekbanlarda ise Ç. lığa sekban bölükleri dışından kimse alınmaz, içlerinden en kıdemli odabaşı Ç. lığa yükseltilirdi. Ç. lar arasında, ayân - i Bektaşiyân dışında, ötekilerine göre daha yüksek rütbede bulunan Ç. lardan 54. ağa bölüğü Ç. sı Talimhane ve Ok Meydanı müdürlüğü yapar, yani talimhanecibaşı adını taşır ve kendi bölüğü ile yeniçerilere ok, kalkan, kılıç v. b. silâhları kullanmalarını öğretir, bu sebeple de mücevveze giyer, yahut yusufî destar sarar ya da selimî başlık giyerdi. Tüfek ve başka ateşli silâhlar talimleri ise 42. bölük Ç. sı olan avcıbaşı tarafından yönetilirdi. Yemiş iskelesindeki Çardak kolluğunda bir nöbet tutar, yeniçerilerin disiplin işleri ile uğraşır, ölüm cezası almış bulunan yeniçerileri Rumeli Hisarına gönderirdi. Meydan Ç. ları ise, seferlerde develer üzerine konmuş olan mahfelerle yaralı ve hasta yeniçerileri hastahanelere gönderirler, bir çeşit sağlık hizmeti görürlerdi. Ç. lar seferlerde at üzerinde bulunup yeniçeriler arasında belirli yerlerde dururlardı. Çadırları da kendi ortaları arasında kurulurdu. İlk devirlerde yeniçeri ulûfelerinin hazineden alınarak dağıtılması işi Ç. lar tarafından görülürken, daha sonraki yıllarda Ç. lara sadece ulûfelerin dağıtılmasında, işi izleme ve bu sırada bulunmıyanların maaşlarını saklama işi kalmıştı. Ç. bulunmadığı hallerde odabaşı vekâlet ederdi.

Ç. bulunduğu ortanın önemine göre eskilik sırası ile yükselir ve zamanla ocak ağaları arasına karışırdı. Taşraya çıkmak istediği zaman kendisine 15 000 akça üzerinden bir timar verilmesi, 1535 yılından başlıyarak kanun olmuştu. Yeniçerilik halk arasında yayıldıktan sonra il ve ilcelerde bazı ileri gelenlerin, onursal olarak ocağa kaydolunup Ç. sanını aldıkları görülmüştür. Yeniçerilik bozulduktan sonra ocağın düzeltilmesi yolundaki çalışmalar arasında 1825 te II. Mahmut Ç. adı yerine bölük komutanı karşılığı olarak orta ağası adını vermişti. Yakın tarihlere kadar gerek hükümet merkezinde, gerek illerde zengin Hıristiyan tüccarlara Ç. sanı verilmesi ise yaygın bir hal almıştı.

ÇORBACI, Bulgaristanda XVIII. yüzyıl sonundan başlıyarak, Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmalarına kadar ticaretle uğraşan ya da tefecilik yapan kimselere verilen ad. Ç. lar Türk yönetimi ile sıkı bir iş birliği yaparlar, vergilerin toplanmasında Türk makamlarına yardım ederlerdi. Türkler yönetim ve adalet organlarında da Ç. lara görev verirlerdi. Bulgar dilinde yüksek sınıflara mensup kimselere de bu ad verilir. Ç. ların bu yoldaki çalışmaları milliyetçi Bulgar şair ve yazarları tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.

ÇORLU: 1. Tekirdağ iline bağlı bir ilce. Marmara bölgesinde, Ergene çayına dökülen ve ilcenin adı ile anılan suyun meydana getirdiği ovadadır. Yüz ölçümü 1 354 km², nüfusu 51 531 (1960) olup merkez bucağından başka, Marmara Ereğlisi bucağı ile 29 köyü vardır. Doğuda Çatalca, batıda Tekirdağ merkez ilcesi, güneyde Marmara denizi, kuzeyde Çerkezköy ve Saray ilceleri ile çevrili olup yazları

sıcak ve kurak, kışları soğuk bir iklimi ve oldukça verimli bir toprağı vardır. İlcede tahıl çeşitleri ile ay çiçeği ve şeker pancarı gibi endüstri bitkileri yetiştirilmektedir.

2. Tekirdağ iline bağlı bir ilce merkezi. Nüfusu 21 959 (1960) dır. Ç. İstanbul - Edirne asfaltı üzerinde, Silivri ile Lüleburgaz arasındadır. İstanbula 109, Edirneye 118 km uzaklıktadır. 2 km kadar kuzeybatısında demiryolu istasyonu vardır. Ergene çayının kollarından olan Çorlu Suyu da bu istasyon yakınından geçer. Ç. nun denizden yüksekliği 110 m dir. Çevresi dalgalı düzlükler halindedir. Kuzeyinde Çorlu Suyunun, güneyinde Başulan Deresinin vâdileri uzanır. Ç. bir sırt üzerindedir. Elektriği vardır. Şehirde bir lise bulunmaktadır. Ç. asfalt ve demiryolu boyunda işlek bir merkezdir. Çevresinde tahıl tarlaları, koyun beslenen otlaklar geniş yer tutar. Şehirde büyük hanlar, cami ve medrese kalıntıları vardır.

Ç. da Mimar Kasım tarafından yapılan Süleymaniye Camii en önemli tarihî eserlerinden biridir. Aynı derecede değerli hamam ise bugün yıkılmıştır. Ç. İkinci Dünya Harbinden beri Trakya savunması bakımından önemli bir garnizon olmak niteliğini devam ettirmektedir. Çeşitli ürünleri arasında daha çok peyniri tanınmıştır.

Tarih: Eski adı **Tzurulon** olan Ç., Bizanslılar zamanında askerlik bakımından önemli bir yerdi. Türklerin Rumeliye ayak bastıkları 1357 yılından başlıyarak Türk tarihine mal olmuştur. 1357 de Trakyanın alınması sırasında Süleyman Paşa ile birlikte bulunan Murat Bey (Hüdavendigâr) tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştı. Süleyman Paşanın ve Orhan Gazinin ölümleri üzerine tekrar Bizans egemenliğine geçen Ç., 1361 yılında I. Muradın, Rumelinin kesin olarak fethi için harekete geçirdiği iki ordudan sağ kolda bulunan Lâla Şahin Paşa ordusu tarafından kuşatılarak şiddetli savaşlardan sonra ele geçirildi. Hüdavendigâr Gazinin emri üzerine Trakyadaki öteki Bizans kale ve şehirlerine bir ibret olmak maksadiyle burayı savunan Bizanslılar ağır şekilde cezalandırıldı ve kale duvarları da yıktırılarak askerî önemi ortadan kaldırıldı. Ç. ya karşı girişilen bu sert davranış, hemen etkisini göstermiş ve Trakyanın fethi bu suretle kolayca tamamlanmıştı. 1422 de II. Murat zamanında ortaya çıkan Düzmece Mustafa ayaklanmasında Bizanslıları tarafsız kılmak için Ç. nun doğusundaki topraklar geçici olarak Bizanslılara bırakılmıştı. Osmanlı İmparatorluğunda Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir kadılık olarak yönetilen Ç., imparatorluk tarihinde zaman zaman bazı olaylara sahne olmuştur. Rumeli sınır boylarına uzanan ana yol üzerinde bir konak olan Ç. ilk defa II. Bayezid ile oğlu şehzade Selim (Yavuz) arasında geçen baba - oğul savaşında yer alır (bk. BAYEZİD II. ve YAVUZ SELİM). Bu olayda 40 000 kişilik bir ordu ile Ç. da bulunan babası üzerine yürüyen şehzade Selim, ağustos 1511 de Ç. yakınlarında, Karıştıran ovasında babasının kuvvetleri önünde yenilmişti. Ordunun zorlaması sonunda nisan 1512 de tahtını şehzade Selime bırakmak zorunda kalan II. Bayezid ise Dimetokaya gidereken Ç. konağında ansızın ölmüştü. Yavuz Selim de Edirneye giderken 21 eylül 1520 günü burada ölmüştür. 1594 te ise Koca Sinan Paşanın serdarlığı sırasında sefere gitmek istemiyen yeniçeriler bahşişlerini bahane ederek Ç. da ayak diremişlerdi. 1676 eylülünde de istiskadan rahatsız bulunan Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Ç. ile Karıştıran arasında Karabiber çiftliğinde ölmüştür. 1687 yılında genişliyen cephelere asker yetiştirmek amacı ile alınan kararlardan biri de Haseki Sultan kethüdası Gümrükçü Hüseyin Ağaya verilen vezirlik rütbesine karşılık Ç. lulardan yeteneği olanları toplayıp zorla Lehistan cephesine götürmesi idi

Ç. XVIII. yüzyılda Kırımdan uzaklaştırılması gereken hanzadelerin ve girayların sürgün yerlerinden biri oldu. XIX. yüzyılın başında, 1806 da Osmanlı ordularını modern usullere göre düzenlemek için girişilen Nizam - i cedid teşebbüsünde, bu usulü Rumelide gerçekleştirmek üzere görevlendirilen Kadı Abdurrahman Paşanın 15 - 20 000 kişilik Nizam - i cedid kuvveti, gericilerin etkisi altında kalmış bulunan Ç. luların ayaklanması ile karşılandı. Halk arasında kan dökülmesini istemiyen Padişah III. Selim, Kadı Paşanın geri çekilmesini emrederek ağırca bir taviz vermiş oldu ki bu, daha sonraki korkunç gericilik hareketinin ilk başarısı oldu. 1830 yılında Rumeli Beylerbeyiliğinin kaldırılarak Edirne vilâyetinin kuruluşunda Ç. , bu vilâyetin Tekirdağ sancağına bağlı bir kaza haline getirildi. 1870 te vilâyetler örgütünün ıslahı sırasında durumunu olduğu gibi korudu. 1876 da geçici olarak Rusların eline düştü. 1882 de çoğu Türk olmak üzere 5 000 nüfuslu ufak bir kasaba olup şehirde bir Türk rüştiyesi, bir Rum idadisi ve 500 kadar Ermeni azınlığı bulunmakta idi. İlce nüfusu ise 35 000 e yaklaşıyordu. 1912 - 1913 Balkan harblerinin birinci evresinde Osmanlı Doğu Ordusu Kumandanlığı karargâhı olan Ç. 5/6 aralık savaşlarından sonra Bulgarlar tarafından ele geçirildi. 30 mayıs 1913 te imzalanan Londra önbarışı ile bu şehir, Türkiyeye geri verilmekte ise de, Balkan harblerinin ikinci evresinde 15 temmuz 1913 te Edirneye doğru ilerlemekte olan Türk orduları tarafından kurtarıldı. Birinci Dünya Harbinden sonra Mondros Mütarekesinin verdiği imkânlardan faydalanan Yunanlılar, daha önce buraya giren Fransız kuvvetlerinden devir alarak 25 temmuz 1920 de Ç. ya girdiler. 10 ağustosta Osmanlı hükümetince kabul edilen Sèvres andlaşması ile Çatalca hattına kadar bütün Trakya ile birlikte Ç. da Yunanistana bırakılmış bulunuyordu. Ancak, daha 1918 yılından beri faaliyete geçen ve Trakyanın kurtuluş savaşını yöneten Trakya ve Paşaeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin meydana getirdiği çeteler, Trakyanın savunmasını Büyük Zafe e kadar devam ettirmişlerdi. Büyük Zaferden sonra 11 ekim 1922 de imza edilen Mudanya Mütarekesi kararlarına uygun olarak Yunan ordusu tarafından doğu Trakyanın boşaltılması sırasında 15 ekim 1922 de Türk jandarma kuvvetleri tarafından kesin olarak kurtarıldı.

ÇORMAĞUN ya da ÇORMAĞAN NOYAN, Moğol komutanı. Ögedey Kağan (Oktay Kağan) ın büyük komutanı olarak İranı almıştır. Çingiz Hanın güvenini kazanarak onun soylulardan seçilmiş hassa askerleri (korçi) arasına girmiştir. Burada Çingiz Hanın başta disiplin fikri olmak üzere yasasını kusursuz olarak öğrenen Ç. N., Çingiz Handan sonra Moğol kağanı seçilen Ögedey tarafından İranın fethine gönderilen ordunun başkomutanlığına getirilmiştir. Ögedey'in Moğol tahtına çıktığı sırada İran, Celâleddin Hârezmşah'ın elinde idi. Ç. N., Ögedey'in emrine verdiği 30 000 seçme askerle 1230 yılında Ceyhun ırmağını geçerek İrana girmiş ve hızla Azerbeycanda bulunan Celâleddin'in üzerine yürümüştür. 1231 yılı kış mevsiminde Şirkabut kalesi yakınında Hârezm ordusuna şiddetli bir baskın yaparak dağıtmıştır. Ç. N., kazandığı bu büyük başarıdan sonra Azerbeycanda Muğan sahrasında karargâhını kurarak Gürcistan, doğu Anadolu ve Iraka akınlar yapmaya başlamıştır. Bitlis ve Erciş gibi doğu Anadolu şehirlerini yağma ederek bütün halkını öldürmüştür.

Büyük bir kuvvetin başında Anadoluya girerek Erzurumdan Sivasa kadar olan yerleri yağma etmiştir. Bunu haber alan Selçuklu sultanı I. Alâettin Keykubad, ünlü komutanı Kemaleddin Kâmyar'ı Moğolların üzerine göndermişse de, Moğollar geldikleri gibi hızla geri dönerek Selçuklu sınırındaki Akgediği geçip Azerbaycana kaçmışlardır. Ç. N., bundan sonra akınlarını Gürcistana yönelterek Kars ve Ani şehirlerini almış, Gürcü kıraliçesi Bozudan'ı Tiflisten kaçmak zorunda bırakmıştır. Bunun üzerine Gürcüler, Moğol egemenliğine girmişlerdir.

Ç. N., bu suretle hiç yenilmeden son Hârezmşah Celâleddin'i ortadan kaldırarak çok kısa bir zamanda İran'da Moğol egemenliğini kurmuş ve yaptığı akınlarla komşu devletleri korku içinde bırakmıştı. 1241 de inme inerek konuşamaz hale gelmiş ve ertesi yıl ölmüştür. Bu Moğol komutanı, usta bir asker ve kurnaz bir politikacı idi. Ölümünden sonra yerine Baycu Noyan (b. bk.) geçmiştir.

ÇORTEN [Tibet. = kurban tapınağı], güneş ve ay sembolleri ile süslenmiş ve genel olarak içinde bir azizin kemik kalıntıları ya da başkaca kutsal emanetler bulunan küçük kutsal yapı.

ÇORTKOV, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Ternopol (Pol. Tarnopol) bölge (oblast') sinde, Seret ırmağı üzerinde bir şehir. Dikiş makinesi, yağ, içki ve un fabrikaları vardır. Çevresinde tahıl (özellikle buğday, mısır), şeker pancarı, tütün ve patates ekilir. Sebze ve meyva yetiştirilir.

ÇORUH, Türkiyenin Karadeniz bölgesinin doğu ucundaki Artvin ilinin eski adı (bk. ARTVİN). Ç. adı 1956 da Artvine çevrilmiştir.

ÇORUH IRMAĞI, Türkiyenin Karadeniz bölgesindeki başlıca ırmaklardan biri. Uzunluğu Mescit dağından Karadenize kadar 368 km, Mescit dağından Rus sınırına kadar 346 km dir. Irmağın ağız bölümüne yakın küçük bir parçası ve ağzı Rusya toprakları içinde kalmıştır. Irmağın yağış havzası 19 000 km² dir ki, böylece Ç. I. doğu Karadeniz bölgesinin en büyük havzalı ırmağıdır.

Ç. I. İspir kasabasının güneydoğusunda 3 250 m yüksekliğindeki Mescit dağından çıkar, Bayburtun güneyine kadar doğudan batıya doğru akar. Irmağın bu başlangıç bölümü Kurt Deresi, Çermeli Deresi gibi adlarla anılır. Sağdan soldan birçok dereleri alarak büyümeye başlıyan ırmağa Çoruh Suyu ve daha sonra da Bayburt yakınında Ç. I. adı verilir. Ç. I. Bayburtun güneyinde bir dirsek çevirerek kuzeye yönelir, 20 km lik bir yerinde bu yöne doğru aktıktan sonra yine keskin bir dirsek çevirerek doğuya döner, buradan başlıyarak hemen bütün yolu boyunca kuzeydoğuya doğru akar. Ç. I. Bayburtun kuzeyinde doğuya döndüğü yerde, Erzincan taraflarından gelen Lori Çayı ile kuzeyden gelen Çençül Deresini alarak büyür. Bundan sonra Ç. I. denize döküldüğü yere kadar, kuzeyde Doğu Karadeniz Bölgesi dağlarından ve güneyde Gâvur Dağlarından inen birçok derelerle beslenir, büyür.

Ç. I. çok yerinde kretase tabakaları arasında kazılmış derin ve geniş bir vâdiden geçer. Bu vâdinin kuzeyinde, yüksekliği 3 000 - 3 500 m yi geçen Doğu Karadeniz Dağları (Kaçkar Dağı 3 937 m), güneyinde ise 2 500 - 3 500 m lik dağlar yükselir. Vâdi tabanının denizden yüksekliği Bayburttan İspire kadar 1 250 - 1 500 m, İspirden sonra 1 000 m, Artvinden sonra ise 400 m den aşağıdır. Ç. I. nın ağzı birkaç yüz m genişliğinde ve 6 km uzunluğunda bir girinti meydana getirir ki, bu girintide yer yer birikinti adacıkları vardır. Ç. I. vâdisi İspirle Artvin arasında yer yer daralır, ırmak buralarda dik yamaçlı, çıplak, sert görünüşlü boğazlardan geçer, bu arada doğudan Oltu, kuzeyden Barkal gibi büyük çayları alır. Bunlardan Oltu Çayına Tortum Gölünün suları boşalır. Bundan sonra genişçe bir vâdiden geçer. Artvin ve Borçka'ya uzanır, bu arada Hatila, Murgul, Deviskel ve Berta kollariyle büyür, Maradit'te Türkiye topraklarından ayrılır.

Ç. I. nın Bayburtta en yüksek seviyesi mayıs ayında olur. Bu sırada derinliği 2 m, genişliği 12 m kadardır. Yaz aylarında suları çekilirse de ırmak cılızlaşmaz. Irmağın yukarı kesiminde birçok un değirmenleri sıralanmıştır. Artvinde ise Ç. I. birçok kollarla büyümüş olur. Burada ırmağın derinliği 5 m yi geçer, genişliği 45 m yi bulur. Borçka'da Ç. I. üzerindeki köprünün uzunluğu 125 m dir.

Ç. I. nın aşağı kesiminde, Artvine, hattâ 100 km kadar içerideki Erkinis köprüsüne (Oltu Çayının Çoruha döküldüğü yerin hemen kuzeydoğusunda) kadar ırmak taşıtları işler. Bunlar altı düz ve 2 500 kg a kadar yük alabilen bir çeşit kayıklardır. Bu kayıklar ırmağın bu kesiminde her mevsimde işler. Dönüşte kayıklar yedekte çekilir, elverişli rüzgârlı havalarda yelkenden faydalanılır. Ç. I. ilkbahardaki yağmurlar ve kar erimeleriyle kabarır. Bazı yıllarda, hele yüksek dağlardaki karların birdenbire erimesi halinde ırmak taşar ve vâdisi boyundaki düzlükleri sular basar. Böyle bir kabarma ve taşma 1952 yılının nisan ayında olmuş, sular İspiri korkutmuştur.

Artvin çevresinde Ç. I. nın en kabarık zamanı ile en çekilmiş zamanı arasında 5 m kadar bir fark olur. Suyun bol olduğu mevsimlerde buradan saniyede 3 - 4 bin m³ su geçer.

ÇORUM, Yeşilırmak'ın kollarından Çorum Suyu yakınında bir şehir ve il merkezi. Nüfusu 34 629 (1960)dur. Denizden yüksekliği 803 m dir. Ç. 1000 - 1 500 m yüksekliğindeki dağlarla çevrili, 750 - 800 m kadar yüksekliğinde düzlük ve tepelik bir yerdedir. Çorum Suyu, kollariyle birlikte bu düzlükten ve şehrin batısından geçer. Bu düzlüğün yapısı, birçok yerinde Oligosen devrinin jipsli seri katlarından, marn ve kalkerlerden meydana gelmiştir. Çevresindeki dağlar ise fliş formasyonu ve Paleozoik katlardan, güneyde Jura ve kretase kalkerlerinden meydana gelmiştir. Bu dağlar yassı biçimli, alçak, bol geçitli ve parçalanmış bir durum gösterir. Bundan dolayı Ç. düzlüğünün çevresindeki başka bölgeleri (Sungurlu, Alaca, Mecitözü, Merzifon, Os-

ÇORUM: Genel görünüş

mancık...) Ç. şehrine bağlıyan yollar, bu dağların üzerinden geçer. Bu yollardan bazıları Ç. u Ankara - Zonguldak ve Sivas - Samsun demiryolunun istasyonlarına (Çerikli 120, Havza 95, Amasya 93, Yerköy 145 km) bağlar. Ç. da birleşen 5 ana şose böylece şehrin sapa durumunu giderir. Bu yollardan, demiryolu istasyonlarına her gün otobüs, kaptıkaçtı, kamyon ve dolmuş seferleri vardır. Böylece Ç., çevresindeki başlıca şehirlere (Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Samsun, Kastamonu, Çankırı) bağlanmıştır.

Ç. 10 büyük mahalleden ve 5 000 evden meydana gelmiştir. Birçok yeri düzlükte kurulmuş bulunan Ç. da bazı caddeler düzgün ve geniştir. Evleri iki ve tek katlı, damları çatılı ve kiremitle örtülü, duvarları taş ve tuğladan yapılmıştır. Şehrin park ve bahçeler arasında güzel bir görünüşü vardır. Ç. Belediyesi 1876 da kurulmuş, fakat esaslı düzeltme 1930 da olmuştur. Şehrin 1930 da yapılmış imar plânı vardır. Şehirdeki Delice, Koyunbaba, Beygircioğlu köprüleri muhtelif semtleri birbirine bağlar. Şehrin ortasında ve yolların birleştiği yerde Cumhuriyet Meydanı ile saat kulesi vardır. Belediye sınırı içinde ve Samsun şosesi boyunda büyük bir park, şehir içinde doğumevi önünde ve saat kulesi yanında iki küçük park bulunmaktadır. Gazi Paşa Caddesi boyunda, su deposu çevresinde, mezbaha yakınında olmak üzere 3 fidanlık vardır.

İçme ve kullanma suyu 1931 de kaynaklardan sağlanıp şehre 13 km lik bir yolla getirilmiştir. Bu sudan başka Ilıca, Sıklık ve Serpin adlı üç de kaynak bulunmaktadır. Elektrik tesisleri 1936 da yapılmıştır (dizel motoru). Şehirde hükümete ait 100 yataklı bir hastahane, 30 yataklı bir doğumevi, 6 hamam, Karacaören içmesi vardır. Şehir yakınında fennî bir mezbaha (1935)yapılmıştır. Burada yılda 15 000 hayvan kesilir. Şehirde lise, orta okul, 2 meslek okulu ve 6 ilk okul vardır. Ç. da okuma odası, kitaplık, oteller, gazinolar, lokantalar, fırınlar, sinema ve hanlar vardır.

Halkın başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve hayvancılıktır. Bakırcılık da ileridir. İşlenen bakır yılda 50 tonu bulur. Yıllık tahıl verimi 22 000 ton kadardır. Ayrıca baklagiller ve keten yetiştirilir. Canlı hayvan satışı yılda yarım milyon liralık bir alışveriş sağlar. Ayrıca, 150 ton tiftik ve yapağı elde edilir. 3 un fabrikası, orman işletme müdürlüğü, küçük sanat dokumacılar kooperatifi, dokuma santralı, 1 500 tonluk bir tahıl ambarı ve Ziraat Bankası şubesi vardır. Haftada iki gün (salı, çarşamba) pazar ve sergiler kurulur.

ÇORUM İLİ, Karadeniz bölgesiyle İç Anadolu arasındaki geçiş bölgesinde bir il. Yüzölçümü 12 777 km², nüfusu 447 942 (1960)dir. Ortalama nüfus sıklığı 31 dir. Ç. İ., Ankara, Çankırı, Kastamonu, Samsun, Amasya ve Yozgat illeri arasındadır. Merkezi Çorum şehridir. Geniş düzlükleri bulunan Ç. İ., Kızılırmak ile Yeşilırmak'ın Çekerek Irmağı (b. bk.)ve Çorum Çayı(b. bk.)adlı kollariyle yarılmış, verimli, geniş vâdi tabanları meydana gelmiştir. İlin kuzey ve doğu çevreleri dağlık ve tepeliktir. Yaz sıcak ve az yağışlı, kış soğuk ve yağışlı geçer. Ç. iline bağlı ilceler: Alaca, Bayat, İskilip, Kargı, Mecitözü, Ortaköy, Osmancık ve Sungurlu'dur. İl toprakları içinde 7 bucak vardır: Lâçin, Seydim, Cemilbey (Çorak), Uğurludağ, Hacıhamza, Kâmil, Boğazkale. İl içinde 747 köy (1962) bulunmaktadır.

Ç. merkez ilcesinin yüzölçümü 2 537 km², nüfusu 118 956 (1960) dır.

ÇORUM ÇAYI, Çorumun batısından geçen bir çay. Uzunluğu 120 km dir. Ç. Ç. Çorum yöresini kuzeyden kuşatan Kösedağ, Alagöz Dağı ve Eyerci Dağından kaynaklarını alır. Çorumun 3 km batısında Derinçay adını alarak güneye akar, Ahilyas ve Alaca dereleriyle büyür, doğuya döner ve Amasya ile Mecitözü arasında Çekerek Irmağına dökülür. Ç. Ç. ilkbaharda yağmurlar ve kar erimeleriyle kabarır, yaz sonlarında çekilir.

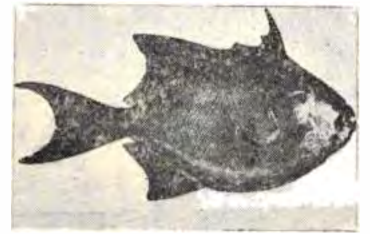
ÇOSEN (İng. **Chosen**), Korenin Japonca adı.

ÇOTA NAGPUR ya da ÇUTYA NAGPUR (İng. **Chota Nagpur ya da Chutia Nagpur**): 1. Eskiden Hindistanda Bengal eyaletinin bir bölgesi. Aralık 1911 de Ç. N., Orissa ve Bihar bölgeleri birleştirilerek bir vali vekilliği haline getirilmiştir. Orissa 1936 da ayrı bir il, 1948 de de bir devlet haline gelmiştir. Ç. N. ise o zaman il olup bugün devlet haline gelmiş olan Bihar'ın bir kısmı olarak kalmıştır. Damodar ırmağının kuzeyinde Gondwana kömür yatakları bulunur. Uzak bölgelerinde Dravidlerden önceki ırklardan geldiği ileri sürülen kabileler bulunur,

2. İngiliz Hindistanındaki Bihar ve Orissa illerinin bir bölümü. Yüzölçümü aş. yu. 60 000 km², nüfusu 5 milyondur. Bk. BİHAR VE ORİSSA.

ÇOTA NAGPUR BAĞIMLI DEVLETLERİ (İng. **Chota Nagpur Tributary States ya da Chutia Nagpur Tributary States**), Hindistandaki bazı devletlerin eski adı. Bunlar Çang Bakar, Koria, Sirguca, Udaipur, Caşpur (bütün bunlar 1905 te Central Provinces [Orta İller] e katılmışlardır; bunların şimdiki adı Madhya Pradesh'tir)Gangpur ve Bonai (bu, sonradan Orissa'ya bağlanmıştır) ile Kharsawan ve Saraikela adlarını taşıyan bağımlı (feudatory) devletlerdir. Bu son devletin yüzölçümü 968 km² olup 1948 de Bihar devletine katılmıştır.

ÇOTİRA (*Balistes capriscus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Çotiragiller (Balistidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 39 cm dir. Ön sırt yüzgecinde 2 - 3 sert diken vardır. Ağzı çok küçük, alt çenesinde yedi tane ve üst çenesinde bir sıra ufak dişleri vardır. Vücudu baştan başa sert ve birbirine girmiş pullarla örtülü olup pulların üzeri zımpara kâğıdı gibi dişlidir. Rengi genel olarak karaya yakın olup yele ve yüzgeçlerinde pek az mavilik vardır. Pek az avlanır. Marmara, Akdeniz ve Atlantik Okyanusunda yaşar.

ÇOTİRA

ÇOTİRAGİLLER (*Balistidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Çengel çeneliler (Plectognathi) alt takımına giren bir familyası. Bu balıkların vücutları yandan basık ve yüksektir. Ön sırt yüzgeçlerinde 2 - 3 sert diken vardır ve ikincisine basılırsa, birinci diken tetik gibi aşağı düşer. Renkleri son derecede çekici olur. Üzerleri küçük pullarla örtülüdür. Bazısı zehirlidir. Resiflerin arasında barınırlar. Çotira (b. bk.; Balistes capriscus) türü çok tanınmıştır.

ÇOV, uzun zaman hüküm sürmüş ve 37 hükümdar vermiş olan üçüncü Çin sülâlesi (aş. yu. M. Ö. 1050 - 256). Ç. adını taşıyan bir kabîle kuvvetlenerek Vey ırmağı vâdisine egemen olduktan sonra doğuya doğru ilerliyerek Şanğ'ı zaptetti ve neticede Hvanğ - ho (Sarı Irmak) nun kuzeyindeki Çinin en büyük kısmına egemen oldu. Başkentleri bugünkü Siyan (Çangan) ın yakınında olup bu geniş topraklar, egemen sülâlenin akraba ve dostlarına sınırlı yetki veren bir derebeylik sistemi ile yöneltiliyordu. İç kıskançlık ve kavgalar kırallık yetki ve erkini o derece zayıf düşürmüştür ki, çevredeki barbar kabîlelerin kurbanı olarak M. Ö. 771 e kadar güvenlik peşinde doğuya doğru kayarak eski başkenti Hav ya da Tsunğ - çov'u bırakmış ve başkentini Loyanğ'da kurmağa zorlanmıştır. Bu tarihten önceki döneme Batı Ç. dönemi (1050 - 771), sonrakine de Doğu Ç. dönemi (770 - 256) denilir.

Egemenlik uğruna devletler arasında devam eden harb, M. Ö. 256 da Ç. devletinin kesin bir başarısiyle ve son Ç. hükümdarının 249 da ölümü ile sonuçlanmıştır.

Ç. dini, en yüksek bir tanrıya olan inanca dayandığı gibi, daha küçük tabiat tanrılarına ve Çin uygarlığını kurdukları sanılan soy kahramanlarına inancı da içine alıyordu. Efsaneye göre, bu kahramanların Çine tarımı, dokuma sanatını, çanak çömlek yapımını, su işleri mühendisliğini v. b. soktuğu sanılıyordu. Bu inançlar, Şanğ'ın atalara tapınması ve büyücülük gibi inançlarına katılarak Çinlilerin dinini meydana getirmiştir. Doğu Ç. dönemi Konfuçyus, Mentsius, Mo - tzu, Lao - tse, Çuangtse v. b. gibi Çin düşüncesine kalıp veren filozofların yaşadığı zamandır. Bu kişilerin derslerinin toplanması ve bunlar üzerine yazılan yorumlar şimdiye kadar Çin kültürünün temel taşını meydana getirmiştir. Son Ç. döneminin maddî kültürü bir yandan demir sanayiini, öte yandan da bronzdan yapılmış silâh ve aletleri, gümüş ve altın kakma ile süsleme sanatını içine alır. Bu zamanın Çinlileri astronomide ilerlemiş olup çekilen pulluk kullanır ve yuvarlak paralar yaparlardı. Savaşta oluklu ok (Tatar oku) ve kılıç kullanırlardı. Süvarileri de çizme ve pantolon giyerdi. Sulama işleri için birçok kanallar ve su depoları yapmakla kuraklığa karşı savaşmışlardır. Hvanğ - ho'nun tarımiyle tanınmış vâdisine akıncı kavimlerin girmelerinin önünü almak için kuzeyde Çin Seddi (b. bk.) ni yapmışlardır.

Ç. sülâlesinin batı ve doğu kolları Tsin sülâlesi tarafından tahttan indirilmiştir.

ÇOV TUN - İ, Çeu - tsı (1017 - 1073), Çinli filozof. Yinğtav (Hunan) da doğmuş, Nan - K'anğ (Kyanğsi) da ölmüştür. 1036 dan beri çok kere Kyanğsi ve Hunan yerli yönetiminde büyük makamlarda ve bu arada Nan - çanğ ve Çen - çov valiliğinde bulunmuştur. Yeni Konfuçyus felsefesinin kurucusu ve özellikle din kitabı olan Yih - kinğ'de anlattığı bu felsefenin yaratıcısıdır. Eserleri Çu Si (b. bk.) tarafından yorumlanmıştır.

ÇOUDURLAR, Türkmen boylarından biri. Bk. ÇAUDURLAR.

ÇOVDAR, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Daşkesan çevre (rayon) sinde, Koşkarçay ırmağı havzasında bir yerleşme yeri. Ç. çevresinde birçok arkeolojik kalıntılar (mağaralar, aletler, kurganlar, taş sandıklar) bulunmuştur. Bu çevrede yapılan kazılardan, bu kalıntıların bronz devrine ait olup Gence - Karabağ kültürüne bağlandığı anlaşılmıştır.

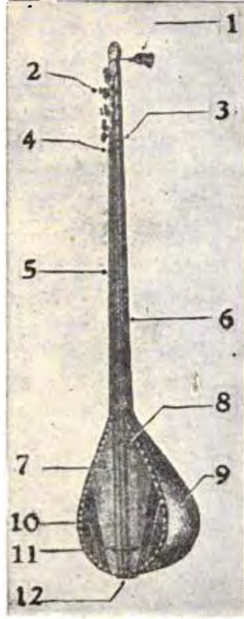
ÇOYBALSAN (eski adı: **Bayan - Tumen**), İç Moğolistan Halk Cumhuriyetinde, Kerulen ırmağı vâdisinde bir şehir. Ulan - Bator (eski adı: Urga) dan sonra İç Moğolistanın ikinci büyük şehri olan bu şehir, Çoybalsan aymağının yönetim merkezidir. Büyük bir kara yolu kavşağı ve işlek bir ticaret yeridir. İç Moğolistanın doğu kısmı ile Sovyet Rusya arasındaki alım satımı sağlıyan bir merkezdir. Yün fabrikaları, besin endüstrisi (süt ürünleri) vardır. Eskiden San - Beyse adiyle tanınan şehir, 1921 de Bayan - Tumen adını almıştır. Son olarak 1938 de bu şehre Ç. adı verilmiştir.

ÇOYBALSAN, Horlogiyn (doğ. 1895), Moğol mareşali ve politika adamı. Tsetsenhan (bugün: Çoybalsan) aymağında doğmuştur. Çocukluğunu bir Lamaist manastırında geçirmiştir. 1912 de manastırdan kaçarak Urga (bugün: Ulan - Bator)ya gelmiştir. Urgada bir yandan işçi olarak çalışmış, bir yandan da dilmaç okulunda okumuştur. 1914 te okumak üzere Rusyaya gitmiş ve 1917 ye kadar İrkutsk Öğretmen Okulunda öğrenim görmüştür. Rusyada devrim olaylarını öğrenen Ç., Urgaya döndükten sonra Moğolların bağımsızlığını sağlamak üzere çalışmaya başlamıştır. Gizli bir devrim örgütü meydana getirdikten sonra C., Moğol Halk Partisini kurmuştur. 1920 yazında özel bir delegasyonla birlikte Rusyaya giderek Moğolistanın bağımsızlığını sağlamak üzere girişilen savaşa Ruslarca yardım edilmesini istemiştir. 1920 sonunda Moğolistana dönen Ç., Moğolistanın kuzey bölümünde partizan birliklerinin örgütlendirilmesini sağlamış, Moğol Halk Ordusunun kurulmasına katılmıştır. 1921 de Moğolistanın geçici halk hükümetine üye olarak girmiş, Urga'nın alınmasından sonra da halk hükümetinde kalmıştır. 1921 - 1922 yıllarında Moğol Halk Ordusunun başkomutan vekili olarak Moğolistanın batı bölümünde yapılan savaşlara katılmıştır. 1923 - 1924 yıllarında Moskova Askerî Akademisinde okumuş, 1924 te Moğol Halk Ordusu başkomutanlığına getirilmiştir. 1928 - 1930 yıllarında Küçük Meclis başkanlık kurulunun başkanı olarak çalışmıştır. 1931 - 1935 yıllarında hayvancılık ve tarım bakanlığ yapmış, 1935-1939 yıllarında birinci başbakan yardımcılığına getirilmiş, 1939 da da başbakanlığa atanmıştır. 1945 te Moğol Halk Ordusu Ç. ın başkomutanlığı altında Japonya'ya karşı savaşmıştır. 1936 da mareşal sanını kazanmıştır.

ÇOYCİ ODZER (Tibetçe adı: **Čhos - kyi Hodzer;** XIII. yüzyıl sonu -XIV. yüzyıl başında yaşamıştır), Tibetli Sakya lâması. Tibette Sakya Pandita (1182 - 1251/3) nın kurduğu Buddhizm koluna giren bu lâmanın Moğol dili ve kültürü alanında özel bir yeri vardır. Ç. O. in Uygur alfabesine dayanarak Moğollar için özel bir alfabe meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bundan başka, çevirmeleriyle de ün kazanmıştır. Pek çok Buddhist *sutra*'sını Moğolcaya çevirdiği gibi, Çantideva'nın *Bodhicaryāvatāra* adlı eserini de Moğolcaya çevirmiştir. İlk Moğol gramerinin de onun tarafından yazıldığı ileri sürülmektedir.

ÇÖĞÜR, bütün Türk ülkelerinde tanınmış bir çalgı. Pek eski çağlardan beri kullanıldığı sanılıyorsa da, Evliya Çelebi, XIV. yüzyılda Germiyan beylerinden Yakup Beyin icadettiğini ve iri, beş telli, tahta göğüslü, 26 perdeli, gövdesi büyük bir çalgı olduğunu bildiriyor. Ç. kopuz (b. bk.) un daha gelişmişi olup ilk yapılışından sonra birçok değişmelere uğramıştır. Bugün 12 telli ve 32 perdelidir. Sapı ile birlikte boyu 110 cm, göğüs tahtasının eni 17 cm dir. Göğsünün ortasında 5 cm yükseklikte bir köprüsü vardır. Akordu beş düzen üzerine, Kürdî taksimlere göre ayarlanır. Perde bağları, titreşimi kolaylaştırmak için «sarı

kantin» ile bağlanır ve mızrapla çalınır. En üst tele *bam teli* denilir. Bütün telleri aynı numaralı (38 no. çelik tel) dır. Yakın yıllara kadar Bursada kestane ağacından, pek beğenilen ve her yerde aranan Ç. ler yapılırdı. Meydanlarda da çalındığı için Ç. e *meydan sazı* da denilir. Halk şairleriyle yeniçeri ocağının en gözde sazı Ç. idi. Ç. çalan âşıklara *çöğürcü* denilirdi.

ÇÖĞÜR: 1. Püskül (keyfî takılır); 2. Puzin burgular; 3. Tel geçen; 4. Üst eşik: 5. Perdeler; 6. Sap; 7. Kapak; 8. Teller; 9. Tekne; 10. Kapak kenarlıkları; 11. Orta eşik; 12. Tel takılan alt eşik

ÇÖKELEK, bir çözeltiden kimyasal değişmeler ya da fiziksel etkiler sebebi ile ayrılan ve kabın dibinde toplanan katı madde. Bk. ÇÖKELME.

ÇÖKELEK, bir çeşit yağsız peynir. Ayran ya da sütten yapılır. Yağ ve peynir yapılırken kalan ayran ateşte ısıtılır, sütlü kısım dibe çöker, üstte kalan su atılır. Çöküntüye tuz karıştırılarak tulumlara basılır, uzun süre saklanabilir. Ayrandan yapılan bu Ç. ekşi olur. Sütten yapılanı ise, yağı alınmış süt kaynatılarak çöktürülür. Bu, tatlı olur. Yeniden tuzlanır ve serin yerlerde saklanırsa, tazeliğini bozulmadan uzun süre korur. Ç. sıkıca tulumlara basılırsa *tulum peyniri* adını alır. Az yapılan Ç. evlerde taze olarak yenir. Ç. köylünün önemli besinleri arasında yer alır. Ç. e yurdumuzun birçok yerlerinde *lor* (*nor*) ve *keş* de denilir. Rumeli Türkleri Ç. e *ekşimik* adını verirler.

ÇÖKELME, bir maddenin bir çözeltiden katı faz halinde ayrılması. Bu ayrılma, çözeltiye gaz, sıvı ya da katı bir madde katılması ile sağlanabileceği gibi, çözeltinin ısı derecesini değiştirmekle de mümkündür. Çökelek, çözünmüş maddenin ya kendisi ya da bir bileşiğidir.

Ç. ye sebebolan faktörün etkisi ne kadar tam ve çökeleğin çözünürlüğü ne kadar az ise Ç. de o kadar çok olur. Karıştırma Ç. yi hızlandırır. Çökeleğin dipte toplanmasına vakit bırakmak için beklemek gerekir. Çökelek önce kabda, sonra süzgeçte yıkanır. Teknikte çökelekler çoğu zaman baskı ile ya da santrifüjleme ile sudan kurtarılır.

Çözeltide Ç. ye elverişli maddeler, aralarında çözünürlük farkları bulunduğu zaman, fraksiyonlu Ç. lerle ayrılabilir. Kimya analizlerinde maddelerin tanınması ve belirtilmesi, sanayide maddelerin hazırlanması ve sıvıların arıtılması için Ç. lerden geniş ölçüde faydalanılır.

ÇÖKERTME (Ask.): bk. GİRME.

ÇÖKÜNTÜ (Tıp) [Fr. Dépression < Lât. depressio; *de* = aşağıya, *premere* = basmak], bir hastalık sırasında ruh, zihin ve beden kuvvetlerinde meydana gelen gevşeme. Her hangi bir hastalıkla ilgisi olmıyan Ç. durumu, canlılık durumu kadar normaldir. Gerçekten de insanların çoğunu gevşekler ve canlılar diye ikiye ayırmak mümkündür. Bu iki çeşitten her biri olaylardan farklı derecelerde etkilenip onlara karşı farklı derecelerde tepki gösterirler. Ayrıca bir insanın çoğu zaman gevşeklik ve canlılık devirleri olur. Bu durumlar ancak ileri bir dereceye vardıkları zaman anormal olurlar. O zaman Ç. kederli bir belirti, zahmetli baygınlıklar, yorgunluk ve rahatsızlık duyguları ve iradenin yok olmasına varabilen tereddüt şekilleri gösterir. Bu hastaların yaşayışı, gerek organlarının görevlerini yerine getirmeleri, gerek zihin çalışmaları bakımından ağırlaşmıştır. Ç ye dayanan melânkoli hali, Ç. nün bütün bilirtilerini bir araya toplıyan bir tablo gösterir. Psikiyatride ruhî Ç. nün iki bileşeni vardır: birincisi zihnî (entellektüel) olup çevreye karşı olan ilgileri ve teşebbüs yeteneğini zayıflatır ve hastayı kıpırdıyamıyacak duruma düşürebilir; ikincisi duygu ile ilgili olup kaygı ve şiddetli bir yürek sıkıntısı ile karışık bir kederlilik durumudur. Ruhî Ç. kabaca iki çeşide ayrılır: melânkolik Ç. ve nevroz Ç. leri. Bk. MELÂNKOLİ ve NEVROZ.

ÇÖKÜNTÜ ALANI (Fr. Dépression, eski terim: saha - i münhedime), en geniş anlamiyle yer kabuğunun çökmelere uğramış, çevresine göre çukur kalmış yerleri. Birçok ovalar, bir kısım göl çanakları bunlardandır. Dar anlamiyle dibi deniz yüzünden daha aşağıda bulunan, dışarıya suları akmıyan çökmüş alan demektir. Birçok büyük Ç. alanları kurak bölgelerdedir. Lût Gölünün yüzü Akdenizden 394 m aşağıdadır. Bu türlü çanaklar gerçek Ç. alanlarıdır. Ön Asya'da Taberiye Gölü, İç Asya'da Turfan Ç. A. (— 170 m), Hazar Denizi (yüzü — 26 m), doğu Afrikadaki birçok göl çanakları bunlardandır.

Ç. A. terimi yer kabuğunun iklim olaylarının etkileri ile ya da başka sebeplerle çökmelerini içine alır. Öyle Ç. alanları vardır ki, buradaki gölün yüzü, deniz yüzünden yüksekte, fakat dibi deniz yüzünden aşağıdır. Böyle çanaklara *saklı Ç. A.* (Cryptodèpression) denilir. Oyle Ç. alanları vardır ki, buradaki gölün yüzü, deniz yüzünden aşağıdadır. Bunlar gerçek Ç. çanaklarıdır. Öyle Ç. alanları da vardır ki, burada yerleşmiş bulunan gölün hem yüzü, hem dibi denizden yüksektedir.

ÇÖKÜNTÜ HENDEĞİ (Fr. Fossé tectonique), yer kabuğunun, birbirine koşut uzanan kırılmış yerleri ya da basamaklı kırık dizileri arasındaki çökmüş bölümü. Böyle bir yerde iki yandaki yüksek yerler arasında bir çöküntü alanı bulunur ki, çoğunca uzun bir biçim gösteren çukur yerler birer Ç. H. dir. Bk. ÇÖKÜNTÜ ALANI.

ÇÖKÜRMİŞ (ölm. 1106), Selçuklu emîri. Bu Türk emîrinin şimdiye kadar Çekermiş diye okunan asıl adının Ç. (= çöktürmüş) olduğu anlaşılıyor. Sanı Şemseddin'dir. 1085 - 1086 yıllarında Diyarbakır bölgesinin fethi sırasında emrindeki kuvvetlerle, Cizre şehrini alarak buranın emîri olmuştur. Ç., burada 17 yıl kalıp bu bölgedeki Kürt ve Arapları tamamiyle yönetimi altına aldıktan sonra 1102 yılında Gürboğa'nın ölümü üzerine Musulu da ele geçirmiş ve burada oturmaya başlamıştır. Suriye kıyı şehirlerine yerleşip memleketin içlerine saldırmaya başlıyan ve o zaman büyük bir şehir olan Harranı almaya uğraşan Haçlıları önlemek için Hesn - ı Keyfa emîri Artukoğlu Sökmen ile birleşmiştir. Harran'ın güneyinde Belih çayı kenarında 7 mayıs 1104 günü yapılan çarpışmada, Ç. ve Sökmen, eski Türk savaş taktiğini kullanarak Haçlıları büyük bir bozguna uğratmışlardır. Haçlıların sol kol komutanı Edesse yani Urfa Prensi Baudouin du Bourg ve Tel - başer hâkimi Jocelin de Courtenay tutsak edilmişler ve meşhur Antakya prensi Bohemund (b. bk.) ise güçlükle canını kurtarabilmiştir.

Bu zaferden az sonra Selçuklu sultanı Melikşah oğlu Mehmet, Musul önüne gelerek şehrin kendisine teslimini istemişse de, Ç. buna yanaşmıyarak sadece kendisine bağlılığını bildirmiştir. Sultan, bu sırada kardeşi Berkyaruk (b. bk.) un ölümünü öğrenince Musulu almayı sonraya bırakarak İran'a dönmüştür. 1106 da Ç. ile Suriyedeki öteki Türk beyleri birleşerek Haçlılar üzerine yürümek istemişlerse de, aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Ç. kendisine karşı birleşen beylerin elinden hileyle kurtularak Musula gelmiştir. Çok geçmeden Selçuklu sultanı Mehmet, Ç. hakkındaki kararını uygulamaya başlıyarak Çavlı (b bk.) komutasındaki bir orduyu Musul üzerine göndermiştir. Çavlı, Dicle kıyılarında karşısına çıkan Ç. i yenmiş ve tutsak almıştır. Fakat halk, zulmünden korktuğu Çavlı'ya şehri teslim etmemiş ve Ç. in oğlu Zengi'yi hükümdar ilân ederek Konya Selçuklu sultanı Kılıç Arslandan yardım istemiştir. Çavlı Musulu kuşattıktan sonra bir katıra bindirdiği Ç. e şehrin kendisine teslim edilmesine dair sözler söyletmiştir. Bu sözlerden bir fayda çıkmadığını gören Çavlı, Musulluların kaçırmalarından korktuğu tutsağını bir çukur içinde hapsetmiş ve Ç. burada ölmüştür. Öldüğü zaman aş. yu. 60 yaşında idi.

ÇÖL (Fr. Désert), yağışın pek az oluşu ve buharlaşmanın şiddetli etki yapması yüzünden bitki örtüsü cılız kalmış olan, hattâçok parçaları çıplak bulunan yer. Yeryüzünde bu kurak bölgeler karaların aş. yu. 1/4 nü (aş. yu. 35 milyon km^2 lik bir alan) tutar. Ç. ler sıcak bölgelerde bulunduğu gibi (sıcak Ç. ler), çok soğuk bölgelerde de bulunur (kutup bölgelerinin soğuk Ç. leri). Ç. ün meydana gelmesindeki başlıca sebep kuraklık olduğundan, yeryüzünün türlü yer lerinde de kuraklığı doğuran çeşitli sebeplerden Ç. ler meydana gelmiştir.

Ç. lerin büyük bir kısmı kuzey ve güney yarım kürelerinin aş. yu. 20 - 30 enlemleri arasında uzanır. Büyük Sahra (b. bk.), Arabistan (b. bk.), batı Avustralya Ç. leri bunlardandır. Bu Ç. lerin meydana gelmesine sebep, yukarılardan inen alıze rüzgârlarının yağmursuz olarak buraları yalamalarıdır. Bundan dolayı böyle yerlerin deniz kıyılarında da Ç. kuraklığı hüküm sürer. Bu gibi Ç. lere alizeler kuşağının Ç. leri de denir ki, yeryüzünün dinamik maksimum (b. bk.) alanlarına rastlar. Bazı Ç. ler ise yüksek dağlarla çevrili geniş karalar ortasında, yani denizlerin etkisinden uzak kalmış iç bölgelerde meydana çıkmıştır. Orta Asya Ç. leri, Kuzey Amerikanın Great Basin denilen bölgesi ve Arjantin And'larının bir bölümü bunlardandır. Orta Asyaya batı rüzgârları etki edemediği gibi, musonlar da buraya ulaşamaz ve yağış getiremez. Bu gibi Ç. lere *iç bölge Ç. leri* de denir. Bazı Ç. ler de Tropikal bölgenin batı kıyıları boyundadır. Dar birer şerit halinde deniz kıyısı boyunca uzanan bu Ç. lerden Güney Amerikada Atacama (b. bk.), Afrikada Namib (b. bk.), Kuzey Amerikada Güney California Ç. ü başlıcalarıdır. *Kıyı Ç. leri* adiyle de anılan bu türlü Ç. lerin meydana gelmesinin sebebi, deniz dibinden üste çıkan soğuk suların, kıyı bölgelerine yağmur yağmasına engel olmasıdır. Bu Ç. lerden farklı olmakla birlikte, yine yağışın az bulunduğu ve bitkilerin çok cılız olduğu kutuplar vardır. Bu soğuk yerlerde yağışın az olmasının ve bununla ilgili olarak bir çeşit *soğuk Ç. ler*'in meydana gelmesinin sebebi, buralardaki atmosferde bol salt nemlilik bulunmamasındandır. Ancak, bu türlü kurak bölgelerle bundan öncekileri birbiriyle karıştırmamalıdır. Çünkü, kutuplardaki atmosferde nemlilik az da olsa vardır. Fakat bu, yağışa çevrilince, az bir değer göstermektedir. Bundan dolayı kutuplar da kurak bölgeler içine girmektedir.

ÇÖL: Büyük Sahradan bir görünüş

Ç. de yağmur pek seyrek yağar. Yıl içinde yağmurun hangi mevsimde yağacağı belli olmadığı gibi, bazı kere birkaç yıl üst üste hiç yağmadığı da olur. Beklenmiyen zamanlarda sağnaklar halinde düşen yağmurun yıllık ortalaması aş. yu. 20 - 25 cm dir. Günlük sıcaklık büyük değişiklikler gösterir: Gündüzleri çok sıcak olur (dünyanın en sıcak yerleri Ç. ler olup meselâ California'daki Death Valley'de 56° C a kadar çıkar). Geceleri ise sıcaklık 0° nin çok altına düşer (meselâ Tarım bölgesinde — 40° C a kadar düşer).

Yer şekilleri bakımından Ç. lerin çişitli tipleri varsa da (düz Ç. ler, dağ Ç. leri gibi), iklim özellikleri bakımından birbirine benzerler. Günlük sıcaklık farkı çok olduğundan, çıplak kayalar şiddetli bir mekanik dağılmaya uğrar, zaman zaman beliren, akar suların aşındırmaları az ve sınırlı kalır, geniş yerler molozlar yahut kumlarla örtülmüş bulunur. Buradaki yer şekillerini rüzgârlar işler, biçim verir (bk. DEFLÂSYON). Bu arada üstü çıplaklaşmış kayalıklar halindeki Ç. ler (bunlara *hamada* denir) bulunduğu gibi, köşeli taş parçalariyle örtülü taşlık Ç. ler (bunlara *serir* adı verilir), kumlarla kaplı ve yer yer kum tepelerinin yükseldiği Ç. ler (bunlara *erg* denilir) de vardır. Ç. ün geniş yerler tutan kalın kum örtüleri, vâdi boylarındaki kumlarla rüzgârların savurduğu taş parçacıklarından doğmuştur.

Ç. de bitki ve hayvanlar gelişememiştir. Çıplak kayalık, taşlık ve kumluk yerler arasında, taban suyunun yüze yakınca bulunduğu susuz vâdi boylarında çalılık ve dikenlikler, başlıca tabiî bitki örtüsüdür. Hayvanlardan sadece bazı kemiricilerle kuşlar, sürüngenler ve böcekler yaşar. İnsan, Ç. ün çok kurak olan yerlerinde yerleşme ve yaşama imkânı bulamamıştır. Uzun zamanlar Ç. insan için sadece türlü yerlere uzanan yolların geçtiği bir geçit alanı (kervan yolları) olmuş, tuz ve başka madenlerinden faydalanılmıştır. Bu arada akarsuların bulunduğu ya da taban suyunun yüze yaklaştığı ve çıktığı yerlerde (bu gibi yerler kaynaklarını bol yağışlı çevrelerden alıp Ç. den bir yabancı ırmak olarak geçen akarsular boyunda sıralanır. Bunun örnekleri arasında Nil, Fırat, Dicle ve Indus nehirleri vardır. Ç. lerin kıyısındaki dağ etekleri de bu özelliği gösterir) çok verimli vâhalar meydana getirilmiştir. Kuru ve çıplak Ç. ler ortasında bu vâhalar birer yeşillik adasıdır. Buralarda türlü ürünler elde edilmekle birlikte başlıcası hurmadır. Mısır, Mezopotamya ve kuzeybatı Hindistanın bu türlü ırmak boyu vâhaları eski birer kültür merkezi olmuştur. Son zamanlarda artezyen kuyularının sık sık açılmasından sonra, yeni yeni birçok vâhalar meydana gelmiş (Cezayir'in güne-

yinde olduğu gibi), bu arada bazıları motorlu taşıtların işlediği yollar boyunda birer uğrak, pazar yeri ya da işlek ticaret merkezi olmuştur. Ç. deki bu sulama işleri özellikle Kuzey Amerikada hızla gelişmiş, geniş ölçülü sulama işleri yapılmış (Great Basin, California ve Arizona'da olduğu gibi), geniş Ç. bölgeleri gittikçe yeşeren sürekli ekim dikim alanları ve meyva bahçeleri haline gelmiştir.

Ç. ler, gidiş gelişi güçleştirip yol işlerini engellediğinden, eskiden beri türlü uygarlık bölgelerini birbirinden ayırmıştır. Gidiş gelişin güçlüklerle karşılaştığı Ç. bölgelerinde, eskiden beri deve kervanları başlıca taşıtlar olup son zamanlarda motorlu taşıtlar da geniş yer tutmağa başlamıştır. Ayrıca Ç. den geçen demiryolları da yapılmıştır (kuzey Büyük Sahra, Hazar ötesi ve Avustralyada olduğu gibi). Bk. BOZKIR.

ÇÖL AGAMASI (*Agama mutabilis*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Kertenkeleler (Lacertilia) alt takımının Agamagiller (Agamidae) familyasından bir tür. Kuzey Afrika çöllerinde, batı Cezayir sahralarından Mısıra kadar uzanan bölgede, kayalıklarda yaşar. Çalılıklar arasında pek büyük bir hızla koşar. Böcek ve bitki yer.

ÇÖL TARLA KUŞU (*Ammomanes*), Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Tarla kuşugiller (Alaudidae) familyasından bir cins. Yirmi kadar türü vardır. Eski Dünyanın çöl ve kurak bölgelerinde yaşar. Renkleri kızılımsıdır. Pek iyi uçamamakla birlikte çok iyi koşar. Gagası, kısa ve kalın olup ucu sivridir. Tek ya da küçük topluluklar halinde yaşar. Böcek, solucan, sümüklü böcek v. b. yer. Üç yumurta yapar, her iki cins de kuluçkaya yatar.

ÇÖL TAVUĞUGİLLER (*Pteroclidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının Çöl tavukları (Pterocles) alt takımının bir familyası. Bu familyaya giren türler küçük başlı ve kısa gagalıdır. Kanatları ve kuyrukları sivri olur. Tarzometatarsusları kısa ve tüylüdür. Ayak parmakları kısa ve geniştir. Güvercin büyüklüğünde olup iyi uçar. 2 - 4 yumurta bırakır. Güney Avrupa, Asya ve Afrikanın kurak bölgelerinde yaşar. Taçlı bağırtlak (Pterocles coronatus), kum bağırtlağı (P. arenarius), Arap tavuğu (P. alchata), bağırtlak kuşu (Syrrhaptes paradoxus) gibi türleri vardır.

ÇÖL TAVUKLARI (*Pterocles*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımına giren bir alt takımı. Renk bakımından çöl hayatına uymuş olan gerçek çöl kuşlarıdır. Çöl tavuğugiller (b. bk.: Pteroclidae) tek familyasıdır.

ÇÖL TİLKİSİ ya da FENNEK (*Canis zerda*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Köpekgiller (Canidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 25, bol tüylü kuyruğu 20 cm dir. Tilkiye benzer. Gözleri geceleri iyi görür, kulakları tilkinin-

ÇÖL TİLKİSİ

kinden daha büyüktür. Tüyleri çok açık kahve rengi ya da açık bej olur. Toprak altında in açar. Yuvaları birbirine yakındır; koloni halinde otururlar. Kuş, yumurta, böcek, kertenkele, kavun, hurma ve bitki yer. Geceleri avlanan ürkek bir hayvan olan Ç. T. kuzey Afrika, Suriye ve Mısırda yaşar.

ÇÖLEMERİK (Süryanca **Gulâmark,** Batı kaynaklarında **Culâmerg**): 1. Hakkâri ilinin merkezi bulunan kasabanın ve bu il merkez ilcesinin adı. İlçe olarak yüzölçümü 1 998 km² dir. İlçede 1955 nüfus sayımına göre 11 858 kişi yaşar, nüfus yoğunluğu bakımından Türkiyenin en seyrek bölgelerinin başında gelmekte olup km² ye 6 kişi düşer. Ç. ilçesi kuzeyde Van ilinin Başkale ilcesi ile doğuda Yüksekova, batıda Beytüşşebap, güneyde Çukurca ilceleri ile çevrili olup toprakları Anadolunun en sarp ve engelli bölgelerini teşkil eder. Doğusunda 4 168 m yükseklikte Cilo, güneyde Beridalo ve Sünbül, batıda Karadağ, Elkiyayla ve 3 250 m yükseklikteki Altındağ silsileleri ile kuşatılmış yalçın kayalıklarla kaplıdır. Bu yüzden ilcede tarım hemen hemen yok denecek kadar az olup halkın geçimi sadece hayvancılığa dayanmakta ise de, ulaştırma zorluklarından bu da fazla bir gelişme göstermemiştir. İlcenin Livin ve Şivelân adlarında iki bucağı ile 28 köyü vardır. Türkiye ilçeleri arasında nüfus azlığı bakımından ikinciliği almaktadır. Vandan 208 km uzaklıkta bulunan Ç. in yol ihtiyacı, 6 numaralı Van - Ç. devlet yolunun bitirilmesi ile karşılanacak ve bu suretle şimdi yolsuzluk yüzünden fazla bir ekonomik değer taşımıyan hayvancılığı da daha büyük bir gelişme ve değer kazanacaktır.

2. Doğu Anadolunun güney köşesinin başlıca kasabası ve Hakkâri ilinin merkezi. Nüfusu 4 246 (1960) dır. Denizden yüksekliği 1 650 m dir. Dağlar arasına sıkışmış bulunan kasaba, dağınık ve birbirinden yüzlerce metre uzak ev kümeleriyle 8 ayrı mahalleden meydana gelmiştir. Bu mahalleler Hakkâri ve Çokar dereleri boyunda kurulmuştur. Bu iki derenin arasındaki bir düzlükte çarşının bulunduğu şehir merkezi yer almıştır. Ç. in kuzeyinde Karadağ (3 630 m), doğusunda Mere Dağı (3 200 m), güneydoğusunda Sümbül Dağı (3940 m), güneyinde Beridalo Dağı (3 250 m) yükselir, 3 km doğusunda derin bir vâdi içinden Büyük Zap ırmağı geçer.

Ç. in merkez mahallesi 250 m kadar uzunlukta dar bir çarşı caddesiyle yanlardan uzanan birkaç sokaktan ve bunların iki yanında sıralanmış bir iki katlı evlerle dükkânlardan ibarettir. Resmî dairelerle kasabanın parkı da buradadır. 1949 da kasabaya yetecek kadar elektrik veren bir hidroelektrik santralı yapılmıştır. Ç. in çevresinde iyi sular vardır.

Ç. halkının başlıca geçim kaynağı hayvancılık (koyun, keçi) tır. Yazın yaylalara çıkmak ve *zoma* adı verilen yerlerde geçici olarak yerleşmek gelenektir. Yazın hemen bütün halk yaylaya çıkar, kasabadaki evlerde ancak 1 - 2 kişi kalır. Yaylalar çevredeki yüksek dağlardadır. Sürüler, buralarda hazirandan ağustos sonuna kadar kalır, güz başında yavaş yavaş kasabaya dönerler. Tabiî şartlar elverişli olduğu halde, halkın çoğunun yaylaya çıkması yüzünden sebzecilik ve meyvacılık gelişememiştir.

Ç. te pazar kurulmaz. Köylü ve kasabalı, vakitli vakitsiz ürünlerini çarşıda satar. Ç. halkı, alışverişini Van pazarından yapar. Van - Hakkâri yolu motorlu taşıtlar için yeter derecede elverişli değildir. Yol boyundaki dereler üzerinde köprü yoktur. Çok sarp yerlerden geçen bu yolda, dar

ve tehlikeli dönemeçler vardır. Bu yolun yılda 6 - 7 ay karla kapalı kalması yüzünden böyle zamanlarda ancak yük hayvanlariyle yolculuk ve eşya taşınması mümkün olur, hattâ bazı kere haftalarca bu da yapılmaz Bk. HAKKÂRİ.

Tarih: Tarih boyunca Ç., Hakkâri aşiretlerinin yerleşme alanı olmuş ve topraklarının fakir olması sebebiyle fazla bir ilgi görmemiştir. Kanunî Süleyman zamanında Van eyaletinin kuruluşu ile 1538 de bu eyalete bağlı olarak, otonomiye sahip mahallî Hakkâri beylerinin yönetimine bırakılmıştı. Türk - İran savaşlarında doğu sınırı olan Hakkâri mahallî hükümeti, Bistun, Östun, Emir Davud, Ruzil, Dizi, Helor ve Bayan kalelerine dayanmakta, Çil sancağı ile Ç. Şakak ve Selmas kasabalarını içine almakta idi. Ç. ise bugünkü yerinden biraz daha ileride, Dağgül köyünde bulunmakta, ova yönünde oldukça geniş bir varoşa ve dağ üzerinde bir kaleye sahipti. Kasabada Hakkâri beylerinin yaptırdıkları sayısız cami, medrese v. b. hayır eserleri vardı. 1845 yılına kadar otonom yerli bir hükümetle yönetilen Ç., bundan sonra Hakkâri sancağının merkezi olarak, yeniden kurulan Van vilâyetine bağlandı. 1848 yılında ise, burasının Van valiliğine bağlanması dolayısiyle isyan etmiş bulunan Hakkâri hâkimi Nuri Beyin ortadan kaldırılmasından sonra, ayrı bir vilâyet haline getirildi. Tırhala mutasarrıfı Vezir Ziya Paşa ilk vali olarak Ç. e gönderilmişse de, onun Vidine gönderilmesi üzerine ilk vali olarak Ferik İzzet Paşa vezirlik rütbesi ile Ç. e geldi. 1865 yılında Vilâyat - i umumiye nizamnamesi yayınlandıktan sonra bağımsız sancak haline getirildi Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Harbine girmesi üzerine, 1915 te Ruslarla iş birliği yapan yerli Asurîler (Nasturîler) Ç i ve yöresindeki Müslüman köylerini basarak ağır hasara uğrattılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti tarafından bu bölgede yaşıyan bütün Asurîler yurtlarından çıkarılarak sürüldüler. 1917 de Rusların çekilmesi üzerine İngilizlerin himayesine giren Asurîlere Ç. teki eski topraklarına dönmeleri vadedilmişse de, olaylar buna fırsat vermemiştir. Birinci Dünya Harbinden sonra bütün Irakla beraber Ç. de İngiliz nüfus bölgesine katılmıştır. Lausanne Barışından sonra Türkiyenin Irak sınırı hakkındaki projesine karşılık İngiltere mandasındaki Irak hükümetinin teklifi, Ç. i de içine almakta idi. 1926 Türk - Irak sınır anlaşmasına göre ise, burası Türkiyeye bırakılmıştır.

Bugünkü Ç. bundan 30 yıl kadar önce yeniden kurulmaya başlanmış olup tamamiyle Katramas düzlüğüne inmiş bulunmaktadır. Şehrin merkezini Bulak mahallesi teşkil eder. Van - Ç. devlet yolu tamamlandıktan sonra burasının ekonomik bakımdan da gelişeceği şüphesizdir.

ÇÖLLEŞME (Fr. Désertification), geniş anlamda, toprakların ekonomik değerinin büyük ölçüde azalması. Dar ve asıl anlamı ile Ç. tabiî görünüşün derin değişikliğe uğrıyarak çöllerdekine benzer bir görünüm alması demektir. Ç. terimi daha çok bu sonuncu durumu belirtmek için kullanılır. Her iki halde de Ç. toprakların, üzerinde yaşıyan ve ondan faydalanan insan toplulukları tarafından yerin tabiat şartları ve potansiyeli dikkate alınmadan ve koruyucu tedbirlere başvurmadan yıkıcı ekonomi usulleriyle işlenmesi sonucunda meydana gelir. Başka bir deyişle Ç. insanın çevre şartlarına uymıyan çalışmalarının bir sonucudur; bu sebepten Ç. alanları da esas bakımından, antropojen (yani insanoğlunun eliyle meydana getirilmiş) bir nitelik gösterir.

Yukarıdaki tanıma göre, Ç. yi ve Ç. alanlarını yeryüzündeki tabiî çöllerden ayırmak gerekir. Her ne kadar Ç., tabiî çöllere doğru bir yaklaşma sayılabilirse de, çöller ile Ç. alanlarının meydana geliş sebepleri birbirinden büsbütün ayrıdır. Tabiî çöller makroklima (çok geniş bir coğrafya bölgesinin genel iklimi) şartlarının bir sonucudur. Bunların dünya üzerindeki yayılış alanları, atmosferde basınç dağılışının ana çizgilerine ve atmosferin genel dolaşımına bağlıdır. Bu konuda özellikle tropikal daimî yüksek basınç sistemleri büyük rol oynar. Bu alanlarda atmosferin genel hareketleri, sürekli sübsidans (çökme) olayı, hava yığınlarının özellikleri ve hemen hemen sürekli olan frontolitik (ısı dereceleri farklı olan ve birine doğru yönelen iki hava yığını arasındaki sınırı yok eden) şartlar yağış imkânlarını çok azaltarak çöllerin meydana gelmesine yol açmış bulunur. Tropikal ve subtropikal enlemlerde karaların batı kıyılarında yer alan soğuk deniz akıntıları (özellikle dip suları) bu klimatik çöllerin deniz kıyısına kadar, hattâ deniz üzerine de uzanmasını sağlar. Öte yandan, orta kuşak karalarının denizden uzak oldukları ve yüksek dağlarla çevrildikleri için deniz hava yığınlarının etkisinden faydalanamıyan iç kısımları da tropikal ve subtropikal çöllerin orta enlemlere doğru uzamasına sebebolur. Son olarak, tabiî çöllerin başka özellikleri, hiç değilse çekirdek kısımlarının çok eski olması ve en aşağı Tersiyer ortalarından beri çöl karakterini saklamış bulunmasıdır.

Buna karşılık, Ç. alanları yenidir, insanın eseridir ve yalnız başına iklim şartları ile açıklanması mümkün değildir. Gerçekte bu hususta birçok etkenler birlikte rol oyna-

Çölleşme: İç Anadoluda Karapınar çevresindeki çölleşme alanından bir görünüş. Kum örtüsü ve kumul sıraları

mıştır. Bununla birlikte Ç. ye uğramış alanların da iklim ve özellikle yağış bakımından nemli ve kurak bölgeler arasındaki yarı kurak geçiş kuşaklarında, yani iklim bakımından kritik alanlarda yer aldıkları dikkati çeker. Buralarda yağışlar yüksek değildir ve özellikle bir yıldan ötekine yağış tutarları büyük ölçüde değişir. Yağışlarda meydana gelen ve devirli ya da devirsiz azalma ve çoğalmalar şeklinde kendini gösteren bu salınımlar, bu gibi alanları zaman zaman ve süresi değişen devreler boyunca gerçekten kurak iklim bölgesinin sınırları içine sokabilir. Bu iklim özelliklerinin etkisi tabiî bitki örtüsü üzerinde de görülür. Buraları tabiî step ya da çölümsü step alanlarıdır.

Ç. bu kurakçıl ve aslında zaten seyrek olan bitki topluluğunun insanlar tarafından büyük ölçüde harabedilmesiyle kendini gösterir. Tarla açmak, hayvanlara yedirmek, yakıt olarak sökmek ya da ticaret maksadiyle toplamak için tabiî ot ve çalı örtüsünün ortadan kaldırılması, buna karşılık koruyucu hiçbir tedbir alınmaması bu yıkıntılara yol açan başlıca sebeplerdir. Bunun sonucunda genel görünümde bir çıplaklaşma ortaya çıkar ki bu, Ç. nin evresidir. Bunu izliyen evrelerde, zaten kuru olan toprak korrozyon ve deflâsyonun yani rüzgâr aşındırmasının etkisine uğrar. Rüzgâr, çıplak ve kuru yerlerden kaldırdığı çeşitli büyüklükteki maddeleri eleyerek taşır. Bu olay uzun bir zaman sürerse, Ç. nin ilerlemiş evrelerinde kum örtüleri ve kum relyefine ait çeşitli şekiller meydana gelebilir. Bu sırada tarlaların en verimli üst toprağı rüzgârla savrulur ve daha altta bulunan çok kere taşlı ve iri maddeli değersiz kısımlar meydana çıkar. Tarım alanları, hattâ yerleşmeler kum örtüleri ve kumullarla kaplanır, genel olarak toprağın ekonomik değeri büyük ölçüde azalarak Ç. terimi ile belirtilen durum meydana gelir.

Buna göre, Ç. nin meydana gelişi ve hızı, nüfus yoğunluğiyle, ekonomik etkinliğin niteliği ve sertliğiyle ve bu gibi alanlardaki yerleşmelerin eskilik derecesiyle orantılıdır. Gerçekte, yeryüzünde ancak bu şartları gösteren step ve çölümsü step alanları Ç. ye uğramış, nüfusun çok seyrek, ekonomi tarzının daha çok koruyucu olduğu başka step alanları ise aslındaki görünümlerini saklamışlardır.

Ç. ye uğramış dikkate değer bölgelerden biri yurdumuzda, İç Anadoluda Konya ve Ereğli arasında uzanan alan ve özellikle bu alanın ortasındaki Karapınar çevresidir. Burada Ç. için gerekli bütün şartlar bir araya toplanmıştır. Ortalama 250 - 300 mm kadar olan yağış tutarı bazı yıllarda bunun yarısına kadar inebilir. Halbuki buharlaşma ihtiyacı 1 500 mm kadardır. Hidroloji bilânçosunun büyük bir açıkla kapandığı bu şiddetli yarı kurak alanda tabiî bitki örtüsü çok seyrek kurakçıl bitkilerden meydana gelir ve genel görünümü ile çok fakir bir step, hattâ yer yer çölümsü bir step halindedir. Nüfus çok olmamakla birlikte, nüfus yoğunluğu bu bölgenin ekonomik gücüne göre oldukça yüksektir. Ayrıca bu alan binlerce yıldan beri sürekli bir yerleşme alanıdır. Bu uzun devre boyunca burada yaşıyan insan toplulukları tabiî bitki örtüsünü korumak için tedbirler alamamışlar, tersine esasta seyrek olan kurakçıl çalılar ve otlar, tabiî üreme yeteneğiyle orantılı olmıyan bir ölçüde kesilerek, hayvanlara yedirilerek, yakmak ya da tarla açmak için köklenerek geniş alanlarda ortadan kaldırılmıştır. Binlerce yıldan beri süregelen bu yıkıntılar sonunda toprak çıplaklaşmış ve sonunda yerdeki kumlu ve çakıllı gevşek tortular meydana çıkmıştır. Kum kaynağı rolünü oynıyan Pleistosen yaştaki bu tortuları meydana getiren maddelerin büyüklüğü, kökenleri ve hidrolojik özellikleri, rüzgârla taşınmalarına çok elverişlidir. Bu bölgede rüzgârın şiddeti, frekansı, yani sık sık esmesi ve özellikle uzun ve kurak yaz devresinde esen rüzgârların hızları bu maddelerin kolayca taşınmasına imkân verecek niteliktedir. Bu şartlar altında bölgede çeşitli kum relyefi tipleri, bu arada kum örtüleri, çeşitli kumullar ve bazıları 8 - 10 m yüksekliğe, 100 m den çok uzunluğa erişen kumul sırtları meydana gelmiştir. Bu çevredeki Ç. son yıllarda gittikçe hızlanmış ve bunun sonunda eskiden ancak belli bazı alanlarda görüldüğü bilinen kum örtüleri ve kumullar genişliyerek, bugün bölgenin ekonomik durumunu, hattâ yerleşmelerini ciddî olarak tehdideden tabiî bir tehlike halini almıştır. Bu tehlikeye karşı şimdi savaşılmaktadır.

ÇÖLOVASI, Afyon ilinin Dinar ilcesine bağlı Haydarlı bucağının merkezi. Ç. Afyon şehrinin 60 km kadar güneyindedir (bk. HAYDARLI). Bu bucağın doğu ve güneydoğusunda kendi adiyle bir ova ve çevresinde de düz topraklar uzanır.

ÇÖMEZ, medrese öğrencilerine verilen ad. Medrese öğrenciliğinin ilk basamağı olan Ç. lik döneminde öğrenci, çok kere bir müderrisin yanına yerleşir, üstadından alacağı bilgiler ile eğitim ve öğretim karşılığı, onun günlük hizmetlerini görmeyi kabul etmiş olurdu. Bu çeşit öğrenciler çok kere fakir aile çocukları olup üstadın evine bakarlar, ayak hizmetlerini görürler, bağ ve bahçelerinde çalışırlar, hayvanlarını tımar ederlerdi. Ç. müderrislerden başka muid ya da tanınmış ve ilerlemiş öğrencilerin hizmetini de kabul edebilirdi. O zaman medrese odasının temizliği, bakımı, yemek hazırlığı, bulaşık ve çamaşırların yıkanması işleri Ç. in görevleri arasında bulunurdu. Zamanla bilgi ve görgüleri gelişenler medrese öğrencilerinin öteki sanlarını taşımaya hak kazanmış olurlardı. Bk. TİLMİZ, ŞÂGİRD, MOLLA, SOFTA. Mecazî olarak, otorite haline gelmiş bir kimsenin kendi çığırında yetiştirdiği kimseye de Ç. adı verilir.

ÇÖMLEKÇİ KUŞU (*Furnarius rufus*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Bağırganlar (Clamatores) üst familyasına giren Çömlekçi kuşugiller (Furnariidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 19 cm dir. Yuvası ünlüdür (Bk. ÇÖMLEKÇİ KUŞUGİLLER). Sırtı pas kırmızı, karnı daha açık renktedir. Arjantin ve Brezilyada yaşar.

ÇÖMLEKÇİ KUŞU

ÇÖMLEKÇİ KUŞUGİLLER (*Furnariidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Karinalılar (Carinatae) bölümüne bağlı Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Ses kasları gelişigüzel dizililer (Anisomyodi) alt takımının Bağırganlar (Clamatores) üst familyasına giren bir familyası. Yapı bakımından bazıları tıknaz, bazıları ince olur. Dallara ve ağaçların çatallı yerlerine çamur, kil ve kuru bitki parçalarından, fırın biçiminde bir yuva yaparlar. Yapılması birkaç ay süren bu yuvanın bir iç odası ile yandan açılan bir giriş odası bulunur. Böcek yer. Çömlekçi kuşu (Furnarius rufus) türü tanınmıştır.

ÇÖMLEKÇİLİK (Fr. Poterie), nemli ve yumuşakken elle, çömlekçi çarkında çevrilerek ya da kalıplara dökülerek biçim'endirilmiş ve ateşte pişirilmiş balçıktan camsı olmıyan, üzerine sır sürülmezse su geçiren, çokluk sarı, kırmızı ya da kahve rengi çanak, çömlek, testi gibi şeyler yapma sanatı.

Teknik: *Çömlekçi çamurunun hazırlanışı ve biçim verme:* İlkel usullere göre, kil toprağın üzerinden ya da ırmak yataklarından balçık halinde alınıp içinden taş parçaları ayıklandıktan, elle, ayakla ya da taş ve tahtadan yapılmış basit tokmaklarla dövülüp hazırlandıktan sonra biçimler verilmekteydi. Kile yalnızca su katılıyor, başka bir şey konulmuyordu. Bu sâf balçık topağı ya bir kalıp etrafında sıkıştırılarak ya da içi oyularak kab haline getiriliyordu. Çömlekçi çarkı çok eski bir buluş olduğu halde, Ç. in meydana gelmesinden epey sonra ortaya çıkmıştır. En basit şekliyle bu çark ortasından mil geçirilmiş, yatay bir disk olup yere çömelmiş biri tarafından elle döndürülüyordu. Hıristiyanlık devrinde, görünüşe göre Mısırda çarka ayakla döndürülebilen daha büyük bir disk eklenmiş, bu da çömlekçiye balçığı iki eliyle biçimlendirme kolaylığını vermiştir.

XVII. yüzyılda disk, kasnağın üzerinden geçen bir iple döndürülmekteydi. XIX. yüzyılda buharla çalışan çömlekçi çarkı kullanılmaya başlanmıştır.

Modern usullere göre, kil önceden bolca su ile ıslatılıp sıvı haline getirilmekte ve süzülmektedir. Elde edilen sulu çamur, yeteri derecede kuruduktan sonra biçimlendirilmektedir. Çömlekçi çarkının kullanılması da gittikçe azalmağa yüz tutmuştur. Bunun yerine balçığın, seri halinde kalıplara dökülmesi usulü kullanılmaktadır.

Fırınlama: Eskiden elle yapılmış olan çömlek güneşte kurutuluyordu; sonraları ateşte pişirilmeye başlandı. En eski çömlekçi fırınları, kabları ve ateşi içine alan basit bir kutu şeklinde olup Mısır mezarlarının duvarlarında tasvir edilmiştir. Kablar ocağın ortasında yükseltilmiş bir yere konuluyor, çevrelerinde ateş yakılıyor ve gazlar tepede bırakılmış bir açıklıktan dışarıya çıkıyordu. Çinliler bir tepenin yamacına yapılmış birlesik fırınlar sistemini geliştirmişlerdir.

XVIII. yüzyılda Ç. in bir fabrika sanayii haline gelmesi üzerine daha geliştirilmiş fırınlar kullanılmaya başlanmıştır. Modern ülkelerde 3 - 7 m çapında ve aynı yükseklikte dikey fırınlar kullanılmakta idi. Ayrıca 1910 - 1920 yılları arasında orta noktası hep aynı ısıda kalan tünel şeklinde fırınlar da ortaya çıkmıştır. Çömlek taşıyan 3 - 5 m^2 ufak arabalar sürekli olarak ve belli bir hızda tünelin içinden geçmekte ve çömlekler soğuma yerinden tamamlanmış olarak çıkmaktadır.

Çömlek yapımında mazot ve gazla işliyen fırınların yanında elektrik fırınları da kullanılmaktadır.

Kablar, genel olarak biri balçığı sertleştiren, biri de sırı sabitleştiren iki fırınlamadan geçmektedir. Fırınlamanın ilk dönemlerinde balçık yavaş yavaş suyunu kaybetmeye başlar. Buhar patlamalarını ve çömleğin çatlamasını önlemek için ısının düşük olması gerekir. Sıcaklık 600° C ye çıkınca çömlek kırmızı bir renk alır ve balçık bütün suyunu kaybeder. Bu evrede çömlek su geçirir ve çabuk kırılır olup hacmından da biraz kaybetmiştir. 600° - 900° C de çömlek oksitleşir, fırınlama sırasında hava almışsa, bütün karbonlu maddeler atılır, hava almamışsa, çömlek koyu bir renk alır.

Tarihî toprak kabların çoğu 700° C - 1 000° C de pişirilmiştir.

Sırlama: Kabın üzerine sürülen camsı bir astar olan sır, çakmak taşı, feldispat, kil, kireç, kurşun, boraks ve bazı başka minerallerin karışımından meydana gelmiş olup hem kabı su geçirmez hale sokmak, hem de süslemek için kullanılır. Su ile karıştırılınca erimez. Pişmiş bir çömleğin üzerine sulandırılmış olarak sürüldüğü zaman kuruyarak bir tabaka meydana getirir. Tekrar fırınlanınca içindeki maddeler eriyerek kabın üzerinde ince bir cam tabakası oluşur. Sır, içinde alumin ($Al_2 0_3$) olmasiyle camdan ayrılır.

Sır bilinmediği zamanlarda, ilkel insanlar kabların üzerine hayvan yağları ve bitki reçineleri sürerlerdi. Sır bir tesadüf eseri bulunmuş olmalıdır. Mısırlılar çok eski çağlardan beri camdan küçük boncuklar ve eşyalar yapmasını biliyorlardı. Kalevî yeşil bir sırla kaplı levhalar Kıral Mena'nın mezarında (aş. yu. M. Ö. 3300) bulunmuştur. Çinde sırın kullanılışı yerli bir buluş olmalıdır. M. Ö. 1000 yıllarında sırın içine eritici madde olarak kurşun karıştırılmaya başlanmıştır. Bu usul doğuda çok yaygın olduğu halde, Roma zamanına kadar Avrupada kullanılmamıştır.

Renk: Killerin bileşimleri çok değişik olduğundan pişirilince ak, gri, sarı, kırmızı, kara gibi çeşitli renkler alır. İlk çömlekçiler kilin bu özelliğinden faydalanarak kablarını süslüyorlardı. Sır ortaya çıktıktan sonra renk vermek için kil yerine içinde demir, manganez, kobalt bulunan toprak kullanılmaya başlanmıştır.

Boya, balçığın ya da sırın içine karıştırılabileceği gibi, sırın üzerine ya da altına sürülebilir. Başlıca demir, bakır, kobalt, krom, manganez, nikel, uranyum, vanadyum, selenyum, kadmiyum, altın, gümüş, plâtin gibi madenler renk elde edilmesinde kullanılmaktadır.

Süsleme: İlk zamanlarda süsleme, kabın üzerinin elle ya da kaba bir araçla kazınması, damgalanması ya da üzerine değişik renkte bir kil sürülmesiyle yapılıyordu.

Sırın altına ya da üzerine yapılacak çeşitli renk ve desen süslemelerinin yanı sıra çömleğin biçimlendirilmesi, istenen inceliğe erişmesi ve üzerine kabartma olarak süslemeler yapılması da çok görülür.

Modern Ç. sanayiinde dekalkomaniler (çıkartma) yoliyle süsleme yapılmaktadır.

Tarih: MISIR: *Cilâlı Taş çağı:* Yukarı Mısırda Deyrü't - Tasa, Badari; Aşağı Mısırda Merim, Faiyûm yerleşmelerinde M. Ö. 5000 - 4000 yıllarından kalma seramikler bulunmuştur. Kablar genel olarak koyu renkli, yuvarlak dipli olup elle yapılmıştır. Deyrü't - Tasa'da bulunan kabların süsü, kazılarak içleri ak boya ile doldurulma, üstleri de çizilme yoliyle meydana gelmiştir. Badari'de çıkan kablar çokluk ince dudaklı, önce kahve rengi, sonra kırmızı renkte olup çömleğin baş aşağı küle gömülerek pişirilmesinden dolayı ağız kısmında kara bir bant bulunur. Kabın kenarının çentiklenmesiyle yapılan süsleme kalkolitik çağına girer.

Sülâle önceki devir: M. Ö. 5000 yılının ortalarından El Amrah ile Nagada yerleşmelerinde cilâlı, kırmızı bir çömlek cinsi yaygın olup kırmızı taban üzerine kalın ve kremimsi ak renkte çizilmiş geometrik desenler ve stilize edilmiş hayvan figürleriyle süslenmiştir. İnsan figürleri, başlarına tüyler ya da dallar takılmış olarak tasvir edilmiştir. M. Ö. 4000 yıllarından Gerzeh kültüründe, deve tüyü renkli taban üzerine kırmızımsı kahve rengiyle süsleme yapılmış seramikler bulunmuştur. Geometrik desenlerin yanı sıra stilize edilmiş hayvan ve insan figürleri de kullanılmıştır. İnsanlar siluet şeklinde olup çoğunlukla çok kürekli kayıkların içinde çeşitli boyların sancak ve sembolleriyle birlikte tasvir edilmiştir.

Başlangıç çağı: M. Ö. 3200 yıllarında Kıral Menes, Aşağı ve Yukarı Mısırı birleştirmiştir. Bu devirde Ç. taş ve

1

2

3

4

5

1. Kansu'da bulunmuş Çin vazosu. Cilâlı Taş Devri, M.Ö. 2000 (Musée Cernuschi, Paris); 2. Phaistos'da bulunmuş Girit pithos'u, Kamares üslûbu, M. Ö. 1900 - 1700; 3. Susa'da bulunmuş kupa, birinci üslûp M. Ö. 4000 (Museo Pigorini, Roma); 4. Mısır küpü, Sülâle öncesi devir, M. Ö. 4000 (Kestner. Museum, Hannover); 5. İtalyada, Vetulonia yakınlarında bulunmuş kulübe biçiminde kab, Villanova kültürü, M. Ö. VIII. yüzyıl (Museo Archeologico, Floransa)

maden kabların daha gözde olması dolayısiyle gerilemiş, fakat II. sülâlenin sonlarına doğru çömlekçi çarkının bulunmasiyle yeniden önem kazanmıştır. Saray tezgâhlarında yapılan bir metre yüksekliğinde, sert, kırmızı renkteki küplere arasıra kıralın adı yazılmıştır.

Eski Kırallık (III. sülâle - VI. sülâle; aş. yu. M. Ö. 2780 - 2280): Bu devirde kaba kahve rengi bir çömlek cinsiyle özenle yapılmış kırmızı renkte ya da açık renkte bir astarla kaplanmış deve tüyü renginde kablar görülür. En yaygın şekil, ince, uzun, omuzdan kulplu bir küp olup ölülere yağ sunmak için kullanılmış olabilir.

Orta Kırallık (XI. sülâle - XII. sülâle; aş. yu. M. Ö. 2150 - 1790): Basit, sarımsı kızıl renkte, çokluk yemek pişirmede ve erzak depolanmasında kullanılan bu devir çömleğinin pek öyle bir sanat değeri yoktur. Sudan'da parlak cilâlı, canlı renklerle boyanmış, kara ve kırmızı seramikler bulunmuştur.

Yeni Kırallık (M. Ö. 1580 - 1090): III. Amenhotep ve onun arkasından gelenlerin zamanında özenle yapılmış grimsi sarı renkte bir taban üzerine parlak bakır mavisi kahve rengi ya da karayla bitki motiflerinin ve hayvan figürlerinin yapıldığı bir çömlek cinsi ortaya çıkmıştır. Tabiattan alınma sahnelerin işlenişi Amarna üslûbunun öncülüğünü yapar. İnce, uzun boyunlu, yayvan ağızlı, kan kırmızısı renginde yuvarlak kablar Tutankhamen devrinde görülür. Romalılar zamanından (M. Ö. 30 - M. S. 324) kalma çok renkli bir çömlek cınsi Sudan'da Meroë'de bulunmuştur. Kablar deve tüyü renginde bir taban üzerine kırmızı, kara ya da kahve rengiyle yapılmış, hayat işareti gibi sembolik motifler ya da stilize edilmiş çiçek desenleri ve figürlerle süslenmiştir.

MEZOPOTAMYA: Irakta Tell Hassuna ve Ninova mevkilerinde çok erken devirden seramik bulunmuştur. Hassuna Ç. i kaba, elle yapılmış, deve tüyü renginde kablardan, kremsi - ak bir astar üzerine parlak kırmızı renkle geometrik desenlerin boyandığı ya da benzer desenlerin mat renkli bir taban üzerine taş ya da kemik bir araçla kazındığı ve her iki tekniğin bir arada görüldüğü kablara kadar çeşitli gelişme dönemleri geçirir. Bu çömlek cinsi M. Ö. 600 yılı sonlarından kalmadır.

Hassuna'nın üçüncü tabakasında M. Ö. 5000 yılının başlarından kalma, kalın krem rengi bir astar üzerine, kı-

zıldan karaya kadar değişen tek renkli geometrik desenler ve stilize edilmiş insan ve hayvan figürleriyle süslenmiş Samarra seramiği bulunmuştur. Hassuna'da VI - XI. tabakalardan çıkan Halaf seramiği yeni bir devir açar. Bu çömlekler başlangıçta elle yapılmış, sarımsı kahve renginde olup sonraları duvarlarının inceliği, süslemenin çok renkli oluşu ve porselene benzemesiyle öbür çömlek cinslerinden üstün bir duruma gelmiştir M. Ö. 5000 yıllarından kalma Halaf seramiği çoğunlukla krem rengi bir astar üzerine kara ya da portakal renkli boya ile yapılmış bitki motifleri, stilize insan ve hayvan figürleriyle süsleniyordu.

Ur yakınlarındaki El - Obeid şehrinden çıkan seramik, çoğunlukla yeşilimsi ak bir taban, pek az olarak da krem ya da kayısı rengi bir astar üzerine kara boya ile yapılmış geometrik desenler gösterir. Obeid kültürünün bir kolu Tell Halaf, Kargamış, Sakçagözü gibi merkezlerde görülmüştür.

Bundan sonraki devrin özelliği, Uruk seramiğidir. Astarlı, cilâlı kırmızı renkte olan bu çömlek cinsinin yanı sıra kara ve gri renkte kablar da yapılmıştır. Çarktan geçirilerek yapılmış en eski Mezopotamya seramiği olan Uruk kabları M. Ö. 3500 yıllarına çıkabilir. Cemdet Nasr (b. bk.) seramiği M. Ö. 4000 yılı sonlarından olup kırmızı astarlı kablar yaygındır. Kimi vakit deve tüyü renkli taban ya da astar üzerine kara ve kırmızı renkte geometrik desenler görülür. Tuncun ilk defa kullanılışı bu devre rastlar.

Erken Sülâle çağı (M. Ö. 2800 - 2360): Özellikle kuzeydeki yerleşmelerde ve güneyde Ur şehrinde bulunmuş kırmızı seramikle temsil edilir. Genel olarak bu çömlek cinsi Cemdet Nasr geleneğini devam ettirir. Bitki motifleri ve hayvan figürlerinin yanında bereketle ilgili sahneler de tasvir edilmiştir.

Eski Akkad (M. Ö. 2360 - 2180): Bu devir Tell Brak'ta çıkan cilâlı kara seramikle Çahar Bazar'da bir mezarlıkta bulunmuş, üzerine özenle desenler kazınmış cilâlı kara ve gri seramikle temsil olunur.

HURRİLER: M. Ö. 1700 - 1400 yılları arasında birçok Yakın Doğu şehirlerinde bulunan ilgi çekici bir çömlek cinsi, Hurrilerin eseridir. En yaygın şekil kısa ayaklı, uzun gövdeli bir kupa olup çanaklar, amphoralar, gaga ağızlı testiler, hayvan şeklinde kablar da kullanılıyordu Kara ya da kırmızı taban üzerine akla basit geometrik desenler, bitki motifleri ve hayvan figürleri yapılmıştır.

İRAN: İranda iki kültür dönemi görülür. Birincisi Tahran yakınlarında Tepe Sialk'ta ve Damgan yakınlarında Tepe Hisar'da bulunmuş seramikle temsil edilir. Çoğunlukla kırmızı taban üzerine geometrik desenler ve hayvan figürleriyle süslenmiştir. İranda çömlekçi çaıkının ilk defa olarak kullanılması bu zamana rastlar.

İkinci dönem, Persepolis yakınlarında, Bakun'da, Elâm'ın Sus'a I tabakasında, Nihavend yakınlarında Tepe Liyan'da bulunmuş deve tüyü renkli seramikle temsil edilir.

Sus'a I de bulunmuş olan seramik, çoğunlukla uzun kupalardan ve deve tüyü renkli kâselerden ibaret olup parlak kara boya ile yapılmış soyut desenlerle, insan ve hayvan figürleriyle süslenmiştir. Sus'a I, Obeid kültürüyle çağdaştır. M. Ö. 4000 yıllarında başlıyan Sus'a II kültüründe parlak kırmızı taban üzerine kahve rengi - kara boya ile geometrik desenler ve stilize hayvan figürleri yapılmıştır.

FİLİSTİN: Jericho yerleşmesinde çok erken devirlerden, Hassuna'da olduğu gibi içine saman karıştırılmış, basit ve kaba kablar bulunmuştur. Kalkolitik çağda krem renkli bir çömlek cinsi görülür. M. Ö. 4000 yılı ortalarından kalma bu kablar içten ve dıştan açık renk bir astarla kaplanarak sarı, kırmızı, kahve rengimsi kara renkte geometrik desenlerle süslenmiştir. Kimi vakit kazılmış, damgalanmış ya da plâstik olarak yapılmış yılan şekilleriyle süsleme görülür. Filistin seramiği çoğunlukla süssüzdür ya da basit bir geometrik deseni vardır. M. Ö. 2500 yıllarından kalma Khirbet Kerak seramiği dikkati çeken bir özellik gösterir. Kabın dışı parlak kara renkte, ağız kısmı ve içi kırmızı, kimi vakit kahve rengi olup cilâlıdır. Orta Bronz Çağını Tell Beit, Mirsim ve Megiddo'da bulunmuş seramik temsil eder. Megiddo'da bulunmuş kara ve kırmızı olmak üzere iki renkli seramik Geç Tunç Çağına girer.

Erken Demir Çağının dikkati çeken bir çömlek cinsi de Filistin çömleğidir. M. Ö. 1150 - 1000 yılları arasında yapılmıştır. Geç Miken devrinin motifleriyle Yakın Doğu sanatının ögeleri birlikte kullanılmıştır. M. Ö. 1000 - 500 yılları arasında Sub - Miken ve Kıbrıs motiflerini kopya eden iki renkli bir çömlek cinsiyle kırmızı astarlı ve cilâlı kablar görülür.

ANADOLU: Cilâlı Taş Çağı (M. Ö. 6000 - 5000) Ç. i teknik bakımından üstünlük gösterir. Mersin, Çatalhüyük ve Kızılkaya gibi merkezlerde koyu renkli cilâlı seramik görülür. Hacılar'da Geç Cilâlı Taş Çağından krem renginde astarlı ve cilâlı seramik bulunmuştur. Krem renkli astar üzerine kırmızı renkte çizgili desenlerle süslenmiş bir çömlek cinsi Kalkolitik Çağda devam eder.

Alişar'da Kalkeolitik Çağdan kalma (M. Ö. 4000) seramik bulunmuştur. Bu kablar elle yapılmış, cilâlanmış, kimi vakit içleri ak ya da sarı boya ile doldurulmuş çizgilerle süslenmiş olup gri, kırmızı, kahve rengi ve kara renktedir. Ayrıca kara üzerine ak, krem ya da deve tüyü rengi üzerine kırmızı ile yapılmış çizgili süsleme görülür. Yüksek ayaklı kadehler, iki kulplu maşrapalar en sevilen şekillerdir. Güllücek, Beycesultan ve Mersin gibi merkezlerde bu devirden seramik bulunmuştur.

Eski I. Tunç Çağı(M. Ö. 2900 - 2600) nda elle yapılmış, koyu renkli, içleri ak boya ile doldurulmuş kazılmış çizgilerle ya da ak boya ile süslenen bir çömlek cinsi Truva, Yortan, Polatlı, Kusura, Beycesultan ile Güney Anadoludaki yerleşmelerde bulunmuştur.

Eski II. Tunç Çağı(M. Ö. 2600 - 2300) nda çömlekçi çaıkı kullanılmaya başlanır. Kırmızı astarlı ve cilâlı seramikle kara renkli kablar ve kırmızı üzerine kahve rengi ya da ak, ak üzerine kırmızı renkte geometrik süsleme gösteren boyalı seramik görülür.

Eski III. Tunç Çağı (M. Ö. 2300 - 1900) Kappadokya'da bulunmuş, dıştan ve içten deve tüyü, kırmızı ya da kırmızımsı kahve rengi bir astarla kaplanıp koyu renkte çizgili desenlerle süslenmiş boyalı kablarla Truvanın III, IV ve V. şehirlerinde bulunmuş, kara, kahve rengi, kırmızı olmak üzere tek renkli, cilâlı ve kimi vakit kabların üzerinde insan yüzü tasvir edilmiş seramikle temsil edilir. Eski Tunç Çağı Truva (Troia), Polatlı, Kusura ve Tarsusta görülen içten ve dıştan kırmızı bir haç motifiyle süslenmiş yayvan kâselerin ortaya çıkmasiyle kapanır.

Hititler: Orta Tunç Çağı (M. Ö. 1900 - 1600) nda Kültepe ve Boğazköyde Hitit yerleşmeleri görülür. Geometrik desenlerle ve stilize edilmiş hayvan figürleriyle süslenmiş, Kappadokya seramiğinin bir devamı olan boyalı kabların yanı sıra tek renkli seramik görülür. Hitit çömleği, ge-

nel olarak, çarktan geçirilmiş, madenî derecede parlak, uzun gagalı ve kırmızı renkte olup sert ve çıkıntılı bir profili vardır. Aslan, koç, boğa şeklinde içki kabları görülür. Bitik'te bulunmuş M. Ö. 1400 yıllarından kalma bir vazonun üzerinde plâstik olarak bir kadının peçesini açan bir erkekle başka birtakım figürler tasvir edilmiştir.

Truva'nın VI. şehrinde (M. Ö. 1900 - 1300) büyük ölçüde gri Minyan seramiği bulunmuştur. Ayrıca kab şekilleri bakımından da Yunanistanla benzerlik gösterir. VII. Truva'nın *a* katı (M. Ö. 1300 - 1200) Homeros'un anlattığı şehir olup tek renkli, sarı seramik, gri Minyan seramiği ve Miken desenleriyle süslenmiş kablarla temsil edilir.

Phrygia'lılar: Hititlerin yıkılmasından sonra Anadoluya yerleşen Phrygia'lılar (M. Ö. VIII. yüzyıl) krem rengi astar üzerine kahve rengiyle geometrik desenlerin ve kuş, geyik gibi hayvan figürlerinin yapılmış olduğu kablar kullanmışlardır. Madenî kabların taklidi olan uzun gagalı, yüksek kulplu kabların yanında hayvan şeklinde kablar görülür. Alişar, Gordium, Boğazköy gibi merkezlerde bu cins seramik bulunmuştur.

KYKLAD ADALARI: M. Ö. 3000 yıllarında tek renkli, çoğunlukla kahve rengi - kara boya ile astarlanmış ve üzerine kazılmış çizgili ve helezon biçiminde motiflerle süslenmiş bir çömlek cinsi bulunmuştur. Koyu renkli bir taban üzerine kırmızı ve ak renklerle süslenmiş kablar ve ördek şeklindeki vazolar M. Ö. 2000 yıllarına girer.

KIBRIS: Eriminin güneyinde Kalkolitik Çağından (M. Ö. 4000) ak üzerine kırmızı boyalı, kırmızı - kara olmak üzere iki renkli, kırmızı astarlı kablar bulunmuştur. Bunları M. Ö. 3000 yıllarından kalma Kıbrıs Tunç Çağının bir özelliği olan kırmızı cilâlı bir çömlek cinsi izler. Orta Kıbrıs devri mat yüzlü, kırmızı ya da kara ile süslenmiş ak bir çömlek cinsiyle temsil edilir. Geç Kıbrıs devrinde yuvarlak dipli kablar, uzun boyunlu koyu renkli bir çömlek cinsi, ak astarlı kablar, kara üzerine kırmızı ve ak olmak üzere iki renkli kablar (M. Ö. XVI. yüzyıl) ve Yunanistandan M. Ö. 1400 - 1225 yılları arasında getirtilen Miken vazolariyle bunların taklitleri yaygındır.

GİRİT: Cilâlı Taş Çağında elle yapılmış, tek renkli, önceleri süssüz, sonraları yivlerle süslenmiş bir çömlek cinsi görülür.

Eski Girit (M. Ö. 3000 - 2000): Bu devirde kara ya da sarımsı renkte geometrik desenlerle süslenmiş deve tüyü renginde kablarla Vasiliki yerleşmesinde bulunmuş kızıl - kahve rengi bir taban üzerine sarı ve kara benekli bir çömlek cinsi ve koyu renk taban üzerine akla yapılmış süsleme görülür.

Orta Girit (M. Ö. 2000 - 1550): Bu devirde açık renk bir taban üzerine yapılmış koyu renkte soyut desenler, koyu renkte taban üzerine açık renkte desenler ve çok renklilik görülmektedir. Orta II. Giritin en güzel eserleri Kamares mağarasında bulunmuş olup bunlar inceliğinden dolayı «yumurta kabuğu» adını almıştır. Geometrik desenlerin yanında stilize edilmiş bitki motifleri de kullanılmıştır.

Bu devrin sonunda Ç. in kalitesi düşer, çömlekçi çarkının kullanılışı da mekanik görünüşü artırır. M. Ö. 1700-1550 (Orta Girit III) yılları arasındaki zaman natüralist devirdir. Süsleme, genel olarak, kara üzerine akla yapılmış çiçek motiflerinden ibarettir. Soyut desenler de kullanılmıştır.

Geç Girit (M. Ö. 1550 - 1100): Tabiattan alınmış motiflerin kullanılması devam etmiştir. Desenler deve tüyü rengi taban üzerine akla çizilmiştir. Geç I. Girit devrinde denizle ilgili motifler çok kullanılır. Hemen hemen yalnız Knossos'ta bulunmuş saray üslûbu Geç II. Girit (M. Ö. 1450 - 1350) in özelliğidir. Çoğunlukla omuzdan üç kulplu küpler, önceleri gövdenin her yerini kaplıyan bitki ve ahtapot motifleriyle, sonraları dikey ve yatay kuşaklar halinde stilize edilmiş çiçek ve mimari motifleriyle süslenmiştir.

M. Ö. 1400 yıllarından sonra Ç. in işçiliği düşer, bitki motifleri ve hayvan figürleri daha çok stilize edilir ve soyut süsleme artar.

YUNANİSTAN: *Tarih Öncesi*: M. Ö. 5000 yıllarından Sesklo ya da I. Tesalya (Thesalia) kültüründe elle yapılmış kırmızı, sarı, kahve rengi olmak üzere tek renkli ya da kırmızı - kara benekli seramik görülür. Sarımsı kırmızı taban üzerine akla yapılan süslemenin yanında ak üzerine kırmızı renkte süslemeler kullanılır.

Dimini kültüründe (M. Ö. 4000) krem rengi üzerine kahve rengi, ak ya da kırmızı üzerine kara renkli süslemeye rastlanır. Helezon ve meander motifleri kullanılır. Devrin sonlarında çok renklilik başlar.

Orta ve Güney Yunanistandaki Cilâlı Taş Çağı seramiği tek renklilik, kazılmış çizgilerin süslemede kullanılışı, bazı kab şekilleri, ak ya da deve tüyü renginde taban üzerine kırmızı ile yapılan desenler bakımından Tesalya ile benzerlik gösterir.

Helladik devri: Cilâlı Taş Çağının sonunda Yunanistan yeni yerleşmelere sahne olur. Anadolu ile ilgisi olan yeni kab şekilleri görülür. Süssüz çömleklerin yanında koyu renk taban üzerine açık renk, açık renk taban üzerine koyu renk süslemenin yapıldığı kablar bulunmuştur. M. Ö. 2000 yıllarında Yunanistan yeni bir salgına uğrar ve Orta Helladık devri başlar. Yeni gelenler gri renkte, çıkıntılı profiliyle madenî kabları andıran, kaygan yüzeyli bir çömlek cinsi yapmışlardır. Buna benzer seramik VI. Truvada bulunmuştur. Önceleri elle yapılan Minyan seramiği, sonraları çarktan geçirilmiş olup bunun yanında açık yeşille astarlanmış, mat renkte çizgili desenlerle süslenmiş bir başka çömlek cinsi görülmektedir. Bu, eski Helladik çömleğinin bir devamı olabilir. Sonraları çok renkli olarak yapılmıştır. Gri Minyan seramiği oksitlenince sarı bir renk alır. Sarı Minyan seramiği, önceleri gri renklisiyle bir arada kullanılmış, sonradan onun verini almıştır. Bu çömlek cinsi Geç Helladik devrinde (M. Ö. 1550 - 1100) parlak kırmızı, kahve rengi, kara ile süslenerek Miken seramiği adını alır.

Mikenler: Miken (Mykenai) kuyu mezarlarında (M. Ö. 1550 - 1500) bulunan çömleklerde yerli ögeler ön plândadır. Sonraları çiçek ve yaprak motiflerinin kullanılmasında ve kab şekillerinde Girit etkisi görülür. Geç II. Helladik (M. Ö. 1500 - 1425) devrinde Miken seramiği, büyük ölçüde Girit sanatının etkisi altında kaldığı halde, iki taraflı simetrik kompozisyon ve desenlerin, kabın şekline uyduruluşu gibi değişiklikler gösterir. Denizle ilgili motifler yaygındır. Saray üslûbu burada da görülür. Geç III. Helladik (M. Ö. 1425 - 1100) devri Mikenlerin en kuvvetli olduğu devirdir. Üzerinde araba sahneleri tasvir edilmiş kablarla Zygouries'te bulunmuş şampanya kadehleri bu devri temsil eder. Deve tüyü rengindeki kil, kırmızı, kahve rengi ya da kara boya ile yapılmış denizle ilgili motifler ve geometrik desenlerle süslenmiştir.

M. Ö. 1230 yıllarında Ç. gerilemeye başlar. Stilize edilmiş araba sahneleri, hayvan ve kuş figürleri görülür.

Karanlık Devir: M. Ö. 1100 yıllarında Yunanistan Dorların salgınına uğrar. Submiken seramiği (M. Ö. 1100-1050) Miken geleneğini devam ettirmekle birlikte, teknik bakımından geridir. Süsleme soyut desenlerle yapılır. Protogeometrik kablar (M. Ö. 1050 - 900) pergelle çizilmiş dairelerle süslenmiş olup yeni bir sanat anlayışının öncülüğünü yapar.

Geometrik üslûp (M. Ö. 900 - 700): Meander motifi çok kullanılır. Önceleri kabın büyük bir kısmı kara boya ile örtülüp yalnız kulplar arasında kalan açıklık süslenirken, sonraları daha çok yer bırakılmaya, hayvan ve insan figürleri kullanılmaya başlanmıştır. M. Ö. 750 den sonra amphora ve krater gibi büyük kabların üzerinde cenaze törenleri, savaş sahneleri ve mitol jik konular tasvir edilmiş, kabın her yanı süslemeyle doldurulmuştur. Özellikle Dipylon mezarlığında bu çömlek cinsinden çok sayıda bulunmuştur.

M. Ö. VIII. yüzyılın ortalarından başlıyarak doğu ile alışverişin artması M. Ö. VII. yüzyılda doğu etkisi altında kalmış bir çömlek cinsinin ortaya çıkmasına sebep olur. Bunun en iyi örnekleri Korinthos'ta ve Ege adalarında görülmektedir.

Korinthos: M. Ö. VIII. yüzyılda görülen geometrik üslûptan sonra aryballos adı verilen ufak parfüm şişeleri doğu etkisi altında süslenmeye başlanır. Aslan, sfenks, grifon, siren gibi hayvan figürleri, rozet ve örgü motifi, lotus ve çiçek desenleri doğudan gelmiştir. M. Ö. 650 yıllarında krem rengi taban üzerine kırmızı, kara, sarı ve kahve rengiyle yapılan çok renkli süsleme görülür. Sivri dipli ve beneklerle yapılmış rozetlerle süslü aryballoslar protokorint üslûbunun özelliğidir. Erken Korinthos üslûbu (M. Ö. 625 - 600) nda kazılmış rozetlerin doğu sanatından alınmış hayvanların yanı sıra kanatlı tanrıça tasvirleri görülür. Sonraları seri halinde yapılmaya başlanan kabların işçiliği düşer ve figürler gitgide daha büyük ve düzensiz yapılmaya başlanır.

Doğu Yunan seramiği: Krem rengi bir taban üzerine kırmızı, kara ve kimi vakit akla yapılan doğu etkisindeki kabların en güzel örneklerini Rodos adası vermiştir. Sfenks, grifon, yabani keçi figürleri kullanılmış olup bu üslûp M. Ö. VII. yüzyılın son yarısında gelişmiştir.

Protoattik üslûbu: M. Ö VII. yüzyılda Atinada yapılmış kablar bu adı alır. Önceleri geometrik desenlerin yanında doğu kaynaklı motifler de görülür. Orta Protoattik devri (M. Ö. 680 - 625) nde figürler canlılık kazanır, çok renklilik başlar.

Kara figür üslûbu: Protoattik üslûbunun sonlarında figürler kırmızı taban üzerine kara renkle yapılmaya başlanır. Erken kara figür üslûbunun en önemli sanatçıları Nesson ressamı ile Sophilos'tur. Orta kara figür üslûbu çömlekçi Ergotimos'un yaptığı ve ressam Kleitas'ın boyadığı François krateriyle temsil edilir. Lydus ve Nearchus da bu devirde eserler vermişlerdir. M. Ö. 550 yıllarında Atina Ç. i için dış pazarlar açılır ve ince, zarif, ağız kısmı tek bir figürle süslenmiş içki kabları yapılmaya başlanır. M. Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısının en önemli ressamı Eksekias'tır. M. Ö. 480 - 475 yıllarında sona eren kara figür üslûbu Kabeiros kablarında ve Panathenia amphoralarında kullanılmaya devam edilmiştir.

Kırmızı figür üslûbu: Kara figür üslûbunda figürler kabın kırmızı tabanı üzerine kara bir siluet şeklinde yapılıyor, sonradan ayrıntılar kazılarak işleniyordu. M. Ö. 520 yıllarından başlıyarak figürlerin içinin boş bırakılıp etrafının kara boya ile örtülmesi ve ayrıntıların fırça ile gösterilmesi usulü ortaya çıktı. Andokides ressamı bu üslûbun ilk örneklerini verir. Epiktetos, Andokides'in çok süslü ve ayrıntılı tasvirlerine karşı, yalın ve süssüz resimler yapmıştır. Euphronios daha gelişmiş bir teknik gösterir. Olgun arkaik üslûp (M. Ö. 500 - 475), Kleophrades, Berlin ressamı gibi büyük vazo ressamlariyle Panaitios, Brygos, Makron, Douris gibi ufak kablar üzerinde çalışan ressamlar tarafından temsil edilir. Kırmızı figür üslûbunun en iyi eserleri bu devirde verilmiştir. Figürler anatomiye uygun olarak yapılır, frontalite yıkılmıştır.

Erken serbest üslûp (M. Ö. 475 - 450)ta vazo ressamları duvar resimlerinin etkisi altında kalmışlardır. Perspektifin kullanılışı, üç boyutlu şekil ve daha zengin bir renk çeşidi görülür. Penthesilea ressamiyle Niobid ressamı bu devre girer. Serbest üslûp (M. Ö. 450 - 420)ta duvar resimleriyle heykeltıraşlık eserlerinin etkisi büyüktür. Figürler idealize edilmiştir. Ak taban üzerine resim yapma tekniği, özellikle *lekythos*'ların işlenişinde görülür. Akhileus ressamı bu devrin temsilcisi sayılabilir.

M. Ö. 420 - 390 yılları arasında perspektifin kullanılışı artar, ışık ve gölge tekniği gelişir. Ana renklerin yerine yardımcı renkler kullanılmaya başlanır. M. Ö. V. yüzyıl sonlarında Atinanın dış pazarlarının çoğunu kaybetmesi üzerine Ç. sarsılır.

M. Ö. 370 - 320 yılları arasında güney Rusyadaki Yunan kolonilerinde Atina boyalı çömleğinin en son önemli eserleri ele geçmiştir. Mitolojik konular ve kadınların ev hayatından alınma sahneler tasvir edilmiştir. Ayrıntıların gösterilmesinde yaldız da kullanılmıştır.

Hellenistik Çağ (M. Ö. 320 - M. S. 30): Bu çağda çömlek yapım merkezlerinin çoğu, Yunanistanın dışında, güney İtalya, Mısır ve Yakın Doğuda bulunuyordu. Mısırda M. Ö. III. yüzyılın başlarında deve tüyü renginde taban üzerine koyu renkle yapılmış bitki motifleri ve hayvan figürleriyle süslü seramik bulunmuştur. Doğu Yunan dünyasında M. Ö. III - I. yüzyıllarda ak astar üzerine kırmızı çiçek desenleri ve kahve rengi bantlarla süslenmiş *lagynos* (bir cins şarap testisi) yaygındı. Güney İtalyada Centuripe'de çok renkli ve kimi vakit ağız kısmında kabartma figürler bulunan kablar bulunmuştur. Kırmızı sırlı kablar M. Ö. II - I. yüzyıllarda Pergamon'da çok yaygındı. Ayrıca Suriye, Filistin, Mezopotamya ve adalarda da çok kullanılmıştır. M. Ö. I. yüzyılda kurşun sırla örtülmüş bir çömlek cinsi Suriyede ortaya çıkarak güney Rusyadan İtalyaya ve Gallia'ya kadar yayılmıştır.

İTALYA: En erken seramik Cilâlı Taş Çağında kullanılan, kaba yapılı, kara ya da kahve rengi olmak üzere tek renkli bir çömlek cinsi olup üzeri şeritlerle, kabartma çizgilerle ya da elle yapılmış çukurlarla süslenmiştir. M. Ö. 2000 in ikinci yarısında, Po vâdisinde gelişen Terramare kültüründe basit, elle yapılmış, yivlerle süslenmiş, yuvarlak kulplu bir çömlek cinsi görülür. Tunç Çağına giren bu eserleri Villanova kültürü izler. Koyu renk astarlı, elle yapılmış ve kabın ortasında yatay bir kulp bulunan bu kablar Demir Çağına girer. Süslemede geometrik desenler yapılmıştır.

Etrusklar: İtalyan ve Yunan çömlek biçimleri kopya edilmiş olup kablar çokluk kaba ve hantaldır. Süsleme; kazıma, basma, kalıplama, yivleme ve kabartma yoliyle yapılmıştır. Çömlekler, çoğunlukla kara olmak üzere, tek renk-

1

2

3

4

5

YUNAN ÇÖMLEKÇİLİĞİ: 1. Dimini vazosu. M. Ö. 3000 ilk yarısı; 2. Diplon'da bulunmuş krater, geometrik stil, M. Ö. VIII. yüzyıl (Metropolitan Museum, New York); 3. Rodos'ta bulunmuş yüksek ayaklı kadeh, geç Miken devri, M. Ö. XIII. yüzyıl (Louvre, Paris); 4. Attika kyliksi, kırmızı figür üslûbu; M. Ö. 520 - 510 (Staatliche Antikensammlungen, Münih); 5. Nikosthenes'in eseri amphora, kara figür üslûbu, M. Ö. 550-525 (Vatican Müzesi, Roma).

lidir. Yunan sanatının etkisi altında kalan Etrusklar, Protokorinthos ve Korinthos seramiğini, daha sonraları kara ve kırmızı figürlü kabları taklidetmişlerdir.

Güney İtalya: M. Ö. VII - VI. yüzyıllarda yapılmış boyalı kablar yerli kaynaklardan esinlenmekle birlikte, Yunan etkisi de taşır. Lucania çömleği Yunan üslûbunun en eski örneklerini verir. Kab biçimleri Yunan tarzında olup renkler ölçülü kullanılmıştır. Apulia kabları daha özenle yapılmıştır. Büyük cenaze vazoları, krater ve amphoralar iki ya da üç kat halinde düzenlenen ve çoğu zaman orta sırada bir tapınak ya da kutsal bir yapının tasvir edildiği sahnelerle süslenmiştir. Ak, kırmızı ve sarı gibi renkler çokça kullanılmıştır. Paestum'da bulunmuş bir seri çömlek tiyatro ile ilgili konuları işler. Campagna seramiği deve tüyü renginde kilden yapılmış olup ak, kırmızı ve sarı ile süslenmiştir. Günlük hayattan alınma sahnelerin yanı sıra mezarla ilgili konular da işlenmiştir.

Güney İtalyada M. Ö. 350 - 300 yılları arasında yapılan seramik yerli unsurların yanında Yunan etkisi göstermektedir. Küçük kablar geometrik desenlerle, büyük kablar üzerlerine plâstik olarak yapılmış figürlerle süslenmiştir.

M. Ö. III. yüzyılda Gnathia seramiğinde kara sır tekniği kullanılmıştır. Figürler ak, sarı ve kırmızı renklerde yapılmıştır. M. Ö. III - II. yüzyılda yapılan Calene seramiğinde kablar kara bir sırla kaplandıktan sonra içten ve dıştan süslenmiştir.

Terra sigilatta: İtalyada ve onunla ilgili bölgelerde M. Ö. I. yüzyıldan M. S. II. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan kırmızı bir çömlek cinsi. Romalı'arın özelliği olup kabların üzerini süslemekte kullanılan istampalardan (Lât. sigilla) dolayı *Terra sigilatta* diye adlandırılmıştır. Kalıplara dökülerek yapılmış insan ve hayvan figürleri, bitki motifleri, mitolojik ve günlük hayattan alınma sahneler süslemede kullanılmıştır.

AVRUPA TARİH - ÖNCESİ: bk. CİLÂLI TAŞ.

ÇİN: Çin Ç. inin kaynağı efsanelere dayanır. Honan ve Kansu bölgelerinde M. Ö. 3000 yıllarında tarihlenen ve teknik bakımından üstünlük gösteren seramik bulunmuştur. Elle yapılan ya da yavaş dönen bir çarktan geçirilen bu kablar ince yapılı ve özenle biçimlendirilmiş olup kahve rengi, kırmızı ya da deve tüyü rengindedir. Bazı parçalar fırınlanmadan önce kırmızı, kara, mor ve akla boyanmıştır. Aynı devrede yapılan daha kaba ve boyasız bir çömlek cinsi Han sülâlesi zamanına kadar kullanılmıştır.

Yin sülâlesi (M. Ö. 1766 - 1122) zamanında Honan bölgesinde kaolinli topraktan yapılmış, şaşılacak aklıkta çömlek parçaları bulunmuştur. Bunlar, bronz eserlerde olduğu gibi, kabartma tarzında oyulduğundan yalnızca kalıplamada kullanılmış olabilir.

Han sülâlesi (M. Ö. 206 - M. S. 220) zamanında Ç. te büyük ilerlemeler görülür. Kalıplara dökme tekniğiyle çömlekçi çarkının kullanılışı gelişmiş, boyama özenle yapılmaya başlanmış, boyalı sırlar bulunmuştur. Kurşunun sarı, bakır oksitin yeşil renk verdiği biliniyordu. Ayrıca astar üzerine yapılan süslemelerde de ilerlemeler olmuştur.

Tanğ sülâlesi (M. S. 618 - 907) zamanında Çin ile batı arasında kültür alışverişi olmuştur. Porselen (b. bk.) de bu devirde ortaya çıkar. Bundan sonra gelen sülâleler zamanında porselen tekniğinin çok ilerlediğini görüyoruz.

JAPONYA: M. Ö. 300 - M. S. 700 yıllarından kalma dolmen mezarlarda basit bir çömlek cinsinin parçaları bulunmuştur. Japonyada kil, kaolin ve feldispat az bulunduğundan, yerli sanayi çoğunlukla tahta ve maden kablar üzerinde çalışmış, seramik eşya dışarıdan getirilmiştir. VIII. yüzyılda Tanğ seramiği Japonyaya gelmiş ve XV. yüzyılda Kato Shireazaemon adlı bir Japon Çine giderek Çin seramik sanatını inceledikten sonra kara, sarı ve kahve rengi sırla kaplı çay fincanları ve çaydanlıklar yapmıştır.

Japonlar daha çok XVII. yüzyıldan sonra porselen (b bk.) tarzında eserlerle tanınmışlardır.

ORTA ASYA VE TÜRKLERDE ÇÖMLEKÇİLİK: Altaylarda Kuyum kurganında bulunmuş M. Ö. 3000 yıllarından kalma kablar uzun gövdeli ve sivri dipli olup balık sırtı motifiyle süslenmiştir. Afanasyev kültürü (b. bk.; M. Ö. 2500 - 1200) nde kaba yapılı kablar bulunmuştur. Kurat kurganı (M. Ö. 2500 - 1700) ndan çıkan seramik sivri dipli kablariyle Afanasyev kültürünü hatırlatırken, düz dipli kablariyle Andronova kültürünün öncülüğünü yapar. Bu devirde Doğu Türkistan seramiği Çin seramiğine benzerlik gösterir.

Sibiryanın Tunç Çağına giren Andronova kültürü (b. bk.; M. Ö. 1700 - 1200) nde geniş ağızlı, düz dipli, kulpsuz, üç köşeli ya da mendirek biçimindeki basma süslerle bezenmiş kablar görülür. Bu cins seramik Tanrı Dağlarından Don ırmağı kıyılarına kadar yayılmıştır. Hârezm'in Tunç Çağı kültürlerinden Su Yargan seramiği düz dipli, sarı, kırmızı ve kara renkte olup II. Anav (b. bk.) seramiğine benzemektedir

M. Ö. 2000 yıllarında Altaylarda altın işlemeciliği ilerlemiştir. Burada M. Ö. 1700 - 1200 yılları arasında Andronova kültürü görülür. Aynı tarihlerde Güney Sibiryada Karasuk kültürü göze çarpar. Yuvarlak karınlı ve kısa boyunlu kablar Andronova çağı motifleriyle süslenmiştir.

M. Ö. VII. yüzyılda Altaylarda görülen Mayemir kültürü hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Çu vâdisinde M. Ö. VII - VI. yüzyıllardan kalma kulplu ve kulpsuz seramik bulunmuştur. Bu devirde Batı Türkistan Anav (b. bk.) ın IV. katını yaşamaktadır.

Hun devletinin (M. Ö. III. yüzyıl - M. S. III. yüzyıl) kurulmasiyle Orta Asyada dağınık olarak yaşıyan Türk boyları bir araya gelmiş oldular. Daha göçebelikten kurtulmamış olan Hunların toprak kabları yalın ve süssüzdür. Bu devirde daha çok maden eserler ele geçmiştir. Bu eserlerde Çinin ve Batı Türkistanın etkisi görülür. İvolgi kültürü (M. Ö. I. yüzyıl - M. S. II. yüzyıl) nde bulunmuş seramik, biçimi ve süsleme bakımından Çin eserlerini hatırlatır. Bazı kabların üzerinde Çince yazılar vardır. Tanrı Dağlarındaki mezarlarda geometrik desenlerle süslenmiş seramik bulunmuştur.

Köktürk devleti (M. S. V - VIII. yüzyıllar) zamanında Altaylardan hemen hemen hiç toprak kab ele geçmemiştir. Orhon ve Tula bölgelerinde ele geçen birtakım buluntular vardır. Kablar çoğunlukla dar ağızlı testilerle geniş ağızlı çömleklerden ibaret olup ince çizgilerle yapılmış balık sırtı motifiyle süslenmiştir.

Kazakistanın Sarıg yerleşmesinde üzerlerinde insan figürleri tasvir edilmiş seramik bulunmuştur. M. S. V - VII. yüzyıllardan kalan bu kablar Batı Türkistanın etkisi altındadır.

Pencikend'de M. S. V - VIII. yüzyıllardan kalma elle ya da çarkta çevrilerek yapılmış ve çoğunlukla diş ve balık sırtı motifiyle süslenmiş seramik bulunmuştur.

Cetisu'da bulunmuş, M. S. V - VII. yüzyıllardan kalma seramik, inci dizisi ve rozet motifiyle süslenmiş olup bazı figürler ve kabarık süsler kabın üzerine yapıştırılmıştır. Ayrıca insan ve hayvan biçiminde kablara rastlanır.

1

2

3

4

5

6

1. Tek renkli Hitit çömleği, Kültepe, XVIII. yüzyıl (Arkeoloji Müzesi, Ankara); 2. Boyalı Hitit çömleği, Kültepe, XVIII. yüzyıl (Kayseri Müzesi); 3. Gordion'da bulunmuş Phrygia çömleği, olgun stil, M. Ö. 700 (Arkeoloji Müzesi, İstanbul); 4. Mihaliç testisi (Etnografya Müzesi, Ankara); 5 - 6. Çanakkale işi testiler (Etnografya Müzesi, Ankara)

Yenisey ve Kırgız çömlekçiliği: Uybat ırmağı kıyılarındaki Kırgız yerleşmelerinde M. S. VI - VIII. yüzyıllardan kalma elle yapılmış seramik bulunmuştur. Bunlar arasında Çin porselenlerine de rastlanmıştır.

Volga Bulgarlarında çömlekçilik: Elle ya da kalıplara dökülerek yapılmış kablar kullanmışlardır. M. S. X - XIII. yüzyıllarda gelişen seramik tekniği M. S. XIV. yüzyılda en yüksek noktasına erişmiştir. Bulgarların yerleşme devrinden kalma kabların üzerinde damgalara rastlanmaktadır.

Tuna Bulgarlarında çömlekçilik: M. S. IX. yüzyıldan kalma yonca ağızlı, boyundan kulplu, yalın bir şekilde süslenmiş testiler bulunmuştur Ç. ile ilgili buluntular daha çok M. S. X. yüzyıldandır. Patleyna kilisesi yakınlarında ak ve fil dişi renginde çini parçaları bulunmuştur.

Karluk çömlekçiliği: Taraz şehrinde bulunmuş seramik bitki motifleriyle ve geometrik desenlerle süslenmiş olup İslâm sanatının etkisi altındadır. Buna karşılık, Taraz'ın doğusunda, Karlukların yayıldığı bölgelerde insan ve hayvan tasvirleri görülür. Çu vâdisinde bulunmuş M. S. IX - X. yüzyıllardan kalma seramik Karahanlılar devrine kadar tek renklidir. Hayvan figürleri tasvir edilmiştir. Bu çeşit süsleme Müslümanlığın yayılmasiyle ortadan kalkar. Stilize edilmiş kuş ve geyik figürleri ince bir tabaka şeklinde çamurdan yapılıp kabın üzerine yapıştırılmıştır. Bu, Soğd Ç. inin bir özel-

liğidir. Kulplar kimi vakit plâstik olarak hayvan şeklinde yapılmış olup saç örgüsü şeklinde olanların altında bir yonca yaprağı motifi vardır.

Karahanlılarda çömlekçilik: Bu devirde (M. S. X - XII. yüzyıllar) insan ve hayvan figürleri kaybolmuş, yerine stilize edilmiş bitki motifleri kullanılmaya başlanmıştır. Yeşil, kahve rengi ve Türk mavisiyle yapılmış süsleme görülür. Bezekler çoğu zaman kabın üzerine yelpaze şeklinde yayılmaktadır.

İslâmlığın kabulünden sonra Türkler daha çok çini (b. bk.), porselen (b. bk.) ve fayans (b. bk.) üzerinde çalışmıştır ve bu alanlarda değerli eserler vermişlerdir.

Anadolu Selçukluları (M. S. XI - XIII. yüzyıllar) günlük işlerinde oldukça kaba yapılı ve Bizanslıların kullandığı kırmızı taban üzerine yeşil, sarı, kahve rengi sırlı seramiğe benzer kablar kullanmışlardır. Kubadabat ve Konya sarayında bu çömlek cinsinden parçalar bulunmuştur. Ankara Etnografya Müzesinde bulunan ağızlıklı bir testi, insan figürleri, çiçek motifleri ve geometrik desenlerle süslenmiştir.

Osmanlılar devrinde de su küpleri, kavanozlar, su testileri gibi kaba eşya sırlı ve sırsız pişmiş topraktan yapılmaya devam etmiştir. Çanakkale Ç. inin tarihi çok eski olup burada yapılan çoğu yeşil, sarı, koyu kahve rengi sırlı seramik çok tanınmıştır. Ayrıca Anadolu Hisarında Göksu, Adapazarı, Mustafa Kemal Paşa, İnegöl, Gönen, Menemen, Kütahya, Eskişehir, Ayaş, Konya, Avanos, Diyarbakır gibi yurdun birçok bölgelerinde çömlek yapım yerleri vardır.

ÇÖNCU (Coğ.): bk. ÇENCU.

ÇÖNGCİN (İng. **Chongjin**; Japon. **Seishin**), kuzeydoğu Korede, Kuzey Kankyo eyaletinde, Ranan'ın doğusunda bir liman şehri. Nüfusu 72 353 (1938) tür. 1955 ten beri dünyanın en büyük balıkçılık merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. Kirin ve Harbin'e demiryolu ile bağlı bulunduğundan Mançuryanın dış ticaret iskelesidir. 1908 de Japonlar tarafından açık bir ticaret limanı olarak ilân edilmesi üzerine hızla gelişmiştir.

ÇÖP (Fr. Ordure, İng. Garbage), yararlanmak mümkün olmadığı için atılan bütün maddeler. Bunlar evlerden, pazar yerlerinden, çarşı ve sokaklardan, sanayi bölgelerinden ve şehrin her yerinden toplanır.

Kamu sağlığını korumak amacı ile alınan birçok tedbirler üzerindeki incelemeler Ç. lerin toplanması ya da yok edilmesi işinin, bir şehirdeki suyun çokluğu ile ilgili olduğunu göstermiştir. Bunların elden çıkarılması işi ise büyük para yükümünü gerektirmektedir. Eskiden olduğu gibi Ç. lerin belirli bir yere dökülmesi (denizden başka), tiksindirici pis kokuların çevreye yayılmasına, yangınlara, sinek, böcek ve sıçanların kolayca üremesine, hastalıkların salgın halinde yayılmasına, ayrıca mikropların toprak üstü ve toprak altı sularına bulaşmasına da sebebolmaktadır.

Ç. lerin yok edilmesinde çeşitli metotlar uygulanmaktadır.

Geniş topraklara sahip memleketlerde hendekler açılarak Ç. ler buralara dökülmekte ya da tabiî çukurlar doldurularak üzerleri toprakla düzeltilmekte ve yeşil alanlar yapılmaktadır. Kıyıda bulunan bazı şehirlerde de Ç. ler denize dökülerek akıntıya verilir.

Modern hijyen bilimi: Ç. lerin hijyen ve ekonomi şartlarına uygun olarak yok edilebilmesi için bataklık bölgeleri kurutmak amacı ile kullanılmaları gibi özel durumlar bir yana, şu üç metodu kabul etmektedir:

a. **Çöplerin yakılması metodu:** Bir yerde gübreye karşı sürekli bir istek yoksa, Ç. ler özel fırınlarda yakılır. Isısından buhar kuvvet kaynağı ve sıcak su için faydalanılır; içindeki maden parçaları manyetik ayırıcı araciyle toplanarak değerlendirilir. Teknik bakımından her yerde uygulanacak tek usul budur.

b. **Çöplerden gübre elde etme metodu:** Bunun için Ç. leri meydana getiren maddelerin fermantasyona elverişli olması ve buna sürekli bir ihtiyacın bulunması şarttır.

c. **Her iki usulü uygulama metodu:** Bazı memleketler ihtiyaçlarına göre bu iki metodu uygulamaktadırlar.

Yurdumuzda henüz bu usullerin hiçbiri kullanılmamakta ve bütün büyük şehirlerimizde aşağıda belirtilen usul uygulanmaktadır:

Ç. ler, belediye aracı ile sağlık işleri müdürlüklerinin seçtiği, şehirden uzakta bulunan genel Ç. lük alanlarına taşınır. Bu alanlar çok kere bir vâdidir.

Ç. ler müteahhide üsterme (ihale) yoliyle satılır. Müteahhidin adamları tarafından Ç. ler cinslerine göre ayrılır. Paçavralar özel fabrikalarına gönderilerek yıkanır, ayıklanır, iplik haline getirilerek tekrar dokunur. Camlar eritilerek şişe, ampul, bardak v. b. gibi eşya haline getirilir. Teneke ve alüminyum parçaları eritilerek cinslerine göre türlü eşya yapılır. Kemikler sabun yapımında kullanılır. Selülozlu maddelerden kâğıt, boynuzlardan ise bıçak sapı yapılır. Geri kalan ve işe yaramıyan maddelerin üstleri ince bir toprak tabakası ile örtülür. Bu alanlar yaz aylarında sık sık dezenfekte edilerek sineklerin üremesi önlenir.

ÇÖPLEME (*Helleborus*), Düğün çiçeğigiller (Ranunculaceae) familyasından bir bitki cinsi. Ç. ye *Noel gülü*

ÇÖPLEME (Kara): A. Çiçekli bir bitki; 1. Çiçeğin uzunluğuna kesiti; 2. Çiçek içi örtü yaprağı; 3. Erkek organlar; 4. Dişi organ; 5. Meyva

de denilir. *Helleborus* cinsinin 15 e yakın türü vardır. Türkiyede Karadeniz ormanları açıklıklarında ve çalılıklarda *Helleborus orientalis* türü. güneyde Toroslarda ise *H. vericarius* türü yetişmektedir. Her ikisi de zehirli bitkilerdir. Özellikle Avrupada yetişen *H. niger*'in köklerinde çokça, yapraklarında daha az *helleborin* ve *helleborein* zehir maddeleri vardır. Her iki zehir maddesi de narkotiktir; eskiden tıbbî bitki olarak kullanılmıştır.

ÇÖREK: bk. HAMUR İŞLERİ.

ÇÖREK OTU (*Nigella*). Düğün çiçeğigiller (Ranunculaceae) familyasından bir bitki cinsi. Orta Avrupa, Akdeniz çevresi ülkeleri ile batı Asyada yabani olarak yetişen 16 türü bulunduğu gibi, birçok ülkelerde baharat ve süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Ç. O. yıllık, sürgünü dik, basit ya da dallı, yaprakları çok dilimlidir. Taç yapraklarına benziyen renkli büyük 5 tane çanak yaprağı, açık mavi ya da yeşilimtırak, çok az olarak da beyaz renktedir. Taç yaprakları ise çanak yapraklarına göre çok daha küçük, 5 - 8 tanedir. Bitkinin dişi organını meydana getiren 3 - 10 meyva yaprağı (karpel), az çok birbiriyle birleşerek 3 - 10 gözlü bir kapsül meyva meydana getirir. Ancak, her karpelin ayrı bir boyuncuğu vardır. Sinkarpinin başlangıcı burada görülür. Tohumları siyah ya da siyahımtırak renktedir. *Nigella sativa* (Çörek otu), *N. damascena* (Şam çörek otu), *N. arvensis* ve öteki türlerinin tohumları, hoş kokulu olduğundan baharat olarak çeşni vermek üzere çörek, pide, ekmek, beyaz peynir ve başka besin maddeleri üzerine susam gibi ekilir.

Şam ÇÖREK OTU (Nigella damascena): Çiçekli bir bitki ve meyvası

ÇÖREK OTU (Nigella arvensis): Çiçekli bitki ve meyvası

ÇÖRTÜK (*Echinophora tenuifolia L.*), Maydonozgiller (Umbelliferae) familyasından bir bitki türü. Bitki çok yıllık, sürgünü sık dallı ve tüylü, alt yaprakları çok dilimli, sürgün yaprakları dilimli ya da tam, çiçekleri sarıdır. Bu türün Türkiyede geniş bir yayılma alanı vardır. Hemen her yerde, özellikle iç Anadolu bozkırı ile batı Anadoluda, engin yerlerde, tarla ve nadaslarda çok yetişir. Fazla yüksekliklere çıkmaz. Bitki turşuya konur ve özel bir tat verir.

ÇÖRTÜK (Echinophora tenuifolia L.)

ÇÖVEN OTU (*Gypsophila*), Karanfilgiller (Caryophyllaceae) familyasından bir bitki cinsi. 90 kadar türü Avrupa ve Asyada yetişir. Bir türü de Avusturalya ve Yeni Zelândada yetişmektedir. Yurdumuzun çeşitli bölgelerinde, tarla ve nadaslarda, yol ve hendek kenarlarında, dağ yamaçlarında, tepelerde yetişen 32 kadar türü vardır. Önemlileri *Gypsophila anatolica, G. arrostii, G. aucheri, G. elegans, G. eriocalyse, G. minuartioidos, G. porrigens* (bk. YAĞLI OT; bu tür önemli bir yabancı ottur), *G. venusta*'dır. Ç. O. nun kökleri temizlik işlerinde, leke çıkarmak için kullanılır. *Saponariae albae radix* (Çöven) özellikle *Gypsophila arrostii, G. paniculata* ve bazı öteki türlerinin kurutulmuş kökleridir. Bileşiminde % 5 - 15 saponin vardır. Bu madde suda kolayca eriyerek tıpkı sabun gibi köpürür. Yurdumuzun bazı bölgelerinde yine aynı maksat için kökleri kurutulup kullanılan *Saponaria officinalis* (bk. SABUN OTU) e de Ç. adı verilmektedir.

ÇÖZÜLME (Fiz., Kim.), katı, sıvı ya da gaz halindeki bir maddenin bir sıvı ile temasa geçirilince, bağdaşık bir madde meydana getirmek üzere sıvının içinde erimesi. Şekerin suda erimesi gibi basit bir Ç. yi, demirin sulandırılmış sülfürik asitle temas etmek suretiyle Ç. sinden ayırmak gerekir. Birincisinde şekere eski şeklini vermek için suyu buhar haline getirmek yeter; ikincisinde ise böyle bir şey bahis konusu olamaz. Çünkü burada kimyasal bir reaksiyon olmuştur. Bir eriyik, bulunduğu ısı derecesinde, eritilen maddenin en büyük miktarını içine alırsa, o eriyik için doyma haline gelmiş denir. Genel olarak katı bir cismin suda erime imkânı, ısı derecesi düştükçe azalır. Belli bir ısıda doyma haline gelen sıvı soğumaya bırakılınca, eriyen katı cismin bir bölümü genel olarak yeniden katılaşır. Bununla birlikte, bazı hallerde bu katılaşmanın olmadığı görülür; o zaman eriyik için *çok doymuş* denir.

Katı bir cisim, bir sıvıda eridiği zaman, durumunda bir değişiklik olur; erime ısısına benziyen gizli bir ısı meydana gelir. Bazı *soğutucu karmalarda* görülen ısı düşüklüğünü bununla açıklamak mümkündür. Erime sırasında kimyasal bir reaksiyonun da olması ve görülen ısı değişikliğinin iki olayın üst üste olmasından ileri gelmesi mümkündür. Suda eriyen kalsiyum klorürün durumu böyledir: tuz su ile birleşir; hidratın oluşumunda meydana gelen ısı, erime ısısının çok daha üstünde olur.

ÇÖZÜLME (Ask.): bk. ÇEKİLME HAREKETLERİ.

ÇÖZÜLÜM (Fr. Résolution) [Müz.], harmoni teorisinde, bir düzen (accord) de dissonans olarak duyulan bir notanın, daha sonraki bir düzende konsonnans haline dönüşmesi. Bu dönüşme, yerine göre ve bazı notaları belirli bir gidiş doğrultusuna zorlayan çekim (attraction) kanunlarına göre, notanın bir derece yükselmesi ya da bir derece alçalmasiyle olur. Dissonan nota bir büyük ikili ya da bir küçük ikili inerse, böyle bir bağlantıya *tabiî Ç.* denilir. İnecek yerde sabit kalır ya da bir kromatik yarım ton inerse, böylesine *müstesna* (exceptionnel) *Ç.* denilir. Tabiî Ç. ü gerektiren bir nota kendisinden sonra gelen düzenden olur ve aynı bölümde yerinde kalırsa, *çözülümsüzlük* (nonrésolution) vardır denilir.

ÇÖZÜM (Fr. Solution) [Mat.], matematikte ya problemdeki bilinmiyenlerin bulunması ya da bilinmiyenleri bulmak için gerekli kurala varmak amaciyle izlenecek yol. Kelime bu anlamda kullanılınca son kural hep aynı olursa, o zaman Ç. ya az ya da çok basittir, denir.

Çoğu zaman *geometride Ç.* kelimesiyle *cebirde Ç.* sözlerini birbirine aykırı olarak görürler. Gerçekten bu iki çeşit Ç. birbirinden büsbütün ayrıdır: birincisi, şekil haline sokmak, ikincisi ise denklem haline sokmak demektir.

ÇÖZÜM (Fr. Analyse) [Mat.]: bk. MATEMATİK ÇÖZÜM.

ÇÖZÜMLEME (Fr. Analyse) [Fel.], bir bütünün öğelerini ayırma. Ayrılan parçalar, bütünden daha basit olmalıdır, bu özellik Ç. yi bölmeden ayırır. Ç. kimyada olduğu gibi *maddî* yahut soyut konulardaki gibi *zihnî* olabilir: Zihnî Ç., farklı birkaç düşünmede, bir bütünün öğelerini meselâ bir olayın karakterlerini ayırdetmekten ibarettir. Zihnî Ç. soyutlamanın ve genel fikirler meydana getirmenin ilk şartıdır.

Ç. nin karşıtı bireşim'dir (bk. SENTEZ). Bireşim, Ç. nin ayırdığı öğeleri toplıyarak bütünü meydana getirmektir. Birbirinin karşıtı ve tamamlayıcısı olan bu iki yol, bütün bilimsel metotlarda yer alır; ikisine birden verilen «genel metot» adı bundan geliyor (meselâ Descartes'ın metodu).

Matematikte Ç., ispatı istenen teorem ya da problemden hareket ederek, bunu ispata yarıyacak, bilinen teoremleri bulmaktır; bunun tersi olan bireşim, bilinen teoremlerden hareket ederek, ispatı istenen teoreme ya da probleme inmektir. Bilinmiyenden bilinene giden Ç. genel olarak, bir araştırma metodudur; bilinenden bilinmiyene giden bireşim, bir anlatma ve ispat metodudur.

ÇÖZÜMLEME (Eski ter. Tahlil; Fr. Analyse, İng. Analyse) [Dil], bir kelimeyi, cümleyi meydana getiren elementleri, öğeleri ayırma. Ç., bir kelimenin ya da cümlenin anlamını, yapısını kavrama yollarından biridir.

Kelimeleri çözümlerken önce bölüğü (bk. SÖZ BÖLÜKLERİ), yani isim, sıfat, fiil gibi bölüklerden hangisine girdiği belirtilir; sonra kök, yapı eki, çekim eki gibi elementleri ayırtılır; kelime bileşik ise *bileşenler* gösterilir. Kelimede meydana gelen fonetik olaylar da Ç. sırasında gösterilebilir ya da kelime bu amaçla çözümlenir.

Cümle Ç. si, daha çok anlamın kavranılması ihtiyacı ile yapılır ve cümleyi kuran öğeleri ayırmak amacını güder. Cümle çözümlenirken: 1. Yükleminin özneye bir iş, hareket ya da nitelik bağlaması (yani yüklemin fiil ya da isim soyundan bir kelime olması) bakımından *fiil* ya da *isim cümlesi*; 2. Bildirdiği hükmün niteliği bakımından *olumlu*, *olumsuz cümle* ya da *soru cümlesi*; 3. Kuruluşu bakımından *basit* ya da *bileşik* cümle olduğu belirtilir (bk. CÜMLE).

Cümlenin öğeleri anlamca yükleme bağlı olduğundan her öğeyi, yüklemden hareket ederek aramak hem mantıkîdir, hem de kolaylık sağlar. Öğeleri bulmak için yükleme: ne, neyi, neye, neden, nereye, nerede, nereden, ne için, ne ile, ne zaman, nasıl v. b. ya da bunların «kim» kelimesi ile çekilmiş şekilleri tavsiye edilebilirse de, bu yolun mihanikî, soruların da yetersiz ve her duruma uygun düşmiyeceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu sebeple, bir cümleyi meydana getiren öğeleri bulmanın en iyi yolu usavurma (muhakeme) dır.

Basit cümlenin öğelerini ararken önce özneyi, sonra da sırasiyle (geçişli fiillerle kurulmuş cümlelerde) nesneyi, dolaylı tümleçleri ve zarfları bulmak doğru olur. Ayrıca, öğeler belirtme grupları olarak bulunuyorsa, bunların nasıl gruplaştığı (isim tamlaması, sıfat tamlaması, zarf grupu) da açıklanır. Kendi başlarına öğe sayılamıyacak olan bağlaçlarla, çok zaman bütün cümlenin anlamını kendinde toplıyan ünlemlerin durumuna işaret edilir.

Bileşik cümleyi çözümlerken, önce temel cümlecik yüklemi bulunur; sonra da cümle içindeki fiilimsilere işaret edilerek kurdukları cümlecik (bk. CÜMLE) ler belirtilir. Cümleciklerin bileşik cümlede bir kelime görevinde bulunduğu göz önünde tutularak bileşik cümle, bir basit cümle gibi çözümlenir. Cümleciklerin dizilişi, temel cümleciğe bağlanma şekilleri ve görevleri dikkate alınarak, bileşik cümlenin *sıra* ya da *bağlı cümlecikler*, *şart* ya da *ilgi cümlesi*, *girişik cümle* gibi çeşitlerden hangisi ile adlandırılabileceği belirtilir.

Ç. düşünceye ve deyişe egemenlik sağladığı için öğretimde, öğrenciyi aktif kılacak bir metot olarak her zaman kullanılır.

ÇÖZÜŞME (Fr. Dissociation) [Kim.], bazı bileşik cisimlerin, kendilerinin ayrışmalarından meydana gelmiş maddeler yanında ve sabit ısı ve basınç şartları altında verdikleri kimyasal reaksiyon.

A. Bileşimin katı halde ve onun ayrışmasından meydana gelmiş maddelerden en az birinin gaz halinde bulunduğu bir düzende:

1. *Kalsiyum karbonat üzerindeki çözüşme deneyi*: Bir manometreye bağlı bulunan ya da bir hava boşaltma tulumbasına ya da bir CO_2 gazı haznesine bağlanabilecek şekilde olan bir kab içinde, biraz İzlanda ıspatı, T derecesindeki sabit bir ısıda ısıtılır. Meydana gelen CO_2 gazının basıncı en çok bir F derecesine kadar yükselir. Bu durumda, tulumba ile biraz CO_2 gazı çekilirse, karbonat biraz daha ayrışarak yeniden CO_2 gazı meydana gelir ve bu hal F basıncı yeniden meydana gelinceye kadar sürer. Böylece karbonat sonuna kadar ayrıştırılabilir ve kabın içinde sönmemiş kireç ve F basıncı altında CO_2 gazı kalır.

Şimdi eğer T ısı derecesi basit kalmak üzere, kabın içine F derecesinden yüksek bir basınç altında yeniden biraz CO_2 gazı gönderilecek olursa, bu gaz kireçle birleşir ve bu birleşme basıncın F derecesini bulmasına kadar sürer. Demek oluyor ki bu iki ters reaksiyon, aynı ısıda meydana getirilebilmektedir. Reaksiyonun yönü gazın basıncına bağlıdır. Denge durumunun basıncına T ısı derecesindeki *Ç. gerilimi* denilir.

2. *Amonyaklı klorürler üzerindeki çözüşme deneyleri*: Yukarıda anlatılan sonuçlar, formülleri AgCl, $3/2NH_3$ ve AgCl, $3/2NH_3$ olan iki klorür üzerinde yapılan deneylerle genelleştirilmiştir.

3. *Çiçeksime*: Bir tuzun çiçeksime (b. bk.) sini ya da bunun tersine olarak nem kapıp sulanması (Fr. déliquescence) nı, tuzun içinde bulunduğu hava ortamındaki buhar basıncı meydana getirir. Bu basınç, hidratlı tuzun içinde bulunduğu ısı derecesindeki Ç. geriliminden büyük olursa, çiçeksime olayı, küçük olursa, sulanma olayı meydana gelir.

B. Bütün öğeleri gaz halinde bulunan bir düzende:

1. *Su buharı*: Suyun kızılkor ısı derecesindeki plâtin tarafından ayrıştırılması, özel bir Ç. hali olarak açımsanmıştır. 1 500 santigratta ayrışan su buharının, aygıtın daha az sıcak yerlerinde yeniden meydana geldiği anlaşılmıştır.

2. *CO, SO_2 ve ClH gazları*: Bu gazların Ç. si *sıcak ve soğuk tüp* denilen aygıtla gösterilmiştir. Bu aygıt, içinde kendisinden daha dar bir tüp bulunan porselen bir tüpten ibarettir. Dar tüp pirinçten olup yüzü gümüşle kaplanmıştır ve içinden bir soğuk su akımı geçirilir. Çözüştürülecek gaz iki tüp arasındaki boşluktan geçer.

Geçirilen gaz CO ise, gümüş kaplı yüzey karbonla kaplanır; geçirilen gaz SO_2 ise, gümüş kaplı yüzey gümüş sülfür tarafından karartılır. Bunun anlamı, ısı etkisiyle Ç. olayının meydana geldiği ve soğuk olan iç tüpe temas eden çözüşmüş maddelerin yeniden bileşimi kuramadıklarıdır.

İki tüp arasından ClH gazı geçirildiği zaman, eğer soğutulan tüp alaşımlanmışsa, yüzeyinde bir civa (I) klorür meydana gelir.

Şimdi Ç. reaksiyonları kimyasal dengelerle ilgili, daha genel Ç. ler grupunda yer almaktadır. Ç. lerin meydana getirdiği düzenler genel denge kanunlarına uyar.

ÇU, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Cambul bölge (oblast') sinde, Çu ırmağının sol yakasında bir şehir. Alma - Ata - Cambul demiryolu üzerinde bir istasyon olan şehirde vagon onarma fabrikası vardır.

ÇU, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Tiyan-şan ve Frunze bölge (oblast') leri ile Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Cambul ve Güney Kazakistan bölgelerinde bir ırmak. Uzunluğu 1 030 km dir. Terskey Alatau ve Cumgoltau dağlarındaki birkaç kaynaktan çıkan Cuvanarık ve Koçkor ırmaklarının birleşmesinden meydana gelir ve Bet-Pak - Dala çölünün batı ucunda bulunan Saumakgöl'e dökülür. Yukarı yatağında dar vâdi ve boğazlardan geçen Ç., birçok çağlayanlar meydana getirir. Sonra dağlar arasındaki geniş çöküntü alanlarına girerek kollara ayrılır. Isıkgöl'ün birkaç kilometre güneyinden geçer ve bu gölden çıkan Kütemoldı ırmağı ile birleşir. Buradan kuzeybatıya yönelerek Isıkgöl'ün kuzeybatısında bulunan 30 km uzunluğundaki Boam boğazından geçerek geniş Ç. vâdisi (b. bk.) ne girer. Ç. ırmağının aşağı yatağı Muyunkum ve Bet - Pak - Dala çöllerinde uzanır. Yatağı yer yer dirsekler meydana getirir. Mayıs ve haziran aylarında suları kabarır ve yazın ikinci yarısında, dağlardaki karların erimesi ve sürekli yağmur yağması üzerine su taşkınlarına sebebolur. Yazın Ç. ırmağından sulama işlerinde faydalanılır. Ç. ırmağının aşağı yatağı aralık ayının ikinci yarısında donar, buzlar mart ayı başında çözülür. En büyük kolu Kuragatı ırmağıdır. Kırgız dağlarının kuzey yamaçlarından çıkan öbür kolları sulama işlerinde kullanılır. Ç. üzerinde birçok sulama kuruluşları, kanallar ve hidro - elektrik santrallar vardır. Aşağı yatağında çok kalın (7 - 8 cm) kamışlardan meydana gelmiş ormanlar vardır. Frunze - Rıbaçe demiryolu Ç. vâdisinden geçer. Tokmak şehri Ç. ırmağı üzerindedir.

ÇU: 1. 60 kenglik ya da 6 şakuluk bir Japon uzunluk ölçüsü = 109, 44 m.

2. 10 tan (tang) lık, 10 sehlik, 30 tsuboluk ya da 36 kare şakuluk bir Japon yüzey ölçüsü.

ÇU, eski bir Çin sülâlesi ve devleti:

1. Çov devresinin son zamanlarında Ç. devleti Orta Yanğtse vâdisinin büyük bir bölümünü ve Hvay ve Han ırmaklarının suladığı bölümleri tutuyordu. Bunun önemli iki kültür merkezi Çanğşa ile Şov Çov idi. Her iki yerde de son yıllarda önemli arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Ç. tarihi ve kültürü üzerine bilgimiz henüz azdır; fakat elimizdeki gereçlere göre, bu devletin Çov yayılmasından sonra Şanğ kültürünün bir hazinesi rolünü oynamış olması mümkündür. Aynı zamanda bu devletin, Çin kültürünün güneydeki barbar kültürleriyle temas ederek birbirine etki yaptığı topraklar olması da mümkündür.

2. Ç. sülâlesi M. Ö. 704 te kıral sanını almış ve M. Ö. VII. yüzyılda Han ve Huay vâdilerini yönetimi altına almış; M. Ö. 506 da Nğu devletine yenilerek sarsılmış, fakat bu devletin Yü - yüeh tarafından ortadan kaldırılmasından sonra tekrar kuvvetlenmiş ve M. Ö. 333 te kuzeye doğru uzanarak Yanğtse ırmağının ağzını ele geçirerek güney Tsin'in kıyı devletlerini koruyuculuğu altına almıştır. M. Ö. 315 te Yünnan'da da tutunmağı başarmış, fakat Ts'in devleti ile kavgalara girişerek sık sık yenilmiş, en sonunda (M. Ö. 222) Ts'in devletine katılmıştır. Sülâle, M. Ö. 1000 den başlıyarak, Hyunğ adını taşıyan 42 hükümdar vermiştir.

M. Ö. 206 da Ç. nun torunlarından Hvay tarafından kurulan ve Batı Ç. adı altında 202 ye kadar hüküm sürmüş bir sülâle de bu adı taşır.

Bugünkü Hunan'da M. S. 927 de Ma Yin tarafından kurulan ve başkenti Çanğşa olan bir küçük sülâle de bu adı kullanır. Bu devlet 952 de Tanğ sülâlesinin yönetimi altına girmiştir.

ÇU EN - LAY ya da ÇOU EN - LAY (doğ. 1898), Çinli politikacı, komünist lideri, diplomat ve gazeteci. Huayan (Kyanğsu) da doğmuştur. Çin Komünist Partisinin kurucularından biridir (1921). Bir resmî mandarin ailesinden olan Ç., Nankay Üniversitesinde okurken, Versailles barış anlaşmasında Çine karşı gösterilen tutumu protesto için bir gösteri tertibettiğinden dolayı hapsedilmiş (1919), Fransaya gitmiş (1920) ve orada genç komünist Çinlilerin örgütlendirilmesinde çalışmıştır. 1924 te Çine dönerek Çianğ Kay - şek'in yönetimi altında Whampoa Akademisinin sekreteri ve bu akademinin siyasal bölümünün başkanı olmuştur. 1927 de Şanğhay ve Nanşanğ ayaklanmalarına katılmış. 1931 de Kyanğsi sovyetine katılarak birtakım işleri üzerine almıştır. 1937 de, harb sırasında, Kuomintanğ ile komünist partiler arasında bağlantı subaylığı etmiş, 1946 da Mar-

ÇU EN - LAY

shall'ın siyasal Danışma Konseyi ile yaptığı üçlü konuşmalarda komünist başdelegeliği yapmıştır. 1949 dan beri Çin Halk Cumhuriyetinin başbakanıdır. 1958 e kadar da dişişleri bakanlığında bulunmuştur. André Malraux'nun *La destinée humaine* (İnsan kaderi) adlı eserindeki Kyo Gisors, Ç. a bakarak çizilmiştir.

ÇU Sİ (1130 - 1200), Çinli filozof, tarihçi ve bilgin. Yu - ki (Fukien eyaleti) de doğmuş, Kyen - yanğ (Fukien) da ölmüştür. 1151 den başlıyarak devlet görevlisi olmuş, 1195 - 1196 tarihinde imparatorun uzman pedagoğu iken entrikalar yüzünden saraydan kovulmuş, gözden düşmüş olduğu halde ölmüştür. Ç. S. yeni Konfuçyus felsefesini ahlâkî bir temele bağlamağa çalışmıştır. Yayınladığı eserler arasında kendinden önce gelen yeni Konfuçyus felsefecilerinin kitapları ile imparatorluğun tarihi vardır. Bundan başka, Konfuçyus mezhep yasalarının birçoğunu yorumlamıştır.

ÇU TEH (doğ. 1886), Çinli general. Sıçuan eyaletinde doğmuştur. Almanyada okumuştur. 1925 te komünistliği dolayısiyle sınır dışı edilmiştir. 1926 da Çin ordusu henüz ikiye ayrılmadan önce Çianğ Kay - şek komutasındaki ordu ile kuzey Çinin alınması hareketine katılmıştır. Kuomintanğ ile komünistlerin arası açılınca (1927) Çin Kızıl Ordusunu örgütliyerek Orta Çinden Moğolistan sınırına kadar komünistlerin «Uzun Yürüyüş» (1934 - 1936) üne komuta etmiştir. Japonlara karşı girişilen harbde 8. Kızıl Ordunun başkomutanlığını yapmıştır. 1949 dan beri halk hükümetinin asbaşkanı olarak çalışmaktadır.

ÇU VÂDİSİ, Çu (b. bk.) ırmağının orta yatağına verilen ad. Güneydoğuda Boam boğazı ile kuzeybatıda Muyunkum çölü kumlarının sona erdiği yer arasındaki bu vâdinin uzunluğu aş. yu. 200 km dir. Genişliği güneyde 15 km, kuzeybatıda ise 90 - 100 km dir. Ortalama yüksekliği 500 - 750 m dir. Vâdi küçük dağ ırmaklariyle Çu ırmağının getirdiği alûvyonla örtülmüştür. Ç. V. nde kara iklimi hüküm sürer. Birçok yerlerinde sunî sulama ile ekin yetiştirilebilir. Bu bakımdan Çu ırmağı ile dağ kollarından faydalanılır. Ç. V. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin en önemli tarım bölgesidir (şeker pancarı, pamuk, üzüm, sebze, meyva). Kırgız dağlarının eteklerinde Kırgız Cumhuriyetinin başşehri Frunze bulunur.

ÇUANA'LAR (İng. **Chuana, Chwana, Bechuana, Tswana),** güney Afrikada, Büyük Britanyaya bağlı Bechuanaland bölgesinde ve Güney Afrika Birliğinin kuzeyinde oturan ve Bantu dil ailesine bağlı zenci topluluğuna verilen ad. Sayıları toplu olarak 1 milyondan çoktur. Eskiden bu zencilere daha çok Basuto ya da Beçuana adı verilirdi. İlkel tarım ve hayvancılık (sığır, davar) la geçinen bu zenciler, birçok bağımsız kollara ayrılmışlardır. Dil ve gelenek bakımlarından birbirinden ayrılan bu kolların kuzeyden geldiği anlaşılıyor. Ç. ların bu kolları arasında Hurutse'ler «en eski boy» olarak özel bir tarihî rol oynamışlardır. Ç. lar arasında Kololo'lar da büyük bir yer tutmuşlardır. Holândalı misyonerlerin sürekli çalışmaları sonunda Ç. ların çoğunluğu Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Ç. ların bir kısmı Avrupa çiftliklerinde, bir kısmı da güney Afrika maden ocaklarında işçi olarak çalışmaktadır. Bk. BASUTOLAR, BEÇUANALAR ve BANTU DİLLERİ.

ÇUANĞ - TSİ (asıl adı: **Çuanğ Çou),** Çinli filozof. Menğ (doğu Honan, Kuey - tehfu) de doğmuştur. M. Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Ts'ih - Yuan'da (ya da batı Şantunğ'da, Ts'au - çou yöresinde) küçük bir görev aldığı söylenmektedir. 742 den beri *Nan - hua - çenkinğ* kanonik başlığını taşıyan eserinde Taoizm ve ahlâkçılığı üzerine açık ve duru bilgi vermiş olup bu kitap, en eski Çin edebiyatının üslûpça en kusursuz ürünlerindendir. Metnin bir kısmı kaybolmuş, yalnız 33 bölümü kalmıştır; bunların birçokları da öğrencileri tarafından yazılmıştır.

ÇUBAR TENG Z ya da ŞUBAR TENGİZ, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Karaganda bölge (oblast')-sinde bir göl. Yüzölçümü 316 km² dir. Kuraklık zamanlarında hemen büsbütün kurur. Tuz bakımından zengindir. Çevresinde yaşıyan Nayman boyları bu gölün tuzundan faydalanırlar. Bulantı ırmağı Ç. T. e dökülür.

ÇUBİNOV, David (1814 - 1891), Gürcü asıllı Rus bilgini. Peterburg (Leningrad) Üniversitesinde okumuş, Rus Dışişleri Bakanlığı Asya departmanında çalışmış, Peterburg Üniversitesinde Gürcü dili profesörü olmuştur. Gürcüce - Rusça - Fransızca sözlüğü bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. 1846 da Rusça - Gürcüce sözlüğü (2 cilt) çıkmıştır. Gürcistan tarihi üzerine belge ve gereçleri içine alan büyük bir dergi de yayınlamıştır.

ÇUBUK, eskiden tütün içmek için kullanılan uzun ağızlık. 30 - 40 cm den 2 - 2,5 m ye kadar uzunlukta olurdu. Sigara kâğıdı bulunmadığı zamanlarda pek yaygın olan Ç. en çok kiraz ve yasemin ağacından yapılırdı. Ayrıca gül ve başka güzel kokulu ağaçlardan, pelesenkten, fil dişinden yapılma Ç. lar da vardı. Ağaç dallarının ortası, duman geçmek üzere delinen Ç. un ağız ucuna, *imame* ya da *Ç. takımı* denilen gümüş, kemik ya da kehlibardan yapılan ağızlıklar geçirilir; tütün konan öbür ucuna topraktan lüleler takılırdı. Bu lüleler pek çeşitli ve sanatlı yapılırdı. Bunları yapan bir lüleci esnafı meydana çıkmıştı. Ayrıca Ç. yapan esnaf da vardı. Ç. bir parçadan yapıldığı gibi, yivlerle birbirine geçirilmiş 3 - 5 parçadan da meydana gelirdi. Usta esnaf lüle ve Ç. lara adlarını da kazırlardı. Ç. ların üzerleri her türlü sanat işleriyle bezenirdi. Hele Osmanlı saray ve konaklarında altın, gümüş ve savatla süslenir, yer yer değerli taşlar da konurdu. Padişahların Ç. larında elmas, pırlanta süsler bulunurdu.

Eskiden Ç. içmenin kendine öz bir yolu yordamı vardı. Bunun için saraylarda, paşa konaklarında *çubukçubaşı, çubukçu ağaları* ve *ateşçi* gibi görevlıler bulunurdu. Ç. içilirken ortaya, önce *takatuka* denilen, dikdörtgen biçiminde ve pirinçten yapılmış küllük tabla konur, sonra görevliler Ç. un lülesini tablaya dayar, ağız ucu da misafire uzatılırdı. Misafir Ç. u sol eliyle tutar; ateşçi, elinde *sitil* denilen ve içinde *fındık ateşi* adı verilen küçük kömür ateşleri dolu bir mangalla gelir; çubukçubaşı Ç. ların lülelerine bir maşa ile ateş koyardı.

Kullanılmadığı zamanlarda Ç. ları koymak için yapılmış dolap ya da duvarlara oyulmuş yuvalı ve raflı yere *çubukluk* denirdi. Türk mimarisinde çubukluk önemli bir yer tutmuş ve türlü süslerle bezenmiş çeşitli biçimleri yapılmıştır.

ÇUBUK: 1. İç Anadolu bölgesinde, Ankaraya bağlı bir ilce. Doğuda Ankara ilinin Kalecik, güneyde Elmadağ ve Yeni Mahalle, batıda Kızılcahamam ve kuzeyde Çankırı ilinin Şabanözü ve Orta ilceleri ile çevrili olup merkez bucağından başka Sirkeli ve Ravlı bucakları ile 101 köyü vardır. Yüzölçümü 1 443 km² olan ilcede 44 836 (1960) kişi yaşar. 1985 m yükseklikteki İdris Dağı ve 1465 m yükseklikteki Karyağdı Dağı ile bunların arasında uzanan Ç. Çayının açtığı Ç. ovası, ilcenin topraklarını meydana getirir. 1929-

1936 yılları arasında yapılan Ç. Barajı, (b. bk.) bu çayın en dar yerine kurulmuştur. Bundan sonra Ç. Çayı kuzey - güney doğrultusunda akarak Ankara Suyu ile birleşir ve Sakarya ırmağına dökülür. İlcenin tabiî bitki örtüsü bozkır olup başlıca ürünü tahıl maddeleridir. Son yıllarda bahçecilik ve meyvacılık da gelişmeye başlamış, divelek kavunu, Ankara armudu, ayva, erik, kayısı ve şarapçılıkta beğenilen kara üzümleri tanınmıştır. İlce, ticarî bakımdan Ankaraya bağlıdır.

2. Ankara şehriyle Aydos Dağı arasındaki Ç. Ovasının kuzey kenarında bir kasaba. Nüfusu 5 938 (1960) dir. Denizden yüksekliği 1 034 m dir. Ç. son 35 yıl içinde gelişmiştir. 1927 de nüfusu 1 912 iken ve ancak 225 evlik bücek bir köy durumunda bulunurken, bugün bu nüfus hemen hemen dört katına yaklaşmıştır. Bunun sebebi, Ankara şehrine yakın olması (42 km) ve buraya düzgün bir şose ile bağlı bulunmasıdır. Kasabada Şarkî Karaağaç, Konya, Niğde ve Beypazarından ticaret maksadiyle gelen halk da bulunmaktadır.

Ç., Çubuk Çayı üzerinde ve hafif eğimli bir yerdedir. Bir pazar yeri vardır. Kasabaya canlılık veren Ankara şosesi kasabayı ikiye ayırmıştır ki, bunlar Aşağı Mahalle ile Yukarı Mahalle adiyle anılır. Her iki mahallede de evlerin çoğu bahçe içinde, tek katlı, birçoğu kerpiçten yapılardır. Belediye örgütü 1921 de kurulmuş, imar plânı ise 1955 te yapılmıştır.

Kasaba yakınında 25 000 m^2 lik kavak fidanlığı ve 30 000 m^2 lik meyva fidanlığı vardır. Suyu 1932'de getirilmiş, elektrik santralı 1948 de kurulmuş, fennî mezbahası 1949 da yapılmıştır. Halde 25 dükkân vardır. Kasabada Ziraat Bankasının bir şubesi bulunmaktadır.

Tarih: İlce merkezi Ç. kasabası, 1402 Ankara ya da Ç. Savaşı ile Türk tarihinde unutulmaz yerini almıştır (bk. ANKARA SAVAŞI). İlk defa 1902 de ilce merkezi haline getirilen kasaba, 1910 da tekrar bucak olmuş, sonunda 1922 den beri ilce olarak gelişmiştir. Ankara Savaşından pek az önce ölmüş bulunan Yadigâr Bey'in türbesi, ve Melikşah köyünde Timur'a atfedilen hamam Türk devri tarihî eserleri olup Karadana köyündeki oyulu kaya mezarı ile Aktepedeki yıkıntılar arkaik devrin kalıntılarıdır. Melikşah köyündeki ılıca, deri hastalıklarına faydalı gelmektedir. Ayrıca Aydos yaylasındaki Atatürk çiftliğinde fennî bir mandıra vardır.

ÇUBUK (XI. yüzyıl), Selçukluların, Sultan Melikşah devrinde Anadoludaki fetih hareketlerine katılan Türk beyi. Ç. un doğu Anadolu bölgesinde bir beylik kurmadan önceki çalışmaları konusunda bilgimiz yoktur. Emrindeki Türk boyları ile Murat Suyu vâdisinde konaklamış olan Ç. un, 1083 te Şerefü'd - devle Müslim'e karşı Harran'ı savunmak üzere harekete geçtiği, fakat Cüllâb suyu kıyısında yenildiği bilinmektedir. Ç., aynı yıl Mervanîlerden Mensur'a karşı girişilen harekâtta Artuk Beyin yanında Sa'dü'd - devle Gevherâyin kuvvetlerine katılmıştır. Amid (Diyarbakır) üzerine açılan bu seferde 1084 temmuzunda emrindeki Türkmenlerle Arap ordusuna yaptığı baskında başarı göstermiştir. 4 mayıs 1085 te ele geçirilen Amid'e şahne olarak atanmıştır.

Malazgirt bozgunundan sonra merkezle bağları kesilmiş bulunan Doğu Anadoludaki Bizans topraklarının yönetimi Romanos Diogenes'in tanınmış kumandanlarından Philaretos'a bırakılmıştı. 1085 te Ç. Philaretos'a bağlı topraklardan Frankopol sanı ile tanınmış olan Normandiyalı Herve'nin savunduğu Harput kalesini alarak, çevresindeki Eğin (Kemaliye), Arapgir, Çemişkezek kaleleri ile Hanzit adı verilen Palu - Genç bölgesini de Türkmenlere açmış, burada Anadolu Selçuklu Sultanlığının 12 beyliğinden biri olan Hanzit Beyliğini kurarak kendisine bağlı Türk boy ve oymaklarını Germeyan adı verilen Pötürge - Şiro bölgesine yerleştirmişti. Kâhta bölgesini de Ç. un alıp almadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ç. kendisine bir beylik sağladıktan sonra, aynı yıl içinde Süleyman Şahtan Antakyayı almak için girişilen savaşa da katılmışsa da, Bezah Savaşında, komutasındaki Türkmenlerle birlikte Süleyman Şah tarafına geçerek Arap kuvvetlerinin yenilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1091 de Sultan Melikşah'ın Bağdat'ta yaptığı toplantıya katılan beyler ve emîrler arasında Ç. da vardı. 1092 de Melikşah'ın emri ile Ç., Emîr Türkşek'in komutası altına girerek Sa'dü'd - devle Gevherâyin ile birlikte Hicaz'ın kontrolü ve Yemen ile Aden'in imparatorluğa katılması işi ile görevlendirilen kuvvetlerle Arabistan'a gitmiştir.

Ç. un Yemen'de kaldığı ya da geriye döndüğü üzerine kaynaklarda açık bir bilgi yoktur. Onun Yemen'e gitmesi üzerine Hanzit beyliğine oğlu Mehmet Bey geçirilmişti. Mehmet Beyin de ölümü (1112) nden sonra bu beylik, Emîr Belek'in eline geçmiştir. Ç. a bağlı boylar bundan sonra batıya doğru göç ettiler. Doğuda Germeyan ilinde uzun süre oturdukları için Germeyanlı adını alan bu boylar, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Bizans sınırına gelerek savaşlara katıldılar. Bu yüzden XIV. yüzyılın başında Anadolu Selçuklu Sultanlığının yıkılmasından sonra, merkezi Kütahyada olmak üzere kurulan Germeyanlı devletinin Ç. a bağlı bu Türkmen boylarından meydana geldiği ileri sürülmektedir.

ÇUBUK BARAJI [I] (Ankara), Ankara şehrinin kuzeyindeki Çubuk Çayı (b. bk.) boyunda kurulmuş bir baraj. Ç. B. Ankaranın 10 km kuzeyinde olup Çubuk vâdisinin sert taşları (çeşitli andezitler, özellikle kara renkli andezitler) arasında, derin ve dar bir yerde yapılmıştır. Yüksekliği 12 m olan baraj (bent), 120 bin m^3 lük bir beton yığındır. Barajın gerisindeki vâdide biriken sularla 7 km uzunluğunda ve yerine göre birkaç yüz metre genişliğinde, yapma bir göl meydana gelmiştir. Bu gölün her iki yanında, üstleri yayvan sırtlarla girintili çıkıntılı kıyılar uzanır.

Barajın etütlerine 1929 da başlanmış ve yapısı 1936 da tamamlanmıştır. Bu baraj Ankaranın içme ve kullanma suyunu sağlamak, Ankara Ovasının aş. yu. 50 bin dekar tutan ve Ankara Atatürk Orman Çiftliği ile Etimesğut çevresini de içine alan topraklarını sulamak ve zaman zaman beliren su baskınlarını önlemek üzere kurulmuştur. Yapılışı sırasında su alma makineleri konmuş, bu arada Ziraat Fakültesi yakınında bir yere bir süzgeç yapılmıştır. Barajdan gelen su burada süzülerek şehre verilir. Bazı yıllarda çekilen su sıkıntısı, bu süzgecin veriminin yetersiz olmasından ileri gelir. Baraj 3,5 milyon liraya mal olmuştur. Topladığı su 13 milyon m^3 tür. Baraj, Bayındırlık Bakanlığına bağlı iken 1 ocak 1955 de Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne bağlı döner sermayeli bir işletme müdürlüğü haline getirilerek yönetilmeye başlanmıştır. Resim için bk. BARAJ.

Ankarayı Ç. B. na bağlıyan bir asfalt şose vardır. Bu yolda yılın her mevsiminde, özellikle yazın otobüs ve başka taşıtlar işler. Barajın çevresi ağaçlandırılmış, önüne bir gazino ve büyük bir havuz yapılmış olup 1953 ten sonra, yanındaki Alman tepesinde bir gazino, bir otopark ve halkın ihtiyacını karşılıyacak bazı yerler yapılmış, böylece Ankara

şehrinin güzel bir gezi yeri olmuştur. Yaz günlerinde buraya 6 - 7 bin kişinin geldiği görülür. Baraj çevresinde 40 - 50 bin çam, 100 000 den çok akasya, kavak v. b. yetiştirilmiştir.

Ç. B. şehrin su ihtiyacını karşılıyamadığı için, Ankaranın 40 km, Çubuk ilcesinin 5,5 km kuzeydoğusunda, Çubuk Çayı üzerinde yeni bir baraj yapılmasına başlanmış ve adına Ç. B. II denilmiştir. Ç. B. I. den kaynağa doğru 32 km uzaklıktadır. Bu baraj Çubuk ilcesinin su ihtiyacını da karşılayacak ve ilceyi su taşmalarından koruyacaktır.

ÇUBUK ÇAYI, Ankara Çayının en büyün kolu. Uzunluğu aş. yu. 70 km dir. Ç. Ç. Ankaranın kuzeyindeki Aydos Dağı (1550 m) ndan çıkar, küçük birkaç dereyi aldıktan sonra Çubuk Ovasını kuzey - güney doğrultusunda geçer, Ankaranın 18 km kuzeyinde Sarıcalar Boğazı denilen dar vâdiye girer. Bu vâdinin iki yanı andezit ve bazalttan meydana gelmiş yüksek ve sert kayalıklarla çevrilidir ki, burada Çubuk Barajı (b. bk.) adı verilen bir yapma göl meydanagetirilmiştir. Ç. Ç. Ankara şehrinin 2 km kuzeyinde batıya döner ve Ankara Çayı (b. bk.) na karışır. Ç. Ç. nın Yeni Mahalle, Atatürk Orman Çiftliği, Solfasıl dolaylarında 4 - 5 bin hektar toprağı sulayan regülâtör ve sulama kanalları vardır.

ÇUBUK GÖLÜ, Bolu iline bağlı Göynük kasabasının kuzeydoğusunda bir göl. Yüzölçümü 2 km² dir. Ç. G. kretase flişleriyle çevrili bir çöküntü içinde meydana gelmiştir. Bu çöküntü çanağı, Bolu çevresinde Kuzey Anadolu deprem kuşağından ayrılan ve batıya doğru uzanan bir fay alanı icindedir. Göynük Suyu bu çanağı dar bir boğaz meydana getirecek şekilde yarmış ve bir kısım sularını boşaltmıştır. Bu sebeple, önceleri göl daha büyük iken, bugün sularının düzeyi 15 m kadar inmiş ve küçülmüştür.

ÇUBUK OVASI, Ankaranın 20 km kuzeyinde bir ova. Denizden yüksekliği 950 m dir. Kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanan ve İdris Dağı ile Karyağdı Dağları arasında bulunan ovanın uzunluğu 20, genişliği 5 - 8 km, yüzölçümü aş. yu. 90 km² dir.

Ç. O., Ankara Ovasından, ortasında Çubuk Barajı (b. bk.) nın yer aldığı oldukça yüksek (1 000 - 1 200 m) bir toprak eşiği ile ayrılmıştır. Çok yeri düz olan Ç. O., dördüncü zamanda akarsu birikintileriyle dolmuş, sonra bu dolgular Çubuk Çayı ve kolları ile yarılarak, yer yer seki biçimli birtakım basamaklar belirmiştir. Bulunduğu yerden 10 - 30 m yükseklikte olan bu basamaklar, ovanın bazı yerlerinde bir, bazı yerlerinde de iki üç sıra olarak görülür. Ç. O., çöküntülerle meydana gelmiş bir alûvyal ovadır. Ovanın çevresinde ise 1 300 - 1 400 m yüksekliğinde aşınma alanları yer almıştır.

Ç. O. nda yıllık yağış tutarı aş. yu. 35 - 40 cm dir. Ova bir bozkır görünüşündedir. İlkbaharda çiçekler ve yeşilliklerle bezenir, yaza doğru soluk bir renk alır. Ovanın çevresinde oldukça sık orman ve fundalıklar vardır. Ovadaki su kıyılarında yer yer söğüt ve kavak ağaçları sıralanmıştır. Kış mevsimleri uzun sürer. Kar örtüsünün yerde sürekli olarak bir iki ay kaldığı olur.

Ç. O. nın en kalabalık yerleri (km²ye 35 - 40 kişi) tahıl ekiminin çok olduğu alanlardır. Bu alan, Çubuk Çayının her iki yanına düşer. Çevredeki çaylar boyunda sebze ve meyva bahçelerinin bulunduğu yerler de oldukça kalabalıktır. Ovanın daha az kalabalık yerleri, doğudaki bağcılık ve arıcılık alanlarıdır. Ova çevresindeki dağlık yerlerde ise nüfus iyice azalır ve km²ye 10 - 20 kişi düşer. Ovanın en az nüfuslu yerleri güneydoğu kesimindeki bataklık alanlarıdır. Bu bataklıklardan Çankırı şosesi boyundaki Kamış Gölü ile Taşpınar köyü yanındaki Yerkız ve Balıkhisar köyü yanındaki Sülüklü bataklıkları kurutulmuş, hem ekilmeye elverişli toprak kazanılmış, hem de sıtmanın önü alınmıştır. Evlerin çoğu bir iki katlı, düz damlı ve kerpiç duvarlıdır.

Ç. O. nda tahıl ekimi başta gelir. Bağcılık, bahçecilik, arıcılık da geçim kaynaklarındandır.

Ovada yetişen ürünlerin başlıca satış yeri Ankara ve Çubuk pazarlarıdır. Hayvancılık önemsizdir. Hemen her evin kendine yetecek kadar hayvan ürünü olur. Hayvancılık ovanın çevresindeki dağ köylerinde daha geniş yer tutar.

Ç. O. nı Ankaraya bağlıyan 44 km lik bir şose vardır. Bu şoseden ayrılan başka bir yol, Çankırı ve Kastamonuya uzanır. Bu yollarda otobüs seferleri vardır. Ayrıca, Çubuk kasabasının kuzeyindeki Karagöl adlı gezinti yerine giden 32 km lik bir otomobil yolu vardır. Köyler arasında araba yolları bulunur. Bk. ÇUBUK ve ÇUBUK ÇAYI.

Ç. O. Aksak Timur ile Yıldırım Bayezit arasında 28 temmuz 1402 günü yapılan Ankara Savaşına sahne olmuştur. Anadolu topraklarında yapılan en büyük çarpışmalar arasında yer alan bu savaşta Yıldırım sonuna kadar kahramanca dövüşmüşse de, Osmanlı ordusundan bir kısım askerlerin Timur tarafına geçmesi üzerine esir düşmüştür. Bk. ANKARA SAVAŞI.

ÇUBUKLU, İstanbulda, Boğaziçinin Anadolu yakasında, Kanlıca ile Paşabahçe arasında bir semt. Bu köyün adı hakkında bazı söylentiler varsa da, burada çubuk lülesi yapıldığı için köye Ç. adının verildiği yolundaki söylenti akla daha uygundur. Ç. da yakın zamanlara kadar çömlekçiler otururdu. III. Ahmet zamanında Ç. bayındır bir yerdi. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa burada bir havuz, bazı çeşmeler yaptırmış ve dere dolaylarına güzel ağaçlar diktirmiştir. Havuzun deniz tarafında III. Ahmet devri üslûbunda yapılmış bir köşk vardır. Ç. nun Kanlıca tarafındaki Çakal Burnunda güzel bir çeşme bulunmaktadır. Ç. daki yalıların yeri eskiden bostanlarla örtülü olup burada pek çok bülbül bulunurdu. Ç. bülbül sesi dinlemek için gelenlerle dolardı. Ç. nun arka tarafında kireç ocakları bulunur. Ç. da bir tepe üzerinde Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşanın çok güzel bir köşkü vardır. Bugün bu köşk İstanbul Belediyesinin malıdır.

Boğazın en güzel yerlerinden sayılan Ç. ya eskiden Katangeion denildiği ve burada Bizanslılar zamanında Akimiblerin manastırı (Uykusuzlar manastırı) denilen bir manastır bulunduğu bilinmektedir. Katangeion koyu, balıkçılık bakımından Anadolu yakasının en elverişli yeri idi. Paşabahçe yönünde pek büyük petrol depoları vardır. Dalgıç Okulu da Ç. kıyılarındadır. Vapur iskelesi yanında Göztepe memba suyunun muslukları vardır. Eskiden ünlü Hasanbey gazozu bu su ile yapılırdı. Ç. taş ocaklarının kireci ünlüdür. Ç. nun mesiresi Sazlı İskele arkasındadır.

ÇUD GÖLÜ (Rus. adı: **Çudskoe ozero**), Peipus gölünün Rusça adı. Bk. PEIPUS.

ÇUD MADEN OCAKLARI, Ural ve Altay dağları çevresinde bulunan tarih öncesine ve ilk tarih çağlarına ait maden ocaklarına Rus halkı arasında verilen ad. Bu ocakların Çudlar (b. bk.) tarafından açılmış olduğu söylenmektedir. Her zaman olduğu gibi, 10 - 20 m derinlikteki ocaklardan başka, tahta destekli galeriler de görülmektedir.

ÇUDLAR, Ladoga gölünün doğusu ile Onega gölünün güneyinde uzanan bölgede yaşıyan ve Finlerin kuzeydoğu koluna giren bir ulusa verilen ad. Ç. bu çevrede yaşıyan Ruslar tarafından kendilerine verilen bu ad yerine *Vepse* (*Vepsä*, *Veps*) adını kullanırlar. Ancak, son yıllarda Çud adını kendileri de benimsemeğe başlamışlardır.

1897 sayımına göre, Ç. ın 25 000 kişilik bir topluluk meydana getirdikleri anlaşılıyor. Bu çevrede araştırmalar yapan Fin bilgini L. Kettunen'e göre, bugün Ç. ın sayısı 30 000 den çoktur. Ç. daha çok balıkçılıkla geçinirler. Toprakları verimsiz olmakla birlikte, toprak ürünleri de ye tiştirirler.

Ç. ın eski tarihi oldukça karışıktır. Jordanes'in tesbit ettiği *Vasinabroncas* adı eskiden beri Ç. ın *Vepse* adiyle birleştirilmişse de, bu birleştirmenin doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak, eski Rus kaynaklarında geçen *Ves* adiyle Ç. ın kastedildiği açıktır. Nestor kroniğinin giriş bölümünde Ves'lerin adı anılmıştır. Bundan başka, Ruslara vergi veren ulusları tesbit eden eski bir listede de Ves'lerin adı göze çarpar. 859 yılında «denizaşırı Varyagların Ç. dan ve Ves'lerden vergi topladıklarını» da biliyoruz. Arap kaynaklarına göre *Visu* (yani *Vepse*) kavmi Bulgar Türklerinin yurtlarından üç aylık bir uzaklıkta oturur. Arap gezginleri, Bulgar Türklerinin alım satım düşüncesiyle sık sık onların yurtlarına gittiklerini de belirtmişlerdir.

Çud adı Finlerin eski tarihinde özel bir yer tutar. En eski Rus kaynakları Çud adiyle türlü Fin kollarını kastetmişlerdir. Başlangıçta bu adın yalnız Votlara verildiği anlaşılıyor. Sonradan Estlere, Vepselere ve hattâ batı Finlerine de bu ad verilmiştir. Çud adının anlamı gittikçe genişlemiş ve zamanla bu ad Rus topraklarında yaşıyan bütün Rus olmıyan eski uluslara da verilmiştir. Vogul ve Ostyak topraklarında bulunan mezarları Ruslar Ç. a mal ettikleri gibi, Yenisey ırmağının yukarı yatağı çevresinde bulunan ve bilinmiyen bir yazı ile yazılmış mezar taşlarını ve Baykal gölü yakınındaki eski gümüş madeni ocaklarını da onlara bağlamışlardır.

Çud adının kökü bilinmiyor. Bu adın kökünü tesbite çalışan bilginler, Rusça *çudo* (= mucize), Lâponca *tjude* (= düşman), Çuvaşça *čud* (= tanıdık, komşu) kelimeleri üzerinde durmuşlardır. Ç. adını *İskit, Thule* ve *Thyssageta* adlariyle birleştirmeğe kalkışanlar bile çıkmıştır. Bu adı Gotça *piuda*(= ulus) kelimesiyle birleştirmeğe çalışanlar da vardır. Onlara göre, Rusça *çujoy, çudıy* (= yabancı) kelimesi de bu köke bağlanabilir. Demek bu etimolojiye göre, «yabancı» anlamına gelen bu adın başlangıçta Ruslar tarafından Finlere bağlı türlü etnik gruplara verilmiş olduğu anlaşılıyor. Bk. VEPSELER.

ÇUDNOV, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Jitomir bölge (oblast') sinde, Teterev ırmağı üzerinde, Jitomir şehrinin 54 km güneybatısında bir şehir. İspirto fabrikası vardır. Çevresinde tahıl (özellikle buğday ve mısır) ve şeker pancarı ekilir, et ve süt hayvanları yetiştirilir.

ÇUDOVO, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Novgorod bölge (oblast') sinde, Ladoga gölü havzasında, Kerest ırmağı üzerinde, Leningrad'ın güneydoğusunda bir şehir. Bologoe - Leningrad ve Novgorod - Volhov demiryolu üzerinde bir istasyon olarak tanınmıştır. Kibrit ve cam fabrikaları vardır. Çevresinde çavdar, buğday ve yulaf gibi tarla ürünleri yetiştirilir; et ve süt hayvanları beslenir.

ÇUGUÇAK, kuzeybatı Çinde, Sindzyan Özerk Uygur Çevresinde, Tarbagatay dağlarının güney eteklerinde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırı yakınında bir şehir. Nüfusu aş. yu. 30 000 dir. Urumçi - Çuguçak - Ayaguz yolu üzerinde işlek bir ticaret merkezidir. Un ve deri fabrikaları, elektrik santralı vardır. Çevresinde tuz çıkarılır.

ÇUGUEV, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Har'kov bölge (oblast') sinde, Kuzey Donets (Rusça Severnıy Donets) ırmağının sağ yakasında, Har'kov şehrinin 40 km güneydoğusunda, Har'kov - Rostov şosesi üzerinde bir şehir. Nüfusu 13 311 (1926) dir. Askerî fabrikaları, süt ve et kombinaları vardır. Şehir, büyük Rus ressamı İ. E. Repin (b. bk.) in doğum yeri olarak tanınmıştır. Çevresinde tarla ürünleri (buğday, mısır), patates, sebze, şeker pancarı ekilir; et ve süt hayvanları beslenir.

Ç. 1638 (ya da 1639) de Ukrayna Kazakları tarafından kurulmuş ve 1639 da bir surla çevrilerek Moskova Prensliğinin Kırım Tatarlarına karşı savunmasında önemli bir stratejik yer olmuştur. 1650 de şehirde topçu birlikleri de kurulmuştur. Sonradan Ukrayna askerî birliklerinin merkezi haline gelmiştir. XIX. yüzyılın başında şehrin nüfusu 6000 idi.

ÇUGUŞ, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetitinin Krasnodar el (kray) inde, Büyük Kafkas Dağlarının batı kesiminde bulunan son tepesine verilen ad. Yüksekliği 3 240 m dir. Gnaystan, kristal şistlerinden ve granitten oluşmuştur.

ÇUHA ya da ÇUKA, Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinde önemli bir yer tutan ve genel olarak yünden yapılan sık dokunmuş, ince havlı bir kumaş. Türkiyede dokunduğu kadar, dışarıdan da satın alınan ve pek çok çeşitleri bulunan Ç. eski toplum yaşayışında özel bir değer taşımaktaydı. Dokunuşlarına göre üç bölüme ayrılan Ç. nın, 7 endazeliği *yağmurluk*, 6 endazeliği *miriahûrî*, 4 endazeliği *çakşır* adlarını taşımaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğunda İstanbul, Şam, Bursa, Edirne ve Selânik şehirlerinde önemli Ç. fabrikaları bulunmaktaydı. Bunlardan başka şehir ve kasabalarda da Ç. dokuma tezgâhları çalıştırılmaktaydı. Bu fabrikalarda yedi renk üzerinde dokunan Ç. lar, incelik, kalınlık ve desenlere göre ad alırlardı. Poturlu, miskî, mor, sakız v. b. gibi. Türkiyeye dışarıdan getirtilen Ç. ların en ünlüleri o devirlerde İran, Mısır ve Türkistan Ç. ları idi. XVI. yüzyıldan sonra ise, Osmanlı pazarlarında, özellikle İstanbulda *prangon*, *london*, *bunduki*, *konton*, *frengî skarlat* adlarını taşıyan İngiliz, Fransız ve İtalyan Ç. ları gittikçe artan bir alıcı topluluğu bulmuştur. Yerli ve yabancı Ç. lar renk ve desen bakımından birbirlerine benzemekte, ancak, başka başka adlarla ayrılmaktadır. *Bursa kontonu* gibi.

İmparatorluk sınırları içinde yaşıyanlar, sosyal durumlarına, dinlerine ve bağlı oldukları toplumlara göre, belli cins ve renkteki Ç. ları kullanmak zorunda idiler. Avrupadan getirtilen değerli Ç. ları saray ve yüksek rütbeli devlet memurları kullanırdı. Kapıkulu ocakları ile başka askerî örgüt kişileri için Edirne ve Selânikte kurulmuş bulunan beylik Ç. fabrikaları isteği karşılıyordu. Modern ordu kurulduktan sonra, bu ordu için, İslimye (Bulgaristan) de yeni bir Ç. fabrikası da açılmıştı (1848). Sivil halk, kanun ve nizamlarla kendilerine ayrılan Ç. çeşitlerini kullanmak zorunda idi. Meselâ Müslüman olmıyanlar sadece çakşır cinsi ve kara Ç. kullanmak zorunluğunda idi.

Ç. bayramlarda, törenlerde, yabancı devletlere verilen ya da alınan armağanlardan biri olup çok kere vezirlere,

komutanlara, devlet memurlarına armağan edilen giyimler, rütbeye göre Ç. dan yapılmış cüppelerden ya da Ç. ile kaplanmış kürklerden olurdu. 1837 den başlıyarak Avrupa Ç. larına tanınan geniş satış imtiyazları Türkiyedeki Ç. fabrikalarının kapanmasına yol açtığı gibi, sivil kılığın yayılması da Ç. nın piyasadan çekilmesi sonucunu doğurmuştur.

Çuhacılar: Osmanlı İmparatorluğunda Ç. dokuma işleri ve ticareti ile uğraşan esnaf ve tüccarın bağlı olduğu lonca. Bu loncalar, yurt içinde Ç. dokuyan fabrikaların bulunduğu şehirlerde olduğu kadar, Ç. borsası kurulan büyük şehirlerde de şehrin kadısına bağlı olarak örgütlenmişti. Ç. cılar, kethüdaları ve töreleri ile uğraşan yiğitbaşıları tarafından yönetilirdi. Ç. cılar loncası bu iste çalışanların hu kukî, ticarî ve ahlâkî düzenlerini sağlar, hak ve imtiyazlarını korur, Ç. yapımı ve ticareti konusunda şehrin kadısına karşı sorumlu bulunurdu. Bu dokuma kolunda çalışmak ve ticaret yapmak hakkı imparatorluk halkına eşit olarak tanınmış olduğundan, Ç. cılar arasında Türk kadar Hıristiyan ve Yahudiler de yer almışlardı. Ç. cılar kethüdası, ister dış malı olsun, ister yerli olsun, Ç. üzerinde düzen, vurgunculuk, istifçilik v. b. konularda tüccarları ve fabrikaları kontrol etmek, şehrin kadısı ile fiyatları tesbit etmek, şehir ve kasabaların isteğine göre Ç. gönderimini yönetmekle görevli bulunmaktaydı.

Çuha narkı: Ç. tezgâhlarında çalışan işçilerin zarara uğramalarını önlemek üzere Ç. cılar kethüdasının da onayı alınarak, her yıl Ç. nın cins ve kalitesine göre şehir kadıları tarafından konulan değişmez fiyatın adı.

Hassa çuhacıları: Osmanlı sarayı için özel olarak Ç. dokuma imtiyazını alanlarla, yine Saray için dışarıdan Ç. getirme imtiyazını elde eden tüccarlara verilen bir ad.

Çuhacılar hanı: Ç. ticaretinin merkezi ya da borsası. Bir şehre getirilen ya da o şehirde dokunup dışarıya gönderilecek olan Ç. lar üzerinde toptan ticaret yapılan yer olup İstanbulda Mahmut Paşa semtinde bulunmaktaydı. Ayrıca Ç. üzerine ticaret yapan dükkânların toplu olarak bulundukları çarşı da Ç. cılar çarşısı diye adlandırılmaktaydı.

Ç. cılar Hanı, bugün de yine aynı yerde, dükkânlarının bir kısmı mülk, çoğu da Vakıflar idaresine ait olmak üzere halk arasında Ç. cı Hanı adı ile anılmaktadır. İki katlı olan bu hanın birinci katında 75, ikinci katında 62 dükkân vardır. Çatı otlarla bürünmüş harap durumdadır. Hanın batı, doğu ve güney doğrultusundaki üç kapıdan doğu kapısı örülmüştür. Diğer iki kapı çalışır durumdadır. Han içinde çoğu kuyumcu olmak üzere, tornacı, dökümcü ve karyolacılar yerleşmiş, Ç. ve kumaş tüccarları hanı terk etmiş bulunmaktadırlar.

ÇUHA ADASI (Yun. **Kythera**, Venedikliler zamanından kalma adı: **Cerigo,** eski adları: **Cythere, Cethericum**), Yunanistanda, Mora'nın güneyinde bir adaya geçen yüzyıllar boyunca Türkler tarafından verilen ad. Yüzölçümü 262 km², nüfusu 9 900, merkezi 1 500 nüfuslu Kythera'dır. Ç. A. dağlık ve iyi limanlardan yoksun bulunduğu için halk denizcilikten çok, çiftçilik ile geçinme imkânlarını aramış, özellikle zeytincilik ve bağcılık başlıca geçim kaynağı olmuştur (bk. KYTHERA). Birçok sıcak su kaynakları vardır. 1536 da Barbaros Hayrettin'in, adanın kuzeydoğu kıyılarını yıkmasından ve birçok yerliyi esir olarak almasından sonra, adayı o zaman ellerinde tutan Venedikliler ile Türkler arasında mücadele başlamış ve Ç. A. zaman zaman Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. Sultan Selim devrinde, 1569 Kıbrıs Harbinde, Uluç Ali Reis adaya hücum etmiştir (1571). 1714 te ada Osmanlı Türkleri tarafından tekrar kuşatılmıştır. 1718 de Ç. A. civarında Venediklilerle Kaptan Süleyman Hoca arasındaki harbden sonra yapılan barışta, ada tekrar Venediklilere düştü. 1797 de Venedikliler adayı terk ettiler, 1798 de Rus ve Türk donanmaları adaya hücum ederek hâkim oldular. Ç. A. 1863 te Yunanistana katılmıştır.

ÇUHA ÇİÇEĞİ (*Primula*), Çuha çiçeğigiller (Primulaceae) familyasından bir bitki cinsi. 200 kadar türü olan bu cinsin çoğu, dağ çayırlarında, orman altı ve açıklıklarında yetişir. İlkbaharda ilk çiçek açan bitkilerdendir. Genel

ÇUHA ÇİÇEĞİ (Primula officinalis): 1. Uzun dişi organlı çiçek; 2. Kısa dişi organlı çiçek (uzunluğuna kesit)

olarak çiçekleri sarı renkte ise de, içlerinde mor çiçekli olanlar da bulunur. Birçok türlerinin çiçeklerinde değişik büyüklük ve uzunlukta erkek ve dişi organları (heterostili) vardır. *Primula officinalis* tıbbîdir, çiçeklerinde *primulin* denilen bir glikozit bulunur. *Primula auricula* ve kırmızı çiçekli *Primula hirsuta* sevilen süs bitkileridir. *Primula mollis* ve başka birtakım türlerinin yaprak epidermis hücrelerinde bez tüyleri vardır; ele fazla değecek olursa, egzama yapabilir. Yurdumuzun çeşitli bölgelerinde, dağ ve çayırlarda, pınar kıyılarında, nemli yerlerde yetişen 12 kadar türü vardır. Önemli türler: *Primula acaulis, Primula algida, Primula auriculata, Primula longipes, Primula nivalis, Primula pallasii, Primula sibthorpii, Primula veris, Primula vulgaris.*

ÇUHA ÇİÇEĞİGİLLER (*Primulaceae*), genel olarak ılık ve soğukça bölgelerde yetişen, güzel çiçekli, 500 kadar türü olan, çift çenekli bir bitki familyası. Toprak altında uzun yıllar yaşıyan kalın kökleri olur. Toprak üstünde rozet şeklinde yaprakları bulunan otsu bitkilerdir. Çiçekleri

aktinomorf (ışın şekilli), çiçek örtü yaprakları çok kere birbirleri ile bitişik, salkım, şemsiye şeklindeki çiçek durumlarında toplanır ya da tek olarak bulunur. Genel çiçek formülü: S(5) P(5) A(0 + 5) G(5) dir. Önemli cinsleri: *Primula* (Çuha çiçeği), *Lysimachia*, *Androsace*, *Soldanella*, *Cyclamen* (Tavşan kulağı, buhurumeryem), *Claux* ve *Anogallis*'tir.

ÇUHACIYAN, Dikran (1837 - 1898), Ermeni asıllı Türk bestecisi. İstanbulda doğmuştur. Sultan Mecidin saatçi başısının oğludur. Milâno Konservatuvarında okumuştur. İtalyadan döndükten sonra İstanbulda ilk bestelerini vermeğe başlamıştır. İlk opera denemeleri Beyoğlundaki Naum'un Tiyatrosunda amatör gençler tarafından İtalyanca olarak oynanmıştır. Ç. daha çok Beyazıtta Misafirhane adiyle tanınan tiyatroda oynanan *Ârifin hilesi* ile ün kazanmıştır. Bunun üzerine bu yeni oyun türünün kazandığı başarıyı gören Güllü Agop (b. bk.), Gedikpaşa Tiyatrosunda onun eserlerine de yer vermiştir. Ç. piyanist olarak birçok Avrupa hükümdarları huzurunda konserler vermiştir. Ç. hem musikimizin batılılaşmasını sağlamış, hem de Türk melodilerinin Avrupada tanınmasına yol açmıştır. Saf bir Anadolu köylüsünün İstanbuldaki serüvenlerini anlatan ve neşeli şarkılarla süslenmiş bulunan *Leblebici Horhor Ağa*, Ç. ın en çok tanınmış eseridir ve günümüze kadar operet sahnelerimizde oynanmakta devam etmektedir.

D. Çuhacıyan

Ç. 1868 de *II. Arşak* adlı tarihî bir opera yazmışsa da, daha çok şu operetleriyle tanınmıştır: *Ârifin hilesi* [1872]; *Köse Kâhya* [1874]; *Leblebici Horhor Ağa* [1876]. Bunlardan başka, konusu bir Arap masalından alınan *Zemire* [1891] adlı bir feerik opera yazmış, *Zeybekler* adlı bir opera - komik de meydana getirmiştir. *Olimpiya* adlı bir opereti de vardır. Bu operet Viyana, Napoli gibi şehirlerdeki konserlerde başarı ile çalınmıştır. Ç. ın romansları ve piyano parçaları da tanınmıştır.

ÇUHADAR (Çukadar), Osmanlı İmparatorluğunda saray ve devlet örgütünde bir memurluk sanı. Aslında maiyet memurlarına verilen bir addır. Çuhadan yapılmış elbiseler giydiklerinden ya da başka bir söylentiye göre, yüksek rütbeli memurların kapılarında çuha perde önünde hizmet gördüklerinden bu adla anılmışlardır. Bulundukları işe göre yetkileri değişmektedir.

Çuhadar ağa: Padişahın hizmetinde bulunan en yakın ve saygın dört ağadan, arz ağalarından biriydi. Hasoda başı ve silâhdar ağadan sonra üçüncü derecede bir önem taşır. Padişahın yağmurluğunu götürmek, kaftan ve kürklerini saklamakla görevli bulunduğundan, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Memlûk devletleri örgütündeki Camedârlık görevine benzer bir hizmet görmekte idi. Osmanlı İmparatorluğunda Çelebi Mehmet zamanında kurulmuş, II. Mahmut zamanında saray örgütünde yapılan değişiklikte Esvapçıbaşı adını almış ve imparatorluğun yıkılışına kadar görev ve yetkileri sürmüştür. Fatih kanunlarında silâhdar ya da rikâbdardan sonra gelmekte ise de, XVII. yüzyıldan başlıyarak silâhdardan sonra, rikâbdardan önce gelen bir memur olmuştur. Yükselme sırasında taşraya çıkmazsa silâhdar olurdu. Silâhdar bulunmadığı zamanlarda onun yerine de bakardı. XVI. yüzyılda günde 20 akça, XVIII. yüzyılda ise 35 akça gündelik alır ve bu işe ilk atandığı zaman kendisine, acemilik adı altında Enderun hazinesinden 11 300 çürük akça bir zarar ödeneği verilirdi. Alaylarda halka gümüş para saçmak, kılıç alaylarında üç fenerli saltanat kayığında padişahın önünde yer almak, seferlerde düşman toprağına girilmeden önce yapılan büyük geçitte, başında üsküf olduğu halde padişahın arkasında durmak, harb sırasında padişahı korumak, ulûfe dağıtılmasında padişahın birinci ağa bölüğü korucusu olarak aldığı 40 akça gündelikten hesaplanan ulûfesini kul kethüdasından almak ve padişahın buna eklediği bir kabza akça ile birlikte yeniçerilere dağıtmak, görevleri arasında bulunmakta idi. Ç. ağanın yanında Hane - i hassadan 2 lala, aşağı koğuşlardan birer kollukçu, birer zülüflü baltacı, ikişer sofalı, birer haybeci, ikişer yedekçi bulunurdu. Ç. ağalığına 1515 - 1641 yılları arasında yapılan atanmalar yalnız Enderun - i hümayundan olmuş, bundan önce ve sonraki yıllarda ise dışarıdan atanma yapılmasında bir sakınca görülmemiştir. Taşra çıkışlarında beylerbeyilik, vezirlik ya da bu derecede bir hizmet verilmekteydi. Bunlardan Seyyid Yusuf Paşa Kars valiliğine (1659), Hısım Mehmet Paşa Musul valiliğine (1693), Küçük Hüseyin Paşa kapudan - ı deryalığa (1792), 1626 da Boşnak Hüsrev Paşa ile 1655 te Boşnak Mehmet Ağa yeniçeri ağalığına, Ç. ağalığından çıkmak suretiyle atanmışlardır.

Çuhadar - ı hassa: Saray memurlarından biri. Başçuhadar adını da taşımaktaydı. Yanında 40 Ç. bulunurdu. Kendisinden sonra, ikinci Ç., üçüncü Ç., dördüncü Ç. gelmekte ve bunlar eskilik sırasına göre rütbe almakta idiler. Başçuhadar rikâb - i hümayunun sağ yanında ve yaya olarak yürür, elini de padişahın atının sağrısına kordu. İkinci Ç. sol yanda yürür, padişahın ayakkabılarını kırmızı atlas bir torba içinde taşırdı. Üçüncü Ç. padişahın çizmelerini taşır, bundan dolayı da *çizmeci* adı ile anılırdı. Dördüncü Ç. ve ötekiler alayda peyklerle solakların arasında yürürlerdi. Ç. lardan 20 si hazineden verilen som gümüş altın sırmalı kuşak kuşanırlar, gümüş kamçı ve mücevherli bıçak taşırlar; öteki 20 si ise şal kuşanıp hançer taşırdı. Ç. ların gündeliklerinden başka zeametleri, bir yıl içinde 4 kat elbise ödenekleri, biri mevlût, öbürü bayram aylarında olmak üzere yılda iki kere bahşiş paraları vardı. II. Mahmut ramazan ayı için ayrı bir bahşiş daha bağlamıştı. Sarayda olan doğumlarda sadrazam tarafından düzenlenen beşik alayında beşik örtüsünü Ç. lar, bebek yorganını ikinci Ç., beşiği ise başçuhadar taşırdı.

Çuhadar - ı bab - ı ocak: Yeniçeri ağasının yanında bir memur olup ocağın hükümet dairelerinde olan işlerini görürdü. Bundan başka, 1592 yılından sonra ocağa alınmaya başlanan Şam, Halep ve Bursa müderrisleri çocuklarının yetiştirilmeleri de bunlara bırakılmıştı. Yeniçeri ağasının yağmurluğunu, yağmurluk kılıfını taşımakla görevli ocak Ç. ı, yeniçeri ağası yanındaki memurluklardan üçüncü derecede önemli bir görev idi.

Sekban çuhadarı: Sekbanbaşı yanında bir memur olup görev ve yetkileri ocak Ç. ına benzemektedir.

Tebdil çuhadarı: Sadrazam yanında bir memur olup bugünkü sivil taharri memurlarının işlerini görürdü.

Sadrazam iç çuhadarı: Sadrazam kapısında ayak işlerini gören bir memur.

Kapı çuhadarı: Vezirleri ve yüksek rütbeli memurları Divan kapısı önünde bekler ve bağlı olduğu dairenin ayak işlerini görürdü.

ÇU - İLİ DAĞLARI, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin güneydoğusunda, Tiyanşan (Tanrı Dağları) a bağlı bir dağ sırasına verilen ad. Uzunluğu aş. yu. 200 km, en geniş yeri aş. yu. 50 km dir. En yüksek tepesi 1 520 m dir. Etekleri çöl ve step bitkileriyle örtülüdür. Zengin taş kömürü ve renkli maden yatakları bulunmuştur. Ç. - İ. D. adını, Çu (b. bk.) ve İli (b. bk.) ırmakları arasında uzanan bütün dağ sistemlerine veren coğrafyacılar da vardır. Bu dağ sistemlerinde 3 250 m yüksekliğinde tepeler bulunmaktadır.

ÇUKA BALIĞI: bk. ÇIĞA ya da ÇUKA.

ÇUKÇA BURNU, Çukça Yarımadasının kuzeydoğudaki çıkıntısının eski adı. Asya kıtasının kuzeydeki en büyük çıkıntısını meydana getiren bu burun, 1898 de Dejnev Burnu (b. bk.) adını almıştır.

ÇUKÇA DENİZİ, Asya ile Amerikanın kuzeyinde, Kuzey Buz Denizine bağlı bir denize verilen ad. Yüzölçümü 582 000 km² dir. Batıda Long Boğazı yoliyle Doğu Sibirya Denizine, güneyde ise Bering Boğazı yoliyle Bering Denizine bağlıdır. Doğuda ise Beaufort Denizi ile birleşir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri kıyılarını yıkıyan bu denizin kıyılarında girinti

ÇUKÇA DENİZİ

ve çıkıntılar azdır. En büyük körfez ve koyları arasında Asya kıyısında Kolyuçin Körfezi ile Amerika kıyısında Kotsebu (İng. Kotzebu) Körfezi anılabilir. Bu sonuncusunun birçok derin koyları vardır. Bunlardan başka, Ç. D. kıyılarında birçok bataklıklar ve Yakan, Vankarem, Serdtse - Kamen, Hope, Lisburne, Lay, Barrow gibi birçok burunlar vardır. Ç. D. nde adalar azdır. Bunların en büyüğü olan Vrangel Adası (Rusça adı: Ostrov Vrangelya), denizin kuzeybatı bölümündedir. Onun doğusunda ise Herald Adası bulunur. Asya kıyıları boyunda ise Karkarpko, Kolyuçin ve İdlidlya gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine bağlı birtakım adalar vardır. Çukça Yarımadası ve Alaska topraklarında uzanan dağ sırtlarından çıkan birçok akarsular Ç. D. kıyılarındaki bataklıklara dökülür. Bu akarsular içinde, Asyada Amguema ve Vankarem ırmakları, Amerikada ise Kobuk ve Noatak ırmakları vardır.

Ç. D. nin derinliği orta bölümünde ve Long Boğazında 50 - 60 m dir. Kuzeye doğru denizin derinliği 200 m ye kadar artar. Kıyı bölgelerinde denizin dibi kum ve çakıl taşiyle kaplıdır. Orta bölümünde balçık ve kum hâkimdir. Vrangel Adasının kuzeyinde ise denizin dibi çamurla örtülüdür.

Ç. D. nde arktik iklim hüküm sürer. Yaz dönemi hazirandan eylüle kadar sürer. Bu dönemde hava sıcaklığı genel olarak + 7 - 13° C arasında değişir. Kıyı bölgesinde en yüksek sıcaklıklar +25 - 26° C yi bulur. Kış dönemi —10° C sıcaklıkla kasımdan nisana kadar sürer. Bu dönemde hava sıcaklığı daha çok —20° ile —30° C arasında değişir. Çukça Yarımadası kıyılarında en soğuk aylarda (ocak, şubat) hava sıcaklığı —42°, —49° C ye, Amerika kıyılarında ise —47°, —48° C ye düşer. Kış rejiminin büyük bir özelliği, sıcaklığın kısa bir süre için 0° C ye kadar yükselmesidir. Rüzgâr rejimi de mevsimlere göre büyük değişiklikler gösterir.

Akıntılar Ç. D. ne Bering Denizinden oldukça sıcak su, Doğu Sibirya Denizinden Kuzey Buz Denizinin orta bölümünden soğuk su getirir. Bering Boğazı yoliyle Ç. D. ne yılda aş yu. 30 000 km³ su karışır. Boğazdan geçtikten sonra Bering Denizinden gelen akım birkaç kola ayrılır: Birinci kol Alaska kıyılarından geçer, ikinci kol denizin orta bölümünden Gerald adasına yönelir, üçüncü kol ise Long Boğazına uzanır.

Kış aylarında Ç. D. buzla örtülür. Özellikle Long Boğazında ve çevresinde kalın bir buz katmanı, deniz kıyısı boyunca, 1 - 9 km den 15 - 35 km genişliğinde bir buz örtüsü meydana gelir. İlkbahar ve yaz aylarında buz örtüsü parçalanır. Mayıs ayı başlarında buzun kalınlığı 130 - 200 cm yi bulur.

Haziranın ikinci yarısından ekimin birinci yarısına kadar Ç. D. nde gemi işletilebilir. Normal olarak, buz bakımından en büyük zorluklara Long Boğazında rastlanır.

Bering Denizinden gelen sıcak sular Ç. D. nde yosun yetişmesini sağlar. Deniz kıyıları bitki bakımından yoksuldur (bataklık bitkileri). Ç. D. nde ayı balığı (fok), ak ayı, deniz tavşanı (lahtak), balina gibi hayvanlara rastlanmaktadır. Balıklar arasında morina anılabilir. Yazın kıyılarda ve denizde büyük kaz ve ördek sürüleri göze çarpar. Kayalık burunlarda karga sürüleri bulunur. Kıyılarda lemming, tavşan, kurt ve tilki gibi hayvanlar vardır.

Coğrafî bakımdan Ç. D. kuzey deniz yoluna bağlıdır. Kıyılarında Çukçalar (Çukça Yarımadası) ve Eskimolar oturur. Bu kıyıların eski sakinleri sayılan Çukça ve Eskimolar, balık avcılığı yaparlar, geyik yetiştirirler. Ç. D. rejiminin sürekli araştırılmasını sağlamak üzere Çukça Yarımadasında ve adalarda birçok araştırma istasyonu kurulmuştur.

Ç. D. nin araştırılmasiyle ilgili çalışmalar XVII. yüzyılda başlamıştır. Bu alandaki çalışmalarda her şeyden önce deniz yollarının tesbiti ve ticaretin geliştirilmesi göz önünde tutulmuştur. 1648 de S. Dejnev (b. bk.) Çukça Yarımadasının bütün kuzey kıyısını geçerek Asyanın en doğudaki burnunu bulmuştur. 1728 de A. Çirikov ile V. Bering (b. bk.), sonradan Bering Boğazı adını alan boğaza girmişlerdir. Bu kurul bu bölgeden değerli hidrolojik gözlemler getirmiştir. Sonradan, bu bölgede birçok araştırma kurulları çalışmıştır. 1791 de çalışan bir kurul, kuzeydoğu Asya ile Alaska'nın haritasını düzenlemiştir. 1816 da O. Kotsebu, Alaska'nın kuzeybatı kıyılarını izliyerek Bering Boğazına girmiş ve sonradan kendi adını alan körfezi bulmuştur. 1820 de Ç. D. nde M. Vasil ve G. Şişmarev kurulları çalışmıştır. 1821 - 1823 yıllarında F. Vrangel (b. bk.) kurulu da araştırmalar yapmıştır. Vrangel, gözlemlerine dayanarak kuzeyde büyük bir ada bulunduğunu ileri sürmüştür. Vrangel tarafından varlığı ileri sürülen bu ada sonradan Amerikalı araştırıcı T. Long tarafından 1867 de bulunmuş ve onun adiyle adlandırılmıştır (Vrangel Adası). 1849 da İngi-

lizler Vrangel Adasının doğusunda Herald adasını bulmuşlar, daha sonra bu araştırmalara Amerikalılar da katılmışlardır. Norveçli kutup araştırıcısı Roald Amundsen (b. bk.) de Ç. D. nde araştırmalar yapmıştır (1920 - 1921). 1931 - 1932 yıllarından başlıyarak Ç. D. araştırmalarına geniş bir yer verilmiştir.

ÇUKÇA DİLİ, Paleoasya dilleri içinde yer alan bir dil. Çukçalar (b. bk.) tarafından konuşulan bu dil, Koryak, İtelmen ve Kerek dillerine yakındır. 1929 - 1930 yıllaıında Ruslar, Çukçaların kendilerine verdikleri *Lığoravetlan* adına dayanarak, bu dile *Luoravetlan dili* adını vermişlerse de, bu yeni terim tutmamıştır.

Ç. D. doğu ve batı kolu olarak ikiye ayrılır. Bu kollar arasında ancak morfoloji alanında birtakım farklar göze çarpar.

Ç. D. nde 6 vokal ile 13 konson vardır. Vokalizm alanında ses uyumu kuralı hâkimdir. Konsonantizm alanında ötümlü seslerin kullanılmaması Ç. D. için büyük bir özellik sayılır. Assimilâsyon, dissimilâsyon gibi ses olayları çok yaygındır. Ç. D. nde tekil ve çoğul şekilleri kullanılır. İsim çekiminde 5 tip vardır. Her tipte 6 dan 8 e kadar isim hali bulunur. Şahıs zamirlerini saymıyacak olursak, isimler şahıslara göre değişir. Fiillerde 6 zaman kullanılır. Cümle içinde kelimelerin yeri oldukça serbesttir. Ç. D. nde basit cümle tipleri pek çoktur. Buna karşılık, bileşik cümleler az gelişmiştir.

Ç. D. nin bir özelliği olarak kadın ve erkek söyleyişindeki fark anılabilir. Erkeklerin *r* söyleyişleri kadınlarda *ts* dır. Örnek olarak, erkeklerin *k'rım* (=yok) diye söyledikleri kelime, kadınların dilinde *ktsım* olur.

Ç. D. nde kullanılan sayı sistemi, onluk değil, yirmiliktir. Koryak dilinde de kullanılan bu sistem, el ve ayak parmaklarının sayısına dayanır. Bu sebeple, Ç. D. nde *sayı saymak* kavramı «parmaklamak» anlamına gelen bir kelime ile belirtilir.

Ç. D. nin kelime hazinesi Çukçaların sosyal, kültürel ve ekonomik durumuna uygundur. Çukçaların ekonomik hayatında özel bir yer tutan deniz avcılığı ve geyikçilik bütün incelikleriyle belirtilmiştir. Ç. D. nde Eskimoların dilinden gelen pek çok eski alıntı vardır. Sosyal, politik, kültürel ve teknik terimler Rusçadan alınmıştır.

1930 da Ç. D. için özel bir yazı sistemi meydana getirilmiştir. Yazı dili doğu koluna dayanmaktadır.

ÇUKÇA MİLLÎ ÇEVRESİ (Rus. **Çukotskiy natsional'nıy okrug**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Magadan bölge (oblast') sine bağlı bir çevre (okrug). 10 aralık 1930 günü kurulmuştur. 1953 e kadar Habarovsk el (kray) ine bağlı kalmıştır. Batıda Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (b. bk.), güneybatıda ve güneyde Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Magadan bölgesi ve Kamçatka bölgesinin Koryak Millî Çevresi (b. bk.) ile çevrilidir. Yüzölçümü 721 km² dir. 6 bölüm (rayon) e ayrılmıştır. 7 şehri vardır. Merkezi Anadır'dır.

Kuzeydoğu Asyanın ucunda bulunan Ç. M. Ç., kıtanın bir kısmından başka, Çukça Yarımadasını, Vrangel, Ayon, Ratmanov, Arakamçeçen, Itırgan adalarını da içine almaktadır. Kıyıları Doğu Sibirya Denizi, Çukça Denizi ve Bering Denizi tarafından yıkanmaktadır. Tundra ve arktik çöl (Vrangel Adası) bölgesinde yer alan Ç. M. Ç. nin büyük bir bölümü Kuzey Kutup dairesine girer. Kıyıları girintili çıkıntılıdır. Çukça Yarımadasında Asya kıtasının kuzeydoğu ucunu meydana getiren Dejnev Burnu (b. bk.) yer almaktadır. Genel olarak ormanlar ve yaylalarla kaplı olan çevrede geniş düzlükler de vardır. Anadır Ovası merkezî bir yer tutmaktadır. Pekulney dağları ovayı iki (batı ve doğu) bölüme ayırmıştır. Ovanın kuzeyinde Çukça (ya da Anadır) Dağları uzanır (en yüksek tepeleri aş. yu. 1 800 m). Batıda bu dağlar yayvan tepelikler halini alır. Ovanın kuzeydoğusunda Anadır yaylası bulunmaktadır. Kuzeyde Çukça Denizi kıyısında Vankarem düzlüğü vardır. Dağlar daha çok kum taşı ve şistlerden oluşmuştur. Ovalar dördüncü zamana ait yumuşak birikintilerle kaplıdır. Bu çevreye giren Ayon adası alçaktır. Vrangel Adasının güney kesimi ormanlarla kaplıdır. Orta kesiminde 200 - 300 m yükseklikte yaylalar vardır. Kuzey kesimi ise alçaktır.

Ç. M. Ç. yer altı servetleri bakımından zengindir (taş kömürü, grafit, demir ve polimetalik madenler).

Çevrede sert bir iklim hüküm sürer. Kışlar uzun ve soğuk, yazlar kısadır. Kuzey kesimleri Kuzey Buz Okyanusundan gelen hava akımlarının etkisi altındadır. Güney kesiminde ise Pasifik Okyanusundan Bering Denizi yolu ile gelen hava akımları hüküm sürer. Kış sıcaklıkları Bering Denizinden olan uzaklık ölçüsünde artar (— 11° C den — 34° C ye kadar). Yaz sıcaklıkları ise kıyıdan merkeze doğru yükselir. En kuzeyde en sıcak ayın ortalama sıcaklığı + 5° C yi geçmez. Bering Denizi kıyılarında sıcaklık + 9° ya da 10° C yi bulur. Anadır Ovasında sıcaklık + 14° C ye kadar yükselir. Arasıra kışın sıcaklığın — 50° ya da — 55° C ye düştüğü görülür. Yazın + 25° ya da + 27° C de ölçülmüştür. Omolon ırmağı havzasında sıcaklığın — 65° C ye düştüğü olmuştur. Yazın ise + 30 C yi bulmuştur. Koryak Dağları eteklerinde yıllık yağış tutarı 400 mm den çoktur. Çevrenin geri kalan yerlerinde yıllık yağış tutarı aş. yu. 200 mm dir. Kar 8 - 9 ay yerde kalır. Anadır Ovasında yeşerme süresi 98 gündür. Bering Denizi kıyısında ise bu süre 85 güne düşer. Kuzey kesimlerde bu süre daha kısadır. Çevrede yer yer kış yaz don hüküm sürer.

Çevrenin en büyük ırmağı olan Anadır (uzunluğu 1 117 km) Bering Denizine dökülür. Kançalan ırmağı Anadır Körfezine karışır. Kuzeybatıda Kolıma ırmağının kollarından Omolon ile Büyük ve Küçük Anyuy ırmakları vardır. Çaun ırmağı Çaun koyuna dökülür. Çukça Denizine dökülen dağ ırmakları arasında Amguema ve Vankarem anılabilir. Bütün bu ırmaklar hemen hemen yalnız yağışlarla beslenir. 8 - 9 ay süre ile bütün ırmaklar donar. Büyük gölleri arasında Kızılgöl (Rusça Krasnoe ozero), Elgıthın ve Pekulney anılabilir.

Çevrenin büyük bir bölümü dağ - tundra topraklariyle kaplıdır. Düzlüklerde turb (Fr. tourbe) toprakları hâkimdir. Anadır ırmağı havzasında kumlu turb ve alûvyon topraklarına rastlanmaktadır.

Bitki örtüsünde tundralar hâkimdir. Ancak, Anadır ırmağı havzasında ormanlar ve Vrangel Adasında arktik çöller de vardır. Anadır Ovasında çalılık tundralar yaygındır. Çevrede yetişen ağaçlar arasında kara çam, kokulu kavak, söğüt ve kayın anılabilir.

Hayvanlar arasında çokluğu tundra türleri meydana getirir. Ancak, orman hayvanları da vardır (tilki, mavi tilki, kurt, sincap, porsuk, vaşak, lemming, ak ve boz ayı, su samuru v. b.). Deniz ve ırmak kıyılarında su kuşları (martı, ördek, kaz, kuğu) da çoktur. Tundralarda ak keklik ve tundra kekliğine rastlanmaktadır. Bölge, deniz ve ırmak balıkları bakımından da zengindir. Ç. M. Ç. ni çeviren denizlerde deniz tavşanı (lahtak), ayı balığı ve balina bulunur.

Ç. M. Ç. de nüfusun büyük çoğunluğunu Çukçalar meydana getirir. Çukçalardan başka, Ruslar, Eskimolar, Even (Tunguz) ler, Koryaklar ve Yukagirler vardır. Eskiden göçebe olan halk artık yerleşik hayata geçmiştir.

ÇUKÇA YARIMADASI, Asyanın kuzeydoğu ucunda, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Magadan bölge (oblast') sinde tundralarla kaplı bir yarımada. Asya bu bölümde jeolojinin en yeni zamanlarında da hâlâ Amerikaya bağlı bulunuyordu. Anadır Dağları, yarımadanın en yüksek dağı sayılır. Yarımadadaki dağlık yerler çöküntü ve vâdilerle ayrılmıştır. Dağlık yerlerin ortalama yüksekliği 500 - 700 m dir. En yüksek tepe 1 158 m dir. Dağlık bölgedeki vâdilerden akarsulur geçer. Yarımadanın kıyıları girintili çıkıntılıdır. Ç. Y. nın iklimi soğuktur. Alçak yerler tundra bitkileriyle kaplıdır. Yükseklerde arktik çöller vardır. Yarımadanın büyük bir limanı vardır (Provideniya).

ÇUKÇAGİR GÖLÜ, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Habarovsk el (kray) inin orta kesiminde bir göl. Yüzölçümü 740 km² dir. Uzunluğu aş. yu. 45 km, genişliği aş. yu. 22 km, derinliği 3 - 12 m dir. Kıyıları genel olarak dik ve yüksektir. Yalnız kuzey kıyıları alçak ve bataklıktır. Gölde ormanlarla kaplı 50 m den yüksek birçok adalar vardır. Bunların en büyüğü Tımtıkit adasıdır (uzunluğu 16 km). Amgun ırmağına dökülen Olcikan (Olgin) ırmağı bu gölden çıkar.

ÇUKÇALAR, kuzeydoğu Paleoasya grupuna giren en büyük ulusa verilen ad. Bu grupta Ç. ın yanında Koryak ve İtelmenler de yer alır. Ç. ve İtelmen'lar arasındaki yakınlık hemen hemen yalnız dil alanında kalmıştır. Buna karşılık Ç. la Koryaklar arasındaki yakınlık yalnız dil alanında kalmamış, maddî ve mânevi kültür alanlarına da yayılmıştır. Ç. eskiden beri deniz avcıları ve geyik yetiştiricileri olmak üzere iki kola ayrılmışlardır. Onlar gibi, Koryaklar da ikiye bölünmüşlerdir. Tundralarda yaşıyan ve geyik yetiştiren Ç. la Koryaklar arasında eskiden beri olan yakınlık, Çukça kolları arasındaki yakınlık ve benzerlikten daha büyüktür.

Deniz boyunda oturan ve avcılıkla geçinen Ç. kendilerine *An'kalın* (çoğulu *An'kalıt*) (= deniz sakini, denizli) adını verirler. Tundra Ç.ı ise *Çavçu* (çoğulu *Çavçuvat*) adını kullanırlar. İlk olarak Rus etnografya yayınlarında kullanılan Çukça terimi bu addan alınmıştır. Bunlardan başka, bütün Ç. *Lıgoravetlan* (çoğulu *Lıgoravetlat*) (= gerçek insan) adını da kullanırlar. 1929 - 1930 yıllarında Uzak Kuzeyde yaşıyan küçük ulusların adları tesbit edilirken, bu sonuncu ad *Luoravetlan* şekliyle Ç. için genel bir terim olarak kabul edilmişse de, sayımlarda ve resmî kayıtlarda (pasaportlarda) Çukça terimi kullanılır. Luoravetlan terimi yalnız Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Aşağı Kolıma çevresinde resmî sayımlarda kullanılır. Ancak, bu çevrede de bu ad konuşma diline geçmemiştir.

1926 - 1927 yıllarında yapılan sayıma göre, Ç. ın sayısı 12 364 kişidir. Bunlardan % 70 i göçebe olup % 30 u yerleşik hayata geçmiştir. Ç. a yalnız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği sınırları içinde rastlanmaktadır. Ç. ın ana yığını Çukça Millî Çevresinin Magadan bölgesinde toplanmıştır. 1926 - 1927 sayımına göre, Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Yukarı Kolıma çevresinde aş. yu. 300 Çukça tesbit edilmiştir. Koryak Millî Çevresinde ise aş. yu. 1 000 Çukça vardır.

Ç. Bering Denizi kıyısında Eskimolarla, güneyde Koryaklarla, Kolıma ırmağının batısında Yakutlarla ve dağınık Yukagir aileleriyle komşudurlar. Kolıma ve Anadır ırmakları boyunda ise Lamut (Even) larla karşılaşırlar. Ç. ın komşuları arasında Yukagirlerin bir kolu olan Çuvanlar (b. bk.) da anılabilir. Ç. ve Koryaklar onlara ve bütün Yukagirlere Etel (Atal) adını verirlerdi. Bu ad Rus yayınlarına da geçmiştir.

Ç. ın kökeni sorusu, Eskimoların kökeni problemiyle sıkı sıkıya bağlıdır. V. G. Bogoraz'ın, etnografya literatüründe yaygın bir yer tutan kuramına göre, eskiden kuzeydoğu Asyada yaşıyan Paleoasya kavimleriyle kuzeydoğu Amerika yerlileri arasında büyük bir yakınlık vardı. Bu kurama göre, Eskimolar Bering Denizi bölgesine nisbeten yakın çağlarda gelmişler ve yerli kavimler arasına bir kama gibi sokularak Paleoasya kavimlerini Amerika yerlilerinden ayırmışlardır. Bogoraz'ın kuramına karşı birçok itirazlar ileri sürülmüştür. Arkeolojik, tarihî ve lengüistik veriler, geyikçilik yapmayıp deniz hayvanları avcılığı ile geçinen ve yarı yer altı evlerinde oturan bir kavmin daha geniş bir bölgeye yayıldığını göstermektedir. Bu kavim, belki de Eskimoların atalarıdır.

Ç. ın ve özellikle deniz boyunda yaşıyan Ç. ın kültüründe Eskimolarla ortak birçok çizgiler vardır. Ç. ın ve Eskimoların dillerinde de birçok benzerlikler göze çarpar. Antropolojik veriler de Ç. ın ve Eskimoların oluşumunda ortak bir temel bulunduğu düşüncesini desteklemektedir.

Ç. ve Koryaklar arasında gerek kültür, gerek dil bakımından büyük bir yakınlık bulunduğu göz önüne alınırsa, Çukça - Koryak grupunun oluşum bölgesinin bugünkü yurtlarının güneyine rastladığı ileri sürülebilir. Ç. ın ataları eski yurtlarından kuzeye doğru yayılmışlar ve Eskimoları temsil etmişlerdir. Bu olay sırasında Eskimo dil ve kültürünün etkisi altında kalmışlardır.

Çukça folklorunda Ç. la Asya Eskimoları ve Ç. la Koryaklar arasındaki çarpışmalar geniş bir yer tutar. Çukça efsanelerinin tarihini tesbit etmek imkânı yoksa da, Bogoraz'a göre Ç. la Eskimo çarpışmalarına ait efsaneler, Koryak - Çukça savaşlarından bahseden söylentilerden daha eskidir. Çukça - Eskimo çarpışmalariyle ilgili efsanelerde Ç. daha çok geyikçi olarak karşımıza çıkarlar. Ç., Eskimo topraklarına akın ederler ve onların deniz hayvanlarını ele geçirirler. Tutsak aldıkları Eskimoları geyik sürülerinde çoban olarak kullanırlar.

1945 yılında S. İ. Rudenko'nun deniz kıyısında, 1946 yılında da A. P. Okladnikov'un Baranov Burnunda yaptığı kazılara göre, eski çağlarda Şmidt Burnundan Dejnev Burnuna kadar uzanan topraklarda Eskimoların yaşadığı anlaşılmaktadır. Arkeoloji araştırmalarından elde edilen bu sonuç, toponimi verileriyle de desteklenmiştir. Oysa bugün bu toprakların büyük bir bölümünde Ç. oturmaktadır. Anlaşılan bu iki grupun birleşmesi bu topraklarda olmuştur. Bu birleşme sonunda Çukça dili Eskimocayı yenmiş ve böylelikle kültürlerinde Eskimo izlerine rastlanan çağdaş kıyı Ç. ı oluşmuştur. Buna göre, deniz avcılığı ile ilgili usul ve aletlerin Ç. tarafından Eskimolardan alındığı ileri sürülebilir. İnanışlar alanında da deniz Ç. ı ile Eskimolar arasında birçok ortak tören ve bayram vardır.

Ç. la Koryaklar arasındaki çarpışmalara gelince: bu yoldaki efsanelerde, Ç. ın, Koryakların geyik sürülerini ele geçirmeğe çalıştıkları belirtilmektedir. XVIII ve XIX. yüzyıllardan kalma tarih belgelerinde de Ç. la Koryaklar arasındaki çarpışmalardan bahsedilir.

Ruslar ilk olarak XVII. yüzyılın ortalarında Ç. la karşılaşmışlardır. 1642 de İvan Erastov ve arkadaşları Kolıma

ırmağının batısında Alazeya ırmağında Ç. a rastlamıştır. Rusların Ç. dan vergi alma teşebbüsleri uzun süre verimsiz kalmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında Ruslarla Ç. arasında alım satım bağlantıları kurulmuştur. Rus malları (özellikle tencere, kazan gibi madenden eşya ve tütün) Ç. arasında geniş bir sürüm kazanmıştır. XVIII. yüzyılın sonunda ilk Rus-Çukça panayırları kurulmuştur. Bu durum karşısında Ç. batıya doğru yayılmağa başlamışlardır.

Deniz Ç. ına ait en eski bilgiler 1648 yılına çıkar. XIX. yüzyılın ortasında Çukça Yarımadasını çevreliyen denizlerde Amerikalı avcılar da işe başlamışlar, Ç. ve Eskimolarla ticarî münasebetler kurmuşlardır. Birinci Dünya Harbi yıllarında Buz Denizi ve Bering Boğazı kıyılarında İngiliz ve Norveç avcıları da çalışmağa girişmişlerdir.

Deniz kıyısında oturan Ç. deniz avcılığı, tundralarda yaşıyanlar ise geyikçilikle geçinirler. Ç. arasında geyikçilik çok büyük bir gelişmeye ulaşmıştır. Asyanın kuzey kıyılarında geyik yetiştiren en eski kavim olarak, Ç. büyük geyik sürülerine sahip bulunmaktadırlar. Onların geyik sürülerini çobanlar güderlerdi. Çobanlar geyiklerin sürüden ayrılmalarını engellemeye çalışırlardı. Yazın sürülerin dağılmasının engellenmesi çok zordu. Buna karşılık, kışın da geyik sürüleri sık sık kurtların hücumuna uğrardı. Geyiklerin bir kısmı yırtıcı hayvanlar tarafından öldürülür, bir kısmı da sürüden ayrılarak kaybolurdu.

Ç. ın hayatı geyik sürülerinin durumuna sıkı sıkıya bağlı idi. Çünkü yiyeceklerini (et), giyeceklerini (deri) geyiklerden sağladıkları gibi, evlerini de geyik derilerinden yaparlardı. Geyik ürünleri karşılığında deniz avcılarından yakacak ve yiyecek olarak kullandıkları yağları da alırlardı.

Deniz Ç. ında geyikçilik yerine deniz avcılığı gelişmişti. Ateşli silâhların yayılmasından önce avcılar ana av silâhı olarak zıpkını kullanırlardı. Büyük bir ustalıkla avladıkları hayvanlar arasında ayı balığı, mors, balina ve deniz tavşanı (lahtak) vardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ateşli silâhların yayılması üzerine eski av usulleri değişmiştir. Balıkçılık yalnız Anadır, Kolıma ve Çaun ırmakları boyunda oturan Ç. da gelişmiştir. Kürkleri için avlanan hayvanların (özellikle tilkilerin) tutulmasında özel kapanları vardı. Avcılığın bu kolu özellikle Rus ve Amerikalıların etkisiyle gelişmiştir. Ç. kışın ak ayı da avlarlardı. Fakat bunu ancak tesadüfe bırakırlar, doğrudan doğruya bu maksatla ava çıkmazlardı. Eskiden yaban geyiği ve dağ koyunu avının büyük önemi vardı. Fakat ateşli silâhların çıkması özerine Çukça Yarımadasında bu hayvanların soyu hemen hemen tükenmiştir. Ç. eskiden kuş avında özel sapanlar kullanmışlardır. Sonradan bu alanda da ateşli silâhlardan yararlanmışlardır.

Ç. yiyecek olarak kırlarda yetişen bitkilerden de faydalanırlardı. Bitki köklerini sökerken geyik boynuzundan yapılmış ağaç saplı kürek ya da kazmalar kullanırlardı.

ÇUKÇA TİPİ

Geyikçi Ç. ın ana yiyecek maddesi geyik etiydi. Bundan başka, geyiğin yağını, beynini, kanını ve bağırsaklarını da yerlerdi. Deniz Ç. ı ise avladıkları deniz hayvanlarının et ve yağını yiyecek olarak kullanırlardı. Yemeklerinde bitkilere, ağaç köklerine, ağaç yapraklarına da yer verirlerdi. Deniz Ç. ı büyük av hayvanlarının etlerini toprakta açılan özel kuyularda saklarlardı. Deriden yapılma kablarda saklanan bu etler soğuktan donar ve bozulmaktan kurtulurdu. Ancak, soğuk hava etin bozulmamasını büsbütün sağlıyamazdı. Eti tuzlamazlardı. Çünkü Ç. tuz kullanmazlardı. Bu etleri bütün kış süresince kullanırlardı. Geyik etiyle deniz hayvanlarının etini çiğ, pişmiş ya da kurutulmuş olarak yerlerdi. Anadır ve Kolıma ırmakları vâdisinde balık etini çiğ olarak yerlerdi.

Un, çay, şeker gibi yiyecek maddelerini tundralarda bulmak kolay değildi.

Ç. ın yemek kabları tahta, kemik ve deriden yapılırdı. Kaşıkları ise tahta, kemik ve boynuzdandı. Hayvan derilerinden yapılma tulumlarda balık ve hayvan yağları, et ve bitkilerden yapılma yiyeceklerini saklarlardı.

Ç. ın giyecekleri deriden yapılırdı ve yırtmaçsızdı. Gerek geyikçi Ç., gerek deniz Ç. ı, giyeceklerini genç geyik derisinden yaparlardı. Erkekler çıplak vücutlarına iki katlı deriden yapılma bir gömlek giyerlerdi. Birinci katın deri kısmı vücuda değerdi; ikinci katın deri kısmı ise üste gelirdi. Gömleğin eteği, yeni ve çok kere yakası köpek derisiyle kaplanırdı. Pantolonlar da iki kat geyik derisindendi. Ayakkabıları kısa idi. Çorapları da deriden yapılırdı. Gömleklerini kayışla bağlarlardı. Bu kayışa bıçak ve aletlerini takarlardı. Ç. başlık kullanmazlardı. Kışın bile başlarını örtmezlerdi. Ancak, yolculukta ve büyük soğuklarda başlık giyerlerdi. Bu başlıkların kulaklıkları da vardı. Yaz giyecekleri daha ince deriden dikilirdi. Yağışlı zamanlarda deniz Ç. ı balina bağırsaklarından yapılma gömlekler giyerlerdi.

Kadınlar dize kadar gelen, geniş kollu ve yakalı bir deri kombinezon (*kerker*) giyerlerdi. Kışın bu kombinezon iki katlı olurdu. Kadınların ayakkabıları biçim bakımından erkeklerinkinden farksızdı. Yalnız koncu dize kadar gelirdi.

Geyikçi Ç. ın 2 - 10 çadırlık yurtlarda oturduklarını biliyoruz. Bu çadırlara Ç. *yaraŋı* adını verirlerdi. Çukça *yaraŋı*'ları doğudan batıya doğru sahiplerinin maddî varlığına göre sıralanırdı. Yurt sahibinin *yaraŋı*'sı doğuda başta yer alırdı; sonuncusu ise en yoksul ailenin evi sayılırdı.

Deniz Ç. ının daha çok 2 - 20 çadırlık yerleşmeler kurdukları bilinmektedir. Bu çadırlar arasındaki uzaklık ihtiyaçlara göre değişirdi. Yerleşmelerin büyüklüğü, bölgenin av imkânlariyle sıkı sıkıya bağlı idi.

Çukça *yaraŋı*'ları büyük çadırlara benzerdi. Bu çadırların alt kısmı silindir biçiminde, üst kısmı ise koni biçiminde idi. Ortasında sacayağa benzer üç direk bulunurdu. Çadırın çatısı bu direklere dayanırdı. Çatı özel örtülerle kaplanırdı. Geyikçiler çadırlarını tüyleri kesilmiş eski geyik derileriyle örterlerdi. Deniz Ç. ı ise *yaraŋı*'larını çadır bezi ya da mors derileri ile örterlerdi. Kuzey rüzgârlarının çadırı yıkmaması için, bu örtüler kayışlarla tutturulur, kayışlara büyük taşlar bağlanırdı. Geyikçi Ç. ın çadırları göçler dolayısiyle daha küçüktür. Çadırın içinde, daha çok arka duvarında, özel direklere deri yataklar asılır. Bu yataklar Çukça, Koryak ve Asya Eskimolarının evlerinin özelliğidir. Biçim bakımından bu yataklar ters çevrilmiş sandığa benzer. Her çadırda 1 - 3, seyrek olarak da 4 yatak bulunur. Bir yatağa birkaç kişi sığabilir. Yataklara ön duvarını kaldırarak yerde yüzü koyun

sürünmek suretiyle girilir. Bu yatak bölümünün ısıtılması ve aydınlatılması, ayı balığı yağı içinde yüzen taş, balçık ya da ağaçtan yapılma deri fitilli bir kab yardımiyle sağlanır. Bu ateşte deniz Ç. ı yemek de pişirirler. Odun bulunduğu yerlerde çadırın soğuk bölmesinde yakılan ateşte yemek pişirilir.

Çadırda yere serilmiş deriler üzerine oturulur. Üç ayaklı oturaklar ya da ağaç kütükleri de kullanırlar. Baş kemikleriyle birlikte kesilmiş geyik boynuzlarından da oturacak olarak faydalanırlar.

XIX. yüzyılın ortasına kadar deniz Ç. ında yarı yeraltı evleri yaygındı. Bu evlerin kalıntıları bugüne kadar gelmiştir. Bu evlerin silindir biçimindeki alt bölümü balinaların çene ve kaburgalarından yapılırdı. Bu sebeple, bu evlere Ç. *valkaran* (= balina çenelerinden yapılma ev) adını verirlerdi.

Geyikçi Ç. koşum hayvanı olarak geyikleri, deniz Ç. ı ise köpekleri kullanırlar. Ç. geyikleri kızaklara koşarlar. Doğrudan doğruya geyiğe binmezler. Ç. ın geyik kızakları Koryaklarınkinden farksızdır. Bu kızaklar binek ve yük kızakları olmak üzere iki çeşittir. Binek kızaklarına bir çift geyik koşulur. Bu kızaklar genel olarak bir kişiliktir. Geyikler özel dizginlerle yönetilir.

Daha ağır ve daha büyük olan yük kızaklariyle göçlerde ev eşyalarını ve yiyeceklerini taşırlar. Göçlerde kızak katarları kurulur. Katarın başında yol açan bir erkek bulunur. Geriye kalan kızakları kadınlar yönetir. Göçlerde bir kadın 10 - 15 kızağı yönetebilir.

Ç. su yollarında Eskimolar gibi deriden yapılma kayıklar kullanırlar. Bu kayıklar yelken ve küreklerle hareket ettirilir. Kayıkların büyüklüğü yerine göre değişebilir. Tek kişilik kayıklar olduğu gibi, 20 30 kişilik su taşıtları da vardır.

Yazın Ç. tundralarda yaya dolaşırlar. Kışın geyik ve köpek kızaklarından başka, özel kayaklar da kullanırlar. Bu kayaklar ağaçtan yapılır ve ağ biçiminde kayışlarla örülür. Kolıma ırmağı havzasında Tunguzlardan alınma deri ile kaplı kayaklar kullanılır.

Sosyal düzen ve din: XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında V. G. Bogoraz, Ç. ın sosyal düzenine ait dikkate değer bilgiler toplamıştır. Ç. arasında ortak üretim gelenek ve görenekleri yaygındır. Tabiî şartlar dolayısiyle karşılıklı yardım kuruluşları da gelişmiştir. Ç. ın konukseverliği de bunun açık bir belirtisi sayılabilir.

XX. yüzyıl başında deniz Ç. ı 3 - 5 akraba aileyi içine alan sosyal ve ekonomik birliklerden meydana geliyordu. Bu birliğe giren üyeler ortak olarak avlanır ve avı belirli kurallara göre paylaşırlardı. Balina avında birkaç aile birliği toplanırdı.

Bu birlikler akrabalardan meydana gelirdi. Ancak, çok kere komşular da bu birliklere girebilirdi. Bu birliklerin üyeleri genellikle yerleşmenin aynı bölümünde otururlardı.

Deniz Ç. ının daha büyük bir topluluğu olarak Ç. yerleşmeleri gösterilebilir. Bu yerleşmelerde akraba aileler toplanırdı. XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında yalnız akraba ailelerin toplandığı yerleşmeler çoktu. Fakat yerleşmelerin bir kısmında aralarında akrabalık bağları olmıyan aileler de vardı.

Geyikçi Ç. ın ekonomik birliği, birkaç çadırda oturan ve geyiklerini bir arada yayan 4 - 5 ailelik yurtlardır. Bu yurtlarda, *nımtumgıt* («yurt arkadaşı, yurttaş, komşu») adiyle anılan kimseler de vardır. Bunlarla yurdu kuran aileler arasında akrabalık bağları yoktur. Demek ki XIX. yüzyıl sonlarından başlıyarak, yurtlarda artık komşular da yer alabilirdi.

Ancak, Bogoraz geyikçi Ç. da yalnız akrabalık ilkesine dayanan birlikler (*varat*) de tesbit etmiştir.

Ç. da XX. yüzyılın başına kadar *individüel* evlenmeler hâkimdi. Ancak, araştırıcılar grup evlenmelerinin birçok kalıntılarını da tesbit etmişlerdir. Bu geleneğe göre, Ç. da, erkekler evlenme arkadaşlarının karılarına karşı kocalık haklarını kullanabilirler. V. G. Bogoraz'ın topladığı bilgilere göre, kardeşler ya da başka akrabalar sık sık grup evlenmeleri yaparlardı.

Bütün Sibirya kavimleri gibi, Ç. da animizme bağlıdırlar. Onlara göre, bütün evren ruhlarla doludur. Bu görünmez varlıklar sık sık yer değiştirirler. Ruhların hayatı insanların yaşayışına benzer. Ç. geyiklerin de ruhları olduğunu kabul ederler. Hastalık ve ölüm, insanın kötü ruhların çarpmasına uğramasiyle açıklanır. Ç. hastalıklardan ve kazalardan kurtulmak için muskalar kullanırlar. Özel bir kuvvet taşıdığına inanılan bu muskaları giyeceklerine takarlar.

Ç. kutsal eşyaya da büyük değer verirler. Bayram günlerinde kurbanlar keserler. Ruhlara geyik (geyikçi Ç. da) ya da köpek (deniz Ç. ında) kurban ederler. Bunlardan başka, yağdan, bitki köklerinden, kardan yapılma geyik figürleri de kurban ederler. Deniz Ç. ı yaz sonunda ya da güzün denize adadıkları kurbanlarını keserlerdi.

Bayramlarda tertiplenen törenlerde davul çalınır. Her ailenin özel davulu bulunur.

Ç. da birçok av yasakları da vardır. Kutup kurtları geyik sürülerine büyük zararlar verdiği halde, doğrudan doğruya kendilerine saldırmadıkça öldürmezler.

Ç. da ölüler ya yakılır ya da tundrada bırakılır. Ölüye beyaz deriden yapılma ölüm giyecekleri giydirilir. Tundraya bırakılan ölünün başında bir geyik ya da köpek öldürülür. Ölünün bu hayvanın sırtında ölüler ülkesine gittiğine inanılır.

Ç. ın inanışına göre, ölüler ülkesinde en yüksek yerler gönüllü olarak ölenlere verilir. Bu sebeple, Ç. arasında gönüllü ölüm olaylarına sık sık rastlanır. Hayatına son vermek istiyen kimse, isteğini akrabalarından birine bildirir ve o kimse boğmak ya da başına bir sopa ile vurmak suretiyle onu öldürür. İhtiyarlar daha çok gönüllü olarak ölmeyi uygun bulurlar. Fakat arasıra ağır hastalar da bu yolu seçerler.

Anadır, Nijne Kolımsk gibi Rus yerleşmeleri çevresinde yaşıyan Ç. Hıristiyanlığı kabul etmişlerse de, ancak en basit Hıristiyan göreneklerini benimsemekle yetinmişlerdir.

ÇU - KO LİANG (ölm. M. S. 234), «Üç imparatorluk» devrinde Çin bakanı ve generali. Söylentiye göre, bugün de kullanılmakta olan harb taktiğine ait bir kitabın yazarı olarak tanınmıştır. Sadık ve kurnaz ordu komutanlarının sembolü olarak anılmaktadır.

ÇUKUR, Bitlis ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Güroymak (eski adı: Norşin) 1 162 (1955) nüfusludur. Burası Bitlis - Muş yolu üzerinde ve Elâzığ - Muş - Van demiryolunun birkaç kilometre batısındadır. Çevresinde tarım ve davarcılık yapılır. Doğusunda 3 050 m yüksekliğindeki Nemrut Dağı vardır. Van Gölü kıyısındaki Tatvan'a araba yolu ile bağlıdır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

Ç. bucağının nüfusu 7 650 (1955) dir. 26 köyü vardır.

ÇUKUR OVA (Alm. Tiefebene), deniz yüzünden 200 m ye kadar yükseklikte bulunan alçak düzlükler. Deniz yüzüne yakın bulunan bu türlü ovalara karşılık, yüksekliği 200 m den çok olan ve hattâ 2 000 m yi geçen ovalara da *yüksek ova* denir. Türkiyede özel ad olarak da bu iki türlü ovayı bulmak mümkündür. Bunlar Adana çevresindeki Çukurova ve Hakkârinin kuzeyindeki Yüksekova'dır. Yine Türkiyede Çarşamba, Bafra, Sapanca, Büyük ve Küçük Menderes, Gediz, Bakırçayı, Amik, Adapazarı örnek birer Ç. O. dır. Yeryüzünün başlıca bölgelerinde, Avrupada Po, Eflâk, Buğdan, Pannonia, Aquitania; Asyada Ganga (Ganges), Sind (Indus), Güney Çin; Güney Amerikada Amazon; Kuzey Amerikada Mississippi ovaları bu türlü Ç. O. lardandır. Ç. O. lar çok kere tektonik çöküntü yerlerinde ve çoğu deniz kıyılarına yakın alanlarda sıralanmıştır. Bk. OVA ve YÜKSEK OVA.

ÇUKUR SA'D, Erivan'ın batısında Iğdır'ın kuzeyindeki toprakların adı. Bu bölge, adını XIV. yüzyılda yaşamış olan Türkistan beylerinden Sa'd'den almış ve o zamandan beri Ç. S. ya da Sa'd Çukuru adiyle anılmıştır. XVI. yüzyıldan önce, bu ad ile Erivan'ın biraz batısından Sürmeli ve Arpa çayının Aras'a karıştığı yere kadar olan bölge adlandırılıyordu. Otlağı ve suyu bol olan bu bölge, çevresindeki dağlık yerlere göre çok alçak olduğundan kendisine bu ad verilmiştir. Ç. S. XIV ve XV. yüzyıllarda Karakoyunlu ulusuna bağlı Sa'd'ın adını taşıyan Saidlü kabîlesinin kışlık yurdu idi. Nahcivan yöresinde yaşıyan bu kabîle, kışın Ç. S. a gelirdi.

Safevîler zamanında Ç. S. geniş bir bölgenin adı olmuştur. Bu bölge Nahcivan, Mahû, Bayezid kalesi v. b. gibi yerleri de içine alıyordu. Yönetim bakımından beylerbeyilik olan bu bölgenin merkezi Erivan şehri idi. Hattâ bu yüzden bazı kere Erivana da Ç. S. deniliyordu. Bugün Ecmiyadzin adı verilen üç kilise de bu bölgenin en tanınmış şehirlerinden biri idi. Yine Türkmen soylularının kışlağı olan Sürmeli Çukuru ve Canbaz Çukuru adlı yerler de Ç. S. a komşu idiler. Bazı Osmanlı tarihçilerine göre, Osmanlı ailesinin bağlı bulunduğu kabîle, Anadoluya geldiği zaman bir süre Sürmeli Çukurunda yaşamıştır. Ç. S., Emrah ile Selvican adlı halk hikâyesinde Saat Çukuru adiyle anılır.

ÇUKUR ÜLKELER (Neterlanden): bk. BELÇİKA ve HOLÂNDA.

ÇUKURCA (eski adı **Çal**), Hakkâri iline bağlı bir ilce. İlce merkezi Çığlı Aşut'un nüfusu 796 (1960) dır. Ç. 4 170 m yüksekliğindeki Cilo Dağının güney eteğinde, denizden 1 100 m yükseklikte, Irak sınırına yakın bir yerdedir. Halk davarcılıkla geçinir; yazın yüksek yerlerde bulunan çayırlık ve otluk yaylalara çıkarlar. Bu yaylalarda peynir ve yağ yapılır. Yazın köyler hemen hemen boşalır. Küçük ölçüde çiftçilik de yapılır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

Ç. ilcesinin nüfusu 8 120 (1960) dir. Merkez bucağından başka, Zap adlı bir bucağı vardır. Zap bucağının merkezi Çığlı'dır. Merkez bucağında 13, Zap bucağında ise 5 köyü vardır.

ÇUKUREL (Alm. Tiefland), az ya da çok sertleşmiş yığınların yükselmeyip deniz yüzüne yaklaşacak şekilde alçakta kaldığı yerler. Ç. lerin yüksekliği 200 m ye kadar olur. Yapıları bakımından yontuk düzler (peneplenler) ya da masa yapılı topraklar (Alm. Tafel) durumunda bulunabilir, üzerlerinde yer yer yeni örtüler de olabilir. Ç. ova değildir. Bu türlü yer şekilleri daha çok tepelik ya da hafif dalgalı olur. Fakat Ç. ler içinde çukur ova (b. bk.) lar da yer alabilir. Çok vakit denizlere yakın yerlerde uzanan Ç. ler, belirsiz bir şekilde, çoğu deniz altına dalmış, daha önceki Ç. ler halinde göz önüne alınan şelf (denizin 200 m ye kadar derin yerleri) e doğru uzanır. Doğu Avrupa geniş ölçülü bir Ç. olduğu gibi, içine Finlândiya ve İsveç'i alan alçak yerler de arkaik yapılı yontuk düzler halindeki Ç. lerdir. Batı Sibirya, kuaterner tortulariyle örtülü bir Ç. dir ki bu temel Orta Sibirya'da *yüksekel* (b. bk.) halinde yüze çıkmıştır. Kanada'nın çok yeri Ç. olduğu gibi, ince bir alûvyon örtüsiyle kaplı bulunan geniş çerçevesivle Mississippi ve Amazon bölgeleri de birer Ç. dir. Bk. OVA ve ÇUKUR OVA.

ÇUKUROVA, Anadolunun güney bölümünde, Mersinden Osmaniyeye, Orta Torosların güney eteğinden Akdenize kadar uzanan bir ova. Türkiyenin en büyük kıyı ovası, en zengin ve geniş pamuk tarım alanı olan Ç. dan Seyhan ve Ceyhan ırmakları ile Berdan Çayı geçer.

Adı: Bazı kaynaklarımızda *Kocaova* adiyle de anılan Ç. nın türlü bölümlerine başka başka adlar verilir. Bu büyük ova, Adana ve Ceyhan şehirleri arasındaki Misis çevresinde daralır ve 10 km ye iner ki, burası ovayı iki büyük bölüme ayırmıştır. Bu daralmış yerin doğu ve kuzeydoğusunda kalan ova, bazı kaynaklarda Ceyhan Ovası, bazılarında da Ç. adı altında geçer. Bu daralmış yerin batı ve güneybatısında kalan ova ise Adana Ovası ya da Ç. diye anılır. Yine bu daralmış yerin doğusunda kalan ovaya Yukarı Ova, batısındakine Aşağı Ova da denilir. Batıdaki ova içinde yer alan ve Seyhan ile Ceyhan ırmakları arasında bulunan bölümüne Yüreğir Ovası, Ceyhan ırmağının ağzına yakın yerdeki düzlüklere Bebeli Ovası (Bebeli köyüne göre verilmiş bir ad), Berdan Çayı ile Seyhan ırmağı arasındaki yerlere Tarsus Ovası, Mersin Çayı ile Berdan Çayı arasındaki düzlüklere Mersin Ovası gibi yerli adlar verilmiştir. Bu arada Adana Ovasının güneybatısında, denize açık bölümüne Ç. adı verilir. Ancak, Misis çevresindeki daralmış yerin her iki yanında kalan ve her birinin yerli adları bulunan bu geniş ova toplu olarak daha çok Ç. adı altında geçer.

Büyüklüğü, şekli, yapısı: Ç. nın, Mersin ile Osmaniye arasındaki batıdan doğuya uzunluğu 150 km, Torosların eteğindeki Çatalan çevresinden Akdeniz kıyısındaki Karataş Burnuna kadar olan kuzeyden güneye uzaklığı 70 km dir. Geniş anlamiyle Ç. nın yüzölçümü 3 650 km² dir. Ovanın kuzey ve kuzeydoğu uclarının denize uzaklığı 50 - 70 km kadardır. Ç. birçok yerlerinde denize doğru hafif bir eğimle uzanır, kıyıda dik yarlar meydana getirmeyip denize doğru yavaş yavaş sokulur. Ovanın batı bölümünün ortalama yüksekliği 15 - 40 m, doğu bölümünün ise 30 - 80 m kadardır. Örnek bir çukur ova (b. bk.) özelliği gösteren Ç. nın batı, kuzey ve doğusu dağlarla çevrilidir. Ovanın kuzeybatısında yükselen Bolkar Dağları (yüksekliği 3 300 m olan ve çok yeri Paleozoik katlardan meydana gelmiş) genç kıvrım dağlarıdır. Ovanın kuzeyindeki Aladağ (3 734 m) da genç kıvrım dağlarındandır. Doğuda ise daha alçak (1 500-2 500 m) olan dağ sıraları uzanır. Bütün bu dağlardan ovaya doğru tepeler ve düzlükler halinde yer kabartıları sokulur ki, bunların çoğunun yapısı Miyosen katlarından (kalker, kum taşı, kil) dır. Bu tepeliklerin yüksekliği çok çeşitli olmakla birlikte çoğu 250 - 400 m arasındadır. Ç. nın güneydoğu kıyısında Misis tepelik toprağı uzanır (yapısı Kretase ve Miyosen katlarındandır. Toroslarla birlikte meydana gel-

miş kıvrımlı bir topraktır) ve ovayı İskenderun Körfezine biraz kaparsa da, ova düzeyinden sadece 200 - 250 m yükseklikteki bu kabarıklık, başka yüksek dağlık toprağın etkisini göstermekten uzaktır. Bu tepelik toprak Ç. ile Dörtyol düzlüklerini birbirinden ayırır. Bu gibi tepelikler ve ovada yer yer görülen hüyükler dışında Ç. nın çok yeri dümdüzdür.

Ç. Orta Toros ve Amanos Dağları arasındaki bir sığ denizin, Seyhan ve Ceyhan ırmaklariyle birçok derelerin yüksek dağlardan koparıp taşıdıkları alûvyonlarla dolmasından meydana gelmiş delta düzlükleridir. Deltanın temelini meydana getiren bir kısım toprak yer yer ova yüzünde görülür ki, bunlar ya Permo - karbonifer kalkerleri ya da kısmen Triyas ve Miyosen katlarıdır. Bu temel katlar üzerindeki alûvyonlar, çok yerde kalın örtüler meydana getirecek biçimde birikmiştir. Bugünkü Ç. nın ana çizgilerini veren bu toprak, Neojende çökmüş, bu çöküntü alanı yüksek dağlardan inen akarsuların taşıdığı maddelerle yavaş yavaş dolmuş, bugünkü geniş düzlükler meydana gelmiştir.

Ovanın güney ucunda deniz kıyısına paralel olarak uzanan ve yerine göre bir iki ya da üç sıra yapan kum tepeleri görülür. Bu tepelerden Karataş Burnu ile Seyhan Irmağının ağzı arasındakiler (yerinde *kapı* denilen kum setleri) yüksektir (5 - 15 m). Karataş Burnunun doğusundakiler (yerlilerce *torluk* denilen kum yığınları) ise birkaç metre yüksekliğinde kum yığınlarıdır. Bu kum setlerinin gerisinde tuzlu göller vardır. Bunlar bugün denizle bağlantısı kesilmiş yahut henüz dar kanallarla bağlantısı bulunan deniz kulaklarıdır. Bunların başlıcaları batıdan doğuya doğru Tuzgölü (Akçadeniz), Akyatan (Hasandede), Kokarot ve Akyayan'dır. Bunların çevreleri yarı bataklık tuzlu topraklar durumundadır. Seyhan, Ceyhan ve Berdan ırmaklarının meydana getirdiği bu delta (bugünkü ova) tarih çağları boyunca oluşmaya devam ettiği gibi, bugün de bu birikme olayı sürmekte, delta yer yer denize doğru sokulmaktadır. Bu arada Eskiçağda, Ceyhan Deltası, Karataş Burnu (bu burun ve çevresi Miyosen katlarından meydana gelmiştir) ile bugünkü Yumurtalık limanının iç yanı arasında (bu çevrede de Miyosen katları çoktur) uzanırken, günümüze kadar ırmak deltasını genişletmiş, kıyı eski yerinden denize doğru 10 - 12 km uzanmış, Ceyhan Irmağının boyu 20 km ye yakın bir uzama göstermiştir. Bunun gibi, Eskiçağda bir liman görevinde bulunan Tarsus, Berdan Çayının taşıyıp yığdığı alûvyonlarla deltasını ilerletmesi yüzünden bugün deniz kıyısından içeride kalmış, bu zamana kadar delta 10 - 15 km lik bir ilerleme göstermiştir. Tarih kaynaklarında Cydnus ya da Kydnos adiyle geçen bu ırmağın ağzı, bugünkü ağzından 20 km kadar içeride kalmıştır. Bu arada Seyhan ve Ceyhan ırmakları da, taşıdıkları alûvyonları yer yer yatakları boyuna biriktirmelerinden ve kıyılarına setler halinde yığmalarından dolayı yollarını zaman zaman değiştirmiş, bazı kere birbirlerine yaklaşmış, bazı kere de uzaklaşmış, birleşip birlikte aktıkları da olmuştur. Bk. CEYHAN NEHRİ ve SEYHAN NEHRİ.

Ana çizgileriyle alınırsa, bir alûvyon ovası olan Ç. nın dağ eteklerine yakın olan yerlerinde oldukça iri molozlarla çakıl, kum ve kil geniş yer tutar. Eteklerden uzaklaştıkça topraktaki kil, ince kum ve mil miktarı artar. Deniz kıyısı, çoğu yerde, rüzgârların savurabileceği kumluklardır. Ara yerlerinde de tuzlu toprak çoktur. Ovanın topraklarında kireç, demir ve humus çoktur. Çeşitli maddeleri kapsadığı için, dağ eteklerinden denize doğru toprak türlü türlü renkler gösterir. Kara renkli topraklarda potasyum, fosfor, kalsiyum ve organik maddeler bulunduğundan, verimli topraklar olup buralarda en çok pamuk yetiştirilir.

Iklim: Ç. da kışlar yağmurlu ve ılık, yazlar kurak ve sıcak geçer. Yıllık ısı ortalaması + 19°, ortalama ısının en düşük ayı (+ 8,7°) ocaktır. Ağustos ısısı ise + 28° dir. Bazı yıllarda en soğuk ayın ortalamasının + 5,5° ye düştüğü, en sıcak ayınki + 29° ye çıktığı olur. En düşük ısının Adana ovasında ocakta — 0,5° ye düştüğü görülmüştür, ki bu da ısının sıfırın altına her zaman düşmediğini gösterir. Ovanın kuzeydoğu bölümünde ise bazı yıllarda ısının sıfırın altına düştüğü olur. En yüksek ısı Ç. da + 37 - 42° dir. Adana Ovasında ısının — 7° ye düştüğü 20 yıldan beri bir kere (1942 ocak ayı) görülmüştür. Soğuk geçen bu yıl içinde, kış aylariyle martın en az ısısı 4 - 7° arasında oynamıştır. Ç. da yaz günleri (günlük en yüksek ısının + 25° ya da biraz daha fazla olduğu günler) mart sonunda başlar, kasım ortasına kadar sürer. Sıcaklığın + 30° yi geçtiği günlerin sayısı da yılda 115 kadardır. Bu gibi fazla sıcaklar nisan sonunda başlar, ekime kadar sürer. En düşük ısının 0° ya da daha aşağı olduğu günler ise Ç. da 1 - 20 gün arasında değişir. Bu gibi günlere en çok ocak ayında rastlanır. Ileri donlu günlere (ısının —10° ye düşmesi) ve kış günlerine (24 saat süresince sıcaklığın 0° ve daha aşağı kaldığı günler) burada rastlanmaz.

Ç. da yıllık yağış tutarı 550 mm dir. Ancak, az yağışlı yıllarda 370, bol yağışlı yıllarda 800 mm ye çıkar. En bol yağışlı aylar aralık ve ocaktır. En az yağmur düşen aylar ise temmuz ve ağustostur. Yağış hep yağmur şeklinde olur. Kar yağmaz. Pek az olarak ilkbaharda dolu düştüğü olur. Aralık ve ocak aylarında bazı kırağılı günlere de rastlanır. Nemlilik çok yüksektir. Bu yüzden havanın bunaltıcı etkisi çok vakit duyulur. Gök, yılın çok günlerinde açıktır. Tam kapalı günlerin sayısı yılda 50 kadardır. Kapalı günler kış aylarına, açık günler yaza rastlar.

Rüzgârlar en çok batı ve kuzeybatıdan eser. Yaz aylarında öğleden sonra denizden serin rüzgârlar eser ki, buna halk arasında *aşağı yel* adı verilir. Bu rüzgâr ovanın bunaltıcı havasını biraz giderir. Yazın Toroslardan ovaya doğru sıcak ve kuru rüzgârların estiği olur, ki bunlar pamuk tarımına zarar verir.

Akarsular: Ç. dan iki ırmak geçer: Seyhan ve Ceyhan. Bunlardan daha küçük olan Berdan Çayı ovanın batısından geçer. Seyhan'ın üç büyük kolu (Zamantı, Göksu, Çakıt) ve birçok kollarla beslenen Ceyhan, kaynaklarını yüksek dağlardan ve bol yağışlı yerlerden aldıklarından, zaman zaman kabarır ve taşar. Ağustos ve eylülde çekilmiş bulunan bu ırmaklar, kasım ve aralık aylarındaki yağmurlarla birdenbire kabarır. Kış ayları donlu geçen yerlerden (dağlar, yüksek plâtolar) beslenen bu akarsular ve kollarında su düzeyi yine düşüktür. Fakat ilkbaharda karların erimesi, yağmurların da çoğalması sonucu olarak, yine kabarmalar, taşmalar olur. Böylece Ç. da ırmakların taşma zamanı güz sonuna ve ilkbahara rastlar. Bu akarsular, Ç. da çok yüzlek aktıklarından (yani yatakları derin olmadığından) ve çıplak yamaçlardan hızla ovaya indiklerinden bu kabarmalar sırasında sular çevreye taşar, setleri yıkar, çukur düzlükleri doldurur, köy ve tarlalara zarar verir. Bazı yıllarda bu taşmalar çok şiddetli olur. 1936 daki su baskınında Seyhanın her iki yakasındaki ve Ceyhanın sağ yanındaki geniş toprak ve Toroslardan inen derelerin ovaya girdikleri yerler birdenbire su altında kalmış (aş. yu. 80 000 hektarlık yer), bu sıralarda ovanın birçok yerleri göl durumunu almıştır. 1947 nin kasım ayı sonunda, son elli yıl içinde görülmemiş derecede şiddetli bir su bas-

kını olmuş, Seyhan ve Ceyhan güçlü yağmurlarla kabarmış ve taşmış, ovadaki köylerin birbiriyle olan bağlantısı kesilmiş, şehir ve köylerde birçok evler harabolmuş, ekili tarlalar geniş ölçüde zarar görmüştür. Bu su baskınından sonra günlerce ve hattâ haftalarca köyler arasında ancak kayıklarla gidip gelme sağlanabilmiştir. İşte, ovadaki su baskınlarını önlemek ve ırmak sularını faydalı bir hale getirmek (sulama, enerji elde etme) için Seyhan Barajı (b. bk.) adiyle geniş ölçülü su tesisleri yapılmıştır.

Tarım: Ç. topraklarının hemen her yerinde verimli olması, iklim şartlarının elverişli bulunması, burasını Türkiyenin en büyük ve en zengin pamuk bölgesi durumuna getirmiştir. Ovada ayrıca çeşitli ürünler (mısır, pirinç, sebze, meyva, zeytin, buğday, keten tohumu, susam, şeker kamışı v. b.) de yetişmektedir. Pamuğun uyabildiği bütün tabiî şartlar Ç. da vardır. Bugün Ç. nın birçok yerlerinde gözün alabildiğine zengin pamuk tarlaları uzanır, burası Türkiye pamuk ürününün yarıdan çoğunu verir. Ç. da pamuğun birkaç çeşidi yetiştirilir, çok yerde bu tarım sulanmadan yapılır. Pamuk ekilen toprak tutarı 308 000 hektarı, elde edilen pamuk tutarı 80 000 tonu geçmiştir (1959). Fakat toprağın verimine, pamuğun ekildiğinden toplanma zamanına kadar geçen 6 aylık dönem içinde yağmur, sulama ve türlü hava şartlarına göre yıllar arasında fark olur. Sulanmıyan yerlerde pamuk bitkisinin diz boyuna kadar çıktığı, kozaların iyi gelişmediği, sulanabilen yerlerde ise pamuğun sanki bir fidan görünüşü aldığı (boyu 1 m ve daha fazla), verimin 2 - 3 kat çok olduğu görülür.

Ç. da pamuk verim tutarı, ekilen alana göre azdır. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:

1. Mart ortasından nisan ortasına kadar süren pamuk ekimi, çiğit (tohum) atıldıktan sonra 5 ay sürekli sıcaklık ister. Bu sıcaklıkla birlikte toprağın beş ay nemli, bir ay kuru kalması gerekir. Bu şartların azalması ölçüsünde pamuk verimi de azalır. Yer yer taban suyunun yüze yakın olması toprağın nemli kalmasını sağlarsa da, özellikle kumlu topraklarda bu nemliliği sağlamak için en iyi çare pamuk tarlalarını sulamaktır. Sulamanın da bir usulü bulunduğu ve sulama derecesini tesbit etmenin zorunlu olduğu düşünülerek, Tarsusta bir Sulu Ziraat Deneme İstasyonu kurulmuştur. Bu istasyonda, tarlalara su verme zamanı ve şekilleri, verilecek su tutarı denemelerle tesbit edilmekte ve uzmanlarca çiftçiye gösterilmektedir. Burada Ç. nın tarımı ile yakından ilgili birçok denemeler yapılmakta, bu arada değişik aylara göre yağış ve sıcaklık derecelerinin verim üzerindeki etkileri, akala ve yerli pamukların yetişme şartları arasındaki farkların tesbiti, ovanın uzun verim süresinden faydalanarak, aynı yıl içinde ikinci bir verim elde etme imkânları araştırılmaktadır.

Bugün Ç. da ekilen yerlere göre çok az yer tutan sulak toprak, basit kanallar ve arklarla sulanmaktadır. Ç. da sulamayı artırmak, geniş toprakların sulanabilmesini sağlamak için biri Seyhan ırmağı, öbürü Berdan (Tarsus) Çayı üzerinde iki regülâtör kurulmuştur. Seyhan regülâtörü suyu 7 m, Berdan regülâtörü 5 m kabartmakta, böylece suyu ulaştırma kanalları, ana ve yan kanallar yoliyle ovaya yayılmaktadır.

2. İlkbaharda sık yağan yağmurlarla birlikte Toros Dağlarındaki karların da birdenbire erimesi yüzünden bazı yıllarda ırmaklar taşınca tarlaları suya boğar. Sular çekildikten sonra, yeni ekilen tarlaların üstünde bıraktığı kil ve ince kum, birkaç gün içinde kuruyup katılaştığından, altta kalan pamuk tohumlarının filizlenmesine ve büyümesine engel olur. Bu gibi durumlarda çiftçi, vakit kalmış ise, tarlayı ya yeniden ekmek ya da bırakıp zarara katlanmak zorunda kalır. Bunu önlemek için de su taşmalarının önüne geçmek gerekmiş ve döşeme yapılmasına başlanmıştır.

3. Temmuz ve ağustos aylarında Torosların çıplak yamaçlarından ovaya doğru zaman zaman sıcak rüzgârlar eser. Bu mevsimde yaşlık istiyen tarlaları kurutur, nemsiz bırakır, bu yüzden pamuk kozaları olgunlaşamadan kavruk kalır, ürün hem az, hem de kalitece düşük olur.

Ç. da keten tohumu ve susam tarımı da geniş yer tutar. Keten tohumu tarımı 1943 te gelişme yoluna girmiş, yıllık verim 4 000 tonu geçmiştir. Sıcak rüzgârdan ve kuraklıktan pamuk kadar etkilenmiyen ve masrafı daha az olan Arjantin çıkışlı keten tohumu ve susam ekimi son zamanlarda oldukça artmıştır.

Ç. da tahıl da (buğday 250, arpa 100, yulaf 70 bin ton, ayrıca darı, mısır, pirinç) çok yetiştirilir. Pamuk ve susam ile tahıl nöbetleşe ekilir Ancak, tahıl ekimi (yulaf sayılmıyacak olursa) pamuk ve pirince göre kalite bakımından daha az bir değer gösterir. Pirinç şehir ve köylerden uzak yerlerde ve bataklık toprakta sınırlandırılmış olarak ekilir.

Ç. nın sulanabilen yerlerinde (özellikle Toroslardan esen sert rüzgârlardan uzak yerlerde) turunçgiller yetiştirilir. Ç. da her mevsimde türlü sebzeler yetiştirmek mümkün olmaktadır. Bu sebeple ovada sebzecilik çok ileri bir durum gösterir. Kışların ılık geçmesi, yazların erken gelmesi Ç. yı Türkiyenin en büyük ve zengin turfanda sebze alanı durumuna getirmiştir. Sebze bahçeleri en çok akarsu boylarındadır. Turfanda sebze yetiştirmekle geçinen köyler çoktur. Ovanın bazı yerlerinde sebze ve portakal bahçeleri birbiri yanında ya da birbiri içindedir. Türkiyede elde edilen sebzenin 2/5 sini Ç. verir. Ç. da türlü meyvalar da yetiştirilir. Bu arada incir de vardır. Ancak, Ege bölgesindeki gibi imbat rüzgârları esmediğinden incirler tatlılaşamaz ve düşük kaliteli olur. Üzüm de dış ülkelere satılacak değerde değildir. Eskiden geniş yer tuttuğu bugünkü kalıntılarından anlaşılan zeytin alanları, pamuk ve sebze tarımı karşısında gerilemiştir.

Ç. da hayvancılık gelişememiştir. Çünkü toprağın çoğu tarıma ayrılmıştır. Hayvancılıkla uğraşan Yürükler, mevsime göre yer değiştirir; yazın Toroslardaki yaylalara çıkar, kışın ovadaki otlaklara inerler. Ç. da zaman zaman et kıtlığı olur. Bu ihtiyaç az çok Karataş ve Yumurtalık dalyanlarında tutulan balıklarla karşılanabilirse de, ova halkı balığa çok istek göstermez. Ç. da hayvancılığı modern yollarla geliştirmek için çalışan bir hara vardır. Ç. Harası adı verilen ve bugün Ceyhan ilcesinin kuzeyindeki Mercimek köyünde bulunan bu hara en eski (XIX. yüzyıl sonlarından beri) haralarımızdandır. Bu hara, 1931 de düzenlenerek yeniden kurulmuş, 1945 depremleriyle harabolmuş, bundan sonraki yıllarda yeniden gelişerek geniş toprakta, çeşitli yapıları ve yılkı ahırları ile gelişmiştir. Haranın uğraşığı başlıca konular: atçılık, sığırcılık (güney kırmızısı denilen bir çeşit sığırın yetiştirilmesi ile uğraşılmakta, her yıl elde edilen cins boğalar Ç. ve çevresindeki köylere ucuz fiatla satılmaktadır), koyunculuk (karagül adı verilen ve kuzularının derilerinden bir çeşit astragan elde edilebilen bir koyun yetiştirilmektedir. Et ve sütünden faydalanılan ak karaman cinsi üzerinde de çalışılmaktadır) üzerinde uğraşılmaktadır. Hara topraklarında orman, bağ, bahçe, otlak ve sazlıklar da vardır.

Endüstri: Ç. da tarım ürünlerine dayanan endüstri kolları gelişmiştir. Bunların başında pamuk dokumacılığı ve ip-

lik yapımı, yiyecek maddeleri endüstrisi, değirmencilik gelir. Bu endüstri kollarını kendinde toplamış olan Adana, Tarsus, Mersin gibi merkezler meydana gelmiştir. Adanada üç, Tarsusta dört, Mersinde bir pamuklu kumaş ve bez fabrikası bulunmaktadır ki, buralarda 8 000 kadar işçi çalışır. Pamuk tohumlarını tellerinden ayırma işi çırçır makinelerinde yapılır ki, Ç. da bunların sayısı 1 000 i geçer. Bu işle uğraşan 40 a yakın fabrika vardır. Bunların başlıcaları Adanada (22), Tarsusta (7), geri kalanları Mersin, Ceyhan ve Osmaniyededir. Yine pamukla ilgili olarak 6 kadar prese (pamuğu uzak mesafelere götürmek için sıkıştırma işi) fabrikası vardır. Köylerde kadınlar el tezgâhlarında yatak örtüsü, giyim eşyası, çuval ve çorap dokurlar.

Ç. da daha birçok fabrika ve yapım evleri vardır. Bunların başlıcaları pamuğun çekirdeğinden çiğit yağı çıkaran fabrikalardır. Her yıl 25 bin ton kadar çiğit işlenir. Bu yağ başlıca besin maddesi olarak piyasada tutunmuştur. Geri kalan çiğit küspesinden de soğuk su sabunu yapılır. Ç. da bugün birçok büyük bitki yağı fabrikaları vardır. Tarsus ve Ceyhanda da yağhaneler bulunur. Susamdan, özellikle Adanadaki yapım evlerinde tahin çıkarılır. Ç. nın birçok yerlerinde elektrikle çalışan modern tahin yapım evleri vardır. Ç. da değirmencilik de gelişmiştir. Akarsular boyundaki değirmenlerden başka, büyük un fabrikaları da kurulmuştur. Ayrıca iki makarna fabrikası, Adanada bir tütün fabrikası vardır.

Nüfus ve yerleşme: Ç. çok verimli olmakla birlikte, nüfus yeterince sık değildir. Ortalama nüfus sıklığı 36 dır. En kalabalık yerler Adana ile Mersin arasıdır ki, km²ye 40 - 50 kişi düşer. Bütün Ç. da bir milyona yakın nüfus vardır. Halbuki bu toprak çok daha fazla kişiyi çekebilir. Ürün kaldırma zamanlarında Ç. ya yurdun türlü yerlerinden işçi akını olur. Nüfusun Ç. da yeteri gibi artmamış bulunmasının başlıca sebebi, ovanın uzun zamanlar sıtma kaynağı olmuş bulunmasındandır. Son yıllarda bataklıkların kurutulmağa başlanması ve sıtmanın önlenmesiyle nüfus da artmıştır. Ç. nın başlıca şehirleri olan Adana (230 240 000 nüfuslu), Mersin (68 000 nüfuslu) ve Tarsus (51 310 nüfuslu), ovanın batı bölümündedir. Bu şehirlerden her biri işlek ticaret ve endüstri merkezi, çok verimli topraklar ortasında birer pazar şehridir. Ç. nın doğu bölümünde ise küçük şehirler yer almıştır Ceyhan (31 688 nüfuslu), Osmaniye (29 291 nüfuslu) gibi. Ovanın doğu bölümünden faydalanma arttıkça birer tabiî pazar yeri olan bu şehirler büyüyebilecektir.

Ç. daki köyler, en çok akarsu boylarında ve ovadaki yolların geçtiği yerlerle kavşak alanlarında gelişmiştir. Toprak verimli ve geniş olduğundan, köylerin çoğu büyük ve topludur. Nüfusu 1 000 i geçen köyler çoktur. Köy evleri taştan, kerpiçten ya da sazdandır. Taş evler ovada çok bulunur. Bu evlerdeki geniş odaların bir bölümü, neme engel olunmak üzere, yerden 2 m kadar yüksekte bir tahta döşeme ile ayrılmıştır. Bu taş evler bir ya da iki katlıdır. Evin önünde bir avlu, yanında ise kışın ahır, yazın kiler olan küçük bir göz dam bulunur. Geceleri ya evin önünde ya da *örtme* denilen ambar ve ahırların üzerindeki düz damda kurulan çardaklarda yatılır. Bu köylerde evlerin pek çoğu düz ve toprak damlıdır. Sıhhî olmıyan kerpiç evlerin esas malzemesi killi topraktır. Bir ya da iki katlı olan bu gibi evler en çok büyük çiftliklerin çevresinde toplanmıştır.

Ç. köylerinin çoğunda *çiftlik* denilen kerpiç ya da taştan yapılmış geniş yapılar vardır. Bunun çevresinde tahıl ambarı, seyis, çiftçibaşı ve işçi odaları, ahır bulunur. Bazı köylerde ve çiftliklerde modern yapılar da çoğalmaya başlamıştır. Bahçecilik alanında *huğ* denilen basit birer göz damdan ibaret ve çok dayanıksız evler de vardır. Köylerde olduğu gibi, şehir evlerinde de göz önünde tutulan nokta, yaz sıcaklarından korunma olmuştur. Büyük yaz sıcakları ve sıtma yüzünden halkın önemli bir kısmı yazın Toros dağlarındaki yaylalar (Bürücek, Namrun gibi)a çıkarlar. Bu yaylaların çoğunda yazlık evler vardır.

Ulaşım ve ticaret: Ç. çeşitli yolların geçtiği işlek bir bölgedir. Eskiçağda Batı Anadolu ve Ege uygarlığı ile Mezopotamya ve Mısırı birleştiren yol, Gülek geçidi yolu ile Ç. dan geçmiştir. Bugün bir yandan İç ve Batı Anadoluyu, öte yandan Doğu ve Güneydoğu Anadoluyu Ç. ya bağlıyan demiryolları, ovayı Mersinden Osmaniyeye kadar geçtiği gibi, bir kol da Toprakkale istasyonundan İskenderuna uzanmıştır. Ç. da son yıllarda şoseler de artmıştır. Bu geniş ovayı boyuna ve enine asfalt şoseler kesmiştir. Bunlar Ulukışla-Tarsus, Mersin - Tarsus, Adana - Toprakkale ve Adana - Karataş yollarıdır. Toprakkale yanından İskenderuna uzanan asfalt yol, Amanos dağlarının Belen geçidini aşıp Antakyaya uzanır. Böylece Hatay Ç. ya işlek ve düzgün bir yolla bağlıdır. Adana ile Kozan ve Karaisalı, İçel ile Silifke, Osmaniye ile Maraş arasında da düzgün şoseler vardır. Ç. ve çevresi Malatya - Elâzığ - Erzurum üzerinden Karsa bağlanmıştır.

Ç. demiryolu istasyonlarına sık sık tren seferleri bulunduğu gibi, ovadaki şehir ve kasabalar ve başka bölgeler arasında sık olarak otobüs ve kamyonlar işler. Ç. nın iktisat ve ticaret merkezi olan ve güney Anadolunun en büyük şehri sayılan Adana, yurdun her yerine motorlu taşıtlarla bağlıdır. Ankara ile Adana arasında her gün otobüs ve motorlu tren işler.

Ç. deniz yoliyle de başka bölgelere bağlıdır. Bu bölgenin en işlek ve büyük limanı Mersindir. İşlek olmamakla birlikte, Karataş ve Yumurtalık iskeleleri de vardır. Ancak, dalgalı zamanlarda vapurlar kıyıya yanaşamaz.

Ç. canlı bir ticaret bölgesidir. Şehir ve kasabaların hemen hepsi büyüklü küçüklü pazar yerleridir. Ç. da ticaretin temeli pamuktur. Pamuk ve çiğit satıldığı gibi, küspesinden elde edilen maddeler de besleyici bir yem ve kuvvetli bir gübre olarak piyasada yer tutmuştur. Ayrıca pamuğun çırçırdan geçmesinden sonra çekirdekleri üzerinde kalan ve *linter* denilen kısa ve iplik yapmaya yaramıyan lifler de çeşitli işlerde kullanılmak üzere ticaret malı haline gelir. Önceleri pamuğun hemen hepsi Mersin limanından dışarıya gönderilirken, bugün yarıdan çoğu Ç. daki ve Türkiyenin başka yerlerindeki dokuma fabrikalarında işlenmektedir. Ç. da sıcakların erken başlaması dolayısiyle tahılın piyasaya başka yerlerden önce çıkabilmesi, ticaret alanında, özellikle buğdaya değer kazandırmıştır. Turfanda sebzecilik de Ç. da alış verişin başlıcalarından biri olmuş, ova çevresindeki şehir ve kasabalardan başka, İstanbul, Ankara, Kayseri, Konya ve Eskişehir gibi büyük merkezlere çok satılan bir ürün haline gelmiştir. Ç. nın ticaret alanındaki esas özelliği, yakın ve uzak bölgelere ve yabancı ülkelere bol gönderim yapmasıdır. Bu bölgeye dışardan gelen mallar, dış satıma gönderilene göre az yer tutar. Satın alınan başlıca mallar arasında tarım araçları, makine, şeker, çimento ve hayvan besinleri vardır.

ÇUL, kıldan yapılan kaba dokumaların genel adı. Ç. en çok keçi kılından, bazı kere de at yelesinden ya da kuyruğundan dokunur. Yurdumuzda özellikle terli olarak dinlenmeye bırakılan at, eşek, deve gibi hayvanların dinlenmeleri-

ni kolaylaştırmak ve kışın soğuğundan korumak için Ç. dan örtüler kullanılır. Ç. dan çok dayanıklı heybe ve çuvallar da yapılır. Ç. dokuyanlara *çulha* denilir.

ÇULAK KURGAN, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Güney Kazakistan bölge (oblast') sinde, Karatau sıradağlarının kuzey kollarında, Arıs - Kandagaç demiryolu üzerinde bulunan Türkistan istasyonunun 135 km kuzeydoğusunda bir şehir. Suzak çevre (rayon) sinin merkezi olan bu şehirde bir yağ fabrikası vardır. Çevresinde karakul koyunu yetiştirilir. Buğday, arpa ve mısır ekilir.

ÇULAK TAU, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Cambul bölge (oblast') sinde, Karatau sıradağlarının kuzey kollarında, Cambul şehrinin 90 km kuzeybatısında bir şehir ve istasyon. Talas çevre (rayon) sinin merkezi olan bu şehirde kimyevi maddeler kombinası ve yağ fabrikası vardır.

ÇULALONGKORN, V. Rama (1853 - 1910), Tayland (Siyam) kıralı. Bangkok'ta doğmuş, orada ölmüştür. Çakri sülâlesinin beşinci kıralıdır. 1868 de babası Mongkut'tan sonra hükümdar olmuştur. 1873 ten bu yana hükümeti de yönetmiştir. Köleliği kaldırmış, mahkeme ve okulları ıslah etmiş, yollar yaptırmış ve yurdunun bağımsızlığını korumuş, fakat 1904 ve 1907 antlaşmalariyle Battambaug şehrini ve Angkor yıkılarını Fransaya, 1909 antlaşmasiyle de Malaya'yı İngiltereye bırakmak zorunda kalmıştır.

ÇULALONGKORN, V. Rama

ÇULHA KUŞU (*Remiz pendulinus*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscipes) üst familyasına giren Baştankaragiller (Paridae) familyasından bir tür. Uzunluğu 10-11 cm dir. Sırtı ve kanatları açık kestane, karnı kırmızımsı krem rengindedir. Pamuktan, papuç ya da kese biçiminde bir yuva yapar. Yuvanın kapısı, yanda ve ancak kendi girebileceği ölçüde küçük bir deliktir. Yerli ve gezicidir. Böcek, lârva ve tohum yer. Avrupa ve Asyada, bataklıklarda ve ormanlarda, büyük ırmak ağızlarında bulunur. Memleketimizde de yaşar.

ÇULHA KUŞU

ÇULIM, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Novosibirsk bölge (oblast') sinde, Ç. ırmağı üzerinde, Novosibirsk'in 135 km batısında bir şehir. Yağ ve tuğla fabrikaları vardır. Çevresinde tarla ürünleri (buğday) ekilir, süt hayvanları beslenir.

ÇULIM, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Novosibirsk bölge (oblast') sinde bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 425 km dir. Vasyugañe'nin güneydoğu kesiminde bulunan bataklıklardan çıkar. Baraba bozkırından geçerek Küçük Çanı gölüne dökülür. Daha çok kar sulariyle beslenir. Kasım ayının başında donar, nisan ayında buzları çözülür.

ÇULIM, Asyada, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Krasnoyarsk el (kray) i ve Tomsk bölge (oblast') sinde bir ırmak, Ob nehrinin en uzun sağ kolu. Uzunluğu 1 895 (ya da 1 733) km dir. Kuznetsk Aladağının kuzeydoğu eteklerinden çıkan Ak Yüs ve Kara Yüs ırmaklarının birleşmesinden meydana gelir. Kaynaklarından Açinsk şehrine kadar uzanan kesimi dağlık bir yerden geçer. Açinsk ile Tutal arasında yatağı kollara ayrılmaya başlar. Daha sonra bir düzlük ırmağı karakteri kazanır. Son kesiminde tekrar kollara ayrılarak birçok adalar meydana getirir. Kar ve yağmur sulariyle beslenen bu ırmağın yukarı yatağı nisan ayının sonundan mayıs ayının başına kadar, aşağı yatağı ise mayıs sonundan haziran başına kadar kabarır. Ç. ekim sonunda donar. Ulu Yul, Çiçka Yul, Kemçug ve Kiya ırmakları Ç. a dökülür. Balık bakımından zengindir. Baydukovo iskelesine kadar gemi işletilmesine elverişlidir. Açinsk şehri Ç. üzerindedir.

ÇULIM TÜRKLERİ, batı Sibiryada, Çulım (b. bk.) ırmağı boyunda yaşıyan bir Türk koluna verilen ad. 1897 sayımına göre, Ç. T. nin sayısı 11 125 tir. Bugün bu sayının süratle azaldığı anlaşılıyor. 1946 da A. P. Dul'zon'un yaptığı araştırmalara göre, gençler artık Rusça konuşmağa başlamışlardır. Eski etnografya yayınlarında Çulım ırmağının orta ve aşağı yatağında yaşıyan Ç. T. ne Ruslar Meletsk (ya da Meleşk) Tatarları (Meletskie [ya da Meleşkie] Tatarı) adını verirlerdi. Dul'zon'a göre, Meleşk Tatarlarının sayısı aş. yu. 250 dir. Kemerovo bölgesi (Kemerovskaya oblast') nde yaşıyan Ç. T. ise Ketsik ya da daha çok Küyerik adiyle tanınmıştır. W. Radloff'a göre, Ketsikleri Tobol Tatarlariyle birleştirmek gerekir. Ç. T. nin Tomsk bölgesi (Tomskaya oblast') nde yaşıyan koluna ise Çulım Tatarları (Çulımskie Tatarı) adı verilirdi.

Ç. T., bu bölgede dağınık olarak küçük birtakım yerleşmeler meydana getirirler. Bu bölgede yaşıyan bütün boylar gibi, Ç. T. de geçimlerini avcılık ve balıkçılıkla sağlarlar. Avcılık ve balıkçılık alanında birçok eski aletler kullanırlar. Bunlardan başka, orman ürünlerinden de yararlanırlar.

Ç. T., Rus misyonerlerinin sürekli çalışmaları sonunda, XVIII. yüzyılda Ortodoks Hıristiyanlığını resmen kabul etmişlerse de, eski Türk şamanizmini ana çizgileriyle saklamışlardır.

Tarih: Bugün Ç. T. adı altında toplanan grup, Aşağı Çulım'da yaşıyan Selkuplarla Orta Çulım'da yaşıyan Ketlerin Türklerle karışması sonunda meydana gelmiştir. Toponimi araştırmalarına göre, Ç. T. nin yaşadığı alandaki yer adları daha çok Selkupça ya da Ketçedir. Bu adlar yanında Türkçe adlar da vardır. Çulımcada kullanılan ay adlarının Selkupçadan çevrildiğini de biliyoruz. Bunlardan başka, Ç. Türkçesinde birtakım Selkupça kelimeler de kullanılır. Sibirya Hanlığının çökmesinden sonra doğuya göç eden Tatarlarla XVII. yüzyılda gelip yerleşen Buharalıların da Ç. T. nin oluşumunda rol oynadıkları anlaşılıyor.

DİL: Çulım Türkçesi Hakas alt grupuna giren Türk dilleri ve özellikle Şor ve Kızıl kolları ile büyük bir benzerlik gösterir. Ancak, Çulımcada öbür Türk kollarında rastlanmıyan birtakım özellikler de göze çarpar. Fonetik alanında Çulımcanın en büyük özelliği Türkçe *ç* sesinin *ts*'ye çevrilmesidir: Türkçe *ağaç* ∾ Çulımca *ağats*; Türkçe *iç-* ∾

Çulımca *itş-*; Türkçe *kaç-* ∾ Çulımca *katş-*; Türkçe *güç* ∾ Çulımca *kütş*. Çulımca bu bakımdan Baraba Türkçesine benzemektedir. Çulımcada *ua*, *vo*, *üö* ve *ie* gibi birtakım diftonglar da vardır: *suak* (= soğuk), *küök* (= guguk), *siek* (= üvez [sinek]).

Gramer bakımından Çulım Türkçesinin bir özelliği, *-gok* (∾ *-gök*) ekiyle yapılan futurum (*men pargōm* < *pargoğum* = ben gideceğim) ile *-luk* (∾ *lük*), *-ruk* (∾ *-rük*), *-şuk* (∾ *-şük*), *-nuk* (∾ *-nük*), *-yuk* (∾ *-yük*), *-suk* (∾ *-sük*), *-tşuk* (∾ *-tşük*) ekleriyle yapılan futurum (*ol pārruk* = o gidecek; *ol kēllük* o gelecek; *ol tannuk* =o öğrenecek; *ol ōssük* = o büyüyecek) dur.

Kelime hazinesine gelince, Çulım Türkçesinde göçebelik terminolojisi çok zengindir. Buna karşılık çiftçilikle ilgili kelimeler azdır. Çulım Türkçesi iki ana kola ayrılır: 1. Aşağı Çulım Türkçesi; 2. Orta Çulım Türkçesi. Bunlardan başka, Çulım Türkçesine bağlı birkaç ağız daha vardır. Bu ağızlar arasında ancak ses bakımından birtakım farklar göze çarpar. Aşağı Çulımca ile Orta Çulımca arasındaki sınır Perevoz köyü (Tomsk eyaletinin Zıryanskoe çevresi) nden geçer. Aşağı Çulımca, Çulım ırmağının aşağı ve orta yatağında, Asino ve Zıryanskoe çevrelerinde konuşulur. Çulım Türkçesinin bu kolu Baraba Türkçesiyle büyük bir yakınlık göstermektedir. Orta Çulımca, Çulım'ın orta yatağın da konuşulur. Çulımcanın bu kolu, Hakas alt grupuna giren Kızıl Türkçesine benzemektedir.

Aşağı Çulımca ile Orta Çulımca arasındaki belli başlı farklar: a. Kelime başlarında aşağı Çulımcadaki *y* sesi Orta Çulımcada *ç*'ye çevrilir: Aşağı Çulımca *yay* (= yaz) ∾ Orta Çulımca *çay*; *yakşı* (= iyi) ∾ *çakşı*; b. Kelime sonlarında Türkçe *ç* sesi Aşağı Çulımcada *tş*'ye çevrilir. Orta Çulımcada bu ses olduğu gibi kalır: Aşağı Çulımca *itş-* (= *iç-*) ∾ Orta Çulımca *iç-*; *katş-* (= kaç-) ∾ *kaç-*; c. Kelime başlarında Aşağı Çulımcadaki *tş* sesi, Orta Çulımcada *ş*'ye çevrilir: Aşağı Çulımca *tşaŋ* (= çan) ∾ Orta Çulımca *şaŋ*; *tşık-* (= çık-) ∾ *şık-*; d. Kelime içlerinde ya da sonlarında Aşağı Çulımcadaki *y* sesi yerine Orta Çulımcada *z* ya da *s* sesleri kullanılır: Aşağı Çulımca *kuyruk* (= kuyruk) ∾ Orta Çulımca *kuzruk*; *kayıŋ* (= kayın [ağacı]) ∾ *kazıŋ*.

Çulım Türkçesinin kolları arasındaki farklar gramer yapısı alanında daha büyüktür. Kelime hazinesi bakımından da bu kollar arasında büyük farklar vardır. Çulımcanın kolları da birkaç ağıza ayrılır. Aşağı Çulımcanın en büyük ağızı Perevoz köyünde konuşulur. Tutalı, Novaya Derevnya, Tizıraçeva ve Puştakova köylerinde ise Orta Çulımcanın birtakım ağızları konuşulur.

Sözlükler, araştırmalar: J. Klaproth; *Asia polyglotta* [Paris, 1823]; P. S. Pallas: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* [II, 1789]; D.: *Yazık çulımskih inorodtsev* [Tomskie Gubernskie Vēdomosti 1858, 44. sayı]; N. Kostrov: *Çulımskie inorodtsı* [Tomskie Gubernskie Vēdomosti 1867, 7 - 9. sayı]; W. Radloff: *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen* [II, 1868]; Aynı yazar: *Phonetik der nördlichen Türksprachen.* [Leipzig, 1882 - 1883]; A. A. Yarilov: *Meletskie inorodtsı* [Yur'ev, 1889]; A. A. Kuznetsova - P. E. Kulakov. *Minusinskie i açinskie inorodtsı* [Krasnoyarsk, 1898]; P. G. İvanov: *Tatarı srednego teçeniya reki Çulıma* (predvaritel'niy otçet) [Trudı Tomskogo kraevsk. Muzeya II, Tomsk, 1929]; A. P. Dul'zon: *Sistema sçeta vremeni u çulimskih tatar* [Kratkie Soobşçeniya İnstituta Ētnografii AN SSSR vıp. 10, 1950]; Aynı yazar: *Drevnıe smenı narodov na territorii Tomskoy oblasti po dannım toponimiki* [Uçenıe zapiski Tomskogo gosudarstvennogo pedagogiçeskogo instituta VI. 1950]; Aynı yazar: *Çulımskie tatarı i ih yazık* [a. y. IX, 1952]; Aynı yazar: *Pozdnie arheologiçeskie pamyatniki Çulıma i problema proishojdeniya çulımskih tatar* [a. y. X, 1953]; *Narodı mira. Ētnografiçeskie oçerk i narodı Sibiri* [Moskva-Leningrad, 1956];O. Pritsak: *Das Abakan-und Čulymtürkische und das Schorische* [Philologiae Turcicae Fundamenta, 1959]; A. N. Baskakov: *Tyurkskie yazıki* [Moskva, 1960].

ÇULIŞMAN: 1. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Dağlık Altay Özerk Bölgesi (Gorno - Altayskaya avtonomnaya oblast') nde bir ırmak. Uzunluğu 203 km dir. Şapşal dağının güneybatı yamaçlarında bulunan Culu Kul (b. bk.) dan çıkan bu ırmak orta ve aşağı yatağında derin bir vâdi meydana getirmiştir. Çulça, Şavla ve Başkauz ırmaklariyle birleşerek Tölös Gölüne dökülür. Çulça ırmağı ile birleştikten sonra yatağı genişler. Yalnız kar sulariyle beslenen Ç. kasım ayında donar, mart ayının ortasında çözülür.

2. Altay'ın kuzeydoğusunda, Ç. ve Başkauz ırmakları arasında uzanan bir dağ sırası. Uzunluğu aş. yu. 125 km dir. En yüksek tepeleri (3 051 m) güneydoğu kesimindedir. Bu kesimde eski buzul kalıntıları (buz yalakları [Fr. cirque], buzul gölleri v. b.) vardır. Orta kesiminde 2 500 - 2 785 m lik tepelere rastlanır. Daha çok kum ve kil taşlarından meydana gelmiştir. Yer yer granit damarları da göze çarpar. Etekleri kara çam taygalariyle kaplıdır. 1 900 - 2 100 m den sonra dağ otlakları, çalılık ve taşlık tundralar vardır.

3. Altay'ın kuzeydoğusunda, Ç. vâdisinin doğu etekleriyle Şapşal dağı arasında bir yayla. Denizden yüksekliği 1 800 - 2 200 m dir. Genel olarak büyük bir düzlük meydana getiren bu yayla, Ç. ırmağının sağ kolları tarafından açılmış derin vâdilerle kesilmiştir. Başlıca granitoidlerden, metamorfik ve billûr şistlerinden oluşmuştur. 1 900 - 2 100 m ye kadar kara çam taygaları, daha yükseklerde ise yer yer bataklık halini almış çalılık tundralariyle kaplıdır.

ÇULKOV, Georgiy İvanoviç (1879 - 1939), Rus yazarı. Moskovada doğmuş, orada ölmüştür. «Novıy Put'» ve «Voprosı Jizni» dergilerinde çalışmış, tarihî romanlar, lirik şiirler, oyunlar ve denemeler yazmıştır. Eserleri: *Osennıe tumanı* (Güz sisleri) [hikâyeler, 1916]; *Metel'* (Kar fırtınası) [roman, 1917]; *Satana* (Şeytan) [roman, 1917]; *Stihotvoreniya 1914 - 1921* (Şiirler, 1914 - 1921) [1922]; *Myatejniki* (Ayaklananlar) [roman, 1926]; *Godı stranstviy* (Dolaşma yılları) [hikâye, 1930]; *Salto - mortale* (Ölüm taklası) [roman, 1930]; *Don Kihot* (Don Quixote) [oyun, 1935].

ÇULLUK (*Scolopax rusticola*) [Fr. Bécasse, İng. Woodcock, Alm. Schnepfen], Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının Çullukgiller (Scolopacidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 36 cm dir. Alnı sarımsı - kurşuni, koyu kahve rengi lekelidir. İri gözleri başının çok yukarısındadır. K u l a k delikleri gözlerinin a l t ı n d a d ı r. Ucu kalınlaşan u z u n,

Ç U L L U K

düz bir gagası vardır. Bükülebilen üst gagası ile, ondan daha küçük olan alt gagası bir kıskaç meydana getirir, avlarını bu kıskaçla yakalar. Sırtı kırmızı kahve rengi olup kara ve kırmızı lekelidir. Kuyruğu kara ve üzeri pas kırmızısı lekelidir. Karnı soluk pas sarısı renginde ve enine dalgalı kahve rengi çizgiler taşır. Başı kara, çenesi beyazdır. Başın art yanında 3 tane pas kahve rengimsi şerit bulunur; ayakları kısadır. Göçücü bir kuş olup yazın Avrupanın ve Asyanın ılık bölgelerinde, ormanlarda, su kenarlarında yaşar. Kışın Hindistan ve Afrikaya göçer, göçerken geceleri, özellikle ay ışığında yol alır. Dört yumurta yapar. Solucan, böcek ve yumuşakça yer. Alaca karanlıkta görünür. Ç. lezzetli eti için avlanır, alaca karanlıkta ortaya çıktığı için, ya sabah gün doğarken ya da akşam gün batarken, pusuya yatmakla, ağ ile ya da tüfekle avlanır.

Ç. un eti bekletilir, sonra ya kızartma ya da ızgara şeklinde pişirilir. Eski şarap ve konyakla pek hoş bir ziyafet yemeğidir.

ÇULLUK BALIĞI (*Centriscus scolopax*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Çulluk balığıgiller (Centriscidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 10 - 15 cm dir. Birinci sırt yüzgecinde 3 - 4 diken vardır. Rengi altın ve gümüş gibi olup çok güzeldir. Küçük su hayvanlarını yer. Atlantik ve Pasifik okyanuslarının sıcak bölgelerinde yaşar. Akdenizde de bulunur.

ÇULLUK BALIĞIGİLLER (*Centriscidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catostominae) alt takımına giren bir familyası. Vücutları tıknaz ve yandan basıktır. Ön kısımları zırhlı olur. Ağızları hortum gibi uzamıştır. Yan çizgileri yoktur. Sırt yüzgeçleri geridedir ve birinci sırt yüzgecinde 3 - 7 kadar diken bulunur. Çulluk balığı (Centriscus scolopax) tanınmış bir türüdür.

ÇULLUKGİLLER (*Scolopacidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Karinalılar (Carinatae) bölümünün Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımının Çamur koşarları (Limicolae) alt takımına giren bir familyası. Bu kuşların başları orta büyüklükte ve yumrudur. Gagaları uzun, ince ve yumuşak bir deri ile kaplıdır. Ön parmakları kısa perdeli ya da diplerinden bitişik olur. Çulluk (Scolopax rusticola), kıyı çulluğu (Limosa lapponica), bataklık çulluğu (Gallinago gallinago), büyük kervan çulluğu (Numenius arquata) türleri tanınmıştır.

ÇULMAN, Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Çulman ırmağı ve Büyük Never - Aldan otomobil yolu üzerinde, Büyük Never istasyonunun 402 km kuzeyinde bir şehir. Çevresinde geyik yetiştirilir; kürk hayvanları (sincap, tilki) avlanır. Şehir yanında zengin kömür yatakları vardır.

ÇULUTIN - GOL ya da ÇOLUTU, Moğol Halk Cumhuriyetinin kuzey bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 415 km dir. Hangay dağlarından çıkan bu ırmak Selenga'nın sağ kollarından İder'e dökülür.

ÇUMAK, tuz ve kuru balık gibi yükleri, öküz arabalariyle Karadenizden Rusyanın içlerine kadar götürüp orada satan Ukraynalı tacirlere verilen ad. Ç. ların sayısı Ukraynada özellikle XVIII. yüzyılda artmış ve demiryollarının yapıldığı yıllara kadar sürmüştür. Ç. arabaları yalnız Ukrayna toprakları içinde dolaşmakla kalmaz, kuzey ve kuzeybatıda Moskova ve Nijniy Novgorod'a kadar yayılırdı. Ç. lar XIX. yüzyıl sonunda ortadan kalkmıştır. Bk. ÇOMAK.

ÇUMIŞ, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Altay el (kray)i ve Kemerovo bölge (oblast') sinde bir ırmak. Uzunluğu 718 km dir. Salair sıradağları çevresinde Kara Çumış ve Tom Çumış sularının birleşmesinden meydana gelen bu ırmağın yatağı dolambaçlıdır. Kış başında, kasım ayının birinci yarısında donar, nisan ayının ikinci yarısında buzları çözülür. Soldan Sarı Çumış, sağdan Uksunay ve Alambay kollarını aldıktan sonra Ob nehrine dökülür.

ÇUMRA, Konya iline bağlı bir kasaba ve ilce merkezi. Nüfusu 7 089 (1960) dur. Denizden yüksekliği 1 013 m dir. Kasabanın Konya - Karaman demiryolu boyunda bir istasyonu vardır. Konya ve Karaman arasında ayrıca otobüs seferleri de yapılır. Demiryolu boyundaki Ç. nın aş. yu. 10 km batısında İçeri Ç. vardır. Konya - Bozkır yolu buradan geçer.

Ç. 1962 yılına kadar Konyaya bağlı bir bucaktı. Bu tarihte ilce merkezi olduktan sonra biraz gelişmiş, 1936 - 1940 yılları arasında Rumanya ve Bulgaristandan gelen göçmenler de yerleştirilmiştir. Son yıllara kadar sıtma yüzünden nüfus çok zarar görmüştür (kasabanın doğusunda Hotamış bataklıkları vardır). Ç. yeni bir kasaba olduğu için sokaklarının çoğu düzgündür. Evleri kerpiç ya da taş duvarlı, bir katlı, çatılıdır. Toprak damlı evler de vardır. Bir katlı ve hemen hemen aynı yapıdaki göçmen evleri de önemli yer tutar. Kasabada Toprak Mahsulleri Ofisinin iki ambarı, 18 çelik ambarı vardır. Belediye örgütü 1926 da kurulmuştur. Kasabanın bayındırlık plânı 1938 de yapılmıştır.

Ç. nın suyu kuyulardan sağlanır. 1946 da yaptırılan sarnıca Konyadan Çayırbağı suyu getirilmektedir. Kasaba halkının başlıca geçim kaynağı çiftçiliktir. Daha çok tahıl, baklagiller, karpuz ve kavun yetiştirilir. Koyun, keçi, sığır da beslenir. Her hafta pazartesi günleri pazar kurulur.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 2 906 km², nüfusu 56 038 (1960) dir. İlceye bağlı iki bucak vardır: Akören (Akviran), Dinek. İlce içinde 61 köy vardır. Bk. ÇUMRA OVASI.

ÇUMRA OVASI, Konya Ovasının güney bölümüne verilen ad. Denizden yüksekliği 1 000 m dir. Doğu - batı genişliği 40 - 45 km dir. Güneyden kuzeye 50 km kadar bir uzunluk göstererek Konya düzlükleriyle birleşir. Yüzölçümü aş. yu. 1 500 km² dir. Bu ovanın batı ve güney kesimleri 1 500 m yüksekliğindeki dağ ve tepelerle çevrilidir. Bu dağların üstleri yassı tepeciklerdir. Ç. O., doğuda Karadağ (2 271 m) ve Hotamış bataklıklarının doğusundaki tepelere kadar uzanır. Ovanın ortasında yer yer yükselen tepecikler çakıl yığıntılarıdır. Ovanın tabanında Neojen kalkerleri uzanır. Toprakları kırmızımsı bozdur. Ak renkli çorak topraklar da önemli yer tutar. Bunların en verimlisi kırmızımsı topraklardır. Ancak, sulanan yerlerde boz ve çorak topraklar da verimli olmaktadır. Ova, hemen hemen otluk ve çıplak bozkırdır. Ancak, çevresindeki dağlarda yer yer çalılıklar (özellikle meşe ve dikenli ardıç kalıntıları) vardır.

Ç. O. nda yazlar kurak ve sıcak, kışlar çok soğuk geçer. Kışın kar yağar. Bazı kışlar, kar uzun süre kalır. Yıllık yağış tutarı 25 - 30 cm kadardır. Yağmurlar en çok ilkbaharda yağar. Çok esen rüzgârlar poyraz ve lodostur. Poyraz, kışın kuzeyden eser, sert ve dondurucu soğuklara sebebolur. Lodos ise en çok ilkbaharda ve güneyden eser, karları eritir, yağmur getirir. Lodos ilkbahar başlarında ekin-

lere fayda verir, fakat ekinler süt halinde iken eserse, zararlı olmağa başlar, topraktaki suyu buharlaştırır, tanelerin sütünü azaltır, başakların cılız kalmasına sebebolur. Ovaya doğru batıdan da bir karayel eser ki, bu haziranda 5 - 6 gün sürerse, ekinlerin yok olmasına sebebolur. Belki bir çeşit föhn (Alplerde, dağdan inen kuru, sıcak ruzgâr) özelliği gösteren bu rüzgâra, İç Çumrada *bakır sattıran* (yani köylü kışlık yiyeceğini sağlamak için evindeki bakırları satmak zorunda kalıyor demektir), Elmasun'da ise *sağ yel* adı verilir.

Ç. O. ndaki hemen bütün köylerin suyu kuyulardan sağlanır. Çumra kasabası ve istasyonu yakınında kuyuların derinliği 5 - 6 m yi geçmezse de, ovanın dışına doğru suyun bulunması için daha derinlere (güneyde 25 m) inmek zorunluğu belirir. Kuyu suları tatlı olup her köyde birkaç kuyu vardır. Ovanın akarsuları ise ilkbaharda eriyen karlar ve yağan yağmurlarla beslenip kısa bir süre akan dereciklerdir. Yalnız Çarşamba Suyu (b. bk.) nun suyu kesilmez. Beyşehir Gölünün sularından faydalanılarak bu yolla Ç. O. nın sulanması sağlanmıştır. Ç. O. nın batı bölümünün sulanması işine 1902 den beri girişilmiş, 1907 de kanalların açılmasına başlanmış, 1914 te bitirilmiştir. Sulama şebekesi yalnız Yayla regülâtöründen sonra gelen kanallar olmayıp şebekeye Beyşehir Çayı, Kurukafa kanalı, Çarşamba Suyunun düzeltilmiş yatağı, Çumra çevresindeki kanallar sistemi de girer.

Ç. O. nda tarlalar ekimde ve ilkbaharda olmak üzere iki kere sulanır. Ekinlerin sulanması sırasında önce Çarşamba Suyundan faydalanılır. Bu su azalıncaya kadar Beyşehir regülâtörü açılmaz. Mayıs ve haziranda sulama işleri Beyşehir Gölünün suyu ile yapılır. Ç. O. nda tarlalar, taşırma ile sulanır ve arktan bir savak açılarak suyun tarlaya akması ve tarladan su taşıncaya kadar sulanması sağlanır. Fakat bu sulamalar, yeni tekniğe uymamakta, hele kanal ağları suların getirdiği lığ (alûvyon) larla dolduğu için sulama işi bugün yer yer güçlükler göstermektedir.

Ç. O. nın sulanmıyan toprakları ovanın yarıdan çoğunu tutar. Sulanan ve sulanmıyan tarlaların her ikisinde de nadas uygulanır. En çok buğday ve arpa ekilir. Bu ovadaki köy ve kasabaların bütün geliri buğdaya dayanır. Çayır, yonca, pancar, mısır, nohut da iyi yetişebildiği halde, ovada nüfusun azlığı, tarım usullerinin ilerlememiş olması, sıtmanın uzun süre halk üzerinde yaptığı yıkıcılık yüzünden, buradan gereği gibi faydalanılamamıştır. Son zamanlarda ovadaki nüfusun artmasına çalışılmış (göçmen yerleştirme), sıtmanın önüne geçilmiştir. Ova köylerinde en çok koyun beslenir. Hayvanların otlaması için geniş otlaklar vardır.

Ç. O. nda taşıma işleri, başta tren olmak üzere, kamyon ve arabalarla yapılır. Ç. O. köyleri en çok buğday, biraz da nohut, mısır, kavun satar, her türlü alışverişlerini Konya, Çumra ve yakın pazarlardan yaparlar. Bk. ÇUMRA, ÇARŞAMBA SUYU ve KONYA OVASI.

ÇUNA ya da UDA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin İrkutsk bölge (oblast') siyle Krasnoyarsk el (kray) inde bir ırmak. Uzunluğu 1 125 km dir. Doğu Sayan dağlarının Uda kolundan çıkan bu ırmak, Büyük ve Küçük Biryusa sularının birleşmesinden meydana gelen Biryusa (Ona) ırmağı (uzunluğu: 752 km) ile birleştikten sonra Angara (b. bk.) nehrine karışan Taseeva ırmağı meydana gelir. Yukarı yatağına daha çok Uda adı verilen Ç. ırmağı dağlık bir bölgeden geçerek Orta Sibirya yaylasında birçok çağlayanlar meydana getirir. Kasım ayının başında donar, nisan ayı sonunda çözülür. Uda üzerinde Nijneudinsk şehri kurulmuştur.

CUNAR (İng. **Chunar; Chunar ghur** da denir), Hindistanda, Ganj ırmağı üzerinde, Benares'in 30 km güneybatısında, Mirzapur bölge (district) sinde berkitilmiş bir kasaba. 1764 te İngilizler tarafından alınmıştır. Çunar Antlaşması, Hastings Dükü ile Oudh nawab'ı arasında 1781 de imzalanmıştır. Nüfusu aş. yu. 9 000 dir.

ÇUNCA, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Alma - Ata bölge (oblast') sinin Uygur çevre (rayon) sinde bir kasaba. Çevresinde hayvan (büyük baş hayvan, koyun) beslenir; buğday, arpa ekilir.

ÇUNÇÖN (İng. **Chunchon**; Japon. **Şunsen**), Kore'de Kangwön - do eyaletinin başkenti. Nüfusu 19 000 (1941) dir.

ÇUNĞ - ÇİA (İng. **Chung - chia**), Çin'in Kveyçhov ve Yunnan eyaletlerinde yaşıyan Çin aslından olmıyan bir topluluk. Az çok Lolo' ların yazısına benziyen fonetik bir yazıları vardır.

ÇUNĞ - ÇİU [Çince = güz ortası], Çinde, ay takvimine göre sekizinci ayın 15 inde dolunay zamanında yapılan bir halk bayramı. Bu törende herkesin birbirine hediye vermesi, yuvarlak biçimli «ay çöreği» yenilmesi görenektir. Çinli tüccarların hesaplaştıkları yıllık üç devreden biri bu güne rastlar.

ÇUNĞKİNĞ (İng. **Chungking**) **ya da PASYAN** (İng. **Pahsien**), orta Çin'in güney kesiminde, Seçuan (İng. Szechwan) eyaletinde, Yanğtsekyanğ ırmağı ile Kialinğ ırmağının birleştiği yerde bir şehir. Nüfusu 1 772 500 (1953) dür. 1937 - 1946 yılları arasında Çin'in başkenti olan bu büyük şehir, Yanğtsekyanğ ile Kialinğ ırmakları arasında bulunan bir dağın teraslar meydana getiren yamaçlarında kurulmuştur. Yanğtsekyanğ ırmağı üzerinde tanınmış bir iskele olup su yolu ile Şanğhay şehrine, demiryolu ile Çendu üzerinden Baotsi (Şensi) şehrine bağlıdır. Çin - Japon Harbinde doğu bölgelerinin boşaltılması üzerine önemli bir endüstri merkezi olarak gelişmiştir. Özellikle otomatik ipekli ve pamuklu dokuma tezgâhları, deri, kâğıt, kibrit, cam fabrikaları, kimyevî maddeler ve besin maddeleri endüstrisi anılmağa değer. Bunlardan başka, demir - çelik ve makine fabrikaları, elektrik santralı vardır. Ç. yakınında 1957 de büyük bir hidroelektrik santralinin kurulmasına başlanmıştır. Ç. de eski bir üniversiteden başka, yapı enstitüsü, hukuk ve pedagoji enstitüleri gibi birtakım öğretim kurumları daha vardır.

ÇUNĞKİNĞ'den bir görünüş

Ç. güneybatı Çinde büyük bir alım satım merkezi olarak tanınmış eski bir şehirdir. XIX. yüzyılda dış satıma açılan bu şehir, Seçuan eyaletiyle komşu eyaletlerin ekonomik hayatında yabancı devletlerin önemli bir rol oynamasını sağlamıştır.

ÇUNĞMİNĞ (İng **Chungming, Tsungming**), doğu Çinde, Kyanğsu eyaletinin güneydoğusunda, Yanğtskyanğ ırmağının haliç biçimindeki ağzında bir ada. Yüzölçümü 800 km², nüfusu 500 000 e yakındır. 1300 yıllarında geniş bir bataklık yer olan Ç. bugün bahçelerle süslenmiş, her yanı işlenmiş bir adadır. Adanın hemen güneyinde Şanğhay ırmağının bulunmasının bu ilerlemede önemli yeri olmuştur.

ÇURAPÇA, Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Tatta (Aldan ırmağının sol kolu) ırmağı üzerinde, Yakutsk şehrinin 182 km doğusunda bir şehir. Çevresinde büyük baş hayvan ve at beslenir; tarla ürünleri (buğday, çavdar, arpa, yulaf) ekilir. Değerli kürk hayvanları avlanır.

ÇURÇUR BALIĞI (*Crenilabrus mediterranus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Lâpinagiller (Labridae) familyasından bir tür. Uzunluğu 15 cm dir. Kestane renginde olup sarı lekelidir. Eti yenmez. Akdenizde yaşar.

ÇURÇUR BALIĞI

ÇURU (İng. **Churu**), Malezya - Polinezya dillerinin Çam (b. bk.) koluna bağlı bir lehçe. Bu lehçe, Radeh, Caray ve Sedang gibi yakın lehçelerle birlikte, Çin Hindistanında, Annam'ın güneydoğu bölümünde, Phan - rang ve Phan - ri çevresinde ve Dalat - Kontum arasında konuşulur.

ÇUSOVAYA, Rusyanın Çelyabinsk, Sverdlovsk ve Molotov bölgelerinde, Kama ırmağının sol kollarından biri. Uzunluğu 735 (ya da başka bilgilere göre 802) km dir. Orta Ural dağlarının doğu eteklerinden çıkan bu ırmak, kanyona benzer dar ve dolambaçlı boğazlardan geçerek aşağı yatağında tipik bir düzlük ırmağı halini alır. Kasım ayının ikinci yarısında donar, nisan ayının ikinci yarısında çözülür. Aşağı yatağında karst olayı geniş ölçüde gelişmiştir. Çusovoy (b. bk.) şehrine kadar uzanan kısmı (400 km) gemi işletilmesine elverişlidir. Ç. da su turizmi gelişmiştir.

ÇUSOVOY, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Molotov bölge (oblast') sinde, Ural dağlarının batı eteklerinde, Çusovaya (b. bk.) ırmağı üzerinde, Molotov şehrinin 131 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu aş. yu. 65 000 (1950) dir. Şehirde büyük bir demir - çelik fabrikası kurulmuştur. Çevresinde kaolin ve boksit (Fr. bauxite) ocakları vardır

ÇUST, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Namangan (Nemengân) bölge (oblast') sinde, Fergana vâdisinin kuzey ucunda bir şehir. Aynı addaki çevre (rayon) nin merkezi olan bu şehrin 13 km güneyinde Hokand - Üç Kurgan demiryolu üzerinde bu adı taşıyan bir istasyon da vardır. Şehirde bir çırçır fabrikası kurulmuştur. Çevresinde pamuk ve hayvan yetiştirilir; bağ ve bahçe kültürleri de gelişmiştir.

ÇUŞAN ya da ÇUSAN ADALARI, Doğu Çin Denizinde, Yanğtsekyanğ ırmağı ağzının güneyine düşen Hanğ- çu körfezi açığında bir adalar topluluğu. Sayıları 100 kadar olan ve toplu olarak yüzölçümü 600 km² yi bulan bu adalar, güney Çin dağlık bölgesinin uzantılarıdır. Adaların nüfusu 400 000 kadardır. Merkezi, işlek bir balıkçı limanı olan Tinğhay'dır.

ÇUTİA (İng. **Chutia**), Hindistanın kuzeydoğusunda, orta ve güney Assam'da yaşıyan Bodo ya da Bârâ'lara bağlı bir halk topluluğu. Ç. ların yukarı Assam'daki eski devleti XIII. yüzyıldan bu yana Ahom'larla savaşmış ve bu savaşlarda yenilmiştir (1523).

ÇUVAL, düz bacalı ocaklara verilen ad. Bu türlü ocaklar XX. yüzyılın 20 - 30. yıllarına kadar Yakutlar, Ostyaklar, Voğullar, Lâplar, Başkurtlar ve Kafkasya kavimleri tarafından kullanılmıştır. Bu ocaklar yontulmamış taşlardan (Lâplarda) ya da kalın bir kat sıva ile kaplı kütüklerden (Yakutlarda) yapılır. İçi balçıkla sıvanmış olan baca ocağa yaklaştıkça genişler ve ocağın yan duvarı ile birleşir. Ç. başlıca yemek pişirmede kullanılır. Sıcaklığı saklamaz. Yapı bakımından Ç. a benzer ocaklara Balkan Yarımadası, Kırım, Kafkasya, Orta Asya ve İranda rastlanmaktadır.

ÇUVANLAR, Yukagir kavminin kollarından birine verilen ad. Ruslarca XVII. yüzyıldan beri bilinen Ç. sonradan Çukçalar (b. bk.), Koryaklar (b. bk.) ya da Yakutlar (b. bk.) tarafından temsil edilmişler ya da Ruslaşmışlardır. Ç. ın Çukçaca konuşan torunları, bugün Çukça Millî Çevresi (b. bk.) nin Markovo bölümünde, Eropol ırmağı boyunda oturmaktadırlar. Geyik yetiştirmekle geçinen Ç., yaşayış ve kültür bakımlarından geyik yetiştiren Çukçalara benzemektedirler. Ruslaşmış olan Ç. ise Çukça Millî Çevresinin Markovo, Anadır gibi bölümlerinde yerleşik hayata geçmişlerdir. Kolıma ırmağı boyunda yaşıyan Ç. bugün artık büsbütün Ruslaşmışlardır. Anadır ırmağı havzasında yaşıyan Ç. ise Yakutlarca temsil edilmişlerdir. Eskiden Ç. ın bu koluna Etel adı verilirdi. 1920 - 1930 yılları arasında Rus etnografya yayınlarında bütün Ç. kollarına Etel adı verilmişse de, bu ad tutmamıştır.

1926 sayımında Ç. ın 707 kişi olduğu tesbit edilmiştir. Bk. YUKAGİRLER.

ÇUVAŞ ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı özerk sovyet sosyalist cumhuriyetlerinden birine verilen ad. 24 haziran 1920 de özerk bölge (oblast') olarak kurulmuş, 21 nisan 1925 te özerk bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline sokulmuştur. Kuzey ve kuzeybatıda Mari Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Gorkiy bölgesi, doğuda Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, güneyde Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Ulyanovsk bölgesi, güneybatıda Mordvin Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, batıda ise Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Arzamas bölgesiyle çevrilmiştir. Yüzölçümü 18 300 km², nüfusu 1 095 000 (1956) dir. 26 çevre (rayon) ye ayrılmış olup 7 şehri ve 8 şehir tipinde yerleşme yeri vardır. Başşehri Çeboksarı'dır.

Ç. C. anayasası 18 temmuz 1937 de kabul edilmiş ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti yüksek şurası tarafından 2 haziran 1940 ta onaylanmıştır. Ç. C. Rus düzlüğünün doğusunda, orman ve orman - step kuşağında bulunur. Büyük bir bölümü Volga nehrinin orta yatağının sağ kıyısında, Volgaya dökülen Sura ve Sviyaga ırmakları arasında, küçük bir bölümü ise Volganın sol kıyısında uzanır. Volganın sol kıyısındaki bölümün denizden yüksekliği 100 m

den çoktur. Volganın sağ kıyısındaki bölümün yüksekliği ise güneybatıda 244 m, güneydoğuda 239 m dir. Bu bölümün, Sura ırmağının doğusundaki kesimine Çuvaş Yaylası adı da verilir. Volga ve Sura vâdilerine yönelmiş olan kuzey uclarında derin çöküntüler ve su yatakları vardır. Sura ırmağının batısındaki kesimlerinde ise dalgalı düzlükler yer alır. Kireç taşı, dolomit, şist, fosforit yatakları bulunmuştur.

Ç. C. nde ılık bir kara iklimi hüküm sürer. Kışlar soğuktur. Ortalama kış sıcaklıkları ocakta — 12,7° C(Çeboksarı) ve — 12,6 C (Alatır) dir. İlkbaharda hava ısınırsa da, haziran ortalarına kadar don olaylarına rastlanır. Yazlar oldukça sıcaktır. Ortalama yaz sıcaklıkları temmuzda + 18,9° C (Çeboksarı) ve + 19,7° C (Alatır) dir. Yeşerme süresi 180 gündür. Yıllık yağış tutarı 485 mm dir. Yağışın % 40 ı yazın yağar.

Ç. C. nin en büyük nehri Volga'dır. Volga, Ç. C. nin kuzey ve kuzeydoğu bölümlerinden geçer. Bu nehrin 127 km lik bir kesimi Çuvaş topraklarındadır. Volga'nın sağ kıyısı yüksek ve dik olup su yatakları ve çöküntülerle kesilmiştir. Sol kıyısı ise alçaktır. Çuvaş topraklarında Volga nehrine sağdan Sura ve Büyük T͜Sivil ırmakları dökülür. Sura Ç. C nin önem bakımından ikinci ırmağıdır. Ç. C. nin batı sınırını geçtikten sonra güneybatı çevrelerini sulayan bu ırmağın 230 km lik bir kesimi Çuvaş topraklarındadır. Yatağı geniştir. Cumhuriyetin güneydoğu bölümü Sviyaga ırmağının sol kolları tarafından sulanır. Sviyaga ve Sura ırmaklarının kolları geniştir. Volga ve Sura ırmaklarının Ç. C. toprakları içindeki kesimleri gemi işletmeye elverişlidir.

Ç. C. topraklarının aş. yu. % 50 sinde tarım yapılmaktadır. Volganın sol kıyısında ormanlar geniş bir yer kaplar. Bu bölümde en yaygın ağaç çamdır. İkinci bir orman bölgesi olarak Sura ırmağının sağ kıyısı gösterilebilir. Bu bölgede çam, kayın, meşe ve ıhlamur ormanları hâkimdir. Üçüncü orman bölgesi Volga boyundadır. Burada meşe ağacı başta gelir. Sura ırmağının sol kıyısı step bitkileriyle kaplıdır. Volga, Sura vâdilerinde çayırlar vardır.

Ormanlık bölgelerde tilki, vaşak, porsuk, kurt, boz ayı, sığın, sincap, tavşan gibi hayvanlar ve çil, çalı horozu gibi kuşlar bulunur. Step bölgelerinde ise tavşan, bıldırcın, çayır kuşu, ırmak kıyılarında ise su samuru, su sıçanı, kunduz, ördek ve kaz gibi hayvanlara rastlanır. Irmak ve göller balık bakımından zengindir.

Ç. C. nde nüfusun çoğunluğunu Çuvaşlar (b. bk.) meydana getirir. Volga ve Sura boylarında Ruslar, Tatar ve Mordvin cumhuriyetlerine yakın bölgelerde ise Tatar ve Mordvinler de vardır. Ç. C. nin büyük bir bölümünde nüfus sıklığı km² de 60 - 90 kişi, güneybatı bölümünde ise km² de 25 - 50 kişidir.

Ç. C. nin belli başlı şehirleri Çeboksarı, Alatır, T͜Sivil'sk ve Yadrin'dir. Bunlardan başka Kanaş, Buinsk, Vurnarı, İbresi, Kozlovka, Sosnovka, Urmarı ve Çapaevskiy şehirleri de anılabilir.

ÇUVAŞ TÜRKÇESİ, Rusyada, Volga nehrinin orta kesiminde Çuvaşlar tarafından konuşulan bir Türk dili. Çuvaşça konuşanların sayısı aş. yu. 1 470 000 dir (bk. ÇUVAŞLAR).

Ç. T. Aşağı Çuvaşça (*Anatri*) ve Yukarı Çuvaşça (*Viryal*) olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Aşağı Çuvaşça, Kama ırmağının Volga'ya karıştığı yerden güneye doğru uzanan bölgede konuşulur. Bu kolu Yukarı Çuvaşçadan ayıran en büyük özellik, *o* sesinin *u*'ya çevrilmesidir. Örnek: Aşağı Çuvaşça *puś* (= baş) ∾ Yukarı Çuvaşça *poś*. Yukarı Çuvaşça ise Volga'nın Kama ırmağı ile birleştiği yerin kuzeyinde kalan bölgede, yani T͜Sivil'sk, Koźmodem'yansk, Yadrin bölümleriyle Çeboksarı bölümünün bir kesiminde konuşulur. Bu kolun ses özellikleri arasında *o* (∾ Aşağı Çuvaşça *u*) sesi (Yukarı Çuvaşça *poś* [= baş] ∾ Aşağı Çuvaşça *puś*) gösterilebilir. Bundan başka, Yukarı Çuvaşçada birçok vokallerde kuvvetli bir dudaklaşma (labialisation) göze çarpar: Yukarı Çuvaşça *varom* ∾ Aşağı Çuvaşça *v*$^{\partial}$*r*$^{\partial}$*m* ∾ Türkçe *uzun*; Yukarı Çuvaşça *komol* ∾ Aşağı Çuvaşça *k*$^{\partial}$*m*$^{\partial}$*l* ∾ Türkçe *gümüş* < *kümüş*.

Çuvaşçanın bu iki kolu arasında bu ses farkları yanında birtakım etnografik farklar da vardır.

Aşağı Çuvaşça ile Yukarı Çuvaşçanın da birtakım ağızları vardır. Bu iki kolun sınır bölgelerinde ise birtakım karma ağızlar tesbit edilmiştir.

Yukarı Çuvaşça daha çok Çuvaş Cumhuriyetinin kuzeybatı kesimlerinde, Aşağı Çuvaşça ise güney ve kuzeydoğu kesimlerinde konuşulur.

Çuvaş yazı dili ana çizgileriyle Aşağı Çuvaşçaya dayanmaktadır. Ancak, yazı dilinin normları tesbit edilirken Yukarı Çuvaşçanın birtakım özellikleri de göz önünde tutulmuştur.

Türk dilleri arasında Ç. T. özel bir yer tutar. Yalnız ses bakımından değil, gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımlarından da Çuvaşçada birçok özellikler göze çarpar. Bu özelliklerin türlü açılardan ele alınması ve yorumlanması sonunda, Çuvaş dili üzerine birtakım yanlış düşünceler ileri sürülmüştür. W. W. Radloff gibi tanınmış Türkologlar bile bu yolda yanlış düşüncelere kapılmışlardır. Türkoloji alanındaki köklü ve sürekli çalışmalariyle tanınmış olan Radloff, Ç. T. ni Türkleşmiş bir Fin - Ugor dili saymış ve bu sebeple, belli başlı Türk dilleri üzerinde önemle durduğu halde, Çuvaşçayı büsbütün ihmal etmiştir. *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig, 1882 [1883]) adlı eserinde seyrek olarak birtakım Çuvaşça veriler göz önünde tutulmuşsa da, 1893 te çıkmaya başlıyan *Versuch eines Wörterbuches der Türk - Dialekte* (1893 - 1911) adlı büyük sözlüğünde Çuvaşçaya yer vermemiştir.

Radloff'un Çuvaşçayı Türkleşmiş bir Fin - Ugor dili sayması şaşılacak bir şeydir. Çünkü daha 1828 de J. Klaproth, *Comparaison de la langue des Tchouvaches avec les idiomes turks* («Journal Asiatique», 1828, 237 - 246) adlı yazısında, Çuvaşçanın bir Türk dili olduğunu kabul etmişti. Onun gibi, W. Schott da 1843 te çıkan *De lingua Tschuwaschorum* adlı eserinde Çuvaşçayı bir Türk dili saymıştı.

Ç. T. nde Fin - Ugor dillerinden alınmış birtakım kelimeler vardır. Fakat bu kelimeler Çeremişçe, Votyakça gibi Fin - Ugor dillerinden alınmıştır. Nitekim bu dillerde de Çuvaşçadan alınmış pek çok kelime vardır (Aşağıya bk.). Buna göre, Çeremişçe ya da Votyakçadan gelen birkaç kelimeye dayanarak Çuvaşçanın bir Fin - Ugor dili olduğu ileri sürülemez.

Bundan başka, Çuvaşçada Moğolcaya benzer birtakım ses özellikleri de tesbit edilmiştir. Bu özellikler üzerinde daha çok Fin Mongolisti G. J. Ramstedt ve öğrencileri durmuşlar ve Çuvaşçada Moğolca ile ortak birtakım kelimeler bulunduğunu da ileri sürmüşlerdir. Bu çalışmaları göz önünde tutan bazı Altaistler (N. N. Poppe), Çuvaşçanın «Altay dilleri» nin bağımsız bir kolu olduğunu ileri sürmeğe kalkışmışlardır. Onlara göre, Çuvaş dili Türkçe ile

Moğolca arasında yer alan bağımsız bir dildir. Bu düşünceyi desteklemek üzere bir yandan Çuvaşça ile Moğolca arasındaki ortak ses özelliklerinin tanıklığı kullanılmış, öbür yandan da bazı Çuvaşça kelimelerin yalnız Moğolcada karşılığı bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu ortak özellikler yanında, Çuvaşçada Moğolcadan alınma birtakım kelimeler de vardır. Fakat bu kelimelerin, Çuvaşça ile Moğolca arasında ayrı bir yakınlığın varlığını ispat etmek bakımından hiçbir değeri olamaz. Çünkü yalnız Çuvaşçada değil, öbür Türk dillerinde de bunlara benzer Moğolca kelimeler kullanıldığını biliyoruz. Bu kelimelere dayanarak, sürekli bir Çuvaş - Moğol yakınlığı düşünülemez (Aşağıya bk.).

Çuvaş dili üzerinde yapılan araştırmalar sonunda, bu dilin durumu bugün artık kesinlikle anlaşılmıştır. Çuvaşça «Altay dilleri» arasında ya da Türk ve Moğol dilleri arasında yer alan bağımsız bir dil değildir. Fonetik, gramer ve sözlük bakımlarından birçok ayrılıklar göstermekle birlikte, bu dil doğrudan doğruya Türk dillerinin bir koludur.

Çuvaşçanın Türk dilleri içindeki yeri de sık sık tartışılmıştır. Ses özelliklerini ve birtakım kelime benzerliklerini göz önüne alan bazı Türkologlar (Gyula Németh), Çuvaşça ile Yakut Türkçesi arasında eski çağlara çıkan bir yakınlık bulunduğunu kabul etmişlerdir. Örnek olarak, Çuvaşça ve Yakutçada Ortak Türkçe (Alm. Gemeintürkisch, İng. Common Turkic, Mac. köztörök) *a* sesi *ı* (∾ *i*) olmuştur: *al-* (= almak) ∾ Çuv. *il-*, Yak. *ıl-*. Bunun gibi, Ortak Türkçe *y-* sesi de Çuvaşçada *ś-*, Yakutçada ise *s-* olmuştur: *yala-* (= yalamak) ∾ Çuv. *śula-*, Yak. *salā-*. Fakat bu dillerin yapısı daha köklü olarak gözden geçirilecek olursa, Türk dilleri içinde Çuvaşça ile Yakutça arasında eski çağlara çıkan bir yakınlık olmadığı kesinlikle tesbit edilebilir. Çuvaşça ile Yakutça arasındaki yakınlığı desteklemek üzere ileri sürülen benzerliklere karşılık, bu iki dil arasında ses ve yapı bakımlarından derin farklar bulunduğu inkâr edilemez. Örnek olarak: Ortak Türkçe *s-* sesi Çuvasçada *s-* olarak saklanmış, buna karşılık bu ses Yakutçada düşmüştür: *sal* (= sal) ∾ Çuv. *sŭlǝ* ∾ Yak. *āl*. Bu ve buna benzer ayrılıklar karşısında, Çuvaşça ile Yakutça arasında uzun süren bir yakınlık olduğu kabul edilemez.

Çuvaşçanın Türk dilleri içindeki yeri tartışılırken Türk dilleri üzerindeki bilgiler henüz çok azdı. Sonradan bu alandaki araştırmalar artmış ve bu dilin Türk dilleri içindeki yeri kesin olarak tesbit edilmiştir.

Çuvaşçaya ait kayıtlar XVIII. yüzyıldan kalmıştır. Rus kaynaklarında daha eski çağlardan kalma birtakım Çuvaşça su ve yer adları da vardır.

XIX. yüzyılın ortalarında Tatar bilginlerinden Hüseyin Feyizhan (Husein Feizh̆ınov) Çuvaşça ile Volga Bulgarcası arasında büyük bir yakınlık bulunduğunu tesbit etmiştir. Hüseyin Feyizhan, Çuvaşça ile Bulgarca arasındaki yakınlık üzerinde dururken, XIII. yüzyılın ikinci yarısından ve XIV. yüzyılın ilk yıllarından kalma Volga Bulgarlarına ait mezar yazıtlarını göz önünde tutmuştur. Arap harfleriyle yazılmış olan bu yazıtlarda Bulgarcaya ait dikkate değer veriler vardır. Yazıtların diliyle çağdaş Çuvaşça arasında büyük benzerlikler bulunduğunu gören Hüseyin Feyizhan, Çuvaş dilini Volga Bulgarcasının devamı saymak gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yazıtlar bize Çuvaşçanın ses özellikleri üzerine son derece değerli bilgiler vermektedir. Örnek olarak, bu yazıtların tanıklığı sayesinde Çuvaşçayı öbür Türk dillerinden ayıran konson değişmelerinin XIII. yüzyılda artık sona erdiğini öğreniyoruz. Buna karşılık, vokalizm bakımından Çuvaşça ile öbür Türk dilleri arasında henüz büyük bir fark bulunmadığı anlaşılıyor.

Kâşgarlı Mahmud'un *Divan - ü lûgat - it - Türk*'ünde Bulgar ve Suvar'lara ait veriler de bu bakımdan çok önemlidir.

Bunlardan başka, eski Çuvaşça bakımından Tuna Bulgarlarına ait dil kalıntıları da göz önünde tutulabilir. Bilindiği gibi, Tuna Bulgarlarının dili ana çizgileriyle Volga Bulgarcasına benzer. Bu sebeple, Çuvaşçanın tarihi araştırılırken, Tuna Bulgarlarına ait özel adlar, VIII. yüzyıldan kalma eski Bulgar hanları listesi ve bazı yazıtlar da kaynak olarak kullanılabilir.

Eski Çuvaşça çağında Çuvaşların Arap yazısını kullandıklarını biliyoruz. Ancak, yukarıda anılan mezar yazıtları dışında bu yazı ile tesbit edilmiş Çuvaşça metinler ele geçmemiştir. Yalnız, Tatar tarihçilerine bakılacak olursa, Arap yazısiyle yazılmış Bulgarca yazmaların bulunduğu da ileri sürülebilir.

Bununla birlikte, Bulgar çağında yazının pek yaygın olduğu söylenemez. XV - XVI. yüzyıllarda Arap yazısının Çuvaşlar arasında artık büsbütün unutulduğu anlaşılıyor. XVIII. yüzyılda Çuvaş topraklarında araştırma yapan Avrupalı gezginler, Çuvaşların yazma okuma bilmediklerini tesbit etmişlerdir. Örnek olarak, 1776 da Georgi (b. bk.) Çuvaşların yazıları olmadığını açıkça belirtmiştir.

XIX. yüzyılda Çuvaşlar arasında Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi yayılmıştır. Bu yazı 1872 - 1873 yıllarında Çuvaş yazarlarından İvan Yakovleviç Yakovlev (1848-1930) tarafından düzenlenmiştir. Çuvaş Türklerinin «büyük öğretmeni» olarak yaygın bir ün kazanmış olan Yakovlev, dilci olmadığı halde, ses ile fonem arasındaki farkı kavramış, böylelikle Çuvaş dili için her bakımdan uygun bir yazı sistemi meydana getirmiştir.

Bu yazı sistemi sayesinde Aşağı Çuvaşçaya dayanan Çuvaş yazı dili yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Başlangıçta daha çok dinî karakter taşıyan yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlar Rus misyonerleri tarafından Çuvaşlar arasında Hıristiyanlığın yayılması yolunda kullanılmıştır.

Çuvaşçanın yapısı: *Ses bilgisi* (Fonetik): Çağdaş Çuvaş ağızları üzerinde yapılan diyalektoloji araştırmaları sonunda Çuvaşçada aşağıdaki vokallerin kullanıldığı anlaşılmıştır; *a*; *ǝ* (Paasonen), *ă* (Benzing); *e* (Paasonen), *e* (Benzing); *ə* (Paasonen), *ĕ* (Benzing); *i̯* (Paasonen), *y* (Benzing); *i*; *u*; *ü*; *o*.

Yine bu araştırmalardan anlaşıldığına göre, Çuvaş ağızlarında aşağıdaki konsonlar kullanılmaktadır: *p* (*B*, *b*); *v*; *m*; *n*; *t* (*D*, *d*); *s* (*Z*, *z*); *ś*; *ş*; *ç*; *l*; *k* (*G*, *g*); *χ* (Paasonen), *h* (Benzing); *y*.

Vokalizm alanında Çuvaşçada Ortak Türkçeye göre birçok farklar vardır.

Ana Türkçe **a* vokalinin bütün Türk dillerinde olduğu gibi kaldığını biliyoruz. Buna karşılık Çuvaşçada bu vokal normal olarak *u* olur: Türkçe *arpa* ∾ Çuv. *urBa*; Türkçe *at* ∾ Çuv. *ut*; Türkçe *altmış* ∾ Çuv. *utmǝl*; Türkçe *ayak* (< *adak*) ∾ Çuv. *ura* v. b. Çuvaşçada *a* > *u* değişmesinin pek eski bir tarihe çıktığı söylenemez. Çeremisçedeki Çuvaşça alıntılardan anlaşıldığına göre, Çuvaş - Çeremis bağlantılarının başladığı çağlarda **a* sesi Çuvaşçada henüz hiçbir değişikliğe uğramamıştı.

Çok yaygın olan *a* > *u* değişmesi yanında Çuvaşçada **a* sesi bazı hallerde *i̯*'ya çevrilir; Türkçe *karın* ∾ Çuv. *χi̯rǝm*; Türkçe *bar-* (= varmak) ∾ Çuv. *pi̯r-*; Türkçe *tamar*

(= damar) ∾ Çuv. *timur*; Türkçe *tana* (= dana) ∾ Çuv. *tina* v. b. *a* > *i* değişmesinin çok eski bir tarihe çıktığı ileri sürülebilir. Çünkü eski Çuvaşçadan Macarcaya geçmiş olan kelimeler artık bu değişmeye uğramışlardır. Örnek olarak: Türkçe *tana* (= dana) ∾ Çuv. *tina* > Mac. *tinó*.

Bu değişmeler yanında birçok kelimelerde Türkçe *a* vokalinin Çuvaşçada hiçbir değişikliğe uğramadığı göze çarpıyor. Örnekler: Türkçe *karpuz* (> Rusça *arbuz*) ∾ Çuv. *arBus*; Türkçe *yasmık* (= mercimek) ∾ Çuv. *yasmᵊk*; Türkçe (< Ar.) *halk* ∾ Çuv. *χalᵊχ*; Türkçe *kapka*(= kapı) ∾ Çuv. *χapχa*; Türkçe *kavun* ∾ Çuv. *kavᵊn* (= kabak); Türkçe *kaşkır* (= kurt) ∾ Çuv. *kaşkᵊr* v. b. Bütün bu kelimeler komşu dillerden (özellikle Tatarcadan) alınmıştır.

Ana Türkçe **e* vokali bütün Türk dillerinde olduğu gibi kalmış, yalnız Volga lehçeleriyle Başkurtçada *i*'ye çevrilmiştir. Buna karşılık, bu ses çağdaş Çuvaşçada *a* olmuştur. Örnekler: Türkçe *keç-* (= geçmek) ∾ Tatarca *kiç-* ∾ Çuv. *kaś-*; Türkçe *eşik* ∾ Çuv. *alᵊk* (= kapı); Türkçe *ek-* ∾ Çuv. *ak-*; Türkçe *kendir* ∾ Çuv. *kanDᵊr* v. b. Bu duruma göre, *e*'li şekillerin Tatarcadan alındığı açıktır. Çuv. *yeşᵊl* (= yeşil) < Tat. *yeşᵊl* gibi. Çuvaşçadaki *e* > *a* değişmesi yenidir.

Ana Türkçe **e* (kapalı *e*) vokaline gelince: Türk dillerinde bu sesin birçok değişikliklere uğradığını biliyoruz. Çuvaşçada bu vokal normal olarak *i*'ye çevrilmiştir: Türkçe *beş* > Çuv. *pillᵊk*, Türkçe *sᵊk-* > Çuv. *sik-*, Türkçe *yetmiş* > Çuv. *śitmᵊl*, Türkçe *yemiş* > Çuv. *śimᵊś*.

Ana Türkçe **ı* ve **i* vokalleri Çuvaşçada ᵊ'ye çevrilmiştir. Örnekler: **ı* > ᵊ: Türkçe *kış* ∾ Çuv. *χᵊl*; Türkçe *kız* ∾ Çuv. *χᵊr*; Türkçe *kıl* ∾ Çuv. *χᵊlᵊχ* v. b.; **i* > ᵊ: Türkçe *inek* ∾ Çuv. *ᵊne*; Türkçe *dingil* ∾ Çuv. *tᵊnᵊl*; Türkçe *iç-* ∾ Çuv. *ᵊś-* v. b.

Ana Türkçe **o* ve **ö* vokalleri, Volga lehçeleriyle Başkurtçayı saymıyacak olursak, Türk dillerinde normal olarak, olduğu gibi kalmıştır. Çuvaşçada ise bu sesler *u*'ya çevrilmiştir. Örnekler: **o* > *u*: Türkçe *tol-* (= dolmak) ∾ Çuv. *tul-*; Türkçe *yon-* ∾ Çuv. *śun-*; Türkçe *yol* ∾ Çuv. *śul*; **ö* > *u*: Türkçe *kör-* (= görmek) ∾ Çuv. *kur-*; Türkçe *köç-* (= göçmek) ∾ Çuv. *kuś-* v. b.

Son olarak, Ana Türkçe **u* ve **ü* vokalleri, Volga lehçeleriyle Başkurtçayı saymamak şartiyle, çağdaş Türk dillerinde olduğu gibi kalmıştır. Çuvaşçada ise **u* sesi ᵊ'ya, **ü* sesi de ᵊ'ye çevrilmiştir. Örnekler: **u* > ᵊ: Türkçe *kurum* ∾ Çuv. *χᵊrᵊm*; Türkçe *buz* ∾ Çuv. *pᵊr*; Türkçe *turna* ∾ Çuv. *tᵊrna*; **ü* > ᵊ: Türkçe *kümüş* (= gümüş) ∾ Çuv. *kᵊmᵊl*; Türkçe *yüz* (= 100) ∾ Çuv. *śᵊr*; Türkçe *yüzük* ∾ Çuv. *śᵊrᵊ*; Türkçe *kül* ∾ Çuv. *kᵊl* v. b.

Son yıllarda yapılan araştırmalara göre, Ana Türkçede normal vokaller yanında uzun vokallerin kullanıldığı da anlaşılmıştır. Uzun vokaller Yakutçada normal olarak kalmıştır. Bunun gibi, Türkmencede de bu vokallerin kullanıldığını biliyoruz. Yakutça ve Türkmence yanında Çuvaşçada da uzun vokallerin kalıntılarına rastlanmaktadır. İşte birkaç örnek: Türkçe *kal-* ∾ Yakutça *χāl-* ∾ Çuv. *yul-*; Türkçe *kan* ∾ Yak. *χān*; Türkmence *kān* ∾ Çuv. *yun*; Türkçe *kar* ∾ Yak. *χār* ∾ Türkmence *kār* ∾ Çuv. *yur*; Türkçe *kaz* ∾ Türkmence *kāz* ∾ Yak. *χās* ∾ Çuv. *χur*; Türkçe *kın* ∾ Türkmence *kīn* ∾ Yak. *kīn* ∾ Çuv. *yᵊnᵊ*; Türkçe *kanat* ∾ Türkmence *kānat* ∾ Çuv. *śunat*; Türkçe *on* ∾ Türkmence *ōn* ∾ Yak. *uon* ∾ Çuv. *vun*, *vunnᵊ*; Türkçe *gök* ∾ Türkmence *gōk* ∾ Yak. *küöχ* ∾ Çuv. *kᵊvak*; Türkçe *öz* ∾ Türkmence *ōz* ∾ Yak. *üös* ∾ Çuv. *var*; Türkçe *dört* ∾ Türkmence *dōrt* ∾ Yak. *tüörd* ∾ Çuv. *tᵊvaDı*, *tᵊvattᵊ*; Türkçe *tuz* ∾ Türkmence *dūz* ∾ Yak. *tūs* ∾ Çuv. *tᵊvar*; Türkçe *göbek* ∾ Türkmence *gōbek* ∾ Çuv. *kᵊvaBa* v. b.

Vokalizm alanında olduğu gibi, konsonantizm alanında da Çuvaşça ile Ortak Türkçe arasında derin farklar vardır. Bu bakımdan Çuvaşçanın en büyük özelliği Ortak Türkçedeki *z*'yi *r*'ye, *ş*'yi de *l*'ye çevirmesidir. Örnekler: *z* ∾ *r*: Türkçe *buzağı* ∾ Çuv. *pᵊru*; Türkçe *sakız* ∾ Çuv. *suχᵊr*; Türkçe *güz* ∾ Çuv. *kᵊr*; Türkçe *öküz* ∾ Çuv. *vᵊGᵊr*; Türkçe *semiz* ∾ Çuv. *samᵊr*; Türkçe *sekiz* ∾ Çuv. *saGᵊr*; Türkçe *tokuz* (= dokuz) ∾ Çuv. *tᵊχ(χ)ᵊr*; Türkçe *üzengi* ∾ Çuv. *yᵊrana*; Türkçe *otuz* ∾ Çuv. *vᵊDᵊr*; Türkçe *yüzük* ∾ Çuv. *śᵊrᵊ*; Türkçe *kunduz* ∾ Çuv. *χᵊndᵊr*; *ş* ∾ *l*: Türkçe *kış* ∾ Çuv. *χᵊl*; Türkçe *taş* ∾ Çuv. *çul*. Türkçe *taş* (∾ *dış*) ∾ Çuv. *tul*; Türkçe *kümüş* (= gümüş) ∾ Çuv. *kᵊmᵊl*; Türkçe *eşik* ∾ Çuv. *alᵊk* (= kapı); Türkçe *beş* ∾ Çuv. *pillᵊk*; Türkçe *altmış* ∾ Çuv. *utmᵊl*; Türkçe *yetmiş* ∾ Çuv. *śitmᵊl*; Türkçe *kuyaş* (= güneş) ∾ Çuv. *χᵊvel*.

Yalnız Çuv. *śimᵊś* (∾ Türkçe *yemiş*) kelimesinin sonundaki *ś* sesi bu bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Türkologlardan bir kısmı (G. J. Ramstedt, N. Poppe, M. Räsänen v. b.), eski Çuvaşçadan alınmış olduğunu bildiğimiz Macarca *gyümölcs* (= yemiş) kelimesini göz önünde tutarak, Çuv. *śimᵊś* kelimesinin **yimülç* şeklinden geldiğini ileri sürmüşlerdir. G. J. Ramstedt Çuv. *puś* (∾ Türkçe *baş*) kelimesini de bu bakımdan örnek olarak kullanmağa kalkışmıştır.

Çuvaşçada Türkçe *z* ve *ş* seslerinin olduğu gibi kaldığı kelimeler Türkçeden (Tatarcadan) alınmıştır. Örnekler: Çuv. *tinᵊs* (= deniz) < Tat.; Çuv. *tüs-* (= dayanmak, çekmek) < Tat.; Çuv. *χuş-* (= koşmak) < Tat.; Çuv. *tüşek* (= yastık) < Tat.; Çuv. *kaşᵊk* (= kaşık) < Tat.; Çuv. *kaşᵊr* (= kurt) < Tat.; Çuv. *χuśᵊDaş* (= akraba) < Tat.; Çuv. *kᵊmᵊs* (= kımız) < Tat.; Çuv. *χuZan* (= Kazan [şehir]) < Tat. *Kazan* (buna karşılık, Çuv. *χuran* [= kazan] ∾ Türkçe *kazan* eski bir kelimedir).

Ortak Türkçe *z* ve *ş* konsonlarını *r* ve *l*'ye çevirmesi bakımından Çuvaşça, Moğolcaya benzemektedir. İşte birkaç örnek: 1. *z* ∾ *r*: Türkçe *öküz* ∾ Çuv. *vᵊGᵊr* ∾ Moğ. *ükür*, *üker*; Türkçe *buzağı* ∾ Çuv. *pᵊru* ∾ Moğ. *birağu*; Türkçe *kuzu* ∾ Moğ. *kurağa*; Türkçe *boz* ∾ Moğ. *boru*; 2. *ş* ∾ *l*: Türkçe *taş* ∾ Çuv. *çul* ∾ Moğ. *çilağun*; Türkçe *eşek* ∾ Moğ. *elçigen*; Türkçe *tavşan* ∾ Moğ. *taulay*.

Çuvaşçanın başka bir özelliği de Ana Türkçedeki **d* sesini *r*'ye çevirmesidir. Örnekler: Türkçe *ayak* (< **adak*) ∾ Çuv. *ura*; Türkçe *ayık* (< **adık*) ∾ Çuv. *urᵊ*; Türkçe *kuyruk* (< **kuduruk*) ∾ Çuv. *χüre*; Türkçe *kayın* (ağaç) (< *kadıŋ*) ∾ Çuv. *χurᵊn*; Türkçe *doy-* (< **tod-*) ∾ Çuv. *tᵊran-* (= doymak); Türkçe *koy-* (< **kod-*) ∾ Çuv. *χur-*; Türkçe *siy-* (< **sid-*) ∾ Çuv. *şᵊr-*.

Bu kural dışında kalan Çuvaşça kelimeler komşu Türk dillerinden alınmıştır. Örnek olarak: Çuv. *kuyan* (= tavşan) < Tat. *kuyan* (< **kodan*).

Türkçe *k* sesi normal olarak Çuvaşçada olduğu gibi kalmıştır. Örnekler: Türkçe *kök* (> *gök*) ∾ Çuv. *kᵊvak*; Türkçe *kül* ∾ Çuv. *kᵊl*; Türkçe *kümüş* (> *gümüş*) ∾ Çuv. *kᵊmᵊl*; Türkçe *köz* ∾ Çuv. *kᵊvar*; Türkçe *köbek* (> *göbek*) ∾ Çuv. *kᵊvaBa*; Türkçe *sekiz* ∾ Çuv. *sakkᵊr*; Türkçe *eşik* ∾ Çuv. *alᵊk*.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı gibi, bu ses bazı hallerde kelime sonunda düşmüştür: Türkçe *inek* ∾ Çuv. *ᵊne*; Türkçe *edik* (< *etik*) ∾ Çuv. *aDᵊ* (= çizme);

Türkçe *yüzük* ∾ Çuv. $ś^{ə}r^{ə}$. Türkçe *q* (kalın *k*) sesi ise normal olarak *χ*'ye çevrilmiştir: Türkçe *kış* ∾ Çuv. $χ^{ə}l$; Türkçe *kız* ∾ Çuv. $χ^{ə}r$; Türkçe *kunduz* ∾ Çuv. $χ^{ə}nD^{ə}r$; Türkçe *kıl* ∾ $χ^{ə}l^{ə}χ$; Türkçe *tokuz* (> *dokuz*) ∾ Çuv. $t^{ə}χ$-$(χ)^{ə}r$; Türkçe *sakal* ∾ Çuv. *suχal*; Türkçe *kavak* (ağaç) ∾ Çuv. $χ^{ə}va$; Türkçe *kırk* ∾ Çuv. $χ^{ə}r^{ə}χ$.

Bu ses yanında Çuvaşçada *q* (kalın *k*) sesinin arasıra *y*'ye çevrildiğini biliyoruz: Türkçe *kan* ∾ Çuv. *yun*; Türkçe *kal-* ∾ Çuv. *yul-*; Türkçe *kar* ∾ Çuv. *yur*; Türkçe *koyu* ∾ Çuv. $y^{ə}v^{ə}$; Türkçe *kın* ∾ Çuv. $y^{ə}n^{ə}$.

Son olarak, yalnız bir kelimede Türkçe *q* (kalın *k*) sesi *ś*'ye çevrilmiştir: Türkçe *kanat* ∾ Çuv. *śunat* (Aşağıya bk.).

Türkçe *l* sesi Çuvaşçada normal olarak kalmışsa da, bazı hallerde (özellikle *ç*'den önce) düşmüştür. Örnekler: Türkçe *ölç-* ∾ Çuv. *viś-*; Türkçe *kılıç* ∾ Çuv. $χ^{ə}ś$; Tüıkçe *gelin* ∾ Çuv. *kin*; Türkçe *altmış* ∾ Çuv. $utm^{ə}l$.

Türkçe *n* sesi de Çuvaşçada normal olarak ayniyle kalmıştır. Türkçe *kan* ∾ Çuv. *yun*; Türkçe *kın* ∾ Çuv. $y^{ə}n^{ə}$; Türkçe *kanat* ∾ Çuv. *śunat*; Türkçe *sinek* ∾ Çuv. $ş^{ə}na$ kelimelerinde olduğu gibi. Yalnız, bu ses kelime sonunda arasıra *m*'ye çevrilmiştir· Türkçe *bütün* ∾ Çuv. $p^{ə}t^{ə}m$; Türkçe *karın* ∾ Çuv. $χ\check{i}r^{ə}m$; Türkçe *san* (= sayı) ∾ Çuv. *sum*; Türkçe *uzun* ∾ Çuv. $v^{ə}r^{ə}m$.

Türkçe *ŋ* sesi daha çok *n*'ye çevrilmiştir: Türkçe *siŋek* (= sinek) ∾ Çuv. $ş^{ə}na$; Türkçe *yeŋ* (= yen) ∾ Çuv. $śan^{ə}$; Türkçe *siŋir* (= sinir) ∾ Çuv. $ş^{ə}n^{ə}r$ Türkçe *yaŋı* (= yeni) ∾ Çuv. $ś^{ə}n^{ə}$; Türkçe *biŋ* (= bin) ∾ Çuv. *pin* gibi. Ancak, *ŋ* sesinin bazı hallerde *m*'ye çevrildiği de göze çarpar: Türkçe *koŋur* (= konur) ∾ Çuv. $χ^{ə}m^{ə}r$; Türkçe *süŋük* (= kemik) ∾ Çuv. $ş^{ə}m^{ə}$; Türkçe *öŋ* (= ön) ∾ Çuv. *um*. Türkçe *yağmur* kelimesinin Çuvaşça karşılığı ($ś^{ə}$-$m^{ə}r$) da bu örnekler arasında anılabilir: Tat. *yaŋır* ∾ Çuv. $ś^{ə}m^{ə}r$.

Buna karşılık, Türkçe *m* sesleri ise olduğu gibi kalmıştır: Türkçe *kömür* ∾ Çuv. $k^{ə}m\imath^{ə}k$; Türkçe *orman* ∾ Çuv. $\imath^{ə}rman$; Türkçe *yumurta* ∾ Çuv. $ś^{ə}marDa$; Türkçe *yumak* ∾ Çuv. $ś^{ə}mχa$. Yalnız birkaç yerde *m* sesi *n*'ye çevrilmiştir: Türkçe *parmak* ∾ Çuv. *puŕne*.

Ortak Türkçe *ç* sesi Çuvaşçada normal olarak *ś*'ye çevrilmiştir: Türkçe *çeri* (= asker; bugün *yeniçeri* kelimesinde kalmıştır) ∾ Çuv. *śar*; Türkçe *çevir-* ∾ Çuv. $śav^{ə}r$-; Türkçe *çürük* ∾ Çuv. $ś^{ə}r^{ə}k$; Türkçe *iç-* ∾ Çuv. $^{ə}ś$-; Türkçe *ağaç* ∾ Çuv. $y^{ə}\imath^{ə}ś$; Türkçe *kaçan* ∾ Çuv. $χ^{ə}śśan$; Türkçe *üç* ∾ Çuv. $viśś^{ə}$.

Ortak Türkçe *ç* konsonu yanında, Türkçe *y* sesi de Çuvaşçada kelime başında *ś* olmuştur: Türkçe *yeni* ∾ Çuv. $śən^{ə}$; Türkçe *yumurta* ∾ Çuv. $ś^{ə}marDa$; Türkçe *yumruk* ∾ Çuv. $ś^{ə}m^{ə}r$; Türkçe *yüzük* ∾ Çuv. $ś^{ə}r^{ə}$; Türkçe *yirmi* ∾ Çuv. $śir^{ə}m$; Türkçe *yetmiş* ∾ Çuv. $śitm^{ə}l$; Türkçe *yağ* ∾ Çuv. *śu*; Türkçe *yaz* ∾ Çuv. *śur*; Türkçe *yıldız* ∾ Çuv. $ś^{ə}lD^{ə}r$.

Ancak, Türkçe *y* sesi Çuvaşçada kelime işinde ve kelime sonunda olduğu gibi kalmıştır: Türkçe *ay* ∾ Çuv. $uy^{ə}χ$; Türkçe *ayaz* ∾ Çuv. *uyar*; Türkçe *oyun* ∾ Çuv. $v^{ə}$-$y^{ə}$; Türkçe *geyik* ∾ Çuv. $kay^{ə}k$; Türkçe *boyun* (∾ Yakutça *moy*) ∾ Çuv. $m^{ə}y$.

Ortak Türkçe *t* sesi Çuvaşçada normal hallerde hiçbir değişikliğe uğramamıştır: Türkçe *tut-* ∾ Çuv. *tıt-*; Türkçe *tamar* (= damar) ∾ Çuv. *tımar*; Türkçe *tana* (= dana) ∾ Çuv. *tına*; Türkçe *at* ∾ Çuv. *ut*. Yalnız *taş* kelimesinde bu ses *ç*'ye çevrilmiştir (Çuv. *çul* [= taş]). Bunun gibi, yalnız *tiş* (= diş) kelimesinde de bu ses *ş* olmuştur (Çuv. $ş^{ə}l$ [= diş]).

Türkçe *s* konsonu da Çuvaşçada normal olarak olduğu gibi kalmıştır: Türkçe *süt* ∾ Çuv. $s^{ə}t$; Türkçe *semiz* ∾ Çuv. $sam^{ə}r$; Türkçe *sekiz* ∾ Çuv. $sakk^{ə}r$; Türkçe *kes-* ∾ Çuv. *kas-*; Türkçe *as-* ∾ Çuv. *us-*; Türkçe *as* ∾ Çuv. *yus*. Seyrek olarak, bu ses kelime başında Çuvaşçada *ş*'ye çevrilmiştir: Türkçe *sarı* ∾ Çuv. $şu\imath^{ə}$; Türkçe *sinek* ∾ Çuv. $ş^{ə}na$; Türkçe *su* ∾ Çuv. *şıv*; Türkçe *süpürge* ∾ Çuv. $ş^{ə}$-$B^{ə}r$; Türkçe *sivri* ∾ Çuv. $ş^{ə}ver$; Türkçe *sinir* ∾ Çuv. $ş^{ə}$-$n^{ə}r$; Türkçe *siy-* (= işemek) ∾ Çuv. $ş^{ə}r$-; Türkçe *saz* ∾ Çuv. *şur* (= bataklık).

Yukarıda belirtildiği gibi, normal olarak kelime başında göze çarpan *s* > *ş* değişmesine kelime sonunda da rastlanabilir: Türkçe *porsuk* (< *borsuk*) ∾ Çuv. $pu\imath^{ə}ş$.

Ortak Türkçe *b* konsonu bugünkü Çuvaşçada *p*'ye çevrilmiştir. Örnekler: Türkçe *buz* ∾ Çuv. $p^{ə}r$; Türkçe *buzağı* ∾ Çuv. $p^{ə}ru$; Türkçe *beş* ∾ Çuv. $pill^{ə}k$; Türkçe *boğaz* ∾ Çuv. *pır*; Türkçe *barmak* (= parmak) ∾ Çuv. *puŕne*. Ancak, *b* > *p* değişmesinin Çuvaşçada yeni olduğu açıktır. Çuvaşçada *b* sesinin yerine arasıra *m* sesi geçmiştir: Türkçe *boyun* ∾ Çuv. $m^{ə}y$.

Kelime içinde ve kelime sonunda bu ses *v*'ye çevrilmiştir: Türkçe *avuç* (< *abuç*) ∾ Çuv. $\imath v^{ə}ś$; Türkçe *su* (< *sub*) ∾ Çuv. *şıv*; Türkçe *ev* (< *eb*) ∾ Çuv. **av* (Çuv. *avlan-* ∾ *evlen-*).

Buna karşılık, Türkçe *p* sesi Çuvaşçada normal durumlarda hiçbir değişikliğe uğramamıştır: Türkçe *ip* (< *yip*) ∾ Çuv. *śip*; Türkçe *tüp* (= dip) ∾ Çuv. $t^{ə}p$.

Türkçede vokalle başlıyan birçok kelimelerde Çuvaşçada bir *v-* ya da *y-* protezi türemiştir: Türkçe *öküz* ∾ Çuv. $v^{ə}G^{ə}r$ (ve $m^{ə}G^{ə}r$); Türkçe *uzun* ∾ Çuv. $v^{ə}\imath^{ə}m$; Türkçe *orta* ∾ Çuv. $\imath^{ə}Da$; Türkçe *orman* ∾ Çuv. $v^{ə}rman$; Türkçe *uç-* ∾ Çuv. $v^{ə}ś$-; Türkçe *otuz* ∾ Çuv. $v^{ə}D^{ə}r$; Türkçe *iz* ∾ Çuv. $y^{ə}r$; Türkçe *enek* ∾ Çuv. *yanaχ* (= çene); Türkçe *üzengi* ∾ Çuv. $y^{ə}rana$; Türkçe *ağır* ∾ Çuv. $y^{ə}v^{ə}r$; Türkçe *ak-* ∾ Çuv. *yuχ-* Türkçe *as* ∾ Çuv. *yus*; Türkçe *it* (< *ıt*) ∾ Çuv. $y^{ə}D^{ə}$, $y\imath D^{ə}$.

Bu protezlerden bir kısmı her halde yenidir. Ancak, bu protezler arasında eski çağlara çıkan sesler de vardır. Örnek olarak, Çuv. $ś^{ə}var$ (∾ Türkçe *ağız*) kelimesindeki *ś*'nin eski bir *y*'den geldiği söylenebilir: Çuv. $*y^{ə}var > ś^{ə}$-var (Çuvaşçada Türkçe *y*'lerin *ś*'ye çevrildiği yukarıda belirtilmişti). Bunun gibi, Çuv. $ś^{ə}n^{ə}χ$ (∾ Türkçe *un*) kelimesindeki *ś-* de eskidir: Çuv. $*y^{ə}n^{ə}χ > ś^{ə}n^{ə}χ$ (bu kelimenin sonundaki *χ* Çuvaşçada sık sık kullanılan bir küçültme ekidir. Çuv. $χ^{ə}l^{ə}χ$ [∾ *kıl*] kelimesinde olduğu gibi).

Yukarıda *q* (kalın *k*) sesinden bahsedilirken, bu sesin Çuvaşçada *kan* (> *yun*), *kar* (> *yur*) gibi birtakım kelimelerde *y*'ye çevrildiği belirtilmişti. Yalnız *kanat* (> Çuv. *śunat*) kelimesinde *y* yerine *ś* kullanıldığı da söylenmişti. Anlaşılan $ś^{ə}var$ (< $*y^{ə}var$) ve $ś^{ə}n^{ə}χ$ (< $*y^{ə}n^{ə}χ$) kelimeleri gibi, *śunat* kelimesi de ikincil bir şekildir: Türkçe *kanat* > Çuv. **yunat* > *śunat*.

Morfoloji: Bütün Türk dillerinde olduğu gibi, Çuvaşçada da isimlerde cinslik (erkeklik dişilik) farkı gözetilmez. Çoğul eki olarak *-sam* ∾ *-sem* (çok seyrek olarak $-sam^{ə}r$ $-sem^{ə}r$ ∾ *-semer*) ekleri kullanılır. Bütün Türk dillerinden farklı olarak, bu ekler, iyelik eklerinden sonra gelir.

İsim çekiminde sekiz hal (casus) vardır: Nominatif, genetif, datif, akkusatif, instrumental, lokatif, ablatif ve ekuatif.

Nominatif halinin özel bir eki yoktur. Genitif eki *-ᵊn*, *-nᵊn*, *-n*, akkusatif eki *-a*, *-ya* (∾ *-ye*), *-na* ∾ *-ne*, datif eki *-a*, lokatif eki (vokallerden ve *r*, *l*, *n* seslerinden başka, bütün konsonlardan sonra) *-ra* ∾ *-re*, (*r*, *l*, *n* seslerinden sonra) *-ta* ∾ *-te*, ablatif eki *-ran* ∾ *-ren*, *-tan* ∾ *-ten* dir. Türkçede instrumental eki olarak kullanılan *-ın* ∾ *-in* Çuvaşçada da kalmıştır: *χᵊlᵊn* (= kışın). Ekuatif eki *-śa* (< *-ça) dır. Sıfatlarda üstünlük (comparatif relatif) derecesi, *-raχ* ∾ *-reχ* (∾ Türkçe *-rak* ∾ *-rek*) ekiyle yapılır; *-n*, *-l* seslerinden sonra bu ek daha çok *-taraχ* ∾ *-tereχ* şeklini alır; arasıra *-r* sesinden sonra da bu şekil kullanılır. Üstünlük derecesinin belirtilmesinde sentaktik yollardan da faydalanılır (*yıvartan yıvar* [= ağırdan ağır]). Üstünlük ve özellikle en üstünlük (superlatif relatif) derecesinde *mala* (= daha, çok), *ıtla* (= çok, pek); *pit*, *piDᵊ* (= pek, çok), *çi* (= en) kelimeleri kullanılır: *mala ilemlᵊ* (= daha güzel), *ıtla avan* (= daha iyi, çok iyi), *ıtla nummay* (= aşırı olarak), *pit pıZᵊk* (= pek büyük), *çi pıZᵊk* (= en büyük). Bu kelimeler yanında, aşırılık (superlatif absolu) derecesi *samay* (< Rusça *samıy*) kelimesiyle yapılır: *samay çiBer* (= en iyi, en güzel). Bunlardan başka, tekrarlanma (*şurᵊ şurᵊ* [= apak], *sarᵊ sarᵊ* [= büsbütün sarı]) yoliyle de sıfatlar pekiştirilir. Son olarak, bütün Türk dillerinde olduğu gibi, sıfatların pekiştirilmesinde türlü ikizlemelerden de yararlanılır: *χup - χura* = kap - kara; *χᵊp - χᵊrl* = kıpkızıl; *şap - şurᵊ* = ap - ak; *çᵊlt şurᵊ* = ap - ak, büsbütün ak; *sap - sarᵊ* = sap - sarı; *şap - şamrᵊk* = pek genç; *çip - çiBer* = pek iyi; *kᵊn - kᵊvak*, *kᵊm - kᵊvak* = göm - gök; *çᵊp-tulli* = dop - dolu; *tᵊp - tulli* = dop - dolu; *śappa - śaramas* = çır - çıplak, çırıl - çıplak, çırıl - çıpıldak v. b.

Kişi zamirleri: *eBᵊ* = ben, gen. *man* (*ᵊn*), akk. - dat. *mana*, lok. *manra*, abl. *manran*;; *eZᵊ* = sen, gen. *san*(*ᵊn*), akk. - dat. *sana*, lok. *sanra*, abl. *sanran*; *vᵊl* = o, gen. *un*-(*ᵊn*), akk. - dat. *ᵊna*, *una*, lok. *unra*, *unta*, abl. *unran*, *untan*; *eBir* = biz, gen. *pirᵊn*, akk. - dat. *pire*, lok. *pirte*, abl. *pirten*, *pirᵊnten*, *pinten*; *eZir* = siz, gen. *sirᵊn*, akk. - dat. *sire*, lok. *sirte*, abl. *sirten*, *sirᵊnten*, *sinten*; *vᵊZem*, = onlar, gen. *vᵊZᵊn* (*ᵊn*), akk. - dat. *vᵊZene*, lok. *vᵊZençe*, abl. *vᵊZençen*.

Çuvaşçada öze dönüşlü (réfléchi) zamir de Türkçeden farklıdır: *χam* = kendim, *χu* = kendin, *χᵊy* kendi (si), *χamᵊr* = kendimiz, *χᵊvᵊr* = kendiniz, *χᵊyZem* = kendileri.

İşaret zamirleri: *ku* = bu, çoğulu: *kᵊZem* = bunlar; *śaGᵊ*, *śak* = bu, şu; *śavᵊ*, *śav* = şu. Soru zamirleri: *kam* = kim. *mᵊn* = ne v. b.

Sayı adları (1 den 100 e kadar): *pᵊrre*, *pᵊr*; *ikkᵊ*, *ikᵊ*; *viśśᵊ*, *viśᵊ*, *viś*; *tᵊvattᵊ*, *tᵊvaDᵊ*, *tᵊvat*; *pillᵊk*, *pilek*; *ulttᵊ*, *ultᵊ*, *ult*; *śiççᵊ*, *śiçe*, *śiç*; *sakkᵊr*, *saGᵊr*; *tᵊχχᵊr*, *tᵊχᵊr*; *vunnᵊ*, *vun*; *śirᵊm* (= 20); *vᵊDᵊr* (= 30); *χᵊrᵊχ* (= 40); *allᵊ* (= 50); *utmᵊl* (= 60); *śitmᵊl* (= 70); *saGᵊr vunnᵊ*, *saGᵊr vun* (= 80); *tᵊχᵊr vunnᵊ*, *tᵊχᵊr vun* (= 90); *śᵊr* (= 100). Üleştirme sayıları, Türkçede olduğu gibi, *-ar*, *-er* (∾ *-şar*, *-şer*) ekiyle yapılır: *pᵊrer* (= birer), *ikkᵊşer* (= ikişer), *viśşer* (= üçer), *tᵊvatşar* (= dörder), *pilᵊkşer* (= beşer) gibi. Üleştirme sayılarında kullanılan bu eklerin Tatarcadan alındığı açıktır. Ancak, *-şar* ∾ *-şer* eki Çuvaşçada Ortak Türkçeden daha yaygındır (Çuv. *pinşer* [= biner] v. b.).

Fiil çekimi: Şimdiki zaman: *yulatᵊp*, *yulatᵊn*, *yulat'* (*yulat*), *yulatpᵊr*, *yulatᵊr*, *yulaśśᵊ* = kalıyorum, kalıyorsun, kalıyor, kalıyoruz, kalıyorsunuz, kalıyorlar; *pamastᵊp*, *pamastᵊn*, *pamast'* (*pamas*), *pamastpᵊr*; *pamastᵊr*, *pamaśśᵊ* = vermiyorum, vermiyosun, vermiyor, vermiyoruz, vermiyorsunuz, vermiyorlar. Geçmiş zaman ekleri: *-rᵊm* ∾ *-tᵊm*, *-rᵊn* ∾ *-tᵊn*, *-rᵊ* ∾ *çᵊ*; *-rᵊmᵊr* ∾ *-tᵊmᵊr*, *-rᵊr* ∾ *-tᵊr*, *-rᵊś* ∾ *-çᵊś*; *n*, *l*, *r* seslerinden sonra *t*'li şekiller (*-tᵊm*, *-tᵊn*, *-tᵊmᵊr*, *-tᵊr*) kullanılır. Bu şekillerdeki *t*'lerden önce gelen *r*'ler düşer: *patᵊm* (< *par-* = ver-) = verdim. Olumsuz şekiller normaldir: *pamarᵊ* = vermedi. Gelecek zaman: *śırap*, *śırᵊn*, *śırᵊ*, *śırᵊpᵊr*, *śııᵊr*, *śırᵊś* = yazacağım, yazacaksın, yazacak, yazacağız, yazacaksınız, yazacaklar, *kalᵊp*, *kalᵊn*, *kalᵊ*, *kalᵊpᵊr*, *kalᵊr*, *kalᵊś* = söyliyeceğim, söyliyeceksin, söyliyecek, söyliyeceğiz, söyliyeceksiniz, söyliyecekler, *kilmᵊp*, *kilmᵊn*, *kilmᵊ*, *kilmᵊpᵊr*, *kilmᵊr*, *kilmᵊś* = gelmiyeceğim, gelmiyeceksin, gelmiyecek, gelmiyeceğiz, gelmiyeceksiniz, gelmiyecekler.

Kelime hazinesi: Ç. T. nin kelime hazinesinde birkaç tabaka göze çarpar. En eski tabaka olarak Türk dilleriyle ortak olan kelimeler göz önünde tutulabilir. Örnekler Çuv. *alᵊk* (= kapı) ∾ Türkçe *eşik*; Çuv. *aDᵊ* (= çizme) ∾ Türkçe *edik*; Çuv. *yᵊr* (= iz) ∾ Türkçe *iz*; Çuv. *yul-* (= kalmak) ∾ Türkçe *kal-*; Çuv. *yun* (= kan) ∾ Türkçe *kan*; Çuv. *χᵊl* (= kış) ∾ Türkçe *kış*; Çuv. *χᵊr* (= kız) ∾ Türkçe *kız*; Çuv. *χur* (= kaz) ∾ Türkçe *kaz*; Çuv. *χuran* (= kazan) ∾ Türkçe *kazan*; Çuv. *kᵊmᵊl* (= gümüş) ∾ Türkçe *gümüş*; Çuv. *kᵊr* (= güz) ∾ Türkçe *güz*; Çuv. *kᵊvak* (= gök, mavi) ∾ Türkçe *gök*; Çuv. *kᵊvaBa* (= göbek) ∾ Türkçe *göbek*; Çuv. *kᵊvar* (= kor, köz) ∾ Türkçe *köz*; Çuv. *śᵊvar* (= ağız) ∾ Türkçe *ağız*; Çuv. *śunat* (= kanat) ∾ Türkçe *kanat*; Çuv. *tᵊχᵊr* (= dokuz) ∾ Türkçe *dokuz*; Çuv. *tᵊvar* (= tuz) ∾ Türkçe *tuz*; Çuv. *tᵊvᵊr* (= tıkız) ∾ Türkçe *tıkız* v. b.

Çuvaş kelime hazinesinde büyük bir yer tutan bu kelimeler yanında, Çuvaşçada Tatarca, Rusça, Çeremisçe gibi komşu dillerden gelen birtakım kelimeler de vardır. Birkaç örnek: Çuv. *kuyan* (= tavşan) < Tat. *kuyan*, Alt. *koyon*, Şor., Sag. *kozan*; Çuv. *kuy* (= koyun) < Tat. *kuy*; Çuv. *kuBᵊs* (= kopuz) < Tat. *kubız*; Çuv. *yasᵊmık* (= mercimek) < Tat. *yasmık*; Çuv. *yulDaş* (= yoldaş) < Tat. *yuldaş*; Çuv. *çᵊlt* (= çok, pek) < Tat. *çalt*; Çuv. *çᵊlaχ* (= çolak) < Tat. *çulak*; Çuv. *tinᵊs* (= deniz) < Tat. *diŋᵊz*, *diŋgᵊz*; Çuv. *çaDᵊr* (= çadır) < Tat. *çatır* v. b.

Ç. T. nde kullanılan Çeremisçe kelimeler de büyük bir yer tutar. Örnekler: Çuv. *vᵊy* (= güç, kuvvet) < Çer. *βiy*; Çuv. *vuDᵊş* (= koruyucu ruh, peri) < Çer. *βòδᵊş*; Çuv. *unGᵊ* (= halka) < Çer. *oŋgo*; Çuv. *turBas* (= yonga) < Çer. *tarβaş*; Çuv. *şᵊp* (= durgun. sessiz, sakin) < Çer. *şᵊp*; Çuv. *pürt* (= ev, oda) < Çer. *pört* (= oda), Fince *pirtti*; Çuv. *şᵊy* (= yaş halkası [ağaçlarda]) < Çer. *şᵊy*; Çuv. *pᵊlDᵊr* (= giriş, antre) < Çer. *pulδᵊr* (= giriş, avlu); Çuv. *teŋGel* (= sıra, iskemle) < Çer. *teŋgel*; Çuv. *taBᵊ* (= kapı mandalı) < Çer. *taβe*; Çuv. *şit* (= karış) < Çer. *şit*; Çuv. *yaχtᵊ* (= sarı çam, Pinus silvestris) < Çer. *yaktᵊ*.

Bütün Türk dillerinde olduğu gibi, Çuvaşçada birtakım Moğolca kelimeler de vardır. Ancak, bu kelimelere dayanılarak Çuvaşça ile Moğolca arasında bir yakınlık bulunduğu ileri sürülemez. İşte birkaç örnek: Çuv. *tᵊχlan* (= kurşun) < Moğ. *toğulğan*; Çuv. *śül'evᵊś* (= vaşak) < Moğ. *silegüsün*, *silügüsün*; Çuv. *sulaχay* (= sol, solak) < Moğ. *solağay*, *soluğay*; Çuv. *uram*, *ᵊram* (= sokak) < Moğ. *uram*; Çuv. *nᵊχta* (= gem) < Moğ. *noğta* v. b.

Çuvaşçada kökü bilinmiyen birtakım kelimeler de vardır. Çuv. *kil* (= ev), Çuv. *sısna* (domuz), Çuv. *sulᵊ* (= bilezik), Çuv. *mᵊyᵊr* (= fındık), Çuv. *śılᵊχ* (= günah) kelimeleri gibi. Çuv. *sısna* kelimesinin Macarcaya geçtiğini

biliyoruz (Mac. *disznó*). Ancak Türkler arasında buna benzer bir kelime tesbit edilmemiştir. Çuv. $m^{ə}y^{ə}r$ kelimesi de Macarca *mogyoró* (= fındık) kelimesiyle birleştirilebilirse de, Türk dillerinde buna benzer bir kelime kullanılmadığına göre, $m^{ə}y^{ə}r$'ın kök bakımından Türkçe olmadığı anlaşılıyor.

Çuvaş Türkçesi ve komşu diller: Volga çevresinde yaşıyan uluslar arasında kültür bakımından özel bir yer tutan Çuvaşlar, çok eski çağlardan beri komşu uluslarla temasa geçmişlerdir. Bu temaslar sonunda Ç. T. nden komşu dillere birçok kelimeler geçmiştir. Elimizdeki verilerden anlaşıldığına göre, Ç. T. nin komşu dillere etkisi birçok alanlarda göze çarpar. Özellikle evcil hayvanlar, tarım, bağcılık, koyunculuk, ev eşyası, aletler, küçük sanatlar, alım satım, giyim kuşam, sosyal kuruluşlar ve yaziyle ilgili birtakım kelimelerin Çuvaşçadan komşu dillere geçtiğini biliyoruz.

Ç. T. nin komşu dillere etkisi çok eski çağlara çıkar. Bu bakımdan ilk olarak eski Çuvaşçadan Macarcaya geçmiş olan kelimeler sayılabilir. Türlü çağlarda Türk dillerinden Macarcaya pek çok kelime geçtiğini biliyoruz. Bu kelimelerin birçoğunda Ç. T. nin özellikleri tesbit edilemez. Macarca *ács* (= marangoz) < Türkçe *ağaççı*, Mac. *alma* < Türkçe *alma* (*elma*), Mac. *árok* < Türkçe *ark* (*arık*), Mac. *árpa* < Türkçe *arpa*, Mac. *kender* < Türkçe *kendir*, Mac. *teve* < Türkçe *teve* (*deve*) kelimelerinde olduğu gibi. Bunlara karşılık, Macarcada kullanılan Türkçe kelimeler arasında Çavaş damgası taşıyan pek çok kelime vardır. Bu kelimelerin Ç. T. nden alındığını ilk olarak 1871 de J. Budenz (b. bk.) tesbit etmiştir («Nyelvtudományi Közlemények», XI, 133). Sonradan Z. Gombocz, Macarcaya eski Çuvaşçadan geçmiş olan kelimeleri toplayıp işlemiştir (1912). İşte birkaç örnek: Mac. *borjú* < Çuv. $P^{ə}ru$ (= buzağı); Mac. *ökör* < Çuv. $v^{ə}g^{ə}r$ (= öküz); Mac. *eke* (= pulluk) < Çuv. *aGa* (< Türkçe *ek-*); Mac. *gyümölcs* < Çuv. $ṡim^{ə}ṡ$ (= yemiş); Mac. *iker* < Çuv. $y^{ə}g^{ə}r$ (= ikiz); Mac. *ír* < Çuv. *ṡır-* (= yazmak); Mac. *komló* < Çuv. $\chi^{ə}mla$ (= şerbetçi otu); Mac. *or* < Çuv. $v^{ə}r^{ə}$ (= uğru); Mac. *ör* < Çuv. $av^{ə}r$- (= övütmek); Mac. *sár* < Çuv. $ṣur^{ə}$ (= ak); Mac. *serke* < Çuv. $ṣ^{ə}rGa$ (= sirke, yavşak); Mac. *sár* < Çuv. *ṣur* (= bataklık); Mac. *sarló* < Çuv. *ṡurla* (= orak); Mac. *szél* < Çuv. *ṡil* (= yel); Mac. *szűcs* (= kürkçü) < Çuv. $ṡ^{ə}v^{ə}ṡ$ (= terzi); Mac. *gyűrű* < Çuv. $ṡ^{ə}r^{ə}$ (= yüzük); Mac. *szür* < Çuv. $ṣ^{ə}r$- (= süzmek); Mac, *tinó* < Çuv. *tına* (= dana); Mac. *tükör* < Çuv. $t^{ə}G^{ə}r$ (= ayna); Mac. *ünő* < Çuv. ^{ə}ne (= inek); Mac. *disznó* < Çuv. *sısna* (= domuz) v. b.

Macarcada olduğu gibi, Çeremisçede de Çuvaşça kelimeler büyük bir yer tutar. Bu kelimeler M. Räsänen tarafından işlenip yayınlanmıştır (1920, 1923). Birkaç örnek: Çeremisçe *olma* < Çuv. *ulma*, *olma* (= elma); Çer. *or* < Çuv. $ur^{ə}$ (= ayık); Çer. *ṡoγa* < Çuv. *ṡuxa* (= yaka); Çer. $y^{ə}G^{ə}r$ < Çuv. $y^{ə}G^{ə}r$ (= ikiz); Çer. *taγa* < Çuv. *taGa* (= teke); Çer. *taγna* < Çuv. *taGana* (= tekne); Çer. $suk^{ə}r$ < Çuv. $ṡ^{ə}g^{ə}r$ (= ekmek); Çer. *yot* < Çuv. *yut* (= yabancı); Çer. $kay^{ə}k$ (= kuş) < Çuv. $kay^{ə}k$ (= av kuşu); Çer. *aγa* < Çuv. *aGa* (= pulluk), Çer. *βola*, *βol* < Çuv. *valak* (= oluk); Çer. $\chi^{ə}la$ < Çuv. $\chi^{ə}la$ (= kula); Çer. *βir* < Çuv. *vir* (= darı); Çer. *oyar* < Çuv. *uyar* (= ayaz); Çer. *okṡa* < Çuv. *ukṡa* (= akça, para); Çer. *umla* < Çuv. $\chi^{ə}mla$ (= şerbetçi otu); Çer. *yuñ* < Çuv. *yün* (= ucuz) v. b.

Bundan başka, Votyakça ve Züryence gibi dillerde de pek çok Çuvaşça kelime kullanılır. Bu kelimeler üzerinde Y. Wichmann durmuştur (1903). Örnekler: Votyakça *aγsır* < Çuv. $anZ^{ə}r$ (= ensiz, dar); Vot. *arlan* < Çuv. *arlan* (= köstebek); Vot. *arña* < Çuv. *erne* (= hafta); Vot. *bultır* < Çuv. $pulD^{ə}r$ (= baldız); Vot. *eñer*, *eγer* < Çuv. $y^{ə}ner$ (= eyer); Vot. *ken* < Çuv. *kin* (= gelin); Züryence *karta* < Çuv. *karDa* (= ağıl, ahır); Vot. *ulmo*, Zür. *ulmo* < Çuv. *ulma* (= elma); Vot. *urobo* < Çuv. *uraBa* (= araba); Vot. *ukṡo* < Çuv. *ukṡa* (= akça, para); Vot. *ṡurlo*, Zür. *ṣarla* < Çuv. *ṡurla* (= orak); Vot. *kuromo* < Çuv. *χurama* (= kara ağaç); Vot. *kuṣman*, Zür. *kuṣman* < Çuv. $k^{ə}ṣman$ (= turp); Vot. *kuno* < Çuv. $\chi^{ə}na$ (= konuk); Vot. *kun* < Çuv. *χun* (= han, prens) v. b.

Çuvaş dili üzerindeki çalışmalar eski bir tarihe çıkar. XVIII. yüzyılın ilk yarısında harb esiri olarak bir süre Rusyada kalan Johann Philipp von Strahlenberg (1676-1747), *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm, 1730) adlı büyük eserinde, Avrupa ve Asya Rusyasında konuşulan diller arasında Çuvaşça üzerinde de durmuş ve 30 Çuvaşça kelime tesbit etmiştir. Ondan sonra Çuvaşça üzerinde birçok bilginler çalışmıştır. N. İ. Zolotnitskiy, N. İ. Aşmarin gibi Rus bilginleri ve V. G. Egorov, S. P. Gorskiy gibi Çuvaş bilginleri bu alanda sözlükler, gramerler yazmışlar, dil ve folklor araştırmaları yayınlamışlardır.

Çuvaş dilinin Türk dilleri arasındaki yeri kesin olarak anlaşıldıktan sonra Avrupalı Türkologlar da Çuvaşça üzerinde çalışmışlardır. Bu alanda daha çok Macar ve Fin Türkologlarının çalışmaları anılmaya değer. Macar bilginlerinden Antal Reguly (1819-1858), József Budenz (1836-1892), Bernát Munkácsi (1860-1937), Zoltán Gombocz (1877-1935), Gyula Németh (doğ. 1890) bu alanda çalışmışlardır. Fin bilginleri arasında da Y. Wichmann (1868-1932), H. Paasonen (1865-1919), G. J. Ramstedt (1873-1950), M. Räsänen (doğ. 1893) Çuvaş dili üzerinde durmuştur. Danimarkalı Türkolog Vilhelm Grønbech (1873-1948) ile oğlu Kaare Grønbech (1901-1957) de bu bilginler arasında anılabilir. Son yıllarda Alman Türkoloğu Johannes Benzing (doğ. 1913) de Çuvaşlarla uğraşmaktadır. Ukraynalı Omeljan Pritsak (doğ. 1920) da Çuvaş diliyle ilgili problemler üzerinde durmaktadır.

Gramerler, sözlükler, araştırmalar: N. İ. Aşmarin: *Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskogo yazıka* [Kazan, 1898], *Bolgarı i çuvaşi* [Kazan, 1902], *Opıt izsledovaniya çuvaşskogo sintaksisa* [I. bölüm, Kazan, 1903; II. bölüm, Simbirsk, 1923], *Slovar' çuvaşskogo yazıka* [I-XVII. fasikül, Kazan - Çeboksarı, 1928-1950]; N. A. Baskakov: *Tyurkskie yazıki* [Moskva, 1960]; Ö. Beke: *Zu den tschuwassischen Lehnwörtern der tscheremissischen Sprachen* [Mémoires de la Société Finno-Ougrienne'de, LVII, 1933, 42-50], *Zur Lautgeschichte der tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* [Finnisch-ugrische Forschungen'da, XXIII, 1935, 66-84]; J. Benzing: *Tschuwaschische Forschungen* [Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft'ta, 94. cilt 2, 3, 1940; 95. cilt 1, 1941], *Deutsch-tschuwaschisches Wörterverzeichnis nebst kurzem tschuwaschischem Sprachführer* [Berlin, 1943], *Kleine Einführung in die tschuwaschische Sprache* [Berlin, 1943], *Die angeblichen bolgar türkischen Lehnwörter im Ungarischen* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft'ta, IIC) [1944], *Biler şehrinin fethi* (Çuvaş halk destanı) [Türk Dili Belleten III, 8-9, 1947, 126-136], *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und*

der Turkologie [Wiesbaden, 1953], *Das Tschuwaschische* [Philogiae Turciae Fundamenta'da, 1959, 695 - 751]; A. J. Burghardt: *Tschuwassische Ortsnamen* [Wiesbaden, 1957]; N. K. Dmitriev: *Russko - çuvaşskiy slovar* [Moskova, 1951]; V. G. Egorov: *Vvedenie v izuçenie çuvaşskogo yazıka* [Moskva, 1930], *Çuvaşsko-russkiy slovar'* [Çeboksarı, 1935], *Pervaya peçatnaya grammatika çuvaşskogo yazıka 1769 g.* [Tyurkologiçeskiy sbornik I. Moskva - Leningrad, 1951], *Sovremennıy çuvaşskiy literaturnıy yazık v sravnitel'no - istoriçeskom osveşçenii* [Ç. 1. Çeboksarı, 1954]; Z. Gombocz *Csuvas szójegyzék*[Nyelvtudományi Közlemények'te, XXXVI], *Die bulgarisch - türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* [Mémoires de la Société Finno-Ougrienne'de, XXX, 1912], *Das tschuwassische Präsens - Futurum* [Kőrösi Csoma - Archivum'da, I, 262 - 266]; V. Grønbech: *Forstudier til tyrkisk lydhistorie* [København, 1902, Almanca özeti: Keleti Szemle'de, IV, 1903, 114 - 125]; P. Jyrkänkallio: *Übersicht über die türkischen Völker unserer Zeit* [Studia Orientalia'da, XIV, 1950, 31 s.]; A. S. Kanyukova: *Nekotorie foneticeskie i leksiçeskie osobennosti çuvaşskiḫ dialektov* [Voprosı dialektologii tyurkskiḫ yazıkov. II. Bakû, 1960]; E. Karahka: *Zur Frage nach ursprunglichen Vokallängen im Tschuwassischen* [Studia Orientalia'da, XIV, 1950, 11 s.]; J. Klapproth: *Comparaison de la langue des Tschuvaches avec les Idiomes turks* [Journal Asiatique'te, 1828]; John R. Krueger: *Chuvash Manual.* 1961; R. Lach ve K. Grønbech: *Gesänge russischer Kriegsgefangener* [Wien, 1940]; L. Ligeti: *A török hosszú magánhangzók* [Magyar Nyelv'de, XXXIV, 1938, 65 - 76], *Les voyelles longues en turc* [Journal Asiatique'te, 230, 1938, 177 - 204]; W. K. Matthews: *Langueges of the USSR* [Cambridge, 1951]; T. M. Matveev: *Grammatika çuvaşskogo yazıka* [Simbirsk, 1919], *Kratkiy obzor çuvaşskiḫ dialektov* [Yafetiçeskiy sbornik'te, VI, 1930]; Gy. Mészáros: *A csuvas ősvallás emlékei* [Budapest, 1911], *Csuvas népköltési gyüjtemény* [Budapest, 1912]; B. Munkácsi: *Csuvas nyelvészeti jegyzetek* [Nyelvtudományi Közlemények'te, XXI]; H. Paasonen: *Csuvas szójegyzék* [Budapest, 1908, Türkçe çev. 1950], *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* [Mémoires de la Société Finno - Ougrienne'de, XCIV, 1949];Margarete K. Palló: *Hungaro - Tschuwaschica* [Ural - Altaische Jahrbücher XXXI, 1959, 239 - 258], *Zur Frage der tschuwaschischen v- Prothese* [Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae'de, XII, 1961]; H. Pedersen: *Türkische Lautgesetze* [Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft'ta, LVII, 1903]; N. Poppe: *Tschuwassische Lautgesetze* [Asia Major'da, I. 1924]; *Türkisch - tschuwassische vergleichende Studien* [Islamica'da, I, 1924], *Çuvaşskiy yazık i ego etnoşenie k mongol'skomu i tyurkskim yazıkam* [İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk 1924, 1925], *Bemerkungen über die Deklination im Tschuwassischen* [Islamica'da, I. 1925], *O rodstvennıḫ otnoşeniyaḫ çuvaşskogo i tyurko - tatarskiḫ yazıkov* [Çeboksarı, 1925], *Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen* [Kőrösi Csoma - Archivum'da, II, 1926], *Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen* [Ungarische Jahrbücher'de, VII, 1927, 151-167], *Çuvaşı i iḫ sosedi* [Çeboksarı, 1927]; O. Pritsak: *Tschuwaschische Pluralsuffixe* [Festschrift für Nikolaus Poppe. Wiesbaden, 1957, 137 - 155], *Bolgaro - Tschuwaschica* [Ural-Altaische Jahrbücher XXXI, 1959, 274 - 314]; W. Radloff: *Phonetik der nördlichen Türksprachen* [Leipzig, 1882 - 1883]; G. J. Ramstedt: *Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen* [Journal de la Société Finno - Ougrienne'de, XXXVIII, 1922]; M. Räsänen: *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* [Mémoires de la Société Finno - Ougrienne'de XLVIII, 1920], *Türkische Lehnwörter in den permischen Sprachen und im Tscheremissischen* [Finnisch - ugrische Forschungen'da, XXIII, 1935], *Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter im Ungarischen* [Finnisch - ugrische Forschungen'da, XXIV, 1937], *Der Wolga - bolgarische Einfluss im Westen im Lichte der Wortgeschichte* [Finnisch - ugrische Forschungen'da, XXIX, 1946], *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* [Helsinki, 1949]; W. Schott: *De lingua Tschuwaschorum* [Berolini, 1841]; M. Ya. Sirotkin: *Çuvaşsko - russkiy slovar'* [Moskva, 1961]; R. O. Şor: *O çuvaşskom konsonantizme* [İzvestiya Vostoçnogo Fakultete Azerbaydjanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, vıp. 4, 1929]; H. Vámbéry: *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen geschildert* [Leipzig, 1885]; Y. Wichmann: *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen* [Mémoires de la Société Finno - Ougrienn'de, XXI, 1903]; N. İ. Zolotnitskiy: *Kornevoy çuvaşsko-russkiy slovar'* [Kazan, 1875], *İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskiḫ yazıkov.* I. *Fonetika* [Moskva, 1955]; II. *Morfologiya* [Moskva, 1956].

ÇUVAŞLAR, Avrupada, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya Respublika) ne bağlı Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Çuvaşskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika) nde yaşıyan bir Türk ulusu. Tatar ve Başkurt Cumhuriyetleriyle Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Ul'yanov, Kuybışev ve S aratov bölümlerinde veSibiryada da birtakım Çuvaş yerleşmeleri vardır. Ç. ın sayısı toplu olarak aş. yu. 1 470 000 dir.

ÇUVAŞ Tipi (Kadın)

Ç. kendilerine *Çıvaş* (*Ç̌vaş*) adını verirler. Bu adın Tatarca *cıvaş*(= Türkçe *yavaş*)kelimesinden geldiği anlaşılıyor. Tatarcada bu kelime «sessiz, alçak gönüllü, barışsever» anlamlarında kullanılır. Gerçekten, Ç. ın sessiz, alçak gönüllü ve barışsever kimseler olduğunu biliyoruz. Çeremisler (b. bk.) Çuvaş adiyle Tatarları kastederler.

Türk tarihi ve etnolojisi alanında çalışan bilginler arasında Ç. ın, *Suvar* ya da *Suvaz* adlı Türklerin torunu olduğunu ileri sürenler de vardır. Onlara göre, *Suvaz* adı *Şuvaz* gibi birtakım fonetik değişmeler sonunda Çuvaş şeklini almıştır.

Çuvaş adı ilk olarak Rus kaynaklarında XVI. yüzyılın birinci yarısında tesbit edilmiştir (1521).

Ç. Orta Volga bölgesinde oturan ulusların en eskisi sayılır. Bu ulusun, bugünkü yurtlarında yaşıyan Bulgarlarla, yerli etnik toplulukların karışması sonunda meydana geldiği anlaşılıyor. Ç. ın oluşması ana çizgileriyle XV. yüzyılda sona ermiştir.

Eski kaynaklarda Ç. a ait bilgilere rastlanmamaktadır. Bu sebeple, Çuvaş ulusunun kökeni problemi, eskiden beri

ÇUVAŞ KIZLARI

birçok tartışmalara yol açmıştır. Eski dilci ve tarihçiler Ç. ın ana yurdunu Asyada aramışlardır. Kaynaklarda hiçbir kayda rastlamıyan eski bilginler, Ç. ın Volga çevresine Kazakistan topraklarından göç ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak Çuvaş dilinin tanıklığı sayesinde, bu iddiaların sağlam bir köke dayanmadığı anlaşılmış, Ç. ın eski Bulgarlarla birleştirilebileceği tesbit edilmiştir. XIX. yüzyılın ortasında Tatar bilginleri tarafından ileri sürülen bu fikir, 1860 ta Rus misyonerlerinden İl'minskiy (b. bk.) tarafından da kabul edilmiştir. Çuvaş - Bulgar birleştirmesi üzerinde Rus türkoloğu N. İ. Aşmarin (b. bk.) de durmuştur. Çuvaşçanın en seçkin uzmanları arasında yer alan Aşmarin, Volga Bulgarlarına ait bütün dil kalıntılarını Çuvaş dilinin yardımiyle açıklamıştır. Bk. ÇUVAŞ TÜRKÇESİ.

X. yüzyılın başlarında Ç., Volga (İdil) Bulgarlarının yönetimi altında bulunuyorlardı. XIII. yüzyılın ortalarında Moğolların yönetimini kabul etmişlerdir. XV. yüzyılda Kazan Hanlığının, XVI. yüzyılda da Rusların yönetimi altına girmişlerdir.

Ç., Korkunç İvan (1530 - 1584) devrinde Ortodoks Hıristiyanlığını kabule başlamışlardır. Başlangıçta Hıristiyanlık ancak Çuvaş yurdunun kuzey bölgelerinde yayılmış, güney bölgelerine girememiştir. Rus misyonerler Hıristiyanlığın Ç. arasında yayılması için sürekli olarak çalışmışlar, bu yolda baskı yapmaktan bile geri durmamışlardır. Misyonerlerin çalışmaları 1743 ten sonra bir kat daha artmıştır. Ruslar Ç. a Hıristiyanlığı kabul ettirmek üzere *Kutsal Kitab'*ı Çuvaşçaya çevirmeye kalkmışlar, bu alanda çalışan misyonerlere Çuvaşça öğretmek üzere Çuvaş gramerleri de yazmışlardır. Misyonerler için yazılan ilk Çuvaş grameri 1769 da çıkmıştır.

Rus hükümetinin bu çabaları sonunda Ç. Ortodoksluğu resmî din olarak kabul etmişlerse de, baskı altında kabul edilen Hıristiyanlık Ç. arasında yerleşememiştir. Millî gelenek ve göreneklerine büyük bir bağlılık gösteren Ç., eski dinlerini titizlikle savunmuşlar, saklamışlardır. İkinci Dünya Harbinde Almanların eline geçen Çuvaş tutsakları arasında Hıristiyanlıktan uzak kalmış kimseler çoktu. Çuvaş halk edebiyatında Rusların Hıristiyanlığı yaymak üzere yaptıkları baskıdan şikâyet eden birçok ürünler vardır. Bu ürünlerde, Ç. ın Rus misyonerlerine silâhla karşı koymaktan çekinmedikleri, vaftiz edilmekten kurtulmak için ormanlara sığındıkları dokunaklı bir dille belirtilmiştir.

BİR ÇUVAŞ EVİ

Ç. ın arasında tesbit edilen söylentilere göre, Ç. Rus imparatoruna elçi göndererek misyonerlerin baskısına son vermesini istemişlerdir. Bu söylentilere bakılacak olursa, imparator baskının durdurulması için misyonerlere emir vermiştir.

Ç. ın eski gelenek ve görenekleri dikkatle gözden geçirilecek olursa, Ç. ın Tanrı kavramı ile Altay Türklerinin şamanizmi arasında derin farklar olduğu kolaylıkla tesbit edilebilir. Ç. arasında iyi ve kötü ruhlar kültü sönmüş, din adamı olarak şamanların rolü büsbütün azalmıştır. Onların dinî inanışlarında Tanrının birliği fikri ana bir ilke olarak göze çarpar. Bu ilke hiçbir suretle şamanizmin bir kalıntısı sayılmaz. Sboev, Magnitskiy gibi eski Rus bilginleri, Ç. ın dinî inanışlarının şamanizmden başka bir şey olmadığı fikrine kapılmışlar, bu sebeple, onların birçok tanrılara taptıklarını ileri sürmüşlerdir.

Eski şamanizmin Ç. arasında bir tanrılı (monothéiste) bir din haline gelmesi her halde basit bir tesadüf eseri olamaz. Ç. ın dinî terminolojisinde Arapçadan gelen birçok kelime kullanıldığı göz önüne alınacak olursa, onların dinî geleneklerinde derin bir İslâm etkisi bulunduğuna hükmedilebilir. N. İ. Aşmarin (*Bolgarı i çuvaşi.* 199. s.) Çuvaş geleneklerinde büyük bir İslâm etkisi bulunduğunu belirttiği gibi, Ç. ın dinî terminolojisinde kullanılan birçok Arapça ve Farsça kelime de saymıştır.

Ç. ın İslâmlığın etkisi altında kaldıklarını gösteren en kesin kanıt olarak Tanrının birliği kavramı kabul edilebilir. Ç. Tanrıya *turə* (= Türkçe *teŋri*) adını verirler. Onlara göre, *turə* birçok tabiî kuvvet ve varlıklara (su, ateş, rüzgâr, toprak, yıldırım, güneş, ay) hükmeder. Tanrıya arasıra kurban kesmek gerekir. Bu münasebetle, kan dökülmesi çok makbul sayılır. Ancak, Ç. bu kurban âdetini kan dökmeden yerine getirmek kolaylığını bulmuşlardır. Doğum ve ölüm hallerinde kurban olarak yumurta verilir. *Turə*'nın çevresinde yaşıyan koruyucu ruhlara *pirəşti* (< Farsça *ferişte*) adını verirler.

Turə yanında Ç. ın dinî hayatında *yərəχ* adlı bir ruh da önemli bir yer tutar. Bu ruhla ilgili inançlar yer yer büyük farklar gösterir. Çuvaş yurdunun kuzey kesiminde *yərəχ* kültü daha yaygındır. *Yərəχ*'a muhtelif kurbanlar sunan Ç., bu ruhu genel olarak yapıcı bir kuvvet sayarlar ve birçok hastalıkları iyi ettiğine inanırlar. *Yərəχ* kültünün eski çağlara çıktığı anlaşılıyor.

Çuvaş dilinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler arasında *piχamBar* (Farsça) terimi anılabilir. Ç. a göre *piχamBar* yırtıcı hayvanların, kurtların koruyucusudur. Koyunların koruyucusuna ise *χərBan* (= kurban) adını verirler. *Şuyttan* (< Arapça) Ç. arasında kötü bir ruhun adıdır. Ç. *kıyamet*'e inandıkları gibi, *helâl*, *haram*, *sevap* gibi kavramları da kullanırlar. Ç. ın putlara tapmamaları da Müslümanlığın etkisine verilebilir.

Ç. arasında çiftçilikle ilgili birçok eski bayram ve törenler bugüne kadar kalmıştır.

Ç. eski çağlardan beri çiftçilikle geçimlerini sağlamışlardır. Çavdar, arpa, yulaf ve kendir ekmişler, ayrıca hayvan yetiştirmişlerdir. Bunlardan başka orman ürünlerinden de büyük ölçüde yararlanmışlardır. Ç. arasında avcılık ve balıkçılık da gelişmiştir. Bk. ÇUVAŞ ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ ve ÇUVAŞ TÜRKÇESİ.

ÇUYA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin İrkutsk bölge (oblast') sinde bir ırmak. Uzunluğu 486 km dir. Sınnır Sırtlarından çıkan bu ırmak, Büyük Çuya adiyle Baykal gölünün kuzeyindeki dağlık bölgeden geçerek birçok çağlayanlar meydana getirir. Düzlüğe çıktıktan sonra yatağı genişler ve adalar ortaya çıkar. Küçük Çuya ırmağı ile birleştikten sonra Ç. adını alır ve Lena ırmağına dökülür. Kar ve yağmur sulariyle beslenir. Ekim ayında donar, buzları mayıs ayında çözülür.

ÇUYA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde Altay El (kray) inin Dağ Altay Özerk Bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 267 km dir. Katun ırmağının sağ kolu olan Ç. nın 125 km lik yukarı yatağı geniş bir step bölgesinden geçerek dar bir vâdiye girer. Yağmur ve kar sulariyle beslenir. Aşağı yatağı yalnız soğuk kışlarda donar; yukarı yatağı ise ekim ayının sonunda ya da kasım ayının başında donar, buzları mayıs ayında çözülür. Belli başlı kolları: Buguzun, Çagan Burgazı, Çagan Uzun. Sovyetler Birliğini Moğol Halk Cumhuriyetine bağlıyan büyük yol Ç. ırmağı boyundan geçer. Bk. ÇUYA YOLU.

ÇUYA YOLU, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Altay El (kray) inde Sibiryayı Moğolistana bağlıyan yol. Uzunluğu 626 km dir. Katun ve Çuya vâdilerinden geçerek Biysk şehrinden Moğol Halk Cumhuriyeti sınırına varır. Ç. Y. nda düzenli otobüs seferleri yapılır. Bu yolun alım satım alanında önemli bir yeri vardır.

ÇUYE, Çin kaynaklarında adı geçen bir boy (bk. ÇU).

ÇUY KİJİ, Altay Türkçesinin güney grupuna giren Telengit ya da Tölös lehçesinin bir kolu. Telengit lehçesinin, Çuy ırmağı boyunda konuşulan koluna Ç. K. adı verilir. Ruslar Çuytsı, Çuyskie kalmıki (= Çuy Kalmukları), Dvoedantsı adlarını kullanırlar (Telengit lehçesinin, Çulışman ve Başkauz ırmakları boyunda ve Tölös gölünün güney kıyısında konuşulan koluna Telengit ya da Tölös [Rusça Teles] adı verilir). Bk. ALTAY TÜRK DİYELEKLERİ. ve TELENGİT.

ÇUYKOV, Vasiliy İvanoviç (doğ. 1900), Sovyet mareşali. Tula'da doğmuştur. İkinci Dünya Harbinde Stalingrad (1961) dan beri, Volgagrad savunmasında 62. ordu komutanı olarak sivrilmiş, 1945 - 1948 de Thüringen askerlik yönetimi şefliğine ve Sokolovskiy'in ardılı olarak da 1949 - 1953 te Almanyada işgal kuvvetleri başkomutanlığına ve Sovyet kontrol komisyonu başkanlığına atanmıştır. 1953 ten sonra da Kiev askerî çevresi komutanlığına getirilmiştir.

ÇUZENCİ (İng. **Chuzenji**), Japonyada, Nikko'nun aş. yu. 11 km batısında, Orta Honşu'da bir göl. Denizden yüksekliği aş. yu. 130 m olup yüzölçümü aş. yu. 7 km² dir. Dağlar arasında çok güzel bir yerde bulunan bu göl, yabancı diplomatların beğendikleri bir yazlıktır.

ÇUZİK, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Tomsk bölge (oblast') sinde bir ırmak. Uzunluğu 236 km dir. Vasyugańe bataklığından çıkan bu ırmak, Vasyugańe bölgesinden geçer. Yatağı çok dolambaçlıdır.

ÇÜH, Çin ticaret ölçüsü = 1/24 tael.

ÇÜNGÜŞ, Diyarbakır iline bağlı bir ilce. Ç., Diyarbakır ilinin batı ucundadır. İlce merkezinin nüfusu 1 525 (1960), köyleri ile birlikte bütün ilcenin nüfusu 12 136 (1960) dır. Ç. ün 33 köyü vardır. Ç., Erganiye bir şose ile bağlı bulunan Çermik kasabasının 17 km kuzeybatısındadır. Çevresine araba yoliyle bağlıdır. Dağlık ve tepelik bir yerdedir. Buralarda yer yer fundalık durumuna gelmiş meşe ve ardıç ormanları bulunur. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

ÇÜTRE (Zoo.): bk. ÇOTİRA.

ÇYAVAṆA, Hint mitolojisinde, ihtiyarlığında, Aśvin'ler tarafından yeniden gençleştirilen bir rişi (bilge). *Rig-Veda*'da bulunan bu fikir, Ç. hikâyelerinde, *Śatapatha Brāhmaṇa* ve *Mahābhārata*'da değişik şekillerde geliştirilip işlenmiştir.

D

D Türk alfabesinin beşinci harfi ve bu harfin işaret ettiği ses. Türkçedeki adı *de* dir. Lâtin alfabesine dayanan yazı sistemlerinde bu harf 4. yeri tutar. Yunan alfabesinde de bu harf 4. yeri alır. Konsonları gırtlaktan dudağa kadar olan boğumlanma (Fr. articulation) yerlerine göre sıralıyan Hint (Devanâgarî) alfabesinde *d* sesini gösteren işaret 31. yeri almıştır. Hint alfabesindeki sırayı kabul eden bazı Arap gramercileri (İmam Halil v. b.; bk. ARAP YAZISI), bu harfe 15. , şekle göre sıralıyanlar ise 8. yeri vermişlerdir ki bu sonuncu bugünkü sırasıdır (Yeni Farsçada ve Osmanlıcada پ den dolayı 9.). Araplar bu harfe *dâl* (د) adını verirler. Arapların, kendi dillerinin fonetik ihtiyaçlarını

Sümer		Ugarit	Byblos	Eski Fars	Hitit Hiy.	Mısır Hiy.	Girit lineer B	Kıbrıs	[illegible]
Resim.	Çivi								
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Eski Yakın - ve Orta Doğuda *d* esaslı yazı şekilleri

karşılamak üzere bu harfe *diacritique* bir nokta ekliyerek ذ (*ḏ* ya da *ẕ*) harfini meydana getirdiklerini de biliyoruz (adı: *ḏâl*), Yunan alfabesinde bu harf (Δ) *delta* adiyle anılır. Yunan alfabesine dayanan eski İslâv yazısında bu harfe *dobro* adı verilmiştir.

Eski Türklerin Orhon - Yenisey alfabesinde *d* sesini göstermek için iki harf vardır. Bunlardan biri (ꓫ) kalın vokalli kelimelerde, öbürü (X) ise ince vokalli kelimelerde kullanılırdı. Kalın vokalli kelimelerde kullanılan *d* nin Yenisey yazıtlarında değişik biçimlerde yazıldığı göze çarpar (ꓫ, ꓫ). Bu yazıtlarda *nd* (ya da *nt*) ses düğümü için ث harfi, *ld* (ya da *lt*) ses düğümü için de *M* harfi kullanılmıştır. Uygur yazısında *d* yi gösteren harf Soğd (eski Türkçe adı: Soğdak) alfabesine, dolayısiyle Aramî - İranî köke dayanır.

[illegible]	[illegible]	[illegible]	Ugarit	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
					[illegible]	[illegible]						
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	Δ ᐅ	[illegible]	D

D harfinin şekillenmesi

D harfinin Fenike dilindeki adı *delt* (İbr. *dalet*) (= kapı kanadı), bu harfin üç köşeli biçimini açıklıyabilir. Çünkü, «kapı kanadı» anlamiyle daha çok bir çadırın kapısını örten deri örtünün kastedilmiş olması gerekir. «Kadın göğsü» (İbr. *dad*) anlamına gelmesi daha az umulur. Fenikeliler bu harfi belki de «kapı» anlamına gelen bir Mısır hiyeroglifinden almışlardır. Bu köke dayanan işaret sonradan türlü basamaklardan geçerek daha basit bir biçim almıştır. Lâtin alfabesindeki yuvarlak biçimli D harfinin batı Yunan alfabesinden alındığı anlaşılıyor. Bu yolda Etrusk aracılığı kolaylıkla düşünülemez. Çünkü Etrusk dilinde ötümlü (sonore) sesler kullanılmıyordu. Minüskül *d*

Kapital	Unkial	Yarım Unkial	Minüskül	Kürsif İtalik
D	∂	d ∂	d	*d*

Küçük d'nin şekillenmesi

Aramî	Nabati	Arap		
		Kûfi	Nesih ve tezyini şekiller	Taç
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Arap harflerinden d

M. S. V. yüzyılda Lâtin *uncial* δ ∂ sinden çıkmıştır. VI. yüzyılda bu biçim uzatılarak *d* biçimine sokulmuştur.

GENEL FONETİK: Ses bilgisi bakımından *d* ötümlü (sonore) bir diş sesi (dental) dir. Ötümsüz (sourde) eşi *t* sesidir; aralarındaki fark, *t* de ses kirişlerinin titrememesidir. Birçok dillerde ötümlü ile ötümsüz arasında bulunan bir *d* sesi de vardır; bu sesin fonetikte işareti *d̥* dir. Bu işaret yerine *D* (majüskül) harfini kullanan fonetikçiler de vardır.

Yunanca ve Lâtincede *d* ötümlü bir diş sesidir. Mo-

Yenisey	Orhon	Peçenek	Eski Macar

Eski Türk alfabesinde ön vokallerle kullanılan d

dern Fransızca ve İtalyancada olduğu gibi, dilin ön üst dişlere dokunması ile boğumlanır. İngilizcedeki *d* biraz değişiktir. Çünkü İngilizler bu sesi Fransız ve İtalyanlara göre biraz daha geriden söylerler. Bu sebeple, İngilizce *d* ye dental (dişsel) den çok alveoler denilebilir. İngilizcede *d* nin ötümü de Fransız - İtalyan *d* sininkinden azdır. Hint - Avrupa ana dilinde ve Sanskritte *d* nin soluklu (aspire) çeşidi (*dh*) vardır. Bundan başka, Kafkas dillerinde kullanılan soluklu *d* (*dʿ*) ile bazı İslâv dillerindeki palatal *d* (*d'*) anılabilir.

Birçok dillerde, özellikle vokaller arasında, *d* sesi dişsel ötümlü bir frikatif (*đ* ya da *δ*) halini alır; İngilizce *father* (= baba) kelimesinde olduğu gibi. Bu gelişme Eski Fransızca, İspanyolca yanında kuzey İtalyan lehçelerinde, Sardinia ağzında ve modern Yunancada göze çarpar. Fransızcada *d* sonradan düşmüştür (*amata* > **amada* > *amađa* > *aimée*). Kuzey İtalyancada da *d* nin düştüğünü biliyoruz. Buna karşılık, İspanyolcada, kelime başındaki *d* lerle *n* den sonraki *d* leri saymıyacak olursak (*Diego*, *cuando*), frikatif olarak kalmıştır. Modern Yunancada da *δ* frikatif değerini olduğu gibi saklamıştır. Esasta, *δ* işareti de birçok fonetik uzmanları tarafından bu değerde kullanılmaktadır. Modern Yunancada olduğu gibi, İbranca ve Aramcada da *d* ötümlü bir frikatiftir. Arapçada hem *d*, hem de *đ* (*D*) sesi birçok dillerde *đ* halini alırken, birçok dillerde de ötümünü kaybederek ötümsüz *t* ye çevrilmiştir. Bu değişim Ermenicede

Yenisey	Orhon	Erşekil Pehlevî	Sasanî	Avesta	Aramî	Hint

Eski Türk alfabesinde orta vokallerle kullanılan d

ve eski Germencede göze çarpar. Örnek olarak, İngilizce *ten* (= on) kelimesinde Germence *t* sesi sürüp gelmiş, Lâtince *decem* de ise *d* sesi olduğu gibi kalmıştır. Güney Almancada *d* ile *t* sesleri sık sık karışmıştır. Bu sebeple, Almanlar vuzuhu sağlamak üzere *d* ye *weiches d* (= yumuşak *d*), *t* ye de *hartes t* (= sert *t*) adını verirler. Standart Almancada *d* sesi kelime sonlarında *t* olarak okunur; *es wird* örneğinde olduğu gibi.

Fransızcada kelime sonundaki *d* ler, *sud*, *David* gibi birkaç kelimeyi bir yana bırakacak olursak, genel olarak okunmaz (*pend*, *regard*, *Gérard* v. b. kelimelerindeki *d* ler gibi). Fransızcadaki *d* ler normal olarak Lâtince *d* den gelir. Lât. *ardentem* > Fr. *ardent*. Lâtince *d* Fransızcada kelime başında olduğu gibi kalmıştır: Lât. *dentem* > Fr. *dent*, Lât. *tardare* > Fr, *tarder*. Buna karşılık, iki vokal arasındaki *d* ler düşmüştür: Lât. *nudam* > Fr. *nue*. Hece sonlarında da Lâtincenin *d* leri düşmüştür: Lât. *rid* (*e*) *re* > Fr. *rire*. Fransızcada *nr* ve *nl* gibi ses düğümlerinde *d* sesinin türediği göze çarpar: *cinerem* > *cenre* > *cendre*; *pulverem* > *pul'rem* > *poudre*.

TÜRK FONETİĞİ: Türk dillerinde *d*, köklü bir ses olarak Ana Altaycadaki *d* sesinin karşılığıdır. Ural - Altay ana dilinde bu ses δ ile temsil edilmiştir. Ana Türkçedeki *d* sesinin δ fonemine yakın bir ses olduğu anlaşılıyor. Hattâ N. Poppe gibi birtakım Türkolog ve Mongolistler, Ana Türkçede *-d-* sesi yerine -δ- sesinin varlığını kabul etmişlerdir. Onlara göre, Arap kaynaklarında bu ses için ذ harfi kullanılmıştır. Brahmî yazısında da bu ses ya *-t-* ya da *-dh-* harfleriyle gösterilmiştir. Bu ses Türk dillerinde birçok değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler birçok Türkologlar tarafından Türk dillerinin sınıflandırılmasında sağlam bir dayanak olarak göz önünde tutulmuştur.

Aramî	İranî		Soğdî	
	Pehlevî	Avesta	Eski	Yeni

Uygur				
Sonda	Ortada	Başta	Kutadgu Bilig	
			Sonda	Başta

Uygur d harfi ve türeyişi

Ana Türkçede *d* sesinin yalnız kelime içinde ve kelime sonunda kullanıldığı anlaşılıyor. Ana Altaycada *d* sesinin kelime başında da kullanıldığını biliyoruz. Altaycadaki *d-* sesi Moğolca ve Tunguzcada olduğu gibi kalmış, Türkçede ise daha Ana Türkçe çağında *y-* olmuştur. Örnekler: Moğ. *dayin* (< **dagin*), *dayisun* (= harb, düşman) ~ Türkçe *yağı*; Moğ. *dayir* (< **dagir*) ~ Türkçe *yağız*; Moğ. *dürüge* (= *üzengi*) ~ Türkçe *üzengi* (< **yüz engi*). Buna göre, Türk dillerinde, yabancı dillerden gelmiş olan alıntılarla birtakım yansıma (onamatopée) ları saymıyacak olursak, *d-* sesi asli bir fonem olarak kelime başlarında kullanılmaz. Şu halde, bugünkü Türkçede *d-* ile başlıyan kelimelerin büyük bir kısmı yabancı dillerden alınmıştır. Türkçe *dalyan*, *davul* (< Ar.), *defne* (< Yun.), *dekor* (< Fr.), *dere* (< Far.), *derbent* (< Far.), *dikel* (< Yun.), *döven* ~ *düven* (< Yun.), *dümen* (< İtal.), *düşman* (< Far.) gibi.

Türkçede bugün *d-* ile başlıyan Türkçe kelimelere gelince: bu kelimelerdeki *d-* sesi eski ve aslî *t-* sesine çıkar. Türkçe *dağ* (< *tağ*), *dal* (< *tal*), *dalak* (< *talak*), *değ-* (< *teğ-*), *dil* (< *til*), *diş* (< *tiş*), *deniz* (< *teŋiz*), *dış* (< *taş* buna karşılık, *taşra* kelimesinde eski *-t-* sesi kalmıştır), *düş* (< *tüş*), *dokuz* (< *tokuz*), *doğ-* (< *toğ-*), *doy-* (< *tod-*) v. b. gibi. Bugün yazı dilimizde *t-* ile başlıyan kelimelerin

Mani	Nasturî	İbranî	Brâhmî	Tibet	Çin
					大

Türklerde kullanılan başka d'ler

bir kısmı da Anadolu ağızlarında *d-* ile kullanılır: *duz* (< *tuz*), *daş* (*taş*), *dilki* (< *tilki*), *davşan* (< *tavşan*), *dop rak* (> *dorpak*) (< *toprak*). Bk. T.

Ana Türkçe *-d-* sesi Kök Türkçede ve Uygurcada kalmıştır. Buna karşılık, sonradan meydana gelen lehçelerde bu ses birçok değişmelere uğramıştır. Yakut Türkçesinde *-d-* sesi ötüm (sonorité) ünü kaybetmiş ve *-t-* ye çevrilmiştir. Çuvaş Türkçesinde ise *-d-* sesi *-r* ye çevrilmiştir. Abakan (b. bk.) ağızlarında *-d-* sesi iki vokal arasında *-z-* olmuştur. Aynı ağızlarda kelime sonunda *-z-* sesi ötümünü kaybederek *-s-* ye çevrilmiştir. Öbür Türk dillerinde eski *-d-* sesinin gerek kelime içinde, gerek kelime sonunda *-y-* ye çevrildiğini görüyoruz. Çağdaş Türk dilleri arasında yalnız Soyot (ya da Soyon, Uranha, Tuba, Tufa) ve Karagas (ya da Tofa) kollarında eski *-d-* ler olduğu gibi kalmıştır. Bu dillerde *-d-* sesi ancak kelime sonlarında ötümsüzleşmiştir. Örnekler: Eski Türkçe *adak* (= ayak) ~ Yak. *ataχ* ~ Çuv. *ura* ~ Sagayca, Şorca, Kaçça, Kızılca, Koybalca, Beltirce *azak* ~ Türkçe (Türkiye Türkçesi, Osmanlı Türkçesi), Türkmence, Azeri, Gagavuzca, Tatarca, Karaimce, Başkurtça, Balkarca, Karaçayca, Kumukça, Nogayca, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe v. b. *ayak* ~ Soyotça, Karagasça *adak*; Eski Türkçe *kadıŋ* (= kayın [ağaç]) ~ Yak. *χatıŋ* ~ Çuv. *χurᵊn* ~ Şar., Sag., Koyb., Kaç. *qazıŋ* ~ Türkçe v. b. *kayın* (~ *kayıŋ*) ~ Soy. *qadıŋ*; Eski Türkçe *aduğ* (= ayı) ~ Soy. *adığ* ~ Alt., Tel., Kırg., Kazakça, Tatarca *ayū* ~ Türkçe *ayı*, Şor. *ayığ*, Başk. *åyū*, Karaçayca *ayu* ~ Sag. *azığ*; Eski Türkçe *kuduruk* (= kuyruk) ~ Yak. *kuturuk* ~ Çuv. *χüre* ~ Sag., Şor., Kız., Kaç., Koyb., Belt. *kuzuruk*, *kuzruk* ~ Türkçe v. b. *kuyruk* ~ Soy., Karag. *kuduruk*; Eski Türkçe *tod-* (= doy-) ~ Çuv. *tᵊran-*, *tran-* ~ Sag., Koyb. *tos-* ~ Türkçe v. b. *doy-* (*toy-*); Eski Türkçe *adgır* ~ Koyb., Şor. *askır*, Sag. *aksır*; Tatarca *yilek* (= çilek, böğürtlen), Mişerce *ciiek*, Alt., Tel. *yīlek* (= çilek) ~ Abakan *yistek* ~ Çuv. *śırla* (> Macarca *szőlő*, *szöllő* = üzüm). Eski Türkçe *ked-* (= giymek) ~ Soy. *ket-* ~ Türkçe *giy-*, Alt., Tel., Kırg., Kazakça, Tatarca v. b. *kī-* (< **kiy-*), Karaçayca *kʿiy-* ~ Şorca *kes-*; Eski Türkçe *ıd-* (= göndermek) ~ Alt. *ī-* (< **īy-*) ~ Sag., Koyb., Şor., Kaç. *ıs-* ~ Yak. *ıt-*.

Çuvaşçada *-d-* sesi lokatif (*-ra*, *-re*) ve ablatif (*-ran*, *-ren*) hallerinde de *-r-* ye çevrilmiştir (*utra* = atta; *utran* = attan).

Çağdaş Türk dillerinin büyük bir kısmında **-d-* nin karşılığı olarak gördüğümüz *-y-* ve *-z-* nin XII. yüzyılda meydana geldiği anlaşılıyor. Kâşgarlı Mahmudun *Divanü lûgat-it-Türk*'ünde (XI. yüzyıl) *-d-* li biçimler yanında *-y-* li biçimlere de rastlanır: *adak* (= ayak), *adığ* (= ayı), *adğır* (= aygır), *uduz* (= uyuz), *badram* (= bayram) yanında *bayram* v. b. Uygurcada *badruk* biçiminde kullanıldığını bildiğimiz Türkçe *bayrak* kelimesi de *Divanü lûgat, it-Türk*'te artık *bayrak* biçimini almıştır.

Ancak, Türk dillerinde *-d-* nin daha eski çağlarda *-y-* ye çevrildiğini gösteren birtakım örnekler de vardır. Ural Irmağının Türkçe adı (*Yayık*), VI. yüzyılda (568) Menandros Protektor tarafından *Daikh* biçiminde tesbit edilmiştir. Bu ad Türkçe *yay-* kökünden çıkmıştır. Türkçe *yay-* kelimesi Uygurcada, yukarıda tesbit edilen ana kurala uygun olarak, *yad-* biçiminde kullanılmışsa da, eski Türk yazıtlarında *yay-* diye yazılmıştır. Buna karşılık, Türkçe *kıy-* (= kesmek, doğramak) kelimesi Uygurcada *-y-* ile (*kıy-*), eski Türk yazıtlarında ise *-d-* ile (*kıd-*) tesbit edilmiştir. Bu örneklere ek olarak *Uygur* adını da sayabiliriz. Gyula Németh'in belirttiği gibi, bu ad Türkçe *ud-* (= uymak) kelimesinden çıkmıştır. Ancak, eldeki verilere göre, *Uygur* adı başlangıçtan beri *Uygur* diye yazılmaktadır. Oysaki eskiden **Udgur* olarak kullanılması gerekirdi. Bu sebepten dolayı V. Thomsen bu adın *ud-* kökünden geldiğini kabul etmemiştir (aşağıya bk.).

Çağdaş Çuvaşçada Ana Türkçedeki *-d-* nin karşılığı olarak kullanılan *-r-* nin ne zaman meydana geldiğini kesin olarak bilmiyoruz. Ancak, eski Çuvaşçadan Macarcaya geçmiş olan alıntıları göz önünde tutarak bu hususta birtakım tahminler ileri sürülebilir. Eski Çuvaşçadan Macarcaya girmiş olan kelimelerde Ana Türkçedeki *-d-* ler olduğu gibi kalmıştır. Türkçe *kuduğ* (= kuyu) > Mac. *kút*, Türkçe *erdem* > Mac. *érdem*, Türkçe *kindik* (= göbek) > Mac. *köldök*, Türkçe *kendir* > Mac. *kender* gibi. Bu duruma göre, Çuvaşçadaki *-d-* > *-r-* değişmesinin, bu kelimelerin Macarcaya geçmesinden sonra başlayıp sona erdiğini kabul etmek gerekir. Yalnız Türkçe *buğday* (> Mac. *búza*) ve Türkçe *toğdak* (= toy kuşu) (> Mac. *túzok*) kelimelerindeki *-d-* ler Macarcada *-z-* olmuştur. Ancak iki kelimede göze çarpan bu olay açıklanmaya muhtaçtır.

Çuvaşçada Ana Türkçedeki *-d-* nin karşılığı, yukarıda belirtildiği gibi, normal olarak *-r-* dir. Ancak, Çuvaşçada bazı kelimelerde *-r-* yerine *-y-* (> *-v-*) sesi kullanıldığı göze çarpar: Çuv. *kuyan* (= tavşan, Lepus timidus) Çuv. *ayır*, *ıyır* (= aygır), Çuv. *mıyıχ* (= bıyık), *χıv-* (= dökmek, koymak), *χuyχᵊ* (= kaygı), *pᵊve-* (= boyamak) gibi. Bu kelimelerin komşu Türk dillerinden (Tatarcadan) alındığı açıktır.

Ana Türkçedeki *-d-* nin karşılığı olarak çağdaş Türk dillerinde *-d-*, *-t-*, *-z-*, *-y-* ve *-r-* gibi birtakım sesler kullanıldığını yukarıda belirtmiştik. Türk dillerinde bu ana kurala uymayan birtakım kelimeler de vardır. Örnek olarak Türkçe *kaya* kelimesini gösterebiliriz. Bu kelime Moğolcada *kada* biçiminde kullanıldığına göre, Ana Türkçede de **kada* biçiminin varlığına hükmedilebilir. Şu halde, bu kelimenin bugünkü Türk dillerinde *kata* (> *χata*), *kara* (> *χura*) biçimlerinde kullanılması gerekirdi. Oysaki eski ve yeni Türk dillerinde yalnız *kaya* ve *kıya* biçimleri tesbit edilmiştir.

Bunun gibi, Türkçe **bod* (= boya, renk) kelimesi Uygurcada *boy* biçiminde kullanılır. Oysaki *Divanü lûgat-it- Türk*'teki *bodu-* (= boyamak) ve Moğ. *budağ* (= boya) kelimelerinin tanıklığı karşısında bu kelimenin Uygurcada *bod* biçiminde kullanılması gerekirdi. Bundan başka, Şorca *poya-* (= boyamak) şekli de kurala aykırıdır. Şorcada bu kelimenin bugün *poza-* biçiminde kullanılması gerekirdi. Şorca *mıygak*, *mıynak* (= bıyık) kelimesi de normal sayılamaz (krş. Yak. *bıtık* < **bıdık*). Bu bakımdan Küyerikçede de dikkate değer örnekler vardır. Bu ağızda *ayak* (Uyg. *adak*), *kuyuŋ* (Uyg. *kuduğ* = kuyu), *kuyruk* (Uyg. *kuduruk*), *kaiŋ* (*kadıŋ* = kayın [ağaç]) kelimeleri yanında *tos-* (< *tod-* = doymak) kelimesi kullanılır. Oğuz Kağan destanında da *adak* (= ayak), *aduğ* (= ayı) kelimeleri yanında *aygır* ve *koy-* kelimelerinin kullanıldığını biliyoruz. Oysaki normal olarak *adgır* ve *kod-* biçimlerinin kullanılması beklenirdi. Gyula Németh'e göre, bütün bu anormal biçimleri yabancı ağızların etkisine vermek gerekir.

Türkçe *ördek* kelimesi de bu bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Kara Kalpakçada bu kelime *üyrök* (< **öyrek*) biçiminde kullanılır. Karagasçada ise *ödërek* (Soyotça *üdë-*

rek) biçimi tesbit edilmiştir. Bu verilere göre, Türkçede bu kelimenin *öyrek* biçimini alması gerekirdi. Oysaki Türkçede normalden farklı olarak *-d-* sesi bu kelimede *-y-* ye çevrilmemiş, yalnız basit bir *métathèse* sonunda kelime *ördek* biçimine girmiştir.

Moğolca *erdeni* (< Uygarca *erdeni* < Sanskrit *ratna*), Televütçede hem *erdine* (= cevher), hem de *eryine* biçiminde kullanılır. Oysaki Moğolcadan alınan Televütçe *üldü* (= kılıç) (< Moğ. *ildü*, *ildün*) kelimesinde *-d-* sesi olduğu gibi kalmıştır.

Bunun gibi, Farsça *bādām* kelimesi de Türkçede hem *badem*, hem de *bayam* (> *payam*) biçimini almıştır. *Bayam* kelimesi eski Kıpçakça sözlüklerde de tesbit edilmiştir. *Acıpayam*, *Payamlı* gibi yer adlarında da *-y-* li biçimin kullanıldığını biliyoruz. Anlaşılan *bayam* biçimi Türkçeye *d* > *y* değişmenin sona ermesinden önce geçmiş, buna karşılık *badem* biçimi ise bu değişimin sona ermesinden sonra alınmıştır.

Ana Türkçedeki *-d-* ye çıkan *-y-* ler Türkçede arasıra *-v-* ya da *-g-* ye çevrilmiştir. Örnekler: Eski Türkçe *küdegü* (= güvey) ∼ Yak. *kütüö* ∼ Şor., Sag., Kaç., Koyb. *küzē* ∼ Çuv. *kᵊrü* ∼ Türkçe *güvey* (< **güvey* < **küyey*); Eski Türkçe *kidiz* (= keçe) ∼ Soy., Karag. *kidis* ∼ Alt. *kīs* (< **kiyiz*), Kırg. *kīz* (< **kiyiz*) ∼ Tarançı *kigiz* (< **kiyiz*); Eski Türkçe *eder* (= eyer) ∼ Şor. *ezer* ∼ Tarançı *eger* (Türkçede de bu kelime son yıllara kadar *eğer* biçiminde yazılmıştır. Bugün de bu biçimi kullananlar vardır).

Ana Türkçedeki *-d-* (ve *-t-*) kelime içinde Moğolcada olduğu gibi kalmıştır. Türkçe *boda-* (=boyamak)∼Moğ. *budu-* kelimesinde olduğu gibi. Yalnız *-di-* heceleri *-ci-* ye çevrilmiştir Türkçe *adğır* (= aygır) ∼ Moğ. *acirga* (Buna paralel olarak, Moğolcada *-ti-* heceleri de *-çi-* ye çevrilmiştir: Türkçe *çatır* [= çadır] ∼ Moğ. *çaçir*; Türkçe *tigin* ∼ Moğ. *çigin* kelimelerinde olduğu gibi). Hece sonunda *-d-* ler Moğolcada bazı hallerde *-t-* ve *-s-* ye çevrilir: Moğ. *çadka-* (= doyurmak) ∼ *çatka-*, *çaska-*.

Türk dillerinin bazı kollarında *y-* ve *c-* sesleri kelime başlarında arasıra *d-* ye çevrilir: Türkçe *yıldız* (> *culduz*) > Balkarca *dulduz*, Türkçe *yastık* (> *castık*) > Kara Kalpakça *dastık*; Türkçe *yüz* (> *cüz*) > Kazakça *düz* v. b. Bu olaya ait eski birtakım örnekler de vardır: Ural Irmağının Türkçe adı (*Yayık*) Menandros Protektor tarafından *Daikh* biçiminde tesbit edilmiştir. Yine Menandros Protektor, «yas, matem» anlamına gelen Türkçe *yoğ* kelimesinin Bulgar Türkçesinde *dokh* biçiminde kullanıldığını belirtmiştir.

Türk dillerinde bazı hallerde kelime içinde ya da sonunda bir *-d-* sesi türediği göze çarpar. Örnekler: Türkçe *sıra* ∼ Kumukçe *sıdra*; Türkçe *mızrak* ∼ Karamanlı Türkçesi *mızdırak*; Türkçe *sonra* ∼ Karaimce *sondra*; Türkçe *peynir* (< Far.) ∼ *pendir* (Anadolu); Türkçe *leğen* (< Far. < Yun.) ∼ Sartça *legend*.

Buna benzer ikincil *-d-* lere başka dillerde de rastlanır. Örnek olarak, Hint-Avrupa dillerinde *d* (ve *t*) nin daha çok *l-r*, *n-r*, *s-r*, *ş-r* ve *s-l* sesleri arasında türediğini biliyoruz.

Bunlara karşılık, bazı hallerde *-d-* nin düştüğünü de biliyoruz: Türkçe *yıldız* ∼ Kumukça *yolluz* v. b.

İMLÂ: Türkçede kelime sonlarında ötümlü konsonların bir kısmı ötümsüzleştiği için, *d* sesi de *-t-* ye yaklaşan fakat büsbütün *-t-* olmıyan *-d̥-* değerini kazanır. Bazı Türk lehçelerinin imlâ sisteminde (Azerî Türkçesinde olduğu gibi) kelime sonlarında bu değişme yazıda gösterilmediği için *-d-* ler yazıda olduğu gibi kalır, fakat *-d̥-* okunur. Bundan başka, Azerî Türkçesinde heceler arasında konson akkomodasyon (Fr. accomodation) u ya da assimilâsyon (Fr. assimilation) u yoktur. Bu sebeple, Türkçe *bölüştürme*, *yoktur*... kelimeleri Azerî Türkçesinde *bölüşdürme*, *yokdur* şeklinde yazılır. Türkiye Türkçesinde ise bu ötümsüzleşme yazıda da belirtilir, fakat *-d̥-* sesi *-t-* harfi ile karşılanır. Örnek olarak: *şahid̥* (< Az. = tanık) yerine *şahit* yazılır. Ancak, çekimde (*şahidi*, *şahidin*, *şahide* v. b.) *d* sesi olduğu gibi kalır. Kelime içinde (özellikle ötümsüz konsonlardan sonra) *d* sesi arasıra *t*'ye çevrilir: *mikdar* > *miktar*. Türkçede ötümsüzleşen *-b-* den sonra *-d-* ler de *-t-* ye çevrilir: *abdest* (< Far. *āb-dest*) > *aptes*.

Bir aralık sonu *-t-* ile yazılan kelimelerden bir kısmı, gerek aslına uymak gerek iltibastan kaçınmak üzere bugün *-d-* ile yazılmaktadır: *ad* (= isim); *yad* (= yabancı); *aded* (= sayı); *kanad bed* (= kötü, çirkin); *öd*; *had* (= sınır, derece); *ud* (= çalgı) v. b. Ancak, bu şekilde iltibastan büsbütün kaçınılamaz. Cümlenin gelişi anlamı belirtir: *kanadı* hem *kanad* (*kanat*) kelimesinin 3. şahıs iyelik eki almış şekli (*kanadı*) olabileceği gibi, *kana-* [*mak*] tan geçmiş zaman şekli (*kanadı*) de olabilir.

Türkçe olduğu halde kelime sonunda çekimde *-d-* ye çevrilen *-t-* ler de vardır: *tat* (= lezzet), akkus. *tadı*; *söğüt*, akkus. *söğüdü*; *geçit*, akkus. *geçidi*. Eskiden *süt* kelimesinin akkusatifi de *südü* şeklinde idi.

Bunlara karşılık Türkçe *geçit* kelimesi gibi, fiil köklerinden *-t-* eki ile yapılan yeni türevlerde *-t-* konsonları olduğu gibi kalmaktadır: *taşıt*, akkus. *taşıtı*; *anıt*, akkus. *anıtı*.

D nin sayı değeri Lâtincede ve Romen rakamı olarak 500 dür. Bu işaret C|Ɔ (Φ ya da φ) harfinin (= 1000) yarısı olarak kabul edilmiş ve 500 değerini almıştır. Yunanlılar eskiden Δ harfini 10 (deka) değerinde kullanmışlar, daha sonra ise bu harfe 4 değerini vermişlerdir. Eski İbrancada *dalet* (ד) 4 değerinde kullanılmıştır. Eski İslâvcada da Д harfinin sayı değeri 4 tür.

d, para birimi: 1. Denier kelimesinin kısaltması (bk. DENIER), 2. Dollar kelimesinin kısaltması (bk. DOLLAR).

d, kimya terimlerinde kullanılan bir öntakı. Maddenin kümelenme şekli bakımından standart madde olan D-gliseraldehid'i karşıladığını, yani aynı kümelenme familyasından olduğunu anlatır. Karbonhidratlar nomanklatüründe bu sembol meselâ d- glikoz'da olduğu gibi en yüksek sayılı asimetrik karbon atomu familyasını gösterir. Aminoasitler nomanklatüründe de, 1947 de kabul edilen usule göre bu sembol meselâ 2- karbon atomu ya da d- karbon atomu gibi en alçak sayılı asimetrik karbon atomunun bağlı bulunduğu kümelenme familyasını gösterir. Karşıtı l- dir.

d [Mat.] total diferansiyel (Fr. différentiel) in işaretidir. Ayrıca ∂, kısmî diferansiyel'in; δ, değişim (Fr. variation) in; Δ de fark (différence) ya da Laplace-Operatörünün işaretleri olarak kullanılır.

d- : 1. Sağ yana doğru ya da saat yelkovanının yürüyüşü doğrultusunda anlamındaki *dextro* kimya teriminin kısaltması. Bu terim, polarize ışık düzleminin, maddenin çözeltisinden ya da madde bir sıvı ise, onun içinden geçtiği zamanki devir doğrultusunu anlatmak için kullanılır. Karşıtı l- (*levo*) dir.

2. 1923 - 1947 yılları arasında ya da az daha sonraları yayınlanan kimya kitaplarında ve özellikle aminoasit nomanklatüründe (+) ya da (—) ek sembollerinden biriyle kullanılan bir öntakı olup aminoasidin bağlı bulunduğu 2- karbon ya da a - karbon atomunun kümelenme familyasını bildirir. Belirli bir çözeltideki devir doğrultusu, meselâ d (—) alanında olduğu gibi, + (artı) ya da — (eksi) işaretiyle gösterilir. Bunun karşıtı, meselâ 1 (+) — alanında ya da 1 (—) — asitinde olduğu gibi, 1 (+) — ya da 1 (—) — dir.

D, müzikte *D* ut majör dizisinin (gam) ikinci ses perdesi. Kısaltma işareti olarak D armoni biliminde ses perdesinin beşinci sesi; nota dergilerinde Discantus işareti.

D [Lât. *dextra*; İtal. *destra*; Fr. *droite* = sağ el], piyano ve org çalınmasında sağ elin kullanılması.

D: 1. (Tıp) Lâtince *dosis* (= doz), *da* (= veriniz), *detur* (= verilsin) ve *dexter* (= sağ taraf) kelimelerinin kısaltması; 2. D vitamininin etki birimi olarak kullanılan bir sembol (aynı zamanda morina yağının etki birimi sembolüdür); 3. (Kimya) Kütle sayısı 2 olan bir hidrojen izotopundan ibaret bulunan *deuterium* (= ağır su) maddesinin sembolü (bu maddenin başka bir sembolü de H^2 dir).

D (Numeroloji), majüskül olarak, Romen sayılarında, 500 ü gösterir. Bk. ROMEN RAKAMLARI.

D./A, d/a. [İng. *documents against acceptance*] «kabul karşılığı belgeler» deyiminin İngilizce kısaltılmışı. Konişmentonun poliçe karşılığı bankadan alınması. Bk. KONİŞMENTO.

D. 40. böbrek ve idrar yolları radyografisinde, bunları görülebilir hale getirmek üzere toplardamar içine sıkılan ve bir α — 0×0 — β — iyodopiridin N- asetik asit sodyum tuzundan ibaret olup başlangıçta *uroselektan* adiyle anılırken şimdi *iopax* denilen kimyasal madde.

DA CAPO [*da kapo*] [İtal. = baştan: kısaltması: d. c.], nota yazısında, bir müzik parçasının baştan fine ya da 𝄐 işaretine kadar gösterilen bölümünün tekrarlanacağını bildirmek için kullanılır. Bundan dolayı Dacapo arya'lara üç bölümlü arya denilir ki, bunun 3. bölümünde 1. bölüm tekrarlanır.

DA COSTA, Gabriel [Uriel] :bk. ACOSTA, Gabriel [Uriel].

DA COSTA, Isaac: bk. COSTA, Isaac da.

DA COSTA [*da kosta*], **Jacob Mendes** (1833 - 1900), Amerikalı hekim. Saint Thomas'ta doğmuş, Villanova (Pennsylvania) da ölmüştür. Saint Thomas'ta yerleşmiş Portekizli bir aileden olan D. C. Dresden'da ve Avrupanın başka yerlerinde okumuş, 1852 de Jefferson Medical College'i bitirmiş, sonradan Paris ve Viyanada çalışmıştır. Amerikaya döndükten sonra Philadelphia'da hekimlik etmiştir. 1863 te Jefferson Medical College'de okutman, 1872 de de hekimlik kuramı ve pratiği profesörü olmuştur. Öğretim metodu dikkati çekmiş ve zamanının en büyük klinik öğretmenlerinden biri olarak ün kazanmıştır. 1895 te Philadelphia'daki College of Physicians and Surgeons (Hekim ve Cerrahlar Okulu) un başkanlığına seçilmiştir. Eserleri şunlardır: *Harvey and his Discovery* (Harvey ve onun keşfi) [1879]; *Modern Medicine* (Modern hekimlik) [1872]; *The Physicians of the Last Century* (Son yüzyılın hekimleri) [1857]; *The Scholar in Medicine* (Hekimlikte bilgin) [1891]; *Medical Diagnosis* (Hekimlikte teşhis) [9. baskı, 1900]. Bu eser birçok dillere çevrilmiştir.

Da Costa Hastalığı: Damla (gut) hastalığında artrit, yani eklem (mafsal) iltihaplanması belirtilerinin yok olmasına karşılık, bünyede ciddî bozukluklar meydana gelmesi. Buna *içeri tepen* ya da *«yersiz» damla hastalığı* da denilir.

Da Costa sendromu: Sinir ve kan dolaşımı sistemleri zayıflığı (asteni'si).

DA FILICAIA, Vincenzo: bk. FILICAIA, Vincenzo da.

DA PONTE, Lorenzo (1749 - 1838), İtalyan opera yazarı. Ceneda (Venedik) de doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Başlangıçta papazlık ve öğretmenlik yapmış, Casanova (b. bk.) ile kurduğu dostluk ve yaşayış şekli sayesinde ün kazanmıştır. 1780 - 1790 yılları arasında Viyana Sarayında çalışmış, G. Casti (b. bk.) tarafından yerinden oynatılması üzerine Londraya giderek kitapçılık, naşirlik, komisyonculuk ve tiyatro müdürlüğü yapmıştır. 1805 te Amerika Birleşik Devletlerine göçmüştür. Eski metinlere dayanan birçok libretto yazmıştır. Bunlardan yalnız Mozart'ın *Le Nozze del Figaro* [1786]; *Don Giovanni* [1787]; *Così fan tutte* [1790] operalariyle ilgili olanları kalmıştır. 1823 - 1827 arasında anılarını yazmıştır. Bu anılar, kültürle ilgili canlı tasvirler olmakla birlikte, gerçek olaylarla ilgili sözleri güvenilir değildir.

L. DA PONTE

DA PORTO, Luigi (1485 - 1529), İtalyan yazarı. Vicenza'da doğmuş, Vicenza yakınında Montorso'da ölmüştür. Venedik ordularında yüzbaşı iken 1510 da yaralanmış ve askerliği bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine kendini edebiyata vererek büyük bir tabiîlik ve duyarlıkla *Giulietta e Romeo* (G. ve R.) [1531] adlı hikâyesini yazmıştır. Masuccio (*Novellino*, 33) ve Boccaccio (*Decameron*) IV, 10) yu taklit eden bu hikâyenin konusu Bandello tarafından yeniden işlenerek, Fransızcaya ve İngilizceye çevrildikten sonra, Shakespeare'in tanınmış dramına esas olmuştur.

DA VERONA, Guido (1881 - 1939), İtalyan romancısı. Modena'da Saliceto Panaro'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Gelenekler üzerine yazdığı romanları birtakım skandallere sebep olmuştur. Yazış tarzında D'Annunzio'nun yazışını taklit etmekteyse de, bunu istemiyerek yaptığı bellidir. Başlıca eserleri: *Colei che non si deve amare* (Sevilmemesi gereken kadın)[1910]; *Mimi Bluette, fiore del mio giardino* (Mimi Bluette, bahçemin çiçeği) [1916]; *Sciogli la treccia, Maria Magdalena* (Saçların açılıp dökülsün, Mecdelli Meryem) [1920]; *Mata Hari* (ad) [1927]; *Cléo* ad [1926].

DAALDER [*dāldir*] **(Ricksdaalder)**, 1.s florinlik 25, 67 gr ağırlığında bir Felemenk taleri; XVI. yüzyıldan 1816 yılına kadar Felemenkte basılmıştır. Paranın ön yüzünde eyalet kalkanı taşıyan bir silâhlı vardır.

DABA, Tibet'te, yukarı Satlec (İng. Sutlej) in sol yan vâdisi içinde bir yer; denizden yüksekliği 4180 m dit. Büyük bir manastırı vardır.

DABAIBA [*dabịba*] **(Dabaybe, Davaive, Abibe),** Panama berzahının güneyinde, Atrato ırmağı yakınlarında bulunan bir bölgeye XVI. yüzyıl başlarında verilen ad. Sanıldığına göre bir kabîle başkanının sanı olup sonradan onun toprağına İspanyollarca ad olarak takılmıştır. Bazı raporlarda D. da içi altın kaplamalı bir tapınak bulunduğu ve burada insan kurban edildiği belirtilmektedir. 1512 ve 1515 yıllarında Balboa, bu tapınağı bulup ortaya çıkarmaya uğraşmışsa da, başaramamıştır. Bu tapınak konusu üzerinde birçok İspanyol kurulları da uzun süre çalışmışlardır.

D'ABERNON [*dạbîrnîn*], **Edgar Vincent** (1857 - 1941), İngiliz maliyecisi ve diplomatı. İngilterede Hove (Sussex) kasabasında doğmuş, orada ölmüştür. Almanyada büyük elçi olarak bulunmuştur (1920 - 1926). 5 yıl Cold stream Guarda'da hizmet etmiş; 1883 te Osmanlı Borçları konseyi başkanı olmuştur. Mısırda malî müşavirlik (1883 - 1889), İstanbulda Osmanlı Bankası Müdürlüğü (1889-1897) yapmıştır. Avrupa barışının korunmasiyle ilgili Locarno anlaşmaları ve Almanyanın Milletler Cemiyetine alınması meselesi onun Almanyada büyükelçi bulunduğu döneme rastlar. 1899 - 1906 yılları arasında Muhafazakâr Partiden Exeter milletvekili idi; 1929 da Arjantine ve Brezilyaya gönderilen iktisat heyetine başkanlık etmiştir. *Dawes to Locarno 1924 - 1926* (Dawes plânından Locarnoya, 1924 - 1926) adlı eserin ve bir modern Yunan gramerinin yazarıdır. Bu gramer kitabı Atina Üniversitesince kabul edilmiştir.

E. V. D'ABERNON

DĄBIE [*dọmbye*] **GÖLÜ,** Polonyada Odra ırmağının döküldüğü Szczecin koyunun dip kesimine verilen ad. Bu koyun kıyısında aynı adı taşıyan küçük bir endüstri kasabası vardır.

DABIJA, Moldovalı eski bir aile. Eski vekayinamelere göre, bu ailenin bir üyesi, Moldova prensliğinin kurucusu gözü ile bakılan Dragoş (b. bk.) tan önce yaşamıştır.

D. Eustratie (Istrate) (ölm. 1665), Moldova prensi. 1657 de ilk olarak velvornic (büyük vali) ve (pharnio, (Fr. échanson = sâki) sanlariyle rastlanan bu kişi, 1661 - 1665 yıllarında Moldova prensi (domn) olmuştur. Türkler, Avusturyanın kendilerine harb ilân ettiği sırada D. yı tahta çıkarmışlardır (kasım 1661). 1663 te yaptıkları yeni sefere Moldova ile Muntenia prensleri de katılmıştır. Ancak harbde yenilmeleri üzerine, bu iki prens, ihanet etmiş olmakla suçlandırılmıştır. Muntenia prensi Grigore Chica Polonyaya kaçmış, D. ise beraet ederek tahtını korumuştur. Onun içkiye düşkün olduğunu söyliyen vekayinameciler, eğlence arkadaşlarının biri tarafından sarhoşluk sırasında öldürüldüğünü yazarlar. E D. üzerinde kendi resmi bulunan para bastırmıştır.

DABIŠA [*dabişa*], **Stefan** (ölm. 1395), Bosna kıralı (1391 - 1395). Kıral Tvrtko'nun yeğeni olan D., Tvrtko'nun kardeşi Vuk tarafından kırala karşı girişilen ayaklanmaya katılmıştır (1366 - 1367). Sonradan Tvrtko ile barışmış ve ondan sonra Bosna kıralı olmuştur. Tvrtko'nun aldığı toprakları savunmayı başaramıyan D. nın kırallığı zamanında Bosna gerilemeğe başlamıştır. 1933 te yapılan Dakovo Anlaşması gereğince Bosna Macar egemenliğini kabul etmiştir. D., Tvrtko'nun Bosnaya kattığı Dalmaçya topraklarını da elden çıkarmıştır. Dakovo Anlaşmasını tasvibetmiyen Boşnak beylerinin ayaklanması, Macar kıralı Zsigmond (Sigismund) tarafından Dobor kalesi yanında bastırılmıştır (1394).

DABIT [*dabị*], **Eugène** (1898 - 1936), Fransız yazarı ve ressamı. Pariste doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Aslında işçi olan D., başlıca eseri olan *L'Hôtel du Nord* (Kuzey Oteli) [1929] adlı romanında Saint - Martin kanalı kıyısındaki bir halk otelinde olup bitenleri olduğu gibi anlatmayı başarmıştır. Bundan başka, *Petit Louis* (Küçük Louis) [1930]; *Villa Oasis ou les faux bourgeois* (Oasis Villâsı ya da sahte burjuvalar) [1932]; *Faubourg de Paris* (Parisin dış mahallesi) [1933]; *Un mort tout neuf* (Taptaze bir ölü) [1934]; *L'île* (Ada) [1934]; *La zone verte* (Yeşil bölge) [1936] adlı romanlarla *Trains de vies* (Yaşama tarzları) adında bir de hikâye kitabı yazmıştır. *Les maîttres de la peinture espagnole* (İspanyol resminin ustaları) [1937] adlı denemesi ölümünden sonra çıkmıştır. 1928 den 1936 ya kadar tuttuğu günlük, *Journal intime* (1928-1936) adı altında 1939 basılmıştır. Bu günlükte işçilere duyduğu sevgiyi çok sade ve heyecanlı bir dille anlatmaktadır. Önce resimle işe başlamış, Loutreuil ile, Christian Caillard ile dost olmuş ve hep birlikte Pre - Saint - gervais denilen okulu kurmuşlardır. İlk eseri Populiste (b. bk.) ödülünü kazanmıştır.

E. DABIT

DABİTİS (Mantık), hafıza eğitiminde büyük önermesi genel olumlu (A), küçük önermesiyle sonucu özel ve olumlu (I) olan bir tasımı gösteren terim.

DABÖSYA (Lât. *Daboecia*), (Hint tanrılarından Dabeok'un adından), Fundagiller (Ericaceae) familyasına bağlı, yazın açan, mor renkli çiçekleri için kültüre alınmış, herdem yeşil, genellikle 30 cm yükselebilen bodur bir çalı. Yaprakları uzunca oval biçimide, 5 - 6 mm uzunlukta, üstü koyu yeşil renkte ve tüylü, altı aktır. Çiçekleri 4 - 10 tanesi bir arada, salkım biçiminde, koyu kırmızı ile mor arasındadır. Yurdu Asor adaları olan bu bitkinin parlak çalı (D. cantabrica) adlı tek bir türü, bu türün de birçok çeşitleri vardır. Genellikle sıcağı sever. Çiçeklenmesi hazirandan ekim ayına kadar sürer. Kaya bahçelerinde kullanılmaya elverişli bir bitkidir.

DĄBROWA GÓRNICZA [*dombrọva gurnịça*] (Alm. **Dombrau**), güneybatı Polonyada, Katowice voyvodalığında bir şehir. Nüfusu 41 000 dir. Yukarı Silezya (Pol. Śląsk) nın başlıca maden merkezlerinden biri olan şehir, kömür bölgesine de kendi adını vermiştir.

DĄBRÓWKA [*dombrǫfka*] (920 - aş. yu. - 976), Lehistan kraliçesi. Bohemya'da doğmuş, Gniezno'da ölmüştür. Bohemya dukası I. Bolesław'ın kızıdır. I. Mieszko ile evlenmiş (966), evlenirken de kıralla milletinin Hıristiyanlığı kabul etmesini şart koşmuştur. Yiğit Bolesławin anasıdır.

DĄBROWSKA [*dombrǫfska*], **Marja** (kızlık soyadı: **Szumska**; doğ. 1892), Polonyalı kadın yazar. Kalisz yakınındaki Rusow'da doğmuştur. Bruxelles, Lausanne ve Londrada okumuştur. Yazı hayatına gazeteci olarak başlamış, Polonyada sosyal reformlar yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. 1920 yılından başlıyarak edebî eserler de vermiştir. 1925 te yayınlanan ve toprak işçilerinin hayatını anlatan *Ludzie stamtąd* (Oradaki insanlar) adlı romaniyle ün kazanmıştır. Çocuklar için yazdığı eserler arasında *Marcin Kozera* (ad) [1926] önemli bir yer tutar. Öteki tanınmış eserleri şunlardır: *Gałąź czereśni* (Kiraz dalı) [roman, 1923]; *Uśmiech dzieciństwa* (Çocuk gülümsemesi) [hikâye, 1923]; *Trzecia jesień* (Üçüncü güz) [roman, 1954]; *Gwiazda zaranna* (Sabah yıldızı) [hikâyeler, 1955]. En önemli romanı dört cilt halinde çıkan *Noce i dnie* (Geceler ve gündüzler) [1932 - 1936] adlı eseridir. Bu romanda, 1863 yılından başlıyarak Birinci Dünya Harbine kadar Polonyada yüksek çevrelerin gerilemesi belirtilmiştir. *Stanislav i Bogumil* (S. ve B.) [1945] adlı piyesinin konusu Polonyanın ortaçağ tarihinden alınmıştır. D., yaşıyan Polonyalı kadın yazarların en önemlisidir. 1957 de Varşova (Pol. Warszawa) Üniversitesi tarafından kendisine Doctor honoris causa payesi tevcih edilmiştir.

M. DABROWSKA

DĄBROWSKI [*dombrǫfski*], **Jan Henryk** (1755-1818), Leh generali. Kraków'da Pierszovice'de doğmuş, Poznań'da Winagora'da ölmüştür. T. Kosciuszko (b. bk.) ayaklanmasına katılmış, 1794 te Varşova'yı savunmuş, Lehistanın bağımsızlığını kaybetmesi üzerine Fransaya kaçmış ve 1797 de kurduğu Leh lejyonlariyle birlikte Fransanın hizmetine girmiştir. İtalya seferleri (1797 - 1801) nde şerefli bir rol oynamış, sonra da Varşova büyük dukalığını meydana getiren eyaletleri ele geçirmiş ve 1809 da bu eyaletleri Avusturya kuvvetlerine karşı başariyle savunmuştur. Daha sonra Rusya seferine katılmış, askerleriyle birlikte Berezina geçidini korumuş, Gross Beeren ile Leipzig'te kendini göstermiştir (1813). I. Napoléon tahtını bıraktıktan sonra, Çar I. Aleksandr kendisini Viyana Kongresi (1815) tarafından kurulan Lehistan kırallığı senatörlüğüne seçmiştir. D. Lehistan ordusunun kurulmasında da olumlu bir rol almış, 1816 da siyasî hayattan çekilmiştir.

DĄBROWSKI [*dombrǫfski*], **Jarosław** (1836-1871), Leh devrimcisi. Jitomir'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Subay adayı iken Rus ordusundan ayrılmış, 1863 te Lehistandaki ayaklanmaya katılmış, sürgün edildiği Sibiryadan kaçıp Parise gitmiştir. 1871 de Paris çevrildiğinde Fransız kuvvetleriyle birlikte dövüşmüş ve Commune yönetiminin merkez komite üyeliğine seçilmiştir. Paris garnizonu komutanı iken, Versailles'lılara karşı şehrin savunmasını hazırlamış, barikatlarda çarpışırken ölmüştür.

DACCA (Coğ.): bk. DAKKA.

S. DACH

DACH [*daḫ*], **Simon** (1605 - 1659), Alman şairi. Memel'de doğmuş, Königsberg'de ölmüştür. 1639 dan başlıyarak Königsberg Üniversitesinde edebiyat profesörlüğü yapmıştır. Hafif melânkoliye çalan ince neşeli ve orijinal edalı manzumelerinin çoğunda Opitz'in açtığı edebî çığıra katılmış olan Heinrich Albert'in, Robert Roberthin'in etkisi görülür. D. ın en tanınmış lirik manzumesi *Anke von Tharau* [1637] adlı düğün şarkısıdır.

DACHAU [*daḫau*], Almanyada, yukarı Bavyera'da, Amper suyu üzerinde bir şehir. Nüfusu 23 600 (1950), denizden yüksekliği 482 m dir. Pazar meydanı iken 1934 te şehir durumuna yükselen D. da bir sulh mahkemesi, tarım okulu, kâğıt fabrikası, un fabrikası, maden, elektrik ve radyo sanayii ve D. Kontunun XVI ve XVIII. yüzyıllarda yeniden yapılan av şatosunda kurulmuş etnografya müzesi vardır. Dünya Harbinden kalma donatım alanı yanında 1933 yılı martında Nazilere katılmıyan almanların birinci toplama kampı burada kurulmuştur. 1939 da toplama kampı haline getirilmiştir. 1933 - 1945 yılları arasında bu kamptan 23 millete mensup aş. yu. 250 000 kişi geçmiştir. Bu kampta ölenlerin sayısı 70 000 dir. 140 000 kişi başka kamplara gönderilmiştir. 29 nisan 1945 te VII. Amerikan ordusu D. kampında 33 000 kişiyi kurtarmıştır. D. ressamları arasında A. Hölzel, L. Dill ve Langhammer anılabilir.

Dachau ilçesinin yüzölçümü 438 km², nüfusu 60 500 (1950) dür. Bataklık topraklar tamamiyle ekilidir. Verimli tarlaları, hayvancılığa (özellikle atçılığa) elverişli otlakları, işletmeleri vardır. Ormanları azdır. Kâğıt, çorap, bez ve deri sanayii gelişmiştir.

DACHSHUND [*daḫsḫund*] (Alm. *Dachs* = porsuk, *Hund* = köpek), Alman zağarına verilen Almanca ad. Bu av köpeğinin bedeni uzun ve basık, kulakları uzun ve düşük, ön ayakları kısa ve kalın, arka ayakları ise diktir. Tüyleri parlak, kara ve kızıldır. Boyu 20 - 25 cm yi geçmez. Tavşan ve pis kokulu hayvan avında kullanılır.

DACHSTEIN [*daḫştayn*] **DAĞLARI,** Yukarı Avusturya, Salzburg ve Steiermark sınırında Salzburg Kalber Alplerine bağlı sıra dağlar. Yüksek D. D. nda yüksekliği 2 996 m (Torstein tepesinin yüksekliği 2 947 m, Bischofsmütze tepesininki ise 2 454 m) dir. Yüksek D. D. nda karstlı bir kalker yayla vardır. Bu yayla kuzeyde Hallstatter gölüne, güneyde Enns vâdisine ve Alplerinen doğusunda bulunan küçük buzullara dikine iner. Kuzey inişte tabiî buz oluşumlu bir mağara ile Mammut Mağarası (Alm. Mammuthöhle) vardır. D. D. mağaralarına fünikülerle varılabilir. 1956 da füniküler Krippenstein (yüksekliği 2 100 m) a kadar uzatılmıştır.

DACHSTEIN DAĞLARInda Gossau Gölü

DACIA [*dąkia*], eskiçağda, Tunanın sol kıyısında, Rumanyanın Transilvanya ve Eflâk topraklarına verilen ad. Bu topraklarda oturanlara Herodotos Agathyrs (Agathyrsoi), sonraki Yunan yazarları ise İskit (Skythoi) ve Geta (Gētai) adını vermişlerdir. Trak aslından gelen Dakların yurdu olan bu topraklara Romalılar D. adını vermişlerdir. D. yı, Moesia adını taşıyan Roma eyaletinden Tuna ayırırdı. Burebista adlı bir prens D. ile Moesia'yı aş. yu. M. Ö. 60 yılında birleştirmişse de, onun ölümünden sonra bu ülke tekrar parçalanmıştır. Decebalus (M. Ö. 86 - 106) ülkeyi sonradan tekrar birleştirmiştir. İmparator Traianus'un Decebalus'a karşı yaptığı D. harbleri sonunda Romalılar tarafından alınan bu ülke, 107 de bir Roma eyaleti haline gelmiştir. Hadrianus, D. yı D. Superior (Yukarı D., yani Transilvanya) ve D. Inferior (Aşağı D., Oltenya) diye ikiye ayırmıştır. Muhtemel olarak imparator Antoninus zamanında ülke üç bölüme ayrılmıştır: başkentleri Porolissum, Malva ve Apulum olan bu bölümler D. Porolisensis, D. Malvensis ve D. Apulensis adlarını almıştır.

Bu ülke altın, demir ve tuz bakımından zengindir. Bu sebeple Romalıların dikkatini çekmişti. Büyük zenginliğe kavuşan D., Romalılar tarafından bir sömürge haline getirilmiştir. Halkı ırk bakımından karışık olmakla birlikte Romalılaşmıştır. Eski başkent Sarmizegetusa (Ulpia Traiana, bugün Grădişte) ülkenin başlıca şehri olarak kalmıştır. Roma imparatoru Aurelianus, 271 de D. yı Gotlara bırakmıştır. Orada yerleşmiş olan Romalıların bir kısmının ülkeden göçlerini Aurelianus örgütlendirmiştir. D. adı, Moesia topraklarında, Tunanın sağ kıyısında kurulmuş olan iki yeni eyalete verilmiştir. Bunlar D. Ripensis (başkent Ratiaria, bugün Bulgaristanda Vidin şehri yakınında bulunan Arçar [Türkçe adı: Akçar]) ile D. Mediterranea (başkent Serdica, bugün Sofya) adlarını almıştır. Çok geçmeden bu topraklara Dardania adı verilmiştir.

DACIA SAVAŞLARI, Roma imparatoru Traianus'un 101 - 107 yılları arasında Daklara karşı yaptığı harblere verilen ad. Augustus tarafından yenilen Daklar, 69 yılı karışıklarından faydalanarak Moesia'ya akın etmişlerdir. Buna karşılık imparator Domitianus, yaptığı bir seferde D. nın ortasına kadar ilerlemiştir. Bu sefer hiçbir sonuç vermemiştir. Traianus, Daklara karşı harblerine 101 de 13 legion'la başlamıştır, 102 de Sarmizegetusa'yı almıştır. Dak önderi Decebalus, Roma'nın korumasını ve bir Romalı garnizonun yerleşmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat Dak sorusunu çözmek için bir ikinci harb gerekti: 105 - 107 seferi Decebalus'un kendini öldürmesi ile sona erdi. D. Roma eyaleti haline geldi. D. da bulunan birçok sanat eserleri ve özellikle Romadaki Traianus direği bu harblerin anılarını taşımaktadır. Traianus direği D. harblerini sırasiyle tasvir eder.

DACIA SAVAŞLARI: Traianus'un yengisi (Constantinus Kemeri, Roma)

DACICE [*dąçitse*], Çekoslovakyada, Güney Moravya'da, Thya ırmağına kuzeyden karışan bir kol kıyısında ve Wolfrarus - Zlabingo demiryolu üzerinde, 2 670 nüfuslu, önemli şatoları ve tarım endüstrisi olan bir şehir. Aynı adı taşıyan 809 km² yüzölçümünde ve 49 300 nüfuslu bölgenin başşehridir.

DAČICKÝ [*dąçitski*], **Mikuláš** (1555 - 1626), Çek yazarı. Kutná Hora'da doğmuş, orada ölmüştür. *Prostopravda* (Çıplak gerçek) [1620] adlı eseri; yurtseverliğinin ve Katolikliğe olan düşmanlığının iyice belirdiği yergi dolu şiir kitabıdır. Bundan başka bir de Akdağ (Bela hora) savaşından önceki devre ait çok önemli bir tarih belgesi olan *Paměti* (Anılar) adlı eseri bırakmıştır.

DACICUS, Roma imparatoru Traianus (b. bk.) a Dacia Harblerindeki başarısından dolayı verilen bir lâkap. Dacia'yı yenen demektir.

DACIER [*dasyę*], **Andre** (1651 - 1722), Yunan ve Lâtin edebiyatı bilgini ve Fransız Akademisi üyesi. Fransada Castres'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Eski Yunan ve Lâtin eserlerinden birçoğunu Fransızcaya çevirmiştir. Anne Dacier (b. bk.) nin kocasıdır.

DACIER [*dasyę*], **Anne** (1647 - 1720), Fransız kadın yazarı. Saumur'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Tanneguy Lefevre'ın kızıdır. İlk kocası (matbaacı Jean Lesnier) nın ölümünden sonra 1683 te André Dacier (b. bk.) ile evlenmiştir. Antik edebiyat ile modern edebiyat tartışmasına katılmış ve eski yazarları savunmuştur (bk. PERRAULT).

Des causes de la corruption du goût (Zevkin bozulmasının sebepleri) [1714] adlı eseri tanınmıştır. Klâsik dilleri öğrenmiş, Yunan ve Lâtin yazarlarının eserlerini Fransızcaya çevirmiştir.

DACIER [*dasyę*], **Bon - Joseph, Baron** (1742 - 1833), Fransız bilgini. Valognes'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Foncemagne'ın dostu olan D., onunla iş birliği etmiş, Elien'in *Histoires* (Hikâyeler) ile Xenophon'un *Kyrotaedia* (Kyros'un eğitimi) sını Fransızcaya çevirmiştir. Kıralın nedimlerinden olduğu için Terreur devrinde gizlenmek zorunda kalmıştır. 1800 de Paristeki Millî Kütüphanenin Müdürlüğüne atanan ve 1802 de Tribunat Meclisi üyeliğine seçilen D., 1810 da *Rapport sur le progrès qu'ont fait depuis 1789 l'histoire et la littérature* (Tarih ve edebiyatın 1789 dan beri kaydettiği gelişme) adlı eserini çıkarmıştır. 1822 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Tanınmış Fransız Egyptoloğu J. F. Champollion (b. bk.) 27 eylül 1822 de Kırallık Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisinin daimî sekreteri olarak ona gönderdiği *Lettre à Monsieur Dacier relatif à l'alphabet des hyéroglyphes phonétique* (Bay D. ye fonetik hiyeroglif alfabesi üzerine mektup) adlı meşhur yazısında, Mısır hiyerogliflerini çözdüğünü bildirmişti.

DACITE (Miner.): bk. DASİT.

DACKE [*dąkī*], **Nils** (ölm. 1543), İsveçli âsi. Bleking'de ölmüştür. 1542 - 1543 te Småland'da, I. Gustaf Vasa'ya karşı ayaklanan köylülerin başına geçmiş, kırallık ordusunu yenmiş, Alman prensleriyle anlaşmış, sonunda da yakalanıp kurşuna dizilmiştir.

DACKO [*dąko*], **David** (doğ. 1932), Afrikalı devlet adamı. Ubangi - Şari (Oubangui - Chari), bölümündeki Baiki kasabasında doğmuştur. 1959 mayısında Barthélemy Boganda'nın ölümünden sonra Orta Afrika Cumhuriyeti başbakanı olmuştur.

DACO (Fr. **Dadjo**) **ya da DAGU** (Fr. **Dagou**) **LAR,** Sudan'ın Darfur (b. bk.) eyaletinde hüküm sürmüş ve bu eyaleti XIV. yüzyıla kadar yönetmiş olan bir soyun bağlı olduğu kara derili ırk. Bugün geniş ölçüde Araplarla karışmış olan D. lar Vaday ülkesinde oturur ve çapa tarımı ile geçinirler.

DACO - ROMANISME [*dąko - romanizm*], Rumenlerin, Traianus akınları (101 - 107) sonunda Dacia'ya gelip yerleşen Romalı çiftçilerden geldiğini ileri süren kuram. Bu kuram özellikle İkinci Dünya Harbi yıllarında politik bir önem kazanmıştır. Rumen ve Macarlar Transilvanya (Mac. Erdély, Türkçe Erdel) bakımından bu probleme büyük önem vermişlerdir. Rumen ve Macar bilginleri arasında çıkan tartışmaya Rumenlerden N. Iorga ile N. Drăganu, Macarlardan Gy. Szekfű, L. Tamás (Treml) ve L. Gáldi katılmışlardır.

DACQUÉ [*dakę*], **Edgar** (1878 - 1945), Alman paleontoloğu. Neustadt (Haardt) da doğmuş, Münih - Solln'da ölmüştür. Münihte paleontolojiye ait resmî kitap ve koleksiyonların koruyuculuğu görevini yapmış, romantik tabiat felsefesini en sonunda Johanne'nın Hıristiyanlık görüşüne göre yürütmüştür. Eserleri: *Vergleichende biologische Formenkunde* (Karşılaştırmalı biyolojik şekil bilgisi) [1921 - 1922]; *Urwelt, Sage und Menschheit* (İlk dünya, masal ve insanlar) [1924, 8. baskı, 1938]; *Natur und Seele* (Tabiat ve ruh) [3. baskı, 1928]; *Leben als Symbol* (Sembol olarak hayat) [1928]; *Die Erdzeitalter* (Jeolojik oluşum sistemi) [1930]; *Vom Sinn der Erkenntnis* (Marifetin anlamı üzerine) [1931]; *Natur und Erlösung* (Tabiat ve kurtuluş) [1933]; *Urweltkunde Süddeutschlands* (Güney Almanya topraklarının ilk oluş bilgisi) [1934]; *Vom Werden des Erdballs* (Yer yuvarlağının oluşumu) [1934]; *Organische Morphologie und Paläontologie* (Organik morfoloji ve paleontoloji) [1935]; *Versteinertes Leben* (Taşlaşmış hayat) [1936]; *Aus der Urgeschichte der Erde und des Lebens* (Yeryüzünün ve hayatın ilk tarihi) [1939]; *Das verlorene Paradies* (Kaybedilmiş Cennet) [1939]; *Das Bildnis Gottes* (Tanrının tasviri) [1939]; *Die Urgestalt* (İlk şekil) [1940].

DACRES [*dęykīrz*], **Sir Richard James** (1799 - 1886), İngiliz mareşali. İngilterede Brighton'da ölmüştür. Kırım Harbine katılarak, Alma Muharebesinde kırallık bindirilmiş topçusuna, Balaklava Muharebesinde ise topçu kıtalarına komuta etmiştir.

DACRES [*dęykirz*], **Sir Sidney Colpoys** (1805 - 1884), İngiliz amirali. İngilterede, Devonshire'da, Totnes kasabasında doğmuş, İngilterede Brighton'da ölmüştür. 1817 de kırallık deniz kuvvetlerine girmiş, 1840 ta kaptan olmuştur. 17 ekim 1854 bombardımanı ile birlikte Sivastopol önünde yapılan savaşta «Sans Pareil» adlı savaş gemisine kumanda etmiş, 27 ekim 1854 te Balaklava limanı onun sorumluluğuna verilmiş, 1859 da da Akdenizdeki filonun komutanlığına atanmıştır. 1863 te Manş (Manche) denizindeki kuvvetlerin başkomutanı, 1868 de birinci deniz lordu ve 1870 de de amiral olmuştur.

DACRYOMCES DELIQUESCENS, eski tahta ve ağaç kütükleri üzerinde yetişen bir bitki.

DACRYOMYCE (Dakriyomises), *Dacryomycetaceae* familyasından bir mantar cinsi.

DACRYOMYTACEAE (Dakriyomitase), bazidli mantarlardan bir bitki familyası.

DACTİLOGRAM (Fr. Dactylogramme) [Yun. *daktylon* = parmak, *gramma* = yazı]: bk. PARMAK İZİ.

DACTYLANTHUS (Daktilantus), *Balanophoraceae* familyasından Yeni Zelândada yetişen bir bitki cinsi.

DACTYLOPTERUS VOLITANS: bk. UÇAR BALIK.

DADABHAI NAOROZJI [*dądabhay naorǫzci*] (1825-1912), Hintli politikacı. Bombay'da doğmuş, orada ölmüştür. 1852 den 1854 e kadar Elphinstone Institution'da matematik öğretmenliği yapmış, 1855 te İngiltereye gitmiştir. Çok geçmeden parlâmento çevrelerinde kendisini göstermiş, Bombay'a döndükten sonra da gerek Legislative Council'de, gerek birinci Millî Kongre (1885) de üye olarak bulunmuştur. 1892 de Central Finsbury Committee (Holborn) tarafından seçilmiş, böylece İngiliz Parlâmentosunda yer alan ilk Hintli olmuştur. 1893 te Hindistana döndükten sonra yurdunu ilgilendiren problemler üzerine birçok eserler yazmıştır. *Poverty of India* (Hindistanın yoksulluğu) adlı eseri 1898 de çıkmıştır.

DADACILIK (Fr. Le Mouvement Dada ya da Dadaisme), Birinci Dünya Harbinde, Zürich ve New York'ta beliren bir sanat ve edebiyat akımı. Geleneksel kültür, sanat ve toplumu alay, abeslik, tesadüf ve seziş yolu ile yok ederek asıl gerçeği yeniden bulmak amacını güden bu akım,

bile bile anlamsız bir sözü (Fr. çocuk dilinde *dada* = tahta at) ad olarak seçmiştir. Böylece, genel abesliği protesto eden sanatçılar Rumen asıllı Tristan Tzara, Hans Arp, Francis Picabia ve arkadaşları idi. Zürich'te (barışçı Hugo Ball, 1916 da Zürich'teki Voltaire meyhanesini Dadaistlerin buluşma yeri olarak açmıştır) ve New York'ta ortaya çıkan bu akımın temsilcileri 1918 de Lausanne'da buluşmuşlardır. Buradan sonra özellikle Almanya (Max Ernst) ve Fransada yayılmış ve birtakım yeni dergilerin kurulmasına yol açmıştır: «291» (Alfred Stieglitz); «391» (Picabia); Sic (Albert - Birot); «Littérature» (André Breton) gibi. D. akımının başlıca yazarları şunlardır: Tzara [*Vingt - cinq poèmes*] (Yirmi beş şiir) [1919]; *Sept manifestes dada* (Yedi Doda manifestosu) [1924]; Louis Aragon [*Le mouvement perpétuel*] (Daimi hareket) [1920]; Philippe Soupault: *Rose des vents* (Rüzgârlar gülü) [1920]; Ribemont - Dessaignes, Paul Eluard. Benjamin Péret v. b. Rezalet derecesine varan yenilik düşkünlüğü ile bütün sanat şekillerini sarsıp şüpheye düşürmek amacını güden D. akımı (sözsüz şiirler, yapıştırılmış kâğıt parçaları, acaip nesneler v. b.) çok geçmeden hızını kaybetmiş ve sanatta tam bir nihilizme varmıştır. Bu yüzden Dadaistlerin pek çoğu, 1920 den sonra, sürrealizme ya da devrimci davranışa doğru gitmişlerdir. Picabia *La fille sans mère* (Anasız kız); Marcel Duchamp *La cage à sucre* (Şeker konulmağa yarar kafes) ve heykelci Hans Arp, bu akımın en tipik temsilcileri arasında anılabilir. Meydana getirdikleri şekiller çok basit, kullandıkları renkler çok açık (göze çarpmaz) ve az sayıda olup resimlerine şiirlerden alınmış kısa parçalar ve tahta, altın ve gümüş tozu gibi beklenmedik elemanlar katmaktadırlar. Almanyada Dadaistler özellikle güçlü bir politik varlık göstermiş ve George Gross, John Hartfield, Walter Mehring'in güdümü altında komünistlerle birleşmişlerdir.

DADALOĞLU (1785 - 1868), Türk saz şairi. Doğum ve ölüm yeri kesin olarak bilinmemektedir. Avşar boyundan olan D. nun babası, Âşık Musa adında bir saz şairidir. Avşarlar konar göçer olarak yaşadıkları için devlete vergi ve asker vermezler, arasıra da ayaklanırlardı. Yüzyılın ortalarına doğru üzerlerine bir ordu gönderilerek ayaklanma bastırılmıştır. Bu çarpışmalar sırasında D. kendi savaşçılarını türküleriyle yüreklendirmeye çalışmıştır.

Türküleriyle büyük bir ün sağlıyan D., edebiyatımızda cenk şairi olarak tanınır. Şiirlerinde aşiret hayatının bütün özellikleri göze çarpar; yabancı etki altında kalmamış, yaşadığı çevrenin dilini kullanmış, orijinal bir halk şairidir. İlgilendiği çarpışma olayları dolayısiyle hem o çağın tarihini, hem de bir topluluğun duyuş ve düşüncelerini yaşatmıştır.

DADANT [*dadã*], **Charles** (1817 - 1902), Fransız asıllı Amerikalı arıcı. Fransada Haute - Marne ilinde Vauxsous - Aubigny'de doğmuş, Birleşik Amerikanın Illinois bölümündeki Hamilton şehrinde ölmüştür. Modern arıcılığın önderlerinden olup bütün dünyaca bilinen ve kullanılan Dadant kovanını yapmıştır. Arıcılıkta kullanılan gereçlerin yapımı için en büyük fabrikayı kurmuş ve bu konuda birçok kitap ve yazı yazmıştır.

DADAŞ, Türkçede, büyük kardeş, ağabey. anlamına gelen bir söz. Bugün Anadolunun doğu illerinde erkek kardeş, delikanlı, babayiğit kimse anlamından baska, hitap kelimesi olarak kullanılır. Mertlik ve cömertlik gibi iyi huyları kendilerinde toplıyan D. lar zeybek (b. bk.) ler gibi yiğitlik örneğidir. Doğu illerinin ünlü oyunu olan bar (b. bk). ı oynıyanlara da D. denir.

DADAY, Kastamonu iline bağlı bir ilçe. D., Kastamonu şehrinin 34 km batısındadır. Kasabanın nüfusu 1 574 (1960) tür. İl merkezine ve Karadeniz kıyısındaki Cide (b. bk.) iskelesine oldukça dar bir yol ile bağlıdır. Denizden 880 m yükseklikte bulunan D. kasabası, ortalama 1 500-2 000 m yükseklikteki dağlar arasında uzanan Kastamonu çukurluğunun batı ucunda, Gölcübel deresinin sol yakasındadır. Kuzeyinde Ballıdağ, güneyinde Sarıçam dağı uzanır. Ballıdağ bir gezi yeridir. Kasabanın 10 - 15 km uzağında çam, köknar ve meşe ormanları başlar. Dağlarda kayın ve çam ormanları geniş yer tutar.

Bu çevrede çokça kar yağar ve kasımdan nisana kadar, özellikle dağlık yerler, karla örtülü kalır. Bunun için bu çevrenin ana yollarında zaman zaman kar savaşı yapılarak yolların açılmasına çalışılır.

Gölcübel deresinin oldukça geniş bir vâdisi vardır. Burada ve başka elverişli topraklarda tarım yapılır. Kasaba halkı tahıl ve meyva yetiştirerek geçimini sağlar. Ayrıca sebze de yetiştirilir. Bu ürünler ancak yerlilerin ihtiyacını karşılıyacak kadardır. Küçük sanatlardan dokumacılık da geçim kaynakları arasındadır. İlcede hayvancılık ve ormancılık gelişmiştir. Kasaba yakınında bir kereste fabrikası vardır. Belediyesi 90 yıl kadar önce kurulmuş, 1947 de imar plânı yapılmıştır. Kasabanın suyu kaynaklardan elde edilerek künklerle getirilmiştir.

D. ilçesinin nüfusu 18 801 (1960) olup 68 köyü vardır.

DADDAH, Moktar Uld Mohamedun (doğ. 1924), Moritanya (Mauritanie) lı devlet adamı. Butilimit'te doğmuştur. Paris Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Dakar'da avukatlık etmiş, 1959 da Moritanya Müslüman cumhuriyetinin başbakanı olmuştur.

DADDI, Bernardo (XIV. yüzyılın ilk yarısı), İtalyan ressamı. Giotto'nun öğrencisi olan D., 1330 dan sonra Sienna'lı ustaların etkisi altında kalmış, 1312 - 1345 yılları arasında da Floransada çalışmıştır. Başlıca eserleri Floransada bulunan «Madonna'nın triptiği» [1328]; Napoli, Nantes ve Sienna'da bulunan «Meryem ana azizlerle»; Floransada Santa Croce kilisesinin Pulci bölümünün freskleridir. Bütün bunlar Giotto'nun tablolarından daha renkli, daha derin ve daha dekoratif ise de, onunkiler kadar büyük ve gösterişli değildir.

DADES, güney Fasta bir ırmak. Uzunluğu 220 km dir. Yüksek Atlas'ın doğusundan çıkan bu ırmağın yukarı yatağı birçok boğazlardan ve tarıma elverişli küçük havzalardan geçer. Güney Atlas bölgesine girdikten ve Sagho dağının kuzey yamacını yalıyarak aktıktan sonra Varzazat (Ouarzazate) ın doğusunda Dra ırmağı ile birleşir.

DADOUKHOS, eski Yunanda, Eleusis mysterion (b. bk.) larında baş rahibe yardım eden ve çift meşaleyi taşıyan rahip. Eleusis mysterion'ları hiyerarşisinde D. ikinci mertebe idi. D. ikinci mertebeye (*epopteia*) erişince, mysterion'ların sırrına ermiş olanlara rehberlik ederdi. D. Atinanın büyük Kerykes ailesinden, yaşama süresi için seçilirdi. Sonra bu aile sönünce Lykomidai ailesinden seçildi.

D A D O U K H O S

DADOXYLON [*dadoksilon*] (Paleobotanik), yer yer küçük boşlukları olan ağaç fosillerine verilen ad. Bunlar, kordaital (Cordaitales)ler gibi paleozoik zamana ait birçok ağaç fosillerini olduğu kadar, daha yakın katlarda bulunan arokaryase (Araucariaceae) ağaçlarını da andırır.

DADSISAS [*dadsiząs*], Belçikalılarda, VIII. yüzyıla kadar devam eden cenaze şöleni. 742 yılında Charleroi yakınında Leptines'de toplanan din kurulu bu şölenleri, dine aykırı saydığı âyinlerinden dolayı yasak etmiştir.

DADU - PANTHI, Hinduizmde, XVI. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş bir Vişnu tarikatı. Dadu'ya göre bhaktî, yani kendiliğinden gelen imam, kişiyi erdemden de, incelemeden de, nefse edilen eziyetten de daha emin olarak kurtuluşa ulaştırır. Bu kurtuluş evrensel ruhun içine girmek, onunla birleşmektir.

DAEBELER [*dęblır*], **Michel** (1635 - 1702), Holândalı bir sanatçı. Berlinde ölmüştür. Berlinde saray heykelcisi sanını alan D., özellikle fil dişini işlemek suretiyle yaptığı baston saplariyle ün salmıştır. Bu eserlerden birçoğu bugün Berlindeki Sanat Müzesiyle Hohenzollern'lerin müzesindedir. Bundan başka, insan ve hayvan şekilleriyle süslenmiş mühür sapları da yapmıştır. 1674 ten ölümüne kadar yalnız seçmen prens Friedrich Wilhelm için çalışmıştır.

DAEDABA (*Dadaba*), 70 kadar türü bulunan bir mantar cinsi. Özellikte *Daedabaquercina* türüne meşe ve kayın ağaçları üzerinde Avrupa ve kuzey Amerikada sık sık rastlanır.

DAEİRA ya da DAİRA (Yun. Mit.), eski Yunanistandaki Attika bölgesinde, Eleusis'te tapılan ve Demeter'le Okeanos'un kızı olan bir tanrıça. Hermes'le sevişmiş, Eleusis adında bir çocuğu olmuş, şehre de çocuğun adını vermiştir. Eleusis tapınağının ikinci derecedeki rahiplerine *daeirites* adı verilirdi.

DAEİRİTES (erkek), **DAEİRİTİS** (kadın), Eski Yunanda Demeter ile Okeanos'un kızı Daeira (b. bk.) nın adından türetilen ve Eleusis âyinlerine katılan küçük rütbeli erkek ve kadın rahiplere verilen ad.

DAEL, Jean François: bk. VAN DAEL, Jean François.

DAEMONOROPS (*Demonorops*), *Palmae* (palmiyeler) familyasından, aş. yu. 100 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğu İndo - Malaya'da yetişir. *D. draco* türünün meyvalarından renkli reçine elde edilir.

DAEMS [*dāms*], **Servaas Domien** (1838 - 1903), Flâman asıllı şair. Noorderwijk (Anvers) te doğmuş, Tongerloo'da ölmüştür. Tongerloo manastırında felsefe öğretmenliğinde bulunmuştur. *Voor twee vaders* (İki baba için) [1868]; *De kruiwagens* (El arabaları; mecazi mânada: torpiller, arkalar) [1869] ve *Arme lijderes* (Biçare kurbanlar) [1881] adlı hikâyelerinde halkın hayatını anlatmıştır. *Luit en fluit* (Ut ve flüt) [1884] ve *Het lied der linden* (Ihlamur ağacı şarkısı) [1890] gibi eserleri halk şiiri niteliğindedir.

DAENDELS [*dendıls*], **Hermen Willem** (1762 - 1818), Holândalı general. Hattem'de doğmuş, Saint - Georges d'Elmina'da ölmüştür. 1787 de Holândadaki kargaşalıklar sırasında vatanseverleri tutmuş, bozguna uğradıktan sonra da Fransaya kaçmıştır Fransız devriminde Holânaaya yaptığı seferde Dumouriez'ye büyük yardımlarda bulunmuştur. 1794 te Batav cumhuriyetinin, 1806 da da Holânda kırallığının hizmetine girmiştir. Daha sonra, Holândanın Doğu Hindistan sömürgelerinde genel valilik yapmıştır. Memleketine döndükten sonra, 1812 de Rusya seferine katılmış, arkasından da Holândaya geri verilen Gine'yi teslim almak ve bu ülkenin yönetimini düzenlemekle görevlendirilmiştir.

H. W. DAENDELS

DAENS [Fel. *dāns*], **Jean,** XVI. yüzyılda yaşamış olan Anvers (Antwerpen) li zengin bir tüccar. Dillere destan olan hikâyeleriyle yarattığı olaylar dolayısiyle tanınmıştır. V. Karl (Charles - Quint) ı akşam yemeğine çağırmış, yemeğin sonunda imparatora ödünç verdiği iki milyonluk bir banknotu ateşe atıp yakmış ve «Majestenin evime şeref vermesi benim için bundan daha değerlidir» demiştir.

DAET, Filipinlerde, Luzon adasının güneydoğusundaki Camarin s Norte ilinin güneydoğu kesiminde, kıyı yakınında bir şehir. İlin başlıca ticaret merkezi olan bu şehirde çeltik fabrikaları vardır. Nüfusu 20 066 dır.

DAFF (< Arap. Fars. *daff* = tef), Hintlilerin kullandığı dört köşe kasnağa gerilmiş kursak zarından yapılmış bir çalgı. Zarın iç yanında çaprazlamasına gerilmiş iki kiriş vardır (bk. DAİRE).

DAFFINGER [*dąfingır*], **Moritz Michael** (1790 - 1849), Avusturyalı minyatürcü. Viyanada doğmuş, orada ölmüştür. Viyananın ünlü yazarlarının portrelerini, fil dişi minyatürler olarak çizmiştir. Bu eserler çoğu zaman yüksek sanat özlüğüne erişmiştir.

DAFOE [*dąfo*], **Allan Roy** (1883 - 1943), Kanadalı hekim. Ontario (Kanada) da doğmuş, North Bay'de ölmüştür, 1907 de Toronto Üniversitesi Tıp fakültesinden mezun

olmuş, 1909 yılından başlıyarak Callander'da doktorluk yapmıştır. Callander'da Dionne beşizlerinin doğumunu (28 mayıs 1934) başarı ile yaptırmakla ün kazanmıştır. 1934 - 1942 yılları arasında Dionne beşizlerinin özel doktorluğunu yapmıştır. 1936 da *Dr. Dafoe's Guide Book for Mothers* (Dr. Dafoe'nun anneler için kılavuz kitabı) adlı bir eser yayınlamıştır.

DAFT [*dæft*], **Leo** (1843 - 1922), İngiliz mühendisi ve sanayicisi. Birmingham'da doğmuştur. New York metrosiyle Amerikanın belli başlı demiryollarında işliyen ilk elektrikli lokomotifleri yapmıştır (1883 - 1885).

DAFYDD AP GWILYM ya da GWILLUM [*dạvith ap guilim*] (aş. yu. 1340 - aş, yu, 1400), Wales (Galles eyaleti, Britanya) li şair ve rahip düşmanı şarkı yazarı. Cardiganshire'deki Bro Gynin'de doğduğu sanılıyor. Lâtince ve İtalyanca biliyordu. İtalyada yaşamış ve öğrenimini orada yapmış olduğu sanılıyor. Anglesey'li Morvid (ya da Morvydd, Morfudd, Morfid) için 147 şiir yazmışıtr. D. i seven bu kadın zaten istemiyerek evlenmiş bulunduğu kocasından ona kaçmış, D. de kadının ihtiyar bir zengin olan kocasını şiirleriyle gülünç düşürmüş bu romantik serüvenden dolayı para cezasına çarptırılıp hapsedilmiş, Glamorgan kontluğundaki erkeklerin ödediği para ile cezadan kurtulmuş ve şiirlerinde bu kontluğu överek borcunu ödemiştir. 262 şiirden ibaret olan eseri, 1789 da Londrada basılmış, İngilizce çevirmeleri 1791 ve 1834 te çıkmıştır.

DĀGA ya da DEGA, Habeşistan'da 2 400 m nin üstünde büyük otlaklar bölgesi.

DAGAMI, Filipinlerdeki Leyte adasının orta bölümünün kuzey kesiminde, Tacloban'ın 26 km güney - güneybatısında bir şehir. 29 ekim 1944 te Amerikalılar tarafından ele geçirilmiştir. Nüfusu 22 776 dır.

DAGAN, Amurrulularda Mâri şehrinin (II. binyıl) başlıca tanrılarından biri. Adı birçok kıralın adına karışmıştır. Aslında Filistinlilerin olan D. ın aşağı Fırat bölgesinde bulunması, batı Samilerinin bu bölgedeki etkilerinin derinliğini göstermektedir. Drehem, Ur ve Larsa şehirlerinde de adına rastlanır; Hammurabi onu ulu olarak anar. Asurlularda en eski çağlardan beri tanınmıştır. Sargon onu Anu ile birleştirir. Akdeniz kıyılarında bu tanrıya Asdōd'da ve daha birçok şehirlerde, özellikle Ras Şamra'da tapılırdı. İncilde adı *Dagon* olarak geçmektedir. D. ın yardımcısının adı Şala idi; Adad'ın karısı olarak bilinir; bu da D. ın bir gökyüzü tanrısı olduğunu gösterir. İbrancada «buğday» anlamına gelen *dagan* kelimesinden dolayı, D. a toprağı verimli bir duruma sokan tanrı olarak bakılmıştır.

DAGANA, Afrikada Çad gölünün doğu kıyısı yakınlarında çökmüş bir bölgeye verilen ad.

DAGANA, Senegal'de, Senegal ırmağının sol kıyısında bir ırmak limanı. Nüfusu 4 000 dir. Zamk ticaretinin eski merkezi olan D., XVII. yüzyıldan beri bir Fransız kontuvarıdır.

DAGARI'LER, Afrikada, Yukarı Volta Cumhuriyetiyle Ghāna'da yaşıyan Mossi'li bir topluluk. D. lerin bir kısmı Müslümanlığı kabul etmiştir. Bu topluluk Tuareg'lerin silâhlariyle giyimlerini benimsemiştir.

DAGBAMBA (Etnogr.) : bk. DAGOMBA.

DAGDA, Kelt mitolojisinde Tuatha de Danann soyundan bir kıral, Boann'ın kocası ve Angus, Bodb, Brigit, Miden ve Ogma'nın babası. İrlandada hüküm süren Fomors soyunu yenerek oraya hâkim olmuştur. D. nın Undry adındaki sihirli kazanı, sonradan Tuatha soyu hazinesinin en değerli mallarından biri olmuştur.

DAGELET [*dajlẹ*], **Joseph Le Paute, d'Agelet** diye de anılır (1751 - 1788), Fransız astronomu. Montmédy yakınında Thonne - la - Long'ta doğmuş, Vanikoro adasında ölmüştür. Kerguelen'le birlikte güney kutbuna gitmiş, La Pésouse'un düzenlediği geziye katılmış ve bu gezide ölmüştür. 1785 te Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DAGENHAM [*dægnım*], İngilterede, Thames ırmagının kuzeyinde, Londranın doğu banliyösünde bir şehir. Nüfusu 114 400 dür. 1921 de ancak 9 000 kişilik bir yer olan D. , büyük otomobil fabrikalarının kurulmasiyle kısa zamanda büyümüştür. Kimya endüstrisi de gelişmiştir.

DAGENS NYHETER [*dagens nụheter*] (İsveççe = Günlük haberler), İsveçin en büyük günlük gazetelerinden biri. Stockholm'de sabahları çıkar. Liberal bir gazete olan D. N. in günlük baskı sayısı aş. yu. 300 000 dir. D. N. in basıldığı Albert Bonnier basım evinde 1944 den beri Expressen adlı bir akşam gazetesi de çıkarılmaktadır; baskısı 180 000 (1951) dir.

DAGERMAN [*dạgırman*], **Stig Halvard**; asıl soyadı: **Jansson** (1923 - 1954), İsveçli roman ve dram yazarı. Älvkarleby (Uppsala) de doğmuş, Danderyd'de intihar etmiştir. Stockholm'de sanat ve edebiyat tarihi okumuştur. 1941 yılından başlıyarak «Arbetaren», «40 - tal», «Prisma» ve «Dagens Nyheter» gibi dergi ve gazetelerde çalışmıştır. İlk eserlerinde E. Johnsson, Kafka ve Faulkner gibi yazarların etkisi altında kalmıştır. Eserlerinde konu olarak politik sistemlerin ya da ailevî kaygıların baskısı altında yaşıyan kişilerin hayatını işlemiştir. Daha sonra kaba bir şekilde ahlâk problemlerine sarılmış, realist ve aynı zamanda psikolojik bir teknik geliştirmiştir. 1945 - 1949 yılları arasında birçok eserler verdikten sonra birdenbire yazarlık gücü tükenmiştir. Sonraki eserleri taslak halinde kalmıştır. Eserleri: *Ormen* (Yılan) [roman, 1945]; *De dömdas ö* (Mahkûmiyet adası) [roman, 1946]; *Nattens lekar* (Gece oyunları) [hikâyeler, 1947]; *Den dödsdömde* (Ölüme mahkûm adam) [dram, 1947], *Dramer om dömda* (Mahkûmlar hakkında dramlar) [dram, 1948]; *Bränt barn* (Yanmış çocuk) [roman, 1948]; *Judasdramer* (Yahuda dramları) [dram, 1949]; *Bröllopsbesvär* (Düğün sıkıntıları) [roman, 1949]; *Den yttersta dagen* (Son gün = Kıyamet günü) [oyun, 1952]; *Tusen är hos Gud* (Şeytan Tanrının yanındadır) [roman taslağı, 1954]; *Dag sedlar* (Darbeler) [şiirler, 1954]; *Vårt behov av tröst* (Teselli ihtiyacımız) [denemeler, 1955].

DAGERORT (Coğ.) bk. HIIUMAA.

DAGLFING [*dạglfiŋ*], Almanyada Münih (Alm. München) şehrinin varoşu. Yarış pisti ile tanınmıştır.

DAGMAR (ölm. 1212), Danimarka kıraliçesi. Bohemya kıralı I. Ottokar Přemysl (1197 - 1230) ın kızı olan D. ın asıl adı Margrethe Dragomin olup 1205 te Danimarka kıralı Valdemar Sejr ile evlendikten sonra adını Dancalaştırarak Dagmaar ya da Dagmar haline getirmiş, bu da halkça Dagens Mö (= Günün kızı) anlamına alınmıştır. İyiliğinden ve din severliğinden dolayı halkça sevilirdi. 1209 da Valdemar adını alan oğlu doğmuştur. Danimarkanın en güzel halk türkülerinden biri bu kıraliçenin Ribe'deki ölümünü anlatır.

DAGMAR, MARIE SOPHIE FREDERIKKE: bk. MARİYA FËDOROVNA.

DAGNAN - BOUVERET [*dañā - buvrę*], **Pascal Adolphe Jean** (1852 - 1929), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, Haute - Saône ilinde Quincey'de ölmüştür. 1876 da Roma büyük yarışmasında ikinciliği kazanan D. - B., Bastien - Lepage'ın etkisi altında kalarak gerçekçiliği titizlikle uygulamış (Düğün alayı fotoğrafçıda; Kaza); sonra Britanyadan sahneler çizmiş (Kutsal ekmek; Af yortusunda Britanyalı kadınlar); ama asıl toplum hayatının portrecisi olarak başarı sağlamıştır. Mulhouse müzesiyle devlet koleksiyonlarında eserleri vardır. 1900 yılında Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DAGO [*dēgou*] (İspanyolca *Diego* [Yakup] adından), başlangıçta İspanyollar için, bugün de başka güney Avrupa ulusları (özellikle İtalyanlar) için Kuzey Amerikada ve Kanadada kullanılan alaylı bir takma ad.

DAGOB, DAGOBA ya da DAGOPA, Hint Buddhizminde *stupa*'ya ya da kutsal eşyanın saklandığı anıta verilen ad. Kutsal eşyaya da bu ad verilir.

DAGOBERT, Kudüs patriği: bk. DAIMBERT.

DAGOBERT, I. (aş. yu. 602 - aş. yu. 639), Frankların Meroving soyundan gelme kırallarından biri. Babası II. Clotaire onu 622 de Austrasie (Austrasia) kırallığına atamıştır. 628 de de Franklar kıralı olarak babasının yerini almıştır. Saint - Denis manastırını kurmuş ve kırallığında yaşıyan barbar kabîlelerin gelenek ve göreneklerini yazdırmıştır. Yönetimi sırasında, Frankların imparatorluğu sınırlarını çok genişleterek Weser ırmağından Pirene dağlarına, Batı (Atlantik) Okyanustan Bohemya sınırlarına kadar uzanmıştır. I. D. ten sonra Meroving'ler kukla hükümdar haline gelmiş, saray kâhyaları yönetimi ellerine almıştır.

Dagobert, II. Austrasie kıralı (676 - 679): III. Sigebert'in oğlu, I. D. in torunu. Babası 656 da ölünce, Landen'li adiyle tanınan saray kâhyası Pépin (Pippin) oğlu Grimoald tarafından İrlanda'da bir manastıra gönderilmiştir. Landen'li Grimoald, kendi oğlu olan Childebert'i kıral yapmak istiyordu. 676 da Austrasie'liler tarafından kıralları Childéric'in ölümünden sonra kıral ilân edilen II. D., Stenay yakınlarındaki Woëvre ormanında öldürülmüştür. Dazlak Charles, D. i anmak üzere öldürüldüğü yerde bir kilise yaptırmıştır.

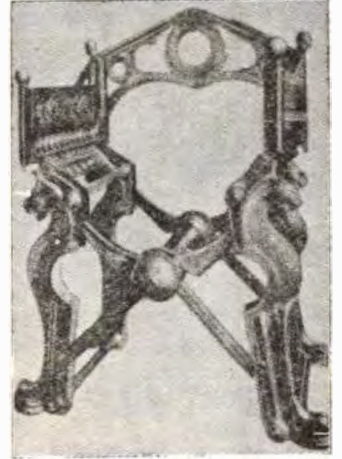
Dagobert, III. (711 - 715): Neustrie (Neustria) ve Bourgogne kıralı III. Childebert'in oğlu. Herstal'lı Pépin'ın vasiliği altında, babasının yerine geçmiş, Pépin ölünce de onun karısı Plectrude (714 - 715) ün vasiliği altına girmiştir. Oğlu IV. Thierry'dir.

Dagobert (*Le Bon Roi*): Belli olmıyan bir zamanda yapılan alaylı bir Fransız şarkısı. Üslûbu, ahengi, onun ezgisini meydana getiren av melodisi ve içinde bulunan anakronizmlere bakılırsa, türkünün sanıldığı kadar eski olmadığı anlaşılır. Bununla birlikte, 1789 devriminden daha eski olduğu kesindir. 1814 te yeniden moda olmuş, günlük olaylarla ilgili yergili parçalar katılmıştır. Polis tarafından yasak edilmiş, fakat Bourbon'ların yeniden tahta çıkması üzerine çok tutulmuştur.

III. DAGOBERT

DAGOBERT [*dagobēr*] **TAHTI,** Romada bazı yüksek memurların oturduğu fil dişi sandalye biçiminde yapılmış tunçtan koltuk. Aslan başlariyle süslü olan alt bölümünde açılır kapanır ayakları, üst kısmında da bir arkalığı vardır; dirsekleri koymağa yarar yerleri XI. yüzyılda ilâve edilmiştir. Saint - Denis manastırından alınan bu koltuk, Saint - Eloi'ya ait olduğu sanılmakta ve madalyalar salonunda saklanmaktadır. Bir tören eşyası olduğu anlaşılıyor; kimin için yapıldığı belli olmamakla birlikte, yukarı Orta Çağda, kilisede koro yerine konmak üzere yapılmış bir taht ya da bir sandalye olabilir.

DAGOBERT TAHTI

DAGOMARI ya da DA GOMERA, Paolo (dall'Abaco) (ölm. 1372), İtalyan matematikçisi. Floransa yakınında Prato'da doğmuş, orada ölmüştür. Aritmetik, astronomi ve astrolojiye ait eserleriyle büyük ün kazanmış, çeşitli araçlar meydana getirmiştir. Tahminleri kapsıyan takvimler çıkarmak fikrini ilk olarak ortaya atan odur. Eserleri arasında *Liber de Abaco* (Abak kitabı) [1532] anılabilir. Sanı da bu kitaptan gelmektedir.

DAGOMBA, DAGBAMBA, Afrikada, Altın Kıyısı ve Togo'nun iç bölgesinde yaşıyan bir Sudanlı zenci kabîlesi. Aş. yu. 13 000 kişilik bir grup meydana getiren D. lar Mossi (b. bk.) lerle akrabadır. XVIII. yüzyılda güçlü bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin kalıntıları bugüne kadar saklanmıştır.

DAGON: 1. Philo Byblos'a göre Fenikelilerin yaratış efsanesindeki tanrılardan biri olup Uranos ile Gea'nın oğludur. Baual D. ya da Siton adiyle tanınan D., Uranos grupundan olmakla birlikte sonradan denizle ilgili bir nitelik kazanmıştır. Philo, D. u bir ekin tanrısı saydığı halde, Abydos'ta bulunmuş olan Yunan - Roma paraları, onun Kalde'lilerin balık tanrısı Oannes'in yakını olduğunu göstermektedir. D. aynı zamanda Arvad'ın Baal'ı, yani bereket tanrısıydı.

2. Ugaritlerin Ben Dagon efsanesinde D. un oğlu olan bu kahraman Baal'ın yanında El'e karşı savaşmıştır.

3. Babillilerin tarım tanrısı olan Dagan arasıra D. ile karıştırılır.

DAGÖ (Coğ.): bk. HIIUMAA.

DAGR, Nordik İskandinav mitolojide günün cisimlendirilmesi. D. Delling ile Nott (gece) un oğludur. Gündüz gök kubbesinin üstünde dolaşır. Atı Skinfaxi (ışıldayan yele) havayı ve toprağı parlak ışığı ile doldurur.

DAGRON [*dagrō̜*], **René** (1819 - 1900), Fransız kimyacısı. Sarthe ilinde Beauvoir'da doğmuş, Pariste ölmüştür.

Kollodion, otografik kâğıt, mürekkep, boya gibi endüstride kullanılan kimyevi maddelerin elde edilmesinde yeni usuller bulmuştur. 1870 te Paris kuşatıldığı zaman «Niepce» adındaki balona binip Almanlardan kaçmış, Vitry - le - François'ya inmiştir. Önce Tours'da, sonra da Bordeaux'da posta güvercinleri örgütünü kurmuştur. Böylece Parise mikrofotografisi alınmış uzun yazılar göndermek imkânını sağlamıştır.

DAGSBURG (Fr. **Dabo**), Fransada, Saverne(Alm. Zabern) in güneybatısında bir kont ailesinin şatosu. Şatonun son prensesi Egisheim kontu, IV. Hugo ile evlenmiş; Kont, Colmar (Alm. Kolmar) ın güneybatısında karısının adına ikinci bir D. şatosu kurmuştur. Papa IX. Leo (ölm. 1055) bu çiftin oğludur. Egisheim - Dagsburg şato sistemi, Alsace (Alm. Elsass) şehir sisteminin temelini meydana getirmiştir.

DAGUERRE [*dagẹr*], **Louis Jacques Mandé** (1789-1851), Fransız ressamı ve kendi adını taşıyan resim çekme usulünün bulucusu. Corneilles (Seine - et - Oise) de doğmuş, Petit - Brie - sur - Marne'da ölmüştür. Çektiği resimleri karanlık oda (b. bk., camera obscura) da tesbit etmeyi düşünmüştür. D. 1818 den beri aynı işle uğraşan J. N. Niepce (b. bk.) ile 1829 da buluşarak, birlikte çalışmışlarsa da, önemli bir sonuca varamamışlardır, D. ancak Niepce öldükten sonra onun elde ettiği bilgilerden yararlanarak 1838 de kendi resim çekme usulünü bulmuştur (aşağıya bk.). Bu buluşunu değerlendiren Fransız hükümeti, Arago ve Gay - Lussac aracılığiyle kendisine 6000 frank maaş bağlamıştır.

J. DAGUERRE

Daguerréotypie [*dagereotipi*]: D. in bulduğu iyot buğusuna gümüş plâkları tutarak, bunlar üzerinde ince iyotlu gümüş tabaka meydana getiren resim çekme usulü ki bugün negatif - positif metodu ile ortadan kalkmıştır. Bu usulde, yapılan plâklar *camera obscura*'da ışığa tutulduktan sonra, civa ile işlem görür, alınan resim, sodyum iposülfit ile tesbit edilir. Bu usulle tesbit edilen resimler neme ve mekanik etkilere karşı son derece duygun oldukları gibi, kopye etmek ve çoğaltmak yönünden de büyük güçlükler gösterir. Bk. FOTOĞRAF (Tarih).

DAGUESSEAU, Henri François: bk. AGUESSEAU, Henri François d'.

DAGUET [*dagẹ*], **Alexandre** (1816 - 1894), İsviçreli tarihçi ve pedagog. İsviçrede Fribourg'da doğmuş, Couvet'de ölmüştür. Başlıca eseri, 1851 de yazdığı *Histoire de la Confédération suisse* (İsviçre Konfederasyonu tarihi) tir. Radikal Partide büyük bir rol oynamıştır.

DAGUPAN, Filipinlerdeki Luzon adasının Pangasinan ilinin kuzey kesiminde, Lingayen körfezinin güney kıyısında ve Lingayen'in 9,5 km doğusunda bir şehir. Manila'dan gelen demiryolunun son durağı ve ilin en önemli ticaret merkezidir. Fabrikaları vardır. Nüfusu 32 602 dir.

DAGUR'LAR (Etnog.): bk. DAHUR'LAR.

DAGUSSA [Habeşçe], tropik ülkelerde yabani ot olarak yayılmış olan Hint darısı (Eleusine ind ca) türünden bir kültür bitkisi.

DAGWAND [*dagvand*], Belçikada kullanılan 3,35 ve 7,54 Acker (bölgelere göre 1 Acker = 0,2168 - 0,6503 hektar) arasında yüzey ölçüsü.

DAĞ (Fr. Montagne, Mont; İng. Mountain, Mount; Alm. Berg), çevresine göre çok yüksek bir kabartı durumunda bulunan, inişli çıkışlı bir çeşit yeryüzü biçimi. D. adı altında birçok dik yamaçları, kabartıları, bunlar arasında derin vâdileri bulunan ve çevredeki alçak yerlere doğru bir etekle sona eren yer kabarıklıkları toplanır. D. ın tepeden başlıca ayrılığı, kapladığı yerin büyüklüğü ile bulunduğu yerden olan yüksekliğinin çok oluşudur. D., tek tek kabartılar halinde bulunabileceği gibi (Hasan D. ı, Karadağ gibi), çoklukla yan yana ve birbiri ardından sıralanmış D. lar olarak da bulunur (Kuzey Anadolu D. ları, Toros D. ları). D. ların çok yer tuttuğu, sarp ve dik yamaçların sık sık görüldüğü, aralarında yüksek yaylaların, derin ve dar vâdilerin çok bulunduğu geniş yerlere *dağlık bölge* ya da *dağlık yer* denilir. Bol suları, karlı tepeleri, çayırları, otlakları, ormanları, sağlam havalı yaylaları, güzel vâdileri ve yamaçları ile D. lar, insan yaşayışı içine çok girmiş doğal bir varlıktır.

D. lar ya deniz kıyısı boyunda uzanır ya da çevrelerindeki ovalar ve tepelikler arasında yükselmiş bulunur. D. ların deniz yüzünden olan yüksekliğine «D. ın salt (mutlak) yüksekliği» denilir. Örnek olarak: Büyük Ağrı D. ının deniz yüzünden yüksekliği 5 165 m, Erciyes'inki 3 916 m, Uludağ'ınki 2 545 m dir D. ların bulundukları yerdeki eteklerinden doruğa kadar olan yüksekliğine ise «D. ın bağıl (nisbî) yüksekliği» adı verilir. D. ların çevrelerine karşı gösterdiği yükseklik ve kabarıklık derecesini verme bakımından bu değerin önemi çoktur. Örnek olarak, Büyük Ağrı D. ının 1 600 m yükseklikteki Doğu Bayazıt'tan olan yüksekliği 3 500 m yi biraz geçtiği halde, Iğdır Ovasından olan yüksekliği 4 300 m yi bulur. Erciyes'in Kayseri ve Develi ovalarından olan nisbî yüksekliği 2 800 m kadardır.

D. ların araştırılması XIX. yüzyıl ortalarında orografya (b. bk.) adiyle ayrı bir bilim kolu olarak gelişmiştir. D. ların dış görünüşlerine göre incelendiği bu bilim kolunda D. lar yatay dağılışlarına, düşey durumlarına, yükseklik değerlerine göre göz önüne alınmış, sıra D. lar, tek D. lar, alçak D. lar, yüksek D. lar olarak belirtilmeğe çalışılmıştır. Aralarındaki başlıca vâdilerin uzanışlarına göre D. lar «geçitli D. lar», «geçitsiz D. lar», «dilinmiş D. lar» olarak ayırdedilirken, doruk çizgilerinin uzanışına, doruk boyundaki çukurca yerlere (boyun, bel, gedik, geçit), D. ları enine geçen akarsuların açtığı boğazlara göre de çeşitli D. ların ve dağlık yerlerin özellikleri ortaya konulmuştur. Bu arada vâdilerin D. lar arasındaki diziliş ve uzanış biçimlerine göre yıldızımsı uzanışlı D. lar (bir noktadan her yana doğru D. kollarının açılarak uzanışı), kuş tüyü uzanışlı D. lar (kuş tüyü ya da yaprak damarları gibi uzanan D. kollarının bulunduğu D. lar) ve ızgara uzanışlı D. lar (doruk boylarının birbiri yanında dizilişi) olarak ayırdedilmiştir.

Oluşları ve biçim alışları bakımından D. ları ayırdederken buna etki yapan iç gücler ve olaylarla (orojenez, epirojenez, volkanizma), dış gücler ve olaylar (su, rüzgâr, buz aşındırması ve sürüklemesiyle taşların ufalanması, yer değiştirmesi) göz önüne alınmıştır. Bunlarla birlikte,

D. ların bir yapısı (Fr structure), bir de biçimlenme durumu sculpture vardır. Çeşitleri bulunmakla birlikte D. ların çoğu ya kırılmalar, ya kıvrılmalar ya da yanardağ püskürmelerinden doğmuştur. Bu yönden kırık D. ları, kıvrım D. ları ve volkan D. ları ayırdedilmiştir.

Kırık D. ları, iyice sertleşmiş ve artık kırılgan (Fr. rigide) bir özellik almış bulunan yer kabuğu bölümlerinin türlü hareketler yüzünden kırılarak kırık çizgileri (fay) nin belirmesiyle ilgili bir şekilde kimi yerlerinin yükselmesi ve kimi yerlerinin, çökmesi ile oluşmuştur. Kırık çizgileri arasında yükselen yerler D. ları karşılarken, bunların hemen yanında çöken yerler (çöküntü hendeği, Graben) çukur lukları meydana getirmiştir. Fayların uzanış şekillerine ve birbirleriyle olan yön durumlarına, uzandıkları yerlerin büyüklük derecesine göre çeşitli kırık D. ları belirmiştir ki, çoğu birbirine paralel olarak uzanan kırılma çizgileri arasında birer D. sırası biçiminde gelişmiştir. Kırık D. ları, çoklukla, uzun devirler boyunca yontularak iyice aşınmış ve alçalmış bulunan eski yığınların bulundukları yerlerdeki yeni yer kabuğu hareketleri sonucu olarak oluşmuştur (Batı Anadoludaki bazı D. lar, Orta Avrupanın ve Orta Asyanın bazı D. ları).

Kıvrım D. ları, yeryüzünün uzun sıralar biçiminde uzanan, çoklukla birbirine paralel olan yüksek D. larıdır. Bu D. lar kuşağı, yerleşmiş eski yığınlar arasındaki oynak ve kıvrılabilen bölümünün yandan olan hareketleri sonucu sıkışması ve kıvrılmasından doğmuştur. Şimdiki başlıca kıvrım D. ları arasında Alp kıvrılmaları sırasında doğmuş sıra D. lar vardır. Kıvrım D. ları bugünkü yer şekilleri ile kıvrım yapısı arasında doğrudan doğruya uyarlık bulunduğu ya da dış güclerle aşınmalardan sonra belirmiş olan ana biçimlerin kıvrımlarla ilgili olarak uzandığı yerler olarak göz önüne alınır. Bunun için kıvrım D. ları henüz yapının yer şekillerinde yankısını belli ettiği jeolojik genç kıvrılma kuşaklarıdır. Pirenelerden Himalayalara kadar uzanan yüksek sıra D. lar ve Amerikaların batı bölümündeki D. lar ile Türkiyenin kuzey ve güneyini çeviren D. lar, kıvrım D.-larıdır. Bu kuşaklar boyunca yer yer yassı D. biçimlerinin de bulunması, ya bu gibi yerlerde yer kabuğu hareketlerinin az şiddetli olmuş bulunduğunu ya da kıvrılmanın bitmesinden sonraki aşınmaları belli eder. Yontulmuş bulunan kıvrılma yerlerinden kimisi daha sonraki yer kabuğu hareketleri ile yükselmiş, bu gibi yerlerde yeniden derin vâdiler açılmış, dik yamaçlı D. lar belirmiştir. Kıvrımlı D. ların kimisinde şaryajlı bir yapı vardır. Bu arada yer kabuğu yaylanmalarından doğmuş D. lar da bulunmaktadır.

Volkan D. ları, yer kabuğunun dayanıksız yerlerinden dışarıya doğru oluşmuş bulunan yanardağ püskürmelerinden doğmuş, taşları ve yapısı, yüksekliği ve biçimi, bu püskürme olaylarına bağlı bulunan D. lardır. Bugünün yüksek volkan D. ları, en yeni püskürmelerin ortaya koyduğu büyük yer kabartılarıdır. Volkan D. ları da dış etkilerle türlü biçimler almıştır. Türkiyede Erciyes, Süphan, Nemrut ve Ağrı D. ları ile Karadağ ve Karacadağ birer yüksek volkan D. ıdır. Volkan D. larının özel biçimi olarak volkan konileri ve kraterler vardır. Çoklukla yer kabuğunun büyük kırılma yerlerinde oluştuklarından, volkan konileri böyle yerlerde tek tek diziler halinde bulunur. Ana volkan D. larının göğsünde ikinci dereceden volkan tepelerinin sıralanmış bulunduğu da olur ki, böyle volkan D. larına küme volkan denir. Lâvlarla tüflerin birlikte ana yapıyı meydana getirmiş bulundukları volkanlara da tabakalı volkan (strato volkan) adı verilir. Volkan D. ları en çok Atlas - Hint kuşağı ile Pasifik çevresinde oluşmuştur (bk. BOYUN, GEÇİT, GEDİK, DORUK, DAĞ OLUŞU).

DAĞ, Antalya ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi Hafızbey (b. bk.) dir. D., Antalyanın 60 km kuzeyinde, 1 500 m kadar yükseklikteki dağlık bir yerdedir. Burdur - Antalya şosesi buradan geçer. D. bucağının nüfusu 3 275 (1955) tir. Bucağa bağlı 3 köy vardır. Bucağın bir bölümünde, ormanlarla fundalık ve baltalık ormanlar (en çok kızıl çam, meşe) vardır. Orman dışındaki yerlerde tarım alanları, dağlarda yaylalar bulunur.

DAĞ, Şevket (1875 - 1944), Türk ressamı. İstanbulda doğmuş ve orada ölmüştür. Öğrenimini Sanayii Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) nde yapmıştır (1897). Galatasaray lisesi, İstanbul erkek ve kız öğretmen okullarında uzun yıllar resim öğretmenliği yapmış, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Konya ve Siirtten V ve VII. dönemlerde milletvekili seçilmiştir.

Ş. DAĞ

Sanat tarihimizde iç sahneler (enteriyör) ressamı olarak tanınmış olan D., değişik konuları işlemiştir. Ev ve cami içlerini, Türk çinileriyle süslü yapıları, cami duvarlarını,

Ş. DAĞ: Ayasofya camiinden iç görünüş

eski kervansarayları konu edinmiş, meslek hayatının son yıllarında ise manzara resimleri de yapmıştır. Hiçbir yabancı etki görülmiyen, baştan aşağı yerli bir karakter taşıyan resimlerinde, objektif bir görüş yer almıştır. Yılların sağladığı bir alışkanlık içinde dış görünüşlere olduğu gibi bağlı kalmıştır. Ressam Osman Hamdi (1842 - 1910) kuşağının son dönem sanatçıları arasında özel bir yer almıştır.

Türk Ressamlar Cemiyetinin kurucularındandır. Atina uluslararası sergisinde, Münih sergisinde (1909), Fransız sanatçıları sergisinde (1933) eserlerini sergilemiş, Atina ve Münihte madalya kazanmıştır. İstanbul ve Ankarada açılan Güzel Sanatlar Birliği sergilerine aralıksız katılmıştır. Eserleri arasında «Camide güneş»; «Türbe kapısı»; «Ayasofya camii son cemaat mahalli»; «Rüstem Paşa camii son cemaat mahalli» (Resim ve Heykel Galerisi, İstanbul) anılabilir.

DAĞ ALASI (*Salvelinus alpinus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Alabalıkgiller (Salmonidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 40 - 50 cm olur. Dağ sularının derinliklerinde yaşar, eti yenir.

D A Ğ   A L A S I

DAĞ BİRLİĞİ (Ask.), özellikle dağ savaşı için örgütlendirilip eğitilmiş birlik. Motörlü taşıtların çeşitli yerlerde hareket edebilmelerinden beri, en büyük D. B. tümen olmuştur. Standart birliklere eğitim yaptırılmak, bunlara hayvanlı ya da kızaklı taşıma kolları katılmakla dağlık bölgelerde kısa süreli savaşma gücü verilebilir. Dağ kıtalarından özel aygıt ve avadanlıklarla donatılmış, eğitimleri üstün kerteye çıkarılmış olanlarına «yüksek D. B. leri» denilir.

Dağ çantası: D. B. lerinden olan kişilerin giyecekleriyle donatımlarını istif ederek sırtlarında taşıdıkları torba. Bunun içinde berkitme ve gizleme (beyaz çanta örtüsü, silâh örtüsü ya da kılıfı, portatif berkitme avadanlığı), besin (aş kabı, çatal kaşık, benzin ocağı, termos'ya da matara, şeker, yumurta, kuru sebze ve süt tozları, tuz, çikolata, tere yağı, akide şekeri. v. b.), donatım (harita, bloknot, dudak kremi, kayak, çığ kaytanı, ilk yardım paketi, pusula, kayak onarım çantası, beyaz ip), giyecek (yünlü çamaşır, kazak, eldiven, başlık, taban keçesi, kar gözlüğü, havlu ve kar tozluğu) için gerekli maddeler bulunur. Ağırlığı 20 - 25 kg tutar. Keşif görevlilerinde, ayrıca ek donatım ve avadanlıklar bulunur.

Dağ değneği: D. B. lerinde görevli olanların dayanma, itme ve çekme işlerinde kullandıkları 700 gr kadar ağırlıktaki uzun değnek. Başlıca üç parçadır: a. kesik koni biçiminde, fındık gibi dokusu sert ve esnek bir ağaç dalından yapılmış çamurluk; b. yivli yönüyle değneğin burgulu iç kesimine giren, ucu mahmuz biçiminde sivrice sert dövme demir bilezik; c. bu iki bölümü birbirine sağlamca bağlıyan 6 mm kalınlığında sacdan silindir.

Dağ Komando Okulu: Dağ savaşı ve komando hareketleri için birliklere görevli yetiştiren okul. Türk kara kuvvetlerinin dağ eğitimi için 1926 da Eğridir'de Dağ Talimgâhı adiyle kurulmuş, 1956 da Dağ ve Komando Okulu adını almıştır. Okulun, dağ ve komando eğitimi veren iki bölümü vardır. Subay, assubay ve erata dağcılık bölümünde 6 aylık kış dağcılığı ve 4 aylık yaz dağcılığı eğitimi, komando bölümünde ise 16 haftalık komando eğitimi verilir.

Dağ örgütleri: Dağ savaşları yapmak amaciyle kurulan birlik ve her çeşit destek kuruluşları.

Dağ potini: bk. KAYAK POTİNİ.

Dağ savaşı: Dağlık yerlerde özel taktik ve teknikle yapılan savaş. Dağlık bölgede gözetleme, yürüyüş ve atış kuralları normal yerlere göre değişiklikler gösterir.

Dağ taktiği: Dağlık yerde zaman ve uzaklık ölçülerine göre savaş ve hareketlere uygulanan kuralların toplamı ve taktiğin özel bir kolu. Örnek olarak, bir yürüyüş zamanının hesaplanmasında, bir uzaklığın normal yürüyüş zamanına, her 500 m yükseklik kaybı ya da 350 m yükseklik kazanılması için birer saat eklenir.

Dağ tekniği: Dağlık yerlerin gerektirdiği her türlü hareket (hedik, kayak, kızak, teleferik ve dişli tekerlekli araçlarla) lere, tırmanmalara insan ve hayvan sağlığı ile silâh ve gereç bakımına, yapım ve kullanımına uygulanan kurallar. Atışlarda, dağda hava yoğunluğunun azlığı yüzünden, normal yerlerde olduğundan daha düşük atış açıları verilmesi gerekir.

Dağ topçusu: Dağ topu ile donatılan ve dağlık yerlerde savaşmak amaciyle örgütlendirilen hafif topçu. Normal olarak en büyük dağ topçu birliği taburdur. Yolların her ülkede gelişmesi, motörlü taşıtların ve traktörlerin artması, dağ topçusu birliklerinin azaltılmasına sebebolmaktadır.

Dağ topu: Hayvan sırtında taşınan ve dağlık yerlerde kullanılan hafif top. Bu toplar yatık mermi yollu ve dik mermi yollu (dağ obüsü) olabilir. Top iki hayvanla, kıta yükü cepanesiyle 7 hayvanla, özel mahfeli (semerde yerleştirme yataklı) semerlere yüklenerek taşınır. Taşıma işinde daha çok dağ koşumu denilen daha iri katırlar kullanılır. Dağ topu kısa yollarda tekerlek üzerinde çekilerek de götürülebilir.

DAĞ BURUĞU (*Ephedra maior var. procera* [Fr. et Mey] Hay.), Efedragiller (Ephedraceae) familyasından bir bitki türü. Bu bitki Anadoluda, özellikle kuzeybatı ve İç Anadoluda, kurak ve taşlı, kayalık yamaçlarda tek olarak ya da küçük topluluklar halinde yetişir. Küçük bir ağaççık olan bitkinin sık dalları çubuk biçiminde ve yeşil, yaprak-

D A Ğ   B U R U Ğ U

ları pul biçimindedir. Dallarında efedrin alkoloidi vardır. Bitkinin genel yayılma alanı Akdeniz çevresinden kuzey Hindistana kadar uzanan bölgedir.

DAĞ ÇAYIRI, yüksek dağların ağaç sınırı ötesindeki çayırlar. Bunlar çok kere otlarla dikenlerden oluşmuştur. Ara yerlerde çalılar da bulunabilir. D. Ç. ları, yerlerine, yüksekliğe, o yerdeki toprak ve tas özelliğine ve iklime göre çeşitlilik gösterir. Bk. ÇAYIR, OTLAK, YAYLA.

DAĞ ÇÖLÜ, çok kurak bölgelerde dağlar arasındaki yüksek bölge çölleri. Buna karşılık daha geniş yer tutan çukurca ve düzce çöller vardır. Bk. ÇÖL.

DAĞ DEMİRYOLU, sapa kalmış dağlık yerlerle turistik değeri çok olan dağları ana yollara bağlamak için yapılmış demiryolu. D. D. nun özelliği, yeryüzü kabartılarına, yükseklik farkına, yollara göre değişir. Çok eğimli yerlerde dişli trenler yapılmıştır. Daha dik yerlerde ise çeşitli şekillerde ve türlü özellikteki tele bağlı olarak işletilen taşıtlardan faydalanılır. Bk. TELEFERİK.

DAĞ DORUĞU, dağın en yüksek yeri. D. D. ya sivri ve dişli bir biçim gösterir, ya da yuvarlakça, hattâ düzce olur. Bu biçimler buradaki taşların özelliğine ve aşınma şekillerine bağlıdır. Bk. DORUK.

DAĞ DÜĞÜMÜ, kıvrım dağ sıralarının birbirine iyice yanaştıkları, dar bir bölgede sıkıştıkları yer. Böyle yerler, dağların kavşak alanlarıdır ki, çoğunca o dağlık kuşağın en yüksek yerleri arasında yer tutar. Örnek olarak, Asyada Pamir D. D. böyle bir özellik gösterir. Bk. DAĞ.

DAĞ GÖÇEBELİĞİ, bütün bir boy (aşiret) un davar sürüleriyle birlikte yaylalara ve dağlara çıkması olayı. Bunun asıl yaylacılıktan ayrılığı, sadece çobanların ya da sürü sahibi ailenin bir bölümünün ya da bütününün değil, içine birkaç köyü alabilen bir boyun yaylalara çıkmasıdır. Ancak, D. G. ile yaylacılık arasında birçok tipler vardır. Bk. GÖÇEBELİK, YAYLACILIK.

DAĞ GÜLÜ: a. Kökü ile birlikte, b. Dal, c. Tomurcuk, d. Tohuma kaçmış çiçekler, e. Meyvanın kesiti

DAĞ GÜLÜ (*Hypericum calycinum*), Kantorongiller (Guttiferae) familyasından bir bitki türü. D. G. yurdumuzda İstanbuldan başlıyarak bütün Karadeniz kıyısında maki ve orman çevrelerinde, gölgeli ve nemli yerlerde, dere ve çay kıyılarında pek çok yetişir. Bitkinin genel yayılma alanı Yunanistan ve Türkiyedir.

DAĞ IKLİMİ, deniz yüzünden çok yüksek yerlerde, yeryüzünün türlü bölgelerinde çeşitli özellikleriyle beliren iklim örneği. D. I. nde serin, çok esen, burcu burcu kokan tozsuz ve dumansız havalar vardır. Yaz aylarında dağ çevresindeki çukur bölgelerde bunaltıcı sıcaklar olurken, dağda serin bir hava hüküm sürer. Çünkü her 100 m yükseldikçe, yaklaşık olarak sıcaklık 0,5° C ya da yerine göre 0,6° C azalır. Bu azalış bir kurala dayanır. Ovada sıcaklık 25° C ise, bunun yanında ve ovadan 1 600 m kadar yüksekteki dağda sıcaklık 16° - 17° C kadardır. Bunun için, örnek olarak Akdeniz çevresindeki dağların orta yükseklikte bulunan yerleri, yazın serin ya da çok serin olur ki, böyle bir D. I. ne *yayla iklimi* de denilir.

Bir yandan havanın temiz ve serin olması, öte yandan güneş ışınlarının parlak olarak vuruşu türlü hastalıkların iyileşmesinde önemli yer tutar. Bunun için, orta kuşak iklimlerinde 1 000 - 2 000 m yükseklikteki yerlerin iklimi, insanı uyarıcı ve yaşayışa dinçlik verici bir özellik gösterdiğinden, böyle yerlerde yaz aylarında çok aranan dinlenme yerleri kurulmuştur. Adananın Bürücek yaylaları, Kayserinin Erciyes dağı yamaçları bunlardandır.

D. I., yeryüzünün ekvator kuşağında başlıca yerleşme yerleri olmuş, türlü tarih çağları buyunca insanların ilerlemiş topluluklar olarak yaşadıkları yerler arasında, D. I. alanı yer tutmuştur. Örnek olarak: Güney Amerikada insanların yerleştikleri ve eserler bıraktıkları yerler böyle D. I. alanlarıdır. Önemli etkileri ve kapladıkları yerlerin genişliği ile ilgili olarak, türlü iklim bölümlerinde «sıcak iklimlerin D. I. çeşitleri» ayırdedilmiştir ki, Columbia tipi, Meksika tipi bunlardandır. Yüksek dağların iklim çeşitlerinin doğmasında, buna bağlı olarak bitkilerin, hayvanların, ekonomi durumunun, yol ve taşıt işlerinin bulundukları yüksek yerlere uymasında önemli etkileri olmuştur. Bu etkilerin başında D. I. leri gelmektedir. Dağlarda yükseğe çıkıldıkça çeşitli derecelerden iklim basamakları belirmiştir. Örnek olarak Lâtin Amerikanın dağlık bölgelerinde deniz yüzünden 600 m yüksekliğe kadar yerlerde balta girmemiş ormanların uzandığı bunaltıcı ve çok sıcak bölgeler (bu aşağı kata *Tierra caliente* denilir) uzandığı halde, 600 m den 1 800 m ye kadar olan dağlık yerlerde ılık bölgeler (*Tierra templata*) yer tutar, bundan daha yüksek olan yerlerde de serin, hattâ soğukça D. I. alanları (*Tierra fria*) uzanır. Buralardaki dağlık yerler, şehirlerin büyüdüğü alanlardır: Amazon çevresinde 40 m yükseklikteki Manaus'ta sıcaklık 25 - 27° C kadar olduğu halde, 2 850 m yükseklikteki Quito şehrinde (nüfusu 212 000) 12° - 13° C kadardır. Her iki yer de ekvator kuşağında bulunduğu ve yıl boyunca sıcaklık ikisinde de bir düzende gittiği halde, sadece yükseklik ayrılığından dolayı Quito kolay yaşanır bir iklim göstermektedir ki, bu da o çevredeki D. I. dir

DAĞ ITIRI (*Geranium pyrenaicum*), Sardunyagiller (Geraniaceae) familyasından, çok yıllık bir bitki türü. Bu bitki bütün Türkiyeye yayılmıştır. Tarla ve nadaslarda, çalılıklarda, orman çevresi gölgeli yerlerde, çayırlarda ve dağ yamaçlarında yetişir. Kayseri Erciyas dağında 2 000 - 2 300

m, Sivas yöresi çam ormanı 1 800 m, Bitlis Hizan 1 450 m yüksekliğe çıkar. Bitkinin genel yayılma alanı orta ve güney Avrupa ile Akdeniz çevresidir.

DAĞ İSPİNOZU (*Fringilla montifringilla*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının İspinozgiller (Fringillidae) familyasından bir tür. Sırtı kara renkte seyrek lekeli, karnı ak olup erkeğinin boynu portakal rengindedir. Uzunluğu 16 cm dir. Avrupa ve Kuzev Asyada ağaçlık yerlerde yaşar ve göç eder. Tohum ve tane yer.

DAĞ İSPİNOZU

DAĞ KARA AĞACI (*Ulmus montana With.*), Kara ağaçgiller (Ulmaceae) familyasından bir ağaç. Yurdumuzda kuzey Anadolu ormanlarında, özellikle Kocaeli, Sakarya, Trabzon, Rize, Çoruh, Bitlis ve Mersin çevresi ormanlarında yetişir; 1 400 - 1 500 m yüksekliklere kadar çıkar. Bu ağacın genel yayılma alanı güney ve orta Avrupa, Türkiye orta Asya, Mançurya ve Japonyadır.

DAĞ KARA AĞACI

DAĞ KARANFİLİ

DAĞ KARANFİLİ (*Dianthus carthusianorum* L.), Karanfilgiller (Caryophylleceae) familyasından çok yıllık bir bitki türü. İstanbul çevresi, Bursa (Uludağ), Çankırı (Ilgaz dağı 1 600 m), Samsun çevresi ile Erzurum (Kop dağı) da ve yakın dağlarında yetişir. Bitkinin genel yayılma alanı Avrupa ve Türkiyedir.

DAĞ KEÇİSİ (*Rupicapra rupicapra*), Omurgalı hay vanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının Geviş getirenler (Ruminantia) alt takımının Boynuzlugiller (Bovidae) familyasından bir tür. Boyu 120, yüksekliği 75 cm olur. Kısa vücutlu, tıknaz, bacakları uzun ve kuvvetli, boynu uzundur. Her iki cinste de bulunan boynuzları parlak olup göz çukurlarının üstüne yerleşmiş, düz, ucu geriye doğru dönüktür. Kuyrukları kısadır. Tüyleri mevsime göre değişir. Pirenelerde, Alplerde ve Balkanlarda yaşar. Yaşlı bir erkeğin yönetiminde küçük topluluklar halinde, kayaların tepesinden hızla sıçrıyarak dolaşırlar. Eti ve derisi için avlanır.

DAĞ KEÇİSİ

DAĞ KEDİOTU (*Valeriana montana* L.), Kediotu giller (Valerianaceae) familyasından, 20 - 60 cm yüksekliğinde, çok yıllık bir bitki türü. Sürgünü dik, dip tarafı seyrek tüylü, etrafı tüysüzdür. Yaprakları parlak, çiçekleri, ucta ve oldukça sık çift kollu şemsiye biçimindedir. Bitki kireçli toprakları sever, özelllikle Avrupa topraklarında yetişir. Bitkinin toprak altı bölümleri aromatik kokulu olup halk hekimliğinde nevraljiye karşı kullanılır.

DAĞ KEDİOTU

DAĞ KILAVUZU, yüksek dağlardaki araştırmalar ve çıkışlar sırasında önemli işler yapan, yol arıyan, dağa tırmanış hazırlanmalarında yardımcı olarak kendisinden faydalanılan kimse. D. K ları, gerektiğinde canını da tehlikeye atan kimselerdir. Bunların birçokları dağ çıkışlarında ölmüştür. D. K. ları, bilimsel araştırıcılara da kılavuz olurlar. D. K. luğu daha çok bu yüzyılın başlangıcında bir meslek durumuna gelmiştir. Bunlar bu iş için yetiştirilmiş kimselerdir. İsviçre ve Avusturyada çok sayıda D. K. vardır. Bk. DAĞCILIK.

DAĞ KÖYLERİ, Anadolunun türlü yerlerinde ovadaki köylere karşılık, dağlık yerlerde kurulmuş ve dağlardaki tabiî şartlara uymuş bulunan köylere verilen ad. Örnek olarak, Sivas ilinin Kangal ilcesi içinde birçok D. K. vardır. Kangalın ova köylerinden ayrılıkları olan bu köylerde az yer tutan tarımın (buğday, arpa) yanında ana geçim kaynağı hayvancılıktır. Bu köylerde nüfus seyrektir. Bunun gibi, Do-

ğu Bayazıt çevresinin 2 250 - 2 500 m yükseklikteki yerlerinde de D. K· vardır. Bu çevrede su ve ot bol olduğu için halk hayvancılıkla geçinir. Yaylaların havası güzel olduğundan köy halkı yer değiştirmez. Bk. OVA KÖYLERİ.

DAĞ KUYRUKSALLIYANI (*Motacilla cinerea*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Kuyruksallıyangiller (Motacillidae) familyasından bir tür. Sırtı kül rengi olup başı ve sırtı yeşil bir parlaklık gösterir. Gerdanı k a r a, karnı sarıdır. Gözü üzerinde ak bir çizgi bulunur. Uçma tüyleri koyu kahve rengi, kuyruk tüyleri ak olur. Palearktik bölgenin büyük bir bölümünde, dağlık ve tepelik olan sulak bölgelerde yaşar. Yiyeceğini çok kere sulardan sağlar.

DAĞ KUYRUKSALLIYANI

DAĞ MUŞMULASI (*Cotoneaster*), Gülgiller (Rosaceae) familyasından yazın ya da daima yeşil dikensiz alçak boylu bir ağaççıktır. Yaprakları sarmal dizilişli, tam kenarlı, çoğunlukla oval ya da daireye yakın şekilde, üst yüzleri tüysüz, alt yüzleri beyaz keçe gibi tüylüdür. Çiçekleri tek ya da şemsiyemsi salkım durumunda, çoğunlukla beyaz, daha az olarak açık pembedir.

D. M. nın Avrupa, Kuzey Afrika, Ön Asya ile Sibirya ve Himalayada yetişen 50 kadar türü vardır. Süs bitkisi olarak park ve bahçelerde çok yetiştirilir. Özellikle yatık ve sık dallı sürünücü olanlar daha beğenilir.

D. M. nın yurdumuzda da yetişen türleri vardır. *Cotoneaster nummularia* İç ve Doğu Anadolu dağları ile güneyde Toroslarda, taşlı yamaçlarda yetişir. Ankara yakınlarındaki İdris Dağında 1 400 m, Kayseri Erciyes dağında 1 900 - 2 500 m, Siirt Herakol dağında 2 300 m, Müküs, Uçumun kuzeyindeki dağ sırtlarında 2 600 m, Hakkâri yakınlarındaki dağlar da 2 200 m yüksekliklerde sık görülür. Meyvaları oval ve olunca kırmızı renktedir. Bu türden başka *Cotoneaster integerrima* Rize Cimil dağında 2 200 m de yetişen başka önemli bir türdür.

DAĞ OLUŞU (Fr. Orogenèse, Orogénie), yer kabuğunun türlü bölümlerinin zaman zaman yerinden oynaması şeklinde beliren, çoğunca kıvrılmalar belli olan, bu yüzden de dağların doğmasına ve oluşmasına yol açan çeşitli olaylar topluluğu (bk. TEKTONİK, DİSLOKASYON, KIVRILMA, KIRILMA). Bu olaylar topluluğuna orojenik hareketler denilmiştir ki, D. O. hareketleri demektir. D. O. (D. oluşması) hareketleriyle beliren oluşmaları dört bölümde toplamışlardır: Örtü dağları, kıvrılma dağları, kütle dağları (bk. DAĞ). Bu bölümler arasında birçok geçiş tipleri vardır. Dağların oluşması, jeoloji çağları içindeki yer kabuğu kımıldanışı dönemlerinde olmuştur(bk. GELİŞME, EVRİM, DEVRİM).

Dağların nasıl oluştuğunu, bugünkü yüksekliklerine nasıl eriştiklerini, uzanış yönlerinin neden ileri geldiğini, yer kabuğunun bununla ilgili gelişmesini, biçimlenmesini açıklamak uzun sürmüş, bunun için türlü görüşler ve kuramlar ileri sürülmüştür. Bunlar arasında izostazi kuramı, büzülme, dipten akma, karaların kayması kuramları, jeosenklinallerin doğuşu ve gelişmesi gibi görüşler vardır. Ancak, bu görüşlerden hemen hiçbiri, D. O. olaylarını bütünüyle açıklıyamamış, çözülmiyen türlü yönler kalmıştır. Bunun için türlü kuramlardan yerine göre yararlanılmıştır. Bu arada L. Kober'ın D O. kuramı (Orogentheorie) na göre, yer kabuğunun oynak ve henüz iyice oturmamış yerleri ile artık yerleşmiş bölümleri vardır. Bu kurama göre, daha ilk jeoloji çağlarında yerleşik yerler arasında iyice sertleşmemiş oynak yerler çok bulunmuştur. Jeoloji çağları boyunca geliştikçe ve yer kabuğu sertleşmeğe doğru gittikçe, türlü yerleşik (iyice sertleşmiş) yerler birbirine yamanmış, kaynaşmıştır. Böylece çok eski jeoloji çağlarının küçük kara parçaları, ara yerlerdeki oynak yerlerin, başka bir deyişle jeosenklinal (b. bk.) lerin bunlara yamanması ve bunların birbirleriyle birleşmesi sonucu büyük kara parçaları gelişmiştir. Bu olaylar en çok Kaledonya, Varistik ve Alp kıvrılma dönemlerinde olmuş, bu arada dağlar da oluşmuştur.

DAĞ OTLAĞI: bk. OTLAK.

DAĞ ÖTEĞENİ (*Phylloscopus bonelli*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Öteğengiller (Sylviidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 12 cm dir. Sırtı zeytin yeşili, karnı düz ak, gaga ve ayakları kahve rengidir. Avrupa, Ön Asya ve Kuzey Afrikada dağlık ve tepelik ormanlarda yaşar. Göç eder ve Büyük Sahranın güneyinde kışlar, uçan böcekleri yer.

DAĞ ÖTEĞENİ

DAĞ SARAY PATI (*Aster amellus* L.), Birleşikgiller (Compositae) familyasından çok yıllık bir bitki türü. 20 - 60 cm yüksekliğinde olan gövdesi dik, oluklu ve çoğu kırmızı, çiçekleri mavi renktedir. Kurak ve kireçli toprakları sever. Süs bitkisi olarak çok yetiştirilir. Kuzey Anadolunun kurak yerlerinde, Gümüşhane ve Bayburt çevresinde ve Kop dağında 1 500 m lerde yetişir. Bitkinin genel yayılma alanı Avrupa, orta ve güney Rusya ve Sibiryadır.

DAĞ SERÇESİ (*Passer montanus*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Serçegiller (Passeridae) familyasından bir tür. Uzunluğu 14,5 cm dir. Sırtı kahve rengi olup kara çizgilidir. B a ş ı çikolata renginde, boyun ve başının yanları ve gerdanı kara lekelidir. Karnı kül renginde ak olur. Yerli ve gezici bir kuştur. Avrupa ve Asyada yaprak döken orman ve bahçelerde, evlerin yakınlarında yaşar. Tohum ve tane yer.

DAĞ SARAY PATI

DAĞ SERÇESİ

DAĞ SIÇANI (*Marmota marmota*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Kemiriciler (Rodentia) takımının Sincapgiller (Sciuridae) familyasından bir tür. Uzunluğu 50, kuyruğu 13 cm olup orta büyüklükte bir hayvandır. Ağır vücutludur. Başı yassı, kulakları kısadır. Kuyruğu kalın ve tüylü olur. Baş parmağı körelmiş olup yassı bir tırnakla örtülüdür. Avrupanın yüksek dağları üzerinde ve buzul devrinden kalma düzlüklerde toplu halde yaşar. Uzun bir kış uykusuna yatar. Tavşan etine benziyen eti ve değerli sayılan kürkü için avlanır.

DAĞ SIÇANI

DAĞ TACİKLERİ, Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Garm ve Kulyab bölge (oblast') leriyle Stalinabad ve Leninabad bölgelerinin dağlık çevre (rayon) lerinde oturan Taciklere verilen ad. Dağlık Bedahşan Özerk bölgesi (b. bk.) nde oturan Pamir kavimleri (b. bk.) de D. T. ne bağlıdır. Yaşayış özellikleri ve maddî kültür bakımlarından D. T. ile Ova Tacikleri arasında büyük ayrılıklar vardır. Bk. TACİKLER.

DAĞ TUTMASI, dağcılarda görülen bir hastalık. İnsanoğlu ortalama bir atmosferlik hava basıncının bulunduğu ortamda yaşamaya alışmıştır. Yükseklere çıktıkça bu basınç azaldığından, vücutta hoş olmıyan bazı belirtiler kendini gösterir. Havacıların birdenbire olan yükselmeleriyle, dağcıların yavaş yavaş olan yükselmeleri arasında önemli ayrıntılar vardır.

Yapılan araştırmalar, şikâyetlerin hava basıncındaki azalmadan değil, oksijen yoğunluğundaki azalmadan ileri geldiğini göstermiştir. Gerek hızlı, gerek yavaş yükselmede sağlam kimselerde 3 600 m ye kadar belirli bir bozukluk görülmez. Dolaşım sisteminde, akciğerlerinde bozukluk olanlarda daha az yüksekliklerde de şikâyetler başlar.

Havacılarda 3 600 m den sonra görülen yükseklik tutmasının belirtileri, soluk darlığı, baş ağrısı, kaslarda dermansızlık, ruhsal durgunluk ve halsizliktir. Ancak, günümüzün modern havacılığında uçak içinde basınç ve oksijen yoğunluğunun değişmezliği sağlandığından, bu türlü bozukluklar hemen hemen hiç görülmemektedir. Şimdi modern araçlarda insanoğlu hiçbir şikâyet duymadan, çok daha yükseklere çıkabilmektedir. Oksijen almıyan bir kimse 6 000 m de kollapsa denilen çevresel damar iflâsı ile karşı karşıya kalır.

D. T. nın belirtileri 3 600 ve özellikle 4 500 m yükseklikten sonra kendini gösterir. Nabızda hızlanma, baş ağrısı, bulantı, kusma, aptallaşma, iştahın kaybolması, baş dönmesi, morarma, kas dermansızlığı ve yersiz bir neşe bunun başlıca belirtileridir. Yükselme, özellikle kanın bileşiminde önemli değişiklikler yapar. Akciğerlerin, kalbin yükü artar. Çıkış çok yavaşsa ya belirtilerin ortaya çıkması çok hafif olur ya da kişi yeni ortama uyduğundan hiçbir şikâyeti olmıyabilir. Aşırı yüksekliklerde, her insanda dağ hastalığı belirtileri görülür. Öteki belirtilerin yanısıra burun kanaması, görme ve işitme bozuklukları başlar. Kişi dinlenirse, bütün bu bozukluklar iki üç gün içinde kaybolur. Hastalığın şiddetinde, yüksekliğin yanısıra yorgunluk da önemli rol oynar. Ağır olaylarda hastaya oksijen vermek tek çıkar yoldur.

DAĞ YELİ, sıcak ve durgun havalarda gün battıktan sonra ovalara ve vâdilere doğru esmeye başlıyan günlük rüzgârlardan biri. D. Y. dağların yüksek yerleriyle çevrelerinde bulunan çukurluklar arasındaki sıcaklık ayrılığından doğar; yüksek yerlerde hava soğur, ağırlaşır, aşağı doğru iner. D. Y. bu olayın sonucudur. Yaz günlerinin bunaltıcı sıcaklarının ardından, geceleri esen bu serinletici yeller, kimi yerde yamaçlardan hemen yanlarındaki dere ve ırmak boylarına inercesine eser. Dağlık bölgelerde D. Y. lerinin ayrı ayrı adları vardır. Dağ geçitleriyle boğaz biçimli yerlerde bu yeller çok güçlü eser.

DAĞAR: 1. Meşin torba, 2. Ağzı yayvan topraktan yapılmış kab, 3. Tahıl ölçüsü. Daha çok buğday ölçmede kullanılır. Tutarı, yerine göre değişiklik gösterir. Eğilebilen tahtalara silindir biçimi verilir, çemberle sıkıca tutturularak yapılır.

DAĞARCIK (Türkçe *dağar* [= torba] kelimesinden), meşin torba, çoban torbası. Deriden başka, kıldan dokunanları da vardır. Çobanlar, gurbete çıkan köylüler, gerekli öteberi ve yiyeceklerini D. a koyar, ağzında bulunan sicimle bağlarlar. Omuzlarında yada elleri ndeki değneğe takarak taşırlar.

DAĞARCIK, İstanbulda Ahmet Mithat Efendi (b. bk.) nin çıkardığı bir dergi (1871). Recaizade Ekrem'in de yazıları bulunan bu dergi bilim, felsefe ve biyografi yazıları ile çağının basını arasında önemli bir yer alır. Yazılarının çoğu A. Mithat tarafından yazılmıştır.

DAĞARDI, Kütahya ilinin Simav ilcesine bağlı bir bucak. Merkezi Gebelerdir. Nüfusu 362 dir. Bucağa bağlı 20 köy vardır. 50 km kuzeydeki Simava adi bir yolla bağlıdır. D. nın güneydoğusunda Eğrigöz dağları (2 181 m), batısında Çıvan dağı uzanır. Bu dağlarda kara ve kızıl çam ormanları vardır. Simav Çayı vâdisinde tarım alanları bulunur. Başlıca geçim kaynakları arasında tarım, hayvancılık, orman işlerinde çalışma ve madencilik vardır. Bu çevrede bulunan D. Krom Madeni (b. bk.) zengin bir maden alanıdır.

DAĞARDI KROM MADENİ, Kütahya ilinde bulunan bir krom madeni. Türkiyede krom cevheri ilk defa 1848 yılında Bursa ilinin Harmancık bölgesinde bulunmuştur.

D. K. M. 1893 yılında «irade - i seniye» ile (17 teşrinisani 1309) 99 yıl süreli bir imtiyaz olarak Bahriye Dairesine verilmiştir. İmtiyaz müsaadesinin gerekçesinde, tersanenin çelik ihtiyacını karşılamak maksadiyle bu imtiyazın verildiği yazılıdır.

Bahriye Dairesi, bu imtiyaza dayanarak, madenin işletilip cevherin çıkarılması işini 35 yıllık bir anlaşma ile mabeyn adamlarından Ragıp Efendi ve ortaklarına vermiştir.

Bu tarihten sonra ocağın işletilmesi ve devlete yılda 1 600 altın rüsum ödenmesi ve ayrıca da 500 ton cevherin piyasa fiatından % 20 eksiği ile devlete teslim edilmesi şartiyle çalışmaya başlıyan kiracılar, 1895 yılında madeni kiraya vermişlerdir.

1898 de maden bütün haklariyle İsmail Hakkı adında birine devredilmiştir. 1916 da Almanyada Roehling Kardeşler adına hareket eden Eduard Hiller, maden 44 000 altın karşılığında 12 yıl süre ile işletmeyi kabul etti.

Son olarak, 1919 da maden, Osmanlı Maadin Şirketi (bugünkü Türk Maadin Şirketi) ne geçmiştir. Bu ortaklık madende ciddî bir çalışma yapmaya başlamış ve 1928 yılında bitecek olan 35 yıllık kira süresinin 10 yıl azaltılmasını 1924 te istemiştir. Bu dilek bir hükümet kararnamesi ile kabul edilmiş ve yeni bazı şartlarla ortaklık çalışmalarına imkân verilmiştir.

14 mart 1939 günlü ve 2/10583 sayılı kararname ile madenin işletilmesi hakkı Etibanka devredilmiştir.

13 temmuz 1951 günlü ve 3/13353 sayılı kararname ile madenin imtiyazı 45 yıl süre ile Cemal Erkartal'a verilmiş olup bu imtiyaz yürürlüktedir.

Üretim İşleri: Eldeki bilgilere göre, D. K. M. nden ilk üretim 1897 yılında başlamıştır:

Yıl	Ton
1897	11 551
1898	—
1899	4 538
1900	9 749

Sonraki yıllarda Türkiyede krom üretiminin ne kadarının D. K. M. nden alındığı belli değildir. Bununla birlikte, harb yılları ve ekonomik kriz devrelerindeki duraklamalar dışında, başlangıçta her yıl ortalama 10 000 ton cevher elde edilmiştir.

D. K. M. nden 1916 yılına kadar elde edilen cevherin aş. yu. 250 bin ton olduğu sanılmaktadır.

1926 dan 1936 yılına kadar ise 215 000 ton cevher, çıkarılmıştır. 1936 dan sonra çıkarılanlarla birlikte bütün çıkarımının 500 000 tona yaklaştığı sanılmaktadır.

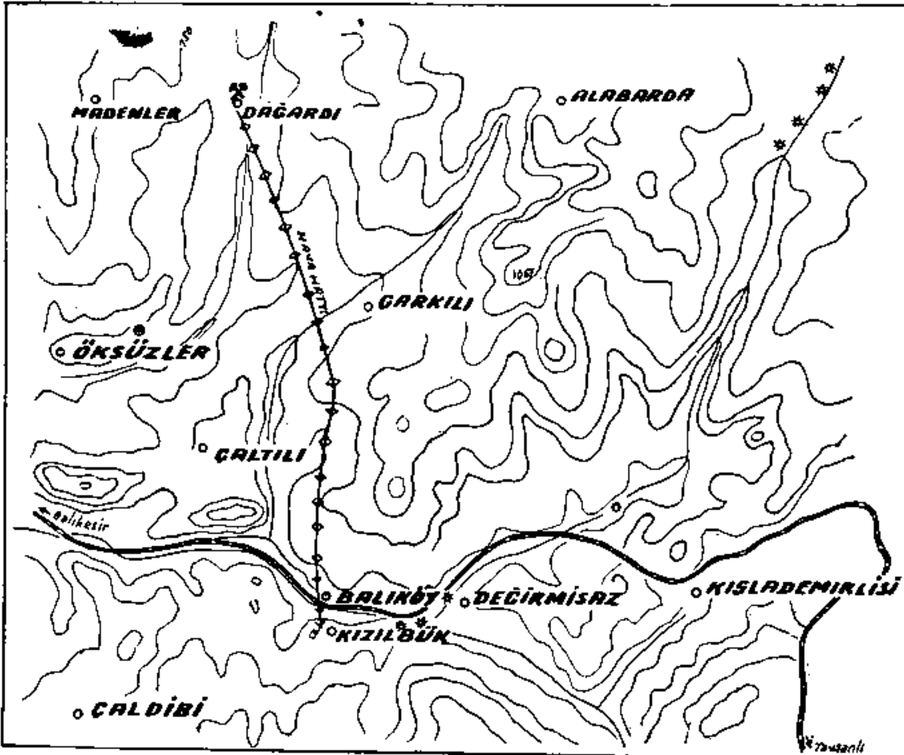
Çıkarma genel olarak açık işletme şeklinde devam etmiş ise de, Türk Maadin Şirketi zamanında 1929 dan başlıyarak yeraltı işletmesi de yapılmış ve kuyularla cevherin yüzeyden 225 m derinliğine kadar inilmiştir.

1916 yılında ocakta 300 işçi çalışıyordu. Bunun 100 ü çıkarımda, 200 ü ise çıkan cevheri ayıklamada kullanılmakta idi. Bu ayıklama işine tavuklama denmekte idi.

Ocaklardan iki cins cevher çıkarılmıştır. Birinci cins cevher, zengin tenörlü olup Cr_2O_3 kapsamı % 50 ve daha yukarıdır. İkinci cins cevher ise düşük kalitelidir. Bu düşük kaliteli cevherlerin zenginleştirilmesi için başlangıçta çok ilkel usuller kullanılıyordu. Sonradan saatte 10 ton kapasiteli bir lâvuarı kurulmuştur. Bu lâvuarın temelleri bugün Balıköy demiryolu istasyonunda bulunmaktadır.

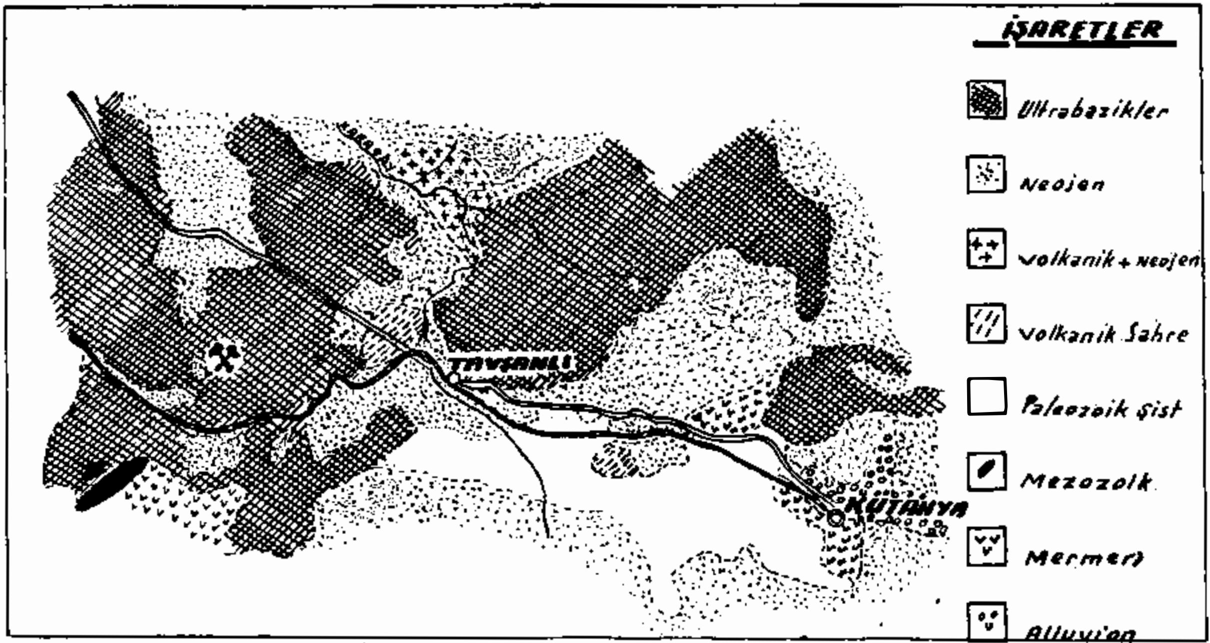
Maden ocağında buharla çalışan bir elektrik jenatörü ile lüzumlu sosyal tesisler ve cevherin istasyona taşınması için bir hava hattı Türk Maadin Şirketi tarafından kurulmuştur. Madende bugün devam eden çıkarım pek önemsizdir.

D. K. M. nin taşıma işleri uzun yıllar deve ile yapılmıştır. Birinci yol, Dağardı - Harmancık - Orhaneli - Bursa - Gemlik yolu idi. İkinci yol, Dağardı - Tavşanlı - Kütahya (deve) ve Kütahya - Derince (tren) yolu idi. Yılda 20 000 ton göndermek için 3 000 deveye ihtiyaç olduğu tesbit edilmiştir. Bir deve 250 kg yük taşımakta ve

Şekil: 1 Ölçü: 1: 100 000

Dağardı Krom Madeni coğrafi durumu

Şekil: 2 Ölçü: 1: 800 000

Kütahya-Tavşanlı bölgesi jeolojik haritası

haftada bir sefer yaparak ayda bir ton cevheri istasyona indirmekte idi.

Kütahya - Tavşanlı - Balıkesir - Bandırma demiryolunun yapılmasından sonra D. K. M. Balıköy istasyonuna bir hava hattı ile bağlanmıştı. Balıköyden krom cevheri Bandırmaya trenle gönderilmeye başlanmıştır.

Jeolojik ve mineralojik özellikler: D. K. M. Bursa - Eskişehir - Kütahya - Balıkesir arasında uzanan büyük ültrabazik külteler bölgesine rastlar. Bu ültrabazikler üzerinde yüzlerce irili ufaklı krom yatağı olup bunlardan birçokları çalıştırılmıştır. Bugün çalışanları da vardır. Şimdiye kadar bilinen ocaklardan en büyüğü D. K. M. dir. Ana ültrabazikler, dunit, piroksinit ve serpantinlerdir. Schumacher, bu alanı 1937 yılında incelemiş ve kuruluşun iki ucu ince, ortası kalın, irili ufaklı çeşitli boru (pipe) tipi parçalardan meydana geldiğini belirtmiştir. Bu parçalardan bir tanesinin uzunluğu 700 m, genişliği 10 - 35 m ve derinliği 225 m olarak tesbit edilmiştir. Ancak, bu boru tipi yatakların derinlere indikçe kalınlıklarının birkaç m ye kadar inceldiği ve şimdi derinlerde 1 m den daha ince olarak bulunduğu, fakat ekonomik olmadığı için işlenmediği anlaşılmaktadır. Cevher minerali kromittir. Gang mineralleri serpantin, talk, krizotil, olivin ile enstatit ve bronzit gibi piroksin mineralleridir.

Tutarı 500 000 ton olarak hesaplanan cevherin bugün tükenmiş bulunduğu anlaşılmakta ise de, yeni arama metotları ile daha derinlerde ve oluşum istikametlerinde başka cevher parçaları da belki bulunacaktır.

Bugün rezervleri tükenmiş olan madende eski çalışmalardan arta kalan taş yığınları arasından seçilerek ve ayrıca madenin derin kısımlarından ince damarlar halinde devam eden cevherler elde edilerek ufak çapta üretim yapılabilmekte ise de, maden önemini kaybetmiştir. Böylece bir zamanlar Türkiyenin en büyük krom madeni olan ve dünyanın sayılı madenleri arasında yer alan bu maden, tükenmiş bulunmaktadır.

DAĞBAŞI, Urfa ilinin Siverek ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 079 (1955), bucağın nüfusu ise 4 686 dır. Bucak sınırları içinde 7 köy vardır. Siverek'e 18 km lik bir araba yoliyle bağlıdır. Kuzeyindeki dağlık yerlerde bozuk orman ve fundalıklar vardır. Halk tarım ve hayvancılıkla geçinir.

DAĞBAŞI, Trabzon ilinin Araklı ilcesine bağlı bir bucak. Tam örgütlü bir bucak olan D. nın nüfusu 616 (1955) dır. 16 köyü ile birlikte D. bucağının nüfusu ise 14 784 tür. 1 000 den çok nüfuslu köy sayısı 8 dir. D. bucağı dağlık (1 500 - 2 000 m) bir yerdedir. Bucak merkezi bu dağlardan çıkan Karadere yakınında bir yamaçtadır. Araklıya 36 km lik bir araba yoliyle bağlıdır. Dağlık yerlerde yer yer orman ve koruluklar vardır (lâdin, meşe, kayın). Halk, tarım ve hayvancılıkla geçinir.

DAĞCILIK (Fr. Alpinisme), dağlara ve özellikle dağların sarp ve yüksek tepelerine tırmanma bilimi, sporu ve sanatı. Bir spor kolu olarak D. ın bellibaşlı amacı, ulaşılması güç doruklara çıkmanın gerektirdiği çabayı harcamaktır. Bu sporun öteki kazançları da, daha önceden bilinmiyen yerleri ilk olarak bulup görmenin, tehlikeleri önleme ve yenmenin ve yaşamaya elverişsiz ücra yerlerde hayatı devam ettirebilmenin verdiği kıvançtır. D. ın amaçları, tırmanılan dağların biçimlerine ve büyüklüğüne göre değişir. Meselâ 150 m lik bir yara tırmanma da, Himalayanın tepelerine ulaşmak için girişilen seferler de, D. konusuna girer. Küçük ya da orta halli dağlara çıkma işi düpedüz spordur. Alaska ya da Himalaya bölgelerinde girişilen D. ise, meselâ Kuzey Kutbu bölgesinde bir açımsama yapılması ya da askerî harekâtta bulunulması amacını güdebilir. D. ın pratik yönü, dağda kalan yolculara ya da dağlık bir bölgeye inmek zorunda kalan bir uçaktaki insanlara yardım edilmesine, dağlık yerlerin bilim bakımından incelenmesine ve dağ savaşları için ordu birliklerinin eğit mine yaramasıdır.

Spor serüven ve sanat kolu olarak D. ın tarihi oldukça yenidir denilebilir. İlk çağların insanları dünyanın

yüksek yerlerini, oralarda oturduklarına inandıkları tanrılara ve kötü ruhlara bırakırlardı. XIX. yüzyıl ortalarına kadar büyük dağlara çıkıldığı ya da çıkmaya girişildiği pek seyrek olmuştur. XIX. yüzyılda insanların yüksek dağlara ve onların çevrelerine karşı olan ilgilerinde büyük değişiklikler olmuş, bilinmiyen ve ulaşılması güç olan yerler artık korkulacak ve kaçılacak yerler olmaktan çıkmış ve dünyanın en büyük dağ tepelerinin ve sıradağlarının açımsanmasına başlanılmıştır. Avrupanın tam göbeğinde olduğu için elverişli bir durumda bulunan Alp Dağları ilk ciddî tırmanma denemelerine sahne olmuş, 1854 - 1864 yıllarında Alplerin çok yüksek bazı tepelerine çıkılabilmiştir. Tırmanma tekniği ve donanımı gelişmiş, D. klüpleri kurulmuş, profesyonel kılavuzlar yetişmiştir. 1865 te, sonradan D. başarılarının en önemlisi halini alan Matterhorn (Fr. Cervin) tepesinin ele geçmesiyle D. büsbütün rağbet kazanmıştır. Yıllarca süren bir savaşmadan ve birbiri ardından uğradığı başarısızlıklardan sonra, İngiliz dağcısı Edward Whymper ile altı arkadaşı, 4 478 m yüksekliğindeki bu tepeye çıkmışlardır. Fakat bu başarı bir facia ile sonuçlanmış, tepeden inişte ipin kopması üzerine yedi arkadaştan dördü aşağıdaki buzula düşerek ölmüşlerdir.

Alplerde başlıyan D. çalışmaları yavaş yavaş dünyanın başka yerlerine de yayılmış, 1889 da Afrikanın en yüksek tepesi olan 5 355 metrelik Kilimancaro'ya, 1897 de Güney Amerikanın en yüksek doruğunu barındıran 7 040 m lik Akonkagua'ya, 1913 te de Kuzey Amerikanın Alaska bölgesindeki buzlarla kaplı ve 6 188 m lik Mc Kinley dağına çıkılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında, Kuzey Amerikada Kayalık Dağlar (İng. Rocky Mountains) dan Kafkas Dağlarına ve Norveçten Güney Kutbu bölgesine kadar olan yerlerde bulunan bir sürü yüksek tepeye çıkılmış, yeryüzünde bütün yüksek doruklarına henüz çıkılmamış dağ olarak Himalayalar ile bu dağların Orta Asyadaki eteklerini meydana getiren sıradağlar kalmıştır. Hindistan ve Tibet sınırı boyunca 2 400 km lik bir yay biçiminde sıralanan Himalayalarda, öteki sıradağların en yüksek tepelerinden de yüksek olan yüzlerce tepe vardır. Çoğunun yakınlarına varılması bile son derece güç olan bu tepelere ulaşmayı, bu işe girişen birçok sefer kurullarından ancak birkaçı başarabilmiştir. 1947 de, doruğuna kadar çıkılmış olan en yüksek tepe Himalayalardaki 7 650 m lik Nanda Devi tepesi idi. Bu tepeye 1936 da bir İngiliz - Amerikan sefer kurulu ulaşmıştı.

İnsanlar yeryüzünün en yüksek noktaları olan Everest Dağına, K2 (Godwin Austen) Dağına ve Kinchinjunga gibi daha da yüksek tepelere tırmanmışlar, fakat dorukların yakınından geri dönmek zorunda kalmışlardır. 8 880 m ile, bilinen dağların en yükseği olan Everest tepesi 1921 ve 1938 yılları arasında yapılan yedi büyük sefere konu olmuştur. Bu seferlerin en ünlülerinin birinde (yıl: 1924; sefer kurulu başkanı: Charles Granville) George Leigh - Mallory ve Andrew Irvine adında iki İngiliz dağcısı, doruğun 250 m yakınına kadar yaklaştıkları sarp yamaca tırmanırlarken, aşağıdaki arkadaşlarının gözleri önünde, birdenbire çevrelerini kaplıyan bulutların içinde kaybolmuşlar ve bir daha da görülememişlerdir. Bu adamların nasıl öldükleri ve ölmeden önce tepeye erişip erişemedikleri bilinmiyor. Bu dağcılardan başka üç ekip daha doruğa ancak 300 m kalıncaya ve daha başka ekipler de 600 m kalıncaya kadar çıkabilmişlerdir.

İkinci Dünya Harbi sıralarında askerî amaçlar dışında büyük ölçüde D. çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte, 1947 de savaş sonrası D. seferleri henüz plânlama çevresinde kalıyor ve yalnız Alaska ve And bölgelerinde işe girişilmiş bulunuluyordu. Asyada politika şartlarının kararsız olması yüzünden Himalayalara çıkma işi sonraya bırakılıyordu; fakat birçok milletlerden dağcılar, kendilerine yeryüzünün en yüksek dağlarına tırmanma imkânını sağlıyacak olan iznin verilmesini sabırsızlıkla bekliyorlardı. 1947 de en çekici D. konularından biri de, güneybatı Çinde bulunan ve Esrarlı Dağ adiyle anılan Amni Maçen Dağı idi. İkinci Dünya Harbinde Himalayaların Birmanya - Çin sınırındaki bölümü üstünden geçen havacılar, 8 839 m yükseklikte uçarlarken, başları üstünde, henüz haritalara geçmemiş olan pek ulu bir tepe gördüklerini bildirmişlerdir. Bu bildirilerin doğruluğu coğrafyacılar ve dağcılar arasında çok tartışılmış ve politika şartları elverince bu dağa bir açımsama seferi yapılmasına karar verilmiştir. Bu dağın gerçekten Everest'ten büyük olduğu meydana çıkacak olursa, bu bulgu XX. yüzyılın en önemli coğrafya olaylarından biri olacaktır. Bu büyük sırrın çözülmesinden önce Everestin doruğuna erişilebilmiştir. 29 mayıs 1953 günü, İngiliz albayı John Hunt'ın başkanlığındaki bir Himalaya sefer kurulunun kılavuzu olan, Nepal'in Şerpa kabîlesinden Tenzing Norkey ile Avustralyalı Edmund Hillary, ilk olarak Everest'in doruğuna ulaşarak oraya, alt alta Birleşik Milletler, Birleşik Kırallık, Hindistan ve Nepal bayraklarını dikmeyi başarmışlardır. Everest tepesine bundan sonra 1956 yılında da bir İsviçre D. klübünün bazı üyeleri, 1 mayıs 1963 günü de James Narren Whittaker adında bir Amerikalı, Şerpa Nwang Gambu ile birlikte tepenin doruğuna A. B. D. bayrağını dikmiştir.

Dağcılık sanatı: D. her şeyden önce bir spor ve bir serüven olmakla birlikte, aynı zamanda bir sanattır. Bundan ötürü de tırmanma tekniği yıllardan beri durmadan geliştirilmiştir. Bu teknik genel olarak iki amaca yönelir: 1. Engelleri alt etmek, 2. Tehlikeleri azaltmak.

Dağ alanları kayalık olabildikleri gibi, buzla ya da karla kaplı olabilir. Bu durumların her biri ortaya ayrı ayrı problemler çıkarır. Üstelik bir de dağcının rüzgâra, soğuğa, sağanaklara ve yüksek yerlerin az oksijenli havasına karşı savaşması gerekir. Her türlü tırmanmada, izlenecek yolun seçilmesinin birinci derecede önemi vardır. Sarp kayalıklarda çoğu zaman çeviklik büyük rol oynar: karla kaplı yerlerde ise güvenlik her şeyden önce değişen toprak şartları altında karın ve buzun en küçük zorlamalarda ne derece dayanacağının bilinmesine bağlıdır.

Tırmanma tehlikeleri genel olarak üç çeşittir: 1. Dağcının düşmesi, 2. Dağcının üstüne kaya, kar ya da buz düşmesi. 3. Hava. İlk iki tehlike dağcının sanatını iyi bilmesiyle önlenebilir, üçüncüsü ise görgülü olmayı ve sağduyunun işlemesini gerektirir. D. ta düşüncesizliğin ve yanlış hesapların yol açtığı kazaların sayısı, beden gücü ve yeteneksizlikten ileri gelen kazaların sayısından çok yüksek olmuştur.

Donanım: D. ın gerektirdiği donanım, dağın niteliğine göre değişir. Yamaçları pek dik olmıyan küçük tepelere tırmanmak için bu işe uygun bir giyim ve bir kılavuz kitabı yeterli olur. Alpler ve Kayalık Dağlar gibi yerlerde ise ip ve buz kazması denilen araçlarla yola çıkmak ve acemilik halinde de meslekten bir kılavuzu birlikte götürmek şarttır. Himalayalardaki ya da Alaskadaki bir tepeye ulaşmak için, bu tepeler genel olarak kilometreler boyunca ıssız topraklarla çevrili olduklarından, sefere çıkan küçük bir askerî birliğin donanımını andıran bir hazırlıkla yola çıkmak gerekli olur.

Yüksek dağlara yapılan seferlerde şimdi dağcıların ihtiyaçları havadan uçak ya da helikopterle gereç ve besin atma yolu ile sağlanmakta, oksijensizlik durumunun önüne de oksijen tüpleri taşımakla geçilmektedir. D. ta kullanılan ipler de şimdi bükümlü naylon ipliklerden örülmektedir.

Türkiye'de dağcılık: Türkiyede D. oldukça yenidir. İlk olarak Birinci Dünya Harbi sırasında askerî ihtiyaçlarla, ordu içinde Doğu Anadolu cephesinde başlamıştır (1914). 1915 yılında Erzurumda bir kayakçılık talimgâhı kurulmuş, dağlık yerlerde hizmet görecek subay ve erlerin yetiştirilmesine çalışılmıştır.

1924 te Erciyese bir gezinti düzenlenmişse de, 1928 de yabancı dağcıların Erciyese çıkarak doğu ve batı doruklarına birer defter koymasının Kayseride yarattığı dağa tırmanma isteği sonucu olarak ilk *sivil dağcılık* burada doğmuştur denilebilir. 1937 de Viyanadan gelen bir dağcı kafilesi, Hâkkâri dağlarında önemli geziler yapmıştır. 1926 da Eğridir bölgesinde askerî eğitim amaçları ile bir talimgâh kuruldu. (bk. DAĞ BİRLİĞİ.) 1941 yılında ise Beden Eğitimi Genel Müdürlüğü, D. ı bir spor olarak çalışmaları arasına aldı, Erciyes ve Bolkar dağlarına plânlı geziler düzenledi. Böylece Türkiyede düzenli bir D. sporu başlamış oldu. 1930 da Uludağda yaptırılan otel de, burada D. ın başlamasına yardım etmiştir.

1939 da Beden Eğitimi Genel Müdürlüğüne bağlı olarak kurulan Dağcılık Federasyonu yurdumuzun Kars, Erzurum, Sivas, Bayburt, Kayseri gibi D. sporlarına elverişli yerlerinde kurslar açtı; 1943 te ise Ankara, Bursa, Erzurum, Kars, Kayseri ve Sivas olmak üzere altı ilimizi D. merkezleri haline getirmek için teşebbüse girerek buralarda birer D. ve kış sporları klübü açtı. Bugün ayrıca Manisa ve Elâzığdaki çalışmalar dikkati çekmektedir. Federasyonun 1954 te Ağrı Dağına yaptığı ilk resmî tırmanış da önemli bir hareket olarak anılabilir. Ağrı dağının doruğuna tırmanabilen ilk dağcı, 1829 da, Alman tabiat bilgini Friedrich Parrot olmuştur. İngilizlerden James Bryce da 1877 de tırmanmıştır.

Dağcılık Federasyonu, her yıl D. üzerinde kılavuzluk kursları açmakta ve yetişenlere uygulamalar yaptırmaktadır. Niğdenin Ala Dağları, Antalyanın Bey Dağları ve Bolu bölgesindeki dağlar şimdiye kadar bu uygulamalar için konu olarak seçilmiştir.

Topraklarının engebeli oluşu göz önüne alınınca, D. sporunun Türkiye için önemi çok iyi belirir.

DAĞILIM ya da ÇÖZÜLÜM (Fr. Dissociation) [Psikiyatri], şahsiyetin çözülüp dağılması. Bazı psikiyatri uzmanlarına göre, düşüncelerin D. ı, skizofreni (schisophrénie) durumu gelişiminin ilk evresidir ve intellekt bileşen (composante) leri arasında normal ahengi bozmaktadır. Bk. SKİZOFRENİ (Schisophrénie).

DAĞILIM (Fr. Dispersion) [Fiz.], bir dalganın faz hızı ile frekansları (dalga uzunlukları) arasındaki bağ. Özellikle dalgaların bir ortamdan ötekine geçerken kırılmaları sırasında kırılma indeks (gösterge) inin frekans ile olan bağlılığının iki ortamdaki faz hızı ile ilişkisi. Güneş ışığının bir prizmadan geçerken meydana gelen D. en çok bilinen ve üzerinde durulandır (bk. SPEKTRUM). Bu kırılmada her bir ışın dalgası, dalga uzunluğu ile ilgili bir açıdan girdiği için renkli bir band meydana gelir. Normal D. da kırılma indeksi, kısa ışın dalgaları (mor) için büyük uzun ışın dalgaları (kırmızı) için daha küçüktür. Ancak absorpsiyon (b. bk.) bandı yanında bu orantı tersine çevrilir (Anormal D.). Işın D. ı bugün elektronlar kuramı (b. bk.) ve kristal optik (b. bk.) ile açıklanmaktadır.

DAĞILIM (Fr. Dispersion) [Kim.], maddelerin gaz, sıvı ya da katı bir ortam içinde çok ince olarak yayılması. Sıvı içinde dağılan maddenin tene büyüklüğü 10^{-4} den 10^{-7} cm ye kadar olursa, kolloitler (b. bk.), bundan daha küçük olursa, eriyikler (b. bk.) meydana gelir. Gazlar içinde kolloit şeklinde sıvı D. ı sis, katı D. ı duman, kolloit biçiminde olursa aerosol, sıvı içindeki gaz D. ı ise köpük adını alır.

DAĞILIŞ (Coğ.), türlü olayların yeryüzüne ya da onun bir bölümüne yayılışı. Örnek olarak: Nüfusun yeryüzünde ya da bir ülkede D. ı, yağışın D. ı, sıcaklığın D. ı, depremli yerlerin D. ı, ovaların, dağların D. ı gibi. Coğrafyada türlü olaylar (tabiî olaylar, insanla ilgili olaylar) yeryüzünün bir yerine bağlanır ki, bundan «D. ilkesi» doğmuştur. Türlü olayların bütün yeryüzünde ya da bir ülkede, bir bölgedeki D. ı coğrafyanın temellerinden olduğu gibi, türlü bilimler için de önemli yeri vardır. Bk. COĞRAFYA.

DAĞILMA [Ask.]: 1. Düşmana toplu bir hedef göstermemek amaciyle bir kuvvetin geniş bir bölgeye yayılması.

2. Kimya savaşlarında bomba ile ya da püskürtme aygıtları ile atılan sıvı ya da gaz halindeki maddelerin saçılması.

3. (Balistik) Aynı atış verileri ve koşullarla bir silâhtan ya da uçaktan atılan mermilerin ya da bombaların bir noktaya varmıyarak sapması.

Aynı yöneltim verileriyle atılan her mermiye etki yapan atış koşulları bir değildir. D., balistik, hava ve nişan koşullarındaki değişikliklerden ileri gelir. Balistık sebepler (merminin ağırlığı, biçimi, itme barutunun ağırlığıyle niteliğinin değişikliği), merminin ilk hızına etki yaparak her atımda küçük farklar meydana getirir. Hava etkileri (havanın hareketi, basıncı, ısı ve hidrografik durumu) havanın yoğunluğunu, dolayısiyle merminin karşılaşacağı direnci değiştirerek uzamca ya da yönce merminin gidişinde değişiklik doğurur. Bu sebeplerle atımlar *D. kanunu*'na göre dağılırlar.

Dağılma kanunu: Birçok mermi (örnek olarak 100) atılırsa, bunlar bir yüzey üzerinde aş. yu. bir dikdörtgen şeklinde dağılır; mermilerin ortada, saymaca bir orta vuruş noktası yakınında daha toplu vurdukları, orta vuruş noktasından atış doğrultusunda çizilecek çizginin iki yanına aynı sayıda vuruş olduğu görülür. Şekilde orta vuruş noktası (M) den atış doğrultusu (AB) çizgisi, vuruşları yarı yarıya böler. İki yandan atımların % 25 lerini kapsıyacak birer paralel çizgi (E E' ve D D') alınıp bunların aralığına daha üçer çizgi, yine paralel olarak geçirilirse, vuruşların ortadan uzaklaştıkça azalarak % 16 şar, % 7 şer ve % 1,5 er olduğu görülür. Yukarıdaki işlemler, bir de atış doğrultusuna dıkey olarak yapılırsa, yüksekliğine sapmalar aynı orantılarda meydana gelir. 100 atım, şekildeki düzen içinde dağılmış olur. % 50 D. (M nin sağiyle soluna ve üstüyle altına) yanlama ve uzamca atış düzenlemesi (tanzimi) nde önemle göz önünde tutulur. Yukarıdaki salt D. etmenlerine silâhın yeniliği, nişancının yeterliği gibi bağıntılı D. etmenleri eklenir. *Derinliğine Dağılma*: Atımların, atış doğrultusunda yatay bir düzey üzerinde uzamca D. sı. *Genişliğine Dağılma*: Atımların, atış doğrultusunda dikey ya da yatay bir düzey üze-

rinde yanlama D. sı. *Yüksekliğine Dağılma*: Atımların, dikey bir düzey üzerinde atış doğrultusunda yükseklikçe D. sı dır.

Dağılma çizelgesi: Esas tutulan hava koşullariyle (örnek: mavzer tüfeğinde deniz seviyesinde 760 mm lik basınç, 10° C ısı, % 50 nemlilik, rüzgârsız bir hava) bir silâhla atılacak mermilerin her uzamda derinliğine ve genişliğine dağılışını m cinsinden göstermek üzere düzenlenen çizelge. Ağır silâhların, özel olarak her topun atış çizelgelerinde bu veriler bulunur.

Dağılma konisi: Özel olarak uçaksavar silâhlarından atılan mermilerin, tepe noktası, namlu ağzında olmak üzere çizdiği, sanal (mevhum) koni.

DAĞISTAN ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (Rusça adı: Dagestanskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı bir cumhuriyet D. Ö. S. S. C. Kafkasyanın kuzeydoğu bölümünde Kafkas Dağları ile Hazar Denizi arasında yer alır. Güneyde Azerbaycan, güneybatıda Gürcistan, batı ve kuzeyde Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Groznıy bölge (oblast') si, doğuda ise Hazar Denizi ile çevrilmiştir. Yüz ölçümü 38 200 km², nüfusu 930 500 (1939) dür. 41 çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Merkezi Mahaçkala (eski adı: Petrovsk) şehridir. Büyük şehirleri arasında Derbent Buynaksk, Hasavyurt, Kaspiysk, İzberbaş anılabilir. Bunlarda başka, Açi Su, Lopatin ve Sulak gibi yerleşme yerleri vardır.

D. Ö. S. S. C. 13 kasım 1920 günü kurulmuştur. Anayasası 12 haziran 1937 de kabul edilmiştir.

Fizikî coğrafya bakımından Dağıstan, güney (dağlık) ve kuzey (düzlük) olmak üzere iki bölüme ayrılır. Dağıstanın büyük bir kısmını kapsıyan güney bölümü, Büyük Kafkas Dağlarının doğu kesiminin kuzey eteklerinde uzanır. Bu bölüme göre daha küçük olan kuzey bölümü ise Hazar Düzlüğü ya da Terek - Sulak Ovası adiyle anılan düzlükte yer alır. Hazar Denizine doğru gittikçe alçalan bu düzlük, alûvyonla kaplı bir ovadır. Dağıstanın güney ve kuzey bölümleri arasındaki sınır çizgisi Mahaçkala'dan Hasavyurt'a kadar uzanır. Dağıstan ın bu çizginin güneyinde kalan bölümü, Hazar Denizi boyunda Derbent'ten Mahaçkala'ya kadar uzanan 15 - 25 km enindeki düzlüğü saymıyacak olursak, dağlık bir bölgeyi kapsar. Bu bölümün İç Dağıstan adiyle anılan kesiminde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru birçok dağlar uzanır. Dağıstanın bu kesiminde Sulak ırmağına karışan dört ırmak (Koysu ırmağının Andi, Avar ve Kazikumuk kolları ile Kara Koysu) vardır. Bu ırmakların yatakları dar dik ve kayalıktır. Bu kesimde dik yamaçlı dağlar arasında derin boğazlara ve dar yaylalara rastlanır. Yerleşme yerleri ve tarım alanları normal olarak ırmak boylarında toplanmıştır. Yüksek sırtlar ve yaylalar otlak olarak kullanılır. İç Dağıstan'ın güneybatı kesiminde 3 500 - 4 000 m yüksekliğinde tepeler vardır. Bu tepeler yer yer kalımlı karlar ve buzullarla örtülüdür. Dağıstanın güney ucunda, Azerbaycan sınırında bulunan Hazar Düzü tepesinin yüksekliği 4 485 m dir. Bugün Dağıstanda kar sınırı 3 500 - 3 700 m den geçer. Ancak yüksek tepe ve sırtlarda rastlanan buzulların kapladığı alan büyük değildir. Eski buzul yataklarında bugün birçok dağ yerleşmeleri kurulmuştur.

Dağıstanın dağlık bölümünde birçok maden kömürü yatakları bulunmuştur. Bu yataklardan elde edilen kömür ancak yerli ihtiyaçları karşılamaktadır. Samur çevresinde bulunan demir madeni (siderit) yatakları zengindir. Dağıstan sınırları içinde bulunan yerlerde değerli ve zengin yapı gereçleri de vardır. Dağıstan maden suyu kaynakları bakımından da zengindir. Bu kaynaklar yakınında tanınmış dinlenme yerleri ve sağlık yurtları kurulmuştur (Ahtı, Kayakent v. b.).

Dağıstan da kışın soğuk ve kuru iklim hâkimdir. Yazın Hazar Düzlüğü ile Orta Asya çöllerinden gelen sıcak havanın etkisi altında kalır. Dağıstan da doğu ve kuzeydoğu rüzgârları hâkimdir. Bu rüzgarlar kışın keskin soğuklar getirir. Bu doğrultulardan esen rüzgârlar yazın sıcak ve kuru bir hava sağlar. İç Dağıstan da açık ve sakin bir hava vardır. Bu şartlar altında Dağıstanıı iklimi bölgelere göre farklar göstermektedir. Terek - Sulak düzlüğünde kuru bir kara iklimi hüküm sürer. Kışlar soğuk, yazlar sıcaktır (ocak ayı sıcaklık ortalaması —3,6°, temmuz ayı sıcaklık ortalaması + 23,5°, yıllık yağış tutarı 300 - 400 mm). Dağ eteklerinde de kurak bir iklim vardır. Daha yüksek yerlerde ılık iklim şartları başlar. İç Dağıstan da ise ılık ve yarı kuru bir iklim hüküm sürer (ocak ayı sıcaklık ortalaması — 2,4°, temmuz ayı sıcaklık ortalaması + 17 - 18°, yıllık yağış tutarı aş. yu. 400 - 500 mm). Düzlüklerde, dağların aşağı eteklerinde ve derin dağ vâdilerinde kar örtüsü dayanıksızdır. İç Dağıstan dağlarında ise kar örtüsü kasım ya da aralıktan nisana kadar kalır.

Dağıstan akar sular bakımından oldukça zengindir. Akar suları daha çok yağmur ve kar sularivle beslenir. Dağıstanın en büyük ırmağı olan Sulak, İç Dağıstanda Koysu (Andi, Avar ve Kazikumuk) kollarının Kara Koysu ırmağı ile birleşmesinden meydana gelir. Terek ırmağı deltasının güney kesimi Dağıstan topraklarına bağlıdır. Terek ile Sulak ırmakları arasında akan Aksay ve Aktaş ırmakları denize varmadan kumsallarda kaybolur. Dağıstanın güney bölümünde Samur ırmağından başka, Gürgençay, Rubas, Ullu-

DAĞISTANLI TİPLER

çay gibi akar sular anılabilir. Terek - Sulak Düzlüğünün doğu kıyısında tuzlu göller ve bataklıklar vardır. Derbent ile Maḫaçkala arasındaki düzlükte de göller bulunur (Acigöl, Aḫgöl, Turali ve Batman), Turali ve Batman gölleri tuzludur. Son olarak, Andi Dağındaki Kezenoyam gölü de anılabilir.

Dağıstanın düzlük kısmında yarı çöl bitkileri yetişir. Samur ırmağı deltasında sık ormanlar (kızıl ağaç, meşe) vardır. Terek deltasında ve göl kıyılarında kamışlıklara rastlanır. Düzlükteki yarı çöl bitkileri dağ eteklerine kadar uzanır. Dağların 500 - 600 m yükseklikteki yerlerinde meşe ve ak gürgen ormanları başlar. Bu ormanlar 1 500 - 1 600 m ye kadar uzanır. Ormanlar birçok yerlerde kesilmiş ya da sökülmüştür. İç Dağıstanda dağların güney etekleri çalılıklarla, kuzey etekleri ise dağ stepleri ve dağ çayırlariyle kaplıdır. Bu bölümde arasıra ormanlara (özellikle çam ve kayın ağacı) rastlanır. 2 400 m den başlıyarak kalımlı kar sınırına kadar Alp çayırları uzanır. Bu çayırlar otlak olarak kullanılır.

Terek - Sulak düzlüğünde sayga, karsak gibi hayvanlar yanında türlü türlü kemirgenlere rastlanır. Kamışlıklarda yaban kedisi ve türlü su kuşları yetişir. Hazar denizi kıyısındaki düzlükte çakal ve yaban domuzu sürüleri çoktur. Kuşlardan sülüne, sürüngenlerden kaplumbağaya rastlanır. Çalılıklarda ve dağ eteklerindeki ormanlarda karaca, geyik porsuk, vaşak, tilki ve ayı bulunur. İç Dağıstan da ise kemirgenler çoktur. Kuşlardan dağ tavuğu ve yaban güvercini yetişir. Taşlık yamaçlarda kertenkeleler yaşar. Yüksek dağ kuşağı fauna bakımından daha zengindir. Dağ ormanlarında yaşıyan hayvanlar arasında ayı, pars, geyik, tilki, karaca, vaşak ve kurt anılabilir.

DAĞISTANDA BİR LEZGİ KÖYÜ

Hazar denizinin Dağıstana bağlı bölümünde türlü balıklar (mersin balığı, som, sazan, sudak, ringa v. b.) avlanır.

Dağıstan topraklarında yaşıyan ulusların çoğu Kafkas dillerinin Dağıstan koluna bağlıdır. Bu uluslar arasında Avar, Andi, Dargi, Kûbeçi, Haydak (Kaytak), Lak (Lek, Kazikumuk), Lezgi, Ağul, Rutul, Rutul, T͡Saḫur ve Tabasaran'lar anılabilir. Bunlardan başka, Dağıstan da muhtelif Türk kolları (Kumuk, Nogay, Türkmen, Kara Papak, Kırgız, Azerî v. b.) vardır. Türkler, Dağıstanın dağlık bölümünde oturan Avar, Dargi, Lezgi ve Lak'lara *tavlu* (= dağlı) ve Lezgi adını verirler. Tavlu adiyle kuzeyde oturan uluslar (özellikle Avarlar), Lezgi adiyle de güneyde oturanlar (Ağul, Rutul, Tabasaran v. b.) kastedilir. Lezgiler, güney Dağıstan da, Samur ırmağı boyunda ve büyük Kafkas dağlarının sırtlarında otururlar. Laklar. Avar, Dargi ve Lezgiler arasında yayılmışlardır. Dağıstan da, özellikle Hasavyurt ve Kızılyar çevrelerinde, azınlık olarak Ruslara da rastlanır. Son olarak, Dağıstanın düzlük bölümünde Tat'lar, Dağ Yahudileri ve Ermeniler de vardır.

Sayı bakımından Avarlar başta gelir. Onlardan sonra Dargiler, Ruslar, Lezgiler, Kumuklar, Laklar, Tabasaranlar ve Azerîler anılabilir.

Dağıstan da ahalinin büyük çoğunluğu dağlık bölgede toplanmıştır. Ekime elverişli topraklar pek azdır. Rusların sürekli yayılma savaş ve akımları karşısında dağlık bölgeye çekildiği anlaşılan Dağıstan uluslarının ekonomik ve sosyal yapısında karakteristik özellikler göze çarpar.

Dağıstan da Kafkas dillerinin Dağıstan koluna giren uluslar çoğunluğu meydana getirir. Bu ulusların başında Avarlar (b. bk.), Dargılar (b. bk.) ile Kubaçı ve Kaytaklar (b. bk.), Laklar, Lezgiler ile Agullar, Rutullar, T͡Sahurlar ve Tabasaranlar anılabilir. Bugünkü Dağıstan Türkleri, Avar, Dargı, Lezgi, Lak gibi dağlık yerlerde oturan uluslara Tavlu (= dağlı) adını verirler. Dağıstanın Hazar Denizi kıyısında uzanan düzlükte ve Sulak - Kuma arasında muhtelif Türk kolları (Azerî, Kumuk, Nogay, Türkmen, Kara Papak, Kırgız v. b.) yayılmıştır Dağıstan topraklarında oturan Türklerin sayısı 350 000 den çoktur. Bunlardan başka, Dağıstanın Ḫasavyurt ve Kızılyar gibi yerlerinde Ruslar, düzlüklerdeki yerleşme yerlerinde ise Tatlar ve Tatça konuşan Dağ Yahudileri vardır. Nüfus bakımından Avarlar başta gelir. Onlardan sonra Dargılar, Lezgiler, Kumuklar, Laklar, Tabasaranlar ve Azerî Türkleri anılabilir.

Dağıstan düzlük bölgelerinde yaşıyan ahalinin büyük bir kısmı tarımla geçimini sağlar. Bunun yanında ticaretle uğraşanlar da vardır. Dağlık yerlerde yaşıyanlar ise daha çok koyun yetiştirirler. Ayrıca el sanatları (maden, deri ve ağaç işleri, yün dokumacılık) da gelişmiştir. Bu bölgede bakır ve gümüş üzerinde çalışan ustalar büyük ün kazanmıştır. Ağaç ve deri üzerine süs yapan sanatçıları da tanınmıştır.

Dağıstan dil bakımından bir birlik göstermez. Düzlük yerlerde Türk dilleri hâkimdir. Dağlık bölgelerde bile Türkçe muhtelif kabîleler arasında bir anlaşma dili olarak kullanılır. Dağıstan topraklarında konuşulan Türk dilleri arasında Kumukça ve Azerî Türkçesi önemli bir yer tutar. Dağıstan dilleri arasında yazı dili olarak Avarca, Dargıca Lakça, Lezgice ve Tabasaranca kullanılır. Bunların dışında Dağıstan da yazı diline sahip olmıyan 20 den çok dil vardır.

Dağıstan dillerine ait çalışmalar XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu dillere ait tasvirî gramerler yayınlanmıştır. P. K. Uslar

Avar, Dargı, Lak ve Lezgi dillerinin gramerini yazmış, A. M. Dirr de öbür Dağıstan dilleri üzerinde durmuştur.

Dağıstanın dil bakımında birlik göstermemesi, ortak dil probleminin sık sık ele alınmasına sebebolmuştur. Dağıstan da Türk dilinin uzun yıllardan beri ortak dil olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Avar, Lak ve Dargı kavimleri arasında bile Türkçe ortak dil olarak kullanılmıştır. 1917 Rus ihtilâlinden sonra Dağıstanlılar, Kuzey Kafkasyada yaşıyan öbür kavimlerle birlikte millî bir devlet kurmak üzere teşebbüse geçtikleri zaman, ilk okullarda öğretimin yerli dillerde yapılmasına karar vermişlerdir. Buna karşılık, orta okullardan başlıyarak öğretimde Türkçe (Kumuk Türkçesi) kullanılacaktı. Aynı zamanda Kumuk Türkçesi devlet dili olarak da kullanılacaktı. Dağıstan da 1930 dan sonra devlet dili olarak Türkçenin yerini Rusça almıştır.

Tarih: Eski çağlarda Dağıstan topraklarında birtakım devletlerin kurulmuş olduğu muhakkaktır. Ancak, bu devletler üzerine kaynaklarda açık bilgilere rastlanmamaktadır. Dağıstan topraklarının güney kesiminin eski çağlarda Ön Asya devletlerinin elinde bulunduğu anlaşılıyor. Buna karşılık, kuzey bölümü, güneydoğu Avrupada yaşıyan göçebe ulusların egemenliği altına girmişti. Dağıstanın dağlık bölgesinde yaşıyan boylar, Avrupa ve Asya uluslarının etkisinden uzak kalmışlardır. Bu boylar arasıra Dağıstanın başka bölümlerini de ele geçirmişlerdir. Eski çağlarda Dağıstanın Derbende kadar uzanan güney kesimi, Almanya Topraklarına bağlı bulunuyordu. Bu bölgenin kuzeyinde yaşıyan dağ ulusları üzerine Strabon bilgi vermiştir. Milâttan önceki yıllarda Romalıların Dağıstan topraklarına kadar sokulduklarını biliyoruz. Romalılar Kafkas topraklarında şiddetli savaşlar sonunda Dağıstan uluslarını yenmişlerdir. Roma egemenliğini kabul eden Dağıstanlı uluslar, daha sonra (M. S. IV. yüzyıl) İranlıların yönetimi altına girmişlerdir. İranlılar Dağıstanın savunması bakımından Derbent boğazına büyük bir önem vermişlerdir. İranlılar Derbent boğazını göçebe uluslara karşı tahkim ettikleri gibi, Dağıstan topraklarında da birçok yeni yerleşmeler meydana getirmişlerdi. Dağıstanlılarla Sasanîler arasındaki savaşlar 50 yıl sürmüştür. Sasanî hükümdarı Dağıstanın yönetiminde yerli beylerin yardımından yararlanmıştır. İranlıların Dağıstan topraklarına saldırmaları üzerine Dağıstan ulusları Bizansın yardımını aramışlardır. Dağıstanlılarla Bizanslılar arasında meydana gelen yakınlık sonunda, Sasanîler Bizansa karşı giriştikleri savaşlarda yenilmişler ve Arap ordularına kolayca baş eğmek zorunda kalmışlardı. Arapların Dağıstan topraklarına saldırmalarında birçok politik ve dinî etmenler vardı. Arap birliklerinin geldiği yıllarda D. kuvvetli bir Sasanî etkisi altında bulunuyordu. Dağıstan beyleri Farsça sanlar kullanıyorlardı. Dağıstanlılar arasında Sasanî gelenekleri yayılmıştı. Halife Hişam (724 - 743) zamanında Araplar Dağıstanın kuzey kesiminde birçok askerî başarılar kazanmışlardır. Halife Hişam'ın kardeşi Maslama ise Derbent'te sürekli olarak Arap egemenliğini kurmuştur. Dağıstan topraklarında ortaya çıkan yeni durumdan birçok uluslar yararlanmıştır. Başlangıçta Hıristiyanlık yayılmış, daha sonra da Yahudiler kendi dinlerini kabul ettirmişlerdir. Çağdaş Arap yazarları, Dağıstanda İslâmlığın da yavaş yavaş yayılmaya başladığını belirtirler. İbn Ruste, bu topraklarda hüküm süren bir beyin cuma günü Müslümanlar, cumartesi günü Yahudiler ve pazar günü Hiristiyanlarla ibadet ettiğini yazar. Mesudî bu beyin Müslüman olduğunu belirtir. Sonraki asırlarda Dağıstanda İslâmlığın yayılmaya başladığı açıktır. 965 yılında Hazar İmparatorluğu Rusların ağır bir saldırısına uğramıştır. Hazarlarla Ruslar arasında yapılan savaşlar, ülkenin güney kesiminde büyük hasarlara yol açmıştır. Bu durumdan Hıristiyan Alanlar faydalanmışlardır. Moğollar Dağıstana yaptıkları ilk akınlarında hem Müslüman kavimlerle, hem de Hıristiyan kavimlerle karşılaşmışlardı. 1254 te bu topraklardan geçen Avrupalı bir gezgin, dağlarda Hıristiyan Alanların yaşadığını belirtir. Moğollar o sırada bu kavimleri egemenlikleri altına almayı başaramamışlardı. XIII ve XIV. yüzyıllarda Derbent boğazına kadar uzanan bölge Altın Ordu devletinin yönetimi altına girmişti. Derbent çevresinde yaşıyan Kaytaklar ise Toktamış'ın hükmü altında bulunuyordu. *Zafernâme* yazarı Şerefeddin Yezdî, Kaytakların «dinsiz» olduğunu belirtmiştir. Bu kayıt, kaytakların henüz İslâmiyeti kabul etmediklerini gösteriyor. Nitekim sonraki çağlarda Kafkas topraklarında bulunan Avrupalı gezginler de Kaytaklar arasında Hıristiyanların varlığını görmüşlerdir. Buna karşılık, artık İslâmiyeti kabul etmiş Kaytak beyleri de vardı. Dağıstan topraklarında yaşıyan Kazi Kumuklar da İslâmiyeti kabul etmişlerdi. Onların kuzeyinde Aşkucalar yaşıyordu. Aşkucalar Timura karşı giriştikleri mücadelede Kazi Kumukların yardımından da faydalanmışlardı. Bu sebeple, Timur, kâfirlerle yaptıkları bu iş birliği yüzünden Kaytakları kınamıştır. Buna göre, o çağlarda Aşkucaların henüz İslâmiyeti kabul etmedikleri anlaşılıyor.

DAĞISTANDA BİR CAMİ

XV. yüzyılın ortalarında Kaytakların bir kolu Dağıstanın güney kesimine çekilmiştir. Bu kolun yeni bir Kaytak beyliği kurduğunu biliyoruz. XVII. yüzyılın ortalarına doğru Kafkasyada bulunan Evliya Çelebi bu Kaytaklara rastlamıştır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Kaytakların diline ait küçük bir liste vardır. Kaytak tarihi ve dili hakkındaki bilgilerin azlığı karşısında, araştırıcılar Evliya Çelebi'nin verdiği bu listeye büyük bir önem vermişlerdir. 20 - 25 hay-

van adından ibaret olan bu liste, ilk olarak V. Bartol'd (W. Barthold) ün gözüne çarpmıştır. *K voprosu o proishojdenii kaytakov* («Ĕtnografiçeskoe Obozrĕnie» dergisinde, 1910, LXXXIV - LXXXV, 37 - 45) adlı yazısında Evliya Çelebinin verdiği bilgilerden yararlanan Bartol'd, Kaytak kelimelerinin büyük bir kısmını B. Ya. Vladimirtsov'un yardımı ile çözmüştür. Bu çözümlere dayanan Bartol'd, Kaytak dilinin bir Moğol lehçesi olduğunu ileri sürmüştür. Bartol'd'dün yazısı üzerine Kaytak sorusu üzerinde G. J. Ramstedt de durmuştur (*K voprosu o kaytakah*: «Ĕtnografiçeskoe Obozrĕnie» dergisinde, LXXXVIII - LXXXIX, 1911, 239 - 240). Onun bu yazısı bu problemin çözümüne yeni bir şey katmamıştır. Buna karşılık, Hamdullah Kazvinî'nin *Nüzhetül - kulûb* adlı eserindeki Moğolca kelimeleri yayınlıyan N. Poppe, Moğol dili tarihçilerine Evliya Çelebi'nin Kaytak listesi için yeni bir anahtar vermiştir (*Mongol'skie nazvaniya jivotnih v trude Hamdallaha Kazvini.* «Zapiski Kollegii Vostokovedov» dergisinde, I. 1925, 195 - 208). Bir yandan Poppe'nin verilerine, bir yandan da kendi birleştirmelerine dayanan P. Pelliot, Kazvinî'nin Moğolca kelimeleri ile Evliya Çelebi'nin Kaytakça verileri arasında köklü bir karşılaştırma yaptıktan sonra, Kaytakça kelimelerle Moğolca veriler arasında birtakım şüpheli benzerlikler (ressemblances inquiétantés) bulunduğunu ileri sürmüştür (*La prêtendu vocabulaire des Kaitak du Daghestan.* «Journal Asiatique» dergisinde, 1927, 279 - 294). Daha sonra J. Stephenson'ın, Kazvinî'nin eserindeki Moğolca kelimeler hakkındaki çalışması (*The Zoological Section of the Nuzhat - ul - Qulub of Hamdullah al - Mustaufi al - Qazwini.* Londra. 1928) üzerine Pelliot, *Nüzhet - ül - kulûb*'daki Türkçe ve Moğolca kelimeleri yeniden yayınlamıştır (*Les Formes turques et mongols dans la nomenclature zoologique du Nuzhat - l - kulûb.* «Bulletin of the School of Oriental Studies» dergisinde, VI, 1931 - 555 - 580). Pelliot'un yeni araştırmaları sayesinde, Evliya Çelebi'nin Kaytakça listesi ile *Nüzhet - ül - kulûb* daki Moğolca kelimeler arasındaki benzerlikler bir kat daha artmıştır. Bu benzerlikleri göz önüne alan Pelliot, Evliya Çelebi'nin Kazvinî'yi «yağma ettiğini» ileri sürmüştür. Buna göre, Evliya Çelebi'nin eski tarihî ve coğrafî eserlerden aldığı bilgileri kendi gözlemi gibi göstermekten çekinmediği anlaşılıyor. Şu halde, Evliya Çelebinin verdiği kelimelere dayanarak, Kaytakların XVII. yüzyılda Moğolca konuştukları ileri sürülemez.

Osmanlı Türkleri ile Dağıstanlılar arasındaki ilişkiler eski bir tarihe çıkar. II. Muradın Macaristanda kazandığı zafer üzerine Dağıstan beylerinin tebrik yazıları gönderdiklerini biliyoruz. Daha sonra Fatih'in ve Yavuz Selimin kazandığı zaferler de Dağıstan beyleri tarafından kutlanmıştır. İranın Dağıstanı elde etmek üzere faaliyete geçmesi karşısında Dağıstanlılar Osmanlı Türklerinden sık sık yardım istemişlerdir. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya da Dağıstanı ele geçirmek üzere çalışmaya başlamıştır. Dağıstan beyleri bazı kere İranı, bazı kere de Osmanlı Türklerini ya da Rusları tutmuşlardır. Bu mücadele XIX. yüzyıla kadar sürmüştür. Son olarak XIX. yüzyılda Dağıstanın Rusyanın eline geçmesi üzerine bu uzun mücadele sona ermiştir.

Şeyh Hüseyin zamanında Safevî devleti çökmeye yüztutunca, Dağıstan beyleri İrana karşı ayaklanmışlardı. Bu ayaklanmanın başında Kazi Kumuklar bulunuyordu. Dağıstanlılar bu sırada İstanbula bir elçilik kurulu yollamışlardı. Elçilik kurulu İstanbulda büyük bir ilgi görmüştü. Ancak, bu sırada Rusyanın tutumu olayların gelişmesini değiştirmişti. Dağıstanlıların 300 Rus tacirini öldürmeleri ve mallarını yağma etmeleri haberi üzerine Rus çarı Petro, kuzeydeki harbe son vermiş ve İrana harb açmıştır. Bu harbde Petro Derbendi ele geçirmiştir (1722). Daha sonra Rusya, Hazar Denizi kıyısındaki toprakları da almıştır. Ancak, Nadir Şahın İranda sağlam bir birlik kurması, Dağıstan da Rus işgaline son vermiştir. 1732 anlaşması gereğince Rusya Kür ırmağının güneyindeki toprakları İrana bırakmıştır. 1735 anlaşması sonunda da Kür ile Sulak arasında uzanan toprakları da boşaltmıştır. Ancak, Dağıstan yerlileri Nadir Şaha karşı savaşmaktan geri durmamışlardır. Özellikle dağlık bölgelerde bu savaş yaygın bir hal almıştı. 1718 de Dağıstan beylerinden biri (Adil Giray), Petroya bağlılığını bildirmişse de, sonradan Ruslara karşı ayaklanmıştı; Nadir Şahın öldürülmesi (1747) üzerine İran, Dağıstan topraklarında egemenliğini sürdürmekten yoksun kalmıştır. Bu süre içinde Dağıstan beylerinin arasıra İran topraklarına saldırdıklarını biliyoruz. Buna karşılık, Dağıstan da Rus erki yeniden yayılmaya başlamıştı. Kaytak topraklarından bir Rus gezgininin ölmesi üzerine Ruslar. Dağıstana saldırmışlar, fakat bağları, bahçeleri harabetmelerine ve kan dökmelerine rağmen Dağıstanın içlerine sokulamamışlardır (1774). Kafkasya valiliğinin kurulması (1785) Rusların Dağıstandaki egemenliğinin artmasını sağlamıştır.

Bu sırada patlak veren bir ayaklanma, Dağıstan topraklarında büyük bir tepki yaratmamıştır. Bu ayaklanmanın başında İmam Mansur adiyle tanınmış olan yurtsever bir Dağıstanlı bulunuyordu. Asıl adı Uşurman olan İmam Mansur (doğ. 1722), başlangıçta büyük başarılar kazanmış ve halk arasında yaygın bir ün sağlamıştır. İmam Mansur'un giriştiği hareket, yalnız dinî bir ayaklanma olarak kabul edilemez. İmam Mansur, yayınladığı bir bildiride Dağıstanlıları ve bütün Müslümanları Rusyaya karşı cihada çağırmış ve topladığı kuvvetlerle Rusların müstahkem mevkilerini ele geçirmiştir. Dağıstan beyleri İmam Mansur'un giriştiği savaşlara toplu olarak katılmadıkları gibi, Osmanlı devleti de Mansuru desteklemekten çekinmiştir.

Bütün İran topraklarını birleştiren Kacarlar, Kafkas topraklarını da tekrar almayı tasarlıyorlardı. Ruslar Derbendi aldılarsa da, çarın emri üzerine şehri çok geçmeden boşalttılar. Fakat 1806 da Derbent tekrar Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Böylelikle Dağıstanda İran egemenliği sona ermiş oluyordu. Ancak, Ruslar, Dağıstanda uzun süre yerli beylerin ve ahalinin mukavemeti ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Dağıstan beylerinin çoğu Ruslara karşı birleşmişlerdi. Onların giriştikleri ayaklanma, Rus valisi Ermolov tarafından bastırılmışsa da, Halk yığınlarının mukavemeti uzun sürmüştür. Ayaklananların başında Gazi Muhammed (Gazi Molla) bulunuyordu. Dağıstanın kurtuluşu için uzun bir savaşa girişen Gazi Muhammed 1793 te Gimri köyünde doğmuştur. 1829 da yayınladığı bir beyannamede Ruslara karşı silâhlı bir ayaklanma lüzumunu belirtmiştir. Kendisine merkez olarak doğduğu yer olan Gimri ve çevresini seçmiştir. Gazi Muhammed, 1832 de Gimri köyünde bir Rus birliği tarafından sarılmış, çok kanlı savaşlardan sonra öldürülmüştür.

Onun yerini Hamza (Hamzet) Bey (doğ. 1789) almıştır. Hozalt köyünde doğan Hamza Bey, Avar hanları ailesine bağlı bir çanka (babası prens ve anası kara halktan olan kimse) idi. Rusları tutan Avar hanlarının saflarında yer almayıp Gazi Muhammed'in emrine girmiştir.

Hamza Bey, Gimri savaşını haber alır almaz, Gazi Muhammed'e yardıma koşmuştur. Ancak, kuşatma hattını yaramamış ve sarılma tehlikesi karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hamza Bey, Gazi Muhammed'in şehadeti üzerine savaşçılar tarafından imam ilân edilmiştir. Hamza Bey, 1732 de imamlık görevini kabul ettikten sonra, savaşa devam etti. Ancak, bu savaş bir kan dâvası halini almıştı. İmam Hamza, Hunzak şehrini merkez olarak seçmiştir. 1834 yılında, Hunzak camiinde namaz kılarken İmam Hamza ve arkadaşları, muhalifler tarafından öldürülmüşlerdir.

İmam Hamza'nın öldürülmesi üzerine Dağıstanda ayaklananların başına Şeyh Şamil (doğ. 1797) geçmiştir. Gimri'de doğan Şeyh Şamil kudretli bir asker ve komutandı. Dağıstan dağlarında Ruslara karşı uzun süre başarı ile savaşmıştır. Özellikle 1843 ve 1844 yıllarında büyük zaferler kazanmıştır. 1849 yılından başlıyarak Şeyh Şamil, dağlık bölgenin batı kesimine çekilmişse de, ara vermeden savaşa devam etmiştir. Şamil 1859 da Rus generali Baryatinskiy'e teslim olmuştur. Teslim olurken serbestçe Osmanlı topraklarına geçmesine izin verilmesi şartını koşmuştu. General Baryatinskiy tarafından kabul edilen bu şart, çar tarafından yerine getirilmemiştir. Çünkü Şamil'in Osmanlı toprağında savaşa devam edeceğinden korkuluyordu. Bu sebeple, Şamil ancak 10 yıl sonra hacca gitmek iznini alabilmiştir. Hac seferi için Rusyadan ayrılan Şeyh Şamil, İstanbulda Sultan Abdülâziz ve halk tarafından sevgi ile kabul edilmiştir, Şamil, İstanbulda kalmamış, Hicaza gitmiş ve Medinede yerleşmiştir. Son günlerini orada geçiren Şamil, 1871 de ölmüştür. Bk. ŞEYH ŞAMİL.

1877 de Osmanlı - Rus harbinden faydalanan Dağıstanlılar, Çerkezlerle birlikte ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma sonunda Dağıstan Ruslardan temizlenmiştir. Ancak, harb Rusların yararına dönmüştü. Yıl başında Rus komutanı Melikov, Dağıstanda artık ayaklanmadan eser kalmadığını çara bildirmişti.

1905 ihtilâlinde Dağıstanda yeni bir ayaklanma patlak vermiştir. Bu ayaklanma da Ruslar tarafından bastırılmıştır. 1917 de başlıyan büyük Rus ihtilâli üzerine Dağıstanda, Timurhan - Şura'da millî bir komite kurulmuştur. Bu komite Dağıstanda yönetimi eline almış ve Rusları yönetimden uzaklaştırmıştır. Dağıstanlılar bağımsız millî bir devlet kurmak üzere çalışmışlardır. 1917 yılı mayısında Terek - Kale (Vladikavskas) de toplanan bir kongrede millî bir devlet kurulması kararlaşmıştır. 1918 yılı mayısının 11. günü Dağıstan bağımsızlığını ilân etmiş, fakat Dağıstanlıların yardımına gelmiş olan Türk ordusunun çekilmesi üzerine Dağıstanlılar ak ve kızıl Rus kuvvetleri arasında kaldılar. Kızıllar Denikin (b. bk.)i yenince, Dağıstanda derin bir buhran ortaya çıktı. Pişimaho'nun başkanlığında kurulan yeni kabine, ilk iş olarak yeni bir ordu kurma işini ele aldı, 1919 da Pşimaho kabinesi çekildi. Yeni başbakan Mikâil Halilov Ruslarla anlaşma yapmayı başaramayınca Dağıstan millî meclisi dağıldı. Ruslar Dağıstanı tekrar işgal ettiler. 1919 yılında Dağıstanda Denikin'e karşı yeni bir ayaklanma çıktı. Dağıstanlılar tarafından girişilen bu savaşta Sovyet hükümeti başlangıçta Dağıstanlıların tarafını tutmuştur. Fakat Denikin'in yenilmesi üzerine millî kuvvetlerle Rusların arası açılmıştır. 1920 yılı martında Ruslar Dağıstanı işgal altına almışlardı. Güzün Dağıstanda yeni bir ayaklanma başlamıştı. Rusların topladığı bir kongre, Dağıstanı Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı özerk bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân etti.

DAĞITICI ya da DİSTRİBÜTÖR (Fr. Distributeur), içten yanmalı makinelerde, elektrik bataryasından çıkan akımın, endüksiyon bobininden geçip geriliminin büyük ölçüde artmasından sonra, makinenin bujilerine, bunların ateşleme sırasına göre dağılmasını sağlıyan aygıt. *Kontak kesici* de denilen D., motorun silindirlerindeki supapların açılma ve kapanma zamanlariyle aynı anlarda elektrik akımını açıp kapıyan bir anahtardır. D. nın ortasında *kamlı*, yani çıkıntılı bir mil, onun tepesinde de *üleştirme makarası* (İng. rotor) denilen dönücü bir parça vardır. Mille birlikte dönen bu makara, endüksiyon bobininden gelen yüksek gerilimli akımı, D. kapağının iç kenarlarına yerleştirilmiş olan ve kendileri de bujilere bağlı bulunan madenden uclara taşıyarak bujilerin ateşleme görevlerini yerine getirmelerini sağlar. Üleştirme makarasını taşıyan *kamlı mil*, çıkıntıları aracılığıyle, *plâtin* denilen, eskiden plâtinden yapıldığı halde, şimdi tungstenden yapılan ve aralanıp kapanmalariyle akımı bir açıp bir kapıyan iki kontak ucunu da hareket ettirir. Kontak uclarına bağlı aş. yu. 0,2 mikrofaratlık küçük bir kondansatör bu uclar arasında meydana gelen elektrik yaylarının kuvvetini ve ucların *meme* yapmalarını azalttığı gibi, akımın keskince kesilmesini ve bujilerin hızla çakmalarını sağlar.

DAĞITIM [Ask.], her türlü ikmal maddelerini dağıtılması. Birlik içindeki ikmal işlerinin başlıcasıdır. D. da gerekli maddelerin yığıntı yapmadan, az el değiştirerek ve uygun yollarla birliğin elinde yeteri kadar önceden bulundurulması önemle göz önünde tutulmalıdır.

Dağıtım işlemleri: 1. İkmal için verilecek emir ve yönergelerle bunların uygulanması işlemleri.

2. Emir ve raporlarda, gönderildikleri yerlerin belirtilmesi (Dağıtım: a. Birliği Komutanlığına; b. Askerlik Şubesi Başkanlığına... gibi). Birçok yerlere yızıldığında, yazının nerelere gönderildiği belirtilir ve daha önceden bildirilen D. çizelgelerine dayanarak, «A. B. C. plânına göre» diye belirtilmekle yetinilir (Dağıtım B plânına göre denince, bu yazı, B D. plânında yazılı yerlere gönderilmiştir, demektir).

Dağıtım yöntemleri: Alay ve daha küçük birliklere ikmal maddelerinin D. ındaki iki yöntemden, ikmal noktası D. ı ile birlik D. ı.

İkmal noktası dağıtımı: Küçük birliklerin ikmal maddelerini bir ikmal noktasından kendi taşıtlariyle alması.

Birlik dağıtımı: Küçük birliklerin ikmal maddelerinin bağlı olduğu üst birliğin taşıtlariyle gönderilmesi.

Dağıtım belgesi: Ordu mallarının demiryolu ya da deniz yolu ile taşınmasını gerektirmiyen D. da üst komutanlıkça kullanılan belge.

Dağıtım bölgesi: Bir ikmal deposunun, ikmalini yaptığı birliklerin yayılmış bulunduğu alan.

Dağıtma noktası: Tümen ve daha küçük birliklerin ikmal noktalarından aldıkları ikmal maddelerini daha küçük birliklere dağıttıkları yer. İkmal maddelerinin sınıflarına göre I. sınıf ikmal maddeleri D. yeri,... V. sınıf ikmal maddeleri D. yeri diye adlandırılır. D. yerinin depodan farkı yer değiştirebilmesidir.

DAĞITIM (İktisat), millet çerçevesi içinde, ürünlerle hizmetlerin çeşitli tüketicilere dağılmasını sağlıyan işlemler.

İktisat biliminde D., bu bilimin ticareti ve özellikle iç ticareti inceliyen bölümüdür, kapsadığı konular arasında ekonomik devreler ve maliyet v. b. vardır. İktisat

COROT: "Fırtına" (G. Renand Koleksiyonu, Paris).

CORREGGIO: "Jupiter ile Antiope" (Louvre Müzesi, Paris).

ÇİÇEK I

1. Gül (Rosa hybrida, sarı), 2. Gül (Rosa hybrida, pembe), 3. Aslanağzı (Antirrhinum majus), 4. Ortanca (Hydrangea macrophylla), 5. Vapurdumanı (Ageratum houstonianum), 6. Şakayık (Paeonia officinalis), 7. Kadife çiçeği (Tagetes patula), 8. Floks (Phlox paniculata), 9. Hint kasımpatı (Chrysanthemum indicum), 10. Gelinduvağı (Bougainvillea spectabilis), 11. Yılbaşı çiçeği (Epiphyllum truncatum), 12. Gülhatmi (Anchusia italica), 13. Leylâk (Syringa vulgaris), 14. Zakkum (Nerium oleander), 15. Orman gülü (Rhododendron hybridum), 16. Margarit (Callistephus chinensis), 17. Ateş çiçeği (Salvia splendens), 18. Küpe çiçeği (Fuchsia magellanica).

Çiçek örnekleri çoğunlukla kültür bitkilerinden seçilmiştir.

ÇİÇEK II

1. Lâtin çiçeği (Tropaeolum majus nasturtie), 2. Kahkaha çiçeği (Pharbitis hederacea), 3. Çuha çiçeği (Primula hortensis), 4. Peygamber çiçeği veya Gelindüğmesi (Centaurea cyanus), 5. Zinya (Zinnia elegans), 6. Çan çiçeği (Campanula persicifolia), 7. Kına çiçeği (Impatiens balsamina), 8. Çiğdem (Crocus aureus), 9. Sarısalkım (Cytisus praecox), 10. Koyungözü (Bellis perennis), 11. Sığırkuyruğu (Verbascum phoeniceum), 12. Yıldız, sarı (Dahlia cultorum), 13. Hercai menekşe (Viola tricolor), 14. Yıldız, pembe (Dahlia cultorum), 15. Meksika vapurdumanı (Ageratum mexicana), 16. Katmerli haşhaş çiçeği (Papaver somniferum), 17. Hasekiküpesi (Aquilegia coerulea hybrida), 18. Vanilya çiçeği (Heliotropium peruvianum), 19. Mine çiçeği (Myosotis silvatica), 20. Begonya (Begonia semperflorens), 21. Çarkıfelek (Passiflora racemosa), 22. Kamelya (Camelia japonica). 23. Katmerli düğün çiçeği (Ranunculus asiaticus).

Çiçek örnekleri çoğunlukla kültür bitkilerinden seçilmiştir.

ÇİÇEK III

1. Manisa lâlesi (Anemone coronaria), 2. Eşek çiçeği (Oenothera glauca), 3. Yahudi baklası (Lupinus polyphyllus), 4. Çanta çiçeği (Calceolaria herbacea hybrida), 5. İnci çiçeği (Convallaria maialis), 6. Şebboy (Cheiranthus cheiri), 7. Bezelye çiçeği (Lathyrus odoratus hybridus), 8. Çöreotu (Nigella damascena), 9. Karanfil (Dianthus caryophyllus), 10. Sardunya çiçeği (Pelargonium zonale), 11. Saraypatı (Aster hybridus), 12. Petunya (Petunia hybrida), 13. Tavşankulağı veya Siklâmen (Cyclamen neapolitanum), 14. Ay çiçeği (Helianthus annuus purpureus), 15. Katmerli uyuzotu çiçeği (Scabiosa caucasica), 16. Hezaren çiçeği (Delphinium cultorum), 17. Yüksükotu (Digitalis purpurea), 18. Klarkiya (Clarkia elegans).

Çiçek örnekleri çoğunlukla kültür bitkilerinden seçilmiştir.

1. Kuzgun kılıcı veya Gladiol (Gladiolus hybridus), 2. Vallota (Vallota speciosa), 3. Sümbül (Hyacinthus orientalis, pembe), 4. Sümbül (Hyacinthus orientalis, mavi), 5. Lâle (Tulipa fosteriana), 6. Nergis (Narcissus pseudo-narcissus), 7. Süsen (Iris germanica), 8. Hint ararotu (Canna indica hybrida), 9. Zambak (Lilium candidum), 10. Tûğu-şahi veya Fritillarya (Fritillaria imperialis), 11. Açalya veya açelya (Azalea indica haerens), 12. Kardelen (Galanthus nivalis)

Çiçek örnekleri çoğunlukla kültür bitkilerinden seçilmiştir.

biliminde, fiat kuramı ile pazar şekilleri kuramı dışında gerçek bir D. kuramı yoktur. Bilim bu alanda henüz tanımları tesbit etme evresindedir.

D. ın ciddî problemleri vardır. Her ülkede dağıtıcı (aracı ve tüccar) ların sayısı o kadar büyüktür ki bazı kere bunların toplumsal bir faydaları olup olmadığı bile tartışılmıştır. Fizyokratlar (b. bk.) onları kısır, yani hiçbir şey üretmiyen verimsiz bir sınıf saymışlardır. Fakat üretim sadece madde üretmekten ibaret olmadığı için bu görüş bugün bırakılmıştır. Çünkü iktisadî anlayışta, üretmek bir ek fayda yaratmaktır. Bir malı az faydalı olduğu yerden daha faydalı olduğu yere götüren bir tüccar, faydaya fayda katmış ve böylece fayda üretmiş olur.

İktisatçıların kabul ettiklerine göre, her iktisat rejiminde bir *ticaret* ya da *dağıtım fonksiyonunun* yerine getirilmesi, yani malların denklenmesi, bir yerden bir yere taşınması, saklanması, denklerin bozulması, bölünmesi, uygun zamanda ve uygun yerde tüketicilerin emrinde bulundurulması gerekir. D. fonksiyonunu yerine getiren dağıtıcıların, ihtiyaçları önceden görmek, stoklar yapmak, ödeme kolaylıkları göstermek gibi görevleri de vardır. Dağıtıcılar bundan başka piyasanın istekleri ve imkânları üzerine üreticilere bilgi vererek sanayiin işleyişinin düzenlenmesinde pay alırlar.

Sadece maddî işlemlerden ibaret olmıyan bir D. fonksiyonun varlığı ve bu fonksiyonun yerine getirilmesinin gerekliliği herkesçe kabul edilmekle birlikte, bazı kimseler bunun fazla pahalıya mal olmasından yakınırlar. Gerçekten de, tüketicinin aldığı bir mala karşılık ödediği on liradan üç, hattâ beş lirasının D. a gittiği söylenilebilir. Bunun anlamı da, D. ın bazı hallerde üretim kadar pahalıya mal olduğudur. Şüphe yok ki, D. ın çeşitli evreleri (toptan, yarı toptan, perakende) nde aracılar tarafından yapılan zamların hepsi kâr değildir. Çünkü aracıların da taşıma, denkleme, istifleme, mağaza ve gereç amortismanları, işçilik, muhasebe, reklâm ve vergi gibi masrafları vardır. Bununla birlikte, halk bazı hallerde, aracıların mallara bindirdikleri zamların yaptıkları gerçek hizmetlere nispetle fazla olduğunu düşünür. Sayıları pek büyük olan ve uğraştıkları işin karışıklığına kendilerini pek uyduramamış olan tüccarlar ise, masraflarının çokluğundan yakınırlar.

Bu karşılıklı yakınmaların sebebi, D. fonksiyonunun aşırı sayıda tüccar tarafından yerine getirilmesi ve gereği gibi düzenlenmemiş olmasıdır. Birçok mağazanın cirosu, masrafları karşılıyacak kadar yüksek olmaz; öyle ki, tüccar devrettiği mala % 30 ile % 50 arasında zam yapmakla bile ihtiyaçlarını karşılıyamaz. İşçi, memur, kira, aydınlatma, ısıtma gibi masrafların her mağazada daha geniş bir devir rakamı üzerine dağılması gerekir. Bu da satış yerlerinin sayısının azaltılmasını gerektirdiği için toplumsal ve politik nitelikte problemler doğurur.

Bugün dünyanın birçok yerinde, ticaret alanında işletme masraflarını azaltmayı hedef tutan çabalar harcanmakta, toptancı birlikleri, perakendeci kooperatifleri, alıcıları kendi hizmetlerini kendilerinin gördükleri mağazalar kurulmaktadır. Kişisel ticaret kurumlarında uygulanan bu çözüm formülü, alıcıları daha az dinamik olan ticaret birimlerinden modern büyük mağazalara kaydırmaktadır. Bundan başka, malları toptancı fiatına yakın fiatla perakende olarak satan mağazalar meydana getirilmektedir. Satış hacmının kabarması, stokların daha çabuk devretmesi ve vergi yükümlerinin azalması, bu şekildeki perakende ticaretine girişenlere yeteri kadar kâr sağlar gibi görünmektedir.

DAĞITIM (Fr. Distribution) [Fiz.]: bk. BUHAR MAKİNESİ, ELEKTRİK, MOTOR.

DAĞKIZILCA, İzmir ilinin Torbalı ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 160 (1955), bucağın nüfusu ise 4 135 dir. Bucak sınırları içinde 7 köy vardır. Kemal Paşa ile Torbalı arasında bulunan D., ilce merkezine 17 km lik dar bir yolla bağlıdır. Bucak çevresindeki dağlarda çam ormanlariyle fundalıklar vardır. Halk tarım ve hayvancılıkla geçinir.

DAĞLAR TÜY (Bot.): bk. YAKICI TÜY.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü (doğ. 1914), Türk şairi. İstanbulda doğmuştur. Süvari Yarbayı Hasan Hüsnü Beyin oğludur. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Kuleli Askerî Lisesinde okumuş, 1935 te piyade asteğmeni olmuştur. 1950 de yüzbaşı iken istifa ederek ordudan ayrılmıştır. Bir yıl Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğün de çalışmış, 1953 ten 1959 a kadar da Çalışma Bakanlığında iş müfettişliği yapmıştır. 1959 dan sonra İstanbulda Kitap adlı bir kitabevi kurmuştur.

F. H. DAĞLARCA

D. nın ilk yazısı 1927 de, orta o k u l öğrencisi olduğu yıllarda, «Yeni Adana» gazetesinde bir yarışma armağanı kazanarak yayınlanmıştır.

İlk şiiri *Yavaşlıyan ömür*, 1932 de «İstanbul» dergisinde çıkmıştır.

D. nın ilk kitabı olan *Havaya çizilen dünya* (1935) da, Orhan Veli kuşağının, sonradan şiir sanatımızda iyice yerleşmesini sağladığı teknik yeniliklerin ilk örnekleri ve yeni bir duyarlıkla, şaşırtıcı bir hayal gücünün belirtileri görülür. Onun gerçek kişiliğini yansıtan ve ün kazanmasını sağlıyan eseri, ikinci kitabı olan *Çocuk ve Allah* (1940) tır. Bu eserde birçok yönleri karanlık, kapalı bir anlatış ve dağınık bir şiir örgüsü içinde zengin imgelerle dile getirilen masalımsı çocuksu bir dünya görülmektedir. D. nın daha sonraki kitaplarında insanı ve soyut evreni çözümleme isteğinin yerini yurt gerçekleri almıştır. *Daha* (1943) adlı kitabında kudretli kişinin evrende nasıl bir eksen olduğu teması işlenmiş, *Taş devri* (1945) nde insanın ilkel yaşaması izlenmiştir.

Çakırın destanı (1945) nda asıl büyük dönemeçlerinden birini dönmüş, bireyi toplum içinde görmek ve bireyden toplum yararına ayrılmak çabasını başariyle göstermiştir. *Üç şehitler destanı* (1949), D. nın daha sonra çeşitli türler ve görüşlerle işliyeceği ulusal destana girmesidir. Bu kitapta Millî Mücadelenin kaderi, imgelerden sıyrılmış olarak büyük bir aydınlık içinde belirtilmiştir. *Toprak ana* (1950) da Anadolu köylüsünün yaşama güçlükleri üzerinde geniş ölçüde durulmuştur. Ulusal insan olmaktan evrensel insan olmağa geçiş, *Sivaslı karınca* (1951) iledir. *İstiklâl Savaşı - Samsundan Ankaraya* (1951), *İstiklâl Savaşı - İnönüler* (1951) de Millî Mücadeleyi yapan Türk köylüsünün direnişini ve yaşama gücünü dile getirir. *Aç yazı* adlı eseri de bu tarihte çıkmıştır. Fethin 500. yıl dönümü münasebetiyle yayınlanan *İstanbul fetih destanı* (1953) da Orta Asyadan yeni bir uygarlık, yeni bir insan özlemiyle gelen

Türk anlatılmaktadır. *Anıtkabir* (1953) de Türk ulusunun yüreğindeki yeriyle Atatürk destanlaştırılmıştır.

D. nın en önemli kitaplarından biri de *Âsû* (1955) dur. Burada yeni bir zaman kuramında kişi günümüzden ve çevremizden eski çağlara, doğaya doğru, ama aynı kesit içinde işlenmiştir. *Delice böcek* (1957) Millî Mücadelenin bilinç altıdır. Bu destanda da ayrı parçaların bütünü içinde mücadelenin genel bütünlüğüne gidilmiştir.

Batının sömürücü kişiliği *Batı acısı* (1958) nda belirtilmiş, geri ulusların hakkı haykırılmıştır. *Mevlânada olmak* (1958) la, D. yeni bir alana girmiş, bugünkü adamın duygulariyle Mevlâna'nın tasavvufuna uzanmıştır. *Hoo'lar* (1960) la doğa içindeki soyut insandan, yine doğa içindeki somut insana seslenilmiştir. Susturulmuşun, özgürlüğe susamışın, düşüncesi uğruna öldürülmüşün destanı *Özgürlük alanı* (1960) dır. Her zaman günün olaylarını izliyen D. Cezayir özgürlük savaşına da uzak kalmamış, bu ülkenin ölüm dirim savaşındaki mukadder başarısını *Cezayir türküsü* (1961) yle anlatmıştır.

1962 de çıkan *Aylam* (1962) la D. yı uzay çağının eşiğinde görüyoruz. Bu yeni çağın havasında yeni ülke, yeni insan, yeni töre, kozmik boyutları içinde incelenmiştir. *Türk olmak* (1963) ta çalışan insanların sıkıntı ve istekleri vardır.

D., hayal gücü geniş ve temaları çok çeşitli olan bir şairdir. Türk şiirinde vezin, kafiye ve söz sanatlarının bırakıldığı, doğrudan doğruya konuşma diliyle günlük yaşayışın bütün yönlerinin aydınlık bir anlatım içinde şiir konusu edinildiği bir dönemde yetişmiştir. Fakat onun şiirleri, çoğunlukla, konu bakımından karanlık, anlatım bakımından da kapalıdır. D. nın ilk şiirlerinde yabancı sözlerin kullanılmasına karşılık, 1955 ten sonraki şiirlerinde yalnız Türkçe sözlerin kullanıldığı, hattâ yepyeni türetmeler yapıldığı görülür. Dille bu ilgilenişi dolayısiyle 1960 yılında «Türkçe» adlı aylık bir dil dergisi çıkarmaya başlamıştır.

D. 1946 yılında *Çakırın destanı* ile Cumhuriyet Halk Partisi şiir yarışması üçüncülüğünü, *Âsû* ile 1956 da «Yeditepe» şiir armağanını, *Delice böcek* ile de 1958 de Türk Dil Kurumu şiir ödülünü kazanmıştır.

DAĞLIÇ, yurdumuzda yetişen yağlı kuyruklu bir koyun ırkı. Asıl yayılma alanı, Sakarya ırmağının hemen batısındaki illerdir. Ayrıca Marmaranın Anadolu yakasında ve Egede kıvırcık (b. bk.) ile karışık olarak da yetiştirilir. Genel olarak kıvırcık ile ak karaman arasında özellikleri vardır. Türkiye koyunlarının % 15 - 16 s.nı meydana getirir, sayı bakımından ak karamandan sonra gelir.

DAĞLIÇ KOYUNU

D. ta belirli beden rengi aktır. Göz, ağız çevresi, kulak ve bacakların alt kısımları açık kahve renginden karaya kadar değişen lekelidir. Genel olarak, dişiler boynuzsuz, erkekler boynuzludur. Kuyruk yapılışı dışında, beden yapısı bakımından daha çok kıvırcığa yaklaşır. Kuyruk yağlı, söbe ve yassıdır. Kuyruk ucu yağsız ve uzundur. Çok kere D. yetiştiricileri, yazın otlakta yaralanıp kurtlanan bu kısmı, hayvan genç iken keserler. Semirme yeteneği kıvırcıktan daha az, eti ise karamandan daha iyidir. Koyun eti piyasasında, kıvırcıktan sonra aranan bir koyundur. Süt verimi, yıl gidişine göre, değişmekle birlikte kıvırcık ile karaman arasında yer alır. Bir sağım döneminde alınan süt tutarı ortalama ayda 30 - 35 l kadardır.

D. karışık kaba yapağılı grupuna girer. D. ın yapağısı kıvırcık yapağısından kabadır, kırkım ağırlığı bakımından ak karamana yaklaşır.

DAĞLIK ALTAY ÖZERK BÖLGESİ (Rusça adı: **Gorno - Altayskaya Avtonomnaya Oblast'**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Altay İl (kray) ine bağlı bir bölge. 1 haziran 1922 de kurulmuştur. Kuzeyde Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Kemerovo Bölgesi, kuzeydoğu ve doğuda Krasnoyarsk İlinin Hakas Özerk Bölgesi ve Tuva Özerk Bölgesi, güneyde Moğol Halk Cumhuriyeti ve Çin, güneybatıda Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kuzeybatıda ise Altay İli çevre (rayon) leriyle çevrilmiştir. Yüz ölçümü 92 600 km², nüfusu 161 400 (1939) dür. 10 çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Merkezi Gorno - Altaysk şehridir. Nüfusunun çoğunluğunu Altay Türkleri meydana getirir (bk. ALTAYLILAR).

D. A. Ö. B. Altay Dağları (b. bk.) nın orta ve güneydoğu bölümünde yer alır. Bölge toprakları kuzeyden (300 - 700 m) güneye doğru birdenbire yükselir ve b rtakım keskin sırtlar meydana getirir: Katun Dağları (en yüksek tepesi Beluha, 4 506 m), Güney Çuy ve Kuzey Çuy dağları v. b. Bu dağların etekleri kalımlı kar lar ve buzullarla örtülüdür. Daha alçak dağ sırtları (2 200 - 2 400 m) az dalgalı ya da düz bir yapı gösterir (batıda Terektin sıradağları, doğuda Çulışman sıradağları v. b.). Aş. yu. aynı yükseklikte birtakım peneplenler (Çulışman ve Ukok yaylaları) uzanır. Dağ sırtları arasında çok defa derin çukurlara ve vâdilere rastlanır. Bu çukurların büyük bir kısmında göller meydana gelmiştir (Tölös Gölü v. b.). Nüfusun çoğunluğu 200 - 1 300 m arasındaki vâdilerde toplanmıştır. Altay Dağlarının bu kesimlerinde geçit vermez yerler azdır. Tersine olarak, bu kesimlerde pek çok yol vardır.

Orta Altay Dağlarında birçok değerli ve seyrek rastlanır madenler bulunmuştur. Bunlardan başka, Altay Dağlarının bu kesiminde mermer, asbest, grafit ve linyit yataklarına da rastlanmıştır.

D. A. Ö. B. nin iklimi dağ sırtlarının yüksekliğine göre değişmektedir. Genel olarak, bölgede kara iklimi hüküm sürer. Yüksek yaylalarda ve dağların yukarı kuşağında ise iklim soğuktur. Yüksek yaylalarda ve dağ eteklerinde yaz kısa sürer. Sıcaklık bakımından derin farklar görülür. Sıcaklık yazın bile — 5° C ye kadar düşebilir. Temmuz ayı sıcaklık ortalaması aş. yu. + 15, + 16° C dir. Kış uzun ve soğuktur. Ocak ayı sıcaklık ortalaması — 30 - — 34° C dir. Vâdilerde ve dağların aşağı eteklerinde iklim daha ılıktır. Yeşerme süresi kuzeyde 120 gün sürdüğü halde, bölgenin orta kesiminde 96 - 100 gün, güney kesiminde ise 75 - 80

gün kadar sürer. Yıllık yağış tutarı güneyde aş. yu. 110 mm, orta kesimde 250 - 300 mm, kuzeyde ve kuzeydoğuda (Kuğu [Rusça Lebed'] Irmağı ve Tölös Gölü çevresi) 850 - 900 mm dir. Tabiî özellikleri bakımından bölgenin kuzeyinde daha çok hayvancılık ve tarım, ortasında ve güneyinde ise hayvancılık yapılır.

D. A. Ö. B. nin ırmakları Ob havzasına bağlıdır. En önemli ırmağı Katun (Kadın) suyudur. Bundan başka, Biy (Bey), Çulışman ve Başkaus ırmakları anılabilir. Çulışman ırmağı Tölös Gölüne dökülür. Bu göl, bölgenin en büyük gölüdür (yüz ölçümü 230 km², en derin yeri 325 m).

Bitki örtüsü bakımından D. A. Ö. B. zengin bir çeşitlilik gösterir. Bölgede yer yer büyük yüksekliklere kadar uzanan tipik stepler (Çuya Stepi), taygalar, köknar, lâdin ağacı ve sedir ormanları, dağ çayırları ve tundralar vardır. Güneydoğudaki stepler (Çuya ve Kuray stepleri) bitki örtüsü bakımından Orta Asyanın yarı çöllerine benzer. Bölgenin en yaygın ağacı olarak kara çam anılabilir. Orman sınırı çoğunlukla 2 000 - 2 400 m den geçer. 2 800 - 3 000 m yükseklikte otlak olarak kullanılan dağ çayırları vardır.

Bölgenin dağlık kesiminde geyik, misk keçisi, samur, kakım, sincap, tilki, ayı, boz ayı, vaşak gibi hayvanlar ve çalı horozu, çil keklik gibi kuşlar vardır. Bunlardan başka, dağ keçisi ve yaban koyunu (argali) anılabilir. Step bölgelerinde ise ceylân, saygak ve dağ sıçanına rastlanır. Tölös Gölü balık bakımından zengindir.

D. A. Ö. B. nin en önemli yolu Çuya Yolu (b. bk.) adiyle tanınmıştır. Bölgedeki otomobil yollarının uzunluğu 974 km (1950) dir.

Tarih: M. Ö. III - I. binyıllardan kalma arkeolojik buluntular (Afanaśev kültürü, Andronova kültürü ve Karasuk kültürü) D. A. Ö. B. nin en eski çağları hakkında bize bilgi vermektedir. M. Ö. I. binyılda bu bölgede göçebe hayvancılık yayılmıştır. M. Ö. IV. yüzyıldan M. S. I. yüzyıla kadar gelen devrede Altayda gelişen orijinal göçebe kültürü, büyük taş kurganlardan (Pazırık, Şibin v. b.) elde edilen buluntular sayesinde aydınlanmıştır. Bu kurganlardan çıkan buluntular, Altay ile Doğu ve Batı arasındaki kültür bağlantılarına ışık tutmuştur. Pazırık kurganları, Hun egemenliği devrinde Eski Doğu kültürüne ait öğelerin Altaylara kadar yayıldığını ispat etmiştir. M. Ö. V - IV. yüzyıllarda güney ve kuzey Altayda mongoloid bir tip ortaya çıkmıştır. Baykal ötesinden gelen bu mongoloid tip Altay yerlileri ile karışmıştır. Bu kavimlerin Moğolca ve özellikle Türkçe konuştukları anlaşılıyor. Bu kavimler M. S. VI. yüzyılda Altayda yeni bir göçebe devlet (Türk kağanlığı) kurmuşlardır. Bu Türk devleti bir süre için bütün Orta Asyaya hâkim olmuştur. Eski Türk yazıtları (b. bk.) ve Çin yıllıkları, VII - X. yüzyıllarda Altaylarda yaşıyan Türk kavimleri hakkında değerli bilgi ve veriler saklamıştır. Bu kavimler arasında Kırgızlar, Kıpçaklar, Tölösler, Türkeşler, Tubalar anılabilir. Çağdaş Altaylılar (b. bk.) arasında bu adları taşıyan birçok boy ve oymaklar vardır. Daha sonra Altaylarda Uygurlar ve Yenisey Kırgızları hâkim olmuşlardır. Uygur ve Kırgızlar, Sayan - Altay dağlarının kuzey kesiminde yaşıyan türlü kavimleri Türkleştirmişlerdir. Sonraki devirlerde Altaylarda geçici olarak Kara Hıtaylar egemenlik kurmuşlardır. XII. yüzyıl sonunda Naymanlar Kara Hıtayları yenerek İrtiş ile Doğu Türkistan arasında Moğol kabîlelerine dayanan güçlü bir devlet meydana getirmişlerdir. Çingiz Han (b. bk.) devrinde Moğolların Altay kavimleri üzerindeki politik ve ekonomik baskısı bir kat daha artmıştır. Bu baskı sonunda Altay kavimleri ekonomik ve kültürel alanlarda gerilemeğe başlamışlardır.

XIII. yüzyıl başlarında Deşt - i Kıpçak (b. bk.) ta Moğollar yerleşmişlerdir. Çingiz Hanın kurduğu imparatorluğun dağılması üzerine Batu, Altın Ordu devletini kurmuştur. Doğu kaynaklarında Cuçi Ulusu adiyle anılan bu devletin kurulması, Türk kavimlerinin oluşumunda Moğolların rol oynamasına yol açmıştır. Altay Türkleri, Cuçi Ulusunun, Ak Ordu adını alan doğu bölümüne bağlanmışlardı. XV. yüzyılın birinci yarısında Ak Ordu, birbirleriyle sürekli olarak çarpışan birtakım ulusların elinde dağılmıştır. Altın Ordunun çökmesi üzerine Kazaklar, Kara Kalpaklar, Nogaylar, Televütler gibi birtakım yeni etnik topluluklar ortaya çıkmıştır. XV. yüzyılda Altaylılar batı Moğollarının baskısı altında kalmışlardır. Oyrat adını alan batı Moğolları, Altaylarda XVIII. yüzyılın ortalarına kadar egemen olmuşlardır. Altaylılar Oyrat hanlarına vergi (*alman* < Moğ. *alban*) vermekle kalmamışlar, ayrıca birçok ağır baskılara uğramışlardır. XVIII. yüzyılın ortasında Cungaryanın Çin feodallerinin akınlarına sahne olması, Altaylıların durumunu büsbütün ağırlaştırmıştır. Bu durumdan yararlanan Ruslar 1756 da Altay çevresine girmişlerdir.

1917 de komünist devriminin patlak vermesi üzerine Altaylılar, Rus baskısından kurtulmak amaciyle savaşa girişmişlerdir. Bu sebeple, Altaylarda Sovyet rejimi ancak 1919 da kurulmuştur.

DAĞLIK BEDAHŞAN ÖZERK BÖLGESİ (Rusça adı: **Gorno - Badahşanskaya Avtonomnaya Oblast'**), Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı bir bölge. 2 ocak 1925 te kurulmuştur. Pamir toprakları içinde yer alan bu bölge, kuzeybatıda Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Garm Bölgesi, kuzeyde Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuruyetinin Oş Bölgesi, doğuda Çin, güney ve batıda Afganistan ile çevrilmiştir. Yüz ölçümü 61 100 km² dir. 7 çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Merkezi Ḫorog şehridir.

D. B. Ö. B. nin nüfusu daha çok Batı Pamir'in ırmak boylarında toplanmıştır. Doğu Pamir'in çöllük yaylalarında çoğunluğu Kırgız Türkleri meydana getirir. Batı Pamirde ise Dağ Tacikleri (b. bk.) ve muhtelif Pamir kavimleri (Vaḫî, Şuğnî, Roşanî, Yazgulâmî, İşkâşamî, Vancî) oturur. Nüfusun büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla geçinir. Bölge nüfusunun çoğunluğunu Tacikler (% 83,4) meydana getirir. Taciklerden sonra Kırgızlar (% 11,4) gelir.

D. B. Ö. B. iki bölüme ayrılır. Batı bölümünde yüksek dağ sıraları yer alır. Bu dağlar derin vâdilerle bölünmüştür. Doğu bölümünde 3 500 - 4 500 m yükseklikte büyük yaylalar uzanır. Bu yaylalardan sonra yüksek dağlar gelir (Muzkol dağındaki Çağatay tepesinin yüksekliği 6 000 m).

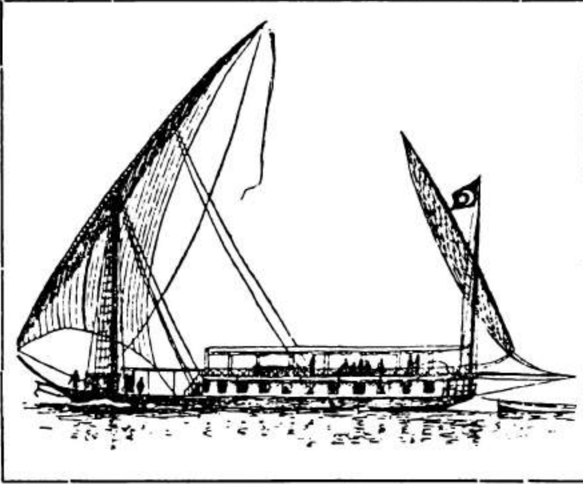
D. B. Ö. B. nde kuru kara iklimi hüküm sürer. Yağışlar son derece azdır. Gece ve gündüz sıcaklıkları arasında büyük farklar vardır. Özellikle bölgenin doğu bölümünde kara iklimi bütün şiddetiyle duyulur. Bu bölüm yüksek bir dağ çölü sayılabilir (3 600 m yükseklikte ocak ayı sıcaklık ortalaması — 17,8°, temmuz ayı ortalaması + 13,9°, yıllık yağış tutarı 60 mm dir). Batı bölümündeki vâdilerde sıcaklık ve yağış bakımından büyük farklar vardır (aş, yu. 2 100 m yükseklikte ocak ayı sıcaklık ortalaması — 7,4°, temmuz ayı ortalaması + 22,5°, yıllık yağış tutarı 190 mm dir).

Bölgenin güney ve batı sınırından Panc (İng. Panj) ırmağı geçer. Bu ırmağın en büyük kolu olan Bartang (yukarı kesiminde Oksu adiyle anılan bu ırmak daha sonra Murgab adını alır) ise bütün bölgeden geçer. Batıda Vanç,

Yazgulem, Gunt, Şahdara suları vardır. Bu ırmaklar daha çok buzul ve kar sularivle beslenir. Bölgenin en büyük gölü Karaköl (Karakul) dür (en derin yeri 236 m). Suyu acımsıdır. Bölgenin en derin gölü, 1911 de Murgab'da toprak kayması sonunda meydana gelen Sarez Gölüdür (en derin yeri 905 m). Aliçur - Gunt vâdisindeki Yaşılköl (Yaşilkul) de kayma sonunda oluşmuştur. Bölgenin güney sınırındaki Zorköl (Zorkul) den Pamir ırmağı çıkar. Doğu bölümünde ise birbirine bağlı olan Rangköl (Rangkul) ve Şorköl (Şorkul) gölleri vardır.

Bölgenin tarihi için bk. BEDAHŞÂN, Tarih.

DAHABİYE, Nil ırmağında yolcu taşımaya yarar bir çeşit kayık. Kıçı geniş ve yuvarlak olan D. nin teknesi öne

D A H A B İ Y E

doğru yavaş yavaş incelir; başı keskin ve kıvrıktır. Uzunluğu 30 m yi, genişliği de 4 - 5 m yi bulur. Kayığın bir direği, üçgen biçiminde bir yelkeni ve birkaç çift küreği vardır.

DAHAR, Güney Tunus'ta, kalkerli geniş bir yayla. Doğuda Cerit ve Erg tuzlu depresyonlarına doğru, batıda Cebel'e ve Ceffara ovasına doğru uzanır. Yılda ortalama 100 - 200 mm yağmur alan bu kurak yayla, yazı daha çok yağmur alan Ceffara ovasında geçiren göçebelerle yarı göçebe halkın sürülerini barındırdıkları bir kışlaktır. Cebel'in merkezinde, hayvancılık ve tarımla uğraşan ve Cebaliya denilen halk bulunmaktadır. Buna karşılık, daha sulak olan kuzey bölgesinde, Matmata denilen ve zeytin, incir, palmiye ağaçları yetiştiren ve henüz mağara hayatı yaşıyan köylüler oturur.

DAHAREN Kafkasyada, çemberinin iç yanında, çıngırak ve bakır ziller bulunun bir çeşit tef. Bk. TEF.

DAHHÂK, eski İran mitolojisinde bir kahraman. D. İslâm mitolojisinde de zalimlik örneği olarak yer almıştır. Geleneğe göre D., Nuh tufanından sonra gelen ve bütün dünyaya hâkim olan iki hükümdardır. Nuh'un oğlu Yafes neslinden olup Nuh tufanından 1000 yıl sonra yaşamış, saltanatı 1000 yıl sürmüştür. Sanı, Ejdeha'dır. Çok çirkin bir kişi olan D. in 800 yılı halkın boş yere öldürülmesine yol açan zulümler ile geçmişti. Saltanatının son 200 yılında iki omuz başlarında İblisin yaptığı bir hile ile iki yılan başı belirmişti. Bu yılanlar D. ı sürekli olarak rahatsız ettiklerinden İblis yine D. in rüyasına girerek salık vermesi üzerine, yılanlara her gün iki insan beyni sunarak acısını dindirmeye çalışmıştı. Sonunda, İsfahanda Gâve adında bir demirci, iki oğlunun bu yüzden öldürülmesi üzerine baş kaldırdı. Bütün halk Gâve'nin çevresinde toplandı. Demavend önüne gelen ayaklananlar Gâve'nin ögütlemesi üzerine, D. ın öldürttüğü Cem (b. bk.) in oğullarından Feridun (Pehl. Frētōn) u şah ilân ettiler, yapılan savaşta D. ın ordusu yenildi. D. kaçtı ise de, Gâve yetişerek onu öldürdü.

D. ile ilgili bu efsanenin eski Hint mitolojisinden, İran mitolojisine, oradan da İslâm mitolojisine geçtiği ve İslâmî bir özlük kazandığı kabul olunmaktadır. D. la ilgili söylentilerin Zend - Avesta'dan yayılmış olduğu bilinmektedir. Bk. FERİDUN.

DAHİYA (Arap. *dâî*'nin çoğulu *duât*, dilekte bulunanlar), Sırpların tarihinde, Bab - ı âli'ye karşı ayaklanan dört Türk subayına verilen ad. Sözü geçen tarihe göre bu subayların halka ettikleri zulüm, 1804 te Sırpların Karayorgi (Karadjordj) yönetiminde ilk defa devlete karşı baş kaldırmalarına yol açmıştır.

DAHL [*dāl*], **Anders** (XVIII. yüzyılda yaşamıştır), İsveçli botanikçi. Ancak Linnaeus'un bir öğrencisi olduğu bilinen D., adının Dahlia (yıldız çiçeği) çiçek cinsine verilmesi dolayısiyle anılmaktadır.

DAHL [*dāl*], **Hans** (1849 - 1937), Norveç asıllı ressam. Norveçte Hardanger'da doğmuş, Balestrand (Sogn) da ölmüştür. Almanyada Düsseldorf ve Berlinde yaşamış, manzara resimleri yapmıştır, Karlsruhe'de Gude ve Riefstahl gibi ustaların yanında, daha sonra da Düsseldorf'ta Gebhart'ın yanında çalışmıştır. Berlinde ilk sergisini 1876 da açmış ve 1889 da bu şehirde yerleşmiştir.

DAHL [*dāl*], **Johan Christian** (1788 - 1857), Norveçli ressam. Bergen'da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1811-1818 yılları arasında Kopenhag Akademisinde okumuş, 1818 de Dresden'da K. D. Friedrich'in etkisinde kalmıştır. 1820 - 1821 de İtalyada bulunmuştur. 1820 de Dresden Akademisi üyesi olmuş, 1824 te de profesörlüğe atanmıştır. D. Norveç resminin yenileyicilerindendir. Yaptığı dört gezide de (1824 - 1844) Norveç kırlarını incelemiş ve tabiat duygusunu zamanına göre alışılmamış derecede bir kudretle resimlerinde belirtmiştir. Baş eserleri Oslo'da Millî Galeride ve Bergen'da Rasmus Meyer koleksiyonunda bulunmaktadır. En ünlü Norveçli öğrencisi Fearnley'dir. Alman ressamları içinde en çok K. Blechen'ın sanatı üzerinde etkisi olmuştur.

J. C. D A H L

D. Johan Siegwald (1827 - 1902), Norveçli ressam J. C. Dahl'in oğlu. Dresden'da doğmuş, orada ölmüştür. Babasının ve hayvanlar ressamı W. Wegener'ın öğrencisidir. Sanatını Londrada Landseer'in eserlerinin etkisi altında geliştirmiştir. En çok av hayvanları dünyasının ressamıdır.

DAHL, Vladimir Ivanovich: bk. DAL', Vladimir İvanoviç.

DAHLA, Mısırda, Libya çölünde, Harga vâhasının batısında bulunan vâha grupuna verilen ad. Otomobil yoliyle Nil ırmağı vâdisine bağlıdır. Nüfusu aş. yu. 20 000 dir. En

büyük yerleşme yeri El-Kasr'dır. Eskiden çevresinde tarım yapılırdı. Su kaynaklarının hesapsız kullanılması üzerine tarım çalışmaları bugün gerilemiştir. Hurma yetiştirilmektedir. Fosfat yatakları işletilmemektedir.

DAHLAK ya da DAHALAK, Kızıl Denizde, Musavva'da, Eritrea'ya bağlı 122 adadan meydana gelen bir takımada. En büyükleri Musavva yakınlarında Dahlak Kebir (900 m²) dir. Toprakları kısır olduğundan, halkı keçi ve deve yetiştirmek, inci avcılığı yapmak, balık ve kaplumbağa tutmakla geçinir. Burada petrol kuyuları da vardır.

DAHLBERG [*dạlber*] **ya da DAHLBERGH, Erik Jönsson, Kont** (1625 - 1703), İsveçli istihkâm subayı. Stockholm'de doğmuş, orada ölmüştür. 1658 de Karl Gustaf'ın ordusunu Belt buzları üstünden geçirmek gibi çok ağır bir sorumluluğu üzerine almıştı. 1676 da berkitme işleri genel müdürlüğüne atanan D., berkitilmiş yerlerin gerek savunulmasında, gerek çevrilmesinde büyük başarılar göstermiştir.

DAHLBOM [*dạlbom*], **André-Gustave** (1806-1859) İsveçli böcek bilgini. Forssa'da doğmuş, Lund'da ölmüştür. Profesörlük ve müze müdürlüğü etmiştir. Zarkanatlılar (Hymenoptera) üzerine birçok etütler yayınlamıştır; en tanınmışı *Hymenoptere Europaea praecipue borealia*'dır.

DAHLEN [*dạlīn*], Doğu Almanyada, Leipzig ilcesinde bir kasaba. Nüfusu 4 700 (1948) dür. Nüfusunun çoğu Protestandır. Demir dökümhanesi ve teçhizat fabrikası vardır. D., Meissen sınır eyaletinde, 1210 da Sorb (Wend) lara karşı yapıldığı anlaşılan eski yerlerden biridir.

DAHLGREN [*dālgrīn*], **Carl Fredrik** (1791 - 1844), İsveçli şair. Stensbruk'ta (Norrköping yakınında) doğmuş, Stockholm'de rahip olarak ölmüştür. Eserleri Biedermeier devrinin moda üslûbu ile yazılmıştır. Başlıca eserleri: *Mollbergs epistlar* (M. in mektupları) [1819]; *Ulla Winblads död* (U. W. ın ölümü) [oyun, 1921]; *Argus i Olympen* (Olympos'ta Argus) [oyun, 1825], *N. F. Bergströms krönika* (N. F. B. ın güncesi) [roman, 1830].

DAHLGREN [*dạlgrīn*], **Erik Wilhelm** (1848-1934), İsveçli coğrafyacı. Stockholm'de doğmuştur. 1903 - 1916 arasında Stockholm kırallık kitabevinin müdürü olmuş, İsveç Akademisinin Nobel komisyonunun sekreterliğini yapmıştır. *Les relations commerciales et maritimes entre la France et les côtes de l'Océan pacifique* (Fransa ile Büyük Okyanus kıyıları arasında ticaret ve denizcilik bağlantıları) [1909] ve *Les débuts de la cartographie du Japon* (Japon kartografyasının başlangıçları) [1911] adlı eserleri yayınlamıştır.

DAHLGREN [*dạlgrin*], **Fredrik August** (1816-1895), İsveçli yazar. Taberg (Värmland) de doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Wärmland ağzı ile halkça sevilen manzumeler yazmıştır. *Viser på värmlandske tongmåle* (Värmland lehçesinde şarkılar) [1875] ve İsveç sahnelerinde sürekli olarak ön plânda tutulan *Värmlänningarna* (Värmland'lılar) adlı halk oyunu bunlar arasındadır.

DAHLGREN [*dælgrīn*], **John Adolphus Bernard** (1809 - 1870), Amerikalı amiral. Philadelphia'de doğmuş, Washington'da ölmüştür. Deniz kuvvetleri bakanlığında topçuluk işleri müdürü olan D., kendi adını taşıyan topu düzenlemiş, gemi obüslerini meydana getirmiştir. 1863 te Güney Atlantık donanmasının komutanlığına atanmış, 18 ay süren bir bombardımandan sonra güney kuvvetlerinin bıraktığı Charleston şehrini teslim almıştır. D. Annapolis'te topçuluk öğretmenliği yapmıştır. *System of Boat Armament in the United States Navy* (Birleşik Devletler Donanmasında gemi donatımı sistemi) [1852]; *Naval Percussion Locks and Primers* (Deniz çarpma milleri ve kapsülleri) [1853]; *Shells and Shell Guns* (Mermi ve mermi topları) [1856]; adlı kitapları yazmıştır.

DAHLIA (Bot.): bk. YILDIZ ÇİÇEĞİ.

DAHLİA (Fr. Dahlia) [Kim.], *rozanilin*in kurutulmasiyle elde edilen menekşe renginde boyayıcı bir madde.

DAHLİN (Fr. Dahline): bk. İNÜLİN (Fr. Inuline).

DAHLKE [*dạlke*], **Paul** (1865 - 1928), Alman asıllı hekim ve din bilgini. Osterode (Doğu Prusya) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1924 te Berlinde bir tapınak kurmakla Almanyada Yeni Buddhizm için bir merkez meydana getirmeğe çalışmıştır. Eserleri: *Buddhismus als Weltanschauung* (Dünya görüşü olarak Buddhizm) [1912]; *Buddhismus als Religion und Moral* (Din ve ahlâk olarak Buddhizm) [1914 - 1916]; *Buddhismus als Wirklichkeitslehre und Lebensweg* (Gerçeğin düsturu ve hayat yolu olarak Buddhizm) [1928]; ayrıca «Brockensammlung, Zeitschrift für angewandten Buddhismus» adlı bir dergi yayınlamıştır.

DAHLKE [*dạlke*], **Paul Victor Ernst** (doğ. 1904), Alman tiyatro oyuncusu. Streitz (Pomeranya) te doğmuştur. Karakter oyuncusu olarak tanınmıştır. Reinhardt ve Hilpert tiyatrolarında, Münih sahnelerinde ve filimlerde rol almıştır. Münihte yaşamaktadır.

DAHLMANN [*dạlman*], **Friedrich Christoph** (1785-1860), Alman tarihçisi ve politikacısı. Wismar'da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. 1811 de Kopenhag'da, 1813 te Kiel'de profesör, 1815 te aynı zamanda Schleswig-Holstein temsilciler meclisinin sekreteri olmuş, temsilcilerin Danimarkaya karşı isteklerine millî bir yön vermiştir. 1829 dan sonra profesörlükle Göttingene geçmiş, fakat 1857 de «Göttingen'li yediler» in lideri olarak Hannover'den ayrılmıştır. 1842 de Bonn Üniversitesi tarafından çağrılmıştır. D., 1848 de Frankfurt Millî Meclisinde Küçük Alman Partisinin liderlerindendi. Alman devrimi başarısızlığa uğrayınca politika hayatından çekilmiştir. D. tarihe yöneltilmiş İngiliz örneğinde bir liberalizmin temsilcisi idi. İngiliz ve Fransız devrimleri üzerinde yazdıkları ile (1844, 1845) tarihi, liberallik bakımından değerlendirmiş olup bu eserleriyle politik tarihçiliğin öncülerindendir. En önemli öğrencisi Treitschke'dir. Başlıca eserleri: *Geschichte von Dänemark* (Danimarka tarihi) [3 c., 1840 - 1843]; *Quellenkunde der deutschen Geschichte* (Alman tarihinin kaynak bilgisi) [1830].

F. C. DAHLMANN

DAHLSTRÖM [*dālştröm*], **Heinrich Hermann** (1840 - 1922), Alman armatörü. Hamburg'da doğmuş, orada ölmüştür. Kiel kanalının plânını yapmış ve 1886 da batan gemilerin kurtarılması için bir birlik kurmuştur.

DAHM [*dām*], **Georg** (doğ. 1904), Alman hukuk bilgini. Hamburg yanında Altona'da doğmuştur. 1933 - 1945

yılları arasında Kiel, Leipzig ve Strasbourg'da ve 1951 de Dakka (Pakistan) da profesörlük etmiştir. Ceza hukuku tarihi ve hukuk ansiklopedisi alanlarında çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Das Strafrecht Italiens im ausgehenden Mittelalter* (Ortaçağın sonunda İtalyada ceza hukuku) [1931]; *Deutsches Recht* (Alman hukuku) [2. bas., 1951].

DAHMAN, eski İranlıların Zerdüşt (Zoroaster, Zarathustra) dininde meleklerden biri. Doğruların ruhunu gökyüzüne yöneltir.

DAHME [*dāme*]: 1. Almanyada Spree nehrinin sol ayağı. Aşağı yatağına Wend Spree (Alm. Wendische Spree) de denilmektedir. Kaynağını Fläming'den alır. Bir sıra göllerden geçer. Gemilerin geçişine elverişli kollarla Scharmüzel ve Teupitz göllerini de geçtikten sonra Kopenick'e dökülür. D. Aktarma Kanalı, Spree'nin fazla sularının aktarılmasını kolaylaştırmaktadır.

2. Cottbus (eskiden Land Brandenburg) ilcesinin Luckau çevre (Alm. Kreis) sinde, D. ırmağı üzerinde, Fläming ve Lausitz (Wend. Łužica) sınır duvarı arasında bir kasaba. Denizden yüksekliği 80 m, nüfusu 6 400 (1946) dür. Şatosu, eski surları, orta tarım okulu, din enstitüsü ve sigara fabrikası vardır.

DAHMENİT (Fr. Dahménite), amonyum - güherçileli patlayıcı madde. Az tehlikeli olduğu için madencilikte kullanılmaktadır. Bk. PATLAYICI MADDELER.

DAHN [*dān*], **Felix** (1834 - 1912), Alman tarihcisi, hukuk profesörü ve romancısı. Hamburg'da doğmuş, Breslau'da ölmüştür. Würzburg, Königsberg ve Breslau'da profesörlük yapmıştır. Bilim eserleriyle çok sayıda halk romanları, tarihî romanları, piyesleri ve baladları ile 1870 ten sonra canlanan millî vicdanın yankılarını halka duyurmuştur. Eserlerinde, Büyük Göç ve ortaçağın ilk zamanlarının kahraman ve yüksek karakterli kişilerini örnek olarak anlatmıştır. D.ın Schopenhauer'ın etkisi altında gelişen fikirleri, Katolik kilisesine karşı bilinçli bir aykırılık gösterir. Manzumeleri ve hele baladları dil bakımından parlak ve ustacadır. Bilim eserleri: *Die Könige der Germanen* (Cermen kıralları) [20 cilt, 1861 - 1911]; *Deutsche Geschichte von der Urzeit bis 843* (İlk çağlardan 843 e kadar Alman tarihi) [2 c., 1883 - 1888]; *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker* (Cermen ve Roman milletlerinin ilk tarihi) [1881 - 1889]. Edebî eserleri: *Ein Kampf um Rom* (Roma için savaş) [4 c., 1876 - 1878]; *Kleine Romane aus der Völkerwanderung* (Büyük Göçten küçük romanlar) [13 c., 1882 - 1901].

F. DAHN

DAHNA (Coğ.): bk. DEHNA.

DAHOMEY [*dahomẹ*] **CUMHURİYETİ** (Fr. République du Dahomey), batı Afrikada bir devlet. Batı'da Togo, doğuda ise Nigeria ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü 115 000 km², nüfusu 1 716 000 dir. Hükümet merkezi Porto-Novo'dur. Başlıca şehirleri Kotonu ile Abomey'dir.

Tabiî coğrafya: Kıyı yanı alçak ve dik olduğundan içe doğru giriş çok güçtür. Halk balıkçılıkla geçinir. Bu bölgenin kuzeyinde, yer yer bataklıklarla kesilmiş tepeler vardır. En çok nüfusu olan bölge burasıdır. Ağaçlar kesilmiş, yerine yağ hurmaları dikilmiş, mısır tarımına önem verilmiştir. Bu tepeler kuzeye doğru yükselen ovalara hâkimdir. Ovaların kuzeyinde ise yüksek tepelerle sınırlanmış yaylalar vardır. En yüksek tepesi Atakora'dır. Güneyde ekvatoru andıran, son derece kuru bir iklimi vardır. Ülke muson rüzgârlarından korunmuş olup harmattana karşı açıktır. Kıyı bölgesine yılda 700 mm kadar yağmur düşer. Bundan dolayı nemli ormanları yoktur; bunun yerine ağaçlıklı savanaları vardır.

İktisadî ve beşerî coğrafya: Aşağı D. nin nüfusu çok karışık ve yoğun olup uzun zamandan beri kırallıklar halinde örgütlenmiş ve Avrupalılarla bağlantı kurmuştur. Orta D. de nüfus çok azdır. Kuzey bölgesinde tarımla uğraşan paleonigritik insanlar yaşar. Müslüman ya da fetişist olan bu halk, güney bölgesinde tarımla uğraşır ve toprağı değerlendirmek imkânını bulur. Göl ve ırmak balıkçılığı deniz balıkçılığından üstündür. D. de endüstri çok az gelişmiştir. Bitki yağı ve çırçır fabrikaları vardır. 5 200 km lik bir yol şebekesi ve üç demiryolu vardır. D. nin en büyük limanı Porto - Novo yakınındaki Kotonu'dur.

Tarih: Yerlilere göre, D. ilk olarak XV. yüzyılda Allada'ya yerleşen Aca'larla Popo'lar tarfından kurulmuştur. XVI. yüzyılda bu iç savaş sonunda kıral Meci'nin kardeşlerinden ikisi, Jakin (ya da Porto - Novo) kırallığiyle Dan -Homé kırallığını kurmuşlar ve XVII. yüzyılın başından beri Allada kırallığına cizye vermekten kurtulmuşlardır. D. bu tarihten sonra gelişmeğe başlamıştır. XVIII. yüzyılda kırallar, Avrupalılarla doğrudan doğruya temasa geçebilmek için kıyıda bazı yerleri ele geçirmişlerdir. 1850 yılında Fransa ile bir ticaret anlaşması imzalamışlardır. 1890 yılıyle 1892 - 1893 yıllarında iki sefer sonunda, Fransa D. yi işgal etmiş ve 1899 da Doğu Afrika Fransız Sömürgeleri birliğine katmıştır. Bununla birlikte, bu bölgenin işgali ancak 1914 - 1916 yılları arasında tamamlanmıştır. 1946 da Fransız Birliği üyesi olan D., 1957 de Defferre kanunundan faydalanmış ve 4 aralık 1958 de bir cumhuriyet olmuştur. 1960 ta bağımsızlığına kavuşmuştur.

Anayasa: 28 eylül 1958 de kabul edilmiş olan D. anayasası, cumhuriyet hükümetinin bütün gereklerini kapsamaktadır. Tek dereceli seçimlerle beş yıl için kurulan meclis, kanunları çoğunlukla kabul eder ve başbakanı seçer. Başbakan, Birliğe girmiş üye devletler yanında cumhuriyeti temsil eder; bakanları tâyin eder, kanunları onayıp yönetme yetkisini kullanır. Meclise karşı sorumludur. Devlet Mahkemesinde üç bölüm vardır: Anayasa bölümü, yönetim bölümü, hesaplar bölümü. Bundan başka, D. C. nde ekonomik ve sosyal bir danıştay da kurulmuştur.

DAHOMEY DİLLERİ: bk. FİLDİŞİ KIYISI - DAHOMEY DİLLERİ.

DAHRA, kuzeybatı Afrikada, Fransız Fasının doğusunda, Cezayir sınırında dağlık bir bölge. Yaylaları denizden 1 200 m yükseklîğe kadar uzanır. Alfa otu ile kaplı olan bu bozkır toprakta, Beni Guil göçebeler birliğinin deve, koyun ve keçi sürülerine rastlanır. XIX. yüzyıl ortalarında, Fransız sömürge savaşlarının birinde Fransız komutanı Albay Aimable Jean Jacques Pélissier'nin emriyle bu bölgedeki mağaralarda Kabil kabîlesinden 500 - 600 kişi havasız bırakılarak öldürülmüştür. Güneyde Figuig (Figig), kuzeyde Berguent D.nın ticaret merkezleridir.

DAHRA, Cezayir Cumhuriyetinde, Şelif vâdisiyle deniz arasında uzanan ve en yüksek yeri 1 157 m yi bulan dağlık toprak plato. Bu plato seyrek olarak 500 m yi aşan ve geniş tepelerle sona eren yaylalardan meydana gelmiştir. Cılız fundalıklarla kaplı olan bu dağlık yerde kayalar yumuşak olduğu için birçok dar ve derin vâdiler vardır. Kıyı bölgesi sert olduğu için çok yeri boştur. Başlıca limanı Tenes'tir. Nüfus yoğunluğu çok azdır; halkı göçebelikten kurtulmuş olup ekin ekmekle geçimini sağlar.

DAHRAN, Suudi Arabistanda kurulan Amerikan petrol sanayii merkezi. Nüfusu aş. yu. 25 000 (3 000 Avrupalı ve Amerikalı). Bahreyn Körfezinin batı bölümündeki küçük bir yarımadanın ortasında, denizden 3 km uzaklıkta, 1951

DAHRAN: Hava meydanı

de bitirilen Dammam - Riyad yolu üzerindedir. Transit uçak limanıdır. Yakınında Abkaik petrol alanı (günlük verimi 205 000 varil) vardır. D. dan petrol limanı olan Ras Tanura'ya, Petrol alanı ve rafinerleri olan Bahreyn adalarına ve Dammam'a, Arabistanın ortasından geçerek Akdeniz kıyısında Lübnanın Sidon limanına akan petrol borusu tesisleri vardır.

DAHR - EL - KADİB, kuzey Lübnandaki Lübnan Dağlarının en yüksek tepesi. Yüksekliği 3 088 m dir.

DAHŞUR ya da DAŞUR, Mısırda, Nil ırmağının batısında, büyük ehramların güneyinde bir yer. İkisi taştan, ikisi de kerpiçten yapılmış ehramlariyle tanınmıştır. En kuzeydeki taş ehram dikkate değer büyüklükte olup alanı 213 m^2, yüksekliği 99 m dir. Altında üç oda vardır. Öteki taş ehramın kenarları iki açı biçiminde, iki yanı çifte meyilli çatı gibi yapılmıştır. Bu yüzden buna Eğri Ehram da denilir. Bu ehramın dış kaplamasının büyük kısmı yerinde durmaktadır; altındaki iç oda aş. yu. 24 m yüksekliktedir.

DAHUR DİLİ, Dahurların büyük bir kısmı kendi lehçeleri yanında Solonca ve Çince de bilir. Ayrıca Ḫalḫa Moğolcası da yaygındır. Dahurların özel bir yazısı yoktur. Bu sebeple, bugün Dahurlar Moğol alfabesini kullanırlar.

Bilimsel yayınlarda Dahurların Tunguz kökünden geldiği ve dillerinin bir Tunguz lehçesi olduğu fikri uzun süre hâkim olmuştur. D. D. ndeki pek çok Moğolca kelime alıntı sayılırdı. Bu sebeple, D. D. bir Moğol - Tunguz ya da Mançu - Moğol karma dili olarak ele alınıyordu. Son yıllarda yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, D. D. bir Tunguz lehçesi değil, eski özelliklerini saklamış olan bir Moğol lehçesidir. Dahurcada kullanılan Mançu ve Tunguz kelimeleri (özellikle Solonca kelimeler) ancak alıntıdır. Bu kelimelerin sayısı kabarık olmakla birlikte, D. D. ana çizgileriyle bir Moğol lehçesi olarak kalmıştır. Ancak, birçok ses ve gramer özellikleri dolayısiyle bu dil Moğol lehçeleri arasında özel bir yer tutar. Çağdaş Moğol lehçelerindeki ortak özelliklerin büyük bir kısmı Dahurcada göze çarpmaz.

Ses ve morfoloji özellikleri bakımından D. D. Orta Moğolca adını verdiğimiz eski Moğol lehçelerine benzer. Kelime hazinesi bakımından da D. D. Orta Moğolcaya yakındır. Bütün bu özellikler karşısında, Dahurcayı arkaik bir Moğol lehçesi saymak gerekir. Bu bakımdan, her şeyden önce Dahurcanın birçok kollarında eski *h-* (> Dah. *χ*) sesinin olduğu gibi kaldığı göze çarpar. Bunun yanında, Dahurcada kelime başlarında *k-* ve *q-* (kalın *k-*) seslerinin saklandığını da biliyoruz. Morfolojik özelliklere gelince: Dahurcada ancak Moğol yazı dilinde kalmış olan ve çağdaş Moğol lehçelerinde artık kullanılmıyan birtakım ekler vardır. Ayrıca Dahurcanın kelime hazinesinde de arkaik kalıntılar çoktur: Dah. *e̥ʿ kʿ ı* (= baş; Moğ. *ekin*), Dah. *kʿęiŋ* (= yel; Moğ. *kei*), Dah. *tʿe̥rgīnl* (= yol, Moğ. *tergegür*) gibi. Bu kelimeler ancak eski Moğolca metinlerde ve *Hua yi yi yü* gibi eski sözlüklerde tesbit edilmiştir.

Dahurca genel olarak Moğol yazı dilinin bütün özelliklerini ana çizgileriyle saklamıştır. Bununla birlikte Moğolcadan farklı yönler de göze çarpar: Dah. *udur* (= gün, Moğ. *edür*), Dah. *ugul* (= kış, Moğ. *ebül*).

Ses uyumu (haşmonie vocalique) adını verdiğimiz kural, ana çizgileriyle Dahurcaya hâkimdir. Bu bakımdan *i* vokalini saymamak gerekir. Moğolcada olduğu gibi, Dahurcada da bu ses hem ince, hem kalın vokalli kelimelerde kullanılır: Dah. Dol'g'*ēŋ* ∾ Moğ. *dolgiyan* (= dalga); Dah. *χor'ē* ∾ Moğ. *qoriya* (= saray); Dah. *m'agatei̯* ∾ Moğ. *miqatai* (= etli).

Dahurcada arasıra uzun vokaller de göze çarpar: Dah. *ā-* ∾ Moğ. *a-* (= olmak); Dah. *ōŋ* ∾ Moğ. *on* (= yıl); Dah. *mōD* ∾ Moğ. *modun* (= ağaç).

Vurgu Dahurcada daima birinci heceye düşer. Bu bakımdan D. D. Ḫalḫa Moğolcasına benzer.

Yukarıda D. D. nin birçok kollarından eski *h-* (> Dah. *χ-*) sesinin bugüne kadar kaldığını belirtmiştir. Bu sesin XIII - XIV. yüzyıllarda Moğolcanın birçok lehçelerinde kullanıldığını biliyoruz: *harban* (= 10) ∾ Moğ. *arban*, Ḫalḫa Moğ. *aru ă*; *hurul* (= dudak) ∾ Moğ. *uruğul*, Ḫalḫa Moğ. *urul*; *hoqar* (= kısa) ∾ Moğ. *oqur* gibi (P. Schmidt: *Der Lautwandel im Mandschu und Mongolischen*: Peking Oriental Society IV. Peking, 1898; P. Pelliot: *Les mots à h initiale aujourd'hui amuie dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles*: Journal Asiatique 1925, I; G. J. Ramstedt: *Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch - türkischen Ursprache*: Journal de la Société Finno - Ougrienne XXXII, 2). Sonradan bu eski ses Moğol lehçelerinde büsbütün düşmüştür. Bu ses bugün ancak Batı Kansu'da konuşulan Monguor dili (b. bk.) nde kalmıştır (yerine göre *f*, *χ*, *ʃ*, *s* olarek) (bk. A. Mostaert - A. de Smedt: *Le dialecte Monguor parlé par les mongols du Kansu Occidental.* «Anthropos» dergisinde, XXV, 805 - 807). Dahurcada da bu ses birçok kollarda *χ* olarak kalmıştır. Fakat Haylar Dahurcasında bu ses düşmüştür. Bununla birlikte arasıra *χ* li biçimler de kullanılır: *χarbăŋ* (= 10), *χunDur* (= yüksek), *χorō* (= tepe), *χulan* (= kızıl), *χoñı* (= koku).

D. D. nin birçok küçük kollara ayrıldığı anlaşılıyor. Haylar, Tsitsikar, Aygur ağızları gibi. Bu sebeple, Dahurcalar arasında dil bakımından bölgelere göre büyük ayrılıklar göze çarpar.

Dahurcalar ağızları üzerinde L. O. İvanovskiy durmuştur (*Mandjurica*. I. St. Petersburg. 1894). D. D. üzerinda son yamanlarda N. Poppe ve L. Ligeti de çalışmıştır. Poppe, bu çalışmaları sonunda *Dagurskoe nareçie* (Leningrad, 1930) ve *Über die Sprache der Daguren* (Asia Major X, 1934, 1 - 32 183 - 220) gibi birtakım eserler ve yazılar vermiştir. Ligeti bugüne kadar bu alandaki çalışmalarına ait ayrı bir yazı yayınlamamışsa da, Dahurcanın arkaik bir dil olarak Moğolcanın çağdaş lehçeleri arasında önemli bir yer tuttuğunu sık sık belirtmiştir. Bk. Louis Ligeti, *Rapport préliminaire d'un voyage fait en Mongolie Chinoise 1928 - 1931*. Bu alanda en yeni bir yayın olarak Samuel E. Martin'in *Dagur Mongolian. Grammar, Texts, and Lexicon* (1961) adlı eseri anılabilir.

Yukarıda sıraladığımız arkaik özellikler yanında, Dahurcada eski birtakım kelimeler de vardır. Örnek olarak, «demir» anlamına gelen *kasó* kelimesi gösterilebilir. Bu kelime Dahurcanın Tsitsikar ağzında *χaso*, Bordo ağrında ise *k'asó* biçiminde tesbit edilmiştir. Mançuryada Mançu yazısiyle yazılmış Dahurca metinlerinde ise *kaso* biçimi kullanılmıştır. Bu kelimenin çok eski çağlara çıktığı anlaşılıyor. Çünkü bu kelimenin Çin kaynaklarında tesbit edilmiş olan Kıtayca (Çi - danca) *ho-şu* kelimesiyle ilgili olduğu açıktır. Aş. yu. M. S. X - XI. yüzyıllardan kalmış olan bu veri son yıllara kadar açıklanamamıştı. K. Shiratori bu eski kelimeyi açıklamağa kalkışmaʿa da, Türkçe ve Moğolck *temur* (= demir), Mançuca *sele*, Tunguzca *shulle* kelimelerini vermekle yetinmişti. D. D. ne ait eski ve yeni araştırmaları göz önünde tutan L. Ligeti, Kıtayca *ho - şu* kelimesini yukarıda verdiğimiz Dahurca *kasó* kelimesiyle birleştirmiştir. Ligeti, eski Çin kaynaklarında tesbit edilen Kırgızca *kia-şa* kelimesini de vermiştir. Bu kelime Kırgızların sonradan öğrendikleri Türkceye ait bir kelime olamaz. Ligeti, bu kelimenin tipik bir kültür kelimesi olarak Sibirya dillerinde kullanıldığını da ileri sürmüştür. Ostyak Samoyedleri arasında kullanılan *kues* (= demir) kelimesi de bu arada anılabilir. Öbür Samoyed dillerinde de bu kelimenin türlü biçimlerde kullanıldığı bilinmektedir. Yur. *jêsea*, *jésé*, *wese'*; Tav. *basa*; Yen. *bese*; Kam. *baza*. Son olarak, Macarca *vas* (= demir) kelimesi de bu yerilerle ilgilidir. Dahurlar arasında kullanılan ve eski bir kültür kelimesi olduğu anlaşılan *kasó* kelimesi, Moğol kelime hazinesine ait bir kelime değildir. Bu kelimeye ilk defa Kıtay (Ç. - dan) dilinde rastlanır. Kıtayca ve D. D. arasında birtakım ilişkiler bulunduğu biliyoruz. «Demir» anlamına gelen bu kelime de bu ilişikleri kuvvetlendiren yeni bir örnektir.

DAHUR'LAR, Çinin İç Moğolistan özer bölgesinde ve Heylunğkyanğ ilinde yaşıyan bir ulus. D. ın büyük bir kısmı Çinlilerle karışmıştır. Sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte, 200 000 den çok olduğu ileri sürülmektedir. Bugün D. arasında en yaygın din Şamanizmdir.

XVII. yüzyılın ortalarına kadar D, Amur ırmağının iki yakasında ve Zeya ırmağı boyunda yayılmışlardı. XVII. yüzyılda, Rusların Orta Amur bölgesine geldikleri yıllarda, D. bu bölgede çoğunluğu meydana getiriyorlardı. Bu sebeple, XVII. yüzyıla kadar Baykal çevresinin doğu kesimiyle Amur ırmağı boyunda uzanan topraklara D. yurdu adı verilmiştir. Bu topraklar Şilka, Argun, Zeya ve Bureya, biraz da Sungari ve Ussuri ırmakları vâdilerine kadar uzanıyordu. XVII. yüzyıldan sonra D. yurdu adı ancak coğrafya kitaplarında terim olarak kalmıştır. Baykal gölünden Yablonovoy (Yablono) dağlarına kadar uzanan topraklak Baykal D. yurdu, Yablonovoy Dağlarının doğusunda kalan topraklar ise Nerçinsk D. yurdu adını almıştır. Selenga ırmağı vâdisi (Baykal D. yurdunun güney kesimi) ise Selenga D. yurdu adiyle anılmıştır.

D. topraklarında birçok dağ sırtları uzanır. Bu sırtlar taygalarla kaplıdır. Vâdilerde ise bozkırlar vardır. Yer altı servetleri bakımından zengindir.

1654 yılında D. Çin imparatoru tarafından bugünkü yurtlarına yerleştirilmişlerdi. Çünkü Çinliler D. ın Rus baskısı altına girmelerini istemiyorlardı.

Ruslar Fëdor Alekseeviç devrinde, 1682 de Baykal Gölü çevresinde çalışmak üzere bir ruhanî misyon meydana getirmişlerdi. D. Misyonu adiyle anılan bu misyon, sınır boylarında Hıristiyanlığı yaymak görevinden başka, Moğol etkisi ve Lâmaizm ile savaşmak işini de almıştı. Bu misyon Evenkilerle Baykal Buryatları arasında Hıristiyanlığı yaymıştır. XVIII. yüzyılın başında çalışmalarını azaltan misyon, 1741 yılında dağılmıştır.

Bugün D. ın büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Hayvancılık ve bu arada atçılık ikinci plânda kalmıştır.

DAİ NİHON [Jap. = büyük güneş yurdu] [**Dainihon, Dai Nippon** = Büyük Japonya], Japonların bütün eski dış topraklarını içine alan ana yurtları (Hondo, Şikoku, Kuyuşu, Hokkaido) na verilen ad.

DAİBUTSU [Jap. = büyük Buddha], Japonyada büyük Buddha heykellerine verilen ad. 752 de Nara'da Todaici kilisesinde imparator Şōmu tarafından diktirilen ve sonradan onarılan Roşana tunç heykeli (yüksekliği 16 m) ile Kamakura'da güzelliği ile ün alan Amida (Amitâbha) heykeli (1252) bunların en ünlülerindendir.

DAİBUTSU (Kamakura'da tunç heykel)

DAİDALA, eski Yunanistanda, Platoiai'da Daidalos şerefine Boiotia'da yapılan şenliklere verilen ad. İki türlü D. vardır. Küçük D. lar her yıl Platoiai'da, büyük D. lar ise, 60 yıl süre ile sürgünde kalan Platoiai'lıların yurda dönüşlerini kutlamak üzere 60 yılda bir yapılırdı. Şenlik yılı gelince Boiotia'nın başlıca şehirlerinin on dördü *daidalon* denilen ve özene özene yıkanıp süslenen birer ağaç heykel yaparlardı. Nympeutria denilen bir kadın, bu heykelin konulduğu 2 tekerlekli bir arabaya biner ve onu pek büyük bir odun yığınının hazırlandığı Kitairon dağına götürür, bu sırada arkasından dinî ziyaret için şehre gelmiş olanlar yürürdü. Burada 14 heykel, Zeus için sunulan 14 boğa ve Hera için sunulan 14 düve ile birlikte odun yığını üzerine yerleştirilir, sonra odunlar tutuşturulurdu.

DAİDALİON, Yunan mitolojisinde, Keyks'in erkek kardeşi ve Khioneia'nın babası. Kızının ölümünde duyduğu acı ile kendini Parnasos dağı tepesinden aşağı atmış, tanrı Apollon tarafından atmacaya çevrilmiştir.

DAİDALOS [*daydalos*], (Yunan mitolojisi), Yunan-öncesi çağda, Girit'te yaşadığı söylenen ve sanatların babası sayılan bir heykelci. Girit kıralı Minos'un, Labyrinthos ve birçok canlı heykellerle Pasiphaē'nin içine girip kendisini kutsal boğaya verdiği ineği yapan mimar, mühendis ve heykelcisi ile D. u birleştirmişlerdir. Knōssos hükümdarı kızıp kendisini Labyrinthos'e hapsetmişse de, D. oğlu İkaros'la birlikte kuş tüyünden ve bal mumundan kanadlar yapıp kaçmayı başarmıştır. Mısırla olan ilgisi, mimarlık ve heykelcilik alanlarındaki başarılarını açıklamaya yeter; Sicilya'da, bütün doğu Yunanistanda, özellikle kendisinin Erekhtheus ve Thēseus ile akrabalığı olduğu söylenilen Atinada bulunduğu ileri sürülür. Sonunda, insan bakışını ve hareketlerini heykele verebilen, her şeyi yaratabilecek yetenekte olan sanatçının sembolü olmuştur. İlkel Yunan sanatı, teknik gelişmesini ona borçlu olduğu ileri sürülür.

DAİDOLOS: Kanadları yaparken (Metropolitan Museum of Art, New York)

DAİDALOS, Sikyon'lu (aş. yu. M. Ö. 400), Yunan heykelcisi. Patroklēs'in oğlu ve öğrencisi olan D. tanrı ve atlet heykelleri yapmıştır. Ancak, bu heykeller bugüne kalmamıştır.

DAİGO TENNŌ I. (897-930), Japon imparatoru. On iki yaşındayken, babası İmparator Uda'nın yerine geçmiştir. Fuciwara'ların iftiralarına uyarak Sugawara Miçhizane adındaki nazırını 901 de Dazaifu'ya sürmüştür.

DAİGO TENNŌ II. ya da GO-DAİGO (1319-1338), Japon imparatoru. Amcasıoğlu Hanazono'nun yerine geçmiştir. Aşikaga Takauci'nin yardımiyle Kamakura'daki Bakufu'ya son vermiş ve böylece Hōcō naiplerinin egemenliğinden kurtulmuştur (1333). Aldığı karşılığı az bulan Takauci, imparatoru Kyōtō'nun güneyine sığınmağa mecbur etmiş (1336), yerine de, Kōmyō adında, kendisine tam anlamiyle bağlı birini getirmiş, böylece de imparatorluk sülâlesi içinde 60 yıl süren bir ikilik yaratmıştır.

DAİKOKU (Jap. = büyük kara adam), Japonyada, 7 Varlık tanrısından biri. Çoğu zaman iki pirinç torbası üzerinde oturur halde tasvir edilir. Sembolleri fare ve çekiçtir.

DÁIL ÉIREANN [*thọlærin* ya da *dạylæīrīn*] (İrce *dáil* = meclis, *Ēireann* = *Ēire* [= İrlanda] nin *-in* hali, *İrlanda meclisi*), Kelt (Gael) lehçesinde İrlanda Cumhuriyetinin millet meclisine verilen ad. 21 ocak 1919 da Dublin (İrce adı: Baile Atha Cliath) Belediye sarayında toplanan 29 cumhuriyetçi milletvekilinin meydana getirmiş oldukları parlâmentoya bu adı vermişlerdir. 1922 ve 1937 anayasaları iki meclis rejimini kabul ettiğinden D. E. adı millet meclisine, Seanad Eireann (= İrlanda Senatosu) adı da senatoya verilmiştir.

DAILLON [*dayyō̧*], Normandiyalı bir Fransız ailesi. **Jean de D.** (ölm. 1480), XI. Louis'ye mabeyincilik etmiş, Dauphiné ve Artois eyaletlerinde vali olarak bulunmuştur. Lude senyörü **Jacques de D.** (ölm. 1532), Brantôme'un kitabında yer alan «büyük Fransız komutanlarından biri» olarak tanınmış, XII. Louis ile I. François'ya danışmanlık etmiştir.

DAILY CHRONICLE [*dẹyli krọnikl*], eskiden Londrada çıkan gündelik liberal bir gazete. Başhissedarı Lloyd George idi. 1885 te kurulmuş olan bu gazetenin yerine bugün News Chronicle (b. bk.) gazetesi çıkmaktadır

DAILY MAIL [*dẹyli meyl*], 1896 dan beri Londrada çıkan gündelik bir gazete. A. C. Harmsworth, Lord Northcliffe tarafından kurulan bu gazete İngilterenin en büyük gazetelerinden biri olup günlük baskısı 2,5 milyondur. Harmsworth Berry (Northcliffe-Rothermere) basın tröstünün elindedir. 1904 ten bu yana Pariste The Continental D. M. adiyle bir Avrupa nüshası yayınlamaktadır.

DAILY MIRROR [*dẹyli mịrīr*], Londrada çıkan gündelik bağımsız bir gazete. 1903 te kurulmuştur. Günlük baskısı (1957) aş. yu. 4,7 milyondur. İçindeki yazılar ve şekil bakımından geniş halk yığınlarına seslenen resimli bir gazetedir.

DAILY NEWS [*deyli nyuz*], İngilterede Liberal Partinin gazetesi. 1846 da Dilke ile Charles Dickens tarafından kurulmuştur. Dickens, *Pictures from Italy* (İtalya tasvirleri) [1846] yi bu gazetede yayınlamıştır. Gazete çıktığı tarihten başlıyarak, İngilterenin en büyük yazarlarının iş birliğini sağlamıştır. 1928 de «Westminster Gazette», 1930 da da «Daily Chronicle» bu gazeteyle birleşmiş ve «News Chronicle» adını almıştır.

DAILY TELEGRAPH AND MORNING POST, THE [*dhi deyli teligræf ind mornin poust*], Londrada çıkan gündelik gelenekçi bir gazete. 1855 te Arthur B. Sleigh tarafından Daily Telegraph and Courier adı altında kurulmuştur. Üç ay sonra J. M. Levy'nin yönetimine geçmiştir. Orta sınıfların organı olan D. T. ın tirajı 1925 e doğru düşmüş, fakat 1928 de Berry Kardeşlere satıldıktan sonra, tirajı yeniden artmıştır. D. T. 1937 de Morning Post (b. bk.) gazetesi ile birleşmiştir. Bu birleşmeden doğan yeni gazetenin baskısı (1957) aş. yu. 1 milyondur.

DAILY TELEGRAPH OLAYI, 28 ekim 1908 tarihli «Daily Telegraph» gazetesinde Alman imparatoru II. Wilhelm'in bir İngiliz gazetecisine verdiği bir demecin yayınlanması üzerine çıkan olay. Bu demeç Reichstag'ta çok heyecanlı bir gensoruya yol açmıştır. İmparator, bu demecinde İngilterenin gücenmesini göze alarak Almanya tarafından, Güney Afrika Harbi sırasında İngiltereye yaptığı hayalî bir hizmetten beceriksizce bahsetmiştir. İmparatorluk şansölyesi Prens Bülow, imparatorun gelecekte daha ihtiyatlı davranacağını açıklamakla muhalefeti yatıştırmışsa da, bu olay, Alman - İngiliz münasebetlerini bozmuş ve Bülow'nun meslek hayatını sona erdirmiştir. İmparator Wilhelm, kasım 1909 da Bülow'yu çekilmeye zorlamıştır.

DAILY WORKER [*deyli Wırkır*], Britanyanın, 1930 dan beri Londrada çıkan gündelik tek komünist gazetesi. Günlük baskısı aş. yu. 68 000 (1957) dir.

DAIMAKHOS (Plataiai'lı) (III. yüzyıl), Yunan yazarı. Seleukoslulardan kıral I. Antiokhos tarafından Hindistana elçi olarak gönderilen D., elçilik ettiği ülke üzerine bir eser yazmışsa da, Eratosthenēs bu kitabın uydurma şeylerle dolu olduğunu söylemiştir.

DAIMBERT [*daimbēr* ya da *daimbert*] **ya da DAGOBERT** [*dagobēr*] (1050 - 1107), Piza başpiskoposu ve Kudüs Lâtin patriği. Mesina'da ölmüştür. 1095 te Clermont'daki ruhanî meclise katılmış, 1099 da Pizalı haçlılarla birlikte Filistine gitmiş, aynı yıl Kudüs patrikliğine atanmıştır. 1102 de kıral Baudouin kendisini bu görevinden affetmişse de, papa II. Pascal yeniden aynı göreve atamıştır. Görevini teslim almağa giderken ölmüştür.

DÂİME TAHKİMATI (Ask.): bk. TAHKİMAT.

DAIMIEL [*daymyel*], orta İspanyada, Yeni Castilla (Castilla la Nueva) da, Ciudad Real eyaletinde, Ciudad Real'in aş. yu. 32 km kuzey doğusunda, Azuer ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 19 759 (1940) dur. Pamuklu ve yünlü kumaş fabrikaları, içki yapımevleri, şarap ve zeytin yağı pazarları vardır. Gotik tarzındaki kilisesi görülmeğe değer.

DAIMLER [*daymlır*], **Gottlieb** (1834 - 1900), Alman makine mühendisi. Schorndorf (Württemberg) ta doğmuş, Cannstatt'ta ölmüştür. Carl Benz (b. bk.) in yanında modern otomobilin yaratıcılarındandır. D. 1857 - 1859 yılları arasında Stuttgart'ta okumuş, 1861 - 1863 yıllarında İngiltere ve Almanyada pratik alanda çalışmıştır. 1872 - 1882 ye kadar Deutz gaz - motor fabrikası müdürlüğünde bulunmuştur. 1883 te W. Maybach ile birlikte Cannstatt'ta bir deneme atelyesi açmış ve aynı yılın sonunda tutuşturucu lâmba, düzenli ve yüksek devirli içten yanmalı bir motörün patentini almıştır. İlk motörlerinden birini 1885 te iki tahta tekerlek arasına yerleştirmiş, 1886 da bir kayık ve bir at arabası D. motörü ile donatılmıştır. Fransada Panhard - Levassor ve Peugeot fabrikaları D. tipi motörler yapmışlardır. 1890 da dört silindirli, 35 beygir gücünde, saatte 72 km giden Mercedes modern otomobili ile ilk olarak adını duyuran D. - Motor Ortaklığı kurulmuştur. 1895 ten başlıyarak D., denetleyiciler kurulu üyesi olarak, bu ortaklığın içinde bulunmuştur. Bu ortaklık 1926 da Benz Ortaklığı ile birleşerek Daimler - Benz A. G. (b. bk.) adını almıştır.

G. DAIMLER

Daimler - Benz Aktiengesellschaft (Stuttgart - Untertürkheim): Almanyanın ve dünyanın en eski otomobil fabrikası. Bu fabrika, 1890 da Berlinde kurulan Daimler - Molaren - Gesellschaft fabrikası ile, 1899 da kurulan Mannheim, Benz & Cie fabrikasının birleşmesiyle 1926 da ortaya çıkmıştır. Bu birleşmeden üç yıl sonra, otomobil motörleri yanında deniz ve hava taşıma araçları v. b. için de motör yapmaya başlamıştır. Güney Almanyadaki asıl işletmeler İkinci Dünya Harbinde sökülmek ya da el konulmak yolu ile büyük zararlara (% 70 oranında) uğratılmışsa da, bir aralık yeniden kurulmuştur; 1945 te Berlinde Marienfeld'de sökülen makinelerin bir kısmı yeniden yerine takılmıştır. Berlinin Rus bölgesinde kalan bölümünde, Genshagen'da bulunan fabrika ile birçok kuruluşları yok olmuştur.

DAIMLER: Kendi yaptırdığı otomobilde

Daimler - Benz A. G. fabrikalarına yatırılan ana para: 1959 - 1960 ta 180 milyon DM; işçi sayısı 63 500; yapılan otomobil: Binek: 108 440; kamyon: 51 361; omnibüs 4 469; dönen para yuvarlak olarak 3 350 milyon.

DAİMŌN, Eski Yunancada «tanrı, tanrıça», modern anlamiyle de (Fr. *démon*) «cin, şeytan» anlamına gelen bir kelime. Sokrates, *benim Daimon'um* dediği özel bir varlığın kendisine telkinlerde bulunup yol gösterdiğini söylermiş. Sokrates bununla her halde her insanda vicdan denilen bir şeyin bulunduğunu anlatmak istemiştir. Mezopotamya dininde D. ların sayısı çoktu; dua ve ibadet yoliyle bazı kere bu D. ları yatıştırmağa, bazı kere de kovmağa çalışırlardı; bu dualar ve ibadetler Babil dinini meydana getirmiştir. D. lar yalnız insanlara musallat olmakla kalmazlar, ayın tutulmasına, gökyüzünden gelen felâketlere de sebebolurlardı. Zerdüşt dini evreni iyi kötü bir sürü D. ile doldurmuştur. *Avesta*'nın kitaplarından biri olan *Vendidad* bastan başa D. larla savaşa ayrılmıştır. Aeşma adındaki D., Yahudi ve

DAİMON: Asur daimon'u pazusu (Tunç heykel, Louvre Müzesi, Paris)

DAİMON: Daimon (cin) ların kıralı (XIV. yüzyıl İslâm minyatürü, Bibliothèque Nationale, Paris)

Hıristiyan dinine Asmodi (Yun. Asmodaios) adı altında geçmiştir. Yunanistanda, tanrıların altındaki varlıklara D. adı verilirdi; bunların sınırlı yetkileri vardı. Bir insanın D. ü onun kaderini temsil eder ve adeta koruyucu meleği halini alırdı. D. ları iyi ve kötü diye ikiye ayırırlardı.

Romalıların *Genius*'u, Yunanlıların D. u ile aşağı yukarı aynıdır. Germenlerde, Hıristiyanlığın gözden düşürdüğü eski tanrılar, folklorda D. şeklinde devam etmektedir; bunların en ünlüsü adını cehenneme (Holle) veren ve büyücü kocakarı şeklinde temsil edilen Hulda'dır. Yahudi dini Zerdüşt dininden aldığı D. ların yanında bir de Lilith adında bir dişi D. yaratmıştır. Adem Babanın hayalde yaşatılan karısı olup Havva tarafından kovulan Lilith, yeni doğan çocuklara musallat olur (cadı), onu beşiklerden uzaklaştırmak için bazı tılsımlara başvurmak gerekmektedir.

Hıristiyanlıkta, Tanrı'nın lânetine uğrayıp sonsuz olarak cehennemde yanmağa mahkûm edilen meleklere D. adı verilir. Başlarında Tanrı'ya baş kaldırmış olan şeytan vardır. Ortaçağda, hattâ XVI ve XVII. yüzyıllarda Hıristiyanlar, bütün kötülüklerin onlardan geldiğini sanırlardı. Büyücüler onlardan kuvvet alıp sanatlarını uygularlardı. Bundan ötürü de birçok büyücü diri diri yakılmıştır. Bk. CİN.

DAİMONİON, Eflâtun'a göre, Sokrates'in, haksızlık yapmaktan alakoyan, fakat belirli bir davranışa götürmiyen, içinin sesi.

DAİMYO (Jap. = büyük ad), Japonyada bir timar ya da bir klânı yöneten derebeylerine verilen ad. Merkeze bağlı olmıyan derebeylik çağında, yani XVII. yüzyılın ilk yıllarına kadar D. lar imparator tarafından kendilerine oldukça geniş bir toprak parçasını yönetme yetkisi verilmiş kişizadelerdi; aş. yu. her bakımdan bağımsız olan bu derebeyler kendi topraklarında sürekli olarak asker bulundururlardı. Tokugawa'lar 1600 yılında Şogunal rejimini kurduktan sonra, Sekigahara savaşından önce Şogun Iyeyasu partisine geçen *fudai-D.* larla ancak bozguna uğradıktan sonra Şogunun hâkimiyetini kabul eden *tozama-D.* lar arasında bir fark gözetildi. *Tozama D.* lar çok daha büyük bir bağımsızlığa kavuştular ve Şatsuma, Şoşu ve Hizen D. ları gibi bazıları 1868 restoranyonunda büyük bir rol oynadılar.

DAINA (Litvanca, çoğulu *dainōs*), Litvanya ve Letonyada halk şarkılarına verilen ad. Litvanya'nın halk şarkıları hazinesi çok zengindir. Bunların bir kısmı mitolojik, bir bısmı da liriktir, Lirik manzumeleri arasında aşka, savaşa ve ölüme ait olanlarının çoğu hazin bir ada taşır. Litvanya masalları Leskien ve Brugmann (1882) ile Basanavicius (4 kısım, 1903-1905) tarafından halk şarkıları (dainos) ise Yuzskiewicz (3 bölüm, Kazan 1880-1882) ve Bartsch (2 bölüm, 1903-1905). *Melodien und deutsche Über setzungen* (Melodiler ve Almanca çevirileri) tarafından derlenmiştir. Letonyalıların da halk şiirleri, masalları ve efsaneleri, mitolojik ve lirik şarkıları pek çoktur. Efsane ve masalları: *Latviešu pasakas un teikas* (Letonya efsane ve masalları) [1925-1931]; mitolojik ve lirik şarkıları: *Latvju Dainas* (Letonya daina'ları) [Riga, 1922].

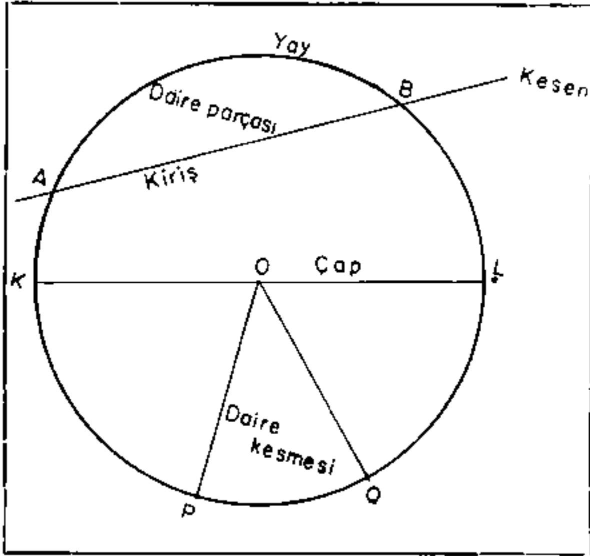
DAI-NIHON-SHI [*day-nihon-şi*] (= Büyük Japon tarihi), Mito prensi Tokugawa Mitsukuni (1628-1700)nin emri üzerine başlanıp 1715 e doğru bitirilmiş, 243 ciltlik bir Japon tarihi kitabı. Bu eserin amacı, imparatora karşı halkı sadakata teşvik etmek ve Tokugawa'ları gaasıp olarak göstermekti; bununla birlikte 1868 de imparatorluk devriminde D. nin oynadığı rolü büyütmek doğru olmaz; çünkü

bu eserin ancak bir kısmı 1851 e doğru basılabilmiş, klâsik bir üslûpla yazıldığı için de basit Samurailer tarafından güçlükle okunabilmiştir.

DAÏPHRŌN (Yun. mit.), kıral Aigyptos'un oğullarından ikisinin adı. Bunlardan biri, Danaos'un kızlarından Skaia'nın, öbürü ise yine Danaos'un kızlarından Adiante'nin kocası idi.

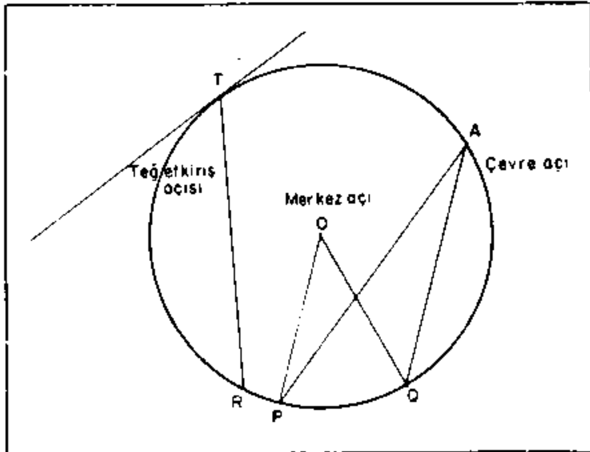
DAİRA (Mit.): bk. DAEİRA.

DAİRE (Fr. Cercle), düzlem içinde bir noktaya uzaklıkları aynı olan noktaların geometrik yerine *çember*, verilen noktaya *merkez*, sabit uzunluğa *yarıçap*, çemberin sınırladığı alan parçasına D. denilir. Çember üzerinde AB, gibi iki nokta arasındaki çember parçasına *yay*, A, B den geçen doğruya *kesen*, AB doğru parçasına *kiriş* denilir. Merkezden geçen kirişe *çap* adı verilir. Bir kirişin D. de ayırdığı parçaların her birine *D. parçası*, iki yarıçap arasında kalan kısmına *D. kesmesi* denilir (Şek. 1.). Bir çember aynı doğru üzerinde olmıyan üç noktası ile belirlidir.

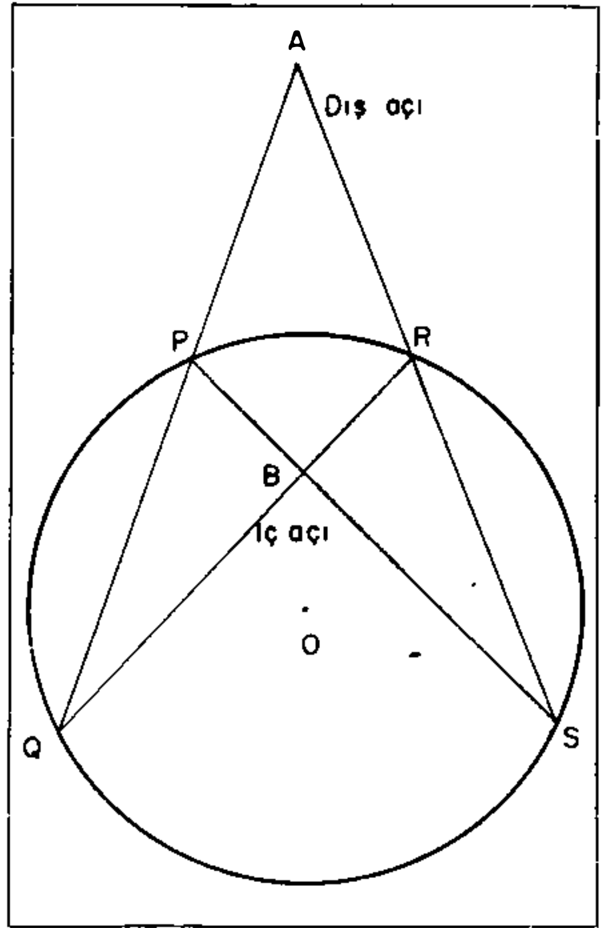

Şekil: 1

D. için şu özellikler söylenebilir: 1. Yarıçapları eşit iki D. eşittir; 2. Bir D. de eşit yayların kirişleri ve eşit kirişlerin yayları da birbirine eşittir; 3. Bir D. de, merkezden eşit uzaklıktaki kirişler eşittir; 4. Bir D. de kirişe dik çap, kirişi iki eşit parçaya böler. Bir doğru ile çemberin ortak bir noktası varsa, bu doğruya *teğet* denilir. Ortak olan noktaya da *değme noktası* adı verilir. 5. Bir çemberin bir noktadaki teğeti bu noktayı merkeze birleştiren doğruya diktir.

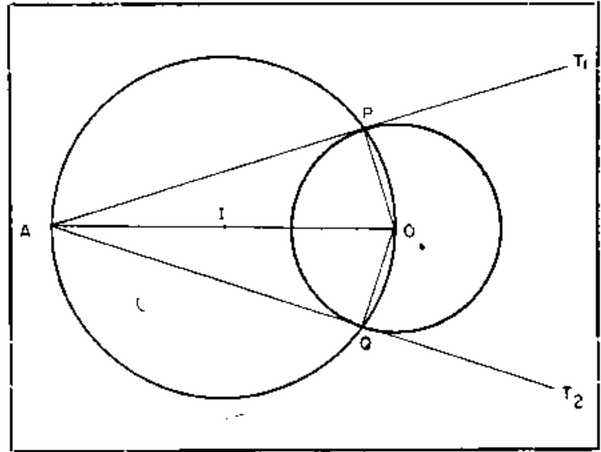

Şekil: 2

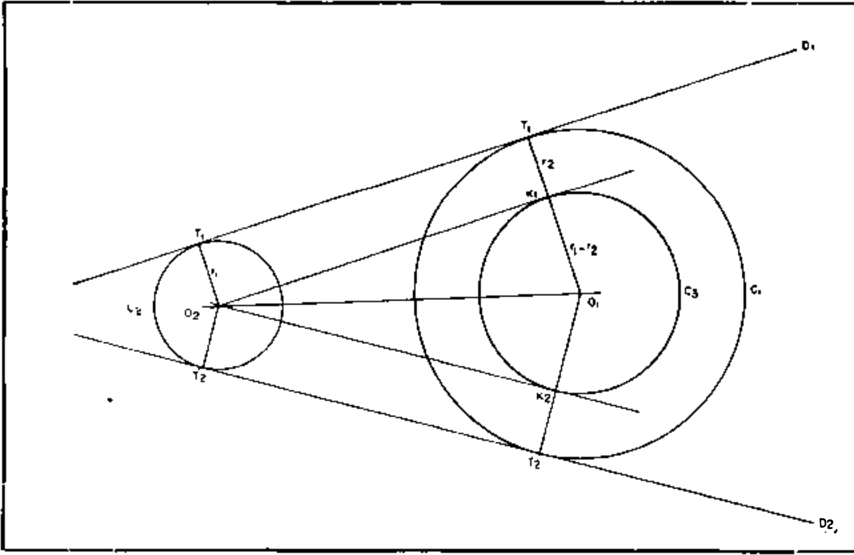

Şekil: 3

Bir D. de PQ yayını merkezden gören açıya *merkez açı*, çevreden görene *çevre açı* denilir. Bir T noktasındaki teğet ile TR kirişi arasında kalan açıya *teğetkiriş açısı* denilir (Şek. 2). 6. Aynı yayı gören çevre açı, merkez açının yarısına eşittir. 7. Aynı yayı gören teğet-kiriş açısı, merkez açısının yarısına eşittir.

Şekil: 4

Şekil: 5

Tepesi D. nin içinde olan bir açıya *iç açı*, dışında olan açıya *dış açı* denilir (Şek. 3). 8. Bir iç açı, kenarların çember üzerinde ayırdığı yayları çevreden gören açıların toplamına eşittir. 9. Dış açı, kenarlarının çember üzerinde ayırdığı yayları çevreden gören açıların farkına eşittir.

Bir doğru ile dairenin durumu: D. merkezinin doğruya uzaklığı d ve yarı çapı r ile gösterilsin, $d > r$ ise doğru D. yi kesmez, $d = r$ ise doğru teğettir, $d < r$ ise doğru D. yi keser.

Bir çembere dışındaki bir noktadan teğet çizmek (Şek. 4): Çemberin O merkezi ile dışındaki A noktasını çap ucları kabul eden çember O yu P ve Q de kessin, AP ve AQ verilen çembere teğettir. Çünkü $OP \perp AP$ ve $OQ \perp AQ$ dür.

İki dairenin birbirine göre durumu: O_1, O_2 D. lerinin merkezleri uzaklığını d ile, yarıçaplarını r_1 ve r_2 ile gösterelim, $d > r_1 + r_2$ ise D. ler birbirinin dışında, $d = r_1 + r_2$ ise iki çember dıştan teğet, $r_1 - r_2 < d < r_1 + r_2$ ise kesişirler, $r_1 - r_2 = d$ ise içten teğet olur, $r_1 - r_2 > d$ ise biri ötekinin içinde olur.

İki çemberin ortak teğetleri: Birbirinin dışında olan iki çemberin dört ortak teğeti vardır; ikisi dış teğet (Şek. 5), ikisi iç teğetlerdir (Şek. 6). Kesişen iki çemberin yalnız iki ortak dış teğeti vardır.

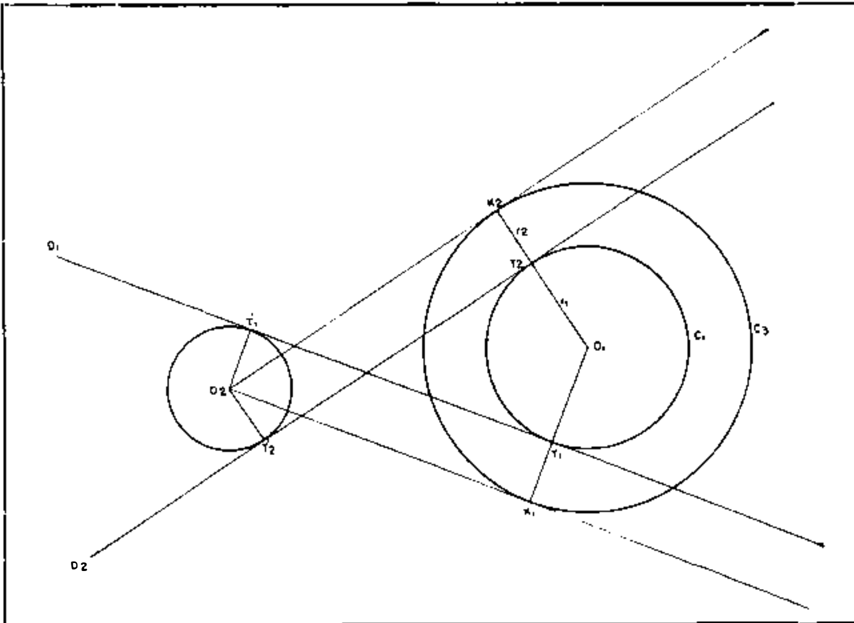
Ortak teğetlerin çizimi: O merkezli, $r_1 - r_2$ yarıçaplı (Şek. 5) ya da $r_1 + r_2$ yarıçaplı (Şek. 6) C_3 çemberine O_2K_1 ve O_2K_2 teğetlerini çizelim: $O_1K_1 \perp O_2K_1$ ve $O_1K_2 \perp O_2K_2$ dir. O_1T_1 ve O_1T_2 ve T_1 ye T_2 noktaların dan çizilen D_1 ve D_2 dikleri iki çemberin ortak teğetleridir.

DAİRE, saz takımında usul vurmak için kullanılan bir çalgı. Her birinde bir zil bulunan 5 - 6 yarıklı bir kasnağa geçirilmiş ince deriden meydana getirilir Çeşitli boylarda olursa da, genel olarak 30 cm çapındadır. D. iki elle vurarak çalınır. Eskiden D. çalanlara *dairezen* denirdi. Halk arasında D. ye *tef* (*def*) adı verilir. Teflerin zilli olmıyanları da vardır.

DAİRE (BATIL) (Lât. *Petitio principi* = ilkenin baştan kabul edilmesi dileği) [Man.], mantık tasımında, ispatlanması gereken şeyin doğru olduğunun önceden kabul edilmesinin istenilmesi.

DAİREN (Jap.; Rus. **Dal'niy**) [Coğ.] : bk. TA - LİEN.

DAİREN KONFERANSI, Çinin Dayiren (Rus. Dal'niy) şehrinde Uzak Doğu Cumhuriyeti (Dal'nevostoçnaya Respublika) ile Japonya arasında yapılan görüşmeler. 26 ağustos 1921 den 16 nisan 1922 ye kadar süren bu görüşmelerin amacı, Japon ordularının almış olduğu Rus Uzak Doğu toprakları (Primorskiy Kray, Amur ırmağı ağzı ve kuzey Sahalin) ndan geri çekilmeleri esası üzerinde, iki devlet arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi idi. Konferans süresince 39 oturum yapılmış, fakat olumlu bir anlaşmaya varılmamıştır. Ekim 1922 de Uzak Doğu Cumhuriyeti ordusu ile Uzak Doğu partizanları, Sovyet Rusyanın yardımına dayanarak Japon ordularını gerilemeye zorlamıştır.

Şekil: 6

DAISHI [*dayşi*] (Jap. = büyük üstat), Sanskritçe Mahâsattva'nın karşılığı olarak Buddhistlerce kutsal kişilere sık sık verilen bir san.

DAISNE [*dēn*], **Johan** (asıl adı: **Herman Thiery**; doğ. 1912), Flâman yazarı. Gand'da doğmuştur. Gand'da iktisat oku-

muş, öğretmenlik yapmış, 1945 te Gand Halk Kitaplığı müdürlüğüne atanmıştır. «Klaverendrie» adlı şiir dergisinin kurucusu olan D. «Nieuw Vlaams Tijdschrift» dergisinin yazı kurulu üyesidir. Şair, romancı, oyun yazarı ve denemeci olarak birçok eserler yayınlamışsa da, asıl ününü romanlarına borçludur. Gerçekçi roman ve hikâyeleri psikolojik tasvirlerinin derinliği ile dikkati çeker. Tiyatro oyunlarında üstün gerçekci (surréaliste) üslûp ögeleri göze çarpar. Başlıca eserleri: *Afreacties en funderingen* (Tepkiler ve takviyeler) [şiirler, 1937]; *De charade van Advent* (Noel yortusundan önce gelen dört haftaya ait hece bilmecesi) [oyun, 1942]; *De trap van steen en wolken* (Taş ve bulutlardan yapılmış merdiven) [roman, 1942]; *Zes domino's voor vrouwen* (Kadınlara mahsus altı domino) [hikâyeler, 1944]; *De liefde is een schepping van vergoding* (Sevgi, bir tanrılaştırma işidir) [oyun, 1944 - 1946]; *De man die zijn haar kort liet knippen* (Saçlarını kısa kestiren adam) [roman, 1948]; *Schimmen om een schemerlamp* (Bir abajurun etrafındaki gölgeler) [hikâyeler, 1947]; *Het eiland in de Stille Zuidsee* (Pasifik'te bir ada) [roman, 1949]; *Het kruid - aan - de - balk* (Mertekteki ot) [şiirler, 1953]; *Lago Maggiore* (göl adı) [roman, 1957]; *De neusvleugel* (Burnun kanadı) [roman, 1959]; *Hoe schoon was mijn school* (Okulum ne güzel idi) [roman, 1961].

DAJASK, Cava adasında yetişen ve dünyanın en kuvvetli zehirini veren bir bitki. *Upas* (b. bk.) ağacı ya da *Ançar* (Fel. Antjar) adı verilen bu bitki, bilimde *Antiaris toxicaria* adiyle anılır (bk. ANTİARİS). Bu bitkinin zehirli olmasını *antiarine* denilen madde sağlar. Malaylar oklarına bu zehiri sürerler.

DAJ - BOG ya da DAJD - BOG, doğu ve Baltık İslâvlarının güneş ve ateş tanrısı. Aynı zamanda Svarog (= gökyüzü, cennet) ın oğlu olarak da tanınırdı. Bu ad, «ver» anlamındaki *daj* kelimesiyle tanrı anlamındaki *Bog* kelimesinden meydana gelmiştir. Bu tanrı, heykelleri Kiev kalesinde bulunan tanrılar topluluğundandı. D. - B. un yakını olan öteki üç tanrı, Khors, Perun ve Stribog idi. D. - B. u temsil eden putlar ağaçtan olup başları gümüşten, bıyıkları da altındandı. Fakat bu tanrı Sırbistanda şeytan'a bir tutulmuştu.

DAK, Hindistanda Ganga ırmağında kullanılan bir kayık. İnce ve uzun bir gövdesi olan bu kayık, posta işlerinde kullanılır; bir güvertesi vardır, dışı bakır kaplıdır. İki direkli olup kürekleri oldukça yüksek çatallara dayanır. Uzunluğu 16, genişliği 2,5 m dir.

DAK DİLİ, bu dil, belgesizlikten dolayı, pek az bilinmektedir. Ancak birkaç insan, şehir ve bitki adı kesin olarak bilinmektedir. Yunan coğrafyacısı Strabon'a göre, Dakların dilinin, Getaların diline yakınlığı vardı; bu dil ise Traklarınkine yakındı. Getaların dili de M. S. VI. yüzyıla kadar konuşulmuştur. Bazı bilginlere göre kıral Decabalun'un adı şu iki parçadan meydana gelmiştir: *De - Kefalos* (yun. = ülkenin başı, efendisi). Başka Dak adları: Burvista ya da Byrebistos, Oroles, Netoporus, Pieporus v. b. Daha yeni adlar Buidava, Dokidava v. b. Bazı seçkin bilginler bu adların gerçek ad olduğundan şüphe eder. Son olarak *mazâre* (= bezelye), *doină* (= şarkı, türkü, mersiye) ve *balta* (= bataklık) gibi Rumence kelimelerin Dakların dilinden geldiği sanılır.

DAKAHLİYA, kuzeydoğu Afrikada, Aşağı Mısır bölgesinde, Nil deltasının kuzey bölümünde, Nilin Dimyat kolunun doğusunda bir il. Başşehri Mansura'dır. Oturulan yerlerinin yüzölçümü 1 646 km², nüfusu 1 414 284 (1947) tür.

DAKAİT (İng. **Dacoit**), Bengal (Hindistan) de uzun yıllar İngiliz kuvvetlerine karşı dövüşmüş olan silâhlı çetecilere verilen ad. Bunlar, halkı soymak için korkunç işkenceler yaparlardı. Bu terim Kıral Thebaw'ın yenilmesi (1885) üzerine Birmanyada İngiliz - Hint hükümetini tedirgin eden gerillâcı çetelerin akınları için kullanılmıştır. Bu akınlar, yakın zamanlara kadar sürmüştür. İkinci Dünya Harbi sıralarında, Birmanyanın ele geçirilmesi ve İngiliz egemenliğinin sona ermesi üzerine çetecilik artmış, köyleri yağma eden silâhlı gangsterlik şeklini alarak, yeni Birmanya hükümeti için büyük bir problem olmuştur. Bu terim zaman zaman Tayland (Siyam) da da kullanılmıştır.

DAKAK, iki Selçuklu beyinin adı: 1. Oğuzların kurmuş olduğu büyük Selçuklu İmparatorluğuna ad veren Selçuk Bey'in babası. Oğuz boylarının başkanı olan Lokman Bey'in oğlu D. Beyin adı kaynaklarda çeşitli şekillerde gösterilmektedir. Örnek olarak, bu adı İbnü'l - Esir *Takak*, Zehebî Cennâbî ve Kâtip Çelebi *Bakak*, Müneccimbaşı *Yakak* şeklinde yazmaktadır. «Yeni yay» ya da «Demir yay» anlamına gelen *dakak* sözü, *dukak* olarak da tesbit edilmiş bulunmaktadır. Oğuzlar arasında İslâm dinini ilk olarak kabul edenin D. Bey olduğu belirtilmekte ise de, Oğuz geleneği, İslâm dininin kabul edilişini Selçuk Beye ve Oğuzların Cend bölgesine inişine bağlamaktadır. D. Bey, Oğuz boyları ile bozkırın yönetimini elinde tutan Yabgu'nun emri altında bulunmakta idi. D. Bey, Yabgu'nun, güneydeki Müslüman Türklerin oturdukları topraklara bir akın yapılması teklifini reddetmiş, bu arada çıkan tartışmada Yabgu'nun başını yayla yarmıştı. Ancak, araya öteki boy beyleri girerek işin büyümesini önlemişlerdir. Bu olay D. Beyin Müslüman olduğuna bir tanıt olarak gösterilebilir. Ancak bu, bütün Oğuzların İslâmlığa girdiğini göstermez. D. Beyin erki ve bozkırdaki Türk boyları üzerindeki üstün egemenliği, oğlu Selçuk'un, Yabgu'nun, subaşı (komutan) sı olmasını sağlamış, Oğuzların toplanmalarını daha da hızlandırmıştır. D. Beyin hayatı üzerine daha çok bilgi yoktur.

2. Selçuklu ailesinde, Tekiş'in torunu ve Tutuş'un oğlu. D. Bey, 1096 - 1103 yıllarında kardeşi Rıdvan Beyle birlikte Suriye valiliğinde bulunmuştur.

DAKAR, batı Afrikada, Senegal cumhuriyetinin başkenti ve Yeşil Burun (Port. Cabo Verde) bölgesinin merkezi. Nüfusu 230 600 dür. 1857 de volkanik Yeşil Burun Yarımadasının boş bir noktasında, Gorée Adası (b. bk.) nın karşısında kurulmuştur. D. aşağı Senegal ile Nijer'e giden iki demiryolunun başlangıç yerindedir. Saint, Louis D. dan 260 km uzaklıktadır. Politik rolü olduğu gibi, büyük sigorta ve ticaret ortaklıklarının, bankaların ve ticaret odalarının bulunduğu bir merkezdir. Kültür merkezi olarak bir üniversitesi ve Fransızların Afrika Enstitüsü vardır. Endüstrisi gelişmiştir. Yağcılık ve öteki besin endüstrisinden başka, sabun yapımevleri, dokumacılık, dökümevleri, deniz tezgâhları vardır. Limanında yer fıstığı, kömür ve petrol depoları, fosfat antrepoları, değirmenleri, siloları, soğutma kuruluşları da bulunmaktadır. Limanın trafiği aş. yu. 3 500 000 ton (giriş çıkış) dur. D. aynı zamanda dış ülkelere ton balığı gönderilen bir merkezdir.

DAKAR: Genel görünüş

Tarih: Avrupayı Güney Afrikaya ve Lâtin Amerikasına bağlıyan hava ve deniz yollarının kavşak noktası olan D. ın coğrafî ve stratejik durumu çok önemlidir. Kurucusu Faidherbe (b. bk.) de bu yerin önemini her bakımdan takdir etmiştir. Cebelitarık ile Capetown arasında bir tek gemi onarımı tezgâh ve havuzunu barındıran tek iskelesi, Ouakam ve Yof uçak alanları ile D., Batı Afr.ka Fransız yüksek komutanlığının merkezi olmuş, Brest ile birlikte Atlantik alanında Fransız dayanak noktalarının en önemlilerinden biri haline gelmiştir. 1940 ateşkes emrinden sonra da büsbütün ayrı bir önem ve anlam kazanmıştır. Harbde Fransız Bankasının altınlarının büyük bir kısmı buraya gönderilmiş olduğu gibi, 35 000 tonluk «Richelieu» zırhlısı da Almanlardan kaçarak Brest'ten buraya sığınmıştır. Gemi burada 8 temmuz 1940 ta Britanya uçakları tarafından yaralanmıştır. De Gaulle, Cunningham komutası altındaki bir İngiliz donanması ile Fransız Batı Afrikasını Hür Fransa saflarına katmak üzere D. a saldırmış, fakat başarı sağlıyamamıştır. D. ın Fransız sivil yönetimi, Kuzey Afrika sivil yönetimi ile birlikte Müttefikler safında savaşa ancak 1942 yılı kasım ayında katılmıştır.

DAK-BAṆGLA (İng. Dawk-Bungalow), eskiden Hindistanda hükümet tarafından bakılan yolculara mahsus bir katlı dinlenme evleri. Bk. BUNGALOW.

DAKHMA (Sanskr. *dah*, yanmak), Zerdüşt (Avesta dilinde: *Zarāthuštra*) dininden olanları ve Bombay Parsîlerinin ölülerini bıraktıkları kuleler. Pis sayıldıkları için ölü taşıyıcılarının oturduğu ıssız yerlerde yapılan bu kulelere «sessizlik kulesi» de denilir. Parsîler ölülerini bu kulelerin huni biçimindeki damının kenarına sıralarlar, vahşi kuşların yediği cesetlerin kalıntılarıda huninin borusundan geçerek kulenin içine düşer.

DAKİKA [Astr. ve Coğ.], hem zamanı hem de uzaklığı ölçmede kullanılan birim. Zaman ölçüsü olarak, bir saatte 60 D., her D. da 60 saniye vardır. Saat, bir günün 24 te biri olduğuna göre, bir D. bir günün $\frac{1}{1\,440}$ dir. Uzaklık ölçüsü olarak D., bir derecenin 60 ta biridir. Bir daire de 360 derece olduğuna göre, bir D. bir bütün dairenin $\frac{1}{21\,600}$ dür.

Zaman ölçüsü olarak D. belirli bir zamanın kesimini. gösterir. Halbuki uzaklık ölçüsü olan D., dairenin büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre değişen bir ölçüdür. Bir yeryuvarının topun üzerinde D., milimetre ile ölçülür, yüzeyinde ise D. bir deniz milidir. Uzaklık ölçüsü olan D. da 60 saniye vardır.

Çok eski uygarlıklarda ya Babilliler, ya Mısırlılar ya da Kaldeliler daireyi 360 dereceye bölmüşlerdir. Biz nasıl her şeyi on'lar, yüz'lerle hesabediyorsak, Babilliler de altı'lar ve altmış'lar kullanıyorlardı. Derece, 60 parçaya bölünmüş, bu parçalardan her biri de ayrıca 60 a bölünmüştür.

Derecenin ilk bölümlerine, Romalılar *partes minutae primae* (ilk küçük parçalar) demişler; ikinci bölüme de *partes minutae secundae* (ikinci küçük parçalar) adını vermişlerdir. Bu terimler daha sonra *minutus* (dakika) ve *secundus* (saniye) olarak kısaltılmıştır. Astronomi öğrenimi, geometri ve zaman öğrenimine yakın olduğundan, saatler de aynı şekilde D. ve saniyelere bölünmüştür.

DAKÎKÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (ölm. 980?), İranlı şair. Hayatı ve yaşadığı çevre üzerine kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun X. yüzyılın ortalarında, Samanoğulları devrinde ün kazandığı ve dirilmeye başlıyan eski İran millî ruhunu temsil etmekte büyük bir başarı gösterdiği kabul edilmektedir. D. nin doğduğu yer hakkında da kesin bir bilgimiz yoktur. Samanoğulları ile yakın bir bağlantı kuran şair, kasidelerinde bu aileden Ebû Salih Mansur b. Nuh, bunun ardılı Ebû'l-Kasım Muhammed b. Mansur ve Nasr b. Ahmet gibi emîrleri övmüştür. Onun hayatının Horasan ve Çaganiyân ülkelerinde geçtiği, daha çok Tus şehrinde yaşadığı söylenebilir. 957 de 4 Zerdüşt papazının nesir halinde derledikleri İran millî tarihini Tus valisi Ebû Mansur b. Abdü'r-rezzak adına mesnevî tarzında bir destan olarak yazmaya başlamış ve Goştasb devrini tamamlıyarak İranlıların Zerdüşt dinini kabul ettikleri çağa kadar getirmiş, bu arada ölmüştür. Her şeyin en iyisini ve en güzelini istiyen ve çoğu kere bunu bulamadığı için de hayatı boyunca geçimsiz bir adam olarak tanınan D. bu geçimsizliği yüzünden kölesi tarafından vurularak öldürülmüştür.

Şehnâmenin baş bölümü olan *Goştasbname*si 1 000 beyit kadar tutmaktadır. Bu bölüm, Firdevsî tarafından yeniden nazmedilen *Şehnâme*ye olduğu gibi alınmıştır. Ancak, Firdevsî, bu bölümü eserine aktarırken kendi şairliğini, inceliğini ve zevkini överek D. yi eleştirmiştir. Gerçekte D. daha çok kasidecilikte yeteneğini gösteren bir şairdir. Ondan zamanımıza kadar gelebilen parçaları Ethé toplamış ve çevirmiştir. Browne'ın ise daha doğru bir çevirmesi vardır. D. nin özelliklerinden biri de, bugün artık unutulmuş bulunan birçok kelimeleri kullanmış olmasıdır. Edebiyat tarihçilerinin en çok üzerinde durdukları D. nin din anlayışı, daha doğru bir deyimle Müslüman ya da Zerdüştî olup olmadığıdır. Gazellerinden birinde D., kendini tanıtırken dünyada yalnız dört şeyi beğenip seçtiğinden bahsediyor ve bunları sayarken yakut renkli dudak, çeng nağmesi, kızıl renkli şarap ve Zerdüşt dinini sıralıyor. D. nin dini konusunda fikir yürüten araştırıcılar, yaşadığı çağı da dikkate alarak, onu eski millî dine romantik bir ilgi ile bağlı bir Müslüman olarak kabul etmektedirler.

DAKIN [*deykin*], **Henry** (1880 - 1952), İngiliz biyokimyacısı. Londrada doğmuş, New Yorkta ölmüştür. 1905 - 1920 yılları arasında New York'ta Herter Lâboratuvarında araştırmalarda bulunmuş ve kloru serbest bırakan bir antiseptik olan D. sıvısı (b. bk.) nı yapmıştır. Bu, Birinci Dünya Harbinde yaraların tedavisinde kullanılmıştır. 1941 de Kırallık Derneği Davy madalyasını kazanmıştır. *Handbook of Chemical Antiseptics* (Kimyevî antiseptikler el kitabı) [1917] in ortak yazarlarındandır.

Dakin sıvısı: bk. CARREL, Alexis: C. - Dakin sıvısı.

DAKKA, (**Loe Dakka** ve **Loi Dakka** da denilir), doğu Afganistanda, Hayber geçidinin batı ucunda bir şehir. Kâbil ırmağının güney kıyısında bulunan bu şehir, ticaret merkezi ve sınır garnizonu olarak tanınmıştır.

DAKKA (İng. **Dacca, Dhaka**): 1. Pakistanda, Ganga deltasında, Doğu Bengal bölümünün bir ili. Yüzölçümü 62 km², nüfusu 16 683 714 (1941) dür. Merkezi Dakka şehridir.

2. Aynı ilin merkez ilcesi. Yüzölçümü 11 km², nüfusu 4 222 143 (1941) dür.

3. Aynı il ve ilcenin merkezi. Nüfusu 273 159 (1951) dur. Endüstrisi gittikçe gelişmektedir. Müslin kumaşları ile kuyumculuk işleri (altın, gümüş) tanınmıştır. Jüt fabrikaları vardır. Çevresi verimli alûvyonlu topraktır. Köylüler Müslüman Bengallilerdir. D., 1608 - 1704 yılları arasında Doğu Bengal Moğul eyaletinin, 1905 - 1912 yılları arasında da Britanyanın Doğu Bengal ve Assam eyaletinin başkenti idi.

DAKKEH, Mısır Sudanı (Nubia) nda, Nilin sol kıyısında bir köy. Burası firavunların *Paselkit*'i, Yunan - Roma coğrafyacılarının da *Pselkhe*'si ya da *Peselkis*'idir. Burada güneş - tanrı Horus'a sunulmak üzere ilkin Habeşistanlı firavun Ergamen tarafından M. Ö. III. yüzyılda, daha sonra da VI ve IX. Ptelemeos'lar tarafından yaptırılmış bir tapınak vardır.

DAK'LAR (Yun. *Dakoi*, Lât, *Daci*), Eskiçağ Avrupasında bir millet. Getler (b. bk.) e yakın olup bunlardan açıkca ayırdedilmesi güçtür. Oturdukları yerler, daima belirli sınırlar içinde kalmayıp genel olarak Aşağı Tuna boylarında ve özel olarak, bu ırmağın kuzey kıyısı boyunca uzanırdı. M. Ö. I. binyılın başlangıcına doğru, zengin Karpat - Tuna bronz uygarlığı, Hazar-Karadeniz bozkırından gelen ve Kimmeryalı olmaları mümkün bir ırkın yayılmasiyle çöker. Bunlar da önce bulundukları yerlerde, İskit olmaları mümkün başka bir Hint-Avrupalı ırkın istilâsına uğrayarak, batıya doğru kaçıyordu. Herodotos'un, Karadenizin batı kıyılarında oturan bu İskitler üzerine bilgisi vardır. Bunlarla Yunanlı tüccarlar öteden beri bağlantı kurmuşlardı. Herodotos, özel olarak Agathyrsler (b. bk.) üzerine bilgi verir. Bunlar Yunanlıların kurmuş olduğu Olbia şehri yakınlarında yaşarlardı. Herodotos, Agathyrslerin İskit olduğunu, fakat Traklara benzediklerini, onların geleneklerini kabul etmiş olduklarını söyler.

Bir Dak tipi (Vatikan Müzesi)

Buna göre, Aşağı Tuna boyunca yaşayan zengin ve kültürlü ırkın, aralarına gelip yerleşen kaba bozkır atlıları üzerinde etki yapmış olması gerekir. İşte, bir kere daha eski ırkın Ege Denizi Trakları ile akraba olup sonradan Get ve Dak adları verilen ulusları meydana getirmiş olabilir. *Dak* adından *Daos* adı pek ayrılmaz. Bazı Phrygia Delos ve Tasos yazıtlarında görülen bu ad, yeni Yunan komedisinde sık sık rastlanan bir köle adı olup *Davus* biçiminde Lâtin komedisine de geçmiştir. Kretschmer, çok yerinde olarak Graeci'nin Grai'ye olan ilgisinin benzerinin **Daci** ile **Dai** arasında da görüldüğüne dikkati çekmiştir. Dai söylenişi Ptolemaios'un Tuna ağızlarında bulunduğunu söylediği *Dausdaua* yer adında da görülür. Bu adın ikinci bölümü (daua, dava), bu bölgede bulunan başka yer adlarında da görülür: Sacidava Buridava gibi D. la Getler arasındaki akrabalık, Terentius'ta açıkça geçer. Burada, köle Davus şöyle söyler: *Amicus meus summus et popularis Geta heri ad me venit* (Çok değerli arkadaşım ve ırkdaşım olan bir Get bana geldi) [Phormio, 35]; bunun gibi Iustinun de şunu yazar: *Daci quoque suboles Getarum* (D. da Get'lerin bir dalıdır) [XXXII, 3, 16], D. lar, iş birliğini seven ve bir öndere baş eğmeyen aşiretlere ayrılmış olarak karşımıza çıkar. Ptolemaios, bu aşiretlerin birçoğunun adlarını bize bırakmıştır (III, 5, 27). Kimi zaman bu çeşitli aşiretleri, başkalarından daha becerikli ve daha güzlü bir önderin çevresinde toplanmış ve birbirleriyle uyuşmuş olarak buluruz. Herodotos'un adını yazdığı kıral Spargapeithes'in bunu başarıp başarmadığını bilmeyiz (IV, 78). Ancak şundan emin olabiliriz ki sonradan, Burebista (M. Ö. 70) ve Decebalos (ölm. M. S. 107) adlı kıral ya da önderlerin yönetimi altında, bütün aşiretlerin sağlam ve büyük dayanışmalarla birleşmişlerdir. Bu aşiretlerden biri olan Tribal'ların, M. Ö. 335 yılında Büyük İskender üzerine yürüyerek, Valachia (Eflâk) ovasına girmiş ve belki de, sonradan Romalıların Oescus adlı sömürgesinin bulunduğu yere yakın bir noktada Tunayı aşmıştır. Bundan az sonra, bu bölgeye İskender tarafından Thrakia (Trakya) valiliğine getirilen Zopiriōn ve Kıral Lysimakhos akınlar yapmış, fakat bu akınların ikisi de büyük bozgunlarla sonuçlanmıştır. Özellikle, Lysimakhosun açtığı savaşta bütün ordu yok olmuş ve kıralın kendisi de Get Kıralı Dromichaetes (M. Ö. 291) in eline düşmüştür. Ancak bu güçlü hellenistik kırallıklara karşı elde ettikleri başarılara birlikte, Dak - Get'ler birleşip önderliklerini öbür aşiretlere kabul ettirememişlerdir. Bunun başlıca sebebini de belki Kelt - Germen aşiretlerinin kuzey ve batıdan şiddetle bu bölgeyi ele geçirmiş olmalarında aramak doğru olur. Böylece, Trakya üzerine ve Küçük Asyaya kadar dökülen eşkıya çetelerinde ve hellenistik kırallar tarafından hizmete alınan ücretli askerler arasında Getler. Keltler, Bastarnlar ve İskitlere rastlanır. M. Ö. I. yüzyılda Kıral Burabistas (başka bir elyazmasına göre Burebistas), D. ların büyük bir kısmını otoritesi altında birleştirmiştir. Böylece meydana gelen Dacia (b. bk.) ülkesi aş. yu. şimdiki Rumanyanın yerini tutar. Bu devlet sonra yeniden dağılmışsa da, tekrar tekrar yeniden kurulmuştur. Roma İmparatorluğu ile sık sık çarpışan D. ların toprakları nihayet Traianus tarafından imparatorluğa katılmıştır (M. S. 107)

D. lar arasında sosyal eşitlik yoktu. Soylularla rahiplerin özel kılıkları vardı. D. ların bir çok tanrılara taptıkları bilinirse de, bunlardan birçoğunun adları bile kaybolmuştur. Bk. GETLER.

DAKNOMANİ (Fr. Dacnomanie) [Yun. *daknein* = ısırmak; *mania* = delilik], iç dürtüye dayanan bir ısırma ve öldürme isteği şeklinde beliren bir ruh hastalığı.

DAKOMASİA (Kim.), eski çağlarda maden filizi analizine verilen ad.

DAKORUMEN (Rumen. Daco - roman): 1. Rumenlerin Dakya (Dacia) da oturan büyük bölümü (öbür bölümler Moldavan [Rumen. Moldovean,] Aromın [Rumen. Aromân], Meglenorumen ve Istrorumen bunlara bk.). Bk. RUMENLER.

2. Rumencenin bir lehçesi. Tisa (Mac. Tisza, Alm. Theiss) ile Dnestr ırmakları arasında Ukrayna, Macaristan, Sırp Banatı, Timok vâdisi ve Bulgaristanın Tuna boyunca uzanan topraklarında konuşulur. Bu lehçe ikincil lehçelere bölünmüştür: Moldovenesc (Moldovca; Basarabya ve Bukovina'da da bu ikincil lehçe konuşulur), Muntenesc (Montanca; Oltenya'da bu ikincil lehçe kullanılır); Ardelensc (Ardelce; Banat da bu ikincil lehçeyi kullanır). Resmi Romence Muntenesc lehçesine dayanır. Bk. DACO - ROMANISME.

DAKOTA [*dıkoutı*], **Güney** (İng. **South Dakota**), Amerika Birleşik Devletlerinin orta kuzeyinde bir devlet. Yüzölçümü 201 000 km², nüfusu 680 514 (1960) tür. Başkenti Pierre (b. bk.) şehridir. 1861 de beyazların sayısı aş. yu. 1 800 dü. Ertesi yıl yerlilerle yapılan savaşlar sonunda bu sayı azalmıştır. Güney D. ilk olarak 1743 te ziyaret edilmiştir. Bu bölgede ilk yerleşmeler 1857 - 1861 yılları arasında kurulmuştur. Başlangıçta D. Ülkesi (Dakota Territory) nin bir bölümünü meydana getiren bu devlet, 2 kasım

GÜNEY DAKOTA: Pierre'deki Capitol binası

1889 da Birleşik Devletlere katılmıştır. Güney D. nın bugünkü anayasası 1889 da kabul edilmiştir. Başkenti olan Pierre (eski adı: Fort Pierre) in nüfusu 10 088 (1960) dir. Güney D. doğuya doğru yatmış, Missouri, D. ve Büyük Sioux (Big Sioux) vâdilerine açık ve kuzeybatıda Missouri eteklerinin üstüne uzanmış az bayır ovalardan ibarettir. Doğuda, yüksek ovaların biteviyeliği Kayalık Dağlar (Rocky Mountains) yakınlarında 1 000 m yüksekliğinde bir düzlüğe hâkim olan Black Hills (2 207 m, Hearney Peak) ile bozulmaktadır. Devletin, kara topraklı doğu bölümü tahıl ve büyük işletmeler merkezidir. İlkbahar buğdaylarına mısır da katılmaktadır. Daha doğuda tahıl alanı ile kırlık yerler uzanıp gitmekte ve topraklardaki çoraklık arttıkça koyun sürülerinin beslenmesi de o oranda büyük bir genişlik almaktadır. Sanayi çalışmaları birkaç madene (altın, gümüş, kalay) ve tarım ürünleri (sütçülük, değirmencilik) sanayiine bağlı bulunmaktadır. 1874 yılında Güney. D. topraklarında altın bulunmuştur.

DAKOTA [*dıkoutı*], **Kuzey** (İng. **North Dakota**), Amerika Birleşik Devletlerinin orta kuzeyinde bir devlet. Yüzölçümü 183 460 km², nüfusu 632 446 (1960) dır. Başkenti Bismarck (b. bk.) şehridir. 1870 yılında yerlilerle birlikte nüfusu ancak 2 405 ti. Kuzey D. daki ilk yerleşmeler aş. yu. 1766 yılına çıkar. Daha önce D. Ülkesi (Dakota Territory) nin bir bölümünü meydana getiren bu devlet 2 kasım 1889 da Birleşik Devletlere katılmıştır. Kuzey D. nın bugünkü anayasası 1889 da kabul edilmiştir. Başkenti olan Bismarck'ın nüfusu 26 670 (1960) tir. En büyük şehirleri Fargo (nüfusu 46 662), Grand Forks (nüfusu 34 451)

KUZEY DAKOTA: Bismarck'taki Capitol binası

ve Minot (nüfusu 30 604) tur. Kuzey D. az bayır akıntılı ovalardan meydana gelmiştir. Doğuda denizden yüksekliği 500 m, batıda Red River'da 200 m dir. Kır görünüşü biteviyedir: ancak bu biteviyelık Missouri ırmağı ile kolları ve kuzeydoğudan güneybatıya yönelmiş olan tepeler («Missouri tepeleri») le bozulmaktadır, Batıda zengin kara topraklı bir düzlük vardır; yer yer kümbetleri, gölleri bulunur, kara topraklıdır. Bu düzlük Red River çöküntüsünde son bulur. Red River düzlüğü eski bir buz dağına denk gelen (Agassiz gölü) bir dolma topraktır. Batıda daha kuru bir ova vardır ki killi toprağı derin yarıklarla örtülüdür; bunlar «Kötü topraklar» (İng. badlands) dır.

Toprağın tarım bakımından değerlendirilmesi çeşitlidir: Doğu daha zengin olduğundan ilkbahar buğdayına ayrılmıştır. Sığır yetiştirilen daha önemli bir kısmı da vardır. Batının kötü kısımları da hayvancılığa ayrılmıştır. Yer altının tek kaynağı, önemli bir linyit damarıdır. Son yıllarda açılan bu damar, Saskatohewan'a kadar sürer. Sanayii, tarım ürünlerini işlemekten ibarettir (değirmencilik, süt tozu ve konserve fabrikaları).

DAKOTA DİLİ, Kuzey Amerikanın orta ve doğu bölümlerinde yaşayan Kızılderililerin konuştuğu, genel olarak *Sioux* adiyle anılan dil grupuna bağlı bir lehçe. Grupun öteki lehçeleri şunlardır: Crow, Hidasta, Chiwere, Winnebago, Dhegiba, Ofo, Biloxi, Tutelo, Catowba.

DAKOTA ÜLKESİ (İng. **Dakota Territory**), Birleşik Amerikada eski bir bölge. Çok kısa zamanda nüfusu artan bu geniş bölge, 1889 da federal hükümet tarafından North Dakota (= Kuzey D.) ve South D. (Güney D.) adlariyle ikiye bölünmüştür.

DAKOTA'LAR, başlangıçta Mississippi ırmağının yukarı kesiminde oturan, sonradan da Chippewa (b. bk.) ların baskılariyle batıdaki büyük ovalara yayılıp göçebe ha-

DAKOTA'LAR: Kadın tipi

yatı yaşamaya başlıyan Birleşik Amerika kızıl derilileri. Sioux'ların bir kolunu meydana getirirler. Kuzey Amerikanın en önemli topluluklarından biri olan D. ın sayısı bugün aş. yu. 30 000 dir. D. ormanlarda yaşarlar. Assiniboin (b. bk.) ler, Santee (b. bk.) ler, Yankton (b. bk.) lar ve Teton (Lakota) (b. bk.) lar ile birlikte Sioux ailesine giren bir dil konuşurlar. Bk. SIOUX.

DAKRİDYUM (Lât. Dacrydium), Porsukgiller (Taxaceae) familyasına bağlı, Yeni Zelânda, Avusturalya, Malaya, Borneo ve Şili'de tabiî olarak yetişen, 16 kadar türü olan herdem yeşil bir ağaç ve çalı. Yaprakları, yaşlı ağaçlarda balık gibi üst üste binmiş olup genç bitkilerde ve alçak dallarında sivri uclu ve uzundur. Genel olarak iki evcikli, en az bir evciklidir. Erkek çiçekleri tek olarak küçük dalcıkların ucunda, dişi çiçekleri ise balık pulu benzeri yaprakların altında ve ucuna yakındır. Tohumları yumurta biçiminde olup fındığa benzer. Lâdine benziyen ağaç türleri ana yurtlarında 20 - 30 m ye kadar yükselir. D. kirkii, D. cupressinum, D. franklinii en önemli türlerindendir. Bk. RİMU ve HUON ÇAMI.

DAKRİTERİUM (Fr. Dacrytherium) [Paleontoloji], güney Fransada, Quercy'de fosfatlı topraklarda bulunan Anoplotheriideae familyasından memeli bir hayvan fosili.

DAKRİYO (Yun. *dakryon* = gözyaşı), gözyaşı bezleri ve yolları ile ilgili hastalık adlarını kurmağa yarıyan bir kök. Bu hastalıkların başlıcaları şunlardır:

Dakriyolit (*dakryo*; *lithos* = taş): Gözyaşı taşı: gözyaşı ya da yollarında meydana gelen küçük taşlar.

Dakriyops (*dakryo*; *pyōsis* = irin): Gözyaşı bezinin kisti. Gözyaşı bezi kanallarından bir kısmının tıkanmasiyle biriken gözyaşı, içi gözyaşı ile dolu boşluklar yapar.

Dakriyosistit (*dakryo*; *kystis* = kese): Gözyaşı kesesi iltihabı. Gözyaşı yolu tıkanınca kese içinde biriken mikroplar zamanla kesede iltihap meydana getirir.

Dakriyosistorinostomi (*dakryo*; *kystis*; *rhis*=burun; *temnein* = esmek): Gözyaşı kesesi ile burun boşluğunu birleştirme ameliyatı. Gözyaşı yolu tıkanıklığında yapılır.

Dacriyoadenit (*dakriyo*; *adēn* = bez - *itis* = yangısı): Gözyaşı bezlerinin iltihabı; ileri ve cerahatli şekli, çok kez kabakulağa ve belsoğukluğuna bağlı bir belirtidir. Kronik D. en çok vereme, daha az frengiye bağlıdır.

DAKRLA, kuzey Tunusta Mecerda ırmağının suladığı bir ova. Başlıca şehri Sûku'l - Arba'dır.

DAKTİLİOMANSİ (Fr. Dactyliomancie) **ya da DAKTİLOMANSİ** (Fr. Dactylomancie) [Yun. *daktylon* = parmak, *manteia* = fal, kehanet], ateşte eritilip yontulmuş madenden yüzükler aracılığı ile ve bazı burçların etkisiyle bilinmiyenden haber verme sanatı, falcılık, büyücülük. Lydia kıralı Gyges (Gugu) bu sayede görünmez olduğunu iddia ederdi. Ammianus Marcellinus'a göre, yine bu sayede Roma imparatoru I. Theodosius, Valens'in yerine geçmiştir.

DAKTİLİS (Lât. Dactylis), Buğdaygiller (Gramineae) familyasına bağlı, sürekli yaşıyan, toprak üstü dallanması sık ve buket halinde, 60 - 120 cm yüksekliğinde, yaprak ayası uzunca, 2 - 8 mm genişlikte bir bitki. Bugün bu bitkinin yalnız Avrupa, Afrikanın kuzeyi ve Asyanın ılık bölgelerinde yetişen domuz ayrığı (*D. glomerata*) türü vardır. Hayvanlar için çok değerli bir ottur ve otlak bitkisidir. Silo yemi için çok uygundur.

DAKTİLİS

DAKTİLİT (Fr. Dactylite, Lât. Dactylitis) [Yun. *daktylon* = parmak], el ya da ayak parmaklarından birinin iltihaplanması. *D. strumosa*: Tüberkülozla ilgili D.; *D. syphilitique*: Sıfilisten ileri gelen D.; *D. tuberculosa*: Tüberkülozdan ileri gelen D.

DAKTİLİYOGLİFİ (Fr. Dactylioglyphie [Yun. *daktylon* = parmak. *glyphein*= oymak, kazmak]), arkeolojinin halkalarla, bu halkaları süsliyen kabartma ya da kazılı ince taşlardan bahseden kolu.

DAKTİLİYOLOJİ (Fr. Dactyliologie) [Yun. *daktylios* = halka, *logos* = söz], arkeolojinin halkalardan ve işlenmiş değerli taşlardan bahseden bölümü.

DAKTİLİYOTEK (Fr. *dactyliothèque*; Yun. *daktylios* = yüzük, *thēkē* = mahfaza), yüzük taşı koleksiyonu. Eski çağda, özellikle Romalılar zamanında, bu türlü koleksiyonlar kibar meraklılar tarafından, Rönesans devrinde de İtalyada hükümdar ve prenslerin sarayında çok yapılırdı. Bugün bunlar para ve madalya koleksiyonları ile birlikte müzelerde saklanmaktadır.

DAKTİLO MAKİNESİ: bk. YAZI MAKİNESİ.

DAKTİLODİYASTROFİ (Fr. Dactylodiastrophie) [Yun. *daktylon* = parmak, *dia* = içinden, bir yandan öbür yana, *strophein* = dönmek], parmakların, kemik bağlarının gevşemesi yüzünden, anadan doğma kusurlu olması; ikinci boğumun birinci boğuma doğru yayılması en açık belirtisidir.

DAKTİLOGRAFİ (Fr. Dactylographie; Yun. *daktylos* = parmak, *graphein* = yazmak), yazı makinelerinde on parmakla, temiz, hızlı ve doğru yazı yazma uzluğu. Yazma hızı konusunda dünya rekoru 16 797 vuruşla Ludi Sigrit'te, Türkiye birinciliği ile ikinciliği de sırasiyle 14 050 vuruşla Ece Özbayrak ve 12 756 vuruşla Gönül Özgür'dedir. Bk. YAZI MAKİNESİ.

DAKTİLOLOJİ (Fr. Dactylologie) [Yun. *daktylos* = parmak, *logia* < *logos* = söz], bir metoda dayanarak el ve parmakları hareket ettirmek suretiyle konuşma sanatı. Bk. SAĞIR VE DİLSİZ.

DAKTİLOMEGALİ (Fr. Dactylomégalie) [Yun. *daktylos* = parmak, *megas* = büyük], antropolojide ve tıpta el ya da ayak parmaklarının hipertrofisi. Bir ya da birçok parmaklarda olabilir. Bk. AKROMEGALİ.

DAKTİLONOMİ (Fr. Dactylonomie) [Yun. *daktylon* = parmak, *nomia* < *nomos* = kural, kanun], parmakları ellerin, elleri bedenin üstüne çeşitli şekillerde koyma yoliyle sayıları bildirme sanatı.

DAKTYLİKOS, eski bir mısra şekli. Bir uzun, iki kısa heceden meydana gelen ölçülerle yapılmış mısralara denilir. Eski Yunan şiirinde en çok görülen daktylik mısra şekli *heksametron* (altılı) ile *pentametron* (beşli) dir. Homeros'un destanı heksametron ile yazılmıştır. Pentametron ise daha çok heksametre ile birlikte bir beyit meydana getirecek şekilde, özellikle eski Yunan ve Lâtin ağıtlarında kullanılmıştır.

DAKTYL'LER [Yun. **Daktyloi**], Yunan mitolojisinde efsanevî Kybele rahipleri. Giritte İda tepesinde, benzetme yoliyle de Phrygia'daki İda'da yaşadıkları sanılırdı. M. Ö. XII. yüzyılda Ege bölgesinde ilk demirciler meydana çıktığı zaman, hayretler içinde kalan insanlar, bu demircilere D. adını vermişlerdir. Demiri işleme sanatından başka, demiri döverken çıkan seslerden, duraklamalardan dolayı müzikal ritmlerin de bunlar tarafından bulunduğu sanılırdı. Böylece, yetkileri çok geçmeden Apollon ya da Hephaistos gibi daha özel tanrılara geçen yaratıcı ve zanaatçı varlıklar halini aldılar.

DAKTYLOS, eski Yunanlılarda, ayağın on altıda birine ya da on sekiz buçuk milimetreye denk bir uzunluk ölçüsü.

DAKTYLOS [*daktülos*] (Yun. *daktylon* = parmak; Fr. Dactyle), bir uzun, iki kısa heceden meydana gelen bir nazım ölçüsü. Vurgu, uzun hece üzerinde olduğu için bu, inişli bir ölçüdür. Bu ölçü daha çok destanlarda, dinî şiirin bazı şekillerinde kullanılırdı. Koroların söylediği lirik şiirlerde de bu ölçüye rastlanır. D., çeşitli duyguların anlatımında kullanılabilecek niteliktedir. Bu ölçüyle yazılan mısralar daha çok altılık ve beşlik olarak görünür. Homeros destanları altılıktır. Ennius tarafından Lâtin şiirine sokulan bu ölçü, Fransız şiirindeki on ikilik mısraın yerini tutmuştur. Altılık mısralarda durak, mısraı belli bir şekilde iki eşit parçaya ayıran üçüncü D. tan sonra gelir. Vergilius, mısralarında daha çok, bir yedilik, bir üçlük kullanır. Böylece mısra içinde dengeli üç bölüm meydana gelir. Beşlik mısra aslında altılık mısradır; yalnız beşlik mısra iki tane üçlü ölçüdür, fakat sonuncusu eksik olan ölçüden meydana gelmiştir. Bu da bir uzun, iki kısa yerine bir kısa, bir uzun hece ile karşılanır. Çünkü, vurgu sonuncu hece üzerine düşer. Beşli mısra, aslında şiirde devamlı olarak kullanılmaz, çoğu zaman bir beşlik mısra, bir altılık mısra biçiminde kullanılır.

Daktylo - epitritos [*daktülo - epitritos*] (Fr. Dactylo épitrite): Eski Yunan edebiyatında daktilik ve trokayik öğelerle anapestik ve iambik öğelerden karma bir nazım ölçüsü; özellikle koral lirizmde kullanılır.

Daktyliko - trokhaikos [*daktüliko - trohaikos*] (Fr. Dactylico - trochaïque): Eski Yunan ve Lâtin edebiyatında iki tane bir uzun iki kısa, iki tane bir kısa bir uzun heceden meydana gelen bir nazım ölçüsü.

DAL (Coğ.): bk. DALSLAND.

DAL (Lât. **Tallus**),bitkilerde sürgün ve kökün üzerinde meydana gelen kollardan her biri. Genel olarak anatomik bakımdan, meydana geldiği kısımdan bir ayrılığı yoktur. Sporlu bitkilerde hücrelerin, iletken borulu bitkilerde ise tomurcuğun gelişmesi ile D. meydana gelir ve böylece bitki dallanır.

DAL' (**Dal, Dale, Dahl**), **Vladimir İvanoviç** (takma adı: **Kazak Luganskiy**; 1801 - 1872), Rus diyalektoloğu, sözlükçüsü, etnografı ve yazarı. Petersburgda doğmuş, Moskovada ölmüştür. Tartu (eski adı: Dorpat) Üniversitesinin Tıp Fakültesinde okumuştur. 1819 da Rus dilinin sözlüğü ile ilgili gereçleri toplamaya başlamış, 53 yıl süren bu çalışmaları sonunda büyük bir Rus sözlüğü meydana getirmiştir: *Tolkovıy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka* (Yaşıyan Büyük Rus dilinin açıklamalı sözlüğü) [1861 - 1866, 4 cilt]. Bu sözlükteki 200 000 maddeden 80 000 i D. tarafından tesbit edilmiştir. Yazı dili yanında D. Rus ağızlarına da geniş yer vermiştir. *O nareçiyah russkogo yazıka* (Rus dilinin ağızları üzerine) [1851] adlı çalışmasiyle Rus diyalektolojisini kurmuştur. D. in bu çalışmasında Rus ağızları ilk olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflanmada Rus ağızlarının özellikleri göz önünde tutulmuştur. Etnografya ve folklor alanlarında da çalışan D., *Poslovitsı russkogo naroda* (Rus ulusunun ata sözleri) [1862] adlı eserinde aş. yu. 30 000 ata sözü toplamıştır. D. yazar olarak da tanınmıştır.

DAL SEGNO [*dal senyo*], bir müzik parçasının çok kere işaretiyle gösterilen belirli bir yerden tekrarlanması için notalarda kullanılan usul.

DALABA, Gine'de, Fota - Djalon'da bir ilce merkezi. Nüfusu 5 400 dür. Sayfiye yeri olarak tanınmıştır. Deneme bahçeleri vardır; çilek yetiştirilir. Portakal esansı çıkarılır.

DALADIER [*daladye*], **Edouard** (doğ. 1884), Fransız devlet adamı ve İkinci Dünya Harbinin başında Fransa başbakanı. Carpentras (Vaucluse) ta doğmuştur. Ecole Normale Supérieure (Yüksek Öğretmen Okulu) ü bitiren D., Birinci Dünya Harbinden önce bazı okullarda tarih okutmuştur. Harb sırasında erlikten yüzbaşılığa yükselmiştir. 1919 - 1940 yıllarında radikal milletvekilliği etmiş ve birçok kabinelerde bakan (1924 - 1925 yıllarında sömürgeler bakanı; 1930 - 1932 yıllarında bayındırlık bakanı; 1934 ve 1940 ta dış işleri bakanı; son olarak 1936 - 1940 yıllarında millî savunma bakanı) olmuştur. Üç kere başbakanlık (ocak-ekim

193); ocak - şubat 1934; nisan 1938; mart 1940); iki kere de başbakan yardımcılığı (haziran 1936; haziran 1937; ocak nisan 1938) yapmıştır. Ocak 1934 te, Radikal Sosyalist Partisi başkanı olarak, Edouard Herriot'nun yerine geçmiştir, 1945 te de onursal başkanlığa seçilmiştir. Stavisky skandalının meydana çıkması sonunda, şubat 1934 te patlıyan Faşist - Monarşist taşkınlıklarını bastıramadığından başbakanlıktan çekilen D., ertesi yıl kurulan anti-faşist Halk Cephesine katılmış, fakat başbakan olunca (1938 - 1940), gittikçe artan komünistlere karşı çıkmış, aynı zamanda da Almanya ile anlaşmaya çalışmıştır. Münih anlaşması (1938) nı ve Almanyaya karşı harb ilânı (1939) nı imzalamıştır. Ağustos 1939 da kararname ile yönetme yetkisini elde etmiş olduğu halde, 20 mart 1940 ta, Almanların Fransaya girmesinden önce başbakanlıktan çekilmiştir. Fransa mütarekeden sonra Almanlara teslim olunca D., Vichy hükümeti tarafından yakalanmış, fakat Rion dâvasında (şubat 1942), Fransaya gerekli savuma imkânlarını vermemiş olmak suçunu ısrarla reddetmiştir.

E. DALADIER

Hapsedilerek 1941 - 1943 yıllarında Fransada, 1943 - 1945 yıllarında da Almanya ve Avusturyada tutuklu kalmıştır. 1946 da Millî Meclise seçilmiş ve 1958 e kadar yeniden seçilmiştir. 1947 - 1954 yıllarında R. G. R. (Rassemblement des Gauches Républicains = Cumhuriyetçi Solcular Topluluğu) ın başkanlığını etmiş, 1956 da Millî Meclisin başkanı olmuş, 1957 de de partisinin başkanlığına seçilmiştir. Fakat 1958 anayasasına karşı olduğu için görevini Félix Gaillard'a bırakmak zorunda kalmıştır. Kasım 1958 de yapılan meclis seçimlerini kazanamamıştır.

DALAK (Lât. splen; Yun. splēn; İng. spleen; Fr. rate, Alm. Milz), karın boşluğunun sol üst bölümünde ve yemek borusunun mideye açıldığı delik yanında yer alan bezimsi, fakat salgılama kanalı olmıyan bir organ. Yassı uzunca biçimdedir ve aş. yu. 125 mm uzunluğunda, morumsu renkte ve esnek bir kıvamdadır.

Anatomi: D. çeşitli tipte dokulardan meydana gelmiştir. Embriyoloji bakımından kökeni *mesoderma*'dır. D. ın *pulpa* (bölmeler arasındaki boşluğu dolduran yumuşak ve cıvık doku) sı çoğunlukla *mesenkima* (embriyonun bağdokusu) olduğu halde malpigi cisimciklerinde limfoid hücreler vardır. D. çok yoğun bir damar ağı ile dolu olduğundan rengi morumsu bir hal almıştır. Serumsu (*séreux*) peritonium örtüsünden başka, iradeye bağlı olmıyan kas demetleriyle birlikte, yoğun lifli ve esnek bir kılıfla kaplıdır. Bölücü cidar (*trabecula*) lar bu kılıftan geçerek D. ın içine girer ve bölmecik (*bobulus*) lerin çatısını meydana getirir. D. vücudün en büyük lımfoid (*lymphoid* limfa bezini andıran) organıdır. Hem genel dolaşım, hem de *portal* dolaşım (toplardamar kanının mide - bağırsaktan ve D. tan karaciğere ve oradan da karaciğer toplardamarına geçişi) ile ilgilidir. D. taki dolaşım sisteminin açık bir sistem mi yoksa kapalı bir sistem mi olduğu problemi henüz çözülememiştir.

Fizyoloji: M. Ö. II. yü yılda Bergamada yaşamış olan fizikçi Galea D. a «esrarla dolu bir organ» gözü ile bakmıştır. Eski Yunanlılarla Romalıların haber ulaklarının hızını artırmak için onların dalaklarını çıkardıkları anlatılır. D. ın görevleri henüz iyice bilinmemektedir. D. uzun zaman salgı kanalı olmıyan bir bez sayılmışsa da, görünürde bir salgı olmadığından bu görüşten vazgeçilmiştir. Son zamanlarda bu kuram bir dereceye kadar yeniden ele alınmış ve D. ın saldığı hormonla kemik iliklerinin fonksiyonunu düzenlediğine inanılmaya başlanmıştır. Ceninin hayatının başlangıcında D. ın kan hücrelerini meydana getirici ve geliştirici (hematopoietik) bir fonksiyonu vardır. Ceninin hayatının dokuzuncu ayında kırmızı kan hücrelerinin ve granürlü beyaz hücrelerin yapımı işini, kemik iliği kendi üzerine alır ve o andan başlıyarak D. yalnız limfosit (*lymphocyte* = limfa bezleriyle düğümlerinin ağ dokularında görülen beyaz kan cisimcikleri) lerle monositler (*monocyte* = büyük beyaz kan hücreleri) i meydana getirir. Bununla birlikte, bazı kan hastalıklarında D. yeniden cenin evresindeki fonksiyonunu yapar ve bazı memelilerde bu fonksiyonunu hayat boyunca sürdürür. Büyük insanda D. ın fonksiyonları üç türlüdür: 1. İlkin, retiküloendotelyal sistem (*reticuloendothelial* sistem = *endotelium*) (bk. ENDOTELYUM) ve *reticulum* (bk. RETİKULUM) hücrelerinin özell ğine ve boya maddelerine karşı fagositoz (öteki hücrelerin mikroorganizmalarını ya da maddelerini yeme) özelliğine sahip olan hücreler kümesinin bir parçası olarak, eskimiş kırmızı ve beyaz kan hücrelerini ve kan plaketlerini yeme ve hemoglobini bilurubin (kırmızı bir safra boyası) ve hemosiderin (kanda bulunan koyu sarı renkte demirli bir boya maddesi) maddelerine parçalama gibi önemli bir görevi vardır. D. vücudün en zengin demir depolarından biridir. D. aynı zamanda bir bakteri, protozoon (bir hücreden meydana gelmiş ilkel bir organizma) ve yabancı parçacıklar süzgecidir; 2. Limfa bezine benziyen bir organ olarak, özellikle gençlikte ve olgunluk çağının başlarında, limfa hücrelerinin başlıca kaynağıdır; 3. D. bir dolaşım organı olarak, bir kırmızı kan hücresi deposu işini görür ve ihtiyaç halinde kırmızı kan hücreleri ondan alınır. D. ın, antikorların meydana gelmesinde de bir rolü olduğu sanılmaktadır; çünkü D. ı alınmış hayvanlarda enfeksiyonlar daha kolay gelişmektedir.

Dalak hastalıkları: D. ın birincil olarak hastalanması halleri azsa da, meydana getirdiği ihtilâtlar (komplikasyonlar) öteki organlarınkinden çoktur.

Anormallikler: D. doğuştan yok olabilir. Büyüklük, biçim ve lob (bölme) ların fazlalığı gibi yapı değişikliklerine rastlanıldığı da olur. Bazı kere hayli büyük sayıda ayrıntı niteliğindeki D. lar da bulunabilir. Çoğu zaman kadınlarda olmak üzere, yerinde durmıyan D. lara da rastlanılır.

İnfarktus: Yayılmamış damar çatlamalarından ya da tıkanmalarından ileri gelen bu durum D. ta da görülürse de, bunlar genel olarak küçük çapta olur.

Burkulma: D. ın sapı burkulup boğulabilir. Bu durum ancak ameliyatla düzelebilir.

Apseler: D. apseleri bazı kere yayılmamış damar tıkanmalarından ileri geldiği gibi, bağırsak hümmasında ve yarı hâd bakterili andokardit (*endocarditis* = kalb iç zarı vangısı) te de görülür. D. apseleri genel olarak sürekli ve ağrısız olup kendiliğinden iyileşir.

Kistler: D. ta son derece az olmak üzere dermoid (deri dokulu ve kelle) kistler ve oldukça sık görülen bir hal olmak üzere de ekinokokkus (*echinococcus*) kistleri meydana gelir. Gerek bunlar, gerek D. ın çatlaması bir yaralanma sonuncunda olur.

Soysuzlaşma ve neoplasma (= ur gibi, sonradan meydana gelen anormal bir gelişme) *hastalıkları*: Sürekli verem ya da sürekli osteomiyelit (kemik yangısı) ten ileri gelen amiloid (*amyloid* = nişastamsı) soysuzlarma, D. ın sago dalak» denilen bir görünüş olmasına sebep olur. Sago, *sagus* cinsinden bir palmiyenin özsuyundan çıkarılan nişastanın adıdır. Bu amiloid soysuzlaşma olayları gitgide daha az görülmektedir. D. ta birincil (primer) kötü (habis) urlar azdır. D. ın tipik neoplasması limfosarkoma (*lymphosarcoma*) denilen kötü urdur. Ur metastazı (hastalığı meydana getiren ajanların bir yerden ötekine atlıyarak yayılmaları) da sık görülen hallerdendir.

Splenomegali (D. büyümesi): Splenomegali, bu organın, bütün yapısını kaplıyan çeşitli hastalıklar karşısındaki tepkisidir. Bu durum limfa düğümü şişmesi, sarılık, lökopeni (*leukopenia* = kandaki lökosit sayısının düşmesi), ateş, karaciğer büyümesi ve şiddetli anemi (kansızlık) hallerinde kendini gösterir. Splenomegali birçok kalb-damar bozukluklarında, malarya, tifo, poliartrit, çiçek, kızamık, sifilis, menenjit (beyin zarı yangısı), kızıl gibi intanlı hastalıklarda; lösemi (*leukemia*), hemolizli sarılık, pernisyöz kansızlık gibi kan bileşimi bozuklukları (*dyskrasia*) nda belirir. Hodykin hastalığı (b. bk.) nda splenomegali ancak bazı kere görülürse de, miyelojenik (iliklerde meydana gelen) lösemide D. pek fazla büyür. Metabolizma bozuklukları da D. ın büyümesine sebep olur. Karaciğer hastalıklarının birçoğu da D. a etki yapar. Bir aile hastalığı olan Gaucher hastalığı da yağ metabolizmasında bozukluklar ve ileri bir splenomegali ile birlikte belırir. Splenomegali genel olarak başka bir hastalığın etkisiyle olduğundan, tedavisi birincil etkene yöneltilmelidır. D. ın ameliyatla çıkarılması (splenektomi) yalnız hemolizli sarılık ve kan plaketlerinin azalmasına sebep olan trombositopenia (*thrombocytopenia*) lı purpura (deride ve mukosa zarında mor lekeler) hastalığı ile Banti sendromu (splenimegali, anemi, lökopeni ve daha sonra da karaciğer sirozu ve sarılıkla beliren bir hastalığın işaretleri) nda yapılır.

DALÄLV ya da DALELF [*dalelv*] (İsveç. = Dal ırmağı), orta İsveçte Dalarna (b. bk.) bölgesinin başlıca ırmağı. Uzunluğu 520 km dir. Öster D. (= doğu Dal) ve Väster D. (= batı Dal) ırmaklarının birleşmesinden meydana gelir. Öster D. ve Väster D. ırmakları güneydoğuya doğru akar. Öster D. Silyan gölünden geçer. Väster D. ile birleştikten sonra doğuya döner, göl gibi genişliyerek 70 000 kw lık bir elektrik santrali için Älvkarleby çağlayanı ile gerekli suyu sağladıktan sonra Botni (Bothnia) körfezine dökülür.

DALAMA, Aydın ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 597 (1955) dir. Bucağın 10 köyü olup nüfusu 8 925 tir. D , İzmir - Aydın - Denizli şosesine yakın bir yerde olup Yenipazar üzerinde 20 km lik bir yol ile ana yola bağlıdır. Posta ve telgraf merkezi bulunmaktadır. D., Büyük Menderes Ovasının bir bölümü olan Murat Ovasının güney sınırında, ırmaktan 2 km uzaktadır. Güneyinde birkaç yüz metre yükseklikte tepelik ve dağlık yerler vardır. Buralarda fundalık ve koruluklar (çam ve meşe) uzanır. Kemer Barajı D. nın 65 km güneydoğusundadır. Halk tarım, sebzecilik, meyvacılık ve hayvancılıkla geçinir.

DALAMAN ÇAYI, Akdeniz bölgesinin batı sınırına yakın bir yerde akan ve Köyceğiz ile Fethiye arasındaki yerlerden geçerek Akdenize dökülen bir çay. Yeşilgöl dağından Akdenize kadar olan uzunluğu 156 km, yağış alanı 3 434 km² dir. Akım ölçmeleri Acıpayama 50 km uzaklıktaki bir yerde 1960 dan beri yapılmaktadır. D. Ç. Batı Toroslar arasında Gökhisar gölü çevresindeki dağlardan çıkar. Yukarı kesiminde Acıpayam Ovasına doğru az eğimli bir plâto deresi olarak akar, bundan sonra orta kesiminde dar vâdilerin içinde hızla akar (burada 8 km lik bir kesimde 220 m lik su düşüşleri vardır), aşağı kesiminde ise az eğimli yerlerden geçerek denize ulaşır.

D. Ç. ilk büyük kaynaklarını Söğüt Gölü (b. bk.) ile Dirmil yaylalarından alır, kimisi karstik olan güçlü birçok kaynaklardan gelen sular da Gökhisar Ovasında birleşerek, çay iyice gelişir. Buralarda çayın akımı saniyede 2 m³ kadardır. Gökhisar'dan sonra Çavdır, Aksu, Çatak, Tesbili Pınar sulariyle, Ucarı bataklıklarının sularını boşaltır ve pek güçlü olmıyan derelerin sularını aldıktan sonra keskin bir dirsekle yönünü değiştirir ve güneybatıya doğru yönelir. Burada D. Ç. nın özelliği değişir: Vâdisi derinleşir ve sarplaşır, dar boğazlar belirir, sular çok hızlı akar. D. Ç. na daha ilerilerde Gökçay, Örençay ve Cehennem Deresi karışır, Akköprüden geçer (50 m boyunda, 30 m yüksekliğinde). Burada yazın çayın genişliği 50 m, derinliği 0,50 m kadardır. Buradan sonra çay, taşıdığı maddelerin yığılmasiyle genişlettiği Dalaman Ovasına girer.

D. Ç. yazın da güçlü akan sulardandır. Çaylı mevkiinde atla bile suyu geçmek zor olur Ekimden hazirana kadar süren yağışlı evrede çok güçlü ve kabarık olarak akar. Bu sırada derinliği 2 - 3 m yi bulur. Çok kabarık zamanında Akköprünün bile üzerinden geçilemediği olur. Eskiden keresteler bu sulara atılarak deniz kıyısına indirilirdi. D. Ç. ndan yer yer sulama işlerinde de yararlanılır. Denizden biraz içerilere kadar motorlar işler.

DALAMAN OVASI, Dalaman Çayının aşağı kesimin de küçük bir ova. Genişliği aş. yu. 10, uzunluğu 15 km dir. Alüvyonlarla örtülü olup yer yer Miyosen devri tabakalarına rastlanır. Kuzeyinde Ortaca (b. bk.) bucağı vardır. Ovanın kuzey yanında, Çaylı Bendi denilen yerde batıya ve Dalaman köprüsünden aşağıda doğuya doğru açılan sulama kanallariyle sulanır. Dalaman Çayının kabarık zamanlarında fazla sular bu kanallara alındığı için taşkınlar önlenmiştir. Ovanın güneydoğusunda Kargın Gölü (b. bk.) bulunmaktadır. Bk. DALAMAN ÇAYI.

DA'LAR [Yun. **Daai,** Lât. **Dahae**], Strabo'ya göre, Hazar Denizinin doğusunda yaşıyan göçebe bir İskit boyu. Büyük İskender'in Hindistan seferine atlı kuvvetlerle katılan D at üstünde ok atmada ün almışlardır.

DALARNA, DALARNE (Alm. **Dalekarlien,** Fr. **Dalécarlie)** (İsveçce = vâdiler), orta İsveç'in kuzey kesiminde eski bir eyalet. Yüzölçümü 29 090 km², nüfusu 281 000 dir. Merkezi Falun'dur. Kuzeyinde dağlar, güneyinde maden ocakları ve fabrikalar bulunan D., İsveçin belli başlı turistik bölgelerinden biridir. D., XVI. yüzyılda Gustave Vasa zamanında İsveç istiklâlinin beşiği olmuştur. Folklorunun zenginliği ile tanınmış olan D. da yerliler eski güzel kıyafetlerini ancak yortu günlerinde ve yabancıların akın ettiği mevsimde giyerler. Evlerinde, toprak işlerinde ve ekonomi hayatında hâlâ eski çağın özellikleri göze çarpar.

DALAT, Güney Vietnam'da bir kasaba. Nüfusu 5 200 dür. Yüksek yaylalar bölgesinde (Güney Annam), yukarı Dong - Nay eyaletinin merkezidir. Denizden yüksekliği aş. yu. 1 200 m olan D., yazın hükümetin bir toplantı yeri olarak tanınmıştır.

Dalat konferansları: 17 nisan - 11 mayıs 1946 da, Fransa ile Vietnam arasında yapılan birinci konferansta Nambo çarpışmalarına son vermek için karma bir komite kurulmasına karar verilmiştir. Konferans aynı zamanda, iki memleket arasında kültürel ve ekonomik iş birliğinin gerektiğini de kabul etmiştir. Yalnız Koçinçin'in hangi memlekette kalması gerektiği üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Fontainebleau Konferansına paralel olarak 1 ağustos 1946 da toplanan ikinci D. Konferansında Fransız delegesi Çin Hindinin gelecekteki statüsü üzerinde Laos'un, Kamboç'un ve Koçinçinin ne düşündüklerini öğrenmek istemişse de, Vietnam delegeleri bu konuda yalnız Fontainebleau Konferansının yetkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. 1953 şubatında toplanan üçüncü D. Konferansında, Vietnam'a karşı açılan savaşta Vietnam'ın siyasî ve askerî yönetime katılmasına karar verilmiştir.

DALAY LAMA (Moğ. *dalay* = deniz; Tibet. *blama* [san]), Tibet'in, Lhasa'da oturan ruhanî ve cismanî liderine verilen san. Mahāyāna Buddhist tanrısı Avalokiteśvara'nın yeniden vücut bulmasından başka bir şey olmadığına inanılır. Seçilme yolu, Batılı ölçülere göre, çok acaiptir: D. L. kendinden önceki D. L. nın tam ölümü anında doğar. Bundan dolayı hükümdar D. L. nın ölümü anında doğmuş olan çocuğun yerinin tesbiti için oldukça uzun araştırma başlar. Bu araştırma çok uzun sürer; bu süre içinde (ve yeni D. L. nın küçüklüğü halinde) Tibet, Naipler Meclisi tarafından yönetilir. Bundan başka, Tibetlilerin görüşüne göre, böylece bulunan çocuk «yeni» D. L. değildir; çünkü Tibetlilere göre, D. L., Avalokiteśvara'nın yeni vücuda girmesidir. Buna göre «yeni» D. L. ancak yeni bir vücut bulmadır; bu varlık «ölürken» yenisi hemen «yaşamağa» başlar. Batılı düşünceye göre, bu sonsuz vücut bulma anlayışının kavranılması güçtür. Buna göre, birçok batılı bilginler, D. L. yı doğum tarihi kesin olarak bilinen ve zamanı gelince ölmesi gereken bir kişi olarak kabul ederler.

Dalay Lama (doğ. 1934): Tibetin ruhanî ve politik lideri. Çinin Tsinğhay eyaletinin Sininğ yakınlarında, Gumbum'da doğmuştur. Bu sanı bugün elinde bulunduran genç çocuk, hükümdarın 14. vücut bulmasıdır. Lhasa'da tahta (1940) çıkmış, fakat asıl yönetim yetkisi yıllarca naiplerin elinde kalmıştır. Japon yayılmasından sonra (1945) D. L. adına Naiplik Meclisi Çindeki komünistlere karşı Kuomintanğ cephesini tutmuş, fakat Kuomintanğ'ın çökmesinden sonra (1949) da merkezî Çin hükümeti misyonunu Tibet'ten sınır dışı etmiş ve Çinle ilgisini kesmek için dış yardım aramıştır. 1950 ekiminde Komünist Çin kuvvetleri Tibeti ele geçirmiş ve birkaç ay içinde Tibet ordusu dağıtılmıştır. D. L. 1950 aralık ayında Lhasa'dan kaçmış, Hindistana sığınabilmek üzere sınır yakınına yerleşmiştir; fakat 1951 yılının ikinci yarısında Çin komünistleriyle yapılan anlaşmadan sonra tekrar Lhasa'ya dönmüştür. 1959 da Çinlilerin Tibete saldırmaları üzerine D. L. Hindistana sığınmak zorunda kalmıştır.

DALAY NOR [Moğ. = deniz gölü]: 1. Baykal Gölü (b. bk.) nün Moğolca adı; 2. D. N. (ya da Kulun nor, Hulun nor), Mançuryada bir tuzlu göl. Uzunluğu 55 km, genişliği 26 km dir. Kerulen (b. bk.) ırmağı bu göle dökülür. Yağışlı yıllarda bu göl bir kol ile Argun ırmağına bağlanır.

DALAYRAC [*dalerak*] **ya da D'ALAYRAC, Nicolas** (1753 - 1809), Fransız bestecisi. Muret'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir yandan hukuk öğrenimi yaparken, bir yandan da keman öğrenmiştir. 1774 te orduya girmiş, Langlé ile armoniye çalışmış, iki keman için altı duo, sonra kuatuorlar, ses için duolar ve romanslar bestelemiştir. 1781 de Saray Tiyatrosuna, *Le petit souper* (Küçük akşam yemeği) ile *Le chevalier à la mode* (Gözde şövalye) adlı iki opera komik vermiştir. Comédie Italienne ile Opéra - Comique için de elliden çok eser bestelemiştir. *Gulistan* (1805) en çok tanınmış eserlerindendir.

DALBERG (eskiden, **Dalberg**), eski ve soylu bir Alman ailesi. Bu ailenin bellibaşlı üyeleri:

1. **Emmerich Joseph D.** [dük] (1773 - 1833): Fransız diplomatı. Mainz'da doğmus, Herrnsheim (Worms dolayları) de ölmüştür. Baden devletinin Paris elçisi olarak Talleyrand'ın ilgisini çekmiş, 1809 da Fransızlardan görev almış, 1810 da Fransız İmparatorluğu Dukası sanını kazanmıştır. I. Napoléon'nun düşes Marie Luise ile evlenmesinde aracılık etmiştir. Duka imparatorun gizli düşmanlarındandı. Onun hükümdarlığının son bulmasına yardım etmiş, 1814 te Bourbon hanedanını yeniden tahtına getirecek olan Talleyrand geçici hükümetine üye, 1815 te Viyana Kongresinde Fransız delegesi olarak katılmıştır.

2. **Johann von D.** (1455 - 1503): Worms piskoposu. Oppenheim'da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Pfalz seçmen prensi Philipp'in şansölyesi ve Heidelberg Üniversitesi kurator (devlet temsilcisi) u olarak üniversiteyi humanistliğe uygun bir şekle sokmuştur.

3. **Karl Theodor D.** (1744 - 1817): İmparatorluk baronu. Herrnsheim'da doğmuş, Regensburg'da ölmüştür. 1768 de Piskoposluk baş danışmanı, 1772 de Goethe ve Wieland ile görüştüğü Erfurt'ta vali, 1802 de Mainz seçmen prensi olmuştur. 1803 te ruhanilerin topraklarının kamulaştırılması sırasında Baron, Alman imparatorluğu baş şansölyesi sanı altında Regensburg, Aschaffenburg ve Wetzları elde etmiştir. Napoléon'a ve onun Ren paylaşması politikasına bağlanmış ve Ren Birliğinin baş prensi olmuştur. 1810da Regensburg'u Bavyera'ya bırakmak zorunda kalan baron, bunun yerine Frankfurt yeni dükalığını meydana getirmek üzere Fulda, Hanau ve Frankfurt'u almıştır. 1813 Leipzig meydan savaşından sonra egemenlikten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Hem yazar, hem de başpiskopos olarak, Alman piskoposlarının bağımsızlığını savunmuştur.

K. T. DALBERG

4. **Wolfgang Heribert D.** (1750 - 1806): İmparatorluk baronu. Herrnsheim'da doğmuş, Mannheim'da ölmüştür. Karl Theodor D. in kardeşidir. 1778 - 1803 yılları arasında Mannheim millî tiyatrosunun müdürlüğünü yapmış, Schiller'in oyunlarını ilk olarak sahneye koymuştur.

DALBERGIA, baklagiller familyasından (Leguminosae), tropik bölgede yetişen, yüze yakın türü olan ağaç ya da tırmanıcı bir bitki. Yaprakları karşılıklı; çiçekleri küçük ve çok sayıda mor, menekşe ve ak renkli, salkım şeklinde. Hindistanda yetişen *D. Sissoo* türü 20 - 25 m yükseklikte, beyaz çiçekli, yavaş büyüyen bir ağaçtır. Kerestesinin esnek

oluşu ve sağlamlığı dolayısıyla çok beğenilir. Çok iyi cilâ kabul eder, kayıklar için dayanıklı bir yapım gerecidir. D., İsveçli botanikçi N. Dalberg (1730 - 1820) in adiyle anılmaktadır.

D'ALBERT, Eugen: bk. ALBERT, Eugen d'.

D'ALBERTIS [*dalbertis*], **Luigi Maria** (1841 - 1901), İtalyan gezgini. Cenova (Genova) ilinde Voltri'de doğmuş, Sardunya (Sardegna) da Sassari'de ölmüştür. 1871-1872 de İtalyan botanikçisi Odoardo Beccari (1843 - 1920) ile birlikte Yeni Gine'nin kuzeybatı kıyısiyle Arak dağlarında araştırmalar yapmıştır. 1875 te önce Tomasinelli ile birlikte Yeni Gine'nin güney kıyısındaki Papua Körfezinin doğu bölümünü, sonra da İngiliz MacFarlane'le birlikte Fly ırmağını incelemiştir. Yerlilerin kötü davranışlarından ötürü, 1878 de bu incelemeleri bırakmak zorunda kalmıştır. 1881 de *Alla Nova Guinea cio che ho veduto e cio che ho fatto* (Yeni Ginede gördüğüm ve yaptığım) adlı bir kitap çıkarmıştır.

DALBO GÖLÜ (İsveççe adı: **Dalbosjön**), güneybatı İsveçteki Vänern (Vener) gölünün batı kesimine verilen ad. Bk. VÄNERN.

DALBONO, Edoardo (1843 - 1915), İtalyan ressamı. Napolide doğmuş, orada ölmüştür. Palizzi ve Domenico Morelli'nin öğrencisidir. Posillipo okulunun önderi olarak

E. DALBONO: «Deniz kızları» (Güzel Sanatlar Akademisi, Napoli)

Napoli kır manzarası ve janr resimlerinin yenileyicisi olmuştur. Napoli halkının ve balıkçılarının hayatından alınmış tatlı renkli tabloları vardır. 1897 de Napoli Akademisi profesörlüğüne atanmıştır. Eserlerinden birçoğu Napolide özel kişilerin ellerinde kalmıştır.

DALCROZE [*dalkrōz*], asıl adı: **Emile Jaques-Dalcroze** (1865 - 1950), İsviçreli besteci. Viyanada doğmuş, Cenevre'de ölmüştür. Musiki öğrenimini Cenevre, Viyana ve Pariste yapmıştır. Cenevreye döndükten sonra, konservatuvarda armoni profesörlüğüne seçilmiş, «La Gazette de la Suisse romande» adlı bir dergi çıkarmıştır. D., korolar (*Festival vaudois* [Vaud kantonu şenlikleri] 1903), sahne eserleri, oda musikisi ve özellikle, hem beste hem de sözlerini yazdığı havalar ve şarkılar yayınlamıştır. Ritmik jimnastik (*Gymnastique rythmique*) in kurucusu ve yayıcısı olarak tanınmıştır. Ana kitapları: *L'éducation par le rythme* (Ritm yolu ile eğitim); *Gymnastique rythmique* (Ritmik jimnastik) tir.

E. J. DALCROZE

Dalcroze ya da **Jaques - Dalcroze Enstitüsü** (Fr. **Institut Dalcroze** ya da **Institut Jaques - Dalcroze**): Emile Jaques-Dalcroze tarafından öritmi (eurythmie; müsikili jimnastik öğretmek) için Cenevre (İsviçre) de 1915 te kurulan bir okul. Jaques - Dalcroze, daha önce 1910 da Dresden yakınında Hellerau'da dans öğretimi için özel bir enstitü kurmuş ve buna bağlı bir Festspielhaus (Festival tiyatrosu) açmıştı. Bu tiyatroda Adolphe Appia (b. bk.) tarafından 1912 de Gluck'un *Orpheo ed Euridice*'si dikkati çeker bir şekilde sahneye konmuştur. 1913 te de aynı tiyatroda Paul Claudel'in *L'annonce faite à Marie* (Meryeme verilen haber) adlı oyunu oynamıştır. Bu oyunu da Adolphe Appia sahneye koymuştu. Bu oyunda salon sahne olarak kullanılmıştı; seyirciler de duvarlara dayalı sıralarda yer almıştı. Appia, uzay duygusu yaratmak için bir sıra plâtform kullanmış ve bu düzen, Alman rejisörü Leopold Jessner (b. bk.) in çalışmasına büyük bir etki yapmıştır.

DALDIRMA (Tarım): bk. ÜRETME YOLLARI.

DALE [*deyl*], **David** (1739 - 1806), İskoçyalı hayırsever. İskoçyada Ayrshire kontluğunun Stewarton kasabasında doğmuş. Glasgow'da ölmüştür. Lanark değirmenlerinin kurucusu ve Richard Arkwright ile birlikte ilk sahibi olmuştur. Damadı sosyalist Robert Owen (b. bk.) ile münasebetleri kendisine ün sağlamıştır. 1770 sıralarında resmî İskoçya Kilisesinden çekilerek Protestan cemaat prensiplerine dayanan yeni bir mezhep kurmuştur; «Eski Bağımsızlar» adiyle anılan bu mezhebin başpapazı olan D., yoksullara yaptığı yardımlariyle ün kazanmıştır.

DALE [*deyl*], **Samuel** (1650 - 1739), İngiliz hekimi ve eczacısı. Birçok yabancı bitkiyi Avrupaya getirip yetiştirmiştir.

DALE [*deyl*], **Sir Henry Hallett** (doğ. 1875), İngiliz hekimi. Londrada doğmuştur. Cambridge'de fizyoloji ve zooloji okumuş, 1909 da doktor olmuştur. 1904 - 1914 yıllarında Wellcome Fizyolojik Araştırmalar Lâboratuvarları müdürlüğü, 1928 - 1942 yıllarında Hampstead'de Millî Tıp Araştırmaları Enstitüsü müdürlüğü, 1942 - 1946 yıllarında da Kırallık Enstitüsü araştırma müdürlüğü yapmıştır. 1940-1945 yıllarında Royal Society başkanı idi. Ayrıca, sinir sis-

teminde yer alan kimya olaylariyle ilgili çalışmaları için Otto Loewi ile birlikte 1936 Nobel tıp armağanını almıştır.

H. H. DALE

DALE [*deyl*], **Thomas Pelham** (1821 - 1892), İngiliz fiziko - kimyacısı. Londrada doğmuş, Sausthorpe - cum - Aswardby (Lincolnshire) de ölmüştür. Londrada ve Cambridge'de öğrenim gören ve aynı zamanda rahip olan D., J. H. Gladstone (b. bk.) ile birlikte sıvıların spesifik ve moleküler yansıtma gücü üzerinde çalışmış ve şu kanunu bulmuştur Saydam bir gazın endeksi μ ile gösterildikte, (μ — 1) gazın yoğunluğu ile orantılıdır.

D'ALEMBERT, Jean le Rond: bk. ALEMBERT.

DALEMINZ [*dalemints*] **LER**, eskiden Elbe ile Chemnitz arasındaki Freiberg çukurunun her iki yanındaki topraklarda oturan bir Wend kavmi. Bu topraklara Daleminzien ya da Dalaminza adı verilirdi. D. ler kendilerine Glomaci (Glumaci) adını verirlerdi; bugünkü Lommatzsch şehrinin adı buradan gelir. Bu topraklar 927 de kıral I. Heinrich tarafından alınmış olup I. Otto zamanından bu yana Meissen sınır eyaletinin bir parçası haline gelmiştir.

DALEN ya da DALE, Anton van (1638 - 1708), Holândalı filozof ve arkeolog. Harlem'de doğmuştur. Alım satım alanında çalışmış, sonra anabaptist (tekrar vaftizci) vaiz, sonunda hekim olmuştur. Başlıca eserleri: *Dissertationes de origine et progressu idolatriae et superstitionum* (Puta tapıcılığın ve boş inanışların başlangıcı ve gelişmesi üzerine araştırmalar); *De oraculis veterum ethnicorum* (Eski paganların kehanetleri).

DALÉN [*dalen*], **Nils Gustaf** (1869 - 1937), İsveçli bilgin. Stenstorp'ta doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. 1906 da gemicilikte önemli bir rol oynıyan yanar - söner ışıklı bir işaret sistemi yapmıştır. Asetilen jeneratörü olan çelik şişeden yakıcıya giden boruda bulunan bir supapın otomatik olarak açılıp kapanmasiyle asetilen alevi yanıp söner ($\frac{1}{10}$ saniye yanar; $\frac{9}{10}$ saniye sönük durur). Aga ljuset (Aga ışığı) adı verilen bu sistem fener ve dubalarda kullanılarak gemicilere büyük yardımı olmuştur. 1907 de de D., güneşin ışığı ile bu aracı durduran ve geceleyin ya da sis çökünce yine çalıştıran bir otomatik sistem bulmuştur. Bu buluşları ile D. 1912 Nobel fizik armağanını kazanmıştır.

N. G. DALÉN

DALENPATIUS (Biyog.): bk. PLANTADE.

DALEŞAMPİAZ (Dalechampia), Sütleğengillerden (Euphorbiaceae), tırmanıcı ya da bazı kere dik olarak büyüyen tropik çalı bitkisi; süslü bürgüsünden dolayı bir türü limonluklarda yetiştirilir. Yaprakları karşılıklı ve basit, çiçekleri küçük ve iki evciklidir. Tropik bölgede aş. yu. 60 türü vardır. *D. Roezliana*'nın *Rosea* çeşidi bu bitkinin en göze çarpan çeşitlerindendir. Dikine büyür, 90 - 120 cm kadar boylanır ve çok sayıda dallanır. Yaprakları 15 cm uzunlukla ve sapsız, ters yumurta biçiminde, uc tarafı da uzun ve sivridir. D., Fransız botanikçisi Jacques Daléchamps (1513 - 1588) ın adiyle anılmaktadır.

DALGA [Coğ.], suda değişik sebeplerle meydana gelen ölçülü bir gidip gelme. Gelişen ve durgun D. lar diye ikiye ayrılır. Gelişen D. tiplerinde, D. nın şekli ve kuvveti D. nın hareket yönüne doğru aktarılır; durgun D. larda buna rastlanmaz. Durgun D. lar suyun kapalı yapıları içinde meydana gelir ve iki ucu birbirine bağlı bir ipte meydana gelen dalgalanmaya benzetilebilir. D. lar aynı zamanda boylam ve enlem D. lar olarak sınıflandırılabilir (Esnek ve Ses D. sı da denir). Boylam D. larda su zerreleri çıkış yönüne doğru ileri geri hareket eder; enlem D. larda ise su zerrelerinin hareketinde çıkış yönüne doğru bileşen dikeylik bulunur.

DALGA, her hangi bir ortamın bir parçacığının özel bir hareket hali olup bu hal, mekânda, bir parçacığın hal değişiminin kendisine komşu olan başka bir parçacığın daha sonra hareketini sağlıyan bir ilerlemeden ibarettir. Meselâ durgun suya bir taş atılacak olursa, yüzeyin durgunluğu bozularak D. lar meydana gelir. Bunlar taşın düştüğü yerden başlıyarak görünüşe göre daire biçiminde dışa doğru. giderler. D. lar basınç koşullarının bozulmasından belirli kuvvetlerin, yani çekim kuvveti ile kılcallık (bk. KAPİLARİTE) kuvvetlerinin ortaya çıkmasından meydana gelerek suyun yüzeyini yeniden durgun duruma getirmek ister. Bu eğilim eylemsizlik dolayısiyle durgunluk noktası çevresinde tektük parçacıkların titreşimlerinin yavaş yavaş dönmesine sebebolur. D. ların görünüşte ileriye doğru yürümesi su yüzeyinin gerçekten ileriye hareket etmesiyle meydana gelmez, belki öyle görünüşü sadece yüzey şeklinin sürekli olarak kayması ile meydana gelir. Su parçacıkları D. doğrultusunda ancak pek az yer değiştirir. Bundan başka, D. lar ilk önceki etrafında dar bir dikey daire meydana getirir. Bu hareket suyun özgül ağırlığında olan kehriba parçacıkları ile gözle görülür hale getirilebilir.

Bir D. nın en yüksek yanına *D. tepesi,* en alçak yerine *D. vâdisi* denir. Birbirine komşu iki D. tepesi ya da D. vâdisi arasındaki uzaklığa *D. uzunluğu* adı verilir. D. nın yayılma hızı bir parçacığın hal değişiminin başka bir parçacığa uymasındaki hız, D. tepesinin suyun yüzeyinde ileriye doğru hareketinin hızıdır. Bu su yüzeyinin bozulmasında aynı zamanda pek farklı uzunlukta D. lar meydana gelir. Aynı zamanda meydana gelen böyle bir *D. grupu* ilerlemesi sırasında durmadan büyüyen bir uzaklık üzerinde ilerleme doğrultusunda, kısa D. lar geride kaldıkları için genişler. Bundan anlaşılır ki tek D. ile D. grupunun hızları arasında bir ayırma yapmak gerekir. Ancak grup bütün olarak, meydana getirilmesi için sarfı gereken enerjiyi kapsadığından yalnız grup hızı aynı zamanda, enerjiyi ileriye doğru götüren hızdır. Titreşen parçacığın eriştiği en yukarıki ve en aşağıki nokta arasındaki uzaklık *genlik* (amplitude) adını alır. Parçacığın bu yolda bir kere gidip gelmesi için gerekli süreye *titreşim süresi* denir. Titreşen parçacığın doğrultusu, hızı ve durgunluk durumuna olan uzaklığı ile belirli olan hali *faz* (phase) adını alır. Bir yarım titreşim süresi kadar birbirinden uzak olan bütün parçacıklar birbirine karşıt fazları vardır. Bunların hızları ve durgun-

luk durumundan olan uzaklıkları aynı ise de karşıt yönde bulunur ve karşıt doğrultuda hareket eder. Son olarak *titreşim sayısı* ya da *frekans* deyince, bir parçacığın bir saniye içinde yaptığı ileri geri hareketlerin sayısı anlaşılır.

Anlatılan türden bir D. da parçacıkların titreşimleri, noktalar sırasına dikey olur. bunun için titreşim aynı zamanda yayılma doğrultusuna da dikey bulunur. Böyle bir D. ya *enine D.* (transversal) denir. Bu D. matematikte bir sinüs fonksiyonu ile gösterilebilir (*sinüs dalgası*). Fakat öyle bir hal de olabilir ki bunda durgunluk durumunu bozan kuvvet, noktalar sırasına dikey olarak değil, belki bu sıra doğrultusunda iki noktaya etki yapar. Böylece bu nokta komşu noktaya yaklaşır ya da bundan uzaklaşır, çekim ve itme dengesi bozulur, bir noktadan ötekine geçer ve böylece bütün sıra harekete geçer. Bunun sonucu olarak, ilk haldeki titreşim hali meydana gelir. Ancak, şimdi sıradaki noktalar durgunluk durumları etrafında salınır. Oysa daha önce salınım durgunluk durumuna dikey bir halde idi. Burada D. tepeleri ile D. vâdileri yerine noktaların yaklaşması ve uzaklaşması ile sıklaşmalar, seyrelmeler meydana gelir, böylesine D. ya *boyuna D.* (longitudinal) denir. Aynı cisim içinde bu D. ların her iki türü de bulunabilir. Böyle olunca transversal D. nın yayılma hızı daha büyüktür. Sıkıştırılmıyan cisimlerde aslında transversal D. lar olabilir. Bir yerde bir transversal D. meydana getiren ve fakat karşıt doğrultuları olan iki kuvvet aynı zamanda etkirse, noktalar sırasının ilk noktası ve bundan sonrakilerin hepsi, doğrultusu kuvvetler parallelogramından elde edilen bir doğru verir. Şu halde, tek bir D. elde edilir ki bunun titreşim düzlemi ile amplitüdü kendisini meydana getirmiş olan iki dalganınkinden başkadır. *Girişim* (interférence) gösterileri buna dayanır. Amplitüdü ve D. uzunluğu aynı ve fakat yanlama doğrultusu birbirine karşıt olan iki dalganın girişiminden *duran D.* meydana gelir. Bu D. da düğüm noktaları, yani birbirinden yarım D. uzunluğu kadar uzak olan noktalar, daima durgunlukta kalır; oysa bunlar arasında bulunan noktalar daima aynı doğru üzerinde düğümler arasında aşağı yukarı salınır, böyle olunca bunlar titreşim karınlarını meydana getirir.

D. hareketlerinin açıklanması için öyle bir nokta sırası kabul edilmiştir ki bu sırada her noktanın yalnız iki konusu vardır. Fakat gerçekte bu noktanın etrafında sonsuz noktalar olup hareket bunların hepsine iletilir. Meydana gelen D. *Huygens prensipi* ile belirir. İzotrop bir ortamda küresel şeklinde ilerliyen D. hareketi için her anda bir küre yüzeyi vardır ki D. hareketi bu yüzeyin tam noktalarına varır, aynı bu yüzeyden bütün noktaların hareket fazları birbirine uyar. Bu yüzeye *D. yüzeyi*, buna bağlı olan çaplara *D. ışınları* denir. D. nın uyarıldığı noktadan çok uzak olan bir uzaklıkta D. bir düzlem olarak kabul edilebilir.

Bir D. nın yayılma hızı ortama bağlıdır, aynı titreşime uğruyan kütlenin büyüklüğüne, esnekliğine bağlı bulunmaktadır. Bu hususta D. da geniş anlamda D. uzunluğu ve amplitüd önemli değildir. D. adı su dalgasından bütün mekanik D. lar için alınmıştır. Fakat herşeyden önce ses (akustik), elektrik optik ve ısı konusundaki olaylar için de bu ad kullanılır. Elektrik ve optik halleri ile ısı ışımasına da su dalgalarında olduğu gibi kütle parçacıklarının titreşmeleri söz konusu olmayıp burada yalnız belirli hal büyüklükleri titreşir, yani bunlar periyodik olarak değerlerini değiştirir. Bu hallerde D. enerji taşıyıcısıdır (daha çok bilgi: bk. SES, REZONANS). Elektromanyetik D. (ışık, ültraviyole ışınları, ültra kırmızı ışınlar, radyo dalgaları, ışın ışınları, röntken ışınları, görme ışınları) için de aynı optik kanunlar uygulanırsa da cisimlerin optik özellikleri (kırılma, geçirme, yansıma yeteneği) nin, düşün D. uzunluğuna kuvvetle bağlı oldukları görülür. Işınların niteliği ve D. uzunluğunun ölçülmesi hemen bütün alan için interferans kırınım ve polarizasyonun tesbiti ile D. nın yayılma hızı, ışığın yayılma hızı ($c = 300\,000$ km/san) na eşittir. Bunun V frekansı, λ D. uzunluğundan $\lambda = \frac{c}{v}$ bağıntısı ile elde edilir (daha çok bilgi için bk. ELEKTRİK TİTREŞİMLERİ).

Elektrik D. larının kırınımı ve polarizasyonu, bunların nitelikleri yönünden ışık D. larının aynı olduklarını göstermiştir. Işık D. larından sonra tayfta yaklaşık 780 $\mu\mu$'ye kadar ültra kırmızı dalgalar (bk. ISI IŞIMASI) gelir, sonra 360 $\mu\mu$'a kadar gözle görülebilen ışınlar (bk. IŞIK), bundan sonra 13,6 $\mu\mu$'a kadar ültraviyole dalgalar, daha sonra 0,0158 $\mu\mu$'e kadar röntgen ışınları, sonra 0,00057 $\mu\mu$'e kadar daha çok geçici ve radyoaktif maddelerinden çıkan gama ışıması ve belki de 0,00001 $\mu\mu$ arasında yükseklik ışıması (ültra ışıması) gelirki bu sonuncu en son incelemelere göre korpüsküler ışımından ibaret olabilir.

DALGA AŞINDIRMASI (Fr. Abrasion), denizin aşındırıcı gücünün kıyıları kemirmesi, yıpratması olayı. Denizin aşındırıcı etkisi fırtınalar sırasında artar. Kıyılara çarpan dalgalar, yukarı doğru dikilir, sonra köpükler saçarak düşer. Bu çarpış, fırtına sürdükçe böylece sürer gider. Bu coşkun su yığınlarının büyük gücü olur, kimi yerde 10-15 tonluk parçaları metrelerce öteye sürüklenebilir.

Çatlak dalgaları adı verilen bu çeşit dalgalar kıyılara çarpar, taşları sürükler, bunları geçtikleri yerlere ve birbirine sürter, böylece kıyı boyu kemirilir. Bu aşındırmalarda kıyıdaki kayaların dayanma dereceleri, katların uzanış ve dalış durumlariyle ilgili olarak, kıyıda türlü şekille oluşur: yarıntılar, oyuklar, oluklar, delikler, inler, kapı biçimli yerler, kaya sütunları gibi. Bütün bu aşınmalarla yüksek kıyıların önünde, yerine göre türlü genişlikte, düzce, kayalarla dolu bir aşınma alanı gelişir ki, buna *dalga düzlüğü* (dalga aşındırması plâtformu) denilir. Bk. DALGA.

DALGA DENKLEMİ (Fiz.), dalga ilerlemesi ve yayılması olaylarını gösteren parsiyel bir diferansiyel denklem. Bu denklem elektromanyetik dalgalar ya da bir suyun yüzeyindeki pek büyük olmıyan dalgaları kapsar. D. D. nin türlü genelleşmeleri vardır, bunlar dalga mekaniğinin matematik yolda formülleştirilmesi bakımından önemlidir (bk. DALGA MEKANİĞİ). P. A. M. Dirac (b. bk.) tarafından kurulmuş olan elektronun relativistik denklemi, elektronun spin (b. bk.) ini kuvantum (b. bk.) mekanik ve relativistik kanunlaşmaların bir arada etki yapmasının sonucu olarak anlamayı sağlar. Bu denklem positronun varlığını önceden haber vermeği de sağlamıştır.

DALGA FİZİĞİ: bk. DALGA ve DALGA MEKANİĞİ.

DALGA İLETİCİLERİ [Fiz.], yüksek frekanslı elektromagnetik dalgaların düzen ekseni yönünde az kayıpla yönetilmesi için iletken ve dielektrik maddelerden yapılan düzenek. Bu amaç için en çok değişmez kesitli D. İ. kullanılır. Elektrik haberleşme tekniğinin günden güne daha yüksek frekanslar üzerinde gelişmesi ve elektromagnetik titreşimleri olabildiği kadar az kayıpla ve parazitsiz uzaklara iletmek çabası, zırhlanmamış iletmeden zırhlanmış ilet-

meye, ondan da koaksiyal (bir eksenle) iletmeye geçilmesine sebebolmuştur. Aslında D. İ. nin en belirli özelliği, bunların dönüş yolu olmayışıdır. Bunlar; a. Yuvarlak ya da dörtgen kesitli içi boş iletkenler, basit tel iletkenleri (H. Hertz, A. Sommerfeld), b. Az kayıp veren dielektrik maddelerinden yapılan yüzeyi ince kaplı tel iletkenleri (F. Harms, G. Goubau), c. Yalnız dielektrik maddelerden yapılan D. İ. (D. Hondros, F. Debye, H. Zahn, O. Schriever) olarak sınıflandırılabilir. Dönüş olmıyan D. İ. nde dönüş iletme kaybı ortadan kalktığından ve bundan başka, metal iletenlerden geçen akımların yerine bir kısım ya da büsbütün sürülme akınları geçtiğinden bunlardaki taşıma kayıplarının çift hatlı iletmelerden daha az olması beklenilebilir.

DALGA KİKLONLARI: bk. KİKLON.

DALGA KURAMI (Fiz.): bk. IŞIK.

DALGA MEKÂNİĞİ (Alm. Wellenmechanik, Fr. Mécanique ondulatoire, İng. Wave mechanics), Edwin Schrödinger tarafından kurulan ve Louis de Broglie'a kadar giden, W. Heisenberg ve P. Dirac tarafından derinleştirilen bir atom kuramı. Bu kurama göre, bir atomik parçacığın her hareket olayı bir dalga olayı ile birlikte olur. Madde ve ışık, buna göre tanecik ve buna eşlik eden dalgaların iki türlü görünüşünden meydana gelmektedir. Maxwell, ışık dalgalarının elektromagnetik bir olay olduğunu göstermiş, fakat fotoelektrik etkisinin (effet) bulunmasından sonra ışık yapısının dalga ve taneciklerden iki görünüşlü olarak meydana geldiği sonuncuna varılmıştır. Işık için dalga ve tanecik niteliklerini birleştiren $E = h\ v$ bağıntısı M. Planck - A. Einstein tarafından bulunmuştur. Sol taraf foton'un, yani ışık taneciğinin enerjisini, sağ taraftaki v de ışık dalgasının frekansını göstermektedir; h ise Planck konstantıdır. Demek oluyor ki ışık taneciklerinin enerjisi karşılıklı olan dalgaların frekansı ile orantılıdır. Broglie bu bağıntının maddeye de uyacağını, yani maddenin tanecik enerjisinin ona eşlik eden dalga frekansı ile orantılı olacağını kabul etti. Hızı v olan m kütleli bir taneciğe eşlik eden dalganın λ dalga boyunu da özel relativite teorisi yardımı ile hesaplıyarak $\lambda = h/m\ v$ bağıntısını buldu. Bu formül Broglie formülüdür ve maddeye, dalga boyu mv çarpımı ile ters orantılı olan bir dalganın eşlik ettiğini anlatır. Orantı kat sayısı yine Planck konstantıdır. λ enterferans ve difraksiyon olayları yardımiyle tayin edilebilir. Taneciğin kütlesi ve hızı da ölçülebildiğinden bu formülü deneylerle incelemek, dolayısiyle Broglie'un fikirlerinin doğruluğunu anlamak mümkündür. Maddenin dalga ve tanecik özellikleri arasında ikinci bir bağlantısını da, Broglie, grup hızı kavramı yardimiyle buldu. Faz dalgası niteliğinde olan monokromatik madde dalgalarının ışıktan yüksek bir hızla yayılması gerekiyordu. Fakat frekansları birbirine çok yakın bir dalga demeti alınırsa, bu dalgaların grup hızı ortalama dalga boylarına karşılık olan taneciğin hızı ile aynı bulunuyordu. O halde, bir madde parçacığının hızı eşlik eden dalgaların grup hızına eşittir ve parçacığın enerjisi de bu hızla yayılır. Nihayet Broglie tezinde, N. Bohr'un hidrojen atomu için bulduğu kuvantlar (quanta) kurallarını da elektron dalgalarının kararlı bir durumu ile bir dereceye kadar açıklamayı başardı. İşte Faansız bilim adamlarının teorik haber verdiği bu madde dalgaları, bir yandan 1927 de C. J. Davisson ve L. H. Germer, bir yandan da G. P. Thompson'ın elektron difraksiyonu denemeleri sayesinde deneysel olarak ortaya çıkarıldı ve bunlara Broglie dalgaları adı verildi. Ölçülen dalga boyu Broglie formülüne uygun olarak, X ışınlarının dalga boyu mertebesindeydi ve elektron demetleri olan katot ışınları ile elde edilen difraksiyon şekilleri X ışınlarınınkini çok andırıyordu. Daha sonra, Broglie formülünün yalnız elektronlar değil, proton ve atomlar gibi diğer madde parçacıkları için de doğru olduğu deneysel olarak gerçekleştirildi. Davisson - Germer deneyi, elektronlarda dalga niteliği bulunduğunu, bunların ortamda başıboş uçuştukları zaman bile, fakat özellikle bir yere çarptıkları ve geri atıldıkları zaman bu niteliklerini gösterdiklerini ortaya çıkardı. Ellet, Olson ve Zahl deneyleri ise atomların sanki bir dalgaymış gibi kristaller tarafından geri vurulduğunu gösterdi. Bu deneyler, bütün fiziksel olayların frekansları ya da dalga uzunlukları enerjinin içinde bölündüğü kuvanta uygun dalga olaylarından başka bir şey olmadığı kanısını doğurmaktadır (Bu gibi kanıların yanında bir de bütün fiziksel olayların bir tek alan üzerinde olduğu alan teorisi [Field theory] ve tek formülle işaretlenebileceğini ileri süren tanınmış fizikçiler vardır ve bu tek formülü kurmak için uğraşmaktadırlar). Atomdaki elektronların ise gezegenler gibi eksenler üzerinde dolaşan tanecikler yerine, bunların kapalı bir yerde sesin tınlaması gibi kararlı kuvanta uygun kararlı enterferans meydana getiren dalga dizileri olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Broglie'un tezindeki fikirler 1926 da Schrödinger tarafından sistemli bir tarzda geliştirilerek dalga mekaniğinin kurulmasını sağlandı. Madde dalgalarının gerçeklediği denklemi bulan Schrödinger, ayrıca D. ile Heisenberg'in kurduğu matris mekaniğinin denk olduğunu ispat etti. Broglie'un keşfinin pratik bir neticesi de elektron optiği biliminin doğması ve bu sayede elektron ve hattâ proton mikroskoplarının yapılması oldu. Dalga, Schrödinger'in diferansiyel denklemi denilen bir denklem verir; bunun öz değerleri atomun mümkün olan enerji hallerini gösterir. Oysa çözümler (öz titreşimler) bu enerji hallerinin mevcudiyetlerinin muhtemel olduğuna işarettir. Bunun için öz titreşimlerden tayf Çizgilerinin şiddetleri elde edilebilir. Meselâ Çizgisel bir ossilâtörde öz titreşimler o suretle birbirinin üzerine gelirler ki uzaklaşmaları artık mümkün olmaz. Enerji küçük, sonu olan (mütenahi) bir mekân içinde yoğuşmuş kalır (enerji paketi).

Niels Bohr, ikinci dereceye çıkarılmış bir Schrödinger aygenfonksiyon (Eigenfunktion, Özgefonksiyon) toplamının atomun ilgili kuvant durumuna göre bir elektronun yerini bulmak için bir ölçü olabileceğini, fakat hiçbir zaman tam elektrik yükü yoğunluğunu bildiremiyeceğini ileri sürdü. D. M. nin statik anlamı, diğer problemlere de uyduruldu. Bunlardan en önemlisi Dirac ve P. Jordan tarafından açıklanan transformasyon kuramıdır.

Schrödinger fonksiyonu, çok elektronlar problemi ya da elektronlar ile başka taneciklerden katımlı çoktaneli cisimler problemlerinde abstrakt mekânlarda pek çok boyutlar (Misal olarak: 92 elektronlu uranyum'da 276 boyut) gösterir. W. Pauli prensipi ise, D. yönünden, aygenfonksiyonun antisimetrisi olarak açıklanır. Eğer çok taneli cisimlerin kuvantlar kuramına (teorisine) üç boyutlu mekânda işliyebilecek bir formül bulmak istenirse, bu ancak kuvantlar elektrodinamiği ve kuvantlar kuramı (teorisi) yardımı ile kabil olur (Bk. KUVANTLAR KURAMI, KUVANTLAR ELEKTROMEKANİĞİ).

D. M. büsbütün başka bir yolda kuvant mekaninin verdiği sonuçların benzerini verir, bunu özel olarak hesap bakımından kuvant mekaniğinin matrislerini basit bir yolda hesaplamağa müsaade ederek tamamlar.

DALGA UZUNLUĞU, bir dalgada belirli fazdaki bir nokta ile kendinden sonra gelen aynı fazdaki nokta arasındaki uzaklık. λ dalgayı, γ dalganın titreşim sayısını, C yayılma hızını gösterecek olursa: $\lambda \cdot \gamma = C$ olur. Işık dalgası için bk. RENK.

DALGAKIRAN, açık denizlerdeki liman ve iskelelere hücum eden dalgaları kıran ve böylece dalgasız bir bölge, yapma bir liman meydana getiren deniz içindeki duvar. Bu duvar genel olarak büyük taşlar ve beton bloklarda yapılır. Bazı kere çelik ya da ahşap palplanş, kum v. b. gereç de kullanılır.

Liman ve iskelelerde vapur ve başka deniz taşıtlarının güvenlikle durarak iş yapması için, çok ufak çalkantılar bir yana, dalga hareketi olmaması gerekir. Kıyılarının şekline göre liman alanı tabiî bir engelle dalgalara karşı korunmamış durumda bulunuyorsa, gerekli görülen bölgeyi dalgalara karşı korumak için D. yapılır.

DALGAKIRAN: Zonguldak

D. lar kullanılan gerecin cinsine, hücum eden dalgaların şiddetine ve kurulacak limanda istenen durgunluğun derecesine uyularak dik yüzlü, eğik yüzlü, yüksek boyda v. b. şekillerde olabilir.

İki türlü D. vardır: Birincisi ticaret limanlarını ya da taşıtların girişlerini, ikincisi sığınak limanlarını korur; buraya gemiler denizli havalarda sığınır.

D. lar türlü tiptedir. Bunlar limanların ve barınakların niteliklerine, su derinliklerine, deniz dibinin şartlarına, dalga ve rüzgâr şiddetine göre hesaplanıp düzenlenmiştir.

DALGALANMA KURAMI (Fr. Théorie ondulatoire) [Fiz]: bk. IŞIK.

DALGALANMA KURAMI (Alm. Wellentheorie) [Dil.], Johannes Schmidt'in Hint-Avrupa dillerinin birbiriyle ilgileri kuramına verdiği ad. Schmidt bu kuramını *Die Verwantschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen* (Weimar, 1872) adlı eserinde ileri sürmüştür. Bu önemli eserinde Schmidt, August Schleicher'in dallanma kuramına (Alm. Stammbaumthorie) karşıt olarak, Hint-Avrupa dillerinin (Schleicher'in kuramında belirttiği gibi) asla bir daha birleşmemek üzere, birbirinden ansızın ayrılmadıklarını, fakat oldukça küçük merkezlerden yayıldıklarını, bu arada birbiriyle olan ilgiyi sürdürdüklerini ve bu ilgi yoluyla ilkel Hint-Avrupalıların ana yurtlarında yerleşmiş olan ilgilerini sakladıklarını iddia etmiştir. Bu kuram, komşu diller arasındaki bağların açıklanmasına da önayak olmuştur. İslâvcanın doğuda Farsça ve batıda Baltık dilleriyle; Baltık dillerinin Germen ve İslâv dilleriyle Ermenicenin Farsça ve Yunanca ile yakınlıklarının açıklanması gibi. Bu kuram, Schleicher'in (Baltık-İslâv, İtalik-Kelt, v. b.) meydana getirdiği aracı grupları saf dışı etmiştir. Çünkü Schleicher kuramında komşu diller (meselâ Germen ve Baltık dilleri) arasında bir boşluğun varlığını kabul ediyor, keyfe göre ve yapmacık birleşmeler yaratıyordu. Hint-Avrupa gerçeklerine daha iyi uyması ve bütün lengüstik familyalara uygulanabilmesi dolayısiyle Schmidt'in kuramı Schleicher'inkine göre büyük bir gelişme gösterir. Bu kuram, bir dereceye kadar, lengüstik coğrafyası dil akımını ve lengüstik alyans Kuramını önceden sezinlemiş ve sonradan dilcilerce geliştirilmiş ve tamamlanmıştır. Bk. SCHMIDT, Johannes; SCHLEICHER, August; DALLANMA KURAMI.

DALGALI BORÇLAR, kamu borçlarının bir çeşidi. Devlet borçları vâdelerine göre, ya uzun vâdeli istikrazlar ya da kısa vâdeli D. B. olmak üzere iki türlüdür. Devlet de kişiler gibi gelirlerini toplamak ve giderlerini zamanında ödiyebilmek için bir tertip içinde bulunmak zorundadır.

Devlet gelirleri ve giderleri, her yıl bir kanun halinde kabul edilen bütçe ile tesbit edilmiş olur. Devlet gelirlerinin toplanması işi, belli süreler içinde yapılmakta olmasına karşılık, giderleri bu toplama işlemine bağlı olmaksızın sürekli olur. Bu bakımdan da devlet giderlerini toplama işine bağlı şartlar içinde düşünmek mümkün değildir. Devlet gelir ve giderlerinin bu maddî olaylar karşısında zaman ve mekân bakımından ayarlanması gerekir.

Bütçe ile tasarlanan ve kabul olunan devlet gelirleri zaman bakımından belli süreler içinde toplanır, buna karşılık devlet giderleri bütçenin kabulü ile sürekli olarak yürür. Bazı kere bütçe ile tasarlanan gelirlerden toplanan para, aynı zaman içinde yapılması gerekli masrafları karşılamaz. Bazı kere de toplanan gelir, ödenmesi zorunlu giderlerden çok olabilir. Bunun için de gelirlerin giderlerden eksik olan tutarını sağlamak, borçlanmak ve fazla gelir miktarı elde edildiği takdirde, bu fazlayı, devlet adına işletip artırmak gerekir. Mekân bakımından da, devletin bazı yerlerde elde edilen topladığı gelirlerin üstünde harcama yapması gerekir. Bazı kere de topladığı yerlerde, gelirler tutarından daha az harcamada bulunur. Bu sebeple de gelirleri fazla, giderleri az olan bir mekândan, gelirleri eksik ve giderleri fazla olan başka bir mekâna aktarmalarda bulunması gerekir. Bütçenin uygulanmasiyle meydana gelen ve ayarlanması gereken bu hususları Hazine sağlamakla yükümlüdür.

Hazine, açıklanan sebeplerle gelirleri, giderlere denkleştiremediği hallerde borçlanma zorundadır. Borçlanma işi olağanüstü şartlar dışında, gelirlerin, giderleri karşılamaması ve kısa zamanlarda yerine getirilmesi mümkün olan nicelikte olabilir. Yeni bir toplama dönemine kadar yapılan bu çeşit kısa dönemli ve en çok bir yıl süreli borçlanmalara D. B. denir. Bu çeşit borçlara, nicelik bakımından daima değişiklik göstermesi, bir borç kapanırken borç tutarının azalması ve yeni bir borçlanma ile de tutarın çoğalması, yani tutar yükselmeleri, azalmaları, dalgalanmaları sebebiyle D. B. adı verilmiştir.

D. B., bütçe emanetleri, âdi emanetler, hazineye türlü şekillerde yatırılan paralar, hazineye verilen türlü avanslardan ve hazine bonolarından meydana gelir. Borçlanmanın bir kısmı faiz karşılığında, bir kısmı da faiz ödemeden sağlanır.

Bütçe emanetleri, bir malî yıl içinde, ödeme emrine bağlandığı halde, o malî yılın sonuna kadar muhasipliklerce ödenmemiş paralardır. Malî yıl sonunda bunlar, ileride hak sahiplerine ödenmek üzere bütçe emanet hesabına kaydolunur. Bu paralar ödeninceye kadar, hazine tarafından faizsiz olarak kullanılır.

Âdi emanetler, kanunî zorunluluk ile hazineye geçici bir zaman için yatırılan paralardır. Artırma ve eksiltme ve ihale kanunu gereğince taahhüt işlerine girişenler tarafından yatırılan depozitolar âdi emanetlere bir örnek olarak gösterilebilir.

Bazı memleketlerde, bankalara olduğu gibi, hazineye para yatırmak mümkündür. Bu yatırma isteğe bağlıdır. İlgililer hazinece verilecek bonoların getireceği geliri düşünerek böyle bir yatırmada bulunabilirler. Bunun dışında kanunî bir zorunluluk olarak da hazineye yatırılan paralar vardır. Anonim ortaklıklar ve bankalar kanunî yedek akçelerini, bankalar ayrıca gelecekte olabilecek zarar karşılıkları ile yatırılan para karşılıklarını faizli hazine bonoları satın almak suretiyle yatırmada bulunurlar. Bunların hepsi D. B. konusudur.

D. B. ın bir kaynağı da bankalardan sağlanan avanslardır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının kuruluşundan önce Osmanlı Bankası ve 1931 yılının ekim ayından başlıyarak da Merkez Bankası hazineye verecekleri avanslar için birer hesap açmak, bu bankaların kuruluşları ve çalışmalariyle ilgili kanunların bir gereğidir. Osmanlı Bankasının, imtiyazı devam ettiği süre içinde, hazinenin geçici para ihtiyacını karşılamak maksadiyle 1 250 000 sterlinlik carî hesap kredisiyle, aynı tutarı karşılıyan bir döviz kredisi vardır. Türkiye Merkez Bankasının ise, sermaye ve yedek akçası toplamının % 50 si oranında, hazineye, kısa vâdeli bir avans hesabı açması kabul edilmiştir.

Hazine, ya avans sağlıyarak, ya carî hesap ve kredi açarak ya da hazine bonoları çıkararak borçlanabilir.

Hazine bonoları satışa iki şekilde sunulabilir. Bunların satışı ya halka doğrudan doğruya başvurularak ve aracı banka ve kurumlara bir komisyon tanınarak yapılır, ya da itibarî değerinden bir indirme ile bankalara ve aracı kurumlara devredilir. Bunlar da piyasaların uygun zamanlarında halka sunarlar.

Hazine bonoları devletin kısa vâdeli borçları karşılığı çıkarılan borç senetleridir. Genellikle en uzun vâde bir yıl olarak sınırlanmaktadır.

D. B. ın doğuş sebepleri ana çizgileri ile şöylece belirtilebilir: Malî yıl içinde, belirli dönemlerde, bütçe gelirlerinin giderleri karşılamaması halinde hazine borçlanma zorunluluğunu duyar. Bazı kere bütçe denk olduğu ve malî yıl sonunda böylece kapandığı halde, hazinenin D. B. a başvurması gerekir. Malî yıl içinde gelirler ile giderler arasındaki denksizlik (*kasa açığı*) ve bekletilemiyen olağan giderlerin yürütülmesi zorunluğu, kısa vâdeli bir borçlanmayı gerektirir. Malî yıl içinde, bir dönemde yapılan bir borçlanma, ikinci dönemde elde edilen fazla gelir (*kasa fazlası*) ile kapatılır. Böyle bir malî yıl sonunda bütçe denk bir halde de gerçekleştirilebilir. Bu gibi hallerde devlet daha çok hazine bonolarına başvurur. Bütçe denk bir şekilde gerçekleştiğinden bu çeşit borçlanmada bir tehlike olmaz.

Bazı kere devletin girişeceği büyük işleri finanse edecek kapital pazarının yüksek faizle sermaye sunduğu ve bu sebeple de istikrazlara gidilemediği hallerde de yine D. B. a başvurulur. D. B. ın vâde kısalığı dolayısiyle faizleri düşük olur. İstikraz için sermaye pazarları uygun bir hale geldiğinde istikraza gidilmek suretiyle yeni malî imkânlar elde edilir; istikrazdan sağlanan paralarla da daha önceki dönemde sağlanmış D. B. ödenmiş bulunur.

Bazı kere devletin normal gelir ve giderlerinin denksizliği, yani zorunlu giderleri karşılıyacak gelirlerin elde edilememesi, açık bütçe ile işlerini yürütmesi gibi hallerde borçlanması gerekir. Bu halin devamı enflâsyonu doğurur. Enflâsyondan kaçınmak için de devletin yeni vergilere başvurması, vergilerin oranını artırması, böylelikle de D. B. ın kapatılamıyanlarını, yapılan iztikrazlarla sürekli borçlar haline getirmesi (konsolide etmesi), istikrazlardan elde edilen imkân ile D. B. ı kapatması gerekir.

DALGALI HUMMA: bk. BRUSELLOZ.

DALGARNO [*dælgarnou*], **George** (aş. yu. 1627-1687), İngiliz bilgini ve yazarı. İskoçyada Aberdeen şehrinde doğmuş, İngilterede Oxford şehrinde ölmüştür. Sağır ve dilsizler için ilk alfabeyi düzenlemiştir. 1661 de harfleri birer düşünceyi bildiren bir dil üzerine *Ars Signorum* (İşaretler sanatı) adlı kitabını yazmıştır. 1680 de de sağır ve dilsizler için her iki elin işaretlerini içine alan *Didascalocophus* adlı eserini yayınlamıştır.

DALGIÇ, kazaya uğramış gemilerin deniz içindeki kalıntılarını ve bazı eşyayı çıkarma ve gemilerin deniz seviyesi altında kalan bölümlerini gözden geçirme gibi işleri gören adam.

D. ların güçlü kuvvetli sağlam yapılı, soğuk kanlı olmaları ve gözlerinin de iyi görmesi gerekir. D. eğitimi her ülkede daha çok deniz kuvvetleri ve can kurtarma örgütleri tarafından sağlanır.

Dalgıç çanı: Son biçimiyle 1790 da John Smeaton tarafından yapılan bu aygıt, dibi açık bir odacıktan ve taze

ön

arka

DALGIÇ: Hava değiştirmeye mahsus borusu olmıyan bir D. elbisesinin önden ve arkadan görünüşü

hava almak için yukarıya bağlı pompalı bir hortumdan meydana getirilmiştir. Dalış sırasında salıverilen hava, çanın su ile denge kurabileceği gibi ayarlanır. Çan, denizden çıkarılacak eşyanın üzerine oturur, ya da D. lar onun dışına çıkarak daha derinlere inerler.

Dalgıç giyimi ve donatımı: D. elbisesi suyu ve havayı geçirmiyen bir kumaştan yapılır. Boyun deliğinden omuz çemberi denilen madenden yapılmış kalın bir çember vardır. D. bu elbisenin içine buradan girer, önden pencereli başlık (bakır küre) da bu çembere vidalanır. Başlıkta mikrofon ve kulaklık vardır. Göğüsle sırta kurşun levhalar konulur, ayağa kurşun tabanlı ağır kunduralar bağlanır. D. ın elbisesine tutturulmuş bir ip, hem inilen derinliğin ölçülmesini hem de D. ın yukarıya işaret verebilmesini sağlar. Dalışta bir yandan yukarıdan temiz hava gönderilirken karbon dioksit gazı da otomatik supaplarla dışarıya atılır. Alman mühendisi Bernhard ile Heinrich Dräger'in yaptıkları aygıt da elbise, başlık ve ayakkabı olmak üzere üç parçadır. Sırt kısmında ağır levhalar yerine içinde 200 atmosfer basınçlı hava bulunan 3 litrelik iki çelik şişe bulunur. Karbon dioksiti yok etmek için şişelerin arasına taneler halinde potasyum ve sodyum hidroksit karışımı yerleştirilmiştir. Havayı değiştirmeye yarayan boruya yerleştirilen basınç düşürücü bir meme ile oksijen gönderilir ve böylece meydana gelen basınç farkı sayesinde hava durmadan dönüp dolaşır. Göğsündeki basınçlı hava ile D. elbisesi sürekli basınç altında tutulduğundan D. ın yukarı çıkabilmesi için supapı kapaması yeter; elbiseye dolan hava balon gibi şişer, D. la birlikte yukarıya çıkar. Yukardan pompalı elbise ile 40 m derinliğe inilebilmesine karşı bu aygıtla 90 m derinliğe inilebilir.

DALGIÇ: Hava değiştirme borusu olan, arkasında ağırlık bulunan kurşun ayakkabılı bir D. elbisesi

Dalgıç zırhı: Daha derine (200 m) inebilmek için kullanılır. Oynak yerleri sımsıkı kapalı olup bir kabloya bağlıdır. D. normal hava basıncı altında bu araçla suya iner. Bu aygıt D. ın hareketlerini çok sınırlandırır. Suların derinliklerinde bilimsel araştırmalarda bulunabilmek için W. Beebe ve O. Barton'un batisfer'i ile A. Piccard'in batiskaf (bathyscaphe) ı kullanılmaktadır. Batisfer (bathysphère) denilen aygıt kabloya bağlı demir bir küre (iç çapı 1,37 m, duvar kalınlığı 32 mm) dir. Beebe ile Barton 923 m derinliğe (1934) ulaşmışlardır. Barton daha sonra (1948) 1370 m ye dalmıştır. Batiskaf'a gelince iğ biçimindeki bu cisim serbestçe yüzebilen küçük bir denizaltı olup, onbeş metre uzunluğundadır; hareket edebilmesi için hava yerine benzin taşır. Bu gemiye küre biçiminde ağır çelik bir kamara (iç çapı; 2 m duvar kalınlığı 9 cm) bağlıdır. Serbest balonlar gibi safra ve benzin bırakarak dikey hareketler yapar. Dibe yakın bir yükseklikte tesbit için bir halat kullanılır. Yatay hareketler için de elektirik motoru ile işliyen bir pervaneden faydalanılır. Trieste batiskaf'ı A. ve I. Piccard ile 3150 m (1953) derinliğe; FNRS 3 ise Houot ve Willm ile 4050 m (1954) derinliğe inmiştir. Son zamanlarda da kabloya bağlı fotoğraf ve televizyonlu insansız araçlar kullanılmıştır.

DALGIÇ ZIRHI

Dalma tekniği: D., ya kısa bir merdivenden kendini suya bırakır ya da doğrudan doğruya suya atlar. Dibe iniş çok hızlı, su yüzüne çıkış ise çok yavaş olur. Hava basıncı altında nefes alırken havadaki gazlar (öncelikle azot) kanda bolca eridiğinden D. yukarı hızlı çekilirse küçük kabarcıklar halinde ve çok miktarda ayrılan gazlar küçük damarları tıkayarak amboliye ve ölüme sebep olabilir. Buna karşı basınç torbası kullanılır. Bu, çevresi bağlarla sımsıkı sarılmış lâstik bir torbadır. Bu tehlikeli duruma uğrayan D., başından başlığı çıkarılarak hemen torbanın içine sokulur, torba demir bir kapak ile sıkıca kapanır ve hava basıncı altında bırakılır. Basınç yavaş yavaş azalınca gazlar da azar azar çıkar.

Dalgıç kızağı: Batan eşyanın denizin dibinden çıkarılması çok güçtür; çünkü görme yeteneği su içinde daralmış olduğu gibi deniz dibinde yürümek de hem zahmetlidir hem de D. akıntılarla uzağa sürüklenme durumunda kalır. Bu güçlüğü önlemek için iki kaygan tekneli D. kızağı yapılmıştır. Kızak bir halat ile denizin dibinde bir yönden bir yöne çekilir, projektörlü bir gemi de D. ın önünü aydınlatır.

Türkiyede Dalgıç: Anadolu yarımadasının Ege Denizi ve Akdeniz kıyılarında henüz M. Ö. IV. yüzyılda sünger ve mercan avcılığı yapılmış ve bu işler için, iki dakika kadar sürebilen yalın dalmalar dışında, birtakım ilkel araçlar kullanılmış olduğu biliniyor. Sözü geçen kıyılarda kullanılan dalma araçlarından biri de keçi derilerinden yapılmış üç tulumdan ibaretti. Hava ile dolu olan tulumlardan 4 - 5 kulaçlık bir boru aracılığı ile su yüzündeki hava ile ilişiği olan biri, D. ın başına geçirilerek boyuna raslıyan yerinde boğulur, öteki tulumlar da D. ın su altındaki dengesini ve su yüzüne çabuk çıkmasını sağlardı. D. suyun dibine ayağına bağladığı ağır taşlarla iner, işini bitirince taşları çözerek hafifler, tulumların da yardımiyle hızla su yüzüne çıkardı. Anadolunun güney ve güneybatı kıyılarındaki sünger ve mercan avcılığı geleneği çağımıza kadar devam etmiş, bu sayede, Sultan Aziz devrinin sonlarına doğru dünyanın sayılı deniz kuvvetlerinden biri haline gelen Osmanlı donanmasında öteki büyük devletlerin donanmalarındakinden daha çok sayıda ve tecrübeli D. lar bulundurmak mümkün olmuştur. Bu D. ların birçoğu Ege Denizi ve Akdeniz liman ve adalarından devşirilen ve harb gemilerinde para ile çalıştırılan Rumlardı. Bunların da çoğu Rodos Adasının 15 deniz mili kuzeybatısındaki Sömbeki (= Symi) adasından devşirildikleri için Sultan Mecit, Aziz ve Hamit devirlerinde donanmada çalışan D. lara «sömbeki» de denilirdi. Osmanlı Bahriyesinde D. lık mesleğinin usta - çırak düzeni içinde olsun öğretimi Sultan Mahmut devrinde başlamıştır. Sultan Hamit devrine kadar da zamanın bahriye fabrikalarında yapılan D. tulumbaları ile ancak 4 - 5 kulaç derinliğe inilip su altında en çok on beş dakika kalınabiliyordu. Bu araçlarla yapılabilen işler gemi altı temizleme, dolaşık halatı uskurdan çözme, sığ suda kopan çıpayı çıkarma gibi. II. Abdülhamit devrinde dalma donanımlarının gelişmesi üzerine Rusya, İngiltere ve Almanyadan bahriye için satın alınan ve iki D. a birden hava verebilen tulumbalar sayesinde memleketimizde bu hizmet biraz daha gelişmiş ve böylece, meselâ batmış bir gemiyi yüzdürme, torpido tâlimlerinde batan torpili çıkarma gibi daha zor işler başarılmıştır. Birinci Dünya Harbinden 1930 yılına kadar bu aygıtlarla daha da önemli işler görülmüş, bu tarihten başlıyarak son sistem derin su makineleri ve donanımları yabancı ülkelerden satın alınmıştır. Türkiyede Cumhuriyet devrine kadar bir dalgıç okulu kurulmamış, D. lar çıraklık yolu ile donanmadan yetişmiştir. 1925 yılında Azapkapıda Havuzlar alanındaki itfaiye bölüğü yanında bir D. grupu kurularak buraya birkaç gedikli kaydedilmiş, ertesi yıl grupa alınan 40 - 50 er D. lık kursundan geçirilmiş, 1926 - 1927 yıllarında da gene kurstan geçirilen dört assubayla kuvvetlenen grupun başına, II. Abdülhamit devrinde donanmada Kel Musa adiyle anılan usta D. ın çıraklarından olup bu ustanın ölümünde mülâzım (teğmen) rütbesiyle onun yerini almış olan binbaşı Ahmet bey getirilmiştir. Genişliyen grup 1928 de Kasımpaşadaki Kasabhane binasına yerleşmiş, 1940 ta da bu binaya kat çıkmak gerekmiş 1947 de yine yer yetersizliğinden «Sebze Sevk Kısmı» grup binalarına katılmıştır. Son olarak 1956 da İstanbul Boğazının Anadolu yakasındaki eski Hidiv köşkü bahçesinin kıyı bölümünde Türkiye Bahriyesi D. Takımı ve Okulu Komutanlığı için modern bir bina yapılmış, 1957 den bu yana grup Kasımpaşadaki binalarla ilişiğini keserek burada çalışmaya başlamıştır. Bahriyemizde 1947 yılına kadar derin suya dalınmamıştır. O tarihe kadar inilebilen en büyük derinlik 180 ayak olmuş, 1947 de Amerika Birleşik Devletleri bahriyesinde kurs gören şimdiki okul komutanı Vedat Dora, helyum - oksijen karışımından ibaret olan «hava» kullanarak 350 ayak derinliğe inmiştir. 1949 yılında Amerika Birleşik Devletlerinden askerî yardım yolu ile elde edilen 150 tonluk ve kurtarma çanı ile donatılmış «Kurtaran» dalgıç gemisiyle helyum - oksijen karışımı aygıt ilk olarak yurda gelmiştir. Bu sayede D. lık eğitiminde, D. ların 385 ayak derinliğe inebilmeleri sağlanmış, daha sonraları 420 ayak derinlik yapılabilmiştir. Şimdiki D. kıtamız kendisine verilen her ödevi büyük dünya bahriyelerindeki benzerlerinde olduğu gibi başarı ile yerine getirebilecek duruma yükselmiş ve bugüne kadar başardığı pek çok önemli işlerle bunu isbat etmiştir.

DALGIÇ AHMET PAŞA (ölm. 1608), Türk mimarı. Doğum yeri bilinmemektedır. Kalenderoğlu ayaklanması sırasında şehit olmuştur. Dergâh - ı âlî çavuşlarından olan D. A. P. nın, başlangıçta serdengeçtilerden olduğu anlaşılıyor. Kalenderoğlu ayaklanmasında Dobruca gönüllülerinin başına getirilmesi de belki bundandır. Adı ilk olarak H. 999 yılında mimar Davut Ağa (b. bk.) tarafından Yalı Kapısında yapılan bir kasırla ilgili olarak anılır. D. A. P. Çavuş bu kasrın yapılmasında ıhlamur ağacı ve kurşun gibi gereçlerin alınmasını sağlamıştır. Daha sonraki kayıtlarda da gereç işlerinde görev almıştır. İstanbuldan başka yere çıkartılacak kerestelerin ancak onun izniyle gönderildiğini biliyoruz. H. 1004 (1595 - 1596) yılında D. A. P. Çavuşu, su yolu nazırı olarak görüyoruz. Mimar Davut Ağanın ölümüne kadar İstanbulun su yollarının onarımı ile uğraşmıştır. D. A. P., Davut ağanın ölümü üzerine H. 1007 (1598) de hassa başmimarlığına getirilmiştir. Onun başmimarlığı devrinde İstanbulda Eski Saray, Yeni Saray, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı ile cami, türbe, hamam ve köşk gibi birçok yapılar onarılmıştır. Temelleri Davut Ağa tarafından atılan ve bugün Yeni Cami adiyle anılan Valide Sultan camiinin yapılmasına D. A. P. Ağanın hassa başmimarlığı zamanında devam edildiğini biliyoruz D. A. P. nın hassa başmimarlığı sırasında yapılan başka bir yapı, kendisinin uzun süre başmimarlık görevinde bulunduğu III. Mehmedin türbesidir.

III. Mehmet ve I. Ahmet zamanlarında hassa başmimarlığı yapan D. A. P., sedefkârlık alanında da büyük bir ün kazanmıştır. Sarayda yetişen Ahmet Usta adında bir sedefkâra Sultan Ahmet Camii mimarı Mehmet Ağa (b. bk.) ile birlikte çıraklık eden D. A. P., sarayda mimarlık yanında sedef işlemeciliği üzerinde de çalışmış, bu alanda değerli eserler meydana getirmiştir. Onun eserlerinden biri (bir cüz mahfazası) bugün Türk ve İslâm Eserleri Müzesindedir. Bu mahfaza sekiz köşeli olup fil dişi işlemeli ayaklar üzerine oturtulmuştur. Cüz mahfazasının öbür kısımları, yani çekmece ve kubbe kısımları, sedef ve bağa kaplamadır. Çekmece kısmında 3 - 6 kenarı sedefle birleştirilmek suretiyle türlü geometrik biçimler meydana getirilmiştir. D. A. P. nın sedef işlemeciliği alanındaki ustalığına başka bir örnek olarak III. Murat türbesindeki kapı gösterilebilir. Bu kapının üzerinde «amele Dalgıç Ahmet» imzası vardır. Buna göre, bu türbenin D. A. P. tarafından yapıldığı ya da bir kısmının Davut Ağa, bir kısmının da D. A. P. tarafından yapıldığı ileri sürülebilir. Gerek III. Murat, gerek III. Mehmet türbelerinin aynı çağ yapısı olması ve türbe kapısında D. A. P. imzasının bulunması, bu yapının hiç olmazsa D. A. P. tarafından tamamlandığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

D. A. P. nın adına H. 1013 (1604 - 1605) yılından sonra hassa başmimarı olarak rastlanmaz. Sultan Ahmet Camii mimarı Mehmet Ağanın H. 1015 (1606 - 1607) te hassa başmimarlığına getirilmesi, D. A. P. nın bu görevden çekildiğini gösterir. Anlaşıldığına göre, D. A. P. en geç H. 1014 yılında hassa başmimarlığından ayrılmıştır.

D. A. P. bu tarihlerde paşalığa yükselmiştir. Silivrideki köprülerin onarılması onun paşalığına rastlar.

Bir süre sonra D. A. P. Silistre beylerbeyliğine atanmıştır. D. A. P., Anadoluda çıkan Kalenderoğlu ayaklanmasını bastırmak üzere Serdar Vezir Nakkaş Hasan Paşanın yanına verilmiştir. D. A. P., Silistre sipahileriyle Dobruca gönüllülerinin başında olduğu halde Geliboludan geçmiş ve Nakkaş Hasan Paşaya katılmak üzere Mihalıç'a doğru yürümüştür. Ancak, Kalenderoğlu, D. A. P. nın Nakkaş Hasan Paşa birlikleriyle birleşmesini engellemek üzere Manyas gölü çevresinde Dobruca gönüllülerini yakalamıştır. Ulubat köprüsü üzerinde yapılan savaşta D. A. P. kuvvetleri yenilmiş ve türlü yerlerinden yaralanan D. A. P. şehit olmuştur, Kabri Gönende, Ilıca yerinde, kendi adiyle anılan Paşa Mezarlığındadır.

DALGIÇ KUŞLARI (*Pygopodes, Colymbiformes*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Karinalılar (Carinatae) bölümüne giren bir takım. Gagaları parçasız bir kılıfla örtülüdür. Kanatlar kısa olur. Kuyrukları kısa ya da yoktur. Başparmak daima vardır ve bacakları geridendir. Ayakları tam ya da ayrık perdelidir. İyi yüzer ve dalar. Bazıları su üzerinde yüzen bir yuva yapar. Dalgıç kuşugiller (Colymbidae) ve Yumurta piçigiller (Podicipedidae) olmak üzere iki familyası vardır.

Siyah gerdanlı Dalgıç Kuşu

DALGIÇ KUŞUGİLLER (*Colymbidae*): Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Dalgıç kuşları (Pygopodidae) takımına giren bir familya. Kuyrukları kısa ve ayakları tam perdeli olan su kuşlarıdır. Yuvalarını sabit bir yerde yaparlar. Yumurtaları kahverengi olup üzeri lekelidir. Buz dalgıcı (Colymbos glacialis), Kara gerdanlı dalgıç (C. arcticus), Pas rengi gerdanlı dalgıç (C. stellatus) gibi türleri vardır.

DALHOUSIE [*dælhauzi*], Kanadanın New Brunswick ilinde, Bay of Chaleur körfezinin güney kıyısında, Restigouche Kontluğunun merkezi olan bir kasaba. Nüfusu 4 939 (1951) dur. Bir demiryolu ile orta Kanadaya bağlı olan D. bir kâğıt sanayii merkezidir.

DALHOUSIE KONTLARI ve MARKİLERİ: bk. RAMSAY AİLESİ.

DALICI MARTIGİLLER (Zoo.): bk. ALSİDE ve ALKALAR.

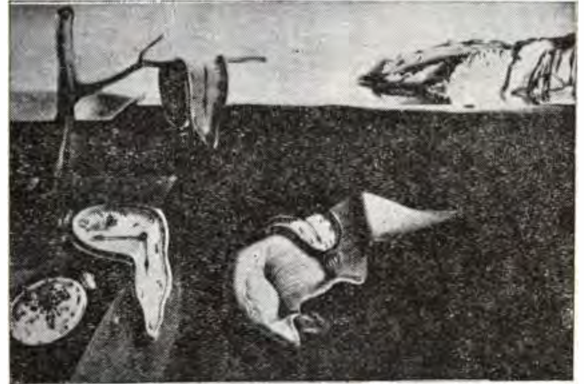
DALI (Coğ.): bk. İDALİON.

DALI, Salvador (doğ. 1904), İspanyol ressamı. Barcelona yakınında Figueras'da doğmuştur. Daha erkenden skandal zevkini ve garip fikirlere akışını belirten hareketlere girişmesi, resim öğrenimini yaptığı Madrid Güzel Sanatlar Akademisinden çıkarılmasına yol açmıştır. Sanatta birçok değişik tarzları uygulayan D. önceleri empresyonizmin ve kubizmin etkisi altında eserler vermiş, fütürizme, De Chirico ve Carrà'nın eserlerine ilgi göstermiş, 1928 sıralarında ise Picasso ile tanışmıştır. Ününü yapan asıl yolunu, Pariste sürrealist grupu ile tanıştıktan sonra bulmuştur.

S. DALI

D., ününü önceleri resimden çok sinemada sağlamıştır. Birçok skandal ve yasaklara sebebolan, Luis Bunuel ile çalışma birliği yaptığı *Bir Endülüs köpeği* (1928) ve *Altın çağ* (1930) adlı sürrealist filimlerini çevirmiştir. D. 1937 de İtalyayı gezmiş ve 1939 dan bu yana yerleştiği Amerika Birleşik Devletlerinde New York sergisinin eğlence parkı için «Venusun rüyası» resmini yapmıştır.

S. DALI: «Hâtıranın devamı» (1931; Modern Sanat Müzesi, New York)

Edebî eserlerin resimleyicisi olarak D. *Divina Commedia*, *Don Quijote* ile Lautréamont'un *Les chants de Maldoror* adlı eserini resimlemiştir. Sağlam ve ince bir teknik ile titiz bir karakteri yansıtan resimlerindeki sürrealist hayallerin ve düşüncelerin gerisinde Rönesans üstatlarını akla getiren bir olgunluk ve ustalık yer almıştır. Ayrıca heyecan veren birçok eserleri arasında «Salvador Dali'nin esrarlı hayatı, 1942» vardır. Sürrealist akım içinde geniş bir çaba göstermiş olan D., «Eleştirmeli paranoiyak hareket» (L'activité paranoiaque critique) üzerindeki kuramı ile sürrealizme yeni bir yön vermiştir. D. güçlü ve çekici bir üslûp içinde aslı olmıyan şeyleri tasavvur ederek hurafeler dünyasını canlandıran orijinal eserler vermiştir. Son yıllarda aşırı sürrealistlikten ayrılarak Vierge ve Pietà konularına ilgi göstermiş, üslûbunda bir değişme olmadan *Ahd-i Cedit*'ten alınmış din davalarına ait kompozisyonlar yapmıştır. Eserleri arasında «Kaynamış baklalarla yapı» (Philadelphia Sanat Müzesi); «St. Antonius'un baştan çıkışı» (1946, H. Robiliart Koleksiyonu[Bruxelles]); «Prémonition de la guerre civile» (İç harbe dair önsezi) [1931] vardır.

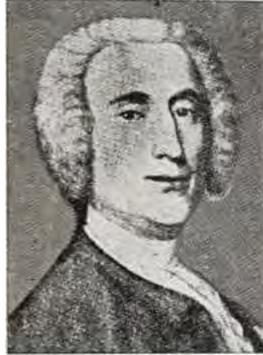
DALİA ya da DALİYAT EL-KARMİL, İsrail'de Kermel (Karmel) tepesinin güneyinde bir kasaba. D. büyük dans bayramları ile tanınmıştır.

DALÍAS [*dalias*], güneydoğu İspanyada, Almería ilinde, Berja yargıçlık bölgesine bağlı bir bucak. Nüfusu 11 697 (1940). Çevresinde sıcak su kaynakları, kurşun ve mermer ocakları vardır. Üzüm ve badem yetişir.

DALİLA (Biog.): bk. DELİLA.

DALIMIL (XIV. yüzyıl başı), en eski Çek kroniğinin yazarına verilen ad. 1308-1314 yılları arasında Çek diliyle yazılmış olan bu manzum kronik, Babil Kulesinden başlıyarak Çek tarihini içine almaktadır. Eski Çek tarihine ait bölümün Praga'lı Cosma (XI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başı) nın kroniğine dayandığı anlaşılıyor. Bu kroniğin en değerli bölümü, yazarın yaşadığı çağa ait bilgileri kapsıyan bölümüdür. Sağlam bir millî bilinç sahibi olan yazar, eserini yazarken bütün yabancılara ve özellikle Almanlara karşı cephe almıştır. İlk olarak 1620 de Çek tarihçisi T. Pešina tarafından yayınlanmış olan bu kronik, halk arasında büyük bir ilgi kazanmıştır. Pešina'dan başlıyarak, kroniğin D. tarafından yazıldığı ileri sürülmüşse de, Bohuslav Balbín (b. bk.) tarafından da kabul edilen bu iddianın sağlam bir temele dayanmadığı anlaşılmıştır. D. e isnadedilen bu eserin eleştirmeli baskısı 1877 de J. Jireček tarafından yayınlanmıştır.

DALIN, Olof von (1708-1763), İsveçli şair ve tarihçi. Vinberg (Halland) de doğmuş, Drottningholm'de ölmüştür. 1737 de kıralın kitaplık memuru, 1751 de ise sonradan kıral seçilen III. Gustaf'ın öğretmeni olmuş ve soyluluk rütbesini almıştır. 1753 te Luise Ulrike'nin edebiyat akademisinin sekreterliğini yapmış, 1755 te devletin resmî tarih yazarlığına atanmıştır. İngiliz ve Fransız örneklerine göre kurduğu «Then Swänska Argus» adlı haftalık dergisini anonim olarak yayınlamakla (1732-1734) büyük ilgi uyandırmıştır. Fransız klâsiklerinin etkisi altında, Racine uslûbunda alexandrin ölçüsü ile *Brynilda* trajedisini (1738); Molière-Holberg tarzında *Den afvundsjuke* (Kıskanç) [1738] komedisini, Voltaire'in *Henriade*'ını örnek alarak *Swenska friheten*'i (1742) yazmıştır. Eserlerinin en güzeli olarak *Sagan om hästen* (At masalı) [1740] adlı mensur şiiri anılabilir. Eski İskandinav masal (saga) ları üslûbunda yazılan bu eser alegorik bir şekilde İsveç tarihini anlatmaktadır. Nükte ve buluşlariyle dolup taşan manzumeleri İsveç özelliğini belirttiği gibi, bu eserleriyle Bellman'a da örnek olmuştur. Millet Meclisince yazdırılan *Svea Rikes historia* (İsveç kırallığı tarihi) [1747-1762] adlı tarihi, IX. Karl'ın ölümüne kadar olan çağı kapsar.

O. V. DALIN

DALIT (Fr. Dahlite) [Miner.], altıgen sisteminden hidratlı doğal kalsiyum, sodyum, potasyum ve demir fosfo-karbonatı.

DALKAVUK, 30 ağustos 1324 (M. 1908) de İstanbulda çıkmaya başlıyan haftalık bir mizah dergisi. 25 sayı çıkmıştır.

DALKEITH [*dælkīth*], güney İskoçyada, Midlothian kontluğunda, North Esk ırmağı üzerinde, Edinburgh'nın 11 km güneydoğusunda ve Londranın (demiryolu ile) aş. yu. 626 km kuzeyinde, alım satım pazarı olan bir kasaba. Nüfusu 8 354 (1948) tür. Demiryolu durağı kasabanın 800 m uzağındadır.

DALKEY [*dǫki* ya da *dǫlki*], İrlânda Cumhuriyetinde, Dublin kontluğunun Leinster eyaletinde, Dublin koyunun güney kıyısında bir kasaba. Nüfusu 4 500 dür. Banyo yeri olarak tanınmıştır.

DALKILIÇ, özellikle harb sırasında yeniçeri örgütlerinin boşluklarına önce gündelikle geçici olarak, denendikten sonra ise kesin olarak alınan gönüllü yeni er ya da örgütle ilgisi kesilmişken bağışlanıp yeniden alınan eski yeniçeri eri.

DALL'ABACO: bk. ABACO, Evaristo Felice dall'.

DALLANMA KURAMI (Dil.), Junggrammatiker (Alm. Yeni Gramerciler) okulunun dilbilim alanındaki görüşlerinin öncülerinden A. Schleicher'ın dillerin oluşum ve gelişimi üzerine ortaya attığı kuram.

Yeni Gramerciler gibi, ses kurallarının değişmez bir düzenle işlediği kanısında olan Schleicher'a göre, diller bir ağacın gövdesinden çıkan dallar gibi türerse de gerek gövdeden ilk ayrılan dallar gerekse daha sonra çıkan ikinci ve üçüncü derecedeki dallar, kendilerini meydana getiren gövde ve dallara gelişme bakımından bağlı kalmayıp ayrı birer birim olarak gelişir. Yine adı geçen bilgine göre dallar birtakım doğal organizmalar olup belirli kanunlara göre doğup gelişir ve yaşlanıp ölür (*Die darwinische Theorie und die Sprachwissenshaft*) [Darwin kuramı ve dilbilim, 1873]. Bu kuram, görünüşe göre Darwin'in biyoloji alanındaki çalışmalarından esinlenmiştir.

Schleicher'ın bir ara çok beğenilen bu görüşleri bugün genel olarak bırakılmıştır. Bk. SCHLEICHER, August ve DALGALANMA KURAMI.

DALLAPICCOLA [*dallapįkkola*]; **Luigi** (doğ. 1904), İtalyan bestecisi. Pisino D'Istria'da doğmuştur. Floransa Konservatuvarında V. Frazzi'den kompozisyon, E. Consolo'dan da piyano dersi almıştır. Sayısı çok olan eserlerinin başında üç piyano için *Hymne*'lerle *Volo di notte* (Gece uçuşu) adlı bir bale (A. de Saint-Exupéry'nin hikâyesine dayanılarak yazılmıştır. İlk olarak 1940 ta Floransada oynanmıştır) gelmektedir; bundan başka, koro halinde söylenmek üzere birçok da şarkı bestelemiştir. İkinci Dünya Harbinden sonra on iki ses tekniğini benimsemiştir: *Il priginiero* (Tutsak) adlı operasını, *Giobbe* (Eyyup) adlı oratoryosunu, birçok melodilerini, bir şakonunu, orkestra için iki etüdünü bu tekniğe dayanarak yapmıştır.

DALLAS [*dælıs*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Texas devletinin orta bölümünde, Austin'in kuzeydoğusunda ve Trinity ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 679 684 (1960) tür. Texas'ın ikinci büyük şehri ve Texas pamuk bölgesi (Cotton Belt) nin en büyük şehri olan D., bir pamuk ve petrol dağıtım merkezi ve bölgenin moda merkezidir. Tarım makineleri, çiğit ayırma makineleri (çırçır), petrol alanlarında kullanılan aygıtlar, dokuma, giyim eşyası, pamuk yağı, rafine petrol, çimento ve uçak yapan fabrikalar vardır. Adını, 1845-1849 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri başkan yardımcılığında bulunan George Mifflin D. tan al-

DALLAS: Main Street'ten doğuya bakış

mıştır. Şehirde Methodist (b. bk.) güney üniversitesi (Southern Methodist University), D. Little Theater adlı ünlü tiyatro ve değerli müzeler vardır. 22 kasım 1963 te Amerika Cumhurbaşkanı John F. Kennedy, D. ı ziyareti sırasında bir suikastçının attığı kurşunlarla otomobili içerisinde öldürülmüştür.

DALLIN [*dælin*], **Cyrus Edwin** (1861 - 1944), Amerikan heykelcisi. Utah (Amerika) da Springville'de doğmuş ve Massachusetts eyaletinde Arlington Heights'ta ölmüştür. Pariste öğrenci iken Henri Chapu ve başka ustaların yanında çalışmıştır. 1923 te Amerikan Güzel Sanatlar ve Edebiyat Akademisine ve Londra Krallık Güzel Sanatlar Derneğine, 1930 da da Millî Resim Akademisine üye olmuştur. Massachusetts Güzel Sanatlar Okulunda öğretmenlik yapmıştır. Eserleri birçok sergilerde derece almıştır. Tanınmış heykelleri arasında, Chicago'da Lincoln Parkında «Barışın İşareti», Philadelphia'da Fairmount Parkında «Tıp Adamı», Salt Lake City'de «Öncü Anıtı» ve Boston Güzel Sanatlar Müzesindeki «Ulu Ruha Çağrı» adlı eserleri anılabilir.

DALL'ỌNGARO, Francesco (1808 - 1873), İtalyan yazarı ve politikacısı. Mansuè (Treviso) de doğmuş, Napolide ölmüştür. Gençliğinde Trieste'de gazetecilik yapmış, 1836 da «La Favilla» adlı dergiyi kurmuştur. Mazzini ve Garibaldi'nin coşkun taraftarı olarak tanınmıştır. 1848 - 1859 yılları arasında sürgünde yaşamak zorunda kalmıştır. Tarihî dramlarından yalnız *Il Fornaretto* (Fırıncı çırağı) [1846] değerini kaybetmemiştir. 1859 dan başlıyarak Floransa ve Napolide edebiyat profesörlüğü yapmıştır. Lirik şiirleriyle (*Stornelli* = Sığırcıklar) çok yaygındır. *I volontari della morte* (Ölüm gönüllüleri) adlı manzumesinde Garibaldi'yi övmektedir. Hikâyelerinde sosyal duygularını kuvvetle belirtmiştir. Bu hikâyeler *Novelle vecchie e nuove* (Eski ve yeni hikâyeler) [1869] adı altında yayınlanmıştır.

F. DALL'ONGARO

DALLOZ [*dallọz*], **Armand** (1797 - 1867), Fransız avukatı. *Dictionnaire général et raisonné de jurisprudence* (Hukuk ilminin genel ve yorumlu sözlüğü) adlı bir eser yazmıştır.

DALLOZ [*dallọz*], **Désiré** (1795 - 1869), Fransız hukukçusu ve politikacısı. Jura'da Septmoncel'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Temyiz mahkemesinde savcılık eden, 1837-1848 e kadar Saint-Claude'dan milletvekili seçilen D., kardeşi Armand D. ile birlikte *Répertoire de législation, de doctrine et de jurisprudence* (Yasama, doktrin ve hukuk dergisi) adlı bir eser çıkarmıştır. *Journal des audiences*'ın başyazarı olunca gazetenin niteliğini büsbütün değiştirmiş ve 1824 te ona *Recueil périodique de jurisprudence générale* adını vermiştir.

D. DALLOZ

DALMACIJA (Coğ.): bk. DALMAÇYA.

DALMAÇYA (Sırp. - Hırv. **Dalmacija**), Yugoslavyada, Istria yarımadasından Kotor (İtal. Cattaro) Körfezine kadar bütün Adriya Denizi boyunca uzanan bölge. D. topraklarının çoğunu bir Karst plâtosu meydana getirir. Bu plâtonun üstünde Dinarik Alpler sıradağları yer alır. Bunların en yüksek tepeleri D. - Bosna sınırındadır.

D. nın Avusturya yönetimi zamanında (1918 e kadar) 12 830 km² yüzölçümü ve 646 000 (1910) nüfusu vardı. Yugoslavyada bu ülke Split (İtal. Spalato) ve Dubrovnik (İtal. Ragusa) adiyle ikiye bölünmüş ve güney ucundaki Kotor da D. dan ayrılmıştır. D. kıyıları önünde sıralanmış olan adalar su altındaki sıradağların tepelerinden meydana gelmiştir. D. da jeoloji bakımından Tebeşir ve Eosen kalkerleri üstün durumdadır. Hava aşındırmalarının oluşturduğu son derece verimli kırmızı toprak (terra rossa) böylece meydana gelmiştir. Eski Tersiyer oluşumunun bölümlerinden bulunan marn ve kum taşları daha az yaygındır; bu kütleler Split, Dubrovnik ve Kotor yakınlarında suyu iyice emen verimli topraklar meydana getirmektedir. Öte yandan da suyu tutmıyan Kuzey D. eski Tersiyer konglomeraları, taşlı toprak halinde kalmaktadır. Neretva Deltasında ise en yeni çökeltiler görülmektedir. Büyük ırmak olarak Zrmanja, Krka ve Cetina anılabilir; içinde gemilerin işlediği Ombla ancak 4 km uzunluktadır.

Karstik bölgede pek çok göl vardır. Kıyıların iklimi

DALMAÇYA

Akdeniz iklimidir; Riviera ve Yunanistan kıyılarına bakarak bu kıyıların kışları daha ılık, yazları daha serindir. Güneydeki adalar bu özellikleriyle gitgide turistlerin uğrağı haline gelmektedir. Ülkenin içine doğru, hattâ kıyıların şaşılacak kadar yakınlarında, özellikle yükseklik arttıkça birden bire kara iklimi başlar. Sıcakla soğuğun keskin ayrıntılar göstermesi çok sert denkleşme akımlarına yol açtığından, bora, sirokko yeli, kara ve deniz rüzgârları meydana gelir. Kuzeyde yağışlar aş. yu. 1000 mm. Dubrovnikte 1500 mm, Kotor Körfezinde 3000 - 4642 mm dir. Güneyde Akdeniz sonbahar ve kış yağmurları hâkimdir. Adriya Denizinin kuzeyinde ilkbahar yağmurları daha sıktır. Bütün bunlarla birlikte D. güneş ülkesi adına hak kazanır. Burada bitki dünyası toprağın emme gücü ve yağmurların bol olması dolayisiyle çok gelişiktir. Bu iklimde meyva vermiyen hurma fidanlarından başka zeytin ağaçları, üzüm bağları, portakal, limon, nar ve incir ağaçları, çam fıstığı, selvi ve defne, nergislerden dikenlı agar, kaktüs çeşitleri, çalı ve dikenli birtakım bitkiler kıyıları daima yeşil renklerle süsler. İçerilere doğru gidildikçe yeşillik dünyası, karst bitkileri haline döner. Bu sebepten tarla tarımı (mısır, arpa) kısırdır. Koyun, keçi, eşek ve katırlara yetecek kadar taze ot bulunmaması yüzünden hayvancılık sınırlıdır. Sardalya ve ton balıkçılığı, sünger avcılığı önemlidir. Ahalisi hemen sadece Sırp - Hırvatlardır. Bunların kültürleri İtalyan (Venedik) kültürünün güçlü etkisi altında kalmıştır. D. lılar mezhepçe Katoliktirler. Çok kere ulusal kılıklariyle dolaşırlar. İçerilerde ve en güneyde Ortodoksturlar.

Şehirler çok olmakla birlikte geniş olmalarından ötürü gelişmeleri pek mümkün olamamıştır. Kıyı şehirlerinden Split, Dubrovnik, Šibenik (İtal. Sebenico) ve Zadar (İtal. Zara) birbirlerine daha çok deniz yolu ile bağlıdır. Kıyının iç bölgelerle bağlantısını sağlıyan kara ve demiryolları iyileştirilmiştir. D. nın büyük bir bölümü yönetim bakımından Hırvatistana, en uzak güney parçası ise Karadağ'a bağlıdır.

Kazanç hayatında tarımdan çok denizcilik (gemicilik ve gemi yapımı), balıkçılık ve sünger avcılığı önem kazanmıştır. Ev sanayii çok gelişmiştir. Şarapçılıkla yağcılığın besin sanayiinde önemli bir yeri vardır. Memlekete son zamanlarda akın eden yabancı turistler de gittikçe önem kazanmışlardır. Metković'e giden Bosna - Hersek dekovil yolundan başka Split'e giden normal bir demiryolu vardır. Limanlariyle adaları çok olan bu kıyı ülkesinin, askerlik ve savunma bakımından önemi büyüktür.

Tarihi: D. kıyıları M. Ö. IV. yüzyılda Yunan ticaret şehirlerinden temizlenmişti. Illyria'nın bir parçası olan D. Romalılarla yapılan uzun savaşlardan sonra M. Ö. 33 yılında Augustus tarafından Illyricum eyâletine, Büyük Theodosius'un yaptığı bölmede (935) Batı Romaya, 489 da Doğu Gotları ülkesine, Büyük Theodorichin ölümünden sonra da (526) Bizans imparatorluğuna katılmıştır. VII. yüzyılda Hırvatlar (kuzeyde) ve Sırplar (güneyde) D. ya girdiler. Yalnız adalarla kıyı şehirlerinde kalan Romalılar aş. yu. 1000 yılında Venedik yönetimine geçtiler. Macarlar asıl Hırvatistanla birlikte D. yı da (aş. yu. 1100) erkleri altına aldılar. Bununla birlikte Venedikliler kıyı bölgelerinin elde edilmesi için savaşlarını durmadan yenilediler ve sonunda oraları ele geçirdiler (1420). XVI. yüzyılda Türkler D. nın iç parçasını aldılarsa da Karlofça (Sırp. - Hırv. Karlovci Sremski, Alm. Karlowitz) barışında (1699) ve Pasarofça (Sırp. - Hırv. Požarevac, Alm. Passarowitz) sözleşmesinde (1718) paylarını Venedike bırakmak zorunda kaldılar. Campo Formio barışı (1797) Venedikle birlikte D. yı da Avusturya egemenliği altına soktu. Pressburg (Çek. - Slovak. Bratislava, Macar. Pozsony) barışı ile (1805) I. Napoléon'a bırakılan D. yı Napoléon önce İtalya kırallığına, sonra da Fransız İmparatorluğunun Illyria eyâletine kattı (1810). D. 1814 te yeniden Avusturya'ya geçti, iki yıl sonra da kırallığa yükseltildi. Güney Slavları, 1848 den sonra ülkeyi Hırvatistan ve Slovenya ile birleştirmeye çalıştılar. İtalyan halkı bu çabalara şiddetle karşı koydu. D., Avusturyanın 27 aralık 1867 tarihli anayasası gereğince Avusturya Habsburg hanedanına ait Cisleithania topraklarına katıldı. 1869 ve 1881 yıllarında kur'a erlerinin toplanması ayaklanmalara yol açtı. I. Dünya harbinde Avusturya - Macaristan yıkılınca D. da Yugoslavya ile birleşti. İtalya, 2 nisan 1915 Londra sözleşmesinde Zara (Sırp. - Hırv. Zadar) ve Sebenico (Sırp. - Hırv. Šibenik) ile birlikte ülkenin bütün kuzey yarısını İtilâf Devletlerine kendi savaş amacı olarak kabul ettirdiyse de Amerika Birleşik Devletlerinin baskısı altında ve Rapallo sözleşmesi ile (12 kasım 1920) sadece Zara üzerindeki D. toprakları ve stratejik önemi olan birkaç ada ile yetinmek zorunda kaldı.

DALMAÇYA: Kadın tipi

Dalmaçya kıyılarından bir görünüş: Gravosa vâdisi ve Lapad yarımadası

DALMAÇYA ADALARI, Adriya Denizinde, Pag'dan Dubrovnik'e kadar uzanan kıyıya paralel bir sıra Yugoslav adası. Quarnero körfezinde bulunan ve tarihî Dalmaçya bölgesine girmiyen adalar, genel olarak bu adalardan sayılmaz. 600 kadar adadan yalnız altmışında insan vardır. Bu adaların yüzölçümü toplu olarak aş. yu. 2 500 km^2 dir. Kuzeyde Zadar ve Šibenik takım adaları (Dugi Otok, Ugljan, Kornat); güneyde Split'ten Pelješac yarımadasına kadar uzanan orta Dalmaçya takım adaları (Šolta, Brač, Hvar, Korčula, Vis, Lastovo); Pelješac'ın güneyinde ise Mljet adası önemlidir. Bu adalarda oturanlar balıkçılıkla ve Akdeniz ikliminde yetişen birtakım bitkileri yetiştirmekle geçinirler.

DALMAN, Gustaf (1855 - 1941), Alman Protestan din bilgini. Niesky'de doğmuş, Herrnhut'da ölmüştür. 1855 te Gnadenfeld ve Leipzig'de doçent, Kudüste Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü müdürü, 1917 de Greifswald'de profesör olmuştur. Burada kendi adını taşıyan Filistin Bilimleri Enstitüsünü yönetmiştir. Eserleri: *Grammatik des jüdisch - palästinensischen Aramäisch* (Yahudi - Filistin Aramcası grameri) [1894; 2. bas. 1905]; *Worte Jesu* (İsa'nın sözleri) [1898, 2. bas. 1930]; *Petra* (ad) [1901]; *Aramäisch - neuhebräisches Handworterbuch* (Aramca - Yeni İbranice el sözlüğü) [3. bas. 1938]; *Orte und Wege Jesu* (İsa'nın yerleri ve yolları) [1919, 3. bas. 1924]; *Arbeit und Sitte in Palästina* (Filistin'de iş, töre ve görenek) [1924]; *Die Religionswissenchaft in Selbstdarstellungen* (Yetkili kalemler tarafından yazılmış dinler bilimi) [1928].

DALMAT DİLİ, 1898 yılına kadar Dalmaçyada konuşulmuş olan Roman dili kolu. Bu dil bugün bilinen biricik ölü Roman dilidir. D. D. nde yazılmış metinler arasında en eski bir kalıntı olarak Dubrovnik (Ragusa) in XIII. yüzyıl envanterleri ile 1397 de Zadar (Zara) da yazılmış olan bir mektup anılabilir. Gezginlere göre, bu dil XII. yüzyılda Zadar, Split (Spalato), Dubrovnik ve Bar (Antivari) a kadar uzanmakta idi. Ancak, kısa bir zaman sonra Zadar'da Venediklilerin etkisi görülmeğe başlayınca kaybolmuş ve XV. yüzyılın sonuna doğru bağımsız Ragusa Cumhuriyetinde ölü bir dil haline gelmiştir. Buna karşılık, Fiume yakınındaki Veglia adasında XIX. yüzyıla kadar kullanıldığını biliyoruz. D. D. ni en son konuşan Burbur saniyle tanınmış olan Antonia Udina (ölm. 1898) dır.

D. D. Roman dilleri arasında özel bir yer tutar. Bağımsız bir kol durumunda olan bu dil, ses bakımından önemli birtakım yenilikler göstermektedir (*u* > *oi*, *ē* > *ai*, *ō* > *au*). Öbür yandan D. D. nde büsbütün eski birtakım özellikler de göze çarpmaktadır. Örnek olarak, yalnız *e* nin önünde kalın (velar) *c* ve *g* sesleri olduğu gibi kalmıştır (*kenur* [<*cēnāre*] kelimesinde olduğu gibi). D. D. nde Lâtince *au* kaldığı gibi, *pt* (*siapto* <*septem*) ve *mn* (*damno* <*damnum*) ses düğümleri ve başka dillerde kullanılmayan birçok kelimeler (*albus*, *densus*, *udus* gibi) de kalmıştır. Bu özelliklerden bir kısmı başka hiçbir Roman dilinde göze çarpmamaktadır. D. D. bu bakımdan bilginler için büyük bir değer kazanmaktadır. D. D. ne ait birtakım kelimelerin Yugoslavya dillerine geçtiğini biliyoruz. İtalyan Romanisti Matteo Bartoli (1873 - 1946), *Das Dalmatische* (1906) adlı eserinde D. D. üzerinde durmuş, daha sonra *Reflessi slavi di vocali labiali romane i romanze, greche e germaniche* («Sbornik u slavu V. Jagića» adlı eserde, Berlin, 1908) Sırp - Hırvat dilindeki Dalmat kalıntılarını gözden geçirmiştir. Arnavutçada da birkaç Dalmatça kelime vardır. D. D. Lâtin yazısiyle yazılıdır.

DALMATICA [*dalmatıka*] (Lât. **Colobium**), eskiden Mısırdan çıkmış, Yunanistan (Dalmaçya) üzerinden geçerek Romalıların kıyafetleri arasına girmiş, gömleğe benzer bir giyim. M. S. II. yüzyıldan başlıyarak eski klâsik gömlek (tunica) in yerini tutmuştur. Bu gömlek (tunica talaris dalmatica) başlıca beyaz keten bezinden yapılırdı. Özel biçimde kesilmiş uzun geniş kolları ve her bir omuzunda göğüs ve sırttan aşarak alt kenara kadar sarkan renkli şeritleri vardır. D., Papa Sylvester tarafından diyakonların dinî tören kıyafeti olarak kabul edilmiştir (aş. yu. 320). Başlangıçta yalnız Romada kullanılan D. IX. yüzyıldan beri batıda genel olarak piskopos ve diyakonlar tarafından papazların beyaz âyin elbiseleri (alba) üstüne giyilmeye başlanmıştır. Asıl beyaz olan rengi sonradan kiliselerce o yıl uygulanan renklere göre değiştirilmiştir. D. Roma - Alman imparatorlarının taç giyme törenlerinde de giyilmiştir.

DALMATIN, Jurij (aş yu. 1547 - 1589), Sloven asıllı Protestan yazarı. Krško'da doğmuş, Ljubljana'da ölmüştür. Tübingen'da okumuş, 1572 yılından başlıyarak Ljubljana (Alm. Laibach) da Sloven ve Alman Protestan kiliselerinde vâizlik yapmış, Reformasyon hareketini bütün varlığı ile desteklemiştir. Protestanlar için kilise şarkıları yazdığı gibi, dinî konularda birçok eserler de vermiştir. D. daha çok Kutsal Kitap'ın 1084 te çıkan Slovence çevirmesiyle tanınmıştır (*Biblija*). Bu çevirme 200 yıl süre ile Katolikler tarafından da kullanılmıştır.

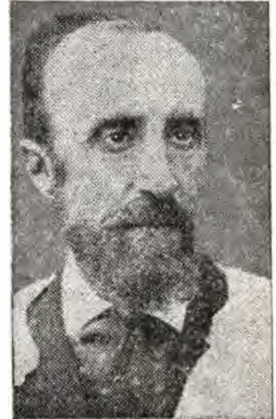
DALMATİOS, Hagios [Aziz], (aş. yu. 350 - aş. yu. 432), İstanbuldaki bütün manastırların başı. Arkhimandritēs. Nestorios'la mücadele etmiş ve 431 yılındaki Ephesos dinî meclisinde bulunduğu sırada imparatorluk sarayında İskenderiyeli Kyrillos'un savunduğu dâvayı başarıya ulaştırmıştır.

DALMATIUS (ölm. 337), Constantius Chlorus'un oğlu ve İmparator Constantinus'un kardeşi. 333 de Consul olan D. Kıbrısta çıkan Kalokeros ayaklanmasını bastırmıştır. İmparatorun ailesiyle birlikte o da öldürülmüştür. D. nin oğlu olan Flavius Iulius D. (ölm. 337), 335 te Caesar sanını almış, fakat babası ile birlikte öldürülmüştür.

DALMATIUS (Biyog.): bk. DELMATIUS.

DALMIANAGAR, Kuzeydoğu Hindistan Cumhuriyetinde Patna şehrinin güneybatısında bir şehir ve yeni endüstri merkezi. Nüfusu 8 300 dür. Kerestecilik, kâğıtçılık, bitkisel yağlar, sülfürik asit ve alkali gibi kimyasal maddeler çıkarır.

DALOU [*dalu*], **Jules** (1838 - 1902), Fransız heykelcisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. «Aşık oynıyan Romalı bayan» (1861) adlı küçük bir heykelle işe başlamıştır. Commune devrinde Louvre Müzesine temsilci yardımcısı olarak atanan D., Barbet de Jouy ile anlaşarak, müzedeki koleksiyonları korumuş, sonra da 1879 a kadar Londrada sürgün hayatı yaşamıştır. Heykelde natüralizmin zaferini sağlıyan D. sürgünde geçirdiği on yıl içinde, bugün son derece beğenilen küçük heykeller yapmıştır. Bu serinin en önemli parçası Eaton şatosunda bulunan «Ninni» adlı heykelciktir. Felemenk okulunun da etkisi altında kalmış ve bayağılığa kaçan şehvani heykeller yapmıştır; Luxembourg parkındaki «Silène'in zaferi» (1897) bunlardan biridir. 1877 den 1899 a kadar hiç ara vermeden *Le triomphe de la République* (Cumhuriyetin zaferi) adlı eserine çalışmıştır; bugün Pariste Nation meydanında bulunan bu anıt, XIX. yüzyılın en büyük dökme anıtıdır; anıttaki mecaz dolu şekiller barok sanatın havasını modern sanata geçirmektedir. Başka eserleri: «Mirabeau, M. de Dreux - Brézé'ye cevap verirken» Bourbon sarayında bulu-

J. DALOU

J. DALOU: «Cumhuriyetin Zaferi» (Nation Meydanı, Paris)

nan bir kabartma; «Eugène Delacroix anıtı» Luxembourg parkında. Père - Lachaise mezarlığında bulunan Blanqui ile Victor Noir'a ait iki mezarı da D. yapmıştır. Bunlardan başka, Rochefort, Vacquerie, Charcot gibi kişilerin büstlerini yapmıştır.

DALRIADA [*dælriẹydĭ*]: 1. İrlânda tarihinde, bugün Ulster ili olarak bilinen kuzey İrlândada, Antrim kontluğunun kuzeyinde yerleşmiş, eski bir Kelt kırallığı. M. S. aş. yu. 500 de Dalriad İskoçları buradan İskoçyaya, Argyllshire bölgesine göç etmişler, D. İskoç kırallığını kurmuşlardır. Bugünkü Ulster'da, İrlândalıların oturduğu bölgeye «The Route» adı verilir.

2. Batı İskoçyada, Argyllshire eyaletinin Dalriad İskoclarının M. S. aş. yu. 500 de İrlândadan gelip yerleştikleri kısmının eski adı. Aslında Kintyre ve Knapdale bölgelerini içine alan bu toprak, gitgide genislemiş ve bütün Argyllshire eyaletini kapsamıştır. Dalriad İskoçları ve Pict'ler Kenneth MacAlpine tarafından bir kırallık altında birleştirilmiştir. Kenneth MacAlpine M. S. aş. yu. 846 da sarayını Argyllshire'deki Dunstaffnage'den Perthshire'daki Forteviot'a taşımıştır.

DALRYMPLE [*dælrimpl*], **Alexander** (1737 - 1808), İskoçyalı deniz haritacısı. Edinburgh çevresinde New Hailes'de doğmuştur. 1752 de Doğu Hindistan Şirketi hizmetine girmiş ve 1762 de «London» savaş gemisi komutanlığına atanarak Filipin Adalarında Sulu yolunu açmakla görevlendirilmiştir. 1765 te İngiltereye dönmüş, 1779 da Doğu Hindistan Şirketine, 1795 te de İngiliz bahriye nezareti deniz haritacılığına atanmıştır Eserleri arasında en tanınmışları: *Account of Discoveries in the South Pacific Ocean before 1764* (1764 ten önce Güney Pasifik Okyanusundaki buluşlar üzerine açıklama) [1767]; *Historical Collection of South Sea Voyages* [1770 - 1771] (Güney Pasifik yolculuklarının tarihî koleksiyonu) [1770 - 1771].

DALRYMPLE [*dælrimpl, dælrimpl*], **David Lord Hailes** (1726 - 1792), İngiliz devlet adamı ve tarihçisi. Edinburgh'da doğmuş, orada ölmüştür. Eton ve Utrecht'te okumuştur. 1776 da Dr. Johnson'ın yardımiyle *Annals of Scotland* (İskoçya yıllıkları) adlı bir eser yazmıştır.

DALRYMPLE [*dælrimpl*], **John** (1673 - 1747), ikinci Stair kontu, İskoçyalı mareşal ve diplomat. Edinburgh'da doğmuş, orada ölmüştür. Marlborough dukasının yaptığı seferlerde yararlık göstermiştir (1702 - 1711). 1715 ten 1720 ye kadar Fransada büyük elçi olarak bulunmuş, II. James ile Stuart'ları tutanların çevirdikleri entrikaları yok etmek için çok çalışmıştır. Walpole'un belli başlı rakîplerinden biri olmuştur.

DALRYMPLE [*dælrimpl, dælrimpl*], **Sir Hew Whiteford** (1750 - 1830), İngiliz generali. Londrada ölmüştür. Hükümetinden aldığı yönerge üzerine sir J. Moore'a zaman bırakmadan, Portekize gönderilen birliğin komutasını eline almış ve 1808 de Junot ile Sintra anlaşmasını imza etmişse de, Londra onun bu davranışını uygun bulmamıştır.

DALRYMPLE [*dælrimpl, dælrimpl*], **Sir James** [Stair I. vikontu] (1619 - 1695), İskoçyalı devlet adamı. Carrich (İskoçya) te doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. 1641 den 1646 ya kadar Glasgow Üniversitesinde profesörlük, 1657 de önce yargıçlık etmiş, 1670 de de Court of Sessions başkanlığına seçilmiştir. Test Act (b. bk.) ın 1681 de kabulünden sonra İskoç Anlaşmasını reddetmek istemediğinden Holânda'ya kaçmıştır. Boş zamanlarını, kendisine kanun bilgini ününü sağlıyan *Institutions of the Law of Scotland* (İskoç kanunu müdevvenatı) [1681] adlı eserini yazmakla geçirmiştir. III. William (William of Orange) ile birlikte Ingiltereye dönen D., yeniden Court of Sessions başkanlığına seçilmiş ve kendisine Stair vikontu sanı verilmiştir. 1669 da çok genç yaşta ölen kızı, Walter Scott (b. bk.) ın *The Bride of Lammermoor* adlı romanının kahramanıdır; romanda D. da W. Ashton adı altında yer almıştır.

DALRYMPLE [*dælrimpl, dælrimpl*], **Sir James** (ölm. 1714 ten sonra), İskoçyalı arkeolog. Sir James D. (1619 - 1695) ın oğlu olan D. avukatlık etmiş, İskoçya Yüksek Hukuk Mahkemesi (Court of Sessions) kâtipliğine atanmış ve 1698 de baronet sanını almıştır. *Collections Concerning Scottish History Preceding the Death of King David the First in 1153* (1153 te kıral I. David'in ölümünden evvelki İskoçya tarihine ait toplamalar) [1705] adlı eseriyle tanınmıştır.

DALRYMPLE [*dælrimpl, dælrimpl*], **Sir John** [I. Stair kontu] (1648 - 1707), İskoçyalı politika adamı ve avukat. Londrada ölmüştür. Sir James D. ın büyük oğlu III. William (William of Orange) ın baş müşavirlerinden biri olan D., 1691 yılında İskoçya işlerinin yönetimiyle görevlendirilmiştir. Baş kaldırmakta olan Highland'liler (b. bk.) i yola getirmekle işe girişmiş, 1692 de Glencoe Katliamını yaptırmıştır. Bundan dolayı bir süre için görevinden uzaklaştırılan D., sonradan İskoçyadaki soylu sınıfın en önemli kişilerinden biri olmuş ve birliğin kurulmasında ön plânda rol oynamıştır.

DALRYMPLE [*dælrimpl, dælrimpl*] **HASTALIĞI,** göz korneasının ve kirpik diplerinin iltihaplanması. Bir adı da siklokeratit (cyclokeratitis) tir. İngiliz göz hekimi John Dalrymple (1804 - 1852) in adiyle anılır.

D. İşareti: Basedow hastalığı (b. bk.) da denilen egzoftalmik (*exophtalmique* = göz yuvarlarını dişarıya uğratan) guatr (*goitre*) hastalığında göz kapaklarının anormal derecede aralanmış olarak durmaları.

DALSGAARD [*dalsgōr*], **Christen** (1824 - 1907), Danimarkalı ressam. Krabbesholm'da doğmuş, Sorø'de ölmüştür. Kopenhag Akademisinde yetişmiş, sonra da bu akademiye üye olmuştur. 1862 - 1892 de Sorø Akademisinde resim öğretmenliği yapmış, 1892 de profesörlüğe yükselmiştir. Resimlerinde Danimarka köylü hayatının acıklı olaylarını psikolojik gerçeklikle tasvir etmiştir. Başlıca eserleri arasında: «Rehinleme» 1860, Kopenhag Sanat Müzesinde; «Marangoz çocuk için tabut getiriyor» aynı yerdedir.

DALSLAND ya da DAL, İsveç'in Norveç sınırına doğru uzanan bölgesi. Väner gölünün batısında, çok ormanlık ve dağlık olup gölleri (aş. yu. 408 km²). yüzölçümünde 400 göl) ve tabiat güzellikleri bakımından zengindir. 1868 de açılıp yer yer faydalanılan D. Kanalı (uzunluğu 254 km) bu göllerden geçer. Yalnız güney bölümü tahıl ekimine elverişli, verimli bir düzlük meydana getirir. D. ın biricik şehri Väner gölü kıyısındaki Åmål'dir.

DALTON, oksijen atomu yığınının 1/16 ne eşit bir yığın birimi.

DALTON [*dōltın*], **Hugh** (doğ. 1887), İngiliz politikacısı ve iktisatçısı. Glamorganshire'da Neath'te doğmuştur. 1919 - 1936 yılları arasında Londra Üniversitesinde iktisat okutmuştur. 1924 ten beri İşçi Partisinden olan D., W. Churchill'in karma hükümetinde önce iktisadî savaş (1940 - 1942), sonra da ticaret (1942 - 1945) bakanlığı etmiştir. 1945 seçimlerini İşçi Partisi kazanınca maliye bakanı olmuş (1945 - 1947), sonradan Sir S. Cripps'in geliştirdiği azla yetinme politikasını ortaya atmıştır. Hakkındaki dedikodulardan dolayı çekilmiş, 1950 - 1951 yıllarında da imar ve iskân bakanlığında bulunmuştur. 1948 ve 1949 yıllarında Avrupa devletleri arasında yapılan toplantılarda İşçi Partisini ve hükümetini temsil etmiştir.

DALTON [*dōltın*], **John** (1766 - 1844), İngiliz fizik ve kimya bilgini. Cumberland'de, Eaglesfield'de doğmuş, Manchester'da ölmüştür. Bir dokumacının oğlu olan D., önce öğretmenlik etmiş, boş zamanlarında da matematik ve fizikle uğraşmıştır. 1793 te Manchester'da New College'e profesör olmuş, yaptığı birçok meteorolojik gözlemleriyle kendini tanıtmış, Londrada Kraliyet Cemiyeti (Royal Society) ne üye olmuş, 1830 da da Institut de France'a yabancı üye olarak kabul edilmiştir. Atom teorisinin gerçek kurucusudur. Maddenin bölünmezliği hipotezini eskilerden almış, fakat bu hipoteze ilk olarak bilimsel bir temel ve nicel bir biçim vermiştir. Sâf cisimlerin birbirine benziyen atomlardan meydana geldiğini düşünerek işe başlıyan D., bu kuramın aynı zamanda hem gazların fizik özelliklerinin yorumlanmasına hem de kimyasal düzenlemelerin ağırlığiyle ilgili kanunların ve özellikle kendi adını taşıyan katlı oranlar kanununun açıklamasına uygun olduğunu görmüştür. Gerçekten de gaz karışımlarının sıkıştırılma imkânlarını araştırmış ve 1801 de kısmî basınçların toplamı üzerindeki kanunu çıkarmıştır. Bundan başka, sıvı ile dengeli (Fr. saturante) su buharının çeşitli sıcaklıktaki basınçlarını belirtmek usulü ile gazların özgül ölçülerini belirtmek usulunü de ona borçluyuz. Bugün diskromatopsi (dischromatopsie) ya da daltonizm (daltonisme) denilen hastalığı kendinde incelemek imkânını bulmuştur. Dilciliğe merak sarmış, bir İngiliz grameri yazmıştır. Başlıca eserleri: *Meteorological Observations and Essays* (Meteoroloji gözlemleri ve denemeleri) [1793]; *New System of Chemical Philosophy* (Yeni kimya felsefesi sistemi) [1808].

J. DALTON

Dalton Kanunu ya da **Katlı Oranlar** (Fr. Proportions multiples) **Kanunu**: 1. Kimya: İki element birden çok bileşim meydana getirebildikleri zaman, bu bileşimlerde elementlerden birinin öteki elementin aynı kümesiyle birleşen kümeleri arasındaki oranlar tam ve küçük sayılı basit oranlar olur. 2. Fizik (Gazların karışımı kanunu) Bir gaz karışımının basıncı, karışımı meydana getiren gazlardan ayrı ayrı her birinin aynı ısı derecesinde karışımın hacmi kadar yer kapladıkları zaman gösterecekleri basınçların toplamına eşittir.

Dalton - Henry Kanunu: Bir sıvı bir gaz karışımını emdiği zaman, karışımı meydana getiren gazların ayrı ayrı her birinden emebileceği miktarı emer. John Dalton (b. bk.) ile Amerikalı fizikçi Joseph Henry (1797 - 1878) nin adlariyle anılır.

DALTON KÖRLÜĞÜ: bk. DALTON RENK KÖRLÜĞÜ (Daltonisme),

DALTON PLÂNI, XX. yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletlerinin bazı ortaokullarında uygulanmasına başlanıp başka ülkelerce de kabul edilen bir öğretim sistemi. Daha doğru olarak Dalton lâboratuvar plânı adiyle tanınan bu sistem, ilkin Massachusetts devletindeki Dalton ortaokulunda denenmiştir. Amerikada Montessori metodunu yaymak için bir süre çalışmış olan Helen Parkhurst, 1913 yılında öteden beri sürüp gelen ortaokul programlarını değiştirmeyi düşünmüş, bunun için de dershaneleri her birinin özel havası olan lâboratuvarlara, yani birer akademik atölyeye çevirmeye girişmiştir. Plâna göre, lâboratuvarlar birer öğretmenin sorumluluğu altında bulunmakla birlikte, öğretmenlerin görevi lâboratuvarda bir araştırma ve inceleme havası estirmek, öğrencilere akıl vermek, yol göstermek genel olarak onların öğrenme yolundaki çalışmalarına gözcülük etmekti. Böylece dershane öğrencinin öğrendiği dersleri öğretmenine anlatacağı bir yer olmaktan çok, öğrenci ile öğretmen arasında bir karşılıklı danışma, tartışma ve fikir alışverişi yeri halini alıyordu. Bu sistemde her öğrenci eskisi gibi ev ödevi yapacak yerde süresi bir ay ile bir hafta arasında değişen çalışma anlaşması imzalar, bir anlaşma ile giriştiği işi doyurucu bir şekilde sona erdirmeden de yeni bir anlaşma imzalıyamaz. Anlaşmalar özel bir konu ile ilgili, bir sıra yöneltici sorunun cevaplandırılmasını gerektirir. Öğrenciler istedikleri hızla çalışırlar, ellerindeki işe uyacak lâboratuvarı kendileri seçerler, dershaneye girip çıkmakta, kitapları kullanmakta ve gerek öğretmenlerinden gerek arkadaşlarından akıl sormakta serbesttirler. Bazı Dalton okullarında genel olarak öğleden sonraları edebî toplantılar, münazaralar, sahne temsilleri gibi toplum çalışmaları da yapılır. D. P. Amerikadan çok, yabancı ülkelerde tutulmuştur. Parkhurst'ın çabasiyle bu yol İngiltere, Japonya ve Çine girmiştir. Değişik şekillerde de Almanya, İsviçre ve Holândada uygulanmıştır. İngilterede bu türlü öğretim yapan okulların sayısı 2 000 den çoktur. Bunların öncüsü Streatham kontluğundaki ortaokuldur. İngilterede çok çalışkan ve erkli

bir Dalton Derneği bile vardır. Amerikadaki en iyi Dalton okullarından biri New York City'deki Dalton School'dur.

D. P. na yöneltilen başlıca eleştirmeler: Öğretimin yalnız konu işleme ilkesine dayanması, bireysel değerlere ve bireysel çalışmaya aşırı değer vermesi, sosyal münasebetlere yeteri kadar önem vermemesidir.

DALTON RENK KÖRLÜĞÜ, kırmızı renk körlüğü. En çok rastlanan kırmızı ve yeşil körlüğüdür. Böyleleri bu renkleri bilmezler; şu kadar ki hastalık doğuştan geldiğinden çocuklukta alışarak aydınlık derecelerine göre renkleri ayırdeder görünürler ve hastalıkları saklı kalır. Bundan dolayı denizcilik, havacılık, şimendifercilik, ressamlık, boyacılık, halıcılık, terzilik, doktorluk, mühendislik v. b. birçok meslek ve zanaatlara ayrılacak gençlerin önce bu bakımdan muayeneden geçmeleri gerektir.

Hemen hemen yalnız erkeklerde % 4 oranında bulunan ve soydan ğeçme (kalıtımsal = irsî) bir körlüktür. Baba, kızlarından doğan erkek torunlarına bu körlüğü verir. Oğullara doğrudan doğruya geçmesi bazı tesadüflere bağlıdır. Mavi ve sarı renk körlüğü pek az görüldüğü gibi, bazı renk ayırtma güçlükleri ile hastalıklardan, içki ve tütün alışkanlıklarından ileri gelme renk görme bozuklukları da ayrı incelemelerle anlaşılabilir.

İngiliz fizikçilerinden Dalton, kırmızı renk körlüğünü ilkin kendisinde bulduğu için renk körlükleri onun adiyle anılır.

DALTON - IN - FURNESS [*dǫltın in fırnis*], kuzeybatı İngilterede, Lancashire'da Barrow - in - Furness'in kuzeydoğusunda, Liverpool'un 83 km kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 10 394 (1951) tür. Demir madeni ocakları vardır.

DALUEGE [*dalüge*], **Kurt** (1897 - 1946), Alman yüksek mühendisi. Kreuzburg'da doğmuş, Praga'da asılmıştır. İlkin nasyonal sosyalizmin hücum kıtalarında (SA), sonra SS kıtaları yöneticiliğinde bulunmuş, 1933 te Prusya polisinin komutasını üzerine almıştır. 1934 te Alman Reich'ı iç işleri bakanlığında görev alark, 1936 da Himmler'in emrinde polis örgütleri şefliğine atanmıştır. Heydrich'e yapılan suikasttan sonra 1942 - 1943 te Bohemya ve Moravya Protektorasında Hitler'in vekilliğini yapmış olup, Lidice köyünün yakılıp yıkılmasından suçlu bulunmakta idi.

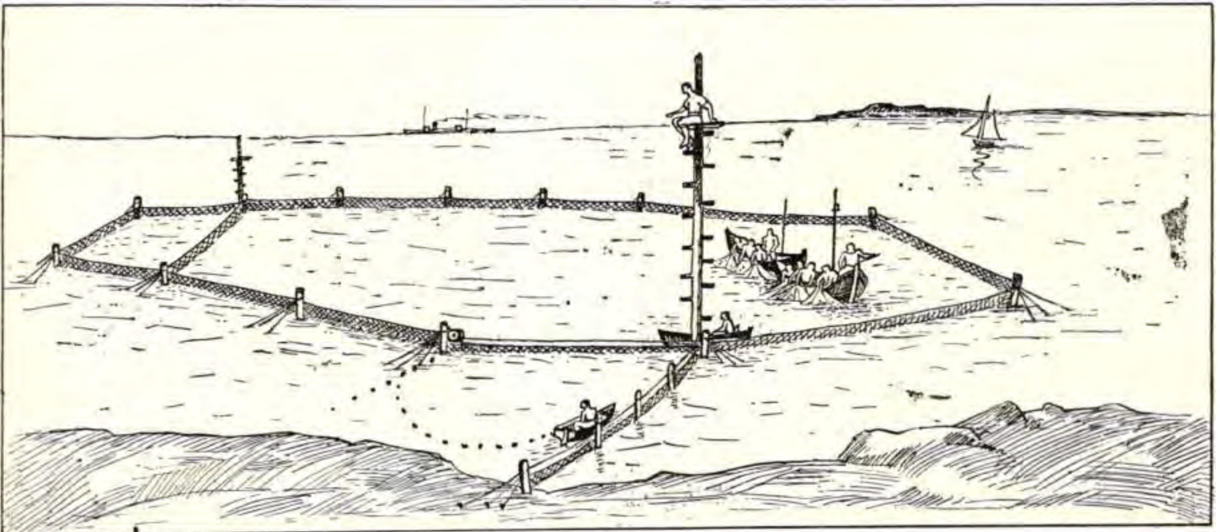
DALWIGK [*dalvik*], **Reinhard** (1802 - 1880), Alman politika adamı. Darmstadt'ta doğmuş, orada ölmüştür. 1850 den başlıyarak Hessen - Darmstadt'ta bakanlık etmiş, iç politikada gerici ve Almanya sorusunda Prusya düşmanı olarak tanınmıştır. 1866 harbinde Avusturyalıları tutmuştur. Bununla birlikte, 1870 de Hessen'ıı Almanya imparatorluğuna katılması ile ilgili sözleşmeyi imza etmiştir; 1871 de politika hayatından çekilmiştir.

DALY [*dęyli*], kuzey Avustralyada kıyı boyunca uzanıp Timor denizinde Anson koyuna dökülen bir ırmak. Uzunluğu 760 km dir. 110 km lik kesimi gemi işletilmeye elverişlidir.

DALY [*dali*], **César Denis** (1811 - 1894), Fransız mimar ve yazarı. Verdun (Meuse) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Albi katedralini onarmıştır. 1840 ta kurmuş olduğu «Revue de l'Architecture et des Travaux Publics» adlı dergide yayınladığı mimarlığa ait belgelerle arkeolog olarak tanınmıştır. Eserleri: *Motifs historiques d'architecture et de sculpture d'ornement* (Süs mîmarisi ve heykelciliği tarihi motifleri) [1864 - 1869]; *Architecture funéraire* (Kabir mimarisi) [1873]; *Choix de tombeaux modernes* (Çağdaş seçme mezarlar) [1879]; *Motifs divers de serrurerie* (Çilingirliğe ait türlü motifler) [1882].

DALYAN, eskiden beri bilinen ve balıkçılıkta önemli yeri olan bir avlama örgütü. D. denizin kıyıya birkaç yüz kulaç yakın sularında, göl ve ırmak ağızlarında kurulur. Birçok ağ, direk, halat ve gemi demirlerinden meydana gelir. Kazıklar denize dikdörtgen biçimini meydana getirecek gibi çakılır, direkler arasına ucları kurşunlu ağlar sarkıtılır. Dar kenardan balıkların girmesi için yine ağlardan bir giriş kapağı vardır. Burası makara ile toplanıp açılır, balıklar içeri girince makara bırakılarak çıkışa engel olunur. *D. ağzı* denilen bu giriş yerinde, direkler üzerinde *vigla* denilen bekleme yerleri bulunur. Burada gece gündüz beklenir, balıklar girince kapak indirilir. İçeri giren balıkları mavnalarla kovalıyarak kepçe ve ağ atarak toplarlar.

Her yerde D. kurulamaz; suların akışından ve dalga saldırısından bir dereceye kadar korunan yerlerde kurulmazsa balık tutulamaz.

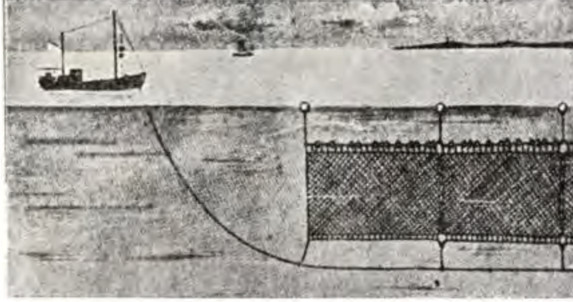

D A L Y A N (Büyük şıra)

D. lar genel olarak üçe ayrılır: 1. Asıl D. lar; pek çok çeşit ağ ve direklerden meydana gelir, altı baştan başa ağ ile örtülüdür. Bunlara *ağlı D.* denilir. Yurdumuzda daha çok bu D. lar kurulur. Bu D. lar Karadeniz Boğazı ile Marmaranın kıyı sularında kurulur. 2. Çoğu zaman göl ve ırmakların ağızlarına kurulan, ince kazık çubuk ve kamışlardan meydana getirilen D. lar (Çubuklu D.). Bunlara bazı yerlerde *kotra* da denilir. Çubuklu D. ların çoğunda ağ yoktur. 3. Direksiz D. lar: Orkinos ve torik balıklarının avlanması için kurulur; daha çok Akdenizin yabancı ülkelerindeki sularında kullanılan bir D. dır.

Asıl D. lar ikiye ayrılır: 1. Yaz D. ı, 2. kış D. ı. Yaz D. ları her yıl nisan başında kurulup ağustosun 15 ine kadar kalır, sonra sökülerek direk, ağ ve öteki araçlar denizden kaldırılır. Kış D. ları ağustos ortalarında kurulup şubat sonuna kadar sürer.

D. ların ağızları her mevsimde balıkların gelecekleri yere göre değişir. D. ağları pamuk ipliğinden dokunmuş olup çam kabuğu ile boyanır. Boyama, hem ağları çabuk çürümekten korur, hem de ağlara balıkların gözlerine çarpmıyacak bir renk verir. Boyamak için bir kazan içinde çam

DALYAN (Su altındaki görünüşü)

kabukları su ile iki gün kaynatıldıktan sonra indirilir, ılıklaşınca, ağlar içine atılır. Bazı meraklı D. sahipleri ayda bir kere ağlarının boyasını yeniler.

D. lar kuruluş biçimlerine göre de ad alırlar: *Şira D.* ı 13 seren direğinden yapılmış kazıklardan ve 5 çeşit ağdan meydana gelir. Bu D. ın *büyük şira D.* ı ve *yarım şira D.* ı olmak üzere iki çeşidi vardır. Büyük şira D. ı Boğaziçinde ve Marmarada kurulur. *Kurt ağzı D.*: Bir biçimde, fakat biraz ayrıntılı iki D. nın bir yerde kurulmasından oluşmuştur. Bu D. büyüklüğüne göre 25 - 30 kazıktan, daha doğrusu serenden meydana gelir; *Çekme D.*: Germeleriyle ayrılan yer oldukça geniş ise de dipte ağ ile kaplı bulunan kısım 30 kulaç uzunluk ve 24 kulaç genişlikte, bazı kere de 24'er genişlik ve uzunlukta, sınırlı bir yer olup birkaç direk ve birçok kazıklardan meydana gelir; *Çit D.* ı ya da *kotra D.*: Çoğu kıyıya yakın bulunan göllerin denize akan bölümünde ve bazı göllerin ayaklarında ağaç kazık ve çubuklarla yapılmış değişik ve çeşitli bölümleri olan bir D. dır; *Direksiz D.*: 190 m uzunluk, 50 m genişliği olup direk kullanılmaz. Bu D. yabancı memleket sularına göredir, kıyı balıkçılığına zarar verdiği için birçok yerlerde yasak edilmiştir; *Kırma kepasti D. ı*: Küçük boyutta bir D. olup kurt ağzı D. ı gibi iki D. nın bir yerde kurulmasından meydana gelir.

Yurdumuzda en verimli D. lar şunlardır: Karataş (Seyhan), Köyceğiz (Muğla), Sakız Burnu, Serçin, Karina (Söke - Aydın), Güllük (Muğla), Homası (İzmir), Büyük Çekmece (İstanbul). Bunlardan Sökedeki Sakız Burnu D. ı ile İstanbulun Büyük Çekmece D. ı özel kişiler tarafından işletilir.

D. larımızın yıllık verimi 150 - 400 000 kg arasında değişmektedir. D. larımızda en çok levrek, çipura ve kefal avlanır. D. larımızın çoğu Marmara denizi ile Boğaziçinde kurulmuştur.

Devlete bağlı D. lar için Maliye Bakanlığına bağlı Millî Emlâk Müdürlüğü, Bayındırlık Bakanlığı aracılığı ile projelerini yaptırır. Bunlar eskiden 3 yıllığına kiraya verilirken bugün 10 yıllığına verilmektedir. Böylece yalnız fennî ve sağlık kuruluşların katılmasiyle değil, aynı zamanda balık tutulması ve korunmasını sağlamak bakımından önemli bir başarı elde edilmiştir. Bunun sonucu olarak göller ve D. lar bölgesinden yılda 900 - 1 000 ton balık Suriye ve Filistine satılmaktadır.

DALYAN GÖLÜ, yurdumuzun muhtelif yerlerinde bulunan birkaç göl. 1. Trakyada Meriç ırmağının ağzı yanında, Edirne ilinin Enez (b. bk.) ilcesinde bir kıyı gölü. Boyu aş. yu. 4, eni 2 km dir. Sınıra pek yakındır. Denizle göl arasında kum yığıntı yerleri vardır. Suyu tuzludur. Gölde balıkçılık yapılır.

Bu çevrede daha birçok kıyı ve ırmak boyu gölleri vardır: Sığırcı, Pamuklu, Gala, Karagöl, Bücürmene gibi. Bunların çevreleri yazın geniş ölçüde kurur ya da göl suları iyice çekilir.

2. Antalyanın Finike ilcesinin güneybatısında, Demre Ovası ve Demre Çayı ağzının doğusunda bir kıyı gölü. Bu göl, Demre çayının sürükleyip getirdiği ve denize döktüğü alûvyonların eski bir küçük körfezi çevirerek kapatmasından doğmuştur. Eni ve boyu aş. yu. 2 km dir. Göl derindir. Burada kum ve çakıl yığınları çayın ağzından çok ileri gidememiş olduğundan, denizle gölün bağlantısı kesilmemiştir. Gölün kuzey kıyıları tepelik ve dağlıktır (Gülmez Dağı 1 500 m). Gölün kuzey yanındaki dibinden kaynaklar çıkar. Ancak denizle bağlantısı olduğundan suyu tuzlucadır.

Dalyan Boğazından göle çok balık girer. Bu sebeple, gölde kefal, karakulak, mendik gibi balıklar tutulur, Antalyaya gönderilir. Boğazdan göle küçük deniz taşıtları işler.

3. Marmara denizinin güney kıyısında, Gemlik ve Bandırma körfezleri arasında Kocaçay (b. bk.) ın ağzındaki göllerden biri. Bu göl geniş (3 km boyunda, 1 km eninde) ve derindir. Deniz yanından önünü kum sırtları kapamıştır. Denizle bağlantısı azdır. Kışın deniz yüzünün çok haraketli zamanlarında sular, Kocaçayın ağzından göle doğru sokulur, bu sırada gölün alanı genişler. Yazın deniz durgunlaşınca ve Kocaçayın suları çekilince, suları Kocaçay yoliyle denize indiği için, ayrıca buharlaşma yüzünden göl küçülür. Gölün suları az tuzludur. Deniz balıkları çayın ağzından göle doğru girdiklerinden balığı çoktur. Burada dalyanlar kurulmuş olup balıkçılık yapılır. Motor ve kayıklar çay ağzı yoliyle göle işler. Gölün kıyıları sazlıktır. Göl çevresinde yer yer çayırlar da bulunduğu için, kışları ılık geçen bu çevreye Yörükler iner, koyun ve sığırlarını yayarlar. Daha uzak çevresinde ise mısır ve buğday ekilir.

DALYELL ya da DALZELL [*dælyıl, dīęl*], **Thomas** (aş. yu. 1599 - 1685), İskoçyalı general. Binns (Linlithgowshire) de doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Cromwell'e karşı savaştıktan sonra çarın hizmetinde çalışmak için Rusyaya gitmiştir (aş. yu. 1655). II. Charles kendisini geri çağırmış (1665) ve İskoçyadaki kuvvetlerin başkomutanlığına atamıştır. Covenant antlaşmasından yana onların ayaklanmasını bastırırken çok sert davranmıştır.

DALZIEL [*dælziil* ya da *dælyil* ya da *diel*], **Davison Alexander** (1854 - 1928), İngiliz gazete sahibi ve sanayicisi. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Amerikada gazetecilik öğrendikten sonra 1893 te Londraya dönmüş ve Dalziel Haber Ajansını kurmuştur. 1910 da Londra gazetelerinden «Standard» ve «Evening Standard» ın hisselerini satın almıştır. Bu hisseleri 1916 da satmış ve Uluslararası Yataklı Vagonlar Ortaklığında Pullman'da ve buna benzer işlerde çalışmıştır. 1910 - 1927 yıllarında Muhafazakâr Partinin Brixton milletvekilliğinde bulunmuştur. 1919 da baronnetliğe ve 1921 de Dalziel of Wooler baronluğuna yükselmiştir.

dam, dekametrenin kısaltması.

DAM, Annam ve Kamboç'ta kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Herbiri 2 li'lik 1 D. = 888, 7583 m; 5 D. = 1 league.

DAM, içinde oturulan ya da öteberi saklanan yapıların üst örtüsü. D. lar kiremit, kayağan taşı kurşun gibi su geçirmiyecek nesnelerle örtülür ve kar, yağmur suları saçaklara konulan oluklarla dışarı atılır. Eskiden çatısız yapılarda örtü direklerinin üstü su geçirmez toprakla örtülürdü. Şimdi köylerde toprak D. lar hâlâ vardır. Gümüşane ve Zigana gibi yerlerde çatı dik olarak yapılır ve üzeri *hartuma* denilen ince tahta ile kaplanır. D., özellikle köylerde, ev, sığınılacak yer, barınak, ahır anlamı da taşır. Ayrıca, halk arasında cezaevi ve zindana da D. denilir (D. a atmak).

Dam kapağı: D. a çıkmağa yarayan kapak. D. ın yatayına uygun, üst kıyısından menteşelerle tutturulan, istenildiğinde açılıp kapanan tek kanat penceredir. Bunların içeriye ışık vermesi için camlı olanlarına *D. penceresi* denir.

Dam kenarı kıvırmacı: D. ların kıyısına yapılan tahta ya da çinkodan yuvarlak çubuk.

Dam korkuluğu: D. ların çevresine kiremitleri ve D. a çıkanları düşmekten korumak için yapılan az yükseklikte duvar. Anadolunun bazı yerlerinde *çelen* denir.

Dam nefesliği: Çatıların içine ışık ve hava girmesi için D. lara açılan küçük hava deliği. Bunların köpek kulubesi biçiminde olanları da vardır.

Dam sivrisi: Çatıların yüksek uçlarına konan sivri ve ince ibre. Buna D. oku da denir.

Dam örtüsü; Su geçirmemesi için D. ların üstüne konulan kiremit, çinko, kayagan taşı v. b. nesnelerin yerleşmesi için yapılan kaplama örtüler. Bunlara *kiremit altı örtüsü* de denir.

Dam silmesi: D. ların kenarındaki kaba silme.

Dam turası (tura, devir ve yuvarlak anlamında): yapıların en üst bölümündeki korniş kısmını süsleyen yuvarlak silme.

Dam toparlağı: D. ların omurgaları uclarına süs olarak konulan toparak. Buna D. toprağı da denir.

Dam yelesi (mahya süsü de denir): D. ların omurgalarına süs olarak, yele gibi yapılan süsleme

DAM [*dam*], **Carl Peter** (doğ. 1895), Danimarkalı biyokimyacı. Kopenhag'da doğmuştur. Kopenhag Üniversitesinde, 1920 den 1941 yılına kadar kimya ve biyokimya okutmanlığı, doçentliği ve profesörlüğü yapmıştır. Daha sonraları Birinci Dünya Harbi devam ederken Amerikaya sığınarak, Amerika Birleşik Devletlerinde ve Kanadada dersler vermiş, Rochester Üniversitesinde bilimsel araştırmalarda bulunmuş ve 1945 te Rockefeller Tıbbî Araştırmalar Enstitüsü üyesi olmuştur. Çalışmalarını geniş ölçüde beslenme ve vitaminler alanında toplamış ve K vitaminini bulmasiyle, 1943 te Edward A. Doisy ile ortaklaşa Nobel fizyoloji ve tıb armağanını kazanmıştır.

C. P. DAM

DAM KORUĞU ya da **KAYA KORUĞU** (*Sedum*), Dam koruğugiller (Crassulaceae) e bağlı, oldukça zengin bir tür koleksiyonuna sahip, yaprakları etli ve sulu, genel olarak dış şartlara dayanıklı, sürekli yaşıyan bir bitki. D. K. bitkisi tüysüz, guddeli, etli, dikine ya da yatık büyüyün, bazı kere çim benzeri; yaprak biçimi çok değişik, karşılıklı, almaşık ya da helezoni, kenarları düz ya da testere dişli; çiçekleri ak, sarı, kırmızı, çok az mavi renkte tek olarak ya da salkım şeklinde, bir evcikli ya da kısır; çanak yaprağı 4 - 5 tane yuvarlak ucla sona erer, taç yaprakları 4 - 5 tane çok az olarak 6 - 7 ve serbesttir. D. K. bitkisinin ılık bölgelere ve kuzey yarım küresinin en soğuk bölgelerine yayılmış aş. yu. 280 kadar türü vardır. Yetiştirilmesi oldukça kolay olan bu bitki, genel olarak kumlu toprakları sever, nemden hoşlanmaz. Toprak şartları bakımından fakir ve kayalık yerler için çok elverişlidir. Kaya bahçeleri için ve taban örtüsü olarak çok kullanılır.

En önemli türleri şunlardır: kücük, atraktif yapraklı ve parlak sarı çiçekli acı D. K. (*S. acre*), gri yapraklı *S. anglicum*, yuvarlak yapraklı ve eylül ayında pembemsi çi-

DAM KORUĞU

çekleriyle göze çarpan *S. sieboldi*, hemen hemen en güzel türlerinden gösterişli D. K. (*S. spectabile*) ayrıca *S. stoloniferum* ve üç yapraklı D. K. (*S. triphyllum*).

DAM KORUĞUGİLLER (*Crassulaceae*), yıllık, çok yıllık ot ve otsu bitkiler ile küçük ağaççıkları kapsıyan bir familya. Çoğunlukla, bu familya bitkilerinin gövde ve yaprakları etlidir. Yapraklar normal ya da karşılıklı dizilişli ve çoğunlukla tam kenarlıdır. Çiçekleri erselik, aktinomorf ve genel olarak 5 bölümden meydana gelir. Familyada 10 cins ve aş. yu. 500 kadar tür vardır. Türlerinin çoğunluğu, bu arada *Crassula*, *Sedum* ve *Sempervivum* cinslerinin türleri kuzey yarım kürenin ılık bölgelerine yayılmıştır. Bundan başka, bu familya türlerinin büyük bir kısmının yayılma alanı Afrika olup özellikle *Crassula*, *Rochea* ve *Cotyledon* cinsleri türlerine rastlanır. Birkaç türü de Avusturalya ve Güney Amerikada yetişir. D. K. familyası bitkilerinin etli olan gövde ve yaprak hücrelerinin özsuyunda elma asidi, şarap asidi ve tanen bulunur. Familya bitkilerinin çoğunluğunun kurakçıl bir yapısı vardır. Kurak ve özel olarak kayalık yerleri sever. Birçok türler süs bitkisi olarak özellikle *Crassula*, *Sedum* ve *Sempervivum* türlerinin rozet yaprakları çiçek tarhlarında mozaik olarak yetiştirilir.

Yurdumuzda yetişen önemli cinsler *Sedum* (Dam koruğu), *Crassula*, *Sempervivum*, *Cotyledon* v. b. dir. *Crassula* türleri mimikriye güzel bir örnek gösterilebilir.

DAMA, DAMARA, DAMRA, TALDAMA, BERGDAMARA, güneybatı Afrikanın kuzey bölümünde yerleşmiş, Ḫoin dilini konuşan güney Afrikalılara verilen ad. Nüfusları aş. yu. 25 000 dir. Yapıları bakımından tam zencidirler, fakat Ḫoin topluluğuna giren ve bir Hotentot dili olan Nama'ca konuşurlar. D. uşaklarına Nama Hotentot'lar arasında, D. çobanlarına Herero'lar arasında ve D. avcılarına da Bushmen'lar arasında rastlanır. Bunlardan bir grup, Bergdamara (Alm. = dağ D. ları) lar Nama ve Herero'dan tepelere çekilmiş, orada göçebe avcılık ve soygunculukla geçinirler, kültürleri de Buşmanlarınkine benzer. Başka bir grup (Taldamara'lar Alm. = vâdi D. ları) ise vâdilerde yerleşmiş olup az sayıda büyük baş hayvanı ve keçi yetiştirerek geçinirler. Herero'larda olduğu gibi, her köyün kutsal ateşi vardır.

DAMA, çeşitli renklerde yün ve ipekten yapılan, tafta gibi donuk bir taban üzerinde bol desenleri bulunan bir kumaş. D. kumaşları gibi işlenmiş biçimleri bulunan çamaşır.

İpekli D. nın atkısı da çözgüsü de aynı renkte ipliktendir; ama bunların çeşitli örgüsü kumaşın desenini meydana getirir.

Yünlü D. nın atkısı da çözgüsü de tabiî yündendir. Bu kumaşı düz ham iplikten dokurlar, boyama işini de kumaşı dokuduktan sonra yaparlar. Yün D. nın deseni çoğu zaman büyük ölçüde şekillerden meydana gelir. İpekli ve yünlü D. lar özellikle koltukçulukta ve döşemecilikte kullanılır.

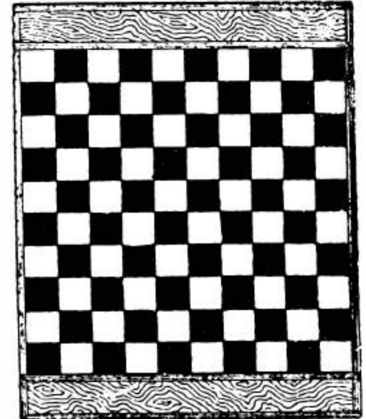

D A M A (kumaş)

DAMA, doğu ülkelerinden gelme bir oyun. Haçlı Seferleri sırasında Fransaya getirilmiş ve XIII. yüzyıldan sonra da *masa oyunu* adı altında büsbütün yayılmıştır. Ak ve kara yüz kareye bölünmüş bir tahtanın üstünde D. taşı denilen pullarla iki kişi arasında oynanır. Her oyuncunun yirmi taşı vardır; oyuncunun birinin taşları ak ötekinin karadır. Bu taşları kara karelere yerleştirmek gelenek halini almıştır. Taşlar yerine konduktan sonra iki oyuncu arasında iki sıra boş kare kalır. Oyun, karşı tarafın sıra ile bütün taşlarını elinden almak ustalığına dayanır. Sıra ile her oyunun bir taşını, daima ilerletmek, yalnız karşı tarafın taşını almak gerektiği zaman gerilemek şartiyle çapraz olarak sağa ve sola yürütebilir. Karşı tarafın taşını alabilmek için de, o taşın arkasında boş bir kare bulunması şarttır. Eğer karşı tarafın bu biçimde sıralanmış taşı bir değil de bir çoksa, o zaman aynı taşla, karşı tarafın bu biçimde sıralanmış bütün taşlarını almak mümkündür. Alıcı duruma geçenin, taşı ileri geri, sağa sola yürütmesi mümkündür, yeter ki bu yürüyüş çapraz olsun. Oyuncunun karşıdakinden böylece aldığı taşları oyun tahtasının üstünden kaldırır. Taşlarından bir tanesini karşı tarafın birinci kare sırasına kadar yürüten oyuncu ve adına D. dediği bu taşı istediği yönde kullanabilir. Artık bu taş için kare kare yürümek söz konusu değildir; birçok kare birden atlıyabilir.

Karşı t a r a f ı n bütün taşlarını alan ya da onu oynıyamıyacak biçimde sıkışık duruma düşüren oyuncu kazanmış sayılır.

Bugün Fransada ve Avrupada bu şekilde oynanan oyun 1750 yılına k a d a r satranç tahtası gibi 64 karesi b u l u n a n bir tahta üzerinde oynanırdı.

D A M A T A H T A S I (100 Kareli)

DAMA D A M A (Z o o); bk. ALAGEYİK.

DAMAD FERİT PAŞA: bk. FERİT PAŞA, DAMAD.

DAMAD PAŞA, Osmanlı İmparatorluğunda padişah kızları, kız kardeşleri ya da kardeşlerinin kızları ile evlenerek Osmanlı hanedanı ile akrabalık kuran kişilere verilen ad.

İmparatorluğun kuruluş yıllarında *güveyi* sanı alan D. P. lar XVI. yüzyıldan başlıyarak bu kelimenin Farsça karşılığı olan *Damat* sanı ile anılıp *damad - ı Hazreti şehriyarî* tamlaması ile anılır oldular.

Damatlığa seçilecek kişinin yaşı başı, mevkii, sanı, soyluluğu gibi bir şey aranmaz. Damatlık için sadece bu duruma yükseltilecek kişinin geleceği ya da o andaki mevkii daha çok rol oynardı.

Devletin kuruluşunda Osmanlı prenseslerinin Anadolu Selçuklu aristokrasisinden bir bey ile evlendirilmesi üzerinde dikkatle durulduğu halde, daha sonra Osmanlıların kendilerine bağlı beylere kızlarını vermeleri geleneği kuvvetle yerleşmisti. Osmanlı hanedanına damat olanlar arasında ilk sırayı alanlardan I. Muratın kızı Nefise Hatunla 1381 de evlenen Karamanoğlu Alâeddin Bey anılacağı gibi, daha sonra Çelebi Mehmet'in kızları da Candaroğullarından İbrahim ve Kasım beylerle Karamanoğullarından İbrahim, Ali ve İsâ Beylere verilmiştir. Türk aristokratlarından sonuncu damatlardan biri de Fatihin kızını alan Uzun Hasan Beyin oğlu Uğurlu Mehmet Mirzadır. Bunun yanında, Osmanlı devletine bağlı sancak beylerinin seçilerek bunları damat edinmek suretiyle aileye daha sıkıca bağlamak politikası güdülmüş ve bunun bir sonucu olarak damatlık gelişmiştir. Bunların ilkleri arasında Çelebi Mehmede damat olan Çandarlızade Mahmut Bey ile II. Bayezit'in torunu bulunan Bosna beyi Hüsrev Bey anılabilir.

XVI. yüzyıldan başlıyarak damatların Osmanlı memurları arasından seçilmesi artık bir usul haline gelmişti. Osmanlı ailesi geniş bir aile olmak bakımından bu aileye damat olan kisilerin sayısı pek çoktur. Meselâ III, Murat öldüğü zaman kendisinin evlendirdiği iki kızından başka, daha 26 sultan kalmıştı ki bu yüzden damatlık için bir kısım d van çavuşları bile seçilmişti. Bununla birlikte D. P. lar arasında Türk tarihinin ya da Türk kültür tarihinin pek değerli kişileri de bulunmaktadır. Bunlar arasında devlet adamı olarak Damat Makbul İbrahim Paşa, Sokollu Mehmet Paşa, Damat Kanijeli İbrahim Paşa, Damat Silâhtar Ali Paşa, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, Damat Mahmut Celâlettin Paşa, Damat Ahmet Fethi Paşa gibi musiki sanatçıları, Damat Şerif Paşa gibi bilim adamları anılırlar.

Memurlardan ya da büyüklerden birinin damatlığa seçilmesi kendi isteği ya da evlenecek sultan hanımın beğenmesi ile ilgili bulunmazdı. Damat olacak kişiler padişaha türlü vesileler ya da tavsiyelerle tanıtılır, padişah da bunlardan uygun gördüğünü damatlığa seçerdi. Damatlığa bir kimse aday olduktan sonra kendisine durum bildirilir, o da ona göre hazırlığa girişirdi. Sultan hanımların kocaları üzerindeki erkleri kesin olur, D. P. lar bu kadınların kaprislerine göre hareket etmek zorunda kalırlardı. Bu baskı bazı kere pek çekilmez bir hal alsa da, D. P. ların buna boyun eğmeleri Osmanlı hanedanına saygı gereği idi. İçlerinden yalnız biri, Lütfi Paşa, Kanunî Sultan Süleymanın kızı Şah Sultanın baskısına dayanamıyarak ona hakaret etmiş ve bunun üzerine kocasından boşanmasına müsaade edilmiş, fakat Lütfi Paşa'nın da padişah katındaki itibarı sönmüştü. Buna karşılık, D. P. larla sultanlar arasında bazı kere büyük bir sevgi de bulunurdu. Melek Ahmet Paşa ile IV. Muratın kızı Kaya Sultanın aşkları Osmanlı tarihinde ayrı bir konu olmuştur. Fakat genel olarak D. P. larla sultanlar arasında bazı kere resmî, çok kere de samimî bir bağ kurulurdu.

Padişahlar bazı kere de sevdikleri ya da takdir ettikleri vezirlerine, henüz bir iki yaşındaki kızlarını nişanlarlar, hattâ nikâhlarlar, ancak zamanları gelinceye kadar düğünü geri bırakırlardı. Bu durumda, bazı kere sultan hanımların daha küçük bir çocuk iken kocalarının öldürülmeleri üzerine dul kaldıkları görülmüştür. Bazıları da bu şekilde birkaç nişanlı değiştirerek evlenme çağına varırlardı.

Damatlığın, Osmanlı devlet memurlarının çoğu için mânevî olduğu kadar maddî yükümü ağır olurdu. Gelin hanım için derece derece değişen düğün masrafları D. P. tarafından karşılanırdı. D. P. önce eski hayatını, varsa karısı ve cariyelerini bıraktıktan sonra sultan hanım için bir konak hazırlar, 100 - 300 bin altın arasında değişen mihr - i muaccel ve müecceli (b. bk.) kabul ederdi. Bundan sonra şeyhülislâm tarafından Topkapı Sarayında ya da Paşa Kapısında sultan adına vekillik eden Darüssaade ağası ve kendi sağdıcı bulunan sadrazam ya da bir paşanın huzurunda nikâhları kıyılırdı. Nikâhtan sonra damada önceleri hıl'at, son yüzyıllarda ise samur damatlık kürkü giydirilirdi. Bunun üzerine D. P. hazır bulunanlara ayrı ayrı hıl'atler ve kürkler giydirdikten sonra yüz görümlüğü olarak hediyelerini sunar, ayrıca sultanın durumuna göre bir düğün kurmak zorunu ile karşılaşırdı.

Damatlığa seçilen kişi taşra hizmetlerinde çalışıyorsa, düğün için İstanbula getirtilir, fakat evlenme töreninden sonra karısının D. P. nın bulunduğu yere gitmesine izin verilmezdi. Ancak IV. Mehmet'in kızı Hatice Sultan, sadrazamlıktan uzaklaştırılarak İzmitte ikamete memur edilen Damat Hasan Paşa'nın yanında oturma hakkını alabilmişti. Fakat 1704 te kocası Mısır valiliğine gönderilince Hatice Sultan da İstanbula dönmüştü. Yalnız D. P. ların kızları olan hanım sultanların kocalarının yanında bulunmasına izin verilmişti. Damatlık bazı kere bir kişinin bir anda parlamasına ve yükselerek devletin birinci sınıf adamları arasına karışmasına yol açardı. Damatların, memuriyetleri ile ilgili maaş ve gelirlerinden başka, sultanların paşmaklıkları ile kendilerinin de ayrıca günde 1 000 - 1 500 akça arasında değişen damatlık gelirleri vardı. Buna karşılık, masrafları da pek kabarıktı. Damatların, İstanbulda bulunarak devlet işlerine ikinci plânda karışmalarını önlemek için Fatih tarafından konan usuller Kanunî devrine kadar uygulanabilmiştir. Bazı kere damatlar padişahın ablası ile evlenmiş bulunuyorlarsa, o zaman damat sanından çok *enişte* olarak ad alırlardı. Meselâ III. Ahmet devri damatlarından Enişte Hasan Paşa gibi. Damatlar çok kere memur ve askerlerden seçilir, ilmiyye sınıfından pek damat edinilmezdi. Yalnız başlangıçta Yıldırım Bayezit kızını Emîr Sultana vermişti.

DAMAGĒTOS (M. Ö. VII. yüzyıl), Rodos adasında Ialysos kıralı. Messenia'lı kahraman Aristomenes'in kıziyle evlenmiştir. Oğlu Diagoras, Olimpiyat oyunlarında zaferleriyle ün salmıştır. Bir oğlu da ünlü pankras güreşçisiydi.

DAMAGĒTOS, Yunan şairi. M. Ö. III. yüzyılda yaşamıştır. Yunan *Anthologia* sında 12 kadar hicviyesi vardır.

DAMAK, ağız boşluğunun tavanına verilen ad. İki bölümü vardır: sert D. (palatum durum), yumuşak D. (palatum molle). Üstü mukoza denilen bir örtü ile örtülüdür. Sert D., maksillar kemik denilen üst çene kemiğinin bir çıkıntısı ile D. kemiğinden yapılmıştır. Yumuşak D. ta kemik yoktur; D. ın boğaza doğru uzanan bölümüdür. İçin-

de birçok küçük kaslar ve arkada, aşağıya doğru uzanan bir çıkıntısı vardır. *Bu, küçük dil* (uvula) adını alır. Yumuşak D. ın arka yüzü yutağa, ön yüzü ağız boşluğuna bakar. Küçük dilin iki yanındaki çukurlarda bademcikler bulunur.

D. ın yutkunmada, konuşmada ve solunumda önemli görevleri vardır.

DAMAK SESLERİ (Fonetik), boğumlanma noktaları ağız boşluğunun ön bölümündeki sert damak yakınlarında yer alan sesli ve sessiz harflere verilen ad. Batı dillerinde palatal (Lât. *palatum*, damak) adiyle anılan bu sesler, yumuşak damak yakınında boğumlanan veler (Lât. *velum* = yumuşak damak) seslere oranla daha önde boğumlanır. Meselâ, *k*, *g* yerine göre hem yumuşak damak bu sert damak sesi olabilirler: *gaga*'da ve *katı*'da *g* ve *k* art damak, *rüzgâr* ve *kâğıt*'ta ise ön damak sesleridir.

DAMAKSILLAR KANUNU (Alm. Palatalgesetz, Danca: Palatallov), 1877 de Danimarkalı dilci Vilhelm Thomsen tarafından bilim dünyasına bildirilen Hint ve İran dilleriyle ilgili bir fonetik kanun (loi phonétique). Özellikle Sanskritçede niçin *e* bulunmadığını, *ç c* (Sanskritçe çevriyazı ile *c* ve *j*) seslerinin de bu dilde nasıl türediğini açıklıyan bu ses kuralına göre, türlü Hind - Avrupa kollarında *o* ve *a* ile temsil edilen Hind - Avrupa ana dilindeki **o* sesinin Ârî (Hint ve İran) dillerdeki karşılığı, boğaz seslerinden sonra *a* olur; fakat Ârî dillerdeki bu *a* sesi Hind - Avrupa ana dilindeki **e* yi temsil ediyorsa, bu çeşit *a*'nın önünde boğaz sesi (*k*, *g*, *gh*, *kh*, gibi guttural) değil, damak sesi (*ç*, *c* gibi palatal) bulunur, yani boğaz sesi damak sesine çevrilir. Meselâ, 1. «kim» anlamına Ana Hind-Avrupa **quo-*, Yun. *koteros/poteros* (ikisinden hangisi), Lâtin *quod* (ki bu), Eski İrce *cá - ch* (kimse), Got. *kwas* (kim?). Anglo - Sakson *hwæt*. İng. *what*, Eski Yüksek Alm. *hwaz*, Yeni Alm. *was*, Litvan. *kàs*, Eski İslâv. *kŭ - to* (kim), Sanskritçede ve Avesta dilinde de yine *k-* ile *katará* ve *katāra* (kim?). 2. «ve» anlamına Ana Hind - Avrupa **que-*, Phryg'ce *ke*, Yun. *te*, Lât. *-que*, Lepont-*pe*, Eski İrce *na - ch*, Eski İslâv. *če* (fakat), fakat *k* yerine *ç* sesi ile Sanskritçede *ca* (*ça* ok.), Avesta dilinde de *ča* (*ça* ok.). 3. «kadın» anlamına Ana Hind - Avrupa **guena* Yun. *gynē*, Got. *qinō*, Eski İslâv. *žena*, fakat *g* yerine *c* ile Sanskritçe *jáni-* (*cáni-* ok.), Avesta dilinde de *jeni* (*ceni* ok.).

İtalyan dilcisi G. Ascoli 1870 te *Corsi di glottologia* adlı eserinde Ârî dillerdeki *ś* (= damaksal *s*), *c* (= bizdeki *ç*) ve *j* (= bizdeki *c*) seslerinin *k*'den türediğini tanıtladığı halde Hind - Avrupa ana dilindeki **e* sesinin gerilek etkisi üzerinde durmamış ve böylece o dildeki ses sistemini yanlış göstermişti. Bunu düzelten V. Thomsen D. K. üzerinde 1874 - 1875 yıllarında çalıştığı, 1877 de de açıkladığı halde onu ancak 1920 de çıkan *Samlede Afhandlinger* (Bütün eserleri) adlı toplamasında yayımlıyabildi (cilt 2, Kopenhag, s. 305 - 327). Almanca olarak yazılan bu bildirinin başlığı şudur: *Der arische a - Laut und die Palatale* (Ârî dillerdeki *a* sesi ve damaksıllar). Bu kanunu V. Thomsen'dan sonra F. de Saussure (1878), K. Verner, E. Tegnér, H. Collitz ve J. Schmidt de ortaya çıkararak Thomsen'i doğrulamışlardır. Bunlardan en etraflısı Johannes Schmidt'in eseridir: *Zwei arische a - Laute und die Palatalen* (Ârî dillerindeki iki *a* sesi ve damaksıllar) [«Kuhn's Zeitschrift» dergisi XXV/1-2, 1879, s. 1 - 179]).

DA LLAŞ A (Fr. Palatalisation) [Fonetik], boğumlanmanın daha önde meydana gelmesi yolu ile vokal ya da konson damak seslerinin daha damaksal bir nitelik almaları. Meselâ *gelmeyecek* kelimesindeki *e* vokali, *y* sesinin etkisiyle *gelmiyecek* şeklini alır. Bazı ağız ya da konuşma tarzlarında *g* konsonu da damaksıllaşarak bu kelime *gelmiyecek* şeklinde söylenir. Daha başka dillerde *k*, *g* gibi konsonların *s*, *ç*, *ts* gibi seslere çevrilmesine de D. denir. Kurallar ve örnekler için bk. CENTUM DİLLERİ.

DAMAL, Kars ilinin Hanak ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi Yukarı D. ın nüfusu 947 (1955) dir. Bucağın 20 köyü olup nüfusu 9 746 dır. D. Ardahanı Posofa bağlıyan yol boyunda, denizden 2 000 m yükseklikteki bir yaylada, D. Düzü adı verilen küçük bir düzlüktedir. Burası hafif dalgalı bir ovadır. En çukur yerinde, yağışlı zamanlarda sular toplanır. Numus bataklığı adiyle anılan bu bataklık yazın kurur. D. Düzünün suları Kızkalesi Suyu adiyle Hanak Düzüne akar. D. ın batısından Çaykelik Suyu geçer. Uzak çevresinde 3 000 m lik dağlar uzanır. Tabiî orman bölgesi içinde olan bu çevrede orman hemen hemen kalmamıştır. Yalnız, D. ile Hanak arasındaki hafif kabarıı yerinde biraz çam vardır (Kireçhane ormanı). Halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılık (sığır, koyun) tır. Buğday ve arpa da ekilir. D. da halı ve kilim dokunur.

DAMALİSKUS (*Damaliscus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Tek parmaklılar (Artiodactyla) takımının Geviş getirenler (Ruminantia) alt takımının Boynuzlugiller (Bovidae) familyasına giren Antiloplar (Antilopinae) alt familyasından bir cins. Vücut yapısı antilopların genel vücut yapısından pek az ayrıdır. Boynuzları uca doğru azar azar sivrilir, dipten başlıyarak uzunluğunun 3/4 ü kadar olan kısmı boğumludur. Ayrıca bu cinsin boynuzları hafifçe lir biçiminde kıvrıktır. Çeşitli türleri Afrikada (*D. tygargus*, *D. albifrons*), bazıları Sudan'dan Senegale kadar olan bölgede (*D. lunatus*) su kıyılarında sürüler halinde yaşar. Çok avlandıkları için sayıları azalmaktadır.

DĀMĀNA, Doğu Hint adalarında kullanılan ve çerçevesi fırınlanmış topraktan yapılan ve yalnız bir değnekle çalınan bir çeşit dümbelek.

DAMANHUR (eski adı: **Hermopolis Parva**), kuzeydoğu Afrikada, Aşağı Mısırda, Beheira (Behera) ilinin başkenti olan bir şehir. Nüfusu 84 983 (1947) tür. İskenderiye'nin güneydoğusunda, İskenderiye - Kahire demiryolu üzerindedir. D. un yerinde eski Mısırda Behdet şehri bulunurdu. Sonradan Timenhor (= Horus şehri) adını alan bu şehir, Romalılar devrinde Hermopolis Parva adiyle tanınmıştır. Bizans devrinde bir kilise merkezi olan şehir, bugün Hıristiyan Kıptîlerin merkezidir. Bk. BOHEYRÎ.

DAMÃO [*dimauy*] **ya da DAMAN,** Hindistan yarımadasında, Gujerat'ta küçük bir Portekiz sömürgesi. Yüzölçümü 200 km², nüfusu 63 500 (1940). Cambay Körfezinde Damaganga'nın döküldüğü bölge ile ırmağın kaynağı tarafındaki Nagar - Aveli bölgesini kapsar. D. 1531 de Portekizliler tarafından yıkılmış, yeniden yapıldıktan (1559) sonra da sürekli olarak Portekizlilerin elinde kalmıştır. 1780 de Maratha'lılarla yapılan sözleşme gereğince genişlemiştir.

DAMAR (Fr. Vaisseau, İng. Blood vessel), vücutta kanın dolaştığı yolların adı. Bunlar esnek kanallardır. Yu-

muşak dokudan yapılmıştır. Görevleri bakımından üç ayrı grupa ayrılır: 1. Atar D. (Fr. artère) lar: Kırmızı, yani temiz kanı kalbden alıp kılcal damarlara götürürler; 2. Kılcal D. (Fr. capillaire) lar: Atar damarın getirdiği kanın içindeki besin ve oksijeni dokulara aktarıp oradan çıkan artıkları tekrar kana karıştırır. Bu D. lar ağ şeklindedir. Bunlar da atar kılcal D. ve kara kan kılcak D. ı diye iki küçük grupa ayrılabilir; 3. Kara kan D. ları: Kılcal D. ların topladığı kara, yani kirli kanı kalbe götüren D. lardır. Bunlara toplar D. (Fr. veine) adıda verilmektedir.

Kısaca kalbden çıkan D. lara atar damar, kalbe giren damarlara toplar damar denilir. Küçük dolaşımda, yani akciğer dolaşımında bu adlar terstir. Kalbden akciğere giden damar kirli kan taşıdığı halde adı atar D., akciğerden kalbe giden D. ise temiz kan taşıdığı halde adı toplar D. dır. Oysa atar D. temiz, toplar D. ise kirli kan taşıyan D. diye bilinmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, dolaşım sisteminin en önemli iki parçasından biri kalbse, öteki de D. lardır. Tıpta, dolaşım sistemi hastalıkları başlığı altında kalbin ve D. ların bozuklukları gözden geçirilir.

D. hastalıkları çeşitlidir. Bunlar iltihabî, dejeneratif, tümöral ya da görev bozuklukluğuna bağlı olabilir. Hastalık ya yerel, ya geneldir. İkinci grupta bir D. ın değil, bütünüyle sisteminin hastalığı söz konusudur; hipertansiyonda ve D. sertliğinde olduğu gibi. D. ların anatomisi, fizyolojisi ve patolojisi ile uğraşan bilime D. bilimi adı verilmektedir.

Damar açan (Fr. vaso - dilatateur) *ilâçlar*: Vücutta gerek iç, gerek dış faktörlerin etkisine göre D. ları genişletip daraltan bir sistem vardır. Bu sistemin temeli, D. çeperlerindeki sinirlerdir. Hormon ve enzimler, sinirlerin aracılığı ile D. ın büzülüp genişlemesine yardımcı olur. Dolaşımda ya her zaman bulunan ya da ihtiyaç görülünce hemen açığa çıkarılan bazı D. açıcı kimyasal maddeler vardır. Bunların en önemlileri asetilkolin ve histamindir. Bundan başka, metabolizma olaylarının gidişi sırasında açığa çıkan bazı asitler (asit karbonik, asit latik) gene D. açılmasında rol oynar. Ancak, atar D. için açıcı olan bir madde, kılcal ya da toplar D. lar için büzücü olabilir.

D. ların genişletilmesini gerektiren birçok haller vardır. Bunun için çeşitli ilâçlar bulunmuş ve bu türlü bozukluklara karşı kullanılmıştır. D. açan ilâçlarda temel, asetilkolin ya da histamin gibi etki göstermeleridir. Fakat bu tabiî maddeler D. ı birdenbire genişletir ve hemen etkileri kaybolur. Oysa, kullanılan ilâçların etkisini yavaş yavaş göstermesi ve bu etkinin uzun sürmesi aranılan özelliklerdir. Nitritler, papaverin ve benzerleri, niasin ve türevleri, kellin, belli başlı D. genişletici ilâçlardır. Bunlar en çok kalb anjini, D. sertliği, donma, beyin D. larının daralması ve tıkanması, çevre D. larının kalıtımla ilgili hastalıkları ve bazı sinir hastalıklarında kullanılır.

D. büzen (Fr. vaso - constricteur) *ilâçlar*: Vücutta D. çeperinin genişliğini kontrol eden sisteme yardımcı olan bazı kimyasal maddeler vardır ki, bunlar ilâç olarak da kullanılmaktadır. Bunların en önemlileri, hipofiz arka lobunun hormonu pitressin ve böbrek üstü bezlerinin yaptığı adrenalindir. Tıpta kullanılan belli başlı D. büzücü ilâçlar kafein, adrenalin, koramin (niketamid), pitressin, simpatol ve böbrek üstü bezesi hormonlarıdır. Bunların kullanıldığı yerler şok, kollaps, bazı sinir hastalıkları, bayılma, kalb kası enfarktüsü ve benzeri hastalıklardır.

Damar Hastalıkları: D. larda rastlanan hastalıklara verilen ad. Vücutta kan dolaşımını sağlıyan D. lar üç türlüdür: Al kan D. ları, kara kan D. ları, ak kan D. ları. Buna göre, bu üç türlü D. ın da ayrı ayrı hastalıkları olması gerekir.

D. ların yaşama fonksiyonu içinde ne kadar önemi olduğu bilinmektedir; bunun yanında öteki sistemlerin hepsiyle sıkı bağlantılı ve ortak görevleri vardır. Bu sebeple, vücudun her hangi bir yerinde ortaya çıkan bozukluk D. lar üstünde de etki gösterecek, başka bir deyimle onları da hastalandıracaktır. Dolaşım sisteminin en önemli iki parçasından biri kalb, öteki de D. lardır. Buna göre, kalb hastalıkları, hipertansiyon ve hipotansiyon bir bakıma birer D. hastalığıdır. Bütün bunlar D. hastalıkları başlığı altında birçok D. hastalıklarının toplanabileceğini anlatmak içindir. Burada yalnız D. ları ilgilendiren hastalıklar ele alınacak, önemli belirtileri sayılacak ve bir sınıflandırma yapılacaktır.

D. hastalıkları içinde büyük önemi olan al kan D. ları (atardamar = artère) nın hastalıklarıdır. Bunları sebeplere göre şöylece sıralıyabiliriz:

A. D. ların hareketini sağlıyan sinirleri ilgilendiren hastalıklar (inorganik): 1. D. ların büzülmesi sonucu ortaya çıkanlar (akrosiyanoz, Reynaud hastalığı v. b.); 2. D. ların genişlemesi sonucu ortaya çıkanlar (eritromelalji v. b.).

B. D. yapısındaki bozukluk sonucu ortaya çıkan hastalıklar (organik):

1. Daraltıcı ve tıkayıcı (iskemik) hastalıklar: a. İltihabî (sistemik enfeksiyonlardaki iltihaplar, trombo - anjiit, periarterit nodülöz v. b.); b. Yıpranma ile ilgili hastalıklar (damar sertliği); c. Başka yerden gelen kan pıhtısının D. ı tıkaması (ambolizm); d. Soğuk, nem, yanma gibi dış etkenlerin ortaya çıkardığı bozukluklar; e. D. ın içinde ya da dışındaki bir urun yaptığı bozukluk.

2. Genişletici (hiperemik) hastalıklar: a. D. genişlemesi (anevrizma); b. Atardamarla kara kan D. ının birleşmesi (arteryovenöz fistül); c. Doğuştan olan bozukluklar.

Genel belirtiler: Özellikle D. ların daralması sonucu ortaya çıkan belirtiler önemlidir. El, kol, ayak ve bacakların soğukluğu, yorulma sonucu kişiyi tedirgin eden aralıklı topallama, yorgunluktan sonra ya da istirahatte duyulan ağrı, derinin solması, morarması, arasıra kızarma, D. ların gittiği yerlerde beslenme bozuklukları (ilerisi gangren), nabzın güç duyulması ya da hiç duyulmaması.

Genişleme sonucu ortaya çıkan hastalıklarda, genişlemenin olduğu yerde nabzın kuvvetlenmesi, kızarma ve ağrı başta gelen belirtilerdir. İltihaplı durumlarda genel ve yerel iltihap bulguları vardır. Hastalıklar için kesin tanı lâboratuvar testleriyle konur.

Kara kan D. ları (toplar damar, vena) nın da hastalıkları birçok bakımlardan atardamarların hastalıklarına benzer. Onları daraltan, genişleten (varis v. b.), iltihaplandıran (flebit, tromboflebit), tıkıyan (ambolizm, urlar), parçalıyan hastalıklar vardır.

Ak kan D. ları (lenf D. ları) da ya iltihaplanır (lenfanjit, fil hastalığı, yılancık) ya da tıkanır (lenfödem, urlar, parazitler).

Yukarıda da belirtildiği gibi, tanı özel testler ve muayenelerle konur. Her hastalığın kendine göre tedavisi vardır.

Damar Sertliği (Arteryoskleroz): Atardamar çeperlerinin kalınlaşması ve esnekliğini yitirmesi ile ortaya çıkan bir hastalık tablosudur. 100 yılı aşkın bir süreden beri bi-

linmektedir. Ancak son yıllarda önemi gittikçe artan bir hastalık durumuna girmiştir. Bk. ATARDAMAR SERTLİĞİ.

DAMAR ADALARI, doğu İndonezyada, Banda Denizinde, Timor adasının kuzeydoğusunda bulunan küçük adalara verilen ad. Bu adalar arasında Damar ve Seroea adaları anılmaya değer. Dalar adasında etkin bir yanardağ vardır. Bu adaların nüfusu toplu olarak 2 000 dir. Halk Hindistan cevizi ile geçinir.

DAMARA (Etnog.): Bk. HERERO.

DAMARA, Hindistanda, canfes kumaş biçiminde dokunan çiçekli tafta.

DAMARALAND [*damaralænrd*], güneybatı Afrikanın orta bölümünde bir bölge. Geniş bir yayla olan D. da Damara ırkından iki kavim oturur. Bunların biri Bantu kolundan Herero'lar, öteki Hottentot'lardır. Bölgede hayvancılık yapılır. 1880 yılında İngilizlerin yalnız Walvis Bay'i alıkonularak bıraktıkları bu topraklar 1884 te Almanlar tarafından alınmış, 1920 de de Milletler Cemiyeti tarafından manda altında yönetilmek üzere Güney Afrika Birliğine verilmiştir. Bugün Birleşmiş Milletlerin vasiliği altındadır.

DAMARLI DİŞLİLER (*Tubulidentata*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfına giren bir takım. Az sayıda ve sütun biçiminde sıralanmış ve her birinin bir kanalı olan minesiz ve köksüz dişleri vardır. Ağızları boru biçiminde uzanmıştır. Kulakları büyüktür. Seyrek kıllıdır. Parmakları büyük kanca tırnaklı olur. Yer domuzugiller (Orycteropodiae) adlı bir familyası vardır.

DAMARU, bugün Çinlilerle Japonların kullandıkları çok eski çağlardan kalma bir çeşit dümbelek.

DAMARU

DAMAS (Coğ.): bk. ŞAM.

DAMAS [*damąs*], **Anne, Baron de** (1785 - 1862), Fransız subayı ve devlet adamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Fransız Devrimi göçmenleri olan ailesiyle birlikte Rusyaya götürülmüş, orada Petersburgdaki topçu okulunda okumuştur. Önce Rus ordusunda Napoléona karşı savaşmış, sonra Restorasyon hükümeti zamanında, 1823 te Fransada savunma bakanı olmuş, 1824 te dış işleri bakanlığına geçmiştir. 1828 de genç Bordeaux dukasının mürebbisi olmuş, 1830 da duka sürüldüğü zaman yanından ayrılmıştır.

DAMAS, François Etienne (1764 - 1828), Fransız generali. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1793 te tuğgeneral olan D., Mayence ile Neuwied'de (1796) yararlık göstermiştir. Kléber ile birlikte Mısıra gitmiş, başarılar elde etmiştir. 1801 de Menow ile Reynier, Ebukir felâketine sebebolarak onu göstermişlerdir. Bu yüzden de Moreau tutulunca D. da Abbaye'ye hapsedilmiştir. Murat tarafından kurtarıldıktan sonra Berg büyük dukalığı askerî komutanlığına atanmış; bu büyük dukalığın birliklerinin başında Rusya seferine katılmıştır (1812). Restorasyon hükümeti de ona rütbesine uygun görevler vermiştir.

DAMAS D'ANTIGNY [*damą d'ãtinyį*], **Joseph Elisabeth - Roger, Comte** de (1765 - 1823), Fransız subayı. Pariste doğmuş, Cirey (Côte - d'Or) de ölmüştür. 1779 da teğmen olarak kıralın alayına girmiştir. 1787 de Rus ordusunda görev almış, karada ve denizde Türklere karşı savaşmıştır. Özellikle Oçakov kuşatmasına katılmış ve savaşmıştır. 1789 da Paristen Viyanaya kaçmış, sonra tekrar Rus hizmetine girmiştir. Rus ordusunda generalliğe kadar yükselmiştir. Daha sonra Condé'nin ordusunda Fransız Cumhuriyeti ordularına karşı savaşmıştır. Restorasyon hükümeti zamanında Haute - Marne ile Côte - d'Or'dan milletvekili seçilmiştir.

DAMASCHKE [*damąşke*], **Adolf** (1865 - 1935), Alman toprak reformcusu. Berlinde doğmuş, orada ölmüştür. Berlinin işçi semtlerinde öğretmenlik ettiği sıralarda büyük şehirlerdeki konut dâvasının sosyal önemini kavramıştır. Henry George'un etkisi altında sosyal sıkıntıyı, özel toprak mülkiyetini daraltmak (büsbütün kaldırmak değil) suretiyle yenmeğe çalışmıştır. Eserleri: *Aufgaben der Gemeinde Politik* (Belediye politikasının ödevleri) [1901]; *Die Bodenreform, Grundsätzliches und Geschichtliches* (Toprak mülkiyeti, aslına ve tarihine ait) [1902]; *Die Bodenreform in der Bibel* (Kutsal Kitapta toprak mülkiyeti reformu) [1906]; *Zur Einführung in die Heimstättenbewegung* (Konuklandırma hareketine giriş) [1920]; *Bodenreform und Landwirtschaft* (Toprak mülkiyeti reformu ve tarım) [1932]; *Ein Kampf um Sozializmus und Nation* (Sosyalizm ve millet uğrunda savaş) [1935].

DAMASE (Fr. *damassé*, = damalı), atkısı ile çözgüsü birbirinden farklı parlaklıkta iplikten olduğu için, bu özellikten ötürü değişik desenler gösteren kumaşlara denilir. Jacquard dokuma tezgâhlarında bu dokuma tarziyle çeşitli çiçek, yemiş desenleri ve çeşitli insan şekilleri elde etmek mümkündür. Pamuktan, ketenden elde edilen D. ler özellikle sofra takımı olarak kullanılır.

DAMASİKHTHON (Yun. Mit.), Niobe'nin, Apollon'un oklariyle vurulup ölen oğullarından biri.

DAMASIPPUS, Licinius (I. yüzyıl), Romalı sanat eserleri koleksiyoncusu. İflâs ettikten sonra kendini öldürmek üzereyken İstoacı Stertinius onu bu niyetinden caydırmıştır. Horatius (*Satyrae*, II, III) taşlamalarında, üstadının, anlıyamadığı felsefesini açıklatarak onu gülünç bir şekilde sahneye koymuştur. D., İstoacılardan başka, bütün insanların deli olduğunu ispata çalışmıştır.

DAMASİSTRATOS, Yunan mitolojisinde Plataia kıralı. Oidipus tarafından öldürülen Laïos'u gömmüştür.

DAMASKEN (Fr. Damasquin), sırmalı, işlemeli kumaşlar cinsinden çok renkli, ipekli bir kumaş. XVI ve XVII. yüzyıllarda buna *damaskin* (damasquine) ve *kataluf* (catalouffe) da denirdi.

DAMASKENOS, İoannes: bk. IOANNES, Khrysorrhoas Dameskenos.

DAMASKENOS, Nikolaos: bk. NİKOLAOS, Damaskenos.

DAMASKİNAJ (Fr. Damasquinage), bakır, demir ve çelik yüzey üzerine gümüş, altın ya da bakır bir telin takılması; takma, telkâri.

DAMASKİNOS (asıl adı: **Demetrios Papandreu**) (1890 - 1949), Yunan din ve devlet adamı. Dorvitsa (Naphpaktia) da doğmuştur. Atina Üniversitesinde din ve hukuk öğrenimi yapmış; Balkan Harbine er olarak katılmıştır; 1917 de arkhimandritliğe yükselmiştir. 1922 den 1938 e kadar Korinthos piskoposluğu yapmıştır. 1919 da kilise adamları genel birliğini kurmuştur. 1928 Korinthos depreminden sonra yardım ekipleri kurmuş ve para sağlamak üzere Amerikaya gitmiştir. 1938 de Atina başpiskoposluğuna atanmış, fakat Metaksas tarafından aday Khrysanthos'un lehine reddedilmiş ve Salamis adasındaki bir manastıra sürülmüştür. 1941 de Mihver kuvvetleri tarafından Khrysanthos uzaklaştırılmış ve Atina'ya getirilmiştir. Böyle olmakla birlikte, D. Mihver kuvvetlerine karşı koyma hareketinin liderliğini yapmış, çete savaşına büyük yardımı dokunan EOKHA örgütünü (Hıristiyan Dayanışması Millî Örgütü) kurmuştur. 1944 de Naziler tarafından yakalanmıştır. 1945 - 1946 yılları arasında naiplik; 1945 te başbakanlık yapmıştır.

DAMASKİNAJ: Toledo'da Alvarez koleksiyonunda bulunan bir tabak

DAMASKİOS (aş. yu. M. S. 480 - VI. yüzyılın ilk yarısı), Yeni Eflâtuncu filozof. Şamda doğmuştur. Atina felsefe okulunun son başkanıdır. Bu okul (510) a yeni bir kuvvet vermiştir. İskenderiye ve Atinada okumuş, sonra Atinada ders vermiştir. Justinianus, pagan felsefesinin okutulmasını yasak ettikten (529) sonra İran kıralı Husrev'in yanına kaçmıştır. Plotinos gibi, Porphyrios ile Proklos'tan farklı olarak, D. de Hıristiyan dogmasına karşı gelmemiştir. Bize kalan eserleri şunlardır: *Isidōru bios* (Isidoros'un hayatı); *Aporiai kai lyseis peri tōn prōtōn arkhōn* (İlk ilkeler hakkında şüphe ve çözümler); *Eis Platōnos Parmenidēn aporiai kai epilyseis anti parateinomenai tois eis auton hypomnēmasi tu philosophu* (Eflâtun'un Parmenidēs adlı dialoğunda bildirilen şüpheler ve bunlardan kurtulma yollarının Filozof [yani Proklos] un hâtıralarında anlatılan şüphe ve bunlardan kurtulma yollariyle karşılaştırılması). Aristo hakkındaki yazısı kaybolmuştur.

DAMASKOS (Yun. Mit.), Hermes ile Halimedes'in oğlu olup Suriyede Damaskos ya da Damas (Şam) şehrine adını veren hahraman. Dionysos tarafından yetiştirilen asmaları kestiği için derisinin yüzüldüğü ileri sürülür.

DAMASKOS (Lât. Damascus) [Coğ.]: bk. ŞAM.

DAMASKOS EL YAZMASI: bk: ŞAM EL YAZMASI.

DAMASKOS YOLU: (Din.) bk. PAULOS, Hagios.

DAMASQUETTE [*damasket*], Venedikte yapılan ve XVIII. yüzyılda çok yaygın bir hal alan zengin işlemeli bir ipek kumaş.

AMASTĒS SİGEİON (M. Ö. aş. yu. 400), Eski Yunan tarihçisi. Herodotos'un çağdaşı ve Hellanikos'un öğrencisidir. Adları bilinen ve bazı parçaları ele geçen eserleri: *Peri goneōn kai progonōn tōn eis İlion strateusamenon* (Troia'da savaşmış olanların ana - baba ve büyük ana babaları üzerine); *Peri poiētōn kai sophistōn* (Şairler ile sofistler üzerine); *Periplun* (Gemiyle dolaşma); *Ethnōn katalogon kai poleōn* (Milletler ve şehirler kataloğu). D. S. un bu eserlerinden elde edilebilen bazıları, C. Müller *Fragmenta historicorum Graecorum* (Yunan tarihçilerinden parçalar) başlıklı eserinde yayınlamıştır.

DAMASTŌR (Yun. Mit.), devler savaşı (Yun. gigantomakhia) titanı. Athena, Medusa'nın başını kullanarak D. un kardeşi Pallas'ı taş haline getirmiş, D. da bu taşı tanrılara fırlatmıştır.

DAMASUS: I. D. (aziz), Papa (366 - 384): İspanyol asıllı olup, Liberius'un ölümünden sonra Papalığa seçilmiş, fakat bunu hoş karşılamıyan bir parti, I. D. e karşı, Ursinus'u karşı - papa (anti - papa) lığa getirmiştir. I. D., tutunmak için şiddete başvurmak zorunda kalmış, Valentinianus, Ursianus'u sürgüne göndermiştir. I. D., Apollianaris'çileri ve Makedonya'cıları kınamış ve Romada birkaç *concilium* (kilise büyüklerinin katıldığı toplantı) düzenlemiştir. Bunların en önemlisi 381 de İstanbulda toplanmıştır. Ayrıca I. D., kâtibi olan Hieronymus'u Kutsal Kitabın eski Lâtince metnini doğrultmakla görevlendirmiştir. Şehit'lere derin saygısı olan I. D., katakomb'larda önemli işler yaptırmıştır.

II. D. Papa (1047 - 1048): Poppo adı altında Tyrol'da Brixen piskoposu olan II. D., imparator III. Heinrich tarafından papalığa seçilmiş, fakat Roma halkınca iyi karşılanmamıştır. Çok geçmeden Palestrina'da ölmüştür.

D'AMATO [*dạmato*] **TESTİ**, bir aşı testi. Tifo, paratifo, Malta humması, sifilis gibi bir hastalığı meydana getiren organizmalara karşı duyarlaşmış bir kimseye bu hastalıkların aşısının yapılması hemoklastik (= kandaki alyuvarları yok edici ya da eritici) bir tepki meydana getirir. Kötü urlar taşıyan kimselerde de, neoplastik (= ur gibi sonradan meydana gelen anormal ve patolojik bir teşekküle ait) ekstraktlar zerk edilmesi yine hemoklastik bir tepki yaratır. Bu test, İtalyan hekimi Luigi D'Amato'nun adiyle anılmaktadır.

DAMBASLAR, Tekirdağ ilinin Hayrabolu ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 806 (1955) dır. Bucağa bağlı 12 köy vardır. D. bucağı Hayraboluya dar bir yol ile bağlıdır. Yakınında Ergene ırmağının kollarından Beşiktepe suyu geçer. Bucak toprakları hafif dalgalı düzlükler halindedir. Bucak sınırları içinde tahıl, sebze ve meyva yetiştirilir; hayvan beslenir.

DAMBOURNEY [*dãburnẹ*], **Louis Alexandre** (1722 - 1795), Fransız kimyacısı ve tabiat bilgini. Rouen'da doğmuş, Rouen yakınlarında Oissel'de ölmüştür. Fransada ilk olarak kızılkök yetiştirmeyi düşünmüş ve Oissel ovalarında geniş ölçüde bu işi başarmıştır. Fransada yetişen bitkilerden çıkartılacak boyalar üzerinde de araştırmalar yapmıştır.

DÂMBOVIŢA [*dımbovitsa*], Rumanyada Güney Karpatlardan çıkıp Bükreşin içinden geçerek Argeş'e dökülen bir ırmak. Uzunluğu 250 km dir.

DAMBRAUSKAS [*dambrạvskas*], **Alexandras** (takma adı: **Adomas Jakštas**) (1860 - 1938), Litvanyalı şair ve eleştirmeci. Kuroniai'da doğmuş, Kaunas'ta ölmüştür. 1926 da Litvanya Katolik Bilimler Akademisi başkanlığına seçilmiştir. Bilim adamı olarak teoloji, felsefe, matematik

ve edebiyat alanlarında çalışmıştır. Halkın millî şuurunu uyandırmak konusunda Basanavičius ile Kudirka'nın yanında yer alır. Lirik şiirleri daha çok aforizme kaçan düşünsel lirizmdir. Eleştirmeci olarak normal estetiğin temsilcisidir.

DAME [*dam*] (Lât. *domina* = hanım efendi), Orta Çağda, yüksek sınıftan kadınlarla, şövalyelerin karılarına verilen bir san. Şövalye silâhtarlarının karıları ise ancak demoiselle (yani küçük D.) sanını alabilirdi. XVI. yüzyılın sonunda Montaigne D. sanının, toplumun en yüksek ve an alçak sınıflarına verildiğini, demoiselle sanının ise orta sınıf kadınlarına kaldığını yazar. Bu gelenek XVII. yüzyılın sonlarında da vardı. XV. yüzyılın sonundan başlıyarak Fransa kıraliçesinin işlerine bakan kadınlar D. sanını taşır: *dames de la maison de la reine*, *dames de la cour* (kıraliçenin hizmetindeki D. lar, saray D. ları), *dames d'honneur* (onur D. ları), *dames d'autour* (kıraliçenin giyinip kuşanması hizmetindeki D. lar). Kıralın kızlarına *D. de France* (Fransa D. ları) sanı verilirdi. Bazı lonca ya da gruplardan olan kadınlara da bu san verilirdi.

DAME BLANCHE [*dam blãş*] (Beyazlı hanım), librettosu Eugène Scribe, müziği de François - Adrien Boieldieu tarafından yazılmış üç perdelik komik opera.

Kişiler: Gaveston (kont Avenel'in eski kâhyası) [bas], Anna (Gaveston'un vasiliği altındaki kız) [soprano] Margaret (Avenel şatosunun eski dadısı) [alto], George Brown (bir İngiliz subayı) [tenor], Dickson (bir çiftçi) [tenor], karısı [soprano], MacIrton (sulh yargıcı) [bas].

Olay İskoçya'daki bir dağ köyünde geçer. D. B., ölmüş bulunan Avenel kontlarının şatosundaki esrarlı bir heykeldir ve halk onun hem şatoyu hem de bütün o dolayları koruduğuna inanmaktadır. Şatonun bekçiliğini eden eski kâhya Gavoston şatoya göz dikmiştir ve ucuza alabilmek için de bir arttırmalı satış düzenler. Fakat Avenel'lerin korumuş olduğu Anna adındaki yetim kız, kâhyanın bu tasarısına engel olmayı aklına koyar, çünkü Kontes ölürken oğlunun haklarını korumasını ondan rica etmiştir. Böylece Anna, eskiden D. B. tan bir iyilik görmüş olduğuna inanan Dickson adlı çiftçiye başvurarak ertesi gece şatoda bulunmasını söyler. Fakat adam bunu yapmaya cesaret edemeyince, sonradan Avenel'lerin varisi olduğu anlaşılan bir genç subay bu işi yapmayı kabul eder. Subay randevuya gelince D. B. ın hayaleti kılığına giren Anna onu şatoyu satın almaya teşvik edip gerekli parayı kendisinin vereceğini söyler ve ödül olarak onun sevmekte olduğu bir genç kızın aşkını vâdeder. Satış yapılır, şato da bu konuda kâhya ile mücadele eden subayın üstünde kalır. Anna ertesi gün gene D. B. kılığında görünerek, şatonun gizli hazinesinden aldığı para ile satış bedelini öder. Buna çok kızan Gaveston Anna'nın yüzündeki peçeyi çekip alarak onun kimliğini meydana çıkarır ve başını alıp gider. Anna ile George köylülerin oyunları ve şarkıları arasında evlenirler.

DAME DE PIQUE, La [Mus.]: bk. PİKOVAYA DAMA.

DAMẸAS, Kleitoros'lu (aş. yu. M. Ö. 400), Yunanlı heykelci. Polykleitos'un öğrencisi olan D., Delphoi'de Aigos - Potamos savaşını anmak maksadiyle Ispartalılar için, Lysandros Poseidon ve Artemis'in (bugün yalnız tabanı kalan) heykellerini yapmıştır.

DAMẸAS, Krotonos'lu (M. Ö. VI. yüzyılın sonu - V. yüzyılın başı), Yunanlı heykelci. Hemşerisi ve Olympias (Olimpiyat) oyunları galibi olan Krotonos'lu Milon'un heykelini yapmışsa da, heykel kaybolmuştur.

DAMERGOU [*damergu*], Güney Sahrada (Niger), Aïr'in güneyinde, ovalardan ve alçak yaylalardan meydana gelmiş bir bölge.

DAMEROW [*dạmro*], **Heinrich Philipp August** (1798 - 1866), Alman deli hekimi. Stettinde doğmuş, Halle'de ölmüştür. Halle'de deliler için kurulmuş geçici enstitünün müdürü olan D., delileri sınıflandırma ve ayırma sistemini uygulamıştır. 1844 te «Journal général de psychiatrie» adlı bir dergi kurmuştur.

DAMES, Paix De (Tar.): bk. CAMBRAI BARIŞI.

DAMES DU SACRÉ - COEUR [*dam dü sakrẹ kọ̈r*] (Lât. Societas Sacratissimi Cordis Jesu), 1800 de azize Madeleine - Sophie Barat tarafından kurulan bir Katolik tarikatı. Orta sınıftan ailelerin kız çocuklarının eğitimiyle uğraşan bu tarikat tapınaklarının sayısı 1954 te 6 700 kadardı. Bu uluslararası tarikatın başkanı Romada oturur.

DAMGA (eskiden **Tamga** < * *tamka* < * *takma* < *tak* -, W. Radloff'a göre), her hangi eşya ya da bir canlı varlığı başkalarından ayırmak için kullanılan araç ve bu araçla basılan nişan. Çok eskiden yalnız sürü sahipleri; at, eşek, koyun gibi hayvanların başkalarınınki ile karışmaması için özel D. ları hayvanların kulak, sağrı gibi yerlerine basarlardı. Bu D. lar demir, bakır gibi madenler üzerine kazılan özel işaretlerdir. Bunlar ateşte kızdırılarak, hayvanın uygun yerine basılırdı. Dağlama yoliyle yapılan D. lama şimdi de kullanılır. Bundan başka, tahıl yığınlarının, geceleri pazar yerlerinde dokunulmasını önlemek için 10×25 cm büyüklüğünde, kalın tahta D. lar kullanılır. Bunun gibi, bazı yiyeceklerde de özel D. lar kullanmak gelenektir. Bu yüzden pek çok çeşitte D. vardır. Bugün resmî işlemlerle ticarette her türlü kâğıtların D. lanması önemli bir iş olmuştur. Bu D. lar, yapılan işin onandığını, bir yüklenmeye girildiğini bildirir. Resmî işlerle özel işletmelerde D. lar *mühür* adını almıştır. Resmî dairelerde kullanılan mühürlerin daire biçiminde olması yasa gereğidir. Mühürler maden ya da lâstikten yapılır. Bunlar istampalar üzerine basılarak mürekkeplendikten sonra gerekli yere basılır. Kullanılış yerlerine göre bazı D. lar şöyle sıralanabilir: Değerli bazı kâğıtlara basılan *soğuk D.* ya da *kabartma D.* ki, bunlar mürekkepli olmayıp basıldıkları yeri kabartır, yazıları kabarık görünür. Posta işlerinde kolilerin açılmaması için bir kıskaç arasında sıkıştırılan *kurşun D.*; kasaplık hayvanlar kesildikten sonra etlerin kontrol edildiğini bildirmek için kullanılan büyük *mürekkepli D.*; resmî işlerde, ticarette kullanılan *kaşe - lâstik D.*; tarih basmakta kullanılan, lâstikten yapılmış ve istenilen tarihe göre ayarlanabilen *tarih D. sı*; hayvanları ayırt etmede kullanılan *sıcak - kızgın D.*; birbirini izliyen ya da tek sayı basan *numaratör*; pul yerine geçmek üzere bilet, ilân v. b. için basımevlerinde kullanılan *matbu D.*; her türlü ticaret mallarının üzerine hangi yapımevinin olduğunu belli eden D. lar ki, bunlara *alâmet - i farika D. si* ya da *marka* denir. D. nın kökeni tarihten önceki çağlara kadar çıkar. İlkel klânlarda D. nın, totemin resmi olduğu anlaşılıyor. Eski Çin kaynakları, V. yüzyılda yaşıyan Uygurların D. kullandıklarını bildiriyor. Bu kaynaklarda «hayvanlarına nişan koyarlar, D. vururlar. Bu hayvanlar kırda başkalarının hayvanlarına karışsa da, kimse onlara sahip çıkamaz» denilmektedir. XI. yüzyılın Oğuz boyları, tıpkı V. yüzyılın Uygurları gibi, hayvanlarına D. vurmuşlardır. Kâşgarlı Mahmut, Oğuz Türklerinden bahsederken,

her boyun kullandığı D. nın resmini göstermiş ve D. yı şöyle açıklamıştır: «Bu belgeler onların hayvanlarının, atlarının, binitlerinin nişanıdır. Hayvanlar karıştığında her bölük (kabîle) kendi hayvanlarını bu belgelerden tanır».

Büyük göçebe imparatorluğu çağında D. özel mülkün değil, boyun mülkiyet nişanı olmuştur. Geleneklere göre, D. her boya ilk ata, bir bilge ya da bir kahraman - hakan tarafından verilmiştir. Oğuzların geleneğine göre, Oğuz Hanın veziri bilge Irkıl - Hoca tarafından verilmiştir. Orta Türk uluslarının geleneğine (Çingiznâme'ye) göre D. Çingiz Han tarafından kendisine yardım eden boylara verilmiştir.

Türk kaynaklarında D. (Tamga) terimine ilk olarak Kök Türk anıtlarında rastlanmaktadır. Kül Tegin yazıtında **Makraç Tamgaçı** ve **Oğuz Bilge Tamgaçı** adları anılmaktadır, Uygur metinlerinde de bu terim bulunuyor (tamga, tamgala -). Şehir ve tarım hayatı geliştikçe D. (Tamga) yeni anlam alarak «mühür», daha sonra «hükümdarın mührü» demek oluyor, «tamgaçı» hakanın mührünü taşıyan baş vezire mahsus bir san oluyor. Moğollar devrinde hakanın mührüne *al tamga* denilmekte idi. Bu devirde gümrük yönetimine de D. (Tamga) denirdi. Rusçada gümrüğe, bu terimden alınarak, *tamojnya* denilmektedir. Eski göreneklere önem veren çağdaş Türk uluslarında D. geleneği önemle sürmektedir. Kazaklar, Kafkasyadaki Nogaylar son yıllara kadar boylarına mahsus D. yı unutmamışlardı. Büyük bir kâbîleden ayrılarak yeni bir boy olan birlik, ana kabîlenin D. sına küçük bir işaret ekliyerek yeni bir D. meydana getirmiştir. Meselâ, D. sı bir daire olan bir boydan ayrılan ve yeni bir boy kuran topluluk bu ana D. ya bir çizgi ekler ve yeni bir D. meydana gelir.

Etnoğrafya ve etnoloji bilginleri D. ların birbirine benzeyişlerini inceliyerek türlü boyların birbirine yakınlıklarını belirtmeğe çalışırlar. Büyük göçebe boylarda D. yüzyıllar boyu değişmeden sürerdi. Kazakıstanda Uludağ ve Kiçidağ çevrelerinde yapılan kazılarda Karasuğ kültürünü içine alan mezarlardan çıkarılan çömleklerde *Y* şeklinde bir kabîle D. sı görülmüştür ki, arkeologlara göre, bu, 3 000 yıl önce kullanılan bir D. dır. Son yıllara kadar bu yerlerde yaşıyan Baganalı - Nayman boyunun D. sı da *bakan* denilen bu D. nın aynıdır, Baganalı - Nayman boyunun mezarlarında da bu D. ya rastlanır. Evliya Çelebi'nin açıkladığına göre (VII, 845) Kırım hanları ve Kalmuk prensleri D. larını bir tahta parçasına ya da bir ağaca vurarak pasaport gibi kullandırmışlardır. Mülk iyeliği ve sorumluluğun bütün boyda ortak olduğu çağın anısı olarak boyun D. sı son zamanlara kadar belgelerde imza yerine kullanılmıştır. Yazı bilen kişi «kolum koydum» diye adını yazmış, yazı bilmiyen kişi ise «tamgam saldım» diyerek soyunun D. sını çizmiştir. XVII - XVIII. yüzyıllardaki Başkurt boylarının bıraktıkları hukuk belgelerinde böyle imza yerine çizilen D. lar pek çoktur.

D. ya da D. ya benzer işaretlere birçok uluslarda rastlanır. Bu arada batı Avrupada (Alm. Hausmarken, Hofmarken) ve Rusyada türlü adlar altında birtakım D. lar kullanıldığını biliyoruz. Bu D. lar bir soyun ya da boyun malı olan eşya ya da malın ayırdedilmesine yarardı. Soy D. ları İskandinav ülkelerinde de vardı (Binderunen). *Tamga* (> *damġā*) adını alan mülk iyeliği işaretleri Orta Asyada yaşıyan göçebe uluslar, özellikle Türk boyları arasında da çok yaygındı. Türk kolları arasında D. yalnız hukukî bir anlam taşımaz, ayrıca etnik bir rol de oynardı. Türklerde her boyun özel bir D. sı vardı.

D. terimi ile ilgili olarak paralar üzerindeki özel işaretleri göz önüne almıyoruz. Çünkü bu işaretler büsbütün ayrı bir kategoriye girer ve ancak para basma yetkisi olan dar bir çevreyi kapsar. Bunun gibi, mezar taşları üzerindeki özel işaretler de ayrı bir kategori meydana getirir.

Mülk iyeliği işaretlerinin ne zaman ortaya çıktığı şimdiye kadar kesin olarak anlaşılamamıştır. Bu soru bilim çevrelerinde türlü açılardan ve türlü şekillerde ele alınmıştır. Ancak, genel olarak mülk iyeliği işaretlerinin araştırılması ayrı bir problemdir.

Türk D. larının kökeni ve tarihi sorusuna gelince: Türk D. larının özlüğü ve kökeni üzerinde ilk olarak 1896 da N. A. Aristov durmuştur. Aristov, Türk ulus ve boylarının etnik yapısını gözden geçirirken, Türk D. ları üzerinde de durmuştur. Onun ileri sürdüğü düşünceye göre, D. lar başlangıçta boy tanrılarının ve koruyucu ruhların tasvirlerinden ibaretti. Ancak sonradan bu tasvirler yazı işareti halini almış, yazılmayı ya da kazılmayı kolaylaştırmak üzere daha basit geometrik biçimlere girmiştir. *Zametki ob êtniçeskom sostave tyurkskiḫ plemen i narodnostey i svedeniya ob iḫ çislennosti* (Jivaya Starina» dergisinde, III - IV, 1896, 285. s.).

Aristov'un düşüncesi, Türk D. larında piktografik öğeler aranmasına yol açmış ve D. ların gelişmesi sorusunun eski Türk alfabesinin oluşum ve gelişmesine bağlanmasına sebep olmuştur. N. Mallitskiy: *O svyazi tyurkskiḫ tamg s orḫonskimi pis'menami* (Protokolı Türkistanskogo krujka lyubiteley arheologii, 3. yıl, Taşkent, 1897 - 1898, 43 - 46. s.); A. Sokolov: *Ot kamnya k peçatnomu stanku* («Kul'tura i pis'mennost' Vostoka» dergisinde, II. kitap, Bakû, 1928, 99, 116, 118. s.). Bu düşünce, Yafetidoloji kuramının etkisi altında, yazının gelişmesinde bir D. evresinin kabulüne yol açmış ve bu kuramı benimsiyen yazarlar, bütün yazı sistemlerini D. larla açıklamaya kalkışmışlardır.

Gerçekten D. larla eski Türk harfleri arasındaki benzerlik derindir. Bu benzerliğin daha ilk bakışta fark edilmemesine imkân yoktur. Ancak, bu harflerin D. lardan çıktığını ileri sürebilmek için bu benzerliklerle yetinilemez.

Aristov'un iddiası ve onun açtığı yolda çalışanların düşünceleri sağlam bir dayanaktan yoksundur. D. larda piktografik öğelerin varlığı tartışmalıdır. Buna karşılık eski Türk yazısında piktografik öğelerin varlığı açıktır: ^✕ (ince vokalli kelimelerde) *b eb* (= ev), ↓ *k* (ok.), *D* (*ay* ya da *yay*) v. b. (bk.). E. D. Polivanov: *İdeografiçeskiy motiv v formatsii orḫono - eniseyskogo pis'ma* («Byulletin Sredmeaziatskogo Gosudarstvennogo Universiteta», 9. Taşkent, 1925, 177 - 182. s.). D. N. Sokolov, Başkurt Türkleri arasında kullanılan D. lardan bahsederken, D. nın «daima bir monogram», bir harfe ya da bir hiyeroglife benzer bir monogram olduğunu belirtmişti (*O başkirskiḫ tamgaḫ*, «Trudı Orenburgskov uçenoy arḫivnoy komissii», XIII, Orenburg, 1904, 18. s.). Oysaki D. lar hiçbir zaman eşyayı tasvir etmez. D. lar her yerde eşyanın ya da malın sahibini ya da eşyayı yapanı bildirir. Bu sebeple, bir kimsenin çeşitli eşya ve mallarında daima aynı D. lar kullanılır. Buna karşılık, türlü kimselere ait aynı eşyada türlü D. lar vardır.

D. ları silâbik - fonetik yazı işaretleri olarak kabul etmek zordur. Bu işaretlerin piktografik ve ideografik bir gelişme sonunda bu evreye ulaştıkları da kolay kolay düşünülemez.

Özet olarak söylemek gerekirse, D. ların yalnız boyların özel yazı işaretleri olduğunu söyliyebiliriz. Buna karşılık yazı bütün Türk boylarının ortak malı idi.

Bunu tesbit ettikten sonra, D. larla eski Türk yazısı arasındaki benzerlik sorusuna dönelim. Bu benzerlik nasıl açıklanabilir? Eski Türk yazısı D. larla açıklanamıyorsa, D. lar eski Türk yazısıyle açıklanamaz mı? Şu son yıllarda Türkologlar bu yolda çalışmaya başlamışlardır. Örnek olarak, A. M. Şçerbak gösterilebilir. Şçerbak 1958 de çıkan bir yazısında bu imkân üzerinde durmuştur (*Znaki na keramike iz Sarkela.* «Êpigrafika Vostoka» dergisinde, XII, 1958, 52 - 58). Ona göre, eski Türk harfleriyle D. lar arasındaki benzerlik böylelikle anlaşılabilir. D. ların yazı ile ilgisi, onların etnik karakterini belirtir, onlara özel bir biçim verilmesini sağlardı. Nitekim eski Yunanlılarda ve İslâvlarda da mülk iyeliği işaretlerinin yazıya dayandığını biliyoruz.

DAMGA RESMÎ, kişilerin devlet ile ya da kendi aralarındaki resmî münasebetlerinde ortaya çıkan bir yükümlülük. Hizmetlerin yapılması ya da işlemlerin yürümesi sırasında belgelere pul yapıştırılarak alınır.

D. R. yükümlülüğü bir özel kanun konusudur. Bu kanunun 1. maddesi resmin konusunu ve 2. maddesi de kapsamını belirtmiştir. 1. maddede resmin konusu kısaca açıklanmış, 2. maddede kanunun kapsamı açıklanırken 1. madde tamamlanmıştır. 1. maddede «D. R.; kanunda yazılı ihtiyaç için ibraz olunabilecek olan evrak ve senedat ile ilânata mahsus bir tekâliftir.» denmek suretiyle resmin konusu ve 2. maddede de «D. R. ne tâbi evrak ve senedat mahiyetinde bulunan ya da onların makamına kaim veyahut o mahiyeti haiz olarak tanzim edilen mektup ve şerhlerle mezkûr evrak ve senedat muhteviyat ve ahkâmının tecdidine, temdidine, tadiline ve devrine müteallik mektup ve şerhler dahi kezalik D. R. ne tâbidir» ibaresiyle kanunun kapsamı anlatılmıştır. Buna göre D. R.; kişilerin borçlu, alacaklı, alıcı, satıcı, kefil, vekil, kiracı, mal sahibi gibi sıfatlarla yaptıkları işlemlerde, senetlerin, makbuzların, satış ve teklif mektuplarının alınıp verilmesinde, devlet dairelerine bir işin yürütülmesi için verilen dilekçelerde, yabancı ülkelerden gelen belgelerin resmî dairelere verilmesinde ya da bir işleme konmasında, ilânların dağıtımında ve duyurulmasında alınan bir resimdir.

Kişilerin devlet ile ve devletin kişilerle olan münasebetlerinde, senetlerin gösterilmesi ve evrakın düzenlenmesi sırasında, kişilerin kendi aralarında düzenleyip alıp verdikleri senetlerde, D. R. ödenir. İlânlarda ise bunları dağıtan ve duyuranlar tarafından D. R. ödenir.

Yabancı ülkelerde düzenlenip Türkiyeye gönderilen evrak ve senetler, resmî dairelere verildiği ya da bunların sahipleri tarafından devir ya da ciro işlemine bağlı tutulduğu takdirde, bunların sahipleri ya da bunlardan yararlananlar D. R. ödemekle yükümlüdür. Ayrıca yurdumuzdaki yabancı elçiliklerde sefaret ve konsolosluklarda yapılan anlaşmalar, alınıp verilen evrak da bu yerler dışında kullanıldığı takdirde, bu evrakı kullananlardan D. R. alınır.

D. R. kanununda; senetlerde ve evrakta imzaların ya da evrak nüshalarının birden fazla oluşuna göre ayrı ayrı hükümler bulunur. Evraka, senetlere ve ilânlara konulan imzaların birden fazla olması, D. R. nin yeniden ödenmesini gerektirmez. Ancak maktu D. R. ne bağlı ve birden fazla kişinin imzasını taşıyan makbuz ve ibra senetlerinden, imza sayısına göre D. R. alınır. Nisbî pula bağlı olup birden fazla kimsenin imzasını taşıyan makbuz ve ibra senetlerinde, imza sahiplerine ait hisseler ayrılmış ise, D. R. hisselere göre ayrı ayrı alınır. Öte yandan bir resmî daire, bir kişi ya da bir ortaklık adına bu senetlerde bulunan birden fazla imzalar da bir imza hükmünde işlem görür. Yalnız anlaşmalar ile birçok nüsha düzenlenen senetlerin ve evrakın her nüshası ayrı ayrı D. R. ne bağlıdır.

D. R. ne göre, evraka pul yapıştırılması, yerine kanunun izin verdiği hallerde basılmış damga koymak, makbuz vermek ya da hak edilen paradan kesinti yapılarak vergi almak mümkündür. Bu resim maktu ya da nisbî olmak üzere iki türlüdür. Maktu D. R., evrakın, senetlerin ve ilânların çeşidine ve niteliğine ve nisbî D. R. de evrak ve senetlerin yazılı değerlerine göre alınır.

D. R. kanunun 11. maddesi ve bu maddeyi izliyen maddeler, evrak ve senetlerden alınacak maktu ve nisbî pul sayılarını tesbit etmiş bulunmaktadır. Bu kanun ile D. R. nden muafiyetler de tanınmıştır. Kanunun 32. maddesine göre, resmî daireler arasındaki yazışmalarla kişilere resmî dairelerden sorulan sorular ve cevapları, hükümet istikraz ve avansları, hazine bonoları, hükümet istikraz tahvilleri ve bunlara istekli olanların talepnameleri, yabancı ülkelerden resmî daireler adına ve hesabına doğrudan doğruya gönderilen evrak ve senetler, kanun ve tüzüklerine göre yapılan seçim mazbataları, ceza ve kovuşturma işleriyle ilgili bütün evrak ile yazılan celpnameler v. b., bu kanunun 32. maddesi içine giren 81 fıkra halinde açıklanan işlemlere dair evrak ve belgeler D. R. muafiyeti içinde düşünülmüştür. Yabancı ülkelere yazılan ticarî mektuplar, senetler, D. R. ne bağlı belgelerin, Türkiyede ve kurumlarda saklanacak nüshalarına D. R. pulu yapıştırılır.

Damga pulunun yapıştırılmamış, eksik yapıştırılmış ya da kanuna uygun olarak iptal edilmemiş olmasından dolayı alınması gerekli ceza ve resim bu evrak ve senetleri, belgeleri verenlerden alınır. Bunların imza sahiplerine başvurma hakkı vardır. Resmî ve özel kurumlarda, anonim ortaklıklarda, noterliklerde kanuna uygun D. R. almıyanlar ve kişilere böylece imza ettirenler, resmîn noksan alınmasından ya da kanuna aykırı düzenlenmesinden cezayı öderler; bu belgeleri kullananlar da resmi ödemekle yükümlüdürler.

D. R. kanununa göre, pulların iptali, tarih ile birlikte imzalıyarak ya da mühürliyerek yapılacağı, her iki pul için bir tarih, imza ya da mühür kullanılacağı kabul edilmiştir.

Bizde D. R. ilk defa 1871 (1287) yılında *varaka - i sahiha* ile uygulanmış, iki yıl sonra da 30 maddelik bir nizamname ile tesbit edilmiş bulunmaktadır. Bu tarihlerden sonra 1885, 1905, 1928 yıllarında değiştirilerek D. R. nin kapsamı ve oranları artırılmıştır.

DAMGAN, kuzeydoğu İranda, Horasan ilinde Hazer Denizi çevresinde bir şehir. Nüfusu 16 500 (1949) dür.

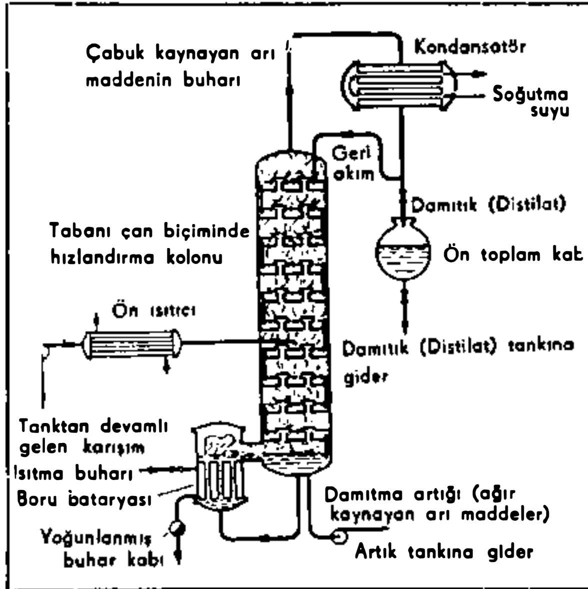

DAMGAN: «Yaban domuzu» (alçı ve balçık kabartması, V - VI. yüzyıllar, Tahran Arkeoloji Müzesi, İran)

Part'ların başkenti Hekatompylos'a yakındır. Eskiçağda *Komisene* adiyle anılırdı. Badem ve fıstık ticareti yapılır. Ortaçağda büyük bir rol oynamıştır. D. dan 3 km doğuda kuzey Fars topraklarında, tanıdığımız ilk Sasani devri sonlarının yapılarından olan Tepehisar sarayı kalıntıları 1931 - 1932 yıllarında toprak altından çıkarılmıştır.

DAMITMA, (Eski ter. Taktir. Fr. Distillation), kimya lâboratuvarlarında ve kimya sanayiinde sık sık kullanılan, cisimlerin avırdedilmesi işlemi. *Basit D.* : Çökelti bırakmayan ve uçan sıvıların uçucu olmıyan kısımlarını ayırmaktır (tuzlu suyun tuzunu ayırmak gibi). *Fraksiyonlu D.* : Değişik kaynama noktaları olan karışımları birbirinden ayırma şeklidir.

Damıtılacak sıvı, bir kab içinde (boynuzlu, imbik) kaynama noktasına kadar kaynatılır; çıkan buhar, ağzı aşağı dönük ve imbikli kaba bağlı bir soğutucu içinde soğutularak yeniden yoğunlaştırılır. Bu sıvı (Damıtık = Dıstilat) ikinci bir kabda toplanır (bk. resim). Bu işlemde ilkin alçak, daha sonra da yüksek derecede kaynayan cisimler imbikten geçer. Ayrılacak kısımların her biri böylece ayrı kablara alınabilir. Böyle bir sıvının (tek bir D. ile) içindeki

Sürekli çalışan bir Rektifikasyon fabrikası şeması

kısımlarının tamamiyle ayrılması çok kere mümkün değildir. Bunu yapabilmek için ayrıtan kısmın yükselen buharı soğutucuya girmeden önce araya sokulan bir geri soğutucu aracılığiyle az çok yoğunlaştırılır ki bu işlemde ağır kaynıyan sıvı öncelikle geri akar (geri akış). Bu geriye akan sıvının alavere (değişim) kolonunda yukarı çıkan buhar ile temasa gelmesiyle kısımların kaynama dereceleri arasındaki ayrıntılar çok az olsa bile, pratikte tam bir ayırma elde edilebilir (bk. resim şeması). D. tekniğinde bu işlem için 20 - 30 m yüksekliğe ve 1 - 5 m çapa kadar varan kolonlar kullanılmaktadır. Maden kömüründen elde edilen katran ya da petrol gibi çok karmaşık bileşik sıvılarda, tam ayırma mümkün değildir. Böylelerini birkaç kısma ayırmakla yetinilir; meselâ petrolde; petrol eteri, benzin, gaz yağı gibi türevlerin ayrılması ile yetinilir, ki bunlar hiçbir zaman arı cisimler olmayıp az ya da çok karışık ortak hidro - karbon bileşimleridir. Azeotop karışımlarda dahi fraksiyonlu D. ile ayırma mümkün değildir, çünkü bunlarda yüksek ısıda kaynayan ortak bileşimler meydana gelir.

Damıtılacak sıvı, imbik içine konulduktan sonra, imbik ya doğrudan doğruya ateş, ya kaynar ya da yüksek ısı altında tutulan su ile ısıtılır. D. kimya tekniğinde daha çoktur; meselâ iki maddelik karışım çok kere daha önce ısınmış olarak kolonun ortasına geçer ve kolayca kaynayan kısım damıtılmış olarak yukarıda kalır, daha güç kaynayan kısım ise geri akış olarak aşağıda imbikten geçirilmiş olur. İmbik çok borulu vaporizatör görevini yapar. Petrollerde damıtılacak sıvı üstün tutularak, taşmadan önce uzun bir tüpe (Fr. tube vaporateur; İng. pipestill) damıtılır.

Normal atmosfer basıncı altında ayrıştırmaksızın damıtılamıyan cisimler, kapalı kablarda ve azaltılmış basınç altında damıtılarak bunların kaynama dereceleri düşürülür (Vakum D.). Su ile karışmıyan birçok organik maddeler, meselâ uçucu yağlar, hidrokarbür v. b. su buharı akımı altında damıtılır ve gerekirse fazla ısıtmaya tutulur (su buharı D. sı). Cam kavanozda su buharı ile birlikte toplaşan madde, suda ergitilmediği için, ondan kolayca ayrılabilir.

Katı maddelerde, doğrudan doğruya buhar haline geçen cisimlerin damıtılmasına süblimasyon derler.

Kuru D.: katı, sıvı ya da gaz halinde ürünler veren organik cisimlerin havasız bir yerde boynuzlu imbik içinde ısıtılarak parçalanması işlemidir. Basit D. da olduğu gibi, bunda da D. dan elde edilen ürünler soğutulmuş bir kab içinde yoğunlaştırılır; meselâ kömür ve odun, bunlardan elde edilen değerli ürünler ve geri kalan değerli artıklardan ötürü, kuru D. ya bağlı tutulur. Taş kömürden kömür katranı ve metan, hidrojen ve karbon oksidi karışımı çıkarılması ve kokun artık olarak kalması buna örnek olarak gösterilebilir.

DAMIZLIK, bir hayvan ya da bitki topluluğunda istenilen verim bakımından başkalarından üstün olan ve niteliğini uzun yıllar koruyabilen, aynı zamanda düzenli ve sağlam döl veren hayvan ya da bitki.

Damızlık ahırı: D. hayvan yetiştiren işletmelerde yavru, genç hayvan, anaç ve erkek D. lar için ayrı özel bölmeleri, yemleme düzeni bulunan, sağlık şartlarına uygun barınaklardır.

Damızlık seçimi (seleksiyon): Biyolojide kullanılan bu terim, bir hayvan ya da bitki topluluğu içinde, daha çok çoğalma, döl verme şansı tanımak anlamına gelir.

İki türlü D. seçimi vardır. Tabiat tarafından uygulanan (tabiî seleksiyon), insanlarca uygulanan (seleksiyon). Gerek tabiat, gerek insan, kendine en elverişli olanların daha fazla çoğalmasına, elverişsiz olanların ise döl vermeden ortadan kalkmasına çalışırlar.

Bir hayvan ya da bitki topluluğu içinde bulunanlar arasında görülen değişikliğin (varyasyon) sebebi başlıca ikidir. 1. Kalıtsal yapı (genotip), 2. Çevre şartları. Bu iki kaynak birlikte hayvanların ve bitkilerin çeşitli karakter ve özelliklerini (fenotip) meydana getirir. Bir ineğin bir sağım döneminde vermiş olduğu süt tutarı, bir koyunun yapağı kırkım ağırlığı, bir tavuğun yılda verdiği yumurta sayısı, onların fenotipleri olup kalıtsal yapı ile çevre şartlarının ortak ürünüdür. D. seçiminde başarı ancak genotipik (kalıtsal) bir varyasyona (değişime) dayandığında mümkündür. Metotlu bir D. seçimi için araçlar: 1. Vücut yapılışı (konformasyon), 2. Soy verim kayıtları (pedigri), 3. Döl verim kayıtları (döl kontrolu) dır.

Kantitatif karakterler bakımından uygulanan seleksiyon şekilleri şunlardır: 1. Fenotipe göre seçme: Hayvanların ve bitkilerin sırf kendi genotipik değerlerine dayanıla-

rak yapılan seçmedir; 2. Pedigriye göre seçme: D. a ayrılacak hayvanların ve bitkilerin geçmişteki dolaysız (direkt) akrabalarının verimine göre seçmedir; 3. Familyalara ait fenotipik değerlere göre seçme: Akraba hayvanlardan ve bitkilerden kurulu topluluklarda uygulanan seçme olup: a. Üstün familyaların seçimi, b. Üstün familyalardan üstün şahısların seçimi şekilleri vardır. 4. Döl kontrolu: D. a seçilecek hayvanın ve bitkinin değerini ölçmede döllerinin ya da dolaysız akrabalarının verimi göz önünde tutulur. Suni tohumlamanın geniş ölçüde uygulandığı, hayvancılığı ileri ülkelerde erkek D. ların önemi çok artmıştır. Döl kontrolu yapılmış ve relatif verim yeteneği ölçülmüş erkek D. lara büyük değer verilmektedir.

Damızlıktan çıkarma: Bir hayvan ya da bitki topluluğunda istenilen karakterler bakımından değersiz ve kusurlu olanlara daha fazla üreme şansı tanımamak, yani D. tan atmaktır.

DAMIANI [*damyạni*], **Pietro** (1007 - 1072) (Lât. **Petrus Damianus** ya da **Petrus de Honestis**), İtalyan asıllı din adamı. Ravenna'da doğmuş, Faenza'da ölmüştür. 1035 te Fonte Avellana (Gubbio, Umbria) manastırına girmiş, az sonra manastırın başına (abbas) geçmiştir. Bu sırada Ostia'nın Kardinal - piskoposu olmuş (1058 - 1061), 1061 den sonra yeniden manastırına dönmüştür. Reformcu papalar tarafından önemli işlerde kullanılmıştır. 1828 de D. ye Doctor Ecclesiae (kilise doktoru) unvanı verilmiştir. *Liber Gomorrhianus* (Gomorrha kitabı) adlı eseri İtalyan rahiplerinin kötü göreneklerine karşı yazılmıştır (4 cilt, 1743).

DAMİANOS (Biyog.) : bk. KOSMAS VE DAMİANOS.

DAMİANOS, İskenderiye Ortodoks patriği. 601 de ölmüştür. Teslisin kutsallığını kabul etmekle birlikte onu meydana getiren üç kişinin kutsallığını kabul etmezdi. Damianit'ler mezhebini kurmuştur.

DAMIENS [*damyẽ*], **Robert François** (1715-1757), IV. Louis'yi öldürmeye teşebbüs eden bir Fransız. Fransada Arras yakınlarında doğmuş, işkence yapılmak suretiyle Pariste öldürülmüştür. D., kıral IV. Louis'yi Versailles'da arabasına binerken bıçaklamıştır. Bu hareketinin cezası olarak, sağ eli yavaş ateşte yakılmış, vücudu kerpetenlerle delik deşik edilerek erimiş kurşunla dağlanmış, yaralarının üzerine de reçine, bal mumu ve yağ döküldükten sonra kollarından, bacaklarından 4 ata bağlanarak vücudu parça parça edilmiştir.

DAMIETTA (Coğ.): bk. DİMYAT.

DAMILAVILLE [*damilavịl*], **Etienne Noél** (1723 - 1768), Fransız gazetecisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Arkadaşı Voltaire'e yasak edilmiş kitapları sağlamak imkânını bulmuş ve *Encyclopédie*'ye imzasız yazılar yazmıştır. D. in, Boulanger imzası altında *Christianisme dévoilé* (Açığa vurulan Hıristiyanlık) [1756] adlı bir kitapla, *L'honnetété théologique* (Teolojik namus) [1767] adlı bir taşlama yazdığı söylenmişse de, bunlardan birincisinin Baron d'Holbach'a ait olduğu, ikincisinin ise hiç olmazsa Voltaire tarafından düzeltilmiş olduğu anlaşılmıştır.

DAMIRON [*damirõ*], **Jean Philibert** (1794 - 1862), Fransız filozofu. Rhône ilinde Belleville'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Victor Cousin (b. bk.) in öğrencisi olmuş, sonra profesörlük etmiş, Jouffroy ile iş birliği ederek «Globe» gazetesini kurmuştur. Bu gazetede çıkan yazılarını bir araya toplayıp *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIXe siècle* (XIX. yüzyılda Fransada felsefe tarihi üzerine deneme) adı ile çıkardığı kitap ününü sağlamıştır. 1830 dan sonra Sorbonne'da profesör olmuştur. 1842 de Jouffroy'nın *Nouveaux mélanges philosophiques* (Yeni felsefe karmaları) adlı eserini çıkarmıştır. Bundan başka, *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XVIIe siècle* (XVII. yüzyılda Fransada felsefe tarihi üzerine deneme) ve *Mémoires pour servir à l'histoire de la philosophie au XVIIIe siècle* (XVIII. yüzyılda Fransada felsefe tarihi için yardımcı yazılar) adlı eserleri anılabilir.

DAMİS (Ninovalı), Asurlular ülkesinde yaşamış olan bir Yunanlı tarihçi (M. S. I. yüzyılda). Tyana'lı Apollonios'un öğrencisi olan D. öğretmeni üzerine anılar yazmıştır. Philostratos bu anılardan faydalanarak Apollonios'un tarihçesini yazmıştır.

DAMITHẠLĒS, Yunan mitolojisinde kızını aramakta olan Demeteṛ'in evinde konukladığı kahraman.

DAMJANICS [*dọmyɔniç*], **János** (1804 - 1849), Macar generali. Stâsa'da doğmuş, Arad'da asılmıştır. 1848 ayaklanmasına katılmış, Kossuth da kendisini iki taburun komutanlığına atamıştır. Hatvan. Gödöllo ve Komárno (Mac. Komárom) savaşlarında yararlık göstermiş ve bir bacağını kaybetmiştir. Arad'da çevrilince Ruslara teslim olmak zorunda kalmış, Ruslar da kendisini Avusturyalılara vermişlerdir. Arad'daki on üç fedaiden biri olmuştur.

DAMKİNA, Asur - Bâbil mitolojisinde, Eridu'da tapılan Okyanus tanrısı Ea'nın karısı.

DAMLA HASTALIĞI (Fr. Goutte; Lat. Arthrisis urica, Nikris), eklemlerde görülen ve insanlığın ilk çağlardan beri bildiği bir hastalık. Kanda ve dokularda asit ürik denilen maddenin çoğalması ile kendini belli eder. Sebebi, dokularda ve özellikle eklemlerde biriken asit ürik tuzlarıdır. Bu hastalığın oluşunda alkolün ve aşırı beslenmenin önemli rolü bulunduğundan, bu metabolizma bozukluğuna zenginlik ve sefahat hastalığı da denilir.

D. H. erkeklerde kadınlardan sık görülür. En çok 30 - 50 yaşları arasında ortaya çıkar. Anglosaksonlarda öteki ırklardan daha çok görüldüğü ileri sürülmüştür. Bunun sebebi ırkla ilgili olmaktan çok, beslenme biçimine bağlanabilir. Kalıtımla geçen hastalıklardandır. Gerçekten de bireylerinde sık sık D. H. görülen aileler vardır. Bu gibi ailelerin öteki bireylerinde de şişmanlık, diyabet, böbrek taşı gibi, gene kalıtımla ilgili başka metabolizma bozukluklarının görüldüğü olur.

Hastalık kendini en çok vücudun oynak yerlerinde belli eder. Geceleri şiddetlenen dayanılmaz oynak ağrıları vardır. Özellikle ilk ağrı, ayak başparmaklarının ayağa birleştiği eklemin solunda başlar. Ağrı öylesine şiddetlidir ki, hasta, yatak çarşafının dokunmasına bile dayanamaz. Nöbetler gündüzleri hafifler. Bazıkere bir kez olur. Yıllar sonra, ikinci kriz gelir. Ortalama olarak 4 - 7 gün içinde kriz hızını gittikçe azaltarak kaybolur. Nöbetin halsizlik, iştahsızlık, kabızlık, ruhî çöküntü gibi habercileri vardır.

D. H. nöbetleri en çok baharlarda görülür. Bu hastalık büyük eklemlerden çok, küçükleri sever. Önce ayakta başlıyan değişiklikler, sonradan bütün vücuda yayılabilir. Akut nöbetler sırasında şiş ve kırmızı olan oynak yeri, nöbetten sonra yeniden normal görünüşünü kazanır. Ancak, birbirini kovalıyan ağrı krizleri, eklemlerde ve kemiklerde

önemli anatomik değişiklikler yapar. Kronik D. H. olanların eklem yerleri şiş şiş ve eğri büğrüdür.

D. H. na tutulanların kanında asit ürik normalin çok üstündedir. Bu maddenin kanda yüksek oluşu her ne kadar kalıtımla ilgili bir bozukluğun sonucu ise de, aşırı beslenme, çok alkol alma, kurşun zehirlenmesi gibi etkenler de bu işte yardımcı olur.

Hastalığın sonucu, hastalığın gidişine ve tedavinin uygun olup olmayışına bağlıdır. Asit ürik tuzları birçok yerlerde birikir. Bu hastalarda hipertansiyon da çok sıktır. Bu, belki de böbreklerin bozulmasının sonucudur. Gidişi kötüleştirir.

Vücut yapısındaki bozukluk ya da eksiklikten ortaya çıkan bu hastalığın kesin tedavisi yoktur. Öteden beri uygulanan ve oldukça yararlı olan tedavi yolu, besinlere dikkat etmek ve uygun bir perhiz diyetine katlanmaktır. Hayvanların özellikle karaciğer, dalak, böbrek, yürek gibi parçaları, purin denilen madde bakımından zengin besinlerdir. Purinin vücuda yığılması ve yakılması sırasında asit ürik açığa çıkar. Bunlardan ve etten kaçınmak iyi sonuçlar verir. Aşırı yorgunluk, bol içki, hastalığı artırır.

Bu hastalıkta birçok ilâçlar denenmiştir. Aspirin, butalozidin, kolşisin, kortizon ve türevleri akut nöbetleri geçirmede, hastalığı hafifletmede, hastanın ömrünü rahat bir şekilde geçirmesinde yardımı olan yararlı ilâçlardır.

DAMLATAŞ MAĞARASI, Antalya ilinin Alanya ilcesinde, bu kasabanın 1 km kadar batısında, kıyı boyunda, denizden 2 m yükseklikte, Kalearkası tepesinin eteğinde bir mağara. D. M. nın giriş yeri bir kapı büyüklüğünde onarılmış, iç bölümü aydınlatılmıştır. Mağaranın tabanına yeryer kum döşenmiş, inmek için bir merdiven konulmuş, ziyaretçilerle hastaların oturacağı sıralar yapılmıştır. Önünde pirinç taneleri aklığında kum ve ince çakıllarla örtülü çok güzel bir kumsal vardır.

D. M., giriş kapısından sonra 45 m kadar uzunluğu, 7 m ye yakın genişliği, 10 - 15 m yüksekliği olan uzun bir boşluktur. Bu oyuğun sonunda merdivenle inildikten sonra, kum serpilmiş tabandan kuzeye doğru 10 m kadar uzanan ve sarkıt ve dikitlerle örülü dar yerlerin belirdiği bir bölümden küçük bir boşluğa girilir. Mağaradaki dikit ve sarkıtların kimisinin çapı birkaç metreyi bulur, güzel biçimleriyle mağarayı süsler.

Mağaranın oluştuğu yerlerde açık renkli mermerlerle mavimsi ve koyuca kalkerler yer tutmuştur. Buradaki tepelik yarımadanın çok yerini ve bu arada doruğunu mermerler kaplamıştır. Mavimsi ve koyuca kalkerler ise mağara çevresinin yapısını meydana getirmiştir. Bunlar kırılmış yerlerinde kötü kokuludur. Bu çevredeki mağara ve inler, kalkarlerin ve bunların çatlak yerlerinin sularla erimesinden oluşmuştur. Şimdi de mağarada dikit ve sarkıtlar oluşmaktadır. Yarımadanın kıyılarındaki türlü mağara ve inlerden biri doğuda Korsan İni adiyle anılır.

D. M. astma (b. bk.) hastalığına şifa verici bir yer olarak tanınmıştır. Ayrıca turistik değeri de vardır. Özellikle Alanya (b. bk.) nın hemen yakınında bulunuşu D. M. ve çevresinin turistik önemini artırmaktadır.

DAMMAM, Suudi Arabistanda, Hasa ilinde Basra Körfezi üzerinde bir liman. Nüfusu aş. yu. 10 000 dir. Eskiden mercan kayalıklarının üstüne yerleşmiş olan şehir, 1936 da petrol kuyularının açılmasiyle gelişmeğe başlamıştır. Bölgenin bütün petrolleri D. limanından dış ülkelere gönderilmektedir.

DAMMAN ASFALTI, Alman yol mühendisi K. Dammann'ın 1921 de uyguladığı bir usûlle yapılan sert yüzeyli yol. *Essen asfaltı* da denilen D. A. nda kullanılan gereçler şunlardır: Kırılmış, yüksek fırın dışığı ya da bazalt; % 90 oranında 2 mm ye kadar ufalanmış balast; % 10 taş tozu. Bunlar 80 - 100° santigrata kadar ısıtılan ziftle karıştırıldıktan sonra soğuk ve iki kat olarak yola kaplanıp üstünden silindir geçirilir.

DAMMAN BASİLİ, Aktinomisetase (Actinomycetaceae) familyasından bir cins olan *Actinomyces necrophorus* adlı, «mantar» niteliğinde bir mikroorganisma. Bu basil, hayvanlara musallat olup davarlarda birçok sklerotik (sertleşmeli) apseler (yaralar) ve davarlarla domuzların karaciğerlerinde yer yer ölü hücre odakları meydana getirir. Aynı hastalıklara sebep olan başka bir bakteri de Parvobakteriyase (Parvobacteriaceae) familyasının *Spherophorus necrophorus* cinsidir. Berlinli veteriner Karl Damman (1839 - 1914) ın adiyle anılır.

DAMMAR REÇİNESİ, Kantarongiller Guttiferae familyasından Sumatra ve Borneo adasında yetişen *Shorea wiesneri* bitkisinden elde edilen ve tıpta kullanılır bir reçine. Renksiz ya da uçuk sarı renkte olan bu reçinenin çabuk kuruma özelliği vardır.

DAMMARTIN KONTU: bk. CHABANNES, Antoine de.

DAMMARTIN - EN - GOËLE [*damartẽ ã goel*], Fransada Seine - et - Marne ilinin Meaux ilcesinde, Meaux'-nun kuzeybatısında bir bucak merkezi. Nüfusu 1 556 dır. 3 eylül 1914 te Paristen 30 km uzakta, Gen. J. Maunoury'-nin ordusiyle Alman genarali A. von Kluck'un kolordusu arasında bir savaşa sahne olmuştur. Bk. MARNE SAVAŞI.

DAMMASTOCK [*dammaştok*], Bern Alplerinden Damma grupunun en yüksek tepesi. Yüksekliği 3 630 m dir. İsviçrenin Uri ile Wallis (Fr. Le Valais) kantonları sınırı üzerinde bulunan bu tepenin batı yamacı Rhône buzulları ile kaplıdır. Damma grupunun başlıca sırtı, Rhône ile Reuss arasında ve daha kuzeyde Aare ile Reuss arasında su bölümü çizgisini meydana getirir

DAMME [*dam*], Belçikada, Damme kanalı üzerinde bir bucak merkezi. Nüfusu 1 100 dür. Brugge şehrinin ön limanı olan D. XII - XIII. yüzyıllarda ticaret hayatında rol oynıyan bir yer olarak tanınmıştır. Flândra kontu Ferrand'a karşı savaşa girişen Philippe Auguste, limanı ele geçirmişse de çok az sayıda asker bıraktığından 1213 te Fransız donanması İngilizlerin yaptığı baskın sonunda bozguna uğramış, bu yüzden de Philippe Auguste, Pas de Calais'yi aşıp İngiltere kıralı topraksız John (John Lackland) ı ortadan kaldırmak imkânını bulamamıştır.

DAMMOUSE [*damuz*], **Albert Louis** (1848 - 1926), Fransız seramikçisi ve heykelcisi. Pariste doğmuş, Sèvres'de ölmüştür. Özellikle, yüksek dereceli ateşte mine hamuru ile renkler üzerindeki çalışmalariyle ün salmıştır. Camlaştırılmış öd taşından eserler de yapmıştır. Süslemede daha çok bitki motifleri kullanmıştır.

DAMNATION DE FAUST, LA [*la danasyõ dı fost*] (Faust'un cehennemlik oluşu), dramatik efsane tarzında, dört bölümden bileşik bir opera. Müziği Hector Berlioz (b. bk.) undur, librettosunu Goethe'nin *Faust*'unun Gérard de Nerval versiyonuna dayanarak Berlioz ile Gandonnière

hazırlamışlardır. İlk olarak 6 aralık 1846 da Pariste Opera-Comique tiyatrosunda oratoryo olarak sahneye konulmuş, sonra Raoul Gunsbourg tarafından opera haline getirilerek 18 şubat 1893 te Monte Carlo'da oynanmıştır. Berlioz hayatta iken değeri pek anlaşılamamış olan bu eser, sonradan, özelliklerini meydana getiren tabiat duygusu, renk zevki ve büyüklük duygusu dolayısiyle, bestecisinin de orkestraya uygulama dehası sayesinde, lâyık olduğu başarıya ulaşmıştır. Berlioz'un orkestral bölümleri renklendirmedeki dehası bu eserde yalnız *Rákóczy Marşı*'nda değil, senfonik konserlerde çoğu zaman bu marşla birlikte çalınan *Menuet* ile *Silf* (*Sylphe* = hava perisi) *lerin Dansı* parçalarında da kendini gösterir. Eserin bir kısmının Macaristanda geçmesini, bestecinin o Macar marşını kullanmak üzere hazırladığı bir vesile sayanlar vardır.

Şahıslar: Marguerite (soprano), Faust (tenor), Mephistopheles (bariton ya da bas), Brander (bir öğrenci; bas), köylüler, öğrenciler, askerler, silf'ler, zebanîler, melekler. Olay XVI. yüzyılda bir Alman köyünde geçer.

I. bölüm (sahne: Macaristan ovaları): Güneş doğarken kırlarda dolaşan Faust ilkbaharı öven bir şarkı söylemektedir. Bunun ardından pastoral bir orkestra pasajı gelir. Sahneye giren bir köylü topluluğu Faust'u daldığı düşüncelerden ayırır ve «Ihlamurlar altında köylü dansı» nı oynamaya başlar. Biraz sonra sahne Macaristan ovasının başka bir yerine kayar. Burada bir ordu yürüyüş halindedir. Vatan duygularından uzak olan Faust çekilip giderken Rákóczy Marşı'nın coşturucu nağmeleri havayı doldurur.

II. bölüm (1. sahne: Kuzey Almanyada bir şehirde Faust'un çalışma odası): Sıkıntılı düşünceler içinde bulunan Faust kendini öldürmek için elindeki zehir çanağını dudaklarına götürürken yakındaki bir kilisede koro halinde söylenen «İsa dirildi» ilâhisini duyar. Faust da ilâhiye katılır, fakat birdenbire savurduğu bir küfürle yarıda bırakır. O anda Mephistopheles (şeytan) çıkagelir, onun kaybettiği dindarlığı ile alay eder ve ruhunu satmak şartiyle ona servet, ün ve sınırsız zevk sağlayacağına söz vererek kandırır.

2. sahne: Auerbach'un şarap mahzeninde öğrenciler bir içki şarkısı söylemekte ve arkadaşları Brander'den bir şarkı istemektedirler. Brander, evinin kilerinde semirip duran küçücük bir sıçan üzerine alaylı bir ballad söyler. Mephistopheles öğrencileri tebrik eder. Şeytan, öğrencilerin isteği üzerine kocaman bir kara pire besliyen kıral şarkısını söyler. Bunlardan tiksinen Faust ayrılmak ister, Mephistopheles'le birlikte Elbe kıyılarına uçar.

3. sahne: Elbe kıyıları. Mephistopheles'in teşviki ile Faust çiçekler arasında uykuya dalar, etrafında hava perileri ve yer altı cüceleri büyüleyici bir ses korosu yaratırlar. Bunun ardından vals ölçüsüyle çalınan, «hayal ediş» (Fr. rêverie) tarzındaki «slif'lerin dansı» adlı orkestra parçası gelir. Faust'un rüya görürken Marguerite adını tekrarladığı duyulur, hava perileri kanat çırparak uzaklaştıkları sırada uyanan delikanlının dudakları arasında hâlâ bu ad dolaşmaktadır. Mephistopheles genç adama, onu Marguerite'in odasına götürmeyi vâdeder. İki dost şehre giden askerlere öğrencilere katılırlar. Şarkılar söyliyerek şehre doğru yol alınır.

III. bölüm (sahne: Marguerite'in odası): Vakit gecedir. Uzaktan boru ve trampet sesleri gelir. Odaya giren Faust tatlı bir şarkı söyler. Marguerite yaklaşırken Mephistopheles Faust'a perdelerin arkasına gizlenmesini tavsiye eder. Genç kız elinde bir lâmba ile içeri girer ve bir yandan soyunurken öte yandan da hayal etmiş olduğu yakışıklı bir delikanlıyı anlatır. Bunun ardından Thule kıralı balladı gelir Genç kızı ayartma plânının bir kısmı olarak Mephistopheles «Delişmen ateşler» i yardıma çağırır, bir yandan da «cehennem kemancıları» na bütün ustalıklariyle çalmalarını emreder. Orkestra «Delişmen ateş» adlı çok ince menuet'yi çalar. Mephistopheles kısa bir serenat söyler ve yardıma çağırdığı ruhları da geri gönderir. Artık Faust ile Marguerite duygularının olanca ateşleriyle aşklarını birbirlerine itiraf etmektedirler. Mephistopheles. âşıklara Faust'un yaptığı gizli ziyareti komşuların öğrendiklerini haber verir. Komşular yaklaşırken âşıklar yine görüşeceklerine ant içerler. Mephistopheles genç arkadaşiyle birlikte odadan kaçar.

IV. bölüm (1. sahne: Marguerite'in adası): Marguerite, konusu Goethe'nin «*Meine Ruh'ist hin*» (Huzurum kalmadı) sözleri olan tutkulu bir şarkı söylemektedir. Şarkı bitince uzaktan boru ve trampet sesleri, asker ve öğrencilerin şarkıları duyulur.

2. sahne (Orman): Faust tabiata hitabetmekte ve kaçan ruh huzuruna ancak burada kavuşabileceğini söylemektedir. Mephistopheles gelerek annesini zehirlemiş olduğu için Marguerite'in ölüm cezasına hüküm giydiğini haber verir. Marguerite yanlışlıkla annesine fazla miktarda uyku ilâcı vermiştir. Faust, Marguerite'i kurtarabilmek için Mephistopheles'in her dediğini yapacağına yemin eder.

3. sahne (Bir mahzen): Faust ile Mephistopheles iki yağız at üstünde cehenneme doğru yol almaktadırlar. Bir haç önünde diz çöken köylülerin yanından geçerler. Yol kenarına dizilmiş kadınlarla çocuklar korku içinde bağrışmaktadırlar. Her yanda iskeletler dans etmektedir. Yer sarsılır, havadan kan yağar. Mephistopheles, Faust için artık hiçbir kurtuluş yolu kalmadığını ilân eder ve iki arkadaş cehennem çukuruna dalarlar. Cehennem Ruhları'nın çılgın korusu onları karşılar. Mephistopheles artık Faust'un efendisi olduğunu söyleyince onun bu zaferi şerefine cehennemde bir curcuna başlar.

Son bölüm: 1. sahne: Yeryüzü; 2. Sahne: Cennet: Yeryüzü sahnesinde şeytanlar cehennemin kükürt kaynıyan kızgın göllerinde bulunan Faust'un korkunç halini anlatırlar. Cennet sahnesinde ise melekler Marguerite'in kurtulması için Tanrıya dua ederler, bir ses genç kızı adiyle çağırır, suçu bağışlanan Marguerite meleklerin şarkıları arasında cennete girer.

DAMNO (Yun. Mit.), Belos'un kızı, Agenor'un karısı; Phoiniks'in, İsaia'nın ve Melia'nın anası.

DAMNUM EMERGENS, Roma hukukunda, bir yükümün yerine getirilmemesi yüzünden meydana gelen zarar. Meselâ bir tuğlacı bir inşaatçıya belirli bir zamanda vermeyi üzerine aldığı tuğlaları veremeyip de, inşaatçı bu malı başka bir yerden daha pahalıya almak zorunda kalırsa, iki çeşit fiat arasındaki fark D. E. olur.

DAMNUM FACTUM [*damuum faktum*] (Rom. Huk.): bk. DAMNUM INFECTUM.

DAMNUM INFECTUM [*damnum infektum*], Roma hukukunda olabilecek ya da olmak üzere bulunan zarar. Karşıtı, *damnum factum*, yani «gerçekleşmiş zarar» dır.

DAMŌ, eski Yunan düşünürü Pythagoras'ın kızı. Küçük yaştan başlıyarak babasının yönetimi altında kendini bilimlerle felsefeye vermiş olan bu kadın, bir okul açmış, çok sayıda öğrenci olarak gelen genç kızlardan evlenmiyeceklerine söz vermelerini istemiştir. Pythagoras ölürken yazı-

larını başkalarına vermemesini söyliyerek kızına bırakmış, D., fakir olduğu ve bu eserlerin yayımı karşılığında kendisine çok para teklif edildiği halde babasının sözünden çıkmamıştır. Çok eski olduğu sanılan bu hikâyenin, Pythagoras mistiğinin pratik başlangıçları ile nasıl bağdaştığı belli değildir.

DAMODAR, Hindistanda, Bihar ve doğu Bengal'de bir ırmak; Hooghly nehrinin sağ kolu. Uzunluğu 545 km dir. Çota Nagpur'dan çıkan D., Raniganj ve Burdwān'ı suladıktan sonra Kalkutta'nın güneybatısında Hooghly'ye karışır. Hindistanın en büyük maden kömürü yatakları D. vâdisinde uzanır. Bu sebeple, bu vâdide birçok endüstri merkezleri kurulmuştur. D. üzerinde birçok barajlarla, hidroelektrik santraller vardır.

DAMOH, Hindistanın orta bölümünün kuzey kesimindeki Madhya Pradeş yönetim bölümünde yer alan Cabalpur (Jabalpur, Jubbulpore) şehri dolaylarında ve Nagpur şehrinin 305 km kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 20 728 dir. Davar ve çiflik ürünleri pazariyle tanınmıştır. 1857 ayaklanmasında yağmaya uğramıştır.

DAMOKLĒS ya da DĒMOKLĒS (M. Ö. IV. yüzyıl başı), Yaşlı Dionysos'un saraylısı. Kırallığın verdiği mutluluğu durmadan öğerek kendisini usandıran D. e, kıral Dionysos bir gün için tahta geçip bu mutluluğu tatmasını teklif edince, saraylı bunu sevinçle kabul etmiş, fakat ziyafet sofrasında otururken başının üzerinde bir at kılı ile tavandan sarkan bir kılıç görünce, kırallıktan soğumuştur. Bu efsanedeki gerçek yön, kalelerinin duvarları arkasında yaşadığı halde, kuruntu ve korkudan kurtulamıyan Dionysos'un ruh durumunu yansıtmasıdır. Sürekli bir tehlikeyi belirtmek için D. in kılıcı deyimi kullanılır.

DAMOKRATĒS ya da DĒMOKRATĒS, Servilius (M. S. I. yüzyıl) eski bir Yunan hekimi. Galenos (b. bk.) un çağdaşı olup, ondan sonra en büyük Yunan hekimi sayılır. Neron zamanında Romada büyük ün kazanmıştır. M. S. 65 e doğru en çoğu manzum (iambos ölçüsiyle) olarak, ilâçlar konusunda eserler yazmıştır. Galenus onun eserlerinden birçok bilgiler almıştır. Başlıca eserleri: *Klinikos* (Yatalak hasta); *Philiatros* (Hekimin dostu); *Pythikos* (Apollon rahibesi Pythia üzerine); *Bibla tōn pharmakōn* (İlâçlar üzerine kitaplar); *Peri tēs tōn antidotōn skeuasias* (Panzehirlerin hazırlanmasında ve uygulanmasında kullanılan aygıtlar).

Damokratēs Macunu: Başlıcaları garikon mantarı (*Agaricus*), günlük (*Broswellia* reçinesi), kasnı sakızı (*Galbanum*), tarçın, sarımsak, kantaron (*Gentiana*), zencefil ve afyon olan otuz kadar bitki maddesinden hazırlanmış bir ilâç tertibi.

DAMOKRITOS ya da DEMOKRİTOS (M. Ö. III. yüzyıl - M. Ö. II. yüzyıl), Yunanlı general. Aitolia bölümündeki Kalydon'da doğmuştur. Romalıların amansız düşmanı, Aitolia orduları komutanı ve Romaya gönderilen bir elçilik kurulunun üyesi olan D., sonradan Isparta ile bir anlaşma yapmıştır. Fakat Aitolialılar Herakleia'da yenilince D., tutsak düşmüş (M. S. 190) ve Romaya götürülerek, Tullianum'a atılmışsa da, çabuk kurtulmuş ve kendini öldürmek zorunda kalmıştır.

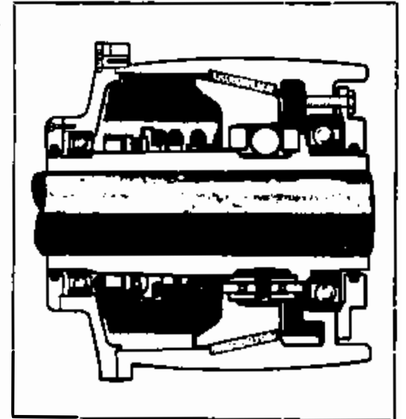
DAMOKSENOS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan komedi yazarı. Yeni komedi anlayışının temsilcilerinden biri sayılır. Athenaios (b. bk.) un eserlerinde adı geçen üç parçadan başka, diğer eserini tanımıyoruz.

DAMŌN ya da DĒMŌN, Atinalı (M. Ö. V. yüzyılının son 33 yılı), eski Yunan müzik bilgini ve filozofu. Eflâtun'un andığı sofist Prodikos'un öğrencisi ve Sokrat'ın öğretmeni olan D., müzikçi olarak Agathoklēs ile Lamproklēs'in öğrencisi ve Drakōn'un öğretmenidir. Babası Damōn ya da Damonides, söylentiye göre, mahkemelerde görevli yurttaşlara bir ücret ödenmesini ileri sürmüştür. Eflâtun'a göre, rhythmik ve metrik konusunda yazıları vardır. Hayatının son yıllarında, Periklēs'in arkadaşı olduğu için «ostrakismos» denilen sürgün cezasına çarptırılmıştır. Romalı yazar Quintilianus, D. un kişiliğini incelemiştir. Cicero ise onun Eski Yunanistanın ilk ve en karakteristik müzikçisi olduğunu yazar.

DAMON ya da PYTHİAS [Phintias] (M. Ö. IV. yüzyılın birinci yarısı), Syrakusa (Sicilya) lı iki Pythagoras'çı filozof. Arkadaşlıkları atasözü haline gelmiştir. Pythias (buna Phintias adı da verilir), Syrakusa tyrannos (hükümdar) u genç Dionysios'u öldürmek için bir suikast düzenleyince ve yakalanıp ölüm cezasına çarpılması kararlaştırılınca, D., arkadaşı için ölümü göze alır. Bu yüksek duygular karşısında şaşıran Dionysios, D. ın suçunu bağışlamış ve kendisini de üçüncü arkadaş olarak aralarına kabul etmelerini istemiştir. Romalı efsane yazarı Hyginus, bu kahramanlara Moiros ve Selinuntios adlarını verir. Bundan anlaşıldığı gibi, bu hikâye ancak bir masal olup Pythagorasçıların dostluk anlayışını anlatmak için uydurulmuştur.

DAMOPHŌN [*damofon*], **Messenalı** (M. Ö. II. yüzyılın ilk yarısı), Yunan heykelcisi. Doğduğu şehir ve Aigion'la Megalopolis için kafaları, elleri ve ayakları mermerden tahta heykeller (Messenadaki *Tykhē* heykeli) yapmıştır. Olympia Zeus'unun fildişinden kaplamalarını onarmıştır. Bundan başka, kendi eliyle yaptığı, Arkadia'daki Kleitor'da atlı Polybos'u temsil eden bir heykelle, yine Arkadia'da Lycosura'daki Despoina tapınağı için hazırladığı grupa giren üç baş (Dēmētēr, Despoina, Artemis) elimize geçmiş bulunmaktadır (Atina Müzesi). Sanatçı, IV. yüzyılın klâsik modellerinden aldığı esine yepyeni bir teknik katmıştır.

DAMPER [*dæmpır*], matkap motorunun ucuna yerleştirilen ve bu alete her hangi bir eğrilmeye ya da bükülmeye sebep olabilecek titremeleri önlemeye yarıyan küçük bir amortisör.

DAMPER

DAMPIER [*dæmpier* ya da *dæmpyır*], **William** (1652-1715), İskoçyalı denizci ve yazar. East Coker (Somersetshire kontluğu, İngiltere) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Denizlerdeki serüvenli hayatına 1668 de başlamış, 1691 yılına kadar Jamaika'da bir tarım işletmesinin müdürü, Meksika'da ağaç kütüğü kesicisi olarak çetin bir hayat sürmüş, fakat özellikle, Amerikanın batı kıyısındaki İspanyol sömürgelerine ve daha başka yerlere birçok korsan akın-

ları yapmıştır. Bu süre içinde dünya denizlerini dolaşmış, Uzak Doğuda bir yerde gemiden kovulmuş, bir süre bir İngiliz kalesinde yarı tutsak durumda topçubaşı olarak çalışmıştır. 1697 de *New Voyage Round the World* (Dünya etrafında yeni gezi) adlı eserini, 1699 da da gene bu konuda ikinci bir kitabını yayımlamıştır.

W. DAMPIER

1699 da İngiliz denizciliğine bağlı «Roebuck» gemisinin süvariliğine atanmış, bu gemi ile dünyayı dolaşarak Avustralya ve Yeni Gine kıyılarını açınsamıştır. 1703 te iki gemiyle, yine düşmana karşı savaşta bulunmak göreviyle denizlere açılmış, tayfalar çok yoruldukları için pek başarılı geçmiyen bu üçüncü Okyanuslar seferi, 1707 de sona ermiştir. Robinson Crusoe'nun aslı olan Alexander Selkirk'in Juan Fernandez adalarında karaya çıkarılıp bırakılması, işte bu yolculukta olmuştur. D. daha sonra 4 yıl süren (1708 - 1711) bir geziye daha çıkmış ve bunda Selkirk'i kurtarmıştır. D. in *Discourse on the Winds* (Rüzgârlar üzerine konuşma) adlı tanınmış bir eseri daha vardır.

DAMPIER [*dæmpier* ya da *dæmpyīr*] **ADASI,** Karkar adasının eski adı. Bu küçük ada Batı Pasifik Okyanusunda, Yeni Gine'nin kuzey kıyısı açıklarında, Madang (eski adı: Friedrich - Wilhelmshafen) limanının kuzeyindedir. 1944 te Müttefikler tarafından alınan bu ada Bismarck adaları (b. bk.) na bağlıdır.

Dampier Toprakları: Kuzeybatı Avustralyada, Batı Avustralya bölümünde, Timor denizi kıyılarında, Fitzroy ırmağı ağzı batısında, yarımada biçiminde bir toprak. Adını bulucusu William Dampier (b. bk.) den almıştır.

Dampier Boğazı: 1. Pasifik Okyanusunun güneybatı bölümünde, Yeni Gine'nin kuzeybatısında ve bu adayı Waigeo adasından ayıran boğaz. Adını, bulucusu William Dampier (b. bk.) den almıştır.

2. Kuzeydoğu Yeni Gine'deki «emanet toprak» (İng. Trust territory, Birleşmiş Milletlerce bir devletin yönetimine bırakılmış toprak) ı Yeni Britanya (eski adı: Neu - Pommern) adasından ayıran boğaz. Genişliği aş. yu. 24 km dir. İngiliz bulucusu William Dampier (b. bk.) tarafından bulunmuştur.

Dampier Takımadaları: Avustralya'nın kuzeybatısında, kayalık küçük adalardan meydana gelen bir adalar topluluğu. William Dampier (b. bk.) tarafından bulunmuştur.

DAMPIERA, Gudeniase (Goodeniaceae) familyasından 57 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Ot, yarım ağaççık ya da ağaççık biçiminde olan bu bitkilerin çoğu Avusturalyada yetişir.

DAMPIERRE [*dãpiyer*], Fransada Seine - et - Oise ilinin Rambouillet ilcesine bağlı bir bucak. Chevreuse vâdisinin üst yanında bulunan D. in nüfusu 552 dir. Cardinal de Lorraine tarafından yaptırılmış olan şato (1550) Luynes ailesine kalmış, 1675 - 1683 yılları arasında Luynes dükası için Mansart tarafından onarılmıştır. XIX. yüzyılda duka Honoré şatoyu yeniden kendi zevkine göre Duban'a onartmıştır. Şatoda çok zengin koleksiyonlar vardır: Rude ve Simart tarafından yapılmış heykeller Philippe de Champaigne, Nattier ve Ingres tarafından yapılmış tablolar. Şatonun parkı Le Nôtre tarafından düzenlenmiştir. XVI. yüzyılda yapılmış olan kilisenin çan kulesi Roman üslûbundadır.

DAMPIERRE [*dãpiyer*], **Auguste Henri Marie Picot, Marquis de** (1756 - 1793), Fransız generali. Paris'te doğmuş, Valenciennes'de ölmüştür. Quiévrain'de (1792) kahramanca dövüşmüş, Valmy ve Jemmapes'te (1792) tümen komutanlığı etmiş ve Neerwinden (1793) de yararlık göstermiştir. Dumouriez'nin ordusunu bırakıp kaçmasından sonra Belçika ordusuna komutanlık etmiş, Condé'ye yol açmağa çalışırken yaralanıp ölmüştür.

DAMPIERRE, Gui de (Biyog.): bk. GUI DE DAMPIERRE.

DAMPİNG (Tic.): bk. DUMPING.

DAMPOSKOP (Fr. *Damposcope*), İngiliz bilgini Farbes tarafından meydana getirilen ve maden kömürü ocaklarındaki havada bulunan grizu gazının orantısını ölçmeğe yarayan araç. Ses titreşimlerinin yayılmasiyle ilgili kanunlara dayanan aracın başlıca parçası, teleskopik bir boru önüne konmuş bir diyapazondur. Titreşimin azlığı ya da çokluğu galerideki havada bulunan grizu gazının niceliğine bağlıdır.

DAMPREMY [*dãpremi*], Belçikada, Hainaut ilinde, Charleroi ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 10 900 dür. Charleroi'nın endüstri mahallesi olan D. de cam ve ayna fabrikaları vardır.

DAMPT [*dãpt*], **Jean** (1854 - 1945) Fransız heykelcisi. Venarey (Côte - d'Or) de doğmuş, Dijon'da ölmüştür. Öğrenimini Dijon Güzel Sanatlar Okulunda bitirdikten sonra Pariste Jouffroy ile Dubois'nın yanında çalışmış, 1879 sergisindeki Ismaël (Châlons - sur - Marne Müzesi) adlı eseriyle tanınmıştır. Saint Jean adındaki heykeli (1881) devlet tarafından satın alınmıştır. D. çelik, fildişi, gümüş ve altından birçok heykelcikler yapmıştır.

DAMREMONT ya da DANRÉMONT [*dãrīmõ, dãremõ*], **Charles Denys, Comte de** (1783 - 1837), Fransız generali. Chaumont (Champagne) da doğmuş, Cezayirde Kostantin (Constantine) de ölmüştür. Napoléon harbleri sırasında Austerlitz savaşında teğmen, Lützen'da albay ve 1814 te Marmont'un yaveri olan D., Paris kapılarına dayanan Müttefiklere mütareke şartlarını görüşmüştür. 1830 da tuğgeneral ve 1835 te Fransa âyan üyesi olan D., 1837 de Clausel'in yerine Afrika ordusunun başına geçmiş, Constantine seferini yönetmiş ve bir top mermisiyle ölmüştür.

DAMROSCH [*damroş*], **Leopold** (1832 - 1885), Alman kemancısı, bestecisi ve orkestra şefi. Poznań'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Richard Wagner'in kuramlarını yaymağa çalışmış ve 1871 de gittiği New York'ta bir Alman operasiyle çeşitli koral ve senfoni dernekleri kurmuştur. Besteci olarak D., uvertürler, serenadlar, lied'ler ve keman için birçok konçertolar yazmıştır. Oğulları (Franck Heine [1859 - 1937] ile Walter Johannes [1862 - 1950]) hem Alman operası, hem konser alanında babalarının eserini sürdürmüşlerdir.

DAMSA BARAJI, Nevşehir ilinin Ürgüp ilcesinde bir baraj. Ürgüp'ün aş. yu. 8 km batısında Damsa Çayı üzerinde yapılmıştır. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünce 1958 yılında bitirilmiş ve 4 100 000 T. L. na mal olmuştur.

Göl alanı 43 hektardır. Sulama ve taşkınların kontrolü için yapılmış olup 4 700 dekar toprağın sulanması için gerekli su toplanmaktadır. Barajın temelden yüksekliği 25,8 m dir. Toprak dolgu tipinde bir baraj olan D. B. nın dolgu hacmı 230 000 m³ tür.

DAM - SOK, Tibette, Lhasa'nın kuzeyinde, Dam ırmağı boyunda oturan Moğollara verilen ad. D. - S. ların dili üzerine elimizde hiçbir bilgi yoktur (bk. B. Ya. Vladimirtsov: *Sravnitel'naya grammatika mongol'skogo pismennogo yazıka i halhaskogo nareçiya* [Leningrad, 1929, s. 12]).

DAMYANOV, Georgi (doğ. 1892), Bulgar devlet ve politika adamı. 1912 de politika alanına atılmış, 1919 da Komünist Partisine girmiştir. 1923 te patlak veren ayaklanmaya katılmış, bunun üzerine Bulgaristandan kaçmak zorunda kalmıştır. 1924 - 1925 ve 1935 - 1936 yıllarında Bulgaristanda gizli çalışmalarda bulunmuş, 1937 - 1943 yılları arasında Komintern örgütünde görev almıştır. 1944 yılı sonunda Bulgaristana dönen D. 1946 - 1950 yılları arasında savunma bakanlığı yapmış, 1950 de Halk Meclisi (Bulg.: Narodno Sıbranie) başkanlığına seçilmiştir.

DAMYSOS [*dąmüsos*], Yunan mitolojisinde devlerin en çeviği. Akhilleus doğduğu zaman anası Thetis tarafından ateşe atılmışsa da, babası Peleus tarafından kurtarılmıştır; ama sağ ayağının topuğu yanmıştır. Kheirōn D.un kadavrasını topraktan çıkarmış; sağ topuğunu alıp Akhilleus'un ayağına eklemiştir; böylece Akhilleus D. gibi çevik bir varlık olmuştur. Başka bir efsaneye göre de Akhilleus, Apollōn'dan kaçarken topuğu yerinden çıkmış, kahraman da böylece tanrı tarafından yakalanıp öldürülmüştür.

DAN, Eflâklı bir aile. Bellibaşlı üyeleri: **I. D. Bassarab** (ölm. 1836), Eflâk prensi (1384 - 1386): Prens Radul Bassarab'ın büyük oğlu. Kardeşi prens Mircea'nın tahtı almak için teşebbüse geçmesi üzerine, Türklerin yardımını sağlamış ve tahtını tekrar eline geçirmiştir. Bulgarlarla yapılan savaşlarda çar Şişman tarafından öldürülünce, yerine Mircea geçmiştir.

II. D. (ölm. 1431): I. D.ın oğlu. Aş. yu. 1420 den başlıyarak Eflâk'ı yönetmiştir. Türklerin yardımı ile, Mircea'nın oğlu Mihail'i tahttan kovduktan sonra yönetimi eline almıştır. Radul Praznaglava tarafından tahttan indirildikten sonra, Macarlara sığınmış ve onların yardımı ile yeniden tahta çıkmıştır.

III. D.: II. D.ın oğlu. 1446 yılında Eflâk tahtına çıkmış ve Kosova savaşında ölmüştür (1448).

DAN, Filistinde Dan aşiretinin toprakları içinde Ürdün ırmağının kaynağı yakınında bir şehir. Tapınağı, kuzey kırallığının din merkezlerinden biri olmuştur. Kalıntıları İsrail Devletinin kuzey sınırında, Metulla yakınında Tell - el - kadi'dedir. 1930 yılında çevresinde D. kasabası kurulmuştur.

DAN, İsrail'in 12 kabîlesinden biri. Kenan ili bölündüğü zaman bu kabîleye Fılistinlilerin oturduğu bölge düşmüştür. Filistinlileri kovup yerleşemediği için D. kabîleri Yahuda kabîlesiyle birleşmek zorunda kalmışsa da içlerinden 700 kişi gidip Filistinin kuzeyinde Lais şehrine yerleşmiş ve bu şehire Dan adını vermiştir.

DAN, Danimarkanın efsaneye geçmiş kırallarına verilen ad; bunlardan biri Danimarka ulusunun, biri de İngiliz ulusunun atası sayılmaktadır.

DAN, DAHN, DHAN, Bengal'de değerli maden ve taşların tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü; değeri 4 punk = 30,75 mg; 384 D. = 1 tola.

DAN DİLİ, Danimarkada konuşulan dil. Danca büyük Hint - Avrupa dil ailesinin İskandinav kolundandır. İsveç dili ile birlikte bu kolun kuzeydoğu bölümünü meydana getirmektedir. Son hecelerin kuvvetle yontularak sertliği giderilmesiyle (örnek: Danca: *guder*; İsveççe: *gudar*; Alm.: *göter* = tanrılar) ve ayrıca da untervokalik ötümsüz kapantılı seslerin ötümlü (Danca: *aede*; İsveççe: *äta* = yemek) dönüşmesi ve İsveççenin musiki vurgusuna karşılık kendine özel bir vurgusu bakımından İsveç dilinden ayrılır.

Danca X. yüzyılın ortalarına kadar öbür İskandinav lehçelerinden pek az ayrılırdı. XIII. yüzyılın sonundan beri Dancanın içinde de lehçe farkları ortaya çıkmıştır. Bütün yurt için ortak bir yazı dili, ancak 1350 - 1500 yılları arasında, ortaya çıktı. Gelişme III. Christian'ın İncil çevirmesi sonunda (1550) meydana geldi. XIV - XV. yüzyıldan beri Aşağı Alman dilinin kuvvetli etkisi kendini göstermişti. (Hansa); daha sonraları Yüksek Almancanın (1550 - 1700) ve Fransızcanın (XVIII. yüzyılın birinci yarısı) da etkisi buna katıldı. XVIII. yüzyılın ortasında dil özleştirme evresi başladı (Eilschow, Sneedorf, Joh. Ewald); D. D. nin en yeni gelişme basamağı bu zamandan hesaplanır. Norveçin Danimarkaya politik olarak katılmasından bu yana (1537) Danca Norveçte yazı ve aydın dili oldu ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar öylece kaldı; 1850 den bu yana ise yavaş yavaş gerilemiştir. Dancanın yazı dili yanında lehçeler yaşayıp gitmektedir. Doğu ve batı Dan lehçesi olarak ikiye ayrılır. Birinci bölümü (başlıca belirtisi: eklenen harfi tarif) İsveççeye yaklaşan Bornholm lehçesi (ada Dan lehçesi ile doğu Jütland lehçeleri); ikinci grupa da (başlıca belirtisi başa konan harfi tarif) batı Jütland ve kuzey Sleswig güney Jütland lehçeleri girer.

D. D. Lâtin harfleriyle yazılır. Birinci Dünya Harbine kadar Gotik harfler de kullanılıyordu. Alfabenin sonunda Æ æ [e] ve Ø ø [ö] vardır. Vurgu Almancada olduğu gibi çok kere birinci hecededir.

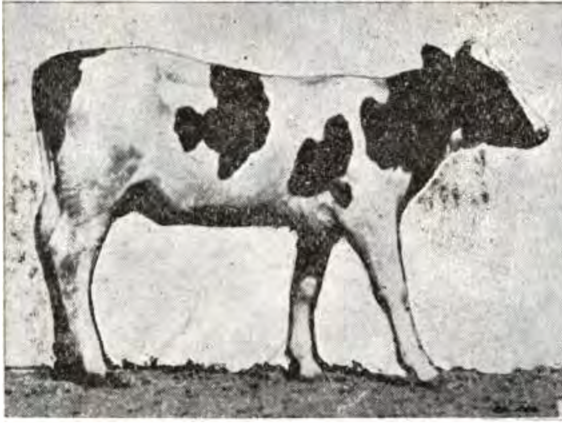
Yeni imlâ için 22 mart 1948 günü çıkarılan kurallara göre, bütün adlar, özel adlar dışında, küçük yazılır. Ancak resmî daireler ile okullar dışında halk arasında hâlâ büyük harfler yazılmaktadır. Aa yerine å geçmiştir ve bu harf bugünkü alfabenin sonunda yer alır, Önceleri kullanılmış olan vokal önündeki j (København da olduğu gibi) çoktan ortadan kalkmıştır.

DAN REK ya da DANG REK, Mekong vâdisiyle Praçinburi eyaleti arasında doğudan batıya doğru uzanan ve Kamboç'u Tayland'dan ayıran 700 m yüksekliğinde bir dağ sırası. Kumlu yamaçlariyle Kamboç ovalarına hâkim olan bu dağlar, Mun vâdisine doğru alçalmaktadır.

DANA, sütten kesilişinden bir yaşına kadar olan sığır yavrusu.

Çiftlik ekonomisi: Yeni doğmuş bir buzağı ilkin anası tarafından yalanarak kurutulması ve hava soğuksa ısıtılması için anasının yanında bırakılır. Buzağı doğuşundan sonraki ilk günlerde istediği kadar sık ve bol süt emmeye bırakılmalıdır. Büyümeye bırakılacak yavru, iki ayı doldurunca sütten kesilerek otlatılır.

Dana etiyle hazırlanan yemekler: Koyun etinin pek az yenildiği batı Avrupa ülkelerinde D. eti denilince daha çok buzağı, yani iki aylığa kadar olan süt D. ları anlaşılır.

D A N A

Yurdumuzda ise D. eti deyimi daha çok, sütten kesildikten sonra birkaç ay otla beslenmiş olan sığır yavrularına uygulanır. Otla beslenmiş D. nın eti, damla v. b. gibi hastalıklarda zararlı sayılan süt D. sının etine göre sağlığa daha yararlı olduktan başka, tiksindirici olmaktan da uzaktır. Koyun etiyle yapılan Türk yemekleri, D. etiyle de hazırlanabilir. Yurdumuzda az yaygın olan D. eti yemekleri, Frenklerin potofö (*pot - au - feu*) dedikleri D. haşlaması, D. söğüşü, pane şnitsel (Alm. *Schnitzel*), pane D. pirzolası, D. fırın, D. rostosu, D. rostosu fırında, pane D. eskalopu (Fr. *escalope*) v. b. dır.

Dinler tarihi: *Altın Dana*: Kutsal Kitabın «Çıkış» bölümünün XXIV. bahsine göre Musa Peygamber Tanrıdan on iki buyruğu almak üzere Sina Dağında kırk gün kalınca; İsrail kavmi kendilerini bırakılmış sanarak, Harun Peygamberi, gözle görülebilen bir tanrı yapmaya zorlamışlar, böylece Altın Dana meydana gelmiştir. İsrailliler Mısırda bulundukları sırada Mısırlıların Apis (b. bk.) adlı boğa heykeline taptıklarını görmüşler ve onları taklit etmek istemişlerdi. Musa Peygamber Sina Dağından dönüşünde bu duruma çok kızarak, Kanun Levhaları'nı parçalamış, Altın Danayı tuzla buz ettirmiş ve Levililere emir vererek 3 000 suçluyu öldürtmüştür. Bu olaydan 500 yıl sonra I. Yeroboam zamanında, İsrailliler tanrıları olan Yahve'yi hâlâ altın danalar şeklinde temsil etmekteydiler.

DANA [*deynî*], **James Dwight** (1813 - 1895), Amerikan tabiat bilgini ve jeoloğu. Utica'da doğmuş, New Haven'da ölmüştür. 1838 1842 yıllarında, Wilkes'in yönetimindeki United States Exploring Expedition'a katılmış ve bu gezi sırasında topladıkları mercan ve yengeçleri ve elde edilen jeolojik bilgileri işlemiştir. New Haven'daki Yale Collegeinde tabiat bilgisi profesörlüğü (1849 - 1864) ve jeoloji ve mineroloj profesörlüğü (1864 - 1890) yapmıştır. 1840 - 1895 yılları arasında «American Journal of Science» ı çıkarmıştır. Başlıca eserleri: *A System of Mineralogy* (Bir mineraloji sistemi) [1837]; *Manual of Geology* (Jeoloji el kitabı) [1862]; *Textbook of Geology* (Jeoloji kitabı) [1864]; *Corals and Coral Islands* (Mercanlar ve mercan adaları) [1872].

DANA [*deynî*], **Richard Henry** (1815 - 1882), Amerikalı yazar ve hukukçu. Cambridge (Massachusetts) de doğmuş, Romada ölmüştür. Hukukçu ve şair Richard Henry D. (1787 - 1879) nın oğludur. Küçükken Amerikan donanmasına girmek istemişse de ailesi buna izin vermemiş, sonra Harvard Üniversitesinde hukuk okumağa başlamış, gözleri zayıfladığı için 1834 - 1836 yıllarında üniversiteden ayrılarak kendisini denizciliğe vermiş, bu geziden 1836 da dönerek 1837 de Harvard'dan diplomasını almıştır. Çocukluğundan beri denizi ve denizciliği çok seven D., tayfa olarak çalıştığı iki yılı (1834 - 1836), Amerikan edebiyatının bir klâsiği olan *Two Years Before the Mast* (İki yıl gemi tayfalığı) [1840] adlı eserinde canlandırmıştır. 1840 ta D. baroya girerek deniz hukuku dâvalariyle uğraşmış, 1841 de bir deniz hukuku el kitabı olan *The Seaman's Friend* (Denizcinin arkadaşı) adlı eseri yayımlamıştır. Devlet memuru olarak türlü hukuk işlerinde çalışırken, Harvard Üniversitesinde de hukuk okutmuştur (1866 - 1868). Amerika İç Harbi sıralarında, köleliği kaldırmak istiyen tarafa hukuk bakımından yardım etmiştir. Öbür eserleri arasında *To Cuba and Back* (Kûbayı gidiş geliş) [1859] ile, Wheaton'ın eserini işliyerek meydana getirdiği *Elements of International Law* (Devletler hukukunun esasları) [1866] anılabilir.

R. H. D A N A

DANA [*deynî*], **Richard Henry** (1851 - 1931), Amerikalı hukukçu. Cambridge (Massachusetts) te doğmuştur. Boston Hayır Dernekleri Birliğini kurmuş (1878 - 1879), Massachusetts devlet hizmeti reform kanununu (1884) ve Avustralya için bir seçim kanunu tasarısı (1888) hazırlamıştır. Gizli oy prensipine ilk olarak yer veren bu tasarı sonradan Amerikada da kabul edilmiştir. *Hospitable England in the Seventies* (1870 yıllarındaki konuksever İngiltere) [1921] adlı bir eser de yazmıştır.

DANA [*deynî*] **AMELİYATI,** omurilikten çıkan (*spinal*) sinirlerin arka köklerinin kesilerek çıkarılması. Bu ameliyat, bazı dış organlardaki sürekli ağrıları gidermek, *athethosis* denilen ve çoğu zaman beyinde meydana gelen patolojik bir değişme sonucunda çocuklarda görülen el ve ayak parmaklarının sürekli olarak solucanımsı oynamalarını, spazmlı (sarsak) felçleri ve bu gibi daha başka hastalıkları iyi etmek için yapılır. New Yorklu sinir hastalıkları uzmanı Charles Loomis Dana (1852 - 1935) nın adiyle anılır.

DANA AYAĞI (*Arum*), Yılanyastığıgillerden (Araceae) bir bitki cinsi. Bu cinsin 12 kadar türü Akdeniz çevresi ülkeleri ile Orta Avrupada yetişir.

Genel olarak türler 15 - 60 cm yüksekliğinde, çok yıllık otlardır. Yer altında dışı kahverengi, içi beyaz rizomları (yeraltı yumrusu) vardır. Yaprakları kargı biçiminde, uzun saplıdır. Çiçekleri koçan biçiminde, oldukça büyük ve bir cinsli, bir evciklidir. Çiçek biyolojisi yönünden ilgi çekicidir.

Bitkinin bütün bölümleri, özellikle taze yeraltı yumruları çok zehirlidir. Bileşiminde *aroin* maddesi vardır. Bu madde, özellikle deri üzerine değince yanma, kızarma, şişme ve yangı (iltihap) lara yol açar, sinir sistemini felce uğratır. Bundan başka % 70 oranında nişasta, bassorin, yağ, kauçuk, şeker ve kalsiyum oksalat vardır. Taze iken çok zehirli olan bitki kısımları kaynatıldığında, bu maddelerin zehir etkisi kaybolur. Bundan dolayı bitkinin nişasta yönünden zengin olan yumruları kaynatılıp besin maddesi olarak kullanılabilir.

Meyvaları kırmızı renktedir. Kırmızı rengi veren likopin boya maddesidir. Çocuklar bununla oynamayı severler. Biraz tatlı olan bu meyvalar yenildiğinde ölümle sonuçlanır. Bu şekilde çocuk ölümleri memleketimizde az değildir.

D. A. bitkisi tıpta, özellikle ev ilâcı olarak Hippokrates zamanından beri bilinmektedir. Ama, bitkinin çok zehirli olmasından ve bugün dahi aroin maddesinin bileşimi tam olarak aydınlanmamış olmasından dolayı çok dikkatli kullanmak gerekir. Bitkinin rizom ve yaprakları astrinjan (kabız edici) olarak ve gastrite karşı, yaprakları ise roma tizma ve ülsere karşı kullanılmıştır.

D. A. nın yurdumuzda yetişen altı türü ve bunların çeşitleri vardır. Bazı bölgelerde bitkiye *yılanyastığı*, *yılanbacağı* adları da verilmektedir. Yurdumuzda yetişen türler: *Dioscorides D.* (Arum dioscorides): Akdeniz çevresinde (özellikle İzmir - çeşme) çit kenarları ile, Antalya çevresinde yetişir. *Toros D.* (Arum detruncatum): yine Akdeniz bölgesinde, Toros dağlarında ve Akşehir Sultan dağlarında yetişir. *Maraş D.* (Arum hygrophilum): Maraş çevresi ile Suriyede yetişir. *İtalyan D.* (Arum italicum): Bu bi'kinin Türkiyede geniş bir yayılma alanı vardır. İstanbuldan Trabzona kadar olan bölgede, özellikle yapraklı ağaç ormanlarının açıklıklarında kireçli topraklar üzerinde yetişir. Güneyde Toroslarda, batıda İzmir çevresinde yetişir. *Doğu D.* (Arum orientale): Kuzey Anadolu ormanları ile Uşak ve Ankara, Akşehir çevresinde yetişir. *Muğla D.* (Arum arisarum): Batı Anadoluda yetişir.

DANA BURNU (*Gryllotalpa gryllotalpa*), Böcekler (Insecta) sınıfının Düz kanatlılar (Orthoptera) takımından bir eklembacaklı türü. Uzunluğu 4 - 5 cm dir. Kısa ve kalın olan ön bacakları kazıcı tiptedir. Vücudu kadife gibi tüylüdür. Tarla ve bahçelerde toprak altında yaşar ve köstebeğinkine benziyen bir yuva kazar. Besini, esas olarak solucan ve lârvalar olmakla birlikte yuvasının yoluna çıkan bitki köklerini kestiği için zararlıdır. Gece böceğidir. Avrupada bulunur.

DANAE (Yun. Mit.), Mısır (Yun. Aigyptos) dan Peloponnesos'taki Argos'a kaçan ve Danaos (b. bk.) yanında rol oynıyan efsanevî bir kadın. Mitolojiye göre, Argos kıralı Akrisios ile Eurydike'nin kızıdır. Bir kâhinin, kızı D. den doğacak bir erkek çocuk tarafından öldürüleceğini bildirmesi üzerine, Akrisios D. yi bir kuleye kapatmıştır. Fakat D. ye âşık olan Zeus bir altın yağmuru şeklinde onun yanına sokulmuş, D. de Perseus adı verilen bir çocuk doğurmuştur. Kızan Akrisios, anayı ve çocuğu bir sandığa kapatarak denize attırmıştır. Bu sandığı akıntılar Seriphos adasına götürmüş, orada balıkçılar D. ve oğlunu kurtarmıştır. Daha sonra, D. yi Perseus Argos'a götürmüş ve kehanete göre Akrisios'u istemeden öldürmüştür. Latium (İtalya) söylentisine göre, D. İtalya'da karaya çıkarak Pilumnus ile evlenmiş ve sonradan Rutulların başkenti olan Ardea şehrini kurmuştur.

İknografya: D. ve altın yağmuru temaları, Eskiçağda özellikle Pompei fresklerini yapan sanatçılara devamlı bir esin kaynağı olmuştur. XVI_ve XVIII. yüzyıllarda ressamlara da esin vermiştir. Corregio (Romada Galleria Borghese); Tiziano(Napoli, Madrid, Leningrad); Tintoretto (Lyon); Primatizio (Fontainebleau'da Galerie François Ier), D. Calvaert (Lucca); Rembrandt (Leningrad); Van Dyck (Dresden); Boucher (Angers). Yazarlar arasında bu temayı Simonides ve Aiskhylos işlemiştir. Avusturyalı şair Hugo von Hofmannsthal'ın bir projesine dayanarak Richard Strauss, *Die Liebe der Danae* (D. nin sevgisi) adlı bir opera meydana getirmiştir (1940). Bu operanın librettosunu J. Gregor (1944) yazmıştır. Opera ilk olarak 1952 de Salzburg'da temsil edilmiştir.

D A N A E (Tiziano'nun tablosu, Prado Müzesi, Madrıd)

DANAE (İskenderiye defnesi), zambakgiller (liliaceae) familyasına bağlı sürekli kalan, dikine büyüyen, çok

D A N A E

dallı, 60 - 120 cm boyunda, yarı odunsu gövdeli bir çalı. Yaprakları karşılıklı, 4 - 10 cm uzunlukta, 1 - 4 cm genişlikte, her iki yüzeyi parlak yeşil renkte, uc tarafı sivri; çiçekleri yeşilimsi sarı ya da ak renkte, küçük, kısır ve her bir dalın sonunda 4 - 6 tanesi bir arada; meyvesi yuvarlak ve kırmızı renktedir. Yapraklı dalları özellikle çiçek demetlerinde süs olarak kullanılır.

DANAE, 1860 ta Goldschmidt tarafından bulunan 61 sayılı küçük gezegen.

DANAİD'LER (Yun. Danaides), Yunan mitolojisinde Argos'un efsane kıralı Danaos'un kızları. Kardeşi Aigyptos'la kavga ettikten sonra Mısırdan kaçan Danaos barışmaya ve elli kızının Aigyptos'un elli oğlu ile evlenmelerine istekli gibi görünmüştür. Apollodoros elli D. ler ile nişanlılarının geleneksel adlarını günümüze kadar saklamıştır. Düğün gecesi, babalarından aldıkları emir üzerine D. lerin her biri nişanlısını boğmuştur. Yalnız Hypermnestra nişanlısı Lynkeus'u öldürmemiştir. Hermes'le Athena tarafından temizlenen D. ler Pelasg'larla yeniden evlenmişler ve D. ler soyunun türemesini sağlamışlardır. Daha sonra babaları gibi D.-ler de Lynkeus tarafından öldürülmüş ve cehennemde dipsiz bir fıçıya durmadan su koymağa mahkûm edilmiştir.

DANAİD'LER

DANAKÊ, İranda Akhaimenid'ler zamanında, aş. yu. bir Yunan drahmının 1/6 değerindeki paraya verilen ad Anlam genişlemesiyle: Cehennemde Styks ırmağını geçmek için kayıkçı Kharon'a verilmek üzere ölünün ağzına konan para.

DANAKİL, kuzeydoğu Habeşiştanda bir tuzlu çöl. Çok kurak bir yer olan bu bölge güneyde Eritre'ye kadar uzanmakta, batıda Fransız Somalisi ile sınırlanmaktadır.

DANAKİL (Etnog.): bk. DANKALİLER.

DANA'LAR (Yun. Danaoi), Homeros'un bütün Yunanlılara verdiği ad, aslında yalnız Argos'lular, M. Ö. I. yüzyıl başında hâlâ doğu Kilikyada bulundukları ispat edilen ve M. Ö. 1193 dolaylarında Mısıra saldırıp başarısızlığa uğramış olan Danaw'lar (Hititlerde: Adanawa; Mısırlılarda: Danuna) dan ya da bunlara yakın bir soydan oldukları için bu adı almış olmaları mümkündür. *D. ların hediyesi*, Vergilius'un *Aeneïs*inde (II, 49) atasözü gibi geçer: «Quidquid id est timeo Danaos, et dona ferentes» (Ne olursa olsun D. lardan korkarım, verdikleri hediye de olsa). Bu sözlerle Laokoon Yunanlıların Troia'dan çekilir gibi yaparak bıraktıkları tahta atı şehre almamalarını Troialı'lara öğütler.

DANALİT (Fr. Danalite), demir, çinko, berilyum ve manganezden meydana gelmiş tabiî kükürt veren bir silikat. Sekiz ya da on iki yüzeyli cisimler biçiminde kristalleşmiş pembe ya da kurşunî renkte bir madendir.

DANAOS, mitolojide Belos ile Ankhinoe'nin oğlu, Poseidon'un torunu ve Danaid'lerin babası. Önce Mısırda kardeşi Aigyptos'la birlikte hüküm sürmüş, kardeşiyle kavga ettikten sonra da elli kızı ile birlikte ülkeyi bırakıp gitmiştir. Argolis'te kıyıya ayak bastıktan sonra kıral Gelanor'u tahtından indirip yerine geçmiş ve elli yıl bu ülkede kırallık etmiştir; bu bölgede ilk kuyular açan D. olmuştur. Çok sonra D., Lynkeus tarafından öldürülmüştür.

DANAU ya da DANAUNA (Eski Mısırca: *Danauna*, Hititçe: *Adanawa*), küçük Asyanın güney kıyısında oturan, Mısırlılarla ilişki kuran ve III. Ramses'in püskürttüğü suriye istilâsına katılan eski bir kavim. *Adana* adının bu kavmin adiyle ilgili olduğu düşünülebilir.

DANBURY [*dænbīri*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Connecticut devletinin güneybatı bölümündeki Fairfield kontluğunda, Still ırmağı üzerinde ve New Yorkun 83 km kadar kuzey doğusunda bir şehir. Nüfusu 39 382 (1960) dir. Amerikanın fötr şapka yapan başlıca şehirlerinden biri alarak tanınmıştır.

DANBÜRİT (Fr. Danburite), tabiî kalsiyum borosilikat ($Ca\ B_2\ Si_2\ O_8$).

DANBY KONTU: bk. OSBORNE, Sir Thomas.

DANCE [*dans*], **George** (1700 - 1768), İngiliz mimarı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Londrada Saint

G. D A N C E: Mansion House (Londra)

Luke's, Saint Leonard ve Saint Botolph kiliseleri gibi birçok kiliseler yapmıştır. Şehir yapıları müfettişliğine getirilen D., Londra Belediye sarayı (Mansion House) nı yapmakla görevlendirilmiştir (1739).

DANCKELMANN [*dąnkilman*], **Bernhard** (1831 - 1901), Alman ormancısı. Avnsberg çevresindeki Obereimer'da doğmuş, Eberswalde'de ölmüştür. Bölge orman müfettişliğinde Eberswalde yüksek ormancılık okulu müdürlüğünde ve kendisi tarafından orada meydana getirilmiş olan Prusya Ormancılık Deneme İstasyonu müdürlüğünde bulunmuştur.

Başlıca eserleri: *Die Ablösung und Regelung der Waldgrundgerechtigkeiten* (Orman toprak mülkiyetinin ayrılması ve düzenlenmesi) [1880 - 1883]; *Gemeindewald und Genossewald* (Köy ormanları ve kooperatif ormanları) [1882]; 1867 de «Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen» adlı dergiyi kurmuştur.

DANCKELMANN [*dąnkilman*], **Eberhard Freiiherr von** (1643 - 1722), Brandenburg'lu devlet adamı. Lingen'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Seçmen prens (Kurfürst) Friedrich'in eğiticisi ve nedimi olan D., bu prensin 1688 de hükümdar olmasından sonra devlet işlerini yöneten nazırı olmuştur. Çok çalışma ile geçen memurluğu sırasında Halle Üniversitesi (1692) ve Güzel Sanatlar Akademisi (1696) kurulmuştur. Koyu Calvinciliği ve tutumluluğu yüzünden

hükümdar prensesin düşmanlığını kendi üzerine çekmiş, bu sebeple 1697 de azledilerek tevkif edilmiştir. Muhakemesi sonunda beraat etmişse de, ancak 1707 de serbest bırakılmıştır. Sonradan I. Friedrich Wilhelm onu genel müşavirliğe almıştır.

DANCLA [*dãkla*], **Charles** (1817 - 1907), Fransız kemancısı. Bagnères - de - Bigorre'da doğmuş, Tunus şehrinde ölmüştür. Keman için metot yazmış, yine keman için konçertolar ve duolar bestelemiştir. Bunlardan başka, pedagojik eserler de yayınlamıştır.

DANCOLAND [*dænkolænd*], Batı Antarktikanın Gra hamland ile Palmersland arasındaki bölümü.

D'ANCONA [*d'ankōna*], **Alessandro** (1835 - 1914), İtalyan edebiyat tarihçisi. Pisada doğmuş, Floransada ölmüştür. Gazetecilik etmiş, 1860 - 1900 yılları arasında Pisa'da ve 1901 - 1909 da Floransada profesörlük yapmıştır. Başlıca eserleri: *Origini del teatro in Italia* (İtalyada tiyatronun kökeni) [2 cilt, 1877; 2. bas. 1891]; *La poesia popolare italiana* (İtalyan halk şiiri) [1878; 2. bas. 1906]; *Studii sulla letteratura italiana de' primi secoli* (İlk yüzyıllara ait İtalyan edebiyatı üzerinde araştırmalar) [1884]; *Manuale della letteratura italiana* (İtalyan edebiyatı el kitabı) [1. cilt, 1892 - 1894, Bacci ile birlikte].

DANCOURT [*dãkur*], **Florent Carton, Sieur d'Ancourt** (1661 - 1725), Fransız oyuncusu ve oyun yazarı. Fontainebleau'da doğmuş, Gâtinais'de Courcelles - le - Roi'da ölmüştür. Soylu bir ailenin çocuğu olan ve avukatlığa hazırlanan D., bir oyuncunun kızını kaçırıp evlendiği için kendini tiyatroya vermiş 1685 - 1718 yılları arasında Comédie - Française'de kalmıştır. Örf ve âdetler üzerine yazdığı komedilerle çeşitli yönlerden toplumu yermiştir. - Karısı Marie - Thérese Le Noir de la Thorillière, (1663 - 1725), Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Vaftiz babası Molière idi. 1685 te kocasiyle birlikte Comédie - Française'de oynamağa başlamış ve daima âşık kadın rollerine çıkmıştır. 1720 de sahneden ayrılmıştır.

DANÇENKO (Biyog.): bk. NEMİROVİÇ - DANÇENKO.

DANDÂNAKÂN SAVAŞI, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kesin olarak kuruluşunu sağlıyan savaş. Tuğrul ve Çağrı beylerin Gaznelilere karşı doğrudan doğruya savaşa girişmeleri, Maveraünnehir ve Horasanı yeni bir egemenliğe hazırlamış oluyordu (bk. SELÇUKLULAR). Arslan Yabgunun hapsedilmesi üzerine yeni yabgu seçilen Yusufun da Buhara hâkimi Ali Tigin tarafından öldürülmesi, Selçuklu kaynaşmasını bir kat daha artırmıştı. 1030 da Tuğrul ve Çağrı beylerin Ali Tigini ortadan kaldırmaları sonunda, durumu düzeltmek istiyen Sultan Mesud, İbrahim İnala bağlı Türkmenleri Mangışlak yaylasına yerleştirmişti. Bu tedbir, Oğuzların Horasana yayılmalarını durduramadığı gibi aksi bir etki de yapmış, Cend bölgesinin ellerine geçmesine yol açmıştı. Bu durum üzerine Harezm valisi Altuntaş oğlu Harun da Sultan Mesud'a baş kaldırmış ve Selçukluları Horasanı bütünü ile ele geçirmeleri için teşvik etmeye başlamıştı. Böylece Gazne devleti ile Selçuklu savaşı, bütün ciddiliği ile ortaya çıkmıştı. Başlangıçta Sultan Mesud Selçuklu tehlikesini önemsememiş, veziri Ahmet b. Abdüssamed'in öğütlemelerine aldırmıyarak babası gibi Hindistan seferine çıkmış, Horasanı Savunmasız bırakmıştı (bk. MESUD). Bundan faydalanan Selçuklular, bir seri başarılar elde ederek 1038 de Nişabur'a girmişler ve Tuğrul Bey, adına hutbe okutarak, sultan sanını almış, yani bağımsızlığını ilân etmişti. Bunun üzerine Sultan Mesud geriye döndü. Bu sırada Tuğrul Bey Tus'ta, kardeşi Çağrı Bey ise daha uzaklarda bulunuyordu. Mesud'un üzerlerine gelmekte olduğunu haber alan kardeşler, durumu kollıyarak Mesud'un ordusunu Tuğrul Bey kuvvetleri üzerine çektiler. Serahs ile Merv arasındaki geniş sahrada bulunan su kuyularını battal ederek çekilmeye başladılar. Sultan Mesud bu durumda susuzluk içinde Dandânakân'da Tuğrul Beyle çarpışmak zorunda kaldı. 7 ramazan 431 (24 mayıs 1040) de iki ordu savaşa tutuştukları sırada, Çağrı Bey kuvvetleri arkadan saldırarak, susuzluktan savaş gücünü yitirmiş bulunan Mesud kuvvetlerini büyük bir bozguna uğrattılar. Mesud, ancak taştan gürzü ile kendisini kovalıyanları kaçırtarak ölümden, ya da tutsak olmaktan kurtuldu. Gazne ordusu ise büsbütün dağıtılmış bulunuyordu.

D. S. ile Selçukluların bağımsızlıklarını elde etmeleri sağlanmış, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu bitirilerek, Maveraünnehir ile Horasan bölgesindeki Gazne egemenliğine son verilmişti. Bk. GAZNELİLER.

DANDANOS (Yun. Mit.), Yunan Mitolojisinde Zeus'la Elektra'nın oğlu olup Dardan'lara adını veren kahraman. Aslında Samothrace'lı olan D., bir tufan sonunda, Asya'ya göç etmiş, orada kendisini misafir olarak kabul eden Teukros'un kızı Batieia'yi baştan çıkarmıştır. O zaman Hellespontos'ta kendi adını alan bir şehir kurmuş, Teukros'un ölümünden sonra Kıral olunca da Troia şehrini kurmuştur. Kabair'lere tapma dinini Asyaya getiren o olmuştur (başka bir geleneğe göre de Phrygiya'ya Kybele dinini sokan odur).
İtalyan efsanesi ise onu kendine mal eder. Etruria'nin oğlu olan D., Troas'a gitmiştir. Böylece Aineias kendi atalarının ülkesine dönmekten başka bir şey yapmamıştır.

DANDELIN [*dãdlẽ*], **Pierre** (1794 - 1847), Fransız mühendis ve matematikçisi. Le Bourget'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Belçikada yerleşmiş, Liége madencilik okulunda profesör olmuş istihkâm albayı rütbesini almıştır. Pek çok anılarından başka, koni kesitine ait kendi adını taşıyan bir kuramı vardır.

Dandelin küreleri: Bir koni içine çizilmiş olan küreler, odaklarda daima bir koni kesitinin düzlemine düşer.

DANDIN [*dãdẽ*], Fransız edebiyatında bir tip. Rablais bu tipi Pantagruel adlı kitabında (Kit III, bölüm 41) bütün dâvaları bir çırpıda, keyfince çıkaran ve hakemlik taslayan Perrin Dandin adlı köylüde ele alır. Racine'de (*Les Plaideurs*) meslekten ve müteassıp bir yargıçtır. La Fontaine'de (*l'Huître et les Plaideurs, Fables* IX, 9) dâvalarında sade kendi çıkarına bakan yargıçtır. Molière'in bu addaki komedisinde ise George D.. sovlu bir kız ile evlenen bir köylüdür; Bu köylünün «Vous l'avez voulu, Georges Dandin!» (Bunu sen istedin, G. D. yâni bunu «hak ettin») sözü bir insanın kendi suçundan ilerigelen güç durumlarda kendine söylediği söz olarak kullanır.

DANDİN (VII. yüzyıl sonu), Hintli bir yazar. Edebî dille yazdığı *Daśakumāra-śarita* (On prensin serüveni) adlı eseri Hınt Ortaçağı için değerli bir kültür tarihi kaynağıdır. D. bir de *Kāvyādarśa* (Şiir aynası) adlı seçilmiş şiirler kitabı meydana getirmiştir. *Daśakumāra-śarita*, bütün Hint hikâyeleri gibi, ana bir konu çevresinde sıralanmış bir sıra küçük büyük hikâyelerden meydana gelmiştir. Hikâyelerin kuruluşu karışık, olağanüstü olaylarla doludur. Yazar çok kez kadın güzelliğini, çeşitli aşk sahnelerini uzun uzun anlatır.

DÄNDLIKER [*dęndlikîr*], **Karl** (1849 - 1910), İsviçreli tarihçi. Elsau (Zürich kantonu) da doğmuş, Küssnacht'ta ölmüştür. Zürich üniversitesinde tarih dersi vermiştir. *Geschichte der Schweiz* (İsviçre tarihi) [3. cilt, 1883 - 1888] ve *Geschichte der Stadt und des Kantons Zürich* (Zürich şehri ve kantonunun tarihi) [3 cilt, 1908 - 1912] adlı eserleriyle tanınmıştır.

DANDOLO, Vincenzo, Kont (1758 - 1819), İtalyan bilgini ve politikacısı. Venedikte doğmuş, Varese'de ölmüştür. Doğduğu şehirde devrim hareketine katılmış, Campoformio anlaşmasından sonra Milano'ya sığınmış, daha sonra da tarım üzerine faydalı çalışmalara başladığı Varese'e yerleşmiştir. 1804 ten 1809 a kadar vali olarak Dalmaçya'yı yönetmiş, 1809 da kont ve senatör olarak Venedike dönmüş, 1814 te Varese'deki yurtluğuna yerleşip ipek böceği yetiştirme sanatını incelemiştir.

DANDOLO AİLESİ, Venedikli bir asılzade ailesi. X. yüzyıldan beri adı geçmekte ise de ancak XI. yüzyıldan başlıyarak izlenebilir. Bu yüzyılda yaşamış olan Domenico D. ya, ailenin kurucusu gözü ile bakılabilir. Aile XII. XV. yüzyıllar arasında büyük rol oynamış ve Venedike dört doge vermiştir: Enrico, Giovanni, Francesco ve Andrea.

D., Enrico (aş. yu. 1108 - 1205), Venedik doge'si ve amirali. Venedikte doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Venediklilerin Bizans topraklarında kurdukları sömürge imparatorluğunun kurucusudur. Bizans imparatoru Manuel Komnenos'a elçi olarak gönderilmişse de onunla kavga etmiştir. 85 yaşında iken doge olmuştur. 1202 de Haçlılarla bir sözleşme yaparak Venediklilere karşı ayaklanmış olan Zara şehrini, Haçlılara Venedik için aldırtmıştır. O sırada Venediklilerin düşmanı III. Aleksios, kardeşi II. İsaak'ı Bizans tahtından kovmuştu. İsaak'ın oğlu Aleksios Angelos, Enrico-ya D. başvurarak babasını tekrar tahta çıkarmak için Haçlıların yardımını istemişti. Enrico D. Haçlıları Bizansa karşı harekete geçirerek, İsaak'ı tekrar tahta çıkarmış, fakat Bizanslılar tarafından tekrar tahttan indirilince Haçlılar İstanbulu alıp orada bir Lâtin imparatorluğu kurmuşlardır. Bu durum karşısında Enrico D. nun imparator seçileceği umulurken Venedike sağlanan büyük sömürge çıkarları ile yetinilmiştir. Venedik, Arnavutluktan Marmara denizine kadar Balkan yarımadasının büyük kıyı bölgesini, adalarla birlikte elde etmiş ve doge Enrico D. ya «Quartae Partis et Dimidiae Totius Imperii Romani Dominator» (Roma İmparatorluğunun dörtte birinin bir buçuğunun efendisi) sanı verilmiştir. Bu san Enrico D. ve ardılı doge'ler tarafından 150 yıl süreyle taşınmıştır. İstanbulda ölen Enrico D. Ayasofyada gömülüdür.

E. DANDOLO

D., Giovanni (ölm. 1289), Venedik doge'si. Venedikte ölmüştür. Jacopo Contarini (b. bk.) nin tahttan çekilmesinden sonra 1280 de Venedik doge'liğine seçilmiştir. Onun zamanında, Aragón'luları tutan Venedik, Sicilya kıralı Anjou hanedanından I. Carlo'yu destekliyen papa IV. Martinus'a karşı savaşmıştır. Bu sebeple Venedik Cumhuriyeti papanın aforozuna uğramış ve bu aforoz ancak papa IV. Honorius tarafından kaldırılmıştır.

D., Andrea (XIII. yüzyıl): Venedik denizcisi Amiral doge Giovanni D. nun oğludur. Sürekli ayaklanma hareketlerine sahne olan Girit adasına vali (duca) olarak gönderilmiştir. Sonradan, Bizans kıyılarına giden bir ticaret filosunu korumak amaciyle kurulan on kalyonluk bir donanmanın kumandası Andrea D. ya verilmiştir. Ticaret gemilerini Cenevizlilerin soymasına engel olamamış, fakat Famagusıa (Magusa) nın Cenevizli semtini yakarak intikam almıştır. 1297 de birçok Cenevizli ticaret gemisini ele geçirmiştir. 1298 de Cenevizli amiral Lamba D'Oria'ya yenilmiş ve savaşta ölmüştür. Bir söylentiye göre, düşmanın eline düşünce kendini öldürmüştür.

D., Francesco (1328 - 1339): Il (Cane= köpek) lâkabiyle tanınmıştır. Venedik doge'si Verona podestà'sı Martino della Scala ile harb etmiş ve ondan Treviso ve Bassano şehirlerini almıştır.

D., Andrea (aş. yu. 1307 - 1354): Venedik doge'si (1343-1354). Venedikte doğmuş, orada ölmüştür. 1346 Türklerle Venedik için çok faydalı bir anlaşma imzalamıştır. (1346). Zara şehrini kuşatmadan geri almıştır. Cenevizlilere şiddetli bir harb açmıştır. Bazıları Andrea D. yu bu harbi istemek ve sürdürmekle suçlandırmışlardır. Çok çetin bir muhalefetle karşılaşmış ve muhalifleri kendisini düşürerek yerine Marino Faliero'yu doge'liğe getirmişlerdir. Andrea D., Petrarca'nın arkadaşı idi. Venedik devletinin Avrupa ve doğu devletleriyle yaptığı anlaşmaları toplıyan *Liber blancus* (Gümüş akı renginde kitap) ve *Liber albus* (Ak kitap) ın hazırlanmasını emretmiştir. *Chronicon Venetorum* (Venedik tarihi) başlığını taşıyan ve 1280 yılına kadar olan olayları kapsıyan tarihi Lâtince olarak yazmıştır.

D'ANDREA [*d'andręa*], **Gerolamo** (1812 - 1868), İtalyan din adamı. Napolide doğmuş, Romada ölmüştür. Bir çok yerde papazlık ettikten sonra, 1852 de kardinal olarak Sabina piskoposluğuna ve Index mahkemesi başkanlığına atanmıştır. Antonelli'nin rakibi olan D., papalık ülkelerinin alınmasından sonra yeni durumu tasvibetmiş (1860) ve Index mahkemesi başkanlığından ayrılıp Napoliye çekilmiştir. Papa IX. Pius, kardinallik hak ve yetkilerine varıncaya kadar bütün dinî payelerini elinden almıştır. D. hayatının son günlerinde Romaya dönmüştür.

DANDRIDGE [*dændric*], **Bartholomew** (1691 - aş. yu. 1754), İngiliz ressamı. Kişiliği, Hogarth'ın tarzından oldukça farklı «konuşma tablolariyle» belirmiştir: «Price ailesi» (1728, New York). Bundan başka, birçok portre yapmıştır: «Tarihçi Hooke», «Veliaht Frederick Louis» (Londra) gibi.

DANDY [*dændi*], Hintçede «bastonlu» anlamında bir kelime. 1815 den bu yana giyim kuşamları ve yaşayışları dikkati çeken İngiliz soyluları için kullanılmıştır. D. lik orta yaşlı bir burjuva olan George Brummel (1778 - 1840 tarihlerinde yaşamış ve delirerek ölmüştür) in liderliğini yaptığı zeki, nükteli ve fakat acayip gençler grupundan gelişmiştir. George Brummel'in ölümünden sonra gözden düşen D. lik usanç ve doygunlukla birlikte kendini beğenmişliğe, yavan ve bomboş ve zevkine düşkün olanlar için kullanılmağa başlanmıştır. Bu terim, 1765 de yalnız Londra çevresi için toplantı ve eğlence yeri olarak kullanılan Al-

mack'taki Dandizettes balolarında hoşça vakit geçiren, kulüplerde kumar oynıyan, içki ve eğlance âlemlerinde zevk süren kişilerin karakterlerini yansıtmıştır. Birçok moda romanlarına konular veren D, lik 1825 - 1835 tarihleri arasında İngiliz edebiyatına hâkim olmuştur. D. tipi böylece İngiliz ve Fransız romantizminde daha da derinleşmiş, bayağılık ve yavanlığa karşı romantik ve aristokrat çevrelerin tepkisi olarak kendini göstermiştir. George Brummel «iyi giyinmiş olmak için dikkati üzerine çekmemek gerekir» derdi. Bu kişi Lord Byron ile bu tipin adını taşıyan E. W. Dandy üzerinde etki yaratmıştır. Fransada Kont d'Orsay D. lerin en zariflerindendi. A. de Müsset de. D. ciliği şüphecilik ve alaycılıkla birleştirdikten sonra işi burjuva sınıfını hor görmeye kadar vardırdı, Barbey d'Aurevilly *Du dandysme et de George Brummel* adlı kitabında D. nin fizyolojisini vermiştir. Baudelaire de estetiğini D. in espirisiyle birleştirmiştir. D. lik Stendhal ve Huysman'dan geçerek Almanyaya ve başka edebiyatlara kadar giren yeni bir edebi tip geliş miştir.

DANDY [*dændi*], **Walter Edward** (1886 - 1946), Amerikalı cerrah. Missouri'de Sedalia'da doğmuş, Baltimore'da ölmüştür. 1931 de beyin cerrahîsi kliniği profesörlüğüne atanan D. ertesi yıl Johns Hopkins Üniversitesinde cerrahî profesörlüğüne getirilmiştir. Hidrosefali tedavisiyle uğraşmış, ilk olarak gaz yoliyle vantrikülografi ile ansefalografiyi bulmuş, diskal fıtığı belirtmiş ve tanımlamıştır. Kafatası anevrizmini ilk olarak ameliyat yoliyle tedavi eden o olmuştur.

DANDYROLLER [İng. *dændiroulır*], **DANDYWALZE** [Alm. *dandivaltsı*], endüstride çoğunluk egutör (égoutteur) adı verilen, üzeri bir tel örgü ile kaplı şablon merdanesi. Bu merdane ile henüz ıslak olan kâğıda filigranlar basılır.

DANE [*deyn*], **Clemence** (doğ. 1888), (asıl adı: **Winifred Ashton**), İngiliz kadın romancısı, tiyatro yazarı ve denemecisi. Blackhead'de doğmuştur. Çocukluğu kırlarda geçmiş, 16 yaşında okulu bitirmiş ve Cenevrede Fransızca öğretmeni olmuştur. Resim öğrenimi görmüş ve büyük başarı kazandığı halde onu bırakmış; İrlândada öğretmenlik etmiş, sonra birkaç yıl (1913 - 1918) sahneye çıkmış ve bunda da başarı kazanmıştır. Birinci Dünya Harbinde çok çalışma sonunda hastalanmış ve uzun zamandan beri tasarlamış olduğu bir romanı yazmağa başlamıştır. İlk eseri bir romandır; *Regiment of Women* (Kadınlar alayı) [1917]. Bundan sonra iki roman daha yayınlamıştır: *First the Blade* (Önce bıçak) [1918]; *Legend* (Efsane) [1919]; *A Bill of Divorcement* (Boşanma teskeresi) [1921] adiyle oyun haline getirmiş, temsiller Londra ve New Yorkta büyük başarı kazanmıştır. D. in İngilterede oynanan öteki piyesleri şunlardır: *Will Shakespeare* (ad) [1921]; *The Way Things Happen* (İşler nasıl olur) [1923]; *Granite* (Granit) [1926]. Son zamanlarda Devonshire'de yerleşen D., Helen Simpson ile birlikte üç eser yazmıştır: *Enter Sir John* (S. J. sahneye girer) [1928]; *Printer's Devil* (Basıcı şeytanı) [1930]; *Author Unknown* (Bilinmiyen yazar). Bu son eser Londradaki yazarların bir yergisi ve aynı zamanda bir dedektif hikâyesidir. D. in öteki romanları şunlardır: *Wandering Stars* (Gezegen yıldızlar) [1924]; *The Babyons* (ad) [1928]; *Broome Stages* (ad) [1931]. Tiyatro eserleri şu eserleri arasında anılmalıdır: *Naboth's Vineyard* (N. un bağı) [1925]; *Mariners* (Gemiciler) [1926]; *Adam's Opera* (Âdem operası) [1928]. Ayrıca *Tradition and Hugh Walpole* (gelenek ve H. W.) [1929] adlı eserde Walpole'ın hayatını ve eserlerini incelemiştir. *The Woman's Side* (Kadınlar tarafı) [1927] adlı bir deneme de yazmıştır.

C. DANE

DANEA (Lât. *Danaea*), Marattiase (Marattiaceae) familyasına bağlı tropik bölgede yetişen eğreltiye benzer bir bitki.

DANEGELD (= Dan parası), İngilterede X. yüzyıl sonundan XII. yüzyıl ortasına kadar alınan bir toprak vergisi. Norveçlilerin ve İsveçlilerin akınlarına karşı yurdunu koruyamıyan kıral II. Ethelred, haraç ödiyerek düşmanı savmak zorunda kalmış ve bu yüzden ilki 991 de, sonuncusu 1012 de olmak üzere 5 kere halktan toprak vergisi almıştır. 1016 da kıral Knut (Canute) un İngiltere tahtına çıkmasiyle bu vergi gereksiz hale gelmişse de adı zaman zaman alınan savunma vergilerine uygulanmaya devam etmiştir. Edward the Confessor zamanında hiç alınmamış, fakat William the Conqueror, gelir sağlamak için bu vergiye başvurmuştur. Normanların yönetimi sırasında, 1163 e kadar D. adı ile vergi alınmıştır. Bu tarihten sonra böyle bir vergi alındığını gösteren belgeler yoktur. Bu verginin İngilterede ilk uygulanışından önceleri Fransada da düşmanları savmak için D. lara başvurulmuştur.

DANENBERG (Coğ.): bk. LUCHOW - DANNENBERG.

DANEV, Stoyan (1858 - 1940), Bulgar devlet adamı ve hukukçusu. Şumnu (Bulg. Şumen, bugünkü adı: Kolarovgrad)da doğmuştur. Prag lisesini bitirdikten sonra Zürich, Leipzig, Erlangen ve Heidelberg üniversitelerinde (hukuk) ve Pariste (siyasal bilgiler) okumuştur. Sofya Üniversitesinde diplomasi tarihi ve devletler hukuku profesörü olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinden önceki yıllarda (1901-1903, 1913) başbakan ve dışişleri bakanı olarak önemli bir rol oynamıştır. Dünya Harbinin sona ermesi üzerine 1918 de maliye bakanlığına getirilmiştir. Balkan Harbinden sonra Bulgar delegasyonu başkanı olarak Londrada barış antlaşmasını imzalamıştır (13 mayıs 1913).

DANGEAU [*dãjǫ*] **MARKİSİ, Philippe de Courcillon** (1638 - 1720), Fransız askeri. Chartres'da doğmuş, Pariste ölmüştür XIV. Louis'nin emir subaylığında bulunmuş ve kıralın bütün seferlerine katılmıştır. 1684 - 1720 yıllarını kapsıyan devreye ait anıları ciltler tutan D., XIV. Louis sarayındaki olayları ve yaşayışı en ince ayrıntılariyle anlatır. 1668 de Fransız Akademisi üyesi olan D. nun *Journal* (Günlük) adlı anıları 1854 te yayınlanmıştır (19 cilt).

DANGER [*deyncır*] **ADALARI,** Pasifik Okyanusunda Cook Adaları (b. bk.) nın kuzeyinde, İngiltereye bağlı Union Adalarında halka biçiminde mercan adalar. Bu adaların en büyüğü Pukapuka adiyle anılır. D. A. nda az sayıda Polinezyalılar yerleşmiştir.

DANGRAJUM - TSO, Transhimalayanın kuzey yanında bulunan ve Tibetlilerce kutsal sayılan bir göl.

DANHAUSER [*danhauzır*], **Joseph** (1805 - 1845), Avusturyalı ressam. Viyanada doğmuş, orada ölmüştür. Viyana Akademisinde okumuştur. Peter Krafl'ın direktifi altında tarihî ve özellikle gerçek hayat sahnelerine ait (genre) resimler yapmıştır. Viyananın Biedermeier üslûbu ile bu devrin karakter ve özelliklerini kuvvetli fırçasiyle yansıtmıştır. Renkleriçok çekici idi. Tabloları: «Profesör [1836, Viyana, Österreichische Galerie'de]; Vasiyetnamenin açılması [1839 aynı yerde].

DANIŞTAY, idarî dâvalara bakan, kanun ve tüzük tasarılarını inceliyen yüksek mahkeme. 1961 yılında kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 140. maddesi gereğince yüksek idare mahkemesi ve danışma organı olarak idarî işlerdeki uyuşmazlıkları ve dâvaları görmek, çözümlemek, Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek, kanunla gösterilen başka işleri yapmakla görevlendirilmiştir.

D. birinci başkanı, daire başkanları ve üyeleri ile, başkanun sözcüsü; Bakanlar Kurulu ve D. Genel Kurulu tarafından, ayrı ayrı ve boş yer sayısı kadar gösterilen adaylar arasından, Anayasa Mahkemesince seçilirler.

D. bugün dördü idarî, beşi de dâva dairesi olmak üzere dokuz daireden meydana gelir. Her dairenin bir başkanı, dört üyesi ve yeteri kadar yardımcıları vardır. Ayrıca dairelerde kanun sözcüsü adiyle ayrı bir sınıf görevli vardır ki, bunların görevleri, adliye mahkemelerindeki savcılığa benzer.

Tarih: 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile, ilkeleri dünyaya ilân edilen ıslâhat hareketleri sırasında kurulmuştur.

Eski D. başkanlarından Prof. İsmail Hakkı Göreli, D. ın kuruluşuna, Mabeyn başkâtipliğinden Sadrazam Âli Paşaya yazılan 11 zilhicce 1284 (1868) tarihli tezkereyi esas kabul etmektedir. Bu tezkerede:

«Beyandan müstağni olduğu veçhile devlet ve memleketçe ve hukuk ve emniyet-i şahsiyece en ziyade lüzumu olan ıslâhatın biri dahi mesalih-i hukukiyenin, umur-ı mülkiye ve hükümet-i icraiyeden tefriki hususu olup, bu madde-i mu'tenâbihanın dahi bir an evvel yoluna konulması ... fevkalgaye mültezem olduğundan, elhaletü'l-hazihi Meclis-i Ahkâm-ı Adliyeye havale olunmakta olan deavi ve muhakemat-ı nizamiyenin rü'vet ve tetkiki için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye namiyle vükelâ-yı devletten bir zatın taht-ı riyasetinde bir meclis-i müstakil teşkil olunması ... ve Meclis-i Valâya ba'dezin Şûra-yı Devlet ıtlâk olunup ...» denilmektedir.

Her ne kadar, D. Şûra-yı Devlet adı altında 1868 tarihinde bir tüzük ile kurulmuşsa da, kökleri, 1837 de kurulan ve 1839 da görevleri «teşriî, idarî ve kazaî» olmak üzere genişletilen Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliyeye dayanmaktadır.

1868 yılında Meclis-i Valâ yı Ahkâm-ı Adliye ikiye ayrılarak görevleri bakımından birine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, ötekine de Şûra-yı Devlet adı verildi. Böylece memleketimizde ilk defa idarî dâvalara bakan ayrı bir «kaza mercii» kurulmuş oldu.

1868 tarihli tüzüğe göre, beş daireden meydana gelen Şûra-yı Devlet, devletle şahıslar arasındaki dâvaları görmek, memurin muhakematına bakmak, idarî ve adlî merciler arasındaki «merci» anlaşmazlıklarını çözmek, kanun ve nizamname tasarılarını hazırlamak ve hükümetçe sorulacak işler hakkında düşüncesini bildirmekle görevlendirilmişti. Şûra-yı Devlet başkanı Bakanlar Kurulu üyesi idi.

1870 ve 1872 de Şûra-yı Devlet tüzüğünde değişiklikler yapılarak daire sayısı üçe indirildi.

1876 Kanun-ı Esasisi ile Şûra-yı Devletin görevinde bazı kısıntılar yapıldı.

1895 ten 1913 tarihine kadar Şûra-yı Devletin görevlerinde ve örgütlerinde birçok değişiklikler oldu. 1922 de İmparatorluk Şûra-yı Devleti, öteki saltanat kurumlariyle birlikte kaldırıldığı zaman yalnız danışma niteliğinde bir kuruldu.

Şûra-yı Devlet kaldırıldığı halde burasını başvurulacak yer olarak gösteren kanunların yürürlükte olması dolayısiyle, birçok işler yüzüstü kaldığından Şûra-yı Devletin yeniden kurulmasına ihtiyaç duyuldu. 1924 tarihli Anayasanın 51. maddesi hükmü ile Şûra-yı Devletin yeniden kurulması kabul edilerek 1925 tarihinde 669 sayılı kanun çıkarıldı.

Bu kanuna göre, Şûra-yı Devlet, birinci başkanın yönetimi altında üçü idarî (Tanzimat, Mülkiye, Maliye - Nafia) ve biri de Kaza (Deavi) olmak üzere dört daireden ibaretti. Her dairenin bir başkanı ve dört üyesi ile bir başmuavini ve yeteri kadar muavin ve mülâzımı vardı. Şûra-yı Devlet başkanı ve üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisince seçiliyordu. Bu kanuna göre Müddeiumumilik (Kanun Sözcülüğü) ayrı bir sınıf olmayıp yardımcılardan bazıları tarafından yapılıyordu. İdarî işlerin görüşüldüğü Genel Kurulun yanında bir kısım dâvaların görüldüğü «Deavi Heyet-i Aleniyesi» bulunuyordu.

1931 yılında çıkan 1859 sayılı kanun ile İkinci Deavi Dairesi adı altında «mürettep» ikinci bir dâva dairesi ile Memurin Kanununun uygulanmasından doğan anlaşmazlıklara bakmak üzere «Hususî Hey'et» kuruldu. «Deavi Heyet-i Aleniyesi», «Deavi Daireleri Umumî Heyet-i» haline geldi. Bu kanunla ayrıca, dâva dilekçelerinin eksiklerinin tamamlanabilmesi ve bu yüzden dairelerin vakit kaybının önlenmesi için bir «Tetkik Heyeti» kuruldu.

1938 de çıkarılan 3546 sayılı kanun ile 669 ve 1859 sayılı kanunlar kaldırılarak Şûra-yı Devlet yeniden örgütlendirildi. Kurumun adı Devlet Şûrası haline getirildi. Bu kanuna göre Devlet Şûrası üçü idarî ve ikisi de dâva dairesi olmak üzere beş daireden ibarettir. Bu kanunla «mürettep Deavi Dairesi» başlıbaşına bir dâva dairesi haline getirilmiş, «Hususi Heyet» kaldırılmış ve 60 günlük dâva müddeti 90 güne çıkarılmıştır. Ayrıca hakkı yenilenlere idareye başvurarak cevap alamamaları halinde dâva hakkı tanınmıştır. 1859 sayılı kanunla kurulan «Tetkik Heyeti» de kaldırılmıştır.

4904 sayılı kanunla Dâva Daireleri sayısı ikiden üçe çıkarıldı. Mülâzımlık ve muavinlik, yardımcı adı altında birleştirildi. Yardımcılar arasından Savcılıkla görevlendirilenler Kanun Sözcüsü adı altında ayrı bir sınıf haline getirildiler.

İdarî dâvaların sayılarının gittikçe artması yüzünden yeni dairelerin kurulması gerekti. 7354 sayılı kanunla yeniden bir idarî ve iki dâva dairesi daha kuruldu. Böylece D. dairelerinin sayısı dördü idarî ve beşi de dâva dairesi olmak üzere dokuza yükseltildi. Bu kanunla 1859 sayılı kanuna göre kurulup, 3546 sayılı kanunla kaldırılan «Tet-

kik Heyeti», «Tetkik ve Tebliğ Heyeti» adı ile yeniden kuruldu. Ayrıca memurların yargılanmalariyle ilgili olarak İkinci Dairece verilen kararların ikinci derecede incelenmesi için öteki idarî dairelerden toplanan «Hususî Heyet» kuruldu. Bu kanunla İçtihatları Birleştirme Kurulunun kuruluş tarzı da değiştirilmiştir.

1960 yılında çıkan 20 ve 84 sayılı kanunlarla bazı küçük değişiklikler daha yapılmıştır.

Başka devletlerde de D. ın benzerleri vardır. İngilizcede buna *Council of State*, Fransızcada *Conseil d'Etat*, Almancada *Staatsrat*, İtalyancada da *Consiglio di Stato* denir.

1938 de *Şûrayı Devlet* adı *Devlet Şurası* şekline çevrilmiştir.

DANIČIĆ [*dąniçiç*], **Djuro** (1825 - 1882), Sırp dilcisi. Novi Sad (Mac. Újvidék) da doğmuş. Zagreb'de ölmüştür. Budapeşte ve Viyana üniversitelerinde okumuş, Vuk Karadžić ile Franz Miklosich'in tavsiyesi üzerine İslâv filolojisi alanında çalışmağa başlamıştır. 1866 yılında Zagreb'de kurulan Yugoslav Akademisi sekreterliğine atanmış, 1873 te Belgrat Üniversitesinde Sırp dili profesörlüğüne çağrılmıştır. 1877 de Zagreb'e gelerek büyük Sırp - Hırvat sözlüğü üzerindeki çalışmalarına devam etmiştir. Bu sözlük 1880 de *Rječnik hrvatskogo ili srpskogo jezika* (Hırvat ya da Sırp dili sözlüğü) adı altında çıkmağa başlamıştır. D. in ölümüne kadar ancak iki cildi çıkan bu büyük eser, Sırp - Hırvat dilinin en zengin sözlüğüdür. Akademi, D. in ölümünden sonra bu sözlüğü yaymağa devam etmiştir. D. bu sözlük yanında, Sırp - Hırvat dili alanında birçok eserler daha yazmıştır. *Rat za srpski jezik i pravopis* (Sırp dili ve imlâsı uğrunda savaş) [1847]; *Mala srpska gramatika* (Küçük Sırp grameri) [1850]; *Srpska sintaksa* (Sırp sentaksı) [1858] gibi. Sırp - Hırvat dilinin eski anıtları üzerinde de çalışan D., Vuk Karadžić (b. bk.) in sözlük çalışmalarına da katılmıştır. Bundan başka, Sırp dilinin ana kurallarını tesbit ederek Sırp yazı dili alanında çıkan tartışmalara son vermiş, Karadžić'in tuttuğu akımın kazanmasını sağlamıştır. Bu çalışmaları sonunda, D. Sırp - Hırvat yazı dilinin yaratıcısı olarak Karadžić'in yanında özel bir yer tutmuştur.

DANIEL: bk. DANYAL PEYGAMBER.

DANIEL [*dąnyıl*], **Samuel** (1562 - 1619), İngiliz şairi ve tiyatro yazarı. Somersetshire (İngiltere) de doğmuş, Wiltshire (İngiltere) de ölmüştür. Oxford'da öğrenim görmüş, 1592 de *Delia* adlı bir sone sırası ve *The Complaint of Rosamond* (Rosamund'ın yakınması) adlı bir romans, 1595 te *First Four Books of the Civil Wars* (İç savaşların ilk dört kitabı) adlı tarihî manzumesini yayınlamış, sonra İngiliz nazım sanatı konusunda Thomas Campion ile tartışmaya girişmiş ve 1602 de *A Defense of the Rime* (Kafiyenin savunulması) adlı eserini vermiştir. Daha sonra sarayın eğlence nazırı olarak «masque» yolunda ve en ünlüsü *The Queen's Arcadia* (Kraliçenin Arkadia'sı) olan bir sıra piyes yazmış, 1612 de *History of Englang* (İngiltere tarihi) adlı eserini yayınlamıştır. En büyük eserlerini sone biçiminde vermiş olan D. ın *Delia*'sı İngiliz edebiyatı tarihinde önemli bir yer tutar.

S. DANIEL

DANIEL DE VOLTERRO (Biog.): bk. RICCIARELLI.

DANIELE [*danięle*], **Francesco** (1740 - 1812), İtalyan tarihçi ve arkeoloğu. Casauria'da San Clemente'de doğmuştur. 1778 de kırallık vakanüvisliğine atanan D., Herculanum kazılarına katılmış, Joseph Bonaparte devrinde kırallık basımevi müdür üğüne getirilmiştir. Bugüne kadar yayınlanmamış mektupları, Napolinin çağdaş durumu ve kültürü için değerli bir kaynaktır. En tanınmış eserleri: *Forche Caudine illustrate* (Caudium [b. bk.] boğazı yenilgisi resimle) [1778]; *Monete antiche di Capua* (Eski Capua paraları) [Napoli, 1802].

DANIELL [*dąnyıl*], **John Frederic** (1790 - 1845), İngiliz tabiat bilgini ve fizikçisi. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. İlkin şeker sanayiinde çalıştıktan sonra Londrada yeni kurulmuş olan Kings College'de 1831 de profesör olmuştur. 1813 ten beri üzerinde bulundurduğu Royal Society üyeliğini devam ettirmiş, daha sonra bu derneğin sekreterliğine geçmiştir. Bugün dahi kullanılmakta olan ve kendi adını taşıyan galvanik bir pil bulmuştur. Elektrolizlerde kimya olaylariyle uğraştığı gibi, bir pirometre, bir higrometre ve bir de su barometresi yapmıştır. Eserleri: *Introduction to the Study of Chemical Philosophy* (Kimyasal felsefenin araştırılmasına giriş) [1839]; *On Voltaic Combinations* (Voltaik kombinezonlar üzerine) [1836 - 1842].

Daniell Pili ya da **Elementi:** Doğru elektrik akımı veren galvanik tipte pil bataryaları için iki sıvılı bir pil şekli. Bu pillerde kollektör (anot) bakırdandır, sıvılar (sulandırılmış sülfürik asit ile bakır sülfat çözeltisi) da birbirinden gözenekli bir perde ile ayrılmıştır. Uygulamadaki şekli: Bakır elektrot, içinde bakır sülfat ($CuSO_4$) çözeltisi bulunan gözenekli bir kab içine daldırılmıştır. Yukarıdan aşağıya bir yarığı bulunan silindir biçimindeki bir çinko elektrot da, içinde çinko sülfat çözeltisi ya da sulandırılmış sülfürik asit bulunan camdan bir kab içine, gözenekli kolu saracak şekilde daldırılmıştır. Kutuplar birbirine bağlanınca akım bakırdan çinkoya doğru geçer. Bu pilin elektromotor kuvveti 1,07 volttur, gözenekli kab sebebiyle iç direnci biraz büyüktür. 1 cm^3 bakır elektrot başına bir miliamper akım alınmak şartiyle pilin elektromotor kuvveti hemen hemen sabit kalır. Bu pil bugünde fizikçisi D. ın adiyle anılır.

Daniell: 1,124 volt değerinde bir elektromotor kuvvet birimi.

DANIEL - ROPS [*danyęl - rops*] (asıl adı: **J. Ch. Henri Petiot**) (doğ. 1901), Fransız yazarı. Épinal'de doğmuştur. Kendi kuşağındaki düşünce ve ruh çözülüşünün sebeplerini ve insan kaderinin anlamını araştırmıştır. Son eserlerinde, Kutsal Kitap konusundaki tarih araştırmalarının verdiği sonuçlarla, Kutsal Kitabın açıklamaları arasındaki uygunluğu ispat etmek istemektedir. Başlıca eserleri: *Notre inquiétude* (Kaygımız) [1927]; *Carte d'Europe* (Avrupa haritası) [1927]; *Le monde sans âme* (Ruhunu yitiren dünya)

DANIEL - ROPS

[1932]; *Pêguy* [1933]; *Rimbaud* [1936]; *Ce qui meurt et ce qui nait* (Ölen ve doğan şeyler) [1937]; *Où passent des anges* (Meleklerin geçtiği yer) [1942]; *L'Histoire Sainte*; *Le peuple da la Bible* (Tarih-i kadim: İncil kavmi) [1943]; *Jésus en son temps* (Kendi çağında İsa) [1945]; *Les aventuriers de Dieu* (Tanrı yolunda serüvenciler) [1951]. 1948 de «Ecclesia» adlı aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştır. D. - R. 1955 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DANIELSON - KALMARI, Johan Richard (1853 - 1933), Fin tarihçisi ve politikacısı. Hauho'da doğmuş, Helsinkide ölmüştür. 1880 - 1913 yılları arasında Helsinkide tarih profesörlüğü yapmıştır. Millet vekili ve senatör olarak Finlândiyanın politik ve kültürel hayatında büyük rol oynamıştır; 1907 - 1914 yılları arasında Eski Fin Partisi lideri idi. *Die nordische Frage in den Jahren 1746 - 1751* (1746 - 1751 yıllarında kuzey sorunu) [1888] adlı eseri tanınmıştır. Bundan başka, yurdunun Ruslaştırılması politikasına karşı cephe almıştır.

DANIELSSEN [*danielsın*], **Daniel Cornelius** (1815-1894), Norveçli hekim ve bilgin. Bergen cüzam hastahanesinde başhekimlik yapmıştır. Cüzamı ayrıca araştırmış ve 1847 de C. W. Boeck ile birlikte *Om Spedalskhed* (Cüzam hakkında) başlıklı bir eser yazmıştır. Bu eser, cüzama ait sonraki bütün araştırmaların esası olmuştur.

Danielssen hastalığı: Lepra, yani cüzam hastalığının bir türlüsü. Lepranın ağrısız da denilen bu türlüsünde ilkin deri, aşırı derecede hassas bir hal alır (hiperestezi safhası), ardından hassaslığını iyice kaybeder (anestezi safhası), bunun da arkasından felç, yaralar açılması (ülserasyon) ve gangren gelir.

DANİİL ALEKSANDROVİÇ (1261 - 1303), Moskova prensleri sülâlesinin kurucusu, Aleksandr Nevskiy'in oğlu. XIII. yüzyılın sonlarında kuzeydoğu Rusyanın politik hayatında önemli bir rol oynamıştır. 1293 yılında Tatar prensi Düden (Tudan), D. A. in muhalifleriyle iş birliği yaparak Moskovayı ele geçirmiştir. Ancak, bu vuruşun tepkisi uzun sürmemiştir. D. A. 1296 da Vladimir'de yapılan toplantıya katılarak prensliğinin çıkarlarını savunmuştur. Altın Ordu'dan uzak kalmaya çalışan D. A., Ryazan prensiyle savaşa girişmiş ve Kolomna ile Lopasna'yı ele geçirmiştir. Kolomna'yı kazanmakla Moskova Prensliği Oka ırmağına kadar uzanmış, böylelikle doğuya açılan ana yollardan birine sahip olmuştur. Prensler arasındaki iç savaşlardan yararlanan D. A., Pereyaslavl' bölgesini de almıştır. Bu bölgelerin kazanılmasiyle Moskova Prensliğinin erki bir kat daha artmıştır. Bu artış Moskovanın yükselmesinde önemli bir etken olmuştur.

DANİİL GALİTSKİY (1201 - 1264), Haliç (Rus. Galits, Pol. Halicz) - Volın prensi. Prens Roman Mstislaviç'-in ölümü (1205) nden sonra Haliç - Volın Prensliğinde iç savaşlar başlamış, bu savaşlar sonunda Haliç Prensliği Macaristan ve Lehistan tarafından alınmıştır. Bu durum karşısında, prens Roman Mstislaviç'in büyük oğlu D. G. ancak Vladimir şehri ile Volın'ın doğu bölümünü koruyabilmiştir. Genç Volın prensi, kendi yeteneği sayesinde, XIII. yüzyılın 30. yıllarında Volın'ın batı bölümünü aldığı gibi, Macarları yenerek Haliç şehrini de geri almıştır. D. G. egemenliğini ancak feodallerle yaptığı sürekli savaşlar sonunda (1238 yılında) sağlamlaştırmıştır. 1239 da Kiev'i ele geçiren D. G., başşehrini Haliç'ten yeni kurulan Holm (Pol. Chełm) a taşımıştır.

D. G. devri Haliç - Volın Prensliğinin en parlak devridir. Onun zamanında Haliç - Volın Prensliğinde sürüp gelen feodal savaşlar sona ermiştir (1245). D. G. yeni şehirler kurmuş, eski şehirlerin berkitilmesine ve güzelleştirilmesine önem vermiş, sanat ve alım satım alanındaki çalışmaların artırılmasını sağlamıştır. Onun çağrısı üzerine ülkenin birçok yerlerinden gelen ustalar Holm'da yerleşmiştir.

Moğol akını sırasında D. G. Altın Ordunun vassallığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Moğollara karşı koymak üzere öbür Avrupa hükümdarları (Macar kıralı, Avusturya dükü, Lehistan ve Litvanya prensleri) ile temasa geçmiş, hattâ Papanın yardımını sağlamağı çalışmıştır. Avrupadan beklediği desteği göremeyince, Roma ile bağlantısını kesmiş ve kendi imkânlariyle Moğollara silâhla karşı koymuştur. Buraday Hanın akını sonunda Vladimir şehrinin ve öbür şehirlerin surları yıkılmış, böylelikle Haliç - Volın Prensliğinin önemi azalmıştır. D. G. in ölümünden sonra başlıyan iç savaşlar, prensliğin sonradan Lehistan ve Macaristan eline geçmesine yol açmıştır.

DANİİL PALOMNİK (XII. yüzyıl), Rus gezgini. Manastır başpapazı olan D. P. 1106 - 1108 yılları arasında Filistinde bir gezi yapmış, 16 ay Kudüste kalmıştır. Akdeniz kıyısındaki şehirleri gezmiş, Lübnan dağlarında dolaşmış, Ürdünü ziyaret etmiştir. Bunlardan başka, Kıbrıs, Telos (İtalyanca adı: Piscopi), Patmos (İtalyanca adı: Patmo) gibi Akdeniz adalarından geçmiştir. D. P. in gezi notlarında, gezdiği yerler üzerine değerli coğrafî, ekonomik ve etnografik bilgiler vardır.

DANİK, Araplarda gümüş ve altın ölçüsü. Aş. yu. 0,5092 gr ağırlığındadır.

DÄNIKER [*dęnikır*], **Gustav** (1896 - 1947), İsviçreli albay. Zürihte doğmuş, orada ölmüştür. 1935 ten bu yana Zürih Yüksek Teknik Okulunda askerî bilimler doçenti, 1938 de Wallenstadt Atış Okulu komutanı ve Basel Üniversitesinde askerî bilimler doçenti olan D., ateş taktiği, silâh ve atış bilgisi konularında birçok eserler yazmıştır: *Einführung in die Waffenlehre* (Silâh bilgisine giriş) [1927]; *Schiesslehre der Infanterie in Grundzügen* (Piyade atış bilgisinin ana çizgileri) [2. baskı, 1939]; *Die Maschinenwaffen im Rahmen der Taktik* (Taktik çerçevesi içinde makineli silâhlar) [2. baskı, 1944].

DANİLEVSKİY, Grigoriy Petroviç (1829 - 1890), Rus yazarı. Danilovka (Har'kov) da doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. Petersburg Üniversitesinde okumuştur. Petersburgda çıkan «Pravitel'stvennıy Vestnik» adlı resmî gazetenin başyazarlığını yapmıştır. Etnografik romanlarında güney Rusya köylülerinin hayatını tasvir etmiş ve «Rus Cooper'ı» sanını kazanmıştır. Daha sonra tarihî romanlar da yazmıştır: *Sojjennaya Moskva* (Yakılan Moskova) [1886]; *Çernıy god* (Kara yıl) [1888 - 1889].

DANİLEVSKİY, Nikolay Yakovleviç (1822-1885), Rus politika yazarı. Oberez (Orel) de doğmuş, Tbilisi (Tiflis) de ölmüştür. II. Aleksandr devrinde Panslavizm akımının en kuvvetli temsilcisi olarak tanınmıştır. 1869 da çıkan *Rossiya i Evropa* (Rusya ve Avrupa) adlı eseri büyük bir ilgi uyandırmıştır. İslâvcılık geleneğine sadık kalan D., bu eserinde Rus uygarlığının orijinalliğini savunmuştur. Türk egemenliği altında bulunan Balkan kavimlerinin kurtarılmasını Rusyaya tarihî görev olarak vermiş ve Rusyanın koruyuculuğu altında geniş bir İslâv federasyonu kurulması düşüncesini ileri sürmüştür.

D. in aydınlar tarafından ilgi ile izlenen düşünceleri, 1876 - 1878 yıllarında çıkan Balkan olayları arifesinde Rusyada harb akımını desteklemiştir.

DANILEWICZ [*danileviç*], **Tadeusz** (doğ. 1895; **Kuba** adiyle de anılır) Polonyalı subay. Przedrzymichy'de doğmuştur. İkinci Dünya Harbinde, 1942 den 1945 e kadar Polonyadaki gizli ordunun genel kurmay başkanlığında ve başkomutanlığında bulunmuştur. Sürekli olarak komünistler tarafından rahatsız edilen D., Polonyadan kaçıp Fransaya sığınmak zorunda kalmıştır.

DANİLO, I. (1677 - 1735 ya da 1737), Karadağ prensi. Seçimle iş başına gelen son Karadağ prensi olan I. D. 1707 de Türklerin eline geçmişse de kaçmış, ertesi yıl Müslümanlara karşı geniş bir katliam tertipliyerek Noel gecesi uygulamış, 1715 te Petersburga giderek Çar I. Petro (Pyotr) dan Türklere karşı yardım sözü almış, o tarihten sonra da Rusya ile bağlaşmayı yenilemek üzere Karadağ prenslerinin Petersburg'u ziyaret etmeleri gelenek olmuştur. I. D. Karadağ topraklarının serbest bölümünü genişletmiş ve Karadağ prenslerinin taşıdığı ruhanî prens (*vladika*) sanını kendi ailesinden başlıyarak verasetle geçer hale getirmiş ve bu sanın dinle ilgili olması bekârlığı gerektirmekle, kendisi çocuksuz olduğundan, kendine vâris olarak yeğenini göstermiş ve bu usul uzun zaman sürüp gitmiştir.

DANİLO, II. (1826 - 1860), Karadağ prensi. 1851 de ruhanî prens (*vladika*) olmuş, fakat modern düşünceli bir insan olup evlenmek de istediğinden, ruhanîlık sıfatı buna engel olduğu için bu sıfatını bir başpiskoposa devrederek lâik prens olmuştur. II. D. nun önderliği altında 1853 ve 1858 de Karadağlıların Türklere karşı kazandığı zaferler memleketlerinin bağımsızlığını sağlamıştır. II. D. nun zor kullanarak uyguladığı reformlar, kendisinin öldürülmesine sebebolmuştur.

DANİLOV, Fëdor Daniloviç (XVIII. yüzyıl), Rus ressamı, dekoratörü ve mimarı. II. Ekaterina ile I. Pavel zamanında Oran'enbaum, Peterhof ve Pavlovsk saraylarını süslemiştir. Moskova ile Herson'da da çalışmıştır. 1794 te akademiye giren D. un eserleri Ërmitaj Müzesindedir.

DANİLOV, Kirşa (XVIII. yüzyıl), Rus halk edebiyatı ürünlerini topladığı sanılan bir yazar. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında çalıştığı anlaşılan D. un topladığı Rus halk destanları (Rus. *bılina*) nın büyük bir tarihî değeri vardır. P. A. Demidov'un 1768 de tarihçi G. F. Miller'e yazdığı mektuptan öğrendiğimize göre, bu ürünler Ural dağları çevresinde, batı Sibiryada tesbit edilmiştir. Bu destanların bir kısmı, ilk olarak 1804 te A. F. Yakuboviç'in *Drevnie russkie stihotvoreniya* (Eski Rus şiirleri) adlı eserinde yayınlanmıştır. K. F. Kalaydoviç tarafından 1818 de yapılan 2. baskısında destanların notaları da verilmiştir. Bu melodilerden biri (*Solovey Budimiroviç*) N. A. Rimskiy - Korsakov tarafından *Sadko* operasında kullanılmıştır. D. un topladığı destanların en güzel baskısı 1901 de çıkmıştır.

DANİLOV MANASTIRI, Moskovada en eski manastır. Tatar akınlarına karşı koymak amaciyle prens Daniil Aleksandroviç (b. bk.) tarafından 1282 den önce kale şeklinde Moskovanın güneyinde yaptırılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında onarılan D. M. Rus yazar ve aydınlarının mezarlığı haline konulmuştur. N. V. Gogol', N. G. Rubinşteyn, N. M. Yazıkov, V. G. Perov, N. S. Tihonravov bu manastırda gömülmüştür.

DANİLOVA, Aleksandra (doğ. 1906), Rus balerini. Pskov'da doğmuştur. Önce İmparatorluk Balet Okulunda öğrenci, sonra Sovyet balet topluluğunda üye olan D., 1924 te G. Balançin'in kurduğu küçük balet topluluğiyle birlikte Rusyadan ayrılmıştır. 1925 te S. Dyagilev tarafından angaje edilmiş, Dyagilev'in ölümü (1929) ne kadar onunla birlikte çalışmış, ondan sonra da Monte Carlo Operasında solistlik etmiş, Rus albayı Vasiliy G. Voskresenskiy (Colonel de Basil) in balet topluluğunda 1933 ten 1938 yılına

A. DANİLOVA («Coppélia» balesi temsilinde)

kadar başdansöz olarak bulunmuştur. Monte Carlo Rus baletinde, *Coppélia* (ad), *Lebedinoe Ozero* (Kuğu gölü), *La Gaîté parisienne* (Paris neşesi), *Le beau Danube* (Güzel Tuna), *La boutique fantasque* (Sihirli dükkân) adlı baletlerde rol almıştır.

DANİLOVA, Mariya (1793 - 1810), Rus balerini. Petersburgda doğmuş, orada ölmüştür. Sekiz yaşındayken İmparatorluk Balet Okuluna kabul edilen D., Charles Didelot (b. bk.) ile E. İ. Kolosova (b. bk.) nın öğrencisidir. D. güzel, hafif ve zarif bir dansözdü. Tekniği son derece üstün olan D. ya, Rus sahnesinin çocuğu olarak bakılırdı. Resmî olarak başdansözlük sanını alacağı sırada, 17 yaşında ölmüştür. Ölümü üzerine K. N. Batyuşkov, N. M. Karamzin, N. İ. Gnediç, A. E. İzmaylov gibi şairler şiirler yazmışlardır.

DANIŁOWSKI [*danilofski*], **Gustaw** (asıl adı: **Władisław Orwid**; 1871 - 1927), Polonyalı yazar. Tsivil'sk (Kazan ili) te doğmuş, Varşovada ölmüştür. Babası Sibiryaya sürülmüştür. Varşova ve Har'kov'da okumuştur. İhtilâlcilik çalışmaları dolayısiyle tevkif edilerek memleket dışına sürülmüştür. Bununla birlikte, D. 1905

ihtilâline katılmaktan geri durmamıştır. Yazar olarak D. Żeromski'nin açtığı çığırda çalışmış ve sosyalist gerçekçiliğinin öncüsü olarak tanınmıştır. En başarılı eserleri olarak *Z minionych dni* (Geçmiş günler) [1901] adlı hikâyesi ve *Jaskółka* (Kırlangıç) [1907] adlı romanı anılabilir. Bu romanında ihtilâlci bir kadının hayat hikâyesini canlandırmıştır. Bunlardan başka, psikolojik aşk romanları da yazmıştır. Başka eserleri: *Nego* [hikâyeler, 1900]; *Na wyspie* (Bir adada) [şiirler, 1901]; *Poezje* (Şiirler) [1902]; *Maria Magdalena* (ad) [hikâyeler, 1912]; *Lili* (ad) [1917]; *Tętent* (Ayak sesi) [1919].

DANİMARKA (Danca adı: **Danmark,** resmî adı: **Kongeriget Danmark** = D. Kırallığı), orta ve kuzey Avrupa arasında bir kırallık. Grönlanda ile Föro takımadaları (Danca: Færøerne, yerli dilde Føroyar) da D. ya bağlıdır. D. nın yüz ölçümü 43 042 km², nüfusu 4 585 256 (1960)dır. Başkenti Kopenhag (Danca: København [= ticaret limanı]; Lâtince Hafnia) dır. Kopenhag'ın nüfusu 923 974 (1960) tür.

Öbür büyük şehirleri Aarhus (nüfusu 119 568), Odense (nüfusu 111 145), Aalborg (nüfusu 85 800), Esbjerg (nüfusu 55 171), Randers (nüfusu 42 238), Horsens (nüfusu 37 261) tir. D., bir yarımada ile birtakım adalardan ibaret olup jeopolitik bakımdan Kuzey Denizi ile Baltık Denizi arasında önemli bir köprü durumundadır.

D., Skagerrak'ta Skagen Burnu ve Flensborg (Alm. Flensburg) Fjord (körfez) u arasında uzanan Jylland (Alm. Jutland) yarımadası ile Jylland'ın doğusunda bulunan bir takım adalardan meydana gelir. Adalar şunlardır: Sjælland, Fyn, Lolland, Falster, Møn, Langeland, Ærø, Samsø. Læsø ve Anholt (bu ikisi Kattegat'ta) ve Bornholm (Baltık Denizinin ortalarına doğru). Sjælland ile Fyn arasında Store Bælt (= Büyük B.), Fyn ile Jylland arasında Lille Baelt (= Küçük B), Sjælland ile İsveç arasında da Øresund adını taşıyan başlıca boğazlar vardır.

Yer şekilleri: Bornholm'dan başka, D. yı meydana getiren bu topraklar, jeolojik bakımdan genç tabakalardan meydana gelmiştir. Jeolojik yapının temelini yeşil kum kireci, kireçli balçık (marn), plâstik balçık (yapışkan çamur), Tersiyer devrinden kalma fosil balçık (Diatomeenton), mika şistleri (Glimmersande, Glimmertone), linyit tabakaları ve başka Tersiyer tabakalar, yer yer de tebeşir ve kireçler meydana getirir. Yüzeyin en büyük kısmı ise, üç buz devrinin yığıntılariyle kaplıdır. Bu yığıntılar, ülkenin engebe (relief) sine özel karakterini verir. D. da üç toprak biçimine rastlanır: Batı Jylland'ın Limfjord'un güneyinde uzanan ve içinden, ilk iki buz devrinden kalma moren'lerin ada gibi yükseldiği kum alanları; Orta Jylland'da, sonuncu buz devrinin en çok batıdaki buz kenar çizgisi - ki bu çizgi, Baltık kara sırtının bir devamı olarak, Kuzey Denizi ile Kattegat arasındaki su bölümü çizgisini meydana getirir; sonuncu olarak, Doğu Jylland ile adalarda görülen ve çoğu zaman hafif bir dalgalanma gösteren, verimli orta moren ovaları. Buralarda sonraları buzların çekilirken durakladıkları yerlerde bıraktıkları, tepe zincirleri ve fundalıklı ovalar göze çarpar. D. nın en yüksek tepeleri, çekilen buzun başlıca duraklama çizgileri boyunca, moren tepeleri arasındadır. Bunlar şunlardır: Jylland'da 173 m yüksekliğinde Yding Skovhøj; Fyn'de 131 m; Sjælland'da 126 m.

Akar sular ve kıyılar: Ülke, küçük ve düz olduğundan ırmakları da küçüktür. En uzunları Jylland'da Guden Aa (160 km), Stor Aa (100 km) ve Skern Aa (90 km); Fyn'de Odense Aa (60 km), Sjælland'da da Sus Aa (82 km) dır.

D. nın kıyıları, yüz ölçümüne oranla çok uzun olup 7 438 km yi bulur. Birçok limanların bulunduğu Jylland'ın doğu kıyısı ile adaların kıyıları gemiciliğe elverişlidir. Buna karşılık Jylland'ın batı kıyısında liman yoktur.

İklim: Ülke düzlük olduğu ve deniz, karanın içerlerine doğru sokulduğu için, D. nın iklimi, havalar sık sık değiştiği halde, tek düzenlidir. Ortalama ocak - şubat sıcaklığı 0° ye yakın, temmuz - ağustos sıcaklığı ise 15° - 17° dir. Rüzgârlar sert olup en çok batıdan eser. Yılda 150 - 180 gün yağışlıdır (Ortalama yağış miktarı çoğunlukla 550 - 700 mm olup batı Jylland'da 800 mm ye yükselir). Jylland'ın batı kıyısında her zaman buzlar çözülür; halbuki sert kışlarda Kattegat ile Baltık Denizi arasındaki boğazlar kimi zaman aylarca buzlarla tıkalı kalır. İyi havalara, nisan ve haziran aylarında sık sık rastlanır. Ağustos ve ekim sık yağışlıdır. Fırtınalar en çok güzün ve kışın olur.

Nüfus: D. halkının hemen hepsi Dan'dır. Nüfus yoğunluğu, adalarda ve özellikle Sjælland'da başka yerlere göre yüksek (km² de 106) tir: burada bulunan Kopenhag'ın çevresinde, D. nın bütün nüfusunun dörtte biri yaşamaktadır. Jylland yarımadasında yoğunluk, önemli derecede azalır (km² de 64). Yoğunluğun en az olduğu yer ise, Jylland'ın batı kıyısıdır. XVIII. yüzyılın ortalarında başlıyan nüfus artışı doğumların azalması ve ölümlerin çoğalması sonucunda hemen hemen büsbütün duraklamıştır. Nüfus artışı, ekonomik bakımdan tarımın üretim artışına dayanarak gelişmiştir. XVIII. yüzyılda tarım bakımından işlenen toprağın ancak % 5 - 6 sı köylülerin malı idi. Şimdi ise, ancak % 5 i kiracı köylüler tarafından işletilmektedir. Gerek ekonomi ve kültür seviyesi bakımından çok gelişmiş olan orta ve küçük köylü tabakası, gerek kalitece çok yüksek olan işçiler siyasî bakımdan örgütlenmiştir. Bunlar, devletin ve toplumun desteği halindedirler.

Devlet ve hukuk: 5 haziran 1915 - 10 eylül 1920 günleri kabul edilen Anayasa (Grundlov) sına göre D., anayasa düzeni içinde bir tek adam tarafından yönetilir. (Hükümdar soyu, Schleswig - Holstein - Sonderburg - Glücksburg (Dan. Slesvig - Holsten - Sonderborg - Glücksborg) adını taşır. 27 mart 1953 tarihli kanuna göre, kadınlar da tahta çıkabilecektir. Şimdiki veliaht, Prenses Margerete'dir (doğ. 1940).

Kıral, kanunları uygulama hakkına ve yürütme iktidarına sahiptir. Harb ilânları ve yabancı devletlerle yapılacak anlaşmalar, kıral tarafından parlâmentonun onayı ile yapılır. Kıral kendi başkanlığı altında, devlet şûrası (Statsraadet) adiyle toplanan ve parlâmentoya karşı sorumlu olan bakanları seçer ve işten çıkarır: Parlâmento (Rigsdag) nun her yıl toplanan ve kanunları yapan iki kamarası vardır. Kamaraların birincisi (Landsting) 8 yıl için seçilen ve 4 yılda bir yarısı yeniden seçilen üyelerden meydana gelir. Bunların 19 u, önceki Landsting tarafından, elli altı (biri Förodan) sı da nispî seçimle Folketing seçmenleri tarafından seçilir. Millet vekilleri kamarası (Folketing) nın 150 üyesi vardır (Föro'dan 2). Bunlar, genel nispî seçimle 4 yıl için seçilirler. 25 yaşına gelmiş bütün erkek ve kadın yurttaşlar aktif ve pasif seçim hakkına sahiptir. Anayasa değişmelerinde, halk oyu (referandum) na başvurmak gerekir. 1953 anayasa reformu, Landsting'in yok edilmesi yolu ile, tek meclisli sisteme geçişi ve referandum'un genişletilmesini göz önünde bulundurur. 5 haziran 1953 tarihli **kanun-**

1

2

3

4

5

6

1. Balıkçılık merkezi olan Esbjerg limanından bir görünüş; 2. Helsingør'de Kronborg şatosu; 3. Eski bir çiftlik; 4. Grönlanda'nın idare merkezi Godthaab'dan bir görünüş; 5. Aarhus'ta bahar; 6. Kuzey Sjælland'da yaz.

la parlâmento bir tek meclise indirilmiştir: Folketing 175 saylavdan meydana gelir. Bunlar 4 yılda bir seçilir. İkişeri Föro ve Grönlandaya aittir.

Devlet mahkemesi (Rigsretten), Yüksek yargıtayın üyeleriyle 13 Landsting tarafından seçilen üyelerden meydana gelir. Bu mahkeme, kıral ya da Folketing tarafından başkanlara karşı yapılan suçlamalarla uğraşır.

Yönerim, 12 bakanın elindedir. D. (ayrı bir il olan başkentten başka) 22 ile ayrılmıştır. Bunların başında birer vali bulunur. Bunların yanında köy toplulukları halinde özerk bir kurul vardır. Kopenhag'da yönetimin başında bir genel başkan vardır. 88 şehirde ise birer belediye meclisi bulunmaktadır.

Yürürlükte olan hukukun temeli, V. Kristian'ın 15 nisan 1683 tarihli kanunu (Danska Lov) dur. Bunun birçok hükümleri değiştirilerek yerine daha yeni kanunlar çıkarılmıştır. D. hukukunda görülen yeni gelişme, üç İskandinav ülkesi arasında imzalanan anlaşmaların tepkisiyle meydana gelmiştir. Bu tepki, özellikle borçlar ve ticaret, vasilik ve evlenme kanunlarında kendini gösterir. Evlenme kanunu İsviçre'den de etkilenmiştir (30 hazıran 1922 ve 18 mart 1925 tarihli kanunlar). Arka arkaya değiştirilen

ve tamamlanan miras kanunu (21 mayıs 1845), bunlardan başka Avusturya kanunlarından gelen tepkiler de göstermektedir. Taşınmaz mallar hukuku (Tinglysningslov; 31 mart 1926) nda, yerli Dan hukukuna Alman ve İngiliz etkileri katılarak, bağımsız bir sistem ortaya çıkmıştır. Fikir alaniyle ilgili haklar ayrı ayrı kanunlarla tesbit edilmiştir. Ceza hukuku 1930 (ve 1939) tarihli Ceza Kanunu ve Askerî Ceza Kanunu (1937) ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Mahkeme örgütü üç dereceye ayrılır: en yüksek mahkeme (Højesteret; 14 şubat 1661 de kurulmuştur), istinaf mahkemesi olarak 13 yargıç üyesi olup Kopenhag'da toplanır. 2 asliye mahkemesi: doğudaki (Østere Landsret) adalar ve Kopenhag için olup 27 yargıçtan meydana gelmiştir ve Kopenhag'da toplanır; batıdaki (Vestere Landsret) Jylland için olup 17 yargıçtan meydana gelmiştir ve Viborg'da toplanır. 98 tek yargıçlı alt derece mahkemesi, Kopenhag'da şehir mahkemesi (Byret, 22 yargıç), bir de ticaret ve deniz mahkemesi vardır. Adalette, iki başvurma yeri vardır: Yüksek Mahkemede başvurma yeri Büyük Devlet Avukatı (Rigsadvokat), alt mahkemelerde Devlet Avukatları (Statsadvokat) ve bunların vekilleri olarak polis müdürleridir.

Sosyal işler: Sosyal sigorta ve sosyal yardım işleri sisteminin geniş yapısına XIX. yüzyılın sonunda başlanılmış ve 20 mayıs 1933 tarihli üç kanunla birleştirilmiştir (sosyal sigorta). Buna göre, bütün D. lılar 21 yaşından başlıyarak hastalık ve kötürümlüğe karşı sigortalıdırlar; 60 yaşından sonra da fakir iseler ihtiyarlık aylığına hak kazanırlar. Bütün iş verenler, işçilerini kazaya karşı sigortalamak zorundadırlar. Anaların korunması 1939 da düzene konmuştur. 1873, 1913, 1925, 1937, 1938 ve 1948 yıllarında işçi koruma kanunları tamamlanmıştır. Günde sekiz saatlik çalışma süresi bazı hallere mahsus olmak üzere 1919 da kabul edilmiştir. 650 000 den çok üyesi olan sendikaların çoğu, 1898 de kurulan Merkezî Birlik (De samvirkende Fagforbund) e bağlıdır; iş veren birlikleri de 1896 da kurulan zirve - birlik (Dansk Arbejdsgiver foreniging) inde birleştirilmiştir.

Föro adalarından bir görünüş

D. nın malî durumu iyidir. Bilânçolar artış gösterir. 1952 - 1953 devlet bütçesi 2,44 milyar kronluk gelir ve 2,42 milyar kronluk gider göstermektedir. Devlet borçları, 1950 de 2,9 milyar krona yükselmişti.

Arma, bayrak, nişan: D. nın iki arması vardır. *Büyük arma*: Bunun başlıca arma levhası (üç tane birbirinin ortasına yerleştirilmiş arma levhalarının en büyüğü) Dannebrog haçı (kırmızı kenarlı, uçları biraz enlileşen gümüş haç) ile dört kısma ayrılmıştır. Sol üst kısım altın zeminde yatay olarak birbirinin üzerinde sıralanmış üç yürür mavi aslanı gösterir. Her birinin üstünde, önünde ve arkasında birer kırmızı yürek görülür. Sağ üst kısmında altın zeminde, sol kısmındaki aslanlardan daha iri iki yürür mavi aslan vardır. Sol alt kısmın mavi zemini kara çizgilerle üç küçük kısma ayrılmıştır. Kara çizgilerin biri, bu kısmı yatay olarak ikiye, öbür çizgi de birincinin ortasından başlıyarak dikey olarak alttaki küçük kısmı yine daha küçük iki kısma böler. Yukarıki küçük kısımda üç altın taç, üçgen biçiminde dizilmiştir. Sol alt küçük kısımda yürür bir gümüş yaban koyunu, bunun sağındaki küçük kısımda da şahlanmış gümüş bir ayı görülür. Sağ alt bölük bir yatay çizgi ile iki kısma ayrılmıştır. Üst kısmın zemini altın olup üzerinde büyük bir yürür aslan, altında sekiz kırmızı yürek; alttaki kısmın zemini kırmızı olup bir altın ejdarha görülür. İkinci arma levhasının zemini kırmızı olup kara çizgi ile dörde bölünmüştür. Sağ üst köşede, üstü gümüş, altı kırmızı bir arma levhası görülür. Bunun çevresinde gümüş süsler sıralanır. Sol üst köşede, durduğu yerde kanatlarını çırpan gümüş bir kuğu vardır. Sol alt köşede gümüş atına binmiş bir gümüş şövalye, sağ alt köşede de altı at başı görülür. En küçük arma levhası dikey bir çizgi ile ikiye bölünmüş olup sol yarısı, sıra ile yatay altın ve kırmızı yollarla süslüdür; sağ yarısı da mavi zemin üzerinde, alt kolu daha uzun bir altın haç gösterir.

Büyük arma

Küçük arma

Büyük arma levhası silmelerle süslenmiş yatay bir sarı (tahta) levhanın üzerinde durur. Bu levhanın üzerinde

bir elleriyle levhayı destekliyen, öbür elleriyle coplarına dayanan iki «vahşi» bulunur. Bunlar güçlü kuvvetli iki çıplak, kızıl sakallı erkek olup başlariyle kasıklarında meşe yapraklarından yapılmış çelenkler vardır.

Büyük arma levhası ve iki göğün zeminini, kıvrımlı büyük kırmızı bir örtünün astarı olan kakım (hermin) postu süsler. Örtünün sırmalı saçakları ve püskülleri vardır. En üstte kırallık tacı görülür, altıan da Fil ve Dannebrog tarikatları köstekleri sarkar. Büyük arma levhasının sol üst köşesi D. yı, sağ üst köşesi Slesvigi; sol alt köşesi İslandayı, üç taç Föro adalarını (Danca Faeroerne, yerli dilde: Føroyar) yaban koyunu ise Grönlanda'yı; sağ alt köşesi de Got ve Vend kırallıklarını temsil eder. *Küçük arma*: Büyük armada sol üst köşeyi meydana getirip D. yı temsil eden üç mavi aslan ve dokuz kırmızı yüreği bir altın zeminli arma levhası üzerinde toplar. Bunun üzerinde de kırallık tacı görülür.

Millî marşlar: D. nın iki millî marşı vardır: 1. Johannes Ewald (1743 - 1781) ın *Fiskerne* (Balıkçılar) [1778] adlı operetinde bulunan *Kong Christian stod ved höjen mast* (Kıral Chr. yüksek direğin yanında duruyordu) şarkısı. Bestesini D. L. Rogert'in yaptığı bu marş, kıral ailesinin ya da temsilcisinin bulunduğu yerlerde kırallık

Millî marş (üstte) ve Kıral marşı (altta)

marşı olarak çalınır. 2. Sözleri Adam Gottlob Oehlenschläger'in, bestesi de H. E. Kroyer'in olan ve popüler bir karakter taşıyan şarkı. Bu şarkı 1820 de asıl millî marş olarak kabul edilmiştir (D. ve Föro adaları bayrakları için bk. BAYRAK, levha 2 ve 3). D. nın, birçok dereceleri bulunan, «Fil» (Elefantordenen) ve «Dannebrog» (Dannebrogordenen) adlı iki nişanı vardır.

Ekonomi: Öbür İskandinav ülkelerinden farklı olarak, D. nın maden ve kömür yatakları ve başka ham madde kaynakları yoktur. Ülkenin biricik üretim kaynağı tarımdır. Kuzey Denizi ile Baltık Denizi arasında, önemli ulaştırma yolları üzerinde ve Batı Avrupanın endüstri merkezlerine yakın olan coğrafî durumu göz önüne alınırsa, D. nın ekonomik gelişmesinin sebebi anlaşılır. 100 yıl önce D., sadece bir tarım ülkesi idi: endüstri ihtivaçlarını ancak dış satışa buğday göndermekle karşılıyordu (başlıca İngiltereye gönderirdi). XIX. yüzyılın sonunda patlak veren tarım buhranından bu yana (buğday fiatlarının düşmesi), D. ekonomik politikasını değiştirmiştir. Buğday ve hayvan yemleri almağa başlamış, hayvan yetiştirmeyi en önemli gelir kaynağı haline getirmiş ve bu gelişme sonunda dünyanın en büyük tere yağı, yumurta ve domuz yağı satan ülkesi olmuştur (Tarımın 4/5 i ve bütün dış satışa gönderilenlerin 2/3 ü). Bununla birlikte, tarım üretim durumu, hayvan yetiştirme işinden hiç de geri değildir. Hektar başına süt üretiminde Avrupada birincidir (Yemlik şalgam 50 000 - 60 000 kg; inek başına yıllık ortalama süt üretimi 3500 l). Tarım, çok gelişmiş olan köy eğitimi (halk üniversiteleri ve tarım okulları) nden olduğu kadar, çok yaygın olan tarım sendikalizm

Kopenhag Amalienborg Sarayı muhafızları

örgütünden de faydalanmaktadır (Çiftçilik, hayvan kesme, yumurta gönderme, hayvan yemi alma sendikalariyle daha başka sendikalar).

Sanayi: D. sanayii, yüksek değerli işçiliğe ve yüksek sermaye yatırımlarına dayanan ve başlıca dış satışa mahsus değerli eşya yapan sanayi dallarından meydana gelmiştir. Bu sanayi dalları arasında tarım ürünlerinin değerlendirilmesi, demir ve başka metallerin işlenmesi önemli bir yer tutar. Gemi yapımı sanayii de önemlidir. Bunun yanında dokuma ve kimya - teknik sanayii, gerek işçi sayısı, gerek üretimin değeri bakımından artmaktadır. İç pazar küçük olduğundan seri halinde yapılan malların hemen hemen hepsi dışarıdan getirilir. Fakat sanayi mallarının ithalinde ülkenin sanayileşmesi ölçüsünde, gittikçe daha çok işlenmiş maddelerden yarı işlenmişlere ve ham maddelere doğru

Tere yağı sanayii

kaymaktadır. Ödemeler bilânçosunda gemicilik önemli bir alacak hesabı tutar.

1931 de başlıyan ekonomik buhrandan sonra, D. sanayileşme ve sanayi mallarını dış satışa gönderme işlerini hızlandırmıştır. Bu hareket devam etmektedir. Bu değişme, nüfus bakımından da bir değişme meydana getirmektedir. 1890 da 2,2 milyon nüfusun % 42 si tarımda, % 25 i de sanayide ve zanaatlarda çalışıyordu. Şimdi ise bu oran tam tersine dönmüş gibidir. D. ekonomik politikasının ayrıca erişmeğe çalıştığı amaç, İngiliz piyasası ile pek sıkı olan bağlantısını bir dereceye kadar gevşeterek genel ekonomik durumun kararlılığını sağlamak üzere yeni yeni piyasalar aramaktır.

Trafik: Elverişli coğrafî durumuna göre D., Kuzey Avrupa ticaret ve trafiğinin aracısı, Kopenhag şehri ise bunların merkezi haline gelmiştir. Kopenhag'dan başka önemli limanlar şunlardır: Aarhus, Helsingør ve Esbjerg. Helsingør, İsveçteki Helsingborg'a, Esbjerg ise İngiltereye bağlıdır. Ülkenin en önemli iki demiryolu, Kopenhag'dan güneybatı (Malmö'ye geçiş) ve batı yönlerinde Sjælland içinden uzanır. Kopenhag - Gedser demiryolu, Warnemünde'ye geçiş bakımından önemlidir. Doğu - batı demiryolu, Korsør'e gider (Kiel'e geçit) ve Jylland ile bağlantıyı sağlar. D. nın ilk demiryolu, 1844 te açılan Altona - Neumünster - Kiel (106 km) yoludur. Küçük Belt'i kesen köprüler, hem demiryoluna, hem de arabalı trafiğe açıktır. Başlıca hava limanı Kopenhag'dır.

Kültür: Eğitimin kalitesi yüksektir. D. da ilk öğretim 1814 ten beri zorunludur. 7 den 14 yaşına kadar eğitim zorunluluğu vardır. Fakat şehirlerde çocukların %47 si, köylerde ise % 15 i bir yıl önceden okula gitmeye başlar. Öğretim geniş ölçüde parasızdır. 18 mayıs 1937 kanuniyle yeniden düzenlenen ilk öğretim, dört yıllık ilk okul sınıflarını ve bunun arkasından dört sınıflık başlıca okulu ya da beş yıllık orta okulu kapsar. Orta okul (mellemskole) şehirlerde standard okul tipi olup öğrenim sonu sınavlı ya da sınavsız olarak iki grupa ayrılır. Sınavsız (eksamensfrinellemskole) ın programı, başlıca okulunkine yakındır. Sınavlısı sınavlı orta okul (eksamensmellemskole) adını taşır. Bu sınavı verdikten sonra öğrencilerin aş. yu. 1/3 i 1 yıl «real» (yani modern dil ve bilgilere önem veren) bir sınıfa ya da üniversiteye götüren lise sınıflarına (2. dönem) devam eder. Ikinci sikl, üç yıl süren 1. döneme dayanır. Özel öğretimi 340 teknik okul sağlar (53 000 öğrenci). 198 ticaret okulu (34 000 öğrenci), 18 öğretmen okulu (2 500 öğrenci), 25 tarım ve bahçecilik okulu (2 400 öğrenci) ile buna benzer başka öğretim kurumları vardır. 4 temmuz 1942 tarihli kanunlarla yüksek eğitim ile tarım ve ev ekonomisi okulları yeniden örgütlendirilmiştir. Ayrıca anılmaya değer halk üniversiteleri (folkehøjskoler) asıl olarak Danca, aritmetik ve yazı öğretir ve ilk okul öğretimini tamamlamak amacını güderdi. Fakat bunlar, 1942 den beri programlarını bütün öğretim alanlarına yayarak genişletmişlerdir. Bunların hepsi özel okul olmakla birlikte, devlet yardımından faydalanmaktadırlar. Üniversiteler şunlardır: Kopenhag Üniversitesi (1479 da kurulmuştur); Aarhus Üniversitesi (1928 de kurulmuştur); Yüksek Ticaret Okulu (1917 de kurulmuştur); Veteriner ve Tarım Koleji (1856 da kurulmuştur); Eczacılık Koleji (1892 de kurulmuştur), Politeknik Enstitüsü (1829 da kurulmuştur). Bunlardan başka, Kırallık Bilimler Akademisi (1742 de kurulmuştur), Kırallık Sanatlar Akademisi (1754 te kurulmuştur) vardır. Bütün bu okul ve akademiler Kopenhagdadır.

Kopenhag'da belediye sarayı (sağdaki bina) ve meydanı (Radhuspladsen)

D. gazeteciliği, 1634 te Almınca yayınlanan haftalık gazetelerle başlamıştır. İlk Danca gazeteler 1666 da yayınlanmıştır. XVIII. yüzyılda birçok Danca, Almanca ve Fransızca gazeteler çıkarılmıştır. D. nın haber merkezi XIX. yüzyıla kadar Hamburg'du. En eski zamanlardan beri D. gazeteceliği, edebiyat ve tiyatroya olan ilgisiyle ün salmıştır. Gazetecilik liberalizm devresinde çok gelişmiştir. 1864 te hüküm süren sağ eğilimli partiye karşı 1884 te kurulan liberal «Politiken» gazetesi cephe almıştır. Kopenhag gelenekçi (muhafazakâr) basınının başında, 1749 da Berling tarafından kurulan «Berlingske Tidende» ile «Nationaltidende» bulunur. Sosyal demokrat organ olarak, 1871 den beri çıkan «Social - Demokraten» vardır. D. da yazarlar, kültürlü bir gazete üslûbu kurmuşlardır. Devlete ait Ritzau haber ajansı, uluslararası bürolarla çalışır. Radyo, devlet tekelindedir. 6 yayın merkezi vardır. Bunların en büyükleri, Kalundborg ve Kopenhag'dır. 1,2 milyon radyo dinleyicisi vardır (1951). Radyo, dinleyici birlikleri ve halk üniversiteleriyle sıkıca çalışır. Ekim 1951 den beri televizyon denemeleri yapılmaktadır. 4 stüdyoda her yıl 10 - 12 filim yapılır. 447sinema vardır (1950).

Bilim (Dilcilik ve Türkoloji): D. da dilcilik alanında büyük bilginler yetişmiştir. Bu bilginler daha çok genel dil bilgisi alanında çalışmışlarsa da, Hint - Avrupa dilleri, Roman dilleri, Samî dilleri ve Altay dilleri (özellikle Türk dilleri) üzerinde duran D. lı bilginler de vardır. D. da yetişen en büyük dil bilginlerinden biri olan Vilhelm Thomsen (1842 - 1927), genel dil bilgisi alanında olduğu kadar Türkoloji tarihinde de büyük bir ün kazanmıştır. 1887 - 1913 yılları arasında København (Kopenhag) Üni-

versitesinde genel dil bilgisi profesörlüğü yapan Thomsen, *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske* (1869), *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and the Orijin of the Russian State* (1877), *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisklettiske) sprog* (1890) gibi güvenilir eserler vermiştir. Onun 1869 da çıkan eseri 1870 te Sievers (b. bk.) tarafından Almancaya çevrilmiştir (*Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen*). Bu eserinde Germen ve Fin dillerindeki birçok eski kelime birleştirmelerini göz önüne alan Thomsen, yalnız bu dillerin ses durumunu tesbit etmekle yetinmiyerek, bu diller arasındaki temasların yerini ve çağını da aydınlatmıştır. Bu eser dolayısiyle sonradan birçok tartışmalar çıkmışsa da, onun ileri sürdüğü düşünce esas olarak kabul edilmiştir. Thomsen'in *Sprogvidenskabens historie* (1902) adlı eseri de bilim çevrelerinde tanınmıştır. Dil bilgisi alanında bu değerli eserleri veren Thomsen, aşağıda belirtildiği gibi, 1893 te eski Türk yazıtlarını okumuş ve Türkoloji çalışmalarında yeni bir çağ açmıştır. Thomsen 1909 da D. Kırallık Akademisi başkanlığına seçilmiştir.

Thomsen'den sonra Otto Jespersen (1860 - 1943) anılabilir. 1893 - 1925 yılları arasında Kopenhag Üniversitesinde profesör olarak çalışan bu bilgin, fonetik, sentaks ve dilin toplumdaki rolü üzerinde durmuştur. *Progress in Language* (Londra, 1894), *Lehrbuch der Phonetik* (4. baskı, 1926), *Growth and Structure of the English Language* (9. baskı, 1938), *A Modern English Grammar on Historical Principles* (I - IV, 1909 - 1931, V - VII, 1940 - 1949), *Language: Its Nature, Development and Origine* (1922), *Logic of Grammar* (1924), *The Philosophy of Grammar* (Londra, 1928) gibi eserleriyle tanınmıştır. Jespersen 1928 de (*An International Language*. Londra, 1928) Novial adlı uluslararası yardımcı bir dil ortaya koymuştur. Novial profesyonel bir dilci tarafından düzenlenmiş biricik dildir.

Holger Pedersen (1867 - 1953) de başlangıçta Hint-Avrupa dilleri, Arnavutça ve Keltçe üzerinde çalışmıştır. Aşağıda belirtildiği gibi, Pedersen Türkoloji alanında da dikkate değer yayınlar vermiştir.

Kristoffer Nyrop (1858 - 1931) daha çok Romanist olarak tanınmıştır. 1894 ten başlıyarak Roman dilleri profesörlüğü yapmıştır. En büyük eseri *Grammaire historique de la langue française* (I - IV, 1899 - 1930) adı altında çıkmıştır.

Viggo Brøndal (1887 - 1942) da Romanoloji alanında çalışmış, fakat genel dil bilgisi alanında da önemli yayınlar yapmıştır. V. Thomsen ile O. Jespersen'ın öğrencisi olan Brøndal, 1928 den başlıyarak Kopenhag Üniversitesinde Romanoloji profesörü olarak çalışmıştır. Dil ve psikoloji, dil ve mantık arasındaki ilişkiler, ses ve kelime tarihi, kelime sınıfları, cümle kuramı, gramer sistemi gibi konuları işlemiştir. Louis Hjelmslev ile birlikte 1931 de Kopenhag Dil Derneği (Lingvistkredsen i København) ni kurmuştur. Yine Hjelmslev ile birlikte 1939 da «Acta Linguistica» adlı bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Bu dergi yapı dilciliği (Fr. linguistique structurale) alanında çıkan organlar arasında önemli bir yer kazanmıştır.

Brøndal'ın ölümünden sonra «Acta Linguistica»yı L. Hjelmslev (doğ. 1899) yalnız başına yayınlamaktadır. Kopenhag Üniversitesinde çalışan bu bilginin *Principes de grammaire générale* (København, 1928), *Études baltiques* (1932), *La catégorie des cas* (Acta Jutlandica, 1935) gibi eserleri vardır.

Yine Roman dilleri uzmanı olan Kristian Sandfeld (1873 - 1942), *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* (Paris, 1930) adlı eseriyle Balkanoloji çalışmalarında yeni bir çığır açmıştır.

D. da genel dil bilgisi yanında Türkoloji de büyük bir gelişme göstermiştir. D. Türkoloji okulunun kurucusu, yukarıda anılan V. Thomsen'dir. Thomsen Türkolog olarak ününü Orhon Yazıtları (b. bk.) nın çözümüne borçludur. Bu yazıtlar 1889 yılında Rus bilginlerinden N. M. Yadrintsev (b. bk.) tarafından kuzey Moğolistanda bulunmuştu. Bilinmiyen bir yazı ile yazılmış olan bu yazıtlar, bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştı. Bu yazı 1893 yılında Thomsen tarafından çözülmüştür. Onun bu yazıyı çözmesi son çağların en büyük bilimsel buluşudur. Thomsen bu buluşunu 1893 te D. Bilimler Akademisine sunduğu *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénissei, notice préliminaire* (Bull. Ac. roy. Danemark 1893, 285 - 299) adlı bildirisiyle ilân etmiştir. Bu yazının çözülmesi Türkoloji alanında büyük bir dönüm noktası sayılır. 1896 da *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, V, 1896) adlı eserinde Orhon Yazıtlarının güzel bir çevirmesini yapmış, 1916 da çıkan *Turcica, études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, XXXVII, 1916) adlı eserinde de yazıtların çevrilmesini yeni buluşlarla bütünlemiş ve düzeltmiştir. Hayatının sonuna kadar bu yazıtlarla uğraşmaktan geri durmıyan Thomsen, son olarak, yazıtların Danca çevirmesini yayınlamıştır (*Samlede Afhandlinger*'de). Bu çevirmenin Almancası *Alttürkische Inschriften aus der Mongolei* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1924 - 1925) adı altında çıkmıştır. Thomsen'in *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénissei* (Journal de la Société Finno-Ougrienne XXX) adlı yazısı da eski Türk alfabesinin tartışmalı bir problemini çözmüştür. Orhon Yazıtlarını çözen Thomsen, yalnız D. da Türkolojiyi kurmakla kalmamış, ayrıca Türkoloji çalışmaları için yeni ufuklar açmıştır. Orhon ve Yenisey yazıtlarından sonra Thomsen *Kutadgu Bilig* üzerinde çalışmış, *Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure* (Keleti Szemle'de, II, 241 - 259, 1901), Nagy-Szent-Miklós Definesi (b. bk.) nde bulunan küçük yazıtları yayınlamıştır (*Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós*. Kopenhag, 1917. Samlede Afhandlinger III).

Holger Pedersen'in Türkoloji alanındaki çalışmalarına gelince: Bu bakımdan özellikle 1903 te çıkan *Türkische Lautgesetze* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft'ta, LVII, 1903. 535 - 561) adlı yazısı anılmağa değer. Bu yazıda D. lı Türkolog Vilhelm Grønbech'in 1902 de çıkan *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie* adlı eserinin eleştirmesini yapmış, Türk fonetiği üzerine birtakım yeni düşünceler ileri sürmüştür. Pedersen Türkçedeki Ermenice kelimeler üzerinde de durmuştur (*Armenisch und die Nachbarsprachen*: Kuhn's Zeitschrift XXXIX, 1909).

Pedersen'in eleştirmesini yaptığı *Vorstudier til tyrkisk Lydhistorie* adlı eserin yazarı Wilhelm Grønbech (1873 - 1948), Kopenhag Üniversitesi öğretim üyelerindendir. Başlangıçta İngiliz dili ve edebiyatı doçenti (1908 - 1911) olan Grønbech, 1911 - 1915 yılları arasında din tarihi dersleri vermiştir. Grønbech Türkoloji alanında yalnız bir eser vermiştir. Doktora tezi olarak 1902 de çıkan bu eser, Türk fonetiği alanındaki ilk önemli araştırmalar arasında yer almıştır.

Vilhelm Grønbech'in oğlu Kaare Grønbech (1901 - 1957) de seçkin bir Türkologdur. İlk eseri *Der türkische Sprachbau* adı altında çıkmıştır (1936). Türk dilinin gramer yapısını büyük bir açıklıkla ele alan bu eser, bu alanda çıkan en güzel çalışmalar arasında yer almıştır. Bu eser, yazarın tasarladığı daha büyük bir çalışmanın birinci bölümü idi. Bu bölümde Grønbech Türk dilini Kök Türkçeden Çuvaşça ve Yakutçaya kadar bütün eski ve yeni kollariyle birlikte ele almakla yetinmemiş, ayrıca Moğolcayı da göz önünde tutmuştur. Böylelikle Türkçenin tarihî gramerinin ana çizgilerini tesbit eden Grønbech'in bu eserini bütünliyememesi, Türkoloji için büyük bir kayıptır. Buna karşılık, Grønbech 1936 da *Codex Cumanicus*'u «Monumenta Linguarum Asiae Maioris» serisinde yayınlamıştır. Bu seride Grønbech, 1948 de Rabguzî'nin *Kısas - ı enbiya* adlı eserinin faksimilesini de yayınlamıştır (Rabghuzi - *Narrationes de Prophetis*). Grønbech, bu seriye ek olarak «Subsidia» adı altında küçük bir seri daha çıkarmıştır. *Komanisches Wörterbuch* adlı eseri bu seride yayınlanmıştır (1942). İkinci Dünya Harbinde Çuvaş tutsaklarından topladığı halk şarkılarını 1940 ta yayınlamış (*Tschuwaschische Gesänge*), eski Türk yazıtları üzerinde çalışmış (*Turkish Inscriptions from Inner Mongolia*, «Monumenta Serica», IV, 1939 - 1940), Türkçede ve Moğolcada vurgu konusu üzerinde durmuştur (*Der Akzent im Türkischen und Mongolischen*, «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», XCIV, 1940). «Central Asiatic Journal» dergisinin yazı kurulunda çalıştığı gibi, *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın yayınlanmasiyle ilgili çalışmalara da katılmıştır. K. Grønbench 1948 de Kopenhag'da Orta Asya Enstitüsünü kurmuştur. Zengin bir kitaplığa sahibolan bu enstitü, Türk dili ve kültürü üzerinde çalışmak istiyenler için kusursuz bir araştırma merkezi olmuştur. Onun ölümünden sonra, bu enstitüde öğrencileri onun yolunda çalışmaktadırlar.

Son olarak, D. lı genç Türkolog Kaare Thomsen de anılabilir. K. Thomsen *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı ortak esere *Das Kasantatarische und die westsibirischen Dialekte* (407 - 421) ve *Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische* (564 - 568) adlı yazılariyle katılmıştır.

D. bilginleri doğu çalışmalarına da katılmışlardır. Johannes Østrup (1867 - 1938) doğuya ve İslâm kültürüne ait eserler yazmıştır. *Studier over Tusind og en Nat* (1891) adlı eseri *Bin bir gece masalları* ile ilgili araştırmalar için yeni bir çığır açmıştır. 1891 - 1893, 1907 - 1908 ve 1910 - 1911 yılları arasında Doğu ülkelerinde bir gezi yapan bu bilgin, Mısır, Suriye ve Türkiyeyi ziyaret etmiştir. *Skiftende Horizonter* (1894) adlı eserinde Doğu gezisini anlatmıştır. 1898 de Kopenhag Üniversitesi öğretim üyeleri arasında doçent olarak görev alan Østrup, Doğuya ve Türklere ait birçok eserler kaleme almıştır: *Islam i XIX Aarh.* (1923); *Det nye Ægypten* (1929); *Det nye Tyrki* (1931). 1927 - 1928 de *Bin bir gece masalları*'nın yeni bir çevirmesini de yayınlamıştır (6 cilt). Arthur Emanuel Christensen (1875 - 1945) daha çok İranist olarak tanınmıştır. Ömer Hayyam üzerinde çalışmış, *Critical studiesin Umar - i Khayyâm* [1927] ve *L'Iran sous les Sassanides* (1936) adlı eseriyle büyük bir ün sağlamıştır. Johannes Pedersen (doğ. 1883) Arabistik alanında çalışmaktadır. Eserleri arasında *Der Eid bei den Semiten* (1914), *Muhammedansk Mystik* (1923), *Islam Kultur* (1928), *Den arabiske Bog* (1946) anılabilir.

Doğu Asya dillerine gelince: bu alanda Kurt Wulf (1881 - 1939) eserler vermiştir (*Chinesisch und Tai. Sprachvergleichende Untersuchungen*. 1920 - 1921).

D. - Türkiye ilişkileri eski bir bir tarihe çıkar. Bu ilişkilerin temeli 1756 yılında V. Frederik (1723 - 1766) tarafından atılmıştır. D. da ilk olarak Türkleri anan kitap 1482 de yayınlanmıştır. Guilhelmus Caoursin tarafından yazılan *De obsigione et bello Rhodiano* adlı eserde Rodosun Türkler tarafından kuşal ılmasından bahsedilmektedir.

D. ile yurdumuz arasındaki ilk önemli sanat ve kültür bağları, 1556 da Kanunî Sultan Süleyman çağında İstanbula gelen bir sanatçı ile başlamıştır. Tablolarında daha çok Lorichs imzasını kullanan Melchior Lorck (aş. yu. 1527 - aş. yu. 1583), Flensburg'da doğmuştur. Sık sık Avrupa gezilerine çıkan bu ressam, Holânda, Almanya, İtalya ve Avusturyayı ziyaret ettikten sonra 1557 - 1560 yılları arasında Türkiyede kalmıştır. Lorck, Türklerle ilgili eserleriyle büyük bir ün kazanmıştır. Kopenhag sergilerinde ve türlü Avrupa koleksiyonlarında yer alan tabloları yanında, Türklere ait gravürleri önemle anılabilir. İstanbulda kaldığı yıllarda eski Türk başkentini pek çok tablo ve gravürle canlandırmıştır. Lorck 1559 da Kanunî Sultan Süleyman'ın güzel bir portresini de meydana getirmiştir. Türk halk tiplerini, Türk evlerini ve Türk camilerini tablolarında büyük bir ustalıkla canlandıran Lorck, D. da büyük bir ün sağlamış ve D. kıralı II. Frederik tarafından saray ressamlığına atanmıştır. Lorck'un İstanbulda kaldığı birkaç yıllık süre içinde meydana getirdiği en büyük eser, Haliç'in doğudan görünüşünü tesbit eden panoramik tablodur. Aş. yu. 9 m boyunda ve 1 m eninde olan bu tablo, İstanbulun tarihi bakımından büyük bir önem taşır. Lorck'un Süleymaniye'yi canlandıran gravürü de bu bakımdan önemlidir.

D. kıralı V. Frederik tarafından 1752 de İstanbula gönderilen Sigurd de Gaehler, D. ile Türkiye arasında alım satım ilişkilerini kurmaya çalışmıştır. De Gaehler, İstanbulda hariciye nazırından gümrük nazırına kadar birçok devlet adamları ile tanışmıştır. Onun bu çalışmaları ve görüşüp konuşmaları sonunda, 14 ekim 1756 da III. Sultan Osman ile D. kıralı V. Frederik arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma D. ile Türkiye arasındaki dostluğun temelini atmış ve iki memleket arasındaki alım satım ilişkilerini düzenlemiştir. 1758 yılının ocak ayında iki D. ticaret gemisi, harb gemilerinin eşliğinde İstanbula gelmiştir. Bu gemiler, İstanbula D. sömürgelerinden biber, Hint muslini, ipekli kumaş, şeker, bez, kâğıt, kurşun, çinko, demir ve kürk getirmiştir.

D. gemileri İstanbulda bulunduğu günlerde De Gaehler olağanüstü temsilciliğe atanmıştır. D. kıralı V. Frederik 1760 ta Türkiye ve Orta Doğu ülkelerine bir bilim kurulu göndermiştir. Bu kurulun üyeleri arasında yalnız Carsten Niebuhr (1733 - 1815) 1767 ye kadar çalışmıştır. Bu kurul, Mısır, Arabistan, Suriye, Türkiye ve Türkistanda araştırmalar yapmak üzere kurulmuştur. Üç kişiden meydana gelen bu kurulun iki üyesi Mısır ve Arabistan ziyaretinden sonra 1763 te ölmüştür. Yalnız kalan Niebuhr, Bombayda 14 ay kalmış, Basra körfezi çevresinde bulunmuş, Babil yıkıntılarını gezmiş, Bağdat, Musul ve Halebe gelmiştir. Kıbrısı da ziyaret ettikten sonra Filistine dönmüş, Toros dağlarından geçerek Bursaya ve 1767 yılı şubatında İstanbula varmıştır. İstanbulda 9 ay kalmış ve 1767 yılı kasımında Kopenhag'a dönmüştür. Niebuhr *Beschreibung von Arabien* (1772) adlı eserinden sonra *Reisebeschreibung nach Arabien* (2 cilt, 1774 - 1778) adlı bir eser daha yayınlamıştır.

Bu eserde Türkiyeye ait birçok bölümler vardır. Niebuhr'un bu eserleri D. da büyük bir ilgi ile karşılanmıştır.

Ancak, D. lılara Türkiye ve Türkler üzerine bol bilgi veren Hans Christian Andersen (1805 - 1875) dir. Hikâye ve masal yazarı olarak dünya ölçüsünde bir ün kazanmış olan Andersen birçok geziler yapmıştır. 1833 te türlü Avrupa ülkelerini, 1834 te Romayı ve 1847 de İngiltereyi ziyaret etmiştir. Andersen gezdiği yerler üzerine kitaplar da yayınlıyordu. 1851 de İsveç'e, 1863 te de İspanyaya ait eserlerini yayınlamıştı. Fakat onun en güzel saydığı gezi, 1841 de Türkiyeye yapmış olduğu ziyarettir. En çok beğenilen gezi kitabı da 1842 de çıkan Türkiyeye ait eseriydi (*En Digters Bazar*).

D. ile Türkiye arasındaki ilişkiler son yıllarda tekrar artmıştır. Özellikle D. lı mühendisler yurdumuzda önemli görevler almışlardır. D. lı mühendisler, 1927 de Irmak - Filyos ve Fevzi Paşa - Diyarbakır demiryolları ile Ereğli liman kuruluşlarının plânlama ve yapım kontrolünde, 1951 de Samsun, İzmir, İskenderun, Haydar Paşa ve Salıpazarı limanlarının yapımında ya da modernleştirilmesinde çalışmışlardır.

Din: D. da din hürriyeti vardır. Fakat Lutherci kilise, millî kilise olup genel işler Kilise Bakanlığınca yönetilmektedir. D. da Luthercilik 1536 da kabul edilmiştir. Nüfusun % 97 si bu kiliseye bağlıdır. Aynı kiliseye 1585 te Kopenhagda kurulan Alman Petri topluluğu da bağlı bulunmaktadır. Kıralın bu kiliseye bağlı olması gerekir. Kıral kilise organlarına danışarak bütün kilise memurlarını seçip görevlendirir. Kilise organizasyonu bakımından D., başlarında birer piskopos bulunan on ilçeye ayrılmıştır. Bu ilçeler şunlardır: Kopenhag, Roskilde, Fyn, Lølland - Falster, Aalborg, Viborg, Aarhus, Ribe ve Haderslev. Primas (Primus inter pares = eşitler arasında birinci) Sjælland (Kopenhag) piskoposudur. 1923-ten beri eski Alman Kuzey Schleswig (Slesvig) için Schleswig - Holstein memleket kilisesine bağlı bir Alman serbest topluluğu vardır. Baptist ve Metodistlerin sayısı 12 000 e yükselir. Bir Apostolik vikœr'ın otoritesine bağlı olan Katoliklerin sayısı, 27 000 (1954) dir (Bunların en çoğu Polonyalı köy işçileridir). Bunlar için 1953 te Kopenhag piskoposluğu kurulmuştur.

Millî savunma: D. da 17 - 50 yaşlarına kadar zorunlu askerlik vardır. Asıl askerlik hizmeti 18 aydır. Yılda orduya 25 000 yeni asker (20 000 i kara ve hava kuvvetlerine, 5 000 i de donanmaya) katılır. Orduda şu bölümler vardır: Düzenli ordu, yerli savunma kuvvetleri, yedek (toplu olarak 125 000 kişi), gönüllü memleket savunması (40 000). Düzenli ordudan aş. yu. 19 000 asker hizmetlidir. Hava kuvvetleri 8 avcı örgütünden ve 250 uçaktan meydana gelmiştir (Bunlar içinde bir gece avcı müfrezesi vardır). Harb donanması (1952), 3 firkateyn, 8 muhrip, 18 hız gemisi, 3 denizaltı, 4 mayın yerleştirme gemisi, 4 mayın toplama gemisi ve 19 büyük mayın toplama gemisini içine alır. Bu gemilerde 6 000 er hizmet görür (kıyı savunması bunun içindedir).

Tarih: D. tarihi ile ilgili ilk bilgilerimiz, saga'ların efsanevî söylentileri ile mezarlarda yapılan arkeolojik kazılarla elde edilen buluntulara dayanır. Bu buluntular, D. nın Roma ve Bizansla bağlantılarını göstermektedir. Fakat D. nın gerçek tarihi ancak M. S. 800 yılında başlar. Bu tarih, Viking'lerin önce İngiltereye, sonra Fransaya yaptıkları seferlerin tarihidir. O zamanlarda Jylland yarımadasında hüküm süren kıral Godfred, Büyük Karl'ın imparatorluğunun baskısına karşı koymakta idi. Godfred'in ardılı, 810 da Büyük Karl ile bir barış andlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Eider ırmağı üzerinde tesbit edilen sınır, çok geçmeden istihkâmlarla donatılmıştır. Sonradan Kıral Harald, iç karışıklıklar sonunda memleketinden kaçınca, İmparator Sofu Ludovicus yanına sığınarak 826 da Hıristiyanlığı kabul etmiştir. D. ya döndükten sonra Benedictus tarikatına bağlı Ansgarius'u çağırmış, o da İskandinavya halkına Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir.

D. nın iktidarı, kıral Çatalsakallı Sven'le başlar. Sven 1013 te İngiltereyi almıştır. Oğlu Büyük Knud ise 1016 da İngilterede kendini kıral ilân ettirmiş ve İngiltereyi D. ve Norveç ile birleştirerek bu büyük devleti ölünceye kadar yönetmiştir. İngiltere 1042 de tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur. D. ise karışıklıklara sahne olmuş, İslâv deniz haydutları olan Wend'lerin saldırısına uğramıştır (1043). Bu arada büyük bir kıtlık baş göstermiştir (aş. yu. 1090). I. Valdemar (Büyük V.) (1157 - 1182) D. yı tekrar birleştirmiş ve kuvvetlendirmiş, ardılları ise Estonyayı almışlardır (1219). Fakat yine kargaşalıklar çıkmış ve birlik ancak IV. Valdemar Atterdag (1340 - 1375) tarafından tekrar kurulmuşsa da, Estonya D. için artık kaybolmuştur.

IV. Valdemar'ın kızı Margrete (1353-1412), 1387 de D. ve Norveç kıraliçesi ilân edilmiştir. Bu birlik, ancak 1814 te sona ermiştir. 1389 da kıraliçe, Kalmarda yeğeni Pomeranyalı Erik'i her üç İskandinav devletinin kıralı olarak ilân etmiştir. 1397 de D., Norveç ve İsveç kırallıkları, Kalmar Birliği adı altında tek bir devlet halinde birleştirilmiştir. Fakat İsveçliler çok geçmeden Engelbrecht'in etkisiyle ayaklanmışlardır. İsveçlilerin sonu gelmiyen takışma ve istekleriyle zedelenen birlik, II. Kristian (1513-1523) ın zorbalıkları yüzünden temelinden sarsıldı. Gustav Vasa'nın İsveç kıralı ilân edilmesiyle bu ülke tekrar bağımsız oldu. I. Frederik (1523 - 1533) ve III. Kristian

Jelling yazıtı (Run yazısiyle eski Danca, 985 sıraları)

(1533 - 1559) ın yönetimleri altında Protestanlık (Luthercilik) D. ya girdi ve 1536 da Luthercilik devlet dini ilân edildi. II. Frederik ve IV. Kristian (1588 - 1648) boş yere İsveçi tekrar almağa çalıştılar. IV. Kristian, ülkesini Otuz Yıl Harbine soktu; fakat yenilgilerden sonra Lübeck barış andlaşmasiyle (1629) Almanyaya karışmıyacağına dair söz verdi. 1643 te İsveç D. ya saldırdı ve bu ülkeye Brömsebro andlaşmasını zorla kabul ettirdi (1645). Bu andlaşma ile D. nın kuzeydeki hegemonyası sona ermiştir. III. Frederik (1648 - 1670) İsveç-Polonya harbinden faydalanarak, İsveçe karşı harb açtı ise de, yenildi ve Roskilde barışiyle (1658) Trondhjeim, Scania, Halland ve Bornholm'u İsveçe bıraktı. Böylece Baltık Denizi bir İsveç gölü haline geldi. İsveç kıralı X. Karl başarısını tamamlamak için Kopenhag'a saldırdı, fakat şehri alamadı. İsveç hegemonyasına karşı cephe alan komşu devletlerin baskısı yüzünden, İsveç 1660 ta imzaladığı Kopenhag barışı ile Bornholm ve Trondhjeim'i D. ya geri verdi. 1660 ta toplanan sınıflar parlâmentosunda orta sınıf ve kilise soylulara karşı kırallığın babadan oğula geçeceğini ilân etti. Soylular ise, malî imtiyazlarını kaybederek zayıfladılar. Yeni anayasa, Kırallık kanunu adı altında 1665 te ilân edildi ve 1849 a kadar yürürlükte kaldı. V. Kristian (1670 - 1699) ın yönetiminde erkli danışman Griffenfeld ortaya çıkmış, fakat sonradan gözden düşerek ölüm cezasına çarptırılmıştır (1676). Scania'yı tekrar ele geçirmek için başarısız bir teşebbüs de yapılmıştır. Ardılı IV. Frederik (1699 - 1730) de bu maksatla tekrar bir teşebbüse geçmiş, fakat İsveç kıralı XII. Karl, Kopenhag önünde bir çıkartma yaparak, D. yı teslime zorlamıştır (1700). IV. Frederik, İsveçin Rusyada uğradığı yenilgilerden sonra, 1709 da tekrar savaşa girmişse de, ancak XII. Karl'ın Friedrikshall kuşatmasında ölümü (1718) nden sonra Frederiksborg barışında (1720) bazı faydalar sağlıyabilmiştir.

XVIII. yüzyıl boyunca D., özellikle VI. Kristian (1730 - 1746) ve V. Frederik (1746 - 1766) in yönetimleri altında bulunduğu sıralarda gerek politik, gerek ekonomik bakımdan bir büyük devlet niteliğini kazanmıştır. Bunun sebebi, D. nın Büyük ve Küçük Belt boğazlarına ve İsveçle birlikte Sund bağazına egemen olması ve bu boğazlardan İngiltere, Holânda, Akdeniz ve Amerikadan gelen ya da bu ülkelere giden bir ticaret yolunun geçmesi idi. Kopenhag'da kesişen ticaret yolları (København = tüccarlar limanı), hem ülkenin hayatında imtiyazlı soylularla din adamlarının yanında ticaretle uğraşan orta sınıfın kuvvetlenmesini. hem de ülkenin malî durumunun, gümrük gelirleri sayesinde gelişmesini sağlamıştır. Bundan başka, ülkenin çok çeşitli bölgelerden meydana gelmiş olması da devletin kuvvetini artırmıştır. Jylland ve adalar, köylülerin oturdukları bölgeler olup tarım ürünleri verirdi; Norveç ise bir sömürge bölgesi rolünü oynardı. XVIII. yüzyılda Norveç D. lılarca güneyden kuzeye doğru yerleşme yeri yapıldı, ormanları kesildi ve ülkeye Luthercilik kabul ettirildi. Sonunda, Oldenburg'a egemen olduğundan D. Almanyaya bağlı kaldı. Ekonomik gelişme, kültürün yayılması ve edebî hareketin uyanışı, 1751 den sonra çok iyi yönetilen barışçı dış politikadan yararlanmıştır. Daha önce girişilmiş olan ıslahat hareketi, bakan Struensee'nin çabalariyle genişlemiştir. Struensee, o sıralarda bütün Avrupaya yayılmış bulunan Aydınlanma (Alm. Aufklärung) hareketinden esin alarak ve kıral VII. Kristian (1766 - 1808) ın ağır kanlılığından ve ilgisizliğinden yararlanarak D. da gerçek bir diktatörlük kurmakla ıslahatı hızlandırmış, fakat bu zorbalığı felâketine sebep olmuştur (1770 - 1772). Böylece kölelik ve loncaların yok edilmesi, bireysel hürriyetle basın hürriyetinin tanınması, dinî hoş görürlüğün kabul edilmesi, adliyenin daha insanca bir anlayışla yeniden düzenlenmesi reformları yapılmıştır. Struensee'nin bıraktığı bu eser, kendisinden sonra tekrar gözden geçirilmiş, fakat ancak Alman nüfuzunun azaltılması bakımından küçük bir değişiklik yapılmıştır.

XIX. yüzyılın başlarında D., İngiltereye karşı kurulmuş olan tarafsızlar birliğine girmiştir. İngiltere de 1801 de Kopenhag'a saldırmış, 1807 de de bu şehri tekrar bombardıman ederek zorla almıştır. Napoléon'un daima gerçek bir bağlaşığı olan D., 1814 te Kiel barışını imza etmek zorunda kalmıştır. Bu barışla D. Norveçi kaybetmiş, fakat buna karşılık kırala Slesvig ve Holstein dukalıklarını özel mülk olarak vermiştir. Kıral VI. Frederik (1808 - 1839), bu tarihten sonraki ilk yılları savaştan zarar görmüş olan ülkesinin bayındırlık işleriyle geçirmiştir. Bu arada liberal fikirlerin yayılması, 1834 te bir parlâmentonun kurulmasına yol açmıştır. VIII. Kristian (1839 - 1848) ın yönetimi memlekete barış ve genlik getirmişse de, son yıllarında dukalıklarda Alman nüfuzunun artması karışıklıklara sebep olmuştur.

1848 devriminden sonra yeni kıral VII. Frederik (1848 - 1863), 1849 da demokratik esaslara dayanan bir anayasa ilân etmiştir. Bu anayasanın dukalıklara da uygulanması, Prusyanın desteklediği ayrılma taraflılarının ayaklanmasına sebep olmuştur. Bu ayaklanma 1850 de bastırılmışsa da, 1852 de hükümet Carl Moltke'nin başkanlığında D. ile dukalıklarının arasındaki ilgileri yeniden düzenlemiş, aynı yıl içinde Londrada toplanan Avrupa konferansında ise D. nın Avrupa kuvvet dengesi için gerekli olan bütünlüğünü korumak üzere çocuksuz olan VII. Frederik'e, Glücksburglu Christian ardıl olarak atanmıştır. Christian 1863 te IX. Kristian (1863 - 1906) adı ile tahta çıkınca, Augustenburg dukası, dukalıkları istemiş, dukalıklar halkı da ayaklanmıştır. Böylece Prusya ve Avusturyanın katıldığı bir Dukalıklar Harbi patlamış ve bu harb D. nın yenilmesiyle bitmiştir. Viyana barışı (1864) ile D., dukalıklarla bazı başka topraklarını bırakmak zorunda kalmıştır.

1866 da anayasa yeniden gözden geçirilerek Landsting ile Folketing adları altında iki meclis kurulmuştur. Bu yıllarda özellikle millî savunma konusunda iki meclis arasında çıkan bir anlaşmazlık 30 yıl kadar sürmüştür. Solcularla köylüler, D. nın kendi savunma düzenini kurmak için çok zayıf olduğunu ve büyük devletlerin, bütünlüğün korunacağına dair vaitlerine inanmak zorunda bulunduğunu söyliyorlar, gelenekçiler (muhafazakârlar) ise bu fikre muhalefet ediyorlardı. Bunlar 1901 seçimlerinde yenilince solcular iktidara geçtiler. 1915 te anayasa yeniden gözden geçirilerek kadınlara seçim hakkı verilmiş ve D. da çok gelişmiş bir demokrasinin kurulması sağlanmıştır. Ülkenin ekonomisi de değişmiş, tarım ön plâna geçmiş, tere yağı, peynir ve domuz yağı üretimi ve bu ürünlerin özellikle İngiltereye satılması, D. nın başlıca ekonomik çalışmaları haline gelmiştir.

Birinci Dünya Harbi sırasında D. X. Kristian (1912 - 1947) ın yönetimi altında tarafsız kalmayı başardı. 1920 de Versailles barışından yararlanarak Slesvig'in kuzeyini bir plebisit sonunda yeniden ele geçirdi. 1918 de İslânda bağımsızlığını ilân etmekle birlikte D. ile kıralın kendisine bağlı bir birlik meydana getirdi. Bu bağ, 1944 te çözüldü. Ekonomi ve ticaret bakımından ülke çok ilerledi. 1924 te iktidar sosyal demokratların eline geçti, sonra 1929 - 1940 yılları

arasında hükümet tekrar sosyal demokratlarca kuruldu. Ülke, sosyal alanda ve eğitim alanında dünyada gelişmiş ülkelerin başında yer aldı.

9 nisan 1940 ta Almanya D. ya saldırınca halk şaşırdı. Çünkü Almanya - D. saldırmazlık paktı daha bir yıl önce imzalanmıştı.

Stanning hükümeti, D. nın Almanlar tarafından ele geçirilmesini protesto etmiş, fakat yerinde kalmış ve şartlara boyun eğmiştir. Kıral da ülkede kalmış ve şubat 1941 de Londrada D. Konseyi adı altında bir çeşit sürgün hükümeti kurulmuştur. Mayısta İslânda, D. ile olan politik ilgisini kesmiştir. Çok geçmeden D. ordusu kaldırılmış, donanma da kendini batırmıştır. Oldukça sessiz geçen işgal dönemi sonunda, mayıs 1945 te D. kurtulmuştur. Kristensen tarafından kurulan yeni hükümet (1945 - 1947) Rusların Bornholm'dan çekilmelerini sağlamıştır. 1946 da Föro adalarında yapılan bir ayrılma teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Savaştan sonra D. lı askerler, Batı Almanyanın ele geçirilmesi hareketine katılmışlardır. 1947 de IX. Frederik tahta çıkmıştır.

D., Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasındadır. 1949 da Nato'ya katılmıştır. Hedtoft koalisyon hükümeti zamanında D. Avrupa Konseyinin de kurucu üyelerinden olmuş ve Grönlandanın savunması için Amerika Birleşik Devletleriyle bir anlaşma imzalamıştır. 1951 de öbür İskandinav ülkeleriyle bir konsey kurmuş ve onlarla iş birliğini geliştirmiştir.

DANİMARKA BATI ANTİLLERİ (Dansk - Vestindiske Öer), 1917 ye kadar Virgin Adalarına verilen ad. Bk. VIRGIN ADALARI (Virgin Islands of the United States).

DANİMARKA BOĞAZI, İslânda ile Grönlanda arasında 250 km genişliğinde bir deniz geçidi. En derin yeri 600 m dir.

DANİMARKA EDEBİYATI, bugün elimizde D. E. nın Hıristiyanlıktan önceki çağdan kalma, *runique* harflerle yazılmış yazıtlar dışında, yazılı hiçbir belgesi yoktur. Buna karşılık, XII. yüzyılda tarih yazarı Saxo Grammaticus'un, manzum ve mensur hikâyelerin bir kısmını derleyip *Gesta Danorum* adlı Lâtince bir kitapta yayınladığını ve böylece memleketinin tarihini yazdığını görüyoruz. Ağızdan ağıza geçen ve yaratıcıları bilinmiyen halk şarkıları dışında, Ortaçağ D. E. nın hepsi Lâtincedir. Reformda Kutsal Kitabın halk diline çevrilmiş olması, D. dilinin önemli olarak gelişmesini sağlamış, Anders Vedel (1542 - 1616) in, Ole Worm (1588 - 1654) un ve Peder Syv'ün dil ve tarih araştırmaları da bu gelişmeyi bütünlemiştir. İlâhileri bugün bile söylenmekte olan Thomas Kingo (1634 - 1703) nun büyük eseri sayesinde olduğu kadar, Anders Arrebo (1587 - 1637) nun sanatı sayesinde de D. E., dinî şiirin en bol olduğu devri yaşamıştır. Søren Terkelsen ile Anders Bording (1619 - 1677) in dinle ilgisi olmıyan şiirlerinin ve XVI. yüzyıl sonundaki bilgin ya da öğrenci tiyatrosunun ancak tarihî bir önemi vardır. Bununla birlikte, gerçek yazar olmadıkları halde iki yazarın adları dikkati çekecek niteliktedir. Birincisi piskopos Peder Palladius (1503 - 1560) tur ki *Visitats - Bog* (Ziyaret kitabı) adlı eseri D. dilinin tam bir olgunluğa varmış olduğunu gösterir. İkincisi ise Mavi Kule (Blaataarn) ye kapatılan ve orada *Jammersminde* (Çektiklerimin anıları) adında bir kitap yazan Prenses Leonora Christina Ulfeldt'dir. Onun bu eseri ancak yüzyıllarca sonra basılmıştır.

XVIII. yüzyıla Ludvig Holberg (1684 - 1754) adında bir yazar hâkim olmuştur. Tarih, hukuk kitapları ve özellikle komediler yazan Holberg, Danimarkanın Molière'i halini almış ve bu çağa kendi adını vermiştir. Aklı ve ince alayı temsil eden Holberg'in yanında, ilâhilerinde İsa'nın döktüğü kanı, günahkâr kişinin göz yaşlarını dile getiren ve böylece milletin duygularını geliştiren Hans Adolf Brorson (1694 - 1764) adında bir şair görüyoruz. Hafif bir şair olan Ambrosius Stub (1705 - 1758) ise çok hoş şarkılar bırakmıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Johannes Ewald (1743 - 1781), uzun yıllar Danimarkada oturmuş olan Alman şairi Klopstock'un etkisi altında kalmış ve trajedilerinin konularını kuzey mitolojisinde arayarak Germen Rönesansına yol açmıştır. Fransanın etkisi altında kalan klâsisizm düşmanları ise, daha çok Kopenhag'da büyük şair Johan Herman Wessel (1742 - 1785) in etrafında toplanmış olan Norveçli yazarlar arasında yer almışlardı. Jens Baggesen (1764 - 1826), kafasiyle XVIII. yüzyıla, duygulariyle romantizme bağlıdır. Genç romantikler, Pram ile Rahbeck (1760 - 1830) in ve karısı Kamma Rahbeck'in çevresinde toplanmışlardır. Bunların başında gelen Adam Oehlenschläger (1799 - 1850), şiirleriyle olsun, trajedileriyle olsun romantik çağı parlak bir şekilde açmış, şair Grundtvig (1783 - 1872) ise kendi çağında ve Hıristiyanca bir tutumla ataları olan Viking'lerin erkeklere vergi güçlerini canlandırmağa çalışmıştır. Danimarka romantizminin bu iki büyük önderinin yanıbaşında, Almanların mistik romantizminden esinlenen şair Adolph Wilhelm Schack von Staffeldt (1769 - 1826) ile ilâhiler ve güçlü tarih romanları yazan B. S. Ingemann (1789 - 1862) ı, Poul M. Møller (1794 - 1832) i, bir de eseriyle realizme doğru önemli bir atılış yapan Steen Steensen Blicher (1782-1848) i buluyoruz.

İkinci kuşak rahat ve burjuva bir romantizmin içine yerleşiyor. Nükteli ama soğuk bir şair olan J. L. Heiberg (1857 - 1929) hem eleştirmeci, hem romantik dram ve vodvil yazarı olarak bir hükümdar edasiyle Danimarka hükümet merkezine yerleşmiştir. Henrik Hertz (1798 - 1870) onun kusursuz bir yardımcısı olarak tanınmaktadır. Şair Winther (1796 - 1876) ile Aarestrup (1800 - 1856) aşk ve kadın üzerine şiirler yazmışlardır. Meir Aron Goldschmidt (1819 - 1877) in eserleriyle roman türü de zenginleşiyor. Ama bütün bu çağa gerçek bir deha hükmetmektedir: *Eventyr* (Masal) leri bütün dünyaya ün salmış olan Hans Christian Andersen (1805 - 1875).

Paludan - Müller (1809 - 1876) in ve özellikle şair ve filozof Kierkegaard (1813 - 1855) ın eserlerinde yeni dünyayı müjdeliyen yepyeni bir kaygı belirmektedir.

Phantasterne (Hayalciler) adlı romanında Hans Egede Schack (1820 - 1859), bovarysme'in öncülüğünü yapmıştır. Bununla birlikte, burjuvalaşmış romantizme karşı gerçek saldırı ancak 1871 de, eleştirmeci Georg Brandes (1842-1927) in ünlü konferanslariyle başlamıştır. G. Brandes, «Politiken» adlı büyük gazetenin kurucusu olan kardeşi Edvard Brandes'le birlikte XIX. yüzyılın son yıllarında İskandinav edebiyatının gerçek diktatörüdür. Çevresinde toplanan yazarlar, onun ortaya attığı formüle uyarak ahlâkî ve sosyal problemler üzerinde tartışmalar açıyorlar; bunlar şair ve romancı Holger Drachmann (1844 - 1908), Karl Gjellerup (1857 - 1919) ve Danimarkalı yazarların en incesi olan Jens P. Jacobsen (1847 - 1885) dir. Natüralist akımla onun getirdiği karamsar hava, XIX. yüzyılın sonla-

rında bir tepki yaratıyor. Viggo Stuckenberg (1863 - 1905) ile Helge Rode (1870 - 1937) ve Ludvig Holstein (1864 - 1953) ve hepsinin en parlak ve en sembolisti olanı Sophus Claussen (1865 - 1931) ile şiirde bir yenilik ve aynı zamanda Herman Bang (1857 - 1912) ın romanlarında, Johannes Jørgensen (1866 - 1956) in şiirlerinde, Gustav Wied (1858 - 1914) in oyunlarında beliren bir bıkkınlık, bir ümitsizlik görüyoruz. Son derece karamsar olmakla birlikte Henrik Pontoppidan (1857 - 1944) ın hayal ürünü eserleri bir cesaret ve mertlik dersidir.

XX. yüzyıl üç yazarın eseriyle başlamıştır: Valdemar Rørdam (1872 - 1946), ulusuna, güç ve düzene tutkun bir şairdir; Johannes V. Jensen (1873 - 1950), makine çağiyle ırkını ve özellikle doğum yeri olan Jylland'ı tasvir eden birinci sınıf bir yazardır; Jacob Knudsen (1858 - 1917) ise Hıristiyan dininden esin alan bir romancıdır.

Şair Jeppe Aakjær (1866 - 1930) ın arkasından birçok yazar, tıpkı Jensen gibi, doğum yerlerini yüceltmiştir. Harald Kidde (1878 - 1918) ile Otto Rung (1874 - 1945) un ve Kaj Hoffmann'ın eserlerinde hâlâ sembolizmin etkileri göze çarpmaktadır. Bunun tam ters yönünde halkçı ve sosyalist bir romancı olan Martin Andersen Nexø (1869-1954) yu görüyoruz.

Birinci Dünya Harbinden sonra Hans Hartvig Seedorff ile Emil Bønnelycke, yaşama zevkini, Tom Kristensen (doğ. 1893) ise makine ve caz dünyasının şarkısını çağırıyorlar. Kristensen çok geçmeden *Hærværk* (Tahribat) adlı büyük romanında «daha yola çıkarken sendeliyen» bir kuşağın bilânçosunu yapıyor. Onun arkasından Otto Gelsted, çağdaş hayatın boşluğunu anlatıyor, Jacob Paludan (doğ. 1896) ise kendi kuşağını eleştirerek çözümlüyor. Jens Schada, Sigfred Pedersen ve Johannes Wulff hayatı yeniden sevdirmeye, insanları yeniden neşelendirmeye çalışırken, şair Nis Petersen (1897-1943) de bir karamsarlık akımına önayak oluyor. İkinci Dünya Harbinden önceki devri, Paul La Cour ile Per Lange daha derin ve daha kaygılı bir dille tasvir ediyorlar. Romancılar arasında Hans Kirk'i, Harald Herdal'ı, Knuth Becker'i, Erling Kristensen'i, Leck Fischer'i, Mogens Klitgaard ya da Sønderby'yi anmak gerekir; hepsi çeşitli verilere göre zamanlarının toplum hayatını tam bir realizmle inceliyorlar. Aage Dons bir psikolog, Karin Blixen (doğ. 1885) bir romantiktir. İkinci Dünya Harbinden sonra ortaya çıkan genç kuşakta başta romancı Hans C. Branner (doğ. 1903) ile Martin A. Hansen (1909 - 1955) i, bir de şair Halfdan Rasmussen ile Morten Nielsen'i anmak gerekir. Son olarak, Kaj Munk (1898 - 1944), Kjeld Abell (doğ. 1901) ve Carl Soya (doğ. 1896), verdikleri eserlerle XX. yüzyıl Danimarka tiyatrosunda çok orjinal bir yer sağlamışlardır.

DANİMARKA FELSEFESİ, Alman, İngiliz ve Fransız felsefesinin etkisi altında kalmıştır. Kırk iki yıl Kopenhag Üniversitesinde profesörlük eden, gerek dersleriyle gerek eserleriyle (*Religions filosofi* [Din felsefesi], *Natur og Aand* [Tabiat ve ruh], *Grundideernes Logik* [Ana fikirler genel mantığı]) son derece etki yapan Rasmus Nielsen (1809 - 1884), önce Hegel'in felsefesini yaymıştır; bununla birlikte doktrini bazı yönlerden Hegel'in felsefesinden ayrıdır: Nielsen'e göre, inanç bir irade meselesidir; bilim, inancı ne uygun bulur ve ne de inkâr edebilir. Claudius Wilkens (1844 - 1929), *Samfundslegemets Grundlove. Et Grundrids af Sociologien* [1881] adlı eseriyle toplum bilimini D. F. ne sokmuştur. *Vor Naturerkendelse* adlı eserinde Kristian Kroman (1846 - 1925), Kant'ın tenkidî görüşünü tutar; bilimin başlıca ilkelerinde insan zekâsının temel yararlarının uygulanmasını bilmeğe çalışır.

Çağdaş D. F. nin en tanınmış adlarından biri, psikolojiyi bir bilim kolu olarak kabul eden, metafizikte ve ahlâkta bazı endüksiyonların doğruluğunu benimsiyen Harald Høffding (1843 - 1931) dir. Kant'ın etkisi altında kalmakla birlikte duyguya da yer vermektedir. Kopenhag Üniversitesinde profesör olan Dr. Lange'nin heyecanlar psikolojisinde büyük rolü olmuştur; bu konuda William James'in kuramına eşit bir kuram ortaya atmıştır.

Bununla birlikte Danimarkalı filozofların en ünlüsü Søren Kierkegaard (b. bk.) dır. Kirkegaard egzistansiyalizm (existentialisme) in öncülerinden biri olarak görülmektedir.

DANİMARKA KÖPEĞİ, Danimarka kökenli bir köpek cinsi. İki çeşit D. K. vardır: Dalmaçya köpeği de denilen küçük D. K. nin boyu tazı boyu kadardır; büyük D. K. ise köpeklerin en büyüğü olup ince uzun ve sağlam bir yapısı vardır. D. K. zeki değildir; üstelik ürkek ve korkaktır; bundan ötürü de tehlikelidir. Bunların eskiden yaban domuzu avında kullanılan *alan* ya da *vautre* denilen bir köpek cinsinden geldiği söylenir. Büyük D. K. nin boyu 75 cm ile 90 cm arasında değişebilir. Kılları kısa ve sıktır; bazı kızıla yakın düz bir rengi, bazı ak üstüne serpilmiş kara ya da kurşunî lekeler bulunan bir rengi vardır.

DANİMARKA SANATI: 1. **Mimari:** Danimarka mimarisine ait en eski yapılara X. yüzyılda rastlanıyor (bir payen tapınağı ile Yelling [985] de mihrabı mermerden tahta bir kilisenin kalıntıları; Trelleborg kalesi; Hedeby ile Ribe'de Saint - Ansgar kiliseleri). 1100 yılına doğru Odense'de, Slagelse'de, Ringsted'de, Dalby'de ve Lund'da tahtanın yerini taşla tuğlanın aldığını görüyoruz; Fransız mimarisinden esin alınarak yapılmış olan Lund katedrali, Roman sanatının güzel bir örneğidir. Gotik tarzında tuğladan yapılmış olan Roskilde katedrali ise Danimarka kırallarının panteonudur. Çan kuleleri kapılarının üstünde bulunan birçok köy kilisesi de bu devirde yapılmıştır; Bornholm adasında olduğu gibi, bazı kiliseler de kule biçimindedir. XVI ve XVII. yüzyıllarda Danimarka mimarisi Holânda mimarisinin etkisi altında kalmıştır; IV. Christian (1588 - 1648) tarzı bütün ülkeye yayılmış; Lystrup, Rosenholm, Løvenborg şatoları gibi özel şatolardan, Helsingør'deki Kronborg, Kopenhag'daki Frederiksborg ve Rosenborg şatolarına, oturma ve devlet yapılarına varıncaya kadar bütün yapılarda tuğla, taş ve bakır kullanılmıştır.

XVIII. yüzyılda Fransız mimarı Nicolas Henri Jardin'in etkisi altında yepyeni bir çığır başlıyor. 1754 te Kopenhag'a çağrılan Jardin, 1771 e kadar orada kalıyor. Kırallık yapılarının müdürlüğüne atanan Jardin, Eigtwed'in eseri olan Amalienborg şatosunun iç süslerini yapıyor; bundan başka, Kopenhag'da «Mermer Kilise» adiyle tanınan V. Frederik kilisesini de meydana getiriyor. Bu kilisenin boyutları Paristeki Invalides'in kubbesinin boyutlarını aşmaktadır. Kopenhag'daki Frelserskirke kilisesinin helezon biçimindeki güzel çan yerini yapan da Thura (1706 - 1759) adında bir mimardır. Danimarka neoklâsik mimarisinin üstadı C. F. Harsdorff'tur; onun en seçkin öğrencisi C. F. Hansen (1756 - 1845) dır.

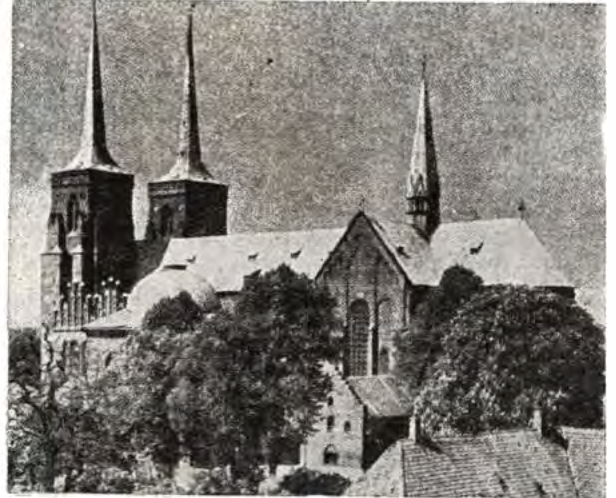
XIX. yüzyıl eklektizme ve taklide yol açmıştır; Benjamin Schlick (1796 - 1872) Pariste Variétés tiyatrosunu onarmıştır. Danimarkada XX. yüzyılın modern mimarisinin temsilcileri Kay Fisker (doğ. 1893), Lauritzen (doğ. 1871), Hans Hansen ve Mogens Larsen'dır.

1

2

3

4

5

1. Bornholm'da Ortaçağ St. Ols. kilisesi; 2. Kopenhag'da Kalundborg kilisesi (1170 sıraları); 3. Funen'da Egeskov şatosu (1550 sıraları); 4. Hillerød'de Frederiksborg şatosu (bugün Millî Tarih Müzesi); 5. Roskilde katedrali (1170 sıraları)

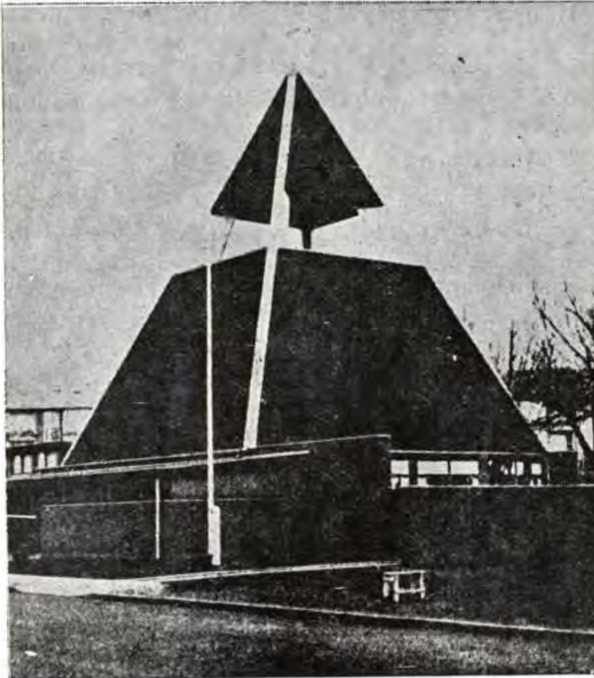
Resim ve heykel: Danimarka tarihten öncesi dolmenleri ve turbiyeleri bakımından son derece zengin bir ülkedir. Viking'lerin süsleme biçimleri Jelling'deki rünik taşın üstünde görülmektedir. Roman çağında heykelin geliştiğini görüyoruz (Ribe katedrali, Gundhild haçı, aş. yu. 1100). 1200 den Reforma kadar çeşitli kasaba kiliselerinde görüldüğü gibi, duvar resminin geliştiğini görüyoruz. Çoğu zaman Alman atelyelerinden çıkmış mihrap arkalıklariyle fil dişinden ve tahtadan heykeller buluyoruz. Claus Berg (Odense'de St. - Knud) ile Hans Brügemann (Slesvig katedrali) bu sanatın en tanınmış temsilcileridir. Reformdan sonra en göze çarpan sanatçı, hem ressam hem gravürcü olan Lorichs (1527 aş. yu. 1583) tir. IV. Christian zamanında Holândalı küçük Carl Van Mander ile Abraham Wuchters Danimarkada çok tutulmaktadır. Jacob d'Agar Fransız süsleme tarzını saraya sokmuştur; hemşerisi Coffre olsun, Flensborg'lu H. Krock olsun onun eserini sürdürmüştür. XVIII. yüzyılda Fransız etkisi daha da artmıştır. Christianborg sarayının güzelleştirilmesine katılmak üzere 1735 te Paristen getirtilen ressam ve heykelci Louis Auguste le Clerc, 1745 ten başlıyarak Güzel Sanatlar Akademisini yönetmiş, 1754 ten sonra da Fransız heykelcisi Jacques Saly'nin yeniden örgütlendirdiği bu okulda profesör olarak kalmıştır; bunların birçok öğrencileri olmuştur. 1759 ve 1769 da Louis Tocqué, kıral ailesinin portrelerini yapmak için Danimarkaya gelmiştir. O devirde, Danimarkanın en büyük ressamı, portreci Jens Juel (1745 - 1802) dir. C. W. Eckersberg (1783-1853) in Pariste 1811 den 1813 e kadar öğretmeni Louis David olmuştur. Yurduna döndükten sonra da Kopenhag'ın günlük hayatından sahneler çizmiştir. Vien ile David arasında «Danimarka resminin babası» sayılan Abraham Abildgaard (1743 - 1809) vardır. XIX. yüzyılda Danimarkanın en büyük heykelcisi olan Bertel Thorvaldsen'in ünü bütün Avrupaya yayılmıştır. Pont - Aven'de Gauguin'le arkadaşlık eden ressam J. F. Wilhumsen'e modern D. S. nın ustası olarak bakılmaktadır. Bundan başka, renge önem veren Jens Søndergaard, Erik Hoppe, Laurits Hartz, abstre ressam Richard Mortensen'i de anmak gerekir. Sosyalist realizmin temsilcisi Victor Brockdorf'tur. Heykelde geleneksel anlayışın temsilcisi Viggo Jarl, konstruktivizmin ise Robert Jacobsen'dir.

Trundholm'da güneş kursu ve onu çeken araba

Süsleme sanatları: Danimarkanın sanat dehası yüzyıllarca halk sanatlarında kendini göstermiştir (Jylland çömlekleri, Hedebo iğne ucu, Tønder dantelâları, kilise duvar resimleri). XVII ve XVIII. yüzyıllarda kırallarla soylular özellikle yabancı sanatçılar getirtmişlerdir. 1800 yılına doğru ressam Abildgaard bu konuda millî bir uyanış sağlamak istemiş, aynı amacı C. F. Hetsch (1788 - 1864) sürdürmüştür. XIX. yüzyılın sonlarına doğru mimar Thorvald Bindesboll büyük bir çaba göstermiş ve Joachim Skovgaard ve August Jerndorff ile birlikte çok değerli seramikler meydana getirmiştir.

Danimarkada en gözde olan sanatlardan biri de porselenciliktir. 1775 te kurulmuş olan Kopenhag kırallık porselen fabrikası, bu sanatın gelişmesini sağlıyan ilk kuruluştur. Fransız ressamının oğlu olan Jean Gauguin'in emeğiyle kurulan bu fabrika, çok güzel sanat eserleri meydana getirmiştir. XX. yüzyılın başlarında Danimarka gümüşünden yapılmış süs eşyaları bütün Avrupada ün salmıştır. Bu sanatın yaratıcısı olan Georg Jansen önce heykelcilik etmiş, sonradan kendini şık ve sade kuyumculuk sanatına vermiştir.

Kopenhag yakınında Lundehus kilisesi (1957)

Musiki: Danimarka Kuzey Avrupanın musiki merkezlerinden biridir. Danimarkada musiki kültürünün en eski kalıntıları Tunç devrinin *lur* adı verilen büyük nefes sazları (sayıları aş. yu. 25 kadardır) dır ki bunlar Danimarka bataklıklarında bulunmuştur.

Ortaçağ Danimarka musikisi hakkında pek az şey biliyoruz. Bu musiki XII. yüzyılın ilâhileriyle sekanslarını ve pek çok profan şarkılarını (1250 - 1350) kapsar. XII. yüzyıl Fransız şiirlerini andıran bu şarkılar çoğu zaman dramatik bir temele dayanır (Marek Stig ve Kıral Erik Klipping hakkındaki şarkılarla Kıraliçe Dagmar ve millî kahraman Niels Ebbesen üzerine şarkılar). *Magique* şarkılar da vardır. Bu şarkılar soylu çevrelerinde doğmuştur. Hepsi özel nakaratı ile danslar için ortaya çıkmıştır. Sözleri Rönesans metinlerinde yazılmış olduğu halde ezgileri ağızdan ağıza yayılmıştır. Bu musiki kıral IV. Christian (1588 - 1648) devrinde en yüksek noktasına ulaşmıştır. Kırallar bir yandan John Dovvland ve Heinrich Schüts gibi ünlü yabancı sanatçıları sarayda toplarken, bir yandan da yetenekli genç bestecileri Giovanni Gabriel'den ders almak üzere Venedik'e gönderirlerdi. Mogens Pederson (1580 - 1643) bunlardandır. Bu bestecinin en güzel eseri *Pratum Spirituale* (1620) eksiksiz bir polifonik üslûp gösterir. Barok devrinin önemli kişisi Buxtehude (b. bk.) dir. XVIII. yüzyılda Danimarka musikisi Almanlarla İtalyanların sürekli yarışmalariyle karşılaşmıştır Bu yarışmalarda özellikle J. A. Scheibe, G. Sarti ve Paolo Scalabrini önemli bir rol oynamışlardır. Fransız opera - komik üslûbu Danimarkaya 1787 - 1795 yılları arasında Kopenhag kıral sarayı orkestra şefi olan I A. P. Schulz'un öncülüğü ile girmiştir. Öğrencisi C. E. F. Weyse (b. bk.; 1774 - 1842) ve Frederich Kuhlau (b. bk.; 1786 - 1832) bu çağın sanatçılarıdır; birincisi romans'larında ve lirik eserlerinde tipik Danimarka lehçesi kullandığı halde, ikincisi Weber ve Rossini'yi hatırlatan uluslararası bir üslûp kullanır. Romantik devrine hükmeden iki kişiden I. P. E. Hartmann (b. bk.) kuzey uluslara uygun basit bir üslûp kullanır; Niels W. Gade(b. bk.) ise daha lirik olup Mendelssohn'u andırır. Onun koro için yazılmış olan *Elverskud* adlı eseri Danimarka musikisinin en güzel eserlerindendir. P. Heise (1830 - 1870) ve daha sonra P. E. Lange - Müller (1850 - 1926) lied türünde bu devre karakterini veren değerli parçalar yaratmışlardır. Bu çağda Kopenhag'da hüküm süren canlı hayatı F. C. Lumbye (b. bk.) ustalıkla dile getirmiştir. Onun besteleri halkça tutulan parçaların en canlı ve neşelilerindendir. Horneman (1840 - 1906) yanında Johan Svendsen (b. bk.; 1840 - 1911) orkestra şefi olduğu kadar besteci olarak da sivrilmiştir. Bu sonuncunun öğrencisi olan Carl Nielsen (b. bk.; 1865 - 1931) modern devrin büyük müjdecisidir. Bu sanatçının 6 senfonisi ile *Saol og David* (1902) ve *Maskarade* (1906) adlı operaları Brahms'ın romantik - klâsik üslûbundan başlıyarak çok ileri modern bir üslûba kadar gitmiştir. Birçok çağdaş besteciler yetiştirmiştir. Poul Schierbeck (1888 - 1949), Knud Jeppesen (doğ. 1892), Jørgen Bentzon (doğ. 1897) ve Finn Høffding (doğ. 1899) bu aradadır. Özellikle operalariyle tanınan Ebbe Hamerik (doğ. 1898), Flemming Weis (doğ. 1898) ve Knudåge Riisoger (doğ. 1897) de aynı kuşaktandır. Öğrenimini Fransada yapmış olan bu sonuncu sanatçı, Danimarka musikisinde güneye çalan bir eğilim göstermiştir.

Çağdaş besteciler arasında Carl Nielsen arka plânda kalarak yerini genel olarak Avrupa akımlarına bırakmıştır. Ayrıca S. Erik Tarp (doğ. 1908), H. D. Koppel (doğ. 1908), V. Holmboe

Kopenhag'da üniversiteli bir kız

Föro adalarından bir tip

Grönlanda'lı bir Eskimo kadını

Millî kıyafetle Danimarkalı bir kız

(doğ. 1909), Svend S. Schulz (doğ. 1913), Jørgen Jersild (doğ. 1913), Niels Viggo Bentzon (doğ. 1919), Leif Kayser (doğ. 1919), Svend Westergaard (doğ. 1922), Poul Rovsing Olsen (doğ. 1922) ve Bernhard Lewkovitch (doğ. 1927) anılabilir. Bunlardan özellikle Holmboe ve Bentzon yabancıların dikkatini çekmiştir.

DANİMARKALILAR, genel olarak Kuzey (Nordik) ırkından gelen ve Danimarkanın Jylland yarımadası ile kuzey Slesvig'de oturan bir ulus. D. ın çoğu yuvarlak kafalıdır; ortalama kafa endeksi erkeklerde 80,7, kadınlarda 81,5 dir. Ergin erkeğin boyu 169 cm dir. Saç ve göz rengi çoklukla çok açıktır. Koyu renkli gözlere koyu renkli saçlardan biraz daha sık rastlanır. Güney Jylland halkında, bütün yurda oranla daha açık renkte saçlar ve daha uzun boylar görülür; Sjzælland'ın güney ve batısında ise insanlar biraz daha koyu saçlı ve biraz daha kısa boyludurlar. Daha koyu renkli ve yuvarlak kafalı ırktan olanların yanında Dal ırkı da oldukça önemli bir oranda temsil edilse gerektir. D., dil bakımından İskandinavyalıların bir bölümüdür, fakat yaşama düzenleri bakımından, İsveçlilerden çok Kuzey Almanlarına yakındırlar. Bu üç buçuk milyonluk ulusun % 40 ı köylüdür. Fakat başka ülkelerdeki durumun tersine, burada köylüler gelenekçi olmayıp ilerleme taraflısıdırlar ve bu amaçla örgütlenmişlerdir. Eski gelenek ve göreneklerden az bir şey kalmıştır. Bornholm'da, İskandinavya'da olduğu gibi, göze çarpacak derecede farklı iki halk topluluğu ile karşılaşılır: bunlardan birini adanın kuzeyindeki sarı saçlı ve uzun boylu insanlar, ötekini de adanın güneyinde yaşıyan koyu saçlı ve kısa boylu insanlar meydana getirir.

DANİMARKA - PRUSYA HARBİ: bk. PRUSYA - DANİMARKA HARBİ.

DANİŞ BEY (ölm. 1887), tanınmış matematik öğretmeni. İstanbulda doğmuş, Trablusgarpta ölmüştür. D. B. Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde orta öğrenimini bitirdikten sonra Harbiyeye girmiş, 1874 te kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. Bursa Askerî Rüştiyesinde matematik öğretmeni olarak kendini tanıtmış, bundan sonra askerî okullarda öğretmenlik yapmıştır. Harb Okulu öğretmeni olarak hürriyet fikirlerini öğrencilere aşılamaktan suçlu görülerek Trablusgarptaki orduya gönderilmiştir. D. B. özellikle zekâsının parlaklığı, mantığının kuvveti ile ün almış, matematik bilgisindeki derinliği ile tanınmıştır. *Hesab - i tefâzulî ve temamî* adlı eseri yayınlanmışsa da, *Hendese - i halliye* adlı eseri bastırılamamıştır.

DANİŞMENT, Balıkesir ilinin Balya ilcesine bağlı bir bucak. Bucağın 8 köyü olup nüfusu 5 169 (1955) dur. Bucak toprakları 100 - 300 m yükseklikteki düzlük ve tepelikler halindedir. Kuzeyden Kocaçay'ın kollarından olan Orhanlar Çayı geçer. Bucak topraklarında ormanlarla fundalık-

lar (meşe, kara çam, yer yer kızıl çam) vardır. Başlıca geçim kaynakları arasında ormandan faydalanma ve tarım yer alır. Balya - Gönen yolu bucak topraklarından geçer.

DANİŞMENT, Sivas ilinin Divriği ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi Arıkbaşı'dır. 14 köyü ile birlikte bucağın nüfusu 4 844 (1955) tür. Köylerin nüfusu 250 - 400 arasındadır. D., güneybatısındaki Çalgal Dağı (2 722 m)ndan çıkan ve Çaltı Suyuna karışan Palha deresi yanındadır. Bucak topraklarının çok yeri denizden 1 500 m yüksektedir. Güneydoğuda Eyerli Dağı (2 000 m) uzanır. Divriği - Arapkir yolu bucaktan geçer. Bucak merkezi bu yola 4 km kadar uzaktadır. Doğudaki dağlarda meşe korulukları vardır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır.

DANİŞMENT GAZİ (ölm. 1104), sultan Melikşahın emîrlerinden biri. Asıl adı Taylu (Tablu) dur. İslâmî adı Ahmet olarak yaygın ise de İranlı tarihçiler onu daha çok Muhammed olarak anarlar. Anadolunun alınışı yıllarında büyük kahramanlıklar gösteren Türk emîrlerinden biri olup efsanevî bir kahraman haline gelmiştir (bk. DANİŞMENTNAME). Haçlılarla yapmış olduğu başarılı savaşları ile Batı dünyasında kendini kabul ettiren D. G., Tanışman, Danişman, Daliman ve Tanuşman adlariyle bilinmektedir.

D. G. nin kökeni, büyük ününden ötürü çeşitli milletlere bağlanmıştır. *Danişmentname*'ye göre, Battal Gazi soyundan gelmektedir. Başka bir söylenti ise onun Malatya emîri Ömer b. Ubeydullah b. Mervan (ölm. 863) ın oğlu olduğu merkezindedir. Ermeni tarihçileri onu Ermeniliğe mal ederek, Bizanslıların baskısına dayanamıyarak İran'a gidip Müslüman olduğunu ve sonra tanışman (tercüman) olarak Rum sınırına gelip giden büyük bir emîr olduğunu kabul ederler. Rum tarihçileri de onun Ermeni asıllı olduğu ve Arşak soyundan geldiği kanısındadırlar Bu devre ait en doğru bilgiyi veren Arap tarihçileri, onun Türkmenler arasında öğretmenlik (danışman) yapmakta olduğunu ve zamanla beyliğe kadar yükseldiğini söylerler. D. G. nin Süleyman Şah'ın dayısı olduğu da bilinmektedir. Yaşadığı devir hakkında da çeşitli söylentiler vardır. Bunların en eskisi, D. G. nin Halifenin izni ile Malatyadan harekete giriştiği ve 970 yılında yanında Çavuldur, Çaka, Kara Toğan, Emîr Hasan, Emîr Süleyman, Emîr Eyyub b. Yunus ve Kara Tigin olduğu halde, önce Sivasa hücum ettiği ve bir yandan İstanbulda Alemdağına, bir yandan Karamana, bir yandan Kastamonu ve Canik'e kadar yayılarak büyük başarılar elde ettiği, Niksarı kendisine merkez yaptığı, ikinci Canik seferinden dönüşünde yaralanarak, Niksara varınca öldüğü ve buraya gömüldüğü, onun ölümünden sonra Bizanslıların, bütün başarılarını ortadan kaldırarak, sınırların eski hale getirildiği merkezindedir. Başka bir söylentide ise, Alp Arslanın emîrlerinden biri olarak Malazgirt savaşına katıldığı ve seferden sonra kendisine bırakılan Rumiye - i Suğra (Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya) bölgesini açtığı ve burada bir beylik kurduğu söylenir. Halbuki bu bölge 1072 den sonra sultan Melikşahın genel yayılma programı içinde Emîr Tutak ile Emîr Artuk'un kumandasındaki ordular tarafından açılmıştır. D. G. nin Emîr Artuk emrindeki beylerden biri olabileceği gibi, Emîr Artuk'un Irak'a gönderilmesi üzerine onun yerine getirilmiş olması da kabul edilebilir (1085). Ancak gerçek şudur ki D. G. nin kurduğu beyliğin toprakları, kendi henüz tanınmadan alınmış yerlerdendir.

Emîr Artuk'tan aldığı ordularla Anadolunun açılmıyan bölgelerini açmağa girişen D. G., Kızılırmak, Yeşilırmak ve Kelkit ırmakları vâdilerini ele geçirerek egemenliğini geliştirmiş ve Anadolu sultanı Süleyman Şahın ölümü üzerine kendi adına kurduğu beyliği, etrafındaki Türk beylerine kabul ettirmiş ve Anadolu Selçuklu Devletine karşı genişletmiştir. Ancak D. G. nin büyük ünü, Haçlılara karşı I. Kılıç Aslanla birlikte yaptığı büyük savaşlardan doğmuştur. 1097 de Godefroy de Bouillon Haçlılarına karşı Eskişehirde sultanla birlikte çarpışmış ve 1100 de Antakya prensi Bohemundu Malatyada yenerek tutsak almış, 1101 de ise üç koldan Anadoluya giren Haçlı ordularının yok edilmesinde önemli rolü olmuştur. Bohemund'dan alınacak fidyeden ötürü Selçuklu sultanı I. Kılıç Aslanla arası açılmış, tutsağı serbest bırakması üzerine ise Antakyaya yürümekte olan sultan, Maraşta birdenbire D. G. üzerine dönerek onu bir baskın sonunda yenmiş ve dağıtmıştı. D. G. nin bu savaş sonunda öldüğü kabul edilir.

Türk tarihinde büyük bir kahraman olarak tanınan D. G. nin İslâm dinini bütün gücü ile savunan kahramanlığı yanında üstün ahlâkı, erdemleri, dinseverliği, alçak gönüllüğü de tesbit olunmuştur. Yüz yıl kadar süren bir beylik kurduğu gibi, onun adı çevresinde doğan kahramanlık destanları da Türklüğün gaza ve cihat geleneklerini destekliyen temalarla doludur. Onun anılarına bağlı kalan Türkmenler ise Danişmentlü ulusu adı altında XIX. yüzyıla kadar D. G. nin geleneğini yaşatmışlardır.

DANİŞMENTLİLER, 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolunun Türklere açılışında önemli hizmetleri geçen ve Amasya, Tokat, Sivas, Niksar, Malatya, Yozgat ve Çorum yörelerinde kurulan bir Türk beyliği. D., yüz yıl kadar yaşamış olup XI. yüzyılda Anadoluda kurulan öteki Türk beylikleri örneğinde bir beylikti. Orta Anadolu bölgesini alarak doğu - batı doğrultusunda yerleşen Oğuzların Bozok grupuna bağlı 12 ulusun kollarınca desteklenen beyliği Danişment Gazi (b. bk.) kurmuştur. Beyliğin kuruluşunu, Danişment Gazinin Malatyayı aldığı 1085 yıllarından başlatmak gerekmektedir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun bağlı olduğu feodal düzen içinde bir beylik olup Büyük Sultana Anadolu Sultanı yoliyle bağlı bulunuyordu. Bizans kaynaklarından beyliğin eli altında 100 000 kişilik bir kuvvetin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu sultanına dayılık gibi yakın bir akrabalıkla da bağlı bulunan Danişment Gazi, Süleyman Şahın ölümünden sonra, beyliğin sınırlarını biraz daha genişletmiş ve Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslanın yanında Haçlılarla savaşmaktan çekinmemişse de, Antakya prensi Bohemund (b. bk.) un tutsaklığından doğan anlaşmazlık yüzünden I. Kılıç Arslanın baskısına uğrıyarak 1104 te öldürülmüştü. Danişment Gazinin ölümünden sonra 12 oğlundan İsmail ile Kümüş Tigin Bizans sınırında Haçlılarla savaşı sürdürmüşler, Danişment Gazinin ölümünden faydalanan I. Kılıç Arslan ise Malatyayı almıştı. Danişment Gazinin oğullarından Emîr Gazi, I. Kılıç Arslanın desteği ile öteki kardeşlerini uzaklaştırmış ve I. Kılıç Arslanın üstün otoritesini kabul ederek egemenliği eline geçirmiştir. I. Kılıç Arslanın ölümünden sonra Selçuklu şehzadeleri arasında baş gösteren saltanat kavgasından faydalanmasını bilen Emîr Gazi, kendi damadı Mesudu tutarak, 1116 da Konya tahtını ağabeyi Şehinşah'tan almasına yardım etmiş, sultan Mesudun yanında gittikçe bir atabeyi değeri kazanarak, onun adına birçok seferler yapmış, sultan Mesudun kardeşlerinden, önce Malatya sultanı Tuğrul Arslan ile atabeyi Emîr Belek'i, sonra da Ankara ve Kastamonu sultanı

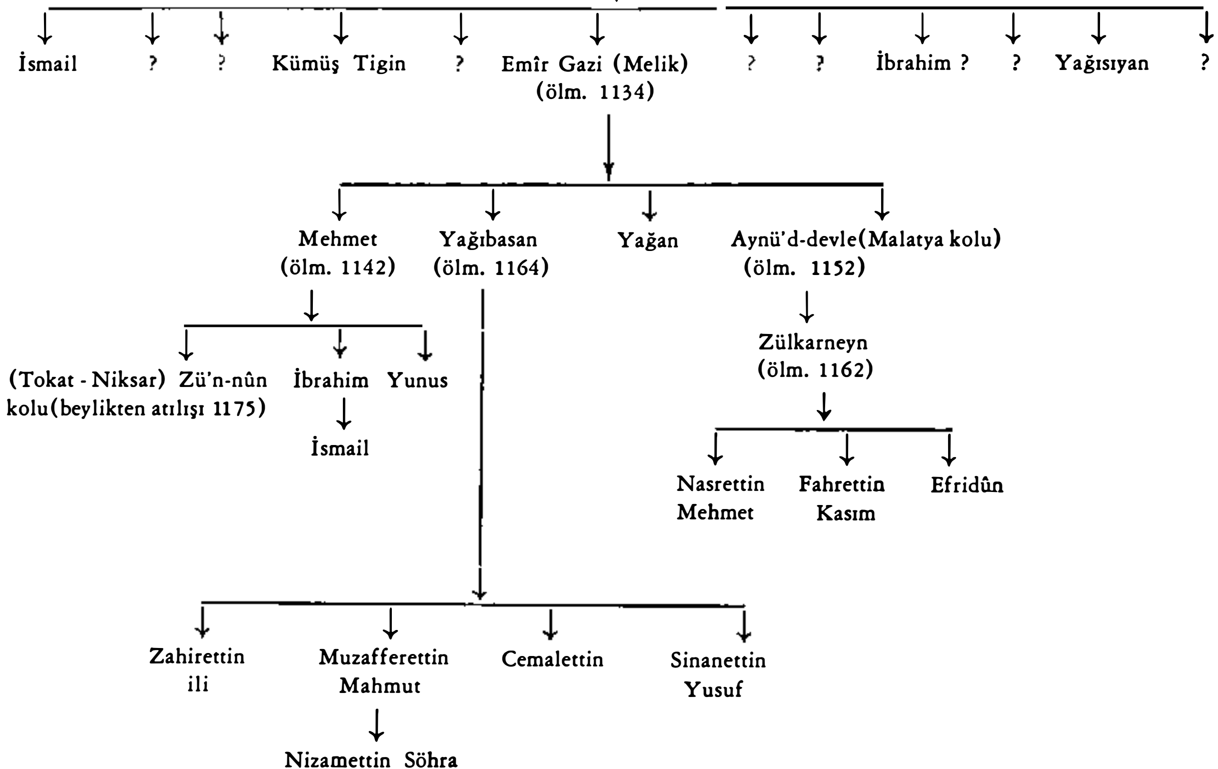
Melik Arab'ı ortadan kaldırmıştı (bk. MESUT I. ve EMÎR GAZİ). Bu başarılar sonunda D. Fırattan Sakaryaya kadar bütün Orta Anadoluyu kaplıyan bir beylik olmuştu. Bundan sonra Emîr Gazi, sultan Mesut adına Karadeniz kıyılarında birkaç limanı ele geçirdiği gibi, Kilikya Ermeni Krallığı ile Urfa Kontluğunu da erki altına aldı. Öte yandan Bizansa karşı harekete girişen Emîr Gazi, imparator İoannes Komnenos'un eline geçen Kastamonuyu geri almıştı.

D. in Anadolu Selçuklu devletini erki altına alması, başka birçok Selçuklu beylerinin onlara karşı cephe almalarına sebep olmuşsa da, Emîr Gazi'nin bütün hayatı boyunca sağladığı başarılar ve Hıristivanlara karşı kazandığı zaferler, ona karşı bütün İslâm dünyasında sonsuz bir sevgi ve saygının doğmasına yol açmıştı. Halife el Müsterşid ile büyük sultan Sencer, Emîr Gaziye dört siyah sancak, bir kös, boynuna takacağı altın zincir ve bir altın asâ göndererek, onun bir süreden beri kullandığı *melik* sanını onaylamıştı. Böylece D. bir meliklik derecesine yükseltilmiş bulunuyordu. Ancak, Emîr Gazi, bu sanının tanındığı anda, 1134 yılında öldü. Yerine kendisinin gösterdiği oğlu Mehmet geçti.

Mehmet, melik olur olmaz, öteki üç kardeşinin kendisine karşı koymasından başka, Selçuklu sultanı Mesudun kardeşi Melik Arab'ın, D. in topraklarını almak amacı ile Bizanslılarla bir anlaşma yapmasiyle karşılaştı. Melik Mehmet, Ankarayı Mesuda bırakarak imparator İoannes Komnenos'u çekilmek zorunda bıraktı. Öte yandan kardeşi Yağıbasan'ı ortadan kaldırdığı gibi, öteki kardeşi Aynü'd-devle'yi de topraklarından attı. Bundan sonra ölünceye kadar (1142) bir yandan Maraş ve Kilikya çevrelerinde, bir yandan da Kastamonu, Çankırı yöresinde Haçlılar, Ermeniler ve Bizanslılarla savaşa devam etti. Öldüğü zaman en büyük oğlu Zü'n-nûn'un yerine geçmesini istemişse de, kardeşi Sivas valisi Yağıbasan onun karısı ile evlenerek kendini D. in meliki ilân etmişti.

Yağıbasan D. devletini elinde tutamadı. Bir yandan yeğeni Zü'n-nûn, öte yandan sürgünden dönen kardeşi Aynü'd-devle, beri yandan da sultan Mesudun baskısı ile D. devletinin parçalanmasına engel olamadı. Sultan Mesuttan sonra tahta çıkan II. Kılıç Arslana karşı koymak için yeğenleri ile beraber onun rakîbi Şehinşah'ın hizmetine girdiyse de, bir başarı elde edemedi. 1155 te II. Kılıç Arslana Aksarayda yenilince, Kayserinin D. in elinden çıkmasına karşı koyamadı. Selçuklu sultanına karşı Bizans imparatoru ile anlaşması da bir sonuç vermedi. Yağıbasan bundan sonra Suriye hükümdarı Nurettin Mahmut, II. Kılıç Arslan kendi damadı Şehinşah, Harput hükümdarı Fahrettin Karaarslan ve başka küçük beyler arasındaki savaşta aynı seviyede kalan bir feodal bey olarak görülür.

D. in egemenliği eski üstünlüğünü artık kaybetmiş bulunuyordu. Yağıbasan 1164 te Çankırıda birdenbire ölünce D. daha da zayıfladı. Kendi çocukları küçük olduğundan. yeğenlerinden Zü'n-nûn ile İbrahim'in melik olması gerekiyordu. Fakat karısı, sultan Mesudun kızı İbrahim'in 16 yaşındaki oğlu İsmail ile evlenerek onu melik ilân ettirdi. Bu olay Danişmentli beylerin ayaklanmalariyle sonuçlandı. İçten çökmesinden faylalanan II. Kılıç Arslan ise 1165 ten başlıyarak beyliğin topraklarını birer birer ele geçirmeye başladı. Bu çekişmede ancak Zü'n-nûn, kayın babası Nurettin Mahmudun yardımı ile Sivas, Tokat ve Niksar bölgesinde 1175 e kadar dayanabildi. Bu tarihten sonra Sivas, Tokat, Komane ve Niksar, II. Kılıç Arslanın eline geçmiş ve D. devleti ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Zü'n-nûn bu durum karşısında sultanın kardeşi Şehinşah gibi İstanbula sığındı ve her ikisi de imparator Manuel Komnenos'u II. Kılıç Arslana karşı savaşa kışkırttılar. İmpara-

tor bu amaçla harekete geçerek Kuzey Anadoluda bazı geçici başarılar elde etmişse de, 1176 da II. Kılıç Arslanla yaptığı savaşı kaybedince D. beyliğinin diriltilmesi umutları da büsbütün sönmüş oldu. Öte yandan Emîr Gazinin oğullarından Aynü'd - devle'nin Malatyada yürüttüğü D. kolu ise, Anadolu Selçuklu ailesi ile olan akrabalıktan dolayı bir süre yaşamıştır. Aynü'd - devle'nin 1152 de ölümiyle oğlu Zü'l - Karneyn bu kola bey olmuştu. Onun 1162 de ölümünden sonra, oğulları Nasrettin Mehmet, Fahrettin Kasım ve Efridûn sadece Malatyayı kapsıyan beyliğin başına getirildiler. II. Kılıç Arslan 1178 de Malatyayı da alarak D. in bu son dayanakları da ortadan kaldırıldı. Bu durum üzerine yurtsuz kalan Danişmentli şehzadeleri Suriyeye çekilmek zorunda kaldılar ve zamanla kayboldular.

Yüz yıla yakın bir süre Anadolunun ortasında egemenlik süren ve zaman zaman kendisinin bağlı bulunduğu Anadolu Selçuklu Sultanlığını bile erki altına alan D., Anadolunun açılışından sonra Türklerin bu ülkeye yerleşmelerinde, Anadolunun yerli Hıristiyanlarının İslâmlaştırılmasında, Anadolu topraklarının Bizans, Ermeni ve Haçlı akınlarına karşı korunmasında, Kuzey Anadolu, Maraş ve Kilikya bölgelerinin alınmasında büyük hizmeti geçen beyliklerden biridir. Emîr Danişment, Emîr Gazi ve Melik Mehmedin hizmetlerine karşı duyulan ivilik borcu, onlardan sonra yüzyıllarca hatırlanmış, bu üç büyük kumandanın Niksar, Melik Gazi köyü ve Ulu Camideki türbeleri sürekli ziyaret yerleri olmuş, hele Danişment Gazi velî derecesine yükseltilmiştir. Melik Mehmetten sonraki beyler ise, Anadolu birliğinin parçalanmasına yol açmışlar, kişisel dilekleri ve çıkarları için Bizansla anlaşarak ulusal varlıklarına hıyanet etmekten bile çekinmemişlerdir. Danişment Gazinin getirdiği cihat ve gazâ ülküsü ile kişiliği konusunda doğan menkıbe, onun bayrağı altında toplanan Türkmenlerin kısa bir süre içinde D. adı altında birleşmelerine yol açmıştır. D. Beyliği yıkıldıktan sonra, Türkmenler Anadolunun her yönüne dağıldıkları gibi, kimileri yerleşik hayata geçerek birçok köyler kurmuşla dır. Öte yandan Osmanlılar devrinde bunların bazıları Rumeliye de göçürülmüştür. XVII. yüzyılda Celâlî ayaklanmalarına katıldıkları görülen D. in cezalandırıldıkları, 1690 yılında ise kimilerinin Avusturya seferine katıldıkları, 1696 da Halep bölgesindeki oymakların dik başlılık ettikleri, 1702 de konar göçer Danişmentli ulusunun yerleşik hayata geçirilmesi hakkındaki emir ve kayıtlar, bu ulusun XIX. yüzyıla kadar epeyce kalabalık ve canlı bir Türkmen topluluğu olduğunu göstermektedir.

DANİŞMENTLÜ ELİ, Selçuklular ile Anadoluya yerleşen çok kalabalık ve yirmi dört boylu konar göçer Türkmen birliği. Malatya, Elbistan, Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar, Amasya ve Canik (Samsun) bölgelerinde hüküm süren Danişmentliler (1071 - 1175) ile bunların bir kolundan gelen Balıkesirdeki Karasioğulları (1300 - 1336) ve devamı Bergamadaki Yahşı Eli (1336 - 1352) beyliklerinin dayanak ve güç kaynağı olan Danişmentlü göçebeleri, yerleşik hayata da geçerek anılan yerlerin çekirdek halkı olmuşlardır. Trakyanın Osmanlılarca fethi üzerine 1358 - 1368 yılları arasındaki yerleşmeler sırasında denizciliğe de alışmış ve güçlü donanma kurmuş bulunan eski Karasi Beyliği bölgesinden, aşağıda anılan on iki boy sol kol Danişmentlü Türkmenleri, Tekirdağ ve Edirne bölgelerine de yayılarak Marmaranın Rumeli kesimini ve Meriç boylarını Türkleştirmede çok işe yaramışlardır. Ayrıca, 1571 Kıbrıs fethinden sonra Anadoludaki Osmanlı iskân düzenini bozan öteki Türkmen ve Yürükler gibi Danişmentlü boylarından birtakım obalar da bu adaya sürülerek zorla yerleşik hayatı benimsemişlerdir.

Adını Melik Yağıbasan (1154 - 1164) dan alan bir Danişmentlü boyunun yerleştiği yerleri bugün Sarıkamış, Ünye, Divriği, Çarşamba, Havza, Boyabat, Devrek, Hendek ve Salihli ilcelerinde Yağ(ı)basan adlı köylerle izliyebiliyoruz. 1479 - 1768 yılları arasındaki Osmanlı kaynakları ve arşivinden, Yeniçağda da D. E. nin eski Oğuz geleneğini yaşatıp 12 sağ kol ve 12 sol kola ayrılarak 24 boy meydana getirdiğini öğreniyoruz. Bugün, Giresundan Muğlaya ve Adanadan Edirneye değin yerleşmiş otuz yedi köy, Danışman, Danışmanlı, Danışmant, Danışmantlar, Danışmantlı, Danişment, Danişmen gibi değişik söylenişlerle bu elin adıyle anılıyor. Danişmentlülerin 24 boyundan her birinin ve bunların ayrıldığı oymaklar ve obaların adiyle anılan Anadolu ve Rumeli (Trakya) köylerinin sayısı ise, yüzleri aşmaktadır. 1243 te başlıyan Anadoludaki Cengizli yayılmasından sonra D. E. nden birtakım boyların kolları, Toroslar güneyine ve Fırat doğusuna geçerek buralardaki Ramazanlu (Adana - Tarsus), Dulkadırlu, Halep Türkmeni, Bozulus (Akkoyunlu) adlı Türkmen ve Yürük uluslarına katıldığı gibi, Sivas güneyindeki Yeni El adlı ulusun da çekirdeği olmuşlardır. Oymak beyleri ve kethuda adlarından hepsinin Henefî - Sünnî olduğu anlaşılan D. E. göçebeleri, okur yazarlıkta ve çarşı sanatlarında ileri olduklarından, 1718 - 1730 arasıda kurulan Nevşehirde 800 evle yerleşerek (Boynuincelü boyu) bura halkının da özünü kurmuşlardır.

24 Danişmentlü boyları adlarının incelenmesi, Danişmentlü sülâlesini kuran Türkmen Taylu Ahmet Danişment Gazi (1071 - 1104) nin Azerbaycanda yaşarken, Alparslan ile birlikte Anadoluya geçtiğini anlatan Bizans ve Ermeni kaynaklarındaki haberin doğruluğunu gösteriyor. Çünkü, Civanşir, Gölegir, Kürt Mehmadlu gibi sağ kol ve Boynuincelü, Sarucalu gibi sol koldan beş boyun ana kolları Kür, Aras ve Tebriz çevresindeki Azerbaycan topraklarında öteden beri yerli göçebeler olarak bulunuyordu, Aşağıda birer oymak halinde Danişmentlü boylarına bağlı görülen göçebelerin birtakımı da kuzey ve güney Azerbaycanda birer boy ve ulus sayılarak yaşamaktadır. Danişmentlülerin sağ kolu doğuda, sol kolu da batıda ve buradan göçürülerek Rumelide yerleşmişti.

On iki boy sağ kol Danişmentlüler (Anadoluda): 1. *Civanşir*: Aydında Çölâbad, Saruhan (Manisa), Kayseri Develisi bölgelerinde idiler. Oymakları: a. Hacılu, Civanşir Hacılu; b. Ocaklu, Civanşir Ocaklu; c. Cihanşahlu; d. Çöreklü.

2. *Gölegir*: Afyon, Sandıklı, Tuzla ve Çadı ilcesinde idiler.

3. *Harmandalu* (*Harbendelü*): Saruhan'da kışlayıp Akşehir (Konya) de yaylarlardı. Bir kolu da Ayaş ve Kınıkta idi. Bu boyun ana kolu Malatya köylerinde ve Gaziantebin kuzey kesiminde Halep Türkmenlerinden sayılarak şu 24 oymağa ayrılıyordu: a. Harbandalu, b. Dişerci; c. Karahisarlu; d. Korcu; e. Kozanlu; f. İlyas Fakıhlu; g. Uzun Karacalu; h. İnaloğlu(İnallu); i. Caferlü; k. İmrahimşahlu; l. Burhan Hacılu; m. Yalunguzoğlu; n. Kabanlu (Kaban∾Keban adından); o. Kurtulmuşlu; p. Yansur Hocalu; r. Tanışıklu; s. Elalmışlu; ş. Çavınlu; t. İmirlü; u. Kozaklu; ü. Kara Halillü; v. Kolatlu; y. Hacılu, z. Bostanlu.

4. *Karalu*: Çölâbat, Denizli, Urla, Honaz, Hamideli (Isparta) ve Afyonda çok kalabalık idiler. Oymakları: a. Hâşimlü; b. Musa Çavuşlu; c. Dervişoğlu; ç. Velilü.

5. *Kaşıkçı*: Sandıklı, Geyve ve Merkepçi köylerinde otururlardı.

6. *Kürt Mehmadlu*: Aydın, İzmir bölgesinde yerleştirilmişti.

7. *Kürdünlü* (*Küttünlü*): Aydın (İzmir) sancağında idiler. Ana kolları, Trabzon batısında Gümüşhanenin Aşağı Harşıt boyunda idi.

8. *Mercan(lu)*: Antep, Maraş, Sivas, Ordu, Eskişehir köylerindeydiler.

9. *Büyük Salmanlu*: Sandıklı, Urla, Keçiborluda kalabalıktılar. Nevşehir sancağında da Salmanluyi Kebîr Kazası adlı bir kadılık sayılan kolu vardı. Sandıklıdaki oymakları: a. Köselü; b. Pekmezlü; c. Kara Haliloğulları. Bunların adiyle bugün 38 köy vardır.

10. *Küçük Salmanlu*: Keçiborlu, Sandıklı, Urlada; daha kalabalık bölükleri de Maraş, Kangal ve Alacahan (Çorum Alacası) köylerinde.

11. *Büyük Sermayelü*: Urlada ve Denizlide idiler.

12. *Küçük Sermayelü*: Aydında ve Honazdaki köylerde idiler.

On iki boy sol kol Danişmentlüler (Rumelide):

1. *Boynuincelü*: Rumelide yerleşmişti. Sivasta ve en kalabalık kolu da Nevşehir çevresinde olup buradaki Danişmentlü kadılığına bağlı iken, 1722 den sonra Nevşehir kadılığına geçirildi. Bir bölüğü Silifkeye varıp Yürüklere katılmış ve bir ucu da Tireboluda yerleşmişti.

2. *Cırıklu*.

3. *Delilü*: Anadolu, Maraştaki Dulkadırlu ulusuna bağlı Kızıllu boyuna katılmıştı.

4. *Dedeşlü*: Rumelidekiler azdı. Maraş, Kangal ve Alacadakiler daha kalabalıktı. Bir kolu da Dulkadırlunun Gündeşlü boyundan Dedeşlüler oymağı idi.

5. *Heriklü*: Adları *herik* (= dağlıç) ten gelir.

6. *Karaca Kürt*: Kırşehir ve Mucurdaki kolu öteden beri Türkçe konuşur.

7. *Büyük Kurtlu*.

8. *Küçük Kurtlu*: Her ikisi Rumelide idi. Anadoludaki kolları Maraş ve Elbistanda Dulkadırlunun Kurtlu boyu idi.

9. *Büyük Salarlu*.

10. *Küçük Salarlu*: Her ikisi Rumelide idi. Fırat boyundaki ana kolları (Akkoyunlu), Bozulus'un Salarlu boyu olmuştu.

11. *Sarıcalu*: Rumelide idi. Maraştakileri Dokuz Yürüklerinin bir boyu olmuştu. Gence (Karabağ) de kalan Sarıcalular çok kalabalık ve Otuzikilü Civanşirin en baş boyu idi.

12. *Şirinli Kürdü*: Rumelide idi.

DANİŞMENTNAME, Anadolunun Türklere açılması üzerine yazılan bir halk kitabı. Danişment Gazi (b. bk.) ile Melik Gazi'nin kahramanlıklarını, savaşlarını, Bizanslılarla, Haçlılarla ve Ermenilerle süregelen çarpışmalarını, halk muhayyilesinin yaratabileceği ölçülerde bir masal çeşnisi içinde anlatan ve Battalname tarzında bir kahramanlık kitabı olan D. nin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Ancak, D. nin, bu ünlü Türk kahramanlarının ölümlerinden sonra yazılmaya başlandığı anlaşılmıştır. Danişment Gazi ve Melik Gazi'ye karşı saygı ve sevgi sağlamak için, bu kahramanların soyları hakkında zaman, yer ve olay kavramları bir yana bırakılmıştır. D. de tarih anlayışı içinde uydurma bir soy yaratıldığı görülür. Gelibolu'lu Âlî tarafından D. *Mirkatu'l - cihad* adı ile XVI. yüzyılın diline göre yeniden kaleme alınmıştır. D. nin yazılışı konusu da Âlî'nin bildirdiğine göre söylenegelmiştir. Bu söylentiye göre, D. nin yazılması Selçuklu sultanı İzzettin Keykâvus b. Gıyasettin'in dileği üzerine (1244 te) münşî b. Âlâ tarafından Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Aradan yüz yıl geçtikten sonra I. Murat zamanında (1361 de) Tokat dizdarı Ârif Ali tarafından yeniden kendi zamanı Türkçesi ile yazıldığı ve Âlî'nin bu nüshadan *Mirkatu'l - cihad*'ı meydana getirdiği kabul edilir. Cennabî ise D. nin yazarını Hasan b. Ali Tokadî olarak göstermektedir. İzzettin Keykâvus tarafından Türkçe, hem de bir münşîye yazdırılmış olması uzak bir ihtimaldir. Her halde, D. Ârif Ali'ye kadar kulaktan kulağa nakledilen bir kahramanlık destanı olarak Niksar, Tokat, ve Amasya bölgesindeki halk arasında anlatılmakta idi. Bu halk masalını Ârif Ali belki de I. Murat'ın isteği üzerine yazmağa başlamış ve bunu yazarken, yerleşmiş ve Danişmentliler efsanesi ile kaynaşmış bulunan Battal Gazi destanını da örnek almıştır. Tarih bakımından hiçbir değeri bulunmıyan bu destan, başta Cennabî ve Âlî ile bunlardan nakleden Karamanî, Kâtip Çelebi, Müneccimbaşı ve Hezarfen Hüseyin gibi yazarlar tarafından bir kaynak olarak düşünülmüş, zaman ve yer hataları kendilerine göre düzeltilerek, destanda anlatılan olaylar tarihî gerçeklermiş gibi eserlerine alınmıştır.

D. üzerinde duran P. N. Boratav ve M. H. Yınanç bu destanın niteliğini açıklamış bulunmaktadırlar. Her iki yazar, D. yi Malatyanın Arap emîri Ömer b. Übeydullahi's - Sülemi'ye ait olan efsanenin Türkleştirilmiş şekli olarak kabul etmektedirler. XII. yüzyılda Malatya bölgesini yeniden açan Türkmenler, kendi gazalarının hikâyelerini meydana getirirken, din duygusunun etkisi altında kendilerini eski Arap gazileri geleneklerine bağlamak istemişler, bunun için de yaşadıkları zaman bakımından birbirlerine epeyce uzak bulunan Battal Gazi ile Ömer'i bulmuşlar ve Battal'ın oğlu ile Ömer'in kızını evlendirerek bundan Danişment Gaziyi çıkarmışlardı. Böylelikle doğmakta olan Türk hikâyesini İslâm hikâyesine bağlamış oluyorlardı. Bu arada Arap hikâyesindeki Kilap ve Suleym oymakları savaşı da kendilerince değersiz olduğundan bir yana bırakılmıştır.

Bu maksatla meydana gelen D. özetlenirse, Danişment Gazi 970 te Bağdat halifesinden alınan izin üzerine Malatya mücahitlerinin başına geçer ve uzun süreden beri yıkılmış bir halde bulunan Sivası onararak içine yerleşir. Ondan sonra yanındakilerinden Temürşan ile Eyyub 20 000 kişi ile İstanbul üzerine yürür. Kara Toğan, Çavuldur ve Çaka da Karaman yöresinde gazaya çıkarlar. Emîr Danişment ise, Artuhi adında birini Müslüman ederek onunla candan bir yoldaşlık kurar. Bir düziye savaşlardan sonra Sivastan gelen ordu ile birleşip Tokatı alır. Bu başarılar halifeye bildirilir, kendilerine Bağdattan hıl'atler gönderilir ve Danişment Gazi'ye emîrlik menşuru verilir. Danişment Gazi Komenek ile Turhalı alarak Frenk, Gürcü, Rum ve Ermenilerin büyük ordularını yenilgiye uğratır. Amasya ve Çoruma girer. Artuhi ile Kara Tigin ise Menkuriye ve Mamuriye'yi alır. Emîr Osman da Kastamonuyu almağa gider. Danişment Gazi kendisine karşı gelen ahaliyi itaat altına almak üzere geriye döner ve Niksarı alarak ahalisini Müslüman eder. Bundan sonra Canik ülkesine yürür. Har Kümbed kalesini kuşatır. Gürcü beyi, Trabzon beyi, Ermeni kıralı ve Ahlat beyi birleşerek Artuhi'yi yenerler ve Niksar önüne gelirler; Niksar'lılar dinden çıkarak Müslümanları öldürürler, Hıristiyanlar böylece her yerde başarı

elde ederler. Bu durum üzerine Har Kümbed'den dönen Danişment Gazi, Niksarı tekrar alır, kumandanları öldüğü, askeri de çok azaldığı halde tekrar Canik ülkesine sefere çıkar; ancak yolda pusuya düşürülerek ağır yaralanır. Niksar'a dönerek orada ölür ve öldüğü yere gömülür. Danişment'in ölümü üzerine Hıristiyanlar her yanda başarı elde ederler. Amasya, Tokat, Sivas ve Niksar tekrar düşmanların eline geçer. Danişment'in oğlu Emir Gazi, yanındakilerle Malatyaya çekilir. Malatyalılar onu alarak Bağdata giderler, halifeye durumu anlatırlar; bunun üzerine halife Selçuklu sultanı Tuğrul'a haber gönderip onu Anadoluyu açmağa çağırır. Tuğrul bey amcasının torunu Süleyman Şahı bu işle görevlendirir. Halife Süleyman Şah'ın kız kardeşini Emîr Gazi ile evlendirir. Bu sırada Rumların Malatyayı alıp yıktıkları haberi gelir. D., Süleyman Şah'ın yanında seraskeri Emîr Gazi olduğu halde Anadoluya yürüyerek Üsküdara kadar bütün ülkeyi alması ile sona ermektedir.

Anadoluda özel ellerde pek çok yazmaları bulunan D. nin İstanbulda Belediye Kitaplığı M. Cevdet yazmaları arasında bir yazması vardır. Battal Gazi ile olan birleşik hikâyeleri Ethé tarafından batı diline çevrilmiştir. D. 1960 ta Irène Mélikoff tarafından *La Geste de Melik Dānişmend. Étude critique du Dānişmendnāme* (Paris, 1960) adı altında yayınlanmıştır.

DANKALİ (Dil.): bk. AFAR.

DANKALİ (Etnog.): bk. DANKALİ'LER.

DANKALİ'LER, kuzeydoğu Habeşistan ile güneybatı Eritre'de oturan Hamî bir kavim. Kendilerine Afar'lar adını veren bu insanları, Araplar Dankalî'nin çoğulu olan Danâkil adiyle anarlar. D. lerin oturduğu yerler, dünyanın en sıcak ve en çorak bölgelerinden biridir. Avrupalılar bu bölgenin bir ucundan öbür ucuna ancak Birinci Dünya Harbinden sonra gidebilmişler, daha önce bu işe girişenler ya kaybolmuşlar ya da öldürülmüşlerdir. Bölgenin batısında Habeşistan yaylasının sarp tepeleri, kuzeydoğusunda Kızıldeniz, güneyinde Havaş ırmağının aşağı kolları vardır. D. ülkesinin orta bölümü büyük Afrika yarığı vâdisinin kuzey doğrultusundaki uzantısıdır. Bazı yerlerde yükseklik denizden aşağıdır. Bu alçak yerlerin bazılarında tuz gölleri bulunur. Başka yerlerde de, aralarında etkin halde volkanlar da bulunan dağların yüksekliği 2 000 m yi bulur. Pek az vâhaya rast lanılabilen D. ler bölgesi, genel olarak «Cehennem Çukuru» adına uygun bir yerdir. D. ler yarı göçebe hayatı sürerler, yalnız Kızıldeniz yakınlarında ve Havaş ırmağı boyundaki Aussa bölgesinde birkaç kasaba ve köy vardır. Halk, geçimini çobanlık, pek küçük ölçüde balıkçılık, ticaret ve tuz çıkarmakla sağlar. Bölgenin en kuzeyinde bazı tuz yatakları değerli mineraller taşıdığı için Avrupalılarca işletilmiştir. D. ler Müslümandır. Deniz kıyısındaki Eritre'de oturanlar, 1885 ten 1941 e kadar İtalyan yönetiminde, daha sonra da İngiliz askerî yönetiminde yaşamışlardır. Bölgenin iç bölümlerindekiler Habeşistan uyruğu sayılırlar. Bununla birlikte, Addis Ababa hükümeti geçmişte bunları kendi sultanlarının yönetiminde bırakmıştır. Bu sultanların en ünlüleri Aussu, Biru ve Teru olmuştur. Bölgedeki Assab - Desiye yolu 1936 - 1941 yıllarında İtalyanlar tarafından yapılmıştır. D. lerin sayısı 150 000 dir.

DANKALİLER (Bir erkek ve kızı)

DANKL [*dǫnkl*], **Gyözö (Viktor)** (1854 - 1941), Avusturya - Macaristan generali. Udine'de doğmuş, Innsburg'da ölmüştür. Birinci Dünya Harbinde Galiçya'da Avusturya - Macaristan I. ordusuna komuta etmiş, 1914 yılı ağustos ayında Krasnik'te Rusları yenmiş, 1915 te Tirol kuvvetlerini yönetmiş, 1916 da ise Güney Tiroldaki yarma saldırısı sırasında 11. Avusturya - Macaristan ordusunun başında bulunmuştur.

DANKOVSZKI [*dǫnkofski*], **Gergely** (1782 - 1857), Moravyalı Macar dilcisi ve tarihçisi. Teles (Moravya) te doğmuş, Pozsony (Çek. Bratislava, Alm. Pressburg) da ölmüştür. Viyana Üniversitesinde okumuştur. Daha sonra Macaristana gelerek Miklós Révai (b. bk.) den Macarca öğrenmiş ve öğretmen olarak Győr (Alm. Raab) ve Pozsony'da çalışmıştır. Macar dilinde kullanılan kelimelerin kökeni üzerinde durmuştur. D. Macarcada kullanılan kelimelerin büyük bir kısmının yabancı dillerden alındığına inanmıştı. Bu bakımdan birçok kelimelerin her ne pahasına olursa olsun İslâv dillerinden geldiğini ispata çalışmıştır. Bu yolda yazdığı en büyük eseri, *Magyaricae linguae lexicon critico - etymologicum* (Macar dilinin eleştirmeli etimolojik sözlüğü) [Posonii, 1833 - 1836] adı altında çıkmıştır. D. birçok çalışmalarında Macarların eski tarihi üzerinde de durmuştur. Bundan başka, D. eski Yunancanın İslâv dilleriyle yakın akraba olduğu düşüncesini de ısrarla savunmuştur.

DANLOS [*dãlǫs*] **HASTALIĞI ya da SENDROMU,** etraf eklemlerinin tersine dönebilecek kadar gerilebilmesi, derinin aşırı derecede esnek olması, derinin kolayca zedelenmesi ve yaralanma berelenmeler sonucunda yalancı ur (psödotümör) lar meydana gelmesinden ibaret olan dörtlü bir sendromla belli olan bir hastalık. Fransız hekimi Henri Alexandre Danlos (1844 - 1912) un adiyle anılır.

DANMARK, Danimarka'nın Danca adı.

DANMARK SEFERİ, 1906 - 1908 yılları arasında Erichsen (b. bk.) yönetiminde kuzeydoğu Grönland'a yapılan bir araştırma seferi.

DANNEBROG (eski Danca *dan* (*n*) = kızıl ve *broge* = bez parçası), Danimarkanın kırmızı üzerinde ak haçlı harb ve ticaret bayrağı. Efsaneye göre, Danimarka kıralı II. Waldemar Estonya'yı aldığı zaman Lindaunis (Reval) meydan savaşında (1219) «Gökten inmiş» tir.

D. nişanı: V. Christian tarafından 1671 de çıkarılmış olan Danimarka nişanı; dört sıra üzerinedir: uzunlamasına ak mineli kırmızı kenarlı altın haç; o vaktin hükümdarının adının taçlı ilk harflerini taşır ve önde (Waldemar) adı ile dövizler vardır. Kurdelesi ak olup kırmızı kenarlıdır. Şeref madalyası olarak takılır.

DANNECKER [*daneklr*], **Johann Heinrich von** (1758 - 1841), Alman heykelcisi. Stuttgart yakınında Waldenbuch'ta doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. D. 1771 de Stuttgart'ta Karlsschule'de okumuş, 1783 te Parise gidip Pajou'nun yanında çalışmış, 1785 te Romaya giderek Canova ile çok yakın dost olmuştur. 1790 dan sonra Stuttgart'taki Karlsakademie'de profesörlük etmiştir. Eserleri arasında Schiller'in büstü [1794] (Weimar); kendi büstü [1797] (Stuttgart) ve Panter üzerine binmiş Ariadne [1806-1810] (Frankfurt) anılabilir.

DANNEBROG NİŞANI

DANNEMORA [*dannemūra*], orta İsveçte, Uppland ilcesinde 1 000 nüfuslu (1950) bir kasaba. 1480 den beri fosforsuz demir madeni cevheri (52 %) ile ün almıştır. Vaktiyle toprağın üstünde bulunan cevher şimdi derinlerinden çıkarılmaktadır.

J. H. DANNECKER'ın kendi tarafından yapılan büstü (Stuttgart, Devlet galerisi)

Dannemorit: Aktinot'ların başka bir çeşidi olan amfibol cinsinden maden cevheri. Dannemora'dan çıktığı için bu adı almıştır.

DANNER [*dąnlr*], **Louise Christine Rasmussen, Kontes** (1815 - 1874), Danimarka kıralı VII. Frederik'in karısı. Kopenhag'da dağmuş, Cenova'da ölmüştür. Fakir bir ailenin kızı olan D., iki kere evlendiği halde bir türlü mutluluğa ulaşamıyan kıral tarafından sevilmiş ve soyluluğa yükseltilmiştir. 1850 de de kıraliçe olmuştur.

DANNESKIOLD - SAMSØE [*dannlsk'öld - sąmsö*], Danimarkada soylu bir ailenin adı. Bu aile V. Christian ile Samsøe kontesi Sofie Moth'un meşrulaştırılmış oğullarından gelmektedir. Bunların en büyüğü Christian Gyldenløeve (1674 - 1703) feldmareşalliğe ve Norveç kıral naipliğine kadar yükselmiştir. Bunun oğlu Danneskiold - Samsøe kontu Frederik (1703 - 1770), deniz kuvvetleri başkanı ve devlet bakanı olmuştur. Bu ailenin öteki üyelerinden çoğu Danimarkada yüksek yerlere geçmişlerdir.

DAN(N)EVIRKE (Alm. **Danewerk**), kuzey Almanyada (eskiden Danimarkada) Schleswig (Dan. Slesvig)-te, Schlei (Dan. Slien) ve Treene (Dan. Trene) arasında, aş. yu. 17 km uzunluğunda bir savunma sistemi meydana getiren setler. Güneyde en eski setler olduğu sanılan Kograben (b. bk.) bulunur. Bunun kuzeyinde asıl D. uzanır; Valdemar Duvarını da içine alan bu set, Margarethenwall (b. bk.) ile Haithabu(b. bk.) ya ulaşır. Eckernförde yakınındaki Windebyer Noor ile Schlei arasında doğu seddi yer alır. Bütün bu toprak setler vaktiyle tahta perdeler ve hendeklerle donatılmıştı. Asıl set içinde bir de toprak harçla örülmüş taş duvar bulunur. Bu set sisteminin yalnız bir kapısı vardı (Wiglesdor). Asıl set boyunda Ortaçağdan kalma Thraburg şehri bulunur.

D. kuzey Almanyadan Jutland (Jutland) a g den yolu en uygun yerinden kapatıyor ve çeşitli zamanlarda stratejik bir değer taşıyordu. Bu savunma sistemi, en eski set idi. 808 de Büyük Karl'a karşı yaptırılmış olan bu set, Danimarka kıralı Gudfred (Gøttrik) zamanına çıkar. X. yüzyılda da bu setler çevresinde dövüşülmüştür. I. Valdemar (1157-1182) tuğla duvarı ördürmüştür (Valdemar Duvarı). Sonradan bu yapı yıkılmıştır. 1848 savaşlarında Wrangel komutasındaki Alman birliklerince ele geçirilmiştir. 1858 den bu yana Danimarkalılar bu savunma sistemini yeniden onarmışlardır.

DANNREUTHER [Alm. *dąnroytlr*, İng. *dænroytlr*] **Edward George** (1844 - 1905), Alman asıllı piyanist ve müzik bilgini. Strasbourg'da doğmuş, Hastings (İngiltere)de ölmüştür. 1863 ten başlıyarak Londrada konserler vermiştir. 1872 de London Wagner Society (Londra Wagner Derneği) yi kurmuş, 1895 te Kırallık Musiki Koleji öğretmenliğine atanmıştır. Başlıca eserleri: *Wagner and the Reform of the Opera* (Wagner ve operanın reformu) [1872]; *Musical Ornamentation* (Musiki süslemeleri) [2 cilt, 1893 - 1895]. *Oxford History of Music* (Oxford musiki tarihi) in VI. cildini de D. yazmıştır.

D'ANNUNZIO [*d'annuntsyo*], **Gabriele** (1863 - 1938), İtalyan şairi ve yazarı. Pescara yakınında Francavilla al Mare'de doğmuş, Gardone Riviera'da ölmüştür. Zengin bir çiftçi ailesinden gelen D., *Primo vere* (İlk baharda) [1879] adlı eseriyle adını tanıtmış, 1881 - 1889 yılları arasında Romada gazetecilik ve moda yazarlığı yapmıştır. 1883 te Maria Hardouin di Gallese ile evlenmiş, 1891 de Napoli'de aktris Eleonora Duse ile münasebet kurmuş ve 1893 te Prenses Maria Gravina Cruylas'a âşık olmuştur. 1895 te Venedik'e gelmiş, 1897 de siyasî hayata atılmıştır. 1898 - 1900 yılları arasında milletvekilliği yapmış, 1897 - 1910 yılları arasında Floransa yakınında, Settignano'daki Capponcina villâsında bir Rönesans prensi hayatı sürmüştür. Borçlarını karşılıyamıyacak hale gelince Fransaya kaçmış, 1915 te İtalyaya dönmüştür. İtalyanın, Fransanın ya-

G. D'ANNUNZIO

nı başında yer almasını istiyen D., tarafsız kalmak istiyenleri kandırmak üzere *Pour la plus grande Italie* (Daha büyük bir İtalya için) [1915] adlı bir eser yazmıştır. Birinci Dünya Harbinde İtalyan hava kuvvetlerinde subay olarak cüretli teşebbüslere girişmiş, zorunlu bir inişte bir gözünü kaybetmiştir. 1919 da Fiume şehri yüzünden müttefikler arasında bir anlaşmazlık çıkınca 287 kişilik bir askerî grupun başında şehri almıştır. D. 16 ay süre ile Fiume'ye hâkim olmuştur. 1921 de *Notturno* (Noktürn) adlı bir kitap yazarak uçak kazasından sonra bir gözünü kaybettiği sırada duyduklarını anlatmıştır. 1924 te Principe di Montenevoso sanını kazanmıştır. Siyasî alanda taşkın bir Faşist olarak ün alan D., hayatının son günlerini Garda gölündeki Prunkvilla'da geçirmiştir.

Gençliğinde yazdığı *Primo vere*'den sonra *Canto nuovo* (Yeni şarkı) [1882] ve *Intermezzo di rime* (Şiir intermezzosu) [1881 - 1883] gibi eserlerde bir yandan Carducci'yi taklidederken, bir yandan da şehveti dile getirmeğe çalışmıştır. Ondan sonra *Isotteo* (Isotta'ya şiirler), *La chimera* (Hulya) [1883 - 1888], *Elegie romane* (Roma elejileri) [1887 - 1891], *Poema paradisiaco* (Cennet şiiri), *Odi navali* (Deniz şarkıları) [1891 - 1893] adlı eserleri, mânevî ve artistik deneylerin her çeşidine meraklı, yarı parnasiyen, yarı dekadan kişiliğini meydana çıkarmıştır. Gökyüzüne, denize, toprağa ve kahramanlara yönettiği dört övgü (*Laudi*) de, (*Maia*, 1902-1903; *Elettra*, 1904; *Alcyone*, 1907; *Merope*, 1912) bir yandan derin bir bilgiyle İtalya tarihini savunurken, bir yandan da parlak bir lirizmin örneklerini vermiştir. D. aynı zamanda tiyatro için oyunlar da yazmıştır *Sogno di un mattino di primavera* (Bir ilkbahar sabahı rüyası) [1897]; *Sogno di un tramonto d'autunno* (Sonbaharda bir gün batışı rüyası) [1898]; *La città morta* [Fr. *La ville morte*] (Ölü şehir) [1898]; *La Giaconda* (ad) [1899]; *La gloria* (Şan ve şeref) [1899]; *Francesca da Rimini* (ad) [1901]; *La figlia di Iorio* (I. nun kızı) [1906] *La fiaccola sotto il moggio* (Künk altında meşale) [1905]; *La nave* (Gemi) [1908]; *Fedra* (ad) [1909] bunların en tanınmış olanlarıdır. Bunlardan başka, *Le martyre de saint Sébastian* (S. Sebastianus'un ölümü) [1911] ve *Le chèvrefeuille* (Hanımeli) [1914] adlı Fransızca iki oyun da yazmıştır. *S. Sebastianus'un ölümü*'nün sahne müziğini Debussy bestelemiştir. Bu iki oyunla *Le faville del maglio* (Çekicin çıkardığı kıvılcımlar) [1911 - 1914] adlı oyunu Pariste kaldığı yıllarda yazılmıştır. *Terra vergine* (Bakir topraklar) [1882]; *Il libro delle vergini* (Bakirelerin kitabı) [1884]; *San Pantaleone* (ad) [1886] adlı hikâyelerini sonradan *Le novelle della Pescara* (P. nın hikâyeleri) [1902] adlı kitabında toplamıştır; bütün bu hikâyelerindeki sözde gerçekçiliğin, şehveti belirtmek için bir vesile olarak kullanıldığını görüyoruz. Romanlarına gelince: *Il piacere* (Haz, Türk. çev. Şehvet çocuğu, 1942) [1889]; *Giovanni Episcopo* (ad. Türk. çev. Episkopo şürekâsı, 1939) [1892], *Innocente* (Masum kadın, Türk. çev. Sığıntı, 1937) [1893]; *Il trionfo della morte* (Ölümün zaferi, Türk. çev. 1928) [1894]; *Le vergini delle rocce* (Kayalardaki bakireler) [1894]; *Il fuoco* (Ateş) [1899]; *Forse che si, forse che no* (Belki evet belki hayır) [1910]; *La Leda senza cigno* (Kuğusuz Leda) [1916] en tanınmış olanlarıdır. Bunlarda da yine Roma yüksek sosyetesinde kendi gördüklerini, karışık ruh hallerini, suçun derinlemesine tasvirini buluyoruz. Eserlerinde Bourget ve Zola'nın olsun, Dostoyevskiy'in olsun etkisi açıkça görülmektedir. Ancak, D. bütün bu ustalardan aldıklarını kendine göre yoğurmakla onlara kendi kişiliğine vergi biçimler vermektedir. Örnek olarak, Dostoyevskiy'in faciayı derinlemesine incelemesini onda göremiyoruz. D. Nietzscehe'ye hayrandır, ancak büsbütün züppe bir insanüstü insan yaratmakla onun söylemek istediği şeyi bozar.

1925 te çıkardığı *Cento e cento pagine del libro segreto di Gabriele D'Annunzio tentato di morire* (Ölümü arzulıyan G. D'Annunzio'nun gizli kitabından yüzlerce sayfa) adlı eserinde yazar anılarını anlatmakta, yazma usulünü incelemekte, yer yer insanı şaşırtacak kadar samimî bir eda ile kendi kendini çözümlemektedir. Son eserleri arasında, *Il venturiere senza ventura* (Serüvensiz serüvenci) [1924]; *Il compagno dagli occhi senza cigli* (Gözleri kirpiksiz dost) [1928] en tanınmış olanlarıdır; bir de Fransızca olarak *Le dit du sourd et muet qui fut miraculé en l'an de grâce 1266* (1266 yılında mucize ile kurtulan sağır ve dilsizin söyledikleri) [1936] adında bir eser yazmıştır. D. nun bazı hikâyeleri, Boccaccio'nun seçme hikâyeleriyle birlikte Türkçeye çevrilerek 1939 da *İtalyan hikâyeleri* başlığiyle yayınlanmıştır.

D. nın eserlerini Maurice Barrès'in eserleriyle karşılaştırmak mümkündür: İkisinin de milliyetçiliği, kendini beğenmişliği, her şeye heves etme merakı birbirine çok yakındır; ama bütün bunlar İtalyan yazarında, modası çabucak geçen bir lâf bolluğu olarak belirmiştir. Bununla birlikte heyecan ve ihtiras dolu bir hayat örneği olarak çağının yazarlarına ve gençliğine hayli etkisi olmuştur.

DANOSVE, ekonomik münasebetlerini karşılıklı olarak ayarlamak amaciyle Danimarka, Norveç, İsveç ve İslânda arasında kurulmuş olan bir birlik. İlk başarısı, turist gezilerinde her türlü sınırlama ve engellemelerin kaldırılması olmuştur. Benelux (b. bk.) devletlerini örnek tutan bir gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi için çalışılmaktadır.

DANOV, Hristo G. (1828 - 1911), Bulgar kitapçısı. Klisura'da doğmuş, Filibe (Bulg. Plovdiv) de ölmüştür. Başlangıçta öğretmenlik etmiş, gezgin kitapçılık yapmış, daha sonra Filibede büyük bir yayınevi kurmuştur. Bu yayınevi Bulgaristanın kültür ve eğitim hayatında büyük bir rol oynamıştır. 1934 yılı sonuna kadar D. yayınevi 2 500 kitap yayınlamıştır.

DANS, belirli bir ritme uyularak seri halinde atılan adımlar ve yapılan beden hareketleri. D. sanatların en eskisi ve en canlısıdır. Bütün ülkelerde ve her devirde insanlar duygularını ritim ve hareketle belirtmişlerdir. Geçmiş çağların insanları kendi D. larını anlatan resimler ya da yazılar bırakmışlardır. Bu belgeleri inceliyen uzmanlar eski kavimlerin niçin ve nasıl D. ettiklerini meydana çıkarmışlardır. D. vücudun dilidir. İnsanları düşünce ve duygularında birleştirerek sürükler. D. eden bir kimse, bir düşünce ya da bir duyguyu kendini seyredenlere geçirebilir. Hareketleri ile dinî inanışları belirttiği gibi, günlük yaşayışımızla ilgili şeyleri de anlatabilir. Bir D. toplumsal olabilir ve bu halde ona herkes katılabilir, ya da büsbütün D. çının kendine mahsus olabilir. Şiirde ve şarkıda olduğu gibi, her hangi bir üslûpta ve şekilde D. olabilir. Sevinç ya da keder D. la belirtilir. Bir olayı ya da hikâyeyi anlatabileceği gibi, bir düşünceyi de açıklıyabilir. D. ın birçok sebepleri vardır. Çocuklar duydukları sevinçten dolayı D. ederler. Onların küçük ve sağlam vücutları rahat duramaz. Bazı ilkel toplumlar büyü D. ının kendilerine sihirli kuvvetler kazandıracağına inanırlar, kendilerine zafer, sağlık ya da hayat sağla-

1

2

3

4

5

1. Tarih öncesi D. larından biri, 2. Eski bir Mısır D. ı, 3.

4. Eski Yunanistanda Bakkhos rahibelerinin bir D. ı 5. Eski Yunanistanda Pyrrhos D. ı.

mak için D. ederler. Bugünkü toplumsal D. larımızın çoğu arkadaşlık etmek içindir. Bazı kimseler de günlük hayatın sıkıcılığından D. la kurtulmak isterler. D. en güzel şeklini bir sanat olarak yapılışında bulur. D. sanatçıları başkalarına güzellik duygusu ve esin vermek üzere D. ederler. D. a öteki bütün sanatların anası denildiği olmuştur. Çağlar boyunca, D. halindeki bir vücut, musikicilere, heykelcilere ve ressamlara esin kaynağı olmuştur. Birçok ülkelerde tiyatro D. la başlamıştır. Musiki, başlangıçta D. hareketlerine tutulan tempo ile meydana gelmiştir. Bu musiki belki sadece bir ağızdan, bir davuldan, bir yere vurulan bir çift değnekten ve çırpılan iki elden çıkan seslerden ibaretti. D. öteki sanatlara çok şey vermiş, aynı zamanda onlardan çok şey almıştır.

İlkel dans: D. eden insanlarla ilgili ilk belgeler kuzey İspanyadaki bazı mağaralarda bulunan resimlerdir. Uzmanlar bu resimlerin bundan 50 000 yıl önce çizildiğini sanmaktadırlar. İlkel insanların yaşayışında ve eski medeniyetlerde en önemli faaliyet belki D. olmuştur. İlkel insan, tarih öncelerinden bugüne kadar, çocukları doğduğu, kabîlenin ihtiyarları arasına girecek kadar yaşlandıkları, evlendikleri ve öldükleri zaman, savaş için cesaret toplamak üzere, düşman yenildiği zaman zaferini kutlamak ve tanrıları övmek için D. etmiştir. İlkel kabîlelerde hekimlik eden adamlar, hastalık ve felâket getirdiğine inanılan cinleri kovmak için, ilkel çiftçiler de yağmurun yağması ve ekimin yetişmesi için D. ederlerdi. İlkel avcılar ve balıkçılar yakalamayı umdukları hayvanların hareketlerini taklideden D. lar yaparlardı. İlkel toplumlarda bile özel D. sanatçıları vardı. Bir kabîledeki gençlerin hepsi o kabîlenin D. larını öğrenmek zorunda idi. Bunların en yetenekli olanları sanatta ilerlemeleri için D. lariyle ün salmış olan başka kabîlelere gönderilip yetiştirilirler, dönüşlerinde kendi kabîlelerinde D. öğretmenliği ederlerdi. İlkel kabîlelerde D. festivalleri yapılırdı. Bu festivaller haftalar, aylar, hattâ yıllar sürer, D. larda en küçük bir yanlış adım atmamaya çalışılırdı. Yeni Hebridler'in bazı kabîlelerinde yaşlı adamların D. alanı çevresinde oturup yanlış adım atanları hemen okla vurdukları anlatılır. İlkel kabîleler bugün D. konusunda yüzyıllarca önceki kadar ciddîdirler. Afrika, Avustralya ve Pasifik adaları yerlilerinin yaşayışlarını görmeye gidenlerin çektikleri sinema filmleri, bu kabîlelerin hayatında D. ın oynadığı rolün önemini açıkça göstermektedir.

Dansın gelişmesi (Mısır): Mısırlılar tanrılarının D. ettiklerine inanırlardı. Böylece ilk Mısır D. larının esin kaynağı din ve büyücülük olmuştur. D. ları çoğu zaman rahipler yaparlardı. Bunlardan birinde rahipler yıldızların hareketlerini taklidederek kâinattaki ahengi temsil ederlerdi. Mısır krallarının da D. ettikleri anlaşılıyor. Fakat ağırbaşlı bir ulus olan Mısırlıların toplumsal D. ları yoktu. Dinî D. ların bazıları akrobatik hareketlerle yapılırdı. Fakat zamanla bu D. lar anlamlarını kaybederek gösteri D. ları halini almış, dış ülkelerden ve özellikle Habeşistandan getirilen cüceler tarafından, M. Ö. 1500 yılından sonra da Yakın Doğudan getirilen kızlar tarafından yapılmıştır.

Eski Yunanistanda dans: Yunan D. larının da esin kaynağı din olmuştur. Yunanlılarda her tanrı için ayrı D. lar vardı. Dionysos için yapılan D. Yunan dramının başlangıcı olmuştur. İlk dramlarda korolar dansör - aktörlerden meydana getirilirdi. Trajedilerde *Emmeleia* (b. bk.), komedilerde *Kordax* (b. bk.) ve hiciv dramlarında *Sikinnis* (b. bk.) D. ları vardı. Yunanlılarda başka D. şekilleri de gelişmiştir. Özel olarak yetiştirilmiş D. çılar eğitici ve akrobatik D. lar yaparlardı. Bir de savaş D. ları vardı. Erkek çocuklar, özellikle Sparta'da, beş yaşından başlıyarak bu D. ı öğrenirlerdi. Yunanistanda büyük filozoflar bile D. ederlerdi.

Romada dans: Romalıların da törenler için dinî D. ları vardı. Bunlar Etrusklardan kalma D. lardı. Romalıların Akdeniz bölgesindeki fetihlerinden sonra Akdeniz D. ları Roma D. ı ile karışık olarak uygulanmaya başlanmıştır. İspanyol D. ları da İspanyadan sonra ilk olarak Romada alan kazanmıştır. Yunanistanın tanrı Dionysos için olan D. ları gibi, Romalıların da tanrı Bacchus için D. ları vardı. Fakat Romalıların kendileri pek D. etmezler, aldıkları ülkelerden getirttikleri profesyonel D. çıları çalıştırırlardı. Romalılar Küçük Asyada ve Mısırda *Pantomima* (b. bk.) D. ını yaratıp geliştirmişlerdir.

Hindistanda dans: Ortaçağda Mısır ve Mezopotamya D. ı, Yunanistan ve Roma yolu ile batı Avrupaya geçtiği sırada, doğuda da zengin D. sanatları vardı. Doğu kavimlerinin her biri kendi D. dehası tipini geliştirmiş, fakat bu tipler arasında yüksek üslûbunu sürekli olarak saklaması ve bugünkü batı dünyasını en çok etkilemesi bakımından en önemlisi Hint D. ı olmuştur. İlkin, Hindu üçlü tanrı kavramındaki tanrılardan biri olan Śiva, bir D. çı sayılır ve çoğu zaman Nāṭarāja (D. çıların efendisi) adiyle anılır. D. tan doğan ve D. yolu ile yaratıcı olan Śiva ve D. la karışık olan mitoloji ve dogması ile Hint D. ları öteden beri büyük saygı gören bir çalışma alanı olmuştu. Eski Hint D. ı esin bakımından dinî, şekil bakımından âyinsel olup tanrısal kanunlarla yönetilirdi. Orta doğu ve batı ülkeleri kendi D. larına kesin şekiller vermeden çok önce, Hint D. larının tekniği düzenlenmiş bulunuyordu. Klâsik Hint D. ı, temalarını, temalarının işlenişini, ritimlerini, tekniğini ve mimiklerini çok erkenden tesbit etmiştir. Fakat bu düzenlemeler Hint D. larının gelişmelerine engel olmamıştır. Hint D. ı etkisini komşu ülkelere de yaymıştır. Endonezya ile öteki adalarda ve Hindistana bitişik ülkelerde bu etki kolayca ayırdedilebilir.

Ortaçağda dans: Ortaçağda toplumsal D. ve D. öğretimi gelişmiştir. Tiyatro, kilisenin kontrolu altına girdiğinden sahnede D. seyrekleşmiş, fakat halk D. ları gelişmiş, dinî anlamdan uzaklaşmış ve toplum D. ları haline gelmiştir. Soylular halk D. larını daha da güzelleştirip gösterişli kostümlerle sarayda kıral ve kıraliçe karşısında oynamışlardır. Köylüler halka biçiminde sıralanıp fırıl fırıl dönerek oynanan *carole* D. ları yapmışlar, soylular aynı D. ı sarayda daha ağır ve zarif hareketlerle oynamışlardır. Soyluların ayrıca *danza* adiyle yarattıkları D. lar da çiftler tarafından ya da yalnız kadınlar ya da yalnız erkekler tarafından oynanmıştır. Şehirlerin büyümesiyle birlikte meydana çıkan zengin tüccar ve zanaatçı sınıfları da soyluların hayatını yaşamak isteğiyle toplumsal D. lara özenmişler, böyle D. lara rağbet artmış, D. lar daha güç oynanan daha karışık şekiller almış, D. hocalığı da bir meslek olmuştur. İtalyanların *ballata*'sı, Bavyeralıların ve Avusturyalıların *Länder* (b. bk.) i ve bütün Batı Avrupaya yayılmış olan *carole* (b. bk.) bu çağın belli D. larıdır.

Rönesansta dans: Bu devirde Ortaçağın ağır ve törensel D. larının yerini halk D. ları almıştır. Bu etki bütün Avrupa ülkelerinde kendini göstermiş, İtalyada *pavane* (b. bk.), *cabriola*, *tarentella* (b. bk.), *galliarde* (b. bk.), *passamezzo* (b. bk.); Fransada *courante*, *tordion* (b. bk.), *branle* (b.

1

2

3

4

5

1. Ortaçağ D. larından biri, 2. Rumen millî D. larından biri, 3. Bir İspanyol D. ı, 4. Lâtin - Amerika D. larından biri, 5. Modern bir sahne D. ı.

bk.); İskoçya - İrlandada *gigue* (b. bk.); Almanyada *allemande* (b. bk.); İspanyada *sarabande* (b. bk.) ve *chaconne* (b. bk.), *jota* (b. bk.), *malagueña* (b. bk.), *rondeña* (b. bk.); Polonyada *polonaise* (b. bk.), *mazurka* (b. bk.) D. ları meydana çıkmıştır. Bunların en canlısı güney Fransanın *volte* (b. bk.) D. ı olmuştur. Bu arada Fransada ve İtalyada oynanan *basse danse* ile İtalyaya ve İspanyaya has olan *saltarello* (b. bk.) D. larını da anmak gerekir.

XVII. yüzyılda dans: Bu yüzyılda D., zarifliğinden çok kaybetmiş, *courante* ve *sarabande* D. ları ağırlaşmış, fakat yüzyılın ortasında üslûp gene değişip D. ta zariflik ve incelik aranır olmuş, D. larda erkekler saygı ile eğilmişler, kadınlar zarif reveranslar yapmışlardır. Adımlar küçülmüş ve hafiflemiştir. Fransız bestecisi Lully, saray için *menuet* (b. bk.), *bourrée* (b. bk.) ve *passepied* (b. bk.) D. larını tertıplemiş, balo salonlarına *gavotte* (b. bk.), *musette* gibi yeni D. lar girmiştir. *Passacaglia* (b. bk.) adlı İtalyan D. ı da bu yüzyıldandır. Aynı yüzyılın sonlarına doğru İngilterenin köy D. ları (*Sir Roger de Coverley* v. b.) üslûplaşarak bugün de oynanan *contredanse* (b. bk.) ve *square dances* (b. bk.) şekillerini almıştır; *Schottisch* (Scottish) de bir İskoç D. ıdır.

XVIII. yüzyılda dans: Bu yüzyılda Almanların bugün de en popüler D. larından biri olan *Waltz* (vals) i çıkmış, böylece D. salonlarına demokrasi, sadelik ve tabiîlik girmiştir; *valse - hésitation* (b. bk.) bunun değişik bir şeklidir. İspanyol D. larından *bolero*, *fandango*, *canarie* (b. bk.); İtalyan D. larından *bergamask* (b. bk.), *forlana* (b. bk.), *sicilino* (b. bk.); Fransız D. larından da *loure* (b. bk.), *rigaudon* (b. bk.), özellikle de *quadrille* (b. bk.) anılabilir.

XIX. yüzyılda dans: Bu yüzyılda halk D. ları rağbet görmüştür. Çeklerin *galop* (b. bk.) u, *redjovak* (b. bk.) ve *polka* (b. bk.) sı; Almanların da *Rheinländer* (b. bk.) ı XIX. yüzyılda en çok oynanan D. lar olmuştur. Ayrıca çiftler tarafından oynanmak üzere *quadrille*'in *lancier* (b. bk.) denilen çeşidi yaratılmıştır.

XX. yüzyılda dans: İçinde bulunduğumuz bu yüzyıl, D. salonlarına büyük değişiklik getirmiştir. Gençler valsi sıkıcı bularak grup D. larını, Kuzey Amerika zenci ya da melezlerinin D. larını, ya da Güney Amerika ülkelerinin D. larını benimsemişlerdir. 1890 da Brezilya'nın *maxixe* (b. bk., *matchitche*) D. ı, valsi ortadan kaldırdıktan sonra, 1900 den başlıyarak zenci musikisi ve ritmi ile oynanan D. lar dünyayı sarmış, sırasiyle *onestep*, *turkey - trot*, *cake - walk*, *fox - trot*, *slow - fox* (b. bk.), *shimmy*, *charleston* ve *black - bottom*, *blues*, *boogie - woogie* (b. bk.), *cava* (b. bk.; *java*), *two - step* (b. bk.), *boston* (b. bk.) D. ları birbirini izlemiştir. Lâtin Amerika D. alanına Kuba'nın *habanera*'sı (1850) ile girmiş, Arjantinliler bu D. ı *tango argentina*'ya çevirmişlerdir. Birinci Dünya Harbinden önce bütün uygar dünyada pek popüler olan bu tangodan sonra *pasodoble* ve Kuba'lıların sevgilisi *rhumba* ile *konga* (ya da *conga*) meydana çıkmıştır. Lâtin Amerika D. ları karakter bakımından Avrupalılara garip ve yabancı gelir. Bunlar ağır ve kaygan bir D. olan modern valsten çok farklıdırlar. Swing müziği ile oynanan *jitterburg* (b. bk.) ile D. en canlı ve sarsıntılı şekline ulaşmıştır. 1930 yılından sonra gelişen D. lar, *jitterburg*'dan sonra *rhumba* (b. bk.), 1940 yılı dolaylarında *mambo* (b. bk.), 1950 den sonra da *samba* (b. bk.), *rock'n roll* (b. bk.), *calypso*, *raspa* (b. bk.), *cha - cha - cha* (b. bk.), *twist* (b. bk.), *madison* (b. bk.), *mashed potato* (b. bk.), *locomotive* (b. bk.), *fly* (b. bk.), *slop* (b. bk.), *methad* (b. bk.), *bossa nova*, *hully gully* (b. bk.), *surf* (b. bk.), *shake* (b. bk.), *snap* (b. bk.) D. ları olmuştur.

Etnografik danslar: Etnografik D. belirli bir ırka ya da ırk grupuna vergi bir D. olup o grupun öteden beri gelen karakterini temsil eder. Etnografik D. deyiminin geniş anlamiyle ilkel D. şekilleriyle halk D. larını da kapsaması gerekirse de, bu üç türlü D. için yapılan tanımlar araya farklar koymuştur. Şüphesiz, ilkel D. teknik, üslûp ve tema bakımlarından büyük bir olgunluk evresine ermiş olan etnografik D. ın kaynağı sayılabilir. Fakat halk D. larında halk D. lara katıldığı halde, amacı halkı eğlendirmek, eğitmek ve bazı konular üzerinde coşturmak olan etnografik D. larda halk seyircisi olarak kalır. Halk etnografik D. a katılmamakla birlikte, atalarının ilkel ve halk D. ları yolu ile bu D. a getirmiş bulundukları ırka ve ülkeye ilişkin gereçlerden ötürü, ona dolayısiyle katılır. Yüksek derecede gelişmiş olan bu ırka özgü sanat, hangi ülkede bulunursa bulunsun, geleneksel bir üslûp ya da üslûplara, teknik bir davranışlar sözlüğüne ve D. çıları yetiştiren bir öğretim kurumuna sahip bulunur. Etnografik D. genel olarak dinî niteliktedir, çünkü içinde mitolojik ve âyinsel gereç vardır. Gerçi etnografik D. ların büsbütün lâik olanları varsa da, bu çeşit D. lar repertuvarının en heyecan yaratan bölümleri dinî nitelikte olanlardır. Doğu dünyası ve özellikle Hindistan, etnografik D. bakımından dünyanın en zengin ülkesidir. En ince noktalarına kadar ayarlanmış olan kanunları ve pek geniş repertuvariyle klâsik Hint D. ı bu çeşit D. ın vardığı en yüksek noktayı temsil eder. Japonların ve Cavalıların sahne D. ları, Bali ya da Kamboçya'nın âyinsel D. ları, Mısırda ya da başka Müslüman ülkelerindeki derviş D. ları da etnografik D. sınıfına ayrılabilir. Derviş D. ları tek bir ırkın malı olmamakla birlikte, İslâm kültürünün bir cephesini ve belki de Sami D. geleneğini temsil eder. Sovyetler Birliğini meydana getiren ülkelerin birçoğunda oynanan D. lar da uzman D. çılara ihtiyaç göstermeleri bakımından etnografik D. sayılabilir. Etnografik D. geleneksel olmakla birlikte, statik yani kalıplaşmış, donmuş değildir. Halk D. ı etnografik D. a gereç taşıyarak onu zenginleştirdikten başka onun durmadan yenileşen halkla olan ilişkisini korur.

Halk dansı: Halk D. ı, adından da anlaşıldığı gibi, belirli bir halkın malı olan, onunla birlikte içgüdüsel ve spontane bir değişme ile gelişen D. tır. Bütün halk D. larının kaynağı ilkel D. lar olduğu ve o D. ları doğuran sebepler onları oynıyanlarca çoktan unutulmuş ve başlangıçtaki amaçlar da ortadan kalkmış olduğu halde, bunlarda eski dinî D. törenlerinden birçok kalıntılar vardır. Halk D., etnografik D. ın tersine olarak, özel D. eğitimi görmüş sanatçıların değil, bütün halkın malıdır. Halk D. larının bazıları çok karışık olmakla birlikte, orta yetenekte bir insanın oynıyamıyacağı şeyler değildir. Halk D. larında millî ve bölgesel bir çeşniden başka, toplumsal bir amaç da bulunur. Halk, katıldığı bu D. ları seyirciyi eğlendirmek için değil, kendi eğlenmek için oynar. Nerede oynanırsa oynansın, halk D. ları, halkın ahenk, gelenek ve neşe havası içinde yaşamasını sağladığı için, toplumsal D. ların en iyi şeklidir.

Türklerde dans: Eski Türkçede D. karşılığı *büzik* (ya da *büdik*) kelimesi kullanılırdı. Bu kelime bugün yalnız Kazan ve Başkurt lehçelerinde *biyüv* olarak görülür. Göçebe Türk boylarında, şaman âyininde okuduğu ilâhilerin bazı bölümlerinde D. edenler etnograf-

1

2

3

4

5

1. Afrika yerlilerinin bir D. ı, 2. Bir İndonezya D. ı, 3 Hawaii D. ı, 4. XIII. yüzyılda İranda Sultan Mehmet Tuğlak'ın sarayında oynanan bir D., 5. Cava D. larından biri.

2

3

4

1. Cha - cha - cha, 2. Rock'n roll, 3. Twist, 4. Madison.

larca anlatılmaktadır. S. E. Malov, Doğu Türkistanda bahşı (şaman) nın, elinde kılıçla D. ettiğini belirtmektedir. Yine Doğu Türkistanda bilimsel bir gezi yapan S. Ol'denburg, Sayram şehri ile Kuçar arasındaki Kızıl köyünde bir şaman âyinini anlatırken şamanın, iki kadına *tuğ* (tören bayrağı) çevresinde D. ettirdiğini yazmakta ve bunlar D. ederken şamanın söylediği ilâhiyi bildirmektedir. Kazan ve Başkurt Türkleri D. a çok düşkündürler. Eski Kıpçakların da, göçebe oldukları halde, D. a önem verdiklerini gösteren bilgiler vardır.

Türk halk dansları: Türkiyenin her bölgesinde çeşitli D. lar vardır. Bunları genel olarak şöyle sıralamak mümkündür: Doğu Anadolu, Orta Anadolu, Batı Anadolu, Karadeniz ve Trakya D. ları. Bu bölgeler içinde kalan her il, hattâ her kasaba ya da köyün az çok ayrıntılı oyunları vardır. Bu oyunlar, oynanışa göre de ikiye ayrılır: 1. *Sıra oyunları* (Halka oyunları): El ele ya da kol kola dizilerek, bir baş oyuncunun ayak ve figürlerine göre, yarım ya da tam halka halinde ve çalgı ile oynanan toplu oyunlardır. Geçen yüzyılın saray şenliklerinde de oynandığı ele geçen minyatürlerden anlaşılmaktadır. Türlü duyguları topluca yaşamak ve bazı olayları taklit etmek isteğinden doğmuştur. Bu çeşit oyunlara dünyanın birçok yerlerinde rastlanmaktadır. Davul zurna ya da kemençe ile ayakları değiştirmek, kalkıp oturmakla oynanır (horon oyunu). Sıra oyunlarının bazı kere karşılıklı iki sıranın adım adım birbirine yaklaşarak pençe pençeye vuruşması, sonra yine geri geri giderek uzaklaşması, yine yaklaşarak vuruşması ve birçok kereler yenilenmesi ile oynanan çeşidi de vardır. Sıra oyunlarının pek çok çeşitleri bulunur. Genellikle davul zurna çalınarak oynanır. 2. *Tek oyunlar*: Bunlar tek kişi tarafından oynanan oyunlardır (hançer barı, Köroğlu barı, turna barı gibi). Bu oyunlar daha yiğitçe bir nitelik taşıyan gösterişli oyunlardır. Tek oyunların bazıları iki kişi ile karşılıklı oynanır, oyuncuların ellerinde bıçak bulunur. Tek oyunların başka bir çeşidi düğün ve eğlencelerde, kadın erkek karşılıklı oynanır. Kemençeye uyarak karşılıklı *atışma* (sıra ile iğneleyici mani söyleme) yapılır ve türkü de söylenir (Trabzon ve Rize; kız horonu). Kimi oyunlar yalnız erkeklerce (zeybek, Erzurum barları), kimi oyunlar da yalnız kadınlarca oynanır (Elâzığ: çayda çıra; Erzurum: kanak; Silifke: keklik oyunu).

Yurdumuzun bütün oyunları bilimsel olarak tesbit edilmiş değildir. Bununla birlikte, yurdumuzun çeşitli bölgelerinin ayrı ayrı özelliği bulunan pek çok oyunları olduğunu biliyoruz. Örnek olarak, Kars ilinde tek oyunlardan 53, taklitli oyunlardan 11, bar oyunlarından 57 si tesbit edilmiştir.

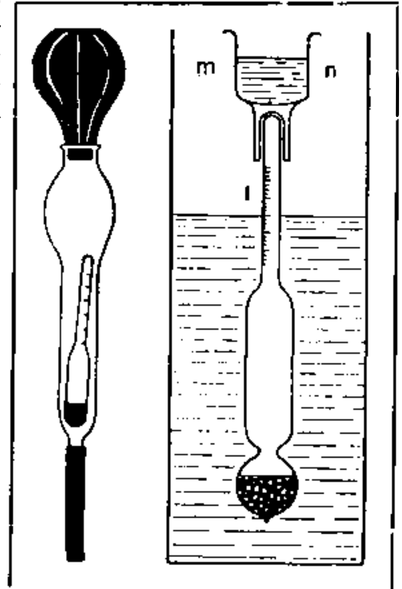
Anadolu halk oyunlarının kimisi pek eski çağlara, eski Türk şamanizminin âyinlerine kadar çıkar (çayda çıra oyunu gibi). Kimisi de yüzlerce yıl geriye giden yiğitlik niteliğindeki oyunlardır (Köroğlu, bütün barlar, zeybek oyunları gibi). Oyunların bazıları özel kılıkları giyilmeden oynanmaz. Kimi oyunlar da her zaman oynanmayıp mevsim ve özel törenler sırasında oynanır. Türk D. larının ayrıntıları ve resimler için bk. MİLLÎ OYUNLAR (Türk).

DANSE MACABRE [*dãs makąbr*] **ya da ÖLÜLER DANSI,** Avrupada, ortaçağ eserlerinde sık sık işlenen bir tema. Resimlerde her yaştan, her sınıftan kişilerin el ele tutup bir çember meydana getirdikleri, amansız bir iskelet tarafından da çılgınca döndürüldükleri görülmektedir. XV. yüzyılda önce Fransaya, sonra İsviçre ve Almanyaya yayılan bu tema, özellikle kiliselerin duvarlarını ve mezarlıkları çeviren dehlizleri süslemektedir. Basel ruhanî meclisi toplandığı sırada Dominicusçular manastırının duvarlarına bir Ö. D. çizilmiştir; bunun Holbein tarafından yapıldığı söylenmektedir. Bern'de de ressam N. Manuel tarafından yapılmış bir Ö. D. vardır (1515-1520). Bu temanın tahta üzerine işlendiği de olmuştur. En ünlüsü Holbein'ın resimlerinden esin alarak Trechsel tarafından *Les simulachres et historiées faces de la mort* (Lyon, 1538) adlı kitap için işlenmiş olanıdır.

DANSE MACABRE (Ortaçağ)

Aynı tema müzikte *Dies irae*'nin gregorien metinlerinden esin alan XIX. yüzyıl bestecileri tarafından işlenmiştir. Nitekim Berlioz, *Symphonie fantastique* adlı eserinin muvmanlarından birine bu motifi sokmuş, Liszt de piyano ve orkestra için bestelediği *Danse macabre* adlı eserinde, aynı temayı işlemiştir (1850). A. Honegger'in *Danse des morts* (Ölüler dansı) [1938], orkestra, üç solo ve koro için bir oratoryo meydana getirmektedir.

DANSİMETRE (Fr. Densimètre), bir sıvının yoğunluğunu ölçmeğe yarıyan bir çeşit areometre. D. ler, çubuk bölümleri doğrudan doğruya D. lere ayrılmış areometrelerdir. Rousseau D. si özel bir areometre olup çubuk bölümünün üstünde *mn* işaretini taşıyan camdan yapılmış çukur bir başlık vardır. Çubuk bölümü damıtılmış suya batırılır. Başlık şeklindeki bölüme *mn* işaretine kadar damıtılmış su konur; o zaman çubuktaki *l* işareti su ile aynı düzeyde olur; bu da suyun yoğunluğunun bir olduğunu gösterir. Başlık bölümüne başka bir sıvı konduğunda, su düzeyindeki işaret o sıvının yoğunluğunu göstermiş olur. Çubuk üstündeki dereceler, yoğunluğu bilinen sıvılar aracılığı ile işaretlenir. Bu aracı kullanmak yoliyle, miktarı çok az olan bir sıvının yoğunluğu ölçülebilir.

DANSİMETRE (Rousseau)

DANSZKY [*dąnski*], **Eduard Paul** (doğ. 1884), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuştur. Biyografik romanlarının birçok kahramanları Avus-

turyanın geçmiş zamanlarından alınmıştır. *Da leg ich meinen Hobel hin* (İşte rendemi bırakıyorum) [1939] adlı romanında Raimund'u, *Krone und Herz* (Taç ve kalb) [1952 - 1953] adlı romanında ise Franz - Ferdinand'ı kahraman olarak ele almıştır.

DANTAN [*dãtã*], **Antoine Laurent, «İhtiyar» Dantan** (1798 - 1878), Fransız heykelcisi. Saint - Cloud'da doğmuş, orada ölmüştür. 1828 de Roma armağanını kazanmıştır. Başlıca eserleri arasında Villars'ın ve Fransa veliahtının heykelleri (Vessailles), Rachel'in büstü (1839), Duquesnein heykeli (1844, Dieppe) ve Malherbe'in heykeli (1847, Caen) anılabilir.

DANTAN [*dãtã*], **Jean - Pierre, «Genç» Dantan** (1800 - 1869), Fransız heykelcisi. Pariste doğmuş, Baden'da ölmüştür. V. Hugo, Balzac, Rossini, Frédérick Lemaître gibi büyük adamların heykellerini karikatürize edip sergilemiştir. Başarısı İngiltereye kadar yayılmış, eserleri yüksek fiatlarla satılmıştır. Pariste Carnavalet Müzesinde pek çok eseri vardır.

DANTAS [*dãtaş*], **Júlio** (1876 - 1962), Portekizli şair, tiyatro yazarı, denemeci, hekim, politikacı ve arkeolog. Lagos'ta doğmuş, Lizbon (Lisbôa) da ölmüştür. Lisbon'da hekimlik öğreniminden sonra, yine o şehirdeki kitaplıklar ve konservatuvar müdürü olmuştur. Dış işleri bakanlığı ve eğitim bakanlığı gibi politik görevlerde bulunmuş, Lizbon Bilimler Akademisi başkanlığına seçilmiştir. Edebiyat alanında 1896 da çıkardığı şiirleri ile kendini tanıtmıştır: *Nada* (Hiçbir şey). Bu eserden sonra birçok eserler daha vermiştir: *Figuras de ontem e de hoje* (Dünün ve bugünün adamları) [1915]; *Ao ouvido de Madame X* (Bayan X in kulağına) [1915]; *Mulheres* (Kadınlar) [1916]; *Abelhas doiradas* (Yaldızlı arılar) [1920] v. b. Tiyatro için şu eserleri yazmıştır: *O que morreu d'amor* (Aşktan ölen adam) [1899]; *Crucificados* (Çarmıha gerilenler) [1902]; *A ceia dos cardeais* (Kardinallerin akşam yemeği) [1902]. Bu son piyes, çok beğenilmiş ve birçok dillere çevrilmiştir. Sonraki piyesleri şunlardır: *Santa Inquisição* (Kutsal engizisyon) [1910]; *O reposteiro verde* (Yeşil perde) [1912]; *Antigona* (ad) [1946]. Bunların dışında, Camões ve A. Ferreira gibi Portekizli ve bazı yabancı yazarların piyeslerini de işlemiştir. D. Fransanın Parnasse şiir okulunun etkisi altında kalmıştır; kuvvetli ve nükteli bir yeteneğe sahiptir.

DANTE ALIGHIERI [*dạnte aligyẹri*] (mayıs 1265 - 14 eylül 1321), İtalyanın en büyük şairi. Floransa (Firenze) da doğmuş, Ravenna'da ölmüştür (14 eylül). D. nin atası Cacciaguida, II. Haçlı Seferine katılmış ve III. Konrad tarafından şövalyeliğe yükseltilmiştir. Şairin babası Alighiero (ölm. aş. yu. 1280) iki defa evlenmiştir. Eşlerinden birinin adı Bella olup soyu bilinmemektedir ve D. nin anası olan budur. D. daha küçük yaşta iken özel öğrenim yolu ile bilgi kazanmış ve erkenden şiir yazmağa başlamıştır. Floransanın en önemli sanatçılariyle arkadaş olan D., ayrıca şair Guido Cavalcanti (b. bk.), müzisyen Casella, ressam Giotto (b. bk.) ile yakın dostluk bağları kurmuş, lirik şair olarak ün kazanmıştır. Daha sonra Floransanın Francescocu ve Dominicusçu rahiplerinin ilâhiyat ve felsefe derslerinden faydalanmıştır. 9 yaşında iken kendisinden bir yaş küçük olan bir kıza, ki buna Beatrice adını vermiştir, temiz bir aşk duymuştur. Bu kız, Folco Portinari'nin kızı olup sonradan zengin bankacı Simone de Bardi ile evlenmiştir. Beatrice, haziran 1290 da ölmüştür. D. onun ölümü üzerine başka aşklar ve bilimsel araştırmalarla avunmağa çalışmıştır. Bunun dışında, Floransanın politika hayatına katılmış, Floransanın zaferiyle sonuçlanan Campaldino savaşı (11 haziran 1289) nda çarpışmış ve aynı yılın ağustosunda Caprona kalesinin alınmasında da bulunmuştur. Mayıs 1300 de San Gimigniano'ya elçi olarak gitmiş, aynı yıl hekimler ve eczacılar loncasına girmiştir. 1300 de prior (başkan), 1301 de de Yüzler Şurası üyesi olmuştur. Bu yıllarda Papa VIII. Bonifatius, Toscana'yı Kilise Devlet'ne sokmağa çalışıyordu. VIII. Bonifatius, papa düşmanı Ak Guelflerin, Kara Guelflerle olan anlaşmazlıklarının Pistoja üzerindeki etkisinden faydalanarak, Fransa kıralı Güzel Philippe'in kardeşi Charles de Valois'yı sözde ara bulucu olarak Floransaya çağırmıştır. Charles, 1 kasım 1301 de şehre girince, D. Ak Guelflerden birçok ileri gelenlerle birlikte Floransadan kaçmıştır. 1302 yılı 27 ocak günü verilen sürülme kararından sonra, 10 mart günü de ikinci bir sürülme kararı çıkmıştır. Bu kararda D. ayrıca ölüme mahkûm edilmişti. Bu ölüm hükmü de 6 kasım 1315 te yenilenmiş ve şairin oğullarını da içine almıştır. Bu hükümler dolayısiyle D. çok sevdiği Floransayı tekrar görmeden ölmüştür.

DANTE ALIGHIERI

Sürgünde geçirdiği hayatını iyi bilmiyoruz. Kendi ifadesine göre, sürgünde bulunduğu zamanlar bütün İtalyayı hemen hemen bir dilenci olarak dolaşmıştır. Çok geçmeden D. felâket arkadaşlarından ayrılarak Verona'ya gitmiş; orada, Bartolommeo della Scala kendisini sarayına kabul etmiştir; fakat Bartolommeo 7 mart 1304 te ölünce D. yine yollara düşmüştür. Bologna'da bir süre bilimsel araştırmalar ya da öğretmenlik yaptığı sanılmaktadır. Fakat oradan da 1306 da Ghibellin'lerle birlikte kovulmuştur. Ekim 1306 da Lunigiana eyaletinde bulunuyordu. Burada Kont Malaspina ile Piskopos Luni'li Antonio arasında bir barış anlaşması kurmuştur. 1306 - 1310 yılları arasında nerede bulunduğu bilinmemektedir. Bu yılları Pariste geçirmiş olması da mümkündür. 1310 da İmparator VII. Henricus (Heinrich) Alplerden geçerek Romaya doğru yol alırken, D. onu karşılamağa gelmiş ve onun için yazılar yazmıştır. Fakat Henricus 1313 te ölünce D. nin ümitleri de sönmüştür. Son yıllarında (aş. yu. 1316 yılının son aylarından ölümüne kadar) D. Ravenna'da oturmuş, orada öğretmenlik etmiş ve çocuklarını yanına getirtmiştir; koruyucusu Polenta'lı Guido Novello'nun emriyle Venedik'e elçi olarak gönderilmiş, oradan Ravenna'ya döndükten kısa bir süre sonra ölmüştür. Kemikleri bugün de Ravenna'dadır. Kendisine lâyık bir mezar, ancak 1483 te, Kardinal Pietro Bembo'nun babası ve o zamanlar Ravenna valisi olan Bernardo Bembo tarafından yaptırılmıştır. 1865 te Floransada onun adına, Pazzi'nin eseri olan 13 m yüksekliğinde bir anıt diktirilmiştir.

D. nin yüzü ve vücut yapısı hakkındaki bilgimiz azdır. Boccaccio'ya göre, orta boylu ve kartal burunlu idi; saçları ko-

Dante'nin doğduğu ev, Floransa

yu renkte ve gür olup sakalı da vardı. Ancak, D. nin sakallı bir resmi elimize geçmemiştir. Genç D. yi tasvir eden ve Giotto'nun eseri olduğu sanılan Floransadaki Bargello'da bulunan freskin üstü boya ile kirlenmiş bulunmaktadır. Ayrıca bunun gerçek bir portre olmadığı da kabul edilmektedir. D. resimlerinin kaynağı olan Napoli Müzesindeki bronz büst de gerçek bir portre değildir.

D., Floransalı Donati ailesinden Gemma ile evlenmiştir. Bu kadının 1333 te sağ, Pietro ve Jacopo adlarını taşıyan iki oğlundan başka, bir de Beatrice adını taşıyan bir kızı olduğu bilinmektedir. Bu kız Ravenna'daki Santo Stefano dell'Uliva manastırına girmiştir. Ayrıca, D. nin Antonia adında bir kızı olduğunu söyliyenler varsa da, bunun Beatrice olduğu sanılmaktadır. D. nin soyu, oğlu Pietro ile XVI. yüzyılın yarısına kadar sürmüştür. Bu soyun sonuncu üyesi olan Ginevra, Kont Antonio Serego ile evlenmiştir.

İtalyanca eserleri: 1. *La Vita Nuova* (Yeni hayat): Burada D. çocukluk aşkını, şairane bir şekilde ve çoğu zaman bir hayal kılığına bürünmüş olarak tasvir eder. Beatrice ve bazı başka kadınlara hitaben yazdığı şiirler, sonradan bu eserde mensur açıklamalarla birbirine bağlanmıştır. Bu eser *Dolce stil nuovo* (= Yeni tatlı üslûp) (1292 - 1295) okulunun en olgun ürünü sayılır. Birinci baskısı Sermartelli (1576) tarafından, yeni baskısı ise d'Ancona (1884) tarafından hazırlanmıştır. 1896 da Beck ve 1907 de M. Barbi, Società Dantesca italiana'nın isteği üzerine, birer girişle birlikte eleştirmeli baskısını yayınlamışlardır.

2. *Il Canzoniere* (Lirik şiirler dergisi): Aşk, felsefe ve hiciv konuları üzerinde çeşitli zamanlarda yazılmış şiirleri içine alan bir dergi. Çeşitli değerde olan bu şiirlerin en eskileri, eski İtalyan şiirleri tarzında yazılmıştır. Daha yenileri bağımsız ve çok orijinaldir. Eleştirmeli baskısı M. Barbi (1921) tarafından yayınlanmıştır.

3. *Il Convivio* (Ziyafet yemeği) [1307 - 1309]: Bir ziyafetin yemekleri gibi görülen felsefî şiirler üzerinde yorum ve mütalâa şeklinde bir felsefî ansiklopedi. Bu eser, bilimsel İtalyan nesrinin ilk örneğidir. *Divina Commedia*'nın açıklanması bakımından da önemli olan bu eser, bitirilmemiştir: 15 bölüm olarak tasarlanan eserin ancak 4 bölümü yazılmıştır. İlk olarak 1490 da yayınlanmıştır.

4. *Il Fiore* (Çiçek): Bu eserin yazarı kendini Ser Durante olarak tanıtır. Son zamanlarda, birçok bilginler bu eserle Dante (Durante = Dante) nin bir gençlik yazısı gözü ile bakmışlardır. Ortaçağ Fransız edebiyatının ünlü eseri *Roman de la Rose* (Gülün romanı) un kısaltılmış bir çevirmesidir. Sonetler halinde yazılmıştır. 1881 de F. Castets tarafından yayınlanmıştır. 1923 te G. Mazzoni tarafından bir girişle birlikte tekrar basılmıştır.

Lâtince eserler: 1. *De Vulgari Eloquentia* (Halk dili üzerine): Bu eser 1305 ten sonra yazılmış ve bitirilmemiştir (Ancak iki bölümü yazılmıştır). Dilin aslı ve niteliği, daha çok İtalyan yazı dili, üslûbu ve şiir şekilleri üzerinde bir araştırma olan bu yazı, İtalyancanın tarihine dair ilk denemedir. İlk defa 1529 da İtalyanca olarak Trissino tarafından yayınlanmıştır. Eleştirmeli baskısı, 1917 de Bertalot tarafından çıkarılmıştır. Società Dantesca'nın isteği üzerine bir girişle birlikte, Pio Rajna tarafından da 1896 (sonra 1921) da yayınlanmıştır.

2. *De Monarchia* (İmparatorluk üzerine): Bu eser, İmparator VII. Henricus'un taç giymek üzere Romaya gelmesi sebebiyle yazılmış olup devlet ve kilisenin ilgileri üzerine bir araştırmadır. Amacı, devletin kilise karşısında bağımsız olduğunu göstermektir. Üç kitap (bölüm) tan ibarettir. Eser, 1329 da Romada alenen yakılmıştır. İlk baskısı 1559 da çıkmış, eleştirmeli metin ise 1918 de Bertalot tarafından yayınlanmıştır.

3. *Epistolae* (Mektuplar): Bunların sayısı 14 olup çoğu belki de mevsuk değildir. 1842 de Torri tarafından yayınlanmıştır.

4. *Eclogae* (Çoban şiirleri): Bu eser iki şiirden ibaret olup bunlar D. tarafından 1319 - 1321 yıllarında Bologna'da öğretmen olan Giovanni del Virgilio'ya hitaben yazılmıştır. İlk baskısı 1718 de yapılmıştır. 1920 de G. Cortese metni İtalyanca çevirmesi ile birlikte yayınlamıştır.

5. *Quaestio de aqua et terra* (Su ve toprak üzerine araştırma): Skolâstik (Ortaçağ okul felsefesi) in şekillerine göre yazılmış bir araştırma. Bunun D. nin eseri olduğu şüphelidir. İlk baskısı 1508 de yapılmış ve bunun bir benzeri 1905 te çıkmıştır.

D. nin en büyük ve en güzel eseri İtalyanca olarak yazdığı *Il Divina Commedia* (Tanrısal komedi) dir. Bu eserine D., zamanın geleneğine uyarak *commedia* demiştir; çünkü olumlu olarak sona eren uzun şiirlere bu ad verilirdi. Mektuplarında D. bu eserini «poema sacrato» ya da «sacro poema» (kutsal şiir) olarak vasıflandırır. Divina (tanrısal) sıfatı, bu esere karşı duyulan hayranlık neticesi olarak sonradan ve ilk defa 1555 te takılmıştır. D. bu eserini gençliğinden beri tasarlamış, 1307 den önce yazmağa başlamıştır; hattâ ancak 1311 de başlamış olması da muhtemeldir. Bu eser üzerinde D. hayatının sonuna kadar çalışmıştır. Eserin üç büyük bölümü vardır: *Inferno* (Cehennem), *Purgatorio* (Araf), *Paradiso* (Cennet). Bu bölümler ayrı ayrı çıkmış ve derhal dünyanın hayranlığını kazanmıştır (Türk. çev. İlâhi Komedi, 1938).

Divina Commedia, şairin, ahretin üç diyarında yaptığı geziyi anlatır. Bu çeşit hikâyeler Ortaçağda çok görülürdü. Eserdeki alegorinin anlamı, günahkâr ruhu ebedî saade-

te götüren yolun tarifidir. Şair, karanlık bir ormanda yolunu kaybetmiştir. İhtirasları sembolize eden üç yırtıcı hayvanla karşılaşır. O sırada şair Vergilius karşısına çıkar. Onu D. ye Beatrice göndermiştir. D. nin gençlik sevgilisi olan Beatrice şimdi tanrısal inayetin bir sembolü haline gelmiştir. Felsefeyi sembolize eden Vergilius, D. yi dokuz Cehennem çemberinin derinliğinden geçirerek Araf dağına çıkarır. Burası Katolik kilisesinin öğretisine göre, ebedî işkenceye lâyık olmıyan, fakat günahlarından temizlenmeden önce Cennete kabul edilemiyen ruhların, geçici ıztırap (çile) ile temizlendikleri yerdir. Cennet bahçesinde kılavuzluğu Beatrice alır ve D. ile birlikte dokuz semadan geçerek tanrılığın temaşasına kadar yükselir.

Bu uzun yolculuk, D. ye rastladığı birçok insanlardan söz açarak İtalyanın ve daha çok Floransanın çağdaş tarihini ve bütün bilgilerle, özellikle felsefe ve ilâhiyatın en derin sorularını araştırmak fırsatını verir. Bunu yaparken D. kilisenin öğretisine sıkıca bağlı kalmaz.

Eser, zarif bir sayı semboliğine dayanır; 3 *cantica* (başlıca bölüm) dan ibaret olup bunların her biri aş. yu. aynı uzunlukta 33 *canto* (şarkı) ya ayrılır. Bir giriş cantosu ile eser 100 canto'ya yükselmiş olur. *Divina Commedia*'da, üç mısradan ibaret olan ve *terzina* adını taşıyan kıtayı da D., kısmen sayı mistiğini göz önünde tutmak suretiyle Provensal edebiyatında kullanılan kıtaya dayanarak yaratmıştır.

Ortaçağ okurları *Divina Commedia*'yı her şeyden çok içindeki alegoriler ve bilgiler dolayısiyle takdir etmişlerdir. Bugün de olayın tahayyülündeki genişlik, fikirlerin derinliği, ihtirasların canlılığı ve realizmi, duyguların zenginliği, hayallerin ve dilin güzelliği, üslûbun vecizliği bu eseri bir şaheser olarak yaşatmaktadır. Bir yandan vecizliği, bir yandan da tarihî ve felsefî imaların çokluğu dolayısiyle bu eser, ilk günden beri anlaşılması güç bir şiir olmuş, D. nin ölümünden hemen sonra çeşitli yorumlar başlamıştır; bu yorumlara bugün de devam edilmektedir.

D. nin eserlerinde, özellikle *Divina Commedia*'da Arap, Müslüman ve Doğu etkileri göze çarpar. Bu pasajların bazıları düşmanca bir karakter taşır; fakat çoğu zaman bir yazarın taklidettiği bir örneğe, bir esin kaynağına karşı duyduğu hayranlık ve sevgiyi ifade eder. *Vita Nuova*'da astronomiden söz ederken D., Alfaragan (Lât. Alfraganus, yani el - Ferganî) ın bir düşüncesini zikreder. *Convivio*'da Gazalî ve Farabî'nin adlarını anar. *Vita Nuova*'da, sevgilisi Beatrice'nin ölümünün, gerek tarihinin, gerek saatinin mükemmelliğin sembolü olan 9 sayısına tekabül ettiğini göstermek için, Arap ve Süryanî takvimlerine baş vurur. Yine *Vita Nuova*'da D. ye rüyasında Aşk tanrısı görünerek, ona şu sözleri söyler: «Ben, dairenin merkezi olarak, daire çizgisinin bütün bölümlerinden aynı uzaklıkta bulunuyorum...» Bu sözler İbni - Rüşd'ün, her şeyin Tanrıdan ışıdığını belirtmek için kullandığı formüldür. *Divina Commedia*'da, Cehennemin 4. cantosunda, Salâhaddin Eyyubî ile karşılaşırız: Emîr, hiçbir azap çekmez, çünkü Julius Caesar ile birlikte, lembo'da, yani asıl Cehennemin eşiğinde, fakat dışında bulunur. Bunun gibi, yine lembo'da Hippokratēs, Eukleidēs ve Ptolemaios ile birlikte, İbni - Sina ve İbnı - Rüşd'e rastlarız. Cehennem (8. canto) de İblisin başkenti Dite şehrine yaklaşırken, D. uzaktan, ateşten yeni çıkmış demir gibi kızıl bir ışık saçan minareler seçer. Yine Cehennem (28. canto) de Muhammed ve Ali ile karşılaşırız: Hıristiyanlığa aykırı bir dinî çığır kurucuları olarak cezalandırılmaktadırlar. Fakat D. bunların işkencelerinde, onlardan daha az önemli rol oynamış olan gayri müslimlerinkinde durduğundan daha az durur. Nihayet Cennet (10. canto) te, İbni - Rüşd'ün felsefesini kabul etmiş ve savunmuş olan filozof Brabantlı Siger'i buluruz.

«Dante'nin rüyası» (D. G. Rossetti'nin tablosu, Metropolitan Museum of Art, New York)

D. nin eserlerinde görülen bütün bu Doğu etkisi belirtileri, XIX. yüzyılın ortalarında dikkati çekmiş ve özellikle *Divina Commedia*'nın plânı, yapısı ve çeşitli buluşlarında Doğu kaynaklarının geniş bir rol oynamış olması imkânını akla getirmiştir. Bu hususu kesin olarak ispat eden İspanyol bilgini Miguel Asin Palacios (1871 - 1944) olmuştur: *La Escatologia musulmana en la Divina Comedia* (Divina Commedia'da İslâm ahret bilgisi) [1919]. Kuran'ın, Muhammed'in geceleyin yapmış olduğu esrarengiz bir geziyi zikreden bir pasajı (Suret - el - isra'ın ilk cümlesi) birçok yorumlara yol açmış ve önce İsra' (yani geceleyin yürütme, sefer) ile Mi'rac (yani göğe çıkma) adları altında iki grup efsane doğmuş; sonradan da bunlar birleştirilerek, her iki konuyu işlıyen bir tek efsane meydana gelmiştir. Bu efsaneye göre, Muhammed (kendinden geçerek, ruhan ya da başkalarına göre bedenen) Mekkeden Kudüse giderek, orada da öbür dünyayı gezmiş ve ertesi sabah kendini tekrar Mekkede bulmuştur. Miguel Asin'e göre, öbür dünyanın üç bölgesi olan Cehennem, Araf ve Cennetin tarifinde Arapların kullandıkları örnek ya da bilgiler şunlardır: Kayravan (Tunus) çölünün ortasında, bugün El - Cem adını taşıyan ve Romalılardan kalma muhteşem bir amfiteatrın kalıntıları yükselir. İşkence, vahşet sahnelerine muhsus olduğu söylenen bu ve buna benzer korkunç yapılar, Arapların muhayyilesinde cehennem hunisinin örneği olmuştur. Araf sözü, etimolojiye göre «yüksek yer», «tepe» ya da «dağ» anlamını taşır. Bu özelliğe göre, Araf, çukurda, aşağıda olan Cehennem ile yukarıda, gökte olan Cennet arasında tabiî bir geçittir. Cennetin tasviri ise, Arapların astronomik bilgilerine dayandığı gibi, bunun başlıca özellikleri ruhanîlik, musiki ve ışıktır.

D., bu efsanenin Lâtince çevirmesini okumuş, aynı hikâyeyi Arapça yazılarda da bulmuş ve olduğu gibi kabul etmiştir. Özellikle, tanıdığı ve taklidettiği göze çarpan bir yazı, aş. yu. 890 da Murcia (İspanya) da doğmuş olan Muhiddin Abenarabi adındaki sufı şairin *El Futuhat* (Fetihler) adlı şiiridir. Burada, D. nin dokuz çevreli cehennem hunisinin plân ve profil bakımından tam bir örneğini bulduğumuz gibi, dokuz yılankavi taraçalı Purgatorio dağının, cennetin aynı merkez etrafında sıralanan dokuz gökünün ve Tanrının makamı olan onuncu gökünün örneğini de buluruz.

Bu genel benzerliğe birçok benzerlikler daha katılabilir. Birkaçını saymakla yetineceğiz her iki cehennem hunisinde, daima sola doğru döne döne inilir; Tanrı, cezalandırdığı ruhları kara yel adlı bir fırtına ile kamçılar durur; her iki cehennemde kan ırmakları, çamur bataklıkları, buzlu ve ateşli yağmurlar, lûtileri delik deşik eden erimiş kurşun dolusu vardır. Gerek Muhammed, gerek D., cennete girmeden önce üç kere abdest alır. Her ikisi de göklerin zirvesine kadar yükselen bir merdiven görür. Muhammed, bir horoz şeklinde, kanatlarını çırparak ilâhiler söyliyen, devsi bir melek görür; D., Jupiter gökünde, bedeni, birer ruh olan on binlerce ışıktan mürekkep çok büyük bir kartalın uçtuğunu görür. Buna göre. D. nin Arapları taklidetmiş olması hiç şüphe götürmez. Fakat bu husus onu küçültmez. Ancak küçük zekâlar başkalarının etkisini almaktan, orijinalitelerini kaybetmekten korkarlar. Büyük zekâlar ise bütün aldıkları esinleri, bütün taklidettikleri hususları, dehalarının kuvvetiyle kendilerine tam mânasiyle mal edebileceklerini bildiklerinden, Molière'in *Je prends mon bien où je le trouve* (= Malımı nerede bulursam alırım) dediği gibi. kendilerine elverişli olan fikirleri hiç çekinmeden kendilerine mal ederler; böylece edindikleri cevherler, onların eserlerinde, çoğu zaman, önce bulundukları yerlerde oldu ğundan daha güzel durur. D. nin doğudan aldığı bu esin onu küçültmek şöyle dursun, tersine olarak büyütür.

İtalyanlar 700 yıldan beri, aralarında hiçbir şüphe ya da itiraz belirmeksizin D. ye altissimo poeta (en yüksek şair) derler. Çünkü dillerindeki en pürüzsüz ve en mükemmel lirik, epik, dramatik ve felsefî şiirlerin en çoğunu va ratan odur. Mâna ile dolu veciz formüllerin, minyatürlerin olduğu kadar geniş tabloların şairidir. Fakat aynı zamanda sözlerle her istediğini yapan sihirli bir yazardır. İngiliz şairi T. S. Eliot ona *the great master of the simple style* (sade üslûbun büyük üstadı) demiştir. Bu sözlerle, D. nin Ortaçağ mecaz ve retoriğinden vazgeçerek duygu, düşünce ve dış realiteleri doğrudan doğruya ve eşsiz bir kesinlikle belirttiğine işaret eder. *Divina Commedia*'yı Fransızcaya çeviren Fiorentino, bir İtalyan yazarının, öğrencilere bir yardım olmak üzere *Commedia*'yı İtalyanca nesre çevirmek istediğini, fakat D nin kullandığı sözlerden daha yerinde, daha açık sözler bulamıyarak teşebbüsünden vazgeçtiğini anlatır. Manzum dilin, girift üçlü kafiyenin boyunduruğuna rağmen, her düşünce o kadar nihai bir şekilde ifade edilmiştir ki, metni değiştirmek, onu hiçbir favda sağlamaksızın bozmak olur.

D., İtalyan şairlerinin en büyüğü, Hıristiyanlık Avrupasının büyük şairlerinin tarih bakımından birincisi olduğu gibi, değer bakımından da belki birincisidir. Onların dehasının bin bir konu işliyerek dağılmasına karşılık, D. bir tek evrensel temayı derinliğine işliyerek bütün hayatı boyunca *Divina Commedia*'yı hazırlamış ve kusursuz bir şaheser yaratmıştır: sevgi ve tanrısal esini sembolize eden bir ideal kadın siması etrafında, mistiği, skolâstiği, metafiziği, ahlâkıyatı, politikası, kültürü, tarihi, fiziği ve astronomisi ile bütün Ortaçağı özetlemiştir. *Commedia*, insan ruhu mukadderatının bir aynası, bir rüye, bir alegori, bir ana kitap bir efsane, bir ilâhidir. Sanat eseri olmuş Ortaçağdır. Böylece D. ye Hıristiyanlık Avrupasının Ortaçağda yetişen en büyük şairi denilebilir.

D., Ortaçağın sınırlarını da aşar: Rönesans ve sonrasına da uzanır, çünkü Ortaçağın dili Lâtincedir, modern Avrupanın özelliği ise millî dillerdir. D. bir millî dil yaratmış ve bir hamlede onu o derece mükemmel olarak yaratmıştır ki, İtalyan milleti onu heyecanla benimsemiş ve olduğu gibi saklamıştır D nin Fransa, İngiltere ve Almanyadaki çağdaşlarının dili eskimiş, bir yabancı dil haline gelmiştir. Buna karşılık, D. nin dili bugün de her İtalyan tarafından kolaylıkla anlaşılmaktadır. Böylelikle D. İtalyanın bir çeşit edebî ve millî atası haline gelmiştir.

Dante'nin Vergilius ile birlikte Arafı ziyareti

D. Ortaçağın ve İtalyanın sınırlarını aştığı gibi, Avrupanın sınırlarını da aşar. Müslüman sufilerinden esin almakla tam bir milletler, kültürler ve çağlar arası evrensel şair ve bilgin çapına yükselmiştir.

Floransada 1373 te *Divina Commedia*'nın açıklanması için bir kürsü kurulmuş ve ilk olarak Boccaccio (b bk.) bu göreve atanmıştır Società Dantesca italiana, 1899 da bir vakıftan yardım görerek bu geleneği canlandırmıştır. Bu dernek, her kış, Or San Michele kilisesinin üst katındaki bir salonda, *Divina Commedia*'nın bir cantosunu konu olarak alan konferanslar tertipler. Başka İtalyan şehirlerinde de buna benzer kurumlar vardır.

D. nin eserleri ve özellikle *Divina Commedia* hemen bütün yaşıyan dillere çevrilmiştir; ayrıca Lâtince, Yunanca ve İbranice çevirmeleri de vardır.

D. nin eserleri ressamlara sık sık esin kaynağı olmuştur: Signorelli Orvieto kubbesini *Divina Commedia* ile süslemiş; Botticelli, Baldini tarafından kazılan (1481) birçok resimler yapmış ve bir el yazmasını bezemiştir (Berlin Kitaplığı); Orcagna, Santa Maria Novella kilisesinin Strozzi şapelini (Floransa) Cehennem ile Cennetten sahnelerle süslenmiştir. Onlardan sonra 1861 de Gustave Doré bütün *Divina Commedia*'yı resimlemiştir Romantik sanatçıların çoğu D. nin eserlerinden sık sık esin almışlardır: Delacroix («D. ile Vergiluis Cehennemde»); Ary Scheffer (D. ile Beatrice»); Rossetti («D nin rüyası», Liverpool); Maignan («D. ile Matilda»). D. nin, Fuseli'nin ya da Blake'in hayal âlemine karıştığını, Rodin'in karışık kompozisyonlarına kaynak olduğunu da görüyoruz.

Delacroix'nın tablosu Louvre Müzesinde bulunmaktadır (2,40 X 1,80 boyutunda). Delacroix, henüz yirmi yaşında

ve Guerin'in öğrencisiyken, 1822 sergisine bu kompozisyoniyle katılmıştır. Kıral Louis - Philippe bu eseri satın almıştır.

Dante senfonisi: F. Liszt (b. bk.) in orkestra ile kadınlar korosu için bestelediği iki bölümlük bir senfoni. Birinci bölüm Cehennemi tasvir etmekte, ikinci bölüm Arafın bir tablosunu çizmekte ve Cennetin bir görünüşiyle bitmektedir (1856). Wagner'e sunulmuş olan bu eser, D. nin *Divina Commedia*'sına dayanmakta ve yer yer enstrümantal resitatiflerle kesilmektedir.

Dante kurumları: D. nin eserleriyle ilgili bilgileri yaymak için kurulmuş olan kurumlar. İtalyada: Società Dantesca italiana (İtalyan D. Kurumu), Floransada 1888 de kurulmuş, D. nin eserlerinin özel eleştirmeli baskılarını yayınlar. Bu kurum 1890 dan beri «Bullettino della Società Dantesca Italiana» adlı bir dergi çıkarır. Bundan başka, 1921 den beri çıkardığı «Studi Danteschi» (1951 e kadar değişik aralıklarla, 1952 den sonra yılda iki kere çıkmıştır) D. ye dair çalışmaların başlıca organı olmuştur. 1889 da kurulan Società Dante Alighieri, İtalyan kültürünün korunması ve yayılması için çalışır. Gerek İtalyada, gerek İtalya dışında aş. yu. 420 bürosu vardır. Bunlar bağımsız olmakla birlikte, Romadaki merkezî büro ile daimî temas halinde olup bundan kültür bakımından yardım görürler. V. E. Orlando (1860 1952) bu kurumun genel başkanı idi. Her yıl İtalyada bir kongreleri toplanır, yılda iki kere çıkan bir dergileri vardır (Notiziario della S. D. A. (= S. D. A. Haberleri).

1865 te kurulan Deutsche Dante - Gesellschaft (Alman D. Kurumu), Saksonya kıralı Johann (Philalethes) ın himayesi altında Karl Witte, L. G. Blanc ve Ed. Böhmer tarafından kurulmuştur. Kıralın ve Witte'nin ölümünden sonra yavaş yavaş yok olmuştur. Organı «Jahrbuch der deutschen Dante - Gesellschaft» (c. 1 - 4, 1867 - 1877) idi.

Neue Deutsche Dante - Gesellschaft, bu kurumun yeniden kurulması sonunda meydana gelmiştir. 1920 de Weimar'da işe başlıyan bu kurum, bugün München - Gräfelfing'de bulunuyor. Organı «Jahrbuch der neuen deutschen Dante - Gesellschaft» adı altında 1920 den beri çıkmaktadır (c. 5 ten itibaren).

1880 de Cambridge (Massachusetts) de kurulan Dante Society, Amerikalı şair ve D. çevirmeni Longfellow ve D. bilgini Norton'un yardımı ile kurulmuştur. İtalya dışındaki D. kurumlarının en zengin kitaplığına sahiptir. Organı «Annual Report of the Dante Society» dir.

1890 da New Yorkta kurulan American Dante Society (Amerikan D. Kurumu) nin amacı, D. ye ait araştırmaları geliştirmek, bir D. kitaplığı kurmak ve D. hakkında konferanslar vermektir. Organı olan «Yearbook of the American Dante Society» 1892 den beri çıkmaktadır.

1896 da Londrada kurulan Dante Society'nin amacı da D. üzerine konferanslar vermektir.

DANTE DA MAIANO [*dạnte da mayạno*] (XIII. yüzyılın ikinci yarısı), İtalyan şairi. Toscana'da, Maiano'da doğmuştur. Dante Alighieri bir sonesini onun adına sunmuştur. Şiirlerinde Provence'lı saz şairlerini taklidettiği görülür.

DANTEL (dantelâ, dantele, tentene de denilir. Fr. Dentelle < dent = diş), ince ilmikli ve değişik şekillerde desen yapılarak örülen, seyrek bir dokuma. D. çamaşır, elbise ve ev eşyası kenarlarına süs olarak dikilir. Özel atelyelerde iğne, tığ, mekik, füzo ile ya da tezgâhta örülür; belirli bir tekniği vardır. D. lerde keten, pamuk, yün, naylon, ipek, ince altın ve gümüş tel kullanılır. Eskiden transizyon (Fr. transition) D. leri yani kesik iğne (points coupés), lasi (lacis), filtire (jour à fils tirés) ve tül üzerine yapılanlar (dentelle sur tulle) vardı. Sonraları düğümlü ve dokuma D. leri (dentelles nouées et tissées) yani frivolite (frivolité), makrame (macramé), Arap şebkası (chebka arabe) ve tenerif (ténériffe) meydana çıktı. Son olarak da iğne D. leri (dentelles à l'aiguille) ile füzo D. leri (dentelles aux fuseaux) göründü. Aşağıda D. in başlıca çeşitleri açıklanmıştır.

İğne dantelleri (Dentelles à l'aiguille): Adının da gösterdiği gibi bir iğne ve başka her hangi bir yardımcı olmadan yalnız iplikle yapılan bir D. dir. En eski çeşidi «reticella» denilen D. dir. Ayrıca Rönesans ve Venedik D. çeşitleri de anılmaya değer. Aşağıda bunların yapılış tarzları açıklanmıştır: «Rönesans» ve «reticella» D. leri için kullanılan İngiliz mumlu telâsı (toile cirée) ak, saydam ve bir tarafı mat bir malzemedir; desen mat tarafına çizilir. Desenin üzerine şerit teyellenir, sonra brid (bride) atılır ve değişik iğnelerle çalışmaya başlanır. Reticella'da geometrik desenler hâkimdir.

Venedik D. inin deseni kara renkli özel bir kâğıt üzerine çıkarılır. İki uzun iplik yan yana getirilir, desenin üzerinden yürütülüp Boulogne iğnesiyle tutturulur. Bu çalışma bittikten sonra türlü D. ajurları, iğneleri, kenar bantlara tutturulup süslenir. Son olarak çiçek ve yaprakların çevresi kabartılarak yapılır. Bu D. de ince keten ipliği kullanılır. Venedik D.lerinin en çok beğenilenleri şunlardır: «Gül işi» (point à la rose); «Alençon işi» (point d'Alençon); «Argentan işi» (point d'Argentan); «Fransa işi» (point de France); «Sedan işi» (point de Sedan); «Bruxelles işi» (point de Bruxelles); «Colbert işi» (point Colbert); «Burano işi» (point de Burano).

XIII. Louis devrine ait Burano iğne danteli

Füzo dantelleri (Dentelles aux fuseaux): Çok tanınmış ve beğenilen bir D. dir. Genel olarak çok çeşidi olup değişik karakterdedir. Bunları, ancak yapılışını bilenler, başkalarından ayırdedebilirler. Başlıca füzo D. leri şunlardır: «Valenciennes D. i» (valenciennes); «Malines D. i» (dentelle de Malines); «Paris D. i» (point de Paris); «Flândra D. i» (dentelle des Flandres).

«Flândra D. i» adı altında daha çok tanınan çeşitler ise şunlardır: «Bruges işi» (point de Bruges); «Düşes işi» (dentelle duchesse); «Binche işi» (dentelle de Binche). İnce, hafif ve değerleri de o kadar büyük olan bu D. lere birkaçını daha eklemek uygun olur: «Puy D i» (dentelle du Puy); «Craponne D. i» (dentelle de Craponne); «Cluny

D. i» (dentelle de Cluny); «Mirecourt D. i» (dentelle de Mirecourt); «Chantilly D. i» (dentelle de Chantilly).

Bu D. ler pamuk ipliklerle de yapılmıştır. Desen ve geometrik şekilli bir D. olan kaba ve gevşek D. (dentelle au torchon) çok kere makinede yapılmaktadır. Füzo D. i yapmak için alet ve yardımcı gerece ihtiyaç vardır. Bunların başlıcaları karo (carreau) denilen yastık ya da küçük özel bir tezgâh (métier), ipliği iğ (fuseau) e sarmaya yarayan alet (bobinoir), toplu iğne, delmek için iğne (aiguille à piqueter)dir. D. lerin işlenebilmesinde en önemli gereç, kâğıt üzerinde noktalarla belirtilen desen patronudur. Öbür ayrıntılar şöyledir:

İğ ya da füzo (fuseau): tahtadan bir alet olup bir bobin saptır. Değişik şekilleri vardır. İplik cinsi: Füzo D. için yumuşak ve orta bükümlü pamuk ve keten iplik gereklidir. Delme iğnesi: sapı tahtadan olup ucunda kalın bir iğnesi vardır. Toplu iğne: D. yapılırken iplikleri tutmaya yarayan toplu iğnelerin, pas tutmıyan bir madenden olması gereklidir. Yuvarlak başlı, ince uzun ya da kalın olmalıdır. D. in ince ve kalın çalışmalarında toplu iğnelerin cinsleri de değişir.

Dantelin yapılışı: Yastığın üzerine D. in örneğini nokta ile belirten patron iğnelenir. Füzo D. i aynı zamanda dört füzo ile yapılır. İki füzo «bir çift» teşkil eder.

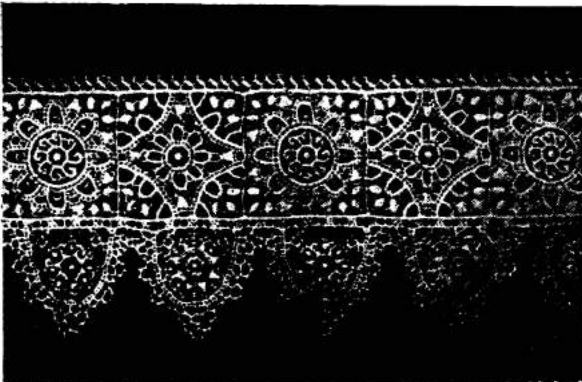
Çevirme: Sağ eldeki çift füzonun sol çiftinin üstüne geçmesine denir.

Çapraz geçme: Sol iç füzo çifti üstünden sağ iç füzo çifti geçer. Dış füzolar olduğu gibi durur. Bu çalışma için iki el ve iki çift füzo gereklidir.

Pase (passé): Çapraz geçme sonunda sade pase ve yarım pase; iki yarım pase de çift paseyi meydana getirir. D. in çeşidine göre çift füzoların sayısı daima değişir.

Tığ danteli (Dantelle au crochet): Bu cins D. tığla yapılır. Aynı zamanda yapılışı en kolay, en eğlenceli ve en dinlendiricisidir. Kısa zamanda biter. Çalışma şekillerine göre ayırdedilebilir: Basit tığ D. i (crochet ordinaire); Tunus tığ danteli (crochet tunisien).

İkincisi «tığ ile örme işi» (crochet tricot) olarak da adlandırılır. Bu adın verilişi ilmiklerin uzun bir tığın üstünde bulunmalarındandır. Gerçek tığ D. i Irlânda D. idir. İnce ve kalın olarak yapılabilir. İncesi ajurlu ve pikoludur. Kalını ise sıkı ve röliyeflidir. Venedik ve fıle D. lerinin modellerinden benzerleri yapılır. Tığ D inde kullanılacak ipliğin cinsi sağlam, parlak ve ketenden olmalıdır. Kullanılacak yere göre inceliği ve kalınlığı değişir. Tığlar ise şimşir, istiridye kabuğu, fil dişi, gergedan ve su aygırının boynuzlarından yapılır (bu tığlar yün ve koton iplıklerle yapılan kalın ve kaba işlerde kullanılır). İnce işler için çelik tığ kullanılır. Basit tığ dantelinde yedi türlü ilmik vardır: Havada ilmik ya da zincir ilmik, sıkı küçük ilmik ya da zincir ilmik, sıkı ilmik, atkı ilmik, dakika ilmik, demet ilmık, çift ilmik.

XVI. yüzyıla ait Gotik Venedik iğne danteli

Mekik danteli (Frivolité, dentelle à la navette): XVIII. yüzyılda çok rağbet kazanmıştır. Adı Fransadan gelmiş ve bütün Avrupa memleketlerine yayılmıştır. Mekik D. i düğüm ve pikodan meydana gelmiştir. Ara, kenar, yarım daire ve madalyon şeklinde desenlerle yapılır. İpek iplik ve gereç çeşidi bakımından çok zengindir. Şimdi ince parlak kotonla ve açık renklerle yapılmaktadır. Ev eşyası süslerinde, giyim ve özellikle çocuk elbiselerinde kullanılır.

D. örülecek mekik, yedi cm den uzun, iki cm den geniş olmamalıdır. İpliğin kolaylıkla çıkmaması için ucları birbirlerine yeteri kadar yakın olmalıdır. Levhaları birleştiren bobine bir delik açılarak mekiğin üstüne gelecek ipliğin tesbiti sağlanmıştır.

Tenerif danteli (Dentelle Ténériffe): Amerikanın merkez ve güneyinde uzun zamandan beri Brezilya adı altında tanınan bir D. dir. XVI - XVII. yüzyılda İspanyada iğne ile yapılan «*Sol* işi» nin benzeridir (dentelles soleil = güneş danteli). Tenerif D. ini yapmak için çeşitli aygıtlar vardır iğne yastığı, metal ve kauçuk kalıp. Bugün kullanılan kauçuk metal kalıbın kenarları küçük sivri metal ile süslenmiştir. Tenerif D. i yapılırken metal kalıbın üzerine iplikler gerilir ve dış kenardan başlanarak ağı tamamlıyan düğümlü iplikler çekilir. Sonra orta kısmı süslenir ve çeşitli iğneler yapılır. Eskiden elde yapılan bütün D. lerin kopyaları bugün makinede yapılmaktadır.

XVII. yüzyıla ait yassı Venedık danteli lasi (lacis) tipi

D. leri genel olarak işlenişlerine göre de sınıflandırmak mümkündür:

Elde dantel (Dentelle à la main): Bu, yalnız bu mesleğe heves eden, meslekten olan usta sanatçıların eseri olarak kalmaktadır.

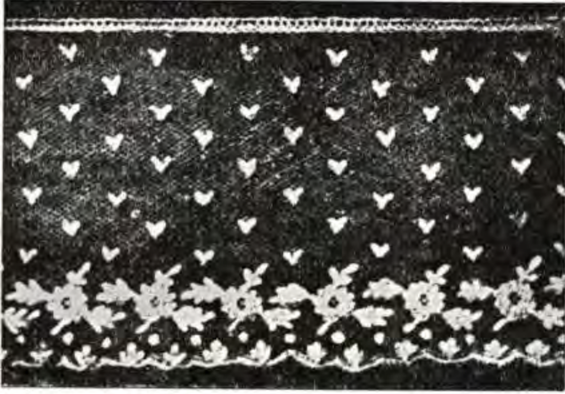
Mekanik dantel (Dentelle mécanique): Tezgâh üzerinde ve otomatik makineler ile yapılan D. dir.

Karışık (muhtelit) dantel: Yine tezgâhta işlenen D. dir. Önce D ler işçiler tarafından makineye hazırlanır. Sonra bunlar birleştirilir. Calais D. leri *Leavers* tezgâhında; Lyon D. leri de bobinli tezgâhta işlenir; çoğunlukla da *Cornély* makinelerinde yapılır.

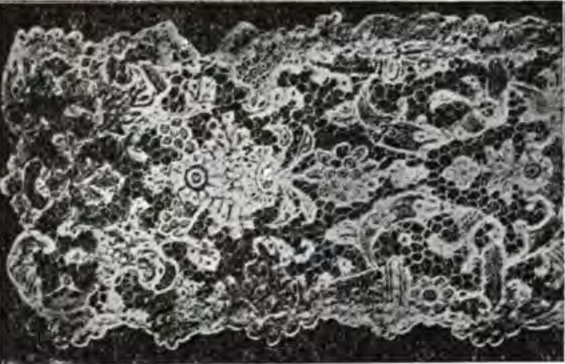
Tarih: D., ajurlu beyaz işten çıkmıştır. Ajur, bez üzerinde yapılan işlemelerle kesilerek yapılan oyuklardan meydana gelen kafes şeklindeki süslerdir. XV. yüzyılda İtalyada doğmuş, başka memleketlere yayılmıştır.

1

2

3

4

5

6

7

8

I. *İğne dantelleri*: 1 - 2. Venedik dantelleri, 3. İngiltere danteli, 4. Bruxelles danteli, 5. Fransız danteli, 6. Sedan danteli, 7. Argentan danteli, 8. Alençon danteli

1

3

4

5.

6

7

8

II. *Füzo dantelleri*: 1. Bruges danteli, 2. Flândra danteli, 3. Binche danteli, 4. Valenciennes danteli, 5. Chantilly danteli, 6. Craponne danteli, 7. Duchesse danteli, 8. Modern gaze danteli

D. işlerinin XV. yüzyılın sonlarında basladığı söylenebilir. *Dentelle* sözü ancak XVII. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır. İlk zamanları kumaş üzerine ağır işlemeler yapılır ve kumaşın işsiz yerleri kesilerek bir çeşit ajurlu zemin meydana getirilirdi. Bu süse dentelle (à points coupés) denirdi. Sonra iplik çekme görülmeye başladı. Bu, kumaşın ipliklerinin çekilerek kesilmesi ve zemının kafes haline getirilmesi, sonra da kafeslerinin bir kısmının işlenmesidir. XVI. yüzyılda Fransa ve İtalyada böyle çalışmalar başlamıştır. Fransızlar bu tip çalışmalara pasman (passement) derlerdi. Desen olarak geometrik şekiller, bitki ve hayvan resimleri, dışli kenar bantları yapılırdı. Buna *passement dentellé* denilirdi. Bu biçim çalışmalar Rönesans devrine kadar sürdü *Punto in aria* adı altında çiçek ve yaprak desenleri ile işlenmeye başlanıldı. Bu tür dantel yakın zamanda yeni bir ad altında meydana çıktı (dentelle au point de Venise).

Venedik D. i XVI. yüzyılda çok beğenilmeğe başlandı. Çalışma şekilleri yassı idi. XVII. yüzyılın başında kabarık ve röliyefli çalışmalar yapılmaya başlandı. Yaka ve manşet süsleri olarak kullanıldı. Saray ve kilise adamlarının elbiselerinin bu dantelle süslenmesi moda oldu. XIV Louis ve Colbert bu sanatı Fransada ilerletmek amaciyle Venedikten bu işi bilen otuz kişi getirerek bir okul kurmayı düşündüler. Bir ortaklığa imtiyaz verdiler. Sedan, Aurillac, Reims, Le Quesnoy, Alençon, Arras, Loudun gibi D yapan şehirlerde yapım evleri açıldı. Burada yapılan D. lere «Fransa işi», «Fransa iğnesi» (point de France) ya da «Fransız D i» denildi. En iyi D. ler Alençonda yapılmıştır. D. lerin kenar kısımlarına kıl ve saç konarak daha net ve ince desenler elde etmişlerdir. Fransada yapılan D. lerin iğnesi Venedik D. leri iğnesinin aynı olup desen daha düzgün ve ince idi. XV ve XVI. Louis devrinde Alençon D leri çok yayılmıştır. Fransa devriminde D. işleri de bozulmuş, Ampir (Empire) devrinde canlanmış ise de eski derecesini bulamamıştır.

İğne D. inden az sonra Milano'da füzo D. i çalışmaları başladı. İspanya, Holânda, Almanya, İsveç ve Güney Amerikaya kadar yayıldı. XVI. yüzyılın ortalarında Belçikada Bruxelles iğnesi adı altında yapılmaya başlandı. XVII. yüzyılın başında İngilterede dışarıdan D. getirilmesi yasak edildi. Belçikalı işçilerin getirdikleri D. leri İngilterede yapılmış gibi göstermeleri, Bruxelles ve İngiltere iğnelerini karıştırmıştır. Aslında İngiltere iğnesi, Bruxelles'inkinden başka türlü değildi. Bruxelles D. leri süsü, Venedik D. lerininkine benzemekle birlikte teknik çalışmalar ayrı olduğundan başka memleketlerde yapılan D. lerden farklı idi. En ünlü atelyeler Valenciennes, Malines ve Chantilly şehirlerinde idi. Valenciennes D. lerinin en parlak zamanı XV. Louis zamanına rastlar. Valenciennes, zemini düz ve çiçek motifleri ile süslenmiştir. Malines D. i Valenciennes'in aynı olup yalnız çiçekleri parlak bir iplikle çevrilmiştir. Bunların düz zemin üzerinde bulunan motifleri, daha gösterişli ve daha güzel görülmesine yardım eder. Chantilly D. i başlangıçta Valenciennes ve Malines D. lerinin etkisinde kalmıştır. XVIII. yüzyılda siyah D yapımına başlıyan Chantilly şehri, D. leri ile ün kazanmıştır.

Makine D. i 1824 de yapılmaya başlandı. Mühendis Mallière 1881 de makinede çalışma usulünü oldukça mükemmel bir şekle getirmiş bulunuyordu. Calais ve Lyon fabrikalarında yapılan D. ler günün modasını karşılamıştır. Eski D. lerin en iyi örnekleri, Pariste Arts Décoratifs müzesinde bulunmaktadır.

XVII. yüzyıla ait rölyefli Venedik iğne danteli

İtalyada, Venedik iğnesi, «la roselline» ve Burano D. leri iğne D. leri, Cenova ve Milano iğneleri ise füzo D. leridir. İspanya iğnesi cinsinden altın ve gümüş iplikle D yapılmaktadır. Sevilla, Barcelona ve Valencia şehirlerinde Chantilly D. leri yapılır. Fransanın sarı D. inin etkisinde kalmıştır. İspanya kadınlarının örttükleri atkılar füzo ile ya da tül üzerine işlenmiştir. Katalonya ve Balear adaları D. leri ajur ve filtirelerivle tanınmıştır. İngilterede Devonshire ve Hamilton füzo D. lerine, Honiton'un aplike D ine, Buckingham D. ine ve İrlânda D. lerine rastlanır. Belçikada Valenciennes, Brabant, Binche, Malines, Bruges, *La duchesse de Bruges*, rosaline ve Grammont D. leri vardır. Füzo D. i Flaman gazı ve Bruxelles iğneleri iğne D. dir. Bruxelles ve İngiltere iğneleri aynı olup Belçikada yapılmıştır.

Nantes fermanının kaldırılmasından sonra Fransadan kaçanlar Holândada D. yapım evleri kurdular. Bütün dünya D. yapmak için Haarlem ipliğini kullanıyordu. Holânda D. leri Amsterdamda *pottenanten* diye adlandırılmakta ve baş örtüsü olarak yapılmaktadır. Danimarkada D. Brabant etkisinde kalmıştır. Slesvig füzo D. leri bunlardandır. İsveçte Dalarna D. i ve Vadstena rahibeleri Ortaçağdan beri gümüş ve altından D. örerlerdi. Almanyada füzo D. leri Erzgeirgede erkekler tarafından yapılırdı. Barbara Utmann, Harzda bir D. sanayii kurdu. Plauen, makine ile yapımın merkezi idi. Macaristanda füzo ile yapılmış şeritli Bohemya ve Milano iğneleri tipinde D. ler yapılmaktadır. Çekoslavakyada D. çalışmaları bir millî sanayi meydana getirir. Rusyada doğu karakterini taşıyan desenlerle gipür D. yapılır.

Amerikada Meksika, Kanada, Şili ve Brezilyada tül iğnesini ve gevşek (torchon) iğneleri hatırlatan bir çeşit D yapılırdı.

Bükülmüş ipekle yapılan bir nevi iğne D. ine Türkçede *oya* denmektedir. Bk. OYA.

DANTÈS [*dãtes*] (asıl adı: **Charles Langue**) (1830 - 1891), Fransız biyografya yazarı. Passenans'ta doğmuş, orada ölmüştür. Başlıca eseri *Dictionnaire biographique et bibliographique, alphabétique et méthodique des hommes les plus remarquables dans les lettres, les sciences et les arts* (Edebiyatta, bilimde ve sanatta en üstün kişilerin hayatlarına ve bibliyografyalarına ait alfabetik ve metodik sözlük) dır [1875 1876].

D'ANTHÈS [*dãteş*] (Rus kaynaklarında: **Dantes**), **Georges Charles, baron de Heeckeren** (1812 - 1895), Fransız monarşisti, Rus şairi A. S. Puşkin'in katili. 1830 devriminden sonra Rusyaya kaçmış, 1834 te I. Nikolay tarafından muhafız alayına subay olarak alınmıştır. D. 1836

da Holândanın Petersburg elçisi Heeckeren tarafından evlât edinilmiştir. D. onun yardımiyle Rus şairi A. S. Puşkin (b. bk.) e karşı birtakım çirkin yermeler yazmıştır. Karısının çar ile flörtlerine ait söylentileri açığa vuran bu yazılar yüzünden, Puşkin D. i düelloya çağırmış, 27 ocak 1837 de yapılan düelloda, D., Puşkin'i ağır olarak yaralamıştır. Büyük şairin ölümü üzerine Rusyadan sürülen D. tekrar Fransaya dönmüş, politika ve diplomasi alanında birçok görevler almıştır.

DANTI (XVI. yüzyıl), Perugia'da yetiştirdiği sanatçı ve bilginlerle ün salmış bir İtalyan ailesi:

Giulio D. (1500 - 1575): mimar, kuyumcu ve dökümçü. Perugia'da doğmuş, orada ölmüştür. Foligno'da Rocca Paolina ile Priori sarayının yapımına katılmıştır. Bundan başka, Visso (Macerata) da din törenlerinde taşınan gümüş putla Galeazzo Alessi'nin çizdiği şekle göre işlenmiş olan ve Assisi kilisesinde bulunan kuddas dolabını (aş. yu. 1570) da o yapmıştır. Giulio D. nin üç oğlu olmuştur:

1. **Vincenzo D.** (1530 - 1576): Perugia'da doğmuş, orada ölmüştür; babasiyle birlikte III. Julius'ın bronz heykelini (Perugia) ve baş eseri sayılan ve Floransada bulunan *Decollatione del Battista* (Vaftizci İoannes'in başının kesilmesi) yı yapmıştır.

2. **Girolamo D.** (aş. yu. 1547 - 1580): ressam, Perugia'da doğmuş, orada ölmüştür. Vatikan'ın hartalar galerisinde çalışmıştır.

3. **Egnazio D.** (1536 - 1586): mimar, kozmograf ve matematikçi. Perugia'da doğmuş, Alatri'de ölmüştür. Floransada matematik öğretmenliği yapmış, sonra XIII. Gregorius tarafından takvimi değiştirmek, harta ve plân yapmakla görevlendirilmiştir. *Trattato sull'uso e la fabbrica dell'astrolabio* (Usturlabın kullanılışı ve yapısı üzerine ana kitap) [1569] ve 45 sinoptik tabloyu kapsayan *Scienze matematiche ridotte in tavole* (Çizelge haline getirilmiş matematik bilimler) [1577] adlı iki eser vermiştir.

DANTON [*dãtɔ̃*], **Georges Jacques** (1759 - 1794), Fransız ihtilâlcisi. Arcis - sur - Aube'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste avukatlık yapmış, 1789 devriminde halkın başına geçmiş, 1790 da C. Demoulins, Fabre d'Eglantine ve Marat ile birlikte Cordelier klübü (b. bk.) nü kurmuştur. Tuileries saldırısı'nda büyük rol oynamıştır (10 ağustos 1792). 1792 de adalet bakanı olunca, yabancı orduların sınırları aşmış oldukları ve Pariste çok büyük karışıklıklar çıktığı bir sırada ortalığa korku salmak için tertipler kurmuştur. Bu arada mutedilleri yıldırmak için eylül kırımı (2-7 eylül 1792) adı verilen hareketi düzenlemiştir. Ekimde görevinden çekilerek devrim fikirlerini yaymak üzere kışın Belçikaya gitmiştir. 1793 yılı martında Parise dönmüştür. Convention Nationale (b. bk.) üyesi olarak olağanüstü bir ihtilâl mahkemesi kurmuştur. Başlangıçta, sokak yığınlarının yönetimini tasvibetmiyerek Gironde'-lularla iş birliği yapmak istemişse de, onlar tarafından nefretle karşılanınca, kendilerini düşürmek üzere Montagnardlarla birleşmiş, başlarına geçmiştir. D. yavaş yavaş gözden düşerken radikal Hébertçilerin erkleri artmıştır. 1794 martında, D., Robespierre'in yardımiyle Hébertçileri de devirmeyi başarmışsa da, Robespierre'in kıskançlığının kurbanı olmuştur. Orléans dükünü tahta çıkarmaya çalışmak suçu ile devrim mahkemesine verilmiştir. Ateşli, dokunaklı hatiplik gücü ile kendisini savunması işe yaramamış, 13 taraftarı (Dantoncu) ile birlikte giyotinde can vermiştir. Taşkın hatiplik yeteneği ve güçlü kişiliği ile Fransız devriminin en dikkati çeken kişilerinden biri olarak tanınmıştır. Bougeart D. ile ilgili belgeleri (*Documents authentiques*) [1861]) yayınlamış, Fleischmann ise onun söylevlerini toplayıp bastırmıştır (*Discours civique*) [1920]. D. un hayatı Georg Büchner (1835) ve Romain Rolland (1901) tarafından dram konusu olarak işlenmiştir.

G. J. DANTON

DANTYSZEK [*dantışek*] (Lât. **Dantiscus**), **Jan** (asıl adı: **Jan Flachsbinder**) (1485 - 1548), Polonyalı hümanist ve şair. Dantzig (Pol. Gdańsk) de doğmuş, Heilsberg'de ölmüştür. 1509 da Polonya kralı I. Zygmunt (Yaşlı Zygmunt, Pol. Zygmunt Stary; 1506 - 1548) un kâtibi olan D., 1515 te onunla birlikte Viyana Kongresine katılmıştır. Birçok diplomatik görevlerde bulunmuş, sonunda keşişliğe geçip 1537 de Warmien (Ermland, Ermeland) piskoposluğuna kadar yükselmiştir. Saray şairi olarak türlü vesilelerle şiirler yazmış, Luther'ın öğretisine karşı polemik şiirler ve yermeler kaleme almıştır. İmparatora ve Papaya hitaben yazdığı şiirlerinde onları ciddî ve sürekli olarak Türklere karşı harekete çağırmıştır.

DANTZIG DUKASI: bk. LEFEBVRE, François Joseph.

DANUBIUS (Alm. **Donau,** Mac. **Duna,** Rumen. **Dunărea,** Sırp. - Hırvat. ve Bulgar. **Dunav,** Çek. - Slov. **Dunaj,** Rus. **Dunay**) [Coğ.]: bk. TUNA.

DANVERS [*dænverz*], Amerika Birleşik Devletlerinde, kuzeydoğu Massachusetts'te, Essex kontluğunda, Bostonun aş. yu. 27 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 21 926 (1960) dır. Deri, kimyasal maddeler, ayakkabı ve kurşun kalem fabrikaları vardır.

DANVILLE [*dænvil*], Amerika Birleşik Devletlerinde, doğu Illinois'da, Vermilion kontluğunun merkezi olan bir şehir. Nüfusu 41 856 (1960) dır. Çiftçilik ve madencilik merkezi olan D. de maden makineleri, dokuma ve tuğla fabrikaları vardır.

DANVILLE [*dænvil*], Amerika Birleşik Devletlerinde, güney Virginia'da, Pittsylvania kontluğu topraklarında bulunmakla birlikte bu kontluğa bağlı olmıyan, Dan ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 46 577 (1960) dir. Tütün ticareti merkezi olan bu şehirde pamuklu dokuma endüstrisi vardır. D., 3 - 10 nisan 1865 tarihinde konfederasyonun başkenti olmuştur.

DANYAL MİRZA (1568 - 1601), Hindistan Türk - Moğol imparatorlarından Ekber Şah'ın üçüncü oğlu. Ekber-in Racput seferinde Ecmir kalesini ele geçirdiği sırada doğmuştur. Babası tarafından yetiştirilmiş, hattâ öteki kardeşleriyle birlikte Fetihpur - Sikri'ye gelen Jesuit rahiplerinden de özel dersler almıştır. Türk - Moğol imparatorluğu kuvvetlerinden Hafthezarî (Yedi binlik) ordusu komutanlığına atanmıştır. Ekber'in Dekkan seferine katılarak Han-i Hânân ile birlikte önce Ahmednagar kalesini kuşatarak, 1600 yazında ele geçirmiş, ondan sonra Behrampur üzerine yürümüş ve yanında İngiliz topları da olduğu halde, altı ay sü-

ren bir kuşatmadan sonra kaleye girmiştir. Bu başarıları üzerine kendisine Behrampur valiliği verilmiştir. Adilşah'lardan bir prensesle evlenen D. M., babası tarafından pek çok sevilmekte idi. Ağabeyi Selim (Cihangir)in, babası Ekber'in en sevgili dostu ve din işlerinde müsteşarı olan Ebü'l - Fazl'ı öldürmesi üzerine Ekber, D. M. yı yerine ardıl olarak göstermeye karar vermiştir.

D. M. içkiye düşkün olduğu için 33 yaşında ölmüştür. Onun Adilşah'lardan olan karısından bir oğlu kalmıştır. Baysungur adını taşıyan bu şehzade, amcası Cihangir'in ölümü (1627) üzerine imparator olan Şehriyar'ın Şiîliği tutmasından faydalanarak, onu tahttan indirmiş, kendisi Hint - Moğol imparatoru olmuştur. Eğlenceye düşkün bir hükümdar olduğundan 8 ay sonra, öteki yeğeni Hurrem Şah (Hümâyûn), Asaf Hanın yardımı ile Baysungur'u tahttan indirmiş, o da Osmanlı İmparatorluğuna sığınmıştır. İstanbuldan beklediği yardımı alamıyan Baysungur, bir süre sonra Hindistana dönmüşse de, başarı elde edemeden ortadan kaldırılmıştır.

DANYAL PEYGAMBER, batı kaynaklarına göre: Ugarit (bugün: Suriyede Ras Şamra) te bir yarı - tanrı, dulların ve yetimlerin hakkını koruyan bilge bir yargıç, Aqhat'ın babası, Ahd - i Atîk'e göre (Hezekiel 14, 14; 14, 20; 28, 3), Nuh ve Eyyub gibi eski çağların âdil bir din büyüğü. Makkabîler zamanında yaşamış bir yazar, D. P. i Yahudilerin sürgünlük çağında yaşamış bir Yahudi olarak göstermiş ve onun adına en eski Yahudi apokalipsisi olan *Danyal'ın kitabı*'nı

Danyal Peygamber aslanlar çukurunda

yazmıştır (M. Ö. 166/5). Yazar, IV. Antiokhos zamanında Yahudilere karşı yapılan zulüm karşısında kendi soydaşlarına cesaret vermek için onlara D. P. ile dostlarının başından geçenleri anlatarak Tanrının müminlerini nasıl koruduğunu göstermek ister. Kitabın hikâye bölümü (1 - 6. bölümler) eski efsanelere dayanarak Nabuhadnezar, Belsazer ve Dareios zamanlarında D. P. ile dostlarının başından geçenleri anlatır. Bu arada D. P. in aslanlar çukuruna atılması hikâyesi de vardır. Tecelli bölümü olan ikinci bölümde D. P. e Antiokhos devletinin, dinsizlerin dünya üzerindeki son devleti olduğu ve 3 buçuk yıl sonra Mesih'in kudretine boyun eğeceği anlatılmak istenir. İsa'nın gökteki bulutlar içinde tecellisi (7. bölüm) din tarihi yönünden önemlidir. Bu kitabın bazı parçaları (2 - 7. bölümleri batı Aramî dilinde yazılmıştır) Ayn Fekşa'da bulunan el yazmaları arasında meydana çıkmıştır. İbranca kanōn (b. bk.) larda bu kitap peygamberlerin hayatları arasında, Yunanca Ahd - i Cedîd'de (eklerde) ve Vulgata'da Hezekiel peygamberden sonra yer alır.

Doğu kaynaklarına göre: D. P. İsrail oğulları peygamberlerindendir. Kur'anda adı geçmediği gibi, İslâm eserlerinde de pek az anılır.

Buhtu'n - Nasr tarafından tutsak edilen İsrail oğulları ile birlikte Kudüsten Babil'e götürülmüştür (M. Ö. 586). Hükümdar onun aklını ve bilgeliğini beğendiği için kendi sarayına almış ve sır kâtibi yapmıştır. İsrail oğullarından tutsak edilip Babil'e getirilen iki bin bilgin arasında Uzeyr Peygamber de vardı.

İran hükümdarı Keyhusrev, Yahudileri 70 yıllık Babil tutsaklığından kurtardığı sırada, D. P. i de onların başında Kudüse göndermiştir. Başka bir söylentiye göre, Keyhusrev D. P. i kendisine vezir yapmış; D. P. hükümdardan İsrail oğullarının Kudüse dönmeleri, şehri ve tapınağı yeniden kurmaları için izin istemiş, hükümdar bu isteği kabul etmiş, fakat kendisinin ayrılmasına izin vermemiştir. D. P. ancak Keyhusrev'in ölümünden sonra Kudüse gönderilmiştir. Sus şehri yakınlarında öldüğü ve kabrinin burada olduğu söylenir.

D. P. in bilgisinin birtakım efsanevî kaynakları olduğu söylentileri vardır. Remilde ve rüya yorumlamakta çok başarılı olduğu söylenir.

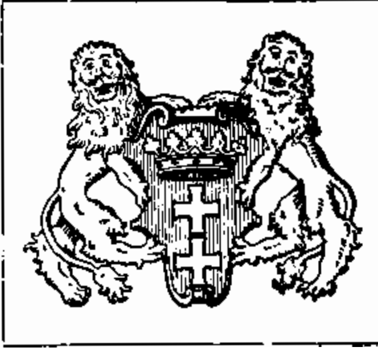
DANYCAN [*danikã*], **Noel Sieur de l'Espine** (1658 - 1735), Fransız armatörü. Saint - Malo'da doğmuş, orada ölmüştür. Augsbourg antlaşması savaşı sırasında birçok korsan gemisini donatmıştır. 1696 da meydana getirdiği bir donanma ile Terre - Neuve'ün çişitli limanlarını ele geçirmiştir. 1698 de Güney Denizi kırallık kumpanyasını kuran D., o zamana kadar İspanyolların elinde bulunan Şili ve Peru limanlarında Fransızların da ticarette bulunmalarını sağlamıştır. 1711 de D. ın hazırladığı gemilerle iki kardeşi, Duguay - Trouin'le birlikte Rio de Janeiro seferine katılmıştır. XIV. Louis ile XV. Louis D. a birçok ihsanlarda bulunmuşlardır. Son derece zengin olan D., Saint - Malo ile Saint - Servan'da hastahaneler yaptırmıştır.

DANZEL [*dantsıl*], **Theodor Wilhelm** (doğ. 1886), Alman etnoloğu. Hamburg'da doğmuştur. Hamburg Etnografya Müzesinde kolbaşı ve üniversitede doçent olarak çalışmıştır. Eserleri: *Anfänge der Schrift* (Yazının başlangıçları) [1912]; *Mexiko* (2 cilt, 1922); *Sagen und Legenden der Südsee - Insulaner* (Pasifik adaları halkının masal ve efsaneleri) [1923]; *Kultur und Religion der primitiven Menschen* (İlkel insanların kültürleri ve dinleri) [1923]; *Magie und Geheimwissenschaft* (Sihir ve gizli bilim) [1924]; *Die Präkolumbischen Kulturen in Latein - Amerika* (Lâtin Amerikasında Columbus öncesi kültürler) [1927].

DANZI, [*dantsi*], **Franz** (1763 - 1826), Alman bestecisi. Mannheim'da doğmuş, Karlsruhe'de ölmüştür. Vogler'in öğrencisi olan D., 1807 de Stuttgart'ta, daha sonra da Karlsruhe'de saray orkestrası şefliğinde bulunmuştur. Operaları, bale ve sahne müzikleriyle Weber'a etkisi olmuştur. D. kilise, orkestra ve oda müziği için de besteler yapmıştır.

DANZIG (Pol. **Gdańsk**), Baltık Denizinin güney kıyısında, çok işlek liman şehirlerinden biri. Vistül (Pol. Wisłak, Alm. Weichsel) çukurluğunun batı kenarında ve kuzeydoğuya açık olan D. limanının 5 km güneyindedir. Önemi, Karpatlara kadar yayılan hinterlandı ile, denize açılan ve gemilerin girmesine elverişli bulunan bir nehrin ağzında bulunmasından ileri gelmektedir.

D. (Ortaçağda *Gedanum*) in adı, ilk olarak 997 de, belgelerde ise 1148 de Pommerellen (Pomerelia) ın merkezi olarak geçmektedir; Pommerellen dukası Swantopolk, D. e

Danzig arması

1227 den az sonra Lübeck, 1343 te de Culm (Magdeburg) şehir sistemlerine uygun şehir hakları vermiştir. D., dukalar sülâlesinin sona ermesi (1294) nden ve uzun veraset kavgalarının bitmesinden sonra Alman Teuton teşkilâtı tarafından hinterlandı ile birlikte alınmıştır. Hanse(b.bk.)nin 1361 yılından beri üyesi bulunan D., daha 1370 te deniz ve ticaret devleti olarak önemli bir rol oynamıştır. 1454 te Alman örgütleriyle arası bozulan D., Polanyalıların eline geçmiştir. Ancak, Privilegium Casimirianum (b. bk.) savesinde D. gerçekte bir «serbest şehir» (Pol. Wolne Miasto, Alm. Freie Stadt) olmuştur. Polonya kıralı D. de ancak çok önemsiz egemenlik haklarına sahipti. D., Hanse ile bağlaşık olarak kendi hesabına harbler yapmış, 1523 - 1557 de reformu kabul etmiş ve 1470 - 1620 yılları arasında en yüksek gelişmesine ulaşmıştır.

D. in Ortaçağda kurulmuş en önemli bölümü, Motława (Alm. Mottlau) nın sol kıyısı üzerinde, «Ölü Vistül» (Pol. Martwa Wisła, Alm. Tote Weichsel) ağzının üst yanında ve Motława ile buraya dökülen Radunia (Alm. Radaune) ırmağı arasındaki yarımada üzerindedir. D. sağ şehir (Pol. Glówne Miasto, Alm. Rechtstadt), eski şehir (Pol. Stare Miasto, Alm. Altstadt), ön şehir (Pol. Stare Przedmieście, Alm. Vorstadt), Antrepo adacığı (Pol. Oisek, Alm. Speicherinsel) ve aşağı şehir (Pol. Dolne Miasto, Alm. Niederstadt) bölümlerine ayrılmaktadır. Şehrin en eski yeri, sağ şehrin başlıca semti olan uzun çarşıdır. Burada St. Maria (Pol. Kościół Najśw. Panny Marii, Alm. Marien-Kirche) başpiskoposluğu kilisesi (1343 - 1502) bulunmaktadır; bu kilisenin kulesinin yüksekliği 79 m dir. Bitmemiş üç navis'i bulunan bu kilise tuğlalı gotik mimarlığının en büyük anıtsal tapınaklarından biridir. XV - XVIII. yüzyıla ait birçok sanat eserleri (Hans Memling'in «Kıyamet, haça gerilme», astronomik saat) zengin bir dekor meydana getirmektedir. Sağ şehrin mimarlık bakımından birlik ve bütünlük gösteren eserleri arasında özellikle 82 m yükseklikteki zarif kule ile Artus Sarayı (Pol. Dwór Artusa) ve Rönesansın başlıca eserleri olan silâhhane (1605) ve birçok burjuva evleri (meselâ Uphagen evi) sayılabilir. Gotik - Barok bina cepheleri, dış kapı merdiven sahanlıkları, dik çatılar, dar caddeler, büyük kapılar (Turna kapısı, Pol. Żuraw, Alm. Krantor 1411), Yeşil kapı (Pol. Brama Zielona, Alm. Grünes Tor 1568), Yüksek kapı (Pol. Brama Wyżynna, Alm. Hohes Tor 1588) ve Uzun Sokak Kapısı (Pol. Brama ul. Długiej ya da Brama Złota, Alm. Langgassertor 1612) birçok kiliseler bu ticaret ve Hanse şehrine özelliğini verir.

Sağ şehrin kuzeyindeki eski şehrin özelliğini, kiliseler, Büyük Değirmen (Pol. Wielki Młyn, Alm. Grosse Mühle) ve eski şehir belediye binası (Pol. Ratusz, Alm. Rathaus) (1587 - 1595) meydana getirir. Sağ şehrin karşısında, Motława adasındaki antrepolar ve liman tesisleri, yeni Motława'nın öbür tarafında da alt şehir ve D. tersanelerinin yer aldığı ön şehir bulunmaktadır. Caddeleri çeşitli biçimlerde olan mahalleler, yüzyılımızın sonuna kadar XVIII - XIX. yüzyılda yapılmış kalelerle çevrili idi: şehrin güney kısmında bazı kalelerle bunların duvar ve siperleri bugün de hâlâ durmaktadır.

Polonyanın parçalanması ve Avrupanın ekonomik merkezinin yer değiştirmesi sonucu olarak D. önemini kaybetti. D. Polonya tahtı için yapılan savaşlarda (1734) Ruslar tarafından kuşatılarak alındı. D., Polonyanın ilk parçalanmasından sonra (1772) Prusya toprakları ile çevrili kalmış ve serbest şehir olmuştur. İkinci parçalanma sonucunda (1793) Prusyanın eline geçmiş, fakat Tilsit (Rus. Sovetsk) barışı ile ve geçici olarak yeniden serbest şehir olmuştur (1807 - 1814). D. in ekonomik durumu pek yavaş gelişmiştir. XIX. yüzyıl sonunda kuzey ve kuzeybatı semtlerinde yapılan yeni dış mahalleler, tersaneler, liman kuruluşları (Kaiserhafen = yeni liman alanı) D. i modern ve büyük bir liman şehri haline sokmuştur. Kuzeydeki Langfuhr ön şehri, Ortaçağ devrinden kalma manastır çevresi yerleşme alanı Oliwa (Alm. Oliva) ve kıyı mahalleleri olan Brezeźno (Alm. Brösen), Hejbudy (Alm Heubuden), Nowy Port (Alm. Neufohrwasser) ve tek bir komün halinde D. ile birleştirildi. Ticaret ve gemicilikten başka sanayi de önem kazandı (1938 de çalışanların % 30 u sanayici idi). En başta iki tanınmış tersane, 1844 te Preussische Staatswerft adiyle kurulan Kaiser tersanesi (Kaiserliche Werft) ile Schichau tersanesi geliyordu. 1904 te kurulan Teknik Yüksek okulu iki dünya harbi arasında, çoğu Alman olmak üzere 2 500 öğrenci ve hepsi Almanlardan kurulmuş profesör kadrosu ile tam örgütlü üniversite haline getirildi. D. de birçok yüksek okullar da vardır. Şehir tiyatrosu, Franciscusçu manastırındaki şehir müzesi, Yeşil kapı'daki tabiî bilimler ve tarih öncesi müzesi, Oliwa ve Uphangen binasındaki memleket müzesi, sanat hazineleri barındıran kiliseler ve birçok bilim dernekleri önemli kurumlarıdır.

Roman Dmowski ile Ignacy Paderewski Birinci Dünya Harbinden önce ve bu harb içinde Polonya devleti adına D. üzerinde hak ileri sürmüşlerdir. Bu istek Wilson prensiplerinde yer almış, D., Paris Büyük Elçiler Konferansı (1920) kararlarına dayanılarak ve halk oyuna baş vurulmadan, çevresi ile birlikte serbest devlet ilân edilmiş, Polonyaya, denize inebilmesi amaciyle bu şehirden serbest geçme hakkı verilmiştir. Bundan ne Almanlar ne de D. memnun kalmamış, bu serbest devletin statüsü politik bakımdan olduğu kadar ekonomi bakımından da yaşamaya elverişli olmadığından D. Polonyanın limanı halini almıştır. D. in ekonomik bünyesi epeyce değişmiş, tersaneleri genişletmek amaciyle yapılan çalışmalar durmuş ve bu hal 1926 ya kadar sürmüştür. Bu süre içinde Polonya D. üzerindeki haklarını durmadan geliştirmeye çalışmış, 1926 dan sonra her türlü devlet ekonomisiyle beslenen Polonya limanı Gdynia (Alm. Gdingen), sözleşme gereğince özel bir sistem içinde yönetilmesi şart koşulmuş olan D. ile ölüm kalım yarışmasına girişmiştir. D. limanı Almanya ile Polonya arasındaki 1925 gümrük harbinin başlamasından sonra dış memleketlere büyük ölçüde mal (en başta Yukarı Silezya taş kömürü) gönderen bir liman haline gelmiş, yüksek değerli mallar Polonyaya Gdynia yolu ile girmeye başlamıştır. D. i devlet sınırları içine almak ve Polonyalılaştırmak Polonyanın son amacı olmuş, bununla birlikte D. % 96,5 oranındaki Alman nüfusu çoğunluğunu korumuştur.

Polonya ile D. arasındaki çekişme Milletler Cemiyetinde ele alınıyor, fakat uluslararası politik düşünceler yü-

zünden bu anlaşmazlık bir türlü çözülemiyordu. D. koridoru dâvası Almanya ile Polonyanın arasını açmış ve sonunda da İkinci Dünya Harbinin sebeplerinden biri olmuştur. D. 1 eylül 1939 da yeniden Alman devleti sınırları içine alınmış ve Batı Prusyanın başkenti olmuştur. Nüfusu 1942 de 282 900 dü. 1945 yılı başında ağır yıkıntılara uğradı. Sağ şehri (Glówne Miasto, Rechtstadt) ile eski şehrin (Stare Miasto, Altstadt) % 95 i, Nikolai kilisesinden başka bütün kiliseleriyle birlikte taş yığını halini aldı. 1945 ten sonraki durumu ve coğrafyası için bk. GDAŃSK.

Danzig kuşatmaları: D. birçok kuşatmalara uğramıştır. 1807 ve 1813 yıllarındaki kuşatmalar bunların en önemlileridir. Şehri 1807 martında Napoléon kuşatmaya başlamıştır. Şehirde pek çok yiyecek ve savaş gereçleri bulunduğundan Büyük Ordu (Grande Armée) nun sağ kanadı üzerine Rusların ya da İngilizlerin çıkarabileceği kuvvetlerin beslenip korunması mümkün olabilirdi. Prusya askerlerine komuta eden Kalkreuth 26 mayısta teslim oldu.

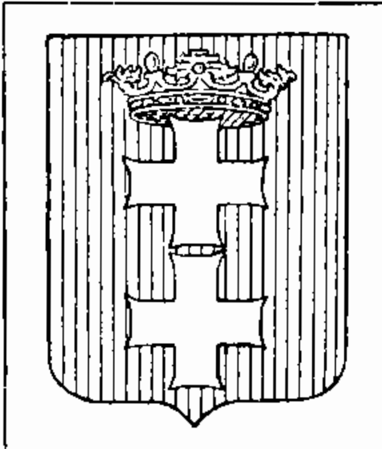
1813 kuşatması: General Kont Jean Rapp'ın komutasındaki Fransızlar şehirde kuşatıldı. Rusların genel hücumları püskürtüldü (5 mart). Ondan sonra Rus generali Matvey I. Platov'un yerine geçen Württemberg Dukası sadece kuşatma ile yetindi; general Rapp, dukanın kuşatmasını bozmaya çalıştı. 4 eylül bombardımanı şehrin bir kısmını yaktı, kıtlık başladı, en sonunda da general Rapp 11 ay süren kuşatmadan sonra teslim oldu.

DANZIG KORİDORU: bk. KORİDOR.

DANZIG KÖRFEZİ (Pol. *Zatoka Gdańska*, Alm. *Danziger Bucht*), Baltık Denizinde, kuzeydoğu yanı açık yarım ay biçiminde bir körfez. Doğuda Samland'ın sarp kıyıları, güneyde Frische Nehrung ve Vistül ırmağı deltası, batıda Pommerellen tepeleri ve Hela yarımadasiyle çevrilidir. Danzig (Gdańsk), Gdingen ve Zoppot liman şehirleriyle ideal bir tabiî limandır. Derinliği 6 - 100 m arasında değişir.

DANZIG SERBEST ŞEHRİ (Alm. Die Freie Stadt Danzig; 15 kasım 1920 den 1 eylül 1939 gününe kadar), 1966 km² genişliğinde ve 407 500 (1938) nüfuslu bir şehir. Yönetim bölümü bakımından (Oliwa şehri ile birlikte) Danzig ve Zoppot şehirlerinden ibaret 2 Stadtkreis (bir ilçeli şehir) ve Danziger Höhe, Danziger Niederung ve Grosser Werder adlı iki şehir (Tiegenhof, Neuteich) ve 252 komünden ibaret 3 Landkreis'a bölünmüştür.

Kamu hukuku bakımından durumu: 9 kasım 1920 tarihli Paris Anlaşması, Danzig ile Polonya arasındaki belli başlı meseleleri düzenlemiştir; bu anlaşma, 24 ekim 1921 tarihli Varşova ve 5 eylül 1933 tarihli liman anlaşmalariyle bütünlenmiştir. Buna göre, Danzig, dış politikasını esas bakımından kendi başına yönetiyor, ancak (Milletler Cemiyetini saymıyacak olursak) dış münasebetlerinde ve vatandaşlarının hukukunun yabancı ülkelerde korunması işinde Polonya tarafından temsil ediliyordu. Danzig, Polonyanın gümrük bölgesi içinde bulunuyor, fakat Danzigli memurlardan kurulmuş bir gümrük örgütüne sahip bulunuyordu. Demiryolları Polonya tarafından yönetiliyordu; posta, telgraf ve telefon işleri ise Danzig tarafından yürütülmekle birlikte Danzig limanında Polonyanın bir özel örgüt bulundurmaya hakkı vardı (posta kutusu anlaşmazlığı). Danzig'in limanlariyle denizyolları, 5 Danzigli ve 5 Polonyalı üyeden ve İsviçreli bir yüksek komiserden meydana gelen bir liman komitesince yönetilirdi. Danzig, bağımsızlığının ve anayasasının bütünlüğünü sağlıyan Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında bulunuyordu. Bu anayasa, Milletler Cemiyetinin izni olmadıkça değiştirilemezdi. Danzig'in askerî bakımdan korunmasını da Milletler Cemiyeti üzerine almıştı; ancak bu görev 22 haziran 1921 de bu iş için Milletler Cemiyeti Komisyonunca yetkili kılınan Polonyaya verildi. Danzig, askerî, kara ya da deniz üssü olarak kullanılamıyacaktı. Polonya ile Danzig arasında çıkan anlaşmazlıkların düzelmesi için ilk baş vurulacak yer olan Milletler Cemiyetince atanan yüksek komiser, son baş vurulacak yer olarak da Milletler Cemiyeti kabul edilmişti.

Danzig Serbest Şehri arması

Anayasa Serbest şehir, Hanse (b. bk.) örgütünden örneklenerek 11 eylül 1920 günü kabul edilen ve 14 haziran 1922 günü son şeklini alan bir anayasa hazırladı. Halk Meclisi 4 yılda bir seçilen 120 üyeden meydana geliyordu. Dağıtılmazlığı olan bu meclis yasama yetkisine sahipti. En yüksek hükümet kuvvetini temsil eden senato, bir başkan ve yedi asîl üye ile bir başkan vekili ve 13 yedek üyeden meydana gelmiş olup Halk Meclisince seçilir ve parlâmento düzenince bu meclise karşı sorumlu bulunurdu. Yargıçlar, özel bir seçim kurulunca seçilirdi. Oy hakkına sahip olanlardan 1/10 u, bir halk dileğinin referandum yoliyle bir kanundan üstün tutulmasını sağlardı. 4 ekim 1930 günü çıkan bir kanunla millet vekili sayısı 72 ye indirildi. Senato başkanlığında Sahm (1920 - 1931), Ziehm (1931 - 1933), Rauschning (1933 - 1934) ve Greiser (1934 - 1939) bulunmuştur.

DAO, Assam'da dağlı kabîlelerin kullandıkları bir iş ve harb aleti. Birmanyada bu alete *dah* adı verilir. Kılıç, saldırma, balta, et satırı ve saç kesme aleti olarak kullanıldığı gibi, özellikle dağ halkı tarafından ağaç ve fidanları kesmekte, tarla işlerinde ve bazı ilkel kavimlerde kılıç olarak harbde kelle avında da kullanılır.

DAPANGO, Afrikada, Togo Cumhuriyetinde bir il merkezi. Ülkenin kuzeybatı ucunda bulunan bu şehir, ticarî bir merkez olarak tanınmıştır. D. ilinin nüfusu 124 700 dür.

DAPHINA (Zoo.): bk. SU PİRESİ.

DAPHNAİOS [*dafnaios*] (M. Ö. V. yüzyıl sonu), Sirakuza (Yun. Syrakusa) lı bir general. Sirakuza tarafından Kartaca (Yun. Karkhedon) lıların çevirdikleri Akragas'ın yardımına gönderilen D., Himilkon'un şehri almasını önliyememişti (406). Yurda dönüşünde Dionysios tarafından suçlandırılmış ve ölüme mahkûm edilmiştir.

DAPHNE (Bot., Tar. - Coğ.) bk. DEFNE.

DAPHNE [*dafne*], 22 mayıs 1856 da Pariste H. Goldsmith tarafından bulunan 41 sayılı küçük yıldız.

DAPHNE [*dafne*], *Thymeleaceae* familyasından 50 kadar türü olan bir bitki cinsi. Türleri daima ya da yazın

yeşil ağaççıklardır. Yaprakları sarmal dizilişli, çok az olarak karşılıklı dizilişli, tam kenarlı ve kısa saplıdır. Çiçeklerinde taç yaprakları yoktur.

Yurdumuzda yetişen önemli türler şunlardır: *D. acuminata* Boin. et Hoh. Doğu Anadolu, özellikle Van, Bitlis ve Siirt çevresinde, taşlı yerlerde 800 - 2 200 m arasında yetişir. *D. glomenata* Lam. Doğu Karadeniz bölgesi ile Erzurum çevresi dağlarının orman sınırında, 2 100 - 2 500 m arasında; *D. gnidioides* J. et sp. Batı Anadoluda, Aydın. Samsun dağı ile Antalya ve Mersin çevresinde; *D. gnidium* Lam. Güney Anadolu kıyılarımızda, çalılıklarda; *D. laureola* Lam. İstanbulda Beykozda ve Bursada Uludağ ormanında; *D. mezereum* Lam. (Mezeryon) Doğu Karadeniz, özellikle Rize, Cimil ormanlarında yetişir. *D. oleoides* Schreb. (Gökçe): Bu türün Türkiyede geniş bir yayılma alanı vardır. Anadolu dağlarının Alp ve Alpaltı basamaklarında kayalık ve çayırlık yerlerde sık görülen bir bodur ağaçtır.

Bursa Uludağ orman sınırında 1 750 - 2 200 m, İzmir Kemal Paşa dağında 1 700 - 1 800 m, Manisa dağında 1 000 - 1 100 m, Muğla Oyuklu dağda, Fethiye Eren dağda 2 000 m, Antalya yöresi dağlarında 2 000 m, Bozburun dağında 2 000 m, Denizli Acıpayam Bozdağda 2 100 - 2 250 m, Konya Akşehir Sultan dağlarında 1 800 m, Kayseri Erciyas dağında 1 200 - 3 000 m, Maraş Berit dağında 2 500 - 2 800 m, Erzincan Sipikör dağında 1 700 m, Rize yöresi dağlarında 2 400 m, Van yöresi dağlarında da 2 400 m ye kadar cıkar.

D. pontica Lam. (Sırımbağı, Kurtbağı): Bu tür Türkiyede Trakya ormanlarından başlıyarak Marmara çevresi orman ve çalılıklariye Rizeye kadar bütün Karadeniz kıyısı maki ve ormanlarında yetişir. İstanbul yöresi Belgrad ormanı ve Yuşa dağında 150 m, Uludağ, İzmit ve Bolu çevresi ormanlarında, Zonguldak Safranbolu köknar ormanlarında 1 400 m, Ankara, Kızılcahamam Çamkoruda 1 500 m, Çankırı Ilgaz dağında 2 200 m, Sinop Taşköprü arası Kadıağaç dağında 1 300 m, Trabzon ve Rize çevresinde 200 - 1950 m arasında yetişir. *D. sericea* Vahl. İstanbul, Bursa, Antalya, Mersin, Adana ve Erzurum çevresinde orman ve çalılıklarda yetişir.

D. türlerinin çoğu kokulu ve hemen hemen hepsi zehirlidir.

D. mezereum (Mezeryon) tıbbîdir. *Cortex mezerei* (Mezeryon kabuğu) elde edilir. Hippokrates zamanından beri tanınmakta, fakat bugün kullanılmamaktadır. Bileşiminde dafnin ve mezerein maddeleri vardır. Her ikisi de zehirlidir. Stimülan (uyartıcı, münebbih) ve diüretik (idrar söktürücü) olarak kullanılmıştır. Bitkinin kırmızı renkli meyvaları da zehirlidir. Bunları yiyen çocuklarda zehirlenmeler az değildir.

DAPHNĒ [*dafne*], Yunan mitolojisinde, Apollon'un bitkisi olan defneyi kişileştiren nympha (bk. NYMPHA). Tesalya'lı ırmak tanrı Peneios'un kızı olan D., kendisini kovalıyan tanrı Apollon'un elinden kurtulmak için babasına yalvararak kendisini defneye dönüştürmesini ister. Bir Lakonia anlatışına göre de D., Artemis'in sâdık bir kölesidir ve Elis kıralının oğlu Leukippos, bu aşırı derecede çekingen bâkireye âşık olmuştur. Leukippos D. ye yaklaşmak için kadın kılığına girerek onun arkadaşları arasına karışır, fakat hamamda soyunmaktan kaçındığı için kimliği anlaşılır ve D. ile arkadaşları tarafından öldürülür. O zaman Apollon D. yi ele geçirmek isterse de, Zeus de bu nympha'yı defneye dönüştürür.

Sanat: Apollon ile D. masalı antikiteden beri sanatçılara sık sık esin vermiştir. Bu konuda Luca Cambiaso, Giorgione, Gérard de Lairesse, Dosso Dossi, l'Albane, Ch. de Lafosse, J. - B. Van Loo ve Tiepolo'nun tabloları ile Coustou ve Watts'ın heykelleri ve özellikle G. L. Bernini'nin, Romanın Borghese villasındaki ünlü mermer grupu anılabilir (Resim için bk. APOLLON).

Daphne ile Apollo (Andrea Appiani'nin tablosu, Milano Brera Müzesi)

DAPHNĒPHOROS [*dafneforos*] **ŞENLİKLERİ**, eski Yunan'da, dokuz yılda bir Boiotiada ve özellikle Thebai şehrinde Apollon İsmenios şerefine yapılan şenlikler. Şenlik alayının baş tarafında yapraklar, çiçekler ve şeritlerle donatılmış kôpô (defne dalı) ve belki güneşi, ayı ve yıldızları temsil eden çeşitli büyüklükte küreler taşınırdı. Bunların ardından, ilâhiler okuyan genç kızlarla çevrili olarak D., yani tanrıyı temsil eden genç Boiotia'lı yürürdü.

DAPHNİ [*dafni*] **KİLİSESİ**, Atinayı Eleusis'e bağlıyan «kutsal yol» üzerinde, XI. yüzyıldan kalma Bizans mozaikleriyle süslenmiş Yunan manastırı. Haçlılar bu manastırın Sisternien (b. bk.) tarikatı keşişleri tarafından yapılmış olduğunu söylerler. De la Roche soyundan Atinalı dukalar bu manastıra gömülürdü. 1412 sıralarında manastırın yeniden Ortodoks kilisesi haline getirildiği sanılmaktadır.

DAPHNİ KİLİSESİ

DAPHNIPHYLLACEAE [*dafnifillaşee*], bir bitki familyası. Çiçekleri bir cinsli, çomak yaprakları 3 - 6 serbest ya da bitişik, tac yaprakları yoktur. Çekirdekli meyvaları bir tohumludur. Familya üyelerinin çoğu tam kenarlı yapraklı ağaççıklardır.

DAPHNIPHYLLUM, Sütleğengiller (Euphorbiaceae) den, geniş yapraklı, her dem yeşil, soğuğa dayanıklı ya da

yarı tropik bir bitki. Yapraklarının güzelliği dolayısiyle özellikle Japon kökenli iki türü Amerikada kültüre alınmıştır. Yaprakları büyük, sert, cilâlı, karşılıklı; çiçekleri iki evcikli ve salkım halindedir. Büyük bir kısmı tropik Asya memleketlerinde olmak üzere bu küçük ağacın 20 kadar türü vardır.

DAPHNİS [*dafnis*]. Yunan mitolojisinde. Sicilya çobanlarının ve çoban şiirlerinin kahramanı. Diodorus'a göre, Hermes ile Sicilya'lı bir nympha'nın oğlu idi ve nympha'lar tarafından büyütülmüştü. Kendi malı olan büyük öküz sürülerini güderken dağda kaval çalar ve şarkılar bestelerdi. Genç yaştaki ölümüne çobanlar da tanrılar da ağlamıştı. Stesikhoros'a ve Aelianus'a göre, D. ebedî bağlılık yemini ettiği bir nympha tarafından sevilirdi. Fakat sarhoşlukla bu yeminini bozması üzerine kör olmuş, kendini şarkılarla avutmuştur. Theokritos, D. in nympha Nais ile olan aşkını, Ksenka'ya beslediği bahtsız aşkı, şiir alanında Menalkhos'a karşı kazandığı zaferi ve ölümünde bütün tabiatın duyduğu acıyı anlatır. Ovidius, D. in taşa çevrildiğini söyler.

DAPHNİS KAİ KHLOĒ (Edeb.): bk. LONGOS.

DAPHNITE [*dafnit*], kuyumculukta, içinde tabiî olarak defne yaprağı şekilleri bulunan taş.

DAPHNOPATĒS [*dafnopates*], **Theodōros** (M. S. X. yüzyıl), Bizanslı yazar. İstanbul (Konstantinoupolis) şehrinin birinci kâtibi ve patriği olmuştur. İmparator II. Romanos'un tahta çıkmasından hemen sonra İstanbul valiliğine atanmıştır. Kendi isteği ile imparator I. Romanos Lekapēnos (921 - 944) adına papaya, Ereğli metropoliti Anastasios'a, Mısır emîrine ve Bulgaristan hükümdar (hēgemōn) ı Simeon'a mektuplar, ayrıca metropolitlere hitabeden bir söylev yazmıştır. D. in şimdi kaybolmuş bulunan *Historia* (Tarih) adlı bir eseri olduğunu Skylitsēs yazmaktadır.

DAPIFER [*dapifer*], Fransada, başlangıçta kırala yemekte hizmet eden memur (sofracıbaşı). D. sonradan kırallığın ileri gelenlerinden biri olmuş, saray işlerini yönetmiş, kıral bulunmadığı zaman orduya komuta etmiştir. Copét'liler devrinde, *sénéchal* denilen başkomutan vekili ile D. birbirinden ayırdedilmez olmuştur. Son D., Blois kontu V. Thibaut idi.

DAPITAN, Filipinlerdeki Mindanao adasında, Zamboanga ilinin kuzey kesiminde, Dapitan körfezi kıyısında, Filipinlerin en eski şehirlerinden biri. Nüfusu 28 295 tir. D. iyi bir liman olarak tanınmıştır.

DAPONTES, Konstantinos (1707 - 1879), Yunan şairi ve din - ahlâk konuları yazarı. Skopelos'ta doğmuş, Athos'ta ölmüştür. Moldavya hâkimi Mavrokordato'nun hizmetine girmiş, sonra keşiş olup Kaisarios adını alarak Athos (Makedonya) dağlarındaki bir manastıra çekilmiştir. *Kathreptēs gynaikon* (Kadınlar aynası) [1766], *Khrēstoētheia* (Görgü bilimi) [1770] ve *Kēpon kharitōn* (Rahmet bahçesi) [1881] adlı eserleri vardır.

DAPPER [*dapir*], **Olfert**, Felemenkli hekim ve coğrafya yazarı. 1691 sıralarında Amsterdamda yaşamıştır. Pek çoğu sonradan unutulan kaynaklardan topladığı bilgilerle Felemenk dilinde coğrafya kitapları meydana getirmiştir. Bu derlemelerin birkaçı şunlardır: *Asia, nauwkeurige beschrijving van het Rijk der grooten Mogols, Indiën, Persië, Georgië, Mengrelië en andere gebuurwesten* (Asya, Hint - Moğol imparatorluğu, Hindistan, İran, Gürcistan, Mingrelya ve bunlara yakın başka ülkelerin kesin tasviri) [1672]; *Beschrijving des koningrijcks van Persië* (İran kırallığının tasviri) [1672]; *Nauwkeurige der afrikaensche gewesten van Egypten, Barbarijen, Libyen, Biledulgerid, Negrolant, Guinea, Ethopiën. Abessinië* (Mısır, Berberistan, Libya, Biledulgerid, Negrolant [Zenciler ülkesi], Gine, Ethiopia ve Habeşistan adlı Afrika ülkelerinin kesin tasviri) [1668]; *Nauwkeurige beschrijving van Asië; behelsende de gewesten van Mesopotamië, Anatolië* (Mezopotamya ve Anadolu ile birlikte Asyanın kesin tasviri) [1680]; *Nauwkeurige beschrijving van gansch Palestijn, of Heilige Lant* (Bütün Filistin ya da Kutsal Ülkenin kesin tasviri) [1677].

DAPSANG, Karakorum dağlarının en yüksek doruğu (8 610 m). Hindistanın kuzeyindeki Keşmir bölgesinin kuzeyinde, Sinkyanğ sınırına yakın olup sarp ve hemen hemen kardan serbest bir piramit meydana getirir. D., 1865 te İngiliz jeoloğu Godwin - Austen (1834 - 1923) tarafından bulunmuştur. Bundan dolayı Godwin - Austen Dağı adını almıştır.

DAPYX [*dapiks*] (ölm. M. Ö. aş. yu. 30), Get şeflerinden Licinius Crassus'un rakîbi. Bozguna uğraması üzerine yanında bulunanları birbirlerini öldürmeleri için kandırmış ve onlarla birlikte ölmüştür.

DAR AĞIZLI YILANGİLLER (Glauconiidae), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alt takımının Solucan yılanları (Opoterodonta) bölümüne giren bir familya. Bu familyanın üyeleri küçük boylu olur. Solucana benzer. Alt çeneleri dişlidir. Afrika, güneybatı Asya ve Amerikada oyuklar açarak yaşar. Kahire yılanı (Glauconia cairi) türü tanınmıştır.

DAR BURUNLU MAYMUNLAR ya da ESKİ DÜNYA MAYMUNLARI (*Catarrhina*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfının Maymunlar (Primates) takımının Gerçek Maymunlar (Simiae) alt takımına giren bir üst sınıf. Bu hayvanların burun duvarı dar, burun delikleri birbirine yakın, ön tarafta ve aşağı doğrudur. 32 dişlidirler. Bazılarında yanaklarda keseler ve sarılıcı olmıyan kısa bir kuyruk bulunabilir. Tırnakları yassı olur. Oturak kaba etleri vardır. Bu üst sınıf Eski Dünyada yaşar. Uzun kuyruklu Maymungiller (Cercopithecidae) familyasını içine alır.

DAR FERTIT, Afrikada, Bahr - el - Gazal (Nil havzası), Ubangi (Kongo havzası) ve Şari (Çad havzası) kaynaklarının başlangıcı olan bir bölge. 500 - 800 m yüksekliğinde olup orman ya da çayırla örtülü olan bu bölge, XIX. yüzyılda köle ticareti yapan Araplar tarafından ıssız bir hale getirilmiştir. Burada oturanlara Azende zencileri ya da Niam - Niam denirdi. Bölge, Çad, Orta Afrika (République Centrafricaine) ve Sudan Cumhuriyetleri arasında bölüşülmüştür. Bu toprakları ilk inceliyenler Schweinfurth (1870 - 1871) ile Gessi (1878) olmuştur.

DAR NUBA, Ak Nil'de, Kordofan'ın güney kısmında tepelik toprak.

DAR RUNGA ya da DAR ROUNGA, Afrikada, ekvatorun güneyinde, Çad Cumhuriyetinde, çalı ve ağaç savanlariyle kaplı tepelik bir bölge. Gnays ve billûrlaşmış kayağan taştan oluşmuş bu yarı ova (pénéplaine) da granit-

ten dağlar serpilidir. Güneyi Dar Kuti adını taşır. Puta tapar ya da Müslüman olan ahali, Gula ya da Arap asıllıdır. Bölgede canlı hayvan yetiştirilir, çiftçilik yapılır. D. R. nın merkezi Am - Tamman'dır. Eskiden bu bölge bir zenci kırallığı ve Vaday (Ouaday) ın bir tımarı idi.

DARA (Biyog.): bk. DARAYAVAHUŞ.

DARA, Mardin ile Nusaybin arasında, M. S. 505 te yapılmağa başlanan bir Bizans sınır kalesi. Yerli halkın Kara Dara diye anarak yanındaki Dara köyünden ayırdettiği bu kale, Selçuklu fethinden önce yıkılıp örenleşmiştir. D. örenleri, Mardinin 26 km güneydoğusunda ve Fırat kollarından Habur çayı başlarından Aviç suyu kollarından Mecid deresi boyundadır. Çok iri kesme taşlar ile şato ve sur kalıntılarının bulunduğu D. nın 1870 ten bu yana, Mardini tanıtan Türkçe yayınlarda İskender ile Dârâ (Darayavahuş) nın savaş yeri ya da Akhaimenid Dârâ (Darayavahuş) lardan birinin köşkü olarak gösterilmesi yanlıştır.

DARAB, DARABGERD ya da DARABCİRD, güneybatı İranda, Fars bölgesinde, Lar'ın 112 km kadar kuzeyinde bir şehir. Dağlık olan dolaylarında portakal ve limon yetiştirilen bu ticaret şehri, iki önemli yol üzerindedir. Yakınlarında III. yüzyıldan kalma kayalarda oyulmuş heykeller vardır. Burasının eski Pasargadae olduğu sanılmaktadır.

DARABAHT (ölm. 1849), Hintli Türk - Moğol şairi. Hindistanda Delhi'de hüküm süren Timuroğulları soyunun son hükümdarı II. Gaziyüddin Bahadır Şah (1775-1862) ın oğludur. Babası, İngilizlerden ödenek alarak 21 yıl tahtta kalmıştır. II. Bahadır bir ara İngilizlere karşı ayaklanmada rolü olduğu için sürgün edilmiştir. D. henüz veliaht iken ölmüştür.

DARABANI, Rumanyada, Moldavya'nın kuzeyi (Suceava bölgesi) nde, Sovyetler Birliği sınırına yakın bir yerde 11 400 nüfuslu bir şehir.

DARAGNÈS [*daranyęs*], **Jean-Gabriel** (1886-1950), Fransız ressamı, gravörü ve basım evi sahibi. Guéthary'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Ofort (eau - forte), taş basması, tahta oymalarla yüz kadar eseri resimledikten sonra Dunoyer de Segonzac, Boussingault ve Frelaut'nun gravürleriyle resimlenmiş kitapları basmağa başlamıştır. Deniz kuvvetlerinin ressamlığını etmiştir.

DARAĞACI (eski şekli: Tarağaç; Lât. Potentia; Fr. Potence), ölümle cezalandırılan suçluların asıldıkları sehpa. D. Farsça *dâr-i siyaset* (= cezalandırma ağacı) deyimine çok benzemekte olup buna bakarak Farsça *dâr* (= ağaç) kelimesi ile Türkçe *ağaç* kelimesinin birleşmesinden meydana gelen yanlış bir deyim olduğunu belirten sözlüklerin açıklamaları yerinde değildir. Bu deyim aslında Türkçe *tar* kelimesine dayanmaktadır. *Tar*, «yontulmuş, kurutulmuş direk» anlamına gelmekte olup insanları cezalandırmak için dikilmiş «kuru ağaç» kavramı, tamlamanın açıklanmasına daha uygun düşmektedir.

Geçmişte D. ları çeşitli biçimlerde yapılmıştır. XVI. yüzyılda Avrupada ucu çengelli ve ters çevrilmiş L (˥) harfi şeklindeki D. ları kullanılmakta idi. Osmanlı İmparatorluğunda ise D. larının üzerinde sivri çengeller bulunur, suçlular bu çengellere geçirilirdi. Son zamanlarda üç ayaklı (sehpa) D. ları kullanılmaya başlanmıştır.

Eskiden rıhtım ve köprü yapımında kazık çakmakta kullanılan büyük şahmerdanın kaldırılmasına yarıyan yüksek iskeleye de D. denirdi. İstanbul tersanesindeki şahmerdan D. nın bulunduğu yere de D. adı verilmiştir. Tersâne-i âmiredeki D. semtinin adı da bundan gelmiştir.

DARALİPTON ya da DARAPTİ, skolastik mantıkta kullanılan bir terim. Bu terimle anılan üçüncü şekilden bir tasım (kıyas, Fr. syllogisme) da büyük önerme ile küçük önerme genel olumlu olursa, sonuç (Fr. conclusion) da özel olumlu olurdu.

DARAM: 1. Filipinlerde, Daram Boğazının doğusunda, Lamar adasının batı kıyıları karşısında küçük bir ada. Samar iline bağlıdır. Yüzölçümü 56 km² dir.

2. Filipinlerde, Leyte adasının kuzeyinde bir boğaz. Biliran adasını D. adasından ayırır ve Leyte adasının doğu kıyısındaki San Pedro körfezi aracılığı ile Janabatas boğazına bağlanır.

DARANTASIA (Tar. - Coğ.), Gallia'da eski bir şehir. Civitas Centronum'un merkezi idi. Bugün Fransanın Savoie departmanında, Albertville arondismanında, Tarentaise'de bir kanton merkezi olan Moûtiers (b. bk.) kasabası bu şehrin yerinde kurulmuştur.

DARÂNYI [*dǫrānyi*], **Ignác** (1849 - 1927), Macar devlet adamı. Budapeştede doğmuş, orada ölmüştür. Budapeşte milletvekili olarak Macar Meclisine katılan (1881) D., meclis başkan vekilliğine seçilmiş, 1895 te tarım bakanı olmuş, 1903 te görevinden ayrılmıştır.

DARÂNYI [*dǫrānyi*], **Kálmán** (1886 - 1939), Macar devlet adamı. Budapeştede doğmuş, orada ölmüştür. Önce tarım bakanı olmuş (1935), sonra da 1936 dan 1938 mayısına kadar başbakanlık etmiştir Sosyal Demokrat Partisiyle Küçük Toprak Sahipleri Partisine yaklaşarak hükümetin bunlara karşı güttüğü politikayı hafifletmeye çalışmışsa da, Nazilerin etkisi altında kaldığından kıral naibinin yetkilerini artıracak üç kanunu çıkarmak zorunda kalmıştır (haziran 1937). Seçim hakkını sınırlandırmış (1938), Yahudileri endüstriden, ticaretten ve malî işlerden uzaklaştırmış, avukatlık, doktorluk v. b. gibi serbest meslek işlerinden alıkoymuştur (1938).

DARAS, güneydoğu Türkiyede, Nusaybin (eski Nisibis) yakınlarında, VI. yüzyılda Bizans İmparatorluğunun İranlılara karşı sınır karakolu olan bir kasaba.

DĀRĀ - ŞİKUH, Muhammed Hanefî Kadirî, (1615 - 1659), Hintli prens. İmparator Şah Cihan'ın oğludur. Ecmir (Ajmer) de doğmuş, Delhi'de ölmüştür. Kendisini ardıl tâyin etmiş olan babası hastalanınca 1657 de naiplik görevine başlamışsa da, kardeşleri Evrengzip'le Murad ayaklanmışlardır. Evrengzip'e karşı açtığı şiddetli savaşta D., Agra (1658) ve Ecmir (1659) de iki kere yenilmiş, ihanete uğrayıp kardeşi Evrengzip'e teslim edilerek öldürülmüştür. Dört Veda'nın Upanişad'larını Sanskritten Farsçaya çevirtmiş, *Sefine - i evliya* adında bir kitap, bir de İslâm diniyle Brahma dinini bağdaştırmak için *Mecnia - el - Bahreyn* adında bir kitap yazmıştır.

DARAUT KURGAN, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Fergana şehrinin 150 km güneyinde bir şehir. Denizden yüksekliği 2 500 m dir. Nüfusunun çoğunluğunu Kırgızlar meydana getirir. D. K., Fergana vâdisinden Pamire giden yol üzerinde büyük bir transit merkezidir.

DARAYAVAHUŞ (Eski Far. *Dārayavahus Vistāspahyā*, Yeni Far. Dârâ, Yun. Dareios, Lât. Darius), eski İra-

nın Ahaimenid'ler (b. bk, Eski Far. Hahāmanişiyā, Yun. Akhaimenidai) soyundan gelen üç kıralının adı.

DARAYAVAHUŞ I.

D. I. Büyük D., Yun. Dareios Hystaspis (= Hystaspes oğlu D.), Ahaimenidlerin daha genç ikinci bir kolundan ve Viştaspa (Yun. Hystaspes) nın oğlu olan D., M.Ö. 521-485 yılları arasında hükümdarlık etmiştir. 521 yılı ilkbaharında beş suikastçı arkadaşiyle birlik olup kâhin Gaumāta'yı öldürdü; bu rahip, Kambuciya (Yun. Kambyses) nın kardeşi Prens Brdıya (Yun. Smerdis) nın kıral olmasını istiyordu ve tahtı ele almıştı. Ölümüyle Ahaimenid soyu yeniden hükümdarlığa gelmiş oldu. Bundan sonraki 5 yıl içinde bütün eyaletleri saran ayaklanma hareketlerini bastırarak Kuruş (Kyros) un kurduğu devletin yönetimini sağlamca eline almayı başardı. İmparatorluğun yeniden kuruluşuna dair en doğru bilgiyi üç dil üzerinden büyük bir yazıt halinde onun kaleminden Bīsutūn kayalıklarında okuyoruz. Ülkesini güvenlik altına aldıktan sonra sınırlarını genişletmeğe karar verdi ve doğuda kuzeybatı Hindistanın bazı topraklarını, batıda Ege Denizinin birçok adalarını, Hellespontos'un Avrupa kıyılariyle Bosporos (Boğaziçi) u zaptetti. Bundan sonra İskit (Skolot) lerin üstüne yürüdü. 513 te kuvvetli bir ordu ile Boğazı geçerek Tuna boyuna kadar yürüdü ise de, büyük kayıplar vererek buradan geri dönmeye mecbur oldu. 500 yılında Önasya kıyılarındaki İonia şehirlerinin ayaklanması üzerine İonialıları koruyan Yunanlıları cezalandırmak için 492 de Mardonios'un komutasında bir orduya Thrakia (Trakya) yoliyle Makedonyaya gönderdi. Ancak, yardımcı donanmanın Athos (Aynaroz) yakınında fırtınaya tutularak dağılması yüzünden bu ordu hiçbir başarı sağlıyamadan geri döndü. 490 yılında D. yeni bir ordu çıkardı. Datis ile Artaphernes'in komutasındaki bu ordu, Naksos (Türk. Nakşe) u ele geçirdi ve Euboia (Türk. Eğriboz) adasındaki Eretria şehrini yakıp yıktı. Sonra Atina üzerine yürüdü ise de, Atinalıların Marathon zaferi D. ordusunu geri çevirdi. D. Yunanlılara karşı yeni bir sefer hazırladığı sırada 485 yılında öldü. İmparatorluğu içinde yürüttüğü politika son derece ustaca ve başarılı idi. Devlet gücünü tam bir merkezcilikle kendisinde toplıyan, düzenli yönetim bölüntüleri belirli vergiye bağlanmış ve satraplık kuran, haberleşme ve posta işlerini düzenliyen D., uyruklarının millî ve dinî özellıklerine karşı büyük bir anlayış gösterdi. Kendi ağzından hazırlanmış yazıtlar, yüksek bir sorumluluk ve adalet ruhunu gösteren belgelerdir. D. fikir ve ahlâk yönünden eski doğunun büyük bir hükümdarı olarak tarihe mal olmuştur. Bk. BİSUTUN KİTABELERİ.

D. silindir mührü: I. D. un adını ve protokolünü İran, Sus ve Babil dillerinde belirten ve British Museum'da bulunan bir silindir. Kıralı, arabasına binmiş aslan avlarken gösterir. Bu sahnenin üstünde kutsamada bulunan tanrı Ahura-Mazdā'nın büstü ile kanatlı disk yer almıştır.

DARAYAVAHUŞ VAZOSU

D. vazosu: İtalyanın Apulia bölgesindeki Canosa kasabasında bulunmuş M. Ö. IV. yüzyıla ait toprak vazo. Üzerindeki nakışlar, I. D. u, Yunanistan seferine çıkmadan önce topladığı saltanat şûrasiyle birlikte göstermektedir. Bugün Napoli Millî Müzesindedir.

D. II: Eski adı: **Ohos**; Yunanlılarca **Nothos** [= «piç»] diye anılır. I. Artahşathra (Yun. Arakserkses) nın oğlu olup M. Ö. 423-405 tarihleri arasında hükümdarlık etti. Hem kız kardeşi, hem de karısı olan Paryasatis'in her bakımdan erki altında idi. Öz oğlu Arsites'in ayaklanmasını bastırmaya çalıştığı sırada, Amyrtaios'un baş kaldırması yüzünden İranlılar 60 yıl için Mısırı kaybettiler. Buna karşılık, ülkenin Önasyada batı sınırlarını tutan satraplar, Peloponnesos savaşları sonunda dağılan Yunanlıların kaderi üzerinde çok önemli etkiler yaptı. Tissaphernes ve Pharnabazos, Atinalılara karşı Spartalılarla birleşti. 408 de D. un oğlu Kuruş (Kyros), Tissaphernes'in yerine satrap olunca İranlılarla Spartanın münasebetleri Spartalı Lysander zamanında daha da iyileşti ve bu durum Atinalıları Sparta ile 404 barışını yapmak zorunda bıraktı.

D. III: Yunanlılarca **Kodomannos** diye anılır. M. Ö. 335 - 330 yılları arasında Ahaimenidlerden son hükümdardır. III. Artahşathra (Yun. Artakserkses) nın oğlu Arses'i bütün ailesiyle birlikte öldüren hadım Bagoas'ın yardımiyle tahta geçti. Fakat o da Bagaos'u sağ bırakmadı. Yönetimi altında olumlu bir iş görülmedi. 334 yılında başlıyan Büyük İskender seferlerinde önemli bir karşı koyma hareketinde bulunmadı. 333 yılında İssos meydan muharebesini kaybedip iki yıl sonra da Gaugamela'da bozguna uğrayınca Hagmatana (Yun. Ekbatana, bugünkü Hemedan) üzerinden, Doğu İrana kaçtı ise de, orada Satrap Bessos'un ihanetiyle ele verilip öldürüldü (330 yazı).

DARAYAVAHUŞ III.

DARAYAVAHUŞ, II. Artahşathra (II. Artakserkses Mnemon) ile Starteira'nın bü-

yük oğlu. Gelini Starteira'yı zehirledikten sonra Parysatis, tahtın varisi olabilecek D. u, babasının küçük kardeşini tercih edeceğine inandırmıştı. Bunun üzerine D. da babasını öldürmüş, kendisi de ölüme mahkûm edilmiştir (aş. yu. M. Ö. 365).

DARAYAVAHUŞ (Medyalı), Ahd-i Atîk'teki Danyal'ın kitabına göre, İran, Medya ve Kalde kırallığı eden, Balthazar'ın ardılı ve Kuruş (Kyrus) un önceli. D. Babil kıralı olmuştur. Danyal'ın kitabındaki bu bölüm, birçok görüşlere yol açmıştır. Bu D. un, sırasiyle I ve II. D. ile II. D. zamanında Medya'da baş kaldıran bir başka D. ile, hattâ II. Uvaḫşatra (Kyaksares) gibi daha başka kişilerle aynı kişi olduğu iddia edilmiştir.

DAR-BANDA, Orta Afrika Cumhuriyeti (République Centrafricaine) nin Sudan sınırlarında bulunan bir bölgesi.

DARBHANGA ya da DURBANGA: 1. Hindistanda, Bihar devletinde, Benares'in 322 km kadar kuzeydoğusunda bir bölge. Buğday, pirinç ve şeker çıkarır. Başkenti Darbhanga, yüzölçümü 5 386 km², nüfusu 3 457 070 (1941) tir.

2. Aynı adı taşıyan bölgenin başkenti. Önemli bir ticaret merkezi ve demiryolları kavşağıdır. Tıp okulu vardır. Nüfusu 69 203 (1941) tür.

DARBIMESEL, atalar sözü ya da ata sözü. Çoğulu olan durub-i emsal'ın karşılığı da *ata sözleri*'dir. D., aslında «mesel getirmek, bir durumu temsil yoliyle anlatmak» demek ise de zamanla, meselin, temsilin kendisi demek olan *atalar sözü* anlamına kullanılır olmuştur. Eski eserlerde mesel ile D., emsal ile durub-i emsal aynı anlamda kullanılmıştır. D. lerin gerek şekil, gerek kavram bakımından birtakım özellikleri vardır: Kısa, özlü ve kalıplaşmış olmak, şekil özelliklerindendir. Bazı D. ler secili, bazıları vezinli ve kafiyeli olur. Bazı D. lerde türlü söz sanatları bulunur.

D. ler kavram bakımından çeşitlidir: 1. Bilgece (hakîmane) sözler olan D. ler vardır: *Damlaya damlaya göl olur. Bal tutan parmağını yalar* gibi. 2. Öğüt ve ders veren D. ler vardır: *Bugünün işini yarına bırakma. Ev alma, komşu al* gibi. 3. Uzun denemelere ve gözlemlere dayanarak, olayların nasıl olageldiklerini belirten D. ler vardır: *Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek içer. Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır* gibi. Hangi çeşitten olursa olsun, bütün D. lerde «genel kural» olma vasfı vardır. Bunlar, yeri düştükçe, kapsadıkları kavrama uygun bir durum için söylenilmekle birlikte, ortada uygulanacak bir olay bulunmasa, yalın olarak yine değer ve anlam taşır. Kendilerini meşhur sözlerden ve deyimlerden ayıran şey, bu vasıflarıdır. Meselâ *bu perhiz ne, bu lâhana turşusu ne?* sözü, ancak bunun uygulanabileceği bir olay karşısında değer ve anlam taşır. Böyle bir olay söz konusu değilse, değer ve anlam taşımaz Bunun için *bu perhiz ne, bu lâhana turşusu ne* sözü D. değildir. Öte yandan *Keskin sirke kabına zarar* sözü, uygulanabileceği bir olay karşısında da, böyle bir olay bulunmadan da değer ve anlam taşıyan genel kural olduğundan D. dir. Bazı D. lerin hikâye şeklinde bulunması, genel kural olma vasfını bozmaz. Meselâ *Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış. Eşeği düğüne çağırmışlar, «ya odun eksik, ya su» demiş* D. leri hemen şu biçimde anlaşılır: *Yalancının evi yansa kimse inanmaz. Eşeği düğüne çağırsalar, ya odun, ya su taşıtmak için çağırırlar.*

D. ler, çok eski zamanlardan beri halk arasında yaygın olarak kullanılan ve halkın ortak malı olarak gelişmiş bulunan millî varlıklardır. Bir ulusun D. lerinde o ulusun düşünceleri, davranışları, sosyal yaşayışları, kanışları, inanışları görülür. Bir sözün D. niteliğini alabilmesi için yüzyıllarca kullanılmış, sevilip yayılmış, eskimiş olması gereklidir. Ancak D. ler nasıl doğmuşsa öyle kalmaz. Zamana, bölgeye göre değişir. Dokuz yüz yıl önce *Divanü Lügat-it-Türk*'te birtakım kelimelerin kullanışlarına örnek olarak gösterilmiş bulunan ve adına o zaman *sav* (b. bk.) denilen D. lerden kimisi, kelime değişiklikleriyle bugün de kullanılmaktadır. Kimisi ise büsbütün unutulmuştur. Buna karşılık daha sonraki zamanlarda yeni yeni D. ler ortaya çıkmıştır Bk. ATASÖZÜ.

D'ARBLAY, Madame: bk. BURNEY, Fanny.

DARBOĞAZ, Kızılırmak deltasının batı bölümünde, Bafra'nın 10 km kadar kuzeyindeki Kalaylı çevresinde, ırmağın kabarmış zamanlarında bir kısım suların batıdaki Karaboğaz Gölü (b. bk.) ne doğru aktığı yere verilen ad. Bk. KIZILIRMAK.

DARBOĞAZ GÖLÜ, Ceyhan ırmağının şimdiki ağzına en yakın olan kıyı gölü. D. G. nden başka, burada, yan yana birçok göller vardır ki haritalarımızda bunlar Akyayan olarak toplu bir adla gösterilmiş, bu göllerle arasındaki kumluklar da Torluk (3 km genişliğinde bir kıyı kum seddi) adiyle belirtilmiştir. Birbirlerinden pek belirtisiz olarak ayrılmış bulunan bu bir sıra göllerden her birine yerinde ayrı adlar verilmiştir: Kurma Boğazı Gölü, Yerkuma Gölü, Suna Gölü gibi. D. G. de bunlardan biri ve Ceyhanın ağzına yakın bulunanıdır. Kurma Boğazı yoliyle bu göllerin denizle bağlantısı vardır. Balık az olmakla birlikte balıkçılık yapılır.

DARBOUX [*darbu*], **Gaston** (1842-1917), Fransız matematikçisi. Nımes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra, oraya konferansçı öğretmen olarak atanmış (1873-1881), 1881 de Fen Fakültesinde yüksek geometri profesörlüğüne getirilmiş, 1889 da aynı fakültenin dekanı olmuştur. Dergilerde çıkan inceleme yazılarından başka, cebirde eğriler ve yüzeyler üzerine eserler yayınlamış, infinitesimal hesabın geometriye uygulanması üzerine incelemeler bastırmıştır. 1876 da Bilimler Akademisi, *Mémoires sur les solutions singulières des équations aux derivées partielles* (Özel türevli denklemlerin benzersiz çözülüşleri üzerine düşünceler) adlı eserinden ötürü kendisine büyük armağanı vermiştir; bundan başka, *Leçons sur la théorie générale des surfaces et les applications géométriques du calcul infinitésimal* (Yüzeylerin genel kuramı ve sonsuz nitelikler hesabının uygulanması üzerine dersler) adında önemli bir eseri daha vardır. 1884 te Bilimler Akademisine seçilmiş, 1900 yılında da devamlı sekreterliğe getirilmiştir.

G. DARBOUX

DARBOY [*darbu̯a*], **Georges** (1813-1871), Fransız din adamı. Haute-Marne departmanının Fays-Billot kasa-

basında doğmuş, Pariste ölmüştür. 1859 da Nancy piskoposu olan D., 1863 te Paris başpiskoposluğuna atanmıştır. 1869-1870 te Vatikanda toplanan ruhanî mecliste papanın yanılmazlığının tanımlanması gereğine karşı oy kullanmıştır. 1871 de Paris Commune'ü yönetiminin kurbanlarından biri olmuştur.

DARBUKA, vuruşlu halk sazlarından birine verilen ad. Yukarısı dar küçük bir küp biçiminde olup ağzına gerilmiş ince bir deriden meydana gelir. Boyu 35 - 40 cm, deri geçirilen ağzının çapı 15 - 20 cm dir. Bu saz daha çok kadınlarca, özellikle düğünlerde ritim sazı olarak elle ve parmakları vurmakla çalınır. Eskiden kullanılan çömleğin yerini şimdi aynı biçimde madenî bir kab almıştır.

DARBY [*dąrbi*], **John Nelson** (1800 - 1882), İngiliz din adamı. Londrada doğmuş, Bournemouth (Hampshire) da ölmüştür. Plymouth Brethren (= P. Kardeşler Birliği) tarikatının kurucusudur. 1819 da Dublin'deki Trinity College'i bitirmiş, 1825 te de İrlânda barosuna girmiştir. Tarikat farklarının gözetilmemesini ve resmî rahipliğin kaldırılmasını savunduğundan İrlânda kilisesinden ayrılmış, 1828 de Dublin'de bir birlik kurmuştur. Az sonra Plymouth'da da bir birlik kurulmuştur. Bu birliğin ilkin Plymouth'ın Providence Chapel adlı kilisesinde düzenli toplanması, onlara 1830 da Plymouth Brethren adının verilmesiyle sonuçlanmıştır. D., ölünceye kadar İngilterede ve öteki Avrupa ülkelerinde İngiliz, Fransız ve Alman dillerinde vaızlar vermiştir. Yıllarca, kurduğu tarikatın resmî organı olan «Christian Witness» gazetesini çıkarmıştır.

Darbycilik: Plymouth Brethren gruplarının toplanmasından çıkan bir Protestan tarikatı. Bu tarikat, İsanın tekrar gelişinin beklenmesine dayanan Kadercilik (praedestinatio, yani bir insanın cennete ya da cehenneme gideceğinin doğumunda kararlaştırılması) düşüncesinde ve «Kilisenin çökmesi» inancında direnir. Ona göre, Hıristiyan tarikatlarının hiçbiri «kilise» adını taşıyacak değerde değildir. Protestanların bir çeşit Jansenciliği olan bu tarikat, hiçbir dinî örgütü kabul etmediği gibi, rahipliği de tanımaz; her aklı başında insanın, İsanın sözünü yaymakla yükümlü olduğunu ileri sürer. En çok İngilterede ve Amerikada yayılmıştır.

D'ARC, JEANNE (Biyog.): bk. ARC, JEANNE D'.

DARCET ya da D'ARCET [*darsę*], **Jean** (1725 - 1801), Fransız hekimi ve kimyacısı. Gaskonya'da Audignon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Montesquieu, D. yi oğlunun öğretmeni olarak yanına almış, yanında Parise götürmüştür. 1774 te Collège de France'ta bir kürsünün başına getirilmiş, derslerini Lâtince yerine Fransızca veren ilk profesör olmuştur. Kimyanın sanatlarda ve endüstride kullanılması için çok çalışmıştır. Kemikten jelâtin, deniz tuzundan soda elde etmiş, sabun yapımına yenilikler getirmiştir kazan supapları yapımı için bir alaşım aramış, sonunda kendi adını taşıyan alaşımı bulmuştur.

Darcet madeni ya da alaşımı (Metal de D., Alliage de D.): % 50 bizmut, % 25 kurşun ve % 25 kalaydan meydana gelen bir alaşım. 95° C de ergir, makinelerde emniyet ya da düzenleme parçaları yapımında kullanılır.

DARCET ya da D'ARCET [*darsę*], **Jean Pierre-Joseph** (1777 - 1844), Fransız kimyacı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Hekim ve kimyacı Jean Darcet'nin oğludur. Darphane müfettişi olarak bronz ve çelik eşya yapımını desteklemiştir. Yoğunlaştırılmış sülfürik asit ile gümüşü altından ayırma yolunu bulmuştur. Barutun elde edilişinde de yenilikler meydana getirmiştir.

DARCİLİNG (İng. **Darjeeling, Darjiling**): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Batı Bengal bölümünde bir bölge. Himalaya'ların yan kolları boyunca uzanır. Kalkutta'nın 593 km güneyindedir. Bölgenin başlıca ürünü çaydır. Nüfusu 376 369 (1941) dur.

2. Hindistanın Batı Bengal bölümünün merkezi. Himalaya eteklerinde, Kançencunga doruğunun altındadır. Nüfusu 26 000 dir. İngilizlerin kurduğu bir dağ yazlığı (deniz-

DARCİLİNG: Genel görünüş

den vüksekliği 2 185m) olup ısı ortalama 15° C ın altındadır. Nisan - ekim ayları arasında Kalkutta'nın zenginleri D. e yazlığa çıkarlar. Simla'dan sonra Hindistanın en tanınmış dinlenme yeridir. D., Kalkutta demiryolunun ucundadır. Tibet ile Hindistanın alışveriş pazarıdır. Çay ticareti yapılır, kömür madeni çıkarılır. Üniversitesi vardır. Himalayaya tırmanmağa gelen dağcıların bir merkezi ve hareket noktasıdır.

DARCY [*dąrsi*], geçirgenlik birimi. D., santimetre kare başına 1 kg lık çok tedricî bir basınç altında, yapışkanlık ölçüsü 1 *poise* olan bir sıvının, her santimetre karesinden saniyede 1 cm³ miktarında geçmesine imkân veren bir maddenin geçirgenliğidir.

DARCY [*darsį*], **Henri Philibert Gaspard** (1803 - 1858), Fransız mühendisi. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Başlıca çalışması, Dijon şehrine içilecek su veren birçok kaynakları kullanmış olmasıdır. Paris belediyesi baş mühendisliğine getirilen D., suyun, boru ve kanallardaki akışını incelemiştir.

Darcy borusu: Sıvı ve gazların akış hızını ölçmeye yarıyan bir araç. İki ince borudan yapılmıştır. Bunların biri akıntıya karşı, öbürü ise ters yöne açıktır. Böylece birinci boru dinamik, ikincisi de statik basıncı ölçer. Buna Pitot borusu da denir. Bk. PITOT, Henri.

DARD DİLLERİ: bk. DARDU DİLLERİ.

DARDANELLES (Coğ.): bk. ÇANAKKALE.

DARDANİA: 1. Eski dünya coğrafyasında, Makedonyada bir bölge. Balkanlarda, Makedonyanın kuzey sınırında ve Üst Moesia'nın güneyindedir. Başlıca şehri Naissus (Niş) tur. Roma ordusunda çok sayıda D. lı asker vardı.

2. Eski dünya coğrafyasında, Anadoluda, Troia'da bir bölge. **Dardanikē** de denilir. Mysia eyaletinde idi.

Sınırları iyi bilinmemektedir. Homeros'un *İlias*'ında sözü kapalıca geçer. Troas eyaletinin ilk adı da D. dır.

DARDANİT'LER, Yunan mitolojisine göre, Troialı kıral Dardanos'un soyundan gelenler.

DARDANLAR, eski çağda Balkanlarda yaşıyan İlliryalı bir ulus. Vatan toprakları olan yukarı Vardar vâdisinden M. Ö. III. yüzyıldan sonra Makedonyalıları sık sık akınlariyle tedirgin eden D., M. Ö. 29 - 28 yıllarında M. Licinius Crassus tarafından Roma devletine bağlandı. Romanın kırallık çağında Scupi (Skoplje = Üsküp) ve Naissus (Niş), D. ın merkezi haline geldi. Büyük cesaretlerinden ötürü çoğu zaman Roma ordusunda hizmetlerinden faydalanılırdı. Diocletianus, M. S. 297 yılında ayrıca bir Dardania eyaleti kurdu. Bu ulustan bir kısmının ilk tarih çağlarında Ön Asya'nın kuzeybatı yanlarına göçerek Troas topraklarında yerleşmiş oldukları sanılıyor. İşte D. ın bu kolu Troia efsanesinde önemli bir rol oynar. Bk. DARDANOS.

DARDANOS (Yun. mit.), Yunan mitolojisinde Zeus'la Elektra'nın oğlu olup Dardan'lara adını veren kahraman. Aslında Samothrace'lı olan D., bir tufan sonunda Asyaya göç etmiş, orada kendisini misafir olarak kabul eden Teukros'un kızı Batieia'yı baştan çıkarmıştır. O zaman Hellespontos'ta kendi adını alan bir şehir kurmuş, Teukros'un ölümünden sonra kıral olunca da Troia şehrini kurmuştur. Kabeir'lere tapma dinini Asyaya getiren o olmuştur (başka bir geleneğe göre de Phsygia'ya Kybele dinini sokan odur). İtalyan efsanesi ise onu kendine mal eder. Etruria'nin oğlu olan D., Troas'a gitmiştir. Böylece Aineias kendi atalarının ülkesine dönmekten başka bir şey yapmamıştır.

DARDANOS ya da DARDANUS (Tar. - Coğ.), İlk çağda Hellespontos (Çanakkale) un güneyinde önemsiz bir Aiolia şehri. Halkı Dardanlar (b. bk.) adiyle tarihe geçmiştir. Dardanion burnu yakınlarında kurulmuş olan D. sonraları Romalılar zamanında İlion şehri gibi saygı ile anılmış, her ikisi de serbest şehir ilân edilmiştir. D. adından bugünkü Çanakkalenin eski adı (Dardanelles) türemiştir. D. adı, M. Ö. 84 yılında Sulla ile Mithradates arasında bu şehirde yapılan barış anlaşması ile de tanınır.

DARDİSTAN ya da CAHİSTAN, Orta Asyada, bugünkü Keşmir ve Kuzey Pakistanla sınırdaş olan bir bölge. Eski tarihçiler, burada Sint (İndus) ırmağı yolu ile Pencap'tan gelmiş Dard (b. bk.) lar ya da Dardular adında Ârî bir kavmin oturduğunu söylerler.

DARDLAR, DARDULAR, Afganistanın kuzeydoğusunda ve Keşmir'in kuzeybatısında, Pamir ile Sint (İndus) nehrinin kuzey dirseği arasında, Dardistan adiyle anılan topraklarda yaşıyan Brokpa, Gilgit, Şina, Astori ve bazı kere de Kafir ve Kalaşa - Paşai halklarına toplu olarak verilen bir ad. Ârî soyundan gelen D. a Hintliler Darada'lar, Eski Yunanlılarsa Derade'ler (Deradai) demişlerdir. Bunlar bu toprakların en eski yerlileriyle iyice karışmışlardır. Halkın çoğunluğu İslâmdır, eski çok tanrılı dine bağlı olanlar da az değildir. Hintlilerdeki kastlara ayrılma yolu ve kadınla erkeğin eşitliği kuralı, bunlarda da görülür. Müslüman D., Sanskrit gruplarından hiçbirine benzemiyen bir Ârî dil konuşurlar. Bk. DARDU DİLLERİ.

DARDU DİLLERİ, Hindistanın kuzeybatı ucunda konuşulan dillere verilen ad. Bu diller arasında: 1. Khovarî; 2. Kûhistanî; 3. Şina (Shiṇā) ve 4. Keşmirî anılabilir. Khovarî, Çitral (b. bk.; İng. Chitral) topraklarında konuşulur. Üç kola ayrılan Kûhistanî, Svat (İng. Swat) ırmağının yukarı yatağında, Kûhistan'da konuşulan bir dildir. Şina, İndus'un yukarı yatağında, Gor, Çilas, Darel ve Tangir'de konuşulur. Son olarak, Keşmirî Keşmirde konuşulan bir dildir.

D. D., Hint ve İran dilleri arasında bir geçiş meydana getirir. Fonetik ve kelime hazinesi bakımlarından bu diller kuzey Hindistanda konuşulan dillere yakındır. Ancak, bu dillerde birçok arkaik özellikler kalmıştır. D. D. nin bütün kollarında Buruşaskî dili (b. bk.) nin ve özellikle Hunza ve Nagar kollarının birçok özellikleri tesbit edilmiştir. Keşmirîyi saymıyacak olursak, bu dillerin yazıları ve yazı dilleri yoktur. Buna karşılık folklorları lirik türküler ve masallar bakımından zengindir.

Dardular genel olarak Fars alfabesini kullanırlar. Keşmirliler ise Nāgarī (Sanskrit yazısı) ye dayanan bir yazı sistemi meydana getirmişlerdir.

DARE [*dær*], **Virginia** (doğ. 1587), Amerika kıtasında İngiliz ana - babadan doğan ilk çocuk. Babasının adı William, anasınınki Eleanor'du. Eleanor'un babası da 1587 nisanında Sir Walter Raleigh tarafından Amerikada yerleşmeleri için Plymouth'tan yola çıkarılıp aynı yılın haziran ayında Roanoke adasına ulaşan bir grupun kurduğu koloninin valisi olan John White idi. White az bir süre sonra koloninin ihtiyaçlarını sağlamak üzere İngiltereye dönmüş, 1591 yılında adaya gönderilen kuvvetler orada hiçbir kimse bulamamış, yalnız bir ağacın gövdesine CROATAN kelimesinin oyulmuş olduğunu görmüştür. «Kayıp koloni» denilen bu adada oturanların ne oldukları öğrenilememiştir. Bk. CROATAN.

DAREİKOS (tam adı *Daraikos stater. Dareios statēr'i* [parası]), Aḫaimenid (Eski Far. Ḫaḫāmanişiya) soyundan olan İran hükümdarlarına ait altın kırallık parası. Hystaspes (Viştaspa) oğlu I. Darayavahuş (b. bk.; M. Ö. 521 - 486) zamanında basılmaya başlanmıştır. D. saf altından olup 8,35 - 8,42 g ağırlığında idi. Üzerinde İran kıralı ok atar durumda ve dizlerinin biri yere dayalı olarak tasvir edilmişti. Resmin arkası geniş bir düz alan gösterirdi. M. Ö. 400 e doğru yapılan On Binler Seferine katılan piyadelerin aylığı 1 D. idi. Doğuda hüküm süren iki metal sistemine göre, med siglos (sicle medique) u aynı tipte fakat gümüşten idi. Yunanlılar bu paraya Toksotē (çoğulu Toksotai), yani «ok atan» derlerdi.

DAREİKOS

DAREİOS (Biyog.): bk. DARAYAVAHUŞ.

DAREMBERG [*darãber*], **Charles Victor** (1817 - 1872), Fransız hekimi ve bilgini. Dijon'da doğmuş, Seine-

et - Oise ilinin Le - Mesmil - le - Roi şehrinde ölmüştür. Önce Tıp Akademisi kitaplığı (1846), daha sonra Mazarine kitaplığı (1849) müdürü olan D., 1871 den başlıyarak Paris Tıp Fakültesinde tıp tarihi profesörlüğü yapmıştır. Eskiçağ tıp yazarlarının eserlerini Fransızcaya çevirmiş, kendisi de *La médecine dans Homère* (Homeros'ta hekimlik) [1865]; *Etat de la médicine entre Homère et Hippocrate* (Homeros'tan Hippokrates'e kadar hekimliğin durumu) [1866] adında iki eser yazmıştır. Saglio ile birlikte *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* (Yunan ve Roma tarihlerinin sözlüğü) adlı bir esere başlamıştır. Hekimlik üzerine eskiden yazılmış kitaplardan meydana getirdiği koleksiyonu bugün Tıp Akademisindedir.

DARENDE, Malatya iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezi olan kasabanın nüfusu 6 945 (1960), ilçeye bağlı iki bucak (Balaban, Kuluncak) ve 50 köy ile birlikte nüfusu 35 135 (1960), yüzölçümü 1 984 km² dir. İlçenin Aşudu (b. bk.) köyü çevresinde bol sulu çağlayanlarla mağaralar, hüyük ve Senkbar adiyle anılan eski bir şehrin yeri vardır. D. ilçesi Malatya ilinin batı bölümünde, Toroslar arasındaki çukur bir bölgeyi ve çevresindeki dağları içine alacak şekilde uzanır. Bu çukur bölge (1000 - 1250 m) ile onun uzantılarından Tohma Çayı ve kolları geçer.

D. kasabası, bu çukur bölgenin batı bölümünde, denizden 1 080 m kadar yükseklikte, Tohma Çayının, kuzeybatıdaki Yazı köyünden D. ye doğru dar boğazlardan geçtikten sonra genişlediği yerde kurulmuştur. Evleri mahalleler halinde vâdi boyunca dağılmıştır. Bahçelerinde mevva (dut, elma, armut, ceviz, ayva, kayısı, şeftali, kiraz, vişne) ve sebze yetiştirilir. Bağları da vardır. Elde edilen üzümden pekmez yapılır. Bu çevrenin Alişar üzümü tanınmıştır. Dut pekmezi de çok yapılır; hoşaflık erikleri, ince kabuklu cevizleri çevrede aranır. Ayrıca kavun ve karpuz da ekilir. D. de hayvan ürünleri (yağ, yün, deri) ticareti de yapılır.

D. dağlar arasındaki vâdi içinde bulunduğundan yazın havası oldukça ağırdır. Ancak, çevresindeki geniş bozkırlar ortasında bir yeşil ada durumunda olup meyva ve sebzesiyle bu kurak çevreyi besler. Kasaba ve köylerde halı ve kilim de dokunur. Her hafta pazar kurulurr. Belediyesi 1868 de kurulmuştur. Orta okulu vardır.

DARĒS, Phrygia'lı (Yun. Darēs ho Phryks), Homeros'un *İlias* adlı eserine göre, Haphaistos'un Troialı rakîbi olan D., Diomedes tarafından öldürülmüştür. M. S. V. yüzyılda adı bilinmiyen bir yazar *Historia de excidio Trojae* (Troia'nın sonu) adında bir kitap düzenlemiş, bunun D. e ait olduğunu söylemiş ve kitabın başına da Cornelius Nepos'un Sallustus'a yazdığı söylenilen bir mektubunu koymuştur. Eser, Yunanca aslı olan bir kitaptan esin alınarak yazılmış tarihî bir romandır. Ortaçağda çok sürüm kazanmış, Benoit de Sainte - Maure da *Roman de Troie* (Troia'nın romanı) adlı kitabını yazarken bu eserden çok faydalanmıştır.

DARFUR, Dar For [= Fur ülkesi], Sudan Cumhuriyetinde, büyük bir bölümü 3 000 m ye kadar yükselen Marra dağlariyle kaplı 600 - 1 000 m yüksekliğindeki step yaylalardan ibaret tarihî bir bölgenin ve bir eyaletin adı. Halkı, Araplarla çok karışmış olan Fur (b. bk.) lardır. Güneyde saf kan zenci hemen hemen hiç kalmamıştır. Merkezi El-Faşer (nüfusu 28 462) dir. 357 800 km² lik toprakları üzerinde yaşıyan 1 538 712 nüfusu, çorak olmıyan dağlarda pamuk, tütün, susam, mısır ve buğday, çorak vâdilerde ise darı ekip biçer; bunun dışında hayvancılık yapar ve kauçuk yetiştirir. Kuzey topraklar step çöllerden ibaret ve pek ıssızdır; kuzeydoğuda hemen hiç susam yoktur. Yağmur mevsiminde baştan başa su baskınına uğrayan güneyde de ıssız yerler çoktur. D. dışarıya hayvan ve kauçuk yollar.

Tarih: D. devleti XV. yüzyıldan çok önceleri doğudan göçmüş olan puta tapan Sudanlı zenci soyundan Daço'lar tarafından kurulmuş ve XVI. yüzyılda onlar gibi doğudan gelen, vâdiye kadar sokulan Arap - Zenci karışımı Tuncur'lar tarafından yıkılmıştır. Bu son gelenler az çok Fur'larla karışmıştır. XIX. yüzyıl başlarından bu yana, Doğu Sudana sokulan Mısırlılara karşı 1874 yılına kadar korunabilmiş tek devlet olan D. toprakları, 1883 te Mahdi (b. bk.) nin erki altına girmiştir. Eski hükümdarlığın yeniden kuruluşundan sonra D., o zamanlar yeni kurulan İngiliz - Mısır Sudan'ına serbestçe bir bağımlılık şartları altında katılmış, 1916 da başarısızlıkla sonuçlanan bir ayaklanmadan sonra bir eyalet olarak bu devletın yönetimi altına girmiştir. Son D. kıralı olan Ali Dinar, bu savaşlarda ölmüştür. 1 ocak 1956 dan beri bağımsız Sudan Cumhuriyetinin 9 ilinden biridir.

DARGANATA, Türkmenistanın Çarcou bölgesinde, Amuderya ırmağının sol kıyısında bir şehir ve iskele. Çarcou şehrinin 222 km kuzeybatısında bulunan bu şehir 1925 te kurulmuştur. Çevresinde pamuk yetiştirilir.

DARGİ, orta Dağıstanda yaşıyan bir ulusa verilen ad. Lezgi kolları arasında önemli bir yer tutan bu ulusa Avarlar Zdih, Lekler Akuşa (ve Dargi) adını verirler. Kendileri daha çok Sutkur adını kullanırlar. Büyük çoğunluğu Müslüman olan D. lerin sayısı 126 272 (1926) dir. D. ler kuzeyden Kumuklar, batıdan Avarlar ve Lekler, güneyden de Haydak (Kaytak) larla komşudurlar. D. lerin oturduğu yerler, Hazar Denizi ile Kafkas Dağlarının kavşağına düşen Derbent (b. bk.) geçidinin kuzey giriş bölümüdür. Bu sebeple, Lezgi kolları içinde D. ler yabancı kavimlerle karışma bakımından başta gelir.

D. ler Akuşa, Sutkur, Sırhal, Urkarak, Horakan, Haydak ve Kubeçi gibi birtakım kollara ayrılmışlardır. Bu kollar arasında Haydak ve Kubeçiler özel bir yer tutar. Kafkas ve özellikle Dağıstan tarihin de büyük bir rol oynıyan Haydaklar, Dağıstandan gelip geçen kavimlerle sık sık savaşmışlardır. Bu sebeple, tarihî kaynaklarda adları sık sık anılmıştır. Bu kaynaklarda Haydaklara arasıra Kaytak adı da verilmiştir. XVII. yüzyılda Haydak topraklarını ziyaret eden Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Haydakçaya ait birtakım kelimeler tesbit etmiştir. Onun verdiği bu kelimeleri göz önüne alan birçok bilginler, Haydakların Moğolca konuştukları fikrini ileri sürmüşlerdir. Halbuki, son yıllarda yapılan araştırmalar sonunda, Evliya Çelebinin verdiği «Haydakça» (Kaytakça) kelimelere güvenilmemesi gerektiği anlaşılmıştır (bk. HAYDAKLAR).

D. lerin Kubeçi kolu da tanınmıştır. Avarlarla Kumukların Kubeçi adiyle andıkları bu kola Lekler Orgo adını verirler. Kubeçiler sanatçı olarak büyük bir ün kazanmışlardır. Özellikle demir, altın, gümüş ve fil dişinden silâhlar, zırhlar ve değerli eşyalar yapmakla tanınmışlardır. Kubeçi kadınları da değerli şallar, mendiller, örtüler dokurlar (bk. KUBEÇİLER).

D. boylarının büyük çoğunluğu tarım, hayvancılık ve meyvacılıkla geçinir. D. lerin oturduğu yerler Dağıstanın

en çok meyva yetiştiren bölgelerinden biridir. Kubeçiler arasında olduğu gibi, bütün D. ler arasında da el sanatları (özellikle kuyumculuk) gelişmiştir. D. ler çömlekçilik alanında da değerli eserler vermişlerdir. D. kadınlarının dokuduğu şallar ve kilimler de meşhurdur.

D. lerin evleri normal olarak iki katlıdır. Eskiden evlerin birinci katında ahır ve samanlık yer alırdı. Evlerin çevresinde meyva ağaçları yetiştirilirdi.

D. lerin özel giyim kuşamları bugün değişmiştir. Ancak, papakları, kürkleri, işlemeli çorapları birçok yerlerde olduğu gibi kalmıştır.

DİL. Lezgi dilinin bir lehçesi olan Dargice, Kafkas dillerinin kuzeydoğu koluna girer. Haydakça ve Kubeçice D. diline benzer. Haydak ve Kubeçiler yazı dili olarak Dargiceyi kullanırlar.

Dargice iki ana kola ayrılır. Bu kollar içinde birçok ağızlar ayırdedilebilir. Yazı dili Akuşa ağzına dayanmaktadır.

Dargicenin fonetik özellikleri arasında gırtlak seslerinin çokluğu göze çarpar. Dargicenin gramerinde ise «tarafından, vasıtasiyle» anlamını veren ergatif hali hâkimdir. İsimler dört sınıfa (eril, dişil, hayvan ve eşya adları) ayrılmıştır. Çekim hallerinin sayısı yirmiye yakındır. Dağıstan dillerinden farklı olarak, Dargicede fiiller şahıslara göre çekilir.

D. dili son yıllara kadar alfabesiz kalmıştır. Yalnız, bu dil için Arap ve Lâtin esasına göre birtakım yazı sistemleri meydana getirmek üzere denemeler yapılmıştır. Son olarak, 1938 de Rus alfabesine dayanan bir yazı kabul edilmiştir.

DARGİ EDEBİYATI, XX. yüzyıla kadar olumlu bir gelişme gösterememiştir. Son yıllara gelinceye kadar Dargiler arasında yalnız ağızdan ağıza dolaşan halk edebiyatından bahsedilebilir. Dargilerin büyük çoğunluğu arasında okur yazarların oranı son zamanlara kadar çok düşüktü. Bu sebeble, Dargiler arasında yazılı edebiyat gelişememiş, bütün edebî çalışmalar ağızdan ağıza dolaşan halk ürünlerinden ibaret kalmıştır. Bu alanda yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, Dargiler halk edebiyatının bütün kollarında türlü ürünler yaratmışlardır. Özellikle aşk şiirlerinin Dargi folklorunda önemli bir yer tuttuğu göze çarpar. Bu ürünlerdeki hayallerin genişliği ve duyguların derinliği Dargilerin eski bir edebî kültüre sahip olduğuna tanık olarak gösterilebilir. Dargi halk şairleri arasında Batıray geniş bir ün kazanmıştır. Öbür halk şairlerinin adları unutulmuştur. Bu sebeple, halk arasında dolaşan edebî ürünlerin sahipleri tesbit edilemez.

Dargiler arasında yazı dili olarak Arapça kullanılmıştır. Arasıra Dargi dilinde yazılan resmî yazılarda da Arap alfabesi kullanılmıştır.

XX. yüzyıl başlarında çıkan ilk şiir derlemelerinde dinî konular işlenmiştir. *Vustanu TSudahari* (TSudahar bahçesi) adlı derleme bu yayınlara örnek olarak anılabilir. Dil bakımından bu yayınlar yarı Dargice, yarı Arapçadır.

D. E. ancak son yıllarda gelişmeye başlamıştır. 1920 yılından sonra halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesine önem verilmiştir. 1925 yılında Dargi dilinde bir gazetenin yayınlanmasına başlanmıştır. Ayrıca Dargi dilinde birtakım ders kitapları da çıkmıştır.

Son yıllarda Rus alfabesine dayanan bir yazının kabul edilmesi üzerine D. E. hızla gelişmeye başlamış, özellikle şiir alanında varlık gösteren genç şairler yetişmiştir. Dargi yazı dili Akuşa ağzına dayanmaktadır.

DARGILAN [*dargilã*] **MAĞARASI,** Fransanın güneydoğu kesimindeki Lozère departmanında, Kara Yayla (Causse Noir) da, Jonte ırmağı üzerinde bir mağara. 1888 de ilk olarak Martel'ın içine girip araştırmalar yaptığı mağara bugün halkın gezebileceği şekle sokulmuş bulunmaktadır. 2 800 m uzunluğu olan mağarada çok güzel sarkıtlar vardır.

DARGİLER: bk. DARGİ.

DARGOMIJSKİY, Aleksandr Sergeeviç (1813-1869), Rus bestecisi. Dargomıj (Tula eyaleti) da doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. Evinde özel olarak yetiştirilen D., sağlam bir edebî kültür almıştır. Çocukluğundan başlıyarak müzik alanında büyük bir kudret göstermiştir. M. İ. Glinka'nın tanıklığına göre, D. seçkin bir piyanist sayılabilir. İlk bestelerini çocukluğunda vermiştir. 1834 yılı sonunda Glinka ile tanışması, D. in yetişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Onun yardımiyle yazar ve sanatçı çevrelerine giren D., sanat alanındaki bilgilerinin büyük bir kısmını da ondan edinmiştir. Glinka'nın *İvan Susanin* adlı operasının oynanmasından sonra D., Victor Hugo'nun *Lucrèce Borgia* dramı üzerine bir opera denemesi yapmışsa da, sonradan Esmeralda konusu üzerinde çalışmıştır. 1841 yılı sonunda *Esmeralda* (ad) operasını tamamlamış, 1848 de *Torjestvo Vakha* (Bakkhos bayramı) operasını vazmış. Avrupada yaptığı bir geziden sonra da *Rusalka* (Deniz kızı)[1855] operasını vermiştir. A. S. Puşkin'in *Rusalka* adlı dramına dayanan bu opera üzerinde D. on yıl çalışmıştır. Rus folklorundan yararlanmak suretiyle meydana getirilen bu opera bestecinin en önemli eseri sayılır. 1850 den sonra M. A. Balakirev (b. bk.) in çevresinde toplanan bestecilerle arkadaşlık bağları kurmuş ve onların çalışmalarına etki yapmıştır. Özellikle M. P. Musorgskiy'in eserlerinde D. in etkisi bütün derinliği ile göze çarpar. Bundan sonra oda müziği alanında başarılı eserler veren D., 1860 tan başlıyarak senfonik eserler de yazmıştır.

A. S. DARGOMIJSKİY

D. 1864 - 1865 yıllarında ikinci bir gezi yapmış, Leipzig, Bruxelles, Paris, Londra gibi Avrupa şehirlerini ziyaret etmiştir. Hayatının son yıllarında tekrar opera türüne dönen D., bir süre Puşkin'in *Poltava* (ad) adlı eseri üzerinde çalışmış, fakat sonradan Puşkin'in *Kamennıy gost'* (Taş konuk) motifini işlemiştir. Ancak, büyük bir ilgi ve sevgi ile üzerinde çalıştığı bu operasını bitiremeden ölmüştür. D. in dileği üzerine bu opera TS. A. Kyuy (b. bk.) ve N. A. Rimskiy - Korsakov (b. bk.) tarafından tamamlanmıştır. D. bu son operasiyle M. P. Musorgskiy, S. S. Prokof'ev gibi Rus bestecileri için geniş bir çığır açmıştır.

DARGUINAH [*dargina*], Cezayir cumhuriyetinin Bicaye (Fr. Bougie) ilinde, Agriun vâdisinde 4 521 nüfuslu bir kasaba (Babor kabiliyesi). Çevresinde, Ahrzeruftis vâdisinde, Ahrzeruftis ırmağı ve Agriun'un suları ile beslenen bir yeraltı hidroeliktrik santralı vardır (İril - Emda Barajı).

DARHAT'LAR (Moğ. *darḫan* [∾ Türkçe *tarḫan*] kelimesinden), Moğol Halk Cumhuriyetinin Hubsugul aymağında, Hubsugul Gölünün batısında yaşıyan Moğollara verilen ad. D. ların sayısı aş. yu. 7 000 (1928 - 1929) dir. Lâmaizme bağlı olan D. ların büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçinir.

D. ın dili Moğolcanın özel bir ağzını meydana getirir. Bk. G. D. Sanjeev, *Darḫatı. Êtnografiçeskiy otçet o poezdke v Mongoliyu v 1927 godu* [Leningrad, 1930]; aynı yazar, *Darḫatskiy govor i fol'klor.* Leningrad, 1931.

DARICA: 1. Balıkesir ilinin Manyas ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 4 276 (1960) dır. Bucağa bağlı 12 köy vardır. Bunların çoğu 200 - 400 nüfusludur. Aynı addaki bucak merkezinin nüfusu 854 tür. D., Manyasın güneyinde, Kocaçayın orta kesiminde, 250 - 300 m yükseklikteki tepelik bir yerdedir. Güneyinde daha yüksek tepeler vardır. Kocaçay vâdisi boyunda 100 - 150 m yükseklikte genişçe düzlükler uzanır. D., Manyas kasabasına 14 km lik bir yol ile bağlıdır. Bucak topraklarında orman ve fundalıklar (meşe, kayın, çam) vardır. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve işçiliktir.

2. Kocaeli ilinin Gebze ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan D. nın nüfusu 4 713 (1960) tür. D. kasabası İzmit körfezinin kuzey kıyısında, Tuzla ile Tavşancıl arasındaki bir burundadır. Batısında Yelkenkaya feneri vardır. 7 km lik bir yol ile Gebzeye bağlıdır. Çimento fabrikası ve küçük bir çarşısı vardır. Çevresinde sebze (enginar, soğan, bezelye, bakla), meyva (kiraz, üzüm) ile zeytin, ay çiçeği, tütün ve tahıl yetiştirilir. 8 m uzunlukta, 25 m genişlikte ve 550 tonilâtoluk taşıtların yanaşabileceği bir iskele, ayrıca çimento fabrikasının iskelesi vardır. Belediye örgütü ile posta, telgraf ve telefon merkezi bulunmaktadır. Su çeşmelerle kuyulardan sağlanır. Elektrik kuruluşları 1935 te yapılmıştır. Ayazma ve Kumlar adlı iki dinlenme yeri vardır.

DARIDERE, Osmanlı İmparatorluğunun son yönetim örgütünde Edirne ilinin Gümülcine (Yun. Komotinē) sancağına bağlı bir ilce merkezi. Nüfusu 30 600 dü. Bu nüfusun 19 848 i Türk, geriye kalanı ise Bulgar ve Rumdu. İlcede 86 ilkokul, 45 cami ve mesçit, 6 medrese, 4 kışla ve 30 çeşme vardı. Ayrıca ilce topraklarının tarıma fazla elverişli olmaması, burada hayvancılığın gelişmesine ve kendi ölçüsünde sanayi ile ilgili kuruluşların kurulmasına yol açmıştı. 1 yapağı, 11 aba fabrikası ile 8 sabun ve 1 kiremit fabrikası bu kuruluşların en önemlilerindendi. Tarıma elverişli alanlarda en çok patates, tütün, arpa ve çavdar ekimi yapılırdı. Az sayıda sebze ve meyva ekilen alanları da vardı. İlce merkezi D. ise, 4 000 nüfuslu bir kasaba olup Türklere mahsus bir rüştiye (orta okul) vardı. İlce, güneyden Gümülcine ve İskeçe, batıdan ve kuzeybatıdan Ahi Çelebi, doğudan Sultanyeri ilceleri ile çevrili olup 27 köy ile Şahin ve Akpınar bucaklarından meydana gelmişti.

D., Türk egemenliğine 1361 Sırp Sındığı savaşından sonra Lala Şahin Paşa tarafından katılmıştı. 1877 - 1878 Türk - Rus harbinden sonra Rodoplarda uyanan Türk millî hareketinin canlı merkezlerinden biri olarak, Türk istiklâl ve millî savaşları tarihinde D. özel bir yer almıştı. Berlin Kongresi ile Doğu Rumelinin Edirne ilinden ayrılması sonunda Gümülcine ilcesinin sancak haline getirilmesi üzerine D. bucağı da ilce olmuş ve Gümülcineye bağlanmıştı. Balkan Harbinde Doğu Trakyanın kurtulmasından sonra Türk akıncılarının Batı Trakyadaki akınları sonunda Koşukavak, Mestanlı, Kırcaalinin arkasından Gümülcine, İskeçe, Eğridere ve D. çarpışmalarından sonra, bölge Bulgarlardan kurtarılmıştı. İstanbul ve Sofya kabineleri baskı yaptıkları halde, Batı Trakyayı kurtaran Türk akıncıları, başlarında komutanları Süleyman Askerî Bey olduğu halde, Kuşçubaşı Eşref ve Hacı Sami beyler, ahalisinin % 85 i Türk olan bu bölgeyi boşaltmak istememişler, önce Batı Trakya geçici hükümetini, arkadan da Batı Trakya bağımsız hükümetini ilân ederek yönetim örgütünü kurmuşlardı. Bu devrede D. hükümet başkanlığını Yusuf Bey almıştı. Bulgarlarla savaşmakta olan Batı Trakya hükümetinin en önemli cephelerinden biri D. idi. Burada Batı Trakya ordusunun en kuvvetli birliği 1 800 silâhlı, 1 200 silâhsız, 3 000 kişilik bir kuvvet, Yzb. Kısıklılı Cemil Bey emrinde toplanmıştı. 1913 ekiminde hazırlanan Batı Trakya bütçesinde D. 17 945 krş. luk masrafa karşılık 550 000 krş. luk gelir sağlıyor, 8 490 kişilik bir kuvveti beslemeyi yükümleniyordu.

Fakat Osmanlı hükümetinin siyasî ve malî güçlükleri Batı Trakyada girişilen millî savaşın durmasına sebep olmuş ve 29 eylül 1913 te imzalanan İstanbul Antlaşması ile Batı Trakya Bulgarlara bırakılmış, D. da Cemil Bey komutasındaki 4 200 kişilik birlik, Cemal Paşa (Bey)nın Batı Trakyaya gelişi üzerine savaşı bırakmak zorunda kalmıştı. I. Dünya Harbinden sonra 1919 Neuilly Barış Antlaşması ile Batı Trakyanın kaderine yeni bir şekil verilirken, Kuzeybatı Trakya, yani Nevrokop, Rupçoz, Paşmaklı, Eğridere, Kırcaali, Koşukavak, Ortaköy, Mustafa Paşa ilceleri ile birlikte D. da bu antlaşmanın 48. maddesi uyarınca Bulgaristana bırakılmıştır.

DARİDAS, XVIII. yüzyılda Hindistandan getirtilen bir kumaş. Bitki liflerinden yapılan bir çeşit tafta idi.

DARIÉN [*darien*] **KÖRFEZİ,** Karib ya da Karaib Denizinde, Güney Amerikadan Orta Amerikaya geçilen noktada bir körfez. Burası, Büyük Okyanustaki Panama (Panamá) körfezinin Atlas Okyanusundaki benzeridir. Körfezin Urabá körfezi adını taşıyan en iç bölümüne, gemilerinin girebildikleri Río Atarato adında bir ırmak akar.

Darién kıstağı: Bu adı taşıyan kıstağın en alçak noktası, deniz yüzünden ancak 150 m yüksektir.

Darién eyaleti: Orta Amerikadaki Panamá Cumhuriyetinin güney bölümünde bir ilce. Kuzeydoğudaki D. Körfezi (Antiller Denizi) ile Panamá körfezinin doğu kıyısı arasındadır. Nüfusu 15 000 dir. Merkezi La Palma'dır. La Serrania del Darién adını taşıyan sıra dağlar, D. Körfezi ve Colombia sınırı boyunca uzanır. En yüksek doruğu 1 000 m yi geçer.

Tarih: 1510 da İspanyol sömürgesi olarak Balboa, Pizzaro ve başkaları tarafından kurulmuş ve önce Santa María la Antigua del Darién adını almıştır. Balboa 1513 te bu kıstağı geçerek Büyük Okyanusu bulmuş, sonra İskoçyalılar da burası ile ilgilenmişlerdir. İskoçya parlâmentosu, 1695 te Afrika ve Amerikada ticaret yapan İskoçya Kumpanyasına geniş yetkiler vermişti; çünkü Orta Amerika kıstağının kilidi olan D. Körfezinin stratejik önemini anlamıştı. William Paterson'un tavsiyesiyle 1698 de gönderilen bir grup, körfezin kıyılarında, İspanyolların Portobelo ve Cartegena kaleleri arasındaki yarısına yakın Nueva Caledonia (= Yeni Kaledonya) adı ile bir sömürge kurmuştur. Bu sömürge gelişmemiş, halkı 1699 da yurda dönmüştür. Zaman geçmeden ikinci bir grup gönderilmiş ise de, topraklar İspanyolların eline geçmiştir.

DARIER [*daryẹ*], **Jean** (1856 - 1938), Fransız deri hastalıkları hekimi. Cenevre'de doğmuş, Longpont'da ölmüştür. Fransız kanser araştırma derneği genel sekreterliğinde bulunmuş, 1919 da Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Darier hastalığı, tırnakla soyulabilen kabuklu kabarcık (papula) larla beliren bir deri hastalığı olup epitelyum dokusunun nasırlaşmasından meydana gelir. Deride ilkin bir pürüzlülük, sonra birçok kabarcıklar çıkar ve bunlar da küçük küçük nasırlar halini alır; bu nasırlar kızarıp kabuklanabilir. Sebebi bilinmiyen selim bir hastalık olan D. hastalığına tıp dilinde dyskératose, kératose folliculaire, ichtyose folliculaire, pseudospermose, acné sébacée cornée ve ichtyosis sebacea cornea da denilir.

DARII, formel mantıkta birinci kıyas şeklinin üçüncü haddi. Meselâ: Bütün balıklar solungaçlariyle solurlar, bazı hayvanlar balıktır; şu halde bazı hayvanlar solungaçlariyle solurlar. Bk. TASIM.

DARIMON [*darimõ*], **Louis** (1819 - 1902), Fransız devlet adamı ve gazetecisi. Lille'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce Proudhon'un kâtibi, sonra «La Presse» adlı demokratik gazetenin direktörü olan D., milletvekilliğine seçilmiş ve 1857 de ilk defa olmak üzere III. Napoléon'a muhalefet eden «Beşler» den biri olmuştur. 1863 te tekrar seçilmişse de, 1869 da görevinden ayrılmış ve İkinci İmparatorluğun iç tarihi üzerine incelemeler yazmıştır.

DARÍO [*darịo*], **Félix Rubén García - Sarmiento** (1867 - 1916), Nikaragualı şair. Nikaragua'da, Metapa'da doğmuş, Leon'da ölmüştür. Melezdir. 1885 te *Primeras notas, epistolas y poemas* (Birinci notlar, mektuplar ve şiirler) adlı eserini, 1887 de de alaylı bir üslûpla yazdığı *Abrojos* (Dikenler) adındaki eserini yayınlamıştır. 1888 de *Rimas* (Kafiyeler) ı vermiş, yine aynı yıl içinde çıkardığı *Azul* (Mavi) adlı nesir ve şiir karması eseriyle en büyük başarısını elde etmiştir. İspanyaya ve Parise yaptığı bir geziden (1892) sonra, 1896 da eleştirmelerini kapsayan *Los Raros* (Nadirler) la içinde en güzel şiirleri bulunan *Prosas Profanas y otros poemas* (Dünyevî nesirler ve başka şiirler) adlı şiir kitabını çıkarmıştır. Colombiya konsolosu olarak bir süre Arjantinde (1893 - 1897), bir süre de Avrupada (1898 - 1901) kalan D., adının sanat çevrelerinde kazandığı ünü anlamağa başlamış, İspanyol ve Fransız yazarlariyle karşılaşması sayesinde esin kaynağını genişleterek kendi etkisini artırmıştır. 1908 den 1911 e kadar Nikaragua elçisi olarak Madrid'de kalmış. 1905 te *Cantos de vida y esperanza* (Havat ve ümit şarkıları) başlığı altında umutsuzluğu ifade eden şiirler çıkarmıştır. İspanyol geleneğine Parnasse şiir geleneğini ve Fransız sembolizmini katan o ateşli lirizmi, İspanyol - Amerikan şiirine yepyeni bir müzik getirmiştir. Etkisi çok büyük olmuştur. Lâtin Amerikaya yenicilik çığırını sokmuştur.

R. DARÍO

DARIUS (Biyog.): bk. DARAYAVAHUŞ.

DARİYA, DERİYA ya da DERAİYE, Orta Arabistanda, Riyad'ın 10 km batı - kuzeybatısında, eskiden Vahhabîlerle Necid sultanlarına başkentlik etmiş olan bir şehir. 1818 de Mısırlılarca yakılıp yıkılan bu şehir, 40 000 nüfusu, çok bereketli hurma ve sebze bahçeleriyle birlikte yok olmuştur. Bugün köylerde dağınık yaşıyan ve hurma devşirme mevsiminde sayısı 1 500 kişiyi bulan bir nüfusu barındırır. D. ülkesi toprakları 300 km daha batıdadır.

DARJES [*dạryes*], **Joachim Georg** (1714 - 1791), Alman filozofu. Güstrow'da doğmuş, Frankfurt (Oder) ta ölmüştür. Jena ve Frankfurt (Oder) üniversitesinde ahlâk felsefesi ve siyasî bilimler profesörü olan D., Wolff-un önce taraflısı, sonra da eleştirmecisi olmuş; hürriyetin irade ve anlayışla birlikte, insan ruhunun bir zenginliği olduğunu kabul etmiştir. Eserleri: *Introductio in artem inveniendi sive logicam* (Bulma sanatı ya da mantık'a giriş) [1942]; *Elementa metaphysices* (Fizik ötesinin elementleri) [2 cilt, 1743]; *Institutiones iurisprudentiae universalis* (Evrensel hukuk bilimi kurulları) [1745]; *Anmerkungen über einige Sätze der Wolffschen Metaphysik* (Wolff metafiziğindeki bazı fikirlere dair notlar) [1848]; *Philosophische Nebenstunden* (Felsefeye ait boş saatler) [1749 - 1752]; *Erste Gründe der philosophischen Sittenlehre* (Felsefî ahlâk biliminin ilk temel taşları) [1750]; *Observationes iuris naturalis, socialis et gentium* (Tabiî, siyasî ve milletler hukukuna dair düşünceler) [1751]; *Via ad veritatem* (Hakikate götüren yol) [1755]; *Discours über sein Natur- und Völkerrecht* (Kendi tabiî ve milletler hukukuna dair mülâhazalar) [1762].

DARK [*dark*], **Eleanor** (doğ. 1901), Avustralyalı roman yazarı. Sydney'de doğmuştur. *Prelude to Christopher* (Christopher'a prelüd) [1933] gibi birkaç psikolojik romandan sonra, Avustralyanın sömürgelik devrinin ilk zamanlarını anlatan *Timeless Land* (Sonsuz ülke) [1941] ve *Storm of Time* (Zamanın fırtınası) [1948] gibi eserler yazmıştır.

DARKAVÎ, Faslı İdrisî şeriflerinden olup 1823 te ölen Molla el Arbiyyü'd - Darkavî tarafından kurulmuş İslâm tarikatından olan kimselere verilen ad. Bu tarikata bağlı olanlar daha çok Cezayirin batısiyle Fasta otururlar.

DARKOV (Alm. **Darkau**), Çekoslovakyanın Moravska Ostrova bölgesinde, Olse suyu kıyısında, 270 m yükseklikte bir kaplıca şehri. Nüfusunun 3 200 (1948) ü Çek ve Polonyalı göçmenleridir. İyodlu ve tuzlu şifalı sulariyle ün salmıştır.

DARLAC [*darlak*], Güney Vietnamda, bir yandan Srepok ırmağının kuzeyinde, 1 000 m yüksekliğinde Moî ülkesinin bazalt yaylalarından, öte yandan Srepok ırmağının yukarı bölgesinin bataklıklarından meydana gelen bir bölge. D. hevea ağacı fidanlıklarının bulunduğu çok verimli bir topraktır. Bataklık olan bölgebe Moî'ler pirinç yetiştirirler. Merkezi Ban Mê Thuôt şehridir. D. ilinin nüfusu 202 300 dür.

DARLAN [*darlą̃*], **François** (1881 - 1942), Fransız amirali. Mérac (Lot - et - Garonne departmanı) ta doğmuş, Kuzey Afrikadaki Cezayir şehrinde öldürülmüştür. İkinci Dünya Harbinde Vichy hükümetinin siyasetini yürütenler-

F. DARLAN

den biri iken sonradan müttefiklerin yoluna hizmet etmesi gürültülü tartışmalara yol açmıştır. 1926 - 1928 de bahriye nazırı George Leygues'in yardımcılığında bulunmuş, 1929 da tuğamiral olunca 5 yıl donanmada hizmet etmiş, 1930 da Londra Konferansına Fransız delegesi olarak katılmış, 1939 da deniz kuvvetleri genel kurmay başkanı ve İkinci Dünya Harbi öncesinde. Fransız deniz kuvvetleri başkomutanı olmuştur. Fransanın bozguna uğramasından sonra 1940 haziranında Pétain hükümetinin bahriye nazırlığına getirilmiş, başbakan yardımcısı olarak Pierre Laval'in yerini almış, 1941 şubatında devlet başkanlığına ardıl olarak atanmış, hemen dış ve iç işleri bakanlıklarını ve Vichy propaganda örgütünün yönetimini üzerine almış, Fransız Çin Hindi'nin Japonyaya teslim olması şartlarını görüşmüş, 1942 nisanında Almanların baskısı ile başbakan yardımcılığı görevini Laval'e bırakmışsa da, bahriye bakanı ve bütün Vichy silâhlı kuvvetlerinin komutanı sıfatlarını bırakmamıştır. 8 kasım 1942 de Amerikalıların Kuzey Afrikayı ele geçirmeleri sırasında kendisi de orada bulunduğu için yakalanmış, fakat Kuzey Afrikadaki Fransız kuvvetlerinin müttefik kuvvetlere katılmasını sağlamak için serbest bırakılmıştır. Bu durum müttefik devletlerde iyi karşılanmamakla birlikte Kuzey Afrika yüksek komiserliğine atanmış, 1942 aralık ayında Fernand Eugène Bonnier de la Chapelle adında genç bir Fransız antifaşistinin kurşunları ile can vermiştir.

DARLASTON [*dạrlīstīn*], İngilterede, Staffordshire kontluğunda bir endüstri şehri. Nüfusu 22 024 (1951) tür. Kömür madenleri ve demirhaneleri vardır.

DARLEY [*darlị*], **George** (1795 - 1846), İngiliz şairi, eleştirmecisi ve matematikçisi. Dublin (İrlânda) de doğmuş, Londrada ölmüştür. «London Magazine» dergisi yazı kurulunda çalışmış ve en iyi romanı olan *Liliane of the Valley* (Vâdideki Liliane) yi bu dergide yayınlamıştır. *Sylvia* [1827] adında bir peri operası ile *Nepeuthe* (ad) [1839] ve *Lammergeyer* (ad) [1839] başlıklı şiirleri de anılabilir.

DARLING [*dạrliŋ*], Avustralyada Murray nehrinin en büyük kolu. Uzunluğu 2 450 km dir. New South Walles'in kuzeybatısında Balonne ve Barwan sularının birleşmesiyle meydana gelir ve Wentworth'da Murray nehriyle birleşir. Suların uygun olduğu mevsimde Bourke'a kadar gemi seferleri yapılabilir. Çok girintili çıkıntılı ve derin yataklı olan nehrin kıyıları şerit halinde ormanlarla kaplıdır.

DARLING DOWNS [*dạrliŋ daụnz*], Avustralyada, Queensland bölümünün güneydoğusunda, Brisbane şehrinden içerlere doğru uzanan çok verimli bazaltlı dağlar. Yaz yağmurları sayesinde buğday tarımı gelişmiştir. En büyük şehri Toowoomba'dır.

DARLING [*dạrliŋ*] **HASTALIĞI**, *Histoplasma capsulatum* adındaki mantar (*fungus*) ın bulaşması sonucunda kan hücrelerinin meydana gelmesi, yağ maddelerinin istif edilmesi, kan hücrelerinin fagosit (b. bk.; phagocyte) ler tarafından yok edilmesi, demir ve boya maddeleri (pigment) nin metabolizması ve belki de antikor (b. bk.) ların meydana gelmesiyle ilgili olan retikülo - endotelyal (réticulo - endothélial) sistem (b. bk.) de meydana gelen bir hastalık. Belirtileri: karaciğerin ve dalağın büyümesi, ateşlenme, kansızlık, kanda alyuvar sayısının azalmasıdır. Hastalığın bir adı da *histoplasmose*'dur. Amerikalı hekim Samuel Taylor Darling (1872 - 1925) in adiyle anılır.

DARLING [*dạrliŋ*] **SIRADAĞLARI** (İng. **Darling Range**), Batı Avustralyanın batı kıyılarında araları bol vâdilerle ayrılmış sıradağlar.

DARLINGTON [*darliŋtīn*]: 1. Büyük Britanyada, İngiltere (England) nin kuzeydoğu bölümündeki Durham bölgesinde, Skerne ırmağı üzerinde ve Durham şehrinin 29 km kadar güneyinde, ticaret ve sanayi merkezi bir şehir. Yapı çeliği, lokomotif, çelik kablo, kamgarn yün ipliği ve giyim eşyası fabrikaları vardır. Önceleri dünyanın en eski demiryolu olduğu sanılan Stockton - D. demiryolu (açılışı 1825) nun son durağı idi. Nüfusu 84 861 (1951) dir.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Güney Carolina bölümünde, D. kontluğunun merkezi olan bir kasaba. Tütün ve pamuk pazarı, dokuma ve sandalya fabrikaları vardır. Nüfusu 6 619 (1950) dur.

DARLINGTON [*dạrliŋtīn*], **Cyril** (doğ. 1903), İngiliz botanikçisi ve sitoloğu. Chorley'de doğmuştur. John Innes Horticultural Institution'un müdürüdür. Özellikle kalıtım (génétique) alanında çalışmıştır. Başlıca eserleri: *The Handling of Chromosomes* (Kromozomlarla çalışma) [1942]; *The Evolution of Genetic Systems* (Kalıtım sistemlerinin gelişmesi) [1939]; *The Conflict of Science and Society* (Bilim ve toplumun çatışması) [1948]; *The Facts of Life* (Hayat olayları) [1953].

DARLINGTONIA, Sarraseniase (Sarraceniaceae) familyasına bağlı, çok ilgi çekici görünüşlü, güzel renkli, tek bir türü olan bitki. Yıllık, rozet biçimli yaprakları yukarı kısımlarda ibrik görünüşündedir. Her yaprak 7 - 75 cm uzunluğunda ve 1,5 - 7,5 cm genişlikte olup helezonî olarak içe doğru bükülü vaziyettedir. Yukarı bölümde yuvarlak bir biçim alan yaprak ak saydam bir kat tarafından beneklenir. İbrik görünüşündeki yaprak içinde birçok şekerli özsuyu taşıyan bezeler vardır. Bu özsu, böcekleri içeri girmeye kışkırtır. Aynı zamanda dışarıdan ibrik biçiminde görünen yap-

DARLINGTONIA

rak içinde yönleri aşağıya doğru tüyler vardır. İçeriye doğru girmek istiyen böcekler önce yaprağın en üstteki bölümünün içine düşer; burası son derece kaygan olduğu için hemen daha alçak bölüme doğru hareket eder. Yönü aşağı doğru olan tüyler böceklerin geriye doğru gidişlerine engel olduğundan nötr karakterdeki sıvı böceği emerek parçalar. Sıvı salyası ve böcek yakalama dönemi genellikle mayıs, haziran aylarıdır.

D. bitkisinin ana yurdu Birleşik Amerika Devletinin kuzey California ve güney Oregon eyaletleridir. *D. californica* en önemli türüdür.

DARMESTETER, Arsène (1846 - 1888), Fransız filoloğu. Château Salins'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1881 de Paris Edebiyat Fakültesinin ortaçağ dil ve edebiyatı profesörlüğüne atanmıştır. Eserleri: *Traité de la formation des mots composés dans la langue française* (Fransız dilindeki bileşik kelimelerin yapımı) [1873]; *De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent* (Fransız dilinde yaratılan yeni kelimeler ve bu yaratmayı yöneten kanunlar) [1877]; *La vie des mots étudiée dans leur signification* (Kelimelerin hayatının anlamları bakımından incelenmesi) [1877]. D., Ad. Hatzfeld ve Antoine Thomas ile birlikte bir Fransız sözlüğü yazmaya koyulmuş, fakat bu sözlük ancak onun ölümünden sonra yayınlanmaya başlamıştır: *Dictionnaire général de la langue française depuis le commencement du XVII e siècle jusqu'à nos jours* (XVII. yüzyıl başından günümüze kadar Fransız dilinin genel sözlüğü) [1890 - 1900].

A. DARMESTETER

DARMESTETER, James (1849 - 1894), Fransız doğu bilgini. Château - Salins'de doğmuş, Maisons - Lafitte'te ölmüştür. Arsène D. (b. bk.) in kardeşidir. Dil bilgini Michel Bréal'in öğrencisi olup eski İran dilini araştırmıştır. 1885 te Collège de France'a profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Le Zend - Avesta, traduction nouvelle avec commentaire historique et philologique* (Zend - Avesta, yeni çevirme, tarih ve dil açıklamaları ile birlikte) [1892-1893]; *Chants populaires des Afghans* (Afganların halk şarkıları) [1890].

DARMOIS [*darmua*], **Eugène** (1884 - 1958), Fransız fizikçisi. Meurthe - et - Moselle'de, Eply'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra 1910 da doktorasını vermiş, Rennes (1910) ve Nancy (1914) fen fakültesinde konferansçı öğretmenlik etmiş, 1920 de de Nancy Fen Fakültesine fizik profesörü olmuştur. 1926 da Sorbonne'a atanmıştır. Rotatuar polarizasyon, petrollerin cracking (b. bk.) i, civa buharlı lâmbalar ve elektrolitler üzerine çalışmaları vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'éclairage* (Aydınlatma) [1923]; *Leçons sur la conductibilité des électrolytes* (Elektrolitlerin iletkenliği üzerine dersler) [1929]; *L'état liquide de la matière* (Maddenin sıvı hali) [1943]; *L'électron* (Elektron) [1947], *Électricité* (Elektrik) [1953]. 1951 de Bilimler Akademisine girmiştir.

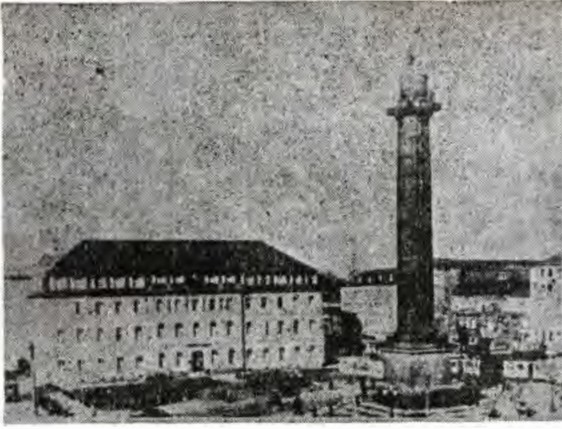
DARMOIS [*darmua*], **Georges** (1888 - 1960), Fransız matematikçisi. Meurthe - et - Moselle'de, Eply'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Eugène D. nın kardeşidir. Nancy Fen Fakültesinde yüksek analiz profesörü olmuş, sonra 1933 ten 1959 yılına kadar Paris Fen Fakültesinde ihtimaller hesabı ve matematik fizik kürsüsünde yer almıştır. Öte yandan Paris Üniversitesi İstatistik Enstitüsünde, ihtimaller hesabı alanında ve istatistik, ekonomik ve biyolojik uygulamalarda önemli bir rol oynamıştır. Uluslararası İstatistik Enstitüsü başkanı (1953 - 1960) olan D. nın başlıca eserleri şunlardır: *Les équations de la gravitation einsteinienne* (Einstein gravitasiyonunun denklemleri); *Statistique et applications* (İstatistik ve uygulamaları); *Les mathématiques de la psychologie* (Psikolojinin matematiği). 1955 te Bilimler Akademisine girmiştir.

G. DARMOIS

DARMONT [*darmɔ̃*], **Lambert** ya da **Laurent** (1519 - 1552 den sonra), Belçikalı gezgin. Huy (Liége) de doğmuştur; yine orada öldüğü sanılır. Huy ileri gelenlerinden olan D., Avrupada yaptığı bir gezi sırasında Cenovada bir İtalyan gezginine rastlamıştır. Yazmalarda Messer Leonardo diye anılan bu gezginin Venedikli, daha çok Lombardialı olması mümkündür. Daha önce Akdenizin doğu kıyılarında bir gezi yapmış olan Leonardo, bu yerlere dair, gerek kendi gözlemlerini, gerek daha eski gezginlerden ve başka yazarlardan topladığı bilgileri kapsayan bir kılavuz hazırlıyarak D. a vermiştir. Bu programa dayanan D., Venedikten çıkarak Kıbrıs yolu ile Trablus (Suriye)a geçmiş, bir pasaport elde edip Kudüs ve Mısırı gezmişti. Dönüşte gemisi Kyklad adalarında batmıştır. Ekim 1552 de Huy'ye dönen D. un. bu gezisi üzerine yazdığı resimlerle süslü eserin yazması Bruxelles'de Kırallık Kitaplığındadır. D. un kendi yazılarını büyük bir düzensizlik içinde Leonardo'nunkilerle karıştırmış olması, eserin yayınlanmasını güçleştirmekte ise de, ortaya çıkacak bilgilerin zenginliği her türlü emeğe değer. D. un eseri, gezilerin düzenlenmesi, Türk yönetimi, Mısırda zengin Müslüman hanımların yaşayışları ve başka konular üzerine ilgi çekici bilgiler vermektedir.

DARMSTADT [*darmştat*], Almanya Federal Cumhuriyetini meydana getiren federal devletlerden Hessen'in üç yönetim bölgesi (Regierungsbezirk) nden biri olan D. ın başşehri. Yönetim ayırımında bir Stadtkreis (bir tek *Kreis*'tan, yani tek yönetim bölgesinden ibaret şehir) olan D. ın 136 412 nüfusu olup çoğunluğu Protestandır. Yukarı Rhein nehrinin doğu ovasında, denizden 146 m yükseklikte, Odenwald dağlarının batı eteklerinde, Bergstrasse adlı sıcak, bağlık, bahçelik bir bölgede, ulaştırma yönünden elverişli bir yerde kurulmuştur.

D. ta bir Yüksek Teknik Okulu (Technische Hochschule, kuruluş tarihi 1836), bir devlet mimar okulu (Staatsbauschule), mühendislik, iktisat ve müzik okullariyle Kranchstein şatosunda düzenlenmiş bir avcılık müzesi, ayrıca bir bir porselen eşya müzesi bir tiyatro, müzik enstitüsü, dil

Darmstadt: Luisenplatz'ta Ludwig sütunu

ve edebiyat akademisi, sanat galerileri ve botanik bahçesi vardır. Endüstride, kimya (Merck lâboratuvarları), metal, cam ve kâğıt endüstrileri, radyo ve televizyon araçları yapımı, tabakhane, bira ve bisküvi fabrikaları, basım sanatları ve matbaacılık gelişmiştir.

Eski adı Darmundestadt olan D. ta Rönesans üslûbu bir şato (yapılışı 1716 - 1727), XV. yüzyıldan kalma bir kilise, bir saray, devlet işleri için büyük yapılar ve anıtlar bulunduğu halde, burası XIX. yüzyıl sonlarına kadar kibar bir küçük taşra şehri olmaktan ileri gidememiş, ancak bu tarihten sonra hem bir endüstri hem de sanat şehri olarak gelişmiş ve önem kazanmıştır. Bu arada şehir genişlemiş, Odenwald sırtlarında bahçeli köşklerden modern mahalleler meydana gelmiştir. İkinci Dünya Harbinde hava hücumlarından (11 - 12 eylül 1944) büyük zarar gören şehrin nüfusu yarıya inmişse de, 1945 ten bu yana bayındırlık ve yerleşme çalışmalariyle hemen hemen eski durumunu bulmuştur. D., 1919 - 1945 yılları arasında Hessen bağımsız devletinin başkenti idi.

D. yönetim bölgesi, Ön Odenwald'ı, Bergstrasse'nin kuzey bölümiyle Hessen bataklıklarının doğu parçasını kapsamaktadır. Yüzölçümü 280 km² dir. Nüfusu 83 600 (1950) dür. Topraklarının yarısı tarıma (meyvacılık, bağcılık ve hayvancılık) ayrılmıştır. Genel olarak çiftçilik küçük toprak sahiplerinin elindedir. Topraklarının üçte biri ormanla kaplıdır. Halkın çoğunluğu endüstride ve küçük el sanatlarında çalışır. Demir, çelik, teneke ve metal eşya, yapı ve yapma eşya gereci ile giyim eşyaları endüstrisi vardır.

Darmstadt Çevresi (Darmstädter Kreis), Goethe'nin dostu J. H. Merck ile Leuchsenring tarafından düzenlenmiş ve ince ruhlu, içli genç kızların meydana getirdiği bir topluluk. Aralarında Herder'in nişanlısı Karoline Flachsland'ın da bulunduğu bu genç kızlar, «Büyük Kontes» Karoline von Hessen - Darmstadt (1721 - 1774) ın saraylıları Henriette von Roussillon ile Louise von Ziegler aracılığiyle kontesin yakınlığını kazanmıştı. Goethe, 1771 de bu çevre ile sık sık temasta bulunmuş ve 1772 de bunlardan üç genç kız için Psyche, Lila ve Urania çoban adlarını kullanarak *Felsweihegesang*, *Pilgers Morgenlied* ve *Elysium* od'larını yazmıştı.

Darmstadt Sanat Topluluğu (Darmstädter Künstlerkolonie): 1899 da Büyük Duka Ernst Ludwig tarafından Darmstadt'ta, Mathildenhöhe denilen yerde kurulmuştu. Amacı, sanatın bütün kollarında yeni bir ruh yaratmaktı. 1908 tarihine kadar mimar ve sanat uygulayıcısı J. M. Olbrich tarafından yönetilmiş olan topluluğun üyeleri arasında P. Behrens, E. J. Margold, L. Habich, J. V. Cissarz ve F. W. Kleukens da bulunuyordu. D. S. T. 1917 de dağıtılmıştır.

DARNAMAS, İzmir dolaylarında yetiştirilen bir çeşit pamuk.

DARNLEY [*dąrnli*], **Henry Stuart ya da Stewart, Baron** (1545 - 1567), İskoçyalı Katolik prens. Temple Newsam'de doğmuş, Edinburghda ölmüştür. Sonra Ross kontu ve Albany dukası da olmuştur. Yorkshire'da Lennox kontu Matthew Stuart'la Lady Margaret Douglas (İngiltere kıralı VII. Henry'nin torunu) ın büyük oğlu, İskoçya kıraliçesi Mary Stuart'ın ikinci kocasıdır. Annesi, kıraliçe I. Elisabeth öldüğü zaman tahta çıkar ümidiyle, D. yi İngilterede yetiştirmişti. Bu maksatla da 1565 te onu, kıraliçe Elisabeth istemediği halde, Fransa kıralı II. François'dan dul kalan kuzini İskoçya kıraliçesi Mary ile evlendirmişti. Bu evlenmeden 1566 da doğan çocuk, VI. James adiyle İskoçya, I. James adiyle de İngiltere kıralı olmuştur. Anlaşmazlık, kıraliçe ile kıralın birbirinden ayrılmasına sebep olmuştur. Şımarık ve kararsız bir insan olan D. yi İskoçyalı soylular da sevmezlerdi. Kıraliçenin sekreteri İtalyan Rizzo'yu kıskanan D. nin adı, onun öldürülmesine karışmıştır (1566), Sonradan iş ortaklarını ele vermesi, bütün İskoçyalıların nefretini üzerine çekmiş, kıraliçenin de elinin bulunduğu sanılan bir suikast sonunda öldürülmüştür.

H. S. DARNLEY

DAROM OVASI, İsrael devletinde, Yuda tepeleriyle Akdeniz ve Negev çölü arasında bulunan bir ova. Sulama işlerine verilen önem sayesinde bu ova çok verimli bir tarım bölgesi halini almıştır.

DARPHANE, Osmanlı İmparatorluğunda para (sikke) basılan kurumun adı. İmpatorluğun ilk devirlerinde İstanbulda bulunan merkez D. yanında illerde de D. lerin açılmasına izin verilmişti. Bundan başka, ordu ile birlikte hareket eden gezici D. lerin de bulunduğu, baskı yeri olarak orduyu gösteren paralardan anlaşılmaktadır. Osmanlı illerinde açılan D. ler arasında, Mısırda Kahire, Anadoluda Gümüşhane ve Diyarbakır, Rumelide Novaborda ve Sidre D. leri en tanınmışlarıdır. Bütün bu D. lerin özelliklerine göre ayrı kanunları vardı. Bu kanunlarda bir iç yönetmelik gibi D. ye tanınan haklar ayrı ayrı yazılmış bulunmakta idi.

XVII. yüzyılda devletin artan masrafları karşısında basılı paranın ayarının düşürülmesi üzerine hükümetin kon-

trolünden uzakta bulunan taşra D. lerinin kapatılması gerekince, İstanbul D. sinin önemi ve görevleri artmıştır. İstanbul D. si fetihten sonra ilk önce Irgat Pazarında, bugünkü Çorlulu Ali Paşa Medresesinin bulunduğu yerde kurulmuştu. Buradan 1577 de Beyazıta, Koskaya taşınmış, 1665 tarihine kadar Beyazıt semtinde Simkeşhane adını taşıyan ve II. Ahmet devrinde Valide Emetullah Sultanın yaptırmış olduğu Valide Hanının bulunduğu yerde çalışmaya başlamıştı. 1665 te D. nin daha güvenilir bir yere taşınması uygun görülmüş ve Yeni Saray surları içine alınarak, İstanbul D. si yeni yaptırılan binasında tekrar açılmıştır. Bu D. şimdi de aynı yerde çalışmaktadır. Buraya taşındıktan sonra 1714 te büyük bir yangın geçirmiş ve 1726 da Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından esaslı olarak onarılmıştır.

D. nin yönetimi ilk devirlerde saray hizmetinde bulunan bir «emin» tarafından yürütülürdü. XVII. yüzyılda yeniden örgütlenirken D. Defterdarlığa bağlı malî bir kurum olarak kurulmuştu. Bu kuruluşta D. eminlerinin Divan-i Hümayun hacegânından seçilmesine karar verilmiş ve atanma defterdara bırakılmıştı. D. eminliği bir yıllık memurluklardan olup her yıl yapılan şevval tevcihatı ile ertesi yıl şevvaline kadar sürerdi. İkinci yıl tevcihatında maliye kalemlerinden uygun görülen hacegândan biri D. eminliğine getirilir, eski emin ise asıl görevine dönerdi. D. nin çalışmaları ve hesapları Başmuhasebe kalemi tarafından denetlenir, günlük işler yevmiye defterleri tutularak tesbit edilirdi. D. emininden sonra burada en önemli memur sahip - ayar sanını taşır, bu memur D. de yetişmiş ustalar arasında en eskilerinden seçilirdi.

XVIII. yüzyılda D. daha önemli bir kurum haline geldi. Hattâ Osmanlı hazinesinin yedek akçasının saklandığı bir çeşit banka kasası niteliğini kazandı. Bunun üzerine D. eminlerinin atanması defterdardan alınarak sadaret makamına bağlandı. I. Mahmut devrinde eminlik sanı D. nazırlığı olarak değiştirildi. Bu san Tanzimata kadar böylece devam etti. D. de döküm, gündelik, giriş, çıkış gibi kendi işlemlerine bakan bürolardan başka, ilgisinden ötürü imparatorluğun maden işlerine ait bürolar da bulunmakta idi. Bu bürolar arasında Maden Mukataa Kalemi, Maden Muhasebe Kalemi, Maden Kalemi, Hazine ve Tahvilât Kalemi, Rumeli ve Anadolu madenleri Ahkâm Kalemi, Maden Tahrir Kalemi ve devlet tarafından işletilen Küre, Gümüşhane ve Keban madenleri muhasebesi kalemi vardı. D., II. Abdülhamit devrine kadar yalnız para basmakla uğraşan bir yer olmayıp imparatorluk ailesinin, sarayın ve devlet nişanlarının, altın, gümüş ve çeşitli maden işlerinin yapıldığı bir yerdi. Hattâ Hazine-i Hassa denilen Osmanlı ailesine ait hazine de 1878 tarihine kadar burada saklanmaktaydı.

D. nin bakır, gümüş ve altın gibi maden ihtiyacı ise, bir yandan devlet eliyle işletilen madenlerden, öte yandan iltizam suretiyle artırmaya çıkarılan ocaklardan kanunlarında yazılı olan usullere göre sağlanırdı. XIX. yüzyılın başında, 1835 te memleketin para durumundaki büyük karışıklık göz önünde tutularak Maliye hazinesiyle D. nazırlığı birleştirilmiş ve D. i Âmire Defterdarlığı adı altında yeni bir örgüt meydana getirilmişse de, bunun bir fayda vermediği görülünce D., 1838 de yeniden bağımsız hale getirilmişti. II. Mahmut D. ye yeni makineler getirttiği gibi, binalarını da yeni baştan yaptırırcasına onartarak bir de hünkâr dairesi eklemişti.

D. den hazine için gereken para her ulûfe dağıtımında kısım kısım çıkarılmakta idi. Ulûfe dağıtımında yeniçerilere maaşlarından bir kısmının çil (yeni kesilmiş para) akça olarak verilmesi kanun haline getirilmiş ve piyasadaki fazla para ihtiyacının da böylece karşılanmak yolu bulunmuştu. Bunun için defterdar sadrazama bir yazı ile baş vurur ve onun onaylaması üzerine kanunda belirtilen miktarda yük akça çil olarak D. emini tarafından D. den çıkarılarak Hazineye devredilir ve böylece yeni para piyasaya sürülmüş olurdu. Piyasadan kullanılma sonucu silik hale gelmiş bulunan akçaların toplanması görevi de D. eminine ait bulunmakta idi.

Tanzimattan sonra bir müdürlük olarak örgütlenen ve Maliye Nazırlığına bağlanan, Cumhuriyet devrinde de bu yolda işliyen D., Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde müdürlük, muhasebe, kâtiplik, encümen, çeşni, çarkhane, sikkehane, ağırtma, sikkekûn, teksirhane, müze, kazan, tamirhane, kefçe ve dökümhane bölümlerine ayrılmıştı. D. de yaptırılacak bir iş, müdür, 2 müfettiş, muhasebe, çeşni ve çarkhane memurlariyle başsikkekûndan meydana gelen encümen kararı ile başlar, kefçe, çeşni, dökümhane, çarkhane, ağırtma ve sikkehaneden geçtikten sonra maliye kasasına girerdi. D. in yönetimi ve para basılması hakkında 1882 de çıkarılan bir kararname ile bu kurum en son şeklini almıştı. 1841 tarihine kadar çekiçle dövme suretiyle yapılan para basma işi, 1842 de balansiye yani sarkaç usulüne, 1853 te pres usulüne, 1911 de ise makine presi usulüne çevrilmiş bulunmaktadır.

DARRÉ [*darrę*], **Richard Walter** (doğ. 1895), Alman politikacısı. Belgrano (Arjantin) da doğmuştur. 1930 da Hitler tarafından tarım politikası işlerinde görevlendirilmiştir. D. sonradan köylü örgütü başkanı (Reichsbauernführer) ve 1933 te de Hugenberg'in yerine iaşe ve tarım bakanı olmuştur. Köy ve köylünün değerlendirilmesi gayretiyle bu konuda Alman gençlik hareketinde yerleşen görüş ve anlayışı ele alan D., «Blut und Boden» (Kan ve toprak) gibi dünyaca bilinmiyen birtakım ideolojileri geliştirmiştir. Dünya Harbinin ortaya çıkardığı problemleri anlıyacak çapta bir kimse olmıyan D., 1942 de görevinden alınmış ve yerine Backe getirilmiştir. Alman hükûmeti aleyhine açılan dâvada bir Amerikan askerî mahkemesince 1949 nisanında 7 yıl hapse mahkûm edilen D., 16 ay yattıktan sonra serbest bırakılmıştır.

D'ARREST [*darę*], **Heinrich Ludwig** (1822 - 1875), Alman astronomu. Berlinde doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. 1846 da Berlin gözlemevinde görev alan D., 1848 de Leipzig'de gözlemci ve 1852 de Leipzig Üniversitesinde profesör, 1857 de Kopenhag'da ordinaryüs olmuştur. Bu şehirde onun yönetimiyle 1858 - 1861 yıllarında bir üniversite gözlem evi kurulmuştur. 4 kuyruklu yıldız ve 400 kadar da nebülöz (bulutsu) bulmuş, sonra da nebülözler ve sabit yıldızlar üzerinde spektroskopik araştırmalar yapmıştır.

DARRIEUS [*dariyö*], **Georges** (doğ. 1888), Fransız mühendisi. Toulon'da doğmuştur. École Centrale'i bitirdikten sonra Toulouse elektroteknik enstitüsünde çalışmış, fen fakültesini bitirdikten sonra da elektromekanik ortak-

G. DARRIEUS

lığına girmiş ve çalışa çalışa baş mühendisliğe kadar yükselmiştir. Elektroteknik alanında yüksek gerilimli akımların iletilmesi üzerindeki araştırmaları ve bu araştırmaların sonuçlarının uygulanmasiyle, kolektörlü makinelerle ve alternatörlerle ün salmıştır. Follou ile birlikte çalışarak, elektrik santralleri arasındaki frekanslarla güçleri düzenlemiştir. Bundan başka, balistik, aerodinamik ve gazlı türbinler üzerinde de çalışmaları vardır. 1946 da Bilimler Akademisine girmiştir.

DARRIEUX [*dariyö*], **Danielle** (doğ. 1917), Fransız artisti. Bordeaux'da doğmuştur. On beş yaşında *Le bal* (Balo) adında bir filim çevirmekle işe başlamış, ondan sonra da birçok filimlerde rol almıştır. En önemli filimleri şunlardır: *Quelle drôle de gosse* (Ne acayip bir kız) [1935]; *Mayerling* (Mayerling faciası) [1936]; *Katia* (ad) [1938]; *Battement de coeur* (Kalb çarpıntısı) [1939]; *Premier rendez-vous* (İlk buluşma) [1941]; *Ruy-Blas* (ad) [1947]; *La vérité sur Bébé Donge* (B. D.un gerçek hayatı) [1951]; *Five Fingers* (Beş parmak) (Ankarada İkinci Dünya Harbi sırasında İngiliz elçiliği binasında geçmiş olan bir casusluk olayını anlatan bu filim, yurdumuzda *Ankara casusu* adı ile gösterilmiştir); *Madame de...* (Bayan) [1953]; *Le rouge et le noir* (Kızılla kara) [1954]; *L'amant de Lady Chatterley* (Lady Chatterley'nin sevgilisi) [1955]; *Le salaire du péché* (Günahın ücreti) [1956]. D., komedilerde olduğu kadar dramlarda da başarı göstermiştir. Hollywood'da birçok filim çevirmiş, Paris sahnelerinde de Henri Decoin'ın *Jeux dangereux* (Tehlikeli oyunlar) adlı piyesiyle Henri Berstein'ın *Evangéline* adlı piyesinde büyük başarı sağlamıştır. 1964 te Légion d'honneur nişanını kazanmıştır.

D. DARRIEUX

DARŚANA, Brahmā felsefesinin yedi okulunun ya da başlangıçtaki öğretiye uygun sistemlerine topluca verilen ad. Bunlar *Nyāya*, *Vaiśeṣika*, *Sānkhya*, *Yoga*, *Mīmāṃsā*, *Vedānta*'dır. Bu sistemlerin temel metinleri olan sūtra'ların çoğu M. S. I ve III. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. *Sūtra*'lar insana ruhu kalıp değiştirmekten kurtarmak için neler bilinmesi gerektiğini öğretir.

DARSONVAL [*darsõvạl*], **Alice Perron Lycette** diye de anılır; doğ. 1917), Fransız balet artisti. Coutances'ta doğmuştur. 1933 te Paris Operasını bırakıp Varşovada uluslararası yarışmada klâsik dans armağanını kazanmıştır. Serge Lifar'la birlikte Kuzey Amerikada yaptığı bir geziden sonra D., Esprilova'nın balet topluluğuna katılmıştır. 1936 da yeniden Operaya dönmüş, başdansöz olarak çalışmağa başlamış, Florent Schmitt'le Serge Lifar'ın hazırladığı *Oriane et le prince d'amour* (O. ile aşk prensi) adlı balette Oriane'ı oynamıştır. 1940 ta yıldız dansözlük payesine yükselen D., 1957 yılında Opera dans okulu genel müdürlüğüne atanmıştır.

DARSS - ZINGST [*dars - tsingst*], Baltık Denizi kıyısında, Ön Pomerania ve Doğu Mecklenburg'da Saal, Bodstedt, Barth sığlıkları (Bodden) ve Grabow koyu ile karadan ayrılmış ormanlık bir yarımada. Yüzölçümü 77 km² dir. Batısındaki ince Fischland dili kara ile bağlantısını sağlar. Doğuda Darss yarımadası, Prerow akıntısiyle Zingst'ten ayrılmıştır. Yarımada üzerinde hemen hemen taşsız kum plâjlar meydana gelmiştir: Wustrow, Ahrenshoop, Prerow ve Zingst plâjları, kumluğun çok açıklara kadar sığ olması dolayısiyle çocuklar için çok uygundur. Tabiat varlıklarının korunma bölgesi ve kuş sürülerinin geçit yeridir.

DARTE [*dart*] **AİLESİ,** Pariste tanınmış bir porselen fabrikasını işleten seramikçi bir aile. 1825 te bu aile, Bordeaux dukasının porselencisi olan Louis-Joseph adında bir baba ile François ile Auguste adında iki oğuldan meydana gelmişti. Lemaire'le ortak olan Auguste, 1828 de Pariste başka bir fabrika kurmuş, sonra Rusyaya çağrılmıştır. Orada da Volokitin'de bir fabrika kurup yönetimini eline almıştır. Sèvres'deki seramik müzesinde D. ın eserleri vardır.

DARTFORD [*dạrtfırd*], İngilterenin Kent bölgesinde, Londra'nın doğusunda, Thames ırmağının güney kıyısında 40 500 nüfuslu bir şehir. Makine, çimento ve kâğıt fabrikaları vardır. I. Elisabeth zamanında kâğıt yapımını İngiltereye sokan John Spielman'ın doğum yeridir.

DARTMOOR [*dạrtmur*], İngilterenin güneybatısında, Devonshire kontluğunda bir granit bölgesi. Yüksekliği aş. yu. 460 m, uzunluğu aş. yu. 40 km, eni aş. yu. 25 km dir. Plymouth'ın kuzeyindedir. İngilterenin en eski devirlerine ait eserlerle doludur. Burada, 1809 da kurulan bir askerî hapishane vardır; 1812 İngiltere-Amerika harbinde Amerikalı gemiciler ve Napoléon harblerinde de Fransız harb tutsakları burada alakonulmuştur. 1850 de ise bir kürek cezası hapishanesi haline getirilmiştir.

Dartmoor ormanı (D. Forest), İngilterenin Cornwall yarımadasında bulunan ve bir noktadan her yöne doğru vâdilere ayrılmış bir granit plâtosu. En yüksek noktası 618 m dir. Bu alanda eskiden bir orman vardı; fakat şimdi çıplaktır. Büyük taşlardan yapılmış daireler, menhir'ler ve tarih öncesine ait başka eserler bulunduğu için burasının korunmasına önem verilir.

DARTMOUTH [*dạrtmıth*], İngilterenin güney bölümünde, Devonshire kontluğunda, Manş Denizi (İng. English channel) kıyısında eski bir liman şehri. Nüfusu 5 800 (1951) dür. XIV. yüzyıldan kalma bir kilisesi vardır (Saint Saviour's Church). Liman eski önemini kaybetmiştir. 1190 da İngiliz haçlıları, Arslan Yürekli Richard'ın komutası altında D. dan yola çıkmışlardır.

DARTMOUTH [*dạrtmīth*], Kanadanın, Yeni İskoçya (Nova Scotia) bölümünde, Halifax koyunda, 21 000 nüfuslu bir liman şehri. Endüstri merkezidir. Gemi inşaatı, petrol rafinerileri, hızarcılık, yağcılık, şeker rafinerileri halat imalâtı vardır. Önemli bir hava alanına sahiptir.

DARTMOUTH [*dạrtmīth*], **George Legge, Baron** (1647-1691), İngiliz amirali. Londra'da ölmüştür. II. James kıral olmadan önce kendisine hizmetlerde bulunmuş olan bu değerli askeri 1688 de deniz kuvvetleri başkomutanlığına getirmiştir. William of Orange'a karşı koymak istemişse de, subaylarının ihaneti ve rüzgârın uygunsuzluğu yüzünden başarısızlığa uğramış, kıralın kaçması üzerine de düşmanla çarpışmaktan vazgeçmiştir. Yeni hükümdarlarına sadakat yemini etmiş olduğu halde, II. James'e bağlı kaldığı sanısını uyandırmış ve hapsedildiği Londra kulesi (Tower of London) nde ölmüştür.

DARTMOUTH [*dạrtmīth*] **KOLEJİ,** Amerika Birleşik Devletlerinin New Hampshire devletindeki Hanover

şehrinde Eleazer Wheelock tarafından kurulup özel bir vakıfla yönetilen, erkekler için lâik bir yüksek öğrenim kurumu 1770 te açılmıştır. Önceleri bir devlet koleji de bu koleje bağlanmışsa da, 1893 te D. K. ayrılarak New Hampshire devletininin üniversitesi olmuştur. Başlıca kolları dil, fen, felsefe ve tarih olan bu kolejde iş yönetimi öğretimi yapan Tuck School, Thayer inşaat mühendisliği okulu ve tıp okulu gibi kollar ve Baker Memorial Library kitaplığı vardır.

DARTON [*dạrtın*], Büyük Britanyada, İngiltere bölümünün orta kesiminin kuzey taraflarında, Dearne ırmağı üzerinde ve Londradan demiryolu ile 194 mil kadar uzakta bir kasaba. Nüfusu 14 400 (1951) dür.

DARTOS (Yun. = soyulmuş) [Anat.], husye torbası (Scrotum) derisinin hemen altında bulunan zar. D. birçok elâstikî lifle birçok düz kas lifinden meydana gelmiştir. Torbada içinde husyelerin bulunduğu ikiye bölünmüş bir kese meydana getirir.

DARU [*darụ̈*], **Pierre Antoine Bruno, Kont** (1767 - 1829), Fransız devlet adamı. Montpellier'de doğmuş, Meulan yakınındaki Becheville'de ölmüştür. 1795 ten başlıyarak ordu levazım başkanlığında bulunmuş, Napoléon zamanında bakan olmuş, imparatorun yayılma plânlarına birçok kereler karşı durmaktan geri kalmamıştır. Almanyada sert yönetimi yüzünden nefret uyandırmıştır. Horatius'u Fransızcaya çevirmiş, tarih yazarlığı da yapmıştır.

P. A. DARU

DARUC, Mazda (Zarathustra) dininde cinlere verilen ad.

DARUGA, DARUGAÇİ (Moğ. *daru* - [= basmak] kökünden), Moğollar arasında hazine gelirlerini kontrol eden büyük memurlara verilen bir ad. Moğol yayılmasından sonra kurulan devletlerde ve sonradan bunların yerine geçen türlü Türk devletlerinde resmî bir terim olarak kullanılmıştır. Daha Moğolların Gizli Tarihi'nde rastlanan *daruga, darugaçin* kelimeleri, Moğolların Mâveraünnehir ve İrandaki egemenlikleri zamanında Türkçe ve Farsçaya da geçmiştir. Bu terimin Altın Orduda kullanıldığını da biliyoruz. Altın Orduda Moğolca D. kelimesi yanında Türkçe *baskak* terimi de kullanılmıştır. Bu Türkçe sanın, Moğolca D. teriminin karşılığı olarak kullanıldığı tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yüen sülâlesi devrine ait resmî belgelerde ve tarihî resimlerde tesbit edilen D. ların, daha Çingiz Han zamanından başlıyarak, Moğol egemenliği altına giren ülkelere gönderildiğini biliyoruz. Bunlar bu ülkelerde yüksek komiser olarak birer özel mühür (damga) kullanırlardı. Moğol egemenliği altındaki Moskof prensliklerinde Altın Ordu hanlarının yüksek komiseri olarak bulunan büyük yetkilere sahip memurlara daha çok baskak adı verilirdi. Bu terim Kafkasyada, özellikle Ermenistanda ve Gürcistanda da kullanılmıştır. Eski kaynaklardan anlaşıldığına göre, baskaklar yönetim ve maliye işlerinde, hattâ politikada yetkilere sahip bulunuyorlardı. D. ve baskaklar ile valiler arasındaki ilişkiler kaynaklarda kesin olarak belirtilmemiştir. D. ve baskakların bu sonunculara bağlı oldukları sanılabilir. Altın Orduda, bazı hallerde D. ların görevleri valilere verilirdi. Ancak, bu hallerde de valilerin yanında D. sanını taşıyan memurlar bulunurdu. Altın Orduda D. sanı yalnız hazine vergilerini kontrol eden yüksek memurlara verilmezdi. Ayrı ayrı bölgelerde, şehir ve köylerde D. nın ajanı olarak çalışan yardımcılarına da bu san verilirdi. Mengli Girey'in Hicrî 857 ye (= 1453) ait yarlığında, D. kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Bu yarlıkta Kırımda bulunan Kırkyer D. sı anılmıştır.

XIII - XIV. yüzyıllarda D. ve baskakların Rusyada büyük görevler aldıkları anlaşılıyor. Rus kaynaklarına dayanan A. N. Nasonov ((*Tatarı i Rus.* Moskova - Leningrad, 1940) a göre, baskaklar «ahalinin baş eğmesini» sağlıyan başbuğ olarak kabul edilebilir. D. (Rus kaynaklarında: *doroga*) lara gelince: «nüfusun sayımını yapmak, vergileri toplayıp saraya teslim etmek» görevini aldıklarını biliyoruz. Daha çok politik bir görev alan baskaklar, Rusyada vergi toplama işleriyle uğraşmazlardı.

D. teriminin Ak Ordu alanında kullanıldığını da biliyoruz. Bu terime XVII. yüzyıla ait Kâşgar belgelerinde de rastlanmaktadır (G. Raquette, *Eine kaschgarischae Wakf - Urkunde aus der Khodscha - Zeit Ost - Turkestans.* Lund, 1930). Bu terim XIX. yüzyılda Hive Hanlığında da kullanılmıştır. Baburlular zamanında Hindistanda görev alan birtakım memurlara da bu ad veriliyordu.

D. sanı İranda Safevîler devrinden başlıyarak kullanılmıştır. Yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre: büyük şehirlere, kasabalara ve hattâ köylere D. lar gönderiliyordu. Bir il içindeki kasaba ve köylere D. gönderme yetkisi, doğrudan doğruya valiye aitti. İranda büyük görevler başında bulunanlara, gelirlerini artırmak maksadı ile her hangi bir şehir darugalığının verilmesi geleneği vardı. Böyle hallerde onun seçtiği bir vekil, bu görevi alıyordu. Özellikle Safevîlerin başşehrinde bulunan D. nın yetkisi büyüktü. Şehrin güvenlik işlerine, hattâ ahlâk işlerine bakan bu D. lara kaza yetkileri de tanınmıştı. Bu D. lar suçlulara dayak ve para cezaları bile verebiliyorlardı. Bunlardan başka, hükümdar sefere çıktığı zaman ordugâhın düzenliğini ve güvenliğini sağlıyan D. lar da vardı. Bu görevin önemi büyüktü. Bu işte bulunanların sonradan valiliklere getirildiklerini biliyoruz.

Moğollar arasında bir memurluk olarak yüz yıllarca kullanılmış olan D. terimi, sonradan eski önemini kaybetmiştir. Bu terim bugün Moğollar arasında küçük bir memuriyet adı olarak kullanılmaktadır. Bk. BASKAK.

DẠRUMA (Jap., Sanskrit: Bōdhidharma), efsaneye göre, Güney Hindistanlı bir kıral oğlu. 520 tarihinde Çine giderek kendi iç âlemine dalma yollarını öğreten bir okul kurmuştur (Çince: Çan; Jap.: Zen). Bk. BUDDHİZM.

DẠRUVAR, Yugoslav Federal Halk Cumhuriyetinin Hırvatistan bölümünde 13 000 nüfuslu bir kasaba. Çeklerin oturduğu bir bölgenin ortasında tarım ürünleri merkezidir. Demirli su kaynakları, ılıcaları vardır.

DARÜLACEZE, sokaklarda dilenen çocuklarla sakat erkek ve kadınların dilenmekten kurtarılması, güçleri yettiğince çalışarak geçinebilmelerini sağlamak amaciyle İstanbulda kurulan bir yurt. D. nin açılması 9 nisan 1890 da düşünülmüştür. II. Abdülhamit bu teşebbüsün gerçekleşmesini emretmiş, sadrazam Halil Rifat Paşanın himmeti, Abdülhamidin büyük malî yardımları, birtakım kurumların ve hayırseverlerin katılmasiyle bu teşebbüs gerçekleşmiş, 7 kasım 1892 de, Kâğıthane Poligon

sırtlarında D. nin temeli atılmıştır. 2 şubat 1896 da camii, kilisesi, havrası ve çeşitli iş yerleri ile hizmete açılmıştır. Bugün İstanbul Belediyesine bağlı olan D. bir günlükten yüz küsur yaşına kadar din, ırk, millet ayrımı gözetmeksizin, kendisine bakacak kimsesi olmıyan sakat ve düşkünlerin, babasız, öksüz ve bırakılmış çocukların bakımı ve barındırılması görevini yapmaktadır. D., kurulduğu günden bu yana 30 000 den artık hasta, düşkün, sakat ve kimsesiz barındırmış, binlerce babasız, öksüz ve yoksul yavruyu okutmuş, iş sahibi yapmış, geleceklerini inanca altına almıştır.

Kurulduğunda Dahiliye Nezareti (İç işleri) ne bağlı olan D. nin yönetimi, 28 ocak 1895 tarihinde yürürlüğe giren iki ayrı yönetmelikte belirtilmiştir. Bu yönetmeliklere göre, D. kamu yararına olan dernekler gibi yönetilecektir. Yönetim kurulu başkanı şehremaneti (belediye) nden seçilecek ve padişahça onaylanacak bir memurdur. Üyeleri müftülük, Vakıflar İdaresi, Zaptiye Nezaretlerinden atanacak bir memurla Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi azınlıklarının gönderecekleri birer temsilciden ibaretti. Bu kurul üyeleri ücretsiz çalışırlardı.

23 temmuz 1908 de D. nin şehremanetine bırakılmasına kadar bu komisyon, her üç ayda bir D. de toplanmış, kurumun hesaplarını ve yönetimini denetlemiştir. D. 14 mart 1910 da, yeni kurulan Müessesat - ı Hayriyye - i Sıhhiye yönetimine verilmiş, bunun kaldırılması üzerine de 3 ekim 1912 de Sıhhiye Müdürlüğüne devredilmiş, 1 nisan 1329 da «müstakil bir heyet ve katma bütçe ile idare edilegeldiğinden» Sıhhiye Müdürlüğünden ayrılmıştır.

Bugün üç milyonla çevrilen D. işletmeleri 1946 da kurulan bir döner sermaye ile yönetilmektedir. İşletmenin amacı bir kazanç değildir. Düşkünleri çalıştırarak umutsuzluktan kurtarmak ve haysiyetli bir hayat sürmelerini sağlamaktır. D. her çeşit revirleri, klinikleri, kreşi ve çocuk yuvasiyle, sosyal - iş işletmeleriyle Türkiyede kusursuz bir insanlık kurumudur. Bugün D. de 102 çocuk (0 - 7 yaşlarında), 208 kadın, 286 erkek olmak üzere 596 kişi barınmaktadır.

DARÜ'L - BÂB, Ortaçağda Kazvin'e verilen san. Bk. KAZVİN.

DARÜ'L - BAGY, Ortaçağda Şam'a verilen san. Bk. ŞAM.

DARÜLBEDAYİ, İstanbul Şehir Tiyatrosunun ilk kuruluşunda aldığı ad. D. 1914 yılında kurulmuştur. Bu fikir ilk olarak 1913 - 1914 yıllarında şehremini (belediye başkanı) olan Cemil Paşa (operatör Cemil Topuzlu) tarafından ortaya atılmıştır. Amacı, o tarihe kadar ustadan çırağa, gelenek ve görenekle - alaydan yetişme denen gelişi güzel «icrâyı lû'biyyat» eden tiyatroları bir sanat düzeni içine almak, gerçek yetenekleri metotlu bir eğitim ve öğretimden geçirerek meslek bilgileriyle yetişmiş sahne ve musiki sanatçılarının hazırlanmasını ve halkımızda tiyatro ve müzik zevkinin yayılıp yerleşmesini sağlamaktı.

1914 tarihine kadar Türk sahne sanatları, Osmanlı devleti azınlıklarından Ermenilerle pek az sayıda - daha çok kanto ve pandomim alanlarında - Rumlardan meydana gelmiş iki çeşit grup halinde çalışan tiyatro esnafının elindeydi. Şöyle ki: 1. Gedik Paşa tiyatrosundan artakalan ve çoğu Ermeni olan gezgin profesyonel kumpanyalar (Bu sahnelerde çevirme melodramlar, komediler ve bazı yerli eserler oynanırdı. Bu tarzdaki tiyatroların başında Mınakyan ve Benliyan efendiler sayılabilir). 2. Çoğu Müslüman Türk olan orta oyuncularla tulûatçılar (Bunlar piyessiz temsiller verirlerdi. Bu tarzdaki kumpanyaların başında da orta oyuncuların ileri gelenlerinden Kavuklu Hamdi Efendi, Küçük İsmail, Kel Hasan, Abdürrezzak, Şevki, Naşit anılabilir). Bu her iki grupta da oyundan önce çalgı ve kantolar şart idi. Meşrutiyetten bu yana sürüp gelen bu görenek Meşrutiyetin ilânında oldukça değişik bir hal aldı. Yer yer Müslüman Türk amatör sanatçılar ilk olarak, temsillerden önce oynatılması gelenek olan kanto, düetto gibi çalgılı ayak ve göbek oyunlarını kaldırmışlar, yurtçu ve toplumsal konulu yerli piyesler ve zamanın edebiyatçıları tarafından çevrilen Avrupa eserlerini oynamışlardı. Bu tarzın başında da büyük komedi sanatçısı Fehim Efendi bulunurdu.

Meşrutiyetin ilk yılında (1908) tiyatro merakı İstanbulu iyice sarmıştı. Bu evrede tiyatroyu bir güzel sanat kolu olarak sayanlar çoğalmağa başlamıştı. Pariste tiyatro incelemeleri yapmış ve Meşrutiyetin ilânından hemen sonra büyük reklâmlarla İstanbula dönerek ilk defa Abdülhak Hamit'in manzum eserleriyle çevirme Fransız piyeslerini oynamış olan Burhaneddin (Tepsi) nin hizmetlerini anmak yerinde olur. 1908 yılında İstanbulda bir ulusal tiyatro kurulması için zamanın maarif nazırı Recaîzade Ekrem, müze müdürü Hamdi, Edebiyat - ı Cedîde'nin ileri gelenlerinden Halit Ziya, Ahmet Hikmet, Mehmet Rauf, İzzet Melih beylerden meydana gelen bir kurul toplanmışsa da, hiçbir olumlu sonuç elde edilememişti. Sonunda 1914 te Cemil Paşa, konservatuvarı kurma işini batılı bir uzmana vermeyi düşündü. Fransız devlet tiyatrolarından «Odéon» tiyatrosu direktörü André Antoine, Paris elçiliğimiz aracılığı ile yapılan anlaşma sonunda İstanbul'a getirildi. Şehzadebaşındaki Letafet apartmanı denilen yapı belediyece onarma ve değiştirmeden sonra kira ile tutuldu. Konservatuvara Darülbedayi adını veren Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'dir.

DARÜLBEDAYİ: İlk edebî heyet

D. başlangıçta okul olarak hem tiyatro, hem de musiki sanatlarını öğretme amaciyle kurulmuş olmakla birlikte, İstanbulda bir belediye tiyatrosu kurma düşüncesi de bu teşebbüsün içindedir.

Darülbedayi - i Osmanî'de okutulacak tiyatro dersleri şunlardı: Kıraat - tecvit (diksiyon), inşat (deklamasyon),

DARÜLBEDAYİ: İlk oyuncular

tiyatro tarihi, edebiyat tarihi, hâile (trajedi), facia (dram), mudhike (komedi), raks (ritmik dans), muaşeret âdabı, eskrim, işmî'zaz (mimik).

Tiyatro bölümü müdürlüğüne Reşat Rıdvan, musiki bölümü müdürlüğüne de Ali Rifat beyler atandılar. Tiyatro dersleri için öğretmen olarak ilk defa şu kişiler atanmışlardı: Dram bölümü (kuramsal): Mınakyan; dram bölümü (uygulamalı): Burhaneddin; komedi bölümü (uygulamalı): Ahmet Fehim, yardımcı: Doktor Celâl Tahsin; temaşa tarihi (yardımcı): Halit Fahri; edebiyat tarihi: Rıza Tevfik, yardımcı: Hakkı Tahsin; edebiyat: Şahap Rıza, yardımcı: Celâl Tahsin; traje ii: Salih Fuat, Ertuğrul Muhsin, fizyonomi (mimik), makyaj: Rioti, muaşeret âdabı: Teşrifatçı Sadık; Türkçe: Arif Hikmet. İlk edebî kurul üyeleri şunlardı: Abdülhak Hâmid, Rıza Tevfik, Yahya Kemal, Yakup Kadri, İzzet Melih, Abdullah Cevdet, Ahmet Haşim, Mehmet Rauf, Hüseyin Rahmi, Emin Bülent, Müfit Ratip, Tahsin Nahit.

D. in tiyatro bölümü öğrenciliğini istiyen 197 kişiden ilk seçimde 63 kişi kalmıştı. Kuruluş hazırlıkları tamamdı, açılış töreni düzenleniyordu. Bu sırada Birinci Dünya Harbı patlak verdi. Bunun üzerine 4 ağustos 1914 te olağanüstü durum dolayısiyle okulun açılışı geri kaldı. Tiyatro uzmanı Antoine yerine döndü. D. okul olarak belirsiz bir süre için çalışmalarını bıraktı. Fakat kurumun öğretmen ve öğrencilerinden bir kısmı «Ferah» tiyatrosunda uygulama sahnesi olarak zaman zaman temsiller vermeye başladı.

İkinci evre: Antoine yurduna dönmeden önce, temsil bölümüne alınacak sanatçıların sınavını yapmış ve ilk kadroyu tesbit etmişti. Bir süre sonra D. yeniden çalışmaya başladı. Zamanın şehremini İsmet Bey, kurumun ilk tiyatro bölümü tüzüğünü Salâh Cimcoz, İbnirrefik Ahmet Nuri, Cenap Şehabettin, Hüseyin Suat, Celâl Esat ve yönetim kurulu olarak İsmail Cenanî, Salâh Cimcoz, Celâl Esat, Savni Ahmet Nuri, Hüseyin Suat ve üyeliği kabul etmiyen Vahit Bey yerine Polis Müdürü Bedri Bey atandı. Bu kez, edebî heyet üyeleri Abdülhak Hamit, Halit Ziya, Cenap Şehabettin, İzzet Melih, Müfit Ratip, Münir Nigâr, Hüseyin Rahmi idiler (Hamit'le Hüseyin Rahmi özür dilediler). Konservatuvarın alafranga musiki bölümü geçici olarak kaldırılmış olduğundan doğu musikisini çökmeden koruma ve eski klâsik eserlerin notalarının, eskiden çalındığı gibi tesbit edilip saklanması ve musiki zevkinin yayılması amaciyle alaturka bölümü çalıştırılmaya başlanmıştı. İlk temsil kurulu şöylece meydana getirilmiştir: Eliza Binemeciyan, Madam Kınar, Adrine, Beatris, Ertuğrul Muhsin, Nurettin Şefkatî, Galip, Şadi, Muvahhit.

D. in ikinci kuruluşundan sonra verilen ilk temsil, 20 ocak 1916 perşembe günü yalnız kadınlara, akşamı da erkeklere olmak üzere Tepebaşı kışlık tiyatrosunda oynanan *Çürük temel* piyesiydi. Bu eseri Doktor Hüseyin Suat Fransızcadan adapte etmişti. Piyes bir toplumsal dramdı. Bu temsilde bilet fiatları şöyleydi: Önden dört koltuk 25 kuruş, öteki sıralar 20 ve 15 kuruş, paradi 5 kuruş. Birinci kat localar 100, ikincileri 50 kuruş. D. harb içinde temsillerine düzen veremez duruma gelmişti. 14 mart 1916 da musiki bölümü büsbütün kaldırıldı.

İkinci temsil Halit Fahri'nin *Baykuş* adlı manzum masalı idi. Eser ve temsil çok beğenildi. D. in yönetim kurulu, eserin yazarına, teşvik olmak üzere on lira ikramiye vermişti. *Baykuş*'tan sonra temsil edilen piyesler şunlardı: *Hisse-i şayia* (vodvil, 3 perde, Fransızcadan çeviren İbnirrefik Ahmet Nuri), *Bir çiçek iki böcek* (komedi, Fransızcadan adapte eden Tahsin Nahit).

D.e ilk rejisör olarak Reşat Rıdvan atanmıştı (1917). D. artık Letafet apartmanından çıkmış, Beyoğlunda, Hamalbaşında üç katlı bir eve taşınmıştı O zaman yeniden okul olarak da çalışmaya başladı. Fakat harb sonuna kadar kuruma bir türlü düzen verilemedi. Belediyenin ayırdığı yıllık üç bin lira ödenek bine indiriliyor, sonra değişen başka bir şehremini tarafından beş bine çıkarılıyor, sanatçılarla yönetim kurulu arasında anlaşmazlıklar, geçimsizlikler sürüp gidiyor, sanatçılardan askere gidenler, çekilenler oluyordu. Aylıklar da zamanında ödenmiyordu. Kadrodan çıkan aktörler dışarıda kurulan tiyatrolarda çalışıyorlar, şehreminleri değiştikçe kurumun yönetim ve edebî kurullarında da değişiklikler yapılıyordu. Bu sebeple, karışıklık içinde bocalayan kurum kendisinden beklenen başarıyı elde edemiyordu.

1918 de başlıyan mütareke devrinde bütün memleket kurumlarında olduğu gibi, D. de de bir bozgun hali göze çarpıyordu. Yalnız, bu evrede kayda değer çok faydalı bir adım atılmıştı. Müslüman Türk kızları öğrenci olarak okula yazılmışlar, içlerinden bazıları da sahneye çıkmak cesaretini göstermişlerdi (Ahmet Fehimin bildirdiğine göre, ilk sahneye çıkan Müslüman Türk kadını bir kazasker kızı olan Kadriye Hanım imiş. Bu hanım, bir tulûat aktörü ile sevişip kocası ile turneye çıkmış ve Amelia adı altında oyunlara katılmışsa da, Ankara valisinin karısı olan bir tanıdığı aracılığiyle meslekten ayrılmıştır).

Türk kadınının sahneye çıkması hayli çekişmeli olmuştur. Memleketteki gericilik ve polis bu işe engel oluyordu. Sahneye çıkan ilk Türk kadınlarından Afife ve Şaziye bu yüzden kovuşturmalara uğramışlar ve «adab-ı islâmiyeye muhalif hareketlerinden dolayı» tutuklu olarak mahkemeye ve-

rilmişlerdi. Fakat Anadoluda kurulmuş olan Millî Hükûmet gericilikle de savaşmakta olduğundan Türk kadınlarının sahneye çıkmalarına da karışmıyordu.

D. in, bütün engellere ve güçlüklere karşı Türk sahne sanatçılarının gelişmesini sağlamaktaki rolü ve kurumu ayakta tutabilmekte sanatçılarının hizmeti çok büyüktür.

1926 yılında İstanbul vali ve belediye başkanı Muhittin Üstündağ'ın yardımiyle önce «Odeon» tiyatrosu kiralanmış, sonra kesin olarak belediyeye mal edilen Tepebaşı kışlık ve yazlık tiyatrolarına yerleşilmiş, böylece de kurumun hayatına sürekli bir kararlılık gelmiştir. 1927 de tiyatro mevsimleri süresince «Darülbedayi» adiyle bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dergi şimdi «Şehir Tiyatrosu» adı altında devam etmektedir.

Kurum, 1931 - 1932 mevsiminde belediye meclisinin karariyle D. adını bırakmış, İstanbul Şehir Tiyatrosu sanını almış ve her yıl artan bir rağbet ve başariyle tiyatro sanatının hemen her türünden (trajedi, dram, komedi, operet, opera) örnek temsiller vermiştir. Ayrıca birkaç yaz Harbiyedeki açık hava tiyatrosunda Yunan trajedilerinden bazısını oynamıştır. 1961 yılından beri de temmuz ve ağustos aylarında, restore edilen Rumeli Hisarındaki açık hava meydan sahnesinde Shakespeare'in eserlerini temsile başlamıştır.

Şehir Tiyatrosu, bugün, ikisi Beyoğlu yöresinde (Tepebaşı ve Yeni Tiyatro), biri İstanbul yöresinde (Fatih), biri Kadıköyünde, biri de Üsküdarda olmak üzere beş bölüm halinde çalışmaktadır. Şehir Tiyatrosu her yıl İstanbulda tiyatro mevsimini kapar kapamaz gruplar halinde Anadoluya gitmekte ve il merkezlerinde verdiği temsillerle tiyatro sanatı zevkini aşılamağa çalışmaktadır. Bk. İSTANBUL ŞEHİR TİYATROSU.

DARÜLBEDAYİ-İ OSMANÎ: bk. DARÜLBEDAYİ.

DARÜ'L - BEYZA (Ar. = beyaz ev) [Coğ.]: bk. CASABLANCA.

DARÜ'L - BUGAT, Ortaçağda Halebe verilen san. Bk. HALEB.

DARÜ'L - CELÂL, Ortaçağda Erzuruma verilen san. Bk. ERZURUM.

DARÜLCİHAD, İslâm hukukuna göre, Müslümanların kesin olarak egemen olmadıkları ve Müslüman olmıyanlarla egemenlik savaşına devam ettikleri bölgelere verilen ad. Darülharb de denir. Darüssulh, Darülislâm karşıt anlama gelir. İslâm fıkhına göre, D. Müslümanlar için ister doğrudan doğruya, ister dolayısiyle harb alanı olan yerler olup bütün Müslümanların görevi, D. dan sayılan yerleri Darülislâm haline getirmek için cihada devam etmektir (bk. CİHAD). Zamanla ya da İslâm kuvvetlerinin zayıflaması üzerine Darülislâm da D. haline gelebilir. Darülislâmın bu hale gelmesinde başlıca şartlar, bir Müslüman ülkesinde geçici ya da devamlı olarak İslâm hukuku yerine kâfirlerin hukukunun yürürlükte olması, ülkenin Darülharbe komşu bulunması, İslâm otoritesinin, kâfirlerin kontrolü altına düşmüş olması gibi hallerdir. Müslüman egemenliğinin kalktığı ülkelerden Müslümanların Darülislâma göç etmeleri şarttır. Bir ailede bu şartı kabul etmiyenler hukukça nikâhlarından boş düşerler. Darülharbde bulunan Müslümanlar üzerinden birtakım ödevler de kalkar. Mücahitler arasında fark gözetilmez; yiyecek, içecek bütün Müslümanlar arasında eşit olarak bölünür; borç alma ve verme mubah olduğu gibi, bunların ödemelerinin yapılması gerekir. Ancak, borçların ganimetten ödenmesi mümkündür. Darülharbde esir edilen savaşçılarla kadın ve çocukların hürriyetlerinin geri verilmesi emirülmümininе ait bir yetkidir. Ele geçen hayvanlar ganimet malı sayılır; avcılık serbesttir, ancak yağmaya ve hırsızlığa müsaade edilmez. D. da ele geçen taşınmaz nesneler de ganimet arasında bulunur. Savaş sonunda büyü ve küfür sayılan şeylerle ilgili şeriatça yasak edilmiş bulunan bilgilere ait kitapların ortadan kaldırılması gerekir. Şiir, hesap, tıp gibi bilimlere dair eserler ise ganimet işlemi görür.

Osmanlı İmparatorluğunda D. hükümleri esas bakımından İslâm hukukunun ana ilkelerine bağlı kalmakla birlikte yerli töre ve geleneklere göre bazı özellikler de kazanmıştır. Osmanlılarda Darülharb ya da D. deyimi bilimsel eserlerde kullanılmış, halk arasında ve kanunlarda, gazavatnâmeler gibi halkı cihada teşvik eden eserlerde bu deyim de kullanılmakla birlikte Serhadd - i İslâm (b. bk.) deyimi daha çok yer almıştır. Buna göre, Darülislâm deyimi de İç - il (b. bk.) ile karşılanmıştır.

İmparatorluk tarihinin akışı içinde D. değişik ülkeleri kavramaktadır. Batıya doğru gelişmede bu deyim, önceleri bütün Balkan yarımadasını kapsamakta iken, bir süre Osek (Mac. Eszék) ten başlıyarak bütün Macaristana, bir süre de Budinden batıda kalan Estergon (Mac. Esztergom), Ciğerdelen v. b. kaleler D. dan sayılmıştı. Ancak Belgrad kalesi genel olarak bu terimle vasıflandırılmıştır. Buna paralel olarak, Akdeniz adaları, Mora ve Adriya Denizi kıyıları, Bucak, Kırım, Kabartay ve Çıldır sınırları da imparatorluğun tarihi boyunca D. olarak anılmıştır. Nitekim kanunnamelerde, Belgrad, Budin, Uyvar (Mac. Ujvár), Rodos, İstanköy, Silistre kanunlarında bu bölgeler D. olmak bakımından özel durumlarına göre ayrı hükümlere bağlı idiler. Bu suretle Osmanlı hukukçuları Darülharbde yerli törelere ve göreneklere uyulmasını tavsiye eden fıkıh biliminin imkânlarından faydalanarak Osmanlı kanunlarında törelere ve göreneklerine geniş yer vermek fırsatını her zaman kullanmışlardır. Yine Osmanlı hukukçuları Darülislâm ile D. arasında korkulu (mahuf) topraklar deyimi ile yani fıkıh ilkelerine göre genel olarak Darülharbe komşu toprakları bu bakımdan ayırarak, Rumeli ve Anadolu yarımadalarını İslâm hukukunun birçok yükümleri dışında bırakmışlardır.

Osmanlı ordularının D. a varması ile günlük yaşayışı ve nizamları da değişmekte, ordu bundan sonra «serhat nizamları» içine girmekteydi. Yapılan sefere padişah katılınca onun yaşayışı da serhat kurallarına göre ayarlanmaktaydı. Birçok seferlerde padişahın vezirlere, beylere, serhat gazilerine «Bab - ı cihaddır, bunda hatır gönül olmaz» diyerek söze başlaması birçok yükümlerin ve törelerin kalkmış olduğunu gösterdiği kadar ordunun D. a varışında serhatlilerin

Merhabâ, hoş geldünüz ey fâtihân - i bâb - i dîn
Hâzihi cennât - i adnin f'edhulûhâ hâlidîn

diyerek onları karşılamaları, D. ın özelliği hakkında bir fikir verebilir.

DARÜLELHAN (Darü'l - elhan), 1 ocak 1917 (7 rebiülevvel 1335) tarihli «Meclis - i Vükelâ» karariyle İstanbulda kurulmuş, maarife bağlı resmî ilk musiki okulu. Bu konuda 21 rebiülevvel 1335 ve kânunusani 1332 tarihli ve 2764 sayılı «Takvim - i vekayi» de şöyle denilmektedir: «Merbut Musiki Encümeni ve Darü'l - elhan talimatnamesi ile Darü'l - elhan programı layihalarının mevkii tatbika vaz'ı,

Şûra - yi Devlet ve Meclis - i Vükelâ kararıyle tensib olunmuştur. Bu iradei seniyenin icrasına maarif nazırı memurdur.»

Talimatnamenin, birinci bölümünün birinci maddesinde kuruluş maksadı, musiki sanatının bilimsel bir yolda eğitim ve öğretimi ve geçmiş bestecilerin değerli musiki eserlerinin yayımı ve yeniden tanıtılması, canlandırılması olarak özetlenmiştir. İkinci faslın dokuzuncu maddesinde, D. ın dört sınıflı bir okul olduğu ve programı gereğince mu siki tarihi ve kuramı ile besteciliği bilen ve gerçek sanatçı adı taşımaya değer kazanan «muallim ve muallime» yetiştireceği belirtilmiştir. Yedinci fasıldaki kırkıncı madde, D. da ney, tambur, keman, sinekeman, kemençe, ut, kanun, lâvta, santur, kudüm, tef, harpa, viyolonsel, alto ve piyano aletleriyle «gına» (şarkı söyleme) öğretileceğini göstermektedir. Dört yıllık öğretim programında doğu ve batı musikilerinin çeşitli konuları, karma biçimde toplanmış, bu arada doğu musikisine büyük ölçüde önem verilmiştir. Bu D., Musiki Encümeni başkanı eski evkaf nazırı ve Washington elçisi Ziya Paşanın gözcülüğü altında, Udî Ali Rıfat, eski Devlet Şûrası üyelerinden besteci Rahmi ve Bebekli Talât'ın yönetiminde bir süre çalışmış, Birinci Dünya Harbi mütareke yıllarının güçlükleri içinde ancak sönük bir varlık gösterebilmiştir. Öğretim üyelerinin başında Zekâi Dedenin oğlu Hafız Ahmet (Ahmet Irsoy), Levon Hancıyan, Muzika - i Hümayun öğretmeni İsmail Hakkı göze çarpar.

D., 1923 te Musa Süreyyanın yönetiminde, İstanbul valisi Haydar'ın yakın ilgisiyle ikinci defa yeniden kurulmuş, yönetmeliği değiştirilmiş, programına ayrıca bir batı musikisi bölümü eklenmiştir. Bu bölümün ilk öğretmenleri arasında D. ın yeniden kuruluşunda önemli çalışma ve çabası olan viyolonist Ekrem Besim Tektaş'tan başka, Muhittin Sadak, Cemal Reşit Rey, Seyfi ve Sezaî Asal kardeşler, viyolonist Ali Sezin, Mesut Cemil Tel, Nimet Vahit, piyanist Hegey, Radeklia, Furlani, Edgar Manas ve kısa bir süre boyunca viyolonist ve orkestra şefi Zeki Üngör, Zati Arca, Veli Kanık bulunmuştur. Musa Süreyya, müdürlük görevinden başka, musiki tarihi öğretmeni olarak çalışmış, 1927 de müdürlük görevini yardımcısı Yusuf Ziya Demircioğlu'ya bırakarak çekildikten sonra da öğretmenliğe devam etmiştir. 1923 tarihinde D. da doğu musikisi bölümündeki başlıca öğretmenler: Rauf Yekta, Hafız Ahmet Irsoy, İsmail Hakkı, Reşat Erer, Santurî Ziya, Tanburî Faize Ergin, Muazzez, Hayriye Örs, Mesut Cemil, Durri Turan, Sedat Öztoprak ve başkalarıdır. Aynı süre içinde D., öğretim, konser ve yayın bakımlarından verimli bir varlık göstermiş, batı bölümü öğretmenlerinden Cemal Reşit Rey, Ekrem Besim Tektaş, Mesut Cemil, Muhittin Sadak, Seyfi ve Sezaî Asal, Hegey, Nimet Vahit ile bunlara katılan misafir sanatçılar «Union Française» sahnesinde, birkaç mevsim sürekli akademik konserler vermiş, 1924 te bir dergi (Darü'l - elhan Mecmuası) çıkarılmaya başlanmış, Türk musikisi klâsiklerinden beste, semaî, peşrev'den başka, dinî musikiden de Mevlüd tevşihleri, ilâhiler, Bektaşî nefesleri ve Mevlevî âyinleri örnekleri basılmış, yurtta halk musikisi derlemelerine girişilmiş, bu derlemelerde notaya alınan örneklerin yayınlanmasına başlanmıştır. Derlemelerde başlıca Yusuf Ziya Demircioğlu, Rauf Yekta, Ekrem Besim Tektaş, Durri Turan çalışmışlardır.

1926 da D., üçüncü bir değişme geçirmiş, yönetmeliği ve öğretim programı bir daha değiştirilmiş, bu değişmede doğu musikisi aletleri öğretimi kaldırılarak yerine öğretmenlerden toplanmış Türk Musikisi İcra Heyeti ve Türk Musikisi Tasnif Heyeti konmuş, tasnif heyetinde Rauf Yekta, Ali Rifat Çağatay ve Hafız Ahmet Irsoy (daha sonra, Doktor Suphi Ezgi ve Mesut Cemil Tel) çalışmışlardır. Öğretim programı batı konservatuvarları örneğine uygun bir şekle sokulmuş. D. adı kaldırılarak yerine İstanbul Konservatuvarı adı verilmiştir. Bk. İSTANBUL KONSERVATUVARI, İSTANBUL BELEDİYE KONSERVATUVARI, DEVLET KONSERVATUVARI.

DARÜ'L - EMAN, Ortaçağda İsfahan'a ve Tercan'a verilen san. Bk. İSFAHAN, TERCAN.

DARÜ'L - ERBAİN, vaktiyle Libya çölünü aşıp Asyût (Assiut) la Nil ırmağına ulaşan köle kervanlarının takibettiği kırk günlük yol. Bugün Kordofan'daki Kababişlerin deve sürüleri bu yolu takibetmektedirler.

DARÜLEYTAM, 1914 harbinin doğurduğu açlığa, yoksulluğa uğrayan ve düşmanın girdiği yerlerde yetim ve öksüz kalan çocukları korumak amaciyle kurulan yurt. Özellikle doğudan getirilen binlerce kız ve erkek çocukları barındırmak, okutmak, onlara bir sanat öğretmek düşüncesi, bu yolda acele tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir.

Harbin başlamasiyle yurdumuzdan ayrılan İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanların bıraktıkları okullara ve kurumlara el konulmuş, buraları birer D. haline getirilmiştir. İttihat ve Terakki devrindeki kötü yönetim yüzünden israf alabildiğine artarak kurum güç duruma düşmüş, 15 ve 16 nisan 1916 da kabul edilen kanunlarla D. lara gelir kaynakları bulunmak istenmiştir. 1917 mütarekesiyle İtilâf Devletleri gelip kendi kurumlarına yerleşince, binlerce yetim, öksüz çocuk açıkta kalmış, boş saraylara yerleştirilmeye çalışılmıştır. O günkü hükümetin bütçesi, D. ların masraflarını karşılıyamadığından, İstanbul şehri dışındaki okullar kapatılmıştır. Kalan öğrenciler İstanbulda toplanıp Şehir Yatı Mektebi adiyle özel idareye devredilmiştir. Bu öğrencilerden yetenekli olanlar 1927 de Darüşşafaka (b. bk.) ya verilmiştir.

Kısa bir süre sonra da bu kurum büsbütün kapanmıştır.

DARÜ'L - FAHR, Ortaçağda Diyarbakır'a verilen san. Bk. DİYARBAKIR.

DARÜ'L - FETH, Ortaçağda Kayseri'ye verilen san. Bk. KAYSERİ.

DARÜ'L - FEVZ, Ortaçağda Harput'a verilen san. Bk. HARPUT.

DARÜLFÜNUN (Darülulûm, Darülilm, Külliye, Câmia, Üniversite), bugünkü Üniversitenin eski karşılığı. İlk kuruluşta batı anlamı ile üniversiteden daha aşağı bir seviyede, bugünkü liseler derecesinde idi. Sıbyan (ilk) okullarının ıslahı ve rüştiye (orta) okullarının kurulması (1838)ndan sonra D. teşebbüsüne de girişilmiştir. Aynı yıllarda açılan Mekteb - i Maarif - i Adliye ve Mekteb - i Fünûnu Edebiye de rüştiyeler üstünde kurulan okullardandır. Ancak, sonraki yıllarda yurdun en yüksek okulu kavramını belirten bu ad, İstanbul Üniversitesinin kuruluşu tarihine kadar (1933) Türkiyede üniversite karşılığı bir terim olmuştur.

1845 te kurulan geçici Maarif Komisyonu, sıbyan ve rüştiye okullarının ıslahı ile ilgili düşünceler arasında, daha yüksek derecede bilgi veren, devlet dairelerine memur

ÇANKIRI, ÇORU

2500 m. den yukarı	
2000 — 2500 m	
1500 — 2000 »	
1000 — 1500 »	
500 — 1000 »	
250 — 500 »	
0 — 250 »	
0 — 200 »	
200 — 1000 »	
1000 m. den aşağı	

Demiryolu
Şose
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Adi yol
Harabe
İşleyen maden
İşlemeyen »
Maden suyu
Kaplıca
Bataklık
Sazlık
Kamışlık

nüfuslu yerler

20000 — 50000	
10000 — 20000	»
5000 — 10000	»
2000 — 5000	»
1000 — 2000	»
1000 den az	»

Yazı şekilleri

İl merkezi ÇANKIRI
İlçe » Kurşunlu
Bucak » Bayramören
Köy » *Çardak*

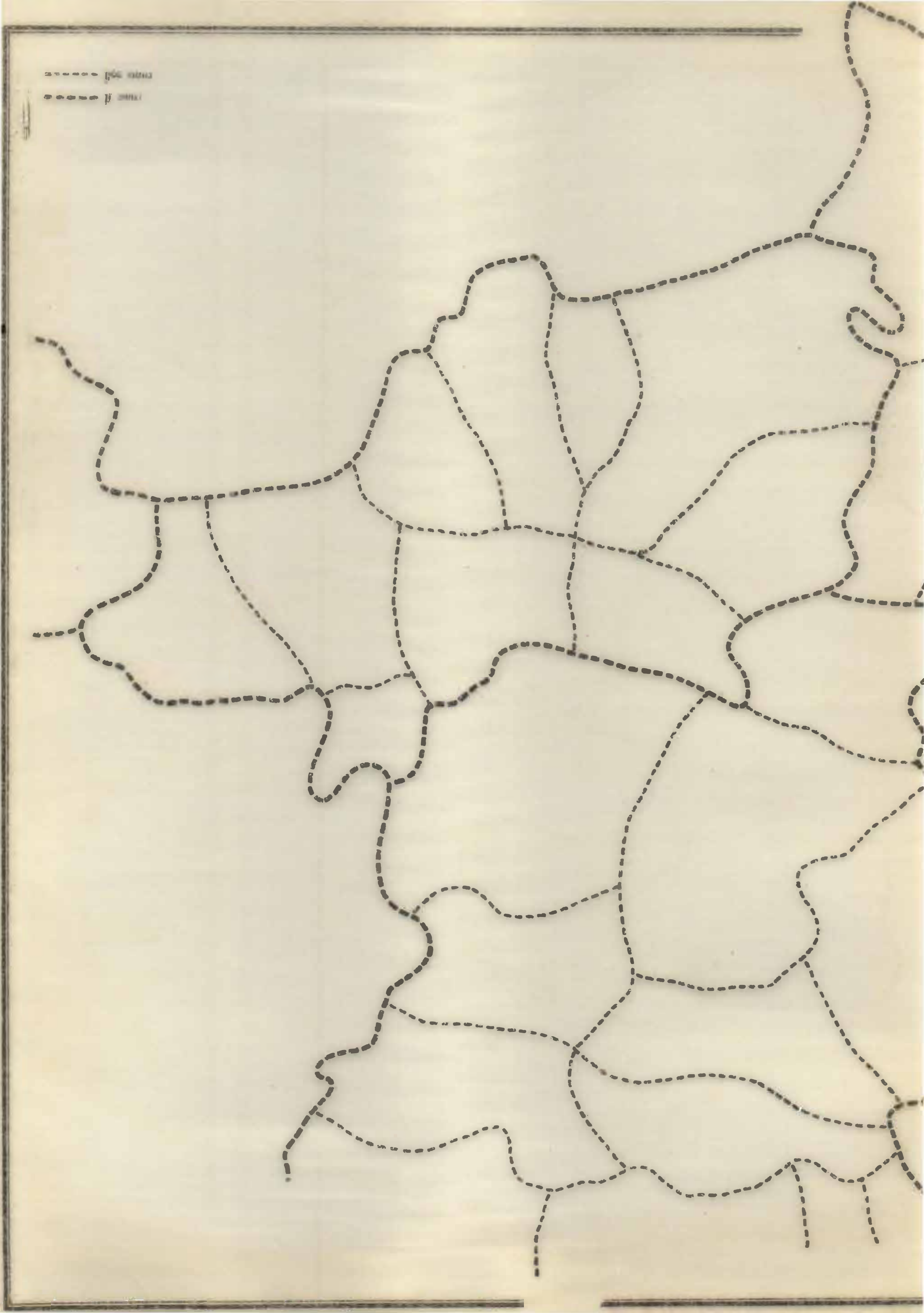
Ölçek 1 : 1 000 000

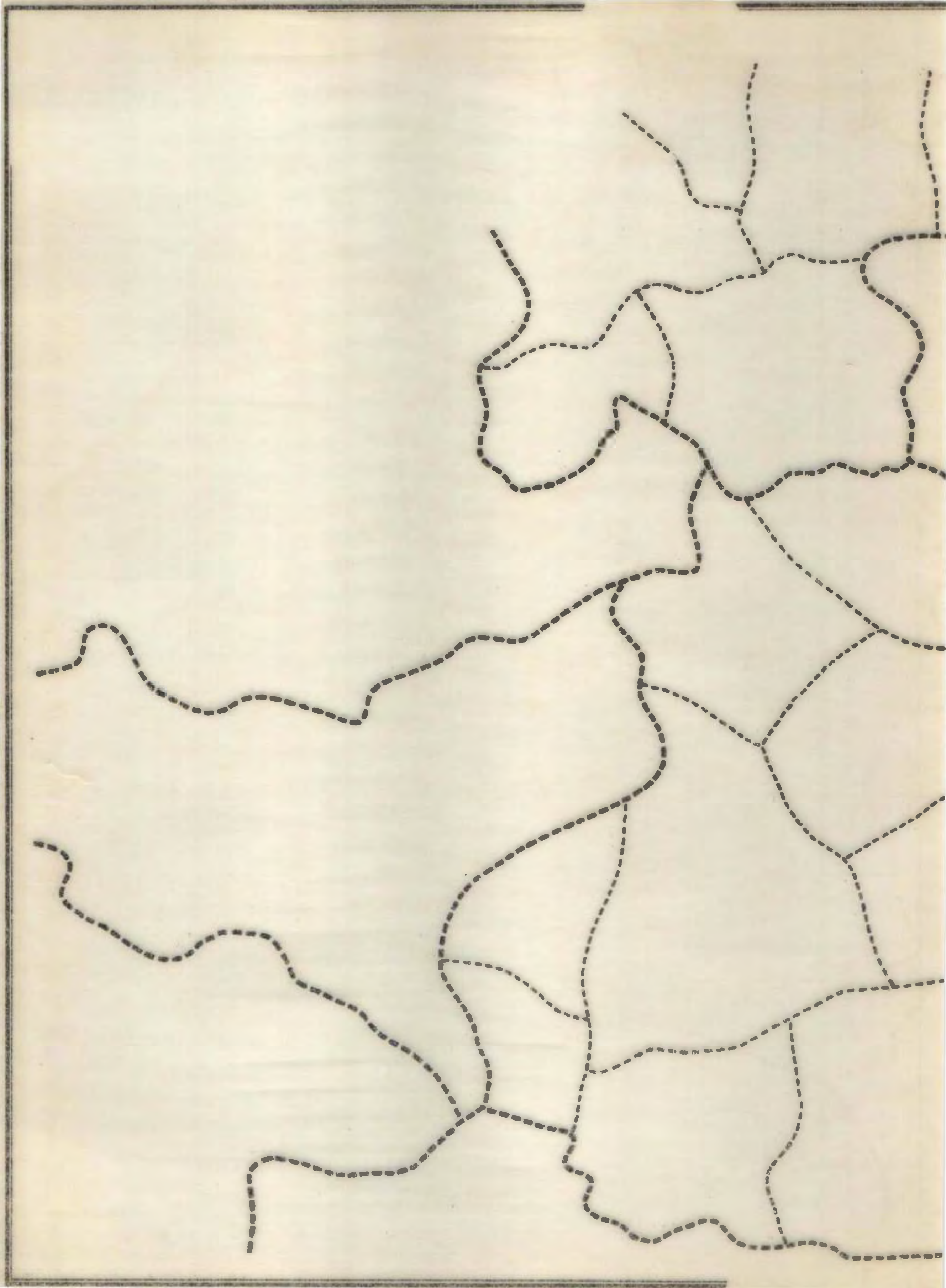
5 0 5 10 15 20 km.

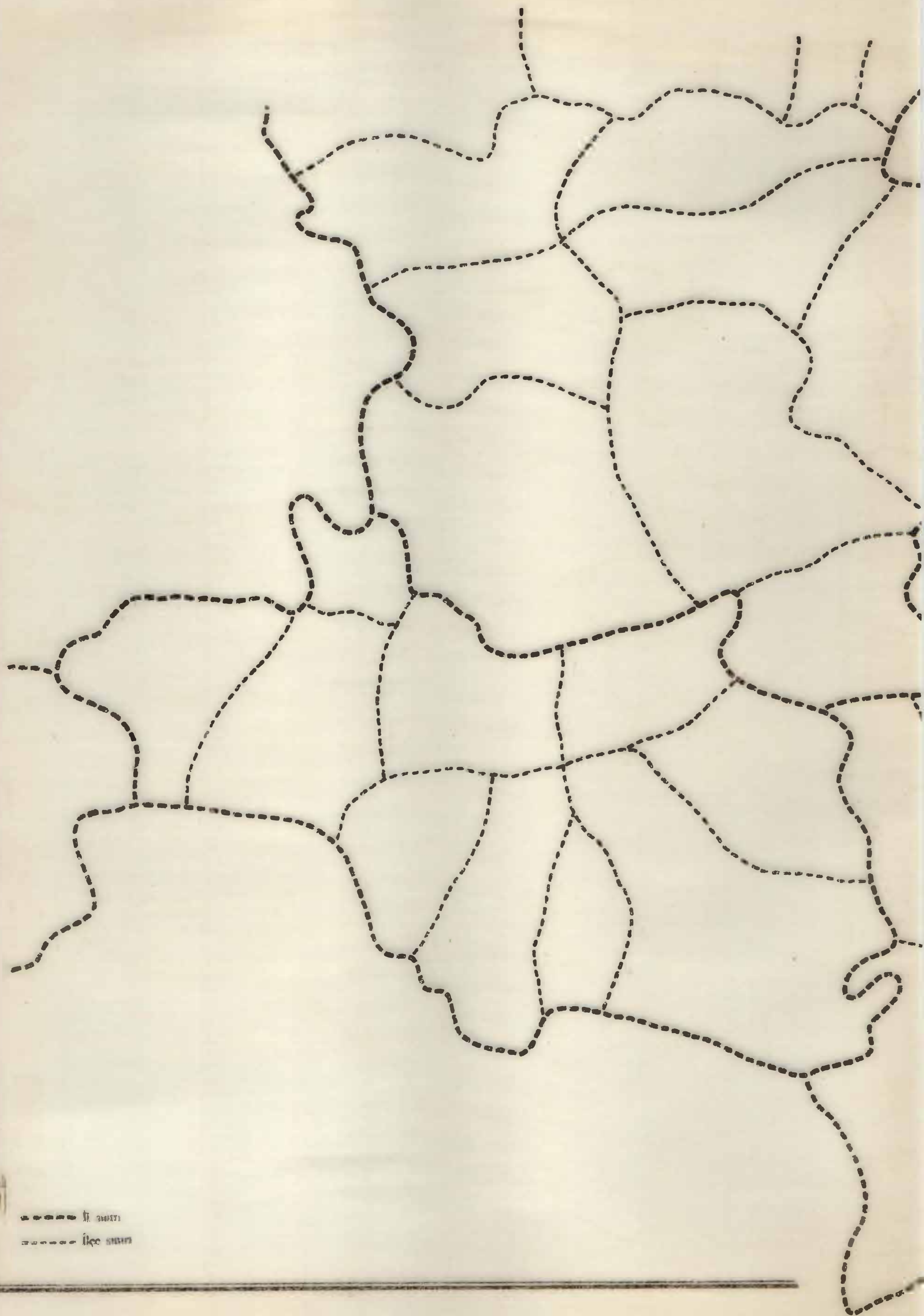

Milli Eğitim Basımevi

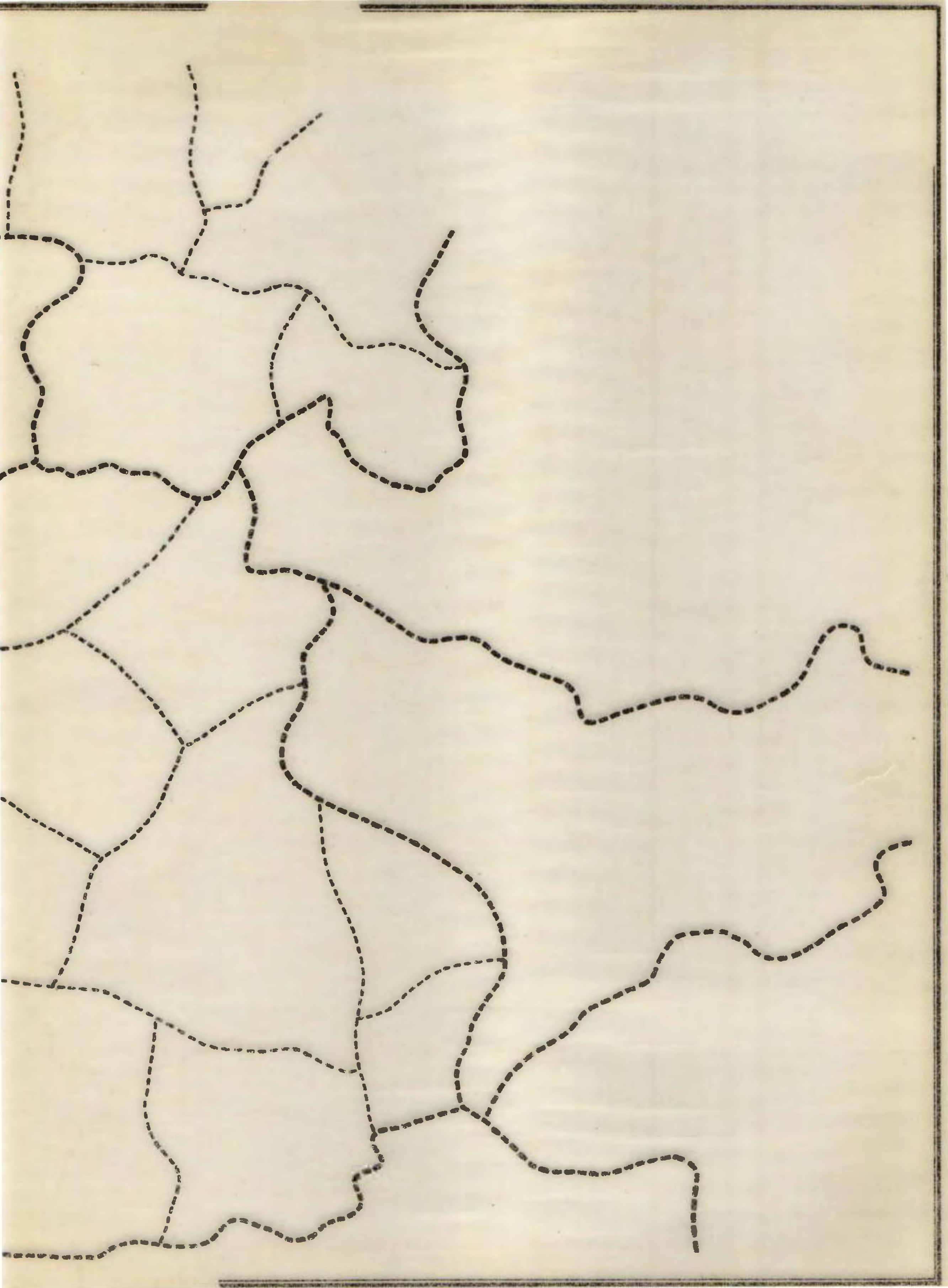

SİNOP
Ayancık
Erfelek
Gerze
Boyabat
Durağan
Alaçam
Bafra
Tosköy
Kolay
Çerçiler
Saraydüzü
Kargı
Vezirköprü
Kavak
SAMSUN
Havza
Osmancık
Gümüşhacıköy
Merzifon
Lâdik
Suluova
Mecitözü
Hamamözü
Çakal
Tepeören
AMASYA
ÇORUM
Doğantepe
Seydim
Turhal
Zile
Gediksaray
Göynücek
Alaca
Cemilbey
Ortaköy
Çekerek
Boğazkale
Artova
Destek
Taşova
Erbaa
Ezinepazarı
Dökmetepe
Pazar
YEŞİLIRMAK
KIZILIRMAK
Kadışehir
Mamure
Eymir
Türk Ansiklopedisi

İl
İlçe

Ç

Milli Eğitim Basımevi

6000 4000 2000 200 0

Ölçek:
0 200

HABAROVSK
VLADİVOSTOK
JAPON DENİZİ
HARBİN
PEKİN
TİENTSİN
LU-ŞUN (PORT ARTHUR)
TSİNĞTAV
SEUL
PUSAN
HİROŞİMA
FUKUOKA
TOKYO
Yokohama
Osaka
Kobe
SANĞHAY
NANKİNG
DOĞU ÇİN DENİZİ
OKİNAVA
TAYPEH
MİLLÎ ÇİN CUMHURİYETİ
HONĞKONĞ (Brit.)
KVANĞÇOV
GÜNEY ÇİN DENİZİ
FİLİPİNLER
BÜYÜK OKYANUS
JAPONYA
Sahalin
KVANĞÇOV (KANTON)
1: 250 000
Fangtsun
Henan

yetiştirecek, her çeşit bilgiyi öğretecek, herkese kapılarını açacak, öğrencilerini yatılı olarak yetiştirecek üçüncü derecede bir okul olarak D. un kurulmasını ve bu okul için elverişli bir binanın yaptırılmasını öğütlemişti. Bunun üzerine İtalyadan (Milâno'dan) mimar Fossatti getirtilerek, sokak üzerinde 21 dükkânlı, birinci katta 36, ikinci katta 45 ve üçüncü katta 49 olmak üzere 125 odalı D. binasının yapımına, Ayasofyada eski Cebehane kışlası ile sultan sarayları arsası üzerinde başlanmıştı. Bu binanın yapımı pek yavaş geliştiğinden, yapı hiçbir zaman kuruluş maksadında kullanılamamış, ilk önce Kırım Harbinde Fransız ve Tunus askerlerine hastahane olmuş, 1864 te bina bittiği zaman Maliye Nezaretine, daha sonra Adliye ve Evkaf Nezaretlerine verilmiş, 1876 da I. Meclis - i Mebusan ve Ayan Meclisi burada açılmış, 1908 de II. Mebusan Meclisi de bir yıl kadar burada çalışmış, sonra Adliye Nezareti ile İstanbul valiliklerine ayrılmış, sonunda yalnız Adliye burada kalarak 1933 yılının aralık ayında yanmıştır. Bina, yetmiş yıllık hayatı boyunca yalnız Mekteb-i Hukukun ilk açılışında eğitim hizmetinde kısa bir süre kullanılmıştır.

Esas projeye göre, 3 yıl ilk okul, 2 yıl rüştiye öğreniminden sonra D. a gitmek mümkün olacaktı. Gerçi ilk okulların son sınıf programları rüştiyelerde ve rüştiyelerin son sınıf programları da D. un ilk sınıf dersleri arasında yer almış bulunuyordu. Bununla birlikte D. için öğrenci yetiştirecek bir üst dereceli okula ihtiyaç duyulmakla önce Darülmaarif, sonra da idadiler kuruldu. Bu arada ilk Osmanlı D. unun açılması da bu fikrin ortaya atıldığı tarihten 18 yıl sonraya, 1863 yılına kadar gecikti. İlk Osmanlı D. u kendi adına yaptırılan binanın bazı odalarında 14 ocak 1863 (22 recep 1279) tarihinde serbest derslerle çalışmaya başladı. Devam edenlerin çoğu devlet memurları olduğundan bu eğitim kurumundan beklenen sonuç alınamadı. Kurumda çeşitli dillerde 4 000 ciltlik bir kitaplık ve gerekli lâboratuvarlar meydana getirilmiş, Kimyager Derviş Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Hekim Salih Efendi, Cevdet Paşa, Müneccimbaşı Osman Efendi gibi zamanın doğu ve batı kültürünü tanıyan kişiler ilk öğretmenler arasındaydı. 1865 te D. Çemberlitaşta tahta yapılı Nuri Efendi konağına taşıttırıldı. Az sonra da kitaplık ve lâboratuvarları ile birlikte yanarak kendiliğinden kapandı.

Maarif Nazırı Saffet Paşanın hazırlattığı Maarif - i Umumiye Nizamnamesinin 79. maddesi bu zorunu bir hüküm olarak ortaya koyuyor ve D. un yeniden açılmasını göz önünde tutuyordu. Bunun üzerine 1870 te Sultan Mahmut türbesi yanındaki Beylik fırın arsası üzerine ikinci D. binası yaptırıldı. Yapı, birincisine göre daha küçük ölçüde tutulmuş, yapı işleri hızla bitirilerek D. hemen çalışmalara başlamıştı. Bu eğitim kurumunun kuruluşunda, orta dereceli bir öğretime dayanmış bulunması, kurumun hikmet, edebiyat, hukuk, ulûm - i tıbbiye ve riyaziyat bölümlerine ayrılmış olması, yani fakültatif eğitime yol açması, fakültelerde çeşitli yabancı diller filolojileri, Roma hukuku, yüksek matematik, tefazulî ve tamamî riyaziye, hendese - i resmiye gibi ilimlere yer verilmiş bulunması, derslerin esasta Türkçe olmakla birlikte Fransızca ile de öğretilebileceğinin kabul edilmesi, bu D. un gerçek anlamı ile üniversite olarak düşünüldüğünü ve ona göre düzenlendiğini gösterdiğinden, ilk üniversite olarak bu kurumu kabul etmek yerinde olur.

D. 1 000 e yakın istekliden, sınavla seçilen 450 öğrenci ile 21 şubat 1870 te, sadrazamın katıldığı bir törende, Maarif Nazırı Saffet Paşanın söyleviyle açıldı. Rektör Hoca Tahsin Efendi Türkçe, Afganlı Cemalettin Efendi Arapça, Aristokli Efendi Fransızca birer söylev verdi; Murat Molla Şeyhi Arif Efendi de bir dua etti. Dersler başladıktan sonra öğrencilerin fakülte programlarını kavrayamıyacak kadar düşük bir kültür seviyesinde oldukları görülünce, yetiştirici derslere de yer verilmek zoru meydana geldi. Öğretim üyeleri olarak da Mekteb - i Tıbbiye öğretmenlerinden Dr. Miralay Rifat, Mekteb - i Harbiye öğretmenlerinden Kaymakam Tevfik, Mekteb - i Harbiye Fransızca ve tarih öğretmeni Mahmut, Mekteb - i Tıbbiye öğretmeni Aziz, Meclis - i Maarif üyelerinden Abdülkerim ve Mustafa Vehbi, «Cerâib» gazetesi yazarı Ahmet Fâris, Selim, Pertev, Sakızlı Ohanes, Ahmet Kâmil, Halit, Münir ve iki yabancı atanmışlardı.

D. bir yandan kayıtlı öğrencilerini yetiştirmeye çalışırken, öte yandan halka pozitif bilim fikrini aşılamak amacı ile açık konferanslar da tertibetmeye başlamıştı. Bu konferanslardan birinde Afganlı Cemalettin Efendinin «peygamberlik bir sanattır» anlamına gelen bir söz söylemesi, pozitif bilimler yolunda atılmış olan bu olumlu adımın baltalanmasına yol açtı. Ders vekili Filibeli Halil Fevzi Efendinin medreselileri kışkırtan sözleri ve aynı zamanda Afganlı Cemalettini kâfirlikle suçlıyan *Süyûfü'l - kavatı'li - men kale enne'n - nübüvvete san'atun mine's - sanayi* (Peygamberlik sanatlardan bir sanattır diyene keskin kılıçlar gerektir) adlı eseri ile D. a karşı girişilen sert saldırılar sonunda Sultan Abdülâziz yönetimi, bu bilim kurumunu kapatmak ve Hoca Tahsin Efendiyi uzaklaştırmak, Afganlı Cemalettini de Türkiye dışına çıkarmak zorunda kaldı. Böylece ikinci ve gerçek üniversite kurma teşebbüsü de kırılmış oldu (1871).

Bunun üzerine Saffet Paşa, Dârül - fünûn - u Osmanî'yi Dârül - fünûn - u Sultanî adı ile Galatasarayda, Hıristiyan bir müdür ve Avrupalı öğretim üyelerinin eliyle açmaya teşebbüs ederek, 1874 te Galatasaray Sultanisi Müdürü Sava Efendiyi bu işle görevlendirdi. Beş fakülteli olarak düşünülen bu D. tıp fakültesi Mekteb - i Tıbbiye olarak çalışmakta bulunduğuna ve ilâhiyat fakültesini de medreseler temsil eder kabul olunduğuna göre, hukuk, turuk ve meâbir, yani mühendislik ve fen ile edebiyat fakültelerinden meydana geldi. Ancak, Türkçe ders verecek öğretmen ve okutulacak kitap bulunmadığı gerekçesi ile fakültelerde Türkçe, Fransızca ve Arapça, öğretim dili olarak kabul edildi. Buna göre, D. fakültelerine ancak Galatasaray Sultanisi mezunlarının kabul olunacağı üstü kapalı belirtilmiş oldu. Öte yandan Lâtin, Yunan, Arap dilleri ve edebiyatları ile arkeoloji öğretimine yer verildiği halde Türk (Osmanlı) tarih ve edebiyatına, sanat ve kültürüne yer verilmemiştir. Bu durumuna göre, Galatasaray D. u bir üniversite olmaktan çok Galatasarayın yüksek bölümü olarak kalmıştır. Nitekim müdürü Sava Efendi de onu Mekâtib - i Âliye - i Sultaniye olarak adlandırdığı gibi, devlet yıllıklarında da fakülteleri Edebiyat - ı Âliye Mektebi adı ile geçmektedir.

D. un turuk ve meâbir ile edebiyat fakülteleri ilgisizlikten, çabucak kendiliğinden kapandığı halde, Hukuk Fakültesi 1881 yılına kadar sürebilmiş ve o da aynı sebeplerden ötürü kapanmıştır. 1896 da D. açılması için yeni bir teşebbüse geçildiği görülmektedir. Sadrazam Sait Paşa, II. Abdülhamide sunduğu bir raporda, D. un açılma gerekçesini geniş bir plân halinde belirtmişti. Bu tarihten başlı-

yarak Sait Paşa, bu düşüncesinde direnmiş ve D. açılıncaya kadar fırsat buldukça devam etmiştir. Bu arada Avrupaya yüksek öğrenim yapmak üzere giden Türk gençlerinin hürriyet fikirlerini benimsemeleri karşısında Avrupa üniversitelerine doğru başlıyan Türk öğrenci akınını durdurmak amaciyle D. un yeniden açılması artık bir zorunluk halini almıştı. Bunun üzerine 8 nisan 1896 da, Sadrazam Halil Rifat Paşanın sunduğu mazbata üzerine yeniden hazırlıklara girişildi. Fakat Tesalya savaşının başlaması, D. un açılmasını yine geciktirdi. 1900 de II. Abdülhamidin isteği üzerine, Osmanlı D. u Dârül - fünûn - u Şahâne adiyle Maarif Nazırı Zühtü Paşa tarafından 1 eylül 1900 tarihinde Cağaloğlunda Mekteb - i Mülkiye binasında açıldı. Mekteb - i Mülkiye, Mekteb - i Hukuk, Mekteb - i Tıbbiye yüksek okullar halinde daha eski tarihlerden beri çalışmakta olduğundan Dârül - fünûn - u Şahâne, ulûm - u âliye - i dîniye, edebiyat, ulûm - u riyaziye ve tabiiye şubeleriyle Türkçe, Arapça, Farsçadan başka, Fransız, Alman, İngiliz ve Rus dillerini toplıyan bir filoloji şubesinden meydana gelmişti. İlk yıl 85 öğrenci ile öğretime başlıyan D. da Osep Yusufyan, Salih Zeki, Mehmet İzzet gibi Türk öğretmenler, Fransız ve Alman bilim adamları görev alarak bu eğitim ve öğretim kurumunun gelişmesinde hizmet etmişlerdir. Esas bakımından iki yıl öğretim, bir yıl da doktora olmak üzere üç yıllık eğitim ve öğretime dayanan Darül - fünûn - u Şahânede yalnız ilâhiyat şubesi dört yıl olarak tesbit edilmişti. İstanbulda ve illerde 25 yıldan beri imkânlar ölçüsünde geliştirilen orta dereceli okullardan çıkan Türk gençlerine yüksek öğretim imkânı sağlıyan Dârül - fünûn - u Şahâne, bu kere büyük bir ilgi gördü. 1908 de Meşrutiyetin ilânından sonra ise daha büyük bir gelişme gösterdi. Meşrutiyetten biraz önce Çemberlitaşa taşınan D., 21 eylül 1908 de Beyazıtta Zeynep Hanım Konağına (bugünkü Edebiyat ve Fen Fakültesinin bulunduğu yer) getirilmiş ve programları yeni baştan gözden geçirilerek ulûm - u edebiye, ulûm - u şer'iye, ulûm - u riyaziye ve tabiiye bölümleri olarak örgütlenmiş ve Mekteb - i Hukuk da D. içine alınarak bir fakülte haline getirilmişti. 1912 de Emrullah Efendinin maarif nazırlığı sırasında programlar ve örgüt yeniden ele alınmış ve D. un modern bir üniversite haline getirilmesi için gerekli bütün tedbirlere baş vurulmuştu. Zeynep Hanım Konağı ihtiyaca yetmedi. Her yıl 2 000 kadar öğrenciyi kabul etmek zorunda bulunduğundan Yerebatanda kimya, Vefada Feyzullah Efendi konağında jeoloji, İbrahim Paşa konağında doğu dilleri, Saffet Paşa konağında coğrafya birer darülmesaî (enstitü) halinde yeniden genişletildi. Birinci Dünya Harbinin başında ise Almanyadan Edebiyat Fakültesi için 10, Fen Fakültesi için 6, Hukuk Fakültesi için 4 profesör getirtilerek, öğretim kadrosu kuvvetlendirildi. Harbden sonra D. un yeniden örgütlenmesi düşünülerek 15 ekim 1919 da yeni bir yönetmelik düzenlendi. Buna göre, D. her yıl seçilen bir emin (rektör) başkanlığında fakülte temsilcilerinden meydana gelen divan (senato) tarafından yönetilecek, şubeler medrese (fakülte) adını taşıyacak ve Hukuk, Tıb, Edebiyat ve Fünun medreselerinden ibaret bulunacaktı. Öğretim ise sınıf usulünden çıkarılarak sömestr esasına göre yürütülecekti.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra eski Harbiye Nezareti binası (merkez binası) D. a verildi. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (b. bk.) Türkiye Cumhuriyetinin ilk D. emini oldu. 14 nisan 1925 te çıkarılan bir kanunla D., tüzel kişilik ve katma bütçe ile yönetilmek haklarını almış ve görünüşte Millî Eğitim Bakanlığından ayrılarak bilim alanında özerk bir hale getirilmiştir. Bu kanunla birlikte yayınlanan 52 maddelik yönetmelik ile D. bir kere daha örgütlenmiş, buna göre Tevhid - i Tedrisat Kanunu ile kaldırılmış bulunan Dârül - hilâfe medreselerinin yerini doldurmak üzere İlâhiyat Fakültesi yeniden D. un içine alınmıştı. Böylece özerk D. kurulmuş, fakat bu kuruluş yeni Türk cumhuriyetinin sosyal ve ekonomik alanlarda giriştiği büyük devrimlere karşı ağır ve geriden giden gelenekçi bir eğitim kurumu olarak kalmıştı. Cumhuriyet hükümetleri, özerk bir kurum olan D. a karışmak imkânını da bulamıyorlardı. Bu durum en sonunda D. un kaldırılarak tam ve gerekli anlamda batılı bir üniversite kurulmasını gerektirdi. Bunun için 31 mayıs 1933 tarihli ve 2252 sayılı kanunla İstanbul Üniversitesinin yeniden kurulması görevi Millî Eğitim Bakanlığına verilerek Osmanlı İmparatorluğu D. u kaldırılmış oldu (İstanbul ve başka Türk üniversiteleri için bk. ÜNİVERSİTE).

DARÜ'L - FÜNUN, Kâbil'de Afgan hükümetiyle üniversitenin bulunduğu modern bir dış mahalle. Burasını Afganistanın hükümet merkezi haline getirmek için hazırlanmış bir tasarı vardı.

DARÜLFÜNUN-I SULTANÎ: bk. DARÜLFÜNUN.

DARÜLHADİS, İslâm dinine ait yüksek uzmanlık öğretimini sağlıyan medreselerin adı. Hadis bilimi üzerinde araştırmalarla uğraşan bu medreseler, *Kuran*'ı öğretmek amacı ile açılan Darü'l - kurralara paralel bir öğretim kurumudur. İslâm âleminde politika çarpışmalarının yanı başında gerek inanç (itikat) ta, gerek işlem (amel) de meydana çıkan tereddütler üzerine fikir adamları, *Kur'an*daki ayetler hakkında Peygamberin açıklamalarına baş vurmak ve işlemde onun sünnetini tesbit etmek ihtiyacını duymuşlardır. Hadis bilimi, hadisleri incelemek, araştırmak, hadis ve haberleri ayırmak ihtiyacından doğmuştur. Hadis bilimini öğreten bu kurumlar, Anadoluda Selçuklular ve İlhanlılar zamanında kurulmaya başlamış ve Osmanlılarca da olduğu gibi uygulanmıştır. Sivasta, Konyada, Erzurumda, Kayseride, Osmanlılar devrinde ise Bursada, Edirnede açılan D. lerden sonra İstanbulda ilk D. Süleymaniye külliyesinde kurulmuştu. Bu öğretim kurumu İstanbuldaki devriye medreselerinin en son durağıdır. Müderrislik dereceleri Süleymaniye D. i ile son bulur; bundan sonra kadılığa geçilirdi. D. müderrisleri Devriye müderrislerinin en eskisi olarak törenlerde onlara başkanlık ederlerdi.

Süleymaniyeden sonra İstanbulda ve illerde birçok D. ler daha kurulmuştur. Zamanla bunların sayıları değişmiş, D. iken medrese haline getirilmiş öğretim kurumları olduğu gibi, medrese iken D. haline konulan kurumlar da olmuştur. 1882 de İstanbulda Eyüpte (Haydar Baba, Hacı Beşir Ağa), Sultan Selimde (Çirağ - ı Hamza, İzzet Efendi), Otlukçu Yokuşunda (Mislî Ali Efendi), Şehzadebaşında (Baba Mahmut), Bekir Ağa, Süleymaniye ve Tabhâne (Dökmeciler) de olmak üzere on bir D. vardı. Bu arada 1724 te kurulan Damat İbrahim Paşa D. i ise medrese haline getirilmiştir.

DARÜLHARB: bk. DARÜLCİHAD.

DARÜLHİLÂFE, hilâfet merkezi. Osmanlı İmparatorluğu zamanında İslâm hilâfetinin merkezi olması dolayısiyle İstanbula verilen adlardan biridir. Daha çok para ve basılan kitaplar üzerinde görülen bu adın, İstanbuldan önce hilâfet merkezi olan Şam, Bağdat ve

Kahire şehirlerinin de ortak adlarından biri olduğu ileri sürülmekte ise de, bu bir yakıştırmadan başka bir şey değildir. D. adı XIX. yüzyıldan başlıyarak geniş ölçüde kullanılmaya başlamıştır. Özellikle dinî yayınlar üzerinde bu ada daha çok rastlanmaktadır. II. Abdülhamidin hilâfet politikası gereği olarak bu adın seçildiği görülmektedir. İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul medreselerinde yapılan ıslahatla birlik'e bunlara D. medreseleri denildiği bilinmektedir. Daha uygun bir ad olarak Darül - hilâfetil - aliyye ya da Darül-hilâfeti's - seniyye şekillerinde de kullanılan bu san, saltanatın kaldırılmasına kadar sürmüştür. II. Mahmut tarafından çıkarılan iki altın sikke üzerinde de bu ada rastlanır.

DARÜ'L - İBADE, Ortaçağda Yezd'e verilen san. Bk. YEZD.

DARÜ'L - İKBAL, Ortaçağda Niksara verilen san. Bk. NİKSAR.

DARÜ'L - İLM (Ar. = bilim evi), Fatimî hükümdarı El Hâkim tarafından 1005 yılında Kahirede kurulmuş, kitaplığı da bulunan bir çeşit üniversite. Halife Me'mun zamanında buna benzer bir kurul da Bağdatta vardı (Darü'l - hikme). Bk. EL EZHER.

DARÜ'L - İSLÂM, İndonezyada, 1948 martında Kartosuwirodjo'nun yönetiminde bir ayaklanma hareketi. Amacı, tethiş yoliyle dinî bir hükümet kurmaktı. Eski kırallık subaylariyle Westerling ordusunun kalıntıları tarafından desteklendiği söylenir. 1953 te Açe (Atjeh) ülkesinde, 1957 de de Sulawesi (Celebes) ülkesinde baş gösteren karışıklıkları bu ayaklanma hareketine bağlarlar.

DARÜ'L - İZZ, Ortaçağda Amasyaya verilen san. Bk. AMASYA.

DARÜLMAARİF, Türkiyede batı usullerine göre kurulan okullardan biri. 1849 da Sultan Abdülmecidin annesi Bezm - i âlem Valide Sultan tarafından II. Mahmut türbesi yanına yaptırılmıştır. Asıl adı Valide Mektebi iken Meclis - i Valâca D. olarak adlandırılmıştır. İstanbulda doğrudan doğruya okul olarak yaptırılan ilk binalardan biri olup rüştiye derecesinden üstün bir eğitim ve öğretim yapmak ve hükûmet dairelerine memur yetiştirmek amacında olan bir okuldur. Okulun ilk müdürü Mektepler Nazırı sanını almış olan ve zamanının eğitim ve öğretimine uygun okullar açarak Türk eğitim tarihinde özel bir yer tutmuş bulunan Kemal Efendidir. Zamanın taassubuna karşı Sultan Mecit tarafından açış töreni yapılan bu okula Şehzade Murat Efendi ile Fatma Sultan da öğrenci olarak yazılmıştır. D. in, açılmış bulunan ilk Osmanlı Darülfününuna bir kaynak olarak bugünkü lise seviyesine çıkarılması, muhaliflerinin çeşitli dedikodusuna yol açmış ve Vehbi Mollanın çabası ile Kemal Efendi müdürlükten uzaklaştırıldıktan sonra okul ilk okul (sıbyan okulu) seviyesine indirilmiştir. Bununla birlikte Türkiyede orta dereceli okullar arasında önceliği alan D. te bir de basım evi kurularak okulun ders kitaplarının yayınlanması da sağlanmıştır. D. 1872 de idadî (lise) haline getirilmiştir.

DARÜ'L - MAHZEN, «hazine sarayı» ve «hükümet sarayı» anlamına gelen bu Arapça söz, daha sonra «hazine sarayı» da içinde olmak üzere Fas sultanının sarayı anlamına gelmiştir. Fransız korumasına girmeden önce Fasın, sultan ve hükümetinin egemenliğini kabul eden «mahzen ülkesi» ve «baş kaldıran» anlamına gelen «siba ülkesi» diye ikiye bölünmesine sebep olan bu örgüttür.

DARÜ'L - MESCİD, Ortaçağda Kemaha verilen san. Bk. KEMAH.

DARÜLMUSİKİ - İ OSMANÎ, 1908 de, Meşrutiyetin ilk aylarında İstanbulda kurulmuş özel musiki okulu. Yönetim kurulu: Hacı Kerami (başkan), Levon Hancıyan (ikinci başkan); üyeler: Kaşıyarık Hüsamettin, Hafız İsmail, Kanunî Hacı Arif, Hafız Aşir, Kâtip Salâhattin. Öğretmenleri: Edhem (ders nazırı), Kirkor (yardımcı), Hacı Kerami, Hüsamettin, Levon, Aleksan, Hafız Tevfik (Neyzen Tevfik), Santurî Ethem ve öğretmen yardımcıları da Nazmi ve Hafız Cemal idi. Okulun koruyucu onur üyesi o sırada Veliaht olan Reşat Efendi (V. Sultan Mehmet) nin oğullarından musiki amatörü ve kanun çalar bir şehzade olan Ziyaeddin Efendi idi. Okulun amacı, yalnız doğu musikisinin makam ve usullerini öğretmek ve Koskada Ragıp Paşa kitaplığı karşısında 112 numaralı okul binasında yapılan genel provaları musiki severlere abonman biletleri karşılığında dinletmek, musikinin ilerlemesi ve yükselmesi için çalışmaktı. Aylık abonman biletleri bir altın liraya satılıyor ya da her prova bir gümüş mecidiye karşılığında dinlenebiliyordu. Bu okul 1913 te D. O. adı yerine Musiki - i Osmanî adiyle Muzıkai Hümayun öğretmeni İsmail Hakkı tarafından yeniden kurulmuş, Birinci Dünya Harbinde kapanmış, sonra Darüttalimi Musiki (b. bk.) ye çevrilmiştir.

DARÜ'L - MÜLK, Anadolu Selçukluları zamanında Konyaya verilen san. Bk. KONYA.

DARÜ'L - PEHLEVÂNİYYE, Ortaçağda Niğdeye verilen san. Bk. NİĞDE.

DARÜ'L - RİF'A, Ortaçağda Malatyaya verilen san. Bk. MALATYA.

DARÜ'L - ULEMA, Ortaçağda Sivasa verilen san. Bk. SİVAS.

DARÜ'N - NASR, Ortaçağda Erzincana verilen san. Bk. ERZİNCAN.

DARÜ'N - NECAT, Ortaçağda Bayburta verilen san. Bk. BAYBURT.

DARÜ'N - NUSRA, Ortaçağda Tokata verilen san. Bk. TOKAT.

DARÜ'N - NÜZHE, Ortaçağda Erzincan Akşehirine verilen san. Bk. AKŞEHİR.

DARÜSSAÂDE, İstanbulda Topkapı Sarayı adı ile tanınmış bulunan Saray - i Âmire - i Cedide (Yeni Saray)de Darüs - saâde ağalarının görev yeri olan dairenin adı. Sarayın üçüncü bölümüne açılan (bk. TOPKAPI SARAYI) ikinci ve üçüncü kapılar arasında bir dairedir. Bu kapılardan Babüssaâde, Alay Meydanına açılan kapı olup Akağalar kapısı adı ile de anılmaktadır.

D. dairesi iki katlı ve taştan yapılmıştır. Kapıdan girilince sağ yanda D. Ağası dairesi bulunur. Sol yanında ise, ilk önceleri Akağalar koğuşu, daha sonra D. Ağasının yardımcısı olan Hazinedar Ağa dairesi yerleştirilmişti. Burada Akağalar odaları arasında Çeşme avlusu denilen ve ocak hizmetlilerinin dinlenmeleri için bir oda daha vardır. D. Ağası misafirhanesi de burada bulunur. İkinci kat ise oldukça geniş bir dıkdörtgen olarak yapılmış olup türlü odalara bölünmüştür. Burası bir süre şehzadelerin eğitim ve öğretimlerine ayrılmış bulunduğundan Şehzadeler Mektebi adını taşır. D. dairesinin mimarî ve süs sanatları bakımın-

dan bir özelliği yoktur. 25 temmuz 1665 te çıkan yangında Harem - i hümâyun, Âdil Köşkü, Divan - i hümâyun ile Dış Hazine, Defterhane ve harem ağaları odaları ile birlikte yanmıştı. 1826 da yeniçerilerin kaldırılması sırasında bütün hükümet daireleri Saray - i hümâyun içine alındığı sırada D. dairesi sadrazama ayrılmıştı. Uzun süre onarılmadığından epeyce harap olan bu daire, Sultan II. Mahmut devrinde onarıldığı gibi, Sultan Mahmudun kendi eliyle yazdığı «İnnehu min Süleymane» ifadeli bir levha da bu daire kapısının Alay meydanı yönüne konulmuştu. Bundan başka, II. Mahmut tuğralı ve çoğu Yesarî yazısı dört yazıt da bu dairenin iki yüzüne yerleştirilmiş bulunmaktadır. Abdülmecit devrinde ikinci bir yangın geçiren D. dairesi yeniden onarılmışsa da, bugünkü durumunu Cumhuriyet devri onarmaları ile almış bulunmaktadır. Dairenin üçüncü yere açılan kapısı üzerinde Osmanlı padişahlarının adları yazılı üç ayrı levha daha vardır.

DARÜSSAÂDE AĞASI, Osmanlı sarayının en önemli görev sahiplerinden biri olup kızlar ağası adı ile de tanınmıştır. Eski doğu imparatorluklarında ve Romada olduğu kadar İslâm Ortaçağında da geniş ölçüde kullanılan hadım ağalar, Osmanlı sarayında da ayrı bir önem taşımakta idiler. D. A., padişahın Hâssü'l - has denilen özel dairesinin işlerine, burada yaşıyan ve çalışan kadınların ya da başka hadım ağalarının yönetimine bakmak gibi padişahların özel hayatlariyle ilgili bir görevde bulundukları için sadece sarayın değil, imparatorluğun da sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelen üçüncü önemli kişisi idi.

İmparatorluğun ilk devirlerinde ak hadım ağaları arasından seçilen bu memurlar, 1582 tarihinde Habeşî Mehmet Ağanın bu göreve getirilmesi ile zencî ağaların eline geçmiş, onun ölümünden sonra Kapı Ağası Bosnalı Mehmet Ağaya verilerek tekrar ak ağalara çevrilmişse de, 1594 ten başlıyarak kesinlikle zencî ağalara bırakılmış ve sonuna kadar böylece devam etmiştir. IV. Mehmet zamanında Sadrazam İbşir Mustafa Paşa zencîleri saraydan uzaklaştırmaya çalışmışsa da, bir başarı elde edememiş, 1715 te Sadrazam Şehit Ali Paşa Mısır valilerine gönderdiği bir emirde zencîlerin iğdiş edilmemelerini istemişse de, onun ölümü ile bu da uygulanamamış ve zencîlerin saraydaki rolleri imparatorluk tarihi boyunca devam edegelmiştir. Bunların harem - i hümâyunla olan ilişkisinden ötürü kendilerine Harem ağaları da denilmektedir.

Mısır valileri tarafından saraya gönderilen zencîler, Harem - i hümâyunda «en aşağı» sanı ile görevlendirilirler, sonra acemi ağası, nöbet kalfası, ortanca, hasırlı rütbelerini alarak yükselirler, 12. hasırlıdan en eskisi terfi edince yaylabaşı oğlanı, sonra da Yeni Saray baş kapı gulâmı olarak burada da bir takım dereceler aldıktan sonra hazine kethüdası, 8 masahip ağadan biri, oda lalası, hazine vekili, hazinedar, Eski Saray ağası ve en sonunda D. A. olarak son görevi alırlardı. XVIII. yüzyılda D. A. larının hazinedar ağa ile Eski Saray ağaları arasından seçilmeleri usul haline getirilmişti. Bununla birlikte bu sıraya bakılmadan çarçabuk yükseltilerek D. A. olanlar da vardır. D. A. ları içinde öldürülenler bulunduğu gibi, görevlerinden alınanlara ise durum cuma günleri padişah namaza ya da gezintiye çıktığı sırada ya da surre alayı çıkarıldığı sırada bildirilirdi. Görevlerinden alınanlar İstanbulda oturtulmaz, Mısıra ya da Mekke ve Medineye gönderilir ve bunların geçimleri azatlık adı altında ayrılan bir maaşla karşılanırdı.

Padişaha en yakın görevlerden biri olan D. A. lığı kuruluş sırasında bir süre kapı ağalığı ile yetki ve görev bakımından çekişmeye düşmüşse de, valide sultana, padişahın ikbal ve gözdelerine ve padişaha olan sıkı yakınlık yüzünden durumunu gittikçe kuvvetlendirerek imparatorluğun en önemli görevlerinden biri olmuştur. D. A. nın görevleri arasında genel olarak sarayda üçüncü bölümden içeride kalan bütün sarayın kendi usulüne göre yönetilmesi, Haremeynü'ş - şerifeyn evkafının bakımı, selâtin evkafının mütevellisi bulunan padişah adına yönetimi, sarayın dış hizmetlerinden çadır mehterleri, iç hazine, bezirgân başı ve peşkeşçi başının işlerinin deneti, surre alayının düzenlenmesi bulunuyordu. Bundan başka, padişahın özel hayatı ile ve sarayın hizmetleri ile ilgili birçok görevleri de vardı. Bunlar arasında dünyaya gelen şehzadenin doğum haberini sadrazama duyurmak D. A. na aitti. Böyle bir olayda bir hatt - i hümâyunla ve kalabalıkla Bâb - ı âliye gelen D. A., bu müjdeden ötürü şeyhülislâmın oturduğu yerde oturtulur ve sadrazam D. A. na kürk giydirmek yetkisine sahip bulunmadığından müjde haberine karşılık ağa için hazırlattığı samur erkân kürkünü bir bohça içinde ona verir, bundan başka da kutusu ile bir mücevher hediye eder, ayrıca 50 kese divanî akça da verirdi. Bundan sonra sadrazamın şehzade için kethüdası ile gönderdiği mücevherli beşik sarayda D. A. na teslim edilir, o da bu hediyeyi Harem - i hümâyuna gönderirdi. Şehzadenin doğum haberini Enderûn - i hümâyuna duyurmak üzere silâhdar ağaya bildirmek görevi ise, D. A. adına oda lalası tarafından yerine getirilirdi. Padişahların ölüm haberinin hünkârın son nefesini verir vermez sadrazama duyurulması da D. A. nın görevi idi. Bundan sonra ölen hükümdarın cenazesinin kefenlenmesi işi ve kabrin hazırlanması ile D. A. adına ağa yazıcısı efendi uğraşır, ağa sadece ölen padişahın cenaze namazına saray ağaları adına katılırdı. Ahirete göçen padişahın bıraktığı özel eşyaları ile mücevher, değerli madenleri tesbit ederek defterini tutmak ve divan üyelerinin gözü önünde iç hazineye koymak D. A. na düşen işlerdendi. Padişahların tahttan indirilişlerini bildirmek, şehzadelere cülûs haberlerini duyurmak D. A. nın görevleri arasında bulunmakla şehzadeyi şimşirlik (b. bk.) ten alarak koltuğuna girip, önce ölen hükümdarın naşını yeni hükümdara göstermek, böylece şehzadenin kuşkusunu gidermek, oradan Hırka - i şerif odasına getirip burada iki rekât şükür namazı kıldırmak, oradan da taht odasına götürerek yeni hükümdara cülûs töreni için yeni elbiseler giydirip onu hazırlamak D. A. larına ait bulunuyordu. Ağa yeni hükümdarın padişahlığını burada bildirirdi. Padişahın bütün gezintilerine ve seferlerine onun yanında katılır, padişah Ağa Kapısına gittiği zaman birlikte bulunur ve orada 61. cemaatin vekilharcının sunduğu şerbeti töre gereğince içerdi. Padişahın cuma selâmlıklarında, gezintilerde ya da Hâs bahçeye inişlerinde yanında olur, böyle gezintilerde ağanın kaput ve benzeri üstlüklerinin bakımı koz bekçiler tarafından görülürdü. Deniz gezintilerinde ise, üçüncü kayıkta padişahı izler, padişah karaya ayak basarken kendi kayığını hünkârın kayığına yaklaştırarak onun kayığına geçer ve padişahın elinden tutarak karaya çıkışında yardım ederdi. Bayram tebriklerinde padişahı Has odada saray hademeleri ve ağaları arasında en önce D. A. tebrik eder, hükümdara hediyelerini sunardı. Bayramın üçüncü günü sadaret kethüdasının padişaha sunmak mecburiyetinde bulunduğu donanmış atlardan biri de D. A. na verilirdi. Padişahların

evlenmelerinde nikâhlanacak olan cariyenin vekili olur, sultanların nikâhında ise sultanın vekili olarak bulunur, damat paşaya padişah ve sultan tarafından gönderilen erkân kürklerini de nikâhtan sonra D. A. giydirirdi. Eski ve Yeni Sarayda yaşıyan bütün sultanların, şehzadelerin, kadınların maaş defterlerini tu'ar, ödeneklerini hesaplar, bu defterlere göre gerekli ödeneği şehremininden alarak ilgililere dağıtırdı. Yeni valide sultanın Eski Saraydan Yeni Saraya taşınması töreninde bulunur, başında mücevveze olduğu halde valide kethüdasının arkasından ve valide koçusunun önünden yürüyerek valide sultanı saraya getirirdi. D. A. ları genel olarak selimî kavuk giyerler ve sarayın en yüksek memuru olması bakımından, hekimbaşılık, müneccimbaşılık gibi saray hizmetlerine getirilenlere kendi dairelerinde hil'at giydirirlerdi. Seferlerde iç hazineyi korurlar ve savaşlarda başarı gösterenlere, dil, kelle ve tutsak getirenlere padişahın emri üzerine bahşişler ve çelenkler dağıtırlardı. Eski ve Yeni Saray baltacıları da burada yaşıyan hanedan adamlarının muhafızları olmaları bakımından D. A. larının emrinde bulunurlardı. Her altı ayda bir yeniçeri ocağından seğirdim aşçılarının hazırladıkları kahî denilen bohça böreklerinden bir tepsi börek de D. A. na sunulurdu. Kendisinin kalabalık adamları bulunduğundan ayrı bir mutfağı vardı. Ayrıca baltacılardan biri ağanın kuşçuluğunu yapardı.

D. A. larının dereceleri başlangıçta uzun bir süre padişahın dört yakın ağasından sonra gelmekte idiyse de, hükümdarla her an bir arada bulunuşu, onun itibarının artmasına, sonra da resmî olarak öne geçmesine yol açmıştı. Ağalığa yükselme padişah huzurunda samur kürk giydirilmek suretiyle olur, ayrıca bir de hatt-ı hümâyun çıkarılırdı.

D. A. larının erkleri I. Ahmetten başlıyarak artmış, yetkileri dışında devletin genel politikası ile ilgilenmeleri sonunda Osmanlı tarihinde birçok olayların meydana gelmesine sebep olmuşlardır. I. Ahmet, I. Mustafa ve II. Osman zamanında D. A. olan Hacı Mustafa Ağa, IV. Mehmet zamanında Vak'a-i Vakvakiyede öldürülen Behram Ağa (bk. ÇINAR VAK'ASI) ile Kara Mustafa Paşanın idamına sebep olanlardan biri bulunan Uzun Süleyman Ağa, II. Süleyman devrindeki Hacı Mustafa Ağa, III. Ahmet ve I. Mahmut devrinin iki Beşir Ağası Osmanlı tarihinde unutulmaz adlar olarak kalmışlardır. Bunlardan bir kısmı bilgili, okumayı ve öğrenmeyi sever, devletin yararını gözetir oldukları kadar, bir kısmı da kendi çıkarlarını ön plânda tutarak erklerini kötü yollarda kullanmışlardır. Bununla birlikte, D. A. ları hükümdarın, valide sultanın ve sadrazam olanların, vezirlerin karakterlerine ve ihtiraslarına göre kendi durumlarını ayarlamışlardır. Bu zenci ağaların eteklerini öpmek, onların suyunca gitmek küçüklüğüne düşen, kendi mevki ve yetkilerini unutan sadrazamların sayısı az değildir. Bunun yanında bütün tehlikelerini kavramış olmakla birlikte İbşir Mustafa Paşa, Köprülü Mehmet Paşa, Fazıl Mustafa Paşa, Şehit Ali Paşa, Kabakulak İbrahim Paşa gibi karakterli sadrazamlar D. A. larına direnmekten geri kalmamışlardır.

D. A. ları Habeşî Mehmet Ağanın gayreti ile Haremeyn evkafının yönetimini ellerine almışlardı. 1587 de yayınlanan bir fermanla bu vakıflar D. A. nın yönetimine kesin olarak bırakılmıştı (bk. HAREMEYN VAKIFLARI). Bu vakıfların gelirinden artan paralar yine D. A. nın yönetiminde haremeyn hazinesi adı altında ayrı bir hazine olarak saklanmaktaydı. 1598 yılından sonra ise, selâtin vakıfları denilen Osmanlı ailesinin vakıflarının yönetimi de D. A. larına verildi. XVII. yüzyılın ortasında D. A. nın eli altında 360 cami ve kurumun vakfı toplanmış bulunuyordu. Bunun dışında padişahların doğrudan doğruya mütevelli bulundukları Bursada Yıldırım, Yeşil, İmaret, Hüdavendigâr, Muradiye imaretleri ile Edirne ve Merzifon Ulu camileri ve İsakçıdaki Genç Osman vakıflarının yönetimi de D. A. larına verilmişti. D. A. ları vakıf işlerini yazıcı efendi aracılığı ile yönetirlerdi. D. A. yazıcısı kendine bağlı bulunan evkaf müfettişi, haremeyn evkafı muhasebecisi, haremeyn evkafı mukataacısı, ruznamçeci ve baş halife adını taşıyan büro memurlariyle yönetir, bunlar sarayın birinci yerinde, Orta Kapı dışında, Has Ahır Kapısı yanında ayrı bir dairede çalışırlar ve haftada her çarşamba günü ağanın başkanlığında divan kurarak vakıf konularında kararlar alıp bunları uygularlardı. Yardımcılarından olan haznedar ağa, Divan-ı hümâyun yanındaki hazinenin yönetiminden sorumlu olup sarayın iç masraflarını görür, Osmanlı ailesinden olanların maaşlarını sağlar, ölümleri halinde geriye bıraktıkları özel eşyayı tesbit edip saklar, havâss-i hümayundan ve başka gelir kaynaklarından gelen geliri iç hazineye koyar, Divan-ı hümâyun kayıtlarını, maliye defterlerini, sarayın ve sadrazamın takdir karşılığı olarak dağıttığı hil'atleri, haberleşmede kullanılan evrak keselerini saklardı. Emrinde 20 kadar harem ağası çalışırdı. Haznedar ağa normal olarak D. A. lığı için aday bulunurdu. Eski Saray ağası Beyazıt meydanındaki Eski Sarayın yönetimi ile uğraşır, Eski ve Yeni Saray baltacılar koğuşunu yönetir, sarayın ve Osmanlı ailesinin muhafızlığı hizmetini görür, bu da D. A. lığı adayları arasında bulunurdu.

D. A. bütün bu görevleri arasında kendisinin Haremeyn evkafı nazırı bulunmasından ötürü de Osmanlı İmparatorluğunca her yıl hac mevsiminde Mekke ve Medineye gönderilmesi töre haline gelmiş bulunan surre alayını hazırlamakla yükümlü idi (bk. SURRE ALAYI). D. A. surre çıktıktan sonra görevini yapmış olması bakımından surre alayını D. A. misafirhanesinden seyretmekte olan padişah tarafından kabul edilir ve huzurda bir kürk giydirilmek suretiyle takdir edilmiş olurdu.

DARÜ'S-SALTANA, eski kaynak ve belgelerde Osmanlı devletinin başkentlerine (Bursa, Edirne, İstanbul) ve başka ünlü başkentlere (Tebriz, Şiraz) verilen san.

DARÜ'S-SELÂM (İng. **Dar es Salaam** ya da **Daressalam**), doğu Afrikada Tanganyika'nın başkenti. Bölgenin başlıca limanı ve demiryolu son durağıdır. Eskiden, Bagamoyo ile birlikte, göller bölgesinden gelen kervanların buluştukları yerdi. 1885 te Zengibar sultanı tarafından Alman Doğu Afrika Ortaklığına bırakılmış, 1920 de Milletler Cemi-

DARÜSSELÂM: Genel görünüş

yeti mandası ile yönetilen Tanganyika toprakları ile birlikte liman İngilizlerin eline geçmiştir. Başlangıcı D. da olan bir demiryolu, 1 246 km batıda, Tanganyika gölü kıyısındaki Kigomo'ya ulaşır. Liman bu demiryolu sayesinde Tanganyika topraklarının çoğunun ve Belçika Kongosunun doğu bölümünün bir kısmının denizle bağlantısını sağlar. Nüfusu 128 700 dür.

Darüsselâm bakterisi, bağırsak bakterileri (Enterobacteriaceae) familyasının Escherichia (*eşerikya* ok.) cinsinden bir koli türü. İnsanların ve öteki bütün omurgalıların bağırsaklarında çok sayıda bulunan bu koliler çoğu zaman insanlarda bir hastalık meydana getirmezlerse de, sindirim aygıtından kana karışıp safra kesesi ile safra yollarını kapladıktan başka idrar yollarını da aşındırabilirler. *Acidi lactici*, *communior* ve *neapolitana* çeşit gruplarında toplanan bu koliler, *Colon bacillus*, *Bacillus coli comnunis* ve *Bacterium coli commune* adlariyle de anılır.

DARÜ'S - SELÂM, Ortaçağda Bağdada verilen san. Bk. BAĞDAT.

DARÜ'S-SUGR, Ortaçağda Antakyaya ve İspire verilen san. Bk. ANTAKYA, İSPİR.

DARÜŞŞAFAKA, İstanbulda Kapalı Çarşının önünde, boş vakitlerini geçiren esnaf çıraklarını okutmak amaciyle kurulan okul. Bunu ilk düşünen Rûznâmçeci Yusuf Ziya Bey (sonradan maliye nazırı) dir. Yusuf Ziya Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Esat ve Ali Nakî efendilerin çabalariyle 1865 te Cemiyet - i Tedrisiye - i İslâmiyye kurulmuştur. Yusuf Ziya Bey, Simkeşhanenin içindeki Valide (Emetullah Kadın) mektebini kendi hesabına onarttı ve okul, aynı yılın nisanında öğretime başladı. Başarılı öğretimi, çeşitli memuriyetlere devam eden kalem efendilerinin de okula yazılmalarına sebep oldu. Aksarayda Ebûbekir Paşa Mektebi, okulun bir şubesi olarak açıldı. Bu şube, D. nın açılmasına kadar sürdü. Ders araçları parasız verilen bu okul, Türkiyede kurulan ilk halk okuludur.

Bu okul 1874 te Maarif Nazırı Mün f Paşa tarafından kapatıldı. Çırak okullarının başarısı, derneğin gittikçe artan üyesinin verdiği umutla, babasız fakir çocukların eğitimini sağlamak üzere Darüşşafakat'ül - İslâmiyye'nin kurulmasına teşebbüs edildi. Başta Sultan Abdülâziz'in yardımiyle Fatihte bir arsa alındı. 15 ağustos 1868 de yapımına başlanan okul, 12 haziran 1873 te bitti. 15 haziranda da öğretime başlandı.

D. ilk mezunlarını 15 temmuz 1880 de verdi. Bir ara, istibdat yönetiminin baskısından Maarif Nezaretine bağlanmıştır. 1908 de D. yı bitirenlerin teşebbüsüyle cemi yet yeniden kurulmuş, 1909 da Maarif Nezaretinden ayrılmıştır. Türkiyede ilk olarak askerlik ve jimnastik derslerini programına alan ve ilk olarak okul kitapları yazıp kendi basım evinde bastıran ve okutan okul da D. dır. Cemiyet - i Tedrisiyenin ilk tüzüğü 1 mart 1865 te yayınlanmıştır. Yönetim ve eğitime dair olan yönetmelik 1915 te ve 1926 da zamanın gereğine uyularak değiştirilmiştir. Bugün yürürlükte olan tüzük, ufak bir değişiklikle, 1953 yılında kabul edilen tüzüktür. D. ya babasız fakir çocuklar alınır özel bir okuldur. 1953 yılından beri İngilizce öğretim yapmaktadır. Okulu D. Cemiyeti yönetir. Gelir kaynakları, dernek üyelerinin yıllık ödentileriyle taşınır taşınmaz bağışlardır.

DÂRÜ'Ş - ŞİFÂ, İslâm âleminde pratiğe ve gözleme dayanan sağlık ile ilgili bilgileri veren, hastaları tedavi eden eğitim ve sağlık kurumlarına verilen adlardan biri. D. lar Ortaçağ boyunca yer yer ve zaman zaman *dârü's - sıhha*, *dârü'l - âfiye*, *dârü'r - raha*, *dârü't - tıb*, *måristan*, *bîmâristan*, *bîmârhâne*, *tabhane*, *nakahathane* ve sonunda *hastahane* olarak adlandırılmıştır.

İnsan ve hayvan sağlığını koruma ve hastalıkları tedavi çabalariyle ilgili olarak D. lar Abbâsîler devrinden başlıyarak geliştirilmiştir. D. lar, bilim bakımından İslâmlıktan önceki çalışmalara dayanmaktadır (bk. CÜNDİŞAPUR). Tolunoğulları tarafından Mısırda geliştirilen tıp bilimi merkezi olarak, Ahmet b. Tolunun 875 tarihinde yaptırdığı D., büyük bir ün kazanan ilk kurumdur. Büyük Selçuklu İmparatorluğunda gerek büyük sultanlar, gerek sonrakiler tarafından ayrı bir ilgi gören tıp bilimi, nazarî gelişmeye paralel olarak D. larla pratikte de geliştirilmiştir. 1066 da Şamda Nurettin Mahmut, 1072 de Bağdadda Nizâmülmülk, 1122 de Mardinde Necmettin Gazi. 1156 da Musulda Gökböri, 1205 te Kayseride Kılıç Arslanın kızı Gevher Nesibe Hatun, 1217 de Sivasta İzzettin Keykâvûs Şifâiyesi, 1228 de Divrikte Turan Melik, 1235 te Çankırıda Cemalettin Ferah Lala, 1248 de Şamda Emîr Seyfettin Kaymerî, 1255 te Konyada Kemalettin Karatay, 1271 de İsfahanda Terken (Türkân) Hatun, 1273 te Kastamonuda Atabey, 1284 te Kahirede Kalavun, 1308 de Amasyada Ölceytünün karısı İlermiş Hatun, 1317 de Tebrizde Reşidüddin Cuveynî, 1352 de Halepte Argun Kâmil, 1399 da Bursada Yıldırım, 1470 te İstanbulda Fatih, 1488 de Edirnede II. Bayezit, 1550 de İstanbulda Haseki Hurrem Sultan ve 1556 da Süleymaniye, 1583 te Üsküdarda Nurbanû Valide Sultan, 1591 de Manisada Sultan III. Murat, 1617 de İstanbulda Sultan I. Ahmet tarafından kurulan ve çeşitli adlarla anılan D. lar en ünlüleridir.

Birer kamu kuruluşu olarak meydana getirilen D. lar temeli vakfa dayanan bir hayır ve halk kurumudur. İslâm vakıflarının esaslarına göre düzenlenen vakıfnamelerinde, kuruluşun amacı, bağlanan gelir kaynakları, kuruluşta görevli hekimler, cerrahlar, kehhaller (göz hekimleri) ve başka görevliler, çalışma yolları ve hakları, gelirin dağıtılması, kuruluşun yönetimi çok geniş ve esaslı bir şekilde tesbit edilir ve kuruluşun denetlenmesi de ayrıca belirtilirdi.

Osmanlılar devrinde vakıf ve şartları olduğu gibi alıkonulan eski ve yeni bütün D. lardan bir kısmı ancak imparatorluğun çöküş devrinde gerekli görevlileri bulamadığından ya da halkın bilimsel tedaviye karşı ilgisizliğinden ötürü medrese halinde gelmiştir. Bu kurumlar hastaların tedavileri ile uğraşırken aynı zamanda da vakfiyelerindeki kayıt ve şartlara göre, aldıkları medrese mezunlarını usta hekimler yanında staj yaptırmak ve pratik olarak yetiştirmek yoliyle uzman hekim derecesine yükseltirlerdi. Tıp eğitimi için ayrıca kurulmuş bir eğitim ve öğretim kurumu, Kanunînin Süleymaniye külliyesini kuruş tarihine kadar ne Selçuklularda, ne Osmanlılarda düşünülmüştü. Osmanlılarda sağlık bilimlerini öğreten yüksek bir okul kurma düşüncesi Kanunî Sultan Süleymanın olup Süleymaniye D. sı bu amaçla meydana getirilmişti. 1556 da meydana getirilen bu tıp medresesi (fakültesi) bir yandan öğretim yolu ile hekim yetiştirirken, bir yandan da içindeki tam kadrolu bir hastahane ile pratik imkânları da sağlamakta idi. Bu D. da 10, 15 ve 30 akçe gündelik alan 3 hekim, gündelikleri 3 ve 6 akçe olan 2 kehhal, yine 3 ve 6 akçe gündelikli 2 cerrah, 4 akçe

gündelikli 1 aşşâb (eczacı), 4 akçe ile 2 edviyekub (eczacı kalfası), 4 akçe ile 1 kilerci, 4 akçe ile bir vekilharç, 5 akçe ile D. kâtibi, birkaç tane aşçı, 2 bevvab (kapıcı), 4 kayyum (hastabakıcı), 2 çamaşırcı, 1 berber, 1 tellâk ve 8 tıp öğrencisi (danişmend), 1 noktacı (yoklamacı) bulunmakta idi. Bu D. kuruluşundan başlıvarak çağdaş tıbbın önce 1827 de Tıbhane, 1831 de Cerrahhane ve son olarak 1838 de Mekteb-i Tıbbiyenin kuruluşu ile Türkiyeye girişi tarihine kadar imparatorluğun çeşitli hastahaneleri ve askerî ihtiyaçları için hekim yetiştirici bir kaynak olma niteliğini kendinde toplamıştır. 1845 te Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından Guraba hastahanesinin kurulması üzerine D. daki hastalar buraya taşınmış, kurumda yalnız deliler bırakılmıştı. Bir süre sonra bunlar da Üsküdara taşınarak D. büsbütün kapatılmıştı.

DARÜTTALİM, Türklere Arapçayı kolayca ve çabukça öğretmek amacı ile kurulan bir okulun adı. Okulun kurucusu Hacı İbrahim Efendidir. Hicaz valisi Şerif Paşanın kâhyası İsmail Efendinin oğlu olan İbrahim, Tophanede doğmuş, babası ile Şerif Paşanın yanında Hicaza giderek Arapçayı orada öğrenmiş, İstanbula döndükten sonra gerek merkezde, gerek illerde bazı görevlerde bulunmuş, 1882 yılında emekliye ayrılarak Horhorda rüsûmat emini Edib Efendi konağında D. adını verdiği okulu açmıştır.

Türkçenin Arapça temellere dayanılarak öğretilebileceği iddiasında bulunan ve bu konuda Ahmet Mithat Efendi ile uzun tartışmalara girişen İbrahim Efendi okulunu bu amaçla açmıştı. Bununla birlikte, Arap dili gramerini Türkçe tanımlamalarla, bol metinler üzerinde çalışmalara dayanarak pratik öğretme metodu kullanan okul, 500 kadar öğrenci toplamış, medreselerde klâsik metotlarla uzun yıllar içinde öğretilemiyen Arapçayı kısa zamanda öğretmekle kendini tanıtmıştır.

İlk okulu bitiren öğrencileri kabul eden D. de Arap dili grameri ve sentaksından başka, Mâverdî'nin *Edebü'd-dünya ve 'd-din* adlı eseri, *Muallâkat, Fütuhü'ş-Şam* ve Beyzavî gibi yüksek seviyedeki metinler de gösterilirdi. Okulun 4 yıllık olan öğretim süresinde Türkçeye ikinci derecede önem verilir, Farsça ve Fransızca da ayrıca öğretilirdi. Hacı İbrahim Efendinin 1888 de ölümünden sonra D. in yönetimini ta'rib öğretmeni Musullu Said Efendi üzerine almışsa da, geçimsiz ve sert bir adam olduğundan, kısa bir süre sonra okuldan ayrılmış, yerine Kavalalı İbrahim Efendi geçmiştir. Ancak, o da işi yürütememiş, 1889 da D. ikiye ayrılarak Arapça öğreten bir okul olmaktan çıkmış, Arap edebiyatını, İslâm fıkhını ve akaidini öğreten daha üstün seviyede bir eğitim kuruluşu haline getirilmiştir. Fakat bu durumu ile de yürümiyen D. yeniden parçalanmış, içinden çıkan Darül-ilm bir süre yalnızca eğitim yapmışsa da, D. yeniden birleşerek Darü'l-ilm ve t-ta'lim adını almış, en sonunda Hadika-i Meşveret okuluna yerini bırakmıştır.

İlk parçalanmada Darü't-tedris olarak ayrılan öteki grup ise, Beyazıtta Ali Efendi yönetiminde çalışmaya başlamıştır. Üç yılı ilk, 6 yılı da rüştiye olmak üzere bir orta öğretim kurumu olarak kurulan Darü't-tedris, Hacı İbrahim Efendinin izinde gitmekte idi. Özellikle Rusyadan gelen Tatar çocuklarının toplandığı bir okul olmakla Osmanlı Türk kültürünün Rusya Türkleri arasında yayılmasına da hizmet etmekte idi. Rus çarlığı bu durumu fark ederek, yabancı ülkelerde Arapçadan başka bir dille çocuklarına öğretim yaptıran Rusyalı Türk ailelerini sıkıştırmaya başlamış ve bazılarını da Sibiryaya sürmüştü. Bunun üzerine Darü't-tedrisin Rusyalı öğrencileri Türkiyeden ayrılmak zorunda kalmış, bu yüzden Darü't-tedris de kapanmıştır.

DARÜTTALİM-İ MUSİKİ, Birinci Dünya Harbi sırasında İstanbulda kurulmuş özel musiki topluluğu. Kurucuları Fahri Kopuz, Neyzen İhsan, Kemanî Reşat Erer, Kanunî Ama Nazım'dı. Toplulukta bu dört kurucudan başka, Hafız Arap Cemal, Hafız Memduh, Hafız Zeki (Çağlarman), Celâl (Tokses) gibi okuyucular vardı. Sonradan Kanunî Vitali ve Kanunî Hasan Ferit (Ferit Alnar), Kemanî Haşim, Tamburî Ahmet, Kanunî Naime (Ama Nazım'ın kızı Naime Sipahi) ve Kemanî Ahmet Cevdet (Cevdet Çağla) katılmışlardır. D. M. 1930 dan sonraya kadar canlı bir çaba göstermiş, özellikle ramazanlarda Şehzadebaşındaki kıraathanelerde, çoğunlukla Merkez kıraathanesinde, o çağların özlü dinleyici kalabalığını çevresinde toplamış, yurt içinde ve bazı doğu ülkelerinde konser gezileri yapmış, birçok plâk ve musiki notaları yayınlamıştır.

DARÜTTIBAA, Türkiyede kurulan ilk basım evinin adı. Zamanla birçok değişiklikler geçirerek Darüt-tıba'atil-âmire, Kârhade-i basma, Matbaa-i âmire, Darüt-tıbaatil-mamûre, Matbaa-i millî, Matbaa-i Devlet, Devlet Matbaası, ve Devlet Basımevi adları ile belirtilen ve kurulduğu tarihten beri İstanbulun çeşitli yerlerinde çalışan, Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye Cumhuriyetinin resmî basımevinin ilk adıdır. Daha kurulduğu anda halk tarafından kolayca tabhâne ya da basmahane denilen bu basımevinden önce de Türkiyede basımevi bulunmakta idi (bk. BASIM). Ancak Türk ve İslâm kültürüne mahsus eserlerin basılması işini Türkiyede ve bütün İslâm âleminde ilk defa üzerine alan bir basımevi olmak bakımından büyük bir değer taşıyan D., İbrahim Müteferrika ve Yirmisekiz Çelebizade Sait Efendinin iş birliği ile meydana getirilmiştir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Kethüda Mehmet Paşa, Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa gibi devlet adamlarının koruyuculuğu altında Şeyhülislâm Abdullah Efendinin fetvası ve Sultan III. Ahmedin fermanı ile açılma ruhsatiyesi sağlanan D., İstanbul, Selânik ve Galata kadılıklarında bulunmuş olan İshak, Pirîzade Sahip Mehmet, Yanyalı Esat ve Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Musa Efendilerin musahhihliği ile 1727 temmuzunda İbrahim Müteferrikanın Sultan Selimdeki evinde işe başlamıştır. Basımevinin baskı işleri ile ilgili takımları ise Yuna adlı bir Yahudiden sağlanmış, bu adama basımevinde de iş verilmişti. İlk basılan eser, Vanî Mehmet'in *Sıhah-ı Cevherî* çevirdiği *Van Kulu Lûgati'*-dir (1729). Bu arada Sait, İbrahim Müteferrika ile olan ortaklığı bozmuş olduğundan basımevinin bütün işleri Müteferrika üzerinde kalmıştı. Ancak, bu basımevinin, tam anlamiyle bir devlet kurumu olmayıp devlet tarafından korunan özel bir kuruluş olduğunu da işaret etmek gerektir. İbrahim Müteferrikanın 1745 te ölümü üzerine D. çalışmalarını durdurdu. D. kurulduğundan beri 17 eser yayınlamış bulunuyordu.

İbrahim Müteferrikanın ölümünden sonra basımevini işletme imtiyazı I. Mahmut tarafından, Müteferrikanın belki de damadı olan, Rumeli kadılarından İbrahim ve Anadolu kadılarından Ahmet efendiler adına verilmişse de, bunlar gereği gibi iş görememişlerdir. III. Osman 1754 te işletme imtiyazını yenilemiş, bundan sonra basımevi 1755 ve 1756 da *Van Kulu Lûgati*'ni ikinci

defa yayınlıyabilmiştir. İkinci İbrahim Efendinin ölümünden sonra, araya Rus harbinin de girmesi üzerine D. nın çalışmaları yine durmuştur.

I. Abdülhamit zamanında, 1783 te alınan bir kararla Beylikçi Vak'anüvis Raşit Mehmet ile Vak'anüvis Vasıf, basımevini İbrahim Müteferrikanın kalıtçılarından satın alarak yeniden işe başladılar. Çok kısa bir süre çalışan bu basımevinde 6 eser basılmıştır. Vasıfın İspanya elçiliği ile ayrılması üzerine, basımevi çalışmalarını durdurmak zorunda kaldı. Bu sırada Fransanın İstanbul elçisi Choisseul Gouffier Türkçe yayınlar yapmak üzere D. yı ele geçirmek istedi. Bunun üzerine hükümet basımevinin alet ve avadanlıklarını satın alarak basımevini resmî bir kuruluş haline getirmek kararını aldı. 1796 da basımevi takımları 7 500 kuruşa satın alınarak D. resmî bir kurum haline getirildi ve Mühendishaneye taşınarak, bu okulun geometri öğretmeni Abdurrahman ilk reisüt - tıba'a atanarak devlet basımevi kurulmuş oldu (Satın alınan takımların listesi için bk. *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi.* İstanbul, 1937). 1803 yılında ise yine Abdurrahmanın başkanlığında, Üsküdarda, Harem iskelesinde, yokuşun başında Boyacı Hanında yeni bir basımevi açılarak adına Darüt - tıba'atil - cedide denildi. Üsküdar basımevi genel yayınlara, Mühendishane basımevi ise bu okulun yayınlarına ayrıldı. 1831 de II. Mahmut tarafından İstanbul yakasına taşıtılan basımevi Üniversite Kitaplığının yanındaki Kaptan - ı Derya İbrahim Paşa Camii hamamında işe başlatıldı. 1864 te yönetimi Takvimhane ile birleştirilerek Topkapı Sarayı surları içinde kaime (banknot) basmak üzere kurulmuş bulunan eski defterdarlık binasının yanındaki basımevi binasına taşındı. 1866 da maarif nazırı Ethem Paşa zamanında basımevi binası onarılıp genişletildi ve adı da Matbaa - i âmire oldu. Meşrutiyet devrine kadar bu adı taşıyan D., önce Matbaa - i Millî, sonra Matbaa - i Devlet adını taşımış, Cumhuriyet devrinde ise Devlet Matbaası adını almıştı. 1939 da devlete ait matbaaların yeniden örgütlenmesi sırasında yönetimi Millî Eğitim Bakanlığına bırakılarak Millî Eğitim Basımevi (b. bk.) adı altında bilim ve okul kitaplarının yayınları ile görevlendirilmiştir. Bina ve gereç bakımından ise baştan başa yenileştirilerek Türkiyedeki basımevleri arasında kusursuz bir kurum haline getirilmiştir.

İlk takımları yahudi Yuna'dan sağlanan D. da yeniden harf dökümü, ilk defa Reis Abdurrahman tarafından Mühendishane basımevi için yapılmış olduğuna göre, ilk basımevinin açılışından, bir devlet kurumu haline getirildiği 1796 yılına kadar süren özel teşebbüs döneminde takımlarda bir değişiklik olmamıştı. Abdurrahman, Türkçe için yeni harfler döktürürken yabancı dilde yapılacak yayınlar için de Lâtin takımları getirterek D. da büyük bir yenilik yapmıştı. Üsküdar basımevinde ise ilk defa oynar harekeli harfler kullanılmış, 1848 de de talik harfler basımevine sokulmuştur. Matbaa - i âmire zamanında takımlar yeniden değiştirilerek Yesarîzade ve Kazasker Mustafa İzzet yazıları biçiminde harflerin dökümü yapılmıştı. 1865 ve 1882 yıllarında yapılan bu yeni dökümler, dökümcü ustası Mühendisyanın eseridir. D. nın hâk işlerinde ise Yümnî ve Binemeciyan ustaların adları anılmaya değer. Matbaa - i âmirenin en son harfleri Şefik Beyin eseridir. D. Üsküdar döneminden başlıyarak renkli baskı yapacak derecede gelişmişti. Basımevinde üç nes'h ve iki talik tipi kullanılagelmiştir.

1840 yılında çıkan bir irade ile D. da ücretle özel yayınların bastırılmasına izin verildiği gibi, özel teşebbüsler de serbest bırakılmıştı. Resmî devlet kuruluşu hal'ne getirildiği ve bir reislik örgütü içinde çalışmaya başladığı 1796 tarihinden başlıyarak D., Abdurrahman, Mehmet Sait, Recaî, Yesarîzade Asım, Mustafa İzzet efendiler, Şefik Bey, Küçük Sait Paşa, tarihçi Lütfi Efendi, Cevat Bey, Hamit Bey gibi değerli fikir adamlarının yönetiminde çalışmıştır. 1901 yılında ise II. Abdülhamide verilen bir jurnal üzerine kısa bir süre kapatılmıştı.

D., matbaa, basımevi karşılığı bir söz olup bu tarihlerde kurulan başka basımevlerine de ad olmuştur. Türk ordusunu ıslah için Fransadan getirtilen Fransız subaylarına Türkçe öğretmek, Türk öğrencilerine ders kitapları sağlamak amacı ile gerekli yayınları yapmak üzere Fransanın İstanbul elçiliğinde 1788 tarihinde kurulan basımevinin adı da D. dır. 1833 te Mısırda Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan ve daha çok kurulduğu yerden ötürü Bulak Basımevi adı ile tanınan basımevinin de resmî adı Darüt - tıba'a'dır. Darüt - tıba'at'il - âmire, El - matba'atü'l - âmire, Darü't - tıba'atil âmire'til - Mısriye, Matba'at-u sahibi's - saâde adlarını da taşıyan bu basımevinin Tebrizli Saî ve Geylanlı Ebülkasım adlı iki sanatçının döktükleri harflerle yaptığı yayınlar baskı bakımından değerli olduğu kadar, İstanbul ile geniş ölçüde yarışmış ve yayınlarının güzelliği, çeşidi ve bolluğu ile de Türk kültürüne azımsanmıyacak hizmetlerde bulunmuştur.

DARÜ'Z - ZAFER, Orta çağda Aksaraya verilen san. Bk. AKSARAY.

DARVAS, kuzeybatı Pamir'in yüksek dağlık bölümü. Darvaslılar, Sünnî mezhepten Müslümandırlar ve Farsça konuşurlar.

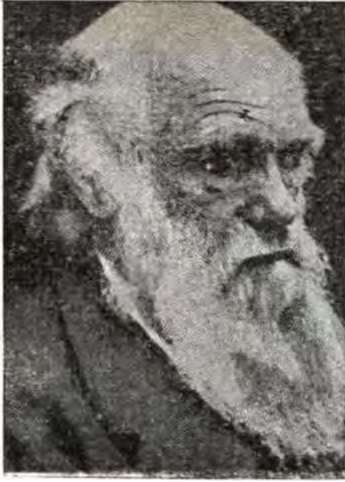
DARVAZA ya da DARWAZ, Afganistanın kuzeyi (Bedahşan) ile Sovyet Rusya (Tacikistan) da, Amu Derya'nın iki yanındaki dağlık bölge. Tarihi iyice bilinmiyen bu ülke, Timur İmparatorluğunun bir bölümüdür. Sonradan özerkliğini elde etmişse de, XIX. yüzyılda Hokand hanlığına bağlanmış, arkasından Buhara emîrinin eline geçmiştir. 1895 te İngiltere ile Rusya arasında yapılan bir anlaşma sonunda Buhara emîri bu ülkenin bir bölümünü Afganistana bırakmıştır.

DARVİNİT (Fr. Darwinite), kalay aklığında, düğümcük şeklinde doğal bakır arseniyür.

DARVİNİYA (*Darwinia*), Mersingiller (Myrtaceae)den bir ağaçcık cinsi. Doğu Avustralyada yetişen ve 20 kadar türü olan bu bitki, zarif şekillerinden ötürü limonluklarda da yetiştirilir.

DARWEN [*dąrwin, dærîn*] **ya da OVER DARWEN** [*ǫuvır dąrwîn*], kuzeybatı İngilterede, Lancashire kontluğunda, ticaret ve sanayi merkezi olan bir şehir. Manchester'in 29 km kadar, Londranın da trenle 326 km kadar kuzeybatısındadır. Doğu ülkelerine satılmak üzere pamuklu kaba bez yapan tezgâhları, kâğıt, maden kömürü, plâstik ve sabun sanayii vardır. Eskiden demir sanayii de gelişmişti. Nüfusu 30 827 (1951) dir.

DARWIN [*dąrwin*] ya da eski adiyle **PALMERSTON** [*pąmırstın*], kuzey Avustralyada, Northern Territory (Kuzey arazisi) bölgesinde, Timor Denizi kıyısında, sözü geçen bölgenin yönetim merkezi olan bir şehir. İkinci Dünya Harbinde Japonlar tarafından bombalanarak hemen hemen yok edilmişti. Nüfusu 5 543 (1937) tür.

Ch. DARWIN

DARWIN [*dąrwin*], **Charles** (1809 - 1882), İngiliz tabiat bilgini. Shrewsbury'de doğmuş, Down'da ölmüştür. Erasmus Darwin (b. bk.)in torunu olan D., Edinburgh ve Cambridge üniversitelerinde öğrenimini yaptıktan sonra kaptan Fitzroy'un 1831-1836 yılları arasında çıktığı inceleme seferine tabiat uzmanı olarak katıldı. Sefer, özel olarak Güney Amerika ve Pasifik Okyanusuna yöneltilmiştir. Durumunun elverişli olması, sefer dönüşü kendini büsbütün araştırmalarına vermesini sağladı. 1842 de Beckenham yakınlarındaki Down villâsını satın alarak ömrünün sonuna kadar orada yaşadı. Cesedi Westminster Abbey'de gömülüdür. İnceleme seferinden elde ettiği sonuçları, Owens ve başka bilginlerle iş birliği ederek yazdığı *Zoology of the Voyage of H. M. S. Beagle* (B. gemisiyle yapılan yolculuktaki zooloji araştırmaları) [5 cilt, 1840 - 1843] ve *Voyage of a Naturalist Round the World* (Bir tabiat bilgininin dünyayı dolaşması) [1845] adlı eserlerinde yayınladı. 1842 de *The Structure and Distribution of Coral Reefs* (Mercan kayalıklarının yapısı ve dağılımı) konusundaki en önemli jeolojik eserini verdi. Gezisinden önce, türün değişmezliğine inanan Euvier'nin fikirlerini büsbütün paylaşan D. in inançları, bu gezi sırasında ve ondan sonra kökünden değişti. Kendi incelemeleri, Malthus'un *Essay on the Principle of Population* (Nüfus ilkesi üzerine bir deneme) adlı kitabı ve Lyell'in, yeryüzündeki gelişimlerin büyük tabiî âfetler sonucunda değil de, devamlı olarak meydana geldiğini başariyle savunan fikirleri, onu, ilk olarak 1844 te iki deneme halinde yayınladığı, sonradan da *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (Türlerin doğal ayıklanma yoliyle meydana gelişi) [1859] adlı baş eserinde açıkladığı inançlara sürükledi (bk. DARWİNİZM). Bundan sonraki önemli eserleri şunlardır: *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (Hayvanlarla bitkilerin evcilleşme sonucunda başkalaşması) [2 cilt, 1868]; *The Descent of Man and on Selection in Relation to Sex* (İnsanın aslı ve cinsiyete bağlı ayıklanmaya dair) [2 cilt, 1871]; *The Expression of the Emotions in Men and Animals* (Heyecanların insanlarda ve hayvanlarda belirmesi) [1872]. D. in son olarak yayınladığı *The Formation of Vegetable Mould Through the Action of Worms* (Yer kurtlarının etkisiyle bitki küflerinin meydana gelmesi) [1881] adlı eseri, yer kurtlarının toprağın bereketlenmesindeki etkisini belirtir.

İnsan olarak en yüce saygıya lâyık olan D., izlenimlerindeki çabası ve derinliğiyle olsun, elde ettiği sonuçların kuramlarında değerlendirilmesi işinde gösterdiği ihtiyatlılık bakımından olsun, örnek bir araştırıcıdır. Ona, biyolojinin Kopernik'i adını verirler. Kendisi pek üzerinde durmamış olmakla birlikte, D. in ortaya attığı kuramların dünya görüşü yönünden önemi, evrim düşüncesinin zaferi olarak görülür ki, Darwinizmin dar anlamiyle değerini kaybetmesinden sonra da, biyoloji, psikoloji, hattâ soyut bilimler için de yararlı olmuştur.

Darwin kulak çıkıntısı

Darwin kulak çıkıntısı (Tuberculum Darwinii): İnsan kulağı kepçesinin geri yanında sıkça rastlanan küçük düğüm. Hayvan kulağının sivri ucuna karşılıktır. İnsan embriyonunda, fötal oluşmanın 4 - 5. aylarında, çoğunluk maymun kulağı biçiminde görülür (Macacus kulağı, sivri kulak). Soyoluş (phylogénique; soysal gelişme) ve bireyoluş (ontologique, kişisel gelişim) şartları altında kulak serbest kenarının gittikçe kıvrılmasiyle (hélix) az ya da çok belirli bir tomurcuk halinde kendini gösterir ya da büsbütün kaybolur. Tek yumurtadan doğma ikizlerden ve aynı aile kişileri arasında D. K. Ç. nın dikkati çeken benzerliği soy çekmesini tanıtlar.

E. DARWIN

DARWIN [*dąrwin*], **Erasmus** (1731 - 1802), İngiliz hekimi, tabiat bilgini ve didaktik şairi, Ch. Darwin (b. bk.) in dedesi. Newark (Nottingham) yakınındaki Elton kasabasında doğmuş, Derby'de ölmüştür. Şair olarak uyanık, sembolik karakterde, öğretici şiirleriyle tanınmıştır: *The Botanic Garden* (Botanik bahçesi) [1789 - 1792] ve *The Temple of Nature* (Tabiat tapınağı) [1803]. *Zoonomia, or the Laws of Organic Life* (Z. ya da organik hayatın kanunları) [1794] adlı kitabında D., birçok bakımlardan Ch. D. inkini andıran bir gelişim kuramı ortaya koymuştur. Ancak, bu düşünceler Ch. D. üzerinde bir etki yapmış değildir.

DARWIN [*dąrwin*], **Sir Charles Galton** (doğ. 1887), İngiliz fizikçisi. G. Howard D. in oğludur. Cambridge'de doğmuştur. Önce doğduğu şehirde fizik öğretmenliği eden D., 1923 te Edinburgh Üniversitesine profesör olmuş, 1936 da da Cambridge'e dönmüştür. 1938 de fizik millî lâboratuvarının yönetimini eline almıştır. Özellikle atom fiziği üzerinde çalışmıştır. 1913 te X ışınlarının kırılması üzerindeki kuramı ortaya atmış, 1931 de de *The New Conceptions of Matter* (Madde üzerinde yeni görüşler) adlı eserini yayınlamıştır.

DARWIN [*dąrwin*], **Sir George Howard** (1845 - 1912), İngiliz tabiat bilgini. Charles D. in oğludur. Down (Kent) da doğmuş, Newnham Grange (Cambridgeshire) de ölmüştür. 1883 te Cambridge'de astronomi ve deneysel fizik profesörü olmuş, 1885 te meteoroloji danışma bürosu üyeliğine atanmış, 1907 de Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eseri *The Tides and Kindred Phenomena in the Solar System* (Gelgitler ve güneş sisteminde bununla ilgili olaylar) [1898] başlığını taşır.

DARWIN [*dąrwin*] **DAĞI** ya da İspanyolca adiyle **MONTE DARWIN**, güney Şili'de, Tierra del Fuego (Ateş eli) da en yüksek dağlardan biri. Yüksekliği 2 303 m dir.

DARWIN'CİLİK (Darwinism), bütün canlı varlıkların bir çeşit akrabalıkla birbirlerine bağlı bulunduğunu ve eski engin çağlar boyunca basit organizmalardan daha karmaşıklara doğru geliştiğini ileri süren ve ilk önce Charles Darwin (b. bk.) in çeşitli bilim yazılariyle ortaya attığı bir kuram. Türlerin oluşumu ve başkalaşması kuramı, yani hayvan ve bitki türlerinin dış etkiler altında başkalaşarak yeni türler meydana gelmesi (*theory of descent*), gerçi Darwin'den önce, Erasmus Darwin, Geoffroy saint - Hilaire ve Lamarck gibi tabiat bilginleri tarafından da ileri sürülmüş idiyse de, ömrü boyunca bu kuramı ispatlamak için malzeme toplamış ve ona dünya çapında bir değer sağlamış olan büyük İngiliz bilgininin eseri olduğunda şüphe yoktur.

D., dar anlamiyle soy değişimini tanıtlamak için Darwin'in ortaya koyduğu doğal ayıklanma (tabiî ıstıfa, *natural selection*) ilkelerine verilen addır; bu kuram, yeni türlerin nasıl meydana geldiğini ve bunların nasıl olup da bu kadar maksada uygun bir yönde geliştiğini tanıtlamaya çalışır. Darwin, bu amaca varmak için, yapma ayıklanma (sunî ıstıfa, *artificial selection*) yı örnek tutar. Evcil hayvanların, örnek olarak tavuk, güvercin ve köpeğin pek çok cinsleri olduktan başka, kısa bir süre içinde bunlardan istenilen niteliklerde yeni ırklar meydana getirmenin bir yetiştirici için işten bile olmadığını hepimiz biliriz. Bu maksatla yetiştiricinin yaptığı iş, hayvanları arasından soyunun belli özelliklerini en üstün derecede temsil eden kişileri seçip birbirleriyle çiftleştirmekten ibarettir. Bunların dölünden gene en uygun olanlarını seçer. Bu türlü ayıklanma yoliyle en garip hayvan türleri, örnek olarak son derece uzun kuyruklu bir horoz meydana çıktığı görülür. Böylece, yapma ayıklanma yolundan en uygun kişilerin seçilmesi suretiyle yeni türler meydana getirilmiş olur; şu şartla ki o türün hayvanlarında çeşitlilikler mevcut olsun ve elde edilmesi istenilen özellik, hiç değilse en küçük ölçüde var olsun. Darwin bu olayı tabiata uygulamış ve bu alanda da aynı tür içinde kişiden kişiye büyük bir çeşitlilik bulunduğunu göstermiştir (*individual variations* = her zaman rastlanan ufak tefek ayrılıklar; *single variations* yahut *sports* = önemli fakat seyrek rastlanan, seyreklikleri sebebiyle de değersiz sayılan başkalıklar). Meselâ tavşanda, koyu kahve renginden açığına, kurşunî ve ak olanına kadar değişik kürk renkleri görülür. Darwin'in kanaatine göre, varlık savaşında doğal ayıklanma yoliyle seçilenler, hep maksada en uygun olan kişilerdir. Değişik renkteki tavşanlardan karlı bir tabiat içinde kara, kahve rengi ve kurşunî olanları çabucak göze çarpar ve kolayca düşmanlarının pençesine düşer; bu yüzden de soyunu üretemez. Ancak çevrelerine en uygun olan ak kar tavşanları canlarını kurtarır. Bunlar, doğal ayıklanma yoliyle sağ kaldıkları için soylarını üretirler. Ak tavşanlar arasında kurşunî benekliler olsa, düz aklara göre daha çabuk düşmanlarına yem olacakları için yavaş yavaş soyları silinecektir. Burada nasıl varlık savaşı çevresine en iyi uyan hayvan şekillerinin korunmasına yarıyorsa, Darwin'e göre, cinsel ayıklanmanın da en güzel renkli, en süslü erkeklerin (erkek tavus kuşunda olduğu gibi) meydana gelmesinde rolü bulunmak gerekir. Dişi, en güzel, en güçlü erkeği eşliğine seçecek, bu suretle tür özelliklerinin cinsel ayıklanma yoliyle meydana gelmesini sağlıyacaktır.

Daha 1858 de A. R. Wallace, doğal ayıklanma ipotezini tanıtlamaya çalışmıştı. L. Agassis, A. Wigand gibi bazı uzman meslektaşları ilk başta tepki gösterdikleri halde Th. H. Huxley'in, doğal ayıklanma fikrini şüphe ile karşılamakla birlikte, varlık için savaş fikrini inanarak ele almış olmaları önemlidir. 1870 yıllarında D. gittikçe daha çok taraflı kazanmış, 1880 yıllarında ise, özellikle Almanyada E. Haeckel'in savunmalariyle bütün fikirlere hâkim olmuştur. Bununla birlikte, doğal ayıklanma kuramının bazı açıkları yok değildi: meselâ çevreye en iyi uyan kişilerin nasıl meydana geldiğini ne D. ne de Lamarckçılık açıklıyabilmişti.

1901 de mütasyon kuramı (b. bk.; mutation) nın bulunmasından sonra (meselâ yer bakımından darlıkta yaşıyan topluluklarda) görülen izolasyon olayları, bugün türlerin değişmesine ve yenilerinin meydana gelmesine yol açan en önemli güdülerden sayılmaktadır. Bu üç etkeni türlerin oluşuna ve başkalaşmasına yeter sebep sayan söz sahibi biyologların sayısı çoktur. D. in bu yeni şekline kimi araştırıcılar, hele paleontologlar, *Microevolution* (küçüğün evrimi) bakımından değil de *Macroevolution* (büyüğün evrimi) yönünden karşı koymuşlarsa da, şimdiye kadar başkaca evrim etkeni kesin olarak ortaya konulamamıştır. D. in rasyonel tanıtlama değeri, kozal etkenlerin bir araya gelmesiyle birçok tabiat olaylarının «amaca yararlığı» nı ortaya koymasındadır ki böylece us - dışı tabiat güdülerinin kabul edilmesi gereği kalmamıştır. Ayıklanma kuramının H. Osborne ve K. Beurlen gibi kesin karşı koyucuları ise, belli amaca yönelen özerk, yaratıcı, evrimsel kuvvetlerin varlığını kabul ederler. D., felsefe, özellikle kavimler felsefesi, sosyoloji (L. Gumplowicz, G. Hansen), siyasal kuram (W. Bagehot), antropoloji ve etnoloji (L. Woltmann, L. H. Morgan) üzerine önemli etkiler yapmıştır.

DARYAL GEÇİDİ (Far. *Dar - i Alan* = Alanlar kapısı), Orta Kafkas dağlarının ana sırtını kuzyden yarıp geçen Terek ırmağının meydana getirdiği 1 250 m yükseklikteki büyük geçit. Geçit Kazbek dağının doğusunda ve Terek ırmağının kaynağına yakındır. Burada bir hidroelektrik santralı vardır. Kafkasları aşmak için en elverişli yoldur. Ordjonikidze şehrini Tiflis (Gürcüce: Tbilisi) e bağlar.

DARYUN ya da DARYUNK, Ağrı ilindeki Doğu Bayazıt'ın iki kalesinden doğudaki Cınıvız Kalesi denilen eski kalenin adı. Birtakım kaynaklarda Darun ve Tarunk diye de anılır. Eski Doğu Bayazıt'ın çekirdeği olan bu kalenin adı sonundaki *k* çokluk eki olduğundan «Darunlar - Daryunlar» anlamına gelen adın, bir soy ya da oymaktan kaldığı anlaşılıyor. Başkentleri, Kars kesiminde Aras sağındaki Iğdır Karakalesi/Sürmeli yerindeki Armavir ile Digor ilçesinde, Arpaçayı sağındaki Mıreni - Karabağ köyünde örenleri bulunan Eruvantaşad (Ağca - Kala [k]) olan Partların batı kolu Küçük Arsaklılar (M. Ö. 149 - M. S. 429) çağında Daryun ya da Daryunk, düşman baskınları ve savaşları sırasında Arsaklı hanlarının haremleri ile hazinelerinin saklandığı bir kale sayılıyordu.

Eserini 392 de bitiren Bizanslı (İstanbullu) Faustus, buranın IV. yüzyıldaki bu özelliğini güzelce belirtir. Kafkaslar kuzeyindeki Massaget ülkesi hanı Sanesan (Ḫorenli'deki *Sana - Druk*/Türk - Sana; Dede Korkut Kitabı'ndaki *Sunısandal Melik*), başta Hunlar olmak üzere 12 bölük göçebe uruklarla güneye akın yaparak Kür ırmağını aşmış ve Gence ile Ararat (Revan, Kars, Ağrı illeri) bölgesine de baskın yapmıştı. Arsaklı hanı Küçük Ḫosrov (323 -

339), bu sırada korunmak için «Gok bölgesindeki alınmaz D. kalesi» ne savuştu. Arkasında, 305 yılında Hıristiyanlığı Küçük Arsaklılar ülkesine yayan Horasanlı Partlardan Grigor'un büyük oğlu ulu rahip Vırthanes de kaçarak D. a sığınmıştı. «Kuzeyliler» de denilen bu Hun birliği akıncılarını, 240 yıllarında Cenasdan (Doğu Türkistan) dan gelme olup Bitlis, Muş, Erciş, Malazgirt, Hınıs kesimlerini içerisine alan Duru - Beran'da yerleşmiş bulunan Mamikonlular uruğundan başbuğ Artavast oğlu Vaçe komutasındaki Arsaklı ordusu, iki savaşla geri çevirebildi. Pers merzbanı Vaçagenin baskını sırasında Arsaklı hanı II. Arsak (350 - 369), haremi ve saray ileri gelenleriyle başkentinden savuşup D. kalesine çekilmişti. Bu kez, yine Mamikonlulardan başbuğ Vasag komutasında toplanan ordu, düşmanı kırıp ülkeyi kurtarmıştı. II. Arsakın oğlu Bab (370 - 374) da «Gok toprağındaki D. kalesi» ni berkiterek Arsaklıların sayısız hazinelerini buraya koydurmuş ve güçlü bir garnizonu da koruyucu olarak yerleştirmişti. Böylece, Küçük Arsaklılardan üç han çağında D., ülkeyi koruyanların en büyük sığınak ve dayanma ocağı olmuştur.

Arsaklıların «takatir» (taç giydiren) sanlı başvezirleri Bagrat hanedanının iktidardaki kolunun yurtluğu da D. idi. Bizans imparatoru Herakleios'un Tiflis anlaşmasiyle Hazarlardan aldığı yardımla aralık 627 de Zap savaşında Sasanlıları yenmesi ve kışı Maraga kesiminde geçirmesi üzerine, Bagratlıların yıldızı parlamaya başladı. Bagratlı Smbatın oğlu Varaz - Tirots (628 - 634), Sasanlıların Duvin (b. bk.) merzbanı oldu. İlk İslâm - Arap ordusu 642 de Duvin üzerine gelirken Varaz Tirots'un yeğeni Smbat, D. beyi idi. Bunun oğlu Aşot (Aşut) (686 - 690), Gregoryenlerin ilbeyi olarak D. u yeniden bayındır hale getirdi. Aşotun oğlu Smbatın torunu Kör Aşot, Ümeyyelilerden Ermeniyye batriki (patrice) sanını alarak 732 - 750 yıllarında cizye ve haraç toplamada emîrlere yardımcılık etti. «Beyler beyi» sayılan Bagratlı Kör Aşot, 744teki karışıklıklar sırasında bütün ailesini güven altına almak için, onları D. kalesine yerleştirerek dostu Halife II. Mervanın yanında Şama kutlamaya gitmiş ve aynı görevde kalmasını sağlıyan bir fermanla dönmüştü. Sonraki Taron (Muş, Ahlat, Bitlis), Anı, Kars, İspir ve Gürcistan / Abhaz Bagratlı kollarını kuran beylerin atası, D. u ocaklık olarak mülk edinen bu Kör Aşot'tur.

Bu yüzden, Arsaklılar'ın tarih ve destanları olan Dede Korkut kitabında «Kazan Han'un ınağı Kam Bura (t) Beğ oğlu Bamsı Bayarak» künyesiyle «Arsaklıların takatiri Biurat oğlu Semba bagarat» hanedanından gelen Bagratlıların yurtluğu «Bam bam Tepe» de (Daryunkta) ve «Tana Sazı» (Doğu Bayazıt'ın kuzeydoğusunda, Bezirgân Suyu üzerinde) yakınında gösteriliyor (III. Boy: «Bamsı Bayarąk Beyrek» destanı). Şimdiki Doğu Bayazıt kalesinden ayrı olarak, XVI. yüzyıl sonlarındaki «Bayezit Sancağı tahrir defteri» nde anılan « Bayarak Hisarı » da bu D. kalesidir.

Bagratlıların rakîbi olan Vandaki Vaspurakan kıralı Ardzrunilerden Haçik Gagik, 930 yazında ordusiyle ilerliyerek D. kalesini ele geçirmeye uğraşmıştı. D. / Bayarak Hisarı'nın yanında bulunan Doğu Bayazıt kalesinin ne zaman yapıldığı bilinmiyor.

DAS, Chitta Ranjan (1870 1925), Hintli devlet adamı. Kalkuta'da doğmuş, Darciling'de ölmüştür. 1918 de İngilizlerle iş birliği yapmama kampanyasının başarısızlığa uğraması üzerine kendisine çok kazanç sağlıyan avukatlığı bırakarak Hint milliyetçi hareketinin başına geçmiş, Gandhi'den ayrılarak 1923 te Bengalde Svarac (Swaraj) partisini kurmuştur. Batının parlâmento yollarının aleyhinde olan D., Hint geleneklerine daha uygun olan politik kurumlar meydana getirilmesi ve orta sınıf kadar halk kütlelerinin de politik hürriyete kavuşmaları için uğraşmış, 1922 de Hint Millî Kongresi başkanı, 1924 te Kalkuta'nın ilk belediye başkanı olmuştur.

DĀSA ya da DASYU'LAR, Hint mitolojisinde, *Veda*'larda sözü geçen siyah derili insanlar. Bunların Ārya'lıların yayılmasından kaçan ya da bu yayılmaya boyun eğen (*dāsa* = köle) yerliler ya da ilk çağlarda Hindistanın kuzeybatısında oturan Dravidler olması mümkündür. Kale (pur) lerde otururlar ve büyük hayvan sürüleri beslerlerdi. Ārya'ların düşman gözüyle baktıkları bu insanların, havayı bulandırdıkları ve tanrı İndra'nın hışmına uğradıkları sanılırdı.

DASA'LAR, Afrikanın batısında, Dahomey'de, Fon kavminin ortasında büsbütün ayrı bir hayat süren siyah ırktan insanlar.

DASARA ya da DUSSERA, bir Hindu bayramı. Tanrı Śiva'nın hayat arkadaşı Devi'nin bir şekli olan Durga'nın öküz başlı şeytan Manisha'ya karşı ve *Rāmāyana*'nın kahramanı Rama'nın, Seylan'ın şeytan kıralı Ravana'ya karşı kazandıkları zaferleri kutlamak için eylül-ekim aylarında kutlanır. D. başlangıçta Ganga ırmağı için kutlanan bir bayramdı. Bayram günü Hindular ev tanrılarına ve kutsal kitaplara taparlar, savaşçı topluluklar silâhlarının karşısında ibadet gösterileri yaparlar. Genel olarak da geçim araçlarına saygı gösterilerinde bulunulur. Çocukların eğitimine o gün başlamanın da uğurlu olduğuna inanılır. Bayram gününden önceki dokuz gece (Navaratri = dokuz gece) de Durga'nın heykeli karşısında ilâhiler söylenir ve heykele çiçekler konulur. Onuncu gün heykel suya atılır. D. kelimesi «on gün» demektir.

DAŚARATHA (Hint mit.), *Rāmāyana* kahramanlarından biri. Ayodhyā hükümdarı ve tanrı Rāma'nın babası.

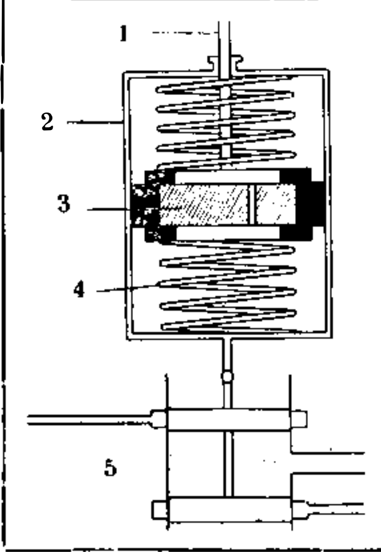
DASCALUL [*dąskalul*], **Şimion** (XVII. yüzyıl), Moldavyalı tarihçi. Bir vekayiname yazmıştır (1650). Bu eserde Polca ve Macarca eserlerden çok faydalanmıştır.

DASENT [*dęysnt*], **Sir George** (asıl adı: **Webbe**; 1817 - 1896), İngiliz yazarı ve kuzey diller bilgini. Antil Adalarından St. Vincent'da doğmuş, Tower Hill (Ascot) de ölmüştür. Önce avukatlık, sonra Londrada profesörlük etmiştir. Mensur *Edda*'nın bir çevirmesini yaparak *Prose Edda* (1842) adiyle yayınlamış, çeşitli dillerde yazılı Piskopos *Theophilus Eutychianus* efsanesini İngilizceye çevirmiş (1845), İskandinav halk hikâyelerini de İngilizceye çevirerek bir önsözle *Popular Tales from the Norse* (1859) başlığı ile yayınlamıştır. Eski İslanda halk masalları (saga) ndan pek çoğunu da İngilizceye çevirmiştir. Bundan başka, tarihî çevre romanları da yazmıştır: *Annals of an Eventful Life* (Olaylarla dolu bir hayattan sayfalar) [1870]; *Three to One* (Bire üç) [1872]. D. ın *Jest and Earnest* (Şaka ve ciddî sözler) adlı bir kitapta topladığı denemeleri de vardır [2 cilt, 1873].

DASH [*daş*] **KONTESİ, Gabrielle Anne de Cisterne de Courtiras, Vicomtesse de Poilloüe de Saint-Mars** (1804 - 1872), Fransız kadın yazarı. Poitiers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Yaşadığı devir aristokratlarının hayatını anlatan birçok romanlar yazmıştır. Bugün çoğu unutulmuş olan bu romanlarından başka, özellikle şu eserleri yayınla-

mıştır: *Les galanteries de la cour de Louis XV*. (XV. Louis sarayındaki çapkınlıklar); *Les maîtresses du roi* (Kıralın metresleri); *Le parc aux cerfs* (Geyikli bahçe) [1861]; *Monsieur Napoléon et sa cour* (Bay N. ve sarayı) [1871] v. b.

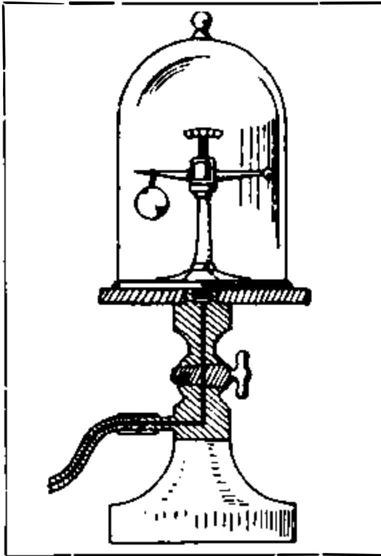
DASH - POT [*dæş pot*], mekanikte, hava ya da yağ gibi bir akışkan aracılığiyle iki mekanik organ arasında bir bağ kuran araç. Bu bağ, organlardan birinin hareketi halinde önce pozitif olup sonradan yavaş yavaş kaybolur.

DASH - POT: 1. Ayarlama vidası, 2. Kab, 3. Piston, 4. Yay, 5. Dağıtım çekmecesi

DASHWOOD, Elizabeth Monica: bk. DELAFIELD, Elizabeth Monica.

DASİMETRE (Fr. Dasymètre; Yun. *dasys* = yoğun), cisimlerin gazlarda yükselişini gösteren aygıt. D., bir ucunda, ileri geri gidişli küçük bir kantar topuziyle dengeye getirilen, içi boş bir cam küre asılı olan bir terazi kolundan yapılmıştır. Gereç, hava ile temasta iken terazi kolu dengeye getirilir, sonra üstüne bir cam fanus örtülür; bir hava tulumbası ile içerideki hava boşaltılır; o zaman dengenin bozulduğu görülür. Cam kürenin asılı bulunduğu kol, fanus içindeki hava azaldığı ölçüde aşağı düşer.

DASİMETRE

DASİT (Fr. Dacite), kimya yapısı kuvarslı bir diyoritinkine eşit olan bir mikrolitik kaya türü. Feldspatlarla renkli madenler, andezitlerde bulunanların aynıdır. Kuvars feno - billûrlarda ve hamurda bulunur. Hamurdaki kuvars çoğu zaman poesilitik (b. bk.; poécilitique) ve toparlak (globulaire) tır.

DASKALOV, Hristo Stefanov (doğ. 1903), Bulgar biyoloğu. Halle Üniversitesinde okumuştur. 1947 - 1949 yılları arasında Filibe (Bulg. Plovdiv) Üniversitesi rektörlüğü yapmıştır. Miçurin (b. bk.) in açtığı çığırda çalışarak birçok yeni bitki (özellikle domates) türleri yetiştirmiştir.

DASKALOV, Stoyan (doğ. 1909), Bulgar yazarı. Başlangıçta köy öğretmenliği yapmış, Birinci ve İkinci Dünya Harbinin ortaya çıkardığı iktisadî, sosyal ve politik konular üzerine yazdığı gerçekçi hikâye ve romanlariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Mîka* (Acı) [hikâyeler, 1935]; *Kolovoz* (Tekerlek izleri) [hikâyeler, 1937]; *Pod yamurluka* (Yağmurluk altında) [hikâyeler, 1941]; *Dvor* (Avlu) [hikâyeler, 1943]; *Pît* (Yol) [roman, 1945 - 1950]; *Novi razkazi* (Yeni hikâyeler) [1947]; *Bez mejda* (Sınırsız) [hikâyeler, 1948]; *Devoykata ot prohoda* (Geçitten gelen kız) [hikâyeler, 1949].

DASKYLEION (Yun.; Lât. Dascylium), Marmara kıyısında, Manyas gölü yakınlarında, eski Bitinya'da bir Lidya şehri. Persler zamanında bir satraplık merkezi idi. Bugün Mudanyanın batısındaki Eski Köy'ün bulunduğu yerde kurulmuştu. Burada yapılan kazılarda, eski bir kentin varlığını gösteren kalıntılar meydana çıkmıştır.

DASS [*das*], **Petter** (1647 - 1707), Norveçli şair. Nord - Herø'da doğmuş, Alstahaug'da ölmüştür. 1689 dan sonra Alstahaug'da papazlık eden D., XVII. yüzyılda Norveç'in en büyük şairidir. Başlıca eseri olan *Nordlands trompet* (Nordland borazanı) [1739] te canlı, hoş nükteli mısralar içinde Nordland (Kuzey Buz Denizinde, Taymır yarımadası kuzeyindeki Severnaya Zemlya takımadaları) balıkçılarının yaşayışını, denizi ve tabiatı cana yakın bir dille tasvir eder. D. epik, lirik ve dinsel şiirler de yazmıştır.

DASTRE [*dastr*], **Albert** (1844 - 1917), Fransız fizyoloğu. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Claude Bernard ile Paul Bert'in öğrencisi olan D., 1887 de Sorbonne'da genel fizyoloji profesörü olarak Bert'in yerine geçmiştir. Başlıca çalışmalarını vazomotör sistem (kan damarlarının çeperlerinin hareketlerini, yani genişleme [vasodilation] lerini ya da daralma [vasoconstriction] larını yöneten sistem), anestezi maddeleri ve kara ciğerle safra kesesinin boya maddeleri üzerinde yapmıştır. En tanınmış eseri *La vie et la mort* (Hayat ve ölüm) dur. D. 1904 te Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Dastre - Morat [*dastr - mora*] **kanunu**, genel olarak iç organlar (*viscus*'lar ya da *viscera*) ın kan damarlarının genişlemesiyle birlikte vücudun yüzeyindeki kan damarları daralır ve aynı organların kan damarlarının daralmasiyle birlikte vücut yüzeyi kan damarları genişler. Bu kanun, Albert Dastre ile Fransız fizyoloğu Jean Pierre Morat (1846 - 1920) nın adlariyle anılmaktadır.

DASUMIANUM (Lât. Senatus consultum dasumianum), Roma hukukunda bir köleyi vasiyet gereğince azadetmekle görevli varisle ilgili olarak Senatus'un çıkardığı karar.

DASWANTH, XVI. yüzyılda yaşamış Hint - Moğol ressamı. Şemsiye taşıyıcılar kastından gelen D., Ekber Şahın sarayında ün kazanmıştır.

DASYATIDAE (Zoo.): bk. DİKENLİ UYUŞTURAN BALIĞIGİLLER.

DASYATIS PASTINACA (Zoo.): bk. DİKENLİ UYUŞTURAN BALIĞI.

DASYCLADACEAE [*dasikladasee*], yeşil alglerden bir bitki familyası. Bu familyadan olan alglerin çoğunun tallus hücre zarları fazlaca kireçleşir ve organizmaların yapıları kireç taşını andırır. Türlerin çoğu sıcak denizlerde yaşar.

DASYCLADUS [*dasikladus*], *Dasycladeceae* familyasından bir alg cinsi. Önemli bir türü olan *D. clavaeformis*, Akdenizden Batı Hint adalarına kadar olan denizlerde yetişir. Tallusu silindir ya da çomak biçiminde, 2 - 5 cm uzunluğundadır.

DASYLIRION [*dasilirion*], Zambakgiller (*Liliaceae*) familyasından, 15 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türleri çoğunlukla Texas ve Meksikada yetişir. Dikine büyüyen kısa gövdeli, çok yapraklı ve salkım durumundaki beyazımsı renkli çiçekli bir çöl bitkisidir. Sert ve uzun yapraklarının kenarları dikenlidir. Çiçekleri iki evcikli olan D., son derece güzel bir bahçe bitkisidir. Özellikle kayalık yerlerde iyi yetişir, yapı içi süslerinde kullanılır. *D. texanum*, *D. acrotriche*, *D. graminifolium*, *D. Wheeleri*, *D. serratifolium* en önemli türleridir.

DASYPODIDAE (Zoo.): bk. KEMERLİ HAYVANGİLLER.

DASYPODIUS [*dasipodius*]: 1. **Konrad D.** (1532 - 1600), İsviçreli matematikçi. Petrus D. un oğludur. Frauenfeld (İsviçre) de doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. Strasbourg Üniversitesinde matematik profesörü ve bu şehirdeki St. Thomas kilisesinde danışman rahipti. Schaffhausen'lı Isak ve Josias Habrecht kardeşler, onun hazırladığı proje ile 1572 - 1574 yıllarında Strasbourg katedralinin kule saatini yapmışlardır. Kendisi, başka eserleri arasında *Protheoria mathematica* (Matematiğe giriş) adlı bir matematik kitabı [1593] da yazmıştır.

2. **Petrus D.** (aş. yu. 1490 - 1559), İsviçreli humanist. Frauenfeld'de doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. 1553 te Strasbourg'da Yunan dili öğretmeni, 1540 ta danışman rahip (canonicus) olmuş, 1551 de Strasbourg'daki Thomas vakfına dekan seçilmiştir. D. bir Yunanca - Lâtince (1535), bir de Lâtince - Almanca (1537) sözlük yayınlamıştır. *Philargyrus* (Hasis) adiyle Aristophanes'in *Plutos* (ad) undan adapte ettiği Lâtince bir komediyi 1530 da Frauenfeld'de sahneye koydurmuştur.

DASYPOGON (Zoo.): bk. ASİLİDE.

DASYPROCTA AGUTI (Zoo.): bk. AGUTİ.

DASYURIDAE (Zoo.): bk. KESELİ SANSARGİLLER.

DASYUS'LAR, Veda (b. bk.) mitolojisinde İndra'nın ve insanların düşmanı olan iblisler. Bunlar atmosferde dolaşırlar ve göğe, yani cennete girmeye çalışırlardı. «Kara derili D.» adının da Hinduların yurtlarından kovdukları Dekkan'ın ilkel yerlilerine verildiği sanılır.

DASZYŃSKI [*daşınski*], **Ignacy** (1866 - 1936), Polonyalı devlet adamı. Zbaraz'da doğmuş, Varşovada ölmüştür. 1897 den 1918 e kadar Avusturya parlâmentosuna sosyalist milletvekili olarak katılan D., 1918 den 1930 a kadar Varşovada Polonya Meclisinde bulunmuş, Witos'un millî savunma hükümetinde ikinci başkanlık etmiş (1920), 1928 - 1930 arasında da meclis mareşallığı etmiştir. Anılarını yayınlamıştır.

DAŞAVA, Sovyetler Birliğinde, Ukraynada, L'vov'un güneyinde, petrol ve tabiî gaz çıkarma merkezi. Kiev, Leningrad ve Moskovaya giden gaz borularının başlangıcı buradadır.

DAŞKESAN, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Gence bölgesinde, Koşkarçay ırmağı üzerinde, Kirovabad'ın 43 km güneybatısında bir şehir. 1947 de D. demir madeni yataklarının bulunduğu bir yerde kurulan bu yeni şehir, endüstri merkezi olarak gelişmiştir.

DAŞKOVA, Ekaterina Romanovna (1743 - 1810), Rus prensesi. Petersburg'da doğmuş, Moskovada ölmüştür. Kont Vorontsov'un kızıdır. II. Ekaterina zamanında Petersburg Bilim Akademisi müdürü (1782) ve bir yıl sonra da kendi fikirlerine göre kurulan Rus Akademisinin başkanı olmuştur. D. birçok dergiler kurmuş, Rus tiyatro eserlerinden bir koleksiyon yapmıştır. İki komedi yazmıştır.

DATAMĒS (ölm. aş. yu. M. Ö. 360), Kappadokia (Eski İran. Katpatuka) satrapı. Kıral II. Artahşathra (Yun. Artakserkses) tarafından, Paphlagonia valisi olan akrabası Thyos'un ayaklanma hareketini bastırmakla görevlendirilen D., Thyos'u esir almıştır. Sonra Mısıra karşı açılan bir savaşı yönetmişse de, başarı elde edememiştir. Hakkındaki dedikodular kıralın kulağına ulaşınca ölüme mahkûm edilmiş, bunun üzerine D. de bağımsızlığını ilân etmiş, Küçük Asyanın büyük bir parçasını eline geçirerek kırala karşı koymuştur. Mithradates adında bir vali, kendisiyle görüşmek üzere D. i yanına çağırmış ve öldürtmüştür.

DATARIA (Din tar.), Roma Curia (kilise yönetimi) sının bir bürosu. XV. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Dilekçelerin kabulünü, bazı belli bürolara bırakma âdetinden doğmuştur. Sonunda evlenme izinleri, bazı memurluklara atanmalar ve malî işler bu büroya bırakılmış, XVII. yüzyılda bunun başına bir kardinal getirilerek kendisine prodatarius sanı verilmiştir. 1908 de yapılan reformdan beri, bu büro Datarius Sanctitatis Suae sanlı bir kardinalin emrindedir.

DATÇA, Muğla iline bağlı bir ilce. İlce merkezi Reşadiye (b. bk.) dir. İlceye bağlı 9 köy ile nüfusu 5 812 (1960), yüzölçümü 446 km² dir. D., Kerme ve Hisarönü körfezleri arasında uzanan Reşadiye Yarımadası (b. bk.) üzerindedir. Köyleri büyükçe olup nüfusları 400 - 600 arasındadır. Bunlardan Cumalı köyünün nüfusu 1 150 yi geçer. Reşadiye Yarımadası boyunca uzanan bir yol ile D. ilcesi Marmarise bağlanmıştır. İlcenin ürünlerini İzmir, Antalya gibi yerlere göndermeğe yarıyan bir iskelesi vardır. Buraya 40 tonilâtoluk deniz taşıtları yanaşabilir. İlcede tahıl, baklagiller, zeytin, tütün, pamuk ve turunçgiller yetişir.

DATHAN (Tar.): bk. ABİRON.

DĀTHĀVAMŚA, Buddha'ya ait kutsal bir diş parçası olan *Dalada*'nın mucizeli serüvenlerini öven manzum destan. Bu destan M. S. 310 yılı dolaylarında, ilkel bir Seylan dili olan Elu dilinde yazılmış, XIII. yüzyılda Dhammakitti Thero tarafından Pāli diline çevrilmiştir.

DATI, Carlo (1619 - 1676), İtalyan yazarı ve bilgini. Floransada doğmuş, orada ölmüştür. Del Cimento ile della Crusca akademilerine üye olmuş, della Crusca akademisinin sözlüğünde çalışmış ve Floransada Yunan ve Lâtin edebiyatı okutmuştur. *Prose fiorentine* (Floransa üzerine düz yazılar) [1661] ve başka eserlerinde, o çağda sık sık görülen zevksizlikten kaçınabilmiştir.

DATİA ya da DATİYA, orta Hindistanda, Vindhya Pradeş bölgesinin Bundelkhand kesiminde, ticaret merkezi bir şehir. Kavnpur'un 193 km kadar güneybatısında ve önemli bir demiryolu kavşağındadır. Nüfusu 24 071 (1941) dir.

DATİF (Fr. Datif $<$ Lât. *dativus*, *dare* $=$ vermek), özel olarak, Sanskrit, Yunanca, Lâtince, Almanca, eski Bul-

garca gibi bükünlü Hint - Avrupa dillerinde ve başka bükünlü dillerde, isim ve zamirlerin bir bükün hali olup aş. yu. Türkçenin -e halinin karşılığıdır. Bu halin fonksiyonu dolaylı tümleci göstermektir, bunun tipi olarak da verilen bir şeyi alan kimsenin hali seçilmiştir: «Çocuğa ekmek ver» Hintliler bükün hallerini sayı ile göstermekle yetinmiş, Yunanlılar ise bunları adlandırmış ve D. e, «vermek» kavramına dayanan *dotikē ptōsis* (= verme hali) adını takmış, Lâtinler de bunu *dativus casus* olarak dillerine çevirmişlerdir. Lâtincede *casus dandi* (= verme hali) deyimi de kullanılmıştır. Ruslar bu adı *datel'nıy padej* olarak çevirmişlerdir. Batılılar ise, Lâtince terimi küçük değişmelerle benimsemişlerdir. Türkçede kullanılan D. şekli Fransızcadır. D., «verme» kavramının sınırlarını aşarak, genellikle izafe (attribution) ve tahsis (destination) kavramlarına da yayılmıştır: Lât. *non scholae sed vitae discimus* (okul için değil, hayat için öğreniyoruz) gibi. Bk. -E HALİ.

DATINI, Francesco di Marco da Prato (1335 - 1410), İtalyan tüccarı. Floransa yakınlarında Prato'da doğmuştur. 1358 e doğru önce Avignon'a yerleşmiş, silâh ve elbise ticaratine başlamış ve çok çabuk zengin olmuşur. 1383 te İtalyaya dönmüş, Pizada, Floransada, Cenovada, daha sonra da Barcelonada, Valencia'da, Mallorca'da kumaş, yün, şap, şarap, yağ, baharat gibi çeşitli maddeler alıp satan önemli ortaklıklar kurmuştur.

DATİS, İranlı general. I. Darayavahuş (Yun. Dareios), Artapharnēs ile birlikte kendisini Yunanistana karşı bir savaşı yönetmekle görevlendirilmişse de, Marathon'da Miltiades tarafından yenilmiştir (M. Ö. 490).

DATİSİ, sûri mantıkta üçüncü tasım şeklinin dördüncü kipi. Örnek: Her türlü algı (idrâk) dış uyarıma geri dönebilir, görme izlenimi bu algılar arasındadır; demek oluyor ki bazı görme izlenimleri dış uyarımlara geri döndürülebilir.

DATİSKA (*Datisca*), Datiskase (Datiscaceae) familyasına bağlı, yüksek boylu, sürekli yaşıyan ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen otsu bir bitki. En önemli türü *D. cannabina* 90 - 200 cm kadar boylanır. Yaprakları tek sayıda pinnat olarak, her bir yaprakçık derin testere dişli, uzun ve sivridir. Çiçekleri küçük ve sarı renkte olup özellikle yaprakları çok güzeldir.

D A T İ S K A

DATIUS, Sanctus (ölm. 552), Milano piskoposu. Khalkēdōn (Kadıköy, İstanbul) da ölmüştür. 527 de piskoposluğa seçilince Liguria'yı yeniden alması için Belisarios'u teşvik etmiştir. 539 da Ostrogoth'lar Milanoyu yeniden ellerine geçirince İstanbula kaçmış, Üç fasıl (b. bk. TROS CAPİTULİ) çekişmesinde de İustinianos'a karşı Papa Vigilius'u tutmuştur.

DATİZM (Fr. Datisme), «Geleceğim, orada olacağım, orada bulunacağım, bana güvenebilirsiniz» gibi anlamdaş sözlerin can sıkacak kadar sıralanması. Bu deyim, Aristophanes'in bir komedisinde bu tarzda konuşturduğu bir İranlının adı olan Datis'le ilgilidir.

DATO E IRADIER, Eduardo (1856 - 1921), İspanyol devlet adamı. La Coruña'da doğmuş, Madridde öldürülmüştür. Önce mutedil muhafazakâr millet vekili olarak meclise katılan, 1883 ten sonra da reaksiyoner olan D., defalarca bakanlık, başbakanlık (1914 - 1916, 1917, 1920 - 1921) etmiş, işçi kazaları (1900) ve kimsesiz çocukların yetiştirilmesi (1904) konularında kanunlar çıkarmıştır. Sosyal kanunların hazırlanması için bir çalışma enstitüsü kurmuş ve eyalet yönetimlerine özerklik vermiştir.

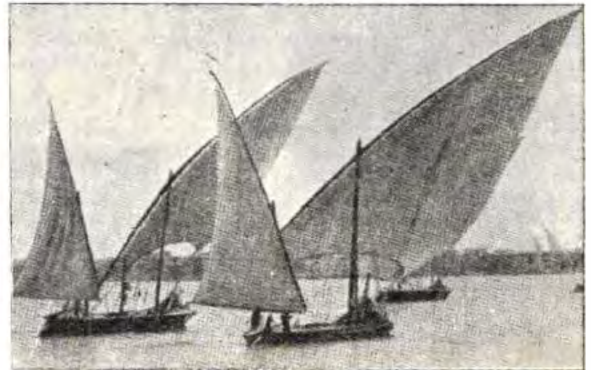
DATOLİT (Fr. Datolith), monoklin prizmatik bir mineral. Su ve bor karışımı bir kalsiyum silikatı: Ca B SiO_4 OH; renksiz ya da yeşile, kurşunîye, kırmızıya çalan ak renktedir. Özgül ağırlığı 2,9 - 3, sertliği 5 - 5,5 dır. D., yığın halindeki kısa sütunlu ya da kalın katlı kristaller biçiminde, çokluk bazik volkan taşları arasında bulunur. Bu minerale, Harz dağlarındaki Andreasberg'de, Kara Ormandaki Haslach tepesinde, Norveçte, İsveçte, Praga yakınındakı Kuchelbad'da, Tirol'ün Seiss Alplerinde, Amerikada New Jersey'in Bergen - Hill bölgesinde rastlanır.

DATURA (Bot.): bk. TATULA.

DATURIN (Fr. Daturine), atropin gibi mydriyatik (göz bebeğini genişletici) ve narkotik (uyutucu ya da uyuşturucu) bir etkisi olmakla birlikte ondan daha kuvvetli olan bir *Datura stramonium* (bk. TATULA) alkaloidi.

DAU, Vietnam'da yetişen kırmızımtrak renkli çeşitli *Dipterocarpus* cinsinden ağaç tahtası. Vietnam'da doğramacılıkta ve ev yapımında çok kullanılır.

DAU ya da DHAU (Arapça adı: *baggala*), Afrikanın

D A U

doğu kıyısı ve Arabistan kıyısı boyunca kullanılan uzun bir seren cundasına takılı üçgen şeklinde «Latin» yelkenli gemi. 200 tonluk yük taşıyabilir.

DAUASİR (Vâdi Dauasir), Suudî Arabistanda, Necit'in güneybatısında bir bölge. Aynı adı alan bir ırmak (vâdi Bişa'nın batısında) Asîr ülkesine doğru akar. Bölgenin zengin hurmalıkları ve güzel köyleri vardır.

DAUB [*daub*], **Karl** (1765 - 1836). Alman filozofu. Kassel'da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Önce Magdeburg'da, sonra Heidelberg'de profesör, sonra da Baden'da kilise danışmanı olmuştur. Kant, Schelling ve Hegel'in etkisi altında kalmıştır. Başlıca eserleri: *Lehrbuch der Katechetik* (Din öğretimi dersleri) [1801]; *Theologumena* (Tanrı bilgisi) [1806]; *Die dogmatische Theologie* (Dogmatik Tanrı bilgisi) [1833]. D., öğrencilerine Schiller'in şiirlerini okurken ölmüştür.

DAUBEN [*daubîn*] **GÖLÜ** (Daubensee), İsviçrenin Wallis kantonunda, Freiburg Alpleriyle Bern Alpleri sınırında, Gemmi Boğazı yakınında ve Rinderhorn doruğu (3 457 m) altında, denizden 2 214 m yükseklikte bir dağ gölü. Genel olarak yılın 10 ayı buzla kaplıdır.

DAUBENTON [*dobãtõ*], **Louis Jean Marie** (1716-1800), Fransız tabiat bilgini. Montbard'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1742 de kırallık hayvanat bahçesi profesörü olmuş, 1778 de Collège de France'ın genel zooloji kürsüsüne atanmış, 1783 te Alfort veteriner okulunun köy ekonomisi öğretmenliğine, 1793 te Muséum'un mineraloji profesörlüğüne getirilmiş, 1795 te École Normale'e tabiat tarihi öğretmeni olmuş, 1799 da senatörlüğe seçilmiştir. D. özellikle başka iklim hayvanlarını Fransada yetiştirmekle uğraşmış, 1776 da sonradan Burgogne merinoslarınınürediği Montbard koyun sürüsünü kurmuş, memeliler anatomisinin tanımlarında Buffon'la iş birliği etmiş, 1760 ta Fen Akademisine, 1793 te Institut de France'a üye seçilmiştir.

Daubenton açısı: artkafa büyük deliği (*foramen magnum*) nin alt kenar orta noktası (*opisthion*) ile ön kenar orta noktası (*basion*) nı birleştiren çizgi (*episthibasial* çizgi) nin yine artkafa büyük deliği alt kenar noktası ile alın - burun sütürü orta noktasını birleştiren çizgi (*frontonasal* çizgi) nin meydana getirdiği açı.

Daubenton çizgisi: Artkafa büyük deliği (*foramen magnum*) alt kenar orta noktası (*opisthion*) ile ön kenar orta noktası (*basion*) nı birleştiren çizgi.

Daubenton düzlemi: Artkafa büyük deliği (*foramen magnum*) alt kenar orta noktası ile göz evleri (*orbita*'lar) nin alt köşelerini kapsıyan düzlem.

DAUBENTONIA MADAGASCARIENSIS (Zoo.): bk. AY - AY.

DAUBENTONIIDAE (Zoo.): bk. UZUN PARMAKLIGİLLER.

DAUBERMESNİL [*dobermenil*], **François Antoine** (1748 - 1802), Fransız devlet adamı. Salles (Languedoc) de doğmuş, Perpignan'da ölmüştür. Convention Meclisine seçilmiş, Beşyüzler Konseyinde bulunmuş, 18 Brumaire hükümet darbesine karşı gelenlerden biri olmuştur. Théophilanthropie (b. bk.; Tanrı ve insan sevgisi) akımının başlıca öncülerindendir.

DAUBERVAL [*dobervą*], **Jean Bercher** (1742 - 1806), Fransız dansörü ve koregrafı. Montpellier'de doğmuş, Tours'da ölmüştür. 1761 de Paris Operasına yarı karakter baş dansörü olarak getirilen D., 1770 te soylu dansör sanını almıştır. Önce Noverre'e, sonra da Gardel'e asistanlık eden D., 1783 te operadan ayrılıp Bordeaux'ya gitmiş, 1785 - 1719 arasında birçok baletler düzenlemiş, bu arada kurduğu dans okulu da ün salmıştır. Başlıca baletleri şunlardır: *Le déserteur* (Asker kaçağı), *L'épreuve villageoise* (Köy denemesi), *Télémaque* (ad), *Le page inconstant* (Dönek paj), *La fille mal gardée* (İyi korunmamış kız) [1780]. Noverre'in dans üzerindeki teorilerinin yayılması için çok çalışan D., bale - pandomimin üstatlarından biri olmuştur.

DAUBIGNY [*dobinyi*], bir Fransız ressam ailesi: 1. **Edme** ya da «yaşlı D.» (1789 - 1843), Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Hocası Victor Bertin'in üslûbuna pek yakın bir üslûpla Paris ve Napoli manzaraları yapmıştır (Louvre Müzesi).

2. **Pierre D.** (1793 - 1858), Edme'in kardeşi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Minyatürleriyle tanınmıştır.

3. **Charles - François D.** (1817 - 1878), Edme'in oğlu. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Paul Delaroche'un öğrencisi olmuş, sonra İtalyada dolaşmıştır. Corot'nun dostu olan ve empresyonizmin öncülerinden biri sayılan bu ressam, 1870 te Monet ile Pissaro'yu Londra'da tanıtmıştır. «Bottin» adındaki yüzer atelyesinde özellikle Paristeki Seine kıyılarını çizmiş ve ırmak, çay, göl resimleri yapmış, sade ve düz bir üslûpla sadece kendisindeki tabiat sevgisini belirtmeye çalışmıştır. Birçok ofortları ve cam üzerine klişeleri vardır. Eserlerinin birçoğu Louvre'da, başka Fransız müzelerinde, Amsterdam, Berlin, Kopenhag, Helsinki, La Haye, Glasgow ve Moskova müzelerindedir.

CH. - F. DAUBIGNY

4. **Karl D.** (1846 - 1886), Charles - François'nın oğlu. Pariste doğmuş, Auvers - sur - Oise'da ölmüştür. Özellikle Normandiya'da ve Fontainebleau ormanında çalışmıştır. Aix, Amiens, Berlin ve La Haye müzelerinde eserleri vardır.

DÄUBLER [*doyblır*], **Theodor** (1876 - 1934), Alman şairi ve denemecisi. Triestede doğmuş, St. Blasien'de ölmüştür. İtalya, Almanya, Fransa, Balkanlar ve Doğuda dolaşmış, hayatının sonlarında Berlinde oturmuştur. Şiirlerinin çoğu fikirce dolgun olup ekspresyonizm (expressionisme) damgasını taşıyan ve mistik fantazi ve hülyalarla dolu bir renk zenginliği gösterir. D. modern sanat yolunu açanlar arasında sayılabilir. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Nordlicht* (Kuzey fecri) [1910]; *Hesperien* (Batı ülkesi) [1915]; *Das Sternenkind* (Yıldızlar çocuğu) [seçmeler, 1916]; nesir yazıları: *Der heilige Berg Athos* (Kutsal Athos dağı) [1923]; *Sparta* (ad) [1923]; *L'africana* (Afrikalı kadın) [roman, 1928]; *Die Göttin mit der Fackel* (Meşaleli tanrıça) [Roman, 1931].

DAUBRÉE [*dobre*], **Auguste** (1814 - 1896), Fransız jeoloğu. Metz'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Politeknik okulunu bitirdikten sonra, 1852 de Strasbourg Fen Fakültesi dekanı olmuş, 1861 de Bilimler Akademisine seçilmiş, 1872 de de maden okulu direktörlüğüne atanmıştır. Baş-

lıca eserleri şunlardır: *Description géologique et minéralogique du Bas-Rhin* (Aşağı Rhin bölgesinin jeoloji ve mineraloji bakımından tasviri) [1852]; *Etudes synthétiques de géologie expérimentale* (Deneysel jeoloji üzerine sentetik incelemeler) [1879]. Bükülen bir malzemenin, iki dik açı yönünde çatladığını ilk ispatlayan o olmuştur; bundan başka, Rhin alüvyonlarında, çakıl taşlarının, ırmağın akışına dik olarak yöneldiğini de ilk olarak göstermiştir.

DAUBRÉELITE (Min.): bk. DOBRELİT, LİNNEİT.

DAUCAN [*dokā*], **Albert Marie** (1866 - 1952), Fransız generali. Rennes'de doğmuş, Pont - l'Evêque'te ölmüştür. Piyade subayı olarak orduya giren D., 1910 dan başlıyarak Fas harbine katılmış, 1914 ten sonra da Birinci Dünya Harbinde büyük başarılar elde etmiştir. 1922 de yeniden Fasa dönmüş, Rif harbi sırasında Abdülkerim'e karşı (1925) dövüşen Fransız kuvvetlerinin başına geçmiştir. 13. kolordu komutanlığından emekliye ayrılmıştır.

DAUCHER [*dauhır*]: 1. **Adolf D.** (1460 - 1465 arası-1524), Alman heykelcisi. Ulm'da doğmuş, Augsburg'da ölmüştür. Augsburg'da 1509 da yapılan St. Anna kilisesindeki Fugger Kappelle ile (vaktiyle Berlin, Alman müzesi) Annaberg (Erzgebirge) deki Annenkirche kilisesinin yüksek mermer mihrabı için (Alman Rönesansı üslûbunda, 1521) yarattığı büstler eserleri arasındadır.

A. DAUCHER, Fugger Kapelle'de Yudit (İbr. Yĕhūdith) in büstü.

2. **Hans D.** (aş. yu. 1485-1538), Adolf D. ın oğlu, heykelci. Augsburg ve Stuttgart'ta mezar taşları, kabartmalar, ve madalyonlar yapmıştır. Başlıca eserleri: Dr. Peisserin mezar taşı (Ingolstadt, Minoritenkirche), I. Maximilianın atlı röliyefi (Viyana).

DAUCHEZ [*doşe*], **André** (1870 - 1947), Fransız ressamı ve gravörü. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Bretagne bölgesinin çeşitli manzaralarını yapmış, birçok kitabı resimlemiştir. D., kendisinden daha karanlık resimler yapan Lucien Simon ve Charles Cottet ile birlikte «Bande noire» (Kara çete) grupunu kurmuştur. Modern Sanat Müzesinde resimleri vardır. 1938 de Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DAUCUS (Bot.): bk. HAVUÇ.

DAUDÉ DE PRADAS [*daudę de prądas*] (XIII. yüzyıl), Provence dilinde yazan saz şairi (trobador). Rodez yakınlarında Prades'da doğmuştur. İki didaktik şiir yazmıştır; biri *De quatre vertututz principals quez om apella cardenals* (Temel olarak vasıflanan dört erdem hakkında); (bilgelik, nezaket, ölçü, doğruluk), öteki de *Lo Romans dels auzells cassadors* (Av kuşları kitabı) adını taşımaktadır; bundan başka, yirmi kadar lirik şiiri vardır. Bunların birkaçı şunlardır: *El temps d'estin, quan s'alegron l'auzel* (Yazın kuşlar neşelenince); *Pos amors vol e comanda...* (Sevginin bunu istediğine ve emrettiğine göre): *Tan sent al cor un amoros dezir...* (Yüreğimde öyle bir aşk duygusu duyuyorum ki...)

DAUDET [*dodę*], **Alphonse** (1840 - 1897), Fransız yazarı. Nîmes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Ernest D. (b. bk.) nin küçük kardeşidir. Oldukça düzensiz bir gençlik döneminden sonra, hayatını kazanmak için Alais kolejine mübaşir olmuştur. Kardeşinin yardımı ile Parise gelerek edebiyat dünyasına katılmağa çalışmış ve ilk olarak *Les amoureuses* (Âşık kadınlar) [1858] adlı şiirleri ile kendisini tanıtmıştır. 1866 da çıkan *Lettres de mon moulin* (Değirmenimden mektuplar; Türk. çev. «Şehbal» dergisinde tefrika; ayrı çevirmelerle kitap halinde 1943, 1944) başlıklı kısa hikâyeleri, D. yi üne kavuşturmuştur.

A. DAUDET

D. nin bundan sonra çıkan eserleri şunlardır: *Le Petit Chose, histoire d'un enfant* (Küçük Şey, bir çocuğun hikâyesi; Türk. çev. Küçük efendi, «Vakit» gazetesinde tefrika; ayrıca: Bir çocuğun hikâyesi, 1932) [1868]; yine bir çocuğun hikâyesi olan *Jack* (ad; Türk. çev. 1948, 1949); *Contes du Lundi* (Pazartesi hikâyeleri; Türk. çev. 1946; bu hikâyelerden *L'enfant espion*, «Casus çocuk» başlığiyle ayrıca yayınlanmıştır, 1931) [1873]; güney Fransada geçen çocukluk günleriyle ilgili anılarını işleyen yergi romanları *Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* (Tarascon'lu Tartarin'in olağanüstü serüvenleri; Türk. çev. Taraskonlu Tartaren, 1920, 1938) [1872]; *Tartarin sur les Alpes* (Tartaren Alp dağlarında) [1885] *Port Tarascon* (Tarascon limanı) [1890]. Bu üç eserde D., Tartarin adını verdiği, kendini dev aynasında gören kabadayı ve bunun çevresindeki küçük şehir insanlariyle alay eder. D., realizm ve natüralizm akımlarının etkisi altında, fakat kendi kişisel özelliğini de sarsmaksızın *Fromont jeune et Risler aîné* (Genç Fr. ile yaşlı R.; Türk. çev. Genç F. ve büyük R., 1897, Niçin beni aldattın?, 1928) [1874]; *Sapho* (ad; Türk. çev. Safo, 1919, 1934, 1938 [7. bas. 1962], Sapho, 1959) [1884] gibi ahlâkî birtakım romanlar yazmıştır. Üç romanında D., hikâyeyi bilinen kişilere yaptığı üstü örtülü atıflarla değerlendirmeye çalışmıştır: *Le Nabob* (Nevvab) [1878]; *Les rois en exil* (Sürgündeki kırallar [1880]; *Numa Roumestan* (ad) [1882], *L'immortel* (Ölmez) [1898] adlı eseri, Fransız Akademisi için yazılmış bir yergi romanıdır.

D. nin romanlarının birçoğu, bir kısmı kendi tarafından, bir kısmı da başkalarının yardımiyle sahneye konulmuştur. *L'Arlésienne* (Arles'li kadın; Türk. çev. Şehirli kız, 1937) [1872] başlığını taşıyan piyesi, Bizet'nin musikisiyle büyük bir başarı kazanmıştır. *L'obstacle* (Engel) [1890] başlıklı piyesi, Ibsen'in *Gengangere* (Hortlaklar) [1881] adlı piyesine karşı bir sataşmadır. *Trente ans de Paris* (Pariste otuz yıl) [1888] ve *Souvenirs d'un homme de lettres* (Bir edebiyatçının anıları) [1889] başlıkları altında kendi anılarını yazmıştır.

Daudet, Julia (kızlık adı: **Allard**; 1844 - 1940), Alphonse D. nin karısı. Edebî eserlerinde D. ile birlikte çalışmıştır. Pariste doğmuş, Amboise yakınlarında ölmüştür. *L'enfance d'une Parisienne* (Bir Parisli kadının çocukluğu) [1884]; *Miroirs et mirages* (Aynalar ve seraplar) [1905]; *Souvenirs autour d'un groupe littéraire* (Bir edebiyatçı grupu üzerine anılar) [1909] gibi anılar yazmıştır.

DAUDET [*dodę*], **Ernest** (1837 - 1921), Fransız yazarı ve gazetecisi. Nîmes'de doğmuş, Les Petites - Dalles'de ölmüştür. Alphonse D. nin kardeşidir. «Journal officiel» (Resmî gazete) (1873) ile «Petit Moniteur» (1876) e direktörlük etmiş, tarihî romanlar yazmıştır: *Fils d'émigré* (Göçmen oğlu) [1890]; *Drapeaux ennemis* (Düşman bayrakları) [1896]. Bunlardan başka, birçok tarih kitapları da yazmıştır: *Le Cardinal Consalvi* (Kardinal C.) [1866]; *Histoire de l'Émigration* (Fransız devrimi göçmenliğinin tarihi) [1904 - 1907]; *La terreur blanche* (Ak terör) [1887].

DAUDET [*dodę*], **Léon** (1868 - 1942), Fransız gazetecisi ve yazarı. Pariste doğmuş, Saint - Rémy - de - Provence'ta ölmüştür. Alphonse D. nin oğludur. Tıp öğrenimi yapmışsa da, çok geçmeden edebiyata yönelmiş ve gazetecilikte ileri gitmiştir. «Libre Parole» gazetesinde Yahudi düşmanlığı eden «Drumont'la birlikte çalışmış, sonunda da Charles Maurras'ın topyekûn milliyetçiliğini benimsemiştir. 1907 de onunla birlikte «Action française» adındaki günlük gazeteyi kurmuş, D. de bu fırsattan faydalanarak acı ve alaycı kalemini istediği gibi kullanmıştır. Bundan başka, yerici romanlar da yazmağa başlamıştır: *Les morticoles* (Ölümden geçinenler) [1894]; *Le voyage de Shakespeare* (Shekespeare'in gezisi) [1896]; *Fantômes et vivants* (Hayaletlerle canlılar) [1914]; *L'hérédo* (İrsî hasta) [1917]; *Au temps de Judas* (Yahuda zamanında) [1920]; *Le stupide XIX. siècle* (Aptal XIX. yüzyıl) [1922]. Oğlu Philippe'in esrarlı ölümünden sonra (1923) yazılarının şiddeti yüzünden hakkında açılan dâva mahkûm olmasiyle sonuçlanmıştır (1925). 1927 haziranında cezaevine kapatılan D., kaçarak Belçikaya sığınmıştır. Affedilince de 1929 aralığında Fransaya dönmüştür. 1928 de *Charles Maurras et son temps* (Ch. M. ve zamanı) ı, Belçikadayken de *Le courrier des Pays - Bas* (Holânda mektuplar) yı yazmıştır. Arkasından da *Ecrivains et artistes* (Yazarlar ve sanatçılar) [1929]; *Paris vécu* (İçinde yaşadığımız Paris) [1929 - 1930]; *Salons et journaux* (Salonlar ve gazeteler) [1933]; *Les universaux* (Tümeller) [1935]; *La tragique existence de Victor Hugo* (V. Hugo'nun acıklı hayatı) [1937]; *Quand vivait mon père* (Babamın sağlığında) [1940] adlı kitaplarını yazmıştır. 1897 de Goncourt Akademisine seçilmiş, 1919 dan 1924 e kadar da Seine millet vekilliği etmiştir. 1891 de Victor Hugo'nun torunu Jeanne Hugo ile evlenmiştir.

L. DAUDET

DAUDET [*dodę*], **Lucien** (1883 - 1946), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Alphonse D. nin oğludur. İmparatoriçe Eugénie'nin yakınlarından ve Marcel Proust'un dostlarındandı. Eserleri: *Le chemin mort* (Ölü yol) [1908]; *L'impératrice Eugénie* (İmparatoriçe E.) [1911]; *La dimension nouvelle* (Yeni boyut) [1919]; *Autour de soixante lettres de Marcel Proust* (M. P. un 60 mektubu üzerine) [1929].

DAUDIN [*dodę̃*], **François - Marie** (1774 - 1804), Fransız natüralisti. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Hâtıralarından, yazılarından ve resimlerini eşinin çizdiği levhalarla süslü eserlerinden başka, özellikle *L'histoire naturelle des reptiles* (Sürüngenlerin tabiî tarihi) [1802 ve 1803]; *L'histoire naturelle des rainettes, des grenouilles et des crapauds* (Yeşil kurbağa, bataklık kurbağası ve kara kurbağanın tabiî tarihi) [1803] adlı eserleri anılabilir.

DAUGAVA [*daugava*], Dvina (b. bk.) ırmağının Letonca adı.

DAUGAVGRIVA [*daugavgriva*] (Alm. **Dünamünde**), Letonyada, Riga'nın ön limanına verilen ad. XVII. yüzyılda, İsveçlilerin idaresi altında kurulmuştur.

DAUGAVPILS [*daugavpils*] (Rus. **Dvinsk,** Alm. **Dünaburg**), Sovyetler Birliğinin Letonya (Latvya) bölümünde, Batı Dvina (Let. Daugava) ırmağı üzerinde bir şehir. XIII. yüzyılda Livon şövalyeleri tarafından kurulmuş, 1772 de Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Demiryolu kavşağı olan D. te ağaç ve makine sanayii gelişmiştir; çiftlik ürünleri yetiştirilir. Nüfusu 63 000 dir.

DAUGÉ [*doję*], **Chanoine Césaire** (1858 - 1945), Gaskonyalı şair. Aire - sur - l'Adour'da doğmuş, orada ölmüştür. *Flous de lana* (Verimsiz topraklar çiçeği), *Sounets de malau* (Hasta soneleri), *Sounets de ma* (Deniz soneleri), *A perucades* (Yemlenirken), *Hoelhes e flous* (Yapraklar ve çiçekler) adında Gaskon lehçesiyle şiirler yazmıştır. *Lou Barté* (ad) başlıklı bir piyes de yazmıştır (1922).

DAUGHTERS OF THE AMERICAN REVOLUTION [*dǫtırz ıv dhı ımerikın revilyūşın*] (İng. = Amerikan Devriminin kızları; kısaltması: DAR), 11 ekim 1890 da Amerika Birleşik Devletlerinin başkenti Washingtonda kurulan bir yurtseverler derneği. Yurtseverliği ile tanınmış ve Amerikanın bağımsızlığı dâvasına maddî yardımda bulunmuş olan bir soydan gelme Amerikalı her hangi bir kadın bu derneğe üye seçilebilir. Derneğin merkezi Washingtondadır, birçok yerlerde şubeleri vardır.

DAUKANTAS [*daukantas*] **ya da DOVKONT, Simanas** (1793 - 1864), Litvanyalı yurtsever edebiyatçı ve tarihçi. Litvanyanın en büyük yazar ve tarihçilerinden biridir. Kiviliai (Rus Litvanyası) da doğmuş, Papile (Popielany) da ölmüştür. Litvanyada zamanının en çok beğenilen yazarıdır. Wilna Üniversitesinde tarih ve hukuk öğrenimi yaptıktan sonra, Riga ve Petersburg'da Rus devletine hizmet etmiştir. Çeşitli takma adlarla birtakım eserler yayınlamıştır: *Būdas senovès lietuvių kalnėnų ir Zemaicių* (Eski Litvanyalıların ve Samogitlerin özellikleri) [1845]; *Zemaitiska istorija* (Samogit ülkesinin tarihi) [1893 ve 1897]; *Pasakojima i apie veikalus lietuvos tautos senoveje* (Litvanya ulusunun geçmişte başına gelenlere dair hikâyeler). Bundan başka, D. ın folklorla ilgili birçok yazıları olduğu gibi, Litvancanın öğretimi konusunda bir eseri ile halk kültürüne hizmet edecek birtakım eserleri ve çevirmeleri de vardır.

DAULATABAD (Coğ.): bk. DEVLETABAD.

DAULİS: 1. (Yun. mit.), Kēphisos'un kızı olan peri. Yunanistanın Phokis bölgesinde bulunan bir şehre adını vermiştir. Kırlangıç (Proknē)a D. in kuşu adı da verilir.

2. D. ya da Daulium (Eski coğ.), Yunanistanın Phokis bölgesinde bir şehir. Khaironeia'nın batısı ve Delpho'nun güneybatısında bulunur. Eskiçağda Philomēla ile Proknē'nin efsaneleşmiş serüvenlerinin burada geçtiği sanılırdı. Phokis Birliğinin başkenti olmuştur. Bu birlik, parasını D. te bastırırdı. Bugünkü adı Dalia'dır.

DAULLÉ [*dollę*], **Jean** (1703 - 1763), Fransız gravörü. Abbevil'e'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Maden üzerine resim çizmekte usta olan D., önce Hyacinthe Rigauddan esinlenerek portreler yapmış, ondan sonra da François Boucher'nin baş gravörü olmuştur.

DAUM [*dom*]: 1. **Paul D.** (1888 - 1944), Fransız cam sanatçısı. Nancy'de doğmuş, Saarbrücken (Neue-Brem)kampında ölmüştür. 1930 dan 1940 a kadar asitle işlenmiş çizgilerin süslediği kalın camdan hacimli, sağlam eserler vermiştir.

2. **Michel D.**(doğ. 1900), Nancy'de doğmuştur. Özellikle kristal üzerinde çalışmış, 1945 ten bu yana şekil bakımından Fransanın en güzel ve değerli kristal eşyasını yapmıştır.

P. DAUM, «Alev» (kristalden yapılmıştır)

DAUMAL [*d o m ą l*], **René** (1908 - 1944), Fransız yazarı. Ardennes'de Boulzicourt'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Gurdjieff'in gizli doktrinini benimseyen D., *Poésie noire, poésie blanche* (Kara şiir, ak şiir) adı altında 1954 te yayınladığı şiirleri yazmıştır. *La grande beuverie* (Büyük cümbüş) [1939], *Le mont analogue* (Benzeyen tepe) [1952] adındaki iki denemesinde, insanı kendisi hakkındaki gerçek bilgiden uzaklaştıran toplumsal oluşları sert bir dille eleştirmiştir.

DAUMAS [*domą*], **Melchior Joseph Eugène** (1803 - 1871), Fransız sömürge memuru. Delsberg (İsviçre) de doğmuş, Camblane (Gironde) da ölmüştür. 1835 te subay olarak Cezayire gitmiş, 1837 - 1839 yılları arasında Mascara'da, Abdülkadir'in yanında, Arap işlerinin idaresini üzerine alan Mareşal Bugeaud'nun emrinde konsolos görevini yapmıştır. Eserleri: *Exposé de l'état actuel de la société arabe, du gouvernement et de la législation qui la régit* (Arap topluluğunun bugünkü durumunun ve o toplumu yöneten hükümet ve kanunlarının açıklanması) [1845]; *Le Sahara* (Sahra) [1845]; *La grande Kabylie* (Büyük Kabiliye)[1847]; *Le grand désert* (Büyük çöl) [1849]; *Moeurs et coutumes de l'Algérie* (Cezayirin gelenek ve görenekleri) [4. bas. 1864]; *Les chevaux du Sahara* (Sahranın atları) [2. bas. 1858].

DAUMER [*daumīr*], **Georg Friedrich** (1800 - 1875), Alman din filozofu ve şairi. Nürnberg'de doğmuş, Würzburg'da ölmüştür. Teolojik incelemeleri sırasında ilkin Hıristiyanlığa şiddetle karşı gelmiş, dünyayı hiçe sayan karamsar Hıristiyanlık felsefesine karşı hayat felsefesini ve yaşama dinini ileri sürmüştür. Bununla birlikte, 1859 da Katolik olmuş, doğu lirizminin şekillerini ustalıkla kullanmış, Hafız'ı Almancaya çevirmiştir. Şiirlerinden bir kısmı Brahms tarafından bestelenmiştir. Evinde zaman zaman konuk olan Kaspar Hanser'ı edebiyat alanında savunmuştur. Başlıca eserleri: *Geheimnisse des christlichen Altertums* (Eski zaman Hıristiyanlarının sırları) [2 cilt, 1847]; *Religion des neuen Weltalters* (Yeni çağların dini) [3 cilt, 1850]; *Meine Konversion* (Katolik oluşum) [1860]; *Das Christentum und sein Urheber* (Hıristiyanlık ve kurucusu)[1864]; *Das Wunder* (Mucize) [1874]; *Hafiz* [2 cilt, 1852].

DAUMESNIL [*domenįl*], **Pierre** (1776 - 1832), Fransız generali. Périgueux'de doğmuş, Vincennes'de ölmüştür. İtalya ve Mısır seferlerine katılmış, Wagram'da bir bacağını kaybetmiştir. Vincennes şatosu komutanlığına seçilen D., 1814 te Müttefiklere verdiği şu cevapla tanınmıştır: «Bacağımı verdikleri zaman Vincennes'i teslim ederim.» 1815 te de şatoyu teslim ederse kendisine üç milyon teklif eden Blücher'a, daha sonra 1830 da X. Charles'in şatoda bulunan nazırlarını isteyen devrimcilere: «Kapıları zorlarsanız, barutluğu ateşlerim» diye verdiği cevapla kendini göstermiştir. 1831 de tuğgeneral olan D. koleradan ölmüştür.

P. DAUMESNIL

DAUMET [*domę*], **Pierre Jérome Honoré** (1826 - 1911), Fransız mimarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1855 te Roma armağanını kazanan D., Orange tiyatrosunda, Paris Adalet Sarayında ve Atina Akropolündeki yapı işlerinde çalışmıştır. Chantilly şatosunu onarmış, Paristeki Sacré-Coeur kilisesini yapmıştır (1884). 1885 te Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DAUMIER [*domyę*], **Honoré** (1808 - 1879), Fransız ressamı, karikatürcüsü ve heykelcisi. Marsilyada doğmuş, Balmondois'da ölmüştür. Daha çocukken Louvre'un antik eserlerini incelemiş, çıraklık yıllarını bir akademik atelyede geçirmiştir. Keskin bir gözü, zengin hayalli bir hafızası vardı. İlk metin ve gazete resimlerinde Charlet ile Devéria'yı ör-

H. DAUMIER

H. DAUMIER: «Satranç oynıyanlar» (Şehir Güzel Sanatlar Müzesi, Paris)

nek almıştır. Asıl sanat gücünü Charles Philippon'un kendisini 1831 de «Caricature» ve «Charivari» dergileri için iş birliğine çağırdığı zaman ortaya koymuştur. O zamanlar samimî liberal cumhuriyetçi olarak çizdiği o devrin parlâmentosunun ileri gelen kişilerinin karikatürleriyle ün salmış, ele aldığı kişileri sanatiyle gülünç duruma sokmuştur. Devrin ünlü adamlarının başlarını heykelci çamuru ile hayalinden yapmıştır. «Ventre législatif» adlı bir karikatür dergisi de çıkarmıştır. Kıralın karikatürünü yaptığı için altı ay hapiste kalmıştır. « Caricature » dergisinin kapatılması üzerine (1835) D. «Charivari» adlı dergisinde gelenek ve göreneğe dayanan karikatürler çizerek ince ve ısırıcı alaylariyle zamanın ünlü kişilerini alaya almış, zarif nükteli ve hazır cevapça resimleriyle burjuva hayatının ve özellikle devrin yargıçlarının gülünçlüklerini ortaya koymuştur. «Caricaturana» larında (1836 - 1838) sahne tiplerinden hırsız Robert Macaire'in kişiliği altında Louis Philippes zamanında dönen kayırma ve vurgunculuk dalaverelerini de sanatına konu almıştır. 1848 devriminden sonra «Charivari» dergisinde kendi yarattığı ve ufacık bir heykelini yaptığı Ratapoil tipi ile Bonapartçıları yerden yere vurmuş ve daha sonra da III. Napoléon politikasını alaya almıştır. 1840 tan sonra tahta üzerine yontma resimler yapmış, kitapları resimlemiştir. «Tıbbın intikamcısı»[Némésis médicale], 1842; «Büyük şehir», 1843; «Ulysses», 1852 v.b.). Sanat üslûbuna gelince, kimi zaman siyahla beyazın karşıt uyumunu kullanan ve konunun en önemli kısmını plâstik yollarla süsleyerek ön plâna alan, kimi zaman da gevşek ve çok kere salt göz alıcı renkler kullanan bir resim tarzı gösteren sanatçı, bütün bu işlem ve araştırmalar sonucunda anıtsal üslûp sahibi bir sanat gücüne ve en kısır araçlarla bile aydınlığa ve büyüklüğe ulaşmıştır. D. nin sanatı ancak hayatının son yirmi yılında gereken değerini tanıtabilmiştir. Artist ve sahne sanatkârlarının hayatı, Cervantes ve Molière'in serüvenleri, tulûatçı salaş oyuncuları, antikacılar, avukatlar ve günlük hayatta görülen insanlar sanatına konu olmuştur. Yaşlılığında gözleri görmez olmuştur. D., Corot'nun bu fakir ve düşkün arkadaşına hediye etmiş olduğu küçük bir evde ölmüştür.

DAUMONT [*domõ*] (asıl: Attelage à la D., İng. Postillion driving), 4 atlı bir araba olup atlarını iki arabacı yönetir. Arabacılar arabacı yerinden değil, soldaki iki atın üzerinde durarak öteki iki sağ atı yönetirler. Bunlar daha çok resmî arabalardır. Bu biçim koşu İngilterede çıkmış, ancak Aumont dukası (le duc D'Aumont) eliyle Fransaya sokulmuştur. Adı da buradan gelmektedir.

DAUN [*daun*] **ya da DHAUN,** eski ve soylu bir Alman ailesi. D. ailesi XII. yüzyılda Rhein bölgesindeki Daun'dan Avusturyaya göç etmiştir. XVI. yüzyılda üç kola bölünmüştür. Bu ailenin en tanınmış üyeleri şunlardır: 1. **Philipp Lorenz,** D. Kontu, Thiano prensi, Marquis de Rivoli (1669 - 1741), Viyanada ölmüştür. İspanya Veraset Harblerinde Villar'ı İtalyadan kovan D. Kontu, Napoliyi aldıktan sonra iki kere genel vali oldu (1708 - 1713). Feldmareşalliğe yükseldikten sonra Holânda (1724) ve Milâno (1733) genel valiliğine geçti.

2. **Léopold Joseph,** D. Kontu (1705-1766), Viyanada doğmuş, orada ölmüştür. Philipp Lorenz'in oğlu olup babasının bütün sanlarını elde etmiştir. Teğmen olarak Türklere karşı savaşmış, Polonya Veraset Harblerine katılmış (1733-1738), Avusturya Veraset Harblerinde büyük rol oynamış ve Fransızları Bohemyadan çıkarmıştır. Ordunun yeniden örgütlenmesi için bir tüzük kaleme almış, Wiener - Neustadt Harb Akademisi müdürü ve kurucusu, daha sonra da feldmareşal (1754) olarak Yedi Yıl Harbindeki zaferlerinden ötürü «Avusturyalı Fabius Cunctator» sanını almıştır. Kolin'de (1757) II. Friedrich'i Bohemyadan çıkarmıştır. 1758 de Hochkirch savaşını kazanmış, Prusya generali Finck'i Maxen'da teslim olmaya zorlamıştır (1759). Fakat 1760 ta general Laudon'un Liegnitz'te yenilmesine sebep olmuş, kendisi de Torgau savaşında (1760) II. Friedrich'e yenilmiştir.

L. J. DAUN

DAUNIA (Lât. Apulia Daunia ya da Dauniorum), eski coğrafyada İtalya kıtasında Apulia'nın kuzeyinde olup Cannae (bugün Cannes) ve Venusia (bugün Venesa) başlıca şehirlerindendi. Burada yaşayanlar Yunan yarımadası eski halkından olup İtalyan asıllı değillerdi. İtalyanlarla karışmışlardı ve Osque lehçesi konuşurlardı. Şairler bu memleketin adını bütün İtalyaya yaymışlardır. D., Yunanlı Diomēdēs'i Messapialılara karşı savaşta destekleyen buranın yerlisi Lykaōn'un oğullarından biri olan Daunos tarafından zaptedilmiştir. Bari ile Capitanate'nin bir parçası bugün D. topraklarını kelimenin dar anlamiyle kapsamaktadır.

DAUNOS (Lat. Daunus), Yunan - Lâtin kahramanlık devrinin birçok kişileri: 1. Pilumnos (Pilumnus) ile Danaë'nin oğlu D., Rutul (Latium halkı) kıralı Turnus'un babası ya da atası idi.

2. Lykaōn'un oğlu olan D., yurdu olan Arkadia'dan ayrılmış, Apulia'nın Daunia adını alan bir bölgesinin kıralı

olmuştur. Bir fırtına ile ortaya çıkan Diomēdēs, Apulia'da D. un tertiplediği parlak bir törenle karşılanmış ve kızı Euippē'yi ona eş olarak vermiştir.

DAUNOU [*donų*], **Pierre Claude François** (1761 - 1840), Fransız politikacısı ve bilgini. Boulogne - sur - Mer'de doğmuş, Pariste ölmüştür. İlkin papazdı; 1792 de Fransız büyük devriminde kırallığı yıkarak Cumhuriyeti ilân eden Convention Nationale'e seçildi. *Considerations sur le procès de Louis XVI.* (XVI. Louis duruşması üzerine düşünceler) adlı eserinde Convention Nationale'de kıralın yargılanması için yargı erki bulunduğunu söylüyor ve Girond'cuları savunuyordu. Devrimin korku saldığı günlerde hapse de atıldı. Daha sonra Beş yüzler (Conseil de Cinq - Cents) in başkanı oldu. 1802 de Birinci Konsülün düşmanı olarak Tribunat üyeliğinden atıldı. 1807 - 1814 yılları arasında devlet arşivi başkanlığına atandı. 1819 - 1830 arasında Collège de France tarih profesörlüğüne geçti, 1830 - 1834 arasında gene arşivdeki eski yerinde çalıştı. 1840 ta Chambre de Pairs'de üyelik etti. *Essai historique sur puissance temporelle des papes* (Papaların cismanî erkleri üzerine tarih denemesi) [1810] adlı hür düşünceli kitabı ortadan kaldırıldı ise de, sonradan 1818 ve 1828 de dört cilt olarak yeniden basıldı. En büyük eseri *Cours d'études historiques* (Tarih araştırmaları) [20 cilt, 1842 - 1849) tir. Restorasyon'dan sonra da «Journal des Savants» dergisinin başında bulunmuştur.

DAUPHIN [*dofẽ*], 1364 yılından başlıyarak, Fransa tahtına geçebilecek prensler arasında veliaht durumunda bulunanın sanı. D. genel olarak kıralın en büyük erkek oğlu olurdu. Fransızcada « Yunus balığı » anlamına gelen *dauphin* kelimesi, sanıldığına göre, eski Vienne kontlarından birinin adı iken sonradan bu kontlar sülâlesinin sanı olmuş ve Viennois eyaleti D. lerinin armaları bir yunus balığı resmi ile süslenmiştir. 1285 te Dauphiné adı, ilk olarak Vienne D. i Humbert'in yönettiği kontluğa verilmiştir. Yine ilk olarak, Valois soyundan gelen kıral VI. Philippe, bu sanı sonradan Fransa kıralı olan torunu V. Charles'a vermiş ve böylece «Dauphin de France» (Fransa veliahdı) sanını ilkin o prens almış ve Fransa kırallarının en büyük oğullarına bu san kalmıştır. En ünlü D. olarak XVI. Louis'nin oğlu ile XV. Louis'nin büyükbabası olan ve «Monseigneur» adiyle anılan Louis de Bourbon anılabilir. D. sanını en son taşıyan da X. Charles'in en büyük oğlu olan Angoulême dukası Louis Antoine de Bourbon'dur. Bu prens 1830 da tahttan vazgeçmiştir. D. sanı 1155 ten 1693 e kadar Auvergne D. liğini yönetenlerce de kullanılmıştır.

DAUPHIN D'AUVERGNE [*dofẽ dovęrñ*] (XII - XIII. yüzyıllar), Provence'lı şair. 1169 dan 1234 e kadar veliahtlık eden I. Robert d'Auvergne'le aynı kişidir. Şairleri korumuş, kendisi de on kadar lirik şiir yazmıştır.

DAUPHIN [*dofẽ*] **FABRİKASI,** 1784 te Lille'de Leperre Durot tarafından kurulmuş bir porselen fabrikası. Yaldızlı ve resimli olan işleri üzerinde eserin değerine göre kırmızı ya da kara bir yunus balığı resmi vardır.

DAUPHINE [*dofin*], XVIII. yüzyılda yapılan çiçekli ipek kumaş. İki ayaklı tezgâhta dokunan yünden ya da hem yünden hem ipek karışımı kumaş; en tanınmışı Reims ve Amiens'de dokunanlarıdır.

DAUPHINÉ [*dofinę*], güneydoğu Fransada tarihî bir eyalet. Bugün Isère ve Haut - Alpes departmanları ile Drôme ile Vaucluse'ün bir bölümünü (Yukarı Dauphiné) ve batı çıkıntısını (Aşağı Dauphiné) kapsar. Bölgenin çıkıntı bölümünde yer yer taşlı yayla tepelerle verimli yeşil vâdiler sıralanır. Güzel kır görünüşlü Alpler bölgesi, Mont Pelvoux'da 3 940 m yüksekliğe varır. Boylamasına uzanan geniş ve buzlu vâdiler, enlemesine uzanan vâdilerle kesilir ve ılık iklimden faydalanır. Vâdideki topraklarla basamaklı ve askılı topraklarda birçok yerleşme yerleri bulunur; burada yaşayanlar başlıca Alp hayvancılığı ile geçinirler. Asma tarımı, denizden 800 m yüksekliğe kadar olan yerlerde yapılır. Bölgenin çıkıntılı ön bölgesinde tahıl, zeytin yağı, asma tarımı ve ipekçilikle uğraşılır. Aşağı geçitler, boylamasına uzanan vâdiler arasındaki ulaşımı kolayca sağladığı gibi (Mont Genèvre 1860 m), İtalyan bölgesine olan ulaşımı da kolaylaştırır. Böylece Fransız halkının ve dilinin İtalyanlar bölgesine geçmesini de sağlar.

D. ye Romalılar çağında türlü Germen boyları göç etmiştir. D. daha sonra Burgund ların, dolayısiyle Frankların ve 1032 de Alman imparatorunun eline geçmiştir. Bu bölge adını, Dauphin adını taşıyan Wigon sülâlesinden gelen Vienne kontlarının adlarından almıştır. D. Fransız kıralı IV. Charles'a 1356 da tımar olarak verilmiştir. D. nin Alman imparatorluğu ile olan ilgisi XV. yüzyılda kesilmiştir; fakat D., V. Charles'den beri Fransız veliahtlarının apanaj (Fr. apanage = eskiden kıralların prenslere verdiği bir çeşit has)ı olarak kalmıştır.

DAUPHINÉ D'AUVERGNE [*dofinę dovęrñ*], Aşağı Auvergne'de, Auvergne kontluğunun 1155 te parçalanmasından meydana gelen bir tımar. Allier'nin sağ kıyısı, Issoire, Clermont'un bir bölümü ve Limagnes'de birçok senyörlükler bu tımara bağlı idi. Merkezi Issoire'dır.

DAUPHINE [*dofin*] **MEYDANI,** Pariste, Cité adasının batı ucunda bir meydan. 1607 de Paris Parlâmentosu birinci başkanı Achille de Harlay tarafından sonradan kıral olan XIII. Louis şerefine üçgen biçiminde yaptırılan meydanın Adliye Sarayına bakan bölümünde, 1874 te yıkılan büyük bir kapı vardı. Devrimde *Thionville meydanı* adını alan meydanda 1874 e kadar Percier ile Fontaine'in yaptığı Mareşal Desaix çeşmesinin üstünde mareşalin heykeli vardı. Cephesinin ilk zamanlardaki birliği (tuğla ve taş) korunamamıştır.

DAUPHINOIS [*dofinuą*], Dauphin'de konuşulan ve Roman dilleri grupuna giren ağızlara verilen ad. Bu ağızlar iki grupa ayrılır: 1. Isère departmanının en güneydeki bölümünden başka bütününde ve Drôme departmanının kuzeyinde konuşulan ağızlar, Fransız - Provensal (Fr. Provençal) tipte olup asıl D. yı meydana getirir.

2. Drôme departmanının en büyük kısmında, Isère departmanının güneyinde, Hautes - Alpes departmanında ve Alplerin İtalyan yamacında konuşulan Provensal tipteki ağızlar, Alp D. sını meydana getirir.

DAURYA Sibiryada, Baykal gölünün doğusunda, eski Transbaykal bölgesinde, Baykal gölünün güneydoğusunda, Çin sınırında bir bölge. Adını Dahurlardan alan bu bölge, yer altı servetleri bakımından zengindir. D. adı XVII. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Bugün bu ad daha çok fizikî coğrafyada kullanılmaktadır. D. Buryat - Moğol Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlıdır.

DAUSSE [*dos*], **Benjamin** (1801 - 1890), Fransız mühendisi. Grenoble'da doğmuş, orada ölmüştür. Yol ve

köprü başmühendisi olan D., hidrolik incelemelerle kendini tanıtmış ve *Dausse kanunları* adiyle tanınan ilkeleri formüle etmiştir. («Yıllık yağmurun yüksekliği genel olarak, belli bir sınıra kadar rakımla orantılı olarak artar; akar sular yaz yağmurlarından faydalanamaz»).

DAUSSY [*dosi*], **Pierre** (1792 - 1860), Fransız hidrografi mühendisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Deniz Kuvvetleri Bakanlığında harita ve plânlar dairesi başkanı olan D., birçok deniz haritaları yapmış ve *Tables des positions géographiques des principaux lieux du globe* (Yeryüzünün çeşitli yerlerinin coğrafî durumlarının tabloları) [1857] adlı eseri yayınlamıştır. 1855 yılında Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DAUTHE [*daute*], **Johann Carl Friedrich** (1746 - 1816), Alman mimarı. Leipzig yakınında Grosszschocher'da doğmuş, Iser dağında Bad Flinsberg'de ölmüştür. Almanyada mimarlık sanatında klâsisizmin orijinal yaratıcılarındandır. Akustiğinin ünü Leipzig sınırlarını aşan Gewandhaus konser salonu (1780) ile Gotik üslûbunda yaratılmış Nikolai kilisesindeki iç değişiklik önemli sanat gücünün tanıkları arasındadır.

DAUTHENDEY [*dautînday*], **Max (imilian)** (1867 - 1918), Alman şairi. Würzburg'da doğmuş, Malang (Cava) da ölmüştür. İlkin ressamdı. Empresyonist tabloların zengin renk nüanslarını usta bir kalemle ve derin duygularını belirterek şiir diline çevirmiştir. Özellikle Doğu Asya'nın hayat ve sanatını pek yakından ve derinden izlemiştir. Birinci Dünya Harbinde Cava adasında yakalanarak sivil tutsaklar kampında hapsedilmiştir. Adına kurulan M. D. derneği (1951) Würzburg'dadır. Başlıca eserleri: *Ultraviolett* (Ültraviyole) [1893]; *Die ewige Hochzeit* (Sonsuz düğün) [1905]; *Singsangbuch* (Şarkı kitabı) [1907]; *In sich versunkene Lieder im Laub* (Yapraklar altında kaybolan şarkılar) [1908]; *Lusamgärtlein* (Lusam bahçeciği) [1909]; *Weltspuk* (Dünya çapında hortlak) [1910]; *Die geflügelte Erde* (Kanatlanmış toprak) [1910]; *Lied der Weltfestlichkeit* (Dünya şenliği) [1918]; *Lingam* (12 Asya hikâyesi, 1909), *Die acht Gesichter am Biwasee* (Biva gölünde sekiz çehre) [1911]; *Raub menschen* (Haydutlar) [roman, 1911]; *Geschichten aus den vier Winden* (Dört yönden esen rüzgârlardan hikâyeler) [1915]; *Gedankengut aus meinen Wanderjahren* (Gezi yıllarımdan fikir ürünleri) [2 cilt 1913]; *Erlebnisse auf Java* (Cava anıları) [1924]; *Letzte Reise* (Son yolculuk) [1925].

M. DAUTHENDEY

DAUTRESME [*dotrēm*], **Lucien** (1826 - 1892), Fransız devlet adamı ve bestecisi. Elbeuf'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Politeknik okulunda öğrenimini yaptıktan sonra kendini müziğe vermiş, iki opera meydana getirmiş, *Sous les charmilles* (Ağaçlı yollarda) adlı bir operet de yazmıştır. 1876 dan 1891 e kadar Aşağı Seine'den milletvekili seçilen D., 1885 te tarım, 1887 de ticaret bakanlığına atanmış, 1891 de de senatör seçilmiştir.

DAUTRICHE [*dotriş*], **Henri Joseph** (1876 - 1915), Fransız barut mühendisi. Lille'de doğmuş, Chedde'de ölmüştür. Patlayıcı maddeler üzerinde incelemelerde bulunmuş, potasyum tuzlarının grizu gazına karşı etkisini bulmuş, bir de patlama hızını ölçmek için bir usul bulmuştur. Bir patlayıcı madde denemesi sırasında ölmüştür.

DAUTRICHE [*dotriş*] **ya da D'AUTRICHE, Jacques Van Oostenryk** (aş. yu. 1743 - 1778), Holânda asıllı bir mobilya zanaatçısı. 1765 te Pariste ustalık belgesi alan D., süsleri ve uyumlu çizgileri çok beğenilen birçok mobilyalar yapmıştır.

DAUTRY [*dotri*], **Raoul François** (1880 - 1951), Fransız demiryolları müdürü, siyasî lider ve Fransız atom enerjisi dairesi başkanı. 1928 - 1937 yıllarında Fransız devlet demiryollarını yönetmiş, 1937 - 1939 yıllarında Compagnie Générale d'Électricité ortaklığı yönetim kurulu murahhas üyeliğinde bulunmuş, 1939 - 1940 yıllarında silâhlanma bakanlığı etmiş, 1944 - 1946 yıllarında imar ve şehir plânlaması bakanlığında çalışmıştır.

DAUTZENBERG [*dautsînberg*], **Johann Michael** (1808 - 1869), Flâman şairi. Heerlin'de doğmuş, Elsene - Brussel (Ixelles - Bruxelles) de ölmüştür. İlkin öğretmen, sonra banka memuru olmuştur (1838). Flâman hareketi önderlerinden olan D. «De toekomst» adlı pedagoji dergisini kurmuştur (1857). *Gedichten* (Şiirler) [1850] ve *Verspreide en nagelaten gedichten* (Türlü şiirler ve ölümünden sonra bulunan şiirler) [1869] adlı kitaplarında şekil bakımından Rückert ile Platen'ı örnek almıştır.

DAUVET [*dovę*], **Jean** (1400 - 1471) Fransız hukukçusu. Anjou'lu bir ailenin çocuğu olan D., kıral VII. Charles tarafından diplomatik işlerle görevlendirilmiş, 1465 te Paris mahkemesi birinci başkanlığına atanmıştır. Lyonnais ve Beaujolais eyaletlerinde Jacques Coeur'e ait madenleri işletmekle görevlendirilen D., çok değerli bir genel tüzük hazırlamıştır.

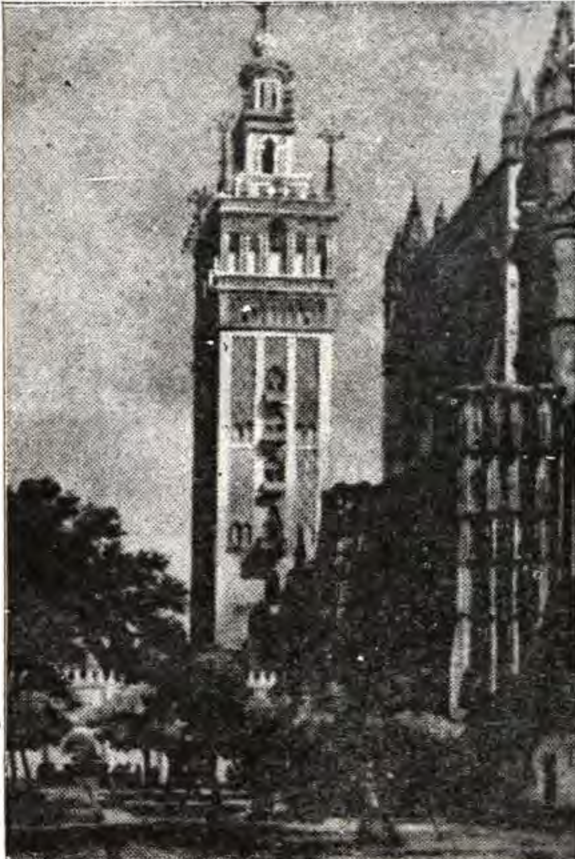
DAUX [*do*], **Georges** (doğ. 1899), Fransız tarihçisi ve arkeoloğu. Bastia'da doğmuştur. Yüksek öğretmen okulunu bitirdikten sonra edebiyat agrejesi olmuş ve 1945 ten 1950 ye kadar Sorbonne'da profesörlük etmiştir. Yunan dünyası hakkındaki bilgisinden dolayı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince Balkanlara gönderilen komisyonda Fransız temsilcisi olarak bulunmuş (1947), sonra da Atinada Fransız Arkeoloji Okulunun müdürü olmuştur (1950). Başlıca eserleri şunlardır: *Les deux trésors du sanctuaire d'Athéna Pronaïa* (Athena Pronaya tapınağının iki hazinesi) [1923]; *Delphes au IIe et au Ier siècle avant Jésus - Christ* (M. Ö. II ve I. yüzyıllarda Delphoi tapınağı) [1936]; *Les étapes de l'archéologie* (Arkeolojinin evreleri) [1942]; *L'art antique* (Antik sanat) [1947].

DAUZAT [*doza*], **Albert** (1877 - 1955), Fransız dil bilgini. Guéret'de doğmuş, Pariste ölmüştür. École Pratique des Hautes Études'de Paul Passy'ye 1910 da yardımcılık eden D., 1913 te aynı okulda ders vermeğe başlamış, 1921 de öğrenim müdürü olmuştur. Özellikle doğum yeri olan Auvergne ağızlarını incelemiştir; bu incelemelerden başka, *Essais de géographie linguistique et des argots* (Dil bilim ve argo coğrafyası üzerine denemeler) [1929]; *Les argots franco - provençaux* (Fransız - Provence argoları) [1917] ve *Les patois* (Köy ağızları) [1927] adlı kitapları yazmıştır. Fransız dili üzerine yazdığı eserler şunlardır: *La langue*

française, sa vie et son évolution (Fransız dili, hayatı ve gelişmesi) [1927]; *Histoire de la langue française* (Fransız dili tarihi) [1931]; *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Fransız dilinin etimolojik sözlüğü) [1938]; *Les noms de lieux* (Yer adları) [1926]; *Les noms de personnes* (Kişi adları) [1924]; *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France* (Fransada aile adlariyle kişi adlarına ait etimolojik sözlük) [1951]. D. iki dergi çıkarmıştır, biri «Le Français Moderne» [1933], öteki 1947 de «Onomastica» adı altında yayınladığı ve 1949 da «Revue Internationale d'Onomastique» adını verdiği dergidir.

A. DAUZAT

DAUZATS [*doza*], **Adrien** (1804 - 1868), Fransız ressamı. Bordeaux'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Baron Taylor'un *Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France* (Eski Fransada pitoresk ve romantik geziler) başlıklı eserinde onunla iş birliği yapmış, Fransa, İspanya, Almanya, Mısır ve Cezayire yaptığı birçok gezilerden sayısız yağlı boya ve sulu boya tablolar getirmiş, bunlarla empresyonist okulun öncülerinden biri olmuştur. Louvre'da ve daha başka birçok müzelerde tabloları vardır. Anadoludan döndükten sonra Alexandre Dumas Père ile birlikte *Quinze jours au Sinaï* (Sina dağında on beş gün) adlı bir kitap yazmıştır.

A. DAUZATS: «Sevilla'daki La Giralda» (Louvre Müzesi)

DÂVA, iddia edilen bir hakkın yargı yoliyle korunması dileği. Başka bir deyişle, hakkın devlet eliyle yerine getirilmesi isteğidir. Hukuk D. ları başlıca üçe ayrılır: Edim D. ları, saptama D. ları ve yenilik doğuran D. lar. Edim D. larında hak sahibi, bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını, yani bir edimin yerine getirilmesini ister. Mahkemelerin gördüğü D. ların büyük çoğunluğu bu çeşit D. lardır. Alacak D. ları, tazminat D. ları, «mülkiyete müdahalenin men'i» D. ları . . . gibi. Saptama D. ları, bir hukukî bağın var olup olmadığının mahkemece saptanması D. larıdır. Evlilik dışında doğan çocuğun nesebinin saptanması D. sı gibi. Yenilik doğuran D. lar, o güne kadar var olmıyan yahut hâkimin hükmü olmaksızın var olmıyacak olan hukukî sonuçlar meydana getiren D. lardır. Evlenmenin bâtıl sayılması ve boşanma D. ları gibi.

Mahkemeye getirilen bir D. da çıkarları karşıt iki kişi ya da iki grup vardır. Bunlara *taraflar* denilir. Her D. da kural olarak iki taraf bulunur. Bunlardan D. edene *dâvacı*, D. olunana ise *dâvalı* denir. D. konusu olan şeye de *dâva olunan şey* denir.

Kamu D. larında ceza kovuşturmasına başlanabilmesi, daha önce D. açılmış olmasına bağlıdır. Devlet bir kişi hakkında ceza istemek hakkını kendisini temsil eden *Cumhuriyet Savcısı* eliyle kullanır. Savcıların bu suretle görevli mahkemede açacakları D. ya *kamu dâvası* denilir.

Kamu hizmeti gören yönetim organlarının yetkilerine dayanarak yaptıkları işlemler ya da aldıkları kararlar dolayısiyle haksız sayılan işlemlerin kaldırılması ya da uğranılan zararın ödenmesi için kişilerin idarî yargı ve baş vurulacak yerlere açtıkları D. lara *idarî dâva* denilir. Üç türlü idarî D. vardır: *Tam yargı dâvaları, iptal dâvaları, yorum dâvaları.*

DÂVA VEKİLİ, avukatlık için gereken vasıfları bulunmıyan fakat kanuna uygun olarak elde ettiği ruhsatnameye dayanarak beş avukatın bulunmadığı yerlerde avukatlık yapma hakkı olan kimse. Avukatlık kanunu yeniden dâva vekilliği ruhsatnamesi verilmesini yasak etmiştir. Ancak, avukatlık kanununun yürürlüğe girdiği tarihten önce bu işi yapmakta olan dâva vekilleri, bulundukları yerdeki avukatların sayısı beşi aşsa bile dâva vekilliği yapabilirler. Avukat ter mi Türkçeye ilk önce D. V. diye çevrilmiştir. Sayıları günden güne azalmakta olan dâva vekilleri baroya kayıtlı değildir. Meslekle ilgili işlerinden dolayı bulundukları yerin en yüksek hâkiminin denetimi altındadırlar. Disiplin cezaları da bu hâkimce verilir.

DAVAINE [*davęn*], **Casimir Joseph** (1812 - 1882), Fransız hekimi. Saint - Amand - les - Eaux'da doğmuş, Garches'ta ölmüştür. 1850 de şarbon hastalığının bakterisini bulmuş olması dolayısiyle Pasteur'ün öncüsü sayılır.

DAVAINEA, şerit denilen bağırsak kurtlarının bir cinsi. *D. proglottina* türü kümes hayvanlarında bulunur. Bu kurtların *Raillietina* denilen cinsinin birçok türleri de tavuklara ve Hint tavuklarına dadanır. *D. madagascariensis, D. asiatica* ve *D. celebensis* türleri insanlarda bulunmuştur.

DAVALLIA, Polyodiacea familyasına bağlı bir eğrelti bitkisi. Birçok türleri arasında en yaygın ve ticaret için, özellikle dekoratif olmaları bakımından uygun olanlar şunlardır: Çok bodur görünüşlü *D. bullata* ve *D. pervula*; sarkıtılmış basketler içinde çok iyi gelişen koyu bronz renkli *D. pentaphylla, D. Tyermanni* ve *D. dissacta var. elegans, D. concinna, D. solida* ve *D. pallida.*

DAVALLIA

DAVANNE [*davan*], **Louis Alphonse** (1824 - 1912), Fransız kimyacısı. Pariste doğmuş, Saint - Cloud'da ölmüştür. Özellikle fotoğrafçılıkta kullanılan kimyasal maddelerle uğraşmış; bundan başka, fotoğraf objektiflerinin odak uzaklıklarının tâyini için bir usul bulmuştur.

DAVANZATI BOSTICHI [*davantsati bostiki*], **Bernardo** (1529 - 1606), İtalyan bilgini. Floransada doğmuş, orada ölmüştür. En tanınmış yazısı Tacitus'tan çevirmesidir (1596). Bu yazıda, elden geldiği kadar kısa bir anlatım sağlamaya çalışmıştır. İngiliz Jesuiti Nicholas Sanders'ın *De origine ac progressu schismatis Anglicani* (İngiliz ayrılığının başlangıcı ve yayılması) başlıklı Lâtince eserini *Lo scisma d'Inghilterra* (İngiltere ayrılığı) adı altında özetliyerek çevirmiştir [1602]. Küçük eserleri arasında şunlar anılmağa değer: *Notizia de Cambj* (Kambiyolar üzerine kısa bilgi); *Lezione della moneta* (Para üzerine ders); *Coltivazione toscana delle viti e d'alcuni arbori* (Toscanada asmaların ve bazı ağaçların yetiştirilmesi üzerine); *Orazione accademica* (Felsefeli nutuk). Bu nutuk Büyük Duka I. Cosimo'nun ölümü üzerinedir. *Volgarizzamento della natura del voto* (Adağın niteliği üzerine halka açıklama).

DAVANZATI BOSTICHI

Bu eser İskenderiyeli Herō'nun yazdığı bir eserin çevirmesidir. Bütün bu yazılarda, çağdaşlarında görülen söz kalabalığından uzak kalmıştır.

DAVAO, Filipin adalarından Mindanao üzerinde 30 000 nüfuslu bir şehir (1950). İlcenin nüfusu olarak 1 250 000 dir. Ticaret merkezi olan bir liman şehridir, kopra (iri Hindistan cevizinin kurutulmuş içi) ve odun çıkarır. Dolaylarında altın madeni ile ananas çiftliği vardır.

DAVAR, halk dilinde koyun ve keçiye verilen ortak ad. Bilim dilinde «küçük baş hayvan» anlamına gelir. Köy işletmelerimizde genel olarak koyun ve keçi birlikte bulundurulduğundan bunu belirtmek için kullanılan bir terimdir.

DAVELUY [*davlüi*], **Amédée** (1799 - 1867), Fransız bilgini. Atinada ölmüştür. Öğretmen okulundan çıktıktan sonra illerde ve Pariste öğretmenlik yapmış, sonra da kendisi tarafından örgütlenen yeni École d'Athènes'e müdür olmuştur (1846). Louis Quicherat'nın *Dictionnaire Latin - Français* (Lâtince - Fransızca sözlük) [1844] sini ve «Revue archéologique»i yazıları ile desteklemiştir.

DAVENANT [*dævinint*] **ya da D'AVENANT, Charles** (1656 - 1714), İngiliz politikacısı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Sir William D. ın oğludur. 1714 te dolaylı vergiler komiseri, parlâmento üyesi idi. Merkantilizmden yana görünmekle birlikte ekonomi alanında gelişme sağlamak için bir dereceye kadar serbest ticareti savunmuştur. Eserleri toplu olarak Londrada çıkmıştır: *The political and commercial works of Ch. D.* (Ch. D. ın politik ve ticarî eserleri) [5 cilt, 1771].

DAVENANT [*dævinint*] **ya da D'AVENANT, Sir William** (1606 - 1668), İngiliz şairi, piyes yazarı ve tiyatro müdürü. Oxford'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Oxford'daki Lincoln College'da kısa bir süre okuduktan sonra Londraya gitmiş, bazı saray adamlarının hizmetinde bulunmuş, şiirler ve trajediler yazmış, 1627 de Avrupadaki bir sefere katıldıktan sonra İngiltereye dönmüş, kıraliçe Henrietta Maria'nın gözüne girerek onun tarafından korunmuş, sonunda yarı saray şairi (*poet laureate*) olmuştur. İç savaşlar yüzünden «mask» tarzındaki piyeslerini yazmaya devam edememiş, sırasiyle haznedar, komplocu, son olarak Newcastle'ın ordonat başkanı olmuş, 1643 te soyluluğa yükseltilmiştir. Kıralcıların Fransadaki sürgünlüğü sırasında, bitmemiş romantik bir epope olan *Gondibert* (ad) [1651] ini o ünlü önsözü ile yazmış, Fransada bulunduğu sırada kıralın ordularının donatım işlerini başarmada gösterdiği çabadan ötürü parlâmentoca aforoz edilmiştir. 1650 de kıral II. Charles tarafından Amerikadaki Virginia'ya defterdar olarak atanmış, fakat yola çıktıktan sonra Manş denizinde parlâmento kuvvetlerince yakalanarak İngiltereye getirilmiş, Londradaki Tower'da asılmak tehlikesini atlatmış, sonunda serbest bırakılmış, 1656 dı İngilterede sahneye konulan ilk opera olan *The Siege of Rhodes* (Rodos kuşatması) u yazmıştır. Kırallığın yeniden kurulmasından sonra Duke's Playhouse (York dukasının tiyatrosu) u kurmakla görevlendirilmiş, bu tiyatroda İngiltere için bir yenilik olmak üzere parlak renkli dekorlarla operalar, komediler ve trajediler oynatmış, *The Wits* (Nükteler) [1633] adlı komedisi ile *Love and Honour* (Aşk ve şeref) [1649] trajedisini yeniden sahneye koymuş, Shakespeare'den ve başka yazarlardan piyesler aktarmış, kendisi de yeni komediler yazmıştır.

W. DAVENANT

DAVENPORT [*dævinport*], Amerika Birleşik Devletlerinin Iowa devletinde bir şehir. Mississippi kıyısında bir kavuşak noktasıdır. Nüfusu 88 981 (1960) dir. Piskoposluk merkezidir. Büyük değirmenleri, makine ve

çimento fabrikaları vardır. D. Illinois devletinin içinden geçen nehrin öte yakasında Quad Cities (4 şehir) adını taşıyan Rock Island, Moline ve East Moline şehirlerini kapsayan bir büyük şehirler topluluğunun merkezidir. Bu alanın nüfusu 270 058 dir. John Deere and Co. gibi birtakım tarım araçları ortaklıklarına mal veren dünyanın en büyük tarım makine fabrikaları buradadır. Dünyanın en büyük alüminyum hadde fabrikası (Alcoa - Concern) de D. yakınındaki Bettendorf'ta bulunmaktadır. İş ve sanayi mahallesi nehir vâdisinde, konutlar yüksek nehir kıyılarında, karşı şehirler ise Mississippi ile Rock River arasındaki yüksek sırtların dar toprakları üstünde bulunmaktadır. Nehir üstündeki bir adada da silâh ve savaş gereçleri deposu vardır.

DAVENPORT [*dævınpourt*], **Charles Benedict** (1866 - 1944), Amerikalı antropolog. Stamford (Connecticut) da doğmuş, Cold Spring Harbor (New York) da ölmüştür. Harvard ve Chicago üniversitelerinde profesör olmuş, 1898 - 1923 yılları arasında da Brooklyn Sanat ve Bilimler Enstitüsünün biyoloji lâboratuvarını yönetmiştir. Genel ve insan genetiği konularını işlediği gibi, özellikle büyümede değişiklikler, ırk karışması ve metodik - istatistik konular üzerinde de çalışmıştır. Eserleri: *Experimental Morphology* (Deneyli morfoloji) [2 cilt, 1897 ve 1899], *Heredity in Relation to Eugenies* (Öjenik bilimi bakımından kalıtım) [1910], *Army Anthropology* (Ordu antropolojisi) [1921].

DAVENPORT [*dævınpourt*], **Ira Erastus** (1839 - 1911), Amerikalı hokkabaz ve ispritizma medyumu. Kardeşi **Henry Harrison D.** (1841 - 1877) ile birlikte Avrupa ve Amerika sahnelerinde büyük başarılar kazanmıştır.

DAVENPORT [*dævınpourt*], **Robert** (XVII. yüzyılın ilk yarısı), İngiliz dram yazarı. 1655 te basılan *King John and Matilda* (Kıral J. ile M.) adlı bir dramiyle *The City - Nightcap* (Şehirlinin gecelik takkesi) [1624] ve *A New Tricke to Cheat the Devil* (Şeytanı aldatmak için yeni bir düzen) [1619] adlı iki komedisiyle tanınmıştır. Bugün artık kaybolmuş olan *Henri I and Henri II* (I. H. ile II. H.) adlı komedisi biraz da Shakespeare'in yardımiyle yazılmıştır. Eserlerinin önemi özellikle Elisabeth çağiyle Restauration çağı arasında bir geçiş çağı meydana getirmiş olmasındadır.

DAVENTRY [*dævıntri*] **ya da DAINTREE** [*deyntri*], İngilterede, Northampton kontluğunda bir şehir. Nüfusu 4 100 (1951) dür. Londrada 1925 te kurulmuş olan radyo verici istasyonunun yakınlarındadır.

DAV'ER, Abidin Daver (1886 - 1958), Türk gazetecisi. İstanbulda doğmuş, orada ölmüştür. D. Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi ile Galatasarayda okumuştur. 1907 yılında Sanayi - i Nefîse'ye girmiş, bir yandan da Matbuat Umum Müdürlüğünde mümeyyizlik etmiştir. Daha sonra Mebusan Meclisi Zabıt Kalemi mümeyyizliğine geçmiş ve Fransa, Belçika ve İngiltere parlâmentolarında incelemelerde bulunmuştur.

A. DAV'ER

D. 1908 yılından sonra kendini gazeteciliğe verdi. Sırasiyle «Tasvir - i Efkâr», «Yeni Gün», «Tercüman - ı Hakikat», «İkdam», «Tasvir - i Efkâr» ve «Cumhuriyet» gazetelerinde yazar ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı.

1939 yılında 6. devre Büyük Millet Meclisine seçildi. 1943 yılında İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğüne getirildi.

Özellikle denizcilik konularındaki geniş bilgisi yüzünden «Sivil Amiral» diye anılan D. in kitap halinde yayınlanmış eserleri: *Kanatların zaferi*, *Deniz* (1932), *Gemi* (1932), *Mülâzımın romanı* (1936), *Dünkü - bugünkü - yarınki İstanbul*, *Türk denizciliği* (1947), *Radyo konferansları.*

DAVID, batı Panama'da, Büyük Okyanus yakınında, Chiriqui eyaletinin merkezi olan 16 200 nüfuslu bir şehir. Katolik piskoposluğu vardır. Pedregal adlı limanı şehrin güneyindedir.

DAVİD (V. yüzyıl), Ermeni filozofu. Patrik I. Isaak ve Ermeni alfabesini meydana getirmiş olan Mesrob'un öğrencisi olan D., öğretmenleri tarafından Edessa (Urfa), İstanbul, Atina ve İskenderiyeye gönderilmiştir. Aristo ve Porphyrios'un eserlerini yorumlamış, *Girkʿ Sahmanatsʿ* (Her şeyin ilkelerinin tanımlanması) adlı bir eser yazmıştır.

DAVID (ölm. 1401), Habeşistan hükümdarı. Emîr Hakku'd - din ile Emîr Saadü'd - din'e karşı art arda iki savaş yapmış, ikinci savaşında Saadü'd - din'i Zeila'da yenerek bütün topraklarını yurduna katmış ve bütün camileri kiliseye çevirmiştir.

DAVID (1500 - aş. yu. 1540), Habeşistan hükümdarı. 1507 yılında büyük annesinin naipliğiyle Necaşiliğe getirilmiştir. Büyük annesi, Mısırı aldıktan sonra Habeşistanı tehdideden I. Selim'e karşı Portekizlilerden yardım istemişse de, bu yardım ancak 1539 da geldiğinden Habeşistan Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. D., sığındığı Samen dağlarında ölmüştür.

DAVİD, Bagratlı'lar (b. bk.) soyundan gelen Gürcü hükümdarları. En tanınmışları şunlardır:

David, III. (**«Kurucu»** adiyle tanınmıştır; aş. yu. 1073 - 1125), Gürcü hükümdarı. Ardı arası kesilmeyen Selçuklu akınları sonunda yıkıntıya uğrayan yurdunu politik ve ekonomik yönlerden geliştirmeye çalışmış, şehirleri bayındır duruma getirmiş ve dağlara sığınan halkın şehirlere dönmesini sağlamıştır. Birinci Haçlı Seferi ve Melikşahın ölümünden sonra Selçuklu İmparatorluğunun çökmesi, III. D. e kırallığının sınırlarını Kara Denizden Hazar Denizine ve Kafkas dağlarından Ermenistanın güney sınırlarına kadar yayma kolaylığını vermiştir. Sürekli bir ordu tutan ilk Gürcü hükümdarı olarak tanınmıştır. Bu ordu 50 000 Kıpçaktan meydana gelmişti. Bu orduya dayanan III. D., 1122 de Tbilisi (Tiflis) yi, 1123 te de Ermenistanın merkezi Ani'yi almıştır. Aydın bir hükümdar olan D., yollar, köprüler yapmış, kiliseler, manastırlar kurmuştur.

III. DAVİD

D vid, IV (**D. Soslan** adiyle de anılır; 1193 - 1207), Gürcü hükümdarı. Tamara ile evlenmiş ve hükümdar olarak IV. D. adiyle tanınmıştır.

David, V (**D. Narini** adiyle anılır; 1245 - 1293), Gürcü hükümdarı. Kıraliçe Rusudan'ın oğlu ve kıraliçe Tamara'nın torunu olan V. D., Gürcülerin Moğollara karşı ayaklanmalarını sağlamışsa da, Gürcistanın feodaller elinde dağınık bir durumda bulunması dolayısiyle bu ayaklanma başarısız kalmıştır. Bunun üzerine D. batı Gürcistana kaçmıştır. Onun devrinde Gürcistanın Kafkas ülkelerindeki etkisi büyük ölçüde artmıştır. 1245 yılında Dmanisi (Güney Gürcistan) de onun adına para basılmıştır.

David, VI (ölm. 1270), Gürcistan hükümdarı (1245-1270). Babasının ölümü (1222) nden sonra kıral naibi olan Rusudan'ın 1222 - 1245 yılları arasında hüküm sürdüğü kabul edilir. Rusudan, Konya sultanına göndermek suretiyle onu uzaklaştırmaya çalışmıştır. Rusudan'ın ölümünden az sonra Gürcistan soyluları tarafından çağrılan D., 1245 te tahta çıkmış, fakat Moğollar tarafından Karakorum'a gönderilmiştir. Onun rakîbi V. David Narini de uzun yıllardan beri Karakorum'da bulunuyordu. Moğollar her iki prensin aynı zamanda hükümdarlık etmelerine karar vermişlerdir (1247). Moğollar tarafından takdir adilen VI. D., onların askerî toplantılarına katılan tek yabancı idi. Bağdadın Hülegü tarafından alınması (1258) na katılmıştır: halife Gürcü birlikleri tarafından tutsak edilmiştir. Mısır seferine katılması (1260) için seçilmişse de, kabul etmemiştir.

David, VII (ölm. 1311), Gürcü hükümdarı (1292 - 1311). II. Dimitri (Demetre) Thavdadebuli'nin oğludur. Moğollar V. David'in oğlu Vahtang'ı II. Vahtang saniyle tahta çıkardıkları zaman VII. D. Karakorumda Moğol imparatorunun sarayında bulunuyordu. VII. D. tahta geçmek için II. Vahtang'ın ölmesini beklemiştir (1292). Onun kırallığı, Moğolların yeniden hoşgörüden uzaklaştıkları ve Müslümanlığı kabul ettikleri bir devre rastlamıştır.

DAVID [*dęyvid*], **I.** (1084 - 1153), İskoçya kıralı. Carlisle (England) da ölmüştür. III. Malcolm Canmoke ile Edgar Aetheling'in kız kardeşi olan Margaret'in oğludur. 1107 de Cumbria kontu ya da prensi saniyle kardeşi Edgar'ın yerine geçerek güney İskoçyayı yönetmeye başlamış, 1124 te öteki kardeşi I. Alexander'in ölümü üzerine İskoçya tahtına çıkmış, 1113 te Matilda of Northumbria ile evlenmesi üzerine Huntingdon kontluğunun mirasçısı olmuş, Stephen'in İngiltere kıralı olmasını tanımamış, bu taht üzerinde hak iddia eden kendi yeğeni Matilda lehine çalışarak İngiltereyi ele geçirmişse de, 1138 de Northallerton yakınlarındaki Cutton Moor'da yapılan Standard savaşında yenilmiştir.

D., II. ya da DAVID BRUCE (1324 - 1371), İskoçya kıralı. Dunfermline (İskoçya) da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Robert the Bruce diye anılan I. Robert'in oğlu olup 1329 da Moray kontunun naipliği altında babasının yerine geçmiş, 1332 de Moray'ın ölmesiyle onun yerini alan Mar kontu yeteneksiz olduğundan İskoçya Edward de Baliol'un saldırısına uğramış ve bu adam England kıralı III. Edward'ın yardımiyle İskoçya tahtına oturmuştur. D. Fransaya sığınarak 1334 - 1341 yıllarını orada geçirmiş, sonra Sir Alexander Murray of Bothwell, Robert of Scotland ve Liddesdale kontu Sir William adındaki taraflılarının kazandıkları başarılar sayesinde tekrar tahtını ele geçirmiş, 1346 da ordusiyle England'ı ele geçirmiş, fakat aynı yıl Neville's Cross'ta yenilgiye uğrayarak yakalanmış, 1357 yılına kadar tutsak olarak kalmıştır.

DAVİD, Armand (1826 - 1900), Fransız misyoneri, tabiat bilgini ve gezgini. Espelette'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Çinde araştırmalar yapmıştır. *Journal de mon troisième voyage d'exploration dans l'Empire chinois* (Çin imparatorluğuna yaptığım üçüncü gezinin günlüğü) [1875] adı altında Archives du Muséum'da çıkan gezi notlarından başka, tabiat bilimleri üzerine birçok eserler bırakmıştır: *Les oiseaux de la Chine* (Çin kuşları) [1877]; *Plantae Davidianae ex Sinorum imperio* (Çin imparatorluğundan D. in incelediği bitkiler) [1890] gibi.

DAVID, Augsburg'lu (aş. yu. 1200 - 1272), Franciscusçu Alman papazı. Engizisyon (Inquisition) üyelerinden olup Regensburg ve Augsburg'da çalışmıştır. Regensburg'lu Berthold'ün öğretmeni olduğu söylenmektedir.

DAVID, Dinant'lı (XII. yüzyıl), Ortaçağ filozofu. *Quaterni* ya da *Quaternuli* (Defterler) ve *De tomis* (Bölünme üzerine) adlı iki eseri dinsizlikle suçlandırılarak yakıldığı için düşüncelerini ancak Büyük Albert (Albertus Magnus) ile Thomas Aquinas'ın onun hakkında yazmış oldukları birkaç satırdan öğrenebiliyoruz. D. in, maddenin, ruhun ve Tanrının özdeşliğini ileri süren panteizmi yaymak istediği anlaşılıyor. Yıllarca Papa III. Innocentius'un sarayında yaşamıştır.

DAVİD, Eduard (1863 - 1930), Alman yazarı ve politikacısı. Ediger (Almanya)de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Giessen'da öğretmenlik etmiş, gazete muhabirliği yapmış (1894), 1903 te Reichstag'a seçilmiştir. 1906 da Offenbach'ta Sosyalist Partisinin genel sekreteri olmuştur. Tarım sosyalizmi üzerine büyük bir eser yazmış, küçük köylülerin mülk sahibi olmalarını savunmuş, Marx'ın görüşlerine karşı koymuştur. 1918 den sonra sosyal - demokratların kurdukları hükümetlerde bakanlık etmiş, 1922 den 1927 ye kadar da Reich hükümetini Darmstadt'ta temsil etmiştir.

DAVİD, Félicien (1810 - 1876), Fransız bestecisi. Cadenet'de doğmuş, Saint - Germain-en - Laye'de ölmüştür. Önce Aix - en - Provence'ta kilise korosunu yöneten D., 1830 da Parise gelmiştir. Doğu ülkelerine yaptığı bir geziden sonra, *Le désert* (Çöl) [1844]; *La perle du Brésil* (Brezilya incisi) [1857]; *Lalla - Roukh* (ad; Thomas Moore'un «Lalla Rookh» adlı şiirinden) [1862] adlı operalariyle müzik egzotizminin temsilcisi olmuştur. Bundan başka, romanslar, senfoniler, oda müziği bestelemiş, Berlioz'dan sonra da Enstitüye girmiştir (1869). Kendisine askerî cenaze töreni yapılacak yerde, sivil tören yapıldığı için başbakan Dufaure görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (aralık 1876).

DAVİD, Ferdinand (1810 - 1873), Alman bestecisi. Hamburg'da doğmuş, İsviçrede Klosters'ta ölmüştür. 1836 dan başlıyarak Leipzig'de senfonik orkestra salonunda birinci kemancı olarak çalıştığı gibi, keman profesörü ve orkestra eğitimcisi olarak da yararlı hizmetlerde bulunmuştur. *Hohe Schule des Violinspiels nebst Vorschule* (Keman sanatında yüksek etüt. Başlangıç ile) [1868 - 1873] adlı bir eseri vardır.

DAVID, Gérard (1450 - 1523), Felemenk ressamı. Haarlem yakınında Oudewater'de doğmuş, Brugge'de ölmüştür. Önceleri Albert van Ouwater (b. bk.) ın atelyesinde çalışmış, 1480 de Brugge'ye yerleşerek Hans Memling (b. bk.) ile tanışmış ve sanatının etkisi altında kalmıştır. Sonradan Brugge'de Saint - Luc (Sint Lucas) loncasına alınmıştır (1483). D. minyatür, altın ve gümüşçülük usta loncasının

G. DAVID: «İsanın kefenlenmesi» (National Gallery, Londra)

başkanı Cornelia - Cnoop'un kızıyle evlenmiş ve Confrérie de l'Arbre Morte'un üyesi olmuştur (1508). V. Karl (Charles - Quint) ın Anvers'e girişi (1515) dolayısıyle düzenlenen şenlikler için D. de Anvers'e gelmiş, Saint-Luc loncası başkanı Quintin Matsys (b. bk.) ile dost olmuş ve Anvers'te bir atelye kurmuştur. D. in sanatçı olarak özelliği, sağlam bir gerece dayanan kusursuz bir renk uyumunu eserinde göstermiş olmasındadır. Onun en önemli eserleri Brugge Müzesindedir. Kompozisyonu ve renkliliği ile ün kazanmış olan «Cana düğünleri» Louvre Müzesindedir. Öteki eserleri arasında «Azizler arasında Meryem» (Rouen Müzesi); «Bernardin de Salvatis ve üç aziz» (National Gallery, Londra); «İsanın kefenlenmesi» (National Gallery, Londra); «İsa'nın vaftizi» (Brugge Müzesi); «İsa'nın haçtan indirilişi» (Brugge) anılabilir.

DAVİD, Guramis Şvili (aş. yu. 1705 - 1798), Gürcü şairi. Kafkasyada doğmuştur. Yedi - sekiz bin beyitlik bir eserinde yurdunun gelenek ve göreneklerini çizmiştir.

DAVİD, Jacques - Louis (1748 - 1825), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Boucher'nin ve Vien'in atelyelerinde resme çalışmıştır. Romadaki Fransız okuluna getirilen Vien'in teşvikiyle Roma resim yarışmasına katılmıştır. Beş yıl Romada çalıştıktan sonra (1776 - 1780) Parise dönen D., 1781 de sergilediği «Le Bellisaire» adlı tablosu ile kırallık akademisine alınmıştır. XVI. Louis'nin saray ressamlarından olduğu halde devrime katılmış ve devrim hareketlerinde önde çalışmıştır. Convention meclisi üyeliğinde ve başkanlığında bulunmuştur. Aşırı ve ateşli bir cumhuriyetçi olan D., kıralın ölüm cezasına çarptırılması için oy vermiştir. Robespierre'e bağlılığından dolayı yakalanmış, bırakılınca yeniden Convention meclisine girmiştir. D. devrim yönetiminin eğitim ve genel güvenlik komiteleri üyeliğinde de bulunmuştur. Fransız devrimini hazırlıyan ve devrimden çok önce başlıyan yeni düşüncelerin, sanatçıların görüşlerinde büyük değişiklikler yaratmış olması, Herculanum ve Pompeii kazılarında çok güzel antik heykellerin ortaya çıkarılmasiyle kamu oyunun bu olayla ilgilenmeye başlaması, resmin sadeliğe yönelmesine ve Yunan - Roma geleneğine yaklaşmasına yol açmıştır. Bu yeni gelişmeler, XVIII. yüzyıl sanatçılarından bambaşka yeni bir sanatçı kuşağını ortaya çıkarmıştır. D. XVIII. yüzyılın hülya dolu sanatına karşı, işleyiş (modlé) in ve antik eserlerin hayranlık derecesine varan bir bağlılıkla incelenip üstün tutulduğu bir anlayışın öncülerinden olmuştur. D. devrim sırasında bütün sanatların bir çeşit diktatörü olmuştur. XVIII. yüzyıl sanatçılarının etkilediği Romadaki okulla Fransadaki kırallık akademisinin kapatılması, devrim bayramlarının düzenlenmesi, Fransız tiyatrosuna eski Roma kostümlerinin girmesi gibi hareketler ve yeniliklerde hep onun etkisi görülür. Yeni kazılarla ortaya çıkarılan çok güzel antik heykelleri tanıyıp inceleyen D. böylece antik sanata, hayranlık derecesine varan bir bağlılık göstermiştir. D., inancının kaynağı olan antik sanattan aldığı esinle Fransız resminde klâsik çığırı açmıştır. Bütün sanatçıların uymak zorunda bulundukları birçok sıkı yöntemler kişiliği boğan teknik kuralları uygulıyarak resimde tabiî olanı düzeltmiş, fakat bu düzeltmede gerçek, silinmiştir. D. doğrudan doğruya gözleme dayanan, kesin ölçülere göre sayma (itibarî) figürler işlemiştir. Bu teknikte her şeyden önce çizgi üstün tutulmuş ve cismin çevresi, çizgi ile sınırlandırılmıştır. Renk, eşyanın kendi rengi olarak (ton local) kalmış, ışık ise dağınık ve değersiz bir hale getirilmiştir. D. antikiteden aldığı kahramanlık esinlerinden ayrılmak istememiştir. XVI Louis'nin ısmarlaması üzerine yaptığı «Horatius'ların and içmesi» («Le serment des Horaces», 1784, Louvre Müzesi), «Sabinler» («Les Sabines», Louvre Müzesi) ve «Thermopylai'de Leonidas» («Leonidas aux Thermopyles», Louvre Müzesi) adlı eserlerinde olduğu gibi antik çağla ilgili konular üzerinde uzun yıllar çalışmıştır.

J.-L. DAVID

İmparatorluk devrinde Napoléon'un ressamı olan D. e taht salonu için dört büyük tablo ısmarlanmıştır. Bunlar, «Taç giyme töreni» (Louvre Müzesi); «Bayrakların dağılışı» (Versailles Müzesi); «Notre Dame'da imparatorun papalık mevkiine yükselişi» ve «İmparatorun belediye dairesine girişi» dir. Bu kompozisyonlardan ilk ikisi bitirilmiş, ötekiler taslak halinde kalmıştır.

D. Madame Récamier ve Sériziat'nın portreleri gibi sadelikle inceliği birleştiren çok güçlü kadın portreleri de yapmıştır. Çağı içinde sanatiyle büyük bir etki yaratmış olan D. in atelyesinde birçok ressamlar çalışmıştır. Bunlar arasında başta Ingres (1780 - 1867) gelir. D. in resme getirdiği néo - classicisme tarzı, geçici de olsa, Gros (1771 - 1835) ve Gérard (1770 - 1837) gibi ressamlarca romantik devre kadar sürdürülmüştür. Bu tarz, zamanında kostüm, mobilya ve bütün süsler üzerinde de büyük değişiklikler yaratmıştır. D. Restorasyon devrinde yurdundan uzaklaşmak zorunda kalmış, ömrünün son yıllarını, Bruxelles'de geçirmiştir. Son olarak «Marat'nın ölümü» (Bruxelles Müzesi); «Helena ile Paris'in aşkları» (Louvre Müzesi); «Akhilleus'un öfkesi» ve kendi portresi (Louvre Müzesi) anılabilir. Bk. DAVID OKULU.

J.-L. DAVID: «Horatius'ların and içmesi» (Louvre Müzesi)

DAVID, Johann Nepomuk (doğ. 1895), Avusturyalı besteci. Eferding (Avusturya) de doğmuştur. Wels'te organist olarak çalışmış, 1934 ten başlıyarak Leipzig Konservatuvarında öğretmenlik etmiş, 1942 de müdürlüğe atanmıştır. 1945 te Salzburg'da Mozarteum'da öğretmenlik yapmıştır. 1948 den bu yana müzik akademisinde kompozisyon dersi okutmuş ve Stuttgart'ta Bruckner korosunu yönetmiştir. Duygulu ve renk dolu bir kilise musikisi yaratmıştır.

DAVID ya da DEWI (ölm. 601), Menevia piskoposu ve Gallia ülkesinin koruyucusu. St. Germain d'Auxerre'in düşüncelerini benimsemiş, Pélagianisme'e karşı savaşmış, birçok manastır kurmuştur.

DAVID D'ANGERS [*david d'ãję*], **Pierre-Jean** (1788-1856), Fransız heykelcisi. Angers'de doğmuş, Paris-te ölmüştür. Daha genç yaşta beliren sanat yeteneği, gravür ve desen öğretmenliği yapan Marchand ve Detusse'ün ilgisini çemiştir. Az sonra öğretmenlerinin teşvikiyle Parise gitmiştir. D. D. nin Paristeki hayatı sıkıntılı ve yorucu geçmiş olmakla birlikte mesleğine bağlı kalmıştır. Ressam J. L. David ve heykelci Roland'ın derslerinden büyük faydalar sağlayan D. D., hayatını kazanmak için Louvre sarayında ve Carrousel zafer takında süsleme heykelcilerinin yanında çalışmıştır. D. D. bu güç şartlar içinde bile sanat çalışmalarını aksatmamış ve bazı başarılar da sağlamıştır. Akademi yarışmalarını ve büyük Roma armağanını kazanarak (1811) orada beş yıl çalışmıştır. Fransaya dönüşünde Müttefiklerin Parise girdiğini görünce İngiltereye gitmiş, az sonra yine Parise dönmüştür. Bu sırada Büyük Condé (b. bk.) nin, heykelci Roland'ın ölümü üzerine yarım kalan heykelini tamamlamıştır. D. D. bu eserle ün kazanmış, akademi üyesi olmuş (1826), kendisine Légion d'Honneur nişanı verilmiş, Güzel Sanatlar okulunda profesörlük yapmıştır. Ressam olduğu sanılan birinin suikastinden kurtulmuş, daha sonra da kendini çalışmaya vermiştir. 1848 devriminde politikaya sürüklenmiş, millet vekili seçilmiştir. Belçika ve Yunanistana geziler yapmış olan D. D. ölümünden az önce Fransaya dönmüştür (1855).

P.-J. DAVID D'ANGERS

D. D., Fransız okulunun dikkate değer sanatçılarından biri olarak tanınmıştır. Kuvvetli tekniği ile artistik değer taşıyan eserler vermiştir. Eserlerinde sert karakterinden gelen aşırılık ve trajedi havası göze çarpar. Eserleri arasında desenler, madalyalar, küçük ve büyük heykeller, büstler, maketler ve kabartmalar v a r d ı r. Özellikle V i c t o r Hugo'nun, I. François'nın, Cuvier'nın ve Châteaubriand'ın büstleri (Cambrai Müzesi); «Heliopolis savaşı» (alçak kabartma), Phailopoimēn (Louvre Müzesi), «Topraklarını savunan Fransız çocukları» (alçak kabartma) (Orléans Müzesi) ve «Salkımlı çocuk» anılabilir.

P.-J. DAVID D'ANGERS: «Philopoimén» (Louvre Müzesi)

DAVID DE POMIS (1525-aş. yu. 1600), Yahudi hekimi ve dilcisi. Spoleto'da doğmuştur. Başlıca eserleri: *De senum affectibus* (Yaşlıların duyguları üzerine) [Venedik, 1588]; *Tsemakh David* (Davudun filizi) [1587]. Bu sonuncusu İbranca bir sözlük olup bilgince açıklamaları bakımından değerli bir eserdir.

DAVİD EL-DAVİD, Meczup (XII. yüzyıl), Tanrı meczubu Yahudi. Amare (Arabistan) de doğmuştur. Haphtan dağı Yahudileri üzerinde büyük erk kazanmış, onları kendisinin Mesih olduğuna inandırmış ve İran şahına karşı ayaklandırmıştır (1161). Bu davranışından dolayı atılmış olduğu zindandan kaçmışsa da, yakalanmış ve kayın pederi tarafından öldürülmüştür.

DAVID [*david*] **ya da POTT** [*pot*] **HASTALIĞI,** omurların iltihaplanması ya da çürümesi. Kökeni çoğu zaman tüberküloz olan bu hastalığın belirtileri, omurganın bükülmez hale gelmesi, hareketin ağrılı olması, omurganın ele yumuşak gelmesi, omur dikenlerinden bazılarının çıkıntılı olması, bazı kere karında ağrılar duyulması, abseler meydana gelmesi ve felçtir. Fransız cerrahı Jean Pierre D. (1738-1784) in ya da İngiliz cerrahı Percivall Pott (1713-1788) un adlariyle anılır.

DAVID [*dąvid*] **HASTALIĞI,** kadınlarda görülen bir çeşit diş etleri ve mukoza zarı kanaması. Yumurtalık hormonları yetersizliğinden ileri geldiği sanılmaktadır. Çağdaş Alman hekimi W. David'in adiyle anılır.

DAVİD HAN DAVİDYANTS (1786 - 1851), Kafkasyalı Ermeni hekimi. Tahranda ölmüştür. Kalküta Tıp Okulunda okumuş, bir süre Britanya Hint ordusunda hekimlik etmiştir. 1816 kolera salgını hakkındaki ilk etütlerini bu görevinde yaptıktan sonra bu hastalıkla ilgili bir kitap yayınlamıştır [Tiflis, 1828]. İran şahı Fethali'nin saray doktoru olmuş ve onun tarafından kendisine «han» sanı verilmiştir.

DAVİD İGOREVİÇ (1059 - 1112), Rus prensi, Kiev büyük prensinin torunu. Volhynia (Volın) da Vladimir eyaletini almış, yeğenleri Volodar'la Vasilko'ya karşı kanlı savaşlar açmış, Vasilko'nun gözlerini oydurmuştur (1097). Kumanlara karşı açılan savaşlara katılmıştır.

DAVİD KOMNENOS [D. K. II.], Bizansın Trabzon (Yun. Trapezus) imparatorları:

D. K. I. (ölm. 1214), Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Pontos ve Paphlagonia senyörü (1204-1214). Sebastokrator Manuel Komnenos'un ikinci oğlu ve Doğu İmparatoru I. Adronikos'un torunu olan D., kardeşi I. Büyük Aleksios ile birlikte Gürcistan'ın yardımiyle Trabzon İmparatorluğunu kurmuş (1204) ve Karadeniz kıyılarını egemenliği altına almıştır. İmparatorluğunu yavaş yavaş Bithynia'ya kadar genişletmiş, fakat Nikaia (İznik) Bizans İmparatoru I. Thedoros Laskaris'le arası açılmıştır. Savaş sonunda Theodoros, D. K. un ülkesinin önemli bir bölümünü elde etmiştir. Sinope (Sinop) nin alınmasından sonra (1214) Selçuk hükümdarı Keykâvus tarafından burada öldürülmüştür.

D. K. II. (ölm. 1483), Bizans imparatoru IV. Aleksios'un üçüncü oğlu. İstanbulda ölmüştür. 1458 den 1461 e kadar Trabzon imparatoru olan D. K., Fatih Sultan Mehmet'e karşı Akkoyunlu Uzun Hasan'la boş yere iş birliği etmiş, batı Avrupadaki Hıristiyan devletlerinden yardım istemiştir. Sultan Mehmet Trabzonu elde edince D., 1461 de hemen hiçbir direnme göstermeden teslim olmuştur. Edirneye hapsedilmiş, sonra da sekiz oğlundan yedisi ve yeğeniyle birlikte İstanbulda Yedi Kule'de öldürülmüştür. Trabzonlu Komnenos imparatorluk ailesi, onun ölümüyle ortadan kalkmıştır.

DAVID OKULU, XIX. yüzyılda Fransız ressamı J.-L. David (b. bk.) in düşüncelerinden esin alarak ya da onu taklit ederek, kendilerine fayda sağlamak için bir araya gelen sanatçılar grupunun adı.

XIX. yüzyıl resim tarihinde D. in sanatı, önemli bir yer tutar. Devrinde onun sanatına bağlı birçok sanatçılar ortaya çıkmış ve çok sayıda öğrenciler onun derslerini dikkatle izlemişlerdir. Öğrencileriyle çok yakından ilgilenen D. in üç atelyesi vardı. Bu atelyeler, birçok kimseler tarafından ziyaret edilen ünlü yerler haline gelmişti. Serbest bir öğretim metodu ile yetiştirdiği öğrencilerine D., kendisini kopya etmemelerini daima hatırlatmıştır. D. in, «yaptıklarımı değil, söylediklerimi yapınız» sözü ünlüdür. D. in sanatında ve okulunun neoklâsisizminde, antikin kopya edilmesine yer verilmiştir. Bir çeşit ideal yönergelere uyularak tabiî olan düzeltilmiş, canlı model ve arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan çok güzel Yunan ve Roma heykelleri karşısında duyulan hayranlık sonucu, tabiat zorlanarak kesin ölçüler içinde itibarî figürler meydana getirilmiştir. D. in öğrencileri arasında Cranet (1775 - 1849), J. B. Isabey (1767 - 1855), Gérard (1770 - 1837), Girodet (1767-1824), Guérin (1774 - 1833), Gros (1771 - 1835) ve Ingres (1780 - 1867) gibi ünlü sanatçılar bulunmaktadır.

DAVIDA, 1903 te Dugan tarafından bulunmuş 511 numaralı küçük gezegen; büyüklüğü bakımından on ikinci gezegendir. Çapının 342 km olduğu tahmin edilmektedir.

DAVİD - GARECA, Gürcistanda, Tiflis (Tbilisi) in 60 - 70 km güneydoğusunda bulunan mağara manastırları. Bu manastırlarda kaya içine oyulmuş birkaç yüz oda vardır. Bu odaların uzunluğu aş. yu. 25 km dir. Manastırların en eskileri VI. yüzyılda kurulmuştur. Öbür manastırlar X - XIII. yüzyıllarda yapılmıştır. D. - G. manastırları ortaçağ Gürcistanının kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır. Gürcistanda ortaçağ sanatının en önemli anıtlarından olan bu manastırlarda, tarihî kişilerin (kıraliçe Tamara v. b.) portreleri vardır.

DAVİD - GORODOK [*davįd gorodǫk*], Beyaz Rusyada, Minsk bölge (oblast') sinde bir şehir. Pripyat nehrine dökülen Gorıń ırmağı üzerinde bulunan D. - G. iskele olarak tanınmıştır. Besin maddeleri fabrikaları vardır. Çevresinde hayvancılık (büyük baş hayvan ve at) gelişmiştir.

DAVIDIA, Nisase (Nyssaceae) familyasına bağlı, kışın yaprağını döken, çok güzel yaprakları ve gösterişli ak çiçekleri için kültüre alınmış bir süs ağacı. Yaprakları karşılıklı, kenarları dişli, yaprak sapı çok ince, çiçekleri poligamdır. Parlak yeşil yaprakları ve krem renkli çiçekleriyle *D. involucrata* 20 m yükselen en önemli bir türdür.

D A V I D I A

DAVIDİST: 1. XII ve XIII. yüzyıllarda Dinant'lı David (b. bk.) in tek tanrıcılık inançlarını savunan yazarlara verilen ad.

2. XVI. yüzyılda ünitarizmin öncüsü olan Klausenburg'lu François Davidis'in doktrinini benimsiyen kişilere verilen ad. Bugün de özellikle Amerikada bu mezhebe bağlı kimseler vardır.

3. Kendisine Tanrı'nın yeğeni III. David adını veren Jean de Bruges (Jean Joris) in mezhebinden olan kişiler.

DAVID - NEEL [*david - nēl*], **Alexandra** (doğ. 1868), Fransız asıllı Tibet araştırıcısı. Saint - Mandé'de doğmuştur. 1893 yılından başlıyarak Orta Asyada ve özellikle Tıbette birçok geziler yapmış ve Tibet Buddhizmi üzerinde çalışmıştır. Kendisini Tibetli bir kadın olarak tanıtmak su-

retiyle Lhassa'ya girmeğe muvaffak olan ilk kadındır. Bilimsel çalışmaları yanında Asya kültürü, felsefesi ve problemleri üzerine birçok eserler yazmıştır. Başlıcaları şunlardır *Le modernisme bouddhiste et le bouddhisme du Bouddha* (Buddhizmde modernizm ve Buddha'nın buddhizmi) [1910]; *Mystiques et magiciens du Thibet* (Tibette mistikler ve büyücüler) [1929]; *Initiations lamaïques* (Lâmaizmde ilk öğretiler) [1930].

DAVIDOV, Denis Vasil'eviç (1784 - 1839), Rus generali, askerî yazarı ve şairi. Moskovada doğmuş, Simbirsk'te ölmüştür. 1807 de Napoléon'a karşı girişilen savaşta Prens P. İ. Bagration (1765 - 1812) un yaverliğinde bulunmuş, Preussisch Eilau'da Fransızlara karşı yapılan savaşlarda bulunmuş (1807), Finlândiyada savaşmış (1808 - 1809), Türk - Rus harbine katılmıştır (1809 - 1810). 1812 de Napoléon'a karşı ilk partizan birliğini örgütlendirmiştir. D. askerlikle ilgili birçok eserler yazmıştır. Bu alanda en tanınmış eseri: *Opıt teorii partizanskogo deystviya* (Partizan savaşları kuramı üzerine bir deneme) [1821] adı altında çıkmıştır. D. şair olarak da tanınmıştır. Şiirlerini 1832 de toplu olarak yayınlamıştır.

DAVIDOV, İvan İvanoviç (1794 - 1863), Rus filoloğu ve filozofu. Moskova Üniversitesinde okumuştur. Lâtin edebiyatı ve felsefe profesörlüğü yapmış, daha sonra Rus dili ve edebiyatı profesörlüğüne getirilmiştir. Rusyada karşılaştırmalı gramer öğretimini yaymış ve Schelling'in felsefî öğretisi üzerinde durmuştur. Başlıca eserleri: *O vozmojnoşti filosofii kak nauki* (Bilim olarak felsefenin imkânları üzerine) [1826]; *Çteniya o slovesnosti* (Edebiyat üzerine dersler) [1837 - 1838, 1837 - 1843].

DAVIDOV, Karl Yulieviç (1838 - 1899), Rus bestecisi. Goldingen (Kurland) de doğmuş, Moskovada ölmüştür. 1859 da Leipzig Konservatuvarı öğretmeni olmuştur. 1862 de Petersburg Konservatuvarı öğretmenliğine geçmiştir. Daha sonra Rus Müzik Derneği orkestra şefi olmuş ve 1887 ye kadar konservatuvar müdürlüğü yapmıştır. Viyolonsel için yazmış olduğu dört konçerto bugün de çalınmaktadır.

K. Y. DAVIDOV

DAVIDOV, Mitrofan (doğ. 1895), Rus mühendisi. Orta Asyada doğmuştur. 1922 den 1941 e kadar Orta Asyanın sulanması işinin gelişmesinde, Volga ırmağının düzenlenmesinde çalışmış, Kama ırmağı üzerindeki Molotov santralinin yapımını yönetmiştir. 1946 da D. plânı (b. bk.) adiyle anılan bir plân yapmıştır.

Davıdov plânı: 1946 da Rus mühendisi M. Davıdov (b. bk.) tarafından yapılan bir plân. Bu plânda Ob' ve Yenisey ırmaklarının Buz Denizine akan sularını Aral gölünden geçirerek Hazar Denizine akıtmak amacı göz önünde tutulmuştur. Böylelikle 5 000 milyar m³ su elde edilecek ve 10 - 12 milyon hektar toprağın sulanarak ekilmeye yarar bir duruma getirilmesi sağlanabilecektir. Ayrıca kurulması düşünülen 7 elektrik santralinden 13 milyon KW (yılda aş. yu. 83 milyon KW saatlik enerji) elde edilecektir. Bu plânın, çevrenin iklimi üzerinde fayda sağlaması beklenebilir.

DAVIDOV, Stepan İvanoviç (1777 - 1825), Rus orkestra şefi ve bestecisi. Moskovada ölmüştür. Sarti'nin öğrencisi olan D., Moskova Tiyatro okulunda müzik ve şan dersleri vermiştir (1810 - 1825). Halk türkülerinin ya da ağızlarda dolaşan şarkıların melodisine dayanan *Lesta, Dneprovskaya rusalka* adlı tetralojisi büyük bir başarı kazanmıştır. D., Glinka ile Dargomıjskiy'nin öncüsü sayılmaktadır.

DAVIDOVIĆ [*davidoviç*], **Dimitrije** (1789 - 1838), Sırp gazetecisi ve politikacısı. Zemun'da doğmuş, Smederovo'da ölmüştür. Sırp gazeteciliğinin kurucusu sayılan D., 1817 den 1822 ye kadar Viyanada Sırp dilinde ilk gazeteyi çıkarmıştır. 1831 de Prens Milan'ın sekreteri olmuş, önce eğitim bakanlığına, daha sonra iç işleri bakanlığına seçilmiştir.

DAVIDOVIĆ [*davidoviç*], **Ljubomir** (1863 - 1940), Yugoslav devlet adamı. Sırbistan'da, Vlaška'da doğmuştur. 1901 de parlâmentoya giren D., bağımsız Radikal Partiyi kurmuş (1902), 1904 te eğitim bakanı olmuş, 1905 te Skupština başkanlığına seçilmiştir. 1917 de yeniden eğitim bakanı olan D., Pašić hükümeti zamanında görevinden çekilip muhalefete geçmiştir. 1919 da yeni Demokrat Partinin başkanı olmuştur. 1920 de başbakan olan D., demokrat ve sosyalist ortak hükümetinin başına geçmiş, 1925 - 1938 yılları arasında seçimleri hükümete karşı çevirmek için Hırvat Köylü Partisine katılmıştır.

DAVIDS [*deyvidz*], **Arthur Lumley** (XIX. yüzyıl), İngiliz gramercisi. *Grammar of the Turkish Language* (Türk dilinin grameri) [1832] adlı eseriyle tanınmıştır. Yazar, II. Sultan Mahmuda ithaf edilen bu kitabında yalnız Osmanlı Türkçesinden değil, « Tatar lehçelerinden » de örnekler vermiştir. Eserin 78 sayfalık başlangıç bölümünde Türk edebiyatı ve eski Türk dilleri üzerine de bilgi verilmiştir. Yazar, Türkçedeki *ö, ü, ı* gibi seslerin varlığını fark etmemişse de, Türkçenin bellibaşlı özelliklerini ve kurallarını tesbit etmiştir. 21 yaşında ölen D. in bu eseri annesi tarafından Fransızcaya çevrilerek 1836 da Londrada yayınlanmıştır.

DAVIDS [*deyvîdz*], **Thomas William Rhys** (1843-1922), İngiliz hindoloğu. Whitehall (Colchestor) da doğmuş, Chipstead (Surrey)de ölmüştür. 1866-1867 yılları arasında Seylan'da yargıçlık yapmış, 1883 te Londrada Pâli dili ve Buddhist edebiyatı profesörlüğüne atanmış, 1904 - 1915 yılları arasında da Manchester'de karşılaştırmalı din bilimleri profesörlüğü yapmıştır. 1894 te Caroline Augusta Foley ile evlenmiştir. 1881 de Pali Text Society'yi kurarak orijinal Buddhist metinlerini yayınlamıştır: *Budhism, a Sketch of the Life and Teachings of Gautama the Buddha* (Buddhizm, Gautama Buddha'nın hayatı ve öğretileri üzerine bir taslak) [1877]; *Buddhist Birth Stories* (Buddhist doğum hikâyeleri) [1880]; *The Questions of King Milinda* (Kıral Milinda soruları) [1890]; *Buddhist India* (Buddhist Hindistan) [1903]; *Pali - English Dictionary* (Pali - İngilizce sözlük) [W. Stede ile birlikte, 1922 - 1925].

D., Caroline Augusta, İngiliz hindoloğu, D. ın karısı (asıl soyadı: Foley). Wadhurst (Sussex) te doğmuştur. Londrada Doğu Araştırmaları Okulu (School of Oriental Studies) nde Pâli ve Buddhizm okutmanlığı yapmıştır. İlk Buddhistlere ait metinlerin eleştirmeli yayınını yapmış, Buddhistliğe ait ilâhileri *Psalms of the Early buddhists* (İlk Buddhistlerin ilâhileri) [1909 - 1913] adiyle yayınlamıştır.

Buddhist felsefesine ait eserleri de vardır: *Compendium of Philosophy* (Felsefe özeti) [1910]; *Buddhistic Psychology* (Buddhist psikolojisi) [2. bas. 1924].

DAVIDSOHN [*dạvidzōn*] **İŞARETİ** (Tıp), ağız içine yerleştirilen bir elektrik ışığı ile yapılan diyafanoskopi (*diaphanoscopie* = vücuttaki bir boşluğun, çeperlerinden geçecek kadar kuvvetli bir ışıkla aydınlatılarak gözden geçirilmesi) de göz bebeğinin yeteri kadar aydınlanmaması. Bu durum üst çene kemiği boşluğun (*sinus*) da bir ur (*tumor*) ya da anormal bir sıvı bulunduğunu gösterir. Prusyalı hekim Hermann Davidsohn [1842 - 1911] un adiyle anılır.

DAVIDSON [*dẹyvidsın*], **John** (1857 - 1909), İngiliz şairi, piyes yazarı, romancısı ve denemecisi. Barrhead (İskoçya) da doğmuş, Pemzance (Cornwell) ta kendini öldürmüştür. Başlangıçta kimyagerlik ve ilk okul öğretmenliği etmiştir. Manzum eserleri: *Fleet Street Eclogues* (F. S. eklogları) [1893, 1896]; *Ballads and Songs* (Baladlar ve şarkılar) [1899]; *Fleet Street and other Poems* (F. S. ve başka şiirler) [1909]. Piyesleri: *Bruce* (ad) [1886]; *Smith* (ad) [1886]; *Godfrida* (ad) [1898]; *The Knight of the Maypole* (Maypole şövalyesi) [1903]. Romanları: *Baptist Lake* (Vaftizci gölü) [1894]; *Wonderful Mission of Earl Lavender* (Kont L. in olağanüstü misyonu) [1895]; *The Triumph of Mammon* (M. un zaferi) [1907]; *Mammon and his Message* (M. ve onun mesajı) [1909]. Bundan başka, felsefî eserler ve hayat felsefesini anlattığı beş *Testament* (Vasiyetname) yazmıştır: *The Testament of a Vivisector* (Bir viviseksiyoncunun vasiyeti) [1901]; *The Testament of o Man Forbid* (Yasaklı bir adamın vasiyetnamesi) [1901]; *The Testament of an Empire - Builder* (Bir imparatorluk kurucusunun vasiyeti) [1902]; *The Testament of a Prime Minister* (Bir başbakanın vasiyeti) [1904]; *The Testament of John Davidson* (J. D. ın vasiyeti) [1908]. D. ın baladları arasında en tanınmışları: *A Ballad of Hell* (Bir cehennem baladı), *Ballad of a Nun* (Bir kadın keşişin baladı), *Imagination* (Hayal), *The Outcast* (Serseri) ve *The Unknown* (Bilinmiyen).

DAVIDSON [*dẹyvidsın*], **Thomas** (1817 - 1885), İngiliz jeolog ve paleontoloğu. Edinburgh'da doğmuş, Brighton'da ölmüştür. Gençliğinin bir kısmını İtalya ve Fransada geçirmiştir. *Monograph of British Fossil Brachiopoda* (İngilteredeki taşıl kolsu ayaklılar üzerine yazılar) [6 cilt, 1850 - 1886] adlı eseriyle tanınmıştır.

DAVIDSON OF LAMBETH [*dẹyvidsın av læmbıt*], **Randall Thomas Davidson,** Baron (1848 - 1930), İngiliz din adamı. Edinburgh yakınında Muirhouse'de doğmuş, Chelsea'da ölmüştür. Kıraliçe Victoria'nın son yıllarında dinî danışmanı olmuştur. 1903 ten 1928 e kadar Canterbury başpiskoposu olmuş, modern Anglikanizmde önemli bir yer almış, denizaşırı ülkelerdeki kiliselerle ilgilenmiş, öbür Hıristiyan mezhepleriyle ve özellikle Ortodoks mezhebiyle Anglikan kilisesi arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır.

DAVIEL [*davyẹl*], **Jacques** (1696 - 1762), Fransız göz hekimi. Evreux yakınlarında La Barre'da doğmuş, Cenevre (İsviçre) de ölmüştür. 1720 de Marsilyada çıkan veba salgınında kendini göstermiş, 1749 da kıralın cerrahlığına ve göz hekimliğine atanmıştır. Katarakt hastalığı (b. bk.) nda göz merceğini ameliyatla çıkarmaya ilk teşebbüs eden hekim olan D., Akademiye sunduğu bir eserde bu ameliyatın nasıl yapıldığını anlatmıştır.

Daviel ameliyatı: Gözde irisin irinleşmesi sonucunda iris ile göz merceğinin birbirine yapışmasından meydana gelen katarakt hastalığında saydam katını (karnea) yararak irise dokunmaksızın merceğin çıkarılması.

Daviel kaşığı: Göz merceğinin çıkarılmasında kullanılan kaşık biçiminde bir araç.

DAVIES [*dẹyvis*], **Clement** (doğ. 1884), İngiliz politikacısı. Llanfyllin (Montgomery) de doğmuştur. Avukatlık etmiş, 1929 da milletvekili olmuş, 1945 - 1956 yılları arasında Liberal Partinin liderliğini yapmıştır.

DAVIES [*dẹyvis*], **Joseph E.** (1876 - 1958), Amerikan politika adamı. 1919 da Wilson'ın ekonomi danışmanı olarak Versailles'da bulunmuş, daha sonra Güney Amerikada diplomat olarak çalışmış, 1936 - 1938 yılları arasında Moskovada elçilik yapmış, 1943 te Roosevelt'in Moskovada özel elçisi olmuş, 1945 te Potsdam Konferansı (b. bk.) na katılmıştır.

DAVIES [*dẹyvis*], **Sir John** (1569 - 1626), İngiliz devlet adamı ve şairi. Tisbury (Wiltshire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. *Orchestra* adlı dans şiiri [1596] didaktik bir eserdir. Ruhun ölümsüzlüğü hakkındaki felsefî ve dinî *Nosce te ipsum* (Kendini tanı) [1592] adlı şiiri ve kıraliçe Elisabeth'i öven *Hymns to Astraea* (A. ya övgüler) [1599] adlı eseri meşhurdur. Politika ve tarih alanında en önemli kitabı olarak *Discovery, why Ireland was never entirely subdued* (İrlânda'nın niçin bürünü olarak itaate alınmadığına ait açıklama) [1612] anılabilır.

DAVIES [*dẹyvis*], **William Henry** (1870 - 1940), İngiliz şairi. Newport (Monmoutshire) ta doğmuş, Nailswort (Gloucestershire) ta ölmüştür. İngiltere ve Amerikada (aş. yu. 1905 e kadar) serseri hayatı sürmüştür. *The Soul's Destroyer* (Ruh yıkıcısı) [1905] adlı şiir kitabı Bernard Shaw'nun ilgisini çekmiş ve bu ilgi D. in başarısını sağlamıştır. *Collected Poems* (Toplu şiirler) [1923] adlı eserinden sonra *Secrets* (Sırlar) [1924] ve *A Poet's Calendar* (Bir şairin takvimi) [1927] adlı eserlerini yayınlamıştır. *The Autobiography of a Supertramp* (Büyük bir serserinin otobiyografisi) [1908] adlı eserinde hayatını yazmıştır. *The Bird of Paradise* (Cennet kuşu) [1914]; *True Travellers* (Sadık yolcular) [1923]; *A Poet's Pilgrimage* (Bir şairin hac yolculuğu) [1923] ve *Love Poems* (Aşk şiirleri) [1935] adlı eserleri de anılabilir.

DAVIGNON [*davinyǫ̃*], **Henri**, Vicomte de (doğ. 1879), Belçikalı romancı. Bruxelles'de doğmuştur. *Un Belge* (Bir Belçikalı) [1913]; *Vent du Nord* (Kuzey yeli) [1932] adlı romanları ve *Les procédés de guerre des Allemands en Belgique* (Belçikada Almanların savaş işlemleri) [1915]; *Le visage de mon pays* (Yurdumun görünüşü) [1921] ve *La vie et les idées* (Hayat ve fikirler) [1925] adlı incelemeleri tanınmıştır.

H. DAVIGNON

DAVIGNON [*davinyǫ̃*], **Julien** (1854 - 1916), Belçikalı politikacı. Saint - Josset-en - Noode'da doğmuş, Nice'te

ölmüştür. 1898 den başlıyarak Verviers'nin Katolik temsilcisi olan D., 1907 de dış işleri bakanlığına getirilmiş, 2 ağustos 1914 te Almanyanın verdiği ültimatomu alıp Belçikanın cevabını Almanyaya ulaştırmıştır.

DAVILA, Arrigo Caterino (1576 - 1631), İtalyan tarih yazarı. Pieve di Sacco (Padua) da doğmuş, San Michele (Verona) de öldürülmüştür. Fransada yetişmiş, IV. Henri emrinde savaşlara katılmış, daha sonra Venediklilerin görevlisi olarak subaylık etmiş ve vali olmuştur. *Storia delle guerre civili di Francia* (Fransa iç savaşları tarihi) [1630, 1733, 2 c.] adlı kitabında III. Henri'yi savunan bir dil kullanmıştır. Hugenot'larla ilgili olan bu eser, Guicciardini'nin düşünüşüne uygundur.

DAVILLER ya da D'AVILER [*davilę*], **Augustin Charles** (1653 - 1700), Fransız mimarı. Pariste doğmuş, Montpellier'de ölmüştür. Romaya giderken 1674 te korsanlar tarafından esir edilmiş, bu şehre ancak 1676 da varabilmiş ve 1681 e kadar okumuştur. 8 yıl Mansart'la birlikte çalıştıktan sonra Montpellier'ye yerleşmiş, Dorbay'in çizdiği resimlere göre Peyrou zafer kapısını yapmıştır. Languedoc eyaletinin mimarı (1693) olan D., Toulouse başpiskoposluğu binasını yapmıştır.

DAVILLIER [*daviye*], **Jean Charles,** Baron de (1823 - 1883), Fransız sanat tarihçisi ve koleksiyoncusu. Rouen'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Çini ve porselen sanatı alanında yetki sahibi olarak birçok eserler vermiştir. *L'histoire des faïences hispano-moresque à reflets metalliques* (İspanya Berberilerinin madenî yansımalı çinilerinin tarihi) [1861] *Origine de la porcellaine en Europe, les fabriques italiennes du XVe-XVIe siècle* (Avrupada porselenin kökeni, XV ve XVI. yüzyılda İtalyan fabrikaları), *L'Espagne*(İspanya) [1874] (G. Doré'nin 309 resmiyle birlikte); *Fortuny, sa vie, son oeuvre, sa correspondance* (F., hayatı, eseri, mektupları) [1875]; *Les arts décoratifs en Espagne* (İspanyada süsleme sanatları) [1879].

DAVIOUD [*davyū*], **Gabriel** (1823 - 1881), Fransız mimarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1857 de bahçecilik başmimarı ve 1872 de de Paris yapılarının genel müfettişi olmuştur. Boulogne Ormanı ile Monceau, Montsouris ve Buttes - Chaumont parklarını süslemiş, birçok çeşmeler (Fontaine St. Michel, 1859) yapmış, sokaklardan geçitler açmıştır (Champs - Elysées). En büyük eseri 1878 de Paris uluslararası sergisi için yaptığı Trocadéro sarayıdır.

DAVIS [*dęyvis*], **Andrew Jackson** (1826 - 1910), Amerikalı ispritizmacı. Blooming Grove (New York) da doğmuş, Watertown (Massachusetts) da ölmüştür. Daha çocukken hayaller görürdü. Kendi anlattıklarına göre, 1844 te 16 saat süren bir uykuda görünmiyen varlıklarla konuşmuş, onlardan görünmiyen dünyanın geleceği için öğreticisi olmak görevini almıştır. Başlıca eseri olan *The Principles of Nature, her Divine Revelations and a Voice to Mankind* (Tabiat ilkeleri, tanrısal esinleri ve insanlara seslenen bir ses) [2 c., 1847] adlı kitabını kayıptan haber veren bir durumda yazdırmıştır. *The Magic Staff* (Sihirli asâ) [1857] adlı eseri, ilk yazdığı kitabın az çok tekrarıdır. Ana fıkirleri Swedenborg'dan ve Shaker mezhebinden alınmıştır. Kuzey Amerikada kendisini tutanlar pek çoktur.

DAVIS [*dęyvis*], **Dwight Filley** (1879 - 1945), Amerikalı devlet adamı. St. Louis(Missouri) te doğmuş, Washingtonda ölmüştür. 1925 - 1929 yıllarında millî savunma bakanlığında bulunmuştur. 1899 - 1900 ve 1901 yıllarında Holcombe Word ile birlikte Amerika millî tenis şampiyonu olan D., 1900 de uluslararası D. Kupasını kurmuştur.

DAVIS Kupası

Davis Kupası: 1900 de Amerikalı Dwight Filley D. tarafından uluslar ve ekipler arası yıllık tenis yarışmaları için konulan kupa. Bu maçlara her ulustan en çok dört yarışçı katılır. Karşılaşmalar, kupayı elinde bulunduran milletle bölgelerarası final şampiyonu olan millet arasında yapılan bir maçla sona erer.

DAVIS [*dęyvis*], **Elisabeth** ya da **Bette** (doğ. 1908), Amerikan sinema aktrisi. Lowell (Massachusetts) de doğmuştur. *The Man played God* (Tanrı rolünde insan) [1932] adındaki, ilk filmini Hollywood'da çevirmiştir. Başlıca filimleri şunlardır: *Bad Sister* (Kötü abla) [1931]; *Dangerous* (Tehlikeli) [1935]; *The Petrified Forest* (Taş kesilen orman) [1936]; *Jezebel* (ad) [1938]; *All about Eve* (Hep Havva hakkında) [1950]. Yarattığı kahramanlarla görülmemiş bir iç hayat, dramatik bir güç vermiştir. Yukarıda anılan filmleriyle 1935 ve 1938 de Oscar armağanını kazanmıştır.

B. DAVIS

DAVIS [*dęyvis*], **Henry William Carless** (1874 - 1928), İngiliz tarihçisi. Gloucestershire'de, Stroud yakınında, Ebley'de doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Önce Manchester Üniversitesinde (1921 - 1925), sonra Oxford Üniversitesinde profesörlük eden D., özellikle Orta Çağ üzerine önemli eserler yazmıştır; bunların en ünlüsü *England under the Normans and Angevins* (Normanlar ve Angevin'ler devrinde İngiltere) [1905] adlı kitabıdır.

DAVIS [*dęyvis*], **Jefferson** (1808 - 1889), Amerikalı devlet adamı. Abbeville (Kentucky) de doğmuş, Beauvoir (Mississippi) de ölmüştür. Subaylıkla hayata atılmış, Mississippide pamuk çiftçiliği etmiş, 1845 te temsilciler meclisi üyesi olmuştur. 1846 - 1847 de Mexiko'ya karşı savaşa katılmış, 1847 de senatörlüğe seçilmiştir. 1853 - 1857 de demokrat başkan Pierce'in başkanlığı altında savunma bakanı olmuştur. Ayrılma Harbi (War of secession) nde senatodan ayrılmış (1861) ve güney devletlerin Montgomery kongresinde geçici olarak konfederasyon başkanlığına getiril-

miştir (1861). D. güney devletlerinin a y r ı l m a harblerindeki karşı koyma gücünün ruhu durumunda idi. Zeki fakat h ı r s l ı, çalışkan olduğu kadar da ordunun yönetimine karışmak eğilimin de idi. Bu hırslı ve karıştırıcı çalışmaları yüzünden 1865 te Irwinsville (Georgia) de yakalanarak iki yıl Monroe kalesinde hapsedilmiştir. Bir süre sonra affedilerek (1868) Memphis'e çekilmiş, orada bir sigorta ortaklığının başkanlığını yapmıştır. Ölümünden sonra cesedi Richmond (Virginia) a götürülmüştür (1893). *The Rise and Fall of the Confederate Government* (Konfederasyon hükümetinin gelişmesi ve çökmesi) [2 cilt, 1881] adlı eserinde kendini savunmuştur. Karısı *Memoir of Jefferson D.* (Jefferson D. in anıları) [2 cilt, 1891] adlı bir eser yayınlamıştır.

J. DAVIS

DAVIS [*deyvis*], **John** (aş. yu. 1550 - 1605), İngiliz gemicisi. Sandrige (Dartmouth) de doğmuş, Malakka yakınında ölmüştür. 1585 te Dartmouth'dan yola çıkarak kuzeybatı yönünde araştırmalara başlamış, 20 temmuzda Grönland'ın doğu kıyılarını bulduktan sonra Grönland ile Baffin Adası arasından, sonradan kendi adını alan D. Boğazından geçmiştir. D., Amerikanın kuzeye doğru bir takım adalar halinde yayıldığını meydana çıkarmış, 1592 de Falkland adalarını bulmuştur. Daha sonra Holânda ve İngilterenin hizmetinde Hindistana gitmiş, orada Japon korsanları tarafından öldürülmüştür. *The World's hydrographical Description* (Dünyanın hidrografik tanımı) [1595] ve *The Seaman's Secrets* (Denizcinin sırları) [1595] adlı eserleri vardır.

Davis Kuadrant'ı, D. tarafından güneşin yüksekliğini ölçmek için bulunmuş bir araç. Spiegelsextante aracı yapıldıktan sonra önemini kaybetmiştir.

DAVIS [*deyvis*], **Richard Harding** (1864 - 1916), Amerikalı yazar. Philadelphia'da doğmuş, New Yorkta Mount Kisco'da ölmüştür. İspanya - Amerika, Boer'lar, Rus - Japon savaşları ve Birinci Dünya Harbi üzerine yaptığı röportajlar kendisine büyük gazeteci sanını verdirmiştir. Birçok tiyatro piyesleri, gezi hikâyeleri, halk tarafından sevilen romanları vardır: *Gallegher* (ad) [1890]; *Soldiers of Fortune* (Talihli askerler) [1897]; *Ranson's Folly* (R. ın delıliği) [1902].

DAVIS [*deyvis*], **Stuart** (doğ. 1894), Amerikalı ressam. Philadelphia'da doğmuştur. Soyut sanatı Amerikaya sokanlardan biri olmuştur. Radio City için yaptığı fresklerden söz edenler onun, göze hitap eden bir çeşit caza eğilimli olduğunu söylerler. New Yorktaki Modern Sanat Müzesinde tabloları vardır. En ünlüleri «Lucky Strike», (1921); «Tuzluk» (1931); «Visa» (1951) adındaki tablolarıdır.

DAVIS [*deyvis*], **Thomas Osborne** (1814 - 1845), İrlanda lıdevlet adamı ve şair. Cork kontluğunda, Mallow'da doğmuş, Dublin'de ölmüştür. 1842 de Dıllon ve G. Duffy ile birlikte «The Nation» gazetesini kuran D., Genç İrlanda hareketinin önderlerinden biri olmuştur.

DAVIS [*deyvis*], **William Morris** (1850 - 1934). Amerikalı jeoloji ve coğrafya bilgini. Philadelphia'da doğmuş, Pasadena'da ölmüştür. Önce mineraloji öğrenimi yapmış, mühendis olmuş, sonra da Arjantinde Córdoba rasathanesinde yardımcı astronom olarak bir süre kalmıştır. 1877 de Harvard Üniversitesi jeoloji profesör yardımcılığına atanmış, bir dünya gezisinden sonra da aynı üniversiteye fizik coğrafya ve mineraloji profesörü olmuştur (1880 - 1912). Bu tarihten başlıyarak Amerikanın çeşitli üniversitelerinde, özellikle Californiadaki teknoloji enstitüsünde konferanslar vermiş ve sık sık yabancı ülkelere gezilerde bulunmuştur. Fizik coğrafyanın öncülerinden biri olan D., ırmak aşınmaları (érosion) nı çözümlemiş, yontuk düz (pénéplaine) ve aşınma dönmesi (cycle d'érosion) kavramlarını tanımlamış ve bu alanda sonradan büyük değer kazanan bir terminoloji tesbit etmiştir. Birçok coğrafyacılar onun usulünden faydalanmışlarsa da, bazıları bu usulü bilimsel olmaktan çok ideal bir usul olarak görmüşlerdir. Başlıca eserleri şunlardır: *Elementary Meteorology* (Meteorolojinin esasları) [1894]; *Physical Geography* (Fizik coğrafya) [1898]; *Geographical Essays* (Coğrafya denemeleri) [1900]; *Handbook of Travel* (Gezi el kitabı) [1917]; *The Lesser Antilles* (Küçük Antiller) [1926]; *The Coral Reef Problem* (Mercan kayalığı sorunu) [1928].

W. M. DAVIS

DAVIS [*deyvis*] **BARAJI** (İng. Davis Dam), Amerika Birleşik Devletlerinde, Colorado üzerinde sulama işleriyle hidroelektrik enerji için kullanılan bir baraj.

DAVIS [*deyvis*] **BOĞAZI,** Baffinland ile Grönland arasında bir boğaz. John Davis (b. bk.) tarafından bulunan bu boğazın genişliği 350 km dir. Baffin Denizi (b. bk.) ni Atlas Okyanusuna bağlar. Batıdan güneye doğru yönelen bir akım, gemiler için çok tehlikeli olan buzulları Newfoundland sığlıklarına kadar getirmektedir.

DAVISON [*deyvisn*], **Frank Dalby** (doğ. 1893), Avustralyalı romancı. Melbourne'de doğmuştur. *Man - shy* (İnsanlardan ürkenler) [1931] adlı eseri, insanlardan ürküp kaçan yaban öküzü sürüsüne dair bir hikâyedir. D., bu eserinde, el değmemiş tabiat karşısında aşırı duyarlıktan uzak sevgisini anlatmıştır. Başka romanlarında da buna benzer animist öğelerle aynı açık deyişi kullanmıştır. Bu eserler şunlardır: *The Wells of Beersheba* (B. daki kuyular) [1933]; *The Woman at the Mill* (Değirmendeki kadın) [1940]. Bu son eser, kısa hikâyelerden meydana gelmiştir.

DAVISON [*deyvisn*] **ya da DAVIDSON** [*deyvidsn*], **Jeremiah** (1695 ya da 1705 - 1745), İskoçya asıllı İngiliz ressamı. Kneller'in yanında çalışmış, koruyucusu Atholl dukasiyle birlikte gittiği Londra ile Edinburgh'da bir hayli alıcı bulmuştur. Veliahtin, Richard Cooper'in, Amiral Byng'in, Elizabeth MacDonald'ın, Lady Moray'ın portrelerini yapmıştır.

DAVISSON [*deyvisn*], **Clinton Joseph** (1881 - 1958), Amerikalı fizikçi. 1917 - 1946 yıllarında New Yorktaki Bell telefon lâboratuvarlarında, sonra da Western Electric

Company'de çalışmış. 1927 de L. H. Germer ile birlikte kristallerden geçen elektronların uğradıkları kırınım (*diffraction*) olayını bulmuş, bu sayede başka bir metot kullanarak aynı olayı bulmuş olan İngiliz fizikçisi George Paget Thomson ile 1937 Nobel fizik armağanını bölüşmüştür.

C. J. DAVISSON

DAVITT [*dævıt*], **Michael** (1846 1906), İrlândalı politikacı. Straide'de doğmuş, Dublin' de ölmüştür. Fabrika işçisi olarak işe başlamış, 1870 te Fenier'nin fesat teşebbüslerine katıldığından hapse atılmış, ancak 1877 de serbest bırakılmıştır. 1879 da Parnell ile birlikte İrlânda Land League'ini kurmuştur. Bir aralık kısa bir süre için tekrar hapse girmiştir. 1890 da Parnell'e karşı harekete geçmiş, 1895-1899 yılları arasında Avam Kamarasına üye seçilmiştir. Boer'larla İngilizler arasında çıkan harbde Boerları tutmuştur. En sonunda da İşçi Partisi (Labour Party) ne katılmıştır. D. 1890 yılından başlıyarak «Labour World» dergisini yayınlamıştır. *Leaves from a Prison Diary* (Hapishane günlüğünden yapraklar) [2 cilt, 1884]; *Defence of the Land League* (Land League'in savunulması) [1891]; *Life and Progress in Australasia* (Avustralasya'da hayat ve ilerleme) [1898]; *Boer fight for freedom* (Barış için Boer harbi) [1902]; *Fall of Feudalism in Ireland* (İrlândada feodalizmin çökmesi) [1904] adlı eserleri anılabilir.

DAVLUMBAZ: 1. Yandan çarklı ya da her yandan pervaneli eski vapurların çark ve pervanelerinin korunması için üzerlerini kaplıyan yarım daire biçimindeki ağaçtan ya da madenden kalkan.

2. Bacanın duman ve kokuyu iyi çekmesi için ocakların önünde ve yukarı kesiminde yapılan çıkıntılı siper. Buna *yaşmak* da denir.

DAVOS: 1. İsviçrenin Graubünden (Fr. Grisons) kantonunda, Albula (b. bk) ırmağının kollarından biri (Landwasser) ile sulanan yüksek vâdi. Yukarı ucunda Küçük Davos Gölü (1 562 m) ile dağ çökmesi yüzünden Prätigau'a doğru meydana gelen bir su seddi (1 633 m) vardır.

DAVOS: Genel görünüş

2. Davos vâdisinde bir komün. Davos - Platz ve Davos - Dorf adlı iki köyü vardır. Nüfusu 10 400 (1950) dür. Bu köylerde Alman reformistleri yaşamaktadır ki bunlar XIII. yüzyılda oraya yerleşmiş olan Wallis'lerin çocuklarıdır. Eski belediyesi, tiyatrosu, yüksek dağlar iklimi ve verem enstitüsü (kuruluşu 1922), birçok sanatoryumları ve sağlık yurtları vardır. Kuzey yanındaki Davos - Dorf, güneşli kış iklimi sayesinde (ortalama kış sıcaklığı — 3° C dır) milletlerarası bir sağlık yeri ve kış sporları alanıdır. Clavadel sağlık yeri (1 667 m) D. un güneyindedir.

DAVOUT [*davū*], **Louis Nicolas**, (1770 - 1823), Auerstedt dukası ve Eckmühl prensi, Fransa mareşali. Bourgogne bölgesindeki Annoux'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1785 te Paris askerî okuluna girmiş, 1788 de süvari teğmeni olmuş ve devrimcilerle iş birliği edip Yonne'dan gelen gönüllülerin meydana getirdiği tabura komuta etmiştir (1792). Devrim ordularının savaşlarına, Mısır seferine katılmış ve 1800 yılında tümgeneral olmuştur. İtalya seferinde ordunun süvari kuvvetleri komutanlığında bulunmuş, 1804 te de mareşallik asâsını almıştır. 1806 da Auerstedt'te Prusya ordusunun büyük bölümünü bozguna uğratarak kendini göstermiştir. 1807 de Varşova Büyük Dukalığı askerî valisi olmuş, 1810 da Almanya seferinde ordu komutanlığı etmiş, 1812 Rusya seferine katılmıştır. 1813 te Hamburg komutanlığına atanan D., şehri Ruslara karşı savunmuş, mayıs 1814 te barış imzalandıktan sonra şehri teslim etmiştir. Yüz gün hükümeti sırasında millî savunma bakanı olan D., Bourbon'ların gözünden düşmüşse de, 1819 da Âyan Meclisine girmiştir. Strateji bakımından gösterdiği deha ve komutasındaki düzen sayesinde Napoléon'un en büyük yardımcılarından biri olmuştur.

L. N. DAVOUT

DAVRANIŞ (Ps.): bk. BEHAVIOR ve BEHAVIORİZM.

DAVUD - İ KAYSERİ, Şeref'd - din b. Mahmut (ölm. 1350), Kayserili bilgin. Önce kendi yurdunda iyi bir öğrenim görmüş, sonra Mısıra giderek bilgisini daha da geliştirmiş, tasavvufta zamanının ünlü bir bilgini olmuştur.

Bu sırada İznik'i ele geçiren Orhan Gazi, D. K. yi yanına çağırarak yeni kurduğu medreseye müderris yapmıştır. D. K. nin bilim hayatı bundan sonra daha da gelişmiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Mezarı İznikte Çınardıbi denilen yerdedir. Eserlerinin en tanınmışı, *Şerhü fususi'l - hikem*'dir. Bu eser Hindistanda basılmıştır.

DAVUL (Ar. *tabl* kelimesinden), bir kasnak (şasi) üzerine bir derinin gerilmesiyle yapılan bir vurma aracı ya da el ile vurularak çalınan bir musiki aleti. D. un gövdesi (kasnak) tahta ya da madendendir. D. un elle, vurma araçlariyle, kendisine bağlı iplerle çalınan cinslerine çalparanlı D. (İng. clapper drum), bir kabın içinde bulunan tanecikler ve başka katı parçacıklarla çalınan cinslerine ise takırtılı D. (İng. rattle drum) denilir. D. a benzeyen her hangi bir nesneye de analoji yolu ile bu ad verilir.

Eski Sumerlerde hemen hemen M. Ö. 3 000 yılında D. un var olduğu bilinir. Zamanımızda değişik milletlerde görülen çok sayıdaki çeşitleri de, uzun bir gelişmenin belirtisidir.

D. lar çeşitli şekillerde bölümlendirilir. Bunların en çok kullanılanı, aletin biçimine dayanan bölümlemedir. 1. Tef gibi yassı çerçeveli D. lar; 2. Orkestra D. u, iri dümbelek, kudüm (İng. kettle drum); 3. Boru şeklindeki D. lar (İng. tubular drum). 1 ve 2. bölümlerdeki aletler, genel olarak özel adlar taşır.

Borulu D. lar Asyada, Eski Çinin buğday taneleriyle doldurulmuş takırtılı D. larından, modern Japonyanın kum saatine benziyen tsuzumi'lerine kadar, değişik büyüklük ve biçimlerde gelişmiştir. Hindistanda D. çalma ayrıca bir sanat olup çok girişik ahenk örneklerine dayanır. Bu memlekette fıçı şeklinde D. lar kullanılır. Bu D. lar bazı kere iki düzine ve hattâ daha çok sayıda makamlı çan topluluklar (Fr. carillon)ı gibi asılır ve bunların her biri belli bir perdede ses çıkarır. Modern Avrupanın silindir (üstüvane) biçimindeki D. ları Orta Doğudan gelmiştir. Trampete (İng. snare drum) nin ilk şekli olan küçük D., İspanyadan ve Filistindeki Araplardan alınmıştır. Başlangıçta bir halk musikisi aleti olan bu D., XIV. yüzyıldan başlıyarak yeni beliren piyade alaylarının özel musiki aleti haline gelmiştir. Büyük ya da bas D. u tipik olarak Türk kökenli olup ilk zamanlarda Türk D. u adını taşırdı. Avrupaya Osmanlı orduları tarafından getirilen bu alet, XVIII. yüzyılda orada da tanınmaya başlamıştır. Bu D. ile birlikte, modern bandoların zili ve başka aletleri de Avrupaya girmiştir.

Yüz yıldan daha uzun bir zamandan beri trampete ve çalparanlı D., orkestrada ve çeşitli bandolarda gerek renk ve dinamik kuvvet vermek, gerek ahenk ve vurma etkilerini artırmak için kullanılmıştır. Trampete, az derinlikte bir silindirle birbirinden ayrı, gerilmiş iki deriden yapılmıştır. Alttaki deri boyunca bağırsaktan yapılmış kirişler gerilmiştir. Yukarıki deriye ince değneklerle çabuk çabuk vurulunca, bu kirişler devamlı bir gürültünün meydana gelmesine yardım eder. Bas D. unun çapı 1 - 2 m ve hattâ daha fazla olabilir. Bunun iki derisi vardır, fakat kirişi yoktur. Normal olarak bir tek vurma aletiyle çalınır. Bununla birlikte, devamlı gürültü ve bazı özel etkiler de yapılabilir. Bir de tüp şekilli D. vardır. Bu, çap bakımından trampeteden büyük değildir. Daha derin bir ses çıkarır. Bunların kirişlileri de vardır. Bandolarda bu alete İng. field drum (= sahra D. u) denilir. Orkestralarda ise bunlar pek seyrek görülür ve tenor drum (tenor D. u) adını taşır.

Türklerde davul: Pek eski çağlardan beri Türklerde D. vardır. Eski Çin kaynakları Türklerde D. un pek sevilen bir çalgı olduğunu bildirmektedir. Avar ve Hunların D. u kullandıklarını ve savaşta haykırışlarına D. sesleri de kattıklarını eski tarih kaynaklarından öğreniyoruz. Eski Türk dini olan şamanlıkta âyin yapmak için gerekli nesnelerden biri de D. dur. Doğu Asyada çok eski zamanlarda D. un kullanıldığına dair Çin kaynaklarında bilgiler vardır. Bugün de Yakut şamanlarında D. çalmak geleneği yaşamaktadır. Bütün Türk boylarında din törenlerinde ve savaşlarda çalınan D. un üzerinde değişik resimler de yapılırdı. Şamanların D. sahibi olmaları, cübbe sahibi olmaları gibi, koruyucu ruhların emriyle olurdu. D. daire ya da yumurta biçimindedir. D. yapmak için kayın ağacı ya da sedir ağacı, deri, madenî süsler, kıl sicimler kullanılır. D. yapılacak ağaç obadan uzakta bitmiş, insan ve hayvan dokunmamış temiz ve sağlam olmalıdır. D. yapıldıktan sonra ardıç ağacı yakılıp tütsülenir, ruhlara şarap serpilir. Şaman öldükten sonra D. u ormana götürülüp parçalanır ve bir ağacın dalına asılır. Şamanın ölüsü de bu ağacın yanına gömülür.

Kâşgarlı Mahmut (XI. yüzyıl) D. u *tovıl* (*tovul*) adiyle anar ve «avda doğan kuşu için çalınan D.» dedikten sonra İslâm ülkelerinin en uzak köşelerinde bu ada rastladığını bildirir.

Anadoluya D. un Oğuzlarla geldiği söylenir. Evliya Çelebiye göre, Anadoluda D. u ilk çaldıran Orhan Gazi'dir. Fakat daha önce Osman Gazi'nin D. çaldırdığı da bilinmektedir. Osmanlılardan önce Selçukluların da savaşlarda ve saray mehterlerinde D. kullandıkları tarih kaynaklarında yazılmıştır.

Grek - Roma dünyası için D., bilinmiyen bir çalgıdır. D. Avrupaya geniş anlamda Osmanlı Türkleriyle geçmiştir.

Bugün Anadoluda D., bayramlarda, düğünlerde, ulusal günlerde halk çalgısı olarak başta gelir. D., zurna ile birlikte çalınır. Eskiden ramazan gecelerinde sahur vakitlerinde yalnız başına çalınırdı. Ulusal halk oyunlarında da D. baş çalgı yerini alır. Anadolu D. ları genel olarak, yüksekliği 40 - 50 cm, çapı 50 - 60 cm lık bir silindirin alt ve üst tabanlarına kılları yolunmuş keçi derisi gerilerek yapılır. Derinin gerginliğini sağlamak için D. un yan yüzeyleri yukarıdan aşağıya doğru sağlam iplerle gerilir. D. cu boynuna bir kayışla D. u asar, öyle çalar. Üst yüze vurmak için tokmak, alt yüze vurmak için de ince çubuk kullanılır. Meraklı D. cular şamanlıktan kalma geleneği sürdürerek D. larının üstüne ay, yıldız gibi simgelerin renkli resimlerini çizerler. D. un ince çubuğuna Anadolunun değişik yerlerinde *çeldirge*, *meççik*, *meçik*; küçük D. lara *düblük*; tokmakla vurulan yüzüne de *bam* denir.

Türklerde D. un kutsallığı, İslâmlığın kabulünden sonra da sürmüş, değişik tarikatlarda D. a da yer verilmiş, daha çok tef, dümbelek, kudüm gibi biçimlere girmiştir. Tekkelerde, ünlü yatırların mezarları yanında D. ve kudümlerinin asıldığı olurdu. Hattâ Osman Gazinin türbesinde, ün salmış D. unun yüzyıllarca asılı kalması eski kutsallık inanışının ne kadar derin olduğunu gösterir. Daha sonraları Osmanlı ordusunun mehter takımında *kös* adı verilen ve katırların iki yanına bağlanıp hayvanın üstüne oturan D. cu tarafından çalınan büyük D. lar vardır.

D. (tabl), Osmanlı Türklerinde sancak ve tuğ ile birlikte bağımsızlık alâmetidir.

DAVUL, edebî mizah gazetesi. İstanbulda 14 teşrinievvel 1324 (M. 1908) te çıkmaya başlayan D. haftalık ve resimli idi. Sahibi Vasıf tarafından ancak 24 sayı çıkarılabilmiştir.

DAVULGA, Afyon ilinin Emirdağ ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan D. nın nüfusu 2 462 (1960) dir. Bucak nüfusu 19 946 (1960) olup 23 köyü vardır. Bucak tam örgütlü ve belediyelidir. Köylerinden 7 si 500 den, 4 ü 1 000 den çok, 1 i ise 2 455 nüfuslu (Bademli köyü) dur. D. bucağı, Emirdağ ilçesinin doğu bölgesindedir. Buraya 23 km boyunda bir yol ile bağlıdır. Daha doğudaki yerlere sadece dar yollar uzanır. Güneyde, Emir Dağları (2 066 m)nın kuzey uzantıları yükselir. Buralarda yer yer fundalık ve koruluklar (çokluk meşe ağaçları) bulunur. Kuzeyde Sakarya ırmağı çevresinin 800 - 1 000 m yüksekliğindeki tepelik ve düzlükleri uzanır. Başlıca geçim kaynakları arpa, buğday, haşhaş ekimi ile koyun ve keçi beslenmesidir.

DAVUT AĞA (ölm. 1599 [H. 1007]), Türk mimarı. Doğduğu yer ve yıl kesin olarak bilinmemektedir. Hasbahçe'deki mimarlık okulundan yetiştiği anlaşılan D. A. nın,

Mimar Sinan'ın amelî ve nazarî deneme ve derslerinden faydalandığı ileri sürülebilir. Osmanlı tarihçilerinden Selânikî Mustafa Efendinin bildirdiğine göre, Sinan'ın Edirnede Selimiye Camiini yaptığı sıralarda, Horoz Memi, Mehmet Ağa ve Dalgıç Ahmet Çavuş ile birlikte D. A. onun öğrencisi olarak tanınmıştı.

XVI. yüzyılın sonlarından kalma tarih belgelerinde, D. A. nın dergâh - ı muallâ çavuşlarından olduğu ve aynı zamanda su yolu nazırlığı yaptığı belirtilmektedir. Yine bu belgelerden, su yolu nazırı D. A. nın Eyübe bağlı bazı yerlerdeki lâğımlarla kemerlerin onarılması ve yenilenmesiyle görevlendirildiğini, hassa mimarlarından Cafer ile birlikte Eyüpte sel yüzünden yıkılmış olan birtakım köprü ve kaldırımların onarım keşiflerini yaptığını öğreniyoruz. Onun İstanbulda sel yüzünden yıkılmış olan birtakım köprü ve çeşmelerin onarılmasını istediğini haber alıyoruz. Bunlardan başka, su yolu nazırı D. A. nın, İstanbul kadısı ve Mimarbaşı Sinan Ağa ile birlikte Kâğıthane ve Kırkçeşme su yollarına zarar veren yapıları bulduğunu, Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbula getirttiği su yolunun yıkılan kesimlerinin onarılmasına ne kadar akçe sarf ettiğini tahmin eylediğini, Darü's - saâde ağası Mehmet Ağanın Divanyolunda yaptırdığı sebil ve okula İstanbul dışında yeni bulunan suyu getirmesine kolaylık gösterdiğini, su yolları üzerine yemiş ağacı diken ve yapı yaptıran kimselerin, onların yıkılmasına sebebolmaları dolayısiyle su yolları üzerine ağaç dikilmesinin ve yapı yaptırılmasının yasak edilmesini İstanbul kadısından istediğini biliyoruz. Son olarak, 1583 (muharrem 991) te su yolu nazırı D. A. nın doğu seferine katıldığını ve İrandan döndükten sonra yine su işleri ile uğraştığını öğreniyoruz. 1575 (H. 983) tarihinden önceki yıllarda D. A. nın durum ve görevi kesin olarak bilinememekle birlikte, Mimar Sinan'ın emrinde çalıştığına hükmedilebilir. Sinan Edirnedeki Selimiye Camiinin yapımı ile uğraştığı sıralarda İstanbul ve çevresi büyük yağmurlar sonunda seller altında kalmıştı. Bu seller, daha yeni yapılmış olan Kırkçeşme su yollarını darmadağınık bir hale getirmişti. İşte bu su yollarının onarılmasına su nazırı D. A. bakıyordu.

D. A. nın sanat hayatında önemli bir devre olarak mimarbaşılığı devresi kabul edilebilir. Bundan önce bir yandan su yolu işlerinde çalışmış, bir yandan da Mimar Sinan'ın yanında hassa mimarı olarak birtakım önemli mimarlık işlerinde görev almıştır. Bu arada 1584 (H. 962) te Üsküdarda Sinan tarafından meydana getirilen Valide - i Atik Camiinin yapımında önemli bir rol oynamıştır. İlk büyük eseri, 1585 (H. 993) yılında İstanbul'da Çarşamba'da yaptığı Mehmet Ağa Camiidir. Bundan başka, yine Çarşamba'da 1586 (H. 994) yılında Mehmet Ağaya ait olmak üzere bir hamam da yaptırmıştır.

Mimar Sinan hacca gidince yerine İstanbul'da mimarbaşı kaymakamı olarak hassa mimarlarından Mehmet Subaşı'yı seçmişti (1584). Dört yıl sonra 1588 (H. 996) de ölünce mimarbaşılığa D. A. getirilmişti.

D. A. 1588 (H. 996) yılından ölümüne kadar süren bu yeni görevinde birçok çalışmalarda rol oynamıştır. Bu arada Sinan tarafından yarıda bırakılan Nişancı Boyalı Mehmet Paşa Camiini tamamlamış, İncili Köşk ve Sepetçiler Köşkünün yapılışında rol oynamış, Topkapıda bulunan Ahmet Paşa Camiinin yapımında emeği geçmiş, Sakarya ırmağı ile Marmara denizinin birleştirilmesi teşebbüsünde çalışmış, Cerrah Mehmet Paşa Camiini yapmış, Ayasofya avlusundaki III. Sultan Murat türbesini, Dalgıç Ahmet Ç. Paşa (b. bk.) ile birlikte meydana getirmiştir. Bahçekapıdaki Yeni Camiin plânını hazırlıyan ve temelini atan da D. A. olmuştur. Sadrazam Hasan Paşanın azli üzerine geri bırakılan temel kazma işi ancak 11 muharrem 1007 (ya da 1006) ye rastlıyan cumartesi günü yapılabilmiştir. Böylelikle başlıyan yapı işleri bir ay (ya da bir yıl) ilerlemiş iken, D. A. İstanbulda çıkan veba salgınında ölmüştür. Ölümünden sonra mimarbaşı olan su nazırı Dalgıç Ahmet Ç. Paşa yapı işlerine devam etmişse de, III. Mehmet'in ölümü ve arkasından validesi Safiye Sultanın Eski Saraya sürülmesi üzerine yapı yarıda kalmıştır (Bu cami IV. Murat devrinde Mimar Mustafa Ağa tarafından tamamlanmıştır).

D. A. bu camilerden başka, birtakım türbeler de yapmıştır. Bunların arasında İstanbulda Çarşamba'daki Mehmet Ağa camii avlusunda Mehmet Ağa türbesi, Nişancı Mehmet Paşanın camii yanındaki türbesi, Çarşıkapı yakınlarında Koca Sinan Paşa türbesi ve Atatürk Bulvarı üzerindeki Gazanfer Ağa türbesi gibi. Eyüpte Sokullu türbesi karşısında Siyavuş Paşa türbesi ile yine o çevrede defterdar Mehmet Paşa türbesini de onun yaptığı söylenir. Ayasofya avlusundaki III. Murat türbesini de Dalgıç Ahmet Ç. Paşa ile birlikte yaptığı yukarıda belirtilmişti.

D. A. yukarıda saydığımız cami ve türbelerden başka, birtakım köşkler de yapmıştır. Onun yaptığı köşkler arasında ikisi tanınmıştır. Bunlardan birincisi İncili Köşk, ikincisi ise Sepetçiler Köşküdür.

İncili Köşk İstanbulda, Ahırkapıda 1589 (H. 997) da sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmış ve III. Murat'a armağan edilmişti. D. A. bu köşkün altında bir çeşme de yapmıştı.

Sepetçiler Köşkü de Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştı (1591 [H. 999]). Sirkecide Yalıkapısı yakınında bulunan bu köşkün yapımında D. A., Dalgıç Ahmet Çavuş ile Nakkaşbaşı Lûtfî Ağa'nın yardımlarını görmüştür.

D. A. nın yukarıda saydığımız cami, türbe ve köşklerden başka, daha birçok eserlerinin bulunacağı kesin olarak ileri sürülebilir. Ancak, onun adını birçok Osmanlı mimarları gibi eserlerinin çoğuna kaydetmediği anlaşılıyor. Yalnız bunlardan Koca Sinan Paşa tarafından Çarşıkapıdaki türbesi önüne 1593 te yaptırılan sebilde adının anıldığını biliyoruz. Buna bakarak çevresindeki Sinan Paşa türbesi ile darülhadisin de D. A. tarafından meydana getirildiği ileri sürülebilir.

Mimar Sinan'dan sonra mimarbaşılık görevini alan D. A., Sinan'ın açtığı çığırda yetişen büyük bir ustadır. Osmanlı mimarisi tarihindeki seçkin varlığından başka, su yolu nazırlığı yaptığı yıllarda su işlerindeki çalışmalariyle de büyük bir başarı kazanmıştır.

DAVUT ANTAKÎ (1541 - 1599), Osmanlı - Arap bilgini, hekimi ve şairi. Babası Antakya yöresinde Habibü'n - Neccâr köyü muhtarı Ömer adında biridir. Anadan doğma kör olduğundan Darir ve Akmah sanları ile tanınmıştır. Bilgisinin genişliği ve zekâsının parlaklığından ötürü ise El Basîr (=can gözüyle gören) sanı da kendisine verilmişti. D. A., kendisinden gelen bir söylentiye göre Antakyada doğmuştur. Babası Habibü'n Neccâr köyünde bir misafirhane yaptırmış ve ailece burada oturmuşlardı. Küçük yaşta ağır bir hastalığa yakalanmış ve elden ayaktan düşmüş bulunurken, bu misafirhaneye inen Muhammet Şerif adında İranlı bir bilginin tedavisiyle iyileşmişti. Bundan sonra D. A. yi yetiştirmeye başlıyan bu İranlı, ona mantıktan başlıyarak zamanının bütün bilgilerini öğretti. Fizik konusundaki bil-

gileri öğrendikten sonra Farsça öğrenmeyi de isteyen D. A. ye hocası, bu dili öğreneceğine Yunancayı öğrenmesini salık vermişti. Gerçekten D. A. nin eski Yunan filozof ve bilginlerine gösterdiği bağlılık ve eserlerinde kavramların Yunanca karşılıklarını kullanması, onun bu dili gençliğinde öğrenmiş olduğunu gösterir. D. A., öğrenimini bitirdikten ve ilk başarıları ile kendini tanıttıktan sonra Antakyadan ayrılarak Anadolu, Suriye ve Filistinde gezilerde bulunmuş, sonra Mısıra gitmiştir. Şiî mezhebinde olan D. A., Mısırda hoş karşılanmamıştı. Serbest düşünceli bir Şiî olması, Kahirede herkesin düşmanlığını çekmişti. Fakat bilim ve felsefe konularındaki büyük üstünlüğü de ona saygı sağlamakta idi. Kendisine sorulan konularda cüzler dolduracak kadar geniş bilgi vermesi ve Medrese i Zahirîyede özel hücresinde hastaları tedavi etmesi, Sünnî anlayış dışındaki görüşlerinin hoşgörü ile karşılanmasına sebep oluyordu. 1599 da Mekke şerifi Hasan b. Ebi Nümay tarafından çağrıldı. Mekkede bir yıl kadar yaşadıktan sonra aynı yıl içinde öldü.

D. A., İslâm kültürünün son parlak temsilcilerinden biridir. Çok üstün bir zekâ, kuvvetli bir hafıza ve bilim alanındaki kudreti ile tanınmış, hattâ kendisi için söylenen garip ve inanılmaz olağanüstü olayların da kahramanı olmuştu. Tıp ve tabiî bilimler alanındaki ünü ile birlikte İbni Sina, Fahreddin Râzî, Şehabeddin Suhreverdînin eserleri ve İhvanüs - Safa risaleleri ile çokça meşgul olduğu da bilinmektedir. Böylece felsefe ve bilim alanında serbest düşünceli bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. D. A., epeyce eser bırakmıştır. Büyük ünü, tıp alanındaki *Tezkiretü üli'l - elbâb ve'l - câmiu li'l - acebi'l - ucâb* adındaki eseri ile bütün İslâm âlemine yayılmıştır. Bu eser, H. 1254 - 1324 yılları arasında yedi kere bastırılmıştır. Tıp konusunda ikinci eseri, *Tezkire* kenarında bastırılan *En nüzhetü'l - mübhice fi teşhizi'l - ezhânı ve'l - emzice* adını taşımaktadır. Bunlardan başka, *Elfiye fi't - tıb, Kifâyetü'l - muhtâc fi ilmi'l - ilâc, Nüzhetü'l - ezhan fi islahi'l - ebdân, El behce ve'd - dürre, Tuhfetü'l - bekriye fi ahkâmi'l - istihmâm* gibi tıp ve hijiyen konularındaki eserleri ile *Şerhu kasideti'l - ayniyye, Gayetü'l - merâm fi'l - mantıkı ve'l kelâm, Risale fi't - tayrı ve'l - ukab, Ziynetü't-tarus fi ahkâmi'l - ukulı ve'n nüfus, Risale fi'l-hey'e, Tezyinül - esvak bitafsili eşvaki'l - uşşak, Keşf ani'l - müşkilât* gibi felsefe, astroloji, mantık, geometri ve psikoloji üzerine eserleri vardır. Şiirlerinden bir kısmı ise *Silâfetü'l - asr*'da yayınlanmıştır.

DAVUT HALVETÎ (XVI. yüzyıl), Türk mutasavvıfı. Mudurnuda doğmuştur. D. H., Halvetî tarikatının ulularından Seyyid Yahya Şirvanî'nin halifesi Habib Karamanî Ömerî tarafından yetiştirilmiştir. Amasyaya giderek Halvetîliğe giren D. H., eğitim ve öğrenimini ilerletmek amacı ile bir süre Bağdad'a gönderilmişti. Bağdattan döndükten sonra Habib Karamanî yanında olgunluk çağına erişmiştir. Habib Karamanî'nin, memleketine dönmesi ve Halvetîliği o bölgede yayması için kendisine izin vermesi üzerine Mudurnuya gelen D. H., şeyhinin 1497 de ölümünden sonra Halvetî ilkelerini yaymaya ve Halvetîlik yolu ile halkın eğitilmesi için çalışmaya başlamıştır. İsfendiyar oğullarından Ahmet Bey (Kızıl Ahmet)ile dostluk kuran D. H., onun bir mektubu üzerine Halvetîlik ilkelerini ve tasavvuf kurallarını açıklıyan oldukça kısa mensur bir eser kaleme almış ve eserini İstanbulda bulunan Ahmet Beye götürmüştür. Padişah II. Bayezid'in ve vezirlerden Kara Mustafa Paşanın ve başka birçok devlet ileri gelenlerinin Halvetî oluşları, D. H. nin bu eserine olan ilgiyi artırmıştır. Onlar kendisinden daha büyük bir eser yazmasını istemişlerdi. İşte, bu istekler üzerine D. H. *Gülşen - i tevhid* adını taşıyan büyük mesnevisini yazmıştır. D. H. nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*'nde onun H. 913 (1507/08) yılında ölmüş olduğunu kaydetmekte ise de, *Gülşen - i tevhid*, şevval 913 (şubat/mart 1500) tarihinde Mudurnuda tamamlandığına göre, İstanbuldan tekrar Mudurnuya döndüğü ve en erken 1508 ya da 1509 yıllarında ölmüş olduğu söylenebilir. Şiirde de Halvetî mahlâsını kullanan D. H. nin en tanınmış halifesi Kâşifi (b. bk.) dir.

DAVUT KILIÇARSLAN: bk. KILIÇ ARSLAN.

DAVUT PAŞA, Kölemen (1774 - 1851), Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat ilini ellerine geçiren kölemen valilerin sonuncusu. Aslı Gürcistanlı olan D. P., Bağdat valisi Süleyman Paşa tarafından satın alınarak yetiştirilmiştir. Yeteneği ve zekâsiyle kendisini göstermiş ve 27 yaşında iken Bağdat hazinedarlığına, daha sonra kayını Sait Paşa tarafından da il kethüdalığına getirilmişti. Kısa bir süre sonra, beslediği niyetinin meydana çıkması üzerine bu görevden uzaklaştırılmış ise de, kendisine bağlı kuvvetlerle Süleymaniyeye çekilerek Sait Paşaya karşı ayaklanmış ve az sonra Bağdada yürüyerek 1817 de buraya girmişti. Zayıf bir durumda bulunan Osmanlı hükümeti de onun bu davranışını kabul etmek ve Bağdat valiliğini onaylamak zorunda kalmıştı. D. P. nın bundan sonra 15 yıl kadar süren Bağdat valiliği sırasında bir yandan il içinde güvenliği sağlamak, bir yandan da dış tehlike olarak 1818 de kendini gösteren İran ileri yürüyüşünü durdurmak gibi başarılariyle kendini tanıttı. Aneze kabîlesini itaat altına aldıktan başka, Yezidîlerin ayaklanmasını da bastırmıştı. Bunların yanında Bağdattaki başıbozuk kuvvetleri ortadan kaldırarak 10 000 kişilik düzenli bir il ordusu meydana getirdi. Bu iş için İran hizmetinde bulunan Fransız subaylarını Bağdada getirtmişti. İl içinde geniş bir onarım işine girişerek, şehir içindeki yıkılmağa yüz tutan eserleri onarttığı gibi, ilde de sulama kanalları açtırarak tarım alanında, yollar yaptırarak ticarette ve kumaş fabrikaları kurdurarak iktisadî alanda kalkınma işlerine girişti. 1829 da Osmanlı - Rus harbi üzerine kendisinden istenen yardımı göndermekte gecikmesi üzerine, yarım yüzyıldan beri özerklik içinde bulunan Bağdat ilini merkeze bağlamak istiyen Osmanlı hükümetinin, Halep valisi Ali Rıza Paşa komutasında gönderdiği orduya karşı açlık ve hastalık yüzünden teslim olmak zorunda kaldı. Böylece İstanbula gönderilen D. P., padişah II. Mahmudun affını kazandıktan sonra yeniden devlet hizmetine alındı. Bundan sonra Bosna ve Ankara valiliklerinde, Dâr - i Şurâ - yi Bâb - i Âli başkanlığında ve iki kere de Şeyhü'l - haremlikte bulunarak uzun yıllar devlete hizmet etti. İkinci kere Şeyhü'l - harem olarak bulunduğu Hicazda, Medine şehrinde ölmüş, Halife Osmanın türbesi karşısına gömülmüştür. Pek çok şair onun için övgüler yazmıştır.

DAVUT PAŞA, Koca ya da Derviş (ölm. 1499), II. Bayezid devri sadrazamlarından. Arnavutluktan devşirildikten sonra Enderun - i hümâyunda yetiştirilmiştir. Saray hizmetlerinden ayrıldıktan sonra Fatih'in tahta geçtiği sırada Anadolu beylerbeyliğine yükseltilmişti. 1472 de Karaman valisi Şehzade Mustafa ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza arasındaki savaşta şehzadenin yanında bulunmuştu. 1473 Otlukbeli savaşında

da öncü kuvvetleri komutanı olarak hizmet görmüştür. 1476 da Fatihin Buğdan ve Macaristan seferlerine Anadolu Beylerbeyi olarak katılmış, 1478 de Süleyman Paşa yerine Rumeli beylerbeyliğine getirilerek Arnavutluk fethi için görevlendirilmişti. Burada döktürdüğü çeşitli ölçüdeki toplarla askerî yeteneğini göstermiş, Leş, Dırgos ve Gölbaşı denilen yerleri bu toplarla ele geçirerek, İşkodranın düşmesini kolaylaştırmıştı. II. Bayezid'in tahta geçişinde kendisine vezirlik rütbesi verilmiş, 1483 te ise İshak Paşa yerine sadrazam olmuştu. Bundan sonra 15 yıl sürekli olarak bu makamda kalmış ve II. Bayezid'le birlikte barış politikasını sürdürmüştü. Sadrazamlığı sırasında iki kere sefere çıkmak zorunda kalmıştır. 1486 da Hersekzade Ahmet Paşanın yenilerek esir düşmesi üzerine 1487 de Memlûklere karşı seferi yönetmeyi üzerine almış, Memlûk ordusunun gözükmemesinden faydalanarak Memlûklerin eline düşen Adana ve Tarsusu geri almıştı. Aynı zamanda halkın dileği üzerine Memlûklerle savaşın çıkmasına sebebolan Karaman beyi Turgutoğlu Mehmet Beyi kovalamışsa da, ele geçirememiş, bununla birlikte Bulgar dağlarında yaşıyan ve Karamanlıları tutan Varsak Türkmenlerini Osmanlı yönetimine bağlamayı başarmıştı.

1497 de İstanbulda oturmaya memur edilmiş bulunan Akkoyunlu şehzadesi Uğurlu Mehmet Mirza'nın oğlu ve II. Bayezid'in torunu Göde Ahmet Beyin İrana kaçması üzerine sadrazamlıktan uzaklaştırılan D. P., emekliye ayrılarak Dimetoka'da oturmaya memur edilmiş, iki yıl sonra da burada ölmüştür. İstanbulda yaptırdığı camideki türbesinde gömülüdür.

Zamanının en zengin vezirlerinden biri olan D. P., fakirlere, düşkünlere yardım eden, iyi huylu, temiz ahlâklı, şefkatli bir vezir olup, tedbirli ve gayretli bir devlet adamı olarak tanınır. İstanbulda, şehir içinde kendi adını alan semtte cami, imaret, okul, medrese ve çeşme yaptırmış, şehir dışında ise Osmanlı ordularının Rumeli seferlerinde toplantı yeri haline getirdiği D. P. ordugâhı (b. bk.) nı kurdurmuştur. Külliyesindeki yazıtın metinleri Kemalpaşazadenin, yazıları ise Şeyh Hamdullah'ın eserleri olduğu için edebiyat ve güzel sanatlar bakımından değerlidir.

DAVUT PAŞA [Kara] (ölm. 1623), Osmanlı sadrazamlarından. II. Osmanın öldürülmesi ile sonuçlanan ayaklanmaya adı karışmış, böylece ün kazanmıştır. Bosnadan devşirilmiş olan D. P., Enderun-i hümâyunda yetişmiştir. Saraydaki dereceleri aştıktan sonra III. Mehmet zamanında çuhadar olmuş ve 1604 te kapıcıbaşılık ile saray hizmetlerinden ayrılmıştı. Bir süre sonra Rumeli beylerbeyliğine getirilmiş ve I. Mustafanın tahta geçmesi sırasında kapudan-i derya olmuşsa da, birkaç gün sonra yeniden Rumeli beylerbeyliğine alınmıştır. II. Osman zamanında I. Mustafanın ana bir kız kardeşi ile evlenerek damat olmuş, bu yüzden kendisine vezirlik rütbesi verilmişti. Bundan sonra Silistre beylerbeyliğine ve Hotin seferi sırasında yeniden Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Sefer dönüşünde arpalık olarak Köstendil sancağı verilerek İstanbula dönmesine müsaade edildi. II. Osmanın tahttan indirilmesi ve öldürülmesi ile sonuçlanan ayaklanmada Valide Sultanın etkisi altında kaldı. Sultan Mustafanın kapatıldığı yerden çıkartılarak tahta oturtulması gürültüleri arasında, zorbaların Valide Sultandan sadrazam adı istemeleri üzerine kayın validesinin işareti ile 20 mayıs 1622 de sadrazam olmuştu. O gün Orta Cami'de öldürülmemek şartiyle kendisine teslim edilen II. Osmanı Valide Sultanın teşviki üzerine padişahtan aldığı ferman ile Rumeli kazaskeri Kethüda Mustafa ve Anadolu kazaskeri Yahya Efendilerden aldığı fetvalara dayanarak Yedi Kulede öldürtmüştü (bk. OSMAN II.). Bu davranış kısa bir süre içinde halkta D. P. ya karşı sönmiyen bir nefretin doğmasına sebeboldu. D. P. zorbaları ve yeniçerileri kendi tarafında tutmak için hazineden gereksiz büyük ödemelerde bulunmuş ve olur olmaz kişilere rütbeler ve görevler dağıtmışsa da, duyulan nefret gittikçe artmış ve büyük bir heyecan halinde illere yayılmıştı. Anadoluda Antep, Erzurum ve Bağdatta, yeniçeriler, Sultan Osmanı öldürenlerin yoldaşı olarak halk tarafından öc alınırcasına öldürülmeye başlanmıştı. Bu durumda, D. P. 20 haziran 1622 de sadrazamlıktan azledildi. Fakat bu da halkı yatıştırmaya yetmedi. Birkaç ay sonra sipahiler ve yeniçeriler, II. Osmanı öldürenlerin cezalandırılarak kendilerinin padişahı öldürmek suçundan kurtarılmasını ısrarla istediler. I. Mustafa bu konuda vermiş olduğu fermanı inkâr etmiş, bu olayda bir suçu olmadığını ileri sürmüş ve suçluların cezalandırılması için sipahilerle yeniçerilere gerekli izini vermişti. D. P. bunu haber alınca sarayından kaçarak Eyüpte Topçularda adamlarından Hamza Bey adında bir sipahinin evindeki samanlığa saklandı. Zorbalar önce sarayını basarak aradılar, kaçtığını anlayınca iki gün kadar İstanbulu araştırdılar; sonunda onu saklandığı yerde bularak divana getirdiler. D.P. öldürüleceği sırada II. Osmanı öldürmek üzere padişahtan aldığı fermanla kazaskerlerin fetvalarını göstererek günahsız olduğunu ispat etmek istedi. Bunun üzerine yeniçeriler kendisini toplantı yerleri olan Orta Camiye getirdiler. Bu durum karşısında Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa ve öteki devlet adamları şaşırmış kalmışlardı. Ancak, zorbaların yeniden ayaklanmasına yol açacak durumu düzeltmek üzere kapıcılar kethüdası Rahikî damadı Ahmed Ağa, Gürcü Mehmet Paşadan aldığı bir emirle yanında kapıcılar olduğu halde Orta Camii ansızın bastı. D. P. yı alarak Yedi Kuleye götürüp II. Osmanı öldürenlerden ele geçen, olay sırasındaki yeniçeri ağası Derviş Ağa ve subaşı Kilindir uğrusu ile birlikte öldürttü (9 ocak 1623).

DAVUT PAŞA ORDUGÂHI, Osmanlı ordusunun Avrupa yakasındaki ilk konağının adı. Rumelide girişilen seferlerde Osmanlı ordusunun İstanbuldan çıkışından sonra konakladığı ve sefer dönüşünde ordunun karşılanması ile ilgili törenlerin yapıldığı bir yerdir. Tarihte Bizans imparatorluğu bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. İstanbul surlarının dışında havası en güzel semtlerden biri olan D. P. ya Bizanslılar Aretai (= Erdemliler) adını yermişlerdi. IV. Romanos Diogenes (1067-1071) burada güzel köşkler yaptırmıştı. İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) ise imparatorluğu ele geçirmek amaciyle İstanbul sur'arı önüne geldiğinde, karargâhını burada kurmuştu.

D. P. O. İstanbulun fethinden sonra Osmanlı ordularının toplanması ve sefer için son hazırlıkların tamamlanması ile ilgili bir yığınak yeri olarak seçilmiştir. Davut Paşa (b. bk.) tarafından burada padişah için özel bir köşk yaptırılmıştır. Osmanlı ordusunu meydana getiren birliklerin konaklayacakları yerler ayrı ayrı tesbit edilerek, tam bir ordugâh haline getirilmiş olduğundan burası, bu vezirin adı ile adlanmıştır. II. Bayezid ile birlikte sefere çıkış ve seferden dönüşle ilgili törenlere sahne olan D. P. O. nın, Osmanlı imparatorluğu tarihinde önemli bir yeri vardır.

II. Bayezidden zamanımıza kadar Osmanlı ve Türk orduları için konak hizmeti gören D. P. O., birçok yapılarla

düzenlenmiş ve çeşitli onarımlar görmüştür. D. P. tarafından yaptırılan köşk, av ve kır eğlencelerini çok seven IV. Mehmet tarafından bu günkü şekliyle yeniden yaptırılmıştır. D. P. O. çevresinde gerek ordu halkından, gerek askerlerden kalabalık bir kütle bulunduğundan, özellikle 1683 - 1696 savaşları münasebetiyle, burada 5 vakit namaz kılınacak bir cami de yaptırılmıştı. D. P. O. nın değerini kaybettiği devirler de olmuştur. Meselâ Kanunî'nin ölümünden III. Mehmet'in Eğri seferine kadar geçen sürede, padişahların sefere çıkmamaları yüzünden D. P. O. ndaki törenler unutulmuş, hattâ otağ - i hümâyunun kurulacağı yer bile kaybolmuştu.

D. P. O. nda yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı ve aşağı dört bölük adını taşıyan kapıkulları ile sipahilerin ve silâhdarların konakları ayrı ayrı tesbit edilmişti. Kasr - ı hümâyundan başka Mahfel - i hümâyun, Adil Köşkü ve Sadaret Köşkü (Mehmet Paşa Köşkü) gibi sabit yapılar, D. P. O. nın en önemli yapılarındandı. Bunların yanında Genç Osman köprüsü, Makber - i şüheda, ot ambarları, Haseki Sultan namazgâhı, Haseki Sultan Çeşmesi v. b. kuruluşlar da yer almaktaydı. D. P. O. kuruluşları 1644, 1677, 1678, 1745 ve 1761 yıllarında geniş ölçüde onarılmıştır. Bugünkü D. P. Kışlası II. Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Kasr - i hümâyun ise uzun zaman harap olarak kaldıktan sonra, son yıllarda cami ile birlikte onarılmıştır. (D. P. O. nda yapılan törenler için bk. OTAĞ - İ HÜMÂYUN, TUĞ ve TUĞ - İ HÜMÂYUN, SANCAK - İ ŞERİF, ORDU HALKI, YENİÇERİ, YENİÇERİLER TALİMHANESİ, SEFER - İ HÜMÂYUN ve SADRAZAM).

DAVUT PEYGAMBER, (ölm. M. Ö. aş. yu. 960), İsrail'in ikinci kıralı.

Kutsal Kitab'a göre: Beytüllahim'de doğmuştur. M. Ö. aş. yu. 1000 - 960 yıllarında hüküm sürmüş olan D. P., Yehuda kabîlesinden Yesa'nın sekizinci ve en küçük oğlu olup on sekiz yaşlarında, henüz babasının sürülerini güden bir çoban iken Samuil Peygamber tarafından gizlice İsrail kıralı olarak takdis edilmiş, daha sonra kıral Saul'un oğlu Yonatan ile olan dostluğu yolu ile bu kıralla ilişki kurmuş, fakat onun amansız düşmanlığına uğramıştır. D. P. kıralın karşısında saz çalmış, onun silâh taşıyıcısı olmuş, Filistiyalılar kıralı dev Golyat (Colyat, Câlut) la çarpışarak onu sapan taşiyle öldürmüş, bu başarı ve halkın takdiri kıralın ondan şüphelenmesine ve kıskanmasına yol açmış, sonradan kıralın korkunç bir kin haline gelen bu duyguları yüzünden D. P. çoğu zaman öldürülmek tehlikesi için-

DAVUT PEYGAMBER
(Donatello'nun yaptığı heykel)

de yaşamış, ilkin Samuil'in yanına sığınmış, sonra bir süre Nob'da rahiplerle birlikte kalmış, fakat Saul bunu öğrenince rahipleri öldürtmüş, sonunda D. P. kendi kavminin düşmanları olan Filistiyalılara kaçmıştır. Fakat Filistiyalılar onun Golyatı öldüren kimse olduğunu anlayınca D. P. bu sefer Yehuda çöllerine kaçmış ve Adullam denilen yerdeki bir mağarayı berkiterek orada 'haksızlığa uğradığına inanan borçlu birtakım zavallı adamlarla birlikte yaşamış, bu kanundışı edilmiş adamların başında giriştiği birçok seferler ve çarpışmalar sonunda halk tarafından daha çok sevilmeye başlanmıştır. Bütün bu süre içinde Saul'un adamları D. P. in peşini bırakmamışlar, gitgide bilincini kaybeden Saul iki kere D. P. in eline geçmişse de, o «Allah tarafından meshedilmiş» dediği efendisini serbest bırakmıştır. D. P. yine Saul korkusundan Filistiya'nın Cat kıralı Akiş'in hizmetine girmek zorunda kalmış, bu kıral da ona Filistiya sınırındaki Saklağ köyünü vermiştir. D. P. sınırdaki göçebe kabîlelerle savaşmış, fakat Akiş'e daima İsrail'e saldırmış olduğunu söylemiştir. Bu sırada Filistiyalılar büyük bir ordu kurarak İsrail'e saldırmışlar ve Celbuğ dağı savaşında ordusu yok olan Saul da kendini öldürmüş ve o sıralarda otuz yaşlarında olan D. P. İsrail tahtını ele geçirmiştir. D. P. yedi buçuk yıl güney kırallığı olan Yehuda'ya hükmederek Hebron'da oturmuş, öteki kabîleler Ürdün'ün doğusundaki Mohamaim'de oturan Saul oğlu Mefiboşet'e bağlı kalmışlardır. Fakat Mefiboşet öldürülmüş ve bütün kabîleler D. P. i kıral olarak tanımışlar, o da 33 yıl süre ile bütün İsrail'in hükümdarı olmuştur. D. P. Hebron'dan ayrılarak Cebus'lulardan aldığı Yeruşolım (Kudüs) daki Zion tepesinde bu şehrin en eski mahallesi olan *Davut şehri*ne yerleşmiş ve orada siyasî saltanatını da kurmuş; böylece şehir, milletin hem dinî hem de siyasî başkenti olmuş; D. P. in saltanatı gerçek bir kırallık niteliği kazanmıştır. Filistiyalılara, Amonlulara, Moallılara, Edomlulara, Suriyelilere, Amaleklilere ve daha başka kavimlere karşı girişilen başarılı savaşlar, memlekette düzenli bir yönetim kuran ve saray ve ordu işlerine bir düzen veren D. P., İsrail kırallığının gerçek kurucusu olmuştur. Kabîlelerin kuruluşları değişmemiş, fakat ordu bütün ulusun ortak malı olmuştur. Her kabîle orduya 20 yaşlarında gençlerden kurulu bir bölük gönderir ve bunlar D. P. in yeğeni başkomutan Joab'ın emrine verilirlerdi. Muhafız kıtası, anlaşıldığına göre, Filistiyalılardan oldukları sanılan Şereş'liler ve Peleş'ler gibi yabancılardan kurulurdu. Ordunun çekirdeğini, D. P. daha sürgünde iken onunla birlikte olan ve cibborim denilen yiğitler grupu meydana getirirdi. D.

DAVUT PEYGAMBER
(Verrocchio'nun yaptığı heykel)

P. ülkenin adalet işleriyle meşgul olur, yanında daima askerlerden ve yöneticilerden meydana gelen danışmanlar kurulu bulunurdu. Musikili ve ahenkli okuyuşlu ibadet tarzını yaratan da D. P. olmuştur. Bu kıralın hükümdarlığının son yılları iç ayaklanmalar, oğlu Abşalom'un ve Şeba bin Bikri'nin ayaklanmaları, üç yıl süren bir kuraklık, açlık ve veba gibi tehlikeli olaylarla kararmıştır. Hattâ D. P. in ihtiyarlıktan âciz hale geldiği son günlerinde oğlu Adoniah, babasının kendine kalıtçısı olarak gösterdiği Solomon'u ortadan kaldırarak onun yerine geçmek istemiştir. D. P. in öteki oğullarına göre Solomon tahta lâyık değildi. Bunlar D. P. in karısı Betşebayı meşru saymıyorlardı. Solomun'un D. P. tarafından kendine kalıtçı olarak gösterilmesine, oğlu lehinde kırala etki yapan Betşeba sebep olmuştu. Bununla birlikte bu ayaklanma da ötekiler gibi bastırılmış, D. P. de 70 yaşında iken huzur içinde ölmüştür. D. P. zamanla İsrail'in en iyi kıralı sayılmış, bütün İsrail kırallarının başarıları onunla ölçülmüş, hattâ D. P. tarafından getirileceğine inanılan Mesih'e de D. P. denilmiştir. Çağdaş eleştirmeciler Kutsal Kitab'ın D. P. in mezmurları adlı bölümündeki şiirlerin D. P. e ait olduğunu kabul etmiyorlarsa da, onu İsrail şiirinin bu tarzı ile büsbütün ilgisiz görmek için bir sebep yoktur. En kuvvetli ihtimal mezmur tarzındaki şiirin, D. P. in zamanında ve onun teşvikiyle gelişmiş olması ve bu ilâhilerden bir kısmının da kendisi tarafından yazılmış bulunmasıdır.

Kuran'a göre: İsrailoğulları peygamberlerinden ve hükûmdarlarındandır. Çocukluğu ve gençliği çobanlıkla geçmis, güçlü kuvvetli bir peygamberdir (Sâd sûresi, a. 17). Talût'la (Goliakh) savaşırken Câlût (Golyat) u savaşta öldürdü. Allah ona hükümranlık ve bilgelik verdi. Dilediğini de öğretti (Bakara sûresi, a. 250, 251). Talût D. P. in günden güne artan başarısını çekemedi. Onu öldürmek istedi. Bu durumu anlayan D. P. gizlice kaçtı. Talût, bundan sonra adaletsizliğini ve istibdadını daha fazla artırdı. Talût'un öldürülmesi üzerine D. P. , hükümdar oldu. D. P. e hükümdarlık verildiği Kur'anun çeşitli bölümlerinde anılmıştır (Sâd sûresi, a. 26). Saltanatının Tanrı tarafından sağlamlaştırıldığı, ona bilgelik, gerçek ile yanlışı birbirinden ayırma niteliğinin verildiği belirtilmiştir (Sâd sûresi, a. 20). Kur'anda daha birçok nimetlerin kendisine Tanrı tarafından bağışlandığı anlatılmaktadır. Bu arada dağların, taşların onun buyruğuna bağlı olduğu, kuşların onun hizmetinde bulunduğu bildirilmektedir (Sâd sûresi, a. 19 - 20, Enbiya sûresi, a. 79).

Savaşlarda başarı sağlamak ve kendisiyle birlikte olanları koruması için D. P. e zırh yapma sanatı da öğretilmişti (Enbiya sûresi, a. 80, Sebé sûresi, a. 10 - 11). D. P. bu yönden halkı arasında demircilerin pîri olarak anılır. Kur'anda D. P. in Tanrı'ya çok ibadet ettiği, akşam karanlığından gün ışıyıncaya kadar Tanrı'yı anıp yücelttiği belirtilmektedir (Sâd sûresi, a. 18). D. P. kendilerine Tanrı tarafından kitap indirilen dört ulu peygamberden biriydi. Ona Zebûr verilmişti (Nisa sûresi, a. 163, Isra sûresi, a. 55). Zebûr, öteki kutsal kitaplardan farklıydı. Daha çok dua ve münacatlardan ibaretti. Bu yüzden D. P., Musa'nın şeriatına ve Tevrat'a bağlı kalmıştır. D. P. in pek duygulu ve dokunaklı sesiyle Zebûr'u okuduğu, dinliyenleri kendinden geçirdiği söylenegelmiştir. Bazı İslâm yazarları, D. P. in sesindeki etkiyi akılların kabul etmiyeceği derecede mübâlâğalandırırlar. Sesinin etkisiyle, uçan kuşların düştüğü, akan suların durduğu, vahşi hayvanların inlerinden çıkıp bu sesi hayranlıkla dinledikleri, halkın günlerce yemek ve içmekten vazgeçerek onu çöllerde izlediği, hattâ bir kere onun sesinin etkisiyle binlerce kişinin öldüğü söylentileri vardır. D. P., mutasavvıflar arasında da pek çok sevilen bir peygamberdir. Bugün D. P. i bütün peygamberlerden üstün sayan ve Bağdat'ın kuzeyinde oturan Dâvûdîler adiyle anılan küçük bir topluluk da vardır. İsa'dan bin yıl önce yaşayan D. P., 70 yaşında iken ölmüş, Beyt-i Mukaddes'in suru dışına gömülmüştür.

Davut kalkanı ya da tılsımı, Yahudi *Kabbalah* (Kutsal Kitabın metninin batınî ve mistik anlamiyle yorumlanması gerektiğine inanan rabbilerin tuttukları tefsir yolu) çılarının tılsımı. İbranî dilinde *Magen David* denilen bu tılsım, iki eşkenar üçgenin çatılmasiyle meydana gelen ve etrafında İbranîlere mahsus işaretler bulunan altı köşeli bir yıldız biçimindeydi. Bu tılsım III. yüzyıldan kalma bazı mezar taşlarında da görülür.

DAVUT SELÇUKÎ: Tuğrul Beyin kardeşi Çağrı Beyin adı. Bk. ÇAĞRI BEY.

DAVUT SELÇUKÎ (XI. yüzyıl), Selçuklu prensi. Türkçe adı Kulan Arslan olup bazı tarihçilerin belirttiklerinin tersine Anadolu Selçuklu sultanlığının kurucusu Kutalmış oğlu Süleyman Şahın büyük oğlu olmayıp ikinci oğludur. Süleyman Şahın kendini öldürmesi üzerine, bir söylentiye göre, Büyük Sultan Melikşahın Anadoluya gönderdiği Emir Bozan tarafından ağabeyi Kılıç Arslanla birlikte Çorumdan alınarak İsfahana yollanmıştır. Öteki söylentide ise babalarının ölümü üzerine Antakyaya gelen Melikşah, bu prensleri İsfahana götürmüştür. Süleyman Şahın çocuklarına, yani Kılıç Arslanla D. S. ye Horasanda belirli yerler (ikta) verilmiş ve bu iki prens Melikşahın ölümüne kadar doğuda oturmak zorunda kalmışlardı. 1092 de büyük sultanın ölümünden sonra Horasandan kaçarak, fakat daha doğru bir söylentiye göre Berkyaruk'un izni ile Kılıç Arslanın yanında Anadoluya dönen D. S., ağabeyi ile İznik'e vardığı zaman Bizanslılar bu kaleyi kuşatma hazırlıklarında bulunuyorlardı. Savunma tedbirleri ile uğraşmakta olan Türkler, sultanlarının oğullarını büyük bir sevinçle karşıladılar, bayram yaptılar. İznik kalesi komutanı Ebü'l - Gazi burasını Süleyman Şahın oğullarına teslim etti. Kılıç Arslan Anadolu sultanı ilân edildi, kardeşi D. S. ise ilhan sanı ile onun sağ kolu oldu. D. S., bundan sonra Kılıç Arslanın hizmetinde büyük başarılar gösterdi. Komutasındaki kuvvetlerle Balıkesir ve Kapıdağ yarımadası bölgesini ele geçirdi ise de, az sonra Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un gönderdiği ordu karşısında çekilmek zorunda kaldı. Fakat D. S. her halde Kılıç Arslanın ilk zamanlarında onun egemenliğini sağlamak için büyük çabalar göstermiştir. Böylece iki kardeş babalarının sultanlığını yeniden kurma çabasında el birliği ettikleri bir sırada Haçlı seferlerinin başlaması, Anadolu Selçuklu devletini büyük sarsıntılara uğrattı. Haçlı seferlerinin öncüsü olan ilk haçlı yığınları Keşiş Pierre'in yanında ilerliyen başı bozuk bir halde idiler. Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos bunları çabucak Anadoluya geçirdi. Bunlar yollarda Müslüman, Hıristiyan ayırdetmeksizin karşılarına çıkanları öldürmeye başladılar. Haçlılar böylece İznik'e doğru ilerlerken D. S. komutasındaki Türk kuvvetleri, boğazları tutarak kurdukları pusularla Haçlılardan büyük sayıda kalabalıkları yok ettiler. İşe yarayanları ise tutsak aldılar (eylül 1096). D. S. nin bu başarısı Kılıç Arslan üzerinde Franklara karşı olan güvenini artırdı. Fakat, 1097 baharında ilerleyen ve şövalyelerden, kont ve dükler-

den meydana gelmiş gerçek haçlı ordusu karşısında İzmitten İznike kadar süren savaşlarda D. S., çok çabaladığı halde yenildi. Bu sırada Malatyayı kuşatmakta olan Kılıç Arslana tehlikeyi olduğu gibi bildirerek, Haçlıların elinden kurtulan Türk kuvvetlerini İznik kalesine topladı. İznik önündeki kanlı savaştan sonra D. S. nin adı kaynaklarda artık görülmez. Anna Komnena, ilhanın savaşlarda tutsak olduğunu ve Haçlıların elinden imparatora sığınarak Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kaldığını yazar (mayıs 1097).

D. S., Anadolu Selçuklu sultanlığını yeniden kurma çabalarında I. Kılıç Arslana yardım eden ve büyük kahramanlıklar gösteren ünlü komutanlardan biridir.

DAVUT ŞAH, Anadolunun fethinden sonra Kemah - Erzincan - Divriği bölgesinde kurulan Mengücük Beyliğinde iki emîrin adı: 1. I. D. Ş. (1182 - 1228) hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Anadoluda ilk Türk devletini kuran Kutalmışın oğlu Süleymanın beylerinden olan Mengücük Gazinin oğlu İshak Beyin (bk. MENGÜCÜKLER) ölümü üzerine bu beylik ikiye bölünmüş ve İshak Beyin oğlu I. D. Ş., beyliğin Erzincan - Kemah kolunu kurmuştur. Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan tarafını tuttuğu için Danişmentlilerden Yağıbasan tarafından 1162 de öldürülen Mengücük emîrinin bu kişi olduğu sanılmaktadır.

2. II. D. Ş. Mengücüklerin Kemah - Erzincan kolunda, Fahreddin Behram Şahtan sonra beyliğe geçmiştir. Alâeddin D. Ş. adı ile ün almıştır. 1182 de Erzincanda babası Behram Şaha ardıl olmuş ve 1225 - 1228 yılları arasında bütün Mengücük Beyliğini kendi elinde toplıyarak beyliği kuvvetli bir devlet haline getirmiştir. Ancak, yaşının ilerlemesi üzerine, yaşlı ve görgülü komutanlarının fikirlerine karşı davranışlarda bulunmuş, hattâ bunlardan birkaçını da öldürtmüştür. Bunun üzerine yanındaki beylerden birçoğu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubada sığınmak zorunda kalmışlardı. Bundan faydalanarak bu beyliği de Anadolu Türk birliğine katmak isteyen Selçuklu sultanı, kendisine katılan beylere yüksek görevler vererek onları kazanmıştı. Yanıldığını ve beyliğinin ortadan kaldırılacağını anlıyan D. Ş., Kayseriye giderek sultan tarafından iyi karşılanmış, kendisine bazı esaslar içinde kalmak şartiyle bir sözleşme de verilmişti. Erzincana dönen D. Ş., Sultan Keykubada güvenememiş, bazı korunma ve kurtuluş çareleri arayarak Erzurum emîri Cihan Şahla birleşmek teklifinde bulunmuş, Celâleddin Hârizmşahtan ve Eyyûbîlerden Melik Eşreften yardım istemişti. Hâttâ Alemut kalesi sahibi Alâeddin Nev - Müselmana, Kemah kalesine karşılık Sultan Alâeddini öldürtmeyi bile teklif etmişti. Bu teşebbüslerden bir sonuç alamayınca Sultan Alâeddin Keykubada bağlanmaktan başka çıkar yol da bulamamıştı. Bu durumdan faydalanan sultan ise, 1228 yılında kendisine baş kaldıran Erzurum emîri Cihan Şah üzerine yürümek üzere asıl amacını D. Ş. tan gizliyerek onun kendisine katılmasını emretmiş ve Sivastan hareket etmişti. D. Ş., yolda sultanın ordusuna katılınca onu yakalatarak, Erzincana kolayca girmiş, Kemah ise sultanın elinde tutsak bulunan D. Ş. ın aracılığı ile teslim olmuştu. Sultan Alâeddin Keykubad, D. Ş. ı bundan sonra Akşehir - Ilgın yöresine yerleştirmiş ve D. Ş. burada pek de rahat olmıyan bir şekilde bir süre daha yaşadıktan sonra ölmüştür. Ölüm tarihi belli değildir.

Anadolu Selçuklu tarihi kaynakları D. Ş. ı, zamanının en bilgili bir emîri olarak tanıtır. Onun mantık, tabiiyat, ilâhiyat ve matematik gibi bilimlerde pek çok bilgisi olduğunu, Farsça şiirler söylediğini yazar. Bu açıklamalar biraz şişirilmiş ise de, ünlü tabip ve tarihçi Abdü'l - lâtifi'l - Bağdadî'nin, D. Ş. ın sarayında yaşadığı ve bazı eserlerini onun adına yazdığı göz önüne alınırsa, D. Ş. ın bilim meraklısı ve bilginleri koruyan bir emîr olduğu anlaşılır.

DAVUTLAR, Aydın ilinin Kuşadası ilcesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 2 680 (1960) olup 3 köyü vardır. Bucak merkezi 1 599 nüfusludur. D. bucağı, Kuşadasının güneyinde, kıyı boyundadır. Güneyinde Samsun dağı (1 229 m) yükselir. Kuzey tarafları ve kıyı boyu ise alçak ve düzlüktür. Bucak merkezi Söke - Kuşadası şosesine 9 km lik bir yol ile bağlıdır. Çevresindeki dağlar ormanlıktır (kızıl çam, meşe ağaçları). D. bucağında bazı tarihî eserler vardır. Başlıca geçim kaynakları arasında tahıl, tütün, meyva, sebze ile bağcılık ve zeytincilik bulunur.

DAVY [*davi*], **Georges** (doğ. 1883), Fransız filozofu ve sosyoloji bilgini. Bernayde doğmuştur. 1919 dan 1931 e kadar Dijon Üniversitesinde felsefe, 1944 ten sonra da Sorbonne'da sosyoloji okutmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Durkheim* (ad) [1912; *La foi jurée* (Yeminli inan)[1922]; *Le droit, l'idéalisme et l'expérience* (Hukuk, idealizm ve deney) [1922]; *Des clans aux empires* (Klânlardan imparatorluklara) [1923]; *Eléments de sociologie* (Sosyoloji elemanları) [1924]; *Sociologues d'hier et d'aujourd'hui* (Dünkü ve bugünkü sosyologlar). 1931 - 1952 de Siyasal ve Sosyal Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DAVY [*deyvi*], **Humphry** (1778 - 1829), İngiliz kimyacısı. Penzance (Cornwall) da doğmuş, Cenevrede ölmüştür. D., genç yaşında bir cerrahın yanında çırak olarak çalışmış ve orada ilâçların birbirine katılmasını öğrenmiştir. Aynı zamanda burada kimya ve tabiat bilimlerinde sağlam bilgiler edinmiş ve daha yirmi yaşında iken, Bristol'da kurulan « Pneumatic Institution » a kimyacı olarak alınmıştır. Bu kurulda kendisi usta bir deneyci olarak tanınmıştır ve çok geçmeden 1801 de Londradaki Royal Institution'a kimya profesörü olarak atanmıştır. Burada 1813 e kadar çalışmıştır. 1811 de Sir, 1812 de de baronet sanını almıştır. 1813 te sağlık durumu yüzünden İngiltereden ayrılarak, birkaç yıl Fransa ve İtalyada yaşamıştır. 1820 de Londradaki Royal Society'nin başkanlığına seçildikten sonra, Londraya dönmüş, fakat 1827 de sağlık durumundan dolayı daha güneyde bulunan memleketlere gitmek zorunda kalmıştır.

H. DAVY

D. nin başlıca alanı, inorganik maddelerin elektrik akımı yolu ile çözümlenmesi olmuştur. Bu araştırmaları sırasında 1807 de alkali metaller olan sodyum ve potasyumu, 1808 de de toprak alkali metalleri olan kalsiyum, stronsiyum, baryum ve magnezyumu bulmuştur. Ayrıca, klorun bir kimyasal element olduğunu ve klorhidrik asidin klor ve hidrojenden başka hiçbir madde cinsini kapsamadığını ortaya koymuştur. Bu son buluşu ile Lavoisier tarafından ilân olunup bütün asitlerin oksijen kapsadıkları yolundaki yaygın tezin yanlış olduğunu tanıtlamıştır. 1815 te madencilikte kullanılan ve D. nin adını taşıyan emniyet lâmbasını yapmış-

tır (bk. EMNİYET LÂMBASI). En önemli yazıları şunlardır: *Chemical and Philosophical Researches* (Kimyasal ve felsefî araştırmalar) [1800]: *Elements of Chemical Philosophy* (Kimyasal felsefe bilgileri) [1812]; *Elements of Agricultural Chemistry* (Ziraî kimya bilgileri) [1813]. D. nin ayrıca edebî eserleri de vardır: *Salmonia, or Days of Fly Fishing* (Som balığı avı günleri) [4. bas. 1851]; *Consolations in Travel or the Last Days of a Philosopher* (Gezinin verdiği avunma ya da bir filozofun son günleri) [5. bas. 1831].

Davyne: SO 4 anion'ları kapsıyan ve heksagonal simetrili, kalsiyum, sodyum ve potasyum alüminosilikatına da, H. Davy'nin adı ile ilgili olarak *Davine* denmiştir.

DAVY EMNİYET LÂMBASI: bk. EMNİYET LÂMBASI.

DAWE [*dō*], **George** (1781 - 1829), İngiliz ressamı. Londrada doğmuş, Londra yakınında, Kentish Town'da ölmüştür. Rus sarayının baş ressamı olan D., çar I. Aleksandr tarafından Napoléon'un bozguna uğratılmasında yararlığı görülen komutanların portrelerini yapmakla görevlendirilmiştir. D. un tabloları Rumyantsev müzesiyle National Gallery'de ve Nottingham müzesindedir.

DAWES [*dōz*], **Charles Gates** (1865 - 1951), Amerikalı devlet adamı ve Amerika cumhur başkanı yardımcısı (1925 - 1929). Marietta (Ohio) da doğmuş, Chicagoda ölmüştür. 1884 te Marietta College'i, 1886da da Cincinnati Hukuk Okulunu bitirmiştir. 1897 - 1902 yıllarında maliye bakanlığında çalıştıktan sonra, 1902 de Chicagoda kurduğu Central Trust Company'yi 1902 - 1921 yıllarında başkan olarak yönetmiş, 1921-1925 yıllarında da aynı kurumun yönetim kurulu başkanlığını yapmıştır. 1932 den başlıyarak City National Bank ve Chicagodaki Trust Company'nin başkanı olmuştur. Birinci Dünya Harbinde Fransada çarpışan Amerikan ordularında tuğgeneral rütbesiyle lojistik başkanı olarak çalışmıştır. 1921 de Birleşik Devletler Bütçe Bürosunun ilk müdürü olmuştur. 1923 Beynelmilel Alman Onarım Komisyonunun başkanı olmuş ve bu konuda adını taşıyan bir ödeme plânı hazırlamıştır. Bu plân 1 eylül 1924 te yürürlüğe girmiştir. 1929 - 1932 yıllarında İngilterede Amerika büyük elçisi olmuş, 1932 de de yeniden Yapı Malî Korporasyonu (Reconstruction Finance Corporation) nun başkanı olmuştur. 1925 Nobel barış armağanını İngiliz bakanı Sir Austen Chamberlain ile paylaşmıştır. Eserleri arasında şunlar ayrıca önemlidir: *The Banking System of the United States* (Amerika Birleşik Devletlerinin bankacılık sistemi) [1892]; *A Journal of the Great War* (Büyük Harb günlüğü) [1921]; *Journal as Ambassador to Great Britain* (İngilterede bir büyük elçinin günlüğü) [1940]; *A Journal of Reparations* (Harb yıkımı onarımının günlüğü) [1939].

C. G. DAWES

Dawes plânı: Birinci Dünya Harbinden sonra Almanyanın onarılması konusunda yapılan milletlerarası antlaşma. 16 ağustos 1924 te Londrada imzalanmıştır. Almanyanın onarım gücü konusunda Dawes'un başkanlığında çalışan bir kurulun raporuna dayanır. Onarımın ilk şartı olarak plân, Alman bütçesinin dengeli, ödemeler bilânçosunun da aktif olması ilkesini göz önünde tutuyordu. Alman parasının durulmasını sağlamak ve birinci yılın güçlüklerini yenmek için, Almanyaya 899 milyon altın marklık borç para verilmiştir. Belli bir süre geçtikten sonra 2,4 milyar altın marklık yıllık ödemelere bağlanmıştır. Bu para şu kaynaklardan karşılanıyordu: 1250 milyon gümrüklerden ve dört büyük üretim vergisi yolu ile Alman bütçesinden; 660 milyon Alman demiryolları ortaklığından; 210 milyon ulaştırma vergisinden; 300 milyon da, 5 milyarlık sanayi yükünün faiz ve amortismanından. Ödeme yükümü, bu paranın, Alman parası üzerinden Reichsbank'a ödenmesiyle yerine gelmiş sayılıyordu. Paranın alacaklı ülkelere aktarılması, «Genel Ajan» ve «Transfer Komitesi» nin görevi idi. İlk yıllarda bu aktarmalar, Almanyaya dış borçlanmalariyle gerçekleşti; fakat 1928 den başlıyarak aktarılamıyan tutarlar Genel Ajanın elinde o derece birikti ki, D. plânının yerine 1929 da yeni bir plân (Young Plânı) ın geçirilmesi gerekti. Bk. YOUNG PLÂNI.

DAWES [*dōz*] **KOMİSYONU ya da BEŞ UYGAR KABİLE KOMİSYONU,** Amerika yerlilerinden Seminole, Creek, Choctaw, Cherokee ve Chickasaw kabîlelerine 1887 yılında çıkarılan Dawes Genel Bölüştürme Kanunu (Dawes General Allotment Act) nu kabul ettirmek için bu kabîlelerle görüşmelerde bulunmak üzere 1893 te Başkan Cleveland tarafından kurulan komisyon. Bu komisyon ödevini başarmış ve 1905 te kaldırılmıştır.

DAWISON, Bogumil (1818 - 1872), Polonez asıllı Alman aktörü. Varşovada doğmuş, Dresden'da ölmüştür. Varşova, L'vov, Hamburg'dan geçerek 1849 da Burgtheater'e girmiş, daha sonra Dresden'a dönmüştür. 1864 ten sonra yabancı memleket temsillerine katılmıştır. Shylock, Mephisto, Franz Moor gibi rollerde ustalığını göstermiştir.

DAWKINS [*dōkinz*], **William Boyd, Sir** (1838 - 1927), İngiliz jeolog ve paleontoloğu. Buttington (Wales) da doğmuştur. 1874 de profesör sanını almış ve Manchester Jeoloji Derneği araştırma başkanlığına getirilmiştir. 1885 te uzun bir jeoloji gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında uzun süre Avustralya ve Yeni Zelândada kalmıştır. 1882 de Fransa ile İngiltere kıyılarını birbirine bağlamak üzere Manş Denizi altında yapılması düşünülen tünel ile ilgili jeolojik incelemeleri yönetmiştir. *Cave - Hunting* (Paleolitik devirde ayı cinsi hayvan avı) [1874]; *Early Man in Britain* (Britanyada ilkel adam) [1880] adlı eserleri tanınmıştır.

DAWLISH [*dōliş*], Büyük Britanyanda, İngiltere bölümünün güneybatı kesimindeki Devonshire kontluğunda, Manş Denizi kıyısında, Exeter'in 16 km kadar güneyinde ve Londranın demiryolu ile 299 km kadar güneybatısında bir plâj kasabası. Nüfusu 7 512 (1951) dir.

DAWSON [*dōsn*] (eski adı: **Davson City**), Kanadanın Yukon bölgesinin başkenti. Klondyke (ya da Klondike) madencilik bölgesinin merkezidir. Klondyke ve Yukon ırmaklarının birleştiği yerde kurulmuştur. Çevresinde kömür çıkarılır. Hava alanı vardır. 1897 de altın bulunmuştur. Nüfusu 1898 de 30 000, 1901 de 27 000 idi. Altın tükenince nüfusu hızla azalmıştır. Bugün nüfusu 800 (1951) dür.

DAWSON: Genel görünüş

DAWSON [*dɔsn*], **Christopher** (doğ. 1899), İngiliz kültür filozofu. Hartlington Hall (Skipton) da doğmuştur. Dinlerin, tarihin anlaşılmasında anahtar rolü oynadığını ileri sürmüştür. Başlıca eserleri: *The Age of Gods* (Tanrılar çağı) [1933]; *Progress and Religion* (İlerleme ve din) [1935]; *Religion and Culture* (Din ve kültür) [1948]; *Religion and the Rise of Western Culture* (Din ve batı kültürünün yükselmesi) [1950].

DAWSON [*dɔsn*], **George Mercer** (1849 - 1901), Kanadalı jeolog. Pictou (Nova Scotia) da doğmuş, Ottawada ölmüştür. 1873 ve 1875 te Kuzeybatı Sınır Komisyonuna atanmış, Kanadanın jeoloji haritasının çıkarılmasına katılmış, 1883 te bu işin müdür yardımcısı, 1895 te müdürü olmuş, 1891 ve 1892 de Bering Denizi Komisyonunda hizmet etmiştir. Yayınladığı eserlerden bazıları: *Report of the Geology and Resources of the Region in the Vicinity of the Forty ninth Parallel* (Kırk dokuzuncu paralel dolaylarının jeolojisi ve kaynakları üzerine rapor) [1875]; *Descriptive Sketch of the Physical Geography and Geology of Canada* (Kanadanın doğal coğrafyasiyle jeolojisini tanıtma taslağı) [1884; A. R. Selwyn ile birlikte].

DAWSON [*dɔsn*], **John William** (1820 - 1899), Kanadalı jeolog. Pictou (Nova Scotia) da doğmuş, Montrealda ölmüştür. Kendisini Nova Scotia ve Yeni Brunswick tabiatının incelenmesine veren D., 1842 ve 1852 de Sir Charles Lyell'in bu bölgedeki gezilerine katılmıştır. Araştırmalarının sonuçlarını birçok eserlerde yayınlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Acadian Geology* (Acadia jeolojisi) [1855]; *The Story of the Earth and Man* (Yerin ve insanın hikâyesi) [1872]; *The Chain of Life in Geological Time* (Jeolojik devirlerde hayat zinciri) [1881]; *The Ice Age in Canada* (Kanadada buz çağı) [1894].

Dawsonite ya da *Dawsonia*: Hidratlı tabiî alüminyum ve sodyum karbonatı. Kanadada feldspatlar üzerinde yayılmış çok ince tabakalar ya da ışığı iki defa kıran iğneler halinde rastlanır.

J. W. DAWSON

DAWSONIACEAE [*dɔsoniasee*], türleri kuvvetli gelişen ve 50 cm kadar yükseklikte çayırlar meydana getiren bir yosun familyası. *Dawsonia superba* türü, Malezya, Yeni Gine, Avustralya ve Yeni Zelandada yetişir.

DAX [*daks*] (eski adı: *Aqua Tarbellicae*), Fransada Landes departmanında. Adour ırmağı kıyısında bir şehir. Nüfusu 14 100 (1946) dür. Kükürtlü ve kilisli ılıcaları (60 - 64°) Romalılarca bilinmekte idi. Sur ve kule kalıntılarına rastlanır. XVII - XVIII. yüzyıllardan kalma büyük kiliseleri (portali XIII. yüzyıla aittir) vardır.

DAY [*dey*], **Clarence Shepard Jr.** (1874 - 1935), Amerikalı yazar. New York şehrinde doğmuş, orada ölmüştür. 1896 da Yale Üniversitesinden çıkınca Amerikanın para ve borsa işleri merkezi olan Wall Street [b. bk.] te çalışmaya başlamış, fakat para ile pek ilgisi olmadığını anlıyarak bahriyeye girmiş, orada artrit hastalığına yakalanarak hayatı boyunca yarı kötürüm yaşamıştır. 1935 te yayınladığı *Life with Father* (Babamızla geçirdiğimiz hayat) o devrin en başarılı eserlerinden biri olmuş, bunu, ölümünden sonra karısı tarafından yayınlanan *Life with Mother* (Annemizle geçirdiğimiz hayat) [1937] adlı eserin başarısı izlemiştir. Öbür eserleri: *This Simian World* (Şu maymun dünya) [1920]; *The Crow's Nest* (Karganın yuvası) [1921]; *Thoughts without Words* (Söylenemeyen düşünceler) [1928]; *God and my Father* (Allah ve babam) [1932]; *In the Green Mountain Country* (Yeşil dağ ülkesinde) [1934].

C. S. DAY

DAY [*dey*], **Jeremiah** (1773-1867), Amerikalı pedagog. New Preston (Connecticut) da doğmuş, New Haven (Connecticut) da ölmüştür. 1795 te Yale Üniversitesinde öğrenimini bitirmiştir. Çocukluğunda ilâhiyat mesleğini seçmiş olan D., eğitimciliği sırasında, papazlığa hazırlık olarak vaız etmeğe başlamıştır. Fakat henüz bir yere atanmadan 1801 de Yale College'de matematik profesörü olmuştur. 1817 de College'in başkanı olmuş ve 1846 ya kadar bu görevde kalmıştır. Başlıca eserleri: *An Introduction to Algebra* (Cebire giriş) [1814]; *Navigation and Surveying* (Gemicilik ve deniz ölçüleri bilgisi) [1817].

DAY [*dey*], **John** (aş. yu. 1574 - 1640), İngiliz piyes yazarı ve şairi. Cambridge'de okumuş, 1598 den başlıyarak William Haughton, Henry Chettle ve Thomas Dekker ile iş birliği yaparak birçok piyes yazmışsa da, bunlardan *The Blind Beggar of Bednal Green* (Bednal Green'in kör dilencisi) [1600] dışında hiçbiri basılmamıştır. Öteki eserleri: *Isle of Gulls* (Martılar adası) [1606]; *Law Tricks* (Kanun hileleri) [1608]. Başlıca eseri ise *The Parliament of Bees* (Arılar parlâmentosu) [aş. yu. 1607] adlı «masque» tarzındaki manzum piyesidir.

DAY [*dey*], **Thomas** (1748 - 1789), İngiliz yazarı ve hayırseveri. Londrada doğmuş, Wargrave'de ölmüştür. Yayınladığı on bir eserden yalnız ikisi yaşamaktadır: *The*

Dying Negro (Ölüm halindeki zenci) [1773, James Bicknell ile birlikte yazılmış kölelik aleyhinde manzum bir eser]; *The History of Sandford and Merton* (S. ile M. ın hikâyesi) [3 cilt, 1783 - 1789; yazarın büyük hayranlık duyduğu Jean Jacques Rousseau'nun *Emile*'inden alınan esinle yazılmış pedagojik bir roman].

T. DAY

DAY LEWIS, Cecil: bk. LEWIS, DAY CECIL.

DAYA, Arapça bir kelime olup «suların sığınağı» anlamına gelir. Kuzey Afrikada erimeden meydana gelmiş kalker kökenli kapalı küçük çöküntü; dibi zaman zaman bataklık olur. O zaman D. da bol bitkiler olabilir.

DAYAK, geçen yüzyılın başlangıcına kadar uygulanmış olan bir bedenî ceza çeşidi. Bugün hemen hemen her ileri ülkede uygulanmasından vazgeçilmiş' bulunmaktadır. Bununla birlikte, Amerika ve Mısır, zamanımıza kadar bu cezayı kamçılama şeklinde ve disiplini sağlayıcı bir yol olarak uygulamıştır.

İnsanlık dışı, onur kırıcı ve duyguları incitici özelliği yüzünden bu ceza genel olarak iyi görülmemekte ve çağımızın düşünceleriyle uzlaştırılamamaktadır. İtalyan hukukçusu G. D. Romagnosi gibi bazı yazarlar, kısa süreli, hürriyeti bağlayıcı cezalar yerine D. cezasının uygulanmasını ileri sürmüşlerse de, bu düşünceler pek ilgi görmemiştir.

Yurdumuzda dayak: D. cezası eskiden yurdumuzda çok uygulanmıştır. Bu ceza 1267 (1851) tarihli Kanun - ı Cedid'e de girmiştir; ama 1274 (1858) tarihli kanuna alınmadığı gibi, bugünkü Ceza Kanununda da yoktur. 1961 Anayasasının 14. maddesinin son fıkrasında «insan haysiyetiyle bağdaşmıyan ceza konulamaz» denildiğinden, açık olmamakla birlikte D. ve benzeri cezaların yasaklandığı anlaşılıyor.

Cezayı gerektiren bir fiil olarak D. : D.; 765 sayı ve 1 mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanununun 2. faslındaki 456 - 460. maddelerinin şümulüne giren bir «şahsa karşı müessir fiil» dir. 456. maddeye göre: «Öldürme amacı olmadan bir kimseye cismen eza vermek, ya sağlığını bozmağa ya da aklî melekelerinde sarsıntıya sebebolmak» 6 aydan 1 yıla kadar hapisle cezalandırılır. 457 - 60. maddelerde ise şiddetlendirici ve hafifletici sebepler ile şikâyet ve dâvadan feragat konuları düzenlenmiştir.

Eğitimde dayak: D. eğitimde çok eskiden beri bir müeyyide olarak kullanılmıştır. Tembellik, itaatsizlik eden, hatası ve noksanı görülen çocuklar D. atılarak cezalandırılmışlardır. Çocukların ancak cezasının azabından korktukları zaman emirlere itaat edecekleri ya da ödevlerini yapacakları kanısında bulunan eski eğitim anlayışı D. ı eğitiminde bedenî ceza yolları arasında pek tabiî görmüştür; «Oğlunu dövmeyen özünü döver, kızını dövmeyen dizini döver , «Hocanın vurduğu yerde gül biter», «Dayak cennetten çıkmış» gibi sözler, bu inanışın ne kadar yaygın ve köklü olduğunu gösterir.

Eski okullarda D. için falaka, uzun ve kısa sopalar gibi vasıtalar bulundurulduğu gibi, D. cezası da ayrı bir yerde ya da herkesin önünde icra edilirdi.

D. ın, ceza olarak bir eğitim değeri yoktur. D. cezasının uygulandığı bir eğitim sisteminde çocuklar, korktukları için itaat ederler ve ödevlerini yaparlar. Halbuki yeni eğitim sistemi, çocukların, sebebini kabul ettikleri için kurala uymalarını ve ihtiyaç duydukları, gerekli buldukları için öğrenmeleri ilkesini kabul eder. D. tan korkarak itaat eden ve çalışan çocukta kişilik oluşmaz, bilgiler benimsenmeden öğrenilir ve iyi alışkanlıklar kazanılamaz. Bugünün eğitimi, çocukları korkutarak değil, inandırarak eğitmeye çalışır.

D., çocuk vücudunda çeşitli sakatlıklara sebep olmak ihtimalleri bakımından da çok zararlıdır; hele D. atan büyüğün öfke ve tehevvür halinde bulunabildiği düşünülürse, zararın ne kadar ileri varabileceği tahmin olunabilir. D. atılan çocuğun izzetinefsi yaralanır, ruh hayatı alt üst olur.

Bugün D., bütün ileri memleketlerin eğitim sistemlerinde olduğu gibi yurdumuzda da yasak edilmiştir. Öğrencisine D. atan ilk okul öğretmenlerine 13 ocak 1943 gün ve 4357 sayılı kanunun 7. maddesi; orta dereceli okullarda çalışan öğretmenlere ise 10 haziran 1930 gün ve 1702 sayılı kanunun 22. maddesine göre 1 - 15 günlük maaş kesimi cezası verilir.

D. cezası, İngiltere okullarının yönetmeliklerinde hâlâ yer almakta ise de, bir eğitim müeyyidesi olarak kullanılmamaktadır.

DAYAK DİLİ, Borneo adasında yaşıyan Dayak'lar (b. bk.) ın dili. Malezya - Polinezya dilleri (b. bk.) nin İndonezya koluna giren bu dil 1 125 000 kişi tarafından konuşulur. Borneo adasının iç bölgelerinde D. D. nin Busan ve Tidon gibi türlü lehçeleri konuşulur. Tidon lehçesinin Bolonan ve Tarakan gibi birtakım alt lehçeleri vardır. Bu sonuncu lehçenin Simbakon ve Nonukan ağızlarına ayrıldığını biliyoruz.

Borneo adasında Dayakların Basa Sanyan (= ruhlar dili) denilen dinî bir lehçesi de vardır. Bk. MALEZYA-POLİNEZYA DİLLERİ.

DAYAK'LAR, İndonezya Cumhuriyetinin Kalimantan (Borneo) adasının iç ve kıyı bölgelerinde oturan yerli Malezya boylarına verilen toplu ad. D. ın sayısı aş. yu. 2 000 000 dur. Bunlar asıl Malezyalıların karşıtı sayılırlar. D. Malezya - Polinezyalıların batı kolu ile akrabadırlar. Orta Borneo'daki dağlık topraklarda yaşıyan Pumanlar ve Ot'lar; Borneo'nun güney ve doğusunda, Kutay'da yaşıyan Bukat'lar; Payang, Medang, Merak, Paré, Lèn ve Balayan ırmakları boyunda yaşıyan Lisun, Kohi, Lugat ve Haput'lar; Borneo'nun batısında, Manday ve Kaso kıyılarında yaşıyan Pumanlar; Ulu Kapuas kıyılarında yaşıyan Bekatan'lar; kuzey Siang'da, Lahey, Torop, Maravey, Tahudyan ve Osoh ırmaklarının kaynak bölgelerinde yaşıyan Ot'lar, D. ın başlıca boyları olarak anılabilir. D. ın dili Malezya - Polinezya dillerinin İndonezya koluna girer (bk. DAYAK DİLİ). D. orta boylu (140 - 160

DAYAK'LAR (Erkek tipi)

cm), gelişmiş yapılı, yetenekli, dayanıklı ve becerikli kimselerdirler. Derilerinin rengi esmerdir. Bu esmerlik kıyılarda daha koyu, ormanlarda ise daha açıktır. Saçları kara ve dümdüzdür. Konuksever olup yardıma her an hazırdırlar.

DAYAK'LAR (Kadın tipi)

Giyim kuşam: Erkekler baldır ve kalçalara ağaç kabuğu liflerinden, pamuklu bezden dolak sararlar; kötü havalarda çepken giyerler. Kol ve bacaklarına bambu ve sarılgan palmiyeden örülmüş halkalar, kulaklarına da küpeler takarlar. Kadınlar vücudu iyice saran kısa eteklik ve gömlek biçiminde ceket, az çok değerli taşlar (küpe, gerdanlık, kol ve ayak bileziği) kullanırlar. Başlık olarak Rotang hasırından örülmüş büyük şapkalar ve küçük kasket giyerler. D. kadınları uzun saç bırakırlar ve topuz yaparlar. Erkeklerde de topuz vardır. Saçlarını kesen boylar pek azdır. Dişler hemen bütün boyların erkeklerinde törpülenir ve karaya boyanır. Arasıra da dişlerin arasına altın çiviler kakılır, kesici dişler bakır ve altın kaplama ile kaplanır. Dövmeler de önemli rol oynar. Bazı boylarda başların biçimleri değiştirilir.

Silâh: Kılıç, mızrak, ucunda sivri parçası bulunduğu için mızrak olarak da kullanılan ve zehirli ok atan yay.

Gelenek: Kellenin ganimet olarak alınması geleneği bugün yalnız Borneo'nun iç bölgelerinde hâlâ yaşamaktadır.

Yerleşme: D. önceleri göçebe boylardandı. Bunlardan bazıları bugün bile göçebedir (Puman, Ot). Öteki boylar yerleşik hayata geçmişlerdir. D. ın konutları ülkenin ulaşılması güç yerlerinde, ırmak bendleri yakınında hazırlanmış yerlerde tek başına bulunur. Bunların çoğu demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Bu parmaklıkların küçük bir giriş kapısı vardır. Bu kapı tehlike anında hemen kapanabilir.

DAYA'LAR, Büyük Sahranın Cezayir bölümünde Laguat (Laghouat) ile Gardaya (Ghardaïa) arasındaki bölge. Bu bölge adını *daya* (b. bk.) denen çok sayıdaki toprak çöküntülerinden almıştır.

DAYAN, Moşe [Moshe] (doğ. 1915), İsrailli general. Degania'da doğmuştur. Haganah (b bk.) örgütüne giren D., Araplara karşı yönettiği komandoların kurulmasında İngiliz yüzbaşısı Wingat'e yardımcılık etmiş, sonradan da 1941 de Suriyedeki Fransız birliklerine karşı savaşmıştır. 1948 de albaylığa yükselen D., istiklâl savaşı sıralarında önce Suriye cephesinde, sonra da Kudüs bölgesinde savaşmıştı. 1953 te generalliğe yükselmiş, genel kurmay başkanlığına atanmış, 1956 da Mısırlılara karşı Tur-i Sina savaşında zafere ulaştırdığı İsrail ordusunu düzene koymuştur. 1958 de askerlikten ayrılıp politikaya atılmıştır.

DAYAN HAN (1466-1543), Moğol hanı. 1488 yılında İsamatayşu'yu yenmiş, böylelikle Moğolistanın birleşmesini sağlamıştır. 1500 yılından başlıyarak Çin ile savaşa girişmiş, bu savaşlarda Moğol beylerine büyük ganimetler sağlamıştır. Bu savaşlar sonunda Çin sınırında kurulan pazarlarda alım satım gelişmiştir. D. H. ın ölümünden sonra Moğolistan, oğulları arasında paylaşılmıştır.

DAYĀNANDA SARASVATĪ (1824-1883), Hintli milliyetçi. Veda'lara, yani vahiy yoliyle gelen gerçeğe dayalı tek tanrıcı bir Hint hareketi olan Ârya Samâc (Ārya Samāj) ın kurucusudur.

DAYANIŞÇILIK (Fr. Solidarisme), dayanışmayı ahlâkın, siyasetin ve toplumsal ekonominin bir ilkesi sayan öğreti. Dayanışma ilkesi şudur: İnsan, daha doğarken, medeniyetin ona sağladığı faydalar için borçlu olup kendi de sosyal malı artırmakla görevlidir. Aynı şekilde, sosyal sorumlulukların kendine düşenlerini yüklenmek zorundadır. Bireyler birbirleriyle dayanışma halinde olup birbirlerine yardım etmekle yükümlüdür. D. öğretisinden doğan sosyal ve ekonomik sonuçlar şunlardır: Yardımlaşma dernekleri; üretim ve yoğaltım kooperatif birlikleri. Himayecilik (proteksiyonizm) ve hattâ devlet sosyalizmi bir dereceye kadar D. a dayanabilir.

DAYI: 1. Çocuğa göre annenin erkek kardeşine verilen ad. Kelime mecaz anlamiyle «koruyucu, kayırıcı, kuvvetli kişi» anlamında da kullanılmaktadır. Eski Türklerde kahramanlıkları ile ad yapmış yiğitlere alp dendiği gibi, D. sıfatı da verilirdi.

2. Yeniçeri subayları arasından seçimle Garp Ocakları (b. bk.) nda eyaletlerin başına getirilen askerî komutan (yerli dilde Day, Fr. Dey).

Garp Ocaklarından Cezayirde ve Tunusta yeniçeri ortalarının bölükbaşıları (bk. ÇORBACI) na verilen bu sanın gelenekte Barbaros Hayreddin Paşaya dayandığı söylenir. Gerçekte, D. sanı Türklerde çok eskiden beri şanlı ve ünlü kişilere verilmekte idi. Korsan gemilerinde «reis» in komutasındaki savaşçıların subayları, bu geleneksel sanı almış bulunduklarından, Cezayirde ve Tunusta Türk egemenliği yerleştikten sonra burada kurulan yeniçeri örgütünün subaylarına da D. denilmiştir. Türk egemenliğinin Cezayirde kurulduğu 1514 yılında, Tunusa yerleşme tarihi olan 1534 yılında, D. lar buralardaki yönetim görevlerinde valiler, ağalar ve reislerden sonraki dördüncü basamağı tutmaktaydılar.

Kılıç Ali Paşa'nın 1587 de ölümünden sonra İstanbuldan gönderilen ve üç yıl süre ile bu korsan illerini yöneten valiler, geçici olarak bu illere gönderildiklerini düşünerek çıkarlarına daha çok düştüler. Bu durum Cezayir ve Tunus'ta ocakların başlarında bulunan ağalarla D. ların bu iki eyaletin yönetimine el atmalarına yol açtı. Böylece eyaletlerin yönetimi yavaş yavaş Yeniçeri Divanının eline geçti. İstanbuldan gönderilen valiler sadece törenlerde bulunmak ve antlaşmaları imzalamakla görevli tutuldular. 1596 da Cezayir Beylerbeyi Hızır Paşa, Yeniçeri Divanının baskısını kaldırmak istedi ise de, bir başarı elde edemedi. 1659 da bir yeniçeri ayaklanması sonunda Cezayirin yönetimi doğrudan doğruya Cezayir yeniçeri ağasının eline geçti. İki yıl sonra Kaptan Paşa Divanına başvuran Cezayirliler, yeniçeri ağalarının ülkedeki otoritesinin Osmanlı hükümetince tanınmasını sağladılar. Böylece D. lar, Cezayirin başına geçmemekle birlikte, Yeniçeri Divanının üyeleri ola-

rak eyaletin yönetimine el koymuş oluyorlardı. Gemi reisleri, bu duruma karşı durdular. Bu yüzden Cezayir, ağalar devrinde, 12 yıl büyük bir karışıklık içinde kaldı. İş başına getirilen yeniçeri ağalarının hepsi de birer ayaklanma sonunda öldürüldü. Reislerle ağalar çekişmesi 1671 de reislerin üstünlüğü ile son buldu. Reisler, yönetim yolunu değiştirerek içlerinden birini, yaşadığı sürece görevde kalmak üzere, Cezayir D. lığına seçtiler ve yönetimi ona bıraktılar. Bundan sonraki üç D. da korsan reisleri tarafından seçilmiştir. Ancak, daha sonra, 1689 dan başlıyarak, yeniçeri ocakları yeniden üstünlüğü elde edip D. ların ocaklarca seçilmesini sağladılar. 1711 de ise, Cezayir D. sı Ali Çavuş, İstanbuldan vali olarak gönderilen Osmanlı paşasını şehre sokmadı. İstanbula gönderdiği adamları ile Cezayir beylerbeyliğinin de kendisine bırakılmasını diledi. Bu dilek uygun görüldüğünden, bundan böyle ocaklarca seçilen D. ların merkezce onaylanması ve kendilerine beylerbeyilik sanı ile birlikte ferman ve hil'at gönderilmesi gibi çok zayıf bir bağla Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmaları sağlanabildi.

Cezayirde D. lığın kesin olarak kuruluşu (1671) ndan buranın Fransızlara geçişi (1830) ne kadar 28 kişi D. lık etmiştir. Avrupa devletlerinin deniz kuvvetlerinin gittikçe güçlenerek Cezayir ve Tunus sularını sıkı bir kontrol altına almaları sonunda gittikçe gevşiyen korsanlık, Cezayirde ekonomik sıkıntıların doğmasiyle sonuçlanmış ve bu yüzden çıkan ayaklanmalarda bu D. lardan 14 ü öldürülmüştür. Bunlardan yalnız Ali Hoca 1816 da aşağı limandan kaçıp Kasaba'da saklanabilmişti. Bu baş kaldırmalar arasında 1659, 1664, 1671. 1689, 1711, 1805 ve 1816 ayaklanmaları önemlidir. D. seçimi bir ayaklanmaya rastlamakta ise, seçim daha önce kabul edilen birinin resmî olarak tanınmasından başka bir anlam taşımazdı. D. lar görünüşte kesin bir otorite taşımaktaydılar. Ancak, bu otorite, yeniçerilerce makamlarından indirilmek ya da öldürülmek gibi kanun dışı yollarla sınırlandırıldığı gibi, kanunî bir organ yoliyle de denetlenmekteydi.

D. merkezdeki 5 büyük görevli (hazneci, ordugâh ağası v. b.) ile eyalet beylerini kendi seçer, yargılama görevine kendisi bakar, yabancı devletlerle olan ilişkileri kendisi düzenlerdi (bk. CEZAYİR). D. lar, yeniçerilerin aldıklarından başka bir maaş almamakla birlikte, beylerden ve öteki görevlilerden tevcih hakkı (b. bk.) ve korsanlıkta ele geçirdiklerinden pay alırlar; yabancı devletlerden gelen armağanlarla kazançlarını artırırlardı. Ayrıca korsan gemileri donatan Müslüman ve Yahudi tüccarlarla da ortaklık kurabilirlerdi. Öldürüldüklerinde, hazineleri ve malları hazineye mal edilirdi. D. lık için hiçbir özellık aranmaz, her yeniçeri bu makama yükselmek hakkını taşırdı. D. lar, özel hayatlarında sıkı bir düzene bağlı yaşarlar, limanda Cenina sarayında ailelerinden ayrı olarak oturur, sadece perşembeleri öğleden sonra ve cuma günleri evlerine gidebilirlerdi.

Tunusta ise, bu ülkenin Osmanlı İmparatorluğuna kesin olarak katılması sırasında, 1570 te Sinan Paşanın buraya yerleştirdiği 40 bölük yeniçerinin subayları da D. sanını taşıdılar. 1591 de bunlar aralarından seçtikleri birini Tunustaki Türk ordusunun başbuğluğuna getirmişlerdi. Böylece Tunusta da D. lar, valilerin yetkilerini gittikçe daraltan bir güç elde ettiler. Daha sonra, ikinci derecede bulunan beyler D. ların yerlerini almaya başladılar. Tunus D. larına ilk darbeyi vuran, Tunus valiliğine getirilen Cezayirli Ramazan Bey olmuştur. Bunun yetiştirmelerinden Murat Paşanın oğlu Ali Beyzade Hüsevin Paşa, 1705 te Tunusta D. lığa son vererek burada soy içinde sürüp giden bir valilik kurmuştur.

Tunus D. ları Daru'l-big sarayında otururlardı (bk. TUNUS). Tunus D. ları arasında İbrahim, Musa, Osman, Yusuf, Murat, Ahmet Hoca, Lâz Mehmet, Lâz Mustafa, Karagöz, Hacıoğlu, Şaban, Menteşeli Mehmet, Lâz Ali, Uzun Ahmet, Debbağ Mehmet Tunuslularca unutulmaz anılar bırakan, destanlaşmış kişiler olup bugün bile Tunus halk türkülerinde anılmaktadırlar.

DAYKA [*dǫykɔ*], **Gábor** (1769 - 1796), Macar şairi. Miskolc'ta doğmuş, Ungvár'da ölmüştür. Liberal fikirleri yüzünden rahiplikten ayrılmak zorunda kalmıştır. 1787 den başlıyarak yayınladığı şiirleriyle Kazinczy (b. bk.) nin takdirini kazanmıştır. Şiirleri, ölümünden sonra Kazinczy tarafından yayınlanmıştır (*Újhelyi Dayka Gábor versei* [Újhely'li Gábor Daykanın şiirleri]) [1813].

DAYNES - GRASSOT [*den grasǫ*], **Brigitte - Corinne** (1832 - 1926), Fransız aktrisi. Lyonda doğmuş, Pau yakınında Gan'da ölmüştür. Sekiz yaşında Çocuk Jimnazında *Chat botté* (Çizmeli kedi) temsili ile mesleğine başlamış, uzun bir süre illerde Soubrette ve Déjazet (b. bk.) tiyatrosu rollerini yapmıştır. 1882 de Parise çağrıldıktan sonra, gülünç ihtiyar mürebbiye rolü ile acıklı anne rolünde üstün bır başarı sağlamıştır.

DAYREN (Japon. **Dairen,** Rus. **Dal'niy**) [Coğ.]: bk. TA - LIEN.

DAYTON [*dęytn*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Ohio devletinin bir şehri. Miami nehri kıyısında bir kavşak noktası üzerindedir. Nüfusu 297 500 (1960) dür. Başpiskoposluk alanının nüfusu 398 400 (1960) dür. Şehir 1940 - 1950 yılları arasında % 15, banliyösü de % 82 oranında büyümüştür. Çelik sanayii merkezidir (taşıma araçları, âlet ve avadanlık, makine, kesici eşya v. b.). Ayrıca kâğıt sanayii, basım ve yayım evleri çok önemlidir. İnce ve hafif sanayi işleri de üstün bir yer tutmaktadır. Otomatik kasa araçları, General Motor ortaklığına ait dört fabrika (buz dolabı v. b.) da vardır.

D A Y T O N

DAYTONA BEACH [*deytǫuna bīç*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Florida devletinin doğu bölümündeki Volusia kontluğunda, Jacksonville'in güneydoğusunda, Atlas Okyanusu kıyısında bir dinlenme şehri. 37 km uzunluğundaki kıyılarında sık sık otomobil sürat denemeleri yapılır. Bethune - Cookman koleji buradadır. Nüfusu 37 395 (1960) tir.

DAYUKKU (Yun. *Diokes*), Herodotos'a göre, efsanevî ilk Medya kıralı. M. Ö. aş. yu. 699 - 647 yıllarında hüküm sürmüştür. Med kabîlelerini birleştirmiş ve başkent Ekbatana'yı kurmuş olduğu sanılır. Tarih bakımından ise, belki de Asurlulara bağlı bir kabîle başkanı idi.

DAYTONA BEACH

DAZA [*dąsa*], **Hilarión Grosolé** (asıl adı: **Hilarión Daza Grosolé**; 1840 - 1894), Bolivyalı devlet adamı. Sucre'de doğmuş, Bolivyada Uyuni'de ölmüştür. Genç yaşta hürriyetçi orduya giren D., 1860 tan 1870 e kadar Bolivyayı alt üst eden iç savaşların hepsine katılmıştır. 1870 te Morales'in iktidara geçmesine yardım etmiş, 1876 da da kendisi iktidarı eline almıştır. 1879 da Şiliye karşı açtığı savaşta Bolivya orduları yenilince D., 1880 de önce Avrupaya, sonra da Peruya kaçmıştır. Kendisini tutanlarla iş birliği yapmak için döndüğü Bolivyada yakalanmış ve öldürülmüştür.

DAZAIFU, Japonyanın Kyū şū adasında, 1633 ten başlıyarak kıyıların ve bütün sivil makamların kontrolü ile görevli eski hükümetin adı.

D'AZEGLIO, Massimo (Biyog.): bk. AZEGLIO, Massimo.

DAZINCOURT ya da D'AZINCOURT [*dazēkųr*], **Joseph Jean - Baptiste Albouy** (1747 - 1809), Fransız aktörü. Marsilyada doğmuş, Pariste ölmüştür. 1776 da *Folies amoureuses* adındaki piyeste Crispin rolünü oynamakla Comédie - Française'e girmiş, 1778 de sosiyeter olmuş, 1784 te de *Le mariage de Figaro* (Figaro'nun düğünü) da Figaro rolünü yaratmıştır. Terör devrinde zindana atılan D., 1799 da Comédie - Française'in yeniden kurulmasına çalışmış, Napoléon tarafından da saray eğlenceleri müdürlüğüne atanmıştır. 1810 da basılmış olan *Mémoires de Dazincourt* (D. un hâtıraları) adlı eser onun değildir.

DAZIO GRANDE [İta. = büyük gümrük]: 1. Ticino geçidi; olağanüstü vahşi ve dar bir vâdi olup St. Gotthard demiryolu burada birçok tunellerden geçerek bu vâdiyi aşmaktadır.

2. İsviçrenin Ticino kantonunda, Leventina bölgesinde bir yer. Faido'nun 4,5 km kuzeybatısında, Ticinonun sağında ve Monte Piottino'nun Leventina vâdisini yukarı kuzey alpin ile aşağı güney alpin bitkili bölgelere ayırdığı yerde, St. Gotthard yolu ve hattı üzerindedir. Denizden yüksekliği 948 m dir.

DAZKIRI, Afyon iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 2 279 (1960) dur. Köyleri ile birlikte ilçenin nüfusu 27 199 (1960) dur. 38 köyü ve 1 bucağı (Başmakçı) vardır. D. ilçesi, Afyon - Denizli demiryolu ve şosesi boyunda, Dinar'ın güneybatısındadır. Güneyinde, denizden 836 m yükseklikte Acıgöl (b. bk.) vardır. Bu gölün güneydoğu çevresinde dik yamaçlı dağlar (Yandağı) uzandığı halde, öteki kenarlarında geniş düzlükler bulunur. Bu düzlüklerin çoğu *kır* diye anılır. Bu kırlar çoğunca susuz, toprakları çorak olan yerlerdir. Hambatkırı, D. gibi yerler yazın toz, kışın çamur halindedir. Bu çorak düzlüklerde açılan kuyuların suları da, yanlarındaki Acıgöl gibi acı çıkar. Başlıca geçim kaynağı tahıl yetiştirme ile hayvancılıktır.

D. B., Deutsche Bundesbahn (Federal Almanya Demiryolları) adının kısaltması.

Db (kısaltma): bk. DESİBEL.

D - BANKALARI, Almanyada, adları D harfi ile başlıyan 4 eski banka: Darmstädter und National Bank, Deutsche Bank, Disconto - Gesellschaft, Dresdner Bank. 1929 - 1931 yılları arasında yapılan birleşmeler sonucunda 1931 den sonra bunlardan sadece Deutsche Bank ile Dresdner Bank bugün çalışan bankalar arasındadır.

DBU-ÇAN, Tibetlilerin matbaa alfabesi. Bu yazının 630 yılına doğru kıral Sron - bkan - sgampo'nun nazırı Thonmi Sambhota tarafından bulunduğu söylenir. Buddha'nın kutsal kitaplarının Tibet dilinde de yazılmasını sağlamak için Hindistana giden nazır, yurduna dönüşünde bu yazıyı meydana getirmiştir. Bu yazıda yirmi dokuz sessiz harf ve yalnız bir sesli harf (a) vardır. A harfinin altına ya da üstüne konan işaretler yardımiyle öteki sesliler meydana gelmektedir. Sessiz harflere de konan bu işaretler, bunların da seslerini aynı şekilde değiştirmektedir. Bu alfabe dinî, felsefî, tarihî ve resmî belgelerin yazılmasında kullanılır.

DBUMAPA, Mādhyamika okuluna Tibette verilen ad. Vedānta felsefesinin Buddhik şekli ve Mahāyāna sisteminin bir kolu olan bu okul, Tibet'e kıral K'ri - sroṅg - lde - btsan (748 - 786) zamanında Cāntarākṣita ile Padmasambhava adındaki Hintli panditler tarafından sokulmuş, öğrencileri Kamala'nın, Yogācāra okulunun mistik doktrinini yaymakta olan Çinli misyoner Hwa - şanğ'ı yenmesi üzerine iyice yerleşmiştir. 1041 den sonra *Kāla - çakra* (= Zaman dairesi) doktrininin yerleşmesi üzerine halkın gözünden düşmüş ve yalnız Padmasambhava tarafından kurulduğu söylenen U - rgyan - pa tarikatında korunmuştur.

DBU - MED, Tibet'lilerin yaygın el yazılarına verilen ad.

D. C. [*di si*], Amerika Birleşik Devletlerinde, hükümet merkezi Washington'un bulunduğu District of Columbia bölümünün kısaltılmış adı.

D. C., Da Capo (b. bk.) nun kısaltması.

D - CYCLOSÉRINE [*siklozerįn*] (Eczacılık), *Streptomyces orchidaceus* mantarının metabolizmasından alınan antibiyotik bir ilâç. Tüberküloz tedavisinde hastaya ortalama yirmi dört saatte ağızdan bir gram verilir.

D. D.: 1. Roma yazıtlarında *Diis* (Tanrılara) ya da *Domus Divina* (Tanrı evi, yani imparatorun evi) yerine kullanılan bir kısaltma.

2. İngilterede «teoloji doktoru» demek olan *Doctor of Divinity* (Lat. *Doctor divinitatis*) kelimesinin kısaltması.

D - DAY [[*dį dæy*] (=D günü; *D*, İng. *day* [= gün] in kısaltmasıdır), İkinci Dünya Harbinde Müttefiklerin Avrupaya yayılmaya başladıkları 6 haziran 1944 günü. O gün Amerikan, İngiliz ve Kanada birliklerini taşıyan büyük bir armada, hava ve deniz kuvvetlerinin koruyuculu-

ğunda, çıkarma gemileri, plânörler ve paraşütçü birlikler kullanarak, kuzey Fransada Normandie kıyılarının 80 km lik bir bölümüne dağılan başlıca 4 yere çıkarma yapmıştır. *D - Day* deyimi, özellikle 6 haziran 1944 günü için kullanılırsa da, İngiliz ve Amerikan silâhlı kuvvetlerinde büyük çapta her hangi bir askerî hareketin baslangıç günü için de kullanılır ve bu bakımdan İkinci Dünya Harbinde birçok *D - Day* geçmiştir. Bu deyim Türkçeye aktarılırsa, *G-günü* (*G* = *gün*'ün kısaltması) demek gerekir.

DDR, Deutsche Demokratische Republik (Alman Demokratik Cumhuriyeti) adının kısaltması.

DDT(Diklor Difenil Trikloretan adının kısaltması). kapalı formülü $C_{14}H_9Cl_5$ olan bir böcek öldürücüsüne verilen ad. DDT renksiz ya da beyaz renkli, hafif aromatik kokulu bir kimyasal madde olup monoklorbenzen ile kloral (ya da kloralhidrat) in derişik sülfürik asit ortamında yoğunlaşması ile elde edilir. 1874 te Zeidler tarafından elde edilmiş olduğu halde, son derecede kuvvetli bir böcek öldürücüsü olduğu ancak 1938 de Paul Müller (İsviçre, Basel) tarafından bulunmuş ve kendisine bu yüzden 1948 yılında Nobel armağanı verilmiştir. Sıcak kanlılar için ancak büyük dozlarda ve uzun zaman etki yaparsa zararlıdır. Toz ya da bir eriyikte eritilmiş olarak bombalarla ya da püskürtme suretiyle kullanılır. DDT sinirleri bozduğu gibi, göze çarpan hareket bozuklukları, sersemlik, sinir çekilmesi de yapar; böcekler ilâçlanmış yüzeye hafifçe dokunsa bile, zehir etkisini gösterir. Duvarlar bu madde ile badana edildiği zaman sinekler için aylar süresince öldürücü olduğu görülür. Ancak, son zamanlarda sinekler bu zehire karşı alışkanlık göstermektedirler. Bazı bitki kurtlarına (Milbe) karşı etkisi yoktur ya da şüphelidir. Bitkileri yiyen bazı zararlı haşerelerin imhası ve özellikle bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu zamanlarda bu hastalıkları hastadan sağlama geçiren bit, pire, tahta kurusu v. b. böceklerin ortadan kaldırılmasında DDT nin yeri önemlidir. DDT ye benzer başka çeşit böcek öldürücü kimyasal maddeler de yapılmaktadır.

DE [*de*] **ya da DEY** [*dey*], batı Afrikada, batı Liberia bölümünde, Monrovia dolaylarında yaşıyan ve Sudan asıllı bir dil konuşan bir kavim. Kültür ve dil bakımından Bassa'ların çok yakını olan bu insanlar, tarlalarını çapa ile sürerler, pirinç ve manyoka yetiştirirler. Yuvarlak olarak yaptıkları evlerinin duvarlarını kerpiçle örüp üstlerini palmiye yapraklariyle örterler.

DE AAR [*de ār*], Güney Afrika Birliğinin Ümit Burnu ilinde, önemli bir demiryolu kavşağı olan bir kasaba. Port Elizabeth (544 km) ve Capetown (804 km) dan gelen demiryollarının ulaştığı bu kasaba, aynı zamanda güneybatı Afrika yolunun başlangıç yeridir. D. A. da büyük davar panayırları kurulur. Nüfusu 9 300 dür.

DE AMICIS [*de amiçis*], **Edmondo** (1846 - 1908), İtalyan yazarı. Oneglia'da doğmuş, Bordighera'da ölmüştür. Başlangıçta askerî yazar ve gezi yazarı olarak başarı kazanmıştır. Sürekli ününü gençlik hikâyelerine borçludur. İnsanların iyiliğine dayanan sarsılmaz inancı dolayısiyle onun yazmış olduğu gençlik kitaplarının büyük bir eğitici değeri vardır. Askerlik hikâyeleri, dünya harbi dolayısiyle ön plâne geçerken bir zamanlar çok okunan gezi eserleri arka plânda kalmıştır. Başlıca eserleri: *La vita militare* (Askerlik hayatı) [hikâyeler, 1867]; *Ricordi di Roma* (Roma anıları) [1870]; *La Spagna* (İspanya) [1872]; *Olanda* (Holânda) [1874]; *Ricordi di Londra* (Londra anıları) [1874]; *Marocco* (Fas) [1876]; *Constantinopoli* (İstanbul; Türk. çev. 1938) [1878 - 1879]; *Ricordi di Parigi* (Paris anıları) [1879]; *Gli amici* (Dostluğa dair) [1883]; *Il cuore* (Kalb, Türk. çev. Mektep âlemi, 1912; Çocuk kalbi, 1960) [1886] *Il romanzo di un maestro* (Bir öğretmenin romanı) [1890]; *Fraiscuola e casa* (Okul ve ev arasında) [1892]. *La carozza di tutti* (Herkesin arabası, yani otobüs) [1899]; *Memorie* (Anılar) [1899]; *Ricordi di infanzia e scuola* (Çocukluk ve okul anıları) [1901].

E. DE AMICIS

DE BARY [*dī barį*], **Heinrich Anton** (1831 - 1888), Alman botanikçisi. Frankfurt(Main) ta doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. Freiburg (1855), Halle (1867) ve Strasbourg (1872) üniversitelerinde botanik profesörlüğü yapmıştır. Morfoloji, evrim tarihi ve mantar fizyolojisinin temellerini kurmuştur. *Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze* (Mantarların kıyaslamalı morfolojisi ve biyolojisi) [1860] adlı eserinde bu alandaki çalışmalarını toplamıştır. 1866 da «Botanische Zeitung» (Botanik gazetesi) ni yayınlamaya başlamıştır.

DE BEERS CONSOLIDATED MINES [*dī bīrz kinsǫlideytid mąynz*] **LTD,** Kimberley (Güney Afrika Birliği), uluslararası elmas madeni işleten büyük ortaklık. 1880 de Cecil Rhodes tarafından kurulmuş, 1931 de de Consolidated Mines of South Africa LTD. in hisselerinden çoğunu elde etmiştir ki bu hisseler güneybatı Afrika elmas madenciliğinin en büyük kısmını kapsamakta idi. Ortaklık, gerçekte dünya elmas üretiminin ve satışının tekelini elde etmiş bulunuyordu. 1951 de 46,8 milyon £ lik mücevher ile 18,3 milyon £ lik işlenmemiş taş satmıştır.

DE BOM [*dī bǫm*], **Emmanuel** (1868 - 1933), Felemenkçe yazan Belçikalı yazar. Anvers'te doğmuş, almthout'ta ölmüştür. «Van Nu en Straks» (Şimdiden sonra) [1893] dergisinin kurucularından biri olup Felemenk edebiyatının ilk psikolojik romanlarından birini yazmıştır: *Wrakken* (Denizdeki sahipsiz mallar) [1898].

DE BǪNI, Filippo (1816 - 1870), İtalyan yazarı. Caupo (Feltre) da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Papazlıktan ayrıldıktan sonra 1846 da İsviçreye kaçarak orada birtakım broşürler yayınlamıştır. 1860 - 1870 yılları arasında solcuların millet vekili idi. *Gli Eccelini e gli Estensi* (Eccelini ve Estensi aileleri) [3 cilt, 1841] ve *Scipione*(ad) [1843] adlı eserleriyle *La chiesa romana e l'Italia* (Roma kilisesi ve İtalya) [1863] adlı politik bir kitabı anılmaya değer.

DE BǪNO, Emilio (1866 - 1944), İtalyan mareşali ve devlet adamı. Cassano d'Adda'da doğmuş, Verona'da ölmüştür. Teğmen olarak bulunduğu Eritre'de Adua bozgununa tanık olmuştur (1896). Birinci Dünya Harbinde kolordu komutanı iken faşist hareketine katılmış, 1922 de faşistlerle birlikte Roma üzerine yürümüştür. Önce emniyet müdürlüğü etmiş, 1925 te Trablus valiliğine atanmış, arka-

J. DE BRAY: «Haarlem'de yoksul çocuklar yurdunun yöneticileri» (1663)

sından Doğu Afrika yüksek komiserliğine getirilmiştir. 1935 te Habeşistana karşı savaşan kuvvetlerin komutanlığını yapmışsa da, çok geçmeden yerine Pietro Badoglio (b. bk.) atanmıştır. 1942 de devlet bakanı olan D. B., Mussolini'nin düşmesiyle son bulan Büyük Faşist Şurasına katılmıştır (1943). Birkaç ay sonra da Mossolini kendisini yakalatıp yargılatarak ölüm cezasına çarptırmıştır.

DE BOOR [*de bōr*], **Hans Otto** (1886 - 1956), Alman hukuk bilgini. Schleswig'de doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. 1950 den başlıyarak Göttingen'da pröfesörlük yapmıştır. Telif hakları alanında uluslararası bir ün sağlamıştır. Başlıca eserleri: *Urheber und Verlagsrecht* (Telif ve yayım hakları) [1917]; *Vom Wesen des Urheberrechts* (Telif hakkının niteliği üzerine) [1932]; *Rechtsstreit* (Dâva) [1940].

DE BOSCHÈRE [*dı boşer*], **Jean** (1878 - 1953), Fransız diliyle yazan Belçikalı yazar ve ressam. Uccle (Bruxelles) de doğmuş, La Châtre (Indre) da ölmüştür. Uzun süre İtalya, İskoçya ve İngilterede yaşamış, sonunda da Fontainebleau'ye yerleşmiştir. Şiir ve roman yazmış ve birçok tablolar yapmış olan D. B., primitivizm, ezoterizm, mistisizm akımlariyle ve özellikle tabiî bilimlerle uğraşmıştır. Bütün bunlardan sanat alanında özel bir estetik, hattâ bir ahlâk çıkarmıştır. Başlıca kitapları şunlardır: *Beâle-Gryne* [1909]; *Dolorine et les ombres* (Dolorine ile hayaletler) [1911]; *Métiers divins* (Tanrısal meslekler) [1913]; *Job le pauvre* (Zavallı Job) [1922]; *Ulysse bâtit son lit* (Odysseus döşeğini yapıyor) [1929]; *Satan l'obscur* (Asık suratlı iblis) [1933]; *Dressé, actif, j'attends* (Dimdik, canlı, beklivorum) [1937]; *Héritiers de l'abîme* (Uçurum mirasçısı) [1950]; *Le chant des haies* (Engeller şarkısı) [1953].

DE BOSIS, Adolfo Lauro (1901 - 1931), İtalyan şairi ve eleştirmecisi. Romada doğmuş, Akdenizde ölmüştür. *Icare* adlı klâsik bir dramın yazarıdır. Bu dram Romain Rolland tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Hürriyetine düşkün bir kişi olan D. B., faşistler yönetimi ellerine alınca İtalyadan çıkıp gitmiştir. 3 ekim 1921 de bir uçağa binip Marignane'den yola çıkmış, Romanın üstünde uçarken kırala ve İtalyanlara bir mesaj yollamış, dönüşünde deniz üstünde kaybolmuştur. *Histoire de ma mort* (Ölümümün hikâyesi) adlı mânevî vasiyetnamesi Fransızca olarak Belçikada çıkmış (1932), 1945 te de İtalyancaya çevrilmiştir.

J. DE BRAY: «Haarlem'de yoksul çocuklar yurdunun yöneticileri» tablosundan bir detay

DE BRAY [*dı bray*], **Jan** (aş. yu. 1627 - aş. yu. 1697), Holândalı ressam. Haarlem'de doğmuş, orada ölmüştür. Babası Salomon B. ın öğrencisi olan D. B., 1667 den 1684 e kadar Haarlem korporasyonunun müdürlüğünü etmiştir. Desenlerinden başka, konuları tarihten ve mitolojiden alınmış tabloları vardır. Bunlardan başka, ağırbaşlı bir üslûpla yaptığı birkaç kişilik portreleri de çok tanınmıştır. Başlıcaları şunlardır: «Tanrı Vulcanus'la tek gözlü devler» (Haarlem Müzesi); «St.-Lucas korporasyonu müdürlüğü» (Amsterdam, 1675); «Yetimler eviyle cüzamlılar evinin erkek ve kadın müdürleri» (Haarlem); «Haarlem'de yoksul çocuklar yurdunun yöneticileri».

DE BROSES, Charles: bk. BROSSES, CHARLES DE.

DE CANDOLLE, Augustine Pyrame: bk. CANDOLLE, Augustine Pyrame de.

DE CASTELEYN [*dı kastıleyn*], **Matthys** (1485 - 1550), Felemenkli şair. Oudenaarde'de doğmuş, orada ölmüştür. Memleketinde şiir sanatı üzerine Felemenk diliyle ilk manzum kitabı çıkaran şair olarak tanınmıştır. Bu kitabında baladlar ve şarkılar da vardır (1555).

DE CESARE [*de çezare*], **Carlo** (1824 - 1882), İtalyan iktisatçısı ve politikacısı. Spinazzola (Bari) da doğmuş, Romada ölmüştür. 1849 - 1853 yıllarında millî hareketlere katıldığından hapse atılmıştır. 1860 ta Napolide maliye, 1868 de tarım, sanayi ve ticaret genel sekreteri olmuştur. Birçok kereler parlâmento ve senato üyeliklerine seçilmiştir. Belli başlı eserleri: *Della scienza statatistica etc.* (İstatistik bilimi üzerine v. b.) [1857]; *Il sindacato governativo, le società commerciali e gli istituti di credito nel regno d'Italia* (İtalya kırallığında idarî sendika, ticarî ortaklıklar ve kredi kurumları) [2 cilt, 1867 - 1869]; *Manuale popolare di economia pubblica* (Halk ekonomisi popüler el kitabı) [2 cilt, 1862].

DE CÉSPEDES [*de çespedes*], **Alba** (doğ. 1911), İtalyan kadın romancısı. Romada doğmuştur. Kübalı ünlü bir aileden gelir. İtalyada okumuş ve pek genç yaşta İtalyan gazetelerinin üçüncü sayfalarında yazılar yayınlamaya başlamıştır. «Epoca» ve «La Stampa» gazetelerinde çalışmıştır. 1944 te «Mercurio» gazetesini kurmuştur. Hikâye ve romanlarında büyük bir psikolojık yetenekle bütün hayat problemlerini, özellikle kadınların aile içindeki durumlarını

ele almıştır. Başlıca eserleri: *L'anima degli altri* (Öbür insanların ruhu) [roman, 1935]; *Prigionie* (Hapisler) [şiirler, 1936]; *Io, suo padre* (Ben, onun babası) [roman, 1936]; *Concerto* (Konçerto) [hikâyeler, 1937]; *Nessuno torna indietro* (Kimse geriye dönmez) [roman, 1938]; *Fugo* (Kaçış) [hikâyeler, 1941]; *Il libro del forestiero* (Yabancının kitabı) [1946]; *Dalla parte di lei* (O kadın tarafından) [roman, 1949]; *Quaderno proibito* (Yasak edilmiş defter) [roman, 1952]; *Invito a pranzo* (Akşam yemeğine davet) [hikâyeler, 1955]; *Prima e dopo* (Önce ve sonra) [1956].

DE CHIRICO, Giorgio: bk. CHIRICO, Giorgio de.

DE CONINCK ya da KONINCK [*koṇink*], **David** (aş. yu. 1646 - 1699), Felemenkli ressam. Anvers'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Pieter Boel'in yanında çalışmış, hayatının büyük bir bölümünü Romada geçirmiştir; sonra yurduna dönüp önce Anvers (1687) e, sonra da Bruxelles'e yerleşmiştir. Birçok natürmortları ve av (özellikle tavşan) tabloları vardır.

DE COSTER [*dı kostır*], **Charles Théodore Henri** (1827-1879), Belçikalı yazar. München'da doğmuş, Ixelles'de ölmüştür. 1870 te Bruxelles Harb Akademisinde edebiyat profesörü olmuştur. Başeseri *La légende et les aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs* (U. ve G. masalı) [1868] dür. Bu epik eserde II. Philipp zamanında, engizisyondan ulusun çektikleri eski bir dille canlı bir şekilde anlatılmaktadır. *Légendes flamandes* (Flâman masalları) [1858] ve *Contes brabançonnes* [1861] adlı eserleri Fransız dilinde yazılmıştır. *Lettres à Elisa* (Elisa'ya mektuplar) [1894] adlı eseri ölümünden sonra yayınlanmıştır. Belçika edebiyatında hikâye ve roman türlerinin gelişmesine büyük bir etki yapan D. C., dram türünü de etkisi altında bırakmıştır.

Ch. DE COSTER

DE CRAYER [*dı krąyır*], **Gaspard** (1584 - 1669), Felemenkli ressam. Anvers'de doğmuş, Gent'de ölmüştür. Refaël Coxcie'nin öğrencisi olan D. C., özellikle Bruxelles'de çalışmış ve Rubens okulunun en verimli üyelerinden biri olarak tanınmıştır. Rubens'in ölümünden sonra, kilise resimlerini sanki tekeli altına almıştır. Canlı ve hafif bir kolorist olan D. C., özellikle dekoratif resimlerinde kendini göstermiştir. Bundan başka, portreler de yapmıştır. Felemenk ve Brabant kiliseleriyle Bruxelles, Gent, Lille, Nancy ve Rennes müzelerinde birçok tabloları vardır.

DE DECKER [*de dękır*], **Jeremias de** (1609 - 1666), Holândalı şair. Dordrecht'te doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. *Rijm - Oefeningen* (Kafiye denemeleri) [1656] adlı şiirlerinde Hoof ile Vondels'in açtığı çığırda yürümüştür. *Puntdichten* (Yergiler) adlı eseri ve Erasmus'un *Laus stultitiae* (Deliliğe övgü) adlı yergisini örnek alarak yazmış olduğu *Lof der geldzucht* (Para hırsına övgü) [1667] adlı kitabiyle yergi ve epigram şairi olarak tanınmıştır.

DE DOMINIS, Marco Antonio (1560 ya da 1566-1624), Dalmaçyalı teolog ve bilgin. Rab adasında doğmuş, Romada ölmüştür. Jezuit tarikatına girmiş, sonra ayrılıp Segni piskoposu ve Spalato (Split) başpiskoposu olmuştur. Roma ile arası bozulunca İsviçreye, oradan da İngiltereye kaçmış ve Katolik mezhebinden ayrılmıştır. 1617 de çıkardığı *De republica ecclesiastica* (Kilise cumhuriyeti) adlı kitabında, papalığın tamamiyle insanî bir kuruluş olduğunu ileri sürmüştür. 1621 ve 1622 de yeniden Katolikliğe dönmüş, dostu olan papa IV. Gregorius onun bu dönüşünde bir sakınca görmemişse de, ardılı VIII. Urbanus kuşkulanmış, D. i Saint - Ange şatosuna kapatmıştır. D. önce gömülmüşse de, sonradan Tanrının 3 ayrı kişi olarak düşünülmesi (teslis) inancını inkâr ettiği anlaşılınca cesedi mezarından çıkarılıp yakılmıştır.

DE FACTO [*de fąkto*], hukukta *de jure* karşıtı olan diplomatik bir deyim. Bir devletin *de facto* tanınması demek, o devletle yalnız ekonomi ve ticaret alanlarında münasebet kurmak demektir. Diplomatik münasebetlerin kurulması *de jure* (hukukta) tanınmayı gerektirir.

DE FELICE [*de feliçe*], **Fortunato Bartolomeo** (1723 - 1789), İtalyan ansiklopedicisi ve yazarı. Romada doğmuş, Yverdon (İsviçre) da ölmüştür. Napoli Üniversitesinde fizik profesörlüğü yapmış olan D. F., liberal görüşleri yüzünden İtalyadan kaçmak zorunda kalarak Bern'e gitmiş, burada Protestanlığa girmiş ve Fransız İsviçresinde, Yverdon'da bir basımevi kurmuştur. Bu basımevi İsviçrenin en önemli basımevi olmuştur. Başlıca eserleri: *De Newtoniana attractione, unica cohaerentiae naturalis Causa* (İltisakın biricik nedeni olan Newton yer çekimi ilkesi) [1757]. Bu eseri Bernouilli, Newton fiziğinin tam anlatıldığı bir eser sayarak övmüştür. *Discours sur la manière de former l'esprit et le coeur des enfants* (Çocukların zekâ ve yürek bakımından eğitimi üzerine araştırma) [1763]. *Encyclopédie ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines* (Ansiklopedi ya da

DE CRAYER: «Mucizevi balık avı» (Bruxelles müzesi).

insan bilgisinin açıklamalı genel sözlüğü) [1770 - 1780]. Bu eser Diderot (b. bk.) nun *Encyclopédie*'sinin yeni kalıba dökülmüş bir eşidir. D. F. iki dergi de çıkarmıştır: «Excerptum totius Italicae nec non Helveticae litteraturae» (Bütün İtalyan ve İsveç edebiyatından seçme parçalar) [1758 - 1762] ve «Estratto della letteratura europea» (Avrupa edebiyatından seçme parçalar) [1758 1762]. Bu ikincisini Yverdon'da 1768 e kadar yayınlamıştır.

DE FILIPPO, İtalyan aktör ailesi. **Eduardo** (doğ. 1900), Napoli'de doğmuştur. **Pappino** (doğ. 1903) Napoli'de doğmuştur. Kız kardeşleri **Annunziata** ya da **Titina** (doğ. 1898), Napoli'de doğmuştur. 1932 de Eduardo'nun teşebbüsü üzerine Napoli lehçesiyle yazılmış tiyatro eserlerinin yeniden canlandırılması amaciyle bir tiyatro kurmuşlardır. 1945 ten sonra Eduardo, topluluğunu San Ferdinando tiyatrosuna yerleştirmiş ve *Filoumena Marturano* gibi kendisinin yazdığı piyesleri oynatmağa başlamıştır (1946). Bundan başka, Eduardo, konuları kendi piyeslerinden alınmış filimler de çevirmiştir. *Milyoner Napoli* gibi (1950).

DE FIORI, Ernesto (1884 - 1945), İtalyan heykelci si. Romada doğmuş, São Paulo (Brezilya) da ölmüştür. Başlangıçta ressamlık yapmış, sonradan Maillol'un etkisi altında heykelci olmuştur. Bu alanda Hermann Haller'dan ders almıştır. Şekil bakımından sadeliğe doğru giderek orijinal bir üslûp yaratmıştır. Birçok başarılı çıplakları olduğu gibi, portreleri de vardır. 1936 da Brezilyaya göç etmiştir.

DE FOREST [*dĭ fǫrest*], **Lee** (1873 - 1961), Amerikalı yüksek mühendis ve bulucu. Councill Bluffs (Iowa) ta doğmuş, Hollywood (California) da ölmüştür. Bütün meslek hayatını başlıca, ses ulaştırma araçları tasarlamak ve var olanlarını daha iyi hale getirmeye çalışmakla geçirmiş, telsiz telgraf üzerindeki çalışmaları radyonun gelişmesine çok yardım etmiş, başka buluşları, telli ve telsiz telefonun erişme yerlerini uzatmak bakımından büyük faydalar sağlamıştır. 1906 da Fleming'in diyot (*diode*) lâmbasına üçüncü bir elektrot (*grille* = ızgara) ekliyerek o devirde *andion* denilen bir triyot (*triode* = üç yollu ya da üç elektrotlu) bir lâmba meydana getirmiş ve böylece bu aygıtın uygulanma alanını hayli genişletmiştir. Bu buluşun önemi ilkin anlaşılamamış, hattâ D. F. borç yüzünden hapsedilmiştir. «Radyonun babası» adiyle de anılır.

L. DE FOREST

DE GASPERI, Alcide (1881 - 1954), İtalyan devlet adamı. Trentino'da doğmuş, Sella Val Sugana (Trento) da ölmüştür. Yirmi dört yaşındayken «Il Nuovo Trentino» gazetesinin direktörlüğünü üzerine almış, 1911 de Avusturya parlâmentosuna milletvekili olarak girmiştir. Söylevlerinde Avusturya vatandaşı olan İtalyanların haklarını savunmuştur. İtalyan vatandaşı olduktan sonra, 1919 da Bologna-da yeni Halk Partisinin birinci kongresini başkan olarak yönetmiş, 1921 de milletvekili olunca, partinin meclis grupu başkanı seçilmişse de, Faşist partisi tarafından tutulup dört yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1926 da Vatican kitaplığı müdürü olmuştur.

Faşist rejimi düşer düşmez yeniden politika hayatına atılmış, birinci Bonomi kabinesinde devlet bakanı olmuş, Parri kabinesinde dış işleri bakanlığına getirilmiştir. 10 aralık 1945 te başbakan seçilen D. G., cumhuriyetin ilânından sonra da 1953 ağustosuna kadar hükümetin başında bulunmuştur. Başbakanlığı zamanında güney ve orta İtalyada tarım çalışmalarını geliştirmiş, batılılarla anlaşma yoluna gitmiştir. İlk bağdaşık hükümeti olan 8. kabinesinin düşmesinden sonra temmuz 1954 e kadar partisinin genel sekreterliğini yapmıştır.

A. DE GASPERI

DE GAULLE, Charles: bk. GAULLE, Charles de.

DE GEER [*dĭ yēr*], İsveçli bir aile. Brabantlı eski bir aile olup Finspång ve Leusta kollarına ayrılmıştır. 1809 da Finlândiya'da kontluk pâyesine ulaşmış olan de Geer af Tervik ailesi de bu ailenin sonradan ortaya çıkan başka bir koludur.

1. **D. G., Louis (Lodewijk)** (1587 - 1652): İsveçli sanayici. Lüttich'te doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. 1641 de soylular arasına katılmıştır. 1627 de İsveçe gelerek mal ve mülk sahibi olmuş ve İsveç sanayiini kurmuştur. Vallon işçilerinin İsveçe göçünü sağlıyarak Norrköping yanında Finspång'ı İsveç demir sanayiinin merkezi haline getirmiştir. Deniz aşırı ticaretin gelişmesinde de rol oynamıştır. Gustav Adolf'a borç para vermesi ve Fehmarn zaferini sağlıyan filonun donatımına yardım etmesiyle (1644) politik bir rol kazanmıştır.

2. **D. G., Louis Gerhard Baron of Finspång** (1818 - 1896): İsveç devlet adamı. Finspång'da doğmuş, Hanaskog (Schonen) da ölmüştür. 1855 te Jönköping'de Göta mahkemesi başkanı ve 1858 de adalet bakanı olmuştur. 1870 te görevinden çekilerek Stockholm'de Svea mahkemesine başkan seçilmiştir. Devlet adamı ve özellikle kanun koyucusu olarak ün kazanmıştır. Yeni bir anayasa düzeni kurmuş (1866), ikili bir parlâmento meydana getirmiştir. 1876 - 1880 yılları arasında bir kere daha başbakanlık yapmıştır. Estetik ve siyasî tarih alanında eserler yayınlamıştır. *Minnen* (Anılar) [2 cilt] adlı eseri 1892 de çıkmıştır.

DE GENESTET [*dĭ hęnĭstĭt*], **Petrus Augustus** (1829 - 1861), Holândalı şair. Amsterdam'da doğmuş, Rozen daal'de ölmüştür. Hastalığı dolayısiyle Protestan papazlığından ayrılmış, kendini şairliğe vermiş, ölçülü şiirler yazmıştır.

L. DE GEER

DE GEYTER [*di heytır*], **Jan Julius** (1830 - 1905), Felemenk diliyle yazan Belçikalı şair. Lede (Doğu Felemenk) de doğmuş, Anvers'te ölmüştür. Felemenk millî hareketinin önderlerinden biri olarak tanınmıştır. Realist şiirler yazmış, özellikle siyasî idealinden esin almıştır.

DE GHELDERODE [*di geldrod*], **Michel** (1898 - 1962), Fransız diliyle yazan Belçikalı oyun yazarı. Ixelles'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Serüvenli bir hayat sürmüş; gemicilik, askerlik ve gazetecilik gibi çeşitli işlerde çalışmıştır. 1916 yılında yazı hayatına atılmış, aynı zamanda Felemenk ve Fransız diliyle yazdığı hikâyeleriyle ün kazanmıştır. Belçika tarihi ve etnografyası üzerine birkaç büyük deneme kaleme almışsa da, asıl ününü dini ve küfrü birbirine karıştıran ekspresyonist bir dille yazdığı tiyatro oyunlarına borçludur. *Fastes d'enfer* (Cehennem olayları) [1949] adlı oyunu bir tiyatro skandalına yol açmıştır. İnsanın iyi ile kötü arasındaki mücadelesi, sayısı 50 yi geçen çok yanlı oyunlarında ana konu olarak işlenmiştir. Büyük bir ifade yeteneğine sahip olan D. G. sahnenin Ensor'u sayılır (James Ensor [1860 - 1949], Belçikalı ressam). Zengin ve renkli bir ifade kullanan yazar, felsefî ve alaylı bir üslûpla yazmıştır. Oyunlarında beklenmedik gelişmelerle büyük bir hareket sağlamıştır. Başlıca eserleri: *La halte catholique* (Katolik durağı) [hikâyeler, 1922]; *La mort du docteur Faust* (Doktor Faust'un ölümü) [dram, 1926]; *L'histoire comique de Keizer Karel* (Keizer Karel'in gülünç hikâyesi) [hikâye, 1923]; *Don Juan* (ad) [dram, 1928]; *Escurial* [dram, 1930]; *Barrabas* [dram, 1933]; *Les aveugles* (Körler) [dram, 1933]; *Sire Haleu·yn* (ad) [dram, 1934]; *Christophe Colombe* (ad) [dram, 1934]; *Sortilèges* (Büyüler) [hikâye, 1941]; *Hor, Signor* [dram, 1942]; *Un soir de pitié* (Bir merhamet gecesi) [dram, 1955]; *Le club des menteurs* (Yalancılar klübü) [dram, 1955].

M. DE GHELDERODE

DE GOEJE [*di hüyi*], **Michaël Jan** (1836 - 1909), Holândalı arabist. Dornrijp (Friesland) de doğmuş, Leyden'de ölmüştür. 1866 da Leiden'de profesör olarak çalışmıştır. Tarih ve coğrafya araştırmaları bakımından büyük bir önem taşıyan Arapça kaynakları bilgi ve yetkiyle yayınlamıştır. *Bibliotheca geographorum arabicorum* (Arap coğrafyacıları kitaplığı) [7 cilt, Leyden, 1870 - 1894] ortaçağa ait coğrafî kaynakların zengin bir dergisidir. Ayrıca Tabarî yıllıklarının yayımını da yönetmiştir [1878 v. s.]. Arapça incelemelerine ait işleri desteklemek üzere 1907 de Leyden'de «De - Goeje vakfı» nı kurmuştur.

DE GRAAF [*de grāf*], **Reiner** (1641 - 1673), Holândalı hekim ve fizyoloji bilgini. Utrecht yakınlarında Schoonhoven'de doğmuş, Delft'te ölmüştür. Anatomi uzmanı Sylvius'un öğrencisi olan D. G., Fransaya gelip Angers ve Pariste incelemelerde bulunmuş, daha sonra Delft'te hekimlik etmiştir. Pankreas salgısı üzerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Yumurtalıklarda bulduğu foliküllere «De Graaf follikülleri» adı verilmiştir.

DE GRAY [*di grey*], Avustralyanın kuzeybatı bölümünde, aş. yu. 482 km uzunluğunda bir ırmak. Kuzeye ve kuzeybatıya doğru akarak Point Larrey yakınlarında Hint Okyanusuna dökülür.

DE GREEF [*de grēf*], **Arthur** (1862 - 1940), Belçikalı piyanist ve besteci. Louvain'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Bruxelles Konservatuvarında Brassin'den piyano, Dupont'dan harmoni, Kufferath'tan kontrpuan, Gevaert ve Liszt'ten kompozisyon dersleri almıştır. Birçok senfoni, melodi, oda müziği bestelemiş, piyano için çeşitli eserler meydana getirmiştir. 1887 de Bruxelles Konservatuvarına öğretmen olan D. G., çeşitli yerlerde konserler vermiştir.

DE GREEF [*di grēf*], **Guillaume** (1842 - 1924), Belçikalı sosyolog. Bruxelles'de doğmuş, orada ölmüştür. Hukuk doktoru olduktan sonra Bruxelles Serbest Üniversitesine profesör olmuş. 1894 te Bruxelles'de kurulan yeni üniversitede sosyoloji, iktisat ve psikoloji okutmuş ve bu üniversitenin rektörlüğünü yapmıştır. Başlıca eserleri: *Introduction à la sociologie* (Sosyolojiye giriş) [1886 - 1889]; *La constituante et le régime représentatif* (Kurucu meclis ve temsilî rejim) [1892]; *Les lois sociologiques* (Sosyoloji kanunları) [1893]; *L'évolution des croyances et des doctrines politiques* (Siyasî inanç ve doktrinlerin gelişmesi) [1895]; *Sociologie générale élémentaire* (İlkel genel sosyoloji) [1895]; *Le transformisme social, essai sur le progrès et le regrès des sociétés* (Sosyal transformizm, toplumların gelişmesi ve gerilemesi üzerine bir deneme) [1895]; *Problèmes de philosophie positive* (Pozitif felsefe problemleri); *La sociologie économique* (İktisadî sosyoloji) [1905]. Evrimci bir sosyolog olan D. G., eserlerinde Herbert Spencer'in görüşlerini benimsemiştir.

DE GROUX [*di gru*]: 1. **Charles** (Yalnız **Charles** adiyle de anılır; 1825 - 1870), Belçikalı ressam. Comines'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Navez'in öğrencisi olan D. G., halkın günlük hayat sahnelerini canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Bruxelles müzesinde bulunan «Bénédicite» (Yemekten önce okunan dua) adlı tablosunu, Millet'nin «Angélus (İkindi duası)» üne benzetenler olmuştur.

2. **D. G., Henry** (1867 - 1930), Belçikalı ressam. Bruxelles'de doğmuş, Marsilyada ölmüştür. Charles'in oğlu olup romantiklerin sonuncusu diye anılan Henry, «Tahkir edilen İsa» (1891) adlı eseriyle şiddetli polemiklere yol açmıştır. Serseri bir hayat sürmüş, hattâ 1908 den 1911 e kadar ölüm haberini yaymıştır. Büyük sanatçıların hayalî portrelerini yapmış, özellikle renk oyunlarına çok önem vermiştir. Péladon'un *Le livre secret* (Gizli kitap) adlı eserini resimlemiştir. Heykelleri de vardır.

DE GRUYTER [*de groytır*], **Walter de G. & Co.**, 1919 da Berlinde G. J. Göschen, J. Guttentag, Georg Reimer, Karl J. Trübner, Veit & Co. yayın evlerinin katılmasiyle Walter de Gruyter (1862 - 1923) tarafından kurulmuş olan bir yayın evi. Yöneticileri arasında Herbert Cram ve Wolfgang Meinhardt von Staa anılabilir.

Sonradan Berlin yayın evlerinden A. Marcus und E. Weber, A. Töpelmann ve Verlag der Therapeutischen Registratur firmaları da bu yayın evine katılmıştır. D. G. yayın evi bütün bilim kollarına giren kitap ve dergiler yayınlamaktadır.

DE GUBERNATIS, Kont Angelo (1840 - 1913), İtalyan doğu bilgini ve yazarı. Torinoda doğmuş, Romada ölmüştür. Floransada Sanskrit dili profesörlüğü yapmıştır; 1891 den başlıyarak da Romada çalışmıştır. Doğu bilimleri alanındaki eserleri ve özellikle Hint edebiyatı alanındaki çalışmalariyle ün almıştır. Başlıca eserleri: *Dictionnaire international des écrivains du jour* (Günün yazarlarının uluslararası sözlüğü) [1888 - 1891]; *Dizionario degli artisti italiani viventi* (Yaşayan İtalyan sanatçıları sözlüğü) [1889 - 1892]; *Manuale di storia della letteratura indiana* (Hint edebiyatı tarihi el kitabı) [1882]. Romanları ile tiyatro eserleri ve gezi yazıları bugün artık unutulmuştur. *Storia universale della letteratura* (Dünya edebiyatı tarihi) [18 cilt, 1882 - 1885] bir zaman oldukça büyük bir değer taşımakta idi.

DE GUIGNES, Joseph: bk. GUIGNES, Joseph de.

DE HAAS [*de hāı*], **Wander Johannes** (1878 - 1960), Holândalı fizikçi. Lisse'de doğmuş, Bilthoven'de ölmüştür. Leiden Üniversitesinde okumuş, Groningen ve Leiden üniversitelerinde profesör olmuştur. En aşağı ısıda suprakondüktibilite ile magnetizm üzerinde yapılan deneylerin öncülüğünü etmiştir. 1947 de paramagnetik tuzların dezemantasyonu sayesinde 0,002° C gibi rekor bir ısı elde etmiştir.

-DE HALİ (Lât. Casus locativus, Fr. Cas locatif, İng. Locative case), isimlerin, cümle kuruluşunda *-de* eki alarak fiilin geçtiği yeri bildiren çekim hali. «Çocuk *bahçe-de* oynuyor», «Babam *balkon-da* oturuyor» cümlelerinde *bahçe-de* ve *balkon-da* isimleri, *-de* halindedir ve fiilin oluş yerini göstermektedir.

-de ekinin en eski şekli *-te* idi; *t* nin, bitiştiği sessize uyarak yumuşayıp *d* olması, yine eski zamanlardan beri görülmektedir; seslisi ise ulandığı kelimenin geniş-düz seslisine uyup *e*, *a* olabilir.

-de eki soyut isimlere de eklenip yine yer kavramı bildirir: «*Zihnim-de* hayali kaldı», «*Şiir-de* derin bir özlem var», «*hayal-de* canlandırmak» gibi.

-de halindeki isimler, isim cümlelerinin kuruluşuna da girer: «Annem *ev-de*dir», «Kalem *masa-da*», «*Siz-de* para çoktur». İsim cümlelerinde, mastar olan yüklemlere de gelir ve bir durumun süregelmekte olduğunu bildirir: «Çocuk *uyumak-ta*. Bu adam hep burada *yaşamak-ta*dır».

Fiil ya da isim cümlelerinde olsun, *-de* halindeki somut ya da soyut isimler, yer kavramı taşırlarsa, cümlenin dolaylı tümleci olur (bk. CÜMLE). Fakat *-de* eki almış isimlerin, asıl anlamında bir yer kavramı bulunmakla birlikte, çeşitli anlam ve tümleçlik görevleri bulunabilir:

1. *-de* halindeki isimler, fiile zarf olur: a. Fiili bir zamana yerleştirir: «Seni *bayram-da* gördüm», «Bu adam *gençliğin-de* kuvvetliydi», «Eski *zamanlar-da* yaratılmış uygarlıklar», b. Fiilin yerleştiği süreyi belli eder: «Bu iş bir *hafta-da* biter», «Bu eser üç *yıl-da* yazıldı», c. Fiilin geçtiği ortamı, durumu bildirir: «Bu *hava-da* sokağa çıkılmaz», «*Kar-da*, *tipi-de* kervan yolunu kaybetti», «Kendini *emniyet-te* hissetmiyor».

Aramızda, *sözde*, *yerinde* kelimeleri, «*Aramızda* kalsın, *Sözde* başardı, *Yerinde* olsam» şeklindeki kullanışları ile birer zarftır.

Eskimiş olmakla birlikte, *-de* ekinin ortaçlara gelerek durum, şart, zaman bildiren ulaçlar geliştirdiği de görülür: «*geldiği-n-de, vardık-ta*, bu hali *gördüğü-n-de*» gibi.

Durum bildiren *içinde*, *halinde* gibi kelimelerle de kullanılabilir: «*Rahat içinde* yaşamak, *hasta halinde* çalışmak».

2. *-de* halindeki isimler, sıfat görevinde bulunabilir: «*Yatak-ta* tedavi, bu *yaş-ta* çocuk, bu *şekil-de* bir masa, o *renk-te* kumaş, bu *hal-de* insan, bu *şekil-de* iş» gibi. Bu isimlerin *-ki* eki ile birleştikleri de olur: «*El-de-ki* para, *sen-de ki* kitap».

Bu kullanılışın, isim tamlaması şekilleri de vardır: «Baban *yer-i-n-de* adam, arkadaşlar *ara-sı-n-da* şaka».

-de halindeki isimlerin sıfat olarak kullanılışları, bazı deyimler de oluşturur: «*Çanta-da* keklik, *elde* bir, *komşuda-ki* yara duvar deliği» gibi. Bk. LOKATİF.

DE HAVILLAND [*di hąvilınd*], **Sir Geoffrey** (doğ. 1885), İngiliz sanayicisi. Haslemere (Surrey) de doğmuştur. Crystal Palace mühendis okulunu bitirdikten sonra, tasarladığı bir uçakla tek başına uçarak kendini göstermiştir. 1910 da uçakların henüz ticaret alanında kullanılmadığı bir sırada, hava yollarının gelecekteki gelişmesini anlamış ve kendini bu yola vermiştir. Birinci Dünya Harbi yüzünden kendisini yalnız savaş uçakları yapımına vermiş ve bu iş için D. H. Aircraft Company Ltd. i kurmuştur. D. H. , 1909 dan 1954 e kadar sivil ve askerî 112 tip uçak yapmıştır, İlk tepkili yolcu uçağı olan *Comet*'i yapan da odur (1952).

S. G. DE HAVILLAND

DE JONG [*di yong*], **Adrianus Michael** (1888 - 1943), Holândalı romancı. Nieuw Vosmeer'de doğmuş, Blaricium'da öldürülmüştür. Çocuklar için masallar, edebî denemeler ve gezi hikâyeleri yazmıştır. *Merijntje Gijzens jeugd* (Küçük M. G. in çocukluğu) [1925 - 1928] ve *Merijntje Gijzens jonge jaren* (M. G. in gençlik yılları) [1935 - 1938] adlı sekiz ciltlik romanında Holânda gençliğinin hayatını canlandırmıştır.

DE KALB [*di kælb*], Amerika Birleşik Devletlerinde, İllinois devletinin kuzey kesiminde, Chicago'nun 93 km kadar batısında, De Kalb kontluğunda bir şehir. Nüfusu 18 486 (1960) dır. Dikenli tel endüstrisi ve öğretmen okulu vardır.

DE KOVEN [*dı kouvın*], **Henry Louis Reginald** (1859 - 1920). Amerikalı besteci. Middletown (Connecticut) da doğmuştur. Washington filârmoni orkestrasını düzenleyip yönetmiştir (1902 - 1905). Eserleri: hafif operalar: *The Begum* (Begüm) [1887]; *Robin Hood* (ad) [1890]; *The Fencing Master* (Eskrim öğretmeni) [1892]; *Rob Roy* (ad) [1894]; *The Highwayman* (Eşkıya) [1897]; *The Three Dragoons* (Üç zırhlı süvari) [1899]; *Happy Land* (Mutlu ülke) [1905]; *Student King* (Öğrenci kıral) [1906]; büyük operalar: *The Canterbury Pilgrims* (Canterbury hacıları) [1917].

H. L. R. DE KOVEN

DE KRUIF [*dî krayf*], **Paul** (doğ. 1890), Amerikalı bakteriyolog ve yazar. Zeeland (Michigan) de doğmuştur. 1912 - 1917 yıllarında Michigan'da, 1920 - 1922 de Rockfeller Enstitüsünde bakteriyolog olarak çalışmıştır. 1925 ten başlayarak Curtis Yayınevi (Curtis Publishing Company) nin muhabirliğini ve «Reader's Digest» dergisinin yayın müdürü yardımcılığını yapmaktadır. Kitapları arasında en çok tanınmış olanları: *Our Medicine Men* (Tıp adamlarımız) [1922]; *Microbe Hunters* (Mikrop avcıları) [1926]; *Hunger Fighters* (Açlık savaşçıları) [1928]; *Seven Iron Men* (Güçlü yedi adam) [1929]; *Men against Death* (Ölümle savaşan insanlar) [1932]; *Why Keep Them Alive* (Onları neden canlı tutmalı) [1936]; *The Fight for Life* (Yaşama savaşı) [1939]; *Health is Wealth* (Sağlık zenginliktir) [1940]; *Kaiser Wakes the Doctors* (Kayser doktorları uyandırır) [1943]; *The Male Hormone* (Erkek hormon) [1945]; *Life Among the Doctors* (Doktorların hayatı) [1949]. *Arrowsmith* (ad) [1925] adlı eserini Sinclair Lewis ile birlikte yazmıştır.

DE LA MARE [*delîmær*], **Walter John** (takma adı: **Walter Ramal**) (1873 - 1956), İngiliz şairi ve romancısı. Charlton (Kent) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Henüz okulda iken bir dergi yayınlamaya başlamış, 1895 te «Sketch» dergisinde Walter Ramal takma adiyle ilk hikâyesini yayınlamış, 1902 de *Songs of Childhood* (Çocukluk şarkıları) adlı ilk şiir kitabını, 1904 te *Henry Brocken* (ad) adlı ilk romanını çıkarmıştır. *The Return* (Dönüş) [1910] adlı romanı Polignac armağanını kazanmış ve *The Listener, and Other Poems* (Dinleyici ve başka şiirler) [1912] adiyle yayınladığı şiir kitabı da ona ince duygulu ve orijinal bir şair olarak ün sağlamıştır. Roman, hikâye ve şiirlerinde konularını tabiatüstü, peri masalımsı, ölüler dünyasiyle ilgili bir hava içinde işler. *Collected Poems* (Derlenmiş şiirler) in ilk baskısı 1920 de çıkmış, ertesi yıl çıkan *Memoirs of a Midget* (Bir cücenin hâtıraları) adlı romanı ününü artırmıştır. En son eserleri arsında *The Traveller* (Gezgin) [şiirler, 1946]; *Collected Tales* (Derlenmiş masallar) [1949]; *Winged Chariot and Other Poems* (Kanatlı araba ve başka şiirler) [1951]; *Private View* (Özel görüş) [denemeler, 1953] anılabilir.

W. J. DE LA MARE

DE LA MOTTE - FOUQUÉ, Heinrich August: bk. FOUQUÉ, Heinrich August De La Motte.

DE LA RAMÉE, Marie Louise: bk. RAMÉE, Marie Louise De La.

DE LA ROCHE [*dî la roş*], **Mazo** (1885 - 1961), Kanadalı romancı. Toronto'da doğmuş, orada ölmüştür. Konuları Jalna malikânesinde esatirî Whiteoak ailesi etrafında toplanan bir seri kitap yazmıştır. Bunlardan *Jalna* [1927] adlı olanı 10 000 dolarlık «Atlantic Monthly» armağanını kazanmıştır. *Whiteoaks of Jalna* (Jalna'nın Whiteoak'ları) [1929] adlı eseri 1936 da tiyatro oyunu haline getirilmiştir. Öbür eserleri: *The Master of Jalna* (Jalna'nın sahibi) [1933]; *Young Renny* (Genç R.) [1935]; *Whiteoak Harvest* (W. da hasat) [1936]. Küçük hikâyeleri ni toplayan eserleri ise şunlardır: *The Sacred Bullock* (Kutsal öküz) [1939]; *Whiteoak Heritage* (Whiteoak mirası) [1940]; *The Building of Jalna* (Jalna'nın yapılması) [1944]; *Renny's Daughter* (R. nin kızı) [1951]. Bunlardan başka, *Explorers of the Dawn* (Fecir bulucuları) [1922]; *Possession* (Mülkiyet) [1923]; *Portrait of a Dog* (Bir köpeğin portresi) [1930]; *Growth of a Man* (Bir adamın büyümesi) [1938] ve *A History of the Port of Quebec* (Quebec limanının tarihi) [1944] adlı eserleri anılabilir.

M. DE LA ROCHE

DE LA RUE [*delîrū* ya da *delîrū*], **Warren** (1815 - 1889), İngiliz astronomu ve fizikçisi. Guernsey (Manş adaları) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Fotoğrafla resim almayı astronomiye uygulamıştır. *Researches on Solar Physics* (Güneş fizik araştırmaları) (1862-1866) adlı bilimsel iki bildiride Balfour Stewart ve B. Loewy ile iş birliği etmiştir.

W. DE LA RUE

DE LA WARR [*delîvîr*], Baron **Thomas West** (1577 - 1618), İngiliz sömürge yönetmeni. İngilterede doğmuş, Virginia yolculuğunda ölmüştür. 1609 da Londrada Virginia Kumpanyası yönetim kurulu üyesi olmuş, 1610 da Virginia sömürgesi vali ve komutanlığına atanmış ve vaktinde yetişerek sömürgecilerin Jamestown'ı bırakıp gitmelerini önlemiş, 1611 de yardım elde etmek için İngiltereye dönmüş, Virginia'ya yaptığı ikinci yolculukta ölmüştür.

DE LAIRESSE [*dî leres*], **Gérard** (1641 - 1711), Vallon ressamı. Liège'de doğmuş, Amsterdamda ölmüştür. Bertholet Flémalle'in öğrencisi olan D. L., Liège kiliselerinde çalışmış, 1684 te La Haye'e yerleşmiş, Binnenhof'u, III. Guillaume'un dairelerini süslemiştir. Elli yaşında gözlerini kaybettiğinden, oğullarının yardımiyle *Grand livre des peintres* (Ressamların büyük kitabı) [1707] adlı eserini yazmıştır. Bu eseriyle Nicolas Poussin'in etkisi görülen tarihî tablolarından daha çok ün almıştır.

DE LAVAL [*dî laval*], **Gustaf** (1845 - 1913), İsveçli mühendis. Orsa (Dalarna) da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Üniversitede ve Uppsala yüksek teknik okulunda okumuş ve madenî eşya sanayii alanında çalışmaya başlamıştır. Çelik yapımında, kurşun ve çinko sanayiinde kullanılacak bir elektrik fırını ile çeşitli makineler yapmıştır; bunlardan başka, endüstride çeşitli alanlarda uygulanan

G. DE LAVAL

santrifüj bir ayıraç yapmıştır (*De Laval ayıracı*). İsveçte ağır endüstrinin kurucusu olan D. L. 1883 te, dakikada 30 000 devirli bir buhar türbini yapmıştır. Ayrıca, belli basıncın üstünde basınç olunca gazın ya da buharın çıkması için kendi kendine açılır kapanır bir çıkış borusu meydana getirmiştir.

De Laval türbini: Bir tek basınç düşüşlü buhar türbini. Yalnız bir tek çarkı vardır ve buharın genişlemesi bir seri sabit uzun körükler içinde meydana gelir. Her bir körükte daha zayıf şarjlar için el ile kapatılabilen bir tıkaç bulunduğundan buhar dağıtımı yalnız bir kısımdadır. Regülâtör, buharın geçmesini az ya da çok azaltan bir supap ile işler. Rotasyon hızı pek yüksektir ve dakikada 10 000 ile 30 000 arasındadır. Eksen incedir ve rotasyon hızı, kritik hızı çok geçtiğinden kendiliğinden merkezleşir. Bu büyük hız onun doğrudan doğruya kullanılmasına engel olduğundan, bunun geniş şevronlu dişi çarklar ile onda bire indirilmesi gerekir. Çark, yüksek dirençli (çok dayanaklı) çelikten yapılmıştır ve son derece esnektir. Kesimi, eşit dirençli profil biçimindedir. Çark kanatları, çelikten çekilmiş ve işlenmiştir.

DE LIEMACKERE [*dı limakirı*], **Nicolas** (takma adı: **Rooze**; 1600 - 1646), Felemenkli ressam. Gent'ta doğmuş, orada ölmüştür. Rubens'in etkisi altında kalmış, özellikle doğduğu şehrin kiliseleri için çalışmıştır. Başlıca eserleri: Saint - Bavon katedralinde «Zafere ulaşan Meryem ana», Saint - Nicolas kilisesinde «Meleklerin düşüşü», «St. Nicolas'nın takdisi», «Ste. Anne'ın hayatı».

DE LONEY [*di louni*] **ya da DELONE** [*dılouni*], **Thomas** (aş. yu. 1543 - aş. yu. 1607), İngiliz halk şarkıcı ve hikâyecisi. Norwich'te ölmüştür. 1585 te Londraya giderek halkın çektiklerini dile getiren elli kadar manzum hikâye yazmış, «Buğday kıtlığı üzerine balad» ı 1596 da bazı karışıklıklara yol açmıştır. *Jack of Newbury* (Newbury'li Jack) [1597]; *The Gentle Craft* (Asîl meslek) [1597 - 1598] ve *Thomas of Reading* (Reading'li Thomas [1600] adlı üç romanı, XVI. yüzyıl İngiliz işçi sınıflarının hayatını eşsiz bir gerçekçilikle anlatır. Objektif gerçekleri bütün ayrıntılariyle renkli ve nükteli bir dille tasvir eden D., XVIII. yüzyıl İngiliz gerçekçi romancılığının yolunu hazırlamıştır.

DE LONG [*dı lov*], **George Washington** (1844 - 1881), Amerikalı kuzey kutup gezgini. New York'ta doğmuş, Sibiryada Lena deltasında ölmüştür. 1879 da J. G. Bennett tarafından donatılmış olup Bering Boğazından kuzey kutbuna ulaşacak olan Jeannette araştırma kurulunun yönetimini üzerine almış, 5 eylülde gemisi Herald adası yakınlarında buzlar içinde kapalı kalmış, 21 ay kuzeybatıya doğru sürüklenmiştir. Bu süre içinde Yeni Sibirya adalarının kuzeydoğusunda Jeannette ve Henrietta adaları bulunmuştur. Olaylar sonunda gemi batmış (1881), ancak kayıklarla kızakları ve yiyecekleri buzlar üzerine alınmıştır. Sibirya kıyılarına ulaşmak istenilmişse de, buzlar üzerinde kuzeybatıya doğru sürüklenilmiştir. 29 temmuzda büyük Bennett adası bulunmuş ve oradan kayıklarla geziye devam edilmiştir. Eylülde D. L., Sagastır yakınlarında Lena'nın ağzına. yolda kendisinden ayrılmış olan arkadaşı Melville ise daha ileride, güneydoğuda bulunan bir nehir koluna ulaşmıştır. D. L., sonradan 11 arkadaşı ile birlikte açlıktan öldüğü halde, Melville'in kafilesi Tunguzlar tarafından kurtarılmıştır. D. L. ile arkadaşlarının cesetleri ancak 1882 martında bulunmuştur. Hâtıra defterleri *The Voyage of the Jeannette* (J. gezisi) [2 cilt, Boston, 1882] adiyle karısı tarafından yayınlanmıştır.

DE LONG ADALARI, Kuzey Buz Denizinde, Yeni Sibirya Adaları (b. bk.) nın kuzeydoğusunda yer alan Bennett, Henrietta, Vil'kitskiy ve Johov adındaki dört küçük ada. Yüz ölçümleri toplu olarak 180 km² dir. Yüksek dağ sırtlarından meydana gelmişlerdir. Kısmen buzullarla kaplı olan bu adalar bazalttan oluşmuştur. Yüzer buzullarla çevrili olduklarından dolayı bu adalara zorlukla gidilir. Bu adalar Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlıdır.

DE LONG [*dı lov*] **DAĞLARI,** kuzeybatı Alaskada, Noatak ırmağının kuzeyinde, Brooks sıradağlarının batı ucunda uzanan sıradağlara verilen ad. En yüksek tepesi 1 500 m dir.

DE MACHY [*dı maşi*], **Jacques François** (1728 - 1803), Fransız eczacısı ve yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. XVI. Louis'nin 1777 de kurduğu Eczacı Kolejinde tabiî bilimler lâboratuvarında öğretmenlik yapmıştır. 1795 te Hôtel - Dieu'nün eczacıbaşılığına atanan D. M., badem yağı ve kakao yağı üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. *Manuel du pharmacien* (Eczacının el kitabı) adlı bir eser yazmış, edebî türlerde denemeler yayınlamıştır.

DE MARCHI [*de marçi*], **Emilio** (1851 - 1901), İtalyan romancısı. Milanoda doğmuş, orada ölmüştür. Manzoni'nin geleneğine bağlı kalmıştır. Romanlarında huzur veren ölçülü bir realizmle karışık alaycı bir eda vardır. Sürekli olarak ahlâk problemleriyle uğraşmıştır. *Il cappello del prete* (Papazın şapkası) [1888]; *Demetrio Pianelli* (ad) [1890]; *Arabella* (ad) [1892]; *Giacomo l'idealiste* (İdealist G.) [1897] en tanınmış eserleridir. Gençlik için de kitaplar yazmıştır: *Età preziosa* (Değerli çağ) [1887].

DE MILLE [*dı mil*]. **Cecil Blount** (1881 - 1959), Amerikalı filim prodüktörü. Ashfield (Massachusetts) de doğmuş, Hollywood'da ölmüştür. Jesse Lasky ile birlikte, Paramount firmasının temeli olan Jesse Lasky filim ortaklığını kurmuş ve birçoğunun konusu Kutsal Kitabın hikâyelerinden ve tarihten alınmış olan pek görkemli filimler yaratmıştır: *Ten Commandments* (On buyruk) [1923]; *The King of Kings* (Kırallar kıralı) [1926]; *The Sign of Cross* (Haç işareti) [1932]; *The Crusades* (Haçlı seferleri) [1935]; *The Buccaneer* (Antil denizi korsanları) [1937]. D. M. in estetik bakımından en önemli sayılan eseri, Sessue Hayakawa ile Fanny Ward'ın çevirdikleri *The Cheat* (İhanet) [1915] tir. 1952 de *The Greatest Show on Earth* (Yeryüzünün en büyük gösterisi) adlı filmiyle Oscar armağanını kazanmıştır.

DE MOMPER [*dı mompır*], **Joost** (1564 - 1635), Felemenkli ressam. Anvers'te doğmuştur. 1581 de Anvers Gilde'ine giren D. M., 1611 de bu kurulun başkanı olmuştur. Özellikle dağ manzaraları yapmıştır. Uzak eşya ve yaprakları, ince noktalar halinde belirtmesi, kendisinden empresyonist bir ressam olarak bahsedilmesine sebep olmuştur.

DE MONT [*de mont*], **Pol** (asıl adı: **Polydoor de Mont, Karel Marie**; 1857-1931) Flâman yazarı. Wambeke (Brabant) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Flâmanca konuşan yığınlara edebiyatta bireycilik, duyguculuk ve sanat için sanat akımlarını tanıtan o olmuştur. Tabiat ve sevgi üzerine yazdığı empresyonist şiirleri ona önemli bir yer sağlamıştır. Eserleri: *Gedichten* (Şiirler) [1880]; *Lente sotternijen* (İlkbahar komedileri) [1882]; *Loreley* (efsanevî ad) [1882]; *Idyllen* (Aşk şiirleri); *Idyllen en andere gedichten* (Aşk şiirleri ve başka şiirler) [1884]; *Fladderende vlinders* (Uçuşan kelebekler); *Claribella* (ad) [1893]; *Iris* (ad) [1894]; *Zomer vlammen* (Yaz alevleri) [1922]; küçük hikâyeler: *Op mijn dorpken* (Köyceğizimde) [1886]; *De Amman van Antwerpen* (Anvers'li Amman) [1903]; *Vier legenden* (Dört efsane) [1903]; eleştirme: *Drie grocte Vlamingen* (Üç büyük Felemenkli) [1901]; *Eenigen* (Bazıları) [1914]; *En bundel letter kundige opstellen* (Edebî yazılar demeti) [1914]; *De schilderkunst in België van 1830 tot 1921* (Belçikada 1830 dan 1921 e kadar resim sanatı) [1921].

P. DE MONT

DE MORGAN [*dı mɔ̄rgın*], **Augustus** (1806-1871), İngiliz matematikçisi ve mantıkçısı. Madras (Hindistan) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Londra Üniversitesinde (1828-1831) ve Londradaki University College'de (1836 - 1866) profesörlük etmiştir. G. Boole (b. bk.) gibi, matematik mantığın öncülerinden biri sayılır. *Elements of Trigonometry* (İlkel trigonometri) [1837]; *Essay on Probabilities* (İhtimaller üzerine bir deneme) [1838]; *Differential and Integral Calculus* (Diferansiyel ve integral hesap) [1842] adlı eserleri anılabilir. *Formal Logic* (Formel lojik) [1847] adlı kitabı, çağdaş matematik mantığının en güzel eserlerinden biridir.

DE MORGAN [*dı mɔ̄rgın*], **William Frend** (1839-1917), İngiliz romancısı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. University College School'da okumuş, 1859 da Royal Academy'de öğrenci olarak bulunmuş, 1864 te renkli süsleme camları (İng. Stained glass) yapmaya başlamış, 1870 te avizeler yaparak zanaat çevrelerinin dikkatini çekmiş, 1904 te roman yazmaya başlamış ve o devrin en popüler romancısı olarak ün salmıştır. *Joseph Vance* (ad) [1906]; *Alice - for - Short* (Kısacası A.) [1907]; *It Never Can Happen again* (Bir daha olamaz) [1909]; *When Ghost Meets Ghost* (Hayalet hayaletle karşılaşınca) [1914]; *The Old Man's Youth* (İhtiyar adamın gençliği) [1921] adlı romanları tanınmıştır.

W. F. DE MORGAN

DE NICOLA [*de nikola*], **Enrico** (1877 - 1959), İtalyan avukatı ve politikacısı. Napoli yakınında Afragola'da doğmuş, yine Napoli yakınında Torre del Greco'da ölmüştür. Çeşitli gazete ve dergilere yazı yazmış ve 1908 de Napoli'den milletvekili seçilmiştir. Önce sömürgeler bakanlığı müsteşarı, sonra maliye bakanlığı müsteşarı olmuş, dört kere başbakanlığı reddetmiştir. Faşist rejimin aleyhinde olduğu için 1923 te politika hayatından ayrılmış, 1944 te III. Vittorio Emanuele'ye yerini oğluna bırakmasını salık vermiş. yeni anayasa yürürlüğe girinceye kadar İtalya Cumhuriyeti geçici başkanlığını kabul etmiş (1946 - 1948), 1951-1952 de Senato başkanlığı yapmış, Anayasa Mahkemesi başkanı olmus (1956), fakat bu mahkemenin yetkilerini yetersiz bulduğundan ayrılmıştır.

DE NORES, Giasone (ölm. 1590), İtalyan bilgini. Lefkoşe (Kıbrıs) de doğmuş, Padova'da ölmüştür. Padova'da felsefe profesörü olmuş, 1553 ten sonra coğrafya, kozmografya, politika ve hitabet üzerine birçok eserler yazmıştır. Eserleri: *Trattato dell'oratore* (Hatibe dair ana kitap) [1579]; *Retorica* (Hitabet) [1584]; *Discorso* (Söylev) [1587]. Bu son eserinde pastoral dramları eleştirmiştir. Bu sebeple, Guarini ile tartışmış ve *Apologia* (Haklı göstermek için bir teşebbüs) adlı eseriyle Guarini'ye cevap vermiştir.

DE NOTARIS, Giuseppe (1805 - 1877), İtalyan botanikçisi. Milanoda doğmuş, Romada ölmüştür. *Repertorium florae ligusticae* (Ligurya çiçek koleksiyonu) [1844] adında bir eseri vardır. İtalyadaki yosunlar, mantarlar, likenler üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Sporlu bitkiler koleksiyonu Romadaki bitkiler bahçesinde, çiçekli bitkiler koleksiyonu ise Cenova bitkiler bahçesinde bulunmaktadır.

DE PREDIS, Giovanni Ambrogio (aş. yu. 1455 - 1517), İtalyan ressamı. Milanoda doğmuş, orada ölmüştür. 1482 den başlıyarak Ludovico Sforza'nın saray ressamı olan D. P., Leonardo da Vinci'nin öğrencilerindendir. «Meryem kayalıklarda» [1490] adlı eserin ısmarlanmasında kardeşi Evangelisto ile birlikte adının geçtiğini görüyoruz. Başlıca eserleri şunlardır: «Bir kişizadenin portresi» (Milano): «İmparator Maximilian'ın portresi» (Viyana); «Kadın portresi» (Jacquemart - André Müzesi, Paris); «Erkek portresi».

G. A. DE PREDIS: «Madonna Bianca» (Milano Ambroziana pinakoteğinde)

DE QUINCEY [*dı kwinsi*], **Thomas** (1785 - 1859), İngiliz denemecisi. Manchester'da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. On yedi yaşında iken Manchester'daki okuldan kaçarak Wales'de ve Londrada avare bir hayat sürmüş, sonra Oxford'daki Worcester College'de beş yıl kalmış, burada ilkin sinir ağrılarını gidermek için, sonra da alışkanlık dolayısiyle hayatı boyunca afyon tiryakisi olmuş, bu alışkıyı

1813 te günde 8 000-12 000 damlaya kadar çıkarmıştır. 1808 de kuzey İngilteredeki Göller Bölgesi? (Lake District) ne gitmiş, orada Wordsworth'la tanışmış, 1809 - 1830 yıllarının çoğunu Wordsworth'da geçirmiş, bu arada Londraya giderek orada uzun süre kalmış ve Coleridge, Lamb, Hazlitt ile tanışıp arkadaşlık etmiş, 1830 da ailesiyle Edinburgh'a göç ederek ölünceye kadar orada kalmıştır. D. Q. nin ilk önemli ve en tanınmış eseri, *Confessions of an Engslish Opium - Eater* (Afyonkeş bir İngilizin itirafları) [London Magazine, 1821], İngiliz nesrinin klâsikleri arasında yer almış ve D. Q. nin en büyük İngiliz romantik denemecilerinden biri olarak ününü sağlamıştır. Bir otobiyografi olan bu eserde, yazar afyon kullanmaya nasıl alıştığını, sonra kendini bu zehrin etkisinden nasıl kurtarabildiğini anlatır. D. Q. bir afyon tiryakisinin kâbuslarını ve savıklamalarını anlatma yolu ile edebiyat alanına bilinç altı konusunu sokmuştur. Türlü dergi ve gazetelerde biyografi, edebiyat, felsefe, tarih v. b. konularda iki yüzü aşkın yazı yayınlamıştır. Bunlar arasında en tanınmış olanları: *On Murder Considered as one of the Fine Arts* (Cinayetin güzel sanatlardan biri olarak düşünülmesi hakkında) [1827]; *The Revolt of the Tartars* (Tatarların isyanı) [1837]; *Suspiria de Profundis* (Derinden gelen iç çekişleri) [1845]; *Joan of Arc* (Jeanne d'Arc) [1847]; *The Spanish Military Nun* (İspanyol askerî rahibesi) [1849]; *The English Mail-Coach* (İngiliz posta arabası)[1849]; *Vision of Sudden Death* (Anî ölüm görüntüsü) [1849]; *Autobiographic Sketches* (Otobiyografi karalamaları) [1853]; *Recollections of the Lake Poets* (Göl şairlerinden anılar) [1846]. Kitap halinde çıkan eserleri: *Klosterheim or the Masque* ( ) [roman, 1832]; *The Logic of Political Economy* (Siyasî iktisat mantığı) [1844].

T. DE QUINCEY

DE RADA, Girolamo (1814 - 1903), Arnavut sairi. Calabria'da Makji (Macchia Albanese) de doğmuş, San Demetrio Corone (Cosenza) de ölmüştür. San Adriano Kolejinde okumuş, 1833 yılından başlıyarak güney İtalya Arnavutlarının halk şarkılarını derlemiş, 1834 te Napoli Üniversitesinde hukuk öğrenimi yapmıştır. 1837 yılından başlıyarak politik çalışmalara girişmiş, özel öğretmenlik yapmış, 1846 da Albanolog Dhimitër Camarda ile tanışmış, 1849 da San Adriano Kolejinde Arnavutça öğretmenliğine atanmıştır. 1883 - 1839 yılları arasında İtalyada «Fiamuri Arbërit» (Arnavutluk bayrağı) dergisini yayınlıyan D. R., Arnavutluğun bağımsızlık yolundaki çabalarını desteklemiştir. Edebî çalışmalarında Arnavut halk edebiyatının etkisi görülür: *Këngët e Milosaos, djalë i sun dimtarittë Shkodrës* (İşkodra despotunun oğlu Milosao'nun şarkıları) [1836]; *Këngët e Serafina Topisë* (Serafina Thopia'nın şarkıları) [1843]; *Skënderbeu i pafat* (Bahtsız İskenderbey) [5 bölüm, 1873 - 1879]. D. R. Arnavut dilinin grameri üzerine birtakım eserler de yazmıştır. Bunlardan başka, 1895 ve 1897 yıllarında onun teşebbüsü üzerine İtalyada iki dil kongresi toplanmıştır. Bu kongrelerde Arnavut diliyle ilgili sorular tartışılmıştır.

G. DE RADA

DE RENZİ [*de rentsi*], **Salvatore** (1800 - 1872), İtalyan hekimi ve tıp tarihçisi. Paternopoli (Avellino) de doğmuş, Napolide ölmüştür. Napoli Tıp Fakültesinde okuduktan sonra sağlık müfettişliği yapmış (1836), sonra Napolide genel patoloji ve sağlık bilimi profesörü, daha sonra da aynı verde tıp tarihi profesörü olarak görev almıştır (1860). Başlıca eseri: *Storia della medicina in Italia* (İtalyada tıp tarihi) [1845 - 1848].

DE ROBECK [*di roubek*], **Sir John Michael** (1862 - 1928), İngiliz amirali. Birinci Dünya Harbinin çıkması üzerine 9. kruvazör filosu komutanlığına atanmış ve ticaret gemilerini korumakla görevlendirildiği İspanyadaki Finisterre deniz üssü dolaylarında Almanların «Schlesien» gemisini yakalamış, 1915 yılı başında Çanakkaledeki donanmanın komutan yardımcılığına, 16 mart 1915 te de komutanlığına getirilmiş, 1916 yılı sonunda Büyük Filo'nun 7. savaş filotillâsının başına geçmiş, 1919 da Akdeniz filosu başkomutanı olmuş, aynı zamanda Türkiyenin barış antlaşmasını imzalamasına kadar İstanbulda İngiliz yüksek komiserliği görevinde bulunmuş, 1922 - 1924 yıllarında Atlantik filosunun başkomutanlığını yapmıştır.

DE ROSSI [*de rossi*], **Giovanni Battista** (1822 - 1894), İtalyan arkeoloğu ve epigrafi uzmanı. Romada doğmuş, Castelgandolfo'da ölmüştür. A. Bosio (b. bk.) nun eserini bütünlemek üzere keşiş Marchi, D. R. ile birlikte Roma çevresindeki katakomblarda çalışmıştır. D. R., ona yakın mezarlık, yer altında da taştan oyma on iki mezar bulmuştur. Böylece Hıristiyan arkeolojisine bir yenilik getirmiş, Hıristiyan epigrafisini kurmuştur. *Mosaici cristiani e saggi dei pavimenti delle chiese di Roma anteriori al secolo XV* (Hıristiyanlığa ait mozaikler ve Romanın XV. yüzyıldan önceki kilise tabanlarından örnekler) [1870] adlı eseriyle tanınmıştır. Bundan başka, *Inscriptiones christianiae urbis Romae* (Roma şehrinin Hıristiyan yazıtları) [3 cilt, 1857 - 1885]; *La Roma sotterranea cristiana* (Toprak altı Hıristiyan Roma) [3 cilt, 1864 - 1867] adlı eserleri de anılabilir.

DE RUYTER ya da DE RUITER, Michiel Adriaanszoon: bk. RUYTER ya da RUITER, Michiel Adriaanszoonde.

DE SAEDELEER [*di sadelër*], **Valérius** (1867 - 1941), Belçikalı ressam. Aalst'te doğmuş, Leupegem'de ölmüştür. «Laethem - Saint - Martin birinci grupu» adı verilen sanatçılar arasında yer almış, néo - impressionisme'le işe başlamışsa da, 1900 de İhtiyar Bruegel'in temsil ettiği Felemenk geleneğine dönmüştür. Belçikadaki modern harekette önemli bir rol oynamış, 1920 de Etichove'da bir halı ve kumaş atelyesi kurmuştur.

DE SANCTIS [*de sanktis*], **Francesco** (1817 - 1883), İtalyan edebiyat tarihçisi ve politikacısı. Morra Irpino (Salerno) da doğmuş, Napoli'de ölmüştür. Napoli'de Munziatella'da öğretmen olduktan (1837) sonra anayasa hareketlerine katılmış (1848), Sicilya kıralı II. Ferdinand'ın ka-

binesinde millî eğitim müşteşarı olmuştur. Bu yüzden muhalefet tarafından hapse atılmış (1850 - 1853) olan D. S., sonradan Malta'ya, Torino'ya, Zürich'e kaçmıştır. 1860 ta İtalyaya dönünce, 1861 de, milletvekili ve 1861-1862, 1878 ve 1879 - 1880 de millî eğitim bakanı, 1871-1877 yıllarında Napoli Üniversitesine profesör olmuştur. D. S. İtalyada modern edebiyat eleştirmeciliğini kurmuştur. Başlıca eserleri: *Storia della letteratura italiana* (İtalyan edebiyatı tarihi) [2 cilt, 1879]; *Saggi critici* (Eleştirmeli denemeler) [1881]; *Petrarca* (ad) [1869]; *Nuovi saggi critici* (Eleştirmeli yeni denemeler) [1879]. *Studi su Leopardi* (Leopardi üzerine araştırmalar) [1885]; *La letteratura italiana nel sec. XIX* (XIX. yüzyılda İtalyan edebiyatı) [B. Croce bask., 1897] ve *Scritti vari inditio rari* (Çıkmamış ya da nadir yazılar) [B. Croce bask., 1893] adlı eserleri ölümünden sonra yayınlanmıştır.

F. DE SANCTIS

DE SANCTIS [*de sanktis*], **Gaetano** (1870 - 1957), İtalyan tarihçisi. Romada doğmuştur. Torino (1900 - 1929) ve Roma (1929 - 1932) üniversitelerinde Yunan tarihi okutmuş, Faşist rejime bağlılık andı etmediği için kürsüsünden uzaklaştırılmıştır. 1944 te kürsüsüne getirilen D. S., 1947 den 1954 e kadar İtalyan ansiklopedi enstitüsü başkanlığını yapmış, 1950 de de değişmez senatör olmuştur. En büyük eseri, *Storia dei Romani* (Roma tarihi) (1907 - 1923) dir. Bu eseri yazarken tarihin yardımcı bilimlerinden yararlanması, siyasî ve askerî olaylara paralel olarak ekonomik ve sosyal problemlere de önem vermesi dikkati çekmektedir.

DE SEVERSKY [*di severski*]. **Aleksandr Prokof'ev** (doğ. 1894), Rus havacısı ve uçak mühendisi. Tifliste doğmuştur. 1918 de Amerikaya gitmiş, 1927 de Amerikan uyrukluğuna girmiş, 1931 - 1939 yıllarında Seversky uçak fabrikasını yöneterek kovalama uçakları yapmıştır. Çeşitli uçak aygıtları ve bu arada bir bombalama nişangâhı yaparak Amerikan hükümetine satmıştır. *Victory Through Air Power* (Hava gücü yoliyle zafer) [1942] adlı bir eseri vardır.

DE SICA [*de sika*], **Vittorio** (doğ. 1902), İtalyan oyuncusu ve rejisörü. Sora'da doğmuştur. Tatyana Pavlova tiyatro kumpanyasında çalıştıktan sonra, 1930 da sinema oyuncuları arasına katılmış ve Mario Camerini'nin filimlerinde aktör olarak ün almıştır. Özellikle *Gli uomini che mascalzoni* (Erkekler ne çapkındır) [1932], *Darò un milione* (Bir milyon vereceğim) [1935], *Il Signor Max* (Bay Max) [1937], *Maddalena zero in condotta* (M. nın hal ve gidiş notu sıfır) [1940], *Pane, amore e fantasia* (Ekmek, aşk ve fantezi) [1953] v. b. filimleri büyük bir başarı kazanmıştır. 1940 ta rejisörlüğe başlıyan aktör, başlangıçta yalnız komedi filimleri çevirmişse de, sonradan dram filimleri de çevirmiştir: *Un garibaldino al convento* (Manastırda bir Garibaldici) [1941], *I bambini ci guardano* (Çocuklar bize bakıyor) [1942], *Sciuscià* (Sokak çocuğu) [1946], *Ladri di biciclette* (Bisiklet hırsızları) [1948], *Miracolo a Milano* (Milano'da mucize) [1949], *Umberto D* (ad) [1952], *L'oro di Napoli* (Napoli altını) [1954], *Il tetto* (Dam) [1956]. *Sciuscià*'dan bu yana filimlerinde aşk, insanlara karşı hoşgörürlük ve çağımızın sosyal dâvaları ön plânı tutmuştur. Sanatçının başarı ile temsil ettiği İtalyan neorealizmi, eserlerinde ince ayrıntılariyle ve derin bir heyecanla belirtilmiştir.

V. DE SICA

DE SMET DE NAEYER [*de smet de nāylr*], **Paul** (1843 - 1913), Belçikalı devlet adamı. Gent (Fr. Gand) de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. 1886 da ruhani milletvekili, 1894 te maliye bakanı ve 1896 - 1907 yılları arasında da başbakan olmuştur. Zamanında birçok sosyal kanunlar çıkarmıştır. 1900 yılında kont sanını almıştır.

DE SOTO [*di soutou*]. Chrysler Corporation (b. bk.) ortaklığının yaptığı otomobillerden birinin adı.

DE SOTO, Hernando (aş. yu. 1500 - 1542), İspanyol gezgini. Jérez de los Caballeros ya da Barcarrota (Badajoz, İspanya) da doğmuştur. Floridayı zaptetmek üzere İspanya kıralı V. Carlos'tan izin almadan önce Orta Amerika ve Peruda hizmet etmiş, 30 mayıs 1539 da Florida'da karaya çıkmış, üç yıl süre ile bu bölgeyi batı ve kuzey doğrultularında dolaşarak altın ve hazine aramış ve durmadan Amerika yerlileriyle çarpışmıştır. 1541 de Mississippi'yi aşmış, cesaretini kaybederek 1542 baharında geriye dönmüştür. Mississippi kıyılarında ölen D. S. nun cesedi bu ırmağın suları içine gömülmüştür.

H. DE SOTO

DE THAM (asıl adı: **Hoang - Hoa - Tham**) (1840-1913), Annamlı ünlü korsan. Yen The'de doğmuş, Chogo yakınında bir yerde ölmüştür. 1882 den 1910 a kadar Kara Flama'lılardan olan bir korsan topluluğuna başkanlık etmiştir. Son derece kurnaz ve atılgan bir kişi olan D. Th. önemli çıkarlar karşılığında dört kere Fransız kuvvetlerine boyun eğmis, böylece Fransızların kimi zaman dostu, kimi zaman da düşmanı olmuştur.

DE TROY [*dl trua*], **François** (1645-1730), Fransız ressamı. Toulouse'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Portre sanatçısı olarak tanınmıştır: «Flütçü Jean Mouton» [1690] (Paris, Louvre), «Mimar Jules Hardouin - Mansart» (Versailles Müzesi), «Kontes de la Force» [1711] (Rouen Müzesi), «Jean de Julienne» [1722] (Valenciennes Müzesi).

Jean - François de T. (1679 - 1752), Pariste doğmuş, Romada ölmüştür. Babası François de T. dan ders almıştır.

1738 den başlıyarak Romadaki Fransız resim akademisi müdürlüğünde bulunmuştur. Resimleri tarihî ve mitolojik sahneleri, zamanın gelenek ve göreneklerini kapsamaktadır. Resimleri: «Veba» [1722] (Marsilya Müzesi), «İstir diye kahvaltısı» (1737; Chantilly, Condé Müzesi).

F. DE TROY: «Kontes de la Force» (Rouen müzesi 1711)

DE VALERA [*de vılęri*], **Eamon** (doğ. 1882), İrlânda devlet adamı. New Yorkta doğmuştur. Bask asıllı bir İspanyol müzikçisi ile bir İrlândalı kadının oğludur. 1906 da Dublin Üniversitesinde matematik profesörü olmuş, sonradan Sinn Féin (İrce = biz kendimiz) partisine katılarak politikaya atılmıştır. 1917 de Dublin'de çıkan ve başarı sağlıyamayan ayaklanmalardan birinin liderlerinden olan De V. 1917 de parti başkanı ve Avam Kamarası üyesi olmuştur. İngiliz hükümeti tarafından yakalanmış (1918 mayıs), 1919 yılı başında Amerika Birleşik Devletlerine kaçmıştır. 1920 sonunda İrlândaya dönmüştür. Kendisinden daha ılımlı düşüncede olanların İngiliz hükümetiyle 1921 de yaptıkları barışı, yeni İrlânda Cumhuriyetine Britanya dominyonu (İng. Irish Free State [İrlânda Bağımsız Devleti], İrce: Saorstát Éireann) olarak verilen yeri yeter görmediği için kabul etmemiş, tam anlamiyle bağımsız bir İrlânda cumhuriyetinin kurulmasını ve Ulster'ın da bu cumhuriyete bağlanmasını istemiştir. Elebaşısı olduğu silâhlı ayaklanma boşa çıkınca İrlânda hükümeti tarafından 1923 - 1924 yıllarında hapiste tutulmuştur. 1926 yılında ileri cumhuriyetçilerle bozuştuktan sonra Fianna Fail (İrce = kader çarpışanları) partisini kurmuş, muhalefet lideri olarak çalışmış, 1948 de İrlândanın Britanya Milletler Topluluğu (Commonwealth) ndan tamamiyle ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet (Eire = İrlânda) haline gelmesini sağlamıştır. De V. 1932-1948, 1951 - 1954, 1957 - 1959 yıllarında başbakan ve 1959 dan bu yana cumhur başkanı olmuştur.

E. DE VALERA

DE VALOIS [*di valuạ*] **ya da DEVALOIS** [*dıvaluạ*], **Ninette** (asıl adı: Edris Stannus, sonra Mrs. Arthur Connell, 1951 de: Dame; doğ. 1898), İngiliz dansözü ve koregrafı. Dublin'de doğmuştur. 1919 da birinci dansöz olarak Covent Garden (b. bk.) a giren D. V., 1923 ten 1925 e kadar Sergey Dyagilev'in balet topluluğunda çalışmıştır. 1926 da Londrada ilk defa olmak üzere bir dans okulu kurmuş ve öğrencilerine Old Vic Theatre'da temsiller verdirmiştir. Dublin'de Abbey Theatre için ve Cambridge festivali için koregrafiler düzenlemiş, 1928 de de *Les petits riens* (Ufak şeyler) [Mozart] adı altında ilk baletini oynatmıştır. 1931 de Londrada Sadler's Wells adındaki yeni tiyatronun okulunu açmış, bunun için de *Job*, *La créatian du monde*, *The Rake's Progress*, *Checkmate Orpheus and Eurydice The Prospect before Us* adlı baletleri, Marie Rambert balet topluluğu için de 1947 de *Bar aux Folies-Bergère* adlı bir balet meydana getirmiştir. 1947 de Türkiyeye çağrılmıştır. Onun yazdığı bir rapor üzerine 6 ocak 1948 de İstanbulda, Yeşilköyde bir balet okulu açılmıştır. Bu okul 1950 güzünde Ankaradaki Devlet Konservatuvarına bağlanmıştır. D. V. Türkiyede birçok öğrenci yetiştirdiği gibi, *Keloğlan* adlı bir balet de düzenlemiştir. Bir prolog, bir sahne ve bir epilogdan meydana gelen ve ilk Türk baleti sayılan bu eser, 2 haziran 1950 de İstanbul Şehir Tiyatrosunun dram bölümünde sahneye konmuştur.

N. DE VALOIS

DE VERE [*dî vîır*], **Aubrey Thomas** (1814-1902), İrlândalı şair. Curragh Chase (Limerick kontluğu) de doğmuş, orada ölmüştür. *English Misrule and Irish Misdeeds* (İngilizlerin kötü idaresi ve İrlândalıların hataları) [1848]; *Inisfail* (ad) [1862]; *Irish Odes* (İrlânda adları) [1869]; *Legends of St. Patrick* (St. P. efsaneleri) [1872] adlı eserleri anılabilir.

DE VRIES [*dî vrēs*], **Hugo** (1848 - 1935), Holândalı botanik bilgini. Haarlem (Holânda) de doğmuş, Lunteren (Geldern) de ölmüştür. Amsterdam ve Würzburg üniversitelerinde bitki anatomisi ve fizyolojisi profesörlüğü etmiştir. Bitki fizyolojisi (özellikle geçişme [Fr. osmose] olayı) üzerinde durmuş, Correns (b. bk.) ve Tschermak (b. bk.) ın çalışmalarından habersiz olarak, Mendel'in kalıtım kanunlarını yeniden bulmuştur. D. V. organik evrimcilik (évolutionisme) konusundaki değişinim (mutation: bir halden başka bir hale birdenbire geçiş) kuramiyle tanınmıştır. Bu kurama göre: 1. türler derece derece değişme ile değil, birdenbire değişmelerle meydana gelir; 2. değişinimlerden meydana gelen çeşitler tabiatın yaptığı ayıklama (sélection naturelle) dan geçer. D. V. in «pangenesis» kuramına göre de çekirdek, görülebilen (actif) ya da gizli (latent) kalıtım özellikleri taşır. Başlıca eserleri: *Intracellulare Pangenesis* (Gözeler arası «pangenesis») [1889]: *Die Mutationstheorie* (Değişinim kuramı) [1900 - 1903]; *Arten und Varietäten und ihre Entstehung durch Mutation* (Türler ve çeşitler ve değişinim yoliyle meydana gelmeleri)

H. DE VRIES

[1906]; *Plant Breding* (Bitki yetiştirme) [1907]; *Die Mutation in der Erblichkeitslehre* (Kalıtım bilgisinde değişinim) [1912].

DE VRIES [*de vri*], **Matthias** (1820 - 1892), Holândalı dil bilgini. Haarlem'de doğmuş, Leiden'da ölmüştür. Groningen ve Leiden'da profesörlük yapmış, Holânda'da Holânda filolojisini kurmuştur. Holânda diliyle yazılmış metinleri yayınlamıştır: Hooft'un *Warenar* [1843] ı, Boendale'ın *Leken spiegel* (Dünya aynası) [1844-1848] i gibi. L. te Winkel gibi birtakım arkadaşlariyle birlikte *Woordenboek der Nederlandse taal* (Felemenk dili sözlüğü) [1864 ten başlıyarak] ve *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandse taal* (Felemenk dilinin imlâ kılavuzu) [1866] ı yayınlamıştır. Bunlardan başka, Holânda dilinin yeni imlâsının kuruluşunda da emeği geçmiştir(1865).

DE WET [*dı vet*], **Christiaan Rudolph** (1854 - 1922), Boer generali ve devlet adamı. Orange Free State'te doğmuş, Bloemfontein'da ölmüştür. Boer Harbi (1899 - 1902) ne general olarak katılmış, Orange Free State kuvvetlerinin başkomutanlığını yapmış ve özellikle gerilla savaşlarında başarı kazanmıştır. Kendisini yakalamakla görevlendirilmiş olan İngiliz kuvvetlerini iki yıl oyalamıştır. 12 mayıs 1902 de silâhları bırakıp öteki generallerle birlikte Vereeniging anlaşmasını imzalamıştır. 1914 te «Emden» Alman zırhlısı ile güney Afrikaya giden D. W., İngilizlere karşı yeniden silâha sarılmışsa da, eski arkadaşlarından Smuts ile L. Botha (b. bk.) nın hücumuna uğramış ve aralık ayında Waterberg'te teslim olmuştur. Daha sonra serbest bırakılan D. W., Bloemfontein'a çekilmiştir.

C. R. DE WET

DE WETTE [*de vete*], **Wilhelm Martin Leberecht** (1780 - 1849), Alman asıllı Protestan teoloğu. Ulla (Weimar) da doğmuş, Basel'da ölmüştür. Heidelberg (1807 - 1810), Berlin (1810 - 1819) ve Basel (1822 - 1849) da profesörlük yapmıştır. Başlıca eserleri: *Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament* (Ahd - ı Atik'e giriş olarak yardımcı yazılar) [1806 - 1807]; *Kommentar über die Psalmen* (İlâhiler üzerine yorum) [1811]; *Lehrbuch der hebraisch - jüdischen Archäologie* (İbranî - Yahudi arkeolojisi ders kitabı) [1814]; *Über die Religion und Theologie* (Din ve teoloji üzerine) [1815]; *Lehrbuch der christlichen Dogmatik* (Hıristiyan dogmatiği ders kitabı) [1813-1816].

DEA DIA, Roma tanrıçası. Bu tanrıçanın, Romanın eski köy - kır tanrıçası olan *Acca Larentia*'dan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. D. D. ya karşı din ödevleri *Fratres Arvales* (= Arval kardeşler) adındaki *collegium*'un üyelerince yerine getirilirdi.

DEACON [*dēkın*], **Henry** (1822 - 1876), İngiliz kimyacısı. Londrada doğmuş, Widnes (Lancashire) te ölmüştür. 1861 de, kloridrik asit gazını bir katalizör değiminde hava ile oksitliyerek sınaî yoldan bir klor elde etme metodu bulmuştur.

DEÁK [*deak*], **Ferenc** (1803 - 1876), Macar devlet adamı. Söjtör (Zala) de doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. Eski bir soylu a i l e s i n d e n gelen D., Györ'de hukuk okumuş, 1833 te Macar parlâmentosuna seçilmiştir. Parlâmento çalışmalarında aktif bir rol oynamış, tartışma konusu olan bütün sorular üzerinde kesin ve olgun f i k i r l e r ileri sürmüştür. Özellikle sosyal ve insanî konulardaki parlâmento konuşmalariyle dikkati çeken D. ın Polonyalı mültecilerin iadesi konusunda verdiği söylev, gerçek bir hitabet örneği olarak tanınmıştır. 1839 1840 yıllarında tekrar parlâmentoya giren D., yaygın bir ün kazanmış ve muhalefet lideri olmuştur. Ceza kanununun tartışılması sırasında ölüm cezasına karşı cephe almıştır. 1848 de Batthyány kabinesinde adalet bakanlığı görevine getirilen D., köklü reformlar yapmaya çalışmışsa da, olayların gelişmesi bu tasarıların gerçekleşmesini engellemiştir. Kossuth (b. bk.) un Bağımsızlık Partisinin başarısı karşısında politika sahnesinden çekilmiştir. 1865 te «Pesti Napló» gazetesinde yayınladığı meşhur paskalya yazısında, Macaristan ile Avusturya arasındaki uzlaşmanın ana çizgilerini tesbit etmiştir. Bu yazı üzerine 1867 de Avusturya ile Macaristan arasında bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu uzlaşmanın gerçekleşmesi sırasında kendisine teklif edilen başbakanlığı reddetmiş ve onun yerine Kont Gyula Andrássy (b. bk.) kabineyi kurmuştur. Bununla birlikte D. Macaristanın politika hayatında en önemli bir şahsiyet olarak kalmıştır.

F. DEÁK

D. ın söylevleri toplu olarak yayınlanmıştır (Budapeşte, 1903. 2. baskı).

DEAKIN [*dīkin*], **Alfred** (1856 - 1919), Avustralyalı devlet adamı. Melbourne'de doğmuş, orada ölmüştür. 1877 de avukat, 1880 de milletvekili olmuş. birçok kere bakanlık etmiş, 1901 de savcı olmuş, 1903 - 1904, 1905-1908, 1909 - 1910 yıllarında da başbakanlık etmiştir. Sosyal kanunların gelişmesine çalışmış, İngiltere ile ticaretin artmasında çalışmıştır. İmparatorluğun savunmasında Avustralyanın büyük bir rol oynamasını sağlamıştır.

DEAL [*dīl*], Büyük Britanyanın Kent dukalığında, Kuzey Denizi kıyısında, 24 300 (1951) nüfuslu bir şehir ve liman. Plâjlariyle tanınmıştır. Gemi tezgâhları ve yelken bezi fabrikası vardır. Julius Caesar'ın birinci Britanya seferinde D. de karaya çıktığı ileri sürülmüştür. Çevresinde VIII. Henri tarafından yaptırılmış olan bir şato vardır (Deal Castle, 1539).

DEAMICIS [*deamiçis*], **Anne** (doğ. 1740), İtalyan ses sanatçısı. Napoli'de doğmuştur. «Bouffe» ve dramda büyük bir ün kazanmış, Christian Bach özel olarak onun için bir rol bestelemiştir. İngiliz musiki tarihçisi Burney, D. in, hızlı bir harekette *staccato* (= tanelemece çalış ya da okuyuş) gamlarını tiz *mi* ye kadar okuyan ilk kantatris olduğunu söyler.

DEAN [*dīn*], **James** (1931 - 1955), Amerikan oyuncusu. Fairmont'ta doğmuştur. Televizyonda ve Broadway'de

çalıştıktan sonra sinemaya geçmiş, çevirdiği filimlerle büyük bir ün kazanmışsa da, genç yaşta bir otomobil kazasında ölmüştür. *East of Eden* (Cennetin doğusu) [1955]; *Rebel without a Cause* (Sebepsiz ayaklanma)[1955]ve *Giant* (Dev) [1956] filmleri tanınmıştır. Yurdumuzda bu filimler *Cennet yolu*, *Asi gençlik*, *Devlerin aşkı* adları altında gösterilmiştir.

DEAN, FOREST OF [*forist iv dīn*], İngilterede, Gloucestershire ve Monmouthshire'de, Galles ülkesinin bitiminde, Gloucester'in güneybatısında, Wye ırmağının aşağı kesimi ile Severn ırmağı arasında büyük bir orman. Başlıca meşe ve kayın ağaçları ile kaplıdır. XVIII. yüzyıla kadar bu orman, demircilere kömür vermiştir.

DEANE [*dīn*], **Richard** (1610 - 1653), İngiliz amirali ve kıral I. Charles'ın idam hükmünü imzalıyanlardan biri. Gloucestershire (England) da doğmuş, North Foreland açıklarındaki deniz savaşında ölmüştür. Gönüllü olarak Parlâmentonun topçu kuvvetlerine katılarak 1644 te Cornwall'da savaşmış, 1645 te topçu kuvvetleri komutanlığında bulunmuş, daha sonra Cromwell'ın başlıca yardımcılarından biri olmuştur. 1649 da Parlâmento donanmasının kurulmasında önemli bir rol oynamış, Worcester (1651) ve İskoçya (1652) da kara ordusu içinde savaşmıştır.

DEARBORN [*diırbōrn*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Aşağı Michigan'ın güney bölümündeki Wayne kontluğunda ve Detroit şehri yanında bir şehir. D. da Ford Motor Ortaklığının merkezi ve Ford'a bağlı çeşitli sanayi kurumları vardır. Dünyanın en büyük otomobil fabrikalarından biri olan River Rouge kurumu D. yakınlarındadır. D., Ford Ortaklığının kurucusu Henry Ford'un doğum yeridir. Ford, D. da Greenfield köyü ile Edison Teknoloji Enstitüsünü kurmuştur. Nüfusu 112 007 (1960) dir.

DEARLY [*derli*], **Lucien Max Rolland** (yalnız **Max** diye de anılır, 1874 - 1943), Fransız aktörü. Pariste doğmuş, Neuilly - sur - Seine'de ölmüştür. İlk olarak Havreda sahneye çıkmış (1891), music - hall sanatçısı olarak tanınmış, daha sonra da Variétés tiyatrosunda, özellikle R. de Flers et Caillavet'nin oyunlarında büyük başarı kazanmıştır. Birçok güldürücü filimler çevirmiştir.

DÉAT [*dea*], **Marcel** (1894 - 1955), Fransız devlet adamı. Guérigny'de doğmuş, Torino yakınında Santito'da ölmüştür. Reims şehrinde öğretmenlik etmiş, 1932 de Seine'den sosyalist milletvekili seçilmiş, Fransız Sosyalist Partisinin kurucuları arasında yer almıştır (1933). 1936 da Sarraut kabinesinde hava kuvvetleri bakanı olmuşsa da, 1936 seçimlerini kaybetmiş, 1939 seçimlerinde yeniden meclise girmiştir. İkinci Dünya Harbi başlarında «L'Oeuvre» gazetesinde çıkan *Mourir pour Dantzig?* (Dantzig için ölmek?) adlı yazısından dolayı hüküm giymiş olan D., 1940 tan sonra bu gazetenin müdürü olmuştur. Vichy hükümetinde çalışma ve sosyal yardımlaşma bakanlıklarında (1944) bulunan D., Fransanın kurtuluşundan sonra gıyaben ölüme mahkûm edilmişse de, izini kaybetmiş ve İtalyaya sığınmıştır.

DEATH VALLEY [*deth væli*] **ya da AMARGOSA** [*ämırgousı*] **ÇÖLÜ**, Amerika Birleşik Devletlerinde, doğu California'daki Inyo kontluğu ile güney Neva'da yer alan çöl bölgesi. En alçak bölümü deniz seviyesinden 86 m aşağıdadır. Bu çölün uzunluğu 193 km, genişliği 30 - 48 km dir.

DEATH VALLEY

DEAUVILLE [*dovil*], Fransanın Calvados departmanında, Lisieux arondismanında, Touques ırmağının denize döküldüğü yerde, 5 211 nüfuslu bir bucak. Ağustosta nüfusu 40 000 i bulur. Plâjlariyle ün alan bu kasaba, 1860 ta Morny dukası tarafından kurulmuştur. Parise yakın oluşu (203 km), gazinosu ve hipodromu, yazlık bir dinlenme yeri olarak tanınmasına sebebolmuştur.

DEAUVILLE

DEAVER [*dīvır*] **ENSİZYONU**, appendix ameliyatı için sağ rektus (*rectus*) kası zar (*fascia*; *sıfak*) ı boyunca yapılan, yararak açma işlemi. Bu ensizyon yapıldıktan sonra kas içeriye doğru itilir. Philadelphialı cerrah John B. Deaver [1855 - 1931] ın adiyle anılır.

DEÂVİ NEZARETİ, Osmanlı İmparatorluğunda icra memurluklarından birinin adı. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri bulunan ve Fatih Kanunnamesiyle görev ve yetkileri tesbit edilmiş bulunan çavuşbaşılık örgütü yeniden düzenlenerek modern hale getirildikten sonra, Divan-ı deâvi nezareti adını almıştır (24 cemaziyelahir 1252 [1836]). Bu değişiklikte, icra ve infaz görevleri ile yükümlü deâvi nazırları, Babıâli memuriyetleri içinde rütbe-i sâniyenin sınf-i evveli derecesinde kabul edilmişti. Ayrıca eski çavuşbaşılık örgütünde 40 ortada toplanmış bulunan 634 çavuşun sayıları da azaltılarak bu nezaret bütün subay ve çavuşları ile birlikte 170 e indirilmişti. Deâvi nazırının yanında büyük ve küçük tezkireci adı ile iki yardımcı, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, duâcı efendi ve deâvi kisedarı adlarını taşıyan bölüm âmirleri bulunuyordu.

Örgütün yeniden düzenlenmesinden sonra deâvi nazırının bazı teşrifat görevleri de kaldırılmış ve kendilerine

sadece icra ve infaz işleri bırakılmıştır. Önceleri Babıâlide büyük bir daireyi kaplıyan D. N., tomruk adı verilen Babıâli tevkif evini de yönetmekte idi. Başbakanlığın ilk kuruluşunda(1256 [1838]) deâvi nazırının katıldığı arz odası mürafaa (duruşma) sının Bâb-i meşihate gönderilmesi üzerine, deâvi nazırlarının görevleri de Şeyhülislâmlığa taşındı. Haftada iki gün Şeyhülislâmın başkanlığında toplanan bu mahkemeye Divan-ı deâvi adı verildi ve alınagelmekte olan dâva resimleri de kaldırıldı. Böylece ikinci derecede memurluklar arasına inen deâvi nizami mahkemelerinin kuruluşu ve gelişmeleri sonunda yeniden önem kazanmaya başladı ve adı, Nezaret-i Adliyeye çevrilerek (1870) örgütü ona göre düzenlendi. Adliye nezareti, daha sonraları Adliye Vekâleti ve 1945 te Adalet Bakanlığı adları ile Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti kabinelerinin en önemli bakanlıklarından biri olacaktır.

DEBA ya da DEPA, Tibet'te köy başkanlarının sanı.

DEBACQ [*dibąk*], **Charles-Alexandre** (1804-1852), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Baron Gros'nun öğrencisi olan D., din ve tarih konularında tablolar yapmıştır. Eserleri arasında *La mort de Molière* «Molière'in ölümü» [1839]; «Trablus'un teslim olması»; «Rodos şövalyeleri tarafından İzmirin alınması» [1845] adlı tabloları anılabilir.

DEBAIN [*dibẽ*], **Alexandre François** (1809-1877), Fransız müzik aracı yapıcısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Özellikle serbest dilli orgları geliştirmek için çalışmış, bunlara *harmonium* adını vermiştir.

DEBAR (Lât. **Deborus,** Türkçe ve Arnavutça: **Debra, Debre, Dibra,** Bulg. **Debîr**), Yugoslavyada, Makedonya Federal Cumhuriyetinin batı bölümünde bir şehir. Nüfusu 7 060 (1921) tır. Osmanlı devrinde ticaret merkezi olarak tanınmıştır. 1900 yılında nüfusu 15 500 e çıkmıştır. Nüfusun çoğunluğu Müslümandı. 1912 yılından sonra şehrin nüfusu yarı yarıya azalmıştır. Şehrin yakınında kükürtlü kaplıcalar vardır. 1913 te Sırbistana verilmiştir. Bk. DEBRE.

DEBAT [*dıbą*], **François** (1882-1957), Fransız hekimi ve sanat yazarı. Angoulême'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Verem tedavisinde para-amino-salicylate de sodium eriyiklerini Fransada ilk olarak kullanan D. olmuştur. Bundan başka, bilimin, estetik ve sosyal çalışmalarla iş birliği yapmasını sağlamak üzere 1929 dan 1939 a kadar «Art et Médecine» i yayınlamıştır. 1934 te Garches'ta örnek bir fabrikanın temelini atmış, 1939 da da bir işçi köyü kurmuştur. 1947 de Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DÉBATS, Journal des: bk. JOURNAL DES DÉBATS.

DEBAY [*dıbę*], **Jean-Baptiste Joseph** (1779-1863), Fransız heykelcisi. Mechelen'de doğmuş, Pariste ölmüştür. XIV. Louis'nin, Montpellier'de Peyrou gezisindeki atlı heykeliyle Nantes şehrindeki süs heykellerinin çoğu onun eseridir. 1846 da Louvre Müzesinde heykel onarma atelyesi müdürlüğüne getirilmiştir. Versailles, Angers, Nantes ve Anvers müzelerinde eserleri vardır.

DEBBOY: bk. DEPO.

DEBELYANOV, Dimço (1887-1916), Bulgar şairi. Koprivştitsa'da doğmuş, Birinci Dünya Harbinde Demirhisar (Makedonya) da ölmüştür. Şiirleri 1906 yılından başlıyarak dergi ve gazetelerde yayınlanmıştır. Nikolay Liliev (b. bk.) ve Dimitîr Podvîrzaçov (b. bk.) gibi şairlerle kurduğu sıkı dostluk, onun şair olarak gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Onlarla birlikte yayınladığı bir antoloji (*Naşata poeziya ot Vazov nasam* [Vazov'dan bu yana bizim şiirimiz, 1910]), yeni Bulgar edebiyatının en önemli seçmesidir. Podvîrzaçov'la birlikte Fransız şairlerinin birtakım eserlerini de Bulgarcaya çevirmiştir.

D. sembolizmin Bulgaristandaki en tanınmış temsilcisidir. Samimî şiirlerinde Verlaine'le Fransız sembolistlerinin olduğu kadar, Rus şairi A. A. Blok'un da etkisi görülmektedir. D. un şiirlerinde Bulgar şairi P. K. Yavorov (b. bk.) un etkisi de göze çarpar. Şiirleri 1920 de *Stihove* (Şiirler) adı altında yayınlanmıştır. *Zlatna pepel* (Altın kül) [1940] adlı şiir kitabı da anılabilir.

DEBENEY [*dibinę*], **Marie Eugène** (1864-1943), Fransız generali. Bourg-en-Bresse'te doğmuş, orada ölmüştür. Saint-Cyr askerî okulunun piyade bölümünde okumuş, orduda önce piyade sınıfında hizmet etmiş, daha sonra 1909 da Maudhuy'nün yerine Harb Okulunda profesör olmuştur. D., 1914 te Dubail'in 1. ordusunun kurmay başkan yardımcısı ve sonra kurmay başkanı olmuştur. 1915 te doğu orduları grupunun başına getirilmiş olan komutanın yanında kalmıştır. Generalliğe yükseldikten sonra 1916 da Verdun'deki 25. tümene, bir süre sonra Somme cephesindeki 32. kolorduya komuta etmiştir. 1917 de Alsace'taki VII. ordusunun başında iken Nivelle tarafından ordular komuta kurulu üyeliğine çağırılmış ve Pétain aralık ayına kadar kendisini bu görevde tutmuştur. Daha sonra 1. ordunun komutanlığına getirilmiş, 1918 ilkbaharında Montdidier'de Alman hücumunun gücünü kırmak, Fransız ve İngiliz kuvvetleri arasındaki bağlantıyı yeniden sağlamak ve ustaca yönetilen bir yaz taarruzu ile Ludendorff'un tuttuğu Somme cephesini zorlamak suretiyle kendini tanıtmıştır. Harbin kazanılmasından sonra Yüksek Harb Konseyinin üyesi olarak yüksek öğretimi yeniden örgütlemiş ve 1919-1924 arasında Harb Okulunun komutanlığında bulunmuştur. D., bu dönemde ordu kurmay başkanı olarak Buat'nın yerine getirilmiş ve 1930 a kadar onun ıslahatını devam ettirmiştir. De Gaulle'ün ileri sürdüğü fikirlere karşılık olarak 1937 de *La guerre et les hommes* (Harb ve insanlar) adlı eserini yayınlamıştır.

M. E. DEBENEY

EBES, Ernst (1840-1929), Alman kartografı. Neukirchen (Eisenach) da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1872 de Leipzig'de H. Wagner ile birlikte Coğrafya Enstitüsünü ve H. Wagner ve E. Debes basımevini kurmuştur. Okul duvar haritaları, okul atlasları ve ay atlası alanında çalışmıştır.

DEBİ (Fr. *débit*) [Coğ.]: bk. VERDİ.

DEBIDOUR [*debidųr*], **Elie** (**Antonin** adiyle de anılır; 1847-1917), Fransız tarihçisi. Nontron'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Nancy Edebiyat Fakültesi dekanlığı yapmış, Sorbonne'da profesör olarak çalışmıştır. *L'impératrice*

Théodora (İmparatoriçe Theodora) [1875 - 1885] adlı bir tez ve *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le congrès de Berlin jusqu'à nos jours* (Berlin Kongresinden günümüze kadar Avrupanın diplomatik tarihi) [1916 - 1917] adlı bir eser yazmıştır. Bu eser *Histoire diplomatique de l'Europe* (Avrupanın diplomatik tarihi) [1815 - 1878] un devamıdır.

DEBIERNE [*dïbirn*], **André Louis** (1874 - 1949), Fransız kimyacısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Fizik ve Kimya Okulunda okuduktan sonra aynı okulda profesörlük etmiş, Sorbonne'da bir kürsü sahibi olmuş, Fizik ve Kimya Okulu müdürlüğüne atanmış, sonunda Marie Curie (b. bk.) nin yerine Radyum Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiştir. Rodyoaktiviteyi bulan ilk araştırıcılardan biridir. Marie Curie ile birlikte çalışarak saf radyumu ayırmayı başarmış, 1900 de aktinyumu bulmuştur. Bundan sonra da çalışmalarını radyoaktif cisimlerin çıkardığı kuvvetlere doğru yöneltmiş ve bunların atomik yığınlarını belli etmiştir. Hayatının son günlerini nükleer patlamaların meteorolojik olaylar üzerindeki etkisini incelemekle geçirmiştir.

DẸBLIN [*demblin*] (Rusça adı: **İvangorod**), Polonyada, Lublin voyvodalığında, Vistula (Pol. Wista) üzerindeki bataklıklı vâdinin ortasında, Vistula ile Wieprz ırmaklarınının birleştiği yerde bir şehir. Varşova'nın yukarısındaki Vistula geçitlerinin en önemlisidir. İki demiryolu köprüsü olup önemli bir demiryolu kavşağıdır. XIX. yüzyılın başlarından beri Ruslar bu noktada bir kale kurmuş ve bunu sonradan, Rus Polonyasının savunulması için bir anahtar kaleler perimetrosu olarak genişletmişlerdir. Birinci Dünya Harbinin ilk savaşması (ekim 1914), Alman kuvvetlerinin çekilmesiyle sonuçlanmıştır. İkinci bir saldırmada ise Almanlar kaleyi almışlardır (4 ağustos 1915). Bu iki harbde istihkâmlar yıkılmıştır.

DEBO GÖLÜ, batı Afrikada, Mali Cumhuriyeti topraklarında, Timbuktu'nun aş. yu. 240 km güneybatısında bir göl. Nıger ırmağı güneybatı - kuzey doğrultusunda bu gölden geçer.

DEBOUT [*dïbụ*] **HAPI,** yarım baş ağrısı (*migraine*)-nda kullanılmak üzere 1,5 çekirdek colchicum ekstraktı, 1,5 çekirdek kinin sülfat ve 0,75 çekirdek toz digitalis ile hazırlanan bir hap. Fransız hekimi Emile Debout (1811 - 1865) nun adiyle anılır.

DEBOVE [*dïbọv*], **Maurice** (1845 - 1920), Fransız hekimi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1878 de patoloji, sonra da «clinique médicale» profesörü olmuş, 1893 te Tıp Akademisi üyeliğine, 1901 de Tıp Fakültesi dekanlığına seçilmiştir. Toplum sağlığı ile verem, sifilis ve alkolizm gibi hastalıklarla savaş konularını ilk olarak ele alanlardan biri olan D., *Traité des maladies de l'estomac* (Mide hastalıkları ana kitabı) [Rémond'la birlikte] ve *Précis de pathologie interne* (Kısa iç patolojisi) [Saillard'la birlikte] adlı eserleriyle tanınmıştır.

M. DEBOVE

Debove hastalığı: Dalağın büyümesi. Gene bu hastalık için kullanılan **spleno megali** adı. özellikle dalağın hipertrofi (aşırı derecede patolojik büyüme) si ile birlikte ve bunun sonucu olarak gitgide artan fakat lösemi yapmıyan bir kansızlık ve lenf bezlerinin hastalanmasiyle beliren duruma verilir.

DẸBRA MẠRKOS, Habeşistanda, Addis Abeba'nın kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 10 000 dir. Godjam ilinin merkezi olan bu şehir, önemli bir pazar yeridir.

DEBRAUX [*dïbrọ*], **Emile** (1796 - 1831), Fransız şairi. Ancerville (Meuse) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Halkça tutulan şarkılariyle Restorasyon'a saldırmış, ayrıca şarap, aşk ve kır hayatını dile getirmiştir. Katılmış olduğu temmuz devrimi *Les barricades* (Barikatlar) adlı eserine konu olmuştur.

DEBRAY [*dıbrẹ*], **Henri** (1827 - 1888), Fransız kimyacısı. Amiens'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra H. Saint - Claire Deville'in yanında çalışmış, 1877 de de Bilimler Akademisine seçilmiştir. 1881 de Paris Üniversitesine profesör olmuş, yalnız iki kitap yazmıştır: *Cours élémentaire de chimie* (İlk kimya dersleri); bu kitabın dördüncü baskısını 1888 de Joly ile birlikte yayınlamıştır; *Abrégé de chimie* (Kimya el kitabı). Bundan başka, Deville ile birlikte alüminyum üzerinde araştırmalar yapmış, tek başına da berilyum ile bileşikleri, arsenik, antimuan, molibden ve plâtin üzerinde çalşmıştır. Deville'in erime üzerinde yaptığı çalışmaları sürdürmüş, 1867 de kalsiyum karbonatın parçalanmasını, ertesi yıl da hidratlı tuzların çiçeksime mekanizmasını incelemiştir.

DEBRE, Debar (b. bk.) şehrinin Türkçe adı. Osmanlı çağında Debre-i Bâlâ (Yukarı D.) adiyle anılırdı. D. nin Türk tarihi ile ilgisi XIV. yüzyıl sonunda Osmanlı ileri yürüyüşünün Arnavutluk topraklarına girmesi ile başlar. XIV. yüzyılda D., Topia ve Balşa hanedanlarının Arnavutluk senyörleri üzerindeki egemenliklerini ardı ardına kaybetmeleri sonunda, Kastriotalara tabi olmuştu. Bunlardan Yuvan Kastriota kendi senyörlüğünün sınırlarını Osmanlılara gösterdiği bağlılıkla epeyce genişletmiş ve bu arada Yukarı Debre ile Aşağı Debre (Debre - i Zîr) yi egemenliği altına almıştı. 1443 te ölümü üzerine, onun topraklarının Osmanlı devleti tarafından kendi ülkeleri arasına katılması sonunda, D. de Osmanlı egemenliğine geçmiş oldu. Yuvan Kastriota'nin oğlu İskender (Yorgi; Arnav. = Gjergj) Bey (1403-1468) in Morava Savaşında Osmanlı ordusundan kaçarak Arnavutluğa gelmesi üzerine başlıyan Arnavutluk seferlerinin ilk evresinde, Evrenosoğlu Ali Bey komutasındaki bir Osmanlı ordusu İskender Bey kuvvetleri ile D. de çarpıştı. Türk ordusunun çekilmek zorunda kalması, o günden beri Arnavutluk bağımsızlığının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (29 haziran 1444). İskender Beyin yeğeni olup amcasına darılarak tekrar Osmanlı hizmetine giren Hamza Beyin teşviki ile 1447 de II. Murat tarafından yapılan sefer sonunda ise, o zamana kadar alınamıyan ve Mois Dibra'nın dirliği olan D., Türk egemenliğine girmiş oldu. Fakat o sırada şansını bir kez daha denemek isteyen János Hunyadi'yi karşılamak için Arnavutluk hareketini durdurmak zorunda kalan II. Murat, bu bölgenin yönetimini Mustafa Paşaya bırakmıştı. Bu durumdan yararlanmasını bilen İskender Bey, 1448 de Mustafa Paşayı yenerek onu tutsak aldı. D. yi de

bu suretle tekrar ele geçirmiş oldu. Fatih devrinde devam eden Arnavutluk seferlerinde, 1455 te Evrenosoğlu İsa Beyin yaptığı büyük akın sırasında, İskender Beyin serkerdelerinden, D. dirliğini elinde tutan ve daha sonra Müslüman olan Mois Golem Dibra'nın Osmanlı hizmetinde bulunuşu, D. de Türk egemenliğini kesin olarak tesbit etmektedir. Osmanlı devletinin D. de yaptığı ilk örgüte ait en eski kayıt H. 871 (M. 1466) yılını göstermektedir. 871 tarihli deftere göre, D. bölgesi, yukarı ve aşağı D. olmak üzere iki ile bölünmüştür. 97 timara ayrılan D. de 18 timar Hıristiyan sipahilere, 4 timar yeni Müslümanlara verilmiş, ayrıca baştina denilen çiftliklerde de Hıristiyan 33 voynuk ve 107 er örgütlenmişti. Bu kayıtlar bütün Arnavutlukta oldugu gibi, D. de de Osmanlı yönetiminin nasıl yerleşip kökleştiğini bize göstermektedir.

D., Osmanlı İmparatorluğunda Rumeli Beylerbeyiliğinin Elbasan sancağına bağlanmıştı. 1832 ıslahatında ise, Manastır iline bağlı bir sancak olarak örgütlenmişti. Bu sancak, Türk egemenliğinden ayrılmasına yakın yıllarda batı ve kuzeybatıda İşkodra ili, kuzeyde Kosova ilin n Prizren sancağı, doğuda Manastır merkez sancağı, güneyde ise Elbasan sancağı ile çevrilmiş bulunuyordu. Aş. yu. 200 000 nüfuslu bir sancak olan D. halkını Malisor Arnavutları meydana getiriyordu. Çoğu Müslüman olan bu halkın ancak 30 000 kadarı Hıristiyan Ortodokstu. Sancağın Mat, Debre - i Zîr ve Rakalar olmak üzere 3 ilçesi ve 170 köyü bulunuyordu. Sancak merkezinde 9 cami, 5 tekke, 1 medrese, 1 rüştiye, 11 ilk okul, 1 kilise, 3 Hıristiyan ilk okulu, 1 kışla, 1 saat kulesi, 9 han, 2 hamam ve 420 dükkânlı bir çarşı vardı. D. in nüfusu ise aş. yu. 20 000 di.

D. Arnavutlukta milliyet akımının yayıldığı merkezlerden biri olmuştur. 1877 - 1878 Türk - Rus Harbinde Rusların bütün gayretlerine karşı Osmanlı İmparatorluğuna sadık kalan Arnavutlar, savaş sonrası yurtlarının birçok parçalarının Sırplara, Karadağlılara ve yeni kurulmakta olan Bulgaristana verilmekte olduğunu görünce, 10 haziran 1878 Prizren İttihadı Kongresi ile ilk kez seslerini duyurmuşlardı. Bu kongrede D. yi İlyas Paşa temsil etmekti idi. Berlin Kongresinde varılan sonuçlara karşı koyan, bu yüzden Osmanlı hükümeti ile de bozuşan ve büsbütün bağımsız bir politika gütmeye başlayan Prizren ittihatçıları, Osmanlı or dularının kendilerine karşı harekete başlıyacağını haber alınca, 1881 şubatında D. de 130 delegenin katıldığı gizli bir toplantı yaptılar. Prizrenli Abdül Beyin Osmanlı ordusuna karşı durulması teklifini D. kadısı Yunus Zühtü Efendi ve öteki Arnavut paşaları reddettiler. Yunus Zühtü Efendi durumu padişaha bildirmekle Derviş Paşa komutasındaki ufak bir Osmanlı kuvvetinin Arnavutluğa gönderilmesini sağladı ve bu komutanın ustaca davranışı sonunda Arnavutluğun Türkiyeden ayrılması bir süre geri kaldı. 1912 de başlıyan Arnavutluk ayaklanmasını izliyen Balkan Harbi sonunda D. deki Türk egemenliği sona erdi. 1913 Londra Konferansı ile Sırbistana bağlanmıştır. Bk. DEBAR.

DEBRÉ [*dıbrę*], **Michel** (doğ. 1912), Fransız devlet adamı. Pariste doğmuştur. 1934 te Danıştaya girmiş, 1938 de maliye bakanı Paul Raynaud'nun yanında görev almıştır. 1939 da süvari subayı olarak orduya katılmış, 1940 ta esir düşmüş ve kaçmıştır. Bir süre Fasta çalıştıktan sonra Fransaya dönmüş ve Almanlara karşı koyma hareketine katılmıştır. Londra ve Cezayirdeki Fransız hükümetleriyle iş birliği etmiş ve 1943 te kurtuluş problemlerini plânlama kurulunda çalışmıştır. 1944 - 1945 te Angers'de Cumhuriyet komiseri olarak bulunduğu sırada General de Gaulle'le çalışmak için görevinden ayrılmıştır. 1948 de senatörlüğe, 1955 te Cumhuriyet Meclisine seçilmiş, Avrupa Konseyi ile Avrupa Kömür ve Çelik Birliğine Fransız temsilcisi olarak katılmıştır. Kuzey Afrika sorularında ve dış konularda geniş bilgisi vardır. IV. Cumhuriyet devrinde kendini göstermiş, De Gaulle'ün iktidarı almasında büyük çabası olmuştur. Önce adalet bakanlığına getirilen D., yeni anayasayı hazırlamış ve adalet işlerinde reform yapmıştır. V. Cumhuriyetin birinci hükümetine başkanlık etmiştir (ocak 1959). Eserleri şunlardır: *Refaire la France* (Fransayı yeniden canlandırma) [1946]; *Demain la Paix* (Yarın barış) [1946]; *La mort de L'Etat républicain* (Cumhuriyet devletinin ölümü) [1952]; *La République et son pouvoir* (Cumhuriyet ve erki) [1952]; *La République et ses problèmes* (Cumhuriyet ve problemleri) [1953]; *Ces princes qui nous gouvernent* (Bizi yöneten şu prensler) [1957].

M. DEBRÉ

DEBRÉ [*dıbrę*], **Robert** (doğ. 1882), Fransız hekimi. Sedan'da doğmuştur. 1918 de Strasbourg Tıp Fakültesi sağlık bilgisi ve bakteriyoloji müdürlüğüne atanmıştır. 1933 te Paris Üniversitesi bakteriyoloji kürsüsüne, 1940 ta çocuk hastalıkları kliniği profesörlüğüne getirilmiştir. D. özellikle çocuk hastalıkları üzerinde çalışmış, ayrıca sağlık bilgisi alanında yazılar ve kitaplar çıkarmıştır. Hasta çocuklar kliniğine dünya çapında bir ün kazandıran D., 1934 te Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DEBRECEN [*dębretsen*] (Gyula Németh [«Magyar Nyelv» dergisi, XXI, 273 - 274] e göre, Türkçe *tepre* - > *depre* - kökünden: **Tepresin*), doğu Macaristanda, Macar Ovası (Mac. Alföld) nda bir şehir. Hajdú - Bihar il (Mac. vármegye) inin merkezi olan şehrin nüfusu 136 000 (1962) dir. Budapeşte ve Miskolc'tan sonra Macaristanın üçüncü en büyük şehridir. D. Macar Calvinciliğinin kültür merkezi sayılır. Üniversitesi, tarım akademisi, pedagoji enstitüsü, konservatuvarı ve müzesi vardır. Son yıllarda D. ekonomik

DEBRECEN

alanda büyük bir gelişme göstermiştir. Tarım sanayii gelişmiş, demiryolu kuruluşları genişletilmiştir.

D. 1360 tan beri şehir olarak tanınmakta idi. XVII. yüzyılda Türk - Macar sınırında büyük önem kazanmıştı. 1849 da Lajos Kossuth'un kurduğu Macar hükümetinin merkezi olmuştur. Kossuth, Macaristanın bağımsızlığını D. de ilân etmiştir. D. bir köy - şehir durumundan gittikçe genişliyerek, modern bir büyük şehir durumuna yükselmiş, bugün Macar Ovasının kuzeydoğu bölümünde ekonomi ve trafik merkezi olmuştur. İkinci Dünya Harbinde çevresinde büyük savaşlar olmuştur. 20 kasım 1944 günü D. Ruslar tarafından alınmıştır. Geçici Macar Meclisi 21 aralık 1944 te D. de kurulmuştur.

DEBRECEN YAYLASI: bk. HORTOBÁGY.

DEBRE-İ ZÎR (Aşağı Debre) [Arnav. Dibra Pochte], Osmanlı İmparatorluğunda Manastır ilinin Debre (b. bk.) sancağına bağlı bir ilçenin adı. Şar Dağının batı eteklerine ve Drin ırmağının batı yatağına verilen bu ad, bölgenin Osmanlı egemenliğine katıldığı yıllardan beri kullanılagelmiştir. Kaynaklarda Aşağı Debre adına da rastlanmaktadır. Ancak, devletin resmî kayıtlarında Debre - i Zîr adı kullanılmıştır. İlçe, bütün tarihî çağlarda Debre'ye bağlı kalmıştır. İlçenin merkezi Piskopye köyü idi. Osmanlı egemenliğinin son yıllarında 20 000 nüfuslu bir ilçe olan D. Z. in 39 köyü vardı. Gega lehçesi ile konuşan Malisor Arnavutlarından meydana gelen halkı, Dukagj'in kanunlarının yaşattığı törelere bağlı kalmışlardır. Halkın hemen hepsi Müslümandır.

DEBRET [*dibrę*], **François** (1777 - 1850), Fransız mimarı. Pariste doğmuş, Saint Cloud'da ölmüştür. Percier (b. bk.) den ders alan D., Le Peletier sokağındaki Opera'da Louvois salonunu yapmıştır (Louvel'in işlediği suikastten sonra bu salon yıktırılmıştır). Bundan başka, Borsa alanındaki Nouveautés tiyatrosunu da yapan odur. Güzel Sanatlar Yüksek Okulunun temellerini de D. atmıştır.

DEBROSSE, Solomon de: bk. BROSSE, Solomon de.

DEBRUNNER [*dębrunır*], **Johan Albert** (doğ. 1884), İsviçreli dil bilgini. Basel'da doğmuştur. Greifswalt, Bern, Jena ve Basel'da profesörlük yapmıştır. *Griechische Wortbildungslehre* (Yunanca kelime yapımı bilgisi) [1917] ve *Die Sprache der Hethiter* (Hititlerin dili) [1921] adlı eserleriyle tanınmıştır. «Indogermanischen Forschungen» dergisini çıkarmıştır (1927 - 1939).

DEBS [*debz*], **Eugene Victor** (1855 - 1926), Amerikalı sosyalist. Indiana'da Terre Haute'ta doğmuş, Illinois'da Elmhurst'ta ölmüştür. 1851 hükümet darbesinden sonra Amerikaya göç eden Alsace'lı bir cumhuriyetçinin oğlu olan D., trenlerde makinistlik etmiş, memurluk yapmış, sendika çalışmalarına katılmış, daha sonra Birleşik Devletlerde Sosyal Demokrat Partiyi kurmuş (1897) ve başkan seçimlerine katılmıştır. 1918 de yükümlü askerlik görevine karşı koyduğundan on yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1921 de serbest bırakılınca yeniden propagandaya başlamıştır.

E. V. DEBS

DEBUCOURT [*dibükųr*], **Jean Pélisse** (1894 - 1958), Fransız aktörü. Pariste doğmuş, Montgeron'da ölmüştür. Le Bargy (b. bk.) nin oğlu olan D., konservatuvarda okumuş, Odéon tiyatrosunda sahneye çıkmış, Boulevard tiyatrosunda oynadıktan sonra 1936 da Comédie - Française'e girmiştir. Birçok filim de çevirmiştir.

DEBUCOURT [*dibükųr*], **Philibert Louis** (1755 - 1832), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Pariste doğmuş, Belleville'de ölmüştür. Vien'den ders almıştır. 1781 de Resim Akademisine kabul edilmiş, 1785 ten sonra da karakalem ve akuatent gravürler yapmıştır. D., eserlerinde Paris hayatına ait muhtelif sahneleri büyük bir ustalıkla canlandırmıştır. Tanınmış tablolarından başka, birçok büyük tablolardan alınmış röprodüksiyonları ve gravürleri vardır. D., 558 parça eser vermiştir.

P. L. DEBUCOURT

DEBURAU [*dibürǫ*], **Jean Baptiste Gaspard** (1796 - 1846), Fransız pandomimacısı. Bohemyada, Kolin'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Çocukluğu soytarılık etmekle, sefalet içinde geçmiş, sonunda bir cambaz topluluğu kurmuş ve Restauration devrinde Parise gelmiştir. Funambules tiyatrosunda oynadığı pandomimalarla ve özellikle yarattığı Pierro tipiyle kendisine hiçbir pandomimacının elde edemediği bir ün sağlamıştır. Sahnede oynarken boşluğa düşerek ölmüştür.

DEBURAU [*dibürǫ*], **Jean Charles** (1829 - 1873), Fransız pandomimacısı. Pariste doğmuş, Bordeaux'da ölmüştür. J. B. G. Deburau'nun oğludur. On sekiz yaşında Funambules tiyatrosunda ilk olarak Pierrot rolünde sahneye çıkmış, sonra da babasının bütün rollerini başariyle oynamıştır. 1855 ten 1857 ye kadar çeşitli tiyatro topluluklariyle birlikte dolaşmış, 1858 de Jacques Offenbach'ın Bouffes - Parisiens tiyatrosuna yerleşmiş, 1860 ta Mısıra giden bir topluluğa katılmış, 1862 ye kadar yine Funambules'de çalışmıştır. Son olarak Bordeaux ve Marsilya'da oynamıştır.

DEBURE [*dibür*], **Guillaume - François** (1731 - 1782), Fransız kitapçısı ve bibliyografı. Pariste doğmuştur. *Bibliographie instructive ou Traité de la connaissance des livres rares et singuliers* (Öğretici bibliyografya ya da az rastlanır ve garip kitaplarla ilgili bilgiler ana kitabı) [1763-1768] adlı eseriyle tanınmıştır.

DEBUSSY [*dibüsį*], **Claude** (1862 - 1918), Fransız bestecisi. Saint - Germain - en - Laye'de doğmuş, Pariste ölmüştür. On yaşındayken Paris Konservatuvarına girmiş, Marmontel'in piyano sınıfında, Lavignac'ın solfej sınıfında, E. Durand'ın harmoni sınıfında, Frank'ın org sınıfında, sonra da Guiraud'nun kompozisyon (besteleme) sınıfında bulunmuş, 1884 yılında *L'enfant prodigue* (İsrafçı çocuk) adlı eseri ile Roma armağanını kazanmıştır. Bu armağanı kazanmadan önce D., Çaykovskiy'in koruyucusu baronne

+ 200 500 1000 2000 m.

Ölçek 1 : 2 500 000

0 25 50 75 100

km.

SAKSONYA

DRESDEN

KARLMARX STADT (Chemnitz)

Ústí nad Labem

Liberec

WROCLAW

WALBRZYCH (Waldenburg)

Karlovy Vary (Karlsbad)

PRAGA (PRAHA)

BOHEMYA

Plzeň (Pilsen)

České Budějovice

Jihlava

MORAVYA

BRNO (Brünn)

Olomouc (Olmütz)

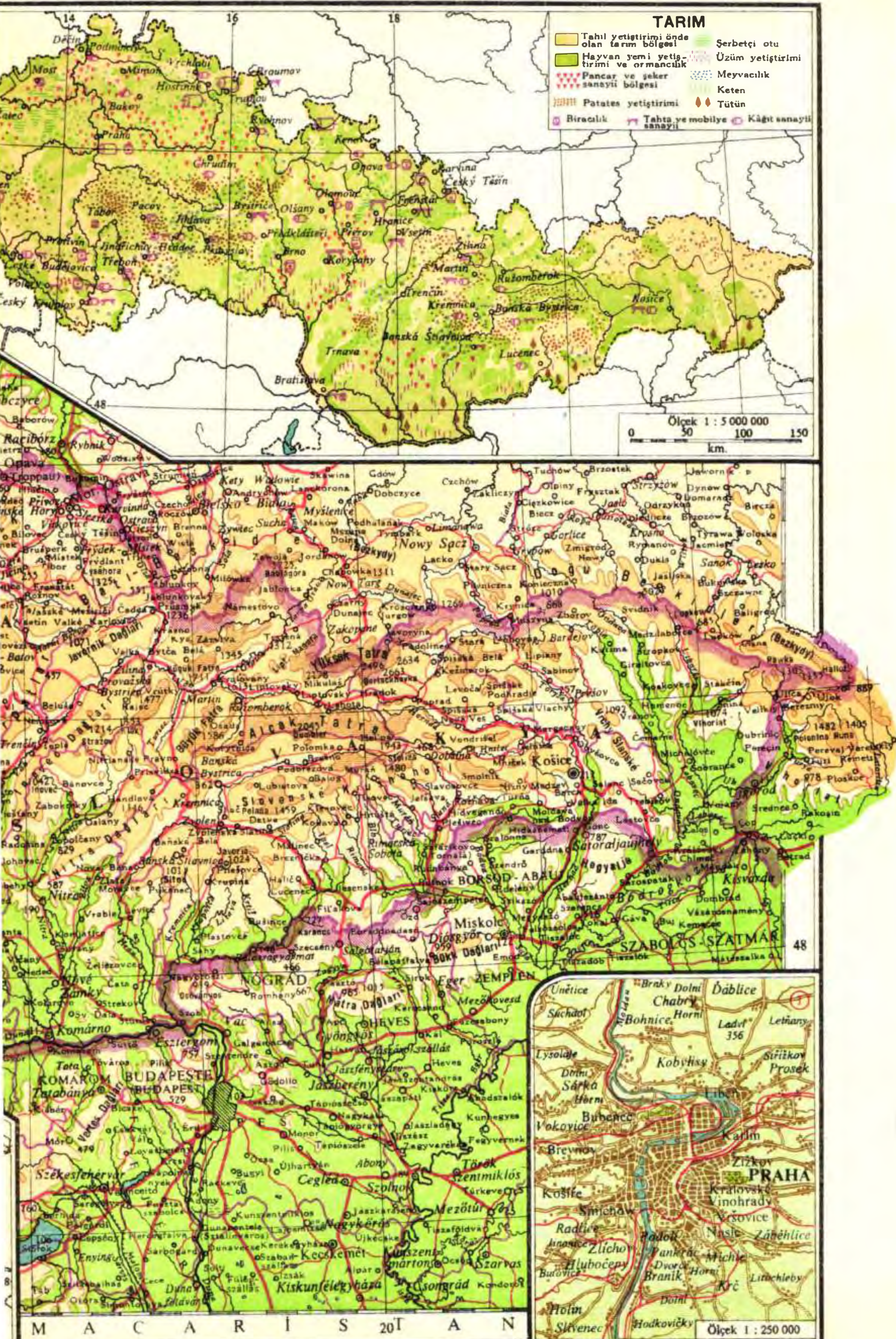
VİYANA (Wien)

BRATISLAVA

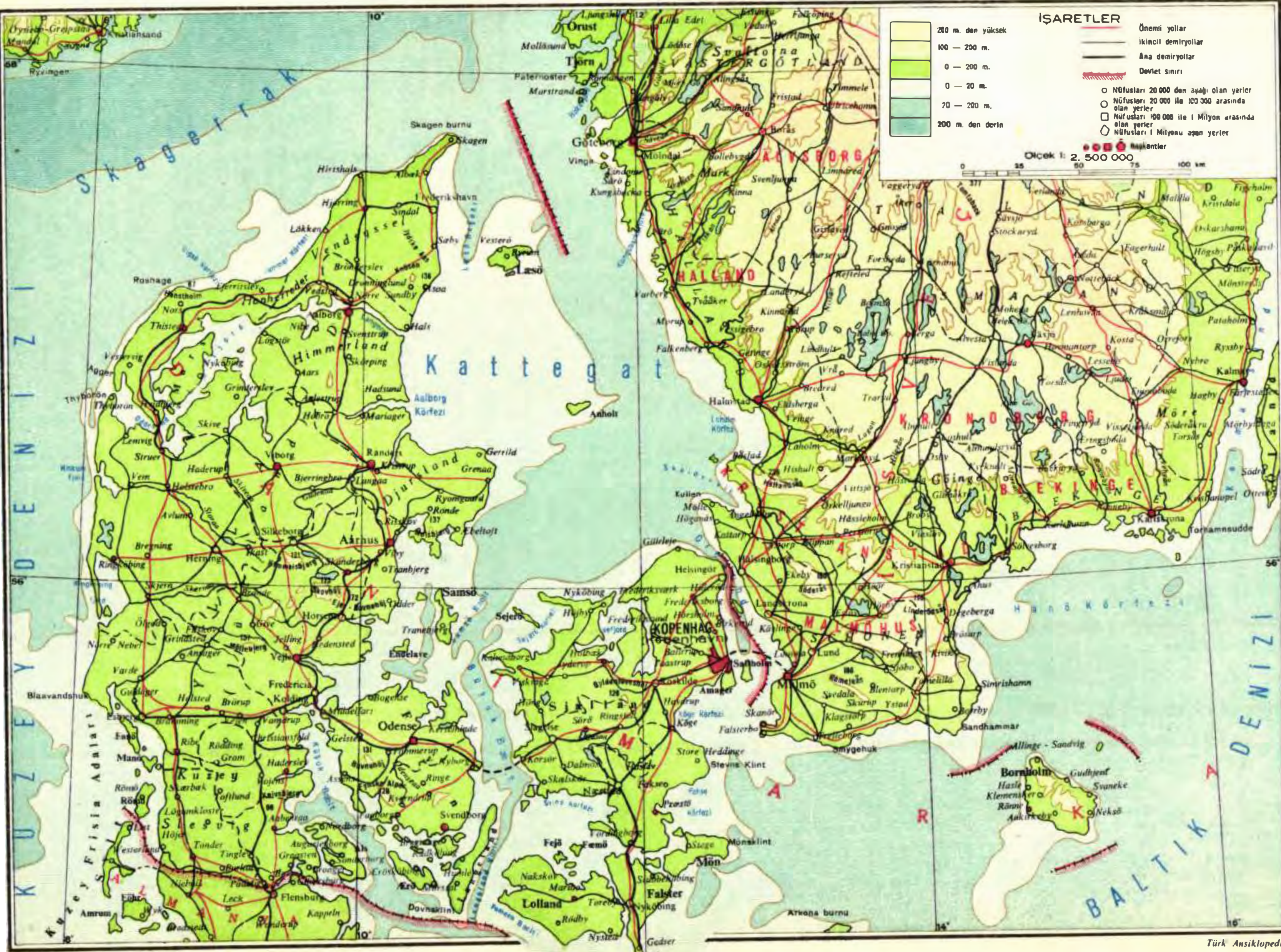
ALMANYA

Bavyera Ormanı

TARIM
Tahıl yetiştirimi önde olan tarım bölgesi
Hayvan yemi yetiştirimi ve ormancılık
Pancar ve şeker sanayii bölgesi
Patates yetiştirimi
Biracılık
Şerbetçi otu
Üzüm yetiştirimi
Meyvacılık
Keten
Tütün
Tahta ve mobilye sanayii
Kâğıt sanayii
Ölçek 1 : 5 000 000
0 50 100 150
km.
Praha
Brno
Olomouc
Opava
Bratislava
Trnava
Košice
Lučenec
Ružomberok
Banská Bystrica
Nowy Sącz
Yüksek Tatra
Alçak Tatra
Miskolc
BORSOD - ABAÚJ
SZABOLCS - SZATMÁR
NÓGRÁD
HEVES
ZEMPLÉN
Eger
Esztergom
Komárno
BUDAPEŞTE
BUDAPEST
Székesfehérvár
Cegléd
Szolnok
Kecskemét
Kiskunfélegyháza
Csongrád
Szarvas
M A C A R İ S T A N
Unětice
Chabry
Bohnice
Ďáblice
Letňany
Kobylisy
Libeň
Karlín
Žižkov
PRAHA
Smíchov
Královské Vinohrady
Vršovice
Nusle
Záběhlice
Pankrác
Braník
Krč
Hlubočepy
Zlíchov
Slivenec
Hodkovičky
Ölçek 1 : 250 000

DANIMARKA

İŞARETLER
200 m. den yüksek
100 — 200 m.
0 — 200 m.
0 — 20 m.
70 — 200 m.
200 m. den derin
Önemli yollar
İkincil demiryollar
Ana demiryollar
Devlet sınırı
Nüfusları 20 000 den aşağı olan yerler
Nüfusları 20 000 ile 100 000 arasında olan yerler
Nüfusları 100 000 ile 1 Milyon arasında olan yerler
Nüfusları 1 Milyonu aşan yerler
Başkentler
Ölçek 1: 2. 500 000
0 25 50 75 100 km
Skagerrak
Kattegat
KUZEY DENİZİ
BALTIK DENİZİ
Skagen burnu
Skagen
Hirtshals
Hjørring
Frederikshavn
Læsø
Aalborg
Thisted
Viborg
Randers
Grenaa
Aalborg Körfezi
Anholt
Aarhus
Herning
Holstebro
Ringkøbing
Skive
Silkeborg
Horsens
Vejle
Fredericia
Kolding
Esbjerg
Blaavandshuk
Ribe
Haderslev
Aabenraa
Sønderborg
Tønder
Flensburg
Kuzey Frisia Adaları
Fanø
Rømø
Amrum
Samsø
Odense
Fyn
Nyborg
Svendborg
Ærø
Langeland
Sjælland
KØPENHAG
København
Helsingör
Roskilde
Køge
Korsør
Slagelse
Næstved
Vordingborg
Stevns Klint
Møn
Møns Klint
Lolland
Falster
Nykøbing
Gedser
Nakskov
Arkona burnu
Bornholm
Rønne
Nexø
Allinge - Sandvig
Malmö
Lund
Helsingborg
Kristianstad
Karlskrona
Kalmar
Växjö
Halmstad
Falkenberg
Varberg
Göteborg
Kungsbacka
Kristiansand
Orust
Tjörn
HALLAND
BLEKINGE
MALMÖHUS
KRONOBERG
Simrishamn
Sandhammar
Ystad
Trelleborg
Hanö Körfezi
Kullen
Höganäs
Landskrona
Falsterbo

de Beck ile tanışarak bu kadının İsviçre, İtalya, Viyana ve hattâ Moskovaya yaptığı birçok gezilerde «özel piyanist» olarak onunla birlikte bulunmuş, bu gezilerin birinde İtalyada Wagner'le tanışmıştır. Vasnier ailesiyle kurduğu dostluk yüzünden bir süre Paristen ayrılamıyan D., 1885 yılı ocak ayında Romaya giderek orada iki yıl kalmış, dönüşünde «envoi» (b. bk.) tarzındaki şu eserleri getirmiştir: *Zuleïma* (ad; konusu Heinrich Heine'den alınma senfonik ad); *Printemps* (İlkbahar; korolu senfonik şiir); piyano ve orkestra için *Fantaisie* (Fantezi) ve *La demoiselle élue* (Beğenilen küçük hanım; içinde sololar ve kadın koroları bulunan lirik şiir). 1889 sergisinde Uzak Doğu sahne gösterilerini seyreden D., Mussorsgskiy'in *Boris Godunov*'una hayran olmuş, ilk melodileri olan Verlaine'in ilk *Ariette*'lerini, Beaudelaire'in şiirlerini, kemancı Ysaye için *Nocturnes*'ün ilk taslağını ve yaylı sazlar *Quatuor*'unu ve *Prose lyrique* (Lirik nesir) i bestelemiştir (D. *Nocturnes*'e son şeklini 1900 de vermiştir). D. nin 1894 te bestelediği *Le Prélude à l'après-midi d'un faune* (Bir faunus'un öğle rüyasına giriş musikisi [*faunus*'lar = Lâtinlerin kır tanrıları; bunlar yarı keçi, yarı insan, sivri kulaklı, kısa boynuzlu ve keçi kuyruklu olurlardı]). D. nin bu eseri Fransız şairi Stéphane Mallarmé'nin *Après - midi d'un faune* (Bir faunus'un öğle üstü hali) adlı şiirinin müzikle canlandırılmış bir şeklidir. D., Sicilya gibi sıcak iklimli bir ülkede bir faunus'un öğle üstü sıcağının ateşlediği arzu ve hayalleri ile sürüklenerek su ve orman perilerini kovalayışını ve sonunda bu kovalamanın verdiği yorgunlukla daldığı ve hayallerinin gerçekleştiğini gördüğü tatlı bir rüyayı musiki diliyle tasvir eder.

C. DEBUSSY

D. 1900 de yayınladığı *Les chansons de Bilitis*'ten sonra, kendini 1902 yılı sonuna kadar M. Maeterlinck'in *Pelléas et Mélisande*'ını bestelemeye vermiş, sonra ilk karısı Lily Texier'den ayrılarak duygulu bir müzisyen olan Madame Bardac ile evlenmiştir. D. nin en verimli yılları olan bu devrede şu eserler meydana gelmiştir: Piyano için: *La mer* (Deniz), *Les estampes* (Estamp tarzında resimler), *Images* (Hayaller), *Children's corner* (Çocuk köşesi); ses için: *Les fêtes galantes* (Zarif şenlikler), *Les chansons de France* (Fransa şarkıları), *Le promenoir des deux amants* (İki âşığın gezinti yeri), *Les ballades de Villon* (V. un baladları), Mallarmé'nin *Poèmes* (Şiirler) i, D'Annunzio'nun *Martyre de Saint Sébastien* (St. Sebastianus'un şehit oluşu). Son olarak, sağlığı çok bozuk olduğu halde şu eserleri vermiştir: orkestra için *Images* (Hayaller) triptiği, üç balet: *Khamma* (Arzu), *La boîte à joujoux* (Oyuncak kutusu), *Jeux* (Oyunlar), *Préludes* (Giriş) lerin iki defteri, piyano için iki *Études* (Etütler) serisi, iki piyano için *Epigraphes antiques* (Eski yazıtlar), *En blanc et noir* (Ak ve kara olarak) ve viyolonselle piyano için, flüt, alto ve harp için ve kemanla piyano için üç sonat.

DEBYE ya da DEBIJE [*dibeyi*], **Petrus Josephus Wilhelmus** ya da **Peter Jozeph Willem** (doğ. 1884), Holândalı fizikçi. Maastricht'te doğmuştur. Öğrenimini Almanyada Aachen'da yapmıştır. 1905 te elektrik mühendisi diplomasını almış, aynı zamanda bir gümüş madalya kazanmıştır. München Üniversitesine (1910) genel fizik profesörü olmuştur. Zürich (1911), Utrecht (1912) ve Leipzig (1927) te profesör olarak çalıştıktan sonra, 1935 te Berlin - Dahlem Kaiser Wilhelm fizik enstitüsü müdürü olmuş, daha sonra Amerikaya giderek Cornell Üniversitesinde bir kürsü almıştır. Üzerinde çalıştığı ve orijinal sonuçlar elde ettiği başlıca konular şunlardır: Kuvanta kuramının kimyasal uygulamaları; billûrsal tozların röntgen ışınlarının kırınma yolu ile araştırılması; elektrolitlerin yapısı; bir özel sıcaklıklar kuramı. Bu son çalışmalar, katı halin ve maddenin alçak ısı derecelerindeki davranışı üzerinde önemli bir araştırmaya götürmüştür. D., X ışınlarının enterferansı yolu ile gaz moleküllerinin büyüklüğünü ve atomlar arası uzaklıkları hesaplamıştır. Bu çalışmalariyle D., 1936 da Nobel kimya ödülünü kazanmıştır. Eserleri şunlardır: *Polare Molecules* (Polar moleküller) [1929]; *Struktur der Materie* (Maddenin yapısı) [1933]; *Kernphysik* (Çekirdek fiziği) [1935]; *Methoden zur Bestimmung der elektrischen und geometrischen Struktur von Molekülen* (Moleküllerin elektrik ve geometrik yapısını ortaya çıkarmak için kullanılan metotlar) [1936].

P. J. W. DEBYE

Debye - Scherrer - eylemi: Toz şeklindeki madde cinslerinde billûr yapılarının X ışınları enterferansı yolu ile araştırılmasına yarayan bir eylem. P. Debye ve P. H. Scherrer tarafından kurulmuştur (1916). Billûrsal toz halindeki madde cinsi, sıkıştırılarak bir değnekçik haline getirilir ve silindir şeklinde bükülmüş bir fotofilmin ortasına yerleştirilir. Küçük bir delikten geçirilen monokromatik X ışınları, bu değnekçiğin ortasına gönderilir. Billûrcuklar mümkün olan bütün durumlarda bulunduğundan, bunların, bazılarının parmaklık yüzeyleri (ağ düzeyleri), X ışınlariyle Bragg yansıma açısını meydana getirir. Yansımış ışınlar, X ışını eksenini meydana getiren bir koninin yüzeyinde bulunur. Bu ışınlar filmde bir tek merkez çevresinde sıralanan oldukça kara renkli halkalar meydana getirir. Bu halkalara D. - Sch. diyagramı adı verilir. Bunların durumu ve aydınlığı, billûr yapısı hakkında bilgi verir.

Debye birimi (Fizik): Elektrostatik S. G. S. (santimetre, gram, saniye) biriminden 10^{18} defa daha küçük elektrik momenti birimi. D. B., polar moleküllerin momentini değerlendirmeye yarar.

DECA [*dęka*] (Yun., Lât.), Orta İngilizce: *deka* = on. Bk. DEKA.

DÉCADENCE [*dekadą̃s*] Fransızcada «gerileme» anlamında kullanılan bir terim. Bu terim, yaşayışlarını Yunan hayatına uyduran ve bu yaşayıştan hümanist bir hayat felsefesi sistemi çıkaran Romalıların içlerinde duydukları kültür çöküntüsü inancından başlıyarak, ta XIX. yüzyılın sembolistlerine gelinceye kadar türlü kalıplara bürünen, kimi zaman mistik ve şüpheci, kimi zaman şehvetli ve uyuşturucu duygularla ince, belirsiz, karamsar bir yerinmeye ka-

dar varan bütün devirlerin kara düşüncelerini kapsar. Tacitus, Solvianus, Augustinus gibi eski düşünürlerin hayat felsefesini dolduran kültür çöküşü inancı, ilkin Hıristiyanların ve sonra da barbar (Germen) ların klâsik Akdeniz kültürünü baltalamış oldukları düşüncesini uyandırmıştır. Rönesans felsefesi ve sanatçılığı etkisi ile klâsik dünyaya karşı yeniden duyulan bir hayranlık içinde gelişen yeni Rönesans kültürünün hümanist bir ruh inceliğine kavuşması konusu, XVII - XVIII. yüzyıllarda düşünürler için bir hayat problemi olarak ortaya çıkmıştır. Bossuet, Vico ve Montesquieu'den sonra bu problem Gibbon'ın *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun gerilemesi ve çökmesinin tarihi) [1786 - 1788] adlı kitabında bütün sebepleriyle anlatılmıştır. XVIII. yüzyılın iyimser düşüncelerinin yerini XIX. yüzyılda romantiklerin karamsar düşünceleri doldurmuştur. Hayatın bütün alanlarında, bedenî ve ruhî düşüklük yanında, ekonomik düşüklükle de ortaya çıkan gerçek D. duygusu bu kez de Avrupa kültürünün düşüşünde kendini göstermiş, D. terimi böylece XIX. yüzyılın sanat, edebiyat ve felsefe dünyasının yazar ve sanatçıları ile ilgili özel bir terim olarak ortaya çıkmıştır.

Décadent terimine gelince, bu XIX. yüzyılın sonunda romantik devrin uyandırdığı sembolizmin aşırı inceliklerinden hoşlanan sanatçı ve yazarlara, asıl resim ve şiir sanatçılarına verilen bir addır. Bu yüzyılın başında Byron'un karamsar dünya görüşüne katılan H. Heine, Alfred de Musset, Leopardi gibi şairlerin uyandırdığı karamsarlıkla birlikte, O. Wilde, Edgar A. Poe, De Quincey gibi şehvet düşkünlüğüne ve cinsel suçların türlüsüne götüren birtakım başıboş ve coşturucu duygu sahipleri, egzotik bir çekicilikle kişinin benliğini saran uyuşturucu etkenler altında dekadanlık düşüncelerinin tutuşup alevlenmesinde rol oynamışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise iyimserlikle karamsarlığı birbirine karıştıran, şaşkın bir başıboşlukla zevk ve eğlence incelikleri arasında kıvranan burjuva ahlâkının mistik sarhoşluğu ile sanatın sanattan başka bir amaç düşünmemesi gerektiğini savunan sanatçılar ortaya çıkmıştır. İşte Fransız şiirini bu yolda işleyen Baudelaire, bu karamsar hayat felsefesini geliştirmiş, incele incele coşkun bir spiritüalizme dayanan sanat da böylece sembolizmin kucağına düşmüştür. Fransada D. ların baş temsilcileri: Mallarmé, Verlaine, Gautier, J. K. Huysmans; İngilterede Wilde; Danimarkada Bang; Rusyada Çehov; Almanyada D. terimini ilk olarak Nietzsche kullanmıştır ve Wagner'ı tipik bir D. örneği olarak göstermiştir. Alman D. şairleri arasında Hartleben, Schnitzler, Hoffmannstahl, Altenberg, Rilke (gençliğinde) ve Thomas Mann anılabilir.

Bize gelince, Tanzimattan bu yana edebiyatımıza giren Fransız şiirinin etkisi altında, özellikle «Servet - i fünun» dergisi çevresinde toplanan Edebiyat - ı Cedide şairleri, sanat sanat içindir kuramını benimsiyerek D. lara uygun bir yoldan yürümüşler, bu yüzden divan edebiyatının etkisinden bir türlü kurtulamıyan şair ve yazarların saldırısına uğramışlardır. *Dekadan* kelimesini «genç» şairler hakkında ilk kullanan Ahmet Mithat Efendidir. Ahmet Mithat, batı edebiyatının etkisi altında gelişen yeni edebiyata karşıt değildi. Ancak, Türkçenin, genç şairlerin eserlerinde anlaşılmaz bir hale gelmiş olmasını kınıyordu. Gerçekte bu genç şairler, yalnız Arapça ve Farsça kurallarla yapılmış zincirleme tamlamaları, bileşik isimleri ve sıfatları kullanmakla yetinmiyorlar, yeni sanat akımının etkisi altında yeni kelimeler ve yeni deyimler de ileri sürüyorlardı. Bu yeniliği edebî çevreler yadırgamakta idi. Bundan başka, Türk dilinde sadeleşme akımı da ortaya çıkmıştı. Gençler bu akıma karşıydılar. Sade bir dille sanat yapılamıyacağına inanmış bulunuyorlar, halktan uzaklaştıkları ölçüde sanattaki ülkülerine erişeceklerini sanıyorlardı. Dilde sadeleşme akımını tutan Ahmet Mithat, gençlerin eserlerindeki dili işte bu bakımdan suçlandırmak istemiş, 1898 (1 mart 1313) yılında «Sabah» gazetesinde çıkan *Dekadanlar* adlı yazısını bu maksatla yazmıştı.

Bu yazı, edebî çevrelerde bir bomba etkisi yaptı. Eski edebiyat taraflıları gençlere yüklenmek için bu yazıyı bir vesile saydılar. Dekadanlık dedikodusu aylarca mizah gazetelerinin başlıca sermayesi oldu. Gençlerin bu yüzden kırıldığını gören Ahmet Mithat, daha sonraki yazılariyle bu kırgınlığı düzeltmeğe çalıştıysa da, haksız taşlamaya uğrayan gençler bunu bir türlü unutamadılar. Son zafer, edebiyat yönünden gençlerde kaldı. Fakat zaman, bu şairlerin diline «eskimiş» damgasını vurmakta gecikmedi. O zamanın gençlerinden biri olan Halit Ziya Uşaklıgil, 1932 deki dil devriminden sonra, içinde bulunduğu kuşağın dil konusunda düştüğü yanlışı itiraftan çekinmedi ve eserlerinin yeni baskısında dilini sadeleştirdi.

Böylece dekadanlık, bizde 1898 yılında edebî çevrelerde dolaşan alaylı bir deyim olarak kaldı.

DÉCADI [*dekadi*] (Yun. *deka* = on ve Lât. *dies* = gün), tatil günü. Fransız devriminden sonra Cumhuriyet takviminde her ay üçe bölünmüştür; her bölümün son gününe D. adı verilir ve tatil yapılırdı.

DECAEN [*dıkẽ*], **Claude** (1811 - 1870), Fransız generali. Utrecht'te doğmuş, Metz'te ölmüştür. Cezayir seferine katılmış, Kırım Harbinde kendini göstermiştir. 1870 te Bazaine'in yerine 3. kolordu komutanlığına getirilmiştir. Borny'de ağır bir yara alan D., birkaç gün sonra ölmüştür.

DECAISNE [*dikẹn*], **Henri** (1779 - 1852), Belçikalı ressam. Bruxelles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. «Ünlü Belçikalılar» (Bruxelles Müzesi) adlı tablosu Flâman romantizminin karakteristik bir eseridir.

DECAISNE [*dikẹn*], **Joseph** (1807 - 1882), Belçikalı botanikçi. Bruxelles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1824 te Paris Bitkiler Bahçesine memur olarak giren D., Collège de France'a tarımsal istatistik profesörü seçilmiş, Millî Müzede de profesörlük etmiştir. *Jardin fruitier du Muséum* (Muséum'un yemiş bahçeleri) adlı eseri, burada yetiştirilen bütün yemiş çeşitlerini tanıtan güzel bir kaynaktır. 1847 de Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DECAMERE [*dekạmere*], Erithrea'da, Asmara'nın güneydoğusunda 12 800 nüfuslu bir şehir. Ticaret merkezi olarak tanınmıştır.

DECAMERONE, IL: bk. BOCCACCIO, Giovanni.

DECAMPS [*dikã*], **Alexandre Gabriel** (1803 - 1860), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, Fontainebleau'da ölmüştür. Özellikle Abel de Pujol'un öğrencisi olarak yetişmiş, politik karikatürleri ve satirik resimleriyle kendini tanıtmıştır. 1827 de Anadoluda yaptığı geziden sonra doğu ülkelerine ait tablolar yapmış ve doğuyu bütün çekici renkleriyle resim konuları arasına sokmuştur. Bu konudaki

A. G. DECAMPS

başlıca eserleri: «Bir vezirin muhafız kıtası askeri» [1827]; «Türk evi»[1831] ve «Türk devriyesi»[1831] dir. D., sulu boya, kömür kalem (füzen), yağlı boya ve pastel ile birçok av ve manzara resimleri de yapmıştır. «Samson'un hayatı» [1845] gibi büyük kompozisyonları da vardır. Tablolarının çoğu Louvre, Bayonne, Chantilly, Compiègne, Amsterdam, La Haye, Bükreş ve Glasgow müzelerindedir. «Çeşme başında Türk çocukları» adlı tablosu Chantilly müzesindedir.

A. G. DECAMPS: « Çeşme başında Türk çocukları » (Condé Müzesi, Chantilly)

DEČANI [*deçani*], III. Stevan Uroš tarafından Bistrica ırmağı üzerinde, Peć çevresinde kurulmuş bir Sırp manastırı. 1327 - 1335 yılları arasında yapılan bu manastır, Ortaçağ Sırp mimarisinin en güzel anıtı olup o çağın en güzel freskleriyle süslenmiştir.

DECANUS [*dekanus*] (Lât. *decem* = 10): 1. Astronomide eski astronomların zodyak simgelerinin her birinin her on derecesine verdikleri ad. Mısır astronomları gökyüzünü 36 bölgeye ayırmışlardı. Bu bölgelere D. adı verilirdi. Eskiden astroloji ile astronominin sık sık birbirine karıştırıldığı zamanlarda, D. lar zayiçe falı (horoscope) nın tâyininde önemli bir rol oynardı.

2. Manastırlarda 10 keşişin başında bulunan keşişe verilen ad.

DECAPODA (Zoo.): bk. ON AYAKLILAR.

DECAPOLIS [*dekapolis*]: bk. DEKAPOLİS.

DECARIS [*dikaris*], **Albert** (doğ. 1901), Fransız gravürcüsü. Sotteville - lès - Rouen (Seine - Maritime) da doğmuştur. 1919 da Roma armağanını kazanmıştır. Kendi alanında büyük bir sanatçı olan D., Shakespeare'in, Maurras'nın, Ronsard'ın, Barrès'in, Chateaubriand'ın, Vigny'nin eserleri için gravürler yapmış, üslûp bakımından XVIII. yüzyıl gravürlerine benziyen çok güzel estamplar meydana getirmiştir. 1943 te Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DECATUR [*dikeytır*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinde, Alabama devletinin kuzey bölümünde, Birmingham'ın 120 km kuzeyinde ve Tennessee ırmağı üzerinde, Morgan kontluğunun başkenti olan bir şehir. Nüfusu 29 217 (1960) dir. Bir ırmak limanı olan ve çelik mavnalar yapılan D. da pamuk ipliği, tuğla ve kereste fabrikaları vardır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde, Georgia devletinin kuzeybatı bölümünde, De Kalb kontluğunun merkezi olan bir şehir. Nüfusu 22 026 (1960) dır. Şehirde Agnes Scott koleji, yakınında da Columbia Teoloji Okulu vardır.

3. Amerika Birleşik Devletlerinde, Illinois devletinin orta bölümünde, Sangamon ırmağı üzerinde, Springfield'in 60 km kadar doğusunda, Macon kontluğunun merkezi olan bir şehir. Nüfusu 78 004 (1960) tür. James Millikin Üniversitesinin bulunduğu D., önemli bir demiryollar kavşağı ve demiryol onarım atelyeleri merkezidir.

DECAUVILLE [*dikovil*], **Paul** (1846 - 1922), Fransız sanayicisi. Petit Bourg (Seine - et - Oise) da doğmuş, Neuilly'de ölmüştür. Başlangıçta tarımla uğraşmış, sonra da Petit Bourg'da özellikle tarım ürünlerini taşımağa yarayan, bir yerden bir yere de çabuk taşınabilen küçük demiryolları gereçleri yapmak için bir fabrika kurmuştur.

Decauville demiryolu: Paul Decauville tarafından meydana getirilmiş, bir yerden bir yere taşınması son derece kolay, ray aralığı 0,40 - 0,60 m olan küçük demiryolu (bk. DEKOVİL).

DECAZES [*dikâz*]: 1. **Elie** (1780 - 1860), Fransız devlet adamı. Saint - Martin - en - Lay (Gironde) da doğmuş, Decazeville'de ölmüştür. Holânda kıralı Louis Bonaparte'ın danışmanı (1806 - 1811) olan D., 1814 te Bourbon'lar tarafına geçmiş, 1815 te Fouché'nin yerine zaptiye nazırı olmuştur. Chambre introuvable'in dağılmasını ve olağanüstü durumlarla ilgili kanunların kaldırılmasını sağladıktan ve halk seçimini değiştirdikten sonra, 1819 da ılımlı kıralcılar arasına katılmış, ancak Berry Dükünün öldürülmesi (şubat 1820) nden sonra aşırı kıralcılar tarafından düşürülmüştür (1820). 1820 - 1821 yıllarında Londraya elçi olarak gönderilen D., 1830 temmuz devriminden sonra da Orléans ailesine katılmıştır.

E. DECAZES

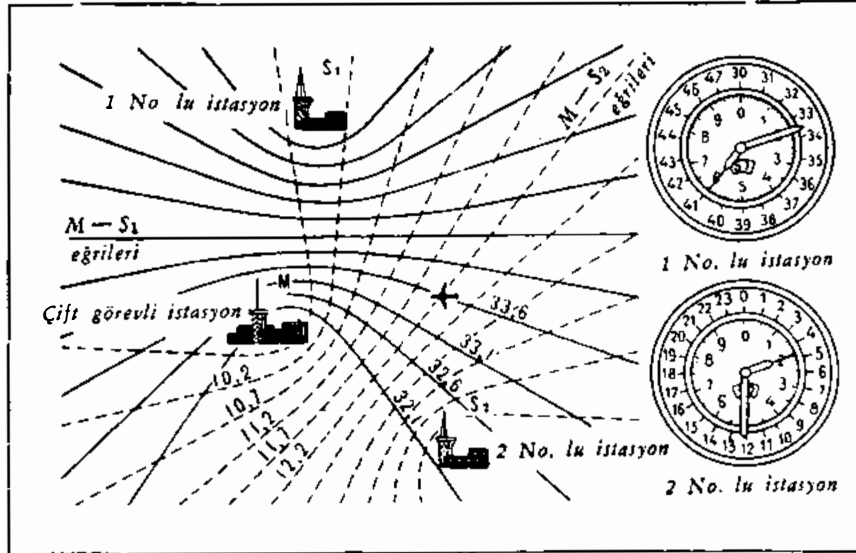
2. **Louis** (1819-1886): Fransız dev-

let adamı. Pariste doğmuş, Grave (Gironde) da ölmüştür. Elie D. ın oğludur. 1848 şubat devriminden önce Madrid ve Lizbon elçisi, 1871 de millet meclisinin sağ merkezinin lideri, 1872 de Londra büyük elçisi olmuştur. Cumhur başkanı Mac Mahon zamanında (1873 - 1877) dış işleri bakanı olmuş ve Almanyaya karşı Ruslara yaklaşma politikası gütmüştür.

DECAZEVILLE [*dıkazvịl*], Fransada, Villefranche - de - Rouergue arondismanında, Aveyron kömür havzasının kuzeyinde, Aveyron bucağının merkezi. Nüfusu 11 510 dur. Adını, 1826 dan sonra kömür ocaklarını işletmeye başlayan Decazes adındaki dukadan almıştır. Decazville bölgesinde, yüzeyde bulunan ocaklar çok verimli bir şekilde çalıştırılmaktadır. Maden endüstrisi gelişmiştir (dökümcülük, çelik tüp yapımı v. b.). Kimya endüstrisi (azot), mobilya ve atelye gereçleri yapımı bu çalışmaları bütünlemektedir.

DECCA [*dẹkka*], uçakların kör uçuş yapabilmeleri ve gemilerin yollarını görmeden bulabilmeleri için, bulundukları yeri öğrenmelerini sağlıyan radyo sistemi. Adını bu sistemi ilk olarak yapan firmadan almıştır. Bu sistemde gemi süvarisi ya da uçak pilotu, birkaç sabit radyo istasyonunun şaşmaz bir senkronizmle boş ve sürekli olarak yayınladıkları uzun dalgaların alınışlarını karşılaştırma usûlünden faydalanır.

Radyo istasyonlarının ikisi tarafından aynı uzunluk üzerinden yayınlanan dalgalar, uçağa, istasyonların uzaklığına göre değişen belirli bir faz farkı (dekalaj) ile gelirler. Eğer bu fark yayınlanan dalga uzunluğunun katı ise, faz

D E C C A S İ S T E M İ

farkı sıfırdır ve alış noktası, odakları verici istasyonlar olan hiperbollerin meydana getirdiği ağ üzerinde bulunmaktadır. Alınan bu konkordanslı (faz farkı olmıyan) hiperboller arasında az çok belirli faz farkı (dekalaj ya da defazaj) görülür. Bu dekalajın her değerine karşılık, üzerinde o andaki alış noktasının bulunduğu başka bir hiperbol ağı bulunur ve bir fazmetre yardımiyle dekalaj ölçülerek bu nokta tesbit edilir. Gemici ya da pilot, bütün hiperbol ağlarını gösteren özel bir haritaya bakarak hangi eğri üzerinde bulunduğunu anlar ve ilk iki istasyondan ayrı olan ve onlardan biri (çift görevli istasyon) ile birlikte kullanılan üçüncü bir radyo istasyonunun yayınlarından faydalanarak da başka bir hiperbol ağının eğrisindeki yerini bulur. Aranılan nokta, elde edilen iki eğrinin kesişme noktası üzerindedir.

DECCAL, Mesihu'd - Deccal, kıyametin belirtilerinden biri. Dünyanın sona ermesine yakın ortaya çıkacağı bildirilen bir yalancının adıdır. Kuranda olmıyan bu söz, Arapçaya Arami - Süryani dilinden geçmiş olabilir. Meta İncilinin XXIV. babının 24. ayetinde «Yalancı Mesih» ten söz edilmektedir.

D. in çeşitli kaynaklara göre nitelikleri genel olarak şu şekilde belirtilmiştir: Kızıl renkli, kıvırcık saçlı, iri yapılı, kalın boyunlu ve tek gözlüdür. Gözü, geniş alnının ortasında bir üzüm tanesi gibidir. Alnında «Kâfir» yazılıdır.

Söylentilere göre, kıyamete yakın bir zamanda doğuda bir yerden, Horasan ya da İsfahanın Yahudi mahallesinden çıkacaktır. D. çıkmazdan önceki günler, son derece karışık ve sıkıntılı olacaktır.

D., büyük bir baştan çıkarıcı olarak tanıtılmaktadır. Bu durumu onun Mesihe benzemesini kolaylaştıracaktır. O da Mesih gibi bir eşeğin sırtında gezecektir. Özellikle imansızlar, ara bozucular, kadınlar ve Yahudiler kendisini izliyeceklerdir. Her peygamber, ümmetine bu baştan çıkarıcıdan korunmayı emretmiştir. Gerek İncilde, gerek Hz. Muhammedin hadislerinde Mesih iddiasiyle birçok kimselerin çıkacağı belirtilmiştir. Gene çeşitli hadislere göre, D. bol ölçüde yiyecek, su ve ateşle ortaya çıkacak, Mekke ve Medine dışındaki her yeri ele geçirecek; 40 gün (başka bir söylentiye göre 40 yıl) saltanat sürdükten sonra Suriye ya da Filistinde Mesih ya da Mehdi tarafından öldürülecektir.

Araplar arasında D. in Maharic ülkesi adalarından birinde ya da Zabac (Cava) da oturduğu söylentisi de vardır. Dev, canavar ya da şeytan olarak çeşitli şekillerde belirtilen bu yaratığın eski çağlardan beri birçok hikâyelerde ve Taberî tarihi gibi eserlerde yer aldığı da görülmektedir.

DECEBALUS [*dekẹbalus*], Dacia kıralı (86 - 106). Aktif bir politika takibederek Dak ve Geta kabîlelerini birleştirmiş ve Roma imparatorluğu için tehlikeli bir komşu olmuştur. M. S. 86 yılında Moesia'ya saldırmış, Oppius Sabinus'u ve Cornelius Fuscus'u yenmiştir. Sarmizegethusa'ya kadar ilerliyen D., 89 da imparator Domitianus'la bir barış andlaşması yapmıştır. Bu andlaşmada imparator muzaffer olarak gösterilmişse de, Daklara yıllık vergilerden başka armağanlar vermeyi de kabul etmiştir. İmparator Traianus bu vergiye son verdiği gibi, iki savaş (M. S. 102 ve 105) sonunda D. u yenmiştir. Bu durum karşısında D. intihar etmiş ve toprakları bir Roma eyaleti haline getirilmiştir.

DÉCEMBRAILLARD [*desãbrayạ̄r*] **LAR ya da DÉCEMBRISEUR** [*desãbrizọ̈r*] **LER ya da RATAPOIL** [*ratapụal*] **LER**, 1849 - 1851 yıllarında, Fransada cumhur başkanı Prens Louis - Bonaparte'ı tutan Dix Décembre (on aralık) derneğinden olanlara verilen ad. Bunlar cumhur

başkanının Elysée sarayından her çıkışında onun için gürültülü gösteriler yaparlardı. 2 aralık 1851 hükümet darbesini yapanlara da bu ad verilmiştir.

DÉCEMBRE [*desãbr*] (Fr.), modern takvime göre yılın on ikinci ayı. Romalılarda onuncu aydı (bk. ARALIK). Mart ayı ile başlayan ilk Roma takviminde onuncu ay, tabiî olarak *décembre* adını alacaktı (Lât. *decem* = on kelimesinden). 1564 te IX. Charles bir fermanla yılı ocak ayından başlattıktan sonra da *décembre* adı kalmıştır. İmparator Commodus, Amazon kılığında olan portresi yüzüğünün içinde bulunan bir kadına hoş görünmek için bu aya *amazone* adını vermişti. 21 ya da 22 aralığa doğru güneş oğlak burcuna girer ve kış başlar. Bu, yılın en kısa günüdür.

DECEMBRIO [*deçembrio*], **Pier Candido** (1399 - 1477) İtalyan asıllı tarihçi. Pavia'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. 1447 ye kadar Filippo Maria Visconti'nin emrinde çalışmış, Papa V. Nicolaus'un emrinde de görev almıştır. Filippo Maria Visconti (b. bk.) ile Francesco Sforza (b. bk.) üzerine yazdığı eserleri kaynak olarak değerlidir.

DECEMJUGIS [*dekemyugis*] (Lât. *decem* = on, *jugis* = koşuma ait), on at koşulmuş özel bir araba. Romalılar bu arabayı zafer alaylarında ve oyunlarda kullanırlardı.

D E C E M J U G I S

DECEMPRIMI [*dekemprimi*], 1. Eski Romalıların yönetimi altında bulunan birçok kolonilerle kasabalar (municipi) da en yüksek rütbede ilk on senatör.

2. Roma İmparatorluğunun son devirlerinde Primurcerius'lardan sonra gelen saray memurları.

DECEMREMUS [*dekemremus*] (Lât. *decem* = on, *remus* = kürek), on sıralı kürekle donatılmış harb gemisi. İlk çağlarda gemilerin kürekle donatımı kesin bir usule bağlanmış değildi. Bununla birlikte, sayısı çok olan küreklerin düşey olarak takılması düşünülmemişti. Amiral Serre, Morel - Fatio ve Pacini'nin çalışmalarından beri küreklerin iki ya da üç sırayı geçmediği anlaşılmıştır.

DECEMVIR [*dekemvir*] **LER** (Lât. Decemviri = on kişi), Roma devletinde on kişiden meydana gelmiş bir collegium, yani kurul. 1. *D. Legibus Scribendis*: Geleneğe göre, M. Ö. 451 de consullarınkine eşit bir otoriteye sahip olarak, yasa hazırlamak üzere iki yıl için seçilen on kişilik bir kurul. On iki levha yasaları (Leges duodecim tabularum) bunların eseridir. 2. *D. Sacris Faciundis*: Sibyla'nın kitaplarını okuyup anlatmak üzere seçilmiş on rahipten meydana gelen devamlı bir kurul. Sonradan bunların sayısı ondan on beşe yükseltilmiş, kurulun adı da Quindecimviri (b. bk.) olmuştur. 3. *D. Litibus Iudicandis*: Bazı mahkemeler için, her yıl seçilen on yargıçlık bir collegium (kurul). 4. *D. Agris Dividundis* ile 5. *D. Coloniis Deducendis*: Toprakların dağıtılması ve sömürge kurulması için seçilen on kişilik kurullar.

DECENNALIA [*dekennalia*] (Lât. *decennalis*: *decem* = on, *annus* = yıl), Romada imparatorların, hükümdarlıklarının her on yılında kurbanlar sunmak ve oyunlar düzenlemek suretiyle kutlanan şenliklere verilen ad. Bu şenlikler ilk olarak Augustus tarafından düzenlenmiştir. Augustus'tan sonra gelen imparatorlar da bu şenlikleri erklerinin yenilenmesi dolayısiyle yaptırırlardı.

Antoninus Pius'un ilk Decennalia'sını ilân eden para

DECENTIUS [*dekentius*], Roma imparatoru Magnentius'un kardeşi. M. S. 351 de caesar sanını almıştır. Gallia'nın savunulmasında Almanlara karşı savaşmış ve yenilmiştir. Magnentius'un ölümü haberi üzerine Sens (Agendicum, Senones) 'ta kendini boğarak öldürmüştür (353).

DECETIA [*deketia*], Kelt Galliasında, Loire ırmağı üzerinde bulunan bir şehir. Caesar Eduen'lerin senatosunu burada toplamıştır. Bugünkü adı Decize'dir.

DECHAMBRE [*dışãbr*], **Amédée** (1812 - 1875), Fransız hekimi. Sens'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. 1844 te doktorluk sanını almış, 1844 ten 1853 e kadar «Gazette médicale» (Tıp gazetesi) de çalışmış, «Gazette Hebdomadaire» (Haftalık gazete) i kurmuş, hayatının büyük bir kısmını *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales* (Tıp bilimleri ansiklopedik sözlüğü) e vermiştir.

DECHAMPS [*dışã*], **Adolphe** (1807 - 1875), Belçikalı devlet adamı. Melle - lez - Gand'da doğmuş, Manage'da ölmüştür. Lamennais'nin düşüncelerini benimsiyen D., Belçika Katolik Partisinin başlarından biri olmuştur. 1834 te millet vekili seçilmiş, 1843 te bayındırlık bakanı, 1845 te de dış işleri bakanı olmuştur.

DECHAMPS [*dişã*], **Victor** (1810 - 1883), Belçikalı din adamı. Melle - lez - Gand'da doğmuş, Malines'de ölmüştür. 1865 te Namur piskoposu, 1867 de Malines başpiskoposu olmuştur. 1869 - 1870 Vatikan Meclisinde çoğunluğun en güçlü hatiplerinden biri olarak tanınmıştır. 1874 te kardinal olan D., 1879 da çıkan Belçika öğretim kanununa karşı savaşmıştır.

DÉCHELETTE [*deşlet*], **Joseph** (1862 - 1914), Fransız arkeoloğu. Roanne (Loire) da doğmuş, Aisne'de ölmüştür. Önemli bir endüstri kurumunu yönetmiş, daha sonra arkeoloji alanında çalışmaya başlıyarak bu alanın önderlerinden biri olmuştur. *Manuel d'archéologie préhisto-*

rique, celtique et gallo - romaine (Tarih öncesi, Kelt ve Gallia - Roma arkeolojisi el kitabı) [4 cilt, 1908 - 1914] adlı eseri sürekli bir başarı sağlamıştır.

J. DÉCHELETTE

DÉCHENAUD [*deşnọ*], **Adolphe** (1868-1926), Fransız ressamı. Sennecy - le - Grand (Saône - et - Loire) da doğmuş, Neuilly - sur - Seine'de ölmüştür. 1894 te Roma armağanını kazanmış, kesin ve karanlık renkli çizgileri onu en çok portre ressamı olarak tanıtmıştır. Bununla birlikte «Ganimet», «Altın yıl dönümü» gibi güzel kompozisyonları da vardır. 1918 de Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DECHEPARE ya da D'ETCHEPARE [*deçepare*], **Bernard** (XVI. yüzyıl), Bask papazı ve şairi. Saint - Jean - Pied - de - Port bölgesinde doğmuştur. Bask dilinde basılan ilk kitabın (*Linguae Vasconum primitiae* [Bask dilinin ilk ürünleri]) [1545] yazarı olan D., Bask şairlerinin en büyüklerinden biridir. Tanrıya olan inanciyle papaz olmadan önce duyduğu aşk acısını heyecanlı bir dille belirtmiştir.

DECHEZ [*dışe*], **Louis - Alexandre - Hippolyte** (takma adı: **Jenneval**; 1801 - 1830), Fransız tiyatro oyuncusu. Lyon'da doğmuş, Lierre'de ölmüştür. Taşrada, Pariste ve Bruxelles'de çalışmış, 1830 da Belçika devrimine katılmış, sonradan Belçikalıların millî marşı olan *La Brabançonne* (b. bk.) un sözlerini yazmış, bir savaşta Holândalıların savurduğu bir güllenin çarpmasiyle ölmüştür. Şiirleri ölümünden sonra bir cilt halinde yayınlanmıştır. 1897 de Bruxelles'de D. adına bir anıt dikilmiştir.

DÉCİ [*desi*] (Lât. *decem* = on), metre sistemi ölçü birimlerinde *décimètre* ve *décigramme* gibi on rakamı ile bölünmeyi anlatan Fransızca bir öntakı. Sembolü d harfidir. Bk. DESİ.

DECIA [*dekia*], eski Romada *plebeius* sınıfından *consul*'lar yetiştirmiş olan bir ailenin adı. Bu ailenin Mus adlı kolu, üç üyesinin kahramanlığı ile ün kazanmıştır. Bk. DECIUS MUS.

DECIANUS [*dekiạnus*], **G. Plautius**, eski Romada bir general. 329 ve 328 de *consul*, 312 de *censor* olmuştur.

DECIAT [*dekiat*] **LAR ya da DECEAT** [*dekeat*] **LAR** (Eski coğ.), Gallia'da, Var ile Antipolis (Antibes) arasındaki bölgede oturan bir kavim.

DECIDUOMA [*dekiduọma*] (Lât. *deciduus* = kopup ayrılan; Yun. *oma* = ur), gebelik sırasında döl yatağı (*uterus*) nda meydana gelip *caduca* ya da *decidua* denilen mukosada beliren ur. Zararsız (selim) D. lar *adenoma* (epitelyum [deriyi ve mukosayı kaplıyan doku] da meydana gelen bezemsi yapılı ur) çeşidinden urlardır. Zararlı (habis, *malignum*) D. lar ise *chorionepithelium* urlarıdır; yani döllenmiş yumurtanın koruyucu ve besleyici kılıfı olan *chorion* (Yun. *khorion*, deri) ile epitelyum dokusunun urları (*chorionepithelioma*) dır. Kökenleri dölüt (*foetus*) olan bu çeşit urlar analık organlarını kaplar. D. ların genel olarak vakitsiz doğumlardan sonra döl yatağında kalan *decidua* kalıntılarından ileri geldiği sanılır.

DECIMA [*dekima*] (Mit.), eski Romalılarda, döl yatağındaki çocuğun hayatını koruyan parkhos. Parkhos'lar insanların hayat ipliğini eğirip yumak haline getiren, sonra bu yumağı boşaltan ve sırası gelince de ipliği kesen üç tanrıça olup Roma mitolojisindeki adları *Nona*, *Decima* ve *Morta* idi.

DECIMA [*dekima*] (Lât. = onda bir) (Edebiyat), İspanyol edebiyatından türeme on mısralık bir kıta şekli. Alman şiirinde Franz Schlegel ile romantikler bu kıta şeklini kullanmışlardır.

DÉCIME [*desim*] (Fr.): 1. Resmî olmakla birlikte kullanılmayan bir terim. Fransız frangının 1/10 i, 10 cm. 1796 dan sonra bakırdan, 1852 den sonra tunçtan ve 1907 den sonra da nikelden bastırılmıştır.

2. Fransada, büyük devrimden önce papazların kilise vakıflarından kırala verdikleri ondalık ve darlık devirlerinde genel vergilere eklenen artırma.

DECIMIUS [*dekimius*], **Numerius**, Quintus Fabius Maximus'un birliklerini yöneterek Fabius'u Hannibal'e karşı zafere ulaştıran (M. Ö. 217) Samnit generali.

DECIMO [*desimo*] (İsp.), Amerikan İspanyol cumhuriyetlerinde bir para birimi. Arjantin'de 1822 den beri bakır real 1/10 i, Meksika, Kolombiya ve Şili'de peso'nun 1/10 i ya da gümüş bozuk para olarak 10 centavos.

DECIMO [*deçimo*] (İta.), 1870 yılına kadar Romada kullanılmış olan küçük bir uzunluk ölçüsü: 1/110 palmo archiettonica = 1,86 mm. Bk. PALMO.

DĚČÍN [*d'eçīn*] (Alm. **Tetschen**), Çekoslovakyanın kuzeybatı bölümünde, kuzey Bohemyada, Elbe (Çek. Labe) ırmağının sağ kıyısında, Doğu Almanya sınırının aş. yu. 10 km güneyinde, Praha - Dresden demiryolu üzerinde bir şehir. Denizden yüksekliği 132 m, nüfusu 30 800 (1948) dür. Dokuma, metal, seramik ve kimya endüstrisi gelişmiştir. D. de yüksek bir kaya üzerinde XVII. yüzyıldan kalma stratejik bir kale vardır. Bu kale kaynaklarda Daczin adı altında ilk olarak 1128 yılında geçer. Elbe ırmağının sol kıyısında bulunan Podmokly (Alm. Bodenbach) şehri, 1942 te D. e bağlanmıştır. Podmokly'nin nüfusu 18 000 (1948) dir.

DĚČÍN (Coğ.): bk. ČESKÝ TĚŠÍN.

DĚČÍN (Coğ.): bk. TĚŠÍN.

DECINA [*deçina*] (İta. = ondalık), 1870 yılına kadar Romada kullanılmış olan bir ağırlık ölçüsü. 10 libre (İta. libra) = 3,4 kg.

DECIUS [*dekius*], Romalı plebs ailesi. Üyeleri yurtsever fedakârlıklariyle ün almıştır: **Publius D. Mus**, M. Ö. 340 yılında Titus Manlius Torquatus ile birlikte consul olmuş, Lâtin harbinde komutanlık yapmıştır. Söylentiye göre, Vesuvio eteklerindeki meydan savaşında, düşman erleri arasına atılarak kahramanca ölmüş, fakat Romaya zaferi sağlamıştır. Oğlu **Publius D. Mus**, dördüncü consulluğunda tıpkı babası gibi Samnit, Etrusk ve Gallialılara karşı Sentinum'da Romalıların zaferini sağlamıştır (M. Ö. 295). Oğlu **Publius D. Mus'un**, consul iken Ausculum'da (279) Pyrrhos ile savaşta ölümün kucağına atılmış olduğu söylenmektedir. Bu üç D. un ölümünden yalnız 2. D. un ölümü tarihî olay kabul edilebilir.

DECIUS [*dekius*], **Gaius Messius Quintus Traianus** (aş. yu. 200 - 251), Roma imparatoru. Budalia (Aşağı Pannonia) da doğmuş, orada ölmüştür. İmparator Philippus zamanında senatör idi. İmparator, başkaldıran birlikleri tepelemek için D. u Moesia ve Pannonia'ya göndermiş, ancak bu birliklerce kendisi kıral ilân edilmiştir (249). Philippus ile Verona'da yapılan meydan savaşını kazanmış ve bu savaşta Philippus ölmüştür. D. ilk Hıristiyanlık düşmanlığını sistemli olarak örgütlemiştir. Gotlarla savaşırken Abrittus yakınlarında (Aşağı Moesia'da) oğlunun kahramanca ölümünden biraz sonra o da kahramanca ölmüştür.

DECIUS

DECIUS IUBELLIUS [*dekius yubellius*], M. Ö. 282 de Rhegium'u Pyrrhos'a karşı savunan Romalı askerî tribunusun adı. Rhegium şehrinin zenginliğine özenen D., askerleriyle birlikte şehri ele geçirerek yağma etmiş, kadınları askerleriyle evlenmeye zorlamıştır. Sonradan Romalılar Rhegium'u ellerine geçirmişler, suçlu askerleri cezalandırmışlardır; D. de bu arada kendini öldürmüştür (270).

DECK [*dek*], **Joseph** (1823 - 1891), Fransız porselencisi ve endüstri adamı. Guebwiller'de doğmuş, Sèvres'de ölmüştür. Almanya ve Avusturyada gezerek çalıştıktan sonra, 1856 da Parise yerleşmiştir. Çin ve İran seramiğ ne yakın bir seramik çeşidi bulan D., saydam mine işiyle Çin porseleni üzerine işlenen bakır kırmızısı işini de başarmıştır. Sèvres'deki devlet porselen fabrikalarını yönetmiş, *La faïence* (Fayans) [1887] adlı bir kitap çıkarmıştır.

DECKEN [*dekın*], **Karl Klaus** (1833 - 1865), Alman gezgini. Kotzen (Brandenburg) da doğmuş, Berbera (Somalia) da ölmüştür. 1860 ta Nyassa gölü bölgesinde araştırmalarda bulunmuş, ertesi yıl Thornton'la birlikte Kilimandjaro'ya tırmanmağa çalışmıştır. 1862 de Dr. Kersten'la birlikte yaptığı bu gezide Kilimandjaro'da 4 200 m ye kadar çıkmış ve bu bölgenin haritasını yapmayı başarmıştır. 1863 te Madagaskar'la Mascareigne'leri görmüştür. Djouba ırmağı üzerinde araştırma yaparken ölmüştür.

DECKER [*dekır*], **Adolphe** (XVII. yüzyıl), Strasbourg'lu gemici. 1624 - 1627 yılları arasında Holândalılar tarafından Peru ve Malezya adalarında İspanyollara karşı girişilen seferlere katılmıştır. 1628 de Avrupaya döndüğü zaman Strasbourg'da gezisiyle ilgili Almanca bir günlük yayınlamıştır. De Bry kardeşlerin *Les petit voyages* adlı eserinde bunun Lâtince bir çevirmesi olduğu gibi, *Les voyages de la campagne des Indes orientales* adlı eserinde de bunun Fransızca bir çevirmesi vardır (1705).

DECKER [*dekır*], **Paul** (1677 - 1713), Alman mimarı ve gravürcüsü. Nürenberg'de doğmuş, Bayreuth'te ölmüştür. Andreas Schlüter'e öğrencilik etmiş olan D., büyük seçmen prensin Berlindeki atlı heykelinin yapılmasına katılmış, Erlangen ve Bayreuth'ta çalışmıştır. Süs için birçok gravür yapmış olan D., Béranin'in üslûbunun Almanyada yayılmasını sağlayan *Fürstlicher Baumeister oder Architectura civiles* (Prenslik mimarı ya da inşaat mühendisliği) (3 bölüm, 1711 - 1716) adlı bir eser yazmıştır.

DECKER [*dekır*] **AİLESİ**, kitapçılıkla uğraşan bir Alman ailesi. **Georg D.** (1596 - 1661), Eisfeld (Thüringen) de doğmuş, Basel'da ölmüştür. Sonradan Joh. Jak Turneyssen'in eline geçmiş olan üniversite basımevini 1635 te Basel'da kurmuştur. **Georg Jakob D.** (1732 - 1799) Berlinde bir basımevini yönetmiş, 1763 te saray kitapçısı olmuştur. Kıralın köşkünde kurulan bir basımevinde Büyük Friedrich'in 25 ciltlik eserlerini basmıştır. Aile 1863 yılında soylular arasına katılmıştır. Bu basımevi Alman devletinin eline geçtikten (1877) sonra devlet basımevi durumuna girmiştir.

DECKER [*dekır*] **LAR**, Holândalı bir aile. En tanınmış üyeleri: 1. **Cornelis Gerritz** (1643 - 1678), Haarlem'de doğmuş, orada ölmüştür. D. ın eserleri Anvers, Basel, Besançon, Leningrad, München ve Louvre müzelerindedir. Manzaraları çoğu zaman arkadaşı Van Ostade tarafından çizilmiş kişilerle daha da canlılık kazanmaktadır.

2. **Jan** (XVII. yüzyıl), Haarlem'de terzi ve dokumacı atelyelerinden sahneler yapmıştır. Stockholm müzesinde bulunan «Kimyagerin lâboratuvarı» onun eseridir.

3. **Frans** (1684 - 1751), Haarlem'de doğmuş, orada ölmüştür. 1724 ten 1740 a kadar Haarlem'deki korporasyonların müdürlüğünü yapmış olan D., toplu portre tabloları ve portreler yapmıştır.

DÉCLARATION DES DROITS DE L'HOMME [*deklarasyõ de drua dı l'om*] (Fr. = İnsan hakları bildirisi), Fransada 1789 yılı ağustosunda Kurucu Meclis (*Assemblée Constituante*) tarafından kabul edilen ve 3 eylül 1791 anayasasına temel olan bildiri. Bk. İNSAN HAKLARI.

DÉCLARATION DU CLERGÉ DE FRANCE [*deklarasyõ dü klerje dı frãs*] (Fr. = Fransa ruhbanının bildirisi), kıralların, piskoposu bulunmıyan piskoposluk çevrelerinin gelirini toplama hakkını XIV. Louis'nin güney illerine de yayması üzerine bu kıralla Papa Innocentius arasında çıkan anlaşmazlığın en şiddetli evresinde Bossuet (b. bk.) tarafından kaleme alınıp 12 mart 1682 de otuz beş piskopos ile otuz beş rahibin katıldığı bir meclisçe kabul edilen dört maddelik bildiri. Bu bildiri, cismanî bakımdan kıralın mutlak üstünlüğü ve bütün piskoposların katıldığı ökümenik konsillerin Papadan üstün olduğu ilkelerini koyuyor ve Fransa kilisesinin hürriyetlerini kuvvetlendiriyordu. Fransa hükümetinin Papa ile imzaladığı 1801 antlaşmasından sonra Bonaparte, din okulları hocalarının bu bildiriyi imzalamalarını zorunlu kılan bir kanun çıkarmıştır. 1870 Vatikan konsilinin, Papanın yanılmazlık ilkesini kabul etmesi üzerine bu bildiriyi imzalama dinî sapıklık sayılagelmiştir.

DECLARATION OF INDEPENDENCE [*deklıreyşın ıv indipendıns*] (İng. = bağımsızlık bildirisi), sonradan Amerika Birleşik Devletlerini meydana getiren, başlangıçtaki 13 Union (Birlik) devletince yayınlanan ve anavatan İngiltere ile bütün bağların koparıldığını bildiren resmî belge. Bu bildiri, Amerika Birleşik Devletlerinin tarihinde önemli bir gün olan 4 temmuz 1776 da Continental Congres (Kıta kongresi) tarafından yayınlanmıştır ve gerçekten dünya tarihinde yer alan en önemli inanış ve davranış bildirilerinden biridir. Şu pasajları klâsik metinler halini almıştır: «Tarihin akışı içinde, bir insan topluluğunu başka bir topluluğa bağlıyan siyasî bağların koparılması ve Tabiat Tanrısı kanunlarının kendilerine bağışladığı haklara göre yeryüzünün öteki devletleri arasında ayrı ve eşit bir yer almaları kaçınılmaz bir hal aldığı zaman, insan görüş ve düşüncesine olan saygı, o

330 DECLARATION OF INDEPENDENCE

IN CONGRESS, JULY 4, 1776

The unanimous Declaration of the thirteen united States of America,

DECLARATION OF INDEPENDENCE (Bağımsızlık Bildirisi) ın el yazması, Millî Arşiv Binası, Washington, D. C.

insanları bu ayrılmaya zorlıyan sebeplerin açıklanmasını gerektirir.» «Bizler, bütün insanların eşit yaratılmış oldukları, Tanrı tarafından onlara, başkasına devredilmesi mümkün olmıyan bazı haklar bağışlanmış bulunduğu ve bunların arasında hayat, hürriyet ve mutluluk arama haklarının yer aldığını apaçık gerçekler sayıyoruz.» «Bu birleşik sömürgeler hür ve bağımsız devletlerdir ve hak bakımından da öyle olmaları gerekir. . . Ve Tanrının koruyuculuğuna olan sağlam güvenimizle, bu bildiriyi desteklemek üzere hayatlarımızı, varlıklarımızı ve kutsal şereflerimizi karşılıklı olarak adıyoruz.» Sanıldığına göre, bu bildiri Thomas Jefferson (b. bk.) tarafından kaleme alınmıştır. Bildirideki düşüncelerin bir kısmı İngiliz filozofu John Locke'tan, bir kısmı da XVIII. yüzyılın devrimci Fransız filozoflarından alınmıştır. Bu belgenin asıl adı The Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America (On üç Amerika Birleşik Devletinin ortak bildirisi) dır.

DECLARATION OF INDEPENDENCE: Bağımsızlık Bildirisinin imzalanması, 4 temmuz 1776, Independence Hall, Philadelphia

DECLARATION OF RIGHT [*deklîreyşîn îv rayt*] (İng. = hak bildirisi), İngiliz milletinin anayasaya dayanan eski haklarının yürürlükte olduğunu tanıyan belge. Avam Kamarasınca hazırlanıp lordlar ile III. William ve II. Mary tarafından uygun görülen bu belgenin çıkarılması sonucunda William ile Mary, kıral ve kıraliçe olmuşlardır (13 şubat 1689). Bu belge, 1689 yılının aralık ayında Haklar Kanunu (*Bill of Rights*; b. bk.) olarak onaylanmıştır.

DÉCLAT [*dekla*], **Gilbert** (1827-1896), Fransız hekimi. Saint - Martin d'Estreaux (Loire departmanı) da doğmuş, Nice'te ölmüştür. 1861 de, yaraların ve birçok hastalıkların tedavisinde antiseptik olarak fenol (*phénol*, buna asitfenik [*acide phénique*] de denilir) kullanılmasını yayarak ün kazanmıştır.

DECOCTUM [*dekoktum*] (Lât. = kaynamış ya da kaynatılmış) ya da **DEKOKSİYON** (Fr. Décoction), tıpta kullanılan bitkilerin kaynatma yolu ile özlerinin çıkarılması ya da bu usulle elde edilmiş özün kendisi. Genel olarak, bu öz 1/20 oranında suya katılarak kullanılır. Kodekste **D. Zimmermanni** adını taşıyan pürgatif, otuz buğday ravent, iki yüz kırk buğday potasyum bitartrat ve iki yüz kırk buğday arpanın beş desilitre kadar su içinde kaynatıldıktan sonra yeteri kadar şurupla tatlılandırılmasiyle hazırlanır. **D. Zittmanni** adındaki D. ise, sarsaparilla, tatlı sülümen (*calomel* = civa klorür), zincifre, şap, sinameki, meyan kökü, anason tohumu ve raziyanenin bir arada kaynatılmasiyle hazırlanır. Bu D., arsfenamin (*arsphénamine*)in ve daha sonra da antibiyotiklerin bulunmasından önce sifilis (syphilis = firengi) hastalığına karşı kullanılırdı.

DECOEUR [*dīkör*], **Emile** (1876 - 1953), Fransız seramikçisi. Pariste doğmuş, Fontenay - aux - Roses'da ölmüştür. Dekoratör olarak bir çinicinin yanında çalışmış, sonra da kendini büsbütün porselene ve topraktan yapılmış eşyaya vermiştir. Minelerindeki güzellik, şekillerindeki duruluk eserlerinin özelliğini meydana getirir. Hemen bütün Avrupa ve Amerika müzelerinde eserleri vardır. Altherton Curtis'in Art moderne müzesindeki koleksiyonunda D. ün altı yüzden çok parçası bulunmaktadır.

DECORATION DAY [*dekīreyşın dey*] ya da **MEMORIAL DAY** [*mimouriıl dey*], Amerika Birleşik Devletlerinde, harblerde ölen askerleri anmak üzere 30 mayıs ta kutlanan tören. **Confederate Memorial Day** (Ayrılma Harbi [b. bk.] nde ölen güneyli askerleri anma günü), devletlere göre değişir: 26 nisan, 10 mayıs, 30 mayıs ve 3 haziran.

DECORCHEMONT [*dıkorşmō*], **François Emile** (doğ. 1880), Fransız ressamı ve camcısı. Conches (Eure) ta doğmuştur. Cam hamurundan heykel yapma sanatını bulmuş, bu maddeden bugün müzelerde görülen vazolarla kupalar yapmıştır. Bundan başka, cam hamuriyle çimentoyu karıştırarak Fransada birçok kiliselerin renkli pencerelerini yapan da odur.

DECORI [*dekori*], **Félix** (1860 - 1915), Fransız avukatı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1883 te Paris barosuna giren D., dedikodulara yol açan birçok dâvada güzel ve kandırıcı konuşmalariyle kendini göstermiştir. D., şiirler yazmış, George Sand ile Alfred de Musset'nin birbirlerine yazdıkları mektupları resimlerle süsliyerek yayınlamıştır.

DECOUR [*dıkur*], **Daniel Decourdemanche** [**Jacques** diye de anılır] (1910 - 1942), Fransız yazarı ve profesörü. Pariste doğmuş, Mont - Valérien'de ölmüştür. Alman edebiyatı agrejesi olan D., *Philisterburg* adında güldürücü bir kitap yazmış, *Le sage et le caporal* (Bilge ile onbaşı) ve *Les pères* (Babalar) adlı iki roman yayınlamıştır. «Commune» dergisinin müdürlüğünü yapan D., 1941 de «Les lettres françaises» adlı gizli dergiyi çıkarmış ve Alman kuvvetlerine karşı koyma hareketine katılmıştır 1942 de Almanlar tarafından kurşuna dizilmiştir.

DECOURCELLE [*dıkursel*], **Pierre** (1856 - 1926), Fransız romancısı ve tiyatro yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Önce bankacılık, sonra gazetecilik etmiştir. *Les deux gosses* (İki çocuk) [1889] adlı halk romanından sonra *L'as de trèfle* (Sinek birlisi) [1883] adlı piyesiyle tiyatroya el atmış, bazı yazarlarla iş birliği ederek üstün başarı elde eden melodramlar yazmıştır. Başlıca eserleri: *Les deux gosses* (İki çocuk) (P. Berton ile birlikte) [1896]; *Gigolette* (Kız jigolo) [1893] (Tarbé ile birlikte); *Sherlock Holmes* (ad) [1907] (W. Gillette ile birlikte).

DECOURCELLE [*dıkursel*], **Pierre-Henri-Adrien** (1821 - 1892), Fransız dram yazarı. Pariste doğmuş, Etretat'da ölmüştür. Avukatlıktan dram yazarlığına geçmiştir. İlk olarak *Une soirée à la Bastille* (Bastille'de bir gece toplantısı) [1845] adlı manzum bir komedi yazmıştır. Bu piyes Comédie - Française'de oynanmıştır. Daha pek çok eseri vardır. En tanınmış piyesi *Jenny l'ouvrier* (Jenny, işçi) [1850] dir.

DECOURDEMANCHE [*dīkurdmāş*], **Adolphe** (1844-1914), Fransız doğu bilimleri uzmanı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Asya Kurumunun üyesi olan D., özellikle Türk mizahını Fransızlara tanıtmıştır. Başlıca eserleri: *Les plaisanteries de Nasr - ed - Din Hodja* (Nasrettin Hocanın şakaları) [1876]; *Sottisier de Nasr - ed - Din Hodja* (Nasrettin Hocanın saçmaları) [1878]; *Mille et un proverbes turcs* (Bin bir Türk ata sözü) [1878]; *Le livre des femmes de Fazil Bey* (Fazıl beyin karılarının kitabı) [1879]; *Fables turques* (Türk masalları) [1882]; *Les ruses des femmes* (Kadınların kurnazlıkları) [1896]; *Le miroir de l'avenir* (Geleceğin aynası) [1899]; *Grammaire du Tchinganė ou la langue des Bohémiens errants* (Gezgin Çingenelerin dili, Çingenece gramer) [1908].

DECOURT [*dīkur*], **Jean** (aş. yu. 1530 - 1585 ten sonra), Fransız ressamı ve desinatörü. Limoges'da doğmuştur. Önce mineciler için resimler çizmiş, sonra Pariste Marie Stuart'ın yanında portreci olarak çalışmıştır; daha sonra François Clouet (b. bk.) nin yerine Fransa sarayı portrecisi olmuştur. Ustasının üslûbuna uyarak portreler yapmış, II. Henri'nin ressamı olmuş, III. Henri'nin de birçok portresini yapmıştır.

DECOUX [*dīku*], **Jean** (doğ. 1884), Fransız amirali. Bordeaux'da doğmuştur. 1939 da Uzak Doğu Fransız donanmasının başkomutanı olan D., 1940 ta Çin Hindi genel valiliğine, 1941 de Büyük Okyanus yüksek komiserliğine atanmıştır. Japonlarla iyi geçinerek, 1945 martına kadar Fransanın Çin Hindi'ndeki egemenliğini korumuşsa da, o tarihte Japonlar Fransız yönetimini yıkıp amirali hapsetmişlerdir. 1945 te Fransaya döner dönmez tutulmuş, Yüksek Adalet Divanında açılan mahkeme sonunda aklanmıştır (1949). *A la barre de l'Indochine* (Çin Hindi mahkemesinde) [1949] ve *Adieu Marine* (Elveda Donanma) [1957] adlı kitaplarında anılarını yazmıştır.

DECRÈS [*dıkreş*] **DUKASI, Denis** (1761 - 1820), Fransız amirali. Châteauvillain (Champagne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Amerika harbi sıralarında kont de Grasse emrinde savaşmıştır. 1798 de tuğamiralliğe yükselen D., Aboukir savaşına katılmıştır. 1800 de Maltayı çeviren İngiliz donanmasını yarmağa ve Toulon'a ulaşmağa çalışmışsa da, şiddetli bir savaştan sonra teslim olmak zorunda kalmıştır. Rochefort filosuna komutanlık etmiş, 1801 den sonra da imparatorluk düşünceye kadar bahriye nazırlığı etmiştir. Bir suikast sonunda ölmüştür.

DECRESCENDO [*dekreşendo*] (İta.) (kısaltması: **decr.**), musikide sesin perde perde azaldığını gösteren bir terim. Bu terim yerine *diminuendo* terimi de kullanılır. İşareti: >. Bk. CRESCENDO, DIMINUENDO.

DECRETO - LEGGE [*dekręto - lęcce*] (İta.), anayasaya göre yalnız parlâmentonun kanun olarak çıkarmağa yetkili bulunduğu konularla ilgili, İtalya hükümetince yayınlanan kanun hükmündeki emirlere verilen ad. Bunlar 31 ocak 1926 tarihli ve 100 sayılı kanuna göre sonradan parlâmentoya gönderilir, ya kanun olmak üzere onanır ya da reddedilirdi ki faşist usulü kanunculuğa uygundur.

DECRETUM [*dekrętum*] (Lât.), «emir, karar» anlamlarında kullanılan bir terim. **D. divi Marci,** Roma imparatoru Marcus Aurelius'un, kendi hakkını zorla korumayı yasak eden ünlü imparatorluk emri.

Decretum Gratiani (= Gratianus emirnamesi), Camaldoli keşişlerinden Gratianus (b. bk.) tarafından meydana getirilen ve Corpus Iuris Canonici (b. bk.) ye alınan bir dergi.

DECROIX [*dìkrua*], **Emile** (1821 - 1901), Fransız veterineri. Savy (Pas - de - Calais) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Alfort okulunda okumuş ve askerî veteriner olmuştur. At eti yemenin propagandasını yapmakla tanınmıştır.

DECROLY [*dekrolị*], **Ovide** (1871 - 1932), Belçikalı hekim ve pedagog. Renaix (Uccle, Flam. Ukkel) de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Maria Montessori (b. bk.) gibi çocuk eğitimini bir bütün olarak ele almış, eğitimsel ruh bilimi için Bruxelles yakınında, Uccle'de bir okul açmış, 1901 de anormal çocukların öğretimi için bir enstitü kurmuştur. Uccle'de açtığı okulda topyekûn okuma, ilgi merkezi gibi konuları incelemiş ve D. okulu böylece ilgi temeli üzerine kurulmuştur. Çocuğun ilgilendiği şeyler, onun ihtiyaçlarını ve yaşadığı çevrenin bir parçasını meydana getirir. D. eğitimi böylece psiko - fizyolojik bilgiye dayanır. D. nin fikirleri Belçika eğitim ve öğretiminde (1936 ve 1958 de) birtakım reformlar yapılmasına yol açmıştır. D. nin 1907 de dünyaca örnek tutulan «Ecole pour la vie par la vie» (Yaşama yolu ile yaşamak için okul) kuramını temel olarak alan enstitüsü (Bruxelles), 1907 de öğrencisi bayan Hamaïde tarafından yönetilmiştir. D. nin başlıca eserleri şunlardır: *Faits de psychologie individuelle et de psychologie expérimentale* (Bireysel ve deneysel psikoloji olayları) [1908]; *La psychologie de l'enfant* (Çocuk psikolojisi) [1920]; *Evolution de l'affectivité* (Ruhsal olaylar evrimi) [1927]; *Développement du langage* (Dilin gelişmesi) [1930].

DECROUX [*dìkrụ*], **Etienne** (doğ. 1898), Fransız aktörü. Pariste doğmuştur. 1926 - 1934 yılları arasında Ch. Dullin'le birlikte çalışan D., modern insanın hayatındaki sahneleri uygulıyarak taklitli komedi (mime) sanatında yenilik yapmıştır. Marcel Marceau onun öğrencisidir.

DECSEY [*dęçei*], **Ernst** (doğ. 1870), Macar asıllı müzik yazarı. Hamburg'da doğmuştur. 1908 de Graz'da çıkan «Tages - Post» un başyazarı olmuştur. Viyanada 1921 den başlıyarak «Neue Wiener Tagblatt»ın müzik eleştirmeciliğini yapmıştır. Hugo Wolf'un biyografisi [4 cilt, 1903 - 1906] ile Anton Bruckner'e ait incelemeler [1920] yayınladığı gibi, *Johann Strauss* [1923]; *Franz Lehár* [1924] ve *Debussy* [1936] adlı eserleri yazmıştır.

DÉCSY [*dę̄çi*], **Mór** (1851 - 1917), Macar gezgini ve araştırıcısı. Budapeştede doğmuştur. 1879 yılında Himalaya bölgesinde bir araştırma gezisi yapmış, daha sonra Kafkas dağlarında araştırmalarda bulunmuştur. Kafkas dağlarının en yüksek tepesi olan Elbrus (5 629 m) e ilk defa tırmanan D. olmuştur (1884). Bu araştırmaları sonunda *Reisen und Forschungen im Kaukasischen Hochgebirge* (Kafkas dağlarında geziler ve araştırmalar) [I - III, Berlin, 1905 - 1907] adlı büyük bir eser yayınlamıştır. 1872 de birkaç arkadaşı ile birlikte Macar Coğrafya Derneği (Magyar Földrajzi Társaság) ni kurmuştur.

DÉCSY [*dę̄çi*], **Sámuel** (1742 - 1816), Macar gazetecisi ve bilgini. Rimaszombat'ta doğmuş, Viyanada ölmüştür. Bratislava (Mac. Pozsony, Alm. Pressburg) da ve Sárospatak'ta okuduktan sonra Almanya ve Holânda üniversitelerinde tıp öğrenimi görmüştür. Viyanaya yerleştikten sonra Macarların kültür bakımından kalkınmasını sağlamak üzere çeşitli çalışmalara girişmiştir. Macar dilinin millî hayattaki rolünü ve yerini belirtmiş, Macar tiyatrosunu desteklemiş, hattâ Macarların tarımla ilgili bilgilerini artırmak düşüncesiyle tarım üzerine büyük bir eser bile yayınlamıştır. 1793 - 1816 yılları arasında «Magyar Kurir» gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetenin edebî ilâvesi olan «Magyar Musa» dergisini de D. yönetmiştir. Bu çalışmalarına dayanarak Miklós Révay, kurmak istediği akademinin üyeleri arasında ona da yer vermiştir.

D. dil, coğrafya ve tarih üzerine birçok eserler yazmıştır. Türk tarihi bakımından en önemli eseri *Osmanographia, azaz a török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapottyának és a magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása* (Osmanographia ya da Türk imparatorluğunun tabiî, ahlâkî, dinî, mülkî ve askerî durumunun ve Macar kırallarına karşı yaptığı belli başlı harblerin toplu tasviri) [3 bölüm. 2 harita ile birlikte. Viyana, 1788 - 1789] adı altında çıkmıştır. Başka eserleri: *Pannóniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* (Pannonya Feniksi ya da külünden dirilen Macar dili) [1790]; *A magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája* (Kutsal Macar tacının ve ona ait eşyaların tarihi) [1792]; *Magyar Almanach* (Macar a'manağı) [1794, 1795 ve 1796 yıllarına ait tarih ve istatistik bilgileri; 3 cilt, 1793 - 1795]; *Egyiptom históriája* (Mısır tarihi) [1811].

DECUBITUS [*dekụbitus*] (Lât. = yatma; yatmada alınan durum): 1. Yatay bir düzlem üzerine uzanmış bir insan ya da hayvanın durumu. D. insanın dinlenmesini ve kaslarının gevşemesini sağlıyan bir durumdur. Fakat hastalık işareti olan bazı D. şekilleri de vardır. 2. D. ülseri (ülser [Lât. *ulcus*] = vücutla derinin ya da mukosanın özünü kaybederek dokuların ayrışmaları ve ölmeleri sonucunu yaratmasiyle meydana gelen yara): Uzun bir süre yatalak kalan bir hastanın sürekli olarak üzerine yaslandığı yerinde açılan yara.

Ağır decubitus (*D. acutus*), yarım felçli bir vücudun felçli tarafında meydana gelen ağır ve öldürücü bir D. ülseri.

Andral decubitusu, yarım felçli bir vücudun sağlam tarafında açılan D. ülseri (Fransız hekimi Gabriel Andral [1797 - 1876] ın adiyle anılır).

Sürekli ya da **kronik decubitus,** sürekli olarak yatma, oturma ya da dinlenme durumunda kalmadan dolayı açılan ülser.

Sırt decubitusu (*D. dorsalis*), sırt üstü yatma durumu.

Karın decubitusu (*D. ventralis*), mide üstüne yatma durumu.

DECUMANUS [*dekumanus*], eski Etrusk plânına göre, Romalıların şehirlerinde batıdan doğuya giden ve *forum*'da, kuzeyden güneye giden *cardo* [*kardo*] denen yolla kesişen yolun adı. Romalılar, ordugâhın iki ana yolundan birine de D. adını verirlerdi.

DECUMATES AGRI [*dekumạtes ạgri*], Romalıların Rhein (Lât. Rhenus) ırmağı doğusu ile Tuna (Lât. Danubius) ırmağı kuzeyinde yer alan topraklara verdikleri ad. M. S. II. yüzyıl başlarında bu topraklar Rhaetia'nın bir bölümü olarak Roma imparatorluğuna eklenmiştir. Bu ülkeler Romalılara ürünlerinin onda biri oranında bir vergi öderlerdi.

DECURIO [*dekụrio*], eski Romada, on kişilik bir takım (*decuria*) ın başı; Roma atlı bölüğünde on ere komuta eden subay; özellikle Roma ve Lâtin şehirlerinde şehir meclisi (ordo decurionum) üyesi olup o yeri yönetir.

DECURSIO [*dekụrsio*], eski Romalılarda askerlere yaptırılan talim yürüyüşü. Askerler tam ağırlıklariyle en çetin yollarda yürütülürdü.

DECURSIO

DECURTINS [*dekurtịns*], **Caspar** (1855-1916), İsviçreli Katolik bilgini. Trunsta doğmuş, Freiburg (Fr. Fribourg, İsviçre) da ölmüştür. Freiburg (İsviçre) Üniversitesinin kurucularındandır. Bu üniversitede kültür tarihi profesörü olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Rätoromanische Chrestomathie* (Retoroman yazıları) [12 cilt, 1896-1919]; *Rätoromanische Literatur* (Retoroman edebiyatı) [1901].

DECUSSIS [*dekụssis*], eski Romalıların parası = 10 As. Bir yanında bir gemi burnu ve altında X değeri, öbür yanında da Roma tanrıçasının tulgalı başı bulunmaktadır.

DECUSSIS

DEÇOGS, Hindistandaki eski Veda dininin baş tanrılarından olan Śiva'dan gelişmiş bir tanrı. Tibetliler bu tanrının Buddha'lar kadar kudretli olduğunu kabul ederler. İyi niyetli bir tanrı sayılır. Hindistanda ona Samvara adı verilir, fakat Tibetlilerin verdikleri önemi vermezler.

DEDABRİŞVİLİ, Şio (takma adı: **Aragvispireli**) (1867-1926), Gürcü yazarı. Tbilissi (Tiflis) de doğmuş, orada ölmüştür. 1890 yılına doğru yazı hayatına atılmış ve eserlerinde Gürcülerin hayatını bir gerçekçi olarak çizmiştir.

DEDE CÖNGÎ (ölm. 1567), Türk bilgini. Asıl adı İbrahim Kemaleddin, sanı Kara Dededir. Amasya dolaylarında Sonsa'da doğmuş, Bursada ölmüştür. Yazılarını cönk denilen dikdörtgen biçimindeki defterlere yazdığı için Cöngî sanını da almıştır. Önce dericilikle uğraşmış, hiç okuma yazma bilmezken heves ederek bilime başlamış, az zamanda öğrenimini tamamlıyarak müderris olmuştur. Yedi yıl Kefe müftülüğü yapmış, sonra Bursaya yerleşmiştir.

Tabakatü'n-nühat adındaki kitabiyle bazı önemli eserlere haşiyeleri vardır.

Siyasetname (Siyaset-i şeriyye) adlı Arapça eseri Sebzî Mehmet Efendi ile Meşrepzade torunu Şeyhülislâm Arif Efendi tarafından iki kere Türkçeye çevrilmiştir.

DEDE EFENDİ (ölm. 1147/1734-5) Türk bilgini. Erzurumludur. Bursada ölmüştür. Birçok ilmî makamlarda bulunmuş, ömrünün sonlarına doğru Reisü'l-müderrisin olmuş, Hisarda Oruç Bey bitişiğinde yaptırmış olduğu Darü'l-Kurra'ya gömülmüştür. Eserleri: *El Midhatü'l-kübra mine'l-Kelâmi'l-Kadîm fi hakkı Seyyidina Muhammedini'l-Mustafa* ile *El Vesiletü'l-uzma fi şemâili'l-Mustafa Hayri'l-Verâ* (H. 1301 de Bulak'ta basılmıştır) dır ki, sonradan bu ikincisini Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca *Ahkâm-ı Müfîde* ile *En Nüshatü'l-kübrâ fi velâdeti Hayri'l-verâ* eserlerinden ikincisini de Magosa'da Arapçaya çevrilerek *Kitabü'ş-Şemâil fi hakkı Hayri'l-Evâhiri ve'l-evâil* diye adlandırmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri de vardır.

DEDE EFENDİ (Hammamizade İsmail, Derviş İsmail) (1778-1846), klâsik Türk bestecisi. Babası Manastırlı Süleyman Ağa, Cezzar Ahmet Paşanın mühürdarlığını yapmış, İstanbula geldikten sonra Şehzadebaşındaki Acemoğlu hamamını satın alıp işlettiğinden ötürü oğlu İsmaile sonradan Hammamizade adı eklenmiştir. D. E., Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutki Dede'den ders almış, 21 yaşında Mevlevî tarikatına girmiş, kısa bir zaman sonra ilk şarkılariyle dikkati çekmiş, başarısiyle III. Selimin ilgisini kazanmış, sarayla ilgisi II. Mahmut ve Abdülmecit zamanında da devam etmiş, musahip ve «müezzin-i hazreti şehriyari» olmuştur.

Yüzlerce eserini dört kısma ayırmak mümkündür: dinî eserleri, Mevlevî tarikatı için âyinleri, klâsik-lâyik kâr, murabba, nakış ve şarkıları, halk musikisi karakteri gösteren türküleri, batı musikisinden etkiler taşıyan çeşitli eserleri.

Böylece D. E. her yönden çeşitli ve çağının yenilik akımlarını da eserlerinde aksettiren yönleriyle Türk musikisi tarihinde özel bir yer tutmuştur.

DEDE KORKUT: bk. KORKUT ATA.

DEDE KORKUT KİTABI: bk. KİTAB-I DEDE KORKUT.

DEDE ÖMER RUŞENÎ (ölm. 1486), bilgin ve şair. Aydında doğmuş, Tebriz'de ölmüştür. Bursada okumuş olan D. Ö. R., dinî ve tasavvufî şiirler yazmıştır. Divanı basılmamışsa da, *Asar-ı aşk* adlı kitabı yayınlanmıştır. Halvetî tarikatının büyüklerindendir. Tebrizde Selçuk Hatun tarafından yaptırılan dergâhta gömülüdür. Aydınlı olmasından dolayı Ruşenî takma adını almıştır.

DEDE SULTAN: bk. BÖRKLÜCE MUSTAFA.

DEDEAĞAÇ (Yun. **Aleksandrupolis**), Yunanistanda, Batı Trakyada bir kasaba ve liman. Ege denizinin kuzeydoğu kıyısında, Türk sınırının 32 km batısında, Hebros nomusu (Meriç ili) nun merkezidir. Semadirek (Yun. Sa-

D E D E A Ğ A Ç: Genel görünüş

mothrakē) adasının karşısında ve Badama çayının ağzındadır. Batısında bulunan Megri (Makrē) ve doğusundaki Ilıca ırmaklarının denize döküldüğü yerden 30 ar km uzaklıktadır. Nüfusu 18 580 dir. İl nüfusu 154 945 tir.

Tarih: XV. yüzyılda, Türk yönetimi altında bulunduğu sıralarda, burada bir tekke kurulmuştur. Bu tekkeye bağlı topluluğun dedesinin altında oturduğu ağaç, Türkler tarafından kutsal sayılarak bugüne kadar korunmuş ve kasabaya D. adını vermiştir. 1871 e kadar küçük bir balıkçı köyü olan D., elverişli coğrafî durumu sayesinde, o zamandan bu yana gelişerek bir şehir halini almış ve özellikle Selânik - İstanbul demiryolunun yapılmasından sonra, bu hat üzerindeki en önemli istasyonlardan biri olmuştur. 1889 da Enez (Ainos) metropoliti D. a taşınmış ve şehir, 1871 den sonra ilce merkezi ve kaymakamlık olmuştur. Yine demiryolu sayesinde D., bütün Trakya ve Doğu Rumelinin bir ticaret limanı haline gelmiştir. D., Trakyanın belli bir plâna göre (1871) kurulan biricik şehri olup Türk şehirlerinde görülen dolambaçlı sokakları yoktur.

Türk yönetiminde D.: Edirneye bağlı bir sancak olan D. ın merkez ilcesiyle birlikte üç ilce (D., İnöz, Sofulu) si, on iki bucağı ve yüz altmış sekiz köyü vardı. Nüfusu 66 000 idi. Sancak içinde yüz üç cami, iki mesçit, altı hamam, yirmi iki han, üç yüz kırk değirmen, üç un fabrikası, yirmi çiftlik vardı. Türk yönetiminde sancağın geçimi ipek böcekçiliği, ile sağlanır, şarap, üzüm, tütün, iplik, koyun, keçi, sığır yetiştirilirdi. Sancak merkezi D. da bir cami, bir mesçit, kışla, hükümet konağı, orta okul, üç ilk okul ve iki hamam vardı.

D. limanı, teknik kuruluşlardan yoksun ise de, canlı bir iç ve dış ticaret merkezidir. D. ın önemli tuzlaları vardır. 1912 - 1913 Balkan Harbinde D. Yunanlılar tarafından alınmışsa da, şehir, bütün Batı Trakya ile birlikte, Bükreş Barış Antlaşması (10 ağustos 1913) ile Bulgaristana verilmiş, fakat 1914 - 1918 harbi sonunda, müttefiklerle Bulgaristan arasında yapılan Neuilly Barış Antlaşması (27 kasım 1919) nın 27. maddesi gereğince Bulgaristandan geri alınarak, Batı Trakya ile birlikte müttefiklere teslim edilmiştir. Müttefikler de Bulgaristana D. ta bir iktisadî denize çıkış noktası vadederek (48. madde), serbest limanın sınırlanması işini Milletler Cemiyetine bırakmışlardır. Batı Trakya ile birlikte D. da 10 ağustos 1920 antlaşmasiyle Yunanistana verilinceye kadar müttefikler yönetiminde kalmıştı. Lausanne Antlaşması sırasında Bulgaristanın D. ta Ege Denizine çıkış meselesi tekrar araştırılmış, fakat hâlâ bir sonuca bağlanmamıştır.

DEDEBABA, tasavvufta kullanılan bir terim. *Dede,* halk arasında büyük babaya denir. Kalenderî, Haydarî ve Bektaşîlerde şeyhlere *dede* ve *baba* adı verilir. Eski Türklerde şeyhlere, *bab, baba* ve *ata* denildiğini de Ahmet Yesevi (ölm. H. 562 - 1166) nin divanından ve o çağdaki metinlerden anlamaktayız. Mevlevîlerde *dede*, dervişliğe söz verip tekkede bin bir gün belirli hizmetleri gördükten sonra on sekiz günde hücre çilesini tamamlıyan, tekkede hücre, yani oda sahibi olan ve yeni katılanları, töreye göre eğitmeye memur edilen dervişe denir. Alevîler, Hz. Muhammed'in soyundan olduklarına inandıkları kişilere *dede* derler. Dedeler, her kış, kendilerine uymuş olan ve *talip* denilen Alevîlerin tarikata ait işlerini görürler; tarikata girme çağına gelenleri yola alırlar; kusuru olanları cezalandırırlar; baharda talipleri *dikme* denen ve dede yerine geçen görgülü ve yaşlı birine bırakıp köylerine giderler. Hattâ bu yüzden aralarında, «Çiğdem bitti dede yitti» sözü, bir ata sözü olarak kullanılır. Bektaşîlerde D., pir postunda oturan, yani Hacı Bektaş tekkesinde şeyh olan ve mücerret ikrarı vermiş, yani evlenmemeyi kabul edip hayatını tarikata adamış bulunan şeyhe verilen addır. Bektaşîlerce Hacı Bektaşın nefes evlâdı sayılan, yani himmetiyle doğan ve İdris Hoca soyundan gelen Bektaşî çelebilerinden Balım Sultanın H. 922 (1516) de ölümünden ve kardeşi Kalender Çelebinin ayaklanmasından ve öldürülmesinden sonra 958 (1551) de Hacı Bektaş tekkesinde ilk mücerret baba olarak Sersem Ali Dedebabayı görüyoruz. Sersem Ali Dedebaba 1588 de ölmüş ve onun posta geçmesinden tarikatların kaldırılmasına kadar yirmi dört kişi D. adiyle mücerret şeyhlikte bulunmuştur. Başka tarikatlarda da *dede* tâbiri, XVI. yüzyıla kadar, fakat pek az görülmektedir.

DEDE - İ ATİK (Derviş Ali Şirûgani) (XVII - XVIII. yüzyıl), Türk bestecisi. Dinî musikide ilâhî, savt, durak, tesbih, tevşih v. b. yüzlerce eseriyle büyük ün kazanmıştır. Gülşenî tarikatı dervişlerindendir. İstanbulda, şehremininde Hulvî tekkesi şeyhi olmuş, bu dergâh sonradan onun adını almıştır (Şirûgani dergâhı). Musiki kitaplarında, dergilerde adı kısaca Dede olarak geçtiğinden, aynı şekilde anılan daha sonraki Hammamizade İsmail Dede'den ayırdedilmek üzere kendisine Dede-i Atik denilmiştir.

DEDEKIND [*dẹdikind*], **Friedrich** (aş. yu. 1525-1598), Alman şairi. Neustadt (Leine) da doğmuş, Lüneburg'da ölmüştür. *Grobianus* (Hoyrat) [1594] adlı büyük Lâtince manzumesi, geniş topluluklara seslenen, ciddî olmakla birlikte alaylı bir eser olup zamanın örnek tutulmaya değer geleneklerine dikkati çekmektedir. Sonradan yazdığı *Der Christliche Ritter* (Hıristiyan şövalye) [1576] ile *Papista Conversus* (Dininden dönmüş papacı) [1596] adlı Almanca dramları daha zayıftır.

DEDEKIND [*dẹdikind*], **Richard** (1831 - 1916), Alman matematikçisi. Braunschweig'da doğmuş, orada ölmüştür. Zürich teknik okulunda ve Braunschweig teknik üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Yaptığı büyük iş, Dirichlet'nin cebir rakamları kuramını geliştirmesi olmuştur. Çalışmalarını H. Weber ile birlikte bir kompleks değişimin cebir fonksiyonu alanına doğru genişletmiştir. Bu kurama soyut ve genel bir şekil vermiştir. Bundan başka, matematik bilimi D. e yadrasyonel sayılar kuramını da borçludur. Yazdığı eserler arasında *Was sind und was sollen die Zahlen* (Sayılar nedir ve ne olmalıdır) [2. bas. 1893]; *Stetigkeit und irrationale Zahlen* (Süreklilik ve yadrasyonel sayılar) [3. bas. 1905] anılabilir.

DEDELİ, Ağrı ilinin Patnos ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan D. nin nüfusu 843 (1960), 17 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 333 (1960) tür. Köylerin çoğu 200 - 250 nüfusludur. D., Patnos'un 18 km doğu - güneydoğusunda, Van - Ağrı şosesi yakınındadır. D., bu şose ile Van gölü kıyısındaki Erciş iskelesine bağlıdır. Bucağın yanından Sarısuyun kollarından bir dere geçer. Bucak merkezinin denizden yüksekliği 2 000 m kadar olup 2 750 m lik Meydan Dağının batı eteğine yakın bir yerdedir. D. bucağının yaylalarında iyi otlaklar ve çukurca yerlerde çayırlıklar vardır. Halkın geçim kaynağı olarak hayvancılık başta gelir. Tahıl da yetiştirilir.

DEDEMSVAART [*dedîmsvārt*], Holândanın Overijssel ilinde kurutularak işletilen, bataklık koloniler arasında bağlantı kuran, 40 km uzunluğunda bir kanal.

DEDHAM [*dedîm*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Massachusetts devletinin doğu bölümünde, Boston şehrinin güneybatısında, Norfolk kontluğunun merkezi olan bir kasaba. Nüfusu 23 869 (1960) dur. 1635 yılında kurulan bu kasaba, bugün Boston'un kibar dış mahallelerinden biridir. 1921 de D. da Sacco - Vanzetti yargılaması yapılmıştır.

DEDICATIO [*dedikatio*], içinde âyin yapılacak kilisenin azizlerden biri adına ayrılması töreni. Katolik kiliselerinin bu ayırma töreni iki kaynaktan gelir: birincisi, kiliseyi din uğrunda ölenlerin mezarı olarak gören Roman kaynağı; ikincisi, kiliseyi canlı bir varlık olarak gören ve törenleri Hıristiyanlığa girecek olanların uydukları törenleri hatırlatan Gallicane kaynağıdır. Ayırma töreni binanın iç ve dış duvarlarını kutsal su ile kutsamadan, büyük mihrabı sunmaktan, kutsal eşyayı yerleştirmekten ibarettir. Bugün yalnız büyük ve önemli kiliseler için bu tören yapılır. Küçük kiliselerin bir piskopos ya da piskoposun gönderdiği bir temsilcinin kutsaması yetişir. Ayırma yıl dönümü, katedrallerde özel yortularla kutlanır. Fransız kiliselerinin geri kalanlarında bu tören 6 kasımda yapılır.

DÉ - DOC [*dedok*], eskiden Tonkin'de, eyaletlerdeki birliklerin askerî komutanlarına verilen ad.

DÉDOUGOU [*dedugu*], Afrikada, Volta Cumhuriyetinin Yukarı Volta bölümünde, Ouagadougou'nun batısında bir çevrenin 3 665 nüfuslu merkezi. D. çevresinin nüfusu 220 000 dir.

DEDREUX [*dîdrö*], **Alfred (de Dreux** adiyle de anılır; 1808 - 1860), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Yanlarında çoğu zaman bir İngiliz tazısı bulunan at üstünde amazonları temsil eden çok zarif tablolar yapmıştır. III. Napoléon'u at üstünde temsil eden tablosu bir kavgaya sebep olmuş, D. de düelloda ölmüştür. Bordeaux ve Louvre müzelerinde tabloları vardır.

DEDUCTION: bk. TÜMDENGELİM (Felsefe).

DEDUN, çok eski çağlardan beri Nubiya'da tapılan bir tanrı. Başlangıçta bir koç, sonradan da koç başlı bir insan şeklinde temsil edilirdi. Mısırlılar bu ülkeyi aldıktan sonra V. sülâleden başlıyarak D. u kendilerinin koç başlı tanrılariyle Nil ırmağındaki Elephantiné (Arap. Ceziret Aswan) adasında bulunan Khnum tanrısı ile, sonra da Thebai'deki Amon ile karıştırmışlardır.

DEE [*dī*], 1. Büyük Britanyada, Gal (Wales) eyaletinin kuzeyinde bir ırmak. Vala gölünün güneybatısından çıkarak bu gölün içinden geçtikten sonra dağlardan Chester ovasına iner ve 122 km aktıktan ve kumlara gömüldükten sonra İrlanda Denizine karışır.

2. İskoçyanın kuzeydoğusunda bir ırmak. Cairhgorm dağlarının eteğinden çıkar ve güzel bir vâdiden geçerek 139 km sonra, Aberdeen yakınlarında Kuzey Denizine dökülür.

3. İskoçyanın güneyinde, 62 km uzunluğunda bir ırmak. Solway Firth'e dökülür.

DEE [*dī*], **Arthur** (1579 - 1651). İngiliz simyacısı ve hekimi. Londrada doğmuş, Mortlake (Surrey) de ölmüştür. Matematikçi ve müneccim John Dee'nin oğludur. Önce çarın ve sonra da I. Charles'ın başhekimliği görevinde bulunmuştur. Babasının izinde yürüyen D. nin hayatı darlık içinde son bulmuştur.

DEE [*dī*], **John** (1527 - 1608), İngiliz astroloğu. Londrada doğmuş, Mortlake (Surrey) de ölmüştür. Aynı zamanda matematikçi ve rahip olan D., kıraliçe Mary'ye karşı büyü yapmakla suçlandırılmışsa da, yargılanarak suçsuz bulunmuş, yeni bulunan toprakların hidrografya ve coğrafya haritalarını çıkararak kıraliçe Elizabeth'in gözüne girmiş, Gregorius takviminin İngilterede kullanılabilmesi için gerekli hesapları yapmıştır. Billûr kürelere bakarak kâhinlik etmeye merak saran D., bu sayede imparator II. Rudolf'un sarayında kalmış, fakat çıkan dedikodular üzerine Praga şehrinden ayrılmış, sonra da değersiz metalleri altına çevirdiğini ileri süren Edward Kelly'nin bu başarısında payı olduğunu iddia etmiş, hayatını ünlü bir sihirbaz olarak tamamlamıştır. Matemetik, fen ve gizli bilimler konularında birçok eser bırakmıştır.

DEECKE [*dēke*], **Wilhelm** (1831 - 1897), Alman etrüskoloğu. Lübeck'te doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. *Corssen und die Sprache der Etrusken* (Kors'lar ve Etruskların dili) adlı eseriyle Etrüskolojinin metodik temelini kurmuştur. «Etruskische Forschungen» dergisini çıkarmıştır (1875 - 1884). Müller'in *Die Etrusker* (Etrusklar) [1877] adlı eserini yeniden işlemiştir. *Der Ursprung der kyprischen Silbenschrift* (Kypris hece yazısının kökeni) [1877] adlı eserinde Kypris hece yazısını çözmüştür.

DEEN [*dēn*] **TESTİ,** mide suyunda kan aramak için yapılan deney. Mide suyuna 1 cc taze guaiac boyası, 1 cc Hühnerfeld çözeltisi (2 cc glasyal asetik asit, 1 cc damıtık su, 100 cc terebentin yağı, 100 cc alkol) katılır. Karışım çalkalanınca, içinde kan varsa, rengi maviye döner. Bu preparat, içinde her hangi bir demir bileşimi bulunan çözeltileri de mavileştirir. Holândalı hekim Izaak Abrahamszoon van Deen (1804 - 1869) in adiyle anılır.

DEEPING [*dīpiŋ*], **George Warwick** (1877 - 1950), İngiliz romancısı. Southend (Essex kontluğu) de doğmuş, Weybridge'de ölmüştür. Tıp öğrenimi yaparak bir yıl hekimlik ettikten sonra bu mesleği bırakıp yazarlığa başlamıştır. Birinci Dünya Harbinde Çanakkale, Mısır ve Fransada savaşmıştır. Başlıca eserleri: *Captain Sorrell and Son* (Türk. çev. S. ve oğlu) [1925]; *Doomsday* (Kıyamet günü) [1926];

G. W. DEEPING

Old Pybus (ad) [1928]; *Roper's Row* (R. sokağı) [1929]; *Exile* (Sürgün) [1930]; *Old Wine and New* (Eski ve yeni şarap) [1923]; *Kitty* (ad; Türk. çev. Tütüncü kızı Kitty, 1949) [1927]; *The Road* (Yol) [1931]; *Seven Man Came Back* (Yedi adam geri geldi) [1934]; *Blind Man's Year* (Kör adamın yılı) [1937]; *The Man Who Went Back* (Geriye dönen adam) [1940]; *Corn in Egypt* (Mısırda buğday) [1941]; *Laughing House* (Gülen ev) [1947].

DEERHOUND [*dīrhaund*], İskoçya tazısı. İngilizce «geyik» demek olan *deer* kelimesinden gelmektedir. Çünkü bu köpekler başlangıçta İskoçyada geyik avında kullanılmıştır. İri yapılı bir köpek olan D. un uzun, kalın, sert ve diken diken tüyleri vardır.

Bu bakımdan D., *greyhound* (b. bk.; İngiliz tazısı) dan farklıdır.

DEETJEN [*dētyīn*] **CİSİMLERİ**, kanda bulunup plâk, plâket, plâtelet ya da trombosit denilen cisimcikler. Bunlar bütün memelilerin kanında bulunan, 3µ çapında, yuvarlak ya da söbü biçimde, renksiz, içbükey (bikonkav) disklerdir. 1 cm kanda ortalama sayıları 250 000 dir. Kanın pıhtılaşması ve pıhtının kasılması ve dolayısiyle kanamanın durması ve tromboz (kan damarlarından ya da kalb boşluklarından birinin kan pıhtısı ya da yara bereden ileri gelen bir parçacıkla tıkanması) ile ilgili olan bu cisimciklerin her biri iki bölümden meydana gelmiştir. Birinde *chromomere* (renkli bölüm) denilen al tanecikler (granüller), ötekinde *hyalomere* (camsı bölüm) denilen soluk mavi ya da lekeli soluk mavi renkte görünür. Hayem (b. bk.) in hematoblastlar adını verdiği bu cisimciklere Hayem cisimcikleri, Zimmermann cisimcikleri de denilir. Alman hekimi Hermann Deetjen (1867 - 1915) ın adiyle anılır.

DEFANT, Albert (doğ. 1884), Alman jeofizikçisi. Trento (İtalya) da doğmuştur. Başlangıçta göl bilimi (limmologie) alanında çalışmış, sonradan klimatoloji ve meteoroloji problemleri üzerinde durmuştur. 1925 - 1926 yıllarında Meteor araştırma kurulunun gezilerine katılmıştır. 1926 da Innsbruck Üniversitesinde kozmik fizik profesörlüğüne getirilmiş, Merz'in ölümünden sonra Berlin Üniversitesine geçmiş (1927) ve Institut für Meereskunde (Deniz Bilgisi Enstitüsü) nin yönetimiyle görevlendirilmiştir. 1945 te tekrar Innsbruck Üniversitesinde görev almıştır. En verimli Alman jeofizikçilerinden biri sayılan D., yayınlariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Wetter und Wetter - vorhersage* (Hava ve tahmini) [2. bas. 1926]; *Dynamische Ozeanographie* (Dinamik oseanografi) [1929]; *Physik des Meeres* (Deniz fiziği) [1931]; *Oceanography* (Oseanografi) [1949].

DEFEKTOSKOP (Fr. Défectoscope), demiryollarındaki raylarda bir bozukluk olup olmadığını anlamak için kullanılan araç. Bu araçla madenin bileşiminde bir değişiklik olup olmadığı, madenin bileşimine yabancı bir maddenin karışıp karışmadığı, rayda bir çatlak olup olmadığı kolaylıkla anlaşılır.

DEFENDER OF THE FAITH [*difendīr īv dhī feyth*] (İng. = imanın koruyucusu), 11 ekim 1571 de Papa X. Leo tarafından İngiltere kıralı VIII. Henry'ye verilen san. Lâtincesi *Fidei Defensor* olan bu san, adı geçen kıralın Luther'e karşı *Assertio septem sacramentorum* (Yedi kutsal âyinin savunulması) unu yayınlaması üzerine verilmiştir. Bu san, kıral Henry'nin Roma Katolik kilisesiyle ilişkisini kesmesinden sonra Papa III. Paulus tarafından geri alınmışsa da, 1544 te bu sefer parlâmentoca kırala verilmiş ve sonraki İngiliz hükümdarları da bu sanı kullanmışlardır.

DÉFENSE NATIONALE [*defās nasyonal*], **Gouvernement de la** (= millî savunma hükümeti), 4 eylül 1870 te, ikinci İmparatorluğun düşmesi üzerine, Paris valisi general Trochu'nün başkanlığında Paris belediye binasında kurulan hükümet. Üyeleri Gambetta, Crémieux, Ferry, Jules Simon, Arago, Jules Foure v. b. idi. Bu üyelerden bazıları Pariste kalmış, bazıları da delege olarak önce Tours'a, sonra Bordeaux'ya gönderilmiştir. Bu hükümet bin bir güçlük içinde çalışarak taşrada karşı koyma hareketini örgütlendirmiş, Fransız ordularını savaşa hazırlamıştır. Parisin düşmesinden sonra dış işleri bakanı Faure 28 ocakta Bismarck'la bir mütareke imzalamıştır. D. N. hükümeti Thiers'in başbakan seçilmesi (17 şubat 1871) ne kadar iş başında kalmıştır.

DEFEREGGEN [*defīregīn*] **VÂDİSİ**, Avusturyada, Doğu Tirol'da, Isel vâdisinin batı yan kolu. 40 km uzunluğunda olup buradan Schwarzach (Defereggenbach) geçer. Merkezi Sankt Jakob (denizden yüksekliği 1 386 m) dur.

DEFERMON DES CHAPELIÈRES KONTU [*dīfermō de şaplier*], **Joseph** (1752 - 1831), Fransız devlet adamı. Maumusson (Britanya) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Rennes mahkemesinde savcılık ettikten sonra 1789 da Etats Généraux meclisine, arkasından Convention meclisine millet vekili seçilmiştir. XVI. Louis'nin asılmasına karşı oy kullandığı için ölüme mahkûm edilmişse de, bir kolavını bulup kaçmıştır. Thermidor'dan sonra yeniden meclise dönmüş, Beş Yüzler Meclisine üye olmuş (1797), katıldığı 18 brumaire olayından sonra da Tribunat ile danıştaya üye olmuştur. İmparatorluk çağında Genel Borçlar müdürü olmuş, devlet bakanlığına yükselmiş ve maliye işlerini yönetmiştir. Aşırı Napoléon taraflısı olduğu için 1816 dan 1822 ye kadar sürgüne gönderilmiştir.

DEFERNEX, DEFERNEIX ya da DE FERNEX [*deferneks*], **Jean - Baptiste** (aş. yu. 1729 - 1783) Fransız heykelcisi. Pariste ölmüştür. 1760 ta Saint - Luc Akademisi üyesi olan D., prenses Bethune - Sully'nin heykelini yaparak ün almıştır (1772). Orléans dukasının heykelcisi olduktan sonra, Palais-Royal'in şeref merdiveni için tunçtan heykeller yapmıştır. Sèvres porseleninden yaptığı güzel heykelciklerden başka, Le Mans, Louvre ve Jacquemart André müzelerinde bulunan canlı büstler de yapmıştır.

J. B. DEFERNEX: «Mme Favart» (büst, Louvre Müzesi, Paris)

DEFETİZM (Fr. Défaitisme), harbi kazanma inancını yitirmiş olmaktan doğan bozgunculuk. D. özellikle harbin alabildiğine uzaması ve askerî harekâtın gerilemesi yüzünden ortaya çıkar. Bu duygu havası içinde bunalan ve barışın artık elverişsiz şartlar altında bile mümkün olamıyacağına inanan kimseye de defetist (Fr. Défaitiste) (= bozguncu) denir. Bu terim Birinci Dünya Harbinde ortaya çıkmıştır. İlkin Fransada ve 1917 den sonra özellikle Orta

Avrupa devletlerinde, D. in her çevreye yayılan akımlariyle uğraşılmıştır. Harb hükümetleri D. i yürüten bozguncularla savaşmışlardır. İkinci Dünya Harbinde bunlara devlet düşmanı olarak bakılmıştır. Komünist ideolojisine göre ise D., Komünist Partisinin ve hükümetin aldığı tedbirlerin (özellikle ekonomi ile ilgili olanların) başarı kazanamıyacığını sanmak ve bunu dört bir yöne yaymaktır.

DEFFAND [*difã*] **MARKİZİ, Marie de Vichy - Chamrond** (1697 - 1780), Paris edebiyat ve felsefe çevrelerinde liderlik etmiş bir Fransız kadını. Chamrond şatosunda doğmuş, Pariste ölmüştür. 1718 de Deffand markisi ile evlenmiş, fakat çok geçmeden ondan ayrılmış, 1753 te de kör olmuştur. Voltaire, Hénault, Montesquieu, Horace Walpole gibi zamanının büyük yazarlariyle yaptığı yazışmalarla ün kazanmıştır.

Mme du DEFFAND (Carmontelle'in portresi, Épinal Müzesi)

DEFFERRE [*difer*], **Gaston** (doğ. 1910), Fransız avukatı ve devlet adamı. Marsillargues (Hérault) da doğmuştur. 1933 te Sosyalist Partiye üye olan D., Almanların Fransaya girdiği sırada gizli karşı koyma birliklerinde çalışmış, « L'Espoir » adlı bir gazete çıkarmıştır. Londrada de Gaulle'le buluşmuş, Cezayire gitmiş (1943), Marsilyaya dönüp şehrin kurtarılmasına katılmıştır. 1944 - 1945, 1953 - 1959 yıllarında Marsilyada belediye başkanlığı yapmış, 1945 - 1958 yılları arasında millet vekilliği etmiş, 1958 den sonra da senatörlüğe seçilmiştir. 1946 dan bu yana çeşitli kabinelerde bakanlık etmiş, Guy Mollet kabinesinde de deniz aşırı Fransası bakanı olarak Fransız Birliği toprakları ile ilgili kanunu hazırlamıştır (23 haziran 1956). 1964 te Sosyalist Partisinin cumhur başkanı adaylığına seçilmiştir.

DEFFÈS [*difes*], **Pierre Louis** (1819 - 1900), Fransız bestecisi. Toulouse'da doğmuş, orada ölmüştür. Paris Konservatuvarında okumuş, 1847 de Roma birinci armağanını kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Braskovano* (ad) [1858]; *Les petits violons du roi* (Kıralın küçük kemanları) [1859]; *Le café du roi* (Kıralın kahvesi) [1861]; *Les Bourguignonnes* (Burgonyalı kızlar) [1862]; *Passé minuit* (Gece yarısından sonra) [1864]; *La boîte de surprise* (Sürpriz kutusu) [1865]; *Les croqueuses de pommes* (Elma yiyen kızlar) [1868]; *Petit bonhomme vit encore* (Ufak tefek adamcağız hâlâ yaşıyor) [1868]; *Les noces de Fernande* (F. ın düğünü) [1878]; *Jessica* (ad) [1898]. D. ayrıca *Toulousaine* (Toulouse'lu kız) adlı bir koro bestelemiştir.

DEFFORGES [*deforj*], **Gilbert** (1852 - 1915), Fransız generali ve toprak ölçme uzmanı (géodesien). Roanne (Loire) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Orduya ölçme subayı olarak giren D., kendi buluşu olan bir araç ile çekim gücünü ölçme işine yenilikler getirmiş ve birçok ölçme işlerine katılmıştır.

DEFİ, mahkemece görülmekte olan bir dâvada, taraflardan birinin, özellikle dâva edilenin, kendisine karşı açılan dâvada borçtan kurtulmak için savunmasını yaparken baş vurduğu yol. Zaman aşımı, ödeme, butlan ve kumar D. leri gibi. Bu vasıtalar dar anlamiyle D. olabileceği gibi, itiraz denilen olaylar da olabilir. D. ve itiraz kavramları aynı anlamda kullanılmakta ise de, bunlar arasında bir ayrım yapmak yerinde olur. İtirazlarda dâvanın dayandığı olayın varlığı tesbit ve bu, borçlu tarafından kabul edilmiştir. Fakat başka olaylar ileri sürülerek borcun varlığı inkâr edilir. D. de ise dâvanın dayandığı olay ve borç kabul edilmekle birlikte, başka bir olay ileri sürülerek borçlunun bu borcu ödememeye hak kazanmış olduğu iddia edilir. Dâva bakımından bunun önemi vardır. Yargıç, itiraz konusu olabilecek olayların varlığını görürse, bunları kendiliğinden ele alır. D. konusu olabilecek olayları ise kendiliğinden ele almaz. Bunları dâva edilen tarafın ileri sürmesi gerekir.

DEFICIENDO [*defiçendo*] (İta.), musiki icra terimi olarak «hafifleyip yavaşlayan» anlamına gelir.

DEFLÂSYON (Fr. Déflation) [Coğ.]: bk. SAVRULMA.

DEFLÂSYON (Fr. Déflation = kısma), piyasaya çıkarılmış olan paranın, bir lüzum üzerine eksiltilmesi. Enflâsyon (Fr. Inflation) un karşıtıdır. Piyasadaki para miktarının çokluğundan, eşya ve yiyecek fiatlarının yükselmesi (enflâsyon) ni önlemek üzere para değerini yükseltmek üzere alınan bir tedbirdir.

İhraç bankaları tarafından çıkarılan paradan bir kısmının malî düzenliği sağlamak için devletçe piyasadan çekilmesi de, yani piyasadaki para miktarının eksiltilmesi de D. dur.

Ticarette kredi D. u: Bankaların tüccar müşterilerine açtıkları kredileri kısarak ya da keserek, iskonto faizlerini yükseltmelerinden doğan darlık durumudur.

DEFLEGMATÖR (Fr. Déflegmateur= *flegme* giderici [flegme = pancar ya da üzüm gibi tarım ürünlerinin özsularının damıtılmasında, alkolden hafif olduğu için ondan önce buharlaşan eter v. b. gibi maddeler]), sâflaştırılmamış alkole aldehid ve etil ya da metil bileşimi kokuları bulaştıran ve zehirli bir madde olan eter v. b. ni ayırmak üzere imbiğe bağlanan özel bir aygıt.

DEFNE (*Laurus nobilis L.*), Defnegiller (Lauraceae) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen, 2 - 10 m yüksekliğinde bir ağaççık ya da ağaç. Ağacın kabuğu esmer renktedir, yaprakları mızrak şeklinde, 5 - 10 cm uzunluğunda ve 2 - 5 cm genişliğinde, her iki tarafında uca doğru sivrilen, tam kenarlı ve dalgalı, üstü parlak koyu yeşil, alt tarafı donuk yeşil renkli, kısa saplı, özel kokulu ve sarmal dizilişlidir. Çiçekler bir cinsli, sarı renkli, 4 - 6 sı bir araya gelerek küçük şemsiye durumları meydana getirir.

Meyva tek tohumlu, 1,5 - 2 cm uzunluğunda ve 1 - 1,5 cm çapında oval şekilde bakkadır. Genç iken yeşil, olgunlaşınca parlak siyah bir renk alır.

D. adı mitolojiden gelmedir. Eski Yunan dilinde güzellik, şifa ve güneş tanrısı olan Apollon'un sevdiği, fakat elde edemediği için kovaladığı Daphne, babası tarafından D. ağacına çevrilir.

D. nin yurdu Anadoludur. Kıyılarımızda Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde maki vejetasyonunun karakteristik bir bitkisidir. Batı Anadoluda Aydın dağlarında 300 m, Güney Anadoluda Amanos dağlarında ise 600 - 800 m yüksekliklere kadar çıkar. Genel yayılma alanı Akdeniz çevresi ülkeleridir. D. nin yaprak ve meyvaları tıpta kullanılır.

D E F N E

Yaprakları (*Lauri folium - D. yaprağı*) eterli yağ yönününden zengindir. Baharat olarak kullanılır.

D. meyvası (*Lauri fructus*) ndan elde edilen D. yağı (*Oleum lauri expressum*), olgun meyvaların ya sıcakta sıkılmak ya da meyva parçaları sıcak su ile kaynatılmak suretiyle elde edilir. Elde edilen yağ, tere yağı kıvamında, özel kokulu ve acı lezzetlidir. Klorofil bulunmasından dolayı yeşil bir renk gösterir. Aş. yu. 32 - 36° de eridiğinden sıcak mevsimlerde yarı katıdır.

Bileşiminde, meyva ve yapraklarda bitkiye özel kokusunu veren bir uçucu yağ, meyvalarında ise ek olarak bir de kalıcı yağ vardır. Uçucu yağ meyva ve yaprakların damıtılması ile elde edilir. Hafif yeşil renkli ve özel kokuludur. Cineol, eugenol, geraniol, pinenler ve bunların çeşitli esterleri bulunur. Kalıcı yağda lorik asit, oleik, linoleik asit, palmitik asit ve bunların esterleri ile az miktarda fitosterin vardır.

Yazıcıoğluna göre, Hatay bölgesinden elde edilen D. meyvalarının ortalama kimyasal ve fiziksel karakterleri şöyledir: 100 tane ağırlığı 139 gr, tane uzunluğu 16,5 cm, tane çapı 12,0 mm, su % 28,1, yağ % 56,2, protein % 3,3, N. suz hülâsa % 37,9, sellüloz % 3,2, kül % 1,1. Meyvalar stomaşik (midevi) ve antinevraljik (nevraljiye karşı) kullanılır. Yapraklarından elde edilen Oleum lauri (D. esansı), cildi tahriş edici ve antiparaziter merhemlerin bileşimine girer. Özellikle veteriner hekimlikte kullanılır. Bunlardan başka, sabun ve tuvalet sularına koku vermek için de kullanılır. İçindeki lorik asitten dolayı D. yağı askerlikte erimi uzun alev yağları yapmaya yarar.

DEFNE SUYU, Hatayda, Asi ırmağının kollarından biri. Antakyanın 8 km güneyindeki Harbiye çevresinden çıkan ve gür kaynaklarla beslenen bu su, Harbiyede çağlayanlar yaparak düşer; üzerinde kurulmuş olan su gücü santralinden elde edilen elektrik Antakyaya verilir.

DEFNE YAPRAĞI, balıkçılarca küçük boylu lüferlere verilen özel bir ad. Bk. LÜFER.

DEFNEGİLLER (*Lauraceae*): Her iki yarım kürenin tropik ve subtropik bölgelerinde yetişen ve 40 cinsi, 1 000 kadar türü bulunan zengin bir bitki familyası. D. den olan cins ve türlerin çoğunluğu daima yeşil ağaç ve ağaççıklardır. İçlerinde baharat ve tıbbî bitkiler çoktur. Önemli cins ve türleri: *Cinnamomum cassia* (= Tarçın), *C. camphora* (= Kâfur ağacı), *Lauris nobilis* (= Defne) v. b.

DEFO SERTLİĞİ, kauçuğun ve vulkanize edilmemiş (hamur halinden esnek hale getirilmemiş) kauçuk karışımlarının yoğrulabilme, işlenebilme niteliğini belli eden ölçü. Bu ölçme, Baader usuliyle *D. gerecinde* 53514 standard ölçüsüne göre yapılan sıcak basınç deneyi sonucunda elde edilir. Basınç gücü gram (pond) ise, denemeye alınan 10 mm çapında ve 10 mm kalınlığında silindir biçiminde bir kauçuk parçası 80° santigrat derecelik bir ısı altında 4 mm kalınlığa kadar sıkıştırılır.

DEFOE [*difou* ya da *difou*], **Daniel** (asıl soy adı: **Foe**; 1660 - 1731), İngiliz romancı ve gazetecisi. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. İlkin rahip olmak için Stoke Newington'daki Charles Morton Akademisinde eğitim görmüş, 1681 de din konusunda şiirler yazmış, fakat çok geçmeden iş hayatına atılmış, İspanyada ticaret yapmış, batı Avrupayı enine boyuna dolaşmış, 1685 ten önce bir aralık Harwick ile Holânda arasında Cezayir korsanlarının eline düşmüşse de, az sonra fidye karşılığında kurtulmuş, 1684 te Mary Tuffley ile evlenmiş, karısının getirdiği 3 700 sterlinlik drahoma sayesinde bir süre rahat bir hayat sürmüşse de, ticaret işlerinde 17 000 sterlinlik bir iflâsa uğramış, kendi atılgan davranışlarından ve bir de harb döneminin ticareti engellemesinden ileri gelen bu iflâsın etkilerinden hiçbir zaman kendini kurtaramamış, alacaklılariyle anlaşmışsa da, artık borçsuz yaşıyamamış, hattâ hayatının son günlerinde, uzun süreden beri tasfiye edilmiş saydığı bir borç yüzünden gizlenmek zorunda kalmıştır.

D. DEFOE

Politika hayatı da serüvenli ve düzensiz geçen D., Türklerin Viyanayı almalarının Hıristiyan dünyası için daha iyi olacağına inanan Whig (b. bk.) partisine bağlı arkadaşlarının bu inanışlarını yeren bir risale yayınlamış (1683), bu yüzden her hangi bir partinin ilkelerine bağlı kalamıyacak kadar bağımsız düşünceli olmakla suçlandırılarak sık sık arkadaşlarının saldırılarına uğramış, 1685 te Monmouth ayaklanmasına katılmışsa da, ele geçmekten kurtulmuş, 1689 da III. William ile II. Mary'nin Londraya girişlerinde gönüllü asker olarak geçit töreninde bulunmuş, 1691 de kıralı savunan yazılar yazmış, sonradan onun en güvendiği bir yakını haline gelmiştir.

D. nun 1701 de, ırk üstünlüğü miti konusunda *The True - Born Englishman* (Saf kan İngiliz) adiyle yazdığı manzum taşlamayı kıral değerli bir hizmet saymış, fakat ertesi yıl kıralın ölmesi üzerine yazar birçok düşmanlıklarla karşılaşmış, Tory (b. bk.) ler onu Fransa taraflısı parlâmentoyu dağıtması için kırala etki yapmış olmakla suçlandırmışlar, High - Church (b. bk.) aşırıları *The Shortest Way with the Dissenters* (Anglikan mutezillerine karşı tutula-

cak en kısa yol) [1702] adlı eserinde kendi sofuluklariyle alay ettiği için ona kızmışlar, politika suçlarından ötürü onu yargılayan Londralı yargıçların kişisel kusurlarını açığa vurduğu için D. onların da düşmanlığını kazanmış, böylece 1703 te üç kere pillory (b. bk.) de teşhir edilmeye, ağır b r para cezası ödemeye, yedi yıl süre ile suç işlemiyeceğini üstüne alan kefiller göstermeye ve bütün bunlar yerine getirilinceye kadar hapiste kalmaya mahkûm edilmiş, pillory'de teşhiri sırasında halk onun lehinde coşkun gösterilerde bulunmuş, giydiği hükmün ağırlığından kurtulamamış, hapiste kaldığı sırada sahibi bulunduğu kiremit fabrikasının iflâs etmesiyle D. büsbütün parasız kalmıştır.

Hayatı boyunca hapis yatabilecek olan D., Avam Kamarası başkanı Robert Harley sayesinde 1703 te salıverilmiş ve devlet memurluğuna alınmıştır. 1604 - 1713 yılları arasında yayınladığı «Review» adlı dergide en tanınmış politika yazılarını yayınlayan D., İskoçya ile birleşme işinde öncü olmuş, 1709 da *History of the Union* (Birleşmenin tarihi) adlı bir eser yazarak kıraliçe Anne'a sunmuş. 1711 1713 yıllarında Fransa ile barış yapılması için çalışmış, 1714 ten sonra Hannover hanedanının yerleşmesini desteklemiş. 1691 den 1731 e kadar hükümeti destekleyen kitaplar, broşürler, manzumeler ve dergiler yayınlamış, ulusun çıkarlarını parti çıkarları üstünde tutan ilk bağımsızlardan biri olduğu için sık sık döneklikle suçlandırılmışsa da, bu suçlamayı yapanlar çoğu zaman sonradan ona hak vermişlerdir.

D. 1719 da hâlâ gazeteciliğe devam ettiği bir sırada roman yazmaya başlıyarak ilkin *The Life and Strange, Surprising Adventures of Robinson Crusoe*(R. C. nun hayatı ve şaşılacak, garip serüvenleri) [1719] yu, 1720 de *Memoirs of a Cavalier* (Bir Cavalier'in anıları) nı, yine 1720 de *Captain Singleton* (ad) ı, 1722 de *The Fortunes and Misfortunes of Moll Flanders* (M. F. ın hayatının iyi ve kötü yanları) ı, yine 1722 de *A Journal of the Plague Year* (Veba yılının günlüğü) i ve *The History of Colonel Jack* (Albay Jack'in hikâyesi) i, 1724 te *Roxana* (ad) yı yazmıştır.

Çeşitli konularda dört yüzden çok kitap ve broşür yayınlamış olan D. , modern romancılığın ve gazeteciliğin önderlerinden biri, dört hükümdarla mektuplaştığı ve bunların en büyüğünün özel danışmanı ve iktisat, sosyoloji ve eğitim üzerindeki düşünceleriyle ilerideki gelişmeleri önceden görmüş bir insan olduğu halde, sadece çocuklar için kısaltılmış olan tek bir kitabın, yani *Robinson Crusoe*'nun yazarı olarak anılır. Yazar, bu kitabın konusunu Alexandre Selkirk adında İskoçyalı bir denizcinin başından geçen olaylardan almıştır. Bu denizci, bulunduğu geminin süvarisiyle yaptığı bir tartışma sonunda kendi isteğiyle Juan-Fernandez adasına bırakılmış, orada yalnız başına 4 yıl yaşamış, 1711 de oradan alınarak İngiltereye getirilmiştir. Sanıldığına göre, roman allegorik bir tarzda yazarının hayatını da temsil etmektedir. Romanın kahramanı olan Robinson, serüven hevesiyle yanıp tutuştuğu bir sırada, bütün arkadaşlarının boğulduğu bir deniz kazasında Orenok ırmağı ağzı yakınlarındaki ıssız bir adaya çıkar. Orada yirmi sekiz yıl yalnız başına yaşar ve sabırlı çalışması ve pratik zekâsı sayesinde kendine bir ev yapmayı, toprağı sürmeyi, tohum ekip ekmek yapmayı başarır. Aynı zamanda ruhu da yükselerek hidayete erişir ve kaderine katlanır. Robinson'un tek derdi, yalnız olması ve insan sesi işitmemesidir. Fakat oturduğu adaya arasıra yamyamların uğradıklarını görür, onlarla tanışır ve aralarından Friday (Cuma) adını verdiği birini kendine arkadaş ve uşak olarak alıkoyar ve günün birinde oralardan geçen bir gemi, onu alarak yurduna götürür. Romanın önemi, en ince ayrıntıları tam bir realizmle anlatıp tam bir gerçeklik izlenimi vermesindedir. Genel olarak sadece bir macera ve bir çocuk romanı sanılan *Robinson Crusoe*, aynı zamanda yazarın hayatından alınma bir stoisizm tablosudur. D., 1703 te siyaset hayatında yenilgiye uğramış, ceza görmüş fakat metinliğini kaybetmemiş ve ülküsüne daima bağlı kalmıştır. Romandaki ıssız adada başına buyruk bir saltanat kuran Robinson, bu D. yu ve üstün kuvvetlere karşı göğüs geren kahraman tipini canlandırmaktadır.

Robinson Crusoe ıssız adada («İhtiyar» Scoten'ın tablosu)

Robinson Crusoe, hemen hemen bütün dünya dillerine çevrilmiştir. Bu arada bu eserin birkaç Türkçe çevirmesi de çıkmıştır. «Robenson hikâyesi» (1864), «Hikâye-i Robenson» (1870), «Robenson» (1886), « Robenson » (1923), «Issız adada 28 yıl» (1938), «Robenson Krüzoe» (1955); çocuklar için «Robenson Krüzoe», «Robenson Crusoe» başlıklariyle kısaltmalar (1932, 1938, 1957, 1958, 1960, 1962).

DEFRANCE [*dıfrãs*], **Léonard** (1735 - 1805), Liège'li ressam. Liège'de doğmuş, orada ölmüştür. Boilly (b. bk.) tarzında tabloları vardır. En önemlileri şunlardır: «Tütün yapım evini ziyaret», «Bir fabrikanın içi», «Bir dökümhanenin içi». Devrimde, doğduğu şehirdeki katedrali yıkanlarla iş birliği etmiştir.

DEFRECHEUX [*dıfreşö*], **Nicolas** (1825 - 1874), Belçikalı şair. Liège'de doğmuş, Herstal'de ölmüştür. Sayısı çok az olan şiirlerini Wallon diliyle yazmıştır. *Lèyîz - m' plorer* (Bırak beni ağlıyayım) [1854]; *L'avez - v' vè you passer?* (Gerçekten gördünüz mü onu?) [1856] adlı iki şarkısı büyük başarı kazanmış ve dillerde dolaşmıştır.

DEFREGGER [*dęfregır*], **Franz von** (1835 - 1921), Avusturyalı ressam. Ederhof (Stronach çevresi, Tirol) ta doğmuş, München'da ölmüştür. Karl von Piloty (b. bk.) nin öğrencisidir. Tirol halkı ile ilgili tabloları ile ün almıştır. En tanınmış resmi, «La dernière levée» (Viyana müzesi) de Napoléon ordularına karşı ihtiyarların çağrısı konusunu işlemiştir. Berlin müzesinde «Tirollilerin dönüşü» ve Almanyanın belli başlı müzelerinde tabloları vardır.

DEFRÉMERY [*dıfremeri*], **Charles** (1822 - 1883), Fransız doğu bilgini. Cambrai'de doğmuş, Saint - Valery - en - Caux'da ölmüştür. Collège de France'ta Arap dil ve edebiyatı profesörlüğü yapmıştır. *Memoires d'histoire orientale* (Doğu tarihi üzerine bildiriler) adlı eserinden başka, Farsça ve Arapça eserlerin metin ve çevirmelerini yayınlamıştır.

DEFROSTER [*dıfrǫstır*], motorlu taşıtlarda, ön ve yan camların buğulanıp buz tutmaması için sıcak havanın bir kısmını bu camlara üfleyen özel tertip.

DEFTER, içine yazı yazmak ya da hesap tutmak için deste olarak bir araya getirilip bir kap içinde, iplik ya da ince telle bağlı ya da kâğıt yapraklardan meydana getirilen, düz beyaz ya da çizgili, yazısız kitap. (Ticarette): Kişilerle ortaklıkların, çeşitli ticaret yapanlarla alış verişle ilgili hesap kayıtlarını yaptıkları defterlere (Tic. Kanunu M. 66) ticaret D. leri denilir. Kanuna göre, her tacir, mevcudat ve muvazene, yevmiye ve kopya D. i adiyle tutmak zorunda olduğu üç D. i, ciltli ve sahife numaralı olarak yıl başında noterlikten tasdik ettirir. Noter her sahifeyi ayrı ayrı mühürledikten sonra D. in kaç sahifelik olduğunu da yazarak altına tarih koyup mühürleyerek imza eder. Yapılan ticaretin çeşidine göre, ayrıca esas D. lerle tutulan hesap sayısına göre yardımcı D. ler de tutulur.

DEFTER EMİNİ, Osmanlı İmparatorluğunda devletin resmî kayıtlarının saklandığı defterhane, dış hazine ya da maliye defterhanesi adı ile anılan dairenin müdürü. Tanzimattan sonra Defter-i Hakani Nezaretince yürütülen bu hizmet, bugün Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünce yürütülmektedir. Bu duruma göre, D. E., bugünkü Tapu ve Kadastro Genel Müdürünün en eski adıdır.

D. E. nin Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında kurulduğu söylenmekte ve bununla ilgili kanunun Orhan Gazi tarafından meydana getirildiği kabul edilmektedir. Fatih'in kanunnamesinde ise, bu makamın durumu kesin olarak tesbit edilmiş bulunmaktadır. Buna göre, D. E. şehremininden, reisülküttaptan ve bölük ağalarından önde bulunmakta idi. D. E. liklerinin önündeki makam, defterdarlık makamı idi.

D. E. nin yetki ve görevleri, imparatorluğun tarihi boyunca ufak tefek değişikliklerle devam etmiştir. D. E. leri genel olarak Divan-ı hümayunda her divandan sonra padişahın sadrazamdaki mühriyle mühürlenen ve toplantı günlerinde açılan havass-ı hümayun, havass-ı vüzerâ, ziamet, timar kayıtları ile tevcihat ve beratları, arazi tahrirlerini tesbit eden belgeleri ve bunlar üzerindeki değişiklik kayıtlarını saklayan, bazı büroları bulunan defterhane dairesinin âmiri idiler. XVII. yüzyılın sonuna kadar Divan-ı hümayun nazırı durumunda bulunan nişancılara bağlı idiler. XVIII. yüzyıldan sonra daha serbest ve bağımsız hale geldiler. D. E. leri kendi dairelerinin memur, kâtip ve şagirtlerinin atamalarını doğrudan doğruya arz ederlerdi. XV ve XVI. yüzyıllarda defterhanenin sorumluluğu nişancı ile D. E. üzerinde iken son iki yüz yılda D. E. dairesinin bütün yetkilerini kendinde toplamıştı. Başlangıçta padişahtan ya da sadrazamdan gelen buyuruldu ya da fermanlara göre hâs, timar, ziamet tevcihlerindeki düzeltmeler, yeni beratların kayıtları, tahrir defterlerindeki yanlışların düzeltilmesi nişancılar tarafından yapılırdı. Bu iş için nişancı D. E. ne buyuruldunun kenarına «defteri gele» emrini yazar, D. E. de istenilen defteri hazineden çıkartarak kesedarı ile nişancıya gönderirdi. Kayıtlarda düzeltme yapıldıktan sonra defteri buyuruldu ile birlikte geri almak ve buyurulduyu düzeltmeler için belge olarak saklamak D. E. nin görevleri arasında idi.

XVIII. yüzyıldan başlayarak nişancılığın önemini kaybetmesi üzerine nişancıların kayıtlar konusundaki yetkileri D. E. lerine devredilmişti. Bu yüzyılda padişahların tahta çıkmaları üzerine beratların yenilenmesi görevini de D. E. leri yüklenmişti.

D. E. leri, Osmanlı divan örgütlerinde daire şefleri arasında önemli bir yer tutarlardı. Hacegân-i divan-ı hümayun denilen daire şefleri arasında başdefterdar, şıkkı evvel, şıkkı sani defterdarları, nişancı ve reisülküttapla birlikte birinci derecede yer alırlar ve bunların topuna birden Manasıb-ı sitte erbabı denilirdi. XVIII. yüzyıldan başlayarak D. E. liği de nöbetleşe memurluklar arasına alınmıştı. Her yıl şevval ayında yapılan tevcihatta D. E. ni rütbesi ile uygun hacegânlıklardan başka birine aktarılmamışsa, Arz odasında padişahın huzuruna çıkarak teşekkürlerini sunardı.

D. E. leri timar, ziamet, hâs tevcihlerinden duruşma ve muhakemeler için çıkartılan kayıtlardan ayda 200 kese akçe kadar bir gelir toplarlar ve bu geliri emirlerindeki memur ve kâtiplerle usulüne göre üleşerek bununla geçinirlerdi. Ayrıca kâtiplere mahsus ziametlerden boş olanlarına atamalar yapıldıkça bu ziametlerin ilk yıllık gelirleri de D. E. lerine verilirdi. D. E. lerinin timar ve ziametler kaldırılıncaya kadar gelirleri bu yoldan karşılanmıştır.

D. E. leri başlangıçta ancak padişah sefere çıktığı vakitlerde sefere katılırlardı. Sonraları padişahların sefere çıkmamaları üzerine bunlar da İstanbulda kalmaya başladılar. Bu hal, serdar-ı ekremler için büyük zorluklar yaratıyordu. Savaşlarda başarı ve kahramanlık gösterenlere yapılan tevcihlerin kaydedilmesi, şehitlerden boşalan timar, ziamet ve hâsların kayıtları geri kalıyor ve bunlar, bazı karışıklıklara yol açıyordu. Bu durum üzerine serdar-ı ekrem Sinan Paşanın teklifi ile nişancı ve D. E. nin de seferlere katılması kanun haline getirildi (1597). Bundan sonra D. E. nin ve kayıtların bulunduğu bir çadırda, ordugâhta D. E., İstanbuldaki divanda olduğu gibi hizmet görmeye başladı. Bu çadıra da defterhane çadırı adı verildi. Ordu, düşman topraklarına girdiği vakit, defterhane geride, güvenilen bir kalede korunurdu.

Merkezdeki D. E. nden başka, imparatorluğun her ilinde birer il D. E. bulunurdu. Bunun görevi, merkezden yapılan tevcihlerin ikinci nüshalarını saklamak, kayıtlarını yapmak, merkezden verilen tahrir emirlerine göre il içindeki sancakları, kadılıkları, hâs, ziamet ve timarları kaydetmekti.

D. E. leri, Osmanlı saray törenlerinde arife, bayram ve cülûs tebriklerinde reisülküttaptan sonra padişahın elini öperek tebrik ederdi. Son yüzyıllarda protokolda durumu reisülküttaptan sonra, şehremininden önce idi. Bir vezirin sadrazam olması üzerine Babıâlide yapılan sadaret töreninde ise Manasıb-ı sitte erbabı ile sadrazamın sol tarafında, derecesine göre yer alarak sadaret hattının okunuşunu dinlerdi. Bundan sonra, başmuhasebeciye olduğu gibi sadrazam tarafından kendisine de bir hil'at-i hâs giydirilirdi.

Fesin kabul edilmesinden sonra D. E. lerinin başlarına kafesî destar yerine adi fes, arkalarına da güğer hırvati giyip Leh biçimli eyerli ve takımlı ata binmeleri kanun haline getirilmişti.

D. E. liği 1256 (1840) yılında kaldırılarak bu hizmet yeniden örgütlenen maliye nezaretine verilmişse de, 1258 (1848) de tekrar kurulması gerekince, eski göreviyle yeniden işe başlamıştı. 1871 yılında ise, adı Defteri-i Hakani Nezaretine çevrildi. Bk. DEFTER-İ HAKANİ NEZARETİ.

DEFTER TUTMA ya da DEFTER TUTMA USULÜ, ticaret amaciyle kurulmuş her işletmede yapılan kayıt işlemlerinin bütününe verilen ad. Ancak D. T. ile D. T. U. birbirine karıştırılmamalıdır. Eskiden, bu iki kavramdan biri *muhasebe*, öteki *usul - i defterî* olarak adlandırılmıştır.

D. T., muhasebe hesabı denilen ve bu hesaplar kuramına dayanan bir bilim koludur. Bu bilimle D. T. nın bütün kuralları ve kuramları kurulmuştur. D. T. nın kuramlarından faydalanılarak bir sistem (kayıt ya da defter sistemleri) ile kayıtların yapılmasına, defterlerin düzenine D. T. U. denir.

Bu açıklamaya göre, D. T. nın kuramla, D. T. U. nün de uygulama ile ilgili olduğu anlaşılır. D. T. da kayıtlar iki türlü yapılır. Bunlardan biri *muzaaf kayıt sistemi*, öteki *basit kayıt sistemi*'dir. Her iki kayıt sistemine bağlı birçok defter sistemleri vardır.

Muzaaf kayıt sisteminde her işlemde iki taraf kabul olunur. Taraflardan biri *borçlu*, öbürü *alacaklı*'dır. İşlemler her iki tarafa aynı zamanda yazıldığından muzaaf - çift kayıt adı verilmiştir. İşletmeye konan kapital, değer, değerlerin hareketlerinden doğacak sonuçlar, işletme ile alışverişte bulunan kişiler için ayrı ayrı hesaplar açılır. Bir ticaret evine bir kapital koyan kişi adına *kapital hesabı* açılır. Kıymet ya da değerleri temsil etmek üzere her biri için ayrı ayrı değer hesapları kullanılır. Parayı kasa hesabı; malları mal hesabı; aksiyonları aksiyon hesabı; obligasyonları obligasyon hesabı; alacak senetlerini alacak senetleri hesabı; borç senetlerini borç senetleri hesabı; sabit kıymetleri sabit kıymetler hesabı ya da her birini ayrı ayrı demirbaş eşya hesabı; mefruşat hesabı, tesisat hesabı, kişileri de her birinin adına açılacak Bay Ali Önder hesabı, İş Bankası hesabı gibi hesaplar temsil eder. Bunlardan başka, ticaret işlemlerinden doğan giderleri, sonuçları tesbit amaciyle hesaplar kullanılır. Genel giderler için genel giderler hesabı; aylıklar için aylıklar hesabı; alınan ve verilen faizler için faiz hesabı; ticaret evinin sonucunu göstermek için de kâr ve zarar hesabı kurulur. Muzaaf kayıt sisteminde iki taraflı kayıtların yapılmasındaki temel ve doğru düşünce şudur:

İşletmeye kapital koyan kimse, koyduğu kapital kadar alacaklıdır. Sermaye sahibi adına açılan kapital hesabı da kayıtların kurulmasında alacaklı gösterilir. Yani konan kapital kadar bu hesabın alacaklı tarafına yazılır. Konan kapital para ise, parayı temsil eden kasa hesabının borçlu tarafına geçirilmiş bulunur. Böylece sermaye sahibini temsil etmek üzere kapital hesabı alacaklı, parayı temsil etmek üzere kasa hesabı borçlu olur. Kayıtlar da aynı zamanda her iki tarafa işlenmiş bulunur. Eğer sermaye sahibi kapital olarak para, mal, aksiyon, obligasyon, demirbaş eşya, mefruşat v. b. koymuş ise, kapital hesabı bütün bu değerler tutarınca alacaklı, değer hesapları konan kapitaldeki payları oranında borçlu kaydolunur. İşlemlerin süresince çıkan değerler, değer hesaplarının alacaklı, bu değerleri almış bulunanların da borçlu tarafına kayıtlar yapılır. Şu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, her hesabın bir borçlu ve bir alacaklı tarafı vardır. Muzaaf kayıt sisteminde borçsuz alacak, alacaksız borç olamaz. Yani bir hesabın borcuna yazılacak her hangi bir işlemin ne olursa olsun başka bir hesabın alacağına yazılması gerekir (Şekil: 1).

Hesabın adı

Borçlu — Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	Toplam K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	Toplam K.

(Şekil: 1: Büyük defterde hesap şekli)

Örnek: 1 — Bir tacir açtığı ticaret evine, para halinde 50 000 lira kapital koymuştur (Şekil: 2 - 3).

Kapital hesabı

Borçlu — Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	Toplam K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	Toplam K.
					1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	50 000	—

(Şekil: 2)

Kasa hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	50 000	—					

(Şekil: 3)

Örnek: 2 — Bir tacir kapital olarak 10 000 lira para, 20 000 liralık mal, 1 000 liralık aksiyon, 8 000 liralık demirbaş eşya, 5 000 liralık mefruşat, 6 000 liralık tesisat koymuştur (Şekil: 4 - 10).

Kapital hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
					1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	50 000	—

(Şekil: 4)

Kasa hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	10 000	—					

(Şekil: 5)

Mal hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	20 000	—					

(Şekil: 6)

Demirbaş eşya hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	8 000	—					

(Şekil: 7)

Mefruşat hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	5 000	—					

(Şekil: 8)

Tesisat hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	6 000	—					

(Şekil: 9)

Aksiyon hesabı

Borçlu | Alacaklı

Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan	1 000	—					

(Şekil: 10)

Büyük defterin bu örnekleri karşılıklı iki sayfa halinde çizilmiş şekillerdir. Bu şekilde sol sayfa borçlu ve sağ sayfa alacaklı sayılmıştır. Eski harflerin kullanıldığı zamanlarda ise borçlu taraf sağ sayfa, alacaklı taraf sol sayfa olarak işlem görmekte idi. Bu yüzden ayırma itibarîdir. Bununla birlikte soldan sağa doğru yazı yazılan ülkelerde sol taraf borçlu, sağ taraf alacaklı sayılmıştır. Her iki sayfaya aynı sayı verilir. Büyük defterdeki hesap şekilleri tek sayfa halinde de düzenlenebilir (Şekil: 11 - 12).

Kapital hesabı

Tarih	No.	Açıklama	Borçlu Lira	K.	Alacaklı Lira	K.
1 - 3 - 1963	1	Kapital olarak konan		—	50 000	—

(Şekil: 11)

Kasa hesabı

Tarih	No.	Açıklama	Borçlu Lira	K.	Alacaklı Lira	K.
1 - 3 - 1963	**1**	**Kapital olarak konan**	**50 000**	—		

(Şekil: 12)

(Bunlar birinci örneğe göre düzenlenmiştir)

Muzaaf kayıt sisteminde işlemlerin geçirilmesine *günlük* (*yevmiye*) *defteri*'nden başlanır. Bu deftere kayıtlar hiçbir bölümleme yapılmadan tarih sırasına göre, maddeler halinde de *büyük defter* (*defter - i kebir*) e bölünerek geçirilir (Şekil: 13 - 14).

Günlük (yevmiye) defteri

Büyük defter sahife No.	Madde No.	Açıklama	Borçlu Lira	K.	Alacaklı Lira	K.
	1	———— 1 - 3 - 1963 ————				
5		KASA HESABI	50 000	—		
		KAPİTAL HESABI			50 000	—
		Kapital olarak konan				
	2	———— 2 - 3 - 1963 ————				

(Şekil: 13)

Piyasada hazır olarak satılan defterlerde bu başlıklar yoktur. Genel olarak şu şekilde hazır bir halde satılır (Şekil: 14).

(Şekil: 14)

Muzaaf kayıt sisteminde günlük deftere kayıtlar *madde* halinde yapılır. *Madde*, iki tarih çizgisi arasında kalan, borçlu ve alacaklı hesaplarla bunlara ait rakamları ve açıklamayı kapsayan kayıt parçasıdır. Türlü maddeler vardır. Bunlar, bir sıra numarası alarak alt alta yazılır.

Bir maddede bir borçlu ve bir alacaklı hesap bulunursa, bu maddeye *basit madde*; bir borçlu hesaba karşılık birden fazla alacaklı ya da birçok borçlu hesaba karşılık bir alacaklı hesap bulunursa, *mürekkep madde*; birçok borçlu ve birçok alacaklı hesabın birleştiği maddeye de *muhtelit madde* denir. Bazı kere yanlışlıkla, bazı kere de defterin alt tarafına tam bir maddenin sığmaması yüzünden eksik madde yazılmış olabilir. Bu maddeye *nakıs* (eksik) *madde* denir. Nakıs maddeyi tamamlayan maddeye *mütemmim* (tamamlayıcı) *madde* adı verilir (Şekil: 15 - 20).

Günlük defterden işlemler büyük deftere geçirilirken, günlük defterdeki ilgili sütunda, her hesabın karşısına büyük defterin sayfa numarası yazılır. Büyük defterde de günlük defterin madde numaraları işaret edilir.

		90	———— 8 - 4 - 1963 ————				
	22		MAL HESABI	9 860	75		
15			KASA HESABI			9 860	75
			. . . No. fatura ile alınan mal				
		91	———— 8 - 4 - 1963 ————				

(Şekil: 15)
(Basit madde şekli)

		101	———— 10 - 4 - 1963 ————				
22			MAL HESABI	8 075	—		
	17		BORÇ SENETLERİ H.			4 000	—
	45		BAY ALİ ÖNDER H.			4 000	—
	15		KASA HESABI			75	—
			. . . No. lı fatura ile alınan mal 1/2 peşin ve yarısı da üç aylık bir bono ile ve nakliye masrafları				
		102	———— 11 - 4 - 1963 ————				

(Şekil: 16)
(Mürekkep madde şekli)

		1	———— 1 - 4 - 1963 ————				
15			KASA HESABI	10 000	—		
22			MAL HESABI	20 000	—		
33			DEMİRBAŞ EŞYA HESABI	8 000	—		
35			MEFRUŞAT HESABI	5 000	—		
39			TESİSAT HESABI	6 000	—		
12			AKSİYON HESABI	1 000	—		
	1		KAPİTAL HESABI			50 000	—
			Kapital olarak konan muhtelif değerler				
		2	———— 1 - 4 - 1963 ————				

(Şekil: 17)
(Mürekkep madde şekli)

		216	28 - 7 - 1963		
22			MAL HESABI	10 000 —	
17			BORÇ SENETLERİ H.	4 000 —	
41			AYLIKLAR HESABI	2 000 —	
47			FAİZ ve KOMİSYON H.	750 —	
	48		ALACAK SENETLERİ H.		10 000 —
	15		KASA HESABI		6 000 —
	52		KÂR ve ZARAR HESABI		750 —
			... sayılı icmal varakasına göre		
		217	28 - 7 - 1963		

(Şekil: 18)
(Muhtelit madde şekli)

		314	1 - 8 - 1963		
57			GENEL GİDERLER H.	2 000 —	
			Ödenen aylıkların genel giderlere nakli		
		315	1 - 8 - 1963		

(Şekil: 19)
(Nakıs madde şekli)

		3	2 - 8 - 1963		
	41		AYLIKLAR H.		2 000 —
			314 inci maddenin tamamlanması hasebiyle		
			3 - 8 - 1963		

(Şekil: 20)
(Mütemmim madde şekli)

Muzaaf kayıt usulünde, belirli sürelerde (yapılagelene göre her ay) bir *mizan* çıkarılarak defterler arasında yapılan kayıtların doğru olup olmadığına bakılır. Bu amaçla, günlük defterin borçlu ve alacaklı sütunlarındaki rakamlar toplanır. Her iki sütundaki rakamların birbirine eşit olması gerektir. Aynı zamanda, büyük defterdeki bütün hesapların borçlu ve alacaklı sayfaları toplamı yapılır. Büyük defterin bu toplamları hesap adlariyle birlikte bir cetvele yazılır. Cetvelin borçlu ve alacaklı sütunlarına yazılan rakamların toplamları, birbirine. aynı zamanda günlük defterin mizan tarihindeki toplamlarına eşit olmak gerekir. Böylece düzenlenen cetvele *mizan* denir.

Mizanlar çeşitli olur. Her ay çıkarılan mizana *aylık mizan*, hesap devresi sonunda (hesap devresi 12 aylık ise 12. mizan) düzenlenen mizana *genel geçici mizan*, envanter işleminden sonra elde edilen mizana da *genel kat'î* (kesin) *mizan* denir. Genel kesin mizanın *bakıye* sütunlarını da kapsaması gerekir (Şekil: 21).

.... **ticaret evinin** .... / ..../19...... **tarihli mizanı**

Hesap sıra No.	Açıklama	Borçlu Lira	Kr.	Alacaklı Lira	Kr.	Bakıyeler Borçlu Lira	Kr.	Bakıyeler Alacaklı Lira	Kr.
1	Kapital hesabı	—	—	150 000	—	—	—	150 000	—
2	Mal hesabı	170 000	—	95 000	—	75 000	—	—	—
3	Kasa hesabı	112 500	—	90 500	—	22 000	—	—	—
4	Demirbaş eşya hesabı	20 000	—	—	—	20 000	—	—	—
5	Mefruşat hesabı	10 000	—	—	—	10 000	—	—	—
6	Tesisat hesabı	5 000	—	—		5 000	—	—	—
7	Alacak senetleri hesabı	10 000	—	5 000	—	5 000	—	—	—
8	Borç senetleri hesabı	20 000	—	30 000	—	—	—	10 000	—
9	Bay Ali Önder hesabı	8 000	—	10 000	—	—	—	2 000	—
10	.... Bankası hesabı	20 000	—	5 000	—	15 000	—	—	—
11	Bayiler hesabı	10 000	—	20 000	—	—	—	10 000	—
12	Faiz ve komisyon hesabı	4 000	—	6 000	—	—	—	2 000	—
13	Kira hesabı	18 000	—	—	—	18 000	—	—	—
14	Aylıklar hesabı	9 000	—	—	—	9 000	-	—	—
15	Genel giderler hesabı	7 000	—	—	—	7 000	—	—	—
16	Kâr ve zarar hesabı	6 000	—	18 000	—	— —	—	12 000	—
	Toplam	**429 500**	—	**429 500**	—	**186 000**	—	**186 000**	—

(Şekil: 21)
(Aylık mizan şekli)

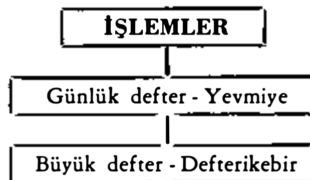
Genel katî (kesin) mizan, envanter işlemlerinin defterlere geçirilmesinden sonra yapılır. Genel katî (kesin) mizanın bakıye sütunlarından *bilânço* çıkarılır. Bu mizanın borçlu bakıye sütununda yer alan hesaplar, bilânçonun *aktif* tarafını, alacaklı bakıye sütununda bulunan hesaplar da *pasif* tarafını meydana getirir.

Muzaaf kayıt usülünde değer hesapları iki türlü tutulur. Değer hesaplarına alınan değerler, *giriş* ve *çıkış*'larında *giriş fiatı* ile yazılır, giriş ve çıkış farkları *netice — gaye* yani *kâr* ve *zarar* hesaplarına geçirilirse, bu usule *daimî muvazene* kayıt şekli denir. Değer hesaplarına değerlerin girişinde *giriş fiatı*, çıkışlarında ise *çıkış fiatı* ile işlemler kaydediliyorsa, bu usule *tecrübî usul* denir.

Basit kayıt usulü: bu usul devre başı ve devre sonu envanterine dayanır. Devre başı envanteri, devre sonu envanterinden, toplam bakımından az (küçük) toplam ise, fark kadar kâr, çok (büyük) toplam ise fark kadar zarar edildiği anlaşılır. Bu kayıt usulünde *gaye hesapları*, kâr ve zarar ve buna bağlı hesaplar dizisi yoktur. Bu yüzden de sisteme *tek taraflı* yani *basit kayıt usulü* denir. Basit kayıt usulüne bağlı birçok defter sistemleri vardır.

Muzaaf ve basit kayıt sistemlerine bağlı birçok *defter sistemleri* bulunmuştur. Başlıcaları şunlardır:

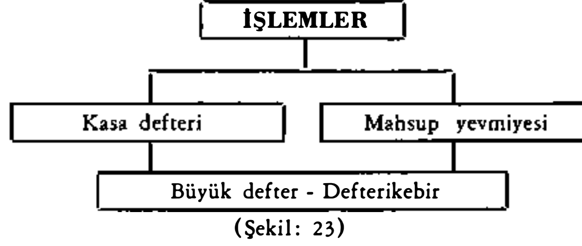
1 — *Tek günlük defter* (*yevmiye defteri*) *usulü*: Bu defter usulünde bütün işlemler, tarih sırasiyle, bölümlenmeden, günlük defter (yevmiye) e yazılır. Belirli sürelerle büyük defter (defter - i kebir) e geçirilir. Mizanlar büyük defterden çıkarılır (Şekil: 22).

(Şekil: 22)

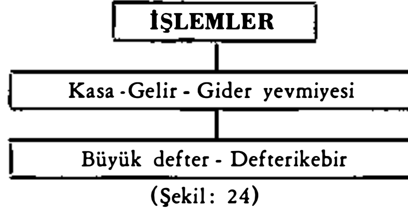
2 — *Kasa — Günlük defter ya da Kasa — Mahsup yevmiye usulü*: Kasa — günlük defter usulüne göre işlemler; peşin ve peşin olmayan işlemler olarak ikiye bölünür. Peşin ve kasayı ilgilendiren işlemler *kasa yevmiyesi*'ne, parayı ilgi-

lendirmeyen işlemler de *mahsup yevmiyesi*'ne yazılır. Yine belirli sürelerle, her iki defterden Büyük deftere (Büyük deftere (defteri kebire) kayıtlar geçirilir. Mizanlar büyük defterden çıkarılır. Mahsup yevmiyesine *muhtelif muameleleler yevmiyesi* de denir (Şekil: 23).

(Şekil: 23)

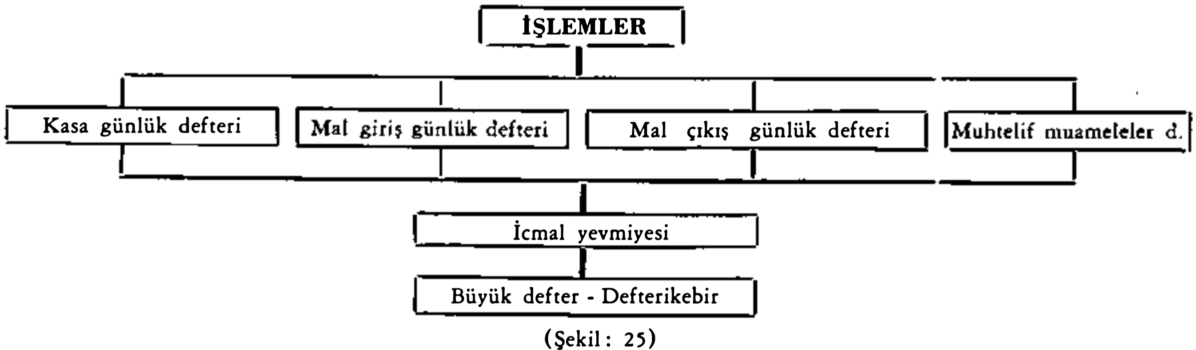
3 — *Kasa — Gelir - gider usulü ya da kasa irat — masraf usulü*: Bu usulde bütün işlemler bir tek deftere, kasa defterine, yazılır. Kasa defterinde işlemler, peşin olan ve olmayan işlemler olmak üzere ayrılır ve ayrı sütunlara kaydolunur. Bu sistemin özelliğine göre, peşin olan işlemler ait olduğu tarafa bir kere, peşin olmayan işlemler de aynı zamanda defterin her iki tarafına geçirilir. Defterin borçlu sayfasında alacaklı, alacaklı sayfasında borçlu hesaplar bulunur. Her iki sayfada peşin olmayan işlemlere ait toplamlar birbirine eşit olur. Peşin işlemlere ait toplamlar farklıdır. Borçlu sayfa toplamı, alacaklı sayfa toplamına göre daha büyüktür. Her iki toplam arasındaki fark kadar kasada para olduğu anlaşılır. Her iki toplam eşit olursa, kasada para kalmadığı anlaşılır. İşlemler bu defterden belirli sürelerle büyük deftere geçirilir. Mizanlar bu defterden çıkarılır (Şekil: 24).

(Şekil: 24)

4 — *İcmal yevmiyesi usulü*: Bu usule Alman usulü de denir. İcmal günlük defter usulünde işlemler kasaya mal girişi ve mal çıkışı ile ilgili olanlarla bunların dışında kalan işlemler olmak üzere dörde bölünür. Bu yüzden ilk plânda özel günlük defter adı ile dört defter kullanılır.

Para ile ilgili işlemler kasa defterinin giriş ve çıkış sayfalarına yazılır. Bu defterin adı *kasa günlük defteri* ya da *kasa yevmiyesi*'dir. Giren mallar için *mal giriş günlük defteri* ya da *mal giriş yevmiyesi*, çıkan mallar için de *mal çıkış günlük defteri* ya da *mal çıkış yevmiyesi* kullanılır. Kasa ve mal işlemleri dışında kalan işlemler için *muhtelif muameleler defteri* kabul edilmiştir. Bu defterlere yazılan işlemler *icmal varakası* denilen fişlerle *icmal yevmiyesi*'ne bileşik olarak geçirilir. İcmal yevmiyesine kayıtlar çoğunluk ayda bir kere yazılır. Bu defterin günlük maddeleri daha önce örneği verilen muhtelit madde halinde olur. İcmal günlüğünden kayıtlar, bu sistemin büyük defterine geçirilir. Mizanlar öteki sistemlerde olduğu gibi büyük defterden çıkarılır (Şekil: 25).

(Şekil: 25)

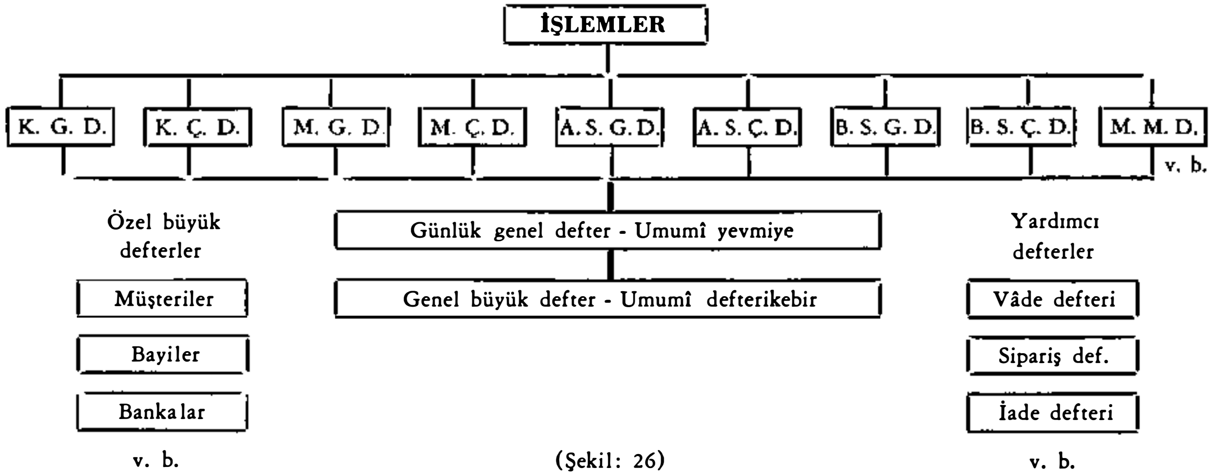
5 — *Merkeziyet usulü ya da müteaddit günlük defterler usulü*: Bu defter sisteminin bir adı da Fransız sistemidir. İş bölümü olan büyük işletmelerde bu çeşit sistemlere ihtiyaç vardır. Merkeziyet usulünde işin gerektirdiği kadar *özel günlük defterler* (*özel yevmiyeler*) kullanılır. Bunların yanı başında ayrıca yardımcı defterler de açılır. Merkeziyet sisteminde kayıtlar ilkin *tahlil* ve sonra *terkip* edilir.

Özel günlük defterlerden kayıtlar *icmal varakaları* ile *genel günlük defter* (*umumi yevmiye*) e birleştirilerek geçirilir. Bu defterden de işlemler *genel büyük defter* (*umumî defter-i kebir*) e aktarılır.

Merkeziyet sisteminde *nâzım hesaplar*'ın kullanılması zorunludur. Bunlar kullanılmazsa, sistemin kayıtları tekrarlı olur.

Bu sistemde ayrıca yardımcı defterler, özel büyük defterler v. b. birçok defterler kullanılır. Özel büyük defterlerde *câmî hesaplar* yer alır. Bayiler hesabı, müşteriler hesabı, fabrikalar hesabı, bankalar hesabı gibi her biri, aynı cinsten birçok hesapları toplayan hesaplara câmî hesaplar denir.

Merkeziyet sisteminde birkaç türlü mizan yapılır. Özel günlük defterlerin belirli zamanlarda toplamları yapılır ve bir cetvelin borçlu, alacaklı sütunlarına yazılarak bir mizan düzenlenir. Bu mizanın düzenlenmesinde *muhtelif muameleler yevmiyesi*'nin yalnız bir toplamı alınır. Özel günlük defterlerden çıkarılan mizanlara özel yevmiyeler mizanı denir. Bu mizanın toplamlarının, aynı tarihte toplanan günlük genel defterin toplamlarına eşit olması gerekir. Genel büyük defterden de bir mizan çıkarılır; bunun yine aynı tarihteki günlük genel defter toplamlarına eşit olması gereki. Câmî hesapları kontrol etmek üzere özel büyük defterden de mizanlar çıkarılır. Bu mizanlar daha önce örnekleri verilen mizanlar gibidir. Şu farkla ki, bu mizanda bulunan hesapların hepsi şahıs hesabıdır. Meselâ, müşteriler özel büyük defterinden çıkarılan bir mizanda yer alan bütün hesaplar şahıs hesabıdır ve hepsi de müşteri durumundadır. Bu mizanların toplamları câmi hesapların toplamlarına eşit olur. Merkeziyet sistemi büyük kurumlarda kullanılabilen bir sistemdir. Bu gibi kurumlarda iş bölümü olduğundan her memura bir defter verilir; memur da ancak bu defterden sorumlu olur. Böylece işlemler ilkin *tahlilî* bir yol tutar ve sonra merkezî muhasebe *terkip* edilir. Bu sebeple de sistemin adı *merkeziyet sistemi* olmuştur (Şekil: 26).

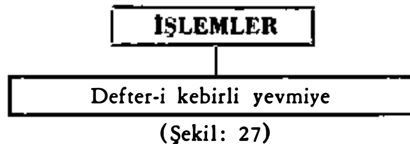

(Şekil: 26)

Not: 1 - 6 Madde halinde açıklanan defter sistemleri muzaaf kayıt usulüne bağlıdır.

Kısaltmalar: K. G. D. —Kasa giriş defteri—, K. Ç. D. —Kasa çıkış defteri—, M. G. D. —Mal giriş defteri—, A. S. —Alacak senetleri—, B. S. —Borç senetleri—, M. M. D. —Muhtelif muamele defteri—.

6 — *Büyük defterli günlük defter* (*Defter-i kebirli yevmiye, Amerikan defter usulü*): Bu usulde büyük defterle günlük defter birleştirilmiştir. Büyük defterdeki hesaplar, bu sistemde birer çift sütun haline getirilerek, bir tablo şeklinde günlük deftere eklenmiştir. Hesapların çift sütunlarından biri borçlu, öteki alacaklı işlemler için kullanılır. Defterdeki işlemler her sayfanın altında toplanır. Her sayfadaki toplamlar aynı zamanda denge halinde bulunur. Bu yüzden de ayrıca mizan çıkarılmaz. Büyük defter kısmındaki hesapların her sayfada aynı kadro halinde olması gerekir. Bu hesap kadrosuna giremiyecek olan hesaplar için *muhtelif hesaplar* adı ile bir hesap açılır. Bu hesap için özel bir büyük defter kullanılır (Şekil: 27).

(Şekil: 27)

DEFTERDAR(Far. = defter tutan), bugün yurdumuzda illerin maliye işlerini yöneten görevli; Osmanlı İmparatorluğunda maliye ve hazine işlerini yürüten görevli. Osmanlılara İlhanlılardan (defterdârî-i memâlik) geçtiği anlaşılıyorsa da, Osmanlıların ilk devirlerinde maliyenin nasıl ve kimlerce yönetildiği kesin olarak bilinmiyor. Ancak, kaynaklar II. Murat zamanında *emval deftercisi* ya da *mal defterdarı* adiyle bir görevlinin bulunduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı devletinin malî temelleri çok daha eski bir devirde atılmış olmalıdır.

Fatih Mehmet zamanında düzenlenen kanunlar, bu dönemde Osmanlılarda çok gelişmiş bir maliye sisteminin varlığını apaçık ortaya koymakta ve D. ile ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermekte, devlet mallarının sorumlusunun D. olduğu belirtilmektedir. Baş D., bütün D. ların başıdır; bütün maliye işlerinin yönetimi kendisine bırakılmıştır; onun emri olmadan hazineye ne bir akçe sokulabilir, ne de buradan bir akçe çıkarılabilir. Mal D. ı yükselerek baş D. olur; baş D. Rumeli beylerbeyi derecesinde olup bayram törenlerinde padişah, ona da ayağa kalkardı. Hilât ve bağışlarda vezirler ve kazaskerlerle hemen hemen aynı derecede tutulurdu. Divandaki yeri kazaskerlerden sonradır. Padişaha, sadrazam ile önceden anlaşmak şartiyle, dilekte bulunmak yetkisi, veziriazam ile aynı sofrada yemek yemek hakkı vardı. D. lara hâs verilirse, 600 000 akçelik hâs verilir; hazineden yıllık maaş (sâlyâne) bağlanırsa, bu 160 bin ile 240 bin akçe arasında olur; bundan başka, iltizama verilen hâslardan her yük başına 1 000 akçe ve hazineye yatırılan paranın her 1 000 akçesinden 22 akçe alırlardı. Bunun yanında daha başka gelirleri de, bu arada padişaha gelen armağan (peşkeş) lardan da hisseleri vardı.

Bir söylentiye göre, D. lık Fatih; başka bir söylentiye göre de II. Bayezid zamanında, Rumeli (baş D. lık) ve Anadolu D. lığı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında devlet bir cihan imparatorluğu haline gelince, yeni alınan ülkelerin malî yönetimini kolaylaştırmak amaciyle, merkezi Halepte bulunan Arap ve Acem D. lığı kurulmuştur. Bir süre sonra (XVI. yüzyıl), yalılar (limanlar) ve İstanbul mukataaları için şıkk - ı sânî diye bir D. lık daha kurulmuştur. Böylece merkezde (Acem ve Arap D. lığı dışında) derece sırasiyle şıkk-ı evvel (baş D.), Anadolu D. ı ve şıkk- ı sânî D. ı olmak üzere üç D. iş başına getirilmiştir. Bunların yıllık maaşları, sırasiyle 160 000, 140 000 ve 130 000 akçe idi. Bundan başka, yukarıda belirtildiği gibi, D. ların ihsan, peşkeş gibi gelirleri de vardı. Baş D., asıl maliye bakanı olarak, hepsinin başı olmakla birlikte, bunlar da kendi alanlarında bağımsız olarak görev yapmakta idiler. Baş D., sefere çıktığında yerine Anadolu D. ı bakardı. III. Mehmet zamanında, yılda 120 000 akçe maaş ile Tuna boyları (Macaristan) D. lığı adı altında dördüncü bir D. lık daha kurulmuşsa da, ömrü kısa sürmüş, kaldırılmıştır. Bir süre sonra, Arap ve Acem D. lığı, Halep, Şam, Trablus - şam, Diyarbakır ve Erzurum diye beş; Anadolu D. lığı ise Anadolu, Karaman ve Sivas diye üç D. lığa bölündü. Bunlara kenar D. lıkları ya da timar D. lıklarından ayırmak için hazine D. lıkları deniliyordu.

XVIII. yüzyıldan başlıyarak Rumeli ya da baş D. a D. - ı şıkk - ı evvel, Anadolu D. ına şıkk - ı sânî ve üçüncü derecedekilere da şıkkı-ı sâlis denmeğe başlandı. III. Selim zamanında kurulan Nizam - ı Cedid'in bu yeni örgütün maliyesini yönetmek için şıkk-ı râbi adiyle yeni bir D. lık daha kurulmuşsa da, kısa bir süre sonra kaldırılmıştır.

D. lığın pek geniş bir örgütü vardı. Her biri maliyenin ayrı bir uzmanlık bölümiyle uğraşan, ikinci derecedeki şubeleriyle birlikte 30 u aşan daire (kaleme) ye ayrılmıştı. Her dairenin başında *hâce* (hoca, çoğulu hacegân) denilen bir müdür ve *halife* (kalfa) denilen birkaç müdür yardımcısı ile oldukça kabarık sayıda *kâtip* ve *şakird* (kâtip adayı) bulunmakta idi. Bu düzen zaman zaman yapılan bazı değişme ve genişletmelerle maliye nezaretinin kuruluşuna kadar süregeldi. En geniş zamanlarda D. lık büyük dairelerinin en önemlileri şunlardı: Büyük ruzname kalemi, baş muhasebe kalemi, Anadolu muhasebesi kalemi, haremeyn muhasebesi kalemi, cizye muhasebesi kalemi, maliye kalemi, sipah muhasebesi kalemi.

II. Mahmudun yaptığı düzenlemeler maliyeyi de kapsıyordu. Hazine, üç büyük bölüme ayrıldı: 1. şıkk - ı evvel D. ının yönetiminde hazine - i âmire; 2. yine bir D. ın yönetiminde olmak üzere mansure hazinesi; 3. bir nazırın yönetiminde darphane hazinesi.

Bir süre sonra hazine - i âmire D. lığı kaldırılmış, bunun işleri, darphane nezareti işleriyle birleştirilmiş ve darphane - i âmire D. lığı kurularak, yönetimi darphane nazırı Ali Rıza Beye verilmiştir (eylül 1835). Sonradan mansure D. lığı da buraya eklenerek maliye nezareti kurulmuş (1838), böylece maliyenin tek elden yönetimi sağlanmış ve D. sanı da bırakılarak, mansure D. ı Nafiz Efendi (Paşa), vezirlik derecesiyle maliye nazırlığına getirilmiştir. Abdülmecidin tahta çıkmasiyle maliye nezareti kaldırılmış ve maliye, hazine - i âmire ve mukataât D. lıkları adiyle ikiye bölünmüşse de, bu durum uzun sürmemiş, yeniden kesin olarak nezaret haline getirilmiş (umur-u maliye nezareti) ve maliye nazırlığına da Saip Paşa atanmıştır (1841).

1867 de yapılan düzenlemelerde eyalet örgütü illere çevrilmiş ve il muhasebecilikleri de D. lık olmuştur. D. kelimesi bu anlamiyle bugünkü Cumhuriyet yönetimine de girmiş bulunmaktadır.

DEFTERDAR MUSTAFA PAŞA (ölm. 1633), Osmanlı devlet adamı. Niğdelidir. Enderundan yetişmiştir. II. Osmanın Hotin seferinde (1621) yeniçeri ağalığına getirilmiş, sefer dönüşünde ordu İsakçı'da bulunduğu sırada Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle kapudan - ı deryalığa yükseltilmişti. Padişah İstanbula geldikten sonra ise nişancı olmuştu (ocak 1623). Daha sonra vezirliğe yükselen D. M. P., uzun bir süre bu makamda kaldı. IV. Murat zamanında Musa Çelebi vakasında öldürülen Defterdar Mustafa Paşa yerine defterdarlığa getirilen Hüseyin Efendinin 1042 (1633) yılı mukataa, avârız ve cizye vergilerini açıkça satması üzerine görevinden alınarak Yedikule zindanına kapatılması sonunda, Niğdeli Mustafa Paşa defterdar oldu. Ancak, IV. Murat tarafından gösterilen güvenden cesaret alarak görevini savsaklaması, iş sahiplerine zorluklar çıkarması ve kendisini padişahın en çok güvendiği bir kimse olarak tanıtması, IV. Murat'ın dikkatini çekmiştir. Halk ve yeniçeriler arasında bir karışıklığa yol açabilecek olan bu davranışlarından dolayı D. M. P. 12 zilhicce 1042 (20 haziran 1633) gecesi padişah Alemdağında avda iken, Bostancıbaşı Rıdvan Ağa ile sarayda tevkif edilerek o gece öldürüldü.

D. M. P. Enderundaki öğrenimle yetinmiyerek ayrıca medreseye de devam ettiğinden Suhte (Softa) adı ile de tanınmıştır.

DEFTERDAR MENSUCAT FABRİKASI, Türkiyede kurulan ilk fes fabrikası. 1836 yılında Feshane fabrikası adiyle kurulmuştur. İlkin Kadırga'da Hazine - i hassa yapılarında ilkel bir fes yapım evi olan Darüssınâ, D. M. F. nın çekirdeği olmuştur. Burası, 1839 da bir fermanla Eyüp'te Defterdar koyunda, III. Selim zamanında padişahın kız kardeşi Hatice Sultan için yaptırılmış olan sarayın üç katlı Kur'a bölümüne taşınmış, böylece fabrika bugünkü yerine gelmiştir. Dokumacılığa köklü olarak 1843 te başlıyan fabrika, önceleri fes yaparken, bir az sonra halı ve aba gibi dokumalar yapmaya başlamıştı. 1868 e kadar hayvan gücü ile dönen dinkleme yerine, bu tarihten sonra buhar makinesi konulmuştur. Daha sonra tarak, vargel ve dokuma makineleri uygulanmıştır. 1876 da Bâb-ı Seraskerî emrine verilen fabrika, Cumhuriyete kadar bu örgüte bağlı kalmış, 1923 ten sonra Sanayi ve Maadin Bankasına verilmiş, Sümerbank'-ın kurulmasiyle 1939 da bu bankaya geçmiştir. 1942 de fabrika daha çok geliştirilmiş, tezgâhlar iki katına çıkarılmış, apre bölümüne bir lâboratuvar eklenmiş, bir de onarım atelyesi kurulmuş, yedek parça yapımına başlanmıştır. Bundan başka, desen ve örnek deneme yapı yeri vardır. D. M. F. bugün yurdun en büyük dokuma fabrikalarından biri durumundadır.

DEFTERDARLIK: bk. DEFTERDAR.

DEFTER - Î HAKANÎ NEZARETİ, Osmanlı İmparatorluğunda devletin resmî kayıtlarının tutulduğu, kütüklerin saklandığı büronun adı. Eski adı Defter Eminliğidir. Tanzimattan sonra devlet örgütünde girişilen yenileştirme ve ıslahat çalışmaları arasında adı D. H. N. olarak değiştirilmiştir.

Defter eminliğinin D. H. N. olarak yeniden örgütlenmesinde, Rus Çarlığının Kafkasyadan sürüp çıkardığı 1 500 000 kadar Çerkezin Anadolu ve Rumelide yerleştirilmesi konusunda Osmanlı devletinin karşılaştığı güçlük başlıca etken olmuştur. Bu göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda çıkan toprak anlaşmazlıkları ve kayıtlardaki karışıklıklar üzerine Defter Eminliğinin yeniden örgütlenmesi zorunluluğu duyulmuştu. Bunun üzerine Mahmut Nedim Paşanın sadrazamlığı zamanında, 1871 yılında Defter Eminliği kaldırılarak D. H. N. kurulmuş ve bu yeni örgütün başına ilk nazır olarak Kânî Paşa getirilmiştir.

Saltanatın kaldırılması üzerine İstanbuldaki Babıâli büroları düzene konurken D. H. N. de iki ayrı genel müdürlük olarak Ankarada yeniden örgütlenmiştir. 1927 yılında ise bu iki genel müdürlük birleştirilerek Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü adını aldı. Bk. TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.

DEFTERÎ MEHMET PAŞA (ölm. 1717), Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi. İstanbullu olup babası bakkal olduğundan Bakkalzade, sarışın olduğu için de Sarı sanları ile tanınmıştır. Babıâlide Ruznamçe-i evvel kalemine girmiş ve bu büronun öğrencileri arasına katılmıştır. Bu büronun halifesi Kılıç Ali Efendi tarafından yetiştirilerek zamanla kuvvetli bir maliyeci olmuştur. Bunun üzerine defterdar mektupçuluğuna atanmış ve bu görevde uzun bir süre kalmıştır. Râmî Mehmet Paşa ile tanışarak paşanın sadrazamlığında, Mehmet Efendi şıkk - ı evvel defterdarlığına yükseldi. 1703 te Edirnede Feyzullah Efendi vakası üzerine gizlenmek zorunda kaldı. Ancak, İstanbuldan gelen ayaklananların defterdar olarak getirdikleri Muhsinzade Abdullah Efendi, padişah III. Ahmedin tahta çıkması üzerine dağıtılması gereken cülûs bahşişini sağlayamayınca ayaklananlar, D. M. Efendiye dokunmayacaklarını bildirerek, onu yeniden defterdarlığa getirdiler. III. Ahmedin padişah olmasından sonra, İstanbula dönüşte, Kaymakam Firarî Vezir Hasan Paşanın defterdarlığa atanması sonunda, Ruznamçe - i evvel oldu. D. M. Efendi bundan sonra yedi kere defterdarlığa getirilmiştir. Devletin para ve hazine işlerinde en yetkili memurlarından biri olarak tanınan D. M. Efendinin politika hayatına atılması, Varadin seferinde Silâhtar Ali Paşanın şehit düşmesinden sonra oldu. Petervaradin'de ordunun yenilgiye uğraması ve Silâhtar Ali Paşanın şehit düşmesi üzerine Halil Paşanın sadrazam olması, D. M. Efendinin birdenbire parlamasına yol açtı. Halil Paşanın ağır ve hattâ tembel oluşu, Belgrad'da bulunan ordunun bütün işlerinin D. M. Efendi eliyle yürütülmesine yol açtı. Halil Paşanın da her iş için Defterdar Efendiyi göstermesi, onun ününü artırmıştı. Öte yandan III. Ahmet çevresindeki görevliler de, D. M. Efendiyi tutarak onu bir yandan vezirlik rütbesine çıkarırlarken, bir yandan da kendisine sadrazamlığı da işaret etmekteydiler. Böylece, D. M. P. nın ihtirasını kamçılamışlardı. Beri yandan divan memurları da onu geleceğin sadrazamı görerek hırslandırmaktaydılar. Bu sırada Tamışvar (Mac. Temesvár) kalesinin Avusturyalılar tarafından kuşatılması, D. M. P. hakkındaki iyi düşünceleri sarstı. III. Ahmet, göndermiş olduğu vezirlik menşurunu geri aldırdı. D. M. P. nın sadrazamlığı ise ordunun Edirneye dönüşüne bırakıldı. D. M. P., bir süre böylece oyalanmış ve ordu Edirneye döndükten sonra, artık kendisinin sadrazamlığından söz açılmaz olmuştu. Paşa, bu durumdan iyice kırılarak, bu görevi açıkça istemeye ve ileri geri konuşmaya başladı. Bunun üzerine Edirnede kalması da uygun görülmeyerek, ocak 1717 başında Selânik muhafızlığı ile merkezden uzaklaştırılmasına karar verildi.

D. M. P. Selânik'e gittikten sonra da rakîpleri tarafından rahat bırakılmadı. Önce kendi parasiyle 3 000 asker hazırlaması istendi, böylece elindeki serveti sarf ettirilmişti. Arkasından Kavala kalesine hapsedildi. Kethüdası Başbakî kulu Arnavut Mehmet Ağa da Edirnede Kapuarasına hapsedilerek paşanın bütün varlığı elinden alındı ve paşa, nisan 1717 de Kavala'da öldürüldü. Cenazesi Kavala'-da Ulu Cami kabristanına gömülmüştür.

D. M. P., Babıâliden yetişmiş kuvvetli bir maliyeci idi. 1701 - 1717 yılları arasında yedi kere defterdarlık mevkiine getirilmesi, onun maliye işlerindeki üstünlüğünü gösterir.

D. M. P. nın tarihçiliği de önemli bir yer tutar. Köprülü Mehmet Paşanın sadrazamlığa gelişi tarihi olan 1656 yılından II. Mustafanın tahttan indirilişine, Edirne ya da Feyzullah Efendi vakasına, 1703 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu olaylarını anlatan tarihinin adı, *Zübdetü'l - vekayi*'dir. Oldukça geniş açıklamalarla olayları anlatan bu eser, yazarın zamanına ait olması bakımından önemli kaynaklardan biridir. İstanbul kitaplıklarında bulunan yazmaları için bk. İstanbul kütüphaneleri tarih - coğrafya yazmaları katalogları, İstanbul 1944, II. 179. Bu katalogda Murat Molla 1947, Halet Efendi ilâvesi 189, 195 numaralı üç nüsha kaydedilmemiştir. Bundan başka, XVII. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğunun sosyal durumunu canlandıran politikaya ait *Nasâyihü'l - vüzera ve'l - ümera* adlı eseri Walter Livingston Wright tarafından İngilizceye çevrilip metniyle birlikte bastırılmıştır (1935). Bu eserin İstanbul kitaplıklarında bulunan bazı nüshalarında, yazar olarak Muhsinzade Mehmet Paşa adı görülmektedir.

DEFUISSEAUX [*dıfüisọ*], **Alfred** (1823 - 1901), Belçikalı devlet adamı. Mons'ta doğmuş, orada ölmüştür. Avukat olur olmaz *Catéchisme du peuple* (Halkın ilmihal kitabı) adlı bir eser çıkarmış, 1888 grevini düzenlemiş, Fransaya gitmiş, «büyük suikast» adı verilen olaya karıştığı ileri sürülerek on beş yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. 1894 ten 1901 e kadar millet vekili olan D., kömür işçileri sosyalist federasyonu başkanı olarak tanınmıştır.

Léon D. (1841 - 1906), Mons'ta doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. 1862 - 1863 yıllarında Jules Favre'ın sekreterliğini etmiş, Mons'tan temsilciler meclisine üye seçilmiştir (1870 - 1881). Mücadeleci bir sosyalist olan D., Mecliste aşırı solcularla iş birliği etmiş, tek dereceli seçimle anayasanın revizyonunu istemiştir. Görevinden çekilmiş, sosyalist hareketlere katılmış, devletin güveni aleyhinde bir tertibe katılmakla suçlandırılmıştır (1904).

DÉGAMÉ [*degamẹ*], Amerikada yetişen *Calycophyllum candidissimum* ağacından elde edilip ticaret malı olarak kullanılan bir tahta. İnce, sert ve düz olan bu tahta, kolaylıkla işlenir ve parlatılır; yalnız çok dayanmaz; ev eşyası, araç, keman yayı v. b. yapımında kullanılır.

DEGANYA ya da DEGANİYA, İsrailde, Taberiye gölünün güney kıyısında, 400 nüfuslu bir köy. 1909 da kurulan bu köy, Filistinde ilk kolektif kuruluştur. 1948 de halk, Arapların bir saldırısını püskürtmüştür. Beit - Gordon tabiî bilimler müzesi buradadır. Sebze ve yemiş (portakal) yetiştirilir.

DEGAS [*dıgą, dıgąs*], **Edgar** (1834 - 1917), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Bir bankacının oğludur. Louis - le - Grand lisesinde okuduktan sonra Hukuk Fakültesine girmiştir. Resme olan sevgi ve ilgisi, resim meraklısı babasının hiçbir zorlamasiyle önlenememiş, hukuk öğrenimini bırakarak Güzel Sanatlar Okuluna girmiştir. Orada ressam Lamothe'un öğrencisi olmuş, Bonnat ve Delaunay ile tanışmıştır. D. nın portre ve tarihî tablolarında gelenekçi bir anlayış hâkim olmuştur. Roma ve Floransada kaldığı üç yılı aşan bir süreden sonra P a r i s e dönmüştür (1860). Bu devre ait en karakteristik eserleri arasında «Spartalı genç kızlar» [State Gallery - Londra] ve «Orléans şehrinde felâkete uğrayanlar» vardır. D. nın teknik ve kompozisyonlarında açıkça görülen yenilikler olmakla birlikte, sanatının gelenekçi karakterini tam olarak değiştirmeğe yetmemiştir. Bununla birlikte, ne Ingres'in klâsizminin, ne de İtalyaya yaptığı inceleme gezilerinin etkileri sürekli olmuştur. Japon estampları, D. nın üslûbuna sürekli etkiler yapmıştır. İşlediği büyük kompozisyonlar yanında, kalemle çalışılmış desenler, pastel resimleri ve ofort işleri ile ilk portre resimlerini bu arada yapmıştır. Normandiyada oturduğu sırada sık sık gittiği baba dostunun harasında yarış atları üzerinde çalışmıştır.

E. D E G A S

E. D E G A S: «D a n s ö z»

D. 1870 harbine kadar tarihî resimler, daha sonra portreler yapmış, opera kulislerinde, çalgılı kahvelerde çalışmalarını sürdürmüştür. Kardeşiyle birlikte New Orleans'da tanıdıklarının yanında geçen zaman içinde «New

E. D E G A S: «D i n l e n e n d a n s ö z l e r»

Orleans'da pamuk bürosu» konulu tablosunu yapmıştır. D. bu eserinde ilk olarak alışılmış kuralların dışına çıkan değişik bir kompozisyon tarzını uygulamıştır. D. daha 1865 te Manet ile dostluk bağları kurduğu sırada empresyonistler topluluğuna katılmış, fakat kendini büsbütün bu grupa bağlı olmaktan uzak tutmuştur. Empresyonistlerin araştırmalarının temeli olan renk ve ışık problemleri, önde tutulan tabiat, D. yı pek az ilgilendirmiştir. Bu grupla D. nın biricik birleştiği yön, enstantane kaygısı olmuştur. Bu özellik, eserlerinde renk yardımiyle değil, çizgi ile belirtilerek sağlanmıştır.

D. insan vücudunun çeşitli işler içinde aldığı hareketi, ışık - gölge ile sağlanmış biçimleri akıcı bir üslûpla vermiştir. Kuvvetli bir desinatör olarak çizgi ve renge karşı büyük bir sevgi göstermiş ve aydın bir insan sıfatiyle sanatçılar arasında ün almıştır. D. 1885 ten bu yana, yağlı boya, detrenp, pastel teknikleriyle birçok dansöz ve çıplak kadın resimleri yapmıştır. 1881 de ilk heykel eseri olan «Dansöz» ü sergilemiştir.

D. nın son yılları çok sönük geçmiştir. Göz hastalığının artması çalışmalarına engel olmuş, görme yeteneğinden yoksun olarak umutsuzluk içinde ömrü sona ermiştir. Eserleri arasında «Ütücü kadınlar» [1882, Durand - Ruel, Paris ve New York] «Çalgılı kahve» [1876 - 1877, pastel, Lyon Müzesi]; «Absent» [1876, Louvre Müzesi, Paris]; «Bellelli ailesi» [1860 - 1862 Louvre Müzesi, Paris]; «Banyodan çıkış» [1885, pastel, C. Suydam Cutting koleksiyonu, New York]; «Yarışlarda» [1877 - 1880, Louvre Müzesi, Paris]; «Üç dansöz» [1873, özel koleksiyon, Paris] anılabilir.

DEGEN [*dęgîn*], **Jakob** (1761 - 1848), uçak tekniğinin öncüsü. Liederswil (İsviçre) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1807 den bu yana insan gücü ile yönetilen bir uçak yaparak, bunu bir balona asmak yolunda çalışmıştır.

DEGENAU [*dęgenaų*], İsviçrede, Thurgau'da bir köy. 1945 - 1947 yıllarında bir Roma tapınağında Reichenau - Niederzell freskleri biçiminde (aş. yu. 1150 de yapılmış) duvar resimleri bulunmuştur: Havariler arasında İsa, Meryem Ana, Kâhinlik ve İbrahim'in yanındaki melekler bu fresklerdendir.

DEGENFELD [*dęgînfeld*], Suabya asıllı Alman ailesi. 1165 ten beri tanınan bu ailenin bellibaşlı üyeleri: 1. **Christoph Martin baron von D.** (1599 - 1653), Eybach'da doğmuş, orada ölmüştür. Martin, Wallenstein, Tilly ve Spinola'nın komutası altında savaştıktan sonra, 1632 de Gustave - Adolphe'un, daha sonra da Fransanın (1635) emrinde görev almış, en sonunda da Venediklilerin emrinde çalışmıştır. 1645 yılında Dalmaçya valisi olmuş ve Türklere karşı harb etmiştir. Sekiz çocuğundan Hannibal (1648 - 1691) da Türklere karşı savaşmış, daha sonra Venediklilerin hizmetine girmiştir.

2. **Maria Susanna Loysa baronne von D.** (1636 - 1677), baron Christoph Martin'in kızıdır. Güzelliği ile ün almıştır. 1650 de Prenses Charlotte'un dame d'honneur'ü, ondan sonra da seçmen prens Palatin Charles - Louis'nin karısı olmuştur.

3. **Degenfeld - Schonburg, August, comte von D.** (1798 - 1876), Avusturya generali. Nagykanizsa'da doğmuş, Altmünster (Gmunden) da ölmüştür. 1848 ve 1859 da İtalyaya karşı açılan harblere katılmış, 1860 - 1864 yılları arasında savunma bakanı olmuştur.

DEGEORGE [*dîjǫrj*], **Charles** (1837 - 1888), Fransız heykelcisi ve madalyoncusu. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Sanatını en iyi belirten ve en çok başarı kazanan eserlerinden biri, 1870 - 1871 harbinde ölen güzel sanatlar okulu öğrencileri için yaptığı madalyondur.

DEGÉRANDO [*dejerãdǫ*], **Joseph Marie, Kont** (1772 - 1842), Fransız düşünürü. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Napoléon zamanında bakanlık genel sekreteri, Bourbonlar zamanında Pair, sonra Danıştay ikinci başkanı olmuştur. *Histoire comparée des systèmes de philosophie* (Felsefe sistemlerinin karşılaştırmalı tarihi) [3 cilt, 1803] adlı eseri felsefe tarihi bakımından önemlidir. *Des signes et de l'art de penser, considérés dans leur rapports mutuels* (Karşılıklı ilişkileri bakımından düşünme işaretleri ve sanatı üzerine) [4 cilt, Paris, 1800] adlı kitabı da mantıkla ilgilidir. D. ayrıca ahlâk, hukuk bilimi ile de uğraşmıştır. Yoksullar ve yoksulluk ve sosyal yardım hakkında da birkaç eser yazmıştır: *Le visiteur du pauvre* (Yoksulun ziyaretçisi) [1820]; *De la bienfaisance publique* (Kamu yardımseverliği üzerine) [4 cilt, 1839] gibi.

DEGEYTER [*dîgęytîr*], **Pierre** (1848 - 1932), Belçikalı besteci. Gent (Fr. Grand) te doğmuş, Saint - Denis'de ölmüştür. Lille konservatuvarında okumuştur. Asıl mesleği tornacılık olan D., *Internationale* (b. bk.) i bestelemiştir. Başlangıçta *Internationale,* bestecisinin adı belirtilmeden yayınlanmıştır. D. bu marşın bestecisi olduğunu ispat edebilmek için dâva açmış ve bu dâva ancak 1922 de müspet olarak sonuçlanmıştır.

DEGGENDORF, Federal Alman Cumhuriyetinin Bavyera devlet (Land) inde, Yukarı Bavyera - Aşağı Polatinat (Pfalz) bölgesinde, Tuna ırmağı üzerinde ve Passau'nun aş. yu. 48 km kuzeybatısında bir şehir. Çimento ve kereste fabrikaları, kimya ve dokuma sanayii, davar, tahıl ve kereste pazarları vardır. Turistik Bavyera ormanları bölgesinin merkezi olan D. ta Heiliges Grab kilisesi tanınmıştır. Nüfusu 16 328 (1950) dir.

DEGLANE [*dîglạn*], **Henri** (1855 - 1921), Fransız mimarı. Pariste doğmuştur. 1881 de Roma armağanını almış, Pariste Grand Palais (Büyük Saray) nin yapılmasına katılmış, 1900 sergisinin büyük armağanını kazanmıştır.

DEGLI ALESSANDRI [*dęlyi alessạndri*] **ya da D'ALESSANDRI** [*dalessạndri*], **Vincenzo** (XVI. yüzyıl), Venedikli gezgin. Uzun süre İstanbulda kalmış, Venedik senatosu sekreterliğinde çalışmış, 1570 yılında Sultan Selim'i savaşa çekmeyi denemek üzere İran hükümdarı Tahmasp tarafından çağrılmıştır. Onun bu çağrı üzerine yaptığı gezi 21 ay sürmüştür. D. A. bu gezisinde Erzurum, Erivan, Tebriz (İran'ın o zamanki başşehri) ve Kazvin'e uğramıştır. D. A. nin bu elçiliği başarısızlıkla sona ermiştir.

DEGLI ANTONI [*dęlyi antǫni*], Bologna okuluna bağlı İtalyan bestecileri: 1. **Pietro** (1648 - 1720), Bolognada doğmuş, orada ölmüştür. Filarmonik Akademisine başkanlık etmiş, keman ve org için sonat kitabı yazmış, ilâhiler, kantatlar, oratoryolar ve operalar bestelemiştir. Opera şarkıcısı la Mignatta ile evlenmiştir.

2. **Giovanni Battista** (doğ. aş. yu. 1660), Bolognada doğmuştur. Pietro'nun kardeşi olup keman, org, viyolonsel ve klâvsen için yedi kitap çıkarmıştır. Bach ve Händel, bu iki kardeşin bestelerini görmüşlerdir.

DEGLI ARMATI [*dẹlyi armạti*], **Salvino** (ölm. 1317), İtalyan fizikçisi. Floransada doğmuştur. 1285 yılı sıralarında ilk gözlüğü yaptığı kabul edilir.

DẸGO, İtalyanın Liguria bölümünde, Savona ilinde, Savona'nın kuzey - kuzeybatısında, 3 200 nüfuslu bir bucak. 14 - 16 nisan 1796 günleri arasında Napoléon, general Vukassovich komutasındaki Avusturya ordularını D. yakınında yenmiştir.

DEGOUTTE [*dīgụt*], **Jean Marie Joseph** (1866 - 1938), Fransız generali. Charnay (Rhône) da doğmuş, orada ölmüştür. 1890 da Saint - Cyr askerî okulundan çıktıktan sonra Madagaskar ve Çin seferlerine katılmış, Fasta Casablanca'ya kadar birlikleri yönetmiştir. 1914 - 1915 te IV. ordunun kurmay başkanlığını yapmış, 1916 da general olunca Somme ve Champagne cephelerinde Fas tümenini yönetmiştir. 1917 de tümen komutanı olarak Malmaison taarruzunu yönetmiştir. 1918 de VI. ordunun başında Champagne taarruzunu başariyle sonuçlandırmıştır. Belçika kıralının emrine verilen D., Belçikalı, Fransız ve İngiliz birlikleriyle birlikte Belçikanın güneyini kurtarmıştır. 1920 de yüksek askerî şuraya atanmış, 1925 e kadar da Ruhr bölgesi (Alm. Rheinland, Fr. Rhénanie) ni elde eden müttefik kuvvetleri başkomutanlığında bulunmuştur. 1923 te Ruhr'un alınması hareketini yönetmiştir.

DEGRÉ [*degrẹ*], **Alajos** (1820 - 1896), Fransız asıllı Macar romancısı. Lippa (Temes) da doğmuş, Budapeştede ölmüştür. 1841 de yazı hayatına karışan D., yol notları, hikâyeler, romanlar ve oyunlar yazmıştır. Özellikle akıcı bir dille yazılan küçük hikâyeleriyle ün almıştır. Komedilerinden birçoğu Millî Tiyatroda oynanmıştır. Anılarını *Visszaemlékezéseim* (Anılarım) [1883 - 1884] adı altında yayınlamıştır (2 cilt).

DEGRELLE [*dıgrẹl*], **Léon** (doğ. 1906), Belçikalı devlet adamı. Bouillon'da doğmuştur. Action catholique partisi için çalıştıktan sonra 1935 te kıralcı olmuştur. Almanya ile anlaşmadan yana olan D., 1940 ta Belçika bozguna uğrar uğramaz iş birliğinin başına geçmiş, Rusyada Alman birlikleriyle yan yana savaşan «Wallonie» lejyonunu kurmuştur. Çerkassı'da yaralanınca İspanyaya geçmiş ve ölüme mahkûm edilmiştir. Bugün kimsenin bilmediği bir yerde yaşamakta olan D., Belçikaya sokulması yasak edilmiş birçok eser yayınlamıştır.

DEGTYARĖV [*degtyarọ̈f*], **Stepan Anikieviç** (1766 - 1813), Rus bestecisi ve orkestra şefi. Önemli dinî musiki eserleriyle (aş. yu. 60) tanınmıştır. *Minin i Pojarskiy ili osvobojdenie Moskvı* (Minin ile Pojarskiy ya da Moskovanın kurtarılması) adlı bir oratoryo ve birçok koro eserleri bestelemiştir. Eserlerinin çoğu el yazması halinde kalmıştır.

DEGU (Zoo.): bk. FUNDA SIÇANI.

DEGUIGNES: bk. GUIGNES, Joseph de.

DEĞER, iktisatçılar arasında «fayda» ile birlikte düşünülen ve ondan ayrılmayan bir kavram. D. i doğru anlatabilmek için fayda üzerinde biraz durmak gerekir. Faydalı olan her şeyin bir D. olduğu ileri sürülmüş, fakat havanın çok faydalı olduğu halde, bir D. olamıyacağı düşünülmüştür. Bunun yanı başında suyun varlığı ile bir elmasın ya da başka değerli bir maddenin insan ihtiyacını karşılaması bakımından ve fayda açısından düşünülmesi üzerine fayda ile D. in tam olarak açıklanması mümkün olamıyacağı fikri hâkim olmuştur.

Faydanın bir isteği karşılaması ya da bir maksadı sağlaması diye tanımlanmasının da geniş bir anlam yarattığı görüldü. Her faydalı şeyin bir servet olabileceği düşüncesiyle bu geniş anlamı daraltmak için azlık (nedret) deyimi ortaya atıldı. Azlık deyiminin genişçe anlamiyle ve bir memleket düşünülerek bu kavram ile bağdaşamadığı anlaşıldı. Çünkü bir memlekette ihtiyaç maddelerinin azalması halinde memleketteki D. lerin artması gerekeceği gibi, ters bir sonuç elde edilmiş olacaktır; bir görüşe göre de D., güçlükle elde edilen bir şeydir, fikri savunuldu. Bu sebeple de çalışma (sây) bir etken olarak ele alındı. Öte yandan çalışmanın cins ve kalite bakımından değişebileceği ve D. in tanımı için bir ölçü olamıyacağı da anlaşıldı.

D. kuramları iki yüz yıla yakın bir dönem içinde fayda, azlık ve çalışma etrafında araştırmalarla oyalanmıştır. Bu ifratlar arasında henüz kabul olunacak bir sonucun tam olarak belirdiği de düşünülemez. D., bir bakıma göre «bir şeyin ihtiyacımızı karşılayabilmesinin takdirinden ibaret sübjektif bir sorundur». Bu görüş bizi «ideal - materyel» dâvası ile karşılaştırır. Materyalist kuramı ise daha ziyade objektif olma eğilimindedir. Buna göre, bir şeyin başka bir şey ile değiştirilmesinin etkeni olarak onun niceliğini kabul eder. Maddenin fayda derecesini tesbit ederek sübjektif anlayış ile objektif kuram gibi açık olmak üzere, birtakım ölçüler öne sürülmüşse de, bu da iktisatçılar arasında tartışma konusu olmuştur.

D. hakkındaki düşünceler önce felsefî ve sonra dinî etkiler altında kalmıştır. Feodal sistemin kendi kendine yeten iktisadî düzenin yerine, şehir hayatının ilerlemesi ve ticaretin başlaması ile dinî etkiler ortadan kalkmıştır. Bu suretle D. takdirinde yeni fikir hareketi başlamıştır. Aquinous'a göre, bir maddenin faydası, bireylerin bu maddeye karşı duyduğu ihtiyacın derecesine göre değişebilir. Bu bakımdan bu görüş ya da açıklama, objektif D. takdirinde az etki yapar. Halbuki bir maddenin vücut bulmasında sarf edilen emeğin bedeline, onu yapan sanatçı sıkı sıkıya bağlıdır. Uzun bir süre fayda ile çalışma D. takdirinde birlikte düşünülmüştür. Sonradan D. in takdirinde yine birinci derecede fayda kavramına dönülmüştür.

Zaman zaman yazarlar fiat ile D. arasında pek fark görmemişler, bunları birbirine karıştırmışlardır. Ama kavramlara sıkı sıkıya bağlı yazarlaı da fiat kavramının daima değişen pazar fiatlarının belli bir zamandaki belirtisi olduğunu, D. in ise ideal bir önem takdirinin etkenlerini içine aldığını düşünürler.

John Law da, A. Smith'e atfedilen değiştirme ögesini D. i belirtmek için ortaya atmış ve elmas ile su misalini vermiştir. Su, faydalı olduğu halde çok bulunmasından «değiş» (mübadele) D. i yoktur; buna karşılık elmas faydalı olmadığı halde fazla değerlidir. Demek ki fayda, D. i açıklamak için yetmiyor; ayrıca «değiş» ögesinin de bulunması gerekiyor.

1727 - 1781 yılları arasında D. in açıklanmasında tekrar fayda ögesine dönülmüş olduğu Turgot'nun eserlerinden anlaşılır. Turgot, eserlerinde D. in açıklanmasında etki yapan ögelerden birkaçını kabul etmekle birlikte, faydanın baş öge olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte, «değiş» ögesinin, «sunu ve istek» in önemini kabul ediyordu.

1680 - 1734 yılları arasında yaşayan ve eseri 1755 te yayınlanan Richard Cantillon, klâsik D. kuramlarının temellerini atmıştır. Richard Cantillon'a göre, asıl D. in, malın üretimine karışan toprağın ve çalışmanın nitelik ve ni-

celik bakımından ölçüsüdür. Piyasa fiatı ise «sunu ve istek» e göre meydana gelir. Piyasa fiatının hiçbir zaman asıl D. e uygun olup olmadığı aranmaz. Bu suretle, asıl D. de «değiş» in esaslı bir öge olması düşünülemez.

Adam Smith, Cantillon'un eserinden yirmi yıl sonra yayınladığı «Milletlerin serveti» adlı kitabında, «değiş» ve «kullanış» D. lerini birbirinden ayırmıştır. Smith'e göre, bu iki D. çok az birleşir. Çok bulunan bir maddenin kullanış D. i fazla olabilir. Ama piyasa D. i olmayabilir. Buna karşılık, bir elmasın kullanış D. i az olmakla birlikte, «değiş» D. i fazla olabilir. Smith'e göre, bütün eşya satın alma D. leri bunlar için harcanan çabadır. Bununla birlikte, çabanın dikkate alınarak «değiş» yapılması basit topluluklar için mümkündür.

Dawid Ricardo (1772 - 1823), eşyanın D. ine etki yapan etkenlerden biri «azlık», öteki «çalışma» dır, der. Ona göre, bir milletin iktisadî hayatını devam ettiren, üretime gereği kadar çalışma ayrıldığı takdirde sınırsız mallardır. Bu mallar için «çalışma» maliyeti, D. in esasını meydana getirir.

D. in açıklanmasında tarih boyunca birçok yazarlar eserlerinde fayda, çalışma, azlık, kullanış ve değiş ögeleri arasında, D. in yerini ve kökenini belirtmek üzere araştırmalarda bulunmuşlardır. «Klâsik», «neoklâsik», «fayda», «azalan fayda» kuramları etrafında savunmalar olmuştur. Avusturya okulunun mânevi kurucusu sayılan Carl Menger'e göre, D. eşyanın taşıdığı faydadan ibarettir. Değiş ögesinin, insanların zihnindeki eğilimlerin bir dış görünüşü olduğunu ileri sürerek D. in, sübjektif bir sorun olduğu üzerinde ısrar etmiştir.

Genel olarak D. in tanımında tek etken aramak ya da bu etkenlerden birini ya da birkaçını bir arada düşünmek, yaşanılan ekonomik devrin gereklerine ve fikir hareketlerine bağlıdır. Bu bakımdan gelecek toplumlarda D. daha başkaca etkenler dikkate alınarak tanımlanacaktır.

DEĞER HESAPLARI, bir işletmede bulunan döner (mütedavil), «sabit» ve «ayrılmış» değerlerin kaydolundukları hesaplara D. H. denir. Bir işletmede değerlerin satın alınması, satılması, ham madde halinde iken işlenerek yapılmış madde haline getirilmesi ve satışa sunulması değer hareketlerini gösterir. Değer hareketlerinden işletme için «olumlu-kâr» ya da «olumsuz - zarar» gibi sonuçlar elde edilir. İşletmelerde izlenen kayıt metotlarına göre, bu olumlu - kâr ya da olumsuz - zarar gibi sonuçlar D. H. nda yer alabilir. Genel olarak ve muhasebe konusu olarak değerleri üç bölümde incelemek mümkündür:

1. *Döner (mütedavil) değerler*: Her işlemde bir kere kullanılabilen ve kolaylıkla elden ele geçebilen ve naklolunabilen değerlerdir. Para, mal, senet, aksiyon ve obligasyon gibi değerler döner değerlerdir. Bu değerlerin alınıp verilmesi, birbiriyle değiştirilmesi, para ile satın alınması ya da bir borç yapılmasiyle mümkün olur.

2. *Sabit değerler*: İşletmelerde birçok kere kullanılabilen binalar, makinalar, elektrik, su kuruluşları, büro masaları, dolapları v. b. maddeler sabit değerlerdir. Sabit değerler genel adı altında toplanan bu değerlerin de ikinci derecede (tali) bölümleri vardır. Bunlardan bir kısmı taşınır (menkul) ve bir kısmı da taşınmaz (gayrimenkul) bir durumdadır. İşletmelerin bürolarında kullanılan masalar, yazı makinaları, yerli olmayan dolaplar, halılar, perdeler, taşıtlar, araçlar gibi değerler, sabit değerlerin taşınabilir kısmıdır. Binalar, fabrikalarda kurulmuş makinalar, su, elektrik ve enerji kuruluşları gibi değerler de taşınmaz bölümünde yer alır.

Genel olarak sabit değerlerin taşınabilen kısımlarına *demirbaş eşya ve döşeme* (*mefruşat*) denir. Masalar, yazı makinaları, dolaplar v. b. maddelere *demirbaş eşya*, perdeler halılar, koltuklar v. b. de *döşeme* adı verilmektedir. Her işletmede sabit değerleri bilimsel olarak sınıflandırmak ve buna göre hesaplarını kurmak gerekir. Çünkü bunların kullanılış dönemleri, amortismanları ayrı ayrı oranlara, işlemlere bağlıdır. Bunlardan bazıları nitelik ve cins bakımından aynı olmakla birlikte ayrı ayrı hesaplara geçirilmesi, kayıtlarının tutulması gereklidir. Meselâ fabrika binaları, büro binaları ile lojmanlar, hemen hepsi bina olmakla birlikte, hesaplarının ayrı ayrı açılması, amortismanlarının ayrıldıkları hizmete, yıpranma oranlarına göre işlem görmesi gerekir.

3. *Ayrılmış (muhassas) değerler*: Maksat ya da amacın gerçekleşmesine kadar niteliği değişebilen değerlere ayrılmış (muhassas) değerler denir. Bir binanın ya da kuruluşun yapımında kullanılabilen her türlü maddeler yapımın sonuna kadar —satıştan kaldırıldığı için— «döner değer» olmaktan çıkmış fakat henüz «sabit bir değer» ya da kuruluş halini almamıştır. Bir yapının şantiyesinde bulunan kereste, çimento, çivi, kum ve benzeri maddeler yapıma ayrıldıkları için «ayrılmış değerler» dir. Amacın gerçekleşmesinde yapıda kullanılanlar «sabit değerler» ve kullanılmayanlar da yeniden satışa çıkarılacağından «döner değerler» niteliğini kazanır.

Bir ticarî senedin vâdesinde alınamayıp takibe verilmiş olması da ayrılmış bir değer olarak düşünülmesi gerekir.

D. H., bir işletmenin kuruluşu sırasında ya da hesap döneminin devamı süresince gerekli görüldükçe açılır. İşletmelerin kuruluşunda üç bölümde açıklanan değerler sayılarak değerleri, nicelikleri ve nitelikleri tesbit olunur. Buna *envanter* denir. Her hesap dönemi sonunda envanter yapılır; sonuçlar D. H. na işlenir.

Muzaaf kayıt sisteminde D. H., öteki hesaplar gibi borçlu, alacaklı tarafları, hesabın adı, işlemlerin değeri, açıklama, tarih ve sıra numaraları sütunlarını kapsayan iki taraflı bir çizelge halindedir:

HESABIN ADI

Borçlu (Giren) — **Alacaklı (Çıkan)**

Tarih	No.	Açıklama	Toplam		Tarih	No.	Açıklama	Toplam	
			Lira	Krş.				Lira	Krş.

(Şekil: 1)

Bir kurumda bulunan, satın alınmış ya da meydana gelen (tahassül eden) değerler, D. H. nın borçlu tarafına kaydolunur. Bu sebeple, değer hesaplarının borçlu tarafına «borçlu» başlığı verilebildiği gibi «giren» de yazılabilir. Borçlu ya da giren taraf değerlerin (+) tarafıdır.

Bir işletmede, çıkarılan, satılan ya da kayıttan düşürülen değerler, D. H. nın alacaklı tarafına yazılır. Bu hesapların alacaklı tarafına «alacaklı» başlığı yerine «çıkan» başlığı da konulabilir. Alacaklı ya da çıkan taraf, değerlerin (—) tarafıdır.

H E S A'B I N A D I

Borçlu (Giren) **Alacaklı (Çıkan)**

Tarih	No.	Açıklama	Toplam		Tarih	No.	Açıklama	Toplam	
			Lira	Krş.				Lira	Krş.

(Şekil: 2)

Genel olarak para sütununa eskiden *meblâğ* başlığı verilirdi. Bu başlık bugün de kullanılmaktadır. Açıklama. işlemleri hatırlatacak nitelikte ve kısaca yazılır. Her iki tarafta bulunan numara (No.) sütununun günlük (yevmiye) defterinin madde sıra numaraları geçirilir. Tarih sütununa da işiem tarihleri kaydolunur. Daha önce D. H. nın borçlu taraflarına yazılabilecek işlemler arasında meydana gelen değerler de yazılır denilmişti. Bundan maksat, ziraî işletmelerde büyük ve küçük baş hayvanların doğumu ile elde edilen değerlerin kaydıdır. Doğumda doğan kuzu, at v. b. bir bedel ile elde edilmediğinden ilgili değer hesabının borçlu tarafına doğanların kaydı yapılmakla birlikte, ayrıca bir «doğum» hesabı açılarak alacaklı tarafına yazılır. Meselâ bir mevsimde her hangi bir ziraî işletmede 100 kuzu doğum yolu ile elde edilmiş ise, bu 100 kuzu, kuzular hesabının borçlu tarafına ve «doğum hesabı» nın alacaklı tarafına kaydolunur.

Genel olarak, elde bulunan ya da yeniden alınan değerler, D. H. nın borçlu (giren) tarafına, işletmeden çıkan, satılan ya da kayıttan düşürülen değerler de bu hesapların alacaklı (çıkan) tarafına yazılır.

Bir işletmede giren ve çıkan değerler maliyet fiatiyle D. H. na kaydolunuyorsa, bu halde hesap toplamları, nicelik bakımından iki halde olabilir. Birinci halde borçlu ve alacaklı tarafların toplamları birbirine eşittir. Bu halde işletmeye o cins değerden giren sayı tamamiyle çıkmıştır. İkinci halde de borçlu taraf toplamı alacaklı taraf toplamından daha çoktur. Bu halde de işletmeye giren aynı cins değerlerden borçlu taraf fazlalığı kadar bir sayının bulunduğu anlaşılabilir. Borçlu taraf toplamının, alacaklı taraf toplamına göre fazla bulunana *bakıye* denir. Bu bakıyeye, borçlu tarafa ait olduğu için de *borçlu taraf bakıyesi* adı verilir.

Aşağıda giren ve çıkan değerlerin girişleri « maliyet fiatı » ile ve çıkışları «satış fiatı» ile kaydolunabilir. Bu halde D. H. nın toplamları üç halde olabilir. Birinci halde birbirine eşit, ikinci halde borçlu taraf toplamı alacaklı tarafa göre daha büyük ve üçüncü halde de alacaklı taraf toplamı, borçlu taraf toplamından daha büyük bulunabilir. Bu kayıt metodunda eşitlik ya da taraflardan birinin toplamının öteki tarafa göre daha büyük oluşu, yani «bakıyeler» den sonuç çıkarmak mümkün değildir.

D. H. nın tutulmasında iki kayıt metodu vardır. Bunlardan biri devamlı muvazene metodu, öteki deneysel metottur. D. H. nda devamlı muvazene kayıt metodunun esası şudur: D. H., sadece değer hareketlerini gösterecek nitelikte tutulmalıdır ve değer hareketlerinden meydana gelen «olumlu - kâr» ya da «olumsuz - zarar» gibi sonuçları kapsamamalıdır. Bu ilke ile yapılan kayıtlarda, hesapların borçlu ve alacaklı taraflarına giren ve çıkan değerler «maliyet fiatı» ile kaydolunur. Değer hareketlerinden, yani giren ve çıkan değerlerden elde edilen kâr ya da zararlar bu hesaplarda gösterilmeyip kendi sonuç hesaplarına geçirilir. Bu metoda göre tutulan D. H. nın ancak borçlu tarafı 1 bakıyesi olabilir. Bu bakıye de işletmede bulunan ve henüz çıkarılmayan değerlerin miktarını gösterir. Borçlu ve alacaklı tarafların toplamları eşit bulunursa, işletmeye girmiş bulunan değerlerden elde kalmadığını anlamak gerekir (Şekil: 3 - 4).

K A S A H E S A B I

Borçlu (Giren) **Alacaklı (Çıkan)**

Tarih	No.	Açıklama	Toplam		Tarih	No.	Açıklama	Toplam	
			Lira	Krş.				Lira	Krş.
2/1/1964	1	Sermaye olarak konan	30 000	—	5/1/1964	15	Satın alınan mal	25 000	—

(Şekil: 3)

Bazı D. H., nitelikleri gereğince «devamlı muvazene metodu» ile tutulur. Bunlardan biri (Şekil 3) te gösterilen kasa kesabıdır. Bir memleketin geçer parası alınıp verilirken fiat farkı olamıyacağından hesabın her iki tarafına yapılan kayıtlar aynı fiat üzeredir. Bu bakımdan bu hesabın borçlu taraf bakıyesi, kasada bulunan parayı (5 000) lirayı gösterir. Nihayet kasa hesabının her iki taraf toplamı birbirine eşit olabilir. Çünkü giren paradan çok bir paranın kasadan çıkarılmasına imkân yoktur.

Üçüncü örneğe bir misal: Bir işletmeye 25 000 liralık mal alınmış ve bunun yarısı % 10 kâr ile satılmıştır.

MAL HESABI

Borçlu (Giren) — Alacaklı (Çıkan)

Tarih	No.	Açıklama	Toplum Lira	Toplum Krş.	Tarih	No.	Açıklama	Toplam Lira	Toplam Krş.
5/1/1964	15	Alınan mal (Maliyetle)	25 000	—	6/1/1964	17	Satılan mal (Maliyetle)	12 500	—
		Toplam	25 000	—				12 500	—

Borçlu taraf bakıyesi
Eldeki mal 12 500 lira

Borçlu taraf toplamı	25 000.—	Lira
Alacak taraf toplamı	— 12 500.—	»
Borçlu taraf bakıyesi (Eldeki mal maliyet fiatı ile)	12 500.—	»

(Şekil: 4)

Açıklanan dördüncü şekilde alınan mal «maliyet fiatı» ile 25 000 liradır. Satılan mal, nicelik bakımından yarısı maliyet fiatı ile 12 500 lira ve % 10 da kârı 2 500 lira olduğu halde mal hesabına, alacaklı taraf maliyet fiatı ile tutarı bulunan 12 500 lira kaydedılmiştir. Bu işlemden elde edilen 2 500 liralık satış kârı, mal hesabına alınmamış, kâr ve zarar hesabına kaydedilmiştir. Böylece mal hesabının borçlu taraf bakıyesi bulunan 12 500 lira henüz satılmayan malların maliyet fiatiyle niceliğini göstermektedir. Bu işlem üç hesabı ilgilendirmektedir. Hesaplar basit şekilleriyle bir arada incelenirse:

KASA HESABI

Borçlu (Giren) — Alacaklı (Çıkan)

Borçlu (Giren)		Alacaklı (Çıkan)	
Sermaye olarak konan	30 000.—	Satın alınan mal	25 000.—
Satılan mal	15 000.—		
Toplam	45 000.—	Toplam	25 000.—

Borçlu taraf bakıyesi
Eldeki para 5 000 lira

Borçlu taraf toplamı	45 000.—	Lira
Alacaklı taraf toplamı	25 000.—	»
Borçlu taraf bakıyesi (Eldeki para)	20 000.—	»

(Şekil: 1)

MAL HESABI

Borçlu (Giren) — Alacaklı (Çıkan)

Borçlu (Giren)		Alacaklı (Çıkan)	
Alınan mal (Maliyet fiatı ile)	25 000.—	Satılan mal (Maliyet fiatı ile)	12 500.—

Borçlu taraf toplamı	25 000.—	Lira
Alacaklı taraf toplamı	12 500.—	»
Borçlu taraf bakıyesi (Eldeki mal maliyetiyle)	12 500.—	»

(Şekil: 2)

KÂR VE ZARAR HESABI

Borçlu (Zarar) — Alacaklı (Kâr)

Borçlu (Zarar)		Alacaklı (Kâr)	
		Satılan maldan elde edilen kâr	2 500.—

Borçlu taraf toplamı	—	
Alacaklı taraf toplamı	2 500.—	Lira
Alacak bakıyesi (kâr)	2 500.—	»

(Şekil: 3)

Defter tutmada, bir işlemde hesapların borçlu taraflarına kaydolunan miktar kadar alacaklı bir ya da birkaç hesaba bir miktar kaydı zorunludur. Açıklanan işlemde:

Kasa hesabının borçlu tarafına	15 000.—	Lira

yazılmıştır. Buna karşılık:

Mal hesabının alacaklar tarafına	12 500.—	»
Kâr ve zarar hesabının alacaklı tarafına	2 500.—	»
Toplam	15 000.—	»

Bu açıklama ile «devamlı muvazene kayıt metodu» nda D. H. nda sadece değerlerin hareketleri gösterilmekte, değer hareketlerinden meydana gelen olumlu (kâr) ya da olumsuz (zarar) gibi sonuçlar, ilgili kâr ve zarar hesabına kaydedilmektedir. Bu metotla tutulan her iki değer hesabı (Kasa - mal hesapları) nın bakıyeleri, eldeki değeri, kasa, eldeki parayı ve mal hesabı satılmayan malı göstermektedir.

Aynı misal zararlı satış olarak düşünülür ve 25 000 liralık malın yarısı 10 000 liraya satıldığı kabul olunursa:

KASA HESABI

Borçlu (Giren)			Alacaklı (Çıkan)
Sermaye olarak konan	30 000.—		
Satılan mal	10 000.—	Alınan mal	25 000.—
Toplam	40 000.—	Toplam	25 000.—

Borçlu taraf toplamı	40 000.—	Lira
Alacaklı taraf toplamı	25 000.—	»
Borçlu taraf bakıyesi (Eldeki para)	15 000.—	»

(Şekil: 4)

MAL HESABI

Borçlu (Giren)			Alacaklı (Çıkan)
Alınan mal (Maliyet fiatı ile)	25 000.—	Satılan mal (Maliyet fiatı ile)	12 500.—

Borçlu taraf toplamı	25 000.—	Lira
Alacaklı taraf toplamı	12 500.—	»
Borçlu taraf bakıyesi (Eldeki mal maliyetle)	12 500.—	»

(Şekil: 5)

KÂR VE ZARAR HESABI

Borçlu (Zarar)			Alacaklı (Kâr)
Satıştan meydana gelen zarar	2 500.—		

Borçlu taraf toplamı	2 500.—	Lira
Alacaklı taraf toplamı	—	»
Borçlu taraf bakıyesi (Zarar)	2 500.—	»

(Şekil: 6)

Defter tutmanın borçlu ve alacaklı taraflar toplam eşitliği ilkesinin:

Kasa hesabı, borçlu tarafına	10 000.—	Lira
Kâr ve zarar hesabının borçlu tarafına	2 500.—	»
Borçlu taraflar toplamı	12 500.—	»
Mal hesabının alacaklı taraf kaydı (Satış tutarı)	12 500.—	

sağladığı görülür. Devamlı muvazene metodu ile tutulan mal hesabının dördüncü şeklinin alacaklı tarafına yapılan kayıt ile, 7. şekilde aynı tarafa geçirilen sayı arasında hiçbir fark yoktur. Her iki şekilde satılan, maliyet fiatiyle 12 500 lira olarak kaydedilmiştir. Dördüncü şekildeki satıştan elde edilen 2 500 liralık kâr ile yedinci şekilde satıştan meydana gelen 2 500 liralık zarar, kâr ve zarar hesabında gösterilmiştir. Böylece devamlı muvazene kayıt metodunda D. H., değer hareketlerini maliyet fiatı ile kayıtları göstermekte, alış ve verişten elde edilen sonuçları kapsamamaktadır.

Değer hesaplarında deneysel kayıt metodu: Bu kayıt metoduna göre, işletmeye gelen değerlerin, giriş kayıtlarının maliyet fiatı (tedarik fiatı, alış fiatı) ile ve çıkış kayıtlarının da satış fiatı ile... yapılmasıdır. Bu şekildeki kayıt metodu ile tutulan D. H., değer hareketleriyle birlikte bu hareketlerden doğan sonuçları da kapsar. Her işlemde meydana gelen olumlu (kâr) ya da olumsuz (zarar) gibi sonuçlar, değer hareketleriyle birlikte kaydedilmiş bulunur.

Devamlı muvazene kayıt metodunun açıklanması sırasında alınan misalin (Şekil: 4) bu kayıt metoduna uygulanması halinde mal hesabı:

MAL HESABI

Borçlu (Giren)		Alacaklı (Çıkan)	
Alınan mal (Alış fiatiyle)	25 000.—	Satılan mal (Satış fiatiyle)	15 000.—
Toplam	25 000.—	Toplam	15 000.—

(Şekil: 7)

Misalde 25 000 liraya alınan malın yarısı satılmış olduğu farz edilmişti. Buna göre, mal hesabının toplamları ve bakıyesi incelendiğinde:

Mal hesabının borçlu taraf toplamı	25 000.—	Lira
Mal hesabının alacaklı « «	15 000.—	»
Mal hesabının borçlu taraf bakıyesi	10 000.—	»

Bakıyenin 10 000 lira olduğu görülür. Aynı zamanda bu bakıyenin henüz satılmayan, yani elde bulunan malı karşılamadığı da anlaşılır. Bu tarihte eldeki mal 25 000 liranın yarısı (12 500 lira) dır. Satılan malın yarısı, maliyet fiatiyle 12 500 lira ve satıştan elde edilen kâr da 2 500 lira bulunduğuna göre, 12 500 + 2500 = 15 000 mal hesabının alacaklı tarafına geçirilmiş ve böylece de maliyet + kâr = satış fiatı olarak işlem, değer hesabında yer almış bulunur. Bu sebeple de deneysel metot ile kaydolunan bu işlemde tarafların toplamları arasındaki mal bakıyesini göstermektedir.

İşlemin zararla satış halinde de bir değişiklik göstermeyeceği tabiîdir. Devamlı muvazene kayıt metodunun açıklanmasında zararla satış işlemi 25 000 liraya alınan bir malın yarısı 10 000 liraya satıldığı düşünülmüş ve şekil 6 da açıklanmıştı. Aynı misalin deneysel kayıt metoduna uygulanması halinde:

MAL HESABI

Borçlu (Giren)		Alacaklı (Çıkan)	
Alınan mal (Maliyet fiatı ile)	25 000.—	Satılan mal (Satış fiatı ile)	10 000.—
Toplam	25 000.—	Toplam	10 000.—

(Şekil: 8)

Mal hesabının borçlu taraf toplamı	25 000.—	Lira
Mal hesabının alacaklı taraf toplamı	10 000.—	»
Mal hesabının borçlu taraf bakıyesi	15 000.—	»

Bu işlemde de artının eldeki malı göstermediği görülür. Eldeki mal 12 500 lira, bakıye ise 15 000 liradır. Halbuki devamlı muvazene metodunda açıklanan 7 sayılı şekilde, zararlı satışta da mal hesabının borçlu taraf bakıyesi eldeki malı göstermekte bulunduğu tesbit edilmişti.

Deneysel kayıt metodunda eldeki değeri bulabilmek için kâr ya da zararla birlikte yapılan çıkış kayıtlarından sonucu ayırmak gerekir. Bu kayıtlardan sonra D. H. nda alınacak bakıye eldeki değere eşit olur. Kârla satışa örnek olarak alınan 9 sayılı şekilde bu açıklamaya göre işlem yapılırsa:

MAL HESABI

Borçlu (Giren)		Alacaklı (Çıkan)	
Alınan mal (Maliyetle)	25 000.—	Satılan mal (Satış fiatı ile)	15 000.—
Satıştan kâr	2 500.—		
Toplam	27 500.—	Toplam	15 000.—

(Şekil: 9)

Mal hesabının borçlu taraf toplamı	27 500.—	Lira
Mal hesabının alacaklı taraf toplamı	15 000.—	»
Mal hesabının borçlu taraf bakıyesi	12 500.—	»

Bu kayıttan sonra (2500 liranın kaydı) mal hesabının borçlu taraf bakıyesi işletmede bulunan malı gösterir. Esasta mal hesabı bu kayıt ile deneysel metottan devamlı muvazene kayıt metoduna çevrilmiş bulunur. Mal hesabının borçlu tarafına kaydolunan 2500 lira, aynı zamanda kâr ve zarar hesabının alacaklı tarafına da kaydolunur.

KÂR VE ZARAR HESABI

Borçlu (Zarar)		Alacaklı (Kâr)	
		Alacaklı kâr	2 500.—

(Şekil: 10)

Bu şekil devamlı muvazene kayıt metodunun 5 sayılı şekline uymaktadır. Bu işlem, kârı değer hesabından ayırma işlemidir. Zararlı satışta eldeki malı bulabilmek için:

MAL HESABI

Borçlu (Giren)		Alacaklı (Çıkan)	
Alınan mal (Maliyet fiatı ile)	25 000.—	Satılan mal (Satış fiatı ile)	10 000.—
		Maldan zarar	2 500.—
Toplam	25 000.—	Toplam	12 500.—

(Şekil: 11)

Mal hesabının borçlu taraf toplamı	25 000.—	Lira
Mal hesabının alacaklı taraf toplamı	2 500.—	»
Mal hesabının borçlu taraf bakıyesi	12 500.—	»

Bu bakıye eldeki malı gösterir ve hesap bu haliyle devamlı muvazene kayıt metoduna çevrilmiş bulunur. İşlemdeki 2500 liralık zararın mal hesabına kaydı sırasında aynı miktar kâr ve zarar hesabına da geçirilmiş bulunur.

KÂR VE ZARAR HESABI

Borçlu (Zarar)		Alacaklı (Kâr)	
Maldan zarar	2 500.—		

(Şekil: 12)

Devamlı muvazene kayıt metodu ile deneysel kayıt metodunun uygulamadaki fayda ve sakıncaları: D. H., değerlerin hareketlerini ve istenilen anda varlıklarını göstermek üzere tutulmalıdır ilkesi esas olarak alınınca kayıtların devamlı muvazene kayıt metoduna göre yapılması zorunludur. Defter tutmada da esas amaç budur. Ancak devamlı muvazene kayıt metodunda her satış işleminde maliyet fiatının bulunarak kayıtların yapılması da gerekir. Bu hal ancak toptan ya da az madde ile uğraşan işletmeler için mümkündür ve faydalıdır.

Her satış işleminde, satıştan doğan kâr ya da zararı bularak ilgili kâr ve zarar hesabına kaydetmek zahmetinden kurtulmak için de deneysel kayıt metodu uygulanır. Bu metodun uygulandığı işletmelerde hesap dönemi sonunda, envanter işlemleri sırasında değerler sayılarak maliyet fiatlariyle değerlendirilir. İlgili değer hesabının alacağına yazılmakla değer hesabındaki kâr ya da zararlar ayrılmış bulunur. Bu metotta maliyet ile satış arasındaki farklar hesap dönemi sonunda bir defada çıkarılmış olur.

Metotlardan birinin tercih edilmesi, işletmenin cinsine ve niteliğine bağlıdır. Küçük ve perakende satışlarda bulunan işletmelerde deneysel kayıt metodu, büyük ve toptan satış yapan işletmelerde ise devamlı muvazene kayıt metodu tavsiyeye değer. Deneysel kayıt metodunun bir adı da görgül kayıt metodudur.

D. H. etrafında dikkate alınacak yönler arasında fireler, amortismanlar, masraflar, iskontolar, faizler gibi türlü hesaplar da vardır. Bu hesaplar değerlerde olan azalmaları, yıpranmaları, masrafları kaydetmek üzere açılır.

Genel olarak, D. H. nın borçlar tarafına (mal hesaplarında)

1 — Kapital olarak konulan:
  a) Mallar (emtia), b) Ham maddeler, c) Yardımcı maddeler, d) Yapılmış maddeler v. b.
2 — Satın alınan (Peşin, kredi ile, senetle):
  a) Mallar (emtia), b) Ham maddeler, c) Yardımcı maddeler, d) Yapılmış maddeler v. b.
3 — Mallar için yapılan masraflar:
  a) Taşıt, b) Verilen komisyonlar, tellâllık ücretleri, c) Gümrük resimleri, d) Sigorta, e) Rıhtım masrafları, f) Demir ve deniz yollarında araçların, süresi içinde boşaltılması masrafları v. b.
4 — Sayımda envanterde fazla çıkanlar,
5 — Alıcılara sonradan (kredili işlemlerde ödeme sırasında) yapılan iskontolar,
6 — Evvelce satılan mallardan geri gönderilenler (iadeler),
7 — Bu hesaplardaki kârlar (hesap dönemi sonunda),
8 — Bu hesapların alacaklı tarafına yanlışlıkla yazılanlar.

Alacak senetleri hesabının borçlu tarafına:

1 — Bir alacağı belirten ve kapital olarak konulan alacak senetleri,
2 — İşletme emrine imzalanan alacak senetleri,
3 — İşletmeye:
  a) Ciro edilen alacak senetleri, b) Poliçeler,
4 — Düzenlenen poliçeler,
5 — İşletmenin elinde bulunan (hamili bulunduğu) poliçeler,
6 — Yenilenen senetler,
7 — Bu hesabın alacaklı tarafına yanlışlıkla yazılanlar.

Aksiyon ve obligasyon hesaplarının borçlu tarafına:

1 — Kapital olarak konulan aksiyon ya da obligasyonlar,
2 — Satın alınan aksiyon ya da obligasyonlar,
3 — Yanlışlıkla alacaklı tarafına yazılanlar.

Kasa hesabının borçlu tarafına:
1 — Kapital olarak konulan,
2 — Satışlardan elde edilen,
3 — Tahsil edilen,
4 — Emanet olarak bırakılan,
5 — Yanlışlıkla hesabın alacaklı tarafına yazılan paralar.
Genel olarak D. H. nın alacaklı tarafına (mal hesaplarında):
1 — Mal olarak geri alınan kapital,
2 — Satılan (peşin, kredili, senetle):
a) Mallar (emtia), b) Ham maddeler, c) Yardımcı maddeler, d) Yapılmış maddeler v. b.
3 — Satıcılara geri gönderilen:
a) Mallar (emtia), b) Ham maddeler, c) Yardımcı maddeler, d) Yapılmış maddeler v. b.
4 — Satıcıların sonradan yaptıkları iskontolar,
5 — Fireler,
6 — Bu hesaplardaki zararlar,
7 — Sayımda envanterde eksik çıkan mallar,
8 — Borçlu taraflara yanlışlıkla yazılanlar,
9 — Denkleştirme için eldeki mal (hesap dönemi sonunda, hesapları kapatma maddesiyle).
Alacak senetleri hesabının alacaklı tarafına:
1 — Parası alınan alacak senetleri ve poliçeler,
2 — Başkalarına ciro edilen alacak senetleri ve poliçeler,
3 — Senetlerin yenilenmesi (tecdid - i senedat) dolayısiyle eski senetlerin geri verilmesi,
4 — Borçlu tarafa yanlışlıkla yazılan işlemlere ait olanlar,
5 — Hesapların kapatılması yüzünden borçlu taraf bakıyesi (Hesap dönemi sonunda).
Aksiyon ve obligasyon hesaplarının alacaklı tarafına:
1 — Satılan aksiyon ve obligasyonlar,
2 — Hesabın borçlu tarafına yanlışlıkla yazılanlar,
3 — Hesapların kapatılması yüzünden borçlu taraf bakıyesi (Hesap dönemi sonunda).
Kasa hesabının alacaklı tarafına:
1 — Peşin olarak satın alınan mallar ve masraflar için ödenen,
2 — Her türlü masraflar için ödenen,
3 — Evvelce emanet olarak bırakılan ve geri verilen paralar,
4 — Kasanın sayılmasında eksik çıkan paralar,
5 — Yanlışlıkla bu hesabın borçlu tarafına yazılanlar,
6 — Hesabın kapatılması için borçlu taraf bakıyesi (eldeki para) yazılır.

Genel olarak tesbit olunan bu kayıtlar döner değerler hesaplarına aittir. Bunlardan her biri birer hesaba tekabül eder. Meselâ: mal, ham madde, ilk madde, yapılmış madde gibi sınıflanan kayıtlar birer hesap olabilir.

Genel olarak, sabit değerler hesaplarının borçlu tarafına:
1 — Kapital olarak konulan:
a) Binalar, b) Tesisler, c) Makineler, d) Demirbaş eşya, e) Döşemeler, f) Taşıtlar v. b.
2 — Satın alınan:
a) Binalar, b) Kuruluşlar, c) Makineler, d) Demirbaş eşya, e) Döşemeler, f) Taşıtlar v. b.
3 — Sabit değerler için yapılan giderler,
4 — Onarımlar,
5 — Alacaklı tarafa yanlışlıkla yazılanlar,
Genel olarak sabit değerler hesaplarının alacaklı tarafına:
1 — Kapital olmaktan çıkarılan ve hesapların borçlu tarafına yazılan,
a - f maddelerindeki değerler.
2 — Satılan sabit değerlerden ve borçlu tarafına yazılan,
a - f maddelerindeki değerler.
3 — Sabit değerlerden hesaplanan amortismanlar,
4 — Yanlışlıkla borçlu tarafına yazılanlar,
5 — Hesapların kapanması için elde bulunan sabit değerler (Hesap dönemi sonunda) yazılır.

Döner değerler hakkında açıklandığı gibi sabit değerler hesaplarının borçlu ve alacaklı taraflarında gösterilen ve birer madde halinde işaret edilmiş bulunan binalar, tesisler v. b. gibi sabit değerlerin her birinin ayrı ayrı hesabı bulunabilir.

Ayrılmış D. H. nın borçlu ve alacaklı taraflarına, döner ve sabit değer hesaplarının borçlu ve alacaklı taraflarına yazılan maddeler yazılır. Bütün D. H. nın önce borçlu tarafına ve gerektiğinde daha önce açıklandığı gibi, alacaklı taraflarına kayıtlar yapılır. Bu genel kuralın dışında kalanlar da vardır.

Meselâ bir işletmenin üçüncü şahıslara olan borçlarını belirten borç senetleri ile obligasyon çıkarmağa izinli ortaklıkların çıkardıkları obligasyonlar, kendi hesaplarının önce alacaklı tarafına, ödenen borç senetleri ile obligasyonların kaydı, «borç senetleri hesabı» ile «obligasyonlar hesabı» nın alacaklı tarafına yapılır ki, bunlar öteki D. H. ndaki kayıt sistemine aykırıdır.

DEĞER TAKDİRİ, işletmelerde bilânço ile izlenilen amaç, bir hesap devresi içinde, değer hareketlerinden doğan olumlu olumsuz sonuçların tesbiti ve belli bir tarihte elde bulunan değerlerin gerçek durumunu belirtmektir. Bu amacın gerçeklenmesini, bilânçonun hazırlanması evresinde D. T. yapmak ve değerlendirmenin bilânçoda rakamla belirtilmesi koşuluna bağlıdır.

D. (kıymet) takdiri, yani değerlendirme konusu, işletmenin geleceği için olduğu kadar işletme ile münasebette bulunan başka kurumlar ve teşebbüsler için de büyük bir önem taşır. Değerlendirmede izlenecek yol, bilânçonun belli bir tarihte gerçeğe yakınlık derecesini belirtir. Her işletmede değerlerin hareketleri, bunların çoğalmasını, azalmasını ya da vasıf ve hacım değiştirmesini sonuçlandırır. Sermayenin bir parçasından başka bir şey olmayan değerlerdeki bu değişiklik dönem sonunda olumlu ya da olumsuz sonuçlara bağlanır. Bu sonuçlar topluca sermayeye akseder. Bu sebeple, bilânçolarda yedek akçalar, karşılıklar, amortismanlar tesbit edilmiş, döner (mütedavil) değerlerin ve alacakların tesbitinde kabul olunacak fiat, değişmeler, dalgalanmalar dikkate alınmış bulunur.

Yedek akçalar daha ziyade sermayenin uğrayabileceği risklerin, karşılıkların, değerlerde olumsuz sonuçları karşılayacak bir fonun kurulması, amortismanlar da sabit değerlerin yıpranma karşılıklarının ve gerçek değerlerinin tesbiti ve kaydıdır.

Bilânçolar, gerçekte belli bir sürenin kontrol aracından başka bir şey değildir. Çünkü işletmenin ekonomik çalışmaları esasta bölünmüş bir halde değildir. Ekonomik çalışmalar devamlıdır; zaman bölmelerine ayrılmamıştır, ancak ekonomik çalışmaların hangi doğrultuda bulunduğunu belirtmek zorunluluğu, bazı kere göreneksel, bağıntılı, hukukî ve malî bir gerek olarak kendini gösterir. Bu düşüncelerledir ki, ekonomik çalışmalar sona ermişçesine bir takım işlemler yapılarak bilânçolar çıkarılmakta, geçmiş hakkında bilgi edinilmekte ve gelecek için birçok tedbirlere baş vurulmaktadır. Geçmiş işlemlerin gözlemi ve kontrolü ve geleceğe ait tedbirlerin sistematik esaslara dayanması gerekir. Bu sebeple de değer hareketlerinden doğan sonuçların tesbitinde hesap dönemlerine rastlayan sonuçların birbirine karışmayacak bir halde bilânçolarda gösterilmesi, yer alması zorunludur. Bu da değerlendirmenin önem derecesini belirtir.

Gerçekten bir dönem içinde yıpranmış sabit değerler için bir masraf yapılmamış bulunabilir. Ama ondan sonraki bir bilânço döneminde yapılan bir onarma masrafı, gerçekte geçmiş bilânço dönemlerinin yıpranma paylarını da kapsayacağı düşünülürse, son bilânçoda bu masrafın yer alması gerçeği belirtmekten uzak olur. Bunun için bir bilânço döneminde böyle bir masrafın yapılmış bulunması, gelecekte bir bilânçoya ya da bilânçolara, bu döneme ait masrafların yüklenebileceği de düşünülerek bir karşılık ayrılması, fonun kurulması zorunluluğunu meydana koyar. Yedek akçaların, amortismanların hesaplanmasında, karşılıkların kurulmasında hâkim olan bu düşünce, her hesap dönemine düşen değişikliklerin doğru olarak tesbitidir.

Döner (mütedavil) değerlerde alacaklılar da bu açıdan hareket etmek, malların yeniden sağlanmasında alacakların toplanması tarihinde elde edilecek değerin sabit değere altın ya da yabancı paraya göre değişme derecesini belirterek bilânçoda buna göre değerlendirmede bulunmak gerekir.

Gerçekten bir memleketin geçer parasında bir değişme olduğunu tesbit etmenin ve bilânçoda buna göre değerlendirmede bulunmanın mümkün olamıyacağı düşünülebilir. Ancak geçer paranın altına ve sabit kabul edilebilecek bir dövize göre değişip değişmediğini ve satın alma gücündeki düşüklüğü görmek mümkündür. Bunun için konulması mümkün görülen karşılıkları da buna göre tertiplemek de doğru bir bilânço ve ekonomik çalışma için zorunludur.

Döner değerlerde senetleri itibarî (nominal) değerleriyle, malları maliyet ya da alış fiatları ile değerlendirmek mümkündür. Malların değerlendirilmesinde ayrıca pazar fiatiyle de değerlendirme yapılabilir. Bu fiatları karma olarak da kullanma, pazar fiatları maliyet fiatlarından üstün bulunduğu takdirde, maliyet fiatiyle, düşük olduğu hallerde de pazar fiatiyle değerlendirmede bulunmak daha doğru bir hareket olabilir. Değerlendirmeye hâkim olan bütün bu düşünceler ve tedbirler, geçmiş dönemin doğru tesbiti ile gelecek dönem için tedbirli bulunmaktan ibarettir.

Bilânçoların aynı zamanda hukukî ve malî birer belge bulundukları da gözden uzak tutulmamalıdır. Üçüncü şahısların güvenebilecekleri bu hukukî belge ile üçüncü şahıslara karşı vergi yükümü bakımından malî birer belge olan bilânçonun düzenlenmesinde ilgililere bir takım ödevler ve sorumluluklar yüklemiş bulunur. Vergi kanunları, ticaret kanunu, bilânçoların, değerlendirmenin hangi esaslara göre hazırlanacağını göstermektedir. Ancak, işletmenin tasarruf ve korunması bakımından ve kanunî ödevler yerine getirilmek kaydiyle bilânçoların düzenlenmesi mümkündür.

D. T., uygulamada bilânçonun hazırlanması sırasında yapılır. Bir işletmede bulunan bütün değerler gözden geçirilir, sayılır, tartılır. Nicelik, nitelik, cins ve fiatları ile bir deftere, pusulalara, kartonlara yazılır. Fiatlariyle nicelikleri çarpılarak tutarları bulunur. Sabit değerlerde amortismanlar hesaplanır, yedek akçalar, karşılıklar ilgili hesaplara geçirilir. Bu işlemlerin devamı sırasında bazı işletmeler geçici bir süre için alışverişi durdurur. Bazı kurumlarda bir yandan bu işlemlere devam edilirken öte yandan normal çalışma devam eder. Bu işlemlerin yapıldığı sırada önemli olan yön, işletmenin değerlendirmede kabul ettiği esasları, fiatları, şaşmaz bir ölçü olarak kullanmaktır. Amortisman gibi uzun yıllar devam edebilecek bir kapatma (itfa) işlemi için kurumların başlangıçta kabul ettikleri bir itfa plânı (amortisman plânı) bulunur. Yeni buluşlar gibi önemli olaylar geçmedikçe bu plânlarda bir değişiklik yapılması düşünülemez. Ortaklık halinde olan işletmelerde yedek akçaların, karşılıkların ayrılması, ana anlaşmalarla ya da bunlara bağlı yönetmeliklerle ve vergi kanunlariyle adî, özel, kanunî olmak üzere tesbit edilmiş bulunur. Döner değerlerde günün gereği dikkate alınarak hareket olunur. Ancak bu, kanunlar dikkate alınarak yapılır.

DEĞER TAKDİRİ İLKELERİ, İşletmelerde çeşitli değer kullanıldığından bu değerlerin takdiri ve takdirdeki ilkeler, uzun yıllar araştırma konusu olmuştur. İşletme ekonomisi bilim araştırmalarında D. T. İ. nin tesbitinde türlü düşünceler hâkim olmuş ve hemen her birinin ayrı ayrı açılardan savunmaları yapılmış, faydalı ve sakıncalı yönleriyle uygulama alanına sunulmuştur.

Değer takdiri, kısaca değerlendirme çok önemli olduğundan «değerlendirme» de kabul olunacak ilkenin de şaşmaz bir ölçüde olması, doyurucu bir sonuç vermesi gerekir.

Değerlendirmede kullanılan ilkeler:

1. *Elde edilen kâr ve zarar ilkesi*: Bu ilkeyi kabul eden işletmeler, bilânçonun hazırlanmasında malları satın

alma fiatları ile tesbit ederler. Bu suretle değerlendirme, işletmede bulunan kayıtlara, belgelere, faturalara dayanmaktadır.

Bilânçonun hazırlanmasında işletmede bulunan mallar sayılarak satın alınma fiatlariyle değerlendirilir ve bilânçoya yazılır. Bu değerlendirmeden sonra satılan mallar satış fiatiyle ve satılmayan mallar da satın alma fiatiyle toplandığından, elde edilecek toplamdan alınan malların alınma fiatiyle bulunan toplamı çıkarılır. Aradaki fark satıştan elde edilen kârdır.

Misal: Bir işletme 25 000 liralık mal almıştır. Hesap dönemi içinde satın alma fiatı 20 000 lira bulunan bir malı % 10 kazançla 22 000 liraya satmıştır. Dönem sonunda işletmede satın alma fiatiyle daha 5 000 liralık mal bulunur.

Açıklamaya göre:

Satılan mal (satış fiatı ile)	22 000.—
Satılmayan mal (satın alma fiatı ile) . . .	5 000.—
Satılan ve satılmayan mallar toplamı . . .	27 000.—
Satın alınan mallar (alış fiatı ile) toplamı	25 000.—
Satıştan elde edilen kâr	2 000.—

Gerçekte alış fiatı 20 000 lira olan bir malın % 10 kârla satılışı 2 000 fark edeceğinden bu nicelik de satıştan elde edilen, yani realize edilen kârdır.

Misal: Bir işletme 25 000 liralık mal almıştır. Hesap dönemi içinde satın alma fiyatı 20 000 lira bulunan bir malı % 10 zararla (18 000) liraya satmıştır. Hesap dönemi sonunda satın alma fiatiyle daha 5 000 liralık mal bulunur.

Buna göre:

Satılan mal (satış fiyatı ile)	18 000.—
Satılmayan mal (satın alma fiatı ile) . . .	5 000.—
Satılan ve satılmayan mallar toplamı . . .	23 000.—
Satın alınan mallar (alış fiatı ile)	25 000.—
Satılan ve satılmayan mallar toplamı . . .	23 000.—
Satıştan meydana gelen zarar	2 000.—

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, her iki halde de değerlendirmeye eldeki mallar satın alma değeri ile (5 000 lira olarak) bilânçoya geçirilmiş ve böylece realize edilen ve edilmeyen kâr ve zarar elde edilmiştir. Aynı örnekler sayı üzerinden açıklandığında 25 000 liraya 1 000 tane bir maldan alınmış kârlı örnekte 800 tane her biri 27,5 liraya satılmıştır. Satın alma fiatı 25 lira, satış fiatı 27,5 lira olduğuna göre, her birinden 2,5 lira ve 8 000 taneden de 2 000 kâr edilmiştir. Değerlendirmede işletmede bulunan 200 tane, alış fiatı 25 liradan bilânçoya geçmiştir. İşlemde kâr, realize edilen gerçek kârdır. Çünkü satış yapılmış, kâr da işletmeye girmiştir.

İkinci zararlı satış örneğinde, 800 tane her biri 22,5 liradan satılmış ve 22,5 × 800 = 2 000 lira zarar edilmiştir. Alış fiatına göre her birinde 2,5 lira zarar, gerçek ve realize edilmiş bir zarardır. Bu şekilde de yine bilânço tarihinde bulunan 200 tanenin satın alma fiatı ile bilânçoya alınmakla meydana gelen zarar elde edilmiştir.

Realize edilen kâr ve zarar ilkesine göre, D. T. geleceğe ait hiçbir düşünce dikkate alınmaksızın eldeki mallar satın alma fiatlariyle değerlendirilir. Elde edilen kâr ya da zarar realize edilmiş bir sonuçtur.

2. *En az ya da düşük fiat ilkesi*: Bu değerlendirmede iki esas göz önünde bulundurulur.[3] Bu iki esastan biri «satın alma değeri», öteki de bilânço tarihinde «piyasa, borsa, pazar değeri» dir. Değerlendirmede her iki değerden düşük ve küçük olanı tercih olunur. Değerlendirme sırasında piyasa değeri, satın alma değerinden üstün ise satın alma değeri, altında ise piyasa değeri değerlendirmeye esas olur. Durumu rakamlarla gösterirsek, bilânçonun hazırlanmasında ve elde bulunanların değerlendirilmesinde bir malın satın alma fiatı 25 lira ve piyasa fiatı 30 lira ise, değerlendirmeye satın alma fiatı bulunan 25 lira alınır ve tersine olarak, değerlendirme tarihinde satın alma değeri 25 lira, piyasa fiatı 20 lira ise, değerlendirmeye 20 lira bulunan piyasa fiatı değeri alınır.

Bu değerlendirme ilkesi ile satılan mallardan elde edilen kârlar realize edilen kâr, zararlar ise hem realize edilen ve hem de itibarî, hayalî zarar halinde bulunur. Çünkü malların satışından elde edilen değer, satın alma değerinin üstünde kaldıkça değer farkı kadar elde ve aynı zamanda realize edilen bir kârdır. Buna karşılık, zararlı satışlarda satış değerinin, satın alma değerinden olan farkı ile piyasa değerlendirmesiyle tesbit edilen değer farkı birlikte bilânçoda yer almış bulunur.

Misal: Bir maldan 1 000 tane 25 liradan satın alınmıştır. Bunun 600 tanesi satılmış ve bilânço tarihinde 400 tane, mevcut piyasa fiatı ile 20 liradan değerlendirilmiştir. Bilânçodan sonra yapılan bir satış ile 400 tane 22 liradan satılmıştır. Böylece 400 tanenin bilânçoda 20 liradan değerlendirme toplamı 8 000 liradır. Bunun satın alma değer toplamı 10 000 lira ve aynı sayının satış değeri de 8 800 olduğuna göre, bilançoda görülen zarar her birinde:

Satın alma değeri	25	lira
Değerlendirme değeri (piyasa fiatı)	20	»
Zarar	5	»
Satın alma değeri	25	»
Satış değeri	22	»
Zarar (Realize edilen zarar)	3	»

Tane ya da parça başına 5 liralık zarar realize edilecek zarar ile birlikte hayalî ve itibarî zararda bulunur. Bilânçoda yapılan değerlendirmede bu zarar piyasa fiatı 20 lira olarak alındığından satın alma fiatına göre 25 — 20 = 5 lira olarak düşünülmüş ve böylece de bilânçoya geçirilmiş bulunmaktadır. Gerçekte malların satışında doğan zarar ise 25 — 22 = 3 lira bulunmuştur ki, bu gerçek realize edilen zarar ve 2 liralık fark da realize edilemiyen itibarî ve hayalî zarardır.

Örnekte alınan rakamlarla (400 tane):

Satın alınan mallar (satın alma değeri ile)	10 000.—
Bilânçoda pazar fiatı ile değerlendirme. .	8 000.—
Zarar	2 000.—
Satın alınan mallar (satın alma değeri ile)	10 000.—
Satılan mallar (satış fiatı ile)	8 800.—
Realize edilen zarar toplamı	12 000.—

Şu örnekten de anlaşılacağı gibi, 2 000 liralık zarar, realize edilen zararla birlikte hayalî, itibarî zararları kapsamaktadır. Bunun 1 200 lirası gerçek realize edilen zarar, 800 lirası da itibarî, hayalî zarardır.

3. *Günlük değer ilkesi*: Bu ilkede, bilânço hazırlanması sırasında elde bulunan malların değerlendirilmesinde günlük fiat esas olarak alınır. Bilânço tarihinde, piyasada, pazarda ya da borsadaki fiatlarla işletmede bulunan mallar değerlendirilir. Bu ilkede öteki fiatlar ve esaslar hiç-

bir suretle dikkate alınmaz. Bu ilkenin uygulanmasında hâkim olan düşünce, bilânço anında bütün mallar satışa çıkarıldığı takdirde elde edilecek değer nedir, düşüncesidir.

Günlük değerlendirme ilkesi içinde elde edilen sonuç hem realize edilen kâr ve zararları, hem de itibarî, hayalî kârları, zararları gösterir. Bu ilke içinde yapılan değerlendirmedeki değer ile malların satışında elde edilen değer arasında mutlaka bir fark olacaktır. Bu bakımdan değerlemede elde bulunan mallar, bu değerlemeden daha düşük fiatlarla satıldığı takdirde kâr, realize edilen kâr ile birlikte itibarî ve hayalî kârı, fiat değerlemeden üstün olduğu takdirde realize edilen zarar ile birlikte hayalî zararı da kapsıyacaktır.

Misal: Değerlendirme tarihinde alış fiatı 25 lira olan bir maldan 5 000 tane bulunmaktadır. İşletme değerlendirmede günlük fiat esasını kabul etmiştir. Değerlendirme tarihinde günlük fiat 30 liradır. Bir süre sonra da aynı mal 27 lira fiatla satılmıştır.

Satın alma fiatı 25 lira ile günlük fiat 30 lira arasında 5 liralık bir fark vardır. Malın satışında ise aynı mallar 27 lira fiatla elden çıkarılmıştır. Bu takdirde satın alma fiatına göre 27 liradan satışta realize edilen kâr 2 lira olduğundan 3 lira hayalî ve itibarî kâr niteliğinde kalmaktadır. Örnekteki rakamlara göre:

Günlük fiat ile.	5 000 × 30 =	150 000 lira
Satın alma fiatı ile	5 000 × 25 =	125 000 »
Kâr.		25 000 »
Satış fiatı ile satış	5 000 × 27 =	135 000 »
Satın alma fiatı ile	5 000 × 25 =	125 000 »
Realize edilen kâr		10 000 »
Değerlenmede günlük fiat kâr		25 000 »
Realize edilen kâr		10 000 »
İtibarî ya da hayalî kâr.		15 000 »

Gerçekte tane üzerinde de aynı sonuç elde edilir. Değerlendirmede günlük fiat, satın alma fiatına göre 5 lira fazla alınmıştı. Bu takdirde 5 000 × 5 = 25 000 lira, satışta ise, satın alma fiatından satış fiatı 2 lira fazla olduğundan 5 000 × 2 = 10 000 lira tutar ki, bu sayı gerçek ve realize edilebilen kârı gösterir.

Günlük fiat ile değerlendirmede kârlar olduğu gibi, zararlar da hem realize edilen, hem de itibarî ve hayalî zararlar bir arada bulunabilir.

Misal: Değerlendirme tarihinde 5 000 tane mal, 25 lira satın alınma fiatı ile tesbit edilmiştir. Bu tarihte değerlendirme günlük fiatı ile 20 lira üzerinden yapılmıştır. Mallar da 22 liradan satılmıştır.

Değerlendirme tarihinde günlük fiatla mallar bilânçoya 20 liradan hesap edilmiş ve satın alma değerine göre her birinden 5 liralık bir zarar tesbit edilmiştir. Halbuki bu mallar satıldığı tarihte de her biri 22 lira fiatla satılmakla evvelce düşünülen 5 liralık zarar yerine her birinden 3 lira zarar edilmiştir. Şu halde, tane başına meydana gelen zarar 3 lira, itibarî ve hayalî zarar da 2 liradır:

Satın alınan mallardan	5 000 × 25 =	125 000 lira
Değerlendirmede günlük fiatla	5 000 × 20 =	100 000 »
Zarar		25 000 »
Satın alınan mallardan satış fiatiyle	5 000 × 25 =	125 000 »
Satılan mallar satış fiatiyle . . .	5 000 × 22 =	110 000 »
Realize edilen zarar		15 000 »
Günlük fiatla değerlendirme zararı		25 000 »
Realize edilen zarar		15 000 »
İtibarî ya da hayalî zarar		10 000 »

Gerçekte 25 lira alış fiatına göre 22 lira fiatla satış yapılmasında 5 000 tanede 15 000 liralık bir zarar bulunmaktadır. Değerlendirmeye göre, bu miktar 25 000 lira olduğuna göre de 10 000 lirası itibarî ve hayalî zarardır.

Günlük fiatla değerlendirme ilkesi ile en az ya da düşük fiat ilkesi arasındaki fark, birincisinde kâr ve zararların realize edilen ve edilmeyen itibarî kâr ve zararlarla birlikte bir arada, ikincisinde, düşük fiat ilkesinde ise kârların realize edilmiş kârlar ve zararların hem realize edilen ve hem de itibarî zararların bir arada bulunmasından ibarettir.

4. *Tekrar elde etme değeri ilkesi*: Bu değerlendirme ilkesi, piyasalarda fiat dalgalanmaları bulunduğu dönemlerde düşünülebilir. Enflâsyon dönemlerinde satın alınan bir malın tekrar yerine konması, satıştan elde edilen bir para ile her zaman mümkün olamaz. Bu dönemlerde fiatlar daima yükseldiği için aynı sayıdaki bir malı sağlamak daha fazla bir ödeme ile mümkün olabilir. Bu takdirde bilânçonun hazırlanmasında bu açıdan hareket edilerek, eldeki malların gelecekte elde edilebilecek bir fiat ile değerlendirilmesi düşünülür. Tekrar elde etme değerinin değerlendirmede tesbiti çok önemli bir konudur. Bunun için esaslı incelemelere ve örgüte ihtiyaç vardır.

Misal: Bir işletmede malın alış değeri 35, satış değeri 60 ve tekrar elde etme değeri 40 lira olarak tesbit edilmiştir. Bilânçoda değerlendirme tekrar elde etme değeri bulunan 40 lira üzerinden yapılmış ve mal 60 liraya satılmış ise, alış ve satış değerleri arasındaki fark 60 — 35 = 25 liralık kâr, hem realize edilen kârı, hem de hayalî kârı kapsamaktadır. Çünkü aynı miktar malın tekrar elde edilmesinde 40 lira ödendiğine göre, 60 — 40 = 20 liralık miktarın gerçek kâr olduğu anlaşılır.

Genel olarak değerlendirme ilkeleri uzun çalışmalarla elde edilmiştir. Bunlardan her birinin faydalı ve sakıncalı yönleri vardır. Bunlardan realize edilen kâr ve zararlar ilkesi en güvenilir bir sonuç veren sistemdir.

Değerlendirme ilkeleri üzerinde birçok eserler yazılmış ve her birinin ayrı ayrı savunanları bulunan dinamik, statik, organik gibi birtakım bilânço kuramları meydana gelmiştir.

DEĞERLENME KURAMI, bir k cisminin bütün a elemanları için tanımlanan bir φ (a) fonksiyonunu göz önüne alalım:

(1) $\varphi(a)$ reel olsun. $\varphi(0) = 0$ ve $a \neq 0$ için $\varphi(a) > 0$ bulunsun.

(2) $\varphi(a \cdot b) = \varphi(a) \cdot \varphi(b)$.

(3) $\varphi(a + b) \leqq \varphi(a) + \varphi(b)$.

Bu şartları sağlayan $\varphi(a)$ fonksiyonuna k cisminin bir değerlendirmesi adı verilir. En az bir $a \neq 0$ için

(4) $\varphi(a) \neq 1$

şartı, her $a \neq 0$ için belli $\varphi(a) = 1$ özdeş değerlendirmesini ortadan kaldırır. Sonlu cisimlerde ve bunların cebirsel genişletilmelerinde yalnız özdeş değerlendirmeler mümkündür. Buna karşılık, bütün başka cisimlerde birbirlerinden farklı sonsuz çoklukta değerlendirmeler vardır.

(1) — (3) şartlarından doğrudan doğruya, her φ değerlendirmesi için

$$\varphi(a) = \varphi(-a),$$
$$|\varphi(a) - \varphi(b)| \leqq \varphi(a - b) \leqq \varphi(a) + \varphi(b)$$

olduğu bulunur.

k nın φ_1 ve φ_2 gibi iki değerlendirmesini göz önüne alalım. Eğer $\varphi_1(a) < \varphi_1(b)$ ile $\varphi_2(a) < \varphi(b)$ her zaman aynı anlamda iseler, φ_1 ve φ_2 ye k nın eşdeğer değerlendirmeleri denir. k nın eşdeğer bütün değerlendirmelerinde

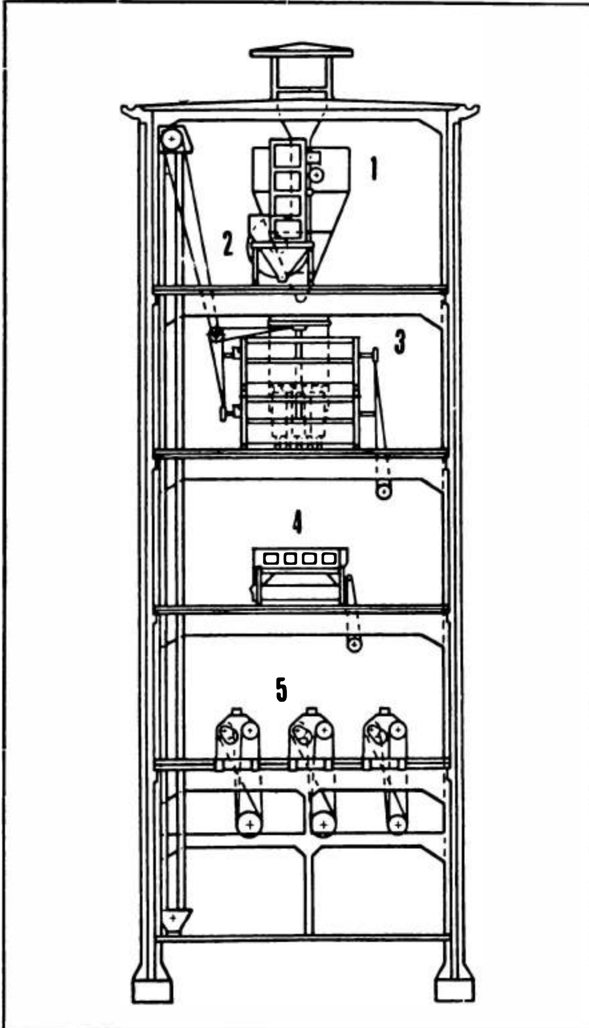
yakınsaklık ve limit bağıntıları aynı zamanda olur. Bir φ değerlendirmesine eşdeğer her φ' değerlendirmesi için, $s > 0$ olmak üzere $\varphi'(a) - (\varphi[a])^s$ dir.

Eğer bir φ değerlendirmesinde (1) — (4) şartlarından başka, k nın birim elemanı e olmak üzere, en az bir n_0 tabiî sayısı için

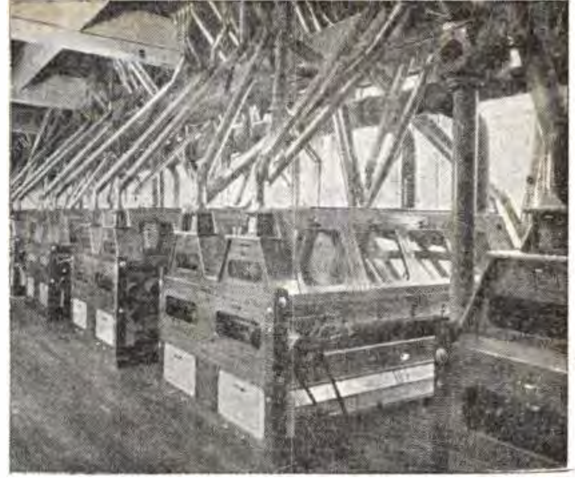
$$\varphi(n_0\ e) > 1$$

şartı da sağlanıyorsa, φ ye bir Arkhimedes değerlendirmesi denir. Arkhimedes değerlendirmelerinde $\varphi(n\ e) > 1$ bağıntısı her $n > 1$ tabiî sayısı için uygulanır.

DEĞİRMEN, genel olarak, taneli cisimleri övütmeye yarayan makine. Kahve D. i kahve tanelerini, biber D. i biber tanelerini, un D. i buğday v. b. tahıl tanelerini övüten birer makinedir. D. de övütülecek olan madde, kendisinden daha sert ve aralarındaki uzaklık kendi boyutundan daha küçük olan ve birbirlerine göre hareket eden iki cisim arasına alınır ve bu cisimlerin hareketi sırasında parçalanarak övütülür. Bu tanımlamaya göre, endüstride madenleri ufalamak ve toz haline getirmek için kullanılan makineler de birer D. sayılabilir. Ancak, bu çeşit D. lerin niteliğini endüstri maddelerinin özelliklerini incelerken gözden geçirmek daha yerinde olur.

Bir değirmenin enine kesiti: 1. Vantilâtör ve toz toplayıcı; 2. Fanalar; 3. Santrifüj ve elekler; 4. Temizleyiciler; 5. Silindirler

Modern bir değirmende sasörler

Türkçede D. sözü genellikle un D. i ve un fabrikası anlamına gelir. Bunun sebebini, buğdayın ve bunun işlenmiş şekli olan unun insan hayatında, övütmeye sunulan başka maddelere göre pek önemli bir yer almasında aramak gerekir.

İnsanlar eski çağlarda buğdayı çiğ olarak yerlerdi. Sonraları buğdayı taşlar arasında ezerek un haline getirmeye başladılar. Böylece un D. ciliğinde ilk adım atılmış oldu. İlkel D. ler çok büyük, 1,5 - 3 m çapında sert taştan yapılmış iki silindirlidir. Bu silindirler, eksenleri uymak üzere yatay durumda ve üst üste bulunur. Alttaki taş taban olur ve hareketsizdir. Üstteki taş bunun üzerinde döner. Buğday bir yerden iki taş arasına akıtılır, taşlar arasındaki hareket sırasında ezilir, ufalanır ve taşların sürtünme yüzeyleri üzerinde açılan yivlerin itmesiyle öte yandan dışarı un olarak çıkar. Bu çeşit D. lerde taşların hareketi insan, hayvan, su ve rüzgâr güciyle elde edilebilir. Böyle bir D. de, D. e verilen buğday tamamiyle un haline gelir. Yani buğdaydan un yapılırken hiç kayıp olmaz. Bu işlemde unun verimi % 100 sayılır. Ancak bu yüksek verim bu işte iyi görülmez. Çünkü bir buğday tanesi üç bölümden meydana gelmiştir: 1. Tanenin kabuğunu yapan kepek, 2. Yeni ürünün oluşunu sağlayan oğulcuk, 3. Besini meydana getiren endosperm.

Endosperm bölümü bir tanenin % 85 ini, oğulcuk % 2,5 unu, kepek % 12,5 unu meydana getirir. Bu sayılar buğdayın cinsine göre ufak değişmeler gösterir. Buğdayda bulunan kepek ve oğulcuk, ekmeğin rengini, tadını ve pişme niteliğini bozmaktadır. Bu yüzden bunların atılması istenir. Bu istek, taş D. lerinden modern un fabrikalarına geçişin sebebini meydana getirir. Gerçekten amaç, un haline getirmede buğdayın % 12,5 unu meydana getiren kepeğin ve % 2,5 u olan oğulcuğu büsbütün atarak % 85 oranında endospermin hepsinin un haline getirilmesidir. Böyle olunca verim % 85 ve elde edilen un % 100 saf olacaktır. Ancak, çağdaş D. cilik pek gelişmiş olmakla birlikte, buğdayda endosperme pek sıkı yapışmış olan kepek ve oğulcuğu endospermden büsbütün ayırabilmek mümkün olmaz. Bu istek ancak bir dereceye kadar elde edilebilir. Bu isteğe erişmek için çalışan çağdaş D. lerin yapısı şöyle olur. D. esas olarak iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm buğdayı temizleme, yıkama, tavlama yoliyle övütme işlemi-

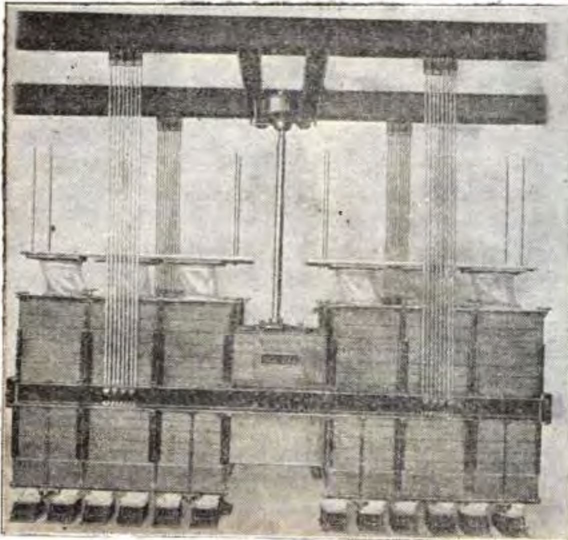
ne hazır duruma getiren bölümdür. İkinci bölüm, buğdayın un haline getirildiği asıl D. dir. Bu sınıflandırmaya, temizleme bölümünden önce buğday depolama ve D. den sonra un depolama bölümü de katılabilir.

Un fabrikalarında kullanılan bir vals

Temizleme bölümüne giren buğday, kendisiyle birlikte bulunan sap, saman, toprak, taş, demir parçaları, iplik, çuval kırıntılarından ve buğdaya her zaman karışabilen arpa, çavdar, pelemir v. b. gibi tanelerden ayrılır. Bu iş için buğday çeşitli eleme makinelerinden geçirilerek yıkanır. Daha sonra nem derecesi ve içindeki nem dağılışının ve sertliğinin düzenlenmesi bakımından tavlama işlemleri uygulanır. Böylece, buğday övütülmeye hazır duruma getirilince D. bölümüne verilir. D. deki işlemin ilki kırmadır. Bu işlem *vals* adı verilen makinelerde olur. Bu makinelerde üzerinde yivler bulunan iki silindir birbirine dokunurcasına aksi yönlerde döner. Silindirlerden birinin hızı ötekinin 2,5 katıdır. Dönme sırasında silindirler arasına buğday verilir. Yavaş hareket eden silindirin yivleri tarafından tutulan buğday taneleri hızlı dönen silindirin yivleri tarafından parçalanır. Bu parçalar boyutlarına göre bölümlendikten sonra, aralarındaki açıklık daha az ve yivleri daha sık, ama daha az derin valslere gönderilir. Böylece sürdürülen bu işlemin sonunda gittikçe incelen mal son valslerden un olarak alınır.

Valslerde geçen bu işleme D. cilikte *kırma* işlemi denir. Ancak kırılan parçaların gözle görünürde un halini almaya başlamasından sonra valslerde süregelen ufalama işlemine de *inceltme* ya da *un haline getirme* denir.

Kırma valslerinden çıkan kırılmış parçalar, saf endosperm parçaları ile kepek ve oğulcuk parçaları ve daha çok yapışık durumdaki kepek ve endosperm parçalarından meydana gelmiştir. Endosperm kepek ve oğulcuktan yumuşak

E l e k

olduğu için daha küçük parçalar halindedir. Bu değişik boyuttaki karışma, kırma valslerinden eleme ve bölümleme makinelerine gelir. Bu makinelerden en çok kullanılanları santrifüj eleklerle plansifterlerdir. Plansifterler özel kamışlarla askıya alınmış olan ve yatay bir düzlem üzerinde dairesel hareketli birçok elekleri olan makinelerdir. Bunlardan geçen mal, boyutlarına göre değişik gruplara ayrılır. Gruplara ayrılmış olan bu mal kepekten ayrılmak üzere *sasör* adı verilen makinelere gönderilir. Bu makinelerin hızla titreşen ve böylece malın yüksek uçtan alçak uca doğru sürekli hareketini sağlayan dar, uzun ve hafifçe eğik elekleri vardır. Bu elekler çok ince ipek bezleriyle kaplıdır. Bu makinede hafif maddeler hava akımiyle malın içinden alınır. Böylece bu maddeler daha ağır olan endospermden elek yüzünde elenmeden önce ayrılmış olur. Kırma valsleri, plansifterler ve sasörlerden geçirilen mal, saf endospermden ufak oğulcuk ve kepek parçalariyle karışık bir halde bulunan mala kadar muhtelif gruplar meydana getirir. Bu gruplar un haline getirilmek üzere A, B, C gibi harflerle gösterilen inceltme valslerine girmeye hazır bir durum gösterir. İnceltme valslerinden geçen bu karışımın bir kısmı un haline gelmiştir. Bir kısmı ise yeniden yukarıda söylediğimiz işlemlerden geçirilmek üzere yollarına devam eder.

Çağdaş D. de, saydığımız bu makinelerden başka, oğulcuğun ayrılması, unun parlatılması, buğday, un v. b. ara maddelerin taşınması, tozun alınması için daha birçok makineler vardır. Bütün bu makinelerin uyumlu olarak çalışabilmesi için modern D. ler 5 - 6 kat olarak yapılır. Bir kattaki aynı tipten makineler elden geldiğince başka tipteki makinelerden ayrı gruplar halinde toplanır. Meselâ, bir ya da iki kat valslere, öteki iki kat eleklere ve plânsifterlere, başka iki kat da sasörlere ayrılabilir. Bu yoldaki düzenleme, bir kattaki makinelere, bu makineler üzerinde ustalığı olan bir kişi tarafından bakılmasını sağlayabilir. D. de makineler öyle gruplandırılmıştır ki mal dikey ya da eğik borularla bir makineden ötekine çekim ile ve pek az bir mekanik ilişki ile gider. Hiçbir zaman mal üst kattan alt kata kadar bir kere gelmekle gerekli bütün işlemlerden geçirilmez. Bu sebeple, D. de malın yatay ve dikey olarak taşınması zorunlu hale gelir. Yatay taşıma genellikle helisel konveyörlerle yapılır. Dikey taşıma işi eskiden kovalı elevatörlerle yapılırdı. Bugün bu iş modern D. lerin çoğunda pnömatik sistemle yapılmaktadır.

Yukarıda ana çizgileri verilen işlemler, D. de sürekli olarak devam eder ve mal bir aygıttan ötekine doğru sonsuz bir şerit halinde akar. Bir yeni un D. i aylarca gece gündüz çalışan tek bir otomatik birlik meydana getiren bir kuruluştur. Onu durdurmak ve yeniden çalıştırmak, gerekmedikçe yapılması kesin olarak tavsiye edilmeyen güç bir iştir.

DEĞİRMEN TAŞI, eski çağlardan beri kullanılan, toprak altı ve toprak üstündeki çeşitli sert ya da yumuşak taşların yontularak, çeşitli işler için türlü maddeleri parçalayan, ezen ve toz haline getiren taş. D. taşları, 3. zaman toprak katları arasında kil ve marn yatakları içinden çıkarılan kayalardan elde edilir. Bu kayalar kum taşı, bazalt ve granit karakterindeki taşlardır. Bu karakterdeki taşlar içinde yapısında Silex (çakmak taşı) olanlar sert ve dayanıklı olup D. T. yapımında beğenilen çeşittir. Ocaklardan çıkarılan taşlar büyüklüklerine ve kullanılacakları yerlere göre, yontularak tek parça ya da parçalı olarak D. T. haline getirilir.

D. taşlarının çapları, 0,50 m den 1,80 m ye kadar değişir, kalınlıkları ise 0,30 ile 0,50 m arasındadır. Yontulan taşların yüzlerinde övütecekleri maddeye göre özel taşçı çekiçleri ile 5 - 6 mm derinliğinde taşın eksenine dik ve dönüş yönüne yatık çentikler açılır. Bu yolla hazırlanan taşlar, ekseninden geçen bir mile oturtulur, yatık ya da dik olarak çalıştırılır.

XIX. yüzyıla kadar D. taşları toprak altı ya da toprak üstünden çıkarılan kayaların yontularak işlenmesinden elde edilirdi. XIX. yüzyıldan sonra çeşitli endüstri kollarının ihtiyacını karşılamak ve değişik sertliklerde D. T. yapmak üzere başlı başına bir D. T. endüstrisi kurulmuştur. Tabiî olarak çıkarılan kayalar çeşitli dolgu maddeleri ve maden cevherleri ile karıştırılarak yapma D. T. piyasaya çıkarılmaktadır.

Fabrika yapısı dışında, taşların yontulması ile elde edilen D. taşları en çok su ya da rüzgârla çalışan ilkel değirmenlerde kullanılır. Övütme sırasında ufalanan taş parçaları una karışarak ekmeklik unun niteliğini bozar.

Yurdumuzda *kara taş* diye adlandırılan D. taşları en çok köy değirmenlerinde tahıl övütülmesinde kullanılır. Bu tip D. taşları yatık olarak çift taş üst üste dönerek övütmeyi sağlar. Taşlar arasındaki aralık ayarlanarak övütülen maddeye istenilen incelik verilebilir.

Yağ endüstrisinde, özellikle zeytin, susam gibi yağlı tohum ve meyvaların yağlarını çıkarmak için D. taşları ezici ve parçalayıcı olarak kullanılır. Yağ değirmenlerinde kullanılan taşlar daha kalın ve ağır olup dik dönerek çalıştırılır. Yağ değirmenlerindeki taşlarda çentikler yoktur. Ağırlıkları ile yağlı maddeleri ezer ve yağını çıkarırlar. D. taşları yapılışlarına ve kullanılacakları yerlere ve istenilen iş verimlerine göre çalıştırılması insan, hayvan, rüzgâr, su ve motor gücü (elektrik, akar yakıt, buhar) ile sağlanır.

En iyi D. taşları Fransanın Seine - et - Marne eyaletindeki La Ferté - sous - Jouare bölgesinde, yurdumuzda İzmir ilinin Foça ilçesi ile Yunanistanda işletilen ocaklardan çıkarılır.

Tabiî taşlardan elde edilen D. taşlarına olan ihtiyaç gittikçe azalmakta ve yerini yapma taşlar ile valsler almaktadır. Son yıllarda D. taşları ocaklardan çıkarılmakta olup bunlar toz haline getirilerek, çeşitli endüstri kollarında ham madde olarak kullanılmaktadır.

DEĞİRMENDERE, Kocaeli ilinin Gölcük ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 4 177 (1960) dir. Bucağa bağlı 5 köy vardır. D., İzmit körfezinin güney kıyısındadır. İzmit-Karamürsel arasında işleyen vapurlar D. ye uğrar. Kasabanın içinden şose geçer. İstanbul ile bağlantısı, karşı kıyıdaki Tütünçiftlik istasyonuna olan düzenli motor işleyişiyle yapılır. Halkın çoğu bağcılıkla uğraşır. Başlıca ürünleri arasında fındık, üzüm ve kiraz yer alır. Bağ ve bahçe ürünleri İstanbula gönderilir. Bk. GÖLCÜK, YALI DEĞİRMENDERE.

DEĞİRMENDERE, İzmir ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan D. nin nüfusu 1098 (1960) dir. Bucağa bağlı 13 köy vardır. Bu köylerden ikisi bucak merkezinden büyüktür: Yeniköy 1 656 ve Kesre 1 290 nüfusludur. Bucakta posta ve telgraf merkezi bulunmaktadır. D., İzmir şehrinin 35 km güneyindedir. Bucak merkezinin çevresi düzlük, güneyi dağlıktır (700 - 750 m). Bu dağlarda ormanlar (kızıl çam, meşe) ile yer yer fundalıklar vardır. Geçim kaynakları arasında tarım, hayvan yetiştirme ve ormandan faydalanma vardır. Bucak merkezi ile İzmir arasında bir şose bulunduğu gibi, D. dar bir yol ile deniz kıyısına da bağlanmıştır.

DEĞİRMENDERE, yurdumuzun türlü bölgelerinde küçük birtakım akarsulara verilen ad. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. Trabzon şehrinin hemen doğusunda denize dökülen ve kaynaklarını güneydeki Çakırgöl dağları (3 063 m) ile Horoz dağları (2 396 m) ndan alan gür akışlı bir deredir. Boyu 60 km yi geçen D. nin kar suları ve kaynaklarla beslenen 5 kolu vardır. Bütün kolları ile birlikte D. bir dağ akarsuyu özelliğindedir. Kışın kaynak bölümleri karlı ve buzlu olduğundan bu derelerin akımı bir dereceye kadar azalır, böylece su seviyesinde bir çekilme olur. İlkbaharda ve yazın ise erimelere bağlı olarak daha bol sularla akar.

2. Ege bölgesinde, Milâs'ın 15 km güneyinden geçen ve Güllük körfezine dökülen bir dere. Boyu 50 km ye yakındır. Bu dere, kaynağını Kavak Dağı (1 336 m) ndan aldıktan sonra, Eğridere ve Sarıçay ile birlikte aşağı kesiminde birtakım göl ve bataklıkların doğmasına yol açar. Bu dereler kışın ve ilkbaharda kabarır, aşağıdaki düzlüklerde çevrelerine taşarlar. Bu su taşkını alanlarından hayvancılık bakımından faydalanılır. Yazın bu dereler çok çekilir,cılızlaşır, kimisi de kurur.

3. Silifke yakınında denize dökülen Göksu ırmağının Hadım ilçesi yakınındaki kaynak koluna verilen ad. Karstik bölge derelerinden olan bu su, yer yer düden adı ile anılan deliklerden dibe dalar, yeniden gür kaynaklar halinde yüze çıkar. Birkaç değirmeni işletecek gücü vardır.

4. Göller bölgesinde, Acıgöl'ün güneybatısındaki Beylerli bataklığına (1 - 4 m derinlikte) güneydeki dağlardan inen derelerden biri. Bu dere Hayriye köyü yakınından geçer.

5. Burdur Gölünün güneybatısındaki Salta Gölüne güneydoğudan karışan bir dere. D. nin arasıra çevreye taştığı olur.

6. İzmit Körfezinin güneyindeki dağlardan çıkan ve bu körfeze dökülen küçük bir dere.

DEĞİRMENLİK ADASI, Ege denizinde Kyklad takımadalarından Mēlos (İta. Milo) ve çevresindeki iki küçük adaya birden Türklerin verdiği ad. Adada bulunan değirmen taşı ocakları, bu adın verilmesine sebep olmuştur. 22° 34 m enlem ve 36° 43 m boylam üzerinde bulunan D. A., doğusunda bir mil kadar uzakta Kimōlos (İta. Argentiera), batısındaki Küçük Değirmenlik (Anti - Mēlos) adası ile bir bütün meydana getirir (Adanın Osmanlılardan önceki ve sonraki tarihi için bk. MĒLOS).

D. A., Umur Bey ve daha sonra II. Bayezid devrinde Kemal Reis komutasındaki Türk korsanları tarafından vurulmuşsa da, liman rüzgârlara açık olduğu için Türk denizcileri arasında itibar görmemişti. Adanın kesin olarak Osmanlıların eline geçmesi Kanunî devrinde olmuştur. 1536 da Barbaros Hayrettin Paşanın adalar üzerindeki savaşları sırasında yağma edilen D. A., 1537 de cizyeye bağlanarak Osmanlı egemenliğini kabul etmiştir. 1570 te Piyale Paşanın Akdeniz seferinde D. A. nda devlet örgütü meydana getirilmişti. Buna göre Derya kalemine bağlanan D. A., Kaptan Paşa hâslarına alındı. Rumeli kazaskerliğine bağlı bulunan kadılığın geliri ise 150 akçadır. XVII. yüzyılda adada Kimōlos ve Küçük Değirmenlikle birlikte birkaç Rum köyü vardı. Küçük Değirmenlik ise, keçilerin otlatıldığı boş bir ada idi. Ada halkı kavgacı Rumlar ve Lâtinlerdi. Türkler yalnız Büyük Değirmenlik adasında oturmakta idi. Girit savaşlarının başlaması üzerine (1645 - 1669) başta kale ağası ve kadı olmak üzere adadaki Türkler D. A. nı **boşaltmış-**

lardı. Girit savaşları boyunca çoğu kere Venedik donanmasının üslendiği adalardan biri oldu. 1645 te Hanya kuşatmasının gelişmekte olduğu sırada Girite gönderilen 2 000 kişilik bir yeniçeri birliği dört kalyonla İstanbuldan kalkarak D. A. na gelmişlerdi, buradan Mora kıyısındaki Menekşe (Benefşe, Monembasia) limanına geçip oradan Girite varacaklardı. Ancak, havanın düzensizliği yüzünden D. A. nda yatan kalyonlar Venediklilerin saldırısına uğradı, ağır kayıplar verdi.

1656 mayısında Kaptan-ı Derya Kara Murat Paşa komutasındaki Türk donanması, Venedik donanması ile Küçük Değirmenlik önünde karşılaştı, akşama kadar süren karşılıklı top atışından sonra Venediklilerin çekilip gitmesi üzerine ikinci Değirmenlik savaşı bitmiş oldu. Kandiyenin 1669 da alınması ve Venedikle barış yapılması üzerine Venedik donanması Ege denizinden çekilmiş, D. A. da yeniden Osmanlı egemenliğine girmişti. Fazıl Ahmet Paşa adadan çekilen Türkleri eski yerlerine gönderdiği gibi, adadaki Türk memurlarını da görevlerine başlattı. Adanın kadısı, kale dizdarı, haraç kâtibi atanarak, adada Türk yönetimi yerleşti. XVIII. yüzyılda D. A. nın 600 nüfuslu zengin ve bakımlı bir limanı vardı. Kimōlos, Küçük Değirmenlik ve asıl adada Palaiokhōrion, Triobasalos, Hagios Elias, Adamas ve Kastron köyleriyle birlikte bir yerleşme alanı meydana getiriyordu.

1820 de bir Rum köylüsünün eski Mēlos şehri yıkıntıları arasında bulduğu Aphroditē (Lât. Venus) heykeli, Colonel Voutier aracılığı ve «L'Estafette» gemisi ile Toulon'a, oradan da Parise götürüldü. Yunan ayaklanmasının yayıldığı ilk yerlerden biri de D. A. oldu. Yunanlılar 24 nisan 1821 de Değirmenliğe girdiler. Bu sırada limanda yatan 36 toplu bir Osmanlı korveti ile 8 toplu bir brik'i ele geçirdiler. Gerek gemilerden, gerek adadan tutsak aldıkları Türkleri de Fransa konsolosu engel olmağa çalıştıysa da, işkencelerle öldürdüler ve bağımsız Yunanistan bayrağını ilk olarak D. A. limanına çekmiş oldular. Böylece Türk egemenliğinden çıkan D. A., 3 şubat 1830 da Londrada imzalanan protokol gereğince Yunanistana bırakılmış oldu.

DEĞİRMİSAZ MADENİ, Kütahya ilinin Emet ilcesine bağlı Değirmisaz köyünün 3 km batısında bulunan linyit madenine verilen ad. Değirmisaz demiryolu istasyonu, Kütahya - Balıkesir demiryolu üzerinde ve Kütahyadan 90 km uzaklıktadır. Linyit madeni, Tavşanlı ilcesinden 40 km uzakta bulunan Değirmisaz köyünün 3 km batısındadır. Linyit madenini içine alan bölge, Çayır, Çaldibi ve Kızılbük köyleri ile çevrilidir. Değirmisaz bölgesinde kömürün ilk olarak 1927 yılında Kızılbük köyünden Mehmet Özsoy adında biri tarafından bulunduğu söylenmektedir.

Bölgede kömür çıkarılmasına 1928 yılında başlanmıştır. Ahmet Acar, Remzi Güres ve Rahmi Köymen adlı kimselerle Trak Ortaklığı bölgenin türlü kesimlerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmaların madencilik tekniğine uygun olmaması dolayısiyle, ilk önce Ahmet Acar bölgesinde büyük yangınlar çıkmış ve bu yüzden 1937 yılında imtiyazı kaldırılarak Etibanka verilmiştir.

Aynı yılın aralık ayında Etibank Linyit İşletmeleri kurulmuştur. 1 ocak 1940 tarihinde kurulan Garp Linyitleri İşletmesi (G. L. İ.) ne daha sonra Değirmisaz'daki öteki imtiyazlar da devredilmiştir. Bölgede kömür çıkarılması o tarihten beri teknik yollarla yapılmaktadır. G. L. İ. kuruluşu bu madende modern işletme siteleri, kömür yıkama lâvuarı, havai hat v. b. kuruluşlar meydana getirmiştir. Bu yatırımların tutarı 17 000 000 TL. na ulaşmıştır.

Yedek ve verim tutarları: Otuz altı yıldan beri kömür çıkarılan bu bölgede oldukça sık sondajlar yapılmış ve bütün aramalar bitirilmiştir. G. L. İ. 1 mayıs 1964 gününe kadar bu madenden 7 500 000 ton verim sağlamış ve 4 762 000 tonunu satmıştır. Başlangıç yıllarında özel sektörün buradan ancak 300 000 ton kadar kömür elde ettiği sanılmaktadır. Böylece bölgeden bugüne kadar olan verim toplamı 7 800 000 ton kadardır. Buna % 20 işletme kaybı katılırsa, 9 750 000 ton kömür çıkarılmış demektir. Bugün Değirmisaz'da 700 000 - 800 000 ton kadar yedek kalmış bulunduğuna göre, bu bölgede başlangıçta 10 - 11 milyon ton kömür bulunduğu anlaşılır.

Maddenin G. L. İ. eliyle yapılan verim tutarları yılllara göre şöyledir:

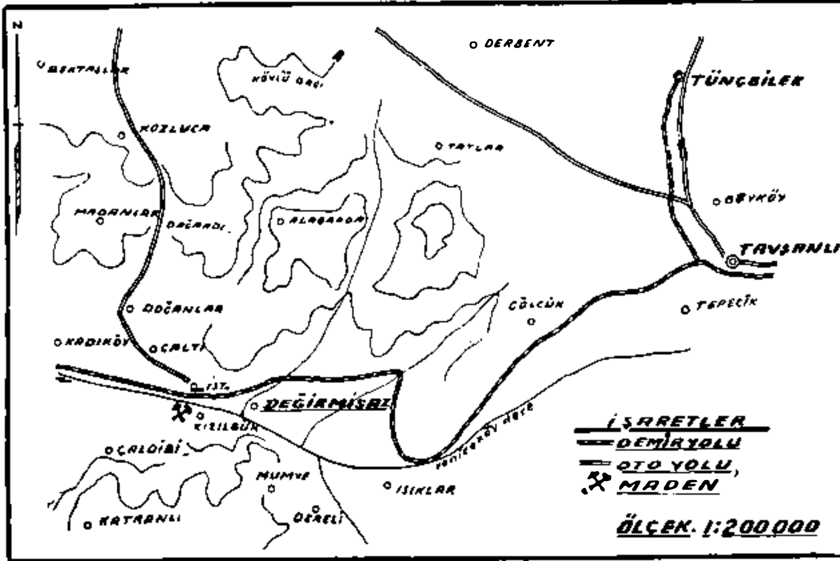
Yıllar	Tuvönan Ton	Satılabilir Ton		
1938	14 000	14 000		
1939	26 946	36 946		
1940	52 847	35 291		
1941	57 966	51 916		
1942	95 953	84 461		
1943	169 648	151 532		
1944	152 642	138 511		
1945	186 514	164 583		
1946	194 666	178 569		
1947	239 218	213 585		
1948	282 405	201 981		
1949	344 684	249 434	Kısmen	lâve
1950	320 231	226 060	»	»
1951	296 615	203 685	»	»
1952	292 717	203 117	»	»
1953	346 899	229 241	»	»
1954	464 844	274 448	Tamamen	lâve
1955	423 531	252 838	»	»
1956	359 877	278 955	»	»
1957	553 059	330 413	»	»
1958	540 549	320 791	»	»
1959	395 531	185 171	»	»
1960	461 459	188 269	»	»
1961	307 033	135 436	»	»
1962	358 862	155 558	»	»
1963	387 300	186 902	»	»
1964 (4 aylıktır)	175 600	80 781	»	»
Toplam:	7 501 596	4 762 474		

1928 den 1946 yılına kadar özel sektör eliyle sağlanan verimin 300 000 ton kadar olduğu düşünülmektedir.

Yukarıdaki tabloda görülen verim gidişine göre, D. M. nde kalan yedeğin 1965 yılı sonunda tükeneceği ve madenin kapanacağı tasarlanmaktadır.

Değirmisaz kömürünün harcama yerleri: Değirmisaz kömürü çeşitli endüstri kollarında aşağıdaki oranlarda kullanılmaktadır:

Devlet demiryolları	% 18
Çimento sanayii	% 50
Tekstil sanayii	% 10
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu	% 12
Başka sanayi kolları	% 10

D E Ğ İ R M İ S A Z   M A D E N İ :   C o ğ r a f î   y e r i

Değirmisaz kömürünün damar karakteristiği ve jeolojisi: Değirmisaz kömürü yüksek kaliteli linyittir. Düzensiz küvetler şeklinde bulunan linyit belirtisi Neojen grupuna aittir. Damar kalınlığı 4 - 8 m, eğiklik 10° - 30° arasında değişmektedir. Damar stampının orta bölümünde 0 - 4 m kalınlığında bir orta kesme, damarı ikiye ayırmaktadır.

Tavan taşı oldukça iyi tavan meydana getiren marn, tabanı ise konglomeradır. Mekanize bir ocak kurulmasını çok güçleştirecek derecede sık ve büyük faylar vardır. Kömür çok gevşek olduğu için verimin büyük bir kısmı ince kömürdür.

Değirmisaz kömürünün özellikleri: Bu kömürün teknik özellikleri şöyledir:

		Tuvönan	Yıkanması
Rutubet	%	5 - 10	5 - 11
Kül	%	45 - 50	18 - 21
Uçucu madde	%	20 - 30	28 - 35
Sabit karbon	%	25 - 28	37 - 40
Kükürt	%	3 - 5	3 - 5

Isı değeri

Orijinal kömürde alt ısı	5 500 - 6 000	Kcal
Kuru kömürde alt ısı	6 000 - 6 300	«
Orijinal kömürde üst ısı	5 900 - 6 300	«
Kuru kömürde üst ısı	6 400 - 6 600	«
Saf kömürde alt ısı	7 900 - 8 000	«
Kül erime derecesi	1 280° C	«

Elemanter analizi

C	% 80 - 82
H	% 5,5 - 6,5
N	% 2 - 2,5
S	% 3 - 5
O	% 6 - 7

Verim yerleri ve kapasiteleri: Yeraltı ve açık ocak olarak çalışılmaktadır. Günlük verim 1 200 - 1 500, satılabilir kömür 550 - 700 tondur. Bugün D. M. nde 50 görevli ve 1 100 işçi çalışmaktadır.

Yeraltı ocağının işletilmesi: Yeraltı sistemi. Ocağa küvetin kuzeybatı kesiminde taban taşında sürülmüş iki desandri ile girilmektedir. Bu desandrilerden biri (16° eğiklikte, vinç kurulmuştur), gereç taşıma ve insan giriş çıkışı için, öteki (12° 50′ eğiklikte ve bant konveyör kurulmuştur) kömür taşımak için kullanılmaktadır. Bu desandrilerden 30 m ara ile ana kat galerileri açılmıştır. Ana kat galerilerinden sürülen rekuplar, başyukarılar ve bunların birleştirilmesiyle ayaklar meydana gelmektedir.

Küvetin doğu kesiminden ve yine taban taşında sürülen bir desandri (30° eğiklikte) ana kat galerileriyle b a ğ l a n t ı kurulmuş olup nefeslik olarak kullanılmaktadır. İşletmede göçertmeli uzun ayak metodu uygulanmakta olan bu ocakta, kömür damarı tavan ve taban ayak olarak (orta kesme üstü ve altı) iki k a d e m e d e i ş l e n m e k t e d i r. Dinamitlenmeye gerek göstermiyen kömür, kazma ve pikörle kazılıp elle ayak içinde bulunan zincirli konveyörlere yüklenmektedir. Bu konveyörlerden gelen kömür toplayıcı konveyörlerle desandrideki çıkarma bandına verilmektedir. İşletme kaybı % 20 kadardır.

Yeraltında basınç oldukça yüksektir. Bu yüzden çelik berkitme (çelik sarma, direk ve kavis bağ) kullanılmakla birlikte, direk harcanması oldukça yüksek (22 dm³/ton) olmaktadır. Ayaklarda zincirli konveyörlere doldurulan kömür, bant konveyörlerle yer üstü silosuna getirilmektedir. Silo altında bulunan 100/ton saat kapasiteli 1 800 m uzunluğundaki hava hattı, kömürü lâvuara taşımaktadır. Yeraltında havalandırma için nefeslik galerisi ağzında bulunan 1 700 m³/dak. kapasiteli üfleyici bir vantilâtör ocağın havasını sağlamaktadır. Ocak içindeki ikincil havalandırma, basınçlı hava ile çalışan vantilâtörler ve vantüp ile yapılmaktadır.

Açık ocağın işletilmesi: Örtü katı 7 - 8 m lik basamaklar olarak alınmaktadır. Dinamit ya da amonyum nitrat ile gevşetilen örtü katı, 4,5 ya da küplük ekskavatörlerle 22 tonluk kamyonlara yükletilerek açık ocak olarak işletilemiyecek boş ve elverişli yerlere taşınmaktadır. Kömürün alınan örtü katına oranı 1/7 dir. Yani ortalama 6 m kalınlıkta bir kömür damarı üzerinden ortalama 42 m kalınlıkta taş ve toprak kaldırılmaktadır.

Kuruluşlar: Lâvuar: Tuvönan kömür lâvuar eleklerinde — 75 mm ve 0 — 75 mm boyutlarına ayrılmaktadır. — 75 mm kömür, elle taşları alınarak temizlenmekte, 0 —75 mm boyut ise Baum jiglerde yıkanmaktadır. Lâvuardan çıkan temiz kömür 850 m uzunluğunda hava hattı ile Devlet Demir Yolları istasyonundaki yükleme silolarına taşınmaktadır. Lâvuar kapasitesi 120 ton/saat tuvönan kömürüdür.

Elektrik enerjisi: Elektrik enerjisi Etibank Elektrik İşletmeleri Tunçbilek bölge santralından alınmakta ve 50 km lik bir enerji taşıma hattı ile sağlanmaktadır. Yılda 5 000 000 KWS tüketilmektedir.

Kompresörler: Yeraltı ocağının basınçlı hava ihtiyacını karşılamak üzere toplam kapasitesi 60 m³ olan üç tane (2 × 15 — 1 × 30 = 60 m³) kompresör vardır. Yıllık basınçlı hava tüketimi 13 000 000 m³ tür.

DEĞİRMİSAZ MADENİ: Açık ocak, lâvuar, atelye, idare binası ve ocak sisteminin görünüşü

Lâmbahane: Yeraltı için 1 200 tane alkali tipi elektrik lâmbası vardır.

Garaj ve atelyeler: İşletmenin yeraltı ve yerüstü makine, işletme araçlarının onarım ve bakımını yapacak kapasitede bir atelye vardır. Garaj bütün taşıtların onarım ve bakım işlerini yürütmektedir.

Lâboratuvar: Genel olarak elde edilen kömürün kül ve nem analizlerini yapmak üzere küçük bir lâboratuvar kurulmuştur.

Sosyal kuruluşlar: Bekâr işçiler için 1 134 yataklı 14 pavyon, evli işçiler için 118 ve memurlar için 51 olmak üzere 169 ev vardır. Bunlardan başka, lokal, dispanser, banyolar, fırın, ekonoma, cami, misafirhane ve sinema vardır.

DEĞİŞİM, musikide, ilgili olduğu notanın sesini değiştiren işaret. (Diyez ile çift diyez sesi yükseltir; bemol ile çift bemol sesi alçaltır; bekar ikisinin de etkisini yok eder. D. işareti ya anahtarın yanına ya da melodinin içine konur ki buna geçici D. denir). Tonaliteye yabancı bir nota olup klâsik musikiciler tarafından zorunlu hızlanma meydana getiren bir nota olarak görülürdü.

DEĞİŞİM (Eski ter. Tahavvül, Fr. Variation), bir fonksiyonun değişimi x ve y değişkenleri arasında $y = f(x)$ gibi bir bağıntı bir fonksiyon belirtir ve y, x in fonksiyonudur denir. x değişkeni belli bir değer cümlesi içindeki değerleri aldığı zaman y nin bunlara karşılık olan değerleri $y = f(x)$ bağıntısı ile bulunur. y nin, f (x) fonksiyonun ne değerler alacağını, x in hangi değerleri için maksimum ya da minimum olduğunu, hangi aralıkta arttığını ve hangisinde eksildiğini belirtmek ve bu D. leri bir grafik halinde göstermek o fonksiyonun D. ini incelemektir. Bununla ilgili örnekler lise cebir kitaplarında da vardır.

Doğru ve ters orantılı olarak değişim: Eğer iki değişken arasında bunların oranları sabit olacak şekilde bir bağıntı varsa, değişkenlerden her birine öteki ile doğru orantılı olarak değişiyor denir. Meselâ $y = kx$ anlatımında k sabit olsun. y nin x ile doğru orantılı olarak değiştiği ya da y nin x e göre D. nin x ile orantılı olduğu söylenir. Eğer iki değişkenin çarpımları sabit ise ($xy =$ gibi), her birine öteki ile ters orantılı olarak değişiyor ya da y nin x e göre D. i x ile ters orantılıdır denir.

Parametrelerin değişimi: Lineer ve homogen bir diferansiyel denklemin genel çözümü biliniyor iken homogen olmayan diferansiyel denklemin bir özel çözümünü bulmak için kullanılan bir metottur (bk. DİFERANSİYEL DENKLEMLER).

Değişimler hesabı: Düzlemde A ve B gibi iki nokta verilmiş olsun Bu iki nokta yı birleştiren sonsuz sayıda AB yayı vardır. A ile B yi birleştiren en kısa eğri yayını bulmak, ya da x— ekseni etrafında döndürüldüğü zaman alanı en küçük olan dönel yüzeyi bulmak ya da bir maddesel noktanın en kısa zamanda A dan B ye düşmesi için gereken pürüzsüz AB yayının şeklini belirtmek D. ler hesabının problemleridir. Bu hesapta bir y(x) fonksiyonunun D. i $\partial y(x)$ ile gösterilir ve y (x) fonksiyonunun kararlı bir değer alması, yani bir minimum ya da maksimum olması için $\partial y(x) = 0$ olması gerekir. D. ler hesabı adı 1760 yıllarında Lagrange tarafından ortaya atılmıştır. O zamanlar Lagrange bir eğri boyunca alınan bir integralin değerini komşu bir eğri üzerindeki değerle karşılaştırmakta idi. D. ler hesabı metodu o zamandan beri birçok ileri matematik probleminin çözümünü kolaylaştırmıştır:

$$I = \int_a^b F(x, y, y')\, dx, \qquad (1)$$

integralini göz önüne alalım: y, x'in bilinmiyen bir fonksiyonu ve y' onun türevidir. F, $a < x < b$ aralığı içinde Taylor serisine açılabilen verilmiş bir fonksiyondur Şimdi ortaya şu problemi atıyoruz: y (x) fonksiyonu nasıl olmalıdır ki (I) integralinin değeri bir minimum ya da bir maksimum olsun, başka bir deyimle 0 kararlı bir değer alsın.

Şimdi D. ler hesabının metodunu kullanarak bilinmeyen y (x) fonksiyonu yerine ondan biraz farklı komşu bir $y(x) + \varepsilon\eta(x)$ fonksiyonun koyacağız, burada ε istenildiği kadar küçültülebilen bir sayı ve $\eta(x)$, x in keyfî bir fonksiyonudur. Yalnız $\eta(x)$ in her iki uçta sıfır olduğu, yani esas y (x) ile komşu $y(x) + \varepsilon\eta(x)$ fonksiyonlarının iki uçta aynı değerleri aldıkları farz edilecektir: $\eta(a) = \eta(b) = 0 \cdot \varepsilon$u sıfıra yaklaştırmakla komşu fonksiyonu y (x) e yaklaştırmak mümkündür. (I) integralinde y yerine $y + \varepsilon\eta$ ve y' yerine $y' + \varepsilon\eta'$ koyarsak:

$$I(\varepsilon) = \int_a^b F(x, y + \varepsilon\eta, y' + \varepsilon\eta')\, dx, \qquad (2)$$

ε nun bir fonksiyonu olur. Aranan şey $I(\varepsilon)$ nun $\varepsilon = 0$ için minimum ya da maksimum olmasıdır. Bunun matematik şartı:

$$\left(\frac{dI}{d\varepsilon}\right)_{\varepsilon = 0} = 0$$

dır. (2) deki F fonksiyonunu Taylor serisine açalım:

$$I(\varepsilon) = \int_a^b \left[F(x, y, y') + \varepsilon\left(\eta \frac{\partial F}{\partial y} + \eta' \frac{\partial F}{\partial y'}\right) + \varepsilon^2 (\qquad) + \ldots\right] dx.$$

İntegral işareti altında türev alarak:

$$\frac{dI}{d\varepsilon} = \int_a^b \left[\left(\eta \frac{\partial F}{\partial y} + \eta' \frac{\partial F}{\partial y'}\right) + 2\varepsilon (\qquad) + \ldots\right] dx,$$

ve $\varepsilon = 0$ için:

$$\left(\frac{dI}{d\varepsilon}\right)_{\varepsilon = 0} = \int_a^b \left(\eta \frac{\partial F}{\partial y'} + \eta' \frac{\partial F}{\partial y'}\right) dx = 0 \qquad (3)$$

şartını buluruz.

İkinci terim kısımlarla integrallenerek:

$$\int_a^b \eta' \frac{\partial F}{\partial y'}\, dx = \left(\eta \frac{\partial F}{\partial y'}\right)_a^b - \int_a^b \eta \frac{d}{dx}\left(\frac{\partial F}{\partial y'}\right) dx$$

olur. η (a) $= \eta$ (b) $= 0$ olduğundan birinci terim sıfırdır. İkinci terimi (3) teki yerine koyarsak:

$$\int_a^b \eta \left[\frac{\partial F}{\partial y} - \frac{d}{dx}\left(\frac{\partial F}{\partial y'}\right)\right] dx = 0$$

buluruz. Bu integralin bütün η (x) fonksiyonları için sıfır etmesi gerektiğinden integral işareti altında η nın kat sayısı sıfır olmalıdır:

$$\frac{\partial F}{\partial y} - \frac{d}{dx}\left(\frac{\partial F}{dy'}\right) = 0 \qquad (4)$$

Bu, Euler - Lagrange diferansiyel denklemidir. Bu denklemi sağlayan her y (x) fonksiyonu (1) integralini minimum ya da maksimum yapar.

(3) teki anlatıma I nin birinci D. i denir. I nin n inci D. i de $\left(\frac{d^n I}{d\varepsilon^n}\right)_\varepsilon = 0$ ile tanımlanır.

DEĞİŞKEN, bir sayı cümlesine ait bütün değerleri alabilen bir niceliktir. Eğer sayı cümlesi (a, b) gibi bir bölge ile sınırlı ise, D. sadece bu bölge içinde bulunan ve cümleye bağlı olan değerleri alabilir, başka değerler düşünülmez. f (x,y,z) = O gibi kapalı bir fonksiyon x,y,z D. leri arasında bir bağıntıdır. Bu bağıntı bir D. e göre çözülerek misal olarak z = φ (x,y) şeklinde açık bir fonksiyon elde edilebilir. Böyle olunca x ve y D. lerine belirli bir bölge içindeki değerler verildiğinde z nin bunlara karşılık olan değerleri φ (x,y) ile büsbütün belirtilmiş olur. x ve y ye bağımsız D., z ye bağımlı D. denir. f (x,y,z) = O bağıntısı istenilen D. e göre çözülebilirse de, belirli bir problemde bir çözüm yolu ötekilerden daha elverişli olabilir.

Değişken değiştirme: Bir matematik işlemini sadeleştirmek ya da onun gösterdiği anlamı daha açık bir hale getirmek için D. değiştirme yapılır. y = f (x) de x bağımsız, y bağımlı D. dir. Bunu x = φ (y) şeklinde çözerek, y bağımsız, x bağımlı yapılabilir. Bu işleme bağımlı ve bağımsız D. lerin kendi aralarında değiştirilmesi denir. y = f (x) te x D. i x = h (t) ile değiştirilirse y, t nin bir fonksiyonu olur: y = f [h (t)]. Bu halde y nin t ye göre türevi,

$$\frac{dy}{dt} = \frac{dy}{dx}\,\frac{dx}{dt} = f'(x).\ h'(t)$$

zincir kuralı ile bulunur. D. değiştirme integral hesapta da çok kullanılır. Bazı hallerde hem bağımlı, hem de bağımsız D. i değiştirmek elverişli olur. Çok kullanılan bir D. değiştirme de karteziyen koordinatlardan kutupsal koordinatlara geçmektir. Bunun tersi de yapılabilir. Böyle olunca düzlemde dönüştürme formülleri $x = r \cos \theta$, $y = r \sin \theta$ ve ters işlem için $r = (x^2 + y^2)^{1/2}$, $\theta = \operatorname{arc\,tg}\,(y/x)$ tir.

Değişken yıldızlar: Işık şiddetleri artıp eksilen yıldızlara denir.

DEĞİŞMEZ DOKU (Bot.): bk. BOTANİK (DOKUBİLİM).

DEĞİŞMEYEN DÜZLEM, Güneş sistemiyle ilgili kuramsal bir düzlem.

Güneş ve çevresinde dolanan gezegenler, onların uydu (peyk) ları ve irili ufaklı başka cisimler boşlukta bir topluluk meydana getirir. Astronomide *Güneş sistemi* olarak anılan bu topluluğun en önemli özelliklerinden biri, onun *boşlukta dengede* olmasıdır. Bunun için, bütün sistemin ağırlık merkezinden geçen ve boşluktaki konumunu koruyan belirli bir düzlem düşünülebilir. Gerçekten, Güneş sisteminin kuruluşu ile ilgili olarak ileri sürülen kuramlarda böyle bir düzlem, sistemin *dönme simetri düzlemi* olarak söz konusu olmaktadır.

Sistemin iç değişikliklerine bağlı olmayan ve bunun için D. D. olarak göz önüne alınan bu düzlem, mekanikte şu iki koşul ile belirtilir: a. Sistemi meydana getiren cisimlerin, düzleme dik olan bir eksene göre açısal momentleri toplamı en büyüktür. b. Aynı cisimlerin, düzlem üzerinde bulunan bir eksene göre açısal momentleri toplamı sıfırdır.

Bu tanımlamaya göre, sistemin içinde toplam açısal momentumu değiştirebilecek her hangi bir hareket olmadığı sürece, bu düzlem değişmeden kalır. İç tedirginliklerle, her hangi bir gezegenin yörünge düzleminde ufak bir değişiklik olursa, başka bir ya da birkaç gezegenin yörünge düzlemleri karşıt yönde hareket eder. Böylece toplam momentum değişmez. Ancak sabit (yerinde duran) yıldızların çekim kuvveti ile söz konusu düzlemin değişeceği düşünülebilir. Ama yıldızların relatif uzaklıkları çok büyük olduğundan, böyle bir etkiden, sınırlı bir zaman aralığı için, vazgeçilebilir.

D. D., Güneş sistemi için gerçekten temel düzlem olarak ele alınabilirse de, her hangi bir koordinat sistemi için temel düzlem olarak seçilmediği görülmektedir. Onun yeri bellidir: 1850 yılına ait tutulma dairesine göre eğikliği $1^\circ\ 35'\ 8''$, çıkış düğümünün boylamı $186^\circ\ 9'$ dır. Aş. yu. Jupiter ile Saturn'un yörünge düzlemlerinin ortasına düşer. Bu düzleme göre, Merkür'ün yörünge düzlemi $6{,}6^\circ$ Jupiter'in yörünge düzlemi ise $0{,}3^\circ$ lik bir eğikliğe sahiptir.

DEĞŞİNİM (Biyol.): bk. MÜTASYON (Fr. Mutation).

DEHÂ (Fr. Génie < Lât. Genius), genel olarak, olağanüstü yüksek bir yaratma yeteneği. Bu yeteneğe sahip olan insana *dâhi* derler. Dâhiler kazandıkları başarılarla tanınırlar. XVIII. yüzyıl şairlerinden Thomas Gray, *An Elegy Written in a Country Churchyard* (Bir köy mezarlığında yazılmış bir ağıt) [1751] adlı şiirinde «mute, inglorious Miltons» (dilsiz, ünsüz Milton'lar) dan bahseder. Bunlar gerçekten belki de vardırlar. Fakat «dilsizlikleri» çoğu zaman onların tanınmalarına engel olur. Yüksek ün, itiraf edildiği gibi her ne kadar, D. nın sağlam bir ölçüsü değilse de, bundan daha iyisi bulunamamıştır. D. nın tanınmasında, ünden, şu yolda yararlanılabilir: D. nın ölçüsü olabilmesi için ünün, kırallarda ve benzerlerinde olduğu gibi soydan gelmemesi, doğuştan var olmaması ve kişinin tam sorumlu olmadığı bazı başka koşullara bağlı olmaması gerekir. Ancak yüksek derecede kişisel başarı sonucunda kazanılmış olan ün, D. için bir belirti olabilir. D. istidattan, hem nicelik hem de nitelik bakımından ayrılır. İstidat, geleneksel çerçeve içinde, eksiksiz çalıştığı halde, D. yeni ve değişik yaratma alanları açar ve bu alanlarda bir öncü rolü oynamakla da yetinmeyerek, hemen kusursuz çalışmalarla şaheserler yaratır. İstidat, belli tipte bir işe karşı, bir insanda görülen yetenek olup bu yeteneğin daha kolay ve çabuk hazırlanması konusunu da içine alır. D. nın, istidatla sağlanamayan yaratıcılık, orijinallik ve önceden araştırılmamış alanlarda düşünme ve çalışma yeteneğiyle, bundan doğan ve başka koşullar içinde insanların sahip olamayacakları birtakım değerli bilgileri insanlığa armağan etme özelliği de vardır.

Görülüyor ki D. nın temeli ve sırrı, orijinalliğin kesin sonuca erme ile birleşmesidir. Bundan şu sonuç çıkar: istidadın eserleri, D. nın eserleri ise, çoğu zaman biçim kusursuzluğu bakımından üstündür. D. nın eserleri ise, çoğu zaman kendi çağında anlaşılmaz ve bunların değeri bilinmez. Sonunda, D. güçlü tarihî etkiler yapar ve yaratıcılığın en yüksek seviyesini temsil eder. Bir zekânın D. niteliğini taşıyabilmesi için yarattığı değerlerin yeni bir hayat ve bilinç alanı açmış olması gerekir. Çoğu zaman D. nın kuvveti tek taraflı olup bir tek alanda toplanmıştır. Kişiliğin başka cephelerinin de birçok hallerde gelişmeleri geri kalmıştır.

D. kavramının modern şekli, Aydınlanma (Aufklärung) çağının ve Romantizmin eseridir. Shaftesbury'ye göre, D. nın bir kosmik anlamı vardır. D., tanrısal esin (enthusiasmus) den güc alarak ve orijinal şekillere göre yaratır. Bir tabiat kuvveti olarak hareket eden dâhi, taklitçi sanatçılarla karıştırılmamalıdır. A. Baumgarten da her şeyden önce orijinallik ister. D. dâhilerde «tanrısal kafalar» ın bulunduğunu söyler ve bunların bütün kurallardan ayrılarak çalışabildiklerini belirtir. Bu ruhla, o zamanın eleştirmecileri stilize edilmiş saray sanatına karşı polemik yapmıştır. Shakespeare'in yeniden meydana çıkarılması, bu polemiğin bir sonucudur. J. G. Sulser 1757 de buna benzer ilkelere dayanarak *Entwicklung des Begriffes von Genie* (D. kavramının gelişmesi) adlı bir eser yazmış ve dâhileri «insanlığın kılavuzları» formülü ile tesbit etmiştir. Dinin yerine geçmek isteyen bazı din öğelerini içine alan gerçek bir D. ya tapınma (cultus), ancak *Geniezeit,* yani D. çağı adı da verilen Sturm und Drang çağından sonra başlamıştır. Toplumun orta sınıfının edebiyatçıları D. ya kusursuz insan tipi gözü ile bakmışlardır. Bu sırada kavramın askerî ve siyasî alanlara yayıldığını da görürüz: Büyük Friedrich, Napoléon gibi. Sonra «Saray durumlu» D. nın da imkân içinde olduğu ilân edilir: Goethe, Richard Wagner, Stefan George; daha sonra Gerhard Hauptmann. Nietzsche'nin D. ya tapınması, D. yetiştirilmesini istemeye ve yığının hor görülmesine kadar gider. D. sahibi insanlar, her ne kadar çoğu zaman başlıca ünlerini kimya, edebiyat, musiki ve sanat gibi belli alanlarda kazanmışlarsa da, tarihte büyük rol oynayan insanların ilk yıllardaki gelişmesi şu sonucun çıkabileceğini gösteriyor; yalnız olarak istidat, yüksek seviyede gerçek yaratıcılığa yetmez. Bunun için istidatlı insanın genel zekâsı da olağanüstü yüksek olmalıdır. Bu bağlılık o derece sıkıdır ki, L. M. Terman «kuvvede dâhi» deyimini standardize edilmiş zekâ testlerinin gösterdiği gibi, zekâları, genel halktan gelen 200 de bir çocuğun eriştiği seviyeye yükselen çocuklara uygulamaktadır. Fakat deyimin bu anlamda kullanılmasını L. S. Hollingworth eleştirmiştir. Bu yazar, bu seviyenin böyle bir deyimi yerinde göstermeyecek kadar düşük olduğunu belirtmiştir.

1869 da çıkan *Hereditary Genius* (İrsî D.) adlı kitabında Sir Francis Galton, olağanüstü başarılarla ölçülen D. nın, aynı ailede tekrar tekrar görülmeye yaklaştığını ilk olarak açık istatistik kanıtlara dayanarak göstermiştir. O zamandan şimdiye kadar, biyolojik irsiyetin, öğretime ve eğitime ve fırsattan bağımsız olarak, erkek ve kadınların başarılarındaki şüphe götürmeyen büyük farkları doğurması işi, bilimsel tartışma konusu olmuştur. Bununla birlikte bilginlerin en çok uyuştukları yön şudur ki, D. «kuvve» de olağanüstü başarı anlamında, doğuşa bağlıdır. Bunun kuvveden fiile geçerek semere verip vermemesi, bir dereceye kadar fırsat ve öğretime ve eğitime bağlıdır. Böyle olduğu halde, Galton'un daha önce de işaret ettiği gibi, gerçek D. nın başlıca özelliklerinden biri, başarı kazanmak için büyük çabalar harcayabilmesi, sonunda çok uzun zaman çalışabilmesi ve daha az yetenekli ve cesaretli insanların yenemedikleri engelleri yenebilmesidir. John Dryden'ın şu mısralarla belirttiği fikir, modern araştırmalar sonunda yalanlanmıştır:

«Büyük zekâların delilikle yakın bir bağlılığı vardır ve alanlarını ayıran bölmeler incedir.»

Bu inancı Cesare Lombroso da paylaşırdı. Lombroso, dâhiye belirli bir biyolojik tip gözü ile bakardı, halbuki modern bilim onu hepimizin de sahip olduğu bazı yeteneklere ve enerjilere herkesten çok daha yüksek, olağanüstü bir derecede sahip bir tip sayar. Dâhinin genel olarak başka insanlardan daha az akıl karışıklıklarına, vücut zaaflarına ya da vücut biçimsizliklerine açık olduğu kesin olarak anlaşılmıştır.

«Kuvvede dâhi» sınıfında yer alacak kadar yüksek genel zekâ gösteren çocuklar, ortalama, aynı yaşta olan başka çocuklara göre daha uzun boylu ve daha ağır olup daha sıhhatli ve daha kuvvetlidir. En çok hallerde, sosyal ve duygusal uyarlık bakımından da öbürlerine üstün görünürler.

Ün kazanmış erkek ve kadınlara ait araştırmalar şunu gösterir ki, her uygar memlekette ve yazılı tarihin bütün devrelerinde devamlı ün kazanan insanlar olmuştur. Belki de, genel nüfusa göre her hangi bir yerde ve zamanda görülen en büyük D. konsantrasyonu, Atinada M. Ö. V. yüzyıldan II. yüzyıla kadar uzanan çağda görülmüştür. Bu devrede 25 000 kadar insan toplayan Atina şehir - devletinde, Perikles, Eflâtun, Aristo, Themistokles gibi aynı ya da yakın seviyede birçok insanlar doğmuştur. Bütün memleketlerde ve bütün devrelerde, bazı aileler ya da topluluklar kendilerine ayrılan kontenjandan çok daha fazla sayıda önemli kişiler yetiştirmişlerdir. Oldukça önemli bir seviyeye yükselmiş olan insanların çocukları da gerek çocuk olarak olağanüstü istidatlarından dolayı «kuvve» de (in posse) ya da olgunlaştıktan sonra olağanüstü başarılardan dolayı iş alanında (in esse) D. grupuna katılma şansları, her halde rastgele insanlarda olduğundan daha büyüktür. Böyle olduğu halde, dâhiler bütün sosyal sınıflardan gelmişlerdir. John Bunyan'ın babası fakir bir tenekeci idi. Ünlü astronom ve matematikçi Pierre Simon Laplace'ın babası ise dar gelirli bir çiftçi idi. *Who's Who*'nun sayfaları zengin çocuklarının adlariyle dolu olmaktan uzaktır.

DEHAISNES [*dlęn*], **Chrétien** (1825 - 1897), Fransız tarihçisi. Estaires (Nord) de doğmuş, Lille'de ölmüştür. 1872 den 1882 ye kadar Nord ilinde arşivci olarak çalışmış, Katoliklerin Lille'de açtıkları fakültelerin kuruluşunda çalışmış ve bu fakültelerin genel sekreterliği ile ikinci başkanlığını yapmıştır. Felemenkle Burgogne'daki sanat tarihi üzerine birçok kitap yazmıştır: *Documents et extraits divers corcernant l'histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut* (Flândra, Artois ve Hainaut'da sanat tarihi ile ilgili çeşitli belgeler ve özetler) [1880]; *Histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut avant le XVe siècle* (XV. yüzyıldan önce Flândra'da, Artois'da ve Hainaut'da sanat tarihi) [1886].

DEHERME [*dlęrm*], **Georges** (1870 - 1937), Fransız sosyoloğu. Marsilyada doğmuştur. Önce mürettiplik, sonradan «Moissonneuse» kooperatifinde muhasebecilik eden D., pozitivist doktrinleri ve özellikle iş birliği doktrinlerini yazmıştır. 1894 te *Coopération des ideés* (Fikirlerde iş birliği) yi, 1898 de de ilk halk üniversitelerini kurmuştur.

DEHHANÎ, Hoca (XIII. yüzyıl), Türk şairi. Bazı eserlerden ve özellikle, elimize tamamı geçmemiş olan bir kasidesinden Horasan Türklerinden olduğu, Alâettin Keykubat zamanında Anadoluya gelip Selçuklu sarayına kapılandığı, saraydaki şairler arasında sivrilerek hükümdarın gözüne girdiği ve *Selçuklu Şehnamesi* yazılması ödevinin kendisine verildiğini öğreniyoruz.

Divan şiirinin ilk önemli sanatçılarından olan D. nin yaşadığı devirde Anadoludaki şairlerin çoğu tasavvuf akımını benimsemişlerdi; bu akıma uygun görüşler içinde eserler veriyorlardı. Gazneliler ve Büyük Selçuklular devrinde bazı eserlere rastlanırsa da, sürekli olarak Türk divan edebiyatı XIII. yüzyılda Anadoluda başlamış; bundan sonraki eserler din dışı konuları işlemek bakımından önceki islâmî eserlerden ayrı bir yol tutmuştur. Böylece asıl amacı sanat olan eserler ortaya konulabilmiştir. Bu konuda İran edebiyatının yanında, Bizans sarayını görüp tanıyan ve oradaki yaşayışla eğlenceleri benimseyen, böylece kendilerini müziğe, içkiye veren Selçuklu hükümdarları ile ileri gelenlerinin etkisi de oldukça önemlidir. İşte bu etkilerle ortaya çıkan din dışı divan şiirinin, sonraki yıllara uzanan ilk başarılı örnekleri D. nin şiirleridir.

D. nin dili, çağdaşlarına göre, temiz ve oldukça pürüzsüzdür. Selçuklu sarayının Farsçayı Türk dilinden üstün tuttuğu bir sırada, klâsik Türk edebiyatının örneklerini verip hükümdara beğendirmesinde Türkçedeki başarısı önemli bir rol oynamıştır, denilebilir. D., ayrıca nazım tekniğinde de başarı göstermiş, aruz ölçüsünü çağdaşlarından daha rahat bir şekilde Türkçeye uygulayabilmiştir. D. nin divan edebiyatı mazmunlarını da ustalıkla kullandığı görülmektedir. Üslûbu ahenkli ve kendisinden sonrakilerce de örnek alınacak niteliktedir.

D. nin gazellerinden pek azı ele geçmiş, bazı kaynaklardan 20 bin beyitlik olduğunu öğrendiğimiz *Selçuklu Şehnamesi* adlı eseri bulunamamıştır.

DEHIO, Georg (1850 - 1932), Alman sanat tarihçisi. Reval'de doğmuş, Tübingen'da ölmüştür. G. Waitz'ın yanında tarihçi olarak işe başlamış, sonradan sanat tarihçiliğine geçmiştir. Königsberg'de profesör olmuş (1883), daha sonra Strasbourg'a gitmiştir (1892 - 1918). G. van Bezold ile birlikte *Kirchliche Baukunst des Abendlandes* (Batının kilise mimarisi) [7 cilt, 1884 - 1901] eserini yayınlamıştır. *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler* (Alman sanat anıtlarının el kitabı) [5 cilt, 1905 - 1912] adlı eseri bir ders kitabıdır. *Geschichte der deutschen Kunst* (Alman sanat tarihi) [3 cilt, 1919 - 1924] adlı büyük kitabında ise Alman tarihi ile sıkı bir bağlantı kurmuştur. *Die Denkmäler des deutschen Bildhauerkunst* (Alman heykelcilik sanatının anıtları) [14 cilt, 1905 - 1919] adlı eserini G. van Bezold ile birlikte yazmıştır.

DEHIO TESTİ, bradikardi (= kalbin aşırı derecede ağır çarpması; Yun. *brady* = yavaş; *kardia* = kalb) hastalığında atropin enjeksiyonları yapılması iyilik meydana getiriyorsa, hastalığın sebebi vagus sinirinin örselenmiş bulunmasıdır, fakat hastalık bu enjeksiyonlarla giderilemiyorsa, sebebi kalb kasındaki bir bozukluktur. Rus hekimi Karl Konstantinoviç Dehio (1851 - 1927) nun adiyle anılır.

DEHIWALA - MOUNT LAVINIA [*dehivala maunt lavinia*], Seylan'ın batı kıyısında, Kolombo (Colombo) nun güneyinde bir şehir ve modern deniz hamamı. Nüfusu 57 000 (1949) dir.

DEHLER [*dēlır*], **Thomas** (doğ. 1897), Alman politikacısı. Lichtenfels (Franken) te doğmuştur. Kırmızı ve altın sarısı rengindeki Alman resmî bayrağını ortaya çıkaranlardandır (1924). 1946 da başsavcı olmuş, Bavyera'da politik temizleme çalışmalarını yürütmekle görevlendirilmiştir. 1947 de Bamberg istinaf mahkemesi başkanlığına atanmıştır. 1949 da Birleşik Alman Cumhuriyetinin adalet bakanı olmuştur. 1954 ten bu yana Freie Demokratische Partei (Serbest Demokrat Parti) ın başkanlığını yapmıştır.

DEHLİ: bk. DELHİ.

DEHLİZ, evlerde sokak kapısından girince oda ya da merdivene kadar olan aralık. Büyük yapıların giriş yerinde ya da merdiven başlarında bulunan küçük sofa gibi ayrılmış bölüme de D. denir. Eskiden D. e Türkçe olarak *dalan* denirdi. Şimdi D. adı daha çok uzun aralık biçimindeki sofalara verilmekte ve bu iki anlam karıştırılmaktadır. Bunun için kapı içi aralıklarına *giriş sofası* ve D. in de «koridor» ve «galeri» karşılığı olarak kullanılması daha uygun olur. D. yerine *koridor* kelimesi de kullanılıyor.

Orta çağ saray ve şatolarında bazı odalar yanında hizmet için yapılmış D. (koridor) ler vardı. Düşmandan korunmak amaciyle bunların iki kat olanları da vardı. Enleri oldukça dar olan bu çeşit galeriler, XV. yüzyıl sonlarına doğru bir gezinti yeri gibi kullanılmaya başlanmış, sonraları biraz genişletilip duvarları resim ve heykellerle süslenerek müze niteliği verilmiştir. Daha sonraları bu galeriler saray ve şatoların büyük salonları haline getirilmiştir. D. ler mimarlıkta süslemeye çok uygun yerlerdir. Doğu ve batı saraylarında pek süslü, sanat değeri yüksek galeriler vardır. İstanbulda Topkapı Sarayında da güzel D. ler bulunmaktadır. Türk mimarlığında D. ler, uzun salon niteliğinde olmayıp iki daireyi birleştiren dar ve küçük sofalar biçiminde yapılırdı. Bk. GALERİ.

DEHMEL [*dēmıl*], **Richard** (1863 - 1920), Alman şairi. Wendisch - Hermsdorf'ta doğmuş, Blankenese'de ölmüştür. Tabiî bilimler, sosyoloji ve iktisat okumuş, bazı ortaklıklarda çalıştıktan sonra serbest yazarlığa başlamış (1895), C. L. Schleich, O. E. Hartleben, A. Strindberg ve Hart kardeşler ile birlikte çalışmıştır. Pan edebiyat derneğini kuranlardandır. 1901 den beri Blankenese'de dostu D. von Liliencron'un oturduğu yerin yakınında yaşamıştır. Bir yandan heyecanını şiddetle yansıtan devrimci zekâsiyle natüralizmi geliştirirken, bir yandan da taşkın duygulariyle içgüdüsünün gücü, zevk ve isteklerinin coşkunluğu ile Nietzsche'nin etkisi altında kaldığı görülür. Eserlerinde insanlığın yoksulluk ve felâketlerine karşı acıma duygusunu bütün gücüyle yansıtmış, toplum hayatının bütün özelliklerini tabiat tablolariyle birlikte canlandırmıştır. Başlıca eserleri: *Erlösungen* (Kurtuluşlar) [1891]; *Aber die Liebe* (Fakat aşk) [1893]; *Lebensblätter* (Hayat yaprakları) [1895]; *Weib und Welt* (Kadın ve dünya) [1896]; *Schöne wilde Welt* (Güzel vahşi dünya) [1913]; *Zwei Menschen*

R. DEHMEL

(İki adam) [manzum destan, 1903]; *Zwischen Volk und Menschheit* (Halk ile insanlık arasında) [harb günlüğü, 1919]; *Mein Leben* (Hayatım) [1922].

DEHMEL - TRAINER [*dēmıl treynır*], kör uçuşta ve gemi yürütme ve yönetme işlerinde pilot ve kaptan yetiştirmek için kullanılan öğretim aracı.

DEHN [*dēn*], **Siegfried Wilhelm** (1799 - 1858), Alman musiki uzmanı. Altona'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Prusya kırallık kitabevinin musiki bölümünün müdürü olmuştur (1842). Gottfried Weber'in kurmuş olduğu «Cäcilia» dergisini 1848 e kadar çıkarmıştır. *Theoretisch - praktische Harmonielehre* (Teorik ve pratik armoni bilimi) [1840] adlı eseriyle ün almıştır. Bestecilerin öğretmeni olarak tanınmıştır. Öğrencileri arasında Cornelius, Glinka, Kiel, Rubinstein, Kullak ve H. Hoffmann anılabilir.

DEHNA (Ar. = kızıl çöl) **ya da REB'U'L - HĀLİ** (Ar. = boş yer, Fr. Rimal), Güney Arabistanın iç kısmını kaplıyan ve Necd'i Hasa'dan ayıran çölümsü ova. D., Omān, Yemen, Hadramut ve Necd arasında uzanır. Yüz ölçümü 130 000 km²dir. Siyasî bakımdan Aden'in İngiltereye bağlı olan toprakları içindedir. D. nın ancak kenar kısımları bilinmektedir. Ova Masira körfezine kadar uzanır. Kuzeydoğuda küçük Nefūd'a karışır. D. nın güneybatı kısmı El Ahkāf adını taşır. D. çakıl taşlı ovalarla dün'lerden meydana gelmiştir. Arabistan yarımadasının Eosen devrinde meydana gelen en doğudaki kıyısında jürasik ve kretase plâtolar boyunca 1 200 km uzanır. Yüz ölçümü aş. yu. 480 000 km² olan bu saha, pratik bakımdan henüz bilinmemektedir. Bazı coğrafyacılar, Dahna ya da Dahana adını, Necd'in kuzeydoğusunda bulunan ve güneydeki çölün içine doğru bir kol uzatan kızıl kumlu çöle verirler.

DEHODENCQ [*deodēk*], **Alfred** (1822 - 1882), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Dinî tablolarla işe başlamış, İspanya ve Afrikaya gitmiş, oralardan yerli hayat sahnelerini tasvir eden tablolar getirmiştir. Sanatı, Delacroix'nın sanatını andırmaktadır. Fransız yazarı Théodore de Banville'in bir portresini yapmıştır. Louvre Müzesindeki eserleri: Kendi portresi [1848]; «Charlotte Corday'nin tevkifi» [1853]; «Çingeneler yolda» [1869], ressam P. P. Hamon'un portresi.

DEHOUSSE [*diųs*], **Fernand** (doğ. 1906) Belçikalı devlet adamı. Liège'de doğmuştur. Liège Üniversitesinde hukuk profesörlüğü etmiş, La Haye'deki uluslararası Hukuk Akademisiyle Paris Üniversitesinde konferansçı profesör olarak çalışmıştır. 1945 te San Francisco konferansında hükümetini temsil etmiş, sonra Birleşmiş Milletler örgütünde aynı görevde bulunmuş, 1952 den bu yana da Avrupa Kömür ve Çelik Birliğine üye olmuştur. 1950 de sosyalist senatör olarak Avrupa konseyinin kuruluşuna katılmış, 1956 da bu kurulun meclisine başkan olmuştur.

DEHRA DUN: 1. Hindistan birliğinin kuzeyinde, Uttar Pradesh'te, Delhi'nin 200 km kuzey - kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 126 918 (1961) dir. Tarım ve orman araştırmaları merkezi olarak tanınmıştır. Harb okulu vardır.

2. Eski İngiliz Hindistanında, Agra ve Qudh birleşik eyaletlerini içine alan bölge. Büyük bir kısmı geniş, döküntü (Fr. débris) ile kaplı, az verimli bir vâdidir. Hastalıklı bir bölgedir. Bol yağışlı olduğu halde (yılda 2 000 mm) yazın susuzluktan sıkıntı çeker. Doğu kısmının suları Ganga'ya, batı kısmının suları da Cumna (İng. Jumna) ya dökülür. Çok geniş olan ormanları, daha çok çam ağaçlariyle kaplıdır. Himalaya yamaçlarında sedir ve köknar vardır. Çoğu Hintli olan halk (266 244 [1941]), taraçalı yamaçlarda ve ovada mısır, darı, sorgum ve pirinç yetiştirir.

DEHRİYE, ilâhiyatta çağ, zaman ve tabiatla ilgili bir terim. Zaman ile maddenin sonsuzluğunu ileri sürerek dünyadaki olayların, tabiat kanunlarına ya da gökyüzündeki gezegen (felek) lerin dönüşüne uyarak meydana geldiğini kabul edip inananlara verilen genel addır. Dehr, Kuranda «bölünmemiş zaman bütünü» anlamına da kullanılmıştır (Sure-i Dehr, Ayet 1).

D. genellikle dinî inançları ve tanrısal yargıları kabul etmeyen bir felsefe görüşüdür. Allahı inkâr ettiği gibi, dinî inançların temeli olan ahireti ve ceza gününü de büsbütün reddeder.

Kuranda Câsiye suresinin 23. âyeti de «Bizi ancak zaman bitirir», yani «yaşlılık, ölüm ve benzeri felâketler Allah'tan değil, yarı mistik bir kişilik verilen zamandan gelir» diyen müşrikler için inmiştir.

Araplarda İslâmlıktan önce Cahiliye çağında da dehrden yakınanlara sık sık rastlanmıştır. Bu etkiyle zamandan, felekten yakınarak, onu talihsizliğin başlıca sorumlusu saymak, İran edebiyatına, oradan da Türk edebiyatına geçmiştir.

Müslümanlıkta dinî fırkalardan söz açan kitaplarda Arap müşriklerinin dehrîliği değil de, felsefî bir fikir sistemine ve görüşüne bağlı bir fırka kastedilir. Bu da Allahı inkâr ve bütün olayların zaman, dehr ya da felek tarafından meydana getirildiği inancı üzerine kurulmuştur. Zamanın sonsuz olduğu ve bütün varlıkların zaman içinde süregelen hareket ve değişmeye uyduğu inancı ve iddiası bu görüşün en belirgin yönüdür.

Bu felsefî inancın kökeni üzerine çeşitli görüşler vardır. Kimi yazarlar bu inancı eski Yunana kadar götürürler. Kimi araştırıcılar İslâmlığın ilk çağlarındaki kimyacıların, hekimlerin felsefesi olarak kabul ederler. Bir kısmı da bu inancın İran asıllı olduğunu ileri sürer ve Hurremdinîye, Mazdekîyye ve Zındıkîye ile birlikte sayar. Sasanlılar çağında İranda çok yayılan bir görüşün de D. inançlarına uygun olduğu bilinmektedir.

Dehre sövüp saymak İslâmlıkta hadislerle yasaklanmıştır. Bu hadislerden en çok bilineni «Zamana sövmeyiniz, çünkü zaman Allahtan başka bir şey değildir» anlamlı hadistir.

Sonraları Maddîye ve D. bir anlamda kullanılmıştır.

Cemaleddîn Efganî'nin, D. dolayısiyle maddecileri red için yazdığı küçük bir broşürü İslâm dünyasında çok ilgi çekmis, çeşitli dillere çevrilmiştir.

DEHÜK, Irak Cumhuriyetinin Musul livasına bağlı bir ilce. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Musul merkez sancağına bağlı 6 ilceden biri idi. Mizorî adında bir bucağı, 211 köyü bulunmakta, ahalisini Şâfiî mezhebindeki Kürtler meydana getirmekte idi. D., ekim 1918 sonunda Türk yönetiminden ayrılmış ve bundan sonra da Irak kırallığına bağlanmıştır.

D. te öteden beri Mizorî, Zibar, Memegerî ve Hakârî aşiretleri oturmakta idi. Selçuk Türklerinin bu bölgeyi aldıkları XI. yüzyıldan beri iç yönetiminde az çok özerk beylikler aracılığı ile yönetilen D. ve yöresi halkı, XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Behdinan ailesinden gelen beylerin egemenliği altında kalmıştı. Kanunî Sultan Süleymanın 1533 seferinde bu bölgenin Osmanlı egemenliğine bağlanması sırasında, Behdinanîlerden Hüseyin Bey Osmanlı

egemenliğini tanımıştı. Bir emaret olarak Musul eyaletine bağlanan İmadiye Beyliği sınırları içinde kalan D., Hüseyin Beyin ölümünden sonra kardeşi Süleyman Beyle oğulları Bayram ve Kubad beylerin kavgalarına sahne oldu. Bu durum ancak Hakâri beyi Zeynel Beyin aracılığı ile çözülebildi ve D., Kubad Beye bırakıldı. Kubad Beyin öldürülmesinden sonra onun oğlu Seydi Beyle amcası Bayram Bey arasında mücadele bir süre daha sürdü. Ferhat Paşa 1586 da, Melek Ahmet Paşa 1628 de Kürt beyleri arasındaki çekişmelere el koymak zorunda kaldılar. Böylece yeniden İmadiye beylerinin erki altına giren D. tarihi, bundan sonra bu emaretin tarihine bağlanmıştır (bk. İMADİYE). 1808 de İncebayraktar Mehmet Paşanın devlet erkini sağlamak üzere giriştiği harekât, 1834 te Ali Rıza Paşa tarafından tamamlanmış ve D., Musula bağlı bir ilce yapılmıştı. Ancak, düzen ve güveni hiçbir zaman yerleşmemiştir. 1879 da bütün D. ve Zahe köyleri Mir Mehmet adındaki bir haydudun elindeydi. 1918 de İngilizlerce yerli ağaların yönetimine bırakılan D. te bir İngiliz müşavir bütün işleri elinde bulunduruyordu. Şeyh Mahmut Barzanînin ayaklanması üzerine İngilizler, bir süre Akra - D. sınırına kadar çekilmek zorunda kalmışlarsa da, aralık ayında İngiliz egemenliği bölgede yeniden kurulmuştu.

Bugün Dusegî, Sindî, Kilî, Barzan, Mizorî, Srucî, Zibarî ve Pervarî Kürt aşiretlerinin yerleştiği D. üzerinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 11 mayıs 1926 da Irak ve İngiltere ile imzaladığı andlaşma gereğince her türlü haklarından vazgeçmiş bulunmaktadır.

DEI, DEY, DAI: Eskiden Cezayirde kullanılan dayı sanının Avrupa dillerindeki yazılış şekli. Bk. DAYI.

DĒİANEİRA (Yun. mit.), güzelliğinden dolayı birçok kişinin istediği kadın savaş kahramanı. Kendisini isteyenlerin en güçlüsünü seçtiğinden, Akheloos'u öldüren Herakles'in karısı olmuştur. Bir ırmağı geçerken Nessos adlı kentauros D. yı sırtına almış, ama kadına tecavüz etmeğe de niyetlenmiş; bunun üzerine Herakles ucu zehirli bir okla kentaurosu öldürmüştür. Kentauros ölürken, kanına bulanmış elbisesini ona vermiş ve bu sayede kocasının ondan ayrılamıyacağını söylemiştir. Gerçekten de öyle olmuş, İole'ye âşık olup D. yı bırakan Herakles'e karşı bu urbayı göndermiş; urbayı giyen Herakles öylesine acı duymağa başlamış ki gidip Oite tepesinde kendini yakmıştır. D. da duyduğu üzüntüden ölmüştür.

DEİANEİRA ve NESSOS

Oğulları olan Hyllos, Heraklide'lerin atasıdır. Sophokles *Trakhiniai* (Trakhis kadınları) adlı trajedisini, Seneca da bunun bir adaptasyonu olan *Hercules Œtaeus* (Hercules Œta dağında) u bu masaldan esin alarak yazmışlardır.

DĒİDAMEİA (Yun. mit.), Skyros adası kıralı Lykomedes'in kızı. Anası Thetis tarafından kadın kılığına sokulup bu adaya gönderilen Akhylleus'a âşık olmuş, Neoptolemos denen Pyrrhos'u dünyaya getirmiştir. Çok sonra Lykomedes, kıziyle Akhylleus'un evlenmelerine razı olmuşsa da, düğün günü Akhylleus bir daha dönmemek üzere adadan ayrılmıştır.

DEİKOŌN (Yun. mit.), Herakles ile Magara'nın oğlu. Troia'lı olan D., Aineias (Aeneas) ın arkadaşı idi. Agamemnon tarafından öldürülmüştür.

DĒİLEŌN (Yun. mit.), Deimakhos'un oğlu, Phlogios'la Autolykos'un kardeşi. Amazon'lara ve Argonaut'lara karşı Herakles'in yanında yer almıştır.

DEİMAKHOS: bk. DAİMAKHOS.

DEIMEL [*daymîl*], **Anton** (1865 - 1954), Alman sumeroloğu ve Jesuit papazı. Olpe (Vestfalya) de doğmuş, Romada ölmüştür. Romada papalık kutsal kitaplar enstitüsünde asiriyoloji profesörlüğü etmiş, 1909 dan sonra da hayatını oraya bağlamıştır.

«Orientalia» (1920) dergisinin kurucusu olan D. ın başlıca eserleri şunlardır: *Šumerische Grammatik* (Sumerce gramer) [1924, 2. bas. 1939]; *Akkadisch - Šumerisches Glossar* (Sumerceden Akkadcaya küçük sözlük) [1937]; *Šumerisches Lexikon* (Sumerce sözlük) [4 cilt, 1925 - 1950].

DEIMOS [*deymos*], Merih (Mars) gezegeninin iki uydusundan küçüğü. Ay, yerin uydusu (peyk) dur. Merihin de ay gibi, iki uydusu var; bunlardan büyüğü Phobos, küçüğü D. tur. Her ikisi de 1877 de Asaph Hall tarafından bulunmuştur. Bu iki uydunun, Merih etrafındaki yörüngelerinin yarıçapları 9 400 km ve 23 500 km, dolanma süreleri 0,319 ve 1,263 gün, kendi çapları 16 km ve 9 km dir. Her ikisinin de atmosferi yoktur. Yunancada *deimos* «dehşet», *phobos* ise «korku» demektir. Eski Yunanlılarda Merih, harb tanrısı olduğu için uydularına bu adlar verilmiştir.

DEİM - ZUBEYR, Kuru nehrinin ayaklarından birinin üzerinde bulunan bir Sudan şehri. 1878 - 1886 arasında Mısırın Bahr el - Ghazal eyaleti merkezi idi.

DEİNARKHOS (M. Ö. 360 - 292), Yunan hatibi. Korinthos'ta doğmuş, Atinada ölmüştür. Theophrastes'ten ve Phaleron'lu Demetrios'tan ders almış, Makedonya partisine katılmış, savunma söylevleri yazarı olarak ün almıştır. Demetrios Poliorketes demokrasiyi yeniden kurarken M. Ö. 307 de Euboia'da Khalkis şehrine çekilerek orada, on beş yıl kalmıştır. Onun, Demosthenes üslûbunda yazmış olduğu 64 (65 ?) söylevden bugün ancak üçü elde bulunmaktadır.

DEİNOKRATĒS (ölm. M. Ö. 183), Messenia'lı bir general. Roma hesabına çalışarak kendi yurdunu Akaia Birliği (Peloponnesos'taki on iki şehir birliği) nden ayırmış, birliğin başbuğu Philopoimen'in ölümüne karar veren meclise başkanlık etmiştir. Akaia Birliğine yeni başbuğ seçilen Lykortas, kaatilleri cezalandırmaya kalkınca da kendi kendini vurmuştur.

DEİNOSTRATOS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan matematikçisi. Eflâtun'un öğrencilerindendi. Kardeşi Menaikhmos ile birlikte geometri alanında önemli yenilikler yapmıştır. Pappus'a göre, daire alanını kareye çevirme denemeleri yapmış ve bunun için «quadratrice» (Yun. tetragōnistria) denilen bir eğri kullanmıştır.

DĒİOKHOS [*dēioḫos*] ya da **DĒİLOKHOS** [*dēiloḫos*], eski bir Yunan tarihçisi. Prokonnesos'ta doğmuştur. Bir Kyzikos (Kapıdağı) tarihi yazmıştır.

DĒİŌN ya da **DĒİONEUS** (Yun. mit.): 1. Aiolos'un oğlu ve Phokaia'nın efsanevî kıralı. Diomedes ile evlenmiş ve birçok çocuğu olmuştur. Kephalos da bunlardan biridir.

2. Oikhalia kıralı Eurytos'un oğlu. Haydut Sinnis'in önce Theseus ile evlenmiş olan kızı Perigune ile evlenmiştir.

3. Herakles ile Megara'nın oğlu.

DĒİONEUS (Yun. tar.): bk. DĒİŌN.

DĒİOPĒ (Yun. mit.), Hera'nın emrinde bir su perisi (nymphe). Vergilius'a göre, Hera bu periyi Aineias'ın donanmasına karşı bir fırtına yaratması şartiyle Aiolos'a bırakmaya söz vermiştir.

DEIOPÉE [*deyopę*], 1878 de Palisa tarafından bulunmuş olan 184 numaralı gezegen.

DĒİOPİTĒS (Yun. mit.), Priamos'un evlilik dışı çocuğu. Odysseus tarafından öldürülmüştür.

DEIOTARUS (Yun. *Dēiotaros*; ölm. M. Ö. aş. yu. 40), Galatia kıralı ve Romalıların müttefiki. Caeşar'ı öldürmek üzere bir suikast hazırlamakla suçlandırıldığında (M. Ö. 45) Cicero tarafından savunulmuştur. Romalıların kendi aralarındaki iktidar uğraşmaları süresince, sırasiyle Pompeius'tan, Caesar'dan, Brutus'tan ve Augustus-Antonius-Lepidus triumvirat'ından yana olmakla tahtını korumayı başarmıştır.

DEIOTARUS PARASI

DĒİPHOBĒ [*deifobe*], Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinin VI. kitabına göre, Cumae'deki kâhin kadının adlarından biri.

DĒİPHOBOS [*dēifobos*] (Yun. mit.), Priamos ile Hekabe'nin oğlu. Troia savaşında kendini göstermiştir. Paris'in ölümünden sonra Helena ile evlenmiştir. Vergilius'a göre, Troia alındığı gece Helena kendisine ihanet edip Menelaos'la Odysseus'a teslim etmiştir; onlar da cesedini deniz kıyısına atmışlardır.

DĒİPHŌNTĒS [*dēifontēs*] (Yun. mit.), Herakles'in torunu ve Argolis'in efsanevî kıralı. Argos kırallarından Temenos'un kızı olan Hyrnetho ile evlenmiş, kıral olmuş ve kendisini kıskanan kayınlarına karşı sık sık savaşmak zorunda kalmıştır.

DEİPNOSOPHİSTES (Yun. *deipnon* = yemek ve *sophistes* = hikmet sahibi adam), ilkçağda ziyafet sofralarında felsefe, edebiyat, fen ya da sanat konularında bilimsel tartışmalarda bulunanlara verilen ad.

DĒİPYLĒ ya da **DĒİPHİLĒ** (Yun. mit.), Argos kıralı Adrastos ile Amphithea'nın kızı; Tydeus'un karısı ve Diomedes'in anasıdır.

DĒİPYLOS (Yun. mit.), Trakya kıralı Polymestor ile Priamos'un büyük kızı İlione'nin oğlu. Priamos'un en küçük oğlu Polydoros'u öldürdüğünü sanan babası tarafından boğazlanmıştır.

DĒİPYROS (Yun. mit.), Priamos'un oğlu Helenos tarafından Troia kapılarında öldürülen bir Yunanlı kahraman.

DEİR (Ar.): bk. DEYR.

DEIRA [*diyri*], VI. yüzyılda, İngilterenin bugünkü Yorkshire kesiminde, Humber ve Tees ırmakları arasındaki alanda bir kırallık. VII. yüzyılda Bernicia (b. bk.) ile birleşerek Northumbria kırallığını meydana getirmiş olan D., sonradan bir kontluk haline getirilmiştir.

DEIRDRE [*dirdri* ya da *dærdri* (Eski İrce *Derdriu* = öfkeli)], eski bir İrlanda efsanesine göre, en büyük aşk hikâyesinin kadın kahramanı. Bir söylentiye göre, Hıristiyanlık çağının başlarında Ulster kıralı Conchobar'ın cenk (harp) çalgıcısı, başka bir söylentiye göre de hikâye anlatıcısı olan Felim'in kızıydı. Efsaneye göre, bir gün kıral Conchobar, Felim'in evinde ziyafette iken, Felim'in karısı bir kız çocuğu dünyaya getirir. Cathbat papazı kehanette bulunarak, bu yavrunun ileride İrlandanın en güzel kadını olacağını, ama bu kadının kan dökülmesine ve ölüme yol açacağını söyler. Kıral, bu kötülüğü önlemek amaciyle, D. evlenme çağına gelir gelmez, onunla evleneceğini söyler. Çocuk, eğitmen Lavarcham'a verilir ve ıssız bir ormanda uzak bir evde büyütülür. On beş yaşına gelince, bir gün karlar üzerinde yatan öldürülmüş bir buzağının kanını bir kuzgunun içmekte olduğunu görür ve eğitmenine, kıral Conchobar gibi bir yaşlı kimseyi asla sevemiyeceğini, seveceği adamın kar gibi derisi, kan rengi yanakları, kuzgun gibi saçları olmasını istediğini söyler. Eğitmen, bu tanımlamaya uyan birini tanımaktadır. Bu, Usnach'ın oğlu Naoise'dir. Kızın ısrarı üzerine eğitmen, onu Naoise'ye götürür. Söylentiye göre, buna kızan kıral Conchobar, Usnach'ın bütün oğullarını hileyle öldürtür. D. de üzüntüsünden ölür. Başka bir söylentiye göre ise, D. bir yıl kadar kıralla yaşamış, sonra kendi eliyle hayatına son vermiştir.

DEISME (Fel.): bk. YARADANCILIK.

DEIST: bk. YARADANCILIK.

DEISTER [*daystır*], Almanyada, Hannover'ın güneybatısında, Weser ile Leine ırmakları arasında uzanan tepeler zincirine verilen ad. Springe'den Nenndorf'a kadar kuzeybatıya doğru uzanır (405 m). Barsinghausen çevresinde elde edilen kömür, Hannover endüstrisinin gelişmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda çok tutulan bir gezinti yeridir.

DEITERS [*daytırs*], **Heinrich** (doğ. 1887), Alman pedagoğu. Osnabrück'te doğmuştur. 1946 dan beri Berlinde Humboldt Üniversitesinde profesördür. Başlıca eserleri: *Die Schule der Gemeinschaft* (Cemaat okulu) [1925]; *Die deutsche Schulreform nach dem Weltkrieg* (Dünya Harbinden sonra Almanyada öğretim reformu) [1935]; *Sainte*

Beuve (ad) [1947]; *Der reale Humanismus* (Gerçek humanizma) [1948]; *Die Schule der demokratischen Gesellschaft* (Demokratik toplumda okul) [1948]; *Pädagogische Aufsätze und Reden* (Eğitim üzerine yazılar ve konuşmalar) [1957].

DEITERS [*daytırs*], **Otto Friedrich Karl** (1834-1863), Alman anatomi bilgini. Bonn'da doğmuştur. İnsanla memeli hayvanların sinir sistemi üzerindeki eserini bitirmeden, yirmi dokuz yaşında ölen D., kulak ve duygu sinirleri merkezlerini ve izlediği yolları anlatmıştır.

Deiters çekirdeği: Beyincikteki dördüncü karıncığın tabanında *corpora restiformia* (= ipsi sütünlar: bulbus'a bitişik ve ip biçiminde iki sütun; bunlar beyinciğin alt sapının devamı durumundadırlar) nın iç tarafında bulunan bir boz madde (ya da cevher) yığını. Bir adı da *nucleus nervi vestibuli lateralis* ya da *nucleus magnocellularis*tir.

Deiters hücreleri: 1. İç kulaktaki Korti (Corti) organını dıştan destekleyen ve falanks (*phalanx*) hücreleri, *lamina reticularis* ya da *membrana reticularis* de denilen ağımsı dokulu hücreler. Corti organı, işitme organının koklea (*cochlea*) borusu (*ductus cochlearis, scala mediana, koklea kanalı*) içinde bulunan son bölümü olup Corti çubuklarını ya da direklerini, işitme hücrelerini ve bütün bu organı destekleyen hücreleri de kapsar.

2. Sinir dokusunu destekleyen hücreler. Bunlara *Nevroglia* hücreleri de denilir.

Deiters sendromu: Baş dönmesi, bacaklarda dermansızlık, göz hareketlerinde bozukluklar, trigeminus (kafa sinirlerinin beşinci çiftinden çıkıp göze ve üst çeneye dağılan sinir) bölgesinde ağrılar, geçici işitme bozuklukları, bulantı ve yürek sıkıntısı (Fr. *anxiété*) ndan bileşik bir sendrom. Bu sendrom arka beyindeki *bulbus* (omuriliğin yukarı ucunda ve onun genişlemesiyle meydana gelmiş gibi görünen bir bölüm olup içinde önemli kafa sinirlerinin bazılarının çekirdekleri bulunur) un Deiters çekirdeği (b. bk.) denilen kesiminde meydana gelen bir lezyon (*lésion* = tromatik [yaralanıp berelenmeden ilerigelen] ya da patolojik [marazî] doku bozukluğu ya da dolayısiyle fonksiyon yokluğu) dan ileri geldiği sanılır.

Deiters uzantısı ya da **prosesi:** bir sinir lifinin ortasında bulunup asıl iletici bölümü meydana getiren öz. Sinir hücresinin bir genişlemesiyle meydana gelmiş bir uzantıdır. Tıp dilindeki öteki adları *meuraxon* ve *axis-cylindir* çıkıntısıdır.

DEJ (Macarca adı: **Dés**), Rumanyada, Transilvanya'nın Cluj (Mac. Kolozsvár) bölgesinde, Cluj'un kuzeydoğusunda, Küçük ve Büyük Someş (Mac. Szamos) in birleştiği yerde, 14 700 nüfuslu bir şehir. Tuzlaları vardır.

DEJANIRE [*dejanir*], 157 sayılı küçük bir gezeğen. 1875 te bulunmuştur.

DÉJAZET [*dejaze*], **Virginie** (1798-1875), Fransız kadın tiyatro oyuncusu. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Beş yaşında iken Capucines tiyatrosunda sahneye çıkmış, Gymnase tiyatrosunda da erkek rolü almıştır. Birçok tiyatrolarda oynadıktan sonra, oğlunun yönettiği Déjazet tiyatrosunda kalmıştır. Zarif, ince oyuniyle kendini sevdirmiştir.

DÉJAZET [*dejaze*] **TİYATROSU**, 1854 te Pariste, Temple Bulvarında önce Folies Concertantes adı altında açılan, sonra Folies - Nouvelles. daha sonra da D. adını alan tiyatro binası. Bu adı aldıktan sonra ilk oynanan piyes, Victorian Sardou'nun *Figaro'nun ilk silâhları* adlı komedisidir (27 eylül 1839). 1876 da tiyatro adını değiştirmiş, 1880 e kadar *Üçüncü Fransız Tiyatrosu* adını almıştır. 1882 de yeniden D. adını almış, 1936 da bir sinema salonu haline getirilmiştir.

V. DÉJAZET

DEJBJERG [*deybyer*], Danimarkada, Ringköbing (Jylland) yöresinde bir yer. D. de 1881-1882 yıllarında, bir bataklık içinde dişbudak ağacından yapılmış demir ve tunçla kaplı Latène devrinden kalma iki araba kalıntısı bulunmuştur. Bu arabalar bugün Kopenhag Müzesindedir.

DEJBJERG'de bulunan Latène devrinden kalma araba

DEJEAN [*dıjā*], **Jean François Aimé** (kont) (1749-1824), Fransız generali. Castelnaudary'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1792 de Dumouriez'nin, 1793 te Pichegru'nün emrinde çalışımıştır. 1800 de Bonaparte kendisine Ligurya Cumhuriyetini örgütlendirme görevini vermiştir. 1802 den 1810 a kadar harbiye nazırlığı etmiş, ilk Restorasyon'da Fransa âyan üyeliğinde bulunmuş, Napoléon'un yüz günlük hükümeti sırasında Légion d'honneur nişanının mühürdarlığını etmiş, ikinci Restorasyon devrinde de iaşe nazırlığında bulunmuştur.

DEJEAN [*dıjā*], **Louis** (1872-1953), Fransız heykelcisi. Pariste doğmuş, Nogent-sur-Marne'de ölmüştür. Süsleme sanatları yüksek okulunda okuduktan sonra fırınlanmış topraktan birçok küçük heykeller yapmış, daha sonra büyük eserler meydana getirmiştir. «Esin perilerine doğru yükselen şarkılar», «Annelik», «Dinlenen boksör» gibi. Léon Bernard, Théophile Gautier, P.-A. Laurens gibi tanınmış kişilerin büstlerini de yapmıştır. Tokyo sarayı için «Su perisi yatağında», «Normandia» gemisi için «Karşılama», «Öl-

L. DEJEAN, ‹Yatan peri» (Modern Sanatlar Müzesi)

müş Orphée» [1947] adlı eserleri meydana getirmiştir. Modern Sanatlar Müzesinde « Diz çökmüş kadın » ile «Kadın üzerine etüt» adlı eserleri vardır. Saint-Ouen'deki savaşta ölenler anıtı da onun eseridir.

DEJEAN [*dīj̃ą*], **Maurice** (doğ. 1899), Fransız diplomatı. Clichy (Seine) de doğmuştur. 1940 ta Londraya General de Gaulle'ün yanına gitmiş, önce siyasî işler müdürü, sonra da 1942 de Hür Fransanın dış işleri millî komiseri olmuştur. 1945 ten 1949 a kadar Praga büyük elçiliğinde bulunmuş, 1952 de Tokyo büyük elçiliğine, 1953 te Fransanın Çin Hindi genel komiserliğine atanmış, 1955 te de büyük elçi olarak Moskovaya gönderilmiştir.

DÉJERINE [*dejerịn*], **Jules** (1849 - 1917), Fransız sinir hastalıkları uzmanı. Cenevrede doğmuş, Pariste ölmüştür. 1882 de Paris hastahaneleri hekimliğine atanmış, 1886 da da agreje olmuştur. Patolojik anatomi yardımcı profesörlüğüne atanmış, 1901 de kürsü profesörü olmuş, aynı zamanda Pariste Salpêtrière akıl hastahanesinde profesör Raymond'un yerini almıştır. Bütün çalışmalarını sinir sistemi ve bu sistemle ilgili hastalıklar üzerine yöneltmiştir. *Anatomie du système nerveux* (Sinir sistemi anatomisi) ile *Traité des maladies de la moelle épinière* (Omurilik hastalıkları üzerine inceleme) adında iki eser bırakmıştır. Birincisini karısı ile, ikincisini de A. Thomas ile birlikte yazmıştır. 1908 de Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

J. DÉJERINE

Déjerine [kızlık soy adı: **Klumpke**], **Augusta** (1859 - 1937), San Francisco'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Jules D. in karısı olan Augusta D. Paris hastahanelerinde interne sanını alan ilk kadındır. Sinir hastalıkları uzmanı olan D., kocasının başlıca yardımcılarından biri olmuştur.

Déjerine hastalığı: Pek küçük yaştaki çocuklarda, bir sinir kütüğü bağdokusunun *hyperthrophia* (bir organın, hücrelerinin aşırı derecede büyümeleri sonucunda aşırı gelişmesi) ile ilgili yangılanma (inflammation) sı.

Déjerine işareti: Öksürme, aksırma ve aptes ederken ıkınma hallerinin *radiculitis* (bir omurga siniri kökünün ve özellikle kökün omurilikte iki omur arası kanalda yer alan bölümünün yangılanma (inflammation) sı semptomlarını ağırlaştırması.

Déjerine - Klumpke sendromu ya da **felci:** Kol sinir ağı (*plexus brachialis*) nın hastalanmasından ya da zedelenmesinden ilerigelen brakiyal felcin alt kol tipi; sekizinci boyun ve birinci sırt sinirlerinin hastalanması ya da zedelenmesi sonucunda kol ve parmak kaslarının beslenmemeden ilerigelen (atrophia'lı) felce uğraması. Bu hal çoğu zaman ters doğan çocuklarda görülür. (Déjerine ile eşi Augusta Déjerine - Klumpke'nin adlariyle anılır).

Déjerine - Landouzy tipi ya da **distrofisi:** Yüz, omuz kemeri ve kol kaslarında ileri bir atrofi (*atrophia* = yeteri kadar beslenmemekten ilerigelen küçülüp büzülme) durumu gösteren ve yüze miyopatik (*myopathia* = kas hastalığı) denilen özel bir görünüş veren distrofi (*distrophia* = eksik ya da yanlış beslenme) tipi. D. ile Fransız hekimi Théophile Joseph Landouzy (1845 - 1917) nin adlariyle anılır.

Déjerine - Lichtheim fenomeni: Beyin korteks (cortex) i altındaki sinir merkezlerinden birinin hastalanması ya da zedelenmesi ile meydana gelen afazi (*aphasia* = söz, yazı ya da işaretle meramın anlatılması hassalarının zayıflaması ya da kaybolması) de görülen bu özel halde, hasta konuşamamakla birlikte bir kelimedeki hecelerin sayısını parmaklariyle gösterebilir. D. ile Alman hekimi Ludwig Lichtheim (1845 - 1915) ın adlariyle anılır.

Déjerine - Roussy sendromu: Aşağıdaki semptomların tümünden meydana gelen bir sendrom: 1. *Hemianesthesia* (= vücudun bir yanının yüzeyinde duyularını ve bu arada özellikle dokunma duyusunun kaybedilmesi). 2. *Hafif hemiplegia* (= vücudun bir yanının felce uğraması). 3. Vücudun bir yanında *hafif hemiataxia* (= kaslar arasında koordinasyon bulunmaması ve kas hareketlerinde düzensizlik) ve az çok *tam asterognosis* (= eşyalara elle dokunarak ya da onları elle yoklayarak niteliklerini ve şekillerini anlama yeteneğinin kaybedilmesi). 4. Vücudun yarım felce uğrayan tarafında şiddetli ve sürekli ağrılar. 5. Vücudun yarım felce uğrayan tarafındaki organlarda *choreo - athetoid* hareketler (*chorea* [Yun. *khoreia* = dans] = iradeye bağlı olmayan silkintili hareketlerle beliren bir sinir hastalığı; *athetosis* = parmakların durmadan solucanvari kıvrılıp bükülmeleriyle beliren ve başlıca, bir beyin lezyonundan ilerigelen hastalık). Bu sendruma *thalamic hyperesthetic anesthesia* da denilir.

Déjerine - Sottas hastalığı ya da **polinevriti:** Bir sinir kütüğü bağdokusunda meydana gelen *hypertrophia* (hücrelerin aşırı derecede gelişmesi) ile ilgili, yangı (inflammation) sız, yavaş yavaş soysuzlaşma. Soydan geçme bir hastalık olup başlıca belirtisi el ve ayak parmaklarının ağır ağır *atrophia* (beslenmemeden ilerigelen küçülüp büzülme) ya uğramasıdır. D. ile Parisli sinir hastalıkları uzmanı Jules Sottas (doğ. 1866) ın adlariyle anılır.

DEJNËV [*dejnyǫf*], **Semën İvanov** (aş. yu. 1605 - 1672 ya da 1673), Rus denizcisi. Moskovada ölmüştür. 1640 - 1642 yıllarında Yakutsk'tan hareket ederek Yana ve İndigirka bölgelerini gezmiştir. Daha sonra M. Staduḫin ile birlikte İndigirka ırmağı yoliyle Kuzey Buz Denizine çıkmıştır. Doğu doğrultusunda yoluna devam eden D., 1643 yılı yazında deniz yolundan Kolıma ırmağının denize döküldüğü yere varmıştır. 1648 de Çukça Yarımadasının bü-

tün kuzey kıyısını geçerek Asyanın en doğudaki burnunu bulmuştur. Bundan dolayı Asyanın kuzeydoğu ucunu meydana getiren doğu burnuna 1898 de D. Burnu (b. bk.) adı verilmiştir.

DEJNËV BURNU, kuzeydoğu Asyada, Çukça Yarımadasında, Asya kıtasının kuzeydoğu ucunu meydana getiren bir burun. 1648 yılında Rus denizcisi S. İ. Dejnëv (b. bk.) tarafından bulunmuştur. Burası Sovyetler Birliğinin Çukça Millî Çevresindedir.

DEJOUX [*dıjų*], **Claude** (1732 - 1816), Fransız heykelcisi. Vadans (Franche Comté) da, doğmuş, Pariste ölmüştür. Pigalle'in öğrencisi olan D., «Saint Sebastien ölürken» [1779] adlı eseriyle Akademiye kabul edilmiştir. D. nun 1793 te yaptığı Catinat heykeli Louvre Müzesindedir.

DẸKA (Yun. *deka* = on), metre sistemi ölçülerinde, on ile çarpılmayı anlatan bir öntakı.

Dekalitre (Yun. *deka* = on; Yun. *litron*, Lât. *litra* = bir ağırlık ve para ölçüsü), metre sisteminde on litre değerinde bir hacım ölçüsü birimi. Kısaltması: dal.

Dekametre (Yun. *deka* = on; *metron* = ölçü), metre sisteminde on metre değerinde bir uzunluk ölçüsü birimi. Kısaltması: dam.

DEKABRİST'LER (Rus. *dekabr* = aralık ayı), saltanatının ilk yıllarında Rus çarı I. Nikolay'a karşı Petersburg'da düzenlenen ayaklanmaya katılanlara verilen ad. 1814 - 1815 Fransa harblerine katılan Rus subayları, Fransız devrimi prensiplerini benimsemişler ve Rusyada meşrutiyet yönetimini kurmak üzere gizli dernekler meydana getirmişlerdir. Bu dernekler iki ana kolda toplanıyordu. Kuzey kolu Petersburg'da prens Trubetskoy'un başkanlığı altında bulunuyordu. Güney kolu Kiev'de P. Pestel yönetiminde çalışıyordu. Çar I. Aleksandr'ın 1 aralık 1825 günü Taganrog'da ölmesi üzerine, onun yerine geçen çar Nikolay'ın baskıcı yönetimini devirerek, yerine kardeşi büyük duka Konstantin'i geçirmek ve böylece meşrutiyet yönetimine kavuşmak üzere 26 aralık 1825 te Petersburg'daki birliklerin bir kısmı D. in desteği ile ayaklanmışsa da, ayaklanma amaçlarına ulaşamamıştır. Bu hareketin ideologları arasında P. Pestel, K. Rıleev, S. Muravëv - Apostol, P. Kahovskiy, Bestujev - Ryumin, N. Kryukov, P. Borissov, İ. Gorbaçevskiy, V. Raevskiy ve A. Baryatinskiy anılabilir. Ayaklanmanın şefleri (Pestel, Muravëv - Apostol ve şair Ruleev) asılmış, 120 kişi de Sibiryaya sürülmüştür.

DEKADARKHİA (Yun. *dekas*, *dos* = on kadar; *arkhia* = yönetim), Atinanın alınmasından sonra Spartalılar tarafından birçok şehirde kurulan «Onlar Yönetimi». Böyle bir yönetim Makedonya'lı Philippos tarafından da Thessalia'-da kurulmuştur. Eski Romada *decemvir* (b. bk.)ler yönetimi.

DEKẠDARKHOS (Yun. *dekas*, *dos* = on kadar; *arkhos* = baş, başkan), 1. eski Yunanistanda onbaşı. 2. Eski Atinada «Onlar Yönetimi» nin başkanı. Eski Romada *decemvir* (b. bk.) ler.

DEKẠDRAKHMOS, on drahmilik para. Atina, M. Ö. V. yüzyılda Marathon ya da Salamis zaferini kutlamak üzere, bir yanında Athena'nın başı, öbür yanında bir baykuş başı bulunan 43 gr ağırlığında on drahmilik gümüş paralar bastırmıştır. Sicilya'da ise bu para M. Ö. 480 yılında Kartacalıların Himera'da bozguna uğraması üzerine basılmıştır. M. Ö. 413 yılında Asinaros savaşında Atinalıların bozguna uğraması üzerine Kimon ya da Euainetos imzalı D. lar eski para sanatının en güzel örneği sayılmaktadır. Bu D. lar Syrakusa'da atletizm yarışmalarında birinci gelenlere ödül olarak verilirdi.

DEKADRAKHMOS, ön

DEKADRAKHMOS, arka

DEKALKOMANİ (Fr. Décalcomanie), renkli resimleri porselen, cam ya da kâğıt üzerine geçirme usulü. Bu usulle elde edilen resimlere de D. adı verilir. Bunun için de kâğıdın üstüne şap, alümin ve kitre zamkı sürülüp gerekli resim yapılır, boyanır ya da basılır. Kâğıdın bu yanı resmi geçirilmesi istenen cismin üstüne yapıştırılır, ters yanı da biraz ıslatılır. Birkaç dakika sonra şekil cismin üstüne geçer, kâğıt da çıkarılır. XVIII. yüzyılın ortalarından bu yana bu sanat son derece gelişmiştir. Bugün bu çeşit baskılar litografya ya da ofset usuliyle yapılmaktadır.

DEKẠLOGOS (Yun. *deka* = on; *logos* = söz), Kutsal Kitabın Eski Ahit (Tevrat) bölümü (Çıkış, XX, 1 - 17; Tesniye ya da İkinci Kanun, V, 6 - 21) ne göre, Tanrının Sina dağında Musa Peygamber eliyle insanlara verdiği On Buyruk (eski deyimle: Evamiri Aşere). «Kanun levhaları» adiyle anılan iki taş levha üzerine Tanrının eliyle yazılmış olan bu buyruklar, İsraillilerin Tanrısı Yahve ya da Yehova ile İsrail kavmi arasındaki anlaşmanın, yani İsrail kavminin Tanrıya ve insanoğullarına karşı olan ödevlerinin özünü meydana getirir. Tevrat'ın çıkış bölümünde bu emirler şöylece sıralanmıştır: «Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Tanrın Yehova benim. Karşımda başka tanrıların olmayacaktır. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlarla ilgilenmiyeceksin; ve onlara tapmıyacaksın; çünkü ben, senin Tanrın Rab, benden nefret eden babaların günahını çocukları üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ve dördüncü nesil üzerinde arayan ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden kıskanç bir tanrıyım. Tanrın olan Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın; çünkü Rab kendi adını boş yere ağıza alanı suçsuz tutmayacaktır. Sebt gününü kutlamak için onu aklında tut. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün, Tanrın olan Rabbe sebttir; sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garîbin, hiçbir iş yapmayacaksınız; çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde dinlendi; bunun için

Rab sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti. Babanı ve ananı say, tâ ki Tanrın olan Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun. Katletmeyeceksin; zina etmeyeceksin; çalmayacaksın; komşuna karşı yalancı şahitlik etmeyeceksin; komşunun evine tamâ etmeyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut ineğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tamâ etmeyeceksin.»

Bu ahlâk kurallarının, öğretimini kolaylaştırmak amaciyle, nesir ve nazım olarak türlü türlü kısaltılmış şekilleri vardır.

DEKAN (Alm. < Aşağı Lât. *decanus* [< *decem* = 10] = onbaşı, > Fr. *doyen* > İng. *dean* = üniversitede fakülte dekanı), üniversitelere bağlı fakültelerin profesörler kurulunca birkaç yıllık bir süre için seçilen ve fakültenin başkanlığını yapan profesör. D. profesörler kuruluna başkanlık ettiği gibi, Senatoda fakülteyi temsil eder ve üniversiteler arası kurul taplantılarına katılır.

DEKANUS (Lât. Decanus; Yun. Dekanọ; *deka* = on): 1. Romalılarda on kişiye komuta eden kimse. Bunlara **decurion** ya da **capita contubernii** (koğuş erlerinin başı) da derlerdi ki yaya lejyonlarında en küçük rütbeli subaydı.

2. Astronomi: Mısırlılar 33 gök bölgesi düşünürler ve her biri için bir tanrısal kişilik (génie) tasarlarlardı, buna da gene *dekan* derlerdi. O zamanlar, astroloji ile astronomi birbirine karışınca D. lar horoskopların düzenlenmesinde önemli rol oynadılar.

3. Piskopos ile papazlık arasında bir rütbe. Oıtaçağda başdiyakos ile papaz arasında bir rütbe. Diyakoslar piskoposlarca atanır ve onun buyruğu ile piskoposluk bölgesini denetlerlerdi. Bk. DEKAN.

DEKẠPOLİS (Yun. = 10 şehir; Lât. **Decapolis**), 1. Filistinde on (bazen on'dan daha çok) müttefik şehre verilen ad. Bu şehirler Ürdün nehrinin doğusunda bulunuyordu. Yalnız Skythopolis şehri Ürdün nehrinin batısında yer alıyordu. Romalılar bu şehirleri özerk şehirler sayarlardı. Oysaki D. adiyle anılan bu şehirler Romaya bağlı bulunuyordu. Bu bağlar M. Ö. 62 yılında Pompeius tarafından kurulmuştu. Nüfusun çoğunluğunu Yunanlılar meydana getiriyordu. Samî kökeninden gelenler de vardı. Bu on şehrin toprakları bir bütün meydana getirmiyordu. D. e giren en önemli şehirler: Damaskos (Lât. Damascus, Şam), Philadelphia (Amman), Gadara, Hippos, Dion, Pella, Gerasa, Abila, Kapitolias, Skythopolis. M. S. III. yüzyıldan sonra Romanın Arabia eyaletine katılmıştır.

2. XIV. yüzyılda Alsace'ta on şehir (Hagenau, Colmaz, Schlettstadt, Weissenburg, Landau, Oberehnheim, Rosheim, Münster, Kayserberg, Türkheim) e toplu olarak verilen ad.

3. Küçük Asyada, Kilikia'da on şehirden meydana gelmiş olan bir grup.

4. VIII. yüzyılda, Ravenna Pentapolis (b. bk) i de D. haline gelmiştir.

DEKAR (Fr. Décare), metre sisteminde 10 arlık yüz ölçümü birimi. 1 D. = 10 ar = 1 000 m².

DEKATLON (Fr. Décathlon, Yun. *deka* = on, *athlon* = yarışma), katılan sporcuların çeşitli on alanda çekişmelerini gerektiren atletik bir yarışma. Bu on çekişme iki günde yapılır. İlk gün 100 m koşulur, uzun atlanır, gülle atılır, yüksek atlanır, 400 m koşulur. İkinci gün 110 m engelli koşular yapılır, disk atılır, sırıkla yüksek atlanır, cirit atılır, 1 500 m koşulur. Her çekişme sonunda atletler, Uluslararası Federasyonun belirttiği sayı üzerinden bir sayı alır; en çok sayı kazanan atlet birinci olur.

DẸKATRON, gazlı deşarj lâmbası. 10 katodu ve bir anodu vardır. Katotlar, sayı ve hesap devrelerinde 0 dan 9 a kadar olan rakamların yerini tutar. Bu lâmbada gaz deşarjı sadece anot ile katotlardan biri arasında sabit kalabilir. Kafesler anî bir gerilim artışında deşarjı kullanılan katottan hemen yanındakine geçirtecek biçimde çifter çifter bağlanmıştır.

DEKẸLEİA (Lât. **Decelea**), Yunanistanda, Attike'de, Atina'nın aş. yu. 22 km kuzeyinde, bugünkü Tatoi köyü yanında, Pornes'in güney yamacında, Kephisos kaynakları yakınında, İonia konfederasyonunun on iki sitesinden biri. Alkibiades'in tavsiyesi üzerine Spartalılar burada berkitme yapmışlar ve Peloponnesos harbi sırasında M. Ö. 413 yılından başlayarak hiç ara vermeden Attike'nin en verimli yerlerini yıkmış ve yağma etmişlerdir. Sophokles'in mezarı D. dadır.

Dekeleia Harbi: Pelopennesos harbinin M. Ö. 413 ten 404 e kadar süren son evresine verilen ad. D. da Parnes ile Pentelikon arasındaki geçide yerleşen Spartalılar, buradan yola çıkıp Attike ülkesine akın üstüne akın yapıyorlardı.

DEKEN [*dẹkın*], **Aagje** (1741 - 1804) Holândalı kadın şair. Amstelveen'de doğmuş, La Haye'de ölmüştür. Arkadaşı Elizabeth Bekker (b. bk.) ile birlikte Holânda toplum hayatından ve özellikle burjuva hayatından mektup şeklinde realist romanlar yazmıştır. Ayrıca *Oeconomische liedjes* (Ekonomik şarkılar); *Liederen voor den boerenstand* (Köylü hayatından şarkılar) [1804]; *Liederen voor kinderen* (Çocuklar için şarkılar) [1805] adlı manzumeleri de yazmıştır.

DEKKAK: bk. DAKAK.

DẸKKAN YARIMADASI ya da DẸKHAN (İng. **Deccan**; Sanskr. *dakşina* = güney), Hindistanın güney kesimini meydana getiren yarımadaya verilen ad. Cambay Körfezi (b. bk.) nden Ganga - Brahmaputra deltasına kadar uzanan çizginin güneyinde kalan bu yarımada, orta yükseklikteki dağlarla değişik yüksekliklteki yaylalardan meydana gelmiştir. Bu yarımadanın batı kıyısına Malabar, doğu kıyısına ise Coromandel adı verilir. Kuzeyde Ajanta ve Satpura dağları ve Chota Nāgpur yaylası vardır. D. Y., Bengal körfezine doğru eğiktir. Doğu ve batı Gat dağları güneyde

Dekkan Okulu: «Krişna»(ağaç oyma)

birbirine yaklaşır ve birçok faylı dağlar (Nilgiri, Anai - Malai, Palni v. b.) ortaya çıkar. Bu dağların denizden yüksekliği 2 600 m ye kadar varır. Gat dağları ve bitişiğindeki dağlar yaz musonları sonunda bol yağmur alır. Bu sebeple, bu dağlar tropik ormanlarla örtülüdür. Ortalama 400 - 500 m yükseklikte olan yaylalar çok kere lateritlerle kaplı olup yanları engebelidir ve fayların parçaladığı lâvlardan volkanik tepeler meydana gelmiştir. İç D. Y. topraklarının yazın bile kupkuru bir görünüşü vardır. Gat dağları denizle yayla arasında engel olduğu için muson yağmurları kesilir. Kırları sadece seyrek dikenli akasyalar süsler. D. Y. sarnıç ve depo suları ile sulanır.

D. Y. nda yaşayan halk türlü köklerden gelmiştir. Bu halkın bir kısmı Ganga çevresinden gelmiştir. D. Y. nda Mahrathi, Teluggu, Tamil, Kanari, Malayalam gibi birtakım diller konuşulur. Ancak, halkın büyük çoğunluğunu Dravidler meydana getirir. Geçit vermez dağlarla çevrili yerlerde yaşayan göçebeler çok ilkel bir hayat sürmektedir (Gond'lar gibi). Buna karşılık, halkın bir kısmı İngilizlerin getirdiği ticarî hayatı tamamiyle benimsemiştir. Bombay'ın iç bölgesindeki volkanik topraklar (bunlara *regar* ya da *regur* adı verilir), dünyanın en iyi pamuğunu yetiştiren yerleri sayılır. Bu topraklarda buğday ve yer fıstığı (araşit) da yetişir. D. Y. nın kuzeydoğu kesimi sulaktır ve pirinç ekimine elverişlidir. Güneyde, dağ yamaçlarında çay, kahve ve kakao yetiştirilir. Orissa ırmağı yakınındaki ormanlarda tek ağacı ve sandal ağacı bulunur. D. Y. nda barajlar da yapılmıştır. Bu barajlardan sulama işlerinde yararlanılır. Ayrıca elektrik enerjisi de elde edilir. Bu enerji sayesinde maden endüstrisi gelişmiştir (Alwaye'de alüminyum fabrikaları). Pamuk endüstrisi. Bangalore, Poone, Nāgpur gibi birçok şehirde Hydarabad'la yarışacak kadar gelişmiştir.

DEKKAN DİLLERİ, Dekkan yaylasında konuşulan ve Hint - Avrupa kökünden gelmeyen dillere toplu olarak verilen ad.

DEKKENÎ, Hindistanda, Dekkan Yarımadası (b. bk.) nda konuşulan bir dil. Hindustanî lehçesinin bir kolu olan bu dil, özellikle Hydarabad (Haydarabad) çevresinde yaşayan Müslümanlar tarafından kullanılır. Batı Hindu diline Türkler tarafından Arapça ve Farsça kelimeler ve gramer kuralları katılmak suretiyle meydana gelmiş olan D. de Farsçanın çoğul eki (*- ān*) de kullanılır.

XVII. yüzyılda başlayan Urdu (Ordu) edebiyatı, D. diline dayanmaktadır. İlk yazarlar Şiî mezhebinde idiler. Bu yazarlar, Arap harfleri ile halk için birtakım dinî eserler (peygambere, halifelere, imamlara dair kıssalar, halk destanlarının çevirmeleri) meydana getirmişlerdir.

DEKKER, Eduard Douwes: bk. DOUWES DEKKER, Eduard.

DEKKER [*dękır*], **Maurits Rudolf Joël** (1896 - 1962), Holândalı yazar. Amsterdam'da doğmuştur. Başlıca eserleri: *Doodenstad* (Ölüler şehri) [1923]; *Amsterdam* (şehir adı) [1931]; *Oranjetrilogie* (Oranje sülâlesi trilojisi) [1935 - 1938]; *De knopenman* (Düğmeci) [1947]; *De wereld heeft geen wachtkamer* (Dünyanın bekleme odası yoktur) [1949].

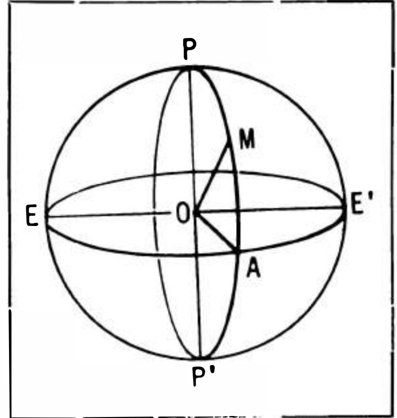
DEKKER [*dękır*], **Thomas** (aş. yu. 1570 - 1641), İngiliz tiyatro yazarı. Londrada doğmuş, sanıldığına göre orada ölmüştür. Halk içinden çıkan bu yazarın özel hayatı hakkında iyi bilinen şey, borç yüzünden birkaç kere hapiste yattığıdır. Halkın yaşayışını mizahlı ve realist bir görüşle anlatan D. ın ilk önemli eseri, *The Shoemaker's Holiday* (Kunduracının keyif günü) [1599] adlı komedisi, tiyatro alanındaki ününü sağlayan piyesi de *Old Fortunatus* (İhtiyar F.) [1600] adındaki yarı bufon piyesle iki bölümlük geniş bir «drame bourgeois» olan *The Honest Whore* (Namuslu fahişe) dur. D. ın İngiliz edebiyatındaki önemi, yaşadığı devir insanlarının ve özellikle her sınıftan Londralının yaşayışını eğlendirici bir üslûpla anlatmış olmasındadır. D. ın bu konuda anılması gereken eserleri *The Seven Deadly Sins of London* (Londranın yedi büyük günahı) [1606] ve *The Gull's Hornbook* (Züppenin el kitabı) tır.

T. DEKKER

DEKLİNEZON (Fr. Déclinaison) **ya da AÇILIM:** 1. (Coğ.): Magnetik meridiyenle coğrafî meridiyenin, yer yüzünün her hangi bir noktasında meydana getirdiği açıya verilen ad. *Deklinezon pusulası*, bu açıyı ölçmeye yarayan araçtır.

2. (Ast.): Bir yıldızın ya da gökteki her hangi bir noktanın ekvatora uzaklığı. Bu uzaklık, D. çemberi denilen, ekvatora dikey bir büyük çember yayı (*arc de grand cercle*) ile ölçülür.

DEKLİNEZON (Açılım)
PP′ = Kutup hattı; EE′ = Ekvator; PMP′ = Deklinezon (açılım) çemberi; AM = M gök cisminin Deklinezon (= açılım) u

D., ekvatordan başlayarak sıfır dereceden doksan dereceye kadar ölçülür. Bu ölçü kuzey yarım küresinde yer alan yıldızlar için pozitif, güney yarım küresindeki yıldızlar için negatif değerli olur. Bir yıldızın gökteki yerinin tesbit edilmesinde kullanılan koordinatlar, D. ile yükselim (ascension droite) dir. Yer küresinin aynı paraleli üstünde bulunan bütün noktaların D. u aynıdır. Bir yıldızın D. ununu ölçmek için, eğer yıldız meridiyen düzleminde ise duvar çemberi denilen âletten, yıldız bu düzlemde değilse ekvatoryal (b. bk.) adındaki âletten faydalanılır. Böylece yapılan ölçmeler yıldızın görünürdeki (*apparent*) D. unu verir. Gerçek (réel) D. u bulmak için düzeltme hesapları yapmak gerekir. Düzeltme hesaplarında kırılım (réfraction), sapınç (aberration) ve presesyon (précession = dünya ekseninin çok ağır bir hareketle dönerken tepeden zıt iki koni meydana getirmesi) göz önünde bulundurulur. Ayrıca güneş sistemine bağlı bir yıldız bahis konusu ise paralaks (parallaxe = bir yıldızın dünyayı görme açısının yarısı) da dikkate alınır.

M. DEKOBRA

DEKOBRA [*dikobrą*], **Maurice Tessier** (doğ. 1885), Fransız romancısı. Pariste doğmuştur. Büyük ilgi kazanan romanlarında, kozmopolit toplumun hayatını geniş bir hayal gücü ve ince bir espriyle tasvir etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Mon coeur au ralenti* (Ağır ağır işleyen kalbim) [1924]; *La madone des sleepings* (Yataklı vagonlar madonu, Türk. çev. Yataklı vagonlar mabudesi, 1926) [1925]; *La gondole aux chimères* (Hayaller gondolu, Türk. çev. Aşk gondolu, 1944) [1926]; *Flammes de velours* (Kadife alevler, Türk. çev. Kadife alev, 1944); [1927]; *Sérénade au bourreau* (Cellâda serenat) [1928]; *Fusillé à l'aube* (Şafak sökerken kurşuna dizilen, Türk. çev. Seher vakti, 1938) [1931]. Romanlarının çoğu dilimize çevrilmiştir.

DEKONT (Fr. Décompte), bir hesaptan düşme, indirme. İktisadî işletmelerde ve özellikle bankacılık alanında kullanılan bir belgenin adıdır. Uygulamada, asıl anlamı ile birlikte «bir hesabın dökümü» (müfredatı) anlamında da kullanılmaktadır. Bir hesaptan bir hesaba geçirilecek ve kaydedilecek işlemlerin müfredatlı belgesidir. Bu işleme dekonte (décompter) etmek denir. Türlü işlemlerde çeşitli maksatlarla kullanılır. Maliyet muhasebesinde giderlerin dağıtımında, ayniyat muhasebesinde, ambarlardan ve depolardan belli bir süre içinde çıkarılan ve kullanılan maddelerin harcama yerlerine göre kaydetme işlerinde, bankacılıkta senet alım satım, tahsil, kredi işlemleriyle benzeri işlemlerde kullanılan belgelerdir.

DEKOR (Lât. *decorare* = süslemek, şereflendirmek): 1. İçinde yaşanılan kapalı ya da açık bir yeri döşeyip süslemeye yarayan şeylerin tümü. 2. Tiyatroda, temsillerin gerektirdiği yerlerin gerçeğe uygun görünmesi için sahnede meydana getirilen düzen.

Tiyatro dekoru: Yunan tiyatrosunda D. düzeni, fon (zemin) işi gören ve üzerinde üç kapı bulunan sabit bir duvarla yanlarda yer alan ve *periaktos* denilen, üzerine manzaralar boyanmış üç yüzlü döner panolardan, yani geniş levhalardan meydana gelirdi. Roma tiyatrosu döner panolu D. ların ve bunları hareket ettirmeye yarayan makinelerin kullanılmasını geliştirmiştir. Batı Avrupada, ortaçağın mister (Lât. *mysterium*; Yun. *mustērion*) lerinde birkaç sahneyi yan yana gösteren ve *mansio* denilen D. lar kullanılmış, sonra klâsik devirde tek D. dan faydalanılmıştır. Bu tek D. komedide ya bir salon, ya bir sokak ya da bir meydan, trajedide ise bir saray olurdu. Nihayet, değişik D. sisteminde oyunun her bölümü ve her tablosu için ayrı bir D. kullanılmıştır. Bu son sistem, piyesin temsil ettiği olayın çeşitli evrelerini gerçeğe daha uygun sahnelerde göstermek kaygısı ile XVIII. yüzyıldan başlayarak gelişmiştir.

Sahnelerin aydınlatılmasının geçirdiği değişiklikler (XVIII. yüzyıl sonuna doğru mum ya da yağ kandilleri, XIX. yüzyıl ortalarında hava gazı, aynı yüzyıl sonunda elektrik) özellikle D. renklerinin tesbitini etkilemiş, böylece D. bütününde ışık - renk uyuşumunun en önemli bir öğe halini almıştır.

1910 dan başlayarak, daha 1890 yılında Vuillard, Bonnard ve Maurice Denis gibi ressamların yardımlariyle yapılmaya başlayan D. denemelerinin ve özellikle Gordon Graig, Adolphe Appia, Fritz Erler, Oscar Graf ve Stanislavskiy gibi kuramcıların ve nihayet Sergey Dyagilev'in balet D. larının etkisiyle D. anlayışı köklü bir değişikliğe uğramıştır.

Sonradan sentetik bir sadeleşmeye yönelmiş olan figüratif D. un yanıbaşında sügjestif D. da çok gelişmiş ve bazı hallerde non - figüratif D. kullanılmıştır. Bu son tarzın esin kaynakları da, Alman ekspresyonizmi ile Tairov, Meyerhold ve Piscator'un araştırmaları ve Bertold Brecht (b. bk.) in kuramları olmuştur.

Modern D. tekniğinde iki ayrı eğilim de, çevrenin resimle temsili ve yapı ile temsili eğilimleridir.

DEKORASYON (Fr. Décoration): bk. SÜSLEME.

DEKORATİF SANATLAR, süsleme amaciyle her hangi bir şeyin ya da cismin yüzeyleri üzerine, göreceği işi ve niteliğini değiştirmeden, sanat esini ile yapılan bezemelere toplu olarak verilen ad.

D. S. terimi ancak XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Eskiden sanat teriminden anlaşılan, yüksek bir ustalığın gerektirdiği bir yürütme idi ve Arts Majeurs diye adlandırılırdı. Bir araçla meydana getirilene Arts mécanique, yapı, eşya, elbise, mücevher, mobilya, kitap tezhipleri, cilt yapmak, tabak, çanak, billûr ve eşyaya güzel şekiller vermek sanatına da Arts mineurs denilirdi.

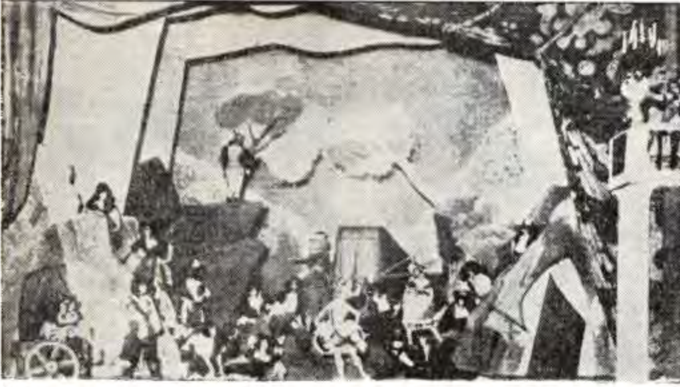
D. S. ın bölümlenmesine oldukça yüksek sayıda sanat kolları girmektedir. Bu kollardan her birinin ayrı tekniği ve uygulanış usulleri vardır. Bu dekoratif öğeler: taş, mermer yontma (tıraş etme, kesme granit, porfir), ağaç işleri tıraşlama, kesme, torna, doğramacılık ve masif mobilyacılık, fil dişi işçiliği, bronz döküm ya da işleme, kalay döküm, galvaniz, dövme demircilik, kilitçilik, armacılık, demir döküm, mücevhercilik, maden işleri, kazı, telkâri işler, mermer ve taşa kazı, elle yapılmış çizgi ve resim kazı, marketri, tahta plâkalar, kabartmalı marketri, madenî çukur gömmeler, maden üzerine mine, bölmeli mine, maden üzerine baskı kazı, mücevher ve mineli kuyumculuk, mermer ya da mineli mozayikler, üfleme camcılık, kazı ya da yontma kristalcilik, eritme, dökme camcılık, cam üzerine mine, kristal kuyumculuk, renkli ya da boyama camcılık, cam üzerine resim, yontma camcılık, mermer, alçı ve kireç sıva işleri, kalıp ya da döküm alçı, alçı karton, tahta ve taş taklidi, dökme lake, yoğrulmuş pişmiş toprak, tornalı, kalıplı, balçık kabartmalı kaolin, seramik biçimleri, renkle süslenmiş pişmiş toprak işleri, çini üzerine resim, duvar çinileri, renkli karolar, bakır işleri (dövme, kalıp, kabartmalı), kabartma kâğıt ve tuvaller, renkli taş, tuval, baskı kumaşlar, döşeme, duvar, taban halıcılığı, dokuma kumaşlar (Şam, Hint kaşmirleri), işlemeler, dantelâlar, sırmacılık, sabit dekoratif resimler, panolar, tavanlar, tezhip ve yazılar.

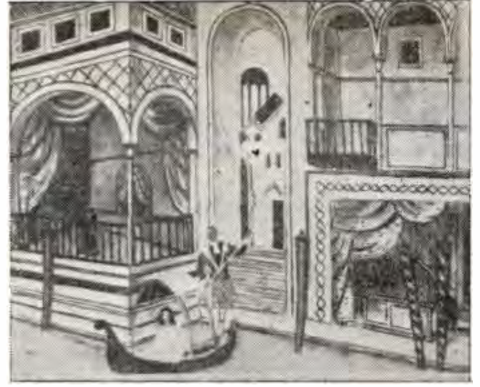
Tarih öncesi: İlk insanların tabiatla savaşta soğuğa, yırtıcı hayvanlara karşı korunmada *fayda* düşüncesi başta gelmiştir. Kullandıkları kemik, taş, maden araçlara kazı ya da yontma süsler, mağara duvarlarına işaretler, resimler yaparak, hem bu tabiat gereçlerinden faydalanmışlar, hem de hoş şeyler meydana getirme isteklerini belirtmişlerdir. Daha sonraları bazı ölçülere göre barınaklarını yapınca bunları örmeye de başlamışlardır. Toprağı işlemeyi ve tuncu eritmeyi öğrenmişlerdir. İhtiyaç kendilerini bu yolda çalışmaya zorlamıştır.

1

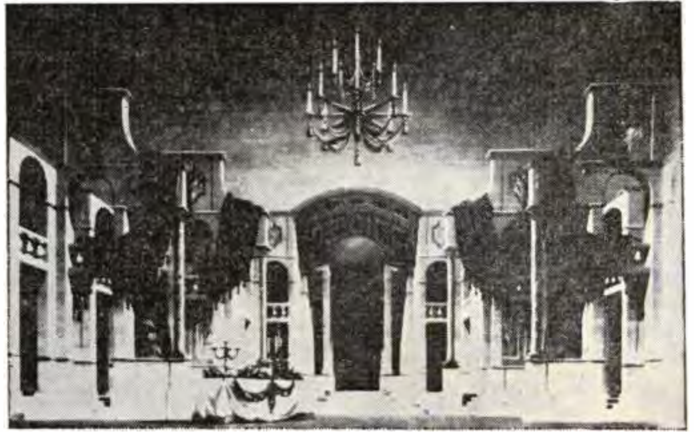
2

1. Refik Eren: «Hurrem Sultan»; 2. Tarık Levendoğlu: «Güzel Helena»

1

2

3

4

5

6

1. Romantik Rus baletlerinden bir sahne (Dyagilev Okulu); 2. André Barsacq: « Volpone » (Ben Jonson); 3. Pablo Picasso: «Le Tricorne» için perde; 4. A. M. Cassandre: «Don Giovanni» (Mozart); 5. Léon Bakst: «Pisanelle» (I. bölüm dekoru): Mağusa limanı; 6. André Derain: «La boutique fantasque» (arka perde dekoru)

Üç bin yıl süren bu başlangıç devrinden kalan birçok işler, insan elinin araçları işlerken en kolayından en zoruna geçişinde, tabiata karşı gelme çabasında, insanın başlıca çare olarak neler ortaya çıkardığını anlatmaktadır.

Taş devri: Yontma küçük taş parçalar, üç köşe ya da yumurta şeklinde çakmak taşından araçlar. Sonra da sapın yapılması, hayvan şekilleri (bizon, mamut, ren geyiği), cilâlı taştan baltalar, balçıktan çanaklar.

Bronz devri: Akdeniz havzası içinde yapılmış ilk bronz silâhlardan sonra, madenleri eritme, hayvanları evcilleştirme ve tarım işleri ilerleme devrine girmiştir. Bu devrede hayvan çizgileri bırakılıp taş üzerine kazı suretiyle çizgi süsler yapılmıştır (Gavr'inis'teki tümülüs).

Demir devri: İlk paralar, kemerler ve gerdanlıklar, dekoratif motiflerde çoğu zaman bir yuvarlak merkez yöresine çevrelenmiş ufak yuvarlaklar düzenlenmiştir.

Antik devir: Bugüne kadar gelen uygar toplumların çok sayıdaki eserleri, birtakım özelliklerle kendini belli etmektedir. Mısır Asurlulardan ayrı yasalara, İran ise, töre ve görenekleri maddeci kaynaklara dayanan yasalara bağlı

kalmıştır. İran, ağacı; Mısır graniti; Girit, pişmiş toprağı, çamuru yaptıkları işlerde kullanmışlardır. Bu oldukça değişik gereçlerin kullanışları ortak kurallara bağlı kalmıştır. Süslerle ilgili bütün işlerde gereçlerin kullanışında akılcılık üstündür. Mısırlılar, ölümden sonra ikinci bir hayatın başladığına inandıkları için, mezarlarını kullanılacak gerekli araçlarla süslemişlerdir.

Mısırlılar, bütün sanayi kollarında hoş ve zarif eşyalar yapmışlardır. Elmas ve yakutu tanımadıklarından akik ve zümrüdü gerdanlıklarda kullanmışlardır. Mücevheratı seven Mısırlılar, yüzükler, değerli taşlardan kakma, köstek ve zincirler, altın ve gümüşten yapılmış böcek süslerini boyun, parmak ve kollarına takarlardı. Alçı taşından (alabastros) koku vazoları, çanaklar, saç iğneleri, taraklar, mutfak eşyaları, fil dişinden kakmalı mobilyalar, ayna sapları, kaşıklar, bardaklar, lotus çiçekleriyle süslenmiş iskemleler, vahşi hayvan taklidi ayaklar üzerine oturtulmuş koltuklar yapmışlardır. Bütün eşyalarda boyalı süsler ya da çiçekli mimarî süsler yer almıştır.

Asur ve Babil: Babilde sanayi kolu olarak gelişen sanat, pişmiş topraktan yapılmış küçük heykeller, taş kazıma nusha, silindirler, mühürlerdir. Asurlularda maden döküm işleri çok gelişmiştir. III. Salmanasar sarayının kapısı (Londra) çeşitli eşyalardan: bronzdan arslan ağırlık ölçüleri, silâh ve kalkan süsleri, saray alçak kabartmalarından örnek alınarak yapılmıştır; çok gösterişli döşemeler, halılar, kaldırım ve eşikler vardır.

İran: Renkli mine tuğla frizler, doğu mimarlığının en alımlı dekoratif ögelerden biri olmuş ve seramik, halı sanatları da büyük bir gelişme göstermiştir (Okçu askerler frizi - Sus).

Hint (Dekoratif ve endüstriyel sanat): XX. yüzyıl başlarında (1920) Hint - İngiliz arkeologları tarafından yapılan kazılarda meydana çıkarılan iki şehir kalıntısı ve ayrıca da birçok küçük heykeller, çanaklar ve mühürler bulunmuştur. Mühürlerde yazı ve fil, gergedan, insan figürleri yer almıştır. Süs motiflerinden sivri uclu hurma dalı, yuvarlak şekilli motifler, çoğunlukla çerçeve içine alınmış yassı ya da örgülü şeritler, düz ya da açık yaprak süsleri, başlıcalarını meydana getirir. Motifler, bazı kere geometrik sınırla belirtilmiş yollar üzerine konulmuştur. Endüstriyel sanat kolunda bakır, sevilen madde olmuştur. Mine işleri, bölmeli porselen, çok ince işlemeli mücevherat, inci işlemeli silâh kabzaları, Keşmir kumaşları, Hint keteni, İran süslerinden alınma seramik işleri, çanaklar, mobilya, yatak ve çekmeceler; kakmacılıkta önde gelen süsleme ögesi, fil dişi, abanoz, gümüş ve pirinçten mozaikler, küçük fillerin taşıdığı fil dişi kürsüler, taraklar, gemiler, satranç takımları bulunmaktadır.

Hititler, Anadoluda M. Ö. II. bin yılın başlarında göründüler. Hitit kültürü her bakımdan daha önce Anadoluda ileri bronz devri kültürünün gelişmiş bir devamıdır. Ancak, Hititlerden önce Anadoluda anıtsal eserler yapılmamıştır. Kültepe kazılarında bulunan belgeler, Mezopotamya kültürünün Asur kolonileri ile Anadoluya girdiğini (aş. yu. M. Ö. 1900) ve buradaki yerli kültürle birleştiğini, bundan da yüksek Hitit kültürünün doğduğunu ortaya koymuştur. Hititlerin devlet merkezleri Hattuşaş (şimdiki Boğazköy) tır. Bu devlet, önceleri Orta Anadolunun Yozgat, Çorum, Kayseri bölgesine egemendi. Daha sonraları bütün Anadoluya yayılarak, yerli küçük kırallıkları kendisine bağlamıştır. Bu devletin en parlak zamanı M. Ö. 1400 - 1200 arasıdır. Hitit devleti, batıdan gelen deniz kavimleri göçü sırasında yıkılmıştır. Ancak, güneydoğu Anadoluda (Adana, Maraş, Gaziantep, Malatya) çevresinde Hitit beylikleri yaşamakta devam ettiler. Bunlara geç Hitit beylikleri adı verilir. Bunlar Asurluların akınına kadar (M. Ö. VII.) yaşadılar. Son yıllarda yapılan kazılarda (Alişar, Alacahüyük, Boğazköy, Kültepe), birçok Hitit sanat ve kültür belgeleri ortaya çıkarılmıştır. Boğazköy kazısını Almanlar, Alişar kazısını Amerikalılar, Alacahüyük kazısını Türk arkeologları yapmışlardır. Hitit seramikleri bronz devri seramiğinin devamıdır. Genel olarak tek renklidir, fakat çok renkli olanları da vardır. Seramik süslemesi çoğu zaman geometriktir, bazı kaplar üzerinde figürlü sahneler de vardır. Seramik çarkla yapılmış, boya astarlı, biçim bakımından ise çok değişiktir. Hititler, gümüş, bakır, altın ve bronzdan hem dövme hem de dökme tekniğinde çeşitli araç, silâh ve süs eşyası yapmışlardır. Dokuma, örme tekniğinde de ileri olduklarını gösteren belgeler vardır: Tanrı, kıral ve kıraliçe kabartmalarındaki giyecekler bunu açıkça belli etmektedir. Kumaş desenleri genel olarak geometriktir. Hititlerin madenlerden yapılmış mühürleri, küpe, saç iğneleri, bilezikleri, taçları, gerdanlıkları, kopçaları, kuyumculuk eserleri olarak ince bir teknikle sağlanmış, yüksek değerde işlerdir. Hititlerin iki türlü yazıları (çivi yazısı ve hiyeroglif) vardır. Hiyeroglifleri bir çeşit resim - yazıdır ve dekoratif bir görünüşü vardır (istif işi).

Yunan: Mısır sanatına borçlu olan tarafları çok olan Yunan anıtları, iskeleti bakımından bir yakınlık gösterirse de, aralarındaki farklar açıktır. Çok güzel şekilde süslenmiş olan bu anıtlar renk, mermerden dallar ve parlak ögelerle işlenmiştir. Yunan D. S. ında mimarî süsler, geometrik ve bitki şekilleridir: Güller, hurma dalları, çiçek şeklinde başlıklar, dolaşık dal şekilleri, inciler, yumurta şekilleri, saçaklar. Maden işleri (altın ve gümüş işleri) sade bir üslûp ve dikkatli bir işçilikle meydana getirilmiştir: İyi işlenmiş tunç silâhlar, çiçek motifleriyle karışık kuyumculuk, vahşi boğalar avını gösteren altın vazolar, maskeler (Miken uygarlığı eserleri). Maden kakmalı mobilyalar. Mobilya: yüksek yataklar, hayvan pençesi biçiminde masa ayakları, taş yontma tahtalar (Knossos sarayı, Kandiye müzesi). Seramik kolunda dünyaca şöhreti olan işler yapılmıştır. Hamurunun iyiliği, renklerinin parlaklığı ve özellikle biçimlerinin uyumu bakımından seramik vazolar büyük bir değer almıştır. Vazoların kullanışlarına göre değişik biçimleri vardır (su, sirke, yağ, koku, süzgeç, nezir vazoları). Tek ve çift kulplular çoğunlukla büyük ve süslüdür. Geniş karınlıları da vardır. Ayrıca âyin ve şenliklerde armağan olarak verilen bu vazoların üzerleri parlak emayelerle örtülmüştür. Yalnız pişmiş topraktan olanlar, siyah bir astarla örtülmüştür. Kontrastlarla meydana çıkan figür ve süsler, değişik bir görünüş zenginliği kazanır. Vazolar siyah ya da kırmızı figürlü olarak iki çeşittir, hepsinde aynı siyah renk kullanılmıştır. Bunların üzerleri Yunan kahramanlarının yer aldığı mitolojik sahneleri tasvir etmektedir. Çanaklar, tabanı beyaz çömlekler, su içmek için kullanılan çanakların dip tarafı hayvan ya da insan başiyle son bulur. Yunan çömleklerinin en eskisi, Troia yakınındaki Hisarlıkta bulunmuştur.

Etrusk: Etrusklar de Mısırlılar gibi insanın öldükten sonra yeniden dirileceğine inanırlardı. Bu maksatla sanatta gerçekçi bir anlayışla resim ve heykeller yapmışlardır. Lâhitlerin üstüne konulan heykeller, ölü ile tam bir benzerliktedir. D. S. alanında paralar, yontma taş işleri, seramik

işleri, mücevhercilikte üst üste konulmuş ve birçok ince parçalardan toplu şerit halinde taneler, telkâri işler, süs eşyası olarak da gerdanlıklar, zincirli küpeler, halkalar, toka, kopça, tuvalet bezekleri yapmışlardır.

Roma: Roma'nın zenginliği ve lüksü, D. S. ın gelişimini kolaylaştırmıştır. İşlerde altın ve gümüş gibi değerli maddeler kullanılmıştır. Su kemerlerini, hamamları, arenaları süslemişler, anfiteatrların dış yüzlerine kolonlar, zafer taklarına kabartma madalyalar, oyma çiçekler ve çıkıntılı oymalı pervaz süsleri yapmışlardır. Süsler Yunanistandakilere benzemekle birlikte, daha zengindir ve ayrıntılara boğulmuştur: Yumurta frizler, alt tarafı yapraklarla biten aşk tanrıları ve ejderlerin dalgalı hareketleriyle belirtilen sarmal dallı budaklı nakışlar, hurma dalları, akant yaprağı, geniş ve kısa yapraklar. İmparatorluğun çökme devrinde, üslûp bozulmuş ve değişmiştir. Örnek kurallara göre gelişigüzel çizgiler ve her alandaki dekorasyon işleri basitliğin bir belirtisi halini almıştır. Duvar resimleri de bir çeşit tezhip karakterini almıştır. Mozaik: Geometrik ve pitoresk tarzlardaki mozaiklerde mitolojik sahneler işlenmiştir. Mobilya: maden plâkalara süsler, üst üste halkalardan meydana gelmiş mobilya ayakları, değişik formlarda masalar, arslan ayağı biçiminde ayaklar, arkası eğik ya da yuvarlak masalar, X şeklinde koltuklar. Kuyumculuk, Roma sanatında önemli bir yer almıştır. Pompei ve Bernay'de bulunmuş hazinelere ait birçok parçalar, Louvre ve Cluny müzelerindedır. İmparatorluk devrinde portre ve semboller işlenmiş, güzel paralar da çıkarılmıştır. Mücevhercilik: İnce taşlar üzerine kazı suretiyle güzel işler yapılmıştır. Vienne işlemeli taşı (Camée) ile Augustus'un tanrılaştırılmasını temsil eden işlemeli taş önemlileri arasındadır. Camcılık: Portlan vazoları. Seramik: lâmbalar, küçük figürler, mavi fon üzerine beyaz kabartmalı Arezzo vazoları başta gelmektedir.

Ortaçağ (Hıristiyan, Bizans, İslâm, Çin, Japon, Roman, Gotik dekoratif ve endüstriyel sanatları): Genel olarak, Ortaçağda sanat çalışmaları bazilika, kilise ve katedrallerin içinde toplanmıştır. Eserlerin üstatları mimarlardı. Yanlarında çalıştırdıkları işçiler ve sıvacıların bu çalışmalarda büyük yardımları olmuştur. Roman ve Gotik işçileri değişik kollarda, özellikle taş işçiliğinde usta birer eleman olmuşlardır.

Ön Hıristiyan katakompların dekorasyonu ile başlamış, bazilikalara doğru genişleyerek gelişmiştir. Katakomplardaki fresk tarzı resimler, kireç, alçı ve mermer tozu sıva üzerine küçük başlı çivilerle yapılmış figürlerdir. Sarı, kırmızı, yeşil olarak az sayıda renkler kullanılmıştır. Özel işaretler, markalar, damgalar, haleler, haç sembolleri ile mitolojiye ve puta tapıcılığa, Hıristiyanlığa ait konular işlenmiştir. Sık sık rastlanan semboller: güvercinler, gemi, fener, yunus balığı, kuzu, üzüm kütüğü, balık, çoban ve İsa figürüdür. Hıristiyan sanatında resmin yerini mozaik almıştır. Bunlar kilise mihrabı yarım kubbesi altına, kilise içi ön taraf bölme duvarlarına ya da resimle İsa figürü olarak yapılmıştır. Romadaki Santa Pudenziana ve Santa Maria Maggiore bazilikalarındaki İsa ve havariler konulu mozaik resimler, en güzel ve en eski mihrap resimlerindendir. Küçük sanatlar: Güzel mozaikler dışında, fil dişi üzerine yontma (fil dişi plâklar), klâsik geleneği devam ettiren kuyumculuk işleri, güzel minyatürler vardır.

Bizans: VI. yüzyılda Roma İmparatorluğunun yıkılışında Sasanî sanatı İranda en yüksek devresini yaşamaktaydı. Bizans sanatı, bu İran sanatına paralel olarak gelişme göstermiş ve karşılıklı almalar, bu iki uygarlık arasında çok sıklaşmıştır. Bizans D. S. nda süsler çoğunlukla yer almıştır. Galenler ve mimarî motif olarak kullanılmış inci dizileri, çevresi çizgilerle sınırlanmış taşlardan süslü şeritler, pervane, yıldız şeklinde taş işleri, derin oyulmuş çıkıntılı süs yaprakları, sık sık kullanılan motiflerdir. Bunlar hemen daima altından bir fon üzerine yapılmıştır. Mozaik: üstün bir durumda olan bu sanatın güzel örnekleri, Sant' Apollinare ve San Vitale kiliselerinde bulunmaktadır. Figürler çoğunlukla zayıf, uzun, anlamdan yoksundur; tavırlar birbirinin aynı olarak tekrarlanmıştır. Kuyumculuk: Süslü işlerde değerli taşlar kullanılmış, bölmeli renkli minecilik de önemli bir kol olarak bu sanatta yer almıştır. Halılar, karşı karşıya konulmuş hayvan ve yaprak süsleri bulunan değerli kumaşlar, zengin giyecekler, güzel el yazması kitaplar, endüstrileşmiş bir sanatın örnekleri arasındadır.

İslâm: İslâm sanatında bezemelerin büyük yeri olmuştur. Bezemesiz yapı hemen hemen yok denecek kadar azdır. Cami, medrese ve sarayların kubbe içleri, yüksek kapıları, kemerleri, pencereleri çok güzel süslerle doludur. Taş üzerine, alçı üzerine, çiniye ve tahta üzerine işlenen süsler (geometrik, bitkisel, yazı) genel olarak üç kola ayrılır. A. Geometrik: Dairenin poligonlara, üçgenlere ve başka geometrik şekillere bölünerek iç içe girmesinden, birbirini tamamlayacak surette bileşmesiyle meydana getirilmiştir. Yaygın olarak arabesk (b. bk.) denilen bu çapraşık çizgiler, ince bir hesap işine dayanmaktadır. Bunların en güzel örnekleri minberlerde, kapılarda, pencere parmaklıklarında görülür. Ayrıca çok önemli bir süsleme ögesi de sarkıttır. Bunlar özellikle kapı hücrelerinin yukarılarında, sütun başlıklarında, minare şerefelerinde, kemerlerde yer alır. B. Bitkisel: İslâmlığın ilk yüzyılından bu yana görülen bu bezemeler, tabiattakinin aynı olarak değil, değiştirilerek, üslûplaştırılarak kullanılmıştır. En çok kullanılan bitki motifleri arasında asma ve hurma yaprakları vardır. Ayrıca bunlar arasında gül, karanfil, lâle, nar çiçeği, sümbül gibi üslûplaştırılmış çiçeklerle serviler de görülür. C. Yazı: İslâmlıkta Kur'ana karşı duyulan saygı duygusunun bir belirtisi olarak, bu kutsal kitapta geçen sözlere lâyık güzel bir yazı şeklinin yaratılmasına emek harcanmıştır. VIII. yüzyıldan bu yana bütün İslâm memleketlerinde rastlanan ve köşeli olması dolayısiyle mimarlığa uygun düşen kûfî yazı, önce sade yazılmış, sonraları kıvrılarak uzayan, yükselen harflerin yukarıda bıraktıkları boşluklara üslûplaştırılmış yaprak ve çiçek ornemanları yerleştirilmiştir. Daha sonraları yazı ile süs birleşerek bir Arabesk halini almıştır. X. yüzyılda kûfî yazının yerini daha kıvrak bir yazı şekli olan nesih almıştır. Kûfî ise yapılarda ve seramiklerde görülür. Ayrıca yazı çeşitlerinden sülüs, celî, divanî çeşitleri vardır. Seramik: İslâm memleketlerinde çini, yalnız kerpiç ya da tuğla duvarlarda, kubbe. minare ve mihraplarda değil, dinî yapılar ve evler içindeki eşyalarda da kullanılmıştır. Bu eşyalardan tabak, vazo, sürahi, kupa, kandil ve şamdanlıklar vardır. Seramiklerin en eski örnekleri IX. yüzyıla ait olup Samarra kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Çoğu beyaz taban üzerine mavi süslemelidir. Yeşil ve sarı renklerle süslü olanları da vardır. Samarra ve Abbasî şehirlerinde çok sayıda yapılmış madenî yankılı çiniler, beyaz taban üzerine altın renginden koyu kırmızıya giden motifler, günün ışık durumuna göre yankılarla zenginleşmektedir. Safevîler zamanında bitki motifleriyle süslü krem ya da mavi taban üzerine yaldızla ya-

DEKORATİF SANATLAR, I: ESKİÇAĞ

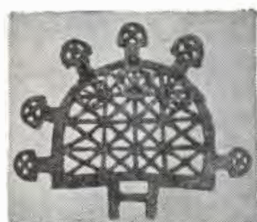

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

DEKORATİF SANATLAR, I: ESKİÇAĞ

1. Meroë'deki bir piramitte bulunan altın ziynet eşyası (Eskiçağ Süs Sanatları Müzesi, München).
2. Nabukadnezzar'ın taht salonu cephesinin süsü - Babil (mineli tuğla).
3. Akhemenidlere ait bir bronz aslan, ağırlık ölçüsü (Louvre Müzesi, Paris).
4. Tavan resimleri (Thebai, Mısır).
5. Altın ibrik - Hitit (Arkeoloji Müzesi, Ankara).
6. Güneş kursu - Hitit (Arkeoloji Müzesi, Ankara).
7. Geyik sembolü - Hitit (Arkeoloji Müzesi, Ankara).
8. Âyin alayı yolundaki aslan - Mineli tuğla kabartma - Babil (Devlet Müzesi, Berlin).
9. Suriye tapınağında bir kapı süsü (Kanarka).
10. Altın süsler, Mykenai (Millî Müze, Atina).
11. Altın kadeh, otlayan sığırlar, Vaphida (Millî Müze, Atina).
12. Bir ufak süs kutusunun altın kenarları, Mykenai (Millî Müze, Atina).
13. Altın süs kursları, yuvarlak süsler (Millî Müze, Atina).
14. Altın ve lacivert-taşından kama ve kılıfı (Irak Müzesi, Bağdat).
15. Eksekias'ın amphora'sı, Akhilleus ile Aias tavla oyununda (Vatikan, Roma).
16. Tunç maske, Mykenai (Millî Müze, Atina).
17. Roma'da Villa Farnesina'nın bahçesindeki bir evin duvar süsü (Banyolar Müzesi, Roma).
18. Taş lâhit çelenkleri, Proserpina'nın kaçırılması (Arkeoloji Müzesi, Venedik).
19. Gemma Augustea (Augustus cevheri) Tiberius'un zafer alanında Agustus ile Roma (Sanat Tarihi Müzesi, Viyana).
20. Haterius'lar mezarında gül motifli bir direk.
21. Vettii evinde bir duvar süsü: Eros, Yunusların çektiği bir arabada.

DEKORATİF SANATLAR, II: ORTAÇAĞ

1

2

3

4

5

6

7

8

9

01

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

DEKORATİF SANATLAR, II: ORTAÇAĞ

1. Tak ve haç, Gelasius'un ayin kitabından bir minyatür (Vatikan Kitaplığı, Roma).
2. Trebis Justus devrinde ev yapımı, mağara duvar resmi (Via Latina, Roma).
3. Martirler alayı, detay, mozaik (S. Apollinare Nuovo Kilisesi, Ravenna).
4. Lut'un İbrahimden ayrılışı, mozaik (Santa Maria Maggiore Kilisesi, Roma).
5. Behzad; Minyatür, «Zafername» yazma kitabından (Guerrett Koleksiyonu, Baltimore).
6. Piskopos Maximianus'un fildişi kürsüsü (Ravenna Kilisesi).
7. Hayvan süslemeli İran halısı (Saray Müzesi, Berlin).
8. Türk kamaları ve kılıfları (Sanat Tarihî Müzesi. Viyana; ve Tarih Müzesi, Dresden).
9. Mineli cam kapçık hokka (Burjuva Koleksiyonu, Suriyeden gelme, eskiden Köln'de).
10. Kazan; Ting çağı (Sumitomo Koleksiyonu, Osaka).
11. Kûfi yazılar, kabartma, İran'dan (Devlet Müzesi, Berlin).
12. Nakışlı kaftan, İran'dan (Devlet Müzesi, Moskova).
13. Kuran çekmecesi, kürsü (Arap Müzesi, Kahire).
14. Tahta çekmece, siyah lake ve altın lake (Doğu Asya Müzesi, Berlin).
15. Ut, kakma işi, Nara, Şösöin.
16. Ara Pacis (Barış sunağı) çiçek süsü (Uffici Müzesi, Floransa).
17. İsa büyük melekler arasında, Caroling'lere ait fildişi diptik (Cristiano Müzesi, Vatikan, Roma).
18. Esas kapı üst çukur kısmı, tenpan (Angoulême Katedrali).
19. Kutsal kalıntılara mahsus kubbeli çekmece, (Welf'ler hazinesi, Berlin).
20. Tahta oturmuş İsa, Codex Aureus'a ait döğmeli altın işi (Devlet Kitaplığı, München).
21. Iacobello ile Pier Paolo dalle Masegne: Mermer sunak (San Francesco Kilisesi, Bologna).
22. İpekli âyin kaftanı (Halberstadt Kilisesi).
23. Sevgi sahnesi, Arras Goblin'i (Louvre Müzesi, Paris).

DEKORATİF SANATLAR, III: RÖNESANS, XVII, XVIII, XIX. YÜZYILLAR

1

2

3

4

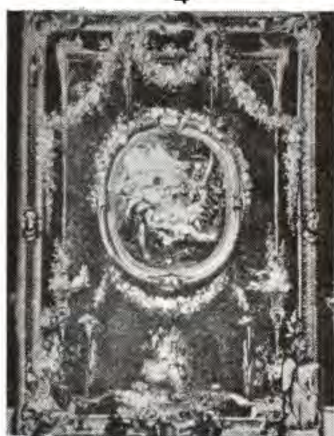
5

6

7

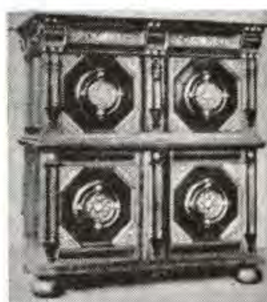
8

9

10

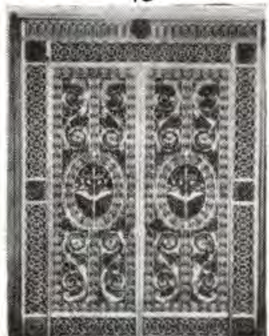
11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

DEKORATİF SANATLAR, III: RÖNESANS, XVII, XVIII, XIX. YÜZYILLAR

1. Raffaello: Atina okulu, fresk (Vatikan İmza Salonu, Roma).
2. Günah çıkartma hücreleri, ağaç yontma heykelçikler (XVII. yüzyıl, Saint-Paul Kilisesi, Anvers).
3. Sudan kurtarılan Musa (Simon Vouet'nın kartonuna göre yapılmış halı; Louvre Atölyesi).
4. Maximilien avlarından bir sahne, Bruxelles halıcılığı (1535; Louvre Müzesi, Paris).
5. Tunç taklidi süslü antik biçimde vazo, sert porselen, Sèvres (ilk imparatorluk devri, Gilbert Lévy Koleksiyonu).
6. Martin Carlin: Japon lakeli ve abonozdan yapılmış dirsek boyu mobilya (XVI. Louis üslûbu; Louvre Müzesi, Paris).
7. Ch. Cressent: Tunç süslemeli, menekşe ve gül ağacından yapıştırma komod (1745 sıraları; Louvre Müzesi, Paris).
8. Psyche ve Aşk, François Boucher'nin kartonuna göre yapılmış goblen halısı (Louvre Müzesi, Paris).
9. Leonard Limosen: Başkomutan (Connétable) Anne de Montmorency'nin portresi (mine işi; Louvre Müzesi, Paris).
10. Bernard Palissy: Çini tabak (Louvre Müzesi, Paris).
11. Meşeden küçük büfe (XVII. yüzyıl başı, Albert ve Victoria Müzesi, Londra).
12. André-Charles Boulle: Deniz kabuğu, bakır, kalay kakmalı altın tunç süslü abanoz dolap (XVII yüzyıl sonu).
13. Claude Odiot: Çorbalık, gümüş kaplamalı tunç (ilk imparatorluk devri; Dekoratif Sanatlar Müzesi, Paris).
14. Yean Marot'un Cizgisine göre döğme demir kapı kanadı, 1650, (Louvre Müzesi, Paris).
15. Benvenuto Cellini: I. François'nın altın tuzluğu (1540 sıraları: Viyana Müzesi).
16. Flaxman; İnce çiniden yapılmış küçük ayak, Wedgwood (Victoria ve Albert Müzesi, Londra).
17. L. Delanois: Ağaç kanepe, altın yaldızlı renkli cam, XV. Louis üslûbu (Louvre Müzesi, Paris).
18. Haça geriliş ve göğe çıkış (Poitiers Katedrali).
19. Ağaç koltuk, yaldız ve yontmalı, XIV, Louis üslûbu (Dekoratif Sanatlar Müzesi, Paris).
20. Eugène Gaillard: Büfe (1900).
21. Sandık (XV. yüzyıl sonu; Poldi Pezzoli Müzesi, Milano).

DEKORATİF SANATLAR, IV: XX. YÜZYIL

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

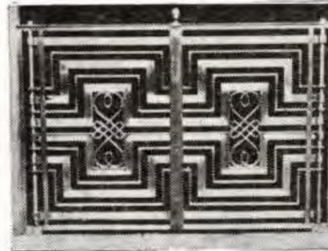
12

13

14

15

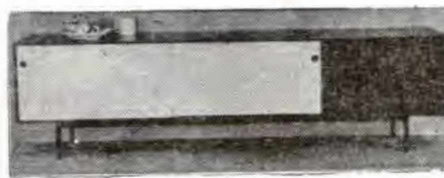
16

17

18

19

20

DEKORATİF SANATLAR, IV: XX. YÜZYIL

1. Örtülü kadın, biblo (pişmiş kumlu balçıktan).
2. Vazo, kumlu balçıktan seramik (Sèvres Millî Yapımevi).
3. Navarre camcılığı (Rouard Koleksiyonu).
4. Gök, Jean Lurçat'nın çizdiği modele göre.
5. Louis Barillet: Renkli cam (Notre - Dame Kilisesinin ön taraf penceresi gülü, Paris).
6. Pablo Picasso: Küçük figür (boyanmış pişmiş toprak; Antibes Müzesi).
7. Fernand Léger: Güç ulaştırılması, dekoratif pano (1937 sergisi, Keşifler Paviyonu).
8. Sigvard Bernadotte: Gümüşten dilimli kap (Jansen'in kuyumculuk atölyesi).
9. René Drouet: Ayaklı dolap (duralumin ve boyalı camdan yapılmış, siyah zemin üzerine açık konulu dekor).
10. Léon Gruel: Cilt (altın ve gümüş noktalı mavi maroken üzerine gül kurusu renginde mozaik, laleli).
11. Jean Dunand: Dişi geyikler (siyah ve altın lakeli paravan).
12. Robert Delaunay: Büyük dekoratif pano (1937 sergisi, Demiryolları Pavyonu, Paris).
13. Kahve takımı (Rosental Yapımevi).
14. Yelkenliler, porselen vazo (Sèvres Millî Pavyonu).
15. Gilbert Poillerat: Parlatılmış çelikten iç parmaklık.
16. J. I. K. Ray: Işıklı cam, ayna fon üzerine yaldız ve kalemle kazılmış figür).
17. Maurice Gensoli: Vazo (Roger Sivault tarafından dekore edilmiştir).
18. Vazolar ve kâse, kristal (modeli Peill ve Tutzler atelyesinde yapılmıştır).
19. Büfe (Wilhem Renz KG Böblingen/Württemberg mobilya fabrikası).
20. Maden ayaklı kadeh şeklinde döner, koltuk ve ayaklık (Holânda).

1

2

3

4

5

6

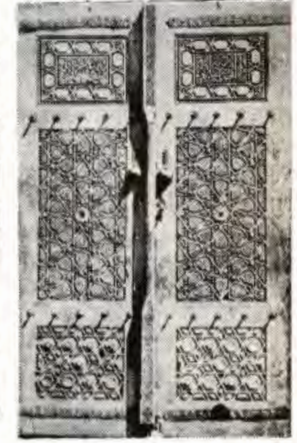

7

8

9

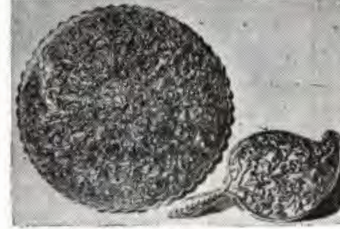

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

DEKORATİF SANATLAR, V: TÜRK

1. «Hünername» minyatürlerinden, Sultan Süleyman kaplan avında (XVI. yüzyıl).
2. Zoomorfik ornemanlı Selçuk taş oymacılığı (Türk İslâm Müzesi, İstanbul).
3. Kilim, bitki şeklini almış ejder motifi, Türkmen.
4. Türk halısı (XV. yüzyıl).
5. Ejder motifi - Anadolu Türk halısı (XV. yüzyıl; Kunstgewerbe Müzesi, Berlin).
6. İpek ve altınla dokunmuş kumaş, Sultan elbisesi (XVI. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi).
7. Elma şeklinde düzenlenmiş bir sülüs yazı.
8. Kayık şeklinde yazı.
9. Ağaç yontma kürsü (Rüstempaşa Camii, İstanbul).
10. Çini lâmba (XVI. yüzyıl).
11. Çini tabak, Kütahya (XVIII. yüzyıl, Çinili Köşk Müzesi, İstanbul).
12. Bir cami kapısı üzerine yerleştirilmiş geometrik süsler (XV. yüzyıl, Zağnospaşa Camii, Balıkesir).
13. Filigranlı cam sürahiler (çeşmi bülbül; Türk - İslâm Müzesi, İstanbul).
14. Renkli cam, son devir (Yeni Cami, Sultan dairesi pencerelerinden biri).
15. Gümüş kakmalı bir oymanın arka tarafı.
16. Lâle motifi (İpekli kumaş).
17. Çini mozaik (XV. yüzyıl; Çinili Köşk, İstanbul).
18. Kahve güğümü, gümüş telkâri iş (XIX. yüzyıl).
19. Porselen sürahi ve reçel hokkası (Eseri İstanbul).
20. Gümüş güğüm (kalemle oyma).
21. Bir havlu (Türk işlemesi).
22. Porselen vazo, Eseri İstanbul (Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul).

pılmış çok güzel vazolar, tabaklar ve kâseler meydana getirilmiştir. Anadolu Selçukluları da firuze taban üzerine siyah desenlerle işlenmiş fincan, bardak, kâse, kandil gibi eşya ile üstlerinde kadın ve erkek figürleri bulunan duvar çini parçaları yapmışlardır. XV. yüzyıldan kalma, mavi - beyaz renkli Osmanlı çinilerinden tabak ve kâseler Topkapı Sarayı Müzesinde (İstanbul) bulunmaktadır. Birçokları da Londra, Paris ve dünya müzelerine dağılmıştır. Güzel biçimlerde seramik eşyalar arasında boz kırmızı renkte madenden leğen, sahan, ibrik, kanat kulplu vazolar, tavus kuşu biçiminde testiler, yapılara konmak üzere emayeli dört köşe çiniler vardır. Şam ve Kahirede yapılmış mineli camlar, demir ve başka madenler üzerine altın ve gümüşten teller gömülerek yapılan lâmbalar, mangallar, buhurdanlıklar, silâhlar, zengin kakmacılık sanatının örnekleridir. Halıcılık: Tarihî belgeler, ilk Türklerin, Abbasîlerin, Selçukluların, İlhanîlerin çadırlarını ve saraylarını halılarla döşediklerini yazmaktadır. XI. yüzyıldan sonra bu sanat Büyük Selçuklular zamanında gelişerek, doğudan batıya doğru yayılmıştır. Anadolu Selçuklularından kalma XIII. yüzyıla ait halılar ve bazı parçalar İstanbulda Türk - İslâm Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. Halıcılık sanatında Türk, Türkistan, Afgan ve İran halıları ünlüdür. Çoğunlukla halılar, yapıldıkları şehirlerin adlariyle anılır: Buhara halısı, Şiraz halısı, Gördes halısı gibi. Türk halıları, XV. yüzyıldan bu yana büyük bir yükselme göstermiştir. En iyi Türk halısı Gördes, Sivas, Kula, Uşak, Demirci, Milâs, Lâdik, Mucur halılarıdır. Kumaş: İslâm uygarlığında, çok eski zamandan bu yana kumaşlar yapılmıştır. Tiraz denilen kumaşlar bunlar arasındadır. Halifelerin saraylarında tirazhane denilen dokuma atelyelerinde hükümdarların adını taşıyan kumaşlar dokunmuştur. Şam Emevîleri zamanından ve Abbasîlerden kalma birçok tiraz kumaşları yapılmıştır. Mısırda, Tolun oğulları ve Fatimîler zamanında bu sanat pek ileri gitmiştir. İskenderiye, Tinnis, Dimyat şehirleri kumaşlariyle ün almıştır. Selçuklular devrinde de kumaş dokuma sanatı pek gelişmiştir. Selçukluların etkisiyle Bağdatta kumaşçılık pek ileri gitmiş, Mısıra, oradan da kuzey Afrikaya, Sicilya ve İspanyaya bu sanat yayılmıştır. Safevîler zamanında da insan ve hayvan resimleri süs olarak kullanılmış, güzel kumaşlar yapılmıştır. Kumaş sanatında varılan en büyük yükseliş Osmanlı İmparatorluğu zamanında XV. ve özellikle XVI. yüzyıla rastlar. Topkapı Sarayı Müzesindeki Osmanlı padişahlarına ait çok sayıda giyim eşyası, kumaşlarının motif çeşitliliği, işlenişi, renklerinin güzelliği bakımından bu sanatın en güzel örnekleridir. Doğramacılık: Fil dişi, sedef kakmalı masa ve mobilya, çeşitli cinsten ağaçları yan yana getirip şekillendirerek sanat değeri yüksek kapı, pencereler, dinî yapı işlerine, ev ve saraylara eşyalar yapılmıştır.

Çin: Dinî ihtiyacı karşılayan bir kullanma aracı olarak bronzdan yapılmış işler, çok eski zamanlara kadar gider. İbadet ve törenler için kullanılan acayip bronz işleri, geometrik ve çok süslüdür. Bunlardan tabiî biçimde olanlarda her çeşit hayvanlar ve bulutlar, bir kısmı da tasarım ve ejderlerle donatılmıştır. Her zaman kullanılan biçim olarak üç bölmeli huni şeklinde saygı ve onur için kullanılan bronz işlerinden, lotüs, fil, arslan, gamalı haç gibi sembolik figürlerle süslü olanları Buddhist ve av, sihirli diyagramlarla süslü olanları ise Taoist bronzlarıdır. Seramik işleri de Çinde çok gelişmiştir: beyaz, pembe, yeşil ve yumurta kabuğu porselenlerinde arslan, fil, kaplumbağa figürleri işlenmiştir. Çin sanatında özelliği olan bir kol da, figürlü güzel lâke panolar, masalar ve fil dişi biblolardır.

Japonya: Değişik ve çok süslü motifler, özellikle Japon dekoratif ve endüstriyel sanatlarında yer almıştır. Motifler: Kenar su süsleri, insan ve hayvan figürleri, turna, örümcek, kaplumbağa, ördek, fare, horoz, çiçektir. Manzara resimleri, çoğunlukla dekorun sonu Fuji-Yama dağının tepesiyle son bulur. Lâke, Japon millî endüstrisi içinde özel bir yer almıştır. Altın çiçek işlemeli zengin elbiseler, maden üstü kalemkârlık işleri, seramik kâseler, dekoratif sanatın esas çeşitlerini meydana getirmektedir. Kâselerin beyaz fon üzerine kırmızı ve altın süslemeli, beyaz fon üzerine altın, kırmızı ve mavi süslemeli, hafifçe çatlak krem fon üzerine mavisi az yeşil, kırmızı ve altın süslemeli olanları da vardır.

Barbar ve Meroving'ler, Caroling'ler devirlerinde (Endüstri, dekoratif ve küçük sanatlar): Ortaçağ sanatına hâkim olan ilk olay, İslâv ve Turanlıların karıştığı Cermen halkları ile birlikte V. yüzyıldan bu yana Roma İmparatorluğunun batı ülkesine yeni bir sanatın girmiş olmasıdır. Greko - Romen sanatiyle hiçbir ilgisi olmayan bu barbar sanatının, Sasanî devletinin yaratıcısı olduğu doğu halk sanatları ile sıkı münasebeti vardır. Mezarlardan çıkarılmış süs eşyalarında görülen yeni teknik ve dekoratif üslûbu ile barbar sanatı, bölmeli kuyumculukta bol ve çeşitli örnekler vermiştir. Ornemanların ve özellikle hayvanların tasvir edildiği değişik desenlerden bileşik maden bölmeler içine kakılmış zümrüt, yakut gibi değerli taşlar ve tıraş edilmemiş cilâlı renkli camlarla donatılmış kılıç kabzaları, toka süsleri, kılıç kayış plâkaları, kadın ziynet eşyaları, halkalar, yüzükler, küpeler, maden tokalı para keseleri bu eşyalar arasındadır. Eşyalar üzerindeki dekorasyon sisteminde, gerçek deforme edilmiş bitki, hayvan, insan figürü gibi tabiî unsurlar yer almış ve geometrik bir orneman simetri ve sertliği belirli bir hal almıştır. Barbar kuyumculuğunun en eskileri Childerich'in Tournai'deki mezarında bulunan eşyalardır: mühür yerine kullanılan altın yüzükler, renkli boncuklarla bölmeli altından yapılmış arılar, kıral paraları.

Hıristiyanlığın kabulünden sonra barbar şefleri ve kırallar, azizlerin kemiklerini ve giyim eşyalarını saklamaya mahsus kilise eşyası sandıklar, kutsal vazolar, süslü değerli eşyalarla bölmeli kuyumculuk tekniğini devam ettirmişlerdir. Bu barbar sanatının yayılışında doğu tüccarlarının etkisi olmuştur. Hıristiyanlığın başından bu yana batıda yerleşmiş olan Küçük Asya ve Mısır tüccarları, yalnız limanlarda değil, iç şehirlerde de endüstri ve ticaret işlerini Yahudilerle birlikte paylaşmışlardır (İtalya, İspanya, Gallia Merovinglileri). Bunlar batıya değerli tüccar eşyası, erzak, Hint baharatı, kokular, Mısır papirüsü, işlemeli İran kumaşları ve kuyumculuk işlerini getirmişlerdir. Bunların aracılığı ile kabartmalı figürlerle süslü ya da bölme mineli ve gümüş kutsal vazolar gibi Bizans sanat eşyaları, kilise hazinelerini zenginleştirmiştir. Meroving'li mücevherciliği orneman bakımından doğu sanatı ile yakın bir benzerlik gösterir. Minyatür: Meroving'li minyatürü, özellikle eski doğu uygarlıklarına ait biçimlerin stilizasyonu, çizgi dekoru ve geometrik orneman zevki bakımından, batı Hıristiyan sanatını da etkilemiştir (Dazlak Charles'in ilk kutsal kitabı ve Echternach İncillerinin minyatürleri). Kilise ve müzelerde bulunan değerli hazineler arasında acayip hayvan figürleri ya da Sasanî dekoratif sanatından alınma süslemeli ipek dokumalar ve bazılarına da dinle ilgili konular işlenmiştir. Bu kumaşlarla kilise duvarları süslenmiş, kutsal eşyaların saklandığı mahfazaların üzeri kaplanmış, azizlerin mezarları ve mihrap üstleri örtülmüş, ibadet ve dua âyinlerinde giyilen

elbiselerde kullanılmıştır. Çoğu Bizans, Antakya, Şam ve İskenderiyeden gelmiş olan bu kumaşların bir kısmı da İtalya, Napoli ve Romada yapılmıştır. Galliada, kıraliçe, soylu hanımları dua elbiseleri süslerini işlemişler ve bazı kadın manastırlarında da işleme ve dokuma atelyeleri kurulmuştur. Mozaik: Mihrap üstleri ve kiliselerin bazı kısımları çoğunlukla altın fonlu mozaiklerle süslenmiştir. Özellikle çok sayıda mozaiklerin bulunduğu İtalyada bu eserler iyi saklanmıştır. Ravennadakiler eşsiz olmakla birlikte sayısının çokluğu bakımından da bu sanatın gelişimini inceleme imkânını sağlamaktadır. Ayrıca Milano, Capua'dakiler Soter - Napoli ve Albenga vaftiz yerindekiler kayda değer. Kuyumculuk: Ortaçağın yüksek devirlerinde batıda maden işleri üzerinde çalışmalar devam etmiştir. Özellikle Galliada, Frank ve Vizigotlarda mücevherat zevki devam etmiş, silâhlara maden bölmeler içine cam hamuru dökerek süsler yapılmış, kurulan atelyelerde süs eşyaları, altından haçlar, taçlar, değerli taş ya da ham elmastan kakmalı altın, gümüş büyük tabaklar, takdis kâseleri yapılmıştır. Döküm: Merovingliler devrinde döküm işleri yapılmamıştır, ancak IX. yüzyıldan kalma Palatine şapelinde bulunan merdiven tırabzanları, arslan başlariyle süslü bronz kapılar vardır. X. yüzyıl sonunda katedraller için kapılar dökülmüş, az sonra da XI. yüzyıl başında değerli bronz eserler yapılmıştır. Carolingler devrinin bir kısmına ait altın rengi bronzdan yapılmış Büyük Karl adı verilen ve Metz katedralinden getirilmiş atlı statü, bugün Carnavalet Müzesi (Paris) nde bulunmaktadır. Fil dişi: Ortaçağın ileri devirlerinde doğu Hıristiyan ve İslâm memleketlerinden batıya birçok çekmece, fil dişi, künye defter ve cilt kapları getirilmiştir. Bazı batı atelyeleri de (Ravenna) doğulu sanatçılar kullanmak zorunda kalmışlardır. Kemik ve fil dişi üzerine çalışmayı batılı sanatçılar da denemişlerdir. Merovingliler devrinde ancak çekmeceler, taraklar yapılmıştır (St. Loup'-nun ibadet ve tören tarağı, Sens hazinesi). IX - X. yüzyıllarda fil dişi üzerine güzel heykeller yapılmış, özellikle cilt kapları, fil dişinden sahifeler halinde kenarları mücevherlerle çerçevelenerek süslenmiştir. Metz, Lorraine, Rhénanie ve özellikle Liège'de çok sayıda fil dişi eserler yapılmıştır. Carolingli devrine ait birçok eserler, Louvre, Cluny ve Millî Kitaplık(Paris) ta bulunmaktadır. Ağaç ve tahta yontma işlerinden pek azı kalmıştır. Bunlardan ancak (VI. yüzyıla ait) Santa - Sabina kilisesi (Roma) nde kabartma figürlerle süslü sahneleri bulunan ağaçtan güzel kapılar bulunmaktadır. Pişmiş toprak: En eski Hıristiyan bazilikalarında duvar süsleri için kalıp baskı dört köşeli tuğlalar kullanılmıştır. Bunlar karşı karşıya getirilmiş hayvan ya da Âdem ve Havva figürleri olup alçak kabartma olarak yapılmıştır. Stuka (alçı, kireç ve mermer tozu karması sıva): Merovingli ve Carolingli kiliseleri süs ve ornemanlarında stuka büyük ölçüde kullanılmıştır. VI. yüzyılda stukadan yapılmış figürlü süsler arasında Ravennadaki Ortodokslar vaftiz yerindekilerle İtalya, İsviçre, Almanya ve Fransada da birçok stuka kalıntıları bulunmuştur. Figür heykelciliği Karolingli devrinde denenmemiştir. Bununla birlikte, taş süslemesinde büyük bir başarı gösterilmiştir. Büyük yassı mermer ya da kireç taşları, sarmaşıklı ornemanlarla süslenmiştir. Bu süslerde bitkiler ahenkli şekilde yuvarlak motifler halinde stilize edilerek geometrik kompozisyonlar yapılmış, bazı kere de bu motifler üzüm salkımı ve kuşlarla çerçevelenmiştir. Ayrıca mihrap kürsüleri de yontma suretiyle ornemanlarla süslenmiştir. Bu mihrap kürsülerinden bazılarına alçak kabartma kuzular, güvercinler, asma dalları işlenmiştir (Saint - Victor, Marsilya). Mücevhercilik: Merovingli mücevherciliği geometrik düzeniyle çok karakteristik görünüşler göstermiştir. Sert görünüşlü çeşitli motiflerin işlendiği bu işlerde balık ve böcekler de yer almıştır. Bunlardan halkalar, gerdanlıklar, küpeler, kenar su süsleri, sarmaşıklar, haçlar vardır. Mobilyacılık: Ağaç işlerinden çok az eser kalmıştır, bunlar arasında kemer kapaklı sandıklar, X şeklinde iskemle ve tahtlar vardır. Bu eserlerden bazıları Venedik sarayı, Roma, Roda katedrali (İspanya) ve Barcelona müzesinde bulunmaktadır.

Roman (Resim, minyatür, küçük sanatlar): Resim: Fransadaki en önemli duvar resmi kalıntıları, koyu ya da açık fonlar üzerine yapılmıştır. Bunların en güzelleri: Saint-Savin, Liget, Montoire ve Berzé - la - Ville şapelinde olanlardır. Lombardiyada da güzel Roman freskleri bulunmaktadır. Ayrıca Venedikteki St. Vicente de Galliano kilisesi mihrabındaki fresk ile 1151 - 1156 yıllarında Şchwarzrheindorf kilisesinde yapılmış olanlar, XII. yüzyılın en önemli duvar resimlerindendir. Minyatür: Sert görünüşlü minyatürlerde mimarî süsler, geometrik bir düzen içinde gösterilmiştir. Lüks el yazması kitapları, imparatorların portreleriyle süslenmiştir (Registrum Gregorii, Condé müzesi, Chantilly). Küçük sanatlar: Çok zengin kuyumculuk işlerinin toplandığı kiliselerin hazineleri arasında Basel katedralinin altın mihrap önü (Cluny müzesi), Oviedo katedralinin (İspanya) birçok kutsal eşya çekmeceleri vardır. Batı mineciliği, önceleri bir taklitçilik devresi geçirmiş, çok geçmeden doğu mineciliğinin sadeleştirilmiş bir şekli durumunu almıştır. Halıcılık: Kıraliçe Mathilde adı verilen ünlü halı, aslında iğne ile yapılmış bir gergef işidir (Bayeux müzesi). Bronz işleri: Güney İtalyada Trani, Ravello, Canosa, Troia katedrallerinin bronz kapıları, madenî alçak kabartmalarla süslü Hildesheim (Almanya) kapıları, Roman bronz sanatının güzel eserleridir.

Gotik (Minyatür, tezhip, renkli cam, kuyumculuk, minecilik, halı, mobilya, demir işleri): XIII. yüzyıl boyunca Pariste bulunan minyatürcüler okulunun ünü çok geçmeden başka memleketlere yayılmış, kırallar, kıraliçeler, prensler, piskoposlar, üniversite öğretim üyeleri çoğu renkli camcılık okulundan yetişmiş sanatçılara, dua ve kutsal kitaplarını altın fon üzerine yapılmış tezhiplerle süsletmişlerdir. Bu yüzyılın ortasında dinî mimarinin çoğalması ve yapı zenginliğine duyulan ihtiyaç bütün sanat kollarında kendini duyurmaya başlamış, büyük bir gelişme kaydeden endüstriyel sanatlar, bu anıtların dekorasyonunda yardımcı birer öge olmuştur. XIV. yüzyılda Paris okulu, Jean Pucelle'in sanatı ile V. Charles ve VI. Charles'in saltanatı devirlerine kadar, yalnız minyatürcülükte değil, resimde de ileri bir duruma yükselmiştir. Bu arada Flâman sanatçıları Fransada resim sanatına yeni bir hava getirmiş ve minyatür etkisi altında detrenp usuliyle tahta panolar üzerine resimler, mihrap önlerine tablolar yapılmıştır. Tezhipçilikte André Beauneveu ile Limbourg kardeşler başta gelen sanatçılardır. XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başı el yazması kitaplarının en güzellerinden Berry dukasının hayatına ait sahneleri bulunan kitap ile dua kitapları vardır. Renkli camlar: Roman kiliselerindeki resim ve mozaiklerin yerini Gotik katedrallerinde altın, kırmızı ve mavi renklerde camlar almıştır. Sanatçılar bunların üzerine azizlerin menkabelerini, din konularını işlemişlerdir. Yıkımlar, yangınlar, savaşlar birbirini izlediği halde, bu sanat eserleri özellikle

Fransada güzel bir bütün halinde durmaktadır. Bu camların en eskileri XII. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Saint - Denis bazilikası için yapılanlar bunlar arasındadır. Ayrıca renkli cam sanatının güzel örnekleri Le Mans Sens, Reims, Chartres Paris Notre - Dame'ının büyük rozası, Saint - Ouen de Rouen, Saint - Nazaire de Carcassone katedrallerinde bulunmaktadır. Renkli camcılıksanatı XV. yüzyılda gerçek bir tablo manzarası göstermiştir. Buna ait bir örnek Bourges katedrali şapelindedir. Bu sanat, Holânda, Almanya ve İngiltereye de yayılmıştır. Minecilik ve kuyumculuk: Güzel olduğu kadar zor olan bu teknik doğuda da bilinmekte idi. XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Limoges, Ren kıyıları ve Meuse'de kurulan mine (emay) atelyeleri seri halinde bütün Avrupaya mal çıkarmışlardır. Mine süsler, en değerli eşyalara uygulanmış ve sanatçılar bu teknik ile kilise eşyalarını saklamaya mahsus mineli plâklarla süslü tahta çekmeceler, mahfazalar ve sandıklar yapmışlardır. Ayrıca halk için ve ibadet, törenle ilgili mobilyalar ve cenaze anıtları da yapılmıştır. Bunların yanında XIII ve XIV. yüzyıl kuyumcuları formu olan küçük kilise modeli çekmeceler, tahta, taş ve fil dişi yontmada da değerli büyük heykellerin küçük modellerini yapmışlardır. Almanya, İngiltere, Flândra ve İtalyada da bunlardan örnekler alınarak yapılmıştır. Madenî plâklar üzerine biçime konmuş bölmeler içine renkli mine eritilerek dökülmek suretiyle figürlü ya da ornemanlı bölmeli mineden çok güzel işler de yapılmıştır. XIV. yüzyıl bakır üzerine kazı suretiyle yapılan mine tekniği yanında, Güzel Philippe zamanından bu yana Fransız ve sonra da İtalyan kuyumcularının çoğunlukla kullandıkları ve çok zengin görünüşler sağlayan gümüş ya da altın üzerine ışık geçirmeyen yarı saydam mine tekniği yer almıştır.

XV. yüzyılda kuyumcular mimarlığın ve dalgalı süslerin esiniyle ve çoğunlukla yüklü ve sadelikle hiçbir ilgisi olmayan değerli taş, inci, mine ve küçük figürlerle donatılmış çekici parçalar ortaya koymuşlardır (Almanya, Holânda, İspanya). İtalyada ön Rönesansın büyük üstatlarından Ghiberti, Verrocchio, Pollaiolo dikkate değer eserler yapmışlardır. Halıcılık: Kanaviçe ve gergefle yapılan ipekli ve sırmalı el işleri, örtü ve duvar perdeleri için sırmalı ve ipekli kumaşlar, halı ve kilimler. İngiliz dekoratif sanatlarında özel bir durum gösteren kanaviçe ve gergef nakışçılığı, Alman, İtalyan ve Fransız sanatçıları tarafından geliştirilmiştir. 1477 ye kadar Arras ve Pariste yapılan halı ve dokumalar, Flândra, Loire kıyıları memleketlerinde ve bütün prens ve derebey şatoları için sanatçılara çok sayıda ısmarlanarak yaptırılmıştır. Bugüne kadar elde kalan bu işlerden bazıları Angers, Beauvais, Tournai katedrallerinde bulunmaktadır. Yapılan dokuma ve örtülerin hepsinde, Antikiteden, şövalye fetihlerinden, Kutsal Kitaptan, Hıristiyan menkabe ve hikâyelerinden, tarihten ya da allegorik kır sahnelerinden, aşk sohbetlerine ait konular ele alınmış ve dekoratif bir bileşim anlayışı içinde, sade renklerle işlenmiştir. Yapıyı zenginleştirme amacını güden bütün bu sanatların (demircilik, döküm, kilitçilik, doğramacılık, kuyumculuk, minecilik, halıcılık, heykel, resim) endüstriye uygulanışında Gotik devrinin düşüncesine daima gerçekçilik üstün gelmiştir. Mobilya: Mimarî biçimde kemer kapaklı sandıklar, kabartmalı ve oymalı çiçek motifleri olan ornemanlar, büyük yataklar, uzun arkalıklı iskemleler, çekmeceler, sıralar, koltuklu sandalyeler ve XIV - XV. yüzyıllara ait (Cluny müzesi, Paris) birçok çekmece ve sandıklar vardır. Demir işleri: Dövme demirden güzel reze ve menteşeler (katedrallerin kapılarında), halkalar, kapı tokmakları, ocak ısgaraları, bükme parmaklıkların en güzel örnekleri verilmiştir.

İtalya (Rönesans) (Minyatür, orneman, mine, cam, mozaik, kuyumculuk, dekoratif resim, seramik, halı, mobilya):

Minyatür: Kuzey ve komşu memleketlerin tersine minyatür, İtalyada oldukça geç önem kazanmıştır. Yalnız Fransız etkisinin genişlediği XV. yüzyıl başlarında zamanın ünlü sanatçılarının üslûbu ve kompozisyonlarının karakteri, bu minyatürlerde üstün olmuştur. Kuzey İtalyadaki bütün okullarda ressam Mantegna'nın eserlerinden esinler görülür. Padovada Benedetto Bordone hukuk kitapları resimlemiş (1480 sıraları), Veronada ressam Veronalı Liberale İtalyan minyatürüne yepyeni bir hava getirmiş ve erişilmez bir ad kazanmıştır (Sienna katedralinin zemzeme kitabı). Daha sonra Siennada çalışmış olan Girolamo dei Libri ve sonra da Girolamo de Cremona, renklerinin parlaklığı, doğru ve açık çizgileriyle sanatlarına özellik sağlamışlardır. Bu ressamların, Ferrara'lı de Este ailesinin buyruğundaki sanatçı grupunun üzerinde etkisi olmuştur. Bu etki, Ferraralı sanatçılar tarafından Milanoya kadar genişletilmiştir. Milanoda Michelino da Besozzo ve Zavattari, Viscontiler için eserler resimlemişlerdir. XV. yüzyıl ortalarına doğru Ferraralı sanatçıların etkisi altında yapılmış olan Bona di Savoia'nın dua kitabı (British Museum) anılmaya değer.

Dekoratif resim: Dekoratif resim İtalyada Giotto ile başlar («Yuda'nın öpüşü» dell'Arena şapeli, Padova); XV. yüzyılda Fra Angelico (San Marco manastırı, Floransa) dekorasyonları; XVI. yüzyılda Leonardo da Vinci («İsanın havarilerle son yemeği»; Santa Maria delle Grazie kilisesi yemekhanesi, Milano); Michelangelo («Mahşer günü»; Sistina şapeli, Roma); Raffaello («Atina okulu»; oda, loca, duvarlar); (Vatikan dekorları, Roma); Correggio («Havarî Yuhanna'nın vahyi»; Parma katedrali kubbesi); Veronese («Venediğin zaferi», Doge'lar sarayı, Venedik); XVII. yüzyılda Carracci ailesinden, Annibale, Agostino («Tanrıların aşkları», Farnese galerisi, Roma); Tiepolo Venedik sarayı tavan resimleri ile Madriddeki anıtların dekorasyonları; Pietro de Cortone, Barberini galerisi tavan resimlerini işlemişlerdir.

Ornemanlar: Dallı budaklı dolaşık şekillerle düzenlenmiş resim ve kabartmalar, meyva sepetleri, çelenkler, kuş, hayvan ve bitkilerden meydana getirilmiş arabesklerin sağladığı değişik dekoratif motifler, anıtlarda ve kiliselerde, vaftiz yapılan yerlerin kapılarında, saray ve villalarda süs ögesi olarak bollukla yer almıştır. Bütün bu orneman şekillerinin önemli bir kısmı San Pietro (Roma) kilisesini süslemektedir.

Kuyumculuk: XIV ve XV. yüzyıllarda İtalyan kuyumculuğu parlak bir gelişme kaydetmiştir. San Giovanni (Floransa) kilisesi vaftiz yeri mihrabı, maden oymacılığı bakımından büyük bir değer taşımaktadır.

Seramik ve minecilik: Dekoratif sanatların bu kolunda birçok ünlü sanatçılar çalışmıştır. Bunlardan Floransalı heykelci Lucca della Robbia'nın Floransa büyük kilisesi kapı üstü seramikleri önde gelmektedir. Ayrıca hayvan ve mitoloji sahneleri, kadın başı resimleriyle süslü boyalı vazolar, tabaklar, mineli pişmiş toprak işleri de bu sanatta önemli bir yer almıştır.

Halı: Ortaçağın sonunda Bizans atelyelerinin ortadan kalkmasiyle İtalya kendine gerekli olan duvar örtülerini (özellikle Sistina kilisesine gerilmek üzere) halıcılık sanatının Flândrada çok ilerlemiş olması dolayısiyle Raphaellonun çizdiği birçok resimler (karton) Flândra yapım evlerine gönderilmiştir. Konuları Kutsal Kitapta geçen iş ve hareketlerden alınmış olan bu resimlerin büyük bir kısmı Kensington müzesindedir. XVI. yüzyılda Ferrara ve Floransa atelyelerinde Tiziano, Veronese, Julio Romano ve Raffaello gibi büyük sanatçıların çizdiği resimler (karton) örnek tutularak değerli halılar yapılmıştır.

Camcılık ve mozaik: XVI. yüzyılda Venedik camcılığı uluslararası bir ün kazanmıştır. Sanat değeri olan bu cam işleri her tarafta aranmış ve şehir için büyük bir varlık kaynağı olmuştur. Bu sanatın özellik gösteren parçaları, kulplu renkli cam işleridir. Mozaikçilik ise Roma, Milano ve Sicilyada mozaik sanatçılarının toplandığı merkezlerde gelişmiştir. Ghirlandaio, Domenico'nun (Santa Maria del Fiore kilisesi) mozaikleri ünlüdür.

Maden işleri: Lüks, zengin süslü kalkan ve silâhlarla dövme demirden fenerler (Strozzi sarayı) güzel demir işleri vardır. Ayrıca Cellini, Pisanello ve Laurana'nın güzel madalyaları, ince bir işçilik örneğini vermiştir.

Mobilya: Değişik yol ve teknikte yapılmış olan mo bilyalar (kakmalı, mozaikli, savatlı, oymalı) çeşitli gereçler kullanılarak yapılmıştır. Bu kolda değişik renkte tahtalardan süslü ince marangozluk işleri, resimlerle bezenmiş çekmeceler yapılmıştır (Floransa müzesi).

Flândra (Rönesans): XV - XVI. yüzyıllarda Flândrada gelişmiş olan güzel işlerden biri de bezemeli kanaviçedir. Bu çağda büyük bir ün kazanmış olan Arras, Bruges, Tournai ve Bruxelles tezgâhlarının yaptığı halılar her tarafta büyük bir itibar görmüştür. Halıcı ustalar, büyük sanatçıların yaptıkları resimlere (karton) göre çalıştıkları için halıcılığın resim sanatiyle sıkı ilgisi olmuştur. Bir yerde doğan yenilik davranışları, başka yerlere de yayılmış, bunun sonucu olarak İtalyan üslûbu da buraya girmiştir (XVI. yüzyıl). Halıların konuları çoklukla ulusal tarihten, din tarihinden, şövalye romanlarından ve av sahnelerinden alınmıştır.

Almanya (Rönesans): XV - XVI. yüzyıllar:

Orneman: Ornemanlarla süslemede başta gelen motifler, küçük birçok resim ve kazılarla meydana getirilmiş dolambaçlı çiçek ve bitki şekilleridir. İnce ve uzun kayış kurdelâ süsleri (Flâman etkisi) de bir orneman çeşidi olarak kullanılmıştır. Ayrıca savat işleri (telkâri), çanakçılıkta testi ve büyük kadehler, süslü çini sobalar, yağ küpleri; camcılıkta ünlü Bohemya cam ve sırça işleri; mobilyacılıkta geniş bir fantaziye dayanan ağır biçimlerde fil dişi kakmalı abanoz ağacından çeşitli mobilyalar yapılmıştır.

İspanya (Rönesans): XVII - XVIII. yüzyıllar:

Mimarlıkla ilgili süslendirme (Ornementation): Arap mimarlığının süsleme ögeleri (geometrik şekiller, arabeskler) henüz yaşamakla birlikte, XVII. yüzyıl sonunda barok ya da mimar Churriguera'nın adına bağlanarak *chirrugueresque* üslûp adı verilen mimarlık süslemelerinde bütün karışıklığı ve ağırlığıyle geniş yer aldığı görülür (Valladolid Üniversitesi cephe süsleri). Ayrıca maden üzerine gümüş ve altın tel kakmalı süsler, kuyumculuk işleri, dantelâ (altın, gümüş örme), gergef ve nakış işleri ile Alcora, Ruen - Retiro porselenleri ünlüdür.

Fransa (Rönesans): XV - XVI. yüzyıllar:

Dekoratif ve endüstriyel sanatlar: Resimde olduğu gibi D. S. ın bütün kollarında Fransız sanatına Flaman ve İtalyan etkisi üstün olmuştur. I. François tarafından çağrılmış olan Primatice ve Rosso ile bu etki daha da genişlemiş, yalnız sarayın süslendirilmesinde değil (Fontainebleau), şehirlerde de İtalyanlaşma eğilimi artmıştır. Bu sanatçılarla Fransaya giren zevk, Fransız mimarlığında bir süslendirme ögesi olarak tutulan insan, hayvan, gerçek ya da hayalî eşyaların etrafında çevrilen dolambaçlı yaprak ve dallardan meydana getirilmiş arabesklerin bollukla yer almasiyle belli olmaktadır. Bu çeşit ornemanlar mimarlığa bağlı süslere, kabartma dekorasyonlara ve mobilyaya uygulanmıştır. Bu etkinin açık bir örneği, Fontainebleau sarayı dekorasyonlarıdır. Bu dekorasyonlarda saray tarafından korunan İtalyan sanatçılarından başka, Fransız sanatçıları da çalışmıştır. Bu dekorasyonların özelliği alçı, kireç ve mermer kirecinden yapılmış kabartma heykel ve süslerin ortasında fresk resimlerinin konulmuş olmasıdır. Bu yol, o zamana kadar görülmemiş süslü bir görünüşü sağlamıştır. Resimlere konu olarak mitolojiden alınmış olaylar seçilmiştir. Kabartma ve resimlerin üslûbuna büyük sanatçıların eserlerini taklit ve onların üslûbunu anlamadan, yapmacık ve gösterişlilik üstün tutulmuştur.

Ornemanlar: Fazlasiyle karışık süslerde çiçekler ve fonlar yer almıştır. Motifler ortaya göre her iki tarafta eşit olarak tertiplenmiştir. Dallar yol halinde birbirlerine sarılarak ve aralarına hayvan ve insan figürleri yerleştirilerek düzenlenmiştir. Mimarlık süslerinde ve mobilyada bu orneman şekilleri çoklukla uygulanmıştır.

Endüstri ve küçük sanatlar (Mimarlık ve kuyumculuk, seramik).

Mine ve kuyumculuk: Uzun yıllardan beri ün kazanmış olan Limoges tezgâhlarında, Ortaçağın gömme ve bölmeli mineleri yerine resimli mineler yapılmaya başlanmıştır. Gerçekten birer tablo niteliğinde ve maden zeminin her tarafı mine ile örtülmüş olan levha, kâse, vazo ve çekmeceler, gerek resimleri, gerek renkleri bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Mine üzerine yapılan resimlerin konuları, önceleri mezhep, sonra da mitolojiden alınmıştır. İtalyan üslûbu taşıyan bu eserlerde Flândralı ve Alman sanatçılarının kompozisyonları tasvir edilmiştir. Limoges mine sanatçıları arasında Fénicaud, Léonard Limosin, Pierre Rémond, Jean Courteis'in eserleri önde gelmektedir. Bunlardan birçoğu Louvre ve Cluny müzelerindedir.

Seramik: İleri bir basamağa ulaşmış olan bu kolda dikkate değer eserler yapılmıştır. Bu alanda büyük bir ün kazanmış olan Bernard Palissy'nin eserleri başta gelir. Bitki, deniz sedefleri, balık, kertenkele, kabartmalı olarak yaptığı tabaklar ve mineli vazoları ünlüdür. Ayrıca çok güzel çinileri de vardır.

Halıcılık: Daha çok kenar sulara önem verilmiştir. Halıların çoğu Fontainbleau atelyelerinde yapılmıştır.

Mobilya: Ağaç yontma işleri önemli bir yer almıştır. Dolaplar, değişik biçimlerde kaplanmış odalar, çoklukla görülen ornemanlarda allegorik ve mitolojik figürler yer almıştır. Karyatit sütunlar, ejder ve hayvan biçimlerinde masa ayakları.

XVII ve XVIII. yüzyıllar (Orneman, halı, kuyumculuk, mobilya, kumaş, demir ve maden işleri, seramik, madalya): XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca, İtalyan etkisinin henüz kaybolmamasiyle birlikte kıral XIV. Louis ve devlet adamlarının korudukları sanat, her koldaki sanatta ve zanaatçıda önemli gelişmeler göstermiştir. Sanatçılara şato, konak, saray ve kiliselerin süslenmesi ısmarlanmıştır. XVII.

yüzyılın ikinci yarısında, XIV. Louis çağında Louvre, Versailles saraylarının büyük süslendirme işlerinin başına getirilen ressam Charles le Brun, disiplinli yönetimi, sanat düşünceleri ve bunlara yön veren kıralın esin ve zevki, bu çağ sanatına büyük etkiler yapmıştır. Antik ile modern, Hıristiyanlık ile kutsal olmayan düşünceler, eser ve süslerde karma halinde yer almış, gerçek allegorik bir biçimde yorumlanmış, düzenin, kuralın ve mantığın önde tutulduğu ağır başlı bir üslûp eserlerde üstünlük almıştır.

Süslendirme: Başta Louvre ve Versailles sarayları olmak üzere süslendirme işlerinde zengin ve etkili bir dekor yaratılmıştır. Roma taklidi özel işaretler, müzik araçları ve silâhlardan düzenlenmiş süsler, silâh, zırh, kalkan ve kanatlı zafer sembolleri, allegorik ve mitolojik tanrılar, bereket boynuzları, defne ve zencirden çelenkler, yalnız yapı dışında değil, içinde de kullanılan saçak, korniş, ayna, kenar ve kabartma mimarlık süsleri, ayrıca yumurta şeklinde süsler, yürek şeklinde çubuklar, metoplar, triglifler, orijinal biçimlerde kalın ve geniş akant yapraklarından süsler, bütün çeşitleriyle dekorasyonlarda kullanılmıştır.

Endüstri sanatları: Halıcılık: Colbert'in kurduğu Gobelins yapımevi (1622) ile Fransız halıcılığı büyük bir gelişme göstermiştir. Ressam le Brun'ün yönetimi altında yapılan halılarda kendi eserleri örnek alınmıştır. Kuyumculuk, mobilya ve ev eşyalarında da bu sanatçının etkisi görülür (Gobelins halıları).

Kuyumculuk: İnce marangozluğun yanında yardımcı bir öge olarak yer almıştır. Altın ve gümüş kakmalar mobilyaların süslenmesinde kullanılmıştır. Ayrıca mimarlık süsleriyle bezenmiş saatler, bütün çekiciliğiyle bu sanatta yer almıştır.

Mobilya: Bağa, bakır ve altın, gümüşten ornemanların konduğu abanoz ağacından yapılmış mobilyalar, Boule'un yaptığı ince işler arasında sayılır. Altın yaldız kaplamalı marangozluk işleri, ağır ve masif mobilyalar, altın ve bronzdan yontma aplikler, alçak boyda masalar, geniş ve rahat koltuklar, yerli yataklar, oyma çiçek ve kabartmalar, büyük bir lüks içinde ve ince bir işçilikle meydana getirilmiştir.

Kumaş: Çeşitli motifler arasında özellikle dal, yaprak ve çiçek nakışlı kumaşlar yapılmıştır (Lyon ipeklileri).

Demir ve maden işleri: Dövme demir kapılar (Maison şatosu), Apollon galerisi giriş kapısı (Louvre), Louvre ve Versailles saraylarının kapı, pencere, kilit ve sürgüleri (Le Brun'ün desenlerine göre yapılmıştır) dövme demir işçiliğinin güzel örnekleridir.

Seramik: Çok ilgi çekici süslemelerle bezenmiş Rouen yapımevi işleri ünlüdür.

Madalya: XIII. Louis ve XIV, Louis'nin portreleri (Guillaume Dupré) ile Warin'in kazı madalyaları, bu sanatın güzel örnekleridir.

Sanat alanında büyük etkiler yaratmış olan İtalyanın iki yüz yıldan bu yana süren üstünlüğü XVIII. yüzyılda Fransaya geçmiştir. Bu değişiklik kuramsal olmaktan çok pratikte kendini belli etmiştir. Bununla birlikte, Fransa, yine de sanatçılarını, Colbert'in Romada kurduğu akademiye göndermeyi durdurmamış ve İtalyan usul ve kuralları da Fransada kıraılık akademisinde önde tutulmuştur. Michelangelodan sonra Borromini, daha sonra da Berninin etkisi altında başlıca özelliği eşit ritme ve muvazaneye aykırı bir düzen olan, barok esprisi (bk. BAROK), mobilya ve kuyumculuk gibi küçük sanatlaıdan ibaret kalmış ve bu eğilim ise Fransada geçici olmuştur.

İlk olarak XIV. Louis devrinde, D. S. ın her kolu birlikte ele alınmış olarak, bir çeşit yaşama tarzının süslülüğünü yansıtan büyük işler ortaya konmuştur. XVIII. yüzyıl süslendirmesinde yer alan XV ve XVI. Louis üslûpları, XIV. Louis zamanında ortaya konan işlere göre daha gevşek, daha hafif, zarif bir tarzda yapılmıştır. Bütün Avrupa bu üslûbu benimsemiş, Dresden, Praga, Macaristan, Polonyada bu etki altında çekici dekoratif sanat eserleri yapılmıştır. XIV. Louis devrinde yaşamış olan Charles Boule'un, bağa, bakır ve değerli madenlerden kakmalı mobilyaları ünlüdür. XVII ve XVIII. yüzyıllara ait mobilyalar Louvre müzesi ile Versailles ve Fontainebleau saraylarında bulunmaktadır. XV. Louis üslûbu (sık ve çok karışık dal ve yaprak şekilleriyle süslendirme): Karakteristik motifin esasını deniz kabukları şekli (rokay, Fr. rocaille) meydana getirmektedir. Korniş, saçak, kenar, kabartma, oyma gibi bütün mimarlık süslerinin bulunduğu yazıtlar, ayna çerçeveleri, mobilya ayakları, deniz hayvan kabuklarına benzetilerek donatılmıştır. Rokay ile karışık akant yaprağı şekilleri çıkaran bütün çizgiler büklümler yaparak dalgalanmaktadır.

Döşemecilik: Mobilyalar da aynı tarzda süslendirme ile çevrelenmiştir. Özellikle kadın, daire ve ev eşyalarında, çok çeşitli küçük boy mobilyalar yapılmıştır. Karşı karşıya oturulur koltuklar, geniş sandalyeler, küçük koltuklu iskemleler, Venedik sandalyeleri, Türk, sultan, kıral ve kıraliçe tipi yatak çeşitleri çok değişik biçimlerde meydana getirilmiştir. İnce marangozluk işlerinde çeşitli ağaçların yan yana getirildiği konsollar, kaplama işleri, çakıl taşlariyle süslü duvar saat mahfazaları, kalemle işlenmiş tunç yaldızlı süsler, mobilyacılık sanatında yer alır.

Seramik: Bu devirde büyük gelişme görülen bu kolda, özellikle Sèvres kırallık yapımevinde (1757), Saksonya porselenlerinin etkisi görülen şamdanlar, yazı hokkaları, vazolar, rakkaslı büyük saatler, baston sap topuzları yapılmıştır.

Halıcılık: Gobelins ve Beauvais halı yapımevlerinde ressam Audran, Coppel, Desportes, Oudroy, Boucher'nin hazırladıkları resim (karton) lere göre, çok değerli halılar yapılmıştır. Ayrıca da rokay (rocaille) üslûbunda kuyumculuk işleri, sanat değeri olan maden ve demir işleri yapılmıştır. Lamour'un Nancy'deki Stanislas meydanı demir parmaklıkları, güzel örneklerden biridir.

XVI. Louis üslûbu (sadeliğin ve düz çizgilerin üstün geldiği geometrik genel bütün): Mimarlık süslerinde antik tarzda motifler yer almıştır (yürek, yaprak, yumurta şekli, hurma ağacı yaprağı şeklinde süsler). Akant yaprak şekli çok kullanılmıştır. Dolambaçlı, dallı budaklı süsler, kurdelâ düğümleri, boncuk dizisi, meşale, kemer ve ok, süslendirmenin karakteristik ögesidir.

Döşemecilik: Mobilyaların görünüşünde mimarî ve geometrik çizgiler üstündür. Düz ayaklar paralel oluklarla ya da helezon şeklinde çizgilerle süslenmiştir. Mimarlık süslerinde yer alan çelenk ve yumurta şekillerine yeni motifler de karıştırılmıştır. Ayrıca kurdelâ düğümleri, tırmık, lirler, yontma bronzlar, porselen aplikler de bu kolda yapılan değerli işler arasında yer alır.

Bronz ve kuyumculukta, kalemle işlenmiş yaldızlı tunç süslerle, sade biçimlerde kuyumculuk işleri yapılmıştır.

Seramik: Seramik atelyelerinin bulundukları Rouen, Nevers, Moustiers ve Strasbourg şehirlerinde, örneklere benzetilerek çiçekli, arabeskli insan resimleriyle süslü güzel çini işleri yapılmıştır. Özellikle Sèvres yapımevinin kırallık hediyeleri ve yabancı hükümdarlar için yapmış olduğu ısmarlama işler çok ünlüdür.

Kumaşlar: Hareli ipek ve sırma ipekli kumaşlar mobilya ve duvar örtülerinde kullanılmıştır.

İngiltere: XVI. Louis üslûbu İngilterede de etki yaratmış, geometrik bir düzen içinde güzel mobilyalar yapılmıştır. Wedglwood seramikleri, Pierre Platel ve Paul Lamerie'nin kuyumculuk işleri ünlüdür.

XVIII. yüzyıl Fransız sanatında parlak bir iz bırakmış olan bu devrin, yaşanan hayata bu derece bağlı bir sanatı temsil etmiş olduğu halde ömrü kısa olmuştur.

XIX. ve XX. yüzyıllar (Endüstriel ve dekoratif sanatlar): Devrim ve imparatorluk devrinde bir çeşit sanat diktatoryası kurmuş olan üç sanatçı (David, Percier, Fontaine) antik sanatı örnek tutan dekoratif bir sistemi geliştirmişlerdir. Zamanın sanatına hâkim olan bu üç resmî sanatçı, aslında ressam, mimar oldukları halde, D. S. ın hemen her kolunda, tiyatro kostümlerinin biçim ve süslerinden, şenlik ve bayramların düzenlenmesine varıncaya kadar, bütün dekorasyon işlerini yönetmişler ve ince iş yapan ünlü marangozlara, kuyumculara resim örnekleri verme yoliyle Ampir (Empire) üslûbu diye anılan bir tarzın yaratılmasını sağlamışlardır. Greko - romen antikitesinin ve Mısırın taklidinden başka bir şey getirmeyen bu üslûbun ısındırıcı bir yönü olmasa bile eskilere göre, varılması güç bir teknik gelişimi eserleriyle ortaya koyan ilgi çekici sanatçıların hâlâ bulunduğunu göstermiştir.

Süslendirme (Ampir üslûp): Antiğin taklidi önde gelmektedir. Bina içi dekorasyonları simetrik, soğuk ve sert görünüşlü olmakla birlikte bir tapınağı hatırlatmaktadır. Roma savaşçı alâmetleri, defne dalından çelenkler, kılıçlar, ünlü büyüklerin figürleri, hurma yaprağı şeklinde mimarlık süsleri, kartallar, sfenksler, rozetler, külâhlar dış ve iç süslendirmenin önde gelen motifleridir.

Döşemecilik: Kübik ve ağır mobilyalarda eğri çizgilere çok az rastlanır. Bu mobilyalardan sütunlu, ufak ölçüde zafer taklı, balta, mızrak bezemeli ayrıntılariyle bir yapı şeklini almış olanları da vardır. Devrim, Yunan ve mitoloji kahraman ve tanrılarının adı verilmiş yatak biçimleri, gemi şeklinde yataklar, Etrusk modeli iskemle ve koltuklar, sfenksli, çelenkli mobilyalar, kuğu kuşu boynu biçiminde koltuk ayakları, akajudan yapılmış bakır aplikli mobilyalar, bu kolda bol çeşitleriyle yer almıştır. Özellikle Percier ve Fontaine'in çizgisi örnek alınarak yapılmış mobilyalarla Jacobe kardeşlerin ince marangozluk işleri, Thomire'in bronz ve Odiot'nun kuyumculuk işleri, ötekileri arasında üstün bir değer almıştır.

Romantizm ve XIX. yüzyıl sonu (Anıt içi dekoratif resim, süslendirme, seramik, cilt işleri): İmparatorluk rejiminin keyfe göre isteğine ve David'in ezici ve otoriter klâsisizmine karşı olan romantizmle sanat, kişisellik ve bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak romantizmin sanata getirdiği bu yeni ruh, resimde kuvvetle belirdiği halde, heykel, mimarlık ve D. S., bu yeni davranışın büsbütün gerisinde kalmıştır. Ne bir okul şefinin, ne de sanat dıktatörlüğünün barınma imkânı olmayan bu akımda, eski devirlerin sanatı bir elden yönetmek sistemi son bulmuş, çeşitli sanatlar arasında bir koordinasyon kurma imkânı da ortadan kalkmıştır. Romantizm (bk. ROMANTİZM) in sanat ve edebiyatta ortaçağ ve doğuyu da içine alarak alanını genişletmesi, Gotik üslûbunun yenileştirilmesi denemesine yol açmıştır. Bu üslûpta mimarlık, mobilya ve cilt işlerinde oldukça sayılır örnekler verilmiş olduğu halde, D. S. alanında bu derecede bir belirtiye de rastlanmaz.

Süslendirme: «à la Cathédrale» dekor, «Troubadour» üslûpen acayip bir tarzda mobilyalara, şömine süslerine, kuyumculuk, seramik ve cilt işlerine, lâmbalara ve kanarya kafeslerine kadar gelişigüzel uygulanmıştır. Jacob Petit'nin duvar saatleri, Froment - Maurice'in kuyumculuk işleri, Feuchere'in acı renklerle işlenmiş süt taşı (opaline) işleri, bu garip tarzın en karakteristik örnekleridir.

Seramik: Romantik zevki en iyi yansıtan Sèvres yapımevinde yapılan işlerdir.

Restorasyondan sonra (1815) bu kuruluş, Napoléonun zaferlerini öven işler yapmış, sonra da değişen koşullar dolayısiyle konular değişmiş, yerine zamanın sanatçılarının resimlerine işledikleri konular, ortaçağ ve ekzotik etkisi altında resimler ve işler yer almıştır. Sèvres yapımevinin ünlü sanatçılarından Alexandre Evariste, Fragonard, Charles Develly'nin işleri büyük değer taşımaktadır. Develly Arap ve doğu işi yemek tabakları üzerine yaptığı çay tarımı, kahvenin bulunması, Peygamberin türbesi önünde dua eden Mekke hacıları kervanı resimleri Sèvres porselenciliğinde ünlü bir yer almıştır.

Cilt işleri: XVI. yüzyıldan bu yana ortaya konulmuş değerli eserler olduğu halde, bu devirde bu kolda gelişme olmamıştır. İngilterede yaygın bir moda olan gözlü ciltler ele alınarak zamanın modasına göre Pompei etkisinde demir işleri, lir motifleri, ejder, yarısı kartal, yarısı arslan kuşlar, maroken kısımlarda süs ögesi olarak kullanılmıştır. Rönesans ve özellikle néo - Gotik ya da «à la Cathédrale» tarzında yapılmış fanfar adı verilen ciltler, bir yenilik olarak değer kazanmıştır. Bu tarzın başta gelen sanatçılarından Silvestre ve Touvenin işleri ünlüdür.

Dekoratif resim: Romantik akımın resimde ünlü sanatçısı Eugène Delacroix, Millet Meclisi kıral salonuna, kitaplık kubbelerine ve yarım daire şeklindeki iki büyük odaya (Paris) insan düşüncesinin tarihini tasvir eden büyük duvar resimleri yapmıştır. Ayrıca Paul Baudry'nin opera dinlenme salonu dekorasyonu (Paris), Victor Galland'ın belediye dairesi dekorasyonları ile Panthéon dekorasyonları (Paris), Puvis de Chavannes'ın dekoratif pano resimleri (Paris), Lyon güzel sanatlar sarayı dekorasyonu ve belediye dairesi ile Sorbonne üniversitesi (Paris) yarım daire şeklindeki konferans salonu dekorasyon resimleri, güzel örneklerdir.

XIX. yüzyıl ortası ve XX. yüzyıl ortalarına doğru dekoratif sanat davranışları: XIX. yüzyıl ömürsüz üslûplarla çeşitli akımların etkisi altında kalan D. S. ın kararsızlığı içinde geçmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı içinde başlayan ve birtakım kurallar içinde canlılığını kaybetmiş resimlere (bk. AKADEMİZM) karşı bir tepki de İngilterede XIX. yüzyıl ortalarına doğru John Ruskin ve William Morris tarafından canlandırılan bir çeşit Rönesans davranışının öncüleri olan bir grup sanatçı ile (bk. PRE - RAPHAELITISM) ortaya çıkmıştır. Sanatı duraklamadan kurtarmak için, Raffaello'nun sanatına yaklaşmayı davranışlarına esas tutmuşlardır.

D. S. la endüstri sanatları alanında da el işlerinin sayılır bir duruma getirilmesini, eski zamanların güzel el işlerini her yerde göstermekle, geçmişteki sanatın sosyal güçle kaynaşması zorunluğunda olduğunu ve bunun da bir sanatçının işçi, bir işçinin de sanatçı kadar yeteneğe sahip olmasına bağlı olduğunu, estetik bir düşünüş olarak ortaya koymuşlardır. Bu anlayış, bütün çalışma hayatını içine alan geniş bir alanda yer alarak küçük köy sanatlarını yeniden canlandırmak için yapılan birçok denemelerden sonra bu teşebbüs William Morris ile başarıya ulaşmıştır. Seçmeye

dayanan bu sistemde (bk. EKLEKTIZM) yaratıcı muhayyile ve araştırma gücüne yönelen tehlikeyi Léon Laborde'un Londrada açılan uluslararası (1851) sergi münasebetiyle hazırladığı raporda açıklayışı geniş yankılar yaratmıştır. Buna göre, sağduyuya dayanan akılcı metotları hatırlatarak, kullanışlı formların, dekorun, eşyanın kullanılış amacına yakışır olması ve gerecin yapısını bozacak tertiplere gidilmemesi üzerinde dikkatle durmuştur. 1864 ten bu yana «Güzel sanatları endüstriye uygulama birleşik merkezi» teknisyen ve sanatçı topluluğu ile birleşerek «Dekoratif sanatlar birleşik merkezi» kurulmuş, eski millî desen ve matematik okulu da «Dekoratif sanatlar okulu» na çevrilmiştir. Sık sık açılan sergilerde, kişisel denemelere ve teşebbüslere dayanan işler sergilenmiştir. Bunlar arasında Fracquemond'un masa servisleri, Rousseau'nun bina içi cam dekorları, Eugène Grasset'nin yeni esinlerle beslenmiş ortaçağ etkisinde mobilyaları vardır. 1899 sergisinde sergilediği eserlerle Emile Gallé yeni bir üslûbun müjdecisi olmuştur. Bu davranışın canlı bir merkezi olan Nancy okulunu kurmuş olan Emille Gallé, materyal ile sınırlanmış şiir ve hayal dolu bir düşünüşün yayıcısı olmuştur. Camcıların kıvrımlı biçimlerine, mobilyacıların sembolik işlerine, dekora hep bu düşünüş üstün gelmiştir. Louis Majorelle de bu yeni üslûbu döşemeciliğe uygulamıştır. Pariste rasyonalistlerin önemli bir sanatçı grupu, Charles Plumet, Sauvage, Théodore La bert, Louis Sorel, Hantschel, Pierre ve Tonny Selmersheim, L. Süe, Huillard gibi mimar ve mobilyacılarla seramikçi Jeanney, kuyumcu René Lalique, mimar ve dekoratör Guimard, eserleriyle sanat özelliklerini göstermişlerdir. Değişik akımlarla geçen bu kısa devreden sonra, Eugène Guillard, George de Feure, Paul Iribe'i içine alan arayıcılardan toplanmış küçük bir grup, 1895 te antikacı Siegfried Bing'in açtığı sergilerde yeni sanat (Art nouveau) adı altında giriştikleri teşebbüs, 1900 uluslararası sergisi için estetik bir yöneltme olmuştur. «Dekoratör sanatçılar cemiyeti» kuruluşundan sonra (1901), 1903 te düzenlenen sonbahar sergilerine Frantz Jourdain, Rombosson geniş ölçüde eserlerle katılmışlardır. Eserlerin endüstriye uygulanmasına büyük değer verilmiş, ünlü sanatçılara baş vurularak, yeni biçimler ve görünüşlerin sağlanmasına çaba harcanmıştır.

1937 uluslararası sergisinden bu yana, D. S. ın lüks bir duruma getirilmesi yolunda harcanan çabaların tersine «Modern sanatçılar topluluğu» nun 1934 te yayınladığı bildirisiyle, ornemansız sade ve saf biçimlere dönülmesini açıklamış ve bu fikri savunan René Herbert ise, ev aletlerinin her şeyden önce göreceği işlere cevap verecek bir durumda olması gereği üzerinde durmuştur. «Faydalı biçimler» diye adlandırılan bu davranış «Arts Ménagers» sergisinde desteklenerek korunmuştur. Orantıların güzelliği, işe yararlık mantığı, sadelik ve açıklığın aranması (küçük sanatlarda), uygulama sanatlarında ise kullanılacak maddenin temizliği ve güzelliği üzerinde önemle durulmuştur. Bu fikir, önce Amerikada «endüstriyel estetik» adiyle piyasaya çıkarılan özel mallarına uygulanmıştır. 1945 te de «Endüstriyel estetik enstitüsü» kurulmuştur.

İkinci Dünya Harbinden sonra halıcılık, eskiden olduğu gibi, Gustave Geffroy'nın çabasiyle süs Gobelinsde canlandırılmış ve Grommaire, Lurçat gibi ünlü sanatçılar elinde bir kat daha değer almıştır. Bezemeli seramik işlerinde de dikkati çeken değerli eserler ortaya konulmuştur. Bu alanda Picasso, Vallauris kasabasında yaptığı işlerle kendini göstermiş, demircilik işlerinde de Emile Robert, Raymond Subes dikkati çeken eserler vermişlerdir.

Bugünkü modern sanatta, bezemeleri bir üslûba bağlamak hemen hemen imkânsızdır. Bütün dünyayı içine alan genel bir anlayış birliği kazanan bugünün sanatında, XIX. yüzyıla kadar düzen ve kurallariyle devir devir bir gelenek halinde sürüp gelen üslûpları tesbit etmek imkânı da yoktur. Her sanatçının geleneklerden ve akademik tutsaklıktan kurtularak bağımsızlık içinde, kendi zevk ve duygusuna uyan biçim, renk ve şekil denemelerine ve bunlara yerli karakter ve özellikleri katarak sağladığı —plâstik ya da dekoratif sanatlar olsun— eserlere büyük bir zenginlik ve sonsuzluğu getiren de bu bağımsızlık olmuştur.

Türk dekoratif ve endüstri sanatları: Geniş Selçuklu İmparatorluğunun İç Asyadan Karadenize kadar yayılan alanında her kısım, motif ve biçim bakımlarından değişik anlayışların örneklerini vermiştir. Kuzey şehirlerinde rastlanan ornemanlar, güney şehirleri arasında oldukça farklı görünüşlerle olur. Bununla birlikte, bu fark genel değildir. Çoğunlukla bir bölgede bulunan bir motifin o şehre büsbütün yabancı bulunuşu da görülmektedir. Hitit, Yunan, Roma ve Bizanslıların yerleşmiş oldukları bu yerleri alan Selçuklular, buralarda geleneksel orneman motiflerini bulmuşlardır. Bunlar kendi sanatlarını da etkilemiştir. Yabancı sanatçı ve zanaatçılar bu yeni sanatın gelişiminde eski dekoratif modellerden faydalanarak yeni sanata uygulamışlar ve böylece sağlanan dekorasyon, Orta Asya Türklerinkinden farklı bir görünüşü ortaya koymuştur. Selçuklu dekorasyonu, böyle olduğu halde büsbütün orijinal ve ulusal bir karakter içinde gelişmiştir.

Bizans ve Selçuklu imparatorluklarının kalıtçısı olan Osmanlılar, Bizanslıları bırakarak Selçukluların sanat geleneğini yürütmüşlerdir. Bizans başşehrine giren Osmanlı Türkleri, kendileri ile birlikte İran, Suriye ve Mezopotamyadan getirdikleri sanatçılarla Türk zevkine uygun modelleri de getirmişlerdir. İstanbulun alınmasından sonra sanat, dikkati çeken bir gelişme ve olgunluk dönemine ulaşmıştır. Osmanlı dekoratörleri, gelenekçi modelleri ülküleştirerek, çizgi ve biçimleri ahenkleştirerek tabiatla dekore edilecek eşya arasında tam bir uygunluk sağlamayı aramışlardır. Ağaç, taş ya da bronz üzerine uyguladıkları motifleri değişiktir. Kullandıkları madenin yapısına göre orneman desenlerini seçmişlerdir. Rahle ve kapılarda çoğunlukla geometrik şekiller kullanmışlar, başlık süsleri için de sarkıtlardan prizma biçimini üstün tutmuşlardır. Türk D. S. ının gelişmesi sebeplerinden biri de, insan ve hayvan figürlerinin din buyruğu ile yasaklanmış olmasıdır. Bu bakımdan alanı sınırlanmış olan sanatçı, dekorasyonun yeni yeni biçimleri üzerinde araştırmaya, yaratmaya, hayal etmeye kendini adamıştır. Türk D. S. ının çeşitli kolları arasında mezar taşları, çiniler, renkli camlar, rahleler, sandalyeler, kürsüler, kandiller, lâmbalar, kapılar, parmaklıklar, buhurdanlıklar, dantelâlar, kumaşlar, halılar, cam işleri, fil dişi işleri, tezhipler ve ciltler yer alır.

Ornemanlar: Türk D. S. ında değişik tarzda dört şekli vardır: 1. Sembolik, 2. Geometrik, 3. Bitkisel, 4. Epigrafik. Sembolik ve geometrik olanlar en eski orneman biçimleridir. Bunlar çokgen, üçgen, dörtgen, düz ve eğri hatlardan birleşmiş motiflerdir. Bu çeşit dekorasyonlar Orta Asya Türklerine ait çok eski eşyalar üzerinde görülür. Bu ilkel biçimlerin eski doğu kavimlerinin (Sumer, Hitit, Asur, Mısır) orneman motifleriyle büyük bir benzerliği de vardır. Geometrik dekorasyon motifleri arasında, Milâttan önceki devirlere kadar giden en eski bir biçimin

helezon (spirale) olduğu bilinmektedir. Daha sonra güneş tanrısı olarak, ışınları sembolleştiren sekiz dallı kurs gelir. Hititlerde güneş kurslarının çeşitli biçimlerine rastlanır. Bu motiflerin, İslâm D. S. ında kullanılmış olan ve yaygın olarak arabesk denilen düz çizgili ornemanların ve sonradan sekiz köşe ve kenarlı ya da dört köşeli bütün ornemanlara köken oldukları sanılır. Sembolik motifler, Türk dekorasyonunda bol çeşitlidir ve çok seyrek olarak, tabiata bağlı kalınarak kopya edilmiştir. Tersine bunlar değiştirilerek, ahenkli biçimler yaratılmak suretiyle ortaya konulmuştur. II. Ahmet devrinde, tabiattan kopya edilmiş ve kısa sürmüş olan bu tarz birkaç meyva ve çiçek süsünden başka sanatçı hiçbir zaman tabiata sıkıca bağlı kalmamıştır. Süslemeci her zaman tabiî biçimlere kendi muvazene duygusunu katarak eşya ve çiçekleri stilize etmiş, uyumlu bileşimler yapmıştır. Stilize edilmiş bitki ve çiçek ornemanları çeşitli biçimlerde yapılmıştır; bir tek bitki yaprağı ve dalları; bir dal üzerine dolanmış, iki cins ve daha çok bitki yaprağı ve dalları; demet şeklinde çiçek ve bitkiler; çanak içinde meyvalar.

Çiçek ornemanları arasında lâle, gül başta gelmektedir. Karanfil, sümbül, kadife çiçeği, düğün çiçeği, nar çiçeği. hanımeli, armut çiçeği, kiraz çiçeği ve haşhaş da ötekileri arasındadır. Meyva motiflerinde nar en çok kullanılanıdır. Lâle camilerde, çeşmelerde ve mezar taşlarında sembolik bir süs olarak kullanılmıştır. Daha çok çeşmeler, mezar taşları ve çinilerde görülen servi ve hurma ağaçları, Türk dekorasyonu içinde özellikle yer almıştır.

Dekorasyon işleriyle uğraşan sanatçılar uzmanı oldukları kollara göre adlandırılmıştır: *hattat*: güzel yazı yazan; *hatta*: çakı ile çizgi ve yazı kenarlarını kesen ve bunları cam ya da mukavva üzerine yapıştıran; *nakkaş*: renkli çizgi ornemanlar yapan; *musavvir*: portre ve figür yapan; *tarrah*: yazma kitap sayfalarını süsleyen ve bahçelerin dekorasyonunu yapan; *rassam*: hat ve siyah çizgi çizen (karakalem); *müzehhip*: yazma kitap ve yazıları altın yaldızla süsleyen: *mücellit*: cilt yapan ve bakır üzerini ornemanlarla süsleyen; *vassal* ya da *cetvelkeş*: yazma kitap tamircisi, yazma kitapların yıpranmış ya da silinmiş satırlarını değiştiren, onaran ve yazma kitap sayfalarını altın yaldız çizgi ile çerçeveleyen.

Heykel: Canlı varlıkların plâstik anlatımını dinin yasaklaması, heykelin mimarlıkta yardımcı bir kol olarak kalmasına sebep olmuştur ve hiçbir zaman dekorasyon alanını aşamamıştır. Bununla birlikte, Selçuklu Türklerinde bazı heykel eserleri arasında insan ve hayvan figürleri ve anıtlarının alçak kabartmalarında arslan, kartal, kanatlı melekler ve insan figürlerinin yer almış olduğu görülür. Ağaç üzerine yontma sanatı Osmanlılarda önemli bir gelişme göstermiştir: kapılar, pencere kanatları, tavanlar, mimberler, kürsüler hepsi güzel motiflerle donatılmıştır. Bunlarda kestane, kayısı, ceviz gibi sert ağaçlar kullanılmıştır. Ayrıca fil dişi üzerine yontma ve bakır üzerine oymacılık da çok gelişmiştir: şamdan, tepsi, leğen, ibrikler hep oymalı ve zengin süslerle örtülmüştür. Demircilik ve bronz işlerinde de büyük gelişmeler olmuştur. Harç üzerine heykel ve süsler, İslâm halkı tarafından özellikle Araplarda, Mısırda, Bağdatta, Fas ve Cezayirde, halifeler zamanında Mezopotamyada kurulmuş Türk şehirlerinde harç üzerine yapılmış bu heykellere sık sık rastlanmaktadır. Osmanlılarda taş üzerine yontma çoğunlukla başlıkların sarkıtlarında, kornişlerde şerit halinde, yazı frizlerinde, güllerde, kapı üstlerinde, çeşme ve mezar taşlarında, hâtıra sütunları, nişangâh süslerinde kullanılmıştır. Fil dişi yontmacılıkta çekmeceler, kaşık sapları, koku kutuları, mücevher çekmeceleri, taraklar, aynalar değerlileri arasındadır.

Nakış ve minyatür: Müslüman yazarlarına göre, halifeler saraylarını duvar resimleriyle süslemişlerdir. Son buluşlarda doğu okuluna ait Emevî ve Amra saraylarında duvar resimleri bulunmuştur. Anadolu Selçuklularında resim pek az bir süre devam etmiş, yerini yazma kitap resimleri almıştır. Hekimlik, astronomi ve başka bilimlere ait çok güzel minyatür resimleriyle süslü yazma kitaplar, müze ve kitaplıkların değerli eşyalarını meydana getirmektedir. İran hükümdarları, değerli sanatçıları saraylarında toplamışlar ve resim atelyeleri kurmuşlardır (nigârhane, nakkaşhane). Bu yerler resmî birer enstitü niteliğinde idi ve öğrencilere sanat eğitimi verilirdi. İran ile Selçuklu imparatorluğu arasındaki sıkı ilişkiler dolayısiyle sanatçı alışverişi sonucu iki memleketin teknik ve artistik gelenekleri birbirleriyle karışmıştır. Selçuklu sultanlarının çoğu resimle ilgilenmişlerdir. XIII. yüzyılda Konya Mevlevîleri çok yüksek bir artistik ve edebî kültür çevresi yaratmışlar, içlerinden Mevlânanın mezarını yapan ve hem de bir ressam olan Bedrettin Tebrizî ve fresk resminde üstat olan Bedrettin Yavaşî gibi büyük değerler yetişmiştir.

Osmanlılarda resim, az çok Selçuklu ve İran sanatının etkisi altında gelişmiş ve daha çok büyük kişilere ve sultanlara ait yazma kitapların resimlenmesinde kullanılmıştır. Duvar ve tavanları süslemek için yapılan resimlere nakış denilirdi. Selçuklu sanatçılar arasında: Aynuddevle, Şehabüttin, Haciulmevlevî vardır. Aynuddevle, Mevlâna Celâlettin Rumî'den birçok portreler yapmıştır. İstanbulun alınmasından sonra tanınmış Avrupa ressamları Türkiyeye gelmişlerdir. Centille Bellini (b. bk.) bunlar arasındadır. II. Bayezit devrinde, XVI. yüzyılda yaşamış olan Baba Nakkaş, Bayezit divanı (Topkapı Sarayı) süslerini ve eski sarayın saçaklarını resimlerle süslemiştir.

XV. yüzyılda Horasanın merkezi olan Herat çok gelişmiş büyük bir uygarlık merkezi idi. Şahruh'un oğlu Baysungur bilim ve sanat adamlarını koruyordu. Emri altında ünlü hattatlar, müzehhipler, ressamlar, minyatürcüler ve ciltçiler vardı. Ünlü şairlerin eserleri yeniden yazılıyor, tezhipleniyor, minyatürlerle süsleniyor, sonra ciltleniyordu.

Özellikle Baykara - Nevaî zamanında Herat büsbütün gelişmiştir. Yalnız şair değil, aynı zamanda sanatın başka kollarında da uğraşan Ali Şir Nevaî, sanat erlerini koruyor ve teşvik ediyordu.

Ali Şir Nevaî'nin kitaplığında çalışmış ressamlar ve nakkaşlar Şah Muzaffer, Bihzad, Kasım Ali, Hacı Muhammed, Derviş Muhammed, Sultan Muhammed Tebrizî, Muhammed Muzahhib, Yusuf Nakkaş, Muhammed Muzahhibî ile Yusuf Nakkaş, Ali Şir zamanındaki minyatürcülüğü Herat, sonra da Buharaya götürmüşlerdir. Bihzad ile Sultan Muhammed ise Safevîlerde bu minyatürcülüğü devam ettirmişlerdir.

Hattatlar: Sultan Ali Meşhedî, Ali Ka'inî, Mir Ali Meşhedî, Sultan Muhammed Handan vardır.

Bu devirde İstanbulda Bursalı ressam Sinan bey yetişmiştir. Fatih'ten bu yana çok sayılan ressamlar, tarihçi (şehnameci) lerin el yazması kitaplarını resimlemek ve süslemek için tarihçilerle birlikte çalışmışlardır. Bu kitaplardan *Hünername* adiyle tanınanı çok çekici minyatürlerle süslüdür. Bu eser İrandan çağırılan Fethullah tarafından

başlanmış ve Lokman tarafından tamamlanmıştır (1474). Büyük ölçüde üç yüzden çok sayfalı bu eserde 65 minyatür bulunmaktadır. Kitapta Sultan Süleymanın avları, zaferleri, bayramları, özel hayatı; Sultan Mustafanın ölümü; Szigetvâr zaferi; Süleymanın nâşının araba ile Bağdada götürülmesi ve İstanbul manzaralarına ait konular yer almıştır. Ayrıca Özdemiroğlu Osman Paşanın zaferlerini anlatan güzel minyatürlerle süslü el yazması kahramanlık kitabı (Şecaatname) da değerli eserler arasındadır. XV. yüzyıl ressamları arasında Ahmet (Nakşî), Mustafa (Sa'î) vardır. I. Selim devrinde de Balî ve Tacettin adlı iki ressamın yaşadığı, bunlardan Balî'nin gerçek adının Hüseyin olduğu ve *Silsilename*'nin minyatürlerini yaptığı bilinmektedir. Sultan Süleyman devrinde yetişmiş birçok ünlü minyatür ressamları arasında Kıncı Mahmut, İbrahim Çelebi, Tezhipçi Hasan (Mısırlı), Galatalı Mehmet ve Osman, Mehmet Beyk, Kefeli Hasan Çelebi (Üsküdar), Bursalı Ali, Kara Mahmut bulunmaktadır. II. Selim devrinde Selim'in portresini yapan Reis Haydar Nigârî anılabilir. III. Ahmet devrinde ressamlar da zanaatçılar gibi loncalarda toplanmışlardır. Evliya Çelebiye göre, sarayda bir resim atelyesi, Topkapı Sarayı bahçesinde de Arslanhane adı verilen binanın üst kat odaları ressamlara ayrılmıştı. Bu dekoratör ressamlar dışında, şehir içinde yüzden çok dükkân ve resim atelyeleri vardı. Adı geçen ressam ve zanaatçılardan Şah Kulu, Veli Can, Ağa Rıza, Behzat, Mani, Can Şah vardır. Bunlar portre ve manzaracı değillerdi. Figür yapanlara *musavvir* denilirdi.

XVIII. yüzyıl ressamları arasında Levnî en tanınmış olanıdır. Sanatçılar Asya ve İran geleneklerine bağlı kalmakla birlikte, Lâle Devrinde batı resmine doğru çok açık bir akış göstermişler ve bu etki, III. Ahmet devrinde daha da artarak Fransız ve İtalyan okullarına yaklaşan bir yönde belirmiştir. Duvarlar perspektifli fresk resimleriyle süslenmekte idi. Sanat eşyaları ve tavan süslerinde ise Rönesans motifleri yer almaya başlamıştı. XVIII. yüzyıl ressamları arasında Fasih Dede, Fennî, Eyubî, Derviş Hasan anılabilir.

Tezhipçilik ve altın yaldızcılık: Osmanlılarda kitapları süslemek sanatı çok gelişmiştir. Yazma kitapların yazı çevreleri altın çizgilerle çevrilir, sayfa kenarları da orneman süsleriyle donatılırdı. Bu çalışmaya tezhip (bezeme) denilir. Tezhipçiler aynı zamanda minyatür ressamlarıydı. Kitap ya da Kuran olsun, ilk iki sayfa her zaman renkli ve yaldızlı motiflerle süslenmiştir. Her cümlenin sonunda cümlenin bittiğini anlatan yıldız şeklinde küçük bir çiçek yer almıştır. Sayfa kenarlarında şemse (güneş) denilen süslü işaretler, yazıların önemli kısımlarını kolaylıkla bulmak ve hatırlamak için konulurdu. Tezhipçiler çoğunlukla devrinin üslûbunu yansıtmışlardır. Klâsik devir, Lâle ve Barok devirleri, aralarındaki ayrıntılar açıkça bellidir. Klâsik devir anıt ve eşyalarında kullanılan motifler aslına benzetilmiştir. Değiştirilerek yapılmış hayvan biçimleri, dallı budaklı nakışlar, geometrik figürler tezhip süslerinin en başta gelenleridir. Lâle Devrinde çiçek motifleri işlenmiştir. III. Ahmet devrinde (XVIII. yüzyıl başı) tezhipteki çiçek tarzı (şükûfe), sanatın bütün kollarında görülür. Anıtlar, çeşmeler, tavanlar, duvarlar hep meyva ve çiçek süsleriyle donatılmış, yazma kitapların başlıkları güller, karanfiller, lâleler ve daha başka çiçeklerle süslenmiş ve parlak renklerle boyanmıştır. Daha sonra Barok devrinde batı motifleri yer almaya başlamış ve tezhiplere Rönesans üslûbu motiflerin havası girmiştir.

Tezhipçiler, minyatürcüler gibi aynı teknik üzerine çalışmışlardır: Kâğıt üzerine altın bir tabaka (varak) geçildikten sonra, renge şeffaflık sağlayan bu tabaka üzerine renkler sürülür, tezhibin büyük bir kısmı değişik renkte (sarı, kırmızı, yeşil) altınlarla yapılırdı. Altın tabaka konmazdan önce kâğıdın üzerine zamk sürülürdü. Tezhip ve yazı sanatı, Türkiyede matbaacılığın başlamasına kadar sürmüştür.

Yazı: İnsan ya da hayvan figürü çizmek ve yontmakta dinin yasaklayıcı buyruğu, tabiatiyle resim ve heykelin gelişimine engel olmuştur. Sanatçı, duygularını anlatmak için, eğrilerin güzelliğini ve biçimlerin uyumunu, çizgilerin arabeskini araştırmada çaba harcayarak, dekoratif sanatın önemli kollarından biri olan özel bir sanatın yazıda doğmasını sağlamıştır. Müslüman milletler, kutsal kitapları yazmak için Tanrı sözlerine yakışır bir özellikte, bu sözleri yazı ile anlatmak ihtiyacını duymuşlardır. Dekoratör sanatçılar, yazıya estetik bir biçim vererek kufî adı verilen bir tarz sağlamışlardır. Daha sonra bu yazı, eğri bir form almıştır. Türkler bu yazıya hayvan şekillerini sembolize eden orneman karakteri vermişler ve dekoratif bir öge olarak kullanmışlardır. Yazı, Osmanlı devrinde en yüksek bir seviyeye varmıştır. Yazı, yalnız kitaplarda değil, resim gibi, estetik heyecanın anlatımında da bir aracı olarak kullanılmıştır. Araplarda yazı, bir orneman ögesi olarak kullanılmış, başka motifler arasında sıkışarak karakterini kaybetmiştir. Türklerde, özellikle klâsik devirde (XVI - XVII.), yapıların kapı ve yüzlerini süsleyen taş oyma ya da yontma yazıtlar her zaman öteki orneman motiflerinden ayrı bir dekorasyon ögesi olarak kalmıştır. En eski bir yazı olan kufî, önce Araplar tarafından kullanılmış, daha sonra da başka biçimler almıştır. Çeşitli yazılardan kufî, reyhanî, nesih, celî, sülüs, tevki, rik'a, nestalik, divanî, siyakat, gubarî, tuğra, menşur ya da divanî celîsi, zülf - ı aruz, hilalî, bedr - i kemal, muinî, şikeste, müselsel vardır. Bu yazıların her birinin ayrı ayrı ölçüleri bulunmaktadır. En çok kullanılanları, kufî, sülüs, nesih, talik, divanî ve rik'adır. Ünlü yazı üstatlarından II. Bayezidin hocası ve hattat Şeyh Hamdullah, Derviş Ali, Hafız Osman, Yedi Kuleli Sait Abdullah ve öğrencisi Eğri Kapılı Mehmet Rasim vardır. Osmanlı hattatlarının en büyük üstadı olarak Şeyh Hamdullah tanınmaktadır. Daha sonra Rakım büyük bir sanatçı olarak yer almıştır. Öğrencileri Haşim ve İzzet onun sanatını yürütmüşlerdir. Hattat Mustafa İzzettin çığırında yürüyenler, Abdullah Zühtü, Şefik, Fettah, Şakir, Alâettindir. Son kuşaktan hattatlar başı olan üstat Kâmil Akdik (b. bk.) vardır.

İnsan, hayvan ya da eşyalardan meydana getirilmiş yazı şeklindeki bileşikler de ayrıca bir tarz olarak toplum arasında tutunmuştur. Bu figürlü yazılar daha çok halk tasvirleri çeşidine girer. Yazı ile birleştirilen eşya ve figürlerde, kayık, bayrak, cami, kuş, ibrik ve başka konular alınmıştır.

Maden işleri: Mezar, şadırvan ve pencerelerin bronz ve demir parmaklıkları, kapıların maden kısımları, top kandil, şamdanlar, ev eşyalarından mangal, aynalarla kuyumculuk işleri de bu sanatta yer almıştır. Bu kolda uygulanan süs motifleri, taş ve ağaç üzerine yapılandan başkadır. Osmanlı devrine ait çok güzel örnekler, İstanbulda Çinili Köşk, Topkapı Sarayı ve Türk - İslâm Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. Bu müzelerdeki silâhlar, aynalar, kutular, şamdanlar, kahve fincanları ve mahfazaları, ibrikler, leğenler,

fenerler, sahanlar, maşrapalarla kakmalı, yontmalı ya da kabartmalı madenler, cami eşyaları büyük bir değer taşımaktadır. Ayrıca çok sayıda kılıçlar, tüfekler, çoklukla Kuran'dan âyetlerle süslü altın ve gümüş işlemeli eski silâhlar da Askerî Müzede bulunmaktadır.

Türklerde gelişmiş ve özellikle kuyumculukta uygulanan bir sanat da *çarpma* ve *kabartma* tekniği ile yapılmış alçak kabartma altın ve gümüş eşyalar üzerine yapılan süslerdir. Bunlardan gülaptanlar, kahve fincanı tepsileri, el aynaları, çekmeceler, sigara tablaları güzel iş örnekleridir. Ağaç ya da maden üzerine yollar oyularak içlerine altın, gümüş ya da fil dişi, sedef, bakalit çubuklar gömmek suretiyle yapılan *gömme* işleri de müzelerimizin değerli sanat eserleri arasında yer almıştır: Çekmeceler, sandalyeler, beşikler, kalem kutuları, bu sanatın güzel örnekleridir. Özellikle mobilyalarda bu çeşit süsler çoklukla görülür. Mimber, kürsüler, kapı ve pencere kanatları, dolaplar bunlar arasındadır. Kuyumculuk işleri üzerindeki süs ve figürleri kazımak suretiyle oyulan yerleri siyah renkle doldurmakla *savat* sağlanan bu sanat da Türklerde gelişmiştir. Kökeni çok eski olduğu sanılan bu sanatın en çok yaygın olduğu memleket Türkistan, Dağıstan, Azerbaycan ve Kafkasyadır. Düz tırtıllı, derinliğine oyulmuş süslemeli tarzları vardır. Kuyumculukta bu teknikle işlenmiş sigara kutuları, pipo tabakası, koku kutuları, bastonlar, düğmeler, kemerler, fincanlar yapılmıştır. Osmanlılarda hele Rönesans devri sıralarında yaygın bir halde görülen gümüş ince tellerle yapılmış *telkâri* işlerinden sigaralıklar, fincanlar, aynalar. tablalıklar, küçük mücevher kutuları ince bir işçiliğin güzel örnekleridir.

Çini ve porselen: Orta Asya Türkleri eserlerinde çini kullanmışlardır. Daha sonra Araplar bu sanatı İspanyaya kadar yaymışlardır. İslâmlar tarafından meydana getirilen bu sanat davranışı, alınan birçok memleketler içinde Asya çini sanatçılarının yayılmasına yol açmıştır. Mısırda, Suriye ve İspanyada dikkati çeken çiniler yapılmıştır. Moğolların İrana yayılışında birçok bilim adamı ve sanatçının Selçuklular tarafına göç etmesinin, Selçuklu Türklerinde çini sanatının gelişmesinde büyük payı olmuştur. Selçuklu Türkleri bütün yapılarını sırlı çinilerle süslemişlerdir. Osmanlılar devrinde de çinicilik sanatı çok ileri bir duruma gelmiştir. Bursa, İznik, Kütahya fabrikalarında özellikle renklerinin eşsizliğiyle ünlü çiniler yapılmıştır. Bu örnekler, cami ve sarayları süsleyen sanat değerlerindendir. Osmanlılar Bursaya yerleştikten sonra, yaptırdıkları dinî yapılarda cömertce çini kullanmışlar ve özellikle İznik e bulunan ilkel maddenin güzel ve iyi olması yüksek değerde çini yapımını kolaylaştırmıştır. Çekirgede I. Murat, Yeşil Cami, II. Murat ve Orhan camileri, İznikteki Yeşil Cami hep bu çinilerle donatılmıştır. Bursadaki ilk anıtlarda kullanılmış olan çiniler çoğunlukla düz ve ornemansızdır. Altı köşeli ve turkuvaz renkli bu çinilerden bileşik panoların kenarları mozaik çini parçalariyle çerçevelenmiştir. İstanbulun alınmasından sonra ilk yapılan binalardan biri olan Çinili Köşk'ün çinileri, Bursadakilerin aynıdır. Dört köşe renkli orneman süslü çiniler, daha sonra duvarlara uygulanmıştır. XV - XVI. yüzyıllarda sarkıt şeklindeki Kütahya çinileri, açık ve koyu mavi ile yeşil ve beyaz renklidir. III. Murat devrinde İznik çinileri, başta İstanbul olmak üzere, Türkiyenin bütün anıtlarında kullanılmıştır. Rüstem Paşa ve Süleymaniye camileri (İstanbul) nin duvar çinileri Türk çinicilik sanatının en güzel örneklerindendir.

III. Ahmet devrinde bu sanata eski değerini kazandırmak amaciyle İznikteki atelyeleri yeniden kurmaya girişilmişse de, klâsik devrin kaliteli işleri derecesinde bir sonuç alınamamıştır. Bu sanayii canlandırmak üzere İstanbulda bir çini fabrikası (Tekfur Sarayı) kurulmuştur. III. Ahmet çeşmesi (İstanbul) burada yoğrulan çinilerle süslenmiştir. XIX. yüzyıl ortalarında başka bir çini ve porselen fabrikası da Haliçte kurulmuş, eşsiz parçalar yapılmıştır. Yabancı ticaret üstünlüğü bu fabrikanın da çalışmasını durdurmuştur. II. Abdülhamit devrinde yeni bir porselen ve çini fabrikası da Yıldız Sarayında kurulmuş, az sonra bu da kapanmıştır.

Eyüp, Anadolu Hisarı (İstanbul), Mürefte, Çanakkalede önceleri olduğu gibi, vernikli çömlekler yapılmaktadır. Bu seramik eşyalar arasında testiler, ibrikler, tabaklar, kahve fincanları çok aranan orijinal işlerdir.

Bugün Türkiyede gelişen sanayi kolları içinde iktisadî devlet teşekküllerine ve özel sektöre ait çini ve porselen fabrikaları (Yıldız, Çanakkale, Kütahya, Kartal), sıhhî kuruluşlar, ev eşyalariyle ilgili ihtiyacı karşılayan gerekli maddeler yapmaktadır. Ayrıca Güzel Sanatlar Akademisi ve Tatbikî Güzel Sanatlar Okulunda ayrı bölüm halinde seramik öğretimi yapılmaktadır. Sanayi ve el sanatlarının muhtaç olduğu yaratıcı sanatçıları yetiştiren bu kurumlarla D. S., kalite üstünlüğü kazanan bir gelişme göstermektedir.

Camcılık: Türklerde camcılığın tarihi çok eski zamanlara kadar gider. Cam sanayiinin Anadoluda gelişmesinde özellikle Artuklularla Selçukluların büyük yardımları olmuştur. Bu devirde ortaya konan eserler ve bu arada Selçuklulara ait cami, medrese gibi yapılarda kullanılan ve şemsiye denilen cam çeşitleri gösterilebilir. Osmanlı devrinde ise yerli iş yurtlarında yapılan çeşitli cam eşyalarda yararlanma düşüncesi önde tutulmuştur. İnce bir zevkle yapılmış kandiller, lâlelikler, çiçek vazoları, gülaptanlar, daldırmalar, bardaklar, fincan ve şekerlikler, aynalar, sırça süsler, koku, ecza ve aydınlatma şişeleri ile cam kumbaralar, donanma fenerleri, fanuslar, renkli camlardan yapılmış alçı pencereler, Türk camcılık sanatının güzel örnekleridir. Camcılığın gelişmesinde iyi bir örgütlendirmenin payı büyük olmuştur. Bir çeşit sigorta ya da emekli sandığı niteliğinde olan vakıflar kurulmuş, çırak ve kalfa hakları korunmuş, bunların yetiştirilmesine önem verilmiştir. Cam sanayiinin merkezi olan İstanbuldaki iş yerleri, Eğri Kapı ve Tekfur Sarayı dolaylarında toplanmış, Bakırköyde, Baruthanei Amire dolayında da hayvan ile işleyen büyük çark ve dibeklerden başka, perdah yerleri ve camhane ile güherçile kazanı ve ocakları kurulmuştur. III. Mustafa zamanında İstanbuldaki cam ve şişe yapımevleri Tekfur Sarayı arsasında toplanmıştır. Topkapı Sarayında ehl-i hiref denilen kırk beş kadar esnaf arasında cam yapan camgeranlar da vardır. İstanbul Bostancı ocağı çeşitli kolları arasında camcılar ocağı da saray ve ona bağlı yapı ve kuruluşların camlarını takmakla görevli idi. İçeride yapılan güzel cam ve bununla ilgili işlerle birlikte dışarıdan da cam ve cam eşya getirilmiştir. Bohemya, Saksonya ve daha çok da Venedik (Murano) ten gelenler ünlü idi. İstanbulda kurulmuş olan cam yapımevleri, Avrupadakilerin üstünlüğü karşısında zor bir duruma düşmüştür. Abdülmecit zamanında, 1848 de Çubuklu dolayında (Boğaziçi, İstanbul) her cinsten kristal cam eşyalar yapılan bir fabrika kurulmuş, az sonra da burası hükümet tarafından satın alınmıştır. Bu fabrikada yapılmış ve sanat değeri olan cam eşyalar arasında yaygın

bir ünü olan çeşm - i bülbül de vardır. Bu fabrikanın yaptığı işlerden çok az örnekleri kalan bazıları müze ve koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Maden işleri: Özellikle bakır işleri arasında, çantalar, silâhlıklar, kemerler, kitap kapları başta gelmektedir. İnce bir zevk örneği olan eski el yazma kitaplarının kap kısmı süslerinde uygulanan bakır işi ile kitap içindeki ince işler birbiriyle uyuşmuştur. Gerçek sanat değeri olan bu işlere ait güzel bir koleksiyon Türk - İslâm Eserleri Müzesi (İstanbul) nde bulunmaktadır. Ayrıca pipo, nargile, kahve fincanı, kutular ve bütün lüks eşyalarından bileşik çok güzel mine (email) işleri de Darphane (İstanbul) de yapılmaktadır.

Halı: Türk evlerinin temel eşyalarından biri olan halı, Türk D. S. ı içinde özel bir yer almıştır. Çok eski devirlerden bu yana Türkler tarafından bilinen bu sanat örneklerinden bir şey kalmamıştır. Ancak Turfan'da ve Orta Asyanın başka yerlerinde bulunmuş birkaç parça, bunların süsleri ve yapılış tarzları hakkında bir fikir vermektedir. XIII. yüzyıl Selçuklularına ait en eski halılar müzelerde bulunmaktadır. En tanınmış halılardan Gördes, Kula, Bergama, Kırşehir, Sivas, Isparta, Milâs, İzmir, Uşak, Lâdik, Sille, Kavak, Hereke, Kütahya, Kayseri, Bünyan vardır. XVI. yüzyıl sıralarında İstanbul ve dolaylarında büyük bir incelikle dokunmuş halılar yapılmıştır. 1864 te de Hereke fabrikası kurulmuştur.

Türk halılarının süslemelerinde çeşitli motifler yer almıştır: Arkaik ve sembolik motifler, stilize edilmiş hayvan figürlerinden motifler, şema halinde çiçek motifleri, ev eşyalarından alınan motifler. Çiçek motifleri en yeni olanıdır ve daha çok İranlılar bunları kullanmışlardır. Çoklukla kandil ve sütunlarla süslü mihrap şekli verilmiş olan, üzerinde namaz kılınan küçük halılara seccade adı verilmiştir. Halıların dekorasyonunda renk, önemli bir yer almıştır. Her memleket, üstün tuttuğu renkler kadar geleneksel motifleri de bu halılara uygulamıştır. Halılar, kullanılacağı yer ve işe göre biçim ve ad almıştır: yer halısı, yol halısı, yastık halısı gibi. Bir odanın döşeme takımı arasına konan halılara deste denir. Deste, orta halısı, kenar halısı (iki parçadır), divan halısından bileşiktir. Büyük halılar, motifleri bakımından ad alır: Ortada göbek, kenarı çevreleyen motife kenar suyu denilir. Değerli halılardan, Sivas, Isparta, Uşak, Kula, Demirci, Gördes tanınmıştır. XVI - XVII. yüzyıl eski Gördes halıları bugün ancak müzelerde bulunmaktadır. Kayseri ipek halıları ile Ankara cicimleri ötekileri arasında önemli bir yer almıştır. Türk - İslâm Eserleri Müzesinde yüksek değeri olan eski halılar bulunmaktadır.

Kumaşlar ve işlemler: Selçuklu sultanları Avrupa hükümdarlarına hediye olarak yolladıkları, memleketlerinde dokunan çok değerli ipekli kumaşlar, Avrupa müzelerinin hazineleri arasında bulunmaktadır. Bunların özellikleri, stilize edilmiş hayvan figürlerinin baş ve kanatlarının altınla dokunmuş olmalarıdır. Ünlü kumaşlardan Antakyada yapılanlarla Musulda altın ve ipekle dokunmuş (muslin) kumaşlar vardır.

Osmanlılar da Bursa ve Bilecikte bir çeşit kadife (çatma) dokumuşlardır.

Kumaş motifleri devirlere göre değişmektedir. Bir çoğunda karanfil ve lâle motifleri işlenmiştir.

Türklerde çok gelişen bir sanat da işlemeciliktir. Her şehrin kendine göre işleme konuları olmuştur (bohça, yağlık, makrama, uzun havlu), iğne ya da gergef ile yapılan nakışlar vardır. Bir çeşit dantelâ gibi iğne ile yapılan oya ile çamaşır, mendil, yatak çarşaf ve örtüleri, kuşak, havlular bu cins işlerle bezenmiştir.

Yazma: İşleme yerini tutan bir çeşit Batik (b. bk.) tir. Fırça ile kumaş üzerine işlenerek ya da tahta kalıplar üzerine istenilen desenler kazılıp basılarak yapılır. Bunlar eskiden Bursada yapılan mermerşahî üzerine basılarak yapılırdı. İstanbul, Bursa, Rodos yazmaları tanınmıştır. Bunlarda yaprak, dal ve çiçek desenleri uygulanmıştır. Yazmaların renksizlerine karakalem yazma (siyah kalem), renklilerine de elvan denilmiştir. Kandilli, Üsküdar yazmaları en ünlülerindendir. Ayrıca tahta klişelerle yapılanlara baskı yazma denilmektedir.

DEKORATÖR (Fr. Décorateur), süsleme ile uğraşan, dekor yapan sanatçı. Ortaçağdan XVIII. yüzyılın sonuna kadar ressamlar, heykelciler, mimarlar, yapıların içlerini süslemekte sanki birbirleriyle yarışırlar, yardımcı olarak yanlarına kendi tasarılarını uygulayacak, *ornömanist* (Fr. ornemaniste) denen kişiler alırlardı. XIX. yüzyılda «büyük» sanatlarla «küçük» süsleme sanatları arasında bir ya da birçok mobilya yapma sanatında uzmanlık yapmış *dekoratör sanatçı* denen bir sanatçı tipi daha ortaya çıktı. 1925 yılına doğru bir evin bütün içini süslediği için bu tip sanatçıya *dekoratör mimar* adı verildi.

Tiyatroda bu kelime iki anlama gelir: *Yaratıcı* D., dekoru tasarlayıp maketini yapar. Bu tasarıyı gerçekleştiren zanaatçıya da doğrudan doğruya D. adı verilir. Eskiden bu işler bu derece bölünmemişti ve asıl ressamlar tiyatro dekorlarının yaratılmasında bile görev almazlardı. Bk. DEKOR.

DEKOVİL (Fr. Decauville), ray aralığı 0,40 - 0,60 m eninde olan küçük demiryolu. Madenî traversler üzerine oturtulan rayları kolaylıkla sökülüp başka bir yere taşınabilir. Bu rayların üstünde dönemeçleri kolaylıkla aşabilecek küçük vagonlar işler. Böyle bir demiryolu kolaylıkla kurulabilir. D. yol yapımında kullanmaya elverişlidir. Bk. DECAUVILLE, Paul.

D E K O V İ L

DEKREMENT (Lât. **Decrementum**) [Radyoteknik], bir akımın ya da bir yönde alternatif olarak yer değiştiren bir cismin hareketinin azalması.

DEKSAMENOS [Yun. = konuksever] (Yun. mit.), Akhaia'da Olenos kıralı ve kendi ülkesine sığınan Herakles'le evlendirmek istediği Mnesimakhe'nin babası. Herakles bir süre şehirden uzak kalmış, dönüşünde de Mnesimakhe'yi Eurytion adındaki kentaurla zorla nişanlanmış bulmuştur. Yanlış bir gelenek, D. un Deianeira'nın babası olarak gösterilmesine sebep olmuştur.

DEKSİLEŌS ANITI, Atinada, Kabirler Caddesi (Yun. Kerameikos) nde bir anıt. Bu anıt, bir düşmanı atından düşüren genç bir atlı askeri kabartma olarak temsil eden güzel bir dikilitaş biçimindedir. D., M. Ö. 394 ya da 393 te Korinthos önündeki bir savaşta ölmüştür.

DEKSİPPOS (Lâtince adı: **Publius Herennius DEXIPPUS**; M. S. III. yüzyıl), Yunan tarihçisi. Atinalı Kerykes ailesinden olan D., 267 de arkhont ve komutan olmuş ve Atinayı Herul'lerden kurtarmıştır. Başlıca eserleri, 268 e kadar gelen *Khronika* (Vekayiname) ile 238 den 270 e kadar geçen süreyi içine alan *Skythika* (İskit destanı) dır. Kendisinden sonra yetişen tarihçiler onun eserlerinden yararlanmışlardır.

DEKSİPPOS (M. S. IV. yüzyıl), Yunan filozofu. Yeni Eflâtuncülardandı. İamblikhos'un öğrencisi olan D. un, Aristo'nun kategorilerindeki güçlükleri diyalog şeklinde yorumlayan bir kitabı vardır. Bu eserde konuşanlardan biri kendisi, öbürü de öğrencisi Seleukios'tur.

DEKSİTHEA (Yun. mit.): 1. Girit kıralı Minos'un karılarından biri ve Euksantios'un anası.

2. Phorbas'ın kızı, Aineias (Aeneas) ın karısı ve Romulus'un büyük annesi.

DEKSTRAN (Fr. Dextrane): 1. Bazı mikroorganizmalar (*Leuconostoc mesenteroides*) ın sakaroz (b. bk.) u etkilemeleriyle meydana gelen polisakarid (b. bk.). D. ların molekül ağırlığı yüksektir, bundan dolayı bu maddeler su ile cıvık bir çözelti meydana getirir. D. lar uzun zaman şeker yapımında tesadüfe bağlı olarak meydana gelen bir tali madde sayılmıştır. Bugün yapma kan plâzması olarak hazırlanmakta ve kanamalarda iğne ile damar içine verilmektedir.

2. Sentez yolu ile elde edilen bir *dextrane*'ın genel adı. Pancar şekerinden yapılan bu madde, fiziksel ve kimyasal özelliklerinden dolayı kan plâzması yerine kullanılır. Yüzde altılık bir D. çözeltisi plâzma yoğunluğunda ve cıvıklığında olur. Toksik olmadığı için, çarpma, yanma v. b. gibi plâzma kullanılmasını gerektiren bütün hallerde ondan faydalanılmaktadır. D., organizma içinde ilkin glikoza dönüşür, sonra metabolizma (b. bk.) devresine girer.

DEKSTRİN (Fr. Dextrine), nişastanın depolimerize edilmesi (dépolymérisation = bir maddenin, aynı elementleri aynı oranda taşıyan, fakat molekül ağırlıkları daha küçük olan maddelere ayrılması) ile elde edilen ve formülü $(C_6H_{10}O_5)\ n$ olan yapışkan madde. Özellikle kâğıt yapıştırma işlerinde kullanılır. Piyasada satılan D. derece derece 110 santigrada yükseltilen bir ısıda, çok seyreltilmiş nitrik asidin nişastaya etki yaptırılmasiyle hazırlanır. Başka bir usul de 90°C ısıda nişastanın seyreltilmiş sülfürik asitle işlem yapılmasıdır. Son olarak 160° C lık kuru bir ısının nişastaya etki yaptırılması usulü vardır. D. suda çok çözünen, alkolde hiç çözünmeyen, amorf (billûrsuz), nem emici bir macun halindedir. Seyreltilmiş asitlerin ve maltaz (bk. MALTAZ) ın etkisiyle maltoz (bk. MALTOZ) a dönüşür. D. in hazırlanma tarzına ve süresine göre, suda çözünen nişastanın aynı olan ve iyotlu suyu maviye boyayan amilodekstrin (*amylodextrine*), iyotlu suyu kırmızıya boyayan eritrodekstrin (*erythrodextrine*) ya da hiç renk vermeyen akrodekstrin (*achrodextrine*) elde edilir.

DEKTİKUS (Lât. *Decticus*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) kolunun Böcekler (Insecta) sınıfının Düz kanatlılar (Orthoptera) takımının Locustidae familyasından bir cins. Kıl şeklinde olan antenleri çok uzundur. Ön tibia'larının üzerinde 4 diken bulunur. Rengi yeşil ya da sarımsıdır. Kanatları körelmiştir. Sıcağı sever. Tarla ve fundalık yerlerde yaşar.

DEKUR (Fr. Décourt), ticarette, teslim edilen malın çok kötü kaliteli olması yüzünden fatura bedelinden yapılan indirim. Toptancılıkta (özellikle Hamburgda) hazır mal alışlarında para peşin ödendiği takdirde yapılan iskontoya da D. denir.

DEL COSSA [*del kossa*], **Francesco** (aş. yu. 1436-aş. yu. 1478), İtalyan ressamı. Ferrare'de doğmuştur. XV. yüzyılda Ferrare okulunun başlıca temsilcisi olan D. C., Ferrare'de Este ailesinin konutlarından Schifanoia sarayının büyük salonunun süslenmesine katılmıştır. Mantegna ile Piero della Francesca'nın üslûbunu andıran freskleri, birbiri ardından gelen ayları, saray hayatiyle ve tarımla ilgili sahneleri temsil etmektedir. D. C., 1470 te Ferrare'den çıkıp Bollogna'ya yerleşmiş ve Bentivoglio ailesi için çalışmağa başlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «Meryem Ana ile azizler» (Bologna Müzesi); San Petronio'da «Grifoni mihrabı»; «Annonciation» (Dresden Müzesi). Bütün eserlerinde hep aynı solukluk görülebilir.

DEL LUNGO [*del lungo*], **Isidoro** (1841 - 1927), İtalyan edebiyat tarihçisi. Montevarchi (Arezzo) da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Lise öğretmenliği yaptıktan sonra Floransa'da Crusca akademisi üyesi ve Crusca sözlüğü redaktörü olmuştur. 1906 dan başlayarak senatörlük yapmıştır. Eserleri: *Dino Compagni e la sua cronica* (D. C. ve kroniği) [3 cilt, 1879 - 1887]; *Il Parini nella storia del pensiero italiano* (İtalyan düşüncesi tarihinde Parini) [1870]; *Dante ne'tempi di Dante* (Dante devrinde Dante) [1888]; *Florentia, uomini e cose del Quattrocento* (Floransa, XV. yüzyıl insanları ve şeyleri) [1897]. *Da Bonifazio VIII ad Arrigo VII* (VIII. Bonifatius'tan VII. Heinrich'e kadar) [1899] adlı eserleri de anılabilir.

DEL RÍO [*del rio*], **Andrés Manuel** (1765 - 1849), İspanyalı mineraloji bilgini. Madrid'de doğmuş, Meksikada ölmüştür. San Isidoro'da teoloji, Freiberg'de madencilik, Pariste kimya okumuştur. Lavoisier ile birlikte çalıştığı için devrimcilerin elinden kurtulmak üzere İngiltereye kaçmış, 1793 te Meksikaya giderek Madencilik Okulunda profesör olmuş, 1801 de vanadyum (*vanadium*) u bulmuştur. Eritronyum (*erythronium*) adını verdiği bu yeni elementin son zamanlarda bulunan kromla aynı şey olduğu sanılmışsa da, çok geçmeden bunun yanlış olduğu anlaşılmıştır.

DEL SARTO, Andrea: bk: SARTO, Andrea del.

DELABARRE [*dılabar*], **Christophe François** (1787 - 1862), Fransız hekimi. Lisieux'de doğmuştur. Özel-

likle dişçilikteki ustalığiyle ün almıştır. Oğlu **Antoine François Adolphe D.**, dişçilikte anestezi için ilk olarak eter kullanan kişidir.

DELABORDE [*dılabǫrd*], **Henri,** vikont (daha sonra kont) (1811 - 1899), Fransız ressamı ve sanat eleştirmecisi. Rennes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Delaroche'un öğrencisi olan D., Pariste Sainte - Clotilde kilisesinin mihraplarından birini süslemiştir. 1855 ten 1885 e kadar Cabinet des Estampes'ın muhafızlığını yapmış, *Lettres et pensées d'Hippolyte Flandrin* (Hippolyte Flandrin'in mektupları ve düşünceleri) [1865]; *Ingres, sa vie, ses travaux, sa doctrine* (Ingres, hayatı, eserleri, doktrini) [1870] ve *L'Académie des beaux-arts* (Güzel Sanatlar Akademisi) [1870] adlı eserleri çıkarmış, 1868 de Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DELABORDE [*dılabǫrd*], **Henri François,** kont (1854 - 1927), Fransız tarihçisi ve bilgini. Versailles'da doğmuş, Lausanne'da ölmüştür. Kont Henri D. un oğludur. Ecole des Chartes'ta profesörlük etmiş, Ortaçağ üzerine birçok eserler yazmıştır.

DELABORDE [*dılabǫrd*], **Jules,** kont (1806 - 1889), Fransız hukukçusu ve tarihçisi. Pariste doğmuş, Lausanne yakınlarında ölmüştür. Avukatlık yaptıktan sonra Paris İstinaf Mahkemesine üye olan D., antiliberal tedbirlere karşı savunduğu Protestanları tutmuştur.

DELACHENAL [*dılaşnąl*], **Roland** (1854 - 1923), Fransız bilgini ve tarihçisi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. *Histoire de l'ordre des avocats au Parlement de Paris (1306 - 1600)* (Paris Parlâmentosunda avukatlar birliğinin tarihi [1306 - 1600]) [1885] adlı bir kitap yazmıştır. Asıl ününü sağlayan, *Histoire de Charles V* (V. Charles' in tarihi) [1909 - 1931] adlı eseri olmuştur.

DELACOUR [*dılakųr*], **Alfred Lartigue** (1815 - 1883), Fransız tiyatro yazarı. Bordeaux'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Hekimlik mesleğini bırakmış, başka yazarlarla iş birliği yaparak vodviller ve opera komikler yazmıştır. Bu arada Moreau ve Siraudin'le birlikte *Le courier de Lyon* (Lyon postası) adlı bir dram [1850], E. Labiche'le birlikte de *La cagnotte* (Kumbara) [1864] adlı bir vodvil yazmıştır.

DELACROIX [*dılakrųą*], **Ferdinand - Victor - Eugène** (1798 - 1863), Fransız ressamı. Saint - Maurice (Seine) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransız romantik resim okulunun öncüsüdür. Başlangıçta büyük bir müzik sevgisi duymuş, sonradan resme karşı daha büyük bir ilgi göstererek, çalışmalarını bu yönde geliştirmiştir. Ressam Guérin'in öğrencisi olan D., Louvre Müzesindeki çalışmalariyle kendini yetiştirmiştir. Atelye arkadaşlarından Gericault'nun ve özellikle eserlerinden birçok kopyalar yaptığı Rubens, Raffaello ve Verones'nin etkisi altında kalmıştır. 1822 de açılan sergiye yolladığı «Dante ile Vergilius cehennemde» tablosu ile sanatçı kişiliğini göstermiş, fakat eseri, klâsisizmi tutanlar tarafından çizgi yetersizliği ve üslûp yoksunluğu yönlerinden sert eleştirmeye uğramıştır. 1824 te ünlü İngiliz ressamlarının da katıldığı sergide özellikle Constable'ın manzara resimleri D. yı olduğu kadar, Fransız resmini de etkilemiş ve burada sergilediği «Sakız adası baskını» eseri de eleştirmeye uğramıştır. Ressam David'in klâsik sanatında yer alan, dar ve boğucu kurallara karşı büyük bir tepki yaratmış olan D., tablolarına serbest bir fırça vuruşu ile sağladığı parlak renkleri uygulaması, biçimleri sınırlayan bir çizgi yerine, rengin üstünlüğü altında bir işleyişe değer vermesi, ne model ve ne de kural tanıyan yepyeni bir estetik görüşe dayanması, bileşimlerinde heyecanın belirmesine önem vermesi, klâsiklerin başlıca eleştirme konusu olmuştur. D. ya göre resim, dış görünüşlerin bir kopyası olmaktan çok bir muhayyilenin ve bir duyarlığın canlanıp belirmesidir. Her romantik eserde olduğu gibi, D. nın tablolarında taklit edilmesi mümkün olmayan bir kişilik bellidir. Dünya sanat tarihinde renkçi büyük bir ressam olarak adlandırılan D. nın sanatında parlak kırmızı, sarı, yeşil ve mavilerin ustalıkla düzenlendiği zengin bir görünüş hâkimdir ve tutkunun, acı ve heyecanın belirmesinde gösterdiği incelik, usta bir işleyişle değerlendirilmiştir. D., eserlerinin konularını Shakespeare, Byron, Dante, Goethe'den ve Ortaçağ şairleri ile Alman edebiyatından, Ortaçağ tarihinden, günlük hayat olaylarından ve romantik devirde merak uyandırmaya başlayan doğu milletlerinin hayatından almıştır. Fransız tarihiyle ilgili sahneleri de işlemiştir. 1830 devriminin bir anını gösteren «Halka öncülük eden hürriyet» tablosu, ününün bir kat daha artmasını sağlamıştır. Hareket ve heyecanın üstün tutulduğu bu eserde, gerçekle sembol, hayal ile görünen, hiçbir yapmacılığa düşmeden kaynaştırılmış ve aynı zamanda da, klâsik sanata karşı giriştiği savaşta öncülük ettiğini, sanat yolu ile anlatmak istemiştir. D., Fas, Cezayir, İspanya gezilerinden birçok dokümanlar, incelemeler ve tablolarla dönmüştür (1832). Doğuyla ilgili tablolarda bu incelemeler, tükenmez birer kaynak olmuştur. «Cezayir kadınları», «Fasta Yahudi düğünü», «Afrika manzaraları», «Av sahneleri», «Arap binicileri» bu dönemin eserleridir. D., ömrünün son yıllarında, resmî ısmarlamalarla teşvik edilmiş, büyük eserler vermek fırsatını bulmuştur. Apollon galerisi tavan resimleri (Louvre), Paris Belediye dairesi tavan resimleri, Millet Meclisi ve Senato kitaplıkları için yaptığı tavan ve duvar resimleri, Saint-Sulpice kilisesi şapeli duvar resimleri, bu dönemin eserleri arasındadır. D. nın değerli portreleri arasında George Sand, Chopin, Paganini de yer almıştır.

E. DELACROIX

Değerli bir sanat yazarı ve eleştirmeci olan D. nın mektupları ve gezi izlenimlerini sanatçı görüşüyle değerlendirdiği «Journal» i vardır. D., klâsiklerin sert davranışlarına karşı başarılı bir sanat savaşmasından sonra, Enstitüye kabul edilmiştir (1857).

Yukarıda anılan eserleri yanında «Sardanapal'ın ölümü» (Louvre Müzesi); kendi portresi (Louvre Müzesi); «Taillebour savaşı» (Versailles Müzesi); «İnsanları teselliye gelen barış» (Belediye dairesi, Paris) ve «Yakup ile meleğin savaşı» (Saint-Sulpice şapeli, Paris) anılabilir.

DELACROIX [*dılakrųą*], **Henri** (1873 - 1937), Fransız psikoloğu. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1894 te felsefe agrejesi, 1900 de edebiyat doktoru olmuş, 1909 dan sonra Sorbonne'da profesörlük etmiş, 1928 de de edebiyat fakültesi dekanlığına seçilmiştir. Mistisizm üzerinde çalışmış, eserler yazmıştır: *Essai sur le mysticisme spéculatif en Allemagne au XIV e siècle* (XIV. yüzyılda Almanyada spe-

E. DELACROIX: «Cezayirli kadınlar» (Louvre Müzesi, Paris)

külâtif mistisizm üzerine deneme) [1900]; *Histoire et psychologie du mysticisme, les grands mystiques chrétiens* (Mistisizmin tarihi ve psikolojisi, büyük Hıristiyan mistikleri) [1908]; *La religion et la foi* (Din ve iman) [1922]. Estetikle mantık üzerine de kitapları vardır: *La psychologie de Stendhal* (Stendhal'in psikolojisi) [1918]; *Le langage et la pensée* (Dil ve düşünce) [1924].

DELAFIELD [*dẹlıfild*], **Elizabeth Monica** (asıl adı: **Elizabeth Monica Dashwood,** kızlık adı: **De la Pasture**; 1890 - 1943), İngiliz yazarı. Sussex'de doğmuş, Cullompton (Devonshire) da ölmüştür. İlk romanını 1917 de yayınlamıştır. Eğlence romanları ve kısa hikâyeler yazmıştır: *Zella Sees Herself* (Zella kendini görüyor) [1917]; *The Pelicans* (Pelikanlar) [1918]; *The War-Workers* (Savaş işçileri) [1918]; *Consequences* (Sonuçlar) [1919]; *Tension* (Gerginlik) [1920]; *Heel of Achilles* (Akhilleus'un topuğu), *Humbug* (Hilekâr) [1921]; *The Optimist* (İyimser kişi) [1922]; *Mrs. Harter* (Bayan H.) [1924]; *The Chip and the Block* (Kenarına bak, bezini al) [1925]; *Jill* (Sevgili) [1926]; *The Way Things Are* (İşler böyle) [1927]; *What is Love* (Aşk nedir?) [1928; *First Love* (İlk aşk) adiyle Amerikada da yayınlanmıştır]; *The Provincial Lady Goes Further* (Taşralı hanım ilerliyor) [1932; *The Provincial Lady in London* (Londrada bir taşralı leydi) adiyle Amerikada yayınlanmıştır]; *Gay Life* (Neşeli hayat) [1933]. Kısa hikâyeleri şunlardır: *Messalina of the Suburbs* (Kenar mahalleli Messalina) [1924]; *The Entertainment* (Eğlence) [1927] ve *Women Are Like That* (Kadınlar işte böyledir) [1929]. Ayrıca *To See Ourselves* (Kendi kendimizi görmek) [1932]; *The Glass Wall* (Cam duvar) [1933]; *The Mulberry Bush* (Dut fidanı) [1935]; *General Impressions* (Genel izlenimler) [1933]; *The Provincial Lady in America* (Taşralı leydi Amerikada) [1934] ve *The Provincial Lady in Wartime* (Taşralı leydi savaşta) [1940] adlı piyesleri yazmıştır. Gezi kitapları da yazmış, *Straw Without Bricks* (Tuğlasız saman) [1937] adlı kitabı Amerikada *I Visit the Soviet* (Sovyetler Birliğini geziyorum) adiyle yayınlanmıştır.

E. M. DELAFIELD

DELAFOND [*dılafǫ̃*], **Mamert Onésime** (1805 - 1861), Fransız veteriner hekimi. Saint Amond (Nièvre) da doğmuştur. École d'Alfort'da profesörlük ve müdürlük yapmış (1860), Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir. *De la morve chez les solipèdes* (Tek parmaklılarda ruam üzerine) [1837]; *Traité de thérapeutique générale vétérinaire* (Genel hayvan tedavisi bilgisi) [1838 - 1844] ve *Traité sur la police sanitaire des animaux domestiques* (Evcil hayvanların sıhhatlerini koruma bilgisi) [1818] adlı eserleri vardır. Şarbon hastalığına tutulmuş hayvanların kanlarındaki bitkisel ince tel (Fr. fılament) leri bulmuştur. Bu bakımdan Pasteur'ün öncülerinden biri sayılır.

DELAFORGE [*dılafọrj*], **Louis** (XVII. yüzyıl), Fransız hekimi ve filozofu. Descartes'ın dostu olan D., *De homine* (İnsan üzerine) adlı bir yorumlama yazmıştır. *Traité de l'âme humaine, de ses facultés, de ses fonctions et de son union avec le corps, d'après les principes de Descartes* (Descartes'ın ilkelerine göre insan ruhu, alışkanlıkları, fonksiyonlar ve ruhun bedenle birleşmesi üzerine) [1666] adlı eserinde ruhla bedenin birleşmesini sağlayan başlıca sebepleri ikiye (Tanrısal irade ve insan iradesi) indirmiştir. Descartes'ın düşünceleriyle Saint Augustin'in düşüncelerini bağdaştırmağa çalışmış ve Malebranche'a öncülük etmiştir.

DELAFOSİT (Fr. Delafossite) [Mineraloji], doğal demir ve bakır oksit. Romboedr sisteminden bir kristaldir. Formülü $Cu\ Fe\ O_2$ dir.

DELAFOSSE [*dılafọs*], **Gabriel** (1796 - 1878), Fransız mineraloji uzmanı. Saint-Quentin'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Paris Üniversitesi Fen Fakültesi ile Yüksek Öğretmen Okulunda mineraloji okutmuştur. Kristallerin dönüş yönüyle cephelerinin yönü arasındaki ilgiyi ilk ispat eden o olmuştur.

DELAFOSSE [*dılafọs*], **Jean Charles** (1734 - 1789), Fransız heykelcisi ve oymacısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Mimarlar, heykelciler, tahta eşya yapıcıları ve kuyumcular için bir model kaynağı olan *Nouvelle iconologie historique* (Yeni tarihî ikonoloji) [1768] adlı eseriyle XVI. Louis üslûbunun meydana çıkmasını sağlayanlardan biri olmuştur. Rocaille sanattan büsbütün ayrılmamakla birlikte, meşe ya da defne dallarından girlandlara düşkündür. «Güneşin doğuşu» ve «Atlılar» adlı iki deseni vardır.

DELAGE [*dılaj*], **Louis** (1874 - 1947), Fransız mühendisi ve sanayicisi. Cognac'ta doğmuş, Le Pecq'te ölmüştür. 1905 te D. otomobil ortaklığını kurmuş, çok geçmeden de 4 silindirli 10 beygir güçlü, 1910 da da 6 silindirli 14 beygir güçlü bir araba yapmıştır. 1911 de Boulogne armağanını kazandıktan sonra lüks araba, Birinci Dünya Harbinden

J. C. DELAFOSSE: «Güneşin doğuşu» (Louvre Müzesi, Paris)

sonra 12 silindirli yarış arabaları yapımına başlamıştır. 1925 e kadar kazandığı başarılardan dolayı kendisine Avrupa şampiyonu sanı verilmiştir.

DELAGE [*dîlaj*], **Maurice** (doğ. 1879), Fransız bestecisi. Pariste doğmuştur. Ravel'in öğrencisi olan D., Uzak Doğuya yaptığı bir geziden sonra «Ragamalika»[1914] ve «Dört Hint poemi» [1913] adlı iki melodi meydana getirmiş, 1948 de telli sazlar için bir kuatuor'la 1955 te «Sarhoş gemi» adlı bir melodi daha bestelemiştir. Bunlardan başka, saf ve ince bir lirizmin ifadesi olan kırk kadar bestesi daha vardır.

DELAGE [*dîlaj*], **Yves** (1854-1920), Fransız zooloğu ve biyoloğu. Avignon'da doğmuş, Sceaux'da ölmüştür. 1883 te Caen Üniversitesine zooloji profesörü olmuş, 1884 te de Luc-sur-Mer lâboratuvarı müdürlüğüne atanmıştır. 1886 da Lacaze Duthiers'nin verine zooloji, anatomi ve karşılaştırmalı fizyoloji profesörü olmuş, 1901 de de Roscoff lâboratuvarı müdürlüğüne atanmıştır. Bu lâboratuvarı tam anlamiyle modern bir bilim araştırma merkezi haline getirmiştir. 1904 te gözlerini kaybettiği için mikroskopla çalışmalarına son vermek ve yalnız o zamana kadar elde ettiği sonuçları yayınlamak zorunda kalmıştır. Bu alanda özellikle yapma üretme üzerinde çalışmıştır. Birçok eser yazmış ve «Année biologique» adında bir dergi çıkarmıştır. 1901 de Bilimler Akademisine seçilmiştir.

Y. DELAGE

DELAGOA KÖRFEZİ, Hint Okyanusunun Afrika kıyısında, Mozambik (Port. Moçambique) te meydana getirdiği geniş bir girinti. Körfezin en iç kesiminde Lourenço Marques limanı vardır. Portekizli gemici Antonio de Campo 1502 de burasını bulmuş, Lourenço Marques de 1544 te kendi adını verdiği ticaret merkezini burada kurmuştur. 1823 te Owen'ın yaptığı bir sefer sonunda İngiltere topraklarının önemli bir bölümü üzerinde hak iddia etmiş ve bu parçayı Zengibar (Zanzibar) devletine katmıştır (1832-1856). 1875 te Fransanın hakemliği sonunda verilen kararla ülke yeniden Portekizin eline geçmiştir.

DELAHERCHE [*dîlaerş*], **Auguste** (1857-1940), Fransız seramikçisi. Beauvais'de doğmuş, Pariste ölmüştür. La Chapelle-aux-Pots'da bir atelye kurmuş, bütün hayatını orada geçirmiştir. Başlangıçta donuk ya da renkli basit vazolar yapmış, daha sonra geometrik çizgileri olan çiçek, yemiş ya da tavus kuşu kanatlarını andıran şekillerle süslü eserler meydana getirmiştir. Sonradan bu süslerin yerini seramik süsler almıştır. Ajurlu porselenleri çok değerlidir.

DELALANDE [*dilalãd*], **Michel Richard** (1657-1726), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Versailles'da ölmüştür. XV. Louis sarayının musiki müdürünün oğludur. D., beş ses ve orkestra için 60 motet (kutsal bir metin üzerine hazırlanmış ve genel olarak enstrüman eşliğinde olmayarak söylenen çok sesli koro bestesi) ile Molière'in bir metni üzerine *Mélicerte* (ad) adlı bir opera ve birkaç balet musikisi bestelemiştir.

M. R. DELALANDE

DELAMAIR, DELAMAIRE [*dîlamer*] **ya da DE LA MAIRE** [*dî la mer*], **Pierre Alexis** (1676-1745), Fransız mimarı. Paris yakınında Châtenay'de ölmüştür. 1704-1709 yılları arasında Marais'de yaptığı Rohan ve Soubise konakları onun en büyük eserleri sayılır. Üslûbunun güzelliği özellikle Soubise konağının önündeki sütunlu avluda göze çarpmaktadır.

DELAMARE [*dîlamar*], **Nicolas** (1639-1723), Fransız hukukçusu. Noisy-le-Grand'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Başkan Lamoignon'un isteği üzerine *Traité de la police* (Polis üzerine inceleme) adlı bir eser kaleme almıştır. Leclerc du Brillet aynı eseri devam ettirmiştir.

DELAMARE-DEBOUTTEVILLE [*dîlamar-dîbutvil*], **Edouard** (1856-1901), Fransız sanayicisi ve bulucusu. Rouen'da doğmuş, Montgrimont (Seine-Maritime ili) da ölmüştür. Fransada ilk pamuk sanayiini kuranlardan birinin oğlu olan D., 1879 da hem çeviren, hem delen, hem yontan, hem de bölen bir araç yapmıştır. Onun en büyük buluşu, fabrikanın başmakinisti Léon Malandin'le birlikte yaptığı otomobildir (1883). 8 beygirlik bir motorla işleyen bu arabada önce gaz yağı kullanılmışsa da, bir aksama yüzünden sonradan benzin kullanılmıştır. Benz ve Daimler'den iki yıl önce, 12 şubat 1884 te iki bulucunun «arabalarda kullanılacak bir motör» için aldıkları röve, bugün kullanılan araba motörlerinin bütün özelliklerini taşıyordu.

E. DELAMARE-DEBOUTTEVILLE

J. - B. J. DELAMBRE

DELAMBRE [*diląm. br*], **Jean - Baptiste Joseph** (1749 - 1822), Fransız astronomu. Amiens'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Lalande'ın öğrencisi olan D., kendisini Jupiter'le Saturnus'un uydularının tablosunu çıkarmakla tanıtmıştır. Méchain'le birlikre, Dunkerque ile Barcelona arasındaki meridiyen yayını ölçmüştür; bu işi ancak 1799 da bitirebilmiştir. Lalande'ın ölümü (1807) üzerine Collège de France'ta açılan astronomi kürsüsüne atanmıştır. Hayatının son yıllarını bilim tarihini yazmakla geçiren D., aş. yu. bütün dilleri okuduğu için bilimin her alanında geniş bilgi sahibiydi. Bilimde şarlatanlığı kabul etmezdi. Cuvier'ye göre, son derece alçak gönüllü bir insandı. En önemli eseri, *Histoire de l'astronomie* (Astronomi tarihi) [1817 - 1827] dir.

DELAND [*dilęnd*], **Margaret** (asıl adı: **Margaretta Wade Deland**; kızlık adı: **Campbell**; 1857 - 1945), Amerikalı romancı. Pennsylvaniada, Allegheny'de doğmuştur. Hikâyeleri ile tanınmıştır: *Old Chester Tales* (İhtiyar Chester hikâyeleri) [1899]; *Dr. Lavander's People* (Dr. Lavender'in halkı) [1903]. Öbür eserleri: *John Ward, Preacher* (John Ward, vaiz) [1888]; *The Old Garden and Other Verses* (Eski bahçe ve diğer şiirler) [1886]; *The Story of a Child* (Bir çocuğun hikâyesi) [1892]; *Philip and His Wife* (Ph. ve karısı) [1894]; *The Awakening of Helena Richie* (Helena Richie'nin uyanışı) [1906]; *The Iron Woman* (Demir kadın) [1911]; *The Rising Tide* (Yükselen gelgit) [1916]; *The Kays* (Kays ailesi) [1926] v. b.

DELANE [*deleyn*], **John Thaddeus** (1817 - 1879), İngiliz gazetecisi. Londrada doğmuş, Ascot yakınlarında ölmüştür. 1841 den 1877 e kadar «Times» gazetesinin müdürlüğünü yapmış, bu gazetenin ağırbaşlılığı ve tarafsızlığı ile kazandığı itibarı artırmıştır.

DELANGE [*dilãj*], **Hermann François** (1715 - 1781), Belçikalı besteci. Liège'de doğmuş, orada ölmüştür. Romaya gitmiş, G. B. Costanzi'den ders almıştır. 1740 ta Liège'e döndükten sonra ölümüne kadar Saint - Paul kolejialinde birinci kemancı olarak çalışmıştır. Solo ve trio için sonatlar yazmış, ilâhiler bestelemiş, *Nicette à l'école de la vertu* (N. erdem okulunda) adlı bir opera yazmıştır.

DELANNOY [*dilanua*], **Jean** (doğ. 1908), Fransız sinema artisti ve rejisörü. Noisy - le - Sec'te doğmuştur. On sekiz yaşındayken filimlerde oynamağa başlamış, çok geçmeden de filim çevirmiştir. 1935 te birkaç kısa filim çevirdikten sonra, 1937 de *Ne tuez pas Dolly* (Dolly'yi öldürmeyiniz) adlı büyük bir filim çevirmiştir. En tanınmış eserleri şunlardır: *Macao* [1939]; *La symphonie pastorale* (Pastoral senfoni) [1946]; *Dieu a besoin des hommes* (Tanrı'nın insanlara ihtiyacı vardır) [1950]; *Marie Antoinette* (ad) [1955]; *Notre - Dame de Paris* (Notre - Dame'ın kamburu) [1956]; *Maigret tend un piège* (Maigret tuzak kuruyor) [1957]; *Guinguette* (Kır kahvesi) [1959]. 1946 Cannes festivalinde *Pastoral senfoni* filmiyle büyük armağan, 1950 Venedik festivalinde ise uluslararası armağan almıştır.

DELANNOY [*dilanua*], **Marcel** (1898 - 1962), Fransız bestecisi. La Ferté - Alais'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Kendi kendini yetiştirmişse de J. Gallon, A. Gedalge, A. Honegger, R. Manuel gibi üstatlardan da yardım görmüştür. 1927 de bestelediği *Le poirier de misère* (Sefalet armut ağacı) adlı opera komiğin kazandığı başarı kendisinin hangi yolda yürümesi gerektiğini göstermiştir. Bundan sonra 1930 da *Le fou de la dame* (Bayanın soytarısı) [1930]. *Çendrillon* (Kül kedisi) [1931 - 1935] adında bir balet, *Ginerva* [1942], *Puck* [1949], *Les noces fantastiques* (Göz kamaştırıcı eğlenceler) [balet, 1954] adlı eserlerini yazmıştır. Melodilerinde şekil bolluğu ve bu şekillerin birbiriyle kaynaşması dikkati çekmektedir. D. senfoniler de yazmıştır.

DELANOIS [*dilanua*], **Louis** (1731 - 1792), Fransız mobilyacısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1761 de ustalığa yükselen ve Madam du Barry tarafından korunan D., kıralın gözdesinin Versailles'daki eviyle Louveciennes pavyonunu döşemistir. Yemek odasındaki sandalyelerin ayaklarına ince, düz ve oluklu bir şekil vermiştir; kendisinden sonra gelen mobilyacılar da bu biçimi taklit etmişlerdir. Kıvrak ve çeşnisi bol sanatı, gerek XV. Louis üslûbuna, gerek geçiş evresi üslûbuna, gerek XVI. Louis üslûbuna uymakta güçlük çekmemiştir.

DELANY [*dileyni*], **Patrick - Bernard** (1845-1924), İrlândalı mühendis. King kontluğunda doğmuş, Amerika Birleşik Devletlerine göç etmiştir. Aynı zamanda bir hat üzerinden birkaç konuşma yapabilen bir telgraf sistemi kurmuştur.

DELAPLANCHE [*dilaplãş*], **Eugène** (1836 - 1891), Fransız heykelcisi. Belleville'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1864 te Roma armağanını kazanan D., özellikle duygulu konulardan esin alarak kadın büstleri yapmıştır. «İlk günahtan önce Havva», «Zambaklı bakire» (Louvre Müzesi), «Sainte Agnès» (Saint-Eustache kilisesi, Paris) bunların en tanınmış olanlarıdır.

DELAPORTE [*dilapǫrt*], **Louis** (1874 - 1944), Fransız doğu bilgini. Saint - Hilaire - du - Harcouët (Manche) de doğmuş, Silezyada ölmüştür. 1910 - 1911 yıllarında Collège de France'ta çalışırken, çivi yazılı tabletlerin başlıkları üzerinde araştırmalar yapmış (1912), 1921 de Paris Katolik Enstitüsü doğu tarihi profesörlüğüne atanmıştır. Pariste Guimet Müzesinde, Bibliothèque Nationale'de ve Louvre Müzesinde bulunan silindirlerin kataloglarını yayınlamıştır (1909, 1910, 1922 - 1923). Bunlardan başka, Kıptî metinleri, Bibliothèque Nationale'de bulunan Kıptî yazmalarının kataloğunu ve Asur silindirlerini yayınlamıştır. *Inventaire des tablettes de Tello* (Tello tabletleri defteri) [1913] adlı eserin IV. cildini de yayınlamıştır. Öbür yayınları: *La Mésopotamie, les civilisations babyloniennes et assyriennes* (Mezopotamya, Babil ve Asur uygarlıkları) [1923]; *Grammaire hittite* (Hitit grameri) [1929]; *Les Hittites* (Hititler) [1936]; *Les peuples de l'Orient*

L. DELAPORTE

méditerranéen, le Proche Orient asiatique (Doğu Akdeniz halkları, Asya Yakın Doğusu) [1938].

«Revue hittite et asianique» dergisini kurmuş, Anadoluda birçok kazılar yönetmiştir. Son olarak 1932 de memleketimizde bulunmuştur. Malatyadaki «Aslanlar Kapısı» ve Louvre Müzesinde bulunan «Malatya kabartmaları» onun bulup ışığa çıkardığı eserlerdir.

DELAPORTE [*dılapǫrt*], **Louis Marie Joseph** (1842 - 1925), Fransız denizcisi ve gezgini. Loches'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Kamboç'a gidip Ḫmer anıtlarını incelemiş (1872), sonra da oraya başka kurullar göndermiştir. Önce Compiègne'de bulunan, sonra da Trocadéro'ya taşınan Ḫmer müzesini kurmuştur. *Voyage au Cambodge* (Kamboç gezisi) [1880] ve *Monuments du Cambodge* (Kamboç anıtları) [1915 - 1925] adlı eserlerinde Ḫmer sanatı üzerinde durmuştur.

DELAQUIS [*dılaki*], **Ernst** (1878 - 1951), İsviçreli hukuk bilgini. İskenderiyede doğmuş, Davos'ta ölmüştür. Liszt'in kurduğu çağdaş ceza hukuku okulunun öncülerindendir. Suçluluğa karşı savaşta uluslararası iş birliğini savunmuş ve cezayı yerine getirme konusunda daha uygun yollar aramıştır. 1913 te Berlinde, 1914 - 1919 da Frankfurtta profesörlük yapmıştır. Bir aralık İsviçrede adalet ve polis örgütünde çalışmış, 1929 - 1934 yılları arasında Hamburgda, sonra da Cenevrede profesörlük etmiştir. Bernde uluslararası Ceza Hukuku Komisyonu genel sekreteri (1938) ve onursal başkanı olmuştur. 1944 ten sonra Bernde profesörlük etmiştir. Başlıca eserleri: *Der untaugliche Versuch* (Faydasız deneme) [1904]; *Die Rehabilitation im Strafrecht* (Ceza hukukunda itibarın yerine gelmesi) [1907]; *Erstrebtes und Erreichtes zur Lösung der Fremdenfrage* (Yabancılar dâvasının çözümünde uğraşılanlar ve elde edilenler) [1924]; *Unzulänglichkeiten im Auslieferungsrecht* (İade hukukunda yetersizlikler) [1927 - 1929]; *Entwicklungstendenzen im schweiz erischen. Gefangenenwesen der Gegenwart* (İsviçre tutsakları işinin çağdaş gelişmeleri) [1927 - 1929]. Bunlardan başka, Bernde çıkan «Schweizer Zeitschrift für Strafrecht» dergisini yönetmiştir.

DELAROCHE [*dılarǫş*], **Paul** (1797 - 1856), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Watelet ile Gros'nun öğrencisi olmuştur. 1822 de sergilediği «Çarmıhtan indirilen İsa» ve «Yehoşeba'nın Yoaşı kurtarışı» tablolariyle dikkati çekmiştir. Louis - Philippe'in saltanatı süresince sergilerde büyük başarılar sağlamıştır. Yarı klâsik, yarı romantik eserleriyle halk tarafından tutulmuş ve resmî siparişlerle sağladığı işleri de ününün artmasına yardım etmiştir. 1832 de Enstitü üyesi olmuş, 1834 te Madeleine kilisesinin dekorasyonlarını yapmak için hükümetçe görevlendirilmiştir. «Sainte Cecile» [1837] eserinin sert eleştirmeye uğraması üzerine, resmî siparişleri almaktan vazgeçmiştir. D. tarih konularını işleyen bir ressam olarak büyük bir saygı görmüş, sonra da portre ve dinle ilgili konularda eserler vermiştir. Eserleri arasında bazı alçı ve bronz heykelleri de yer alır. «Sudan kurtarılan Musa» (Amsterdam Belediye Müzesi); «Herodes'in kızı» (Köln Müzesi); «Edward'ın çocukları» (Wallace koleksiyonu, Londra), «Hapiste Jeanne d'Arc» (Wallace koleksiyonu, Londra), «Bir anne ve çocuğu» (Wallace koleksiyonu, Londra), «Okuma öğrenen çocuk» (Wallace koleksiyonu, Londra); «İngiltere kıraliçesi Elisabeth'in ölümü» (Louvre Müzesi, Paris), «IV. Edward'ın çocukları» (Louvre Müzesi, Paris), «Alpleri aşan Büyük Karl» (Versailles Müzesi), «Trocadéro'nun alınışı» (Versailles Müzesi), «Papa XVI. Gregorius» (Versailles Müzesi) adlı tabloları anılabilir.

P. DELAROCHE

DELAROCHE [*dılarǫş*] **ya da BÉRARD** [*berạr*] **KANUNU**, diatomik (molekülü iki atomdan bileşik) gazlarda, molekül kütlesi ile değişmez basınçlı spesifik ısının çarpımı daima 6,8 yakınında bulunur. Fransız kimyacısı Jacques Etienne Bérard (1789 - 1869) ile Fransız bilginlerinden Delaroche'un adlariyle anılır.

P. DELAROCHE: «Edouard'ın çocukları» (Louvre Müzesi, Paris)

DELARUE - MARDRUS [*dılarụ mardrụs*], **Luce** (1880 - 1945), Fransız kadın yazar. Honfleur'de doğmuş, Château - Gontier'de ölmüştür. Şiirleriyle Sully - Prudhomme'un dikkatini çekmiştir. Birçok şairlerle dostluk ilişkileri kurmuş, özellikle D'Annunzio (b. bk.) ile sürekli bir dostluk sağlamıştır. 1900 yılında, *Alf leyla wa leyla* (Bin bir gece) masallarını ve *Kur'an*'ı Fransızcaya çeviren Dr. Joseph Charles Mardrus (b. bk.) ile evlenmiştir. «Fémina» armağanı jürisi üyeliğinde görev almıştır. 1904 te Mısırda ve Kuzey Afrikada bir gezi yapmıştır. Romantik bir insan olan D. - M. ün 1908 den sonra yazdığı romanlarda derin bir duyarlık göze çarpar. Başlıca romanları şunlardır: *Marie, fille - mère* (Marie, anne kız) [1908]; *Le roman de six petites filles* (Altı küçük kızın

L. DELARUE MARDRUS

romanı) [1909]; *L'inexpérimentée* (Tecrübesiz kadın) [1912]; *Deux amants* (İki sevgili) [1917]; *Toutoune et son amour* (Toutoune ve aşkı) [1919]; *L'ex - voto* (Adak) [1921]; *Rédalga* [1928]; *Une femme libre et l'amour* (Hür bir kadın ve aşk) [1933]; *Roberte* (ad) [1937]; *Mes mémoires* (Anılarım) [1938].

DELATIN: 1. Sovyetler Birliğinde, Ukrayna'nın güneybatı bölümünde, Prut ırmağı üzerindeki Yablonitsa geçidinin doğu ucunda bir kasaba. Burada tuz madenleri ve kaplıcalar vardır. Kasaba 1916 da Ruslara geçmiş, 1917 de Almanlar tarafından geri alınmıştı. Nüfusu 8 815 tir.

2. **Delatın geçidi** ya da **Yablonitsa geçidi** ya da **Tatar geçidi:** Doğu Karpat dağlarında, Ukrayna ile Karpat Ukraynası arasında, Kolomiya'nın 45 km kadar güneybatısında bir geçit. Sovyetler Birliğinden gelip yukarı Tisza vâdisine giden demiryolu buradan geçer. 1241 de Macaristana yayılan Moğollar buradan geçmişlerdir. 1914 ekimi ile 1917 şubatı arasında Ruslarla Avusturyalılar arasında bu geçitte pek çok savaşma olmuştur. 1944 te de Ruslar Macaristana buradan saldırmışlardır.

DELATOUR [*dîlatur*], **Albert** (1858 - 1938), Fransız iktisatçısı. Brienne'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Vasıtalı vergiler ve amortisman sandığı genel müdürlüğünde bulunan D., Paris şehri yüksek ticaret okulunda ve Politik Bilimler Okulunda profesörlük etmiştir. *Adam Smith* adlı bir kitabiyle vergiler üzerinde ve vergi oranı ile eşit tüketim üzerinde önemli eserleri vardır. 1912 de Sosyal ve Politik Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DELATTRE [*dilatr*], **Alfred - Louis** (1850 - 1932), Fransız arkeoloğu. Deville-lès - Rouen'da doğmuş, Tunusun Carthage (Kartaca, Lât. Carthago, Yun. Karkhedon, Fenik. Kart - Hadaşt = Yeni şehir) komününde ölmüştür. Cezayir Misyonerleri Derneği rahiplerinden olup Carthage'da Saint-Louis kilisesi papazlığında ve kendi kurduğu Lavigerie Müzesi müdürlüğünde bulunmuştur. Hayatının büyük bir kısmını Kartacada kazılar ve araştırmalar yapmakla geçirmiş ve Kartaca'nın pünik ve Hıristiyan çağları hakkında arkeoloji yönünden çok köklü sonuçlar elde etmiştir. *Les tombeaux puniques de Carthage* (Kartacadaki pünik çağı mezarları) [Lyon, 1890]; *Description de l'Afrique du Nord* (Kuzey Afrikanın tanıtlanması) [1899 - 1900]; *Le culte de la Sainte Vierge en Afrique, d'après les monuments archéologiques* (Arkeoloji anıtlarına göre Afrikada Meryem kültü ile ilgili eserler) [1907] adlı eserleri anılabilir.

DELATTRE DE TASSIGNY, Jean: bk. LATTRE DE TASSIGNY, Jean de.

DELAUDUN [*dîlodǭ*], **Pierre** (1575 - 1629), Aigaliers sieur'ü. Uzès'te doğmuş, Aigaliers şatosunda ölmüştür. Bir süre Pariste kaldıktan sonra, 1605 e doğru Uzès piskoposu tarafından yargıçlığa atanmıştır. *La Diane, poème, mélanges* (Diana, şiir, karmalar) [1596] adlı eseri yarım sone dediği bir dörtlük ve bir üçlükten meydana gelmiş küçük şiirleri kapsar. Bundan başka, iki trajedi ile *L'art poétique français* (Fransız şiir sanatı) [1597] adlı bir eseri vardır.

DELAUNAY [*dîlonę*], Fransada bir kuyumcu ailesi: 1. **Jacques:** 1689 da kuyumcular korporasyonu muhafızı olmuş ve kardinal de Richelieu için çalışmıştır.

2. Oğlu **Nicolas** (1647 - 1727) Pariste ölmüştür. 1672 de üstatlık sanını almış, Monnaie de Paris için maden üstüne gravürler yapmış, Louvre'un madalya darphanesinin müdürü olmuştur (1696). Kaynatası Claude Ballin ile birlikte XIV. Louis zamanının en ünlü kuyumcuları arasında yer almıştır. 1713 te Rigaud onun portresini yapmıştır. 1678 de kıralın çekmecelerini yapmakla görevlendirilmiş, 1692 de Bayan de Blois'nın, 1722 de de veliahtın karısının tuvalet takımlarını işlemiştir.

DELAUNAY [*dîlonę*], **Charles Eugène** (1816 - 1878), Fransız astronomu. Lusigny'de doğmuş, Cherbourg'da ölmüştür. 1870 ten sonra Paris gözlem evinin müdürlüğünde bulunmuştur. Ay ve gelgit kuramlarını geliştirmiştir.

DELAUNAY [*dîlonę*], **Elie** (1828 - 1891), Fransız ressamı. Nantes'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Özellikle tarihî olayların tablolarını çizmiştir: «Roma'da veba», «Brutus'un andı», «İksion'un cehenneme atılışı». Danıştay, Paris Belediye sarayı, Panthéon ve Opera yapılarının duvar resimlerini yapan D., bu arada Charles Garnier'nin portresini de yapmıştır. 1879 da Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

E. DELAUNAY

DELAUNAY [*dılonę*], **Louis - Arsène** (1826 - 1903), Fransız aktörü. Pariste doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Konservatuvarda Provost'nun öğrencisi olan D., 1846 da Odéon tiyatrosunda oyuna başlamış, 1850 de de Comédie-Française'e bağlanmıştır. D. genç âşık (jeune premier) rolünde Parisin en kusursuz aktörü olduğunu göstermiş ve yeni oyunlarda olduğu kadar eskilerinde de üstün başarılar sağlamıştır. 1887 yılında emekliye ayrılan D., 1877 de Paris Konservatuvarı güzel şiir okuma (déclamation) profesörlüğüne atanmıştır.

DELAUNAY [*dîlonę*], **Robert** (1885 - 1941), Fran-

R. DELAUNAY: «Kızıl kule»

sız ressamı. Pariste doğmuş, Montpellier'de ölmüştür. Bir tiyatro dekoratörünün atelyesinde çalıştıktan sonra gümrükçü Rousseau ve ilk kübistlerle tanışmıştır. Şekillerin bitevi-yeliğinin devamlı olarak ışık oyunlariyle kırıldığını ileri sürerek tablonun renkli plânlara dayanan ahenkli bir bileşik olması gerektiği kanısındaydı. Başlıca eseri: 1911 de Eiffel kulesinden esin alarak yaptığı «Kızıl kule» dir. Bundan başka, birçok kitabı da resimlemiştir.

DELAUNE [*dılǭ*], **Etienne** (aş. yu. 1519 - 1583), Fransız kuyumcusu, gravörü ve madalyacısı. Orléans'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Madalya biçiminde birçok portresini yaptığı II. Henri, Paris Darphanesinin birçok yerlerini süslemek görevini ona vermiştir (1552 - 1553). Antoine de Bourbon'un madalyasiyle Üç Piskoposluğun ele geçirilmesi üzerine bastırılan madalya da onun eseridir. Kuyumcu olarak da çok güzel eserler meydana getirmiştir. Saint - Barthélemy katliamından sonra Strasbourg'a kaçmış, orada ken disini Cousin, Michelangelo ve le Rosso'nun eserlerinden gravürler çıkarmağa, portreler yapmağa vermiştir. Çağdaş dekoratörler onun izinde yürümüşlerdir.

DELAVIGNE [*dılavin*], **Casimir** (1793 - 1843), Fransız şairi ve oyun yazarı. Le Havre'da doğmuş, Lyon'da ölmüştür. Napoléon lisesinde parlak bir öğrenimden ve bazı akademik yarışmalarda kazandığı başarılardan sonra, 1818 den başlayarak bastırmağa başladığı ve adına *Les Messéniennes* dediği yurt şiirleriyle birdenbire üne ulaşmıştır. Bir süre, Béranger ile birlikte, hürriyetçilerin övdüğü bir millî şair olmuştur. Piyesleri klâsik şekillere bağlı kalmışsa da, romantik zevke yaklaşmıştır. En tanınmış oyunları şunlardır: *Les vêpres siciliennes* (Sicilya akşam duaları): [1819]; *Marino Faliero* (ad) [1829]; *Louis XI* (ad) [1832]; *Les enfants d'Edouard* (E. ın çocukları) [1833]; *Don Juan d'Autriche* (Avusturyalı Cuvan) [1835]; *La fille du Cid* (Cid'in kızı) [1840]. 1821 de yazdığı *Le Paria* adlı piyesinde, toplumdan kovulmuş insanın romantik kişiliğini sahneye koymuştur. Komedilerinde dil bakımından olduğu kadar görüş bakımından da bir incelik vardır. Politikada hürriyetçi olmakla birlikte, D., kıral Louis - Philippe'i tutmaktan çekinmemiş ve onun tahta çıkışını *La Parisienne* adlı şarkısında kutlamıştır. Kardeşi Germain D. ile birlikte Halévy'nin *VI. Charles* [1843] adlı operasının librettosunu yazmıştır. 1825 te Fransız Akademisine seçilmiştir.

C. DELAVIGNE

DELAVIGNE [*dılavin*], **Germain** (1790 - 1868), Fransız oyun yazarı. Giverny (Eure) de doğmuş, Paris yakınında, Montmorency'de ölmüştür. Komediler, vodviller ve opera librettoları yazmıştır. Kardeşi Casimir D. ve Scribe ile iş birliği yapmıştır.

DELAVRANCEA [*delavrançça*], **Barbu Ştefănescu** (1858 - 1917), Rumen yazarı ve devlet adamı. Bükreş (Bucureşti) te doğmuş, Yaş (Iaşi) ta ölmüştür. Pariste hukuk öğrenimi yaptıktan sonra bir süre avukatlık etmiş, sonradan politika hayatına atılmıştır. Millet vekili, Bükreş belediye başkanı, bayındırlık bakanı olmuş ve parlak konuşmalariyle ün kazanmıştır. Kısa hikâyeler yazmış ve bunları birkaç kitap halinde yayınlamıştır. Başlıcaları şunlardır: *Trubadurul* (Ozan) [1887]; *Paraziţii* (Dalkavuklar) [1893]; *Intre vis şi viaţă* (Rüya ile hayat arasında) [1893]. *Hagi Tudose* (ad) [1903] adlı kısa hikâyesi şaheseridir. Bu hikâyede, büyük şehrin varoşlarında oturan ve sonunda bir yığın altın üzerinde ölen bir cimriyi çok kuvvetli ve güzel bir dille tasvir etmiştir. D. üç piyes yazmıştır: *Apus de soare* (Güneşin batması) [1909]; *Viforul* (Fırtına) [1910]; *Luceăfarul* (Venus) [1910]. Bu üç piyes, derin bir romantizm damgası taşıyan tarihî bir trilojidir. Konularını Rumen tarihinden alan bu piyesler büyük bir başarı sağlamıştır. D. nın bütün eserleri dil bakımından kusursuzdur.

DELAWARE [*dęlıwer*], Amerika Birleşik Devletlerinin doğusunda, Atlas Okyanusu kıyısında, Maryland, Pennsylvania ve New Jersey devletleri arasında, 6 138 km² lik bir devlet (Birleşik Amerikanın Rhode Island'dan sonra en küçük devleti). *First State* (İlk devlet), *Diamond State* (Pırlanta devleti) ve *Blue Hen State* (Mavi tavuk devleti) adlariyle anılır. Nüfusu 446 292 (1960) olup hükûmet merkezi Dover'dır. Bu devlet, kuzeyde Delaware koyu ile güneyde Chesapeake koyunu birbirinden ayıran yarımadanın kuzeydoğu bölümünü kaplar. Kumlu, alçılı ve yer yer kireçli bir toprağı olan bu ovada, çevredeki büyük şehirlerin ihtiyacını karşılayacak kadar sebze yetiştirilir; balıkçılık ve deniz ürünleri istihsali son derece gelişmiştir. D. koyunun kıyılarındaki limanlarda çelik sanayii, gemi yapımı ve özellikle kimyevî maddeler sanayii vardır. 1609 da Henry Hudson tarafından D. koyu bulunduktan az sonra bu bölgeye Holândalılar (1621) ve İsveçliler (1638) yerleşmişler, çok geçmeden de Virginia'daki İngilizlerle çekişmeye başlamışlardır. 1682 de William Penn'e verilen bölge, 1704 te bağımsızlığa kavuşmuştur. Federal Anayasayı kabul eden ilk devlet D. olmuştur (17 eylül 1787). Kongreye iki senatör göndermekteyse de, nüfusunun azlığından dolayı yalnız bir temsilcisi vardır. Yerli meclis, dört yıl için seçilen 17 senatörle iki yılda bir seçilen 35 temsilciden meydana gelmiştir.

DELAWARE [*dęlıwer*], Amerika Birleşik Devletlerinin doğusunda, Catskill (Appalaches) dağlarından çıkan iki akarsuyun birleşmesinden meydana gelen, 406 km uzunluğunda bir ırmak. Philadelphia'dan geçer. D., Atlas Okyanusuna döküldüğü yerde aynı adı taşıyan geniş bir koy meydana getirir. Bk. DELAWARE KOYU.

DELAWARE [*dęlıwer*] **ya da LENI - LENAPE** [*lęni lenipi*, yerli dilde = ilk yerliler] **LER,** Kuzey Amerikada, Birleşik Devletlerde yaşayan bir kızılderili topluluğu. Eskiden Atlas Okyanusu kıyısında Hudson ile Baltimore arasında otururlardı. İngilizlere karşı savaşmışlardır. Bugün Oklahoma'da yaşamaktadırlar. Dilleri, Algonkin familyasındandır. D. lerin ırk efsanesi 1820 de bulunmuştur. Walam Olum adını taşıyan bu yazıt, törpülenmiş ağaç kabuğu üzerine kırmızı hiyerogliflerle kazılmış olup D. lerle onlara yakın olan Shawnee'lerin soğuk kuzey ülkelerinden kalkarak büyük göller üzerinden güneye doğru göç etmelerini anlatır. Bunlar, başarılı çarpışmalar sonucunda Susquehanna ve Potomac ırmakları boyunca ilerleyerek Atlas Okyanusu kıyılarına gelmişler, Quaker William Penn'e D. lerle şimdiki Pennsylvania'yı vermişlerdir. 1682 de D. ler, İngiliz - Fransız sömürge savaşlarına da katılmışlar, sonradan İngilizlerle müttefik Iroquois'lar D. leri, barış için kandırmışlardır.

İngiliz - Amerikalı yerleşme bölgesinin devamlı olarak genişlemesi sonucunda D. ler batıya doğru sürülmüşler, Ohio bölgesine girmişler, fakat 1811 de kopan yerli ayaklanmasından sonra Missouri'yi aşarak gerilemişlerdir. 1835 ten sonra D. kalıntıları, Kansas ve yerli topraklarında yerleştirilmişlerdir. 1907 de nüfusları 1 900 idi. D. ler üç klâna ayrılıyorlardı. Bunların totemleri kurt, kaplumbağa ve hindi idi.

DELAWARE [*dęlîwer*] **KOYU,** Amerika Birleşik Devletlerinde, aynı addaki ırmağın Atlas Okyanusuna döküldüğü yerde bulunan üçgen biçimindeki koy. Uzunluğu 86 km, genişliği 3 - 4 km olan bu koy, Henlopen ve May burunlariyle sınırlanmıştır. Koyun, taşıtların gidip gelişine elverişli olması, her iki kıyı boyunca büyük endüstri merkezlerinin kurulmasına yol açmıştır. Demir endüstrisi (Sparrows Point), kimya endüstrisi (Trenton) ve petrol tasfiyehaneleri gibi.

DELAY [*dîlę*], **Jean** (doğ. 1907), Fransız hekimi. Bayonne'da doğmuştur. 1946 da Paris Tıp Fakültesi psikiyatri kürsüsü profesörü olmuş, 1950 de de Pariste toplanan ilk uluslararası psikiyatri kongresine başkanlık etmiştir. Çağımızda psikiyatri alanında yapılan araştırmalara son derece etki yapmış olan bu bilginin başlıca eserleri şunlardır: *Les astéréognosies et les sensibilités cérébrales* (Astereognoziler ve beyin duyarlıkları) [1934]; *L'électro - encéphalographie* (Elektroansefalografi) [1938]; *Les ondes cérébrales et la psychologie* (Beyin dalgaları ve psikoloji) [1941]; *La dissolution de la mémoire* (Hafızanın yok olması) [1942]; *Maladies de la mémoire* (Hafıza hastalıkları) [1943]; *La psychophysiologie humaine* (İnsan psikofizyolojisi) [1944]; *L'électrochoc et la psychophysiologie* (Elektroşok ve psikofizyoloji) [1945]; *L'électricité cérébrale* (Beyin elektriği) [1949]; *Methodes biologiques en clinique psychiatrique* (Psikiyatrik klinikte biyolojik metotlar) [1950]; *Problème de psychologie médicale* (Tıbbî psikoloji problemi) [1952]. 1957 de çıkardığı *La jeunesse d'André Gide* (André Gide'-in gençliği) adlı kitabı, Gide'in davranışiyle eserinin eleştirilmesi ve psikolojik bir çözümlemesidir. 1959 da Tıp Akademisine seçilmiştir.

J. DELAY

DELBET [*dîlbę*], **Pierre** (1861 - 1957), Fransız cerrahı. Ferté - Gaucher (Seine - et - Marne departmanı) de doğmuş, orada ölmüştür. 1892 agregasyon yarışmasını kazanmış, 1893 te hastahane cerrahı olmuş, 1909 da cerrahî kliniği profesörlüğüne atanmış, 1921 de Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Delbet çözeltisi: Yaraları yıkamak için kullanılan bir çözelti. 12,1 bölüm anhidr magnezyum klorür'ün 1 000 bölüm suda eritilmesiyle hazırlanır.

Delbet aygıtı: Kol kemiği (*humerus*) ve uyluk kemiği (*femur*) kırıklarının tedavisinde kullanılan çeşitli aygıtlara verilen ad. Bu ad özellikle, bacak kırılmalarının ayakta tedavi edilmesini mümkün kılan alçılı bir aygıta verilir.

Delbet işareti: Bir bacağın ana atardamarında anevrizma (*aneurysma* = bir atar ya da toplardamarın çeperlerinin kese biçiminde genişlemesi) meydana gelmesi halinde, eğer o bacağın anevrizmalı yerinin uzağındaki bir bölümünün beslenmesi aksamıyorsa, damar atışları yok olmuş bulunsa da öteki atardamarların sağladığı kan dolaşımı yeterli olur.

DELBOEF [*dîlbıf*], **Joseph** (1831 - 1896), Belçikalı filozof ve matematikçi. Liège'de doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Prolégomènes philosophiques de la géométrie* (Geometrinin felsefî prolégomène'leri) [1860]; *Essai de logique scientifique* (Bilimsel mantık üzerine deneme) [1865]; *De la psychologie comme science naturelle* (Tabiî bilim olarak psikoloji üzerine) [1876]; *Logique algorithmique* (Algoritmik mantık) [1877]; *Eléments de psychophysique générale et spéciale* (Genel ve özel psikofiziğin elemanları) [1883]; *Questions de philosophie et de science* (Felsefe ve bilim problemleri) [1883]; *La matière brute et la matière vivante* (Ham madde ile canlı madde) [1887]; *De l'origine des effets curatifs de l'hypnotisme* (Hipnotizmanın sağıltıcı etkilerinin kökeni üzerine) [1887]. Bu son eseriyle D., hipnozun temeli olarak telkini kabul eden Nancy (Liébeault ve Bernheim) okuluna bağlanmıştır.

Delboef kanunu (Biy.): «Bir tür içinde değişikliğe uğrayan bireyler sayısının değişikliğe uğrayan bireyler sayısına oranı ne olursa olsun, değişikliğe uğrayan bireylerin sayısı zamanla artarak ilk tipi saklayan bireylerin sayısını aşacaktır.» D., bu kanunla doğal ayıklanma (Fr. sélection naturelle) olayının yalnız başına yeni türler meydana getirebileceğini göstermek istemişse de, gözlemler bunu doğrulamamıştır.

DELBOS [*delbǫs*], **Victor** (1862 - 1916), Fransız filozofu. Figeac'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Sorbonne'da profesörlük yapmış olan D. un başlıca eserleri şunlardır: *Le problème moral dans le philosophie de Spinoza et dans l'histoire du spinozisme* (Spinoza'nın felsefesinde ve Spinozacılık tarihinde ahlâk problemi) [1893]; *Essai sur la fomation de la philosophie pratique de Kant* (Kant'ın pratik felsefesinin oluşması üzerine deneme) [1902].

DELBOS [*delbǫs*], **Yvon** (1885 - 1956), Fransız devlet adamı. Thonac (Dordogne) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulunda okumuş, Radikal-sosyalist Partiye girmiş, çok genç yaşta gazeteciliğe başlamış, 1924 te millet vekili, 1925 te de millî eğitim bakanı olmuştur. Partisinin meclis grupu başkanlığı sırasında partinin programını hazırlamış ve 1932 de meclis ikinci başkanı olmuştur. 1936 ile 1938 hükümetlerinde yer almış, Almanların yayılma politikasına karşı çıkmış, bundan dolayı da 1943 te sürülmüştür. 1945 ten sonra sürekli olarak Dordogne'dan millet vekili seçilen D., ölümüne kadar politik hayatta görev almaktan geri kalmamıştır.

DELBRÜCK [*dęlbrük*], birçok devlet adamı, bilim adamı ve iktisatçı yetiştirmiş olan Prusyalı bir aile. 1679 da halk loncasının Alfeld (Leine) üyesi bulunan Daniel Delbrügge bu soyun atası sayılır.

1. **Berthold D.** (1842 - 1922): Alman dilcisi. Putbus (Rügen) ta doğmuş, Jena'da ölmüştür. 1867 yılında Halle Üniversitesinde doçent, 1870 yılında ise Jena Üniversitesinde profesör olmuştur. Eski Hintçenin, Germencenin, Yunancanın ve Hint - Avrupa dillerinin sentaksı üzerinde çalışmış-

tır. Bu alanda *Syntaktische Forschungen* (Sentaks araştırmaları) [5 cilt, 1871 - 1888] ve *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* (Hint - Avrupa dillerinin karşılaştırmalı sentaksı) [3 cilt, 1893 - 1900] adlı eserleri tanınmıştır. *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen* (Hint - Avrupa dillerinin araştırılmasına giriş) [6. bas. 1919] adlı eseri de anılabilir.

B. DELBRÜCK

2. **Clemens von D.** (1856 - 1921): Alman devlet adamı. Halle (Saale) de doğmuş, Jena'da ölmüştür. 1909 da Bethmann - Hollweg'in yerine iç işleri bakanlığına seçilmiş, bu görevinde kendi adını taşıyan bir vatandaşlık kanunu çıkarmış (bk. DELBRÜCK KANUNU), 1912 - 1916 yılları arasında Birinci Dünya Harbinin iktisadî seferberliğini yönetmiştir. 1919 da Alman Millî Halk Partisinden Weimar millet meclisine seçilmiştir. 1920 de aynı partinin temsilcisi olarak Reichstag'a seçilmiştir.

CL. von DELBRÜCK

3. **Hans D.** (1848-1922): Alman tarihçisi. Bergen (Rügen) da doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1896 - 1921 yılları arasında Treitschke'nin ardılı olarak Berlin Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır. 1883 - 1919 yılları arasında Treitschke ile birlikte «Preussische Jahrbücher» (Prusya yıllığı) dergisini yönetmiştir. Asıl çalışma konusu harb tarihi idi. Büyük Friedrich'in yıpratma stratejisi ile I. Napoléon'un yere serme stratejisi arasındaki farkları belirttikten sonra harb metodiği ile devlet hayatı arasındaki ilgiyi ortaya çıkarmıştır. H. D. başlangıçta serbest muhafazakârlardandı; fakat sonradan politikada solculuğa kaydı. Alman şansölyesi Bethmaun - Hollweg üzerinde büyük etkisi oldu. Birinci Dünya Harbinden sonra Ludendorff ile Tirpitz'i şiddetle suçlamıştır. Başlıca eserleri: *Leben der Grafen Neithardt von Gneisenau* (Kont N. v. G. ın hayatı) [2 cilt, 4. bas. 1920]; *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* (Politik tarih çerçevesi içinde harb sanatı tarihi) [1 - 4 (1911 - 1921; 1 - 3 ün 3. bas. 1920 - 1923; 5 - 7, 1926 - 1936]; *Weltgeschichte* (Dünya tarihi) [5 cilt, 2. bas. 1931].

H. DELBRÜCK

4. **Richard D.** (1874 - 1957): Alman arkeoloğu. Jena'da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Bonn'da profesör (1909), Romada Alman Arkeoloji Enstitüsü başsekreteri (1911 - 1915), 1921 de Giessen'de, 1928 de Bonn'da profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Hellenistische Bauten in Latium* (Latium'da helenistik yapılar) [2 cilt, 1907 - 1912]; *Antike Porträts* (Antik portreler) [1912;] *Consulardiptychen* (Konsüllere ait diptychonlar [1929]; *Antike Porphyrwerke* (Antik somaki eserler) [1932]; *Spätantike Kaiserporträts* (Antik devrin sonlarından kalma imparator portreleri) [1933]; *Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus* (Maximinus'tan Carinus'a kadar para resimleri) [1940].

5. **Rudolf von D.** (1817 - 1903): Alman devlet adamı. Berlinde doğmuş, orada ölmüştür. Prusya ticaret bakanlığının serbest ticaret ve gümrük (Zollverein) politikasında yetki sahibi idi. 1867 de Kuzey Alman Federasyonu Mahkemesinin, 1871 de de İmparatorluk Mahkemesinin başkanı olmuş, bu görevlerde bulunduğu sıralarda imparatorluk yönetimini örgütlendirmiştir. 1869 dan sonra Prusya devlet bakanlığını da üzerine almıştır. Güney Alman devletlerinin imparatorluğa katılmaları için sözleşmeler yapmış (1870), 1876 da da Bismarck'ın imparatorluk politikasına bazı noktalarda karşı olduğundan çekilmiştir. *Lebenserinnerungen 1817 - 1867* (Hayat anıları) [2 cilt, 2. bas. 1905] adlı eserinde 1817 - 1867 yılları arasında geçen olaylarla ilgili anılarını yazmıştır.

R. von DELBRÜCK

DELBRÜCK [*dẹlbrük*] **KANUNU,** 22 temmuz 1913 te çıkan bu kanun gereğince, başka bir ulusun vatandaşlığına geçmek isteyen bir Alman, asıl vatandaşı olduğu ulusun yetkili makamlarından aldığı yazılı belge ile bu vatandaşlığı yitirmez, bütün haklarından faydalanabilirdi. Bu imtiyazın amacı, yabancı bir ulusun vatandaşlığına geçen bir Almanın her iki vatandaşlığın verdiği haklardan faydalanmasını sağlamaktı. Bu kanun Chemens von Delbrück (b. bk.) ün adiyle anılır.

DELCASSÉ [*dılkasẹ*], **Théophile** (1852 - 1923), Fransız devlet adamı. Pamiers'de doğmuş, Nice'te ölmüştür. «République Française» dergisinde yazar olarak çalışmış, 1889 da parlâmento üyesi olmuştur. 1894 - 1895 yıllarında sömürgeler, 1898 den sonra Brisson, Dupuy, Waldeck-Rousseau, Combes ve Rouvier kabinelerinde dış işleri bakanlığı yapmıştır. Dış politikasının temeli, Almanlardan öc almaya dayanmıştır. Bir yandan Ruslarla bağlaşmayı sürdürmek, öbür yandan da Hanotaux'nun sömürge politikasından uzaklaşarak İtalya ve İngiltere ile iyi ilişki kurmak yolunu tutmuş, Trablus ve Fas'ı elde etmek üzere İtalya ile bir sözleşme yapmış, 1898 yılı sonunda, Faşoda (Fachoda) anlaşmazlığında boyun eğdiği İngiltere ile 8 nisan 1904 sömürge sözleşmesini yapmıştır ki bu anlaşma, Fransız - İngiliz uzlaşmasına temel olmuştur. Almanya, nisan 1905 te Fran-

T. DELCASSÉ

sanın Fas üzerindeki eğemenliğini protesto edince D. İngiltere ile anlaşmasına dayanarak Almanyaya karşı harbe girmek istemişse de, Rouvier kabinesi 6 haziranda onu kabineden ayrılmak zorunda bırakmıştır. D. daha sonra 1911 - 1913 arasında Monis, Caillaux ve Poincaré kabinelerinde deniz işleri bakanı olduğu gibi, bir süre Petersburg'da büyük elçilikte bulunmuş ve Birinci Dünya Harbinin başında Viviani kabinesinde dış işleri bakanı da olmuştur (1914 - 1915). D. Çanakkale taarruzunun başarısız kalması üzerine, kabineden çekilmek zorunda kalmıştır. 1915 yılı sonunda politik hayattan çekilmiştir.

DELCOMMUNE [*delkomün*], **Alexandre** (doğ. 1855), Belçikalı gezgin. Namur'da doğmuştur. 1888 - 1893 yılları arasında Orta ve Yukarı Kongo havzasının araştırılmasına katılmıştır. 1888 de Lomami yatağının 4° güneyine kadar gittiği gibi, Mfini - Lukenye'yi ve 1889 - 1899 yılları arasında da Cuma - Kuilu'ya kadar uzanmıştır. Katanga derneğinin isteği üzerine 1890 - 1891 yıllarında Mfidis Devleti (Katanga) ne bir gezi tertipleyerek Lualaba'nın kaynak bölgesi ile yukarı yatağını araştırmış, Luapula ile Lualaba'nın birleştiğini tesbit etmiş ve sonunda Sankuru üzerinden yeniden Aşağı Kongo'ya gelmiştir.

DELCOUR [*delkur*], **Jean** (1627 - 1707), Wallon heykelcisi. Hamoir'da doğmuş, Liège'de ölmüştür. Ressam G. Douffet ile heykelci Arnold Henrard'ın öğrencisi olan D., Romada Bernini'nin etkisi altında kalmıştır. Liège'e döndükten sonra kendisine birçok işler verilmiştir. Çeşmeler ve kiliseler için heykeller yapmıştır. En önemli eserleri Liège katedralindeki «İsa mezarda» adlı kompozisyonu ile Gand katedralindeki «D'Attamont'un mezarı» dır.

DELCOUR [*delkur*], **Jean Gille** (1632 - 1695), Wallon ressamı. Hamoir'de doğmuş, Liége'de ölmüştür. Heykelci Jean D. un kardeşi olan D., öğrenimini Romada, Maratta'nın çevresinde bitirmiştir. 1664 te Liège'e döndükten sonra Notre - Dame - aux - Fonds'un tavanına başlamış (1690) ve portresini yaptığı kardeşiyle birlikte yaşamıştır.

DELCOURT [*delkur*], **Marie** (doğ. 1891), Belçikalı filolog ve denemeci. Bruxelles'de doğmuştur. Liège Üniversitesine profesör olduktan sonra 1929 da hümanizma tarihi dersini koymuş ve kendini Yunan trajedileriyle eski Yunanistanın büyük mitlerine vermiştir: *La vie d'Euripide* (Euripides'in hayatı) [1930]; *Eschyle* (Aiskhylos) [1935]; *Périclès* (Perikles) [1940]; *Légendes et cultes des héros en Grèce* (Yunanistanda kahraman efsaneleri ve kültü) [1942]; *L'oracle de Delphes* (D. tanrısı) [1955]; *Héphaistos ou la légende du magicien* (Hephaistos ya da büyücü efsanesi) [1957]. Rönesans çağının hümanistleri (özellikle Erasmus ve Thomas More) üzerinde araştırmalarda bulunmuştur. Bunlardan başka D., *Image de Grèce* (Yunanistandan görüntüler) [1947] adlı bir eserle Jean Schlumberger üzerine eleştirmeli bir deneme (1945) vermiştir.

DELCREDERE [*del kredere*] (İta. ticaret), bir alacağın ödenmesi için verilen güvence (teminat). D. bir akit ile özel şart olarak kabul edilmiş olmalıdır. En çok komisyonculukta ve ajanlıkta uygulanır. Böylece komisyoncu, D. provizyonu adiyle özel bir zarar ödentisi isteyebilir (Alman ticaret kanunu § 394). Bilânçolarda D. rakamı, asıl değeri şüpheli olup alacak hanesine itibarî değeri ile geçirilmiş olan alacakların emanet hesabına alınması anlamın agelir. D., bilânçoda passife yazılır. D. sigortası = kredi sigortası.

DELDEVEZ [*deldîvez*], **Edouard Marie Ernest** (1817 - 1897), Fransız orkestra şefi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1833 te konservatuvarın keman armağanını almış, 1838 de de konservatuvarın füg birinci armağanını ve Roma ikinci armağanını kazanmıştır. Balet, oda müziği ve kilise için melodiler bestelemiştir. Bunlardan başka, *L'art du chef d'orchestre* (Orkestra şefliği sanatı) [1878] ve *La Société des concerts du Conservatoire* (Konservatuvar konser derneği) [1887] adlı iki kitap yazmıştır.

DELEANOS (Bulg. **Delyan**), **Petır**, 1041 yılında Bulgaristanda Bizansa karşı çıkan ayaklanmanın lideri. IV. Mikhael'in imparatorluğu zamanında batı Bulgaristanda patlak veren ayaklanma, başlangıçta Niş, Üsküp çevrelerinde başarı kazanmış ve Selânik'e kadar yayılmıştır. Ayaklananlar birçok yerleri ele geçirmişlerdir. Ancak, başka bir Bulgar prensinin, Alusian'ın ortaya çıkması, D. u başarısızlığa sürüklemiştir. Selânik yakınlarında bozguna uğrayan Alusian, kendini kurtarmak üzere 1041 de D. un gözlerine mil çekmiş ve Bizanslılara teslim olmuştur. Bundan sonra D. Bizanslılara esir düşmüş, ayaklanma da bastırılmıştır.

DELEBEQUE [*dîlbek*], **Alphonse - Charles** (1824-1893), Fransız generali. Douai'de doğmuş, Vincelles (Yonne) de ölmüştür. 1845 te doğu ordusuna katılmış ve 1855 te Sivastopol kuşatmasında bulunmuş, İtalya seferinde, Magenta'da yaralanmıştır. 1860 ta tabur komutanlığiyle Meksika'ya giderek Nochixtlan'da yararlıklar göstermiştir. 1870 seferinde Metz önünde yaralanmış ve 1871 de tutsak düşmüştür. 1879 da Oran tümenine komutanlık etmiş, Tunus seferini yapmıştır.

DELÉCLUZE [*dîleklüz*], **Etienne Jean** (1781-1863), Fransız ressamı ve eleştirmecisi. Pariste doğmuş, Versailles'da ölmüştür. David'in atelyesinde çalışmış, 1816 da resmi bırakıp kendini eleştirmeye vermiştir, Özellikle resim ve ressamlar üzerinde araştırmalar yapmıştır. En büyük eseri *Souvenirs de soixante année* (Altmış yılın anıları) [1862] dir. *Journal de Delécluze* (D. ün günlüğü) ancak 1948 de yayınlanmıştır.

DELEDDA, Grazia (1875 - 1936), İtalyan kadın romancı. Nuoro (Sassari) da doğmuş, Romada ölmüştür. V. Hugo, G. Sand v. b. yazarların eserlerini okumakla kendi kendisini yetiştirmiştir. On beş yaşında yazı hayatına atılan D., hayatının ilk bölümünü doğum yeri olan Sardunya adasında geçirmiş, 1900 de evlenmiş ve hayatının sonuna kadar Romada yaşamıştır. Sanatında görülen bazı yerli belirtilerden ötürü İtalyadaki realist okula bağlı sayılırsa da, aslında hiçbir okula bağlanmamıştır; aşırı derecede samimî ve doğduğu ülkenin geleneklerine yakından bağlı olan D., eserini ahlâk problemlerinden ve derin bir mistisizmden almaktan geri kalmamıştır. İlk romanları Sardunya adasiyle ilgilidir; daha sonra yaptığı incelemeler romanlarının gerek konu, gerek şekil bakımından başka yönlere doğru çevrilmesini sağlamıştır. D. nın ilk romanı 1892 de çıkan *Fior di Sardegna* (Sardunya çiçeği) dır. Başlıca romanları şunlardır: *Racconti sardi* (Sardunya hikâyeleri) [1894];

G. DELEDDA

Anime oneste (Namuslu kişiler) [1895]; *Le vie del male* (Kötülük yolu) [1896]; *La giustizia* (Adalet) [1899]; *Dopo il divorzio* (Boşanmadan sonra) [1903]; *Elias Portolù* (ad) [1903]; *Cenere* (Küller) [1904]; *Colombi e sparvieri* (Güvercinlerle atmacalar) [1912]; *Marianna Sirca* (ad) [1915]; *La madre* (Anne) [1920]; *Il segreto dell' uomo solitario* (Yalnız yaşayan adamın sırrı) [1921]; *Annalena Bilsini* (ad) [1927]. D. 1926 da Nobel edebiyat armağanını almıştır.

DÉLÉGATION GÉNÉRALE [*delegasyǫ̃ jenerąl*], İkinci Dünya Harbinde Almanların eline geçmiş bulunan Fransada General de Gaulle'ün genel temsilcisi Jean Moulin'in çevresinde toplanmış servislere verilen ad. Bu servislerde çalışanların sayısı iki yüz kişiye yükselmiştir. Görevi, gelen paraları karşı koyma birliklerine dağıtmak, kuvvetler arasında iş birliğini sağlamak, elden geldiği kadar bu kuvvetleri birleştirmek ve bağımsızlığa kavuşunca da yüksek mevkilere getirilecek kişileri seçmekti. J. Moulin tevkif edildikten sonra bu göreve bir süre Bingens ve Serreulles vekillik etmiş, son olarak Bollaert atanmıştır. 1944 şubatında Bollaert de tevkif edilince yerine A. Parodi seçilmiştir. D. G. in bu süre içinde gördüğü iş çok önemli olmuştur; de Gaulle ancak onun sayesinde gizli karşı koyma birliklerini yönetmek imkânını bulabilmiştir.

DELEGATUS APOSTOLICUS [*delegątus apostǫlikus*], belirli bir devlete ya da bir sömürgeye, kilise denetimi yapmak ve rapor düzenlemek amaciyle papa tarafından gönderilen elçi. Bunlar, gönderildikleri memleketlerde devlet nezdinde değil, ancak Katolik piskoposları nezdinde papayı temsil ederler. D. A. lara Nuntius (Papalık büyük elçisi) ve Internuntius (Papalık orta elçisi) ların tersine, diplomatik görev verilmez. Bundan dolayı daha çok Nuntius'ları kabul etmeyen devletlere (İngiltere, Meksika, Amerika Birleşik Devletleri gibi) gönderilmektedirler. Türkiyede papanın bir internuntius'u vardır. Bk. NUNTIUS APOSTOLICUS.

DELEHAYE [*dılę*], **Hippolyte** (1859 - 1941), Belçikalı Bollandist keşiş. Anvers'te doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. 1876 da Jesuit tarikatına girmiş, 1891 de Bollandistler derneğine katılmış, derneğin başkanı olmuş ve ağır eleştirmeleriyle bilginler arasında büyük bir ün kazanmıştır. Birinci Dünya Harbinde gösterdiği yararlıklar Müttefiklerce takdirle karşılanmıştır. Din ve edebiyat alanlarında değerli eserleri vardır.

DELÉMONT [*dılemǫ̃*] (Fr.; Alm. **Delsberg**), İsviçrede, Bern kantonunda bir şehir. Jura bölgesinde, Sorne ile Birse ırmaklarının birleştiği yerde, denizden 436 m yüksekliktedir. Nüfusu 7 500 (1950) dür. Çoğu Katolik olan yerlilerin dili Fransızcadır. XVIII. yüzyıldan kalma bir şatosu vardır. Saatçilik, sanayi ve çimento fabrikaları vardır. Önemli bir bölge pazarıdır. Yakınında bir demir madeni ocağı ve bir yüksek fırın vardır.

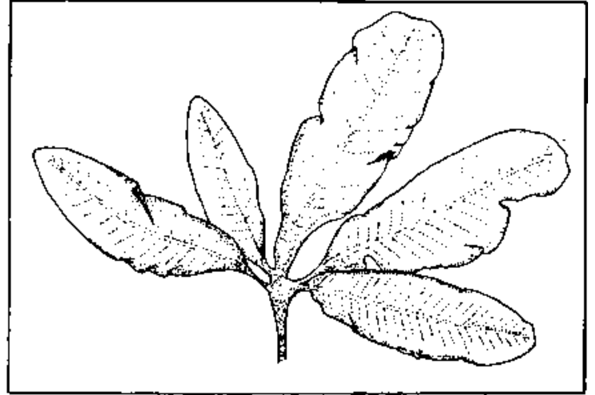
DẸLEN, Dirck van (1605 - 1671), Holândalı ressam. Heusden'da doğmuş, Arnemuyden'da ölmüştür. İlk sanat döneminde yapı manzaraları ressamı H. Arts'ın eserlerinden kopyalar yapmış, sonraları Anvers'li mimarî eserler yapan Vredesman de Vries ve Steenwyck'in sanat görüşüne katılarak saray divanhanelerini, salonları, yapılarla çevrili meydanları ve çiftlik kuruluşlarını gösteren resimler yapmıştır. Bu mimarî şekillere ait tabloların canlandırılması için katılan insan ve hayvan figürleri, Palamedesz, Dirck Hals, Codde gibi ressamlar tarafından yapılmıştır.

DELÉPINE [*dılepįn*], **Marcel** (doğ. 1871), Fransız kimyacısı. Saint - Martin - le - Gaillerd (Seine - Maritime) de doğmuştur. 1895 te Berthelot'nun yanında çalışmış, onunla birlikte termoşimik denemeler yapmış, 1902 de Paris hastahaneleri eczacısı olmuş, 1913 te Eczacı Fakültesi profesörlüğüne atanmış, 1929 da da Collège de France'ta ders vermeğe başlamıştır. Aldeitler ve azotlu bileşikleri üzerinde, kükürtlü bileşiklerin oksidasyon derecesi üzerinde, iridyumla radyum kompleksleri üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. 1930 da Bilimler Akademisine seçilmiştir.

DELESCLUZE [*dıleklüz*], **Louis Charles** (1809 - 1871), Fransız devlet adamı. Dreux'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1830 ve 1848 devrimlerine katılmış, İmparatorluk zamanında sürgün edilmişse de, 1860 affından faydalanarak Fransaya dönmüştür. «Le Réveil» adlı cumhuriyetçi gazeteyi yönetmiş, bu yüzden de birçok kere mahkûm olmuştur. 1871 şubatında Paris millet vekili olan D., Commune üyesi olmak için bu görevden çekilmiştir. Commune idaresinin harbiye temsilciliğine atanan D., hükümet kuvvetlerine karşı savaşmış ve barikatlarda dövüşürken ölmüştür.

DELESSE [*dılęs*], **Achille Ernst** (1817 - 1881), Fransız madencisi ve jeoloğu. Metz'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Sarbonne'da ve Madenciler Okulunda profesörlük yapmış, maden ocakları genel müfettişliğinde bulunmuştur. Madenlerin çözümlenmesinde ve kütle metamorfozunda ilerlemeler elde etmiştir. Delessit madeni onun adiyle adlandırılmıştır.

DELESSERIA, kızıl alglerden bir alg cinsi. Bütün denizlerde yetişen 15 kadar türü vardır. Kızıl renkli tallusları, türlerinin çoğunluğunda belirli orta damarda bulunan yaprak biçimindedir. Bazı türlerinin tallusu ise çeşitli şekilde çatallı dallara ayrılmış dilimler şeklindedir.

D E L E S S E R I A

DELESSERT [*dılesęr*]: 1. **Etienne D.** (1735 - 1816), Fransız maliyecisi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1782 de ilk olarak Fransada yangına karşı bir sigorta ortaklığı kurmuş ve iskonto ile iş yapan bankacılık yolunu ortaya atmıştır. Terör zamanında hapsedildikten sonra tarımla uğraşmış, Fransaya 8 000 baş merinos koyunu ile çeşitli tarım aletleri sokmuştur.

2. **Benjamin D.** (1773 - 1847), Fransız sanayicisi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Etienne D. in oğlu olan B. D., 1801 yılında Passy'de ilk pamuk ipliği fabrikasını kurduğu gibi, pancardan şeker çıkaran bir fabrika da meydana getirmiştir. Bundan dolayı Napoléon kendisine baron sanını vermiştir. Fransa Bankasının müdürü olmuş, Paristen millet vekili seçilmiştir. İyiliksever bir insan olduğu için

sanayii teşvik maksadiyle ortaklıklar kurmuş, biriktirme sandıkları açmıştır. Kurduğu büyük kitaplığı akademiye, bitki koleksiyonunu da Cenevre şehrine vermiştir.

DELESTRE [*dilęstr*], **Jean - Baptiste** (1800 - 1871), Fransız ressamı, estetikçisi ve devlet adamı. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. «Vesuvio yanardağının püskürmesinden sahneler» adı altında birçok tablolar yapmışsa da, daha çok sanat üzerine yazdığı kitaplarla ün almıştır: *Tableau synoptique d'un cours sur la philosophie de la peinture* (Resim felsefesi üzerine derslerin sinoptik tablosu) [1829]; *Etudes des passions appliquées aux beaux - arts* (Güzel sanatlara uygulanan tutkular üzerine incelemeler) [1833]; *Physiognomonie* (Fizyonomi) [1866]. D., 1848 ayaklanmasına katılmıştır.

DELEZENNE [*dilîzęn*], **Camille** (1868 - 1932), Fransız fizyoloji bilgini. Genech (Nord) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Pasteur Enstitüsünde profesörlük yapmış, özellikle kanın pıhtılaşması, pankreasın fizyolojisi, duodenumun fizyolojisi, zehirler, canlı organizmaların selüler bileşimine giren çinko üzerinde çalışmalarda bulunmuştur.

DELF OĞULLARI: bk. DÜLEF OĞULLARI.

DELFICO [*dęlfiko*], **Melchiorre**, baron (1744 - 1835), İtalyan filozofu ve devlet adamı. Leognano (Teramo) da doğmuş, Teramo'da ölmüştür. 1791 devriminde ve Napoléon devrinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Psikoloji, tarih ve hukukla uğraşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Pensieri sulla storia e sull'incertezza e inutilità della medesima* (Tarih ve bunun kesin olmayışı ve gereksizliğiyle ilgili düşünceler) [1806], *Ricerche sulla sensibilità imitativa* (Taklitçi duyarlıkla ilgili araştırmalar) [1813]; *Mémoires sur la perfectibilité organique* (Organik kusursuzlaşabilme üzerine) [1814 - 1818]; bu son eserinde taklidin gelişmedeki önemini aydınlatmağa çalışmıştır.

DELFİNO ya da DOLFİNO AİLESİ, Venedikli bir aile. **Giovanni** (1280 - 1361), 1356 da Venedik doju olmuş, Macar kıralı Lajos'a karşı savaşmışsa da, İllirya ve Dalmaçya'daki şehirlerin ayaklanması yüzünden başarısızlığa uğramıştır. 1358 de Zara anlaşmasını imzalamak zorunda kalmış, böylece Venedik Cumhuriyetinin İllirya ve Dalmaçya'daki şehirlerini elden çıkarmasına sebep olmuştur.

Pietro (1444 - 1525), St. Romualdus (San Romualdo) tarafından kurulan Camaldoli (b. bk.) tarikatından bir keşiş. Venedikte doğmuş, San Michele di Murano'da ölmüştür. 1480 de tarikatının başına geçen D., kendisinin başkanlıktan atılmasına sebep olacak bir birlik ve reform tasarısına karşı koymuştur. 1513 te X. Leo tarafından mahkûm edilen D., ancak 1515 te papaya boyun eğmiştir.

DELFSHAVEN [*dęlfshavîn*], Holânda'da, 1339 anlaşmasına göre, Delft şehrinin limanı. Schie ile Maas (Fr. Meuse) ırmaklarının ayrıldıkları noktadadır. 1886 da Rotterdam'la birleşmiştir.

DELFT, güney Holândada, La Haye'in güneydoğusunda, 69 200 nüfuslu bir şehir. D., rıhtımları ıhlamur ağaçlariyle bezenmiş, bol kanalları olan bir şehirdir. XVI. yüzyıldan kalma evleriyle, XVII. yüzyılda yapılmış Belediye sarayı ile, XV. yüzyıl üslûbunda yapılmış Yeni Kilisesiyle eski şehir görünüşünü saklayan D., ressam Pieter de Hoogh ile Vermeer'in ve filozof Grotius'un yurdudur. Şehrin asıl ünü XVII ve XVIII. yüzyıllarda çalışmaya başlayan çini

DELFT: «Oude Kerk» Eski Kilise

atelyelerinden gelmektedir («Delft mavisi»). XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz çiniciliğinin karşısında ünü azalmışsa da, XIX. yüzyılın sonlarına doğru aynı ünü bir kere daha elde etmiştir. Lembert Van Meerten müzesinde, yeryüzünde eşi olmayan bir çini koleksiyonu vardır. D. te bir teknik üniversitesi de vardır. D. şehri aynı zamanda endüstri bakımından da çok gelişmiştir. Çevrede petrol işletmeleri vardır.

DELFT ÇİNİLERİ, Delft yapısı sırlı toprak işleri. Genel olarak kuzey Holândada yapılan fayanslara da bu ad verilir. XVI. yüzyıl sonlarına doğru Delft şehrine giren çinicilik, 1680 - 1740 dolaylarında, doğu Asya porselenlerinden örnek alınarak ve bunlara karşı rekabet kaygısiyle, şekil ve süslerinin zenginliği bakımından özel bir gelişme göstermiştir. Süslemede yerli motiflerle doğu Asya porselenleri örnek tutulmuştur. Boyada polikrom ateş boyalariyle porselen boyaları ve çiçek

DELFT ÇİNİLERİ: «Lâlelik» (La Haye, Gemeentemuseum, 1700 e doğru)

şekilleri yaygındır. Bir kurşun astariyle (kwaart) sırlama yapılarak eşyanın porselen gibi görünmesi sağlanmıştır. 1750 den sonra D. Ç. gitgide, daha ucuz olan İngiliz malı âdi cins çinilerin rekabeti altında ezilmiştir. Eski çağın 30 büyük fabrikasından bugün yalnız «De Porceleyne Fles» yapımevi kalmıştır.

DELFT ÇİNİLERİ: «Tıraş leğeni» (Paris, Dekoratif Sanatlar Müzesi, XVIII. yüzyıl)

DELFZIJL [*dẹlfzeyl*], Holândada, Groningen ilinde, Dollart kıyısında, Emden'ın karşısında, 12 000 nüfuslu bir kasaba. 1876 da Ems kanalının yapılmasından sonra Groningen'ın limanı olmuştur.

DELGADA, PONTA (Coğ.) : bk. PONTA DELGADA.

DELGADO, Rafael (1853 - 1914), Meksikalı yazar. Córdoba (Veracruz eyaleti) da doğmuş, Orizaba'da ölmüştür. Hikâyeci, lirik şair, oyun yazarı ve özellikle romancı olarak ün almıştır. Eserlerinde aşk üzerine ruh çözümlemeleri ve kendi memleketinin dar sınırları içinde yaşayan orta ve aşağı tabaka halkın ahlâk ve alışkanlıklarını anlatmıştır. Başlıca eserleri: *La Calandria* (Çayır kuşu) [roman, 1891]; *Angelina* (ad) [roman, 1895]; *Los parientes ricos* (Zengin yakınlar) [roman, 1903]; *Historia vulgar* (Gündelik hikâye) [roman, 1904].

DELGADO BURNU, güney Afrikada, Mozambik kanalının kuzey girişinde bir burun. Eskilerin *Prasum promontorium* adını verdikleri burun olması ihtimali vardır. D. B. bölgesinin nüfusu 493 000 dir; merkezi Pôrto - Amélia'dır.

DELHEMEH ya da SİRETÜ'L - MÜCAHİDİN, Arap serüven romanı. Daha çok *Siretü'l - Mücahidin* (Kahramanların hayatı) adiyle tanınır. 55 ciltten çoktur. Emîr Mazlûm İbnü's-Sahsah'ın kız kardeşi Prenses Delhemeh ya da Dulhimma'nın hayat hikâyesidir. Prenses, bir bozgun sonunda, Arap şeyhi Hâris'in eline düşer. Sonra şeyhin Abdü'l - Vahhab ile Ebu Muhammedi'l - Battal adlarındaki iki oğlu da serüvene karışır. Halife Harun - ür - reşid devrinde geçen hikâye, bundan sonra *Bin bir gece masalları*'nı andıran bir kuruluşla sürüp gider.

DELHİ [*dẹli*] (aslı: **Dilli** ya da **Dehli**; aski adı: **Indraprastha**): 1. Hindistanın tarihî ve modern başkenti. Nüfusu 2 344 000 (1961) dür. Bu nüfusun 279 100 ü, asıl başkent olan Yeni Delhi (New Delhi) de yaşamaktadır. Denizden yüksekliği 215 m dir. Sint (Indus) ve Ganga ovalarının nehir havzaları arasında kalan eşiğin en dar kısmının güneydoğu kıyısında kurulmuştur. Yukarı kısmı baştanbaşa vahşi olan Cumna nehri burada kolaylıkla geçilebilir bir durumda olup gemilerin işlemesine elverişli hale getirilmiştir. Nehir güneydoğu doğrultusunda ucuz bir su yoludur. Aravalli dağlarının uzantıları, güneybatı doğrultusundan şehre iyice yaklaşmakta ve nehir ile dağlık bölge arasında kurulmuş olan şehri, kuzeybatı ile güneydoğu arasında bir geçit noktası haline getirmektedir.

Bu bölgede, çok hararetli geçen tarih boyunca birbirinden çok uzakta olmayan yedi şehir kurulmuştur. Bu şehirler nehir yatağının değişmesi ile kuzeydoğuya kaydırılmıştır. Bunların kalıntıları, kayalık bir stepin kenarında durmaktadır. Bu yedi şehirden bugün yalnız ikisi kalmıştır. Bunlardan biri Eski D., öbürü de Yeni D. dir. Eski D. nin kurucusunun adı ile Şahcihanabad diye anılan şehir merkezi XVII. yüzyılda Şah Cihan tarafından kurulmuştur. Şahcihanabad, 8 km uzunluğunda, kum taşı (öd taşı) ndan yapılmış bir sur ile çevrilidir. Surun içinde, kuzeydoğuda 16 m yüksekliğinde bir duvarla çevrili Büyük Moğullar kalesi bulunmaktadır. Burası, büyük ve güzel bahçeler arasındaki görkemli mermer yapıları, köşkleri, kabul salonları ve camileri ile eski şehrin kalabalık caddelerinden çok farklı bir görünüştedir. Eski şehrin en büyük caddesi Chadni Chauk (Gümüşçüler caddesi) dur. Eski şehrin doğu kenarında bulunan Büyük Cami dünyanın en büyük camilerinden biridir. Yeni D., Eski D. nin güney tarafında, nehirden uzakta olup 1912 yılından beri hükümet merkezi olarak Imperial D. adı ile kurulmaya başlanmıştır. Yeni D. nin açılış töreni 1931 de yapılmıştır. Modern hükümet ve parlâmento binaları dikkati çekmektedir.

DELHİ: Büyük Cami

1803 yılında İngilizler tarafından alınmış olan D., önemli bir kara ve deniz yolu kavşağı ve ticaret merkezidir. İnce dokuma sanatı ve altın gümüş filigran işleriyle eskiden beri ün kazanan bu şehirde, çevrede sulama yoliyle pamuk yetiştirilmesi sonucunda modern bir dokuma sanayii gelişmiştir. Şehrin özelliklerinden biri de merkezî durumda bir başkent olması dolayısiyle yüksek okulların, müzelerin, kitaplıkların ve çeşitli öğretim kurullarının burada toplanmış olmasıdır.

Hindistanı fetheden Müslümanlar, 1206 da D. yi başkent olarak seçmiş, şehir 1398 de Timur'un eline geçmiş, 1526 da Türk-Moğol devletinin kurucusu Babur, D. yi geri almış, hükümet merkezi olarak Agra'yı seçmiştir. 1631 de Şah Cihan D. yi onarmış, 1739 da Nadir Şah D. yi yağma etmiştir. Türk - Moğol devletinin 1772 de Maratha'lara teslim olmasiyle D. onlara geçmiş, 1803 te burada İngiliz idaresi kurulmuştur.

Eski D. 1858 yılına kadar Hindistanın başkenti olmuş, o yılda İngilizler idare merkezi olarak Kalkutta (Calcutta) yı seçmişlerdir. 1912 de Yeni D. ye dönülmüştür.

2. Hint birliği devletlerinden biri. Büyük D. bölgesini de içine almak üzere yüz ölçümü 1 743 km², nüfusu 1 743 000 (1951) dir. Bu devlet 1912 yılında Hindistan hükümetini bir eyalet hükümetinin etkisinden kurtarmak üzere kurulmuş, 1915 yılında genişletilmiştir. D. bir Chief Comissioner (şef komiser) in yönetimi altında olup devlet-

DELHİ: Millet Meclisi binası

ler konseyine bir temsilci gönderir. Batı Pakistandan kaçan mültecilerin buraya akın etmesi ile ortaya çıkan güçlükleri Improvment Trust yenmeye çalışmaktadır.

DELHİ SULTANLIĞI, Uttar Pradesh (eski adı: United Provinces = Birleşik Eyaletler) ile Pencab sultanlığı arasında, Cumna ırmağının batı yakasında, Hindistan birliğine bağlı bir devlet. Bugünkü Hindistan birliğinin ve İngilizlerin yönetimindeki eski Hindistanın başkenti olan Yeni Delhi, bu sultanlık içinde bulunur. Yüz ölçümü 924 km^2, nüfusu 1 743 992 (1951) dir. D. S. nda, Cumna ırmağı üzerinde bulunan Delhi kasabası ise, Yeni Delhi'den ayrılmıştır.

Tarihi: M. Ö. XV. yüzyılda, bugün Delhi'nin bulunduğu yerin yakınlarında, Indraprastha kasabasının yakınlarında kurulmuş olduğu söylenir. Delhi M. S. 1193 te Ghor'lu Muhammed tarafından zaptedilerek, birkaç yıl sonra da krallığın başkenti yapıldı. 1398 de Timur tarafından zaptedildi, 1526 da Babur'un eline geçti ve Delhi, Moğol imparatorluğunun başkenti oldu. 1638-1658 yılları arasında Şah Cihan tarafından yeniden kurulup bayındırlaştı. Nadir Şah burayı 1739 da yağma etti. 1803 te İngilizlerin eline geçti. Bununla birlikte 1857 ye kadar, sanından başka bir şeyi kalmayan Büyük Moğol'un durağı olmaya devam etti. 1857 de Sepoy soyluları tarafından ele geçirildi ise de, haziranda İngilizler tarafından sarılıp 20 eylül 1857 de alındı.

DELİ, İndonezya'da, Sumatra adasının doğu bölümünün kuzeyindeki bölgeye verilen ad. Geniş fidanlıklarda kauçuk ve hurma ağacı yetiştirilir; büyük ölçüde tütün ekilir. Bütün bunlardan alınan ürün, Medan şehrinin limanı olan Belavan Deli'den dış ülkelere gönderilir. Bk. BELAVAN.

DELİ, Osmanlı imparatorluğunda, önce Rumelide kurulan, sonra Anadoluya da yayılan eyalet kuvvetleri örgütünden bir sınıf atlı askerlere verilen ad. Kuruluş tarihleri kesin olarak bilinmeyen D. lere, XV. yüzyıl sonralarından başlayarak rastlanmaktadır. Sonradan adları *delil* (kılavuz) olarak değiştirilmişse de, halk arasında asıl adlariyle anılagelmişlerdir.

Başlangıçta yalnız Rumeli beylerbeyi ve serhat beylerinin emri altında kurulan bu örgütte, Rumeli halkından toplanan Türk, Hırvat, Boşnak ve Sırplar bulunmakta idi. 50 - 60 kişilik birlikler bir bayrak meydana getirmekte ve komutanları da *deli başı* adını taşımakta idi. Kendilerine pîr olarak Halife Ömer'i seçmiş bulunan D. ler, ağalarının emirleri altında savaşırlardı. Ocağa alınan genç, bir ağanın emrine verilir, ocağın yiğitlik, cesaret, mertlik, gözüpeklik ve üstün silâhşorluk törelerini öğrendikten sonra yeteneğini ispat ederse, din ve devlete kendini adadığına, hiçbir savaştan kaçmayacağına ve yılmayacağına dair söz verirdi. Bunun için tören yapılır, dua edilir ve başına D. kalpağı giydirilerek *ağa çırağı* adı ile ocağa kesin kaydı yapılırdı. Savaşlarda gösterdiği başarılar üzerine *ağa* olur, en sonunda *deli başı* sanını alırdı. Deli başı sadrazamın kapısında önemli komutanlardan biri idi. Törenlerde sadrazamın önünde yürürdü. Savaşlarda yılgınlık gösterenler, kaçanlar, ocak törelerine uymayanlar ise, başlarındaki D kalpakları çıkarılarak ocaktan atılır ve bunların kayıtları silinirdi. XVII. yüzyılda gündelikleri 12 - 15 akça arasında değişen D. ler, başlangıçta sefere gittikçe gündelik alırlar, barış zamanında ise kendi işleri ile uğraşırlardı. XVIII. yüzyılda da yine yalnız sefer süresince gündelik almakta idiler. D. ler, başlarına sırtlan, pars derisinden yapılmış tüylü başlık giyerler, üzerine kartal tüyleri takarlardı. Silâhlarını da tüylerle süslerlerdi. Elbiseleri ile atlarının eyerleri arslan, kaplan, tilki postlarından, şalvarları ise ayı ve kurt postlarından yapılırdı. Ayaklarına serhatlik denilen yarım çizme giyerlerdi. Genel olarak eğri pala, tekne kalkan, mızrak ve bozdoğan gibi silâhlar kullanırlardı. «Yazılan başa gelir» inancı ile gözlerini daldan budaktan sakınmayarak dolu dizgin düşman saflarına atılırlar, düşene aldırmayarak kesin sonucu alıncaya ve düşmanı yıldırıncaya kadar dövüşürlerdi. XVII. yüzyıldaki Avusturya savaşlarında büyük hizmetleri dokunmuş, cesaretleri ve kahramanlıkları ile ün salmışlardı.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Yahya Paşazade Balî Beyin, Gazi Hüsrev Beyin D. leri pek meşhurdu. Bu devirde sadece Hüsrev Beyin D. leri, 10 000 kişiden çoktu, XVII. yüzyılda ise Tiryakî Hasan Paşanın, Lala Mehmet Paşanın ve Derviş Paşanın D. leri, büyük kahramanlıklar göstermişlerdi. Bunlardan Deli Mehmet'in efsanevî kahramanlığı hâlâ unutulmamıştır. XVII. yüzyılda uzayan savaşlardan, özellikle tımarlı sipahilerin nizamlarının gevşemesinden dolayı D. örgütü, Anadoludaki illere de yayılarak her valinin kapısında bunlardan iki bayraklık bir birlik bulunmasına izin verilmişti. Böylece, gittikçe çöken tımarlı sipahilerinin yerini almaya başlayan D. lerin kıyafetleri de biraz insancıllaştırılmış, başlarına bir arşın uzunluğunda boru gibi siyah kuzu postu giymeleri ve üzerine sarık sarmaları uygun görülmüştü. Ancak, bunların bağlı oldukları vezir ya da beylerbeyinin sık sık azillerinden dolayı D. ler, hiçbir zaman disiplinli bir birlik haline gelememişlerdi. Kapısında bulundukları vali işten uzaklaştırıldıkça, bunların da yemlikleri (ücretleri) kesilmekte idi. Bu süre içinde yeni bir valiye kapılanıncaya kadar, başı boş, fakat toplu halde dolaşan D. ler, Anadoluda ve Rumelide köylerin başına belâ kesilmekte idiler. 1768 Türk - Rus savaşından sonra, 1829 Edirne barışına kadar süren aralıklı savaşlarda, Osmanlı ordusunun atlı sınıfı olarak hemen hemen sadece D. ler kalmıştı. 1829 da Aydos'un alınması sırasında boşalan şehirde ilerleyen Rus kıtalarını tek başına durdurmaya çalışan adsız kahraman, D. geleneklerinin, gözüpekliğinin, cesaretinin hâlâ yaşamakta olduğunu ispat etmektedir.

XVIII. yüzyılda Anadoluda Konya ve Kütahya yöresinde toplanan D. ler, bu yüzyılın sonunda artık ele avuca

sığmaz hale gelmişlerdi. XVII. yüzyılda Anadoluda Seydişehir'de yurt tutmuş olan D. eşkıyasından Dağlar Delisi ve onun yeğeni Deli İlâhî ile XIX. yüzyıl başında, 1801 de Kütahyada Kocabaşı ve 1803 te Delibaşı İsmail tehlikeli eşkıyadan olmuşlardı. Delibaşı İsmail, Nizam-i Cedide karşı ayaklanmış ve Kadı Abdurrahman Paşayı Konyaya sokmamıştı. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ise, Mısırdan dönerken bunları dağıtmak üzere bir kısmını Bağdada yollamış, bir kısmını da yanında İstanbula getirerek Üsküdarda bir kışlaya yerleştirmişti. Öte yandan Rumelideki D. leri de Gürcü Osman Paşanın komutasından alarak İstanbula getirtip Davut Paşaya yerleştirmişti. Aş. yu. 12 000 kişiden meydana gelen bu D. kuvveti, daha sonra Bağdada gönderilerek hükümet merkezinden uzaklaştırılmıştı.

Anadoluyu sıkı bir disipline alma konusunda kararlı çalışmalarını aksatmayan II. Mahmut, Karaman valisi Esat Paşanın aracılığiyle Anadolu eyaleti içindeki bu örgütü, 1827 de kökünden dağıtmıştır. Ancak, delibaşılık geleneği, özellikle Konya yöresinde XX. yüzyıl başına kadar süregelmiştir. Millî hükümete karşı 1920 de Çumra'daki ayaklanmanın önderinin delibaşı sanını taşıması da bunu göstermektedir.

D. lik, Türk halk oyunda pek önemli bir yer tutardı. Padişahlar tebdil gezerlerken, çok kere D. kıyafetine girerlerdi. Özellikle III. Selim, D. kıyafetinde dolaşmayı daha uygun bulurdu.

DELİ BİRADER, Gazalî Mehmet (ölm. 1535), Türk şairi. Mekke'de ölmüştür. Bursalı olan D. B., II. Bayezidin şehzadelerinden Manisa valisi Sultan Korkut'un yakın adamlarındandı. Açık saçık hikâyelerden toplanmış *Dâfiu'l-gumum ve Rafiu'l-hümum* adlı eserini şehzadeye sunmuştur. Şehzadenin ölümü üzerine ayrılarak Bursaya gelmiş, orada Geyikli Baba dergâhının şeyhi olmuş, bundan dolayı Gazalî adını kullanmıştır. Bir süre sonra şeyhlikten ayrılarak müderrisliğe geçmiş, İstanbulda bulunduğu sırada Beşiktaş yakınlarında bir mescit ve zaviye ile bir de hamam yaptırmıştır. Hamamdaki eğlenceler rezalet derecesine vardığından Vezir İbrahim Paşa tarafından yıktırılmıştır.

DELİ BORAN (XIX. yüzyıl), Türk saz şairi. Bir söylentiye göre, Çorumun Sarımbay köyündendir. Fakat şiirleri daha çok Güney Anadolu (Toroslar) bölgesinde yayılmıştır; üslûbu Karacaoğlan ve Dadaloğlununkine yakındır. Bu şairlerin yaşadıkları yerlerin adları da bazı şiirlerinde geçer. Bu bakımdan, D. B. ın Güneydoğu (Toroslar ve Çukurova) bölgesi şairlerinden olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte, Çorumlu başka bir D. B. ın yaşamış olabileceği gibi, XVIII. yüzyılda, Tunaya dair şiir söylemiş bir D. B. ın yaşamış olduğu da ileri sürülmüştür.

DELİ DERE, birdenbire kabaran, kısa bir süre sonra çekilen, hattâ kuruyan küçük akarsulara verilen ad. D. D. lerin yatak eğimi çok yerde diktir. Bunların yukarı kesimlerinde çoğunca huni biçimini andıran bir su toplama yeri bulunur, buradan sonra dere dar bir vâdiye girer, burada çağlarcasına akar, aşağı kesiminin ucunda da kendisinin oluşturduğu bir birikinti konisi alanına ulaşır. D. D. ler, su taşkınlarına yol açar. Bunun için böyle dereler boyunda yer yer su akışı düzenlemelerine önem verilir.

DELİ DUMRUL, *Kitab-ı Dede Korkut* (b. bk.) un V. hikâyesinin kahramanı. Bu hikâyeye göre, Oğuz kabîleleri içinde Duha Koca Oğlu D. D. adiyle ün alan bir er, bir çayın üstüne bir köprü yaptırır, geçenden otuz akça, geçmeyenden döve döve kırk akça alır. Bunu, «benden yiğit, benden deli er varsa, çıksın benimle savaşsın» diye yaparmış. Bir gün köprünün yamacına konan bir obanın yiğit bir delikanlısı hastalıktan ölür. Bütün oba yasa bürünmüş ağlıyormuş. D. D. sorar, soruşturur; gencin canını Azrailin aldığını öğrenince, Tanrıya yalvarır: «Azraili bana göster, onunla savaşayım, yiğidin canını kurtarayım» der. Tanrıya D. D. un sözü hoş gelmez. Azraile emir verir, «git onun canını al» der. Azrail, ak sakallı bir ihtiyar olarak görünür. D. D. saldırır, Azrail güvercin olur, kaçar. D. D. atına biner, doğanını eline alır, ardına düşer, birkaç güvercin öldürür. Dönerken Azrail, atın gözüne görünür, at ürker, D. D. u yere çalar. Azrail canını almak ister. D. D. bunalır, yalvarmaya başlar. Azrail: «Bana değil, Tanrıya yalvar, ben de bir emir kuluyum» deyince D. D. Tanrıya yalvarır. Tanrı da: «Canı yerine bir can bulsun, onun canını azat et» der. Bunun üzerine D. D. önce babasına gider, yalvarır, babası razı olmaz. Anasına gider, o da canını vermeğe yanaşmaz. Sonunda Azraile yalvarır, gidip karısiyle vedalaşıp helâllaşmak ister, «ondan sonra canımı al» der. Karısına vasiyetlerini söyleyince, o kendi canının alınmasını ister. Azrail kadının canını almaya gelince, Tanrı ikisini de affeder, anası ile babasının canını almasını emreder, D. D. ile karısına yüz kırk yıl ömür verir.

Yunan mitolojisindeki Alkestis (b. bk.) efsanesi ile D. D. hikâyesi arasında birtakım benzerlikler vardır. Alkestis'te, ecel, kıral Admetos'a kendi yerine başka birini bulursa, öldürmemeyi vâdeder. O da ihtiyar babasiyle anasına başvurur, fakat ikisi de reddeder; karısı Alkestis, kocasının yerine ölmeyi kabul eder. Yeraltı Tanrısı Hades'in karısı insafsız Persephone, sadakatin bu derecesi karşısında yumuşayarak Alkestis'i kocası kıral Admetos'a geri verir.

Bu efsane ile D. D. hikâyesinin benzerliği araştırıcıların dikkatini çekmiştir. Bundan başka, *Kitab-ı Dede Korkut*'taki Tepegöz hikâyesiyle Homeros'un *Odysseia*'sındaki Kyklop arasında da benzerlikler vardır. Bk. TEPEGÖZ ve KİTAB-I DEDE KORKUT.

DELİ HİKMET: bk. HİKMET (Şair).

DELİ IRMAK, yıl içindeki akışı düzensiz olan, su yüzünün kabarık ve çekik zamanları arasında, kısa süreler içinde, çok seviye farkı gösteren, kabardıkları sıralarda suları yataklarına iyice dolan ve çevreye taşan akarsulara verilen bir ad. Bk. AKARSU.

DELİ KAMÇI (Bulg. **Luda Kamçiya**), doğu Bulgaristanda bir ırmak. Uzunluğu 205 km dir. Koca Balkan ile Çatal Balkan'dan çıkan bu ırmak, dar ve derin bir yataktan geçerek Sandıkçı (Rakla) köyünde Koca Balkan'ı keser ve Büyük Kamçı ırmağı ile birleşerek Karadenize dökülür.

DELİ KARÇAR, *Kitab-ı Dede Korkut* (b. bk.) ta, Beyrek hikâyesi (b. bk.) nin kahramanı Bamsı Beyrek'in nişanlısı Banı Çiçek'in kardeşi. D. K. deli dolu bir yiğittir, bacısını isteyenleri öldürür. Beyrek, babasına Banı Çiçeği kendisine almasını söyleyince, D. K. dan korktukları için danışmak üzere bütün Oğuz ilinin ileri gelen beylerini çağırır, görüşürler. Sonunda Dede Korkut'u kızı istemek üzere gönderirler. O da gerekince D. K. ın elinden kaçıp kurtulmak için Bayındır Hanın tavlasından iki şahbaz at alarak gelir. Banı Çiçeği Beyreğe istemeye geldiğini söyleyince D. K. Dede Korkutu kovalar. O da kaçar, yolda at değiştirir, sonunda D. K. yaklaşıp kılıcını vuracağı sırada Dede Korkut Tanrıya sığınır,

«İsm - i azam» okur. Dede Korkut, ermiş kişi olduğundan duası kabul olunur. D. K. ın eli havada asılı kalır, bunalır, kızı vermeğe razı olur. Dede Korkut yeniden dua ederek D. K. ın kolunu düzeltir. Pazarlığa başlarlar, D. K. kız kardeşini vermek için olmayacak şevler ister: Bin tane dişisine aşmamış erkek deve, bin tane kısrağa aşmamış aygır, bin tane de koyun görmemiş koç ister. Bundan başka, bin tane de kuyruksuz, kulaksız köpek, bin tane de pire getirin, der. Dede Korkut döner, gelir, olanları anlatır; istenenleri alır. D. K. a varır, armağanları beğenilir, pirelere gelince, Dede Korkut ona bir oyun yapar, D. K. ı çıplak olarak pirelerle dolu bir ağıla sokar. Pirelerin ısırmasından bunalan D. K. kendini suya atarak kurtulur. Düğün hazırlıklarına başlanır. Daha sonra, Beyrek kaybolup aradan on altı yıl geçtikten sonra D. K. Bayındır Hana başvurarak nişanı bozmak istediği zaman ortaya çıkar, bir daha da görünmez.

DELİ MÜŞİR FUAT PAŞA: bk. FUAT PAŞA.

DELIA, 1894 te Charlois tarafından bulunan 395 sayılı küçük bir gezegen.

DẸLIA eskiden, Apollon adına Delos'ta düzenlenen eğlencelerle M. Ö. 424 yılında Boiotialıların Atinalıları yenilgiye uğrattıktan sonra, Boiotia'da Delion şehrindeki Apollon Delios tapınağında düzenledikleri eğlencelere verilen ad.

DELIA, şair Tibullus'un âşık olduğu Romalı kadın. Şair, kitabının en dokunaklı şiiri olan birinci *elegeia*'sını onun için yazmıştır.

DĒLỊA, DẸLİOS (Yun. mit.), Delos adasına ait. Burada doğmuş olan Artemis ve kardeşi Apollon'a verilen bir san. Apollon'un şerefine düzenlenen büyük eğlencelere de Delia (b. bk.) adı verilirdi.

DĒLİẠDES (Yun. mit.), Glaukos'un oğlu ve Bellorophon'un kardeşi.

DĒLİAKỌS [Fr. *Déliaque*]: 1. Delos'ta oturanlara ya da bu ada yerlilerine verilen ad.

2. Eski Yunanistanda, Delos adasında yumurta, tavuk, hindi v. b. satanlarla horozları iğdiş edenlere verilen ad (gerçekten de horozlar ilk olarak Deloslularca iğdiş edilmiştir).

DĒLİẠST'LAR (Yun. *Dēliostai*; Yunancada Apollon'a verilen *Dēlios* sanından), Atinalıların her beş yılda bir, Apollon şenlikleri için Delos'a gönderdikleri *thōria* (Yunan şehirlerinin dinî bayramlara gönderdikleri temsilciler) lara verilen ad. Delia (b. bk.) lara elçi olarak gönderilen D. lar, Atinadaki en iyi ailelerin arasından şeçilirdi. Başlarında *arkhitheōros* denen biri bulunurdu. Bunlar Delos'a, Theseus zamanından kaldığı söylenilen ve *Dēlia* ya da *Theōris* denen eski bir gemiyle giderlerdi. Adanın çeşitli törenlerinde Atinayı temsil ederlerdi.

DELİBAŞ (Dönerce, Salıncak, Dolap, Devvare) [Fr. Tournis], köpeklerin ince bağırsaklarında yaşayan *Taenia coenurus* denilen bir parazitin embriyonlarının çoğunlukla geviş getiren hayvanlarda beyin ve omurilikte gelişimi sırasında meydana gelen bir hastalık. Bu hastalık daha çok genç koyun ve keçilerle sığırlarda görülürse de, deve, köpek ve atlarla evcil olmayan geviş getirenlerde de rastlanmaktadır.

Parazitin tenya şekli, köpeklerin ince bağırsaklarında yaşar. Erişkin tenyanın son halkaları içinde gelişen yumurtalar köpeklerin dışkılariyle dışarı atılır. Bu yumurtalarla bulaşan otlar, koyun ve başka hayvanlar tarafından yenildiği zaman çengelli embriyonlar haline gelmiş olan larvalar hayvanın mide ve ince bağırsak duvarlarından geçerek kana karışır ve bu suretle çeşitli organlara gider. Bunlardan beyin ve daha seyrek olmak üzere omuriliğe girenler, gelişerek bir kist halini alır, çengellerini kaybederek içi su dolu keseler haline gelir. Beynin çeşitli kısımlarında yerleşen bu kistik kuruluşlar hayvanlarda D. denilen hastalığı yapar.

Beyine gelen embriyonların düzenli gelişmesi halinde 50 - 60 gün sonra bunlardan oluşan su keseleri içinde yeni parazitlerin *Scolex* denilen başları meydana gelir. Başlangıçta bir nohut büyüklüğünde olan bu keseler, yavaş yavaş büyüyerek hayvanın ölümüne kadar bir ceviz, hattâ bazı kere bir kaz yumurtası büyüklüğüne kadar erişebilir.

Hastalıklı koyunların baş ya da beyinlerini yiyen köpekler, bu kistleri alınca bağırsaklar içinde açılan kesecikler içinde bulunan ve her biri bir tenyanın başı olan *Scolex*'ler serbest hale gelerek ince bağırsakların duvarlarına yapışıp büyümeye başlar. Böylece birçok halkalar meydana gelerek tenya hayat çemberini tamamlamış olur.

Hastalığın alınması, daha çok dışarıya atılan yumurtaların gelişmesine elverişli olan ilkbaharda ve yağmurlu yaz aylarında olur.

Hastalık belirtileri: Parazit embriyonlarının beyni kaplamasiyle yaygın bir beyin yangısına ait belirtiler baş gösterir. Hasta hayvanlar genel olarak kederli, iştahsız ve hareketsiz görünür. Başlarını yere doğru uzatmış, göz kapakları yarı aralık durumda saatlerce durur. Bir yandan da kısa süre içinde zayıflar. Embriyonların beyinde yerleştikleri yere göre körlük, pupilla büyüklüklerinde eşitsizlik, şaşılık, göz yuvarlağının evinden dışarıya taşması gibi haller görülebilir.

Bu hastalık dolayısiyle hayvanlarda görülen hareket bozuklukları da çeşitlidir. Kimi zaman denge bozuklukları, sallantılı yürüyüş ve kimi hallerde de bir ya da birkaç ayağın tutmadığı fark edilir. Bir kısım hayvanlar ayakta durma yeteneklerini kaybeder. Bir kısmı da art ya da ön ayakları üzerine çöker. Kimi hallerde hayvan yürürken daima bir yana doğru kaçar.

Beyine yerleşen parazitlerin sayısı birkaç tane ise, hastalık daha yavaş gelişir. Dolayısiyle gerçek Dolap ve D. denilen hastalık belirtileri, bu gibi hallerde kendini gösterir. Parazit kisti hangi ön çıkıntıda ise, hayvan o yana doğru döner. Bu gibi hayvanlar başlarını aşağıya ve yana doğru eğer ve kimi zaman kendi etrafında saatlerce döner.

İlerleyen hastalık sonunda dönmeler ve hareket bozuklukları daha belirli ve sürekli olur. Göz bebekleri büyür ve hayvan dönüşlerden sonra bir sara nöbetine tutulmuş gibi düşer. Bu gibi hayvanlar çabucak yorulur, gittikçe zayıflar, nefesler zorlaşır, sinir nöbetleri arasındaki aralıklarda hayvanın biraz kendine geldiği ve birkaç tutam ot yediği görülürse de, gittikçe daha sık gelen nöbetler ve iştahsızlık sonunda hayvanlar kaşeksiden ölür.

Sığırlarda da hemen hemen aynı belirtiler görülür.

Parazit embriyonlarının omurilikte yerleşmesi halinde meydana çıkan belirtiler az ya da çok bir felç ile birlikte duyarlık bozukluklarından ibarettir.

Hastalığın teşhisi, özellikle bulaşık olan sürülerde tipik belirtiler gösteren hayvanların görülmesiyle kolayca

yapılır. Ancak, başlangıç evresinde epizootik menenjit ve zehirlenmelerle karıştırılabilir.

D. a yakalanmış olan hayvanların kurtarılması için ilâçla tedavi usulü yoktur. Beyin üzerinde yerleşen kistik vesikülleri operatif olarak çıkarmak mümkünse de, bu yoldan yapılacak bir tedavi ekonomik sayılmaz.

Koruyucu olarak alınacak tedbirler arasında D. lı koyunların başlarını ya da kistik keseleri köpeklere yedirmemek ve tenyalarla bulaşık çoban köpeklerini zamanında ve hiç olmazsa yılda iki kere tenifüj (tenya düşürücü) ilâçlarla tedavi etmek gibi hususlar üzerinde durulmalıdır.

DELİBAŞ, Mehmet (ölm. 1921), Millî Mücadelede İstanbul hükümetinin kışkırtmaları ile millî kuvvetlere karşı ayaklanan elebaşılardan biri. Konyanın Çumra ilçesine bağlı Alibey Hüyüğü köyünde bu bölgede sözü geçen ağalardan olmuştu. Millî Mücadelenin başında Konya valisi Haydar Bey, D. a geniş yetkiler tanıyarak bulunduğu bölgede millî örgüt ve çeteler kurmasına izin vermişti. Bunun üzerine D. Mehmet Ağa, Çumra ve Karaman köylerini dolaşarak çetesini kurdu. Bu sırada İstanbul hükümeti politik bakımdan ağır bir baskı altında bulunuyordu. Doğu cephesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının, Kâzım Karabekir Paşa komutasında Ermenilere karşı başarılar kazanması ve Ermeni işini ortadan kaldırması, Millî Mücadeleyi gerek Türk halkına gerek yabancı devletlere birkaç subayın baş kaldırması gibi göstermek çabasında olan İstanbul hükümetini güç duruma sokmuştu. Bunun üzerine Anadolu halkının millî hükümete karşı olduğunu dünyaya göstermek isteği ile Anadoluda bir ayaklanma çıkarmağa karar veren Hürriyet ve İtilâf Partisi, üyelerinden Zeynelâbidin Efendi'nin Konya çevresindeki etkisinden faydalanmak istedi. Zeynelâbidin Efendi, adamlarını Konya yöresine yolladı. Din duyguları sömürülerek girişilen bu yıkıcı propaganda, kısa zamanda meyvalarını verdi. Padişah adına harekete geçirilen D., çetesi ile önce Çumrayı bastı. Burada yönetimi eline aldıktan sonra 500 den çok asker kaçağından meydana gelen ve Konyayı basmak için hazırlanan başka bir kuvvetle Hüyükte birleşti. 2 - 3 ekim 1920 gecesi Konyaya geldi. Vali Haydar Beyle Merkez Komutanı Avni Bey, yanındaki pek az polis ve jandarmalarla Alâedddin Tepesinde savunmaya giriştiler. Şehre giren D., ilk iş olarak ceza evini boşalttıktan sonra delilikten gelme bir hınçla aydınlardan öc almaya başladı, ele geçirebildiği subayları, memurları öldürttü, evlerini yağma ettirdi. Bu arada, Konya Müdafa - i Hukuk Cemiyeti başkanı Müderris Sivaslı Ali Kemalî Efendi de şehit edilmişti. Alâeddin Tepesine çekilen hükümet kuvvetleri iki gün kadar dayandıktan sonra teslim oldular.

Ayaklanmanın bastırılması için hemen işe başlayan millî kuvvetler, Adana, Ankara ve Afyondan yola çıkmışlar, Afyondan gelen Derviş Bey (Paşa) komutasındaki kuvvetler Gemrede D. ın başıbozuklarını daha ilk çarpışmada dağıtmışlardı. Bu durum üzerine yanındaki birkaç adamiyle D. Silifkeye doğru kaçtı. Ankaradan bir süvari alayı ve dağ topu ile gelen o zamanki iç işleri bakanı Refet Paşa, Konyaya girdi. Silifkede tutunamayan D., daha sonra Mersine geçerek Fransızlara sığındı. Oradan, önce İzmire, sonra İstanbula gitti. Temmuz 1921 de İzmire gelerek Yunan ordusunun hizmetine girdi. Burada kendisine verilen görev üzerine Konyayı yeniden basmak amaciyle gizlice Türk hatlarından içeriye sızarak önce Akşehire, sonra Çumraya gitti. Ama kendi arkadaşları tarafından öldürüldü.

DELİBAŞI: bk. DELİ.

DELİBAŞISI: bk. DELİBAŞI.

L. DELIBES

DELIBES [*dilib*], **Léo** (1836 - 1891), Fransız bestecisi. Saint - Germain - du - Val (Sarthe) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Paris konservatuvarında Le Couppey, Bazin ve Adam'dan ders almıştır. Org çalmış ve operada koro şefliği etmiş olan D., birçok opera - bouff'lar bestelemiştir: *Deux sous de charbon* (İki paralık kömür) [1855]; *Mon ami Pierrot* (Dostum P.) [1862]; *Le serpent à plumes* (Kanatlı yılan) [1864]. Bunlardan başka, birkaç opera - comique de bestelemiştir; bunların en tanınmışı *Lakmé* [1883] dir. *Coppélia* (ad) [1870] ve *Silvia* (ad) [1876] adlı iki baleti de vardır. 1884 te Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DELICADO [*delikādo*] **ya da DELGADO** [*delgādo*], **Francisco** (XVI. yüzyıl), İspanyol romancısı ve yayıncısı. Martos'ta doğmuş, Roma ve Venedikte yaşamıştır. Venedikte *Amadis de Gaula* (Gallia'lı A.)[en ünlü İspanyol şövalyelik romanı, 1533] nın ve *Primaleón* (ad) un birer baskısını yaptıktan sonra, *Retrato de la loçana andaluza* (Endülüslü hoppa kadının portresi) [1528] adlı bir eser yazıp yayınlamıştır. Canlı bir üslûbu olan bu eserin bazı yerleri açık saçıktır.

DELİCE (*Lolium temulentum* L.), Buğdaygiller (Gramineae) familyasından bir çayır otu türü. Bitki yıllık, 30 - 80 cm kadar yüksekliğinde, sapı dik, başakları oldukça uzun ve seyrektir (Şekil). D. ye nemli yerlerde, özellikle yulaf, arpa ve buğday tarlalarında sık rastlanır. Yağışlı yıllarda daha çok yaygındır. Bitkinin taneleri zaman zaman zehirlenmelere yol açmaktadır. Zehirlenme, bitki tohumlarının tohum kabuğu ile besi doku arasında yaşayan ve bugüne kadar bitki sistematiğinde yeri tesbit edilmemiş olan bir mantar türünden ileri gelmektedir. Mantarın saldığı alkaloidler arasında, özellikle temulin ($C_7H_{12}N_2O$) insanlarda baş ağrısı, baş dönmesi ve kusma ile başlayan tehlikeli zehirlenmelere yol açmaktadır. Kimi zaman zehirli taneler arpaya karışmakta ve bu arpalar da bira yapımında kullanıldığında, bira uyuşturucu bir etki yapmaktadır. Ortalama olarak bütün tohumların %96 sında bu

DELİCE
(Lolium Temulentum L.)

mantarın miselleri bulunmaktadır. Bundan dolayı tohumlar genel olarak zehirlidir.

D. nin genel yayılma alanı Avrupa, Kuzey Afrika ve Asyanın ılık bölgeleridir. Kuzey ve Güney Amerika ve Avustralyaya da yayılmıştır.

Yurdumuzda Güney ve Batı Anadolu ile Marmara çevresinde rastlanmaktadır.

DELİCE, Ankara iline bağlı bir ilce. İlce merkezi, Ankara ilinin doğu ucuna yakın bir yerde bulunan 2 000 nüfuslu (1960) D. kasabasıdır. D., Çerikli istasyonuna bir yol ile bağlıdır. İlçeye bağlı 39 köyde 19 216 nüfus vardır. Bu köylerin çoğu büyüktür: Dördü 1 000 den, 20 si 400 den çok nüfusludur. D. kasabasının yanından Delice Irmak geçer. Ankara - Kayseri demiryolu bu ilceden geçtiği gibi, Ankara - Kayseri ve Ankara - Çorum şoselerinin de kavşağı buradadır. Delice Irmağın geniş vâdi tabanı düzlükleri ile Zeynelözü çevresindeki düzce yerler dışındaki ilce toprakları tepelik ve dağlıktır. İlce halkı özellikle tarım (tahıl ekimi) ve hayvancılık ile geçinir.

DELİCE DOĞAN (*Falco subbuteo*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Kartallar (Falconiformes) takımının Gündüz yırtıcıları (Accipitres) alt takımının Kartalgiller (Falconidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 35 cm dir. Tepe ve sırtın ön bölümü koyu arduvaz grisidir. Kuyruğa doğru ve kuyruk sokumu daha açık olur. Alın ve ense beyazımsı olup kara renkte iki yanak çizgileri vardır. Karın çevresi beyazımsı kahve rengidir. Kanatları sivri ve uzun olur. Kuyruk uca doğru sivrileşir. Mısır ve Filistin dışında bütün Palearktik bölgede yaşar. Göçücü bir kuş olup doğu ve güney Afrika ile kuzeybatı Hindistanda kışlar. Aydınlık ormanların kıyı bölgelerinde ve parklarda görülür. Kuş ve böcek yer.

DELİCE IRMAK ya da DELİCE SU, Kızılırmağın başlıca kollarından biri. Uzunluğu aş. yu. 260 km dir. Başlıca kolları Arsız Özü, Sorgun Özü, Eğriöz, Konak Çayı, Boğazlayan Çayı, Cendere Özü, Killik Özü, Bozok Çayı, Kılıç Özü ve Budak Özü'dür. D. I. uzun olmakla birlikte, bol akımlı bir akar su sayılmaz. Bu ırmağın yağış alanının çok yeri, yılda 300 - 400 mm yağış alır. Kalecik ilçesinin 40 km uzağında Cacıklar adı verilen yerdeki ölçmelere göre, ırmağın ortalama akımı 10 m^3 sn kadardır. En çok akım ise 40 m^3 sn ye yaklaşır, kimi zaman bunu da geçer (1957 haziran ortasında 124 m^3 sn olduğu gibi), en az akım 1 m^3 sn yi gösterir, hattâ bundan da aşağı iner. Irmağın kabarık zamanı ile çekik zamanı arasındaki olağan seviye farkı 1 m kadar olup bu değer bazı hallerde 2 m ye yaklaşacak kadar artar. Çekilmeler ve kabarmalar çoğunca kısa süre içinde olduğundan ırmağın yıl içindeki rejimi düzensizdir. Arasıra beliren olağanüstü durumlar dışında ırmağın kabarık zamanı kış ve bahar ayları, çekilmiş zamanı ise yaz ve güz aylarıdır. Irmak suyunun azalmasında buharlaşmanın önemli yeri vardır.

D. I. ın vâdisi çok yerde geniştir. Vâdi tabanı, yerine göre, 100 - 200 m den birkaç yüz m ye kadar çıkar. Kaynaklarının çoğunu Bozok yaylalarından alan D. I., Çiçek Dağı ve çevresinden inen suların etkisiyle biraz tuzlulaşır.

DELICHON URBICA (Zoo.): bk. PENCERE KIRLANGICI.

DELİÇAY: 1. Bursa Ovasından geçen Nilüfer Çayının bir kolu. Boyu 50 km ye yakındır. Bu çay, Uludağ'ın yamaçlarının ve Bursa Ovasının doğu bölümünün sularını toplar, ovanın batı bölümünde Nilüfer Çayına dökülür. Karların erimesi sırasında ve sağanak yağmurlarının hemen ardından birdenbire coşan çay, kısa zamanda kabarır, ovada su taşkınlarına yol açar. Ovanın bu bölümünde D. Kanalı denilen uzun bir düzenleme hendeği vardır. Yazın D. iyice çekilir, hattâ kurur. Dağ kesimindeki yerlerinde değirmenler vardır.

2. Tarsus Çayının bir kolu. Gülek Boğazından inen bu dere, kuzeydeki dağların kar suları, yağmurlar ve kaynaklarla beslenir.

3. Dörtyol'un 3 km kadar kuzeybatısından geçen ve İskenderun Körfezine dökülen bir çay. Uzunluğu aş. yu. 25 km dir. Gâvur Dağlarının batı yamacından çıkan bu çay, daha çok bol sulu kaynaklarla beslenir. Yazın iyice çekilirse de, aldığı kaynak sularının yardımiyle denize ulaşabilir. Çıktığı dağın yüksek yerlerinden daha dar ve derin boğazlardan geçerek çok eğimli bir yatak içinde akar, yağmurlu zamanlarda birdenbire kabarır, ovaya iner, bolca süruntü maddeleri (kum, çakıl, kil) taşır. Ovada zaman zaman taşmalara yol açar. Denize döküldüğü yerin çevresinde bataklıklar meydana gelmiştir.

4. Kuzeyden akarak Erciş ovasının doğusunda Van Gölüne dökülen bir dere.

5. Develi Ovasının güneyindeki dağlardan inen ve Sultan Sazlığına doğru akan bir çay. Bu çaya Dündarlı Çayı da denir. Bu çay, kışın ve özellikle ilkbaharda kabarmış olarak akar, yazın ise sulama ve buharlaşmalar yüzünden ovaya ve sazlığa kadar ulaşamaz olur.

6. Güneybatı Anadoluda Eşen Çayı (b. bk.) nın kollarından birine verilen bir ad. Akçay adiyle de anılan bu çay, geçtiği yerleri çabuk oyar ve aşındırır. Böylece birçok sürüntü maddeleri taşıyan D., Eşen Çayına karıştığı zaman onu da bulandırır.

DĒLİGİANNĒS [*deliyannis*], **Epameinōndas** (1829 - 1879), Yunan devlet adamı. Tripolis (Peloponnesos) te doğmuş, Atinada ölmüştür. Parlâmentoda kıral Othonos hükümetine karşı muhalefet lideri idi. Othonos'un tahttan indirilmesinden sonra birkaç kere (1865, 1870, 1872 - 1874 ve 1877 - 1878) hükümet başkanı olmuştur. 1864 te millî meclis başkanlığına seçilmiştir. Kumunduros hükümetinin tasarladığı savaşçı politikaya muhalif kalmış, 1877 - 1878 Rus - Türk harbi sırasında, Berlin Kongresinden sonra iktidarı bırakmıştır. İç politikada cesur olduğu kadar Türkiyeye karşı da uzlaştırıcı bir tutum gütmüştür. Politik mektupları 1880 de yayınlanmıştır.

DĒLİGİANNĒS [*deliyannis*], **Theodōros** (1826-1905), Yunan devlet adamı. Kalavryta'da doğmuş, Atinada öldürülmüştür. 1892 de kıral Othonos'un düşmesinden sonra toplanan kurucular meclisinde önemli rol oynamıştır. Parise olağanüstü yetki ile elçi olarak gönderilmiş, birçok kereler dış işleri bakanı olmuştur. Dış işleri bakanı olduğu sıralarda Tesalya (Thessalia) 'ya Yunan ordusunu saldırtmış, ancak İngilterenin, Türkiye ile Rumlar dâvasının Berlin Kongresinde ele alınacağına söz vermesinden sonra asker-

Th. DĒLİGİANNĒS

lerini geri çekmeğe razı olmuştur. D.in hükümet başkanı iken patlak veren devrimden sonra Berlinde, kendisine vâdedilmiş olan toprakların verilmesini istemiş, bunun için ordusunu Türkiyeye karşı silâh altına almış, harb ancak büyük devletlerin zoru ile önlenmiştir. Görevinden çekilen D., yeniden hükümet başkanı olunca çıkan 1897 Türk-Yunan harbinde bozguna uğramış, 1904 te yine iktidara geldikten bir yıl sonra öldürülmüştür.

DELİGRAD, Sırbistanda, İstanbul yolu üzerinde, Ražnja ile Aleksinac arasında bir kale. Türklere karşı savaşmak üzere Sırbistana gelen Avsturyalı Vuča Žikić tarafından kurulmuştur. 1806 yılı yazında kurulan D., Sırbistanın Türklere karşı güneyden savunulması düşüncesiyle kısa bir süre içinde berkitilmiştir. Bu kale çevresinde 1806, 1807, 1809 ve 1810 yıllarında Türklerle Sırplar arasında savaşlar yapılmıştır. 1876 harbinde de D. çevresinde kanlı savaşlar olmuştur.

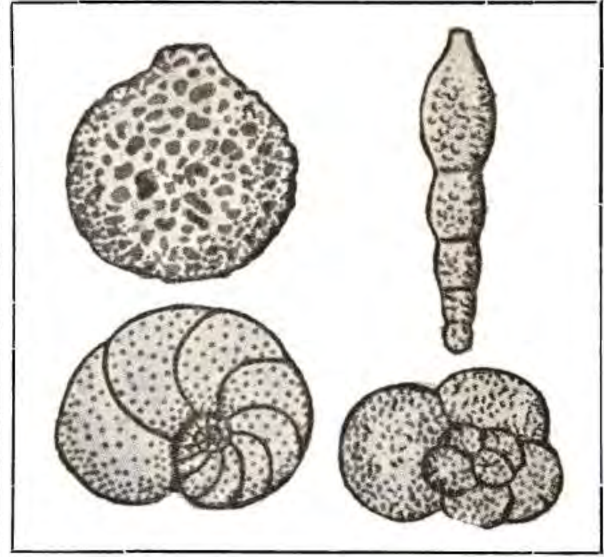
DELİİLYAS, Sivas ilinin Şarkışla ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Altınyayla 1 408 (1960) nüfusludur. Bucağa bağlı 17 köyde 10 627 nüfus vardır. Bunlardan Deliilyas 2 148, öteki köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur. Bucak merkezi Kayseri - Sivas şosesine bir yol ile bağlıdır. Bucak topraklarında 1 700 - 2 000 m yüksekliğindeki dağlarla bunlar arasında kalan Altınyayla çukurluğu (1 400-1 500 m) başlıca yeryüzü şekilleridir. Bu çukurluktan geçen Karaboğaz Deresi ile kolları, daha ileride Gölevi Çayına karışarak Kızılırmağa dökülür. Burada Oligosen jipsli ve tuzlu oluşukları ve tatlı su kalkerleriyle örtülü topraklar geniş yer tutar. Ekincilik (buğday, arpa) ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır.

DELİKÇİK (Fr. Pore) [Biy.], canlı dokularda bulunan çok küçük delikler. D. özellikle bezlerin kanalıdır. Örnek olarak, deride her santimetre karede 500 tane bulunan D. ler, ter bezlerinin kanalı olup, ter bunların yardımı ile dışarı çıkar. Sidik D. leri ise, böbrek tomuru üstünde ve sidik kanalının bittiği yerde bulunur.

Teknoloji: Özellikle organik maddelerde, arasıra madenî cisimlerde bulunan küçük deliklere de D. denir. Tahta, ağaç, kömür, sünger taşı v. b. cisimlerin D. leri gibi. Böyle cisimlerde bulunan D., çoğunca türlü gazların ya da boya maddelerinin emilerek tutulması için kullanılır. Gerekirse D. ler, yapma olarak çoğaltılarak bu cisimlerin gaz emme etkisi artırılır. D. leri çoğaltılan ve gazları tutmaya yarayan aktif kömür gibi.

D. li maddeler süzme işlerinde (bulanık suların süzülmesi) de büyük ölçüde kullanılır.

DELİKLİLER (*Foraminifera*), Bir hücrelilerden Kök ayaklılar (Rhizopoda) sınıfının bir takımı. Hemen hepsi genel olarak $CaCo_3$ dan yapılmış bir kabukla örtülüdür. Kabukları bir odacıklı ya da art arda, spiral ya da değişik şekillerde sıralanmış çok odacıklardan yapılmış olup üzerlerinde birçok delikler bulunur. Bu deliklerden yalancı ayaklar dışarı uzanır. Kimisi tatlı sularda, çoğu da denizlerde yaşar. Genel olarak dip hayvanlarıdır. Plânkton yaşayanları da vardır. Kabuk büyüklüğü 20 - 50 mm olabilir, kimisinde 15 cm kabuklara rastlanır. Ölmüş delikli kabukları, denizlerin diplerine birikmiş ve çeşitli jeoloji devirlerinde tebeşir ve kalker tabakalarını meydana getirmiştir. Nümülit (Nummulites) kabuğu 19 cm kadar olabilen, Fuzulina (Fusulina) kabuğu 2 cm kadar olabilen fosil formlardır. Globijerin

D E L İ K L İ L E R (türlü şekiller)

(Globigarina), Miliyola (Miliola) bugün de yaşayan cinslerdir.

DELİKTAŞ, Sivas ilinin Kangal ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 795 (1960) tir. Bucağın nüfusu 6 515 (1960) tir. D. bucağında 14 köy vardır. Bu köylerden Eski Karahisar 1 018, Yeni Karahisar 1 472 nüfuslu büyük köylerdir. D., Kangal - Sivas şosesi üzerinde, Kangal'ın 20 km kadar kuzeybatısındadır. Tecer demiryolu istasyonuna bağlıdır. Bu çevrede otluk bozkırlar çok yer tutar. Toprak düz, yer yer tepelik ve akarsularla yarılmıştır. Batıda Kormaç Dağı (Deliktaş tepesi, 1950 m) uzanır. İklim sert olup yazları sıcaktır. Bu çevrelerde kuzeybatıdan arasıra *toklu kıran* adiyle soğuk bir yel eser. Karlar nisan başında erir. Kışın tipili günler çok olur. Hayvancılık ve ekincilik başlıca geçim kaynağıdır. El sanatlarından dokumacılık da yapılır.

DELİKTAŞ BELİ, Sivas - Malatya şosesinin geçtiği boyun yeri. Bu geçit 1 930 m yüksekliğindeki Deliktaş Dağının çukurca bir yerindedir. Burada başka boyunlar da vardır. Başlıcası aş. yu. 1 600 m yükseklikteki Yağdonduran Beli'dir.

DELİL, anlaşmazlık konusu olan bir olayın var olup olmadığına yargıcı inandırmak için kanunun kabul ettiği ispat yolları. D., dâvanın çözümünü etkileyecek tartışmalı konuların ispatı için getirilir. D. lerin konusu, çoğu zaman maddî olaylardır. Fakat vukuf, kasıt, niyet, rıza gibi mânevî olaylar da D. lere konu olabilir. D. lerin konusu, hukukî kurallar da olabilir. Ancak, bunları ispata hacet yoktur. Hukukî kuralları yargıç, bilmek ve uygulamakla yükümlüdür. Kanun aksini emretmedikçe, bir iddiada bulunan taraf onu ispat ile yükümlüdür. Kanunun belli bir D. le ispatını emrettiği konular ise başka bir D. le ispat edilemez. *Beyyine, ispat vasıtası, sübut sebepleri* deyimleri de D. ile aynı anlamda kullanılır.

DELİL (Ask.): bk. DELİ.

DELİLA, Gazalı fahişe. Kutsal Kitaba göre, kendilerine bir hayli zararı dokunan sevgilisi İsrailli Şimson'un, kuvvetinin sırrını bulması için Filistinliler tarafından elde

edilmiştir. Sonunda Şimson'dan, kuvvetinin uzun saçlarından ileri geldiğini öğrenmiş; bir gün Şimson dizlerinin üstüne uzanmış uyurken, saçlarını dibinden kestirip düşmanlarına teslim etmiştir. D. adı böylece «hain kadın», «ihanet eden kadın», «hile ile en kuvvetli erkekleri bile baştan çıkarabilecek kudrette kadın» anlamını almıştır.

DELİLİK, insanların aklında doğuştan bulunabilen ya da sonradan meydana gelen bozukluğu anlatan genel bir terim.

Akıldan yoksun kişiler, gerek kendileri gerek çevrelerinde bulunan kimseler için tehlikeli olduklarından geçici ya da sürekli olarak kapatılmaları yerindedir. Akıl bozuklukları, akıl gücü yetersizliğinden ileri gelebileceği gibi (idyolar, enbesiller, debiller), bütün ya da bazı konularda usa vurma bozukluğundan (sistemli saçmacılar, kısmî deliler) ya da zekânın gittikçe artıp genelleşen zayıflamasından olabilir. Alkol, afyon, kokain, morfin v. b. gibi maddeler de insanları geçici ya da sürekli olarak akıldan yoksun edebilir.

Çift deliliği: Bir arada yaşayan iki insanın bir arada tutuldukları ya da ilkin birinin, bir süre sonra da ötekinin tutulduğu sistemleşmiş *delirium* (b. bk.) hali.

Bright deliliği: Üremi (*uremia* = kanda üre bileşenlerinin bulunması ve bundan ileri gelen zehirlenme) hastalığının sebep olduğu akıl bozukluğu.

Kalb deliliği: Kalb hastalarında, kalbin kasılma hareketi devresi (sistol) nin kesintiye uğraması şeklindeki kalb krizlerinde ya da bu krizler dışında meydana gelen delilik olup deliryum (*delirium* [b. bk.]), hallüsinasyon (hezeyan, saçmalama) ve ölçüsüz anî davranışlarla belirir.

Devirsel delilik: Mani (*mania*) ya da melânkoli (*melankholia*) durumlarının birbirini izleyip düzenle gelişmesi ardından az çok uzun bir süre boyunca aklın başa gelmesi şeklinde beliren ruh bozukluğu.

Topluluk deliliği: Bir halk topluluğu içinde birtakım aktif insanlar (güdenler) ın pasif insanlar (güdülenler) ı etkiliyerek topluluğa bir kin ve aşırı öfke konusu aşılamaları sonunda topluluğun birdenbire coşarak en aşırı sertlikte davranışlarda bulunması şeklinde beliren toplumsal D. Bu çeşit D. in özelliği pek çabuk yayılmasıdır. Bunda kadınların erkeklere oranla çok daha zalim davrandıkları tesbit edilmiştir.

Şüphe deliliği: Kafaları biteviye her konuda soru ile dolup boşalan ve bu soruların hiçbirine olumlu bir karşılık alamamaktan yakınan soysuzlaşmış bazı kimselerin çektiği ruh hastalığı.

Şüpheciler üç çeşide ayrılabilir: Ahlâk şüphecileri, metafizik şüphecileri ve realist şüpheciler.

Mani (*mania*) deliliği (bk. MANİ).

Melânkoli (*melankholia*) deliliği (bk. MELÂNKOLİ).

Peryodik delilik: Her yıl aynı devirde meydana gelen mani ve melânkoli krizleri şeklinde beliren ruh bozukluğu (*psychose*) durumu.

Lohusa deliliği: Gebelik, doğum ve memeye süt gelmesi sıralarında meydana çıkabilen akıl bozuklukları. Sebepleri soydan kalma sar'a (*épilepsie*) v. b. gibi sinir hastalıkları ya da gebelik ve doğum ihtilâtları (kanamalar, eklampsi [b. bk.], mikrop kapma) dır.

Gebe kadınların deliliği: Bu çeşit D., zevklerin soysuzlamasından hırsızlık manisi (kleptomani) ne, mani ve melâkonli krizleri (geniş jestlerle birlikte yüksek sesle hezeyanda bulunma) ne kadar ileri varır. Doğumdan sonra çoğu zaman bu durum düzelir.

Yeni doğum yapanların deliliği: Herkesin, kendilerinin kötülüğünü istediğine ve kendilerini rahatsız ettiğine inanan bu hastaların duyuları, reel olmayan şeyler algılar. Tutuldukları mani durumu, bu gibileri ölüme kadar sürükleyebilir.

Meme veren kadınların deliliği: Meme veren kadınlarda çoğu zaman sütten kesmeye yakın zamanlarda görülen bu D., meme iltihaplarından sonra sık sık meydana gelen bir durumdur. Melânkoli *delirium*'ları ve seyrek olarak da mani coşma (*excitation*) ları şeklinde beliren bu hastalık, genel olarak emzirmenin sona ermesiyle birlikte geçer.

DELILLE [*dilil*], **Jacques** (1738 - 1813), Fransız şairi. Aigueperse (Auvergne) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Parlak bir öğrenim hayatından sonra Vergilius'un *Georgica*'sını Fransızcaya manzum olarak çevirmiştir (1769). Bu çevirmesiyle büyük bir ün sağlamış ve 36 yaşında (1774) Fransız Akademisine seçilmiştir. Sonradan *Les jardins* (Bahçeler) [1782]; *L'homme des champs* (Çiftçi) [1800]; *Les trois règnes de la nature* (Tabiatın üç konusu) [1809] ve *La conversation* (Sohbet) [1812] adlı eserleriyle sanatını göstermiştir. Bunlardan başka, Vergilius'un *Aeneis*'ini [1804] ve Milton'un *Paradise lost* (Kaybolan cennet) [1805] unu da Fransızcaya çevirmiştir.

J. DELILLE

DELİON (Tar. coğ.), eski Yunanistanın ortalarında, Boiotia bölgesinde, deniz kenarında, Tanagra şehrine yakın bir kasaba. Burada Delios'lu Apollon'un tapınağı vardı. D. da Atinalılarla Thebai (Boiotia) lılar arasında bir çarpışma olmuş (M. Ö. 424) ve bu çarpışma Atinalıların yenilmesi ile sona ermiştir. Bu çarpışmada Sokrat, Ksenophon'un hayatını kurtarmıştır.

DELİORMAN, Kuzeydoğu Bulgaristanın, Tuna, Ak Lom (Bulg. Beli - Lom) ve Pravadı ırmakları arasında kalan tepelik ve ormanlık bölümüne verilen ad. D. adiyle anılan bölge, siyasî bir birlik meydana getirmediği için sınırları kesin olarak belirtilemez. Orta Mahalle plâtosu (denizden yüksekliği 500 m) D. ın en yüksek bölümüdür. Orta Mahalle plâtosunun Ak Lom ırmağı boyundan kuzeybatıya doğru uzanan bölümü Rusçuk (Bulg. Ruse) ta sona erer. Bu bölüme Batı D. terası adı verilir. D. ın güneydoğuya uzanan ucları Doğu D. terasını meydana getirir. Bu teras Varna şehrinin kuzeyinde Frangen plâtosu (Bulg. Frangensko plato) ile birleşir. Bu terasın güneyinde, Gebece köyü çevresindeki tepelerde, bütün Avrupada eşi bulunmayan ve Türkler arasında Dikili taş adiyle anılan silindrik taşlar bulunur. Bu taşlar uzaktan taşlaşmış bir ormana benzer. Dikili taşların çevresinde büyük bir kumluk meydana gelmiştir. Orta Mahalle plâtosunun kuzeyinde Tunaya kadar uzanan tepeler yer alır.

D. da büyük akar sular yoktur. Yağmur ve kar suları kireç taşı ile kaplı olan bölgede kaybolur ve yer altında akar sular meydana getirir. Halk bu sulardan yararlanabilmek için derin kuyular açmak zorunda kalmıştır. Bu kuyuların derinliği 160 m yi bulur. Yağmur sularından yararla-

nabilmek için yapma göller de meydana getirilmiştir. Yer altı suları bazı kere yol bularak toprak yüzeyine de çıkar. Bu sular büyük kaynaklar meydana getirir. En büyük kaynak olarak Devnya köyü çevresindeki Devnya kaynakları gösterilebilir. Bu kaynaklar, Bulgaristanda en büyük karstik kaynakları meydana getirir.

Su azlığı dolayısiyle D. da nüfus sıklığı artmamıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunu eskiden beri Türkler meydana getirir.

Çok eski çağlara çıkan ormanlar, bugüne kadar korunmuştur. Bu bölgeye Türkler tarafından verilen D. adı da bölgenin ormanlık karakterini belirtir. D. bölgesindeki ormanlarda meşe önemli bir yer tutar. Ancak, son yıllarda ormanlar seyrekleşmiş, ormanlardan açılan yerlerde zengin buğday ve tütün tarlaları meydana gelmiştir.

D. ın nüfusu hakkında elimizde şu son yıllara ait açık istatistikler yoktur. Ancak, yıllardan beri sürüp gelen göçler olduğu halde, Türklerin bugün bile büyük bir çoğunluk meydana getirdikleri muhakkaktır.

D. da Bektaşîlik propagandası eski bir tarihe çıkar. Bugün D. daki Kızılbaşların büyük bir kısmının bu tarikata bağlı olduklarını biliyoruz. D. Bektaşîlerinin birçok ziyaretgâh ve tekkeleri vardı. Bu ziyaretgâhların en ünlüsü, Kemanlar kasabası yakınındaki Demirbaba tekke ve türbesidir. Evliya Çelebi (Seyahatname III, 349) Karadeniz kıyısında, Balçık kasabasının batısındaki Akyazılı Baba tekkesini tasvir etmiştir.

D. Türkleri arasında pehlivanlık geleneği ve genel güreşler çok yayılmıştır. Bu gelenek yanında, Rusçuk, Razgrad, Şumnu, Eski Cuma gibi şehirlerdeki Türk sanatkârları arasında eski esnaf örgütünün izleri göze çarpar.

Deliormanda Türkler ve Türk dili: D. da Türkler bugün bile büyük bir çoğunluk meydana getirmektedir. Bugün Rumanyanın elinde bulunan Tuna güneyindeki Dobruca bölgesinin Türkleri de bu grupa girer. Özellikle D. alanı, toplu Türk yerleşmeleriyle doludur. Bu Türkler, Türk, Tatar ve Gagavuz adlarını taşıyan üç ayrı kola ayrılırlar. Bir kısmı Şiî (Kızılbaş), bir kısmı Sünnî olan Türkler, eski yerli halkın çoğunluğunu meydana getirir. Lehçe özellikleri, giyim kuşamları, hattâ fizik yapıları bakımından bu Türkleri de birtakım kollara ayırmak kabildir. Bu kollar arasında D. Türkleri özel bir yer tutar. Bulgar yayınlarında daha çok Gacal adiyle tanınan bu Türkler, güçlü yapıları, ağır hareketleri ve yavaş konuşmalariyle göze çarparlar. Bunlar, kendilerine has poturları, geniş yün kuşakları ve türlü renk ve biçimdeki sarıklariyle kendi giyim kuşamlarını hâlâ oldukça iyi saklamışlardır. Tozluk Türkleri, incelikleri, çeviklikleri ve çabuk konuşmalariyle D. Türklerinden ayrılırlar. Gerlovo Türklerine gelince, bunlar yakın bir geçmişte Türkleşmiş Bulgarlar olarak tanınırlar. Giyim farkı, daha çok kuşak ve sarığın renginde göze çarpar.

Sayıları Türklerden çok daha az olan Tatarlar, daha çok Rusya tarafından ele geçirilen Tatar topraklarından, Kırım yarımadasından ve Nogay bozkırlarından daha sonraki tarihlerde gelmiş göçmenlerdir. Sünnî olan bu Tatarlar, açık mongoloid yapılariyle Türklerden ayrılırlar. Bunların lehçeleri üzerinde durulmamıştır. Ancak, T. Kowalski'nin gözlemlerine göre, bu Tatarların dili Osmanlı Türkçesinin etkisi altında kalmıştır.

Ortodoks Hıristiyan olan Gagavuzlar, Varna şehrinin kuzeyinde toplanmıştır. Burada en büyük Gagavuz köyü olarak Kestriç tanınmıştır. Bundan başka, Kestriç çevresinde Caferli, Cevizli, Yeniköy gibi birtakım köyler daha vardır. Gagavuzların çoğunluğu, XVIII. yüzyıl sonlariyle XIX. yüzyıl başlarında, Besarabya'ya göç etmiştir. V. A. Moşkov, burada bunların lehçeleri üzerinde çalışmıştır. Varna çevresindeki Gagavuzların dili kuvvetli Osmanlı etkisi altında kalarak Besarabya Gagavuzlarının dilinden oldukça farklıdır.

D. da (Dobrucada ve Besarabyada) yaşayan Hıristiyan Gagavuzlar hakkında birçok araştırmalar yapılmıştır. Buna karşılık, Müslüman Türklerin dilleri ve etnografik özellikleri üzerinde pek az durulmuştur. Bu alanda en ciddî ve en sağlam araştırmaları Tadeusz Kowalski'ye borçluyuz. D. Türkleri daha önce Škorpil kardeşlerin ilgisini çekmişti. Bu konu üzerinde S. S. Bobçev de çalışmıştır. Bunlardan başka, F. Kanitz, C. Jireček, L. Miletiç, St. Romanski gibi bilginler de bu konu üzerinde durmuşlardır.

Kuzeydoğu Bulgaristandaki Türk topluluklarının kökeni problemine gelince: D. Türklerinin (ve Gagavuzların) kökeni problemi oldukça karışıktır. Bunlarla uğraşan bilginler, genel olarak, bunların Osmanlılardan önce buralara gelmiş olduklarını kabul etmiş olmakla birlikte, bu hususta türlü türlü fikirler ileri sürmüşlerdir.

Škorpil kardeşlere göre, D. Türkleri eski Bulgar Türklerinin kalıntısıdır ki, İslâvlaşmamışlar ve Türklüklerini saklamışlardır. Onların delil olarak kullandıkları başlıca yerli söylenti şudur: Osmanlı Türkleri Balkanlara geldikleri zaman, orada kendileri gibi güneyden değil, kuzeyden, Tuna yukarısından gelmiş, başka bir Türk grupu bulmuşlar.

Moşkov, bunların kökeni problemini Gagavuzların nereden geldiği bilmecesiyle birlikte çözmek istemiştir. Ona göre, bu iki grup da Karadeniz kuzeyindeki bozkırlardan geçip gelmişlerdir. Gagavuzlar 1064 ten sonra Balkanlara göç etmiş bir Oğuz grupunun kalıntısı olduğu halde, D. Türkleri bu göçten birkaç yıl önce, yani 1055 te Bizans devletinin izniyle Dobrucada, Silistre çevrelerinde yerleşmiş ve burada Oğuzlarla karışmış Peçeneklerin torunlarıdır. Osmanlıları bir Peçenek grupunun torunları sayan Moşkov'a göre, D. Türleriyle Osmanlılar yakın akrabadırlar. Moşkov, D. Türklerinin daha Osmanlılar Balkanlara gelmeden önce Müslüman oldukları düşüncesindedir.

Bu düşüncelere katılan Romanski, D. Türklerinin, hele XVII. yüzyılın başlangıcından beri, Anadoludan gelen Türkler ve Türkleşmiş yerli İslâvlarla karıştıklarını ileri sürüyor ki, Kowalski de bunu doğru bulmaktadır.

Gagavuzlara gelince, büyük bir çoğunluğun Besarabyaya göçmesinden sonra, bunlar Bulgaristanda epey azalmışlardır. Karadeniz kıyılarındaki Gagavuzlar üzerinde Rumların, içeridekiler üzerinde ise Bulgarların etkisi göze çarpar.

Jireček, Gagavuzları, Moğol yayılmasından sonra Bulgaristanda yerleşen Kumanların torunları saymıştı. Moşkov'un bu alandaki düşüncesi, oldukça karışıktır. Ona göre, Gagavuzlar, D. Türkleri gibi, 1064 te Balkan topraklarına gelip yerleşen Oğuzlardandır. Bunların bir kısmı, sonradan Tuna ötesine, Rus topraklarına çekilip orada başka Türk gruplariyle karışmışlar, Kara Kalpak adı altında yeni bir grup meydana getirmişler ve Ortodoks Hıristiyanlığını kabul etmişlerdir. İşte bu Kara Kalpakların bir kolu, Moğol yayılması sırasında, tekrar Kuzey Bulgaristana gelmiş ve burada D. Türklerinin etkisi altında bugünkü Gagavuzları meydana getirmiştir.

Son olarak, D. Türklerinin kökeni üzerinde T. Kowalski de durmuştur. Bir yandan eski yayınlara, bir yandan da 1929 da buralara yaptığı gezide topladığı not ve gözlem-

lere dayanan Kowalski, D. Türklerini Osmanlıların Balkanlara yerleşmesinden sonra buraya gelip yerleşmiş bir Türk grupu saymamaktadır. Ona göre, daha Osmanlılar gelmeden önce D. da bir Türk grupu oturuyordu. XII. yüzyılda D. adının kullanıldığını, Kinnamos'tan öğreniyoruz. Bu adın o zaman Tunanın sol kıyısındaki bir bölgeye verildiği doğrudur. Ancak, bunun önemi yoktur. Çünkü bu veriye göre, daha Osmanlılardan iki yüz yıl önce, D. Türklerinin o bölgede yerleşmiş bulundukları anlaşılıyor. D. Türkçesinin özelliklerini göz önüne alan Kowalski, Bulgaristan ile Tuna ötesindeki alanları saymayacak olursak, ne Anadolu, ne de Rumeli Türkçesinde bu özelliklerin bulunmadığını ileri sürmektedir. Arada bazı küçük ayrılıklar olduğu halde, D. Türkçesiyle Gagavuz Türkçesini tek bir grup saymak kabildir. Ona göre, bu grup, türlü zamanlarda yapılmış üç ayrı göçün birbiri üzerine yığdığı çeşitli katlardan meydana gelmiş karışık bir gruptur. İlk, yani en eski katı meydana getirenler, Karadeniz yukarısından gelmiş bir Türk ulusunun kalıntısıdırlar. İkinci kat, daha Osmanlıların Balkanlara egemen olmalarından önce buraya gelmiş güney Türklerinden bir grupun kalıntılarından meydana gelmiştir. Üçüncü kat ise, Osmanlı devrinde buraya gelip yerleşmiş Anadolu Türklerinden oluşmuştur. İkinci ve üçüncü katlar, en eski katı azınlıkta bırakmış ve bu grupun dilini güney Türklerine yakın bir şekle sokmuştur.

DĒLİOS (Tar., coğ. ve mit.): bk. DĒLİA.

DĒLIOS, Apollonun sanı. İlkçağda Apollonu kutlamak için önce Delos'ta, sonra Boiotia'lıların Atinalıları yendikleri (M. Ö. 424 tarihinde) Delion (Boiotia) da yapılan şenliklere D. denilirdi. Bu şenlikler Atinalılarca (geleneğe göre) Theseus'a kadar geriye götürülmüştür. Artemis ve Leto adına yapılan şenlikler, Ege kıyılarındaki bütün İonia şehirlerinde hep birden kutlanırdı. Her devlet Delos'a temsilci (theores), papaz ve koro gönderirdi. Bu şenliklerde tanrılara kurban adanır, oynanır, at ve araba koşuları, jimnastik ve şiir yarışmaları düzenlenirdi. Bu D. V. yüzyıl ortasında yavaş yavaş unutuldu. Ancak, 426 da Atinalılar tarafından yalnız Atina için yeniden düzenlendi. Küçük D. her yıl, büyük D. ise dört yılda bir kere yapılırdı. En sonunda Mithradates'in memleketi basması (M. Ö. 86) üzerine büsbütün ortadan kalktı.

DELIRIUM (Lât. *delirare* = çığırdan çıkmak, sapıtmak) (Psikiyatri), kafanın gerçekle ilgisi olmayan şeyler kurup onlara tam bir inançla bağlanması. D. un tedavi bakımından incelenmesi üç evrede olur.

1. *D. u meydana getiren ögelerin incelenmesi*: Bu ögeler mantıkla hiçbir ilgisi bulunmayan her türlü saçma düşüncelerdir. Muayenenin derinleştirilmemesi halinde bazı D. lar gerçeğe uygun gibi göründükleri için bu konuda dikkatli davranmak gerekir. D. dan ileri gelen düşünceler çeşitli konuları kapsar. Bunlar genel olarak takibedilme, kıskançlık, haksızlığa uğrama konuları; suçluluk, aşağılık, mahvolma gibi keder ve mânevî acı konuları; zenginlik, büyüklük, şeref, cömertlik gibi mutluluk duygusu sağlayıcı konulardır.

2. *D. un kurduğu düşünce yapısının sağlamlığının incelenmesi*: D. hastası kabataslak iki türlü düşünce yapısı kurar. Birinci şekilde konu tektir ve dayandığı önerme yanlış olduğu halde kuruntunun yapısı sağlam gibi görünür (Bu çeşit D. un en belirgin örneği *paranoia* [b. bk.] dır). İkinci şekil, çeşitli konular işler. Bu şekilde düşünceler bulanık ve belirsizdir ve aralarında bir mantık bağlantısı olmaksızın sıralanır. Bu tipte kuruntuların boşluğu besbellidir (Buna *polymorphe* [çok şekilli] *D.* denilir).

3. *D. un işleyişinin incelenmesi*: D. un gelişiminde dört nokta ayırdedilebilir: a) gerçekte var olmayan birtakım şeylerin algılanması; b) gerçek ve normal bir olayın yanlış yorumlanıp ona dair yanlış hüküm verilmesi; c) bu iki öğeye dayanarak, kuruntu yapısının bir bütün olarak kurulması; d) kuruntuların muhayyileyi alabildiğine işletmesi. D., psikiyatri olayları dışında, normal insanlarda da görülebilir. Buna ağır hastalıklarda ve özellikle yüksek ateşlenmelerde rastlanır.

DELISLE [*dılil*], **Claude** (1644 - 1720), Fransız tarihçisi ve coğrafyacısı. Vaucouleurs'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Kıralın coğrafyacısı olan D., birçok kitap yazmıştır: *Relation historique du royaume de Siam* (Siyam kırallığı üzerine tarihî bir muhtıra) [1684]; *Atlas historique et généalogique* (Tarihî ve jenealojik atlas) [1718]. Dört oğlu bilim tarihinde çalışmalariyle ün almıştır.

DELISLE [*dılil*], **Guillaume** (1675 - 1726), Fransız coğrafyacısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Claude D. in oğlu ve astronom Cassini'nin öğrencisidir. 1700 den başlayarak Avrupa, Asya ve Afrika haritaları (134 tane) ve dünya küreleri hazırlamış, bunlarda o zamana kadarki yıldızlarla ilgili görüşleri ilk olarak eleştirip değerlendirmiştir. 1718 de kıralın baş coğrafyacılığına atanmıştır. 1720 de en son bilgilere göre bir dünya haritası düzenlemiştir. En önemli eseri, *Atlas géographique* (Coğrafya atlası) tır [2 cilt, 1789].

DELISLE [*dılil*], **Joseph Nicolas** (1688 - 1768), Fransız astronomu, Guillaume D. in kardeşi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Büyük Petro'nun çağrısı üzerine Petersburg'da kurduğu astronomi okulu büyük ün kazanmıştır. 1727 - 1747 yılları arasında Rusyada kalan D., 1747 yılında Parise dönmüştür. En önemli eseri: *Mémoire sur les nouvelles découvertes au nord de la Mer du Sud* (Büyük Okyanusun kuzeyindeki yeni buluşlarla ilgili bilimsel eser) [1752]. Yazar, bu kitabında Büyük Okyanustan Amerikanın kuzeyindeki sulara bir yol bulmak üzere Rusların yaptığı çalışmaların sonucunu anlatmaktadır.

DELISLE [*dılil*], **Léopold Victor** (1826 - 1910), Fransız tarihçisi. Valognes (Manche) de doğmuş, Chantilly'de ölmüştür. Bibliothèque Nationale'in kütüphanecisi (1852), yazmalar kısmının müdürü (1871) ve en sonra da genel direktörü (1874) olmuştur. Ortaçağla ilgili birçok belgeler yayınlamış, yazmalar için değerli kataloglar hazırlamış ve Jourdain ve de Bailly ile birlikte *Recueil des historiens des Gaules et de la France* (Gallia ve Fransa tarihçileri koleksiyonu) nın yayımını yönetmiştir.

L. V. DELISLE

DELISLE, de Lisle ya da **l'Isle:** bk. LECONTE DE LISLE, ROMÉ DE LISLE, ROUQET DE LISLE ve VILLIERS DE L'ISLE-ADAM.

DELISLE DE LA DREVETIÈRE [*dılil dı la drıvetiẹr*], **Louis François** (ölm. 1756), Fransız piyes yazarı. Suze - la - Rousse (Dauphine) ta doğmuştur. Çoğu İtalyan artistleri için yazılmış olan piyeslerinin başlıcaları şunlardır: *Arlequin sauvage* (Vahşi Arlequin) [1721]; *Timon le misanthrope* (İnsan düşmanı Timon) [1722]; *Arlequin au banquet des sept sages* (Yedi Bilgenin şöleninde Arlequin) [1723]; *Les caprices du coeur et de l'esprit* (Kalbin ve ruhun kaprisleri) [1739]. Bunlardan başka, *Essai sur l'amour - propre* (Onur üzerine bir deneme) [1738] adlı bir şiir de yazmıştır.

DELITZSCH [*dẹliç*], Doğu Almanyada, Leipzig bölge (Alm. Bezirk) sinde, Leipzig şehrinin kuzeyinde, Lober ırmağı üzerinde bir ilçe merkezi. Denizden yüksekliği 94 m dir. Nüfusu 23 700 dür. Şehir surlarının kalıntıları bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Son Gotik devrinden kalma kilise, 1404 ve 1889 da yeniden yapılmıştır. 1690 da yıkılan şatosu onarılmıştır. Yiyecek ve giyecek maddeleri ve kimya endüstrisi, şeker, çikolata ve sigara fabrikaları, çamur banyoları, çelikli su kaynakları vardır. D. ilçesinin nüfusu 67 600 (1952) dür. D. in batı topraklarında tarım gelişmiştir. Şehrin doğusunda, Düben fundalıklarının kumlu toprakları başlar.

DELITZSCH [*dẹliç*], **Franz** (1813 - 1890), Protestan din bilgini. Leipzig'de doğmuş, orada ölmüştür. Rostock (1846), Erlangen (1850) ve Leipzig (1867) de profesörlük yapmıştır. Leipzig'de (bugün Münster) da bulunan *Institutum Judaicum Delitzschianum*'un yürütücülerinden olup Luther Ortodoksluğunun temsilcisi idi. İbranca üzerindeki çalışmalariyle ün almıştır. *Ahd - i Atik* üzerine değerli yorumlar yazmış, *Ahd - i Cedid*'i İbrancaya çevirmiştir.

DELITZSCH [*dẹliç*], **Friedrich** (1850 - 1922), Alman asiriyoloğu, Franz D. in oğlu Erlangen'da doğmuş, Langenschwalbach'ta ölmüştür. Leipzig (1877), Breslau (bugün: Wroclaw) (1893) ve Berlinde profesör olarak çalışmıştır (1899). Akkadca alanında verimli çalışmalariyle tanınmıştır: *Assyrisches Wörterbuch* (Asur dili sözlüğü) [1887 v. s.]; *Assyrische Grammatik* (Asur grameri) [2. bas. 1906]; *Assyrisches Handwörterbuch* (Asur dili el sözlüğü) [1896]; *Das babylonische Weltschöpfungsepos* (Babil yaradılış destanı) [1896]. Bunlardan başka, öbür çivi yazısı dilleri üzerinde de araştırmalar yapmıştır: *Die Sprache der Kossäer* (Kaşşu'ların dili) [1884]; *Sumerisches Glossar* (Sumer dili sözlüğü) [1914]; *Grundzüge der sumerischen Grammatik* (Sumer gramerinin temelleri) [1914]; *Sumerisch - akkadisch - hethitische Vokabularfragmente* (Sumer - Akkad - Hitit sözlük kalıntıları) [1914]. *Ahd-i Atik*'le ilgili yayınları da vardır: *Wo lag das Paradies*' (Cennet neredeydi) [1881]; *Das Buch Hiob* (Eyyub'un kitabı) [1902]; *Die Lese- und Schreibfehler im alten Testament* (Ahd-i Atik'te okuma ve yazı yanlışı) [1920]; *Babel und Bibel* (Babil ve Kutsal Kitap) [1902-1905] adlı üç konferansiyle Babil ve İncil tartışmasının çıkmasına sebep olmuş ve en sonunda *Die Grobe Täuschung* (Büyük aldanma) [2 bölüm, 1920 - 1921] adlı eserinde görüşünü ortaya koymuştur. Alman arkeoloğu H. Winkler (b. bk.) ile birlikte panbabilonizm kuramını ileri sürmüştür. Bu kurama göre, bütün eski kültürlerin kökü Babilden çıkmıştır. *Assyriologische Bibliothek* [25 cilt, 1881 - 1920] ve *Beiträge zur Assyriologie* [10 cilt, 1889 - 1914] adlı eserleri P. Haupt ile birlikte yayınlamıştır.

F. DELITZSCH

DẸLİ'UN BỌLDAK, Moğolların Gizli Tarihi (Mongğolun ni'uça tobçaan, Yuan - ç'ao pi - şe) ne göre, Moğolistanda, Onon ırmağı boyunda bir yer adı. Bu yer, Çingiz Hanın doğum yeri olarak tanınmıştır. Moğolların Gizli Tarihine göre: Yesügey Bahadırla Hö'elün (Ö'elün) ün oğlu olan Çingiz Hanın sağ avucunda bir kan pıhtısı varmış. Bu çocuk doğduğu zaman babası Yesügey Bahadır Tatarlara karşı yaptığı bir seferden geri dönmüştü. Moğolların yaptığı bu akın başariyle sona ermiş, Yesügey iki Tatar tutsakla evine gelmişti. Bu tutsaklardan büyüğünün adı Temücin idi. Doğum sırasındaki en önemli olayın adını çocuğa vermek eski bir Moğol geleneği idi. Bu sebeple, Yesügey de oğluna Temücin adını vermişti. Sonradan Yesügey Bahadırla Hö'elün'ün, Cöçi Kasar, Kaçi'un Elçi, Temüge Otçigin adlı üç oğulları ile, Temülün adlı bir kızları daha dünyaya gelmiştir.

Yesügey'in ilk ve büyük oğlu Temücin Moğollar tarafından Çingiz saniyle han seçilmiş ve tarihte yaygın bir ün kazanmıştır. Bk. ÇİNGİZ HAN.

DELIUS [*dịliıs* ya da *dịlyıs*], **Frederick** (1863 - 1934), İngiliz bestecisi. Bradford (Yorkshire) da doğmuş, Grez - sur - Loing (Fransa) da ölmüştür. Florida'da portakal yetiştirirken musiki ile ilgilenmiş, Leipzig'de ve 1890 dan sonra da Pariste musiki öğrenimi görmüştür. Eserleri: *Romeo und Julia auf dem Dorfe* (Romeo ile Juliet köyde) [opera, 1907]; *Fine Messe des Lebens* (Hayatın kuddas âyini) [Nietzsche'nin *Zarathustra*'sına dayanan bir senfoni, 1905]; *Requiem* [1922]; *Sea Drift* [senfoni, 1906]; bariton, koro ve orkestra için: *Appalachia*, *A Brigg Fair* (Bir Brigg panayırı) [1910] ve konçertolar.

F. DELIUS

DÉLIVRANDE [*delivrąnd*] (la), 1. kuzey Fransanın Calvados departmanında, Caen şehri arrondismanlarından Douvres'un komünlerinden bir köy. 830 yılında Normanlar tarafından yakılıp yıkılmış olan bu köy bir ziyaret yeridir. Bugünkü kilise 1854 - 1880 den kalmadır.

2. 1831 de bu köyde Le Forestier d'Osseville (dinî adı: Sör Sainte - Marie) tarafından *Religieuses de Notre - Dame de La D.* (D. lı Meryem Ana Rahibeleri) adiyle yoksul küçük kızların eğitimi için dinî bir dernek kurulmuştur. Kardinal Wiseman bu rahibelerden bir kısmının İngiltereye yerleşmesini sağlamıştır.

DELL [*del*], **Floyd** (doğ. 1887), Amerikan yazarı. 1911 - 1913 yılları arasında «Chicago Evening Post» gazetesinin edebî yazarlığında ve 1914 - 1917 de «Masses» ve 1918 - 1924 te «Liberator» adlı iki gazetenin yazı kurulunda bu-

lunmuştur. Başlıca romanları: *Moon - Calf* (Dalgın adam) [1920]; *Runaway* (Kaçak) [1925]; *Souvenir* (Anı) [1929]; *Diana Stair* (ad) [1932]; *The Golden Spike* (Altın çivi) [1934]. Başlıca piyesleri: *Little Accident* (Küçük kaza) [Thomas Mitchell ile birlikte, 1928]; *Cloudy with Showers* (Bulutlu ve sağanaklı) [Thomas Mitchell ile birlikte, 1931].

DẸLLA BẸLLA, Stefano (1610 - 1664), İtalyan gravürcüsü. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. En güzel eserlerini 1640 - 1650 arasında Fransada Callot'nun etkisi altında vermiştir (bayram ve savaş resimleri, peyzajlar).

DELLA CASA [*dẹlla kạsa*], **Giovanni** (1503 - 1556), İtalyan yazarı. Mugello'da doğmuş, Montepulciano'da ölmüştür. Serüvenli bir gençlik çağından sonra keşiş olmuş, 1555 te Papa IV. Paulus'un yazmanlığına atanmıştır. En tanınmış eseri, ölümünden sonra basılan *Galateo* (ad) [1558] dur. Lâtince ve İtalyanca şiirleri de vardır.

DELLA CIAJA [*dẹlla çạya*], **Bernardino** (1671 - 1755), İtalyan bestecisi. Sienna'da doğmuş, Pisa'da ölmüştür. Pisa'daki St. Stephanus kilisesine güzel orglar aldırmış, klâvsen için kantatlar, mezamirler ve sonatlar bestelemiştir. İlk olarak *glissando*'yu kullandığı bestelerinde Scarlatti ile Bach'ın üslûbuna yaklaşmıştır.

DELLA CORTE [*dẹlla kọrte*], **Andrea** (doğ. 1883), İtalyan eleştirmecisi ve musiki bilgini. Napoli'de doğmuştur. Torino konservatuvar ve üniversitesinde musiki tarihi profesörü olan D. C. «La Stampa» gazetesinde çalışmıştır. *Paesiello* (ad), *L'opera comica italiana* (İtalyan opera komiği), *Dizionario di musica* (Musiki sözlüğü), *Piccinni* (ad), *Alfano* (ad), *Pergolesi* (ad), *Salieri* (ad), *Verdi* (ad), *Glück* (ad), *Galuppi* (ad), *L'interpretazione musicale* (Nota yorumu) [1951], *Bellini* (ad) adlı eserleriyle G. Pannain (b. bk.) ile birlikte yazdığı *Storia della musica* (Musiki tarihi) [3. bas., 1952] adlı kitabı, özellikle estetik bakımından son derece değerli eserlerdir.

DELLA CRUSCA, Academia: bk. CRUSCA.

DELLA CRUSCA [*dẹlla krụska*] **CILAR,** ilk önce 1875 te Floransada buluşmuş ve görüşmüş olan kadınlı erkekli İngiliz şairlerinin meydana getirdiği küçük topluluk. Yazdıkları yapmacıklı ve duygulu şiirler İngilterede «World» ve «Oracle» dergilerinde yayınlandı. William Gifford, 1791 - 1796 yılları arasında, «The Bavial» ve «The Maeviad» da bu şairlere sataştı. Bu gruptan Robert Merry, Della Crusca; Bayan Hannah Cowley, Anna Madilda ve Edward Jerningham da The Bard takma adlarını kullanmaya başladılar. Topluluğun öbür şairleri, Edward Topham, Charles Este, James Boswell, Bayan Piozzi v. b. dir. Topluluğun adını, Robert Merry'nin üyesi bulunduğu Accademia della Crusca'dan aldılar. Bk. CRUSCA.

DẸLLA PỌRTA, Giacomo (aş. yu. 1540 - 1602), İtalyan mimarı ve heykelcisi. Romada doğmuş, orada ölmüştür. Michelangelo'nun Romada yarım bıraktığı yapıların çoğunu tamamlamakla görevlendirilmiş, Capitole'ü (1564 - 1594), Farnese sarayının büyük loggia'sını, S. Pietro kilisesinin kubbesini (1586 - 1593) yapmıştır. Ayrıca Vignola'nın başladığı Gesü'nun, Madonna dei Monti'nin (1579), S. Luigi dei Francesi'nin (1589) cephelerini yapmıştır. Bunlardan başka, Farnese'de Aldosrandini sarayı, Sapienza sarayının dışarıdan içe doğru olan kemeri ile birkaç çeşme onun eseridir. Henüz barok üslûbunu büsbütün uygulamamışsa da, kendinden önce gelen mimarların sert üslûbunu yumuşatmıştır.

DẸLLA PỌRTA, Giambattista (1535 - 1615), İtalyan fizikçisi. Napoli'de doğmuş, orada ölmüştür. Karanlık oda ile projeksiyon makinesi gibi birçok deneysel bulguları vardır. Galilei dürbününü ilk düşünenin de D. P. olduğu söylenir. Termometreyi basit şekliyle ilk açıklayan da odur. Başlıca eserleri şunlardır: Rakamlarla bir çeşit şifre yazısı hakkındaki *De furtivis litterarum notis* (Gizli yazı harfleri) [1563]; *Magiae naturalis lib. XX.* (Tabiî sihir, 20 kitap) [1589]; *De refractione* (Işığın kırılması) [1593]; *De caelesti physiognomonia* (Gök bilimi) [1601]; bir meteoroloji kitabı olan *De aeris transmutationibus* (Hava değişimleri) [1609]. Bunlardan başka, trajedi ve komediler de yazmıştır: *La sorella* (Kız kardeş) [1589]; *La fantesca* (Hizmetçi kız) [1592]; *La furiosa* (Çılgın kadın) [1600]; *I fratelli rivali* (Yarışan erkek kardeşler) [1601]; *Olimpia* (kadın adı) [1604]; *I fratelli simili* (Birbirine benzeyen kardeşler) [1604]; *La carbonaria* (Kömürcünün karısı) [1606]; *La Turca* (Türk kadını) [1606]; *L'astrologo* (Müneccim) [1606] v. b.

DẸLLA PỌRTA, Giovanni Giacomo (aş. yu. 1485 - 1555), İtalyan mimarı ve heykelcisi. Porlezza (Como) da doğmuş, Cenova'da ölmüştür. Cenova ile Cremona'da çalışmış, Milano katedralini yapmış (1524 - 1528), 1531 de Cenova'ya dönüp katedralin Vaftizci Yahya Peygamber mihrabının, Salvago sarayının süslerini yapmış, San Giorgio sarayı için de Ansaldo Grimaldi'nin heykelini yontmuştur.

DẸLLA RỌBBIA, Luca (1400 - 1482), Floransalı heykelci. Floransada doğmuş, orada ölmüştür. 1431 - 1438 yılları arasında Floransa katedralinin *Cantorie*'lerinden birini yapmıştır. 1437 den 1439 a kadar çan kuleleri için birçok madalyonlar yapmış, sonra Michelozzo ve Maso di Bartolomeo ile birlikte katedralin kutsal eşya kapısını meydana getirmiştir. D. R. cilâlı pişmiş toprağı işleyen ilk sanatçıdır. Ak ve mavi elbiseli madonnaları, bir havari portresini yemiş ve yapraklarla süsleyen madalyonları, bas-relief biçimindeki dinî sahneleri Toscana'da çok beğenilmiştir. Yeğeni ve öğrencisi olan **Andrea** (1435 - 1525), Floransada doğmuş, orada ölmüştür. Cilâlı toprak üzerinde

DELLA ROBBIA: «Aziz Markos» (Floransa Katedrali)

çalışmış, ince ve güzel eserler meydana getirmiştir. Seramik sanatı ondan sonra oğulları **Giovanni** (1469 - 1529) ile **Girolamo** (1488 - 1566) tarafından temsil edilmiştir. Pariste çalışan Girolamo, Madrid şatosunda bir atelye açmıştır.

DELLA ROCCA [*dẹlla rọkka*], **Enrico, Kont Morozzo** (1807 - 1897), İtalyan generali. Torino'da doğmuş, Luzern'de ölmüştür. Avusturyaya karşı 1848 - 1849 seferlerini yönetmiş, Vittorio Emmanuele'nin tahta çıkmasından sonra savunma bakanı olmuş, 1859, 1860 ve 1866 millî savaşlarına katılmıştır. Anıları *Ricordi storici e aneddotici* (Tarihle ve küçük olgularla ilgili anılar) [1897 - 1898] adiyle yayınlanmıştır.

DẸLLA RỌVERE, Ligurların şehri olan Savona'nın burjuvaları arasından çıkan soylu İtalyan ailesi. Bu aileden iki papa (IV. Sixtus ile II. Julius) gelmiştir. Eski Piemonte hanedanı ile bu ailenin akrabalığı tartışma konusudur. D. R. ailesi, 1472 den sonra kısa aralıklarla Roma şehri valiliğini elinde tutmuştur. Papa II. Julius'un yeğeni I. Francesco Maria D. R. (1490 - 1538), 1508 de amcası Montefeltrolu Guidobaldo'nun yerine Urbino dukası olmuş ve yurdunu II. Julius'un kendisine timar olarak verdiği Pesaro ile genişletmiştir (1512). X. Leo'nun papalığı zamanında bu dukalığı Medici soyuna bırakmak zorunda kalmışsa da, papanın ölümünden sonra yeniden ele geçirmiştir. Francesco, 1526 da imparator V. Karl'ın düşmanlariyle birleşmişse de, Roma'nın yağma edilmesini önleyememiştir. Francesco'nun oğlu II. Guidobaldo D. R. (1514 - 1574), Urbino dukası olup evlilik yolu ile ele geçirdiği Camerino prensliğini Papa III. Paulus'a karşı koruyamamıştır. Son Urbino dukası olan oğlu II. Francesco Maria D. R., Urbino dukalığında babasının yerini almıştır. Bunun biricik oğlu Federico Ubaldo 1623 te öldüğünden, soylarında erkek kalmamıştır (1631). Bunun üzerine Papa VIII. Urban, bu dukalığı sahipsiz timar olarak kiliseye katmıştır.

I. Francesco DELLA ROVERE

DELLA SCALA [*dẹlla skạla*] **ya da SCALA** (Yeni Lât. Scaliger), kuzey İtalyanın soylu ailesi. Ghibellini hanedanının en önemli kollarından biri olarak 1260 - 1387 yılları arasında Verona şehrinin egemenliğini ellerinde tutmuşlardır.

I. Mastino D. S. (ölm. 1277): Ezzelino'da Romano'nun düşmesinden sonra, türlü belediye görevlerinde şehrin eski egemenlerine karşı Verona halkı tarafını tutmuştur.

I. Cangrande D. S. (1291 - 1329): Soyunun en önemli üyesidir. VII. Henrich tarafından imparatorluk naipliğine yükseltilmiştir. Ghibellini anlaşması sonunda 1318 de Lombardia'da sefer orduları başkomutanlığına atanmıştır. Sarayında zamanın en ünlü şairleri (meselâ: Dante) ve bilginleri yaşardı.

I. Cangrande'nin yeğeni **II. Mastino D. S.** (ölm. 1351): Brescia (1332) ile Parma ve Lucca (1335) yı aldığı halde, Venedik, Milano ve Floransa karşısında güçlükle tutunabilmiştir. Kendinden sonra gelenlerin zamanında Verona'nın gücü tükenmiştir.

Antonio D. S. (ölm. 1388): Gian Galeazzo Visconti tarafından Verona'dan sürülmüş (1387); aile, yavaş yavaş Bavyera'lı taşra beyzadeleriyle karışmıştır.

Johann Dietrich (ölm. 1598) ten sonra ailenin erkek dölü kalmamıştır.

DẸLLA TỌRRE, Valvassina'lı bir İtalyan ailesi. Guelfe partisine bağlı olan bu aile, XIII. yüzyılda Milano'da iktidarı eline almış, XIV. yüzyılın başında da Gibellin'lerin şefi olan Visconti ailesine bırakmıştır. Ailenin en tanınmış üyeleri: 1240 yılına doğru Milano'da halk partisinin şefi olan Pagano; 1257 de Milano senyörü olup 1259 da Gibellin'leri yenen I. Martino (ölm. 1263); egemenliğini başka eyaletlere de yayan Filippo (ölm. 1263); Filippo'dan sonra egemenliğini alan ve 1277 de Visconti'lere yenilen Napoleone ya da Napo (ölm. 1278); 1302 de yeniden Milano'ya girip Visconti'lerden egemenliği alan Guido (ölm. 1312).

DẸLLA VẠLLE, Federigo (aş. yu. 1560 - 1628), İtalyan tiyatro yazarı. Asti'de doğmuş, Milano'da ölmüştür. İlk trajedisini 1594 te yazmıştır. Mary Stuart'ın hikâyesini işleyen bu eser, *La regina di Scotia* (İskoçya kıraliçesi) adı altında yayınlanmıştır (1628). En değerli eserleri, Kutsal Kitaptan alınmış konuları işleyen trajedilerdir. *Judith* (kadın adı) ve *Esther* (kadın adı) adlı trajedileri (1628) D. V. nin klâsik İtalyan tiyatrosunun yaratıcıları arasında yer almasına yol açmıştır.

DELLA VECCHIA [*dẹlla vẹkkia*], **Pietro Muttoni** (1605 - 1678), İtalyan ressamı. Venedik'te doğmuş, orada ölmüştür. Alessandro Varotari'nin öğrencisi olan D. V., özellikle Giorgione ile Titian (Tiziano)ın etkisi altında kalmıştır. Eski eserleri büyük bir ustalıkla taklit etmiştir. «Diriliş» (Venedik); «Saul ile Davud, Calût'un kafasiyle» (Dresden); «Bir erkek portresi» (Louvre) adlı eserleri anılabilir.

DELLA VIGNA [*dẹlla vịnya*], **Pietro** (aş. yu. 1190-1249), İtalyan hukukçusu ve şairi. Capoua'da doğmuş, Pisa yakınında ölmüştür. Noter olarak II. Frederic'in sarayına girmiş, kısa bir süre içinde imparatorun güvenini kazanmış, nazır olmuştur. 1231 de devletin yasalarını yenilemiş, Lâtince mektuplar yazmış, efendisinin çıkarlarını korumak için söylevler vermiş, İtalyanca aşk şiirleri yazmıştır. 1247 de gözden düşüp hapse atılan D. V., kendini öldürmüştür. Dante *Divina Commedia*'sının bölümlerinden birinde onu başlıca kahramanlarından biri olarak göstermiştir.

DELL'ABẠTE, Nicolo (aş. yu. 1509 - 1571), İtalyan ressamı, heykelcisi ve mimarı. Modena'da doğmuş, Fontainebleau'da ölmüştür. Dosso Dossi ile Parmesanın etkisi altında kalan D., önce portreler, manzaralar yapmış, Bologna'da Pozzi sarayı ile Zucchini - Solimei sarayını fresklerle süslemiştir. 1552 de Fontainebleau'ya çağrılmış, Primaticcio'nun çizdiği resimlere göre Ulysse galerisinin freskleriyle eğlence salonunun fresklerini yapmıştır. Bu iş birliği, Fontainebleau okulu ile kuzey manierizminin gelişmesi için kesin bir evre olmuştur. D. nin başlıca tablolarını şunlardır: «Persephone (Proserpina) nin kaçırılışı», «Sulardan kurtarılan Musa», «Scipio'nun iffeti» (Louvre), «St. Paulus'un Hıristiyan oluşu» (Viyana) ve «Buğday dövenler» (Fontainebleau).

N. DELL'ABATE:«Persephone (Proserpina)nin kaçırılışı»

DELLÂL: bk. TELLÂL.

DELL'ALCA, Niccolo: bk. NICCOLO DELL'ALCA.

DELL'ALTISSIMO [*del altissimo*], **Cristofano** (XVI. yüzyıl), Floransalı ressam. Pontormo ile Bronzino'dan ders almıştır. 1550 yılına doğru Toscana hükümdarı I. Cosmos için 280 portre yapmıştır. Bu portreler Floransadaki Offices koleksiyonunun temelini meydana getirmiştir.

DELLÂLZADE, İsmail (1806 - 1869), Türk bestecisi, Hammamizade İsmail Dede'nin öğrencilerinden biri. Çavuş saniyle saray müezzini, müsahip ve başmüezzin olmuştur. Bestecilikteki klâsik okula bağlı üslûbu ve Dede Efendinin eserlerinin yayılmasındaki çabasiyle ün almıştır. Yegâh makamındaki beste ve semaileri en sevilmiş eserleridir.

DELLA SUDA, Faik Paşa: bk. FAİK PAŞA.

DELLBRIDGE [*dẹlbric*] **ya da DELBRIDGE** [*dẹlbric*] **ADALARI,** güney kutbu bölgesinde, Ross adasının Evans burnu güneyindeki Mc Murdo boğazında yer alan, volkanik dört küçük adaya verilen ad.

DELLE CORNIOLE [*dẹlle korniọle*], **Giovanni** (XV. yüzyıl), Floransa'lı gravürcü. Savonarola'nın portresini yapmış ve Domenico di Polo'ya öğretmenlik etmiştir.

DELLI, Dello (aş. yu. 1404 - aş. yu. 1471), İtalyan ressamı ve heykelcisi. Floransada doğmuş, Valencia'da ölmüştür. Salamanca'daki Catedral Vieja'nın mihrap gerisindeki freskler («Ahret günü») onun eseridir (1446). İtalyadaki eserlerinden hiçbir şey kalmamışsa da, Floransa ve Venedik'te çalıştığı bilinmektedir.

DẸLLING (İskandinav mit.), Nott (Gece) un üçüncü kocası ve Dag (Gün) ın babası.

DELLINGER [*dẹlingır*], **Rudolf** (1857 - 1910), Alman bestecisi. Graslitz (Bohemya) de doğmuş, Dresden'da ölmüştür. Dresden Opereti orkestrası şefi olup *Don Cesar* [1885]; *Die Chansonette* [1895]; *Jadwiga* [1901]; *Der letzte Jonas* (Sonuncu Yunus) [1910] adlı operetleri bestelemiştir.

DẸLLIUS Quintus (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı tarihçi. Çeşitli partilere girip çıktıktan sonra Augustus'a iltihak etmiştir. Antonius'un Part'lara karşı yaptığı sefer üzerine bir eser yazmışsa da, bu eser kaybolmuştur.

DELLUC [*dilụk*], **Louis** (1890 - 1924), Fransız gazetecisi, yazarı ve sinemacısı. Cadouin (Dordogne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Sinema eleştirmeciliğinin önderi sayılır. *Monsieur de Berlin* (Berlinli bay), *La guerre est morte* (Harb ölmüştür) gibi romanlar, *Francesca* (ad), *Lazare le ressuscité* (Dirilen Lazare) gibi piyesler yazmış, birçok filim senaryosu meydana getirmiştir. Sinema estetiği üzerine de birçok eserleri vardır. 1936 da onun adını taşıyan bir sinema armağanı kurulmuştur.

DELLY [*dilị*], **Marie Petitjean de la Rosière** (Avignon 1875 - Versailles 1947) ile kardeşi **Frédéric** (Vannes 1876 - Versailles 1949) in takma adı. İkisi birlikte, halk tarafından çok tutulan duygulu serüven romanları yazmışlardır. En tanınmış eserleri: *Esclave ou Reine* (Köle ya da kıraliçe) [1909]; *Magali* [1910]; *Entre deux âmes* (İki can arasında) [1913]; *L'infidèle* (Vefasız) [1921].

DELLYS [*delịs*], Cezayirde Tizi - Uzu (Tizi - Ouzou) ilinde, Büyük Kabiliye kıyısında, Sebau (Sebaou) nun denize döküldüğü yerin batısında bir bucak. Nüfusu 12 752 dir. Şehir, Cissi adındaki eski Roma sitesinin yerinde kurulmuştur. Turistik bir yer olarak tanınmıştır.

DẸLMAR, Viña (doğ. 1905; kızlık adı: **Croter**), Amerikalı yazar. New York'ta doğmuştur. Duygulu, fakat gerçekçi halk hikâyeleri yazmıştır. Belli başlıları: *Bad Girl* (Kötü kız) [1928]; *Loose Ladies* (Hoppa hanımlar) [1929]; *Kept Woman* (Tutulmuş kadın) [1929]; *Women Live Too Long* (Kadınlar çok yaşar) [1932]; *The Marriage Racket* (Evlilik gürültüsü) [1933] ve *The Marcaboth Women* (Marcaboth kadınlar) [1951].

DELMARVA [*delmạrvă*] **YARIMADASI,** Amerika Birleşik Devletlerinin doğu kıyılarında, Chesapeake ve Delaware körfezleri arasında yer alan bir yarımada. Bu ad Delaware, Maryland ve Virginia adlarının kısaltılmasından meydana getirilmiştir. Delaware devleti topraklarının çoğu ile Maryland ve Virginia devletleri topraklarının birer parçası bu yarımadadadır.

DELMẠTIUS ya da DALMẠTIUS (ölm. 337), Constantius Chlorus'un oğlu ve büyük Constantinus'un kardeşi. St. Athanasios, piskopos Arsenios'u öldürmekle suçlandırılınca, bu sorun ile ilgili soruşturmalara başkanlık etmiştir. 333 te *Consul* olmuş ve Kıbrıs adasında çıkan Kalokeros ayaklanmasını bastırmıştır.

DELMẸDIGO, Joseph Salomo ya da **José Salomón** (1591 - 1655), Yahudi astronomu, matematikçisi, filozofu ve hekimi. Kandiya (Girit) da doğmuş, Praga'da ölmüştür. Padova'da Galilei'nin öğrencisi olup Kopernik (Copernicus) ile *Kabbala*'nın görüşlerini uzlaştırmaya çalışmıştır. Zaman zaman Karaitlere yaklaşmıştır. Kuzey Afrika ve Doğu Avrupada yaptığı uzun geziler esnasında İstanbulda da yaşamış ve orada Karaitlerle birlikte *Kabbala*'yı incelemiştir. Birçok başka eserleri arasında *Yaar Halevanon* (Lübnan ormanı) adlı İbranca bir ansiklopedi yazmıştır.

DELMENHORST [*dẹlmınhorst*], Almanyada, Oldenburg (Aşağı Saksonya) ilinde, Bremen'in 10 km batısında bir şehir. Nüfusu 54 900 (1960) dür. Endüstri alanında gelişmiştir. Yün ve Kamgarn iplikçiliği, Hint keneviri iplikçiliği, linoleum, mısır nişastası, şarap ve araba fabrikaları vardır. XII. yüzyılın sonlarında Oldenburg kontluğuna, 1380-1436 da Bremen piskoposluğuna, 1497 - 1547 de de Münster piskoposluğuna bağlı idi. 1647 den sonra tekrar Oldenburg'a bağlanmıştır.

DELMET [*delmẹ*], **Paul** (1862 - 1904), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Pariste, Montmartre'-

da «Chat-Noir» kabaresinde Rodolphe Salis (b. bk.) in çevresinde toplanan sanatçılardandı. Yüzyılımızın başında dillerde dolaşan şarkıları (*Stances à Manon, Envoi de fleurs, Les petits pavés, Etoiles d'amour*), dokunaklı, zarif ve ince bir anlam taşıyordu.

DELMONICO [*delmoniko*], **Lorenzo** (1813 - 1881), Avrupa yemeklerini Amerikaya sokmakla tanınmış bir lokantacı. Marengo (İsviçre) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. New Yorkta lokantacılık ve şekercilik yapan iki amcasının yanına gitmek üzere İsviçreden ayrılmış, amcalariyle birlikte bir ortaklık kurarak William Street'te bir lokanta açmıştır. Burada, Avrupa yemekleriyle Amerika yemeklerinin bolluğunu büyük bir başarı ile birleştirerek hazırladığı yemekler, hem Amerikalıların, hem de yabancıların dikkatini çekmiştir. Bundan sonra, birçok yeni lokantalar açtı. D. nun lokantalarının ünü dünyayı tutmuştur. New Yorkta yemek yenen yerlerde müşteriye hazır yemek listesi sunma göreneğinin yerleşmesine öncülük eden bu lokantının usulleri başka şehirlerde de benimsenmiştir.

DELNA [*dīlną*], **Marie** (asıl adı: **Marie Ledan**; 1875 - 1932), Fransız opera şarkıcısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Kontralto olan D., ilk olarak 1892 de Berlioz'un *Les Troyens* adlı eserinde sahneye çıkmıştır. Aynı sahnede *Werther*, *L'attaque du moulin* (Değirmenin hücumu) [1893]; *Falstaff*, *La vivandière*, *La Jacquerie* adlı eserlerde başariyle oynamıştır. 1898 de *Prophète* (Peygamber) adlı eserde Fidès roliyle operaya geçmiştir. 1909 - 1910 yıllarında New Yorkta Metropolitan Opera sahnesinde *Orphée* ve *L'attaque du moulin*'de başariyle rol almıştır.

DELONEY ya da DELONE [*dīlǫni*], **Thomas** (aş. yu. 1543 - 1607), İngiliz yazarı. Londra yakınlarında doğduğu ve Norwich'te öldüğü sanılıyor. Balad türünde şiirler, risaleler ve gerçekçi hikâyeler yazan bir dokumacıdır. 1596 dan önce yazılmış 50 baladı vardır. 1596 - 1600 yılları arasında kaleme aldığı üç hikâyesiyle İngiliz hikâyeciliğine bir yenilik getirmiştir. Sırasiyle dokumacıları, elbisecileri ve ayakkabıcıları öven bu üç hikâye, *Thomas of Reading or the Six Worthy Yeomen of the West* (Reading'li Thomas ya da batının değerli altı çiftçisi); *Jack of Newburry* (Newburry'li Jack) [1597] ve *The Gentle Craft* (Nazik meslek) [1597 - 1598] tir. Londra belediye başkanlığı da yapmış olan ayakkabıcı Simone Eyre'i anlatan bu sonuncu eser, Thomas Dekker'ın 1599 da yazdığı *The Shoemaker's Holiday* (Ayakkabıcının tatili) adlı kitabına esas olmuştur.

DELORE [*dīlǫr*] **METODU**, dizlerin birbirine normalden çok yakın ve ayak bilekleri arasındaki aralığın aşırı olması (*genu valgum* [Lât. *genu* = diz; *valgum* = çarpık]) şeklindeki biçimsizliğin, elle zor kullanarak düzeltilmesi. Fransız hekimi **Xavier Delore** [1828 - 1916] un adiyle anılır.

DELORME [*dīlǫrm*] **ya da DE LORME** [*dī lǫrm*], **Adrien** (ölm. 1783 ten sonra), Parisli döşemeci. 1748 de üstat sanını alan D., özellikle marketeri alanında ve Uzak Doğu lâkelerini kullanmakla ün almıştır. Masalar, komodinler, şifoniyerler yapmıştır. Bütün bunlarda, işleme ve zevk bakımından büyük bir ustalık göze çarpar.

DELORME [*dīlǫrm*], **Edmond** (1847 - 1929) Fransız hekimi. Lunéville'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Val-de-Grâce'ta cerrahî klinik profesörlüğünde bulunmuş, 1897 de üyeliğine seçildiği Tıp Akademisine bir ara başkanlık da etmiştir. Eskimiş, cerahatli plevra yangılanması (pleurésie) nda plevranın çıkarılması (pleurectomie) ameliyatı onun adiyle anılır.

Delorme ameliyatı, 1. *Empyema* (göğüste cerahat birikmesi) hastalığında, ak ciğer dokusunun genişleyerek plevra boşluğunu doldurabilmesi için ak ciğer zarının çıkarılması. Fowler (Amerikalı cerrah **Ryerson Fowler** [1848 - 1906]) ameliyatı diye de anılan bu ameliyatın teknik adı *pleurectomie*'dir.

2. Yapışmalı *pericardium* (kalbi kapsayan zar torba) yangılanması (péricardite) nda kalb zarının çıkarılması. Bu ameliyatın teknik adı *péricardiectomie*'dir.

DELORME [*dīlǫrm*] **ya da DE LORME** [*dī lorm*], **Marion** (1611 - 1650), Cinq-Mars markisinin metresi. Baye (Champagne) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Cinq-Mars markisinin ölümünden sonra (1642) birçok yüksek mevki sahibi kimselere metreslik yapmıştır (Saint-Evremond, Buckingham, Condé, Kardinal Richelieu). Victor Hugo, onun adını taşıyan bir dram yazmış (1831), Bulwer-Lytton da onu *Richelieu* (ad) [1839] adlı piyesinde canlandırmıştır. Alfred de Vigny'nin *Cinq-Mars* [1826] adlı romanında da rol almıştır.

M. DELORME

DELORME [*dīlǫrm*] **ya da DE L'ORME** [*dī lorm*], **Philibert** (1510 - 1515 arası - 1570), Fransız mimarı. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1533 te İtalyaya giderek, orada eskiçağ anıtları üzerinde çalışmış, kazılar yapmıştır. 1540 ta Parise gelmiş, kıralın emri ile görev almıştır. Duvar mimarlığında bilgi edinmekle birlikte, antik eserleri örnek almış, üslûbunu bu örneğe uydurmuştur. Onun kurduğu yapıların hemen hepsi harap olmuştur. *Nouvelles inventions pour bien bâtir et à petits frais* (Sağlam yapı yapmak ve az para harcamak için yeni buluşlar) [1561] adlı eseri tanınmıştır.

Ph. DELORME

DĒLOS, Ege denizinde, Mykonos'un güneybatısında, Kyklades takım adalarına giren iki küçük çıplak ada: **Mikra D.** (Küçük D., 3,6 km²); **Megale D.** (Büyük D.; eski Rheneia, 17 km²). Kynthos üzerinde (Mikri D.; 113 m yükseklikte) bir tapınağın çevresinde kurulmuş olan ilk Kyklades yerleşme yerleri (M. Ö. II. bin yıl) toprak altından çıkarılmıştır. Daha sonraları, D. un son Mykenai çağına kadar ıssız bir halde kaldığı sanılmaktadır. İlk parlak çağı arkaik çağa rastlar. D., İonialıların Apollona tapma merkezi olmuştur. Çünkü mitolojiye göre, Leto, Apollonu D. ta doğurmuştur. Daha eski kültler, Apollon kültü ile birlikte ya sürüp gitmiş ya da şekil değiştirmiştir. Mezarları D. ta bulunan Hyperborealı kızlarla Hera kültü, Zeus Kynthios ile Athena Kynthia kültü bu arada sayılabilir. Leto kültü de çok yaygındı. Leto'nun Apollonu doğurduğu

DELOS: Genel görünüş

söylenen kayalarla hurmalıklar ve matematikte geçen D. problemine adını vermiş olan boynuzlu mihrap da bu adanın kutsal yerlerinden sayılmaktadır. D. un kâhinler durağı olarak, yalnız ilk arkaik çağlarda önemi vardı. Heybetli arslanlarla süslenmiş tören yolu, M. Ö. VII. yüzyılda meydana gelmiştir. Eğlenceler ve oyunlar arasında, İonialıları bir araya getiren en büyük şenlik Apollon - D. şenlikleri idi. Adanın kutsallığı, ademoğlunun burada ne doğmasına ne de ölmesine izin vermekte idi. Onun için Atinalılar, Pisistratus zamanında kutsal olmayan şeyleri buradan alıp götürmüşler, hattâ 427 de mezarları da açarak içinde buldukları şeyleri Rheneia'ya taşımışlardır.

Tarih: Adanın yerleşme yeri olarak kullanılması ve burada bir Tanrıya tapılması, tarih öncesi devirlere çıkar. Hyperborea'lı kadınların mezarları Mykenai (Mykene) kültü ile ilgilidir. İlk tarih devirlerinde D. İonialıların şenliklerde bulunmak ve oyunlara katılmak üzere toplandıkları bir yer olarak geçer. İonialıların burada toplanmalarının pazar yerleriyle de ilgisi vardır. Atinalıların buraya şenlikler için adamlar göndermesi de eski çağlarla ilgilidir. Hyperborea'lıların ekin demetleri de aracılar eliyle kuzeyden gelmiştir. Kült gelenekleri arasında Geranus dansı (Troia dansı) baş yeri tutar. Theseus'un bu dansı, Labyrinthos'tan Ariadne'nin yardımı ile kurtulduktan sonra boynuzlu mihrap üzerinde yapmış olduğu söylenegelmiştir. D., 477 de D. federal devletinin merkezi ve devlet kasasının 454 te Atinaya gönderilmesinden önce, saklandığı yer olmuştur.

Atina düştükten sonra da D. un önemi devam etti ve III. yüzyılın ortasından beri doğunun ve İtalyan tüccarlarının uğrağı olan bir transit limanı oldu. Romalılar M. Ö. 166 yılında serbest liman kurdukları zaman, D. en parlak devrini yaşamış ve ilkçağın en büyük pazar yeri olmuştur. Esir alım satımının günde on bin sayısına kadar yükseldiği söylenir. D. un parlak devri Mithridates'in harbleri arasında (M. Ö. 88 - 69) söndü ve ada yavaş yavaş ıssızlaştı. Apollona son kurban imparator Julianus tarafından M. Ö. 362 de sunulmuştur. Fransız kazıları (1873 ten bu yana) D. hakkında zengin bilgi sağlamıştır.

DĒLOS DANSI, eskiden Delos'ta, birbirlerine çiçekten çemberlerle bağlı genç kızlarla delikanlıların halka olup Aphrodite ile Artemis şerefine oynadıkları kutsal oyun.

DĒLOS KONFEDERASYONU (Yun. **Dēliakē Symmakhia**), M. Ö. aş. yu. 477 yılında, merkezi Atinada ve maliye hazinesi de Delos'ta olmak üzere kurulan Hellen birliği (*liga*'sı). Büyük Pers tehlikesi, bağımsızlıklarına çok bağlı oldukları halde, çoğu adalarda bulunan ve bu yüzden kendilerini ayrı ayrı savunabilecek durumda bulunmayan İon asıllı Hellenleri bir iş birliği çaresi aramaya zorlamıştı. M. Ö. 478 den başlayarak Aigina, Megara, Naksos, Thasos, Lesbos, Khios ve Samos gibi deniz devletleri bir birleşme plânı kabul etmişlerdi. Bu birliğin Delos adasında bulunan meclisinin başkanı Atinalı idi ve yine aynı adada bulunan maliye hazinesi de Atinada kararlaştırılan ilkelere göre yönetilirdi. Konfederasyon şeklindeki bu birleşme, Pers tehlikesini yok etmekten ibaret olan amacına ulaşmış, Hşayarşa (Serhas, Xerxes) nın ölümünden sonra Naksos ile Thasos konfederasyondan ayrılmak istemişlerse de, Atina buna engel olmuştur. Atinalılar hem diplomasi yolu ile hem de öteki Yunan devletlerininkinden daha büyük olan kuvvetleriyle konfederasyonu ayakta tuttuktan başka, üye devletlerin sayısını artırarak iki yüzün üstüne çıkarmışlardı. M. Ö. 457 de Sparta'nın saldırma tehlikesi önlenmiş ve Thebai itaat altına alınmıştı. Fakat M. Ö. 454 te Perslerin saldırabilecekleri bahanesiyle maliye hazinesi Atinaya taşınınca konfederasyon gerçekte bir Atina imparatorluğu olmuş ve bu imparatorluk karışıklıklarla geçen yarım yüzyıl boyunca yaşamış, 404 yılında Atinalılar için bir felâketle biten Peloponnesos savaşı ile birlikte sona ermiştir.

Atinanın denizlerde yeniden kuvvetlenmesi üzerine M. Ö. 378 de Atinanın üstün bir rol oynadığı yeni bir konfederasyon kurulmuşsa da, o da güçlükler içinde bocalamış, sonunda M. Ö. 338 de Makedonyanın kuvvet ve kudreti karşısında dağılmıştır. Atinanın bu başarısızlığı üzerine Makedonya hegemonyası kurulmuş ve sonra Yunanistan bir Roma eyaleti haline gelmiştir.

DĒLOS PROBLEMİ, bir kübün iki katlı hacmını meydana getirmek için ele alınan geometri problemi. Bu problemin adı, ülkeyi saran vebaya karşı Yunanlıların Delos'taki Apollon kâhinine başvurmuş olmalarından ortaya çıkmıştır. Alınan cevap, Apollon'un küp şeklindeki mihrabının iki kat büyütülmesi ile bunun mümkün olacağı yolunda olmuştur. Verilen küp ile istenilenin a ve x kenar uzunlukları arasında $x^3 = 2a^3$ oranı bulunacaktır. Problemin cebir denklemleriyle çözümü (Galois teorisi) göstermiştir ki, a ile x arasında yukarıdaki orana bağlı kalındıkça, a uzunluğunda bir çizgiden sadece pergel ve cetvel yardımı ile, yani birinci ve ikinci dereceli eğriler yoliyle çizilmesi mümkün değildir. Böylece D. P. nin bu bakımdan çözümü yoktur. Ancak üçüncü dereceli eğrilere başvurulursa, geometrik bir çözüm elde edilebilir. Problemin matematik çözümünü ilk olarak Khios'lu Hippokrates M. Ö. V. yüzyılda başarmıştır. Arkhytas (b. bk.), daha zarif bir çözüm şekli bulmuştur.

DELPECH [*delpeş*] **APSESİ,** çabuk gelişen ve hastayı çok sarsmakla birlikte az ateş yapan bir apse. Fransız cerrahı Jacques Mathien Delpech (1777 - 1832) in adiyle anılır.

Delpech ameliyatı, koltukaltı (*axilla*) atardamarının, göğüs büyük kası (*pectoralis major*) ile deltoid kas arasında ligatür (*ligatur*) le bağlanarak boğulması.

DELPHINAPTERIDAE (Zoo.): bk. KÜÇÜK YÜZGEÇLİ YUNUS BALIĞIGİLLER.

DELPHINAPTERUS [*delfinapterus*] **ya da AK BALİNA** (Yun. *delphis*, *delphin* = yunus balığı; *apteros* = kanatsız) [Zoo.], Yunus familyasından, ak balina (Rus. *beluga*) adı da verilen bir balina cinsi. Boyu üç buçuk m yi

bulan ve büyüdükten sonra beyaz bir renk alan bu memeli hayvan, başlıca kuzey denizlerinde ve özellikle St. Lawrence ırmağının aşağı bölümünde yaşar.

DELPHINIDAE (Zoo.): bk. YUNUS BALIĞIGİLLER.

DELPHİNİOS [*delfinios*], Yunan - Roma mitolojisinde güneş tanrısı. Bk. APOLLON.

DELPHINIUM (Bot.): bk. HEZAREN ÇİÇEĞİ.

DELPHINUS (Astr.): bk. YUNUS.

DELPHINUS DELPHIS (Zoo.): bk. YUNUS BALIĞI.

DELPHOİ, eski Yunanistanın Phokis bölgesinde, Parnassos'un güneydoğusunda, sarp kayalıkların eteğinde antik bir şehir. Tabiatının güzelliği ile tanrılar mitolojisi için yaratılmış gibidir. Mykenai kültürünün son devirlerine kadar dayandığı anlaşılan tapınağı dünyaca tanınmaktadır. Burasını Homeros, bilinmez neden, Pythó adı ile anar. Bu yerin tanrısı daha o zamanlar Apollon idi. Ancak depremleri bol olan, denizler tanrısı Poseidon ile yer tanrısı Ge'den, hattâ belki Themis'ten de önce kutsal sayılmış bulunan bu yerde

DELPHOİ: Apollon tiyatrosu ve tapınağı

Apollon kültünün egemenlik kurması bir zaman sürdü. Yukarıda adı geçen tanrıların da burada kâhinleri vardı. Buranın egemeni olan Python adlı ejderin Apollon tarafından öldürülmesinden sonra D. nin Apollon'un hükmü altına girmiş olduğu efsanesi pek iyi anlaşılmamaktadır. Gerçek olan, D. nin VIII. yüzyılda Apollon kültünün en önemli yeri olmuş bulunduğudur.

Bunun dışında da D. bütün kültler için önem taşımıştır. Kült konularında buraya danışılırdı.

Yunanlıların çok karışık olan yortu günlerini birleştiren takvimin (M. Ö. VII. yüzyılda) uygulanışı da D. ye kadar geri gitmektedir.

D. nin dinler tarihi yönünden en büyük önemi, Dionysos kültünün kabul edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Dionysos'un mezarı, tapınağın en kutsal yerine alınmıştır. D. bu kültün taşkınlıklarını yatıştırmıştır. Mitolojiye göre, Apollon D. de egemenliği kışın Dionysos'a bırakmıştı. Böylece D. papazlarının elde ettikleri kudret, bir dinin kurulmasına kadar gidebilirdi, ne var ki Yunan dininin yapısı buna engel oldu.

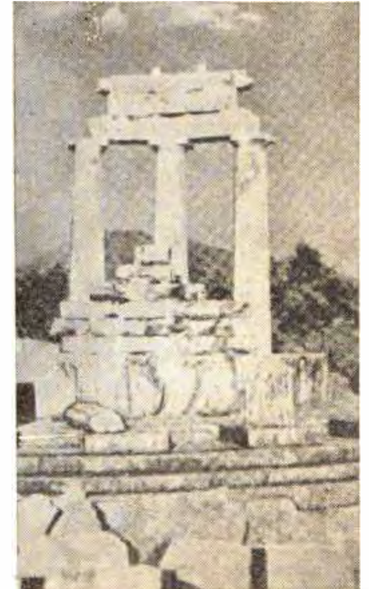
D. nin başka bir etki alanı da ahlâk alanıdır. Bunun sembolü de *Yedi bilgeler* (Ukalâ - yi seb'a) ile olan bağlantısıdır. Tapınağın ön cephe (Pronaos) sindeki uyarıcı sözler ademoğullarının Tanrıya karşı olan görevinin niteliğini ve sınırlarını ortaya koymaktadır ki, her zaman için geçerli olan gerçekleri kapsar. Kâhinlerin sözleri gerçi çoğu zaman karanlıktı. Önceleri fala bakarak konuşan kâhin, Apollondan sonra esine dayanmıştır. Bir sehpa üzerine oturtulmuş olan Pythia, kâhinlere bildiride bulunurdu. Onun köpürmüş ağzından çıkan sözleri, papazlar vezinli, çoğu zaman sanatkârca düzenlenmiş özdeyişler haline getirirlerdi.

DELPHOİ: Dansözler (M. Ö. V. yüzyıl, Louvre)

M. Ö. VII. yüzyılda yapılmış olan ve sonra M. Ö. 548 de yanan bir Apollon tapınağı kutsallık merkezi olmuştur. Tapınağın yeniden kurulması için yabancı diyarlardan da yapılan para yardımı D. ye ne kadar önem verildiğini açıkça gösterir. Yapı Alkmaionid'ler tarafından M. Ö. 510 da bitirilmiştir. Başlangıçta Korinthos üslûbunda yapılması plânlanan bu yapı, Atinadaki Akropolis tapınağının bir örneği olmuştur. Yapı yine depremle yıkılmış (M. Ö. 373), ama Yunanlılar dışından gelen yardımlarla yeniden yaptırılmıştır (M. Ö. 369 - 23). Tapınak, içindeki kutsal taş (Omphalos) tan dolayı dünyanın ortası sayılmıştı. Tapınak, büyük bir düzlük üzerinde hâkim bir yerde bulunuyor, buraya kutsal bir caddeden geçiliyordu. Caddenin her iki yanında Yunan şehirlerine ait pek çok eşya hazineleri, sunular ve anıtlar bulunmakta idi. M. Ö. 582 den bu yana her dört yılda bir tertiplenen atletik yarışmalarla birlikte, şiir yarışmalarını da içine alan Pythia şenlikleri, bu kutsal yerin hayatına büyük bir canlılık getirirdi.

D. nin büyük politik önemi arkaik çağa rastlar. Kâhinler o zamanlar şehirlerin ana yasalarının düzenlenmesinde, yurtlandırma işlerinde ve daha birçok politik teşebbüslerde etkili oluyordu. Kroisos gibi yabancı hükümdarlar bile D. ye danışırlardı. D. Eflâtun (Platon) için de politik kanunların sembolü hükmünde idi. D. aş. yu. M. Ö. 590 daki ilk kutsal savaşta, yakınında bulunan Krisa şehrinden ayrıldı. Aristokratik düzende bir papaz şehri olarak sonradan da bağım-

DELPHOİ: Athena tapınağı

sız kaldı. Amphiktionia (b. bk.) dinî - siyasî birliği (kutsal bir yerin dolaylarında yerleşmiş ve onu korumaya and içmiş olan kabîleler) onu korudu. Yunanlıların İranlılarla olan savaşlarında D. nin, bağımsız devletlerin yararına olan ihtiyatlı tutumu Yunanlılarca çok beğenildiğinden büyük armağanlara boğuldu. D. nin politik erki aş. yu. M. Ö. 450 den sonra söndü. Zaman zaman egemenliğini de yitirerek M. Ö. 356 da Phokaia'lıların eline düştü. Tapınak yağmaya uğradı. Phokaia'lıların 3. kutsal savaşta yenilmelerinden sonra da (M. Ö. 346 ya kadar) D. ilkin Makedonyalılara, daha sonra M. Ö. 278 de Kelt saldırılarının, tanrıların yardımı ile püskürtülmelerinden sonra da Aitoia'lılar (III. yüzyıl) a ve en sonunda da Romalılara bağlı kaldı. D. nin düşmesi M. Ö. II. yüzyılda başladı, Strabon D. yi ancak fakir bir tapınak olarak görmüştür. Daha büyük Theodosios(aş. yu. M. Ö. 390)un Kâhinler tapınağını kaldırmasından önce D. nin gücü sönmüş bulunuyordu.

D. 1840 tan başlayarak zaman zaman bilim adamlarını çekmiş, burada Atinadaki Fransız Arkeoloji Okulu aracılığıyle 1892 - 1909 da Th. Homolle'nin yönetiminde kazılar yapılmıştır. Çıkarılan eşya D. nin bir müzesinde toplanmıştır. 1904 - 1906 yıllarında Atinalılara ait hazine dairesi yeniden kurulmuştur.

DELPHOS [*delfos*] (Yun. mit.), adını Delphoi'ye veren kahraman. Apollon'un ya da Poseidon'un oğlu ve geleneğe göre Parnassos bölgesine hükmeden Pythes'in babasıdır.

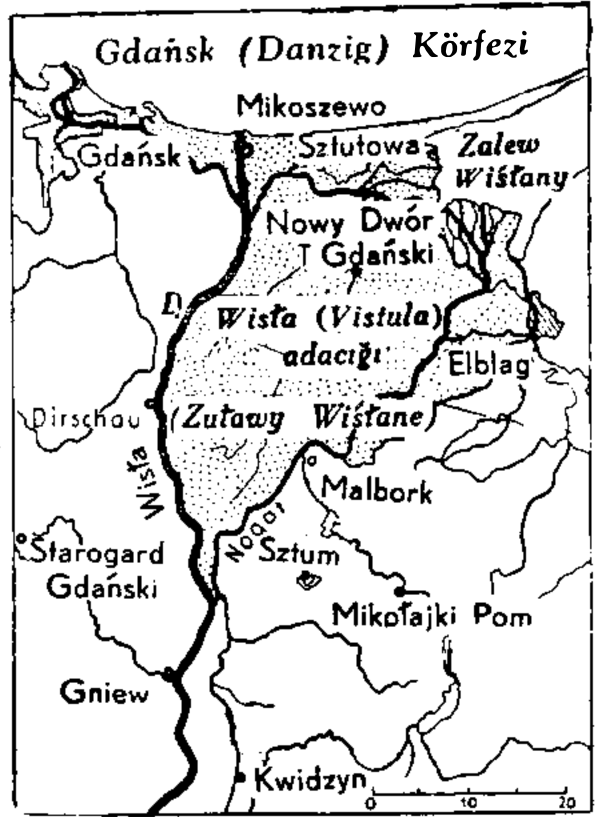
DELPHYNĒ [*delfinē*] (Yun. mit.), Typhon'un, yenilen Zeus'a gözcülük etmekle görevlendirdiği canavar. Delphoi tapınağını koruyan ejder Python da bu adla anılır.

DELPIT [*delpi*], **Albert** (1849 - 1893), Fransız yazarı. New Orleans (Birleşik Amerika) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Alexandre Dumas Père'in sekreteri olan D. de ustası gibi çok uzun romanlar yazmıştır. En tanınmış romanı *Le fils de Coralie* (Coralie'nin oğlu) [1879]dir. Bundan başka, *Solange de Sainte Croix* (Saint Croix'lı Solange) [1885]; *Belle Madame* (Güzel Madame) [1892] adlı iki romanla *Les Maucroix* (Maucroix'lar) adlı bir de piyes yazmıştır.

DELRIO ya da DEL RÍO [*delrio*], **Martin Antonio** (1551 - 1608), İspanyol bilgini. Anvers'te doğmuş, Louvain'de ölmüştür. 1578 de Holândada şansölye (mühürdar) yardımcısı olan D., 1580 de Jermit tarikatına girmiş; Douai, Liège, Graz ve Salamanca'da profesörlük etmiştir. Birçok eserleri vardır. XVII. yüzyılı önemli bir şekilde etkileyen ve o devirde büyücülük konusunda sık sık dâvalar açıldığını da gösteren *Disquisitionum magicarum libri VI* (Sihir hakkında araştırmalar) [1599] en önemli eseri sayılmaktadır.

DELSOR [*dilsor*], **Nicolas** (1847 - 1927), Fransız keşişi ve politikacısı. Strasbourg'da doğmuş, orada ölmüştür. Alsace - Lorraine Katolik partisinin liderliğini yapmış ve bu partinin Alman merkez partisiyle kavnaşmasını sağlamıştır. 1898 de Reichstag'a seçilmiş, 1900 de de Strasbourg'da «Le Messager du peuple» adlı günlük bir gazete kurmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra Alsace - Lorraine millî konseyi başkanlığına seçilmiş ve 1918 de bir söylevle bu eyaletlerin Fransaya verilmesini istemiştir. 1920 de aşağı Rhin senatörlüğüne seçilmiştir.

DELTA, bir akarsuyun durgun bir suya (deniz, göl) ulaştığı yerde taşıdığı sürüntü maddelerini (lığları) bulunduğu yere çökertmesi ile ileri doğru büyümüş düzlük. D. kelimesi, Yunanca Δ (delta) harfinden yapılmış bir terimdir. Her ne kadar böyle üçgen biçiminde D. lar varsa da, tırtıklı, ok biçimli, derli toplu olanları da çoktur. Gerçekten, kimi yerde D. lar düzenli olarak ileri doğru büyümüştür (Yeşilırmak, Kızılırmak, Seyhan - Ceyhan, Nil, Tuna, Orinoco, Sambezi, Niger D. ları gibi), kimi yerde yay, ok, dil biçiminde büyümüş (Mississippi, Godawari, Mahanadi, Ebro D. ları gibi), kimi yerde de eski körfezlerin ve koyların dolması şeklinde belirmiştir (Büyük Menderes, Küçük Menderes D. ları gibi). D. ların deniz kıyısında gelişmiş olanlarına deniz D. sı, göl kıyısındakilere de göl D. sı denir. Bunlar ova biçimindedir. Seyhan - Ceyhan D. sı (Çukurova), Yeşilırmak D. sı (Çarşamba Ovası), Kızılırmak D. sı (Bafra Ovası), Nil D. sı, Ganj (Ganga) D. sı gibi büyük ırmakların D. ları, büyük ovalar olarak gelişmiştir.

D E L T A (Vistul [Wisła] ırmağı deltası)

Bir kıyıda D. nın gelişebilmesi için orada birtakım koşulların bulunması gerekir. Bunlar arasında akarsuyun çokça kil, kum gibi sürüntü maddelerini taşıması, denizin derin olmaması, akarsuyun büyük olması, o denizde gelgit (b. bk.) olayının güçlü olmaması, kıyı boyunda büyük akıntıların çok etkili bulunmaması vardır. Bunlardan gelgit olaylarının etkisi başta gelen koşullardandır. Bununla D. ların yeryüzündeki dağılışları arasında yakın ilgi vardır: Akdeniz ve Karadeniz çevresinde, Kuzey ve Güney Amerika arasındaki denizde, Asyanın muson bölgelerindeki kıyılarda, Kuzey Asya kıyılarında, Doğu Afrika kıyılarının çok yerinde büyük D. lar oluşmuştur. Buna karşılık, gelgit olaylarının çok etkili olduğu Avrupanın Atlantik kıyılarında, Rhen (Ren) D. sı bir yana bırakılırsa, hemen hiç D. oluşamamıştır. Burada ırmak ağızları derin girintiler biçiminde denizde açık haliç (b. bk.) ler olarak belirmiştir. Kuzey ve Güney

Amerikanın okyanusa açık kıyıları boyunda da D. lar gelişememiştir.

D. ların büyümesi ile karada da büyüme olur. D. büyümesi, yerine göre, çok değişik durumlar gösterirse de, bunda ırmak ağzının gerisindeki yeryüzü kabarıklıklarının ve yapısının, iklim olaylarının, tortulanma yerindeki elverişli ve elverişsiz durumların önemli yeri vardır. Hazar Denizine dökülen Terek ırmağının D. sı yılda 495 m ilerlediği halde, Mississippi ırmağının ilerleyişi 4 - 104 m dir. D. ların büyümesi yüzünden eski limanlar şimdi kilometrelerce içeride kalmıştır. Birçok ırmakların D. ları yılda 20 - 60 m büyür. D. tortullarının kalınlığı da çoktur: Rhône D. sı 100, Nil D. sı 105, Po D. sı 173 m kalınlıktadır. D. ların büyümesi, bir süre sonra duraklar, birikme gittikçe azalır. Böylece akarsuyun taşıma gücü ile denizin aşındırmasının denk duruma gelmesi ile D. gelişmesi durur.

En tanınmış D. lar şunlardır: Nil D. sı 20 000 km^2, Ganj ve Brahmaputra D. sı 80 000 km^2, Mississippi D. sı 30 000 km^2, Orinoco D. sı 24 000 km^2 ve Tuna D. sı 4 000 km^2 dir.

DELTA AMACURO [*dẹlta amakụro*] (resmî adı: **Territoria Federal Delta Amacuro**), güney Amerikada, Venezüela devletinin doğu bölümünde, İngiliz Guyanasına ve Atlas Okyanusuna bitişik bir ülke. Başşehri Tacupita'dır. Yüz ölçümü 24 974 km^2, nüfusu 30 957 (1950) dir.

DELTA GÖREVİ ya da DIRAC DELTASI, kuvantlar kuramında kullanılan bir fonksiyon. Bunun tam bir tanımı ancak dağıtma (distribution) larla mümkündür.

DELTA IŞINLARI (δ ışınları), 100 - 10 000 eV luk ve onun üstünde elektron ışınları. Bunlar, yüklü parçacıkların maddeden g e ç i ş i anında ortaya çıkar ve Wilson sis o d a s ı n da ya da fotoğraf plâkında belirir. Fotoğraf plâkında bunlar, parçacıkların yolları üzerinde görülen dallanmalar (alfa parçacıkları, protonlar, mesonlar) ya da iyon yuvaları halinde belirir. Fotoşimik etkilerden faydalanılarak, kosmik ultra ışınlarının yığın ve y ü k ölçüleri yapılır.

DELTA IŞINLARI

DELTA K A S I (Lât. *musculus deltoideus*) [A n a t o m i], omuz başından arkaya doğru, kola inen kas. Köprücük kemiği, kürek kemiği ve sırt omurlarından başlayan ve iki omuzumuzu saran D. K. ları, kol kemiği (humerus) nin, bu kas için olan özel bir tümseğinde son bulurlar. Bu kas kolumuza, uzaklaştırma, öne ve arkaya devirme işlerini yaptırır.

DELTA METALİ, çeşitli pirinç ve tunç cinsleri.

DELTA - CORTISONE [*delta - kortizọn*], kortizon (cortisone) un delta durumunda dehidrojene edilmiş bir türevi. Yangı (inflammation) giderme hassaları kortizonunkilerden daha kuvvetlidir. Vücut ve doku sıvıları (humeur) nın hidroelektrik dengesini kortizona göre daha az değişikliğe uğratır. D. - C. un kullanıldığı yerler: evegen ve kronik romatizma, astma, bazı intanî (infectieux) hastalıklar, bazı kan hastalıkları (hémopathie'ler) ve hattâ kara ciğer yangılanması (hépatite) ndan ileri gelen sarılık hastalığı (ictère). D. - C., Addison hastalığı dışında, kortizonun kullanıldığı bütün hastalıklarda onun yerini almıştır.

Delta - Hydrocortisone: hidrokortizon (hydrocortisone) un delta durumunda dehidrojene edilmiş bir türevi. Hidrokortizondan daha etkilidir, aynı zamanda hastayı daha az sarsar. Delta - kortizon, kortizona göre ne ise, delta - hidrokortizon da hidrokortizona göre odur. Delta durumunda dehidrojene edilmiş bu iki türevin kullanıldığı haller birbirine yakındır. Bununla birlikte, meselâ ekzema gibi bazı hastalıklarda Delta - Hidrocortisone daha etkili gibi görünmektedir.

DELTAMSI (Bot.): bk. YAPRAK ŞEKİLLERİ.

DELTEIL [*dïltẹy*], **Joseph** (doğ. 1894), Fransız yazarı. Villar - en - Val (Aude) da doğmuştur. *Jeanne d'Arc* (ad) [1925] adlı eseriyle destan türüne bir yenilik getirmiştir. Daha sonra *La Fayette* (ad) [1928], *Napoléon* (ad) [1929] ve *Don Juan* (ad) [1930] adlı eserlerini yazmıştır. 1930 da edebiyat alanından uzaklaşmış, 1947 de *Jésus II* (II. İsa) [1947] adlı eseriyle yeniden ortaya çıkmışsa da, başarısızlığa uğramıştır. Bütün bu eserlerinde lirizmle realizmi kabalığa vardıracak kadar ileri götürmüş, büyük anakronizmlere baş vurmuştur.

J. DELTEIL

DELUC [*dïlük*], **Jean André** (1727 - 1817), İsviçreli jeofizik ve meteoroloji uzmanı. Cenevre'de doğmuş, Windsor'da ölmüştür. Göttingen'da profesörlük etmiş, sonra İngiltere kıraliçesinin kitap okuyucusu olmuştur. Başlıca eserleri: *Sur les modifications de l'atmosphère* (Atmosferdeki değişmeler üzerine) [1772]; *Nouvelles ideés sur la météorologie* (Meteoroloji üzerine yeni düşünceler) [1787]. D., katı cisimlerin erimesi için gerekli gizli ısı (İng. latent heat) ile ilgilenmiş ve buzun erimesi ile ilgili olayları kaydetmiş, suyun en yüksek yoğunluk derecesi ısısının 4°C olduğunu bulmuş ve belirli bir boşluktaki su buharı niceliğinin hava yoğunluğuna bağlı olmadığı yolundaki kuramı ortaya atmış, yeni bir higrometre yapmış, bir kuru pil meydana getirmiş ve yüksekliklerin barometre ile tesbit edilmesine dair ilk doğru bilgiyi vermiş, Kutsal Kitaptaki yaratılış (Tekvin; *Genesis*) bahsini fenle bağdaştırmaya girişmiştir.

DELVAU [*dïlvọ*], **Alfred** (1825 - 1867), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. *Histoire de la révolution de Février* (Şubat devrimi tarihi) [1850], *Dictionnaire de la langue verte* (Esnaf dilleri sözlüğü) [1865] adlı eserleri anılabilir.

DELVAUX [*dïlvọ*], **Laurent** (1696 - 1778), Felemenkli heykelci. Gent'te doğmuş, Nivelles'de ölmüştür. 1717 de Londraya gidip Scheemaker ile birlikte Westminster manastırında çalışmış, İtalyada (1727 - 1733) kaldıktan sonra imparator VI. Charles'in saray heykelcisi olarak Felemenke dönmüştür (1734). Önce barok üslûbu benimsemişse de, sonradan özellikle Bruxelles'de Charles de Lorraine sarayının süslenmesinde çok daha yumuşak bir üslûba kavuşmuştur.

DELVAUX [*dılvo*], **Paul** (doğ. 1897), Belçikalı ressam. Antheit'ta doğmuştur. Bruxelles Güzel Sanatlar Okulunda okuduktan sonra, empresyonistlerle ekspresyonistlerin etkisi altında kalmış, 1936 da sürrealizme doğru yönelmiş ve bu okulun temsilcilerinden biri olmuştur. «İskeletler» [1939 - 1944], «Esir kadın» [1941]; «Gece bahçesi» [1942]; «Fahişeler» [1943]; «Ayda şehir» [1944]; «Gece treni» [1947] adlı tabloları anılabilir.

DEL'VİG, Anton Antonoviç (1798 - 1831), Rus şairi. Moskovada doğmuştur. 1825 ten başlayarak «Severnıe tsvetı» (Kuzey çiçekleri) adlı edebî bir yıllık çıkarmış, 1830 da «Literaturnaya gazeta» (Edebî gazete) adlı bir dergi kurmuştur. Bu dergi, A. S. Puşkin'in çevresinde toplanan yazarların organı olmuştur. Petersburg (Leningrad) da D. in evinde yapılan edebî toplantılara A. S. Puşkin, A. Mickiewicz, D. V. Venevitinov gibi şairler katılmıştır. D. halk ürünlerinden esin alarak birçok şiirler yazmıştır.

DELVINCOURT [*dîlvenkur*], **Claude** (1888 - 1954), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Orbetello (İtalya) da ölmüştür. *Faust et Hélène* (Faust ile Helena) kantatiyle Roma armağanını kazanmış, Versailles ve Paris konservatuvarlarını yönetmiştir. Piyano, oda müziği, orkestra ve opera için besteleri vardır.

C. DELVINCOURT

DELVİNE ya da DELVİNA (İta. **Delvino**), Arnavutluğun güney ucunda, Gjinokastër (Türk. Ergiri; Yun. Argyrokastron) bölgesinde bir şehir. Arnavutluk Epiros'unun dağları arasında, Gjinokastër'in güneyinde verimli bir bölgede kurulmuştur. Nüfusu aş. yu. 7 000 dir. Kale ve sur kalıntıları vardır. Çevresinde zeytin yetiştirilir ve ticaret yapılır. D. Santi Quaranta limanına 17 km uzunluktaki bir yolla bağlıdır.

Balkan harbinden önce Osmanlı İmparatorluğunun son yönetim örgütünde Ergiri sancağına bağlı 6 ilceden biri olan D., Adriya Denizi (Adriatik) kıyısındaki Sarandos (Aya Sarandi) bucağı ile 104 köyden ibaret bir ilce meydana getirmekte, kuzeyde Ergiri ve Kurveliş, doğuda Pogon, güneyde Yanya'ya bağlı Filat, batıda ise Adriya Denizi ile çevrilmiş bulunuyordu. İlcede 67 cami, 2 medrese, 82 ilk okul, 75 kilise, 12 köprü, 56 değirmen, 14 han, 230 dükkân ile yarıdan fazlası Müslüman olmak üzere 33 000 den fazla nüfus vardı. Arnavutların Lap kabîlesinden olan kasaba halkı, 7 500 kadardı. Bunların üçte ikisi Müslüman, üçte biri de Ortodoks Hıristiyandı. İlce merkezinde önceleri 12 cami, 10 mescit, 2 medrese ve kitaplık, 7 dergâh ve türbe, 14 han ve 120 dükkân vardı. D. deki Remzi Baba, Şeyh Bekir, Azimetçi Baba ve Halvetîlerden Şeyh Aziz Efendi türbeleri önemli yapılardır.

D. Osmanlı egemenliğine II. Murat devrinde girmiştir. 1423 te II. Murat Arnavutlukta harekâta başladıktan sonra Ergiri, bu bölgenin ucu olarak Evrenosoğlu Ali Bey komutasındaki Türk kuvvetlerince ele geçirildi. Ancak bölge, Osmanlı devletine kesin olarak uzunca süren savaşlardan sonra bağlanmıştır. Bu arada 1432 de Andrea Topia komutasındaki Arnavutlar, Ali Bey kuvvetlerini Kurveliş dağlarında bozmuşlar ve onu D. den çekilerek Ergiri'ye kapanmaya zorlamışlardı. Ancak, 1435 te Turahan Bey yetişerek, kuşatılmış bulunan Türkleri kurtarmıştı. Ali Beyden sonra bu uc beyliğine Ali Beyin kardeşleri İsa ve Barak beyler atanmışlardı. II. Bayezit devrinde ise padişahın Modon ve Koron kaleleri üzerine karadan yürüyüşü sırasında Venediklilerle iş birliği yapan D. liler cezalandırılmışlardı.

1537 de Kanunî devrinde Körfez seferi sırasında yine Venediklilerin teşviki ile ayaklanan D. liler üzerine önce Arnavut Ayas Paşa gönderilmiş, bir süre sonra da Kanunî Sultan Süleyman şehzadeleriyle birlikte buraya gelerek ayaklanmayı bastırmıştı. D. Osmanlı devletine katıldığı sırada Arnavutluk sınırlarında meydana getirilen uc beyliklerinden biri olmuş ve Evrenos oğullarına verilmişti. Arnavutluk alındıktan sonra burası Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir sancak haline getirilmişti. Sancak beyinin yıllık geliri 157 132 akça olup D. nin batısında bulunan Cakata kalesi, sancak beyinin hası idi. D. sancağı 24 zeamet, 155 timara bölünmekte ve sefere hazır timarlı ve cebelilerinin sayısı ise 2 000 er idi. Sancakta, sancak beyinden başka, alay beyi, çeri başı, sipahi kethüdası, yeniçeri serdarı ve kale dizdarı gibi askerî komutanlar; D. subaşısı, bacdarı, şehir kethüdası, muhtesip ağası ve haraç ağası gibi güvenlik ve yönetim memurları ile 180 akçalık kadılık örgütü. müftü ve nakib - ül - eşraf gibi adlî ve dinî memurlar vardı.

D. kalesi, 600 adım genişliğinde, hendeği bulunmayan ve sarp bir tepe üzerinde kurulmuş, küçük bir kale idi. Doğuya açılan bir demir kapısı ile kale içinde dizdar, kethüda ve kale imamına ait kiremit örtülü üç ev bulunuyor, ayrıca bir mescit, bir erzak ambarı, bir cephanelik ve bir su sarnıcı vardı.

XVII. yüzyılda D. kasabası, kalenin altındaki düzlükte 100 evden ibaret ufak bir şehirdi.

XVIII. yüzyılda D. sancağı, çoğu kere Avlonya ile birleştirilerek iki tuğlu paşalara verilmekte idi. 1769 da D. lilerin Venedik hizmetine girmeleri ve barut kaçakçılığı yapmaları, hükümet tarafından sıkıca kovuşturulmuştur.

Arnavutluk tarihinde özel bir yeri olan Tepedelenli Ali Paşa, 1780 de ilk defa D. sancak beyi olarak kendini göstermişti. 1881 de Derviş İbrahim Paşanın Arnavutluk harekâtı sonunda, Prizrin birliği emrine giren D., Osmanlı otoritesini tanımak zorunda kaldı. Yanya'lı Esat Paşanın 5 mart 1913 te Yanya'da Yunanistana tes'im olması üzerine D., Yunanlıların eline düştü. Ahalisinin hepsi Arnavutça konuşmakta olduğundan 1920 konferansında Arnavutluk Cumhuriyetine bırakıldı. 1939 da İtalyanların eline düştükten sonra, 1940 ta başlayan İtalyan - Yunan harbinde zarara uğradı. 1945 te tekrar Arnavutluğa katılmıştır.

DEM (Tasavvuf ve müzik terimi), Arapçada «kan», Farsçada «soluk», «bir solukta içilen su», «koku», «şiirin vezni», «demirci ve kuyumcu körüğü», «açıklanış», «üfürük», «ağız» ve «vakit» anlamlarına gelir. Tasavvufta, zamanın bölünmez bir kısmı olan «ân» anlamını bildirir ve sûfîlere göre zamanın gerçeğidir; çünkü geçmiş çağ ancak zihinde vardır, gelecek çağ ise hiçbir zaman gerçekleşemez; zaman yürüdükçe çağ da yürür. Şu halde zaman, olayların kıyaslanması sonucunda, zihinde beliren soyut bir kavramdır ve zaman, ân'ların birbirine ulanmasından başka bir şey değildir. Tanrı tecellisi boyuna olageldiğinden ve tecellide tekrarlanmak olamayacağından gerçek sûfî, her an Tanrının o andaki tecellisini yerinde bilir ve ona uyar. Mevlânâ *Mesnevî*'de «Sûfî vaktin oğludur; yarın demek, yol şartlarından değil-

dir» sözü ile bu anlayışı belirtir (I. c., İstanbul, 1960, s. 11). Sûfîler gerçeklerden birisinin, «demine hû» dedikleri zaman o gerçeğin, o andaki mânevî tecellisinin gerçek ve yerinde olduğunu ve ona uyduklarını bildirmiş olurlar (bk. HÛ).

Aynı zamanda D., bir yudumda içilecek suya ve içilen şeye denildiğinden sûfîlerin bâtınîliği benimseyenler ve bunların arasında Alevî ve Bektaşîler rakıya D. derler. *D. görmek*, *D. almak*, *demlenmek* «rakı içmek» anlamında bir terim olarak kullanılır; *demli olmak* «sarhoş olmak» anlamına gelir. Halk arasında çayın, ateş üstünde rengini ve kokusunu vermesine, pilâvın hafif ateşte, pirinçler şişerek kıvama gelmesine de *demleme*, *demlenme* denir. Kadınların aybaşı halleri de *D. görmek* söziyle anlatılır.

Doğu müziğinde, neylerde, kaba «rast» perdesinden, yani en kalın «sol» sesinden, «yegâh», yani kaba «re» perdesine kadar olan seslere verilen addır. Neyde, bu sesleri iyice çıkarmadan öbür perdelerin hakkını vermek imkânsızdır. Bundan dolayı ney öğrenmeye başlayanlara önce D. sesleri öğretilir. Başarı gösterenler derse başlar. Mevlevihanelerde ney öğrenmek isteyenlere günde iki saatten az olmamak şartiyle üç yüz gün D. üfletilir, ondan sonra derse başlatılırdı. Gene Mevlevîlerde semâ başlamadan neyzen başının taksim yaparken, öbür neyzenlerin taksimin seyrettiği perdeden D. üflemelerine de *D. tutmak* denirdi.

Kuşların, hele bülbüllerin şakırken, bir süre uzun nağmeler çıkarmaları da *D. çekmek* sözü ile anlatılır.

DẸMA (BADEMA, WADEMA), güneydoğu Afrikada, Mozambik'in batı bölümünde yaşayan bir kavim. Bantu dili konuşan D. lar, dil ve kültür bakımından Nyanja (b. bk.) ya pek yakındır.

DẸMA ya da DİM, Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Çkalov bölge (oblast') sinde bir ırmak. Tipik bir step ırmağı olan D., Ufa şehri yakınında Belaya ırmağına dökülür. Gemilerin işlemesine elverişli değildir. Uzunluğu 545 km dir.

DĒMẠDĒS (M. Ö. 384 - 320), Atinalı devlet adamı ve hatip. M. Ö. 338 yılında Philippos tarafından Khaironeia'da tutsak edilen D., hükümdarın iş güderi olmuş ve barış şartlarını görüşmek üzere Attike'ye gönderilmiştir. D. Atinada Makedonya partisinin şeflerinden biri olarak kalmıştır. 335 te Thebai'nin ele geçirilmesinden sonra Büyük İskender, Atinalı hatiplerin en tanınmışlarından sekizinin kendisine teslim edilmesini istedi. D., bunların affını sağladı. Daha sonra, önemli malî görevler almış ve strategos (b. bk.) luğa atanmış ise de, bazı yolsuz işlerinden dolayı bir süre sürgün edilmiştir. İskender'in ölümünden sonra Demosthenes'in ve kaçan başka hatiplerin ölüm kararını, halk oyuna baş vurarak elde etmiştir. Ancak, Makedonyalılarca ihanetle suçlandırılarak oğlu ile birlikte idam edilmiştir. Vicdansız ve çıkarına düşkün bir politikacı olan D., hırçın ve sert bir hatip olarak tanınmıştır.

DĒMAGŌGỌS, Yunan demokrasisinde, özellikle Atinada, halk topluluklarının kararları üzerinde saygı değer kişiliği ve hatipliği sebepiyle Halk Meclisinde ve bu yolla devlet yönetiminde etkili olan kişiye verilen ad. D. adı ve demagogca dalavereler Almanyada Restorasyon zamanında büyük rol oynamış, D. lara karşı tepeleme hareketlerine girişilmiş ve bu yüzden kan dökülmüştür.

DEMAISON [*dîmezǭ*], **André** (1893 - 1956), Fransız yazarı. Bordeaux'da doğmuş, Maule'de ölmüştür. Birinci Dünya Harbinden sonra Afrikaya yaptığı uzun geziler, orada insanlarla hayvanların karşılaşmalarını canlı ve duygulu bir dille tasvir eden kitaplar yazmasını sağlamıştır. *Diato* [1924] ve *La comédie animale* (Hayvanlık komedisi) adını verdiği altı kitaplık bir serinin birinci cildi olan *Le livre des bêtes qu'on appelle sauvages* (Vahşi dediğimiz hayvanların kitabı) [1929] adlı eseri tanınmıştır.

DEMẠNDA, Sierra de le, Kuzey İspanyada, Ebro nehri kıyısınca uzanan sıra dağlarda geniş yuvarlak sağrılı, şistli dağlar. (Cerro de San Lorenzo 2 305 m).

DEMANGE [*dîmāj*], **Charles Gabriel Edgar** (1841-1925), Fransız avukatı. Versailles'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Gazeteci Victor Noir'ı öldüren Prens Pierre Bonaparte'ı savunmuş, arkasından da Lachaud'nun yanında ağır ceza avukatları arasında kendine sağlam bir yer sağlamıştır. XIX. yüzyıl sonlarındaki büyük dâvaların hemen hepsinde görev almış, Dreyfus'ü Harb Divanı karşısında savunmuş, dâvanın yenilenmesi için elinden geleni yapmıştır. Birinci Dünya Harbi sonunda Joseph Caillaux'yu Yüksek Adalet Divanı karşısında savunmuştur.

DEMANGEON [*dîmājǭ*], **Albert** (1872 - 1940), Fransız coğrafyacısı. Cormeilles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Tarih ve cağrafya kollarından agrégé (1895) olup doktora tezini Picarde ovası üzerine bir coğrafya monografisi olarak hazırlamıştır (1905). Lille Üniversitesinde ve sonra da Sorbonne'da profesör olmuştur (1911). Başlıca eserleri: *L'Empire britannique* (Britanya imparatorluğu) [1923]; *Belgique, Pays-Bas, Luxembourg* (Belçika, Holânda, Luxemburg) [2 cilt, 1927]; *Les Iles britanniques* (Britanya adaları) [1928]; *Problèmes de géographie humaine* (Beşerî coğrafya soruları) [2 c., 1942]. Ayrıca Birinci Dünya Harbinin sonuçlarına ışık tutan *Le déclin de L'Europe* (Avrupanın gerilemesi) [1920] adlı eseri de anılmaya değer.

DEMÄNOVÁ [*demẹnovā*] **VÂDİSİ** (Çek. Demänovská Dolina), Çekoslovakyanın Slovakya bölgesinde, aşağı Tatra'larda, Liptovský Mikuláš'ın güneyinde bir vâdi. Mağaralariyle, özellikle Dračia mağarası ve Slobody adlı büyük mağara ile ün almış turistik bir bölgedir.

DĒMẠRATOS (M. Ö. V. yüzyıl başları), Sparta kıralı. Klemenos ile didişmelerinde yenilerek tahtından indirilmiştir. Pergame'ye çekilen D., Yunanlılara karşı, sonucunu çok iyi kestirdiği bir savaşa girmekten Ḫşayarşa (Serhas) yı vazgeçirmeğe çalışmıştır. İran hükümdarı kararından dönmeyince D., Yunanlılara durumdan haber vermiştir. İkinci Med savaşında Hşayarşa'nın yanında yer almıştır.

DĒMARẸTEION ya da DAMARẸTEİON, aş. yu. M. Ö. 480 yılında Syrakusai (Sirakuza) de basıl-

DĒMARETEION

mış para. Tarihçiler, bu paranın Syrakusai tiranı Gelon'un karısı Demarete (Damerete) nin şerefine basıldığını söylerler.

DEMARNE [*dimarn*], **Jean Louis** (takma adı: **Demarnette**) (1744 - 1829), Fransız ressamı. Bruxelles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Sanat hayatına 1783 sergisinde başlamış, Dujardin üslûbunda günlük yaşayış sahneleri çizmiştir. Eserleri arasında «Ana yollar» (Louvre); «Köy hayatından sahneler» (Cherbourg, Dijon); «Hayvan sergisinden sahneler» (Dijon) ve «Deniz tabloları» (Cherbourg) anılmaya değer. D. bir süre Sèvres ve Dihl yapım evlerinin çalışmalarına katılmış ve ofort oymalar yapmıştır.

J. L. DEMARNE: «Bir yol» adlı tablodan bir bölüm (Louvre Müzesi, Paris)

DEMARQUAY [*dimarke*], **Jean Nicolas** (1814 - 1875), Fransız cerrahı. Longueval (Somme departmanı) da doğmuş, orada ölmüştür. Ameliyatlardaki ustalığı ve 1870 - 1871 harbindeki ödevine bağlılığı ile tanınmıştır. Eserleri: *Traité des tumeurs de l'orbite* (Göz çukuru tümörleri ana kitabı) [1860]; *Traité clinique des maladies de l'utérus* (Uygulamalı uterus hastalıkları ana kitabı) [1876].

Demarquay işareti: ses çıkarma ve yutma sırasında gırtlak (*larynx*) ın tutulması ya da alçalması. Bu durum soluk borusu (trachée) sifilisine işarettir.

DEMARTEAU [*dimarto*], **Gilles** (1722 - 1776), Fransız bakır oymacısı. Liège'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Charles François'nın bulduğu, kendisinin de kara ve özellikle kırmızı renklerin ustaca verilmesi yolunda geliştirmiş olduğu kalemcilik sanatını ilerletmiş, Boucher, Cochin, Huet v. b. gibi çağdaşlarının eserlerinden örnek alarak 729 kadar estamp meydana getirmiştir. 1769 da Akademi üyeliğine seçilmiştir.

DEMAT, Schleswig - Holstein'da kullanılan ve sulak topraklar için 37,75 - 46,25 ar, çorak ve kumlu topraklar için 63 - 84 ar arasında değişen eski bir arazi ölçüsü.

DEMAVEND ya da DAMAVEND, İran yaylasının Elburz sıradağlarındaki en yüksek tepe (5 670 m). Volkanik bir tepe olan D. çoğu zaman karla örtülüdür. Eteğinde kükürtlü su kaynakları vardır. Güney aklan üzerinde bulunan yazlık, yaz mevsiminde Tahran halkı tarafından ziyaret edilir. Yazın nüfusu 10 000 kadar olur. Güzel bir camii vardır. D. e güney yönünden daha kolay tırmanılır. Dağın daha güç çıkılan iki aklanının kesişme noktasına, Fransızlarla İranlılardan meydana gelen bir ekip 25 ağustos 1954 te tırmanmıştır.

DEMBEA (Tana gölü), Habeşistanda, Dembea yaylası üzerinde bir göl. Bu yaylanın güney ucundan çıkarak Gök Nil (Bahr - ül - Azrak) in yukarı yatağı olan Abai ırmağı ile beslenmektedir. Yüz ölçümü 3 600 km^2 dir.

DEMBEA, Habeşistanda, Amhara bölgesinde, Tana gölünün kuzeyinde, iyi işlenmiş, verimli yayla. Denizden yüksekliği aş. yu. 1 950 m dir.

DEMBIŃSKI [*dembiński*], **Bronisław** (1858 - 1939), Polonyalı tarihçi ve siyaset adamı. Komora Mała'da doğmuş, Poznań'da ölmüştür. L'vov (Pol. Lwów, Alm. Lemberg) ve Varşova (Pol. Warszawa) üniversitelerinde, 1923 ten bu yana da Poznań (Alm. Posen) Üniversitesinde tarih profesörü olmuştur. 1914 - 1918 yıllarında Avusturya - Macaristan Parlâmentosunda (Reichsrat) millet vekili, 1919 - 1922 de Polonya Kurucu Meclisine üye, 1919 - 1930 yıllarında da Polonya Millî Eğitim ve Diyanet İşleri Bakanlığında müsteşar olmuştur. Aynı zamanda parlâmentolararası birliği ve Milletler Cemiyeti dostları Polonya grupunun başkanlığında da bulunmuştur. Tarih alanındaki başlıca eserleri şunlardır: *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski* (Polonyanın ikinci ve üçüncü paylaşılmasına ait kaynaklar) [1902]; *Korespondencja Stanisława Augusta z Ksieciem Józefem Poniatowskim* (Stanisław August ile Prens Józef Poniatowski arasındaki mektuplaşma) [1904]; *Rzym i Europa* (Roma ve Avrupa) [1910]; *Polska na przełomie, 1788-1791* (Polonya dönüm noktasında, 1788 - 1791) [1913].

DEMBIŃSKI [*dembiński*], **Henryk** (1791 - 1864), Polonyalı general. Kraków'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İmparatorluğun Polonyalı birliklerinde görev alarak Fransız ordusuna katılan D., 1812 de Smolensk'te, 1813 te de Leipzig'de yararlık göstermiştir. Varşova valisi iken Polonya ayaklanması (1830 - 1831) yüzünden Fransaya sığınmak zorunda kalmıştır. 1833 te Mehmet Ali Paşanın Mısır ordusunu yeniden düzenlemiş, 1849 da da Macar ordusunun başına geçmiştir; Temeşvár (Tamışvar) da yenilerek, önce Kossuth (b. bk.) ile birlikte Türkiyeye, sonra da Fransaya sığınmıştır.

DEMBOWSKA, Behrens tarafından fotoğrafla ilk bulunan gezegenlerden biri, 349 numaralı gezegen. Çapının 260 km kadar olması, en büyük on bir gezegen arasına alınmasını sağlamıştır.

DEMENTIA (Hek.): bk. BUNAMA.

DEMER, kuzeydoğu Belçikada, 93 km uzunluğunda bir ırmak. Limburg eyaletinden çıkar, Louvaine'in 10 km kuzeyinde Dyle (b. bk.) ırmağına dökülür.

DEMERARA, İngiliz Guyana'sında, Georgetown'da, Atlas Denizine dökülen bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 350 km dir. D. kontluğunun nüfusu 220 700 dür. Merkezi Georgetown şehridir. Boksit madenleri vardır.

DEMET, toplanması, sayılması ve taşınması bakımından dağılabilecek ham ya da işlenmiş ürünlerin bağlanarak bir araya getirilmiş şekli, bağlam.

D. ler, ürünün ince ve kalınlığı ile uzun ve kısalığına göre, büyük ya da küçük olabilir.

D. lenmiş ürün, pazara göndermede, özellikle satışta kolaylığı sağlar; tartısız olarak satılır. D. yapma yöntemi

en çok tarım ürünlerinde kullanılır. Tarlada buğday, arpa, yulaf D. lenir; çiçekçi dükkânlarında çiçek; çarşıda maydanoz, soğan, nane, dere otu, çira v. b. D. halinde satılır. Bk. DESTE.

Demet ipi: D. in dağılmaması için kullanılan bağlayıcı. D. ipleri çeşitli inceliklerde keten, kenevir ve pamuk liflerinden yapılır. Son yıllarda sentetik bir kimya ürünü olan Polyethylen'den de çok sağlam D. ipleri yapılmaktadır.

DĒMĒTĒR, Yunan tanrıçası. Bu ad «toprak ana» anlamına gelir. Birçok yerlerde daha çok ekin tanrıçası olarak geçtiği ve Homeros buğdayı onun adı ile anmış olduğu halde, tanrısal gücü daha geniş alanlara uzanır. Üç kere sürülmüş olan tarlada İasion ile kutsal bir nikâhla birleştiği için büyük analık sembolü sayılır. Ölülere Demetreioi denildiğine göre, hayatın anası olmuştur. Toprağın ekilmesine hayatı düzenleyen kudret gözüyle bakıldığına göre de kanun yapıcısı olarak D. Thesmophoros adı ile anılmıştır. Hesiod'a göre, İasion'dan Pluton'u doğurmuştur ki Pluton, Hades'le bir tutulmadan önce, yer yüzünün bütün nimetlerinin başı ve bu nitelikle de zenginlik dağıtıcısı sayılmıştır. Homeros'taki Demeter ilâhi (hymnos) si, D. in kızı Persephone'nin Hades tarafından çiçekli çayırların içinden nasıl çalınarak yer altına kaçırıldığını, acıklı ananın gazaplanarak yer yüzüne nasıl bir kuraklık saldığını, Olympos tanrılarının bile kurbanlarından yoksun kaldıklarından dolayı en sonunda Zeus'un bu dâvayı çözmek için Persephone'nin yılın üçte ikisini anasının yanında, üçte birini de Hades'in yanında geçirmesi kararını nasıl verdiğini anlatmaktadır. Bu ilâhide D. ile Olympos tanrıları arasında beliren karşıtlık, henüz yeteri kadar aydınlanmış değildir. Eleusis *Mysterion* (b. bk.) larının kuruluşu da bu karşıtlığa dayanmaktadır. D. bu sayede çok kere sadece Kore adını alan kızı ile birlikte Yunanistanın en yüce dinî güçlerinden biri haline gelmiştir. Antik çağda Büyük Yunanistanda da çok yaygın olan D. dini, Romalılardaki Ceres dinini ortadan kaldıramamışsa da, kendine yaklaştırmış, erkeklerin katılmadığı analık bayramı olarak başlıca şenliklerden birini (bk. THESMOPHORİA) ve Theokritos tarafından anlatılan şükran şenliğini meydana getirmiştir (bk. THALYSİA). D. e gebe hayvan kurban edilirdi. D. elinde meşale tutan yaşlı bir kadın olarak gösterilirdi, sembolü de başak ve gelincikti. Bugüne kadar kaybolmamış olan en önemli D. heykeli, Knidos'ta bulunan anıttır.

KNİDOS DEMETER'İ: Mermer heykel (British Museum, Londra)

DEMETER, Dmitrije (1811 - 1872), Hırvat tiyatro yazarı. Zagreb'de doğmuş, orada ölmüştür. Illirya Yeni Hırvat tiyatrosunun kurucusu olarak çok etkin bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri, *Teuta* (ad) [1844] adlı tarihî karakter taşıyan bir dram ile *Grobničko polje* (Grobnik tarlası) adlı tarihî şiiridir. Bunlardan başka, *Ljubav i dužnost* (Aşk ve ödev) ve *Krvna osveta* (Kan dâvası) adlı oyunları yazmıştır.

DEMETLER ARASI (Bot.): bk. BOTANİK, Organlar bilimi.

DĒMĒTRIA (Dēmētēr bayramı), Demeter (b. bk.) şerefine Yunanistanın çeşitli yerlerinde yapılan bir yortu. Eski Yunanlılardan zamanımıza kadar gelen bilgiye göre, D. nın yapıldığı yerler şunlardır: 1. Eleusis; 2. Attike; 3. Syrakusai; 4. Gythios; 5. Syros.

Eski yazarların verdikleri bilgiye göre, bu yortuya katılanlar, birbirlerini kabuklu ağaç dallariyle döverlermiş. Daha sonraki söylentilere göre ise bundan sonra yortu yapanlar birbirlerini yakışık almayan sözlerle karşılarlar, sonunda da açık saçık hareketlerde bulunurlarmış. Diodoros'a göre, Syrakusai'de yapılan D. yortusu, tarlalara tohum ekme zamanında başlar ve on gün sürermiş. Gythios'ta D. yortusu üç gün sürermiş, Syros'taki yortunun adı, yazıtlardan anlaşıldığına göre, Dēmētrieia imiş.

DEMETRIADA, Santa, M. S. 425 yılına doğru Romada ölmüştür. Anicii ailesinden Olybrius ile Julienna'nın kızı olan D., Afrikaya kaçmış ve orada St. Augustinus'la Thagasta'lı St. Alypius'un telkinleri sonunda Hıristiyan olmuş, evlenmekten vazgeçip kendisini Tanrı'ya adamıştır. Onun bu kararı büyük tartışmalara yol açmıştır. Romaya döndükten sonra D., St. Stephanus bazilikasını yaptırmıştır.

DĒMĒTRIAS, Demetrios Poliorketes'in, kendi Yunan devletinin başkenti olarak (M. Ö. aş. yu. 293) kurduğu eski Thesalia'da bir şehir, Makedonya krallarının kalesi. Ortaçağda komşu liman şehri olan Halmyros, D. ı gölgede bırakmışsa da, bu şehir bir kontluk merkezi olarak kalmış ve ancak 1600 den sonra büsbütün bırakılmıştır. Çevresi aş. yu. 8 km olan büyük surun kalıntıları bugün hâlâ görülmektedir.

DĒMĒTRİŌN, eski Yunanistanda, Demetrios Poliorketes şerefine Atinalıların Munikhion ayı (nisanın ikinci yarısı ile mayısın ilk yarısı) na verdikleri ad.

DĒMĒTRİOS, birçok Makedonya kralları: 1. **D. Poliorkētēs** (Yun. = şehirleri kuşatan; M. Ö. 337 - 283): 294 - 287 tarihlerinde Makedonya kralı olmuştur. Antigonos Monophthalmos (b. bk.) un oğludur. Asi ırmağı kıyısında Apameia'da ölmüştür. Diadokhos'lar devrinin parlak krallarındandı. Tacını kaybettikten sonra Küçük Asyada savaşmış, Seleukos'a esir düşmüştür.

2. **D. Aitōlikōs** (M. Ö. 278 - 229): Makedonya kralı. Aitolia'lıdır. 239 da kıral olan

DEMETRIOS POLIORKETES'in bir tetradrakhmon'u (para)

Antigonos Gonatas'ın oğludur. Uzun savaşlar sonunda Aitolia'lıları, sonra da Dardania'lıları yenmiştir.

DĒMĒTRİOS, Suriye kralları: 1. (sanı: **Sōtēr** = kurtarıcı; ölm. M. Ö. 150): M. Ö. 162 - 150 yıllarında hüküm sürmüş bir Suriye kralı. IV. Seleukos Philopator'un oğlu ve II. D. un babası. 187 - 163 yıllarında rehine olarak Romada kalmış, 163 te kaçmış, 162 de kuzeni Antiokhos V. Eupator'u yenmiş, 160 ta Babillileri satrap Timarkhos'un istibdad'ndan kurtarmış, Makkabi oğullariyle savaşmış, haksız olarak iktidara geçen Aleksandros Balas ile yaptığı savaşta ölmüştür.

2. (sanı: **Nikatōr** = muzaffer; ölm. M. Ö. 125): M. Ö. 145 - 139 ve 129 - 125 yıllarında Suriye kıralı I. D. un oğlu ve VII. Antiokhos Sidetes'in kardeşi. 145 yılında VI. Ptolemaios Philometor'un yardımiyle Aleksandros Balas'ı yenip öldürerek tahtı ele geçirmiş, 150 de Aleksandros Balas'ın dul karısı Kleopatra Thea ile evlenmiş (ondan doğan evlâtları sonradan V. Seleukos ve VIII. Antiokhos adını almışlardır), Parth'lara karşı giriştiği seferde yenilerek esir düşmüş, I. Mithradates'in kızı Rhodogune ile evlenmiş, 129 da yeniden tahta çıkmış, iç savaşta öldürülmüştür. Yerine sırasiyle oğulları V. Seleukos (kısa bir süre sonra öldürülmüştür) ve VIII. Antiokhos Grypos geçmiştir.

3. (sanı: **Eukarios** = mutlu ve **Philomētōr** = anaseven; ölm. M. Ö. 88): VIII. Antiokhos Grypos'un oğlu, M. Ö. 95 - 88 yıllarında Suriye kıralı. 95 yılında Damaskos (Şam) u ele geçirmiş, 95 - 93 yıllarında X. Antiokhos Eusebes ile anlaşmazlık halinde hüküm sürmüş, 93 - 88 yıllarında kardeşi Philippos ile birlikte hükümdarlık etmiş, fakat arada onunla savaşa da girişmiş, Araplar ve Parth'lar tarafından yenilmiş, Parth'ların elinde tutsakken ölmüştür.

DĒMĒTRİOS, EPHESOS'LU, Yunan mimarı. M. Ö. 356 dan sonra hemşerisi Paionios ve İskender'in mimarı olan Deinokrates ile birlikte, yedi harikadan biri sayılan Ephesos'taki yeni Artemis tapınağını yapmıştır.

DĒMĒTRİOS, SKĒPSİS'Lİ (Yun. **Dēmētrios ho Skēpsios** M. Ö. II. yüzyıl), Yunanlı bilgin. *Troikos diakosmos* (Troialıların kataloğu) adlı otuz kitaplık bir eser yazmış ve *İlias*'ın ikinci şarkısının kataloğunu yorumlamıştır; eserde Yunan ve Troia tarihi üzerine geniş bilgi vardır.

DĒMĒTRİOS ALŌPEKĒTHEN (M. Ö. V. yüzyılın sonları - IV. yüzyılın başları), Atinalı heykelci. Alopeke (Alopekie) kasabasında doğan D., portre sanatına tam bir gerçeklik getirmiş, Hipparkhos Simon'un, komutan Pellikhos'un heykellerini yapmıştır. Lysimakhos adındaki rahibenin heykelini de onun yaptığı söylenir (British Museum).

DĒMĒTRİOS İKSİŌN (Yun. **Dēmētrios ho İksiōn**), İskenderiye çağında yaşamış bir Yunan gramercisi. Aristarkhos'un öğrencisi olan D., gramer üzerine birçok eserler yazmış, Homeros'u yorumlamıştır.

DĒMĒTRİOS KYDŌNĒS (1310 - 1400), Yunanlı tanrıbilimci. Thessalonike (Selânik) de doğmuş, Giritte ölmüştür. Önce İoannes Kantakuzenos'un bakanı ve dostu, sonra da V. İoannes Palaiologos'un danışmanı olan D., uzun zaman Milanoda oturmuştur. Dinî inanışlar, tartışma ve güzel söz söyleme konularında eserler yazmış ve Thomas Aquinas'ın *Summa theologica* (İlâhiyat külliyatı) adındaki kitabını Yunancaya çevirmiştir.

DĒMĒTRİOS KYNİKOS (doğ. I. yüzyıl), Yunan filozofu. Attike'de doğmuştur. Romada Thraseas ve Seneca ile dost olmuş, sert yermeleri yüzünden önce Nero, sonra da Vespasianus tarafından sürülmüştür. Bilgiyi küçümsememenin ve erdemi uygulamanın gerektiğini söyler, kendisi de buna örnek olurdu.

DĒMĒTRİOS KYZİKĒNOS ya da SYNGELOS (1046 - 1054 arasında ölmüştür), Kyzikos (Kapıdağı) metropoliti. *Peri tēs thrēskeutikēs haireseōs tōn İakōbitōn tēs Anatolēs kai peri tēs haireseōs tōn Khatzēsarkanōn* (Anadolu Yakubîlerinin sapkın âyinleri ve Khatzisar'ların sapkınlığı üzerine) adlı bir eser yazmış ve İsa'da yalnız bir tabiat tanıyan (monophysite) Yakubîleri yermiştir.

DĒMĒTRİOS LAKŌN (M. Ö. II. yüzyıl), Lakonia'lı Yunan filozofu. Epikuros okulunun başında bulunmuştur. Onun zamanında Epikuros öğretisi, dünya nimetlerinden yüz çevirme yolunda henüz devam etmekte idi. D. u bize, Cicero zamanında yaşamış bir Epikuroscu olan ve *Peri sēmeiōn kai sēmeiōseōn* (İşaretler ve işaretleme üzerine) adlı eserinde ondan söz açan Gadara'lı Philodemos tanıtmıştır.

DĒMĒTRİOS PHALĒREUS (doğ. aş. yu. M. Ö. 350), Atinalı bilgin ve devlet adamı. Theophrastos'un öğrencisi olan D. P., Kassandros'un kırallığı zamanında Atina'da valilik yapmış (317 - 307) ve kültürün büyük ölçüde yükselmesini sağlamıştır. Demetrios Poliorketes tarafından 307 de sürgün edilen D. P., Mısıra gitmiş ve bir süre I. Ptolemaios'un konuğu olmuştur.

DĒMĒTSANA (Yeni Yun. ok. *dimitsana*), Peloponnesos (Mora yarımadası) un ortasında bir yer. D. XVIII. yüzyılın sonunda Yunan bağımsızlığını amaç edinen Rumların merkezi olmuştu. O zamana kadar kullanılan *Rōmioi* (Yeni Yun. ok. *Romii* = Doğu Romalılar yani Bizanslılar, Rumlar) deyimi onların dilinde *Hellēnes* (Yeni Yun. ok. *Ellines* = Hellen'ler) adına çevrilmişti.

DEMEURISSE [*dömöris*], **René** (doğ. 1894), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Pariste doğmuştur. Heykelci Français Pompon (b. bk.) un vasiyetnamesindeki hükümleri yerine getirmekle görevlendirmiş ve onun eserlerinin Dijon müzesine girmesini sağlamıştır. Birçok manzara, natürmort ve portre yapmış olan D., Mallarmé, Herriot, Fromentin ve Flaubert'in eserlerini resimlemiştir.

DEMEZON (Fr. **Desmaisons**), **Petr İvanoviç** (1807 - 1873), Fransız asıllı Rus Türkoloğu. Pariste ölmüştür. Kazan Üniversitesinde doğu edebiyatı adayı sanını almış, Orenburg askerî okulunda Arapça ve Farsça öğretmenliği yapmış, dilmaç olarak da çalışmıştır. Bu görevde bozkırlarda yaptığı geziler sırasında yerli Türk ağızlarını öğrenmek ve Türklerin yaşayışını tanımak kolaylığını elde etmiştir. 1834 te Buhara'ya gönderilen D., burada Cafer takma adı altında mescit ve medreselerde serbestçe çalışmıştır. 1835 te geri dönmüş, bu gezi üzerine yazdığı yol notları yayınlanmamıştır. Bundan sonra Rus Dış İşleri Bakanlığında görev almış, Doğu Dilleri Öğretim Kolunda Türkçe ve Farsça dersleri vermiştir. 1843 te bu enstitünün yönetimi de ona verilmiştir. Uzun süre Asya departmanında dilmaç olarak çalışmıştır. D. türkoloji alanında Ebülgazi Bahadır Hanın, *Şecere - i Türkî* adlı eserinin Fransızca çevirmesiyle tanınmıştır: *Histoire des Mogols et des Tatares* (Moğol ve Tatar tarihi) I. cilt (Türkçe metin); II. cilt (Fransızca çevirme) [1871], [1874]. D. un ölümünden sonra bu çevirmenin baskı işleri P. İ. Lerh (1827 - 1884) tarafından tamamlanmıştır.

DE' MICHELI [*de mikeli*], **Andrea** (takma adı: **il Vicentino,** 1539 - aş. yu. 1617), İtalyan ressamı. Vicenza'da doğmuştur. Tintoretto'yu taklit etmişse de, başarı sağlayamamıştır; bununla birlikte tabloları kapışılmıştır. Venedikte birçok tablosu vardır: «Zara'nın kuşatılması», «I. Baudouin'in 1204 te ilk Bizans Lâtin imparatoru seçilmesi», «İnebahtı (Lepanto) deniz savaşı» v. b.

DEMİDOV AİLESİ, kökü XVII. yüzyıla kadar çıkan ve maden ocakları işleterek zengin olan bir Rus ailesi. Ailenin **Nikita Antuf'ev** (1656 - 1725) adındaki kurucusu, Tula'da bir demirci iken 1699 da bir madenî eşya yapımevi kurmuştur. Büyük Petro'nun saltanatının sonlarına doğru fabrika sayısını dörde çıkarmış ve Ural dağlarında devletten çok maden ocağı işletmiştir; bundan başka, Sibiryada da birçok fabrikası vardı. Torunları olan **Prokofiy** (1710 - 1786) ile **Nikita** (1725 - 1789) insansever kişiler olarak ün almışlardır. **Pavel Gregor'eviç** (1738 - 1821) bir maden bilimi müzesi ve Moskova botanik bahçesini kurmuştur. **Nikolay Nikitiç** (1773 - 1828) önce Türklere, sonra 1812 de Fransızlara karşı savaşmış, sonra da Floransaya yerleşip iktisat bilimiyle ve tarımla uğraşmıştır. **Anatoliy** (1812 - 1870) önce elçilik ataşeliğinde bulunmuş, 1840 ta da Vestfalya kıralı Jérôme Bonaparte'ın kızı Katolik prenses Mathilde ile evlenmiş, San - Donato prensi sanını almıştır. Eşine engin bir varlık sağlamışsa da, iyi bir koca olamamış, prensesten 1846 da ayrılmak zorunda kalmıştır. A. hayatının geri kalan yıllarını gezilerle geçirmiştir.

DEMIGNOT [*dlminyọ*], **Vittorio** (1671 - 1743), İtalyan halıcısı. Torino'da doğmuş, orada ölmüştür. Savoia sarayının halıcısı olan D., Felemenkte okumuş, 1715 te Romaya gitmiş, 1716 - 1737 yılları arasında da Toscana sarayında çalışmıştır. 1719 - 1730 yılları arasında Bernini ile birlikte, Giovanni Sagrestani'nin çizdiği desenlere göre dört büyük halıdan meydana gelen bir dünya haritası yapmıştır. 1738 den ölümüne kadar Torino'da yeni kurulmuş bir tezgâhı yönetmiştir. Ölümünden sonra oğlu Francesco bu görevde çalışmıştır.

DEMİR (Lât. Ferrum, Fr. Fer, İng. Iron, Alm. Eisen), dünyada oksijen, silisyum ve alüminyumdan sonra en çok bulunan (% 4,2) kimyasal element. Sembolü Fe dir. D. ağır metallerin en önemlisidir. Periyodik sistemin VIII. grupunda bulunur. Atom sayısı 28; izotopları 56, 54, 57, 58; atom ağırlığı 55,85; ergime sıcaklığı 1 528 - 1535° C; kaynama sıcaklığı 2 730° C; özgül ağırlığı (20° C de) 7,86; sertliği 4,5 (Brinelle'e göre 44 - 55); birleşme değeri 2,3 ve az olarak 4.

D. gümüş renginde olup 768° C altında mıknatisleştirilebilir ve işlemeye uygundur. Çekme direnci 20 - 25 kg/mm², uzama yeteneği % 40 - 50. Elektrik ve ısı iletkenliği, bakırınkinin 1/5 - 1/6 ine eşittir. D. soylu metal değildir. Sulandırılmış asitlerde erir ve nemli havada paslanır. Derişik sülfürik ve nitrik asitlerde erimez (bk. PASİFLEŞME). Çok ince toz halinde ve yayılmış olarak bulunursa havada ateş alır (Piroforik D.). Kimyada redükleyici (indirgen) olarak kullanılır. Kanda alyuvarların bileşimine girer. Bazı bitkilerde de bulunur.

Demirin özellikleri: D. allotropik özellikleri olan, yani değişik sıcaklıklarda değişik kristal yapısı gösteren bir metaldir. Yapı değişmeleri cetvel 1 de gösterilmiştir:

D. in bu allotropik özelliği alaşımların meydana gelmesinde olduğu kadar sıcak şekillendirmede ve çeliklerin asıl işlemlere elverişlilik özelliklerinde de en önemli rolü oynamaktadır.

Demir filizleri: D. in oksit karbonla kolayca redüklenmesi yüzünden D. filizi çok eski çağlardan beri bilinmekte ve kullanılmakta idi. Çinliler Milâttan birçok yüzyıl önce D. den faydalanmışlardır. Mısırda piramitlerin birinde bulunmuş bir D. bıçağın bir meteoritten faydalanılarak 5 000 yıl önce yapıldığı sanılmaktadır. Su verme (tavlama) *Odysseia*'da anlatılmıştır. Bu çağda D. filizinin yalnız ergimesi kolay magnetit, olijist, limonit gibi türleri kullanılmakta idi.

D. in dünya çapında değer kazanması, IX. yüzyıl ortalarına rastlar. 1860 ta Bessemer'in fosforlu filizlerin bazik konverterlerde fosforunun ayırt edilmesiyle ilgili buluşu, sanayide her çeşit D. filizlerinin kullanılmasına yol açmıştır. O zamana kadar bir milyon tondan az olan yıllık üretimin, yüzyılın sonlarına doğru 30 milyon tonu aştığı görülür. XX. yüzyıl başlarında 40 milyon tona, 1961 de ise yıllık üretim 510 milyon tona ulaşmıştır.

Filizlerin doğal durumu: D. bilinen taş - filiz cinslerinin hepsinde az çok vardır. Granit, bazalt, andezit v. b. taşlarda % 15 e kadar D. oksit bulunur. Tabiatta arı olanı

Demirin allotropik şekli	Bulunduğu sıcaklıklar (C°)	Kristal yapısı	Özelliği
Delta demir (δ - demır)	1 400° - 1 535°	Cisim merkezli küp yapısı	En çok % 0,10 kadar karbon eritebilir.
Gamma demir (γ - demir)	895° - 1 400°	Yüzey merkezli küp yapısı	Hafif paramanyetiktir. En çok % 2 karbon eritebilir.
Beta demir (β - demir)	766° - 895°	Cisim merkezli küp yapısı	Hafif paramanyetiktir.
Alfa demir (α - demir)	766° altında	Cisim merkezli küp yapısı	Kuvvetli manyetiktir. En çok % 0,025 karbon eritebilir.

(Cetvel: 1)

çok azdır (meteoritlerde). Groenlanda'nın Ovifak bölümünde Dolerit içinde 20 tonluk bir büyük parçaya rastlanmıştır.

Filizlerin bileşikleri: a. *Oksitler ve karbonatlar*: *Limonit* (esmer hematit) $Fe_2 O_3$, $3 H_2 O$: % 60 a kadar; *D. li glijist* (kırmızı hematit) $Fe_2 O_3$: % 70 e kadar; *D. li magnetit* $Fe_3 O_4$: % 72 ye kadar; *D. li hematit* $Fe_2 O_3$ (fosforsuz filiz): % 70 e kadar; *D. li siderit* (ikinci adı: sideroz) Fe CO_3: % 48 e kadar. D. sanayiinde öncelikle bu türlü filizler kullanılmaktadır.

b. *Kükürtlü filizler*: *Pirit* Fe S_2 ve *Pyrotine* Fe S_{12}: Bunlar çoğunlukla sülfürik asit elde edilmesinde kullanılır. *Berthierite* Fe Sb_2 S_4: % 72 ye kadar D. li. Erimede kükürdün ayırt edilmesindeki güçlük yüzünden bu cins filizler - zora düşmedikçe - sanayide kullanılmamaktadır. Son zamanlarda bu filizleri de işlemek için, linyit, fuel - oil, odun v. b. inden elde edilen gazlara direkt redükleme metodu bulunmuştur.

c. *Silikatlar*: En önemlisi *Chamosite* $(Fe\ Mg)_3$, $(Al_2\ Si_2\ O_{10})$, $(3 H_2 O)$.

d. *Titanla karışık filiz*: *İlmenit* (Fe Ti O_3).

Filizlerin piyasa durumu: Sanayide % 30 D. liden az bileşikler D. filizi diye ele alınmaz. % 30 - 50 D. li filizler düşük dereceli ve % 50, % 50 den yukarı D. li filizler yüksek dereceli sayılır.

Demir filizi üretimi (bk. cetvel 2):

Demir yataklarımız (bk. harita):

İşletilen ve işletilmeğe elverişli olanları: a. Divriği (Sivas - Divriği): Devlet işletmesi. Magnetit oluşumudur. Ortalama yoğunluğu 4,51; ortalama niteliği: Fe % 58,3-66,5; S % 0,1 - 1,60; SiO_2 % 2,5 - 5; P % 0,5 - 0,7; TiO_2 yok; Mn % 0,60 - 0,80 dir. Rezervi 40 milyon tondur. Yıllık üretim gücü 500 bin ton ve daha çoktur. Bugün işletilmektedir.

b. Eğmir (Balıkesir-Edremit): Özel sektör. Limonit ve hematit oluşumunun bir türü. Yoğunluğu 4. Ortalama niteliği: Fe % 55,5; S % 0,20; SiO_2 % 2,35; As % 0,30 - 1,14; P % 0,15 dir. Rezervi ortalama 9 milyon tondur. Yıllık üretim gücü 300 bin tondur. Bugün işletilmekte ve filiz Edremitin Akçay iskelesinden dış ülkelere gönderilmektedir.

c. Ayazmand (Balıkesir - Ayvalık): Özel sektör. Magnetit oluşumudur. Ortalama yoğunluğu 4,00. Ortalama niteliği: Fe % 56,95; As az; S % 0,84; $SiO_2 + Al_2 O_3$ % 10,35; Mn % 0,66; Cu % 0,39 dur. Rezervi ortalama 5 milyon tonu aşkındır. Yıllık üretim gücü 150 - 200 bin tondur. Filiz Ayvalığın Yayaköy - Gömeç iskelesinden dış ülkelere gönderilir.

d. Çamdağ (Adapazarı - Hendek): Devlet elinde. Hematit ve az olarak limonit oluşumudur. Yoğunluğu 3. Ortalama niteliği: Fe % 18 - 41; 5 S % 0 - 0,20; SiO_2 % 5,20 - 20; Mn % 0,72 - 9,16. Rezervi 75 milyon tondur. Yıllık üretim gücü 1 milyon tondur (etüdü ilerlemiş, işletmeye başlanmamıştır).

e. Karamadazı (Kayseri - Yahyalı): Özel sektör. Magnetit oluşumdur. Yoğunluğu 4. Ortalama niteliği: Fe % 53,29; S % 1,15. Rezervi aş. yu. 3 milyon tondur. Yıllık üretim gücü 100 bin tondur. Filiz Yeşilhisar istasyonundan gönderilir.

f. Hasançelebi (Sivas - Hekimhan): Özel sektör. Magnetit, olijist ve siderit oluşumudur. Yoğunluğu 3,8. Ortalama niteliği: Fe % 38 - 45; S % 0,20 - 0,50; SiO_2 % 2 - 8; Mn % 0,24 - 4,7. Rezervi 15 milyon ton civarında sanılmaktadır. Bugün işletilmektedir. Yıllık üretim gücü 200 bin tondur.

Demir - çelik teknolojisi: D. in en önemli alaşım-

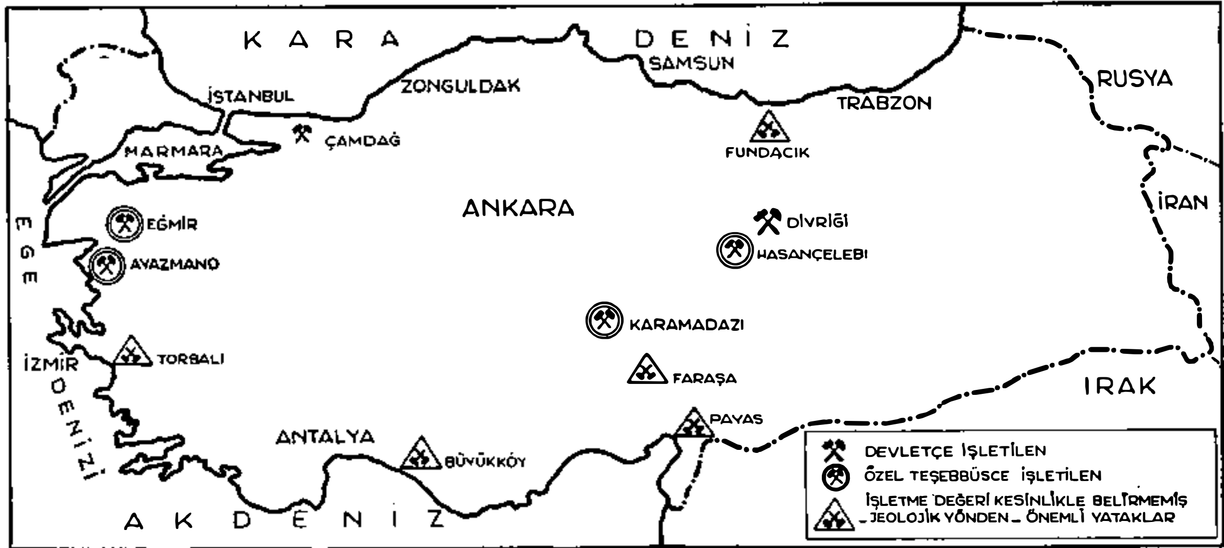
Dünya demir filizi üretimi

ÜRETİM	Milyon ton olarak üretim			
	Yıllık ortalama 1938 - 1963	1959	1960	1961
Demir filizi	189	437	511	510
Ham demir	92	221	253	264
Ham çelik	124	308	346	361

Türkiye demir filizi üretimi

ÜRETİM	Milyon ton olarak üretim				
	Yıllık ortalama 1938 - 1963	1958	1959	1960	1960 - 1961
Demir cevheri (Devlet üretimi)	0,536	0,468	0,462	—	0,473
Demir cevheri (Özel sektör üretimi)	0,431	0,404	0,393	—	0,306
Ham demir	—	0,114	0,156	0,163	0,187
Ham çelik	—	0,160	0,125	0,265	0,283

(Cetvel: 2)

Devletçe ve özel sektörce işletilen işletmeye elverişli demir yataklarımız

ları karbonla yaptığı alaşımlardır. İçinde % 1,7 (bazı kaynaklara göre % 2) ye kadar karbon bulunan D. - karbon alaşımlarına, karbon çeliği (ya da sadece çelik) adı verilir (bk. ÇELİK). İçinde % 1,7 (ya da % 2) den yukarı karbon bulunan D. - karbon alaşımlarına dökme D. (font) denir. Dökme D., sıcak ya da soğuk işlenmeye elverişli değildir. Ancak kum kalıplara ya da metal kalıp (kokil) içine ergimiş halde dökülmek suretiyle şekillendirilir.

Türlü D. ve çelik alaşımları ile bunların kullanılış yerleri cetvel 3 te görülmektedir.

Ham demir elde edilmesi: En önce D. filizi, kireç taşı ve kok kullanılarak yüksek fırında ham D. (pik) elde edilir. Bu maddeler, özel mekanik usullerle fırının üst tarafından belirli bir sıraya göre doldurulur. Fırının alt kısmından sıcak hava üflenerek kok kömürü yakılır. Fırının alt kısmında sıcaklık 1 700° C a kadar çıkar, üst kısma doğru sıcaklık düşer. Kok kömürü, fırını ısıtmaya ve aynı zamanda filizdeki D. oksiti redüklemeye yarar. Kireç taşı ise, filizde metalden (SiO_2, Al_2O_3 v. b.) başka yabancı maddelerle *curuf* denilen ($CaSiO_3$ gibi) ve bileşikler meydana getiren tortulları ham D. den ayırmaya yarar.

Yüksek fırına yüklenen filiz, üstten aşağıya doğru ilerledikçe redüklenir ve ergimiş halde fırının haznesinde birikmeğe başlar. Curuf ise, özgül ağırlığı hafif olduğu için ergimiş ham D. in (sıcak madenin) üstünde yüzer. Curuf, maden seviyesinin üstündeki bir delikten curuf potası'na alınır. Ergimiş ham D. ise, daha alt seviyedeki bir delikten sıcak maden potasına doldurulur. Sıcak maden ya ergimiş halde çelik elde edilmesi için kullanılır. ya da kum ya da metal kaplara 40 - 80 kg lık parça (pik) lar halinde dökülür. Bu suretle elde edilen pik, dökümhanelerde dökme D. (font) parçaların dökümünde kullanılır.

Bazı işletmelerde, fazla kükürtlü ve tozlu D. cevherlerini değerlendirmek amacı ile «sinterleme» kuruluşları vardır. Bu kuruluşlarda cevher önce kırılıp elendikten sonra, kömür tozu ve bazı kere kireç taşı ile karıştırılmakta

Tipik demir ve çelik alaşımları ile bunların kullanılış yerlerinden örnekler

Malzemenin adı	% C	% Mn	% S	% P	% Si	% Cr	% Diğerler	Kullanıldığı yer
Elektrolitik demir	0,006	—	0,004	0,005	0,005	—	—	Elektrik iletkeni
«Armco» demir	0,012	0,017	0,025	0,005	eser	—	—	Elektrik iletkeni
Yumuşak çelik	0,10	0,40	0,05	0,05	0,03	—	—	Tel ve saç
Az karbonlu çelik	0,15	0,45	0,05	0,05	—	—	—	Betonarme demiri
Orta karbonlu çelik	0,50	1,00	0,04	0,04	0,18	—	—	Demiryolu rayı
Yüksek karbonlu çelik	1,10	0,40	0,04	0,04	0,20	—	—	Adi keski, jilet
Sementasyon çeliği	0,10	0,45	0,04	0,04	0,30	0,50	(1,50 Ni)	Motor şaftı, aks
Az alaşımlı çelik	0,50	0,30	0,03	0,03	0,80	1,20	(4,0 W)	Soğuk zımba
Yüksek Mn - li çelik	1,2	12,0	0,04	0,08	0,50	—	—	Kırıcı çekiçler
Takım çeliği	0,50	0,25	0,03	0,03	0,25	4	(1 W,18 W	Yüksek hız kesme takımları
Paslanmaz çelik	0,10	2,00	0,02	0,04	2,50	18	(8 Ni)	Paslanmaz kap kacak, bıçak v. b.
Kır döküm	3,3	0,9	0,09	0,15	2,1	0,3	—	Kamyon motor silindiri
Beyaz döküm	3,4	0,3	0,2	0,1	0,6	—	—	Sert küreler
Genel dökme demir	4,0	0,8	0,05	0,8	1,5	—	—	Makine gövdeleri, ince su boruları

(Cetvel: 3)

ve bu karışım özel bir ızgaradan geçirilerek yakılmaktadır. Böylece, kükürdün çoğu yakılmış ve yüksek fırında kullanılmaya elverişli «toprak» halinde bir madde elde edilmiş olur.

Kok fabrikaları da entegre D. - çelik işletmelerinin önemli bir ünitesidir. Koklaşmaya elverişli cinsten maden kömürü (taş kömürü) kapalı kok fırınlarında dıştan (900 - 1100° C a kadar) ısıtılarak metallürjik kok elde edilir. Bu sırada maden kömüründen çıkan ham gazdan amonyak, benzol, toluen, ksilen, naftalin, yol katranı ve zift gibi çeşitli kok - ikincil ürünleri ayrıldıktan sonra, kok gazı işletmelerinin birçok yerlerinde iyi bir yakıt olarak kullanılır. Çelik üretimi için bk. ÇELİK ve BESSMER.

Dökme demir (Font): Yüksek fırında elde edilen pik D., *kupol* ocağında ergitilerek dökme D. elde edilmektedir. Kupol ocağında ham D. in bileşimi pek az değişmektedir. Genel olarak, ergitme sırasında Si ve Mn nicelikleri azalmakta, S niceliği biraz artmakta, P ise aynı seviyede kalmaktadır. İstenilen dökme D. in elde edilmesi, ancak ocağa doldurulacak maddeleri seçmek yolu ile sağlanabilir. Kupol ocağında pik ve hurda ile birlikte % 8 - 20 kadar metalürjik kok kömürü ve % 2 - 5 kadar da kireç taşı kullanılır. Kok kömürü ısı sağlamaya, kireç taşı ise yabancı maddelerle curuf oluşumuna yarar. Ocağın alt tarafından üflenen sıcak hava ile kok kömürü yanar. Kupol ocağı dikey, hemen hemen silindir şeklinde ve ateşe dayanan tuğlalarla örülmüş küçük bir yüksek fırına benzer.

Dökme D. kum kalıplara ya da *kokil* kalıplara dökülerek istenilen makine parçası ve benzeri parçalar elde edilir. Dökme D. içindeki karbon, (Fe_3C) bileşiği halinde bağlı bulunursa, kırıldığı zaman kesiti beyaz olur. Dökme D. in bu cinsine *beyaz döküm* adı verilir. Beyaz dökme D. sert ve talaş alınarak işlenmesi çok güç olan bir maddedir. Dökme D. içindeki karbonun bir kısmı ya da tamamı grafit şeklinde serbest halde bulunursa, kırılma kesiti gri ya da kızıl kahve renginde olur. Bu türlü dökme D. e *kır döküm* adı verilir. Kır dökümün sertliği daha düşüktür; işlenmesi de kolaydır. Gerek kır döküm, gerek beyaz döküm, gevrek özellikte olduklarından dövme ya da çekme yolu ile şekillendirilemez. Dökme D. i ne kadar hızlı soğutulup katılaştırılırsa, o kadar beyaz döküm elde etme eğilimi gösterir. Dökümün bileşimindeki Mn, Cr, Mo, V, S gibi elemanların yüzdesi arttıkça yine beyaz döküm elde edilir. Si elemanı ise yukarıdakilerin büsbütün tersine olarak, grafit oluşumuna ve dolayısıyla *kır döküm* elde etmeye kuvvetli bir etki yapar. Bu özellikleri belirtmek maksadı ile cetvel 4 te birkaç çeşit dökme D. bileşimi gösterilmektedir:

Türklerde demir sanayiinin tarihçesi: Türkler çok eski devirlerden beri D. i işlemektedirler. M. S. V. yüzyılda Türklerin harp sanayii, başka milletlere göre D. cilik alanında üstün bir seviyeye ulaşmış bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendiren birçok belgeler de bu sanayiin oldukça ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğunda D. madenleri bulundukları yerlerde ahali tarafından işlenir ve D. elde edilirdi. Madenlerde devlet tarafından bir «nazır» bulundurulur, devletin istediği D. ücreti karşılığı satın alınırdı. Ordu ve donanma toplarının yuvarlak (kara gülle) ları «maden nazırı» denetiminde yerinde yapılır ve gereken yere gönderilirdi. Anadoluda Kigı madenlerinden yapılan gülleler, ikinci Viyana kuşatmasında İsmailiye'ye gönderilmişti. Devrin gelişmeleri, gülleleri daha özenle elde etmeyi gerektirdiğinden, topçuluk tekniğine uygun özellikte gülle elde etmek için İstanbulda Hasköy dolayında humbarahaneler kuruldu. Bunlardan sonra Zeytinburnunda Baruthane yakınında küçük bir fabrika yapıldı. Bu fabrikada D. işleri, bölgelerinden getirilen ham D. (pik) ile yapılırdı. Zeytinburnundaki küçük fabrika zamanla ihtiyacı karşılamaz hale gelince, Tanzimatın ilânından sonra memlekette kalkınma çabası da başladığından, Sultan Abdülmecit tarafından 1844 te Zeytinburnu D. fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikada her boyda ve çapta D. çubuklar, saç, top, kılıç, mızrak ve D. e ait başka çeşitli gereçler ile, gemi parçaları yapıldığı anlaşılmaktadır. Sultan Mecidin isteği üzerine bu fabrikada bütün gereçleri ile D. den bir vapur yapılmış ve «Eseri Hadid» (Demir yapı) adı verilen bu tekne, 18 kasım 1848 tarihinde denize indirilmiştir. Sonraları, 1853 - 1854 Kırım Harbi sıralarında, Sirkeci Yalı Köşkünde İngilizler bir fabrika kurmuşlar ve harpten sonra bu fabrika satın alınmıştır. Zeytinburnu ve Yalı Köşkü fabrikalarında üstün nitelikte gemi makineleri yapılmış, bu fabrikalarda yapılan bir gemi makinesi Amerikada Chicago Sergisine gönderilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun son çağlarında, başka birçok alanlarda olduğu gibi sanayide de gerilemeler başlamış ve Tanzimat devrinde en yüksek gelişmeye ulaşmak amacı ile kurulan işletmeler, XIX. yüzyıl sonlarında bütün bütün çökmüş, kullanılmaz olarak kalan Tophane ile Haliç'teki havuzlardan başkası tarihe karışmıştır.

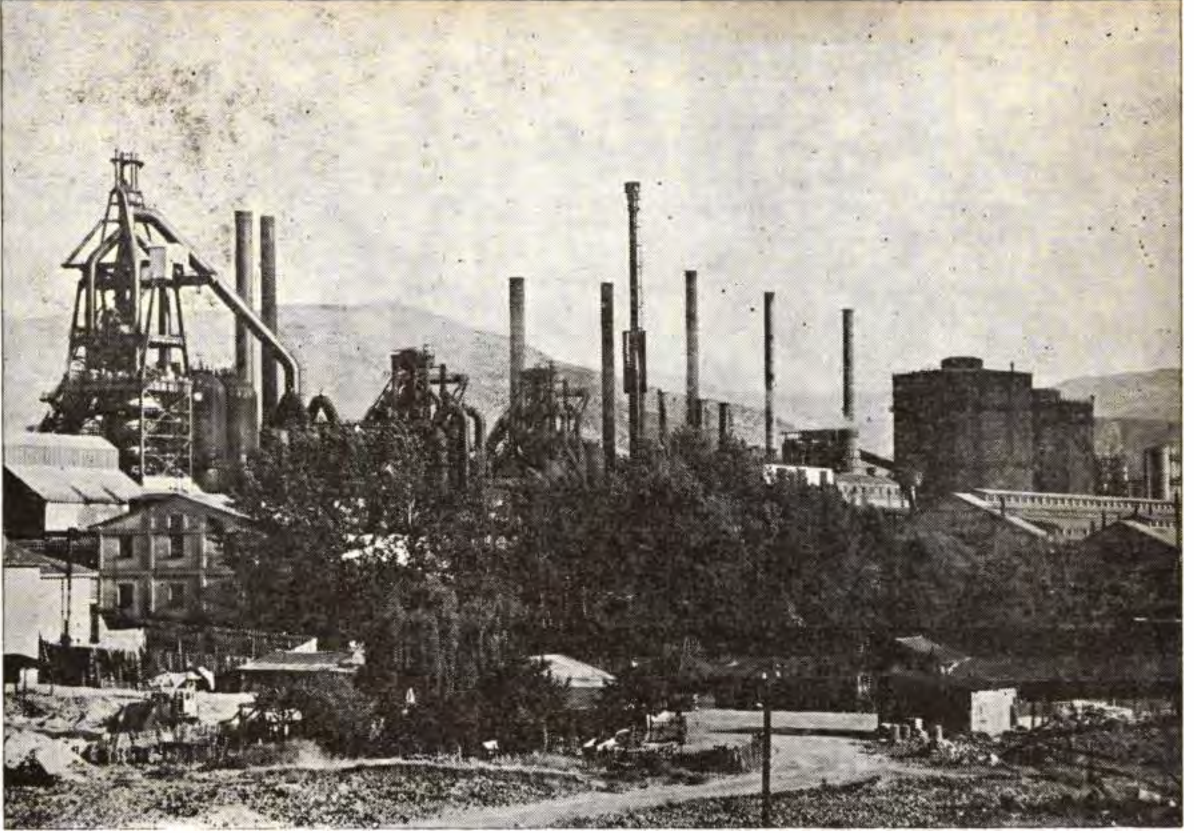
Türkiyede demir ve çelik sanayiinin bugünkü durumu: 1. **Kırıkkale Çelik Fabrikası:** Cumhuriyet devrinde, Türkiyede, öteki devrimlere ve gelişmelere paralel olarak D. ve çelik sanayii de ele alınmış ve 1932 yılında ilk olarak Kırıkkale Çelik Fabrikası işletmeye açılmıştır. Başlangıçta iki 20 şer tonluk Siemens - Martin ocağı ile, bir 2 tonluk elektrik ocağından kurulmuş olan döküm işletmelerine 1962 de bir 25 tonluk elektrik ocağı daha katılmıştır. Kırıkkale Çelik Fabrikasının (1963 te) yıllık yeteneği 60 000 ton külçe çeliktir. Bu fabrikada her türlü takım çelikleri, makine yapı çelikleri ve az sayıda yapı çelikleri elde edilmektedir. Kırıkkale Çelik Fabrikasının 1962 yılı üretimi aş. yu. 30 000 ton külçe çeliktir.

2. **Karabük Demir ve Çelik İşletmeleri:** D. filizi ve maden kömüründen başlayarak hadde ürünlerinin üre-

Dökme demir bileşimi

Döküm cinsi	% C	% Si	% Mn	% S	% P	Kullanıldığı yer
Kır döküm	3,75	3,0	0,60	0,06	1,3	İnce kesitli tarım makine parçaları
Kır döküm	3,25	2,0	0,80	0,10	0,75	Kalın kesitli tarım makine parçaları
Beyaz döküm	3,3	0,8	0,3	0,05	0,5	Küçük boyda sert bilyalar
Beyaz döküm	3,0	0,6	0,3	0,07	0,3	İri boyda sert bilyalar

(Cetvel: 4)

Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarında yüksek fırın

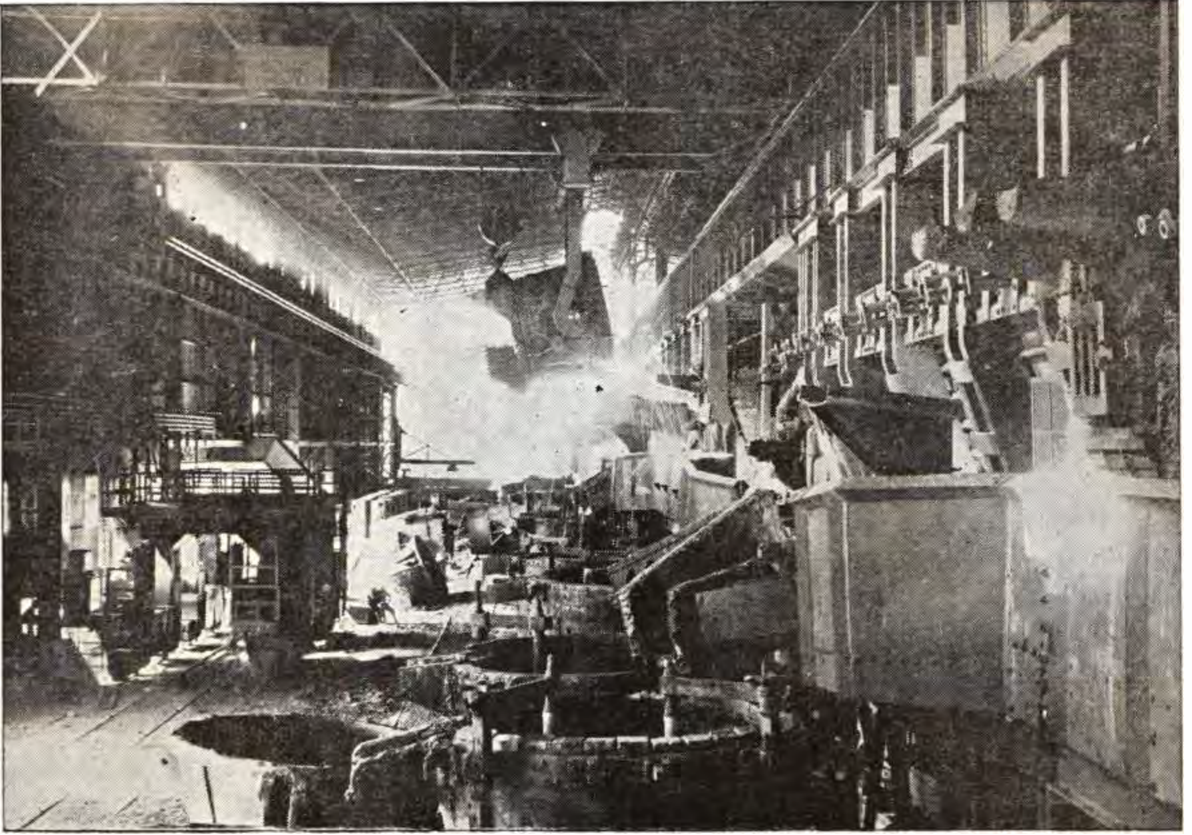
timine kadar bütün döküm ve işleme kuruluşlarını içine alan entegre D. - çelik sanayiinin temeli 3 nisan 1937 tarihinde Karabükte Sümerbank tarafından atılmıştır. Karabük İşletmesi sonraları 21 haziran 1955 tarihinde 6559 sayılı kanunla özel bir genel müdürlük haline getirilmiştir. «Türkıye Demir ve Çelik İşletmeleri» adını taşıyan bu genel müdürlüğe Divriği Demir Madenleri İşletmesi de bağlanmış bulunmaktadır. 1952 yılına kadar yedekte tutulan ikinci yüksek fırın da 1955 yılında ateşlenmiş ve ham D. yeteneği bir kat daha artırılmıştır. İşletmelere 1952 de ikinci bir kok fabrikası, 1953 te modern bir sirter düzeni ve 1954 te ise modern bir pik savurma boru fabrikası eklenmiştir.

Karabük Demir ve Çelik İşletmelerinin 1957 yılında başlamış olan genişletme programı ile işletmelerin, kuru-

Karabük Demir ve Çelik İşletmelerinin başlıca birimleri ve üretimleri ile yıllık yetenekleri

Ünitenin adı	Yıllık üretim kapasitesi (Ton)	Üretim cinsi ve elde edilen maddelerin gittiği yer
1. Kok fabrikaları (ikincil üretim kuruluşları ile birlikte)	970 000	Kok, kok tozu. Büyük kısmı işletmelerde, yüksek fırınlarda kullanılır, geri kalan kısmı piyasaya çıkarılır.
2. Kırma, eleme ve sinterleme işletmeleri	700 000	Sinterlenmiş filiz. Bütünü yüksek fırınlarda kullanılır.
3. Yüksek fırınlar (2 küçük, 1 büyük fırın)	600 000	Ham demir. Ortalama % 80 i çelikhanede, bir kısmı işletme pik dökümhanelerinde ve boru fabrikasında kullanılır. Bir kısmı da piyasaya çıkarılır.
4. Çelikhane (6 tane 150 şer tonluk Siemens - Martin ocağı)	600 000	Külçe çelik. Bütünü işlenmek için haddehaneye verilir.
5. Haddehaneler	480 000	Hadde ürünleri piyasaya çıkarılır.

(Cetvel: 5)

Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarında çelikhane

luşların yeteneği genel olarak üç katına yükseltilmektedir. 1962 sonlarında 3. kok fabrikası ve 3. yüksek fırın işletmeye alınmıştır. Sürekli hadde işletmeleri de kurulduktan sonra, aş. yu. 1964 ten başlayarak Karabük Demir ve Çelik İşletmelerinin yıllık yeteneği cedvel 5 te gösterilen yüksekliğe erişecektir:

Karabük Demir ve Çelik İşletmeleri topluluğunda, bir dikey döküm pik boru fabrikası ile bir savurma döküm pik boru fabrikası da vardır. Bu boru fabrikalarında 60 mm iç çapından 600 mm iç çapına kadar çeşitli kalınlıkta su boruları yapılmaktadır. Karabük işletmelerinin ihtiyacı olan D. filizleri, Sivas ilinde Divriği D. madenlerinden, maden kömürü de Zonguldak kömür bölgesinden sağlanmaktadır. İşletmelerin artan ihtiyacını karşılamak amacı ile Divriği Demir Madenleri İşletmesi de genişletilmekte olup 1960 yılında 550 000 ton olan yıllık filiz üretim yeteneği, genişlemeden sonra yılda ortalama 1 200 000 tona yükselmiş olacaktır.

3. **Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları:** Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları da Karabük fabrikaları gibi maden filizi ve maden kömüründen başlıyarak, çeşitli hadde ürünleri elde etmek üzere kurulma durumunda bulunan ikinci bir entegre D. - çelik işletmesidir. İşletmelerin ilk incelemeleri 1959 yılında başlamış, sonradan 28 . 2 . 1960 gün ve 7462 sayılı kanun ve bununla ilgili ek ve değişikleri içine alan 20 . 7 . 1961 gün ve 335 sayılı ek bir kanunla «Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi» nin esasları belirtilmiştir. Bu kuruluş özel bir anonim ortaklık olup

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının başlıca üniteleri ve ürünleri ile yıllık yetenekleri

Ünitenin adı	Yıllık üretim yeteneği (Ton)	Üretim türü ve gittiği yer
1. Kok ve kok ikincil üretim tesisleri	440 000	Kok, kok tozu. Bütünü yüksek fırında kullanılacaktır.
2. Yüksek fırın (1 adet büyük fırın)	440 000	Ham demir. Bütünü çelikhanede kullanılabilecektir.
3. Çelikhane (1 adet 80 tonluk bezik oksijen konverteri)	470 000	Külçe çelik. Bütünü işlenmek üzere haddehaneye verilecektir.
4. Haddehaneler (1. kademede)	380 000	Yassı haddeden geçmiş maddeler ve yarı işlenmiş maddeler. Piyasaya çıkarılacaktır.

(Cetvel: 6)

Ereğli işletmelerinin haddehaneleri

Kuruluşun adı ve özellikleri	Yarı mamul ve mamul cinsi
1. Kombine ikili ve dörtlü hadde (İkili: 46 × 114 pus; dörtlü: 38 ve 53 × 114 pus).	Külçe çelikten slab, blûm ve levha yapacak.
2. Dörtlü reverzible sıcak şerit haddesi. Tek tezgâhlı: (26 ve 49 × 66 pus).	Kombine haddeden gelen sıcak yarı işlenmiş maddeden kangal ya da levha halinde sıcak haddelenmiş saç, boru bandı v. b. yapacak.
3. Dörtlü soğuk haddeleme tandem grupu: Dört tezgâhlı (21 ve 53 × 66 pus).	Sıcak haddelenip dekapajlanmış kangal halindeki saçtan soğuk haddelenmek yoliyle ince saç yapacak
4. Elektrolitik kalay kaplama hattı (38 pusluk).	Soğuk çekildikten sonra tavlanmış ve temper haddesinden geçirilmiş saçtan, elektrolitik kaplanmış saç levha yapacak.

(Cetvel: 7)

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının 1. basamakta elde edeceği ürünlerin cinsi, ortalama yıllık tutarı ve boyutları

İşlenen ürünler	Yıllık üretim yeteneği (Ton)	İşlenen ürünlerin boyutları
1. Levha	55 000	4,8 - 38 mm kalınlık 2,4 - 2,6 m genişlik 1,5 - 26 m boy
2. Sıcak haddelenmiş saç (kangal)	18 000	1,60 - 6,4 mm kalınlık 0,5 - 1,50 m genişlik 13,6 ton kangal azamî ağırlığı
3. Boru bandı (sıcak haddelenmiş kangal)	50 000	1,6 - 6,4 mm kalınlık 0,5 - 1,50 m genişlik 13, 6 ton kangal azamî ağırlığı
4. Dekape saç	18 000	1,6 - 6,4 mm kalınlık 0,5 - 1,5 m genişlik 0,9 - 6,1 m boy
5. Soğuk haddelenmiş saç (levha ve kangal)	77 000	0,18 - 1,6 mm kalınlık 0,5 - 1,5 m genişlik 0,9 - 4,9 m boy 13,6 ton kangal azamî ağırlığı
6. Kalaylı teneke levha (elektrolitik)	50 000	0,18 - 0,64 mm kalınlık 0,5 - 1,0 m genişlik 0,5 - 1,1 m boy
Yassı ürün toplamı:	**268 000**	
7. Blûm (yarı işlenmiş)	110 000	
Satışa çıkarılan toplam:	**378 000**	

(Cetvel: 8)

Dünya ülkelerinin yıllık ham demir üretim tutarları (milyon metrik ton olarak)

ÜLKE ADLARI	1958	1959	1960
Avusturya	1,81	1,84	2,23
Belçika	5,51	5,96	6,55
Çekoslovakya	3,78	4,25	4,60
Fransa	11,96	12,48	14,14
Doğu Almanya	1,78	1,90	1,99
Batı Almanya	16,66	21,60	25,74
Macaristan	1,10	1,12	1,26
İtalya	2,06	2,09	2,68
Luxemburg	3,28 A	3,44 A	3,79 A
Holânda	0,91 A	1,14 A	1,34
Norveç	0,262	0,34 A	0,38 A
Polonya	3,60	4,08	4,56
Rumanya	0,74	0,84	1,02
İspanya	1,30 A	1,62	1,90
İsveç	1,31	1,41	1,51
Türkiye	0,23	0,23	0,24
İngiltere	13,18	12,78	16,01
Yugoslavya	0,75 A	0,86	0,97
Rusya	39,59	42,90	46,80
Çin	13,68 E	20,50 E	27,46
Hindistan	2,13	3,15	4,22
Japonya	7,39	9,45	11,90
Kuzey Kore	—	0,69	0,87
Amerika Birleşik Devletleri	52,40	55,13	61,07
Brezilya	1,35 A	1,50 A	1,68
Kanada	2,77	3,79	3,88
Şili [1]	0,31	0,29	0,25
Meksika	0,51	0,56	0,66
Güney Amerika	1,51	1,71	1,84
Avustralya [3]	2,32 A	2,33 A	2,69 A
TOPLAM [4]	198,26	220,72	254,96

(Cetvel: 9)

A = Yalnız pik, 1 = Yıl sonu 30 haziran, E = Ortalama, 3 = Yıl sonu 31 mayıs, 4 = Ötekilerle birlikte.

kurucu ve ortakları arasında yabancı kurumlar da yer almıştır. Karadeniz kıyısında, Zonguldak ilinin Ereğli ilcesinde kurulmakta bulunan Ereğli İşletmelerinde, Karabükte yapılmayan ya da bugünkü isteği karşılamayan yassı hadde ürünleri elde edilecektir. Bu işletmeler 1964 yılından başlayarak 1965 ortalarına kadar sırası ile çalışmaya başlayacaktır. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının başlıca üretim birimleri ile bunların yetenekleri ve ürün cinsleri cetvel 6 ve 7 de gösterilmiştir:

Haddehanenin yeteneği en küçük bir yatırımla III. basamağa, yılda aş. yu. 1 000 000 ton yassı hadde ürünleri elde edecek seviyeye çıkabilecektir. Ereğli Fabrikalarının tipik bir işletme programı cetvel 8 de verilmiştir.

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının yıllık ihtiyacı olan ortalama 850 000 ton kadar D. filizi Hekimhan (Malatya), Otlukilise (Sivas), Çetinkaya (Sivas), Akdağ (Sivas), Kesikköprü (Ankara), Karamadazı (Kayseri) ve Eymir (Balıkesir) maden ocaklarından sağlanacaktır. Maden kömürü Zonguldak bölgesinden alınacaktır.

4. **Türkiyedeki başka demir ve çelik işletmeleri:** Metalürjik kok ve ham D. Türkiyede, yalnız Karabük ve Ereğli işletmelerinde elde edilebilir. Başka bütün işletmeler ya bu kaynaklardan alınan ham D. le ya da pik ve çelik hurdaları ile çalışmaktadır. Türkiyede Karabük, Kırıkkale ve Ereğli işletmeleri dışında, en önemli çelik işletmeleri İzmirdeki Metalürji Fabrikası T. A. Ş. (Metaş) işletmeleridir. Bu fabrikada elektrik ocağında hurda ve pikten büyük boy çelik külçeler yapıldıktan sonra, kendi haddehanelerinde ince hadde ürünleri de elde edilmektedir. Bundan başka, büyük şehirlerimizde az önemli küçük D. işleme yeri de vardır.

Dünya ülkelerinin yıllık külçe çelik üretim tutarları (milyon metrik ton olarak)

ÜLKE ADLARI	1958	1959	1960
Avusturya	2,40	2,51	3,16
Belçika	6,00	6,44	7,18
Çekoslovakya	5,50	6,13	6,77
Finlandiya [3]	0,20	0,23	0.25
Fransa	14,62	15,22	17,28
Doğu Almanya	3,47 E	3,71	3,70 E
Batı Almanya	22,79	29,43	34,10
Macaristan	1,52	1,74	1,89
İtalya	6,27	6,77	8,23
Luxemburg	3,38	3,67	4,08
Holânda	1,44	1,67	1,94
Norveç	0,38	0,42	0,48
Polonya [3]	5,63	6,17	6,69
Rumanya	0,93	1,42	1,81
Saar	3,46	3,62	—
İspanya	1,56	1,81	1,96
İsveç	2,39	2,84	3,22
Türkiye	0,16	0,21	0,26
İngiltere	19,88	20,51	24.69
Yugoslavya	1,12	1,30	1.44
Rusya	54,86	59,70	65,30
Çin	8,00	13,36	18.40
Hindistan	1,84	2,47	3.29
Japonya	12,12	16,63	22,14
Amerika Birleşik Devletleri	77,34	84,76	90.06
Brezilya	1,36	1,80	2,19 E
Kanada	3,95	5,37	5,25
Şili [2]	0,38	0,45	—
Meksika	1,04	1,31	1,55
Güney Afrika	1,77	1,84	2,06
Avustralya [1]	3,12	3,29	3,56
TOPLAM [4]	270,97	305,60	345,79

(Cetvel: 10)

1 = Yıl sonu 31 mayıs, 2 = Yıl sonu 30 haziran, 3 = Yapı ve döküm, 4 = Öteki ülkelerle birlikte, E = Ortalama.

Türkiyenin demir ve çelik üretimi ve tüketimi ile dünya memleketlerinin yıllık demir ve çelik üretimleri: Türkiyenin 1941 yılından beri yıllar bakımından toplam D. ve çelik üretim ve dışarıdan alış nicelikleri ile aynı yıllara ait tüketim nicelikleri şekil: 2 deki grafiklerde gösterilmiştir. Grafiklerden de anlaşılacağı gibi, yurt ihtiyacının önemli bir kısmı dışarıdan getirtilmektedir. Ancak, Karabük işletmeleri büyütüldükten ve Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları işletmeye alındıktan sonra aş. yu. 1965 yılından başlayarak Türkiyenin ihtiyacı bir süre için bütün olarak karşılanmış olabilecektir.

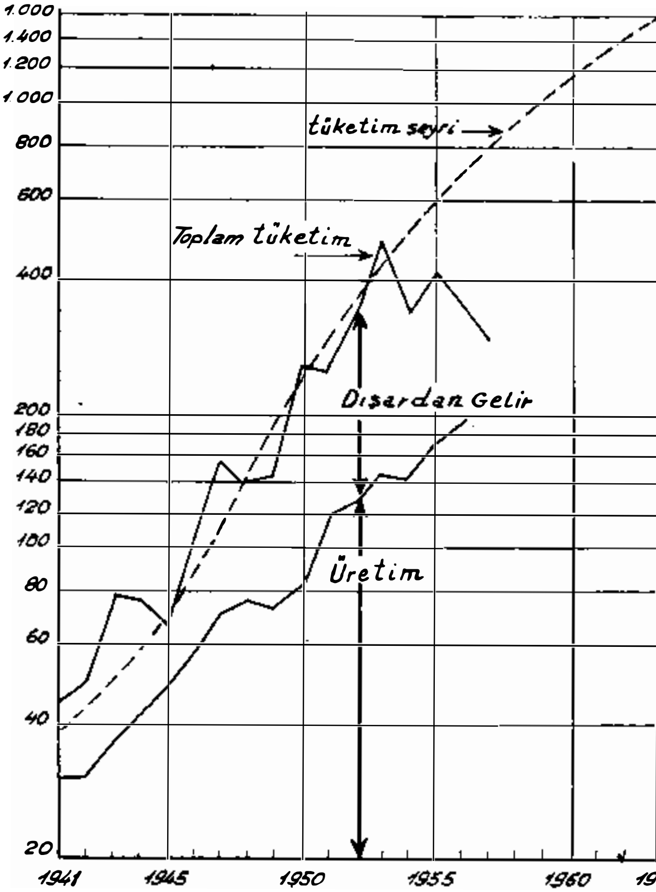
Cetvel 9 ve cetvel 10 da (1958 - 1959 ve 1960 yılları için) sırasiyle dünya ülkelerinin elde ettikleri ham D. ve yıllık külçe üretim tutarı verilmiştir:

Demir ve çeliğin yapı işlerinde kullanılışı: D., dökme D. ve çeşitli çelik alaşımları özellikle yapı işlerinde yaygın şekilde kullanılır.

Dökme D. den sütunlar, su akıtma ve dağıtım boruları ile dirsek, T çatal parçası gibi özel parçalar, yapılar için pis su boruları, bazı özel parçalar dövme D. den yapılır.

Yapı işlerinde kullanılan çelik gereçlerden perçin, bulon gibi ek parçaları, düz ve dalgalı saçlar preslerde, gerecin çoğu ise haddelerde yapılır. Bunlar arasında eş ve değişik kenarlı köşe D. i, T, Z, U, normal ve geniş başlıklı I D. i; çeşitli ray D. leri, yuvarlak, kare, dikdörtgen kesitli, yassı (lâma) D. leri sayılabilir.

Tahta yapılarda kullanılan çiviler ya kama şeklinde kesilen saçların bir ucuna baş basılarak ve bir ucu da sivril-

(Miktarlar bin ton olarak)
Türkiyenin yıllara göre demir ve çelik üretimi, dışarıdan getirilen miktar ve yıllık tüketimi

tilerek ya da soğuk haddeden geçirilen telden, vidalı çiviler ise kızıl D. çubukların özel makinelerden geçirilmesiyle elde edilir.

Normal ve özel çeliklerden yapılan yuvarlak D. ler betonarme yapılarda, büyük profil D. leri yol ve demiryolu, D. köprü yapımında, D. iskelet (karkas) yapılarda, elektrik hava hatları ve direk yapımı ile gazometreler, fabrika yapımlarında, çatı makaslarında, su yapılarındaki bağlamalarda, özel profilli çelik palplanşlar temel ve liman yapılarında, küçük profil D. leri ve saçtan yapılan profiller doğrama (kapı, pencere) yapımında kullanılır.

D. ve çelik yapı gereçleri, nitelik ve boyut bakımlarından standartlara, ölçülere bağlanmıştır. D. yapıların boya sürülerek, galvanize edilerek (galvanizli dalgalı saç ve yüksek gerilimli hava hatları direklerinde kullanılan galvanizli profil D. leri gibi) ya da başka bir araç ile (izolâsyon maddesi ya da paslanmaz çelik gibi) hava etkisine karşı korunması gereklidir.

DEMİR (Fizyoloji). D. hemen hemen bütün insan ve hayvan dokularının normal ögesidir ve özellikle kanın alyuvarlarında gaz alışverişine yarayan hemoglobin şeklinde bulunur. Kandan sonra da, kan yapıcı organlar olan kara ciğerle dalak ve kemiklerin iliği D. bakımından oldukça zengindir. Kara ciğer besinlerdeki D. i biriktirir, dalak da, belki kemiklerdeki kırmızı özle birlikte, bu D. i hemoglobine çevirir, hemoglobin ise bazı hücrelere yapışarak onları alyuvarlar haline getirir.

Ergin bir insanın vücudunda 3 - 4 gr D. bulunur; bunun 2,5 gr ı hemoglobinde, 1 - 2 gr kadarı dokulardadır. 100 cm^3 kan serumunda 0,13 mg serumu ile birlikte olan kanın cm^3 tutarında 50 mg D. bulunur. Gebelik sırasında bu oranlar artar. D. döl yatağı (*uterus*) içindeki hayatta dölüt (*foetus*) ün kara ciğerinde birikir. Doğumdan sonra kara ciğer bu D. i kan yapımı (*hematopoiesis*) için kullanır, çünkü ana sütünde D. yoktur. Hemoglobinin D. i ak ciğerlerde havanın oksijenini alarak yanma olayının meydana geldiği dokulara götürür.

Organizma kalın bağırsak yolu ile günde ortalama 20 - 30 mg idrarla da 1 mg D. i dışarıya atar. Bu kaybı besinlerdeki ve özellikle yumurta sarısı, et, ıspanak, mercimek, fasulye, yulaf ve teredeki D. in yerini doldurur.

Vücut besinlerden aldığı D. in hepsini sindiremez. Yalnız yumurta sarısındaki D. anlaşıldığına göre, tamamiyle sinmektedir.

D. tıpta hipokromia (*hypokhromia* = alyuvarlarda nor malden çok az sayıda hemoglobin bulunması) ile kansızlıklara, bazı ferç kaşıntı (*ruritus*) larına, kansızlıkla ilgili sinir ve sindirim bozukluklarına karşı kullanılır. Genel olarak kuvvetli dozlar zayıf dozlardan daha etkili olur. Uzun süren bir D. tedavisi peklik çekmeye yol açabilir. Bu durumda sindirim güçlükleri meydana geldiği gibi, dışkı da kara bir renk alır. D. in ilâç olarak kullanılması gereken hastalıklar kan toplanmasına elverişli ak ciğer veremi, ateşli hastalıklar ve âdet görmelerde fazla kan gelmesi (*menorrhagia*) dir.

D., organizma tarafından yalnız *ferreux* denilen en küçük oranda oksijenli bileşikler şeklinde olduğu zaman sindirilmektedir. Erimez bir madde olan *ferreux* karbonat midedeki CLH ile birleşerek demir klorür olur; fakat bunun için de, alınan D. e katalizörlük edecek biraz bakırla C vitamini katılması gerekir. Sade olarak kullanılan ve hazır satılan ilâçların birleşimine giren D. bileşikleri şunlardır: D. tozu ya da hidrojenle indirgenmiş D.; D. arseniyat (lenfatik ya da kansız kimseler için); D. bromür (sinirli kansızlar için); D. kakodilat; D. karbonat; D. klorür: 1. (*Ferreux*), 2. (*ferrique*, özellikle kan dondurucu olarak ve kansızlığa karşı); D. iyodür (skrofula'lar için [scrofula = lenfa bezlerinin ve bazı kere de kemik ve eklem yüzlerinin tüberkülozu olup irinli apselerle belirir ve özellikle çocuklarda görülür]); D. laktat; D. metilarsinat; D. nükleinat; D. protoksalat; D. oksitler: 1. D. peroksit (yara merhemlerine girer), 2. hidrate edilmiş ferrik D. oksit (iştah şuruplarında); D. peptomat (kuvvet için); D. fosfat (kuvvet için); D. sulfat (büzücü göz banyosu suyu olarak); D. tartrat (vurma ve düşmelerde ovma için); D. valeryanat (tonik olarak ve ispazmozlara karşı); kolloidal D. (deri altına ya da kas içine iğne); hemoglobin (demirli şuruplar); D. suyu (içine D. çiviler konulmuş bir şişeye su doldurularak bekletilir; zaman zaman su içilir ve şişenin azalan suyu tamamlanır. Böylece organizmaya D. oksit ve D. karbonal verilmiş olur); demirli banyo (D. arseniyatla [2 - 8 gr] ya da D. iyodürle [30 gr] hazırlanır).

DEMİR (ÇAPA DEMİRİ), deniz taşıtları, mayın, yüzer ayaklı köprü, şamandıra ve balon gibi araçları belli bir yerde tutmaya yarayan ve araca ip ya da zincirle bağlanan özel biçimde demir parçası. Büyük araçlarda D. çok ağır olduğundan D. atma ve alma özel bir düzenle, çok kere makina ile yapılır.

Demir almak: Demirlemiş olan bir teknenin D. ini hareket ya da manevra için, deniz dibinden çekmek.

Demir atmak: Bir teknenin akıntıya kapılmasını önlemek ya da istenilen yerde durmasını sağlamak amaciyle D. ini su dibine bırakma halini bildirmeye yarayan bir terim.

Demir bırakmak: D. in bir kaya ya da gemi leşine takılması halinde, kopması gibi çabuk hareketin gerekmesinde D. zincirinin uygun bir yerinden kesilmesiyle D. i denizde bırakmak. Yeniden bulmak ve başkalarını uyarmak üzere zincirin ucuna bir şamandıra iliştirilerek yeri belirtilir.

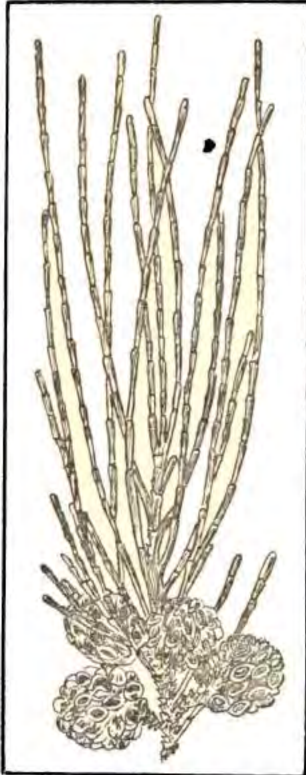
Demir taramak: Çok sert rüzgârda ve azgın denizde D. li teknenin D. inin yatağından kurtulup su dibine sürüklenmesi olayını anlatmaya yarayan bir terim. Olay daha çok kumlu, yumuşak, çakıllı ve kayalı deniz tabanlarında meydana gelir.

Demir yeri: Limanlarla liman dışı kıyılarda D. atmağa ve D. üzerinde güvenlikle yatmağa elverişli yer. Buraları haritalarda özel bir işaretle gösterilir.

Demir yerine çekmek: Kaza ya da arızaya uğrayıp bir kıyıda ya da şamandırada bağlı bulunan bir tekneyi, makinasını çalıştırmadan ya da yelken açmadan, yedeğe alarak D. yerine götürmek.

DEMİR AĞAÇ (*Casuarina equisetifolia*), 25 m yüksekliğinde, çabuk büyüyen bir ağaç. Yurdu kuzey Avustralyadır. Dallar ince ve çok fazla at kuyruğuna benzer. Demir odunu denilen çok sert bir odunu vardır. Ağaçın kabuğu (*Casuarinae cartex*) tanenli maddeler yönünden zengindir. Sepicilikte kullanılır.

Güney Anadoluda, özellikle Adana, İçel ve Hatay illerinde, güneybatı Anadoluda, yol kenarlarına süs ağacı olarak dikilir.

DEMİR AĞAÇ (Casuarina equisetifolia): Meyvalı bir dal

DEMİR AĞAÇGİLLER (*Casuarinaceae*), bir cinsi (*Casuarina*) bulunan bir bitki familyası. Bu cinsinden 25 kadar türünün çoğunluğu, Avustralya ve Malezyada yetişir. Çoğu yaz kış yeşil olan ağaç ve ağaççıklardır. Dişi ve erkek çiçekler bir bitki üzerinde bulunur, tozlanmaları rüzgârlarla olur. Dairesel dizilişli yapraklar pullara körelmiş olduğundan, özümleme olayını at kuyruklarını andıran yeşil dallar yapar.

DEMİR ALAŞIMLARI (DEMİR TUNCU), içinde yaklaşık olarak % 1,5 demir bulunan kalay - bakır alaşımları. Bunlar kabarcıksız ve daha sert dökümler sağlar.

Ferro alaşımları: Demirin türlü metallerle yaptığı alaşımlar. Bu alaşımlar çok kere elektrik fırınlarında eritilerek elde edilir. Bunlar soylu çelik yapımında alaşım metali olarak kullanılır. Sayıları çok olan D. A. ndan aşağıdakiler kayda değer:

Ferroalüminyum: Bir demir - alüminyum alaşımı olup alüminyum oksit ile demirden yapılan bir karışımın indirgenmesinden ya da alüminyumun demirde çözülmesinden ya da alüminotermik yoldan elektrik fırınında elde edilir. Bu alaşımdaki alüminyum niceliği % 10 - 20 dir. Ferroalüminyum, çelikli banyoların temizlenmesi (dezoksidasyon) nde kullanılır. İçinde % 45,5 silisyum ve % 9,45 alüminyum bulunan bir alüminyum - silisyum - demir alaşımı da aynı işe yarar.

Ferrofosfor: Bir demir - fosfor alaşımı olup kalsiyum fosfattan elde edilir. Ticarette satılan ferrofosforda % 25 fosfor bulunur. Bu alaşım demirin sanat dökümüne katılır. Çünkü alaşım, dökümü ince akıcı bir hale getirir. Bundan başka, ferrofosfor Thomas curufunun fosforca zenginleştirilmesinde kullanılır.

Ferrokrom: Bir krom - demir alaşımdır. Bu alaşım kromlu demir taşı (kromit) nın yüksek ısı derecesinde yüksek fırında ya da çok kere elektrik fırınında indirgenmesiyle elde edilir. İnce toz halinde öğütülen % 6 - 8 odun kömürü ya da antrasit ile iyice karıştırılarak akıtıcı gereçlerle birlikte eritilir. O zaman çok nicelikte karbon geri kalır (yüksek fırında % 3 - 12, elektrik fırınında % 3 - 8). Kalıntıdaki bu karbonun niceliği arıtma yolu ile % 0,5 e kadar indirilebilir. Arıtma işi, kromit ve kireçle eritilerek yapılır. Karbonsuz ferrokrom, elektrotermik yoldan elde edilir. Bu alaşım soylu çelik yapımında kullanılır.

Ferromangan: Mangan - D. A. içinde % 25 ten az mangan bulunan alaşımlara ayna demir denir. Ayna demiri ile mangan niceliği daha yüksek olan alaşımlar içinde mangan bulunan filizlerin yüksek fırında indirgenmesi ile elde edilir. Ancak, meydana çıkan alaşımda % 5 - 8 karbon bulunur. Karbonsuz ferromangan ancak alüminotermik yoldan elde edilebilir. Ferromangan en çok kullanılan bir dezoksidasyon ve kükürtten kurtarma aracıdır.

Ferromolibden: Molibden - demir alaşımı, alüminotermik yoldan ya da demir yanında molibdenik asidin ya da molibden sülfürün indirgenmesiyle elde edilir. Bu alaşımda yaklaşık olarak % 80 molibden bulunur ve molibdenli çelik yapımında kullanılır.

Ferrosilisyum: Demirin silisyumla meydana getirdiği bir alaşım olup çok kere elektrik fırınında elde edilir. O zaman ya demir filizi ile silisilik asit (kuvars kumu) karışımı elektrik fırınında indirgenir ya da yalnız silisilik asidin kömürle indirgenmesi sağlanır. Bu halde, indirgemeden sonra demir eklenir ki, bu da silisyumla birleşir.

Ferrosilisyum, çelikhanelerde kükürtten kurtarmakta, dezoksidasyonda ve alaşım yapmakta kullanılır.

Ferrosilisyum, taşınmasında alaşım ayrışma ve fosforlu hidrojenin açığa çıkması yüzünden tehlikelidir. Çünkü o zaman zehirlenmeler ve patlamalar olabilir. Bu hal özel olarak % 30 - 45 lik ferrosilisyumda görülür.

Ferrotitan: Titan - demir alaşımı, ya yüksek fırında titanca zengin demir filizlerinden ya da titanik asidin indirgenmesi ile ya da demir titanatın elektrolizinden elde edilir. Alaşımdaki titan niceliği çok kere yaklaşık olarak % 50 dir. Ferrotitan, alaşım yapımında ve çelikli banyolarda temizleme işlerinde kullanılır.

Ferrovanadin: Vanadyum - demir alaşımı, vanadinik asidin bir kömür potada ya da elektrik fırınında gerekli nicelikte demir oksidin katılması ile indirgenmesinden elde edilir. Vanadin fluorürün bir kalsiyum fluorür çözeltisinde elektrolizinden de ferrovanadin elde edilir. Bu elektrolizde katod sıvı demirden ve anod vanadinik asit ile karbondan yapılmıştır. Alaşımın içinde bulunan vanadin niceliği çok kere % 25 - 35 olup dezoksidasyon işlerinde ve vanadinli çelik yapımında kullanılır.

Ferrovolfram: Demir - volfram alaşımı, rejeneratif ya da elektrik fırınında akıtıcı araç görevini gören cam ve kuvarstan ibaret bir tabaka altında, scheelit (Ca WO_4) ya da volframit (Fe WO_4) ten elde edilir. Bu maddelere gerekli demir oksit katılır.

Adları geçen maddeler, bu fırınlarda indirgeyici eritme işlemine bırakılır. İndirgeme aracı olarak kömürün yanı başında kalsiyum karbit ya da silisyum kullanılır. Volfram niceliği çok kere % 70 - 85 tir. Ferrovolfram, volframlı çelik yapılmasına yarar.

DEMİR BİLEŞİMLERİ, demir, bileşimlerinde II ve III ve çok az olarak VI birleşme değerlidir. II birleşme değeri olan demirin bileşimlerine eskiden «ferri tuzları», III birleşme değeri olan demirin tuzlarına ise «ferro» tuzları adı verilirdi.

Demir albuminat: Yumurta akı ile demir tuzlarından elde edilen preparatlar olup bunlar tıpta kan boyasının oluşumunu sağlamak için kullanılır.

Demir albuminat eriyiği (Liquor ferri albuminati): Demirin, içinde az alkol bulunan damıtık suda çözülmesinden elde edilen bir eriyiktir. Bunun tadını düzeltmek için tarçın suyu ya da aromatik tentür kullanılır. Demir albuminat eriyiğinde % 0,4 demir bulunmalıdır. Preparat kansızlığa karşı kullanılır.

Demir amalgamı: Demirin civa ile meydana getirdiği bir alaşım olup demir tozunun civa klorür eriyiği ile karıştırılmasından ya da demir tuzlarının bir civa katodunda elektrolizinden ortaya çıkar.

Demir asidi: Ferrik asit, ancak tuzları bulunan ve hipotetik formülü $H_2 FeO_4$ olan bir asittir. Tuzlarından potasyum ferrat ($K_2 FeO_4$), demir tozunun güherçile ile hafifçe kızdırılmasından meydana gelir. Erimiş bu yığın, su ile karıştırılırsa, ferrat kırmızı bir renkle çözülür, fakat çok geçmeden oksijen çıkararak ayrışır. Taze eriyiğe baryum klorür eklenirse, kuru bir halde iken oldukça direşken (sebatlı) olan baryum ferrattan oluşmuş bir çökelek (Ba FeO_4) ayrılır.

Demir boyaları: Boya olarak kullanılan demir bileşikleri. Demirin boyanmasında kullanılan minyum gibi boyalar demirli boyalar adını alır.

Demir bromürleri: Demirin bromla meydana getirdiği kimyasal bileşikler. Demir tozunun brom buharı içinde kızıl dereceye ısıtılmasında, kullanılan bromun niceliğine göre, koyu kırmızı billûrlar şeklinde *ferri bromür*, demir (3) bromür (Fe Br_3), ya da *ferro bromür*, demir (2) bromür (Fe Br_2) sarı, billûrlaşmış ve suda çözünen bir yığın olarak meydana çıkar. Sudaki eriyiğinin buharlaştırılmasında bileşimleri (Fe $Br_2 \cdot 6\,H_2O$) olan soluk yeşil renkte billûrlara ayrılır. Bir brom su buharı karışımı 100° C de demir rendesi üzerine etkirse, koyu renkte bir sıvı meydana gelir ki, bunun soğutulmasında demir (2), (3) bromür [$Fe_3 Br_5$ (= Fe $Br_2 \cdot 2$ Fe Br_3)] den katımlı siyah ve metalik parlaklık gösteren billûrlaşmış yığınlar ayrılır. Bu bileşik, başka brom bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılır.

Demirin fosfatları: Fosforik asidin demir tuzları. Ferrofosfat [$Fe_3 (PO_4)_2 \cdot 8\,H_2O$] vivianit adı altında doğal olarak bulunur. Bu cisim bir ferrosulfat eriyiğine sodyum fosfat katılmasında beyaz, havada çarçabuk mavileşen bir çökelek olarak elde edilir.

Demir hidroksidül: Demir (2) hidroksit, ferrohidroksit [$Fe (OH)_2$] havasız ferro tuzları eriyiklerinin alkalilerle beyaz parçalar halinde bir çökelek olarak elde edilir. Ferrohidroksit havada kolayca kırmızı esmer ferrihidroksit şekline oksitlenir.

Demir hidroksit: Ferrihidroksit [$Fe (OH)_3$], ferri tuzları eriyiklerinin amonyak ya da alkalilerle çökeltilmesinden elde edilen kırmızı esmer bir çökelek. Demir (3) hidroksit adını da alan bu cisim, asitlerde çözülürse, ferri tuzları meydana gelir. Hidroksidin kızıl dereceye ısıtılmasında demir okside dönüşür. Hidroksit derişik demir klorürde de çözünür ve bol bazik tuzlar meydana gelir.

Demir iyodür: Ferroiyodür (Fe J_2), demir tozunun iyod ile kızıl dereceye ısıtılmasında meydana gelen billûrlaşmış bir yığın. Bu bileşiği meydana getiren elementler su altında ısıtılırsa, yeşilimsi bir sıvı elde edilir ki, bu da buharlaştırıldığı zaman açık yeşil, havada kolayca iyod ayıran (Fe $J_2 \cdot 4\,H_2O$) hidratının billûrlarını verir. Demir iyodür tıpta şeker şurubu ile karıştırılarak Sirupus ferri jodati adı altında kullanılır. Bu şurup saf iyodürden daha dayanıklıdır.

Demir karbonat: Ferrokarbonat, demir (2) karbonat (Fe CO_3), demir spatı (siderit) adı altında doğal olarak bulunur. Havasız ferro tuzları eriyiklerinin alkali karbonatlarla etkilenmesinden bazik karbonattan oluşmuş beyaz çökelekler meydana gelir. Bunlar havada çok geçmeden karbon dioksit vererek ferri hidrokside dönüşürler. Demir karbonat, karbonik asidin fazlasında ferro bikarbonat meydana getirerek çözülür: $Fe\,CO_3 + H_2O + CO_2 \rightarrow Fe\,(HCO_3)_2$. Cisim, içinde demir bulunan maden sularında (çelikli sularda) bulunur. Havanın oksijeni ile bikarbonat da karbonik asit çıkararak ve ferrihidroksit meydana getirerek ayrışır. Demir karbonat şekerle karıştırılarak Ferrum carbonicum cum saccharo ve hap şeklinde (Bland bapları) eczacılıkta kullanılır. Üç değerli demirin bir karbonatı tanınmış değildir.

Demir karbonil: Demirin karbon monoksit ile meydana getirdiği bir bileşik. Ufak toz halindeki demir belirli şartlar altında karbon monoksit gazı ile demir karbonil meydana getirebilir. 120° C de atmosfer basıncı altında ve bunun gibi 180 - 220° C de 150 - 250 atmosfer basıncı altında demir pentakarbonil [$Fe (CO)_5$], sarı renkte, ışığı ziyasiyle kıran bir sıvı olarak ortaya çıkar. Bu sıvı 102,7° C de ve 764 mm civa basıncı altında kaynar. Demir pentakarbonil yüksek sıcaklıklarda serbest demir ile, bileşimleri başka başka demir karbonillere ayrışır. Pentakarbonil alkol, eter, benzol ve mineral yağlarla her oranda karışabilir. Cisim, havada demir hidroksit meydana getirerek ayrışır, fakat havadan korunulduğu zaman ışığın etkisi altında yavaş yavaş bileşimleri [$Fe_2 (CO)_9$] olan altın sarısı renginde ve metal parlaklığında billûrlar meydana çıkar. Bunlar bir hidrojen akımında 100° C ye ısıtılınca tekrar pentakarbonile dönerler.

Demir karbonil son zamanlarda büyük bir pratik önem kazanmıştır. Çünkü büyük kimya sanayii, yüksek basınçlar

altında ve uygun katalizörlerin yardımı ile elde edilen demir karbonili saf demir elde etmekte kullanmaktadır.

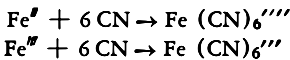
Demir karbür: Demirin karbonla birleşerek meydana getirdiği bir bileşik. Bu bileşiğin formülü Fe_3C olup her demir türünde metallografik kısım olarak türlü şekillerde bulunur. Karbürün arı şekline *zementit* denir.

Demir kırmızısı: Demir oksittir bk. İNGİLİZ KIRMIZISI.

Demir klorürleri: Ferriklorür ($FeCl_3$), koyu, metal parlaklığında levhalar ya da yeşil renkte parlayan billûrlaşmış iğneler halinde bir cisim olup demir rendelerinin bir klor akımında kızdırılmasından meydana gelir. Bu cisim sarı kırmızı bir renkte olup suda, alkol ve eterde çok kolay çözünür. Cisim havada yağımsı bir sıvı halinde sulanır. Buna eskiden *demir yağı* (Oleum martis) adı verilirdi. Sudaki eriyiğinin buharlaşmasında sarı billûr yığınlar şeklindeki hidratı ($FeCl_3 \cdot 6H_2O$) elde edilir. Bunlar ısıtıldığı zaman hidroklorik asit ayırarak bazik tuza döner. Çözülmüş demir (3) klorür eczacılıkta Liquor ferri sesqui chlorati adını alır ve lokal kan dindirme ilâcı olarak kullanılır. Eriyik özel olarak burun kanamalarında çok kullanılırsa da, mideye alınması hiçbir zaman uygun değildir. Demir (3) klorür, yalnız küçük yaralarda kullanılabilir. Derişik eriyiğin diyalizi ile kolloidal demir hidroksit elde edilir. Bunun yanında ayrılan hidroklorik asidin dikkatle nötürleştirilmesi ve bundan sonra diyaliz yolu ile kolloidal *demir oksiklorür*, koyu kırmızı esmer, berrak bir sıvı olarak elde edilir. Demir (3) klorürün bir eter alkol karışımında çözülmesinden elde edilen eriyik, güneş ışığında ferroklorür meydana getirerek renksizleşir, fakat havaya çıkınca tekrar oksitlenir. Bu eriyik daha XVIII. yüzyılda tıpta Bestujev'in sinir damlası adı altında tanınmakta idi. Bugün de eczacılıkta eterli demir klorür adı altında kullanılmaktadır.

Demir (2) klorür: ferroklorür ($FeCl_2$), kuru hidroklorik asit kızgın demir üzerinden geçirilirken bir buhar şeklinde meydana gelir ki bu da soğuduğu zaman beyaz billûrlaşmış pullar olarak yoğunlaşır. Pek çabuk sulanan bu billûrlar suda ve alkolde kolayca erir. Demirin hidroklorik asitte çözülmesi ile de elde edilebilen sudaki eriyiğinden buharlaşma sonucunda açık yeşil renkli billûrlaşmış bir hidrat ayrılır. Bu hidratın formülü $FeCl_2 \cdot 4H_2O$ olup hafifçe ısıtılınca ergir ve yüksek ısıda hidroklorik asit vererek ayrışır.

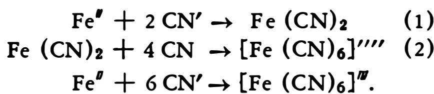
Demirin kompleks bileşikleri: Kompleks demirin en direşken (sebatlı) olanları siyano kompleksleridir. Bunlar demir ve siyan iyonlarının karşılaşması sonucunda meydana gelirler.

$$Fe'' + 6\,CN \rightarrow Fe(CN)_6''''$$
$$Fe''' + 6\,CN \rightarrow Fe(CN)_6'''$$

Bu iki bileşik tipinin en karakteristik temsilcileri, potasyum siyanoferroat ile potasyum siyanoferriattır.

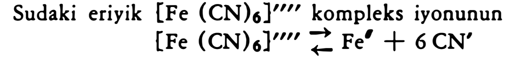
Potasyum siyanoferroat: Sarı kan tuzu adiyle de anılır. $K_4[Fe(CN)_6]$. Bir demir (2) tuzu eriyiği K CN eriyiği ile zor çözünen demir (2) siyanür çökelek (1) ki bu da K CN eriyiğinin fazlasında tekrar çözülür. Eriyik sarı kan tuzunun oluşumu sonucunda solgun sarı bir renk alır (2).

$$Fe'' + 2\,CN' \rightarrow Fe(CN)_2 \qquad (1)$$
$$Fe(CN)_2 + 4\,CN \rightarrow [Fe(CN)_6]'''' \qquad (2)$$
$$Fe'' + 6\,CN' \rightarrow [Fe(CN)_6]''''.$$

Eriyik buharlaştırıldığı zaman, sarı kan tuzu, büyük, kükürt gibi sarı ve $K_4[Fe(CN)_6]$. $3H_2O$ formülünde monoklin billûrlar halinde billûrlaşır. Tuzun adı, kendisinin eskiden kanın potasyum karbonatla ısıtılmasından elde edilmiş olmasından gelir. Sarı kan tuzunu teknikte elde etmek için hava gazı temizlemek için kullanılan temizleme yığınından faydalanılır. Bu yığında ham hava gazında HCN bulunmasından dolayı demirin siyan bileşikleri bulunur.

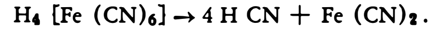
Sudaki eriyik $[Fe(CN)_6]''''$ kompleks iyonunun

$$[Fe(CN)_6]'''' \rightleftarrows Fe'' + 6\,CN'$$

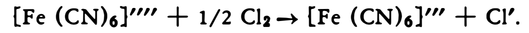
denklemi gereğince iyonizasyonu o kadar azdır ki normal Fe reaksiyonlarının hiçbiri meydana gelmez. Bundan dolayı eriyik sodyum hidroksit ve amonyum sülfürle çökelekler vermez.

Kompleks tuzun derişik bir eriyiğine derişik HCL katılırsa, tuzun özü olan heksa - siyano - ferroik asit $H_4[Fe(CN)_6]$, beyaz billûrlaşmış bir çökelek olarak ayrılır. Bu asit havada çok geçmeden ayrışarak mavileşir. Seyreltik asit katılınca asidin bir eriyiği meydana gelir ki bu da kaynatıldığı zaman hidrosiyanik asit ortaya çıkarır:

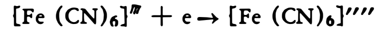
$$H_4[Fe(CN)_6] \rightarrow 4\,HCN + Fe(CN)_2.$$

Kırmızı kan tuzu: Potasyum siyanoferriat $K_3[Fe(CN)_6]$. Sarı kan tuzunun bir eriyiği, klor ya da bromun etkimesi altında, kırmızımsı kan tuzunun koyu kırmızı prizmalarını meydana getirir:

$$[Fe(CN)_6]'''' + 1/2\,Cl_2 \rightarrow [Fe(CN)_6]''' + Cl'.$$

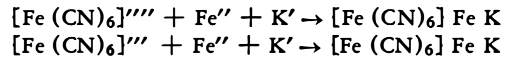
Bu tuzun sudaki eriyiği, sarı kan tuzunun eriyiğinden daha az direşken (sebatlı) olup sonuncudan farklı olmak üzere çok az nicelikte HCN vermesi yüzünden zehir etkimesi yapar. Bu eriyik arada sırada oksitleme aracı olarak kullanılır:

$$[Fe(CN)_6]''' + e \rightarrow [Fe(CN)_6]''''$$

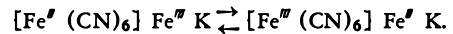
Bu tuzun temelini meydana getiren heksa siyanoferrik asit $[H_3Fe(CN)_6]$, esmer iğneler şeklinde billûrlaşır. Bu asit çok direşmez (sebatsız) bir cisimdir.

Berlin mavisi, Turnbull mavisi: Bir potasyum siyanoferroat eriyiği, bir demir (3) tuzu ya da bir potasyum siyanoferriat eriyiği, demir (2) tuzu eriyiği ile karıştırılırsa, her ikisinde de, cisimler 1 : 1 oranında alınmışsa, kolloid olarak çözünmüş Berlin mavisi meydana gelir:

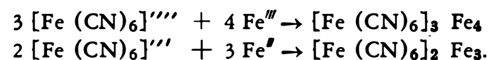
$$[Fe(CN)_6]'''' + Fe'' + K' \rightarrow [Fe(CN)_6]\,Fe\,K$$
$$[Fe(CN)_6]''' + Fe'' + K' \rightarrow [Fe(CN)_6]\,Fe\,K$$

Başka birçok hallerde olduğu gibi, burada da koyu renk aynı elementin aynı zamanda iki değer basamağında var olmasından ileri gelir. Bu basamaklar karşılıklı olarak birbirine etki yapar:

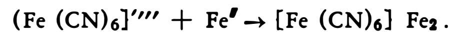
$$[Fe''(CN)_6]\,Fe'''\,K \rightleftarrows [Fe'''(CN)_6]\,Fe''\,K.$$

Böyle bir hal meselâ minyum, molibden mavisi ve volfram tunçlarında da görülür. Fazla nicelikte demir (3) ve demir (2) iyonları kullanıldığı zaman «çözünmeyen Berlin mavisi» ve «çözünmeyen Turnbull mavisi» adlarını alan mavi çökelekler elde edilir:

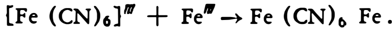
$$3\,[Fe(CN)_6]'''' + 4\,Fe''' \rightarrow [Fe(CN)_6]_3\,Fe_4$$
$$2\,[Fe(CN)_6]''' + 3\,Fe'' \rightarrow [Fe(CN)_6]_2\,Fe_3.$$

Potasyum siyanoferroat ve demir (2) iyonları beyaz bir çökelek verir.

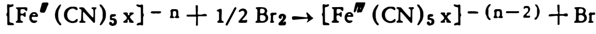
$$(Fe(CN)_6)'''' + Fe'' \rightarrow [Fe(CN)_6]\,Fe_2.$$

Bu çökelek havada oksitlenme sonucunda çarçabuk mavileşir. Potasyum siyanoferriat ve demir (3) iyonlarından bir çökelek meydana gelmez, belki koyu esmer bir eriyik elde edilir:

$[Fe(CN)_6]''' + Fe'' \rightarrow Fe(CN)_6\,Fe$.

Prussiatlar $[Fe(CN)_6]$: İyonunun bir siyano grupu yerine başka grupların geçmesi ile prussiatlar denilen bileşikler meydana gelir. Meselâ sodyum karbonil prussiat: $Na_3\,[Fe''(CN)_5\,CO]$, sodyum amon prussiat: $Na_3\,[Fe''(CN)_5\,NH_3]$ bunların arasındadır. Bu demir (1) prussiatlar brom ile oksitlenmelerinde demir (3) prussiatlara dönüşür:

$[Fe''(CN)_5\,x]^{-n} + 1/2\,Br_2 \rightarrow [Fe'''(CN)_5\,x]^{-(n-2)} + Br$

Sodyum nitrozil prussiat: $Na_2\,[Fe'''(CN)_5\,NO] \cdot 2\,H_2O$: Potasyum siyanoferroatın seyreltik nitrik asit ile ısıtılarak soda ile nötürleştirilmesinde kırmızı, rombik prizmalar halinde meydana gelir. Bu cismin kırmızı esmer renkteki eriyiği alkli sülfürleri ile kırmızı viyole (menekşe rengi) bir renk verir. Burada bir kükürt azot oksit bileşiği $[Na_4\,Fe(CN)_5\,NOS]$ meydana çıkar. Nitro prussid sodyum adını da alan sodyum nitrozil prussiat (H_2S) için de duyarlı bir ayıraçtır.

Demir nitratlar: Nitrik asidin demir tuzları. Ferro sülfatın baryum nitrat ile reaksiyona getirilmesinden *ferronitrat,* demir (2) nitrat $[Fe(NO_3)_2]$ elde edilir. Bu cismin sudaki eriyiğinin havası seyretilmiş bir kapta buharlaştırılmasında yeşil renkte ve fazlasiyle ayrışma niteliği gösteren billûrlar halinde ayrılır. Bunların formülleri $[Fe(NO_3)_2 \cdot 6\,H_2O]$ dır. Demir, sıcak, orta derece seyreltik nitrik asitte çözülecek olursa *ferrinitrat*, demir (3) nitrat asitte $[Fe(NO_3)_3]$ eriyiği meydana gelir. Eriyik, kırmızı esmer renkte olup bundan bileşimleri farklı olan beyaz ya da sarımtırak, billûrlaşmış hidratlar elde edilir. Ferrinitrat çözeltileri eskiden ***demirli mordan, pas mordanı, rouille*** adları altında ipek ya da köselenin siyaha boyanmasında kullanılmıştır.

Demir nitrür (Fe_2N), beyaz ya da gri renkte bir yığın olup mıknatıslık özelliği gösterir ve demir klorünün amonyak gazı içinde ısıtılmasından meydana gelir.

Demir okru: Demirin doğal olarak bulunan oksithidrat bileşikleri. Esmer, kırmızı ya da sarı renktedir (bk. OKRULAR).

Demir oksalat: Oksalik asidin demir tuzu (bk. OKSALİK ASİT TUZLARI).

Demir oksidül: Ferrooksit (Fe O), arı olarak üretilemeyen, siyah, kolayca oksitlenebilen bir toz olup havasız bir kapta ferrooksalatın ısıtılmasından elde edilir.

Demir oksidül oksit: (Fe_3O_4 ya da $FeO \cdot Fe_2O_3$) (Magnetit), katı bir cisim olup yapay olarak demirin oksijen içinde yakılmasından ya da kızgın haldeki demir üzerinden su buharının geçirilmesinden elde edilebilir. Kızgın demirin dövülmesinde öteye beriye sıçrayan parçalar demir oksidül oksitten başka bir şey değildir.

Demir oksidül tuzları: Ferro tuzları, demir (2) tuzları, iki değerli demirin tuzları. Bunlar oksitleme araçları ile kolayca demir oksit tuzlarına dönüşür.

Demir oksit: Ferrioksit, demir (3) oksit (Fe_2O_3), katı bir cisim olup doğal olarak türlü şekillerde bulunur (bk. DEMİR). Demir oksit yapay olarak demir hidroksidin ya da demir tuzlarının kızıl dereceye ısıtılması ile amorf, kırmızı ya da sarı bir toz olarak elde edilir. Buna karşılık, yapay billûrlar bir Na Cl ve ferrosülfat karışımının kızıl dereceye ısıtılması ile elde edilir. Doğal demir oksitler demir üretilmesinde kullanılan en önemli filiz olduklarından başka, gerek öğütülmüş doğal, gerek hidroksitlerin ve demir tuzlarının kızdırılmasından elde edilen demir oksitler çok kere eşya boyası ve ressam boyaları olarak da kullanılır. Bu boyalar öğütme derecesine ya da kızdırma ısısının yüksekliğine ve süresine göre, turuncudan menekşe rengi (viyoleye) ne kadar değişen renkli tuzlar meydana getirirler. Bunlar *Berlin kırmızısı, İngiliz kırmızısı, demir kırmızısı, melek kırmızısı, demir minyumu, Venedik kırmızısı, Pompei kırmızısı* adları altında ticarette satılır. Eski yüzyıllarda dumanlı (tüter) sülfürik asit, demir vitriolün kızıl dereceye ısıtılması yolu ile elde edilirken ayrıca ince ve güzel kırmızı renkli bir toz şeklinde demir oksit kalıntı olarak meydana çıkardı. Bu toza Caput mortuum adı verilirdi. Bu ad bugün başka türlü üretilen demir okside de verilir.

Demir peptonat: İçinde % 0,6 demir bulunan demir peptonat, kuvvet şurubu olarak kullanılır. Diyalizlenmiş (bk. DİYALİZ) demir oksit klorür eriyiği peptonla çökeltilir, demir peptonat çökeleği şekerle birlikte hafif alkol eriyiğinde çözülür.

Demir preparatları: İçinde demir bulunan ilâçlardır. Bunlar her şeyden önce kansızlık gibi hallerde hemoglobinin çoğaltılmasını sağlar. Demir preparatlarının kan yapan organlar üzerine uyarıcı bir etkisi vardır ve bunun yanında içinde demir bulunan kan boyasının doğrudan doğruya yeniden meydana gelmesini sağlar, Özümlenen küçük bir kısımdan başka, verilen demir kalın bağırsakta tekrar ayrılır. Ateşli hastalıklarda, mide çıbanında ve kadınların âdet görmeleri halinde demirli preparatlar kullanmaktan sakınmalıdır. En çok görülen ve istenilmeyen ikincil etkiler dişlerin kararması, mide ağrıları ve pekliktir. Demir preparatlarının sayısı pek büyüktür. Son zamanlarda kolloid demir de kullanılmaktadır. Besleyici demir preparatların içinde çok kere yumurta akı bulunur.

Demir rodanür: Ferrirodanür $[Fe(SCN)_3]$, ferri tuzları çözeltilerine potasyum rodanür eklenmesinde ortaya çıkan çok belirgin kırmızı renkte bir eriyiktir. Eriyiğin eterle çalkanmasında bu renk etere geçer. Demir rodanür reaksiyonu çok az bile olsa demirin niteliğinin tanıtlamasına ve niceliğinin ölçülmesine yarar.

Demir sakarat: Demir oksit sakarat, demir şekeri, Ferrum oxydatum cum saccharo, demir hidroksit ve şekerden meydana gelen bir katılma bileşiğidir. Demir sakarat, kırmızı esmer, suda kolay çözünen, tatlı ve biraz buruk lezzetli bir tozdur. Tozda % 3 demir vardır ve türlü demir tentürlerinin bir tanesidir. Demir sakarat kansızlığa karşı kullanılan bir ilâçtır.

Demir silisürleri: Demirin silisyum ile yaptığı bileşiklerdir. Erimiş demir ve silisyum her oranda karışabilir. Bu iki bileşenin belirli bir oranda eritilmesiyle Fe_2Si ve $FeSi$ bileşikleri elde edilir. Serbest silisilik asit yüksek fırında silisyum haline indirgendiği ve bu da erimiş demirde çözüldüğü için az ya da çok asit dışık (curuf) kullanılarak ham demire çok ya da az nicelikte silisyum verilebilir. Dökme demirde % 5 e kadar silisyum bulunur. Yüksek oranda (% 90 dan yukarı) silisyumlu alaşımlar, teknikte büyük ölçüde ferrosilisyum adı altında yapılır.

Demir sitrat: Sitrik (limon) asidin demir tozu.

Demir siyahı: 1. Dökme demirden yapılmış eşyayı siyaha boyamağa yarayan grafit tozu (soba siyahı); 2. Demir oksidül oksit (Fe_3O_4), iyi örten mavi siyah bir boya olup

demir sülfat eritiyiğine demir döküntülerininin eklenmesinden elde edilir; 3. Antimon tuzlarının çinko ile çökeltilmesinden elde edilen ince bir toz olan antimon tozu alçı şekillerinin siyaha boyanmasında kullanılır.

Demir sülfatları: Sülfürik asidin demir tuzları. İki değerli demirin sülfürik asitle meydana getirdiği tuz ferrosülfat, demir (2) sülfat, demir vitriol, yeşil vitriol, demir oksidülsülfat adlarını alır. Yurdumuzda buna eskiden Zaçı Kıbrıs adını da verirlerdi. Tuzun formülü ($FeSo_4 \cdot 7H_2O$) dır. Bu sülfata eczacılıkta Ferrum sulfuricum denir. Tuz, monoklin ve rombik olarak mavimsi yeşil ve saydam billûrlar şeklinde billûrlaşır. Bu billûrlar kuru havada bozunur, nemli havada oksitlenmeden dolayı dış tarafları sarı bir renk alır. Ferrosülfatın doğal şekli melanterit adını alır. Cisim yapay olarak demirin seyreltik asitte çözülmesi ve süzülen eriyiğin buharlaştırılarak billûrlaştırılması ile elde edilir. Sülfat geniş ölçüde piritten üretilir. Bu amaçla pirit önce kızartılır, sonra havada bırakılarak bozundurulur ve sonunda su ile karıştırılarak çözülür. Billûrlaşmış ferrosülfat ısıtılınca kristal suyunda erir ve 100° C de bileşimi ($FeSo_4 \cdot H_2O$) olan beyaz bir toz verir. Suyun geriye kalanının bir kısmı ayrışma ile birlikte yaklaşık olarak ancak 300° C de kaybolur. Ferrosülfat eskiden tüten sülfürik asidin elde edilmesinde kullanılırdı. Bunun için kendisine vitriol yağı denirdi. Demir (2) sülfat şimdi başka demir bileşiklerini üretmekte, siyaha boyamak için boyacılıkta, mürekkep yapımında, fotografçılıkta v. b. kullanılmaktadır. Ferrosülfat, potasyum ya da amonyum sülfatla çift tuzlar meydana getirir. Bunlardan ferroamonyum sülfat [$FeSO_4 \cdot (NH_4)_2SO_4 \cdot 6H_2O$], Mohr tuzu adı altında hacım analizinde geniş ölçüde kullanılır. Bu tuz, soluk mavi yeşil billûrlar yapar ve havada ferrosülfattan daha dayanıklıdır. Üç değerli demirin sülfürik asitle yaptığı tuz, ferrisülfat, demir (3) sülfat [$Fe_2(SO_4)_3$], beyaz bir toz olup havada sulanarak kırmızı esmer bir eriyik meydana getirir. Bu tuz, sülfürik asit yanında ferrosülfatın nitrik asitle oksitlenmesinden meydana gelir. Bu tuzun sudaki eriyiği hidroliz yüzünden kuvvetli asit reaksiyonu verir. Ferrisülfatın seyreltik eriyiklerinin ısıtılmasında bazik tuzlar çökelir. Ferrisülfat potasyum ve amonyum sülfat ile birleşerek demir amon ya da demir amonyak şapı [$(NH_4)Fe(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$] verir ve bu da boyacılıkta kullanılır.

Demir sülfürleri: Demirin kükürtle birleşmesinden meydana gelen bileşikler. İki değerli demirin kükürtle meydana getirdiği bileşik ferrosülfür, demir (2) sülfür, demir monosülfür adlarını alır, formülü FeS tir. Bu sülfür, demir tozunun kükürtle ısıtılmasında koyu gri metal parlaklığında billûrları olan bir yığın olarak ortaya çıkar. Bir asidin (meselâ hidroklorik asidin) ferrosülfür üzerine etkimesinde hidrojen sülfür (kükürtlü hidrojen) meydana gelir. Yaş usul ile ferrosülfür, ferro tuzları eriyiklerine alkali ya da amonyum sülfür eklenmesiyle siyah, seyreltik asitlerde çözülen ve havada oksitlenen bir çökelek olarak elde edilir. Üç değerli demirin kükürtle meydana getirdiği ferrisülfür, demir (3) sülfür (Fe_2S_3), ferrosülfürün kükürtle birlikte ısıtılmasında sarı, billûrlaşmış bir cisim olarak meydana çıkar. Ferrisülfürün sülfürlerle bir arada eritilmesinden öyle birtakım billûrlaşmış tuzlar elde edilir ki bunlarda (Fe_2S_3) bir sülfo tuzunun rolünü oynar. ($KFeS_2$, $AgFeS_2$) ile halkopirit ($CuFeS_2$) ve benzeri filizler bu gibi sülfo tuzlarındandır. Kükürtlü hidrojenin nemli demir hidroksit üzerine etkimesinde de suyu bulunan ferrisülfür meydana gelir ki bu da havada demir hidroksit ile kükürde dönüşür. Başka bir kükürt + demir bileşiği de demirli (di) sülfür (FeS_2) dür. Bu bileşik, tabiatta billûrlaşmış olarak pirit, demir kisi, markasit adı altında ve çok yaygın halde bulunur.

Demir tozu: Ferrum pulveratum adı altında Alman Kodeksinde kayıtlı olup ince ve ağır, hafifçe parlayan bir tozdur. Bu toz, arı dövme demirin törpülenmesi ve sonra toz haline getirilmesiyle elde edilir. Tozun içinde % 97,6 demir olması gerekir.

On İkinci Cildin Sonu.

ON İKİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
33	2	26	kardıramamıştır	kaldıramamıştır
40	2	22	Qietist	küiyetist (quiétiste)
49	2	29	eserle	esere göre
55	2	35	Doloan Boldaḫ	Deli'un Boldak
57	1	54	ğol	Moğol
64	1	21	Avustalya	Avustralya
65	1	58	onetil	metil
65	2	17	Kubusal	Küpsel
67	1	13	Mao - TSe - tunğ	Mao - Tse - tunğ
77	1	34	antronilik	antranilik
103	1	53	eğitim	eğilim
111	1	7	metodolojide	(Metodoloji) nda
135	2	7	TENG Z	TENGİZ
161	1	24	*Tschuvaches*	*Tschouvaches*
161	1	25	Klapproth	Klaproth
163	2	3	(1961) dan beri, Volgagrad	(1961 den beri Volgagrad)
168	1	12	işaret arak	işareti olarak
168	2	58	ad [1926].	(ad) [1926].
169	1	49	(Pharnio, (Fr.	Pharnio (Fr.
169	2	7	1933	1393
170	2	47	Kalber	Kalker
173	1	38	yüzyılın	XIX. yüzyılın
189	2	30, 33, 42, 57	Dargılar, Dargı, Dargılar, Dargıca	Dargiler, Dargi, Dargiler, Dargice
190	1	1, 6	Dargı, Dargı	Dargi, Dargi
191	1	25	(La	(Le
192	1	47	kaldılar.	kalmıştır.
200	1	30	Moğolck	Moğolca
201	1	Resim altı	DAİDOLOS	DAİDALOS
203	2	39	restoranj. ıunda	restorasyonunda
203	2	44	ada	eda
210	2	9	dakriyo	dakryo
217	2	21	ışımından	ışınımdan
229	2	10	iki element bırden	iki element birbiriyle birden
235	2	1	**DA LLAŞ A**	**DAMAKSILLAŞMA**
237	2	24	*Gemeinde Politik*	*Gemeindepolitik*
242	2	18	ergitilmediği	erimediği
251	2	33	*Genossewald*	*Genossenwald*
251	2	36	Freiiherr	Freiherr
253	2	2	savaşmtştır	savaşmıştır
279	1	13	Prunk-	bir
315	1	29	(Bayan)	(Sayın Bayan . . .)
335	1	14 - 15	*Die dogmatische Theologic* (Dogmatik Tanrı bilgisi)	*Die dogmatische Theologie jetziger Zeit* (Çağdaş Dogmatik Tanrıbilimi)
336	2	10	mübaşir	mubassır
340	1	60	Haut - Alpes	Hautes - Alpes
343	2	32 - 33	yarı saray şairi	yarı resmî saray şairi
376	1	38 - 39	( )	(K. ya da maske)
379	1	1	Breding	Breeding
391	2	53	Congres	Congress